Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

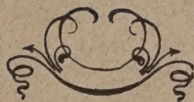
Ἔκδοσις τετάρτη συμπληρωθεῖσα κατὰ τὰ νεώτατα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης

ΥΠΟ

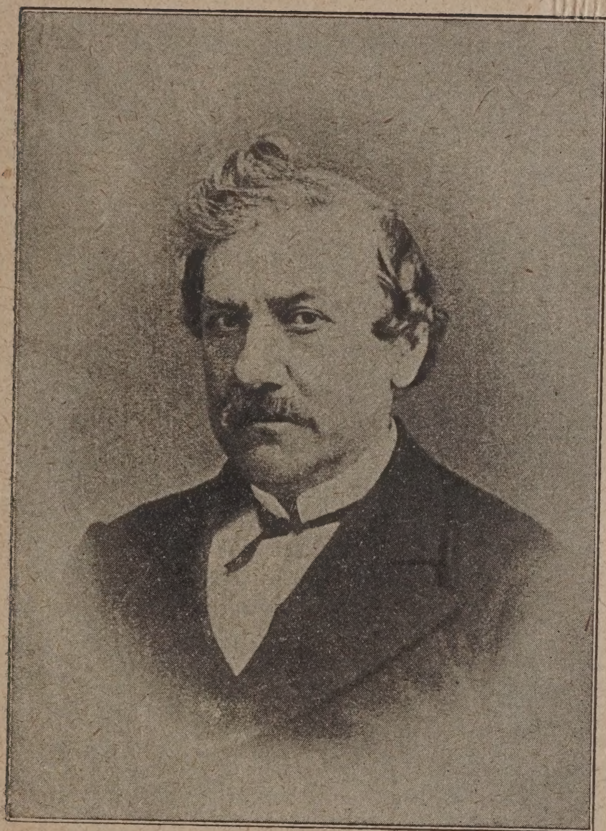
ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν Ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περί τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν ὅρων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης. ΓΚΙΖΩΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ
Πλατεῖα Λουδοβίκου, ἔναντι τοῦ νέου Δημ. Θεάτρου
1902

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

Οἱ συγγενεῖς καὶ κληρονόμοι τοῦ ἀοιδίμου Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, μέλλοντες νὰ προβῶσιν εἰς νέαν ἔκδοσιν τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ ἀνδρός, τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», μοὶ προέτειναν ἵνα ἐπιθεωρήσας τὴν συγγραφὴν προσθέσω ὅσα κρίνω ἀναγκαῖα καὶ ἐπιβαλλόμενα ὑπὸ τῆς προόδου τῆς ἐπιστήμης μετὰ τὴν τελευταίαν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ. Τὴν πρότασιν ταύτην ἐδεξάμην ἀσμένως, καίπερ γενομένην ἐν μέσῳ πολλῶν μου ἀσχολιῶν, διότι τοῦτο ἐπέβαλλέ μοι οὐχὶ μόνον ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἀοιδίμου διδασκάλου ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἠθικὸν διαφέρον, ὅπερ ὀφείλουσι νὰ ἔχωσι πάντες οἱ Ἕλληνες λόγιοι, μάλιστα δὲ οἱ πνευματικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς στενώτερον πρὸς τὸν ἄνδρα ὡς ἐκ τῆς θέσεως καὶ τοῦ ἔργου αὐτῶν συνδεόμενοι, ὑπὲρ τοῦ πολυτίμου ἔργου, ὅπερ ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοπονία καὶ ἡ φιλοπατρία τοῦ ἀνδρὸς ἐκληροδότησαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἡ «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», καὶ ὡς ἐκ τῆς ἰδιότητος αὐτῆς τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ᾿ ὃν συνεγράφη, καὶ ἕνεκα τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ἀποβλέπει, εἶνε ἀληθὲς κειμήλιον ἐθνικόν· εἶνε ἡ πρώτη ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡ δημοσιευθεῖσα πλήρης καὶ τελεία ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, ἡ ἑρμηνεύουσα τὸ πνεῦμα τῆς νέας περὶ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἐπιστήμης, τὸ πνεῦμα τοῦ ἐρευνᾶν τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, ἐν τῇ ἑνότητι αὐτοῦ τῇ ἐσωτερικῇ τῇ διατηρηθείσῃ ἐν μέσῳ τῶν μυρίων μεταβολῶν, περιπετειῶν καὶ καταστροφῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου, ἐν τῇ ἑνότητι τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος καὶ πάντων τῶν οὐσιωδῶν στοιχείων καὶ γνωρισμάτων τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Τοιαύτη συγγραφὴ βεβαίως οὔτε χάριν μιᾶς γενεᾶς συνεγράφη οὔτε χάριν ὀλίγων ἐτῶν, ἀλλ᾿ ἵνα καταστῇ «κτῆμα ἐς ἀεὶ» τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ἔν τινι μέτρῳ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου ὅ,τι καὶ περὶ τῶν ἀθανάτων ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, ὅτι *ἐπανθεῖ καινότης ἀεί τις ἐν αὐτῇ ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὸ πνεῦμα καὶ ἀειθαλές*. Οἱαδήποτε κριτικὴ δύναται νὰ ἅψηται μόνον τῶν ἄκρων· τὸ μέγα ὅλον μένει ἄθικτον.

᾿Αλλ' ἵνα ἡ Ἱστορία τοῦ Παπαρρηγοπούλου διατηρήσῃ τὴν τοιαύτην αὐτῆς θέσιν ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἐν τῇ καθόλου ἐθνικῇ διανοητικῇ καὶ ἠθικῇ παιδεύσει, πρέπει νὰ προσλαμβάνῃ διαρκῶς ὅ,τι δὲν εἶχε καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ καθ' ὃν χρόνον συνεγράφη. Ἡ ἱστορία, ὡς πᾶσα ἐπιστήμη, διατελεῖ ἐν διηνεκεῖ προόδῳ προσγινομένῃ καὶ ἐπιγινομένῃ ἔκ τε τῶν διηνεκῶν ἐρευνῶν τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν αὐτῆς καὶ ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως νέων ἱστορικῶν πηγῶν. Ἡ πρόοδος δὲ αὕτη ἀνακαινίζουσα τὴν ὅλην τῆς ἐπιστήμης θέσιν καὶ κατάστασιν πολλῷ πλέον ἀνάγκη νὰ ἀνακαινίζῃ τὰς ἰδιαιτέρας ἱστορικὰς πραγματείας τὰς εὑρισκομένας μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιστήμης καθ' ὃν συνεγράφησαν χρόνον, καὶ προωρισμένας, τῆς τε ἀξίας ἕνεκα καὶ τῆς ὠφελείας, ἣν παρέχουσιν εἰς τὴν παίδευσιν τοῦ ἔθνους, νὰ διατηρῶσιν ἐν τῷ καθόλου πνευματικῷ βίῳ τοῦ ἔθνους τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν ταύτην θέσιν. Ἓξ καὶ τριάκοντα παρῆλθον ἔτη ἀφ' ὅτου ὁ πρῶτος κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὅστις εὐλόγως δύναται νὰ ὀνομασθῇ πατὴρ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας, μετὰ πολλὰς πρότερον δημοσιευθείσας ἐπιστημονικὰς ἱστορικὰς πραγματείας ἀναφερομένας εἰς σπουδαιότατα ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ζητήματα, ἔτι δὲ καὶ δίτομον γενικὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, ἤρξατο τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ἣν ἐπεράτωσε τῷ 1872. Μετά τινα ἔτη ἀποβλέψας ὁ ἀοίδιμος ἀνὴρ εἰς τὰς μετὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν γενομένας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ προόδους εἰς νέαν προέβη ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, ἱκανὰς ἐπενεγκὼν μεταβολὰς εἰς τὸ πρῶτον κείμενον καὶ ποιησάμενος προσθήκας. Τρίτην ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, καίπερ προτιθέμενος, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ μεσολαβήσαντος τοῦ θανάτου (1890). Τοιαύτην τινὰ ἔκδοσιν καθίστων ἀληθῶς ἀναγκαίαν αἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ Παπαρρηγοπούλου γενόμεναι νέων σπουδαίων ἱστορικῶν πηγῶν ἀνακαλύψεις καὶ ἡ καθόλου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ γενομένη πρόοδος. Τὴν τοιαύτην ἔκδοσιν ἀνέλαβον, κατὰ δικαίωμα κληρονομικὸν καὶ κατὰ καθῆκον ἠθικόν, οἱ συγγενεῖς καὶ κληρονόμοι τοῦ μεταστάντος ἱστορικοῦ. Ἀποβλέψαντες δὲ ἀκριβῶς καὶ οὗτοι εἰς ὃν καὶ ὁ ἀοίδιμος μέγας συγγενὴς αὐτῶν σκοπόν, ἐζήτησαν τὴν ἡμετέραν συνεργασίαν ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἐκδόσει. Καὶ ταύτην μὲν δι' οὓς εἴπομεν λόγους προθύμως ὑπεσχόμεθα νὰ παράσχωμεν. Ἤδη δὲ ἐξηγητέον τίνι τρόπῳ καὶ μεθόδῳ ἐγένετο ἡ συνεργασία ἡμῶν αὕτη. Μεταβολὴ οἱαδήποτε τοῦ κειμένου δι' ἀφαιρέσεως ἢ προσθήκης χωρίων ὁλοκλήρων ἢ περικοπῶν μεγάλων ἦτο ἐκ τῶν προτέρων παντελῶς ἀποκεκλεισμένη τῆς συνεργασίας ἡμῶν. Τὸ τοιοῦτο οὐ μόνον ἤθελε δεινῶς βλάψει τὴν ἑνότητα τῆς διανοίας, τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου τῆς συγγραφῆς, ἀλλ' ἤθελε καὶ ἀσεβῶς καταστρέψει τὴν καθολικὴν καὶ ἀπόλυτον ταὐτότητα τοῦ συγγραφέως ἐν τῇ συγγραφῇ. Ἦτο ἀπαραίτητον νὰ μείνῃ τὸ ἔργον ἄθικτον καὶ ἀναλλοίωτον οἷον ἐξῆλθεν ἐκ τῆς διανοίας καὶ τοῦ καλάμου τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ἀλλὰ καὶ ἀνακαίνισίς τις μερικὴ τοῦ ἔργου διὰ προσθήκης παραρτήματός τινος ἡμετέρου, θὰ ἦγεν εἰς τὸ αὐτὸ καὶ μεῖζον ἄτοπον, θὰ ἐδημιούργει δὲ δυσχερείας καὶ ἀνωμαλίας πλείστας, διότι ἡ ανα-

καίνισις δὲν θὰ ἦτο συνεχὴς εἰς ἓν μέρος περιοριζομένη, ἀλλ' εἰς πολλὰ ἐκτεινομένη διεστῶτα ἀπ' ἀλλήλων κεφάλαια καὶ πολλὰ ἀπαιτοῦσα προσαρτήματα. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων μία μόνη ὑπελείπετο ἡμῖν ὁδὸς καὶ μέθοδος, δι' ἧς ἥ τε συγγραφὴ τοῦ Παπαρρηγοπούλου μέχρις ἑνὸς ἰῶτα ἔμενεν ἄθικτος καὶ ἀκεραία, ἐγίνοντο δ' ἅμα καὶ αἱ ἀναγκαῖαι ὑπὸ τῆς προόδου τῆς ἐπιστήμης ὑπαγορευόμεναι προσθῆκαι. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἦτο τὸ νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὅλην πραγματείαν τοῦ ἀοιδίμου ἱστορικοῦ ὡς ἔργον κλασσικόν, οἷον πράγματι εἶνε, ἐκδιδόμενον μετὰ σχολίων καὶ σημειώσεων, ἑρμηνευουσῶν ἱστορικῶς σαφέστερον τινὰ τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἐκτιθεμένων καὶ διευκρινουσῶν πολλὰ τῶν σπουδαιοτέρων ἐν αὐτῷ ζητημάτων ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικὴν καὶ κριτικήν. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν σημειώσεων ἕνεκα τῆς ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος τῶν ἐν αὐταῖς διαλαμβανομένων ζητημάτων ἔλαβον χαρακτῆρα μακρῶν παρεκβολῶν, τινὲς τῶν ὁποίων κατέχουσιν ἐν ἱκαναῖς σελίσι χῶρον πολλῷ μείζονα τοῦ κειμένου. Ἀλλὰ ἡ ἐντεῦθεν προκύπτουσα μικρὰ καὶ ὅλως ἐξωτερικὴ ἀνωμαλία ἐξουδετεροῦται ὑπὸ τῶν μεγάλων πλεονεκτημάτων τῆς μεθόδου ταύτης. Εἰσὶ δὲ ταῦτα πρὸ πάντων τρία· α'. ὅτι τὸ κείμενον τῆς συγγραφῆς μένει ἱερὸν καὶ ἀνέπαφον, τοιοῦτον ἀκριβῶς οἷον ἐξῆλθεν ἐκ τῆς διανοίας τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ· β'. διαφωτίζονται συγχρόνως ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἀναγνώστου πάντα τὰ σπουδαῖα ἱστορικὰ ζητήματα, ὅσα ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς τελευταίας ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκδόσεως τῆς συγγραφῆς μέχρι νῦν ἠρευνήθησαν καὶ κριτικῶς διελευκάνθησαν ἐν τῇ ὅλῃ ἐπιστήμῃ, χωρὶς ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀπομακρυνθῇ κατ' οὐσίαν ἀπὸ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ ἀπὸ τῆς τάξεως καὶ ἀκολουθίας τῶν ἰδεῶν καὶ διανοημάτων αὐτοῦ· γ'. ὅτι ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ τὰς ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως αὐτῆς μέχρι νῦν γενομένας νέας ἐρεύνας, ἀνακαλύψεις καὶ καθόλου εἰπεῖν προόδους ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐν σχέσει καὶ συγκρίσει πρὸς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς κατάστασιν αὐτῆς, τοῦθ' ὅπερ συμβάλλεται οὐ σμικρὸν εἰς τὴν συστηματικωτέραν καὶ τελειοτέραν διδασκαλίαν τοῦ ἀναγνώστου.

Ἐννοεῖται δ' οἴκοθεν ὅτι αἱ κυριώταται προσθῆκαι ἐγένοντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ. Διότι ἐν τούτῳ τῷ τμήματι τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐγένοντο καὶ αἱ σπουδαιότεραι καὶ ἀξιολογώτεραι πρόοδοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Βεβαίως καὶ ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία πολλαχῶς πλουτίζεται ὁσημέραι, πολλὰ δὲ καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς περιόδου ταύτης ὡς καὶ εἰς τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως ἠδύναντο νὰ προστεθῶσιν. Ἀλλ' ἐν τοῖς τμήμασι τούτοις τῆς ἱστορίας περιωρίσθημεν εἰς τὰ καίρια. Διότι δὲν προέκειτο ἐνταῦθα κυρίως περὶ διασαφήσεως τῶν ἐκτεθειμένων, ὅπως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ περὶ προσθηκῶν καθαρῶν. Ἀλλ' ἡμέτερον ἔργον δὲν ἦτο νὰ αὐξήσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς συγγραφῆς ὑπερβαίνοντες τὸ ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου τεταγμένον ὅριον. Ταῦτα πρὸς ἐξήγησιν τοῦ χα-

ρακτῆρος τῆς ἡμετέρας ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἐκδόσει τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους συνεργασίας, ἥτις ἀποτελεῖ ἐλαχίστην συμβολὴν εἰς τὸ μέγα ἔργον, ὅπερ ἐδωρήσατο εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἡ ἱστορικὴ διάνοια καὶ μελέτη τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου.

Π. Καρολιδης

Μὴ ὑπαρχούσης ἐν τῷ κειμένῳ τῆς τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου συγγραφῆς μηδεμιᾶς σημειώσεως, πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ σημειώσεις ἀνήκουσιν εἰς τὸν κ. Παῦλον Καρολίδην.

Ὁ ἐκδότης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία τοσοῦτον ἀπέχει τῶν σημερινῶν χρόνων καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ὅρων τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου, ὥστε πολλοὶ ὑπολαμβάνουσιν αὐτὴν ὡς θέαμα λαμπρὸν μᾶλλον ἢ ὡς δίδαγμα πρακτικόν. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀπεναντίας πρεσβεύω ὅτι ἡ ἱστορία αὕτη περιέχει μαθήματα πολιτικά, τὰ ὁποῖα καὶ νῦν ἔτι δύνανται νὰ λογισθῶσι χρησιμώτατα· μάλιστα ἐὰν ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὴν σύγχρονον αὐτῆς ρωμαϊκὴν ἱστορίαν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐνόμισα λυσιτελὲς νὰ ἐπιχειρήσω ἐν τῷ προκειμένῳ προλόγῳ βραχύν τινα παραλληλισμὸν τῶν δύο ἐκείνων ἐπιφανεστάτων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν.

Οἱ Ἕλληνές καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν συγγενέστατοι πρὸς ἀλλήλους κατά τε τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, συγγενέστεροι ὅλων τῶν λοιπῶν Ἀρίων· ᾤκησαν χώρας γείτονας, ἐν μέρει μάλιστα τὴν αὐτὴν χώραν, ἀφοῦ ἡ κάτω Ἰταλία ἐκαλεῖτό ποτε Μεγάλη Ἑλλάς. Καὶ ὅμως ἐδημιούργησαν δύο διαφόρους κόσμους· ἰδίως δὲ αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν περιπέτειαι ἀπέβησαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι.

Ἡ Ρώμη, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, προέστη τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα, ἁπλώσασα τοὺς βραχίονας πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος, ἐκυριάρχησεν ἅπαντος τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ κόσμου· ἐνῷ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἑνώσωσιν εἰς μίαν πολιτείαν οὐδὲ αὐτὴν τὴν μικρὰν ταύτην Ἑλλάδα. Ἡ Ρώμη ἱστοριοδρόμησε περὶ τὰ χίλια ἔτη, ὁ δὲ ἱστορικὸς βίος τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἤρχισε κυρίως εἰπεῖν ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ καὶ ἐτελείωσεν ἐν τῇ 4. Πόθεν προῆλθεν ἡ τοσοῦτον ἀνομοία τῶν πόλεων τούτων τύχη;

Τὸ ναυάγιον τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνό-

τητος ἀπεδόθη πολλάκις ἢ εἰς τὸν φυσικὸν τῆς χώρας κατακερματισμόν, ἢ εἰς ἰδιοφυΐαν τινὰ τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ἡ Ἰταλικὴ χερσόνησος δὲν εἶνε ὀλιγώτερον τῆς Ἑλληνικῆς κατατετμημένη· ἡ δὲ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἀγωνισθεῖσαι νὰ μοναρχήσωσι τῆς Ἑλλάδος, ἀπέδειξαν ὅτι συνῃσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς ἑνότητος. Αἱ λοιπαὶ πόλεις ἀντέστησαν μὲν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ γενναίου τούτου ἔργου· ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν συνέβη μόνον ἐν Ἑλλάδι. Ὅλων τῶν ἐθνῶν ἡ ἱστορία ἄρχεται ἀπὸ μικρῶν αὐτοκεφάλων πολιτειῶν, αἵτινες δὲν πείθονται εὐκόλως νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοὺς περιορισμοὺς τῆς αὐτονομίας οὓς καθίστησιν ἀπαραιτήτους ὁ νόμος τῆς ἑνότητος. Τούτου ἕνεκα αὕτη δὲν κατορθοῦται εἰμὴ βραδέως ὁπωσοῦν. Πρῶτα συνενοῦνται ὑπὸ μίαν πολιτείαν τὰ μέρη ἑκάστου κεφαλαιώδους τῆς ὅλης χώρας τμήματος, ἔπειτα δὲ τὰ διάφορα ταῦτα τμήματα· καὶ συνήθως τὸ πρῶτον ἔργον διεξάγεται εὐχερέστερον τοῦ δευτέρου.

Ὁ Θουκυδίδης ἱστόρησε πῶς αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις συνεχωνεύθησαν εἰς μίαν. «Ἐπὶ γὰρ Κέκροπος καὶ τῶν πρώτων βασιλέων ἡ Ἀττικὴ ἐς Θησέα ἀεὶ κατὰ πόλεις ᾠκεῖτο, πρυτανεῖά τε ἔχουσα καὶ ἄρχοντας. Καὶ ὁπότε μή τι δείσειαν, οὐ ξυνῄεσαν βουλευσόμενοι ὡς τὸν βασιλέα, ἀλλ' αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ ἐβουλεύοντο· καί τινες καὶ ἐπολέμησάν ποτε αὐτῶν, ὥσπερ καὶ Ἐλευσίνιοι μετ' Εὐμόλπου πρὸς Ἐρεχθέα. Ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς ἐβασίλευσε γενόμενος μετὰ τοῦ ξυνετοῦ καὶ δυνατός, τά τε ἄλλα διεκόσμησε τὴν χώραν καὶ καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τά τε βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχάς, ἐς τὴν νῦν πόλιν οὖσαν, ἓν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον, ξυνῴκισε πάντας, καὶ νεμομένους τὰ αὑτῶν ἑκάστους ἅπερ καὶ προτοῦ, ἠνάγκασε μιᾷ πόλει ταύτῃ χρῆσθαι», ἥ, ἁπάντων ἤδη ξυντελούντων ἐς αὐτήν, μεγάλη γενομένη, παρεδόθη ὑπὸ Θησέως τοῖς ἔπειτα». Παραπλήσια δέ, ἂν ὄχι κατὰ πάντα ὅμοια, ἔπραξαν οἵ τε βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ὡς πρὸς τὴν Λακωνικὴν καὶ τὴν Μεσσηνίαν, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Ρώμης ὡς πρὸς τὸ Λάτιον. Μέχρι τοῦ σημείου τούτου οἱ ἀγῶνες τῶν τριῶν πόλεων ηὐδοκίμησαν ἐξ ἴσου κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον· ἡ ἔκβασις δὲν ἀπέβη διάφορος εἰμὴ κατόπιν.

Μήπως ὅμως τότε αἱ δυσχέρειαι ὑπῆρξαν ὀλιγώτεραι ἐν Ἰταλίᾳ ἢ ἐν Ἑλλάδι; Βεβαίως ὄχι. Ἐὰν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰονίου πελάγους οἱ

Ἀργεῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Σάμιοι, οἱ Χῖοι, οἱ Λέσβιοι, ἵνα μὴ κατονομάσωμεν ἁπάσας τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, δὲν ἔπαυσαν ἐξεγειρόμενοι νῦν μὲν κατὰ τῆς Σπάρτης, νῦν δὲ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν· ἐκεῖθεν τοῦ Ἀδρίου οἱ Ἐτροῦσκοι, οἱ Σαβῖνοι, οἱ Αἴκουοι, οἱ Οὐόλσκοι, οἱ Σαμνῖται καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς κάτω Ἰταλίας ἀντετάχθησαν ἔτι πεισματωδέστερον κατὰ τῆς Ῥώμης· καὶ πλὴν τούτου αἱ μὲν δύο Ἑλληνίδες πόλεις ἐπεζήτουν τὴν συγχώνευσιν ὁμοφύλων καὶ ὁμογλώσσων, τῆς δὲ παρὰ τὸν Τίβεριν πόλεως ὁμογενεῖς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ Λατῖνοι· ὥστε ἡ Ῥώμη ἐδέησε νὰ ἀναλάβῃ πρὸς τὰ λοιπὰ Ἰταλικὰ ἔθνη τὸν διπλοῦν ἀγῶνα τοῦ νὰ ἄρξῃ αὐτῶν καὶ ἐνταυτῷ νὰ τὰ ἐκλατινίσῃ.

Ἀλλαχοῦ λοιπὸν δέον νὰ ζητήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ οὐχὶ ἐν τῷ δόγματι ὅτι ὑπάρχουσι λαοὶ καὶ χῶραι φύσει ἀνεπίδεκτοι ἑνότητος. Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἐπεζήτησε τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα διὰ τρόπων οἵτινες κατέστησαν αὐτὴν ἀνέφικτον. Ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἠξίωσαν ὅτι οἱ ὀκτακισχίλιοι μαχηταὶ τῆς πρώτης καὶ οἱ τρισμύριοι τῆς δευτέρας τῶν πόλεων τούτων, θέλουσιν ἄρξει τῆς Ἑλλάδος, ἧς οἱ μαχηταὶ συνεποσοῦντο εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων· καὶ ὅτι θέλουσιν ἄρξει τούτων, μηδεμίαν παρέχοντες αὐτοῖς μετοχὴν εἰς τὰ κυριαρχικὰ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος δίκαια. Διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκροτήσωσιν ἑνότητα πλήρη καὶ συμπαγῆ, ἀλλὰ μόνον συμμαχίας ἀτόνους, αἵτινες θᾶσσον ἢ βράδιον ἀπέβαινον τυραννίδες, ἵνα ἐπὶ τέλους διαλυθῶσιν εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθησαν.

Πρώτην ἀπόπειραν ἡγεμονίας ἐπεχείρησεν ἡ Σπάρτη ἐν Πελοποννήσῳ περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ τὸ πολιτικὸν τοῦτο συνάλλαγμα δὲν ἐπέβαλλεν εἰς τὰς συμμάχους πόλεις τὸν στοιχειώδη ὅρον πάσης πραγματικῆς ἡγεμονίας, τοῦ νὰ ἕπωνται ἀπροφασίστως τῇ ἡγεμόνι πόλει ἐν πολέμῳ. Δὲν ἐπεβλήθη δὲ ὁ ὅρος οὗτος διότι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας εἶχον κινδυνεύσει περὶ τῶν ὅλων εἰς τοὺς μακροὺς κατὰ τῶν Μεσσηνίων ἀγῶνας, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐλπίσωσιν ὅτι θέλουσι κατισχύσει ἁπάντων τῶν Πελοποννησίων. Ἐδέησεν ἄρα νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ἁπλῆν συμμαχίαν, καθ' ἥν, ἐὰν οἱ ἄλλοι σύμμαχοι διεφώνουν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου, ἡ Σπάρτη ἄλλο δικαίωμα δὲν εἶχεν εἰμὴ νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα μόνη. Καὶ οὐδὲ

τοῦτο ἐτόλμα πάντοτε νὰ πράξῃ. Ὁ βασιλεὺς Κλεομένης, ὅστις ἐμελέτα ἀπό τινος νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ, συνεκάλεσε τῷ 505 τοὺς συμμάχους καὶ προέτεινε ν' ἀποκαταστήσωσιν εἰς Ἀθήνας τὸν τύραννον Ἱππίαν. Ἀντιλέξαντος ὅμως τοῦ Κορινθίου Σωσικλέους, οἱ σύμμαχοι συνεφώνησαν πρὸς αὐτὸν καὶ ἀπήτησαν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν «μὴ ποιέειν μηδὲν νεώτερον περὶ πόλιν Ἑλλάδα». Ὁ δὲ Κλεομένης ἀπέστη τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἡ συμμαχία λοιπὸν αὕτη ὄχι μόνον δὲν συνετέλει εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἀλλ' ἀπεναντίας παρεκώλυε τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς.

Ὅτε βραδύτερον συνῆλθεν ἐν Σπάρτῃ ἡ Κοινὴ σύνοδος ἐν ᾗ ἀπεφασίσθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, οἱ σύμμαχοι αὐτοὶ πρῶτοι προέτρεψαν τὴν ἡγεμόνα πόλιν νὰ ἀναλάβῃ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν τὸν ἀγῶνα. Τοῦτο ὅμως ὄχι ὅπως ἐπεκταθῇ τὸ κράτος τῆς Σπάρτης ἐπὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἀλλὰ διότι οἱ Ἀθηναῖοι, καταστήσαντες τὰ πολλὰ αὐτῆς ὑποχείρια, ἠπείλουν ἤδη καὶ αὐτοὺς τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς συμμάχους. Γνωρίζομεν ὁποία ἐγένετο ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, καθ' ὅν, ὑπὲρ τὸ τέταρτον τοῦ αἰῶνος, κατηναλώθησαν εἰς μάτην ἄνδρες οὓς ἤθελον φθονήσει ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἀγγλία· ἐν Ἀθήναις, Περικλῆς, Νικίας, Δημοσθένης, Φορμίων· ἐν Σπάρτῃ, Βρασίδας, Γύλιππος, Καλλικρατίδας, Λύσανδρος.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατεβλήθη τελευταῖον. Ἡ δὲ Σπάρτη διὰ τῶν ἀπαραιτήτων προνομίων πάσης μακρᾶς στρατηγίας, διὰ τῶν πολλῶν χωρῶν ἃς κατέλαβεν ἐν ταῖς περιπετείαις τοῦ πολέμου, διὰ τῶν θησαυρῶν οὓς ἐξ αὐτῶν τε καὶ ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπορίζετο, εὑρέθη αἴφνης μοναρχοῦσα ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος. Τί ἔπραξεν ἵνα παγιώσῃ τὸ μέγα τοῦτο ἀξίωμα; Οἱ σύμμαχοι οἵτινες πανηγυρικῶς κατέσκαψαν τὰ τείχη τῆς ἀντιπάλου πόλεως, ὀνειρευόμενοι «ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας» ἐξύπνησαν τὴν ἐπιοῦσαν ἁλυσίδετοι. Αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι ἐξηκολούθησαν κατεχόμεναι ὑπὸ ἁρμοστῶν καὶ φρουρῶν Λακεδαιμονίων καὶ πληρώνουσαι φόρον πολὺ μείζονα τοῦ πρότερον εἰς τοὺς Ἀθηναίους τελουμένου. Εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπεβλήθη φόρος. Ἀλλ' ἐν Φαρσάλῳ ἕδρευεν ἁρμοστὴς συνέχων τοὺς Θεσσαλούς, καὶ ἐν Ἡρακλείῳ, παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, ἕτερος ἁρμοστὴς χαλιναγωγῶν τὰ μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας ἔθνη.

Οἱ ἀρχαῖοι πελοποννήσιοι σύμμαχοι, τῶν ὁποίων ἡ Σπάρτη τοσοῦτον ηὐλαβεῖτο ἄλλοτε τὴν γνώμην, ὑπήκουον ἤδη ἑτοίμως εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἠλεῖοι εἶχον πολλάκις ἀντιπολιτευθῆ διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, ὁ βασιλεὺς Ἆγις ἐνέβαλεν ἤδη εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι, καὶ μετὰ δεινὰς δηώσεις καθήρεσε τὰ τείχη αὐτῆς καὶ ἀφήρεσε τὰ πολεμικὰ πλοῖα. Τοσοῦτον δὲ τρόμον ἐνέπνεεν ἡ μοναρχοῦσα πόλις εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ὥστε οἱ δυστυχεῖς Μεσσήνιοι, οἱ εὑρόντες πρότερον ἄσυλον ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἠναγκάσθησαν ἤδη ὅπως σωθῶσι, νὰ καταφύγωσιν εἰς χώρας ἀπωτάτας, εἰς Σικελίαν καὶ εἰς Κυρήνην.

Ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῆς ἄμμου. Οὐδεμία ἑλληνικὴ πόλις ἠδύνατο νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀπόλυτον ταύτην κυριαρχίαν, ἀφοῦ πᾶσαι τοσοῦτον χρόνον ἠγωνίσθησαν νὰ καταβάλωσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Σπάρτη λοιπόν, ἵνα διατηρήσῃ τὸ κράτος αὐτῆς, ἔδει νὰ διατελῇ ἀδιακόπως πάνοπλος, οἱ δὲ μόνοι πιστοὶ τοῦ κράτους τούτου πρόμαχοι, ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται, ἅτε καὶ μόνοι ὄντες κοινωνοὶ τοῦ κυριαρχικοῦ αὐτῆς δικαιώματος. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως, ἀνέκαθεν εὐάριθμοι ὄντες, δὲν ἔπαυσαν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐλαττούμενοι. Ἐν ἀρχῇ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος ἀριθμούμενοι εἰς ὀκτακισχιλίους, κατήντησαν ἐν τῷ τέλει τῆς 4 εἰς χιλίους καὶ μόνους. Βεβαίως ἐν ἀρχῇ τῆς 4 ταύτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐμονάρχησεν ἡ Σπάρτη, ἦσαν πλειότεροι τῶν 1000, ἀλλ' ὁπωσδήποτε δέον νὰ ὑποτεθῶσι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ὀκτακισχιλίων. Δὲν ἐπετρέπετο δὲ νὰ ἀναπληρωθῶσι διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν παραδοχῆς νέων πολιτῶν, διότι κατὰ θεμελιώδη τοῦ πολιτεύματος ῥήτραν, Σπαρτιᾶται δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ ἀπόγονοι τῶν πρώτων τῆς πόλεως ἱδρυτῶν. Πῶς λοιπὸν ἡ δρὰξ αὕτη τῶν μαχητῶν ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ ἐπὶ μακρὸν ὑποχείριον σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα;

Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἀνέλαβον τὴν αὐτονομίαν δεκαοκτὼ μῆνας ἀφ' ἧς ἀφηρέθησαν αὐτήν, καὶ ὅτι μετὰ ὀκτὼ ἔτη πᾶσαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐξηγέρθησαν ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἐκείνης ἑνότητος. Ὁ νέος οὗτος πανελλήνιος ἀγὼν παρετάθη σχεδὸν ὅσον ὁ πρὸ μικροῦ τότε καταλυθείς, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐδικαιοῦτο νὰ κληθῇ πελοποννησιακὸς οὐδὲν ἧττον τοῦ προτέρου. Τὰ κρισιμώτερα τοὐλάχιστον αὐτοῦ γεγονότα ἐν Πελοποννήσῳ συνέβησαν, μέχρις οὗ ὁ Ἐπαμεινώνδας, κατασκευάσας ἐν Μεσ-

σηνίᾳ μὲν τὸ ἀπόρθητον τῆς Ἰθώμης φρούριον, ἐν Ἀρκαδίᾳ δὲ τὴν ἐπίσης ὀχυρὰν Μεγάλην πόλιν, ἐγκαθεῖρξε τὴν Σπάρτην ἐντὸς τοῦ κλωβοῦ τῆς Λακωνικῆς καὶ κατήνεγκε πληγὴν καιρίαν εἰς τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς βίον.

Ὁ περὶ ἡγεμονίας ἀγὼν τῶν Ἀθηναίων διῆλθε διὰ παραπλησίων δοκιμασιῶν καὶ ἀπέληξεν εἰς προσομοίαν καταστροφήν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου μετὰ τὰς ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς μάχας, ὅτε οἱ μὲν Πέρσαι ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἴδια, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, οἱ στρατηγήσαντες τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου, ἀπεποιήθησαν νὰ μετάσχωσι τοῦ ἐπιθετικοῦ καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι συνεκρότησαν νέαν ἐν Δήλῳ συμμαχίαν.

Ἡ νέα αὕτη συμμαχία δὲν ἐχρειάσθη, ὅπως ἡ πελοποννησιακή, ὁλόκληρον αἰῶνα ἵνα μεταβληθῇ εἰς τυραννίδα. Σκοπὸς αὐτῆς ἦ, κατὰ Θουκυδίδην, πρόσχημα, ἦτο ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Ἀλλὰ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου, ἐδέησε νὰ καταρτισθῇ ἀποχρῶσα δύναμις· πρὸς καταρτισμὸν καὶ κίνησιν τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ἀνάγκη χρημάτων καὶ ἀνδρῶν, τὰ χρήματα καὶ οἱ ἄνδρες ἦτο δίκαιον νὰ παρέχωνται κατ' ἔτος ὑφ' ὅλων τῶν συμμαχίδων πόλεων, ἀναλόγως τῶν πόρων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἑκάστης. Ὅθεν ἡ κοινὴ ἐν Δήλῳ σύνοδος, προεδρευομένη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου, ἔταξεν ἐν πάσῃ δικαιοσύνῃ τὰς ἀπαιτουμένας εἰσφοράς. Ἀλλ' ἵνα συλλέγωνται τακτικῶς αἱ εἰσφοραί, ἡ περὶ τούτου ἐπιμέλεια ἀνετέθη εἰς τὰς Ἀθήνας, ὡς πρόεδρον τῆς συμμαχίας. Ἐντεῦθεν δὲ αἱ Ἀθῆναι ἔλαβον μυρίας ἀφορμὰς ἐπεμβάσεων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν συμμαχίδων πόλεων πράγματα. Αἱ ἐπεμβάσεις συνεπήγαγον καταχρήσεις· αἱ καταχρήσεις προεκάλεσαν στάσεις· αἱ στάσεις, τιμωρίας· αἱ τιμωρίαι, τὴν ἀφαίρεσιν τῆς αὐτονομίας, ὥστε ἐντὸς ἐτῶν 40 πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐν ἀρχῇ ἰσότιμοι καὶ ἰσόψηφοι πόλεις κατεβλήθησαν εἰς τάξιν ὑπηκόων. Ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος διελύθη· τὸ κοινὸν ταμεῖον μετετέθη ἐκ Δήλου εἰς Ἀθήνας· οἱ Ἀθηναῖοι μετεχειρίσθησαν τοὺς πόρους καὶ τοὺς ἄνδρας τῶν πόλεων ὡς ἰδίους, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐδέσμευσαν τοὺς πάλαι αὐτονόμους συμμάχους ὥστε αἱ πλεῖσται τῶν δικῶν αὐτῶν ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις δικαστηρίων.

Ἀλλὰ τούτων γενομένων τὸ ἕτερον ἥμισυ τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τοῦ

φόβου μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὴν αὐτὴν τύχην, συνετάχθη ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἤρξατο ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, τοῦ ὁποίου φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔμελλον νὰ μετάσχωσιν, εὐκαιρίας ἐπελθούσης, καὶ οἱ ὑποχείριοι τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἀναλάβωσι τὴν αὐτονομίαν. Τότε δὲ ἐτέθη κατὰ πρῶτον τὸ πρόβλημα οὗ πρὸ μικροῦ ἐμνημονεύσαμεν ὁμιλήσαντες περὶ τῆς μεταγενεστέρας τυραννίδος τῆς Σπάρτης, τὸ πρόβλημα ἂν μία πόλις ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ ἁπάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων μεταχειριζομένη αὐτοὺς ὡς ὑπηκόους. Αἱ Ἀθῆναι ἀντέσχον πλειότερον τῆς Σπάρτης, τὸ μὲν διότι οἱ πολῖται αὐτῶν ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν Σπαρτιατῶν, τὸ δὲ διότι κατὰ θάλασσαν ἦσαν καθ' ἑαυτοὺς ἰσχυρότεροι ὅλης τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ ἐπιφάνεια αὕτη τῆς εὐρωστίας ἔκρυπτε νόσημα ὀλέθριον. Ἡ δημαγωγία παρέσυρε τὰς Ἀθήνας εἰς τὴν παράλογον καὶ παράβολον ἐπὶ τὰς Συρακούσας στρατείαν, καθ' ἣν ἡ πόλις ἀπώλεσε τὸ κράτιστον τῆς τε πεζικῆς καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Ἐκ τούτου ὠφεληθέντες οἱ ὑπήκοοι ἐπανέστησαν, καὶ αἱ Ἀθῆναι ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Λυσάνδρου.

Τὸ τραῦμα δὲν ἀπέβη διὰ μιᾶς καίριον. Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔπαθον ποτὲ τὴν λειψανδρίαν τῆς Σπάρτης. Οἱ μέτοικοι ἐνταῦθα εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἰσοτελεῖς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, ὥστε οἱ τρισμύριοι ἀρχαῖοι πολῖται, ἀραιούμενοι ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων, ἀνεπληροῦντο διὰ τῆς εἰσποιήσεως ἑτεροπολιτῶν. Αἱ Ἀθῆναι λοιπὸν καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν ἐκείνην ἠδυνήθησαν νὰ ἀναλάβωσι μὲν τὴν αὐτονομίαν, ν' ἀνοικοδομήσωσι δὲ ἐκ τῶν τριῶν μακρῶν τειχῶν τὰ δύο, νὰ ἱδρύσωσι δὲ νέαν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Ἀλλ' οἱ τρισμύριοι Ἀθηναῖοι τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἦσαν οἱ τρισμύριοι τῆς 5. Ἡ ἐν τῷ μεταξὺ κορυφωθεῖσα ὀχλοκρατία, τὰ θεωρικὰ χρήματα καὶ τὰ ἄλλα ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι χορηγήματα, τὰ ὁποῖα, καίτοι οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου εἶχον πολὺ ἐλαττωθῆ, ἐξηκολούθουν παρεχόμενα εἰς ἀπόρους τε καὶ εὐπόρους, ἠλλοίωσαν παραδόξως τὰ πολιτικὰ καὶ ἰδιωτικὰ ἤθη. Οἱ παρὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τολμηταί, οἱ ὑπὲρ ὅ,τι ἐνόμιζον κατορθωτὸν κινδυνευταί, οἱ ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντοτε εὐέλπιδες Ἀθηναῖοι τοῦ Θουκυδίδου μετεβλήθησαν εἰς τοὺς νωθρούς, τοὺς πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφόρους, τοὺς πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ὀλι-

γώρως ἔχοντας συμπολίτας τοῦ Δημοσθένους. Οἱ νέοι διέτριβον μετὰ αὐλητρίδων καὶ ἑταιρῶν· οἱ πρεσβύτεροι διημέρευον εἰς κύβους· οἱ δὲ στρατοὶ τῆς πόλεως συνεκροτοῦντο ἤδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ μισθοφόρων, οἵτινες, ἀντὶ νὰ σώσωσι τὴν νέαν ἡγεμονίαν, ἐπετάχυνον μᾶλλον διὰ τῶν πολλῶν αὐτῶν καταπιέσεων τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς. Καὶ μετ' οὐ πολύ, διὰ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ ἥττης, κατελύθη ἐσαεὶ ὁ ἱστορικὸς τῶν Ἀθηνῶν βίος, ὅπως, πρὸ ἐτῶν τριάκοντα, εἶχε καταλυθῆ ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς Σπάρτης.

Τοιουτοτρόπως ἐματαιώθησαν αἱ δύο ἀπόπειραι αἱ γενόμεναι πρὸς καταρτισμὸν τῆς πολιτικῆς ἑνότητος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁπόσον πρακτικώτεροι ἀνεδείχθησαν οἱ Ρωμαῖοι περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου τῆς Ἰταλικῆς ἑνότητος.

Οἱ Ρωμαῖοι, ὡς προείπομεν, δὲν ἐκυριάρχησαν τῆς Ἰταλίας ἀμαχητεί· ἐπολέμησαν πρὸς τὰς φυλὰς αὐτῆς καὶ τὰς πόλεις πλειότερον ἢ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ φυλάς. Ἀλλὰ καίτοι κατίσχυον αὐτῶν σχεδὸν πάντοτε, ἐνόησαν ὅτι δὲν θέλουσιν ἀσφαλίσει τὴν νίκην ἐὰν μὴ συνδυάσωσιν, ὅπως ὁ Θησεὺς τοῦ Θουκυδίδου, τὴν δύναμιν μετὰ τῆς συνέσεως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἤρχισαν τοῦ καιροῦ προϊόντος νὰ καταγράφωσιν εἰς τοὺς ἑαυτῶν πολίτας τοὺς μαχιμωτάτους τῶν ἀντιπάλων, καθιστῶντες αὐτοὺς κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τῆς πολιτικῆς ἑνότητος καὶ ἀφαιροῦντες οὕτως ἐκ μέσου τὴν εὐλογωτάτην ἀφορμὴν τῶν ἐπαναστάσεων. Ἐντεῦθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν μαχίμων τῆς Ρώμης ἀνδρῶν, οἵτινες περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας δὲν ὑπερέβαινον τοὺς εἰκοσάκις χιλίους, συνεποσώθη, περὶ τὰ τέλη τῆς 4 ἀπὸ κτίσεως τῆς πόλεως ἑκατονταετηρίδος, εἰς 165,000 καὶ ἐν τῇ 5 ὑπερέβη πολὺ τὰς 200,000. Τοῦτο δὲ διότι περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολλαὶ πόλεις τῆς ἀρχαίας λατινικῆς ὁμοσπονδίας ἔλαβον πλήρες τὸ δικαίωμα τοῦ ρωμαίου πολίτου· τοῦ αὐτοῦ δὲ δικαιώματος ἠξιώθησαν πᾶσαι αἱ σαβινικαὶ κοινότητες καὶ προσέτι πολυάριθμοι κοινότητες τῶν Οὐόλσκων ἐγένοντο ἀντὶ ὑπηκόων τέλειοι ρωμαῖοι πολῖται.

Οἱ νέοι οὗτοι πολῖται δὲν ᾤκουν ἐντὸς τῆς Ρώμης· ὥστε ὁ πραγματικὸς αὐτῆς περίβολος δὲν ηὐρύνθη ἐκ τούτου ἐπ' ἄπειρον. Ἀλλ' ὁ ἰδεώδης οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς περίβολος ἐξετάθη πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς περιχώρου τῶν Καιρετανῶν ἐν Ἐτρουρίᾳ, πρὸς ἀνα-

τολὰς μέχρι τῶν Ἀπεννίνων καὶ πρὸς μεσημβρίαν μέχρι Ταρρακίνης. Τὸ σύνολον τῶν Ρωμαίων πολιτῶν ἀπετέλεσεν οὕτω οὐχὶ πλέον πόλιν, ἀλλὰ ἔθνος ὅλον ὡς εἶπε, κάλλιστα ὁ Mommsen. Ὁ περίβολος ὅμως ἐκεῖνος δὲν ἦτο συνεχής. Ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ κοινότητες μὴ ἔχουσαι τὸ τοῦ Ρωμαίου πολίτου δικαίωμα· ἄλλαι δὲ κεκτημέναι τὸ δικαίωμα τοῦτο ἔκειντο ἐκτὸς αὐτοῦ. Καὶ πλὴν τούτων, οἰκογένειαί τινες καὶ χωρία, σποράδην καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν, ἀνεγράφησαν εἰς τοὺς πολίτας.

Τὸ προνόμιον τοῦτο δὲν ἐξηκολούθησεν ἀδιακόπως μετὰ τῆς αὐτῆς ἐλευθεριότητος ἐπιδαψιλευόμενον. Ἡ Ρώμη, ἐν ὅσῳ ᾐσθάνετο ὅτι ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσῃ τὰς ἰδίας δυνάμεις, παρεχώρει προθύμως τὴν τοῦ Ρωμαίου ἰδιότητα. Ἀφ' ἧς ὅμως συνεκρότησε στρατιὰν ἔχουσαν τὸ συμφέρον καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ νὰ συντηρήσῃ τὸ κράτος, ἀπέβη φειδωλοτέρα περὶ τὴν εἰσποίησιν ὁλοκλήρων κοινοτήτων, περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν τοῦ Ρωμαίου ἰδιότητα εἰς μόνους τοὺς ἐπιφανεστάτους καὶ ἱκανωτάτους τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων ἐκ τῶν ὑπηκόων κοινοτήτων.

Ἐπετηδεύθησαν δὲ οἱ Ρωμαῖοι, πρὸς παγίωσιν τῆς ἑαυτῶν ἀρχῆς, καὶ ἄλλας μηχανάς. Ἰδίᾳ ἐδημιουργήθη τάξις πολιτῶν οἵτινες εἶχον ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ ὅλα τὰ καθήκοντα τοῦ τελείου πολίτου, πλὴν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ ἐκλέγεσθαι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ οὕτως ἠκρωτηριασμένον ἀξίωμα τοῦ ρωμαίου πολίτου, ἦτο τοσούτῳ ἐπίφθονον ὥστε οἱ τοῦτο κεκτημένοι ἠριθμοῦντο εἰς μυριάδας ἐν τῷ ρωμαϊκῷ στρατῷ. Πλὴν τούτου ἡ τοπικὴ διοίκησις τῶν ὑπηκόων κοινοτήτων παρεδόθη εἰς τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς ἑκάστης οἴκους, οἵτινες νεμόμενοι μυρία ὅσα ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ πλεονεκτήματα, διετέλουν πιστοὶ εἰς τὴν Ρώμην, διότι διὰ μόνης τῆς προστασίας αὐτῆς ἠδύναντο νὰ περιστέλλωσι τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν. Οἱ εὐπατρίδαι λ. χ. τῆς πολυθρυλήτου Καπύης ἔλαβον εἰδικὴν δικαιοδοσίαν, εἰδικὰς ἐκκλησίας, ἔκκριτον ἐν γένει τάξιν καὶ συντάξεις πληρωτέας ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τῆς Καμπανίας, ἐξ ὧν 1600 παρεῖχον ἑκάστῳ δικαιούχῳ 450 στατῆρας κατ' ἔτος. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ Ρωμαῖοι ἵδρυσαν ἰδίας ἀποικίας εἰς πολλὰ ἐπίκαιρα καὶ ὀχυρὰ χωρία τῆς χερσονήσου, μεσόγειά τε καὶ παράλια, ὑποχρεώσαντες τοὺς ἰθαγενεῖς νὰ ἐκχωρήσωσιν εἰς τοὺς ἐπήλυδας τὰς ἀναγκαίας αὐτοῖς γαίας. Οἱ

ἄποικοι οὗτοι ἦσαν οἱ πρόσκοποι οὕτως εἰπεῖν καὶ πρῶτοι ἐπὶ τόπου πρόμαχοι κατὰ παντὸς τῶν περιοίκων κινήματος καὶ πάσης ἐξωτερικοῦ πολεμίου ἐπιδρομῆς.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἵ τε ὀπαδοὶ ἐκεῖνοι καὶ οἱ πρόμαχοι δὲν ἦσαν χρήσιμοι εἰμὴ διότι ἡ κυρίαρχος πόλις ἦτο πάντοτε ἑτοίμη νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἀρωγὴν αὐτῶν. Ἐὰν μὴ εἶχον τὴν πεποίθησιν ταύτην, εἰς οὐδὲν ἤθελον ὠφελήσει, ὅπως συνέβη ἐν Ἑλλάδι. Σπαρτιᾶται καὶ Ἀθηναῖοι παρέδιδον τὰς συμμαχίδας ἢ ὑπηκόους πόλεις, οἱ μὲν εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς, οἱ δὲ εἰς τοὺς δημοκρατικούς. Οἱ πελάται ὅμως οὗτοι, ἐγκαταλειπόμενοι συνήθως ἄνευ ἀντιλήψεως, δὲν ἔπαυον στασιάζοντες κατ' ἀλλήλων καὶ μετατιθέμενοι τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡγεμονίας εἰς τὴν ἄλλην. Παραπλήσιά τινα ἐγένοντο καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀποικίας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἵδρυσαν πολλὰς ἀποικίας ἀναλόγους τῶν ρωμαϊκῶν, ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν Θράκην, εἰς τὴν Εὔβοιαν, εἰς Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον. Ἐπὶ Περικλέους δὲ ἔπεμψαν εἰς Νάξον, εἰς Ἄνδρον, εἰς Ἱστίαιαν τῆς Εὐβοίας, εἰς Θράκην πάλιν καὶ εἰς Σινώπην ὑπὲρ τοὺς πεντακισχιλίους ἀποίκους· καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας χώρας καὶ νήσους. Ἀλλ' αἱ ἀποικίαι αὗται οὔτε τὴν πρώτην ἡγεμονίαν ἔσωσαν, οὔτε τὴν δευτέραν, περὶ τὰ τέλη τῆς ὁποίας ἐπανελήφθησαν· συνετέλεσαν δὲ μόνον, ἐπὶ τῆς πρώτης, εἰς τὸ νὰ εὐκολύνωσι τὴν ἅλωσιν αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ Λυσάνδρου, ὅστις, λαβὼν τὴν πρόνοιαν νὰ ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα ὅλους τοὺς ἀποίκους, καὶ σὺν τούτοις ὅλους τοὺς φρουροὺς καὶ τοὺς ἀττικίζοντας τῶν ὑπηκόων πόλεων, κατέστησε διὰ τὴν ἔνδειαν τροφῶν ἀδύνατον τὴν παράτασιν τῆς ἀμύνης.

Ὁ πρώτιστος λοιπόν, ὁ κυριώτατος λόγος δι' ὃν κατωρθώθη ἡ Ἰταλικὴ ἑνότης εἶναι ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ποτὲ δὲν ἐφαντάσθησαν νὰ ἄρξωσι τῆς χερσονήσου διὰ μόνων τῶν εἰκοσάκις χιλίων ἑαυτῶν πολιτῶν· ἀλλὰ κατέστησαν κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τοὺς κρατίστους τῶν ἀντιπάλων. Τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἔπραξαν οὔτε οἱ Σπαρτιᾶται, οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ διὰ τοῦτο οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ ἀπαρτίσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητα. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τουλάχιστον δυνατὸν νὰ παρατείνωσιν ἐπὶ μακρότερον τὸν ἴδιον αὐτοτελῆ βίον ; Δυστυχῶς δὲν ἦτο, διότι, μετὰ τοὺς ἀτελεσφορήτους ἐκείνους ἀγῶνας, ἐν Σπάρτῃ μὲν τὸ

πολίτευμα ἔμεινεν ἄνευ πολιτῶν, ἐν Ἀθήναις δὲ οἱ πολῖται ἔμειναν ἄνευ πολιτεύματος.

Οἱ χίλιοι Σπαρτιᾶται τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος κατήντησαν περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης 700, ἐξ ὧν 100 καὶ μόνοι ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι, ὅ ἐστιν οἱ τέλειοι πολῖται. Εἶνε πρόδηλον ὅτι ἡ οὕτω φθισιῶσα πόλις ἔπνεε τὰ λοίσθια. Ἡ θεραπεία ἣν τότε ἐπεχείρησαν οἱ βασιλεῖς Ἆγις καὶ Κλεομένης ἐπετάχυνε τὸν θάνατον, διότι, μετὰ τὴν περὶ Σελλασίαν νίκην αὐτοῦ, ὁ Ἀντίγονος τῆς Μακεδονίας διώρισεν ἐ π ι σ τ ά τ η ν τῆς Σπάρτης τὸν Βοιωτὸν Βραχύλλην. Μεθ' ὃ ἐπῆλθον αἱ ἐπαίσχυντοι τυραννίδες τοῦ Μαχανίδα καὶ τοῦ Νάβιδος, καὶ αἱ ἄλλαι ἀνάξιαι σπουδαίου ἱστορικοῦ λόγου περιπέτειαι τῆς πάλαι περιπύστου πόλεως.

Ἐν Ἀθήναις, ὡς προεῖπον, δὲν ἔλειψαν ποτὲ οἱ πολῖται, οἱ πολῖται ὅμως οὗτοι ἀφηνίασαν πρωϊμώτατα. Ὁ νομοθέτης εἶχε μὲν ἀποπειραθῆ νὰ χαλιναγωγήσῃ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἀλλ' οἱ χαλινοὶ ἐκεῖνοι, ἀνέκαθεν ἀσθενεῖς ὄντες, παντελῶς διὰ τοῦ χρόνου ἐχαλαρώθησαν. Οἱ ἄρχοντες ἦσαν ἐνιαύσιοι ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἡ βουλὴ ὡσαύτως ἀφ' ἧς ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Σόλωνος. Κατ' ἀρχὰς ἄρχοντες καὶ βουλευταὶ ἐξελέγοντο τοὐλάχιστον ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένων τινῶν προσόντων, ἐνῷ ἔπειτα ἐγένοντο πάντες, πλὴν τῶν στρατηγῶν, κληρωτοί. Καὶ κληρωτοὶ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν· ὅ ἐστιν οἱ παιδαγωγοῦντες οὐδόλως διέφερον τῶν παιδαγωγουμένων. Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος κατέστη ἀπαραίτητον νὰ προχειρισθῶσι νέοι ἐλεγκταὶ οὐ μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν προτέρων ἰθυντήρων αὐτῆς, ἤτοι τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀρχόντων. Οἱ νέοι οὗτοι ἐλεγκταὶ ἐκαλοῦντο Ν ο μ ο φ ύ λ α κ ε ς καὶ Ν ο μ ο θ έ τ α ι. Οἱ νομοφύλακες ἦσαν ἑπτὰ καὶ καθήμενοι ἐν τῇ βουλῇ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν προέδρων, ἐκώλυον τὰ ἀσύμφορα τῇ πόλει πράττειν. Τῶν δὲ νομοθετῶν ἔργον ἦτο νὰ βασανίζωσιν ἐκ προοιμίου πᾶσαν νέαν νόμου πρότασιν. Καὶ πλὴν τούτων, ἐπειδὴ εἰς τὰς θορυβώδεις ἐκείνας συζητήσεις καὶ συνεδριάσεις τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας ἐψηφίζοντο πολλοὶ νόμοι ἀντιφατικοὶ ἢ διπλοῖ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, οἱ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀρχόντων ἰδίως θεσμοθέται καλούμενοι ἐπετράπησαν νὰ ἐξελέγχωσι τὰς ἀντινομίας ταύτας καὶ δινομίας καὶ νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου διόρθωσιν.

Ἀλλὰ πάντες οἱ θεσμοὶ οὗτοι ἦσαν ἢ πρόσκαιροι ἢ ἀνίσχυροι ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκάθεκτον ἀκολασίαν τοῦ ὄχλου. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου θέλω ἀνακαλέσει ἐνταῦθα διὰ βραχέων τὰ μεταξὺ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας καὶ τῆς ἐν Ἀργινούσαις νίκης γεγονότα, ἐνδιατρίβων πλειότερόν τι εἰς τὰς περιπετείας τῆς δίκης τῶν στρατηγῶν τοῦ ἐνδόξου τούτου κατορθώματος. Ἡ ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατεία εἶχεν ἀποφασισθῆ παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἐνστάσεις τῶν ἐγκριτοτέρων πολιτῶν, ἐν οἷς κατελέγοντο ἄνδρες οἷοι ὁ Νικίας, ὁ Σωκράτης, ὁ περιώνυμος ἀστρονόμος Μέτων. Ὅλα ὅσα οἱ χρηστοί, οἱ συνετοί, οἱ ἔμπειροι οὗτοι πολῖται, καὶ πρὸ πάντων ὁ δυστυχὴς ὁ Νικίας, προεῖπον περὶ τῶν ἀπειλουμένων ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκείνης συμφορῶν, ὅλα ἐπηλήθευσαν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπώλεσαν ἐν αὐτῇ 10,000 ὁπλίτας, ὑπὲρ τὰς 200 τριήρεις καὶ περὶ τὰ 90 ἑκατομμύρια δραχμῶν τοῦ σημερινοῦ νομίσματος· καὶ ἐν τῷ ἅμα οἱ μὲν Πελοποννήσιοι ἐνέβαλον εἰς τὴν Ἀττικήν, οἱ δὲ ὑπήκοοι ἐπανέστησαν, ὁ δὲ μέγας βασιλεὺς συνέθετο πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ καταβάλλῃ τοὺς μισθοὺς τῶν πληρωμάτων τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου. Τότε τὰ πρὸ τριετίας τοσοῦτον παράφορα πλήθη, καταπλαγέντα ἐκ τῆς πανωλεθρίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπικρεμασθέντων κινδύνων, ἐψήφισαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 413, ὅτι δέκα πρόβουλοι θέλουσι δοκιμάζει ἐκ προοιμίου πᾶσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑποβλητέαν πρότασιν καὶ ἰδίως θέλουσι προτείνει πάντα τὰ πρὸς τὴν κοινὴν σωτηρίαν ἀπαιτούμενα. Συνετώτατον τοῦτο, μαρτυροῦν ὅμως ἑαυτῷ ὅτι οἱ πρὸ ἐτῶν 40 προχειρισθέντες πρόβουλοι, οἱ τότε κληθέντες νομοθέται, εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ἐκλείψει. Ὅπως δήποτε οἱ νέοι πρόβουλοι κατήρτισαν, τῷ 412, 128 τριήρεις δι' ὧν ἀνεχαιτίσθη ἡ ἀποστασία τῶν ὑπηκόων καὶ ἐνικήθησαν περὶ Μίλητον οἱ πολέμιοι. Ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῶν προβούλων δὲν διήρκεσε πλειότερον τοῦ ἔτους· τῷ δὲ 411 δύο ἐγένοντο ριζικαὶ μεταβολαὶ τοῦ ὅλου πολιτεύματος, ἡ μὲν κατὰ μάρτιον ἀκράτως ὀλιγαρχική, ἡ δὲ κατὰ ἰούνιον σωφρονεστέρα, καθ' ἣν συνεκλήθη μὲν αὖθις ἡ ἀπὸ τοῦ μαρτίου ὅλως ἐκλιποῦσα ἐκκλησία τοῦ δήμου, συνεκροτήθη ὅμως ἐκ μόνων τῶν πολιτῶν ὅσοι ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν ἀφ' ἑαυτῶν εἰς τὴν ἰδίαν πανοπλίαν. Χάρις εἰς τὸ νέον τοῦτο πολίτευμα κατωρθώθη ἡ μεγάλη περὶ Κύζικον νίκη, κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 410. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀποθρασυνθέντες ἐκ τοῦ θρι-

άμβου τούτου, ἐνέβαλον αὖθις ἀθρόοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εὔποροί τε καὶ πένητες. Ὅθεν ἀπέρριψαν τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις, τὰς διαβιβασθείσας ὑπὸ τῶν ἡττηθέντων Λακεδαιμονίων, ἐπὶ τῷ κυριωτάτῳ ὅρῳ τοῦ νὰ ἔχωσιν ἑκάτεροι τὰς πόλεις ἃς κρατοῦσιν. Ἡ φρόνησις ἀπῄτει νὰ γίνωσι δεκταὶ αἱ προτάσεις, ἰδίως διότι, ὡς ὑπέμνησεν ὁ ἀρχιπρεσβευτὴς Ἔνδιος «ἡμῖν ὁ πλουσιώτατος τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην βασιλέων χορηγός ἐστι τοῦ πολέμου, ὑμῖν δὲ οἱ πενιχρότατοι τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην». Καὶ οἱ σωφρονέστατοι τῶν Ἀθηναίων ἔρρεπον τῳόντι πρὸς τὴν εἰρήνην. Οἱ δημαγωγοὶ ὅμως «οἱ τὰς δημοσίας ταραχὰς ἰδίας ποιούμενοι προσόδους» παρέπεισαν τὸ πλῆθος νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ὁ πόλεμος ἀπέβη ἀμφίρροπος, ὅ ἐστι σφόδρα ἀλυσιτελὴς τοῖς Ἀθηναίοις, διότι αἱ ἧτται αὐτῶν ἦσαν ἀνεπανόρθωτοι, ἐνῷ αἱ τῶν Λακεδαιμονίων ἧτται ἐπανωρθοῦντο εὐχερῶς διὰ τῶν θησαυρῶν τῆς Περσίας. Κατὰ δὲ τὸ τελευταῖον τῶν τεσσάρων ἐκείνων ἐτῶν ὁ μὲν Καλλικρατίδας, νικήσας τὸν Κόνωνα, ἀπέκλεισεν αὐτὸν εἰς Μιτυλήνην, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ κατετρόπωσαν τὸν Καλλικρατίδαν περὶ Ἀργινούσας.

Τοῦτο τὸ ἐν Ἀργινούσαις τρόπαιον ὑπῆρξεν ἓν ἐκ τῶν καλλίστων ὅσα ἤγειρον οἱ τῶν Ἀθηνῶν ναυβάται. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀφροσύνη τοῦ ὄχλου εὗρε τὴν τέχνην νὰ μεταβάλῃ τὸν θρίαμβον ἐκεῖνον εἰς πένθος. Ἡ ἔκθεσις τῶν στρατηγῶν διελάμβανεν ὅτι ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων ἡττήθη κατὰ κράτος, ἀποβαλὼν τριήρεις 70 σὺν τῷ ἡρωϊκῷ αὐτοῦ ἡγεμόνι· προσέθετε δὲ ὅτι, ἐπισυμβάντος ἀνέμου καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ, δὲν ἀπέβη δυνατὸν νὰ σωθῶσιν οἱ νεκροὶ καὶ οἱ ναυαγοί. Ἀμέσως οἱ δημαγωγοί, ἐν δευτέρῳ θέντες τὴν νίκην, ἠξίωσαν ὅτι οἱ στρατηγοὶ παρεβίασαν καθῆκον ἱερώτατον, μὴ περισυλλέξαντες τοὺς πεπτωκότας. Ἡ δὲ ἐκκλησία τοῦ δήμου καθῄρεσε τοὺς στρατηγοὺς ἄνευ ἐξακριβώσεως τῶν γεγονότων καὶ προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκοι. Ἐκ τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν οἱ δύο, προβλέποντες τὴν τύχην ἥτις τοὺς περιέμενε, δὲν προσῆλθον· οἱ δὲ ἓξ ἔσπευσαν νὰ ὑπακούσωσι καὶ ἅμα ἀφίκοντο παρέστησαν ἐνώπιον τῆς βουλῆς ἵνα δώσωσι λόγον τῶν πεπραγμένων καὶ ἀποφασισθῇ ἐὰν ὑπάρχῃ ἀφορμὴ κατηγορίας. Τότε ὅμως ἀπεδείχθη αὖθις ὅτι ἡ βουλή, ἀντὶ νὰ σωφρονίζῃ τὸν δῆμον, αὐτὴ μᾶλλον εἶχεν ἀνάγκην σωφρονιστοῦ. Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐξηγήσεων τὰς

ὁποίας ἔδωκαν οἱ στρατηγοί, συζήτησις μὲν οὐδεμία ἐγένετο, εἰπόντος δὲ, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ξενοφῶν, ἑνὸς τῶν βουλευτῶν, τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι χρὴ δηθέντας εἰς τὸν δῆμον παραδοθῆναι, ἡ βουλὴ ἔδησε. Συνῆλθε λοιπὸν ἡ ἐκκλησία ἐν ᾗ διάφοροι κατηγόρουν τῶν στρατηγῶν, οἱ δὲ βραχέως ἕκαστος ἀπολογούμενοι, καὶ παρέχοντες μάρτυρας τοὺς κυβερνήτας τῶν πλοίων καὶ ἄλλους τῶν συμπλεόντων πολλούς, κατέστησαν ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ χειμῶνος ἦτο τὸ κωλῦσαν τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν. Ἀλλὰ τούτων γινομένων ἐπῆλθεν ἡ νὺξ ὥστε ἀπεφασίσθη ν' ἀναβληθῇ ἡ ἐξέτασις τοῦ πράγματος εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ βουλὴ προβουλεύσασα νὰ προτείνῃ ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίνοιντο. Ἡ βουλή, ἀντὶ νὰ ὁρίσῃ, ὡς ἀπεφάσισεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, κατὰ τίνα τρόπον θέλουσι κριθῇ οἱ στρατηγοί, ἐψήφισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Καλλιξένου, ἀξίου συναδέλφου τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι, ἐπειδὴ τῶν τε κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ, ἀκηκόασιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἄλλο δὲν ὑπολείπεται εἰμὴ νὰ τεθῶσιν εἰς ἑκάστην φυλὴν δύο ὑδρίαι, δηλαδή, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, δύο κάλπαι, ἵνα οἱ μὲν νομίζοντες ἐνόχους τοὺς στρατηγοὺς ψηφίσωσιν εἰς τὴν προτέραν, οἱ δὲ μή, εἰς τὴν ὑστέραν.

Τὸ προβούλευμα τοῦτο παρεποίει ἀσυστόλως τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γενόμενα καὶ ἀποφασισθέντα. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε γίνει ἁπλῆ προεισαγωγικὴ συζήτησις, οὐδεμία δὲ οὔτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη, οὔτε προθεσμία εὔλογος ἐδόθη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἵνα παρασκευάσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Τοῦτο εἶχεν ὁμολογήσει αὐτὴ ἡ ἐκκλησία, προσκαλέσασα τὴν βουλὴν «εἰσενεγκεῖν ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίνοιντο», ἡ δὲ βουλὴ εἰς ἀπάντησιν ἀπεφήνατο ὅτι συμπληρωθείσης τῆς διαδικασίας δὲν εἶχον ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποφασίσωσι. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Κατὰ τοὺς κειμένους νόμους ἡ βουλὴ ὤφειλε νὰ παραπέμψῃ τοὺς στρατηγοὺς εἰς τοὺς ἐνόρκους, ἀντὶ δὲ τούτου παρέδιδεν αὐτοὺς εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνωμότου πλήθους, ὅπερ ἐπ' ἐκκλησίας οὐδέποτε ἐδίκαζεν. Ἀλλὰ τὸ ἔτι δεινότερον ἦτο ὅτι τὸ προβούλευμα παρεβίαζε τὸ ψήφισμα τοῦ Καννώνου, καθ' ὃ περὶ ἑκάστου κατηγορουμένου ἰδίᾳ ἔδει νὰ γίνεται ψηφοφορία, ἐνῷ ἡ νῦν ἐκκλησία προσεκαλεῖτο διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας νὰ ἀποφασίσῃ σύναμα περὶ τῆς ἐνοχῆς ἢ τῆς ἀθωότητος ὅλων τῶν

στρατηγῶν. Ἡ διαίρεσις τῆς ψηφοφορίας ἣν ἐπέβαλλε τὸ ψήφισμα τοῦ Καννώνου, πάντοτε σωτήριος οὖσα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὅσῳ, διὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης ψηφηφορίας ἡ ἀπόφασις ἐὰν ἀπέβαινε καταδικαστική, ἔμελλε νὰ μεταβληθῇ ἐν μέρει εἰς καθαρὸν δικαστικὸν φόνον. Ἔν τι τῷόντι εἶχεν ἀποδειχθῇ ἀναμφισβητήτως· ὅτι ὁ στρατηγὸς Λυσίας ἦτο αὐτὸς ναυαγός, σωθεὶς ἐπὶ καταδύσης νεώς. Δοθέντος λοιπὸν ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἔνοχοι, ὁ Λυσίας ἦτο ὁμολογουμένως ἀθῶος· καὶ ὅμως ἡ ἐκκλησία ἐν περιπτώσει καταδίκης ἔμελλε νὰ ἀποφασίσῃ ὅτι καὶ ὁ Λυσίας ἦτο ἔνοχος διότι ναυαγὸς ὢν δὲν ἔσωσε τοὺς ἄλλους ναυαγούς.

Τελευταῖον συνῆλθεν ἡ ἐκκλησία, καὶ ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος, τινὲς τῶν χρηστοτέρων πολιτῶν ἐπεχείρησαν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι παράνομα ἔγραψεν ὁ Καλλίξενος· ἀλλὰ τὸ πλῆθος ἐβόα «δεινὸν εἶναι εἰ μή τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν ὃ ἂν βούληται.» Εἷς μάλιστα τῶν δημοκόπων, ὁ Λυκίσκος, ἠπείλησε τοὺς ἀντιλέγοντας ὅτι, ἐὰν μὴ σιωπήσωσι, θέλουσι περιληφθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν· καὶ ἐπεκρότησεν ὁ ὄχλος, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἠναγκάσθησαν νὰ σιωπήσωσι. Τότε τινὲς τῶν Πρυτάνεων, ἤτοι τῶν ἐπιτρόπων τῆς βουλῆς οἵτινες προήδρευον τῆς ἐκκλησίας, ἐτόλμησαν νὰ εἴπωσιν ὅτι δὲν θέλουσι προτείνει τὴν διαψήφισιν ζητήματος προφανῶς παρανόμου· ἀλλὰ τότε ὁ Καλλίξενος ἐπανέλαβε τὴν ἀπειλὴν τοῦ Λυκίσκου, ὅτι δηλαδὴ θέλουσι περιληφθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Ὅθεν ὑπήκουσαν καὶ οἱ Πρυτάνεις, ὑπήκουσαν πάντες πλὴν ἑνός. Ἦτο δὲ ὁ εἷς καὶ μόνος ἐπιμείνας ὑπὲρ τοῦ νόμου διαμαρτυρόμενος, ὁ Σωκράτης, ὅστις καὶ πρὸ ἐννέα ἐτῶν εἰς μάτην ἀπέτρεπε τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατείας.

Μετὰ πάντα ὅμως ταῦτα ἠδυνήθη εἷς τῶν καλῶν κἀγαθῶν τῆς ἐκκλησίας ἀνδρῶν, Εὐρυπτόλεμος ὁ Πεισιάνακτος, νὰ ἀπολογηθῇ ἐκ τοῦ προχείρου ὑπὲρ τῶν κατηγορουμένων. Ὁ Εὐρυπτόλεμος ὡμίλησε μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ μετριοπαθείας, μὴ διστάσας ἐν τούτοις ν' ἀπευθύνῃ εἰς τὸν ἐξεστηκότα τὰς φρένας ἐκεῖνον ὄχλον τὴν πικρὰν εἰρωνείαν τοῦ νὰ μὴ συμπολεμήσωσι μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἀπολλύντες ἀκρίτους παρὰ τὸν νόμον τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀφαιρέσαντας ἀπὸ ἐκείνων ἑβδομήκοντα ναῦς καὶ κατατροπώ-

σαντας αὐτούς. Ἀλλ' ὡμίλησεν εἰς ὦτα μὴ ἀκουόντων. Ἡ ἐκκλησία κατεδίκασε τοὺς σωτῆρας τῆς πατρίδος στρατηγούς, ὀκτὼ ὄντας· ἀπέθανον δὲ οἱ παρόντες ἕξ, ἐν οἷς καὶ ὁ ναυαγὸς Λυσίας. Ἡ τιμωρία τοῦ ἐθνικοῦ τούτου ἀνοσιουργήματος ἐπῆλθε ταχεῖα καὶ ἀδυσώπητος. Μετὰ ὀλίγους μῆνας οἱ διάδοχοι τῶν θανατωθέντων στρατηγῶν ἔπαθον τὴν περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς πανωλεθρίαν· καὶ μετά τινας πάλιν ἑτέρους μῆνας, αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις παρεδόθη εἰς τὸν Λύσανδρον καὶ εἰς τὴν τυραννίαν τῶν τριάκοντα.

Τότε ἡ τύχη ἐνόμισεν ἀρκοῦντα τὰ ἀντίποινα ταῦτα καὶ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα· ἀλλὰ πρὸ μικροῦ εἴδομεν ὁπόσον πάλιν ἀνεδείχθησαν ἀνάξιοι τοῦ νέου τούτου εὐεργετήματος. Τοσοῦτον δὲ ἐξεβακχεύθησαν καὶ μετ' αὐτὴν τὴν περὶ Χαιρώνειαν ἧτταν ὥστε ἐπὶ τῆς δίκης καὶ τῆς καταδίκης τοῦ χρηστοῦ Φωκίωνος ἐκάλεσαν συμμετόχους τῶν ὀργίων αὐτῶν καὶ δούλους καὶ ξένους. Μικρὸν δὲ πρότερον ἔπραξαν χεῖρόν τι εἰ δυνατόν. Τῷ 322, ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων ἡττήθη κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ Μακεδόνος Κλείτου περὶ Ἀμοργόν. Ὁ δημαγωγὸς Στρατοκλῆς, δραμὼν εἰς τὴν πόλιν πρὸ πάσης ἄλλης περὶ τῆς συμφορᾶς ἀγγελίας, εἰσελαύνει ἐστεφανωμένος διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ, βεβαιοῖ ὅτι νενικήκασι καὶ γράφει ψήφισμα νὰ τελέσωσιν εὐαγγέλια καὶ νὰ ποιήσωσι κρεοδαισίαν κατὰ φυλήν. Ἀλλ' ἔτι πανηγυριζούσης τῆς πόλεως καταφθάνουσιν εἰς Πειραιᾶ τὰ ἐλεεινὰ τοῦ στόλου λείψανα. Ὁ δὲ Στρατοκλῆς, ἰδὼν τὸν δῆμον κατεξαναστάντα κατ' αὐτοῦ· «εἶτα, εἶπε, τί πεπόνθατε δεινὸν ἢ δύο ἡμέρας ἡδέως γεγόνατε.» Καὶ ἐν τούτοις ὁ Στρατοκλῆς οὗτος δὲν ἔπαυσε πρωτεύων ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τέλους δὲ καὶ παντοδύναμος ἐνταῦθα ἐγένετο. Ὁμολογητέον ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν παρῳδία πολιτεύματος, καὶ ὄχι πολίτευμα.

Ῥίψωμεν ἤδη ἓν βλέμμα εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ῥώμης.

Ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βασιλείας ὁ δῆμος τῶν Ῥωμαίων ἔλαβε βαθμηδὸν ἅπαντα τὰ δικαιώματα τοῦ τῶν Ἀθηναίων δήμου, ἐὰν μὴ καὶ μείζονα. Ἰδίως ἀπεδόθη αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἅπαντας τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας, πολιτικούς τε καὶ στρατιωτικοὺς καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς. Κατ' ἀμφότερα ταῦτα ἡ ἰσχὺς τοῦ δήμου ἦτο ἐν Ῥώμῃ μείζων ἢ ἐν Ἀθήναις, ὅπου, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ ἐκλογή, πλὴν τῶν στρα-

τηγῶν, ἀντικατέστη διὰ τῆς κληρώσεως. Ὁ δῆμος ἐψήφιζε τοὺς νόμους καὶ ἀπεφάσιζε περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης· ἄνευ τῆς κυρώσεως αὐτοῦ οὐδεμία ἴσχυε συνθήκη καὶ οὐδεμία ἐξετελεῖτο ποινὴ θανάτου. Ἑνὶ λόγῳ ὁ δῆμος, ἐν ταῖς τακτικαῖς αὐτοῦ συνελεύσεσιν ἦτο ἡ πρώτη τοῦ κράτους ἀρχὴ καὶ ὁ νόμιμος αὐτοῦ κυρίαρχος. Τοσαύτην δὲ λαμβάνων ὁσημέραι παντοδυναμίαν, δὲν ἀνέδειξε πάντοτε πολλὴν περὶ τὴν ἐνάσκησιν αὐτῆς σωφροσύνην. Ἡ δημαγωγία ἤνθησεν ἐν Ρώμῃ ὅπως καὶ ἐν Ἀθήναις, ἀπειλοῦσα ἐκ διαλειμμάτων νέαν ἐπέκτασιν τῆς τοῦ λαοῦ ἐξουσίας. Μήπως, ὅπως ὁ ἡμέτερος Λυκίσκος ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν, δὲν ἠρώτησε καὶ ὁ Τιβέριος Γράκχος, ἐὰν ὁ δήμαρχος ὁ μὴ ἐπιτρέπων εἰς τὸν λαὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι θέλει, δὲν εἶναι καθαιρετέος;

Ἀλλ' ἀπέναντι τῆς ἀγορᾶς ἦρε τὴν ὑπερήφανον αὐτῆς κορυφὴν ἡ Σύγκλητος, ἡ ἀκρόπολις τοῦ πολιτεύματος, εἰς τοὺς βράχους τῆς ὁποίας ἐθραύσθησαν πολλάκις τὰ κύματα τῆς δημαγωγίας. Ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἡ Σύγκλητος ἦτο ἁπλῶς συμβουλευτικὸν τοῦ βασιλέως συνέδριον, συγκείμενον ἐκ τῶν γεναρχῶν τῆς πόλεως, ἰσοβίως ἐπιτελούντων τὴν λειτουργίαν ταύτην· ἐπενήργει ὅμως ἔκτοτε εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν κυριωτάτων τῆς πολιτείας συμφερόντων. Ἀπὸ δὲ καταλύσεως τῆς βασιλείας, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ἐτροπολογήθη ἥ τε συγκρότησις τῆς Συγκλήτου καὶ ἡ δικαιοδοσία αὐτῆς· τὸ συνέδριον τοῦτο ἀνέλαβεν ἤδη αὐτὴν τὴν Κυβέρνησιν, αὐτὴν τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν τοῦ κράτους, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν μειζόνων ἀρχόντων. Παρεκάθηντο δ' ἐν αὐτῷ αὐτοδικαίως καὶ ἰσοβίως πάντες οἱ πρώην ὕπατοι, πραίτορες, τιμηταί, πάντες οἱ προδιατελέσαντες μείζονες τῆς πολιτείας ἄρχοντες· καὶ ἐπειδὴ οὗτοι δὲν ἐξήρκουν εἰς ἀπαρτισμὸν τοῦ νενομισμένου ἀριθμοῦ τῶν τριακοσίων συγκλητικῶν, ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν τιμητῶν ἐπίσης ἰσοβίως καὶ ἄλλοι πολῖται, εἴτε προδιατελέσαντες ἐν τοῖς δευτερεύουσι τῆς πολιτείας ἀξιώμασιν, εἴτε ἄνδρες ἐπὶ πολεμικῇ ἀνδρείᾳ διαπρέψαντες. Τῶν συζητήσεων ὅμως δὲν μετεῖχον εἰμὴ οἱ ἐκ τῶν μειζόνων ἀρχόντων συγκλητικοί, οἱ δὲ ὑπὸ τῶν τιμητῶν προχειριζόμενοι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ φέρωσι ποτὲ τὸν λόγον, ἀρκούμενοι ν' ἀκούωσι καὶ νὰ ψηφίζωσιν ἐν σιωπῇ. Ὅθεν ἀληθῶς εἰπεῖν οἱ συγκλητικοὶ ἐξελέγοντο ἐμμέσως ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ δήμου, ὅστις ἀνεδείκνυε διὰ τῆς ἑαυτοῦ ψήφου τοὺς μέλλοντας νὰ παρακαθήσωσιν ἐν

τῷ Συνεδρίῳ ἀνωτέρους ἄρχοντας, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τοὺς τιμητάς, οἵτινες ἐξέλεγον πάλιν τοὺς ὑποδεεστέρους συγκλητικοὺς τοὺς ἔχοντας μόνον δικαίωμα ψήφου, ὄχι δὲ καὶ συζητήσεως.

Ἡ ἁρμοδιότης τῆς Συγκλήτου εἶνε δύσκολον νὰ διαγραφῇ, ἰδίως δὲ σφόδρα δυσδιάκριτα εἶναι τὰ ὅρια τὰ ὁποῖα διεχώριζον τὴν ἁρμοδιότητα ταύτην ἀπὸ τῆς κυριάρχου ἐξουσίας τοῦ λαοῦ. Ὁ δῆμος, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ἦτο ἡ ὑπερτάτη τοῦ κράτους ἀρχὴ καὶ ὁ νόμιμος αὐτοῦ κυρίαρχος, ἡ δὲ Σύγκλητος ἦτο ἐπιτετραμμένη τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν, τῇ συμπράξει τῶν μειζόνων ἀρχόντων. Πράγματι ὅμως ἡ Σύγκλητος ἐχειραγώγει τὸν δῆμον περὶ τὴν ἐνάσκησιν ἁπάντων τῶν κυριαρχικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων. Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία λ. χ. ἀνῆκε τῷ δήμῳ· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οὐδὲν νομοσχέδιον ὑπεβάλλετο εἰς τὸν δῆμον πρὶν ἢ διὰ προβουλεύματος ἐγκριθῇ ὑπὸ τῆς Συγκλήτου, ἡ Σύγκλητος ἰδιοποιήθη τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διακόπτῃ, ἐν καιροῖς κρισίμοις, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων, ἐπιφυλαττομένης τῆς ὑπὸ τοῦ δήμου κυρώσεως τοῦ περὶ τούτου συγκλητικοῦ δόγματος, κυρώσεως ὅμως ἥτις ἀπέβη κατὰ μικρὸν ψιλὸς τύπος ἐπὶ τοσοῦτο ὥστε ἐπὶ τέλους οὐδ' ἐπεβάλλετο περὶ αὐτῆς ψήφισμα. Ὡσαύτως ὁ δῆμος ἐξέλεγε τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἡ Σύγκλητος διὰ τοσούτων τρόπων ἠδύνατο νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν ὥστε συνήθως, ἂν ὄχι πάντοτε, ἄρχοντες ἀνεδείκνυντο οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν.

Ὁ Πολύβιος, αὐτόπτης καὶ αὐτόπειρος τῶν πραγμάτων γενόμενος, γράφων δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἤτοι ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐξηγεῖ εὐκρινῶς καὶ πρακτικῶς πῶς κατώρθου ταῦτα πάντα ἡ Σύγκλητος. «Πολλῶν γὰρ ἔργων ὄντων ἐκδιδομένων ὑπὸ τῶν τιμητῶν διὰ πάσης Ἰταλίας, εἰς τὰς ἐπισκευὰς καὶ κατασκευὰς τῶν δημοσίων, ἅ τις οὐκ ἂν ἐξαριθμήσαιτο ῥᾳδίως, πολλῶν δὲ ποταμῶν, λιμένων, κηπίων, μετάλλων, χώρας, συλλήβδην ὅσα πέπτωκεν ὑπὸ τὴν Ρωμαίων δυναστείαν· πάντα χειρίζεσθαι συμβαίνει τὰ προειρημένα διὰ τοῦ πλήθους, καὶ σχεδόν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, πάντας ἐνδεδέσθαι ταῖς ὠναῖς καὶ ταῖς ἐργασίαις ταῖς ἐκ τούτων. Οἱ μὲν γὰρ ἀγοράζουσι παρὰ τῶν τιμητῶν αὐτοὶ τὰς ἐκδόσεις, οἱ δὲ κοινωνοῦσι τούτοις, οἱ δ' ἐγγυῶνται τοὺς ἠγορακότας, οἱ δὲ τὰς οὐσίας διδόασι περὶ τούτων εἰς τὸ δημόσιον. Ἔχει δὲ περὶ πάντων τῶν προειρημένων τὴν κυρίαν τὸ

συνέδριον· καὶ γὰρ χρόνον δοῦναι, καὶ συμπτώματος γενομένου κουφίσαι, καὶ τὸ παράπαν, ἀδυνάτου τινὸς συμβάντος, ἀπολῦσαι τῆς ἐργωνίας. Καὶ πολλὰ δή τινά ἐστιν, ἐν οἷς καὶ βλάπτει μεγάλα, καὶ πάλιν ὠφελεῖ τοὺς τὰ δημόσια χειρίζοντας ἡ Σύγκλητος. Ἡ γὰρ ἀναφορὰ τῶν προειρημένων γίνεται πρὸς ταύτην. Τὸ δὲ μέγιστον, ἐκ ταύτης ἀποδίδονται κριταὶ τῶν πλείστων καὶ τῶν δημοσίων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγμάτων, ὅσα μέγεθος ἔχει τῶν ἐγκλημάτων. Διὸ πάντες εἰς τὴν ταύτης πίστιν ἐνδεδεμένοι, καὶ δεδιότες τὸ τῆς χρείας ἄδηλον, εὐλαβῶς ἔχουσι πρὸς τὰς ἐνστάσεις καὶ τὰς ἀντιπράξεις τῶν τῆς Συγκλήτου βουλευμάτων.»

Οὕτως ἐποδηγέτει τὴν πολιτείαν ἡ Σύγκλητος, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας, ἐπὶ μακρότατον, κυβερνῶσα, συντηροῦσα καὶ σώζουσα τὸ κράτος, κατορθώσασα τὴν ἰταλικὴν ἑνότητα, κυριαρχήσασα μεγάλου μέρους τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης καὶ κληθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐκπεπληγμένων λαῶν πρὸς οὓς περιήρχετο εἰς σχέσιν «συνέδριον βασιλέων.» Ἀλλ' ἀπὸ τῆς δευτέρας πρὸ Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ δῆμος ἤρχισεν ἀδιακόπως σχεδὸν στασιάζων, καὶ ἀναδεικνύων ἡγέτας πολεμίους τοῦ πολιτεύματος, καί, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ἡγετῶν τούτων, ψηφίζων τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων. Κατ' ἀρχὰς ἡ Σύγκλητος, περιεστοιχισμένη ὑπὸ τῆς σωφρονεστέρας τοῦ ἔθνους μερίδος, κατέβαλλε στάσεις καὶ στασιαστάς, καὶ ἐπανῆγε τὸ πολίτευμα εἰς τὴν προτέραν τροχιάν. Μετ' ὀλίγον ὅμως αἱ στάσεις μετεβλήθησαν εἰς ἐμφυλίους πολέμους φοβεροὺς καὶ ἐπανειλημμένους. Ἡ σύγκλητος ἐπάλαισε καὶ τότε γενναίως καὶ μέχρι τινὸς ἐπιτυχῶς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ πολιτεύματος, ἐν μέσῳ τῶν δεινοτέρων περιπλοκῶν ἐν αἷς εὑρέθη ποτὲ Κυβέρνησις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπὶ τέλους δὲ οἱ ἐμφύλιοι ἐκεῖνοι πόλεμοι κατέστησαν ἀναπόδραστον τὴν ἵδρυσιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κατακλυσμῷ τούτῳ τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος, μόνη ἐπέπλευσεν ἡ Σύγκλητος, ὡς ὕπατον τοῦ κράτους συμβούλιον καὶ διετήρησεν ἐν μέρει τοὐλάχιστον τὴν διοικητικὴν καὶ οἰκονομικὴν αὐτῆς ἐξουσίαν, τὸ δὲ κυριώτατον ἐξηκολούθησεν ἀποτελοῦσα τὸν ἠθικὸν δεσμὸν τῆς ρωμαϊκῆς ἑνότητος, μέχρις οὗ ἐν ἀρχῇ τῆς 4 μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ἀπέβαλε καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο λείψανον τοῦ πάλαι ἀξιώματος, διὰ τῆς ὁριστικῆς διχοτομίας τοῦ Κράτους καὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ Ρωμαϊκὴ Σύγκλητος ἐσταδιοδρόμησε λοιπὸν ἐπὶ χίλια ἔτη, γεννηθεῖσα σὺν τῇ Ρώμῃ καὶ σὺν αὐτῇ θανοῦσα. Γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν καὶ ἐν ταὐτῷ διδακτικώτατον. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι δὲν θαυματουργοῦσιν αὐτομάτως. Ἵνα διαπλασθῶσι βιώσιμοι καὶ λειτουργήσωσι σκοπίμως ἀπαιτοῦνται πολλά, πρὸ πάντων δὲ ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ἔθνει βαθεῖα ἡ συνείδησις τῆς ἀνάγκης κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, συνείδησις ἧς ἄνευ ἡ ἐλευθερία τάχιστα ἐκτρέπεται εἰς ἀναρχίαν. Τὸ κυβερνητικὸν τοῦτο αἰσθητήριον ἦτο ἀκμαιότατον ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ ἔθνει, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ Ρωμαϊκὸν ἔθνος ἐμεγαλούργησεν ἐπὶ αἰῶνας· τὸ δὲ Ἑλληνικὸν ἔθνος, εἰς ὃ ἡ φύσις ἐπεδαψίλευσεν ὅλας τὰς εὐφυΐας καὶ ὅλας τὰς χάριτας τοῦ κόσμου τούτου, δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ κυβερνηθῇ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν παρέμεινε πολὺ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας.

Ἐὰν ἤδη ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων στρέψωμεν τὰ βλέμματα εἰς τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα, δυσκόλως θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς μίαν μάλιστα τῶν προγονικῶν ἰδιοτήτων ἐκληρονόμησεν ἀπαραμείωτον. Τῳόντι, διατί τὰ θαυμάσια πολεμικὰ ἔργα τῆς ἐπαναστάσεως μικροῦ ἐδέησε νὰ ματαιωθῶσι καθ' ὁλοκληρίαν; Διότι ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως οὐδόλως οὐδαμῶς ἐκυβερνήθημεν. Διατί δὲ καὶ τῆς ἐπελθούσης πεντηκονταετοῦς εἰρήνης οἱ καρποὶ οὔτε καλοὶ ἐγένοντο οὔτε ὥριμοι; Διότι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, ἀντὶ νὰ διαπλασθῶμεν ἐθνικῶς, καὶ στρατιωτικῶς, κατετρίψαμεν τὸν χρόνον περὶ πᾶν ἄλλο ἢ περὶ τὴν τελεσφόρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ διοργάνωσιν. Οὐδὲν ἔθνος ὑποχρεοῦται νὰ ἦναι μεγαλοφυές· ἀλλ' οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ κοινοῦ νοός. Κοινὸς δὲ νοῦς τῶν ἐθνῶν εἶναι ἡ Κυβέρνησις.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 8 Νοεμβρίου 1885.

Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Μῦθοι.—Ἑρμηνεῖαι.—Ἱστορικὴ τοῦ Ἔθνους καταγωγή.

Περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ἱστορήματα. Τὰ μὲν εἶναι μυθικαὶ παραδόσεις ὅσας διέσωσαν εἰς ἡμᾶς ἀρχαῖοι ποιηταὶ καὶ λογογράφοι· τὰ δὲ ἑρμηνεῖαι τῶν μυθευμάτων τούτων, τὰς ὁποίας ἐποίησαν οἱ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι λόγιοι ἄνδρες.

Αἱ δημώδεις τοῦ ἔθνους παραδόσεις ἤρχιζον ἀπὸ ἀφελῶν τινων κοσμογονικῶν δοξασιῶν· καὶ ἔλεγον, ὅτι πρῶτον ὑπῆρξε Χάος, ἔπειτα δὲ ἡ εὐρύστερνος Γαῖα καὶ τὰ σκοτεινὰ Τάρταρα, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ Γῆ. Ἐκ τοῦ Χάους ἐγεννήθησαν τὸ Ἔρεβος καὶ ἡ μέλαινα Νύξ, ἐκ δὲ τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ Ἐρέβους, ὁ Αἰθὴρ καὶ ἡ Ἡμέρα. Ἡ Γῆ πάλιν ἐγέννησε κατ' ἀρχὰς τὸν ἴσον ἑαυτῇ ἀστερόεντα Οὐρανόν, καὶ ἔπειτα τὰ Ὄρη, καὶ τὸν Πόντον. Μέχρι τούτου πρόκειται περὶ τῶν διαφόρων μερῶν καὶ φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ κατόπιν ἀναφέρονται διάφορα θεῖα ἢ τερατώδη ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ φύσις καὶ ἡ ἐνέργεια εἶναι ὀλιγώτερον εὔληπτοι· καὶ ὅμως τὰ ὄντα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὰ κυριώτερα στοι-

χεῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θρησκεύματος. Τῳόντι αἱ παραδόσεις ἐξηκολούθουν λέγουσαι, ὅτι ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς ἐγεννήθησαν ἓξ θεοί, ὀνομαζόμενοι Τιτᾶνες, ἓξ θεαὶ ὀνομαζόμεναι Τιτανίδες, τρεῖς Κύκλωπες, καὶ τρεῖς Ἑκατόγχειρες. Οἱ Κύκλωπες ἦσαν ὄντα φοβερά, ἔχοντα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μετώπου ἕνα μόνον κυκλοτερῆ ὀφθαλμὸν καὶ διακρινόμενα ἐπί τε τῇ ῥώμῃ τοῦ σώματος καὶ τῇ δεξιότητι τῶν χειρῶν· αὐτοὶ κατεσκεύασαν βραδύτερον τὸν κεραυνόν. Ἰσχυρότατοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες, οὕτως ὀνομασθέντες, διότι εἶχον ἑκατὸν χεῖρας. Ὁ Οὐρανὸς ἐφοβήθη καὶ ἐβδελύχθη τοὺς γόνους τούτους. Ὅθεν τοὺς μὲν Κύκλωπας καὶ Ἑκατόγχειρας κατεκρήμνισεν εἰς τὰ Τάρταρα, τὰ δ' ἄλλα τέκνα ἅμα γεννώμενα ἔκρυπτεν εἰς τὰ ἄντρα τῆς Γῆς, μὴ ἐπιτρέπων νὰ προκύψωσιν εἰς τὸ φῶς. Τότε ἡ Γῆ, ἀγανακτήσασα, κατεσκεύασε μέγα σιδηροῦν δρέπανον, δι' οὗ ὁπλισθεὶς ὁ νεώτερος καὶ τολμηρότερος τῶν Τιτάνων, ὁ Κρόνος κατέφερε πληγὴν βαρεῖαν εἰς τὸν Οὐρανόν, καὶ καθαιρέσας αὐτόν, ἐβασίλευεν αὐτὸς τοῦ κόσμου μετὰ τῶν λοιπῶν Τιτάνων· οἱ δὲ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες ἔμενον εἰς τὰ Τάρταρα. Ἕκαστος τῶν Τιτάνων ἐγέννησε πολλοὺς ἀπογόνους, ὁ δὲ Κρόνος τοὺς ἰσχυροτάτους· τὸν Πλούτωνα, τὸν Ποσειδῶνα, τὸν Δία, τὴν Ἑστίαν, τὴν Δήμητραν καὶ τὴν Ἥραν. Ὁ Κρόνος ὅμως ἐφοβήθη μὴ πάθῃ παρὰ τῶν ἰδίων παίδων, ὅ,τι ἔπραξε κατὰ τοῦ πατρός, διὸ ἅμα ἐγεννῶντο κατέπινεν αὐτοὺς καὶ ἐφύλαττεν ἐν ἑαυτῷ. Ἕνα μόνον, τὸν Δία, διέσωσεν ἡ μήτηρ Ῥέα, ἀντικαταστήσασα πέτραν ἐσπαργανωμένην, ἣν κατέπιεν ὁ Κρόνος ἀντὶ τοῦ βρέφους· ὁ δὲ υἱὸς οὗτος τοῦ Κρόνου, ἤτοι ὁ Ζεύς, ἡλικιωθείς, πρῶτον μὲν διὰ πονηρίας, ἣν συνεβούλευσεν εἰς αὐτὸν ἡ Γῆ, κατώρθωσε νὰ ἐμέσῃ ὁ πατὴρ αὐτοῦ πάντα τὰ καταποθέντα τέκνα· ἔπειτα δὲ ἀπεφάσισε μετὰ τῶν ἀδελφῶν νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ Κρόνου καὶ τῶν ἄλλων Τιτάνων· ὅθεν ἤρχισε μακρὸς καὶ φοβερὸς ἀγών, τοῦ ὁποίου μετέσχον πάντες οἱ θεοὶ καὶ πᾶσαι αἱ θεαί. Ὁ Ζεὺς προσέλαβε βοηθοὺς τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἑκατόγχειρας, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἐνίσχυσαν αὐτὸν διὰ τοῦ κεραυνοῦ, οἱ δὲ τελευταῖοι, διὰ τῆς ὑπερβαλλούσης ῥώμης. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Δία κατεῖχον τὸν Ὄλυμπον, οἱ δὲ Τιτᾶνες τὴν Ὄθρυν. Δέκα ὅλα ἔτη διήρκεσεν ὁ πόλεμος. Δεινῶς ἀντήχει ὁ ἄπειρος πόντος καὶ ἐβόα ἡ γῆ καὶ ἔστενε σειόμενος ὁ εὐρὺς οὐρανός· καὶ ἐτινάσσετο ἐκ βάθρων ὁ μα-

κρὸς Ὄλυμπος. Τελευταῖον ὑπερίσχυσαν οἱ περὶ τὸν Δία. Οἱ νικηθέντες Τιτᾶνες κατεκρημνίσθησαν εἰς τὰ Τάρταρα. Ὁ δὲ Ζεὺς καὶ οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ἐβασίλευσαν ἔκτοτε τοῦ κόσμου διὰ παντός, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν πολυαρίθμων αὐτῶν ἀπογόνων καὶ συγγενῶν, ὧν τινες ἦσαν ὅλως ἀλλόκοτα καὶ τερατώδη ὄντα.

Αἱ παραδόσεις αὗται περὶ ἧς ἀρχῆς τῶν θεῶν, δὲν εἶναι, ὡς προείπομεν, πολὺ εὔληπτοι. Συνήθως ἡ πολυθεΐα προκύπτει ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μὴ δυνάμενος νὰ ὑψώσῃ τὸν νοῦν μέχρι τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός, λατρεύει ὡς θεῖα ὄντα τὰ κτίσματα αὐτοῦ, τὸν Οὐρανόν, τὴν Γῆν, τὴν Σελήνην, τὸν Ἥλιον, τὴν Θάλασσαν κ. τ. λ. Πιθανώτατον δὲ εἶναι, ὅτι καὶ ἡ ἑλληνικὴ πολυθεΐα προέκυψεν ἐκ τοιαύτης τινὸς ἀφορμῆς. Ἡ ἀρχικὴ ὅμως αὕτη ἀφορμὴ ἐτροπολογήθη πολὺ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἄδηλον πως· διότι τινὰ μὲν τῶν θείων ἐκείνων ὄντων οὐδεμίαν ἐξεπροσώπουν φυσικὴν ἢ ἠθικὴν δύναμιν, καὶ αὐτὰ δὲ ὅσα συνεδέοντο μετὰ τῶν διαφόρων φαινομένων τοῦ φυσικοῦ ἢ ἠθικοῦ κόσμου, ἐλατρεύοντο μᾶλλον ὡς ὄντα σχεδὸν ἀνθρώπινα ἢ ὡς αὐταὶ αὗται αἱ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ δυνάμεις. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλουσιν ἐκτεθῆ πλειότερά τινα κατωτέρω. Νῦν δὲ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, διότι αἱ δημώδεις παραδόσεις περιορίζονται εἰς τούτους καὶ μόνους φυσικῷ τῷ λόγῳ. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρώπων, ὑπῆρχον ποικίλαι καὶ ἀσαφεῖς δοξασίαι. Ἡ παράδοσις καθ' ἣν οὗτοι ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ ὑπὸ τοῦ τιτᾶνος Προμηθέως, εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ἕνα τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν, οἱ θεοὶ ἐποίησαν πρῶτον τὸ λεγόμενον χρυσοῦν γένος τῶν τελείων καὶ εὐτυχῶν ἀνθρώπων· ἔπειτα τὸ ἀργυροῦν γένος τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ ὑποδεέστερον τοῦ πρώτου, ἀλλὰ μετεῖχε μέχρι τινὸς τῆς μακαριότητος αὐτοῦ· τρίτον δὲ τὸ τραχὺ καὶ ἄγριον χαλκοῦν γένος· μετὰ τοῦτο τὸ γένος τῶν ἡρώων ἢ ἡμιθέων, τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ δικαιότερον καὶ ἀγαθώτερον τοῦ προηγουμένου· καὶ ἐπὶ τέλους, πέμπτον, τὸ σιδηροῦν γένος ἤτοι τοὺς παρόντας ἀνθρώπους. Ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν δοξασίαν θεωροῦσι σοφοί τινες ἄνδρες ὡς ἐπινοηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, οὐδὲ συνδέεται αὕτη μετὰ τῶν γενεαλογιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Αἱ γενεαλογίαι πάλιν αὗται περιορίζονται συνήθως εἰς τὴν καταγωγὴν τῶν βασιλέων ἑκάστης χώρας·

ὅσαι δὲ μνημονεύουσιν ἐν παρόδῳ καὶ ἄλλων ἀνθρώπων, ἀναφέρουσιν αὐτοὺς ὡς ἀνέκαθεν ὑπάρχοντας εἰς τὸν κόσμον, μὴ ἐξηγοῦσαι πῶς ἐγεννήθησαν· μία μόνη τῶν γενεαλογιῶν τούτων, ἡ κυριωτάτη ὅλων, ἡ περὶ τοῦ Ἕλληνος, ἐπιφέρει, ὅτι μετὰ τὸν κατακλυσμόν, πολλοὶ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι παρήχθησαν, μεταμορφωθέντων λίθων εἰς ἀνθρώπους. Ὁτιδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἐφρόνουν οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἡ πεποίθησις αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀρχηγέτας τῶν ἐπισημοτέρων, τῶν βασιλικῶν γενῶν, ὅσα ἀναφέρονται ὀνομαστὶ ὑπὸ τῶν παραδόσεων, ἦτο ὅτι ἅπαντες οἱ ἀρχηγέται οὗτοι ἢ ἐγεννήθησαν ἐκ θείου τινὸς ὄντος, ἢ ἦσαν αὐτόχθονες, δηλαδὴ ἐφύτρωσαν ἐκ τῆς γῆς. Πρὸ πάντων δὲ ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Ἕλλην ἐγενεαλογεῖτο ἐκ θεῶν ὡς ἑξῆς.

Ὁ Ἰαπετός, εἷς ὢν τῶν ἓξ τιτάνων, καὶ ἡ Κλυμένη, θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ, ὅστις ἦτο ὁμοίως εἷς τῶν τιτάνων, ἐγέννησαν τέσσαρας υἱούς· Ἄτλαντα, Μενοίτιον, Προμηθέα καὶ Ἐπιμηθέα. Ἐκ τούτων ὁ Προμηθεὺς ἦτο ἀγχινούστατος, τολμηρότατος, προνοητικώτατος· καὶ ἀφοῦ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὁ Ζεὺς τὴν βασιλείαν τοῦ κόσμου, ἀνεδέχθη τὴν προστασίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προξενήσας εἰς αὐτὸ πολλὰ μὲν ὠφελήματα, πολλὰ δὲ καὶ δυστυχήματα. Ὁ Προμηθεὺς ἔκλεψεν ἐξ οὐρανοῦ τὸ πῦρ, καί, μεταδοὺς αὐτὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐδίδαξε δι' αὐτοῦ εἰς τούτους πάσας τὰς τέχνας. Ἀλλὰ ὁ Ζεὺς ὀργισθεὶς διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην καὶ ἄλλα αὐτοῦ τεχνάσματα, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ πικρῶς τούς τε ἀνθρώπους καὶ τὸν αὐτόκλητον αὐτῶν προστάτην. Μεταξὺ τῶν πολλῶν θεῶν τῶν ὁποίων προΐστατο ὁ Ζεὺς ἦσαν καὶ ὁ Ἥφαιστος, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη καὶ αἱ Χάριτες· ὅθεν παρήγγειλεν εἰς μὲν τὸν Ἥφαιστον νὰ κατασκευάσῃ ἐκ γῆς παρθένον καλλίστην τὸ εἶδος, εἰς δὲ τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν Ἀφροδίτην καὶ τὰς Χάριτας, νὰ κοσμήσωσι τὴν παρθένον ταύτην πολυειδῶς, εἰς δὲ τὸν Ἑρμῆν, νὰ μεταδώσῃ αὐτῇ τὴν πονηρίαν καὶ τὴν θελκτικὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν. Ὠνομάσθη δὲ ἡ γυνὴ αὕτη Πανδώρα, καὶ ὁ ἄγγελος τῶν θεῶν ἔφερεν αὐτὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀπόντος τοῦ Προμηθέως. Ὁ Προμηθεύς, ὅστις ἐφοβεῖτο πάντοτε ἐκδίκησίν τινα τοῦ Διός, εἶχεν εἰπεῖ εἰς τὸν ἀδελφὸν Ἐπιμηθέα νὰ μὴ δεχθῇ κανὲν παρὰ τῶν θεῶν δῶρον. Ἀλλὰ τὸ κάλλος

τῆς Πανδώρας ἦτο ἀκαταμάχητον, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἐδέχθησαν αὐτήν, καὶ ἔκτοτε ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἐνῷ ὁ προηγούμενος αὐτῶν βίος ἦτο ἀμέτοχος πόνων καὶ κακῶν. Τῳόντι ὅλα τὰ κακὰ εἰς ὅσα ὑπόκεινται οἱ ἄνθρωποι, ἦσαν πρὸ πολλοῦ κεκλεισμένα ἐντὸς πίθου φυλαττομένου παρ' αὐτῶν· ἡ δὲ πονηρὰ Πανδώρα ἤνοιξε τὸ πῶμα ἤτοι τὸ σκέπασμα τοῦ πίθου τούτου, καὶ εὐθὺς διεδόθησαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἄπειροι συμφοραί. Ἐντὸς τοῦ πίθου ὑπῆρχε καὶ ἡ Ἐλπίς· ἀλλ' ἡ Πανδώρα ἐφρόντισε νὰ σκεπάσῃ αὐτόν, πρὶν προφθάσῃ νὰ ἐξέλθῃ καὶ αὕτη, διὰ νὰ παρηγορῇ τοὐλάχιστον τοὺς ἀνθρώπους ἕνεκα τῶν δυστυχημάτων αὐτῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπαθον οἱ ἄνθρωποι. Τὸν δὲ Προμηθέα προσήλωσεν ὁ Ζεύς, δι' ἰσχυρῶν ἁλύσεων, εἰς κίονα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οὗτος ἔμενε πολὺν χρόνον δέσμιος· ἐκεῖ ἀετὸς μέγιστος, ἐρχόμενος τὴν ἡμέραν κατέτρωγε τὸ ἧπαρ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως πάλιν ηὔξανε τὴν νύκτα, διὰ νὰ ἀνανεῶνται τὰ βάσανα τοῦ ταλαιπώρου Προμηθέως· μέχρις οὗ ὁ Ζεύς, ἐπιθυμῶν νὰ ὑπερυψώσῃ τὴν δόξαν τοῦ ἀγαπητοῦ υἱοῦ του Ἡρακλέους, ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ φονεύσῃ τὸν ἀετὸν καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν δεσμώτην.

Τοῦ Προμηθέως τούτου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἐπιμηθέως ἀπόγονος ἦτο ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· διότι υἱὸς τοῦ Προμηθέως καὶ τῆς Πανδώρας ἦτο ὁ Δευκαλίων, θυγάτηρ δὲ τοῦ Ἐπιμηθέως ἡ Πύρρα, ἐκ δὲ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐγεννήθη ὁ Ἕλλην. Ἐπὶ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, ἐπεκράτησεν εἰς τὴν γῆν ὑπερβολικὴ ἀσέβεια· ὅθεν ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε νὰ καταστρέψῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, διὰ γενικοῦ κατακλυσμοῦ. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀδιάκοποι καὶ φοβεροὶ ὑετοὶ κατέκλυσαν ὅλην τὴν Ἑλλάδα, πλὴν τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τῶν ὀρέων, εἰς τὰς ὁποίας κατέφυγον ὀλίγοι τινὲς ἄνθρωποι. Ὁ κατακλυσμὸς οὗτος συνέβη, βασιλεύοντος ἐν τῇ Ἀττικῇ τοῦ Ὠγύγου, ἤτοι, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνων οἵτινες ἐπεχείρησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ χρονολογήσωσι τὰς μυθικὰς ταύτας παραδόσεις, τῷ 1796 πρὸ Χριστοῦ. (1) Ὁ Δευκαλίων ἐσώθη μετὰ

1) Ὁ ἐπὶ τοῦ Ὠγύγου τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς γενόμενος κατακλυσμὸς συνέβη κατὰ τὰ περὶ τούτων παραδιδόμενα 248 (κατὰ Σύγκελλον) ἢ 250 (κατὰ Εὐσέβιον) ἔτη πρὸ τοῦ ἐπὶ Δευκαλίωνος. Ἀπὸ τοῦ μυθευομένου τούτου βασιλέως Ὠγύγου αἱ Ἀθῆναι καλοῦνται ὑπὸ τῶν ποιητῶν Ὠγύγιαι (Αἰσχυλ. Περ. 974). Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἐπίθετον δίδεται βραδύτερον καὶ εἰς τὰς Θήβας (Παυ-

τῆς Πύρρας ἐντὸς κιβωτοῦ, τὴν ὁποίαν εἶχε κατασκευάσει κατὰ προτροπὴν τοῦ πατρός του Προμηθέως· καὶ πλανηθεὶς ἐννέα ἡμέρας ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἀπεβιβάσθη ἐπὶ τέλους εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Παρνασσοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ζεὺς ἔστειλε τὸν Ἑρμῆν νὰ τὸν ἐρωτήσῃ τί ἔχει νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ, ὁ Δευκαλίων παρεκάλεσε νὰ τῷ στείλῃ εἰ δυνατόν, ἀνθρώπους διὰ νὰ μὴ μείνῃ μόνος καὶ ἔρημος εἰς τὸν κόσμον. Τότε ὁ Ζεὺς παρήγγειλεν εἰς αὐτόν τε καὶ εἰς τὴν Πύρραν, νὰ ρίψωσι λίθους εἰς τὰ ὀπίσω αὐτῶν· καὶ οἱ μὲν λίθοι τῆς Πύρρας ἔγιναν γυναῖκες, οἱ δὲ λίθοι τοῦ Δευκαλίωνος, ἄνδρες.

Ἐκ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐγεννήθη ὄχι μόνον ὁ Ἕλλην, ἀλλὰ καὶ ἄλλος υἱός, ὁ Ἀμφικτύων, ὅστις διετέλεσεν ἱδρυτὴς ἢ προστάτης τοῦ ἀμφικτυονικοῦ ἤτοι θρησκευτικοῦ τινος καὶ πολιτικοῦ τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν συνεδρίου, καὶ μία θυγάτηρ ἡ Πρωτο-

---

σαν. Θ. 5, 1). Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῆς πόλεως ταύτης συνδέεται ὑπὸ τῶν μύθων πολυειδῶς πρὸς τὸν *Ὤγυγον* ἢ *Ὠγύγην*. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Ὤγυγος εἶναι μυθικὴ προσωποποίησις τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ τὸ ὄνομα τοιοῦτόν τι σημαίνει καὶ εἶναι συγγενὲς πρὸς τὸ *Ὠγήν*, Ὠγῆνος, (=θάλασσα, ἢ θεότης θαλάσσης. «Ζὰς ποιεῖ φᾶρος μέγα τε καὶ καλόν· καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλλει Γῆν καὶ *Ὠγῆνον* καὶ τὰ Ὠγήνου δώματα». Κλημεντ. Ἀλεξανδρ. Στρωμμ. Ϛʹ. 621). Κατά τινας τὸ ὄνομα εἶναι συγγενὲς καὶ πρὸς τὸ *Ὠκεανὸς* (πρβλ. καὶ Παυσαν. Α. 28, 7· «Ἐλευσῖνα δὲ ἥρωα οἱ μὲν Ἑρμοῦ παῖδα εἶναι καὶ Δαείρας Ὠκεανοῦ θυγατρὸς λέγουσι, τοῖς δέ ἐστι πεποιημένα *Ὤγυγον* εἶναι πατέρα Ἐλευσῖνι). Ὡς γνωστὸν καὶ ἡ μυθευομένη νῆσος τῆς Καλυψοῦς καθ' Ὅμηρον (Ὀδ. Α. 50) «νῆσος ἀμφιρρύτη, ὅθι τ' ὀμφαλός ἐστι θαλάσσης» καλεῖται Ὠγυγία. Σημαίνει δὲ τὸ *Ὠγύγιος* καὶ τὸ πάνυ ἀρχαῖον, τὸ ἀναγόμενον τρόπον τινὰ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ πάνυ ἀρχαίου ἥρωος τοῦ κατακλυσμοῦ. Ὁ δὲ τοῦ δευτέρου κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις μεγάλου κατακλυσμοῦ ἥρως *Δευκαλίων* κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας ἐκ τοῦ Ὁμήρου γνωστὰς παραδόσεις εἶναι Κρής, υἱὸς τοῦ Μίνωος καὶ πατὴρ τοῦ Ἰδομενέως· οὐδαμῶς δὲ παρ' Ὁμήρῳ συνδέεται τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς παράδοσιν οἱανδήποτε περὶ κατακλυσμοῦ. Ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις ἡ ποιήσασα τὸν Δευκαλίωνα, κατά τινα πιθανῶς ἀρχαῖον Κρητικὸν μῦθον, ἥρωα τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ, συνῆψε τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς τὸ τοῦ *Προμηθέως* καὶ τοῦ *Ἕλληνος*, δι' οὓς κατωτέρω θέλομεν εἰπεῖ λόγους. Ἐνταῦθα προσθέτομεν ἁπλῶς, ὅτι ἐκ τοῦ μεγάλου ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμοῦ ἐσώθησαν κατὰ τὸν μῦθον μόνοι ὁ Δευκαλίων καὶ ἡ Πύρρα, ἐξ ὧν παρήχθη πάλιν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ὁ Δευκαλίων δὲ ἐγένετο καὶ πατὴρ τοῦ *Ἕλληνος*, ἐξ οὗ παρήχθη τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος.

γένεια, ἡ μήτηρ τοῦ Ἀεθλίου, ὅστις ἐτιμᾶτο ὡς προστάτης τῶν ἀγώνων ἢ πανηγύρεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ δὲ Ἕλλην ἐγέννησε τρεῖς υἱούς, τὸν Δῶρον, τὸν Ξοῦθον καὶ τὸν Αἴολον, καὶ διένειμε τὴν χώραν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων παίδων. Ὁ Αἴολος ἐβασίλευσε τῆς Θεσσαλίας· ὁ Ξοῦθος τῆς Πελοποννήσου, γεννήσας ἐκ Κρεούσης τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτόχθονος ἥρωος τῆς Ἀττικῆς, Ἐρεχθέως, δύο υἱούς, τὸν Ἀχαιὸν καὶ τὸν Ἴωνα· ὁ δὲ Δῶρος κατέλαβε τὴν χώραν ἥτις κεῖται ἀντικρὺ τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν βόρειον παραλίαν τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ Ἕλληνος οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ὠνομάσθησαν Ἕλληνες, ἐκ δὲ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ, ἔλαβον κατὰ διαφόρους χώρας τὰ διάφορα ὀνόματα· Αἰολεῖς, Ἀχαιοί, Ἴωνες καὶ Δωριεῖς (2).

---

2) Τὸ ὄνομα *Ἕλλην* ὡς ὄνομα ἥρωος ἐπωνύμου ἤτοι ὡς ὄνομα γενάρχου τῶν Ἑλλήνων ἀνήκει εἰς χρόνους, καθ' οὓς *Ἕλλην* ἢ *Ἕλληνες* κατέστη καθολικὸν ὄνομα τῆς φυλῆς ταύτης, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει παρ' Ὁμήρῳ. Ἐν Ἰλιάδι *Ἕλληνες* καλοῦνται ὁ ἐν Φθίᾳ τῆς Θεσσαλίας οἰκῶν λαὸς τῶν *Ἑλλήνων* ἢ *Μυρμιδόνων*, τῶν ὁποίων ἡγεμὼν εἶναι ὁ Ἀχιλλεύς. Καὶ λέγονται μὲν οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ *Πανέλληνες*, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο δηλοῖ ἁπλῶς τὴν ἕνωσιν τῶν *Ἑλλήνων*, αὐτοῦ δὴ τούτου τοῦ οὕτω καλουμένου λαοῦ τῆς Θεσσαλίας. Ἐν Ὀδυσσείᾳ τὸ ὄνομα *Ἑλλὰς* φαίνεται ὅτι σημαίνει πᾶσαν τὴν ἐκτὸς Πελοποννήσου Ἑλλάδα. Τοῦτο τοὐλάχιστον φαίνεται ὅτι δηλοῖ τὸ «*καθ' Ἑλλάδα καὶ μέσον Ἄργος*». Ὀδ. Α... 344 «ἀνδρός, τοῦ κλέος εὐρὺ καθ' Ἑλλάδα καὶ μέσον Ἄργος». Κατὰ Στράβωνα (Η, 370 ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Ἀρχίλοχος ἐλέγετο ὅτι ἐγίνωσκον τὴν καθολικὴν σημασίαν τῶν ὀνομάτων *Ἕλληνες* καὶ *Πανέλληνες*. Καὶ ἀληθῶς παρ' Ἡσιόδῳ εὑρίσκομεν ἤδη τὸ ὄνομα *Ἑλλὰς* λεγόμενον περὶ ὅλης τῆς ἱστορικῆς Ἑλλάδος (Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμέρ. 652—53· «λαὸν ἄγειραν Ἑλλάδος ἐξ ἱερῆς εἰς Τροίην καλλιγύναικα»), ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ποιητοῦ μνημονεύει ὁ Στράβων ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ τὸ περὶ «*Πανελλήνων μνηστευόντων τὰς Προιτίδας*». Καὶ ἐκ τοῦ Ἀρχιλόχου δὲ παρατίθησιν ὁ Στράβων τὸ «*Πανελλήνων ὀϊζὺς ἐς Θάσον συνέδραμεν*»· ταῦτα πάντα λεγόμενα ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορικῇ σημασίᾳ τῶν ὀνομάτων *Ἕλληνες* καὶ *Πανέλληνες*. Κατὰ Θουκυδίδην (Α. 3), ὡς γνωστόν, τὸ ὄνομα *Ἕλλην* ἐξετάθη κατὰ μικρὸν ἐφ' ἅπασαν τὴν ὕστερον Ἑλλάδα κληθεῖσαν χώραν· «τοῦ Ἕλληνος τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῶν παίδων αὐτοῦ ἐν τῇ Φθιώτιδι ἰσχυσάντων καὶ ἐπαγομένων αὐτοὺς ἐπ' ὠφελίᾳ ἐς τὰς ἄλλας πόλεις». Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη ἱστορικὴ ἑρμηνεία τοῦ περὶ *Ἕλληνος* μύθου οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν καὶ ἀξίαν. Τὸ ὄνομα Ἕλλην ἐθεωρήθη ἀρχαιότατον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἱστορικῶν χρόνων, διότι ἐνομίσθη ὡς ἀναφερόμε-

Τοιουτοτρόπως ἱστόρουν οἱ προπάτορες ἡμῶν τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ φυλῶν, ἀναμίξαντες εἰς τὸ περὶ τούτου μύθευμα καὶ ἄλλας τινὰς γενικωτέρας, ἠθικὰς καὶ φυσικὰς δοξασίας, ἀξίας σημειώσεως. Διότι κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἡ Πανδώρα, διὰ τοῦτο μάλιστα ὑπῆρξε τοσούτων κακῶν πρόξενος εἰς τὸν κόσμον, ὅτι ἐξ αὐτῆς παρήχθη τὸ γένος τῶν γυναικῶν, τὸ «ὀλώϊον,» δηλαδὴ ὀλέθριον τῶν γυναικῶν γένος.

Ἐκ τῆς γὰρ γένος ἐστὶ γυναικῶν θηλυτεράων
Τῆς γὰρ ὀλώϊόν ἐστι γένος, καὶ φῦλα γυναικῶν
Πῆμα μέγα θνητοῖσι μετ' ἀνδράσι ναιετάουσιν....

Ὥστε καὶ ἐνταῦθα, καθὼς ἐν τῇ Γενέσει, ἡ γυνὴ θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη αἰτία τῶν πόνων καὶ τῶν θλίψεων, ὧν ἐπληρώθη ὁ ἀνθρώπινος βίος. Εὑρίσκομεν ὁμοίως ἐν τῷ διηγήματι τούτῳ τὴν περὶ κατακλυσμοῦ παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουσιν ὅλα τὰ ἀρχαιότερα ἔθνη, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Σῖναι, οἱ Χαλδαῖοι καὶ αὐτοὶ οἱ μεσημβρινοὶ Ἀμερικανοί. Ἔρχονται τελευταῖον αἱ θαυμάσιαι τοῦ Προμηθέως περιπέτειαι, αἵτινες, κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἐξήγησιν, ἐσήμαινον ἁπλῶς ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀντιπαλαίσῃ ἀτιμωρητὶ πρὸς τὴν παντοδύναμον τοῦ θεοῦ θέλησιν. Βραδύτερον ὅμως ὁ μῦθος οὗτος τοῦ Προμηθέως, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀναπτυχθείς, ἀπετέ-

νον εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τοῦ τῶν Ἑλλήνων γένους, ἐνῷ κατ' οὐσίαν ἀναφέρεται ἁπλῶς εἰς τὴν καθολίκευσιν τοῦ ὀνόματος *Ἕλληνες* καὶ εἰς τὴν διὰ τούτου ἀντικατάστασιν τῶν παρ' Ὁμήρῳ καθολικωτέρων τοῦ γένους ὀνομάτων, πρωτίστως μὲν τοῦ *Ἀχαιοί*, εἶτα δὲ καὶ τῶν ὀνομάτων *Ἀργεῖοι* καὶ *Δαναοί*. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἐπεκτάσεως τοῦ ὀνόματος παρήχθη ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ὁ μῦθος ὁ περὶ *Ἕλληνος* ἐξ ἑνὸς μὲν ὡς πατρὸς τῶν ἐπισήμων ἡρώων τῶν πρωτίστων ἑλληνικῶν φυλῶν, ἐξ ἄλλου δέ, ὡς υἱοῦ τοῦ ἥρωος τοῦ κατακλυσμοῦ, τοῦ Δευκαλίωνος, καὶ ἐγγόνου τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἢ τοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐκπροσωποῦντος τιτᾶνος, τοῦ Προμηθέως δηλονότι. Ὅτι δὲ τοῦ τοιούτου *Ἕλληνος* ἀδελφὸς παρίσταται ὁ *Ἀμφικτύων*, ἤτοι ὁ μυθικὸς ἥρως ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν μεγάλην Θεσσαλικὴν καὶ Δελφικὴν Ἀμφικτυονίαν, ἐξηγεῖται ἁπλῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἀμφικτυονία αὕτη, ὡς καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, συνετέλεσε τὸ πλεῖστον εἰς τὴν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐπίρρωσιν τῆς συνειδήσεως τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος καὶ εἰς τὴν καθολίκευσιν τοῦ ὀνόματος *Ἕλλην*, *Ἑλλήνων* κληθέντων γενικώτερον, ὡς φαίνεται, ἐν ἀρχῇ πάντων τῶν μετεχόντων τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου φύλων.

λεσε τὴν κατανυκτικωτέραν τῶν ἀλληγοριῶν ὅσας ποτὲ ἐπενόησεν ἡ φαντασία τοῦ ἀνθρώπου. Τῳόντι, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὁ Προμηθεὺς ἐτιμωρήθη, διότι ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἔριν πρὸς τὸν Δία, τὸν παντοδύναμον υἱὸν τοῦ Κρόνου·

Οὕνεκ' ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενέϊ Κρονίωνι.

Ἀλλὰ τρεῖς μετὰ τὸν Ἡσίοδον αἰῶνας, ὁ μέγας δραματικὸς ποιητὴς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Αἰσχύλος, παρέστησε τὸν Προμηθέα, ὄχι μόνον ὡς κλέψαντα τὸ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ ἵνα μεταδώσῃ αὐτὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ὡς διδάξαντα εἰς αὐτοὺς πάσας τὰς τέχνας·

Πᾶσαι τέχναι βροτοῖσιν Προμηθέως·

καὶ ὡς καταστήσαντα τὸν βίον αὐτὸν ἀνετώτερον, καὶ ὡς ἐξασφαλίσαντα τὴν μέλλουσαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τύχην· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Προμηθεύς, ὁ ὁποῖος, μετὰ τοσαύτας εὐεργεσίας, διήγαγε τὸ πλεῖστον τοῦ λοιποῦ βίου δέσμιος καὶ καταβιβρωσκόμενος ὑπὸ ὀρνέου, παρέστησε τὴν εἰκόνα τῶν συμφορῶν καὶ τῶν ἀδικιῶν, ὅσας πολλάκις πάσχει ἡ μεγαλοφυΐα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Καὶ σήμερον ἡ τραγικὴ ἐκείνη τοῦ Προμηθέως τύχη ἐνθυμίζει τὸν Σωκράτην, ὅστις κατεβίβασε ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τὴν φιλοσοφίαν ἵνα μεταδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν πραγματικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων· τὸν Χριστόφορον Κολόμβον, ὅστις ἀνεκάλυψε κόσμον νέον ὁλόκληρον· τὸν Γαλιλαῖον, ὅστις ἐβεβαίωσε τὴν κίνησιν τῆς γῆς· τὸν Γουττεμβέργην ὅστις ἐπροίκισε τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ ἐξαιρέτου ὠφελήματος τῆς τυπογραφίας· καὶ πλείστους ἄλλους εὐεργέτας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, οἵτινες ἢ ἐθανατώθησαν, ἢ ἐτιμωρήθησαν, ἢ περιεφρονήθησαν, ἢ ἄλλως ἐταλαιπωρήθησαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ (3).

---

3. Ἡ ἠθικὴ ἱστορικὴ ἔννοια τοῦ μύθου τοῦ *Προμηθέως* φαίνεται πολλῷ εὐρυτέρα καὶ καθολικωτέρα. Καθόλου δὲ φαίνεται ὅτι ἐν τοῖς περὶ Προμηθέως μύθοις ὑπολανθάνει συνδυασμὸς δύο ἰδεῶν ἱστορικῶν. Ἡ μία τούτων εἶναι ἡ τῆς ἐπινοήσεως τοῦ πυρὸς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρωτίστου στοιχείου τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πολιτισμοῦ. Ὁ *Προμηθεὺς* ὁ κατὰ τὸν μῦθον κλέψας τὸ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐν κοίλῳ *νάρθηκι* ἐνεγκὼν τὸν σπινθῆρα τοῦ πυρὸς καὶ μεταδοὺς αὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις, εἶναι θεὸς ἢ Τιτὰν ἢ ἄνθρωπος (ἥρως) ἐκπροσωπῶν τὴν εὕρεσιν τοῦ πυρὸς καὶ τὰς ἐντεῦθεν παραχθείσας τέχνας, εἶναι ὁ *Προμηθεὺς* ἐκεῖνος ἐξ οὗ, κατὰ τὸν ποιητήν, «πᾶσαι τέχναι βροτοῖσι»· καὶ ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ τὸ ὄνομα φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὸ Σανσκριτ. pra-

Ἀλλ' ἐνῷ, κατὰ τὸν περὶ τοῦ Ἕλληνος μῦθον, οἱ υἱοὶ καὶ οἱ ἔγγονοι αὐτοῦ ἐβασίλευσαν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἑκάστη τῆς Ἑλλάδος χώρα εἶχεν ἐνταῦτῷ τὰς ἰδίας αὐτῆς παραδόσεις περὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς βασιλέων· καὶ πολλοὶ μὲν τῶν βασιλικῶν τούτων οἴκων οὐδεμίαν ἔχουσι συγγένειαν πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἕλληνος, τινῶν δὲ αἱ γενεαλογίαι φαίνονται διαθρυληθεῖσαι εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς γενεαλογίας τοῦ ἀρχηγέτου ἐκείνου τοῦ ἔθνους. Ἐφημίζοντο δὲ τοῦ μὲν Ἄργους πρῶτος βασιλεὺς Ἴναχος, ὁ υἱὸς τοῦ τιτᾶνος Ὠκεανοῦ καὶ τῆς τιτανίδος Τηθύος, τῆς δὲ Λακωνικῆς, ὁ Λέλεξ, αὐτόχθων· τῆς δὲ Ἀρκαδίας, ὁ Πελασγός, ὃν ἄλλοι μὲν ἔλεγον αὐτόχθονα, ἄλλοι δὲ υἱὸν τοῦ Διός· τῆς Ἀττικῆς, Ἐρεχθεύς, αὐτόχθων· τῆς Αἰγίνης, Αἰακός, ὁ υἱὸς τοῦ Διός· τῆς Κρήτης, ὁ Μίνως καὶ ὁ Ραδάμανθυς, παῖδες τοῦ Διός· τελευταῖον, ἐκ τῶν υἱῶν καὶ ἐγγόνων τοῦ Ἕλληνος, τοῦ μὲν Δώρου οὐδεμία ἀναφέρεται μυθικὴ γενεαλογία· ὁ Ἴων, ὁ υἱὸς Κρεούσης, τῆς Ἐρεχθέως, λέγεται βασιλεύσας τῆς Ἀττικῆς· τοῦ Ἀχαιοῦ οἱ παῖδες, Ἄρχανδρος καὶ Ἀρχιτέλης συνδέονται μετὰ τῆς βασιλικῆς γενεᾶς τοῦ Ἄργους, διὰ τοῦ

---

mantha (=τεμάχιον ξύλου, ὅπερ τριβόμενον πρὸς ἕτερον τεμάχιον παράγει τὸ πῦρ). Καὶ αὕτη μὲν ἡ πρώτη, ἡ ἀρχαιοτέρα ἰδέα ἡ ὑπολανθάνουσα ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προμηθέως. Ἐκ τῆς πρώτης δὲ ταύτης, καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ταύτην, προῆλθεν ἡ δευτέρα. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ σημασίᾳ τὸ μὲν ἐκ τῆς παρετυμολογικῆς ἑρμηνείας τοῦ πρώτου ὀνόματος τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ ἥρωος τοῦ πυρός, τοῦ *προμανθέως* (πρβλ. Ζεὺς *Προμανθεὺς*) καὶ μεταστάσεως αὐτοῦ εἰς τὸ *Προμηθεὺς* (ἐκ τῆς ρ. *προμηθεῖν*, *προμηθεῖσθαι*), ἤτοι *προνοητικὸς* καὶ γενικώτερον *νουνεχής*, λογικός, τὸ δὲ ἐκ τῆς συμβολικῆς παραστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου τοῦ ὡς *πυρὸς* θείου, πυρὸς καὶ φωτὸς πνευματικοῦ, ὁ Προμηθεὺς μετέστη λεληθότως ἀπὸ τῆς ἰδιότητος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ εὑρετοῦ τοῦ πυρὸς εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν λογικότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ ἀνθρώπου τοῦ μετέχοντος τῆς θείας ἰδιότητος τοῦ νοεῖν καὶ ἐν νῷ πράσσειν, τοῦ ἀγωνιζομένου ἐντεῦθεν ἐναντίον τοῦ Διὸς καὶ τῆς φύσεως. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὴ ἔννοια καὶ μορφὴ τοῦ ἐν ἀρχῇ κοινοῦ, ὡς φαίνεται, παρὰ τοῖς Ἀρίοις λαοῖς μύθου τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν εὕρεσιν τοῦ πυρός. Ὁ Ἕλλην Προμηθεὺς ὁ «*ἐριζόμενος βουλὰς* ὑπερμενέϊ Κρονίωνι», εἶναι ὁ καθολικὸς ἄνθρωπος, ἡ καθολικὴ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὸν βίον τὸν ἱστορικὸν ἐν τῇ καθολικωτάτῃ καὶ ὑψίστῃ τούτου ἐννοίᾳ, ἡ ἰδέα ἡ παριστῶσα τὸν ἄνθρωπον ἀγωνιζόμενον ἐν τῇ λογικότητι αὐτοῦ τὸν μέγαν ἀγῶνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἡ Πανδώρα ἡ κατ'

γάμου αὐτῶν μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τῆς χώρας ταύτης Δαναοῦ· τοῦ δὲ Αἰόλου ἐφημίζοντο ἑπτὰ υἱοί· Κρηθεύς, Σίσυφος, Ἀθάμας, Σαλμωνεύς, Δηϊών, Μάγνης καὶ Περιήρης· πέντε δὲ θυγατέρες· Κανάκη, Ἀλκυόνη, Πεισιδίκη, Καλύκη καὶ Περιμήδη, ἅπασα δὲ αὕτη τοῦ Αἰόλου ἡ γενεὰ μετῴκησεν ἐκ τῆς Θεσσαλίας εἰς διαφόρους βοιωτικάς, πελοποννησιακὰς καὶ αἰτωλικὰς πόλεις. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ἐνῷ τοῦ Δώρου οὐδεὶς ἀναφέρεται ἀπόγονος, ὁ Ἴων λέγεται ὑπὸ ἑτέρας τινὸς παραδόσεως, υἱὸς τῆς Κρεούσης μὲν πάντοτε, ὄχι ὅμως καὶ τοῦ Ξούθου, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ

ἀκολουθίαν τῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κλοπῆς τοῦ θείου πυρὸς εἰς τὸν κόσμον ἀποσταλεῖσα, ἡ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῶν Χαρίτων κατασκευασθεῖσα καὶ κοσμηθεῖσα, οὐδὲν ἄλλο, φαίνεται, δηλοῖ κατ' οὐσίαν ἢ τὸν κόσμον τὸν ἀποκαλυπτόμενον μεθ' ὅλου τοῦ μεγαλείου καὶ κάλλους καὶ χάριτος αὐτοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον εἰσερχομένου ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ Πανδώρα αὕτη, ὁ οὕτως ἀποκαλυπτόμενος δηλονότι κόσμος, εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν νοοῦντα καὶ ἱστορικῶς βιοῦντα πηγὴ μυρίων ἀγώνων καὶ ἠθικῶν στενοχωριῶν καὶ θλίψεων καὶ πόνων, ἅτινα ἐν τούτοις εἰσὶν ἐνταυτῷ καὶ ἠθικοὶ μοχλοὶ καὶ ἐλατήρια τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, κινούμενα διηνεκῶς ἐκ τῆς ἐν τῷ βυθῷ τοῦ πίθου μεινάσης *ἐλπίδος*, ἤτοι ἐκ τῆς ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς φύσεως ἀπορρεούσης φαιδρᾶς ἐν μέσῳ τῶν ἀγώνων προσδοκίας. Ὁ Προμηθεὺς ὁ προικίσας τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ οὐρανίου τούτου πυρὸς βασανίζεται δεινῶς καὶ ἀπαύστως κατὰ μὲν τὸν ποιητὴν διότι, ὡς εἴρηται, «ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενέϊ Κρονίωνι», κατὰ δὲ τὸν φιλοσοφοῦντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διότι τὸ θεῖον ἐκεῖνο πῦρ, δημιουργοῦν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου, δημιουργεῖ τὸν αἰώνιον ἀγῶνα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐναντίον τῆς φύσεως, ἐν ᾧ ἀγῶνι ἵστησι μὲν ὁ ἄνθρωπος τρόπαια μεγάλα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ἀληθῆ ἀξίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἀλλ' ἀγωνίζεται ἀπαύστως καὶ ἀτελευτήτως. Ὁ μόνος δυνάμενος νὰ λύσῃ τὸν Προμηθέα, τὸν ὑπὸ τῶν θεῶν δεσμώτην γενόμενον, ἀπὸ τῶν δεσμῶν καὶ τῶν δεινῶν εἶναι ὁ *Ἡρακλῆς*, τὸ ἰδεῶδες τέλειον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει καὶ μύθῳ, ἡ συμπληρωτικὴ μορφὴ τοῦ Προμηθέως ἐν τῇ καθολικῇ τῆς πραγματικῆς καὶ τῆς ἰδεώδους ἀνθρωπότητος εἰκόνι. Ὁ Ἡρακλῆς οὗτος ὁ δι' ἀγώνων μεγάλων ἐξ ἀνθρώπου γενόμενος θεὸς καὶ λύσας ἀληθῶς τὸν Προμηθέα εἶναι καὶ ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς τὸν Ὄλυμπον καὶ διαλλάξας πρὸς τοὺς θεούς. Ἀλλ' ὁ Ἡρακλῆς οὗτος ἐκπροσωπεῖ μόνον τὸ ἰδεῶδες τέρμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὅπερ ἡ ποίησις εἰκονίζει, ἀλλ' ἡ ἱστορία δὲν εὑρίσκει, ἀλλὰ διηνεκῶς ἀγωνίζεται πρὸς εὕρεσιν αὐτοῦ. Ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος εὑρίσκει τὴν ἀλληγορικὴν αὐτοῦ εἰκόνα διαρκῶς ἐν τῷ Προμηθεῖ.

Ἀπόλλωνος· ὁ δὲ Ἀχαιός, παρ' ἄλλων πάλιν, ἀδελφὸς τοῦ Φθίου καὶ τοῦ Πελασγοῦ, υἱὸς δέ, ὡς καὶ οἱ δύο οὗτοι, τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Λαρίσσης, ὁ δὲ Αἴολος φαίνεται πολὺ ἀρχαιότερος τοῦ Ἕλληνος. Αἱ ἀντιφάσεις αὗται, αἵτινες εἶναι πολυάριθμοι διὰ τὰ ἑλληνικὰ μυθεύματα, (4) προέκυψαν ἐκ τοῦ ὅτι αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δὲν διεμορφώθησαν διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον. Κατ' ἀρχὰς ἑκάστη χώρα εἶχε τοὺς ἰδίους αὐτῆς μύθους, ὅλως ἀσχέτους πρὸς τοὺς μύθους τῶν ἄλλων χωρῶν· βραδύτερον δὲ οἱ λογογράφοι ἐπεχείρησαν νὰ συναρμολογήσωσι τὰς παραδόσεις καὶ νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὰς ἑνότητά τινα, τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν δὲν εἶχον. Ἀλλ' ἡ συναρμολογία αὕτη καὶ ἑνότης οὔτε πλήρης ὑπῆρξεν, οὔτε ὁμόφωνος· ἐκ τούτου δὲ αἱ μυρίαι ὅσαι ἐκεῖναι ποικίλαι, δι' ἃς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποβαίνει δύσκολος ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων.

Ὁπωσδήποτε, ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν διαφόρων βασιλικῶν οἴκων τὸν ὁποῖον πρὸ μικροῦ ἀνεγράψαμεν καταφαίνεται, ὅτι, καθὰ προείπομεν, ὅλοι τῶν οἴκων τούτων οἱ ἀρχηγέται ἦσαν ἢ θεῶν γόνοι, ἢ αὐτόχθονες. Καὶ ὄχι μόνον οἱ ἀρχηγέται ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν μετέπειτα ἀπογόνων τῶν βασιλικῶν τούτων οἴκων ἦσαν θεῶν γόνοι. Ὁ Περσεύς, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸ βασίλειον γένος τοῦ Ἄργους, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Δανάης, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τοῦ Ἄρ-

---

4). Αἱ ἀντιφάσεις αἱ περιστρεφόμεναι περὶ τὸ ὄνομα τοῦ *Ἕλληνος* αἴρονται κατ' οὐσίαν ὁπόταν, κατὰ τὰ προειρημένα (ἰδ. σημ. 2), ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ μῦθος ὁ περὶ τοῦ *Ἕλληνος* εἶναι σχετικῶς νεώτατος, ἀναφερόμενος ἁπλῶς εἰς τὴν καθολίκευσιν τοῦ ὀνόματος *Ἕλλην* ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ ὅτι ὀνόματά τινα ἐκπροσωποῦντα τὴν *προελληνικὴν* (ἐν τῇ στενωτέρᾳ σημασίᾳ τοῦ ὀνόματος) περίοδον οἷον *Πελασγός*, *Ἀχαιός*, ἦσαν κατ' οὐσίαν ἀρχαιότερα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν βαθμηδὸν ἐξελιχθεῖσαν συνείδησιν τῆς καθολικῆς τοῦ ἔθνους ἑνότητος. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς τοιαύτης συνειδήσεως ἡ ἐκ τῆς ἠθικῆς ἑνώσεως τῶν φυλῶν προελθοῦσα ἐκ τῶν ὑστέρων ἐθνικὴ ἑνότης παρίσταται ὡς προϋπάρχουσα, καί τινες κατ' ἰδίαν φυλαὶ παρίστανται ὡς ὕστερον ἐπελθοῦσαι διαιρέσεις τοῦ ἐν ἀρχῇ ὑπάρχοντος ὅλου· ἐνῷ πράγματι τὸ *ὅλον* τοῦτο παρήχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἐκ τῆς ἠθικῆς ἑνώσεως τῶν *προϋπαρχουσῶν* φυλῶν παραχθέντος *ἔθνους*.

γους, Ἀρκισίου. Ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸ αὐτὸ γένος, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης, θυγατρὸς μὲν τοῦ Ἠλεκτρύωνος, γυναικὸς δὲ Ἀμφιτρύωνος, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Περσέως. Ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, δίδυμοι ἀδελφοί, ἀνήκοντες ἀμφότεροι εἰς τὴν βασιλικὴν γενεὰν τῆς Λακωνικῆς, ἦσαν γόνοι τοῦ Διὸς καὶ ὠνομάζοντο κατ' ἐξοχὴν Διόσκουροι.(5) Ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεύς, ἀδελφοὶ δίδυμοι, ἀνήκοντες εἰς τὸ βασίλειον γένος τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, ἦσαν παῖδες τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ Θεσσαλὸς Αἰθαλίδης ἦτο υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἐπίσης υἱοὶ ἦσαν οἱ Θεσσαλοὶ Εὔρυτος καὶ Ἐχίων· τοῦ θεοῦ Ἄρεως υἱὸς ἦτο ὁ Βοιωτὸς Ἰάλμενος· τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ Ἀργεῖος Ἴδμων· τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ Ἀργεῖος Ναύπλιος. Ἀλλὰ ἠθέλομεν πληρώσει βιβλίον ὁλόκληρον, ἀναγράφοντες ὅλους τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ἥρωας τῶν χρόνων τούτων, ὅσοι ἐφημίζοντο ἐκ θεῶν γεννηθέντες. Ἁπλῶς δέ, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἀναφέρομεν τὰ ἀνωτέρω ὀνόματα, ἵνα καταστήσωμεν δῆλον, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν, ὄχι μόνον τοὺς γενάρχας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὴν γενεὰν τῶν ἀνθρώπων τῆς παναρχαίας ταύτης ἐποχῆς, ἐθεώρουν ὡς ὑπεράνθρωπά τινα ὄντα μᾶλλον, ἢ ὡς συνήθεις ἀνθρώπους, καὶ ὑπελάμβανον ὡς ἡμιθέους, ὅπως καὶ ἐκάλουν. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ἀπέδιδον εἰς αὐτοὺς πράξεις καὶ κατορθώματα, ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ δύναμιν. Ὁ Βελλερεφόντης λ.χ., ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφημίζετο ὡς υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ἔγγονος τοῦ Αἰολίδου Σισύφου, τοῦ βασιλέως τῆς Κορίνθου, φονεύει τὴν Χίμαιραν. Ἡ Χίμαιρα ἦτο τέρας περίπνουν, ἔχον σῶμα τὰ μὲν ἔμπροσθεν λέοντος, τὰ δὲ μέσα, αἰγός, τὰ δὲ ὄπισθεν δράκοντος. Δὲν κατώρθωσε δὲ τὸ ἔργον ὁ ἥρως εἰμὴ διότι ὁ Ποσειδῶν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν Πήγασον, ἵππον καὶ τοῦτον ἐκ θεῶν γεννηθέντα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑψωθεὶς ὁ Βελλερεφόντης ἐναέριος κατετόξευσε τὴν Χίμαιραν. Ὁ Περσεὺς πάλιν, ὅστις ἦτο εἷς τῶν ἐνδοξοτέρων ἡρώων τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, ἐπιχειρεῖ νὰ φονεύσῃ τὴν Μέδουσαν. Ἡ Μέδουσα ἦτο ἓν τῶν πολυαρίθμων τερατωδῶν ὄντων, ὧν βρίθει ἡ ἐλ-

5). Ἀλλ' ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης εἰσὶ καὶ θεοὶ ἐκπροσωποῦντες τὸν ἀστερισμὸν τῶν Διοσκούρων, καλούμενοι ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ καὶ *Ἄνακες*, καὶ ἀγαθοὶ δαίμονες, ἰδίως σωτῆρες νεῶν καὶ θαλασσοπορούντων.

ληνικὴ μυθολογία. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφημίζετο διὰ τὸ κάλλος, ἀλλ' ἔπειτα ἡ Ἀθηνᾶ, λαβοῦσα ἀφορμὴν δυσμενείας κατ' αὐτῆς, μετεμόρφωσε τοὺς ὡραίους πλοκάμους της εἰς τρομεροὺς ὄφεις, τοὺς ὁποίους ὅστις ἔβλεπεν ἀπελιθοῦτο. Ταύτης τῆς Μεδούσης ἀπέκοψεν ὁ Περσεὺς τὴν κεφαλήν, διὰ τῆς βοηθείας τριῶν θεῶν, τοῦ Πλούτωνος, τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Τίς δὲν γνωρίζει τοὺς καταπληκτικοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ ἐνδοξοτάτου τῶν μυθικῶν ἡρώων· ἢ τὰ θαυμάσια κατορθώματα Θησέως, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς· ἢ τὴν ἐξαισίαν ῥώμην τοῦ Ἡρακλείδου Θεαγένους, ὅστις, πλὴν τῶν ἄλλων, ἀναδειχθεὶς νικητὴς εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἑλλάδος, ἔλαβε χιλίους τετρακοσίους στεφάνους· ἢ τὰ ἄλλα πάντα ἀναρίθμητα ἐκεῖνα καὶ πολυύμνητα ἔργα ὅσα διέπραξεν

Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
Ἡμίθεοι . . . . . ;

Δὲν περιέβαλε δὲ ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων μόνους τοὺς ἰθαγενεῖς ἥρωας διὰ τοῦ μανδύου τούτου τῆς ὑπερανθρώπου φύσεως καὶ ἰδιότητος, ἀλλὰ ἠξίωσε τῶν αὐτῶν τιμῶν καὶ τοὺς ξένους ὅσους ὑπεδέχθη καὶ ἐπολιτογράφησεν εἰς τὰ μυθεύματα αὐτῆς. Ὁ Κέκροψ, ὅστις ἦλθεν ὡς λέγεται ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ διέδωκεν ἐνταῦθα τὰς πρώτας τοῦ πολιτισμοῦ ἀρχάς, ἐφημίζετο διφυής, ὡς ἔχων δηλονότι διπλῆν φύσιν, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἢ θηρίου. Ὁ Κάδμος, ὅστις ὢν υἱὸς Ἀγήνορος τοῦ βασιλέως τῆς Φοινίκης, ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ ἔκτισε τὰς Θήβας, ἦτο ἔγγονος τοῦ Ποσειδῶνος. Μετὰ δὲ τὴν κτίσιν τῆς πόλεως, καθ' ἣν καὶ ἄλλα διάφορα ἐγένοντο θαύματα, ὁ Ζεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτὸν γυναῖκα, τὴν Ἁρμονίαν, θυγατέρα τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης, καὶ ὁ γάμος αὐτῶν ἐτιμήθη διὰ τῆς παρουσίας πάντων τῶν θεῶν. Ὁ Δαναός, ὅστις ἐξ Αἰγύπτου ἦλθεν εἰς Ἄργος, ἐπὶ βασιλέως Γελάνορος, ἀπογόνου τοῦ Ἰνάχου, καὶ παραλαβὼν τὴν βασιλείαν μετωνόμασε Δαναοὺς τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης, εἶχε πεντήκοντα θυγατέρας, τὰς Δαναΐδας· ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Αἴγυπτος εἶχε πεντήκοντα υἱούς. Οἱ πεντήκοντα οὗτοι υἱοὶ τοῦ Αἰγύπτου ἔλαβον παρὰ τὴν θέλησιν τῶν θεῶν, συζύγους αὐθημερὸν τὰς πεντήκοντα Δαναΐδας, ἀλλ' αὗται, ἐκ διαταγῆς τοῦ πατρός, ἐφόνευσαν, κατὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου, αὐτούς, πλὴν μιᾶς, τῆς Ὑπερμνήστρας, ἥτις ἐφείσθη τοῦ συζύγου της Λυγκέως· αἱ δὲ λοιπαὶ 49 κατεδικάσθησαν διὰ τὸ

κακούργημα τοῦτο νὰ γεμίζωσιν ἐν Ταρτάρῳ δι' ὕδατος πίθον τετρημένον, ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία «εἰς τὸν τῶν Δαναΐδων πίθον ὑδροφορεῖν», λεγομένη ἐπὶ τῶν ματαίως τι πραττόντων. Ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου Πέλοψ ἦλθεν ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ Φρυγίας εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ Ἦλιν, ἐβασίλευσεν αὐτόθι, ἔδωκεν εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ διετέλεσε πατὴρ μὲν τοῦ Ἀτρέως, τοῦ βραδύτερον ἐν Μυκήναις βασιλεύσαντος, πάππος δὲ τοῦ πολυθρυλήτου Ἀτρείδου Ἀγαμέμνονος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ στρατηγήσῃ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον. Ὁ δὲ Πέλοψ οὗτος ἦτο, ὄχι μόνον ἔγγονος τοῦ Διὸς καὶ τῆς ὠκεανίδος Πλουτοῦς, ἀλλὰ φονευθείς ποτε ὑπὸ τοῦ πατρός, εἶχεν ἀνασταθῆ ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν.

Ἄρα, ἅπας ὁ κόσμος οὗτος τῶν παναρχαίων ἑλληνικῶν χρόνων, οἷον ἀνέπλαττεν αὐτὸν ἡ φαντασία τῶν προπατόρων ἡμῶν, οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸν συνήθη τὸν ἀνθρώπων βίον. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι δὲν εἶναι θνητῶν ἀνθρώπων παῖδες, ἀλλὰ γόνοι ἢ συγγενεῖς τῶν ἀθανάτων θεῶν· δὲν ἔχουσι τὸ σύνηθες μέτρον τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑπερφυσικήν τινα ῥώμην καὶ ἰδιότητα· δὲν πολιτεύονται μόνον πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτοῖς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τερατώδη ἢ θεῖα ὄντα. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ θεοὶ δὲν ἀπαξιοῦσι πολλάκις νὰ ἀναστρέφωνται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, συμπράττοντες μετὰ τῆς γενεᾶς αὐτῆς ἢ ἀντιπράττοντες εἰς αὐτήν. Τούτου ἕνεκεν οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐταύτιζον τὰ περὶ τῆς γενεᾶς ταύτης θρυλούμενα μὲ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας· ἐτίμων τοὺς ἥρωας σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς θεούς· ἐπίστευον, τοὐλάχιστον οἱ πολλοί, εἰς τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων, ὅσον ἀπίθανα καὶ ἂν ἦσαν, καθὼς ἐπίστευον εἰς τὰ περὶ τῶν θεῶν πρεσβευόμενα, ὅσον παράλογα καὶ ἂν ἦσαν· ἑνὶ λόγῳ ἐθεώρουν τὰς παραδόσεις ταύτας ὡς ἀνηκούσας ἅμα μὲν εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῶν, ἅμα δὲ εἰς τὴν θρησκείαν. Καὶ τοῦτο εἶναι ἀληθές, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸν κατ' ἰδίαν βίον τῶν ἡρώων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς κοινὰς ἐπιχειρήσεις ὅσαι λέγονται γενόμεναι ὑπ' αὐτῶν κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Τῶν δὲ κοινῶν τούτων ἐπιχειρήσεων αἱ ὀνομαστότεραι ἦσαν· ὁ πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν, ὁ πόλεμος τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας καὶ ὁ κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμος.

Αἱ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παραδόσεις συνδέονται στενῶς μὲ τὰ περὶ τῶν Αἰολιδῶν μυθεύματα. Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀθάμας ἦτο εἷς τῶν υἱῶν τοῦ Αἰόλου. Ἐβασίλευσε δὲ ὁ Ἀθάμας τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Ὀρχομενοῦ, λαβὼν σύζυγον τὴν θεὰν Νεφέλην, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο τέκνα, τὸν Φρίξον καὶ τὴν Ἕλλην. Ἀλλὰ μετά τινα χρόνον, ἐγκαταλιπὼν τὴν Νεφέλην ἔλαβεν ἄλλην σύζυγον, Ἰνώ, τὴν θυγατέρα τοῦ Κάδμου, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο υἱούς, τὸν Λέαρχον καὶ τὸν Μελικέρτην. Ἡ Ἰνώ, ἥτις ἐμίσει τὸν Φρίξον ὡς μητρυιά, ἀπεφάσισε νὰ τὸν ἐξολοθρεύσῃ· καὶ πείθει ἐπὶ τούτῳ τὰς γυναῖκας τῆς χώρας ταύτης νὰ ξηράνωσι (6) τὸν σῖτον, ὥστε ἐπῆλθε λιμός. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, ὁ Ἀθάμας ἔστειλεν εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, ἵνα ζητήσῃ συμβουλὴν καὶ βοήθειαν, διὰ δὲ τῶν πονηρῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἰνοῦς, τὸ μαντεῖον ἀπεκρίθη, ὅτι ἡ ἀφορία τῆς χώρας δὲν θέλει παύσει, εἰμὴ ἐὰν θυσιασθῇ ὁ Φρίξος εἰς τὸν Δία. Ὁ Ἀθάμας, βιαζόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἐκτελέσῃ τὸν χρησμόν, καὶ προσήγαγε τὸν Φρίξον ὡς θῦμα εἰς τὸν βωμόν. Ἀλλὰ ἡ μήτηρ τούτου Νεφέλη σώζει αἴφνης αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου καὶ δίδει αὐτῷ, διὰ τοῦ Ἑρμοῦ, κριὸν χρυσόμαλλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναβάντες ὅ τε Φρίξος καὶ ἡ Ἕλλη, ἔφυγον, φερόμενοι μετέωροι ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Ὁ κριὸς ἐπορεύθη πρὸς τὸν Εὔξεινον Πόντον καὶ τὴν Κολχίδα· ἀλλ' ἐνῷ διήρχετο ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, πίπτει ἡ Ἕλλη ἀπὸ τοῦ κριοῦ εἰς τὸν στενὸν τοῦτον πορθμόν, ὅστις ἔκτοτε ὠνομάσθη «Ἕλλης πόντος». Ὁ δὲ κριός, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχε καὶ τοῦ λόγου τὸ δῶρον, ἐνεθάρρυνε τὸν καταπεφοβισμένον Φρίξον καὶ ἔφερεν

---

6). Τὸ ἐν τῷ κειμένῳ «νὰ ξηράνωσι» σημαίνει «νὰ φρύξωσι», διότι δὲν πρόκειται ἐν τῷ μύθῳ περὶ ξηράνσεως *σίτου*, ἀλλὰ περὶ *φρύξεως* τοῦ σπειρομένου σίτου, ἵνα οὕτως ἀγόνου καθισταμένου τοῦ σπέρματος διὰ τῆς φρύξεως καὶ μὴ ἀναδιδούσης τῆς γῆς καρπὸν ἐπέλθῃ λιμός. Τοῦτο τοὐλάχιστον λέγουσιν οἱ μῦθοι. Ἴδε Μενεκράτους Τυρίου ἀποσπ. (C. Müller Fragmenta historicorum Graecorum T. 2 σ. 344 ἀποσπ. 6.) «... ἥτις (Ἰνώ) ἐπιβουλεύσασα τοῖς τῆς Νεφέλης παισί, παρέπεισε τὰς τῶν ἐγχωρίων γυναῖκας *φρύγειν τὰ σπέρματα*. Ἡ γῆ δὲ *πεφρυγμένον* τὸν *σπόρον* δεχομένη καρποὺς ἐτησίους οὐκ ἀνεδίδου...» Ἴδ. καὶ Σχόλ. Ὁμήρου. Ἰλιάδ. Η. 86. «... ἡ Ἰνὼ ἐπεβούλευσε τοῖς Νεφέλης παισίν· εὑροῦσα δέ τινα μηχανὴν *ἔφρυγε τὰ σπέρματα*. Καὶ δὴ πολλῆς οὔσης ἀκαρπίας ἐν τῇ χώρᾳ, ἔπεμπεν ὁ Ἀθάμας εἰς Πυθὼ θεοπρόπους.»

αὐτὸν ἐπὶ τέλους εὐτυχῶς εἰς τὴν Κολχίδα. Ταύτης τῆς χώρας ὁ βασιλεὺς Αἰήτης, ὁ υἱὸς τοῦ Ἡλίου ὑπεδέχθη αὐτὸν φιλοφρόνως καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα του Χαλκιόπην. Ὁ δὲ Φρίξος ἔθυσε τὸν κριὸν εἰς τὸν Φύξιον Δία καὶ ἀνήρτησε τὸ χρυσοῦν δέρας, ἤτοι δέρμα, εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄρεως ἄλσος.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεύς, οἱ δίδυμοι τοῦ Ποσειδῶνος υἱοὶ ἀπὸ Τυροῦς, τῆς θυγατρὸς τοῦ Αἰολίδου Σαλμωνέως, ἦλθον εἰς ἔριν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς βασιλείας τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ. Κατὰ τὴν φιλονεικίαν ταύτην ὑπερίσχυσεν ὁ Πελίας, ὁ δὲ Νηλεὺς ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἵδρυσε τὸ βασίλειον τῆς Πύλου, γεννήσας δώδεκα υἱούς, ὧν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν ὁ Νέστωρ, τὸν ὁποῖον θέλομεν πολλάκις ἀναφέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ τῶν μυθικῶν χρόνων. Ὁ Πελίας λοιπὸν ἐβασίλευεν ἐν ἀνέσει καὶ εὐτυχίᾳ εἰς Ἰωλκόν, ὅτε, ἐρωτήσας τὸ μαντεῖον, ἐὰν ἀσφαλῶς κατέχῃ τὴν βασιλείαν, ἔλαβε χρησμόν, δηλαδὴ ἀπάντησιν τοῦ μαντείου, λέγοντα νὰ προσέχῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἤθελεν ἐμφανισθῇ ἐνώπιόν του μονοσάνδαλος. Θύων δέ ποτε εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Ποσειδῶνα, εἶδε τὸν Ἰάσωνα προσερχόμενον μονοσάνδαλον, διότι εἶχεν ἀπολέσει τὸ ἕτερον σάνδαλον, ἐνῷ διέβαινε τὸν πλημμυρήσαντα ποταμὸν Ἄναυρον. Ὁ Πελίας ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ ἐχθρὸς ὃν ὑπέδειξεν ὁ χρησμός, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Ἰάσων ἦτο υἱὸς Αἴσονος καὶ ἔγγονος τοῦ Αἰολίδου ὡσαύτως Κρηθέως. Ὅθεν, ἵνα ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον, ἐπέβαλεν αὐτῷ τὸ φοβερὸν ἔργον νὰ κομίσῃ εἰς Ἰωλκὸν τὸ χρυσοῦν δέρας, ἤτοι τὸ δέρμα τοῦ κριοῦ, ὅστις μετέφερε τὸν Φρίξον εἰς Κολχίδα, καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Φρίξος ἀφιέρωσεν αὐτόθι εἰς τὸν Ἄρην. Ὁ Ἰάσων, ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ, ἀνέλαβε προθύμως τὸν ἀγῶνα, καὶ προσεκάλεσε συναρωγοὺς καὶ συναντιλήπτορας τοῦ ἔργου, τοὺς ἐπισημοτάτους ἥρωας τῆς Ἑλλάδος. Ἔδραμον δὲ πεντήκοντα οἱ ὀνομαστότατοι, ἐν οἷς ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, ὁ Τελαμὼν καὶ ὁ Πηλεύς, ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, ὁ Ἴδας καὶ ὁ Λυγκεύς, Ζήτης καὶ Κάλαϊς, οἱ πτερωτοὶ υἱοὶ τοῦ Βορέου, ὁ Μελέαγρος, ὁ Ἀμφιάραος, ὁ Λαέρτης καὶ ὁ Περικλύμενος. Ἄργος, ὁ υἱὸς τοῦ Φρίξου, κατεσκεύασε κατὰ συμβουλὴν τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλον νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς Κολχίδα οἱ ἥρωες. Τὸ πλοῖον τοῦτο ὠνομάσθη Ἀργώ, καὶ εἰς τὴν πρῶραν αὐτοῦ ἐνηρμόσθη ξύλον τῆς ἐν Δωδώνῃ φηγοῦ, ἤτοι δρυός, τὸ ὁποῖον εἶχε

τὸ χάρισμα τοῦ λαλεῖν καὶ χρησμοδοτεῖν. Καὶ κυβερνήτης μὲν τῆς Ἀργοῦς ἦτο ὁ Τίφυς· Ἴδμων δὲ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὁ Μόψος, συνώδευσαν τοὺς Ἀργοναύτας ὡς μάντεις· συναπέπλευσε δὲ καὶ ὁ Ὀρφεύς, ἵνα διὰ τῆς λύρας αὐτοῦ παραμυθῇ τὰς θλίψεις αὐτῶν καὶ διαλύῃ τὰς ἔριδας.

Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἀργοναῦται προσῆλθον εἰς Λῆμνον, ἐκεῖθεν εἰσῆλθον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, εἰς τὴν Προποντίδα, καὶ προσεπέλασαν εἰς Βιθυνίαν, ὅπου κατῴκει ὁ τυφλὸς μάντις Φινεύς. Ὁ Ποσειδῶν εἶχε τιμωρήσει αὐτὸν διὰ τῆς τυφλώσεως, διότι οὗτος κατέδειξεν εἰς τὸν Φρίξον τὴν πρὸς τὴν Κολχίδα ἄγουσαν ὁδόν. Εἶχε δὲ ἀφήσει αὐτὸν νὰ ἐκλέξῃ τὸν θάνατον ἢ τὴν τύφλωσιν, ὁ δὲ προετίμησε τὸ δεύτερον. Πρὸς τούτοις ἐβασάνιζον αὐτὸν καὶ αἱ Ἅρπυιαι, πτερωτὰ τέρατα, τὰ ὁποῖα ὁσάκις παρετίθετο ἡ τράπεζα αὐτοῦ κατήρχοντο ἀπὸ τῶν νεφῶν, ἥρπαζον τὴν τροφὴν ἀπὸ τῶν χειλέων του καὶ μετέδιδον αὐτῇ τοιαύτην δυσοσμίαν, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ τοιαῦτα πάσχων ἤξευρεν, ὡς ἐκ τῆς μαντικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ὅτι ἔρχονται οἱ Ἀργοναῦται, καὶ ἐχαιρέτισεν αὐτοὺς ὡς λυτρωτάς. Τῳόντι, παρατεθείσης τῆς τραπέζης, ἐπλησίασαν κατὰ τὸ σύνηθες αἱ Ἅρπυιαι, ἀλλ' ὁ Ζήτης καὶ ὁ Κάλαϊς, οἱ πτερωτοὶ υἱοὶ τοῦ Βορέου, ἀπέκρουσαν αὐτὰς καὶ κατεδίωξαν, μέχρις οὗ ἐμφανισθεὶς ὁ Ἑρμῆς προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ παύσωσι τῆς καταδιώξεως, διότι αἱ Ἅρπυιαι δὲν θέλουσι πλέον ἐνοχλήσει τὸν Φινέα, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπανέλθει εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ ἄντρον ὅπου ἐγεννήθησαν.

Ὁ Φινεύς, εὐγνωμονῶν διὰ τοῦτο πρὸς τοὺς Ἀργοναύτας, ἐδίδαξεν εἰς αὐτοὺς τὸν ἀσφαλέστερον τρόπον τοῦ νὰ φθάσωσιν εἰς Κολχίδα, καὶ ἰδίως τί ὀφείλουσι νὰ πράξωσιν ἵνα διέλθωσι διὰ τῶν φοβερῶν πετρῶν, τῶν ὀνομαζομένων Συμπληγάδων. Ἦσαν δὲ αἱ Συμπληγάδες δύο πέτραι, αἵτινες ἀλληλοδιαδόχως ἤνοιγον καὶ ἔκλειον, ἀλλὰ μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ σφοδρᾶς συρράξεως, ὥστε καὶ εἰς πτηνὸν ἦτο δύσκολον, ἐν τῷ ἀκαριαίῳ τούτῳ διαστήματι, νὰ διέλθῃ διὰ μέσου αὐτῶν. Ὅτε λοιπὸν ἡ Ἀργὼ ἔφθασεν εἰς τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο μέρος, εἷς τῶν Ἀργοναυτῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος Εὔφημος, ἀπέλυσε περιστερὰν ἥτις διεπέρασεν ἀβλαβής, ἀπολέσασα μόνον ὀλίγα πτερὰ τῆς οὐρᾶς αὐτῆς. Τοῦτο ἦτο κατὰ τὴν πρόρρησιν τοῦ Φινέως, τὸ σημεῖον ὅτι καὶ οἱ Ἀργοναῦται ἠδύναντο

νὰ ἐπιχειρήσωσι θαρρούντως τὸν διάπλουν. Ὅθεν κωπηλατήσαντες πάσῃ δυνάμει διεπέρασαν τωόντι εὐτυχῶς· αἱ πέτραι ὁρμήσασαι πρὸς σύρραξιν, ἀνεχαιτίσθησαν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν βραχιόνων τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ δὲν συνέτριψαν εἰμὴ τὸ ἄνω μέρος τῶν κοσμημάτων τῆς πρύμνης τοῦ πλοίου αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ εἶχεν ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῶν θεῶν, ὅτι ἅμα ἓν μόνον πλοῖον δυνηθῇ νὰ διαπεράσῃ ἀσφαλῶς, ὁ διάπλους ἔμελλε νὰ ἀποβῇ εἰς πάντας ἀσφαλὴς καὶ εὔκολος, αἱ πέτραι ἔκτοτε ἔμειναν διὰ παντὸς κεχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀκίνητοι.

Τελευταῖον οἱ Ἀργοναῦται εἰσέπλευσαν εἰς τὸν Φᾶσιν ποταμὸν τῆς Κολχικῆς γῆαθωκκαι ωρμίσθησαν εἰς τὴν Αἶαν, τὴν μητρόπολιν τῶν Κόλχων. Παραπλέοντες παρὰ τὸ ὄρος τοῦ Καυκάσου, εἶδον τὸν ἀετὸν ὅστις κατέτρωγε τὸ ἧπαρ τοῦ Προμηθέως καὶ ἤκουσαν μάλιστα οἰμώζοντα τὸν ταλαίπωρον τιτᾶνα. Ἀλλ' ὅτε ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Αἰήτου νὰ παραχωρήσῃ τὸ χρυσοῦν δέρας εἰς αὐτούς, ἥρωας ὄντας θείας γενεᾶς, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐλθόντας ἐκ προσταγῆς τῶν θεῶν, ὁ βασιλεὺς ὀργισθεὶς ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν, ἐκτὸς ἐὰν ἐκπληρώσωσιν ὅρους τινάς, οἵτινες ἐφαίνοντο ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ὁ Ἥφαιστος εἶχε δώσει εἰς τὸν Αἰήτην δύο ταύρους, ἀγρίους, χαλκόποδας, πυρίπνοας. Ὁ δὲ Ἰάσων, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν περιφανῆ αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐμένειαν τῶν θεῶν, ὤφειλε νὰ ζεύξῃ τούτους τοὺς ταύρους εἰς ἄροτρον καὶ νὰ καλλιεργήσῃ δι' αὐτῶν μέγα γῆς τμῆμα. Ἐπικίνδυνον ἦτο τὸ ἐπιχείρημα ἀλλ' ἕκαστος τῶν ἡρώων ἐφάνη πρόθυμος νὰ τὸ ἀναλάβῃ· ὁ δὲ σοφὸς Ἴδμων προέτρεψεν ἰδίως εἰς τοῦτο τὸν Ἰάσονα, ὅστις, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν θεῶν Ἥρας καὶ Ἀφροδίτης καὶ τῆς συμπράξεως τῆς Μηδείας, τῆς θυγατρὸς τοῦ Αἰήτου, ἥτις ἠγάπησε σφοδρότατα τὸν νέον, ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους, ὄχι μόνον νὰ δαμάσῃ τοὺς ταύρους ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας δυστροπίας τοῦ Αἰήτου νὰ ὑπερνικήσῃ· ὥστε οἱ Ἀργοναῦται παρέλαβον τὸ χρυσοῦν δέρας καὶ ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν, συμπαραλαβόντες καὶ τὴν Μήδειαν, ἥτις ἠκολούθησεν οἰκειοθελῶς αὐτοὺς καὶ κατέστη ἔπειτα διαβόητος ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν πονηρίαν αὐτῆς καὶ τὴν μαγικὴν τέχνην. Ἀλλ' οἱ Ἀργοναῦται ἐπέπρωτο κατὰ τὴν ἐπάνοδον νὰ πάθωσι μυρίας ὅσας δυσκολίας καὶ νὰ διέλθωσιν ἀκαταμέτρητον διάστημα θαλάσσης καὶ ποταμῶν. Κατ' ἀρχὰς ἀνῆλθον τὸν Φᾶσιν, ὅστις ἐκρέει εἰς τὸν περικλύζοντα

τὴν γῆν Ὠκεανόν· ἔπειτα ἔπλευσαν ἐπὶ τοῦ Ὠκεανοῦ μέχρι τῆς ἑνώσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Νείλου· ἔπειτα κατῆλθον ἐπὶ τοῦ Νείλου εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐντεῦθεν ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν τὴν Ἀργώ, διὰ χώρας μακρᾶς μέχρις οὗ, διὰ τῆς βοηθείας τοῦ θεοῦ Τρίτωνος, ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, ὅπου ὅμως ἐπλανήθησαν ἔτι πολὺ καὶ ὑπέστησαν ἀπείρους κινδύνους, πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἰωλκόν.

Τοιοῦτος ἐθρυλεῖτο ὁ πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν. Ὁ πλοῦς οὗτος, καθὼς ὅλα ἐν γένει τὰ μυθεύματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἱστορεῖτο καὶ κατ' ἄλλους ποικίλους τρόπους· ἀλλ' ἅπαντες ἦσαν ἐπίσης μυθικοί, ἐπίσης ἀσυμβίβαστοι, πρὸς τὰς μεταγενεστέρας ἀκριβεῖς γεωγραφικὰς γνώσεις. Καὶ ὅμως οἱ πλειότεροι τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευον εἰς τὰς παραδόσεις ταύτας καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς μεταγενεστέρους ἱστορικοὺς χρόνους, διότι αὗται ἐξύμνουν τὰ κατορθώματα τῶν ἡρωϊκῶν ἐκείνων καὶ ὑπερανθρώπων γενεῶν, τὰς ὁποίας οἱ προπάτορες ἡμῶν συνείθισαν ἅμα μὲν νὰ θεωρῶσιν ὡς προγόνους, ἅμα δὲ νὰ τιμῶσι σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν.

Οὐδὲν ἧττον ὀνομαστὸς ὑπῆρξεν ὁ λεγόμενος πόλεμος τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας. Ὁ Λάϊος ἦτο ἀπόγονος τοῦ Κάδμου καὶ βασιλεὺς τῶν Θηβῶν. Χρησμὸς δὲ εἶχε προφητεύσει, ὅτι ἐὰν ἀποκτήσῃ υἱόν, θέλει φονευθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Ὅθεν ἅμα ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰοκάστη ἔτεκεν υἱόν, ὁ Λάϊος, τρυπήσας τὸ βρέφος εἰς τὰ σφυρά, παρέδωκεν αὐτὸ εἰς τὸν ποιμένα διὰ νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸ ὄρος, τὸν Κιθαιρῶνα. Ἐνταῦθα εὗρε τὸ βρέφος κατὰ τύχην ποιμήν τις τοῦ βασιλέως τῆς Κορίνθου Πολύβου, καὶ ἔφερεν αὐτὸ πρὸς τὸν κύριόν του, ὅστις ὠνόμασε τὸν παῖδα Οἰδίποδα, ἀπὸ τῶν ἐξωγκωμένων αὐτοῦ ποδῶν, καὶ ἀνέθρεψεν αὐτὸν ὡς ἴδιον τέκνον. Ἀλλ' ὁ Οἰδίπους, ἡλικιωθείς, ἤκουεν ἑαυτὸν ἐμπαιζόμενον ἕνεκα τῆς ἀγνώστου αὐτοῦ καταγωγῆς· ὅθεν ἀπῆλθεν εἰς Δελφούς, ἵνα ἐρωτήσῃ τὸν θεὸν περὶ τοῦ γνησίου πατρός. Ἀπάντησιν δ' ἔλαβεν νὰ μὴ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του· διότι ἐὰν ἐπανέλθῃ πέπρωται νὰ φονεύσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν μητέρα. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἄλλην πατρίδα δὲν ἐγνώριζεν ἢ τὴν Κόρινθον, ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ μακρὰν τῆς πόλεως ταύτης, καί, ἀναχωρήσας ἐκ Δελφῶν, ἐπορεύθη πρὸς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Φωκίδα. Ἀλλ' ἐπὶ ταύτης βαδίζων τῆς ὁδοῦ ἀ-

πήντησεν ἐφ' ἁμάξης τὸν βασιλέα Λάϊον, καὶ ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ἀκολούθους αὐτοῦ, φονεύει τὸν Λάϊον, μὴ εἰδὼς ὅτι ἦτο πατὴρ αὐτοῦ.

Οὕτω δὲ ἀποθανόντος τοῦ Λαΐου, ἐβασίλευε τῶν Θηβῶν ὁ ἀδελφὸς τῆς Ἰοκάστης Κρέων. Οἱ θεοὶ ἦσαν τότε ὠργισμένοι κατὰ τῆς χώρας ταύτης, καὶ ἐβασάνιζον αὐτὴν διὰ φοβεροῦ τέρατος τὸ ὁποῖον εἶχε πρόσωπον μὲν γυναικός, στῆθος δὲ καὶ πόδας καὶ οὐρὰν λέοντος, πτέρυγας δὲ ὀρνέου· καὶ ἐκαλεῖτο Σφίγξ. Εἶχε δὲ σταλῆ ὑπὸ τῆς Ἥρας καὶ κατῴκει εἰς τὸ παρακείμενον Φίκειον ὄρος. Αἱ Μοῦσαι, αἵτινες ἦσαν θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ ἔφοροι πάσης τέχνης καὶ παιδείας, εἶχον διδάξει εἰς τὴν Σφίγγα τὸ ἀκόλουθον αἴνιγμα· «ποῖον ζῶον εἶναι τὸ μὲν πρωΐ, τετράπουν· τὴν δὲ μεσημβρίαν, δίπουν· τὸ δὲ ἑσπέρας, τρίπουν.» Ἡ δὲ Σφίγξ προέτεινε τὴν λύσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς Θηβαίους· καὶ ὁσάκις δὲν ἐλύετο ὀρθῶς, ἥρπαζεν ἕνα τῶν Θηβαίων καὶ κατέτρωγεν αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ εὕρῃ τὸ μυστήριον, καὶ τὸ θηρίον ἐξηκολούθει νὰ καταπίνῃ τοὺς Θηβαίους, ὁ Κρέων ἠναγκάσθη νὰ προκηρύξῃ, ὅτι ὅστις λύσῃ τὸ αἴνιγμα, θέλει λάβει γέρας τήν τε βασιλείαν καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἰοκάστην. Τότε προσελθὼν ὁ Οἰδίπους, εἶπεν ὅτι τὸ αἰνιττόμενον ζῶον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐν τῷ ἅμα, ἡ μὲν Σφὶγξ ἔρριψεν ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἀπέθανεν, ὁ δὲ Οἰδίπους ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῶν Θηβῶν καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν Ἰοκάστην, μὴ εἰδὼς ὅτι ἦτο ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

Αἱ τραγικαὶ αὗται περιπέτειαι ἔμελλόν νὰ ἐπιφέρωσι καὶ ἄλλας ποικίλας συμφοράς. Οἱ θεοὶ κατέστησαν μετ' ὀλίγον γνωστὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν περὶ τοῦ Οἰδίποδος ἀλήθειαν· καὶ ἡ μὲν Ἰοκάστη ἐκρεμάσθη, ὁ δὲ Οἰδίπους ὀργισθείς ποτε κατὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν, τοῦ Ἐτεοκλέους καὶ τοῦ Πολυνείκους, κατηράσθη αὐτοὺς καὶ προεῖπεν, ὅτι θέλει ἐκραγῇ μεταξὺ αὐτῶν πόλεμος φονικὸς καὶ ἄσπονδος. Τῷόντι ἀποθανόντος τοῦ Οἰδίποδος, οἱ δύο παῖδες ἐφιλονείκησαν περὶ τῆς διαδοχῆς, καὶ ὁ Πολυνείκης, ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν βασιλέα τοῦ Ἄργους Ἄδραστον ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας ὥστε ἐπῆλθε μέγας κατὰ τῶν Θηβῶν πόλεμος. Οἱ κυριώτατοι ἀρχηγοί, καὶ οἱ κατὰ τῆς πόλεως ταύτης στρατεύσαντες, ἦσαν ἑπτά, οἱ ἑξῆς· ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους Ἄδραστος· ὁ ἔχων παρὰ τῶν θεῶν τὸ χάρισμα

τῆς μαντικῆς Ἀμφιάραος· ὁ Καπανεύς, ὁ Ἱππομέδων, ὁ Τυδεύς, ὁ Παρθενοπαῖος καὶ ὁ Πολυνείκης. Προελθόντος δὲ τοῦ στρατοῦ μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ, ἐτελέσθη θυσία καὶ ἑστίασις, ὁ δὲ Τυδεὺς ἀπεστάλη εἰς Θήβας, ἵνα ἀπαιτήσῃ τὴν παραδοχὴν τοῦ Πολυνείκους ὡς βασιλέως. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη ἀπερρίφθη, ἀλλὰ τότε ὁ Τυδεύς, ἐπειδὴ εὗρεν ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῶν Καδμείων συνευωχοῦντας παρὰ τῷ Ἐτεοκλεῖ, προεκάλεσεν αὐτοὺς ὅλους εἰς ἀγῶνα πάλης καὶ πυγμῆς, καὶ ἐνίκησεν ὅλους, χάρις εἰς τὴν ἰσχυρὰν βοήθειαν ἥν ἔδωκεν αὐτῷ ἡ Ἀθηνᾶ. Οἱ Καδμεῖοι, ὀργισθέντες διὰ τὴν ἧτταν ταύτην, παρεσκεύασαν κατ' αὐτοῦ, ἐπανερχομένου εἰς τὸν στρατόν, ἐνέδραν ἀνδρῶν πεντήκοντα· καὶ τούτους κατέβαλεν ὁ Τυδεύς, ὅστις ἦτο μὲν μικρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ μαχητὴς φοβερός.

Μετ' ὀλίγον οἱ Καδμεῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν συμμάχων αὐτῶν, τῶν Φωκέων καὶ τῶν Φλεγυῶν, ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων πολεμίων καὶ συνεκρότησαν πρὸς αὐτούς, πλησίον τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, μάχην καθ' ἥν ἡττήθησαν ὁλοσχερῶς· ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς τετειχισμένης πόλεως. Ὁ δὲ μάντις Τειρεσίας ἐδήλωσε τότε εἰς αὐτούς, ὅτι ἐὰν ὁ Μενοικεύς, ὁ Κρέοντος, αὐθορμήτως θυσιάσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸν Ἄρην, θέλουσι βεβαίως νικήσει· καὶ ὁ εὐγενὴς νεανίας, ἅμα ἔμαθεν ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος, ἐλθὼν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἐθανάτωσεν ἑαυτόν. Ὅθεν ἐπεχείρησαν μὲν οἱ μετὰ τοῦ Ἀδράστου ἥρωες ἰσχυρὰν κατὰ τῆς πόλεως ἔφοδον, ἀναλαβόντες ἕκαστος τὴν ἐκπόρθησιν τῆς μιᾶς τῶν πυλῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Μενοικέως, οἱ θεοὶ ἐπροστάτευον τοὺς Θηβαίους. Ὁ Παρθενοπαῖος φονεύεται διὰ βολῆς λίθου ὑπὸ τοῦ Περικλυμένου, ὁ δὲ καταφρονητὴς τῶν θεῶν Καπανεὺς κατακεραυνοῦται ὑπὸ τοῦ Διός. Τότε ὑποχωροῦσιν οἱ καταπεπληγμένοι Ἀργεῖοι, ὁ δὲ Ἐτεοκλῆς προτείνει νὰ κριθῇ ὁ ἀγών, διὰ μονομαχίας αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀδελφόν. Δέχεται τοῦτο ὁ Πολυνείκης· συναινεῖ ὁ Ἄδραστος· μονομαχοῦσι δὲ ὡς μαινόμενοι οἱ δύο ἀδελφοὶ καὶ πίπτουσιν ἀμφότεροι· διὸ ἐθεωρήθη ἄκριτος ὁ ἀγὼν καὶ ἐπανελήφθη ὁ μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν πόλεμος. Ἡ μάχη ἀπέβη αἱματηρά· ὁ Θηβαῖος Μελάνιππος φονεύει τὸν Τυδέα· ὁ δὲ Ἀμφιάραος τὸν Μελάνιππον· ἀλλὰ μὴ δυνάμενος ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν τροπὴν τοῦ στρατοῦ, φεύγει μετὰ τῶν λοιπῶν διωκόμενος κατὰ πόδας ὑπὸ τοῦ Περικλυμένου, ὅστις ἦτο

ἕτοιμος νὰ διατρυπήσῃ αὐτὸν διὰ τοῦ ἀκοντίου, ὅτε ἡ εὔνοια τοῦ Διὸς ἔσωσε τὸν Ἀμφιάραον ἀπὸ τοῦ τοιούτου ὀνείδους· διότι ἠνεώχθη ἡ γῆ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ κατέπιεν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἵππους, καὶ τὸ ἅρμα αὐτοῦ. Ὁ τόπος ὅπου συνέβη τὸ θαῦμα τοῦτο ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Θηβαίων καὶ βραδύτερον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ τὴν ἱερότητα αὐτοῦ ἐμαρτύρει, ὅτι ζῷον δὲν ἤγγιζε ποτὲ τὸν ἐκεῖ φυόμενον χόρτον. Ὁ δὲ Ἀμφιάραος ἀνεδείχθη ἀθάνατος ὑπὸ τοῦ Διός· ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς εἰς Ἄργος, εἰς Θήβας καὶ εἰς Ὠρωπόν, καὶ τὸ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πόλιν μαντεῖον αὐτοῦ ἐξηκολούθει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας δίδον ἀποκρίσεις εἰς τοὺς εὐλαβῶς εἰς αὐτὸ προσερχομένους προσκυνητάς.

Ὁ Ἄδραστος, στερηθεὶς οὕτω ἁπάντων τῶν συναγωνιστῶν, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ αὐτός, οὐδ' ἐσώθη εἰμὴ διὰ τῆς θαυμαστῆς ταχύτητος τοῦ ἵππου αὐτοῦ Ἀρείονος,

ὃς ἐκ θεόφιν γένος ἦεν,

δηλαδὴ ἦτο γόνος θεῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Ποσειδῶνος. Ἀλλὰ τὴν ἧτταν ταύτην τῶν ἑπτὰ ἡγεμόνων, ἐξεδίκησαν λαμπρότατα οἱ υἱοὶ αὐτῶν, οἱ καλούμενοι Ἐπίγονοι· Αἰγιαλεὺς ὁ Ἀδράστου, Θέρσανδρος ὁ Πολυνείκους, Ἀλκμαίων καὶ Ἀμφίλοχος, οἱ Ἀμφιαράου, Διομήδης ὁ Τυδέως, Σθένελος ὁ Καπανέως, Πρόμαχος ὁ Παρθενοπαίου, καὶ Εὐρύαλος ὁ Μηκιστέως, ὧν ἐπιφανέστατος ἀνεδείχθη Ἀλκμαίων ὁ Ἀμφιαράου. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἀρκάδες ἐβοήθησαν τοὺς Ἐπιγόνους,

πειθόμενοι τεράεσσι (εἰς τὰ τέρατα, τὰ σημεῖα) θεῶν καὶ Ζηνὸς ἀρωγῇ.

Συγκροτηθείσης δὲ μάχης, ἡττῶνται οἱ Θηβαῖοι· καὶ ἐπειδή, συμβουλευθέντες τὸν Τειρεσίαν, ἔμαθον ὅτι οἱ θεοὶ συνετάχθησαν μετὰ τῶν πολεμίων καὶ ὅτι οὐδεμία ὑπελείπετο ἐλπὶς ἐπιτυχοῦς ἀντιστάσεως, παραδίδουσι τὴν πόλιν καὶ φεύγουσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων, ὑπὸ Λαοδάμαντα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἐτεοκλέους, πρὸς τοὺς Ἰλλυρίους· οἱ δ' Ἐπίγονοι, εἰσελθόντες εἰς Θήβας, ἀναγορεύουσι βασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνείκους, Θέρσανδρον.

Ἀλλ' ἡ μᾶλλον πολυθρύλητος τῶν μεγάλων τούτων ἐπιχειρήσεων τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἦτο ὁ κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμος, τὸν ὁποῖον ὕμνησεν ὁ ἀρχαιότατος καὶ ἐνδοξότατος τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, ὁ Ὅμηρος. Περὶ τοῦ πολέμου τούτου, ἕκαστος σχεδὸν τῶν ἰ-

στορικῶν συνέταξεν ἰδίαν ἀφήγησιν. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς, ἀντὶ νὰ αὐξήσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνακεφαλαιώσεων, ἐνομίσαμεν προτιμότερον νὰ ἀκολουθήσωμεν κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ἐπιτομὴν τὴν γενομένην ὑπὸ Μὰξ τοῦ Δουγκέρου, ἑνὸς τῶν νεωτέρων καὶ καλητέρων Γερμανῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, διότι ἡ ἐπιτομὴ αὕτη παρίστησιν ἐν μικρῷ πιστότερον καὶ ὅσον ἐνδέχεται πληρέστερον πάσης ἄλλης τὴν μεγάλην τοῦ ποιητοῦ εἰκόνα. Ἡ ἀρκτικοδυτικωτέρα γωνία τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Λεκτοῦ καὶ τοῦ Ἀδραμυττινοῦ κόλπου πρὸς μεσημβρίαν, κατῳκεῖτο ὑπὸ τῶν Τρώων καὶ τῶν Δαρδάνων. Πρὸς τὴν μεσογαίαν, ἡ χώρα αὐτῶν περιελάμβανε τὸ ὑψηλὸν καὶ κατάφυτον ὄρος τῆς Ἴδης καὶ ἐξετείνετο μέχρι τῶν ποταμῶν Γρανικοῦ καὶ Αἰσήπου, τῶν ἐκβαλλόντων εἰς τὴν Προποντίδα. Δαρδανία δέ, καὶ Ἴλιον, ἢ Τροία, καὶ ἡ ἄκρα Πέργαμος, ἦσαν αἱ πρωτεύουσαι τῶν φυλῶν τούτων πόλεις.

Ὁ Δάρδανος, ὅστις ἦτο υἱὸς φίλτατος τοῦ Διός, ἔκτισε τὴν Δαρδανίαν καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Τρῶες κατῴκουν ἔτι εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς πολυπιδάκου Ἴδης. Ἐριχθόνιος δέ, ὁ υἱὸς τοῦ Δαρδάνου, ἦτο ὁ ἀφνειότατος, δηλαδὴ πλουσιώτατος τῶν θνητῶν ἀνθρώπων· αἱ τρισχίλιαι αὐτοῦ ἵπποι ἦσαν τοσοῦτον ὡραῖαι, ὥστε αὐτὸς ὁ Βορέας ἠράσθη αὐτῶν καὶ ἐγέννησεν ἐξ αὐτῶν δωδεκαίδεκα πώλους, οἵτινες ἐσκίρτων ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν σταχύων, μὴ κατακλῶντες αὐτήν·

ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέον οὐδὲ κατέκλων·

καὶ ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν κυμάτων, μὴ καταποντιζόμενοι εἰς αὐτά. Ὁ Ἐριχθόνιος ἐγέννησε τὸν ἄνακτα Τρῶα, τοῦ δὲ Τρωὸς πάλιν τρεῖς ἐγένοντο παῖδες, Ἶλος, Ἀσσάρακος καὶ Γανυμήδης. Τὸν Γανυμήδην,

ὃς δὴ κάλλιστος ἐγένετο θνητῶν ἀνθρώπων,

ἀπήγαγον οἱ θεοὶ εἰς τοὺς οὐρανούς, ἵνα οἰνοχοεύῃ τῷ Διΐ· ὁ δὲ Ζεὺς ἔδωκεν ἀντ' αὐτοῦ εἰς τὸν Τρῶα ζεῦγος ἵππων ἀθανάτων. Ὁ Ἶλος ἔκτισε τὸ Ἴλιον ἐν τῷ πεδίῳ, καὶ τὸ σῆμα ἤτοι ὁ τάφος αὐτοῦ ἔκειτο μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάσσης, παρὰ τὸν ποταμὸν Σκάμανδρον. Ὁ δ' Ἀσσάρακος ἔτεκε τὸν Κάπυν, καὶ ὁ Κάπυς, τὸν Ἀγχίσην, πρὸς ὃν κατῆλθεν, εἰς τὰς φάραγγας τῆς Ἴδης, ἡ θεὰ Ἀφροδίτη, καὶ ἐγέννησεν αὐτῷ τὸν Αἰνείαν, ὅστις ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς ὑπὸ τῶν Τρώων. Πάλιν δὲ χάριν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἴλου, τοῦ Λαομέδοντος, κατεσκεύασεν ὁ Ποσειδῶν τεῖχος περὶ τὴν πόλιν τοῦ

Ἰλίου, καὶ τὴν βασιλείαν ταύτην τοῦ Λαομέδοντος ἐκληρονόμησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Πρίαμος. Ὁ Πρίαμος ἦτο ὁ μακαριώτατος τῶν ἡγεμόνων· τὰ ταμεῖα αὐτοῦ ἔβριθον χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ καὶ πολυτελῶν ἱματίων, πεντήκοντα δὲ εἶχεν ἀκμαίους υἱοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ἐξ ὧν δεκαεννέα ἔτεκεν αὐτῷ Ἑκάβη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φρυγὸς Δύμαντος. Τοῦ Πριάμου καὶ τῆς Ἑκάβης πρεσβύτατος μὲν υἱὸς ἦτο ὁ Ἕκτωρ, δεύτερος δὲ ὁ Πάρις, ἢ Ἀλέξανδρος, ὃν ἡ Ἀφροδίτη ἐκόσμησε διὰ προσώπου εὐειδοῦς καὶ κόμης καλῆς. Ὁ Πάρις διαπεράσας ποτὲ τὴν θάλασσαν, ἦλθε πρὸς τὸν ξανθὸν Μενέλαον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀτρέως, τὸν οἰκοῦντα εἰς Σπάρτην· ὁ οἶκος τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἔλαμπεν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ὅπως ἐξαστράπτει ἡ αἴγλη τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης. Ὁ Πάρις ἔτυχεν ἐνταῦθα φιλοξένου δεξιώσεως, ἀλλ' ἀπόντος τοῦ Μενελάου, ἀπεπλάνησε τὴν σύζυγον αὐτοῦ, τὴν καλὴν Ἑλένην, τὴν ἀδελφὴν τῶν Διοσκούρων, τὴν ὁποίαν ἡ Ἀφροδίτη ἐξηπάτησε καὶ κατέπεισε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ, ἀπαγαγοῦσα οὕτως αὐτὴν εἰς τὴν χώραν τῶν Τρώων ἐν συνοδίᾳ μιᾶς καὶ μόνης πιστῆς γραίας δούλης, μακρὰν τῆς φίλης πατρίδος, μακρὰν τῆς παιδός, τοῦ συζυγικοῦ θαλάμου, τοῦ συζύγου· ὁ δὲ Πάρις συμπαρέλαβε καὶ πλουσίους θησαυροὺς ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Μενελάου.

Διὰ νὰ ἐκδικήσωσι τὴν ὕβριν ταύτην καὶ νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Ἑλένην καὶ τοὺς θησαυρούς, ἐξηγέρθησαν οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ἀτρέως· ὁ κύδιστος, ἤτοι ἐνδοξότατος Ἀγαμέμνων, ὅστις ἦτο ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός, καὶ ἐβασίλευεν ἐν Μυκήναις, καὶ ὁ ξανθὸς καὶ διοτρεφὴς Μενέλαος ὁ τῆς Σπάρτης βασιλεύς, ὅστις ὑπερεῖχε μὲν πάντων διὰ τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα καὶ τοὺς εὐρεῖς ὤμους, οὐδὲ ὡμίλει πολλά, ἀλλ' ὅμως ἦτο πρᾶος καὶ συνετός. Μετ' αὐτῶν δὲ συναπῆλθον, ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τοῦ Ἀγαμέμνονος ἡγεμονίαν, οἱ ἄριστοι τῶν ἡρώων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἐξ Ἄργους μὲν ὁ κρατερὸς Διομήδης ὁ Τυδέως, ὁ διαπρέψας ἤδη ἐν τῷ κατὰ Θηβῶν ἀγῶνι· ἐκ Τίρυνθος ὁ Σθένελος, ὁ τοῦ ἀγακλειτοῦ, δηλ. τοῦ περιφήμου Καπανέως υἱός· ἐκ Πύλου, ὁ γέρων, ὁ ἱππότης, ὁ ἡδυεπὴς Νέστωρ ὁ Νηλέως, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μενεχάρμην, τὸν καρτερικὸν ἐν πολέμῳ Ἀντίλοχον. Τοὺς ἄνδρας τοῦ Δουλιχίου καὶ τῶν Ἐχινάδων ἦγεν ὁ ἀτάλαντος Ἄρηϊ, ὅμοιος τοῦ Ἄρεως, Μέγης. Ἀπὸ τῆς δυτικῆς θαλάσσης ἦλθεν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰθάκης, ὁ πολυ-

μήχανος καὶ πολύτροπος Ὀδυσσεύς, ὁ υἱὸς μὲν τοῦ Λαέρτου, ἔγγονος δ' Ἀρκεισίου τοῦ Διός· ἐκ τῆς νήσου Σαλαμῖνος ἦλθεν ὁ πελώριος καὶ μεγάθυμος Αἴας ὁ Τελαμώνιος· τῶν Λοκρῶν προΐστατο ὁ ταχὺς Αἴας ὁ Ὀϊλέως· τῶν Ἀθηναίων, ὁ πλήξιππος, ὁ δῖος Μενεσθεύς· τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Ἀβάντων, ὁ ὄζος Ἄρηος, ὁ ἐκ τοῦ γένους τοῦ Ἄρεως Ἐλεφήνωρ· τῶν μαχητῶν τῶν διαφόρων βοιωτικῶν πόλεων, οἱ ἥρωες Πηνέλεως, καὶ Λήϊτος, καὶ Ἀρκεσίλαος, καὶ Προθοήνωρ, καὶ Κλονίος, καὶ ἄλλοι· τῶν διαφόρων φωκικῶν πόλεων, οἱ τοῦ μεγαθύμου Ἰφίτου υἱοί, Σχεδίος καὶ Ἐπίστροφος· τῶν δ' Αἰτωλῶν, ὁ ὄχ' ἄριστος, ὁ τῶν ἀρίστων ἄριστος Θόας. Τοὺς μαχητὰς πάλιν τῆς Φυλάκης ἦγεν ὁ ἀρήϊος Πρωτεσίλαος· τοὺς τοῦ Ὀρμενίου, ὁ Εὐαίμονος ἀγλαὸς υἱὸς Εὐρύπυλος· τοὺς τῆς Τρίκκης, καὶ Ἰθώμης, καὶ Οἰχαλίας, οἱ ἀγαθοὶ ἰητῆρες, δηλαδὴ ἰατροί, Ποδαλείριος καὶ Μαχάων· τοὺς τῶν Φερῶν, ὁ ἄναξ ἀνδρῶν Εὔμηλος, Ἀδμήτου φίλος υἱός· τοὺς τῆς Μελιβοίας, ὁ τόξων εὖ εἰδὼς Φιλοκτήτης· τοὺς Λαπίθας, ὁ μενεπτόλεμος Πολυποίτης ὁ Πειριθόου· τοὺς Μάγνητας, ὁ θοός, ὁ ὀξὺς Πρόθοος· τοὺς Αἰνειᾶνας καὶ τοὺς Περραιβούς, ὁ Γουνεύς. Τελευταῖον ἐκ Κρήτης ἦλθεν ὁ δουρικλυτός, ὁ ἔνδοξος εἰς τὸ δόρυ Ἰδομενεύς· ἐκ Ρόδου, ὁ ἠΰς τε μέγας τε Τληπόλεμος· ἐκ Σύμης ὁ κάλλιστος τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἐστράτευσαν ἐπὶ τὸ Ἴλιον, ἀλλ' ἀλαπαδνός, ἤτοι ἀδύνατος Νιρεύς· ὁ δὲ Φείδιππος καὶ ὁ Ἄντιφος ἀπὸ τῆς Κῶ καὶ Καρπάθου καὶ τῶν πέριξ νήσων.

Ἀλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἡρώων οἵτινες ὥρμησαν τότε ἐξ Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἦτο ὁ θεοῖς ἐπιείκελος, ὁ θυμολέων, ὁ ρηξήνωρ, ὁ πτολίπορθος, ὁ ποδώκης Ἀχιλλεύς, ὁ Πηλέως, ἡγεμὼν τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Μυρμιδόνων καὶ Ἑλλήνων καὶ Ἀχαιῶν, ὅστις ἦγε πεντήκοντα νῆας, ὧν ἑκάστη ἔφερεν ἄνδρας πεντήκοντα. Οἱ θεοὶ ἠγάπων τὸν Πηλέα, ἡ δὲ Ἥρα εἶχε δώσει αὐτῷ σύζυγον τὴν παρ' αὐτῆς ἀνατραφεῖσαν Θέτιν, νηρηΐδα οὖσαν, ἤτοι μίαν τῶν θαλασσίων θεαινῶν. Ἅπαντες οἱ θεοὶ παρευρέθησαν εἰς τοὺς γάμους τούτους τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, καὶ ἐχάρισαν αὐτῷ καλλίστην μὲν πανοπλίαν, δύο δὲ ἀθανάτους ἵππους, τὸν Ξάνθον καὶ τὸν Βαλίον. Τούτου λοιπὸν τοῦ τοσοῦτον εὐνοουμένου ὑπὸ τῶν θεῶν Πηλέως καὶ τῆς θεᾶς Θέτιδος υἱὸς ἦτο ὁ Ἀχιλλεύς, εἰς ὃν ὁ Χείρων, ὅστις, καίτοι ἀνήκων εἰς τὸ ἄγριον γένος τῶν Κενταύρων, ἦτο ἀνὴρ σοφώτα-

τος καὶ δικαιότατος, ἐδίδαξε τὰς τέχνας τοῦ πολέμου, τοῦ λόγου καὶ τῆς ἰατρικῆς. Ὁ Νέστωρ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ὅτε ἦλθον εἰς Φθίαν ἵνα προσκαλέσωσι τὸν Ἀχιλλέα εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον, ἔτυχον φιλόφρονος δεξιώσεως, καὶ εὗρον τὸν ἥρωα πρόθυμον εἰς τὸν ἀγῶνα, ἂν καὶ ἡ Θέτις εἶχε προειπεῖ, ὅτι ἀπὸ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἢ νὰ ζήσῃ οἴκαδε μέχρις ἐσχάτου γήρατος, ἢ νὰ ἀποθάνῃ θάνατον ἔνδοξον, ἀλλὰ νέος ἔτι, εἰς Ἴλιον. Ὁ δὲ πατὴρ Πηλεὺς εἶχε προτρέψει τὸν υἱὸν νὰ ἦναι πρῶτος ἐν παντί, τάξας εἰς τὸν ποταμὸν Σπερχειὸν τὴν κόμην τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἑκατόμβην, ἤτοι μεγάλην θυσίαν, ἐὰν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπανέλθῃ σῷος. Ὁ ὅλος στόλος συνέκειτο ἐκ πλοίων 1186, τὰ ὁποῖα ἔφερον ὑπὲρ τοὺς δεκακισμυρίους ἄνδρας, κατά τινα δὲ ἀκριβέστερον ὑπολογισμὸν 135,000 ἄνδρας.

Ὅσῳ ὅμως ἰσχυροί, ὅσῳ πολυάριθμοι καὶ ἂν ἦσαν οἱ ἥρωες τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Ἀργείων, τῶν Δαναῶν, διότι οὕτω πως προσηγορεύοντο τότε οἱ Ἕλληνες, εἶχον καὶ οἱ Τρῶες ὄχι μόνον ἰδίους πολεμιστὰς ὀνομαστούς, ἀλλὰ καὶ συμμάχους πολλοὺς καὶ περιωνύμους. Σαρπηδών, ὁ υἱὸς τοῦ Διός, καὶ ὁ ἥρως Γλαῦκος, ἦρχον τῶν Λυκίων· προσῆλθον δὲ σύμμαχοι τοῦ Ἰλίου καὶ Μυσοί, καὶ Παφλαγόνες, καὶ Μαίονες, καὶ Φρύγες· ἀλλὰ καὶ Θρᾷκες ἦλθον εἰς ἐπικουρίαν τῶν Τρώων ἐκ τῆς ἀντιπέραν τοῦ πορθμοῦ ὄχθης· καὶ Παίονες ἐκ τῶν ἀπωτάτων θρᾳκικῶν, παρὰ τὸν Ἀξιὸν χωρῶν, ὑπὸ Ἀστεροπαῖον, τὸν ἔγγονον τοῦ ποταμίου θεοῦ Ἀξιοῦ. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκπλεύσαντες ἐκ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Αὐλίδος, καὶ φθάσαντες εἰς τὴν Τρωάδα, ἀνέσυραν τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν, ἀφοῦ ὁ ἡγεμὼν τῆς Φυλάκης Πρωτεσίλαος, ὁ πρώτιστος τῶν ἡρώων ὁ ἐκπηδήσας εἰς τὴν στερεάν, ἐφονεύθη ὑπὸ Δαρδάνου ἀνδρός. Ὁ δὲ Μενέλαος καὶ Ὀδυσσεὺς ἐστάλησαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα ζητήσωσι τὴν ἀπόδοσιν τῆς Ἑλένης καὶ τῶν θησαυρῶν· ἀλλὰ οἱ Τρῶες ἀπέρριψαν τὴν ἀπαίτησιν. Τότε οἱ Ἀχαιοὶ ἐπεχείρησαν τρὶς νὰ ἐκπορθήσωσι τὴν πόλιν, ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἦτο μᾶλλον εὐεπίβατον· ἀλλὰ ματαίως. Ὅθεν περιωρίσθησαν ἤδη νὰ καταστρέφωσι τὰ περίχωρα τοῦ Ἰλίου καὶ νὰ ἀπάγωσι τὰ ποίμνια ἐκ τῆς Ἴδης, διότι οἱ Τρῶες, οὓς ἦγεν ὁ ἀνδροφόνος, ὁ μέγας Ἕκτωρ, φοβούμενοι τὸν ταχὺν Ἀχιλλέα, δὲν ἐτόλμων νὰ προχωρήσωσι πολὺ πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῶν. Καὶ παρῆλθον οὕτως ἔτη ἐννέα καὶ ἤρχισαν νὰ

σήπωνται τὰ ξύλα τῶν πλοίων, καὶ ἤρχισαν νὰ φθείρωνται τὰ σχοινία, ἡ δὲ πόλις ἔμενεν ἔτι ἀχείρωτος. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε καταστρέψει δώδεκα πόλεις εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἕνδεκα εἰς τὴν μεσογαίαν, φονεύσας ἢ ἐξανδραποδίσας, ἢ ἀπεμπολήσας τοὺς κατοίκους αὐτῶν· αἱ νῆσοι Τένεδος καὶ Λέσβος (7), αἱ πόλεις Λυρνησός, Πήδασος, Θῆβαι (8) οὐ μακρὰν τοῦ Ἀδραμυττηνοῦ κόλπου, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἰσχυρὰν αὐτοῦ αἰχμήν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Θηβῶν, ἔλαβεν ὁ Ἀγαμέμνων ἐκ τῆς διανομῆς τῶν λαφύρων, τὴν Χρυσηΐδα, θυγατέρα τοῦ ἐν Χρύσῃ ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος· καὶ προσελθόντος τοῦ πατρὸς εἰς τὰ πλοῖα μετὰ δώρων καὶ γέρων ἵνα λυτρώσῃ τὴν θυγατέρα, ὁ ὑπερόπτης Ἀγαμέμνων ἀπέρριψε τὴν αἴτησιν. Ἐντεῦθεν ὀργισθεὶς ὁ Ἀπόλλων, κατέπεμψε νόσον κακὴν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν ὥστε ὁ Ἀγαμέμνων, ἵνα ἐξιλεώσῃ τὸν θεόν, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα τὴν κόρην, ἀλλὰ συγχρόνως, διὰ νὰ ἀποζημιωθῇ, ἀφήρεσεν ἀπὸ τοῦ Ἀχιλλέως τὴν Βρισηΐδα, θυγατέρα τοῦ Βρισέως, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε λάβει ἐκ τῆς λείας τῆς Λυρνησοῦ. Ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπέκυψεν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἄνακτος τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ καιρίως λυπηθείς, ἔμεινεν ἔκτοτε μόνος εἰς τὴν παραλίαν, πλησίον τῶν πλοίων αὐτοῦ μὴ ἐξερχόμενος εἰς μάχην. Καὶ ἐξώρμων μὲν αἱ πυκναὶ τῶν Ἀχαιῶν φάλαγγες ἄνευ τοῦ Ἀχιλλέως, ἐπὶ τοὺς Τρῶας ὡς κύματα φερόμενα ὑπὸ δυτικοῦ ἀνέμου ἐπὶ τὴν παραλίαν, καὶ ἀντήχει ἡ γῆ ὑπὸ τοὺς πόδας ἵππων καὶ ἀνδρῶν, ἀλλὰ οἱ Τρῶες ἀντεπεξήρχοντο ἤδη κατ' αὐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ μετὰ κραυγῆς φοβερᾶς οἵα ἠχεῖ περὶ τὸν οὐρανὸν ἡ τῶν γεράνων κλαγγή. Καὶ μὲν ὁ Ἀργεῖος Διομήδης ἐπίεσε δεινῶς τοὺς Τρῶας· ἀλλ' ἡ Ἑκάβη, ἡ σύζυγος τοῦ Πριάμου, δραμοῦσα μετὰ τῶν ἄλλων ἐγκρίτων γυναικῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, προσέ-

7). Αἱ νῆσοι αὗται ᾠκοῦντο τότε ὑπὸ λαῶν συγγενῶν μᾶλλον πρὸς τοὺς Τρῶας ἢ πρὸς τοὺς Ἕλληνας· ἡ Τένεδος ὑπήγετο ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ κράτος τὸ Τρωϊκόν, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ Λέσβος, ἡ καλουμένη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου (Ἰλ. Ω. 544) «Μάκαρος ἕδος», διότι Μάκαρ ὁ ἐκ τῶν *Ἡλιαδῶν* (υἱῶν τοῦ Ἡλίου) ἦτο ὁ παναρχαῖος αὐτῆς οἰκιστής, περιελαμβάνετο ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ὑποκειμένων εἰς τὸν Πρίαμον χωρῶν, (Ἰλ. Ω. αὐτόθι).

8). Ἡ πόλις καλεῖται παρ' Ὁμήρῳ ἀκριβέστερον *Θήβη*.

φερεν αὐτῇ πέπλον χαριέστατον καὶ μέγιστον καὶ ὑπέσχετο δωδεκάδεκα βοῦς, ἂν απομακρύνῃ ἀπὸ τοῦ τείχους τὸν υἱὸν τοῦ Τυδέως,

αἴ κ' ἐλεήσῃ
ἄστυ τε καὶ Τρώων ἀλόχους καὶ νήπια τέκνα,
αἴ κεν Τυδέος υἱὸν ἀπόσχῃ Ἰλίου ἱρῆς,
ἄγριον αἰχμητήν, κρατερὸν μήστωρα φόβοιο.

Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ὁ Ζεὺς ἔδωκε τωόντι τὴν νίκην εἰς τοὺς Τρῶας, βροντήσας ἐξ Ἴδης καὶ ρίψας εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἀχαιῶν κεραυνόν, τοῦ ὁποίου ἡ φλὸξ πεσοῦσα ἔμπροσθεν τῶν ἵππων τοῦ Διομήδους, κατεπτόησεν αὐτοὺς καὶ ἠνάγκασε νὰ ὑποχωρήσωσιν.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Ἀχιλλεὺς ἀπεῖχε τοῦ ἀγῶνος, οἱ Ἀχαιοί, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Νέστορος, εἶχον περιφράξει τὸ στρατόπεδον αὐτῶν καὶ τὰ πλοῖα διὰ χαρακώματος καὶ τάφρου. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ χαράκωμα ἠναγκάσθησαν τότε νὰ καταφύγωσιν, οἱ δὲ Τρῶες δὲν ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἐστρατοπέδευσαν ἔξω αὐτῆς περὶ τὸ σῆμα τοῦ Ἴλου. Τὴν ἐπιοῦσαν ἐπανελήφθη ἡ μάχη, καὶ ὁ Ἀγαμέμνων ἐδίωξε τοὺς Τρῶας μέχρι τῆς πόλεως, ἀλλὰ τότε πληγώνεται αὐτός τε καὶ ὁ Διομήδης, καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, οἱ δὲ Ἀχαιοὶ συνελαύνονται πάλιν εἰς τὸ ὀχύρωμα αὐτῶν. Καὶ ἤδη ἐπιχειροῦσι νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ ὀχύρωμα τοῦτο οἱ ἥρωες τῶν Τρώων ὑπὸ τὸν Ἕκτορα, τὸν Πάριν, τὸν Αἰνείαν καὶ τὸν Σαρπηδόνα. Οἱ Ἀχαιοὶ ἀγωνίζονται νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς ἐφορμήσαντας· ἀλλ' ὁ ἄνεμος πνέων ἀπὸ Ἴδης φέρει τὸν κονιορτὸν τοῦ πεδίου εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν, ὥστε ὁ τῶν Λυκίων ἄναξ Σαρπηδὼν κατορθώνει νὰ ἐπιβῇ εἰς τὸ περιτείχισμα, πρὸς τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ὑπερήσπιζεν ὁ Μενεσθεὺς μετὰ τῶν Ἀθηναίων, καὶ καταβάλλει τὴν ἔπαλξιν διὰ τῶν στιβαρῶν αὐτοῦ χειρῶν. Ἡ μάχη ἐξακολουθεῖ ἐντὸς τοῦ προχώματος, καὶ οἱ Τρῶες πλησιάζουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς τὰ πλοῖα, οἱ δ' Ἀχαιοί, ἀναβάντες εἰς τὰς πρύμνας (διότι τὰ πλοῖα εἶχον ἀνασυρθῇ ἐπὶ τῆς στερεᾶς, ἔχοντα τὰς πρύμνας πρὸς τὰ ἐμπρός), ἐπροσπάθουν νὰ ἀποκρούσωσι τὴν ἔφοδον διὰ τόξων καὶ κωπῶν. Ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος ὑπερήσπιζε τὸ πρώτιστον τῶν πλοίων, τὸ πλοῖον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε φέρει τὸν Πρωτεσίλαον εἰς τὸ Ἴλιον καὶ πανταχόθεν μὲν προσβαλλόμενος, περιρρεόμενος δὲ ἱδρῶτι, καὶ μηδὲ στιγμὴν ἀνέσεως ἔχων, διατελεῖ οὐδὲν ἧττον ἀκατάληπτος καὶ ἀνακράζει πρὸς τοὺς

περὶ αὐτόν· ἐντροπή σας Ἀργεῖ ι! Ἡ ὥρα ἦλθεν ἢ νὰ ἀποθάνωμεν, ἢ νὰ σωθῶμεν. Ἢ μήπως ἐλπίζετε ὅτι, ἐὰν ὁ Ἕκτωρ κυριεύσῃ τὰ πλοῖα ἡμῶν, θέλομεν ἐπανέλθει πεζοὶ ἕκαστος εἰς τὴν πάτριον γῆν ;

Αἰδὼς Ἀργεῖοι· νῦν ἄρκιον, ἢ ἀπολέσθαι
ἠὲ σαωθῆναι, καὶ ἀπώσασθαι κακὰ νηῶν.
Ἦ ἔλπεσθ', ἢν νῆας ἕλῃ κορυθαίολος Ἕκτωρ,
ἐμβαδὸν ἵξεσθαι ἣν πατρίδα γαῖαν ἕκαστος;

Ὁ δ' Ἕκτωρ πάλιν ἀνεφώνει πρὸς τοὺς Τρῶας·

νῦν ἡμῖν πάντων Ζεὺς ἄξιον ἦμαρ ἔδωκεν,
νῆας ἑλεῖν . . . .

καὶ προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ἐμβάλωσι πῦρ εἰς τὰς νῆας.

Τελευταῖον ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἱκεσίας καὶ εἰς τὰ θερμὰ δάκρυα τοῦ Πατρόκλου, τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε συναναστραφῆ· καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς Φθιώτας εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων Ἀχαιῶν· ἀλλ' ἀπήτησε νὰ ἐπανέλθῃ, ἅμα ἤθελεν ἀποκρούσει τοὺς Τρῶας ἐκ τῶν πλοίων, ἀφίνων τοὺς ἄλλους νὰ φονεύωνται εἰς τὸ πεδίον. Ὅτε ὁ Πάτροκλος περιέβαλε τὴν πανοπλίαν τοῦ Ἀχιλλέως, ἵνα ἐκλάβωσιν αὐτὸν οἱ Τρῶες ἀντὶ τοῦ τοσοῦτον φοβεροῦ εἰς αὐτοὺς ἥρωος ἐκείνου, τὸ πλοῖον τοῦ Πρωτεσιλάου ἔκαιεν ἤδη ὡς λαμπάς. Ἀλλ' ἐπιπίπτουσι μετὰ κραυγῆς δεινῆς οἱ ἀκμαῖοι πολεμισταὶ ἐπὶ τοὺς καταπεπονημένους Τρῶας, καὶ οἱ ἀναθαρρήσαντες Ἀχαιοὶ προελαύνουσιν ἀπὸ τῶν πλοίων. Ὁ Πάτροκλος ἐκβάλλει τοὺς πολεμίους ἔξω τῆς τάφρου, καί, παραφερόμενος ὑπὸ τῆς νίκης καὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ, καταδιώκει αὐτοὺς μέχρι τῶν πρὸς δυσμὰς κειμένων πυλῶν τῆς πόλεως, τῶν καλουμένων Σκαιῶν πυλῶν. Ἐνταῦθα ὅμως θραύει ὁ Ἀπόλλων τὸ δόρυ τοῦ Πατρόκλου καὶ ἀποσπᾷ τὸν θώρακα ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτοῦ, ὥστε προσβάλλει ἤδη αὐτόν, γυμνὸν ὄντα, ὁ Ἕκτωρ καὶ πληγώνει καιρίως. Μόλις δὲ ὁ Μενέλαος καὶ ὁ Μηριόνης ἠδυνήθησαν, ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς καὶ ὑπὸ τῶν δύο Αἰάντων προασπιζόμενοι, νὰ ἐπαναφέρωσι τὸν νεκρὸν ἐντὸς τῆς τάφρου· τοσοῦτον ὁλοσχερὴς ὑπῆρξεν ἡ τροπὴ τῆς μάχης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου, καὶ τοσοῦτον ραγδαίως κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος καὶ τῶν Τρώων.

Βαρεῖα λύπη κατέλαβε τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀχιλλέως διὰ τὴν ἀ-

πώλειαν τοῦ Πατρόκλου, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικήσῃ αὐτόν, ἂν καὶ ἡ ἀθάνατος αὐτοῦ μήτηρ εἶχε προειπεῖ, ὅτι πέπρωται νὰ ἀποθάνῃ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἕκτορος. Καθὼς πυκναὶ νιφάδες καθίπτανται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, ὑπὸ ῥιπῆς τοῦ αἰθρηγενοῦς Βορέου ἐλαυνόμεναι, οὕτω πυκναὶ ἐξεφοροῦντο ἀπὸ τῶν νηῶν λαμπραὶ περικεφαλαῖαι, καὶ ἀσπίδες ὀμφαλωταί, καὶ θώρακες κραταιοί, καὶ ἐκ μελίας κατεσκευασμένα δόρατα, ὥστε ἐξήστραψεν ὁ οὐρανός, καὶ ἐγέλασε πᾶσα ἡ γῆ ὑπὸ τοῦ στίλβοντος χαλκοῦ. Μετὰ κραυγῆς φοβερᾶς ἐπέπεσεν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπὶ τοὺς ἐν τῷ πεδίῳ διανυκτερεύσαντας Τρῶας· οἱ ἵπποι αὐτοῦ ἐπάτασσον νεκροὺς καὶ ἀσπίδας, καὶ αἷμα ἐκάλυπτε τὸ ἅρμα αὐτοῦ. Ὁ Πρίαμος κατέδραμεν ἐκ τοῦ πύργου καὶ διέταξε τοὺς πυλωροὺς τοῦ τείχους νὰ ἀνοίξωσι τὴν πύλην εἰς τὰ καταπεπονημένα καὶ διψῶντα στίφη τῶν φυγάδων, ἀλλὰ νὰ κλείσωσιν αὐτὰς ἐπιμελῶς ἅμα εἰσέλθωσιν οὗτοι, ἵνα μὴ συνεμβάλῃ καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὴν πόλιν. Ἐνταῦθα ἀπεξήραναν τὸν ἱδρῶτα αὐτῶν οἱ κεκμηκότες πολεμισταί, καὶ ἔπιον, καὶ ἀνεπαύθησαν παρὰ τὰς ἐπάλξεις τοῦ τείχους, μόνος δὲ ὁ Ἕκτωρ ἔμεινεν ἐκτὸς τῶν πυλῶν αἰσχυνόμενος τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας τοῦ Ἰλίου, διότι δὲν εἶχεν ἐπαναφέρει τὴν νύκτα τὸν στρατὸν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἀλλά, πεποιθὼς εἰς τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, ἐγένετο παραίτιος τῆς ἀπωλείας τοσούτου λαοῦ. Ἐπελθόντος δὲ τοῦ Ἀχιλλέως, κατέλαβεν αὐτὸν τρόμος καὶ ἤρχισε τρέχων περὶ τὸ τεῖχος. Ὁ φεύγων ἦτο ἰσχυρὸς ἀλλ' ἰσχυρότερος ὁ διώκων. Ὁσάκις ὁ Ἕκτωρ ἤθελε νὰ πλησιάσῃ πρὸς τοὺς πύργους καὶ τὰ τείχη, ἵνα οἱ ἐντὸς βοηθήσωσι διὰ βελῶν ἢ ἀνοίξωσι τὰς θύρας, ὁ Ἀχιλλεύς, προφθάς, ἀπέτρεπεν αὐτὸν πρὸς τὸ πεδίον· ἀλλ' ἐν ταὐτῷ ἐμπόδιζε τοὺς Ἀχαιούς, διὰ νεύματος τῆς κεφαλῆς, νὰ προσβάλωσι τὸν Ἕκτορα. Τρὶς οὕτως ἀμφότεροι περιέδραμον περὶ τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου. Τότε ἔστη ὁ Ἕκτωρ· καὶ ἀπέφυγε μὲν τὴν πληγὴν τοῦ Ἀχιλλέως, κύψας ὥστε τὸ δόρυ τούτου, φερόμενον ὑπεράνω τοῦ Ἕκτορος ἔπεσε κατὰ γῆς· καὶ αὐτοῦ ὅμως τὸ δόρυ ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ θώρακος τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐξέβαλε λοιπὸν ἤδη ὁ Ἕκτωρ φάσγανον ὀξύ, δηλαδὴ μάχαιραν, καὶ ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ἀχιλλέως· ἀλλὰ εἰς τοῦτον αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ εἶχεν ἐπαναφέρει τὸ δόρυ αὐτοῦ, δι' οὗ διέσχισεν ὁ Ἀχιλλεὺς τὸν αὐχένα τοῦ ἀντιπάλου. Τότε πλησιάσαντες οἱ Ἀχαιοὶ ἀπεθαύμασαν τό τε ἀνάστημα καὶ τὴν

εὐγενῆ ὄψιν τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ πάντες πρὶν ὑποχωρήσωσιν, ἐπλήγωσαν τὸ πτῶμα. Ὁ δ' Ἀχιλλεὺς ἐτρύπησε τὸ κατώτατον μέρος τῶν ποδῶν καὶ ἔδεσεν αὐτοὺς δι' ἱμάντος εἰς τὸν δίφρον τοῦ ἅρματος, ὥστε ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ καὶ ἡ χαίτη ἐσύροντο κατὰ γῆς εἰς τὸν κονιορτόν. Τοιουτοτρόπως ἐπανῆλθον οἱ Ἀχαιοὶ εἰς τὰ πλοῖα, ᾄδοντες τὸν παιᾶνα, ἤτοι τὸ πολεμιστήριον ᾆσμα, ἐνῷ ὁ Πρίαμος καὶ ἡ Ἑκάβη ἔκλαιον καὶ ὠδύροντο ἐπὶ τοῦ τείχους. Ἡ ἀτυχὴς Ἀνδρομάχη, ἡ τοῦ Ἕκτορος σύζυγος, εἶχε στήσει ἐπὶ τοῦ πυρὸς μέγαν τρίποδα, ἑτοιμάζουσα θερμὰ λουτρὰ εἰς τὸν σύζυγον, ἅμα οὗτος ἤθελεν ἐπανέλθει ἐκ τῆς μάχης. Ἀκούσασα δὲ τὴν οἰμωγὴν ἀπὸ τοῦ πύργου, ἔτρεξεν ἔξω νὰ ἴδῃ τί συμβαίνει καὶ μαύρη νὺξ ἐκάλυψε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλένη ἐθρήνει τὸν πεπτωκότα ἥρωα, διότι ἐξ ὅλων τῶν ἀδελφῶν τοῦ Πάριδος αὐτὸς ἠγάπα αὐτὴν πλειότερον, οὐδὲ εἶπεν εἰς αὐτὴν ποτὲ πικρὸν λόγον, ἀλλὰ μάλιστα ἀπέτρεπε καὶ τοὺς ἄλλους φιλικῶς ἀπὸ λέξεων ἢ πράξεων ἐγγικτικῶν· ἐνῷ τώρα οὐδένα εἶχεν ἄλλον ἐν Τροίᾳ φίλον καὶ παρήγορον, διότι πάντες ἐμίσουν αὐτήν. Ἀφοῦ δὲ ὁ Ἀχιλλεὺς ἔθυσεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου, δύο μὲν κύνας ἐξ ἐκείνων οὓς ἔτρεφεν οὗτος ἀπὸ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, τέσσαρας δὲ ἵππους καὶ δώδεκα αἰχμαλώτους Τρῶας, καὶ ἐκήδευσε τὸν φίλον, καὶ ἐτέλεσε νεκρικὸν ἀγῶνα, τότε ἐτόλμησεν ὁ Πρίαμος νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν διὰ νυκτὸς μετὰ πλουσίων λύτρων, ἐν συνοδίᾳ ἑνὸς καὶ μόνου πρεσβύτου κήρυκος, ὅστις ὡδήγει τοὺς ἡμιόνους τῆς ἁμάξης· καὶ εἰσελθὼν ὁ γέρων εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀχιλλέως, ἐφίλησε τὰς χεῖρας ἐκείνας αἵτινες τοσούτους ἐφόνευσαν αὐτοῦ υἱούς. Ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζαν, οὐδ' ἀπεποιήθη τὸν νεκρὸν τοῦ Ἕκτορος, καί τοι ἦτο σφόδρα ὠργισμένος, ἀλλ' ἀφοῦ διέταξε νὰ λούσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ χρίσωσιν, αὐτὸς ἰδίαις χερσὶν ἐπέθηκεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἁμάξης καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Τρῶας ἕνδεκα ἡμερῶν ἀνακωχήν, ἵνα κηδεύσωσι τὸν θανόντα.

Προσῆλθεν ἔπειτα εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων, Μέμνων, ὁ υἱὸς τῆς θεᾶς Ἠοῦς· καὶ αὐτὸς ὅμως ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ Ἀχιλλέως. Ἀλλ' ἔφθασεν ἤδη καὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἡ ὥρα. Περὶ τὰς Σκαιὰς πύλας, ἐπλήγωσέν αὐτὸν καιρίως βέλος τὸ ὁποῖον ἐξετόξευσεν ὁ Πάρις, ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καθοδηγούμενος. Μέγας μεγαλωστὶ ἔκειτο ὁ ἥρως κατὰ γῆς, περὶ δὲ τὸν νεκρὸν αὐτοῦ δεινὸς δι' ὅ-

λης τῆς ἡμέρας διεξήχθη ἀγών· τὴν ἡμέραν ταύτην ἔλαβεν ὁ Ὀδυσσεὺς τὰς πλείστας τῶν Τρώων πληγάς· τελευταῖον ἀπήγαγον οἱ Ἀχαιοὶ τὸν πεσόντα ἥρωα εἰς τὰ πλοῖα, πολλὰ καὶ θερμὰ χύσαντες ἐπ' αὐτοῦ δάκρυα, καὶ κείραντες τὰς χαίτας. Ἡ δὲ μήτηρ προῆλθεν ἐκ τῆς θαλάσσης μετὰ τῶν ἄλλων ἀθανάτων νηρηΐδων, καὶ βοὴ φοβερὰ ἠκούσθη ἐπὶ τοῦ Πόντου. Ἑπτακαίδεκα ἡμέρας καὶ νύκτας ἔκλαιον τὸν ἥρωα ἀθανατοί τε θεοί, θνητοὶ τ' ἄνθρωποι, τὴν δὲ δεκάτην ὀγδόην παρέδωκαν οἱ Ἀχαιοὶ αὐτὸν εἰς τὸ πῦρ, καί, ἀθροίσαντες τὰ λευκὰ αὐτοῦ ὀστᾶ, ἐνέβαλον ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πατρόκλου, ἐντὸς χρυσοῦ ἀμφορέως, ὅστις ἦτο δῶρον μὲν τοῦ θεοῦ Διονύσου ἔργον δὲ τοῦ θεοῦ Ἡφαίστου καὶ ἐπέθηκαν αὐτὸν εἰς τύμβον, ὃν μέγαν καὶ ὑψηλὸν κατεσκεύασαν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ἵνα ᾖ καταφανὴς εἰς τοὺς ἐκ τοῦ πόντου προσερχομένους.

Περὶ τῶν λαμπρῶν τοῦ Ἀχιλλέως ὅπλων, ἐφιλονείκησαν ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος καὶ Ὀδυσσεύς. Τὴν δὲ κρίσιν ἐπήνεγκον ὑπὲρ τοῦ Ὀδυσσέως Τρῶες αἰχμάλωτοι, εἰπόντες ὅτι αὐτὸς ἐπροξένησεν εἰς τὴν πόλιν μεγαλήτερα δεινὰ ἢ ὁ Αἴας. Ἀλλ' ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε τὸν θάνατον τοῦ Αἴαντος, ὅστις, γενόμενος ἐμμανής, ἐφόνευσεν ἑαυτὸν καὶ οὕτως ὁ λαὸς τῶν Ἀχαιῶν ἐθρήνησεν τὴν στέρησιν ἥρωος, ὅστις κατὰ τὰ κατορθώματα καὶ τὸ κάλλος, ἐπρώτευεν ὅλων τῶν ἄλλων μετὰ τὸν Ἀχιλλέα. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς μετεκάλεσεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν Νεοπτόλεμον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως, τὸν ὁποῖον οὗτος εἶχε καταλίπει εἰς τὴν νῆσον Σκῦρον· καὶ ἦν ὁ νεανίας κάλλιστος μὲν τῶν ἐν τῷ στρατῷ, νουνεχὴς δὲ ἐν τῇ βουλῇ, καὶ μόνον τοῦ Νέστορος ἢ τοῦ Ὀδυσσέως ὑποδεέστερος κατὰ τὴν σύνεσιν, ἐν τῷ πολέμῳ δὲ ἀείποτε ἀριστεύων. Ἀλλ' ἐν τούτοις, τὸ Ἴλιον δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ ἐνόσῳ ἐσώζετο εἰς τὴν ἄκραν αὐτοῦ τὸ Παλλάδιον, ἤτοι ἄγαλμα ὑπὸ τοῦ Διὸς αὐτοῦ δοθέν ποτε εἰς τὸν Δάρδανον, οἱ δὲ Τρῶες οὐ μόνον μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἐφύλαττον τὸ πολύτιμον τοῦτο δῶρον, ἀλλὰ εἶχον κατασκευάσει καὶ ἄλλα ἀγάλματα τοσοῦτον ὅμοια τοῦ γνησίου, ὥστε ὁ παρεισδύσας τυχὸν κλέπτης ἠδύνατο νὰ ἀπατηθῇ. Οὐδὲν ἧττον ὁ πολυμήχανος Ὀδυσσεὺς εὗρε τρόπον, μεταμφιέσας ἑαυτὸν καὶ ἄλλως μεταμορφώσας εἰς ἐπαίτην νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ κλέψῃ τὸ Παλλάδιον. Μόνη ἡ Ἑλένη τὸν ἀνεγνώρισεν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπόθει ἤδη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὄχι μόνον δὲν τὸν ἐπρόδω-

κεν, ἀλλὰ καὶ συνεννοήθη μετ' αὐτοῦ περὶ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ἐπιτηδείων πρὸς ἅλωσιν τῆς πόλεως τρόπων. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπενόησαν ἐπὶ τέλους τὴν ἀκόλουθον πονηρίαν. Ἐπειὸς ὁ Πανοπέως κατεσκεύασε, κατὰ συμβουλὴν τῆς Ἀθηνᾶς, ἵππον δούρειον, δηλαδὴ ξύλινον, κενόν, εὐρύχωρον δυνάμενον νὰ περιλάβῃ ἑκατὸν ἄνδρας. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐκρύβησαν οἱ ἄριστοι τῶν ἡρώων, ὁ Νεοπτόλεμος, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Μενέλαος, καὶ ἄλλοι, ἐνῷ ὁ στρατὸς τῶν Ἀχαιῶν ἀπέπλευσεν εἰς Τένεδον, ἀφοῦ ἐπυρπόλησε τὰ σκεύη αὐτοῦ καὶ ἐπροσποιήθη ὅτι διαλύει τὴν πολιορκίαν. Οἱ Τρῶες, χαίροντες διότι ἀπηλλάγησαν τῶν πολεμίων, ἐξῆλθον τῆς πόλεως καὶ ἠπόρησαν διὰ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον κατέλιπον οἱ ἐχθροί. Ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤξευρον τὶ νὰ πράξωσι περὶ αὐτοῦ, οἱ δ' ἐν αὐτῷ περίφοβοι ἥρωες ἤκουον τά τε γενόμενα περὶ τούτου συμβούλια καὶ τὴν φωνὴν τῆς Ἑλένης, ἥτις ἀνέφερε τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ ἐμιμεῖτο τὰς φωνὰς τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Πολλοὶ τῶν Τρώων ἐπεθύμουν νὰ ἀνατεθῇ ὁ ἵππος εἰς τοὺς θεοὺς ἐν τῇ πόλει, ὡς δεῖγμα τῆς κοινῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν αὐτῶν· ἄλλοι ὅμως, μᾶλλον ὕποπτοι, ἐδυσπίστουν πρὸς τὴν κληροδοσίαν ἐκείνην τῶν πολεμίων, καὶ ὁ Λαοκόων, ὁ ἱερεὺς τοῦ Ποσειδῶνος, ἔδειξε τὴν δυσαρέσκειαν αὐτοῦ, κρούσας διὰ δόρατος τὰ πλευρὰ τοῦ ἵππου. Ἡ ἀντήχησις ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ ἵππος ἦτο κοῖλος· ἀλλ' οἱ Τρῶες δὲν ἐπείθοντο ὅτι ὑπάρχει ἐνταῦθα ἀπάτη, καὶ ὁ δυστυχὴς Λαοκόων ἐγένετο, μεθ' ἑνὸς τῶν υἱῶν, θῦμα τῆς συνέσεως καὶ τῆς φιλοπατρίας αὐτοῦ, πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὅλων τῶν συμπολιτῶν, διότι δύο δράκοντες ἀπεστάλησαν ἐξ ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν θεῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἵνα φονεύσωσιν αὐτόν. Τὸ φοβερὸν τοῦτο θέαμα καὶ αἱ ἄπιστοι συμβουλαὶ τοῦ προδότου Σίνωνος, τὸν ὁποῖον οἱ Ἀχαιοὶ εἶχον καταλίπει ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δίδῃ ψευδεῖς εἰδήσεις, κατέπεισαν τοὺς Τρῶας νὰ ῥήξωσι τὸ τεῖχος αὐτῶν, ἵνα εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν πόλιν ἐν θριάμβῳ καὶ ἀγαλλιάσει τὸν ὀλέθριον ἵππον.

Καὶ ἤδη ἡ καταστροφὴ τῆς Τροίας εἶχεν ἀποφασισθῆ ἀμετακλήτως ὑπὸ τῶν θεῶν. Ἐνῷ οἱ Τρῶες ἐπανηγύριζον καὶ εὐώχουν τὴν νύκτα ὅλην θορυβωδῶς, ὁ Σίνων ἀνῆψε τοὺς συμπεφωνημένους πρὸς τοὺς ἐν Τενέδῳ Ἀχαιοὺς πυρσοὺς καὶ ἐξήγαγεν ἀπὸ τοῦ δουρείου ἵππου τοὺς ἐν αὐτῷ κεκλεισμένους ἥρωας. Ἡ πόλις, προσβληθεῖσα οὕτως ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ἐλεηλατήθη καὶ κατεστράφη ὁλο-

σχερῶς, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἡρώων αὐτῆς καὶ τοῦ δήμου αὐτῆς, ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἠχμαλωτεύθησαν. Ὁ θεοειδὴς γέρων Πρίαμος ἀπέθανε διὰ χειρὸς τοῦ Νεοπτολέμου, ἀφοῦ ματαίως ἐζήτησεν ἄσυλον ἐπὶ τὸν τοῦ Διὸς τοῦ ἑρκείου (τοῦ προστάτου τοῦ περιβόλου τῆς οἰκίας) βωμόν· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Δηΐφοβος, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πάριδος ἐγένετο σύζυγος τῆς Ἑλένης, ἐκθύμως διετέλεσεν ἀμυνόμενος ὑπὲρ τῆς οἰκίας αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ Μενελάου· ἀλλ' ἔπεσε τελευταῖον καὶ αὐτός, καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ἠκρωτηριάσθη δεινῶς. Ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῶν Τρώων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσι διὰ τῆς φυγῆς εἰμὴ δύο, ὁ Αἰνείας καὶ ὁ Ἀντήνωρ, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος, ἀπελθὼν κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὑπῆρξε πρόγονος τῶν μυθευομένων ἱδρυτῶν τῆς Ῥώμης, τοῦ Ῥωμύλου καὶ τοῦ Ῥώμου.

Τοιουτοτρόπως, μετὰ δεκαετῆ πολιορκίαν, ἐξεπορθήθη ἡ Τροία, καὶ ἀπωλέσθησαν ἥ τε πόλις καὶ οἱ βωμοὶ καὶ οἱ ναοὶ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ νικηταὶ δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι τῶν νικηθέντων. Ἡ θεία δίκη, ἡ θεὰ Νέμεσις, ἐτιμώρησεν αὐτοὺς δεινῶς, διότι ἐν τῇ ὑπεροψίᾳ τῆς νίκης, δὲν ἐσεβάσθησαν τὰ ἱερὰ τοῦ Ἰλίου. Πολλοὶ οὐδέποτε πλέον εἶδον τὴν φίλην πατρίδα, καταστραφέντες κατὰ τὴν ἐπάνοδον, ὡς ὁ Αἴας ὁ Ὀϊλέως· ἄλλοι, ὡς ὁ Ὀδυσσεύς, δὲν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, εἰμὴ μετὰ πολλὰς καὶ παραδόξους περιπλανήσεις· ἄλλοι εὗρον τοὺς οἰκείους δυσμενῶς διακειμένους, καὶ ἐθανατώθησαν ὑπ' αὐτῶν, ὡς ὁ Ἀγαμέμνων ὑπὸ τῆς ἀπίστου συζύγου Κλυταιμνήστρας· ἄλλοι μόλις ἐπάτησαν τὸν πόδα εἰς τὴν γενέθλιον γῆν, καὶ ἠναγκάσθησαν αὖθις νὰ ἀποδημήσωσιν, ὡς ὁ Διομήδης καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τελαμωνίου Αἴαντος Τεῦκρος. Ἐν γένει δὲ πολλαὶ ἐπεκράτησαν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐμφύλιοι διχόνοιαι· καὶ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον νέα τινὰ μεγάλα γεγονότα, ἀλλοιώσαντα καθ' ὁλοκληρίαν τὴν προηγηθεῖσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Οἱ Θεσσαλοί, οἵτινες πρότερον κατῴκουν εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰσέβαλον τότε εἰς τὴν χώραν, ἥτις ἔκτοτε ὠνομάσθη ἀπ' αὐτῶν Θεσσαλία. Δύο δὲ ἄλλα ἔθνη, πρὸ τούτου κατοικοῦντα εἰς ταύτην τὴν χώραν, οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, ἀπεδήμησαν ἐκεῖθεν, τραπέντα πρὸς μεσημβρίαν, ἕνεκεν τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Θεσσαλῶν· καὶ οἱ μὲν

Βοιωτοὶ κατέλαβον τὴν Βοιωτίαν, οἱ δὲ Δωριεῖς τὴν Δωρίδα, (9) ἐκ τῆς ὁποίας, μετά τινα χρόνον, πολλοὶ Δωριεῖς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκυρίευσαν τὸ πλεῖστον ταύτης μέρος. Ἡ Δωρικὴ αὕτη ἐπιδρομή, ἥτις ἐπέφερεν ἀποτελέσματα πολὺ σπουδαιότερα τῶν ἄλλων, ὀνομάζεται καὶ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν, διότι οἱ παῖδες τοῦ Ἡρακλέους, ἐξωσθέντες ἄλλοτε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἀνέκτησαν τότε τὰς πατρίδας, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Δωριέων καὶ τῶν Αἰτωλῶν, καὶ ἵδρυσαν τὰ δωρικὰ κράτη τῆς Μεσσηνίας, τῆς Σπάρτης, τοῦ Ἄργους, τῆς Κορίνθου, τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ τὸ ἐν τῇ Ἤλιδι κράτος τῶν Αἰτωλο-Ἠλείων. Αἱ μετοικεσίαι αὗται ἐπήγαγον καὶ ἄλλας ἀξιολόγους μεταβολάς. Ἐνῷ πρότερον ἐπεκράτουν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος βασιλεῖαι, τότε αἱ βασιλεῖαι αὗται σχεδὸν ὅλαι ἠφανίσθησαν, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐσυστήθησαν αἱ ἀβασίλευτοι πολιτεῖαι, αἵτινες, ἂν καὶ τροπολογηθεῖσαι βραδύτερον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, ἀπετέλεσαν ὅμως τὴν κυρίαν βάσιν τῶν πολιτευμάτων, καθ' ὅλην τὴν μετέπειτα ἱστορίαν τοῦ πλείστου μέρους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τότε πρὸς τούτοις πολλὰ ἔθνη ἐκ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἠναγκάσθησαν, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Δωριέων, νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὅλως διόλου τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπεδήμησαν πρὸς ἀνατολάς, ἰδίως πρὸς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἵδρυσαν πολυαρίθμους ἀποικίας.

Ἡ τῶν Ἡρακλειδῶν κάθοδος, μετὰ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεομένων μεταβολῶν, εἶναι τὸ τελευταῖον μέγα γεγονὸς τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἐνταυτῷ ὅμως καὶ τὸ πρῶτον βέβαιον γεγονὸς τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπερχομένων ἤδη ἱστορικῶν χρόνων. Ἔχουσιν ἴσως καὶ αἱ ἀρχαιότεραι παραδόσεις, τοὐλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν, ἱστορικήν τινα βάσιν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν θεωρεῖται παρὰ πάντων ὡς βέβαιον. Ἡ δὲ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν, καίτοι πεπλεγμένη μετὰ πολλῶν εἰσέτι μύθων, εἶναι ἀναμφισβήτητον ἱστορικὸν γεγονός, διότι ἅπασα ἡ πραγματικὴ τῆς Ἑλλάδος κατάστασις, οἵαν εὑρίσκομεν αὐτὴν κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, συν-

9). Τὴν καὶ Δρυοπίδα καλουμένην ὀρεινὴν χώραν, τὴν κειμένην μεταξὺ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τῆς Οἴτης.

δέεται ἀναποσπάστως μετὰ τῶν περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν παραδόσεων. Ὅτε οἱ ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα Ἕλληνες, οἱ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, ἀφοῦ ἐπὶ πολὺν χρόνον διῆλθον διὰ μέσου χωρῶν ἀγνώστων, καὶ γλωσσῶν ἀλλοτρίων καὶ ἠθῶν ἀλλοκότων, ἔφθασαν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Θήχου καὶ κατεῖδον ἐκεῖθεν κατὰ πρῶτον τὸν Εὔξεινον πόντον, ἐξέβαλον κραυγὴν μεγάλην ἀγαλλιάσεως, φωνάζοντες· θάλαττα, θάλαττα! Ἡ θάλασσα ἀπεῖχε μὲν εἰσέτι οὐ μικρόν· ἀλλ' ἡ θέα αὐτῆς, αἱ μεγάλαι καὶ ἀκμαῖαι πόλεις τὰς ὁποίας ἀπήντων ἤδη, αἱ οἰκειότεραι γλῶσσαι τὰς ὁποίας ἤκουον, ἐν γένει τὰ σημεῖα τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐμαρτύρουν, ὅτι πλησιάζει τὸ τέρμα τῆς ἐπ' ἀδήλοις ὁδοιπορίας. Τοιοῦτόν τι συμβαίνει καὶ ὅτε, διελθόντες τὰ ὑπερφυᾶ κατορθώματα τῶν μυθικῶν χρόνων, φθάνομεν εἰς τὰ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν. Εὑρισκόμεθα εἰσέτι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ μυθικοῦ κόσμου· ἀλλ' ἤδη καταπνεόμεθα ὑπὸ τῆς αὔρας τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ βαίνομεν ἐν τῷ μέσῳ πραγμάτων τὰ ὁποῖα προαναγγέλλουσιν αὐτούς· διότι τὰ πράγματα ταῦτα φέρουσι μὲν ἔτι μυθικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν ὑπόστασις ἐπικυροῦται διὰ τῶν ἀμέσων αὐτῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκομεν μετ' οὐ πολὺ βέβαια ἤδη καὶ ἀναμφισβήτητα εἴς τε τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰς τὴν Βοιωτίαν, καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ὅθεν καὶ θέλομεν πραγματευθῆ τὰ κατὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν ἐκτενέστερον εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων.

Ἀλλὰ δὲν καταπαύομεν ἐνταῦθα τὸν περὶ μυθικῆς ἐποχῆς λόγον. Καθὼς εἴπομεν προοιμιαζόμενοι, περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ἱστορήματα· τὰ μὲν εἶναι αἱ ἐγχώριοι, αἱ μυθικαὶ τοῦ λαοῦ παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ἐν συνόψει· τὰ δὲ εἶναι ἑρμηνεῖαι τῶν μυθευμάτων τούτων, ὅσας ἐπεχείρησαν ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι λόγιοι ἄνδρες, καὶ περὶ ὧν πρέπει ὡσαύτως νὰ ἐπιφέρωμέν τινα, διότι ἀποτελοῦσι τὸ κυριώτατον μέρος τῶν πλείστων ἱστοριῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται σκοπὸν ἔχουσι νὰ ἀνεύρωσι τὴν ἱστορικὴν ἀφορμὴν ἢ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν μυθευμάτων· καὶ

τινες μὲν ἀπεδοκιμάσθησαν, ἄλλαι δὲ ἐθεωρήθησαν εὔστοχοι· κατ' ἄλλους δέ, πᾶσαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον αὐθαίρετοι καὶ ἀνυπόστατοι. Τὸ καθ' ἡμᾶς θέλομεν παραθέσει ὀλίγα παραδείγματα τῶν ἑρμηνειῶν τούτων καὶ ἐπιφέρει τὰς ἀντιπάλους κρίσεις, ἁπλῶς διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς πολλοὺς ἔννοιάν τινα τῆς μεγάλης ἀμφισβητήσεως, ἥτις διεξάγεται περὶ τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Εἷς τῶν ὀνομαστοτέρων ἑρμηνευτῶν τούτων ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Μεσσήνης τῆς Σικελίας Εὐήμερος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Εὐήμερος παρέστησεν ὄχι μόνον τοὺς ἥρωας, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ὡς ἁπλοῦς ἀνθρώπους, οἵτινες ζῶντες μὲν ὑπερέβαλλον, διὰ τῆς ρώμης καὶ τῆς ἀρετῆς αὐτῶν, τὸ κοινὸν πλῆθος, μετὰ θάνατον δὲ ἐτιμήθησαν, ἕνεκα τῶν εὐεργεσιῶν καὶ τῶν ἐξαισίων κατορθωμάτων ὅσα ἐπὶ γῆς ἔπραξαν, ἀναβιβασθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Ὁ Εὐήμερος ἐβεβαίωσεν, ὅτι εἴς τινα κατὰ τὴν Ἰνδικὴν θάλασσαν περιήγησιν, ἥτις ἐγένετο ἐκ διαταγῆς τοῦ τότε βασιλεύοντος τῆς Μακεδονίας Κασσάνδρου, ἀνεκάλυψε δῆθεν χώραν τινὰ ὀνόματι Παγχαίαν, ἐν ᾗ εὑρίσκετο ἱερὸν τοῦ Διὸς Τριφυλίου, καὶ ἐν τῷ ναῷ στήλη χρυσῆ μεγάλη, ἔχουσα γράμματα διαλαμβάνοντα, ὅτι ὁ Ζεὺς ἵδρυσεν αὐτὴν ὅτε ἦτο ἐπὶ γῆς καὶ ὅτι ἱστορεῖ ἀκριβῶς τὰ παρ' αὐτοῦ πεπραγμένα. Τὸ δόγμα τοῦτο, ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ ἦσαν πρότερον ἄνθρωποι, ἀπεκρούετο φυσικῷ τῷ λόγῳ ὑπὸ τῶν εὐλαβεστέρων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ἐστιγμάτισαν τὸν Εὐήμερον ὡς ἄθεον· ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ πολλοὶ ἀρχαιότεροι χριστιανοὶ συγγραφεῖς, οἷον ὁ Μινούκιος Φῆλιξ, ὁ Λακτάντιος, ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, ἠσπάσθησαν μετὰ πολλῆς προθυμίας τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐημέρου, διότι δι' αὐτῶν ἐκ προοιμίου ἀφῃροῦντο πάντα τὰ προσόντα τῆς θεότητος ἀπὸ τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, τοὺς ὁποίους οὗτοι κατεπολέμουν. Ὅθεν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι συγγραφεῖς ἀπεδέχοντο ὄχι μόνον τὴν γενικὴν θεωρίαν τοῦ Εὐημέρου, ἀλλὰ καὶ τὰ ποικίλα αὐτοῦ μερικὰ ἱστορήματα, ὁ δ' αὐτὸς ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου ἡ ψευδολογία ἐλογίζετο σχεδὸν παροιμιώδης ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ γεωγράφου Στράβωνος, ἐφημίζετο ὑπ' ἐκείνων ὡς λαμπρὸν ὑπόδειγμα σπουδαιοτάτης ἱστορικῆς ἐρεύνης.

Καὶ τὰ μὲν τοῦ Εὐημέρου εἶναι προφανῶς παράλογα, οὐδὲ ἔχουσι σήμερον σπουδαῖόν τινα ὀπαδόν· ὑπάρχουσιν ὅμως ἑρμηνεῖαι τῆς θρησκευτικῆς μυθολογίας τῶν προπατόρων ἡμῶν εὐφυέστεραι καὶ πιθανώτεραι. Αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἔτι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λογίων ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐτελειώθησαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἰδίως ὑπὸ δύο σοφωτάτων Γερμανῶν, τοῦ Κρεϋζέρου καὶ τοῦ Ἑρμάννου, οἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ κορυφαῖοι τοῦ ἑρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, εἰς χρόνους τινὰς παναρχαίους, ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου ἢ ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἱερεῖς σοφώτατοι καὶ ἐκόμισαν εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους ἔτι κατοίκους αὐτῆς πολλὰς θρησκευτικάς, φυσικὰς καὶ ἱστορικὰς γνώσεις. Δὲν ἐπεχείρησαν ὅμως νὰ διαβιβάσωσι τὰς γνώσεις ταύτας δι' ἀμέσου καὶ κυριολεκτικῆς ἐξηγήσεως, ἥτις δὲν ἤθελεν ἴσως ἀποβῆ καταληπτὴ ἢ δὲν ἤθελε προξενήσει ἐντύπωσιν εἰς ἀκροατὰς ἀμαθεῖς· ἀλλὰ μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο σύμβολα καὶ ἀλληγορίας, δηλαδὴ εἰκόνας καὶ σημεῖα, ἐπιτήδεια νὰ παραστήσωσιν εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὴν φαντασίαν μᾶλλον ἢ εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀκροωμένων, τὰ πράγματα καὶ τὰ νοήματα ὅσα προέκειτο νὰ ἐξηγηθῶσιν εἰς αὐτούς. Διὰ τοῦ συμβολικοῦ λοιπὸν τούτου καὶ ἀλληγορικοῦ τρόπου, εἰσήγαγον οἱ ἱερεῖς ἐκεῖνοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὰ δόγματα αὐτῶν περὶ τῆς θεότητος, περὶ τῆς φύσεως καὶ περὶ τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη τῶν μύθων ἀφορμή. Ἦλθον ἔπειτα οἱ ποιηταί, οἵτινες ὕμνησαν τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, γεγονότα ὑπάρξαντα τῷόντι ἢ μὴ ὑπάρξαντα, ἀλλ' ὁπωσδήποτε μετὰ πολλῶν μύθων κοσμηθέντα. Ἐντεῦθεν προέκυψε δευτέρα τάξις μύθων, ἥτις ἀπέβη μάλιστα πολὺ δημοτικωτέρα καὶ γοητευτικωτέρα τῆς πρώτης. Δὲν ἠρκέσθησαν δὲ οἱ ποιηταὶ εἰς τοὺς διηγηματικοὺς ἢ ἐπικοὺς τούτους μύθους, ἀλλὰ παρέλαβον καὶ τοὺς προαναφερθέντας ἀλληγορικούς, συγχωνεύσαντες οὕτως ἀμφοτέρους. Ἐνταῦθα ὅμως τὰ σύμβολα ἐκεῖνα καὶ αἱ ἀλληγορίαι ἀπέβαλον τὰς ἀρχικὰς σημασίας καὶ ἐξελήφθησαν ἁπλῶς ὡς αὐτοτελεῖς μῦθοι· ὥστε οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὐδεμίαν ἤδη εἶχον ἔννοιαν τοῦ τί παρίστων κατ' ἀρχὰς οἱ μῦθοι οὗτοι. Ἡ ἀληθὴς τούτων σημασία διετηρήθη ὡς μυστήριον μόνον εἴς τινας θρησκευτικὰς ἑταιρείας, αἵτινες συνέκειντο ἐκ μελῶν κατηχουμένων ὑπὸ ἱερέων κληρονομικῶν. Αἱ ἑταιρεῖαι αὗται ἦσαν οἱ λεγόμενοι Ὀρφικοὶ καὶ Βακχικοί, ἔτι δὲ τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὰ ἐν Σαμοθράκῃ

μυστήρια· καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν συνηθροίσθησαν τὰ ἀπόρρητα δόγματα τῶν ἀρχαίων θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν μύθων, οἵτινες ἐκπηγάσαντες ἀπὸ ἱερατείου τινός, εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ Ὁμήρου, ἀπετέλεσαν τὴν θεμελιώδη ἀφορμὴν τῶν ἑλληνικῶν μυθολογημάτων. Εἰς τὰ ἱερὰ ταῦτα ἱδρύματα, μετὰ διαφόρους προκαταρκτικὰς τελετάς, ἐπετρέπετο τελευταῖον, ἂν καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον αὐστηροτάτης ἐχεμυθίας, ἡ ἀκρόασις τῆς ἀρχαίας θρησκευτικῆς καὶ κοσμογονικῆς διδασκαλίας, δι' ἧς ἀπεκαλύπτετο ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ βεβαιότης τῆς μετὰ θάνατον ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας (10)· ταῦτα δὲ πάντα ἀπηλλαγμένα τῶν ποιητικῶν παραμορφώσεων, καὶ τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν, δι' ὧν ἐξηκολούθουν περικαλυπτόμενα ὡς πρὸς τὸν κοινὸν ὄχλον.

Τοιαῦται εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ἑρμηνευτικοῦ τούτου τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας συστήματος· ἀρχαὶ αἵτινες ὁμολογουμένως ἐπενοήθησαν εὐφυῶς· ἀλλ' εὐφυῶς, οὐδὲν ἧττον, κατεπολεμήθησαν ὑπὸ ἑτέρων σοφῶν ἀνδρῶν, καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Γεωργίου Γρότε, ὅστις ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 1846 μέχρι τοῦ 1856 δωδεκάτομον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καί, ἂν μὴ ἀπατώμεθα, πρακτικώτερον τῶν ἄλλων ἐννόησε μὲν την ἀξίαν τῶν μύθων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡρμήνευσε δὲ τοὺς ἱστορικοὺς αὐτοῦ θεσμούς. Ὑπῆρξε βεβαίως ὑπέρμετρος θιασώτης τῆς τῶν Ἀθηναίων δημαγωγίας, ἀλλὰ περὶ τὰ λοιπὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ διατηρεῖ καὶ θέλει διατηρήσει πλεῖστον κῦρος. Ὁ Γεώργιος Γρότε λοιπὸν παρετήρησεν, ὅτι ἅπαν τὸ προεκτεθὲν σύστημα στηρίζεται εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι οἱ Ὀρφικοὶ καὶ οἱ Βακχικοί, τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὰ τῆς Σαμοθράκης μυστήρια, διέσωσαν, ὡς ἄλλαι τινὲς κιβωτοί, τὴν ἀπόρρητον ἐκείνην ἀρχαίαν διδασκαλίαν. Τοῦτο δὲ προϋποτίθησιν, ὅτι τὰ μυστήρια ταῦτα εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ Ἡσιόδου, ἀρχαιότερα καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὁμήρου, διότι μόνον ἐὰν παραδεχθῶμεν αὐτὰ ἀνατρέχοντα μέχρι τῆς προηγηθείσης, ὡς λέγεται, τῶν ποιητῶν τούτων ἱερατικῆς ἐκείνης τάξεως, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς παρέ-

---

10). Πρβλ. Ἰσοκρατ. Πανηγυρ. 6. «... ἧς (τελετῆς) *οἱ μετέχοντες περί τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος ἡδίους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν.*»

λαβον ἀπὸ αὐτῆς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν, ἅτινα ἤδη ἐπὶ τῶν ποιητῶν τούτων εἶχον ἀποβάλει τὴν ἀρχικὴν σημασίαν. Καὶ ὅμως ἡ σύστασις τῶν μυστηρίων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀνατρέχουσα ἀσφαλῶς οὐδὲ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Πρὸς τούτοις, σήμερον ὑπάρχει ἀποδεδειγμένον, ὅτι τὰ μυστήρια ταῦτα ἦσαν μὲν σεμνὰ καὶ σεβαστὰ ὡς θρησκευτικαὶ τελεταί, ἀλλ' οὐδεμίαν περιελάμβανον ἀπόκρυφον ἢ ἐσωτερικὴν διδασκαλίαν, καὶ ὅτι αἱ σωζόμεναι ἀρχαῖαι ἀλληγορικαὶ ἑρμηνεῖαι δὲν ἐπήγαζον ἀπὸ τῶν ἱερῶν τούτων ἱδρυμάτων, ἀλλ' ἦσαν ἔργα τῶν μεταγενεστέρων φιλοσόφων καὶ γραμματικῶν.

Καὶ ἂν ὅμως ὑποτεθῇ ὅτι αἱ προαναφερθεῖσαι ἀρχαὶ τοῦ ἑρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος ἔχουσιν ὀρθῶς· ὅτι, δηλαδή, ἦλθε τῳόντι ποτὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς ἀνατολῆς ἱερατική τις τάξις, ὅπερ πιθανώτατον· ὅτι οἱ ἱερεῖς οὗτοι ἐκόμισαν ἐνταῦθα πολλὰς κοσμογονικάς, φιλοσοφικὰς καὶ ἱστορικὰς εἰδήσεις, ὅπερ ἐπίσης δὲν εἶναι ἀπίθανον· ὅτι οἱ μῦθοι τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σύμβολα καὶ ἀλληγορίαι τῶν εἰδήσεων τούτων, ὅπερ καὶ τοῦτο εἰμπορεῖ μέχρι τινὸς νὰ μὴ ἀμφισβητηθῇ· ὅτι τελευταῖον ἡ ἀληθὴς ἔννοια τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν διετηρήθη εἴς τινα ἱερὰ ἱδρύματα, ὅπερ θεωρεῖται μᾶλλον ἀνυπόστατον· πάλιν ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθοῦς ταύτης ἐννοίας, φαίνεται σήμερον ἀνέφικτος. Τοῦτο τοὐλάχιστον πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν διαφωνιῶν καὶ τῶν ἀμοιβαίων ἀναιρέσεων εἰς ἃς περιέπεσον αὐτοὶ οἱ κορυφαῖοι τοῦ ἑρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος, ἅμα ἦλθον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Τῳόντι ὁ Ἑρμᾶννος προϋποθέτει, ὅτι πᾶσα μία τῶν φιλοσοφικῶν, τῶν θεολογικῶν, τῶν φυσικῶν, τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν τῶν ἱερέων, ἠλληγορήθη ἀκριβέστατα διὰ προσώπων, ὧν ἕκαστον φέρει ὄνομα σημαντικὸν τῆς ἐννοίας ἥτις ἐπροσωποποιήθη δι' αὐτοῦ· καί, ὁρμώμενος ἀπὸ τοιαύτης ἀρχῆς, ἐπεχείρησε νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀληθῆ σημασίαν ἑκάστου τῶν ὀνομάτων τούτων. Ὁ Κρεΰζερος ἐξεναντίας ἐνόμισεν, ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἀναζητῶμεν τὰς προομηρικὰς ἐκείνας θεωρίας διὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν κυρίων ὀνομάτων ὅσα ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς ποιητὰς καὶ ὅτι οἴκοθεν δυνάμεθα νὰ συναρμολογήσωμεν τὴν ἱερατικὴν ταύτην, καὶ συμβολικήν, καὶ ἀλληγορικὴν φιλοσοφίαν ἣν ἐπρέσβευσαν οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ ποιηταί· ὅθεν, περὶ τὰς ἑρμηνείας

αὐτοῦ δὲν στηρίζεται εἰς μόνας τὰς πηγάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἴδιον αἴσθημα, καὶ κατὰ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ αὐτογνώμονος τούτου αἰσθήματος ἀποφαίνεται καὶ δογματίζει· πρὸς τούτοις δέ, περὶ τὴν δημιουργίαν τῶν ἑρμηνειῶν αὐτοῦ, μεταχειρίζεται ὄχι μόνον τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον, ὄχι μόνον τὰς μεταγενεστέρας φιλοσοφικὰς τῆς Ἑλλάδος αἱρέσεις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Γένεσιν, καὶ αὐτὴν τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἵνα δώσωμεν δὲ ἔννοιάν τινα τῶν ἑρμηνειῶν τούτων, παρατηροῦμεν, ὅτι, κατ' Ἀναξαγόραν, Ἕλληνα φιλόσοφον, ἀκμάσαντα εἰς Ἀθήνας ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Νοῦς εἶναι ἡ ὑπερτάτη δύναμις ἥτις ἔδωκεν εἰς τὴν νεκρὰν ὕλην, ζωήν, μορφήν, κίνησιν καὶ τάξιν. Εἷς δὲ τῶν ἐπισημοτέρων ὀπαδῶν τοῦ ἑρμηνευτικοῦ συστήματος περὶ οὗ ὁ λόγος, ὁ πολυμαθὴς Βρυάντιος, ἠξίωσεν ὅτι ὁ Νοῦς ἐκείνου τοῦ Ἀναξαγόρου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὁ Πατριάρχης Νῶε. Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς Κρεῦζερος δὲν θεωρεῖ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον ὅλως ἀμαθεῖς τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν μύθων τοὺς ὁποίους ἀναφέρουσιν. Ὡς πρὸς τὸν Ὅμηρον μάλιστα φρονεῖ ὅτι δὲν κατενόησε μὲν ὁλόκληρον τὸ ὕψος τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης, ἐγνώριζεν ὅμως μέρη τινὰ τοὐλάχιστον αὐτῆς· καίτοι δὲ προτιθέμενος νὰ συντάξῃ ποίημα δημοτικόν, ὑποδεικνύει οὐδὲν ἧττον ἐν αὐτῷ ποῦ καί που ὅτι ἤξευρε περισσότερον ἀφ' ὅ,τι ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι ἠξεύρει· ἐνῷ κατὰ τὸν Ἑρμᾶννον ἀπεναντίας ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, ἐπανέλαβον τὴν θεωρίαν τῶν σοφῶν ἐκείνων τῆς Ἑλλάδος ἱερέων, οὐδόλως καταλαμβάνοντες αὐτήν. Ἀλλ' εἶναι δύσκολον τῇ ἀληθείᾳ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος τοὺς ὁποίους ἡ Ἑλλὰς σύμπασα ἐθεώρει ὡς πατέρας τοῦ θρησκεύματος αὐτῆς καὶ οἵτινες εὐλόγως ὑποτίθενται ὡς οἱ σοφώτεροι τῆς ἐποχῆς αὐτῶν ἄνδρες, ἦσαν ἐν τούτοις ἀμαθεῖς τοῦ κυριωτάτου ἀντικειμένου περὶ ὅ ἐστρέφοντο αἱ ποιήσεις αὐτῶν· καὶ δύσκολον ὁμοίως νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι, μετὰ τρισχίλια ἔτη, νεώτεροι σοφοί, ὅσῳ σοφοὶ καὶ ἂν ὦσιν, ἠμποροῦν νὰ διδάξωσι τοὺς σοφωτέρους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ ἴδιον ἐκείνων θρήσκευμα. Δεδόσθω ὅμως καὶ τοῦτο· μήπως τοὐλάχιστον οἱ νεώτεροι σοφοὶ συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους; Ὁ μὲν Ἑρμᾶννος ἀπέδειξε λαμπρῶς τὸ ἀνυπόστατον τῶν συμπερασμάτων τοῦ Κρεϋζέρου, ἅμα δὲ ἠθέλησε νὰ συγκροτήσῃ ἴδια συμπεράσματα, ἦλθεν ἕτερος σοφός, ὁ Ὀλλανδὸς Λίμβουργος Βρουούε-

ρος, ὅστις ἀπέδειξεν οὐδὲν ἧττον περιφανῶς τὸ ἀνυπόστατον τῶν συμπερασμάτων τοῦ Ἑρμάννου.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἄγγλου Γρότε. Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην, ἡ θεογονία τῶν Ἑλλήνων περιέχει τῳόντι κοσμογονικάς τινας ἰδέας περὶ χάους, γῆς, οὐρανοῦ, νυκτός, ἡμέρας καὶ τῶν τοιούτων· ἴσως δὲ καὶ οἱ πόλεμοι τῶν δευτέρων θεῶν κατὰ τῶν πρώτων, δηλαδὴ τοῦ Κρόνου κατὰ τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ τῶν τρίτων κατὰ τῶν δευτέρων, δηλαδὴ τοῦ Διὸς κατὰ τοῦ Κρόνου, εἰμποροῦν νὰ θεωρηθῶσιν ἀπεικονίζοντες τὴν τῶν ἀρχικῶν στοιχείων πάλην, ἄν καὶ ἐνταῦθα ἤδη, ὁπωσοῦν βεβιασμένως μόνον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, τὶ σημαίνουν οἱ τρεῖς ἑκατόγχειρες, Βριάρεως, Γύγης, Κόττος, τὶ οἱ πολυάριθμοι Γίγαντες καὶ τὰ ἄλλα πολλὰ ἀλλόκοτα καὶ ὑπερφυῆ ὄντα ὅσα ἀνήκουσιν εἰςτὸν σύλλογον τῶν θείων δυνάμεων. Ἀλλ' ἐν γένει ἡ θεογονία δυσκόλως δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀπαρτίζουσα κοσμογονικόν τι σύστημα, ἤτοι σειρὰν πλήρη καὶ ἀδιάσπαστον τῶν περὶ τὰ στοιχεῖα, περὶ τοὺς πλανήτας, περὶ τὴν ὅλην φύσιν μεταβολῶν. Τινὰ μὲν τῶν προσόντων καί τινες τῶν πράξεων τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὰ πρόσωπα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι δι' ἀλληγοριῶν, ὄχι ὅμως ὅλα τὰ προσόντα καὶ ὅλαι αἱ πράξεις τῶν προσώπων τούτων, οὐδὲ ὅλων τῶν προσώπων αἱ ἰδιότητες καὶ ἐνέργειαι. Ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων ἀλληγοριῶν, τὴν περὶ τῆς Πανδώρας. Ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλας τινάς· ἀλλὰ ὁλόκληρος ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ τοιουτοτρόπως μετά τινος πιθανότητος. Λ. χ. ἐννοοῦμεν τὸν Ποσειδῶνα, τὸν ἐκπροσωποῦντα τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ τί ἐκπροσωποῦσι τότε αἱ Νηρηΐδες ; τί ἰδίως ἡ Θέτις, ἥτις πρὸς τοῖς ἄλλοις συνεζεύχθη θνητόν, τὸν Πηλέα; Αἱ ἀπορίαι αὗται δύνανται νὰ πολλαπλασιασθῶσιν ἐπ' ἄπειρον. Ὁ ἐπιχειρῶν λοιπὸν νὰ ἑρμηνεύσῃ δι' ἀλληγοριῶν τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, προχωρεῖ μέχρι τινὸς εὐκόλως, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον εὑρίσκει τὸν δρόμον πεφραγμένον καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐκβιάσῃ αὐτὸν δι' αὐτογνωμόνων εἰκασιῶν καὶ στρεψολογιῶν· διότι τὰ ἀλληγορικὰ πρόσωπα καὶ προσόντα εἶναι πάντοτε συμπεφυρμένα μετὰ μὴ ἀλληγορικῶν, οὐδὲ δύνανται νὰ διαχωρισθῶσι ταῦτα ἀπὸ ἐκείνων, ἐκτὸς ἐὰν ἀνατραπῇ ἡ ὅλη σειρὰ τῶν μυθικῶν γεγο-

νότων, πᾶσα δὲ ἑρμηνεία ἐπιφέρουσα τὴν τοιαύτην ἀνατροπήν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀποχρῶσα. Καὶ ἐνῷ αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται εἰς οὐδὲν φέρουσι ἀσφαλές, ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα, ἔχουσι πρὸς τούτοις τὸ ἐλάττωμα, ὅτι ἀφαιροῦσιν ἐκ μέσου τὴν ἔποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τὰ μυθεύματα αὐτῶν. Τῳόντι οἱ Ἕλληνες, οἱ πλεῖστοι τοὐλάχιστον Ἕλληνες, ἐπίστευον εἰς τὰ μυθεύματα ταῦτα, ὅπως ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου παρεστάθησαν, ὡς ἀποτελοῦντα τὸ θετικὸν αὐτῶν θρήσκευμα. Διὰ νὰ ἀρνηθῶμεν τοῦτο, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐδεμίαν εἶχον θρησκείαν· πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὅλαι αἱ θυσίαι, ὅλαι αἱ ἱεροτελεστίαι, ὅλαι αἱ λατρεῖαι τὰς ὁποίας ἐτέλουν ἦσαν ἁπλῆς ὑποκρισίας ἔργα· πρέπει νὰ ἀνατρέψωμεν ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἡ ἱστορία αὕτη διδάσκει ὅτι εἰς μυρίας περιστάσεις οἱ χρησμοί, οἱ οἰωνοί, ὅλαι ἐν γένει αἱ λειτουργίαι τοῦ θρησκεύματος τούτου ἐπενεργοῦσι παραδόξως εἰς τὰς διαθέσεις, εἰς τὰς ἀποφάσεις, εἰς τὰς πράξεις τοῦ ἔθνους. Ἐκ τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Παυσανίου, οἵτινες ἔγραψαν πολὺ μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, συνάγεται ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι εἶχον βαθύτατον αἴσθημα εὐλαβείας πρὸς τοὺς θεοὺς αὐτῶν. Ἐὰν δὲ εἰς τοσοῦτον μεταγενεστέραν ἐποχήν, ἄνδρες τοσοῦτον λόγιοι εἶχον τοιαύτας πεποιθήσεις, ἤθελεν εἶναι παράλογον νὰ φρονῶμεν ὅτι αἱ πεποιθήσεις, αὗται δὲν ἐπεκράτουν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἐπίστευον εἰς τὰ θετικὰ δόγματα τοῦ θρησκεύματος αὐτῶν· ὁποῖα ἦσαν τὰ δόγματα ταῦτα, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν πλατύτερον μετ' ὀλίγον· ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ἐν κεφαλαίῳ, ὅτι, κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων, οἱ θεοὶ εἶχον μορφὴν καὶ φύσιν ἀνθρωπίνην, ἐκτὸς ὅτι ἦσαν μὲν ἀθάνατοι, εἶχον δὲ πλειοτέραν ἢ οἱ ἄνθρωποι δύναμιν, καὶ ἐπενήργουν εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Ναὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ἐφρόνουν συγχρόνως ὅτι οἱ πλειότεροι καὶ οἱ κυριώτεροι τῶν θεῶν τούτων ἐπροστάτουν ἰδίᾳ ἕκαστος ἑνός τινος τῶν στοιχείων τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου· ὅτι ὁ Ζεὺς λ. χ. ἦτο ἰδίως θεὸς τοῦ αἰθέρος, ὁ Ποσειδῶν, τῆς θαλάσσης, ἡ Ἀθηνᾶ, τῆς φρονήσεως, καὶ οὕτω καθεξῆς. Καὶ εἶναι ὡσαύτως ἀληθὲς ὅτι ὑπῆρχον θεότητές τινες ἐκπροσωποῦσαι ἠθικὰς δυνάμεις ἢ περιπετείας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, αἵτινες συνεχέοντο ἐνίοτε μετὰ τῶν ἐννοιῶν τὰς ὁποίας ἐξεπροσώ-

πουν, οἷον ἡ Ἄτη, δηλαδὴ ἡ αἰτία ὅλων τῶν ἀσυνέτων καὶ ἐμπαθῶν πράξεων καὶ τῶν ἐντεῦθεν πηγαζουσῶν συμφορῶν· ἡ Ἔρις, ὁ Θάνατος, ὁ Ὕπνος, τὸ Κράτος, κ.τ.λ. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἄλλοτε ἐσήμαινον πρόσωπα, καὶ ἄλλοτε προσόντα ἢ γεγονότα. Οἱ κυριώτεροι ὅμως θεοὶ οἱ μετὰ τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν συνδυαζόμενοι, καὶ πάντες ὅσοι συνεδυάζοντο μετὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, δὲν ἐταυτίζοντο μετὰ τῶν ἐννοιῶν καὶ δυνάμεων τούτων. Ἡ ἔννοια τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως εἶναι ἐν γένει δευτερεύουσα περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς θεότητ ς παρὰ τοῖς Ἕλλησι· πρωτεύουσα δ' ἔννοια εἶναι ἡ τοῦ προσώπου. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευον τοὺς θεοὺς αὐτῶν ὄχι τόσον ὡς στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ὅσον ὡς πρόσωπα ἀπεικονίζοντα τὸν πραγματικὸν ἀνθρώπινον βίον. Οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον λ. χ. ὅτι ὁ Κρόνος καθήρεσε τῆς βασιλείας τοῦ κόσμου τὸν Οὐρανόν, ὅτι ὁ Ζεὺς καθήρεσεν ἔπειτα τὸν Κρόνον, ὅτι ἡ Ἥρα ἦτο γυνὴ φιλόνεικος καὶ ζηλότυπος, ὅτι εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον, ἄλλοι μὲν τῶν θεῶν ἦσαν σύμμαχοι τῶν Τρώων, ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλλήνων· ὅτι οἱ θεοὶ παρευρέθησαν εἰς τοὺς γάμους τοῦ Κάδμου· ὅτι θεοὶ ἐγέννων ἐκ θνητῶν γυναικῶν, ὅτι θεαὶ ἔτικτον ἀπὸ θνητῶν ἀνδρῶν καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ δὲ διηγούμενοι τὰ μυθεύματα ταῦτα, διηγοῦνται δοξασίας νηπιώδεις μέν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον δοξασίας αἵτινες ἀπετέλουν τὸ θετικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους θρήσκευμα· ἐνῷ οἱ ἀγωνιζόμενοι ν' ἀνακαλύψωσιν ὅλας τὰς κοσμογονικάς, φιλοσοφικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας, αἵτινες ἐκρύπτοντο ὄπισθεν τῶν μυθευμάτων, ἀσχολοῦνται εἰς τὴν εὕρεσιν ἀληθειῶν περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγον ἐφρόντιζεν ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅστις, ὡς προείπομεν, ἐλάτρευε τοὺς θεοὺς αὐτοῦ μᾶλλον ὡς πρόσωπα ἢ ὡς φυσικὰς ἢ ἠθικὰς δυνάμεις.

Ἀνάλογος ἀμφισβήτησις παρήχθη καὶ ὡς πρὸς τὰς ἑρμηνείας τῶν μυθικῶν γενεαλογιῶν, τῶν ἡρωϊκῶν ἄθλων, τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐν γένει τῶν μυθικῶν παραδόσεων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται σκοπὸν ἔχουσι νὰ διακρίνωσι, τί ἐνταῦθα ὑπάρχει τὸ ἱστορικόν, καὶ τί τὸ μυθῶδες· καί τινες μὲν ἀπεδοκιμάσθησαν, ἄλλαι δὲ ἐθεωρήθησαν εὔστοχοι, κατ' ἄλλους δὲ πᾶσαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀνυπόστατοι καὶ αὐθαίρετοι.

Ὁ παραδοξότερος τῶν ἑρμηνευτῶν τούτων εἶναι ὁ Παλαίφατος, ὅστις ἄδηλον ἀκριβῶς πότε ἔζη, ἀλλ' ὑπῆρξε προγενέστερος τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διότι ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου ποιητοῦ Οὐιργιλίου, ὅστις ἐγεννήθη ἐν ἔτει 70 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Παλαίφατος ἐπρέσβευεν, ὅτι τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν πείθονται εἰς ὅλα τὰ λεγόμενα, ὡς ἀμέτοχοι σοφίας καὶ ἐπιστήμης· οἱ δέ, ἐπιρρεπέστεροι ὄντες πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ τὸν δισταγμόν, εἰς οὐδὲν τούτων πιστεύουσιν. Ἀλλ' αὐτὸς νομίζει ὅτι πάντα τὰ λεγόμενα καὶ ἐγένοντο· διότι, ἂν δὲν ἐγίνοντο, δὲν ἤθελον λέγονται. Δέχεται ὅμως ὅτι δὲν ὑπῆρξαν τοιαῦτα οἷα καὶ λέγονται· καὶ ὅτι οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ λογογράφοι παρεμόρφωσαν αὐτὰ ἐπὶ τὸ ἀπιθανώτερον, διὰ νὰ τὰ καταστήσωσι θαυμαστότερα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅθεν ὁ Παλαίφατος κατέβαλε πολλοὺς κόπους ἵνα διακρίνῃ τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεσκέφθη τὰς χώρας εἰς ἃς ἀποδίδονται τὰ λεγόμενα, καὶ ἐξήτασεν ἐπιμελῶς τοὺς πρεσβυτέρους τῶν κατοίκων καὶ ἄλλους. Ἰδοὺ δὲ παραδείγματά τινα τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ.

Ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 49) τὸν περὶ Σφιγγὸς μῦθον. Ὁ Παλαίφατος, ἐκθέσας τὸν μῦθον τοῦτον, ἐπιφέρει ὅτι τὰ λεγόμενα εἶναι ἀπίθανα καὶ ἀδύνατα ὄχι μόνον διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρξε τοιοῦτον θηρίον, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ὅλως παιδαριῶδες νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ Καδμεῖοι, ἀντὶ νὰ τὸ κατατοξεύσωσιν, ἄφινον αὐτὸ νὰ τοὺς κατατρώγῃ. Ἔχει δὲ ἡ ἀλήθεια ὡς ἑξῆς. Ἡ Σφίγξ ἦτο ἁπλῶς σύζυγος τοῦ Κάδμου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κάδμος ἔλαβε καὶ ἄλλην γυναῖκα, τὴν Ἁρμονίαν, ἡ Σφίγξ, συγκροτήσασα στρατὸν κατέλαβε τὸ ὄρος τὸ λεγόμενον Σφιγγίον, καὶ ἐντεῦθεν ἐπολέμει πρὸς τὸν Κάδμον, ἐπιχειροῦσα καθ' ἑκάστην ὥραν ἐνέδρας, εἰς ἅς ἐφόνευε τοὺς ἀντιπάλους· καλοῦσι δὲ οἱ Κάδμειοι τὴν ἐνέδραν, αἴνιγμα. Ἐν τούτοις ὁ Κάδμος ὑπέσχετο ὅτι θέλει δώσει χρήματα πολλὰ εἰς ἐκεῖνον ὅστις φονεύσῃ τὴν Σφίγγα· καὶ ὁ Οἰδίπους, ἀνὴρ Κορίνθιος πολεμικώτατος, παραλαβὼν τινας τῶν Καδμείων, ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς εἰς τὸ ὄρος καὶ ἐφόνευσε τὴν Σφίγγα. Τούτων δὲ οὕτω συμβάντων, ἐξετέθησαν ταῦτα ἐπὶ τὸ μυθικώτερον.

Ὁμοίως περιγράψας ὁ Παλαίφατος τὴν Χίμαιραν (σελ. 41), ἐπιφέρει, ὅτι τοιοῦτον θηρίον βεβαίως δὲν ὑπῆρξε· διότι ἀδύνατον

ὄφις, καὶ λέων καὶ αἴξ νὰ μεταχειρίζωνται τὴν αὐτὴν τροφήν· καὶ εὔηθες ἐνῷ εἶχε θνητὴν φύσιν, νὰ ἀποπνέῃ πῦρ. Τὸ δὲ ἀληθὲς οὕτως ἔχει. Ὁ Βελλεροφόντης, ἀνὴρ γενναῖος, κατεσκεύασε πλοῖον μακρόν, δι' οὗ ἐλεηλάτει τὰ παραθαλάσια χωρία τῆς Φρυγίας (11). Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ πλοίου ἦτο Πήγασος, ὡς καὶ νῦν ἕκαστον τῶν πλοίων ἔχει ὄνομα· καὶ ἁρμόζει μᾶλλον εἰς πλοῖον ἢ εἰς ἵππον τὸ ὄνομα Πήγασος. Ὑπῆρχε δὲ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ὄρος ὀνόματι Χίμαιρα, εἰς τοῦ ὁποίου τὸ ἔμπροσθεν μέρος κατῴκει τότε λέων, εἰς δὲ τὸ ὄπισθεν, δράκων, οἵτινες ἐκκακοποίουν τοὺς ποιμένας καὶ τοὺς ξυλοκόπους. Τότε λοιπὸν ἐπελθὼν ὁ Βελλεροφόντης κατέκαυσε τὸ ὄρος καὶ ἐξωλόθρευσε τὰ θηρία· οἱ δὲ ἐγχώριοι ἔλεγον, ὅτι ὁ Βελλεροφόντης, ἐλθὼν μετὰ τοῦ Πηγάσου, κατέστρεψε τὴν Χίμαιραν· οὕτως ἀνεπλάσθη ὁ μῦθος.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Παλαίφατος ἔπραξεν ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῶν μύθων, ὅ,τι ὁ Εὐήμερος, ὡς πρὸς τοὺς θεούς· ἐξέθηκε δηλαδὴ τὰ μυθεύματα ἐπὶ τὸ πιθανώτερον. Ἀλλ' οὐδένα ἔχει τὴν σήμερον σπουδαῖον ὀπαδόν.

Ἄλλο εἶδος ἑρμηνευτῶν εἶναι οἱ ἑρμηνευταί, οἵτινες θεωροῦσι μὲν καὶ οὗτοι ὅτι τὰ περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων χρόνων λεγόμενα ἔχουσιν ὅλα βάσιν τινὰ ἀληθείας καὶ ὅτι ἁπλῶς ἠλλοιώθησαν ὑπὸ τῶν ποιητικῶν μύθων· δὲν ἐπιχειροῦσιν ὅμως, ὡς ὁ Παλαίφατος, νὰ μεταπλάσωσιν ἐπὶ τὸ πιθανώτερον τὸ ἀπίθανον μέρος τῶν μύθων, ἀλλὰ ἀφαιροῦντες ἐκ μέσου ὅλως διόλου πᾶν ὅ,τι ὑπερφυὲς καὶ ἀλλόκοτον περιλαμβάνουσι τὰ διηγήματα, περιορίζονται εἰς μόνον τὸ πιθανὸν αὐτῶν μέρος καὶ ἐκθέτουσι τὸν σκελετὸν τοῦτον ὡς ἀληθῆ ἱστορίαν. Οὕτως ἔπραξαν οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἰδίως οἱ Γάλλοι Ραοὺλ Ροχέττιος, Κλαυϊέρος καὶ Φρερέτος. Περίφημον δὲ παράδειγμα τοιαύτης ἑρμηνείας εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν παρέστησε τὸν τρωϊκὸν πόλεμον εἷς τῶν μεγίστων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ἀθηναῖος Θουκυδίδης, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Εἴδομεν

---

11). Ἀκριβέστερον «τῆς *Λυκίας*», διότι ἐνταῦθα ὁ Βελλεροφόντης διέπραξε, κατὰ τὸν μῦθον, τὰ κατορθώματα αὐτοῦ.

πῶς ὁ πόλεμος οὗτος ἐζωγραφήθη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Ὁμήρου. Ὁ δὲ Θουκυδίδης, ἀφαιρέσας ἐκ μέσου τοὺς ἀναμιχθέντας εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον θεοὺς ἀφαιρέσας τὰ ὑπερφυῆ τῶν ἡρώων κατορθώματα, ἀφαιρέσας τοὺς ἀθανάτους ἵππους Ξάνθον καὶ Βαλίον,

τοὺς ἔτεκε Ζεφύρῳ ἀνέμῳ Ἅρπυια Ποδάργη·

ἀφαιρέσας τὸν δούρειον ἵππον, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ γεγονότος, ὡς περὶ ἀναμφισβητήτου κατὰ τὰ λοιπὰ πράγματος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁμηρικῆς παραδόσεως. Ὁ Ἀγαμέμνων, λέγει, ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὅλης ἐκστρατείας, ὡς ἰσχυρότατος τῶν ἄλλων δυναστῶν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Συνέκειτο δὲ ὁ στόλος ἐκ χιλίων καὶ διακοσίων πλοίων, ὧν τὰ μεγαλήτερα ἔφερον ἑκατὸν εἴκοσιν ἄνδρας, τὰ δὲ μικρότερα πεντήκοντα. Καὶ ἀφιχθέντες οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Τρωάδα, ἐνίκησαν ἀμέσως τοὺς πολεμίους εἰς μάχην· ἀλλὰ μὴ ἔχοντες τροφάς, ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς ληστείαν καὶ γεωργία τῶν πέριξ χωρῶν, ὀλίγοι μόνον παραμένοντες εἰς τὴν πολιορκίαν, καὶ τούτου ἕνεκα οἱ Τρῶες ἠδυνήθησαν νὰ ἀντισταθῶσι δέκα ἔτη. Ἐνῷ ἂν οἱ πολιορκηταὶ εἶχον τροφὰς καὶ ἔμενον πάντοτε ἠθροισμένοι, ἤθελον κυριεύσει τὴν Τροίαν πολὺ ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον.

Ἀλλά, ἐπιφέρουσιν ἄλλοι, διότι ἀφῃρέθη οὕτω ἀπὸ τοῦ διηγήματος ἅπαν τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ ἔνδυμα, κατέστη ἆρά γε διὰ τοῦτο τὸ διηγούμενον βέβαιον, θετικόν, ἱστορικόν; Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν θεωρεῖ σήμερον ὡς βέβαια καὶ θετικὰ εἰμὴ ὅσα δύνανται νὰ κυρωθῶσι διὰ συγχρόνων μαρτύρων ἢ διὰ συγχρόνων μνημείων. Μνημεῖον ἀναγόμενον εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον καὶ ἀνατρέχον μέχρι τῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν οὗτος ἀποδίδεται, δὲν ὑπάρχει σήμερον, καὶ οὐδὲ ἐπὶ Θουκυδίδου ὑπῆρχεν. Ὁ μόνος τούτου μάρτυς ἦτο ὁ Ὅμηρος· ἀλλ' ὁ Ὅμηρος ἦτο πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μεταγενέστερος τῶν παρ' αὐτοῦ ὑμνηθέντων ἡρώων καὶ ἄθλων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπεκράτει γενικὴ πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον ὁμοίως εἰς ὅλας αὐτῶν τὰς μυθικὰς παραδόσεις. Καὶ ἔπειτα αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης ἔλαβεν, εἰς ἄλλας τινὰς περιστάσεις, ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ ὁπόσον ἐσφαλμέναι ἦσαν πολλάκις αἱ τοιαῦται γενικαὶ πεποιθήσεις.

Λ. χ. ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, γενικὴ πεποίθησις ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις ὅτι πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἀκμάσαντος τυράννου Πεισιστράτου ἦτο ὁ Ἵππαρχος καὶ ὄχι ὁ Ἱππίας· ἐνῷ ὁ Θουκυδίδης, ἐξετάσας ἀνθρώπους οἵτινες ἠδύναντο νὰ γνωρίσωσι προσωπικῶς τοὺς παῖδας τοῦ Πεισιστράτου, καὶ πρὸς τούτοις στήλην ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀναφέρουσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἀπέδειξεν, ὅτι πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ τυράννου ἦτο ὁ Ἱππίας καὶ ὄχι ὁ Ἵππαρχος. Ἐξ οὗ γίνεται πρόδηλον ὅτι καὶ περὶ πραγμάτων ὄχι παλαιῶν, ἠδύναντο νὰ ἐπικρατῶσιν ἡμαρτημέναι γενικαὶ πεποιθήσεις. Ἄρα ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, ὅπως διηγεῖται αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης, εἶναι μὲν πιθανός· ἴσως ἐγένετο τῷόντι· ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γεγονὸς βέβαιον καὶ ἀναμφισβήτητον, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο δὲ τόσῳ ὀλιγώτερον, ὅσῳ ἄπειροι διαφωνίαι ἐπικρατοῦσι περὶ τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἀποδίδεται. Ὁ Ἡρόδοτος ὅστις ἤκμασε μικρὸν πρὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἐν τῇ αὐτῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, προσδιορίζει που τὸ γεγονὸς τοιουτοτρόπως, ὥστε οἱ Γάλλοι χρονολόγοι, οἵτινες ἐδέχθησαν τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀνάγουσι τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας εἰς τὸ 1270 ἔτος πρὸ Χριστοῦ· ἂν καὶ ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἀντιφάσκει ἀλλαχοῦ δὶς εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ πρώτου χωρίου. Κατὰ δὲ τὸν Πάριον χρονολογικὸν πίνακα, τὸν ἀνευρεθέντα εἰς Σμύρνην, κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα, τὸ γεγονὸς μετατίθεται εἰς τὸ 1209 ἔτος· κατὰ δὲ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρονολόγους, Ἐρατοσθένην καὶ Ἀπολλόδωρον, εἰς τὰ ἔτη 1184 ἢ 1183. Καὶ ἄλλοι δὲ πλεῖστοι, οἷον ὁ Ἔφορος, ὁ Φανίας, ὁ Τίμαιος, ὁ Κλείταρχος, ὁ Δοῦρις, ὁ Καλλίμαχος, ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἰσοκράτης, ἔχουσιν ἕκαστος ἰδίαν, καὶ ἐνίοτε διπλῆν ἢ τριπλῆν χρονολογίαν· ἐξ ὧν ἡ μὲν τοῦ Τιμαίου ἀνατρέχει μέχρι τοῦ 1343 πρ. Χρ., ἡ δὲ τοῦ Δημοκρίτου καταβαίνει μέχρι τοῦ 1150· ὥστε ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ εἶναι 200 περίπου ἐνιαυτῶν, ἡ δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀμφιβολία περὶ τοῦ πότε συνέβη ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, προστιθεμένη εἰς τὴν ἔλλειψιν παντὸς κύρους, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἐνισχύῃ τὴν ἀμφιβολίαν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, περὶ τοῦ ἄν ποτε συνέβη ὁ πόλεμος οὗτος.

Συμβαίνει δὲ ἐνταῦθα καὶ ἄλλο ἀτόπημα. Περὶ ὅλων σχεδὸν τῶν γεγονότων, τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους ὑπάρχουσι διπλαῖ καὶ τριπλαῖ παραδόσεις· οἱ δὲ ἑρμηνευταὶ παραδί-

χονται συνήθως μίαν ἐξ αὐτῶν, ἐνῷ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Γρότε, εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὅσῳ ἀξιόπιστος εἶναι ἡ μία παράδοσις, τόσῳ καὶ ἡ ἄλλη, ἡ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἐκλογὴ εἰμπορεῖ νὰ ἦναι ἔργον ὀρέξεως, ἀλλ' ὄχι κρίσεως ἱστορικῆς. Περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ἐπικρατεστάτη ἦτο βεβαίως ἡ παράδοσις ἡ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου μὲν ὑμνηθεῖσα, γυμνωθεῖσα δὲ τῆς ποιητικῆς αὐτῆς πορφύρας ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου· ἐπὶ τοσοῦτον ἐπικρατεστάτη, ὥστε ἅμα τις ἀποφασίσῃ νὰ ἐκθέσῃ ὡς ἱστορίαν τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, δὲν τολμᾷ εἰμὴ ταύτην τὴν παράδοσιν νὰ ἀκολουθήσῃ. Ἀλλ' ὅμως καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ὅστις διὰ τὴν μεγάλην φήμην τοῦ ὁμηρικοῦ ποιήματος καὶ τὴν κοινὴν πεποίθησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἶναι ἓν τῶν ὀλιγώτερον ἀμφισβητηθέντων ἱστορημάτων τῶν μυθικῶν χρόνων, καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ὑπῆρξαν ἕτεραί τινες διαμορφώσεις τῆς παραδόσεως ὧν ἡ παραδοξοτέρα εἶναι ἡ τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου. Κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστόν, τὰ πράγματα συνέβησαν ὅλως διόλου ἄλλως παρ' ὅ,τι ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου· ὁ Πάρις ἦτο νόμιμος τῆς Ἑλένης σύζυγος· ὁ Ἕκτωρ ἐφόνευσε τὸν Ἀχιλλέα, οἱ δὲ Ἕλληνες, μὴ δυνηθέντες νὰ κυριεύσωσι τὴν Τροίαν, ὑπεχώρησαν κατῃσχυμμένοι. Ἀξιοῖ δὲ ὁ Δίων ὅτι στηρίζεται εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων (12) ὁμοίως καὶ ὁ Ἡρόδοτος, διαφωνῶν περί τινα πρὸς τὸν Ὅμηρον, φέρει μάρτυρας τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς.

---

12). Τὰ ὑπὸ τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου περὶ τοῦ προκειμένου λεγόμενα ἔχουσιν ἀκριβέστερον ὡς ἑξῆς: Ὁ Δίων ἐν τῷ ΙΑ αὐτοῦ λόγῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «*Τρωϊκῷ, ὑπὲρ τοῦ Ἴλιον μὴ ἁλῶναι*», λαλῶν πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς ἐπ' αὐτοῦ Ἰλίου ζητεῖ νὰ δείξῃ ὅτι ὄχι μόνον ἡ Ἴλιος δὲν ἑάλω ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ὅτι καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου καὶ ἰδίως τὰ περὶ τῆς ἀπιστίας τῆς Ἑλένης λεγόμενα ἦσαν ἀνακριβῆ. Ὁ Δίων ἐν Ὀνούφει τῆς Αἰγύπτου γενόμενος ἤκουσε παρά τινος τῶν ἐνταῦθα ἱερέων τὴν ἀληθῆ ἱστορίαν τῶν γενομένων. Ὁ ἱερεὺς οὗτος, καὶ ἄλλα μὲν πολλὰ κατεγέλα τῶν Ἑλλήνων «ὡς οὐδὲν εἰδότων ἀληθὲς περὶ τῶν πλείστων» καὶ ὅτι «Τροίαν τέ εἰσι πεπεισμένοι ὡς ἁλοῦσαν ὑπὸ Ἀγαμέμνονος, καὶ ὅτι Ἑλένη συνοικοῦσα Μενελάῳ ἠράσθη Ἀλεξάνδρου». Ἡ ἀληθὴς ἱστορία τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου κατὰ τὸν Αἰγύ-

Ἀλλὰ τὸ μέγιστον κατὰ τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας τῶν μυθικῶν παραδόσεων ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι, ἀφαιροῦσα τὸ ποιητικὸν αὐτῶν κόσμημα, δὲν δίδει μὲν ὡς ἐκ τούτου εἰς αὐτὰς τὴν ἱστορικὴν βεβαιότητα, διαστρέφει δὲ τὴν ἔποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν αὐτάς. Τῳόντι, οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον ὄχι οἷον ἐπὶ τὸ θετικώτερον ἱστόρησεν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης ὡς γεγονὸς δηλαδὴ καθαρῶς ἀνθρώπινον, ἀλλὰ οἷον παρέστησεν αὐτὸν ὁ Ὅμηρος, ἤτοι ὡς γεγονὸς γιγαντώδους τινὸς παρελθούσης ἐποχῆς,

---

πτιον ἱερέα εἶχεν ὡς ἑξῆς : Τυνδάρεως ὁ σοφὸς καὶ μέγιστος βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, ἀφοῦ τὴν μίαν τῶν δύο θυγατέρων αὐτοῦ, τὴν Κλυταιμνήστραν, ἔδωκεν εἰς γάμον εἰς τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα τῶν Μυκηνῶν Ἀτρείδην Ἀγαμέμνονα, ἠρνήθη νὰ δώσῃ τὴν ἑτέραν, τὴν ἐπὶ κάλλει περιβόητον καὶ ὑπὸ πολλῶν μνηστήρων ἐκ τῆς παιδικῆς ἔτι ἡλικίας ζητουμένην Ἑλένην, εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγαμέμνονος Μενέλαον· διότι πολλοὶ ἦσαν οἱ μνηστῆρες τῆς Ἑλένης, ἐν οἷς ὁ Διομήδης, ὁ Ἀντίλοχος, ὁ Ἀχιλλεύς, τοὺς ὁποίους δὲν ἤθελε νὰ παροργίσῃ καθ' ἑαυτοῦ καὶ νὰ προκαλέσῃ πόλεμον ἐμφύλιον ἐν Ἑλλάδι. Διὰ τοῦτο μεταξὺ τῶν πολλῶν μνηστήρων προὐτίμησε τὸν ξένον Ἀλέξανδρον, τὸν ἐκ Τροίας ἐλθόντα υἱὸν τοῦ Πριάμου, καὶ νομιμώτατα γήμαντα τὴν Ἑλένην, ἥτις μετ' αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς Τροίαν καὶ μετὰ μεγάλων τιμῶν καὶ θυσιῶν καὶ εὐχῶν ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Πριάμου καὶ τοῦ Ἕκτορος. Οἱ ἐν Ἑλλάδι μνηστῆρες τῆς Ἑλένης ὠργίσθησαν σφόδρα ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ὁ δὲ Ἀγαμέμνων, μένεα πνέων διὰ τὴν πρὸς τὸν οἶκον αὐτοῦ περιφρόνησιν καὶ διότι ἐφοβεῖτο μήπως ὁ Ἀλέξανδρος ὡς γαμβρὸς τοῦ Τυνδάρεω, καὶ ἄλλως εἰς ἰσχυρὸν ἀνήκων ἡγεμονικὸν οἶκον, ζητήσῃ νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν ἐν Ἑλλάδι, ἐπωφεληθεὶς τὴν τῶν ἄλλων μνηστήρων δυσαρέσκειαν ἐκίνησε πάντας κατὰ τῆς Τροίας καὶ ἐπεχείρησε τὸν μέγαν πόλεμον. Οὗτος μέχρι μὲν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος γενομένης κατὰ τῶν πλοίων τῶν Ἀχαιῶν ἐπιθέσεως ἐγένετο, ὡς περίπου περιγράφεται ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως· τὰ δὲ μετὰ ταύτην ὡ ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς ποιήσεως, τὰ Πατρόκλεια, ὁ φόνος τοῦ Ἕκτορος καὶ ἡ ἅλωσις τοῦ Ἰλίου εἶναι πλάσματα τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν. Τὸ δ' ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν νεῶν ἐπίθεσιν τοῦ Ἕκτορος ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ σωτηρίας ἠμύνατο γενναίως ἐναντίον τῶν Τρώων φονεύσας πολλούς, ἐν οἷς καὶ τὸν Σαρπηδόνα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος. Καὶ οἱ μὲν Αἴαντες κατώρθωσαν νὰ διασώσωσι τὸ σῶμα τοῦ ἥρωος, ἀλλ' ὁ Ἕκτωρ ἠδυνήθη νὰ συλήσῃ τὰ ὅπλα αὐτοῦ, ἅπερ ἐνδυσάμενος, ὄντα ἐπίσημα, «ἔκτεινέ τε καὶ ἐδίωκε μέχρι θαλάσσης, νὺξ δὲ ἐπιγενομένη ἀφείλετο μὴ πάσας ἐμπρῆσαι τὰς ναῦς»· οὕτω δὲ κατώρθωσαν οἱ Ἀχαιοὶ νὰ ἀποπλεύσωσιν ἐπὶ τῶν ὑπολειπομένων νεῶν κατησχυμμένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα.

τῆς ὁποίας τὰ συμβεβηκότα διεξήγοντο εἰς τὸ μεταίχμιον οὕτως εἰπεῖν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τινὲς μὲν τῶν θνητῶν, περιβεβλημένοι ἀρετὴν ἐξαισίαν καὶ δύναμιν ὑπερβάλλουσαν, μετεωρίζοντο εἰς τὴν ἀνωτάτην περιωπὴν τῶν ἡμιθέων ἡρώων, οἱ δὲ θεοὶ δὲν ἀπηξίουν νὰ ἀναστρέφωνται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὑπερανθρώπου ἐκείνου γένους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Ὅμηρος ζωγραφεῖ ἐποχήν τινα προαιώνιον, ἧς αἱ περιπέτειαι ὑπερέβαινον τοὺς ἠθικοὺς καὶ ὑλικοὺς νόμους τῆς μεταγενεστέρας ἀνθρωπίνης ἐποχῆς· κόσμον ἱερὸν ἅμα καὶ πολιτικόν, τὸν ὁποῖον ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ εὐλαβεῖτο, ὡς περιέχοντα τὰς θρησκευτικὰς ἀρχὰς ὅλων τῶν ἐθνικῶν αὐτῆς δοξασιῶν καὶ εἰς τοῦ ὁποίου τὴν πραγματικὴν ὕπαρξιν ἐπίστευεν, ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ναὶ μὲν ὑπῆρχον ἤδη ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐποχῆς ἄνθρωποί τινες, φιλόσοφοι, ἱστορικοί, οἵτινες καθὼς δὲν ἐπίστευον εἰς τὸ καθαρῶς θρησκευτικὸν μέρος τῶν μυθευμάτων, δὲν ἐπίστευον οὐδὲ εἰς ταῦτα τὰ ἱστορικὰ ἅμα καὶ θρησκευτικὰ μυθεύματα· ἄνθρωποι ὁποῖοι ὑπάρχουσι παντοῦ καὶ πάντοτε. Ἀλλ' ὅτι ἡ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ἐπίστευεν εἰς τὸν ὁμηρικὸν ἐκεῖνον κόσμον, ἐξάγεται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξειργάσθησαν τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οἱ λυρικοὶ καὶ οἱ τραγικοὶ ποιηταί. Οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐκαινοτόμησαν μὲν πολλάκις περὶ τὰ καθέκαστα, ἔδωκαν μὲν εἰς τὸ μύθευμα νέον μέχρι τινὸς ἠθικὸν χαρακτῆρα, ἐν γένει ὅμως περιεστρέφοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐντὸς τῶν μέτρων τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου, οὐδέποτε καταβιβάζοντες τὸ ἀντικείμενον μέχρι τῶν ἀναλογιῶν τοῦ περὶ αὐτοὺς θετικοῦ βίου, καὶ ἰδίως παραδεχόμενοι πάντοτε τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἑλένης, τῆς θυγατρὸς μὲν τοῦ Διός, ἀδελφῆς δὲ τῶν Διοσκούρων, τὴν μικτὴν σύμπραξιν τῶν θεῶν, τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, τὴν κολοσσικὴν δύναμιν καὶ τοὺς ἄθλους τῶν κυριωτάτων ἡγεμόνων, τοὺς μακροὺς ὑπερβολικοὺς ἀγῶνας εἰς οὓς καθυπεβλήθησαν οἱ κατακτηταί, καὶ τὴν τιμωρήσασαν τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν Νέμεσιν. Ἂν τὸ μέγα κοινὸν ἐθεώρει πάντα ταῦτα ὡς καθαροὺς μύθους, ὡς μηδέποτε ὑπάρξαντα πράγματα, τὰ ἔργα τῶν λυρικῶν καὶ τῶν τραγικῶν ποιητῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσωσι τὴν ἐντύπωσιν, τὴν συγκίνησιν, τὴν κατάνυξιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένουν εἰς αὐτό. Ἄρα τὸ μέγα κοινὸν καὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων,

ἐπίστευεν εἰς τὸ γιγαντῶδες, εἰς τὸ ὑπεράνθρωπον ἐκεῖνο παρελθὸν τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου· ἄρα ἡ περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου διήγησις, ὅπως ἐζωγράφησεν αὐτὸν ὁ Ὅμηρος, παρίστησιν εἰς ἡμᾶς τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας καί τινας τῶν ἠθικῶν χαρακτήρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, προσέτι δὲ καταδεικνύει τὴν ἐπιρροὴν τῶν περὶ τοῦ γεγονότος ἐκείνου παραδόσεων εἰς ὅλον τὸν ἑλληνικὸν βίον· ὅ ἐστι διδάσκει πράγματα βέβαια καὶ διὰ τοῦτο ἄξια τῆς ἱστορίας. Ἡ δὲ περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου διήγησις, ὅπως ἐφιλοσόφησε περὶ αὐτοῦ ὁ Θουκυδίδης, δὲν διδάσκει εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀτομικὴν γνώμην τοῦ μεγάλου τούτου ἱστορικοῦ, ἥτις οὔτε παράδοσις εἶναι οὔτε ἱστορία. Ἐνὶ λόγῳ αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δὲν ἔχουσιν ὑπόστασίν τινα εἰμὴ ἐνόσῳ φέρουσι τὸ μυθικὸν αὐτῶν κόσμημα· καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐνθυμίζουσι κατὰ τοῦτο τὰς πομφόλυγας τὰς ὁποίας οἱ παῖδες σχηματίζουσι διὰ τοῦ σάπωνος. Ἡ πομφόλυξ δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐνόσῳ φέρει τὸ διαφανὲς αὐτῆς περίβλημα· τότε ἔχει ποικίλα καὶ ζωηρὰ χρώματα, σχῆμα, σῶμα, κίνησιν· ἅμα ὅμως θελήσητε νὰ γυμνώσητε αὐτὴν τοῦ ἐλαφροτάτου αὐτῆς ἐνδύματος, διὰ νὰ ἴδῆτε τί περιέχεται ἐν αὐτῷ, διαλύονται ἀμέσως καὶ χρώματα, καὶ σχῆμα, καὶ σῶμα, καὶ κίνησις, καὶ δὲν βλέπετε τίποτε ἐμπρός σας. Τοιοῦτό τι πάσχουσι καὶ αἱ μυθικαὶ παραδόσεις, ἅμα ἀφαιρέσητε τὸ μυθικὸν αὐτῶν κόσμημα· ἐκλείπει μὲν ὁ μῦθος, δὲν προκύπτει δὲ ἱστορία.

Τρίτη καὶ τελευταία τάξις τῶν ἑρμηνευτῶν εἶναι οἱ ἑρμηνευταί, οἵτινες οὔτε μεταπλάττουσι τὸ ἀπίθανον τῶν μύθων ἐπὶ τὸ πιθανώτερον, οὔτε παραδέχονται ὡς γνησίαν ἱστορίαν τὸ πιθανὸν μέρος τῶν παραδόσεων· ἀλλά, θεωροῦντες τὰς παραδόσεις ὡς ἁπλῆν ἀφορμὴν εἰκασιῶν καὶ συμπερασμάτων, δημιουργοῦσιν, ἕκαστος διὰ τῶν εἰκασιῶν αὐτοῦ καὶ συμπερασμάτων, ἰδίαν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορίαν. Τὸ ἑρμηνευτικὸν τοῦτο σύστημα ἐπεκράτησε μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ· καὶ ἰδοὺ ἐπὶ παραδείγματος πῶς ἑρμηνεύει τὴν περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παράδοσιν.

Εἰς παναρχαίους τινὰς χρόνους, φυλαὶ συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας, τῶν ὁποίων ἐπιφανεστάτη ἦτο οἱ καλούμενοι Μινύαι, φαίνεται ὅτι κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ μέχρι τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Πύλου. Ἐξαιρέτως δὲ ἤκμασαν οἱ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας Μινύαι, τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξις καὶ

αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις θεωροῦνται ἀναμφισβήτητοι· διὸ θέλομεν ἄλλοτε λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πλειότερα περὶ αὐτῶν. Ταύτας λοιπὸν τὰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Μινυῶν εἰκονίζει, κατὰ τὸν σοφὸν Γερμανὸν Κ. Ο. Μύλλερον, περὶ ἡ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παράδοσις (13). Αἱ ἀποικίαι τὰς ὁποίας οἱ Μινύαι ἵδρυσαν, ἢ τὰ μέρη ὅπου περιῆλθον εἰς πολεμίας ἢ φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐγχωρίους, ἀνεφέρθησαν ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς τόποι εἰς οὓς ἀπέβησαν οἱ Ἀργοναῦται. Αἱ χῶραι πρὸς τὰς ὁποίας ἔπλευσαν κατὰ πρῶτον οἱ Μινύαι ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ αἱ νῆσοι αἱ κείμεναι εἰς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν μέρος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἔμπροσθεν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἔπειτα δὲ τὰ παράλια τῆς Προποντίδος καὶ τῶν δύο αὐτῆς πορθμῶν· ὅθεν πιθανῶς ταύτας μόνας τὰς χώρας ἀνέφερε κατ' ἀρχὰς ἡ παράδοσις. Διότι αἱ θαλασσοπορίαι τῶν Μινυῶν δὲν ὑπερέβαλον τὴν εἴσοδον τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἢ ἂν προεχώρησαν περαιτέρω, περιωρίσθησαν εἰς μόνην τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν· ἡ δὲ μέχρι Κολχίδος παράτασις τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν, εἶναι μεταγενεστέρα. Τοιαύτη εἶναι ἐν συνόψει ἡ ἑρμηνεία τοῦ σοφοῦ Γερμανοῦ, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησεν ὡς τὴν πιθανωτέραν τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκασιῶν καὶ ὁ Ἄγγλος Κόννοπ Θίρλουαλλ, ὅστις ἔγραψε μικρὸν πρὸ τοῦ Γρότε (ἀπὸ τοῦ 1835 μέχρι τοῦ 1844) ὀκτάτομον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πλείστου λόγου ἀξίαν, κατεκρίθη ὅμως ὡς παραδεχθεὶς πολλάκις πέραν παντὸς μέτρου τὰς αὐθαιρέτους τῶν Γερμανῶν ἑρμηνείας. Ἰδίως δέ, ὡς προείπομεν, παρεδέχθη καὶ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος, ὡς πιθανωτέραν πάσης ἄλλης. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη εἶναι τῳόντι πιθανή· ἀλλὰ πᾶν τὸ πιθανὸν δὲν εἶναι καὶ βέβαιον. Ἱστορία δὲ εἶναι ἡ ἀπομνημόνευσις γεγονότων βεβαίων, ὄχι μόνον πιθανῶν· καὶ ἅμα περιλάβῃ ὅλα τὰ πιθανά, παύει τοῦ νὰ ἦναι ἱστορία. Ἡ ἀνὰ χεῖρας ἑρμηνεία τροπολογεῖ πρὸ πάντων οὐσιωδῶς

---

13) Δύο πρὸ πάντων ἦσαν ἐν Ἑλλάδι τὰ κυριώτατα κέντρα τῶν Μινυῶν, ἡ νοτιανατολικὴ Θεσσαλία καὶ ἡ Βοιωτία, ἡ Ἰωλκὸς καὶ ὁ Ὀρχομενός. Ἀκριβῶς δὲ ὁ Ἀργοναυτικὸς μῦθος περιστρέφεται περὶ τὰ δύο ταῦτα κέντρα, καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ μύθου τούτου, τὸ περὶ τοῦ Ἀθάμαντος, Ἰνοῦς, Φρίξου καὶ Ἕλλης καὶ τοῦ *χρυσοῦ δέρατος* ἀναφέρεται εἰς τὸν *Ὀρχομενόν*, τὸ δὲ δεύτερον, τὸ τῆς στρατείας, εἰς τὴν *Ἰωλκόν*.

τὴν παράδοσιν. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει μίαν μόνην ἐπιχείρησιν, ἡ δ' ἑρμηνεία ἀξιοῖ ὅτι ἡ παράδοσις παρίστησι σειρὰν πολλῶν ἐπιχειρήσεων, γενομένων ἐπὶ πολλὰς γενεάς· τοῦτο εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, πιθανόν· ἀλλ'οὐδὲν ἧττον ἡ μὲν παράδοσις ἀναφέρει ἕνα μόνον πλοῦν, ὁ δὲ ἑρμηνευτὴς οὐδεμίαν ἄλλην παραθέτει μαρτυρίαν, ἐκτὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης. Πρὸς τούτοις ὁ ἑρμηνευτὴς ὑποθέτει ὅτι ἡ ἀρχικὴ παράδοσις δὲν ἀνέφερεν εἰμὴ τὰς μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου χώρας· πιθανὸν καὶ τοῦτο· ἀλλ' ὅμως ὁ Ἡσίοδος μνημονεύει τῆς ἀπὸ Κολχίδος ἐπανόδου τῶν Ἀργοναυτῶν, ἄλλην δὲ ἀρχαιοτέραν τοῦ Ἡσιόδου μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν (14). Καὶ ἔπειτα ἂν ὁ μέχρι Κολχίδος πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν προσετέθη βραδύτερον, δηλαδὴ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐγνώρισαν τὰς χώρας ταύτας, διατὶ τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως περιέχει μυθωδεστάτας γεωγραφικὰς εἰδήσεις;

---

14) Ὁ Ὅμηρος γινώσκει τὴν Ἀργοναυτικὴν στρατείαν ὡς πρὸς τὸν ἀρχῆθεν πυρῆνα τοῦ μύθου, ἀλλ'ἄνευ οὐδεμιᾶς γεωγραφικῆς ὑποστάσεως ἢ οἱασδήποτε ἀναφορᾶς πρὸς ὀνόματα γεωγραφικὰ ἐκ τῶν ἱστορικῶν χρόνων γνωστά. Οὔτε Ἰωλκός, οὔτε Εὔξεινος Πόντος, οὔτε Κολχίς, οὔτε Ὀρχομενός, οὐ Φρίξος οὐδ' Ἕλλη, οὐδὲ χρυσοῦν δέρας εἰσὶν αὐτῷ γνωστά. Ἐν τῷ Ὁμηρικῷ μύθῳ τῷ ἐκτιθεμένῳ ἐν Ὀδ. Μ. 59—110 ἀναφέρονται ἁπλῶς αἱ «πλαγκταὶ πέτραι», ἡ «Ἀργὼ πᾶσι μέλουσα», ὁ Ἰάσων, καὶ ὁ Αἰήτης. Αἱ *Πλαγκταὶ πέτραι* εἰσὶ «*πέτραι ἐπηρεφέες*, προτὶ δ' αὐτὰς κῦμα μέγα ῥοχθεῖ κυανώπιδος Ἀμφιτρίτης». *Πλαγκταὶ* καλοῦνται αἱ πέτραι αὗται ὑπὸ τῶν μακάρων θεῶν. Ἐντεῦθεν

«τῇ μέν τ' οὐδὲ *ποτητὰ παρέρχεται* οὐδὲ πέλειαι
τρήρωνες, ταί τ' ἀμβροσίην Διῒ πατρὶ φέρουσιν,
ἀλλά τε καὶ τῶν αἰὲν ἀφαιρεῖται *λὶς πέτρη*...
. . . .
Τῇ δ' οὔ πώ τις νηῦς φύγεν ἀνδρῶν, ἥτις ἵκηται,
ἀλλά θ' ὁμοῦ πίνακάς τε νεῶν καὶ σώματα φωτῶν
κύμαθ' ἁλὸς φορέουσι πυρός τ' ὀλοοῖο θύελλαι».

Καὶ ὅμως καὶ καθ' Ὅμηρον διὰ τῶν πετρῶν τούτων

οἴη δὴ κείνη γε παρέπλω ποντοπόρος νηῦς,
Ἀργὼ πᾶσι μέλουσα, παρ' Αἰήταο πλέουσα.
καί νύ κε τὴν ἔνθ' ὦκα βάλεν μεγάλας ποτὶ πέτρας,
ἀλλ' Ἥρη παρέπεμψεν, ἐπεὶ φίλος ἦεν Ἰήσων.

Τῶν δύο τούτων σκοπέλων ὁ μὲν ὑψοῦται, κατὰ τὸν ποιητήν, μέχρι οὐρανοῦ, καὶ ἡ ὀξεῖα αὐτοῦ κορυφὴ καλύπτεται διηνεκῶς ὑπὸ νεφέλης κυανῆς

Ἡ δὲ τοιαύτη τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος παραδόσεως ἑρμηνεία, ὡς στηριζομένη εἰς μόνην τοῦ γράφοντος τὴν εἰκασίαν, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ ἑρμηνείας ἄλλας, μὴ στηριζομένας ὁμοίως εἰμὴ εἰς τὴν εἰκασίαν τοῦ γράφοντος. Τῳόντι, ἕτερος Γερμανός, ὁ Βεϊχέρτιος, φρονεῖ, ὅτι τὸ χρυσόμαλλον δέρας σημαίνει τοὺς θησαυροὺς τοῦ Φρίξου ἤτοι τοῦ υἱοῦ τοῦ ἐν Ὀρχομενῷ βασιλέως Ἀθάμαντος· ὁ Φρίξος φεύγει μετὰ τῶν θησαυρῶν τούτων, δι' οἱανδήποτέ τινα ἄδηλον αἰτίαν, εἰς Κολχίδα, ὅπου κατὰ τὸ βάρβαρον ἔθος τοῦ τόπου φονεύεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως Αἰήτου. Τὴν δὲ ἀγγελίαν τοῦ κακουργήματος τούτου φέρουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Αἰολίδαι, οἵτινες ἔχουσιν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Κολχίδος, καίτοι οὗτοι ἦσαν τοσοῦτον ἄγριοι· καὶ τότε οἱ ἥρωες ἐπιβιβάζονται, οὐχὶ ἐπὶ ἑνὸς πλοίου, ἀλλὰ ἐπὶ ὁλοκλήρου στόλου, διὰ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ Φρίξου καὶ νὰ ἀναλάβωσι τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη τροπολογεῖ ὁμοίως ὄχι ὀλίγον τὴν παράδοσιν· ἀντὶ ἑνὸς πλοίου, ὑποθέτει στόλον ὁλόκληρον· καὶ

οὐδέποτε δὲ οὔτε κατὰ τὸ θέρος, οὐδὲ ἐν καιρῷ ὀπώρας γίνεται ἐνταῦθα αἰθρία· εἶναι δὲ τοσοῦτον δυσανάβατος ἡ πέτρα ὡς ἐκ τῆς λειότητος «περιξεστῇ ἐικυῖα» ὥστε

οὐδέ κεν ἀμβαίη βροτὸς ἀνὴρ οὐδ' ἐπιβαίη,
οὐδ' εἴ οἱ χεῖρές τε ἐείκοσι καὶ πόδες εἶεν.

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σκοπέλου τούτου ὑπάρχει σπήλαιον σκοτεινόν, ἔνθα οἰκεῖ ἡ Σκύλλα «δεινὸν λελακυῖα», ἧς ἡ φωνή, «ὅση σκύλακος νεογιλῆς», αὐτὴ δὲ ἡ Σκύλλα εἶναι τέρας κακόν, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐμπνεύσει φόβον καὶ εἰς ἕνα θεόν. Ὁ ἄλλος σκόπελος εἶναι χθαμαλώτερος

τῷ δ' ὑπὸ δῖα Χάρυβδις ἀναρροιβδεῖ μέλαν ὕδωρ·
τρὶς μὲν γάρ τ' ἀνίησιν ἐπ' ἤματι, τρὶς δ' ἀναρροιβδεῖ.

Τὰς πλαγκτὰς ταύτας πέτρας διῆλθεν ἡ ναῦς τοῦ Ὀδυσσέως (Ὀδ. Μ. 234—260) ἐν μέσῳ φοβερωτάτων κινδύνων καὶ παθημάτων, ὁπότε

. . . . ἀμφὶ δὲ πέτρη
δεινὸν ἐβεβρύχειν, ὑπένερθε δὲ γαῖα φάνεσκεν
ψάμμῳ κυανέη. . . . . .

Ἓξ ἄριστοι τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσέως ἡρπάγησαν ὑπὸ τῆς Σκύλλης καὶ κατεβροχθίσθησαν οἰκτρῶς. Ἀλλ' ὁ Ὀδυσσεὺς κατώρθωσε νὰ διέλθῃ σῶος τὸ στενὸν μετὰ τῶν συντρόφων.

Ἐκ τῶν εἰρημένων νοεῖται ὅτι αἱ πλαγκταὶ πέτραι τοῦ Ὁμήρου, (αἱ οὕτω καλούμεναι, κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ὁμήρου, διότι προσπελάζονται ἀλλήλαις συμπίπτουσαι καὶ συγκρούονται πελάζουσαι) εἰσὶν αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς ὕστερον ὑπὸ τῶν τραγικῶν ἰδίως ποιητῶν Συμπληγάδας ἢ συνδρομάδας κα-

ὑποθέτει τὸν Φρίξον φονευθέντα ὑπὸ τοῦ Αἰήτου, ἐνῷ κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐξεναντίας ὁ Αἰήτης ὑπεδέχθη φιλοφρόνως τὸν Φρίξον καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Χαλκιόπην. Πάλιν δὲ ἄλλος Γερμανός, ὁ Πλάς, φέρει εἰς μέσον ἄλλην τινὰ ἰδίαν εἰκασίαν. Ὑποθέτει τὴν ἵδρυσιν ἀποικίας Φοινίκων ἐν Ὀρχομενῷ· ὑποθέτει ὅτι οἱ Φοίνικες οὗτοι ἐδιώχθησαν ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Μινυῶν· ὑποθέτει φήμην διαδοθεῖσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν, ὅτι συναπήγαγον ἀπείρους θησαυρούς· ὑποθέτει ὅτι οἱ Φοίνικες ἀπῆλθον εἰς τὰς πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικὸν μέρος τῆς γῆς κειμένας χώρας, καὶ ὑποθέτει ὅτι οἱ Μινύαι ἐπεχείρησαν διαφόρους θαλασσοπορίας, διὰ νὰ εὕρωσι καὶ ληστεύσωσιν αὐτούς. Διατὶ ὅμως ἄλλος νὰ μὴ ὑποθέσῃ ἄλλα καὶ ἄλλος ἄλλα ἐπ' ἄπειρον. Αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δύνανται τοιουτοτρόπως νὰ ἀλλοιῶνται καὶ νὰ τροπολογῶνται ἀκαταπαύστως, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς εὑρέσεως τῆς ἀληθοῦς τῶν μυθικῶν χρόνων ἱστορίας, ἥτις ποτὲ δὲν θέλει εὑρεθῆ· ἀπαραλλάκτως καθώς, ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, οἱ λεγόμενοι ἀλχημικοὶ ἠγωνίζοντο διὰ τῆς μεταποιήσεως τῶν μετάλλων, νὰ ἐπιτύχωσι τὴν κατασκευὴν χρυσοῦ, ὅστις ποτὲ δὲν κατεσκευάσθη.

λουμένας πέτρας τοῦ Ἀργοναυτικοῦ μύθου· ἀντιφάσκει δὲ πρὸς τὸν Ὁμηρικὸν μῦθον ὁ μῦθος, καθ' ὃν διελθούσης τῆς Ἀργοῦς τὰς πέτρας, κατέστη ἀσφαλὴς ὁ δι' αὐτῶν πλοῦς· διότι καθ' Ὅμηρον τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσέως διῆλθεν ἐν μέσῳ τῶν αὐτῶν πετρῶν, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ Ἀργὼ καὶ μετὰ τὴν Ἀργώ. Ἐκ τούτων λοιπὸν προκύπτει σαφῶς ὅτι ὁ πρῶτος πυρὴν τοῦ Ἀργοναυτικοῦ μύθου οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν ἄγνωστον τῷ Ὁμήρῳ Βόσπορον, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς τὸν Σικελικὸν πορθμόν, ἀλλὰ πρὸς μυθικόν τινα πορθμὸν ἐν τῇ πρὸς δυσμὰς ἢ τῇ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ὁμηρικοῦ κόσμου θαλάσσῃ (διότι αἱ θάλασσαι αὗται συγχέονται ἐν ταῖς πλάναις τοῦ Ὀδυσσέως ὡς θέλομεν ἰδεῖ περαιτέρω ἐν τῇ Ὁμηρικῇ γεωγραφίᾳ), ὃν ἡ φαντασία τῶν ἀνθρώπων, εἶτα δὲ καὶ ἡ ποίησις περιέβαλεν ὄψιν τρομερωτάτην· καὶ ἐκ τοῦ μύθου τούτου, ἱστορικώτερον μεταποιηθέντος βραδύτερον καὶ ἐφαρμοσθέντος εἰς τὰς περὶ ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Μινυῶν τῆς Ἰωλκοῦ καὶ τὰς ἄλλας τῶν Ὀρχομενίων Μινυῶν, περὶ Φρίξου καὶ Ἕλλης παραδόσεις, προέκυψεν ὁ Ἀργοναυτικὸς μῦθος ὁ παριστῶν τὸν Βόσπορον ὡς *πέτρας τὰς Συμπληγάδας* ἢ *συνδρομάδας*, ἡ δὲ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδις μετετέθησαν εἰς τὴν δύσιν, καὶ ὁ περὶ αὐτῶν λόγος ἐφηρμόσθη εἰς τὸν Σικελικὸν πορθμον. Ἄλλως παρ' Ὁμήρῳ πάντα τὰ μνημονευθέντα ταῦτα μυθικὰ ὀνόματα οὐδεμίαν

Ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης ὀφείλει βεβαίως πολλὰς χάριτας εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Γερμανίας ἄνδρας. Ἡ κριτικὴ αὐτῶν ἐπιστήμη, ὁσάκις ἠσχολήθη περὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρόνους περὶ τοὺς χρόνους δηλαδὴ τοὺς δεκτικοὺς κριτικῆς ἐπεξεργασίας, διώρθωσε πολλὰς πλάνας καὶ διηυκρίνησε πολλὰ πράγματα. Ἀλλ' ἅπασα τῶν ἀνδρῶν τούτων ἡ πολυμάθεια καὶ ἀγχίνοια, δὲν εἰμπόρεσε νὰ κάμῃ τὰ ἀδύνατα δυνατά, δὲν εἰμπόρεσε δηλαδὴ νὰ δημιουργήσῃ ἱστορίαν ἐκ μύθων. Ἡ ὀλίγη πρακτικὴ ὠφέλεια τῶν ἑρμηνειῶν τούτων ἀποδείκνυται μάλιστα διὰ τῶν ἀδιαλείπτων

ἔχουσι γεωγραφικὴν ὑπόστασιν καὶ ἔννοιαν. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον ἐν τῷ Ὁμηρικῷ περὶ Ἀργοῦς μύθῳ εἶναι, ὅτι ἡ Ἀργὼ τοῦ Ἰάσωνος παρῆλθεν ἀβλαβῶς τὰς Πλαγκτὰς «πλέουσα παρ' *Αἰήταο*», οὐχὶ πλέουσα πρὸς αὐτόν· ἐσώθη δὲ διότι ὁ Ἰάσων ἦτο ἀγαπητὸς τῇ Ἥρᾳ. Ἀλλὰ καὶ παρ' Ἡσιόδῳ ὁ μῦθος δὲν διαφέρει πολὺ τοῦ Ὁμηρικοῦ. Καὶ ὁ Ἡσίοδος δὲ (Θεογον. 992 -1002) δὲν γινώσκει οὔτε Φρίξον, οὔτε Ἕλλην, οὔτε Βόσπορον, οὔτε *Κολχίδα*. Τὸ μόνον ὅπερ εὑρίσκομεν ἐν αὐτῷ πλέον ἢ παρ' Ὁμήρῳ εἶναι ἡ Μήδεια, ὁ Μήδειος (υἱὸς τῆς Μηδείας) ὁ Πελίας καὶ ἡ Ἰωλκός· ἀλλ' ἐξ ἄλλου ὁ Ἡσίοδος δὲν γινώσκει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πλοίου (τῆς Ἀργοῦς), ὅπερ γινώσκει ὁ Ὅμηρος οὔτε τὰς πλαγκτὰς πέτρας, ἃς γινώσκει ὁ Ὅμηρος. Καὶ παρ' Ἡσιόδῳ, ὡς παρ' Ὁμήρῳ, τὸ κύριον τοῦ μύθου εἶναι ὁ παρ' *Αἰήταο* πλοῦς, οὐχὶ ὁ πρὸς τὸν Αἰήτην, τὸ κύριον δὲ τῆς στρατείας παρίσταται ἡ ἀγωγὴ τῆς *ἑλικώπιδος κούρης* (Μηδείας) γίνεται δὲ λόγος ἀορίστως καὶ περὶ τῶν στονοέντων ἀέθλων τοῦ Ἰάσονος τῶν ἐπιβληθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Πελίου, ἀλλ' οὐδεὶς γίνεται περὶ τοῦ χρυσοῦ δέρατος καὶ τοῦ Φρίξου λόγος. Ὁ Ὀρχομένιος μῦθος δὲν εἶχεν ἔτι συνδυασθῇ πρὸς τὸν τῆς Ἰωλκοῦ. Ἰδοὺ ὁ παρ' Ἡσιόδῳ μῦθος·

Κούρην δ' Αἰήταο διοτρεφέως βασιλῆος
Αἰσονίδης βουλῆσι θεῶν αἰειγενετάων
ἦγε παρ' Αἰήτεω, τελέσας στονόεντας ἀέθλους,
τοὺς πολλοὺς ἐπέτελλε μέγας βασιλεὺς ὑπερήνωρ
ὑβριστής, Πελίης, καὶ ἀτάσθαλος ὀβριμοεργός.
Τοὺς τελέσας ἐς Ἰωλκὸν ἀφίκετο, πολλὰ μογήσας
ὠκείης ἐπὶ νηὸς ἄγων ἑλικώπιδα κούρην
Αἰσονίδης, καί μιν θαλερὴν ποιήσατ' ἄκοιτιν
Καὶ ῥ' ἥγε δμηθεῖσα ὑπ' Ἰήσονι ποιμένι λαῶν
Μήδειον τέκε παῖδα· τὸν οὔρεσιν ἔτρεφε Χίρων
Φιλυρίδης, μεγάλου δὲ Διὸς νόος ἐξετελεῖτο.
(Περὶ Μηδείας ἰδιαιτέρως Θεογ. 1056—61).

αὐτῶν ἀντιφάσεων. Εἴδομεν λ.χ. ὅτι κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Κέκροψ ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὁ σοφὸς καὶ φιλέλλην Θείρσιος, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν παράδοσιν ταύτην, ἐπεχείρησεν ἐμβριθῆ ἐξέτασιν τοῦ ἀττικοῦ θρησκεύματος καὶ τῆς ἀττικῆς τέχνης, κατέδειξε πολλὴν τὴν ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων καὶ ἐνεργειῶν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς αἰγυπτίας Νείθ, τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ αἰγυπτίου Φθά, καὶ ἰδίως ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν φυσιογνωμίαν τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἀττικῶν νομισμάτων. Ἀλλ' ἰδοὺ ἕτερος πολυμαθὴς ἀνήρ, ὁ Ἔφφτερ, ὅστις, μετὰ βαθεῖαν συμπαραβολὴν τῶν χαρακτήρων καὶ ἐνεργειῶν τῆς αἰγυπτίας Νείθ καὶ τῆς ἑλληνίδος Ἀθηνᾶς, περιέρχεται εἰς τὸ ἀντίθετον συμπέρασμα, ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης ἔχει ἀρχὴν καθαρῶς ἑλληνικήν, καὶ ἀπορρίπτει ὅλως διόλου τὴν παράδοσιν, ὅτι ὁ Κέκροψ ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς ἐκπηγάσασαν ἐκ μόνης τῆς ἐσφαλμένης ἑρμηνείας χωρίου τινὸς τοῦ φιλοσόφου Πλάτωνος. Πολλοὶ ὁμοίως Γερμανοὶ ἐντελῶς ἀπέρριψαν τὴν παράδοσιν καθ' ἣν ὁ Δαναὸς ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὸ Ἄργος, καί, διὰ ποικίλων καὶ παραδόξων ἑρμηνειῶν, ἠγωνίσθησαν νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι τὸ περὶ Δαναοῦ καὶ τῶν πεντήκοντα αὐτοῦ θυγατέρων διήγημα δὲν προέκυψεν εἰμὴ ἐκ τοπικῶν τοῦ Ἄργους περιστάσεων, ἐνῷ ὁ Ἄγγλος Θίρλουαλλ φρονεῖ, ὅτι ὅλαι αὗται αἱ ἀπόπειραι ἀπέβησαν μάταιαι. Ἄλλοι πάλιν ἀποκρούουσι τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἀπὸ Φοινίκης καθόδου τοῦ Κάδμου εἰς Βοιωτίαν· ἀξιοῦσιν ὅτι ἀποικία Φοινίκων δὲν ἠδύνατο νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς μεσογείους Θήβας καὶ θεωροῦσι τὰ περὶ τοῦ Κάδμου διηγήματα, ὡς ὄντα ἐπιχωρίου καταγωγῆς. Ἀλλ' ἰδοὺ ἕτερος σοφός, ὁ Βέλκερ, ὅστις ἀγωνίζεται εὐφυέστατα νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Καδμεῖοι ἦσαν ἄποικοι Κρητῶν.

Οἱ ἑρμηνευταὶ λοιπὸν οὗτοι θεωροῦσι τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην χώραν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὡς χώραν δοριάλωτον, μεταχειρίζονται τὰ μυθικὰ διηγήματα, ὡς ἂν ταῦτα παρεδόθησαν εἰς διάκρισιν αὐτῶν, καί, ἄλλοτε μὲν οὐσιωδῶς τροπολογοῦντες αὐτά, ἄλλοτε δὲ ἐκ βάθρων ἀνατρέποντες, παρεισάγουσιν ἀντ' αὐτῶν τὰ πλάσματα τῆς εἰκασίας καὶ τῆς φαντασίας των. Ἀλλ' ἡ φαντασία δὲν εἶναι ἐκ τῶν δυνάμεων ἐκείνων τῆς ψυχῆς αἵτινες πρέπει νὰ πρωτεύωσιν εἰς

τὰ ἱστορικὰ διηγήματα. Ὁ γλαφυρότατος τῶν καθ' ἡμᾶς ἱστορικῶν, ὁ Ἄγγλος Μακώλαιϋ, ἔλεγε μὲν ὅτι καὶ ὁ ἱστορικὸς ἔχει χρείαν φαντασίας τινός, ἀλλὰ προσέθετεν ὅτι ἡ φαντασία αὕτη εἶναι πολὺ ταπεινοτέρα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας. Κατὰ τοῦτο, ὁ Θουκυδίδης διαφέρει τοῦ Ὁμήρου καὶ ὁ Πολύβιος διαφέρει τοῦ Εὐριπίδου, ὅσον ὁ ζωγράφος ὁ εἰκονίζων ὡρισμένα πρόσωπα διαφέρει τοῦ ζωγράφου τοῦ εἰκονίζοντος πρόσωπα ἰδανικά. Βεβαίως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ τὸ ἔργον δὲν περιορίζεται εἰς μηχανικὴν ἁπλῶς ἀπομίμησιν. Ἐὰν ἦναι ὄντως τεχνίτης, θέλει προτιμήσει τὰ μέρη τὰ ἐπιτηδειότερα νὰ δώσωσιν ἔννοιαν τοῦ ὅλου, θέλει προτάξει πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἰδίως χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον εἰκονίζει, καὶ θέλει διαθέσει τὸ φῶς καὶ τὴν σκιὰν εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστήσῃ ὅσον ἐνδέχεται πιστοτέραν τὴν ἐντύπωσιν. Ἀλλ' ἡ φαντασία αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω. Ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι νὰ κατασκευάζῃ νέους κόσμους. Τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ παραστήσῃ δὲν κεῖται ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, ἀλλὰ παραδίδεται εἰς αὐτὸν ἕτοιμον. Δὲν εἶναι ὄνειρον κάλλους καὶ μεγαλείου, ὁρατὸν εἰς μόνον τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πνεύματος, ἀλλὰ εἶναι πραγματικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον οὗτος δὲν κατεσκεύασε καὶ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τροπολογήσῃ. Οἱ ἑρμηνευταὶ ὅμως τῶν μυθικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος τροποποιοῦσιν ἀκαταπαύστως τὸ πρότυπον τὸ ὁποῖον ἔχουσι νὰ παραστήσωσι, κατασκευάζουσιν ἕκαστος νέον κόσμον. Τί ἠθέλομεν εἰπεῖ περὶ διαφόρων ζωγράφων, ὅλων ἐπιτηδειοτάτων τεχνιτῶν, ἀναλαβόντων νὰ ζωγραφήσωσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς πρόσωπον, ἐὰν ἡ εἰκὼν ἑκάστου ἐξ αὐτῶν οὐδόλως ὡμοίαζε τὴν εἰκόνα ἄλλου; Ἠθέλομεν εἰπεῖ ἀναμφιβόλως, ὅτι αἱ εἰκόνες αὗται εἰμποροῦν νὰ ἦναι ὅλαι ἔργα τέχνης ἐξαίσια, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν εἰμποροῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ὁποῖον εἶναι τὸ πρωτότυπον, τὸ ὁποῖον προέκειτο νὰ παραστήσωσι. Τοῦτο συμβαίνει εἰς τοὺς ἑρμηνευτὰς τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων· αἱ ἑρμηνεῖαι αὐτῶν εἰμποροῦν νὰ ἦναι πολυμαθέσταται καὶ εὐφυέσταται, ἀλλὰ τοσοῦτον διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε ἀπὸ οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν ὁποία τίς ἐστιν ἡ ἀληθὴς καὶ βεβαία ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων.

Τούτου ἕνεκα εὐλογώτερον ἔπραξε, νομίζομεν, ὁ Ἄγγλος Γεώργιος Γρότε, μηδεμίαν ἐπιχειρήσας ἑρμηνείαν τῶν μυθικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ ἐκθέσας αὐτὰς ὅπως ἔχουσιν εἰς τὰ μυθεύματα τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων, καὶ ὅπως ἐπιστεύοντο καὶ κατενοοῦντο ὑπ' αὐτῶν. Εἰς τοὺς ἀναγνώστας οἵτινες ἤθελον κατακρίνει τὸν ἱστορικόν, διατὶ δὲν βοηθεῖ αὐτοὺς νὰ διακρίνωσι τί τὸ ἀληθὲς καὶ τί τὸ μυθῶδες μέρος τῶν παραδόσεων τούτων, εἰς τοὺς ἀναγνώστας οἵτινες ἤθελον ἐρωτήσει αὐτὸν διατὶ δὲν ἀνασύρει τὸ παραπέτασμα ἵνα ἴδωσι τὴν ὄπισθεν αὐτοῦ κρυπτομένην εἰκόνα, ὁ Γρότε ἀπαντᾷ ὅπως ἀπήντησεν ὁ περίφημος Ἕλλην ζωγράφος Ζεῦξις εἰς ὁμοίαν ἐρώτησιν γενομένην παρ' ἀνθρώπων οἵτινες εἶδόν ποτε τὸ ἀριστοτέχνημα αὐτοῦ. «Τὸ ἐνώπιον ὑμῶν παραπέτασμα, εἶναι ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἐζωγράφησα.» Ὅ,τι σήμερον ἀναγινώσκομεν ὡς ποίησιν καὶ μῦθον, ἦτό ποτε ἡ μόνη γνησία καὶ δόκιμος ἱστορία τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἣν οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι καὶ νὰ ἀκούσωσιν ἀσμένως. Τὸ παραπέτασμα δὲν καλύπτει τίποτε, οὐδὲ ὑπάρχει ἀγχίνοια ἱκανὴ νὰ ἀνασύρῃ αὐτό. Αἱ παραδόσεις ἄρχονται, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ θεῶν, μεταβαίνουσιν ἔπειτα εἰς ἡμιθέους ἢ ἥρωας, καὶ τελευταῖον καταντῶσιν εἰς ἀνθρώπους. Τὸ περὶ θεῶν καὶ ἡμιθέων μέρος εἶναι ἀνεπίδεκτον ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας, διότι ἡ ἱστορία πραγματεύεται περὶ ἀνθρώπων, καὶ οὐχὶ περὶ ὑπερανθρώπων ὄντων. Ἡ δὲ ἱστορία, ἡ ἀσφαλής, ἡ βεβαία ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ὅπως σήμερον ἐννοοῦσι τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἄρχεται ἀφ' ἧς ἐποχῆς αἱ παραδόσεις παύουσι νὰ φέρωσιν εἰς μέσον θεοὺς καὶ ἡμιθέους, καὶ ἰδίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς αἱ καθαρῶς ἀνθρώπινοι ἤδη ἀποβᾶσαι αὗται παραδόσεις κυροῦνται πρὸς τούτοις διὰ συγχρόνων μαρτυριῶν καὶ μνημείων, ἤτοι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καὶ ῥητότερον ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ὡς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἀκριβέστερον ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου βιβλίου. Ταύτης δὲ τῆς γνώμης, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἦσαν καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχαίων. Ὁ ἱστορικὸς Ἔφορος, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐπρέσβευεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἄρχεται ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν· ὁμοίως οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ Καλλισθένης καὶ Θεόπομπος δὲν ἐθεώρουν ἄξια τῆς ἱστορίας τὰ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου

μυθεύματα. Ὁ περίφημος χρονολόγος Ἰούλιος Ἀφρικανός, ὁ ἀκμάσας ἐν ἀρχῇ τῆς τρίτης μ.Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἔλεγεν ὅτι «μέχρι μὲν Ὀλυμπιάδων οὐδὲν ἀκριβὲς ἱστόρηται τοῖς Ἕλλησι» καὶ ὅτι πολλὴ σύγχυσις καὶ ἀσυμφωνία ἐπικρατεῖ περὶ τῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης διηγημάτων. Ὁ δὲ σοφὸς Ρωμαῖος Μάρκος Τερέντιος Οὐάρρων, ὁ διαπρέψας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, διῄρει εἰς τρεῖς διακεκριμένας περιόδους, τοὺς πρὸ τῆς ἐποχῆς του χρόνους· τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπότητος μέχρι τοῦ πρώτου κατακλυσμοῦ, τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ἐντελῶς ἄγνωστον καὶ ἄδηλον· τὴν ἀπὸ τοῦ πρώτου κατακλυσμοῦ μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζε μυθικήν, διὰ τὰ περὶ αὐτῆς διηγούμενα μυθώδη πράγματα· τελευταῖον, τὴν ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος καὶ ἑφεξῆς, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζεν ἱστορικήν, διότι τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμβάντα ἀποτελοῦσιν ἤδη ἀληθῆ ἱστορίαν.

Ἕπεται ἆρά γε ἐκ τούτου ὅτι οὐδεμίαν ἀσφαλῆ ἔννοιαν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῆς τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος; Βεβαίως ὄχι. Μάταιον μὲν ἴσως εἶναι νὰ ἀναζητῶμεν τὰ κοσμογονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς θεογονίας καὶ οὐδέποτε ἴσως θέλομεν δυνηθῆ νὰ διακρίνωμεν τί τὸ μυθῶδες καὶ τί τὸ ἱστορικὸν μέρος τῶν ἡρωϊκῶν γενεαλογιῶν, ἄθλων καὶ ἐπιχειρήσεων· ἀλλὰ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὰ περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως αὐτοῦ κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Διὰ τῆς συγκρίσεως ἰδίως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πρὸς τὰς ἀσιανάς, ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἔφθασεν εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος κατήγοντο, καθὼς καὶ ὅλης τῆς ἄλλης Εὐρώπης οἱ κάτοικοι, ἐξ Ἀσίας, ἥτις, διὰ τὸν πολὺ ἀρχαιότερον αὐτῆς πολιτισμόν, τὸν μαρτυρούμενον διὰ μνημείων ἀναμφισβητήτων, θεωρεῖται ὡς ἡ κοινὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κοιτίς. Τὸ ἀνθρώπινον γένος ὑποδιαιρεῖται συνήθως, κατά τινας οὐσιώδεις διαφορὰς τοῦ χρώματος καὶ ἐν γένει τοῦ ἐξωτερικοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀνθρώπων, εἰς τρεῖς ἢ πέντε κεφαλαιώδεις φυλάς, ὧν πρωτεύει ἡ Καυκασική, ὄχι μόνον διὰ τὸ

κάλλος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς αὐτὴν ὑπάγονται τὰ ἔθνη, τὰ μάλιστα διαπρέψαντα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ Καυκασικὴ πάλιν φυλὴ ὑποδιαιρεῖται, κατά τινας οὐσιώδεις συγγενείας καὶ διαφορὰς τῶν γλωσσῶν, τὰς ὁποίας λαλοῦσιν ἀνέκαθεν τὰ εἰς αὐτὴν ὑπαγόμενα ἔθνη, εἰς διαφόρους κεφαλαιώδεις κλάδους, ὧν κυριώτατός εἶναι ὁ λεγόμενος ἰνδοευρωπαϊκός, εἰς ὃν ἀνήκουσιν ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Εὐρώπης, οἱ πλεῖστοι τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Ἀμερικῆς (15) καὶ πολλοὶ τῆς Ἀσίας, ἰδίως τὰ Ἰνδικά, τὰ Ἰρανικὰ ἢ Μηδοπερσικά, τὰ Γερμανικά, τὰ Λατινικά, τὰ Κελτικά, τὰ Σλαυϊκά, ἔθνη. Ἀπεδείχθη δὲ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει συγγένειαν πρός τε τὴν Σανσκριτικήν, ἥτις ἐστὶν ἡ γλῶσσα τῆς παναρχαίας θρησκευτικῆς φιλολογίας καὶ ἡρωϊκῆς ποιήσεως τῶν Ἰνδῶν, καὶ πρὸς τὴν Ἰρανικήν,(16) ἥτις ἐστὶν ἡ μήτηρ τῆς ἀρχαιοτάτης Περσικῆς, δηλαδὴ τῆς γλώσσης τὴν ὁποίαν ἐλάλουν οἱ Πέρσαι

15). Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἐν Εὐρώπῃ καὶ νῦν, ὑπῆρχον δὲ καὶ πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων, καὶ λαοὶ μὴ Ἄριοι, ἰδίως δὲ Τουράνιοι. Τοιοῦτοι εἶναι καὶ οἱ ἀρχαιόθεν παρὰ τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Βαλτικῆς (ἔτι δὲ πρότερον καὶ παρὰ τὰς δυτικάς) οἰκοῦντες Φιννικοὶ λαοί, καὶ ἄλλοι τινὲς Σκυθικοὶ λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ αὐτῶν δὲ τῶν ἀρχαίων Ἰβήρων τῆς Ἰβηρικῆς (Πυρηναϊκῆς) χερσονήσου ὡς καὶ ἡ τῶν νῦν Οὐάσκων γλῶσσα δὲν θεωρεῖται Ἀρία. Ἐκ τῶν νῦν οἰκούντων τὴν Εὐρώπην λαῶν, πλὴν τῶν Φιννικῶν λαῶν τῆς Βαλτικῆς, τῶν Ταρτάρων τῆς Κριμαίας καὶ ἄλλων τινων Τουρανικῆς φυλῆς λαῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ῥωσσίας, Τουρανικῆς ἤτοι Τουρκικῆς καταγωγῆς λαοὶ ἐν Εὐρώπῃ εἶναι οἱ Οὔγγροι λαλοῦντες ἐπίσης γλῶσσαν Τουρανικήν· οἱ Βούλγαροι καίπερ ὄντες Τουρανικῆς καταγωγῆς, ἐξεσλαυίσθησαν ὕστερον καὶ λαλοῦσι νῦν γλῶσσαν σλαυικήν· καὶ οἱ ἰδίως Τοῦρκοι, τῶν ὁποίων ἐν τούτοις τὸ αἷμα εἶναι πολλαχῶς μεμιγμένον μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Σλαυικοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Ἀμερικὴν πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ἀκριβέστερον ὅτι πάντες σχεδὸν οἱ πεπολιτισμένοι κάτοικοι τῆς ἠπείρου ταύτης, ὄντες Εὐρωπαῖοι τὴν καταγωγήν, εἰσὶν Ἄριοι· οἱ δὲ ἰθαγενεῖς πάντες οὐ μόνον Ἄριοι τὴν γλῶσσαν δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπολογικῶς δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν λευκὴν ἢ Καυκασίαν καλουμένην φυλήν, ἀλλὰ εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν ἢ χαλκόχρουν καλουμένην. Ὑπάρχουσι δέ τινα ἑκατομμύρια *μαύρων* ἐξ Ἀφρικῆς μετοικισθέντων καὶ λαλούντων τὰς Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας τῶν χωρῶν, ἐν αἷς οἰκοῦσιν.

16). Ἀκριβέστερον *Βακτρικὴν* ἢ *Ζενδικήν*, διότι Ἰρανικὴ εἶναι καὶ ἡ

οἵτινες ἐπὶ Δαρείου καὶ Ξέρξου ἐπολέμησαν πρὸς τοὺς προπάτορας ἡμῶν. Λ. χ. ὁ «Θεὸς» λέγεται παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς «Δέϋα» καὶ παρὰ τοῖς Ἰρανίοις «Δέου»· ὁ «Οὐρανὸς» ὡς θεότης παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς «Οὐάρουνα»· ἡ «ὄϊς», τὸ πρόβατον, παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς «ἄουϊς»· ὁ «βοῦς», «γάους»· ὁ «ταῦρος», «στοῦρα»· ἡ «χήν», «χάνσα»· τὸ «ἄστυ» καὶ ὁ «δόμος», «οὐάστου» καὶ «δάμας»· ἡ «θύρα», «δουάρα»· ὁ «ζυγὸς» «ἰούγα»· ὁ «ἄξων», «ἄξα»· ἡ «ναῦς» καὶ τὸ «πλοῖον», «ναῦς» καὶ «πλαῦα», κλπ. κλπ. Τὴν συγγένειαν ταύτην παραδέχονται πάντες ἀνεξαιρέτως· διὸ πάντες παραδέχονται καὶ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος προσῆλθέ ποτε εἰς τὴν Εὐρώπην, καθὼς ὅλα τὰ λοιπὰ αὐτῆς ἔθνη, ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας Ἡ περὶ τούτου ἱστορικὴ βεβαιότης κυροῦται διὰ τοῦ ἀξιοπιστοτέρου τῶν συγχρόνων μαρτύρων. Τῳόντι, ἅμα ἀπεδείχθη ὅτι ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν ἐλάλουν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦτο συγγενὴς τῆς γλώσσης ἣν ἐλάλουν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς μέσης Ἀσίας, ἡ ἑνότης αὕτη τῶν γλωσσῶν εἶναι μάρτυς σύγχρονος τῆς ὑπαρξάσης ποτὲ ἑνότητος τῶν λαῶν, καίτοι οὗτοι βραδύτερον ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων (17).

Πότε καὶ πῶς συνέβη ὁ χωρισμὸς οὗτος, πότε καὶ πῶς ἐγένετο ἡ μεγάλη εἰς τὴν Εὐρώπην ἐποίκησις τῆς ἑλληνικῆς τῶν λαῶν

ἀρχαιοτάτη Περσικὴ καὶ πᾶσαι αἵ τε ἀρχαῖαι καὶ αἱ νεώτεραι ἐν τῷ ὀροπεδίῳ τοῦ Ἰρὰν ἢ Ἰρανικῷ (ἰδ. κατωτέρω σημ. 17) λαλούμεναι Ἄριαι γλῶσσαι.

(17). Τὸ ζήτημα τῆς ἐκ τῆς Ἀσίας, καὶ δὴ ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας, καταγωγῆς τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁπωσοῦν πολύπλοκον, ἔχον ἰδίαν ἱστορίαν εἰσελθοῦσαν ἐπ' ἐσχάτων εἰς ὅλως νέαν φάσιν καὶ διὰ τοῦτο χρῄζουσαν μακροτέρας ἐνταῦθα καὶ σαφεστέρας ἐξηγήσεως. Καὶ πρὶν ἔτι κατασταθῇ γνωστὴ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἡ πρὸς ἀλλήλας συγγένεια τῶν Ἀρίων λεγομένων γλωσσῶν καὶ αἱ γλωσσολογικαὶ ἔρευναι συνδυασθῶσι πρὸς τὰς ἐθνολογικὰς καὶ μετὰ τούτων πρὸς τὰς περὶ τῆς πρώτης κοιτίδος ἢ πατρίδος τῶν πολλῶν ἱστορικῶν λαῶν, ἡ Ἀσία, καὶ δὴ ἡ μέση, ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀρχαιοτάτη κοιτὶς τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καὶ δὴ καὶ τῶν Ἑλλήνων, διότι ἐθεωρεῖτο ὑπὸ καθολικωτέραν ἔννοιαν ὡς κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ θεωρία αὕτη οὐδεμίαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν τὴν πραγματικήν, ἅτε ἐπὶ οὐδεμιᾶς ἐρειδομένη πραγματικῆς ἱστορικῆς μαρτυρίας, ἀπέρρεεν ἁπλῶς ἐκ θεωριῶν καὶ παραδόσεων ἱστορικῶν θρησκευτικῶν συνδυαζομένων πρὸς εἰκασίας τινὰς καὶ

τούτων μοίρας, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ διότι τὸ γεγονὸς ὑπάγεται εἰς χρόνους προηγουμένους πάσης ἱστορικῆς εἰδήσεως. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, εὑρίσκομεν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατέχον

θεωρίας φυσικοϊστορικὰς περὶ τοῦ τόπου, ἔνθα τὸ πρῶτον ἐδημιουργήθη καὶ ὁπόθεν ὕστερον διεσπάρη τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀνὰ τὸν κόσμον διαιρεθὲν εἰς φυλὰς καὶ γλώσσας καὶ ἔθνη καὶ λαούς. Ὁπότε δὲ ἡ ἀπὸ τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος ἀρξαμένη ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων σπουδὴ τῆς Σανσκριτικῆς λεγομένης ἱερᾶς γλώσσης τῶν Ἰνδῶν καὶ ἄλλων Ἀσιατικῶν γλωσσῶν παρήγαγε τὴν νέαν ἐπιστήμην, τὴν καλουμένην συγκριτικὴν γλωσσολογίαν, καὶ αὕτη ἐγένετο βάσις τῶν περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους συγγενικῶν καὶ μὴ συγγενικῶν σχέσεων τῶν λαῶν, ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διάφοροι οἰκογένειαι γλωσσικαὶ περιλαμβάνουσαι διαφόρους μᾶλλον ἢ ἧττον συγγενεῖς λαοὺς καὶ ἀντιτιθέμεναι ἀλλήλαις ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ γλωσσικῇ ἢ ἀνθρωπολογικῇ διαιρέσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔκτοτε τῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας τῆς κληθείσης *Ἀρίας*, ἢ Ἰνδοευρωπαϊκῆς, Ἰνδογερμανικῆς, Ἰνδοκελτικῆς, (ὡς ἐκ τοῦ πρώτου πρὸς ἀνατολὰς καὶ τοῦ ἐσχάτου πρὸς δυσμὰς οἰκοῦντος ἔθνους τοιαύτην λαβούσης ὀνομασίαν) ἡ πρώτη πατρὶς ἐθεωρεῖτο ἡ χώρα ἐκείνη τῆς Ἀσίας, ἐξ ἧς ὑπετίθετο, κατά τινας παραδόσεις, ὅτι οἱ Ἰνδοὶ οἱ λαλοῦντες τὴν Σανσκριτικὴν μετέβησαν εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ οἱ Ἰρανικοὶ λαοὶ ἐξετάθησαν εἰς τὸ Ἰρανικὸν ὀροπέδιον, ἡ χώρα δηλονότι τῆς Μέσης Ἀσίας ἡ καλουμένη Βακτριανή, ἔνθα ἐλαλεῖτο μία τῶν ἀρχαϊκωτάτων Ἀρίων γλωσσῶν, καὶ αὐτῆς τῆς Σανσκριτικῆς μὴ ἐξαιρουμένης. Ἐκ τῆς χώρας δὲ ταύτης, ὑπετίθετο ὅτι ἔλαβον καὶ ἡ **Ἀριανὴ** ἤτοι τὸ Ἰρὰν καὶ οἱ Ἄριοι Ἰνδοὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐπεκράτησαν τὰ ὀνόματα Ἄριοι λαοὶ καὶ Ἄριαι γλῶσσαι. Ἐκ τοῦ ῥηθέντος δὲ μεγάλου Ἀριανοῦ ὀροπεδίου, τοῦ ὁποίου ἄρχουσι σήμερον Πέρσαι, Ἀφγανοὶ καὶ Ρῶσσοι, ὑπετέθη ὅτι μεγάλη μοῖρα τῶν Ἀρίων προχωρήσασα βορειοδυτικώτερον ἔφθασεν εἰς τὰς περὶ τὸν Καύκασον χώρας, ἐντεῦθεν δὲ διῃρέθη εἰς δύο νέας μοίρας, ὧν ἡ μὲν διὰ τοῦ Καυκάσου ἐξετάθη εἰς τὰς βορείους Εὐρωπαϊκὰς χώρας, Ρωσσίαν, Σκανδιναυΐαν, Γερμανίαν, Γαλατίαν καὶ Βρεττανίαν, καὶ ἀπετέλεσε τοὺς βορείους Ἀρίους λαοὺς τῆς Εὐρώπης τοὺς περιλαμβάνοντας τὰς τρεῖς μεγάλας ὁμοφυλίας τῆς βορείου Εὐρώπης, (Σλαυϊκήν, Γερμανικὴν καὶ Κελτικήν), ἡ δ' ἑτέρα ἐξετάθη ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας καὶ ἀπετέλεσε τοὺς νοτίους Ἀρίους λαοὺς τῆς δυτικῆς Ἀσίας, καὶ Εὐρώπης, τοὺς Ἀρμενίους, τοὺς ἀρχαίους Ἀρίους λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Φρυγοπελασγούς), τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ἰταλούς. Περὶ δὲ τῶν ἀρχαίων Θρακῶν καὶ Ἰλλυριῶν ὑπῆρχε διττὴ γνώμη, τινῶν μὲν θεωρούντων αὐτοὺς ἐκ τῶν βορείων Ἀρίων καταγομένους, τινῶν δὲ ἐκ τῶν νοτίων, τῶν καλουμένων καὶ Ἰταλοπελασγῶν. Πάντες δ' ὁμοῦ οἱ Ἄριοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης

τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς μεγάλης χερσονήσου ἥτις ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ κάτω Ἴστρου, μέχρι τῆς Πελοποννήσου, καὶ εἶναι ἡ ἀνατολικωτέρα, ἡ πρὸς τὴν Ἀσίαν πλησιεστέρα, τῶν τριῶν χερσονήσων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὡς ἐπὶ τρίποδος ἵσταται ἡ Εὐρώπη· ἰδίως ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ κατεῖχε τότε, ἐπὶ τῆς χερσονήσου ταύτης, ἁπάσας τὰς χώρας αἵτινες ἁπλοῦνται πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ὄρους Ὀλύμπου καὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τῶν πελοποννησιακῶν ἄκρων Μαλέας καὶ Ταινάρου. Τὸ δὲ βορειότερον τῆς χερσονήσου μέρος κατῳκεῖτο ὑπὸ ἄλλων φυλῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν καταλαβοῦσα τὰς δυτικωτέρας χώρας, ὠνομάζετο ἐν γένει Ἰλλυρική, ἡ δὲ κατέχουσα τὰς ἀνατολικωτέρας, ὠνομάζετο ἐν γένει θρᾳκική. Αἱ δύο αὗται φυλαὶ δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, ἀνέκαθεν ἀλλότριαι τῆς ἑλληνικῆς, κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη· ἂν καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου, τὸ ἑλληνικὸν γένος, ἐθειδὴ παραδόξως προεπορεύθη εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ, διεκρίθη ἀπὸ αὐτῶν δι' οὐσιωδῶν χαρακτήρων. Δὲν ἀναφέρομεν τὰς μυθικὰς παραδόσεις αἵτινες ὑπεμφαί-

---

καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκλήθησαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ *Ἰαφεθῖται*, ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς Βίβλου τοῦ ἐκπροσωποῦντος ἐν αὐτῇ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς· ἐκ δὲ τῆς φαινομένης ἢ πραγματικῆς συγγενείας τοῦ ὀνόματος τούτου πρὸς τὸ *Ἰαπετὸς* τὸ ἑλληνικόν, το ὄνομα δηλονότι τοῦ πατρὸς τοῦ Προμηθέως ἤτοι τοῦ πρώτου ἀνθρώπου κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους, ὠνομάσθησαν (ἐν τῇ ἐπιστήμῃ) καὶ Ἰαφεθετικοί. Εἰς τὴν γένεσιν τῆς θεωρίας, καθ' ἣν οἱ Ἄριοι λαοὶ ἐξ Ἀσίας ἦλθον εἰς Εὐρώπην, συνετέλεσε καὶ ἡ μεγάλη ἀρχαιότης τῆς Σανσκριτικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας Βακτρικῆς, διὸ ἡ πρώτη τῶν γλωσσῶν τούτων ὠνομάσθη ἐπὶ μικρὸν καὶ μήτηρ τῶν Ἀρίων γλωσσῶν, ἔτι δὲ καὶ ἡ ἐκ γενικωτέρων, ὡς εἴρηται, λόγων κρατοῦσα γνώμη περὶ τῆς ἐν Ἀσίᾳ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ τοιαύτη περὶ τῆς Μέσης Ἀσίας, ἧς μέγιστον μέρος ἀποτελεῖ τὸ Ἀριανὸν ἢ Ἰρανικὸν ὀροπέδιον, ὡς κοιτίδος τῶν Ἀρίων λαῶν θεωρία ὑπέστη μεγάλην ἀλλοίωσιν. Καὶ ἡ μὲν Σανσκριτικὴ καὶ ἡ Βακτρικὴ ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἦσαν αἱ ἀρχαιόταται τῶν Ἀρίων, καὶ ὅτι καὶ ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς Ἀρίαις ὑπῆρχον ἀρχαϊσμοὶ καὶ ἀρχαιότεροι τῶν ἐν τῇ Σανσκριτικῇ, καὶ ὅτι οὐδεμία τῶν Ἀρίων ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀρχαιοτάτη πασῶν, πολλῷ δ' ἧσσον ὡς ἡ μήτηρ πασῶν, καὶ ὅτι τοιαύτη τις ἀρχαιοτάτη μήτηρ γλῶσσα μόνον ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ πασῶν τῶν γλωσσῶν δι' ἀφαιρέσεως ἠδύνατο νὰ δημιουργηθῇ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Ἐξ ἄλλου αἱ περὶ γλωσσικῆς ἑνότητος λαῶν ἐν ὡρισμέναις οἰκογενείαις γλωσσῶν θεωρίαι ἀπεχωρίσθησαν ὅλως ἀπὸ τῆς περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς γλώσσης αὐ-

νουσιν οἰκειότητά τινα μεταξὺ τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Θρᾴκης· διότι τὸ κῦρος τῶν παραδόσεων τούτων ἠμφισβητήθη εὐλόγως. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἱστορικώτερα τεκμήρια τῆς ἀρχικῆς συγγενείας τῶν τριῶν ἐκείνων φυλῶν. Λ.χ. οἱ κάτοικοι τῶν δυτικωτέρων χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀνῆκον εἰς τὴν θρᾳκικὴν φυλήν· καὶ ὅμως τὰ ὁμηρικὰ ἔπη οὐδεμίαν σπουδαίαν διάκρισιν καταδεικνύουσι μεταξὺ τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκεύματος καὶ τῶν ἠθῶν τῶν Τρώων καὶ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἰλίου Ἑλλήνων. Πρὸς τούτοις, αἱ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας μακεδονικαὶ φυλαὶ ἀμφισβητεῖται ἂν ὑπήγοντο εἰς τὴν θρᾳκικήν, εἰς τὴν ἰλλυρικὴν ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν φυλήν· παρὰ πάντων ὅλως ὁμολογεῖται, ὅτι κατά τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη προσήγγιζον πολὺ πρὸς τὰς θεσσαλικὰς φυλάς. Ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὴν Ἤπειρον τοσαύτη ἦτο ἡ μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ἰλλυρικῶν φυλῶν σύγχυσις, ὥστε τινὰς ἐξ αὐτῶν ἄλλοι μὲν τῶν ἀρχαίων ἔλεγον ἑλληνικάς, ἄλλοι δὲ ἰλλυρικάς. Ἐκ τούτων δὲ πάντων συνάγεται, νομίζομεν, ὅτι καθὰ προείπομεν ἀνέκαθεν μὲν ὑπῆρχέ τις οἰκειότης μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς, τῆς θρᾳ-

---

τοῦ, ἄρα καὶ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως ταύτης θεωρίας. Ἡ θέσις τῆς Ἀσίας ἐν τῷ βίῳ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος ὡς κοιτίδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐθεωρήθη μὴ ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν ἐν αὐτῇ γένεσιν τῆς δεῖνος ἢ δεῖνος γλωσσικῆς οἰκογενείας καὶ μὴ συνεπαγομένη ταύτην. Ἡ θεωρία ὅτι ἐν Ἀσίᾳ ἐγεννήθη τὸ ἀνθρώπινον γένος παρεστάθη ὡς οὐδαμῶς ἀναιροῦσα τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ Ἀρία ὁμοφυλία τῶν λαῶν μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀσίας πρῶτον διασπορὰν τοῦ ἀνθρώπου καὶ μετὰ πολυχρόνιον ἱστορικὴν ἐξέλιξιν παρήχθη ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐντεῦθεν ἐξετάθη καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν ἐν μέρει, ἀφοῦ πολλῷ πλείονες ἦσαν οἱ Ἄριοι ἐν Εὐρώπῃ ἢ ἐν Ἀσίᾳ. Νῦν δὲ νέαι ἐγένοντο ὑποθέσεις περὶ τῆς πρώτης κοιτίδος τῶν Ἀρίων, τινῶν μὲν ὡς τοιαύτην θεωρούντων τὸν Καύκασον, ἄλλων τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην, ἄλλων τὴν βορείαν, καὶ ἄλλων τὴν μέσην Εὐρώπην (τὴν Πολωνίαν). Τὸ μόνον θετικὸν ὅπερ γινώσκει καὶ κηρύττει ἡ ἐπιστήμη σήμερον εἶναι ὅτι ὑπάρχει οἰκογένεια γλωσσῶν συγγενῶν πρὸς ἀλλήλας καλουμένων Ἀρίων ἢ Ἰνδοκελτικῶν, καὶ ὅτι εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην ὑπάγονται κατὰ ταξινομίαν ἐπιστημονικῶς μὴ ἀσφαλῶς καθοριζομένην καὶ οἱ διάφοροι λαοὶ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐξ οὗ παρήχθησαν οἱ Ἕλληνες τῶν ἱστορικῶν χρόνων· καὶ ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, ἐν μείζονι συγγενείας πρὸς τοὺς Ἕλληνας βαθμῷ, ὑπάγονται καὶ πολλοὶ ἀρχαῖοι λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Ἰταλίας, καὶ οἱ ἐν τῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ Θρᾷκες καὶ Ἰλλυριοί. Ἀλλὰ

κικῆς καὶ τῆς ἰλλυρικῆς φυλῆς, ὅτι ἔπειτα αἱ μεσημβρινώτεραι ἑλληνικαὶ φυλαὶ διεκρίθησαν οὐσιωδῶς ἀπὸ τούτων, διὰ τῆς ἐξαιρέτου αὐτῶν διαμορφώσεως· ὅτι ὅμως ἐν τούτοις αἱ βορειότεραι ἑλληνικαὶ φυλαί, οἱ Θεσσαλοὶ καὶ οἱ Ἠπειρῶται, ἐξηκολούθουν σώζουσαι οἰκειότητά τινα πρὸς τὰς μεσημβρινωτέρας θρακικὰς καὶ ἰλλυρικάς· τὸ μὲν διότι αἱ βορειότεραι ἐκεῖναι ἑλληνικαὶ φυλαὶ ὀλιγώτερον προώδευσαν εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ· τὸ δὲ διότι αἱ μεσημβρινώτεραι θρακικαὶ καὶ ἰλλυρικαὶ πλειότερον, ἄν καὶ πόρρωθεν, παρηκολούθουν τὴν πρόοδον ταύτην. Συγγενεῖς ὡσαύτως κατὰ τὴν γλῶσσαν ἦσαν αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ πρὸς τὰς φυλάς, αἵτινες κατῴκησαν εἰς τὴν μέσην καὶ τὴν κάτω Ἰταλικὴν χερσόνησον· ἐπὶ τοσοῦτον συγγενεῖς, ὥστε ἀπετέλεσαν ὁμοῦ μὲ ταύτας ἰδιαιτέραν τινὰ ὑποδιαίρεσιν τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ κλάδου, τὸν λεγόμενον Ἑλληνολατινικὸν ἢ πελασγικὸν κλάδον.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἱστορικοὺς χρόνους, εὑρίσκομεν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος φέρον τὴν κοινὴν ταύτην ἐπωνυμίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διῃρημένον εἰς τέσσαρας κεφαλαιώδεις φυλάς, τοὺς Δωριεῖς, τοὺς Ἴωνας, τοὺς Αἰολεῖς καὶ τοὺς Ἀχαιούς· δηλαδὴ ὅλοι μὲν οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ὠνομάζοντο Ἕλληνες, ἀλλὰ κατὰ τὰς διαφόρους χώρας, οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐθεωροῦντο ὑπαγόμενοι ἰδίως εἰς τὴν δεῖνα ἢ τὴν δεῖνα τῶν τεσσάρων ἐκείνων φυλῶν. Λ. χ. οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ πλεῖστοι νησιῶται ἐλέγοντο Ἴωνες· οἱ Σπαρτιᾶται, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Ἀργεῖοι ἐλέγοντο Δωριεῖς· οἱ Βοιωτοί, οἱ Θεσσαλοὶ ἐλέγοντο Αἰολεῖς, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐπὶ τῶν μυθικῶν, τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, οἵτινες προηγοῦνται ἀμέσως τῶν ἱστορικῶν, καὶ τῶν

διὰ τῆς περὶ Ἀρίων λαῶν καὶ τῆς γλωσσικῆς τῶν λαῶν τούτων πρὸς ἀλλήλους συγγενείας οὐδαμῶς λύεται τὸ ζήτημα ἂν οἱ Ἕλληνες ὡς Ἄριοι ἦλθον ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην ἢ ἂν τοὐναντίον οἱ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ συγγενεῖς πρὸς τοὺς Ἕλληνας Ἄριοι μετέβησαν ἐκ τῆς Εὐρώπης εἰς Ἀσίαν. Ταῦτα κατὰ τὴν νῦν πρόοδον τῆς περὶ τῶν Ἀρίων γλωσσῶν ἐπιστήμης. Αἱ δὲ παναρχαῖαι ἱστορικαὶ καὶ αἱ μυθικαὶ παραδόσεις παριστῶσι τοὺς Ἕλληνας ὡς οἰκοῦντας ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων τὰς αὐτὰς χώρας καὶ οὐδὲν λέγουσι περὶ τῆς ἐξ Ἀσίας μετοικήσεως, ἥτις μετοίκησις ἀνάγεται οὕτω εἰς τὰ πρῶτα περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ζητήματα τὰ μὴ ἔχοντα μηδεμίαν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Ἑλλήνων. (Ἰδ. καὶ κατωτέρω σημ. 19).

ὁποίων ζωηρὰν εἰκόνα δίδει εἰς ἡμᾶς ὁ Ὅμηρος, οἱ διάφοροι κάτοικοι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δὲν φέρουσιν ἔτι τὴν κοινὴν ἐπωνυμίαν τῶν Ἑλλήνων, οὐδὲ κατατάσσονται κατὰ τὰς προμνημονευθείσας τέσσαρας κεφαλαιώδεις φυλάς(18). Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὰ διάφορα ἑλληνικὰ ἔθνη, κατὰ τὸ ἴδιον ἑκάστου ὄνομα· ἀναφέρει δηλαδὴ Αἰνειᾶνας, Περραιβούς, Μάγνητας, Αἰτωλούς, Βοιωτούς, Φωκεῖς, Λοκρούς, Ἄβαντας, Ἀθηναίους κλπ. μνημονεύει δέ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ Ἑλλήνων, ὄχι ὅμως ὡς κοινοῦ τοῦ ἔθνους ὀνόματος, ἀλλὰ ὡς ἑνὸς τῶν ἐθνῶν ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἡ ὅλη ἑλληνικὴ φυλή, τὸ ὁποῖον κατεῖχε μικράν τινα πόλιν ἢ χώραν τῆς μεσημβρινῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Ἰλίου,ὑπὸ τὸν Ἀχιλλέα, μετὰ τῶν Μυρμιδόνων καὶ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Φθιώτιδος. Ὁσάκις δὲ ὁ Ὅμηρος μεταχειρίζεται κοινήν τινα προσηγορίαν τῆς ὅλης ὁμάδος τῶν Ἑλλήνων, ὀνομάζει αὐτούς, ὡς εἴδομεν, συνήθως Ἀργείους, ἢ Δαναούς, ἢ Ἀχαιούς. Οὐδὲν ἧττον, εἶναι πρόδηλον, καὶ παρὰ πάντων ὁμολογούμενον, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εὑρίσκομεν ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων.

Ἀλλ' οἱ πλειότεροι τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος, παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων, ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέξωσιν εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους καὶ αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν, καὶ ἠξίωσαν, ὅτι, πρὸ τῶν φυλῶν τὰς ὁποίας ὕμνησεν ὁ Ὅμηρος, εἶχον κατοικήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα φυλαὶ ἕτεραι, ὀνομαζόμεναι Πελασγοί, Λέλεγες, Κουρῆτες, Καύκωνες, Ἄονες, Τέμμικες, Ὕαντες, Τελχῖνες, Τηλεβόαι, Ἔφυροι, Φλεγύαι, κλπ. κλπ. ὅτι ἐπισημοτάτη τῶν φυλῶν τούτων ἦτο ἡ τῶν Πελασγῶν, ὅθεν καὶ ὅλη αὕτη ἡ παναρχαία ἐποχὴ ὠνομάσθη πελασγική· πρὸς δὲ τούτοις ὅτι αἱ φυλαὶ αὗται ἦσαν μὲν συγγενεῖς τοῦ ἔπειτα ἐπικρατήσαντος ἑλληνικοῦ ἔθνους, δὲν εἶχον ὅμως τὸν ἡρωϊκὸν καὶ μάχιμον τούτου χαρακτῆρα, ἀλλὰ διῆγον μᾶλλον βίον εἰρηνικόν, καὶ γεωργικόν, καὶ σώζοντα ἴχνη τινὰ τῶν δουλικῶν θεσμῶν καὶ ἕξεων τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν.

Ὁ Γεώργιος Γρότε δὲν νομίζει ὅτι τὰ συμπεράσματα ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ ἀσφαλοῦς τινος ἱστορικῆς βάσεως. Ὁ ἀρχαιότατος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας μάρτυς εἶναι ὁ Ὅμηρος, ὁ δὲ Ὅμηρος παρί-

18). Ἰδ. τὰ ἐν σημ. 2 καὶ 4 ἐκτενέστερον περὶ τούτων εἰρημένα.

στησι τὴν Ἑλλάδα κατοικουμένην ὑπὸ τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον εὑρίσκομεν ἐνταῦθα καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ περὶ τῶν φυλῶν, αἵτινες εἶχον δῆθεν κατοικήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ μεταγενεστέρων ἱστορικῶν, οἵτινες συνέκλωσαν, ἐκ ποικίλων καὶ ἀντιφατικῶν μυθευμάτων, ὑποτιθεμένην τινὰ ἱστορίαν τοῦ παρελθόντος εἰς ἐποχήν, καθ' ἥν ἐπεκράτουν ἔτι ἀτελέσταται ἰδέαι περὶ τῶν κανόνων τῆς ἱστορικῆς βεβαιότητος. Ὅτι τὰ προμνημονευθέντα ὀνόματα τῶν Πελασγῶν, τῶν Λελέγων κλπ. ἦσαν ὀνόματα πραγματικῶς ὑπαρξάντων ἐθνῶν, εἰμπορεῖ νὰ ἦναι ἀληθές, ἀλλ' εἰς τοῦτο περιορίζεται ἡ περὶ αὐτῶν γνῶσίς μας· διότι οὐδένα ἔχομεν ἀξιόπιστον μάρτυρα τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἤκμασαν, τῆς χώρας ἥν κατεῖχον, τῶν πράξεων αὐτῶν καὶ τοῦ χαρακτῆρος, οὐδὲ γνωρίζομεν μέχρι τίνος ἐταυτίζοντο μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἢ ἦσαν διάφοροι αὐτῶν· ὥστε ἄν δὲν δικαιούμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς Ἕλληνας πρώτους κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, δικαιούμεθα ὅμως νὰ ὀνομάσωμεν αὐτοὺς πρώτους, δι' ἀποχρῶντος μάρτυρος, γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης. Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ὀνομάσῃ πελασγικὴν τὴν προηγουμένην τῆς ἑλληνικῆς περίοδον, εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράξῃ τοῦτο· ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο οὐδεμίαν συνεπάγεται μεθ' ἑαυτοῦ ἀσφαλῆ ἔννοιαν καὶ πρὸ πάντων δὲν συντελεῖ εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ μόνου σπουδαίου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, πῶς καὶ πόθεν παρέλαβονοί οἱ Ἕλληνες τὰς πρώτας τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἀρχὰς (ἰδ. κατωτ. σημ. 19.) Ὅστις ἔλαβε τὸν κόπον νὰ ἐξελέγξῃ, ἐξακολουθεῖ ὁ Γρότε, τὰ ποικίλα καὶ ἀντιφατικὰ περὶ Πελασγῶν συστήματα, ὅσα ἐπρέσβευσαν οἵ τε κατὰ γράμμα ἐκλαμβάνοντες τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων Γάλλοι Κλαϋιέρος, Λαρχέρος καὶ Ραοὺλ Ροχέττιος, καὶ οἱ δι' εἰκασιῶν ἑρμηνεύοντες αὐτὰ Νείβουρος, ἢ Κ. Ο. Μύλλερος, ἢ Θίρλουαλλ, δὲν θέλουσι βεβαίως κατακρίνει ἡμᾶς, διότι δὲν ἐπεχειρήσαμεν νὰ λύσωμεν τὸ δυνάμενον νὰ λυθῇ τοῦτο πρόβλημα. Τὴν σήμερον οὐδὲν ἔχομεν ἐμμάρτυρον γεγονός, καὶ οὐδ' ἐπὶ Ἡροδότου ἢ Θουκυδίδου ὑπῆρχε γεγονὸς τοιοῦτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ οἰκοδομήσωμεν ἀποχρῶσάν τινα γνώμην περὶ τῶν προελληνίων Πελασγῶν. Ὁσάκις δὲ οὐδένα ἔχομεν μάρτυρα, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅ,τι ὁ Ἡρόδοτος εἶπεν εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ πλήμμυραν τοῦ Νείλου, διὰ τῆς ὑποτιθεμένης ἐνώσεως τοῦ

ποταμοῦ τούτου μετὰ τοῦ περιφέροντος τὴν γῆν ὠκεανοῦ· ὁ Ἡρόδοτος εἶπεν εἰς τὸν ἑρμηνευτὴν τοῦτον, ὅτι ὅστις, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τι, ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἀφανοῦς κόσμου «οὐκ ἔχει ἔλεγχον», δηλαδὴ λέγει πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ ἐξακριβωθῶσιν, ἂν ἦναι ἀληθῆ ἢ ψευδῆ.

Καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος Πελασγικὴ πόλις ἢ κώμη. Ἐπὶ Ἡροδότου ὑπῆρχον μέν, ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἰς δύο διάφορα μέρη, ἔθνη τινά, τὰ ὁποῖα οὗτος ἐθεώρει πελασγικά· τὸ ἓν τούτων κατῴκει τὰς πόλεις Πλακίαν καὶ Σκυλάκην, πλησίον τῆς Κυζίκου, παρὰ τὴν Προποντίδα· τὸ ἄλλο κατῴκει τὴν πόλιν Κρηστῶνα, πλησίον τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου· ἀναφέρονται πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα πελασγικὰ πολίσματα ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ ὄρους Ἄθω· ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος ἀφ' ἑνὸς μὲν βεβαιοῖ, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Πελασγῶν τούτων ἦτο διάφορος τῆς γλώσσης τῶν περὶ αὐτοὺς οἰκούντων γειτόνων, καὶ ὅτι ἦτο βάρβαρος, ὅ ἐστι μὴ ἑλληνική· ἀφ' ἑτέρου, λέγει ρητῶς, ὅτι δὲν ἠξεύρει νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὁποίαν τινὰ γλῶσσαν ἐλάλουν οἱ ἀρχαῖοι Πελασγοί· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον, ὅτι οὐδὲν εἶχε τεκμήριον ὁπωσοῦν βέβαιον περὶ τοῦ ἔθνους τούτου(19).

Παρεκτὸς δὲ τῶν Πελασγῶν οἵτινες λέγεται ὅτι κατῴκησαν

---

19). Ἰδ. Ἡροδ. Α. 57—58 «ἥν τινα δὲ γλῶσσαν ἵεσαν οἱ Πελασγοί, οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἰπεῖν. Εἰ δὲ χρεόν ἐστι τεκμαιρόμενον λέγειν τοῖσι νῦν ἔτι ἐοῦσι Πελασγῶν τῶν ὑπὲρ Τυρσηνῶν Κρηστῶνα πόλιν οἰκεόντων... καὶ τῶν Πλακίην τε καὶ Σκυλάκην Πελασγῶν οἰκησάντων ἐν Ἑλλησπόντῳ... ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες. Εἰ τοίνυν ἦν καὶ πᾶν τοιοῦτο τὸ Πελασγικόν, τὸ Ἀττικὸν ἔθνος ἐὸν Πελασγικὸν ἅμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἕλληνας, καὶ τὴν γλῶσσαν μετέμαθε.» Ἐκ τῆς ὅλης ἀκολουθίας τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγομένων ἐνταῦθα νοεῖ τις εὐκόλως ὅτι ἡ γνώμη αὐτοῦ περὶ τῆς Πελασγικῆς γλώσσης ὡς βαρβάρου δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς μαρτύριον τῆς μὴ ἑλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Πελασγῶν καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν, ὡς ἰσχυρίσθη ὁ Νείβουρ καὶ ἄλλοι τινές. Πῶς ἦτο δυνατὸν οἱ μὴ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς Πελασγοὶ νὰ περιέχωσι τὸ γένος τὸ Ἰωνικόν, κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενα (Α. 56) καὶ τὸ ἔθνος τὸ Ἀττικόν, ὅπερ ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ μεταβαλλόμενον εἰς Ἑλληνικὸν μεταμανθάνει καὶ τὴν γλῶσσαν; Ὁ Ἡρόδοτος ἁπλούστατα καλεῖ βάρβαρον τὴν γλῶσσαν τῶν Πελασγῶν διότι αὕτη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γλῶσσαν τὴν Ἑλληνικὴν τῶν χρόνων τοῦ Ἡ-

πρὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, εἴδομεν ὅτι αἱ παραδόσεις ἀναφέρουσι καί τινας ἀποίκους ἐλθόντας ἐνταῦθα ἐξ Ἀσίας καὶ ἐξ Αἰγύπτου, τὸν Κάδμον, τὸν Δαναόν, τὸν Κέκροπα, καὶ ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν ἑρμηνευτῶν παραδέχονται τὰς ἀποικίας ταύτας, ἄλλοι δὲ ὅλως ἀπορρίπτουσιν αὐτάς. Ὁ Γεώργιος Γρότε οὔτε ἀποδέχεται αὐτάς, οὔτε ἀπορρίπτει, ἀλλὰ θεωρεῖ καὶ τὰς περὶ τούτων παραδόσεις ἀνεπιδέκτους ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας, ὅπως ὅλας τὰς λοιπὰς τὰς περὶ τῶν μυθικῶν χρόνων ἀναφερομένας. Ἴχνη τινὰ φοινικικῶν ἀποικιῶν ὑποφαίνονται βεβαίως εἴς τινας ἑλληνικὰς νήσους· ἴσως δὲ Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι ἄποικοι κατεστάθησάν ποτε καὶ ἐπὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος· τοῦτο δὲν εἶναι παντάπασιν ἀδύνατον· καὶ πιθανώτατον μάλιστα εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον παρὰ τῶν ὑπερθαλασσίων ἐκείνων λαῶν τινὰ τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ἄν, καθ' ἅ τινες ὑπέθεσαν, οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπόγονοι τῶν ἀποίκων τούτων ἢ τοὐλάχιστον ὡς παρὰ τούτων παραλαβόντες πάντα τὰ κεφάλαια τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ὁ Γεώργιος Γρότε ἀποκρούει τὸ συμπέρασμα τοῦτο πάσῃ δυνάμει, καὶ εὐλόγως νομίζομεν. Ἅμα, λέγει, ἀντιπαραβάλωμεν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῶν Ἑλλήνων, πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων, προκύπτει ἡλίου φαεινότερον, ὅτι ὄχι μόνον οὐδεμία μεταξὺ αὐτῶν ἀναλογία ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ἀρίδηλος καὶ οὐσιώδης ἀντίθεσις. Ἀδύνατον δὲ πρὸ πάντων, ἀνακράζει, νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ εὐγενεστάτη ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν, ἥτις ἔχει καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ ἐσωτερικὰ μέρη πλείστην τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν, προέκυψεν ἐκ τῆς συμβολῆς δύο ἐξωτερικῶν βαρβάρων γλωσσῶν, τῆς φοινικικῆς καὶ τῆς αἰγυπτιακῆς, καὶ δύο ἢ πλειοτέρων ἰθαγενῶν

ροδότου ἦτο *βάρβαρος*, ὡς ἦσαν βάρβαροι πάντες οἱ παναρχαῖοι λαοὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῶν Ἡροδοτείων χρόνων. Ἀλλ' ὅπως οὗτοι, μεθ' ὅλην τὴν οὕτω νοουμένην βαρβαρότητα αὐτῶν, δὲν παύουσι τοῦ νὰ ὦσι πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων, οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Πελασγῶν, μεθ' ὅλην τὴν βαρβαρότητα αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ μὴ θεωρηθῇ ὡς μήτηρ ἢ ἡ ἀρχαϊκωτάτη καὶ διὰ τοῦτο βάρβαρος φάσις τῆς γλώσσης ταύτης. Ἡ βαρβαρότης τῆς Πελασγικῆς δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ νοηθῇ ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ

βαρβάρων γλωσσῶν, τῆς πελασγικῆς, τῆς λελεγικῆς καὶ ἄλλων τοιούτων (20).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Κοινωνική, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις τοῦ ἔθνους.

Ἀλλ' ἐὰν τοιαῦται καὶ τοσαῦται ἐπικρατῶσι διαφωνίαι περί τε τῶν Πελασγῶν, οἵτινες λέγεται ὅτι προηγήθησαν τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς· καὶ περὶ τῶν αἰγυπτιακῶν καὶ φοινικικῶν ἀποικιῶν, αἵτινες φημίζεται ὅτι κατεστάθησαν ἐνταῦθα κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους· καὶ περὶ τῶν κοσμογονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν δοξασιῶν ὅσας εἰκάζεται ὅτι ἔκρυπτον τὰ μυθεύματα τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, καὶ περὶ τῶν ἡρωϊκῶν γενεαλογιῶν, ἄθλων καὶ ἐπιχειρήσεων τῶν ὁμηρικῶν χρόνων· πάντες κατ' εὐτυχίαν ὁμοφώνως πρεσβεύουσιν, ὅτι περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ ἔννοιαν, διότι αἱ περὶ τούτου εἰδήσεις, αἱ διασωθεῖσαι εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, τὰ ἐπιγραφόμενα Ἰλιὰς καὶ Ὀδύσσεια, καὶ εἰς τὰ τοῦ Ἡσιόδου, τὰ ἐπιγραφόμενα Ἔργα καὶ Ἡμέραι, καὶ Θεογονία, εἰκονίζουσι πιστῶς ὁπωσοῦν τὴν κατάστασιν ἐκείνην. Ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσεια εἶναι τὰ δύο ἀρχαιότατα τῶν περισωθέντων ἑλληνικῶν ἐπῶν, καὶ ἐποιήθησαν καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας

καταγωγὴν αὐτὴν τῆς γλώσσης, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως, ὅπως ἤθελε λογισθῇ βάρβαρος ἤτοι ξένη ἡ Λατινικὴ εἰς τὸν λαλοῦντα τὴν Ἰταλικήν, ἢ Γαλλικήν, ὅταν ἡ σχέσις αὕτη ἑρμηνεύηται οὐχὶ ὑπὸ ἔννοιαν γραμματικήν, φιλολογικήν, γλωσσολογικὴν καὶ καθόλου ἱστορικὴν καὶ ἐπιστημονικήν, ἀλλὰ τὴν τῆς ἀμέσου ἀκοῆς καὶ ἀντιλήψεως, οἵα ἦτο καὶ ἡ τοῦ Ἡροδότου ἀντίληψις ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς Πελασγικῆς πρὸς τὰς ἑλληνικὰς διαλέκτους τῶν χρόνων αὐτοῦ.

20). Τὸ ζήτημα τίς ἢ τίνες ἦσαν οἱ πρῶτοι εἰς τὴν Ἑλλάδα δόντες τὰς πρώτας τοῦ πολιτισμοῦ ἀρχὰς συνδέεται ἀδιασπάστως μετὰ τοῦ ζητήματος

ἐν τῇ ἐνάτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Ἡ Ἰλιὰς ὕμνησε τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, ἡ δὲ Ὀδύσσεια περιέγραψε τὰς περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσέως, ἑνὸς τῶν ἡρώων τοῦ πολέμου τούτου, ὅτε ἐπεχείρησε νὰ ἐπανέλθῃ, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ἰθάκην. Ἀμφότερα δὲ τὰ ποιήματα, διὰ τὸ κάλλος τῆς γλώσσης, τὴν λαμπρότητα τῆς φαντασίας, τὴν ἀμίμητον ζωηρότητα τῶν εἰκόνων καὶ πολλάκις τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων, αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ μαρτυροῦσι τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν χάριν τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς πρώτης γνωστῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ τοιαῦτα ἀριστουργήματα. Δὲν εἶναι ὅμως πολύτιμα μόνον ὡς ποιητικὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱστορικὰ ἐν μέρει· διότι οἱ μὲν ὑμνηθέντες ὑπ' αὐτῶν ἥρωες καὶ ἆθλοι δὲν ἔχουσιν, ὡς προείπομεν, ἱστορικὴν ἀξίαν, ἀλλ' ἡ γενομένη ἐν αὐτοῖς περιγραφὴ τῆς κοινωνίας, τῶν ἠθῶν, τῶν δοξασιῶν, δὲν εἰμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς μυθική, ὡς παραστήσασα δηλαδὴ κατάστασιν πραγμάτων ὅλως ἀλλοτρίαν τῶν ἀκροατῶν τοῦ θαυμασίου ἐκείνου ἔπους. Ἂν τὸ ἔπος τοῦτο

τίνες ἦσαν οἱ πρῶτοι τὴν Ἑλλάδα οἰκήσαντες λαοί. Καθ' ἃ καὶ μικρὸν ἀνωτέρω ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν (ἰδ. σημ. 17), τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπερ εἶναι ἀδύνατον νὰ λυθῇ ἱστορικῶς ἤτοι δι' ἱστορικῶν μαρτυριῶν, διαφωτίζεται μέχρι τινὸς διὰ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ἐξ ἧς προκύπτει ὅτι οἱ πρῶτοι ἐν Ἑλλάδι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν λαλοῦντες λαοὶ ἦσαν γλωσσικῶς συγγενεῖς πρὸς πολλοὺς ἄλλους ἐκ τῆς γλώσσης Ἀρίους κληθέντας λαούς. Τοῦτο βεβαίως δὲν λύει ἐν πᾶσι τὸ ζήτημα τίνες ἦσαν ἢ τίνα γλῶσσαν ἐφθέγγοντο οἱ πρῶτοι τὴν Ἑλλάδα οἰκήσαντες λαοί. Ἀλλὰ τὸ οὕτω νῦν τιθέμενον ζήτημα ἱστορικῶς δὲν ἔχει σπουδαίαν ἀξίαν, διότι τὰ πρὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤρξατο νὰ λαλῆται ἐν Ἑλλάδι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, δὲν ἔχουσι πολλὴν σημασίαν ἱστορικήν. Ἄλλως τε αἱ ὑποθέσεις αἱ γενόμεναι ὑπό τινων ὅτι πρὸ τῆς εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας μεταναστεύσεως λαῶν Ἀρίων, τῶν Ἑλλήνων δηλονότι, ᾠκοῦντο αἱ χῶραι αὗται ὑπὸ λαῶν μὴ Ἀρίων, καὶ ὅτι ὑπὸ τὰ ὀνόματα τινων ἀρχαιότατα τὴν Ἑλλάδα οἰκούντων λαῶν, οἷον Καυκώνων, Λελέγων, Καρῶν καὶ αὐτῶν δὴ τῶν Πελασγῶν ἐλάνθανον λαοὶ *Σημιτικοὶ* (ἰδ. κατωτέρω) ἢ πάντως μὴ Ἄριοι, ἀνέκαθεν ἀστήρικτοι οὖσαι, ἔτι μᾶλλον ἐπ' ἐσχάτων ἐλέγχονται πλημμελεῖς. Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος καὶ αὐτὴ ἡ προϊστορικὴ (ἡ τῶν πρὸ τῶν κυρίως ἱστορικῶν δηλονότι χρόνων) ἄρχεται μετὰ λαῶν λαλούντων Ἑλληνιστί, ἄρα Ἀρίων, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ προσδιορισθῇ, πόθεν οἱ Ἄριοι οὗτοι ἦλθον εἰς τὰς χώρας τὰς ἀποτελεσάσας τὴν Ἑλλάδα καὶ ἂν ἦλθον ἀπὸ βορρᾶ ἢ ἀπ' ἀνατολῶν (ἰδ. σημ. 17.)

δὲν ἐξεικόνιζεν ἰδέας, καὶ κοινωνικὰς σχέσεις, καὶ αἰσθήματα οἰκεῖα εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, ἤθελε βεβαίως φανῇ εἰς αὐτοὺς ἀκατάληπτον καὶ ἀδιάφορον· ὁ ποιητὴς μεγαλύνει καὶ καλλύνει πολλάκις τὰ ἀντικείμενα περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἀναπλάττει ὅλως ἰδανικὸν κόσμον Διὰ νὰ καταστήσωμεν δὲ εὐκρινεστέραν τὴν διάκρισιν ταύτην μεταξὺ τοῦ μύθου τῶν ἡρώων καὶ τῆς ἀληθείας τῶν κοινωνικῶν περιστάσεων, ἐνθυμίζομεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν τὰ κάλλιστα γνωστὰ εἰς αὐτοὺς νεώτερα μυθιστορήματα. Εἰς τὰ μυθιστορήματα ταῦτα οἱ μὲν ἄνθρωποι καὶ αἱ περιπέτειαι αὐτῶν εἶναι συνήθως ἐπινοήματα τοῦ γράφοντος, αἱ κοινωνικαὶ ὅμως περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων περιστρέφονται εἶναι ἀληθεῖς, διότι ἂν καὶ αὗται δὲν ἦσαν ἀληθεῖς, τὰ μυθιστορήματα ταῦτα, γινόμενα ὅλως διόλου ἀλλότρια τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, οὐδὲν ἤθελον ἔχει θέλγητρον.

Τοιοῦτό τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Ἡ εἰκὼν

Ἄλλο ζήτημα συνδεόμενον μετὰ τοῦ εἰρημένου εἶναι, τίνα βαθμὸν πολιτισμοῦ ἔχοντες ἦλθον οἱ λαοὶ οὗτοι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ σαφέστερον, ἂν οἱ λεγόμενοι Ἄριοι, τῶν ὁποίων οὔτε ἡ πρώτη κοιτὶς εἶναι γνωστὴ οὔτε ἡ ἐν τῇ διασπορᾷ αὐτῶν πορεία, μόνος δὲ δεσμὸς μεταξὺ αὐτῶν κοινὸς εἶναι ἡ γλωσσικὴ συγγένεια καὶ ἡ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν συγγενῶν γλωσσῶν δημιουργουμένη *ἐπιστημονικῶς* κοινὴ γλῶσσα, ἂν λέγομεν, οἱ Ἄριοι ἐν τῇ τοιαύτῃ γλώσσῃ τῇ ἀποκαλυπτούσῃ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν πρῶτον βίον τῶν λαῶν τούτων παριστῶσι στοιχεῖα κοινοῦ τινος πολιτισμοῦ προϊστορικοῦ. Ὡς πρὸς τοῦτο ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία καὶ ἡ ἐκ ταύτης γένεσιν λαβοῦσα καὶ ἐν ἀρχῇ ἔτι τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς εὑρισκομένη συγκριτικὴ μυθολογία ἀπέδειξαν ὅτι κοινὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν Ἀρίων, καὶ δὴ καὶ παρὰ τοῖς λαλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ταύτης φάσει, ὑπῆρχον α'. οἰκογένεια β'. πολιτεία πατριαρχική. γ'. ἰδέα τοῦ θείου δ'. εἴδη τινὰ βίου, οἷον ὁ βίος ὁ ποιμενικός, ὁ γεωργικός, ἐν μέρει δὲ καὶ ναυτικός. ε'. ἀρχαὶ ἀναπτύξεως πνευματικοῦ βίου. ς'. ὀνόματα ἀριθμητικά, τοὐλάχιστον μέχρι ἑκατόν. ζ'. διαιρέσεις χρόνου (εἰς ἡμέρας, μῆνας, ἔτη· καὶ εἰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ τοὐλάχιστον *ἔαρος* καὶ *χειμῶνος*). Ἐκ τῆς συγκριτικῆς δὲ ἰδίως μυθολογίας μαρτυρεῖται ὅτι καὶ μῦθοί τινες, ὑψηλοτέραν ἀνάπτυξιν φιλοσοφικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀποκαλύπτοντες, ὑπῆρχον παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις, ὡς οἱ περὶ Προμηθέως ἐν τῇ πρώτῃ φάσει καὶ μορφῇ τοῦ μύθου τούτου (ἰδ. σημ. 3). Ὁ βαθμὸς τοῦ πολιτισμοῦ ὁ ἐκδηλούμενος ἐν τοῖς στοιχείοις τούτοις παρεῖχε

τὴν ὁποίαν παριστῶσιν εἶναι μυθικὴ ἐνταὐτῷ καὶ πραγματική· μυθικὴ μὲν ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰς περιπετείας, πραγματικὴ δὲ ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ καὶ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, ὅλον τοῦ ἔθνους τὸν βίον. Ἔτι δὲ πραγματικώτερα εἶναι τὰ ἡσιοδικὰ ποιήματα, ἐξ ὧν ἡ μὲν Θεογονία διδάσκει τί ἐπρέσβευον οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν θεῶν, τὰ δὲ Ἔργα καὶ Ἡμέραι περιέχουσι σειρὰν παραγγελμάτων περὶ γεωργίας, οἰκονομίας, θαλασσοπορίας, ἀνατροφῆς καὶ ἄλλων τοιούτων ἀσχολιῶν τοῦ καθημερινοῦ βίου. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ποιήματα ταῦτα συνετάχθησαν ἐν τῇ ὀγδόῃ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἵστανται εἰς τὰ μεθόρια τῶν

βεβαίως βάσιν ἱκανῶς στερεὰν καὶ ἔδαφος ἱκανῶς γόνιμον ἵνα ἕκαστος τῶν Ἀρίων λαῶν καὶ ἰδίως οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ τούτων ὁρμώμενοι ἀναπτύξωσι καὶ διαμορφώσωσι ἴδιον πολιτισμὸν ἐθνικῶς καὶ ἱστορικῶς ἰδιοφυᾶ, παράγοντα ἴδιον ἱστορικὸν βίον. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἐκ τῆς κοινῆς ἀρχετύπου Ἀρίας ἀνεπτύχθη μετὰ θαυμαστῆς ἰδιοφυΐας ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός. Ἀλλ' ἐνταῦθα νῦν ἀκριβῶς τίθεται τὸ ζήτημα. Μόνον ἐκ τοῦ Ἀρίου τούτου παναρχαίου κοινοῦ πολιτισμοῦ δι' ἐξελίξεως παρήχθη ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἢ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην καὶ ἄλλα στοιχεῖα; Ἁπλοῦν τι βλέμμα ἐπὶ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος συνδυαζόμενον πρὸς τὸ βλέμμα τὸ ἐπὶ τὰς ὑπὸ τῶν Ἀρίων λαῶν οἰκουμένας χώρας, δείκνυσιν εὐθὺς ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν περιεκυκλοῦτο πανταχόθεν ὑπὸ χωρῶν Ἀρίων. Ὡς Ἄριαι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ βορειότεραι χῶραι τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, ἡ δυτικῶς κειμένη Ἰταλία, καὶ ἡ ἀνατολικῶς ἐκτεινομένη Μικρὰ Ἀσία, χῶραι δηλονότι ἐν αἷς, πλὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ πολιτισμὸς ἢ οὐδέποτε (ὡς ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ Θράκῃ) ἢ λίαν βραδέως, (ὡς ἐν Ἰταλίᾳ) ἀνεπτύχθη σπουδαῖος. Τοὐναντίον πρὸς νότον τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν τῶν τε ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ ἐκτείνεται ἡ μεγάλη θάλασσα, ἡ ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων καλουμένη Μεσόγειος θάλασσα, τῆς ὁποίας τὰς νοτίους καὶ τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς ᾤκουν λαοὶ (Αἰγύπτιοι, Φοίνικες), ἀναπτύξαντες καὶ αὐτοὶ ἀρχαιότατον πολιτισμόν, καὶ εἰς ἄλλους ἀρχαιοτάτους λαοὺς (Ἀσσυρίους, Βαβυλωνίους) ἐν διηνεκεῖ συναφείᾳ καὶ ἐπιμιξίᾳ (ἰδίως οἱ Φοίνικες) διατελοῦντες. Ἡ κοιτὶς τοῦ ἀρχαιοτάτου ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ πολιτισμοῦ εἶναι αἱ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἀκταί. Ἡ δὲ Μεσόγειος αὕτη ἔνθεν μὲν περιβρέχουσα τὰς νοτίους ἀκτὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔνθεν δὲ διὰ τοῦ Αἰγαίου εἰσχωροῦσα μεταξὺ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἵτινες καὶ αὐταὶ εἰσὶ στάδιον ἀρχαιοτάτου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, περιβρέχουσα δὲ νήσους Ἑλ-

μυθικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ εἶναι οὕτως εἰπεῖν οἱ δύο ἀΐδιοι θυρωροὶ τοῦ μυστηριώδους κόσμου, ὅστις κρύπτεται ὄπισθεν αὐτῶν καὶ τοῦ ὁποίου πείθονται νὰ διανοίξωσι μέχρι τινὸς τὰς πύλας καὶ νὰ ἀποκαλύψωσι τὰ ἄδυτα εἰς τοὺς προσερχομένους. Εἰσερχόμεθα λοιπὸν καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν κατόπιν τῶν πολλῶν σοφῶν ἀνδρῶν, οἵτινες εἰσδύσαντες προηγουμένως εἰς τὰ μαγικὰ ταῦτα ἀνάκτορα τῆς πρώτης γνωστῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡλικίας, περιέγραψαν διὰ πλείστης ἀκριβείας καὶ γλαφυρότητος, τὴν θαυμασίαν αὐτῶν διασκευήν· καί, ἀκολουθοῦντες μὲν κατὰ πόδας τοὺς δύο ἐκείνους ἀρχαίους ὁδηγούς, προσέχοντες δὲ καὶ εἰς τὰς πιστοτέρας τῶν νεωτέρων ἐξηγήσεις, ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὸ θρήσκευμα, τὰ κατὰ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς θεσμούς, τὰ κατὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων.

ληνικάς, αἵτινες καὶ αὗται εἰσὶ κοιτίδες ἀρχαιοτάτου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, πρωϊμωτάτην, ὡς οἴκοθεν νοεῖται, ἐπήνεγκε συνάφειαν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐν τῷ ἀνατολικῷ τμήματι αὐτῆς ἀναπτυχθέντος Σημιτικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Σημιτικοὶ λαοί, (καλοῦνται δὲ οὕτω λαοὶ ὑπαγόμενοι εἰς γλωσσικήν τινα ὁμοφυλίαν μεγάλην, ἀνήκουσαν μὲν ἀνθρωπολογικῶς, ὡς ἡ Ἀρία, εἰς τὴν Καυκασίαν ἀνθρωπολογικὴν διαίρεσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, περιλαμβάνουσαν δὲ τοὺς λαοὺς τοὺς καλουμένους ἐν τῇ ἱστορίᾳ Βαβυλωνίους, Ἀσσυρίους, Ἀραμαίους, Φοίνικας, Ἑβραίους καὶ Ἄραβας· λέγονται δὲ οὗτοι Σημιτικοὶ λαοὶ ὡς κατατασσόμενοι ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Σήμ, πρεσβυτάτου υἱοῦ τοῦ Νῶε), ἀνέπτυξαν πρωϊμώτατον πολιτισμὸν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος, ἐν Συρίᾳ, Φοινίκῃ καὶ Παλαιστίνῃ ὅστις ἰδίως διὰ τοῦ ναυτικοῦ λαοῦ τῶν γνωστῶν ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον Φοινίκων, τῶν οἰκούντων ἐν τῇ στενῇ παραλίᾳ τῆς μέσης Συρίας, ἦλθεν εἰς πρωϊμωτάτην ἐπαφὴν πρὸς τὸν βίον τῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νοτιανατολικωτάτῃ ἀκτῇ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἐν Αἰγύπτῳ, ἀνεπτύχθη καὶ ἐπέδωκε πρωϊμώτατα πολιτισμός τις συγγενὴς πρὸς τὸν Σημιτικόν, ἀλλ' ἔχων ἰδιάζοντα χαρακτῆρα, ὅπως καὶ αὐτοὶ οἱ Αἰγύπτιοι, συγγενεῖς ἔν τισιν φαινόμενοι πρὸς τοὺς Σημιτικοὺς λαούς, ὑπάγονται οὐχὶ εἰς τὴν Σημιτικὴν οἰκογένειαν τῆς Καυκασίας φυλῆς, ἀλλ' εἰς τὴν λεγομένην Χαμιτικὴν (ἐκ τοῦ τρίτου υἱοῦ τοῦ Νῶε Χάμ). Σημεῖα ἐπιδράσεως τοῦ Σημιτικοῦ καὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τὸν Ἑλληνικὸν βίον ἀναφαίνονται καὶ ἐν τοῖς στοιχείοις αὐτοῖς τοῦ πολιτισμοῦ ὡς λ. χ. ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ τῷ ἑλληνικῷ τοῦ ὁποίου καὶ οἱ χαρακτῆρες εἰσὶ Σημιτικοὶ καὶ τὰ ὀνόματα, καὶ ἐν τοῖς ὀνόμασι φυσικῶν τινων ἢ βιομηχανικῶν προϊόντων, οἷον κύ-

Οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐπίστευον εἰς τὴν ὕπαρξιν πολλῶν θείων δυνάμεων, πρεσβεύοντες ὅτι ὅλα τὰ μέρη τῆς φύσεως, ὁ αἰθήρ, ὁ ἥλιος, ἡ θάλασα, οἱ ποταμοί, τὰ ὄρη, τὰ δάση, τὰ ἀκρωτήρια· προσέτι δὲ καὶ αἱ ἀρεταί, τὰ πάθη, αἱ τέχναι, αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, οἷον ἡ φρόνησις, τὸ κάλλος, ἡ ἄγρα, ἡ γεωργία, ὁ θάνατος, τὸ κράτος, ἡ βία, εἶχον τὸν ἴδιον αὐτῶν θεόν. Οἱ θεοὶ ὅμως οὗτοι δὲν ἐλατρεύοντο ὡς φυσικαὶ ἢ ἠθικαὶ δυνάμεις, ἐλατρεύοντο ὡς ὄντα ἔχοντα ἀνθρωπίνην μορφὴν καὶ διάγοντα βίον ἀνθρώπινον· ἀλλὰ ἀθάνατα, ἰσχυρότερα τῶν ἀνθρώπων, καὶ διέποντα, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, τὴν τύχην τοῦ κόσμου. Δώδεκα δὲ ἐξ αὐτῶν ἐθεωροῦντο ὡς οἱ πάντων μέγιστοι θεοὶ καὶ ὠνομάζοντο Ὀλύμπιοι, καθὸ κατοικοῦντες εἰς τὰς μεγαλοπρεπεῖς κορυφὰς τοῦ ὄρους Ὀλύμπου, αἵτινες συνεχέοντο μετὰ τοῦ οὐρανοῦ. Οἱ δώδεκα οὗτοι μεγάλοι θεοὶ ἦσαν ἓξ μὲν ἄρσενες· ὁ Ζεύς, ὁ καὶ θεὸς τοῦ αἰθέρος ἰδίως, ὁ Ποσειδῶν, τῆς θαλάσσης, ὁ Ἀπόλλων, τοῦ φωτός,

---

προς, κυπάρισσος, κιθὼν ἢ χιτὼν (ἐκ τῆς Σημιτ. γλώσσης *κιτάν*=λίνον), ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ μυθολογίᾳ καὶ ἔν τισι τοπικοῖς ὀνόμασιν. Ἀλλὰ τίς ὁ βαθμὸς καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως; Ὡς πρὸς τοῦτο αἱ θεωρίαι διχάζονται. Ἀρχαιότεροί τινες ἐρευνηταὶ ἐνόμισαν ὅτι ἀνεκάλυψαν ἐν Ἑλλάδι ἤτοι ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῆς Ἑλλάδος πολλῷ πλεῖστα στοιχεῖα Σημιτικὰ ἢ ὅσα πράγματι ὑφίστανται, ποιησάμενοι πρὸς τοῦτο συνδυασμοὺς ἐτυμολογικοὺς καὶ μυθολογικοὺς λίαν ἐπισφαλεῖς καὶ ἥκιστα πειστικούς, θεωροῦντες ὡς Σημιτικὰ οὐ μόνον τὰ ὁπωσοῦν τοιαῦτα ὄντα (ὡς Σάμος) ἢ φαινόμενα (οἷον Σαλαμίς), ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἄλλα, ὧν λίαν ἀμφίβολος ἡ τοιαύτη ἀρχὴ (οἷον, Σύρος, Σέριφος, Μελίτη (ὄνομα δήμου Ἀττικῆς) Ἄστυρα (ἐν Τρῳάδι) Ἄβυδος (ἐν Ἑλλησπόντῳ) καὶ παραβάλλοντες λίαν ἐπισφαλῶς τὸ ὄνομα τοῦ *Ἀταβυρίου* ὄρους τῆς Ῥόδου πρὸς τὸ Θαβὼρ τῆς Γαλιλαίας καὶ τὸ τοῦ *Ἰαρδάνου* τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἤλιδος πρὸς τὸ τοῦ *Ἰορδάνου* τῆς Παλαιστίνης. Ἄλλοι δὲ τοὐναντίον ἐρευνηταὶ ἐπειράθησαν ν' ἀμφισβητήσωσιν ὁλοσχερῶς σχεδὸν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν πάσης ἐπὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ἐπιδράσεως. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη θεωρία δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ἀσφαλής. Σημιτική τις καὶ Αἰγυπτιακὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τὸν ἀρχαιότατον ἑλληνικὸν βίον θὰ ἦτο ἀναμφισβήτητος, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ μόνης τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἂν μὴ ἀνευρίσκοντο ἔτι ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἱστορικῷ βίῳ τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα τοῦ ξένου τούτου πολιτισμοῦ στοιχεῖα. Καὶ τὴν ἐπίδρασιν ἀκριβῶς ταύτην ἑρμηνεύουσι καί τινες μυθικαὶ ἑλληνικαὶ παραδόσεις περὶ ἐποικήσεως ξένων, Αἰγυπτίων ἢ Φοινίκων (Κέκροπος, Κάδμου, Δαναοῦ) μυθικῶν προσώπων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἡ ἐπί-

ὁ Ἄρης, τοῦ πολέμου, ὁ Ἥφαιστος, τοῦ πυρὸς καὶ τῶν τεχνῶν, καὶ ὁ Ἑρμῆς, τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ λόγου· ἓξ δὲ θήλεις, ἡ Ἥρα, θεὰ τοῦ ἀέρος, ἡ Ἀθηνᾶ, τῆς φρονήσεως, ἡ Ἄρτεμις, τῆς ἄγρας, ἡ Ἀφροδίτη, τοῦ κάλλους, ἡ Ἑστία, τοῦ οἰκιακοῦ βίου, καὶ ἡ Δήμητρα, τῆς γεωργίας. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν πολλοὶ δὲν ἦσαν κατώτεροι τῶν Ὀλυμπίων, κατά τε τὴν δύναμιν καὶ τὸ ἀξί-

---

δρασις αὕτη δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς συνδεομένη μετὰ ἐποικήσεων ξενικῶν εἰς Ἑλλάδα, ἐκ Σημιτικῶν χωρῶν ἢ ἐξ Αἰγύπτου γενομένων, οὔτε μετὰ διαρκοῦς ἐν προϊστορικῇ περιόδῳ κατοχῆς Ἑλληνικῶν τινων νήσων καὶ παραλίων χωρῶν ὑπὸ Φοινίκων. Οἱ Ἕλληνες παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Σημιτικοῦ καὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ ὑλικά τινα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀναμιχθέντα μετὰ τοῦ πρώτου Ἀριακοῦ αὐτῶν πολιτισμοῦ, παρήγαγον τὸν *ἰδιοφυᾶ* ὅλως κατ' εἶδος καὶ κατὰ πνεῦμα ὅλως διάφορον, ἀλλότριον πρὸς τὸν Ἀσιατικὸν καθόλου Ἑλληνικὸν βίον. Ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου τοῦ παραγαγόντος τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἰδέαν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ὑψηλοτέρου πολιτικοῦ βίου οὐδὲν ὑπάρχει τὸ Ἀσιατικόν. Λέξεις δὲ Σημιτικαί, καὶ αὗται εἰς πράγματα ἁπλῶς τοῦ ὑλικοῦ βίου ἀναφερόμεναι εἰσὶν ἐλάχισται, μὴ ὑπερβαίνουσαι ἐν ὅλῳ τὰς δύο δεκάδας. Ἡ δὲ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου ἔν τισι νήσοις τοῦ Αἰγαίου πελάγους Ρόδῳ, Κυθήροις, Θήρᾳ, Μήλῳ, Θάσῳ, προϊστορικὴ ἐποίκησις Φοινίκων πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπαινισσομένη ἁπλῶς τὰς πρὸς ταύτας ἐμπορικὰς σχέσεις τῶν Φοινίκων. Ὅτι δὲ καὶ παρ' Ὁμήρῳ αὐτῷ ἐξαφανίζονται τὰ ἴχνη τῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ Φοινικικῶν ἐπινείων καὶ οἱ Φοίνικες ἀναφέρονται ὡς λαὸς πόρρω τῆς Ἑλλάδος οἰκῶν ἁπλῶς ἐμπορικῶς συνδεόμενος πρὸς αὐτόν, εἶναι σαφὲς μαρτύριον τοῦ εἰρημένου χαρακτῆρος τῶν Φοινικικῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς νήσοις καὶ παραλίαις οἰκήσεων. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐν τοῖς μνημείοις τοῦ *Μυκηναίου* καλουμένου πολιτισμοῦ ὑποτιθέμενα προϊόντα Φοινικικῆς καὶ καθόλου Ἀσιατικῆς ἢ Αἰγυπτιακῆς τέχνης προϊόντα δὲν ἀπεδείχθησαν ἔτι ἀναμφισβητήτως ὡς τοιαῦτα, ὡς θέλομεν εἰπεῖ περὶ τούτων ἐκτενέστερον κατωτέρω ἐν ταῖς περὶ τῶν μνημείων τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Μυκηναϊκῆς καθόλου περιόδου· καίτοι ἐξ ἄλλου παρ' Ὁμήρῳ τὰ λεπτοτέρας τέχνης βιομηχανικὰ προϊόντα τῶν χρόνων αὐτοῦ εἴτε ἐν ὅπλοις εἴτε ἐν ἀγγείοις καλοῦνται ῥητῶς ἔργα τέχνης Φοινικικῆς, ὡς καὶ περὶ τούτου γενήσεται λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ φαίνονται μῦθοί τινες περὶ θεῶν καταγωγῆς προδήλως Ἀσιατικῆς. Ἀλλὰ καὶ αὗται αἱ τοιαῦται Σημιτικαὶ ἢ Αἰγυπτιακαὶ θεότητες (πλὴν τῶν καθαρῶς καὶ ὁμολογουμένως τοιούτων θεοτήτων τῶν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ὡς ξένων θεῶν γενομένων γνωστῶν τοῖς Ἕλλησιν, οἷαι οἱ Αἰγύπτιοι θεοὶ Ἄμμων, Ἄνουβις, Ἶσις, Ὄσιρις, αἱ Σημιτικαὶ θεότητες Βῆλος, Ἀστάρτη) καὶ οἱ περὶ αὐτῶν μῦθοι ἔλαβον

ωμα· οἷον, ὁ Πλούτων, ὁ θεὸς τοῦ ᾅδου, ἡ Ἑκάτη, ἡ ἔφορος τῶν τοκετῶν, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ὁ Διόνυσος, ἡ Περσεφόνη, αἱ Μοῦσαι, κλπ. Τινὲς ὅμως ὑπηρέτουν ἁπλῶς τοὺς μεγαλειτέρους θεούς, οἷον, ἡ Ἶρις, ἡ Ἥβη, αἱ Ὧραι, κλπ. Τελευταῖον ὑπῆρχον καὶ θεῖαί τινες δυνάμεις, ἢ μᾶλλον τερατώδεις τινὲς τῶν θεῶν γόνοι, οἵτινες οὔτε ἀνθρωπίνην μορφὴν εἶχον, οὔτε συνεδυάζοντο

πρωϊμώτατα μορφὴν καὶ ἰδέαν τοσοῦτον Ἑλληνικήν, ὥστε μόνον αὐστηροτάτη καὶ ἀκριβὴς ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δύναται νὰ διΐδῃ ἐν αὐτοῖς τὴν πρώτην ξενικὴν ἀρχήν. Μέγα ὡς πρὸς τοῦτο ἐργοστάσιον τοῦ ἐξελληνισμοῦ Σημιτικῶν ἢ Αἰγυπτιακῶν θεοτήτων καὶ μύθων εἶναι ἡ μεγαλόνησος Κρήτη, ἔνθα ἀληθῶς πολλαὶ ἐν τοῖς μύθοις ἀνευρίσκονται ἰδέαι Σημιτικαί, ὡς καὶ μῦθοι τῆς αὐτῆς καταγωγῆς· ἀλλὰ καὶ τὰ οὕτω ἀνευρισκόμενα στοιχεῖα τοῦ Σημιτικοῦ ἱστορικοῦ βίου παρίστανται ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἤδη φάσει αὐτῶν, ἐν τῇ περιόδῳ τῆς εἰς τὸ ἑλληνικὸν μεταστάσεως. Καὶ ἐν ταῖς περὶ ἡρώων δὲ μυθικῶν ξένων, Κάδμου, Κέκροπος, Δαναοῦ καὶ ἄλλων καὶ τῶν ἀποδιδομένων αὐτοῖς ἔργων ἀμυδροί τινες μόνον ὑπαινιγμοὶ ξενικῆς καταγωγῆς φαίνονται. Ὁ Κάδμος ὁ δῆθεν ἐκ Φοινίκης ἐλθὼν κτίστης τῆς Καδμείας συγχέεται πρὸς τὸν Ἕλληνα Κάδμειον Δία· τὸ ὄνομα *Θῆβαι*, τὸ τοσοῦτον σύνηθες ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ ἁπλούστατα ἑρμηνευόμενον ἐκ τοῦ Καροφρυγικοῦ *Τάβα*= βράχος, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰς Αἰγυπτίας *Θήβας*, (Τα-απι-ου) καὶ ὁ ἀριθμὸς δὲ *ἑπτὰ* ἐν ταῖς ἑπταπύλαις *Θήβαις*, θεωρεῖται μᾶλλον ἔκφρασις ποιητικὴ ἢ ἀριθμὸς ἀναφερόμενος πρὸς τὴν ἱερὰν ἑπτάδα τῶν Σημιτικῶν λαῶν. Ὁ Κέκρωψ ἐν Ἀθήναις συγχέεται πρὸς τὸν ἐγχώριον Ἐριχθόνιον, αἱ δὲ περὶ τοῦ *Θησέως* εἰκασίαι ὡς ἐκπροσωποῦντος μυθικῶς τὸν πρόμαχον τῶν Ἑλληνικῶν Ἀθηνῶν ἐναντίον τῶν προϊστορικῶν Σημιτικῶν Ἀθηνῶν, εἰσὶν ἄκρως ἀόριστοι καὶ ἐπισφαλεῖς. Δαναὸς δὲ ὁ τῆς Ἀργολίδος ἥρως, ὃν ὁ μεταγενέστερος μῦθος ἐποίησεν υἱὸν Βήλου καὶ ἀδελφὸν Αἰγύπτου, οὐδεμίαν ἔχει τοιαύτην παρ' Ὁμήρῳ καταγωγήν, ἀλλὰ φαίνεται ὄνομα ἀκραιφνῶς ἑλληνικόν. Ἡ θεωρία τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὁ Γλάστων περὶ τῶν μύθων τοῦ Μίνωος, ὡς μαρτυρούντων Αἰγυπτιακὴν προστασίαν καὶ ἡγεμονίαν ἐν Ἑλλάδι καὶ παριστώντων δῆθεν τὴν τοῦ Μίνωος Κρήτην ὡς κέντρον τῆς Αἰγυπτιακῆς ταύτης ἡγεμονίας καὶ πολιτισμοῦ εἰσὶν ὡσαύτως αὐθαίρετοι εἰκασίαι, ὧν πολλῷ εὐλογώτεραι εἶναι αἱ ἑρμηνεῖαι τῶν περὶ Μίνωος καὶ Ραδαμάνθυος μύθων ὡς παριστώντων ἐντοπισμόν τινα ἤτοι τοπικόν τινα περιορισμὸν τῶν περὶ *Μανοῦ* καὶ *Ἰάμα* ἀρχαιοτάτων Ἰνδοαριανῶν μύθων. Τί θετικὸν ὁπωσοῦν συμπέρασμα δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς μελέτης τῶν μνημείων τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ, ἐκτεθήσεται κατωτέρω. Ἐνταῦθα δὲ περατοῦμεν τὴν σημείωσιν ταύτην μετὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ὅσον περίπλοκος καὶ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ed. Meyer (σ. 145) καὶ Poelman (σ. 13)

μετὰ στοιχείου τινὸς τοῦ φυσικοῦ ἢ ἠθικοῦ κόσμου· οἷον αἱ Ἑκατόγχειρες, αἱ Ἅρπυιαι, αἱ Γοργόνες, ἡ Χίμαιρα, ἡ Σφίγξ, οἱ Κένταυροι, ὁ Γηρυόνης, κλπ.

Τῶν δὲ θεῶν ἁπάντων, τῶν τε Ὀλυμπίων καὶ τῶν ἄλλων, καθὼς καὶ ἅπαντος τοῦ κόσμου, προΐστατο ὁ Ζεύς, ὡς ἀγαθὸς πατὴρ οἰκογενείας καὶ βασιλεύς. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ ὑπερτάτου τούτου ὄντος εἶναι παράδοξον κρᾶμα θείας ἀληθοῦς μεγαλειότητος καὶ σχεδὸν ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας. Ὁ Ζεὺς ὁρίζει τὰ προσόντα καὶ ἐξελέγχει τὰς πράξεις ἑκάστου τῶν ἄλλων θεῶν, σύμπαντες δὲ οἱ ἀγῶνες αὐτῶν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον δύνανται νὰ ἐλαττώσωσι τὸ κράτος ἢ νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θελήσεως αὐτοῦ. Τὸ φοβερὸν νεῦμα, δι' οὗ ἐπικυροῖ τὰ δόξαντα αὐτῷ, οὔτε ἀνάκλησιν οὔτε παρακοὴν ἐπιδέχεται.(21) Καθὼς δὲ ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ἀκαταμάχητος, οὕτω καὶ ἡ σοφία ἀνεξερεύνητος. Αὐτὸς κρατεῖ τὰ χρυσᾶ τάλαντα, εἰς τὰ ὁποῖα σταθμίζονται αἱ τύχαι τῶν ἐθνῶν καὶ ἀνθρώπων. Εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου αὐτοῦ, ἵστανται δύο πίθοι, ἀπὸ τῶν ὁποίων οὗτος ἐξάγει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακά, δι' ὧν καθιστᾷ ἡδεῖαν ἢ ἐπώδυνον τὴν ὕπαρξιν τῶν θνητῶν. Αὐτὸς ἵδρυσε τὴν ἀΐδιον τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἀμετάθετον ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, εἰς ἣν καὶ αὐτὸς ὑποτάσσεται. Οἱ νόμοι οἱ ἀνθρώπινοι, ἐκ τοῦ κράτους αὐτοῦ παράγουσι τὸ κῦρος· οἱ βασιλεῖς τῆς

ὑποτεθῇ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμὸς ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν ἑλληνικόν, δύο τινὰ κεῖνται ὑπεράνω πάσης ἀμφιβολίας· α'. ὅτι ὑπὸ καθαρῶς ἐθνολογικὴν ἔποψιν οἱ Σημιτικοὶ λαοὶ καὶ Αἰγύπτιοι δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν οὐδαμῶς ὡς ἐπιδράσαντες εἰς τὴν γένεσιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. β'. ὅτι ὁ Σημιτικὸς καὶ ὁ Αἰγυπτιακὸς πολιτισμὸς οὐδὲν παρέσχον αὐτοτελὲς καὶ ἱστορικῶς ἰδιοφυὲς συστατικὸν εἰς τὸν ἑλληνικὸν βίον καὶ πολιτισμόν, ἀλλὰ πάντα τὰ ἐκ τῶν πολιτισμῶν ἐκείνων παρὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου ληφθέντα ἦσαν οἱονεὶ ἁπλᾶ στοιχεῖα, ἀφομοιωθέντα πρὸς τὸν ἰδιοφυᾶ καὶ ὅλως πρότυπον τὸ εἶδος, τὴν ἰδέαν καὶ τὸ πνεῦμα Ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

21). Πρβλ. τοὺς πολυθρυλήτους περὶ τούτου Ὁμηρικοὺς στίχους. Ἰλ. Α. 525—526

. . . . Οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλὸν
οὐδ' ἀτελεύτητον ὅ,τι κεν κεφαλῇ κατανεύσω.

γῆς, ἀπὸ τῆς χειρὸς αὐτοῦ λαμβάνουσι τὸ σκῆπτρον· αὐτὸς εἶναι ὁ προστάτης τῶν κοινωνικῶν δικαίων, ὁ ἔφορος τῆς τῶν συμβολαίων ἐκτελέσεως, τῆς τῶν ὅρκων τηρήσεως· αὐτὸς τιμωρεῖ τὴν προδοσίαν, τὴν ὕβριν, τὴν ὠμότητα· ὁ ξένος καὶ ὁ ἱκέτης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προστασίαν· ὁ φραγμὸς τῆς οἰκίας ἀνατίθεται εἰς τὴν φύλαξιν αὐτοῦ, ἡ δὲ ἀποποίησις ἢ κατάχρησις τῆς φιλοξενίας δεινῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδικεῖται. Ἀλλ' ὅμως ὁ θεὸς αὐτός, τὸ μέγιστον καὶ ἐνδοξότατον τῶν ὄντων, ὄχι μόνον ἔχει ἀνθρωπίνην μορφήν, ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι θεοί, ἀλλὰ ὑπόκειται, ὡς αὐτοί, καὶ εἰς τὰ πάθη τὰ ἀνθρώπινα, καὶ εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ἀσθενείας· διότι τὰ θεῖα ταῦτα σώματα, εἰ καὶ ἔχουσι τὸ προνόμιον τῆς ἀθανασίας, τῆς καλλονῆς καὶ τῆς ἰσχύος, εἰ καὶ ῥέει εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν αἷμα καθαρώτερον τοῦ ἀνθρωπίνου,(22)δὲν εἶναι ἀπρόσιτα οὔτε εἰς τὰς ἡδονάς, οὔτε εἰς τὸν πόνον· αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ τρέφωνται δι' ἀμβροσίας, καὶ εὐγνωμόνως ὀσφραίνονται τὴν κνίσσαν τῶν θυσιῶν, τὰς ὁποίας προσφέρουσιν εἰς αὐτὰ οἱ θνητοί. Τὰ δὲ ἄλλα αὐτῶν πάθη εἶναι ἀνάλογα τῶν ὅλως ἀνθρωπίνων τούτων ὀρέξεων· ὁ ἄστατος ἔρως, ὁ φθόνος, ἡ ὀργή, τὸ μῖσος ταράττουσι πολλάκις τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην· καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ βασιλείου τῶν Ὀλυμπίων θεῶν διακινδυνεύει ἐνίοτε ἐκ στάσεων καὶ συνωμοσιῶν πλεκομένων κατὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι πάντοτε ἀδιάφορος εἰς τὰς ἔριδας ταύτας· πολλάκις δὲ εἶναι ἀναποφάσιστος εἰς τὰς γνώμας αὐτοῦ, ἀπατᾶται ὑπὸ τεχνασμάτων, τυφλοῦται ὑπὸ ἐπιθυμιῶν, καὶ παρεκτρέπεται ὑπὸ τῆς ὀργῆς εἰς βίαν ἀγενῆ. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη δὲν εἰκονίζουσι κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον τὴν σχέσιν τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν πρὸς τὴν μοῖραν, καὶ ἴσως ὁ ποιητὴς δὲν εἶχεν εὐκρινῆ τῆς σχέσεως ταύτης ἔννοιαν· διότι συνήθως μὲν ὁ Ζεὺς ἐπιβάλλει τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν μοῖραν, ἐνίοτε ὅμως φαίνεται οὐδὲν ἄλλο ἢ ὑπηρέτης ἁπλοῦς ἀνάγκης ἀπαραιτήτου, τὴν ὁποίαν ματαίως ζητεῖ νὰ διαφύγῃ.

Ἡ δὲ εἱμαρμένη αὕτη τῶν Ἑλλήνων διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ δόγματος, τὸ ὁποῖον, ἐμβολιαζόμενον εἰς τὰ πνεύματα λαῶν βαρβάρων,

---

22). Τὸ αἷμα τοῦτο τῶν θεῶν λέγεται «ἄμβροτον αἷμα θεοῖο, ἰχώρ, οἷός πέρ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν (Ἰλ. Ε. 339—340).

ἀγρίων καὶ ἡδυπαθῶν, οἷοι οἱ Μωαμεθανικοί, (23) ὁπλίζει μὲν αὐτοὺς ἐκ διαλειμμάτων διὰ προσκαίρου παροξυσμοῦ ἀνδρείας, συνεπιφέρει ὅμως τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι, ἅμα παρελθόντος τοῦ παροξυσμοῦ τούτου, περιπίπτουσιν εἰς ἀπάθειαν, καθιστῶσαν αὐτοὺς ἀνικάνους νὰ πράξωσί τι εἰς τὰς συνήθεις τοῦ βίου περιστάσεις. Τὸ δόγμα τῶν Ἑλλήνων προέκυπτεν ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτῶν θεωριῶν περὶ τῆς προφανοῦς εὐρυθμίας τοῦ κόσμου τούτου, περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν αἴτια κρύφια καὶ ἀνεξήγητα δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιτυχίαν. Δὲν ἀνεπλήρου δὲ παρ' αὐτοῖς τὴν ἀνδρείαν, οὐδ' ἐχρησίμευεν ὡς πρόφασις ἀδρανείας· ἐνέπνεε μὲν καρτερίαν τινὰ ἐν ταῖς συμφοραῖς, ἀλλὰ κατέλειπε σώαν τὴν δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐνόσῳ εἶχον τὴν ἐλπίδα νὰ ἀποφύγωσι, διὰ συνέσεως καὶ ἐνεργείας, τὰ ἐπικρεμάμενα δεινὰ οὔτε πάλιν ἀπέτρεπον αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπικαλῶνται τὴν συνδρομὴν τῶν θεῶν. Ἄλλως τε οἱ μάκαρες τοῦ Ὀλύμπου κατεδέχοντο νὰ ἀναμιγνύωνται καὶ οἴκοθεν εἰς τὰ πράγματα τῶν ἀνθρώπων, γενεᾶς ὑποδεεστέρας καὶ ἀτυχοῦς, ἥτις ὅμως, ἡνωμένη οὖσα μετ' αὐτῶν διὰ τῶν δεσμῶν τῆς συγγενείας, ἐθεωρεῖτο ἀξία πολλάκις μὲν τῆς συμμαχίας, ἀείποτε δὲ τῆς συμπαθείας αὐτῶν. Εἴδομεν ὅτι ἡ δοξασία, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ ἐκ τοῦ Προμηθέως, ἦτο μεταγενεστέρα καὶ ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα δοξασία τοῦ Ἡσιόδου, (24) καθ' ἣν οἱ θεοὶ ἔπλασαν ἀλληλοδιαδόχως πέντε διάφορα γένη ἀνθρώπων, δὲν συνεδυάζετο μὲ τὰς ἱστορικὰς γενεαλογίας, καθ' ἃς οἱ ἐπισημότατοι τοὐλάχιστον τῶν ἀνθρώπων ἦσαν ὄχι πλάσματα, ἀλλὰ γόνοι ἢ ἀπόγονοι τῶν θεῶν. Αὐτὸς ὁ Ἡ-

---

23). Ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ τὴν ἐν τῷ Ἰσλὰμ ἤτοι τῇ μωαμεθανικῇ θρησκείᾳ ἀναπτυχθεῖσαν πίστιν εἰς τὸ *πεπρωμένον*, καθ' ἣν τὰ πάντα γίνονται ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς προωρίσθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ νὰ γίνωνται καὶ κατ' οὐδὲν ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις καὶ ἐλευθερία δύναται νὰ μεταβάλῃ τὴν πεπρωμένην πορείαν τῶν πραγμάτων.

24). Περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν θεῶν οὐδ' ὁ Ἡσίοδος ποιεῖται λόγον. Τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ περὶ τῶν διαφόρων γενῶν ἃ ἐποίησαν οἱ θεοὶ δὲν ἀναφέρονται ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ὑπὸ τῶν θεῶν πλάσιν ἢ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῶν πέντε γενῶν, ἀλλ' εἰς τὴν τοιαύτην ὑπὸ τῶν θεῶν γενομένην διάταξιν τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, ὥστε νὰ παραχθῶσιν ἀλληλοδιαδόχως τὰ πέντε γένη ἢ μᾶλλον αἱ πέντε φάσεις ἢ περίοδοι (aetates κατὰ τὸν Ρωμαῖον ποιητὴν Ὀβίδιον) τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

σίοδος λέγει ἀλλαχοῦ, ὅτι ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι· παρ' Ὁμήρῳ δὲ ὁ Ζεὺς ὀνομάζεται πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Ἐπήκουον λοιπὸν οἱ θεοὶ τῆς προσευχῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ ὅτι ἀπολαμβάνει βεβαίως τὴν εὔνοιαν αὐτῶν· ὁ χρηστότατος τῶν ἡρώων δὲν διέφευγε τὴν θείαν δίκην, καὶ ἀκουσίως ἂν προεκάλει τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν· ὁ δὲ ἀσφαλέστερος τρόπος τοῦ νὰ κατασταθῶσιν οὗτοι ἵλεοι, ἦτο νὰ κήδεταί τις περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν, καὶ νὰ σέβεται αὐτούς. Διότι ἐν γένει οἱ θεοὶ ἀπεστρέφοντο τὴν ὑπεροψίαν, τὴν αὐθάδειαν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς τύχης ἢ τῆς ἰσχύος μέθην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι λησμονοῦσιν ὅτι εἶναι ὄντα ἀσθενῆ καὶ θνητά· ὅθεν πᾶσα ἀπαρακάλυπτος ἀδιαφορία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον, καὶ πᾶσα ἀξίωσις ἰσότητος πρὸς τοὺς θεούς, ἐλογίζετο ὑπὸ τούτων ὡς ἁμάρτημα δεινόν, κατὰ τοῦ ὁποίου σπανίως δὲν ἐπέβαλλον τιμωρίαν προφανῆ. Ἐφθόνουν προσέτι τὸν ἄνθρωπον ὅστις διετέλει ἀδιαλείπτως εὐδαιμονῶν. Ὅσῳ μεγάλη καὶ ἂν ἦτο τότε ἡ ταπείνωσις αὐτοῦ, ἡ διηνεκὴς αὕτη ἐπιτυχία, καθὸ προσεγγίζουσα ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν θείαν μακαριότητα, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ τὸν σκόπελον τῆς ὀργῆς των. Τὴν δὲ παρήγορον ἰδέαν, ὅτι τὴν θλῖψιν προξενοῦσιν οἱ θεοὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἵνα ὑποδείξωσιν εἰς αὐτοὺς ἐπιεικῶς τὰ ἐπικίνδυνα ἀποτελέσματα ἀναλλοιώτου εὐτυχίας, ἠγνόησαν ἐπὶ πολὺν ὡς φαίνεται χρόνον οἱ Ἕλληνες. Ὅ,τι μάλιστα ἐλογίζετο ἀρεστὸν εἰς τοὺς θεούς, ἦτο ἡ εὐλαβὴς τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοδωρία· καὶ ὅ,τι μάλιστα ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς εὐπρόσδεκτον, ἦτο ἡ ἀκριβὴς τήρησις τῶν τελετῶν τῆς λατρείας των· τοσούτῳ δὲ ἀπαραιτήτους ἐθεώρουν τὰς τελετὰς ταύτας, ὥστε καὶ ἀκουσία περὶ αὐτὰς ὀλιγωρία ἤρκει ἵνα ἐπισύρῃ κατ' ἔθνους ὅλου τὰς δεινοτέρας τῶν συμφορῶν (25).

Τοιαῦται περὶ θεῶν καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα δοξασίαι, δὲν συνετέλουν βεβαίως καθ' ἑαυτὰς εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἠθικῶν αἰσθημάτων καὶ εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς ἐκ-

---

25). Οὕτως ὁ Ἀχιλλεὺς φοβεῖται μὴ ὁ καταστρεπτικώτατος λοιμὸς ὁ ἐνσκήψας εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν ἐν Τροίᾳ εἶναι ἐπακόλουθον τοιαύτης τινὸς ὀλιγωρίας (Ἰλ. Α. 65 «εἴτ' ἄρ' ὅγ' (Ἀπόλλων) εὐχωλῆς ἐπιμέμφεται εἴθ' ἑκατόμβης»).

πληρώσεως τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων. Ὑπῆρχεν ὅμως ἔμμεσός τις σύνδεσμος μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Καὶ πρῶτον τὰ ἀλλόκοτα τῶν θεῶν ἤθη κατ' οὐδὲν ἠλάττουν τὸ σέβας τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐνέπνεον, οὐδ' ἐπροβάλλοντο ἐν γένει ἢ ἐλογίζοντο σπουδαίως ὡς τύποι καὶ ὑπογραμμοὶ ἀξιομίμητοι, οἱ δὲ λατρεύοντες αὐτοὺς ἄνθρωποι δὲν ἐπεχείρουν νὰ ἐξαγάγωσι διδασκαλίας πρακτικὰς ἀπὸ τῶν παραδόσεων τῆς μυθολογίας. Διότι οἱ θεοί, καί τοι μὴ ὄντες ἀνώτεροι τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἦσαν ὅμως τοσοῦτον μεγάλοι καὶ τοσοῦτον μακρὰν ἔκειντο τῶν ἐπιγείων πραγμάτων, ὥστε δὲν ὑπελαμβάνοντο ὑποκείμενοι εἰς τοὺς νόμους τοὺς ἐπιβεβλημένους εἰς τὴν ὑποδεεστέραν γενεὰν τῶν ἀνθρώπων. Ἐπενήργει δὲ τὸ θρήσκευμα ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διά τινων δυνάμεων, ἰδίως ἐπιτετραμμένων νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς νενομισμένας εἰς τοὺς κακούργους ποινάς. Αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν αἱ λεγόμεναι Ἐριννύες. Ὁ Ὅμηρος ὑποδεικνύει ἁπλῶς τὸ ἔργον τῶν Ἐριννύων, μὴ ὁρίζων τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, μήτε περιγράφων τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἡ φαντασία τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν παρέστησε καταπληκτικώτατον. Ἀλλ' αἱ δυνάμεις αὗται ἀποβαίνουσιν ἴσως φοβερώτεραι ὡς ἐκ τοῦ μυστηριώδους σκότους ἐντὸς τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται αἱ σκιαὶ αὐτῶν παρὰ τῷ ποιητῇ. Ἡ κατοικία αὐτῶν ἡ κειμένη ἐντὸς τῶν σκοτεινῶν μυχῶν τοῦ ἀοράτου κόσμου, ἐνέπνεε βαθεῖαν φρίκην εἰς τὰς εὐτυχεῖς θεότητας αἵτινες κατῴκουν εἰς τὰς φαιδρὰς καὶ φωταυγεῖς τοῦ Ὀλύμπου κορυφάς. Ὑπὸ σκότους δὲ περιεκαλύπτοντο αἱ Ἐριννύες καὶ ὅτε ἐξήρχοντο ἀπὸ τῆς κατοικίας ἐκείνης διὰ νὰ ἐπιτελέσωσι τὰ δόγματα τῆς θείας δικαιοσύνης. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξιλεώσωσιν αὐτάς, ὅπως ἐξιλέουν τοὺς ἄλλους θεούς, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, οὐδεμία φαίνεται ἐπινενοημένη τελετή, ἱκανὴ νὰ ἀφοπλίσῃ μὲν τὴν ὀργὴν τῶν Ἐριννύων, νὰ κατευνάσῃ δὲ τὸν θόρυβον τοῦ ἁμαρτήσαντος ἀνθρώπου. Καὶ ἰδίως μὲν ἐπεμελοῦντο τὴν τήρησιν τῆς ὀφειλομένης εἰς τὸ γῆρας, εἰς τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, εἰς τὰ οἰκογενειακὰ δίκαια εὐλαβείας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιορκία, καὶ ἅπαντα ἴσως τὰ λοιπὰ δεινὰ κακουργήματα, ἦσαν ὁμοίως καθυποβεβλημένα εἰς τὴν ἐπιτήρησιν αὐτῶν, ὁ δὲ τρόμος τὸν ὁποῖον ἐνέπνεον αἱ ἀδυσώπητοι αὗται λειτουργοὶ τῆς θείας δίκης, ἂν μὴ ἐσωφρόνιζεν ἐντελῶς τὴν ἀπερίσκεπτον ἐλαφρότητα τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ ἐμψυχώνῃ παρά τισι τὸ σκαν-

δαλῶδες πολλάκις πολίτευμα τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, περιέστελλε τοὐλάχιστον αὐτὴν μέχρι τινός.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον, οὔτε πάντες οἱ πονηροὶ φαίνονται τιμωρούμενοι εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν, οὔτε πάντες οἱ χρηστοὶ ἀνταμειβόμενοι. Ὁ Ὅμηρος θεωρεῖ τὸν θάνατον ὡς χωρισμὸν δύο οὐσιῶν διακεκριμένων, ἂν καὶ μὴ ἐντελῶς ἀνομοίων, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Τὸ σῶμα δὲν ἔχει ζωὴν ἄνευ ψυχῆς, οὐδ' ἡ ψυχὴ δύναμιν ἄνευ τοῦ σώματος. Αἱ σάρκες καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν ἡρώων μένουσιν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ἢ ἀναλίσκονται ὑπὸ τοῦ πυρός, ἢ καταλείπονται εἰς βορὰν κυνῶν καὶ πτηνῶν (οἰωνῶν), ἡ δὲ ψυχὴ ἀπέρχεται εἰς τὸν Ἅδην, ὡς ὄνειρον ἀφιπταμένη·

Ψυχὴ δ' ἠΰτ' ὄνειρος ἀποπταμένη πεπότηται,

λέγει ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἡ μήτηρ τοῦ Ὀδυσσέως Ἀντίκλεια. Διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἡ ψυχὴ εἰς τὸν Ἅδην, δὲν ἐνομίζοντο, ὡς φαίνεται, ἀπαραίτητοι αἱ ἐπικήδειοι τελεταί, ἀλλ' ἐνόσῳ αἱ τελεταὶ αὗται δὲν ἐξεπληροῦντο, ἡ ψυχὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἡσυχάσῃ αὐτόθι. Ἐντεῦθεν ἡ περὶ αὐτῶν ἐπιμέλεια τῶν ἐπιζώντων φίλων, ἡ πεισματώδης περὶ τῶν πεσόντων ἐν πολέμῳ πάλη, καὶ ἡ τραγικὴ ἐκείνη προσέλευσις τοῦ Πριάμου πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἕκτορος. Πολλὰ δὲ κατανυκτικώτατα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ ποιήσεως γεγονότα, ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος τούτου στηρίζονται. Ἡ ψυχή, ἐξολισθήσασα ἀπὸ πληγῆς ἢ διὰ τῶν χειλέων, (26) δὲν διαλύεται εἰς τὸν αἰθέρα, ἀλλὰ διατηρεῖ τὸ σχῆμα τοῦ ὄντος, εἰς τὸ ὁποῖον πρότερον ἔδιδε ζωήν. Ἀλλ' ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς, ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου φωτιζομένη, δὲν εἶναι πλέον κατοικία πρόσφορος εἰς τὸ ἀσθενὲς καὶ θλιβερὸν τοῦτο φάντασμα, τὸ ὁποῖον παρατείνει τὴν ἀνωφελῆ αὐτοῦ ὕπαρξιν ἐντὸς τοῦ ἀμαυροῦ φωτὸς τοῦ καταχθονίου κόσμου. Ἐκεῖ τὸ ὂν τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ σκιά τις τοῦ παρεληλυθότος ὄντος, ἀδιαλείπτως ἐπιδιώκουσα τὸ εἴδωλον τῶν πάλαι ἀσχολιῶν καὶ ἡδονῶν. Ὁ περίφημος κυνηγὸς Ὠρίων θηρεύει εἰς λειμῶνας ἀσφοδέλων τὰς σκιὰς τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα εἶχε φονεύσει ποτὲ εἰς τὰ ἐπὶ γῆς ὄρη. Ὁ βασιλεὺς τῆς

---

26). Ἡ ψυχὴ ἵπταται ἐκ πάντων ὁμοῦ τῶν μελῶν (ῥεθέων) Ἰλ. Π. «ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη Ἀϊδόσδε βεβήκει»· ὁμοίως καὶ Χ. 362.

Κρήτης Μίνως, ὅστις ζῶν τοσοῦτον ἐδοξάσθη διὰ τὸ φιλοδίκαιον αὐτοῦ, προεδρεύει ἤδη δικαστηρίων τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι τί νὰ κρίνωσι καὶ διανέμει τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ δικαιοσύνην εἰς γενεὰν ὄντων ἀπεστερημένων τῆς δυνάμεως τοῦ κακοποιεῖν. Ὁ ἐνδοξότατος τῶν ἡρώων τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ὁ Ἀχιλλεύς, ἀνάσσει μὲν ἁπάντων τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ προθύμως ἤθελεν ἀνταλλάξει τὴν ἀπράγμονα ταύτην τιμὴν ἀντὶ τῆς εὐτελεστέρας τοῦ πραγματικοῦ βίου ὑπηρεσίας. (27) Ὁ Ὅμηρος ποτὲ δὲν ἐφαντάσθη ὅτι ἡ πνευματικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις, ἀπαλλαγεῖσα ἅπαξ τῶν γηΐνων αὐτῆς δεσμῶν, ἀποβαίνει ἰσχυροτέρα. Ἐξ ἐναντίας ὁ ποιητὴς παρίστησιν αὐτὴν καταβληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θανάτου εἰς κατάστασιν ἀμυθήτου ἀτονίας.

Ὢ πόπποι, ἦ ῥά τίς ἐστι καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισιν
Ψυχὴ καὶ εἴδωλον· ἀτὰρ φρένες οὐκ ἔνι πάμπαν,

ἀνέκραξεν ὁ Ἀχιλλεύς, ὅτε, εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας, ὁ φίλτατος αὐτοῦ Πάτροκλος ἔπεσε φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος(28). ὅ ἐστι, Φεῦ, ὑπάρχει μὲν καὶ εἰς τὸν Ἅδην ψυχὴ καὶ εἴδωλον τοῦ τεθνεῶτος, ἀλλὰ αἱ φρένες ἐκλείπουσι παντελῶς.

Καὶ ὁ μὲν πολὺς τῶν κατοίκων τοῦ Ἅδου ὄχλος παρέτεινεν οὕτω ἀνωφελῶς τὴν ματαίαν ταύτην ὕπαρξιν, μεγάλοι δέ τινες ἔνοχοι κατεδικάζοντο εἰς ἀγῶνα οἰκειότερον εἰς τὰς καταχθονίους ἐκείνας

---

27). Ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἄρχει τῶν νεκρῶν, τοῦτο λέγεται ἐν Ὁμήρου Ὀδυσσείᾳ (Λ. 482—492)· ἀλλ' οὐχὶ διότι ὁ ἥρως ἔχει τοιοῦτό τι ἀξίωμα ἐν Ἅδου ἐπίσημον, ἀλλ' ἁπλῶς διότι εἶναι ἥρως μέγας καὶ ἐνδοξότατος. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν τῇ εἰς τὸν Ἅδην καθόδῳ ἰδὼν τὴν ψυχὴν ἢ τὸ εἴδωλον τοῦ ἥρωος λέγει πρὸς αὐτήν·

. . . . . σεῖο δ', Ἀχιλλεῦ,
οὔτις ἀνὴρ προπάροιθε μακάρτατος, οὔτ' ἄρ' ὀπίσσω.
πρὶν μὲν γάρ σε ζωὸν ἐτίομεν ἶσα θεοῖσιν
Ἀργεῖοι, νῦν *αὖτε μέγα κρατέεις* νεκύεσσιν
ἐνθάδ' ἐών· τῷ μήτι θανὼν ἀκαχίζευ, Ἀχιλλεῦ.

ὁ δ' Ἀχιλλεὺς ἀπαντᾷ πρὸς ταῦτα :

Μὴ δή μοι θάνατόν γε παραύδα, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ.
βουλοίμην κ' *ἐπάρουρος* ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ,
ἀνδρί περ ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἴη,
ἢ πᾶσι νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν.

28). Ἀκριβέστερον οὐχὶ εὐθὺς ὅτε ἐφονεύθη ὁ Πάτροκλος, ἀλλ' ὁπότε ὕστερον, μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἕκτορος, κείμενος παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσ-

χώρας. Ἐκ τούτων οἱ μὲν ἐτιμωροῦντο ἐνασχολούμενοι εἰς ἔργα κοπιώδη καὶ ἀδιάλειπτα, καθὼς ὁ Σίσυφος, ὁ διατελέσας βασιλεὺς τῆς Κορίνθου καὶ πολλὰ πράξας ἐν τῷ βίῳ ἀνομήματα, καταδικασθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἅδῃ νὰ κυλίῃ ἐπὶ μεγάλου ὄρους βαρὺν λίθον, ὅστις μόλις ἔφθανεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους, ἐκυλίετο πάλιν κάτω καὶ ἐβασάνιζεν οὕτω τὸν δυστυχῆ Σίσυφον αἰωνίως. Ἄλλοι δὲ ἐταλαιπωροῦντο συναισθανόμενοι πόθους ἀνεκπληρώτους· οἷον ὁ Τάνταλος ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Φρυγίᾳ Σιπύλου, ὅστις καὶ αὐτὸς πολλὰ ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, κατεδικάσθη νὰ ἵσταται αἰωνίως ἐν τῷ ὕδατι βεβυθισμένος μέχρι τοῦ πώγωνος καὶ νὰ καταφλέγηται ὑπὸ πείνης καὶ δίψης· ὁσάκις δὲ ἤθελεν ἢ τὴν δίψαν αὐτοῦ νὰ σβέσῃ, ἢ τὴν πεῖναν νὰ κορέσῃ, τρώγων τοὺς καρποὺς τῶν πλησίον αὐτοῦ πεφυτευμένων καρποφόρων δένδρων, τὸ μὲν ὕδωρ ἔφευγεν ἀπὸ αὐτοῦ, οἱ δὲ κλάδοι τῶν δένδρων ἐτρέποντο πρὸς τὸ ἄλλο μέρος. Εἰς φυλακὴν δὲ ἔτι φοβερωτέραν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον κατωτέρω τοῦ Ἅδου βεβυθισμένην ὅσον ἡ γῆ ἀπέχει τοῦ οὐρανοῦ, κατεκλείοντο οἱ θρασεῖς τοῦ Διὸς ἀντίπαλοι· (29) ἡ φυλακὴ αὕτη ἦτο ὁ Τάρταρος, ὅστις ἐφράσσετο μὲν διὰ πύλης σιδηρᾶς, ἔδαφος δὲ εἶχε χαλκοῦν. Ἀφ' ἑτέρου εὐάριθμος μακάρων ἡρώων ὅ-

---

σης καὶ καταλαμβανόμενος ὑπὸ τοῦ ὕπνου εἶδε τὴν ψυχὴν τοῦ θανόντος Πατρόκλου παρισταμένην καὶ παρακαλοῦσαν νὰ τύχῃ ταφῆς τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ λησμονηθῇ, διότι ἄθαπτος δὲν δύναται νὰ περάσῃ τὰς πύλας τοῦ Ἅδου κωλυόμενος ὑπὸ τῶν ψυχῶν τῶν νεκρῶν («τῆλε με εἴργουσι ψυχαί, εἴδωλα καμόντων»). Ὁ Πάτροκλος πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκδηλοῖ τὸν πόθον, ἵνα μετὰ τὸν ἐπικείμενον θάνατον τοῦ Ἀχιλλέως, τὸν ὁποῖον προλέγει, ἀμφοτέρων τὰ ὀστᾶ καλύπτῃ ἡ αὐτὴ πυρά. Ὁ Ἀχιλλεύς, ἀφοῦ ὑπεσχέθη εἰς τὸν φίλον τὴν ταχεῖαν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιθυμίας, ἔτεινε τὰς χεῖρας ἵνα συλλάβῃ τὸν ἀγαπητὸν φίλον, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ Πατρόκλου «*κατὰ χθονὸς ἠΰτε καπνὸς ᾤχετο τετριγυῖα*». Τότε ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ θάμβους ἐγερθεὶς ἀνεφώνησε τὰ ἀνωτέρω περὶ ψυχῆς καὶ φρενῶν (Ἰλ. Ψ. 103—107). Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ *φρένες*, ὧν στεροῦνται αἱ ψυχαὶ ἐν Ἅδου, δὲν εἶναι ὁ νοῦς, τὸ διανοητικόν, τοῦ ὁποίου δὲν στεροῦνται, ἀλλ' αἱ φρένες αἱ φυσικαὶ (ἴδ. Ὀδ. I 301) «ὅθι φρένες ἧπαρ ἔχουσιν», ὡς πηγὴ ζωτικῆς δυνάμεως φυσικῆς.

29). Οἱ τιτᾶνες δηλονότι καὶ οἱ γίγαντες. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι βραδύτερον, μετὰ τῆς ἐπελθούσης μείζονος ἐξάρσεως τῶν περὶ τοῦ θείου ἰδεῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἐπεκράτησε νέα δόξα (ἧς ἑρμηνεὺς ἰδίως ὁ μέγας Πίν-

μιλος, ἀντὶ νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν Ἅδην μετεβιβάζοντο εἰς πεδίον ἠλύσιον, εἰς νῆσον τοῦ Ὠκεανοῦ, ὑπὸ ἀϊδίων ζεφύρων καταπνεομένην, ἀπηλλαγμένην δὲ πάσης ὀχληρᾶς τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους μεταβολῆς.

Κατὰ τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν τότε γνώμην, οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ ἀξιωθῶσι τῆς εὐνοίας τῶν θεῶν, ὤφειλον νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς ὅπως πρὸς τοὺς δυνατοὺς τῶν θνητῶν· νὰ προσφέρωσι δηλαδὴ εἰς τοὺς θεοὺς τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν καὶ τοὺς φόρους, ἤ, καθὼς λέγει ἡ θρησκεία, τὴν λατρείαν καὶ τὰς θυσίας. Αἱ θυσίαι τῶν προπατόρων ἡμῶν ἦσαν ἐν μέρει μὲν χαριέσταται, καθὸ εἰκονίζουσαι εὐλάβειαν καθαράν, ἐν μέρει ὅμως παριστῶσι τὴν τυφλὴν ὁρμὴν παχυλῆς δεισιδαιμονίας. Ἐν τῇ νηπιώδει αὐτοῦ καταστάσει, ὁ ἄνθρωπος, ἅμα κατανοήσῃ ὅτι ἡ τύχη του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὴν διὰ προσφορᾶς, ἥτις, ὅσῳ εὐτελὴς καὶ ἂν ἦναι καθ' ἑαυτήν, δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς σύμβολον τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος. Ὁ καθαρῶς συμβολικὸς οὗτος χαρακτὴρ ἐπικρατεῖ εἰς τὰς πλείστας ἑλληνικὰς τελετάς· τοιαῦται λ. χ. ἦσαν αἱ σπονδαί, ἤτοι ὁ οἶνος ἢ καὶ ἄλλα ὑγρά, τὰ κατὰ τὰς θυσίας καὶ εὐωχίας χεόμενα κατὰ γῆς, εἰς τὴν ἑστίαν, εἰς τὸν βωμόν, πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν· ἡ εἰρεσιώνη, ἤτοι στέφανος ἐξ ἐλαίας, διὰ καρπῶν κεκοσμημένος, τὸν ὁποῖον, κατά τινας ἱερὰς πανηγύρεις, περιέφερον παῖδες, ᾄδοντες, καὶ ὅστις ἔπειτα ἀνηρτᾶτο εἰς τὴν πύλην τῆς οἰκίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς πράττομεν σήμερον ὡς πρὸς τὸν στέφανον τῆς 1ης μαΐου· αἱ προσφερόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς ἀπαρχαὶ τῶν καρπῶν· αἱ κόμαι, τὰς ὁποίας οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι ἀφιέρουν πολλάκις εἰς θεότητας προστάτιδας, κλπ. Ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ τελεταὶ πολυτελέστεραι καὶ ἧττον ἀφελεῖς. Οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ ἀπέδωκαν εἰς τὰς οὐρανίας δυνάμεις τὰ πάθη τῶν βασιλέων τῆς γῆς, κατήντησαν νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ἡ θυσία ἐνεργεῖ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶναι πολυτιμοτέρα, καὶ ὅτι ἡ προσφορὰ ἔπρεπε νὰ ἐκφράζῃ ὄχι μόνον τὸ αἴσθημα τοῦ προσφέροντος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον τοῦ αἰσθήματος τούτου. Δύο δὲ δημώ-

δαρος), καθ' ἣν ὁ Ζεὺς διαλλαγεὶς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τούτους ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ διάγωσι τοῦ λοιποῦ ἐν εἰρήνῃ ἐν τοῖς Ἠλυσίοις πεδίοις ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Κρόνου.

δεις προλήψεις ὑπέθαλψαν τὴν πεποίθησιν ταύτην· ὁ λαὸς ὑπελάμβανε τοὺς θεοὺς δεκτικοὺς φθόνου καὶ ζηλοτυπίας, ἐφαντάζετο ὅτι δὲν δύναται νὰ κατευνάσῃ τὰ πάθη ταῦτα, εἰμὴ προσφέρων πλούσια δῶρα· πρὸς τούτοις δὲ ἡ θυσία ἐλογίζετο ὥς τις ἑστίασις τῶν θεῶν, ὡς συμπόσιον δηλαδὴ προσφερόμενον εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο τοσούτῳ εἰς αὐτοὺς ἀρεστότερον, ὅσῳ ἦτο μᾶλλον πολυδάπανον καὶ λαμπρόν. Ὁσάκις δὲ ἡ θυσία σκοπὸν εἶχε νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν περιϋβρισθεῖσαν θεότητα, ἡ πολυτέλεια τῆς ἱλαστηρίου ταύτης προσφορᾶς ἀπέβαινεν ἐξαισία. Καὶ αἱ προλήψεις αὗται συνεπήγαγον φυσικῷ τῷ λόγῳ ἄλλας δεινοτέρας, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ πλῆθος περιῆλθεν εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐνίοτε ἡ θυσία ἀνθρώπου ἠδύνατο μόνη νὰ δυσωπήσῃ τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν· διότι φαίνεται τῳόντι βέβαιον, ὅτι εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς ὁμηρικῆς, οἱ Ἕλληνες, εἴτε οἴκοθεν, εἴτε διὰ τῆς ἐπιρροῆς παραδειγμάτων ξένων, ἔφθασαν εἰς τὸ φοβερὸν τοῦτο συμπέρασμα. Τινὲς ἠμφισβήτησαν τὴν τοιαύτην ἀρχαιότητα τῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν μνημονεύει αὐτῶν, οὐδὲ αἰνίσσεται ποτὲ αὐτάς. (30) Ἀλλὰ πολλοὶ ἄλλοι μῦθοι, ἡ κοινὴ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων γνώμη, καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἔθους τούτου μαρτυροῦσι, κατὰ δυστυχίαν, ὅτι ἐμίανε τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἥτις ἄλλως τε, ὅσῳ φαιδρὰ καὶ ἂν ἦτο, μετεῖχεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τραχύτητός τινος καὶ ἀγριότητος.

Τὰ κατὰ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις φαίνονται, ἔτι ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης ἐποχῆς, ἄξια ἔθνους πρεσβεύοντος καλλιτέρας θρησκευτικὰς δοξασίας, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων· διότι οἱ πραγματευθέντες περὶ ἀρχαιοτέρας τινὸς πελασγικῆς ἐποχῆς ἀξιοῦσιν, ὅτι τὰ ἔθνη τὰ ὁποῖα τότε κατῴκουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διῆγον βίον ἔχοντα μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν δουλικὸν βίον τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἀσιανῶν. Συνάγουσι δὲ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀπό τε τὸ κολοσσικὸν μέγεθος τῶν ἔργων καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τὰ ὁποῖα ἀποδίδουσιν εἰς τὴν

---

30). Ἐν τούτοις τὸ ἐν Ἰλ. Ψ. 175 ἀναφερόμενον ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου ἔσφαξε «*δώδεκα Τρώων μεγαθύμων υἱέας ἐσθλοὺς χαλκῷ δηϊόων*» εἶναι ἀρκούντως ἐμφαντικὸς αἰνιγμὸς περὶ ἀνθρωποθυσίας.

πελασγικὴν ἐποχήν, καὶ ἀπὸ τὰ ἀμυδρὰ ἴχνη τῆς εἰς τοὺς λεγομένους «βίους» διαιρέσεως, τὰ ὁποῖα, ὑποφαινόμενα ἔτι εἰς τὸ πρωϊνὸν λυκαυγὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπολαμβάνονται ὡς αἱ τελευταῖαι σκιαὶ τῆς πελασγικῆς ἐκείνης νυκτός. Τῳόντι ἡ εἰς βίους διαίρεσις τῶν ἐθνῶν, ὁποία συνέβαινε τὸ πάλαι εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ εἰς ἄλλας ἀσιανὰς χώρας, δηλαδὴ ἡ διαίρεσις τῶν ἐθνῶν εἰς ὡρισμένον τινὰ ἀριθμὸν τάξεων, αἵτινες διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὰς ἀσχολίας, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα, καί, καθὸ ὑπάρχουσι κατὰ τὴν θείαν θέλησιν, θεωροῦνται ὡς ἀναλλοίωτα συστήματα, ἡ τοιαύτη τῶν ἐθνῶν διαίρεσις ὑποτίθησι πάντοτε πολίτευμα δουλικὸν καὶ τυραννικόν· ὅπου δὲ ἐπικρατοῦσι τοιαῦτα πολιτεύματα ἀπαντῶνται καὶ οἰκοδομήματα ἢ ἄλλα ἔργα κολοσσικά, ἀπαιτοῦντα τὴν ἐργασίαν πολλῶν μυριάδων δούλων. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ λεγομένη πελασγική, ἢ ἄλλη τις οἱαδήποτε παναρχαία ἐποχή, ἴσως εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἀνατολικὸν βίον· ἂν καὶ δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν, ὅτι τὰ ἐν Ἑλλάδι τοιαῦτα ἔργα ἀπήτησαν μὲν ἐργασίαν πολύμοχθον, καὶ μάλιστα οἱ τεράστιοι ὑπόγειοι ὀχετοὶ τῆς Κωπαΐδος λίμνης, δι' ὧν τὰ ὕδατα αὐτῆς, διερχόμενα ὑπὸ τὰ ὄρη, ἐξέρρεον εἰς τὴν θάλασσαν· τὰ ἔργα ὅμως ταῦτα ἐδήλουν συγχρόνως πνεῦμα κοινῆς ὠφελείας, ὅλως ἀντίθετον τῆς μωρᾶς κενοδοξίας, ἥτις ἤγειρε τὰς πυραμίδας καὶ τοὺς ἐγκολαπτοὺς τάφους τῆς Αἰγύπτου. Ἀνάλογόν τι δὲ συμβαίνει καὶ περὶ τὴν εἰς τάξεις διαίρεσιν τῶν κατοίκων, ἥτις ἀναφαίνεταί που καί πού, εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἡ διαίρεσις αὕτη ἴσως εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν εἰς βίους διαίρεσιν· ἀλλ' ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἄλλο ἦτο τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους, ἐκ τῶν θεσμῶν τούτων προέκυψαν πολιτικοὶ θεσμοὶ ὅλως διάφοροι τῶν ἀνατολικῶν, ἔτι ἀπὸ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς.

Οἱ πολιτικοὶ οὗτοι θεσμοὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, δὲν ὑπῆρξαν καρπὸς τῶν σκέψεων σοφῶν νομοθετῶν, ὁποίους θέλομεν ἀπαντήσει πολλοὺς βραδύτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα· οἱ ἀρχαιότεροι γνωστοὶ τῆς Ἑλλάδος θεσμοὶ παρήχθησαν μᾶλλον αὐτομάτως ἐκ φυσικῶν ἀφορμῶν· καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀφορμαὶ αὗται καὶ περιστάσεις ἦσαν ὁπωσοῦν ὅμοιαι εἰς τὰς διαφόρους χώρας, διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεσμοὶ εἶχον ἀ-

πανταχοῦ ὁμοιότητά τινα. Ἐν γένει τῷόντι ἡ κοινωνία φαίνεται διῃρημένη εἰς δύο τάξεις ἀνθρώπων, τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους. Οἱ ἐλεύθεροι ἄνδρες ὑποδιῃροῦντο πάλιν εἰς δύο τάξεις οὐσιωδῶς διακρινομένας ἀπ' ἀλλήλων· τοὺς ἡγεμόνας καὶ τὸν πολὺν δῆμον, ἢ, καθὼς λέγει ὁ Ὅμηρος, τοὺς λαούς. Οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαφόρους προσηγορίας, ἐμφαντικὰς τοῦ ἀνωτέρου αὐτῶν ἀξιώματος, καὶ ἀπεκαλοῦντο ἄριστοι, βασιλεῖς, ἄνακτες, μέδοντες, ἡγήτορες, βουληφόροι, δικασπόλοι, γέροντες· διότι ἡ λέξις γέρων ἐσήμαινεν ἔκτοτε ὄχι τὸν καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερον, ἀλλὰ τὸν περιβεβλημένον τὸ τοῦ κράτους καὶ τὸ τοῦ ἄρχοντος ἀξίωμα, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ἔθνη· major, starosta, seigneur, ancien. alderman, καὶ τὰ τοιαῦτα (31). Ἀπαντᾶται δὲ εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὸ τοῦ δημογέροντος ὄνομα, τὸ περισωθὲν παρ' ἡμῖν μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων. Τὸ κύριον προσὸν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν πρώτην ταύτην τάξιν, ἤτοι τὴν τάξιν τῶν ἡγεμόνων, ἦτο ἡ ἐκ θεῶν γενεαλογία, διότι, καθὰ προείπομεν, πᾶσα ἡγεμονικὴ οἰκία ἀνέφερεν εἰς θεοὺς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς· ἀλλ' ἡ ἐπιφανὴς αὕτη καταγωγὴ ἀνεδείκνυε μὲν σεβαστοὺς εἰς τὸ πλῆθος τοὺς μεγιστᾶνας, ἤθελεν ὅμως τάχιστα λησμονηθῇ ἢ παραγνωρισθῇ, ἐὰν μὴ ἐνισχύετο ὑπὸ προσωπικῶν προτερημάτων. Σῶμα εὔρωστον, ἀνάστημα ὑψηλόν, ἦθος μεγαλοπρεπές, βλέμμα ὀξύ, φωνὴ λαμπρὰ καὶ μάλιστα αἱ συμπάρεδροι τῶν φυσικῶν τούτων προτερημάτων ἀρεταί, ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις δεξιότης, ἡ ἐν ταῖς ἀτυχίαις καρ-

---

31). **Major**, ὡς γνωστόν, σημαίνει Λατινιστὶ *πρεσβύτερος*.

Starosta εἶναι λέξις σλαυικὴ σημαίνουσα κυριολεκτικῶς *πρεσβύτατος*, εἶτα δὲ τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν ἐν Πολωνίᾳ· τὸ Γαλλ. **seigneur** προέρχεται ὡς γνωστὸν ἐκ τοῦ Λατ. **seniores** (ἑλλ. ἕνος=παλαιός, *ἕνη* καὶ *νέα*)=γεραίτεροι (senatus=γερουσία, βουλὴ γερόντων)· alderman (κυριολεκτικῶς *οἱ γέροντες*) ἐλέγοντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀγγλοσαξονικῇ πολιτείᾳ οἱ προϊστάμενοι τῶν κομητειῶν· καὶ **Graf**=κόμης ἐν τῇ Γερμανικῇ ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ τὸν ἡγεμόνα ἢ δικαστήν, κυριολεκτικῶς δὲ τὸν Γέροντα. Ὑπάρχουσι δὲ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ πλεῖστα ἄλλα ὀνόματα τοιαῦτα. Οὕτω παρ' Ὁμήρῳ δὲν ὑπάρχει μόνον τὸ *δημογέροντες*, καὶ βουλὴ *γερόντων*, ἀλλὰ καὶ *ὅρκος γερούσιος* ἤτοι ὅρκος ἀψευδὴς οἷον οἱ γέροντες ὀμνύουσι, ἔτι δὲ καὶ *οἶνος γερούσιος* ἤτοι οἶνος ἐκλεκτός, ἐξαίρετος, ἀρχοντικός. Πρβλ. καὶ τὰ ὀνόματα *πρεσβύτερος*, πρεσβεύω, πρεσβευτής, *πρεσβεία*, (κατὰ πρεσβείαν), πρέσβειρα καὶ *πρέσβα θεῶν*.

τερία, ἡ περιφρόνησις τοῦ κινδύνου, ὁ ἔρως τῶν ἐνδόξων ἐπιχειρήσεων, ἰδοὺ τί διέκρινε πρὸ πάντων τὸν γνήσιον ἡγεμόνα ἀπὸ τοῦ εὐτελοῦς τῶν θνητῶν ὄχλου. Ἡ περὶ τὰ βουλεύματα σύνεσις, τὸ πολυμήχανον τοῦ πνεύματος, καὶ ἡ περὶ τὸ λέγειν εὐκολία, ἐτιμῶντο μὲν ὄχι ὀλίγον, ἀλλὰ δὲν ἤρκουν μόνα ἵνα περιποιήσωσιν εἰς τοὺς ἀρίστους τὸ κοινὸν σέβας. Πολὺ πλείονα χρείαν εἶχον οὗτοι περιουσίας μεγάλης ἵνα ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς πολλὰς ἐπιχειρήσεις, εἰς τὰς ὁποίας διέπρεπεν ἡ ἀνδρεία αὐτῶν. Πᾶσα δὲ εὐτυχὴς ἐκστρατεία ηὔξανε τόν τε πλοῦτον αὐτῶν καὶ τὸ κλέος. Ἂν δὲ ὁ βραχίων ἑνὸς καὶ μόνου ἡγεμόνος ἐπέφερε πολλάκις τὴν κρίσιν τῆς μάχης, ἢ ἔτρεπεν εἰς φυγὴν ὁλόκληρον στρατόν, τὰ τοιαῦτα κατωρθοῦντο ὄχι μόνον δι' ἀνδρείας ἐξαιρέτου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δύναμιν τῆς πανοπλίας, καὶ διὰ τὴν ταχύτητα τῶν ἵππων τοῦ ἥρωος, οἵτινες, ραγδαίως φέροντες τὸ ἅρμα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ ἐδόξαζον καὶ ἔσωζον τὸν ἄνδρα πρὸ ὅλων τῶν λοιπῶν.

Τῶν ἡγεμόνων τούτων προΐστατο, καθ' ἑκάστην χώραν, βασιλεύς· διότι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἀπετέλεσε ποτὲ ἓν κράτος, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, περὶ ὧν ὁ λόγος, ἦτο διῃρημένη εἰς πολλὰ βασίλεια, βραδύτερον δέ, εἰς πολλὰς ἀβασιλεύτους πολιτείας. Οἱ βασιλεῖς ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης διεχειρίζοντο τὴν δικαιοσύνην καὶ προήδρευον τῶν δημοτελῶν θυσιῶν καὶ προσευχῶν, δι' ὧν ὁ λαὸς ἐπεκαλεῖτο τὴν θείαν ἀντίληψιν· ἐν καιρῷ δὲ πολέμου, ἐστρατήγουν, καὶ τότε μάλιστα ἴσχυον. Διότι τότε ἐδικαιοῦντο φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀπαιτῶσι παρὰ τῶν λοιπῶν ἀρίστων πλείονα τῆς συνήθους ὑποταγήν, καὶ ὁσάκις ἡ ἐπιχείρησις ηὐδοκίμει, ηὔξανε μὲν ἡ ἠθικὴ αὐτῶν δύναμις, διὰ τὸ ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων κλέος, ηὔξανε δὲ καὶ ἡ περιουσία, διὰ τὴν ἀπονεμομένην εἰς αὐτοὺς μεγαλητέραν μερίδα τῶν λαφύρων· ἐνῷ, ἐν καιρῷ εἰρήνης, τὰ παρ' αὐτῶν ἐπιτελούμενα θρησκευτικὰ ἔργα περιέβαλλον μὲν αὐτοὺς διά τινος ἱερότητος δὲν συνετέλουν ὅμως εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς πραγματικῆς αὐτῶν ἐξουσίας. Οὐδ' ἀπὸ τῶν δικαστικῶν δὲ καθηκόντων προσελάμβανον ἀξιόλογόν τινα ἰσχύν. Πολλὰ τῳόντι θρυλοῦνται περὶ τῆς δικαιοσύνης τῶν κρίσεων τοῦ Μίνωος καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου συνάγεται, ὅτι ὁ βασιλεὺς σπανίως ἔκρινε μόνος τὰς δίκας, καὶ ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-

στον οἱ ἄριστοι ἀπεφάσιζον περὶ τῶν δικαστικῶν διενέξεων, πάντοτε δὲ δημοσίᾳ ἐν μέσῳ τῆς συνηγμένης ἀγορᾶς. Ἡ Ἰλιὰς λέγει, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀσπίδος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἥφαιστος κατεσκεύασε διὰ τὸν Ἀχιλλέα, εἰκονίζοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ καθέκαστα μιᾶς τοιαύτης δικαστικῆς συνεδριάσεως. Κατὰ τὴν εἰκόνα ταύτην, ἡ ἀγορὰ βρίθει πλήθους περιέργου καὶ συγκεκινημένου, δύο δὲ ἄνδρες ἐρίζουσι περὶ τῆς χρηματικῆς ποινῆς τῆς ὀφειλομένης ἕνεκα πραχθέντος φόνου· καὶ ὁ μὲν βεβαιοῖ, ὁ δὲ ἀρνεῖται ὅτι ἡ χρηματικὴ ποινὴ ἐπληρώθη ἤδη· ἀμφότεροι δὲ ἐπιζητοῦσι τὴν δικαστικὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς. Οἱ γέροντες κάθηνται ἐπὶ λίθων ξεστῶν, ὅ ἐστιν ἐπὶ λείων λιθίνων ἑδρῶν, ἐν κύκλῳ, ὅστις ὀνομάζεται ἱερός· ἐνώπιον αὐτῶν κεῖνται δύο τάλαντα, δηλαδὴ τὸ χρηματικὸν ποσόν, (32) τὸ ὁποῖον θέλει δοθῇ εἰς ἐκεῖνον ὅστις θεωρηθῇ ἔχων δίκαιον· οἱ κήρυκες συστέλλουσι διὰ τῶν σκήπτρων αὐτῶν τὰ ζωηρὰ δείγματα τῆς συμπαθείας, τῆς ἐκφραζομένης ὑπὸ τοῦ πλήθους ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν διαδίκων, καὶ καθιστῶσιν οὕτω δυνατὴν τὴν ἐναλλὰξ ἀκρόασιν ἀμφοτέρων. Μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει τί ἦτο αὕτη ἡ τοῦ πλήθους ἀγορά, καὶ διατί, ἐνῷ τὸ πραχθὲν κακούργημα ἦτο φόνος, προέκειτο περὶ χρηματικῆς ποινῆς καὶ ὄχι περὶ ἄλλης βαρυτέρας τιμωρίας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δέ, περιοριζόμενοι εἰς μόνην τὴν διαδικασίαν παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ περιεργοτάτη αὕτη εἰκὼν συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἀναφερόμενα περὶ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πέρσου δίκης. Οἱ δύο ἀδελφοὶ φιλονεικήσαντες περὶ τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ὑπέβαλον τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἀλλ' ὁ Πέρσης, δωροδοκήσας τοὺς γέροντας, ἔλαβε δι' ἀποφάσεως ἀδίκου τὴν ὅλην κληρονομίαν. Τοῦτο τοὐλάχιστον διηγεῖται ὁ Ἡσίοδος, ἐν τῇ πικρίᾳ τῆς καρδίας αὐτοῦ, ὅστις καὶ προτρέπει θερμῶς τὸν ἀδελφὸν νὰ μὴ κατατρίβῃ τὸν διὰ τὴν ἐργασίαν ἀναγκαῖον καὶ πολύτιμον καιρόν, ἐνασχολούμενος ἐπὶ ματαίῳ εἰς τὸ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μάρτυς ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἢ νὰ παρέχῃ ἄλλας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς δικαζομένους. Τὰ τοιαῦτα, ἐπιφέρει, δύναται νὰ πράττῃ μόνον

32). Δύο τάλαντα δηλονότι χρυσοῦ («τάλαντα χρυσοῖο»), τοῦ ταλάντου σημαίνοντος ἐνταῦθα *βάρος*, σταθμὸν χρυσοῦ.

ὅστις ἔχει πῶς νὰ ζήσῃ δι' ὅλου τοῦ ἔτους. Πολλάκις δ' ἐπαναλαμβάνει τὰ παράπονα αὐτοῦ περὶ τοιούτων ἀδίκων καὶ διὰ δωροδοκίας γινομένων ἀποφάσεων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς τὴν δεινοτέραν τῶν συμφορῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐπικαλούμενος καὶ προσδοκῶν την ἕνεκα τούτου ἐκδίκησιν τοῦ Διός. Καὶ ὁ Ὅμηρος δὲ ἀποδίδει τὴν φοβερὰν δριμύτητα τῶν μετοπωρινῶν τρικυμιῶν εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Διὸς κατὰ τῶν δικαστῶν, οἵτινες ἀτιμάζουσι τὴν ἀγορὰν διὰ τοιούτων ἀσεβῶν κρίσεων.

Ὁ βασιλεὺς λοιπόν, εἰς ἀμφότερα τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα, παντάπασι δὲν παρίσταται ἔχων ἰδιάζουσάν τινα θέσιν ἢ δύναμιν ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ δικαστικὴ αὐτοῦ ἐξουσία δὲν ἦτο, καθ' ἃ προείπομεν, ἀξία πολλοῦ λόγου. Δὲν ἦτο δὲ καὶ εἰς τὴν ἄλλην κυβέρνησιν ἀπεριόριστος, διότι οἱ ἡγήτορες, ἢ ἄνακτες, συγκροτοῦσι περὶ ἑαυτὸν βουλήν,(33) τῆς ὁποίας δὲν φαίνεται ὅτι ἠδύνατο πάντοτε νὰ περιφρονῇ τὴν κρίσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ὅμηρος παρέστησεν ἐν τῇ βουλῇ ταύτῃ τὸν Νέστορα ἐκφράζοντα πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα τὴν γνώμην αὐτοῦ μετὰ πλείστης εὐλαβείας, ἵνα ἀποφασίσῃ ὁ ἄναξ ἀνδρῶν, ὡς λέγεται ὁ Ἀγαμέμνων, ἐὰν πρέπῃ νὰ παραδεχθῇ ἢ ὄχι τὴν γνώμην ταύτην. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως, ὅτι ἡ συνεδρίασις αὕτη ἐγένετο ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ ὅτι προηδρεύετο ὑπὸ ἀνδρὸς εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἀπέδιδε τὸ ὅλως ἐξαιρετικὸν ἀξίωμα τοῦ ἡγεμόνος συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι ἡ βουλὴ συγκαλεῖται καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιστάσεων, μαρτυρεῖ, ὅτι ἐν καιρῷ εἰρήνης προεδρευομένη ὑπὸ βασιλέων ἐχόντων πολὺ ὀλιγωτέραν τῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος δύναμιν, δὲν ἦτο βεβαίως, ὡς εἶπόν τινες τῶν ἱστορικῶν, ἁπλῆ γέφυρα πρὸς τὴν εἰς τὸν δῆμον διαβίβασιν τῶν βουλευμάτων τοῦ βασιλέως.

Ἡ συνήθης τῶν βασιλέων σχέσις πρὸς τοὺς ἀρίστους εἰκονίζε-

---

33). Ἡ *βουλὴ* λέγεται συνήθως παρ' Ὁμήρῳ *βουλὴ γερόντων* καὶ οὗτος εἶναι ὁ ὅρος ὁ τέλειος· ἐξ οὗ ὕστερον παραλειπομένου τοῦ *γερόντων* ἐπεκράτησε τὸ ἁπλοῦν *βουλὴ* ἢ παραλειπομένου τοῦ βουλὴ *γερουσία* (γεροντία, γερόντων βουλή).

ται πιστῶς ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ. Δεκατρεῖς ἡγήτορες τῶν Φαιάκων, δηλαδὴ τῶν μετέπειτα Κερκυραίων, ὀνομάζονται ὅλοι βασιλεῖς· ὁ δὲ Ἀλκίνοος, ὁ κατ' ἐξοχὴν βασιλεύς, προΐσταται τῶν ἄλλων ὡς εἷς τῶν ἴσων αὐτῷ ἐκείνων ἀνδρῶν, ὄχι ὡς ἀνήκων εἰς ἀνωτέραν τινὰ τάξιν. Εἰς τὴν Ἰθάκην ὁμοίως εἷς μὲν καὶ μόνος ὑπάρχει ὁ ὑπέρτατος βασιλεύς, ἀλλὰ καί τινες τῶν ἄλλων ἡγητόρων φέρουσιν αὐτὸ τοῦτο τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα· χηρεύσαντος δὲ τοῦ θρόνου, ἠδύναντο νὰ λάβωσι τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα. Ἀλλ' ἐάν, ὡς ἐξάγεται ἀφ' ὅλων τούτων, ἡ βασιλεία παρεῖχε μικρὰν δύναμιν εἰς τὸν περιβεβλημένον τὸ ἀξίωμα αὐτῆς, περιεποίει ὅμως οὐδὲν ἧττον εἰς αὐτὸν πλεονεκτήματά τινα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνὴρ σταθερὸς καὶ ἐπιτήδειος ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ μεγάλως. Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων ἤδη ἀπὸ τοῦ πολέμου πλεονεκτημάτων, οἱ βασιλεῖς εἶχον καὶ ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν ἴσως λαμπρά, ἀλλὰ θετικώτερα καὶ ἀσφαλέστερα. Τὸ κυριώτατον ἦτο τὸ ὀνομαζόμενον τέμενος, ἤτοι μέγα γῆς κτῆμα, τὸ ὁποῖον δωρηθὲν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ἔθνους, φαίνεται προσηρτημένον εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς βασιλείας, καὶ ὄχι γινόμενον, ποτὲ κτῆμα ἰδιαίτερον τοῦ βασιλέως, ἀπαραλλάκτως ὅπως εἶναι ἄχρι τοῦδε τὰ κτήματα τοῦ στέμματος. Ὁ Τηλέμαχος, ὁ υἱὸς τοῦ Ὀδυσσέως, νέμεται μὲν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τούτου τὰ τεμένη, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα τοῦ στέμματος τῆς Ἰθάκης δίκαια, ἀπειλεῖται ὅμως ὅτι θέλει ἀποβάλει μετὰ τούτων καὶ τὰ τεμένη, ἐὰν μὴ διαδεχθῇ τὸν πατέρα αὐτοῦ. Ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ Εὐρύμαχος, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν ἐξώσῃ τοῦ θρόνου, ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδεὶς θέλει νὰ τὸν ἀποστερήσῃ τῶν πατρικῶν αὐτοῦ κτημάτων. Ἄλλη ἀξιόλογος πρόσοδος τῶν βασιλέων ἦσαν τὰ δῶρα τὰ λεγόμενα δωτίναι, θέμιστες (34) κ.τ.λ. διότι μνημονεύονται ὡς τὸ κυριώτατον ὠφέλημα, τὸ ὁποῖον ἔμελλεν ὁ Ἀχιλλεὺς νὰ πορισθῇ ἐκ τῶν πόλεων, ἃς ὁ Ἀγαμέμνων προέτεινε νὰ τῷ παραχωρήσῃ. Ἄδηλον ὅμως ἂν τὰ δῶρα ταῦτα ἦσαν κεκανονισμένα καὶ περιοδικά, ἢ ἁπλῶς ἑκούσια καὶ τυχαῖα. Ὁ Ἡσίο-

34). *Δωτίναι* μὲν, ὡς φαίνεται, ἦσαν δῶρα προαιρετικά, *θέμιστες* δὲ τὰ δίκαια ἤτοι οἱ δικαιωματικῶς ὑπὸ τῶν βασιλέων εἰσπραττόμενοι φόροι παρὰ τῶν ὑπηκόων (τῶν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον) ἰδ. Ὁμηρ. Ἰλ. I. 155—156.

οἵ κέ ἑ δωτίνῃσι θεὸν ὥς *τιμήσουσι*
καί οἱ ὑπὸ σκήπτρῳ λιπαρὰς *τελέουσι θέμιστας*.

δος ὀνομάζει τοὺς βασιλεῖς δωροφάγους, καὶ ὁ Ἀλκίνοος φαίνεται σφετεριζόμενος τὸ δικαίωμα τοῦ φορολογεῖν αὐτογνωμόνως τοὺς Φαίακας. Πρὸς τούτοις ἡ διαχείρισις τῆς δικαιοσύνης ἀντημείβετο πάντοτε διὰ δώρων τῶν διαδίκων, καὶ τὰ συμπόσια εἰς τὰ ὁποῖα προσεκαλοῦντο οἱ βασιλεῖς μνημονεύονται ἐπίσης πολλάκις ὡς ἓν τῶν πολυτίμων, ἢ τοὐλάχιστον τῶν εὐφροσύνων πλεονεκτημάτων τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν.

Ἡ βασιλεία ἦτο συνήθως κληρονομική, ἀλλ' ἡ τήρησις τοῦ γενικοῦ τούτου ἔθους ἐξηρτᾶτο ἐν μέρει ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶχεν ἐκ γενετῆς τὸ δικαίωμα εἰς τὸν θρόνον. Πρὸ πάντων ἀπῃτεῖτο ὁ βασιλεύων ἢ βασιλεύσων νὰ ἔχῃ προσωπικὴν ῥώμην καὶ ἀξίαν· διὰ τοῦτο γέροντές τινες πατέρες παρῃτοῦντο τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τῶν ἀκμαιοτέρων αὐτῶν υἱῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς λ.χ. βασιλεύει τῆς Ἰθάκης ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λαέρτου, ὁ δὲ Πηλεύς, ἀποθέσας τὴν ἀρχήν, ἔχει χρείαν τῆς προστασίας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀχιλλέως. Ἐκ τούτων δὲ εἰκάζεται ὅτι καὶ τἀνάπαλιν οἱ υἱοὶ ἠδύναντο ν' ἀποβάλωσι τὸ κληρονομικὸν αὐτῶν δικαίωμα, ὁσάκις ἐστεροῦντο τῶν προτερημάτων, τῶν ἐπιτηδείων νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς σεβαστοὺς εἰς τοὺς λοιποὺς ἀγερώχους καὶ ἰσχυροὺς ἀρίστους. Οἱ ἄριστοι οὗτοι κατῴκουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τῇ πόλει, ἐν ᾗ ἥδρευεν ὁ βασιλεύς, καὶ ἥτις ἔκειτο ἐπὶ ὑψώματος τετειχισμένου. Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ γίνεται μὲν πολλάκις μνεία περὶ μεμονωμένων αὐτῶν ἀγροτικῶν κατοικιῶν, ἀλλὰ μακρὰ ἐκτὸς τῶν πόλεων διατριβὴ δὲν ἦτο συνήθης καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἐξορία· οὐδὲ ἐξάγεται ἐν γένει ἐκ τοῦ Ὁμήρου, ὅτι ὁ βίος τῶν ἀρίστων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν βίον τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα εὐρωπαίων μεγιστάνων, τῶν καλουμένων φεουδαλικῶν βαρώνων, οἵτινες κατῴκουν πάντοτε ἔξω τῶν πόλεων, εἰς πύργους ὀχυρούς, ἐξερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐκ διαλειμμάτων, ἵνα ληστεύσωσι τοὺς διαβάτας ἢ τοὺς γείτονας αὐτῶν.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ μοναρχία τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, τοιοῦτος δὲ ὁ χαρακτὴρ καὶ ὁ βίος τῆς ἀνωτέρας τοῦ ἐλευθέρου δήμου τάξεως, ἤτοι τῶν ἀρίστων· ὁ δὲ ἄλλος πολὺς δῆμος, οἱ λαοί, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ βιομηχάνων, οἵτινες ἐκαλοῦντο δημιουργοί, δηλαδὴ ἄνθρωποι μετερχόμενοι ἔργον δημόσιον, μὴ ὑποκείμενοι εἰς

τὴν ὑπηρεσίαν ἢ τὴν δουλείαν ἄλλου· ἀναφέρονται δὲ τοιοῦτοι χαλκεῖς, σκυτοτόμοι, μάντεις, ἰατροί, δορατοποιοί, ἀοιδοί, κήρυκες καὶ ἄλλοι. Τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα δύνανται μέχρι τινὸς νὰ ἐνθυμίζωσι τὴν εἰς βίους διαίρεσιν, ἥτις ἐπεκράτει εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ ἰδίως εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὴν Ἰνδικήν· ἀλλὰ πραγματικὴ ὁμοιότης μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς ταύτης θεσμοθεσίας καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι βιομηχάνων, οὐδεμία φαίνεται ὑπάρχουσα. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ ὁ ἰατρός, ὁ ἀστρολόγος, ὁ λεπτουργός, ὁ κεραμεύς, ὁ πλύτης, ὁ κουρεύς, ὁ βουκόλος ἑκάστου χωρίου, ὄχι μόνον μετέρχονται τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα κατὰ κληρονομίαν, ἀλλὰ θεωροῦνται καὶ ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι, μισθούμενοι ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ χωρίου· ἐνῷ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, δὲν ἀναφαίνεται πλέον τοιοῦτό τι. Εἰς τὴν Ἑλλάδα βλέπομεν διαφόρους βιομηχάνων τάξεις, ὁποίας καὶ σήμερον ἁπανταχοῦ γῆς, βιομηχάνων ὅμως ἐλευθέρων καὶ ὄχι κληρονομικῶν, ἐκτός τινων ἴσως, λ. χ. τῶν μάντεων, τῶν κηρύκων, καὶ τούτων δὲ ὄχι πάντοτε. Ἄλλως τε, τὰ κατὰ τὸν πολὺν τοῦτον δῆμον δὲν εἶναι ἀκριβέστερον γνωστά. Ἂν καὶ ὑπῆρχον ἰδιόκτητά τινα τμήματα ἀροσίμου γῆς, ἔχοντα ὅρια ἀκριβῶς κεχαραγμένα καὶ ἀκριβῶς ἐπιτηρούμενα, τὸ πλεῖστον ὅμως τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς κατελείπετο εἰς νομὴν τῶν ποιμνίων. Τὰ ποίμνια ἦσαν τῳόντι τὸ κύριον κεφάλαιον τῆς περιουσίας τοῦ πλουσίου ἀνδρός, τὸ κύριον ὄργανον τῶν πληρωμῶν, καὶ ἡ κυρία τῶν διενέξεων ἀφορμή· διότι ἄφθονος ἄρτος καὶ ἄφθονον κρέας ἦτο ἡ συνήθης ἑκάστου ἀνθρώπου τροφή. Αἱ δὲ γαῖαι τῶν ἰδιοκτητῶν ἐκαλλιεργοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ δούλων, καὶ τὰ ποίμνια ὑπὸ δούλων ἐφυλάττοντο, ἐνίοτε ὅμως καὶ ὑπὸ πενήτων ἐλευθέρων, τῶν καλουμένων θητῶν, ἐπὶ μισθῷ.

Οἱ δοῦλοι ὠνομάζοντο δμῶες, δρηστῆρες, ἀνδράποδα, ἀμφίπολοι· ἦσαν δὲ ἢ αἰχμάλωτοι ἢ ἀγοραστοί· καὶ ἐχρησίμευον ἢ εἰς τὴν οἰκιακὴν ὑπηρεσίαν, ἤ, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν φύλαξιν τῶν ποιμνίων. Τινὲς τῶν δούλων τούτων, καὶ ἰδίως ἐκεῖνοι, εἰς οὓς ἀνετίθετο ἡ ἐπιμέλεια μεγάλων ποιμνίων, βοῶν, χοίρων, αἰγῶν, ἦσαν ἀναγκαίως ἄνθρωποι ἄξιοι πολλῆς πίστεως, διότι πολλάκις διετέλουν μακρὰν τῆς ἀμέσου ἐπιβλέψεως τῶν κυρίων αὐτῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς λ. χ. καὶ οἱ ἄλλοι ἡγήτορες τῆς

Ἰθάκης εἶχον βόας, πρόβατα, ἡμιόνους καὶ ἄλλα τοιαῦτα ζῷα ὑπὸ μόνων τῶν ποιμένων ἐπιτηρούμενα, ἐπὶ τῆς στερεᾶς καὶ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, ὅπως ἄχρι τοῦδε συμβαίνει εἰς τοὺς τῆς Ἑπτανήσου κατοίκους. Οἱ ἀνώτεροι οὕτως εἰπεῖν οὗτοι δοῦλοι εἶχον ὑφ' ἑαυτοὺς καὶ ἄλλους δευτερεύοντας· καὶ οἱ μὲν κύριοι ἐφέροντο ἐπιεικῶς πρὸς αὐτούς, αὐτοὶ δέ, ἀνταποδίδοντες τὴν χάριν, ἐφαίνοντο ἐνίοτε φίλοι μᾶλλον καὶ συγγενεῖς τῶν κυρίων ἢ δοῦλοι αὐτῶν. Ἡ βαθεῖα καὶ ἀδιάσειστος προσήλωσις τοῦ συβώτου ἢ χοιροβοσκοῦ Εὐμαίου καὶ τοῦ βουκόλου Φιλοιτίου πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἀπόντος Ὀδυσσέως, εἶναι μία τῶν ἐρασμιωτέρων εἰκόνων τῆς ἀρχαίας ἐπικῆς ἡμῶν ποιήσεως. Ἡ δὲ τοιαύτη, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, σχέσις μεταξὺ τῶν κυρίων καὶ τῶν δούλων ἐξηγεῖται εὐκόλως. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ πάντα ἦσαν ἄστατα διότι ἐξηρτῶντο ἀπὸ τύχης καὶ βίας, ὄχι ἀπὸ ὡρισμένης ἐννόμου καταστάσεως, ἡ δουλεία ἦτο συμφορά, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἠδύνατο νὰ πάθῃ. Ὁ μέγας καὶ πολὺς ἡγήτωρ, ὁ ἐπιχειρήσας ἐπιδρομήν, εὐδοκιμήσας μέν, ἐπανήρχετο συνεπιφέρων πολυάριθμον ὅμιλον δούλων, ἀτυχήσας ὅμως ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ καὶ αὐτὸς δοῦλος· ὥστε πολλάκις ὁ δοῦλος ἦτο τῆς αὐτῆς καταγωγῆς μετὰ τοῦ δεσπότου αὐτοῦ. Ὁ Εὔμαιος λ. χ. τὸν ὁποῖον προανεφέρομεν, ἦτο υἱὸς ἡγήτορος· παῖδα δὲ ὄντα, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἡ τροφός, καὶ ἔπειτα Φοίνικες λησταὶ τὸν ἐπώλησαν εἰς τὸν Λαέρτην. Τοιοῦτος δοῦλος, καλῶς φερόμενος, ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θέλει ἀνακτήσει παρὰ τοῦ δεσπότου τὰ τοῦ ἐλευθέρου πολίτου δίκαια.

Ἐν γένει ἡ δουλεία, κατὰ τὴν μυθικὴν ταύτην περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, δὲν ἦτο καθ' ὑπερβολὴν σκληρά, μάλιστα ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πᾶσαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας δὲν διέφερον τότε κατὰ τὰ αἰσθήματα, τὰς ἕξεις καὶ τὴν ἀνατροφήν. Οἰκτρὰ ὅμως τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἡ τύχη τῶν δούλων γυναικῶν, αἵτινες πολυαριθμότεραι οὖσαι τῶν ἀρρένων δούλων, ἐπεμελοῦντο ἰδίως τὴν ἐσωτερικὴν τῆς οἰκίας ἐργασίαν· διότι ὄχι μόνον μετεχειρίζοντο αὐτὰς τραχύτερον ἢ τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' εἰς αὐτὰς ἀνέθετον τὰ βαρύτερα, τὰ μᾶλλον ἐπίμοχθα τῶν ἔργων. Αὐταὶ ἐκόμιζον τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης, αὐταὶ ἔστρεφον ἰδίαις χερσὶ τὸν μῦλον, δι' οὗ ἠλέθετο τὸ μέγα ποσὸν τοῦ ἀλεύρου, τὸ ὁποῖον ἠναλίσκετο εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀρίστων· καὶ ὁ Τηλέμαχος ἀπειλεῖ θάνατον εἰς τὰς

δούλας, ὅσαι φέρονται κακῶς, τὸ δὲ βαρὺ ἐκεῖνο τῆς ἀλέσεως ἔργον, καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἔτι χρόνους, ἐγίνετο ὑπὸ γυναικῶν δούλων, τῶν λεγομένων ἀλετρίδων. Τὸ κλώθειν καὶ τὸ ὑφαίνειν ἦτο ἐπίσης μία τῶν συνηθεστάτων ἐνασχολήσεων τῶν γυναικῶν· ἀλλ' ἡ ἐργασία αὕτη ἐγίνετο ὑπό τε δούλων καὶ ἐλευθέρων, ὥστε καὶ ἐνταῦθα πάλιν βλέπομεν συγχεομένας μέχρι τινὸς τὰς κοινωνικὰς τάξεις. Ὅλα τὰ ἐνδύματα, ὅσα ἔφερον καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κατεσκευάζοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ αὐταὶ δὲ αἱ βασίλισσαι ἦσαν ἔμπειροι καὶ ἐπιμελεῖς περὶ τὰ τοιαῦτα. Ὁ Ὅμηρος λέγει τοῦτο ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ περί τε τῆς χρηστῆς Πηνελόπης, τῆς συζύγου τοῦ Ὀδυσσέως, καὶ περὶ τῆς περιβοήτου Ἑλένης, τῆς συζύγου τοῦ Μενελάου, ἧς ἕνεκα ἐγένετο ὁ τρωϊκὸς πόλεμος(35). Κατὰ τὴν αὐτὴν Ὀδύσσειαν, ἡ Ναυσικάα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλκινόου, βοηθεῖ τὰς δούλας αὐτῆς εἰς τὴν πλύσιν τῶν ἱματίων, ἐν τῷ ποταμῷ· καὶ εἰς ἕτερον ἀρχαῖον ποίημα, τὸν εἰς Δήμητραν ὕμνον, βλέπομεν ὅτι αἱ θυγατέρες τοῦ βασιλέως τῆς Ἐλευσῖνος Κελεοῦ ὑπάγουσι μετὰ χαλκῶν σταμνίων εἰς τὸ φρέαρ, ἵνα ἀντλήσωσιν ὕδωρ ἐξ αὐτοῦ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀφέλεια πάσης νηπιώδους κοινωνικῆς καταστάσεως. Μήπως ἡ Ρεβέκκα καὶ ἡ Ῥαχήλ, κατὰ τὴν ἱερὰν Γραφήν, μήπως, κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτον, ἡ γυνὴ τοῦ παναρχαίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας,(36) δὲν ἐμαγείρευον ἰδίαις χερσίν;

Ἀλλὰ δυστυχέστατοι τῶν ἀνθρώπων ἦσαν οἱ λεγόμενοι θῆτες, οἵτινες ἐλογίζοντο μὲν ἐλεύθεροι, ἠναγκάζοντο ὅμως, ἕνεκα τῆς ἐσχάτης αὐτῶν πενίας, νὰ καλλιεργῶσι τὰς γαίας τῶν εὐπορωτέ-

---

35). Ἐν Ἰλ. Γ. 125—128 παρίσταται ἡ Ἑλένη ὑφαίνουσα μέγαν ἱστόν, ἐν ᾧ

. . . πολέας δ' ἐνέπασσεν *ἀέθλους*
Τρώων θ' ἱπποδάμων καὶ Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων,
οὓς ἕθεν εἵνεκ' ἔπασχον ὑπ' Ἄρηος παλαμάων.

36). Τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τούτου τῆς ἄνω Μακεδονίας, τοῦ ἑδρεύοντος ἐν τῇ πόλει *Λεβαίᾳ* δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (ἰδ. Ἡροδ. Ε. 137). «ἡ δὲ γυνὴ τοῦ βασιλέως αὐτὴ τὰ σιτία ἔπεσσε· ἦσαν γὰρ τὸ πάλαι καὶ αἱ τυραννίδες ἀσθενέες χρήμασι.»

ρων. Οἱ θῆτες ἐμισθοῦντο εἴτε ἐν καιρῷ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν, εἴτε καὶ ἄλλοτε ὁσάκις ὑπῆρχον ἔκτακτοι γεωργικαὶ ἐργασίαι, καὶ εἰργάζοντο λαμβάνοντες τὴν τροφὴν αὐτῶν, τὴν κατοικίαν καὶ τὸν ἱματισμόν. Ἀναφέρονται δὲ εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ τῶν δούλων σειράν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ δὲν διέφερον πολὺ ἀπὸ αὐτῶν. Ἀθλία τῳόντι ἦτο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ τύχη τοῦ πένητος ἐλευθέρου ἀνδρός, ὅστις οὔτε σπιθαμὴν γῆς ἰδίας εἶχεν, ἀλλὰ μετέβαινεν ἀπὸ μιᾶς προσκαίρου ἐργασίας εἰς ἄλλην, οὔτε ἰσχυράν τινα οἰκογένειαν ἢ ἀρχὴν κοινωνικήν, ἀπὸ τῶν ὁποίων νὰ ἐλπίσῃ προστασίαν. Ὅτε ὁ Εὔμαιος ἤλπισεν ὅτι οἱ κύριοι αὐτοῦ θέλουσι τὸν ἀπελευθερώσει, ἐφρόντισε συγχρόνως νὰ τῷ δοθῶσι γυνή, οἰκία, καὶ γῆς τεμάχιον πλησίον αὐτῶν, διότι, ἄνευ τούτων, μόνη ἡ ἐλευθέρωσις δὲν ἤθελεν ἴσως βελτιώσει τὴν κατάστασίν του. Θὴς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν πένητος γεωργοῦ, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως ὡς τὸ ἔσχατον τοῦ ἀνθρωπίνου δυστυχήματος, διότι ὁ γεωργὸς ἐκεῖνος δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὸν θῆτα αὐτοῦ οὔτε τόσον ἄφθονον τροφήν, οὔτε τόσον καλὰ φορέματα ὅσον ὁ πλούσιος ἡγήτωρ Εὐρύμαχος, καὶ ὅμως ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν πολὺ βαρυτέραν ἐργασίαν. Παρελάμβανον δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των τοὺς θῆτας οἱ τοιοῦτοι μικροὶ γαιοκτῆται, διότι δὲν εἶχον τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ἀγορὰν δούλων κεφάλαιον, καὶ πρὸς τούτοις ἐθεώρουν συμφέρον νὰ οἰκονομῶσι τὰ ἔξοδα τῆς συντηρήσεως, ὁσάκις δὲν εἶχον ἐργασίαν. Ὁ θετικὸς Ἡσίοδος συμβουλεύει τὸν μισθωτὴν αὐτοῦ, ὅστις διὰ δούλων διεξῆγε τὴν κυριωτέραν ἐργασίαν του, νὰ ἐνασχολῇ καὶ νὰ συντηρῇ τὸν θῆτα ἐν καιρῷ θέρους, ἅμα δὲ συγκομισθέντος τοῦ καρποῦ, νὰ τὸν ἀποπέμπῃ, παραλαμβάνων ἔπειτα διὰ τὸν χειμῶνα ἄτεκνον ἔριθον δηλαδὴ ἐργάτιν, ἥτις εἶναι, φυσικῷ τῷ λόγῳ, διὰ τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας τοῦ χειμῶνος, πολὺ χρησιμωτέρα τοῦ θητός. Μὴ νομίσωμεν ὅμως, ὅτι αἱ γεωργικαὶ αὗται ἐργασίαι ἦσαν ὁ μόνος τῶν θητῶν πόρος, διότι, οἱ γενναιότεροι καὶ ῥωμαλεώτεροι αὐτῶν ἐπροτίμων πιθανώτατα νὰ παρακολουθῶσι τοὺς ἡγεμόνας εἰς τὰς πολεμικὰς αὐτῶν ἐπιχειρήσεις καὶ νὰ ζῶσιν οὕτως ἐκ λαφύρων.

Ἀλλ' ὁσῳδήποτε θλιβερὰ καὶ ἂν ἦτο ἡ κατάστασις τάξεών τινων τοῦ πλήθους, ὁ δῆμος φαίνεται ἔχων ἔκτοτε εἰς τὴν Ἑλλάδα πολιτικά τινα δικαιώματα, τὰ ὁποῖα περιέστελλον ὁπωσοῦν τὸ

ἀκόλαστον κράτος τῆς βασιλείας καὶ τῶν ἀρίστων, παρασκευάζοντα οὕτως, ἐν τῷ μέλλοντι τοὐλάχιστον, τὴν πλειοτέραν τῶν πολλῶν εὐημερίαν. Ὁ βασιλεύς, ἀποφασίσας περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τῆς βουλῆς, ὡς εἴπομεν, ὤφειλε νὰ ὑποβάλῃ τὰ δόξαντα εἰς τὸν δῆμον ἐν ἀγορᾷ συνηγμένον· οἱ κήρυκες προσεκάλουν τὸ πλῆθος νὰ καθήσῃ καὶ νὰ σιωπήσῃ· σπουδαιότατον δὲ ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ κάθηται ὁ δῆμος ἐν ἀγορᾷ, διότι ὁσάκις ἵστατο ὄρθιος, τοῦτο ἐλογίζετο ὡς σημεῖον ταραχῆς ἢ τρόμου· ἐπίσης ἀγορὰ περὶ δυσμὰς ἡλίου συγκαλουμένη, εἰς ἣν οἱ υἷες Ἀχαιῶν, οἱ Ἀχαιοί, προσήρχοντο ὑπὸ οἴνου ποτισμένοι, οἴνῳ βεβαρηότες, ἐλογίζετο ὡς πρόδρομος συμφορῶν. Ἕκαστος τῶν ἡγεμόνων ἠδύνατο νὰ ἀγορεύσῃ, ἀλλ᾽ οὐχί, ὡς φαίνεται, καὶ ἐκ τοῦ δήμου τις. Πρὸ πάντων ἐξέφραζε τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ βασιλεύς, περὶ ἧς ἔπειτα ἐδίδον τὰς ἀπαιτουμένας διασαφήσεις οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες, ἐξ ὧν τινὲς καὶ ἀντέλεγον ἐνίοτε· καὶ ἡ ψηφηφορία μὲν δὲν ἐγίνετο, οὐδὲ ἀπόφασις ὁριστικὴ τοῦ πλήθους, ἀλλ᾽ ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ δῆμος οὗτος, ἐν τῇ ἀγορᾷ συγκαλούμενος, οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἡγεμόνων, διότι πολλάκις βεβαίως ἐτροπολόγει τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βουλῆς ἡ διὰ βοῆς μεγάλης, ἠχῇ θεσπεσίῃ, ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος, δηλουμένη ἀποδοκιμασία αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν οἱ κήρυκες δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ περιστείλωσι. Ναὶ μὲν οἱ βασιλεῖς, ὠφελούμενοι μάλιστα ἐκ τῆς πολλῆς δυνάμεως ἣν ἐκ τοῦ πολέμου ἐπορίζοντο, πολλάκις παρεξετράπησαν εἰς πράξεις αὐτογνώμονας, ὀλιγωρήσαντες τῆς τε βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς· ἀλλ᾽ ὅμως πολλὰ ὑπάρχουσι τὰ τεκμήρια τὰ ὑποδεικνύοντα, ὅτι οὔτε τῶν βασιλέων ἡ δύναμις ἦτο πάντοτε ἀπεριόριστος, οὔτε τῶν ἀγορῶν ἡ εὐπείθεια πάντοτε τυφλή. Ἂν οὐδεὶς ἠμφισβήτει τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν ἤθελεν ἐλέγχει ἐν τῇ Ἰλιάδι τοὺς Ἀχαιούς, ὅτι ὅλοι θέλουσι νὰ βασιλεύωσιν ἐνταῦθα, καὶ δὲν ἤθελε λάβει ἀφορμὴν νὰ θέσῃ τὸ περίφημον ἀξίωμα, ὅτι καλὸν δὲν εἶναι ἡ πολυαρχία, ἀλλ᾽ ὅτι εἷς πρέπει νὰ ἦναι ὁ ἄρχων, εἷς ὁ βασιλεύς·

Οὐ μέν πως πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ᾽ Ἀχαιοί·
Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς τύραννος ἔστω,
εἷς βασιλεύς. . . . .

Ἂν αἱ ἀγοραὶ τοῦ δήμου οὐδεμίαν εἶχον θέλησιν, οὐδὲ ἀξίαν τινὰ ἤθελον ἔχει· καὶ τούτου δοθέντος, μεταξὺ τῶν λόγων δι᾽ οὓς

τοσοῦτον περιφρονοῦνται ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ οἱ ἄγριοι Κύκλωπες, οἱ μὴ ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, δὲν ἤθελε κατατάσσεται καὶ τοῦτο, ὅτι παρ' αὐτοῖς δὲν ὑπάρχουσιν ἀγοραὶ βουληφόροι. Ἀναμφιβόλως τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα καὶ δίκαια τοῦ βασιλέως, τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς, δὲν ἦσαν ἀκόμη τότε ῥητῶς ὡρισμένα. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἢ διὰ νόμων γραπτῶν περιεστέλλετο ἡ βασιλεία ἐντὸς τῶν ὅρων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ μετρίου ὑπὸ τοῦ γενναίου ἐθνικοῦ φρονήματος, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν μὲν ἠνείχετο διαρκῆ αὐθαιρεσίαν, πρωϊμώτατα δὲ περιεστοίχισε τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα διὰ θεσμῶν, οἵτινες βραδύτερον τοσούτῳ θαυμασίως ἔμελλον νὰ ἀναπτυχθῶσι.

Τῳόντι, ἀπὸ τῶν ἀφελῶν τούτων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἀγορῶν, προέκυψαν, διὰ βαθμιαίας καὶ φυσικῆς τροπολογίας τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πνευμάτων, αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι τοῦ δήμου, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἠγόρευσαν ὁ Περικλῆς, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου ἡγεμόνες. Ὁ βασιλεὺς τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἠδύνατο μὲν ἐνίοτε νὰ μεταχειρίζηται τὴν βίαν κατὰ τοῦ τεταγμένου ὑπ' αὐτὸν πλήθους, ἀλλὰ συνήθως ἠναγκάζετο νὰ καταπείθῃ αὐτό· καὶ διὰ νὰ τὸ καταπείσῃ, διὰ νὰ τὸ παρασύρῃ, ὤφειλε νὰ παραστήσῃ ἐπιτηδείως τὰ βουλεύματα αὐτοῦ, κοσμῶν μὲν ταῦτα δι' εἰκόνων ἐπιτηδείων νὰ ἐξάψωσι τὴν τοσοῦτον εὐπετῆ τοῦ ἔθνους ἐκείνου φαντασίαν, ἐπικαλούμενος δὲ τὴν συνδρομὴν αἰσθημάτων, ἐπιτηδείων νὰ κατανύξωσι τὴν τοσούτῳ εὐπαθῆ αὐτοῦ καρδίαν. Ἐντεῦθεν πρωϊμώτατα ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ σπέρματα τῆς περὶ τὸν λόγον ἀσκήσεως καὶ δεινότητος. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀποφασίζει ποτέ, κατ' εἰσήγησιν τοῦ θεοῦ Ὀνείρου, ὃν ἔπεμψεν εἰς αὐτὸν ὁ Ζεὺς κοιμώμενον, νὰ ἐπιχειρήσῃ ὕστατόν τινα καὶ κρίσιμον κατὰ τοῦ Ἰλίου ἀγῶνα, πεποιθὼς ὅτι οἱ θεοὶ ἤθελον νὰ ἀναδειχθῇ νικητής. Τοῦτο ὅμως ἦτο ἀπάτη τοῦ Διός· ὅθεν, ἐνῷ ἔδει εἰς τοιαύτην περίστασιν νὰ φέρῃ ὁ Ἀγαμέμνων τὸν στρατὸν εἰς τὴν μάχην καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀγῶνα, ἐπέρχεται ἐξεναντίας εἰς τὸν βασιλέα ἀνεξήγητος διάθεσις νὰ πράξῃ πᾶν τὸ ἐναντίον. Θέλει δηλαδὴ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀνδρείαν τοῦ μαχίμου πλήθους, καὶ νομίζει πρέπον πρὸς τοῦτο νὰ προσποιηθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅτι ὑπολαμβάνει τὴν ἅλωσιν ἀκατόρθωτον καὶ ὅτι δὲν μένει ἄλλο

ἢ νὰ ἐπιβῶσιν ἅπαντες εἰς τὰ πλοῖα καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκαδε. Συνεννοεῖται ὅμως προηγουμένως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πύλου, τοῦ ἡδυεποῦς Νέστορος, καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰθάκης, τοῦ πολυμηχάνου Ὀδυσσέως, κοινολογεῖ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀληθῆ πρόθεσίν του καὶ τοὺς προσκαλεῖ συγχρόνως νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἀναίρεσιν τῶν λόγων αὐτοῦ, ἵνα ἀνατρέψωσι τὴν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐντύπωσίν των. Συγκαλεῖται λοιπὸν ἐν τῷ ἅμα ἀγορά, καὶ ὁ ἄναξ ἀνδρῶν ἀπευθύνει πρὸς αὐτὴν λόγον πλήρη ἀθυμίας καὶ πικρίας, συμπεραίνων, ὅτι ἅπαντες ὀφείλουσιν ἤδη ἀμέσως νὰ ἐπιστρέψωσι μετὰ τῶν πλοίων εἰς τὴν φίλην πατρίδα. Οὕτως ἐλάλησεν ὁ Ἀγαμέμνων, καὶ πρὶν εἰσέτι ἀγορεύσῃ ἄλλος τις, ἐκινήθ' ἡ ἀγορά, ὡς κύματα μακρὰ τοῦ Ἰκαρίου πελάγους, τὰ ὁποῖα παρήγαγεν ὁ εὖρος καὶ ὁ νότος, ἐφορμήσας ἐκ τῶν νεφελῶν τοῦ Διός·

Κινήθη δ' ἀγορὴ ὡς κύματα μακρὰ θαλάσσης
πόντου Ἰκαρίοιο, τὰ μέν τ' Εὖρός τε Νότος τε
ὤρορ' ἐπαΐξας πατρὸς Διὸς ἐκ νεφελάων.

Ἐν ἀκαρεῖ ἐτράπησαν πάντες πρὸς τὴν θάλασσαν, μόνος ὁ Ὀδυσσεὺς ἵστατο θεωρῶν, τεθλιμμένος καὶ σιωπηλός, τὰ γινόμενα. Ἀλλ' αἴφνης, τῇ προτροπῇ τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ὑψώνει τὴν φωνὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ διαλυομένου πλήθους, καὶ τοὺς μὲν βασιλεῖς καὶ ἐξόχους ἄνδρας ἐλέγξας διὰ κολακευτικῶν λόγων, τοὺς δ' ἐκ τοῦ δήμου ὀνειδίσας καὶ διὰ τοῦ σκήπτρου συνωθήσας, ἐπαναφέρει πάλιν ὅλους εἰς τὴν ἀγοράν. Τότε ἔρχεται εἰς τὸ μέσον ὁ Θερσίτης, εἷς τῶν Αἰτωλῶν ἡγεμόνων, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα κατήντησε παροιμιῶδες διὰ τὴν δεινῶς στιγματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ αἰσχρὰν αὐτοῦ ἀσχημίαν καὶ δειλίαν, ὅστις ὅμως διεκρίνετο διὰ τὴν περὶ τὸ λέγειν εὐχέρειαν· καὶ ἰδοὺ αὐτός, μετὰ πολλὰς κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὕβρεις, προσπαθεῖ νὰ μὴ μεταβάλωσιν οἱ Ἀχαιοὶ τὴν περὶ ἐπανόδου ἀπόφασιν. Ἀλλ' ἀνίσταται αὖθις ὁ Ὀδυσσεύς. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπιτιμᾷ ἀφειδῶς τὸν Θερσίτην, καὶ ἀπειλεῖ αὐτόν, καὶ πλήττει διὰ τοῦ σκήπτρου, καὶ ἀναδεικνύει καταγέλαστον εἰς τοὺς πολλούς· ἔπειτα δὲ στρέφεται πρὸς τὴν ἀγοράν, καὶ τότε ἀγορεύσαντος αὐτοῦ παθητικῶς, λαλήσαντος δὲ καὶ τοῦ Νέστορος, οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, τὸ μὲν διὰ λόγων φιλοτιμίας, τὸ δὲ διὰ θρησκευτικῶν λόγων, πείθουσι τελευταῖον τὰ πλήθη νὰ ἐπιμείνωσι, μέχρις οὗ κυριεύσωσι τὸ μέγα ἄστυ τοῦ

Πριάμου. Τοιαύτη είναι ή ζωηρὰ εἰκὼν μιᾶς τῶν συνεδριάσεων τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου, ἣν εὑρίσκομεν ἐν τῇ Ἰλιάδι. Οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν βεβαρημένοι ἐκ τοῦ μακροῦ καὶ ἀτελεσφορήτου ἐκείνου ἀγῶνος· αὐτὸς τῶν βασιλέων ὁ ὕπατος εἶχεν εἰπῇ εἰς αὐτοὺς ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· τὴν περὶ τῆς ἐπανόδου γνώμην εἶχον καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες· δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι ὥρμησαν πάντες μετὰ σπουδῆς ἐπὶ τὰς νῆας. Ἀλλὰ ὑψώνει τὴν φωνὴν ὁ Ὀδυσσεύς, ὑψώνει τὴν φωνὴν ὁ Νέστωρ, καὶ τὰ αὐτὰ πλήθη, ὡς ὑπὸ ἀνέμου ἀντιπνόου ἐλαυνόμενα, ἐπέρχονται ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὸ στρατόπεδον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς μετεχειρίσθη ἐκ διαλειμμάτων καὶ τὸ σκῆπτρον, οὐδεὶς ὅμως θέλει ἀρνηθῇ ὅτι ὁ δῆμος, ὅστις εἶχεν ὁμόφρονας καί τινας τῶν ἡγεμόνων, δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὴν βίαν ἑνὸς μόνου ἀνδρός, καὶ ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος διὰ τῆς πειθοῦς κυρίως ἴσχυσεν. Ὥστε δύο τινὰ βλέπομεν ἐνταῦθα· ἄνδρας ὀρθῶς λέγοντας, καὶ λαοὺς πειθομένους εἰς τὸν λόγον· τεκμήρια δύο ἀλάνθαστα, ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν δεκτικοὶ ἐλευθερίας. Διότι τῆς ἐλευθερίας τελικὸς μὲν σκοπὸς εἶναι τὸ κοινὸν συμφέρον, ὅπλον δὲ καὶ ὄργανον, ὁ λόγος· καὶ πανταχοῦ ὅπου αὕτη ἤνθησεν, ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες ἐπιτήδειοι νὰ παραστήσωσι διὰ τοῦ λόγου τὸ κοινὸν συμφέρον, ὑπῆρξαν δὲ λαοὶ ἐπιτήδειοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὸν περὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος λόγον.

Ἀλλὰ καθὼς τῆς μετέπειτα τοσοῦτον ἀκμασάσης πολιτικῆς εὐγλωττίας, οὕτω καὶ τῆς εὐνομίας ἐν γένει τὰ στοιχειώδη μόνον σπέρματα ἀπαντῶμεν κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους ἡρωϊκοὺς χρόνους. Ἡ λέξις «νόμος» οὐδὲ εὑρίσκεται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, εἰς τὰ ὁποῖα ματαίως ἠθέλομεν ἀναζητήσει καὶ τὴν ἐλαχίστην νύξιν συνελεύσεων συγκεκροτημένων ἐπὶ νομοθετικῷ σκοπῷ. Δὶς δὲ μόνον ὁ ὅρος οὗτος ἀπαντᾶται εἰς τὸν Ἡσίοδον, τὰ δὲ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια ἐκφράζουσι λέξεις ἄλλαι, «δίκη», «θέμις», τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἔννοια εἶναι ἄστατος καὶ ἀμφίβολος. Ἡ λέξις θέμις, ἐμφαίνει ἐνίοτε παρ' Ὁμήρῳ διακεκριμένον τι πρόσωπον, ἔχον τὸ σπουδαῖον ἔργον τοῦ συγκαλεῖν καὶ διαλύειν τὴν ἀγορὰν τῶν τε θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἄλλως προσέτι πράττον καὶ ἐνεργοῦν· ἀείποτε δὲ ἡ προσωποποιηθεῖσα αὕτη θέμις εἶναι σύντροφος καὶ ἀκόλουθος τοῦ Διός, τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν· καθ' Ἡσίοδον μάλι

στα εἶναι καὶ σύζυγος αὐτοῦ. Ἡ θέμις, ὡς πρόσωπον, εἶναι ἴσως ἡ ἀρχαιοτάτη ἔννοια τῆς λέξεως. Αἱ δὲ θέμιστες, εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμόν, δὲν παριστῶσι πλέον πρόσωπα, ἀλλὰ μᾶλλον τὰς διὰ τῆς θέμιδος διαβιβαζομένας ἀποφάσεις τῆς ὑπερτάτης θεότητος, ἀποφάσεις τὰς ὁποίας ὁ κατ' ἐντολὴν τοῦ Διὸς ἐνεργῶν βασιλεὺς λαμβάνει ἑτοίμους παρ' αὐτοῦ, καθὼς λαμβάνει καὶ τὸ σκῆπτρον, δι' οὗ ἔχει τὸ κράτος τοῦ κελεύειν· τούτου ἕνεκα σκῆπτρον, θέμιστες, δίκαι ἀναφέρονται πάντοτε ἐκ παραλλήλου. Αἱ θέμιστες λοιπὸν ἢ δίκαι, εἶναι ὄχι νόμοι γενικοί, ἀλλὰ εἰδικαὶ ἀποφάσεις δι' ὧν λύονται αἱ κατ' ἰδίαν διαφοραὶ καὶ περιστέλλονται αἱ κατ' ἰδίαν ἀκολασίαι τῶν ἀνθρώπων· διότι ὁ Ζεύς, καὶ ὁ ἐπίτροπος αὐτοῦ βασιλεύς, εἶναι δικαστής, ὄχι νομοθέτης. Αἱ δὲ ἀποφάσεις ἐκεῖναι, αἱ θέμιστες, αἱ δίκαι, θεωροῦνται ὡς ἄθροισμα πραγμάτων προπαρασκευασμένων, τὰ ὁποῖα κρατοῦσιν εἰς τὰς παλάμας αὐτῶν οἱ βασιλεῖς, καθὼς κρατοῦσι τὸ σκῆπτρον, ἕτοιμοι νὰ ἐκδώσωσιν αὐτά, ἅμα δοθείσης προσφόρου περιστάσεως. Αἱ δίκαι, εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμόν, ἀπαντῶνται εἰς τὸν Ὅμηρον πολὺ συχνότερον ἢ τὸ ἑνικὸν δίκη. Σημαίνει δὲ ἡ δίκη σπανίως τὴν ἀφῃρημένην ἔννοιαν τοῦ δικαίου, συνεχέστερον δὲ τὴν εἰδικὴν περὶ δικαίου ἀξίωσιν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου· καὶ ἐνίοτε ἁπλῶς τὸ καθεστὼς ἔθος, τὴν πασίδηλον τύχην, οἷον δμώων δίκη, γερόντων, βασιλέων, θεῶν· ἀπαντᾶται δὲ καὶ ἡ θέμις εἰς τοιαύτην ἔννοιαν.

Ἐκ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι εἰς τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους, οἱ βασιλεῖς, οἱ ἄνακτες, οἱ δικασπόλοι, δὲν ἐφήρμοζον νόμους ἐψηφισμένους ὑπὸ τῆς ὁλομελείας τῶν πολιτῶν, ἀλλ' ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας ἐθεωροῦντο παραλαβόντες παρὰ τῆς θεότητος, ἥτις ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ὑπεράνω τοῦ κοινοῦ ὁμίλου τῶν ἀνθρώπων· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐφήρμοζον τὰς ἀρχὰς τοῦ φυσικοῦ δικαίου αἵτινες διὰ τῆς ἀπ' αἰῶνος χρήσεως αὐτῶν καὶ τῆς εὐλαβείας τῆς ἀπονεμομένης ὑπὸ τῶν πολλῶν εἰς τοὺς ἀρίστους, ἐλάμβανον κῦρος ἱερόν. Μέχρι τούτου τοῦ σημείου ὑπῆρχεν ἴσως σχέσις τις καὶ ἀναλογία μεταξὺ τοῦ κράτους τῶν Ἑλλήνων δικασπόλων καὶ τῶν ἱερέων τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἀμφότεροι ἔπραττον ἐπ' ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς θεότητος. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, ἡ διαφορὰ ὑπῆρξε μεγάλη. Τῳόντι εἰς τὴν Αἰγυ-

πτον, εἰς τὴν Ἰνδικήν, καὶ παντοῦ ὅπου ἴσχυεν ἡ ἱεροκρατία, τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ ὕφεσις καὶ ἡ χαύνωσις τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, ὥστε οἱ ἱερεῖς ἀνέτως ἐξώκειλαν αὐτόθι εἰς ἀχαλίνωτον αὐθαιρεσίαν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ ἐναντίας τοσοῦτον ἀκμαία συνετηρήθη ἡ ἀτομικὴ δραστηριότης καὶ ἰσχύς, ὥστε τὸ κράτος τῶν δικασπόλων ὄχι μόνον δὲν ἐξετραχηλίσθη εἰς αὐτογνώμονα κατάχρησιν, ἀλλὰ πολλάκις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιβάλῃ καὶ αὐτὰς τὰς στοιχειωδεστέρας ἀρχὰς τοῦ δικαίου. Ἡ βρίθουσα λαῶν ἀγορά, ἐνώπιον τῆς ὁποίας διεξήγοντο ἀείποτε αἱ κρίσεις, ὑπενθύμιζεν ἀδιαλείπτως εἰς τοὺς δικαστάς, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ παραβῶσιν ἀτιμωρητὶ τὰς αἰωνίους τοῦ δικαίου ἀρχάς, τῶν ὁποίων ἦσαν οἱ ἐντολεῖς, ὄχι οἱ αὐτογνώμονες κύριοι. Ὁ δὲ ἀκάθεκτος ἑλληνικὸς χαρακτήρ, ὅστις δὲν εἶχεν εἰσέτι κολασθῇ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ καθήκοντος, ἐνίοτε παντελῶς ἀπέκρουεν, ἢ τοὐλάχιστον περιέστελλεν εἰς στενότατα ὅρια τὴν ἐπέμβασιν τῆς πολιτείας· δὲν ἀνεχαιτίζετο δὲ εἰμὴ διὰ τοῦ φόβου τῆς θείας ὀργῆς ἢ τῆς κοινῆς κατακρίσεως. Οὕτως ὁ Φοῖνιξ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμύντορος, ὁ διδάσκαλος καὶ φίλος τοῦ Ἀχιλλέως, λαβὼν ἐν τῇ νεότητι ἀφορμὰς ἔριδος πρὸς τὸν πατέρα, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ τὸν φονεύσῃ, ἀλλ' ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ τούτου κακουργήματος ὑπό τινος τῶν ἀθανάτων θεῶν, ὅστις ὑπέμνησεν αὐτῷ τὸ ὄνειδος τὸ ὁποῖον παρακολουθεῖ πάντοτε τὸν πατροφόνον. Ὁπόσον δὲ ἀσθενὴς ὑπῆρχεν ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτείας εἰς τὰς ἰδιωτικὰς ἔριδας, καὶ ὁπόσον νηπιώδεις ἦσαν αἱ περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς κοινωνίας ἰδέαι, ἐξάγεται προφανῶς ἐκ τῶν περὶ τοῦ δεινοτέρου τῶν κακουργημάτων, τοῦ φόνου, τότε πραττομένων. Ὅ,τι ὁ φονεὺς εἶχε νὰ φοβηθῇ ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, δὲν ἦτο ἡ δημοσία καταδίωξις καὶ ποινή, ἀλλ' ἡ προσωπικὴ ἐκδίκησις τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων τοῦ φονευθέντος, οἵτινες καθ' ἣν ἀρχὴν ἄλλως τε καθιέρωσε καὶ αὐτὸς ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, ἐθεωροῦντο ἔχοντες τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ τιμωρήσωσι τὴν γενομένην εἰς αὐτοὺς ὕβριν καὶ ἀδικίαν. Διὰ νὰ διαφύγῃ δὲ τὸν κίνδυνον τοῦτον ὁ φονεὺς ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀποδημήσῃ, ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ καταπείσῃ τοὺς ἠγανακτησμένους συγγενεῖς νὰ δεχθῶσι, λόγῳ ἀποζημιώσεως, ἀξιόλογον πληρωμήν. Οἱ συγγενεῖς, ἐὰν ἤθελον, ἠδύναντο νὰ ἀποκρούσωσι τὴν πρότασιν καὶ νὰ φυλάξωσι τὸ δικαίωμα

τῆς ἐκδικήσεως· δεχθέντες ὅμως τὴν ἀποζημίωσιν, ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ μὴ ἐνοχλήσωσι πλέον τὸν κακοῦργον, ὅστις ἀφόβως τότε ἔμενεν εἰς τὰ ἴδια. Τὰ δικαστήρια δὲν φαίνονται ἐπεμβαίνοντα, ὡς εἴδομεν εἰς τὸ παράδειγμα τὸ εἰκονιζόμενον ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, εἰμὴ διὰ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν πληρωμὴν τῆς συμφωνηθείσης ποσότητος.

Ἡ ἐνέργεια λοιπὸν τῆς κοινωνίας εἶναι ἀσθενεστάτη, ἡ δὲ ἀτομικὴ ὁρμὴ καὶ γνώμη τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου, παντοδύναμος, οὐδὲ μετριάζεται μέχρι τινὸς εἰμὴ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ αἵματος χύσιν. Αὐτὴ ἡ λέξις ποινὴ σημαίνει τὴν δι' ἀποχρώσης πληρωμῆς ἀποζημίωσιν, ἕνεκα τοῦ γενομένου ἀδικήματος, ἰδίως ἕνεκα τοῦ φόνου. Ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος, θέλων νὰ καταστήσῃ ἐμφαντικωτάτην τὴν ἀμείλιχον τοῦ Ἀχιλλέως ὀργήν, καὶ παρατηρῶν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέχεται συνήθως ἀποζημίωσιν καὶ παρὰ τοῦ φενέως τοῦ ἀδελφοῦ ἢ τοῦ υἱοῦ, μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ποινή, διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἀποζημίωσιν ταύτην. Βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν πολιτείαν ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὰ μέλη αὐτῆς καὶ ἀναλαμβάνουσαν μόνην τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον τῆς τιμωρίας τῶν κακουργημάτων. Ἀλλ' εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς τούτους χρόνους ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἶναι ὅλως δευτερεύουσα.

Τὸ ἔθος τοῦτο τῆς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως διὰ τὸν γινόμενον φόνον, ἀντὶ τῆς τιμωρίας αὐτοῦ διὰ σωματικῶν ποινῶν, δὲν ἐπεκράτησε μόνον εἰς τοὺς παναρχαίους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους ἀπαιδεύτους λαούς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς παναρχαίους Γερμανούς. Εἰς ὅλα ἐν γένει τὰ γερμανικὰ κράτη, ὅσα ἱδρύθησαν ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς δυτικῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐλήφθη ὡς βάσις τοῦ νόμου, πρῶτον μὲν τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον τῆς αὐτοδικίας διὰ πᾶσαν προσωπικὴν ζημίαν ἢ ὕβριν, γενομένην εἴς τινα τῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας, ἔπειτα δὲ ἡ προσπάθεια τοῦ νὰ συμβιβασθῇ ἡ διαφορὰ τῆς χρηματικῆς ποινῆς πληρωτέας ὑπὸ τοῦ ἀδικήσαντος, κυρίως μὲν πρὸς ἀποζημίωσιν τοῦ παθόντος, ἐν μέρει δὲ καὶ ὡς δικαστικὴ πρὸς τὸν βασιλέα δωρεά. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀποζημιώσεως ἐβαθμολογεῖτο ἀκριβέστατα κατὰ τὸ μέγεθος τῆς βλάβης, κατὰ τὸν βαθμόν, τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ πα-

θόντος. Ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦτο ν' ἀπαλλάξῃ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ ἀδιαλείπτων ἐρίδων, συγχρόνως δὲ νὰ ἐπιτρέψῃ τοσαύτην ἀποζημίωσιν, ὥστε νὰ καταπείσῃ τὸν παθόντα νὰ παραιτηθῇ τοῦ ὁμολογουμένου δικαιώματος τῆς αὐτοδικίας. Κατ' ἀρχὰς ὁ Γερμανὸς νομοθέτης ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἑκούσιον μέν, ἀλλὰ νόμιμον ἔθος τὴν ἀποδοχὴν ὡρισμένου χρηματικοῦ συμβιβασμοῦ, καὶ κατὰ μικρὸν κατήντησε νὰ ἐπιβάλῃ τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ὡς ἀπαραίτητον ὑποχρέωσιν. Ἡ κοινωνία, ἥτις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλῃ ποινάς, ἐνταῦθα ἐφαίνετο κατ' ἀρχὰς συμβουλεύουσα μόνον τὴν φιλικὴν συνδιαλλαγήν, βαθμηδὸν δὲ καὶ κατ' ὀλίγον ἔφθασε μέχρι τῆς ἀναγκαστικῆς ἐπιταγῆς.

Ἡ δ' ὁμηρικὴ κοινωνία ἵσταται, ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς ἀνθρωπίνης προόδου, ἐπὶ τῆς αὐτῆς βαθμίδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὑρίσκομεν καὶ τὰ γερμανικὰ ἔθνη καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραφε περὶ αὐτῶν ὁ περίφημος Ρωμαῖος ἱστορικὸς Τάκιτος. Ἀλλά, προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία ἠκολούθησεν ἄλλον ὅλως διόλου παρὰ τὴν γερμανικὴν δρόμον. Ἀντὶ νὰ καταστήσῃ νόμον τὸ βάρβαρον δικαίωμα τῆς αὐτοδικίας, καθιέρωσε τὴν πολὺ συνετωτέραν ἀρχήν, ὅτι τὸ δημόσιον ἀδίκημα ἀπαιτεῖ δημόσιον ἐξέλεγξιν καὶ τιμωρίαν, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι καὶ ἡ θρησκεία ἀπαιτεῖ τὴν ἐξιλέωσιν τοῦ φονευθέντος. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἔτι ἀπὸ τῆς ἑβδόμης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ τοῦ νομοθέτου Δράκοντος, ἀπεδοκιμάσθη ἡ αὐτοδικία, περιορισθεῖσα ἐπὶ τέλους μόνον εἴς τινας ἐκτάκτους καὶ εἰδικὰς περιπτώσεις, ὁ δὲ φονεὺς ἐθεωρήθη ὡς ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐν ταὐτῷ ὡς δεινῶς ἀδικήσας τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Ὡς ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεούς, ἀπεκλείετο τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν τόπων, ἔτι δὲ πάσης δημοσίας ὑπηρεσίας κατ' αὐτὸ τὸ διάστημα, καθ' ὅ, οὐδεμιᾶς ἔτι γενομένης ἀνακρίσεως, ἐλογίζετο ἁπλῶς ὡς ὕποπτος· διότι τούτου μὴ γενομένου, ἡ θεία ὀργὴ ἐδηλοῦτο δι' ἀφορίας καὶ ἄλλων ἐθνικῶν συμφορῶν. Ὡς ἀδικήσας δὲ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ἀνεκρίνετο ὑπὸ τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου πάγου καί, ἂν ἀπεδεικνύετο ἔνοχος, κατεδικάζετο εἰς θάνατον ἢ εἰς ἀπώλειαν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἢ εἰς ἐξορίαν. Ἡ ἰδέα τῆς διὰ χρημάτων ἐξιλεώσεως τῶν συγγενῶν ἀπεκρούσθη ἤδη καθ' ὁλοκληρίαν, ποιναὶ δὲ ὡρίσθησαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κοι-

νωνίας ἐν τῷ μέλλοντι. καὶ ἡ κοινωνία ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐπιβάλλειν τὰς ποινὰς ταύτας.

Αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῶν διαφόρων βασιλείων δὲν ἦσαν, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, προσδιωρισμέναι ἀσφαλέστερον τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων. Πολλάκις ἄνθρωποι ἀνήκοντες εἰς ἓν ἔθνος προσέβαλλον ἀνθρώπους ἄλλου ἔθνους, ἐνῷ τὰ δύο ἔθνη οὔτε πόλεμον εἶχον κηρύξει κατ' ἀλλήλων, οὔτε ἦσαν ἐν γένει εἰς κατάστασιν ἐχθροπραξίας. Ὁσάκις ὅμως τὰ δύο κράτη διετέλουν ὄχι μόνον ἐν εἰρήνῃ, ἀλλὰ καὶ ἡνωμένα διὰ συνθηκῶν ἢ διὰ δεσμῶν φιλίας, τότε οἱ ὑπήκοοι τοῦ ἑνὸς δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπιτεθῶσιν ἀτιμωρητὶ κατὰ τῶν ὑπηκόων τοῦ ἄλλου. Ὅθεν ὁ λαὸς τῆς Ἰθάκης δεινῶς παρωργίσθη κατὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀντινόου, καὶ μόλις ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ νὰ τὸν θανατώσῃ καὶ νὰ δημεύσῃ τὰ κτήματα αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθεν ὅτι οὗτος ἐβοήθησε τοὺς Ταφίους πειρατὰς εἰς τὰς κατὰ τῶν Θεσπρωτῶν, ἔθνους φίλου, ἐπιδρομὰς αὐτῶν. Καὶ ἐζητοῦντο μὲν ἐνίοτε, ἐπ' ὀνόματι τῆς πολιτείας, ἀποζημιώσεις ἕνεκα ἀδικημάτων, ἐξ ὧν ἔπαθον ἄνθρωποι ἰσχυροί, ἀλλὰ τὸ πιθανὸν εἶναι ὅτι οἱ παθόντες, ὁσάκις ἀνῆκον εἰς τὴν κατωτέραν τάξιν, ἠναγκάζοντο νὰ ἐπιτύχωσι δικαιοσύνην οἴκοθεν. Εἰς τὴν Ἰλιάδα, ὁ Νέστωρ διηγεῖται πόλεμόν τινα συμβάντα μεταξὺ Πύλου καὶ Ἤλιδος, καθ' ὃν οὗτος εἶχε πράξει τὸ πρῶτον αὐτοῦ κατόρθωμα. Κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην, οἱ Ἐπειοὶ τῆς Ἤλιδος, θέλοντες νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν κάκωσιν ἣν ἔπαθον οἱ γείτονες αὐτῶν Πύλιοι ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἐπετέθησαν κατὰ τούτων ἀπρόκλητοι. Τότε οἱ Πύλιοι ἐπεχείρησαν δικαίαν ἀντεκδίκησιν, ἐμβαλόντες ἐξ ἀπροόπτου εἰς τὴν τῶν Ἐπειῶν χώραν. Συνήθως ὅμως, μάλιστα ὅτε οἱ πράξαντες τὴν ἀδικίαν κατῴκουν εἰς χώραν μακρὰν ὁπωσοῦν κειμένην, ἐζητεῖτο πιθανώτατα προηγουμένως ἀποζημίωσις. Κήρυκες ἀποτελοῦντες τάξιν ἀνθρώπων ἱερὰν καὶ πολλάκις κληρονομικήν, ἐκόμιζον τὰς ἀμοιβαίας τῶν πολιτειῶν διακοινώσεις· ἀλλὰ δὲν ἐποίουν, ὡς φαίνεται, ὅπως οἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰταλίᾳ λεγόμενοι εἰρηνοδίκαι, (37) ἐπισήμους τοῦ πολέμου διακηρύξεις.

---

37). *Εἰρηνοδίκας* ἢ *εἰρηνοποιοὺς* καλοῦσιν οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων τοὺς Ρωμαϊστὶ καλουμένους f e t i a l e s ἤτοι ἱερεῖς, οἵ-

Εἴδομεν ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ἦσαν τότε διῃρημέναι εἰς πολλὰ βασίλεια· οἱ κάτοικοι ὅμως τῶν χωρῶν τούτων ὄχι μόνον ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ἐπρέσβευον τὸ αὐτὸ θρήσκευμα, ἀλλ' εἶχον καὶ τὴν συνείδησιν τῆς ἑνότητος αὐτῶν. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος ἀνατρέχουσιν εἰς τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν αἱ θρησκευτικαὶ μᾶλλον ἢ πολιτικαὶ σύνοδοι, αἱ ὀνομαζόμεναι Ἀμφικτυονίαι· καὶ τούτου ἕνεκα προτιμῶμεν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ αὐτῶν ὅταν πραγματευθῶμεν τὰ κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους. Ἀπὸ αὐτῆς ὅμως τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, ἡ παράδοσις περὶ τῆς κοινῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν ἐπιχειρήσεως μαρτυρεῖ ὁπόσον ἀρχαῖον ἦτο τὸ αἴσθημα τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος. Τὸ δ' αἴσθημα τοῦτο ἐξεφράζετο ἔτι ἐμφανέστερον διά τινων ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα, καθ' ἃ προείπομεν, περιελάμβανον ἤδη τὸ ὅλον ἔθνος, διὰ τῶν κοινῶν ὀνομάτων Ἀχαιοί, Δαναοί, Ἀργεῖοι (38). Ἀλλ' ἅπαντες οὗτοι οἱ ἐθνικοί, οἱ πολιτικοί, οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ ἦσαν ἔτι ἀσθενεῖς, ἐπικρατεστάτη δὲ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀτόμου, ὥστε τὸ ἔθνος δὲν συνετηρεῖτο, οὕτως εἰπεῖν, εἰμὴ διὰ τῶν οἰκογενειακῶν θεσμῶν καὶ τῶν προσωπικῶν σχέσεων, περὶ ὧν ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα τινά.

Τὸ πατρικὸν κράτος ἦτο σεβαστὸν καὶ ὁ ἡλικιωθεὶς υἱὸς ἀπεδεί-

---

τινες κατὰ τὰ ἐν τοῖς Ἰταλικοῖς λαοῖς, καὶ ἰδίως ἐν Ρώμῃ ἰσχύοντα νόμιμα, ἀποτελοῦντες ἴδιον σύλλογον ἱερατικόν, ἔργον εἶχον νὰ τελῶσι τὰ θρησκευτικὰ ἐν τῇ κηρύξει τοῦ πολέμου καὶ τῇ συνομολογήσει τῆς εἰρήνης νόμιμα. Οὗτοι πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, φέροντες σύμβολα τῆς ἰδιότητος καὶ τοῦ ἔργου αὐτῶν, μετέβαινον ὡς *κήρυκες* ἤτοι πρέσβεις ἱεροὶ καὶ ἀπαραβίαστοι εἰς τὴν ἐχθρικὴν χώραν καὶ διετύπουν προφορικῶς τὰς σήμερον διὰ τοῦ *τελεσιγράφου* (ultimatum) διατυπουμένας ἀπαιτήσεις παρέχοντες 33 ἡμερῶν προθεσμίαν, ἧς παρελθούσης ἄνευ ἀποτελέσματος ἀπήρχοντο διαμαρτυρόμενοι, εἶτα δὲ ἐπιστρέφοντες (τοῦ πολέμου, ἐννοεῖται, ἐν τῷ μεταξὺ ἀποφασιζομένου) καὶ ἐκήρυττον ἐπισήμως καὶ συμβολικῶς τὸν πόλεμον. Καὶ ἡ συνομολόγησις δὲ τῆς εἰρήνης καὶ πάσης συνθήκης ἐγίνετο διὰ τῶν *εἰρηνοδικῶν* τούτων.

38). Τῶν ὀνομάτων τούτων τὸ μὲν *Ἀχαιοὶ* ἔχει καθολικωτέραν ἐθνικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔννοιαν, ἀνάλογον τῆς τοῦ *Ἕλληνος*· τὸ Δαναοὶ φαίνεται μᾶλλον δυναστικόν, τὸ δὲ *Ἀργεῖοι* καθαρῶς πολιτικόν, ὡς βραδύτερον τὸ *Ρωμαῖοι*.

κνυεν εἰς τοὺς γονεῖς τὴν εὐγνωμοσύνην του, ἕνεκα τῆς φροντίδος ἣν οὗτοι εἶχον λάβει περὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, διὰ φιλοστόργου ἀφοσιώσεως, ἰδίως διὰ τῶν λεγομένων θρέπτρων ἢ θρεπτηρίων, ὅ ἐστι διὰ τῆς διατροφῆς τῶν γηρασάντων γονέων· καὶ αἱ ἐριννύες, τῶν ὁποίων τὴν τιμωρὸν χεῖρα ἐκίνει ἡ ἀρὰ τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρός, ἐνέπνεον μέγαν φόβον. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὴν τραχύτητα τῆς παρὰ Ρωμαίοις πατρικῆς ἐξουσίας! Παρὰ Ρωμαίοις, ὁ πατὴρ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ θανατώσῃ ἢ νὰ πωλήσῃ τρὶς τὸν υἱόν του, ὅστις οὐδεμίαν σχεδὸν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ περιουσίαν. Ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς σχέσις ἦτο μὲν ὀλιγώτερον ἄνετος ἢ σήμερον, ἀνετωτέρα ὅμως παρ' ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς Ἑλλάδος ἀφελεστάτη δὲ καὶ ὄχι τραχεῖα ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρός. Αἱ γυναῖκες ἐξήρχοντο συνοδευόμεναι ὑπὸ ὑπηρετριῶν, ὑπὸ ἀμφιπόλων, καὶ ἐσυστέλλοντο νὰ φανῶσιν εἰς τὸ δημόσιον ἐν συνοδίᾳ ξένου ἀνδρός. Ἡ πιστὴ σύζυγος τοῦ Ὀδυσσέως Πηνελόπη, ἣν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ ἀνδρός της ἐζήτησαν πολλοὶ μνηστῆρες, τοὺς ὁποίους ὅμως αὕτη κατώρθωσε νὰ ἀπατήσῃ ὅλους μέχρι τῆς ἐπανόδου του, δὲν ἐπαρουσιάζετο εἰς αὐτοὺς εἰμὴ κεκαλυμμένη καὶ ἔχουσα μεθ' ἑαυτῆς δύο ἀμφιπόλους. Ἡ δὲ Ἀνδρομάχη, ἡ σύζυγος τοῦ φονευθέντος Ἕκτορος, μὴ γνωρίζουσα τὴν συμφορὰν ταύτην, ἀλλ' ἀκούσασα ἀπὸ τοῦ δώματος αὐτῆς τὸν κοπετὸν τῆς πενθερᾶς Ἑκάβης καὶ σπεύδουσα νὰ ἐξέλθῃ ἵνα μάθῃ τὴν αἰτίαν τῶν κλαυθμῶν, δὲν λησμονεῖ οὐδ' ἐν τῇ ταραχῇ ἐκείνῃ νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτῆς δύο ὡσαύτως ἀμφιπόλους· καὶ εἰς τὴν Ὀδύσσειαν βλέπομεν, ὅτι ἡ Ναυσικάα, ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων Ἀλκινόου, φοβεῖται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πόλιν, ἐν συνοδίᾳ ἀνδρός. Ἀλλ' εἰς ἑορτάς, εἰς πανηγύρεις, αἱ νέαι καὶ οἱ νέοι πολλάκις παρευρίσκοντο ὁμοῦ καὶ συνεχόρευον. Κατ' οἶκον δὲ αἱ γυναῖκες ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἄνδρας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας ἡ εὐπρέπεια σήμερον δὲν ἐπιτρέπει. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Νέστορος Πολυκάστη βοηθεῖ τὸν Τηλέμαχον νὰ λουσθῇ, νὰ χρισθῇ καὶ νὰ ἐνδυθῇ· καὶ παρὰ τοῖς θεοῖς ἡ θεὰ τῆς νεότητος Ἥβη ἀπονέμει ὁμοίας τινὰς εἰς τὸν Ἄρην ὑπηρεσίας. Ἡ Ναυσικάα διατάσσει τὰς ἀμφιπόλους αὐτῆς νὰ συνοδεύσωσι τὸν Ὀδυσσέα ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ· ἀλλ' ὁ ἥρως ἀποποιεῖται τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν, ἐντρεπόμενος νὰ φανῇ γυμνὸς ἐνώπιόν

των, ὅπερ, κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν ἰδέας, ἔπρεπε νὰ τὸ συλλογισθῇ μᾶλλον ἡ Ναυσικάα.

Ἡ νύμφη ἔφερεν εἰς τὸν γαμβρὸν προῖκα· πρὸ πάντων ὅμως ὁ γαμβρὸς ἔδιδεν εἰς τὸν πατέρα τῆς νύμφης δῶρα, τὰ καλούμενα ἕδνα· καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο τόσον σύνηθες, ὥστε ἐνομίζετο κολακευτικώτατον διὰ τὸν νέον νὰ λάβῃ νύμφην ἀνάεδνον, δηλαδὴ χωρὶς νὰ δώσῃ δῶρα εἰς τὸν πατέρα αὐτῆς. Ὁ δὲ πλοῦτος, τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ ἐπιφανὴς καταγωγὴ δὲν ἦσαν τὰ μόνα προτερήματα τὰ παρὰ τοῦ νέου ἀνδρὸς ἀπαιτούμενα· διὰ νὰ ἀξιωθῇ τῆς εὐνοίας τῶν γονέων τῶν ὁποίων ἐζήτει τὴν κόρην, οὗτος ὤφειλε νὰ δείξῃ πρὸς τούτοις δείγματα τῆς ῥώμης, τῆς ἀνδρείας ἢ τῆς δεξιότητος αὐτοῦ. Οὕτως ὁ πατὴρ τοῦ Νέστορος Νηλεὺς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ δώσῃ τὴν περίφημον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς κόρην του Πηρώ, εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἀπαγάγῃ τὰς ἐπιμελῶς φυλαττομένας βοῦς τοῦ Ἰφίκλου, τοῦ πατρὸς τοῦ Πρωτεσιλάου, ὃν ἀνεφέρομεν εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατευσάντων βασιλέων· ὁμοίως καὶ ὁ Πελίας, ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, δὲν συνήνεσε νὰ δώσῃ τὴν ἐρασμίαν Ἄλκηστιν, εἰμὴ εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἡνιοχήσῃ λέοντα καὶ κάπρον ἐζευγμένους εἰς τὸ ἅρμα.

Πολυγαμία φαίνεται μὲν ἀποδιδομένη εἰς τὸν Πρίαμον, ἀλλ' εἰς οὐδένα ἄλλον· οἱ δὲ ἄριστοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πιστοὶ εἰς τὰς συζύγους των, φοβούμενοι τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἀναφέρονται φοβερὰ παραδείγματα. Ὅθεν ὁ Λαέρτης ἐτίμα μὲν πολὺ τὴν δούλην αὐτοῦ Εὐρύκλειαν, ἀπέφευγεν ὅμως τοῦ νὰ κινήσῃ τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν ὀργὴν τῆς συζύγου του Ἀντικλείας. Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα μαρτυρεῖ τὴν πολλὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἀπέδιδον οἱ προπάτορες ἡμῶν, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, εἰς τὴν γυναῖκα εἶναι, ὅτι πολυάριθμοι γυναῖκες πρωταγωνιστοῦσιν εἰς τὰ μυθεύματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἡ Πηνελόπη, ἡ Κλυταιμνήστρα, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Ἑλένη, ἡ Ἐριφύλη, ἡ Ἰοκάστη, ἡ Ἑκάβη καὶ πλεῖσται ἄλλαι. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὅλαι αὗται αἱ γυναῖκες δὲν διέπρεπον διὰ τὰ προτερήματα αὐτῶν καὶ ὅτι πολλαὶ ἐφημίσθησαν μᾶλλον διὰ τὰ ἀνοσιουργήματα. Οἱ ἔρωτες τῶν θεῶν, αἱ τύχαι πολλῶν ἡρωΐδων, οἷον τῆς Τυροῦς, τῆς Αἴθρας, τῆς Κρεούσης, τῆς Κορωνίδος, ἀπο-

δεικνύουσιν ὅτι δὲν ἐπεκράτει τότε μεγάλη περὶ τῆς ἀρετῆς τῶν γυναικῶν ὑπόληψις. Αὐτὴ ἡ ἀγαθὴ Ναυσικάα ψυχρῶς ὁπωσοῦν ἀποδοκιμάζει τὴν ἐλευθερίαν μεθ' ἧς αἱ νέαι ἐφέροντο πρὸς τοὺς νέους. Καὶ ἐκ τῶν θρυλουμένων περὶ Ἑλένης, Κλυταιμνήστρας, Ἀντείας, Φαίδρας, Ἀλκμήνης, δηλοῦται ὅτι αἱ ἔγγαμοι γυναῖκες δὲν ἦσαν πάντοτε χρηστότεραι τῶν νέων κορῶν. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἡ Ἑλένης ἥτις ἐγκατέλιπε τὸν σύζυγον αὐτῆς Μενέλαον καί, ἀκολουθήσασα τὸν Πάριν, ἐγένετο αἰτία τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ἀναλαμβάνει, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, ὄχι μόνον τὴν οἰκίαν αὐτῆς καὶ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἀνδρός, τὸν ὁποῖον τοσοῦτον δεινῶς εἶχε περιϋβρίσει, ὁμιλεῖ δὲ περὶ τοῦ ἁμαρτήματος αὐτῆς ἀνερυθριάστως καὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης τύψεως συνειδότος. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, εἰς τὴν ἀρχικὴν ταύτην αὐτῆς κατάστασιν, περιεῖχεν ἀτοπήματα τὰ ὁποῖα κατὰ δυστυχίαν συμβαίνουσιν ἐνίοτε καὶ εἰς ἔθνη πολιτισθέντα, φωτισθέντα μάλιστα ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, παρουσιάζει ὅμως καὶ ἀρετὰς μαρτυρούσας ὁπόσον ἔμφυτον εἶχε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων ἡ ἑλληνικὴ φυλή. Ἡ Ναυσικάα, τὴν ὁποίαν τοσάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, εἶναι βεβαίως κάλλιστος τύπος παρθενικῆς ἀφελείας, φιλοστοργίας, φιλοξενίας, καὶ ἡ Πηνελόπη, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀλκινόου Ἀρήτη, εἶναι οὐδὲν ἧττον θαυμασταὶ διὰ τὴν μητρικὴν καὶ τὴν συζυγικὴν αὐτῶν ἀφοσίωσιν.

Οἱ γνήσιοι ἀδελφοὶ διένεμον τὴν πατρικὴν περιουσίαν ἐξίσου διὰ κλήρου, οἱ δὲ νόθοι ἐλάμβανον μὲν μικρότερον κλῆρον, ἐτιμῶντο δὲ ἴσα τοῖς γνησίοις, πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων. Ὄχι μόνον δὲ μεταξὺ ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ συγγενῶν ἀπωτάτων, καὶ μεταξὺ ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς φυλῆς, ὑπῆρχον δεσμοὶ φιλίας διαρκεῖς, χαριέστατοι, εὐγενέστατοι. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἰολάου, τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειριθόου, τοῦ Ὀρέστου καὶ τοῦ Πυλάδου, αἵτινες, ἂν καὶ ἐφημίσθησαν ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας ποιήσεως, εἶχον βεβαίως τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ὑπόστασιν ἐν τῇ περιόδῳ εἰς ἣν ἀναφέρονται αἱ παραδόσεις αὗται· ἀλλὰ μήπως ἡ Ἰλιὰς αὐτὴ δὲν ὕμνησε τὴν φιλίαν τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Πάτροκλον, τοῦ Ἰδομενέως πρὸς τὸν Μηριόνην, τοῦ Διο

μήδους πρὸς τὸν Σθένελον ; Μήπως πρὸ πάντων ὁ ἀγέρωχος Ἀχιλλεύς, ἁρπάσας ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ κόνιν αἰθαλόεσσαν, δὲν ἐπέχυσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ δὲν ᾔσχυνε τὸ χαρίεν αὐτοῦ πρόσωπον, καὶ δὲν ἐξηπλώθη μέγας μεγαλωστὶ κατὰ γῆ καὶ δὲν ἔσχισε τὴν κόμην αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθε τὸν θάνατον τοῦ ἀγαπητοῦ Πατρόκλου; Μήπως ὁ ἀμείλιχος ἐκεῖνος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀντίπαλος, δὲν ἔκλαυσε, δὲν ἐθρήνησε, δὲν ἐκήρυξεν ὅτι οὐδεμίαν ἔχει εὐφροσύνην ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀφ' ἧς ἀπώλεσε τὸν ἑταῖρον ὃν ἐτίμα ἶσα τῇ αὐτοῦ κεφαλῇ ;

Ἀλλὰ τί μοι τῶν ἦδος, ἐπεὶ φίλος ὤλεθ' ἑταῖρος,
Πάτροκλος, τὸν ἐγὼ περὶ πάντων τῖον ἑταῖρον.
ἶσον ἐμῇ κεφαλῇ ; τὸν ἀπώλεσα . . . .

Μήπως ἡ ὅλη τῆς Ἰλιάδος ὑπόθεσις δὲν στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν φιλίαν ἐκείνην τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Πάτροκλον;

Ἄλλος γοητευτικώτατος χαρακτὴρ τῆς ἡρωϊκῆς κοινωνίας εἶναι ἡ εὐγενὴς προθυμία μεθ' ἧς ἐγίνετο δεκτὸς πᾶς ἄνθρωπος ζητῶν φιλοξενίαν, καὶ ἡ μακρὰ διάρκεια τοῦ ἠθικοῦ δεσμοῦ τοῦ συναπτομένου μεταξὺ δύο ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκοινώνησαν τῆς αὐτῆς τροφῆς καὶ ἀντήλλαξαν ἀμοιβαῖα δῶρα δεσμοῦ μεταβαίνοντες πολλάκις ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱόν. Ναὶ μὲν ὁ ἄριστος ὁ δεχθεὶς ξένον καὶ προσενεγκὼν εἰς αὐτὸν δῶρα, ἀπεζημιοῦτο ὑπὸ τοῦ δήμου διὰ τὴν ἀξίαν τῶν δώρων τούτων, διότι λέγει ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ὁ Ἀλκίνοος, εἶναι βαρὺ νὰ παρέχῃ εἷς καὶ μόνος τὴν εὐεργεσίαν (39),

. . . ἀργαλέον γὰρ ἕνα προικὸς χαρίσασθαι.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐλαττώνει παντάπασι τὴν χάριν τὴν ὁποίαν εἶχεν

---

39). Σαφέστερον ἀναφέρεται ἐν Ὀδυσ. Τ.194-198 ὅτι τὰ πρὸς τοιούτους ξένους εὐεργετήματα ἐπεβάρυνον τὸν δῆμον·

Τὸν μὲν ἐγὼ πρὸς δώματ' ἄγων εὖ ἐξείνισσα
ἐνδυκέως φιλέων, πολλῶν κατὰ οἶκον ἐόντων·
καὶ οἱ τοῖς τ' ἄλλοις ἑτάροις, οἳ ἅμ' αὐτῷ ἕποντο,
δημόθεν ἄλφιτα δῶκα καὶ αἴθοπα οἶνον ἀγείρας
καὶ βοῦς ἱρεύσασθαι...

ἡ φιλοξενία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁ ἄριστος τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς χαιρετίζει πρῶτον τὸν ἐπικαλούμενον τὴν προστασίαν τῆς οἰκίας αὐτοῦ ξένον, παρατίθησιν αὐτῷ σιτία, καὶ ἔπειτα ἐρωτᾷ αὐτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὁδοιπορίας του. Ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν προσκαλεῖ εἰς τὴν οἰκίαν του εὐχαρίστως ξένους, δὲν εἰμπορεῖ ὅμως καὶ νὰ τοὺς ἀποβάλῃ ἐὰν ἀφ' ἑαυτῶν προσέλθωσι καὶ ζητήσωσι τὴν ἐν αὐτῇ διατριβήν. Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ, ὁ Ἀλκίνοος λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, ὅτι ὁ ξένος καὶ ὁ ἱκέτης ἐπέχει τόπον ἀδελφοῦ ὡς πρὸς πάντα ἄνθρωπον ὅστις ἔχει ὀλίγην καρδίας εὐαισθησίαν.

Ἀντὶ κασιγνήτου ξεῖνός θ' ἱκέτης τε τέτυκται
ἀνέρι, ὅς τ' ὀλίγον περ ἐπιψαύῃ πραπίδεσσιν.

Εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ αἰσθήματος τούτου συνετέλεσεν ἴσως καὶ τοῦτο, ὅτι, κατὰ τὴν δόξαν τῶν τότε ἀνθρώπων, οἱ θεοὶ αὐτοὶ κατήρχοντο ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν, ἐν σχήματι ξένων. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς φιλοξενίας ἐπὶ τοσοῦτον εἶχεν ἀναπτυχθῇ, ὥστε βλέπομεν ἀνθρώπους ἔχοντας ἔργον ἴδιον τὸ φιλοξενεῖν, οἷος ἦτο λ.χ. ὁ γενναῖος Ἄξυλος, ὅστις ἐξεπίτηδες ἔκτισε τὴν οἰκίαν του παρὰ τὴν ὁδόν, ἵνα δέχηται καὶ περιποιῆται τοὺς πάντας. Καὶ ὁπόσον ἄρρηκτοι ἦσαν οἱ δεσμοὶ τῆς φιλοξενίας, ἐξάγεται ἐκ τῆς Ἰλιάδος, καθ' ἣν ἀκμάζοντος τοῦ πολέμου Γλαῦκος ὁ τῶν Λυκίων ἡγεμών, σύμμαχος δὲ τοῦ Πριάμου, καὶ Διομήδης, ὁ τῶν Ἀργείων, ἅμα ὡς ἔμαθον ὅτι οἱ πάπποι αὐτῶν διετέλεσαν ἡνωμένοι διὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς φιλοξενίας δεσμοῦ, ἀντὶ νὰ πολεμήσωσι κατ' ἀλλήλων, προτείνουσι τὴν δεξιὰν καὶ ἀνταλλάττουσι τὰ ὅπλα.

Ἔτι δὲ σεβαστότερος τοῦ ξένου ἦτο ὁ ἱκέτης. Διότι ὁ ἱκέτης ἦτο ξένος εὑρισκόμενος εἰς ἰδιάζουσάν τινα θέσιν, ὅστις γνωστοποιήσας τὴν ταλαίπωρον αὐτοῦ κατάστασιν, ἐπιθυμεῖ νὰ συνάψῃ μετὰ τοῦ ἀρίστου πρὸς ὃν ἀπευθύνεται, σχέσιν ὁμοίαν τρόπον τινὰ τῆς σχέσεως εἰς ἣν οἱ ἄνθρωποι διατελοῦσι πρὸς τοὺς θεούς. Ὅσον ἐπαχθὴς καὶ ἂν ἦναι διὰ τὸν ἡγήτορα ὁ εἰδικὸς οὗτος δεσμός, ὁ ἡγήτωρ δὲν δύναται νὰ τὸν ἀποβάλῃ ὅταν ἀπαιτηθῇ παρ' αὐτοῦ κατὰ τὸν νενομισμένον τύπον· ἅμα δηλαδὴ ἄνθρωπός τις, καταδιωκόμενος ὁπωσδήποτε, ἤθελε παρουσιασθῇ φέρων ἱκετηρίαν ἐλαίαν ἢ ῥάβδον,

καὶ παρακαθήσας εἰς τὸν βωμὸν ἢ τὴν ἑστίαν τῆς οἰκίας ἤθελε ζητήσει τὴν προστασίαν τοῦ κυρίου τῆς οἰκίας, οὗτος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀπορρίψῃ τὴν αἴτησιν, διότι ἄλλως ἐτιμωρεῖτο δεινῶς ὑπὸ τῶν Ἐριννύων. Ἐνῷ ἐχθρὸς ἡττηθείς, ἠδύνατο μὲν νὰ προσπέσῃ εἰς τοὺς πόδας τοῦ νικητοῦ καὶ νὰ ζητήσῃ τὸν ἔλεον αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἐλάμβανε τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἰδίως λεγομένου ἱκέτου. Ὁ νικητὴς ἦτο κύριος ἢ νὰ τὸν φονεύσῃ ἢ νὰ φεισθῇ αὐτοῦ καὶ νὰ δεχθῇ τὰ λύτρα.

Δὲν θέλομεν ἀποσιωπήσει ὅτι εἰς τὰ μυθεύματα ἀπαντῶνται πολλὰ παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες παρέβησαν καὶ αὐτὰς τὰς ἱερωτάτας τῶν ὑποχρεώσεων, τὴν πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ ὁμοφύλους ἀφοσίωσιν, τὴν εὐγενῆ πρὸς τοὺς ξένους φιλοξενίαν, τὴν πρόθυμον πρὸς τοὺς ἱκέτας προστασίαν. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ἐξαιρέσεις, εἶναι παραβάσεις τοῦ καθήκοντος, ὁποῖαι ἀπαντῶνται εἰς πᾶσαν ἀνθρώπων κοινωνίαν. Μόνοι οἱ βίαιοι καὶ ἄγριοι, οἱ ὑπερφίαλοι καὶ ἀθέμιστοι Κύκλωπες, οἵτινες, μὴ ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, κατῴκουν εἰς τὰ παράλια τῆς Σικελίας, ἀναφέρονται ὡς συνήθως καταπατοῦντες τὰς ὑποχρεώσεις ἐκείνας καὶ ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ ἱερὸν κῦρος δι' οὗ περιέβαλλον αὐτὰς οἱ Ἕλληνες. Οἱ δὲ Ἕλληνες ἐνόμιζον ὡς ἀπαισίας τὰς τοιαύτας παραβάσεις, καὶ ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ τραγικὴ φρίκη τὴν ὁποίαν ἐνέπνεον εἰς αὐτοὺς ἅπασα μὲν ἡ διαβόητος διὰ τὰ ἀνοσιουργήματα αὐτῆς γενεὰ τοῦ Ἀθάμαντος ἢ τοῦ Κάδμου, πολλαὶ δὲ ἀποτρόπαιοι πράξεις τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Πηλέως, τοῦ Τελαμῶνος, τοῦ Ἰάσονος καὶ τῆς Μηδείας, τοῦ Ἀτρέως καὶ τοῦ Ὀρέστου. Ἡ φρίκη αὕτη μαρτυρεῖ τῳόντι ὅτι οἱ Ἕλληνες ηὐλαβοῦντο τὰ ἱερὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα παρεβίασαν ἄνδρες ἔξοχοι, ἐκμανέντες πρὸς καιρὸν ὑπὸ τῆς Ἄτης. Τὰ δὲ περὶ τούτων θρυλούμενα ἦσαν παθητικώτατα διὰ τὴν τοιαύτην μάλιστα ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ κοινῶς τηρουμένου καθήκοντος καὶ τῆς ἐξαιρετικῆς ἀθετήσεως αὐτοῦ ὑπὸ θαυμαστῶν ἄλλως θνητῶν.

Τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων αἰσθήματα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς τὰ ἔχουσιν ἴσως καὶ ἄλλα πολλὰ ἔθνη μὴ πολιτισθέντα ἔτι, οἷον οἱ Ἄραβες τῆς ἐρήμου, οἱ ἀρχαιότατοι Γερμανοί, οἱ Σλαῦοι τῆς Τουρκίας. Οὐδαμοῦ ὅμως διατυποῦνται τοσούτῳ χαριέντως.

Καὶ ἔπειτα, διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν εὐγένειαν τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, δίκαιον εἶναι νὰ συγκρίνωμεν αὐτὸν πρὸς ἔθνη γείτονα, σύγχρονα καὶ εἰς ὅσον ἐνδέχεται ὁμοίας εὑρισκόμενα περιστάσεις· πρὸς τοὺς Θρᾷκας λ. χ. οἵτινες καὶ ἐπὶ Ἡροδότου καὶ ἐπὶ Θουκυδίδου, ὅ ἐστι πολὺ βραδύτερον τῶν χρόνων περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν, κατὰ τὴν πέμπτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐνόμιζον εὐγενὲς τὸ ἐστίχθαι, δηλαδὴ ὡς σημεῖον εὐγενοῦς καταγωγῆς ἐχάρασσον, ὅπως οἱ σημερινοὶ ἄγριοι τῆς Ὠκεανίας καὶ τῆς Πολυνησίας, διὰ βελονῶν ἐπὶ τοῦ σώματος ποικίλα ζωγραφήματα, ἀποβαίνοντα ἀναλλοίωτα δι' ἐπιχύσεως κεχρωματισμένης τινὸς ὕλης· ἐξῆγον τὰ τέκνα αὐτῶν διὰ νὰ τὰ πωλήσωσιν ὡς δούλους, ἐθεώρουν τὴν μὲν ληστείαν ὄχι μόνον ὡς θεμιτὴν ἀσχολίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐντιμοτάτην, ἄτιμον δὲ τὴν γεωργίαν· καὶ ᾐσθάνοντο εἰς τὴν χύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου αἵματος ἡδονὴν καὶ εὐφροσύνην. Τελευταῖον ἡ συνήθης τῶν Ἑλλήνων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἐγκράτεια εἶναι τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν βάναυσον ἀσωτείαν τῶν παναρχαίων Γερμανικῶν φυλῶν. Ἀκράτου οἴνου σπανίως ἐγίνετο χρῆσις, καὶ ὑβριστικώτατον ἐλογίζετο νὰ ὀνομασθῇ τις οἰνοβαρής· διὰ τοῦτο ὁ Ἀχιλλεύς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, πρὸ πάντων στιγματίζει αὐτὸν ὡς οἰνοβαρῆ. Αἱ ἑστιάσεις ἦσαν ἀφελεῖς, κύριον δὲ αὐτῶν ἀγλάϊσμα, ὁ χορὸς καὶ ἡ μουσική, τὰ ὁποῖα ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει «ἀναθήματα δαιτὸς» ὅ ἐστι κοσμήματα συμποσίου.

Ἀλλὰ τὰ εὐγενῆ καὶ σωτήρια ἐκεῖνα αἰσθήματα δὲν ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν κοινωνίαν ἀσφαλῆ, οὔτε ἐπιεικῆ πάντοτε, διὰ τὸ ἀκάθεκτον τῶν παθῶν καὶ τὸ φιλοπόλεμον τῶν πνευμάτων. Ὁ Ἀχιλλεὺς θυσιάζει 12 αἰχμαλώτους Τρῶας ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ φίλου αὐτοῦ Πατρόκλου, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Νεοπτόλεμος, ὄχι μόνον φονεύει τὸν γηραιὸν Πρίαμον, ἀλλὰ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ἕκτορος, τὸν Ἀστυάνακτα, ἁρπάσας ἐκ τοῦ ποδός, κατακρημνίζει ἀπὸ πύργου ὑψηλοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀποτελέσματα τοῦ ἐν πολέμῳ παντοῦ καὶ πάντοτε ἐξημμένου πάθους· ἀλλ' ὁ Αὐτόλυκος, ὁ ἐκ μητρὸς πάππος τοῦ Ὀδυσσέως, ὅστις ὑπερέβαλε πάντας ἀνθρώπους κατὰ τὴν ληστείαν καὶ τὴν ἐπιορκίαν, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου συνέλεξεν ἄπειρον πλοῦτον, ἀποθαυμάζεται ἐ-

πίσης ἀφελῶς ὅσον καὶ ὁ Νέστωρ, διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ, καὶ ὁ Αἴας, διὰ τὴν ῥώμην. Ἡ μὲν οἰκία καὶ ἡ περιουσία τοῦ Ὀδυσσέως, οὐδεμιᾶς ἐτύγχανον, κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ἀπουσίαν, προστασίας, οἱ δὲ κακοήθεις ἡγήτορες οἵτινες κατησώτευον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἠξιοῦντο παρὰ τῷ λαῷ τῆς Ἰθάκης συμπαθείας μᾶλλον ἢ μομφῆς. Ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Μενέλαος ληστεύουσιν ὁσάκις τύχῃ περίστασις, διὰ πάσης βίας καὶ πονηρίας. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πειρατοῦ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον σύνηθες καὶ οὕτως εἰπεῖν ἔντιμον, ὥστε ὁ δεχόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ του ξένον, ἠρώτα αὐτὸν ἂν ὁ σκοπὸς τῆς περιοδείας του ἦναι νὰ πλουτίσῃ διὰ πειρατείας, ὅπως ἤθελεν ἐρωτήσει αὐτὸν περὶ πάσης ἄλλης ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως(40). Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ πειρατεία καὶ βραδύτερον, ὅ ἐστιν ἐν τῇ ἕκτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, δὲν ἀπεδοκιμάζετο ὅταν ἐνηργεῖτο κατὰ μὴ ἑλληνικῶν πλοίων. Καὶ τοιαύτας περὶ πειρατείας ἰδέας εἶχον ὄχι μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ὅλα τὰ τότε ἔθνη· διότι ἡ περὶ τὴν πέμπτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα συνομολογηθεῖσα μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Καρχηδονίων δευτέρα συνθήκη, διελάμβανε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς· «τοῦ Καλοῦ ἀκρωτηρίου, Μαστίας, Ταρσηΐου, μὴ ληΐζεσθαι ἐπέκεινα Ρωμαίους, μηδὲ ἐμπορεύεσθαι, μηδὲ πόλιν κτίζειν,» ἀφ' ὧν συνάγεται ὅτι ἡ ληστεία, ἡ ἐμπορία καὶ ὁ ἀποικισμὸς ἦσαν τρία τινά, τὰ ὁποῖα ἐξ ἴσου καὶ συνήθως μετήρχοντο τὰ ρωμαϊκὰ πλοῖα. Ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ἂν καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς τοὺς πολὺ ἀρχαιοτέρους ὁμηρικοὺς χρόνους, ἡ πειρατεία δὲν ἐλογίζετο ὡς ἀξιόμεμπτον ἔργον.

Θλιβερωτάτη δὲ μάλιστα εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, ἡ γινομένη ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, ὅστις θρηνεῖ ὄχι μόνον διότι οὐδεμία ὑπάρχει κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ οὐδὲν αἴσθημα καθήκοντος, ἀλλὰ διότι ἐξελύθησαν πάντες οἱ δεσμοὶ τῆς

---

40). Ἴδ. Θουκ. Α. 5. «.οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ *δόξης* μᾶλλον· δηλοῦσι δὲ... καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, τὰς πύστεις τῶν καταπλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες εἰ λησταί εἰσιν, ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι οὐκ ὀνειδιζόντων».

οἰκογενείας καὶ τῆς φιλοξενίας. Ἴσως ὅμως οἱ σκυθρωποὶ οὗτοι χαρακτῆρες τῆς ἡσιοδικῆς εἰκόνος δὲν παριστῶσι τοὺς γνησιωτέρους ἡρωϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν μεταγενεστέραν ἐποχήν, ὅτε ἔζη ὁ ποιητὴς οὗτος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ ἀρχαιότατοι, οἱ αὐτοφυεῖς ἠθικοὶ δεσμοί, εἶχον ἀποβάλει τὸ πάλαι αὐτῶν κράτος, ὡς πολλάκις συμβαίνει, διὰ τὴν πλείονα μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐπιμιξίαν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν παραγωγὴν νέων περιστάσεων καὶ ἀναγκῶν, πρὸς τὰς ὁποίας δὲν ἐπαρκοῦσιν ἤδη οἱ ἀφελεῖς ἐκεῖνοι θεσμοί. Ἐντεῦθεν κατέστη ἀπαραίτητος ἡ διὰ νόμων γραπτῶν καὶ τεχνητῆς ἀγωγῆς ῥύθμισις τῆς κοινωνίας καὶ ἐνίσχυσις τοῦ ἠθικοῦ τῆς πολιτείας προσώπου. Ἀλλὰ ἡ νέα αὕτη νομοθεσία καὶ ἀγωγὴ δὲν εἶχεν ἔτι προφθάσει νὰ φέρῃ τοὺς καρποὺς αὐτῆς, διότι αἱ τοιαῦται τῶν κοινωνιῶν ἀναμορφώσεις ἀπαιτοῦσιν, ἵνα συμπληρωθῶσι καὶ καρποφορήσωσι, χρόνον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μακρόν. Ὥστε φυσικῷ τῷ λόγῳ συνέβη ἐν τῷ μεταξὺ μεγάλη τις κοινωνικὴ ἔκλυσις· τὰ μὲν ἀρχαῖα ἠθικὰ στοιχεῖα ἐξέλιπον, τὰ δὲ νέα δὲν εἶχον ἔτι διαμορφωθῆ. Ὀνομάζονται δὲ αἱ τοιαῦται ἐποχαὶ μεταβατικαὶ καὶ εἶναι αἱ ὀλιγώτερον ἀγαθαὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐθνῶν.

Ὡπωσδήποτε αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον λάβει εἰσέτι, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, τὴν συνείδησιν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη ὑπεροχῆς, διότι ἡ λέξις «βάρβαρος» δὲν φαίνεται τότε ἐφαρμοζομένη εἰς ἔθνος τι, οὐδὲ συνεπαγομένη τὴν ἰδέαν ἠθικοῦ ἢ διανοητικοῦ μειονεκτήματος. Ὁ Ὅμηρος δὲν τὴν ἐφαρμόζει εἰμὴ εἰς τὰς γλώσσας, σημαίνει δὲ τὸ ἐπίθετον παρ' αὐτῷ γλῶσσαν ὄχι μόνον ξένην, ἀλλὰ καὶ ἀκατέργαστον καὶ τραχεῖαν. (41) Οὕτως ἀποκαλῶν ἀγριοφώνους τοὺς παναρχαίους καὶ ληστρι-

---

41). Ἐν τούτοις ἡ λέξις *βάρβαρος* ἁπλῆ καὶ σαφὴς δὲν ἀπαντᾷ παρ' Ὁμήρῳ, οὔτε περὶ ἔθνους οὔτε περὶ ἀνδρός. Ὡς γνωστόν, κατὰ Θουκυδίδην (Α. 3) ὁ Ὅμηρος δὲν ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ *βάρβαρος* «διὰ τὸ μηδὲ Ἕλληνάς πω ἀντίπαλον ἐς ἓν ὄνομα ἀποκεκρίσθαι». Ὁ Στράβων (ΙΔ.662) δὲν εὑρίσκει ὀρθὴν τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Θουκυδίδου ἰδίως ὡς πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τούτου «μὴ ἀποκεκρίσθαι τοὺς Ἕλληνας ἀντίπαλον ἐς ἓν ὄνομα» ἀπελέγχων αὐτὰ ὡς πλημμελῶς εἰρημένα ἀφοῦ ὁ ποιητὴς λέγει «καθ' *Ἑλλάδα* καὶ μέσον Ἄργος». (Ἰδ. τὰ ἐν τῇ σημ. 2 περὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ τούτου χωρίου

κοὺς κατοίκους τῆς Λήμνου Σίντιας, βαρβαροφώνους δὲ τοὺς Κᾶρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑποδεικνύει, ὅτι εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς ἁρμοκωτέρας γλώσσης τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐλάλει. Ἂν ὅμως ὁ ποιητὴς ἐνόει τὴν ὑπεροχὴν τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ καταστάσεως ὡς πρὸς τὸν μονήρη τῶν Κυκλώπων βίον καὶ τὰ ἄγρια τῶν Σικε-

---

εἰρημένα¹. Καθ' ἡμᾶς πολλῷ πλέον τοῦ παρ' Ὁμήρῳ «καθ' Ἑλλάδα καὶ μέσον Ἄργος», τὴν τοῦ Θουκυδίδου γνώμην ἐλέγχει μέχρι τινὸς καὶ ὑπό τινας μόνον ἐπόψεις, ὡς ἀνακριβῆ ἡ παρ' Ὁμήρῳ χρῆσις ὀνομάτων ἐθνικῶν σημασίας ἀληθῶς καθολικωτέρας τῆς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου εἰς αὐτὰ ἀποδιδομένης. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ὀνόματα *Ἀχαιοί, Δαναοί, Ἀργεῖοι* (ἰδ. ἀνωτ. σημ. 38). Φαίνεται ὅτι τὸ *βάρβαρος* συνδέεται πρὸς τὸ Ἕλλην δι' ἰδιαιτέρας ἀντιθέσεως σχέσεως, περὶ ἧς ποιησόμεθα λόγον κατωτέρω. Ἐνταῦθα δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις παρατηροῦμεν καὶ τοῦτο, ὅτι ἀρχαῖοι ἤδη συγγραφεῖς ἔγκριτοι, ὡς ὁ Στράβων (ΙΔ 662), καταπολεμοῦσι τὴν τοῦ ὁμηρικοῦ *βαρβαρόφωνος* διὰ τοῦ *ἀλλόγλωσσος* ἑρμηνείαν. Ὁ Στράβων συμφωνῶν πρὸς τὸν Φίλιππον τὸν γράψαντα τὰ Καρικὰ φρονεῖ ὅτι τὸ *βάρβαρος* ἐν τῷ «Καρῶν βαρβαροφώνων» τοῦ Ὁμήρου ἔχει λεχθῆ «κατ' ὀνοματοποιΐαν ἐπὶ τῶν δυσεκφόρως καὶ σκληρῶς καὶ τραχέως λαλούντων (ἐννοεῖται τὴν ἑλληνικήν), ὡς τὸ βατταρίζειν καὶ τραυλίζειν καὶ ψελλίζειν». Ἐντεῦθεν ὁ Στράβων ἀποφαίνεται ὅτι *βάρβαροι* πρῶτοι ἐκλήθησαν οὐχὶ οἱ *ξένοι*, οἱ μὴ *Ἕλληνες*, ἀλλὰ πάντες οἱ παχυστομοῦντες (πρβλ καὶ τὸ ὁμηρικὸν *ἀγριόφωνοι* «Σίντιες», ὅπερ βεβαίως δὲν σημαίνει ξενόγλωσσοι). Εἶτα δέ, ἐπειδὴ τὰ τῶν ἀλλοεθνῶν, τῶν μὴ Ἑλλήνων, τὰ στόματα ἐφάνησαν τοιαῦτα, ἐκάλεσαν αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες βαρβάρους, «ἐν ἀρχαῖς μὲν κατὰ τὸ λοίδορον, ὡς ἂν παχυστόμους, εἶτα δέ, κατεχρησάμεθα, λέγει ὁ Στράβων, ὡς ἐθνικῷ κοινῷ ὀνόματι ἀντιδιαιροῦντες πρὸς τοὺς Ἕλληνας». Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Στράβωνος, εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον σπουδαία καὶ ἀξιοσημείωτος, ὅσῳ καὶ ἐν ἄλλαις γλώσσαις ὑπάρχουσιν ἀνάλογα παραδείγματα μαρτυροῦντα ὅτι ἡ σημασία τοῦ βάρβαρος, ἐννοίας δηλονότι ἀναλόγου πρὸς τὴν τοῦ ἑλληνικοῦ *βάρβαρος*, προῆλθεν ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ *παχυστόμου* ἢ τραυλίζοντος. Ἐν Ἰνδίαις οἱ Ἄριοι Ἰνδοὶ ἐκάλουν Mletheha τόν τε ἀνάρθρως καὶ συγκεχυμένως λαλοῦντα Ἄριον καὶ τὸν μὴ Ἄριον Ἰνδόν. Ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ τὸ *λαεζ* σημαῖνον κυριολεκτικῶς τὸν *τραυλίζοντα*, ἐδήλου καὶ τὸν βάρβαρον. Οἱ Γερμανοὶ τοὺς μὴ γερμανικοὺς λαοὺς καλοῦσι Welsch, ὅπερ, ὡς φαίνεται, ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ τὸν μὴ καθαρῶς λαλοῦντα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν καθαρῶς καὶ σαφῶς λαλοῦντα Γερμανὸν (deuten=δηλοῦν. Deutsch· Τεύτων = Γερμανός). Τοὐναντίον δὲ οἱ Σλαῦοι τοὺς μὲν Γερμανοὺς καλοῦσι *Νεμίτζας* ἤτοι σιωπηλούς, ἀφώνους, ἀγλώσσους, ἑαυτοὺς δὲ Σλαύους ἤτοι λαλοῦντας (Slovo=λόγος). Τέλος παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ (Τραχιν. 1020) ἡ *Ἑλλὰς* ἀντιτίθεται πρὸς τὴν *ἄγλωττον* ἤτοι τὴν μὴ ἑλληνικήν, ἤτοι βάρβαρον μερίδα τῆς ἀνθρωπότητος

λῶν ἤθη, ἐνόει συγχρόνως ὅτι ὡς πρὸς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν ἀνώτεροι τοῦ ἔθνους ἐκείνου. Διότι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ἐποχή, καθ' ἣν οἱ προπάτορες ἡμῶν, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας καὶ παθήματα πολλά, πρωτεύσαντες εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἀρετῆς, ἀναδειχθέντες τὸ μεγαλοφυέστερον ἅμα καὶ τὸ μαχιμώτερον τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, τὸ καλλιτεχνικώτερον καὶ τὸ ῥωμαλεώτερον, τὸ εὐγλωττότερον καὶ ἐν πολλοῖς πρακτικώτερον, σεμνυόμενοι δὲ δικαίως ἐπὶ τῇ ὁμολογουμένῃ ταύτῃ ὑπεροχῇ, ἀπέδωκαν, ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῶν τὴν ἔννοιαν τοῦ τελείου ἀν-

(«Οὔθ' Ἑλλὰς οὐδ' *ἄγλωττος*»). Τίνες λαοὶ πρῶτοι ὠνομάσθησαν βάρβαροι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ποίαν καθολικωτέραν σημασίαν ἱστορικὴν ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ἕλλην, περὶ τούτου θέλομεν εἰπεῖ τινα ἔτι κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τῶν *ὀνομάτων* Ἕλλην καὶ Ἑλλάς. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν τελευτῶντες ὅτι τὸ *βαρβαρόφωνος* δὲν ἔχει ἔτι παρ' Ὁμήρῳ τὴν σημασίαν τοῦ *βαρβάρου* τὴν γλῶσσαν, τοῦ μὴ ἑλληνοφώνου ἢ καθόλου τοῦ *βαρβάρου*, τοῦ μὴ Ἕλληνος, ὡς δὲν ἔχει τοιαύτην σημασίαν καὶ τὸ ἀγριόφωνος. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι δὲ σχολιασταὶ τοῦ Ὁμήρου θεωροῦσι τὸ *βαρβαρόφωνος* σημαῖνον τὸν λαλοῦντα οὐχὶ καλῶς τὴν ἑλληνικήν. Σημειωτέον δὲ ὅτι παρ' Ὁμήρῳ ὁ ξενόγλωσσος καλεῖται *ἀλλόθροος* καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν εἶναι ταὐτόσημον πρὸς τὸ ὕστερον *βάρβαρος*. Καὶ ἐν τοῖς σωζομένοις τοῦ Ἡσιόδου οὐδεμία γίνεται χρῆσις τοῦ *βάρβαρος*. Ἀρχαιοτάτη δὲ μνεία τοῦ ὀνόματος θεωρεῖται ἡ ἐν τῷ Δελφικῷ χρησμῷ τῷ δοθέντι εἰς τὸν Ἀριστοτέλην τὸν καὶ Βάττον (Α')καλούμενον βασιλέα τῆς Θήρας, ὁπότε ἤθελεν οὗτος νὰ κτίσῃ τὴν Κυρήνην περὶ τὰ 631 π. Χ. Ὁ χρησμὸς οὗτος διασωθεὶς ἐν τοῖς Οὐατικανικοῖς Ἀποσπάσμασι τοῦ Διοδώρου (Β. Η. 19 Exc. Vatican. σ. 12) ἔχει οὕτω·

Βάττ', ἐπὶ φωνὴν ἦλθες· ἄναξ δέ σε Φοῖβος Ἀπόλλων
ἐς Λιβύην πέμπει καλλιστέφανον Κυρήνης
εὐρείης ἄρχειν καὶ ἔχειν βασιληΐδα τιμήν.
Ἔνθα σε *βάρβαροι ἄνδρες*, ἐπὰν Λιβύης ἐπιβῇης
βαιτοφόροι ἐπίασι· σὺ δ' εὐχόμενος Κρονίωνι
Παλλάδι τ' ἀγρεμάχῃ γλαυκώπιδι καὶ Διὸς υἱῷ
Φοίβῳ ἀκερσεκόμῳ νίκην ὑποχείριον ἕξεις,
. . . .

Δὲν εἶναι δὲ παντάπασιν ἀπίθανον ὅτι τὸ ὄνομα καὶ ἐθνολογικῶς ἐσήμαινέ τινα λαὸν Λιβύης, (πρβλ. τὸ μεταγενέστερον ὄνομα *Βαρβαρία*), ὅπερ παρετυμολογικῶς ἐταυτίσθη ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ πρὸς τὸ *βάρβαρος*, τὸ λαβὸν οὕτω γενικωτέραν σημασίαν ἀντιτιθεμένην πρὸς τὸ Ἕλλην.

θρώπου, ἐγκολάψαντες εἰς ἅπαντα τὰ λοιπὰ φῦλα τὸ στίγμα κατωτέρας διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως· καὶ ἀνηγόρευσαν μὲν ἑαυτοὺς ἡγήτορας, καὶ ἀριστεῖς, καὶ ἄνακτας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προσέβλεψαν δὲ πρὸς ἅπαντας τοὺς λοιποὺς λαοὺς ὡς ἐπὶ δῆμον πολὺν καὶ βάναυσον· καὶ εἰς δύο ἀνθρωπίνων ὄντων φύσεις διήρεσαν ἅπασαν τὴν οἰκουμένην, τοὺς Ἕλληνας ἀφ' ἑνός, τοὺς βαρβάρους ἀφ' ἑτέρου· ἐποχὴ ὄχι μόνον μεγάλη διὰ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, ἀλλὰ καὶ μοναδικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν· διότι πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἔθνη ἐμεγαλούργησαν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, πολλὰ δὲ καὶ διὰ τῆς βίας ἐκυριάρχησαν αὐτοῦ, οὐδὲν ὅμως ἄλλο ἐτόλμησε νὰ προτείνῃ τὴν ἀξίωσιν τοιαύτης ἠθικῆς κυριαρχίας, ἐνώπιον τῆς ὁποίας κλίνει τὴν κεφαλὴν ἡ ἱστορία ἐπὶ δισχίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη.

Οἱ Ἕλληνες ἄλλως τε τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ὄχι μόνον δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ ὀλίγιστα τούτων ἐγνώριζον, διότι ἡ γεωγραφικὴ αὐτῶν ἐπιστήμη ἦτο ἀτελεστάτη. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη θεωροῦσι τὴν γῆν ὡς δίσκον στρογγύλον, πανταχόθεν περιβρεχόμενον ὑπὸ μεγάλου ποταμοῦ, τοῦ Ὠκεανοῦ, ἀκριβῶς πάντοτε διακρινομένου ἀπὸ τῆς ἰδίως θαλάσσης, ἤτοι τῆς μεσογείου θαλάσσης, ἥτις καλεῖται θάλασσα, πόντος, πέλαγος, ἅλς. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς γῆς κεῖται ἡ Ἑλλάς, τῆς ὁποίας κέντρον ἀποτελεῖ πάλιν τὸ θεῶν ἕδος, ἡ κατοικία τῶν θεῶν, ὁ μέγας Ὄλυμπος (42). Ἐπὶ τοῦ γηΐνου δίσκου ἀψιδοῦται, ἐν εἴδει θόλου, ὁ πολύχαλκος οὐρανός, ὅστις ἐρείδεται ἐπὶ τῶν κιόνων τοῦ Ἄτλαντος. Καὶ ἐντὸς μὲν τῆς γῆς εὑρίσκεται ὁ Ἅδης, ἂν καὶ καθ' ἕτερον ὁμηρικὸν χωρίον, ὁ Ἅδης κεῖται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἐπέκεινα τοῦ δυτικοῦ ὠκεανοῦ. Κάτωθεν δὲ τῆς γῆς, ἐπίσης ἀπὸ αὐτῆς ἀπέχων ὅσον ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν αὐτῆς, ὅμοιος τούτου θόλος, ἐν εἴδει ἀντίποδος πρὸς αὐτὸν κείμενος, περιέχει τὸν Τάρταρον. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη διακρίνουσι τὰς χώρας τῆς γῆς ὄχι κατὰ 4, ἀλλὰ

42). Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τοῦ Ὀλύμπου δὲν προσδιορίζεται σαφῶς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου. Ἡ κορυφὴ τοῦ Ὀλύμπου, ἔνθα ἡ κατοικία τῶν θεῶν «Ὀλύμπια δώματα», εἰσδύει εἰς τὸν αἰθέρα ἢ τὸν οὐρανὸν καὶ ὁ Ὄλυμπος συνάπτεται μετὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ καθίσταται οὐρανὸς (ἐντεῦθεν καὶ ἡ λίαν συχνὴ παρ' Ὁμήρῳ τῶν ὀνομάτων συνάφεια «Οὐρανὸς Ὄλυμπός τε). Μό-

κατὰ δύο μόνον οὐρανίους ζώνας, τὴν ζώνην τοῦ ἡλίου, καὶ τὴν ζώνην τοῦ ζόφου, ἐξ ὧν ἡ μὲν σημαίνει τὸ ἀνατολικόν, ἡ δὲ τὸ δυτικὸν μέρος (43). Γνωρίζουσι δὲ τὰ ἔπη ταῦτα ἀκριβέστερον μόνην τὴν μικρὰν Ἀσίαν (44)καὶ τὴν Ἑλλάδα· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων χωρῶν, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας ἀκολουθοῦσιν ἁπλῶς τὰ ἀσαφῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μυθεύματα καὶ τὰ ἀόριστα τῶν ναυτίλων διηγήματα, μνημονεύουσι μόνον τῆς Θρᾴκης, τῆς Φοινίκης, τῆς Αἰγύπτου,(45)τῆς Λιβύης,τῆς Αἰθιοπίας(46)καί τινων νήσων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ ἡλίου, ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀνατολῇ, θέ-

---

νον ἐν Ἰλ. Ξ. 225—229 καθορίζεται ἡ θέσις τοῦ Ὀλύμπου ὡς *ὄρους* τῆς Πιερίας καὶ Ἠμαθίας ἐγγὺς τοῦ Ἄθω καὶ τῆς Θρᾴκης κειμένου.

Ἥρη δ' ἀΐξασα λίπεν ῥίον Οὐλύμποιο,
Πιερίην δ' ἐπιβᾶσα καὶ *Ἠμαθίην* ἐρατεινὴν
σεύατ' ἐφ' ἱπποπόλων Θρῃκῶν ὄρεα νιφόεντα,
ἀκροτάτας κορυφάς· οὐδὲ χθόνα μάρπτε ποδοῖιν·
ἐξ Ἀθόω δ' ἐπὶ πόντον ἐβήσετο κυμαίνοντα.

Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν Ὀδυσσ. Λ. 312—315

Αἵ καὶ ἀθανάτοισιν ἀπειλήτην ἐν Ὀλύμπῳ
φυλόπιδα στήσειν πολυάϊκος πολέμοιο
Ὄσσαν ἐπ' Οὐλύμπῳ μέμασαν θέμεν, αὐτὰρ ἐπ' Ὄσσῃ
Πήλιον εἰνοσίφυλλον, ἵν' οὐρανὸς ἀμβατὸς εἴη.

43) Αἱ συνήθεις παρ' Ὁμήρῳ ῥήσεις εἶναι «πρὸς ἠῶ(ἀνατολήν) πρὸς ζόφον (δύσιν)· ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸς ζόφον εἰς ἔρεβος τετραμμένον». (Ὀδ. Μ. 81).

44). Μέρος μόνον, τὸ δυτικὸν ἥμισυ περίπου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

45). Αἴγυπτος λέγεται παρ' Ὁμήρῳ συνήθως ὁ ποταμὸς Νεῖλος· ἐν δυσὶ δὲ μόνον στίχοις φαίνεται ἐννοουμένη ἡ χώρα. Ἰδ. Ὀδ. Δ. 351

Αἰγύπτῳ μ' ἔτι δεῦρο θεοὶ μεμαῶτα νέεσθαι
ἔσχον. . .

καὶ Ὀδ. Δ. 354 - 355

νῆσος ἔπειτά τις ἔστι πολυκλαύστῳ ἐνὶ πόντῳ
Αἰγύπτου προπάροιθε, Φάρον δὲ ἑ κικλήσκουσιν.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς στίχοις τούτοις δύναται τὸ ὄνομα νὰ ἀποδοθῇ καὶ εἰς τὸν ποταμόν, ὅστις καλεῖται παρὰ τῷ ποιητῇ «ποταμὸς *Διϊπετής* (Ὀδ. Δ. 477) καὶ «Αἴγυπτος ἐϋρρείτης» (Ὀδ. Ξ. 257).. Οὐχ ἧττον οἱ κάτοικοι τῆς χώρας λέγονται παρ' Ὁμήρῳ *Αἰγύπτιοι* (Ὀδ. Δ. 228—9 Πολυδάμνα. . . . Αἰγυπτίη). Μνημονεύονται δὲ καὶ αἱ *Θῆβαι ὡς Αἰγύπτιαι* (Ὀδ. Δ. 126. Ἰλ. Ι. 381).

46). *Αἰθιοπίας* χώρας δὲν μνημονεύει ὁ Ὅμηρος, ἀλλὰ Αἰθιόπων ἢ *Αἰ-*

τουσιν, ἴσως κατὰ ἀσαφῆ περὶ Κασπίας θαλάσσης μυθεύματα, τὴν κοινωνοῦσαν μετὰ τοῦ ὠκεανοῦ λίμνην τοῦ Ἡλίου· πλησίον αὐτῆς κεῖται ἡ (ἡλιῶτις) χώρα τοῦ Αἰήτου, καὶ ἡ γῆ τῶν Ἀρίμων, (47) πολὺ δὲ δυτικώτερον, πλησίον ἤδη τῆς μικρᾶς Ἀσίας, κατῴκουν αἱ Ἀμαζόνες καὶ οἱ Ἀλιζῶνες, πλησίον τῶν ὁποίων ἦτο ἡ τοῦ ἀργύρου πηγή· (48) νοτιώτερον δὲ οἱ Σόλυμοι, τοὺς ὁποίους

θιοπήων· ἅπαξ δὲ (Ἰλ. Ψ. 206) «Αἰθιόπων γαίας». Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Ὅμηρος γινώσκει τὰ περὶ Φοινίκης Σιδονίων, Αἰγύπτου, Λιβύης καὶ Αἰθιόπων οὐχὶ ἐν γεωγραφικῇ συνεχείᾳ καὶ ἑνότητι. Οὕτως ἐν Ὀδυσσ. Δ. 83—85 ὁ Μενέλαος ἔρχεται εἰς Κύπρον, *Φοινίκην* καὶ Αἰγυπτίους, εἶτα δὲ εἰς *Αἰθίοπας* καὶ *Σιδονίους* (εἰς τὴν *Σιδόνα* δηλονότι, τὴν πρωτεύουσαν πόλιν τῆς *Φοινίκης*).

47) Περὶ *ἡλιώτιδος* χώρας δὲν γίνεται λόγος παρ' Ὁμήρῳ, οὔτε δὲ περὶ τῆς χώρας τοῦ Αἰήτου, τοῦ ὁποίου δὶς τὸ ὄνομα μνημονεύεται ἐν Ὀδυσσείᾳ, λέγεται σαφῶς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ὅτι ἔκειτο ἐν Ἀνατολῇ. Ἐν Ὀδ. Μ. 70 λέγεται ὅτι ἡ Ἀργὼ ἔπλεε παρ' *Αἰήταο*· ἀλλ' ὡς θέλομεν εἰπεῖ καὶ κατωτέρω, ὁ μῦθος ὁ πoριστῶν ὡς τέρμα τῆς *Ἀργοῦς* τὴν πρὸς Ἀνατολὰς Κολχίδα εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Ὁμήρου (ἰδ. ἀνωτέρω σημ. 14). Παρ' Ὁμήρῳ ὁ *Αἰήτης* εἶναι ἀδελφὸς τῆς Κίρκης, ἡ δὲ τῆς *Κίρκης* νῆσος, ἡ *Αἰαίη*, (ἡ αὐτὴ δοκοῦσα πρὸς τὴν παρ' Ὁμήρῳ μὲν ἄγνωστον, ἐν μεθομηρίοις δὲ παραδόσεσι *Αἶαν* καλουμένην χώραν τοῦ Αἰήτου) λέγεται ἀληθῶς ἐν Ὀδ. Μ 3—4 ὅτι ἔκειτο

. . . ὅθι τ' Ἠοῦς ἠριγενείης
οἰκία καὶ χοροί εἰσι καὶ ἀντολαὶ Ἠελίοιο.

Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ νῆσος τῆς Κίρκης ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πολλῶν ἀρχαίων, ἰδίως Ρωμαίων, Κικέρωνος καὶ ἄλλων, ὡς κειμένη ἐν τῇ δύσει (τὸ ὄνομα τῆς Κίρκης συνέδεον οὗτοι πρὸς τὸ Κιρκήϊον (Circejum) τοῦ Λατίου· διότι αἱ πλάναι τοῦ Ὀδυσσέως ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῶν φαίνονται γινόμεναι ἐν τῇ δύσει. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ Κίρκης καὶ Αἰαίης νήσου καὶ Αἰήτου, καὶ τῆς Ἀργοῦς, (ἰδ. κατωτέρω), καὶ τῶν Κιμμερίων (οὓς ἔθετον ἐπίσης οἱ ἑρμηνευταὶ εἰς τὴν δύσιν, καὶ ἀνεζήτουν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ) εἰσὶ γεωγραφικῶς μυθώδη, οὐδεμίαν ἔχοντα γεωγραφικὴν ὑπόστασιν πραγματικήν. Περὶ δὲ τῶν Ἀρίμων ἅπαξ μόνον γίνεται μνεία παρὰ τῷ ποιητῇ ἐν τοῖς περὶ τοῦ τόπου ἔνθα ᾤκει ὁ *Τυφωεὺς* (Ἰλ. Β. 837 «εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς»). Οἱ ἑρμηνευταὶ τοῦ Ὁμήρου *ἔθετον* τὰ Ἄριμα (*ὄρη*, ὡς ἐνόμιζον, *ἡφαίστεια*) ἐν Μυσίᾳ, ἢ ἐν Κιλικίᾳ, τινὲς δέ, συνδέοντες τὸ ὄνομα πρὸς τὸ *Ἀρὰμ* καὶ Ἀραμαῖοι τῆς Συρίας, ἔπλασαν ἔθνος *Ἀρίμων* (=Ἀραμαίων) περιλαβόντες ἐν τῇ Ὁμηρικῇ γεωγραφίᾳ, λίαν, ἐννοεῖται, ἐπισφαλῶς, καὶ τὴν Συρίαν.

48). Παρ' Ὁμήρῳ δὶς (Ἰλ. Γ. 189 καὶ Ζ. 186) γίνεται λόγος περὶ *Ἀμα-*

ἡ ἄκρα Χίμαιρα χωρίζει ἀπὸ τοὺς δυτικώτερον ἔτι, ἐν αὐτῇ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, οἰκοῦντας Λυκίους. (49) Πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικὸν τούτων πάντων κεῖται ἡ εὐρεῖα χώρα τῶν εὐδαιμόνων Αἰθιόπων, ἥτις ὁρίζεται πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν ὑπὸ τῆς χώρας τῶν παρὰ τὴν μεσόγειον Ἐρεμβῶν, πρὸς μεσημβρίαν τῶν ὁποίων οἰκοῦσιν, (50) ὁμοίως παρὰ τὴν μεσόγειον, οἱ ἔμπειροι περὶ τὴν ναυτι-

---

ζόνων: πρῶτον ὅτε λέγει ὁ Πρίαμος ὅτι εἰσῆλθεν εἰς Φρυγίαν ὡς ἐπίκουρος «ἤματι τῷ, ὅτε τ' ἦλθον Ἀμαζόνες ἀντιάνειραι» (Ἰλ. Γ. 189): καὶ δεύτερον, ὅτε γίνεται λόγος περὶ τῆς μάχης τοῦ Βελλεροφόντου πρὸς τὰς Ἀμαζόνας τὰς «ἀντιανείρας» ἃς «κατέπεφνεν» οὗτος (Ἰλ. Ζ. 186). Ἀλλὰ πόθεν αἱ Ἀμαζόνες ἦλθον εἰς Φρυγίαν καὶ τίς ἡ χώρα αὐτῶν, ἢ ποῦ ὁ Βελλεροφόντης «κατέπεφνεν αὐτάς», οὐδὲν περὶ τούτων λέγει ὁ Ὅμηρος. Τῶν *Ἁλιζώνων* τοὐναντίον ἡ χώρα φαίνεται ὅτι ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς τῆς Παφλαγονίας ἐν τῇ βραδύτερον Χαλυβίᾳ κληθείσῃ χώρᾳ τοῦ Πόντου, τῇ περὶ τὴν νῦν Ἀργυρούπολιν. Ἐν Ἰλ. Β. 856 ἡ χώρα τῶν Ἁλιζώνων καλεῖται «*Ἀλύβη*, ὅθι *ἀργύρου* ἐστὶ γενέθλη». Τινὲς τῶν ἀρχαίων ἑρμηνευτῶν θεωροῦντες, κατὰ τὰς μεταγενεστέρας παραδόσεις, ὡς πατρίδα τῶν Ἀμαζόνων, τὸν Πόντον, ἀντικαθίστων αὐθαιρέτως τὸ παρ' Ὁμήρῳ *Ἁλιζώνων* διὰ τοῦ *Ἀμαζονίδων*. Ἐκ τοῦ δευτέρου περὶ Ἀμαζόνων Ὁμηρικοῦ χωρίου ἔνθα ποιεῖται ὁ Βελλεροφόντης, ἀπὸ Λυκίας πάντως ὁρμώμενος, κατακόπτων τὰς Ἀμαζόνας, οὐδὲν ἀσφαλὲς περὶ τῆς παρ' Ὁμήρῳ χώρας αὐτῶν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν. Ἡ χώρα τῶν Ἀμαζόνων δὲν περιλαμβάνεται ἐν τῇ Ὁμηρικῇ γεωγραφίᾳ.

49). Ἐκ τῶν ἐν Ἰλ. (Ζ. 186 καὶ 204) περὶ *Σολύμων* λεγομένων νοεῖται, ὅτι οὗτοι ᾤκουν ἐγγὺς τῶν Λυκίων· ἀλλὰ περὶ τῆς *ἄκρας Χιμαίρας*, ὡς χωριζούσης τοὺς δύο λαοὺς ἀπ' ἀλλήλων γεωγραφικῶς, οὐδεὶς παρ' Ὁμήρῳ λόγος. Χίμαιρα παρ' Ὁμήρῳ δηλοῖ ἁπλῶς τὸ οὕτω καλούμενον *τέρας*.

50). Περὶ τῆς χώρας τῶν Αἰθιόπων οὐδὲν παρ' Ὁμήρῳ λέγεται σαφὲς οὐδ' ὡς ἔγγιστα καὶ ἐν γεωγραφικῇ ὑποστάσει. Ἐν Ἰλ. Α. 423 λέγεται ὅτι ὁ Ζεὺς μετέβη «ἐς *Ὠκεανὸν* μετ' ἀμύμονας Αἰθίοπας»· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν Ἰλ. Ψ 205—6 ἡ Ἶρις μεταβαίνει «ἐπ' *Ὠκεανοῖο ῥέεθρα*, Αἰθιόπων ἐς γαῖαν». Ἐν δὲ Ὀδυσσ. Ε. 282 κ. ἑ. ὁ Ποσειδῶν ἐπανερχόμενος ἐξ *Αἰθιόπων*, «*τηλόθεν ἐκ Σολύμων* ὀρέων» βλέπει τὴν ναῦν τοῦ Ὀδυσσέως πλησιάζουσαν πρὸς τὴν «Φαιήκων γαίην». Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἤθελέ τις νοήσει ὅτι ἡ Αἰθιόπων γῆ ἔκειτο κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν Σολύμων, ἐγγύς που τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸς ἀνατολάς, ἐν Κιλικίᾳ ἢ βορείῳ Συρίᾳ. Ἀλλ' ἐν Ὀδ. Δ. 83—85 ὁ Μενέλαος «Κύπρον, Φοινίκην καὶ *Αἰγυπτίους* ἐπαληθεὶς» ἔρχεται εἰς τοὺς Αἰθίοπας, καὶ Σιδονίους καὶ Ἐρεμβούς. Τέλος δὲ ἐν Ὀδ. Α. 22 κ. ἑ. λέγεται ὅτι οἱ Αἰθίοπες *οἱ «τηλόθ' ἐόντες»*, οἱ «ἔσχατοι ἀνδρῶν», διαιροῦνται εἰς δύο: εἰς τοὺς δυτικοὺς καὶ εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς («οἱ μὲν δυσομένου

κήν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πειρατείᾳ περίφημοι Φοίνικες καὶ Σιδόνιοι. (51) Πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν δὲ τούτων εὑρίσκεται ἡ Αἴγυπτος, ἡ διαβρεχομένη μὲν ὑπὸ ὁμωνύμου ποταμοῦ, ἔχουσα δὲ τὴν λαμπρὰν καὶ ἑκατόμπυλον τῶν Θηβῶν πόλιν, καὶ τὴν νῆσον Φάρον, ἥτις ἀπέχει μιᾶς ἡμέρας δρόμον ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ. Καὶ δυτικώτερον μέν, ἕπεται μετὰ τὴν Αἴγυπτον ἡ στενὴ παραλία τῆς Λιβύης, ἔτι δὲ δυτικώτερον (πάντοτε παρὰ τὴν βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν), ἡ χώρα τῶν Λωτοφάγων. Ὅλως δὲ πρὸς νότον, παρὰ τὸν ὠκεανόν, κατῴκουν οἱ μυθικοὶ Πυγμαῖοι. Αἱ χῶραι αὗται καὶ αἱ φυλαὶ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς μεσημβρίας χωρίζονται διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ κυμαινομένου Πόντου ἀπὸ τῶν βορειότερον κειμένων χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων τὰ ὁμηρικὰ ἔπη γνωρίζουσι τὰ ἔθνη, τὰ ὄρη, τοὺς ποταμούς, τὰς πόλεις κλπ. σχεδὸν ὅσον καὶ οἱ μεταγενέστεροι γεωγράφοι ἀκριβῶς. Ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως ἢ τοὐλάχιστον ἐξ ἀκριβῶν πληροφοριῶν φαίνεται ὁ ποιητὴς γνωρίζων τῆς μὲν βορείου πλευρᾶς τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ μέχρι τῆς ἐν Παφλαγονίᾳ ἄκρας Καράμβεως (52) μέρη,

---

Ὑπερίωνος, οἱ δ' ἀνιόντος»). Οἱ δ' *Ἐρεμβοί*, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἄγνωστον ἂν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ *Ἔρεβος*, οἱ ἀναφερόμενοι μετὰ τοὺς *Σιδονίους*, δὲν ἕπεται ἐκ τούτου καὶ μόνον ὅτι εἶναι λαὸς οἰκῶν παρὰ τὴν Μεσόγειον, καὶ δὴ καὶ νοτιοδυτικῶς τῆς χώρας τῶν Αἰθιόπων, τῶν ὁποίων ἡ χώρα, καθὰ ἐρρήθη ἀνωτέρω, οὐδεμίαν ἔτι παρ' Ὁμήρῳ ἔχει γεωγραφικὴν ὑπόστασιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη νεωτέρων τινων ὅτι ἡ χώρα τῶν *Ἐρεμβῶν* εἶναι ἡ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Αἰγύπτου κειμένη *Ἀραβία*, εἶναι λίαν ἐπισφαλής.

51). Περὶ *Φοινίκων* καὶ *Σιδονίων* ὁμοῦ δὲν ποιεῖται λόγον ὁ Ὅμηρος, ὡς εἴδομεν. ἀλλὰ περὶ Φοινίκης, Αἰγυπτίων, Αἰθιόπων, καὶ Σιδονίων, καὶ Ἐρεμβῶν (καίτοι γνωστὸν αὐτῷ καὶ τὸ ὄνομα Φοίνικες)· ὥστε οἱ Σιδόνιοι δὲν θεωροῦνται Φοίνικες, ἀλλά τις ἄλλος λαὸς μακράν πως τῆς Φοινίκης οἰκῶν. Προσέτι γίνεται λόγος παρ' Ὁμήρῳ οὐχὶ περὶ Σιδόνος πόλεως, ἀλλὰ περὶ Σιδονίας χώρας (Ἰλ. Ζ. 291. Ὀδ. Ν. 285). Τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ἔλλειψιν γεωγραφικῆς ἤτοι τοπογραφικῆς ἑνότητος ἐν ταῖς περὶ τῶν χωρῶν καὶ λαῶν τούτων γεωγραφικαῖς γνώσεσι τοῦ Ὁμήρου. Ἡ Σιδὼν ἦτο ἡ γνωστοτάτη εἰς τὸν Ὁμηρικὸν κόσμον, διὰ τὰ βιοτεχνικὰ αὐτῆς προϊόντα, πόλις τῆς Φοινίκης (Ἰλ. Ζ. 199—200 «πέπλοι παμποίκιλοι, ἔργα γυναικῶν Σιδονίων» (ἰδ. καὶ Ἰλ. Ψ. 743 καὶ Ὀδ. Δ. 618)· ἐντεῦθεν δὲ παρέστη ὡς χώρα ἰδία, ἄσχετος πρὸς τὴν Φοινίκην.

52). Ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα ἔχει ὡς ἑξῆς: Ὁ Ὅμηρος δὲν γινώσκει

τῆς δὲ νοτίου πλευρᾶς, τὰ μέχρι τοῦ ἐν Μαιονίᾳ ἢ Λυδίᾳ ποταμοῦ Ξάνθου (53). Παρεκτὸς δέ, τούτων ἀναφέρει, πρὸς βορρᾶν μὲν τῶν Παφλαγόνων, τοὺς Καύκωνας, πρὸς ἀνατολὰς δέ, τοὺς Ἐνετούς· (54) πρὸς νότον τῆς Μαιονίας, τοὺς Κᾶρας καὶ πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν αὐτῆς, (55) τοὺς Λυκίους. Εἰς ταῦτα ὅμως περιορίζονται αἱ περὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰδήσεις τοῦ Ὁμήρου. Τὴν δὲ Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν ἡ Ὀδύσσεια, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, γνωρίζει ἤδη πολὺ ἀκριβέστερον ἢ ἡ Ἰλιάς, ὁ ποιητὴς φαίνεται ὁμοίως κατὰ μέγα μέρος αὐτοπροσώπως διεξελθών. Ἐπὶ πλεῖστον διέτριψε πιθανῶς εἰς Βοιωτίαν, ἧς ἀριθμεῖ πάμπολλα χωρία, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν μετέβη ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος· ἔπειτα ἐπεσκέφθη τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, τὴν Ἀττικήν, καί, ἐν Πελοποννήσῳ, τὴν Σικυῶνα, τὴν Κόρινθον, τὸ Ἄργος, τὰς Μυκήνας

οὐδαμῶς τὸν Εὔξεινον Πόντον, ἐπομένως δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ οὔτε βορείαν πλευρὰν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οὔτε *ἄκραν* Κάραμβιν, ἀφοῦ καὶ ἡ ἐγγύτερον εἰς τὴν Τροίαν κειμένη ὕστερον Βιθυνία κληθεῖσα χώρα, εἶναι ἀτελῶς μόνον γνωστὴ εἰς αὐτόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει (Ἰλ. Β. 851 — 855) Παφλαγόνας καὶ Παφλαγονικὰς πόλεις «Κύτωρον, Σήσαμον, Κρῶμνάν τ' Αἰγιαλόν τε καὶ ὑψηλοὺς Ἐρυθίνους», καὶ ποταμὸν τῆς Παφλαγονίας *Παρθένιον* καὶ ἔθνος, Παφλαγονικόν, τοὺς Ἐνετούς· ἀλλὰ ταῦτα ἀναφέρονται ἐν τῷ Διακόσμῳ καὶ εἶναι προφανῶς προσθῆκαι μεταγενέστεραι, ὡς πολλὰ τοῦ Διακόσμου, πιθανῶς δὲ καὶ τὰ περὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων *Ἁλιζώνων* καὶ *Ἀλυβίας*.

53). Ἡ *Μαιονία* ἡ παρ' Ὁμήρῳ (ἡ ἀποτελοῦσα μέρος τῆς ὕστερον παρ' Ὁμήρῳ ἀγνώστου, Λυδίας), κεῖται ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ δὲ ποταμὸς Ξάνθος εἶναι ἐν Λυκίᾳ τῇ κειμένῃ ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ ἄκρᾳ.

54). Πρὸς βορρᾶν βεβαίως τῆς Παφλαγονίας, τῆς βορειόθεν ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου ὁριζομένης, δὲν ἠδύναντο νὰ οἰκῶσι Καύκωνες· ἀλλὰ καὶ ὅτι οἱ Καύκωνες ἦσαν καθόλου γείτονες τῶν Παφλαγόνων, εἶναι τῶν παραδόσεων τῶν μεταγενεστέρων. Οἱ Καύκωνες παρ' Ὁμήρῳ (Ἰλ. Κ. 429) φαίνονται οἰκοῦντες ἐγγὺς τῶν Καρῶν καὶ Λελέγων παρὰ τὸ Αἰγαῖον. Οἱ δὲ Ἐνετοὶ μνημονεύονται παρ' Ὁμήρῳ ἐν τῷ Διακόσμῳ (Β. 852) ὡς λαὸς *Παφλαγονικός*.

55). Οἱ *Λύκιοι* βεβαίως οἰκοῦσιν οὐχὶ πρὸς τὸ ἀρκτοδυτικὸν τῆς Μαιονίας, ἀλλὰ νοτιοδυτικῶς τῆς Καρίας, οὐδαμῶς ἁπτόμενοι τῆς *Μαιονίας*, ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ ἐνταῦθα προφανῶς τὸν μικρὸν λαὸν τῶν Λυκίων τῆς Τροίας, οἵτινες μόνον ἐκ τοῦ Ὁμήρου εἶναι γνωστοί. Ἀναφέρονται δὲ παρ' Ὁμήρῳ ὡς λαοὶ τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Κίλικες τῆς Τροίας, καὶ Λέλεγες, καὶ Πελασγοί, καὶ Μυσοὶ (τῆς Μ. Ἀσίας), καὶ Φρύγες.

καὶ τὴν Λακεδαίμονα. Τὰς τρεῖς ὅμως ἄλλας πολιτείας τῆς Πελοποννήσου, τὰς ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένας, Πύλον, Ἀρκαδίαν, Ἦλιν, ἔτι δὲ καὶ τὴν Αἰτωλίαν, καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, καὶ τὰς θεσσαλικὰς πόλεις Φθίαν, Ἑλλάδα (56) κλπ. γνωρίζει μόνον ἐξ ἀκουσμάτων, διότι αἱ περὶ τῶν χωρῶν τούτων εἰδήσεις αὐτοῦ εἶναι τοσοῦτον ἀόριστοι καὶ συγκεχυμέναι, ὥστε βέβαιον φαίνεται ὅτι δὲν διέτριψεν αὐτόθι. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τῶν νήσων, ἐξαιρέσει τῆς Εὐβοίας, τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῆς Αἰγίνης. Τῶν Κυκλάδων μάλιστα οὐδόλως μνημονεύει, πλὴν τῆς Δήλου καὶ τῆς Σύρου· καὶ περὶ Ἰθάκης, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Ἐχινάδων καὶ ἄλλων πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νήσων, ἐλλιπῆ καὶ μυθώδη εἶναι τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα. Πρὸς βορρᾶν δὲ τῆς Ἑλλάδος κεῖται, καθ' Ὅμηρον, ἐν μὲν τῇ μετέπειτα κληθείσῃ Ἠπείρῳ, ἡ χώρα τῶν Θεσπρωτῶν, πόλεις ἔχουσα τὴν Ἐφύραν καὶ τὴν Δωδώνην, ἐν ᾗ οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν χρησμῶν τοῦ Διὸς Σελλοί, καὶ παρακειμένην τὴν νῆσον τῶν Φαιάκων Σχερίαν· ἐν δὲ τῇ μετέπειτα Μακεδονίᾳ, ἡ Πιερία, ἡ Παιονία, ἐν ᾗ ἡ παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν πόλις Ἀμυδών, καὶ ἡ Ἠμαθία· πρὸς δὲ τὸ ἀρκτικοανατολικὸν αὐτῶν οἱ Κίκονες καὶ οἱ Μυσοί, καὶ ἔτι βορειότερον ἡ ὀρεινὴ καὶ τραχεῖα Θρᾴκη, ἐν ᾗ τὰ ὄρη Ἀθόως (Ἄθως) καὶ Νυσήϊον, καὶ αἱ πόλεις Αἶνος, Αἰσύμη καὶ Σηστός, τελευταῖον δὲ ἡ χώρα τῶν Ἱππημολγῶν καὶ τῶν Ἀβίων. Εἰς τὸ δυτικὸν τῆς γῆς μέρος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ποιητὴς ἔχει ἀτελεστάτας καὶ σφόδρα συγκεχυμένας εἰδήσεις, τάσσει οὗτος τὴν γῆν τῶν ἀγρίων Κυκλώπων, τῶν ἀνθρωποφάγων Λαιστρυγόνων, καὶ τῶν ληστρικῶν Σικελῶν, ἤτοι τὴν Σικανίαν, (57) τὴν κειμένην, ἐν δια-

56) Ἡ *Ἑλλὰς* καὶ ἡ *Φθία* ἀναφέρονται ἐν Ἰλιάδι ὡς πόλεις *Ἑλλήνων* κείμεναι ἐγγὺς ἀλλήλων, ἑκατέρα μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῆς (Ἰλ. Β. 683 Φθίην ἠδ' Ἑλλάδα» Ἰλ. Ι. 395 «ἂν Ἑλλάδα τε Φθίην τε» Ι 484 «ναῖον δ' ἐσχατιὴν Φθίης» 447 «λίπον Ἑλλάδα καλλιγύναικα» καὶ Π. 595 «Ἑλλάδι οἰκία ναίων»). Ἀλλ' ἐν Ὀδυσσείᾳ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ταύτης, τῆς παρὰ τὴν Φθίαν(ἐν Φθιώτιδι) κειμένης μητροπόλεως τῶν *Ἑλλήνων*, σύμπασα ἡ ἐκτὸς Πελοποννήσου ἑλληνικὴ χώρα καλεῖται *Ἑλλάς*, καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο τίθεται ἐν παραλλήλῳ οὐχὶ πρὸς τὴν Φθίαν, ἀλλὰ πρὸς τὸ *Ἄργος*, ἤτοι τὴν Πελοπόννησον Ὀδ. Α. 344«καθ' Ἑλλάδα καὶ μέσον Ἄργος»ἰδ. καὶ Δ. 726, καὶ 816 καὶ Ο.80. Ἰδ. καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Ἑλλήνων γενικώτερον λεγομένοις.

57) *Σικανία* βεβαίως εἶναι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς *Σικελίας*, κληθείσης οὔ-

στήματι μιᾶς ἡμέρας πλοῦ, πρὸς βορρᾶν τῶν Λωτοφάγων· καὶ παρ' αὐτῇ, πρὸς νότον μὲν τὴν νῆσον Αἴγουσαν καὶ τὴν τοῦ Αἰόλου, πρὸς βορρᾶν δὲ τὴν νῆσον Θρινακίαν, παρὰ τῇ ὁποίᾳ αἱ ἡφαίστειαι Πλαγκταὶ (πλανώμεναι) πέτραι καὶ ὁ ἐπικίνδυνος πορθμὸς τῆς Σκύλλης καὶ τῆς Χάρυβδεως (58). Κατόπιν ἔρχεται ἀρκτικοδυτικώτερον ἡ νῆσος τῶν Σειρήνων, εἰς δὲ τὴν ἀπωτάτην δύσιν ἡ νῆσος τῆς πολυθρυλήτου νύμφης Κίρκης, ἡ Αἰαίη, καὶ προσέτι ἡ πέτρα Λευκὰς καὶ τὸ Ἠλύσιον· (59) ἐπέκεινα δὲ τοῦ δυτικοῦ ὠκεανοῦ, ἡ

τω ἀπὸ τῶν Σικανῶν, τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων τῆς νήσου· μνημονεύεται δὲ ἅπαξ ἐν Ὀδ. Ω 307· μνημονεύονται δὲ καὶ *Σικελοὶ* (Υ. 383) χωρὶς νὰ λέγηται ὅτι ἦσαν λαὸς ληστρικός· δὲν λέγεται δὲ περὶ αὐτῶν ὅτι ἦσαν κάτοικοι τῆς *Σικανίας*. Ὅτι ἡ Σικελία ἦτο ἡ χώρα τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Λαιστρυγόνων εἶναι ὑπόθεσις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ δὴ τοῦ Θουκυδίδου αὐτοῦ (Ϛ. 2.), ἣν δὲν ἀποδέχονται πάντες, ἰδίως οἱ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς, θεωροῦντες ἰδίᾳ τοὺς *Λαιστρυγόνας* ὡς λαὸν τῆς Ἰταλίας. Ὁπωσδήποτε ἡ Σικελία ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Ὅμηρον ἐκ φήμης, ἀφοῦ καὶ ἡ γραῦς ἀμφίπολος τοῦ Λαέρτου ἦτο Σικελὴ (Ὀδ. Ω. 211. 366. 389), ἀλλ' ἄνευ τοπογραφικῆς συνεχείας καὶ ἑνότητος.

58) Ἡ νῆσος *θρινακία* κατὰ Στράβωνα (ς. 265) εἶναι αὐτὴ ἡ Σικελία κληθεῖσα οὕτω ὡς «*τρίγωνος* τῷ σχήματι, καὶ διὰ τοῦτο Τρινακρία μὲν πρότερον προσαγορευομένη, *θρινακία* δ' ὕστερον μετονομασθεῖσα ἐπὶ τὸ εὐφωνότερον». Καὶ ὁ Θουκυδίδης (Ϛ. 2) λέγει ὅτι ἡ Σικελία ἐκαλεῖτο πρότερον *Τρινακρία*· οὐδὲν δὲ λέγει περὶ *θρινακίας*. Ἀλλ' εἶναι ἡ Τρινακρία τοῦ Θουκυδίδου ἡ *θρινακίη* τοῦ Ὁμήρου; Κατὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ὑπάρχουσι πολλαὶ ἀντιρρήσεις. Πρῶτον ὁ Ὅμηρος διακρίνει τὴν Σικανίαν ἀπὸ τῆς Θρινακίης, ἀναντιρρήτως δὲ ἡ Σικανία εἶναι ἡ Σικελία· δεύτερον παρ' Ὁμήρῳ (Ὀδ. Μ.531) ἡ *θρινακίη* εἶναι νῆσος *ἐρήμη*· τρίτον ὁ Θουκυδίδης δὲν μνημονεύει τοῦ ὀνόματος *θρινακίας*. Εἶναι δ' ἱκανῶς παράδοξος ἡ τοῦ Στράβωνος γνώμη ὅτι τὸ *θρινακία* εἶναι μεταγενέστερον τοῦ *Τρινακρία*, ἐνῷ ὁ Ὅμηρος μόνον Θρινακίαν γινώσκει. Πιθανώτατον δὲ ὅτι τὸ ὄνομα τῆς μυθώδους ταύτης ἐρήμου νήσου, ἧς μόνοι κάτοικοι εἶναι οἱ τοῦ Ἡλίου βόες, παρητυμολογήθη ὕστερον εἰς Τρινακρίαν, ἡ δὲ προσηγορία αὕτη ἐδόθη εἰς Σικελίαν ὡς νῆσον τρίγωνον. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τῆς Αἰγούσης νήσου δὲν γίνεται μνεία παρ' Ὁμήρῳ, τὰ δὲ λεγόμενα περὶ Πλαγκτῶν πετρῶν καὶ Σκύλλης καὶ Χαρύβδεως, ὡς ἀνωτέρω ἤδη ἐρρήθη (ἴδ. σημ. 14 καὶ 47), οὐδεμίαν ἔχουσι γεωγραφικὴν ὑπόστασιν καὶ πραγματικότητα.

59.) Ἀκριβῶς, καθὰ καὶ ἀνωτέρω (σημ. 47) ἐλέχθη, ἡ νῆσος τῆς Κίρκης κεῖται ἐκεῖ, ἔνθα οἰκεῖ ἡ Ἠώς, καὶ ὁπόθεν ἀνατέλλει ὁ Ἥλιος. Καὶ ἡ

χώρα τῶν εἰς ἀδιάλειπτον σκότος διαγόντων Κιμμερίων, (60) καί, κατὰ τὰ προμνημονευθέντα, ἡ τοῦ Ἅδου χώρα. Τελευταῖον πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικώτατον τῆς γῆς, εἰς πλείστην ἀπόστασιν ἀφ' ὅλων τῶν λοιπῶν χωρῶν, ἡ μυθικὴ τῆς Καλυψοῦς νῆσος Ὠγυγία, ἀποτελεῖ τὸν ὀμφαλὸν τῆς θαλάσσης, διότι καθ' Ὅμηρον, ἡ ἀρκτικοδυτικῶς τῆς Ἑλλάδος μεσόγειος ἁπλοῦται ἐπὶ πολὺ πρὸς βορρᾶν.

Ταῦτα, καὶ ὄχι ἄλλα, γνωρίζει ὁ Ὅμηρος περὶ τῆς γῆς. Ὁ δὲ

«Λευκὰς δὲ πέτρη» τοῦ Ὁμήρου (Ὀδ. Ω. 11) κεῖται παρὰ τὰς ροὰς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τὰς πύλας τοῦ Ἡλίου. Καὶ καθ' Ἡσίοδον (Θεογ. 1011) ὡς καὶ καθ' Ὅμηρον (Κ. 138) ἡ Κίρκη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ἡλίου καὶ ἀδελφὴ τοῦ Αἰήτου. Ἀλλ' ὡς ἐρρήθη, πάντα τὰ περὶ τῆς νήσου τῆς Κίρκης καὶ τῶν ἄλλων νήσων τοῦ Ὁμηρείου Ὠκεανοῦ, δὲν ἔχουσι γεωγραφικὴν ὑπόστασιν οὐδεμίαν. Τοιοῦτον δὲ μάλιστα καὶ τὸ «Ἠλύσιον πεδίον καὶ πείρατα γαίης» (Ὀδ. Δ. 563—6), ὅπου (αὐτόθι 567-569)

οὐ νιφετός, οὔτ' ἄρ χειμὼν πολὺς οὔτε ποτ' ὄμβρος,
ἀλλ' αἰεὶ Ζεφύροιο λιγὺ πνείοντος ἀήτας
Ὠκεανὸς ἀνίησιν ἀναψύχειν ἀνθρώπους.

60). Οἱ Κιμμέριοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἰσίν, ὡς γνωστόν, λαὸς τῶν βορείων τοῦ Εὐξείνου ἀκτῶν, δοὺς τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὴν ἐνταῦθα χώραν Κιμμερίαν, (τὴν Κριμαίαν καὶ τὴν περὶ αὐτὴν χώραν) καὶ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον, γενόμενος δὲ γνωστότατος καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλλήνων. Ἀλλ' οἱ Κιμμέριοι ἀναφέρονται παρ' Ὁμήρῳ, ὅστις δὲν γινώσκει οὔτε τὸν Εὔξεινον Πόντον οὔτε τὰς βορείας τούτου ἀκτάς, ὡς λαὸς μυθικὸς οἰκῶν εἰς τὰ πέρατα τοῦ βαθυρρόου Ὠκεανοῦ, (Ὀδ. Λ. 14 κ. ἑ.):

ἔνθα Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
ἠέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι· οὐδέ ποτ' αὐτοὺς
Ἠέλιος φαέθων καταδέρκεται ἀκτίνεσσιν
. . . .
. . . .
ἀλλ' ἐπὶ νὺξ ὀλοὴ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσιν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ χώρα τῶν Κιμμερίων ἀναφέρεται ἐν ταῖς πλάναις τοῦ Ὀδυσσέως μετὰ τὴν νῆσον Κίρκην, ἐν πέρατι Ὠκεανοῦ, καὶ ἐνταῦθα ὁ Ὀδυσσεὺς καταβαίνει εἰς τὸν ᾅδην, οἱ τοῦ Ὁμήρου ἑρμηνευταὶ ἔθεσαν τοὺς Κιμμερίους εἰς τὴν δύσιν καὶ δὴ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Τοσοῦτον ἔτι ἀτελεῖς εἶναι αἱ γεωγραφικαὶ τοῦ Ὁμήρου γνώσεις περὶ τῶν χωρῶν τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς δυτικῆς Μεσογείου οὐδεμίαν ἔχουσαι γεωγραφικὴν ὑπόστασιν πραγματικήν,

Ἡσίοδος ἔχει ἤδη ἐκτενεστέρας τινὰς εἰδήσεις· πρεσβεύει μὲν ὅσα καὶ ὁ Ὅμηρος περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς, περὶ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτὴν ὠκεανοῦ, περὶ τοῦ ἐν τῷ βυθῷ αὐτῆς Ταρτάρου καὶ περὶ τοῦ οὐρανίου θόλου, τοῦ ἐρειδομένου ἐπὶ τοῦ Ἄτλαντος (61)· ἀλλὰ φαίνεται εἰδὼς τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς γῆς ἀκριβέστερον ὁπωσοῦν. Παρ' αὐτῷ πρῶτον εὐκρινῶς ἐκδηλοῦται ἡ σημερινὴ Ἰταλία, διότι μνημονεύει ἐν τῇ Θεογονίᾳ, τῶν Τυρσηνῶν καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λατίνου· (62) ἐπὶ δὲ τῆς Σικελίας ἀναφέρει τὴν Αἴτνην καὶ τὴν Ὀρτυγίαν (τὰς μετέπειτα Συρακούσας)· καὶ εἰς τὴν μετέπειτα Γαλατίαν, τοὺς Λίγυας· (63) ἤκουσε δὲ καὶ

ἀλλὰ περιοριζόμεναι εἰς ἀκούσματα καὶ θρυλήματα, μυθώδη λαβόντα χαρακτῆρα καὶ μορφήν! (ἰδ. σημ. 47).

61). Ἰδ. Ὁμ. Ὀδυσσ. Α. 52—54.

Ἄτλαντος. . . ὅς τε θαλάσσης
πάσης βένθεα οἶδεν, ἔχει δέ τε κίονας αὐτὸς
μακράς, αἳ γαῖάν τε καὶ οὐρανὸν ἀμφὶς ἔχουσιν.

ἰδ. καὶ Ἡσιοδ. Θεογον. 517-518 «Ἄτλας δὲ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχει πείρασιν ἐν γαίης, προπάροιθε δ' ἑσπερίδων λιγυφώνων.» Τὸ ὄνομα τοῦ Ἄτλαντος, καίπερ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς ποιηταῖς σημαῖνον ἁπλῶς πρόσωπον, οὐχὶ δὲ τὸ ὄρος Ἄτλαντα, μαρτυρεῖ ἐν τούτοις ἀμυδράν τινα παρὰ τοῖς εἰρημένοις ποιηταῖς καὶ μυθώδη γνῶσιν τοῦ ὄρους Ἄτλαντος, ἐξ οὗ ὕστερον ἔλαβε τὸ ὄνομα καὶ ὁ Ὠκεανὸς ὁ Ἀτλαντικὸς καὶ ἡ μυθώδης νῆσος Ἀτλαντίς. Ὁ μῦθος ὁ ἑλληνικὸς ὁ περὶ Ἄτλαντος εἶχε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ παραδόσεως ἐγχωρίου τῶν περὶ τὸ ὄρος τοῦτο οἰκούντων λαῶν, ὅτι ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ ὄρους τούτου ἐστηρίζετο ὁ οὐρανός. Ἴδ. Ἡροδοτ. Δ. 184 «. . . *ὄρος*, τῷ οὔνομά ἐστιν Ἄτλας· ἔστι δὲ στεινὸν καὶ κυκλοτερὲς πάντῃ, ὑψηλὸν δὲ οὕτω δή τι λέγεται ὡς τὰς κορυφὰς αὐτοῦ οὐκ οἷά τε εἶναι ἰδέσθαι· οὐδέκοτε γὰρ αὐτὰς ἀπολείπειν νέφεα οὔτε θέρεος οὔτε χειμῶνος· τοῦτο τὸν *κίονα τοῦ οὐρανοῦ* λέγουσιν οἱ *ἐπιχώριοι* εἶναι».

62.) Τυρσηνοὺς ἢ κάλλιον *Τυρρηνοὺς* ἐκάλουν, ὡς γνωστόν, οἱ Ἕλληνες, τοὺς Ἐτρούσκους ἢ Τούσκους τῆς Ἰταλίας, λαὸν γείτονα τῶν Λατίνων. Ὅτι δὲ ὁ ἐπώνυμος ἥρως καὶ μυθικὸς βασιλεὺς τῶν Λατίνων (Λατῖνος) παρ' Ἡσιόδῳ καλεῖται βασιλεὺς τῶν Τυρρηνῶν καὶ υἱὸς τοῦ Ὀδυσσέως ἀπὸ τῆς Κίρκης ἔχων ἀδελφὸν τὸν ὡσαύτως βασιλεύοντα τῶν Τυρρηνῶν *Ἄγριον*, ἐπώνυμον τῆς Ἀδριακῆς ἢ Ἀδριατικῆς θαλάσσης (ἰδ. Ἡσιοδ. Θεογον. 1013—16) μαρτυρεῖ πόσον ἀμυδραὶ καὶ συγκεχυμέναι ἔτι εἶναι αἱ τοῦ Ἡσιόδου γνώσεις περὶ τῆς ὕστερον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἰταλίας κληθείσης χώρας.

63). Τὰ περὶ *Αἴτνης* καὶ *Ὀρτυγίας*, νησίου πρὸ τῶν Συρακουσῶν κειμένου, καὶ περὶ *Λιγύων* παρ' Ἡσιόδῳ εἰσὶ γνωστὰ οὐχὶ ἐκ τῶν σωζομένων τοῦ ποιη-

περὶ τῶν καλῶν τῆς Ἱσπανίας καρπῶν, διότι πρῶτος αὐτὸς ὁμιλεῖ περὶ τῶν κατέναντι τοῦ Ἄτλαντος κειμένων κήπων τῶν Ἑσπερίδων καὶ περὶ τῶν χρυσομήλων τῶν κήπων τούτων. Ἔπειτα πρὸς βορρᾶν γνωρίζει τὸν ποταμὸν Ἴστρον, καὶ πρὸς ἀνατολάς, τὸν ποταμὸν Φᾶσιν, καὶ πρὸς μεσημβρίαν τὸν ποταμὸν Νεῖλον, τὸν ὁποῖον ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει ἔτι Αἴγυπτον, δηλαδὴ ποταμὸν Αἰγύπτου. Τοὺς Αἰθίοπας ὁ Ἡσίοδος τίθησι πρὸς μεσημβρίαν, ἤτοι ἐν Λιβύῃ, καὶ ὀνομάζει Σκύθας τοὺς Ἱππημολγοὺς τοῦ Ὁμήρου. Τελευταῖον καὶ εἰς τὰς χώρας τὰς ὁποίας ἐγνώριζεν ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος ἀναφέρει πολλὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα οὔτε εἰς τὴν Ἰλιάδα οὔτε εἰς τὴν Ὀδύσσειαν ἀπαντῶνται. (64)

Ἐκ τοῦ στενοῦ τούτου κύκλου τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων, καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία περιωρίζετο τότε κυ-

τοῦ ἐπῶν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Στράβωνος, στηριζομένου καὶ τούτου ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ περιφήμου ἀστρονόμου καὶ γεωγράφου Ἐρατοσθένους ἀναφερομένων στίχων τοῦ Ἡσιόδου, τοὺς ὁποίους ὅμως ὁ Στράβων δὲν παρατίθησιν, ὥστε ἐκ τῶν ὑπὸ Στράβωνος ἀναφερομένων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐλέγξωμεν τὰς περὶ τῆς Σικελίας γεωγραφικὰς γνώσεις τοῦ Ἡσιόδου, οὔτε ἂν οὗτος ἀνέφερε τὸ ὄνομα *Σικελία*. Ἴδ. Στραβ. Α. 23. «Ἐρατοσθένης δι' Ἡσιόδου μὲν εἰκάζει ... μὴ μόνον τῶν ὑφ' Ὁμήρου λεγομένων μεμνῆσθαι, ἀλλὰ καὶ *Αἴτνης* καὶ *Ὀρτυγίας*, τοῦ πρὸς Συρακούσαις νησίου καὶ Τυρρηνῶν». Οἱ δὲ παρ' Ἐρατοσθένει καὶ Στράβωνι ἀναφερόμενοι Λίγυς τοῦ Ἡσιόδου, οἱ ἀναφερόμενοι μετὰ τῶν *Αἰθιόπων* καὶ *Σκυθῶν* (ὁ τοῦ Ἡσιόδου στίχος κατὰ Στράβωνα (Ζ. 300) εἶχε «Αἰθίοπάς τε Λίγυς τε ἰδὲ Σκύθας») δὲν εἶναι λίαν βέβαιον ἂν ἦσαν οἱ Λίγυες τῆς Λιγυστικῆς (ἢ ὡς λέγει ὁ Ἡροδ. Ε. 9 καὶ Η. 165 «Λίγυες οἱ ὑπὲρ Μασσαλίας) ἢ οἱ Λίγυες οἱ ἐν Ἀσίᾳ Ἡροδ. Η. 72 (οἱ νῦν Λεσγοὶ τοῦ Καυκάσου).

64). Ὡς τοιοῦτον ὄνομα μνημονευτέον τὸ τοῦ *Μακεδόνος* (υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος) ἐπωνύμου ἥρωος τῶν Μακεδόνων, ὄνομα μαρτυροῦν ὅτι εἰς τὸν Ἡσίοδον ἦσαν ἤδη γνωστὰ τὰ ἄγνωστα τῷ Ὁμήρῳ ὀνόματα Μακεδόνες καὶ Μακεδονία (Περὶ *Μακεδόνος* παρ' Ἡσιόδῳ ἴδ. Στεφ. Βυζ. ἐν λέξει Μακεδονία). Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὸ ὄνομα Πελοπόννησος ἢ Πελοποννῆσος (ὡς καλεῖται ὑπὸ Τυρταίου) εἶναι ἄγνωστον καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ εἰς τὸν Ἡσίοδον. Οὐχ ἧττον ἡ Πελοπόννησος φαίνεται παρ' Ὁμήρῳ χώρα γεωγραφικῶς αὐτοτελής. Εἶναι ἀ-

ρίως εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Πολὺ βραδύτερον οἱ Φωκαεῖς, πρῶτοι Ἑλλήνων, ἐθαλασσοπόρησαν κατὰ τὸν Ἀδρίαν καὶ πρὸς τὴν Τυρρηνίαν. Τοῦ δὲ Εὐξείνου πόντου οὐδεμίαν γνῶσιν ἔχει ὁ ποιητής. Καὶ ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου, τὰ πλοῖα δὲν ἀπεμακρύνοντο πολὺ ἐκ τῆς παραλίας· ἦσαν δὲ τὰ πλοῖα μικρὰ καὶ ὄχι κατάφρακτα· οἱ ἱστοὶ αὐτῶν, ὄντες κινητοί, δὲν ὑψοῦντο εἰμὴ ὅτε ἔπνεεν οὔριος ἄνεμος· τὴν νύκτα ἔπαυεν ὁ πλοῦς, καὶ καθ' Ἡσίοδον, 50 μόνον ἡμέρας διήρκει ἡ ἐπιτηδεία πρὸς θαλασσοπλοΐαν ὥρα τοῦ ἔτους. Ἐφημίζοντο δὲ ὡς ἐπιτήδειοι ναυτικοὶ οἱ Κρῆτες καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ Τάφιοι, οἵτινες ἐλέγοντο οἰκοῦντες εἰς τὰς παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἀκαρνανίας νήσους καὶ ἐπωνομάζοντο φιλήρετμοι, δηλαδὴ φίλοι τῶν κωπῶν, τῆς ναυτιλίας.

Εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς ναυτιλίας συνετέλει πολὺ ἡ ἀτέλεια τῶν ἀστρονομικῶν γνώσεων· διότι ἡ ὅλως πρακτικὴ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἀστρονομία συνέκειτο ἐξ εὐαριθμων τινῶν καὶ ἀφελεστάτων περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων παρατηρήσεων. Ἐπρέσβευον δὲ ὅτι ὁ ἥλιος (καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ σελήνη) ἐφέρετο καθ' ἑκάστην ἐπὶ τοῦ οὐρανίου θόλου, ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, ἄνω τοῦ στρογγύλου τῆς γῆς δίσκου, καὶ καθὼς τὸ πρωΐ προέκυπτεν ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ, ἢ ἐκ τῆς παρακειμένης αὐτῷ λίμνης τοῦ Ἡλίου, οὕτω πάλιν τὸ ἑσπέρας κατέπιπτεν εἰς τὸν Ὠκεανόν, ἢ εἰς δυτικήν τινα λίμνην μὴ ἀναφερομένην ὅμως εἰμὴ ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν· ἀλλὰ σαφῆ ἔννοιαν δὲν εἶχον, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἐξέφρασαν ῥητῶς, τίνι τρόπῳ ὁ μὲν ἥλιος ἐν τῷ διαστήματι τῆς νυκτός, ἡ δὲ σελήνη, ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἡμέρας, ἐπέστρεφον εἰς τὸ σημεῖον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἤρχιζον πάλιν τὸν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ δρόμον αὐτῶν. Πα-

---

ληθὲς ὅτι τὸ «ἀπίη γαίη» (Ἰλ. Α. 270 οὐχὶ Ἀπία) δὲν σημαίνει παρ' αὐτῷ, ὡς ὕστερον παρὰ τοῖς τραγικοῖς, τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ χώραν μεμακρυσμένην. Ἀλλὰ τὸ *Ἄργος* (καὶ Ἄργος Ἀχαϊκόν), ἰδίως ἐν Ὀδυσσείᾳ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ἑλλάς, φαίνεται ὅτι σημαίνει τὴν Πελοπόννησον. *Πελοποννήσου* πρώτη μνεία γίνεται, ὅσον ἐμοὶ γνωστόν, ἐν Ὁμ. Ὕμν. Ἀπόλλ. 250—9 («Πελοπόννησος πίειρα»). «Πέλοπος δὲ νήσου» πρώτη μνεία, καθ' ὅσον ἐγὼ γινώσκω, γίνεται ἐν τοῖς Κυπρίοις ἔπεσι καὶ παρὰ Τυρταίῳ (Ἡσιοδ. τ. ἰδ. κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Τυρταίου).

ρετήρουν δὲ μέχρι τινὸς καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὴν κίνησιν, διότι ὁ Ὅμηρος σημειοῖ ὡς ἄξιον λόγου, ὅτι ἡ Ἄρκτος, ἡ μεγάλη ἄλλως λεγομένη ἅμαξα, οὐδέποτε καταβαίνει εἰς τὸν ὠκεανόν, δηλαδὴ οὐδέποτε δύει· ὁ δὲ Ἡσίοδος ὁμιλεῖ πολλάκις περὶ τῆς καθ' ὡρισμένους χρόνους καὶ τόπους ἐπιτολῆς καὶ δύσεως διαφόρων ἀστέρων. Ἐν γένει οἱ ὑπὸ τῶν δύο ποιητῶν μας ἀναφερόμενοι ἀστέρες καὶ ἀστερισμοί, εἶναι οἱ ἑξῆς· παρ' Ὁμήρῳ μὲν ἡ Ἄρκτος ἢ ἡ ἅμαξα, ὁ Ὠρίων, ὁ κύων τοῦ Ὠρίωνος, ἐνῷ ὁ λαμπρότερος τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων Σείριος, (65) αἱ Ὑάδες καὶ αἱ Πλειάδες, αἵτινες, ὁμοῦ λαμβανόμεναι, ἀποτελοῦσι τὸν ἐπὶ τοῦ ζῳδιακοῦ κύκλου ἀστερισμὸν τοῦ Ταύρου· παρ' Ἡσιόδῳ δὲ προσέτι ὁ Ἀρκτοῦρος, ὁ λαμπρότερος τῶν ἀστέρων τοῦ Βοώτου, (66) καὶ ἡ Δίκη, ἤτοι ἡ παρθένος, ἀστερισμὸς τοῦ ζῳδιακοῦ, ἔχων λαμπρὸν ἀστέρα, τὸν Στάχυν. Κατὰ τὰς ἀτελεῖς ταύτας παρατηρήσεις, ἀτελῶς κατεμέτρησαν καὶ τὸν χρόνον. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει μὲν ἔτη ἢ ἐνιαυτούς, καὶ μῆνας· ἀλλὰ τοὺς μὲν μῆνας ὥριζε κατὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἑορταζομένην ἐπάνοδον τῆς νουμηνίας, τῆς νέας σελήνης, καὶ ἀπὸ τῶν φάσεων «μηνὸς φθίνοντος, ἱσταμένοιο·» εἷς δὲ καὶ μόνος ὀνομάζεται μὴν ὁ Ληναιών, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλουν βραδύτερον Γαμηλιῶνα (ἀπὸ 24 Ἰανουαρίου μέχρις 22 Φεβρουαρίου) (67). Τὸ δὲ ἔτος συνέκειτο μέχρι Σόλωνος, τοῦ ἀκμάσαντος ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐκ 12 μηνῶν τριακονθημέρων, εἰς οὓς πρωϊμώτατα προσετέθη, κατὰ πάντα δεύτερον ἐνιαυτόν, μὴν ἐμβόλιμος, ἐπίσης τριακονθήμερος. Καὶ διὰ ταύτης ὅμως τῆς προσθήκης,

---

65). Ὁ Ὅμηρος καλεῖ (Ἰλ. Χ. 29) τὸν *Σείριον* κύν' Ὠρίωνος («ὅν τε κυν' Ὠρίωνος ἐπίκλησιν καλέουσιν»)· εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Σείριος ἀνήκει εἰς τὸν ἀστερισμὸν τοῦ κυνὸς τοῦ ἀκολουθοῦντος τῷ τοῦ Ὠρίωνος.

66). Εἰς τὸν Ὅμηρον εἶναι γνωστὸς ὁ *Βοώτης* (Ὀδ. Ε. 272 «ὀψὲ δύοντα Βοώτην»).

67). Ὁ *Ληναιὼν* εἶναι γνωστὸς παρὰ μόνῳ τῷ Ἡσιόδῳ (Ἔργ. καὶ Ἡμερ. 504 «Μῆνα δὲ Ληναιῶνα, κακ' ἤματα, βουδόρα πάντα») καὶ φαίνεται, ὡς μὴν Βοιωτικός, ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς πρῶτον μῆνα *Βουκάτιον* (Πλουταρχ. Β. Πελοπίδ. 25 πρβλ. τὸ ἀνωτέρω «βουδόρα πάντα») καὶ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν Δεκέμβριον.

πολὺ ἔτι ἀπεῖχον τοῦ ἀκριβοῦς ἐτησίου μέτρου· ὅθεν, ἀπὸ τοῦ Σόλωνος καὶ ἐφεξῆς, ἐγένοντο ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι πρὸς συμβιβασμὸν τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους μὲ τὸν δρόμον τοῦ ἡλίου. Αἱ ὧραι τοῦ ἔτους ἦσαν κατ' ἀρχὰς δύο, θέρος καὶ χειμών· ἔπειτα τρεῖς, προστεθέντος τοῦ ἔαρος· καὶ μόλις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἱπποκράτους, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, συνεπληρώθησαν εἰς τέσσαρας. Ἐντεῦθεν αἱ προεδρεύουσαι αὐτῶν θεότητες, αἱ Ὧραι, ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἐπίσης δύο, καὶ ἔπειτα τρεῖς, Εὐνομία, Δίκη, Εἰρήνη. Τὸ ὄνομα ὅμως τοῦτο τῶν ὡρῶν δὲν ἐδίδετο ἔτι εἰς τὰ διάφορα τῆς ἡμέρας τμήματα, τὰ ὁποῖα ὁ Ὅμηρος διακρίνει ἁπλῶς διὰ τῶν συνήθων εἰς ἕκαστον ἐργασιῶν, λέγων· καιρὸς καθ' ὃν ὁ ξυλοκόπος παρασκευάζει τὸ δεῖπνον αὐτοῦ ἀφοῦ ἐκόρεσε τὰς χεῖρας κόπτων δένδρα μακρά· καιρὸς καθ' ὃν λύονται οἱ συνεζευγμένοι βόες· καιρὸς καθ' ὃν ὁ δικαστὴς ἀπέρχεται ἐκ τῆς ἀγορᾶς, καὶ τὰ τοιαῦτα (68). Ἡ δὲ νὺξ διῃρεῖτο, κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων, εἰς τρία συνήθως τμήματα.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ νηπιώδης αὕτη κατάστασις τῶν ἀστρονομικῶν εἰδήσεων διεκώλυε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτιλίας, ἡ ἐμπορία δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ πολλὴν ἐπίδοσιν, ὄχι μόνον ἐκ τούτου, ἀλλὰ καὶ

---

68). Δηλαδὴ ἡ ὡρισμένη εἰς τέσσαρας ὥρας διαίρεσις τοῦ ἔτους· ἄλλως παρ' Ὁμήρῳ εἰσὶ γνωστὰ τὰ ὀνόματα καὶ τῶν τεσσάρων τούτων τοῦ ἔτους ὡρῶν. Διότι πλὴν τοῦ θέρους καὶ τοῦ χειμῶνος, μνημονεύεται καὶ τὸ ἔαρ (Ἰλ. Ζ. 148 «ἔαρος δ' ἐπιγίγνεται ὥρη»), ἔτι δὲ καὶ ἡ «ὀπώρα», ἥτις δὲν εἶναι μὲν ἀκριβῶς τὸ καθ' ἡμᾶς φθινόπωρον, ἀλλ' εἶναι ὁπωσδήποτε διάφορος τοῦ θέρους, ἐπερχομένη μετὰ τοῦτο. Ἰδ. Ὀδ. Λ. 192.

Αὐτὰρ ἐπὴν ἔλθῃσι θέρος, τεθαλυῖα τ' ὀπώρη.

Ἡ ὀπώρα ἄρχεται καθ' Ὅμηρον ἀπὸ τῆς ἐπιτολῆς τοῦ Σειρίου (Ἰλ. Χ. 27 «ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσι»)· εἶναι δὲ ἡ ὥρα ἐκείνη τοῦ ἔτους, καθ' ἣν ὁ «ὀπωρινὸς Βορέης νεοαρδέα ἀλωὴν αἶψ' ἀναξηραίνει» (Ἰλ. Φ. 346—7) πρβλ. καὶ Ἰλ. Π. 385—6

. . ἤματ' ὀπωρινῷ, ὅτε λαβρότατον χέει ὕδωρ
Ζεύς. . . .

Τὰ δὲ διάφορα τῆς ἡμέρας τμήματα προσδιορίζονται οὐχὶ ἁπλῶς διὰ τῶν συνήθων εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐργασιῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τῆς πορείας τοῦ ἡλίου. Οὕτως ἡ πρωΐα προσδιορίζεται διὰ τῆς φαινομένης ἠοῦς («Ἦμος δ'

διότι, καθὼς συνήθως συμβαίνει εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, καθ' οὓς οἱ ἄνθρωποι ἰδίως τιμῶνται διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν ἔργα, ἡ ἐμπορία τότε περιεφρονεῖτο ὁπωσοῦν. Εἷς τῶν Φαιάκων ἡγητόρων, ὁ Εὐρύαλος, ὑπεροπτικῶς πως λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, ὅτι δὲν ὁμοιάζει ἀθλητής, ἀλλὰ μᾶλλον ἔμπορος καὶ ναυτικός· ὁ δέ, παροξυνθείς, ἐπεχείρησεν ἀμέσως νὰ ἀποδείξῃ τὴν περὶ τὰ ἀθλητικὰ ἔργα δεξιότητα αὐτοῦ καὶ ῥώμην. Καὶ ὅμως οἱ Φαίακες ἦσαν λαὸς ναυτικώτατος, ναυσὶν ἄριστοι. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ὀλίγιστα περιεσώθησαν παραδείγματα ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ ἄναξ τῶν Ταφίων Μέντης ἀναφέρεται μὲν μετακομίζων φορτίον σιδήρου εἰς Τεμέσην (ἥτις ἀμφισβητεῖται ἂν ἔκειτο εἰς τὴν Ἰταλίαν ἢ εἰς τὴν Κύπρον), διὰ νὰ ἀνταλλάξῃ αὐτὸν ἀντὶ χαλκοῦ· αἱ πλεῖσται ὅμως καὶ πολυτιμόταται ἀνταλλαγαὶ ἐγίνοντο ὑπὸ ξένων ἐμπόρων, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Φοινίκων, οἵτινες ἐκόμιζον ἐνταῦθα πολυειδῆ κοσμήματα, τὰ κάλλιστα καὶ λαμπρότατα προϊόντα τῆς ὑφαντικῆς, χρυσόν, ἄργυρον, ἤλεκτρον, κασσίτερον, ἐλέφαντα κτλ. λαμβάνοντες ἀντ' αὐτῶν σιτηρὰ καὶ ἄλλους καρποὺς τῆς γῆς, δέρματα, ἔρια, δούλους ἢ καὶ θῆτας· διότι νομίσματος μνεία οὐδαμοῦ γίνεται. Οἱ δὲ Φοίνικες κατέσχον καὶ τῶν ἑλληνικῶν νήσων τινὰς πιθανώτατα, βεβαίως δὲ τὴν Θάσον, τῆς ὁποίας ἐμετάλλευσαν τὰ πλούσια χρυσωρυχεῖα.

Ἐν γένει τὰ πολυτελῆ καὶ κομψὰ ἔργα τῆς τέχνης, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο λαμπρότατα τὰ δώματα τοῦ Ἀλκινόου, τοῦ Μενελάου καὶ τῶν ἄλλων βασιλέων καὶ ἀρίστων, ἤρχοντο ἐκ τῆς ἀνατολῆς, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ἔτι ἀσυγκρίτῳ λόγῳ καθυπερτέρα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Ὁ θώραξ λ. χ. τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὁ πολύτιμος καὶ πολυγλυφής, ἦτο δῶρον τὸ ὁ-

---

ἠριγένεια *φάνη ῥοδοδάκτυλος ἠώς*») ἢ ἁπλῶς «*ἅμ' ἠοῖ φαινομένῃ φιν*»· ἡ δὲ προϊοῦσα πρωΐα «*ὄφρα νῦν ἠὼς ἦν, καὶ ἀέξετο ἱερὸν ἦμαρ*»· ἡ μεσημβρία «*ἦμος δ' ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει*»· ἡ δὲ ἑσπέρα ἢ ἡ δείλη «*ἦμος δ' Ἠέλιος μετενίσσετο βουλυτόνδε*»· δύσις ἡλίου εἶναι ὅταν «*ἕσπερος ἔλθῃ*» ἢ «*μέλας ἐπὶ ἕσπερος ἔλθῃ*» ἢ ὁπόταν «καταδύῃ λαμπρὸν φάος ἠελίοιο» ἢ ὅταν ὁ «*ἥλιος καταδύῃ καὶ ἐπὶ κνέφας ἔλθῃ*»· τέλος δὲ τὸ βαθὺ τῆς νυκτὸς ὁπότε ἔρχονται τὰ ὄνειρα καλεῖται «*νυκτὸς ἀμολγός*».

ποῖον ἔλαβεν ἀπὸ τὴν νῆσον Κύπρον (69). Ὅ,τι δὲ μάλιστα ἀποδεικνύει ὁπόσον σπάνιοι ἦσαν ἔτι τότε οἱ τεχνῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἡ ἐξαίρετος τιμὴ ἥτις ἀπεδίδετο εἰς τὸν τέκτονα. Ὁ τέκτων ἐλογίζετο ἴσος τοῦ ἰατροῦ, τοῦ ἀοιδοῦ καὶ τοῦ μάντεως, καὶ ἐζητεῖτο πολλάκις πόρρωθεν ὡς αὐτοί. Τὸν θάνατον τοῦ Φερέκλου δὲν παρέρχεται ὁ ποιητὴς ἐν σιωπῇ, ὅπως τὸν θάνατον τοσούτων ἄλλων στρατιωτῶν, ἀλλὰ μνημονεύει αὐτοῦ ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὡς ἂν προέκειτο περί τινος ἀρίστου ἢ ἡγήτορος, διότι ὁ Φέρεκλος ἦτο τέκτονος υἱός, τοῦ Ἁρμονίδου·

. . . ὃς χερσὶν ἐπίστατο δαίδαλα πάντα
τεύχειν.

Τὴν δὲ τέχνην ταύτην ἐπαγγέλλονται οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἡγεμόνων, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Ἐπειὸς ἐκεῖνος ὅστις κατεσκεύασε τὸν δούρειον ἵππον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κρυβέντες οἱ ἥρωες Ἕλληνες, ἐγένοντο τελευταῖον κύριοι τῆς Τροίας.

Ἀλλ' ἡ μᾶλλον ἀσκουμένη ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τέχνη, ἦτο ἡ πολεμική, ἥτις, ὅπως εἶχεν, εἰκονίζει πιστῶς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην, ἐν ᾗ ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια ἦτο τὸ πᾶν, οὐδεμία δὲ ὑπῆρχε πειθαρχικὴ πρὸς ἕνα κοινὸν σκοπὸν ρύθμισις τῶν κατ' ἰδίαν δυνάμεων καὶ θελήσεων. Ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν δεξιότητα τῶν ἀρχηγῶν, τῶν ἡρώων· ὅθεν τούτων

---

69). Παρὰ τοῦ περιφήμου μυθικοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Κινύρου. Ἰδ. Ἰλ. Λ. 20—24.

Τόν ποτέ οἱ Κινύρης δῶκε ξεινήϊον εἶναι.
Πεύθετο γὰρ Κύπρονδε μέγα κλέος, οὕνεκ' Ἀχαιοὶ
ἐς Τροίην νήεσσιν ἀναπλεύσεσθαι ἔμελλον.
Τοὔνεκά οἱ τὸν δῶκε χαριζόμενος βασιλῆϊ.

Ἀλλὰ καὶ τὸ δῶρον, τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ὁ Μενέλαος εἰς τὸν Τηλέμαχον, ἤτοι ὁ ἀργυροῦς κρατήρ, τοῦ ὁποίου τὰ χείλη «χρυσῷ κεκράαντο», εἶχε δοθῇ εἰς ἐκεῖνον ὑπὸ τοῦ ἥρωος *Φαιδίμου*, βασιλέως τῶν Σιδονίων (Ὀδ. Δ. 617—618). Καὶ τὸν ἀργυροῦν δὲ κρατῆρα ὅστις

. . . . ἓξ δ' ἄρα μέτρα
χάνδανεν, αὐτὰρ κάλλει ἐνίκα πᾶσαν ἐπ' αἶαν
πολλόν. . . Σιδόνες πολυδαίδαλοι εὖ ἤσκησαν.
Φοίνικες δ' ἄγον ἄνδρες ἐπ' ἠεροειδέα πόντον.
(Ἰλ. Ψ. 741—744).

μάλιστα τὰ ἔργα περιγράφει ἀκριβῶς ὁ ποιητής· ὁ δὲ κοινὸς τῶν στρατιωτῶν ὅμιλος, ὅστις οὔτε εὐρύθμως, οὔτε στοιχηδὸν ἐπορεύετο, ἀλλὰ φύρδην ἐμάχετο, ὀλίγον συνετέλει εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος· ὅθεν τὰ περὶ τῶν γενικῶν συμπλοκῶν παραλείπονται σχεδὸν ἀμνημόνευτα. Ἕκαστος ἥρως ἔφερε συνήθως, ὡς ὅπλα μὲν ἀμυντικά, ἀσπίδα, περικεφαλαίαν, θώρακα καὶ κνημῖδας· ὡς ὅπλα δὲ ἐπιθετικά, δύο δόρατα, τὸ μὲν πρὸς τὸ βάλλειν (διὰ νὰ τὸ ρίπτῃ), τὸ δὲ πρὸς τὸ πλήττειν (διὰ νὰ κεντᾷ δι' αὐτοῦ), ἔτι δὲ μακρὸν ξίφος καὶ μάχαιραν. Προήλαυνε δὲ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπὶ ἅρματος φερομένου ὑπὸ δύο ἵππων, καὶ δυναμένου νὰ δεχθῇ ἐπὶ τοῦ δίφρου αὐτοῦ δύο ἄνδρας, τὸν παραιβάτην, ἤτοι τὸν κυρίως ἀγωνιστήν, καὶ τὸν ἡνίοχον. Ἐνίοτε ἐμάχετο καὶ πεζός, ἀλλ' ἔχων πάντοτε πλησίον τὸ ἅρμα, ἵνα ἐπιβὰς ἐπ' αὐτοῦ καταδιώξῃ ἢ ὑποχωρήσῃ. Οἱ πολλοὶ στρατιῶται, οἱ πεζῇ πάντοτε μαχόμενοι καὶ ὀνομαζόμενοι πρυλέες, ἔφερον ὅπλα ὅμοια τῶν ὅπλων τῶν ἡρώων, ἐκτὸς ὅτι δὲν ἦσαν ἐξίσου ἐξαίρετα καὶ πολυτελῆ. Οἱ δὲ τοξόται ἦσαν εὐάριθμοι. Τὰ ὅπλα κατεσκευάζοντο ἐκ χαλκοῦ, ὄχι ἐκ σιδήρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπὶ τούτῳ χρῆσις εἶναι μεταγενεστέρα, ὄχι ὅμως πολὺ μεταγενεστέρα, διότι ἤδη ἐπιφαίνεται ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Ἄδηλον δὲ εἶναι κατὰ τίνα τρόπον ὁ χαλκὸς ἐστομοῦτο ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὰς τοῦ πολέμου χρείας. Τὸ δυσχερέστερον μέρος τῆς πολεμικῆς τέχνης ἦσαν αἱ πολιορκίαι. Εἰς τοὺς προηγουμένους τῶν ὁμηρικῶν χρόνους αἱ πόλεις καὶ αἱ κῶμαι ἐκτίζοντο, ἕνεκα πλείονος ἀσφαλείας, ἐπὶ δυσπροσίτων πετρῶν καὶ ὑψωμάτων. Βραδύτερον δέ, ἀφοῦ ἡ βιομηχανία καὶ ἅπασαι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις ἔλαβον ἐπίδοσίν τινα, αἱ πόλεις κατέβησαν εἰς τὰ πέριξ ὁμαλώτερα πεδία, καί, ἢ συνεδέθησαν μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ἄστεος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἔκτοτε τὴν ἀκρόπολιν, ὡς συνέβη εἰς τὰς Θήβας, εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὸ Ἄργος· ἢ ἐχωρίσθησαν ἀπὸ αὐτοῦ, ἐντελῶς ἐγκαταλειφθέντος, ὡς συνέβη εἰς τὴν Αἴγιναν, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς τρωϊκῆς Ἴδης Σκῆψιν, εἰς τὴν Μαντίνειαν, εἰς τὸν ἐν Ἀρκαδίᾳ Ὀρχομενόν, εἰς τὴν Νώνακριν, εἰς τοὺς Λουσούς, εἰς τὴν ἐν τῷ Παρνασσῷ Λυκώρειαν καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ ὁμηρικὴ ποίησις παρίστησι τὴν δευτέραν ταύτην κατάστασιν τῶν πόλεων, ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὰς οὐδὲν ἧττον τετειχισμένας. Τοιαῦται ἦσαν τὸ Ἴλιον, καὶ ἡ τῶν Φαιάκων πόλις, καὶ ἡ τειχιόεσσα Τίρυνς, καὶ αἱ ἑπτάπυλοι Θῆβαι. Τοιούτων τειχῶν

ἡ ἅλωσις ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ ἐπὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν, ὅτε δὲν εἶχον ἔτι ἐπινοηθῇ αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναί, ὥστε ἡ ἐκπολιόρκησις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ ἢ δι' ἀποκλεισμοῦ, ἢ δι' ἀπάτης, οἵα ἡ τοῦ δουρείου ἵππου, δι' οὗ μυθεύεται ὅτι κατωρθώθη ἐπὶ τέλους ἡ τῆς Τροίας ἅλωσις.

Περὶ δὲ τῶν καλῶν τεχνῶν δὲν ἔχομεν, κατὰ δυστυχίαν, ἐξαιρέσει τῆς ποιήσεως, εἰμὴ ἀσαφεστάτας εἰδήσεις· ἀλλὰ τῶν τεχνῶν ἡ καλλίστη ἐκείνη καὶ ὑψίστη ἤκμασεν ἔκτοτε θαυμασίως παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Τὸ ἀρχαιότατον αὐτῆς εἶδος ὑπῆρξε, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὸ ἐπικόν, καὶ ἰδίως τὸ ἡρωϊκὸν ἔπος, δηλαδὴ ἡ διήγησις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων, τῆς ὁποίας λαμπρότατα δείγματα περιεσώθησαν αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι Ἰλιὰς καὶ Ὀδύσσεια· διότι ὄχι μόνον τὸ γενεαλογικὸν ἔπος, καὶ ἡ διδακτικὴ τοῦ Ἡσιόδου ποίησις (Ἔργα καὶ Ἡμέραι), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἱερατικὴ ἡ ἀποδιδομένη εἰς Ὀρφέα καὶ Μουσαῖον, ἔτι δὲ ἡ ἡσιοδικὴ Θεογονία, φαίνονται μεταγενέστεραι τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Τὸ δὲ ἔπος ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότατον εἶδος τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, διότι ἐθεράπευσε τὴν πρωτίστην τοῦ ἡρωϊκοῦ τούτου ἔθνους ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν χρείαν. Ἄλλα ἔθνη ὕμνησαν πρὸ πάντων τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ· διότι ἅμα μὲν εἶχον ὑγιεστέρας τῶν Ἑλλήνων περὶ Θεοῦ δοξασίας, ἅμα δὲ τοσαῦτα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔπαθον ἐκ τῆς τυραννίας ἰδίων ἢ ξένων δεσποτῶν, ὥστε, ταπεινωθέντα καὶ ἐξευτελισθέντα καὶ μηδεμίαν ἐπὶ γῆς εὑρίσκοντα παραμυθίαν, ἔστρεφον τὰς ἐλπίδας καὶ εὐχὰς αὐτῶν πρὸς τὸν οὐρανόν. Τινὰ μάλιστα τῶν ἐθνῶν τούτων οὐδὲ ἔσχον ἄλλο εἶδος ποιήσεως εἰμὴ τὸ ἱερατικόν, ὡς οἱ Ἑβραῖοι, οἵτινες καὶ ἀνεδείχθησαν εἰς τοῦτο ἀμίμητοι. Ἐξεναντίας οἱ Ἕλληνες ἐπρέσβευσαν ὅλως νηπιώδεις περὶ θεότητος δοξασίας· πρὸς δὲ τούτοις, διάγοντες βίον μάχιμον, καὶ ἀνεξάρτητον, καὶ ὄντως ἡρωϊκόν, ἐπὶ τοσοῦτον συνέλαβον τὴν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε καὶ εἰς τοὺς θεοὺς ἀπέδωκαν τὸ σχῆμα, καὶ τὰ πάθη, καὶ τὸν βίον αὐτῶν. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ὑμνήσωσι πρὸ πάντων τὰς μεγάλας τῆς ἡρωϊκῆς αὐτῶν γενεᾶς πράξεις. Διὰ δὲ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ ποίησις ὄχι μόνον ὑπῆρξε μεταγενεστέρα παρ' αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πολὺ ὑποδεεστέρα τῆς ἐπικῆς, εἰς ἣν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπέβησαν ἀπαράμιλλοι. Ὁ ἀοιδὸς ἔψαλλεν εἰς

τὰς πανηγύρεις καὶ εἰς τὰς εὐωχίας, ὑπηχούσης ἐνίοτε τῆς τετραχόρδου λύρας, τὰ κατορθώματα ἢ τὰς τύχας τῶν ἡρώων, μάλιστα δὲ τὰ νεώτερα, ὡς ὀλιγώτερον γνωστὰ εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ. Προχείρους δ' ἔχων εἰς τὴν μνήμην πολλὰς ᾠδάς, εἴτε ἰδίας εἴτε ἄλλων, εἶχε καὶ τὴν τέχνην τοῦ καινοποιεῖν τὰς τετριμμένας ἤδη ὁπωσοῦν. Ἐντεῦθεν τὸ ἔργον αὐτοῦ ὄχι μόνον ἀπετέλει ἰδιαίτερον ἐπάγγελμα, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρέτως ἐτιμᾶτο. Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ, ὁ ποιητὴς ὀνομάζει τὸν Φήμιον, θεῖον ἀοιδόν· καὶ ἄλλος ἀοιδός, ὁ Δημόδοκος, προσαγορεύεται μετὰ πλείστης ὅσης φιλοφροσύνης ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως· εἰς ἄλλον πάλιν, ἀνώνυμον τοῦτον, ὁ Ἀγαμέμνων, ἀπερχόμενος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας, λέγεται ἀναθέσας τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ γυναικός, τῆς Κλυταιμνήστρας· καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι, αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν θεωρεῖ ἀνάξιον ἑαυτοῦ νὰ ᾄδῃ κλέα ἀνδρῶν, πρὸς τὸν ἦχον τῆς φόρμιγγος. Πρὸς τούτοις ὁ ἀοιδὸς φαίνεται ἀπολαμβάνων ἀσυλίαν τινὰ ὁμοίαν τῆς τῶν κηρύκων. Τὴν δὲ ποίησιν συνώδευε πάντοτε σχεδὸν ἡ μουσική, προδιαθέτουσα μὲν τοὺς ἀκροατὰς ἐνθουσιῶσα δὲ τὸν ἀοιδόν· καὶ μετὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως πολλάκις συνεδυάζετο ἡ εὔρυθμος, ἡ εὔστροφος, ἡ ἐπίχαρις ὄρχησις, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων χρόνων ὑπερβαλλόντως ἠγάπησαν οἱ Ἕλληνες, διότι ἔκτοτε εἶχον τὸ αἴσθημα ἐκεῖνο τῆς καλλονῆς, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἀπεικονίσθη ἐν τῇ γλυπτικῇ αὐτῶν τέχνῃ καὶ πλεῖστον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ὁμηρικῶν περιγραφῶν δὲν ἐξάγεται σαφῶς, ἂν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε λάβει, ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, καλλιτεχνικόν τινα χαρακτῆρα. Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει μὲν δώματα περικαλλῆ, ἀγλαά, ἄξια, μαρμαίροντα, ὑψερεφέα, κ. τ. λ. ἀλλ' ἐξυμνεῖ τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων κοσμήματα αὐτῶν, ὄχι τὰς καλὰς ἀναλογίας. Ἦσαν δὲ τὰ οἰκοδομήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ πρῶτα ταῦτα ἴχνη τῆς τέχνης, δώματα τῶν ἀνάκτων, ναοί, θησαυροί, τάφοι. Τὰ πρῶτα διεκρίνοντο ἐπί τε τῷ κόσμῳ τῶν μεταλλίνων αὐτῶν παραστάδων, πυλῶν κ. τ. λ. καὶ ἐπὶ τῇ στερεότητι καὶ εὐχρηστίᾳ. Οἱ δὲ ναοὶ πιθανῶς δὲν διέφερον πολύ, κατά τε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευήν, ἀπὸ τὰ δώματα τῶν ἀνάκτων τὰ ὁποῖα παραβάλλονται, ἐν τῇ Ὀδυσ-

σείᾳ, πρὸς τὰς ὀλυμπίους τῶν θεῶν κατοικίας· καὶ ἴσως ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος ταύτης, αἱ λέξεις «μέγαρον» καὶ «ἀνάκτορον» ἐσήμαινον ἐνταῦτῷ τῆς τε οἰκίας καὶ τοῦ ναοῦ τὸ ἐνδότατον μέρος. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ εἰκασία αὕτη ἦναι ὀρθή, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχε τὸ ἀρχιτεκτονικὸν ὕφος τῶν ἀνθρωπίνων καταλυμάτων, οὐδὲ περὶ τοῦ σχήματος τῶν τότε ναῶν δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν εὐκρινῆ τινα ἔννοιαν. Οὐδὲ ἂν εἶχον στέγας, εἶναι βέβαιον· ὅ,τι ἐκ τοῦ Ὁμήρου συνάγεται εἶναι, ὅτι πολλοὶ τῶν ναῶν τούτων, ὡς ὁ ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος, περιεῖχον μεγάλους θησαυρούς, ὁ δὲ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ἐν Τροίᾳ εἶχε καὶ ἄδυτον· αἱ πύλαι τοῦ ἐν Τροίᾳ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἠνοίγοντο ὑπὸ τῆς ἱερείας, εἰς τοὺς ἐπὶ προσφορᾷ προσερχομένους· καὶ ἐν γένει ὄχι μόνον θυσίαι ἐτελοῦντο εἰς τοὺς ναοὺς ἀλλὰ καὶ ἀναθήματα κατετίθεντο· ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀναθήματα ταῦτα συνέκειντο ἐκ πέπλων καὶ ἄλλων καλλιτεχνημάτων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ προφυλάττωνται ἀπό τε τῆς ὑπεξαιρέσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ἐπηρείας, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ κατασκευὴ τῶν ναῶν ἐθεράπευε τὴν τοιαύτην χρείαν· ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἦσαν ἐπιστεγασμένοι. Πολλοὶ τάφοι ἐκ τῶν σωζομένων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐλέγοντο κατασκευασθέντες ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, καὶ ἐκ τούτων οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἐν εἴδει ἡρώων, ναΐσκων ἀφιερωμένων εἰς ἥρωα· οἱ ἀναμφισβητήτως ὅμως ἀρχαιότατοι, οἱ ὑπὸ τῆς Ἰλιάδος ἀναφερόμενοι, ἦσαν ἁπλῶς τύμβοι μετ' ἀφελοῦς σήματος ἢ σωροῦ λίθων. Ἦσαν δὲ περίφυτοι, ὡς οἱ ναοί, ἢ ἠγείροντο ἐν τῷ μέσῳ ἱεροῦ ἄλσους. Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ καὶ αἱ ἀγοραὶ φαίνονται λιθόστρωτοι. Τὰ δὲ μᾶλλον λόγου ἄξια ἐκ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὴν πανάρχαίαν ταύτην ἐποχήν, εἶναι οἱ λεγόμενοι θησαυροί, ὧν λείψανά τινα ἀνευρέθησαν εἰς Μυκήνας, εἰς Ὀρχομενόν, εἰς Ἀμύκλας, καὶ εἰς Φάρσαλον. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἦσαν κωνοειδῆ, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐχρησίμευον, καθὰ φαίνεται, ὡς τάφοι, ἔπειτα δέ, προσλαβόντα ἱερόν τι κῦρος, ἐδέχθησαν τοὺς θησαυροὺς τῶν ἀρίστων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν. Τὰ μνημεῖα ταῦτα, ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν καὶ τῶν κοσμημάτων, ὑποδεικνύουσι τῳόντι ἐπίδοσίν τινα τῆς τέχνης. Ἀλλ' εἶναι ἆρά γε βέβαιον ὅτι ἀνατρέχουσι μέχρι τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων; (70)

70). Τὰ μνημεῖα ταῦτα, περὶ ὧν καὶ ἐν τῷ Παραρτήματι τοῦ βιβλίου τούτου

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει πολλὰ ἔργα γλυπτικῆς· κρατῆρας τεχνικώτατα τετυγμένους, ἤτοι κατεσκευασμένους, δέπα, ὅ ἐστι ποτήρια, περικαλλῆ, θρόνους φαεινούς, σιγαλόεντας, ξεστούς, δαιδαλέους καὶ

ποιεῖται αὖθις λόγον ὁ Παπαρρηγόπουλος, συνδυαζόμενα πρὸς τὰ πλούσια εὑρήματα τὰ εὑρεθέντα ὑπὸ τοῦ Schlieman, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ Χ. Τσούντα, ἐν τοῖς ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Μυκηνῶν τάφοις, ὡς καὶ τὰ εὑρεθέντα ἐν τοῖς τάφοις τοῦ Σπάτα καὶ τοῦ Μενιδίου (ἐν Ἀττικῇ) καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἐν Λακωνίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ παναρχαίοις τάφοις, καὶ πρὸς τὸ ἀνασκαφὲν ὑπὸ τοῦ Schlieman ἀνάκτορον τῆς *Τίρυνθος*, ἔτι δὲ πρὸς τὰ ἐν Κρήτῃ, Θήρᾳ, Ῥόδῳ, Κύπρῳ, Τροίᾳ καὶ ἔν τισιν Ἰταλικοῖς τόποις ἀνακαλυφθέντα ὅμοια μνημεῖα τέχνης καὶ πολιτισμοῦ παραβαλλόμενα δὲ καὶ πρὸς τὰ ἐν Φαγιοὺμ τῆς Αἰγύπτου εὑρεθέντα ὅμοια τοῖς ἐν Μυκήναις κοσμήματα, ἄφθονον παρέσχον ὕλην καὶ ἀφορμὴν ἐρευνῶν, συζητήσεων καὶ εἰκασιῶν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ πολιτισμοῦ τούτου, ἰδίως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Ὁμηρικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐπὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καθόλου ἐπίδρασιν τοῦ ἀνατολικοῦ, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐποιησάμεθά τινας περὶ τούτου ὑπαινιγμοὺς (ἰδ. σημ. 20). Ἐντεῦθεν οἱ τῶν νεωτέρων περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἱστορικῶν πραγματειῶν συγγραφεῖς καθιέρωσαν ἴδιον κεφάλαιον τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τὸ πραγματευόμενον περὶ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἐκ τῆς μελέτης τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ἐξαγομένων περὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου ἑλληνικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ συμπερασμάτων. Αἱ θεωρίαι δὲ αὗται αἱ περὶ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ συνεδυάσθησαν ὑπό τινων καὶ πρός τινα ζητήματα καθαρῶς ἱστορικὰ ὡς ἐπικυροῦσαι ἢ τροποποιοῦσαι ἐν μέρει τὰς περὶ ζητημάτων τούτων ἐπικρατούσας τέως γνώμας. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ποιησώμεθα λόγον περὶ ἱστορικῶν ζητημάτων συνδεομένων ὁπωσδήποτε πρὸς τὸν *Μυκηναῖον* καλούμενον πολιτισμόν, ἀνάγκη νὰ προτάξωμεν γενικά τινα περὶ αὐτοῦ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ.

Ἡ καθόλου περίοδος ἡ ἱστορικὴ ἢ προϊστορικὴ ὡς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, ἡ καλουμένη νῦν *Μυκηναία*, τῆς ὁποίας αἱ μόναι ἱστορικαὶ πηγαὶ πρὸς μελέτην εἶναι, πλήν τινων ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν προελληνικῶν, αὐτὰ τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν περίοδον ταύτην, διαιρεῖται εἰς δύο περιόδους, εἰς τὴν Τρωϊκὴν καὶ εἰς τὴν κυρίως Μυκηναίαν. Τῆς Τρωϊκῆς περιόδου μνημεῖα θεωροῦνται τὰ ἀρχαϊκώτατα τῶν ἐν Τροίᾳ ἀνασκαφέντων, εἰς διαφόρους περιόδους πολιτισμοῦ ἀνηκόντων, μνημείων, ὅμοια πρὸς τὰ ὁποῖα θεωροῦνται καὶ τὰ ἐν Τίρυνθι, ἐν Κύπρῳ καὶ ἔν τισι τόποις τῆς Ἐτρουρίας ἀρχαιότατα μνημεῖα. Κύριος χαρακτὴρ τῶν μνημείων τούτων θεωρεῖται ὅτι ἀνήκουσιν εἰς πολιτισμόν τινα πρωτότυπον καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς δὲν ὑπάρχουσι σημεῖα συγγενείας πρὸς τὴν ἀνατολικὴν τέχνην καὶ πολιτισμόν, πλὴν μόνον τῶν τῆς Κύπρου. Ταῦτα

ἑνὶ λόγῳ λαμπρούς. Ἡ ἀσπὶς τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ ἐν τῇ Ἰλιάδι περιγραφομένη, περιελάμβανε ποικίλα συμπλέγματα προσώπων· τὸ δὲ δῶμα τοῦ Ἀλκινόου ἐφύλαττον κατὰ τὴν Ὀδύσσειαν, κύνες

δὲ ὑπέκυψαν, ὡς φαίνεται, εἰς ἐπίδρασιν Ἀσιατικὴν τῆς βορείου Συρίας, καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦνται ὡς μεσάζοντα μεταξὺ τοῦ Τρωϊκοῦ καὶ τῆς κυρίως Μυκηναίας περιόδου, ἐν ᾗ καταφανὴς ἡ Ἀνατολικὴ ἐπίδρασις, καὶ ὡς παριστῶντα μεταβατικήν τινα περίοδον καὶ χαρακτῆρα τέχνης συνᾴδοντα πρὸς τὴν τοιαύτην μεσάζουσαν αὐτῆς ἰδιότητα. Ὑποτίθεται λοιπὸν ὅτι ἡ μὲν Τρωϊκὴ καλουμένη περίοδος ἀνατρέχει εἰς χρόνους, καθ' οὓς δὲν ὑπῆρχεν ἔτι συγκοινωνία κατὰ θάλασσαν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὰς παραλίας τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, ἀλλ' ὑπῆρχε συγκοινωνία καὶ σχέσις μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν (καὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας περιλαμβανομένης), καὶ τῆς Ἰταλίας. Ἡ δὲ κυρίως Μυκηναία περίοδος εἰς ἣν ἀνήκουσι καὶ τὰ σχετικῶς νεώτερα τῶν τρωϊκῶν μνημείων, εἰκάζεται ὅτι ἀνατρέχει εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ζωηρὰ ὑπῆρχε συγκοινωνία μεταξὺ Ἑλλάδος ἐξ ἑνὸς καὶ Αἰγύπτου καὶ τῶν Συριακῶν παραλίων καὶ τῶν νοτίων παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς ἀνατολικῆς δηλονότι καθόλου Μεσογείου, ἐξ ἑτέρου. Ἐζήτησαν δὲ νὰ προσδιορίσωσι θετικώτερον καὶ ἀκριβέστερον τὸν χρόνον τῶν μνημείων τῆς κυρίως Μυκηναϊκῆς περιόδου ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὸ μὲν τὰ ἐν Φαγιοὺμ τῆς Αἰγύπτου εὑρεθέντα Μυκηναῖα τέχνης ἔργα τὰ ἀνήκοντα εἰς τοὺς χρόνους τῆς 18 καὶ 19 Αἰγυπτιακῆς δυναστείας, τὸ δὲ τὰ ἀγγεῖα τὰ ἐν Μυκήναις ἀνακαλυφθέντα καὶ φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμενώφιος Γ'. Παρετηρήθη δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ ὁπλισμὸς τῶν κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Αἰγυπτιακῶν μνημείων εἰς Αἴγυπτον εἰσβαλόντων ἐπὶ τῶν Φαραώνων, Μενεφτῆ καὶ Ραμεσσῆ III θαλασσίων λαῶν (τοιοῦτοι δὲ ὑποτίθενται οἱ λαοὶ τῶν νήσων καὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους), ὡς εἰκονίζεται ὁ ὁπλισμὸς οὗτος ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς μνημείοις, εἶναι ὁμοιότατος πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐν Μυκήνας εὑρεθέντων ὅπλων εἰκονιζόμενον ὁπλισμὸν τῆς Μυκηναίας περιόδου. Ἐντεῦθεν ὡς ἀναμφισβήτητος πλέον ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι ἡ Μυκηναία περίοδος ἀνατρέχει εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις ἤκμαζεν ἡ Φοινικικὴ θαλασσοπλοΐα, ἡ διατελοῦσα ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτῆς ἀκμῇ καθ' ὃν χρόνον (ἐπὶ τῆς 18ης δυαστείας) ἤρξαντο αἱ πέραν τῶν ὁρίων τῆς Αἰγύπτου ἐν Συρίᾳ Αἰγυπτιακαὶ κατακτήσεις (κατὰ τὸν 14 π. Χ. αἰῶνα). Καὶ ἡ γνώμη αὕτη συνδυασθεῖσα πρὸς τὰ πορίσματα τῶν περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ὁμηρικοῦ μελετῶν παρήγαγεν ἑτέρας διττὰς γνώμας, καθ' ἃς ὁ Ὁμηρικὸς πολιτισμὸς ἢ εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸν Μυκηναῖον ἢ ἐκπροσωπεῖ ἁπλῶς τὴν ὑστάτην τούτου περίοδον, τὴν περίοδον τῆς ἀπὸ τοῦ Μυκηναϊκοῦ εἰς τὸν κύριον καὶ ἀκραιφνῶς ἑλλη-

χρυσοῖ, ἐφώτιζον δὲ χρυσοῖ νεανίσκοι, χρύσειοι κοῦροι, κρατοῦντες εἰς χεῖρας αὐτῶν δᾷδας. Ἡ Θεανώ, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀντήνορος, ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων Τρώων, κατέθεσεν εἰς τὰ γόνατα τῆς

νικὸν πολιτισμὸν μεταβάσεως. Καθ' ἡμᾶς ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν γνωμῶν δὲν ἔχει σπουδαίαν σημασίαν. Ὁ Ὁμηρικὸς πολιτισμὸς ἐνῷ ἐν τῷ ὅλῳ, καὶ ἰδίως κατὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐσωτερικοῦ πνευματικοῦ βίου, (θρησκείας, πολιτείας, τέχνης) εἶναι ὅλως ἰδιοφυὴς καὶ πρωτότυπος, ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πρὸς τὴν τέχνην τὴν ἐξωτερικὴν ἀναφορᾷ αὐτοῦ διατελεῖ ἔτι ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διὰ τῆς Φοινίκης, καὶ τὰ τελειότερα ἔργα τῆς βιομηχανίας ἐθεωροῦντο ἔργα Φοινίκης ἢ Σιδόνος (ἴδ. σημ. 51 καὶ 69). Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἀδιάφορον ἡμῖν φαίνεται ἂν ὁ Μυκηναῖος πολιτισμὸς ὁ συνδέων τὴν Ἑλλάδα μόνον ἐξωτερικῶς, ἤτοι ἐμπορικῶς καὶ βιομηχανικῶς πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ἦτο ἀρχαιότερος τοῦ ὅλου Ὁμηρικοῦ ἢ σύγχρονος πρὸς αὐτόν· ἢ σαφέστερον: ἂν ἡ πρὸς Φοινίκην καὶ Αἴγυπτον ἐμπορικὴ συγκοινωνία ἦτο μᾶλλον ζωηρὰ πρὸ τοῦ Ὁμήρου ἢ ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου αὐτοῦ. Καὶ ὅμως τὸ ζήτημα δὲν περιωρίσθη μέχρι τούτου. Ἀλλὰ διὰ δεινῆς συγχύσεως ζητημάτων ἀναγομένων καθαρῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐμπορίας μετὰ ζητημάτων ἐθνογραφικῶν ἐτέθη τὸ ἄλλο ζήτημα: Τίνες λαοὶ ἦσαν οἱ ἐν Ἑλλάδι δημιουργοὶ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ; Καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐλύθη κατὰ τὰς ἰδιοτρόπους γνώμας ἑκάστου, τῶν μὲν ἀποδιδόντων αὐτὸν εἰς Φοίνικας ἢ καὶ Αἰγυπτίους ἀποίκους ἐν παναρχαίοις χρόνοις οἰκήσαντας τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα εὑρίσκονται μνημεῖα Μυκηναίου πολιτισμοῦ, τῶν δὲ θεωρούντων τὸν πολιτισμὸν τοῦτον ὡς ἔργον Αἰγυπτιακῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος πολιτικῆς κυριαρχίας (ἴδ. σημ. 20), ἄλλων δὲ πάλιν ἀσπαζομένων τὴν γνώμην ὅτι λαοὶ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐλθόντες, οἱ Κᾶρες, κατέλαβον τὰς χώρας ἐκείνας, καὶ ἵδρυσαν ἐν αὐταῖς κράτη καὶ ἀνέπτυξαν πολιτισμὸν (ἴδ καὶ τὰ ὑπὸ Κ. Παπαρρηγοπούλου ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ βιβλίου τούτου ἐκτιθέμενα περὶ Καρῶν). Ἀλλὰ διὰ πασῶν τῶν ὑποθέσεων τούτων καὶ γνωμῶν ἐδημιουργεῖτο μέγα χάσμα, μὴ πληρούμενον, μεταξὺ τοῦ πρώτου ἐν Ἑλλάδι ἱστορικοῦ βίου, καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς, οἷον χάσμα δὲν δημιουργοῦσιν οὔτε ἐξηγοῦσιν αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις, χάσμα τότε μόνον πληρούμενον, ὅταν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἡ ἱστορικὴ σφετερισαμένη τὸν πρῶτον καὶ ἀρχαιότατον ἐν Ἑλλάδι πολιτισμὸν Καρῶν ἢ οἱωνδήποτε ξένων λαῶν καὶ ἡγεμόνων παρέστησεν αὐτὸν ὡς ἴδιον αὐτοῦ. Καὶ τὰ τοιαῦτα μὲν παράβολα συμπεράσματα δὲν ἀπᾴδουσι πρὸς τὴν διάνοιαν τῶν παρενθύρσων ἐρευνητῶν καὶ ἱστοριογράφων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἀλλ' ὁπόσον ἀσφαλὴς καὶ ἡ μέθοδος αὐτῶν μαρτυρεῖ τόδε τὸ ὑπὸ τοῦ ἐμβριθοῦς Poelman περὶ τῶν τῶν τοιούτων ἐρευνῶν δηκτικώτατα λεγόμενον. «Ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ

Ἀθηνᾶς, τὸν ἀνατεθέντα τῇ θεᾷ ταύτῃ πέπλον, ἄρα ὑπῆρχον καὶ θεῶν ἀγάλματα· προσεπικυροῖ δὲ τὴν εἰκασίαν ταύτην καὶ ἡ φράσις, «ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται,» ἥτις σημαίνει μὲν μεταφορι-

---

Schliemann (λέγει ὁ P. σ. 17 ἀρχ.) λέγεται περὶ τῶν ἀνακτορικῶν κτιρίων τῆς Τίρυνθος. «Ἡ διαδοχὴ αὕτη τῶν πυλῶν μαρτυρεῖ τὸν τρόπον, καθ' ὃν διῃτᾶτο ἡγεμὼν ἀποκεχωρισμένος, ὥς τις Σουλτάνος, τοῦ λαοῦ αὐτοῦ προσιτὸς καθιστάμενος μόνον εἰς τὸν ὑπερβάλλοντα τὰς διαφόρους βαθμίδας τῶν φυλάκων καὶ τῶν αὐλικῶν ἀξιωματικῶν». Τοὐναντίον δὲ (λέγει ὁ αὐτὸς Poelman αὐτόθι) κατὰ τὴν τοῦ E. Meier γνώμην, τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀνακτόρων τῶν *Μυκηνῶν* κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι ἀκριβῶς δὲν εἶναι ἀποκεκλεισμένον εἰς τὸν ἔξω κόσμον ὡς «τὰ ἀνατολικὰ ἡγεμονικὰ ἀνάκτορα, ὡς σουλτανικόν τι ἀνάκτορον τῶν νεωτέρων χρόνων»· ἀλλ' εἶναι ἀνοικτὸν εἰς τὸν ἔξω κόσμον, προωρισμένον εἰς *συμβίωσιν* τοῦ ἡγεμόνος μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, παραχθὲν ἐκ μάνδρας γεωργικῆς».

Ἐν τοιαύτῃ συγχύσει θεωριῶν ἡ μόνη ὑγιὴς γνώμη καθ' ἡμᾶς εἶναι ἐκείνη, καθ' ἥν, ὡς λέγει ὁ E. Meier (σ. 132 § 82) ὁ κυρίως Μυκηναῖος πολιτισμὸς προῆλθεν ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ δι' ἐπιδράσεως ἀνατολικῆς οὐ μόνον ἐξ Αἰγύπτου καὶ Φοινίκης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Χετιτῶν τῆς βορείου Συρίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας γενομένης. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲ ἰδιαιτέραν ὅλως σπουδαιότητα ἔχει ἡ ὑπὸ τοῦ Max Muller νεωστὶ ἐξενεχθεῖσα καὶ ὑποστηριχθεῖσα γνώμη («ἐν τῇ νεωτάτῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Asien und Europa nach altägyptischen Denkmälern») καθ ἣν οἱ *Κάφσοι* τῶν Αἰγυπτιακῶν μνημείων οἱ ἔχοντες, ὡς ἐκ τῶν μημνείων τούτων δηλοῦται, τέχνην παρεμφερῆ πρὸς τὴν Μυκηναίαν, κεκτημένοι δὲ σπουδαίαν ναυτικὴν δύναμιν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν, ὡς ὑπετίθετο ἐν ἀρχῇ, οἰκοῦντες ἐν Φοινίκῃ, ἀλλ' ἐν τῇ νοτίῳ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἤτοι ἐν Κιλικίᾳ περίπου, γείτονες ὄντες τοῖς περιφήμοις Χετίταις τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς βορείου Εὐρώπης. Ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη οὐδαμῶς δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὑπὸ ἔννοιαν κατακτήσεως τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος, οὐδαμῶς δὲ τῆς μεσογείου Ἑλλάδος, οὐδ' αἱ Φοινικαὶ λεγόμεναι κτήσεις πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὑπερβᾶσαι τὰ ὅρια ἐμπορικῶν σταθμῶν καὶ καταστημάτων (ἰδ. καὶ σημ. 20). Ἡ μόνη ἴσως ὑπὸ ὑψηλοτέραν ἔννοιαν ἐπίδρασις τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου βίου, καὶ αὕτη ὅλως ἔμμεσος, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἴσως ἡ διὰ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης ἐπελθοῦσα ὑλικὴ προαγωγὴ καὶ εὐημερία τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐμμέσως προαχθεῖσα ἀνάπτυξις τοῦ πολεμικοῦ βίου καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. συντελέσασα ἔν τινι μέτρῳ ἐμμέσως καὶ ἐξωτερικῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλ' ἐν τίνι σχέσει καὶ βαθμῷ συγκρίσεως

κῶς ὅτι «ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν,» ἔλαβε δὲ πιθανώτατα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἀπὸ προσευχῆς ἀπευθυνομένης πρὸς θεῶν ἀγάλματα. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει τινὰ τῶν καλλιτεχνημάτων ἐκείνων ἔργα τοῦ Ἡφαίστου, ὅ ἐστι, μυθώδη, τινὰ δὲ θετικώτερον, φοινικικά· (71) καὶ ἐν γένει, καθ' ὅσον ὑπῆρξαν τωόντι, φαίνεται βέβαιον ὅτι δὲν ἦσαν προϊόντα ἐπιχω-

---

διατελεῖ ἡ τοιαύτη διὰ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ παραχθεῖσα πολιτικὴ ἀνάπτυξις πρὸς τὸν Ὁμηρικὸν πολιτικὸν κόσμον τὸν στρατεύσαντα ἐπὶ τὴν Τροίαν, καὶ κατὰ πόσον αἱ περὶ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ εἰκασίαι συνᾴδουσιν ἢ ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰς περὶ τῶν μεγάλων ἱστορικῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων τῆς προϊστορικῆς περιόδου παραδόσεις ; Ἐν τοῖς γεγονόσι τούτοις, ὧν τὸν ἐσωτερικὸν ἐχαρακτῆρα ἐζήτησαν οἱ νέοι ἐρευνηταὶ νὰ διαφωτίσωσι καὶ διὰ τῶν περὶ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ μελετῶν καὶ τῶν ἐντεῦθεν εἰκασιῶν, τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσιν ὁ λεγόμενος Τρωϊκὸς πόλεμος καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Δωριέων κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου καὶ ἡ διὰ τούτων ἐν πάσῃ τῇ Ἑλλάδι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπελθοῦσα μεταβολὴ τοῦ μέχρι τότε πολιτικοῦ φυλετικοῦ καὶ ἱστορικοῦ καθεστῶτος.*

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ζήτημα, δὲν κατέπεσε μὲν ἡ πρότερον παρά τισι κριτικοῖς ἱστορικοῖς ἐπικρατοῦσα γνώμη, καθ' ἣν ἡ περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου παράδοσις ἀρχὴν καὶ ἀφορμὴν ἔχει τὴν ἵδρυσιν τῶν ἀρχαιοτάτων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τῶν καλουμένων Αἰολικῶν, καταφανὲς ὅμως ἐγένετο ὅτι καὶ ἡ ἵδρυσις τῶν ἀποικιῶν τούτων ἀνῆκεν εἰς τὴν περίοδον τὴν Μυκηναίαν. Ἀκριβῶς δὲ αἱ ἐν Χισσαρλὶκ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι κατὰ τὴν Μυκηναϊκὴν περίοδον ὑφίστατο ἐνταῦθα ἀξιόλογον πόλισμα καὶ καθέδρα βασιλική, ἡ ἕκτη κατὰ τὴν χρονικὴν τάξιν, *Ἴλιος*· καὶ τὰ ἐν Ἑλλάδι δὲ μνημεῖα τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ κατέστησαν ἀσφαλῆ τὴν εἰκασίαν ὅτι στρατεία ἔκδημος τοιαύτη, οἵα ἡ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, γινομένη ἐκ μέρους τῶν ἡγεμόνων τῆς Πελοποννήσου ἢ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν τῆς περὶ τὰς Μυκήνας χώρας κατὰ τὴν Μυκηναίαν περίοδον, ἦτο ἐπιχείρησις οὐχὶ δυσχερὴς ὡς πρὸς τὴν ὑλικὴν δύναμιν τῆς τότε Ἑλλάδος. Περὶ τῆς Μυκηναίας περιόδου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς λεγομένης *καθόδου* τῶν Ἡρακλειδῶν γενήσεται λόγος κατωτέρῳ ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

71). Ἀλλὰ καὶ τὰ Φοινικικὰ ὀνομάζει ἐνίοτε «ἔργα Ἡφαίστου» ὡς τὸν ἐν σημ. 69 μνημονευθέντα κρατῆρα τοῦ βασιλέως τῶν Σιδονίων Φαιδίμου (Ὀδ. Δ. 618).

---

* Σπουδαιοτάτην συμβολὴν εἰς τὰς περὶ Μυκηναίου πολιτισμοῦ μελέτας ἀποτελεῖ ἡ ἀξιολογωτάτη περὶ Μυκηνῶν πραγματεία τοῦ ἡμετέρου ἐμβριθοῦς ἀρχαιολόγου Χρήστου Τσούντα.

ρίου ἑλληνικῆς τέχνης. Τοὐλάχιστον τὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους περισωθέντα ἀρχαιότατα δοκίμια τῆς περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἑλληνικῆς τέχνης, ἤτοι τὰ τῆς λατρείας ἀντικείμενα, πολὺ ἀπεῖχον τῆς ὁμηρικῆς ἐκείνης φιλοκαλίας, καὶ ἰδίως οὐδ' ὁπωσοῦν προσήγγιζον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, ἀλλὰ ἦσαν ἁπλῶς σύμβολα, δηλαδὴ λίθοι, σανίδες, δόκανα, πυραμίδες, κίονες. Ἔτι ἐπὶ Παυσανίου, ὅστις περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἐσώζοντο τοιαῦτα σύμβολα τῆς λατρείας. Τὰ δὲ ἀρχαιότατα εἴδωλα ἦσαν ἐκ ξύλου, ὧν πολλὰ εἶδεν ὁμοίως ὁ Παυσανίας· καὶ εἴς τινα μὲν ἐξ αὐτῶν προσηρτῶντο κεφαλαὶ καὶ χεῖρες λίθιναι, ἅπαντα δὲ ἦσαν περιβεβλημένα ἱμάτια καὶ ἄλλα συμβολικὰ κοσμήματα, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάσθησαν ἀγάλματα. Ἄλλη ἀρχαιοτάτη ὕλη πρὸς κατασκευὴν γλυπτικῶν ἔργων, ὑπῆρξεν ἡ ὀπτὴ γῆ· βραδύτερον μόνον μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὰ μέταλλα, καὶ ἔτι βραδύτερον τὸν λευκὸν λίθον, τὸ μάρμαρον.

Ἐπιφέρομεν, ἐν τέλει, τινὰ περὶ τῆς πολυτιμοτάτης τῶν τεχνῶν, περὶ τῆς γραφῆς. Τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων γραμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἡ σειρὰ αὐτῶν καὶ τὸ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων μνημείων σχῆμα, ἐπικυροῦσι τὴν ἀλήθειαν τῆς παραδόσεως, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν παρέλαβον ἐκ Φοινίκης τὸν ἀλφάβητον τοῦτον. Ἀμφιβάλλεται ὅμως ἂν ἡ γραφὴ ἦτο ἐν χρήσει ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη οὐδαμοῦ ἀναφέρουσιν αὐτὴν σαφῶς. Εἰς ἓν μόνον χωρίον τῆς Ἰλιάδος λέγεται ὅτι ὁ Βελλεροφόντης ἔφερε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Λυκίας πίνακα πτυκτόν, ὅ ἐστι διπλωμένον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον γραφῆ «σήματα λυγρά,» δηλαδή, ὡς ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ λόγου συνάγεται, σημεῖα δηλοῦντα παραγγελίαν μυστικὴν νὰ φονευθῇ ὁ κομιστής. Ἀλλ' ἀμφισβητεῖται ἂν τὰ σήματα ταῦτα ἦσαν χαρακτῆρες ἀλφαβητικοί, ἢ συμβολικὰ ζωγραφήματα. Ὁ δὲ Γεώργιος Γρότε φρονεῖ, ὅτι ἄν τὸ χωρίον τοῦτο τῆς Ἰλιάδος ἀποδεικνύῃ τι, ἀποδεικνύει μᾶλλον ὅτι ἡ ἀλφαβητικὴ γραφὴ δὲν ὑπῆρχεν, ἢ ὅτι ὑπῆρχε καθ' ἣν ἐποχὴν ἐποιήθη ἡ Ἰλιάς. Ὁπωσδήποτε, ἐπειδὴ αἱ ἀρχαιότεραι τῶν ἄχρι τοῦδε ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν δὲν εἶναι προγενέστεραι τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ δὲ γράμματα τῶν παλαιοτέρων τούτων μνημείων εἶναι ἀτελῶς καὶ ἀνεπι-

τηδείως κεχαραγμένα, ἕπεται ἀναγκαίως ὅτι δὲν ἐγίνετο πολλὴ τῆς γραφῆς χρῆσις κατὰ τὰς ἔτι ἀρχαιοτέρας ἑκατονταετηρίδας, καὶ ἂν ὑποτεθῇ αὕτη τότε γνωστή. Τὸ δὲ ζήτημα τοῦτο περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τῆς γραφῆς συνεδέθη μεθ' ἑτέρας τινὸς οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημονεύτου συζητήσεως. Τῳόντι εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁ σοφὸς Γερμανὸς Φρειδερῖκος Αὔγουστος Οὔόλφιος ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, τὰς ὁποίας οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὅμηρον, δὲν ἦσαν ἔργα ἑνὸς ἀνδρός, ἀλλ' ἀπηρτίσθησαν διὰ τῆς συναρμογῆς διαφόρων ἰδιαιτέρων ποιημάτων, συνταχθέντων ὑπὸ διαφόρων ποιητῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, καὶ βραδύτερον πολὺ συναρμολογηθέντων εἰς ἓν ὑπὸ τοῦ τυράννου τῶν Ἀθηνῶν Πεισιστράτου. Ἐστήριξε δὲ ὁ Οὔόλφιος τὴν γνώμην ταύτην καὶ εἰς τὰς ἀνωμαλίας καὶ ἀντιφάσεις, ὅσας ἠξίωσεν ὅτι περιέχουσιν ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, πρὸ πάντων ὅμως εἰς τοῦτο, ὅτι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἡ τέχνη τοῦ γράφειν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας, (ἤ, ὅπερ σχεδὸν τὸ αὐτό, καὶ ἂν ἦτο γνωστή, ἡ χρῆσις αὐτῆς ἦτο δύσκολος, ἀτελὴς καὶ σπανία) ἀδύνατον ἀπέβαινε νὰ διατηρηθῶσι ποιήματα τοσοῦτον μακρά, οἷα ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια. Τὴν δοξασίαν ταύτην, κατὰ τὸ σύνηθες, ἄλλοι μὲν ἀπεδέχθησαν, ἄλλοι δὲ ἀπέρριψαν, καὶ ἄλλοι πολυειδῶς ἐτροπολόγησαν· ἡ δὲ ἐπικρατεστέρα τὴν σήμερον γνώμη εἶναι ὅτι ἡ μὲν Ὀδύσσεια ἔχει ἑνότητά τινα, ἡ δὲ Ἰλιὰς φαίνεται μᾶλλον ἀπηρτισμένη ἐκ μονομερῶν καὶ ἐντέχνως πρὸς ἄλληλα ἡρμοσμένων ᾀσμάτων, ποιηθέντων ὑπὸ διαφόρων κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, ἀοιδῶν. Ἐν τούτοις τὸ περὶ τῆς χρήσεως ἢ μὴ χρήσεως τῆς γραφῆς ζήτημα, ἀτόπως συνεδέθη μετὰ τοῦ περὶ τῆς ἑνότητος ἢ μὴ ἑνότητος τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ζητήματος· διότι τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν ἀνεγινώσκοντο τότε, ἀλλ' ἀπὸ μνήμης ἀπηγγέλλοντο. Τοῦτο συνάγεται ἐξ ὅλων τῶν εἰδήσεων ὅσας ἔχομεν περὶ τῶν ῥαψῳδῶν, καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι πολλοὶ τῶν ἀοιδῶν τούτων, καὶ αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, λέγονται τυφλοί, ὥστε οὗτοι ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ μνήμης ἔψαλλον καὶ διὰ μόνης τῆς μνήμης ἠσκοῦντο περὶ τὴν διατήρησιν τῶν ἐπῶν. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἀναφέρονται εἰς Ἀθήνας ἄνδρες δυνάμενοι νὰ ἀποστηθίσωσιν ἀμφότερα τὰ ποιήματα ἐκεῖνα, καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη ὑπάρχουσι παραδείγματα προφορικῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον διατηρήσεως ἐκτενεστάτων ποιημάτων. Ὅθεν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἠδύναντο

ὁμοίως νὰ διατηρηθῶσιν ἄνευ γραφῆς, ἐκτὸς μόνον ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἔπασχον, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τροπολογίας τινὰς περὶ τὰ καθ' ἕκαστα, οἷαι ὡς γνωστὸν ἀναφέρονται πολλαί.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τοὺς μυθικοὺς τούτους χρόνους. Οἱ θρησκευτικοὶ αὐτοῦ μῦθοι ἀπεῖχον βεβαίως πολὺ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ ὑπερτάτου ὄντος· ἀλλ' ὅμως οἱ μῦθοι οὗτοι ἦσαν πολλάκις χαριέστατοι. Τὰ πολιτεύματα αὐτοῦ ἦσαν αὐθαίρετα καὶ ἀκανόνιστα· ἀλλὰ περιεῖχον τὰς ἀρχὰς ὅλων τῶν μετέπειτα τοσοῦτον θαυμασίως ἀναπτυχθέντων ἐλευθέρων θεσμῶν. Αἱ κοινωνικαὶ αὐτοῦ σχέσεις καὶ ἕξεις ἦσαν ἔτι τραχεῖαι καὶ ἐνίοτε ἄγριαι· ἀλλὰ περιελάμβανον τὰς ἀφορμὰς ὅλων τῶν ἀρετῶν, αἵτινες, παιδευθεῖσαι βραδύτερον καὶ καθαρισθεῖσαι ἀπὸ παντὸς ἀγενοῦς μίγματος, ἔμελλον ν' ἀναδείξωσιν ἄνδρας, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη θέλει τιμᾶται ἐνόσῳ τιμᾶται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὸ καλόν, τὸ τίμιον καὶ τὸ εὐγενές. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη ἐνηπίαζον ἔτι· ἀλλ' εἰς τὴν ποίησιν παρήχθησαν δύο ἀριστουργήματα, τὰ δίδυμα ἔργα τὰ φέροντα τὸ ἀθάνατον τοῦ Ὁμήρου ὄνομα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἱκανὰ αὐτὰ καὶ μόνα νὰ δοξάσωσι πᾶν ἔθνος. Τὸ ἑλληνικὸν λοιπὸν ἔθνος ὄχι μόνον περιεῖχεν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης γνωστῆς αὐτοῦ ἡλικίας τὰ σπέρματα ἁπάσης τῆς μετέπειτα ἀκμῆς, ἀλλά, φαινόμενον ἑνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ἀριστεῦον ἀνεδείχθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας· οὐδένα ἔχον κατὰ τοῦτο ἐνάμιλλον ἄλλον ἢ τὸν δαιμόνιον ἄνδρα, τὸν ὁποῖον αὐτὸ πάλιν ἔμελλέ ποτε νὰ διαπλάσῃ, Ἀλέξανδρον, τὸν υἱὸν τοῦ Φιλίππου, ὅστις κατὰ τοῦτο μάλιστα ὑπερτερεῖ πάντας τοὺς λοιποὺς τῆς ἱστορίας πρωταγωνιστάς, ὅτι ἐκ παίδων ἤρχισε μεγαλουργῶν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΩΤΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Γεωγραφία καὶ ἱστορία τῶν δευτερευουσῶν τῆς Ἑλλάδος πολιτειῶν.

Εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον ἐξεθέσαμεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σύγκειται, ἢ ἐκ μύθων, ἢ ἐκ γεγονότων τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἴσως ὑπόστασίν τινα ἀληθείας, συνυφάνθησαν ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον μετὰ τοῦ μύθου, ὥστε ἡ διάκρισις τῆς ἱστορίας ἀπὸ αὐτοῦ ἀποβαίνει ἀδύνατος. Οἱ δὲ ὁπωσοῦν καθαροὶ ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται, κατὰ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων σοφῶν ἀνδρῶν, ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, καὶ ἀκριβέστερον ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ἤτοι τοῦ 776 ἔτους πρὸ Χριστοῦ.

Ἡ ἀλήθεια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δὲν δύναται ἐν γένει νὰ βεβαιωθῇ εἰμὴ ὑπὸ συγχρόνων συγγραφέων καὶ ὑπὸ συγχρόνων μνημείων, μόνον δὲ ἀπὸ τῆς προαναφερθείσης ἐποχῆς ἔχομεν σύγχρονα μνημεῖα καὶ συγχρόνους συγγραφεῖς. Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν κατὰ πρῶτον νὰ γράφωσιν εἰς πεζὸν λόγον ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι· ποιηταὶ ὅμως καὶ μετὰ τὸν Ὅμηρον καὶ μετὰ τὸν Ἡσίοδον, ἐξηκολούθησαν ἀκμάζοντες πολλοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατά τε τὴν ἑβδόμην καὶ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα. Ἐκ τῶν ποιητῶν τούτων ἄλλοι μὲν ἔγραψαν εἰς τὸ εἶδος τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, δηλαδὴ εἰς ἐπικὰ ποιήματα, ἄλλοι δὲ εἰς νέον τι ποιήσεως εἶδος τὴν λυρικήν, καὶ ἰαμβικήν, καὶ γνωμικὴν ποίησιν. Οἱ ἐπικοὶ διαφέρουσι τῶν τοῦ νεωτέρου τούτου εἴδους ποιητῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις κατὰ τοῦτο, ὅτι ὕμνη-

σαν γεγονότα ἀρχαῖα, τῶν ὁποίων δὲν ἦσαν μάρτυρες, ἐνῷ οἱ λυρικοί, καὶ ἰαμβικοί, καὶ γνωμικοὶ ποιηταὶ ὕμνησαν γεγονότα, τῶν ὁποίων ἦσαν ὄχι μόνον μάρτυρες, ἀλλὰ καὶ αὐτουργοί, οἷον ὁ Τυρταῖος, ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Ἀλκαῖος, ὁ Σόλων καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, διὸ οὗτοι εἶναι πολὺ ἀξιοπιστότεροι τῶν πρώτων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὔτε τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν τούτων, οὔτε τὰ τῶν πεζογράφων, ἤ, ὡς συνηθέστερον λέγονται, λογογράφων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, τοῦ Κάδμου, τοῦ Ἑκαταίου, τοῦ Ἑλλανίκου, περιεσώθησαν μέχρι σήμερον ἀκέραια· ἀποσπάσματα ὅμως ἀμφοτέρων διετηρήθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, τὰ δὲ ἀποσπάσματα ταῦτα ὑπολαμβάνονται εὐλόγως ὡς ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀναμφισβήτητοι.

Πρὸς τούτοις, ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἤρχισαν νὰ κατασκευάζωνται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἰκοδομήματα. οἷα ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ὁ ἐν Σάμῳ τῆς Ἥρας, ὁ ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ πλεῖστα ἄλλα, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσι περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν περιστάσεων τῶν πόλεων εἰς τὰς ὁποίας ἠγέρθησαν, ἔτι δὲ περὶ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες ἐπεστάτησαν αὐτῶν, πολὺ ἀκριβέστερον καὶ εὐκρινέστερον ἢ τὰ ὀλίγα κυκλώπεια τείχη καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα, τὰ ἀποδιδόμενα εἰς ἀορίστους τινὰς παναρχαίους χρόνους. Τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, σώζονται καὶ δημόσια σύγχρονα ἔγγραφα, τῶν ὁποίων ἀρχαιότατον εἶναι ὁ κατάλογος τῶν ὀλυμπιονικῶν, δηλαδὴ ὁ ἐπίσημος κατάλογος ὅστις διετηρεῖτο εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ Ὀλυμπίαν, τῶν κατὰ τὸν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα νικητῶν, καὶ ὅστις πρῶτον ὄνομα ἔφερε τὸ τοῦ Ἠλείου Κοροίβου, τοῦ νικήσαντος τῷ 776 πρὸ Χριστοῦ. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλοι κατάλογοι βασιλέων, ἱερέων, ἱερειῶν, ἀνατρέχοντες εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους· ἀλλ' οὗτοι, καθὸ ἀρχόμενοι ἀπὸ θεῶν καὶ περιλαμβάνοντες πολλὰ ὀνόματα ἡρώων καὶ ἡμιθέων, οἴκοθεν ὑποδεικνύουσιν ὅτι δὲν συνετάχθησαν συγχρόνως μὲ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀναφέρουσιν, ὁμοιάζουσι δὲ μᾶλλον τὰς μυθικὰς γενεαλογίας περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον· ἐνῷ ὁ κατάλογος τῶν ὀλυμπιονικῶν ἄρχεται εὐθὺς ἀπὸ προσώπου, τὸ ὁποῖον δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὡς πραγματικὸν καὶ ἱστορικόν. Βεβαίως καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνων καταλόγων τὰ ὀνόματα, ὅσα ἀναφέρονται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἱστορικά. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἦτο

αὐτὸ τοῦτο, νὰ προσδιορισθῇ πόθεν ἄρχονται οἱ ἱστορικοὶ χρόνοι, ὁ δὲ κατάλογος τῶν ὀλυμπιονικῶν ἔχει τὸ προτέρημα, ὅτι, καθὸ συγκείμενος ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ προσώπων, τὰ ὁποῖα οὐδὲν δικαιοῖ ἡμᾶς νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς πραγματικῶς ὑπάρξαντα, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία ἀσφαλὴς τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἔρχονται ἔπειτα μεταγενέστεροι μέν τινες ἄλλοι κατάλογοι, ἀνατρέχοντες ὅμως καὶ αὐτοὶ εἰς χρόνους ἀρχαίους, προσεγγίζοντας εἰς τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, οἷον ὁ κατάλογος τῶν ἐν Ἀθήναις ἐνιαυσίων ἀρχόντων, προοιμιάζων ἀπὸ τοῦ 683 πρὸ Χριστοῦ· ὁ κατάλογος τῶν καρνεονικῶν, ἤτοι τῶν νικητῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας οἱ ὁποῖοι ἐτελοῦντο εἰς τὴν ἐν Σπάρτῃ πανήγυριν τῶν Καρνείων, κατάλογος ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ 676 ἔτους, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι, οἵτινες ὄχι μόνον ἐπικυροῦσι τὰ γεγονότα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, ἀλλὰ καὶ μαρτυροῦσιν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισαν ἐν γένει νὰ συντάσσωνται πολλὰ δημόσια ἔγγραφα.

Εἰς ταῦτα προσθετέον, ὅτι οἱ πρῶτοι σωζόμενοι ἱστορικοί, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, δὲν ἤκμασαν μὲν εἰμὴ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ταύτης κυρίως ἱστόρησαν τὰ γεγονότα· ἀνατρέχοντες ὅμως πολλάκις εἰς τὰ προηγούμενα, ἠδυνήθησαν νὰ συμβουλευθῶσι περὶ τούτων, ὄχι μόνον τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ μνημεῖα τῆς ἕκτης καὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἀλλά, ὡς πρὸς τὴν ἕκτην, καὶ προφορικὰς πολυτίμους παραδόσεις, ὥστε ὡς πρὸς τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην δύνανται καὶ καθ' ἑαυτοὺς νὰ θεωρηθῶσι μάρτυρες τῶν πραγμάτων ἀξιόπιστοι.

Διὰ πλείστους ἄρα λόγους, ὀρθὴ φαίνεται ἡ γνώμη, ὅτι οἱ ὁπωσοῦν καθαροὶ ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἀπὸ τῆς πρώτης ὀλυμπιάδος, ἤτοι τοῦ 776 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Τοῦτο λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἐφεξῆς δύναται νὰ συνταχθῇ ἑλληνικὴ ἱστορία πλήρης καὶ καθ' ὅλα ἀκριβής. Τὰ περὶ τῶν χρόνων τούτων ἱστορούμενα εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἔτι πολλάκις ἐλλιπῆ καὶ πολλάκις ἀναπόδεικτα, διότι τὰ σύγχρονα μνημεῖα δὲν εἶναι πλήρη, καὶ οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς δὲν περιεσώθησαν ἀκέραιοι, οἱ δὲ μεταγενέστεροι ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ περικοπάς τινας αὐτῶν, ἀλλὰ μνημονεύουσι καὶ πολλῶν γεγονότων περὶ ὧν οὐδεμίαν παραθέτουσι μαρτυρίαν. Ὁπωσδήποτε ὅμως, ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους ἔχομεν τοὐλάχιστον τινὰς συγχρόνους μαρτυρίας,

ἐνῷ ὡς πρὸς τοὺς προηγουμένους, τοὺς ἡρωϊκούς, ὁ μόνος σωζόμενος ποιητής, ὁ Ὅμηρος, πραγματεύεται περὶ γεγονότων τὰ ὁποῖα, καὶ ἐὰν ὑποτεθῶσιν ἔχοντα ὑπόστασιν ἀληθείας, ἦσαν πολὺ αὐτοῦ ἀρχαιότερα καὶ πραγματεύεται περὶ αὐτῶν εἰς τρόπον ὅλως διόλου μυθικὸν καὶ ἀνεπίδεκτον ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας.

Οὕτω δὲ τεθέντος, ὅτι οἱ πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, ἴδωμεν ὁποίαν τινὰ εὑρίσκομεν ἔκτοτε μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων, ἤτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τῶν φυλῶν ὅσαι κατῴκουν εἰς τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς χώρας· ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς χώρας, ἥτις, ἐκτεινομένη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου, ἦτο ἡ πλησιεστάτη ὅλων τῶν ἄλλων εἰς τὴν τῶν θεῶν κατοικίαν.

Εἴπομεν ὅτι τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τῆς ἄκρας Μαλέας χερσονήσου, κατείχετο ἔκπαλαι ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τὸ μεσημβρινὸν τοῦτο μέρος χωρίζεται ἀπὸ τοῦ βορειοτέρου διὰ ὁριζοντείου σειρᾶς ὀρέων, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης καὶ ἀπολήγουσα εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, φέρει πρὸς δυσμὰς μὲν τὸ ὄνομα Κεραύνια ἢ Ἀκροκεραύνια ὄρη, πρὸς ἀνατολὰς δὲ κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα Καμβούνια ὄρη καὶ ἔπειτα τὸ μέγα τοῦ Ὀλύμπου ὄνομα. Ἐκ σημείου τινὸς τῆς ὁριζοντείου ταύτης ὀρεινῆς σειρᾶς, κειμένου εἰς ἴσην περίπου μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν ἀπόστασιν, κατέρχεται σειρὰ ἑτέρα ἐπὶ τοσοῦτον κάθετος, ὥστε σχηματίζει πρὸς τὴν ὁριζόντειον ἐκείνην ὀρθὰς σχεδὸν γωνίας. Εἶναι δὲ ἡ σειρὰ αὕτη ὁ Πίνδος, ὅστις χωρίζει τὴν Ἤπειρον, πρὸς δυσμὰς κειμένην ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας, κειμένης πρὸς ἀνατολάς. Ὁ Πίνδος, προϊὼν μέχρι τινὸς μονοφυής, ἐκπέμπει ἔπειτα πρὸς ἀνατολὰς παραφυάδα, τὴν Ὄθρυν, ἥτις διήκει μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, παράλληλος τῷ Ὀλύμπῳ. Ἐκεῖ δὲ ὅπου ἀπολήγει εἰς τὸ πέλαγος, ἡ Ὄθρυς ἀπαντᾶται μεθ' ἑτέρας σειρᾶς, τὴν ὁποίαν, καλουμένην Ὄσσαν καὶ Πήλιον, ἐκπέμπει ὁ Ὄλυμπος ἐκ τῆς ἀνατολικωτέρας αὐτοῦ ἄκρας, πρὸς μεσημβρίαν, παρὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἐντεῦθεν σχηματίζεται τετράγωνος σχεδόν, μεταξὺ Ὀλύμπου, Πίνδου, Ὄθρυος, Ὄσσης καὶ Πηλίου, ἡ θεσσαλικὴ κοιλάς, τὸ εὐρύτερον καὶ εὐφορώτερον τῶν ἑλληνικῶν πεδίων. Ὁ Πίν-

δος, ἐκπέμψας, ὡς προείρηται, πρὸς ἀνατολὰς τὴν Ὄθρυν, ἐξακολουθεῖ προϊών, ἀλλὰ μετονομάζεται ἤδη Τυμφρηστός· καὶ ἀπὸ νοτιωτέρου τινὸς σημείου τοῦ οὕτω μετονομασθέντος τούτου ὄρους, ἐκφύεται σειρὰ ἑτέρα, ἡ ἀπότομος καὶ ἀγρία Οἴτη, ἥτις κατατείνει, ὡς καὶ ἡ Ὄθρυς, πρὸς τὸν ἀνατολικὸν αἰγιαλὸν καὶ ἰδίως τὸν Μαλιακὸν κόλπον· ὥστε μεταξὺ Ὄθρυος καὶ Οἴτης σχηματίζεται ἑτέρα τις, στενὴ αὕτη καὶ μακρὰ κοιλάς, ἥτις διαβρέχεται ὑπὸ τοῦ Σπερχειοῦ καὶ ἐλογίζετο τὸ πάλαι ὡς μέρος τῆς Θεσσαλίας, ἂν καὶ ἀποτελεῖ φυσικῶς χώραν ἰδίαν. Ἡ δὲ Οἴτη καταλείπει μεταξὺ τῆς ἀνατολικωτέρας αὐτῆς ἄκρας, δηλαδὴ τοῦ καλουμένου Καλλιδρόμου καὶ τῆς θαλάσσης, μικρόν τι κενὸν διάστημα, ὅπερ εἶναι τὸ πολυθρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἡ πύλη αὕτη ἦτο ἄλλοτε πολὺ στενοτέρα ἢ σήμερον· δι' ὃ καὶ ἀπετέλει τότε ἡ Οἴτη τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος προπύργιον, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὰ παράλληλα αὐτῇ καὶ ἰσοϋψῆ Καμβούνια ὄρη μετὰ τοῦ μεγάλου Ὀλύμπου, ἐλογίζοντο ὡς ἐξωτερικοὶ τῆς Ἑλλάδος προμαχῶνες. Τῷ ὄντι, ὁ μέγας ἐκεῖνος Ὄλυμπος, ὁ ἀπὸ βορρᾶ περιζωννύων τὸ εὐρὺ θετταλικὸν πεδίον, ὑψώνει μέχρις οὐρανοῦ τὴν χιονοσκεπῆ καὶ ἱερὰν αὐτοῦ κορυφήν, ἐφ' ἧς οἱ ἀθάνατοι θεοὶ ἔστησαν τὴν κατοικίαν αὐτῶν, ὡς ἂν ἠθέλησαν νὰ γίνωσι φύλακες τῆς μακαρίας χώρας, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀνεγνώριζον τὸ κράτος αὐτῶν. Καὶ ἡ μὲν κεφαλὴ τοῦ ὄρους τούτου, ἀείποτε ὑπὸ νεφῶν περιεστεμμένη, ἐφαίνετο ἀποκρύπτουσα ἀπὸ τὰ ὄμματα τῶν θνητῶν τὸ μυστηριῶδες τῶν θεῶν ἕδος· ἀλλὰ τὰ εὔφορα πεδία, τὰ πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐκτεινόμενα, εἰς ἃ ἡ φύσις ἐπεδαψίλευσε φιλοστόργως ἅπαντας αὐτῆς τοὺς θησαυροὺς ἐμαρτύρουν ἀποχρώντως, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο τῶν ἀθανάτων ἡ κατοικία, εἰς τόπον ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀπεικονίζοντα τὰς εὐεργεσίας ὅσας διαχέουσιν οὗτοι ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου διακρίνεται, εἰς ἀπόστασιν μεγάλην, ποταμὸς ἀργυροδίνης, ὅστις φαίνεται δυσκόλως διασπῶν τοὺς παρακειμένους εἰς τὰς ὄχθας αὐτοῦ βράχους. Εἶναι δὲ ὁ ποταμὸς οὗτος ὁ Πηνειός, ὅστις, διεκβάλλων εἰς τὴν θάλασσαν, ἀνὰ μέσον τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὄσσης, σχηματίζει τὸν αὐλῶνα τῶν Τεμπῶν, περίφημον διά τε τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ διότι ἐλογίζετο ὡς ἀποτελῶν τὴν μόνην δίοδον, δι' ἧς στρατὸς πολέμιος ἠδύνατο νὰ

ἐμβάλῃ εἰς Θεσσαλίαν, ἀπὸ βοῤῥᾶ. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπρέσβευον, καὶ ὄχι χωρὶς λόγον, ὅτι πάλαι ποτὲ ἡ Θεσσαλία, τεθωρακισμένη μὲν οὖσα ὑπὸ ἀδιαλείπτων ὀρέων καὶ βράχων, κατάκλυστος δὲ ὑπὸ τῶν ὑδάτων ὅσα ἔρρεον εἰς ταύτην, ὡς εἰς λεκάνην ἀχανῆ, ἀπετέλει λίμνην ἀπέραντον, μέχρις οὗ ὁ ἐννοσίγαιος, δηλαδὴ ὁ σείων τὴν γῆν Ποσειδῶν, διαῤῥήξας διὰ τῆς τριαίνης αὐτοῦ τοὺς πρὸς ἀνατολὰς βράχους, ἤνοιξεν ὀχετὸν εἰς τὰ ταμιευθέντα ὕδατα, τὰ ὁποῖα σχηματίσαντα λίμνας μικροτέρας, τὴνΒοιβηΐδα, τὴν Νεσσωνίδα, καὶ ἕλη τινά, ἐνθυμίζουσιν οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ κατάστασιν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἐξογκούμενον ὑπὸ μεγάλων ὑετῶν ἢ ἀναχαιτιζόμενον ὑπὸ ἀνατολικῶν ἀνέμων, πλημμυρεῖ ἐνίοτε μανιακῶς, ὡς ἂν ἠγωνίζετο νὰ κατακτήσῃ τὴν χώραν, τὴν ὁποίαν ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ. Ἡ δὲ κοιλὰς τῶν Τεμπῶν, δι' ἧς ὁ Πηνειὸς ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν, μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Ὄσσης, εἶναι ἴσως τὸ μαγευτικώτατον τῶν χωρίων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι μὲν στενὴ καὶ ὑπὸ βράχων περιεζωσμένη, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξαίρετον βλάστησιν, ἥτις καλύπτει καὶ αὐτὰ τὰ πετρωδέστερα αὐτῆς μέρη, ἀδιαλείπτως κοσμούμενα ὑπὸ κισσοῦ καὶ σμίλακος, ἀποβαίνει, κατὰ πᾶσαν ὥραν τοῦ ἔτους, χαριεστάτη καὶ ζωγραφικωτάτη. Φαιδρύνουσι δὲ αὐτὴν καὶ δένδρα πυκνόφυλλα, τῶν ὁποίων οἱ κλάδοι, συμπλεκόμενοι, σχηματίζουσι θόλους ἀμφιλαφεῖς ὑπεράνω τοῦ ποταμοῦ, καὶ πολλάκις καταβαίνουσι μέχρι τῶν διαυγῶν αὐτοῦ ναμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκρέουσιν ἀπειράριθμα ρυάκια, κομίζοντα πανταχόθεν τὸν ἴδιον αὐτῶν φόρον.

Τοιαύτη εἶναι ἡ Θεσσαλία. Ἡ χώρα αὕτη ἦτο παράδεισος οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ ἡ μητρόπολις τῶν κυριωτέρων αὐτῆς μυθευμάτων· διότι ὁ μὲν Ὄλυμπος ἦτο ἡ τῶν θεῶν κατοικία, ἐκ δὲ τῶν ἀποκρήμνων τοῦ Πηλίου δασῶν ἐκόπη τὸ ξύλον ἐξ οὗ ἐναυπηγήθη ἡ Ἀργώ, ἡ πρώτη ναῦς ἡ ἐκπλεύσασα πρὸς τὰ ἄγνωστα τοῦ Εὐξείνου πόντου παράλια· καὶ ἐκεῖ που αἱ Μοῦσαι συνελθοῦσαι εἰς τοὺς γάμους τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, προανήγγειλαν τὴν γέννησιν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὴν τῆς Τροίας καταστροφήν. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀρχαιοτέρων ἱστορικῶν χρόνων, εὑρίσκομεν τὸ μὲν μέσον καὶ εὐφορώτερον θεσσαλικὸν πεδίον, ἤτοι τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω καὶ μέσου Πηνειοῦ, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν· τοὺς δὲ Περραι-

βοὺς οἰκοῦντας εἰς τὸ βόρειον τῆς χώρας μέρος, μεταξὺ τοῦ κάτω Πηνειοῦ καὶ τοῦ Ὀλύμπου· τοὺς δὲ Μάγνητας, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν, μεταξὺ Ὄσσης καὶ Πηλίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀφ' ἑτέρου· τοὺς δὲ Ἀχαιούς, εἰς τὴν λεγομένην Φθιώτιδα, ἥτις ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Πίνδου μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, παρὰ τὴν Ὄθρυν, περιλαμβάνουσα καὶ τοὺς πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς νότον πλαγίους αὐτῆς κλάδους. Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων φύλων, μόνον τὰ τρία μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ Θεσσαλοί, οἵτινες ἐπῆλθον, ὡς λέγεται (σελ. 64) μετὰ τὰ Τρωϊκά, ἐξ Ἠπείρου, καὶ ἠνάγκασαν μὲν τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Δωριεῖς ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, κατέστησαν δὲ ὑποτελεῖς φόρου τοὺς Περραιβούς, τοὺς Μάγνητας καὶ τοὺς Ἀχαιούς. Ἡ κυριαρχία τῶν Θεσσαλῶν ἐξετείνετο καὶ εἰς τὴν μεταξὺ Ὄθρυος καὶ Οἴτης κοιλάδα, ἐπί τε τοὺς Μαλιεῖς, οἵτινες δὲν ἀναφέρονται μὲν ἐν τῇ Ἰλιάδι, κατῴκουν δὲ ἤδη, μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀχαΐας τῆς Φθιώτιδος, εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ Σπερχειοῦ· καὶ ἐπὶ τοὺς Δόλοπας, τοὺς γνωστοὺς μὲν τῷ ποιητῇ, κατέχοντας δὲ τὰς ἀποκρήμνους περὶ Τυμφρηστὸν χώρας. Μόνοι οἱ Οἰταῖοι δὲν ἀναφέρονται ὡς ὑποταχθέντες εἰς τοὺς Θεσσαλούς. Κατῴκουν δὲ οἱ Οἰταῖοι εἰς τὰς περὶ τὴν Οἴτην χώρας, περιλαμβάνοντες πιθανῶς διαφόρους φυλάς, ὧν ἡ κυριωτάτη ἦτο ἡ τῶν Αἰνιάνων, ἤ, ὡς λέγει αὐτὴν ὁ Ὅμηρος, Ἐνιήνων, ἀρχαιότατον ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον, μετὰ διαφόρους ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ πλάνας ἀναφαίνεται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐγκατεστημένον περὶ Ὑπάταν, τὴν ἐπισημοτάτην αὐτοῦ πόλιν, ἐν τῇ ἄνω κοιλάδι τοῦ Σπερχειοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως οἱ Θεσσαλοὶ ἐκυριάρχουν καὶ πέραν τοῦ Πίνδου, καὶ πέραν τοῦ Ὀλύμπου, ἠπειρωτικῶν τινων καὶ μακεδονικῶν φυλῶν.

Οἱ Θεσσαλοί, κυρίαρχοι ὅλων τούτων τῶν φυλῶν, κατεῖχον, ὡς προείπομεν, τὴν μέσην Θεσσαλίαν· καὶ εἶχον μὲν μικράν τινα παραλίαν, ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, μεταξὺ Μαγνήτων καὶ Ἀχαιῶν, ὅπου ἔκειντο αἱ πόλεις Ἀμφάναιον καὶ Παγασαί· ἀλλ' αἱ κυριώτεραι αὐτῶν κτήσεις ἦσαν εἰς τὸ μεσόγειον τῆς χώρας, ὅπου ἤκμαζον αἱ πλούσιαι καὶ πολυάνθρωποι πόλεις Φεραί, Φάρσαλος, Σκότουσα, Λάρισσα, Κραννών, Ἄτραξ, Φαρκηδών, Γόννοι, Τρίκκη, Μη-

τρόπολις, Πέλλιννα, καὶ ἄλλαι. Αἱ ὁμηρικαὶ βασιλεῖαι δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐνταῦθα, καθὼς οὐδὲ εἰς τὰ πλεῖστα ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη· ἀλλὰ τῶν Θεσσαλῶν ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία ἐνθυμίζουσιν ἔτι εἰς πολλὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχήν. Οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Θεσσαλίας διῃροῦντο εἰς δύο τάξεις· τοὺς ἀπογόνους τῶν κατακτητῶν, οἵτινες κατῴκουν εἰς τὰς πόλεις καὶ ἦσαν κύριοι τῶν πλειοτέρων κτημάτων· καὶ τοὺς δούλους, οἵτινες καλούμενοι πενέσται, ἢ μενέσται, ἢ Θετταλοικέται, ὑπηρέτουν τοὺς πρώτους, ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα αὐτῶν καὶ ἐποίμαινον τὰ ποίμνια. Οἱ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν δὲν ἦσαν ὅλοι ἐξ ἴσου πλούσιοι καὶ ἰσχυροί. Οἱ κύριοι τῶν μεγαλητέρων κτημάτων ἐδυνάστευον ὀλιγαρχικῶς τῶν πόλεων, καὶ διῆγον βίον ὄντως ἡγεμονικόν, διαπρέποντες διὰ τὴν ὀξύτητα τῶν τρόπων, τὸ φιλοπόλεμον πνεῦμα, τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς φιλοξενίας, ἀλλὰ συγχρόνως διὰ τὴν περὶ τὰς ὑποχρεώσεις ἀπιστίαν καὶ διὰ τὴν περὶ τὰς πολιτικὰς συζητήσεις καὶ συνομολογίας ἀνεπιτηδειότητα· τούτου ἕνεκα αἱ ὀλιγαρχίαι αὗται ἦσαν σφόδρα ταραχώδεις καὶ οὐδέποτε ἐρρυθμίσθησαν διὰ νόμων καὶ θεσμῶν ὡρισμένων. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οὔτε οἱ ὀλιγώτερον πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν, οἱ ὀλιγαρχούμενοι ἐλεύθεροι λαοὶ τῆς Θεσσαλίας, φαίνονται ἐπιζητήσαντές ποτε τὴν ἔννομον τῶν δικαίων αὐτῶν ἐξασφάλισιν· ὥστε συνήθως αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις ἐκλυδωνίζοντο ὑπὸ ἀναρχίας, ἥτις περιεστέλλετο μὲν ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ ἐπικρατήσαντός τινος δυνάστου, ἀλλὰ δὲν κατηυνάζετο ὁριστικῶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς εὐνομίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσηγορίας, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἰδεῖ ἀναπτυσσόμενον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς πολιτείας. Κατὰ τὸ ἐλάττωμα τοῦτο οἱ Θεσσαλοὶ φαίνονται μᾶλλον προσεγγίζοντες πρὸς τὰς βορειοτέρας μακεδονικὰς φυλάς. Διέφερον δὲ τῶν εὐνομωτέρων ἑλληνικῶν καὶ διότι οὐδέποτε διέπρεψαν ὡς ὁπλῖται, δηλαδὴ ὡς τακτικοὶ πεζοὶ στρατιῶται. Ἡ περὶ τὴν πεζικὴν ταύτην στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἄσκησις ἦτο ἁπανταχοῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος στενῶς συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὧν ἐστεροῦντο αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ὄχι μόνον οἱ κυρίως Θεσσαλοί, ἀλλ' ἐν γένει οἱ ἐκτὸς τῶν Θερμοπυλῶν Ἕλληνες δὲν ὑπηρέτουν συνήθως ὡς ὁπλῖται· ἐξ ὅλων τῶν φυλῶν ὅσαι ἦσαν ὑποτεταγμέναι εἰς τοὺς Θεσσαλούς, μόνοι οἱ Μαλιεῖς, οἱ περὶ τὰς Θερμοπύλας οἰκοῦντες,

δηλαδὴ οἱ πλησιέστεροι πρὸς τοὺς μεσημβρινωτέρους Ἕλληνας, ἀναφέρονται ὡς τακτικῶς ὁπλιτεύοντες· οἱ δὲ Περραιβοί, καὶ Μάγνητες, καὶ Ἀχαιοί, καὶ Δόλοπες, ἐμάχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄχι παρατεταγμένοι καὶ φέροντες τὴν βαρεῖαν τοῦ ὁπλίτου πανοπλίαν, ἀλλὰ ὡς ἄτακτοι καὶ ψιλοί, ἤτοι ὡπλισμένοι δι' ἀκοντίων. Τούτου ἕνεκα, καὶ ὅταν ἀναφέρηται ὁλόκληρος ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τῆς Θεσσαλίας, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁπλιτῶν αὐτῆς εἶναι ἀναλόγως μικρός, μέγα δὲ τὸ ποσὸν τοῦ ἱππικοῦ. Διότι οἱ ἰδίως Θεσσαλοί, οἱ κυρίαρχοι τῆς χώρας, ὀνομαστότατοι μάλιστα ὑπῆρξαν ὡς ἱππεῖς. Οἱ πλουσιώτεροι τῶν εὐπατριδῶν αὐτῶν, τρέφοντες εἰς τὰ μεγάλα αὐτῶν κτήματα τοὺς καλλίστους ἵππους τῆς Ἑλλάδος, συνεκρότουν ἀπὸ τῶν ἀπορωτέρων ἐλευθέρων καὶ ἀπὸ τῶν πενεστῶν, τὰς λαμπρὰς ἐκείνας ἴλας αἵτινες ἐλογίσθησαν πάντοτε ὡς τὸ ἄριστον τῆς Ἑλλάδος ἱππικόν. Εἶχε δὲ ἡ ἱππασία τοσοῦτον συναρμοσθῆ πρὸς τὰ ἤθη τῶν Θεσσαλῶν, ὥστε παρ' αὐτοῖς, ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, εἰς τὰ λεγόμενα γαμοδαίσια, ὁ γαμβρὸς προσέφερεν εἰς τὴν νύμφην κεχαλινωμένον πολεμιστήριον ἵππον.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ δοῦλοι τῆς Θεσσαλίας, οἱ πενέσται, δὲν ἦσαν μόνον γεωργοὶ καὶ ποιμένες, ἀλλ' ἀπετέλουν καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως. Ἐν γένει δὲ οἱ πενέσται δὲν ἦσαν κυρίως εἰπεῖν δοῦλοι· διότι δὲν ἐπωλοῦντο ἐκτὸς τῆς χώρας, εἶχον ἰδίας κατοικίας, ἔφερον ὅπλα, ἐλάλουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἠδύναντο νὰ κτήσωνται περιουσίαν· τινὲς μάλιστα τῶν πενεστῶν λέγονται ἀποβάντες πλουσιώτεροι τῶν κυρίων αὐτῶν. Ὥστε ἡ τάξις αὕτη τῶν ἀνθρώπων διέφερεν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰ ἀγοραστὰ ἀνδράποδα δι' ὧν ἐκαλλιεργοῦντο συνήθως αἱ γαῖαι τῶν πλουσίων τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, εἰς τὰς Θήβας, εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν Ἠλιάδα, καὶ τὰ ὁποῖα οὔτε κατοικίαν, οὔτε κτῆσιν, οὔτε ὅπλα, οὔτε οἰκογένειαν εἶχον. Διὸ οὐδ' ἦσαν ἐπικίνδυνα τὰ ἀνδράποδα ταῦτα καὶ δὲν ἤρχισαν νὰ ἀφηνιάζωσιν εἰμὴ ἐπὶ τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνῷ οἱ πενέσται, ἔχοντες τοσούτους πόρους καὶ σύναμα τὴν συνείδησιν τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ὑποδεεστέρας τύχης, ἐστασίαζον πολλάκις καὶ πάντοτε ἐνεποίουν πολὺν φόβον εἰς τοὺς δεσπότας, ἀπαραλλάκτως ὡς οἱ εἵλωτες τῆς Σπάρτης, πρὸς

οὺς καὶ μόνους δύνανται νὰ παραβληθῶσιν οἱ πενέσται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

Οἱ ἐπίσημοι οἶκοι οἵτινες συνεκρότουν τὴν ὀλιγαρχίαν τῶν θεσσαλικῶν πόλεων, δὲν ἦσαν πάντοτε πάντες ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐνίοτε εἷς ἐξ αὐτῶν ἀπέβαινεν ἰσχυρότερος τῶν λοιπῶν καὶ τότε προεξῆρχε τῆς πόλεως. Τοιοῦτοι ἀνεδείχθησαν ἐν Λαρίσσῃ οἱ Ἀλευάδαι, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐλογίζοντο ὁμοταγεῖς τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης. Περιώνυμοι δὲ διατελέσαντες διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῶν καὶ τὴν εὐγενῆ προστασίαν ἣν ἀπένεμον εἰς τοὺς ποιητάς, ἐξυμνήθησαν ὑπό τε τοῦ Κείου Σιμωνίδου, καὶ ὑπὸ τοῦ Θηβαίου Πινδάρου, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τοιοῦτοι ἀνεδείχθησαν καὶ οἱ ἐν Κραννῶνι Σκοπάδαι, οἵτινες λέγονται συγγενεῖς τῶν Ἀλευαδῶν καὶ τοὺς ὁποίους ὕμνησεν ὁμοίως ὁ Σιμωνίδης. Τοιοῦτοι δέ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ὑπῆρξαν καὶ ὁ Κινέας ὁ Γόννιος, ὁ ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, μετὰ χιλίων ἱππέων, εἰς βοήθειαν τῶν Πεισιστρατιδῶν· καὶ ὁ Μένων ὁ Φαρσάλιος, ὁ βραδύτερον στρατεύσας μετὰ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἀμφιπόλεως πόλεμον, μετὰ 200 ἢ 300 ἱππέων, στρατολογηθέντων ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ πενεστῶν· καὶ ὁ φίλαρχος καὶ πλούσιος Ἰάσων ἐν Φεραῖς, καὶ ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλοδίκαιος Πολυδάμας ἐν Φαρσάλῳ, ἀμφότεροι ἀκμάσαντες ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. Ἐνίοτε εἷς τῶν κατὰ πόλεις ἰσχυροτέρων τούτων οἴκων ἀνεγνωρίζετο τῆς ὅλης χώρας ἡγεμών, τὸ δ' ἀξίωμα τοῦτο ἐλάμβανε συνήθως, μέχρι τῶν Μηδικῶν, ὁ τῶν Ἀλευαδῶν οἶκος, ὄχι ὅμως πάντοτε, διότι ὁ προαναφερθεὶς Κινέας ὁ Γόννιος φαίνεται ἀποσταλεὶς εἰς Ἀθήνας ὡς κοινὸς τῶν Θεσσαλῶν ἡγεμών. Ὁ τοιοῦτος ἡγεμὼν ὠνομάζετο ἰδίως ταγός, ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον μέγα, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει βασιλεῖς τούς τε Ἀλευάδας καὶ τὸν Κινέαν. Καὶ ὁσάκις μὲν συνέβαινεν ἡ τοιαύτη ἕνωσις τῶν Θεσσαλῶν, οὗτοι ἠδύναντο νὰ συγκροτήσωσιν 6,000 μὲν ἱππεῖς, 10,000 δὲ ὁπλίτας, καὶ ν' ἀποβῶσιν οὕτω φοβεροὶ εἴς τε τὴν ἄλλην Ἑλλάδα καὶ εἰς τοὺς ἔξω ἐχθρούς. Ἀλλὰ τῆς ὅλης χώρας σπανίως προεχειρίζετο ἢ ἀνεγνωρίζετο ταγός· ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αἱ πόλεις, ἐρίζουσαι πρὸς ἀλλήλας, δὲν συνεδέοντο εἰμὴ διὰ δεσμοῦ τοσούτῳ μᾶλλον χαλαροῦ, ὅσῳ καὶ καθ' ἑκάστην πόλιν ἐστασίαζον

αἱ ὀλιγαρχίαι. Ἐντεῦθεν παρέλυεν ἡ δύναμις τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας ταύτης χώρας· ἐντεῦθεν οἱ Θεσσαλοὶ πολλάκις μέν, πρὸ τῶν Μηδικῶν, ἡττήθησαν ὑπὸ τῶν γειτόνων αὐτῶν Φωκέων, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς συμμάχους αὐτῶν Πεισιστρατίδας· ἐντεῦθεν βλέπομεν βραδύτερον τοὺς Ἀλευάδας ζητοῦντας νὰ ἐξασφαλίσωσι τὸ κράτος αὐτῶν διὰ τῆς τῶν Περσῶν βοηθείας, τοὺς δὲ ἄλλους Θεσσαλούς, ἀγανακτοῦντας μὲν διὰ τὴν προδοσίαν ταύτην, μὴ δυνηθέντας δὲ νὰ προπολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὅτε οἱ Πέρσαι ἐστράτευσαν κατ' αὐτῆς. Ἐντεῦθεν τελευταῖον τὰ ὑποτελῆ τῶν Θεσσαλῶν ἔθνη, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Μαλιεῖς, πολλάκις καθυστέρουν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων, καὶ οὐδέποτε ἀπέβαλον τὴν αὐτονομίαν. Ἅπαντα τὰ ἔθνη ταῦτα εἶχον τὰ ἴδια αὐτῶν πρυτανεῖα, ἢ βουλευτήρια, καὶ διεξῆγον αὐτοτελῶς τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα ἀποδεικνύει τὴν ἀσθένειαν τῆς θεσσαλικῆς κυριαρχίας εἶναι, ὅτι οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες καὶ οἱ Μαλιεῖς, παρεκάθηντο ἐξίσου μετὰ τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὸ μέγα ἀμφικτυονικὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον. Διὰ νὰ ἐννοήσωσι δὲ οἱ ἀναγνῶσται ἅπασαν τὴν σπουδαιότητα τοῦ τοιούτου τῶν ἐθνῶν δικαιώματος, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἐκτενέστερον τὰ περὶ τοῦ συνεδρίου τούτου.

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος χρόνων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν μυθικῶν, ἦτο διηρημένον εἰς πολυαρίθμους αὐτοτελεῖς καὶ αὐθυπάρκτους πολιτείας, συνησθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ συνδέηται διὰ δεσμῶν τινων, οἵτινες, ἂν καὶ εἶχον θρησκευτικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικὸν χαρακτῆρα, περιεποίουν οὐδὲν ἧττον ἑνότητά τινα εἰς τὰ διακεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων καὶ πολλάκις πολέμια ἐκεῖνα τμήματα. Οἱ δεσμοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ἀμφικτιονίαι, ἀπὸ τῆς λέξεως ἀμφικτίονες, τῆς δηλούσης τοὺς περιοικοῦντας· ὥστε αἱ ἀμφικτιονίαι οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινον ἢ τὴν ἕνωσιν τῶν περιοικίδων πόλεων· ἂν καί, κατὰ τὸ ἔθος τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ προπάτορες ἡμῶν νὰ προσωποποιῶσιν ἁπάσας τὰς ἀρχαίας αὐτῶν παραδόσεις, συνηθέστερον ἡ λέξις παρήγετο ἀπὸ Ἀμφικτύονος, τοῦ μυθολογουμένου ἀδελφοῦ τοῦ Ἕλληνος, ὅστις ἐθρυλεῖτο ὡς

ὅτι πρῶτος τοῦ θεσμοῦ τούτου ἱδρυτής·(72)ὅθεν καὶ ἐγράφετο ἡ λέξις διὰ τοῦ υ μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ ι. Ἀμφικτυονίαι τοιαῦται ὑπῆρχον πολλαί· ἡ περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ὀγχηστῷ τῆς Βοιωτίας, ἡ περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος ὁμοίως ἐν Καλαυρίᾳ (εἰς τὸν σημερινὸν Πόρον), ἡ περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος πάλιν ἐν Τριφυλίᾳ, ἡ περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Δήλῳ, ἡ περὶ τὸ Τριοπικὸν ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν ἓξ δωρικῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεων, καὶ ἄλλαι, αἵτινες ἅπασαι εἶχον κύριον σκοπὸν τὴν ἐν κοινῷ τέλεσιν θρησκευτικῶν πανηγύρεων καὶ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ ναοῦ περὶ ὃν ἦσαν ἱδρυμέναι· ἀπέβησαν δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον λόγου ἄξιαι, διότι τὰ κοινὰ ἐκεῖνα ἱερά, διὰ τὴν ἀσυλίαν, ἐχρησίμευον συγχρόνως ὡς τράπεζαι ἢ ταμιευτήρια θησαυρῶν, εἰς τῶν ὁποίων τὴν διάσωσιν εἶχον μέγιστον συμφέρον πλεῖστοι ἄνθρωποι· καὶ διότι πρὸς τούτοις, συρρεόντων πολλῶν ἐμπόρων εἰς τὰς πανηγύρεις ταύτας, ἐγίνοντο αὐτόθι πολλαὶ καὶ μεγάλαι συναλλαγαί. Ἀλλὰ ἐπιφανεστέρα καὶ σπουδαιοτέρα ὅλων τῶν ἄλλων ἀπέβη αὕτη ἡ περὶ ἧς ἰδίως ὁ λόγος ἀμφικτυονία, ἥτις τοσοῦτον ἐκτήσατο ἀξίωμα ὥστε συνήθως, ὅταν γίνεται λόγος περὶ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου ἁπλῶς καὶ ἄνευ ἑτέρου τινὸς προσδιορισμοῦ,εἰς ταύτην τὴν ἀμφικτυονίαν ἐννοεῖται ἀναφερόμενος ὁ λόγος. Μετεῖχον δὲ αὐτῆς δώδεκα ἑλληνικὰ φῦλα· Θεσσαλοί, Βοιωτοί,Δωριεῖς, Ἴωνες, Περραιβοί, Μάγνητες, Λοκροί, Οἰταῖοι, Ἀχαιοί, Φωκεῖς, Δόλοπες καὶ Μαλιεῖς· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος ἐξεπροσωπεῖτο ἐνταῦθα, διότι δὲν ἀπελείποντο εἰμὴ οἱ Αἰτωλοί, οἱ Ἀκαρνᾶνες, οἱ Ἀρκάδες, οἱ Ἠλεῖοι, οἱ Τριφύλιοι καὶ ἡ μικρὰ τῶν Δρυόπων φυλή.

Τὸ συνέδριον τοῦτο συνήρχετο δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, κατὰ μὲν τὸ ἔαρ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ἐν Δελφοῖς τῆς Φωκίδος Ἀπόλλωνος, κατὰ δὲ τὸ φθινόπωρον, εἰς τὴν μαλιακὴν κώμην Ἀνθήλην πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν, ἐν τῷ ἱερῷ χώρῳ τῆς ἀμφικτυονίδος Δήμητρος. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, διάφορα ὅμως τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν, ὅτι

72). Περὶ τῆς σημασίας τοῦ Ἀμφικτύονος ὡς ἀδελφοῦ τοῦ Ἕλληνος ἴδ. σημ. 2 καὶ 4.

κατ' ἀρχὰς τὸ συνέδριον συνεκροτήθη περὶ Θερμοπύλας καὶ ἕνεκα τοῦ αὐτόθι ἱεροῦ τῆς ἀμφικτυονίδος Δήμητρος μᾶλλον ἢ ἐν Δελφοῖς ἕνεκα τοῦ 'Απόλλωνος. Ὄχι μόνον ἡ περὶ Θερμοπύλας Δήμητρα ἐπωνομάζετο ἰδιαζόντως ἀμφικτυονίς, ὄχι μόνον ὑπῆρχεν αὐτόθι ἱερὸν τοῦ 'Αμφικτύονος, ἀλλὰ καὶ αἱ σύνοδοι τῶν ἀμφικτυόνων τούτων, αἵ τε εἰς Δελφοὺς συνερχόμεναι καὶ αἱ περὶ Θερμοπύλας ἐκαλοῦντο «Πυλαῖαι»· «Πυλαία ἐαρινή», «Πυλαία μετοπωρινή»· ἐξ οὗ πιθανώτατον φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς δὲν συνήρχοντο εἰμὴ περὶ Θερμοπύλας, τὰς καὶ ἁπλῶς Πύλας ὀνομαζομένας, ἔπειτα δέ, ὅτε τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ἔλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐπισημότητα, ἀνέλαβεν ἡ ἀμφικτυονία καὶ τούτου τὴν ἐφορείαν, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους ἡ ἐφορεία αὕτη κατέστη τὸ κύριον αὐτῆς ἔργον. 'Εὰν δὲ ἡ εἰκασία αὕτη ἦναι ὀρθή, ὑποδεικνύει καὶ τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ θεσμοῦ τούτου ἀρχαιότητα, διότι τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ἔτι ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ἦτο ἐπιφανέστατον.

'Αλλὰ ὁπόσον ἀρχαῖον ἦτο τὸ ἀμφικτυονικὸν τοῦτο συνέδριον, μαρτυρεῖ καὶ ἕτερον τεκμήριον. Ἕκαστον τῶν μετεχόντων αὐτοῦ φύλων, ἔπεμπεν αὐτόθι πρέσβεις, καλουμένους τοὺς μὲν «Ἱερομνήμονας,» τοὺς δὲ «Πυλαγόρας»· ὁσαιδήποτε δὲ καὶ οἱαιδήποτε ἂν ἦσαν αἱ αὐτοτελεῖς πολιτεῖαι ἐξ ὧν συνέκειτο ἕκαστον φῦλον, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁσοιδήποτε οἱ πρέσβεις ἑκάστου φύλου, ἅπαντες οἱ πρέσβεις οὗτοι, ὁμοῦ λαμβανόμενοι, δὲν εἶχον εἰμὴ δύο ψήφους ἐν τῷ συνεδρίῳ· λ. χ. οἱ Ἴωνες, οἱ περιλαμβάνοντες τὴν κραταιὰν πόλιν τῶν 'Αθηνῶν, οἱ Δωριεῖς, ὧν προΐστατο ἡ ἰσχυρὰ Σπάρτη, καὶ οἱ ἐλαχίστου λόγου ἄξιοι Μαλιεῖς, ἢ Περραιβοί, ἢ Μάγνητες, εἶχον ἐξίσου δύο ψήφους ἐν τῷ συνεδρίῳ. 'Εκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ συνέδριον ἱδρύθη κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐποχήν, καθ' ἣν ὄχι μόνον αἱ 'Αθῆναι ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸ τούτων ἰσχύσασα Σπάρτη, ἦσαν ἔτι πόλεις μικραὶ καὶ μὴ δυνάμεναι νὰ φέρωσιν εἰς μέσον ἀξιώσεις ὑπεροχῆς τινος ἢ προεδρείας (73).

'Επὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, πλὴν τῆς ἐπιτηρήσεως τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ τοῦ 'Απόλλωνος, οἱ ἀμφικτύονες προσέλαβον καὶ τὴν

---

73). Πρόσθες εἰς ταῦτα καὶ τὸ ὅτι ἡ 'Αμφικνυονία ἐν ἀρχῇ ἦτο κυρίως Θεσσαλική, μόνον δὲ ὅτε κατέστη πανελλήνιος, προσέλαβε τὰς ἄλλας πόλεις.

προεδρείαν τῶν Πυθίων, δηλαδὴ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐτελοῦντο παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦτο. Καὶ μετὰ μὲν τὰ Μηδικά, ἤτοι ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι ὅτε παρήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα δεσμοὶ ἄλλοι πολιτικώτεροι καὶ ἰσχυρότεροι, τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἀπέβη ὅλως ἄσημον, μέχρις οὗ ἐν τῇ ἑπομένῃ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ τῆς παρακμῆς τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, Φίλιππος, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, μετεχειρίσθη αὐτὸ πάλιν ὡς ὄργανον τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Ἐξαιρέτως δὲ ἤκμασε τὸ συνέδριον κατὰ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους περὶ ὧν ἤδη ὁ λόγος, ὅτε καὶ πόλεμόν τινα μέγαν ἀπεφάσισε καὶ διεξήγαγεν, ὃν θέλομεν λάβει μετ' ὀλίγον ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Εἰς τὸ ἀμφικτυονικὸν τοῦτο συνέδριον, οὕτως ἔχον τότε, παρεκάθηντο, ἴσην πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς ἔχοντες ψῆφον, καὶ τὰ ὑποτελῆ αὐτῶν ἔθνη, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Μαλιεῖς· ἐξ οὗ πρόδηλον ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν Θεσσαλῶν συνεδυάζετο μετά τινος αὐτονομίας τῶν ἐθνῶν ἐκείνων. Ἐν γένει δὲ οἱ Θεσσαλοί, καίτοι ἦσαν κύριοι τῆς εὐρυτέρας καὶ εὐφορωτέρας τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐπειδὴ ὅμως ποτὲ δὲν ἐρρύθμισαν συνετῶς τὸ πολίτευμα αὐτῶν, ἀνεφάνησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὀλιγώτερον λόγου ἄξιοι ἢ ἕτερά τινα ἔθνη, μικρότερα καὶ ὀλιγώτερον πλούσια, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Σπαρτιᾶται, οἱ Βοιωτοί, καί, κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους, οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Πελοποννήσου, οἱ Αἰτωλοὶ καὶ ἄλλοι.

Εἴδομεν, ὅτι τὸ ὄρος τῆς Οἴτης, παραφυὰς ὂν τοῦ Πίνδου ἢ Τυμφρηστοῦ καὶ κατατεῖνον πρὸς τὸν αἰγιαλόν, ἀπολήγει εἰς τὴν ἄκραν τὴν καλουμένην Καλλίδρομον, μεταξὺ τῆς ὁποίας καὶ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου σχηματίζεται τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἀπὸ τοῦ Καλλιδρόμου, ἡ Οἴτη τρέπεται πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, παρακολουθοῦσα τὴν κατέναντι τῆς Εὐβοίας παραλίαν καὶ μετονομαζομένη ἤδη Κνημίς, Πτῷον καὶ Τευμησός· περὶ δὲ τὰ βορειότερα τῶν ὀρέων τούτων κατῴκουν οἱ Λοκροί, ἀπὸ τῆς περὶ Θερμοπύλας Ἀλπηνοῦ, δι' ἧς συνώρευον πρὸς τοὺς Μαλιεῖς, μέχρι τῆς βοιωτικῆς πόλεως Ἀνθηδόνος. Οἱ Λοκροὶ οὗτοι ἐπὶ Ὁμήρου ἔφερον τὸ ἓν τοῦτο κοινὸν ὄνομα, ἤδη δὲ διετέλουν διῃρημένοι εἰς δύο μοίρας, διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ, ὑπὸ τῶν Φωκέων, παρὰ τὴν Εὐβοϊκὴν θάλασσαν καταληφθέντος Δαφνοῦντος· καὶ οἱ μὲν πρὸς μεσημβρίαν τῆς

πόλεως ταύτης ἐλέγοντο Ὀπούντιοι, ἐκ τῆς πόλεως Ὀποῦς, οἱ δὲ πρὸς βορρᾶν, Ἐπικνημίδιοι, ἐκ τοῦ ὄρους Κνημίς. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ μοῖραι ἦσαν ὁμόσπονδοι, δηλαδὴ ἡνωμέναι διὰ κοινῆς τινος πολιτείας, προϊσταμένου τοῦ Ὀποῦντος. Καὶ ἦρχον μὲν κατὰ πόλεις οἱ ἄριστοι, τινὲς μάλιστα τῶν ὀπουντίων εὐπατριδῶν ἐκαυχῶντο, κατὰ Πίνδαρον, ὅτι κατήγοντο ἐκ τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς χώρας· ἀλλ' ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἀμέτοχος ἐμπορίας καὶ πολυτελείας, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφελής, ὥστε οἱ Λοκροί, καὶ παρεκτὸς τούτων οἱ Φωκεῖς, λέγεται ὅτι ἦσαν οἱ μόνοι Ἑλλήνων οἵτινες δὲν εἶχον δούλους, ἀλλ' ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα αὐτῶν διὰ πενήτων ἐλευθέρων.

Οὕτω ταπεινὰ καὶ εὐτελῆ ἦσαν τὰ κατὰ τοὺς Λοκροὺς οἵτινες κατῴκουν περὶ τὰ ὄρη τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τοῦ Καλλιδρόμου, ἀντικρὺ τῆς Εὐβοίας. Ἕτερος δὲ ὀρεινὸς κλάδος, προκύπτων ἐκ τοῦ Πίνδου, ἐκεῖ ὅπου καὶ ἡ Οἴτη, ἀλλὰ πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν μεσογείως καταφερόμενος, συνάπτει τὸν Πίνδον μετὰ τοῦ Παρνασσοῦ, ἔπειτα, κατελθὼν πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, παρὰ τὸν ὁποῖον ὀνομάζεται Κίρφις καὶ Ἑλικών, τρέπεται πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀποτελεῖ διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ τοῦ Πάρνηθος, τὸ ἀρκτικὸν τῆς Ἀττικῆς σύνορον, συνδέεται δέ, διὰ τοῦ Πάρνηθος, μετὰ τοῦ ἀπὸ Καλλιδρόμου παρὰ τὴν θάλασσαν καταβαίνοντος κλάδου. Οἱ δύο λοιπὸν οὗτοι κλάδοι νοτιοανατολικῶς καταβαίνοντες, ὁ μὲν μεσόγειος, ὁ δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν, σχηματίζουσιν εἶδός τι παραλληλογράμμου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουσι τρεῖς κοιλάδες, ἡ Δωρίς, ἡ Φωκίς, ἡ Βοιωτία. Ἐκ τούτων ἡ βορειοτέρα καὶ ἡ μικροτέρα εἶναι ἡ Δωρίς, ἥτις κεῖται ἀνὰ μέσον τῶν ἀποτόμων κρημνῶν καὶ τῶν ἀγρίων αὐλώνων τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Παρνασσοῦ, καὶ ποτίζεται ὑπὸ τοῦ Κηφισσοῦ, ὅστις ἔπειτα διελθὼν τὴν Φωκίδα, ἐκβάλλει εἰς τὴν ἐν τῇ Βοιωτίᾳ Κωπαΐδα λίμνην. Ἡ Δωρὶς εἶχε τέσσαρας πόλεις, Ἐρινεόν, Βοῖον, Πίνδον ἢ Ἀκύφαντα, καὶ Κιτίνιον· καὶ καθ' ἑαυτὴν μὲν ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἀξία, ἀπέβη ὅμως ἐπίσημος, διότι ἐλογίσθη ὡς ἡ μητρόπολις τῆς τοσοῦτον περιωνύμου ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καταστάσεως δωρικῆς φυλῆς. Οἱ Δωριεῖς οὗτοι, ἂν καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι οὐδόλως μνημονεύωνται, (74) λέγεται ὅτι, μετὰ τὰ

74). Δωριεῖς μνημονεύονται ἐν Ὀδυσσείᾳ, (Τ. 177), ἀλλὰ μόνον οἱ ἐν Κρήτῃ οἰκοῦντες.

τρωϊκά, ἐξωσθέντες ἐκ τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, κατέλαβον τὴν Δωρίδα· ἐντεῦθεν δὲ μία αὐτῶν μοῖρα ἐβοήθησε τοὺς Ἡρακλείδας εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσωσι μέγα τῆς Πελοποννήσου μέρος καὶ νὰ ἱδρύσωσιν αὐτόθι τὰς δωρικὰς πολιτείας, ὧν μία ἦτο ἡ μετ' οὐ πολὺ πρωτεύσασα τῆς Ἑλλάδος Σπάρτη.

Ἀπὸ Δωρίδος ἀτραπὸς ὀρεινή, ἀναρριχωμένη ἐπὶ τὰς κορυφὰς τοῦ Παρνασσοῦ, κατέρχεται εἰς τὴν φωκικὴν κοιλάδα τῆς Κρίσσης, πρὸς δυσμὰς τῆς ὁποίας οἱ ἑσπέριοι Λοκροί, οἵτινες καὶ Λοκροὶ Ὀζόλαι ἐκαλοῦντο, κατεῖχον τὴν ὀρεινὴν καὶ στενὴν ἀπὸ Ἀμφίσσης μέχρι Ναυπάκτου παραλίαν τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου. Οἱ ἑσπέριοι οὗτοι Λοκροί, ὧν δὲν μνημονεύει ὁ Ὅμηρος, ἦσαν ἄποικοι τῶν ὀπουντίων Λοκρῶν, διῃροῦντο δὲ εἰς ἕνδεκα φυλάς, συνεκρότουν ὁμοσπονδίαν ὁπωσοῦν χαλαράν, προϊσταμένων τῶν Ἀμφισσέων, καὶ ἐτέλουν ἐν Ἀντιρρίῳ μεγαλοπρεπῆ θυσίαν καὶ πανήγυριν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῶν ἑσπερίων τούτων Λοκρῶν καὶ τῶν προμνημονευθέντων ἀνατολικῶν, ἔκειτο ἡ Φωκίς, πρὸς ἄρκτον μὲν ἔχουσα τὴν Δωρίδα, πρὸς μεσημβρίαν δέ, ἢ μᾶλλον πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, τὸ εὐρὺ βοιωτικὸν πεδίον. Δὲν ἦτο ὅμως ὅλως μεσόγειος χώρα ἡ Φωκίς, ἀλλὰ ἥπτετο ἀμφοτέρων τῶν ἑκατέρωθεν θαλασσῶν, ἔχουσα ἐπὶ μὲν τῆς Εὐβοϊκῆς, τὸν Δαφνοῦντα, ἐπὶ δὲ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, τὴν Κίρραν· καὶ περιελάμβανεν 24 πόλεις, αἵτινες ἀπετέλουν ὁμοσπονδίαν ἱκανῶς ἰσχυράν, διότι, ὡς εἴδομεν, ἐπέτυχον νὰ ἀνασώσωσι τὴν αὐτονομίαν αὑτῶν ἀπὸ τῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δὲ κοινὸν αὑτῶν συνέδριον ἐκαλεῖτο «Φωκικὸν» καὶ συνήρχετο ἐν οἰκοδομήματι κειμένῳ μεταξὺ Δελφῶν καὶ Δαυλίδος. Ἀλλὰ μάλιστα λόγου ἀξία ἀπέβη ἡ Φωκίς, διότι ἐν αὐτῇ ὑπῆρχεν αὐτὴ δὴ αὕτη ἡ τῶν Δελφῶν πόλις καὶ τὸ παρ' αὐτῇ πολυθρύλητον χρηστήριον τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον παραχθὲν ἐκ μιᾶς τῶν περιεργοτέρων δοξασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος, ἐπενήργησε πολλάκις εἰς τὰ πολιτικὰ τοῦ ὅλου ἔθνους πράγματα.

Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν πρωϊμώτατα παρατηροῦντες πάντα ὅσα συμβαίνουσι παρὰ τὰς συνήθεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ τοῦ φυσικοῦ κόσμου περιστάσεις, καὶ ἐξηγοῦντες αὐτὰ ὡς σημεῖα τοιαύτης ἢ τοιαύτης μεταβολῆς τῆς τύχης. Αἱ ἀστραπαί, αἱ βρονταί, οἱ

κεραυνοί, αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, οἱ σεισμοί, ἅτινα ἐλέγοντο διοσημεῖαι· ἠχοί τινες, οἱ λεγόμενοι κληδόνες, φῆμαι, φωναί, ὀμφαί· (75) τὰ ὄνειρα· αὐτὴ ἡ πτῆσις καὶ ἡ φωνὴ τῶν ὀρνέων, οἱ οἰωνοί, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οὕτως ἢ οὕτως ἑρμηνευόμενα, ἐλογίζοντο ὡς καλὰ ἢ κακὰ τοῦ μέλλοντος προμυνήματα. Τοιαῦται προλήψεις ἐπικρατοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ σήμερον ἁπανταχοῦ σχεδόν, παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἔλαβον, ὡς καὶ εἰς τὰ πλειότερα ἄλλα τῆς ἀρχαιότητος ἔθνη, χαρακτῆρα θρησκευτικὸν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν κυρίαν ἀφορμὴν τῆς μαντικῆς τέχνης, ἥτις ἐπενήργησε πολὺ εἰς τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων. Ἰδίως αἱ διάφοροι παρατηρήσεις αἱ γινόμεναι ἐπὶ τοῦ σφαγίου, κατὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους φάσεις τῆς θυσίας, ὑπελαμβάνοντο ὡς τεκμήρια ἀσφαλῆ τῆς εὐμενείας ἢ τῆς δυσμενείας τοῦ θεοῦ εἰς ὃν προσεφέρετο ἡ θυσία. Ἐντεῦθεν εἰς πᾶσαν σπουδαίαν περίστασιν, οἷον τὴν παραμονὴν ἐκστρατείας ἢ μάχης, ἐθυσιάζετο εἰς τοὺς θεοὺς ἱερεῖον καὶ εἰς τὰ σπαίροντα αὐτοῦ σπλάγχνα ἀνεζητεῖτο ὁποία τις ἔσται ἡ ἔκβασις τῆς ἐπιχειρήσεως ἢ τοῦ ἀγῶνος· ἀπαραλλάκτως καθὼς ἄχρι τοῦδε παρατηρεῖται ἡ λεγομένη πλάτη τῶν ψητῶν ἀρνίων, καὶ ἀναζητοῦνται ἐπ' αὐτῆς τὰ σημεῖα τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο τῆς μαντικῆς τὸ εἶδος ἐλέγετο τὸ πάλαι ἱερομαντία, ἱεροσκοπία, καὶ ὁσάκις τὰ σημεῖα, τὰ ἱερά, ἐγίνοντο καλά, ἐλέγετο ὅτι «τὰ ἱερὰ ἐκαλλιερεῖτο,» ἢ ἁπλῶς ὅτι «ἐκαλλιερεῖτο.» Ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ ἄπειρα ἄλλα εἴδη μαντικῆς, ἡ οἰωνοσκοπία, ἡ πυρομαντεία, ἡ καπνομαντεία, ἡ λιβανομαντεία, ἡ οἰνομαντεία, καὶ τὰ τοιαῦτα. Μὴ νομίσωμεν ὅμως ὡς ἐκ τούτου ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ὑπῆρξαν τυφλοὶ τῆς δεισιδαιμονίας δοῦλοι· τὰ τοιαῦτα ἐπιστεύοντο μόνον ὑπὸ τῶν πολλῶν, οἱ δὲ ἄριστοι μετεχειρίζοντο αὐτὰ μᾶλλον ἵνα πείσωσι καὶ παρασύρωσι τοὺς ὄχλους, ἐνῷ αὐτοὶ καθωδηγοῦντο εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ πράξεις αὐτῶν ὑπὸ πολὺ εὐγενεστέρων καὶ ὑψηλοτέρων αἰσθημάτων. Ὅτε, ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὁ Πολυδάμας ἠθέλησέ ποτε νὰ ἀποτρέψῃ τὸν Ἕκτορα τοῦ

---

75). Ἰδίως *ὄσσα Διὸς* ἤτοι φωνὴ Διός (Διὸς Πανομφαίου) καλεῖται ἡ φήμη, ὅταν εἶναι ἄγνωστος ἡ πηγή, ἐξ ἧς προέρχεται.

πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς ἀγῶνος, ἀναφέρων ἀπαίσιόν τινα οἰωνόν, ὁ ἥρως οὗτος ἀνέκραξε, κατὰ τὸν Ὅμηρον.

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης,

ἀξιῶν εὐλόγως, ὅτι ὁ ὑπὲρ πατρίδος προπολεμῶν, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πράξει ἔχει τὴν ἀσφαλεστάτην ἐγγύησιν τῆς ἐπιτυχίας, οὐδ' εἶναι χρεία νὰ ἐξετάσῃ προηγουμένως τοὺς οἰωνούς. Καὶ τοῦτο τὸ ὁμηρικόν, τὸ ἑλληνικὸν δόγμα ὑπῆρξεν ὁ συνήθης κανὼν τῆς διαγωγῆς τῶν μεγάλων τῆς Ἑλλάδος ἀνδρῶν.

Αἱ δὲ προλήψεις ἐκεῖναι τῶν πολλῶν παρήγαγον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ ἄλλην τινὰ δοξασίαν, ὅτι οἱ θεοὶ ἐνίοτε ἐπέτρεπον εἴς τινας τῶν θνητῶν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ μέλλοντος, ἣν οἱ ἄνθρωποι οἴκοθεν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι. Μετεχειρίζοντο δὲ οἱ θεοί, πρὸς διαβίβασιν τῆς προγνωστικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ποικίλα ὄργανα καὶ μέσα, ἄλλοτε μὲν παραχωροῦντες αὐτήν, ὡς δῶρον διαρκές, εἴς τινας ἀνθρώπους ἢ εἴς τινα οἶκον προνομιοῦχον, δικαιούμενον νὰ τὴν μεταβιβάζῃ καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους,ἄλλοτε δὲ ἀποδίδοντες τὴν προφητικὴν ἰδιότητα εἰς ὡρισμένον τινὰ τόπον, ὅπου ὑπετίθεντο παρόντες αὐτοί, καὶ ὅστις τότε ὠνομάζετο «χρηστήριον.» Χρηστήρια τοιαῦτα ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἑλλάδα πολλά· τὰ δὲ ἀρχαιότερα καὶ περιφημότερα ἦσαν τὸ ἐν Δωδώνῃ τῆς Ἠπείρου, ὅπου αὐτὸς ὁ Ζεὺς ἐξήγγελλε τὰς δηλώσεις αὐτοῦ, καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς τῆς Φωκίδος, τοῦ ὁποίου ἔφορος καὶ προστάτης ἦτο ὁ Ἀπόλλων, γενόμενος, ἄδηλον πῶς, ὁ γενικὸς ἑρμηνεὺς τῆς θελήσεως τοῦ Διὸς καὶ ὁ διανομεὺς τῆς προγνωστικῆς αὐτοῦ δυνάμεως.

Ἡ ἵδρυσις τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ ἀνατρέχει εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους τῶν ἱστορικῶν, τὸ χρηστήριον τοῦτο εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἑλλάδος θεσμοθεσιῶν. Ἤδη ἐν τῇ Ἰλιάδι μνημονεύεται, ὡς χῶρος ἱερὸς καὶ πλούσιος· (76) διὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ, εἰσήχθη ἡ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου ἐν Σπάρτῃ· καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ὅσαι ἐξεπέμφθησαν, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ, εἰς τὴν Σικελίαν καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἱδρύθησαν εἰς τὰς ἀπωτάτας ταύτας χώρας. Ἀπὸ

---

76). Παρ' Ὁμήρῳ εἶναι ἄγνωστον τὸ ὄνομα Δελφοί, καλεῖται δὲ τὸ ἱερὸν «Πυθὼ πετρήεσσα» (Ἰλ. Ι 404—405).

τοῦ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνου ὅστις λέγεται μὲν ὁμηρικός, εἶναι ὅμως μεταγενέστερος τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, καὶ ἀποδίδεται εὐλόγως εἰς τὴν ἑβδόμην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, μανθάνομεν ὅτι ἔκτοτε προσήρχοντο εἰς τὸ ἱερὸν πολυάριθμοι προσκυνηταί, διὰ νὰ συμβουλευθῶσι τὸ μαντεῖον, καὶ προσφέρωσι θυσίας καὶ δῶρα πολύτιμα. Ὠνομάζετο δὲ τότε ὁ ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ χῶρος, ἐν ᾧ ἔκειτο τὸ ἱερόν, καὶ ἰδίως αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱερόν, Πυθώ· ἐξ οὗ καὶ ὁ Ἀπόλλων ἐλέγετο Πύθιος· καὶ ἡ ἱέρεια, Πυθία· καὶ οἱ τελούμενοι αὐτόθι ἀγῶνες, Πύθια. Ἀλλὰ ἐξαιρέτως εὐδοκίμησε τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, μέχρι τῶν Μηδικῶν· τὸ μὲν διὰ τὴν θέσιν αὐτοῦ, καθότι ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ὀμφαλὸς τῆς ὅλης γῆς· τὸ δὲ διότι ἐνταῦθα ἕδρευεν, ὡς εἴδομεν, ἡ μία τῶν δύο κατ' ἔτος γινομένων συνόδων τοῦ μεγάλου ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου· προσέτι ἐνταῦθα ἐτελοῦντο ἀγῶνες ὀνομαστοί, τὰ Πύθια, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, οἱ κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα κτήσάμενοι μέγιστον ἀξίωμα ἐντός τε καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἔλαβον τὸ ἱερὸν ὑπὸ τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῶν προστασίαν. Διὰ ταῦτα πάντα κατήντησαν ἐπὶ τέλους νὰ συρρέωσιν ἐνταῦθα ὄχι μόνον Ἕλληνες ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀσίας κάτοικοι, Λυδοὶ καὶ Φρύγες, καὶ τῆς Ἀφρικῆς, Αἰγύπτιοι, καὶ τῆς μέσης Ἰταλίας, Ἐτροῦσκοι καὶ Ῥωμαῖοι· ὥστε τὸ ἱερὸν ἀπέβη παγκόσμιον μᾶλλον ἢ πανελλήνιον. Ὅτε ἐν ἔτει 548 ἐπυρπολήθη ὁ ἀρχαιότατος αὐτοῦ ναός, ὁ ναὸς οὗτος ἀνῳκοδομήθη, τῇ μεγαλοπρεπεῖ ἐπιμελείᾳ τῶν ἐν Ἀθήναις Ἀλκμαιωνιδῶν, διὰ συνδρομῶν αἵτινες ἐγένοντο ἁπανταχοῦ γῆς καὶ συνεποσώθησαν εἰς 300 τάλαντα ἀργυρίου ἤτοι εἰς 1,800,000 δραχμῶν. Ἰδίως δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἄμασις ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ μέγα ποσὸν στυπτηρίας.

Κατ' ἀρχὰς ἐπιτήδειος πρὸς τὰς ἐπερωτήσεις χρόνος ἦτο μία τις καὶ μόνη τοῦ ἔαρος ἡμέρα, ἔπειτα ὅμως ὡρίσθησαν ἐπὶ τούτῳ ἡμέραι τινὲς καθ' ἕκαστον μῆνα, οἱ δὲ μέλλοντες νὰ ἐπερωτήσωσι προσήρχοντο φέροντες δαφνίνους στεφάνους καὶ κλάδους, κατὰ σειρὰν ὁριζομένην διὰ κλήρου. Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ πλησιάσῃ κεναῖς χερσίν, ἀλλ' οἱ μὲν ἐπὶ ἁπλῇ προσκυνήσει παριστάμενοι, ἔφερον πλακοῦντας μόνον, οἱ δὲ ἐπὶ ἐπερωτήσει, σφάγια καὶ ἀναθήματα πολυτελῆ. Πρὸς τούτοις ἀνετίθεντο εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ δεκάται λα-

φύρων, εὑρημάτων κ.τ.τ. καὶ κατετίθεντο μεγάλα ἀποταμιεύματα, πολλαὶ δὲ ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ἀλλόφυλοι πολλοὶ κατεσκεύασαν αὐτόθι διὰ τὰ ἀναθήματα καὶ ἀποταμιεύματά των ἐξεπίτηδες οἰκοδομάς, τοὺς λεγομένους θησαυρούς. Καὶ τῷόντι ἠθροίσθησαν εἰς Δελφοὺς θησαυροὶ μεγάλοι, οἵτινες, ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ὑπελογίζοντο εἰς 10,000 τάλαντα, ἤτοι εἰς 60 ἑκατομμύρια ἀττικῶν δραχμῶν, αἵτινες περιεῖχον σχεδὸν τόσον ἄργυρον ὅσον καὶ αἱ σημεριναὶ ἡμῶν δραχμαί.

Ἡ μαντικὴ δύναμις τοῦ θεοῦ ἐξηγγέλλετο ἐν Δελφοῖς ὑπ' ἀνθρώπων, οἵτινες ἀνέβαινον ἐπὶ τρίποδος, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐνθουσίων ἀναπνέοντες πνεῦμα ἐξερχόμενον ἐκ χάσματός τινος εὑρισκομένου ὑπὸ τὰ σκέλη αὐτῶν καὶ πίνοντες ἀπὸ τοῦ ὕδατος πηγῆς, κειμένης μὲν εἰς τὸ ἐνδότατον τοῦ ἱεροῦ, καλουμένης δὲ Κασσοτίδος. (77) Καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, αἱ μαντεῖαι ἀπεθεσπίζοντο παρὰ παντὸς οἱουδήποτε, τοῦ ἐπὶ τοῦ τρίποδος καθήσαντος ἀλλ' ἔπειτα ὑπὸ παρθένου, ἐπὶ τούτῳ προχειριζομένης, καὶ πρώτη μάντις λέγεται ἡ Φημονόη· ἔτι ὅμως βραδύτερον ἐλογίσθη φρονιμώτερον νὰ ἀνατεθῇ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς γυναῖκα ὑπερβᾶσαν τὸ πεντηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας· ἐπὶ τέλους αἱ Πυθίαι ἦσαν τρεῖς. Προπαρεσκευάζετο δὲ ἡ Πυθία πρὸς τὴν χρησμολογίαν διὰ τριημέρου ἀσιτίας καὶ διὰ λουτροῦ ἐν τῇ Κασταλίᾳ κρήνῃ, ἥτις παρέκειτο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ ὑπελαμβάνετο ὅτι παράγει τὸν ποιητικὸν ἐνθουσιασμόν, διότι ἄλλως τε καὶ ὅλος ὁ Παρνασσὸς ἦτο εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὰς Μούσας καθωσιωμένος. Μετὰ ταῦτα ἡ Πυθία ἐθυμιάζετο διὰ θυσίας δαφνίνων φύλλων καὶ ἀλφίτων, καὶ ἀφελῶς ἱματισμένη, εἰσήρχετο εἰς τὸ μαντικὸν ἱερόν, ἔπινεν ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ Κασσοτίδος πηγῆς καὶ ἀνεβιβάζετο ὑπὸ τοῦ λεγομένου προφήτου εἰς τὸν κεκαλυμμένον ὑπὸ φύλλων δάφνης τρίποδα. Ἐνταῦθα ἤρχιζεν ὁ ἐνθουσιασμὸς αὐτῆς, ὅστις ἦτο ἐνίοτε τοσοῦτον σφοδρός, ὥστε ἐπήρχετο αὐτῇ θάνατος, ὅσα δ' ἀνεβόα ἐν τῇ σπασμωδικῇ ταύτῃ καταστάσει, διετυποῦντο ὑπὸ τῶν περιϊσταμένων ἱερέων, καθ' ἣν ἐνόμιζον οὗτοι ἐπιτηδειοτέραν ἔννοιαν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ἐμμέτρους ἀπαντήσεις

---

77). Ὡς γνωστὸν ἐν ταῖς πρὸ μικροῦ γενομέναις ἐν τῷ χώρῳ τῶν Δελφῶν ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀνασκαφαῖς εὑρέθη καὶ ἡ πηγὴ αὕτη.

πρὸς καταρτισμὸν τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ποιηταὶ παρὰ τῷ ἱερῷ. Τὴν ἐφορείαν τοῦ μαντείου εἶχον πέντε ἄνδρες, τοὺς ὁποίους ἐπὶ τούτῳ ὠνόμαζον διὰ βίου ἀνὰ ἕνα ἑκάστου τῶν πέντε γενῶν ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ ἀρχαία τῶν ἐν Δελφοῖς εὐπατριδῶν τάξις, τῶν καλουμένων Δευκαλιωνιδῶν. Ἐκ τῶν πέντε τούτων γενῶν ἐξελέγοντο ὁμοίως οἱ λεγόμενοι ἀριστεῖς τῶν Δελφῶν, ἄνακτες, κοίρανοι, οἵτινες διεξῆγον τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, προϊσταμένου ἄρχοντος, ὅστις ὠνομάζετο βασιλεύς. Οἱ δὲ πέντε ἔφοροι τοῦ ἱεροῦ ἐκαλοῦντο ὅσιοι, καὶ ὁ προϊστάμενος αὐτῶν, προφήτης.

Τοιουτοτρόπως ἐξεδίδοντο οἱ περίφημοι τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου χρησμοί, ὧν πολλοὶ ἐπενήργησαν τὰ μέγιστα εἰς τὰ δημόσια πράγματα τῆς Ἑλλάδος· καὶ ἐνταῦθα οἱ ἀναγνῶσται ἀποροῦσι βεβαίως πῶς αἱ προφητεῖαι αὗται ἐπαλήθευον, ἢ ἂν δὲν ἐπαλήθευον, πῶς οἱ προπάτορες ἡμῶν διετήρησαν, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, τοσοῦτον πρὸς τὸ μαντεῖον σέβας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Ἐν πρώτοις, πολλοὶ ἐκ τῶν χρησμῶν ἐκείνων δὲν περιεῖχον εἰμὴ ἁπλᾶς συμβουλάς· τοιοῦτος λ. χ. ἦτο ὁ χρησμὸς τὸν ὁποῖον, κατὰ Θουκυδίδην, ἔδωκεν ἡ Πυθία πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, «τὸν ἱκέτην τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθωμάτα ἀφιέναι»· ὁμοίως, κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικόν, ἡ Πυθία συνεβούλευσε τοὺς Ἐπιδαμνίους, μὴ λαμβάνοντας ἐπικουρίαν τινὰ ἀπὸ Κερκύρας, νὰ παραδώσωσι τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τὴν Κόρινθον· ὁμοίως, κατὰ Πλούταρχον, συνεβούλευσε τὸν Σόλωνα, νὰ θύσῃ εἰς τοὺς ἥρωας τῆς Σαλαμῖνος·

> Ἀρχηγοὺς χώρας θυσίαις ἥρωας ἐνοίκους
> ἵλασο . . . . .

καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀφ' ἑτέρου, πολλοὶ τῶν θρυλουμένων χρησμῶν, εἴτε ὡς ἐκ τῆς μυθικῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἀποδίδονται, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ ὅλως παραλόγου περιεχομένου αὐτῶν, εἶναι προδήλως κίβδηλοι, δηλαδὴ ποτὲ ἀληθῶς δὲν ἐξηγγέλθησαν· ἄλλοι πάλιν ἐπαλήθευσαν ἁπλῶς ἐκ τύχης· ἄλλοι, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλεῖστοι, δὲν ἐπαλήθευσαν εἰμὴ κατ' ἐπιφάνειαν, διότι ἦσαν τοσοῦτον διφορούμενοι ἢ ἀσαφεῖς, ὥστε ἠδύναντο καὶ οὕτω καὶ οὕτω νὰ ἑρμηνευθῶσιν, ἡ δὲ ἔκβασις τοῦ πράγματος, οἱαδήποτε, ἐφαίνετο πάντοτε παρ' αὐτῶν προαναγγελθεῖσα. Λ. χ. οἱ Λακεδαιμόνιοι, εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πέμψαντες εἰς Δελφούς, ἐπηρώτων τὸν

θεόν· «εἰ πολεμοῦσιν ἄμεινον ἔσται,» ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσεσθαι,» διὰ χρησμοῦ τὸν ὁποῖον, ἐὰν ἡττῶντο, ἠδύνατο πάντοτε νὰ δικαιολογήσῃ τὸ κοινόν, λέγον ὅτι δὲν ἐπολέμησαν κατὰ κράτος, δηλαδὴ πάσῃ δυνάμει. Ὁμοίως ὁ Καλλίστρατος, συμβουλευθεὶς εἰς τὴν Πυθίαν, ἤκουσεν, ὅτι, ἂν ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας «τεύξεται τῶν νομίμων,» καθ' ἃ ἠδύνατο μὲν νὰ ἀθωωθῇ, ἠδύνατο ὅμως καὶ νὰ καταδικασθῇ· ὅπερ συνέβη. Πολλάκις οἱ προφητεύοντες, ὡς ἐκ τῆς γνώσεως ἣν εἶχον τῶν περιστάσεων, ἠδύναντο νὰ προΐδωσι τὸ γεγονός. Ἐνίοτε αὐτὴ ἡ προφητεία ἐπέφερε τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο προαναγγέλλουσα: Τοιοῦτοι μάλιστα ἦσαν οἱ περὶ τῆς νίκης χρησμοί, διὰ τὸ θάρρος τὸ ὁποῖον ἐνέπνεον εἰς ἐκείνους ὑπὲρ ὧν ἐξεδόθησαν. Τελευταῖον ἡ βαθεῖα πίστις ἣν οἱ ἐπερωτῶντες εἶχον πρὸς τὴν Πυθίαν, κατέπειθεν αὐτοὺς ἐνίοτε, καὶ ἂν ἐπήρχετο ἐναντίον τοῦ χρησμοῦ ἀποτέλεσμα, νὰ νομίζωσιν ὅτι τοῦτο τῳόντι προανήγγελλεν ὁ χρησμός, αὐτοὶ δὲ εἶχον παρεξηγήσει τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἔννοιαν. Καὶ ἐν γένει συνέβαινεν ἐνταῦθα ὅ,τι ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἱστορικός, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, λέγει περὶ Σύρου τινὸς μάντεως· δηλαδὴ «τῶν μὲν μὴ γενομένων, ὑπ' οὐδενὸς ἐλεγχομένων, τῶν δὲ συντελουμένων, ἐπισημασίας τυγχανόντων, προκοπὴν ἐλάμβανεν ἡ περὶ αὐτὸν δόξα.»

Τὸ μαντεῖον ἦτο ἀρχαιότερον τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν, τῆς κατὰ μικρὸν σχηματισθείσης περὶ αὐτό, καὶ ἔκειτο ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ Παρνασσοῦ, εἰς ὕψος 2,000 ποδῶν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εἶναι τὸ λεγόμενον Καστρί. Πλησίον δὲ τοῦ μαντείου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, ἐπὶ ὀρεινοῦ κλάδου ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ προκύπτοντος, ὑπῆρχεν ἡ φωκικὴ πόλις Κρίσσα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπεκρέμαντο αἱ Φαιδριάδες καλούμεναι πέτραι καὶ ἥτις πάλιν ὑπερέκειτο τοῦ βαθέος χάσματος, δι' οὗ ἔρρεεν ὁ ποταμὸς Πλειστός. Ὡς λείψανα αὐτῆς θεωροῦνται τὰ ἐρείπια τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν θέσιν τῶν Ἁγίων τεσσαράκοντα. Εἰς τὴν ἄλλην τοῦ ποταμοῦ Πλειστοῦ πλευρὰν μετεωρίζεται τὸ ὄρος ἡ Κίρφις, τὸ ὁποῖον, πρὸς μεσημβρίαν φερόμενον, ἐμβάλλει εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, εἰς ὃν ἐκρέει καὶ ὁ Πλειστός, διὰ τοῦ εὐρέος Κρισσαίου ἢ Κιρραίου πεδίου, ὅπερ ἁπλοῦται πρὸς δυσμὰς μέχρι σχεδὸν τῆς λοκρικῆς πόλεως Ἀμφίσσης, καὶ εἶναι μὲν ἐν γένει γο-

νιμώτατον, ἀλλ' ὀλιγώτερον ὁπωσοῦν εὔφορον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ μέρος, τὸ ὑπὸ τὴν Κίρφιν παρακείμενον, ὅπου ἔκειτο καὶ ὁ λιμὴν, ἡ Κίρρα, πλησίον τῆς σημερινῆς Μαγούλας. Διότι ἀρχαῖοι μὲν καὶ νεώτεροι διεφώνησαν, περὶ τοῦ ἂν ἡ Κίρρα καὶ ἡ Κρίσσα ἦσαν δύο διάφοροι πόλεις, ἢ μία καὶ ἡ αὐτή, ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ πρώτη γνώμη, καθ' ἣν ἡ Κίρρα ἦτο ὁ τῆς Κρίσσης λιμήν. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ τούτων πόλεων, Δελφῶν, Κρίσσης, Κίρρας, ἡ πρώτη καὶ ἡ τρίτη ἦσαν κατ' ἀρχὰς ὅλως ἀκατονόμαστοι, μεγάλη δὲ καὶ ἰσχυρὰ ἀναφαίνεται ἡ Κρίσσα, κατέχουσα ἅπαν τὸ μεταξὺ Παρναστοῦ, Κίρφιος καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς ὀνομασθέντος Κρισσαίου κόλπου πεδίον, τὸ δὲ σπουδαιότερον, καὶ αὐτὸ τὸ ἱερὸν τῆς Πυθοῦς, δηλαδὴ τὸ μαντεῖον, καὶ ἔχουσα ὄχι μικρὰ ὠφελήματα ἀπὸ τοὺς πολυαρίθμους προσκυνητὰς ὅσοι προσήρχοντο εἰς αὐτὸ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Βραδύτερον ὅμως ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ λιμὴν τῆς Κίρρας ἤρχισεν αὐξάνων καὶ ἐπιφέρων, ὡς πολλάκις συμβαίνει, τὴν παρακμὴν τῆς κυρίας πόλεως, τῆς Κρίσσης· ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ διοικοῦντες τὰ τοῦ μαντείου, βλέποντες σχηματισθεῖσαν περὶ αὐτὸ πόλιν λόγου ἀξίαν, τοὺς Δελφούς, ἠθέλησαν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς τῶν Κρισσαίων κυριαρχίας καὶ νὰ γίνωσιν αὐτοὶ κύριοι τοῦ μαντείου. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Κρίσσα δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ ἐν ἡσυχίᾳ τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐστερήθη τῆς τε διοικήσεως τοῦ μαντείου, καὶ τῶν ὠφελημάτων τὰ ὁποῖα, ἄλλοτε μὲν αὐτὴ ἀπελάμβανεν ἀπὸ τῶν προσκυνητῶν, ἤδη δὲ εἰσεπράττοντο ὑπὸ τῆς Κίρρας. Εἰς τὴν ἐντεῦθεν προκύψασαν ἀφορμὴν ἔριδος, προσετέθη καὶ τοῦτο, ὅτι, ὡς λέγεται, οἱ Κιρραῖοι ἐπέβαλον βαρυτάτους φόρους εἰς τοὺς διὰ θαλάσσης προσερχομένους πρὸς τὸ ἱερὸν ἀνθρώπους, καὶ ἄλλας ἔπραξαν βιαιοπραγίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 595 πρὸ Χριστοῦ, ὅτε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, εἴτε κατ' εἰσήγησιν τῶν Φωκέων, εἴτε καὶ οἴκοθεν κηδόμενον περὶ τοῦ ναοῦ, ἀπεφάσισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ περιφήμου νομοθέτου Σόλωνος, νὰ παρεμβῇ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Κιρραίους. Ἐντεῦθεν προέκυψε πόλεμος δεκαετής, ὁ λεγόμενος πρῶτος ἱερὸς πόλεμος, ὅστις ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τῶν μὲν Θεσσαλῶν ὑπὸ τὸν Ἀλευάδην Εὐρύλοχον, τῶν δὲ Σικυωνίων ὑπὸ τὸν Κλεισθένη, καὶ τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τὸν

Ἀλκμαίωνα. Ἡ Κίρρα, ὡς φαίνεται, ἀντέστη γενναίως μέχρις οὗ ἀπεκλείσθη ἀπὸ θαλάσσης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους· ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ ἐκυριεύθη ἡ πόλις, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐξηκολούθησαν ἀμυνόμενοι ἐπὶ τῆς Κίρφιος. Τελευταῖον ὅμως καθυπετάχθησαν· καὶ ἡ μὲν πόλις αὐτῶν ὅλως κατεστράφη, ἢ τὸ πολὺ ἐξηκολούθησεν ὑπάρχουσα μόνον πρὸς ἀπόβασιν προσκυνητῶν, πᾶσα δὲ ἡ παρακειμένη πεδιὰς καθωσιώθη εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδιοκτησία παρεξετάθη τοιουτοτρόπως μέχρι τῆς θαλάσσης· καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀπόφασιν, τὸ πλούσιον τοῦτο πεδίον, τὸ σήμερον κατάφυτον ὑπὸ ἐλαιῶν, κατεδικάσθη νὰ μένῃ ἐσαεὶ ἀγεώργητον, καὶ ἀφύτευτον, καὶ ἐν γένει ἀκαλλιέργητον, νὰ μὴ χρησιμεύσῃ δὲ εἰμὴ μόνον εἰς νομὴν βοσκημάτων. Ἡ ἀπόφασις αὕτη, ἥτις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράλογος καὶ ἄσκοπος, δὲν ἦτο ἀληθῶς τοιαύτη· διότι ὄχι μόνον ἐτρέφοντο ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ τὰ ἀναρίθμητα ἱερεῖα, τὰ ὁποῖα, πωλούμενα ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ εἰς τοὺς προσκυνητάς, ἐχρησίμευον εἰς τὰς θυσίας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, διακωλυθείσης τῆς καλλιεργείας τοῦ πεδίου, προελαμβάνετο ἡ ἀνέγερσις πάσης νέας ἀντιπάλου, ἐπὶ τῆς παραλίας, πόλεως. Τί δ' ἀπέγινεν ἡ Κρίσσα, ἄδηλον· δὲν γνωρίζομεν, δηλαδή, ἂν καὶ αὐτὴ κατεστράφη, ἢ παρέμεινεν, ὡς ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Δελφοὺς πόλις. Βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Δελφοὶ ἔκτοτε παρίστανται ὡς πόλις αὐτοτελής· καὶ μετεῖχε μὲν ἡ πόλις αὕτη τοῦ κοινοῦ τῶν Φωκέων συνεδρίου, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἱεροῦ διεύθυνεν αὐτὴ κυριαρχικῶς, ἂν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἠμφισβητήθη ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ τῶν Φωκέων.

Ὁ πόλεμος ὅστις ἐπήγαγε τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων μεταβολήν, εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὸν γεγονὸς πλείστου λόγου ἄξιον· διότι, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, εἶναι τὸ πρῶτον, καὶ ἴσως τὸ μόνον γεγονὸς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, καθ' ὃ βλέπομεν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον, εἰς τὸ ὁποῖον πάντες οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ἔχουσιν ἴσην ψῆφον, ἀποφασίζον κοινήν τινα ἐπιχείρησιν, τὰς δὲ πολιτείας ἀναλαμβανούσας τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης καὶ ἐπὶ δέκα ἔτη ἐπιμενούσας πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κοινοῦ τούτου σκοποῦ. Μέχρι τοῦ γεγονότος τούτου, ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν εἶναι μεμονωμένη, καὶ οὐδεὶς πολιτικὸς δεσμὸς φαίνεται συνάπτων αὐτάς. Μετὰ δὲ τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ τέλους

τῆς παρούσης περιόδου, αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐξακολουθοῦσι μὲν νὰ κοινοπραγῶσιν, ἀλλὰ συνδέονται ἐπὶ τούτῳ διὰ δεσμοῦ ἄλλου εἴδους, διὰ τῆς λεγομένης ἡγεμονίας, καθ' ἣν μία πόλις ἰσχυροτέρα προεδρεύει, ἢ μᾶλλον δυναστεύει ἄλλων ὑποδεεστέρων, καὶ ὄχι, ὡς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διὰ συνεδρίου συγκειμένου ἐξ ἴσων πολιτειῶν. Τελευταῖον ὁ ἱερὸς οὗτος πόλεμος ἐπέφερε καὶ ἕτερόν τι ἀποτέλεσμα, οὐδὲν ἧττον λόγου ἄξιον, διότι ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Κίρρας συνέστησαν οἱ νικηφόροι σύμμαχοι τὸν ἀγῶνα τὸν ὀνομαζόμενον Πύθια.

Οἱ Ἕλληνες συνείθιζον νὰ φαιδρύνωσιν ἁπάσας σχεδὸν τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πανηγύρεις δι' ἀγώνων μουσικῶν, ποιητικῶν, φιλολογικῶν καὶ πρὸ πάντων γυμναστικῶν, τοιαῦται δὲ δι' ἀγώνων κεκοσμημέναι πανηγύρεις ὑπῆρχον πολλαὶ εἰς τὰς κατ' ἰδίαν ἑλληνικὰς πολιτείας ἀλλὰ τῶν ἑορτῶν τούτων δὲν μετεῖχον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰμὴ οἱ ἄμεσοι περίοικοι τῆς πόλεως ἐν ᾗ ἐτελοῦντο. Τέσσαρες δὲ μόνον, ἤτοι τὰ Ὀλύμπια (ἱερὰ ἢ ἀγωνίσματα), τὰ Πύθια, τὰ Νέμεα καὶ τὰ Ἴσθμια ἀπέβησαν κοιναὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος πανηγύρεις, διότι εἰς αὐτὰς συνέτρεχον ἀγωνισταὶ ἀφ' ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων· καὶ πάλιν ἐκ τούτων ἐπιφανέστατα μὲν ἦσαν τὰ Ὀλύμπια, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τὰ προκείμενα Πύθια. Τὰ Πύθια ἐτελοῦντο καὶ πρότερον εἰς τιμὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ, ἀλλὰ ἅπαξ κατὰ πᾶσαν ὀκταετίαν καὶ διὰ μόνων μουσικῶν ἀγώνων· ἤδη δὲ ἤρχισαν νὰ πανηγυρίζωνται ἅπαξ κατὰ πᾶσαν τετραετίαν, εἰς τὸ τέλος τοῦ θέρους, καὶ ὄχι πλέον περὶ τὸ ἀπόκρημνον τῶν Δελφῶν χωρίον ὡς πρότερον, ἀλλὰ εἰς τὸ παρὰ τὴν θάλασσαν πεδίον, πλησίον τῆς καταστραφείσης Κίρρας, διότι, πλὴν τῶν μουσικῶν ἀγώνων, προσετέθησαν καὶ γυμνικοί, καὶ ἁρματοδρομίαι· ἀγωνοθέται δέ, ἤτοι ἐπιμεληταὶ τοῦ ἀγῶνος, ἦσαν οἱ ἀμφικτύονες, διορίζοντες ἐπὶ τούτῳ ἐπιτρόπους αὐτῶν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην πυθικὴν πανήγυριν, ἥτις, οὕτω πως καταρτισθεῖσα, ἐτελέσθη ἐν ἔτει 586 πρὸ Χριστοῦ, ἐδόθησαν εἰς τοὺς νικητὰς πολύτιμα βραβεῖα, ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν, ἐν ἔτει 582, οἱ ἀριστεύσαντες δὲν ἔλαβον εἰμὴ κλάδους δάφνης, διότι τὸ κλέος, τὸ ὁποῖον τάχιστα ἐκτήσαντο οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἦτο τοσοῦτον ὥστε πᾶν ἄλλο βραβεῖον ἐλογίσθη περιττόν. Ὁπόσον δὲ μέγα ἦτο τὸ κλέος τοῦτο, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ

τοῦ ὅτι, ἐπὶ τοῦ δευτέρου πυθικοῦ ἀγῶνος, συνηγωνίσθη ἐνταῦθα καὶ ἐνίκησεν ἅρματι καὶ ἐστεφανώθη αὐτὸς ὁ Σικυώνιος δεσπότης Κλεισθένης, ὅστις διετέλεσεν εἷς τῶν στρατηγῶν τοῦ κατὰ τῆς Κίρρας πολέμου.

Ἡ Φωκὶς λοιπὸν περιελάμβανε τρία τῶν κυριωτάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἱδρυμάτων, τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, τὰ Πύθια καὶ ἐν μέρει αὐτὸ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, ἂν καὶ ἄλλως δὲν ὑπῆρξε πολλοῦ λόγου ἀξία ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ· ἐνῷ ἡ Βοιωτία, ἡ πολυειδῶς ἐν αὐτῇ διαπρέψασα, οὐδὲν τῶν τοιούτων πανελληνίων ἱδρυμάτων περιεῖχεν. Ἡ Βοιωτία κεῖται μεταξὺ τῆς Φωκίδος καὶ τῆς ἀνατολικῆς Λοκρίδος ἀφ' ἑνός, ἤτοι πρὸς τὸ βορειοδυτικόν, καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀφ' ἑτέρου, ἤτοι πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, ἁπτομένη, ὡς καὶ ἡ Φωκίς, ἀμφοτέρων τῶν ἑκατέρωθεν θαλασσῶν, τοῦ τε δηλαδὴ κορινθιακοῦ κόλπου, πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικόν, καὶ τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης, πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικόν· ἐνταῦθα ὅμως ἡ παραλία αὐτῆς εἶναι μεγαλητέρα τῆς φωκικῆς, διότι ἀρχομένη ἀπὸ Ἀνθηδόνος, δι' ἧς συνορεύει πρὸς τοὺς ὀπουντίους Λοκρούς, φθάνεμέχρις Ὠρωποῦ, τοῦ πολλάκις ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀμφισβητηθέντος. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, αἱ ὁμηρικαὶ βασιλεῖαι δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐν τῇ Βοιωτίᾳ, ὡς καὶ ἁπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος· ἀντὶ τούτων δὲ εὑρίσκομεν δώδεκα ἢ δεκατρεῖς αὐτονόμους πόλεις, καθ' ἑαυτὰς μὲν ἀριστοκρατικῶς κυβερνωμένας, συνδεομένας δὲ πρὸς ἀλλήλας δι' ὁμοσπονδίας, ἧς προΐσταται ἡ ἰσχυροτέρα τῶν πόλεων τούτων, αἱ Θῆβαι. Ἑτέρα δὲ ἀξιοσημείωτος μεταβολὴ τῆς ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, εἶναι ὅτι ὁ Ὀρχομενός, ὅστις, κατὰ τὸν ὁμηρικὸν κατάλογον τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατευσάντων Ἑλλήνων, ἀπετέλει κράτος αὐτοτελὲς καὶ μηδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τοὺς Βοιωτούς, ἀλλ' ὑπὸ ἰδίου ἔθνους, τῶν Μινυῶν, οἰκούμενον, ἤδη περιελήφθη εἰς τὴν βοιωτικὴν ὁμοσπονδίαν, ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν καὶ ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν προσηγορίαν τοῦ Μινυείου Ὀρχομενοῦ. Ἦσαν δὲ αἱ Μινύαι ἓν τῶν ἐπιφανεστάτων ἐθνῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, διότι λέγεται, ὅτι κατέσχον ποτὲ πλεῖστα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ μέχρι τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Πύλου, καί τινα αὐτῶν ἴχνη ἀναφαίνονται ἐν Τριφυλίᾳ, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἀλλ' ἐπισημότατον τῶν Μινυῶν κτίσμα ἦτο ὁ ἐν Βοιωτίᾳ Ὀρχομενός, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπὶ

τῶν ἱστορικῶν χρόνων παρακμὴ ἀποδίδεται εἰς τὴν πολλάκις προμνημονευθεῖσαν ἐπιδρομὴν τῶν Βοιωτῶν ἐκ Θεσσαλίας· ἂν καί, ἐνῷ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη λέγεται ὅτι συνέβη μετὰ τὰ τρωϊκά, ὁ Ὅμηρος ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ δὲν ἀναφέρει Βοιωτούς, μνημονεύει δὲ αὐτῶν, ὡς κατεχόντων τὴνΒοιωτίαν πρὸ τῶν τρωϊκῶν.(78) Ὁπωσδήποτε, βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ Ὀρχομενὸς εἶχε παραδόξως ποτὲ ἀκμάσει· ὁ πλοῦτος αὐτοῦ εἶναι πολυθρύλητος ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ ἐπειδὴ ἡ πόλις αὕτη ἐκοινώνει τοῦ ἐν Καλαυρίᾳ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, πρόδηλον ὅτι τὸ κράτος αὐτῆς ἥπλοῦτο μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ εἶχε λόγου ἀξίαν ἐμπορίαν, διότι ἄλλως δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν πῶς μετεῖχε συνεδρίου συγκειμένου καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν πόλεων· Ἑρμιόνης, Ἐπιδαύρου, Αἰγίνης, Ἀθηνῶν, Πρασιῶν καὶ Ναυπλίας. Ἡ δ' ἀκριβεστέρα ὁπωσοῦν παρατήρησις τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τοῦ Ὀρχομενοῦ, δύναται ἴσως καὶ οἴκοθεν νὰ ἐξηγήσῃ τήν τε ἀρχαίαν αὐτοῦ προκοπὴν καὶ τὴν μετέπειτα φθίσιν. Τῳόντι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο εἰς τὴν βόρειον ὄχθην τῆς Κωπαΐδος λίμνης, ἥτις δέχεται ὄχι μόνον τὸν ἀπὸ τῆς φωκικῆς κοιλάδος καταρρέοντα Κηφισσόν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ποτάμια κατερχόμενα ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τοῦ Ἑλικῶνος. Χωρίζεται δὲ ἡ λίμνη ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν εὐβοϊκὸν πορθμὸν παραλίας δι' ἀποτόμου ὄρους, καὶ τὰ ὕδατα αὐτῆς ἐκρέουσιν εἰς τὴν θάλασσαν ὑπογείως, ἐν μέρει μὲν διὰ φυσικῶν χασμάτων, οἷα ἔχουσι πολλὰ τὰ τιτανώδη ὄρη, ὧν ἐστι καὶ τὸ παρακείμενον τῇ λίμνῃ, ἐν μέρει δὲ διὰ μακρᾶς τεχνητῆς ὑπονόμου. Ὁσάκις λοιπὸν τὰ ὑπὸ γῆς ταῦτα ρεῖθρα, ἐπιμελῶς διατηρούμενα, ἦσαν ἀνοικτά, μέγα τῆς λίμνης μέρος ἀπεξηραίνετο καὶ μετεβάλλετο εἰς πεδίον γεωργήσιμον λιπαρώτατον· ὁσάκις ὅμως αἱ διέξοδοι ἐκεῖναι παρημελοῦντο ἢ καὶ ἐξεπίτηδες ἐφράσσοντο ὑπὸ πολεμίων, τὰ ὕδατα ἐσωρεύοντο ἐν τῇ λί-

---

78). Βοιωτῶν μνεία παρ' Ὁμήρῳ γίνεται δὶς ἐν Ἰλιάδι (Ἰλ. Β. 495—510 καὶ Ν. 685) ὡς ἐν Βοιωτίᾳ οἰκούντων (Βοιωτοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ δὲν γινώσκει ὁ Ὅμηρος). Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ Θουκυδίδης ὁ φρονῶν, συνῳδὰ τῇ ἀρχαίᾳ παραδόσει, ὅτι οἱ Βοιωτοὶ μετὰ τὰ Τρωϊκὰ κατῆλθον ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν ἀπ' αὐτῶν Βοιωτίαν κληθεῖσαν χώραν, ἠναγκάσθη νὰ παραδεχθῇ ὅτι καὶ πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ὑπῆρχεν ἀποδασμός τις αὐτῶν ἐν τῇ Βοιωτίᾳ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, «ἀφ' ὧν ἐστράτευσαν εἰς τὴν Τροίαν» (Θουκ. Α. 12). Ἴδ. περὶ αὐτῶν καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν.

μνη εἰς ὑπερβολὴν καὶ συνέβαινον δυστυχήματα μεγάλα· πολλαὶ πόλεις ἐκ τούτου ἐντελῶς κατεποντίσθησαν· τοιοῦτό τι ἐκινδύνευσαν νὰ πάθωσι καὶ αἱ Κῶπαι, ἀφ' ὧν ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν ἡ λίμνη, ὁ δ' Ὀρχομενὸς ἠναγκάσθη νὰ μετατεθῇ ἀπὸ τοῦ πεδίου εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ Ὑφαντίου ὄρους. Ὥστε ἡ παρακμὴ αὐτοῦ προῆλθεν ἴσως καὶ ἐκ τοιαύτης τινὸς αἰτίας. Ἀλλ' ἐξ οἱασδήποτε ἀφορμῆς, καὶ ὁποτεδήποτε συνέβη, εἴτε δηλαδὴ πρὸ τοῦ 776 πρὸ Χριστοῦ εἴτε μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, βέβαιον εἶναι ὅτι καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εὑρίσκομεν Ὀρχομενὸν ὅλως βοιωτικὸν ἤδη ὄντα, εἰ καὶ σώζοντα τὰς μινυείους αὐτοῦ παραδόσεις, ὑποβλεπόμενον δὲ πάντοτε ὑπὸ τῶν Θηβῶν, ὡς δευτέραν πόλιν τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας.

Ἡ εὐθεῖα ὁδὸς ἀπὸ τῶν πυλῶν τῆς Φωκίδος ἄγουσα πρὸς τὴν Βοιωτίαν, διέρχεται διὰ τῆς Χαιρωνείας, ἀφίνουσα δεξιᾷ μὲν τὴν Λεβάδειαν, ἀριστερᾷ δὲ τὸν Ὀρχομενόν, καὶ ἔπειτα παρακολουθεῖ τὴν νοτιοδυτικὴν ὄχθην τῆς Κωπαΐδος, διαβαίνουσα πλησίον τῶν πόλεων Κορωνείας, Ἀλαλκομενῶν καὶ Ἁλιάρτου, αἵτινες πᾶσαι κεῖνται περὶ τὸ Τιλφώσσιον ὄρος, τὸ συναπτόμενον μετὰ τοῦ Ἑλικῶνος, διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ὑψουμένου Λειβηθρίου ὄρους. Τὸ Τιλφώσσιον εἶναι σπουδαιοτάτη στρατιωτικὴ θέσις, διότι ἀποτελεῖ μετὰ τῆς παρακειμένης λίμνης πύλην στενήν, δι' ἧς διέρχεται ὁ ἀπὸ Φωκίδος ἐπὶ τὰς Θήβας προελαύνων στρατός. Τῆς δὲ τελευταίας ταύτης πόλεως ἡ χώρα ἡπλοῦτο ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς μέσης Βοιωτίας, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Κωπαΐδος λίμνης, καὶ περιελάμβανε μὲν τάς τε Ἀκραιφίας καὶ τὸ ὄρος Πτῷον, ἥπτετο δὲ πιθανῶς τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης, παρὰ τὴν κώμην Σαλγανεύς, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ἀνθηδόνος. Πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν τῶν Θηβῶν καὶ παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ ὑψηλοῦ Ἑλικῶνος ἔκειτο ἡ πόλις τῶν Θεσπιῶν, ἧς ἡ χώρα ἐξετείνετο μέχρι τοῦ ἐνδοτάτου μυχοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου καὶ συνώρευε, περὶ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν ἄκραν τῆς Φωκίδος, πρὸς τὴν φωκικὴν πόλιν Βοῦλιν. Τὸ μεσημβρινοανατολικὸν τῆς Βοιωτίας πεδίον ποτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος κατερχομένου Ἀσωποῦ, ὅστις νωθρῶς ὁπωσοῦν σύρεται μέχρι τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης· καὶ μεταξὺ μὲν αὐτοῦ καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ τοῦ Πάρνηθος ἔκειντο αἱ Πλαταιαὶ καὶ ἡ χώρα αὐτῶν, καὶ ἡ χώρα τῆς Τανάγρας, διότι καθ' ἑαυτὴν ἡ πό-

λις Τανάγρα ἦτο πρὸς βορρᾶν τοῦ ποταμοῦ· εἰς δὲ τὴν μεσημβρινοδυτικωτάτην γωνίαν τῆς Βοιωτίας, ὁ Ὠρωπός· πάλιν δὲ ἐπὶ τῆς μεταξὺ τῆς εὐβοϊκῆς Χαλκίδος καὶ τῶν Θηβῶν ὁδοῦ, ὁ Μυκαλυσσός.

Αἱ πόλεις αὗται ἀπετέλουν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὁμοσπονδίαν, τῆς ὁποίας ἀμέσως μετεῖχον αἱ μεγαλήτεραι ἐξ αὐτῶν, ἐνῷ αἱ μικρότεραι ὑπήγοντο εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν κυριωτέρων, ὡς ὑπήκοοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον. Ἀμέσως δὲ μετεῖχον τῆς ὁμοσπονδίας, ὡς φαίνεται, αἱ Θῆβαι, ὁ Ὀρχομενός, ἡ Λεβάδεια, ἡ Κορώνεια, ἡ Ἀλίαρτος, αἱ Κῶπαι, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Τάναγρα, αἱ Θεσπιαὶ καί, μέχρι τοῦ 510 ἔτους περίπου πρὸ Χριστοῦ, αἱ Πλαταιαί. Αἱ Ἀκραιφίαι μετὰ τοῦ παρακειμένου ὄρους Πτῴου καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ χρηστηρίου, ἔτι δὲ ἡ Σκῶλος, ὁ Γλίσας καὶ ἄλλοι τόποι ὑπέκειντο εἰς τὰς Θήβας· ἡ δὲ Χαιρώνεια, ἡ Ἀσπληδών, οἱ Ὄλμωνες, καὶ ὁ Ὑηττός, εἰς τὸν Ὀρχομενόν· αἱ δὲ Σῖφαι, τὰ Λεῦκτρα, ὁ Κερησσὸς καὶ ἡ Θίσβη, εἰς τὰς Θεσπιάς. Τῆς συμμαχίας ταύτης ἀναφέρονται κοινόν τι συνέδριον, τὰ καλούμενα Παμβοιώτια, καὶ κοινοὶ ἄρχοντες, οἱ ὀνομαζόμενοι βοιωτάρχαι, οἵτινες ἐξελέγοντο κατ' ἔτος καὶ ἐπεμελοῦντο τὰς κοινὰς τῆς συμπολιτείας ὑποθέσεις. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, οἱ βοιωτάρχαι ἦσαν ἕνδεκα, ὧν δύο ἐκ Θηβῶν· ἀλλ' ἀγνοεῖται ἂν ἦσαν πάντοτε τοσοῦτοι, καὶ κατὰ τίνα ἀναλογίαν ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν διαφόρων πόλεων. Τὰ δὲ παμβοιώτια, τελούμενα περιοδικῶς περὶ τὴν Κορώνειαν, ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς, ἦσαν θρησκευτικὴ μᾶλλον ἢ πολιτικὴ σύνοδος. Ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἀναφέρονται τέσσαρες βουλαί, μεθ' ὧν οἱ βοιωτάρχαι συνεβουλεύοντο περὶ τῶν σπουδαιοτέρων πραγμάτων, αἵτινες ὅμως ἄδηλον μὲν πῶς συνεκροτοῦντο, ἄδηλον δὲ ἂν ὑπῆρχον κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἱστορικὴν περίοδον. Ἀληθῶς δὲ εἰπεῖν τὰ πράγματα τῆς συμπολιτείας διείποντο ὑπὸ τῶν Θηβαίων, οἵτινες δὲν κατέλυσαν μὲν ποτὲ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων, ἀλλ' ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦγον καὶ ἔφερον αὐτάς.

Κατ' ἰδίαν λοιπὸν ἑκάστη πόλις εἶχε τὴν βουλὴν αὐτῆς, τὸ πολίτευμα αὐτῆς καὶ τὴν συνείδησιν ὅτι ἦτο αὐτόνομος καὶ αὐτοτελής, ἀλλ' ὅτι συγχρόνως εἶχε καθήκοντά τινα πρὸς τὴν ὁμοσπον-

δίαν. Κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν πολλὰ περὶ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων πολιτευμάτων. Ὀλίγαι μόνον περιεσώθησαν εἰδήσεις περὶ παναρχαίου τινὸς νομοθέτου τῶν Θηβῶν, ὅστις ὠνομάζετο Φιλόλαος, ἦτο κορίνθιος τὸ γένος καὶ ἀνῆκεν εἰς τὸ ὀλιγαρχικὸν σωματεῖον τῶνΒακχιαδῶν,(79)τὸ ὁποῖον ἐκυβέρνα τότε τὴν Κόρινθον. Ἦτο δὲ φίλος τοῦ κορινθίου ὁμοίως Διοκλέους, ὀνομαστοῦ διὰ τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ διότι ἀνεδείχθη νικητὴς εἰς τὸν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα, κατὰ τὴν 13 Ὀλυμπιάδα, ἤτοι ἐν ἔτει 728 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Διοκλῆς λαβὼν ἀφορμήν τινα δυσαρεσκείας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐγκατέλιπεν αὐτὴν διὰ παντὸς καὶ ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Θήβας, ὅπου παρηκολούθησεν αὐτὸν ὁ φίλος του Φιλόλαος καὶ ὅπου ἀμφότεροι συνέζησαν καὶ ἀπέθανον. Εἰς Θήβας δὲ διατρίβων ὁ Φιλόλαος προσεκλήθη, ἄδηλον πῶς καὶ διατί, ὑπὸ τῶν Θηβαίων νὰ γράψῃ νόμους τῇ πόλει αὐτῶν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συνείθιζον ἐνίοτε νὰ προσκαλῶσι πολίτην ἄλλης πόλεως ὡς ἁρμοστὴν καὶ διαιτητὴν τῶν ἐμφυλίων αὐτῶν ἐρίδων, καὶ ἴσως τοιαύτη τις ἀφορμὴ ἐδόθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ δὲ σκοπὸς τῶν νόμων τοῦ Φιλολάου, οἵτινες ἐκαλοῦντο νόμοι θετικοί, ἦτο νὰ διατηρηθῇ σῶος ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν κλήρων τῆς γῆς, τοὺς ὁποίους εἶχον οἱ πολῖται καὶ νὰ προληφθῇ ἡ ἐπ' ἄπειρον ὑποδιαίρεσις τῶν κλήρων καὶ ἡ ἐκ τούτου πενία τῶν πολιτῶν.

Ἐπὶ τούτῳ ὁ Φιλόλαος ἀπηγόρευσε μέν,ὡς φαίνεται,τὴν ἔκθεσιν τῶν παίδων, ἀλλ' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πένητα πατέρα νὰ φέρῃ τὸ νεογνὸν εἰς τὸν ἄρχοντα, ὅστις ἐπώλει αὐτὸ εἰς τὸν βουλόμενον τῶν πολιτῶν, ὁ δὲ ἀγοράσας ὤφειλε νὰ ἀναθρέψῃ τὸν παῖδα, ἠδύνατο ὅμως ἡλικιωθέντα καὶ νὰ τὸν μεταχειρισθῇ ὡς δοῦλον. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀπαντῶμεν κατὰ πρῶτον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐκινήθη πολλάκις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Τῳόντι, ἐπειδὴ τότε ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία δὲν εἶχον ἔτι ἀναπτυχθῇ πολύ, πρὸς δὲ τούτοις, κατὰ τὰς ἐπικρατούσας ἰδέας, καὶ ἐνίοτε κατὰ τὰς ῥητὰς τῶν πολιτευμάτων διατάξεις, δὲν ἐπετρέπετο εἰς τοὺς πολίτας νὰ μετέρχωνται αὐτὰς ἐλευθέρως ὁ κύριος πόρος τῶν οἰκογενειῶν ἦτο ἡ γῆ· ἀλλὰ

---

79). Οἱ Βακχιάδαι ἀπετέλουν μᾶλλον γένος Δωρικὸν καταγόμενον ἀπὸ Ἡρακλέους.

πολλαπλασιασθέντων τῶν ἀπογόνων ἑκάστης οἰκογενείας καὶ διανεμηθέντος πολὺ τοῦ ἀρχικοῦ ἑκάστης κλήρου, ἠλαττοῦτο τοσοῦτον ἡ περιουσία αὕτη τοῦ πολίτου, ὥστε οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ οὔτε εἰς τὴν ἰδίαν, οὔτε εἰς τὴν τῆς πολιτείας συντήρησιν. Ἐντεῦθεν τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας τοῦ νὰ διατηρῆται ὅσον ἔνεστι σῶος ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν κλήρων, καὶ αἱ ἐπὶ τούτῳ γενόμεναι νομοθετικαὶ πράξεις, αἵτινες ὅμως ὅλαι ἀπέτυχον, διότι παρεβίαζον τὸν νόμον τῆς φύσεως, ἤτοι παρεμποδίζουσαι τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκογενειῶν, ἤτοι διὰ ποικίλων τρόπων, ἀποξενώνουσαι ἀπὸ αὐτῶν τὰ τέκνα. Ἰδίως δὲ ἀτυχὴς ὑπῆρξεν ἡ προκειμένη τοῦ Φιλολάου διάταξις, ἥτις ἔκοπτε μᾶλλον ἢ ἔλυε τὸ ζήτημα διότι ἡ εἰς δουλείαν καταδίκη τῶν παίδων τῶν πενήτων ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν εἰς θάνατον καταδίκην. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ νὰ προληφθῇ ἡ τῶν περιουσιῶν ἀνισότης, ἔχει μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον σχέσιν τινα πρὸς τὰς περὶ ἰσοκτημοσύνης, κοινοκτημοσύνης καὶ ἄλλας τοιαύτας δοξασίας, αἵτινες προῆλθον εἰς μέσον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν Εὐρώπῃ, διὸ πολλάκις παρεβλήθη πρὸς αὐτάς, ἀληθῶς δὲ ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον τούτων παράλογος. Τὸ πάλαι, μηδόλως ἢ μικρᾶς ὑπαρχούσης τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας ἡ ὅσον ἔνεστι διατήρησις τῶν ἀρχικῶν τῆς γῆς κλήρων, ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου διὰ τὴν πολιτείαν· ὥστε ἂν ὁ νομοθέτης ἐπεδίωκε πρᾶγμα ἀνέφικτον, ἐπεδίωκε τοὐλάχιστον αὐτὸ ἐπειγόμενος ὑπὸ πολιτικῆς τινος καὶ κοινωνικῆς ἀνάγκης. Σήμερον δὲ ὅτε ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία ἔλαβον τοσοῦτον θαυμαστὴν ἀνάπτυξιν, καὶ τιμῶνται ἁπανταχοῦ καὶ ἐλευθέρως ἐνασκοῦνται, πᾶν τὸ ἀξιοῦν νὰ ἀνατρέψῃ τὰς φυσικὰς περὶ τῆς ἐλευθέρας ἰδιωτικῆς κτήσεως ἀρχάς, εἶναι ὄχι μόνον, ὡς πάντοτε, ἀκατόρθωτον, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς παράλογον, καθὸ ὑπὸ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης ὑπαγορευόμενον. Ὁπωσδήποτε, ἡ νομοθεσία τοῦ Φιλολάου εἶναι ἀξιοσημείωτος ὡς μία ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτέρας γνωστὰς ἀποπείρας τὰς γενομένας ἐν Ἑλλάδι ἵνα ρυθμισθῶσι διὰ νόμων ρητῶν αἱ αὐτοφυεῖς ὁρμαὶ καὶ περιστάσεις τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Ἄλλος νόμος τῶν Θηβαίων ἀρχαῖος, ἂν ὄχι ἀνατρέχων μέχρι Φιλολάου ἦτο, ὅτι οὐδεὶς μετεῖχε τῆς ἀρχῆς ὁ μὴ παύσας τοῦ νὰ ἐμπορεύηται ἐπὶ δέκα ἔτη, ἐξ οὗ μαρτυρεῖται τὸ πρὸ μικροῦ ρηθέν, ὅτι τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα ἦσαν πολλάκις πολέ-

μια τῆς ἐμπορίας. Ἕτερον ἀξιοσημείωτον γεγονὸς εἶναι ὅτι, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης, τὸ πολίτευμα τῶν Θηβαίων εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ὀλιγίστων τινῶν οἴκων, ἐὰν πιστεύσωμεν αὐτοὺς τοὺς Θηβαίους, οἵτινες βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, δικαιολογούμενοι διότι εἶχον μηδίσει ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Περσῶν, δηλαδὴ εἶχον συνταχθῇ μετὰ τῶν πολεμίων τούτων, ἔλεγον ὅτι ἐπολιτεύθησαν οὕτω διότι εἶχε παρ' αὐτοῖς τότε τὰ πράγματα δυναστεία ὀλίγων ἀνδρῶν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αἱ διατάξεις τοῦ Φιλολάου περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχικῶν κλήρων, εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, διότι οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι οἶκοι δὲν ἐσφετερίσθησαν τὴν ὅλην ἀρχὴν εἰμὴ βεβαίως διότι ἀπέβησαν πολὺ τῶν ἄλλων πλουσιώτεροι. Ὁ πλοῦτος ἄλλως τε τῶν οἴκων τούτων δηλοῦται καὶ διὰ τῆς πολυθρυλήτου τῶν Θηβαίων ἱπποτροφίας, δι' ἣν αἱ Θῆβαι ἐλέγοντο ὑπὸ τῶν ποιητῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος εὔιπποι, πλήξιπποι, πολυάρματοι καὶ εὐάρματοι. Καὶ εἰς Ὀρχομενὸν δὲ καὶ εἰς Λεβάδειαν ἦρχον οἱ ἱππεῖς, ὅπερ ἐστὶν οἱ ὀλιγαρχικοί, κατὰ τὸν μέγαν ἱστορικὸν τῶν Ἑλληνικῶν πολιτευμάτων Ἀριστοτέλην, τὸν ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ ἀκμάσαντα καὶ λέγοντα, ὅτι «ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ὅσαις πόλεσιν ἐν τοῖς ἵπποις ἡ δύναμις ἦν, ὀλιγαρχίαι παρὰ τούτοις ἦσαν.» Εἰς Θεσπιὰς δὲ πάλιν ἐλογίζετο αἰσχρὸν ὄχι μόνον τὸ διδάσκεσθαι τέχνην, ἀλλὰ καὶ τὸ μετέρχεσθαι γεωργίαν, ἡ δὲ ὑπερτάτη ἀρχὴ ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς λεγομένους Δημάρχους, οἵτινες ἐλαμβάνοντο πάντοτε ἐξ ἑπτὰ γενῶν, φημιζομένων ὅτι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ μυθικοῦ βασιλέως Θεσπίου.

Ἐν γένει δὲ ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Βοιωτῶν εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τῶν Θεσσαλῶν· διότι καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐπεκράτουν ὄχι μόνον ὀλιγαρχίαι, καὶ ἱπποτροφίαι, ἀλλὰ καὶ δίαιτα ἄσωτος ὁπωσοῦν καὶ ἀκόλαστος. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον μάλιστα τοῦτο, οὐδεμία ἑλληνικὴ φυλὴ κατεκρίθη τοσοῦτον πικρῶς ὅσον οἱ Βοιωτοί. Τὸ ὄνομα αὐτῶν κατήντησε συνώνυμον τῆς κτηνωδίας καὶ ἀμαθείας· αὐτὸς ὁ Θηβαῖος Πίνδαρος διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὴν διαβόητον παροιμίαν Βοιωτία ὗς, ἤτοι βοιωτικὸς χοῖρος, δι' ἧς ἐστιγματίζετο τὸ ἦθος τῶν

συμπολιτῶν αὐτοῦ. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλὰ προσετίθετο, ὅτι ἦσαν θρασεῖς, καὶ ὑβρισταί, καὶ ὑπερήφανοι· πλῆκταί τε καὶ ἀδιάφοροι πρὸς πάντα ξένον καὶ δημότην· πρὸς τούτοις κατανωτισταί, δηλαδὴ περιφρονηταὶ παντὸς δικαίου, πρὸς τὰ ἀμφισβητούμενα τῶν συναλλαγμάτων οὐ λόγῳ συνιστάμενοι ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ θράσους καὶ τῶν χειρῶν προσάγοντες βίαν. Τὸ δὲ πάντων παραδοξότερον, ἀπεδόθη καὶ εἰς ἑκάστην τῆς Βοιωτίας πόλιν κατ' ἐξαίρεσιν ἰδία τις κακία· καὶ ἐφημίζετο λοιπὸν ὅτι ἐν Ὠρωπῷ μὲν κατῴκει ἡ αἰσχροκέρδεια, ἐν Τανάγρᾳ δὲ ὁ φθόνος· ἐν Θεσπιαῖς, ἡ φιλονεικία· ἐν Θήβαις, ἡ ὕβρις· ἐν Ἀνθηδόνῃ, ἡ πλεονεξία· ἐν Κορωνείᾳ, ἡ περιέργεια· ἐν Πλαταιαῖς, ἡ ἀλαζονεία· ἐν Ἁλιάρτῳ, ἡ ἀναισθησία· καὶ ἐπειδὴ ὡς φαίνεται ἐξηντλήθη ὁ κατάλογος τῶν ἠθικῶν ἁμαρτημάτων, καὶ δὲν ἔμεινε τί ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν Ὀγχηστόν, ἐρρέθη ὅτι ἐν Ὀγχηστῷ κατῴκει ὁ πυρετός (80).

Καὶ ὅμως μία τῶν πόλεων τούτων, καὶ ἴσως ἡ μᾶλλον ὅλων τῶν λοιπῶν διαβληθεῖσα, ἀνέδειξε τὸν ὑψιπετέστερον καὶ κατανυκτικώτερον τῶν λυρικῶν ποιητῶν ἀφ' ὅσους παρήγαγε ποτὲ ἔθνος ἐπὶ γῆς. Ὁ Πίνδαρος γεννηθεὶς εἰς Θήβας, τῷ 522 πρ. Χρ., περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου, δὲν ὕμνησε μόνον τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας, δὲν ἐστεφάνωσε μόνον τοὺς Μαραθωνομάχους, ἀλλὰ ἐν μέσῳ τῶν θριαμβευτικῶν ἐκείνων ᾀσμάτων, καταλαμβάνεται ἐνίοτε ὑπὸ αἰσθημάτων μελαγχολικῶν, τὰ ὁποῖα ἐνθυμίζουσι μᾶλλον τοὺς μαλακωτέρους χριστιανικοὺς φθόγγους τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς μούσης, καὶ εἶναι ἰδίως πάντη ἀλλότρια τῆς τραχύτητος, ἵνα μή τι ἄλλο εἴπωμεν, τῆς ἀποδιδομένης εἰς τοὺς Βοιωτούς. Οὕτω ἀνακράζει που· ἐφήμεροι ἡμεῖς· τί ἄρα εἴμεθα : τί δὲν εἴμεθα; σκιᾶς ὄναρ ὁ ἄνθρωπος !

Ἐπάμεροι· τί δέ τις ; τί δ' οὔ τις ; σκιᾶς ὄναρ
ἄνθρωπος . . . .

ἤ, στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωήν, ἐλεεινολο-

80). Ἴδ. Δικαιάρχου Βίος Ἑλλάδος 14. ια'. «Ἱστοροῦσι δ' οἱ Βοιωτοὶ τὰ κατ' αὐτοὺς ὑπάρχοντα ἀκληρήματα λέγοντες τοῦτα· τὴν μὲν αἰσχροκέρδειαν κατοικεῖν ἐν Ὠρωπῷ, τὸν δὲ φθόνον ἐν Τανάγρᾳ, τὴν φιλονεικίαν ἐν Θεσπιαῖς, τὴν ὕβριν ἐν Θήβαις, τὴν πλεονεξίαν ἐν Ἀνθηδόνι, τὴν περιεργίαν ἐν Κορωνείᾳ, ἐν Πλαταιαῖς τὴν ἀλαζονείαν, τὸν πυρετὸν ἐν Ὀγχηστῷ, τὴν ἀναισθησίαν ἐν Ἁλιάρτῳ· τὰ δὲ ἐκ πάσης τῆς Ἑλλάδος ἀκληρήματα εἰς τὰς τῆς Βοιωτίας πόλεις κατερρύη».

γεῖ τὰς ψυχὰς τῶν ἀσεβῶν, αἵτινες περιΐπτανται ὑπὸ τὸν οὐρανὸν βασανιζόμεναι ὑπὸ πικρῶν ἀλγηδόνων καὶ κακῶν ἀφεύκτων, ἐνῷ αἱ ψυχαὶ τῶν εὐσεβῶν, κατοικοῦσαι ἐν τῷ οὐρανῷ, ᾄδουσιν ἐν ὕμνοις τὸν *μέγαν μάκαρα*·

ψυχαὶ δ᾽ ἀσεβέων ὑπουράνιοι
γαίᾳ πωτῶνται ἐν ἄλγεσι φονίοις
ὑπὸ ζεύγλαις ἀφύκτοις κακῶν·
εὐσεβέων δ᾽ ἐπουράνιοι νάοισαι
μολπαῖς μάκαρα μέγαν ἀείδοντ᾽ ἐν ὕμνοις.

Μάκαρα μέγαν! ὅστις δὲν ἦτο βεβαίως ὁ μυθικὸς Ζεὺς ὁ θεὸς ὁ μέτοχος τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ τῶν κακιῶν τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ᾽ ἡ ὑψηλοτέρα καὶ καθαρωτέρα ἐκείνη δύναμις μέχρι τῆς ὁποίας ηὐτύχησε νὰ μετεωρισθῇ ὁ νοῦς ὀλίγων τινῶν προπατόρων μας, καὶ πλειότερον ἴσως πάντων ὁ τοῦ Πινδάρου νοῦς. Πάλιν δὲ εἰς ἑτέραν βοιωτικὴν πόλιν, τὴν Τάναγραν, ἐγεννήθη ἡ Κόριννα, τῆς ὁποίας ἐλάχιστα μὲν διεσώθησαν ἔπη, ἀλλ᾽ ἡ δόξα ἀπέβη ἀθάνατος, διότι λέγεται διατελέσασα διδάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ Πινδάρου, καὶ διαγωνισθεῖσα πρὸς τὸν ἀοιδόν, καὶ νικήσασα μάλιστα αὐτόν, ἂν καὶ μᾶλλον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς ἢ διὰ τὴν τέχνην.

Αἱ βοιωτικαὶ ὀλιγαρχίαι εἶχον μέν, κατὰ τὸν βίον, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰς θεσσαλικάς, ἀλλὰ δὲν διετήρησαν τὸν ἀναρχικόν, τὸν ἀνθελληνικὸν τούτων χαρακτῆρα. Εἰς τὰ βοιωτικὰ πολιτεύματα, ἂν καὶ ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν αὐτά, ὁ δῆμος δὲν φαίνεται ἀπεστερημένος νομίμων τινῶν δικαίων· οἱ ὁπλῖται τῆς Βοιωτίας ὑπῆρξαν πάντοτε ἐκ τῶν ὀνομαστοτάτων τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ δὲ τὴν πέμπτην καὶ τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, ὁ δῆμος περιστέλλει ἐνίοτε αὐτόθι, ἢ καὶ ὅλως καταλύει τὸ τῶν ἀρίστων κράτος. Ἡ τῶν Θηβῶν μάλιστα πολιτεία παρήγαγεν ἄνδρας δι᾽ οὓς ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ καὶ αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις· τὸν Πελοπίδαν, τὸν Γοργίδαν, τὸν Παμμένη, τὸν Ἰσμηνίαν, τὸν Μέλλωνα, τὸν Χάρωνα· ἕνα δέ, τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ὅστις ἴσως ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Πόθεν ἆρα ἡ ἀλλόκοτος καὶ ἐπίμονος ἐκείνη κατὰ τῶν Βοιωτῶν καταφορά; Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι οἱ Βοιωτοί, πλὴν τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τραχύτητος, ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν τὸ ἁμάρτημα ὅτι

συνετάχθησαν μετὰ τῶν Μήδων, ἐπὶ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς. Ναὶ μὲν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἔπραξαν τὸ αὐτό· ἀλλ' ἐκ τούτων, τινές, ὡς οἱ Θεσσαλοί, οὐδ' ἐθεωροῦντο ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ κυρίως ἑλληνικοῦ κόσμου· οἱ δὲ δὲν εἶχον ἡγεμονικὰς τῶν Θηβαίων ἀξιώσεις, ὥστε ἐπέστησαν ὀλιγώτερον τὴν κοινὴν προσοχήν. Πλὴν τούτου οἱ Βοιωτοί, καὶ ἰδίως οἱ Θηβαῖοι, γείτονες ὄντες τῶν Ἀθηναίων, περιῆλθον πολλάκις εἰς ἔριδας πρὸς αὐτούς, ἀντέπραξαν εἰς τὰ βουλεύματα αὐτῶν καὶ ἐκίνησαν οὕτω τὴν ὀργὴν τῆς φυλῆς ἐκείνης, ἥτις ἀνεδείχθη τὸ πάλαι ἡγεμὼν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου καὶ φοβερὰν ἐποίει χρῆσιν τοῦ ὅπλου τούτου κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς. Ἴσως ὅτε ὁ Δημοσθένης, ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐστηλίτευε τοὺς Θηβαίους ἐπὶ ἀναλγησίᾳ, καὶ βαρύτητι, καὶ ἀναισθησίᾳ, καὶ ὠμότητι, καὶ πονηρίᾳ, ἔπρεπε νὰ μὴ λησμονήσῃ, ὅτι ποτὲ Ἀθηναῖος δὲν ὕμνησε τὰς Ἀθήνας μεγαλοπρεπέστερον τοῦ Θηβαίου Πινδάρου·

Ὦ ταὶ λιπαραὶ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀοίδιμοι,
Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθῆναι, δαιμόνιον πτολίεθρον·

ὅτι ὁ αὐτὸς ἀοιδὸς ἔψαλλέ ποτε τὴν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ μάχην,

Ὅθι παῖδες Ἀθηναίων ἐβάλοντο φαεννὰν
κρηπῖδ' ἐλευθερίας·

καὶ ὅτι ἐκ Θηβῶν ὁρμώμενος ὁ Θρασύβουλος κατέλυσε βραδύτερον τοὺς τριάκοντα τῶν Ἀθηνῶν τυράννους. Ἀλλ' ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν ἐθνῶν μαραίνεται πολλάκις ταχύτερον τῆς τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων εὐγνωμοσύνης· ἡ δὲ κατὰ τῶν Θηβαίων ἀντιπάθεια ὑπῆρξεν ἀείποτε ἰσχυρὰ ἐν Ἀθήναις, διὰ τὰς ἀδιαλείπτους σχεδὸν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ἔριδας, ὧν πρώτη γνωστὴ καὶ ἀξιόλογος ἀφορμὴ ἐδόθη ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ἱστορικῆς περιόδου εἰς ἣν ἤδη εὑρισκόμεθα.

Αἱ Θῆβαι ἐπολιτεύοντο ἀνέκαθεν τραχέως πρὸς τὰς λοιπὰς τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας πόλεις· ὅθεν αἱ Πλαταιαί, εἴτε μᾶλλον πιεζόμεναι, εἴτε ὀλιγώτερον ἀνεκτικαὶ οὖσαι, ἀπεφάσισαν, περὶ τὸ 510 πρὸ Χριστοῦ, νὰ ἀποσπασθῶσι τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ διέρχηται πλησίον τῶν Πλαταιῶν ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Κλεομένης, ἐπανερχόμενος εἰς τὰ ἴδια ἐξ Ἀθηνῶν. Οἱ Πλαταιεῖς λοιπόν, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης καὶ παρέδωκαν ἑαυτοὺς καὶ

τὴν χώραν αὐτῶν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐνόμισε συμφέρον νὰ δεχθῇ τὴν τοιαύτην πρότασιν καὶ συνεβούλευσε τοὺς Πλαταιεῖς νὰ ἀποταθῶσι μᾶλλον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες, πλησιέστεροι ὄντες, ἠδύναντο ἐν ἀνάγκῃ νὰ βοηθήσωσιν αὐτοὺς εὐκολώτερον. Ἔδωκε δὲ τὴν συμβουλὴν ταύτην, προβλέπων ὅτι ἐκ τούτου θέλει προκύψει δεινὴ ἔρις μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν ἥτις συνέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην· διότι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, καί τοι ἀνήκουσαι εἰς ἓν ἔθνος, ἐπολιτεύοντο ὅμως, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἦσαν πολλαί, ὡς κράτη διάφορα, ἔχοντα ἀντιζηλίας, ἴδια συμφέροντα καὶ ἰδίους πολιτικοὺς σκοπούς. Οἱ Πλαταιεῖς, ἀκούσαντες τὴν συμβουλήν, ἔπεμψαν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις οἵτινες ἔφθασαν ἐνῷ ἐτελεῖτο αὐτόθι δημοσία τις θυσία, καί, καθήσαντες ὡς ἱκέται ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, παρέδωκαν τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπεκαλέσαντο τὴν τῶν Ἀθηναίων προστασίαν κατὰ τῶν Θηβῶν. Τοιαύτη αἴτησις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπορριφθῇ, ὥστε ἐδόθη ἡ ὑπόσχεσις τῆς προστασίας, ἥτις καὶ μετ' ὀλίγον κατέστη ἀναγκαία, διότι ἐμβαλόντων τῶν Θηβαίων εἰς τὴν τῶν Πλαταιέων χώραν, ἐπῆλθε στρατὸς Ἀθηναίων, ἵνα ὑπερασπίσῃ τοὺς νέους αὐτῶν συμμάχους. Πρὶν ὅμως ἔλθωσιν εἰς χεῖρας οἱ δύο στρατοί, προέτειναν οἱ Κορίνθιοι τὴν μεσιτείαν αὐτῶν, καί, γενομένης αὐτῆς δεκτῆς, ἀπεφάσισαν, ὅτι οἱ Θηβαῖοι δὲν ἔχουσι δικαίωμα νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βίαν κατὰ πόλεως ἥτις θέλει νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας, ἤ, καθὼς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «ἐᾶν Θηβαίους Βοιωτῶν τοὺς μὴ βουλομένους ἐς Βοιωτοὺς τελέειν.» Τότε οἱ Θηβαῖοι μὴ θέλοντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κατ' αὐτῶν ἐκδοθεῖσαν ταύτην ἀπόφασιν, προσέβαλον ἀπροσδοκήτως τοὺς εἰς τὰ ἴδια ἐπανερχομένους Ἀθηναίους, ἀλλ' ἐνικήθησαν κατὰ κράτος· καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, τιμωροῦντες αὐτοὺς διὰ τὴν ἀπιστίαν ταύτην, ἥνωσαν μετὰ τῶν Πλαταιῶν τὸ μέρος τῆς τῶν Θηβαίων χώρας, τὸ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἀσωποῦ κείμενον, ὥστε ὁ ποταμὸς οὗτος κατέστη τὸ μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ὅριον. Τοιουτοτρόπως ἀπηρτίσθη ἡ συμμαχία τῶν Πλαταιέων καὶ τῶν Ἀθηναίων, ἥτις ἐπήνεγκε πολλὰ καὶ σπουδαῖα βραδύτερον ἀποτελέσματα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἔσωσε τὰς δυστυχεῖς Πλαταιὰς ἀπὸ φοβερωτάτης τῶν Θηβῶν ἐκδικήσεως.

Αὗται εἶναι αἱ ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων περισωθεῖσαι εἰδήσεις περὶ ὅλων τῶν χωρῶν, ὅσαι ἔκειντο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος, περὶ ὧν θέλομεν λαβ' κατωτέρω οἰκειοτέραν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Οὕτω δὲ καταλύοντες ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, ἀνέλθωμεν ἤδη, τὴν ἀντίθετον βαδίζοντες ὁδόν, ἀπὸ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου μέχρι τῶν Κεραυνίων ὀρέων, διερχόμενοι τὰς χώρας ὅσαι ἔκειντο κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὴν Αἰτωλίαν, τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Ἤπειρον, ὅπου ἄλλως τε θέλομεν ἐνδιατρίψει ὀλιγώτερον, διότι τὰ εἰς τὰς χώρας ταύτας οἰκοῦντα ἔθνη ἔμειναν, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀμέτοχα τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦ Πίνδου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται ἥ τε πρὸς ἀνατολὰς φερομένη Οἴτη καὶ ἡ πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικὸν κατερχομένη σειρά, ἡ ἀποτελοῦσα τὸν Παρνασσὸν καὶ τὸν Ἑλικῶνα καὶ τὸν Κιθαιρῶνα, προκύπτει καὶ ἄλλη τις ὀρεινὴ σειρά, ἥτις, μεσημβρινοδυτικῶς καταβαίνουσα, φέρει τὰ ποικίλα ὀνόματα Ἀράκυνθος, Κούριον, Κόραξ καὶ Ταφιασσός· ἡ σειρὰ αὕτη ἐν μέρει μὲν διέρχεται διὰ τῆς Αἰτωλίας, ἐν μέρει δὲ σχηματίζει τὰ ἀνατολικὰ αὐτῆς σύνορα, πρὸς Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας, καὶ φθάνει μέχρις Ἀντιρρίου, ἄκρας κειμένης εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τοῦ στενοῦ πορθμοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, ἀντικρὺ τῆς ὁποίας κεῖται, ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, ἡ ἑτέρα τοῦ αὐτοῦ πορθμοῦ ἄκρα, τὸ καλούμενον Ρίον. Ὁ δ' Ἀχελῷος, ὁ σημερινὸς Ἄσπρος, πηγάζων ὁμοίως ἐκ τοῦ Πίνδου, καὶ ὢν ὁ μεγαλήτερος τῆς Ἑλλάδος ποταμός, δι' ὃ καὶ προσαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου κρείων, ταὐτὸν εἰπεῖν βασιλεὺς τῶν ποταμῶν, ἀποτελεῖ περὶ τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος, τὸ μεταξὺ Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας σύνορον, καὶ ῥέων ἐπὶ μακρόν, ποτίζει πολλὰς καὶ εὐφόρους πεδιάδας καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸ Ἰόνιον πέλαγος (81). Ἕτερος δὲ ποταμός, ὁ Εὔηνος, νῦν Φίδαρις καλούμενος, ἀπὸ τῆς Οἴτης δὲ κατερχόμενος, διασχίζει τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἐκβάλλει

81). *Ἰόνιον Πέλαγος* δὲν εἶναι ὅρος εὔχρηστος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· παρὰ τούτοις λέγεται *Ἰόνιος κόλπος* ἡ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους Ἀδριατικὴ καλουμένη θάλασσα· Σικελικοῦ δὲ πελάγους μέρος ἀποτελεῖ τὸ νῦν ἀνακριβῶς *Ἰόνιον* καλούμενον πέλαγος.

120 στάδια πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀντιρρίου· ὁ Εὔηνος χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰτωλικὰς χώρας τῆς Πλευρῶνος καὶ τῆς Καλυδῶνος, αἵτινες ὑπῆρξαν μὲν περίφημοι ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἔνδοξοι ἀνεδείχθησαν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, διότι ἐκεῖ που, περὶ Πλευρῶνα, κεῖται τὸ ἡρωϊκὸν προπύργιον τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ, τὸ ἀείμνηστον Μεσολόγγιον. Καὶ ἐπειδὴ αἰτωλικαί τινες φυλαὶ προεχώρουν μέχρι τῶν ἐρήμων κορυφῶν τῆς Οἴτης, ὅπου εἶχον γείτονας τοὺς Δωριεῖς καὶ τοὺς Μαλιεῖς, ἡ Ἀκαρνανία συνώρευε καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς πλευρὰν μετὰ τῆς Αἰτωλίας, ἔχουσα πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τὸ Ἰόνιον πέλαγος, καὶ πρὸς τὸ βόρειον, τὴν μεγάλην χώραν τῆς Ἠπείρου, ἥτις ἐξετείνετο πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν Κεραυνίων ὀρέων, πρὸς δυσμὰς μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐχωρίζετο ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας διὰ τοῦ Πίνδου.

Οἱ Αἰτωλοί, διῃρημένοι ὄντες εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας φυλάς, διετέλεσαν μὲν ὀνομαστοὶ ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, μετέσχον δὲ καὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὑπῆρξαν ὅλως ἀφανεῖς καὶ ἄσχετοι πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀνέλαβον ὅμως πάλιν προέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ κατὰ τὴν τρίτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα. Οἱ Αἰτωλοὶ διεκρίθησαν πάντοτε διὰ τὴν τραχύτητα τῶν ἠθῶν αὐτῶν· ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ Θουκυδίδης λέγει αὐτοὺς οἰκοῦντας ἔτι ὄχι εἰς πόλεις, ἀλλὰ κατὰ κώμας ἀτειχίστους· περὶ δὲ πολλῶν ἐξ αὐτῶν προσέθετεν, ὅτι ἦσαν «ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν καὶ ὠμοφάγοι,» ὅτι δηλαδὴ ἐλάλουν γλῶσσαν ὅλως δυσκατάληπτον, καὶ ἔτρωγον κρέας ὠμόν. Οὐδὲν ἧττον εἶχον καὶ οἱ Αἰτωλοὶ πάντοτε, καὶ πρὸ τῆς τελευταίας αὐτῶν ἀκμῆς, πολιτείαν ἑλληνικήν, περὶ ἧς ἔγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ περὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων συγγραφῇ. Κατὰ δυστυχίαν ἀπολεσθέντος τοῦ συγγράμματος τούτου, δὲν γνωρίζομεν τὰ τῆς πολιτείας ἐκείνης, ὡς πρὸς τοὺς προηγηθέντας τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους, ἄλλο εἰμὴ ὅτι αἱ κοιναὶ αὐτῶν ἀρχαιρεσίαι καὶ πανηγύρεις ἐτελοῦντο εἰς Θέρμα, πόλιν κειμένην πρὸς ἀνατολὰς τῆς Τριχωνίδος λίμνης,

τῆς σημερινῆς λίμνης τοῦ Ζυγοῦ ἢ τοῦ Βραχωρίου. Οἱ δ' Ἀκαρνᾶνες οὐδὲ ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων διέμειναν, ὡς οἱ Αἰτωλοί, ἄσχετοι πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἦσαν ὅμως ἀνέκαθεν Ἕλληνες καὶ ὡς τοιοῦτοι δεκτοὶ εἰς τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας, εἰς τοὺς ὁποίους μόνον Ἕλληνες ἐπετρέπετο νὰ ἀγωνισθῶσιν· ἦσαν πρὸς τούτοις ἡνωμένοι εἰς ὁμοσπονδίαν, διότι εἶχον κοινὸν δικαστήριον εἰς Ὄλπας καὶ ἐτέλουν κοινὸν στεφανίτην ἀγῶνα. Εἶχε δὲ γράψει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ Ἀκαρνάνων πολιτείαν.

Τελευταῖον ἡ Ἤπειρος κατῳκεῖτο ὑπὸ διαφόρων φυλῶν, τῶν ὁποίων αἱ ὀνομαστότεραι ἦσαν οἱ Χάονες, οἱ Θεσπρωτοί, οἱ Κασσωπαῖοι καὶ οἱ Μολοσσοί. Καὶ ὁ μὲν Ἡρόδοτος λέγει τοὺς Θεσπρωτοὺς καὶ τοὺς Μολοσσούς, Ἕλληνας, ὁ δὲ Θουκυδίδης θεωρεῖ αὐτοὺς βαρβάρους· πάλιν δὲ ὁ γεωγράφος Στράβων, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, λέγει βαρβάρους τοὺς Ἀθαμᾶνας, ἑτέραν ἠπειρωτικὴν φυλήν, ἣν ὁ περιώνυμος Πλάτων, ὁ διαπρέψας ἐν τῇ τετάρτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν. Αἱ διαφωνίαι αὗται ἐξηγοῦνται εὐχερῶς. Ὅτι ἡ Ἤπειρος κατῳκεῖτο ὑπὸ φυλῶν αἵτινες εἶχον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, καταγωγὴν καὶ θρησκείαν μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων φαίνεται ἀναμφισβήτητον. Κατὰ τὴν Ἀριστοτέλην, ἡ περὶ τὴν Δωδώνην τῆς Θεσπρωτίας χώρας ἦτο ἡ ἀρχαιοτάτη πηγὴ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, (82) διότι, καθ' ἃ οὗτος λέγει, ἄδηλον ὅμως ἐπὶ τίνος μαρτυρίας στηριζόμενος, ἔφερε πρὸ πάσης ἄλλης τὸ ὄνομα Ἑλλάς. (83) Τὸ βασιλικὸν τῶν Μολοσσῶν γένος ἐκαυχᾶτο, ὅτι κατάγεται

82). Τῆς ἰδιαιτέρας δηλονότι φυλῆς τῶν Ἑλλήνων τοῦ Ὁμήρου, τῆς φυλῆς δηλαδή, ἥτις ἔδωκε τὸ καθολικὸν ἐθνικὸν καὶ ἱστορικὸν ὄνομα εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς κληθέντας Ἕλληνας.

83). Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους *Ἑλλὰς* καλουμένη χώρα τῆς Ἠπείρου, ἡ κοιτὶς τῆς ἰδιαιτέρας φυλῆς τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ ἄλλως καλουμένη *Ἑλλοπία* τῆς Ἠπείρου, ὡς ἐκαλεῖτο ἡ χώρα τῶν ἐνταῦθα Σελλῶν ἢ Ἑλλῶν (ἤτοι Ἑλλήνων) καὶ Γραικῶν, ἡ χώρα ἡ περὶ τὴν Δωδώνην. *Ἑλλοπία*, ἐκ τοῦ ἀχρήστου *Ἕλλοψ* (=Ἕλλην, ὄψ ἐνταῦθα ὅπως ἐν τοῖς ὀνόμασι μέροψ, Δρύοψ, Δόλοψ, εἶναι ἁπλῆ κατάληξις) εἶναι ταὐτὸν τῷ *Ἑλλάς*, ὡς θέλομεν εἰπεῖ καὶ κατωτέρω.

ἀπὸ Ἀχιλλέως καὶ Νεοπτολέμου· οἱ Θεσσαλοὶ ἦλθον, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐκ τῆς Ἠπείρου· τὸ δὲ θετικώτερον καὶ σπουδαιότερον, ἐν Δωδώνῃ ὑπῆρχε τὸ ἀρχαιότατον τῆς Ἑλλάδος χρηστήριον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἤδη ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου πολυθρύλητον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐτιμᾶτο τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῷ χρηστηρίῳ τούτῳ ὁ Ζεὺς ἐξήγγελλε τὰς δηλώσεις αὐτοῦ ἀμέσως, καὶ ὄχι διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς ἐν Δελφοῖς· ἀπεκαλύπτετο δὲ ἡ βούλησις τοῦ Διὸς εἴτε διὰ τοῦ ψόφου δρυῶν ἱερῶν, εἴτε διὰ τοῦ ἤχου τὸν ὁποῖον ἀνέδιδε μετάλλινον ἀγγεῖον, ὁσάκις προσεβάλλετο ὑπὸ μάστιγος, ἣν ἐκράτει μὲν ἡ χεὶρ ἀγάλματος ἀντικρὺ ἱσταμένου, ἐκίνει δὲ ὁ ἄνεμος· καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν σημείων τούτων ἐγίνετο ὑπὸ δύο ἢ τριῶν γραιῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο πελειάδες, ἢ ὑπὸ ἱερέων, ὀνομαζομένων Τομούρων, ἢ καὶ ὑπὸ τῶν Σελλῶν, (84) τῶν ἑρμηνέων, οὓς ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος. Τὸ ἀξίωμα τοῦ μαντείου τούτου ἠλαττώθη μέν, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως ἣν ἔλαβε τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον· ἀλλ' ὅμως καὶ βραδύτερον, ὄχι μόνον Ἠπειρῶται, Ἀκαρνᾶνες, Αἰτωλοὶ ἐπηρώτων αὐτό, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἔτι κατὰ τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὥστε, καὶ ἂν ὅλας τὰς ἄλλας παραδόσεις καὶ μαρτυρίας ἀφήσωμεν κατὰ μέρος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς ἑλληνικὴν τὴν χώραν, ἐν ᾗ ἔκειτο μία τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ σεβαστοτάτων θρησκευτικῶν θεσμοθεσιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πρὸς τούτοις ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Ἠπείρου ἔφερον ἑλληνικώτατα ὀνόματα· Χίμαιρα, Φοινίκη, Πελώδης λιμήν, Πάνορμος, Ἑλίκρανον, Σύβοτα, Εὐρυμεναί, Ἐφύρα, Κασσώπη, Χαλκίς, Χαράδρα, Τετραφυλία, Κραννών, Ἡράκλεια, κλπ. Ναὶ μὲν διὰ τὴν ὀλίγην ἐπιμιξίαν τῶν ἠπειρωτικῶν φυλῶν μετὰ τῶν μεσημβρινωτέρων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν συνεχεστέραν ἀφ' ἑτέρου σχέσιν πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Μακεδόνας, οἱ Ἠπειρῶται κατ' ἀρχὰς δὲν συμπροώδευσαν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ στάδιον τῆς κοινωνικῆς διαμορφώσεως, καὶ πολλαχοῦ μάλιστα ἐξωμοιοῦντο πρὸς τοὺς βορειοτέρους αὐτῶν γείτονας· διὰ δὲ τοῦτο ὀνομάζονται ἐνίοτε βάρ-

84). Οἱ *Σελλοὶ* ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου (Ἰλ. Π. 234—235) καλοῦνται *ὑποφῆται*.

ὅχροι, ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. Μετ' ὀλίγον ὅμως οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἠπείρου ἤρχισαν νὰ ὠφελῶνται πλειότερον ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὥστε ἡ χώρα αὕτη, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος, ἀναφαίνεται αὖθις ὅλως ἑλληνική, κατὰ δὲ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχήν, διετέλεσε μία τῶν κυριωτάτων ἑστιῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ· διότι ὅτε οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐν ἀρχῇ τῆς 13 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ἀπὸ Ἠπείρου ὁρμώμενος ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς ἵδρυσε τὸ κράτος, δι' οὗ ἐσώθη τότε ἐν Εὐρώπῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἡγεμὼν ὠνομάζετο Δεσπότης Ἑλλάδος· καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν Ἠπείρῳ ἐξηγέρθησαν οἱ ἥρωες τοῦ Σουλίου, καὶ ἐν Ἠπείρῳ ἐγεννήθησαν οἱ ἐλευθεριώτεροι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εὐεργέται.

Εἶναι δὲ ἡ ἀρχαία Ἤπειρος μία τῶν ὀλίγων ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα διεσώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οἱ Χάονες καὶ οἱ Θεσπρωτοὶ λέγονται μὲν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἀβασίλευτοι, διότι ἂν καὶ ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς προνομιοῦχον βασιλικὸν γένος, οἱ ἐξ αὐτοῦ ὅμως καταγόμενοι ἡγοῦντο τῶν φυλῶν τούτων «ἐπετησίῳ προστατείᾳ,» ὅ ἐστι κατ' ἔτος ἐκλεγόμενοι· ἀλλὰ τῶν Μολοσσῶν προΐσταντο πάντοτε βασιλεῖς, ἀνάγοντες τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὸ πολυθρύλητον τῶν Αἰακιδῶν γένος. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, διῆγον ἔτι βίον ἀφελέστατον, καὶ ὁ Ἄδμητος ἰδίως, πρὸς ὃν κατέφυγεν ὁ Ἀθηναῖος Θεμιστοκλῆς, ἔζη ως κωμάρχης μᾶλλον ἢ ὡς ἄρχων κράτους λόγου ἀξίου. Ἀλλ' ἤδη ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἢ ἔγγονος Ἀρρύβας, ἀνατραφεὶς εἰς Ἀθήνας, εἰσήγαγεν εἰς τὴν πατρίδα του ἀξιοπρεπέστερον πολίτευμα, καὶ οἱ διάδοχοί του ἐπεξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν ἐπὶ πλεῖστον τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ Πύρρος, ὁ τοσοῦτον περιώνυμος γενόμενος ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, κυριεύσας τὴν Ἀμβρακίαν, ἑλληνίδα πόλιν, καὶ ταύτην καταστήσας πρωτεύουσαν, ὅλως ἑλληνικὴν ἀνέδειξε τὴν βασιλείαν ἐκείνην.

Ἀλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν χώραν, ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἤκμασεν ὁ ἑλληνισμός, διὰ θαυμαστῆς ῥυθμίσεως τῶν αὐτοφυῶν ὁρμῶν περιστάσεων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς μεγάλης χερσονήσου, ἧς τὸ κάτω μέρος κατ-

είχετο ἀνέκαθεν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπάρχει προσηρτημένη δι' ἰσθμοῦ τοῦ ὁποίου τὸ νοτιώτερον, στενότερον, καὶ ὁμαλώτερον μέρος ὀνομάζεται κορινθιακὸς ἰσθμός, ἡ πολὺ μικροτέρα χερσόνησος, ἡ Πελοπόννησος καλουμένη· πρὸς ταύτην δὲ ἀντιπαραβαλλομένη ἡ ἄλλη εἶναι τοσοῦτον μεγαλητέρα, ὥστε συνήθως ὀνομάζεται χέρσος ἢ στερεὰ Ἑλλάς. Ἡ Πελοπόννησος χωρίζεται ἀπὸ τῆς στερεᾶς, πρὸς δυσμὰς μὲν τοῦ ἰσθμοῦ, διὰ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, πρὸς ἀνατολὰς δέ, διὰ τοῦ σαρωνικοῦ· καὶ ὅμως τὰ ὄρη αὐτῆς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνέχεια τῶν δύο ὀρεινῶν σειρῶν, αἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τοῦ Πίνδου ἐκφυόμεναι, φθάνουσιν ἡ μὲν μεσημβρινοανατολικῶς μέχρι τοῦ Κιθαιρῶνος, ἡ δὲ μεσημβρινοδυτικῶς μέχρις Ἀντιρρίου. Τῳόντι, ἀπὸ τῆς ἄκρας τοῦ Ἀντιρρίου, ἡ τελευταία αὕτη σειρά, πηδήσασα εἰς τὴν ἀντικρὺ ἄκραν, τὸ Ρίον, παρεκτείνεται, πρὸς μεσημβρίαν φερομένη, μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ταινάρου, ἥτις εἶναι ἡ νοτιωτάτη ἄκρα τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης ἁπάσης. Ἡ ὀρεινὴ αὕτη σειρὰ προσλαμβάνει καθ' ὁδὸν τὰ ἑξῆς ποικίλα ὀνόματα, Ὤλενος, Παναχαϊκόν, Φολόη, Ἐρύμανθος, Λύκαιον, Παρράσιον καὶ Ταΰγετος. Ἑτέρα δὲ σειρά, ἐκφυομένη ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος, πρῶτον μέν, διὰ τῆς Γερανείας καὶ τῶν Ὀνείων ὀρέων, σχηματίζει τὸν ἰσθμόν, ἔπειτα δὲ ἁπλοῦται εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἅμα εἰσελθοῦσα εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην, ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο κλάδους, ὧν ὁ εἷς, τρεπόμενος πρὸς δυσμάς, καὶ περιλαμβάνων τὸν Ἀκροκόρινθον, τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν τῆς Κυλλήνης, τὰ ὄρη τῆς Ἀροανίας καὶ τῆς Λαμπείας, ἑνοῦται ἐπὶ τέλους διὰ τοῦ Ἐρυμάνθου καὶ τῆς Φολόης, μετὰ τῆς πρώτης ὀρεινῆς σειρᾶς· ὁ δὲ δεύτερος κλάδος, πρὸς νότον κατερχόμενος, ἀπολήγει εἰς τὴν ἔκπαλαι καὶ μέχρι σήμερον φοβερὰν διὰ τοὺς ναυτιλλομένους νοτιοανατολικὴν ἄκραν τῆς Πελοποννήσου, τὴν Μαλέαν, ὀνομαζόμενος ἀλληλοδιαδόχως Ἀπέσας, Ἀρτεμίσιον, Παρθένιον, Πάρνων, Θόρναξ καὶ Ζάρηξ. Ὁ σκελετὸς λοιπὸν τῆς Πελοποννήσου συγκροτεῖται ἐκ δύο ὀρεινῶν σειρῶν καταφερομένων πρὸς νότον, σχεδὸν παραλλήλως, πρὸς βορρᾶν δὲ ἑνουμένων δι' ἄλλης τρίτης, ἐγκαρσίου. Αἱ δύο νοτιώτεραι ἄκραι τῶν δύο πρώτων σειρῶν, ἡ Μαλέα καὶ τὸ Ταίναρον, χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων ὄχι μόνον διὰ χέρσων κοιλάδων, ἀλλὰ εἰς τὸ κατώτερον αὐτῶν μέρος, καὶ ὑπὸ εἰσοχῆς τινος τῆς μεσογείου θαλάσσης, ἐξ ἧς σχηματίζεται ὁ

λεγόμενος λακωνικὸς κόλπος. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῆς Μαλέας μορφοῦται ἕτερος κόλπος, ὁ ἀργολικός, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφὴ κεῖται πολὺ βορειότερον τῆς τοῦ λακωνικοῦ κόλπου κορυφῆς, ἡ δ' ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι πολὺ βραχυτέρα τῆς δυτικῆς. Ἡ ἀνατολικὴ πάλιν αὕτη πλευρὰ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἀποτελεῖ τὴν δυτικὴν παραλίαν μικρᾶς χερσονήσου, ἥτις παρὰ μὲν τὴν νοτιανατολικὴν αὐτῆς παραλίαν ἔχει τὰς δύο νήσους Τιπάρηνον ἢ Πιτυοῦσαν ἢ Ἐλεοῦσαν, καὶ Ὑδρέαν, τὸ πάλαι ἀκατονομάστους, πλεῖστον δὲ κλεϊσθείσας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, ὑπὸ τὰ ὀνόματα Πέτσαι καὶ Ὕδρα, παρὰ δὲ τὴν ἀρκτικοανατολικὴν ἐν τῷ σαρωνικῷ κόλπῳ, τὰς νήσους Καλαυρίαν καὶ Αἴγιναν. Ἀφ' ἑτέρου μέρους, πρὸς δυσμὰς τοῦ Ταινάρου, σχηματίζεται τρίτος κόλπος, ὁ μεσσηνιακός, τοῦ ὁποίου ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶναι ὁμοίως βραχυτέρα τῆς ἀνατολικῆς· ἐνῷ πᾶσα ἡ λοιπὴ παραλία, ἥ τε δυτική, παρὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος, καὶ ἡ βόρειος, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, εἶναι ὁμαλή, παραβαλλομένη πρὸς τὴν νότιον καὶ τὴν ἀνατολικήν. Ὥστε ἡ Πελοπόννησος, ὡς πρὸς τὴν παραλίαν αὐτῆς θεωρουμένη, σχηματίζει ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, πρῶτον, βραχεῖάν τινα ἄκραν, τὴν ἔχουσαν καταντικρὺ τὴν Ὕδραν καὶ τὰς Πέτσας, ἔπειτα, τὸν ἀργολικὸν κόλπον, μετὰ τοῦτον, τὴν ἐπιμήκη ἄκραν τῆς Μαλέας, κατόπιν, τὸν λακωνικὸν κόλπον, ἔπειτα τὴν σχεδὸν ἰσομήκη τῆς μαλεακῆς ἄκραν τοῦ Ταινάρου, μετ' αὐτήν, τὸν μεσσηνιακὸν κόλπον καὶ μετὰ τὴν βραχυτέραν δυτικὴν τούτου ἄκραν, ἄκολπόν τι ἡμικύκλιον· δι' ὃ οἱ ἀρχαῖοι παρέβαλλον αὐτὴν πρὸς φύλλον πλατάνου ἢ ἀμπέλου, ὁμοιάζει δὲ καὶ χεῖρα, ἔχουσαν διεστηκότας τοὺς δακτύλους.

Ἡ δ' ἐσωτερικὴ τῆς Πελοποννήσου διαίρεσις σχηματίζεται, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὑπὸ τῶν δύο ὀρεινῶν σειρῶν αἵτινες διασχίζουσιν αὐτὴν ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν. Ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ ἀρχομένη καὶ εἰς Μαλέαν λήγουσα ἔχει πρὸς ἀνατολὰς τὴν Ἀργολίδα· ἡ ἀπὸ τοῦ Ρίου ἀρχομένη καὶ εἰς Ταίναρον λήγουσα ἔχει, πρὸς δυσμάς, τὴν Ἦλιν καὶ τὴν Μεσσηνίαν· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῶν δύο σειρῶν κεῖνται τρεῖς χῶραι, πρὸς βορρᾶν ἡ Ἀχαΐα, ἐν τῷ μέσῳ ἡ Ἀρκαδία, καὶ πρὸς νότον ἡ Λακωνική. Ἐκ τῶν ἓξ τούτων τῆς Πελοποννήσου χωρῶν, μόνη ἡ Ἀρκαδία εἶναι ἐντελῶς μεσόγειος, ὑψου-

μένη ἐν τῷ μέσῳ τῆς χερσονήσου, ἐν εἴδει στεφάνου, τοῦ ὁποίου τὸν ἀνώμαλον κύκλον ἀποτελοῦσιν ἀφ' ἑνὸς ὁ ἀπ' ἀνατολῶν ὁρίζων αὐτὴν κλάδος τοῦ 'Αρτεμισίου καὶ τοῦ Παρθενίου, ὅστις συνάπτεται μετὰ τῆς βορείου ἄκρας τοῦ Ταϋγέτου διὰ πλαγίου κλάδου φερομένου μὲν ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, ὁρίζοντος δὲ μετὰ τοῦ Ταϋγέτου τὴν 'Αρκαδίαν ἀπὸ μεσημβρίας· ἀφ' ἑτέρου, τὸ μετὰ τοῦ Ταϋγέτου ἑνούμενον Λύκαιον καὶ τὰ Νόμια ὄρη, ἅτινα σχηματίζοντα τὸ δυτικὸν σύνορον ἐκτείνονται μέχρι τῆς Φολόης, ἥτις πάλιν συνδέεται μετὰ τοῦ ἀπὸ βορρᾶ περιβόλου τοῦ περιλαμβάνοντος τὴν Σκόλλιν, τὸν 'Ερύμανθον, τὰ ὄρη τῆς 'Αροανίας καὶ τὴν Κυλλήνην. Μία καὶ μόνη πύλη διακόπτει πρὸς δυσμὰς τὸν ὀρεινὸν τοῦτον στέφανον τῆς 'Αρκαδίας, τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσι διέξοδον· καὶ διὰ τῆς πύλης ταύτης κατέρχεται εἰς τὴν δυτικὴν θάλασσαν ὁ 'Αλφειός. 'Ο ποταμὸς οὗτος εἶναι βεβαίως εἷς τῶν παραδοξοτάτων τῆς γῆς, ὄχι διὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀλλοκότους ἀναδύσεις καὶ καταδύσεις τὰς ὁποίας πάσχει. 'Ελάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὰ τιτανώδη ὄρη ἔχουσι πολλὰ ὑπόγεια χάσματα καὶ ῥεῖθρα, εἰς τὴν 'Ελλάδα δὲ ὑπάρχουσι πολλὰ τιτανώδη ὄρη καὶ μάλιστα εἰς τὴν μέσην Πελοπόννησον· ῞Οθεν οἱ ποταμοὶ αὐτῆς πολλάκις ἀφανίζονται ὑπὸ γῆν, καὶ ἔπειτα ἀναφαίνονται, καὶ ἔπειτα πάλιν ἀφανίζονται, ὥστε ἐκ τούτου εἶναι δύσκολον νὰ ὁρισθῶσιν αἱ ἀληθεῖς αὐτῶν πηγαί. Τοιοῦτό τι συνέβη ἰδίως εἰς τὸν προκείμενον 'Αλφειόν, καὶ εἰς ἕτερον ὀνομαστὸν ποταμὸν τῆς Λακωνικῆς, τὸν Εὐρώταν. Διότι κατά τινα ὀρθήν, ὡς φαίνεται, γνώμην, ὁ 'Αλφειὸς παραγόμενος ἀπὸ πολλῶν πηγῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Πάρνωνος, καταδύεται εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κρησίου ὄρους καὶ ἀναδύεται εἰς τὸ πεδίον τῆς 'Ασέας, ὅπου συγχέεται μετὰ τῆς κυριωτέρας τοῦ Εὐρώτα πηγῆς. 'Ενταῦθα οἱ δύο ποταμοὶ βυθίζονται σύναμα, ἀλλὰ μόλις ἀναμίξαντες τὰ ὕδατα αὐτῶν ἐν ῥείθρῳ ὑπογείῳ, χωρίζονται πάλιν καὶ ἀνατέλλουσιν, ὁ μὲν εἰς τὴν βόρειον Λακωνικήν, ὁ δὲ εἰς τὸ πεδίον τῆς Μεγάλης πόλεως ἀπὸ τοῦ ὁποίου ῥέει ἤδη ἀδιαλείπτως καταφανὴς πρὸς τὴν δυτικὴν θάλασσαν. Εἶναι δὲ ὁ 'Αλφειὸς ὁ μέγιστος τῆς Πελοποννήσου ποταμός, καὶ ἐμπίπτουσιν εἰς αὐτὸν πολλὰ ἀρκαδικὰ ῥεύματα, ἐξ ὧν τινά, οἷον ὁ Λάδων καὶ ὁ 'Ερύμανθος, οἱ ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν ὀρέων κατερχόμενοι, εἶναι λόγου ἄξια ποτάμια· ἐπὶ λό-

φων δὲ παρακειμένων εἰς τὰς συμβολὰς τῶν ῥευμάτων τούτων μετὰ τοῦ Ἀλφειοῦ ὑψοῦντο ἀνέκαθεν πολλαὶ πόλεις, ἡ Κλείτωρ, ἡ Ψωφίς, τὸ Μεθύδριον, ἡ Βρένθη, ἡ Γόρτυς καὶ ἡ Ἡραία. Πρὸς ἀνατολὰς ἐξεναντίας ἡ Ἀρκαδία οὐδεμίαν ἔχει καταφανῆ διέξοδον τῶν ὑδάτων αὐτῆς, ὥστε τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολυάριθμα μικρὰ αὐτῆς πεδία, τῆς Ἀσέας, τοῦ Παλλαντίου, τῆς Τεγέας, τῆς Μαντινείας, τοῦ Ὀρχομενοῦ, τῆς Ἀλέας, τῆς Στυμφάλου καὶ τῆς Φενεοῦ, ἤθελον κατακλυσθῆ, ἐὰν τὰ ὕδατα αὐτῶν δὲν κατεδύοντο ὁμοίως εἰς χάσματα καὶ ὑπόγεια ῥεῖθρα. Ὁσάκις δὲ τὰ χάσματα ταῦτα φράσσονται, τότε τινὲς ἐκ τῶν κοιλάδων ἐκείνων, καὶ ἰδίως ἡ τῆς Στυμφάλου καὶ τῆς Φενεοῦ, μεταβάλλονται εἰς ἀληθεῖς λίμνας.

Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀρκαδίας ἁπλοῦται ἡ Ἀργεία, ἥτις ὅμως, ἀπὸ δυσμῶν, ὁρίζεται πρὸς τούτοις καὶ ὑπὸ τῆς Ἀχαΐας, πρὸς ἄρκτον, καὶ ὑπὸ τῆς Λακωνικῆς, πρὸς μεσημβρίαν. Ἀποτελεῖ δὲ ἡ Ἀργεία μικράν, οἱονεὶ τετράγωνον χερσόνησον, προσηρτημένην εἰς τὴν μεγαλητέραν τῆς Πελοποννήσου. Τῆς ἀργολικῆς ταύτης χερσονήσου ἡ μὲν ἀρκτικοανατολικὴ πλευρά, ἀπὸ τοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Σκυλλαίου, διαβρέχεται ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, ἡ δὲ μεσημβρινοανατολική, ἀπὸ τοῦ Σκυλλαίου μέχρι τῆς κατέναντι τῶν Πετσῶν ἄκρας, ὑπὸ τῆς περὶ τὴν νῆσον ταύτην καὶ τὴν Ὕδραν θαλάσσης, ἡ δὲ μεσημβρινοδυτική, ἀπὸ τῆς κατέναντι τῶν Πετσῶν ἄκρας μέχρι τοῦ Ἄργους, ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἡ δὲ τετάρτη παρατείνεται μεσογείως ἀπὸ τοῦ Ἄργους μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ. Ὁ εἰσερχόμενος ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ εἰς τὴν Ἀργεῖαν ἔχει δεξιᾷ μέν, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, τὴν μικρὰν Σικυωνίαν, κατὰ μέτωπον δὲ καὶ πρὸς ἀριστεράν, παρὰ τὸν σαρωνικὸν κόλπον, τὴν πολὺ μεγαλητέραν Κορινθίαν, ἥτις ἐξετείνετο καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰδίως λεγομένου κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τῶν συνόρων τῆς Μεγαρίδος, τῆς κειμένης ἐπὶ τοῦ εὐρυτέρου καὶ ὀρεινοτέρου μέρους τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς χέρσου Ἑλλάδος. Ἡ Σικυὼν κατεῖχε μὲν καὶ μεσογείους πολλὰς κοιλάδας, ἐνέμετο δέ, ἐξ ἡμισείας πρὸς τὴν Κόρινθον, μικρὸν παράλιον πεδίον, τοῦ ὁποίου ἡ εὐφορία ἦτο ἔκπαλαι παροιμιώδης. Αἱ δύο αὗται πόλεις

ἐπεκράτουν τῶν εἰς τὴν χερσόνησον παρόδων· καὶ ἡ μὲν ὑπερκειμένη τῆς Σικυῶνος ἄκρα ἐδέσποζε τῶν πυλῶν τῶν δύο κοιλάδων τοῦ Ἑλισσόντος καὶ τοῦ Ἀσωποῦ, ἐξ ὧν ὁ τελευταῖος κατέρχεται ἐκ τῶν πεδίων τοῦ Φλιοῦντος καὶ τῶν Ὀρνεῶν· ὁ δὲ ὑψηλὸς καὶ ἀπόκρημνος Ἀκροκόρινθος, ὅστις, ὅπως σήμερον ἔχει ἡ στρατιωτικὴ τέχνη, εἶναι σχεδὸν ἄχρηστος, διότι παράκειται αὐτῷ ὄρος ὑψηλότερον, τὸ πάλαι ἦτο ἀπόρθητος, καὶ τὰ μάλιστα λόγου ἄξιος, καθὸ φρουρῶν ἅμα μὲν τοῦ ἰσθμοῦ, ἅμα δὲ τῆς παρόδου τῆς ἀγούσης εἰς τὰ πεδία τῶν Κλεωνῶν καὶ τῆς Νεμέας. Ἐπὶ τῆς ἀρκτικοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, παρὰ τὸν σαρωνικὸν κόλπον, ἡ Κορινθία ἐξετείνετο μέχρι τῆς Ἐπιδαυρίας, ἥτις, ἐκτὸς μικρῶν τινων παρὰ τὴν θάλασσαν πεδίων, περιελάμβανε καὶ εὐφόρους μεσογείους κοιλάδας, ὧν μία ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς Ἀσκληπιοῦ. Εἶχε δὲ ἡ Ἐπιδαυρία ἀντικρὺ μὲν αὐτῆς τὴν Αἴγιναν, πρὸς δεξιὰν δέ, πάντοτε ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, τὸ εὔφορον τῆς Τροιζηνίας πεδίον καὶ τὴν ἄκραν τοῦ Σκυλλαίου. Τὴν εἴσοδον οὕτως εἰπεῖν τοῦ πεδίου τούτου ἀποτελεῖ ὁ λαμπρὸς λιμὴν τοῦ Πώγωνος, ὁ προφυλαττόμενος ὑπό τε τῶν ὑψηλῶν τῆς χερσονήσου τῶν Μεθάνων βράχων, οἵτινες προκύπτουσι πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, καὶ ὑπὸ τῶν διὰ στενῆς σύρτιδος ἡνωμένων νήσων Ἱερᾶς καὶ Καλαυρίας. Ἐπὶ δὲ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, ἀντικρὺ τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Πετσῶν, ὑψοῦτο ἡ Ἑρμιόνη, ἔχουσα πρὸς δεξιὰν τὴν μικρὰν Ἀσίνην ἥτις ἀπετέλει τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἄργους σύνορον. Τελευταῖον ἐν τῷ μυχῷ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἁπλοῦται πεδίον, τὸ ὁποῖον, ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, εἶναι μέγα, διότι ἔχει τεσσάρων ἕως πέντε λευγῶν μῆκος ἐπὶ δύο περίπου πλάτους, καὶ τριχόθεν μὲν περιφράσσεται ὑπὸ ὑψηλῶν ὀρέων, πρὸς δὲ τὴν θάλασσαν ὑπάρχει ἀνεωγμένον. Τὸ δυτικώτερον αὐτοῦ μέρος, ἐν ᾧ κεῖται τὸ Ἄργος, εἶναι ταπεινότερον καὶ ὑγρότερον τοῦ ἀνατολικοῦ, ὅπου ἤκμασαν εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς· ἀπὸ ἀνατολῶν δὲ ὡρίζετο ὑπὸ τοῦ μονήρους βράχου τῆς Ναυπλίας, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου ἤρχιζεν ὁ λιμὴν τοῦ Ἄργους.

Ἡ παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἐπὶ τῆς δυτικῆς

τούτου παραλίας κειμένη μικρὰ τῆς Κυνουρίας χώρα, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς μεταξὺ τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Σπάρτης ἔριδας, ἐπὶ δὲ τῶν λαμπρῶν ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνῆκεν εἰς τὴν Λακωνικήν. Ἀλλὰ τὴν ἰδίως Λακωνικὴν ἀποτελεῖ κοιλὰς ἥτις κεῖται πρὸς μεσημβρίαν μὲν τῆς Ἀρκαδίας, πρὸς ἄρκτον δὲ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου, ὁρίζεται ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Πάρνωνος, ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Ταϋγέτου καὶ διαρρέεται, καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος, ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν, ὑπὸ τοῦ Εὐρώτα ποταμοῦ. Ἡ κοιλὰς αὕτη τοῦ Εὐρώτα ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία διακεκριμένα τμήματα. Τὸ ἀνώτερον τούτων, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν τελευταίων καταφανῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ, ἀπολήγει περὶ τὰς συμβολὰς αὐτοῦ μετὰ ἑτέρου ποταμοῦ, τοῦ Οἰνοῦντος, μικρὸν ἄνωθεν τῆς Σπάρτης. Τὸ πρῶτον τοῦτο τμῆμα σφίγγεται μεταξὺ τοῦ Ταϋγέτου καὶ τῆς ὀρεινῆς καὶ ἀγρίας χώρας ἥτις συνδέει μὲν τὸν Ταΰγετον μετὰ τοῦ Πάρνωνος, ἐκαλεῖτο δὲ τὸ πάλαι πιθανῶς Σκιρῖτις. Περὶ Σπάρτην, αἱ δύο αὗται ἀντίθετοι ὀρειναὶ σειραὶ προσεγγίζουσι τοσοῦτον, ὥστε δὲν καταλείπουσι μεταξὺ αὐτῶν εἰμὴ τὸ πλάτος τῆς κοίτης τοῦ Εὐρώτα, κατωτέρω δὲ τοῦ στενοῦ τούτου ἁπλοῦται τὸ εὐρύτερον λακωνικὸν πεδίον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐκτείνεται ἀδιακόπως μέχρι τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ τέμνεται εἰς δύο τμήματα, διὰ στενοῦ αὐλῶνος, σχηματιζομένου μὲν ὑπὸ κλάδου τινὸς τοῦ Ταϋγέτου, χωρίζοντος δὲ τὴν κοιλάδα τῆς Σπάρτης, ἤτοι τὸ δεύτερον, τὸ μέσον τμῆμα τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα, ἀπὸ τὸ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου τρίτον τμῆμα, τὸ παράλιον τοῦ Ἕλους πεδίον. Παρὰ τὴν εἴσοδον δὲ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου, πλησίον τῆς Μαλέας, κεῖται ἡ εὐλίμενος νῆσος, τὰ Κύθηρα, ἥτις ἦτο ἡ πολύτιμος προμαχὼν τῆς Λακωνικῆς, ἡ ἐπίφοβος αὐτῆς γείτων.

Ὁ Ταΰγετος χωρίζει τὸν λακωνικὸν κόλπον ἀπὸ τὸν πολὺ μᾶλλον εἰσέχοντα μεσσηνιακόν. Τὸ βόρειον ὅμως τοῦ Ταϋγέτου μέρος δὲν ἀποτελεῖ ἀμέσως τὸ ἀπ' ἀνατολῶν σύνορον τῆς Μεσσηνίας· ἀλλὰ δυτικός τις τοῦ ὄρους τούτου κλάδος, μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ τοῦ Ταϋγέτου παρεμπίπτει ἡ Κρωμῖτις χώρα τῆς Ἀρκαδίας. Ἀπὸ τῆς ῥίζης λοιπὸν τῶν ὀρέων τούτων ἄρχεται τὸ μεσσηνιακὸν πεδίον, τὸ ὁποῖον διαβρέχεται ὑπὸ πολυαρίθμων ρυακίων,

καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἀπὸ τῆς Ἰθώμης ἀναβλύζοντος Παμίσου, τέμνεται δέ, ὡς καὶ ἡ τοῦ Εὐρώτα κοιλὰς κάτωθεν τῆς Σπάρτης, εἰς δύο, δι' ὀρεινῆς σειρᾶς, ἀναχωρούσης μὲν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ ἄκρας, διασχιζούσης δὲ αὐτὸ καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ πλάτος. Ἡ ἄνω χώρα, διειργομένη ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας ὑπὸ μέρους τοῦ Λυκαίου ὄρους, καὶ ὁριζομένη ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τῆς περιφήμου Ἰθώμης, ἐκαλεῖτο πεδίον Στενυκλάριον ἢ Στενυκληρικόν· ἡ δὲ κάτω ἁπλοῦται παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου, εἶναι πολὺ εὐφορωτέρα καὶ ἐκαλεῖτο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Μακαρία. Πρὸς δυσμὰς τῆς Ἰθώμης καὶ τοῦ Στενυκληρικοῦ πεδίου ὑπάρχουσι πολλαὶ καὶ εὔφοροι κοιλάδες, ὧν τινες παρεκτείνονται μέχρι τῆς δυτικῆς παραλίας, ὅπου μάλιστα ἀξιομνημόνευτος εἶναι ὁ βαθὺς λιμὴν τῆς Πύλου, τὸν ὁποῖον πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ.

Τὸ ῥεῦμα τῆς Νέδας, ἥτις ἐκπηγάζει ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας καὶ ῥέει εἰς τοὺς πρόποδας ὀρεινῆς σειρᾶς περιλαμβανούσης τὴν οὐδὲ ἧττον τῆς Ἰθώμης ὀνομαστὴν Εἶραν, ὥριζε πρὸς βορρᾶν τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἐχώριζεν αὐτὴν ἀπὸ τὴν Ἠλείαν, κατὰ τὴν ἐκτενεστέραν τοῦ ὀνόματος τούτου ἔννοιαν. Διότι τὸ τμῆμα τῆς Ἠλείας, τὸ κείμενον ἀμέσως παρὰ τὴν βόρειον ὄχθην τῆς Νέδας, ὀνομάζεται ἰδίως Τριφυλία, καὶ εἶναι χώρα ὀρεινή, ὁριζομένη μὲν ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ, συνάπτουσα δὲ τὸ Λύκαιον μετὰ τῆς Φολόης. Τὰ ὄρη ἢ μᾶλλον οἱ λόφοι τῆς Τριφυλίας δὲν καταλείπουσι μεταξὺ τῆς ῥίζης αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης εἰμὴ στενὸν αἰγιαλόν, ἔχοντα, ὡς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Ἠλείας, τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι περιστοιχίζεται ἀπὸ τενάγη ἢ λίμνας χωριζομένας μὲν ἀπὸ τῆς θαλάσσης διὰ θινῶν, δηλαδὴ ὑπὸ ἀμμωδῶν σωρῶν, σχηματιζομένας δὲ ὑπό τε ῥυάκων καὶ ὑπὸ τῶν κυμάτων, τὰ ὁποῖα, ἐν καιρῷ τρικυμίας, ὑπερπηδῶσι τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα καὶ στενὰ προχώματα. Πρὸς βορρᾶν πάλιν τῆς Τριφυλίας ἔκειτο ἡ ἰδίως λεγομένη Πισᾶτις, ἥτις περιελάμβανέ ποτε ἅπασαν τὴν κάτω τοῦ Ἀλφειοῦ κοιλάδα· ἐνταῦθα, παρὰ τὴν δεξιὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ὑψοῦτο ἡ ἀρχαία τῆς Πίσης πόλις, ἐν τῷ πολυθρυλήτῳ πεδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, ὅπου ἐτελεῖτο ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγών. Τέλος πρὸς βορρᾶν τῆς Πισάτιδος ἡπλοῦτο ἡ κυρίως λεγομένη

Ἦλις, ἥτις καὶ Κοίλη Ἦλις ὀνομαζομένη, εἶναι πεδίον εὐρύ, ἐκτεινόμενον πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ἀράξου, μηδὲ διακοπτόμενον ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μονήρους ἀκρωτηρίου τοῦ Χελωνάτα.

Ὅριον μεταξὺ Ἠλείας καὶ Ἀχαΐας ἦτο ὁ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἀράξου ποταμὸς Λάρισος. Καὶ εἰς μὲν τὸ δυτικὸν τῆς Ἀχαΐας μέρος, ἀπὸ τοῦ Ἀράξου μέχρι τοῦ πορθμοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, τὰ ὑψηλὰ ὄρη τὰ διαχωρίζοντα τὴν χώραν ταύτην ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας, καταλείπουσι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης πεδία τινὰ ἐκτενῆ ὡς πρὸς τόπον τοσοῦτον ὀρεινόν, ἀλλὰ παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον τὰ ὄρη ταῦτα δὲν χωρίζονται ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰμὴ ὑπὸ στενοῦ αἰγιαλοῦ, καὶ ἐνίοτε μάλιστα τὸ κῦμα φθάνει μέχρι τῆς ρίζης αὐτῶν. Οὐδὲν ἧττον ἡ παραλία αὕτη καὶ αἱ παρακείμεναι κλιτύες εἶναι εὐφορώταται καθὸ ποτιζόμεναι ὑπὸ ρευμάτων, κατερχομένων, δι' αὐλώνων βαθέων καὶ στενῶν, ἀπὸ τῶν σπλάγχνων τῶν ὀρέων. Εἶναι ὅμως ἡ ἀχαϊκὴ παραλία ἀλίμενος, ἐνῷ ἡ καταντικρὺ βόρειος τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου ἀκτὴ ἔχει πολλοὺς λιμένας.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, εὑρίσκομεν κατοίκους καὶ κυριάρχας ἐντελῶς σχεδὸν διαφόρους τῶν κατοίκων καὶ κυριαρχῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Τῳόντι, ἡ Ἰλιὰς ἀναφέρει ὡς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ Ἀχαιούς, Πυλίους, Ἐπειοὺς καὶ Ἀρκάδας, προδήλως δὲ καταδεικνύει τοὺς πρώτους ὡς ἐπικρατεστάτους ἐν τῇ χερσονήσῳ καὶ ἰδίως κατέχοντας ἅπαν τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς μέρος· ἐνῷ ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, πᾶσα ἡ δυτικομεσημβρινὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος κατέχεται ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν Δωριέων, τοὺς ὁποίους ἡ Ἰλιάς, οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἄλλου που εἶχεν ἀναφέρει· ἀντὶ τῶν Ἐπειῶν εὑρίσκομεν εἰς τὴν Ἦλιδα λαὸν ὅστις ἐλέγετο ἀπὸ Αἰτωλῶν καταγόμενος· τοὺς Ἀχαιούς, τοὺς βλέπομεν περιεσταλμένους εἰς τὴν βόρειον τῆς χερσονήσου χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἔκτοτε Ἀχαΐαν ὀνομαζομένην, μόνοι δὲ οἱ Ἀρκάδες διατηροῦσι τὰς ἐν τῷ μέσῳ τῆς Πελοποννήσου ἀρχαίας αὐτῶν κατοικίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν.

Πῶς συνέβη ἡ μεγάλη αὕτη τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις; Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον αὐτὴν εἰς τὸ καὶ ἄλλοτε μνημονευθὲν παρ' ἡμῶν γεγονός, τὸ καλούμενον κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἱστόρουν δὲ ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Εὐρυσθεὺς ἦσαν μὲν ἀμφότεροι ἀπόγονοι τοῦ περιωνύμου βασιλέως τῆς Τίρυνθος Περσέως, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλέους, ὁ Εὐρυσθεὺς ἀπεδίωξεν ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν τοὺς παῖδας τοῦ ἥρωος, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ὡς ἐκ τούτου νὰ ζητήσωσι καταφύγιον καὶ συμμάχους ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους Ὕλλος, ἐπιχειρήσας, ἐξ Ἀθηνῶν ὁρμώμενος, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πάτριον χώραν, ἀπέτυχεν· ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἡρακλεῖδαι ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Δωριεῖς, συναπεδήμησαν μετὰ τούτων ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν Δωρίδα, καὶ ἐντεῦθεν τελευταῖον οἱ τοῦ Ὕλλου δισέγγονοι, Τήμενος, Κρεσφόντης καὶ Ἀριστόδημος, ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, τῇ συνδρομῇ τῶν Δωριέων, ὑπὸ Πάμφυλον καὶ Δύμαντα, τοὺς υἱοὺς τοῦ βασιλέως τῶν Δωριέων Αἰγιμιοῦ, καὶ τῇ συμπράξει τῶν Αἰτωλῶν, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ὄξυλον. Ὁ Τήμενος καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ προσβάλωσι τὴν Πελοπόννησον, ὄχι διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ὕλλος, ἀλλὰ διὰ τοῦ μεταξὺ Ῥίου καὶ Ἀντιρρίου στενοῦ πορθμοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ὄχι μόνον οἱ Αἰτωλοί, ἀλλὰ καὶ οἱ Λοκροὶ οἱ Ὀζόλαι ἐβοήθουν αὐτούς, οἱ τελευταῖοι ἔδωκαν εἰς αὐτοὺς λιμένα ἵνα ναυπηγήσωσι τὰ πλοῖά των, ὅστις ἔκτοτε ὠνομάσθη Ναύπακτος. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ἀναχωρήσαντες, διεπέρασαν εἰς τὴν ἀντίθετον παραλίαν καὶ ὥρμησαν κατὰ τοῦ μεγίστου τῶν τότε ἡγεμόνων τῆς χερσονήσου, Τισαμενοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὀρέστου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Συγκροτηθείσης δὲ μάχης κρισίμου, ἐνικήθη μὲν κατὰ κράτος ὁ Τισαμενός, ἔπεσον δὲ ὁ Πάμφυλος καὶ ὁ Δύμας, οἱ δὲ Δωριεῖς, γενόμενοι κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ἐπεχείρησαν ἤδη τὴν διανομὴν αὐτῆς. Καὶ τὴν μὲν εὔφορον τῆς Ἤλιδος γῆν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ὄξυλον καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Αἰτωλούς, ὁ δὲ Τήμενος ἔλαβε τὸ Ἄργος, ὁ Κρεσφόν-

της, τὴν Μεσσήνην· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀριστόδημος εἶχεν ἀποθάνει διαρκούσης τῆς ἐκστρατείας, ἡ Σπάρτη ἐπετράπη εἰς τοὺς δύο διδύμους αὐτοῦ υἱούς, τὸν Εὐρυσθένη καὶ τὸν Προκλέα· ἔκτοτε δ' ἐπεκράτησε νὰ βασιλεύηται ἡ Σπάρτη ὑπὸ δύο βασιλέων, ἀπογόνων τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν. Ἐπὶ πᾶσιν, οἱ Ἀχαιοί, ἐξωσθέντες οὕτω ἀπὸ τῆς λοιπῆς χερσονήσου, ὥρμησαν εἰς τὴν βόρειον, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, παραλίαν καὶ κατεστάθησαν αὐτόθι, ἀναγκάσαντες τοὺς προτέρους αὐτῆς κατοίκους, τοὺς Ἴωνας, νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν Ἀθηναίους· ἂν καὶ ἡ Ἰλιὰς οὐδόλως ἀναφέρει Ἴωνας ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἡρμηνεύθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπὸ ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τοὺς ἀρχαίους, διότι οἱ νεώτεροι ἀναπλάττουσι συνήθως τὰ πράγματα κατὰ τὴν ἰδίαν γνώμην, δὲν μορφοῦσι δὲ τὴν ἰδίαν γνώμην κατὰ τὰ πράγματα. Ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων ἐκ συμφώνου βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Ἡρακλεῖδαι τῆς παραδόσεως οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ φυγάδες τῆς Πελοποννήσου ἀνακτήσαντες τὰς πατρίδας ἐξ ὧν εἶχον προσφάτως ἐξωσθῇ. Διαρκοῦντος, λέγουσι, τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, νέα γενεὰ ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος· ὅτε δὲ ἐπέστρεψαν οἱ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεύσαντες ἥρωες, πολλαὶ προέκυψαν στάσεις, καὶ σφαγαί, καὶ φυγαί, καὶ κάθοδοι· ἐκ τούτων συνέβησαν αἵ τε προεκτεθεῖσαι ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ μεταβολαὶ τῶν καθεστώτων καὶ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ περὶ ἧς νῦν ὁ λόγος. Ἡ εἴδησις αὕτη περιβεβλημένη τὸ κῦρος τοῦ ἀκριβεστάτου τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀσπαστὴ γενομένη ὑπὸ ἀνδρὸς οἷος ὁ ἕτερος τῶν μαρτύρων, δυσκόλως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ. Τοῦτο μόνον ἐπιτρέπεται νὰ προσθέσωμεν ὅτι οἱ ἐπιστρέψαντες φυγάδες δὲν μετωνομάσθησαν Ἡρακλεῖδαι ὑπὸ τῆς βραδύτερον διαπλασθείσης παραδόσεως. Αὐτοὶ οὗτοι ἐξ ἀρχῆς μᾶλλον ὅτε παρεσκευάζοντο ἐπὶ τὴν κάθοδον, ἠθέλησαν νὰ περιβάλωσιν ἑαυτοὺς διὰ τῆς αἴγλης τοῦ ὀνόματος τούτου· διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ νέᾳ τῶν πραγμάτων καταστάσει, ἁπανταχοῦ σχεδὸν τῆς χερσονήσου, ἀπεδόθη εἰς τὴν πρώτην φυλὴν ἡ τῶν Ὑλλέων προσηγορία, ἤτοι τῶν ἀπογόνων τοῦ Ὕλλου, τοῦ μυθολογουμένου υἱοῦ τοῦ Ἡρακλέους. (85).

85) Νομίζω ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Θουκυδίδου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἐνταῦ-

Περὶ δὲ τῆς στρατιᾶς τῆς καταγαγούσης τοὺς φυγάδας, ἡ ἐπικρατήσασα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων γνώμη ἦτο ὅτι τοὺς μὲν Αἰ-

---

θα λεγόμενα δεῖται μικρᾶς διαλευκάνσεως. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ (Θουκ. Α. 12) λέγεται ἁπλῶς ὅτι . . «καὶ μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἡ Ἑλλὰς ἔτι μετανίστατο καὶ κατῳκίζετο, ὥστε μὴ ἡσυχάσασαν αὐξηθῆναι· ἥ τε γὰρ ἀναχώρησις τῶν Ἑλλήνων ἐξ Ἰλίου χρονία γενομένη πολλὰ ἐνεόχμωσε, *καὶ στάσεις ἐν ταῖς πόλεσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐγίγνοντο, ἀφ' ὧν ἐκπίπτοντες* τὰς πόλεις ἔκτιζον. Βοιωτοί τε γὰρ οἱ νῦν ἑξηκοστῷ ἔτει μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν τὴν νῦν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηΐδα γῆν καλουμένην ᾤκησαν . . Δωριῆς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει ξὺν *Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον*. Μόλις τε ἐν πολλῷ χρόνῳ ἡσυχάσασα ἡ Ἑλλάς . . ἀποικίας ἐξέπεμψε . .» Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ οὐδὲν λέγεται περὶ φυγάδων, οἵτινες φυγόντες ἐκ Πελοποννήσου ἕνεκα στάσεων ἐπανῆλθον εἰς αὐτὴν μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν· ἀλλὰ λέγεται ἁπλῶς ὅτι πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς κατὰ τόπους στάσεσιν ἐκπίπτοντες, ἤτοι ἡ ἡττημένη μερίς, μεταναστεύοντες καὶ ἐκπατριζόμενοι ἔκτιζον πόλεις νέας. Ἀσχέτως δὲ πρὸς τὰς τοιαύτας κτίσεις τῶν πόλεων, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὰ παράγοντα ταύτας αἴτια ἤτοι πρὸς τὰς καθ' ὅλας τὰς ἑλληνικὰς χώρας κινήσεις καὶ μεταναστάσεις λαῶν, λέγεται ὅτι λαοὶ ἐκ βορείων τῆς Ἑλλάδος χωρῶν κατῆλθον εἰς τὰς νοτίους, οἱ μὲν Βοιωτοὶ ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν Καδμηΐδα, οἱ δὲ Δωριεῖς μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν κατέσχον τὴν Πελοπόννησον. Ὥστε οὐδὲν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περὶ Δωρικῆς εἰς Πελοπόννησον μεταναστάσεως λεγομένοις ὑπάρχει τι ἀπᾷδον πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν περὶ ταύτης γνωστὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, οὐδὲν δὲ συνᾷδον πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγόμενα ὅτι ἡ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν ἦτο ἁπλῶς ἐπάνοδος τῶν φυγάδων τῇ βοηθείᾳ τῶν λεγομένων Ἡρακλειδῶν· ἐκτὸς ἂν φυγάδας ἐννοῇ μόνους τοὺς Ἡρακλείδας, ὅπερ δὲν εἶναι πιθανόν.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ προκειμένου λεγόμενα τὰ ὁποῖα εἶναι πάντως τὰ ἐν Νόμων Γ'. κεφ. Δ'. ἀναφερόμενα, φαίνεται μὲν ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ταῦτα ἐκτίθενται ἧττον σύμφωνα πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν. καὶ μᾶλλον συνᾴδοντα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγόμενα, ὅμως κατὰ βάθος ἐξεταζόμενα καὶ ταῦτα οὐδὲν νεώτερον λέγουσι καὶ οὐδὲν ἀσύμφωνον πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν «Οὐκοῦν ἐν τῷ τότε χρόνῳ, (λέγει ὁ Πλάτων ἐν τῷ εἰρ. χ.) ὄντι δεκέτει, οὗ τὸ Ἴλιον ἐπολιορκεῖτο, τὰ τῶν πολιορκούντων ἑκάστων οἴκοι κακὰ πολλὰ ξυνέβαινε γιγνόμενα περὶ τὰς στάσεις τῶν νέων, οἳ καὶ ἀφικομένους τοὺς στρατιώτας εἰς τὰς αὑτῶν πόλεις τε καὶ οἰκίας, οὐ καλῶς οὐδ' ἐν δίκῃ ὑπεδέξαντο, ἀλλ' ὥστε θανάτους τε καὶ σφαγὰς καὶ φυγὰς γενέσθαι παμπόλλας, *οἳ πάλιν ἐκπεσόντες κατῆλθον μεταβαλόντες ὄνομα*, Δωριῆς ἀντ' Ἀχαιῶν κληθέντες *διὰ τὸ τὸν συλλέξαντα εἶναι τὰς τότε φυγὰς Δωριᾶ· καὶ δὴ ταῦτα γε ἤδη πάνθ'* ὑμεῖς, ὦ Λακε-

τωλοὺς ἀποκατέστησαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν οἱ Αἰτωλοί, (86) τοὺς δὲ λοιποὺς οἱ Δωριεῖς. Ἡ Δρυοπὶς μετωνομάσθη Δωρίς· αἱ νέαι ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν Λακωνικῇ καὶ ἐν Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ ἱδρυθεῖσαι πολιτεῖαι ἐκλήθησαν δωρικαί. Ὁ Πίνδαρος ἀναφέρει δωρίους τεθμοὺς καὶ Αἰγιμιόν. Ἴδιος ἐλογίσθη βίος, τὸ δωριστὶ ζῆν καὶ πλεῖστα ὅσα τοῦ βίου τούτου προσηγορεύθησαν δωρικά, οἷον δώριος οἰκονομία, δωρὶς ἐσθής. Ἴδιος ρυθμὸς ὠνομάσθη δωρικός, οἷον κίονες δωρικοί, δωρικαὶ τρίγλυφοι, δωρικὸν κυμάτιον· ὑπῆρξαν δὲ ὡς φαίνεται καὶ γράμματα, δωρικὰ κληθέντα. Ἐπὶ τέλους ὁ μέγας πελοποννησιακὸς πόλεμος παρεστάθη ὡς πόλεμος Δωριέων κατὰ Ἰώνων, τὰ δὲ δύο ταῦτα κυριώτατα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τμήματα ὡς ἀείποτε πρὸς ἄλληλα πολέμια.

Ὑπάρχουσιν ἐν τούτοις μαρτυρίαι καὶ ἐνδείξεις καθιστῶσαι καταφανὲς ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Δωριέων δὲν ἐδήλου ἐξ ἀρχῆς ἰδίαν φυλὴν ἔχουσαν ἔκτοτε τὸν ὑπὸ τῶν προαναφερθέντων γεγονότων ἀποδιδόμενον αὐτῇ ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ὁ Πλάτων, ἀφοῦ ἐξήγησε

δαιμόνιοι, *τἀντεῦθεν μυθολογεῖτε καὶ διαπεραίνετε»*. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ χωρίου τούτου, ἔνθα ὁ λόγος περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐκ Τροίας, τὰ λεγόμενα ἀναφέρονται εἰς τὰς γνωστὰς παραδόσεις περὶ τῶν παθημάτων, τῶν θανάτων (Ἀγαμέμνονος, Αἴαντος Ὀϊλέως), τῆς πλάνης καὶ τῆς εἰς μεμακρυσμένας χώρας μετοικήσεως τῶν εἰς Τροίαν στρατευσάντων ἡρώων. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῶν ἐκπεσόντων καὶ εἶτα ἐπανελθόντων, οὐδὲν κατὰ βάθος νοεῖται ἄλλο ἢ αὐτὸ τὸ ὁποῖον αὐτοὶ οἱ κατασχόντες τὴν Πελοπόννησον Δωριεῖς ἢ οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἔλεγον περὶ ἑαυτῶν, ἵνα δῶσι μεῖζον πρόσχημα δικαίου καὶ νομίμου εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν, θεωροῦντες ἑαυτοὺς ὡς ἀπογόνους τῶν παλαιῶν νομίμων ἡγεμόνων τῆς Πελοποννήσου, ἐπανελθόντας καὶ ἀνακτησαμένους τὴν πάτριον ἀρχήν. Τὸ μόνον, ὅπερ ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ τοῦ Πλάτωνος ὑπάρχει διαφωνοῦν πρὸς τὴν παράδοσιν, εἶναι ὅτι τὰ περὶ φυγάδων ἀντὶ νὰ ἀνενεχθῶσιν εἰς τὰς περὶ τῶν Ἡρακλειδῶν παραδόσεις, ἀναφέρονται εἰς τὰς μετὰ τὸ τέλος τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἐν Ἑλλάδι γενομένας ταραχάς. Τοῦτο δέ, διότι ἡ τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Δωριέων κατάληψις παρίστατο ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς κατ' ἀκολουθίαν χρονικὴν συνδεομένη πρὸς τὰς ταραχὰς ἐκείνας. Ὥστε τά τε ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος λεγόμενα δὲν ἀλλοιοῦσι κατὰ βάθος τὴν περὶ τῆς ὑπὸ Δωριέων κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου παράδοσιν, τοὐναντίον δὲ ἐπικυροῦσιν αὐτήν, μάλιστα τὰ τοῦ Θουκυδίδου.

86). Τοὺς Αἰτωλοὺς δηλονότι τοὺς καὶ πρότερον, ὡς ὑποτίθεται, οἰκοῦντας ἐν Πελοποννήσῳ.

τίνες ἦσαν οἱ Ἡρακλεῖδαι, ἐξηγεῖ ἐνταῦτῷ πῶς προέκυψεν εἰς μέσον ἡ τῶν Δωριέων προσηγορία, λέγων ὅτι οἱ ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν Πελοπόννησον μετέβαλον ὄνομα, Δωριεῖς ἀντὶ Ἀχαιῶν κληθέντες, «διὰ τὸ τὸν συλλέξαντα αὐτοὺς τότε εἶναι Δωριᾶ.» Καὶ ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τὸ δωρικὸν γένος δὲν ἐκλήθη δωρικὸν εἰμὴ ἀφοῦ ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον (87). Ὁ Πίνδαρος ἀποκαλεῖ τοὺς Σπαρτιάτας ἐκγόνους «Παμφύλου καὶ μὰν Ἡρακλειδᾶν,» ἤτοι ἐκγόνους τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ ποικίλου ὑπ' αὐτῶν συλλεγέντος στρατοῦ. Κατὰ τὸν περὶ Ἕλληνος καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ μῦθον, ὁ Δῶρος, λαβὼν τὴν πέραν χώραν Πελοποννήσου, ἐκάλεσεν ἀφ' ἑαυτοῦ ἅπαντας τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ οἰκοῦντας. Ὁ μῦθος οὗτος εἶναι μὲν ἀρχαιότατος, οὐχὶ ὅμως ἀρχαιότερος τῆς Η′ ἑκατονταετηρίδος, διότι ὅλως ἀποσιωπώμενος ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου· ὅ ἐστι προέκυψεν εἰς μέσον εὐθὺς ὡς οἱ Σπαρτιᾶται, ρυθμίσαντες διὰ Λυκούργου τὸ πολίτευμα αὐτῶν, ἐπεδόθησαν διὰ τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου εἰς τὸ κυριαρχικὸν αὐτῶν στάδιον. Τότε ἵνα ἐξάρωσι τὸ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ ἀξίωμα αὐτῶν παρέστησαν τὸν ἑαυτῶν ἀρχηγέτην ὡς πρωτότοκον τοῦ Ἕλληνος υἱόν. Καὶ ὅμως δὲν εἶπον ἔτι ὅτι ἀπετέλουν ἰδίαν τινὰ φυλήν, ἀλλ' ἀπεναντίας ὅτι ἅπαντες οἱ ἐκ τῆς Πελοποννήσου οἰκοῦντες ὠνομάζοντο Δωριεῖς. Τὴν ἀξίωσιν ἰδίας φυλῆς δὲν ἤρχισαν νὰ προτείνωσιν εἰμὴ ἐν τῇ Ζ′ ἑκατονταετηρίδι ὅτε καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας συνετελέσθη ἡ ὅλη περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν παράδοσις. Τότε, ὁσημέραι προαγομένης τῆς ἐπιδόσεως αὐτῶν, ἠθέλησαν κατὰ πρῶτον νὰ ἐπιδείξωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἔκκριτον τοῦ ὅλου ἔθνους μοῖραν, ἐνταῦτῷ δὲ νὰ λάβωσιν ἴδιόν τι ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ὁρμητήριον· καὶ τότε ὁ Τυρταῖος εἶπεν ὅτι ἦλθον ἐκ Δρυοπίδος, ἡ δὲ Δρυοπὶς μετονομασθεῖσα Δωρίς, παρέμεινε λογιζομένη ὡς μητρόπολις τῶν Δωριέων.

Οὐδεὶς τὸ πάλαι ἐπίστευεν εἰς τοὺς δωρίους τεθμοὺς τοῦ Αἰγιμιοῦ. Μέχρι τοῦ Λυκουργείου πολιτεύματος οἱ Σπαρτιᾶται διετέλεσαν κατά τε τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην κακονομώτατοι

87). Περὶ τῆς ἀκριβοῦς σημασίας τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Ἡροδότου ἰδ. κατωτέρω σημ. 88.

πάντων Ἑλλήνων καὶ ἐπὶ πλεῖστον στασιάζοντες· τοὺς δὲ νόμους τοῦ Λυκούργου, αὐτοί τε οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἐγκριτώτεροι τῶν Ἑλλήνων Ἡρόδοτος, Ἀριστοτέλης, Στράβων, Πλούταρχος, ἔλεγον ἐκ Κρήτης παραληφθέντας. Τὸ δωριστὶ ζῆν ἐσήμαινε διαιτᾶσθαι κατὰ τοὺς θεσμοὺς τοῦ Λυκούργου, οἵτινες δὲν ἦσαν δωρικοὶ καί, παρεκτὸς τῆς Σπάρτης, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην δωρικὴν πόλιν ἀναφαίνονται. Δωρικὸς ρυθμὸς ἐκλήθη ὁ ἀρχαιότατος καὶ ἁπλούστατος ἑλληνικὸς ρυθμός, ὅστις τοσοῦτον ὀλίγον ἦτο ἰδιάζων τοῖς Δωριεῦσιν ὥστε βραδύτερον ἐν τῇ δωρικῇ Κορίνθῳ ἀνεπλάσθη τὸ ποικιλώτερον τῶν κιονοκράνων. Περὶ τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅ,τι ἔλεγεν ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῆς δωρίδος ἐσθῆτος· πᾶσα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τῶν γυναικῶν ἐσθὴς «ἡ αὐτὴ ἦν τὴν νῦν Δωρίδα καλοῦμεν», καὶ ὅ,τι αὐτὸς ὁ Μύλλερος περὶ τῶν δωρικῶν γραμμάτων· δωρικὰ ἐκλήθησαν τὰ ἀρχαιότατα ἑλληνικὰ γράμματα.

Αὐτοὶ οἱ Σπαρτιᾶται οὐδόλως ἐπίστευον εἰς τὸν πανάρχαιον τῶν Δωριέων βασιλέα καὶ εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Πάμφυλον καὶ Δύμαντα. Ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς πόλεως αὐτῶν, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ περιηγητὴς Παυσανίας, κατονομάζονται πλεῖστα μνημεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὰς παραδόσεις τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων· ἡ μεγάλη τῆς Ἀφεταΐδος ὁδὸς ἥτις παρῆγε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ δρόμου, ὃν προέθηκεν ἐν αὐτῇ ὁ Ἰκάριος εἰς τοὺς μνηστῆρας τῆς Πηνελόπης· Ὀρέστου καὶ Ἀγαμέμνονος τάφος· Ἑλένης ἱερόν· Κάστορος μνῆμα· ἄγαλμα Διοσκούρων Ἀμβουλίων κ. τ. τ. Πλεῖστα δὲ πάλιν ἀναφέρονται μνημεῖα διαιωνίζοντα γεγονότα καὶ ὀνόματα τῶν ἱστορικῶν χρόνων· οἷον Δήμου Σπαρτιατῶν ἀνδριάς, Στοὰ περσικὴ ἀπὸ Μηδικῶν λαφύρων, μνῆμα Λεωνίδου, μνῆμα καὶ εἰκόνες Παυσανίου, τάφος Βρασίδου κ.τ.τ. Ἀλλὰ μάτην ἠθέλομεν ἀναζητήσει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἰκόνα ἢ ἡρῷον τοῦ Αἰγιμιοῦ ἢ τοὐλάχιστον τῶν υἱῶν αὐτοῦ Παμφύλου καὶ Δύμαντος, οἵτινες, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἔπεσον ἀμφότεροι ἐν τῷ ἀγῶνι δι' οὗ οἱ Δωριεῖς ἐγένοντο κύριοι τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ἐκήρυττον ἑαυτοὺς διαρρήδην Ἀχαιούς, οὐχὶ Δωριεῖς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ Κλεομένης· θελήσας δὲ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἄδυτον τῆς ἐν τῇ ἀκροπόλει θεᾶς, παρεκωλύθη ὑπὸ τῆς ἱερείας ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι «οὐ θεμιτὸν Δωριεῦσι παριέναι ἐνταῦθα.».

Τότε ὁ Κλεομένης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποκριθῇ· «ὦ γύναι, ἀλλ' οὐ Δωριεύς εἰμι, ἀλλ' Ἀχαιός».

Ἐξ ὅλων τούτων συνάγεται ὅτι οἱ Δωριεῖς ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἄθροισμα μαχίμων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατοίκων τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν οἱ φυγάδες τῆς Πελοποννήσου ἵνα δι' αὐτῶν ἀνακτήσωσι τὰς πατρίδας. Εἰς φυλὴν δὲ ἰδίαν δὲν μετεμορφώθησαν εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε οἱ Σπαρτιᾶται, γενόμενοι κύριοι τῆς μετὰ τὰ τρωϊκὰ ἐπελθούσης εἰς τὰ πράγματα τῆς χερσονήσου μεταβολῆς, ἠθέλησαν νὰ παραστήσωσι τὴν μεταβολὴν ταύτην ὡς ἔργον ἐξαιρέτου τινὸς μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπὶ τούτῳ ἀνέπλασαν τότε τὸν μῦθον τοῦ Ἕλληνος μετὰ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Δώρου, ἐνῷ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας οἱ Ἀχαιοὶ εἶχον δημιουργήσει τὸν πρῶτον ἑλληνικὸν κόσμον· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπέδωκαν εἰς τὸν Αἰγιμιὸν τοὺς θεσμοὺς τοῦ Λυκούργου, οἵτινες οὐδὲν κοινὸν εἶχον οὔτε πρὸς τὸν προγενέστερον οὔτε πρὸς τὸν μεταγενέστερον ἑλληνικὸν βίον, ἀλλὰ μεταφυτευθέντες ἐκ Κρήτης εἰς Σπάρτην, θαυμασίως τῳόντι αὐτόθι ἐτελειώθησαν. Καίτοι δὲ εἴμεθα ἔτι μακρὰν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐγίνετο ἡ μεταμφίεσις αὕτη, θέλομεν οὐδὲν ἧττον ὀνομάζει Δωριεῖς τοὺς μετὰ τῶν παλινόστων φυγάδων ἐμβαλόντας εἰς τὴν Πελοπόννησον μαχητάς, ἑπόμενοι τῷ Ἡροδότῳ καὶ τῷ Πλάτωνι, οἵτινες λέγουσιν αὐτοὺς ἔκτοτε Δωριεῖς κληθέντας (88).

Οἱ Δωριεῖς διεπέρασαν βεβαίως ἐκ Ναυπάκτου, ἀλλὰ δὲν ἐγέ-

---

88). Ἐναντίον τῆς περὶ τῆς Δωρικῆς καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου ἀρχαίας παραδόσεως ἐγένοντο καὶ ἄλλαι ὑπ' ἄλλων νεωτέρων ἀντιρρήσεις, προβᾶσαι ἐπ' ἐσχάτων μέχρι τοῦ ἀμφισβητῆσαι τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα τοῦ γεγονότος. Ἐνῷ δὲ ἦτο εὐλογώτατον νὰ ὑποτεθῇ, ὡς ὑπετέθη ἐν ἀρχῇ ὑπὸ πολλῶν, ὅτι τὸ μικρὸν χάσμα ἀκριβῶς τὸ ὑφιστάμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίως τῆς ἑλληνικῆς τέχνης μεταξὺ τῆς Μυκηναίας περιόδου (ἥτις ὑποτίθεται ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει καὶ Ὁμηρική) καὶ τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων πληροῦται διὰ τοῦ *μεσαίωνος* τοῦ ἐπελθόντος διὰ τῆς Δωρικῆς κατακτήσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης προελθούσης μεταβολῆς τοῦ τέως ὑφισταμένου φυλετικοῦ, πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ, καὶ καθόλου ἱστορικοῦ καθεστῶτος· ὅμως νεωτερισταί τινες πολυπράγμονες ἐρευνηταὶ ἠξίωσαν νὰ θέσωσιν ἐν ἀμφιβόλῳ ἢ καὶ ὅλως νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα τῆς Δω-

νοντο κύριοι τῆς χερσονήσου διὰ μάχης μιᾶς. Μόνοι οἱ Ἐπειοὶ φαίνονται ἀναλαβόντες τὴν πατρίδα αὐτῶν ἀκωλύτως. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ δὲν ἐπῆλθεν ἄλλη μεταβολή, εἰμὴ ὅτι ἐγκατεστάθη τότε παρ' αὐτοῖς μοῖρά τις τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες ὅμως δὲν ἔδωκαν εἰς τοὺς κατοίκους τὸ ἑαυτῶν ὄνομα· ἡ μὲν προσηγορία τῶν Ἐπειῶν ἐξέλιπεν, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἐπεκράτησε ἤδη ἑτέρα τις, ἡ τῶν Ἠλείων, ἐπιχώριος οὖσα καὶ αὕτη ἀνέκαθεν, διότι ἀναφέρεται ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν. Οἱ δὲ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι προσέκρουσαν εἰς δυσχερείας δεινάς.

Ὁ Ἔφορος ἀξιοῖ μὲν συνῳδὰ τῇ κοινῇ παραδόσει ὅτι οἱ Μεσσήνιοι ἐγένοντο ἐν τῷ ἅμα κύριοι ἁπάσης τῆς χώρας, προσεπιφέρει ὅμως ὅτι μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν Στενύκλαρον· καὶ τοῦτο κυροῦται ὑπὸ γεγονότων ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένων. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Τήλεκλος λέγεται οἰκίσας πλησίον τοῦ μεσσηνιακοῦ κόλπου πόλεις τρεῖς· Ποιήεσσαν, Αἴγειαν καὶ Τράγιον· ἄρα ἡ χώρα αὕτη δὲν ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς Μεσσηνίους Δωριεῖς· δὲν ἀφῃρέθη δὲ ἀπὸ αὐτῶν ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων διότι τὸ γεγονὸς εἶναι κατὰ μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα προγενέστερον τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου. Πλὴν τούτου ἐν ἔτει 736, ἀνηγορεύθη ἐν τῷ ὀλυμπιακῷ ἀγῶνι νικητὴς ὁ Κορωναῖος Ὀξύθεμις· ἀλλ' εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδυθῶ-

---

ρικῆς κατακτήσεως καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς οὐδεμίαν δεχόμενοι μεταβολὴν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ καὶ πολιτισμῷ τῆς Ἑλλάδος μεταξὺ τῆς Ὁμηρικῆς καὶ τῆς κυρίως ἱστορικῆς περιόδου. Οἱ ταῦτα φρονοῦντες λέγουσιν ὅτι ὁ κόσμος ὁ ἐπικός, τὸν ὁποῖον ψάλλει ἡ Ὁμηρικὴ ποίησις, ἡ ἀκμὴ δηλονότι τῶν Μυκηνῶν καὶ ὁ Μυκηναῖος καθόλου πολιτισμός, δὲν εἶναι κόσμος χωριζόμενος ἀπὸ τῆς ποιήσεως ταύτης δι' αἰώνων, ὡς νομίζεται, ἀλλ' εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν ποίησιν ταύτην. Ὁ Ὅμηρος περιγράφει λέγουσι, κόσμον σύγχρονον ἑαυτῷ· καὶ ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς ἀνήκει εἰς περίοδον χρονικὴν (εἰς τὸν 10 ἢ 9 π. Χ. αἰῶνα) μεταγενεστέραν τῆς ὑποτιθεμένης καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, ὁ κόσμος ὁ ψαλλόμενος εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, καθ' ὃν ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν οἱ Δωριεῖς, καὶ δὲν μεσολαβεῖ μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Ἀχαϊκῆς περιόδου περίοδος ἄλλη οὐδεμία. Τὰ δὲ λεγόμενα περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ περὶ μεταβολῆς τῶν πραγμάτων ἐν Ἑλλάδι, ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, διὰ τῆς καθόδου ταύτης ἐπελθούσης καὶ περὶ με-

σιν εἰμὴ πολῖται αὐτονόμου πόλεως, ἐκ τούτου δ' ἕπεται ὅτι ἡ Κορώνη διέσωζεν ἔτι κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον τὴν ἑαυτῆς ἀνεξαρτησίαν. Χρονία ὡσαύτως ἀπέβη ἡ τῆς Λακωνικῆς κατάληψις. Τὴν Σπάρτην παρέδωκε μὲν εἰς τοὺς παλινόστους ὁ Φιλόνομος, ἀλλ' εἰς ἀμοιβὴν ἔλαβε τὰς Ἀμύκλας, αἵτινες παρέμειναν αὐτόνομοι μέχρι Τηλέκλου. Τότε δὲ μόνον ἐκυριεύθησαν αἵ τε Ἀμύκλαι, καὶ ἡ Φᾶρις, καὶ αἱ Γερόνθραι, ἐχόντων Ἀχαιῶν αὐτάς, 300 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς καθόδου. Καὶ ἔτι βραδύτερον, ἐπὶ Ἀλκαμένους τοῦ Τηλέκλου, κατελήφθη τὸ Ἕλος, Ἀχαιῶν ἔτι ἐχόντων αὐτό.

Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι οἱ Δωριεῖς ξὺν Ἡρακλείδαις δὲν κατέσχον διὰ μιᾶς ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον· καὶ συνάγεται συνάμα ὅτι τὸ ἀνατολικὸν τῆς χερσονήσου τμῆμα δὲν προσεβλήθη ὑπὸ τῆς στρατιᾶς ἥτις διεπέρασεν ἀπὸ Ἀντιρρίου εἰς Ῥίον. Ἡ στρατιὰ ἐκείνη, πρὸς τοσαύτας προσκρούσασα δυσχερείας ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Λακωνικῇ, δὲν ἠδύνατο ν' ἀσχοληθῇ ἐν ταὐτῷ περὶ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Κορινθίας. Αἱ τελευταῖαι αὗται χῶραι προσεβλήθησαν βεβαίως ὑπὸ μοίρας τοῦ δωρικοῦ στρατοῦ ἐπιδραμούσης ἀπὸ θαλάσσης διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου. Τοῦτο ὑποδείκνυται προσέτι ἐκ τοῦ ὅτι μεταξὺ τῶν Λακεδαιμονίων, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Ἠλείων ὑφίσταντο σχέσεις τινές, ὧν ἢ ἀείποτε ἢ ἐπί τινα χρόνον παρέμειναν ἀμέτοχοι οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι. Τοῦ ἱεροῦ Ἀρτέμιδος τῆς Λιμνάτιδος τοῦ κειμένου ἐπὶ τοῖς ὅροις τῆς Μεσσηνίας μετεῖχον πάντοτε μόνοι Δωριέων οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι. Κατ' ἀρχὰς δέ, ἤτοι ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατοντα-

---

ταστάσεως ἀπὸ τῆς Ἀχαϊκῆς περιόδου εἰς τὴν Δωρικὴν εἶναι πλάσματα φαντασίας τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων ὁρμηθέντων ἀπὸ τῆς πλημμελοῦς δόξης ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως περιγραφόμενος κόσμος ἀφίσταται τοῦ ποιητοῦ κατὰ αἰῶνας, καὶ ζητησάντων νὰ πληρώσωσι τὸ ἐκ τῆς ἀποστάσεως ταύτης χάσμα! Ἄλλοι πάλιν, φρονοῦντες ὅτι ὁ Μυκηναῖος πολιτισμὸς εἶναι πολλῷ ἀρχαιότερος τοῦ Ὁμηρικοῦ, ἀνατρέχων μέχρι τοῦ 15 π. Χ. αἰῶνος, καὶ ὅτι μόλις τὸ τέλος ἤτοι ἡ ἐσχάτη αὐτοῦ χρονικὴ περίοδος συνάπτεται πρὸς τὸν πολιτισμὸν τὸν Ὁμηρικόν, ἀπορρίπτουσι τὰς ἐκ τῶν περὶ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ θεωριῶν κατὰ τῆς πραγματικότητος τῆς Δωρικῆς εἰσβολῆς ἀντιρρήσεις. Ἀλλὰ κατὰ βάθος οὔτε αἱ συνηγορίαι οὔτε αἱ ἀντιρρήσεις αἱ ἐντεῦθεν προερχόμεναι ἔχουσί τινα ἀξίαν σπου-

ετηρίδα, ἐκοινώνησαν τοῦ ἐν Ὀλυμπία ἀγῶνος μόνοι οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἠλεῖοι· Κορίνθιοι, Ἐπιδαύριοι καὶ Μεγαρεῖς δὲν παρέστησαν ἐν αὐτῷ εἰμὴ μετὰ τὴν δωδεκάτην Ὀλυμπιάδα καὶ ἔτι βραδύτερον ἀπέβη ἡ πανήγυρις ἐκείνη πανελλήνιος.

Κατὰ τὰ λοιπά, οἱ παλίνοστοι τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ὑπέστησαν περιπετείας ἀναλόγους τῶν ὅσαι συνέβησαν ἐν Λακεδαίμονι καὶ ἐν Μεσσηνία. Τὸ Ἄργος καὶ ἡ Κόρινθος, ἐπολιορκήθησαν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἀπὸ τῶν παρακειμένων λόφων τοῦ Τημενίου καὶ τοῦ Σολυγίου· ἡ Σικυών, ἡ Αἴγινα, ἡ Τροιζήν, ἡ Ἑρμιόνη, ἡ Ἐπίδαυρος ἐκυριεύθησαν ἐπὶ τῆς δευτέρας γενεᾶς, ὁ Φλιοῦς καὶ αἱ Κλεωναὶ ἐπὶ τῆς τρίτης, ἡ Ἀσίνη ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, ἡ Ναυπλία ἐν τῇ ἑβδόμῃ, ἔτι δὲ ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων, αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς ἦσαν πόλεις αὐτόνομοι.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως, καθ' ἣν οἱ Ἀχαιοί, ἐξωσθέντες διὰ τῆς *καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν* ἐκ τῆς ἄλλης Πελοποννήσου, ὥρμησαν εἰς τὴν βόρειον παραλίαν καὶ καταλαβόντες αὐτὴν ἠνάγκασαν τοὺς προτέρους κατοίκους, Ἴωνας ὄντας, νὰ καταφύγωσιν πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ ὁλοσχερὴς κατάκτησις τῆς Μεσσηνίας, τῆς Λακωνικῆς καὶ αὐτῆς τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας ἐγένετο διὰ χρόνου μακροῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέβαινον βεβαίως ἀποδημίαι τινὲς ἐκ τῶν καταλαμβανομένων πόλεων ὅσων οἱ πρότεροι κάτοχοι ἐδέησε νὰ ἐκχωρήσωσι μέρος τῶν κτήσεων αὐτῶν εἰς τὴν καταγκαγοῦσαν τοὺς φυ-

---

δαίαν. Εἶναι δὲ ἄντικρυς παραλογώτατον, ζητήματα καθαρῶς ἱστορικά, οἷον τὸ περὶ Δωρικῆς καταχτήσεως τῆς Πελοποννήσου, νὰ λύωνται διὰ εἰκασιῶν ἀορίστων ἀναγομένων ἁπλῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τέχνης.

Ἀλλ' οὐχὶ μείζονος λόγου ἄξιαι εἶναι καὶ αἱ νέαι περὶ τῆς Δωρικῆς μεταναστεύσεως θεωρίαι αἱ στηριζόμενοι δῆθεν ἐπὶ εἰδήσεων προερχομένων ἐξ ἑρμηνείας ἐπιγραφῶν Αἰγυπτιακῶν. Κατὰ ταύτας αἱ ἀπὸ τῆς βορείου Ἑλλάδος εἰς τὰς νοτίας Ἑλληνικὰς χώρας γενόμεναι μεταναστάσεις, ὡς καὶ ἡ τούτων προηγηθεῖσα εἰς Θεσσαλίαν εἰσβολὴ τῆς Θεσπρωτικῆς φυλῆς τῶν Θεσσαλῶν, συνδέονται μετὰ τῶν μεγάλων εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Συρίαν γενομένων κατὰ τὸν 13 καὶ 12 π. Χ. αἰῶνα εἰσβολῶν. Καὶ ὅτι αἱ εἰσβολαὶ ἐκεῖναι τῶν Τουρσανὰ (Τυρσηνῶν;) καὶ Δαναυνὰ (Δαναῶν;) αἱ ἐκ θαλάσσης γενόμεναι, ὡς λέγεται ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς τῶν Φαραὼ τῶν μνημονευθέντων χρόνων, ἦσαν ἀποτέλεσμα μεγάλης τινος ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κατὰ γῆν καὶ κατὰ

γάδας στρατιάν· ἀθρόαι ὅμως μεταναστάσεις λαῶν, οἵας ὑποθέτει ἡ παράδοσις, οὐδεμία ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ γείνωσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ἀφοῦ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ μάλιστα ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐπὶ 300 ἢ 400 ἔτη τὸ πλεῖστον τῆς χώρας ἐξηκολούθησε κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν.

Ἡ νέα τῶν πραγμάτων κατάστασις ὠργανώθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ πολὺ πρωϊμώτερον ἢ ἐν τῇ Λακωνικῇ. Δὲν προσθέτω καὶ ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ διότι, καθ᾽ ὅσον γνωρίζομεν, ἡ μεταβολὴ οὐδέποτε ἐν αὐτῇ διωργανώθη σπουδαίως. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ χερσονήσῳ εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι περὶ τὸ 400 ἔτος ἀπὸ τῆς καθόδου, ἐνῷ καθ᾽ ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπρώτευε τὸ Ἄργος· καὶ τοῦτο τὸ μὲν διότι ἐνταῦθα πλεῖστον τῆς χώρας κατελήφθη πολὺ πρότερον ἢ ἐν τῇ Λακωνικῇ, τὸ δὲ διότι ἡ νέα διαρρύθμισις τῶν πραγμάτων τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου δὲν διέφερε πολὺ τῆς ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Ἡ ἀρχαία ἑκάστης πόλεως αὐτονομία διεσώθη ἀπαράλλακτος· ἐν ἄλλαις λέξεσι μία πόλις δὲν ἐκυριάρχει τῶν λοιπῶν, καθάπερ ἐγένετο βραδύτερον ἐν τῇ Λακωνικῇ. Ὁ βασιλεὺς ἑκάστης πόλεως συνήθως οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὁ τῶν ἀρίστων προϊστάμενος. Οἱ πολῖται ἑκάστης πόλεως διῃροῦντο, ὅπως ἔκπαλαι, εἰς φυλάς, ὧν γνωρίζομεν ἤδη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὰ ὀνόματα. Κατὰ τὰ προσυμφωνηθέντα ὑπὸ τῶν παλινόστων, ἐνόσῳ εὑρίσκοντο ἔτι ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, αἱ πρῶται ἑκάστης πόλεως φυλαὶ ὠνομάσθησαν Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι καὶ Δυμᾶνες ἢ Δυμανάται. Οἱ πρῶτοι ἠνίττοντο τοὺς Ἡρακλείδας, ἤτοι τοὺς ἐπιστρέψαντας φυγάδας· οἱ δεύτεροι τὴν πολύ-

---

θάλασσαν κινήσεως τῶν λαῶν τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου. Καὶ αἱ μὲν τοιαῦται γνῶμαι, ὡς καὶ ἡ γνώμη ἐκείνων, οἵτινες καὶ τὴν εἰς Ἰταλίαν πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων γενομένην μετανάστασιν λαῶν Ἠπειρωτικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν συνδέουσι πρὸς τὴν κίνησιν τὴν Δωρικήν, μεθ᾽ ὅλον τὸ ἐπισφαλὲς αὐτῶν, δὲν εἶναι πάντη ἀνάξιαι συζητήσεως. Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν, ὅταν λέγωσιν ἡμῖν ὅτι, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἔπει τῷ Ὁμηρικῷ εἰσὶν ἄγνωστοι οἱ Θεσσαλοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς οἱ ἐν Πελοποννήσῳ, ἡ φαντασία τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων ἔπλασε τὸν τὸν μεθ᾽ Ὅμηρον περὶ μεταναστάσεων τῶν λαῶν τούτων μῦθον; Καὶ ὅμως ὁ Ὅμηρος δὲν γινώσκει Δωριεῖς οὐδ᾽ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Δωρίδι, περὶ ὧν ποιεῖται

φυλον αὐτῶν στρατιάν· τῶν δὲ τρίτων ἡ προσηγορία, ἥτις ἀνήγετο ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Αἰγιμιοῦ Δύμαντα, ἡ ἱστορικὴ ἐτυμολογία δὲν ἀνευρέθη ἔτι. Ἀλλ' ὅπως ὡς πρὸς τὴν ὅλην χώραν τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου μία πόλις δὲν ἐκυριάρχησε τῶν λοιπῶν, οὕτω καὶ καθ' ἑκάστην πόλιν, οἱ παλίνοστοι καὶ ἡ στρατιὰ αὐτῶν δὲν ἰδιοποιήθησαν ἅπαντα τὰ πολιτικὰ δίκαια. Ἐνταῦθα συνέβη συμβιβασμός τις πρὸς τοὺς προτέρους κατοίκους. Τοιοῦτος συμβιβασμὸς ἐγένετο κατ' ἀρχὰς καὶ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ. Ἀλλ' εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς χώρας ἡ ὑπὸ τῶν Δωριέων προταθεῖσα ἰσονομία πρὸς τοὺς προτέρους κατοίκους, δὲν ηὐδοκίμησεν, ἐνῷ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ ἀπετέλεσε τὴν βάσιν ἅπαντος τοῦ μετέπειτα βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἐν Ἄργει καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ οἱ προηγούμενοι κάτοικοι ἀπετέλεσαν φυλὴν τετάρτην, τὴν Ὑρνηθίαν· ἐν Σικυῶνι τετάρτην ὡσαύτως, τὴν τῶν Αἰγιαλέων· ἐν Κορίνθῳ μάλιστα αἱ φυλαὶ συνεποσώθησαν εἰς ὀκτώ· ἡ δὲ διάλεκτος ἡ παραχθεῖσα ἐκ τῆς μίξεως τῶν διαλεκτικῶν ἑτεροιώσεων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μετὰ τῆς γλώσσης τῶν ἐγχωρίων, ἀπέβη πολὺ μαλακωτέρα τῆς αὐστηρᾶς λεγομένης δωρικῆς. Ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότατον, τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων παρέμεινεν ὁποῖον ἦτο πρὸ τῆς Δωρικῆς κατακτήσεως. Ἕνεκα τῶν πρώτων ἀνωμαλιῶν ὅσας αὕτη ἐπήγαγεν, ἴσως ἡ ἐμπορία καὶ ἡ ναυτιλία ἠλαττώθησαν ἐπί τινα χρόνον· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς

λόγον ἡ αὐτὴ παράδοσις· γνωρίζει τοὐναντίον τοὐλάχιστον ἐν τῷ Διακόσμῳ, Βοιωτοὺς ἐν Βοιωτίᾳ· καὶ ὅμως ἡ παράδοσις ἡ μὴ ἔχουσα νῦν ἀνάγκην μεταναστάσεως Βοιωτῶν εἰς Βοιωτίαν, παρέστησε τοιαύτην μετανάστασιν ἐκ Θεσσαλίας εἰς Βοιωτίαν γενομένην. Ἔπειτα πῶς ἐξηγητέα ἡ ἄλλη μεγάλη μεταξὺ τοῦ Ὁμηρικοῦ καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων διαφορά ἡ ἐπικράτησις τοῦ ὀνόματος *Ἕλλην* ὡς καθολικοῦ ὀνόματος τοῦ ἔθνους; ὁ περιορισμὸς τοῦ μεγάλου ἐν τῷ ἔπει καὶ καθολικοῦ ὀνόματος τῶν Ἀχαιῶν εἰς μίαν γωνίαν τῆς Πελοποννήσου; οἱ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Λακωνίᾳ αὐτῇ ἐπὶ αἰῶνας μεταξὺ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἰκούντων λαῶν πόλεμοι; πῶς ἐξηγητέα ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης καὶ ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς ἀπέναντι τοῦ Ἄργους; Πῶς δὲ τὸ πανελλήνιον κράτος τῶν Δελφῶν καὶ τὸ νέον σύστημα τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου; Βεβαίως πάντα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προελθόντα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς Δωρικῆς μεταναστάσεως, ἀλλ' ὅμως συνδέονται οὕτω πρὸς αὐτὴν ἀπ' εὐθείας ἢ ἐμμέσως, ὥστε

ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ἐτράπησαν αὖθις ἐπὶ τὴν θάλασσαν καὶ ἐπὶ τὴν ἐμπορίαν, ἐνῷ τοιοῦτό τι ἐν μὲν τῇ Λακωνικῇ οὐδέποτε συνέβη, ἐν δὲ τῇ λοιπῇ χερσονήσῳ δὲν ἀναφαίνεται εἰμὴ πολὺ βραδύτερον.

Ὁ ἐμπορικὸς καὶ ναυτικὸς οὗτος βίος τῶν πόλεων τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας δυσόλως ἤθελεν εὐδοκιμήσει ἐὰν αὗται διετέλουν μεμονωμέναι ἀπ' ἀλλήλων. Ἐπὶ μακρότατον χρόνον οὐδεὶς τῶν κατὰ πόλεις βασιλέων ἴσχυσε τοσοῦτον ὥστε νὰ εἰσαγάγῃ ἑνότητά τινα περὶ τὰς ἐνεργείας τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ ἅπαξ καὶ μετὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐπὶ Φείδωνος τοῦ Ἀργείου. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ ἀνάγκη αὕτη ἐθεραπεύθη μέχρι τινὸς διὰ δύο ἀμφικτυονιῶν.

Ἡ μέν, ἡ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἀρχαιοτέρα, κατηρτίσθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Ἄργει ἱεροῦ τοῦ Πυθαέως Ἀπόλλωνος, ταὐτὸν εἰπεῖν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἄργους. Τὰ εὐάριθμα εἰδικὰ γεγονότα, τὰ περισωθέντα περὶ τῆς ἀμφικτυονίας ταύτης, ὑποδεικνύουσι τό τε ἐξωτερικὸν ἀξίωμα αὐτῆς καὶ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χαλαρωτέραν ἀποβᾶσαν ἐσωτερικὴν αὐτῆς λειτουργίαν. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος οἱ Μεσσήνιοι, ἐρίζοντες πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ πρώ-

---

αἱρομένης ταύτης, ἀνατρέπεται ἡ ὅλη ἑλληνικὴ ἱστορία. Ἔπειτα πῶς στηριζόμενός τις εἰς εἰκασίας αὐθαιρέτους περὶ τοῦ χρόνου τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος μνημείου οἱασδήποτε τέχνης ἢ πολιτισμοῦ δύναται νὰ ἐκμηδενίσῃ παραδόσεις τοσοῦτον ἀρχαῖον ἐχούσας κῦρος, μεμαρτυρημένας τοσοῦτον ἐπισήμως ὑπὸ ποιητοῦ τοῦ 7 π. Χ. αἰῶνος, καὶ δὴ τοῦ Τυρταίου, καὶ ἐπικεκυρωμένας ὑπὸ ἱστορικῶν, οἷοι ὁ Θουκυδίδης, καὶ ὁ Ἡρόδοτος; Μήπως ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει σαφέστατα (Θ 73), ὅτι οἱ Δωριεῖς ἦσαν ἔθνος ἔπηλυ ἐν Πελοποννήσῳ ὡς καὶ οἱ Αἰτωλικῆς καταγωγῆς Ἠλεῖοι, ἀντιθέτων τὰ *ἐπήλυδα* ταῦτα ἔθνη πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς Ἀχαιούς; πῶς δὲ δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι εἷς λαὸς ὅλος, ἵνα πληρώσῃ τινὰ ὀνομάτων κενὰ ἐν τῇ ἐπικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, δημιουργεῖ ὁλόκληρον σύστημα μύθων ἑρμηνευόντων τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν πλάττων ἑαυτῷ κατὰ φαντασίαν, ὁλόκληρον ἱστορίαν *μεσαιωνικήν*, ὡς προσφυέστατα ἐκάλεσεν ὁ E. Meyer, τὴν μεταξὺ τοῦ Ὁμηρικοῦ κόσμου καὶ τοῦ κυρίως ἱστορικοῦ περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας; Πῶς δὲ ἄνδρες, οἷοι Τυρταῖος, Θουκυδίδης, Ἡρόδοτος ἑρμηνεύουσι τοὺς μύθους τούτους ὡς ἐπισημοτάτας ἐγκύρους ἱστορι-

του μεσσηνιακοῦ πολέμου, προέτειναν νὰ δώσωσι δίκας παρὰ Ἀργείοις ἐν Ἀμφικτυονίᾳ· ὅπερ ὅμως οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ τότε ῥυθμίσαντες μὲν ἤδη τὸ πολίτευμα αὐτῶν καὶ κύριοι τῆς ὅλης Λακωνικῆς γενόμενοι, δὲν παρεδέχθησαν. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἔτει 514, οἱ Ἀργεῖοι ἐπέβαλον ἐπὶ παρασπονδίᾳ χρηματικὴν ποινὴν ταλάντων 500 εἰς τὴν Αἴγιναν καὶ ἄλλων τόσων εἰς τὴν Σικυῶνα· ἀλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων πόλεων, οἱ μὲν Αἰγινῆται αὐθαδῶς ἀπεποιήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν ἀπόφασιν, οἱ δὲ Σικυώνιοι, ἀνομολογήσαντες τὸ δίκαιον αὐτῆς, συνεφώνησαν νὰ καταβάλωσιν ἑκατὸν μόνον τάλαντα. Πάλιν δὲ μετὰ ἑκατὸν πε-

---

κὰς παραδόσεις; Κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὡς παρατηρεῖ λίαν εὐστόχως ὁ Poelmann (Grundriss der Griech. Geschichte σ.22), δύναταί τις νὰ ἀρνηθῇ καὶ τὰς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς νέας Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας Γερμανικὰς καὶ ἄλλας μεταναστάσεις λαῶν, θεωρῶν αὐτὰς ὡς ἐπινοηθείσας πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κενοῦ τοῦ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἑλληνορωμαϊκῆς Εὐρώπης καὶ τῆς νῦν.

Λαμβανομένου ἐνταῦθα ὡς κριτηρίου ἱστορικῆς ἀληθείας τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν ταῖς ἱστορικαῖς ἐρεύναις κριτηρίου, ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης τῆς Δωρικῆς μεταναστάσεως κεῖται ὑπεράνω πάσης ἀμφισβητήσεως, ἀφοῦ ὁ τοῦ 7 π. Χ. αἰῶνος ἱστορικώτατός ποιητὴς Τυρταῖος ἀναφωνεῖ περὶ ταύτης (Ἀποσπ. 2).

Αὐτὸς γὰρ Κρονίων καλλιστεφάνου πόσις Ἥρης
Ζεὺς Ἡρακλείδαις τήνδε δέδωκε πόλιν,
Οἷσιν ἅμα προλιπόντες ***Ἐρινεὸν*** ἠνεμόεντα
εὐρεῖαν Πέλοπος νῆσον ἀφικόμεθα

ὁ δὲ Θουκυδίδης (Α. 12) λέγει σαφέστατα «Δωριῆς τε ξὺν Ἡρακλείδαις *Πελοπόννησον* ἔσχον», καὶ ὁ Ἡρόδοτος οὐχ ἧττον σαφῶς λέγει (Α. 57) ὅτι οἱ Δωριεῖς ἐκ τῆς Δρυοπίδος ἦλθον εἰς Πελοπόννησον. Τὴν ἀλήθειαν τῶν ἐπισήμων τούτων ἱστορικῶν πηγῶν ἐπικυροῦσι καὶ ἄλλαι πραγματικαὶ ἀλήθειαι ἱστορικαί. Τοιαύτη εἶναι ἡ διχοτόμησις τοῦ ἔθνους τῶν Λοκρῶν εἰς δύο μοίρας, τὴν μὲν οἰκοῦσαν παρὰ τὸν κόλπον τὸν Εὐβοϊκόν, τὴν δὲ παρὰ τὸν Κορινθιακόν, καὶ ἡ μεταξὺ τῶν δύο μοιρῶν παρεμβολὴ τῶν Δωριέων. Ἡ δὲ μεγάλη συγγένεια ἡ ἀποδεικνυμένη μεταξὺ τῶν διαλέκτων τῶν Ἠλείων, τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Αἰτωλῶν εἶναι μαρτυρία σαφὴς ὅτι μέρος τῶν Αἰτωλῶν ἐγκατέστη ἐν Ἠλείᾳ, ὡς λέγει ἡ παράδοσις. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ συγγένεια τῆς διαλέκτου τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Δωριέων πρὸς τὰς τῶν Αἰτωλῶν, Λοκρῶν, Φωκέων ἐπικυροῖ τὴν περὶ μεταναστάσεως τῶν Δωριέων ἐκ τῶν χωρῶν τούτων εἰς Πελοπόννησον παράδοσιν.

Ἀλλὰ τιθεμένου οὕτω ὅτι ἡ Δωρικὴ μετανάστασις εἶναι γεγονὸς ἱστορικὸν ἀναμφήριστον, ἆρα τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐκτίθεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἐν

ρίπου ἔτη, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπειδὴ οἱ Ἐπιδαύριοι ἀπεποιήθησαν νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ Πυθαέως Ἀπόλλωνος τὸ νενομισμένον θῦμα καὶ τὰς ὀφειλομένας χρηματικὰς εἰσφοράς, οἱ Ἀργεῖοι, κυριώτατοι ὄντες τοῦ ἱεροῦ, ἐπεχείρησαν διὰ πολέμου νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς εἰς τοῦτο.

Αἱ συγκροτοῦσαι λοιπὸν τὴν ἀμφικτυονίαν ταύτην πόλεις δὲν ὑπήκουον πάντοτε ἀπροφασίστως εἰς τὸ Ἄργος· ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ σύνδεσμος οὗτος συνετέλεσεν ἔστιν ὅτε εἰς τὴν κοινοπραγίαν αὐτῶν. Πᾶσαι αἱ ὑπὸ Ἀργείων, Ἐπιδαυρίων, Τροιζηνίων, Αἰγινητῶν ἐκπεμφθεῖσαι ἢ τότε ἢ μικρὸν ἔπειτα ἀποικίαι ἐτράπησαν πρὸς

ὅλῃ τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ πραγματικότητι καὶ μορφῇ; Βεβαίως πολλαὶ λεπτομέρειαι τῆς παραδόσεως φέρουσι χαρακτῆρα διακοσμήσεως ποιητικῆς καὶ μυθικῆς, ἀλλ' ὁ πυρὴν αὐτῆς εἶναι ἀκραιφνῶς ἱστορικός. Πιθανώτατον ὅτι οἱ Δωριεῖς δὲν εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ πορθμοῦ μόνον τοῦ Ρίου, ἀλλὰ διεπεραιώθησαν εἰς αὐτὴν καὶ διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου καὶ ὅτι Ἄργος καὶ Κόρινθος κατελήφθησαν συγχρόνως μετὰ τῆς Σπάρτης ἢ καὶ πρότερον αὐτῆς καὶ ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου ἐγένετο ἐν χρόνῳ μακροτέρῳ καὶ διὰ ἀγώνων δυσχερεστέρων ἢ ὡς παρίσταται ἐν τῇ παραδόσει. Πιθανῶς δὲ οἱ εἰσβαλόντες εἶχον συμμάχους ἢ ὁδηγοὺς καί τινας Πελοποννησίους φυγάδας, ὡς λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος· ἀλλὰ δὲν ἐστράτευσαν, ἁπλῶς ἵνα καταγάγωσι τοὺς φυγάδας τούτους, διότι τὸ ὅλον γεγονὸς φέρει χαρακτῆρα στρατείας ἀκραιφνοῦς κατακτητικῆς καὶ δὴ καὶ μεγάλης μεταναστάσεως λαῶν βορείων πρὸς νότον. Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκασία τοῦ Meier (Geschichte des Altertums. Τομ. 2 σ. 266) ὅτι οἱ Δωριεῖς πρὶν ἢ κατασταθῶσι κύριοι τῆς Πελοποννήσου ὑπηρέτουν παρὰ τοῖς ἡγεμόσι τῶν ἀπολέμων κατασταθέντων Ἀχαιῶν ὡς μισθοφόροι στρατιῶται καὶ ὅτι οἱ μισθοφόροι οὗτοι ὡδήγησαν τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν, ἥκιστα φαίνεται συνᾴδουσα πρὸς τὴν καθόλου ἱστορικὴν ἔννοιαν τοῦ γεγονότος, ὅπερ καὶ ὑπὸ τῶν παραδόσεων παρίσταται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀποδείκνυται ὡς μέγιστον γεγονός, ὡς μεγάλη ἐξέλιξις ἐθνικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ, γεγονὸς συνδεόμενον πρὸ πάντων πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς *Ἀχαϊκῆς* εἰς τὴν *Ἑλληνικὴν* περίοδον μεταβάσεως τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Τὴν καθόλου συνάφειαν τῆς Δωρικῆς καλουμένης μεταναστάσεως πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἕλληνες* καὶ *Ἑλλὰς* συνένωσιν τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν ἐνόησαν καὶ ὡμολόγησαν ἐκ τῶν ὑστέρων πάντες οἱ σπουδαῖοι ἱστοριογράφοι, ἀλλὰ μόνος ὁ Ἐρνέστος Κούρτιος ἠρεύνησε καὶ ἡρμήνευσεν ἐμβριθέστερον τὰ κατὰ τὴν συνάφειαν ταύτην, καίτοι κατέλιπε καὶ αὐτὸς μικρόν τι ἀσαφές, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῶν ὀνομάτων *Δωριεὺς* καὶ *Ἕλλην* ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Δωρικῆς μεταναστάσεως. Κατ' οὐσίαν πᾶσα αὐτὴ ἡ Δωρικὴ μετανάστασις φαί-

ἀνατολὰς καὶ ἠκολούθησαν συστηματικήν τινα πορείαν ἐκ τοῦ Ἀργολικοῦ καὶ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς Κρήτην, Κάρπαθον, Ρόδον, εἰς τὰς παρακειμένας τῇ Ρόδῳ νήσους, Νίσυρον, Κῶν, Καλύδναν καὶ εἰς τὰς δύο ἄκρας τοῦ τῆς ἀπέναντι στερεᾶς Κεραμικοῦ κόλπου, ὅπου ἐκτίσθησαν ἡ Κνίδος καὶ ἡ Ἁλικαρνασός. Αἱ ἀποικίαι αὗται ὠνομάσθησαν μὲν δωρικαί, ἀλλὰ πράγματι οἱ μετασχόντες αὐτῶν Δωριεῖς ἦσαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμόν. Ὅση δήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ καταγαγοῦσα τοὺς φυγάδας στρατιά, ἡ στρατιὰ αὕτη, πρὶν ἐπιχειρήσῃ νέας κατακτήσεις ἔδει νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀρξαμένην· καὶ

νεται μετανάστασις καὶ ἐπέκτασις *Ἑλληνικὴ* ἤτοι τῆς φυλῆς τῶν Ἑλλήνων. Σαφέστατα δὲ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος, λέγων ὅτι οἱ Δωριεῖς τὸ πάλαι ἐκαλοῦντο *Ἕλληνες*, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ ἐκλήθησαν *Δωριεῖς* («ἐόντα τὸ ἀρχαῖον, τὸ μὲν (Ἰωνικὸν) Πελασγικόν, τὸ δὲ (Δωρικὸν) Ἑλληνικὸν ἔθνος.») Τὸ ὄνομα τῶν *Δωριέων* εἶναι ἀληθῶς ἄγνωστον ἐν τῇ Ἰλιάδι, ἅπαξ δὲ μόνον, ὡς ἐρρήθη, καὶ ἐν παρόδῳ ἀναφέρεται ἐν Ὀδυσσείᾳ (Τ. 177)· ἐντεῦθεν δὲ καθίσταται ἄπορον πῶς φυλὴ οὕτω μεγάλη, οἵα ἡ τῶν Δωριέων πρὸ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἔτι εἰσβολῆς καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ Θεσσαλῶν καταλήψεως τῆς ἀπὸ τούτων Θεσσαλίας κληθείσης χώρας, ἔμεινεν ἀμνημόνευτος ἐν τῇ Ὁμηρικῇ ποιήσει. Ἐν τούτοις κατ' οὐσίαν ἡ φυλὴ αὕτη εἶναι λίαν γνωστὴ εἰς τὸν Ὅμηρον ὑπὸ τὸ πρῶτον καὶ ἀληθὲς αὐτῆς ὄνομα, τὸ τῶν *Ἑλλήνων*.

Ἡ φυλὴ τῶν *Ἑλλήνων* τούτων ἕλκουσα τὸ ὄνομα καὶ τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τῶν *Σελλῶν* ἢ *Ἑλλῶν* (τῶν μετὰ *Γραικῶν* ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις μνημονευομένων) τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς ἐνταῦθα *Ἑλλοπίας* ἤτοι *Ἑλλάδος* (ἰδ. σημ. 83) ἐξετάθη ἐν προομηρικοῖς ἤδη χρόνοις μέχρι τῆς νοτίου Θεσσαλίας. Αὐτὸς ὁ Ὅμηρος μαρτυρεῖ τοῦτο ἐμμέσως παριστῶν τὸν Ἀχιλλέα, τὸν ἡγεμόνα τῶν *Ἑλλήνων*, εὐχόμενον εἰς τὸν Δία τὸν Δωδωναῖον τῶν Σελλῶν καὶ τῆς *Ἑλλοπίας* ὡς εἰς πάτριον θεὸν (Ἰλ. Π. 233 κξ.). Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως προφανὴς ἡ συνάφεια τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸ τοῦ Ἠπειρώτου ποταμοῦ καὶ θεοῦ Ἀχελῴου. Ἐν Θεσσαλίᾳ ἡ φυλὴ τῶν Ἑλλήνων παρ' Ὁμήρῳ ἤδη φαίνεται ἐπικρατεστάτη καὶ ὀνομαστοτάτη ἐκτεινομένη διὰ τῶν συγγενῶν Μυρμιδόνων μέχρι τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, παρασχοῦσα καὶ εἰς τὸν πόλεμον τὸν Τρωϊκὸν τὸν μέγιστον τῶν ἡρώων, τὸν Ἀχιλλέα. Τὸ ὄνομα τῆς *Ἑλλοπίας* ἐν τῇ βορείῳ Εὐβοίᾳ («Ἐλλοπίης μοίρης» Ἡρ. Θ. 23) μαρτυρεῖ τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασιν τῆς φυλῆς καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς. Ἀκριβῶς δὲ ὁ Ἡρόδοτος καλεῖ τὸ «ἑλληνικὸν φῦλον» «κάρτα πολυπλάνητον» (Ἡρ. Α'. 57). «*Ἐπὶ γὰρ Δευκαλίωνος βασιλέως*, λέγει, *οἴκεε γῆν τὴν Φθιῶτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἕλληνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν τε καὶ τὸν Ὄλυμ-*

πλὴν τούτου, οἱ μαχηταὶ ἐξ ὧν συνέκειτο ἦσαν ἥκιστα εἰς τὴν πελαγοδρομίαν ἐπιρρεπεῖς. Πολὺ οἰκειότεροι πρὸς τὴν θάλασσαν ἦσαν οἱ Ἀχαιοί, οἵτινες εἶχον πρὸς ἀποδημίαν καὶ τὸν λόγον ὅτι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκχωρήσωσι μέρος τῶν κτήσεων, καὶ ἴσως τὸ κάλλιστον, εἰς τοὺς ἐπήλυδας. Οἱ Δωριεῖς δὲν ἔπραξαν ἄλλο εἰμὴ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν δύο τούτων περιστάσεων, παρέχοντες κυρίως τοὺς οἰκιστὰς τῶν νέων ἱδρυμάτων, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθησαν ταῦτα δωρικά. Ὁπόσον εὐάριθμοι δὲ ἦσαν οἱ κατοικίσαντες αὐτὰ Δωριεῖς συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς δύο μόνον ἀναφαίνονται δωρικῶν φυλῶν ὀνόματα καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα ἀνὰ ἓν μόνον οὐχὶ τρία. Ἐν Κυδωνίᾳ μὲν ἡ Ὑλλῆϊς φυλή, ἐν Ἁλικαρνασῷ δὲ ἡ Δυμανᾶτις. Τῶν ἀποικιῶν τούτων οἱ κάτοικοι συνέκειντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν Ἀχαιῶν ὅσοι παρηκολούθησαν τοὺς οἰκιστὰς καὶ ἐκ τῶν προτέρων οἰκητόρων. Ἐν

πον χώραν, καλεομένην δὲ Ἱστιαιῶτιν· ἐκ δὲ τῆς Ἱστιαιώτιδος, ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ μακεδνὸν καλούμενον· ἐντεῦθεν δὲ αὖθις ἐς τὴν Δρυοπίδα μετέβη, καὶ ἐκ τῆς Δρυοπίδος οὕτω ἐς Πελοπόννησον ἐλθὸν Δωρικὸν ἐκλήθη». Τὸ ὄνομα «μακεδνὸν», ὅπερ καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Θ. 43) δίδεται εἰς τὴν φυλὴν ταύτην, πιθανώτατα δὲν ἔλαβεν αὐτή, ὡς ἐνόησαν πολλοί, διότι ἐξελαθεῖσα ἐκ Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Θεσπρωτῶν Θεσσαλῶν μετέβη εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἶτα ἐπανῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, ἀλλ' ὡς φαίνεται πιθανώτατον, ἐκ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῶν οἰκήσεων καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς· πιθανώτατα ἐκ τοῦ *μακεδνοῦ* τούτου Ἑλληνικοῦ φύλου, ὡς καλοῦνται μόνοι οἱ *Ἕλληνες* οἱ κληθέντες ὕστερον Δωριεῖς παρ' Ἡροδότου, (οὐχὶ δὲ καὶ οἱ *Μακεδόνες*), κατάγονται οἱ Μακεδόνες, τῶν ὁποίων τὴν πρὸς τοὺς *Ἕλληνας* τῆς Θεσσαλίας συγγένειαν μαρτυρεῖ ἡ παράδοσις ἡ ποιοῦσα τὸν *Μακεδόνα* καὶ τὸν *Μάγνητα*, ἐπωνύμους ἥρωας τῶν Θετταλομαγνήτων καὶ τῶν Μακεδόνων, υἱοὺς τοῦ Δευκαλίωνος, ἀδελφοὺς ἄρα τοῦ Ἕλληνος. Πῶς κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου εἰρημένα οἱ περὶ τὸν Ὄλυμπον οἰκοῦντες Ἕλληνες ὑπὸ τῶν Καδμείων τῆς Βοιωτίας ἐξαναστάντες μετῴκησαν εἰς τὴν Πίνδον, δὲν εἶναι γνωστόν· ἀλλὰ καὶ ἡ παράδοσις αὕτη μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδι ἐπ' ἄλληλα κίνησιν τῶν ἐθνῶν. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον ὅτι καὶ ἡ λεγομένη ἐξ Ἄρνης τῆς Θεσσαλίας πρὸς νότον μετανάστασις *Βοιωτῶν* συνδέεται πρὸς τὴν εἰς νότον κίνησιν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἐν τῇ κινήσει ταύτῃ καὶ μεταναστάσει τῶν λαῶν τῇ γενομένῃ ἰδίᾳ ἐν Θεσσαλίᾳ οἱ *Ἕλληνες*, πιεσθέντες ἴσως ὑπό τε τῶν ἐκ δυσμῶν (Ἠπείρου) εἰσβαλόντων Θεσσαλῶν (Θεσπρωτῶν) καὶ ὑπὸ τῶν Καδμείων πιθανῶς κωλυθέντες τῆς εἰς Βοιωτίαν ὁδοῦ, εἰσέδυσαν εἰς τὴν μεταξὺ τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Παρνασσοῦ ὀρεινὴν χώραν, τὴν καλουμένην Δρυο-

Κρήτῃ μάλιστα ἡ Ὀδύσσεια ῥητῶς κατονομάζει τοὺς Ἀχαιοὺς παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν. Ὑπάρχει δὲ καὶ γεγονός τι μαρτυροῦν ἐμφανέστατα ὁποίαν τύχην ἔλαβον ἐνιαχοῦ αἱ δωρικαὶ αὗται ἀποικίαι. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας βεβαιοῖ ὅτι μεταξὺ τῶν ποικίλων ἐθνῶν, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθησαν αἱ ἰωνικαὶ κληθεῖσαι ἀποικίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑπῆρχον καὶ Δωριεῖς Ἐπιδαύριοι. Οἱ Ἐπιδαύριοι οὗτοι Δωριεῖς ἐξιωνίσθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων οὐδὲν ἴχνος αὐτῶν ἐσώζετο οὔτε ἐν τῇ γλώσσῃ, οὔτε ἐν τοῖς θεσμοῖς, οὔτε ἐν τῷ χαρακτῆρι τῶν ἰωνικῶν ἐκείνων ἀποικιῶν.

Τινὲς τῶν ἐκ Πελοποννήσου ἀποδημιῶν, κατ' ἀρχὰς μάλιστα, ἐγένοντο καὶ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως εἰς τὴν Ἀττικήν. Καὶ φαίνεται ὅτι οἱ νέοι οὗτοι φυγάδες παρεῖχον πράγματα εἰς τοὺς παλι-

πίδα, ὡς ὑπὸ Δρυόπων οἰκουμένην, ἐντεῦθεν δὲ κινηθέντες πρὸς νότον εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον κληθέντες ἐνταῦθα *Δωριεῖς*, οὐχὶ πλέον Ἕλληνες. Καὶ διατί μὲν δὲν ἐκαλοῦντο τοῦ λοιποῦ Ἕλληνες ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν φυλετικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος τούτου, θέλομεν ἐξηγήσει τοῦτο περαιτέρω. Τὸ δὲ νέον ὄνομα Δωριεῖς, καί τοι ὁ Ἡρόδοτος λέγων, ὅτι ἐπὶ *Δώρου τοῦ Ἕλληνος* οἱ Ἕλληνες τῆς Φθιώτιδος ᾤκησαν τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν καὶ τὸν Ὄλυμπον χώραν, φαίνεταί πως ὑπαινισσόμενος ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐκαλοῦντο ἴσως καὶ Δωριεῖς, ἔλαβον οὗτοι πιθανώτατα βραδύτερον ἐκ τῆς *Δρυοπίδος*· ἀφοῦ καὶ ὁ Ἡρόδοτος ῥητῶς ὁμολογεῖ (Α. 57) ὅτι Δωριεῖς ἐκλήθησαν βραδύτερον ἐν Πελοποννήσῳ. *Δρυοπὶς* ἢ *Δρυοπία* καὶ *Δωρὶς* φαίνονται ὀνόματα ταὐτόσημα προερχόμενα ἀμφότερα, ὡς εἰκάζει, ὁ Γ. Κούρτιος, ἐκ τῆς ρ. δρυ. δορ. δωρ. (πρβλ. Δρύας) καὶ σημαίνοντα *χώραν δασώδη*, ἀνάλογα πρὸς τὸ Γερμαν. Holsatia, Hol aten (G. Curt. Grundzüge der Griech. Etymologie. Ἔκδ. 3. σ 224 πρβλ. καὶ τὸ ὄνομα τῶν Κελτῶν *Δρουιδῶν* ἱερέων, τῶν ἐν τοῖς δάσεσιν τελούντων τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν). Ἐν τῷ *Δρύοψ* οψ εἶναι ἁπλῶς κατάληξις ἐθνική· πρβλ. Δόλοπες, Διεύροπες (πρβλ. καὶ μέρ-οψ ἄνθρωπος). Κατὰ ταῦτα Δωρίς, ὅπως καὶ Δρυοπία, εἶναι ὄνομα καθαρῶς τοπικόν, ἐξ οὗ οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας κληθέντες Δωριεῖς ἔδωσαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο δημοσίαν φυλετικήν, οἵαν ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα τῶν *Δρυόπων*. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως ἀξιοσημείωτος ἡ σχέσις Δρυόπων καὶ τῶν Δωριέων κληθέντων Ἑλλήνων ὡς καὶ Δρυοπίας καὶ Δωρίδος. Δωρὶς ἐκαλεῖτο ἡ χώρα ἡ Δρυοπία πρότερον καλουμένη, Καὶ ἡ *Δρυοπία* πρότερον ἦτο *τετράπολις* ὅπως ὕστερον ἡ Δωρὶς (Στραβ. Θ. 434 «. . . καὶ τὴν Δρυοπίδα τετράπολιν γεγονυῖάν ποτε καθάπερ καὶ τὴν Δωρίδα») καὶ ἡ Δρυοπία εἶναι μητρόπολις τῶν εἰς *Πελοπόννησον* ἐντεῦθεν μεταναστάντων Δρυόπων ὡς καὶ ἡ *Δωρὶς* ἐθεωρεῖτο μητρόπολις τῶν Δωριέων τῆς Πελοποννήσου

νοστήσαντας· διότι, κατὰ τὴν παράδοσιν, τούτου ἕνεκα οὐ πολὺ ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ τοῦ Ἄργους Ἀλθαιμένης καὶ ὁ τῆς Κορίνθου Ἀλήτης ἐστράτευσαν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἀπέτυχεν· οἱ ἐπιδραμόντες ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐκυρίευσαν ὅμως ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὰ Μέγαρα, τὰ ὁποῖα τότε ὑπέκυψαν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Κορίνθου. Οὐδεμία δὲ τῶν πόλεων οὐ μόνον τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, ἀλλὰ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ἴσχυσε καὶ ἐπλούτησε κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους διὰ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας ὅσον ἡ Κόρινθος. Πρῶτοι οἱ Κορίνθιοι, ἱστορεῖ ὁ Θουκυδίδης, λέγεται ἐγγύτατα τοῦ νῦν τρόπου μεταχειρίσαι τὰ περὶ τὰς ναῦς, καὶ τριήρεις

(Στραβ. αὐτόθι «μητρόπολιν δὲ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Δρυόπων νομιζομένην (τὴν Δρυοπίαν)»). Καὶ οἱ *Δρύοπες* ἐκ τῆς περὶ τὸν Παρνασσὸν *Δωρίδος*, ὅπως οἱ Δωριεῖς, μετανέστησαν εἰς Πελοπόννησον, ἀλλ' οὐχὶ ὡς κατακτηταὶ ὡς οἱ Δωριεῖς, «ἀλλ' Ἡρακλέους ἐκ τῆς περὶ τὸν Παρνασσὸν Δωρίδος ἐξελάσαντος αὐτούς» (Στραβ. Η.873).Καὶ οἱ Δρύοπες, ὡς οἱ Δωριεῖς,ἱκανὸν κατέχουσι μέρος τῆς Πελοποννήσου ὄντες ὡς οὗτοι ἐπήλυδες (Ἡροδ. Θ. 43. καὶ 73 « . . . ἐπήλυδά ἐστι «Δωριέες τε καὶ Αἰτωλοὶ καὶ Δρύοπες». Πρβλ. Στραβ. Ζ. 321). Καὶ ἐνῷ ἡ Ἀργολικὴ Ἐπίδαυρος εἶναι πόλις Δωρική, ἡ Ἀργολικὴ *Ἑρμιὼν* ἢ *Ἑρμιόνη* εἶναι Δρυοπικὴ (Ἡρ. Θ. 46. 73.). Δρυοπικὴ δὲ εἶναι καὶ ἡ Ἀσίνη ἡ ἐν τῇ Λακωνικῇ, ὅπου κατέφυγον οἱ ἐξ Ἀργολίδος διωχθέντες Δρύοπες. Δρύοπες εἰσὶ καὶ οἱ Στυρεῖς τῆς Εὐβοίας καὶ οἱ Κύθνιοι, (Ἡρ. Θ. 46), καὶ ἡ Κάρυστος ἐν Εὐβοίᾳ εἶναι κτίσμα Δρυόπων (Διόδ. Δ. 37), Δρύοπες δὲ οἰκοῦσι καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (Στράβ. ΙΒ. 586.) Δρύοπες ἀποικοῦσι καὶ εἰς Κύπρον (Διόδ. Δ. 37). Καὶ τῶν Δρυόπων ἡ μυθικὴ ἱστορία συνδέεται πρὸς τὴν τοῦ Ἡρακλέους ὅπως ἡ τῶν Δωριέων (καί τοι οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Διόδ. Δ. 37. Παυσαν. Δ. 39, 9 καὶ 11)· καὶ τῶν Δρυόπων ὁ ἐπώνυμος ἥρως καὶ γενάρχης εἶναι υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς ἐγένετο καὶ ὁ τῶν Δωριέων Δῶρος· καὶ ὁ *Δρύοψ* δὲ λέγεται καὶ υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος, ὅπως ὁ Ἕλλην. Βεβαίως ἐκ τούτων πάντων δὲν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν οὐδαμῶς ὅτι *Δρύοπες* καὶ *Δωριεῖς* εἶναι ὁ αὐτὸς λαός· τοὐναντίον πᾶσαι αἱ παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ἀλλοτρίους ἀλλήλων,παράτολμος δὲ καὶ ἡ εἰκασία ὅτι ἐν τοῖς περὶ τῆς εἰς Πελοπόννησον μεταναστάσεως τῶν Δρυόπων μύθοις λανθάνουσιν αἱ παραδόσεις αἱ περὶ Δωρικῆς μεταναστάσεως. Τοὐναντίον αἱ παραδόσεις μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Δρύοπες ἐξηλάθησαν ὑπὸ τῶν Δωριέων ἐκ τῆς Δρυοπίας καὶ ἦλθον εἰς Πελοπόννησον. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων ἐπικυροῦται σαφῶς ἡ παράδοσις ἡ περὶ μεταναστάσεως λαῶν ἐκ Δωρίδος καὶ ἐκ τῆς βορείου καθόλου Ἑλλάδος εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐν τῇ μεταναστάσει ταύτῃ συμβαίνει ὅ,τι συνήθως ἐν

ἐν Κορίνθῳ πρῶτον τῆς Ἑλλάδος ναυπηγηθῆναι (ἐν τῷ τέλει τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος)· αὐτοὶ καταλύσαντες τὴν πειρατείαν καί, ἐντὸς τῆς ὀγδόης ὡσαύτως ἑκατονταετηρίδος, καταλιπόντες τὴν ἀνατολὴν εἰς τὰς ἄλλας τῆς ἀμφικτυονίας πόλεις, ἐτράπησαν πρὸς δυσμὰς καὶ ἔκτισαν τὰς δύο μεγίστας ἑλληνικὰς ἀποικίας, Συρακούσας καὶ Κέρκυραν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αἱ ἀποικίαι αὗται ὅπως καὶ πάντα τὰ λοιπὰ δωρικὰ λεγόμενα ἱδρύματα, τὰ κτισθέντα πρὸς δυσμάς, ἐπολυάνδρουν ὄχλοις συμμίκτοις, ὅ ἐστιν ἦσαν τόσον δωρικαὶ ὅσον καὶ τὰ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντα ἀνατολικὰ ἱδρύματα. Οἱ Κορίνθιοι τελευταῖον, κύριοι γενόμενοι τῶν Μεγάρων, ἐνεφύσησαν εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὸ δαιμόνιον αὐτῶν ναυτικὸν πνεῦμα. Τῳόντι, τὰ Μέγαρα, ἡ μόνη ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκδωρισθεῖσα πόλις, ἀποβαλόντα πρωϊμώτατα, εἰ καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε, τὴν ἀρχὴν τῆς Κορίνθου καὶ μετασχόντα ὡς πόλις αὐτόνο-

---

ταῖς μεγάλαις μεταναστάσεσι λαῶν καὶ ἰδίως ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ 4 μ.Χ. αἰῶνος ἀρξαμένῃ. Λαὸς ἐξελαυνόμενος ὑπὸ ἄλλου λαοῦ καὶ μετοικῶν ἀλλαχόσε παρακολουθεῖται ὑπὸ τοῦ ἐπιδρομέως καὶ εἰς τὴν χώραν, εἰς ἣν μετανίσταται, δεικνύων τρόπον τινὰ τὴν ὁδὸν εἰς τὸν ἐπιδρομέα. Οἱ Δρύοπες ἐξελαυνόμενοι ὑπὸ τῶν *Ἑλλήνων* φεύγουσιν εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χώραν ταύτην παρακολουθοῦνται ὑπὸ τῶν ἐξελασάντων αὐτοὺς ἐκ Δωρίδος καὶ Δωριέων γενομένων Ἑλλήνων· καλοῦνται δὲ καὶ οἱ Δρύοπές ὥσπερ οἱ Δωριεῖς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Θ. 73) ἔθνη ἐπήλυδα ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων ἐξάγεται πρὸς τούτοις σαφέστατα ὅτι *Δρυοπία* καὶ *Δωρὶς* ἐκαλεῖτο ἡ αὐτὴ χώρα, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο ὁ Στράβων ἐν τοῖς ἄνω παρατεθεῖσι χωρίοις, καὶ ὡς ρητῶς ὁμολογεῖ ὁ Ἡρόδοτος (Θ. 43 «Δρύοπες . . . ἐκ τῆς νῦν Δωρίδος καλεομένης χώρας, πρβλ. Θ. 313.) Μόνος ὁ Παυσανίας τὴν φυλετικὴν τῶν δύο λαῶν διάκρισιν ἐπεκτείνων καὶ ἐπὶ τοὺς τόπους λέγει Ε. 1, 2 «Δρύοπες δὲ καὶ Δωριεῖς, οἱ μὲν ἐκ Παρνασσοῦ, Δωριεῖς δὲ ἐκ τῆς Οἴτης ἐς Πελοπόννησον εἰσὶν ἀφιγμένοι»). Ἀφοῦ δὲ ἐκ τοῦ ἐτύμου τῶν ὀνομάτων νοεῖται ὅτι ἀμφοτέρων ἡ ἔννοια ἦτο ἀρχῆθεν γεωγραφική, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἀσφαλῶς ὅτι οἱ *Ἕλληνες*, οἱ Θεσσαλοὶ ἐκλήθησαν *Δωριεῖς* ἀπὸ τοῦ τόπου, καὶ ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐγένοντο γνωστοὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὡς ἀπὸ Δωρίδος προερχόμενοι. Ἀλλὰ διὰ τί ἔλαβον νῦν τὸ εἰδικὸν τοῦτο ὄνομα ἀντὶ τοῦ προτέρου ὀνόματος Ἕλληνες;

Οἱ *Ἕλληνες* τῆς Θεσσαλίας, παρ' Ὁμήρῳ ἤδη καλούμενοι καὶ Πανέλληνες (Ἰλ. Β. 530) καὶ ὡς Πανέλληνες παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς *Ἀχαιοὺς* αὐτοὺς (Πανέλληνάς τε καὶ Ἀχαιούς), ἕνεκεν τῆς μεγάλης ἐκτάσεως καὶ δυνάμεως, ἣν ἔτι τότε εἶχε λάβει ἡ φυλὴ αὐτῶν, ἐξέτειναν κατὰ μικρὸν

μος τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, ἐξώρμησαν ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸς ἀνατολὰς ἅμα καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ ἔκτισαν ἀποικίας πολλὰς ἐν Βιθυνίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ, ἐξ ὧν ἀρκούμεθα ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ Βυζάντιον, εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ ὁποίου μετέσχον καὶ Ἀργεῖοι, καὶ τὰς ἐν Σικελίᾳ Ὕβλαν καὶ Σελινοῦντα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους προέκυψεν εἰς μέσον ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἑτέρα ἀμφικτυονία, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Καλαυρίᾳ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος. Τὴν καθαρὰν ναυτικὴν ταύτην ἀμφικτυονίαν συνεκρότουν πόλεις ἑπτά· Ἑρμιόνη, Ἐπίδαυρος, Αἴγινα, Πρασιεῖς, Ναυπλιεῖς, Ἀθῆναι, Ὀρχομενὸς ὁ Μινύειος· ὅ ἐστιν ἐνῷ δὲν ἐκοινώνουν αὐτῆς αἱ δύο μᾶλλον ναυσιπόροι πόλεις τῆς τότε Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τοῦ δωρικοῦ αὐτῆς τμήματος, ἡ Κό-

---

τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐφ' ἅπασαν τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Τὸ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, κατὰ τὴν οἰκείαν καὶ συνήθη τῷ ἱστορικῷ τούτῳ μέθοδον τοῦ μυθικοῦ πραγματισμοῦ, ἤτοι τοῦ ἱστορικῶς ἑρμηνεύειν τὴν μυθικὴν παράδοσιν, λεγόμενον (Α. 3) ὅτι τοῦ *Ἕλληνος*, τοῦ υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῶν τοῦ Ἕλληνος παίδων ἰσχυσάντων ἐν τῇ Φθιώτιδι «καὶ ἐπαγομένων αὐτοὺς ἐπ' ὠφελίᾳ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις» ἐπεκράτησε κατὰ μικρὸν τὸ ὄνομα Ἕλλην, οὐδὲν ἄλλο κατ' οὐσίαν σημαίνει ἢ τὴν ἐκ Φθιώτιδος κατὰ μικρὸν ἐπέκτασιν τοῦ ὀνόματος. Ὅπως δὲ τὸ Ἄργος ἀπὸ μιᾶς πόλεως Πελοποννήσου ἐπεξετάθη ἐφ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἢ τοὐλάχιστον ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον, οὕτως ἡ *Ἑλλάς*, ἡ ἐν Ἰλιάδι πόλις τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλίας, ἐν Ὀδυσσείᾳ καθίσταται ὄνομα πάσης τῆς ἐκτὸς Πελοποννήσου Ἑλλάδος καὶ τίθεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ *Ἄργος* (τοιαύτη εἶναι ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τοῦ ἐν Ὀδυσσείᾳ Α. 344. Δ. 726 καὶ 816 καὶ 080· «καθ' *Ἑλλάδα* (ἢ ἀν' *Ἑλλάδα*) καὶ *μέσον Ἄργος*», ὡς ὁ Στράβων ἤδη ἡρμήνευσε τὸ ὄνομα (περιλαμβάνων μάλιστα οὗτος ἐν τῷ ὀνόματι καὶ τὴν Πελοπόννησον αὐτήν)· ὁ δὲ Ἡσίοδος ἐκτείνων πλέον τὸ ὄνομα καὶ ἐφ' ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν Ἑλλάδα ποιεῖται λόγον περὶ «*Ἑλλάδος* ἱερῆς» (Ἐργ. καὶ Ἡμ. 653) ἥτις ἐστράτευσεν εἰς τὴν Τροίαν (ἰδ. σημ. 2). Οἱ Ἕλληνες οὗτοι οἱ προαγαγόντες τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Θεσσαλίᾳ, οἱ ἱδρύσαντες τὴν Πυθὼ τῶν Τεμπῶν καὶ τὸ *Ὁμόλιον* ἤτοι τὴν Ἀμφικτυονίαν τὴν ἐπὶ τῆς Ὄσσης, μετὰ δὲ τὴν κατάληψιν τῆς Δωρίδος ἐπικρατήσαντες ἐν τοῖς Δελφοῖς, ἵδρυσαν ἐνταῦθα καὶ ἐν Θερμοπύλαις τὸ μέγα Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον τῶν Θεσσαλικῶν ἤτοι τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ τῆς ἑνούσης τὴν Πυθὼ τῶν Δελφῶν πρὸς τὴν Πυθὼ τῶν Τεμπῶν συμπήξαντες εἰς μίαν θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἑνότητα πᾶσαν τὴν ἀπὸ Ὀλύμπου καὶ Μακεδονίας μέχρι Δελφῶν Ἑλλάδα, καταστήσαντες δὲ οὕτω καὶ τὸ ὄνομα

ρινθος καὶ τὰ Μέγαρα, περιελαμβάνοντο ἐν τούτοις εἰς αὐτὴν δύο πόλεις ἀνήκουσαι εἰς τὸν ἰωνικὸν καὶ τὸν αἰολικὸν κόσμον, Ἀθῆναι, καὶ Ὀρχομενὸς ὁ Μινύειος. Μήπως λοιπὸν ὁ νέος οὗτος συνασπισμὸς ἀπηρτίσθη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διαγωνισθῶσιν οἱ μέτοχοι αὐτοῦ ἐν κοινῷ πρὸς τοὺς ἰδίᾳ κατὰ τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἐπικρατοῦντας Κορινθίους καὶ Μεγαρεῖς;

Ὅπως δήποτε ὁ ὀργανισμὸς οὗτος ἐκυοφόρησεν ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἑτέρους θεσμούς. Ἐμπορική τις ἐπικοινωνία ὑφίστατο, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τῶν ἀχαϊκῶν ἤδη χρόνων, καὶ ἔκτοτε βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ διεξάγεται δι᾽ ἁπλῆς ἐμπορευμάτων αν-

---

μέχρι τινὸς ἱερόν, ὄνομα τοῦ μετέχοντος τῆς μεγάλης ἱερᾶς Ἑλληνικῆς Ἀμφικτυονίας, καὶ τὸν *Ἕλληνα* ἀδελφὸν τοῦ *Ἀμφικτύονος*, ἐξέτειναν τὸ ὄνομα Ἕλλην καὶ Ἑλλὰς ἐφ᾽ ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν Ἑλλάδα. Οὕτω δέ, κατὰ τὴν εὔλογον τοῦ Κουρτίου εἰκασίαν, ἕνεκα τῆς καθολικῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς σημασίας, ἣν διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἢ Θεσσαλικῆς Ἀμφικτυονίας ἔλαβε τὸ ὄνομα, ἐπεκράτησε καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἀντιθέτου ὀνόματος τὸ *βάρβαρος*, σημαίνοντος ἐν ἀρχῇ τοὺς μὴ μετέχοντας τῆς Ἀμφικτυονίας. Μοῖρα δέ τις μεγάλη τῶν Ἑλλήνων τότε, ὡς εἴρηται ἀπὸ τῆς Δρυοπίας ἢ Δωρίδος ὁρμηθεῖσα μετέβη καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ κατεκτήσατο τὸ πλεῖστον τῆς χερσονήσου ταύτης. Ἀλλ᾽ οἱ τῆς μοίρας ταύτης μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ὀνομασθῶσιν ἐνταῦθα *Ἕλληνες*, ἅτε τοῦ ὀνόματος τούτου ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ σημασίᾳ, ἣν προσέλαβε, καταστάντος κοινοῦ ὀνόματος πάντων τῶν Ἑλληνικῶν ἐθνῶν, ὠνομάσθησαν δι᾽ ἰδιαιτέρου διακριτικοῦ φυλετικοῦ ὀνόματος δοθέντος αὐτοῖς ἀπὸ τῆς χώρας, τῆς Δωρίδος ἢ Δρυοπίας, ἀφ᾽ ἧς ὥρμησαν πρὸς κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου. Τοῦτο δ᾽ ἀκριβῶς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἡρόδοτος (Α. 57) λέγων ὅτι «καὶ ἐκ τῆς Δρυοπίδος οὕτω ἐς Πελοπόννησον ἐλθὸν Δωρικὸν ἐκλήθη»· Ἐντεῦθεν ἡ μὲν Δρυοπὶς ἐθεωρήθη μητρόπολις τῶν Δωριέων, ὁ Δῶρος ἐγένετο υἱὸς τοῦ Ἕλληνος, καὶ Δωριεὺς κατέστη ὄνομα φυλετικὸν τῶν κατακτητῶν τῆς Πελοποννήσου· κατ᾽ ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τοῦτο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ὁμόφυλοι αὐτῶν λαβόντες καὶ αὐτοὶ τὸ καθολικὸν ὄνομα *Ἕλληνες*, ὠνομάσθησαν εἰδικώτερον Ἰάονες ἢ Ἴωνες καὶ ἔπλασαν ἐπώνυμον ἥρωα τῆς φυλῆς αὐτῶν Ἴωνα, οὐχὶ υἱὸν τοῦ *Ἕλληνος*, ἀλλὰ ἔγγονον αὐτοῦ. Οὕτω δὲ καὶ οἱ Ἴωνες ὡς καὶ οἱ Ἀχαιοί, συνεδέθησαν πρὸς τὸν *Ἕλληνα*, οὐχὶ ἀπ᾽ εὐθείας, ὡς οἱ Δωριεῖς διὰ τοῦ Δώρου, ἀλλὰ διὰ τρίτου τινὸς προσώπου Ξούθου, πατρὸς τοῦ Ἴωνος καὶ τοῦ Ἀχαιοῦ, υἱοῦ δὲ τοῦ *Ἕλληνος*. Καὶ αἱ φυλαὶ δὲ αἱ Αἰολικαὶ καλούμεναι συνεδέθησαν ἐπίσης πρὸς τὸν *Ἕλληνα* διὰ τοῦ *Αἰόλου* γενομένου υἱοῦ τοῦ Ἕλληνος (ἰδ. περὶ

ταλλαγῆς. Εἶδός τι λοιπὸν μεταλλικοῦ νομίσματος ὑπῆρχεν ἀπὸ καιροῦ ἐν Ἑλλάδι, ὡς μαρτυροῦσι τὸ χρυσοῦν τάλαντον καὶ ἡμιτάλαντον τῆς Ἰλιάδος.(89) Ἀλλ' ὁποῖον ἦτο τὸ βάρος καὶ ἡ ἀξία τοῦ ταλάντου τούτου, ἄδηλον. Ὑπῆρχε προσέτι εἴτε ἀπὸ τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων, εἴτε βραδύτερον, πάντως ὅμως πρὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, νομισμάτιον ὀβελικῖον, σιδηροῦν ἢ χαλκοῦν, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ σχήματος ἐκαλεῖτο ὀβελὸς ἢ ὀβολός· τὸ δὲ ποσὸν τῶν ὀβολῶν τούτων ὅσον ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ δράξ, ὠνομάζετο δράγμα (δραχμή). Καὶ τελευταῖον ἐκυκλοφόρουν πιθανώτατα ἐν Ἑλ-

---

τούτων καὶ σημ. 4). Οὕτως ὁ Ἕλλην κατέστη γενάρχης τοῦ ὅλου Ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, ἐντεῦθεν δέ, καθὰ καὶ πρότερον εἴρηται, παρεστάθη καὶ ὡς υἱὸς τοῦ ἥρωος τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ ἔγγονος τοῦ πρώτου ἀνθρώποι.

Ὅτι οἱ Δωριεῖς οὗτοι *Ἕλληνες* δὲν παρέστησαν ἐν Πελοποννήσῳ ὡς φυλετικοὶ πολέμιοι τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ' ἐτίμησαν καὶ τοὺς ὑπὸ τῆς ποιήσεως δοξασθέντας ἥρωας τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἑαυτοὺς παρέστησαν μέχρι τινὸς ὡς Ἀχαιούς, οὐδὲν εἶχε τὸ ἀπᾷδον πρὸς τὸ καθόλου πνεῦμα τῆς Δωρικῆς ταύτης κατακτήσεως. Οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν ἔθνος ὑπὸ τῆς ποιήσεως δεδοξασμένον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἠδύναντο νὰ περιφρονήσωσιν οἱ Ἕλληνες Δωριεῖς. Αὐτὴ ἡ Ὁμηρικὴ ποίησις συνέδεσε τὰ δύο μεγάλα ὀνόματα, τὸ τῶν Ἀχαιῶν τῶν ἐπικρατούντων ἐν τῷ Ὁμηρικῷ κόσμῳ, καὶ τὸ τῶν *Ἑλλήνων* τὸ παρ' Ὁμήρῳ ἤδη βαθμηδὸν καθιστάμενον ἐνάμιλλον τῷ τῶν Ἀχαιῶν, ἥνωσε δ' ἀμφότερα ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ λαῷ τοὺς *Ἕλληνας Μυρμιδόνας* τῆς Θεσσαλίας καλοῦσα καὶ Ἀχαιοὺς (Ἰλ. Β. 684 «Μυρμιδόνες δὲ καλεῦντο καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοί».) ὅπως συνῆψε καὶ «Πανέλληνας καὶ Ἀχαιούς» (Ἰλ. Β. 530), ἐν δὲ Ὀδυσσείᾳ *Ἑλλάδα* καὶ Ἄργος» (Ἰδ. σημ. 2). Ἐντεῦθεν δέ, ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις ἡ καταστήσασα τὸν *Ἀχαιὸν* ἔγγονον τοῦ *Ἕλληνος* καὶ ὡς πρώτην πατρίδα τῶν Ἀχαιῶν κατέστησεν αὐτὴν τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ κοιτίδα τῶν Ἑλλήνων. (Στραβ. Η. 383—384). Καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς δὲ χρόνοις λαός τις τῆς Φθίας φέρει πάντοτε τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν τῶν Φθιωτῶν καὶ ὁ *Ἀχαιὸς* γίνεται πατὴρ τοῦ Φθίου (Ἡρ. Β. 98). Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ποίησις καὶ ἡ παράδοσις συνῆψε τοσοῦτον στενῶς πρὸς ἄλληλα δύο ὀνόματα, παριστῶντα τὸ μὲν τὴν ποιητικὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἑλλάδα τοῦ παρελθόντος, τὸ δὲ τὴν ἱστορικὴν Ἑλλάδα, οὐδὲν ἄπορον ὅτι οἱ κατ' ἐξοχὴν Ἕλληνες Δωριεῖς οἱ διαδεξάμενοι τὸ κράτος καὶ τὴν δύναμιν τῶν Ἀχαιῶν δὲν ἐθεώρουν ἀλλότριον ἑαυτῶν τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν καὶ τὴν ποιητικὴν ἱστορίαν αὐτῶν, καὶ ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο τὰς παραδόσεις καὶ τὰ μνημεῖα τῆς ἱστορίας ταύτης ὡς μνημεῖα καὶ παραδόσεις τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐθνικῆς ἱστορίας.

89). Τάλαντον καὶ ἡμιτάλαντον σημαίνουσι παρ' Ὁμήρῳ ἁπλοῦν σταθμόν, οὐχὶ νόμισμα.

λάδι πολλὰ ἀσιανὰ νομίσματα. Πάντα ὅμως τὰ ὄργανα ταῦτα τῆς συναλλαγῆς δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ὁσημέραι προαγομένην ἐμπορικὴν τῆς Ἑλλάδος κίνησιν, τὰ μὲν ἰθαγενῆ ὡς ἀόριστα, τὰ δὲ ξένα ὡς μὴ παρέχοντα πολλάκις ἀποχρώσας ἐγγυήσεις. Ὅθεν ἀπαραίτητον κατέστη περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, νὰ κοπῇ ἑλληνικὸν κεχαραγμένον νόμισμα, καὶ ταύτην τὴν ἀνάγκην ἐξεπλήρωσεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους Φείδων.

Περὶ τῆς ἐν Ἄργει βασιλείας, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν μέχρι τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἀορίστους τινὰς εἰδήσεις. Οἱ Ἀργεῖοι λέγονται ἀγαπήσαντες ἐκ παλαιτάτου τὴν ἰσηγορίαν καὶ τὸ αὐτόνομον, τοσοῦτον δὲ περιορίσαντες τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὥστε ἀπὸ Μήδωνος, ἐγγόνου τοῦ Τημένου, καὶ ἐφεξῆς δὲν παρέμεινε τῷ ὑπερτάτῳ τῆς πολιτείας ἄρχοντι εἰμὴ τὸ ὄνομα τῆς βασιλείας. Ἀλλ' ὁ Φείδων, παραλαβὼν διεσπασμένην εἰς πλείω μέρη τὴν κληρονομίαν τοῦ Τημένου, ἀνέκτησε τὴν ἡγεμονίαν ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Διὰ τίνων τρόπων ἐκράτυνεν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν βασιλείαν τοῦ Ἄργους, δὲν γνωρίζομεν, ἔπραξεν ὅμως ἔργα μαρτυροῦντα ὅτι ἴσχυσε τῳόντι μεγάλως καὶ ὅτι μετεχειρίσθη τὴν ἰσχὺν ταύτην ἐπ' ἀγαθῷ.

Ὁ Φείδων ἔκοψε πρῶτος νόμισμα κεχαραγμένον «τό τε ἄλλο καὶ τὸ ἀργυροῦν,» ἱδρύσας τὸ νομισματοκοπεῖον αὐτοῦ εἰς Αἴγιναν, ἥτις, μετὰ τὴν Κόρινθον, ἦτο ἴσως ἡ ἐμπορικωτέρα τῶν πόλεων τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, καὶ πρῶτος ὥρισε τὰ μέτρα τῶν ὑγρῶν καὶ τῶν ξηρῶν. Ἐν τῷ νομισματικῷ τοῦ Φείδωνος συστήματι διετηρήθησαν μὲν τὰ προϋπάρχοντα ὀνόματα τῆς δραχμῆς καὶ τοῦ ὀβολοῦ, ὡρίσθησαν δὲ καὶ δύο σταθμοὶ νομισμάτων, ὧν ὁ βαρύτερος ἐκλήθη τάλαντον, κατὰ τὴν ὁμηρικὴν λέξιν, ὁ δὲ ἐλαφρότερος, μνᾶ, ἥτις ἦτο λέξις ἀσιανή.

Διότι ἅπας οὗτος ὁ νομισματικὸς θεσμός, ὡς καὶ τὰ μέτρα τῶν ὑγρῶν καὶ τῶν ξηρῶν, ἐκανονίσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῇ δυτικομεσημβρινῇ Ἀσίᾳ ἐπικρατούντων, μεθ' ἧς διεξήγοντο αἱ κυριώταται ἐμπορικαὶ σχέσεις. Δύο δὲ ἦσαν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις νομισματικὰ συστήματα, ἅτινα ἀμφότερα εἰσήχθησαν ἐν Ἑλλάδι ἀπαράλλακτα περὶ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους· τὸ μὲν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ, ὑπὸ τοῦ Φείδωνος, τὸ δὲ ἴσως μικρόν τι βραδύτερον ἐν ταῖς εὐβοϊκαῖς πόλεσι τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς

Ἐρετρίας, αἵτινες ἤκμαζον τότε ἐπὶ ἐμπορίᾳ καὶ πλούτῳ οὐδὲν ἧττον τῶν τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας. Τὸ πρῶτον ἐλέγετο Αἰγινητικόν, τὸ δεύτερον Εὐβοϊκόν. Αἱ διαιρέσεις ἑκατέρου ἦσαν ὅμοιαι· τὸ τάλαντον εἶχεν 60 μνᾶς, ἡ μνᾶ 100 δραχμάς, ἡ δραχμὴ 6 ὀβολούς· ἀλλ' οἱ 6 ὀβολοὶ τῆς εὐβοϊκῆς δραχμῆς περιεῖχον ἄργυρον ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 5 μόνον ὀβολοὺς τῆς αἰγινητικῆς δραχμῆς, ὥστε τὰ εὐβοϊκὰ ὀνόματα τάλαντον, μνᾶ καὶ δραχμὴ δὲν ἰσοδυνάμουν εἰμὴ πρὸς τὰ 5/6 τῶν ὁμωνύμων τοῦ αἰγινητικοῦ συστήματος.

Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κυριώτερον τοῦ Φείδωνος ἔργον, διότι δὲν ἔπαυσεν ἐπενεργοῦν εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἱστορίαν εἰς χρόνους καθ' οὓς πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἤδη καταλυθῇ τὸ πολιτικὸν πρωτεῖον τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας. Τὸ δ' ἕτερον τοῦ ἀνδρὸς κατόρθωμα ὑπῆρξε μὲν ἀκαριαῖον, ἀλλὰ μαρτυρεῖ ὡσαύτως τὸ μεγαλεπήβουλον αὐτοῦ πνεῦμα. Τῷόντι ὁ Φείδων ἐπεχείρησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐπὶ ἅπασαν τὴν χερσόνησον. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ κυριεύσῃ τὴν Κόρινθον, ἥρπασεν ὅμως ἐπί τινα χρόνον ἀπὸ τῶν Ἠλείων τὴν προεδρείαν τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου περὶ τοὺς χρόνους τούτους βεβαιοῦται ἤδη ἡ ὕπαρξις διὰ τῆς εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἔτη πρὸ τοῦ Φείδωνος ἀρξαμένης ἀναγραφῆς τῶν ὀλυμπιονικῶν. (90)

Πότε δὲ ἤρχισε νὰ τελῆται ἡ πανήγυρις αὕτη, ἥτις ἀπέβη κατὰ μικρὸν ἐπισημοτέρα ὅλων τῶν ἄλλων, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Γεώργιος Γρότε λέγει εὐφυέστατα, ὅτι, καθὼς πολλῶν ποταμῶν τῆς Ἑλλάδος μέχρι τινὸς μόνον δυνάμεθα νὰ ἀναβῶμεν τὸν ῥοῦν, διότι, αἴφνης καταδυόμενοι εἰς τὰ φυσικὰ τῶν ὀρέων χάσματα, κρύπτουσιν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τό τε προηγούμενον ῥεῦμα καὶ τὴν κυρίαν πηγήν· οὕτω καὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος τὴν ἱστορίαν μέχρι τινὸς μόνον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν, πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνατρέχοντες διότι ἡ προηγουμένη αὐτοῦ τύχη κρύπτεται ὑπὸ ὄρη μυθευμάτων ἀνεπιδέκτων ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας. Ἡ πρώτη ἵδρυσις τοῦ ἀγῶνος τούτου ἀπεδίδετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Ἡρακλέα, ἐπειδὴ δὲ ἐνέκαθεν ἐτελεῖτο ἐν Ὀλυμπίᾳ τῆς Πισάτιδος, οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς ταύτης χώρας εὐλόγως, ὡς φαίνεται, ἠξίουν

90) Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀρχῆς τοῦ Φείδωνος ἴδ. σημ. 91.

ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀρχικοὶ αὐτοῦ ἀγωνοθέται· ἀλλὰ διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Αἰτωλῶν εἰς τὴν Ἤλιδα, μετεβλήθησαν τὰ περὶ τούτου, διότι οἱ Αἰτωλο-ηλεῖοι, γενόμενοι κύριοι τῆς παρακειμένης Πισάτιδος, συμπαρέλαβον καὶ τὴν τοῦ ἀγῶνος προεδρείαν. Ὁ ἀγὼν ἐτελεῖτο, ὡς καὶ τὰ Πύθια, ἅπαξ κατὰ πᾶσαν τετραετίαν, ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ τὰς θερινὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς πανσελήνῳ· ἀλλ' ὄχι καθ' ὃ καὶ τὰ Πύθια ἔτος, διότι ταῦτα ἐπανηγυρίζοντο κατὰ πᾶν τρίτον ὀλυμπιακόν. Κατ' ἀρχὰς ὁ ἀγὼν συνίστατο ἁπλῶς εἰς δρόμον, ἅπαξ γινόμενον, ἐντὸς ὡρισμένου σταδίου· καὶ ἀπὸ τοῦ 776 πρὸ Χριστοῦ ἔτους, οἱ εἰς τὸν δρόμον τοῦτον καθ' ἕκαστον ἀγῶνα πρωτεύσαντες, ἤρχισαν νὰ ἀναγράφωνται εἰς κατάλογον ἐπίσημον, διατηρούμενον ἔκτοτε τακτικῶς ὑπὸ τῶν Ἠλείων. Πρῶτον ὄνομα ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένον τὸ τοῦ Ἠλείου Κοροίβου· καὶ ὁ κατάλογος οὗτος ἀπέβη πλείστου λόγου ἄξιος, ὄχι μόνον διότι ἦτο, ὡς προείπομεν, τὸ πρῶτον ἐξ ὑπαρχῆς ἀσφαλὲς ἔγγραφον μνημεῖον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἑξῆς ἕτερον λόγον. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον, ἐπὶ πολὺν χρόνον, κοινόν τι χρονολογικὸν σύστημα, οἷον ἔχομεν σήμερον, ἡμεῖς καὶ ὅλοι οἱ Χριστιανοί, λογαριάζοντες πάντες κατὰ τὰ ἀπὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἢ κατὰ τὰ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἔτη, ἀλλὰ πᾶσα πόλις εἶχε τὸ ἴδιον αὐτῆς ἔτος· καὶ ἐπειδὴ τὰ ἔτη ταῦτα δὲν ἤρχιζον συγχρόνως, συνέβαινεν ἐκ τούτου πολλὴ σύγχυσις περὶ τὸν χρονολογικὸν προσδιορισμὸν τῶν γεγονότων. Ἡ σύγχυσις ὅμως αὕτη ἔπαυσεν ἀφ' οὗ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ τῆς τετάρτης, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται ὡς κοινὸν χρονολογικὸν σύστημα τὰς ὀλυμπιάδας, ὁρίζοντες λ. χ. ὅτι τὸ δεῖνα γεγονὸς συνέβη κατὰ τὸ 1, ἢ 2, ἢ 3, ἢ 4 ἔτος τῆς δεῖνος ὀλυμπιάδος. Ἀλλ' ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγὼν ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Μέχρι τῆς ἑβδόμης ὀλυμπιάδος, ὁ ἀγὼν ἦτο χρηματίτης, δηλαδὴ οἱ νικήσαντες εἰς τὸ στάδιον ἐλάμβανον χρηματικήν τινα ἀμοιβήν· ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ὅμως καθ' ὃν ἐνίκησεν ὁ Μεσσήνιος Δαΐκλῆς, ἀπέβη στεφανίτης, δηλαδὴ οἱ νικηταὶ δὲν ἐλάμβανον εἰμὴ ἁπλοῦν ἐξ ἐλαίας στέφανον. Ὅ,τι δὲ ἀποδεικνύει, πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς, ὁπόσον εὐγενὴς ἦτο φύσει ὁ ἑλληνικὸς λαός, εἶναι ἡ μεγίστη ἀξία ἣν ἀπέδιδον εἰς τὸ ἁπλοῦν τοῦτο τιμητικὸν σημεῖον. Τὸ γενναῖον τοῦτο φρόνημα παρέστησε ζωηρότατα ὁ Ἡρόδοτος ἐν τῷ ἀκολούθῳ διηγήματι. Ὅτε ἐν ἀρχῇ

τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος, μετὰ στρατοῦ φοβεροῦ, ὁ μέγας τῆς Ἀσίας βασιλεὺς Ξέρξης, ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτὸν, ἔτι περὶ Θεσσαλίαν διατρίβοντα, Ἀρκάδες τινὲς, τοὺς ὁποίους ἠρώτησαν οἱ περὶ τὸν Ξέρξην, τί πράττουσιν οἱ Ἕλληνες· αὐτοὶ δὲ ἀπήντησαν, ὅτι ὀλύμπια ἄγουσι καὶ θεωροῦσιν ἀγῶνα γυμνικὸν καὶ ἱππικόν· πάλιν δὲ οἱ ξένοι ἠρώτησαν καὶ τί εἶναι τὸ ἆθλον περὶ οὗ ἀγωνίζονται, οἱ δὲ αὐτόμολοι ἀπεκρίθησαν, ἐλαίας στέφανος. Τότε εἷς τῶν περὶ τὸν βασιλέα, ἀκούσας ὅτι τὸ ἆθλον εἶναι στέφανος, καὶ ὄχι χρήματα, ἐστράφη πρὸς Μαρδόνιον, τὸν κύριον τοῦ πολέμου αἴτιον, καὶ «Παπαῖ Μαρδόνιε, ἀνέκραξε, ποίους ἐπ' ἄνδρας ἤγαγες μαχησομένους ἡμέας, οἳ οὐ περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιοῦνται, ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς.»

Ἡ πανήγυρις αὕτη ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ πολλὴν ἐπίδοσιν ἀπὸ τῆς 14 ὀλυμπιάδος. Μέχρι τῆς ὀλυμπιάδος ταύτης εἷς καὶ μόνος ἐτελεῖτο ἀγών, τὸ προαναφερθὲν ἁπλοῦν στάδιον, τότε δὲ κατὰ πρῶτον εἰσήχθη καὶ δεύτερος ἀγὼν, τὸ διπλοῦν στάδιον, ὁ λεγόμενος δίαυλος, δηλαδὴ δρόμος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ σταδίου καὶ πάλιν, πρὸς τὰ ὀπίσω, ἀπὸ τοῦ τέλους μέχρι τῆς ἀρχῆς. Ἔπειτα κατὰ τὴν ἀκόλουθον ὀλυμπιάδα, 720 πρὸ Χριστοῦ, προσετέθη, καὶ τρίτον εἶδος δρόμου, ὁ δόλιχος, ἤτοι δρόμος ἀπ' ἀρχῆς τοῦ σταδίου μέχρι τέλους καὶ τἀνάπαλιν, ἀλλὰ πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενος. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι ἡ πολλαπλασίασις αὕτη τῶν ἀγωνισμάτων συμπίπτει μὲ τὴν αὔξησιν τῆς φήμης καὶ τῆς ὑπολήψεως τῆς πανηγύρεως· διότι μέχρι τοῦ 720 ἔτους, δὲν βλέπομεν μετέχοντας αὐτῆς εἰμὴ τοὺς παρακειμένους κατοίκους τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου· Σπαρτιάτας, Μεσσηνίους, Ἀρκάδας, Τριφυλίους, Πισάτας, Ἠλείους, καὶ Ἀχαιούς· ἀπὸ δὲ τοῦ 720 καὶ ἐφεξῆς συρρέουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνταῦθα ἐξ ἀπωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν ἀθληταὶ Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Βοιωτοί, Ἀθηναῖοι καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Ἀσίας, Σμυρναῖοι, ὥστε ὁ ἀγὼν ἀποβαίνει γενικώτερος καὶ χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ συνδέῃ μέχρι τινὸς τὰς τοσοῦτον ἄλλως διεσπαρμένας ἑλληνικὰς πολιτείας. Ὅσῳ δὲ πάλιν αὐξάνουσιν οἱ συναγωνισταί, τόσῳ πολλαπλασιάζονται τὰ εἴδη τῶν ἀγωνισμάτων. Κατὰ τὴν 18 ὀλυμπιάδα, προσετέθησαν ἡ πάλη καὶ τὸ πένταθλον τὸ ὁποῖον περιελάμβανε σύναμα τοὺς ἑξῆς πέντε ἀγῶνας· ἅλμα, ἤτοι πήδημα, δίσκον, ἤτοι βολὴν διὰ στρογγύλου καὶ ὁμαλοῦ

λίθου, δρόμον, πάλιν, ἀκόντιον. Ἕτερος νεωτερισμὸς ἐγένετο κατὰ τὴν 23 ὀλυμπιάδα, τῷ 688 πρὸ Χριστοῦ, εἰσαχθείσης τῆς πυγμῆς, καὶ ἄλλος ἔτι σπουδαιότερος, κατὰ τὴν 25, τῷ 680 πρὸ Χριστοῦ, εἰσαχθέντος τοῦ ἅρματος ἵππων τελείων, δηλαδὴ τοῦ δρόμου δι' ἁμάξης συρομένης ὑπὸ τεσσάρων τελείων ἵππων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀγώνισμα συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὸ νὰ διαποικίλῃ καὶ νὰ λαμπρύνῃ τὸ θέαμα, διότι κατῆλθον ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνα οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἑλλήνων, οἱ δυνάμενοι νὰ τρέφωσι μὲν τοὺς ἀρίστους τῶν ἵππων, νὰ μισθῶσι δὲ τοὺς ἐπιτηδειοτάτους ἁρματηλάτας· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγωνίσματος τούτου φήμη ἦτο τοσαύτη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος, ὄχι μόνον περὶ πολλῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ἵνα καταδείξῃ τὴν ἐπισημότητα αὐτῶν, λέγει ὅτι ἐνίκησαν τεθρίππῳ εἰς τὰ ὀλύμπια ἢ ἁπλῶς ὅτι ἀνῆκον εἰς οἰκίαν τεθριπποτρόφων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Δημάρατον ἐγκωμιάζων, ἀναφέρει ὅτι, πρὸς τοῖς ἄλλοις λαμπροῖς αὐτοῦ ἔργοις, τεθρίππῳ εἰς τὰ ὀλύμπια ἐνίκησε. Κατὰ τὴν 33 ὀλυμπιάδα, τῷ 648 πρὸ Χριστοῦ, προσετέθησαν δύο ἔτι εἴδη ἀγωνισμάτων, τὸ παγκράτιον (ἤτοι ἀγὼν πυγμῆς καὶ πάλης σύναμα) καὶ ὁ ἵππος κέλης, δηλαδὴ ἡ ἁπλῆ ἱπποδρομία. Ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δὲ νέα προσετίθεντο ἀγωνίσματα οἷον δρόμος ὁπλιτῶν, ποικίλα παίδων ἀγωνίσματα, καὶ πώλων δρόμοι, ἤτοι νέων ἵππων. Ἀλλ' ἡ ἀκριβεστέρα τούτων ἀπαρίθμησις καὶ ἐξήγησις ἤθελε παρατείνει πολὺ τὸν λόγον· ὅθεν ἀρκούμεθα τοῦτο μόνον νὰ ἐπιφέρωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, ἂν καὶ πάντες οἱ καθ' ἕκαστον εἶδος προτερήσαντες ἐστεφανοῦντο, ἂν καὶ πάντες οἱ νικηταὶ ἀνεγράφοντο μὲν εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ὀλυμπιονικῶν, ἐδικαιοῦντο δὲ νὰ ἐγείρωσι τὸν ἀνδριάντα αὐτῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ, οἱ τοῦ ἀρχικοῦ ὅμως ἀγωνίσματος, τοῦ ἁπλοῦ δρόμου, νικηταὶ διετήρησαν τὸ προνόμιον ὅτι ἀπὸ αὐτῶν συνήθως ἐπωνομάζετο ἡ ὀλυμπιάς. Καί τοι δὲ ἐπὶ τοσοῦτον πολλαπλασιασθέντων τῶν ἀγωνισμάτων, μέχρι τῆς 77 ὀλυμπιάδος ἅπαντα ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἐτελοῦντο· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ὀλυμπιάδος ταύτης, ἥτις ἐπανηγυρίσθη τῷ 472 ἔτει πρὸ Χριστοῦ, ἀμέσως μετὰ τὸν ὁριστικὸν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν θρίαμβον, τὸ ἐξαρθὲν πανελλήνιον φρόνημα ἀπήτησε τὴν ἔτι μεγαλοπρεπεστέραν τέλεσιν τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐθνικῆς ἑορτῆς, ὥστε ἔκτοτε ἐπὶ πέντε ἡμέρας διήρκουν οἱ ἀγῶνες. Καὶ εἶναι ἐν γένει ἡ ἐποχὴ αὕτη, ἡ μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἱστορικῆς περιόδου, περὶ

ἧς πρόκειται ἐνταῦθα, καὶ τοῦ τέλους τῆς ἑπομένης, ἰδίως δὲ ἡ μεταξὺ τῆς 60 καὶ τῆς 90 ὀλυμπιάδος, ἀπὸ τοῦ 540 μέχρι τοῦ 420 πρὸ Χριστοῦ, ἡ λαμπροτάτη τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος ἐποχή. Ναὶ μὲν πολὺ πρὸ τοῦ 540 εἶχεν ἀποβῆ πανελλήνιος ἡ πανήγυρις αὕτη, καὶ κοινός τις δεσμὸς τοῦ ἁπανταχοῦ γῆς ἐσπαρμένου ἑλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἀπὸ τοῦ 648 βλέπομεν νικήσαντα ἐνταῦθα Λύγδαμιν, τῶν ἐκ Συρακουσῶν ἑλληνικῆς πόλεως ἐν Σικελίᾳ, καὶ ἀπὸ τοῦ 616, Φιλήταν, τὸν ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικῆς πόλεως Συβάριδος, οἱ δὲ κριταὶ τοῦ ἀγῶνος, πρὸ καιροῦ, ἂν ὄχι ἀνέκαθεν, ἔφερον τὸ μέγα τῶν ἑλλανοδικῶν ὄνομα· ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ 540 καὶ τοῦ 420 ἔτους ἀνεδείχθησαν οἱ ἐπισημότατοι ὀλυμπιονῖκαι. Τότε ἤκμασαν οἱ περίφημοι Κροτωνιᾶται ἀθληταί, δηλαδὴ οἱ ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνίδος πόλεως Κρότωνος· ὁ Μίλων, ὁ Ἰσχόμαχος, Τισικράτης, ὁ Ἄστυλος, ὁ Φάϋλλος. Ἐκ τούτων ὀνομαστότατος ἦτο ὁ Μίλων ὁ Διοτίμου. Παῖς ἔτι ὤν, ἐνίκησεν οὗτος τῷ 540 πρ. Χ., καὶ ἔπειτα ἀνδρωθεὶς ἑξάκις ἠρίστευσεν ἐπὶ πάλῃ ἐν Ὀλυμπίᾳ, οὐδ' ἔσχεν ἀνταγωνιστὴν ἄλλον ἀξιόμαχον αὐτοῦ εἰμὴ τὸν ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως καταγόμενον Τιμασίθεον. Καὶ ἔλαβεν ὁ Μίλων πλείονας παντὸς ἄλλου ἀθλητοῦ στεφάνους, διότι ἐνίκησεν ὄχι μόνον ἐν Ὀλυμπίᾳ πολλάκις, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἑξάκις μὲν εἰς τὰ πύθια, ἐννεάκις δὲ εἰς τὰ νέμεα καὶ δεκάκις εἰς τὰ ἴσθμια. Πρὸ μικροῦ τότε εἶχεν εἰσαχθῆ τὸ ἔθος τοῦ νὰ ἐγείρωνται οἱ ἀνδριάντες τῶν νικητῶν· τὸν δὲ ἀνδριάντα τοῦ Μίλωνος κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Κροτωνιάτου Δαμέου, αὐτὸς ὁ ἀθλητὴς ἐκεῖνος ἐκόμισεν ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ εἰς τὸν ὡρισμένον αὐτῷ τόπον, καὶ ὁ μέγας ποιητὴς Σιμωνίδης ἐπέγραψεν ἐπ' αὐτοῦ·

Μίλωνος τόδ' ἄγαλμα καλοῦ καλὸν ὃς ποτὶ Πίσῃ
ἑπτάκι νικήσας, ἐς γόνατ' οὐκ ἔπεσεν.

Καὶ τὸν Ἄστυλον δὲ τὸν ἀλλεπαλλήλως στεφανωθέντα ἐν Ὀλυμπίᾳ δρόμῳ, τῷ 488, 484 καὶ 480, ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης εἰπών·

. . . . . Τίς δὲ τῶν νῦν τοσσάδε
πετάλοισι μύρτων ἢ στεφάνοισι ῥόδων ἀνεδήσατο νίκας
ἐν ἀγῶνι περικτιόνων;

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἠρίστευσαν καὶ οἱ γενναῖοι Ῥόδιοι Διαγορίδαι· μάλιστα δὲ ὁ πατὴρ Διαγόρας ὁ πύκτης, ὅν, νικήσαντα δὶς μὲν εἰς τὰ ὀλύμπια, τετράκις εἰς τὰ ἴσθμια, δὶς εἰς τὰ νέ-

μεα, καὶ ἄγνωστον ποσάκις εἰς τὰ Πύθια, ἀπηθανάτησεν ὁ Πίνδαρος, εἰς τὸν ἕβδομον αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν Ὀλυμπιονικῶν ὕμνον. Τότε ἐνίκησαν πολλοὶ Αἰγινῆται, ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὡσαύτως ὑμνηθέντες, καὶ πλεῖστοι περιώνυμοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ ἐξ Ἀθηνῶν Ἀλκμαιωνίδαι, ὁ βασιλεὺς τῶν Συρακουσῶν Ἱέρων, ὁ δεσπότης Ἀκράγαντος, τῆς ἐν Σικελίᾳ ἑλληνίδος πόλεως, Θήρων· τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐστεφανώθη ὁ ἀκραγαντῖνος ὁμοίως Ἐξαίνετος, τὸν ὁποῖον, ἐπανερχόμενον ἀπὸ τοῦ κατορθώματος, κατήγαγον οἱ συμπολῖται εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν ἐφ' ἅρματος, καὶ συνεπόμπευσαν αὐτῷ κατὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, συνωρίδες, ἤτοι ἅρματα ὑπὸ δύο ἵππων συρόμενα, τριακόσιαι λευκῶν ἵππων, ἐξ οὗ δῆλον γίνεται οὐ μόνον ὁποία τιμὴ ἀπεδίδετο εἰς τοὺς ὀλυμπιονίκας ἀπανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ὁπόσον μέγας ἦτο ὁ πλοῦτος τῆς ἑλληνίδος ἐκείνης πόλεως. Τότε ἐπὶ πᾶσι καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 59 Ὀλυμπιάδος, ἤρχισαν ἐγειρόμενοι οἱ τῶν νικητῶν ἀνδριάντες, οἵτινες ἀδιακόπως κατὰ πᾶσαν τετραετίαν πολλαπλασιαζόμενοι, συνετέλεσαν παραδόξως εἰς τὸν καλλωπισμὸν τοῦ πεδίου τῆς Ὀλυμπίας· ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ ἄλλα ἄπειρα ἀριστοτεχνήματα, ἱερά, βωμοί, ἀγάλματα, ὧν πολλὰ πεποιημένα ἐκ χαλκοῦ, ἀργύρου, χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, τὸ πεδίον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ φύσει μαγευτικώτατον, εἶχε καταντήσει ἓν ἐκ τῶν θαυμάτων τῆς οἰκουμένης καὶ ἄξιον τῇ ἀληθείᾳ τῆς χάριτος, τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ἔθνους, τοῦ συνερχομένου ἐνταῦθα ἵνα τελέσῃ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν πανηγύρεων αὐτοῦ. Μάλιστα δὲ κατέπληττε τὸν προσερχόμενον ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, καὶ τὸ ἀνακείμενον ἐν αὐτῷ ἄγαλμα τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦτο ἔργον τοῦ περιφημοτέρου τῆς ἀρχαιότητος ἀνδριαντοποιοῦ, τοῦ Ἀθηναίου Φειδίου, ὅστις ἐποίησεν αὐτὸ ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, κατὰ τὴν 8 ὀλυμπιάδα. Ἔλεγον δὲ οἱ ἀρχαῖοι περὶ τοῦ ἀριστοτεχνήματος τούτου·

Ἢ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ, εἰκόνα δείξων
Φειδίᾳ, ἢ σὺ γ' ἔβης τὸν θεὸν ὀψόμενος,

τοσοῦτον ἐξαισίως εἶχε παραστήσει τὴν θείαν μεγαλειότητα.

Ἀλλὰ τὸ πεδίον τῆς Ὀλυμπίας πολὺ ἀπεῖχεν ἔτι τῆς λαμ-

πρότητος ταύτης, οὐδ' εἶχεν ἔτι λάβει τὴν πολλὴν ταύτην ἐπίδοσιν ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγών, ὅτε, κατὰ τὴν ὀγδόην ὀλυμπιάδα, ἐν ἔτει 748 πρὸ Χριστοῦ, ὁ Ἀργεῖος τύραννος Φείδων (91) ἐπεχείρησε νὰ ἐπεκτείνῃ μέχρι τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς πρὸς τοὺς Ἠλείους ἀντιζηλίας τῶν Πισατῶν. Εἴπομεν ὅτι οἱ Ἠλεῖοι, γενόμενοι κύριοι τῆς Πισάτιδος, ἐσφετερίσθησαν καὶ τὴν τοῦ ἀγῶνος προεδρείαν· οἱ Πισᾶται ὅμως δυσανασχετοῦντες διὰ τοῦτο, δὲν ἔπαυσαν ἀγωνιζόμενοι ν' ἀνακτήσωσι τὸ δικαίωμα αὐτῶν, καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη αὐτῶν ἐπὶ τούτῳ ἀπόπειρα εἶναι αὕτη ἡ τῇ συνδρομῇ τοῦ Φείδωνος γενομένη. Τῳόντι ἐπὶ τῇ προσκλήσει αὐτῶν, ἦλθεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐτέλεσεν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Πισατῶν, τὸν ἀγῶνα αὐτός, ὡς ἀπόγονος τοῦ Ἡρακλέους· οἱ δὲ Ἠλεῖοι, ἀποβαλόντες οὕτω διὰ τῆς βίας τὴν προεδρείαν, ἀπεποιήθησαν νὰ περιλάβωσιν εἰς τὸν παρ' αὐτῶν τηρούμενον κατάλογον τῶν ὀλυμπιονικῶν, τὸν κατὰ τὴν ὀγδόην ταύτην Ὀλυμπιάδα προτερήσαντα, καλέσαντες αὐτὴν ἀνολυμπιάδα, ὅπερ καὶ βραδύτερον συνέβη τρίς. Ἀλλ' ἡ

91). Ἡ τοιαύτη περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Φείδωνος χρονολογία ἡ θέτουσα αὐτὸν εἰς τὸν 8 π. Χ. αἰῶνα, στηρίζεται ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Παυσανίου λεγομένων (ς. 22, 2) ὅτι οἱ Ἠλεῖοι «Ὀλυμπιάδι τῇ ὀγδόῃ τὸν Ἀργεῖον ἐπηγάγοντο Φείδωνα τυράννων τῶν ἐν Ἕλλησι μάλιστα ὑβρίσαντα καὶ τὸν ἀγῶνα ἔθεσαν ὁμοῦ τῷ Φείδωνι.» Ἀλλὰ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Παυσανίου διορθωθέντος νεωστὶ ὑπό τινων (Wassenborn) τὸ ὀγδόῃ εἰς ὀγδόῃ καὶ εἰκοστῇ, καὶ ὁ χρόνος τοῦ Φείδωνος μετατίθεται ἀπὸ τοῦ 8 π. Χ. αἰῶνος εἰς τὸν 7. Οἱ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς χρονολογίας διατείνονται πλὴν ἄλλων ὅτι ἡ ἀνάμιξις αὐτοῦ εἰς τὰ τῆς προεδρείας τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἐγένετο ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν οἱ ἀγῶνες οὗτοι, ἀποβαλόντες τὸν τοπικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, ἀνῆλθον εἰς περιωπὴν Πανελλήνιον, ὅπερ δύναται νὰ θεωρηθῇ γενόμενον πρὸ τοῦ 700 π. Χ. Ἄλλοι στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Ἡροδότου (VI. 127), ἐν ᾧ λέγεται ὅτι μεταξὺ τῶν εὐγενῶν νέων τῶν ἐλθόντων εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ τυράννου τῆς Σικυῶνος Κλεισθένευς ὡς μνηστήρων τῆς περιφήμου Ἀγαρίστης εὑρίσκετο καὶ Λεωκήδης «Φείδωνος τοῦ Ἀργείων τυράννου παῖς», θεωροῦσι τὸν Φείδωνα σύγχρονον τοῦ Κλεισθένους τῆς Σικυῶνος τοῦ ἄρξαντος μετὰ τὸ 600 π. Χ. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἀντιφάσκει πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Σόλωνος καταργήσεως τῶν σταθμῶν τοῦ Φείδωνος (594 π. Χ.), διότι ἡ κατάργησις αὕτη προϋποτίθησιν ὅτι ἱκανὸν χρόνον πρὸ τοῦ 600 ἐπικράτει ἐν Ἀθήναις τὸ τοῦ Φείδωνος σύστημα. Ἄ-

τοιαύτη τῶν Ἠλείων ταπείνωσις δὲν διήρκεσε πολύ, διότι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, εἶχον, διὰ θαυμαστοῦ πολιτεύματος, ρυθμίσει καὶ αὐξήσει τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἦλθον ἤδη εἰς βοήθειαν τῶν Ἠλείων καὶ ἐπήγαγον τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Φείδωνος, ὥστε κατὰ τὴν ἀκόλουθον ὀλυμπιάδα οἱ Ἠλεῖοι ἀνέλαβον αὖθις τὴν προεδρείαν τοῦ ἀγῶνος, ἡ δὲ Σπάρτη λέγεται ἀσφαλίσασα τὸ κράτος τῆς Ἤλιδος οὐ μόνον ἐπὶ τῆς Πισάτιδος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς Τριφυλίας.

Ἐν γένει δὲ μετὰ τὸν Φείδωνα, ἤτοι μετὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, ἡ ἀργολικὴ ὁμοσπονδία ἤρχισε παρακμάζουσα. Ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς ἕκτης, οἱ Σπαρτιᾶται ἀφήρεσαν ἀπ' αὐτῆς τὴν πλείστην δυτικὴν παραλίαν τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου· μετὰ ταῦτα ἀπέστησαν οἱ Σικυώνιοι καὶ οἱ Αἰγινῆται· καὶ διετήρησε μὲν ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον τὸ Ἄργος τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας ὄχι μόνον τῆς Ἀργολικῆς χερσονήσου, ἀλλὰ καὶ συμπάσης τῆς Πελοποννήσου, αἱ ἀξιώσεις ὅμως αὗται ἀπέβησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μάταιαι, καθὸ μὴ ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ ἀποχρώσης δυνάμεως. Ἡ δὲ τοιαύτη τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Ἡ ἀργολικὴ ἀμφικτυονία συνεκροτεῖτο ἐκ πολυαρίθμων αὐτονόμων καὶ πλουσίων πόλεων, αἵτινες, ὡς πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἔτεινον πρὸ πάντων νὰ διατηρήσωσι καὶ αὐξήσωσι τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, καὶ δὲν ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ θυσιάσωσιν οἴκοθεν μέρος τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἵνα ἐνισχύσωσι τὸν συνάπτοντα αὐτὰς κοινὸν δεσμόν. Ἀνὴρ μεγαλοφυής, φιλόδοξος καὶ δραστήριος, οἷος φαίνε-

πορον δὲ πῶς ὁ E. Meier (G. d. Alt. II. σ. 544) θεωρῶν πιθανὸν ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου Β. 24, 7 ἀναφερομένη ἐν Ὑσιαῖς νίκη τῶν Ἀργείων κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἀνήκει εἰς τὰ ἔργα τοῦ Φείδωνος, τίθησι τὸ γεγονὸς εἰς τὸ ἔ. 669|8 π. Χ., ἐφ' ᾧ ὁ Παυσανίας λέγει «τὸν δὲ ἀγῶνα τοῦτον συμβάντα εὕρισκον Ἀθηναίοις ἄρχοντος Πεισιστράτου» ἤτοι μετὰ τὸ 560 π. Χ. Οὕτω τὰ περὶ Φείδωνος ὑπὸ ἔποψιν χρονολογικὴν εἰσὶ λίαν ἐπισφαλῆ ἀφοῦ ἀποδίδονται αὐτῷ ἔργα ἀφιστάμενα ἀλλήλων ὑπὲρ τοὺς δύο αἰῶνας, καί τοι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ εἶναι λίαν ἱστορική. Ὡσαύτως δὲ ἀμφίβολον ὑπό τινων θεωρεῖται ἂν ἦτο βασιλεύς, ἀνῆκε δηλονότι εἰς τὴν περίοδον τῶν βασιλέων ἢ *τύραννος*, καί τοι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καλεῖται συνήθως *τύραννος*.

ται ὁ Φείδων, ἠδύνατο, ἐπιστηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἐπισημοτέρας τῶν πόλεων τούτων, τοῦ Ἄργους, νὰ ὑποχρεώσῃ τὰς λοιπὰς νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ νὰ συγκροτήσῃ οὕτω κράτος συμπαγὲς καὶ ἰσχυρόν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν Φείδωνα τοιοῦτος ἀνὴρ δὲν ἀνεφάνη ἕτερος· τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα διετηρήθη μὲν ἐν Ἄργει, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν μηδικῶν πολέμων, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι, διότι ἡ πραγματικὴ ἐξουσία εἶχε πρὸ καιροῦ μεταβῆ εἰς τὸν δῆμον. Διὰ τοῦτο ὁ δεσμὸς ὅστις συνῆπτε τὰς διαφόρους πόλεις τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας ἐχαλαρώθη ἐντελῶς προϊόντος τοῦ χρόνου· καὶ πολλαὶ μὲν ἐξ αὐτῶν ἐξηκολούθησαν, κατ' ἰδίαν εὐημεροῦσαι, καθὼς ἡ Σικυών, ἡ Αἴγινα καὶ αὐτὸ τὸ Ἄργος, ἀλλά, μὴ οὖσαι ἡνωμέναι, δὲν ἀπετέλουν κράτος ἰσχυρόν· ὥστε ἡ Σπάρτη ἥτις ἐν τῷ μεταξὺ ἐρρύθμισε τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐπὶ ἄλλων ὅλως ἀρχῶν, τινὰς μὲν ἐκ τῶν ἀργολικῶν τούτων πόλεων ἐκυρίευσεν, ἄλλας δ' ἐταπείνωσε καὶ ἐπὶ τέλους κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν ἁπάσης σχεδὸν τῆς Πελοποννήσου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Σπάρτη.

—

Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κρητικῶν θεσμῶν διαρρύθμισιν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος εἰς τὸν Λυκοῦργον· ἀλλὰ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ ἐπικρατοῦσι παρ' αὐτοῖς πολλαὶ ἀμφιβολίαι καὶ διαφωνίαι. Οἱ μὲν λέγουσιν αὐτὸν ἀπόγονον τοῦ Εὐρυσθένους, οἱ δὲ ἀπόγονον τοῦ Προκλέους· κατά τινας μὲν ἤκμασεν ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, κατ' ἄλλους δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης, καὶ κατ' ἄλλους περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ταύτης ἑκατονταετηρίδος. Ὁ δὲ Πλούταρχος, ὅστις περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν βίον τοῦ

Λυκούργου, συλλέξας πάντα ὅσα οἱ ἀρχαιότεροι εἶχον περὶ τούτου ἱστορήσει, λέγει εὐθὺς προοιμιαζόμενος· «Περὶ Λυκούργου τοῦ νομοθέτου καθόλου μὲν οὐδέν ἐστιν εἰπεῖν ἀναμφισβήτητον, οὗ γε καὶ γένος, καὶ ἀποδημία, καὶ τελευτή, καὶ πρὸς ἅπασιν ἡ περὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ καὶ τὴν πολιτείαν πραγματεία, διαφόρους ἔσχεν ἱστορίας· ἥκιστα δὲ οἱ χρόνοι καθ' οὓς γέγονεν ὁ ἀνήρ, ὁμολογοῦνται.» Ἀληθῶς ἄρα εἰπεῖν, οὐδὲν περὶ τούτου γνωρίζομεν βέβαιον καὶ ἀσφαλές. Καὶ εἶναι μὲν τοῦτο λυπηρόν· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης ἦτο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο φύσεως τοιαύτης (92) ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ διὰ τῆς θελήσεως ἑνὸς καὶ μόνου ἀνδρός, πλὴν δὲ τούτου ὑπέστη, προϊόντος τοῦ χρόνου, οὐσιώδη τροπολογίαν, τὸ ζήτημα ὑπὸ τίνος κατ' ἀρχὰς διετυπώθη καταντᾷ ὀλιγωτέρου λόγου ἄξιον ἢ ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται.

Καὶ ἤδη προτιθέμενοι νὰ ἐκθέσωμεν τὰ περὶ τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀναγκαῖον νομίζομεν νὰ διακρίνωμεν πρὸ πάντων τοὺς τύπους τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ τῶν θεσμῶν δι' ὧν ἐκανονίζετο ἡ ἀνατροφὴ καὶ ἡ πειθαρχία τῶν πολιτῶν. Ἰδίως ἀξιοσημείωτοι εἶναι οἱ τελευταῖοι οὗτοι θεσμοί, οἱ ὄντως μοναδικοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος· ἄνευ αὐτῶν οἱ κυβερνητικοὶ τύποι βεβαίως δὲν ἤθελον ἐπιφέρει τὰ σπουδαῖα ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπέφερον. Οὐδὲ ἦσαν οἱ τύποι τῆς κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ἀρχικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα, ἐξαιρέσει δηλαδὴ τῶν ὁμολογουμένως μεταγενεστέρων ἐφόρων, ἄλλο τι κυρίως ἢ οἱ ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατήσαντες, ἐκτὸς ὅτι αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῆς βασιλείας, τῆς βουλῆς τῶν γερόντων καὶ τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου, ἐκανονίσθησαν ἤδη ἀκριβέστερον καὶ ῥητότερον ἢ πάλαι ποτέ.

Τῳόντι κατ' ἀρχὰς εὑρίσκομεν ἐν Σπάρτῃ τὴν γνωστὴν ἤδη εἰς ἡμᾶς βουλὴν τῶν γερόντων, ἀλλὰ συγκειμένην ὡρισμένως ἐκ 30 ἰσοβίων ἀνδρῶν· ἔτι δὲ τὴν ἐπίσης γνωστὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου,

92) Τὸ πρόσωπον τοῦ *Λυκούργου* θεωρεῖται ὅλως μυθῶδες καὶ δὴ καὶ ἰδεῶδες ἐκπροσωποῦν ἁπλῶς τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἀρχαιοτάτους τῆς Σπάρτης, οἵτινες δὲν θεωροῦνται νῦν ὑπὸ τῶν σπουδαιοτέρων ἱστορικῶν ὡς ἀποτελοῦντες ἑνιαίαν τινὰ πολιτειακὴν νομοθεσίαν, ἀλλ' ὡς ἁπλῶς διὰ *ῥητρῶν* διατυποῦντες τὰς ἀρχὰς τὰς θεμελιώδεις τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου τῆς Σπάρτης.

ἀλλὰ ἔχουσαν πλειότερα τινὰ ἢ ἄλλοτε δίκαια· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν βασιλείαν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἥτις ὅμως εἶχε τοῦτο τὸ ἰδιάζον ὅτι ἐν Σπάρτῃ οἱ βασιλεῖς ἦσαν, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, δύο (93) καὶ ὡς ἐφημίζετο ὁ εἷς ἐκ τοῦ γένους τοῦ Εὐρυσθένους, ὁ δὲ ἄλλος ἐκ τοῦ γένους τοῦ Προκλέους· ὅθεν καὶ ὠνομάζοντο, τὸ μὲν ἓν γένος τῶν βασιλέων Εὐρυσθενίδαι ἤ, ἀπὸ Ἄγιδος, τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Εὐρυσθένους, Ἀγίδαι· τὸ δὲ ἄλλο γένος, Προκλεῖδαι, ἤ, ἀπὸ Εὐρυπῶντος τοῦ ἐγγόνου τοῦ Προκλέους, Εὐρυπωντίδαι. Ἡ δικέφαλος αὕτη βασιλεία, ἥτις οὐδαμοῦ ἀλλοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπεκράτησε, συνέστη ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι οἱ δύο ὑπέρτατοι, καὶ ἰσοδίκαιοι, καὶ ἰσοδύναμοι οὗτοι ἄρχοντες, οἵτινες ἔμελλον φύσει νὰ διατελῶσιν εἰς διηνεκῆ ἀντιζηλίαν, οὐδέποτε θέλουσιν ὁμοφρονήσει ἵνα ἐπιφέρωσι διὰ τῆς βίας τὴν κατάλυσιν τοῦ πολιτεύματος καὶ σφετερισθῶσιν ἐξουσίαν δεσποτικήν. Καὶ ἀληθῶς ἐπὶ πεντακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη οὐδεμία ἐγένετο τοιαύτη ἀπόπειρα ἐν Σπάρτῃ, μέχρις οὗ, περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, οἱ βασιλεῖς Ἆγις Γ΄ καὶ Κλεομένης Γ΄ ἐπεχείρησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν βιαίαν τοῦ πολιτεύματος ἀναμόρφωσιν, ἀλλὰ τότε τὸ πολίτευμα εἶχεν ἤδη πάθει οἴκοθεν σπουδαιοτάτας ἀλλοιώσεις. Ἐν τούτοις, ἡ διπλῆ βασιλεία, εἰ καὶ ἔχουσα τὸ πλεονέκτημα τοῦτο, δι' ὃ οἱ Σπαρτιᾶται, κατὰ Ἀριστοτέλην «σωτηρίαν ἐνόμιζον τῇ πόλει εἶναι τὸ στασιάζειν τοὺς βασιλεῖς,» εἶχεν ὅμως ἐνταὐτῷ τὸ ἀτόπημα, τὸ ὁποῖον πάντοτε συνεπάγεται ἡ διαίρεσις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· ὅθεν ἡ κυβέρνησις καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης δὲν ἤθελεν ἴσως ἀποβῆ ὅσον ἀπέβη ἰσχυρά, ἐὰν ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία δὲν περιήρχετο μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀρχὴν ἑτέραν, ἥτις, καί τοι πολυμελεστέρα, εἶχεν ὅμως τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς ἑνότητα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἦσαν οἱ ἔφοροι. Οἱ ἔφοροι ἦσαν κατ' ἀρχὰς πιθανώτατα ἁπλοῖ ἐπίτροποι τῶν ἐν πολέμοις ἀπόντων βασιλέων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀποτελοῦσιν ἀρχὴν αὐτοτελῆ καὶ παντοδύναμον. Ἦσαν δὲ συνέδριον πέντε ἀνδρῶν, ἐκλεγομένων κατ' ἔτος,

93) Καθ' Ἡρόδοτον (Ζ. 52) ὑπῆρχον ποιηταὶ λέγοντες ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι οἱ Δωριεῖς ἦλθον εἰς Λακεδαίμονα ὑπὸ τῶν Ἀριστοδήμου παίδων ἤτοι ὑπὸ δύο βασιλέων, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι «ὁμολογέοντες οὐδενὶ ποιητῇ» ἔλεγον ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀριστόδημος ἤγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν χώραν, ἣν ἐκέκτηντο.

ἐξ ἁπάντων μὲν τῶν πολιτῶν, ἄδηλον ὅμως πῶς· ὁ Ἀριστοτέλης μόνον λέγει, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν «παιδαριώδης ἐστὶ λίαν.» Οἱ ἔφοροι καὶ οἱ βασιλεῖς ἔδιδον πρὸς ἀλλήλους, κατὰ μῆνα, ὅρκον ἀμοιβαῖον, καὶ οἱ μὲν βασιλεῖς ὤμνυον «κατὰ τοὺς τῆς πόλεως κειμένους νόμους βασιλεύσειν» οἱ δὲ ἔφοροι, «ἐμπεδορκοῦντος τοῦ βασιλέως, ἀστυφέλικτον (ἀδιάσειστον) τὴν βασιλείαν παρέξειν·» καὶ ἐν ἑνὶ λόγῳ, ὡς λέγει ὁ Πολύβιος, ὁ μέγας Πελοποννήσιος ἱστορικὸς ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, οἱ βασιλεῖς διετέλουν, «πειθαρχοῦντες, ὥσπερ γονεῦσι, τοῖς ἐφόροις.» Ἰδίως δὲ πᾶσα ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ κυβέρνησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἐφόρων, οἵτινες, καίτοι μετερχόμενοι «ἀρχὴν λίαν μεγάλην καὶ ἰσοτύραννον,» δὲν ἦσαν ὑπεύθυνοι οὔτε εἰς τὴν γερουσίαν, οὔτε εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς τοὺς βασιλεῖς, ἀλλ' εἰς μόνους τοὺς διαδόχους αὐτῶν. Αὐτοὶ διεξῆγον, ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοὺς 300 νέους καὶ δραστηρίους πολίτας, τοὺς καλουμένους ἱππεῖς, τὴν ἐσωτερικὴν ἀστυνομίαν ἐν τῇ Λακωνικῇ, μετὰ ἐξουσίας αὐτοκράτορος· αὐτοὶ ἔπαυον κατὰ τὸ δοκοῦν πάντας τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐπέβαλλον αὐτοῖς χρηματικὰς ποινὰς καὶ φυλάκισιν· αὐτοὶ ἤθροιζον τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, ἐν περιπτώσει ἐξωτερικοῦ πολέμου, ὁρίζοντες ποῦ θέλει μεταβῇ. Καὶ εἶχε μὲν ὁ βασιλεὺς τὴν ὑπερτάτην στρατηγίαν, ἀλλὰ δύο ἔφοροι παρηκολούθουν πάντοτε τὸν στρατόν, ἐπὶ ἁπλῇ δὲ ὑποψίᾳ, ἠδύναντο νὰ φυλακίσωσι καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα. Αὐτοὶ πρὸς τούτοις ἐδίκαζον, ὁτὲ μὲν ἰδίᾳ, ὁτὲ δὲ σύναμα, τὰς κυριωτέρας ἰδιωτικὰς δίκας, καὶ ταῦτα πάντα οὐχὶ κατὰ νόμους γραπτούς, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ὑπῆρξεν ἀείποτε σπανιωτάτη ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ αὐτογνωμόνως. Μόνον εἰς τὰς σπουδαιοτάτας κυβερνητικὰς ὑποθέσεις, ἰδίως περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἠκροῶντο τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου καὶ τῆς γερουσίας· Καὶ αἱ φονικαὶ ὁμοίως δίκαι ὑπὸ τῆς γερουσίας ἐδικάζοντο, ἴσως καὶ αἱ κατὰ βασιλέων, ἂν καὶ ὑπάρχῃ παράδειγμα, ὅτι εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Ἀγησίλαον ἐπέβαλον οἱ ἔφοροι οἴκοθεν χρηματικὴν ποινήν. Ἐπὶ πᾶσαν οἱ ἔφοροι ἀπηλλάττοντο τῆς κοινῶς ὑπὸ ὅλων τῶν πολιτῶν τηρουμένης αὐστηρᾶς διαίτης.

Ἡ ἄμεσος λοιπὸν πολιτικὴ ἐξουσία τῶν βασιλέων περιεστάλη πολύ, ἂν καὶ οὗτοι ἔσωζον ἔτι ἀξιολογά τινα προνόμια· εἶχον μεγάλα βασιλικὰ ἐν τῇ Λακωνικῇ κτήματα, ἐλάμβανον πολλάκις ἐκ

τῆς ἀλλοδαπῆς δῶρα, καὶ ὁσάκις προσεφέροντο θυσίαι εἰς τοὺς θεούς, τὸ δέρμα καὶ ἄλλα μέρη τῶν σφαγίων ἀνῆκον εἰς τοὺς βασιλεῖς. Ἐν γένει δὲ ἡ περιουσία αὐτῶν δὲν ἦτο μικρά. Ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπεβλήθη εἰς τὸν βασιλέα Ἆγιν χρηματικὸν πρόστιμον 100,000 δραχμῶν ἀττικῶν, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἕτερος Ἆγις, ὁ Εὐδαμίδου, εἶχεν εἰς χρήματα 600 τάλαντα, ἤτοι 3,600,000 δραχμάς. Πρὸς τούτοις ἕκαστος τῶν βασιλέων εἶχε τὴν ψῆφον αὐτοῦ ἐν τῇ γερουσίᾳ· οἱ βασιλεῖς ἐκύρουν τὰς υἱοθεσίας καὶ ἔκρινον ἄλλας τινὰς οἰκογενειακὰς διαφοράς. Πλείστη δὲ ἦτο ἡ πρὸς αὐτοὺς εὐλάβεια, καθὸ καταγομένους ἀπὸ Ἡρακλέους, καὶ διὰ τοῦ Ἡρακλέους, ἀπὸ Διός· ὅθεν οἱ βασιλεῖς ἐξεπροσώπουν τὴν πολιτείαν καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς σχέσεις· ἦσαν αὐτοδικαίως ἱερεῖς τοῦ Διὸς Λακεδαίμονος καὶ τοῦ Διὸς Οὐρανίου, προσέφερον τὰς μηνιαίας θυσίας δι' ὧν ἐγένοντο οἱ θεοὶ ἵλεοι πρὸς τὸν τῆς Σπάρτης λαόν· διώριζον ἕκαστος ἀνὰ δύο Πυθίους, δηλαδὴ τοὺς ἄνδρας, οἵτινες ἐστέλλοντο εἰς Δελφοὺς ἵνα ἐπερωτήσωσι τὸ μαντεῖον· τελευταῖον οἱ βασιλεῖς ἐφύλαττον, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Πυθίων, τὰς γενομένας ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας ἐν καιρῷ ἀμηχανίας συνεβουλεύετο ἡ πολιτεία. Ἀποθνήσκοντες δὲ ἐκηδεύοντο μετὰ τοσαύτης μεγαλοπρεπείας, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος παραβάλλει αὐτὴν πρὸς τὰς τιμὰς τὰς ἀποδιδομένας ὑπὸ τῶν δουλικῶν τῆς Ἀσίας λαῶν εἰς τοὺς νεκροὺς τῶν βασιλέων αὐτῶν, ὁ δὲ Ξενοφῶν, ὁμιλῶν περὶ τῆς κηδείας ἑνὸς τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, λέγει ὅτι «ἔτυχε σεμνοτέρας ἢ κατ' ἄνθρωπον ταφῆς· διότι ὄχι μόνον ἐξ ἑκάστης οἰκίας σπαρτιατικῆς ὤφειλον νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν τελετὴν ἀνὴρ καὶ γυνὴ οἰκτρῶς πενθηφοροῦντες, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ἀνηγγέλλετο ἀμέσως καθ' ὅλην τὴν Λακωνικήν, ἵνα συρρεύσωσιν εἰς Σπάρτην πολλαὶ χιλιάδες ἀνθρώπων καὶ διὰ τῶν κοπετῶν καὶ τῶν οἰμωγῶν αὐτῶν καταστήσωσιν ἐκπρεπεστάτην τὴν ἐκφοράν, μεθ' ἣν ἐφυλάττετο δεκαήμερον κοινὸν πένθος. Κυρίως ἄρα εἰπεῖν, οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ἦσαν σεβαστοὶ τῆς οἰκογενείας προστάται, οἱ ὕπατοι τῆς θρησκείας λειτουργοὶ καὶ οἱ ἀΐδιοι ἱεροὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, δι' οὗ ἡ πολιτεία συνεδέετο μὲ τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ τίποτε πλειότερον. Ἀπὸ τῆς πατροπαραδότου ταύτης εὐλαβείας ὠφελούμενος ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος, ἀνὴρ πο-

λεμικὸς ὢν μέγας καὶ κατὰ τἄλλα ἐνεργός, ἠδυνήθη, ἐν ἀρχῇ τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, νὰ λάβῃ πολλὴν εἰς τὰ πράγματα ὑπεροχήν· ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις σπανιώταται· συνήθως οἱ βασιλεῖς εἶχον ἐν τῇ πολιτείᾳ δευτερεύουσαν ἰσχὺν καὶ τάξιν· ἐπρώτευον δὲ οἱ ἔφοροι.

Καὶ τῆς γερουσίας ὁμοίως καὶ τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου ἡ ἐνέργεια δὲν ἦτο πολλοῦ λόγου ἀξία. Ἡ γερουσία, καλουμένη ἐν Σπάρτῃ γερωνία, ἢ γερωχία, γερωΐα, συνέκειτο ἐκ τῶν δύο βασιλέων καὶ 28 ἀνδρῶν, ἐχόντων τοὐλάχιστον 60 ἐτῶν ἡλικίαν καὶ ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ δήμου διὰ βίου. Οἱ 30 οὗτοι ἄνδρες ἐλαμβάνοντο, ὡς φαίνεται, ἀνὰ 10 ἀφ' ἑκάστης τῶν τριῶν φυλῶν, εἰς ἃς πιθανώτατα ἦσαν διῃρημένοι οἱ Σπαρτιᾶται, ὡς καὶ πλεῖστοι τῶν ἄλλων Δωριέων. Αἱ τρεῖς φυλαὶ ὠνομάζοντο ἀπὸ Ὕλλου τοῦ Ἡρακλέους, καὶ ἀπὸ Παμφύλου καὶ Δύμαντος, τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγιμιοῦ, Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι, Δυμᾶνες· καὶ εἰκάζεται ὅτι ὑποδιῃροῦντο εἰς 30 τμήματα, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο ὠβαί. Ἡ δὲ ἀγορὰ ἢ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἥτις ἐκαλεῖτο ἁλία,(94) ἤτοι σύλλογος συνάθροισις, συνέκειτο ἐξ ὅλων τῶν πολιτῶν ὅσοι συνεπλήρωσαν τὸ 30 ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ κοινὰ δεῖπνα ἢ συσσίτια. Εἰς τοὺς συλλόγους λοιπὸν τούτους ὑπεβάλλοντο τὸ περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης ζήτημα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἂν ὄχι πάντοτε, καὶ οἱ ὀλίγιστοι ἐν Σπάρτῃ ψηφιζόμενοι νόμοι. Ἀλλ' ἐκτὸς ὅτι αἱ τοιαῦται ἀφορμαὶ συσκέψεως ἦσαν σπάνιαι, πολλαὶ ἄλλαι περιστάσεις συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καθιστῶσιν αὐτὰς συνήθως ματαίας. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου οὐδὲν ὑπεβάλλετο τὸ μὴ προϋποβληθὲν εἰς τὴν γερουσίαν. Οἱ δὲ γέροντες ἐξελέγοντο μὲν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ διεξήγετο εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε προδήλως ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐνέργεια τοῦ δήμου ἦτο ἀσθενεστάτη. Ἐν πρώτοις ἐκλέξιμοι δὲν ἦσαν, ὡς ὑποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, εἰμὴ οἱ καλοὶ κἀγαθοί, οἱ ἄριστοι, καὶ ἐκ τούτων πάλιν ὁμολογουμένως οἱ ὑπερβάντες τὸ 60 ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ οἱ ἐπιζητοῦντες τὸ ἀξίωμα. Οὕτω δὲ περιορισθέντος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκλεξίμων, ἡ κρίσις ἐγένετο κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ἐκκλησίας ἀθροισθείσης, ἄνδρες αἱρετοὶ κατεκλεί-

---

94) *Ἁλία* ἐκαλεῖτο ἀληθῶς συνήθως ἡ ἐκκλησία τοῦ λαοῦ ἐν ταῖς Δωρικαῖς πόλεσιν, ἀλλ' ἐν Σπάρτῃ ἐκαλεῖτο ἰδίως *Ἀπέλλα*.

οντο πλησίον εἰς οἴκημα, μὴ βλέποντες τοὺς ἐκκλησιάζοντας, ἀλλὰ μόνον τὴν κραυγὴν αὐτῶν ἀκούοντες, διότι καὶ περὶ τούτου, ὡς συνήθως, διὰ βοῆς, καὶ ὄχι διὰ ψηφηφορίας, ἀπεφάσιζεν ἡ ἐκκλησία. Τότε εἰσήγοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ ὑποψήφιοι, διερχόμενοι ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου ἐνώπιον αὐτῆς· καὶ ἡ μὲν ἐκκλησία ἀνεβόα περὶ ἑκάστου, οἱ δὲ κατάκλειστοι γραμματεῖς ἐσημείουν ἐπὶ γραμματείων ὁποία τις ἦτο ἡ περὶ τοῦ πρώτου βοή, ὁποία ἡ περὶ τοῦ δευτέρου, ὁποία ἡ περὶ τοῦ τρίτου, καὶ οὕτω καθεξῆς, ὁ δὲ κατ' αὐτοὺς τυχὼν τῆς πλείστης βοῆς ἀνηγορεύετο. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν, ὅτι οἱ γέροντες, διὰ βίου προχειριζομένοι, ἀπέβαινον πολλάκις ἐσχατόγηροι, ἀνάγκη βεβαίως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ γερουσία ὀλίγον ἠδύνατο συνήθως νὰ περιστείλῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τῶν ἐφόρων. Ἡ δὲ ἐκκλησία πάλιν τοῦ δήμου δὲν συνέκειτο εἰμὴ ἐκ τῶν πολιτῶν, ὅσοι, ὑπερβάντες τὸ 30 ἔτος τῆς ἡλικίας, συνετέλουν εἰς τὰ σισσίτια· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων πρωϊμώτατα ἠλαττώθη, διὰ τὴν ἐσχάτην πενίαν εἰς ἣν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν περιῆλθεν· ὅθεν πρῶτον ἡ ἐκκλησία ἦτο εὐάριθμος· ὅσῳ δὲ εὐάριθμον εἶναι τὸ βουλευτικὸν σῶμα, τόσῳ εὐκολώτερον ἀποβαίνει ὑποχείριον. Ἔπειτα, εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην δὲν ὑπεβάλλοντο εἰμὴ τὰ προηγουμένως ὑπὸ τῆς γερουσίας ἐγκριθέντα· ἤτοι ἡ δικαιοδοσία τῆς ἐκκλησίας ἦτο περιωρισμένη. Τελευταῖον οὐδεὶς πολίτης ἠδύνατο νὰ ἀγορεύσῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκτὸς ἐὰν ἰδίᾳ ἐπετρέπετο τοῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδεμία ἐγένετο ἐνταῦθα συνήθως συζήτησις ἢ περὶ τροπολογίας πρότασις, ἀλλ' αἱ προτάσεις τῶν ἀρχόντων ἢ ἐγίνοντο δεκταὶ ὅπως εἶχον, ἢ ἀπερρίπτοντο. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως. Οἱ Σπαρτιᾶται, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, οὔτε ἠγάπων τὴν συζήτησιν, οὔτε ἐπιτήδειοι περὶ αὐτὴν ἦσαν, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ ἀνδρὸς ἐπιφανεστάτου, τοῦ Βρασίδου, ἐπιφέρει μετά τινος περιφρονήσεως, ὅτι, ὡς Λακεδαιμόνιος, «ἦν οὐκ ἀδύνατος εἰπεῖν.» Ἀφ' ἑτέρου, ἐπικρατεστάτη ἐν Σπάρτῃ ἀρχὴ ἦτο ἡ μυστικότης τῆς κυβερνήσεως, τῆς «πολιτείας τὸ κρυπτόν,» ὡς λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν συνεβιβάζετο μετὰ πολλῶν δημοσίων συζητήσεων. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίφημον ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἥτις συνεκροτήθη διὰ νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἕνεκα δὲ τῆς σπουδαιότητος τοῦ πράγματος, δὲν ἔκρινε διὰ

βοῆς, ὡς πάντοτε, ἀλλὰ κατ' ἐξαίρεσιν διὰ ψηφηφορίας, (95) οὐδεὶς φαίνεται λαλήσας ἄλλος ἢ ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, καὶ ὁ ἔφορος Σθενελαΐδας, ὑπὲρ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ κηρύξεως, ὅπερ ἐγένετο παραδεκτόν· ὥστε βλέπομεν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐκκλησίαν ὑποκύπτουσαν εἰς τὴν τῶν ἐφόρων θέλησιν.

Ἀλλ' ὁποῖοί τινες ἄρα ἦσαν οἱ παντοδύναμοι οὗτοι ἔφοροι; Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἐξελέγοντο ἐξ ἁπάντων τῶν πολιτῶν, θεραπευομένης οὕτω τῆς φιλοτιμίας τοῦ δήμου. Ἐὰν ὅμως ὁ δῆμος εἶχεν ἐν Σπάρτῃ, διὰ τῶν ἐφόρων, ἅπασαν τὴς ἐξουσίαν εἰς χεῖρας αὐτοῦ, ἤθελεν εἶναι βεβαίως ἄπορον πῶς τοσοῦτον ὀλίγον ἐπενήργει εἰς τὰ πράγματα διὰ τῶν τακτικῶν αὐτοῦ ἐκκλησιῶν· πῶς δὲν ἀπήτει νὰ δίδωσιν οἱ ἔφοροι λόγον ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιῶν τούτων, καὶ πῶς, καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, οὐδέποτε ἀναφαίνεται ὁ δῆμος ἐπικρατήσας ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ πάντοτε, ὡς λέγουσιν ὅλοι οἱ ἱστορικοί, διέπουσι τὰ πράγματα οἱ πρῶτοι ἄνδρες, οἱ ἄριστοι, καὶ οἱ καλοὶ κἀγαθοί. Πρὸς τούτοις, ἄδηλον μὲν εἶναι πῶς ἐξελέγοντο οἱ ἔφοροι· ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὡς εἴδομεν, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν ἦτο παιδαριώδης· παιδαριώδη δὲ ὀνομάζει καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τῶν γερόντων, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ἤδη τὸν μηχανισμόν· ὅθεν πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ τρόποι τῆς ἐκλογῆς, ἂν δὲν ἦσαν ἀπαράλλακτοι, ὡμοίαζον ὅμως πολύ. Τούτου δὲ τεθέντος, οὐδὲν ἧττον πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἐλογίζοντο μὲν ἅπαντες οἱ πολῖται ἐκλέξιμοι εἰς τὸ τοῦ ἐφόρου ἀξίωμα, ἀλλ' οἱ ὀλίγοι ἄνδρες οἵτινες διεῖπον τὰ πράγματα κατώρθουν μὲν πάντοτε ὥστε οἱ ἐκλεγόμενοι ἢ νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὴν τάξιν αὐτῶν, ἢ νὰ ἦναι εὐπειθεῖς εἰς τὰ νεύματά των, συνεῖχον δὲ αὐτοὺς καὶ διὰ τῆς διατάξεως καθ' ἣν οἱ ἔφοροι ὤφειλον εὐθύνας εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν, ὅ ἐστι πάλιν εἰς τὰ τυφλὰ τῶν ὀλίγων ὄργανα. Διὰ δὲ τοῦτο, ὅτι οἱ ἔφοροι ἦσαν ἁπλοῖ τῆς ὀλιγαρχίας ἐπίτροποι, εἴπομεν προοιμιαζόμενοι, ὅτι εἶχον τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἑνότητα, ἣν δὲν εἶχον οἱ

95) Ἀλλὰ καὶ τότε οὐχὶ διὰ ψήφων, ἀλλ' ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης (Α 87) δι' ἀναστάσεως καὶ εἰς δύο μέρη (τῶν ἀποδεχομένων καὶ τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ προτεινόμενον) *διαστάσεως* τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ (Ἀπέλλας).

βασιλεῖς. Τῳόντι, ἡ βασιλεία φύσει ρέπει πρὸς τὴν μοναρχικὴν ἐξουσίαν, ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀδύνατον νὰ ὁμοφρονήσωσι καὶ νὰ συμπράξωσι δύο συγχρόνως βασιλεῖς· ἐνῷ ἡ ὀλιγαρχία φύσει ρέπει πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν προνομίων αὐτῆς καὶ δικαίων, ἐπὶ δὲ τούτῳ δύνανται κάλλιστα νὰ ὁμοφρονήσωσι καὶ νὰ συμπράξωσι πολλοὶ ἄνδρες.

Τοιοῦτον ἦτο τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης· οὐδὲν ἄλλο δηλαδὴ ἢ ὀλιγαρχία στενοτάτη, ἥτις διετήρησε μὲν ἅπαντας τοὺς τύπους τῆς ὁμηρικῆς πολιτείας βασιλείαν, βουλὴν γερόντων, ἀγορὰν τοῦ δήμου, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν πᾶσαν τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ ἐνεργῇ αὐτὴν ἀμέσως διὰ πέντε ἐνιαυσιαίων αὐτῆς ἐπιτρόπων, τῶν καλουμένων ἐφόρων. Ὀλιγαρχίαι ὅμως ἐπεκράτησαν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, κατὰ δὲ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, σχεδὸν ἁπανταχοῦ· ἀλλ' αἱ ὀλιγαρχίαι αὗται δὲν ἐκτήσαντο ποτὲ τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἐκτήσατο ἡ ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης, καὶ πολλάκις μάλιστα, εὐπορήσαντος καὶ ἐκπαιδευθέντος τοῦ δήμου, ὅλως ἀπέβαλον τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα, ἐνῷ ἡ τῆς Σπάρτης ὀλιγαρχία ὄχι μόνον παραδόξως ἴσχυσεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διετήρησεν ἀναλλοίωτον τὴν ἰσχὺν αὐτῆς. Πόθεν αὕτη ἡ διαφορά; Ἐκ τούτου, ὅτι οἱ προύχοντες τῆς Σπάρτης ἐφρόντισαν συγχρόνως νὰ καθυποβάλωσι τὸν δῆμον εἰς ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν, ἥτις ἀνεδείκνυεν αὐτὸν ἀδιαλείπτως φοβερὸν μὲν ἐκτελεστὴν τῶν βουλευμάτων τῆς διεπούσης τὰ πράγματα ἀρχῆς, ἀνεπιτηδειότατον δὲ νὰ ὑψώσῃ ποτὲ κεφαλὴν κατ' αὐτῆς· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν, τὸ μᾶλλον λόγου ἄξιον μέρος τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ἦσαν οἱ κοινωνικοὶ ἐκεῖνοι καὶ διαιτητικοὶ θεσμοί, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ Σπάρτη δὲν ἤθελεν ἀκμάσει ὅσον ἤκμασεν.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν χρόνων, εὑρίσκομεν τοὺς κατοίκους τῆς Λακωνικῆς διῃρημένους εἰς τρεῖς διακεκριμένας τάξεις· τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς περιοίκους καὶ τοὺς εἵλωτας. Σπαρτιᾶται ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως Σπάρτης, οἵτινες, ἐκπληροῦντες αὐστηροτάτας τινὰς διαιτητικὰς καὶ πειθαρχικὰς διατάξεις, ἀπετέλουν τὸν διαρκῆ στρατὸν τῆς πολιτείας καὶ ἦσαν μόνοι ἐκλέξιμοι εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ τὰς δημοσίας αὐτῆς λειτουργίας. Οἱ ἄνθρω-

ποι οὗτοι οὔτε καιρόν, οὔτε διάθεσιν εἶχον νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ γεωργίαν, ἢ ἐμπορίαν, ἢ βιομηχανίαν· ἔζων δὲ ἀπὸ τῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα εἶχον περὶ τὴν Σπάρτην καὶ κατὰ τὴν ἄλλην Λακωνικήν, καὶ τὰ ὁποῖα ἐκαλλιέργουν ἀντ' αὐτῶν οἱ εἵλωτες, καταβάλλοντες εἰς τοὺς κυρίους μέρος τοῦ εἰσοδήματος, συμποσούμενον ἐνίοτε εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου. Ἀλλ' ὁ Σπαρτιάτης, ἵνα ἔχῃ πλήρη τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δίκαια, ὤφειλε νὰ πράττῃ δύο τινά· πρῶτον, νὰ τηρῇ ἀκριβῶς τὴν διατεταγμένην πειθαρχίαν, καὶ δεύτερον, νὰ συντελῇ εἰς τὰ δημόσια,δεῖπνα τὰ λεγόμενα συσσίτια, τὰ ὁποῖα δὲν συνετηροῦντο εἰμὴ διὰ τῶν εἰσφορῶν τούτων ἑκάστου πολίτου. Διὰ δὲ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν παίδων εἰς τὰς πενεστέρας οἰκογενείας, ἀφ' οὗ, μετὰ τὴν κυρίευσιν ἁπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἔπαυσεν ἡ διανομὴ νέων γῆς κλήρων, ηὔξησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ τούτου ἕνεκα ἀπέβαλλον τὸ πολιτικὸν αὐτῶν δικαίωμα· ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου παρήχθη ἐν Σπάρτῃ διάκρισίς τις, ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, ἡ μεταξὺ τῶν ὀλίγων πολιτῶν ὅσοι ἐξήσκουν ἔτι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα, τῶν ὀνομαζομένων «ὁμοίων,» καὶ τῶν πολλῶν πενήτων ὅσοι ἀπέβαλον τὰ δικαιώματα ταῦτα, τῶν λεγομένων «ὑπομειόνων.» Οἱ τελευταῖοι ὅμως οὗτοι ἠδύναντο, εὐπορήσαντες τυχόν, νὰ ἀναλάβωσι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα, καὶ κατὰ τοῦτο διέφερον τῶν ἄλλων ἐλευθέρων τῆς Λακωνικῆς κατοίκων, τῶν καλουμένων περιοίκων. Οἱ περίοικοι ἦσαν ἐπίσης ἐλεύθεροι, καὶ πολῖται μάλιστα, ἀλλὰ πολῖται τῶν κατὰ μέρος ἄλλων πόλεων τῆς Λακωνικῆς, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Σπάρτης, τῆς ὁποίας καὶ μόνης οἱ πολῖται ἐκυβέρνων τὰ κοινὰ τῆς ὅλης πολιτείας πράγματα, ἐνῷ οἱ περίοικοι δὲν ἐκυβέρνων εἰμὴ τὴν ἰδίαν αὐτῶν πόλιν, καὶ ταύτην ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐπίβλεψιν τῆς Σπάρτης, ἥτις ἐνηργεῖτο ἐνίοτε διὰ διοικητῶν ἀμέσως παρ' αὐτῆς εἰς περιοικίδας τινὰς πόλεις στελλομένων, οἷοι ἦσαν οἱ εἰς Κύθηρα στελλόμενοι Κυθηροδίκαι. Πρὸς τούτοις οἱ περίοικοι ὑπηρέτουν μὲν ἐν τῷ στρατῷ τῆς πολιτείας ὡς ὁπλῖται, ἤτοι ὡς τακτικοὶ στρατιῶται, καὶ ἐνίοτε, ἂν καὶ σπανίως, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτερα αὐτοῦ ἀξιώματα· ἀλλ' ὑπηρέτουν ὁσάκις ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν οὐδ' ἀπετέλουν τὸν ἐκ μόνων τούτων συγκείμενον διαρκῆ τῆς πολιτείας στρατόν.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ Σπαρτιᾶται ἦσαν οἱ κυρίαρχοι τῆς Λακωνικῆς, οἱ δὲ περίοικοι, οἱ ἐλεύθεροι αὐτῶν ὑπήκοοι· ὥστε κατὰ τοῦτο ἡ Λακωνικὴ οὐσιωδῶς διέφερε τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας, ἐν ᾗ πᾶσα πόλις ἦτο ἐντελῶς αὐτόνομος, συναπτομένη πρὸς τὰς ἄλλας μόνον διὰ χαλαροῦ τινος δεσμοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ τὸ πολὺ ἐμπορικοῦ. Ἐν τῇ Λακωνικῇ πᾶσα ἡ κυβερνητικὴ τῆς ὅλης χώρας ἐξουσία ἦτο συμπεπυκνωμένη ἐν Σπάρτῃ, ἥτις ὅμως συνεῖχε τοὺς πολυαρίθμους περιοίκους οὐχὶ μόνον διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν πλεονεκτημάτων. Ἐν γένει οἱ περίοικοι, ἂν καὶ μὴ ὄντες αὐτόνομοι ἐν τῇ Λακωνικῇ, ἐνώπιον ὅμως τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἐθεωροῦντο μέχρι τινὸς ὡς τοιοῦτοι· διό, νικήσαντες εἰς τὰ ὀλύμπια, ἀνηγορεύοντο οὐχὶ ὡς Σπαρτιᾶται, ἀλλὰ ὡς Λάκωνες. Πρὸς τούτοις οἱ Σπαρτιᾶται περιεποιοῦντο πολὺ τινὰς τῶν περιοίκων, καὶ ἰδίως τοὺς Ἀμυκλαίους, ὧν ἐτίμων ἐξαιρέτως τοὺς ὁπλίτας καὶ παρέλαβον θρησκευτικάς τινας πανηγύρεις, οἷον τὰ Ὑακίνθια καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος. Παρεκτὸς δὲ τούτων ὅλων, οἱ περίοικοι, μὴ ὄντες καθυποβεβλημένοι εἰς τὴν αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ δίαιταν τῶν Σπαρτιατῶν, ἔχοντες κτήματα, ἂν ὄχι οἷα οἱ Σπαρτιᾶται, ἀλλ' ὅμως ἀξιόλογα, καὶ πρὸ πάντων μόνοι αὐτοὶ μετερχόμενοι ἐν τῇ Λακωνικῇ τὸ ἐμπόριον τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων, καὶ ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον, καὶ ἐκ τούτου εὐποροῦντες, ἠδύναντο τῇ ἀληθείᾳ νὰ παραμυθῶνται διὰ τὴν ὑποτελῆ αὐτῶν θέσιν ὡς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες ἐξηγόραζον τὴν κυριαρχικὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν διὰ βίου τοῦ ὁποίου ἡ σκληραγωγία δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι ἐπίφθονος. Ὅθεν οἱ περίοικοι πολὺ ὀλιγώτερον ἔρρεπον πρὸς τὴν στάσιν, ἢ ἡ τρίτη τῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς τάξις, οἱ εἵλωτες.

Τὸ ὄνομα εἵλως, ὁ μὲν Ἔφορος συγγραφεὺς ἀκμάσας ἐν τῇ τετάρτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, μὴ σωζόμενος, ἀλλ' ἀναφερόμενος πολλάκις ὑπὸ ἄλλων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ γεωγράφου Στράβωνος, παράγει ἀπὸ τῆς λακωνικῆς πόλεως Ἕλος τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀποστάντες καὶ δουλωθέντες, ἔδωκαν δῆθεν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς ὁλόκληρον τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ἡ ἐτυμολογία αὕτη θεωρεῖται ἀπίθανος, προτιμοτέρα δὲ φαίνεται ἡ ἀπὸ τοῦ ἕλω ἀχρήστου ῥίζης ἐξ ἧς παράγονται πολλοὶ χρόνοι τοῦ αἱρέω, συλλαμβάνω, κυριεύω, καὶ ἐξ ἧς παρήχθη ἴσως τὸ εἵλως, καθὼς

τὸ δμῶς ἀπὸ τοῦ *δαμάω*· ὥστε ἂν ἡ ἐτυμολογία αὕτη ἦναι ἀκριβής, οἱ εἵλωτες ἐσήμαινον τοὺς ἐξ αἰχμαλώτων δούλους. Ὠνομάζοντο δὲ εἵλωτες κυρίως οἱ εἰς τὰς κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς τῆς Λακωνικῆς οἰκοῦντες γεωργοί· διότι τινὲς τῶν εἱλώτων ὑπηρέτουν μὲν καὶ ὡς οἰκιακοὶ δοῦλοι ἐν Σπάρτῃ τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι εὐάριθμοι παραβαλλόμενοι πρὸς τὴν μεγάλην τῶν γεωργῶν τάξιν. Οἱ γεωργοὶ οὗτοι ἐκαλλιέργουν τὰς γαίας τῶν Σπαρτιατῶν, ἴσως καὶ τῶν περιοίκων, ἐπὶ τῇ εἰς αὐτοὺς καταβολῇ μέρους τοῦ εἰσοδήματος, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκποιηθῶσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ἴσως μηδόλως ἐκποιούμενοι, δι' ὃ ἦσαν ἀνώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας, πρὸς οὓς καὶ μόνους ἐξ ὅλων τῶν δούλων τῆς Ἑλλάδος εἰμποροῦν νὰ συγκριθῶσιν. Ἠδύναντο δὲ οἱ εἵλωτες νὰ ἔχωσιν, ὡς καὶ οἱ πενέσται, ἰδίαν περιουσίαν, καὶ ὅτε ὁ Κλεομένης Γ΄ ὁ Λεωνίδου προέτεινε τὴν ἐλευθερίαν εἰς πάντα εἵλωτα ὅστις καταβάλῃ πέντε μνᾶς, ἤτοι 500 δραχμάς, εὑρέθησαν 6,000 τοιοῦτοι εἵλωτες, καταβαλόντες ὅλοι ὁμοῦ 500 τάλαντα, ἤτοι 3,000,000 δραχμῶν. Πρὸς τούτοις οἱ εἵλωτες ὑπηρέτουν συνήθως ὡς ψιλοί, ὡς ἐλαφροὶ δηλαδὴ στρατιῶται, καὶ ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανίως, ὡς ὁπλῖται, ὅτε καὶ ἀριστεύσαντες τυχόν, ἀπηλευθεροῦντο εἰς ἀνταμοιβὴν ὑπὸ τοῦ κράτους. Οἱ οὕτω ἀπελευθερωθέντες εἵλωτες ὠνομάζοντο νεοδαμώδεις, ἤτοι νεωστὶ εἰς τὸν δῆμον γενόμενοι δεκτοί, καὶ ἢ ἔζων ἐν Σπάρτῃ ὡς ὑπομείονες, ἢ ἐξεπέμποντο εἰς ἐξωτερικὰς ὑπηρεσίας καὶ ἀποικίας. Τελευταῖον οἱ εἵλωτες εἶχον οἰκογένειαν, ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἦσαν ἐν γένει ὅλως διάφοροι τῶν ἀλλογλώσσων, τῶν βαρβάρων, τῶν ἀγοραστῶν ἀνδραπόδων τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς καὶ τὸν ἀδιάλειπτον πόθον τοῦ νὰ ἀνακτήσωνται τὴν ἐλευθερίαν, διὸ ἀπέβησαν πολλάκις φοβεροὶ εἰς τὴν Σπάρτην, πολλάκις ἀπέστησαν καὶ δὲν ἐδαμάζοντο εἰμὴ δι' ἀγρύπνου ἐνίοτε δὲ καὶ τυραννικῆς πολιτικῆς. Τὰ τῶν στρατοπέδων διετάσσοντο τοιουτοτρόπως, ὥστε οἱ Σπαρτιᾶται νὰ ἐξασφαλίζωνται ἀπὸ πάσης αἰφνιδίου τῶν ψιλῶν ἐκείνων στρατιωτικῶν ἐπιθέσεως· καὶ κατ' οἶκον δὲ ὁ πολίτης ἐφρόντιζε πάντοτε νὰ ἀφαιρῇ τὸν πόρπακα, ἤτοι τὴν λαβὴν τῆς ἀσπίδος, ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον εἰς πάντα ἄλλον τὴν χρῆσιν τοῦ ὅπλου τούτου. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, ὅστις λέγει ὅτι ἱστορεῖ τοῦτο κατὰ

Ἀριστοτέλην, οἱ ἔφοροι, ἅμα κατ' ἔτος ἀναλαβόντες τὴν ἀρχήν, ἐκήρυττον πόλεμον κατὰ τῶν εἱλώτων, ἵνα δικαιώσωσιν οὕτω τὴν δολοφονίαν αὐτῶν· καὶ ἔπειτα ἐξέπεμπον εἰς τὴν Λακωνικὴν νέους τινὰς ἐπιτηδείους Σπαρτιάτας, οἵτινες, ἔχοντες ξιφίδια, περιεφέροντο καθ' ὅλην τὴν χώραν φονεύοντες διὰ νυκτὸς τοὺς ῥωμαλεωτάτους καὶ ἐπικινδυνοτάτους εἵλωτας. Ἡ τοιαύτη κατὰ τῶν εἱλώτων ἐπιδρομὴ ἐλέγετο κρυπτεία, καὶ εἶναι μὲν ἀπίθανον ὅτι τοσοῦτον τακτικῶς καὶ ἐπισήμως διενηργεῖτο, ὅτι ὅμως πολλάκις παρεσκευάζοντο καὶ ἐξετελοῦντο, διὰ καταχθονίων ἀληθῶς τρόπων, δολοφονίαι χιλιάδων εἱλώτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἐν ἔτει ὀγδόῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε οἱ μὲν εἵλωτες εἶχον ἐξαιρέτως ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς πολιτείας, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι κατεῖχον τὴν Πύλον, οἱ ἔφοροι, φοβηθέντες ἐπανάστασιν τῶν εἱλώτων, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν γενναιοτάτων καὶ μεγαλοφρονεστάτων ἐξ αὐτῶν· ὅθεν ἀνήγγειλαν ὅτι ὅσοι αὐτῶν ἀξιοῦσιν ὅτι ἀνεδείχθησαν ἄριστοι ἐν πολέμῳ, δύνανται νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν Σπάρτην ἵνα τύχωσι τῆς ἐλευθερίας. Καὶ παρέστησαν λοιπὸν δισχίλιοι περίπου, καὶ ἐστεφανώθησαν, καὶ περιῆλθον τὰ ἱερὰ ὡς ἠλευθερωμένοι. Ἀλλ' οἱ ἐπίβουλοι ἐκεῖνοι στέφανοι ἐκόσμησαν θυμάτων κεφαλὰς καὶ μετ' ὀλίγον ἅπαντες οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠφανίσθησαν, καὶ οὐδεὶς ποτε ἔμαθε τίνι τρόπῳ ἕκαστος ἐφονεύθη. Τὸ ἀπαίσιον τοῦτο γεγονός, τὸ ὁποῖον εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἀναμφισβήτητον, διότι ἱστορεῖται ὑπὸ ἱστορικοῦ συγχρόνου, τοῦ Θουκυδίδου, μαρτυρεῖ ὄχι μόνον εἰς ποίαν ἀπανθρωπίαν ἀναγκάζονται ἐνίοτε νὰ ἐξοκέλλωσι καὶ αὐτὰ τὰ εὐγενέστατα τῶν ἐθνῶν ἵνα διασώσωσι τὰ κυριαρχικὰ αὐτῶν δίκαια, ἀλλὰ καὶ ποία ἀκατανόητος μυστικότης ἐπεκράτει εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Σπάρτης· διότι τελευταῖον ἡ δολοφονία τοῦ ταλαιπώρου τούτου πλήθους ἀνδρῶν γενναίων, ἀπήτησε βεβαίως πολλοὺς συνεργούς, καὶ ὅμως ὁ Θουκυδίδης, ὁ ἐπιμελέστατος ἐκεῖνος παντὸς πράγματος ἐξεταστής, δὲν ἠδυνήθη νὰ μάθῃ περὶ οὐδενὸς ἐξ αὐτῶν πῶς ἀπέθανε· «καὶ οὐδεὶς ᾔσθετο, λέγει, ὅτῳ τρόπῳ ἕκαστος διεφθάρη.» Ἐννοεῖται ὅτι δημόσιαι συζητήσεις τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας οὐδόλως ἥρμοζον πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς πράξεις τῆς τοιαύτης κυβερνήσεως.

Ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ δύναμις δι' ἧς συνετηρεῖτο ἡ φοβερὰ αὕτη κυ-

ριαρχία καὶ δι' ἧς ἡ Σπάρτη ἔπραξε κατ' εὐτυχίαν ἔργα γενναιότερα καὶ ἑλληνικώτερα τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος; Ἡ δύναμις αὕτη ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἀπετέλουν, ὡς προείπομεν, τὸν διαρκῆ, τὸν ἀδιαλείπτως ἀσκούμενον, καὶ ἀδιαλείπτως γρηγοροῦντα, καὶ τυφλῶς πειθαρχοῦντα στρατὸν τῆς πολιτείας, οἵτινες ἐπὶ τούτῳ ἐγεννῶντο, ἐπὶ τούτῳ ἀνετρέφοντο, ἐπὶ τούτῳ ἔζων, οὐδεμίαν ἄλλην ἔχοντες ἐπὶ γῆς ἀσχολίαν καὶ ἡδονὴν ἢ τὸ προπολεμεῖν ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ αὐτῆς θνήσκειν.

Τῳόντι ὁ Σπαρτιάτης ἐστρατολογεῖτο εὐθὺς ἐκ γενετῆς· διὰ τοῦτο τὰ νεογνὰ ἐξητάζοντο ἀμέσως, ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων τῆς φυλῆς, ἐὰν ἦναι εὐπαγῆ καὶ ῥωμαλέα, καθὼς σήμερον οἱ νεοσύλλεκτοι ἐξετάζονται ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἐπιτροπῶν, ἐὰν ἔχωσι τὸ ἀναγκαῖον ἀνάστημα καὶ τὴν ἀναγκαίαν ὑγείαν· παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐν Σπάρτῃ τὰ ἀσθενῆ ἢ ἄμορφα βρέφη, ἐθανατοῦντο ῥιπτόμενα εἰς τὰς λεγομένας Ἀποθέτας, βαραθρώδη παρὰ Ταΰγετον τόπον· διότι μὴ δυνάμενα νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς στρατιῶται, ἐλογίζοντο ὅλως ἄχρηστα ἐπὶ γῆς. Καὶ μέχρι μὲν τῆς ἡλικίας τῶν ἑπτὰ ἐτῶν, ἡ ἐπιμέλεια τῶν παίδων ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς γονεῖς, οἵτινες ὅμως δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνατρέφωσιν αὐτοὺς κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ὤφειλον νὰ ὑποτάσσωνται εἰς κανόνας τινὰς ἐπιτηδείους νὰ προλαμβάνωσι τῆς ὑπερβολικῆς στοργῆς τὴν κατάχρησιν. Ἀπὸ δὲ τῶν ἑπτὰ ἐτῶν, ἤρχιζε μακρὰ δημοσία τῶν παίδων ἀγωγή, ἥτις ἀπέβαινεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τραχυτέρα, καθόσον προσήγγιζον εἰς τὴν τῶν ἐφήβων ἡλικίαν. Ἐπὶ τούτῳ παρεδίδοντο εἰς δημόσιον λειτουργόν, τὸν παιδονόμον, ὅστις διῄρει αὐτοὺς εἰς τάξεις ἢ ἀγέλας, ἑκάστης τῶν ὁποίων προΐστατο νέος εἰκοσαετής, διακεκριμένος μὲν ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει, ἔργον δ' ἔχων τὴν ἄμεσον τῆς ἀγέλης ἄσκησιν καὶ ἐφορείαν, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν τοῦ παιδονόμου ἐπιτήρησιν. Ἡ ἀνατροφὴ τὴν ὁποίαν ἐνταῦθα ἐλάμβανον οἱ παῖδες τῆς Σπάρτης εἶχε κυρίως σκοπὸν νὰ διαμορφώσῃ ἄνδρας μέλλοντας νὰ ζήσωσιν ἐν τῷ μέσῳ μυρίων κινδύνων καὶ δυσχερειῶν, καὶ νὰ κρατήσωσιν ὑπὸ τὸν σιδηροῦν αὐτῶν ζυγὸν ὑπηκόους ἀείποτε ἑτοίμους νὰ στασιάσωσιν. Ὅθεν ὁ νέος Σπαρτιάτης δὲν ἤξευρεν ἴσως νὰ ἀναγνώσῃ ἢ νὰ γράψῃ καὶ ὀλίγιστα ἐδιδάσκετο ἐκ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ὅσαι πλουτίζουσιν ἢ κοσμοῦσι τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ἤξευρε νὰ τρέχῃ, νὰ πηδᾷ, νὰ παλαίῃ, νὰ ῥίπτῃ δίσκον ἢ ἀκόντιον καὶ ἐν γένει νὰ μετα-

χειρίζηται πᾶν ὅπλον μετὰ ῥώμης, εὐστροφίας καὶ χάριτος ἀπαραμίλλου καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐν τούτοις πᾶσαι αὗται αἱ ἀσκήσεις ἦσαν κοινόταται. Ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων, ὁ βίος αὐτοῦ ἦτο σχολεῖον ἀδιάλειπτον καρτερίας. Τροφὴ γλίσχρος, ἱματισμὸς ἐλαφρός, ὁ αὐτὸς ὢν ἐν θέρει τε καὶ χειμῶνι, ὕπνος ἐπὶ στιβάδων ἃς αὐτὸς παρεσκεύαζε συμφορῶν ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Εὐρώταν φυομένου καλάμου, πάλη πρὸς τοὺς συντρόφους, πληγαὶ διδόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου, μᾶλλον ἵνα ἀσκήσωσι πρὸς τοῦτο τὸν παῖδα, ἢ ἵνα τιμωρήσωσιν αὐτόν, τὰ πάντα συνείθιζον τὸν νέον Σπαρτιάτην εἰς τὴν ἔνδειαν καὶ εἰς τὸν κόπον, τὰ πάντα ἐδίδασκον αὐτῷ τὴν ὑπομονήν. Ἐκ τῶν καλῶν τεχνῶν, αἱ μόναι περὶ ἃς ἐγυμνάζετο, ἦτο ὁ χορός, τὸ ᾆσμα, ὁ αὐλὸς καὶ ἡ κιθάρα. Ἀλλὰ καὶ ὁ χορὸς αὐτὸς ἐρρυθμίζετο εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑποθρέψῃ τὴν κοινὴν φιλοτιμίαν, μάλιστα δὲ τὴν τῶν νέων, διότι, τριῶν ὄντων τῶν χορῶν, κατὰ τὰς τρεῖς ἡλικίας, ὁ μὲν τῶν γερόντων ἀρχόμενος ἔψαλλεν·

Ἄμμες πόκ' ἦμες ἄλκιμοι νεανίαι·

ὁ δὲ τῶν ἀκμαζόντων ἀνδρῶν, ἀποκρινόμενος ἔλεγεν·

Ἄμμες δέ γ' εἰμές· αἰ δὲ λῇς, πεῖραν λάβε

ὁ δὲ τρίτος, ὁ τῶν παίδων, ἐπέφερεν·

Ἄμμες δέ γ' ἐσσόμεθα πολλῷ κάρρονες.

Ὁμοίως αἱ ᾠδαὶ δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ἡ μνήμη ἢ περὶ ἃς ἠσκεῖτο ἡ φωνὴ τῶν νέων, ἦσαν ἢ ὕμνοι ἱεροὶ ἢ ἡρωϊκὰ ᾄσματα· τούτου ἕνεκα τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἂν δὲν εἰσήχθησαν ἐν Σπάρτῃ ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, πρωϊμώτατα ὅμως ἔτυχον πολλῆς ἐν αὐτῇ δεξιώσεως καὶ διὰ τοῦτο πάλιν ἐτιμήθη μὲν ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς Τυρταῖος,(96) ὁ δι' ἔργων ἀποδείξας ὅτι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς παρ' αὐτοῦ ὑμνηθείσης ἀνδρείας, ἐδιώχθη δὲ ὁ Πάριος ποιητὴς Ἀρχίλοχος, ὅστις ἐπρέσβευεν, ὅτι εἶναι προτιμότερον ν' ἀποβάλῃ τὰ ὅπλα ἢ ν'

96) Εἶναι νῦν ὑπὸ πάντων ὁμολογούμενον ὅτι ὁ Τυρταῖος ἦτο οὐχὶ Ἀθηναῖος, ἀλλὰ Λακεδαιμόνιος, καὶ δὴ Δωριεύς, ὡς αὐτὸς οὗτος λέγει ἐν τοῖς ᾄσμασιν αὐτοῦ (ἰδ. Ἀποσπ. Τυρτ. ἐν σημ. 88 «προλιπόντες Ἐρινεὸν ἠνεμόεντα εὐρεῖαν Πέλοπος νῆσον ἀφικόμεθα»). Ὁ μῦθος ὁ πλημμελῶς παριστῶν αὐτὸν ὡς Ἀθηναῖον προῆλθεν, ὡς φαίνεται, ἐκ τῆς συγχύσεως τῶν ὀνομάτων τῶν Ἀφιδνῶν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀφιδνῶν τῆς Λακεδαίμονος, ὁπόθεν κατήγετο ὁ Τυρταῖος (Ἴδ. Hölbe, de Tyrtaei patria, Dresden 1864).

ἀποθάνῃ. Πᾶσαι λοιπὸν αὗται αἱ ἀσκήσεις προέθεντο νὰ διαπλάσωσι μᾶλλον τὴν καρδίαν, ἢ νὰ ἀναπτύξωσι τὸν νοῦν· καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ ἐγύμναζεν ὁ νομοθέτης ἐκ παίδων τοὺς νέους νὰ ἀποκρίνωνται μετὰ βραχύτητος ζωηρᾶς, καὶ ἐνίοτε μὲν πικρᾶς, πάντοτε δὲ ἀποφθεγματικῆς, ἥτις ἀπέβη ὁ παροιμιώδης χαρακτὴρ τῆς σπαρτιατικῆς ὁμιλίας· ὁ νομοθέτης δηλαδὴ ἤθελε διὰ τούτου ὄχι νὰ ὀξύνῃ τὸ πνεῦμα τῶν νέων, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ συνειθίσῃ αὐτοὺς νὰ διατηρῶσιν ἀτάραχον τὴν ψυχὴν καὶ νὰ ἐπινοῶσι καὶ ἀποφασίζωσι τάχιστα τὸ πρακτέον. Πρὸ πάντων δὲ ἐδιδάσκοντο, καὶ τοῦτο ἔργῳ μᾶλλον ἢ λόγῳ, νὰ ἦναι σεμνοὶ καὶ εὐπειθεῖς, νὰ σέβωνται τοὺς γέροντας καὶ τὰς ἀρχάς, διότι τοῦτο ὑπελαμβάνετο εὐλόγως ὡς ἡ ἀσφαλεστέρα βάσις τῆς ὅλης πολιτείας. Τὸ βῆμα καὶ τὸ βλέμμα τῶν νέων σπαρτιατῶν, καθ' ὁδὸν διερχομένων, ἐνέφαινον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ξενοφῶν, τὴν κοσμιότητα καὶ τὴν σωφροσύνην. Ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων, ἦσαν συνεσταλμένοι ὡς κόραι, καὶ σιωπηλοὶ ὡς ἀγάλματα, ἐκτὸς ἂν ἀπηυθύνετο πρὸς αὐτοὺς ἐρώτησις. Τὸ δὲ πρὸς τοὺς νόμους σέβας, δι' ὃ ὁ Σπαρτιάτης ἀπέβη τοσοῦτον πολέμιος πάσης ἐσωτερικῆς καινοτομίας, οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἀπόρροια τοῦ θρησκευτικοῦ ἐκείνου φόβου ὃν ἐκ παίδων διὰ τῆς ἀνατροφῆς συνελάμβανε πρὸς τοὺς γέροντας καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας· διότι ἐν γένει οἱ Σπαρτιᾶται ἐφρόνουν, ὅτι διὰ τοῦ φόβου μάλιστα συνέχεται ἡ πολιτεία, καὶ τούτου ἕνεκα ἤγειρον Φόβου ἱερὸν παρὰ τῇ κατοικίᾳ τῶν ἐφόρων. Ἀνάλογος δὲ ἦτο καὶ ἡ τῶν κορῶν ἀνατροφή, αἵτινες ὑπεβάλλοντο εἰς ἀσκήσεις, πολλάκις δημοσίας, σχεδὸν ὁμοίας τῶν ἀσκήσεων περὶ ἃς ἐγυμνάζοντο οἱ νέοι· καὶ τοῦτο διότι, καθὼς ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦτο νὰ ἀναδείξῃ τοὺς νέους προπάντων ἀγαθοὺς στρατιώτας, οὕτω ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ καταστήσῃ τὰς νέας ἐπιτηδείας νὰ γεννήσωσι παῖδας ἱκανοὺς νὰ ἀναδειχθῶσι στρατιῶται ἀγαθοί. Ὅσα δὲ ἱστοροῦνται περὶ τῆς τρυφῆς καὶ ἀσωτίας γυναικῶν τινων τῆς Σπάρτης, ἀναφέρονται προδήλως εἰς χρόνους καθ' οὓς εἶχεν ἤδη παρακμάσει τὸ πολίτευμα.

Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 20 ἐτῶν, ἤρχιζεν ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία τοῦ Σπαρτιάτου, ἥτις ἐξηκολούθει ἀδιακόπως μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 60 ἐτῶν. Ἡ πανοπλία τοῦ ὁπλίτου τῆς Σπάρτης ἦτο κυρίως εἰπεῖν σχεδὸν ὁμοία τῆς τῶν ἄλλων τῆς Ἑλλάδος ὁπλιτῶν πανοπλίας, ἥτις πάλιν, πλὴν τοῦ ἅρματος, τὸ ὁποῖον ἔπαυσε νὰ ἦναι ἐν χρήσει,

μικρὸν διέφερε τῆς τῶν ἡρώων πανοπλίας, ἣν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ περιεγράψαμεν. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ τοῦ σώματος ἄσκησις καὶ ἡ περὶ τὰ ὅπλα γύμνασις ἀπετέλουν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἓν τῶν κυριωτάτων τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρὸς κεφαλαίων. Ἀλλ' ἡ ὑπεροχὴ τῆς Σπάρτης ἐκ τούτου ἐπήγαζεν, ὅτι, ἐνῷ πανταχοῦ ἀλλοῦ οἱ πολῖται εἶχον καὶ ἄλλας ποικίλας ἐργασίας, γεωργίαν, βιομηχανίαν, ἐμπορίαν, ναυτιλίαν, διανοητικὰς ἀσχολίας, ἠθικὰς μελέτας, φιλολογικὰς συζητήσεις, τῆς Σπάρτης ὁ πολίτης ἦτο δι' ὅλου τοῦ βίου στρατιώτης, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ στρατιώτης, ὥστε ἐπλεονέκτει κατὰ τοῦτο ὅλων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. Παρεκτὸς τούτου, εἰς τὰς ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις, ὁ πολίτης, ὁπλισθεὶς ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς ἀνάγκης, κατετάσσετο κατὰ τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ φυλὰς καὶ ἄλλας ὑποδιαιρέσεις, ὑπὸ ταξιάρχας κατὰ τύχην ἐκλεγομένους καὶ εἰς τὰς τάξεις ὅπου δὲν ἦτο ἐκ προοιμίου ὡρισμένη ἡ θέσις αὐτοῦ· ἐνῷ εἰς τὴν Σπάρτην ἀείποτε ὑπῆρξαν εἰδικαὶ στρατιωτικαὶ διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις ὅλως διάφοροι τῶν πολιτικῶν. Τῶν διαιρέσεων τούτων ἡ θεμελιώδης βάσις ἦτο ἡ ἐνωμοτία, συγκειμένη ἐξ 23, ἢ 33, ἢ 36 ἀνδρῶν, ἀδιαλείπτως συνασκουμένων περὶ τοὺς πολεμικοὺς ἐξελιγμοὺς καὶ συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλους διὰ ὅρκου κοινοῦ, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα ἐνωμοτία. Ἀρχηγὸς τῆς ἐνωμοτίας ἦτο ὁ ἐνωμοτάρχης, ὁ ρωμαλεώτερος καὶ ἐπιτηδειότερος τῶν πολεμιστῶν αὐτῆς, ὅστις διεύθυνε τὴν ἐνωμοτίαν καὶ προΐστατο τῆς πρώτης αὐτῆς σειρᾶς, φροντίζων, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων σειρῶν προΐστανται οἱ ἄριστοι τῶν στρατιωτῶν, οἱ καλούμενοι πρωτοστάται. Αἱ ἐνωμοτίαι ἐγυμνάζοντο συνεχῶς νὰ βαδίζωσιν ἀπὸ κοινοῦ, νὰ διασπῶνται αἴφνης εἰς τμήματα καὶ νὰ τρέπωνται δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ ἐνωμοτάρχης καὶ οἱ πρωτοστάται, νὰ ἦναι πάντοτε οἱ πρὸς τοὺς πολεμίους πρῶτοι ἀντιπαραταχσσόμενοι ἄνδρες. Τὸ βῆμα τῶν ἐνωμοτιῶν ἐρρυθμίζετο, εἴς τε τὰ γυμνάσια καὶ ἐν τῇ μάχῃ, πρὸς τὸν αὐλόν· καὶ οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰς ἦσαν τοσοῦτον ἐντελῶς ἠσκημένοι περὶ τὰς κινήσεις τῆς ἐνωμοτίας, ὥστε ἐὰν συνέπιπτε νὰ διαταραχθῇ ἡ τάξις αὐτῆς, οἱ διαλυθέντες στρατιῶται ἠδύναντο οἴκοθεν νὰ ἐπανέλθωσι πάλιν εἰς τὴν θέσιν των, ἣς πρὸ καιροῦ ἐγνώριζον καὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σειράν. Δύο ἢ τέσσαρες ἐνωμοτίαι ἀπετέλουν μίαν πεντηκοστύν, αἱ δὲ πεντηκοστύες ἀπετέλουν πάλιν τὸν λόχον, οἱ δὲ λόχοι, τὴν μόραν· καὶ μόραι ἐν ὅλοις

ἦσαν ἕξ, ὧν ἑκάστη συνέκειτο, κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ χρείας, ἐκ 400, ἢ 500, ἢ 600, ἢ καὶ 900 ἀνδρῶν. Πλείστη δὲ ἐπεκράτει περὶ τὴν διεύθυνσιν ἑνότης, διότι ὁ μὲν βασιλεύς, ὢν τῶν ὅλων ἡγεμών, ἔδιδε τὰς διαταγὰς αὐτοῦ εἰς τοὺς πολεμάρχους, ἤτοι τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν μορῶν, οὗτοι δὲ διεβίβαζον αὐτὰς εἰς τοὺς λοχαγούς, οἱ λοχαγοὶ πάλιν εἰς τοὺς πεντηκοστῆρας καὶ τελευταῖον οἱ πεντηκοστῆρες εἰς τοὺς ἐνωμοτάρχας, ἐπιμελείᾳ τῶν ὁποίων ἐξετελοῦντο ὑπὸ ἑκάστης ἐνωμοτίας τὰ παραγγελθέντα. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα πάντα τὰ πλεονεκτήματα τῆς σωματικῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, προσθέσωμεν τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν νόμων, ἐνεπνέοντο ἅπαντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, θέλομεν ἐννοήσει διατὶ ὁ σπαρτιατικὸς στρατὸς ἀπέβη ἀήττητος. Τὸ σύνθημα τοῦ Σπαρτιάτου ἦτο «νίκη ἢ θάνατος,» μᾶλλον δέ, καθὼς λέγεται ὅτι εἶπέ ποτε Λάκαινα πρὸς τὸν υἱόν, παραδίδουσα αὐτῷ τὴν ἀσπίδα· «ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς,» ὅ ἐστιν ἢ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ εἰς Σπάρτην, ἢ νεκρὸς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ν' ἀνακομισθῇ· διότι ὁ ἀπολέσας τὸ ὅπλον τοῦτο καὶ ἐπιζήσας, ἐλογίζετο ἄτιμος καὶ ἔπασχεν ὅσα ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑποφέρῃ ψυχὴ εὐγενής. Ὁ τρέσας, δηλαδὴ ὁ δειλιάσας, καὶ μὴ προτιμήσας τῆς ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης φυγῆς τὸν μετὰ τῶν συναγωνιστῶν θάνατον, ἀπέβαλλε πάντα τὰ τοῦ πολίτου δίκαια καὶ διετέλει διὰ παντὸς ὑπὸ ὅλων περιφρονούμενος. Ὁ Ἀριστόδημος ἦτο εἷς τῶν 300 Σπαρτιατῶν, οἵτινες, ὑπὸ τὸν βασιλέα Λεωνίδαν, ἀντιπαρετάχθησαν, ἐν Θερμοπύλαις, πρὸς τοὺς Πέρσας· μόνος δὲ αὐτὸς δὲν ἀπέθανε μετὰ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ διεσώθη ἀγενῶς εἰς Σπάρτην. Ἐνταῦθα ὅμως ὑπέκυψεν εἰς ὄνειδος βαρύ· οὐδεὶς ἤθελε νὰ δώσῃ αὐτῷ πῦρ, καὶ οὐδεὶς πρὸς αὐτὸν διελέγετο, πάντες δὲ ἐπιδεικνύοντες αὐτὸν ἔλεγον· ὁ τρέσας Ἀριστόδημος. Τοιαύτη ἐν Σπάρτῃ τοῦ ἀνάνδρου ἡ τύχη. Ἐὰν ἦτο ἄγαμος, δὲν εὕρισκε σύζυγον, ἐὰν εἶχε κόρας, δὲν εὕρισκε γαμβρόν. Οἱ νέοι οὐδὲν ὤφειλον πρὸς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ σέβας, καὶ ὅσοι δὲν ἀπέστρεφον ἀπὸ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, ἠδύναντο νὰ ῥαπίσωσιν αὐτὸν ἀτιμωρητί. Ὥστε «οὐδὲν θαυμάζω,» ἀνακράζει ὁ Ξενοφῶν, «προαιρεῖσθαι ἐκεῖ θάνατον ἀντὶ τοῦ οὕτως ἀτίμου τε καὶ ἐπονειδίστου βίου.»

Ἵνα δὲ καθ' ὅλα ἐξομοιωθῇ ἡ σπαρτιατικὴ πολιτεία πρὸς στρατόπεδον μᾶλλον ἢ πρὸς συνήθη ἀνθρώπων κοινωνίαν, οἱ Σπαρτιᾶ-

ται δὲν διῃτῶντο κατ' ἰδίαν ἕκαστος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν κοινῷ εἰς δημόσια συσσίτια ἢ φειδίτια, εἰς τὰ ὁποῖα πάντες ὤφειλον νὰ παρακαθήσωσι, μηδ' αὐτῶν τῶν βασιλέων ἐξαιρουμένων· μόνοι οἱ ἔφοροι, ὡς εἴδομεν, ἀπηλλάττοντο τῆς κοινῆς ταύτης διαίτης. Τοσοῦτον δὲ σπουδαία ἐλογίζετο ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος τούτου, ὥστε ὁ μὴ δυνάμενος νὰ συντελέσῃ εἰς τὰ συσσίτια, δὲν ἠδύνατο οὐδὲ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα νὰ ἐκπληρώσῃ. Καὶ ἦσαν μὲν τὰ δεῖπνα ταῦτα λιτότατα, ἀλλ' ὅμως πολλοὶ Σπαρτιᾶται ἦσαν τοσοῦτον πένητες, ὥστε δὲν εἶχον νὰ καταβάλωσι τὴν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένην μικρὰν εἰσφοράν· ἐξ οὗ ἀμέσως συνάγεται, ὅτι ἡ περίφημος ἰσότης τῶν περιουσιῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Λυκοῦργος λέγεται εἰσαγαγὼν ἐν Σπάρτῃ, ἀληθῶς δὲν ἐπεκράτει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. 'Αλλ' ὅτι ἡ ἰσοκτημοσύνη ποτέ, ἢ τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν γνωστῶν ὁπωσοῦν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν ὑπῆρξεν ἐν Σπάρτῃ, ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. 'Εν πρώτοις ἱστορεῖται, ὅτι καθ' οὓς χρόνους συνετάχθη τὸ εἰς τὸν Λυκοῦργον ἀποδιδόμενον πολίτευμα, διενεμήθη πᾶσα ἡ Λακωνικὴ εἰς 39,000 ἴσους κλήρους, ἐξ ὧν 9,000 ἔλαβον οἱ Σπαρτιᾶται, 30,000 δὲ οἱ περίοικοι· κατὰ τοὺς χρόνους ὅμως ἐκείνους οἱ Σπαρτιᾶται πολὺ ἀπεῖχον ἔτι τοῦ νὰ ἦναι κύριοι ἁπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἦσαν δὲ συνεσταλμένοι ἐντὸς τῆς στενῆς κοιλάδος τῆς Σπάρτης. Παρεκτὸς τούτου, ἡ ἰσοκτημοσύνη αὕτη ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων συγγραφέων, ὄχι ὅμως καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων, τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ 'Αριστοτέλους, ὧν πολλοὶ ἐξεναντίας ὁμιλοῦσι περὶ τῆς ἐπικρατούσης ἐν Σπάρτῃ ἀνωμαλίας τῶν περιουσιῶν. Καὶ τῳόντι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὁ τότε ἀκμάσας Λέσβιος ποιητὴς 'Αλκαῖος μνημονεύει 'Αριστοδήμου τινὸς παραπονουμένου ἐν Σπάρτῃ κατὰ τῆς ὑπεροψίας τῶν πλουσίων καὶ τῆς τῶν πενήτων ταπεινώσεως.

Ὡς γὰρ δήποτ' 'Αριστόδαμόν φαισ' οὐκ ἀπάλαμνον ἐν Σπάρτᾳ λόγον
εἰπεῖν χρήματ' ἀνήρ· πενιχρὸς δ' οὐδεὶς πέλετ' ἐσλὸς οὐδὲ τίμιος.

Καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὀνομαστὶ πολλοὺς εὐπόρους Σπαρτιάτας, ἰδίως δὲ τὸν Σπερθίαν καὶ τὸν Βοῦλιν, περὶ ὧν λέγει· «χρήμασιν ἀνήκοντες εἰς τὰ πρῶτα,» ὅ ἐστιν, ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν πλουσιωτάτων Σπαρτιατῶν. Πολλοὶ πρὸς τούτοις Σπαρτιᾶται ἐνίκησαν εἰς τὰ ὀλύμπια διὰ τεθρίππου ἅρματος· ἐννοεῖται δὲ ὅτι δὲν ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ νικήσαντες ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοί, καὶ ὅτι διὰ νὰ ἀγω-

νισθῇ τις τέθριππον δὲν ἔτρεφε τέσσαρας μόνον ἵππους, ἀλλὰ πολὺ πλειοτέρους. Ὥστε ἡ σπαρτιατικὴ πολιτεία, ἥτις εἶχε πολλὰ τὰ ἀληθῶς παράδοξα, δὲν περιέλαβεν ὅμως καὶ τὸν ἀλλόκοτον τοῦτον θεσμὸν τῆς ἰσοκτημοσύνης, τὸν ὁποῖον τοσάκις τοσοῦτοι ἄνθρωποι ὠνειρεύθησαν, ἀλλὰ ποτὲ δὲν θέλομεν ἰδεῖ ἐπιτελεσθέντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ κατακτηταὶ τῆς Σπάρτης διένειμαν, πιθανῶς, πρὸς ἀλλήλους διὰ κλήρων, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἴσων, τὰς πλείστας τῶν γαιῶν, καθόσον δ' ἐγένοντο κύριοι ἁπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἐπανέλαβον τὰς διανομὰς ταύτας. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀφοῦ ἔπαυσαν αἱ νέαι κατακτήσεις καὶ αἱ νέαι διανομαί, πολλαὶ οἰκογένειαι, διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀπογόνων, ἀπέβησαν φυσικῷ τῷ λόγῳ πενέσταται. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Σπαρτιάτης ἐπροσπάθει, διὰ παντὸς τρόπου, νὰ διασώσῃ τὸν κλῆρον αὑτοῦ, διότι ἅμα στερηθεὶς τούτου, ἐπειδὴ οὔτε ἐμπόριον οὔτε τέχνην μετήρχετο, δὲν εἶχε πῶς νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὰ συσσίτια, καὶ ἀπέβαλλε τὰ πολιτικὰ δίκαια· ἀλλ' ἐπὶ τέλους πολλοὶ ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης ὑπέκυψαν εἰς τὴν θυσίαν ταύτην, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ἂν δὲν ἐπετρέπετο ἡ πώλησις τῶν κλήρων, δὲν ἀπηγορεύετο ὅμως ἡ διὰ δωρεᾶς καὶ διὰ διαθήκης ἀπαλλοτρίωσις αὐτῶν, ὅπερ, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔφερεν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα· καὶ συνέβη οὕτω βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μεγάλη περιουσιῶν ἀνωμαλία. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἰσότης τῶν κτημάτων ποτὲ δὲν καθιερώθη, ἢ τοὐλάχιστον πρωϊμώτατα ἐξέλιπεν ἐν Σπάρτῃ, βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπεκράτησεν ἐν αὐτῇ ἰσότης διαίτης, καὶ ὅτι πλούσιοι καὶ πένητες, ἄνδρες καὶ παῖδες, νέοι καὶ νέαι καθυπεβλήθησαν εἰς τὸν αὐτὸν καταθλιπτικὸν βίον, εἰς τὸν αὐτὸν ἱματισμόν, εἰς τὴν αὐτὴν ἄσκησιν, καρτερίαν, πειθαρχίαν καὶ ἀμάθειαν. Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ δὲ ὅσον ἔνεστιν ἡ παράτασις τοῦ βίου τούτου, ἐδέησε νὰ ἐμποδισθῇ ἡ σχέσις μετὰ ξένων, οἵτινες διῆγον ἄλλον ὅλως διόλου βίον καὶ τῶν ὁποίων τὸ παράδειγμα ἠδύνατο νὰ παρασύρῃ τοὺς Σπαρτιάτας. Ὅθεν οὐδεὶς Σπαρτιάτης ἠδύνατο ἄνευ ἀδείας νὰ ἀποδημήσῃ, οὐδ' ἐπετρέπετο κυρίως εἰς ξένους ἡ ἐν Σπάρτῃ διατριβή. Τούτους ἀνείχοντο μέν, ὡς φαίνεται, ἐνίοτε αὐτόθι, ἀλλ' ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀποπέμψωσι δυνάμει τοῦ περὶ ξενηλασίας ἐπικρατοῦντος νόμου.

Τὸ σπαρτιατικὸν τοῦτο πολίτευμα εἶναι τὸ ἀρχαιότερον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, προϊὸν τῆς ῥοπῆς τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἤδη τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τοῦ νὰ ῥυθμίζῃ διὰ θεσμῶν ὡρισμένων, τὰς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων αὐτοφυεῖς αὐτοῦ περιστάσεις καὶ σχέσεις· ἐνταῦθα δὲ τὸ πολίτευμα τοῦτο εἶναι καὶ ἓν τῶν μᾶλλον δυσκαταλήπτων γεγονότων τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Εἴδομεν ὅτι ἐνέδυε τὸν ἄνθρωπον εὐθὺς ἐκ γενετῆς καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου ἐκράτει αὐτὸν δέσμιον, διὰ σιδηροῦ πλέγματος, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἐπέτρεπεν αὐτῷ ἐλευθερίαν, οὔτε περὶ τὴν ἀνατροφήν, οὔτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος, οὔτε περὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, οὔτε περὶ τὴν δίαιταν, οὔτε περὶ τὸ ἱερώτατον καὶ φυσικώτατον τῶν αἰσθημάτων, τὴν πατρικὴν ἢ τὴν μητρικὴν στοργήν. Ἡ ἱστορία ἀναφέρει βεβαίως πολλοὺς καταθλιπτικοὺς θεσμούς, ὁμοίους, ἢ καὶ ἔτι τραχυτέρους, μάλιστα ἡ ἱστορία τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν· ἀλλ' οἱ τυραννικοὶ οὗτοι θεσμοὶ ἐπεβλήθησαν πανταχοῦ ἄλλοῦ διὰ τῆς βίας, ἐνῷ ἐνταῦθα ἡ σπαρτιατικὴ κοινωνία φαίνεται οἴκοθεν ὑποβαλοῦσα ἑαυτὴν εἰς τὰ ἀλλόκοτα ἐκεῖνα δεσμά. Τοὐλάχιστον οὐδεὶς ἀναφέρεται καταναγκασμὸς τῶν πολλῶν ὑπὸ τῶν ὀλίγων· καὶ ἂν ὑπῆρξε δὲ τοιοῦτος, πάλιν δυσκατάληπτον ὑπάρχει πῶς οἱ πολλοί, ἔχοντες τὰ ὅπλα καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν ἐπὶ τοσαύτας γενεὰς ὑποκύπτοντες εἰς τὸν καταναγκασμὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τὸ παράδοξον, τὸ μοναδικὸν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος, ὅτι δηλαδὴ θεσμοὶ τυραννικώτατοι ἴσχυσαν ἐνταῦθα διὰ τῆς ἐλευθέρας τῶν παντοδυνάμων πολιτῶν θελήσεως· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἑλληνικὴ αὕτη τυραννία διέφερεν οὐσιωδῶς πάσης ἀνατολικῆς, ἔχουσά τι εὐγενὲς καὶ θαυμάσιον, διὰ τὸ ἰσόνομον καὶ τὴν οἰκειοθελῆ προαίρεσιν τῶν ὑποβληθέντων εἰς αὐτὴν πολιτῶν.

Οὐδὲν ἧττον, καί τοι θαυμάζομεν τὰς πολεμικὰς καὶ ἄλλας τινὰς τῆς Σπάρτης ἀρετάς, οὐδεμίαν, ὁμολογοῦμεν, αἰσθανόμεθα συμπάθειαν πρὸς τὸ πολίτευμα αὐτῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τοῦτο δὲν πρέπει νὰ κρίνηται κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν πολιτικὰς ἰδέας καὶ κοινωνικὰς περιστάσεις. Τὴν σήμερον πρεσβεύομεν, ὅτι ὀφείλει μὲν ἕκαστος πολίτης νὰ θυσιάσῃ μέρος τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ ἀνέσεως πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς κοινῆς δυνάμεως τῆς πολιτείας, ἀλλ' ὅτι ἡ θυσία αὕτη πρέπει νὰ ἦναι ὅσον ἔνεστι μικρά· καὶ ὅπως ἔχουσι τὴν σήμερον αἱ πολιτεῖαι καὶ αἱ κοινωνίαι, ἡ θυσία αὕτη εἶμ-

πορεῖ τωόντι νὰ ἦναι μικρά, ἐνῷ τὸ πάλαι, διὰ νὰ ἦναι ἡ πολιτεία ἰσχυρὰ καὶ ἰδίως διὰ νὰ ἔχῃ ἱκανὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, οἱ πολῖται ἠναγκάζοντο ἐν γένει νὰ ἀποβάλλωσι πολὺ μεγαλήτερον μέρος τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Τοῦτο δὲ διότι σήμερον αἱ εὐρωπαϊκαὶ πολιτεῖαι σύγκεινται καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἐλευθέρων ἀνδρῶν· καὶ πρὸς τούτοις ἰσχυροτάτη εἶναι ἡ τῶν ἐθνῶν ῥοπὴ πρὸς τὴν ἕνωσιν αὐτῶν ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν· ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Εὐρώπην ἐξεναντίας ἰσχυροτάτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν αὐτοτελῆ πολιτικὸν πάσης πόλεως βίον ῥοπή, καὶ πλὴν τούτου αἱ πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ὀλίγων ἐλευθέρων καὶ πολλῶν δούλων. Ἐντεῦθεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πολλαὶ ὑπάρχουσι μεγάλαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πολιτεῖαι, καὶ ἐν αὐταῖς πάντες εἰσὶ πολῖται, ὥστε μία αὐτῶν μοῖρα ἀφοσιοῦται ἐπί τινα χρόνον εἰς τὴν συγκρότησιν ὑλικῆς δυνάμεως ἐπαρκούσης εἰς πᾶσαν τῆς πολιτείας χρείαν, τὸ δὲ λοιπὸν πλῆθος ἀσχολεῖται ἐλευθέρως περὶ πᾶσαν τέχνην, βιομηχανίαν καὶ παιδείαν. Τὸ πάλαι δέ, ὁ μερισμὸς οὗτος τῶν καθηκόντων καὶ ἔργων δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ, ἀλλὰ ἐξ ἀνάγκης ὁ στρατὸς τῆς πολιτείας συνέκειτο ἐξ ὅλων τῶν πολιτῶν, ὑποχρέων ὄντων ν' ἀποτελῶσι μέρος αὐτοῦ, δι' ὅλου τοῦ βίου.

Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν αὕτη ἦτο τὸ πάλαι γενική, καὶ ἐπεκράτησεν οὐ μόνον ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας· ἐφηρμόσθη ὅμως ἐν Σπάρτῃ αὐστηρότερον ἢ ἀλλοῦ που. Ἦσαν μὲν καὶ εἰς Ἀθήνας λ.χ. οἱ πολῖται ἅπαντες καὶ σχεδὸν δι' ἅπαντος τοῦ βίου στρατιῶται, ἀλλὰ δὲν ἔπαυον διὰ τοῦτο νὰ ἦναι πολῖται, ἐλευθέρως ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ὑλικήν, τὴν ἠθικήν, τὴν διανοητικὴν αὐτῶν ἐπίδοσιν· ἐνῷ εἰς τὴν Σπάρτην οἱ πολῖται ἦσαν στρατιῶται, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ στρατιῶται. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἡ Σπάρτη κατήρτισε τὸν κράτιστον πεζικὸν στρατὸν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἡττήθη εἰμὴ ὅτε ἠλαττώθησαν ὑπερμέτρως οἱ Σπαρτιᾶται· ἠλαττώθησαν δὲ ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων καὶ προσέτι διότι, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐκ γενετῆς ἐλάμβανον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι δεκτοὶ ἐν Σπάρτῃ ἑτεροπολῖται πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐκλειπόντων. Τούτου ἕνεκα οἱ πολῖται αὐτῆς ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ τοσοῦτον εὐάριθμοι ὥστε οὔτε στρατὸν οὔτε πολιτείαν ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ συντηρήσῃ. Ἐν Ἀθήναις τοιαύτη πολιτῶν ἐλάττωσις δὲν συνέβη ποτέ. Ἐν

Ἀθήναις οἱ μέτοικοι εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἰσοτελεῖς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω. Ὁ ἀριθμὸς λοιπὸν τῶν πολιτῶν δὲν ἐμειώθη διὰ τοῦ χρόνου. Οἱ πολῖται ὅμως οὗτοι, μὴ ὄντες ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιῶται, ἀλλὰ περισπώμενοι ὑπὸ τῶν μυρίων ἀσχολιῶν τοῦ διανοητικοῦ καὶ τοῦ ποριστικοῦ βίου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσι τὰς κυρίας τοῦ στρατιώτου ἀρετάς, τὴν διηνεκῆ ἄσκησιν, τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἐγκράτειαν. Καὶ πλὴν τούτου, τὸ πολίτευμα ἐν Ἀθήναις ἀπὸ σώφρονος δημοκρατίας ἐξώκειλε τάχιστα εἰς καθαρὰν ὀχλοκρατίαν, ἥτις εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὕπαρξιν βιωσίμου κράτους. Τούτων πάντων ἕνεκα αἱ Ἀθῆναι ἀπέβαλον πρωϊμώτατα τὴν αὐτοτελῆ πολιτικὴν ὕπαρξιν, ὅ ἐστιν ἔλαβον τὴν αὐτὴν κατὰ τοῦτο τύχην, ἣν καὶ ἡ Σπάρτη, ἂν καὶ δι' ἄλλας ὅλως διόλου αἰτίας. Ἀλλὰ τίς ὑπηρέτησε τὴν δόξαν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος καὶ τὸ συμφέρον τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἆρά γε τὸ τερατωδῶς πειθαρχικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα, ἢ ὁ μεμουσωμένος βίος τῶν Ἀθηνῶν; Φαντασθῶμεν ὁπόσον ἤθελεν ἀμαυρωθῆ ἡ μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος, ὁπόσον ἤθελε ζημιωθῆ ἡ ὅλη ἀνθρωπότης, ἐὰν ἔλειπον αἱ Ἀθῆναι· ἐνῷ ἂν ἔλειπεν ἡ Σπάρτη, τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀστὴρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἤθελε διαμείνει οὐδὲν ἧττον φαεινὸς ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἱστορίας. Τίς ὕμνησε καὶ αὐτὰς τὰς πολεμικὰς τῆς Σπάρτης ἀρετάς, καὶ τίς διεκοίνωσεν αὐτὰς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ἂν ὄχι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφῶν; Τίς δέ, ἐν τῷ κρισιμωτάτῳ μεσσηνιακῷ ἀγῶνι, ἐνεψύχωσε τὰς σπαρτιατικὰς μόρας καὶ ἀνέδειξεν ἐπὶ τέλους αὐτὰς νικηφόρους, ἂν ὄχι ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς Τυρταῖος; Τοσαύτη εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης, ἡ ὑπεροχὴ τῆς καρδίας ἐπὶ τῶν μᾶλλον ἐντέχνων πολιτικῶν συνδυασμῶν! (97)

---

97) Βεβαίου νῦν ὄντος ὅτι ὁ Τυρταῖος ἦτο Λακεδαιμόνιος, πᾶσα αὕτη ἡ θεωρία πίπτει οἴκοθεν. Ἄλλως τε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τυρταίου ἡ πνευματικὴ διαφορὰ μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν δὲν ἦτο τοσαύτη καὶ τοιαύτη, ὥστε οἱ μὲν νὰ ἐκπροσωπῶσι δύναμιν πνευματικήν, οἱ δὲ ἁπλῶς ὑλικήν. Ἡ λυρικὴ ποίησις, τὸ μέγα προϊὸν καὶ γνώρισμα τοῦ τότε πνευματικοῦ βίου, ἤκμαζεν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις τοσοῦτον ἐν Σπάρτῃ διὰ τοῦ Τυρταίου καὶ βραδύτερον διὰ τοῦ Ἀλκμᾶνος, ὅσον ἐν Ἀθήναις διὰ τοῦ συγχρόνου τοῦ Ἀλκμᾶνος Σόλωνος, καὶ ἔτι βραδύτερον ἐν Μεγάροις διὰ τοῦ Θεόγνιδος.

Ὁπωσδήποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὰ τέλη πιθανῶς τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, εἰσήχθησαν ἐν Σπάρτῃ οἱ προαναφερθέντες θεσμοὶ καὶ ὅτι, ἅμα ρυθμισθέντος οὕτω τοῦ πολιτεύματος, βλέπομεν τὴν πόλιν ταύτην κατερχομένην εἰς μακρὸν κατακτήσεων στάδιον. Τῷ ὄντι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Εὐρυσθενίδου Τηλέκλου ἡ Σπάρτη, προκύπτουσα τελευταίως ἀπὸ τῆς στενῆς αὐτῆς κοιλάδος, κυριεύει τὰς λακωνικὰς πόλεις Ἀμύκλας, Φαράς, Γερόνθρας· ἐπὶ δὲ Ἀλκαμένους, τοῦ Τηλέκλου, τοῦ ὁποίου βασιλεύοντος ἤρχισεν, ἐν ἔτει 776, ἡ τῶν ὀλυμπιάδων ἀναγραφή, ὑποτάσσει τὸ παράλιον Ἕλος. Καὶ ἄγνωστον μὲν εἶναι πότε κατεκτήθησαν αἱ ἄλλαι τῆς Λακωνικῆς πόλεις, καὶ τὰ Κύθηρα, καὶ τὰ δυτικὰ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου παράλια, ἅτινα, καθὰ προείπομεν, ἀνῆκόν ποτε εἰς τὴν ἀργολικὴν ὁμοσπονδίαν. Ἀλλ' εἴδομεν ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ἡ Σπάρτη εἶχεν ἤδη λάβει ὄχι μικρὰν ἐπίδοσιν, διότι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῆς κατώρθωσαν οἱ Ἠλεῖοι νὰ ἀποβάλωσιν ἐκ τῆς Πισάτιδος τὸν ἰσχυρὸν Ἀργεῖον τύραννον Φείδωνα.

Οἱ Ἠλεῖοι οὗτοι, ἢ Αἰτωλο-ηλεῖοι, οἱ μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν, ὡς λέγεται, συγκατελθόντες εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐπεξέτειναν πρωϊμώτατα τὴν ἰδίαν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας. Κατ' ἀρχὰς τὸ πολίτευμα αὐτῶν ἦτο βασιλικόν· ἔπειτα, καταλυθείσης τῆς βασιλείας, ἀπέβη καθαρῶς ἀριστοκρατικόν, διότι ἅπαν τὸ κράτος ἦτο εἰς χεῖρας ἐνενήκοντα ἰσοβίων γερόντων, ἐκλεγομένων καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ τῆς Σπάρτης γέροντες. Βραδύτερον δέ, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀναφέρεται, ἀντὶ τοῦ συνεδρίου τούτου, βουλὴ ἑξακοσίων ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας κυριαρχία τῶν Ἠλείων δὲν ὑπῆρξεν ἀσφαλὴς καὶ ὁλοσχερής· οἵ τε Πισᾶται καὶ οἱ Τριφύλιοι πολλάκις ἐπανέστησαν, ὑπὸ ἰδίους βασιλεῖς, καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἐν μέρει τὴν αὐτονομίαν. Ἐν τῇ πέμπτῃ μάλιστα ἑκατονταετηρίδι, ἡ Σπάρτη, μεταβαλοῦσα πολιτικήν, ὑπεστήριξε καὶ ἐπέτυχε τὴν τῶν τριφυλιακῶν πόλεων αὐτονομίαν· εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ὅμως χρόνους, εἰς οὓς ἔτι εὑρισκόμεθα, ἡ Σπάρτη ἦτο πιστὴ τῶν Ἠλείων σύμμαχος καὶ ἐξησφάλιζε τὰς κυριαρχικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις, μάλιστα δὲ τὴν ὑπ' αὐτῶν προεδρείαν τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος, ὅπως ἔπραξεν ἰδίως ἐπὶ Φείδωνος, δοῦσα

τότε πρῶτον δεῖγμα λαμπρὸν τῆς ἰσχύος ἣν ἀπὸ τοῦ νέου πολιτεύματος προσέλαβεν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σπαρτιᾶται ἐπεχείρησαν ἀγῶνας πολὺ δεινοτέρους, τοὺς δύο μεσσηνιακοὺς πολέμους, δι' ὧν ὑπεδούλωσαν τοὺς ἐν Μεσσηνίᾳ Δωριεῖς. Κατὰ δυστυχίαν, ἂν καὶ τὰ περὶ τῶν πολέμων τούτων ἐξετέθησαν ἐν ἐκτάσει ὑπὸ τοῦ Παυσανίου, τὰ πλεῖστα τῶν παρ' αὐτοῦ ἱστορηθέντων, ἐκ πηγῶν μεταγενεστέρων δὲν θεωροῦνται ἄξια πίστεως. Ἡ δὲ μόνη ἀσφαλὴς μαρτυρία εἶναι τὰ ὀλίγα σωζόμενα ἔπη τοῦ περιφήμου ποιητοῦ Τυρταίου, Ἀθηναίου τὸ γένος (98), ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ἀγῶνος, καὶ συνετέλεσε πολὺ διὰ τῶν ἀρειμανίων αὐτοῦ ᾀσμάτων, εἰς τὸν θρίαμβον τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐξ αὐτοῦ μανθάνομεν ὅτι δύο ἐγένοντο πόλεμοι, ὅτι ὁ πρῶτος διήρκεσεν εἴκοσιν ἔτη, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἐμεσολάβησαν δύο γενεαί. Ἐπὶ τοῦ πρώτου τῶν πολέμων τούτων, 743—724 πρὸ Χριστοῦ, ὅστις διεξήχθη κυρίως περὶ τὸ ὀχυρὸν ὄρος τῆς Ἰθώμης, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Θεοπόμπου, Προκλείδου τὸ γένος, συμβασιλεύσαντος μετὰ Πολυδώρου τοῦ Ἀλκαμένους, φημίζεται ὅτι διέπρεψε παρὰ τοῖς Μεσσηνίοις ὁ Ἀριστόδημος, ἀπόγονος ὢν τοῦ βασιλικοῦ αὐτῶν γένους· ἀλλ' ἐπὶ τέλους παρεδόθη ἡ Ἰθώμη, οἱ δὲ Μεσσήνιοι καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν τάξιν τῶν εἱλώτων. Ὁ δεύτερος πόλεμος, τὸν ὁποῖον ἐπεχείρησαν οἱ ἀπηλπισμένοι διὰ τὴν ὑποδούλωσιν αὐτῶν Μεσσήνιοι, 685—668, (99) ἀπέβη πεισματωδέστερος. Ὁ πόλεμος οὗτος, ὅστις διεξήχθη κυρίως περὶ τὸ ὄρος τῆς Εἴρας καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου πολυθρύλητος κατέστη ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ὡσαύτως γένους Μεσσήνιος ἥρως Ἀριστομένης, ἔφερεν εἰς τοιαύτην ἀμηχανίαν τοὺς Σπαρτιάτας, ὥστε εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἄπορον πῶς ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσιν εἰς ὑποταγὴν τοὺς περιοίκους αὐτῶν. Συμμάχους οἱ Σπαρτιᾶται δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τοὺς Ἠλείους, ἐνῷ οἱ Ἀρκάδες, οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Πισᾶται καὶ οἱ Τριφύλιοι συνετάσσοντο

98) Ἴδ. σημ. 97.

99) Κατ' ἀκριβεστέρας κριτικὰς ἐρεύνας ὁ δεύτερος Μεσσηνιακὸς πόλεμος ἐγένετο μετὰ τὸ 650 π. Χ.

μετὰ τῶν Μεσσηνίων. Πρὸς τούτοις δέ, διὰ τὰς συνεχεῖς καταστρεπτικὰς τῶν τελευταίων τούτων ἐπιδρομάς, τὰ πλεῖστα τῶν μεθορίων κτημάτων ἐγκατελείφθησαν ἀγεώργητα· ἐκ τούτου δὲ συνέβη σιτοδεία, καὶ ἐκ τῆς σιτοδείας, στάσις, διότι οἱ κύριοι τῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ σπαρῶσιν, ἀπήτησαν νέαν τῆς χώρας διανομήν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν κινδύνων τούτων, ἐκάλεσεν ἡ Σπάρτη, κατὰ συμβουλὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, ἐξ Ἀθηνῶν, τὸν ποιητὴν Τυρταῖον, ὡς ἡγεμόνα, μᾶλλον δὲ ὡς ἀνορθωτὴν τῆς ἀθυμίας τῆς καταλαβούσης τὰς ψυχὰς (100) τῶν πολιτῶν αὐτῆς. Μὴ φανῇ δὲ παράδοξον ὅτι ὁ φημιζόμενος οὗτος χωλὸς διδάσκαλος συνετέλεσε παραδόξως εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ἀρειμανίου ἐκείνης πόλεως. Οἱ ἄριστοι τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν θεσμῶν ναρκοῦνται ἐνίοτε ἐὰν δὲν ἐμψυχωθῶσι διὰ τοῦ λόγου. Εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἡ δημοσιογραφία, ὁσάκις εἶναι σώφρων καὶ ἐπιτηδεία, ἐνθαρρύνει καὶ χειραγωγεῖ τὴν ἐκλυθεῖσαν ἢ ἀποπλανηθεῖσαν κοινὴν γνώμην· πολλάκις δὲ τῶν κρατίστων ταγμάτων, καταπτοηθέντων, ἀνερριπίσθη ἡ ὁρμὴ δι' ἐνθουσιαστικοῦ τινὸς τοῦ στρατηγοῦ κηρύγματος. Ὁ Τυρταῖος λοιπὸν ὅστις, καθὼς ἔλεγε περὶ αὐτοῦ βραδύτερον ὁ βασιλεὺς Λεωνίδας, ὁ τῶν Θερμοπυλῶν πρόμαχος, ἦτο ἐπιτήδειος εἰς τὸ νὰ ἐξάπτῃ τὰς ψυχὰς τῶν νέων, ὁ Τυρταῖος ἔπραξεν ὡς πρὸς τὴν Σπάρτην ὅ,τι αἱ περίφημοι ναπολεόντειοι προκηρύξεις ἐπὶ τῆς πρώτης ἰταλικῆς ἐκστρατείας, καὶ ὅ,τι πλέον παρὰ ἅπαξ ἡ συνετὴ δημοσιογραφία ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ. Ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ συνετέλεσε πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ κατευνάσῃ τὴν ἐσωτερικὴν στάσιν διὰ τῆς ἐλεγείας αὐτοῦ τῆς ἐπιγραφομένης «Εὐνομία», τῆς ὁποίας ὅμως ἐλάχιστα περιεσώθησαν τεμάχια. Ἐνταῦθα ὁ Τυρταῖος ἐνθύμιζεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἔδωκαν αὐτοῖς τὴν χώραν ἣν κατέχουσιν, ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἐρρύθμισαν τὸ πολίτευμα αὐτῶν· ὥστε τοιαύτη πόλις δὲν δύναται νὰ καταστραφῇ, οὐδὲ πολίτευμα τοιοῦτο νὰ ἀνατραπῇ· ἀπόδειξις τὰ κατορθώματα ὅσα διέπραξαν οἱ πατέρες τῶν πατέρων αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ πρώτου

100) Πάντα ταῦτα θεωροῦνται ὡς ἐρρήθη ἐν τῇ σημ. 97 καθαρὸς μῦθος.

μεσσηνιακοῦ πολέμου, κατὰ τὸ εἰκοστὸν τοῦ ὁποίου ἔτος οἱ ἀντίπαλοι ἐκεῖνοι ὑπεδουλώθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν·

ὥσπερ ὄνοι μεγάλοις ἄχθεσι τειρόμενοι,
δεσποσύνοισι φέροντες ἀναγκαίης ὕπο λυγρῆς
ἥμισυ παντὸς ὅσον καρπὸν ἄρουρα φέρει.

Ἀλλὰ τὰ κάλλιστα ἔπη τοῦ Τυρταίου εἶναι τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ᾄσματα, τῶν ὁποίων πλειότερά τινα διεσώθησαν ἀποσπάσματα καὶ τὰ ὁποῖα, ψαλλόμενα κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν μαχῶν, ἐν τοῖς στρατοπέδοις, ἐν ταῖς πόλεσι, περιεποίησαν εἰς τὰς μέχρι πρὸ μικροῦ ἀπηλπισμένας καὶ καταπεπονημένας σπαρτιατικὰς μόρας ἐνθουσιασμὸν ἀκαταγώνιστον.

Καλὸν εἶναι, ἔλεγον τὰ ᾄσματα ταῦτα, τῶν ὁποίων δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα ὅλην τὴν δύναμιν, ἀλλὰ μόνον ἀμυδράν τινα νὰ δώσωμεν ἔννοιαν, καλὸν εἶναι ν' ἀποθάνῃ, πεσὼν μεταξὺ τῶν προμάχων, ὁ γενναῖος ἀνὴρ ὑπὲρ τῆς πατρίδος μαχόμενος. Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν πόλιν αὐτοῦ καὶ τοὺς εὐφόρους ἀγρούς, καὶ ὡς ψωμοζήτης πλανώμενος μετὰ φίλης μητρός, καὶ πατρὸς γέροντος, καὶ παίδων μικρῶν, καὶ νέας συζύγου, πάσχει ἁπάντων κακῶν τὸ λυπηρότατον. Διότι γίνεται ἀπεχθὴς εἰς ἐκείνους πρὸς οὓς ἔρχεται, ἐνδίδων εἰς ἔνδειαν καὶ πενίαν στυγεράν· καὶ καταισχύνει τὸ γένος αὐτοῦ, καὶ ἀτιμάζει τὴν εὐπρεπῆ αὐτοῦ μορφήν· παρακολουθεῖ δ' αὐτὸν πᾶσα ἀτιμία καὶ συμφορά. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ οὕτω περιπλανώμενος ἀνὴρ οὔτε ἐπιμέλειάν τινα, οὔτε σέβας, οὔτε ὑπόληψιν, οὔτε ἔλεον ἀπολαμβάνει, πολεμήσωμεν ἐκθύμως ὑπὲρ ταύτης τῆς γῆς καὶ ὑπὲρ τῶν παίδων τῶν ἡμετέρων, καὶ ἀποθάνωμεν μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς.

Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐπὶ προμάχοισι πεσόντα
ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ᾗ πατρίδι μαρνάμενον.
Τὴν δ' αὐτοῦ προλιπόντα πόλιν καὶ πίονας ἀγροὺς
πτωχεύειν πάντων ἔστ' ἀνιηρότατον,
πλαζόμενον σὺν μητρὶ φίλῃ καὶ πατρὶ γέροντι
παισί τε σὺν μικροῖς κουριδίῃ τ' ἀλόχῳ.
Ἐχθρὸς μὲν γὰρ τοῖσι μετέσσεται, οὓς κεν ἵκηται
χρησμοσύνῃ τ' εἴκων καὶ στυγερῇ πενίῃ,

αἰσχύνει τε γένος, κατὰ δ' ἀγλαὸν εἶδος ἐλέγχει,
πᾶσα δ' ἀτιμία καὶ κακότης ἕπεται.
Εἰ δ' οὕτως ἀνδρός τοι ἀλωμένου οὐδεμί' ὥρη
γίγνεται, οὔτ' αἰδὼς οὔτ' ὄπις οὔτ' ἔλεος,
θυμῷ γῆς περὶ τῆσδε μαχώμεθα καὶ περὶ παίδων
θνήσκωμεν, ψυχέων μηκέτι φειδόμενοι.

Καί, ὦ νέοι, ἐξακολουθεῖ, μάχεσθε μένοντες παρ' ἀλλήλοις, μηδὲ ἄρχετε φυγῆς αἰσχρᾶς, μηδὲ φόβου, ἀλλὰ ποιεῖσθε μέγα καὶ ἄλκιμον τὸ θάρρος ὑμῶν, μηδὲ φιλοψυχεῖτε μαχόμενοι πρὸς ἄνδρας. Μὴ φεύγετε ἐγκαταλείποντες τοὺς παλαιοτέρους, τοὺς γηραιούς, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι πλέον ἐλαφρὰ τὰ γόνατα. Διότι εἶναι αἰσχρὸν νὰ κῆται, πεσὼν μετὰ τῶν προμάχων, ἔμπροσθεν τῶν νέων, ἀνὴρ παλαιότερος ἔχων ἤδη λευκὴν τὴν κεφαλήν, καὶ πολιὸν τὸ γένειον, καὶ ν' ἀποπνέῃ θυμὸν ἄλκιμον ἐπὶ τοῦ κονιορτοῦ, καὶ νὰ καλύπτῃ διὰ τῶν χειρῶν τὰς πληγὰς τοῦ γυμνοῦ αὐτοῦ σώματος· ἀλλ' εἰς τὸν νέον τὰ πάντα προσήκουσιν, ἐνόσῳ ἔχῃ τῆς ἐρατῆς ἥβης τὸ ἀγλαὸν ἄνθος· καὶ ζῶν μὲν εἶναι ἀξιοθαύμαστος εἰς τοὺς ἄνδρας, καὶ ἀγαπητὸς εἰς τὰς γυναῖκας, καλὸς δὲ εἶναι καὶ πεσὼν μεταξὺ τῶν προμάχων. Ἕκαστος λοιπὸν προελθών, μενέτω στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν καὶ δακὼν τὸ χεῖλος διὰ τῶν ὀδόντων αὐτοῦ !

Εἰς ἕτερον πάλιν τῶν προτρεπτικῶν ἐκείνων ᾀσμάτων, ἐνθυμίζει εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλέους, παρίστησιν αὐτοῖς τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἐμψυχώσῃ διὰ τῆς ἀπελπισίας τὴν πειθαρχίαν αὐτῶν.

Ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἀνακράζει, διότι εἶσθε τὸ γένος τοῦ ἀνικήτου Ἡρακλέους, οὐδ' ἔστρεψεν ἔτι τὰ νῶτα πρὸς ὑμᾶς ὁ Ζεύς. Μὴ τρομάζετε, μὴ φοβεῖσθε τὴν πληθὺν τῶν πολεμίων, ἀλλ' ἕκαστος ἀνὴρ ἂς προτείνῃ τὴν ἀσπίδα εἰς τοὺς προμάχους, περιφρονῶν μὲν τὴν ψυχήν, ἀποδεχόμενος δὲ τὰς μελαίνας τοῦ θανάτου συμφοράς, ὡς ἂν ἦσαν φίλαι τοῦ ἡλίου αὐγαί. Γινώσκετε τοῦ πολυδακρύου Ἄρεως τὰ ὀλέθρια ἔργα· καλῶς δ' ἐδιδάχθητε τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὸν ἐπίπονον πόλεμον, καὶ ἐγεύθητε αὐτῶν κατακόρως εἴτε φεύγοντες εἴτε διώκοντες, ὦ νέοι. Ὅσοι τολμῶσι παρ' ἀλλήλους μένοντες, νὰ ὁρμήσωσιν ἀμέσως ἐπὶ τοὺς πολεμίους, σπανιώτερον μὲν ἀποθνήσκουσι, σώζουσι δὲ τὸν ὄπισθεν αὐτῶν λαόν· ἐνῷ τῶν δειλιασάν-

των ἀνδρῶν πᾶσα ἀπώλετο ἀρετή, οὐδὲ ὑπάρχει ὁ δυνάμενος νὰ εἴπῃ πάντα ὅσα οἱ τοιοῦτοι πάσχουσι κακά. Διότι ἐπονείδιστος εἶναι ἡ πληγὴ ἣν λαμβάνει ὄπισθεν ὁ ἀπὸ τοῦ πολέμου φεύγων ἀνήρ, αἰσχρὸς δὲ ὁ κείμενος κατὰ γῆς νεκρός, ὁ κατὰ νῶτον διὰ λόγχης τρυπηθείς. Ὅθεν μενέτω ἕκαστος ἐν τῇ τάξει αὐτοῦ, στηριχθεὶς δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ δακὼν τὸ χεῖλος διὰ τῶν ὀδόντων, καὶ καλύψας μηρούς, κνήμας, στέρνα, ὤμους διὰ τῆς εὐρείας ἀσπίδος· καὶ τινασσέτω μὲν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς φοβερὸν ἔγχος, κινείτω δὲ λόφον δεινὸν ὑπὲρ κεφαλῆς, κατορθῶν γενναῖα πολεμικὰ ἔργα, μηδὲ ἱστάμενος ἐκτὸς βελῶν, ἀσπίδα ἔχων· ἀλλ' ἐπελθὼν κατὰ τοῦ πολεμίου, ἑλέτω αὐτόν, πληγώσας διὰ ἔγχους μακροῦ ἢ διὰ ξίφους· καὶ θεὶς μὲν πόδα παρὰ πόδα, ἀντιτάξας δὲ ἀσπίδα κατ' ἀσπίδος, καὶ λόφον κατὰ λόφου, καὶ περικεφαλαίαν κατὰ περικεφαλαίας, καὶ στέρνον εἰς στέρνον, κρατῶν δὲ εἰς τὴν χεῖρα ἢ ξίφους λαβήν, ἢ δόρυ μακρόν, πολεμείτω τὸν ἀντίπαλον. Ὑμεῖς δέ, ὦ γυμνῆτες, κρυπτόμενοι ἄλλοθεν ἄλλος ὄπισθεν ἀσπίδος τινός, βάλλετε κατὰ τῶν πολεμίων λίθους μεγάλους, καὶ ἀκοντίζετε κατ' αὐτῶν δόρατα λεῖα, ἱστάμενοι πλησίον τῶν ὁπλιτῶν.

Ἐνδιατρίβομεν εἰς τὰ ἔπη ταῦτα τοῦ Τυρταίου διὰ λόγους πολλούς. Πρὸ πάντων ἐνομίσαμεν καλόν, ὡς προείπομεν, νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς ὅσοι δὲν συνέπεσε νὰ διεξέλθωσιν αὐτά, ἔννοιάν τινα τῆς ἀρρενωποῦ ταύτης Μούσης, ἧς οἱ φθόγγοι, καί τοι ἀνὰ μέσον τοσούτων αἰώνων διερχόμενοι, δὲν ἀπέβαλον τὴν δύναμιν αὐτῶν, μέχρι τῆς σήμερον συγκινοῦντες ἡμᾶς, καὶ ἐξαίροντες τὸ φρόνημα ἡμῶν, καθὼς αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου, καί τοι διὰ τοσοῦτον ἀχανοῦς ἀποστάσεως διερχόμεναι, δὲν ἀποβάλλουσι τὸ θάλπος αὐτῶν. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου, ὁ Τυρταῖος εἶναι ἓν τῶν ἀρχαιοτάτων βεβαίων προσώπων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὅσα θρυλοῦνται περὶ Ἀριστοδήμου καὶ Ἀριστομένους, τῶν ἡρώων τῶν μεσσηνιακῶν τούτων πολέμων, εἶναι τῳόντι παθητικώτατα· ἀλλὰ δὲν ἔχονται ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ προσεγγίζουσι μᾶλλον εἰς τὰς μυθικὰς τῆς προηγουμένης ἐποχῆς παραδόσεις. Ἡ δ' ἐπιρροὴ τοῦ Τυρταίου εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ δευτέρου μεσσηνιακοῦ πολέμου, εἶναι ἀναμφισβήτητος· ὥστε εὐλόγως, ἀφέντες κατὰ μέρος τοὺς μύθους, ἐπιθυμοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν μουσόληπτον πρωταθλητὴν τοῦ ἀγῶνος τούτου, τοσούτῳ μᾶλ-

λον ὅσῳ δι' αὐτοῦ ἐκτιμῶμεν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ τε λαοῦ ὃν ἀνέδειξε νικηφόρον καὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἤκμασε. Πῶς δ' ἄλλως ἀσφαλέστερον δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τούτου ἢ διὰ τῆς παραθέσεως τῶν θαυματουργῶν ἐκείνων ἐλεγείων;

Δὲν θεωρῶ, ἀνακράζει εἰς ἕτερον τῶν ποιημάτων τούτων, τὸ πάντων ἴσως ἐνθουσιαστικώτερον, δὲν θεωρῶ μνήμης καὶ λόγου ἄξιον τὸν ἄνδρα, ἕνεκα τῆς ταχύτητος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἢ τῆς περὶ τὴν πάλην δεξιότητος, οὐδὲ ἂν ἤθελε ἔχει τῶν Κυκλώπων τὸ μέγεθος καὶ τὴν δύναμιν, οὐδὲ ἂν ἤθελε νικήσει τρέχων τὸν ἀπὸ Θράκης πνέοντα βορέαν, οὐδὲ ἂν ἤθελεν εἶναι κατὰ τὴν μορφὴν χαριέστερος τοῦ Τιθωνοῦ, καὶ πλουσιώτερος τοῦ (βασιλέως τῆς Φρυγίας) Μίδου καὶ τοῦ (βασιλέως τῆς Κύπρου) Κινύρου, καὶ βασιλεύτερος τοῦ Ταντα λίδου Πέλοπος, οὐδὲ ἂν ἤθελεν ἔχει τὴν γλυκύφωνον γλῶσσαν τοῦ Ἀδράστου, καὶ πᾶσαν δόξαν, ἐὰν δὲν ἔχῃ θούριδα ἀλκήν, ἐὰν δὲν τολμᾷ μὲν νὰ ἴδῃ αἱματόεντα φόνον, δὲν ἐπέρχεται δὲ ἐγγύθεν κατὰ τῶν πολεμίων.

ἥδ' ἀρετή, τόδ' ἄεθλον ἐν ἀνθρώποισιν ἄριστον
κάλλιστόν τε φέρειν γίγνεται ἀνδρὶ νέῳ.

Κοινὸν εἶναι τῇ πόλει καὶ παντὶ τῷ δήμῳ ἀγαθὸν ὁ ἀνὴρ ὅστις, ταχθεὶς ἐν προμάχοις, μείνῃ αὐτόθι ἀδιαλείπτως, μηδέποτε συλλογιζόμενος περὶ αἰσχρᾶς φυγῆς, ἀλλὰ προκινδυνεύων μὲν διὰ ψυχῆς καὶ καρδίας γενναίας, θαρρύνων δὲ διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ καὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ παρεστῶτα ἄνδρα.

οὗτος ἀνὴρ ἀγαθὸς γίγνεται ἐν πολέμῳ,

καὶ πολλάκις ὁ τοιοῦτος ἔτρεψε τὰς τραχείας τῶν πολεμίων φάλαγγας καὶ ἀνεχαίτισε διὰ τῆς ὁρμῆς αὐτοῦ τὸ κῦμα τῆς μάχης. Εἰ δέ τις, πεσὼν ἐν προμάχοις, ἀπώλεσε τὴν φίλην ζωήν, εὐκλεΐσας ἄστυ τε καὶ λαοὺς καὶ πατέρα καὶ πολλὰς λαβὼν ἔμπροσθεν πληγάς, εἰς τὸ στῆθος, διὰ μέσου ἀσπίδος ὀμφαλοέσσης καὶ θώρακος, τὸν τοιοῦτον ὀλοφύρονται μὲν νέοι καὶ γέροντες, διὰ πόθου δὲ ἀργαλέου κηδεύει πᾶσα ἡ πόλις· καὶ τιμᾶται μὲν τύμβος αὐτοῦ, τιμῶνται δὲ παῖδες ἐν ἀνθρώποις, καὶ παίδων παῖδες, καὶ ἅπαν γένος ἐξοπίσω.

Οὐδέ ποτε κλέος ἐσθλὸν ἀπόλλυται, οὐδ' ὄνομα αὐτοῦ.
ἀλλ' ὑπὸ γῆς περ ἐὼν γίγνεται ἀθάνατος,
ὅντιν' ἀριστεύοντα μένοντά τε μαρνάμενόν τε
γῆς πέρι καὶ παίδων θοῦρος Ἄρης ὀλέσῃ.

Ἐὰν δὲ πάλιν ἀποφύγῃ μὲν τὴν μοῖραν τοῦ ἐξαπλοῦντος κατὰ γῆς τὸν ἄνθρωπον θανάτου, νικήσας δ' ἐπιτύχῃ τὸ ἀγλαὸν τῆς αἰχμῆς βραβεῖον, πάντες μὲν τιμῶσιν αὐτόν, καὶ νέοι καὶ παλαιοί, πολλὰ δὲ τερπνὰ παθών, κατέρχεται εἰς τὸν ᾅδην. Διότι γηράσκων διαπρέπει μεταξὺ τῶν πολιτῶν, καὶ οὐδείς ποτε θέλει νὰ βλάψῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ ἢ τὸ δίκαιον· πάντες δέ, προσερχομένου αὐτοῦ, ἀνίστανται, καὶ νέοι, καὶ ὁμήλικοι, καὶ γεροντότεροι. Ταύτης λοιπὸν τῆς ἀρετῆς τὸ ἔπακρον ἂς ἀγωνισθῇ ἕκαστος ἐκθύμως νὰ ἐπιτύχῃ, μὴ ἐγκαταλείπων τὸν πόλεμον.

Παρεκτὸς δὲ τῶν ἐλεγείων τούτων, τῶν παρασκευαστικῶν τοῦ ἀγῶνος, ἐποίησεν ὁ Τυρταῖος καὶ τὰ λεγόμενα ἐμβατήρια, ᾄσματα ψαλλόμενα ἐν αὐτῇ τῇ ἐξορμήσει πρὸς τὴν μάχην καὶ τῶν ὁποίων παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ ἓν καὶ μόνον σωζόμενον, μὴ ἐπιχειροῦντες νὰ μεταφράσωμεν αὐτό, διότι δὲν πιστεύομεν νὰ ὑπάρχῃ ἑλληνικὴ ψυχὴ μὴ δυναμένη νὰ τὸ κατανοήσῃ.

Ἄγετ', ὦ Σπάρτας εὐάνδρου
κοῦροι, πατέρων πολιηταν,
λαιᾷ μὲν ἴτυν προβάλεσθε,
δόρυ δ' εὐτόλμως βάλλετε,
μὴ φειδόμενοι τᾶς ζωᾶς·
οὐ γὰρ πάτριον τᾷ Σπάρτᾳ.

Ἄσματα ἀθάνατα τῶν ὁποίων ἐνάμιλλον δὲν ὑπάρχει ἄλλο εἰμὴ ὁ τῶν γαλλικῶν ταγμάτων Μασσαλιωτικὸς ἐκεῖνος θούριος ὕμνος· ᾄσματα, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς σήμερον ἀνορθοῦσι τὰς τρίχας ἡμῶν καὶ κινοῦσι τὰς καρδίας, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἀναδείξωσι νικηφόρους τοὺς Σπαρτιάτας; Τοὺς ἀνέδειξαν λοιπὸν νικηφόρους, καὶ ὑπερίσχυσαν οὗτοι ἁπάντων τῶν ἀντιπάλων, καὶ κατέστησαν τοὺς Μεσσηνίους πάλιν εἵλωτας. Δὲν ἐγένοντο ὅμως τότε κύριοι εἰμὴ τοῦ Στενυκληρικοῦ πεδίου, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον κατεῖχον οἱ τῆς Μεσσηνίας Δωριεῖς, ἄδηλον δὲ εἶναι πότε καὶ πῶς κατεκτήθη ἡ λοιπὴ Μεσσηνία, ἥτις βραδύτερον διετέλει ἅπασα ὑποτεταγμένη εἰς τὴν Σπάρτην.

Μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν πρὸς δυσμὰς γειτόνων, οἱ Σπαρτιᾶται ἐτράπησαν πρὸς βορρᾶν· καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολούθου ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Λέοντος, τετάρτου βασιλέως μετὰ τὸν Πολύδω-

ρον, καὶ Ἡγησικλέους, τετάρτου ὁμοίως βασιλέως μετὰ τὸν Θεόπομπον, ἐπεχείρησαν νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἀρκαδίαν. Ἡ χώρα αὕτη οὐδέποτε εἶχε δεχθῆ ξένους ἐποίκους· καὶ ὅμως οἱ ἰθαγενεῖς αὐτῆς κάτοικοι, οὔτε κατὰ τὸν χαρακτῆρα, οὔτε κατὰ τὴν γλῶσσαν διέφερον οὐσιωδῶς τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν φύλων, ἐξ οὗ δῆλον ὁπόσον συγγενῆ ἦσαν ἀνέκαθεν ὅλα τὰ φῦλα ταῦτα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, οἱ Ἀρκάδες βασιλεύονται, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες· ἀλλ' ἡ βασιλεία κατελύθη παρ' αὐτοῖς ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἔσχατος βασιλεὺς αὐτῶν ὑπῆρξε, κατὰ τὴν παράδοσιν, Ἀριστοκράτης ὁ Ἰκέτα, ὅστις λέγεται ὅτι ἐπρόδωκε τοὺς Μεσσηνίους κατὰ τὸν δεύτερον αὐτῶν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀγῶνα. Ἔκτοτε τὸ ὀρεινὸν καὶ τραχὺ ἐκεῖνο ἔθνος φαίνεται διῃρημένον εἰς πολυαρίθμους αὐτονόμους κώμας, καί τινας αὐτονόμους ὁμοίως πόλεις, ὧν ἐπισημόταται ἦσαν ἡ Τεγέα καὶ ἡ Μαντίνεια. Καὶ ἐτέλουν μὲν ἅπαντες οἱ Ἀρκάδες κοινάς τινας θυσίας, οἷον τὰ Λύκαια, τὴν ἑορτὴν τῆς Δεσποίνης, τὴν τῆς ὑμνίας Ἀρτέμιδος, ὑπῆρχε δὲ ἐν Τεγέᾳ καὶ ἑστία Ἀρκάδων κοινή, ἀλλ' ἡ ἀρκαδικὴ ὁμοσπονδία ἦτο ἡ χαλαρωτέρα ἴσως καὶ ἀσθενεστέρα ὅλων τῶν λοιπῶν. Ὅ,τι ἔσωζε τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἀρκάδων, ἦτο τὸ δυσπρόσιτον τῆς χώρας καὶ τὸ μάχιμον τῶν κατοίκων, οἵτινες ὅμως ὄντες ἐνταῦτῷ οἱ πενέστεροι τῶν Ἑλλήνων, πρωϊμώτατα ἐμισθοφόρησαν ἐν τῇ ξένῃ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βαρβάροις. Ἀλλὰ δὲν ἐστεροῦντο καὶ παιδείας, διότι τῆς Μαντινείας γέννημα ἦτο ὁ νομοθέτης Δημῶναξ, ὅστις περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐρρύθμισε τὸ πολίτευμα τῆς ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἑλληνικῆς ἀποικίας Κυρήνης. Ἀνέδειξε δὲ ἡ Μαντίνεια καὶ ἄλλους νομοθέτας, καὶ ἡ Τεγέα δέ τινας. Αἱ δύο αὗται ἰσχυρότεραι καὶ ὅμοροι πρὸς ἀλλήλας πόλεις τῆς Ἀρκαδίας ἔκειντο εἰς τὸ ὀροπέδιον τῆς σημερινῆς Τριπόλεως, συνώρευον ἡ μὲν Τεγέα μετὰ τῆς Λακωνικῆς, ἡ δὲ Μαντίνεια μετὰ τῆς Ἀργολίδος, ἦλθον εἰς πολλὰς ἔριδας καὶ ἦσαν σχεδὸν ἰσοδύναμοι. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ὅμως τούτους χρόνους, ἡ Τεγέα ἦτο ἰσχυροτέρα τῆς ἀντιζήλου αὐτῆς, καὶ αὐτὴ πρὸ πάντων ἔσωσε τότε τὴν Ἀρκαδίαν ἀπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, νικήσασα αὐτοὺς κατὰ κράτος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετ' οὐ πολύ, περὶ τὸ 560 πρὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τῶν βασιλέων Ἀναξανδρίδου τοῦ Λέοντος, καὶ Ἀρίστωνος τοῦ Ἡγησικλέους, οἱ Σπαρτιᾶται, ἐπαναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι, διότι ἀνα-

φαίνονται ἤδη κύριοι τῆς τε συνορευούσης πρὸς τὴν Τεγεᾶτιν Σκιρίτιδος, καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς ταύτης Βελεμίνας καὶ Μαλεάτιδος, καὶ τῶν πρὸς ἀνατολὰς Καρυῶν, ὅλων χωρῶν αἵτινες ἀπετέλουν ἔκτοτε τὰ βόρεια τῆς Σπάρτης σύνορα, ἐνῷ πάλαι κατείχοντο ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων. Ἀλλ' οἱ Τεγεᾶται διέσωσαν οὐδὲν ἧττον τήν τε ἰδίαν καὶ τὴν τῆς λοιπῆς Ἀρκαδίας ἀνεξαρτησίαν, καὶ τοσοῦτον σέβας ἐνεποίησαν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὥστε ἔλαβον παρ' αὐτῶν πολλὰς περιποιήσεις, ὅτε δέ, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, οὗτοι ἀνεδείχθησαν πράγματι ἡγεμόνες τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου, ἡ Τεγέα ἐπεῖχεν ἔντιμον ἐν τῇ συμμαχίᾳ ταύτῃ τάξιν, ἐνῷ οἱ Μαντινεῖς ἐκ διαλειμμάτων μόνον συνετάσσοντο μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, μᾶλλον δὲ ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Ἀργείους.

Οἱ Ἀργεῖοι οἵτινες, ὡς εἴδομεν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσιν ἰσχυρὰν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας, μετὰ τὸν Φείδωνα ἐντελῶς χαλαρωθείσης καὶ σχεδὸν διαλυθείσης· οἵτινες πρὸς τούτοις εἶχον ἀπολέσει τὴν πλείστην δυτικὴν παραλίαν τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κυριευθεῖσαν, ἄδηλον μὲν πότε ἀκριβῶς, ἀλλὰ πιθανῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑβδόμης ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος· οἵτινες, περὶ τὸ 547 πρὸ Χριστοῦ, ἐπιχειρήσαντες, νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐπὶ τῆς παραλίας ἐκείνης Θυρεᾶτιν, ἐντελῶς κατετροπώθησαν· οἵτινες ἐπὶ πᾶσι περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἡττήθησαν πάλιν κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Κλεομένους, ἐν αὐτῷ τῷ ἀργολικῷ πεδίῳ, οὐδὲν ἧττον οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν ὑπεροχὴν τῆς Σπάρτης, καὶ ἐξεναντίας, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀναμνήσεων ἀπατώμενοι, δὲν ἔπαυσαν προτείνοντες αὐτοὶ ἀξιώσεις περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Πελοποννήσου. Καὶ κατεῖχον μὲν ἔτι οἱ Ἀργεῖοι χώραν λόγου ἀξίαν, διότι ἦρχον ὄχι μόνον τοῦ περὶ τὸ ἄστυ πεδίου, ἀλλὰ καὶ τῆς Κυνουρίας καὶ τῶν Ὀρνεῶν· βραδύτερον μάλιστα, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὑπετάχθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ οἱ Τιρύνθιοι, καὶ οἱ Μυκηναῖοι, καὶ οἱ Κλεωναῖοι· διὰ δὲ τῆς καθυποτάξεως τῶν Κλεωναίων, ἀνέλαβον οἱ Ἀργεῖοι τὴν προεδρείαν ἑνὸς τῶν τεσσάρων μεγάλων ἀγώνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῶν Νεμέων· διότι τὰ Νέμεα, τὰ πανηγυριζόμενα εἰς τιμὴν τοῦ Διός, κατὰ πᾶν δεύτερον καὶ τέταρτον ὀλυμπιακὸν ἔτος, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ ἱστορικῶς

βεβαιοῦται ἀπὸ τῆς 52 ἢ τῆς 53 ὀλυμπιάδος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 572 ἢ τοῦ 568 ἔτους, ἐτελοῦντο εἰς τὴν μεταξὺ Φλιοῦντος καὶ Κλεωνῶν κοιλάδα τῆς Νεμέας, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν Κλεωναίων· ἀλλ' ὅτε περὶ τὸ 460 οἱ Ἀργεῖοι ἐγένοντο κύριοι τῶν Κλεωνῶν, συμπαρέλαβον καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν τῆς πανηγύρεως, ὅπως ἔπραξαν οἱ Ἠλεῖοι ὡς πρὸς τὸν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα. Ὅλα ὅμως ταῦτα πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἀργείους ἐναμίλλους τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἐκυριάρχουν ἁπάσης τῆς μεσημβρινῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης, ἀπὸ τῆς Θυρεάτιδος πρὸς ἀνατολάς, μέχρι τῆς Νέδας πρὸς δυσμάς, δηλαδὴ ὅλης τῆς Μεσσηνίας, ὅλης τῆς Λακωνικῆς καὶ ἀξιολόγου μέρους τῆς Ἀργολίδος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἶχον εἰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δύο πέμπτα τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐκυριάρχουν ἐνταῦθα, ὄχι ὡς πρόεδροι καὶ προϊστάμενοι πόλεων ἰσονόμων καὶ ἰσοδικαίων, ἀλλ' ὡς δεσπόται ἀπόλυτοι, τῶν ὁποίων ἁπλαῖ ὑπήκοοι ἦσαν πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν χώραν ταύτην πόλεις. Ἡ φήμη τῆς δυνάμεως αὐτῶν εἶχεν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς, μετὰ μακρὸν περὶ Σαλαμῖνος πόλεμον, κατέστησαν ἀπὸ κοινοῦ δικαστὰς τοῦ ἀγῶνος τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες ἐπέτρεψαν τὴν νῆσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Μετ' οὐ πολὺ τὸ μέγα τῆς Σπάρτης ὄνομα ἀντήχησε μέχρι τῆς Ἀσίας. Περὶ τὸ 547 ἔτος, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου, τὴν ὁποίαν οἱ Σπαρτιᾶται ἡτοιμάζοντο νὰ ἐξαποστείλωσιν, ὅτε ἔμαθον ὅτι ὁ Κῦρος, προλαβών, κατέλυσε τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀντιπάλου. Καὶ μετὰ τρία ἔτη, αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωνικαὶ ἀποικίαι, κινδυνεύουσαι ἀπὸ τοῦ Κύρου, πάλιν τῆς Σπάρτης ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος· μετ' ὀλίγον δὲ ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἄλλα οὐδὲν ἧττον σπουδαῖα. Ἤδη ὁ Κροῖσος, ἐπικαλούμενος τὴν συμμαχίαν τῶν Σπαρτιατῶν, ἔγραφε πρὸς αὐτούς· «ὑμέας γὰρ πυνθάνομαι προεστάναι τῆς Ἑλλάδος.» Ναὶ μὲν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ὑπῆρχεν ἔτι ὠργανωμένη πελοποννησιακὴ συμμαχία ὑπὸ τὴν προεδρείαν ἢ ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης· τὸ πρῶτον τοιαύτης συμμαχίας παράδειγμα δὲν ἀναφαίνεται εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος· ἀλλ' ἀ

ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, ἡ ἐπιῤῥοὴ τῆς Σπάρτης εἶναι καταφανὴς καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον, πλὴν μόνης τῆς Ἀχαΐας. Οἱ καταφυγόντες, ὡς λέγεται, εἰς τὴν μικρὰν ταύτην χώραν Ἀχαιοί, ἐβασιλεύθησαν μέχρις Ὠγύγου, ἀπογόνου τοῦ Τισαμενοῦ· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ, αἱ δώδεκα αὐτῶν πόλεις ἀπετέλεσαν αὐτονόμους πολιτείας, ἔχουσαι ὅμως περιοδικὰς πανηγύρεις καὶ θυσίας εἰς τὸ παρὰ τὸ Αἴγιον ἱερὸν τοῦ Διὸς Ὁμαρίου, ὅπου διέλυον τὰς ἀμοιβαίας ἔριδας καὶ ἐῤῥύθμιζον τὰ κοινὰ συμφέροντα· ἀλλ' ἡ ὁμοσπονδία αὕτη δὲν ἐκτήσατο ἱστορικὴν ἀξίαν εἰμὴ ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπέπρωτο καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου νὰ λάβῃ. Μέχρι δὲ τῶν χρόνων τούτων ὑπῆρξεν ἀσθενεστάτη, εἰ καὶ ηὐδοκίμει ἐπὶ συνέσει καὶ χρηστότητι· μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου μάλιστα διετέλεσεν ὅλως ἀμέτοχος τῶν κοινῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων· ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι διέφυγε τὴν ἐπέμβασιν τῆς Σπάρτης, ἐνῷ πᾶσαι αἱ ἄλλαι τῆς χερσονήσου χῶραι ὑπέκυπτον οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὸ κράτος αὐτῆς. Τῷόντι οἱ Ἠλεῖοι, διὰ μόνης τῆς προστασίας τῆς Σπάρτης διέσωζον τήν τε κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας καὶ τὴν τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος προεδρείαν. Οἱ Ἀρκάδες, ἀποβαλόντες μέρος τῆς χώρας, διετήρησαν μὲν ἐν γένει τὴν αὐτονομίαν καὶ φιλίως μάλιστα διετέλουν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' ὅπως ἔχουσι φίλοι ἀσθενεῖς, εἰ καὶ γενναῖοι, πρὸς γείτονας πολὺ ἰσχυροτέρους· οἱ Ἀργεῖοι, ἀκρωτηριασθέντες ἐπίσης ὑπὸ τῆς Σπάρτης, κατετροπώθησαν ἐπὶ τέλους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ ἥτις ὑπελείπετο αὐτοῖς. Ἤδη δὲ ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἐξαιρέτως κατὰ τὴν ἕκτην, συνέβησαν καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου πόλεις πράγματά τινα προκαλέσαντα ὡσαύτως τῆς Σπάρτης τὴν ἐπέμβασιν.

Εἴδομεν ὅτι, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, αἱ βασιλεῖαι τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς εἶχον ἐκλείψει ἀφ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ἠπείρου. Τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως εἶχε μὲν περισωθῇ πολλαχοῦ, ἡ βασιλεία ὅμως αὕτη κατήντησεν ἀρχὴ ἐπιτετραμμένη ὄχι σπουδαῖα πολιτικὰ καὶ στρατηγικὰ καθήκοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μόνον θρησκευτικά. Ἐν γένει δὲ ἐπεκράτησαν αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι ὀλιγαρχίαι, δηλαδὴ σύλλογοι ἀνδρῶν βουλευομένων καὶ ἀποφασιζόντων κατὰ πλειονοψηφίαν, περὶ τῶν σπουδαιοτέρων

τῆς πολιτείας πραγμάτων καὶ ἀνατιθεμένων εἴς τινας τῶν τοῦ συλλόγου τὴν προσωρινὴν καὶ ὑπεύθυνον τῆς κυβερνήσεως διεξαγωγήν. Τὰς ὀλιγαρχίας αὐτὰς ἀπετέλουν οἱ καθ' ἑκάστην χώραν μεγάλοι γαιοκτῆται, οἵτινες, ὀνομαζόμενοι εἰς μὲν τὰς δωρικὰς χώρας γαμόροι, εἰς δὲ τὰς ἰωνικάς, γεωμόροι, μετέδιδον τὸ προνόμιον κληρονομικῶς εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν. Οἱ λοιποὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν κάτοικοι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, συνέκειντο, πλὴν τῶν ἀγοραστῶν δούλων, α') ἐκ τῶν ὅλως ἀκτημόνων γεωργῶν, οἵτινες ἐκαλλιέργουν τὰς γαίας τῶν πλουσίων καὶ ἢ εἶχον καταντήσει δοῦλοι ἢ πολὺ προσήγγιζον εἰς τὴν τοῦ δούλου τύχην, κατὰ δὲ τὰς διαφόρους χώρας διάφορα ἔφερον ὀνόματα, ἅπαντα ἐμφαντικὰ τῆς ἀθλίας αὐτῶν καταστάσεως καὶ τῆς περιφρονήσεως εἰς ἣν ἦσαν ἐκτεθειμένοι· διότι ἐκαλοῦντο ἐν Θεσσαλίᾳ μέν, ὡς εἴδομεν, πενέσται, καὶ ἐν Λακωνικῇ, εἵλωτες, ἐν Ἄργει δὲ γυμνῆτες ἢ γυμνήσιοι, ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ κονίποδες, ἐν Σικυῶνι, κορυνηφόροι, ἢ κατωνακοφόροι, κλπ· β') ἐκ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν, οἵτινες ἐκαλλιέργουν αὐτοὶ τὰς ὀλίγας αὐτῶν κτήσεις καὶ ὠνομάζοντο διὰ τοῦτο αὐτουργοί, ἀλλά, μὴ ἐπαρκοῦντες ἀπὸ τῶν μικρῶν τούτων προσόδων εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν, ἐζήτουν καὶ ἄλλας ἐργασίας, εἴτε εἰς τοὺς ἀγρούς, εἴτε εἰς τὸ ἄστυ· γ') ἐκ τῶν εἰς τὸ ἄστυ κατοικούντων βιομηχάνων, τεχνιτῶν, ἐμπόρων. Ἅπαντες οἱ ἐλεύθεροι οὗτοι ἄνθρωποι, ἢ τοὐλάχιστον τινὲς τάξεις αὐτῶν, ἀπετέλουν τὸν δῆμον, ὅστις ἔσωζε μέν, ὡς φαίνεται, τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ δικαίωμα τοῦ νὰ ἐρωτᾶται, ἐν ἀγορᾷ συνηγμένος, περὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων καὶ ἰδίως περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης· ἀλλ' ἐπειδὴ πόλεμοι μὲν κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν χρόνους δὲν ἀναφέρονται πολλοί, νόμοι δὲ ἔτι ἐψηφίζοντο ὀλίγιστοι, ἡ πραγματικὴ ἐνάσκησις τοῦ δικαιώματος ἐκείνου τοῦ δήμου κατήντησε σπανιωτάτη καὶ πολλαχοῦ σχεδὸν ἐξέλιπεν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσε μέχρι τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε πανταχοῦ σχεδὸν ἀλλοῦ, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς· διότι οὐδαμοῦ ἀλλοῦ, πλὴν τῆς Σπάρτης, αἱ ὀλιγαρχίαι δὲν ἐφρόντισαν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δεσμεύσωσι τὴν ὑλικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δήμου. Ὅθεν, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς πολλοὶ τῶν πλουσίων γαιοκτητῶν, διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀπογόνων, ἀπέβησαν πένητες, καί τοι ἐξακολουθοῦντες νὰ συντάσσωνται

μετὰ τῆς ἀρχούσης ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξεως· ἀφ' ἑτέρου, πολλοὶ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν καὶ τῶν βιομηχάνων, διὰ τῆς προαχθείσης ἐμπορίας καὶ ναυτιλίας, ἐγένοντο εὔποροι, καίτοι ἐξακολουθοῦντες στερούμενοι πάσης πραγματικῆς εἰς τὰ κοινὰ πράγματα μετοχῆς. Ἐκ δὲ τῆς δυσαρεσκείας ἥτις, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἐπεκράτησε διὰ τοῦτο παρ' αὐτοῖς, ὠφελούμενοι φιλόδοξοι καὶ φίλαρχοί τινες ἄνδρες ἐπεχείρησαν καὶ ἐπέτυχον πολλαχοῦ τὴν κατάλυσιν τοῦ προηγουμένου κράτους τῶν ὀλιγαρχιῶν καὶ τὴν ἀντὶ τούτων ἵδρυσιν πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον εἶχε μὲν πρόφασιν τὴν θεραπείαν τῶν εὐλόγων ἀξιώσεων τοῦ δήμου, πράγματι ὅμως ἀπέβη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μοναρχικόν. Ὥστε προέκυψαν οὕτω εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἐμπορικὰς καὶ ναυτικὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, οἱ λεγόμενοι τύραννοι, ὧν ἀρχαιότατος λογίζεται ὑπό τε τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Φείδων. Ἐκ τῶν μοναρχῶν τούτων πολλοὶ βεβαίως ἐξώκειλαν εἰς κατάχρησιν, ἐνίοτε φοβερὰν κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας ἣν παρέλαβον· πολλοὶ ὅμως ὑπῆρξαν ἐπιεικέστατοι, ἀλλ' ἅπαντες οὐδὲν ἧττον ὠνομάσθησαν τύραννοι, καὶ τὸ πολίτευμα αὐτῶν τυραννίς, κυρίως διότι κατέλυσαν τὰ πατροπαράδοτα πολιτεύματα καὶ κατέλαβον αὐτογνωμόνως τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐπειδὴ δέ τινες τῶν πόλεων τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, μάλιστα ἡ Σικυὼν καὶ ἡ Κόρινθος, ηὐδοκίμησαν παραδόξως περὶ τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ κατέστησαν πλουσιώταται, διὰ τοῦτο προέκυψαν ἐνταῦθα καὶ τύραννοι, ὀνομαστοὶ γενόμενοι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων.

Περὶ Σικυῶνος οὐδὲν γνωρίζομεν ἀφ' ἧς κατέλαβεν αὐτὴν ὁ Ἡρακλείδης Φάλκης ὁ Τημένου μέχρι τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε, περὶ 676 πρὸ Χριστοῦ, προέκυψεν αὐτόθι τύραννος, εὐτελοῦς ὡς λέγεται καταγωγῆς, ὃν ἄλλοι μὲν ὀνομάζουσιν Ὀρθαγόραν, ἄλλοι δὲ Ἀνδρέαν καὶ ὅστις κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν υἱὸν Μύρωνα, νικήσαντα ἅρματι εἰς Ὀλυμπίαν, κατὰ τὴν 33 ὀλυμπιάδα, 648 πρὸ Χριστοῦ. Κλεισθένης δὲ ὁ Ἀριστωνύμου τοῦ Μύρωνος, ὅστις ἦρξε μεταξὺ τοῦ 600 καὶ τοῦ 560 πρὸ Χριστοῦ, διετέλεσεν ὁ ἐπιφανέστατος τῶν τυράννων τούτων καὶ κατέφερε μὲν πληγὴν καιρίαν εἰς τὰς ἐπὶ τῆς Σικυῶνος ἡγεμονικὰς ἀξιώσεις τοῦ Ἄργους, ἐταπείνωσε δὲ δεινῶς τὴν τάξιν τῶν ὀλιγαρχικῶν. Τὸ Ἄργος, καίτοι γενόμενον πόλις δωρική, διετήρησεν ὅμως τὴν πρὸς

τοὺς ἥρωας τῆς μυθικῆς ἐποχῆς καὶ πρὸς τὰ κατορθώματα αὐτῶν εὐλάβειαν, διότι ἤθελε νὰ κληρονομήσῃ τὸ ἡγεμονικὸν ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἐλέγετο ὅτι εἶχε κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους ἡ πόλις αὕτη. Εἷς τῶν ἡρώων τούτων ἦτο ὁ Ἄδραστος, βασιλεὺς τοῦ Ἄργους, ὅστις, ἔγγονος ὢν καὶ διάδοχος τοῦ βασιλέως τῆς Σικυῶνος Πολύβου, ἐφημίζετο ὡς εἷς τῶν ἀτυχῶν ἀρχηγῶν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου (σελ. 49 καὶ ἐπ.), ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ ἐτιμᾶτο ἐξίσου καὶ ἐν Ἄργει καὶ ἐν Σικυῶνι καὶ ἐχρησίμευεν ὡς κοινός τις μεταξὺ τῶν δύο πόλεων δεσμός. Ὁ Κλεισθένης λοιπὸν ἔπαυσε τὰς πρότερον ἐν Σικυῶνι ἀποδιδομένας εἰς τὸν Ἀργεῖον Ἄδραστον τιμάς, καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἀπηγόρευσε νὰ ᾄδωνται αὐτόθι τὰ ὁμήρεια ἔπη, καθὸ ὑμνοῦντα τὸ Ἄργος καὶ τοὺς Ἀργείους. Πρὸς δὲ τούτοις ἐκαινοτόμησε τολμηρότατα καὶ περὶ τὰς πολιτικὰς τῆς Σικυῶνος διαιρέσεις. Ἐν Σικυῶνι ὑπῆρχον αἱ τρεῖς γνωσταὶ δωρικαὶ φυλαί, Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι, Δυμᾶνες, αἱ περιλαμβάνουσαι τοὺς ὀλιγαρχικούς, καὶ ἄλλη τετάρτη, τῆς ὁποίας, συγκειμένης ἐκ τῶν ἐν τῷ ἄστει οἰκούντων βιομηχάνων, ἄγνωστον εἶναι τὸ μέχρι τοῦ Κλεισθένους ὄνομα. Οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ τύραννοι περιωρίσθησαν νὰ ἀφαιρέσωσι τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τῶν τριῶν πρώτων φυλῶν καὶ νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τῆς τετάρτης· ἀλλ' ὁ Κλεισθένης, μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ταπεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς παλαιοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ μετωνόμασεν ὑβριστικῶς τὰς φυλὰς αὐτῶν Ὑάτας, ἤτοι μεγάλους χοίρους, Ὀνεάτας, καὶ Χοιρεάτας, ἤτοι μικροὺς χοίρους, εἰς δὲ τὴν τετάρτην ἀπέδωκε τὸ ἐντιμότατον ἐπώνυμον τῶν Ἀρχελάων. Ὁποῖα πάθη ἐκίνησεν ἆρά γε ἡ ὀλιγαρχία ἐκείνη ἵνα προκαλέσῃ καθ' ἑαυτῆς τοιαύτας ἐκδικήσεις! Ἂν καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς μὴ εὐπρεποῦς ταύτης πράξεως τοῦ Κλεισθένους ἐξάγεται, ὅτι οὗτος, καίτοι πολλάκις φανεὶς λαμπρὸς καὶ εὐγενὴς μάλιστα, δὲν εἶχεν ὅμως τὴν ἔμφυτον ἀξιοπρέπειαν, ἥτις προσήκει εἰς τὸν πολιτικὸν ἄνδρα, ἐνῷ κατὰ τἆλλα δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινὸς καὶ ἀνέδειξε τὴν πατρίδα αὐτοῦ μεγάλην καὶ ἰσχυράν. Ἡ δύναμις τῆς Σικυῶνος ἐπὶ Κλεισθένους, δηλοῦται ἐκ τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ ἡγεμονίας τοῦ πρὸς τοὺς Κιρραίους πολέμου (σελ. 201)· ἡ δὲ προσωπικὴ τοῦ ἀνδρὸς μεγαλοπρέπεια μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πολλῶν λαμπρῶν κτιρίων τὰ ὁποῖα κατεσκεύασεν εἰς Σικυῶνα, ἐκ τῶν περιφανῶν νικῶν τὰς ὁποίας ἐ-

νίκησεν εἰς τὰ Πύθια καὶ εἰς τὰ Ὀλύμπια, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τῶν πολυθρυλήτων γάμων τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἀγαρίστης. Τὰ περὶ τῶν γάμων τούτων ἱστορούμενα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, εἶναι ἰδίως ἄξια μνήμης, διότι παριστῶσιν εἰκόνα ζωηρὰν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα.

Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὁ Κλεισθένης ἠθέλησε νὰ δώσῃ τὴν Ἀγαρίστην εἰς τὸν ἄριστον τῶν Ἑλλήνων· καὶ τελουμένων Ὀλυμπίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνίκησε τεθρίππῳ, προεκήρυξεν ὅτι, ὅστις Ἑλλήνων νομίζῃ ἑαυτὸν ἄξιον νὰ γίνῃ γαμβρὸς τοῦ Κλεισθένους, ἂς ἔλθῃ ἐντὸς ἑξήκοντα ἡμερῶν, ἢ καὶ πρότερον, εἰς Σικυῶνα, διότι ὁ γάμος θέλει κυρωθῆ ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἑξηκοστῆς ἀρξαμένου ἡμέρας. Ὅθεν συνέρρευσαν εἰς Σικυῶνα ἁπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος μνηστῆρες ὅσοι ἐμεγαλοφρόνουν, εἴτε διὰ τὰς ἰδίας, εἴτε διὰ τὰς τῶν πατέρων ἀρετάς· καὶ ἐκ μὲν τῆς Ἰταλίας ἦλθεν ὁ τρυφηλότατος τῶν Ἑλλήνων, ὁ Συβαρίτης Σμινδυρίδης ὁ Ἱπποκράτους, ἐξ Αἰτωλίας δὲ Μάλης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τιτόρμου, τοῦ ρωμαλεωτάτου ἅμα καὶ ἀγριωτάτου τῶν Ἑλλήνων· ἐκ τῆς ἀφελοῦς Ἀρκαδίας κατῆλθον Ἀμίαντος ὁ Λυκούργου καὶ Λαφάνης ὁ Εὐφορίωνος· ἐκ τῆς Θεσσαλίας δὲ ὁ ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς τῶν Σκοπαδῶν οἴκου Διακτορίδης ὁ Κραννώνιος· ἦλθον πρὸς τούτοις ἐξ Ἀθηνῶν δύο ὀνομαστοὶ εὐπατρίδαι, Μεγακλῆς ὁ Ἀλκμαίωνος, καὶ ὁ ἐπὶ πλούτῳ καὶ κάλλει ὑπερέχων πάντας τοὺς Ἀθηναίους Ἱπποκλείδης ὁ Τισάνδρου· ἐξ Ἄργους, Λεωκήδης ὁ Φείδωνος· ἐξ Ἐρετρίας τῆς ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ Λυσανίας· ἐκ Μολοσσῶν, ὁ Ἄλκων· ἐξ Ἐπιδάμνου, ὁ Ἀμφίμνηστος Ἐπιστρόφου, καὶ πάλιν ἐξ Ἰταλίας ὁ Σιρίτης Δάμασος Ἀμύριος. Ἐν ὅλοις δώδεκα. Προσελθόντας δέ, καθ' ὅσον χρόνον ἔμειναν παρ' αὐτῷ, διετέλεσεν ὁ Κλεισθένης φιλοξενῶν μεγαλοπρεπῶς καὶ παρατηρῶν τὸν χαρακτῆρα, τὴν ἀνατροφήν, τὸν τὸν τρόπον ἑκάστου· ἰδίως δὲ ἤρεσκον αὐτῷ οἱ ἐξ Ἀθηνῶν μνηστῆρες, καὶ ἐκ τούτων πάλιν περισσότερον Ἱπποκλείδης ὁ Τισάνδρου, διά τε τὴν προσωπικὴν ἀξίαν, καὶ ὡς συγγενὴς τοῦ μεγάλου οἴκου τῶν ἐν Κορίνθῳ Κυψελιδῶν. Τελευταῖον ἔφθασεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἔμελλε νὰ τελεσθῇ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου καὶ νὰ ἀποφανθῇ ὁ Κλεισθένης τίνα προκρίνει τῶν μνηστήρων. Τὴν ἡμέραν ταύτην, θύσας βοῦς ἑκατόν, προσεκάλεσεν εἰς κοινὴν εὐωχίαν αὐτούς τε τοὺς μνηστῆρας καὶ πάντας τοὺς Σικυωνίους· μετὰ τὸ δεῖπνον

ἐξηκολούθησεν ὁ πότος· μεταξὺ δὲ διαλεγομένων, συζητήσεως γενομένης καὶ περὶ μουσικῆς, ὁ Ἱπποκλείδης παρήγγειλε τὸν αὐλητὴν νὰ αὐλήσῃ εἶδος ὀρχήσεως, τὴν λεγομένην ἐμμέλειαν, καὶ ἤρχισε νὰ χορεύῃ θέλων νὰ ἐπιδείξῃ τὴν περὶ τοῦτο ἐπιτηδειότητα. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Κλεισθένη· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἱπποκλείδης διέταξε νὰ φέρωσι τράπεζαν καὶ ἀναβὰς ἐπ' αὐτῆς, πρῶτον μὲν ἐχόρευσε λακωνικούς τινας χορούς, ἔπειτα ἄλλους ἀττικούς, καὶ τελευταῖον, στηρίξας τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἀνασηκώσας τοὺς πόδας, ἤρχισε νὰ χειρονομῇ διὰ τῶν σκελῶν. Καὶ μέχρι μὲν τινὸς ὁ Κλεισθένης, καίτοι ἀποστραφεὶς τὸν νέον διὰ τὴν ἀναίδειαν καὶ ἀποφασίσας ὅτι δὲν θέλει προτιμήσει αὐτὸν ὡς γαμβρόν, κατεῖχεν ἑαυτόν, μὴ θέλων νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀηδίαν· ὅταν ὅμως εἶδεν αὐτὸν χειρονομήσαντα διὰ τῶν σκελῶν, ἐξέσπασε καί, ὦ παῖ Τισάνδρου, εἶπεν, ἀπορχήσαό γε μὴν τὸν γάμον, δηλαδὴ μὲ τὸν χορόν σου αὐτὸν ἔχασες τὴν νύμφην· ὁ δὲ Ἱπποκλείδης ἀπεκρίθη ἀμέσως, οὐ φροντὶς Ἱπποκλείδῃ, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε λέγεται ὡς παροιμία, σημαῖνον, ἀδιάφορον τοῦτο διὰ τὸν Ἱπποκλείδην. Μετ' ὀλίγον ὅμως πάλιν συνελθὼν ὁ Κλεισθένης, ηὐχαρίστησεν εὐγενέστατα πάντας τοὺς μνηστῆρας, διὰ τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς προσῆλθον, εἶπεν ὅτι οὐδένα αὐτῶν θεωρεῖ ἀνώτερον τῶν ἄλλων, ὅτι ὅμως ἐπειδὴ μία εἶναι ἡ παρθένος, δίδει αὐτὴν εἰς τὸν Ἀθηναῖον Μεγακλέα τοῦ Ἀλκμαίωνος, καί, διὰ νὰ ἀποδείξῃ εἰς τοὺς λοιποὺς τὴν εὐγνωμοσύνην του δι' ἣν ἐπροξένησαν αὐτῷ τιμὴν καὶ ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἀποδημίας, προσφέρει εἰς ἕκαστον δῶρον, τάλαντον ἀργυρίου, ἤτοι 6,000 δραχμῶν. Καὶ οὕτως ἐτελείωσεν ὁ γάμος ἐκεῖνος, ἐξ οὗ ἔμελλε νὰ γεννηθῇ ἀνὴρ ἕτερος μέγας, ὁ Ἀθηναῖος Κλεισθένης. Ἂν διεδέχθη δέ τις τὴν ἀρχὴν τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους, ἄδηλον. Ἀναφέρεται ἔτι τύραννος Σικυῶνος, ὁ Αἰσχίνης, ὅστις λέγεται καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλ' ἄγνωστον πῶς συνδέεται ἡ ἱστορία αὐτοῦ μετὰ τῆς τοῦ Κλεισθένους. Ἠξεύρομεν μόνον ὅτι τὰ ὑπὸ τούτου ὁρισθέντα ὀνόματα τῶν φυλῶν, ἴσχυσαν ἐπὶ ἑξήκοντα μετὰ θάνατον αὐτοῦ ἐνιαυτούς, ἔπειτα δὲ οἱ Σικυώνιοι, συμβιβασθέντες πρὸς ἀλλήλους ἠνώρθωσαν μὲν τὰ ἀρχαῖα τῶν τριῶν πρώτων φυλῶν ὀνόματα, τὴν δὲ τετάρτην ἐκάλεσαν Αἰγιαλέας, ἀπὸ Αἰγιαλέως τοῦ Ἀδράστου,

ὥστε περὶ τὸ 500 ἔτος ἐπεκράτησεν αὖθις ἡ ἀριστοκρατία ἐν Σικυῶνι, ἂν καὶ ὄχι τοσοῦτον ἀποκλειστικὴ ὡς πρότερον.

Ἀνάλογά τινα συνέβησαν ἐν Κορίνθῳ. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ καταλαβόντος αὐτὴν Ἡρακλείδου Ἀλήτου μετονομασθέντες Βακχιάδαι, ἀπὸ τοῦ τρισεγγόνου αὐτοῦ Βάκχιδος, ἐβασίλευσαν μέχρι δεκάτης γενεᾶς ὅτε ὁ τῶν Βακχιαδῶν οἶκος, ἤτοι τὸ σύνολον τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, ἀπεφάσισαν τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας. Κατέλαβον δὲ τὴν ὅλην ἀρχὴν αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βακχιάδαι, οἵτινες, πρὸς ἀλλήλους μόνον ποιοῦντες γάμους, ἐπέτρεπον κατ' ἔτος τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν εἰς ἕνα πρύτανιν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Κόρινθος ἀπέβη πόλις πλουσία, καὶ ἐμπορικὴ, καὶ ναυτικωτάτη. Αὐτή, ὡς προείπομεν, ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι, ἔκτισε τὰς δύο ἐπιφανεστάτας δυτικὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας, τὴν Κέρκυραν καὶ τὰς Συρακούσας· αὐτή, τῷ 703, κατεσκεύασε τὰς πρώτας τριήρεις, τὰ πρῶτα δηλαδὴ μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα· αὐτὴ κυρίως ἀπήλλαξε τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων πειρατῶν, ἡ δὲ πρώτη γνωστὴ κατὰ θάλασσαν μάχη συνεκροτήθη τῷ 664 πρὸ Χριστοῦ, μεταξὺ Κερκυραίων καὶ (101)Κορινθίων. Ὅθεν ὁ δῆμος, εὐπορήσας καὶ ἰσχύσας, κατεξανέστη, περὶ αὐτοὺς τούτους τοὺς χρόνους, κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν, διὰ τοῦ τυράννου Κυψέλου, ὅστις κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Σικυωνίου Ὀρθαγόρου, ὅτι κατήγετο ἐξ ἐπιφανῶν γονέων, ἐκ μητρὸς μάλιστα ἦτο Βακχιάδης. Ὁ Κύψελος, καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν τῷ 655, ἐκυβέρνησε τριάκοντα ἔτη, περιποιηθεὶς μὲν τὸν δῆμον, καταπιέσας δὲ τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ συλλέξας ἀπὸ αὐτῶν ἄπειρα χρήματα, δι' ὧν ἀνεδείχθη πολυτελέστατος περὶ τὰ ἀναθήματα, διότι, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλίπωμεν, αὐτοῦ ἀνάθημα ἦτο ὁ χρυσοῦς σφυρήλατος Ζεύς, ὅστις ἐκόσμει τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἡραῖον. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Περίανδρος, ἄρξας ἀπὸ τοῦ 625 ἕως τοῦ 585, ὄχι μόνεν τοὺς ὀλιγαρχικοὺς κατέθλιψεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν δῆμον. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὑπάρχουσιν εἰδήσεις ἀν-

---

101) Θουκ. Α. 13 «Ναυμαχία τε παλαιτάτη ὧν ἴσμεν γίγνεται Κορινθίων πρὸς Κερκυραίους· ἔτη δὲ μάλιστα καὶ ταύτῃ ἑξήκοντα καὶ διακόσια μέχρι τοῦ αὐτοῦ χρόνου («ἐς τὴν τελευτὴν τοῦδε τοῦ πολέμου» τοῦ ἔτους δηλονότι 404 π. Χ.).

τιφατικώταται· παρά τινων μὲν λέγεται φίλος τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς, καὶ εἷς τῶν ἑπτὰ ἀνδρῶν, οἵτινες, διὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν δεινότητα, ὠνομάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἑπτὰ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος· παρ' ἄλλων δὲ εἰκονίζεται ὡς τύραννος αἱμοβόρος καὶ ἐπίβουλος, ὡς υἱὸς καὶ σύζυγος ἄστοργος· ἐκ δὲ τῶν περὶ τούτων λεγομένων, τινὰ τοὐλάχιστον, δὲν εἰμποροῦν εἰμὴ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα. (102) Βέβαιον ὅμως ἐπίσης εἶναι ὅτι ἐπὶ Περιάνδρου ἡ Κόρινθος ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη. Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ἀμβρακία, ἡ Λευκάς, ἡ Ἀπολλωνία, τ, Ἀνακτόριον ὑπέκειντο τότε εἰς αὐτήν, ἐνῷ κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἑκατονταετηρίδα ἦσαν ἤδη ἀνεξάρτητοι. Ὑπετάχθη δὲ εἰς τὴν Κόρινθον ἐπί τινα χρόνον καὶ ἡ Ἐπίδαυρος, ὅπου ὁμοίως εἶχε προκύψει τύραννος, ὁ Προκλῆς, τὸν ὁποῖον ὅμως ἐνίκησε καὶ ἐζώγρησεν ὁ Περίανδρος, γαμβρὸς ὢν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Μελίσσῃ· καὶ ἐπὶ τοῦ Περιάνδρου ὡσαύτως βεβαιοῦται κατὰ πρῶτον ἱστορικῶς, ὁ τέταρτος τῶν πανελληνίων ἀγώνων, τὰ Ἴσθμια, τὰ ὁποῖα ἐπανηγυρίζοντο ὑπὸ τῶν Κορινθίων, ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ, εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος, κατὰ πᾶν πρῶτον καὶ τρίτον ὀλυμπιακὸν ἔτος. Ἔσχατος τῶν τυράννων τῆς Κορίνθου διετέλεσεν ὁ συγγενὴς καὶ διάδοχος τοῦ Περιάνδρου Ψαμμήτιχος ὁ Γορδίου, 585—582, ἡ δὲ τυραννὶς αὕτη λέγεται καταλυθεῖσα, ὡς καὶ ἡ τῆς Σικυῶνος, ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν· μεθ' ὃ ἐπεκράτησεν εἰς Κόρινθον τιμοκρατία, ἡ ἀρχὴ δηλαδὴ δὲν περιῆλθε πλέον εἰς τὴν προτέραν κληρονομικὴν ὀλιγαρχίαν, ἀλλὰ εἰς τοὺς εὐπορωτάτους

102) Ἴδ. ἐν τούτοις Πλούταρχ. «Περὶ τοῦ ΕΙ τοῦ ἐν Δελφοῖς» § 3 «Λέγουσι γὰρ ἐκείνους τοὺς σοφοὺς ὑπ' ἐνίων δὲ σοφιστὰς προσαγορευθέντας, αὐτοὺς μὲν εἶναι *πέντε* . . ἐπεὶ δὲ Κλεόβουλος ὁ Λινδίων τύραννος, εἶτα *Περίανδρος ὁ Κορίνθιος, οὐδὲν αὐτοῖς ἀρετῆς μετὸν οὐδὲ σοφίας*, ἀλλὰ δυνάμει καὶ φίλοις καὶ χάρισι καταβιαζόμενοι τὴν δόξαν, ἐνέβαλον εἰς τοὔνομα τῶν σοφῶν, καί τινας γνώμας καὶ λόγους ἐξέπεμπον καὶ διέσπειρον εἰς τὴν Ἑλλάδα τοὺς ὑπ' ἐκείνων λεγομένους ὁμοίους· δυσχεράναντας ἄρα τοὺς ἄνδρας (τοὺς *πέντε* ἀληθεῖς σοφοὺς Χίλωνα καὶ Θαλῆν καὶ Σόλωνα καὶ Βίαντα καὶ Πιττακόν), ἐξελέγχειν μὲν οὐκ ἐθέλειν τὴν ἀλαζονείαν, οὐδὲ φανερῶς ὑπὲρ δόξης ἀπεχθάνεσθαι καὶ διαμάχεσθαι πρὸς ἀνθρώπους μέγα δυναμένους· ἐνταῦθα δὲ συνελθόντας αὐτοὺς καθ' ἑαυτοὺς καὶ διαλεχθέντας ἀλλήλοις ἀναθεῖναι τῶν γραμμάτων ὃ τῇ τε τάξει πέμπτον ἐστὶ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τὰ πέντε δηλοῖ μαρτυρομένους μὲν ὑπὲρ αὐτῶν πρὸς τὸν θεὸν ὅτι πέντε εἰσί, τὸν δὲ *ἕκτον* καὶ ἕβδομον ἀποποιουμένους καὶ ἀποβάλλοντας ὡς οὐ προσήκοντας αὐτοῖς».

τῶν πολιτῶν. Περὶ τοῦ εἴδους τούτου τοῦ πολιτεύματος τὸ ὁποῖον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καθιερώθη κατὰ πρῶτον εἰς Ἀθήνας, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω ἐκτενέστερον.

Ὑπὸ δὲ τῶν Ἡρακλειδῶν, καὶ ἰδίως τῶν ἐν Κορινθίᾳ Δωριέων, λέγεται ὅτι κατελήφθησαν καὶ τὰ Μέγαρα τῶν ὁποίων ἡ χώρα κατέχει τὸ εὐρύτερον καὶ ὀρεινότερον μέρος τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς χέρσου Ἑλλάδος. Ἡ Μεγαρὶς συνορεύει πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικόν, μετὰ τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Ἀττικῆς, πρὸς μεσημβρίαν μετὰ τῆς Κορινθίας, ἐξ ἀνατολῶν δὲ πρὸς δυσμὰς ἁπλοῦται, ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης, ἀπὸ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ. Ἡ πόλις τῶν Μεγάρων κεῖται εἰς τὸ ἀνατολικώτατον τῆς χώρας, ἔχουσα πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, λιμένα, τὴν Νίσαιαν· εἶχεν ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ λιμένα, τὰς Παγάς. Τὰ Μέγαρα διετέλεσαν, ὡς φαίνεται, κατ' ἀρχὰς ὑποτεταγμένα εἰς τοὺς ἐν Κορινθίᾳ Δωριεῖς, ἀλλὰ πρωϊμώτατα ἀπέβαλον τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι ἦσαν βεβαίως πόλις αὐτόνομος, ὅτε ὁ περίφημος στρατηγὸς αὐτῶν Ὄρσιππος, ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ νικήσας κατὰ τὴν 15 Ὀλυμπιάδα, 720 πρὸ Χριστοῦ, ἀφῄρεσεν ἀπὸ τῶν προσοίκων, πιθανῶς ἀπὸ τῶν Κορινθίων, χώραν ἀξιόλογον, τὴν ὁποίαν προσέθηκεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ὑπῆρξαν δὲ τὰ Μέγαρα κατὰ τὴν ἑβδόμην καὶ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα πολὺ ἰσχυρότερα καὶ πολυανθρωπότερα ἢ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι· τοῦτο μαρτυροῦσιν αἱ πολλαὶ ἀποικίαι ἃς ἐξέπεμψαν, πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῆς ἐν Ἀσίᾳ Βιθυνίας καὶ τοῦ θρᾳκικοῦ Βοσπόρου, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρι Σικελίας. Ὅθεν περὶ τὸ 620 πρὸ Χριστοῦ, βλέπομεν προκύπτοντα καὶ ἐνταῦθα τύραννον, τὸν Θεογένη, ὅστις σφάξας τὰ κτήνη τῶν πλουσίων καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ δήμου, κατέβαλε τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ ἐσφετερίσθη τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐξουσίαν· καὶ ἐκβληθέντος αὐτοῦ, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπεκράτησεν εἰρήνη τις εἰς τὰ Μέγαρα· μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπετέθη πάλιν ὁ δῆμος κατὰ τῶν πλουσίων, καὶ πολλοὺς μὲν ἐφυγάδευσεν, ἵνα δημεύσῃ τὰ κτήματα αὐτῶν, κατὰ δὲ τῶν ὑπο-

λοίπων παρεξετράπη εἰς φοβερὰν ἀκολασίαν, ψηφίσας καὶ τὴν λεγομένην «παλιντοκίαν,» ἤτοι τὴν ὑπὸ τῶν δανειστῶν ἀπόδοσιν ὅλων τῶν προπληρωθέντων εἰς αὐτοὺς τόκων. Ἐκ τῆς ἀναρχίας ταύτης ὠφελούμενοι, ἐπανῆλθον οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' οἱ συνετώτεροι ἐξ αὐτῶν συνεμάχησαν ἤδη, ὡς φαίνεται, μετὰ τῶν εὐπορωτέρων δημοκρατικῶν καὶ ἀπετέλεσαν οὕτω νέαν ἀριστοκρατικὴν τάξιν, στηριζομένην ὄχι ἐπὶ τοῦ γένους, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πλούτου, καὶ οὐσιωδῶς βελτιώσασαν τὴν ἄλλοτε ἀθλίαν τύχην τοῦ γεωργικοῦ πλήθους.

Αἱ μεταβολαὶ αὗται τοῦ μεγαρικοῦ πολιτεύματος ἀπέβησανόπωσοῦν ὀνομασταί,ἰδίως διότι ἡ πόλις αὕτη ηὐτύχησε νὰ ἀναδείξῃ τότε ποιητήν, τὸν Θέογνιν,τοῦ ὁποίου τὰ μέλη, ἐν μέρει περισωθέντα, ἀπηθανάτισαν τὴν ἔριν ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ στοιχείου. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμασάντων πολιτικῶν ποιητῶν, ὑπῆρξαν ὀπαδοὶ καὶ συνήγοροι τῶν νέων ἰδεῶν· ὄχι δηλαδὴ ἔτι τῆς ἀπολύτου δημοκρατίας, ἀλλὰ σώφρονός τινος συνδυασμοῦ τῆς προτέρας ὀλιγαρχίας μετὰ τῶν προελθουσῶν εἰς μέσον νεαρῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἤτοι τῆς ἱκανότητος καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ, ναυτικοῦ, βιομηχανικοῦ πλούτου. Τοιοῦτοι ἐξαιρέτως ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἑπτὰ σοφοί, καὶ ἰδίως ὁ Ἀθηναῖος Σόλων, ὁ Μιτυληναῖος Πιττακός, ὁ Πριηνεὺς Βίας. Ὁ δὲ Θέογνις ἐξεναντίας διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πρόμαχος τῆς ἀρχαίας ἀριστοκρατικῆς μερίδος καὶ ἀντίπαλος πικρότατος τοῦ δήμου. Ὁ Θέογνις περιφρονεῖ καὶ ὑβρίζει ἀνηλεῶς πάντα τὸν ἐκ τοῦ δήμου· ὅσῳ καὶ ἂν ηὐπόρησέ τις, ὅσῳ καὶ ἂν ἐξεπαιδεύθη, ὅσῳ καὶ ἂν ἀνυψώθη ἑνὶ λόγῳ ὑπεράνω τοῦ ὄχλου,εἴτε διὰ τῆς τύχης,εἴτε διὰ τῆςἱκανότητος αὐτοῦ,ἅμα δὲν εἶναι εὐπατρίδης,λέγεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ μας δειλός, κακός,φορτηγός, ὅ ἐστι βαστάζος,ἀχθοφόρος· τ' ἀνάπαλιν δὲ πᾶς εὐπατρίδης εἶναι ἀγαθὸς καὶ ἐσθλός,ὥστε οὔτε ἡ ἀρχαία πολιτικὴ γλῶσσα ἦτο πολὺ εὐπρεπεστέρα, οὔτε ἡ ἀρχαία πολιτικὴ ἔρις πολὺ δικαιοτέρα τῆς νέας.

Τὸ εὐεργετεῖν, λέγει ὁ Θέογνις, δειλούς, ὅπερ ἐνταῦθα φέρεται ὡς ἀντίθετον τῶν ἐσθλῶν, τῶν εὐγενῶν, τῶν εὐπατριδῶν, τὸ εὐεργετεῖν δειλούς, ματαιοτάτη χάρις ἐστίν· ἴσον δὲ καὶ σπείρειν πόντον πολιᾶς θαλάσσης. Καθὼς οὔτε πόντον σπείρων, θέλεις θερίσει

καρπόν, οὔτε κακοὺς εὖ ποιῶν, εὖ πάλιν ἀντιλάβοις· διότι οἱ κακοὶ ἔχουσιν ἄπληστον νοῦν. Τί δ' ὄφελος δειλὸς ἀνὴρ φίλος ὤν; Εὐεργετῶν αὐτὸν δύο πάσχεις κακά· στερεῖσαι πολλῶν τῶν σεαυτοῦ, καὶ οὐδεμίαν ἔχεις χάριν. Οὔτε ἀπὸ κινδύνου ἢ ἀνάγκης θέλει σὲ λυτρώσει ποτέ, οὔτε καλόν τι ἔχων, θέλει σὲ μεταδώσει ἐξ αὐτοῦ. Οἱ δ' ἀγαθοὶ σώζουσι τὴν μνήμην τῆς εὐεργεσίας καὶ ὁμολογοῦσι χάριν δι' αὐτήν, καὶ συμπαθοῦσιν ἐν τῇ συμφορᾷ. Ὅθεν μή ποτε ποιήσῃς κακὸν ἄνδρα φίλον ἑταῖρον, ἀλλὰ φεῦγε αὐτὸν ὡς κακὸν λιμένα. Ἔσο δὲ ἀείποτε προσηλωμένος εἰς τοὺς ἀγαθούς, διότι ἀπὸ τῶν ἐσθλῶν ἐσθλὰ θέλεις μάθει· διὸ μετ' αὐτῶν βουλεύου, παρ' αὐτοῖς πῖνε καὶ τρῶγε, καὶ κάθου μετ' ἐκείνων, καὶ εὐαρέστει εἰς ἐκείνους, ὧν μεγάλη δύναμις. Οὐδεὶς ἀνθρώπων οὔτ' ἔσεται, οὔτε πέφυκεν, ὁ δυνάμενος νὰ μεταβῇ εἰς τὸν ᾅδην πάντας εὐχαριστήσας· διότι οὐδ' ὁ Κρονίδης Ζεύς, ὁ θνητῶν καὶ ἀθανάτων ἀνάσσων, δύναται, διὰ τῶν ὑετῶν ἢ τῆς ἀνομβρίας, νὰ εὐχαριστήσῃ πάντας τοὺς θνητούς. Ἀλλ' οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες, οἱ εὐπατρίδαι, οὐδεμιᾶς ποτε πόλεως ἐπροξένησαν τὸν ὄλεθρον· ἐνῷ ὅταν φανῇ ἀρεστὸν εἰς τοὺς κακοὺς τὸ ὑβρίζειν, καὶ ἀρχίσωσι νὰ φθείρωσι τὸν δῆμον, καὶ νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς ἀδικοῦντας δίκαιον ἕνεκα ἰδίου κέρδους καὶ κράτους, τότε ἐπέρχονται στάσεις καὶ ἐμφύλιοι φόνοι ἀνδρῶν.

Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν δειλῶν, τῶν κακῶν, τῶν ἀγοραίων ἐκείνων ἀνθρώπων ἐπλούτησαν διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτῶν, πολλοὶ δὲ τῶν εὐπατριδῶν κατεδέχθησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς συγγενικὰς πρὸς τοὺς νεοπλούτους τούτους σχέσεις. Τοῦτο φέρει εἰς ἀγανάκτησιν τὸν ποιητήν μας.

Οὔ ποτε δουλείη κεφαλὴ ἰθεία πέφυκεν,
ἀλλ' αἰεὶ σκολιή, καὐχένα λοξὸν ἔχει.
Οὔτε γὰρ ἐκ σκίλλης (ἀπὸ τοῦ κρομμύου) ῥόδα φύεται, οὐδ' ὑάκινθος.
οὔτε ποτ' ἐκ δούλης τέκνον ἐλευθέριον.

Καὶ ὅμως ἐσθλὸς ἀνὴρ δὲν αἰσχύνεται νὰ λάβῃ σύζυγον κακὴν κακοῦ θυγατέρα, ἀρκεῖ νὰ δώσῃ αὐτὴ εἰς αὐτὸν χρήματα πολλά, οὐδὲ γυνὴ ἐν γένει ἀποποιεῖται πλούσιον σύζυγον, ἀλλὰ τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ προτιμᾷ τὸν πλούσιον.

Χρήματα γὰρ τιμῶσι· καὶ ἐκ κακοῦ ἐσθλὸς ἔγημεν,
καὶ κακὸς ἐξ ἀγαθοῦ· πλοῦτος ἔμιξε γένος.
Οὕτω μὴ θαύμαζε γένος, Πολυπαΐδη, ἀστῶν
μαυροῦσθαι· σὺν γὰρ μίσγεται ἐσθλὰ κακοῖς.

Ἀλλ' ἤδη ὑπερισχύει ἡ δημοκρατικὴ μερίς· οἱ πολλοὶ λαμβάνουσι τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ γίνονται κύριοι τῶν πραγμάτων. Τότε ὁ Θέογνις παρίστησι φοβερὰν τῆς πολιτείας εἰκόνα, παραβάλλει αὐτὴν μὲ πλοῖον φερόμενον, ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, διὰ μέσου τοῦ Μηλίου πόντου, τοῦ Αἰγαίου πελάγους· ἡ θάλασσα τὸ καταπατεῖ πανταχόθεν, οἱ δ' ἐν αὐτῷ δὲν θέλουσι ν' ἀντλήσωσι, διὸ τὸ πλοῖον κινδυνεύει νὰ καταποντισθῇ.

οὕνεκα νῦν φερόμεσθα καθ' ἱστία λευκὰ βαλόντες
  Μηλίου ἐκ πόντου νύκτα διὰ δνοφερήν.
ἀντλεῖν δ' οὐκ ἐθέλουσιν· ὑπερβάλλει δὲ θάλασσα
  ἀμφοτέρων τοίχων· ἦ μάλα τις χαλεπῶς
σώζεται· οἱ δ' ἔρδουσι· κυβερνήτην μὲν ἔπαυσαν
  ἐσθλόν, ὅ τις φυλακὴν εἶχεν ἐπισταμένως·
χρήματα δ' ἁρπάζουσι βίῃ, κόσμος δ' ἀπόλωλεν,
  δασμὸς δ' οὐκέτ' ἴσως γίνεται ἐς τὸ μέσον,
φορτηγοὶ δ' ἔχουσι, κακοὶ δ' ἀγαθῶν καθύπερθεν.
  Δειμαίνω, μήπως ναῦν κατὰ κῦμα πίῃ.

Τότε ὁ Θέογνις ἀναγκάζεται μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμοφρόνων ν' ἀποδημήσῃ· καὶ φιλοξενεῖται μὲν ἐν Σικελίᾳ, φιλοξενεῖται δὲ ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐν Σπάρτῃ καὶ παντοῦ ὅπου ἄρχουσιν ἔτι οἱ ἄριστοι, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἠδύνατο νὰ αἰσθανθῇ τέρψιν τινά, διότι οὐδὲν φίλτερον τῆς πατρίδος.

Ἦλθον μὲν γὰρ ἔγωγε καὶ εἰς Σικελήν ποτε γαῖαν,
  ἦλθον δ' Εὐβοίης ἀμπελόεν πεδίον,
Σπάρτην τ' Εὐρώτα δονακοτρόφου ἀγλαὸν ἄστυ·
  καὶ μ' ἐφίλευν προφρόνως πάντες ἐπερχόμενον·
ἀλλ' οὔτις μοι τέρψις ἐπὶ φρένας ἦλθεν ἐκείνων.
  Οὕτως οὐδὲν ἄρ' ἦν φίλτερον ἄλλο πάτρης.

Νομίζει τις ὅτι ἀκούει τὰ παράπονα τῶν Γάλλων ἐκείνων, οἵτινες δυσαρεστηθέντες διὰ τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας ἐπέφερεν ἡ μεγάλη αὐτῶν ἐπανάστασις, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ξένην· καὶ ἐφιλοξενήθησαν μὲν εἰς τὴν Γερμανίαν, εἰς τὴν Ρωσσίαν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσαν θρηνοῦντες διὰ τὴν στέρησιν τῆς πατρίδος· τοσοῦτον εἶναι βέβαιον, ὅτι τὰ πάθη καὶ παθήματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά. Τελευταῖον ἐπανῆλθον οἱ φυγάδες Μεγαρεῖς οἴκαδε, καὶ διὰ

τὴν ἀφροσύνην τοῦ δήμου, κατέστησαν αὖθις κύριοι τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ὁ Θέογνις, διδαχθεὶς ἤδη ὑπὸ τῆς δυστυχίας, ἀνῆκεν εἰς τὴν σωφρονεστέραν ἐκείνην τῶν εὐπατριδῶν μερίδα, ἥτις οὔτε εἰς ἐκδικήσεις ἤθελε νὰ ἐκτραχηλισθῇ, οὔτε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ἀποκλειστικοῦ τῶν ὀλίγων κράτους, ἀλλά, τὴν μέσην βαδίζουσα, κατώρθωσε νὰ συμβιβάσῃ ὁπωσοῦν τὰ παλαιὰ συμφέροντα μετὰ τῶν νέων.

Ἥσυχος, ὥσπερ ἐγώ, μέσην ὁδὸν ἔρχεο ποσσίν,
μηδ' ἑτέροισι διδούς, Κύρνε, τὰ τῶν ἑτέρων.
Πατρίδα κοσμήσω, λιπαρὴν πόλιν, οὔτ' ἐπὶ δήμῳ
τρέψας οὔτ' ἀδίκοις ἀνδράσι πειθόμενος.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, πᾶσαι αἱ τυραννίδες τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ἐκλείπουσι καί, ὡς λέγεται, κατηργήθησαν, αἱ κυριώτεραι τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐν Σικυῶνι καὶ ἡ ἐν Κορίνθῳ, διὰ τῆς Σπάρτης. Ἡ ὀλιγαρχικὴ αὕτη πόλις εἶχε τῳόντι συμφέρον νὰ μὴ ὑπερισχύσῃ μηδαμοῦ, εἰ δυνατόν, τὸ πολιτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἦτο πολεμιώτατον πάσης ὀλιγαρχίας· καὶ προσκαλουμένη εἰς βοήθειαν ὑπὸ τῶν ταπεινουμένων ὀλιγαρχιῶν τῶν ἄλλων πόλεων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπήκουε προθύμως, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐλάμβανεν ὡς ἐκ τούτου τὸ ἀξίωμα τοῦ προστάτου τῶν πόλεων ἐκείνων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδαμοῦ φαίνονται ἀνορθωθεῖσαι, μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν τυράννων, αἱ προηγουμένως ἐπικρατήσασαι κληρονομικαὶ ὀλιγαρχίαι· ἀλλ' αἱ διαδεχθεῖσαι αὐτὰς τιμοκρατίαι, δηλαδὴ ἀριστοκρατίαι στηριζόμεναι ἐπὶ τοῦ πλούτου καὶ ὄχι ἐπὶ τοῦ γένους, συνέφερον εἰς τὴν Σπάρτην, ὡς φαίνεται, πλειότερον ἢ τὰ ἐξαιρέτως ἀντολιγαρχικὰ πολιτεύματα τῶν τυράννων. Ὅθεν βλέπομεν αὐτὴν περὶ τὸ 524 ἔτος ἐπιχειροῦσαν νὰ καταβάλῃ καὶ τὸν τύραννον τῆς Σάμου Πολυκράτην, πέμπουσαν δ' ἐπὶ τούτῳ, διὰ πλοίων κορινθιακῶν, στρατὸν εἰς τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην νῆσον. Καὶ τότε μὲν ἀπέτυχε· περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπεμβαίνει πάλιν ἐπὶ σκοπῷ τῆς καταλύσεως τῶν τυράννων, καὶ εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα. Ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς ἀνεδείχθη εὐτυχεστέρα. Οἱ ἐν Ἀθήναις τύραννοι κατελύθησαν, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις, ἀντὶ τῆς τυραννίδος, προέκυψε δύναμις ἄγνωστος ἕως τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ δημοκρατικὴ δύναμις, ἥτις ἔμελλε νὰ ἀποβῇ ἀντίπαλος τῆς Σπάρ-

της πολὺ φοβερωτέρα παντὸς τυράννου καὶ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ὁλοσχερῆ ἀλλοίωσιν τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ′

Ἀθῆναι.

Ἡ Ἀττικὴ σχηματίζει, εἰς τὸ νοτιανατολικώτατον τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τριγωνοειδῆ χερσόνησον, τῆς ὁποίας τὴν στερεὰν βάσιν ἀποτελοῦσι τὰ ὄρη τῆς Πάρνηθος καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος, δι' ὧν ἡ χώρα αὕτη συνορεύει μετὰ τῆς πρὸς βορρᾶν κειμένης Βοιωτίας. Κορυφὴ τοῦ τριγώνου εἶναι ἡ πρὸς μεσημβρίαν νεύουσα ἄκρα τοῦ Σουνίου· καὶ τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι Μεγαρίδος δυτικομεσημβρινὴν πλευρὰν αὐτοῦ, βρέχουσι τὰ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου ὕδατα, τὴν δὲ ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι Βοιωτίας ἀνατολικὴν πλευράν, βρέχει τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χερσονήσου ταύτης ὑποδιαιρεῖται εἰς τέσσαρα διαφόρων σχημάτων τμήματα. Ὁ Βριλησσός, δηλαδὴ τὸ περίφημον διὰ τὸν λευκὸν αὐτοῦ λίθον ὄρος, τὸ ὀνομασθὲν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους Πεντελικόν, ἐκφυόμενος ἐκ τοῦ μέσου Πάρνηθος καὶ φερόμενος πρὸς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ τριγώνου πλευράν, χωρίζει ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀττικῆς τὸ βορειότερον καὶ ὑψηλότερον ταύτης μέρος, τὸ ὁποῖον, ἔχον σχῆμα ἐπίσης τριγώνου, ἐκαλεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Διακρία καὶ κατῳκεῖτο ὑπὸ τῶν πενεστέρων γεωργῶν· εἰς τὴν παραλίαν τῆς Διακρίας, ἀντικρὺ τῆς ὁποίας εἶναι ἡ Εὔβοια, καὶ ἰδίως εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς παραλίας ταύτης, κεῖται τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Ἔπειτα ἐκ μὲν τοῦ Βριλησσοῦ ἐκφύεται ὁ Ὑμηττός, ἐκ δὲ τῆς Πάρνηθος, τὸ Αἰγάλεων, καὶ τὰ δύο ταῦτα ὄρη κατέρχονται παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὴν δυτικομεσημβρινὴν τοῦ μεγάλου ἀττικοῦ τριγώνου πλευ-

ράν. Μεταξὺ τοῦ Αἰγάλεω καὶ τοῦ Ὑμηττοῦ ἁπλοῦται, ἐν σχήματι τραπεζίου, ἡ πεδιὰς ἥτις ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι ἰδίως Πεδίον καὶ κατῳκεῖτο ὑπὸ τῶν πλουσίων γαιοκτητῶν· ἐντὸς τοῦ Πεδίου τούτου ὑψοῦται ἡ μεγαλώνυμος τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Πάλιν δὲ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ὑμηττοῦ, μεταξὺ τοῦ ὄρους τούτου καὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ ὅλου ἀττικοῦ τριγώνου πλευρᾶς, κεῖται ἕτερον αὐτοῦ τμῆμα, ἔχον σχῆμα ὁμοίως τραπεζίου σχεδόν, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ παραλία, ἡ ἀπὸ τῆς μεσημβρινωτέρας ἄκρας τοῦ Ὑμηττοῦ, τῆς λεγομένης τὸ πάλαι μὲν Ζωστῆρος, νῦν δὲ Βάρης, μέχρι τοῦ Σουνίου, καὶ ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Βριλησσοῦ ἐκτεινομένη, ὠνομάζετο ἰδίως Παραλία καὶ κατῳκεῖτο, πρὸ τῶν Μηδικῶν, ὑπὸ τῶν μετερχομένων τὴν ναυτιλίαν Ἀθηναίων· τὸ μεσογαιότερον τοῦ τμήματος τούτου ἐκαλεῖτο, κατ' ἀντίθεσιν τῆς παραλίας, ὅπως καὶ σήμερον, Μεσόγαια. Ἀφ' ἑτέρου πρὸς δυσμὰς τοῦ Αἰγάλεω, μεταξὺ τούτου καί τινων λόφων οἵτινες κατέρχονται ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος ἐπὶ τὴν θάλασσαν, παραλλήλως πρὸς τὸ Αἰγάλεων, καὶ διὰ τὸ σχῆμα ὀνομάζονται Κέρατα, κεῖται τὸ πεδίον τῆς Ἐλευσῖνος καὶ ἰδίως τὸ περίφημον ἐν τῇ μυθολογίᾳ διὰ τὰ δῶρα τῆς Δήμητρος Θριάσιον πεδίον· τὰ δὲ Κέρατα χωρίζουσι τὴν Ἀττικὴν ἀπὸ τῆς Μεγαρίδος. Ἡ Ἀττικὴ εἶναι χώρα μικρά, ἄγονος, ἄνυδρος, διότι οἱ περιώνυμοι ἐκεῖνοι Κηφισσὸς καὶ Ἰλισσὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ρυάκια, ἐνίοτε παντελῶς ἐκλείποντα. Ἔχει ὅμως ἡ μικρὰ αὕτη τῆς γῆς γωνία προτέρημα μοναδικὸν ἐν τῷ κόσμῳ· θαυμαστήν τινα τῆς ἀτμοσφαίρας διαύγειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ οὐρανὸς φαίνεται προσμειδιῶν ἐνταῦθα ἱλαρώτερον πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ καλῶν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἄκουσαν πρὸς τὰ αἰθέρια ὕψη, τὰ δὲ ὄρη λαμβάνουσιν ἐκ διαλειμμάτων, μάλιστα περὶ δυσμὰς ἡλίου, χρωματισμοὺς καὶ σχηματισμοὺς μαγικούς, ἐναρμονίους, καλλιτεχνικούς. Ὥστε δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἄπορον ὅτι ἐνταῦθα παρήχθησαν αἱ ὑψηλόταται τῆς διανοίας μελέται, καὶ τὰ εὐγενέστατα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα.

Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη ἀντεπεξῆλθον κατ' ἀλλήλων ὡς ἐκπροσωποῦσαι δύο διαφόρους φυλὰς καὶ δύο ἀντιθέτους κόσμους. Ἀλλ' εἰς τοὺς προηγουμένους χρόνους, τοσοῦτον ἀπότομος καὶ φυλετικὴ ἀντίθεσις δὲν ὑ-

ποδεικνύεται οὔτε ὑπὸ τῶν παραδόσεων, οὔτε ὑπὸ τῶν γεγονότων. Εἴδομεν ἤδη ὅτι αἱ δωρικαὶ πόλεις διέφερον τῆς Σπάρτης κατά τε τὸ πολίτευμα, τὸ βίον καὶ τὸ πνεῦμα· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, αἱ πόλεις αὗται ἦσαν καθ' ὅλα ταῦτα πολὺ οἰκειότεραι πρὸς τὰς Ἀθήνας οἷαι αὗται διεπλάσθησαν βραδύτερον ὅτε ἐλογίζοντο πρωτεύουσαι τοῦ Ἰωνισμοῦ. Αὐτὴ ἡ ὕπαρξις Ἰώνων ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι δὲν πιστοῦται τότε ἀποχρώντως. Ἀναφέρονται μὲν Ἴωνες ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῆς περὶ Ἡρακλειδῶν παραδόσεως· ἀλλὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη παντελῶς ἀγνοοῦσι τοὺς Ἴωνας τούτους. (103) Τὰ ὀνόματα τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Αἰολέων δὲν ἀναφαίνονται βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως εἰμὴ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀποδιδόμενα αὐτόθι εἰς δύο μεγάλας ἀποίκων ὁμάδας, ἀποδημησάντων ἐντεῦθεν μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἀλλ' αἱ περὶ τῶν ἀποικήσεων τούτων παραδόσεις, αἱ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Παυσανίου ἀναφερόμεναι, συγχέουσι παραδόξως τὰς φυλὰς ἐκείνας πρὸς ἀλλήλας τε καὶ πρὸς τὴν ἀχαϊκήν. Εἰς μὲν τοὺς Ἴωνας ἀποδίδουσιν ἡγεμόνας Αἰολίδας, εἰς δὲ τοὺς Αἰολεῖς Πελοπίδας, ἀποσιωπῶσι δὲ τὸ τῶν Ἀχαιῶν ὄνομα, ἐνῷ πᾶσαι συμφωνοῦσιν ὅτι αἱ μὲν αἰολικαὶ ἀποικίαι ἱδρύθησαν ὑπὸ Ἀχαιῶν ἐξωσθέντων ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν Λακωνίας, καὶ ὅτι μετὰ τῶν Ἀχαιῶν τούτων συνετάχθησαν Βοιωτοὶ καὶ Λοκροί· ὅτι ἐν ἄλλαις λέξεσι τὰς ἀποικίας ταύτας ἔκτισαν ἔθνη περιλαμβανόμενα ἐν τῷ ὁμηρικῷ καταλόγῳ ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν. Οἱ δὲ ἄποικοι οἱ κτίσαντες ἐν Ἀσίᾳ τὰς δώδεκα ἰωνικὰς κληθείσας πόλεις ἦσαν, καθ' Ἡρόδοτον, κρᾶμα ποικίλων φυλῶν, τοῦ ὁποίου ἐλαχίστην μοῖραν ἀπετέλουν οἱ *νομίζοντες γενναιότατοι* εἶναι Ἰώνων. «Τῶν Ἄβαντες μὲν ἐξ Εὐβοίης εἰσὶ οὐκ ἐλαχίστη μοῖρα, τοῖσι Ἰωνίης μέτα οὐδὲ τοῦ οὐνόματος οὐδέν, Μινύαι δὲ Ὀρχομένιοι ἀναμεμίχαται καὶ Καδμεῖοι καὶ Δρύοπες καὶ Φωκέες ἀποδάσμιοι καὶ Μολοσσοὶ καὶ Ἀρκάδες καὶ Πελασ-

---

103) Ἐν Ἰλ. Ν. 685 ἀναφέρονται μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ «Ἰάονες ἑλκεχίτωνες», ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον (στ. 688) ἀναφέρονται καὶ Ἀθηναῖοι, ὑποτίθεται ὅτι οἱ Ἰάονες οὗτοι εἰσὶν Ἀθηναῖοι. Τινὲς ἐν τούτοις, ὡς ὁ Heyne, θεωροῦσιν ὑποβολιμαῖον τὸν περὶ Βοιωτῶν καὶ Ἰαόνων στίχον μετὰ τῶν δύο μεθεπομένων· ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν Ὀδυσσ. Σ. 246 «Ἴασον Ἄργος» ἑρμηνεύουσί τινες ὡς Ἄργος Ἰωνικόν.

γοὶ καὶ Δωριέες Ἐπιδαύριοι, ἄλλα τε ἔθνεα πολλὰ ἀναμεμίχαται· οἱ δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πρυτανηίου τοῦ Ἀθηναίων ὁρμηθέντες καὶ νομίζοντες γενναιότατοι εἶναι Ἰώνων, οὗτοι δὲ οὐ γυναῖκας ἠγάγοντο ἐς τὴν ἀποικίην ἀλλὰ Καείρας ἔσχον, τῶν ἐφόνευσαν τοὺς γονέας.» Ἐνῷ δὲ εἴδομεν τοὺς Βοιωτοὺς τοσοῦτον συμπράξαντας εἰς τὴν αἰολικὴν ἀποικίαν ὥστε αὕτη, κατὰ Στράβωνα, καὶ βοιωτικὴ προσηγορεύθη, μανθάνομεν παρὰ τοῦ Παυσανίου, ὅτι Βοιωτοὶ συνέδραμον προσέτι εἰς τὴν ἰωνικὴν ἀποικίαν. Ἐκ τοῦ καταλόγου τούτου συνάγεται ὅτι οὐδ' οἱ ἕτεροι οὗτοι ἄποικοι εἶχον κοινόν τινα ἰδιάζοντα αὐτοῖς φυλετικὸν χαρακτῆρα καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι τοὐλάχιστον αὐτῶν ἦσαν αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι, οὓς παρὰ τῷ Ὁμήρῳ βλέπομεν ὀνομαζομένους Ἀχαιούς.

Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον διδακτικαὶ εἶναι ἕτεραί τινες ἀποκαλύψεις τοῦ Ἡροδότου. Πρὸ μικροῦ παρεθέσαμεν χωρίον αὐτοῦ ἐν ᾧ ὁμιλεῖ περὶ γνησίων τινῶν Ἰώνων καὶ ὡς τοιούτους μάλιστα αἰνίττεται τοὺς Ἀθηναίους. Ἀλλαχοῦ ὅμως λέγει· «Οἱ μέν νυν ἄλλοι Ἴωνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔφυγον τὸ οὔνομα οὐ βουλόμενοι Ἴωνες κεκλῆσθαι, ἀλλὰ καὶ νῦν φαίνονταί μοι οἱ πολλοὶ αὐτῶν ἐπαισχύνεσθαι τῷ οὐνόματι.» Πῶς συμβιβάζεται ἡ ἀποστροφὴ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο μετὰ τῆς δοξασίας ὅτι ἦσαν καὶ ἐκαλοῦντο ἀνέκαθεν Ἴωνες; Καὶ σημειωτέον ὅτι τὸ τελευταῖον τῆς μαρτυρίας ταύτης μέρος εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας, διότι ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος ἀνὴρ κάλλιστα εἰδὼς τήν τε πόλιν ἐκείνην καὶ τὰς διαθέσεις τῶν κατοίκων αὐτῆς (104).

---

104) Τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Ἰώνων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ζήτημα εἶναι λίαν πολύπλοκον καὶ δυσχερὲς ἰδίως ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸ Ἰωνικὸν φῦλον. Ἡ κοινῶς ἐπικρατοῦσα γνώμη, ἣν ἀσπάζεται καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος, εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα ἐγένετο γνωστὸν τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀποικιῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ παρ' Ὁμήρῳ ἅπαξ (Ν. 685) ἀναφερόμενοι «Ἰάονες ἑλκεχίτωνες» παρίστανται ἐνταῦθα ὡς λαὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τῆς Ἀττικῆς, καὶ τὸ τῆς Ὀδυσσείας δὲ (Ε. 246) *Ἴασον* Ἄργος ἑρμηνεύουσί τινες Ἄργος Ἰωνικόν. Ἀλλὰ αἱ Ὁμηρικαὶ αὗται μαρτυρίαι δὲν ἀναιροῦσι τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ἐν ταῖς ἀποικίαις τὸ πρῶτον ἐγένετο γνωστὸν τὸ ὄνομα. Ὁπωσδήποτε τὸ τῶν

Ἡ ὕπαρξις τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἰώνων βεβαιοῦται, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, κατὰ πρῶτον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Αἱ βορειότεραι

Ἰώνων ὄνομα ἐπεκράτησεν ὕστερον ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ, καθ' ὃν χρόνον τὸ τῶν Δωριέων ἐπεκράτησεν ἐν Πελοποννήσῳ· καὶ οἱ Ἴωνες διεκρίθησαν εἰς Ἀσιανοὺς καὶ εἰς Εὐρωπαίους (Ἡροδ. Η. 9 «Ἴωνας τοὺς ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατοικημένους»), καὶ ὁ Αἰγιαλὸς τῆς Πελοποννήσου μετὰ τῆς Ἀττικῆς παρεστάθη ὡς πρώτη χώρα τῶν Ἰώνων. Ἀναντίρρητον ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι ὅτι τὰ ὀνόματα *Ἴων* καὶ *Ἰωνία* μᾶλλον ἐπιχώρια φαίνονται ἐν τῇ Ἀσιατικῇ ἢ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι. Ἐκ τούτου δὲ ἰδίως λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Ἐρνέστος Κούρτιος ἐν τῇ περιφήμῳ αὐτοῦ διατριβῇ «Οἱ Ἴωνες πρὸ τῆς Ἰωνικῆς ἀποικίας (Die Ionier vor der Ionischen Wanderung)», ἣν ἐξέδωκε τῷ 1855, ἐξήνεγκε νέαν ὅλως περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς πρώτης κοιτίδος τῶν Ἰώνων θεωρίαν, ἣν ἀνέπτυξεν ὕστερον καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ ὑπὸ εὐρύτερον πνεῦμα. Ὁ Κούρτιος, στηριζόμενος ἰδίως ἐπί τινος Αἰγυπτιακῆς ἐπιγραφῆς ἀναγομένης εἰς τὸν 15 π. Χ. αἰῶνα, ἐν ᾗ, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Αἰγυπτιολόγου Λιψίου γενομένην ἑρμηνείαν, ἐνόμισεν ὅτι εὗρε τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων ὡς οἰκητόρων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐξήνεγκεν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ τὴν θεμελιώδη γνώμην, ὅτι ἡ φυλὴ τῶν *Ἰώνων* δὲν μετῴκησεν ἐν ἀρχῇ ἐξ Εὐρώπης εἰς Ἀσίαν, ἀλλ' ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι ἔρεισμα στερεὸν ἐν τῇ τότε καταστάσει τῆς ἐπιστήμης εἶχεν ὁ Κούρτιος ὑπὲρ τῆς θεωρίας αὐτοῦ. Κατὰ τὰς τότε ἐπικρατούσας περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ διασπορᾶς τῶν Ἰνδογερμανικῶν ἢ Ἀρίων λαῶν θεωρίας, ἴσχυεν ἡ δόξα ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου μέχρι τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Φρυγικοῦ, τοῦ κειμένου ἐν τῷ κέντρῳ περίπου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τῶν ἀσιατικῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἐντεῦθεν μέχρι τῆς Ἰταλίας, ἀπετέλουν μίαν ἰδίαν ὁμοφυλίαν συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους λαῶν, τὴν ὁμοφυλίαν τὴν Φρυγοπελασγικὴν ἢ Ἰταλοπελασγικήν. Ὑπετίθετο δέ, κατὰ τὰς μνημονευθείσας θεωρίας, ὅτι ἡ ὁμοφυλία αὕτη, ἀποσπασθεῖσα κατὰ τὸν Καύκασον ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας (ἐκ τῆς Βακτρικῆς καὶ τῆς Ἀριανῆς ἢ *Ἰρὰν*) πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν Εὐρώπην χωροῦντος καὶ ἐκ τοῦ Καυκάσου εἰς βορείους (Γερμανούς, Σλαύους καὶ Κελτούς), καὶ εἰς νοτίους (Φρυγοπελασγοὺς ἢ Ἰταλοπελασγοὺς) διαιρεθέντος κορμοῦ, ἠκολούθησε τὴν διὰ τοῦ Ἀρμενικοῦ καὶ τοῦ Φρυγικοῦ ὀροπεδίου ὁδὸν μέχρι τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἐντεῦθεν διὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου περαιωθεῖσα εἰς τὰς νοτίους Ἑλληνικὰς χώρας ἀπετέλεσε τὸν λαὸν ἰδίως τὸν Ἑλληνικὸν τῶν παραλίων· ὅπως διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου διαβᾶσα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ἀπετέλεσε τοὺς Θρᾷκας καὶ Μακεδόνας καὶ τοὺς διὰ Θρᾴκης Μακεδονίας εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα ἐκταθέντας λαούς, τοὺς Ἠπειρώτας καὶ τοὺς ἰδίως Ἕλληνας ἤτοι τοὺς Δωριέας καὶ ἄλλους μεσογείους λαοὺς τῆς βορείας Ἑλλάδος. Τοιαύτης ἐπικρατούσης γενικῆς θεωρίας περὶ τῆς ἐκ τῶν δυτικῶν παραλίων εἰς τὴν Εὐρω-

τῶν αὐτόθι γενομένων ἀποικιῶν ὠνομάσθησαν αἰολικαί, αἱ δὲ πρὸς μεσημβρίαν τούτων κτισθεῖσαι, ἰωνικαί. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως ὁ φυλε-

---

παϊκὴν παραλίαν Ἑλλάδα μεταβάσεως λαῶν Μικρασιανῶν ὁμοφύλων, εὐλογωτάτη ἐφαίνετο τῷ Κουρτίῳ ἡ ὑπόθεσις ὅτι οἱ *Ἴωνες*, οἱ γνωστοὶ τὸ πρῶτον ἐν Ἀσίᾳ, οἱ ἀμφιβόλως μνημονευόμενοι πάρ' Ὁμήρῳ, γνωστοὶ δὲ ἐν ἐπιγραφῇ Αἰγυπτιακῇ τοῦ 15 π. Χ. αἰῶνος ὡς λαὸς Μικρασιανός, ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἐξ Ἀσίας εἰς τὰς νήσους καὶ τὰς παραλίας τὰς ἑλληνικὰς διασπαρέντες Ἄριοι, συγγενεῖς ἰδίως τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἀρίων Φρυγοπελασγῶν τῶν ἀναφερομένων ἐνταῦθα πρὸ τῆς λεγομένης ἀπὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀσίαν ἀποικήσεως Αἰολέων καὶ Ἰώνων («τῆς εἰς Ἰώνων περαιώσεως», ὡς λέγει ὁ Στράβων ΙΔ. 621). Οἱ Ἴωνες οὗτοι, καταλαμβάνοντες κατὰ μικρὸν τὰς νήσους καὶ τὰς παραλίας τὰς Εὐρωπαϊκὰς τῆς Ἑλλάδος, ἔφερον ἐνταῦθα στοιχεῖα τοῦ Ἀσιατικοῦ πολιτισμοῦ, μεταδιδόντες τούτων εἰς τοὺς μεσογειότερον οἰκοῦντας (βορειόθεν ἐκ Θράκης καὶ Μακεδονίας ἐλθόντας) ὁμοφύλους, μεσογείους γενομένους καὶ διὰ τοῦτο ἧττονα πολιτισμὸν καὶ ἡμέρωσιν ἔχοντας ὁμοφύλους (τοὺς Ἕλληνας Δωριέας καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν)· καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀλληλεπιδράσεως τοῦ θαλασσίου ἤτοι τοῦ νησιωτικοῦ καὶ παραλιακοῦ Ἑλληνικοῦ ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ μεσογειακοῦ Ἑλληνικοῦ ἀφ' ἑτέρου παρήχθη τὸ κυρίως Ἑλληνικόν, καὶ μετὰ τούτου ἡ κυρίως Ἑλληνικὴ ἱστορία ἡ συνισταμένη πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν ταύτην καὶ εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἀμοιβαίως ἐπιδρώντων ἐπ' ἄλληλα στοιχείων (τοῦ Ἑλληνικοῦ Δωρικοῦ καὶ τοῦ Πελασγικοῦ Ἰωνικοῦ καθ' Ἡρόδοτον ἰδ. ἀνωτ. σημ. 88). Ἀφοῦ δὲ οὕτω διὰ τῆς Ἰωνικῆς ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην βραδέως καὶ βαθμηδόν, ἀλλὰ συνεχῶς καὶ διαρκῶς, γινομένης κινήσεως διεπλάσθη τὸ *Ἑλληνικὸν* τοῦ Ὁμηρικοῦ κόσμου, τότε ἤρξατο καὶ παλινδρομική τις πρὸς τὴν Ἀσίαν κίνησις ἀποικιακή, τῆς ὁποίας μόνον οἱ Ἕλληνες τῶν ἱστορικῶν χρόνων λαβόντες συνείδησιν παρέστησαν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἴωνας ὡς ἐξ Εὐρώπης ἀποικήσαντας, καὶ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι ἐζήτησαν τὴν κοιτίδα καὶ τὸ ὄνομα τῶν Ἀσιανῶν Ἰώνων, δημιουργήσαντες πρὸς τοῦτο παραδόσεις μὴ ἑρμηνευούσας τὴν ἀληθῆ ἀρχὴν καὶ ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων.

Πλὴν τῶν ῥηθέντων γενικῶν ἐπιχειρημάτων, πολλὰ ἠρύσατο ὁ Κούρτιος ἰδιαίτερα ἐπιχειρήματα, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῆς παναρχαίας. Πρῶτον ὅτι, ἐνῷ τῶν Δωριέων καὶ τῶν Αἰολέων ὡς πρώτη κοιτὶς ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἡ Ἑλλὰς ἡ μεσογαία καὶ βορεία, ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἤπειρος, ὡς μητρόπολις τῶν Ἰώνων παραδίδοται ἡ μικρὰ Ἀττική, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν φαίνονται ἔκπαλαι Ἴωνες. Ἔπειτα ὁ Κούρτιος συνεδύασε τὴν περὶ Ἰώνων θεωρίαν μετ' ἄλλης τινος γενικωτέρας θεωρίας ἐξαγομένης ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπὶ τὴν γένεσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπίδρασιν τῶν Φοινίκων. Οἱ Φοίνικες

τικὸς αὐτῶν χαρακτὴρ ὑπῆρξεν ἀσθενέστατος. Τὸ κυριώτατον προσὸν τῆς φυλῆς εἶναι ἡ γλῶσσα· ὁ δὲ πατὴρ τῆς ἱστορίας βεβαιοῖ ὅτι

οἱ ἐκπροσωποῦντες ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τὴν ἀνατολικὴν καθόλου ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας ταύτης ἐπίδρασιν, παρίστανται ὡς μεσάζοντες μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Ἑλλάδος. Ἀλλ' ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Φοινίκων τούτων, κατὰ Κούρτιον, λανθάνουσιν οἱ Ἴωνες οἱ Ἀσιανοί, οὓς οἱ Ἕλληνες, ἐκλιπούσης ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῶν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους πάσης ἀναμνήσεως τῶν Ἰώνων τούτων, ἐνόμισαν Φοίνικας ἢ μᾶλλον συνέχεον πρὸς τοὺς Φοίνικας. Οἱ Ἴωνες λοιπὸν οἱ προϊστορικοὶ ἦσαν οἱ ἀποικίσαντες τὰς Θήβας καὶ ἐνεγκόντες αὐτόσε τὰ Φοινικικὰ γράμματα. Οὗτοι ἦσαν οἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Φοινίκων καταλαμβάνοντες Ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας καὶ εἰσάγοντες εἰς τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων στοιχεῖα πολιτισμοῦ, τέχνης καὶ μύθων Ἀσιατικῶν. Ἐὰν δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ὡς καί τινες Ἑλληνικαὶ νῆσοι καὶ παράλιαι χῶραι, διετήρησάν που ὀνόματα Φοινικικὰ ἢ καθόλου Σημιτικά, καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐδόθησαν ὑπὸ τῶν Ἰώνων παραλαβόντων αὐτὰ ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς.

Τὰς εἰρημένας θεωρίας ὁ Κούρτιος συνδυάζει πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ καθ' ἁπάσας τὰς παραλίας χώρας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἠπείρου, εὑρίσκονται ἴχνη Ἰωνικῆς ἀποικήσεως καὶ ἐνεργείας καὶ ὀνόματα Ἰωνικά. Οἱ Μινύαι τῆς Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας, οἱ ἥρωες τῆς Ἀργοναυτικῆς στρατείας, οἱ Μινύαι τῆς Ἰωλκοῦ καὶ Ὀρχομενοῦ, οἱ ἐκπροσωποῦντες τὴν ναυτικὴν καὶ ἐμπορικὴν καὶ καθόλου ἐπιχειρηματικὴν ἀκμὴν τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος, εἰσὶν Ἴωνες, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ὄνομα τοῦ *Ἰάσωνος*. Ἴωνες εἶναι καὶ οἱ Εὐβοεῖς. Ἰωνικαὶ εἰσὶν αἱ Ἀθῆναι καὶ τὸ πλεῖστον τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ *Αἰγαίου* εἶναι Ἰωνικὸν ἐκ τοῦ *Ἰωνικοῦ* αἰγαὶ=θάλασσα ὅπερ εὑρίσκομεν οὐ μόνον ἐν τῷ *Αἰγεῖ*, ὅστις κυρίως εἶναι ὁ μέγας θεὸς τῶν Ἰώνων καὶ τῶν ἄλλων παραλιακῶν λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ὃν οἱ Ἀθηναῖοι παρέστησαν ὡς μυθώδη πατέρα τοῦ ἥρωος αὐτῶν Θησέως· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὀνόμασιν Αἴγινα, Αἰγιαλὸς ἢ Αἰγιάλεια τῆς Πελοποννήσου, Αἴγειρα, Αἰγαί, Αἴγιον, Αἰγάλεως, Αἰγίλεια, Αἰγιλία, Αἴγιλα, ἅτινα πάντα εἰσὶν ὀνόματα ἐπιχωριάζοντα ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον, τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς παραλίας τῆς Πελοποννήσου καὶ μνημεῖα Ἰωνικά. Αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς *Αἰγύπτου* φαίνεται Ἰωνικόν. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς δυτικαῖς παραλίαις τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἠπείρου, ὁπόθεν ἄρχεται ὁ *Ἰόνιος* κόλπος, εὑρίσκει ὁ Κούρτιος ἴχνη ὑπάρξεως Ἰώνων. Διὰ τῶν Ἰώνων δὲ τούτων διεδόθη πανταχοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ὕπαρξις λαῶν προϊστορικῶν καλουμένων Λελέγων ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ Καυκώνων ἐν τῇ δυτικῇ Πελοποννήσῳ καὶ Κα-

αἱ δώδεκα ἰωνικαὶ πόλεις ἐλάλουν οὐχὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διάλεκτον, ἀλλὰ τέσσαρας ἀπ' ἀλλήλων οὐσιωδῶς διακρινομένας.

ρῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ, συνηγορεῖ κατὰ Κούρτιον ὑπὲρ τῆς ἐκτεθείσης θεωρίας. Διότι πάντες οὗτοι οἱ λαοὶ ὑπῆρχον καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν τοῖς τόποις ἀκριβῶς, ἐν οἷς βραδύτερον οἰκοῦσιν οἱ Ἴωνες, καὶ ὄντες πιθανώτατα προϊστορικοὶ Ἴωνες. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσι μνημονευόμενοι λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ Τρῶες καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, εἰσὶ πάντες ὁμόφυλοι πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς ἐκείνους Ἴωνας· καὶ οἱ Ἀχαιοὶ δὲ οἱ στρατεύσαντες κατὰ τῆς Τροίας δὲν εἶναι ὅλως ξένοι καὶ ἀλλότριοι πρὸς τοὺς Τρῶας, καὶ ὁ πόλεμος ἐκεῖνος ὑπὸ τὴν ποιητικὴν αὐτοῦ μορφὴν φαίνεται πάλη μεταξὺ δύο τμημάτων τῆς αὐτῆς μεγάλης ὁμοφυλίας λαῶν. Ἱστορικῶς δὲ ὁ λεγόμενος Τρωϊκὸς πόλεμος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐπική τις καὶ ποιητικὴ παράστασις τῶν ἐξ Αὐλίδος ὁρμηθέντων εἰς τὰς παραλίας τὰς Τρωϊκὰς Αἰολέων ἀποίκων. Ἀποικίαι τοιαῦται βεβαίως ἐγένοντο ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὰς παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλ' αὗται, ὡς ἐρρήθη, ἦσαν παλινδρομικαί, καὶ ἀποικίαι οὐχὶ ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ καὶ ἀθρόαι γενόμεναι, ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων, ὡς ἀναγκαία ἀκολουθία τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου ἐνεργοῦ καταστασθείσης ἀμοιβαίας ἐπικοινωνίας· ὀρθῶς δ' ὁ Στράβων χαρακτηρίζει τὴν Ἰωνικὴν καλουμένην εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἀποίκησιν ἁπλῶς «περαίωσιν Ἰώνων εἰς Ἀσίαν». Ἀλλ' ἡ δύναμις ἡ μεγάλη τῶν ἀποικιῶν, ἰδίως τῶν λεγομένων Ἰωνικῶν, ἡ μεγάλη αὔξησις καὶ ἐπίδοσις αὐτῶν, ἧς ἕνεκα αἱ ἀποικίαι αὗται τοσαύτας νέας ἐξέπεμψαν ἀποικίας εἰς τὸν Εὔξεινον καὶ εἰς τὴν δυτικὴν Μεσόγειον, ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης δυνάμεως τῶν προϊστορικῶν Ἰώνων, μεθ' ὧν συνεχωνεύθησαν οἱ ὀλίγοι ἐξ Ἑλλάδος ὕστερον μεταβάντες ἄποικοι. Οὕτω μόνον ἐξηγεῖται τὸ μέγα κράτος τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Ἄλλως τε αἱ πόλεις αἱ μεγάλαι τῆς Ἰωνίας, Μίλητος, Ἔφεσος, Σμύρνη κτλ. καὶ ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας παραδόσεως δὲν θεωροῦνται κτίσματα Ἑλλήνων ἀποίκων, ἀλλ' ἀναφέρονται ὡς ὑπάρχοντα πρὸ τῶν ἀποικιῶν, ὡς κτίσματα Καρῶν καὶ Λελέγων καὶ ἄλλων αὐτοχθόνων. Περὶ τῶν Ἀθηνῶν ἰδίως ὁ Κούρτιος ἐξήνεγκε τὴν ἀξιοσημείωτον γνώμην καὶ θεωρίαν ὅτι οὐχὶ *ἐξιώνισαν* τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὡς λέγει ἡ παράδοσις, ἀλλ' *ἐξιωνίσθησαν* ὑπὸ τῶν Ἰώνων τῆς χώρας ἐκείνης.

Ἐναντίον τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Κουρτίου πολλαὶ ἐξ ἀρχῆς ἐγένοντο ἀντιρρήσεις, ἰδίως δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ὁπότε ἔπεσον τὰ δύο πρῶτα καὶ κυριώτατα ἐρείσματα αὐτῆς. Ἓν τῶν ἐρεισμάτων τούτων εἶναι, καθὰ εἴρηται, ἡ δῆθεν μνεία τοῦ ὀνόματος τῶν Ἰώνων, ὡς λαοῦ Ἀσιατικοῦ ἐν ἐπιγραφῇ Αἰγυπτιακῇ τοῦ 15 π. Χ. αἰῶνος. Καὶ ὅμως τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ὁ Λίψιος ἀνεγίνωσκε Iunanu, ἀνεγνώσθη εἶτα ἀκριβέστερον Hanebu,

«Γλῶσσαν δὲ οὐ τὴν αὐτὴν οὗτοι νενομίκασιν, ἀλλὰ τρόπους τέσσερας παραγωγέων. Μίλητος μὲν αὐτῶν πρώτη κέεται πόλις πρὸς

καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἐσήμαινε τοὺς *Ἴωνας*, τῶν ὁποίων τὸ ἐν τῇ *δημοτικῇ* Αἰγυπτιακῇ γραφῇ ἀπαντῶν ὄνομα *Οὐïνὶμ* δὲν ἀπεδείχθη ὅτι ὑπάρχει ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν χρόνων τῶν Φαραώ. Καὶ ἰσχυρίσθη μὲν νεωστὶ ὁ W. Max Müller (Asien und Europa σ. 369 κξ.) ὅτι ἐν τῷ λεγομένῳ *ἔπει τοῦ Ραμσῆ* ἐν τοῖς ἐπικούροις τῶν κατὰ τὸν 13 π. Χ. αἰῶνα ἀπὸ τῆς νοτίου Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ Συρίας ἐλαυνόντων *Χετιτῶν* μνημονεύονται καὶ οἱ Iavan (nı) ἢ Iavan (an), [redacted] ὄνομα παραβαλλόμενον πρὸς τὸ ἐν τῇ βίβλῳ Iavan (κατὰ μεταφρ. τῶν Ο' *Ἰώυαν*), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ M. Müller ὡμολόγησεν ὅτι οὐδὲν ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου δύναται νὰ προκύψῃ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς περὶ *Ἰώνων* ὑποθέσεως τοῦ Κουρτίου. Ὡς δὲ γνωστὸν καὶ αὐτὸ τὸ ἐν τῇ Γενέσει, (κεφ. 10) ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν ἀπὸ Νῶε ἐθνῶν μνημονευόμενον ὄνομα *Ἰώυαν* ὡς καὶ αὐτὸ τὸ Κεφάλαιον ἀνήκοντα εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῆς εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἀποικήσεως τῶν Ἰώνων, οὐδαμῶς συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ῥηθείσης περὶ Ἰώνων ὑποθέσεως. Καὶ ὁ Sayce δὲ ἀνέγνω ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ Σεναχειρὶμ, (ἄρξαντος 704—681 π. Χ.), ἐν τοῖς περὶ τοῦ στόλου τοῦ ναυτικοῦ, ὃν ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος διὰ τοῦ Τίγρητος κατήγαγεν εἰς τὸν Περσικὸν κόλπον, τὸ ὄνομα τῶν Iavan ἤτοι Ἑλλήνων (Ἰώνων)· ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ χρόνου, εἰς ὃν ἀνήκει, οὐδεμίαν ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα ἔχει σημασίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολὺ πρὸ τοῦ Sayce ὁ περίφημος ἀσιανολόγος Chvolson ἐνόμισεν ὅτι ἐν Βαβυλωνιακοῖς μνημείοις τοῦ 2000 π. χ. καὶ ἀρχαιότερον ἀνέγνω ὄνομα Μικρασιανοῦ τινος λαοῦ τῶν Iunoyê. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ὀνόματος τούτου ἡ ἀκριβὴς ἀνάγνωσις καὶ ἑρμηνεία ἠμφισβητήθη ὕστερον ἰσχυρῶς. Οὕτως ἡ περὶ *Ἰώνων* θεωρία τοῦ Κουρτίου ἀπώλεσε πᾶσαν ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν πηγῶν ὑπὲρ αὐτῆς συνηγορίαν, ἐξ ἄλλου δέ, μὴ ἰσχυούσης νῦν πλέον καθ' ἃ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη (ἰδ. σημ. 17) καὶ τῆς θεωρίας περὶ τῆς διὰ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου μεταβάσεως τῶν Ἀρίων Ἰταλοπελασγῶν εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς καὶ Ἰταλοπελασγικὰς χώρας, καταπίπτει καὶ τὸ δεύτερον ἔρεισμα τῆς περὶ *Ἰώνων* θεωρίας τοῦ Κουρτίου. Κατεπολεμήθη δὲ καὶ ἄλλως ἡ θεωρία αὕτη ὡς ἐσωτερικῶς ἀσθενής, ὡς μὴ ἔχουσα ὑποκείμενον ἱστορικόν, ὡς παραγνωρίζουσα τοὺς νόμους τῆς ἀποικιακῆς ἀναπτύξεως καὶ ἰδίως τὸ γόνιμον πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀποικιακοῦ πολιτικοῦ βίου τὸ ἀποδεικνύμενον ἰδίως ἐν τοῖς Ἴωσιν ἀποίκοις τῆς Μ. Ἀσίας ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ καὶ λαμπρότητι καί, ὅ,τι ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ἀποικιῶν, τοῦτο μεταβιβάζουσα εἰς ὑποτιθεμένους αὐτόχθονας προελληνικοὺς Ἴωνας. Ἀλλ' ὁ Κούρτιος, ὅστις

μεσημβρίην, μετὰ δὲ Μυοῦς τε καὶ Πριήνη· αὗται μὲν ἐν τῇ Καρίῃ κατοικέαται κατὰ ταὐτὰ διαλεγόμεναί σφι· αἵδε δὲ ἐν τῇ Λυδίῃ,

---

πλὴν τῶν εἰρημένων γενικῶν, καὶ ἄλλα πλεῖστα εἰδικώτερα εἶχεν ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ἐνέμεινεν ἐν αὐτῇ, φρονῶν ὅτι ἄλλως δὲν ἐξηγοῦνται τὰ περὶ τῶν *Ἰώνων* ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὰς σχέσεις τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸ Ἰωνικὸν φῦλον. Οὕτω δὲ νέαν τῷ 1890 ἔγραψε πραγματείαν «Τίνι τρόπῳ οἱ Ἀθηναῖοι ἐγένοντο Ἴωνες («Wie die Athener Ionier geworden sind»). Ἡ πραγματεία κατεχωρίσθη ἐν τῷ Γερμανικῷ ἱστορικοφιλολογικῷ περιοδικῷ «Hermes». Τόμ. 25. 1890 σ. 141—152). Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ὁ Κούρτιος ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν ὅτι ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ γενέσει καὶ σχηματισμῷ τῶν ἱστορικῶν Ἀθηναίων ἐγένετό τις ἀνάμιξις καὶ ζύμωσις δύο στοιχείων, τοῦ ἀρχαιοτέρου ἰθαγενοῦς στοιχείου, τῶν Ἀθηναίων τῶν ἀξιούντων ὅτι ἦσαν γηγενεῖς, καὶ τοῦ ἐπήλυδος Ἀσιατικοῦ Ἰωνικοῦ· τῶν Ἀθηναίων τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τῶν Ἐρεχθειδῶν, καὶ τῶν Ἀθηναίων τοῦ Ἴωνος, τοῦ Αἰγέως καὶ Θησέως, ἐκπροσωπούντων τοὺς ἐκ θαλάσσης ἐλθόντας Ἴωνας. Ὁ Ἴων, οὗ παῖδες εἶναι οἱ γενάρχαι τῶν 4 Ἀθηναϊκῶν φυλῶν (Ἡρ. Ε. 66) καὶ τοῦ ὁποίου «στρατάρχου γενομένου Ἀθηναίοισι *ἐκλήθησαν ἀπὸ τούτου Ἴωνες*» (Θ. 44) εἶναι ἐπώνυμος ἥρως τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἰωνικοῦ στοιχείου. Ἐν αὐτῷ τῷ τρόπῳ τῆς συγκροτήσεως τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀριστοκρατίας εὑρίσκει ὁ Κούρτιος τὰ δύο ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα στοιχεῖα τῆς ἀριστοκρατίας ταύτης, τὸ ἰθαγενὲς Ἀθηναϊκὸν καὶ τὸ ἔπηλυ Ἰωνικόν. Καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ δὲ εὑρίσκει ὡσαύτως ὅμοιον συνδυασμόν, τοῦ Ἀπόλλωνος «τοῦ πατρῴου» ἐκπροσωποῦντος κατ' ἐξοχὴν θεότητα καὶ λατρείαν Ἰωνικήν. Ἀλλ' ἡ Ἰωνικὴ αὕτη εἰς Ἀθήνας ἐποίκησις δὲν ἐγένετο δι' ἀθρόας μεταναστάσεως οὔτ' ἐν ὡρισμένοις χρόνοις, ἀλλὰ διαρκῶς καὶ ἀθορύβως καὶ ἄνευ συγκρούσεων· ἡ μόνη δὲ σύγκρουσις περιωρίζετο εἰς τὸν διαρκῆ ἀνταγωνισμὸν τῶν ἀριστοκρατικῶν οἴκων. Καὶ ἡ ἱστορία δὲ τῆς τέχνης, κατὰ Κούρτιον, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς τοιαύτης γνώμης, ἀφοῦ καὶ ἐν τοῖς πρὸ τῶν Περσικῶν πολέμων ἱστορικοῖς χρόνοις ἡ Σάμος, ἡ Χίος, ἡ Νάξος φαίνονται οἱονεὶ μητροπόλεις τῆς Ἀττικῆς τέχνης. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἡ πανήγυρις τῆς Δήλου συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἐνταῦθα ἦτο τὸ ἀρχαῖον κέντρον Ἰωνικῆς τινος ἀμφικτυονίας. Καὶ τοιαύτη μὲν ἐν κεφαλαίῳ ἡ περὶ Ἰώνων καθόλου, καὶ περὶ Ἀθηναίων ὡς Ἰώνων ἰδίᾳ θεωρία τοῦ Κουρτίου.

Κατὰ βάθος τις ἐξετάζων τὴν θεωρίαν τοῦ Κουρτίου καὶ τὰς κατ' αὐτῆς ἀντιρρήσεις καὶ καθ' ὅλου τὰ περὶ Ἰώνων, καθ' ἑαυτούς, καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἀθηναίους παραδιδόμενα, δύναται νὰ συμπεράνῃ τὰ ἑξῆς ὡς συμπεράσματα ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ.

Ἔφεσος, Κολοφών, Λέβεδος, Τέως, Κλαζομεναί, Φώκαια. Αὗται δὲ αἱ πόλιες τῇσι πρότερον λεχθείσῃσι ὁμολογέουσι κατὰ γλῶσσαν

α') Οὐχὶ ἡ ὑποτιθεμένη προϊστορικὴ καὶ προελληνικὴ Ἰωνία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἤτοι αἱ νῆσοι καὶ ἀμφότεραι αἱ ἀκταὶ τοῦ Αἰγαίου ὑπῆρξαν ἡ πρώτη κοιτὶς καὶ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἀνέκαθεν μεταξὺ τῶν δύο ἀκτῶν ὑφισταμένης ζωηρᾶς ἐπικοινωνίας μεταξὺ λαῶν ὁμοφύλων καὶ διὰ τῆς ἐπικοινωνίας οἰκειοτέρων πρὸς ἀλλήλους κατασταθέντων.

β') Ὅτι πολλὰ τοῦ τοιούτου πρώτου πολιτισμοῦ τῶν νησιωτῶν καὶ *παράλων* ἤτοι παραλιακῶν Ἑλλήνων ἐθεωρήθησαν βραδύτερον ὡς ἔργα Ἰώνων καὶ ἐν μέρει παρεστάθησαν οὗτοι ἀληθῶς ὡς μεσολαβοῦντες μεταξὺ τοῦ Φοινικικοῦ ἢ καθόλου Ἀνατολικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἥτις ἰδιότης ἦτο ἄλλως φυσικώτατον ν' ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ Αἰγαίου. (Πρβλ. Ἡροδ. Ε. 58 «Οἱ δὲ Φοίνικες οὗτοι . . ἐσήγαγον διδασκάλια ἐς τοὺς Ἕλληνας καὶ δὴ καὶ γράμματα οὐκ ἐόντα πρὶν Ἕλλησιν ὡς ἐμοὶ δοκέειν . . . περιοίκεον δὲ σφέας (τοὺς Φοίνικας) τὰ πολλὰ τῶν χωρίων τοῦτον τὸν χρόνον Ἑλλήνων Ἴωνες, οἳ *παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα*, μεταρρυθμίσαντες σφέων ὀλίγα ἐχρῶντο». Καὶ ἡ Φοινικὴ δὲ ἢ καθόλου Σημιτικὴ λέξις *σάμος*=ὕψος φαίνεται ὅτι ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς Ἰωνική. (Στραβ. Ι. 457).

γ') Ὁ λαὸς οὗτος ὁ θαλάσσιος καὶ ναυτικός, ὁ οἰκῶν τὰς νήσους καὶ τὰς παραλίας τὰς Ἑλληνικάς, ἐξ οὗ παρήχθη ὕστερον ἡ ἰδιαιτέρα *Ἰωνικὴ* μοῖρα, ἐθεωρεῖτο ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις ὡς *Πελασγικὸς* διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχαιότητα, ἐθεωρεῖτο δὲ καὶ ὡς μὴ μεταβαλὼν οἴκησιν (ὡς «οὐδαμῇ κω ἐκχωρήσας» Ἡρ. Α. 56) καθ' ὅσον παρ' αὐτῷ δὲν συνέβαινον αἱ ἀθρόαι ἐκεῖναι μεταναστάσεις τῶν μεσογείων Ἑλλήνων αἱ καταστήσασαι «κάρτα πολυπλάνητον» τὸ Δωρικὸν κληθὲν Ἑλληνικόν. (Ἡρ. Α. 57).

δ') Αἱ λεγόμεναι Ἰωνικαὶ καὶ αἱ ἄλλαι εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, ἀνήκουσαι ὑπὸ καθόλου ἔποψιν εἰς χρόνους ἱστορικούς, ἔχουσιν ἰδίαν ἱστορίαν καὶ εἰσὶν ἀποικίαι ἐκ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν γενόμεναι, ἀποικίαι ἀκραιφνῶς Ἑλληνικαὶ φέρουσαι ἀποικιακὸν χαρακτῆρα σαφῆ καὶ ὡρισμένον. Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἀποικίαις ἔλαβε τὸ πρῶτον σημασίαν ἱστορικὴν καὶ ἐθνικὴν τὸ ὄνομα *Ἴωνες*, καὶ ἀρχαιότερον *Ἰάονες*.

ε') Τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ὄνομα τῶν παναρχαίων προϊστορικῶν αὐτοχθόνων λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τῶν παρὰ τὸ Αἰγαῖον οἰκούντων, ἀλλὰ τὸ τῶν ἀποίκων Ἑλλήνων, εἴτε ἐκ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν ἀποίκων μετενεχθὲν εἴτε ἐν Ἀσίᾳ παρ' αὐτῶν ληφθέν. Ὅτι ἡ δευτέρα γνώμη εἶναι ἡ μᾶλλον πιθανή, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ὄνομα ἐπεκράτησεν ἐν Ἀσίᾳ, καὶ

οὐδέν, σφίσι δὲ ὁμοφωνέουσι. Ἔτι δὲ τρεῖς ὑπόλοιποι Ἰάδες πόλιες, τῶν αἱ δύο μὲν νήσους οἰκέαται, Σάμον τε καὶ Χίον, ἡ δὲ μία ἐν

ὑπὸ τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν ἐδόθη εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλληνικὴν φυλήν. (Ἴδ. Αἰσχυλ. Περ. 178 ἢ 181 κατὰ ἔκδ. Wecklein) «Ἰαόνων γῆν οἴχεται Πέρσης θέλων (ὁ Ξέρξης)» ἴδ. καὶ Σχολ. Ἀριστοφ. 106 «Πάντας τοὺς Ἕλληνας Ἰάονας ἐκάλουν οἱ βάρβαροι». Καὶ ἐν ταῖς σφηνοειδέσι δὲ ἐπιγραφαῖς ταῖς Ἀσσυριακαῖς ἀνεγνώσθη τὸ ὄνομα Iavan, καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις δὲ καλοῦνται οἱ Ἕλληνες οὕτω, (Ἰωάυαν, Ο΄.) καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Περσικῇ, (ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ στίχου 104 τῶν Ἀχαρνῶν τοῦ Ἀριστοφάνους *Ἰαοναῦ*) καὶ ἐν ταῖς δημοτικοῖς Αἰγυπτιακαῖς ἐπιγραφαῖς Οὐϊνίμ, καὶ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ Οὐϊν καὶ ὁ Ἀραβοπερσικὸς δὲ τύπος *Γιουνὰν* εἶναι ἐν χρήσει μέχρι νῦν ἐν τῇ φιλολογικῇ γλώσσῃ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ τίς ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ καταγωγὴ τοῦ ὀνόματος; Ἡ συνήθης ἐτυμολογία αὐτοῦ εἶναι ἡ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἑβραϊκοῦ τύπου Iavan παραβαλλομένου πρὸς τὸ Σανκριτ. Javanas (Λατ. Juvenis)=νέος. Καὶ κατά τινος μὲν τῶν παραδεχομένων τὸ τοιοῦτον ἔτυμον τοῦ ὀνόματος *Ἴων*, Ἰάων, σημαίνει *νέος* κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ *Γραικὸς* (=γέρων, ἐκ τῆς ῥ. γερ. γαρ. γρᾶ, γραῦς). Καὶ κατὰ τὸ ἔτυμον τοῦτο *Ἴωνες*=νέοι Ἕλληνες, κατ᾽ ἀντίθεσιν τῶν παλαιῶν (Γραικῶν). Ἄλλοι τὴν ῥ. τοῦ Ἰάων, ὡς καὶ τοῦ Javanas καὶ τοῦ Juvenis φέρουσιν εἰς συνάφειαν πρὸς τὸ *ἰάω*, *ἰάομαι*, καὶ τὸ Ἰνδ. Ju=ἀμύνειν, καὶ τὴν ῥ. ταύτην ἑρμηνεύουσι κυριολεκτικῶς ἀμύνειν, βοηθεῖν, καὶ τὸ Ἰάων ΙαϜων=ἀμύντωρ, πολεμιστής. Οὕτω δὲ παραβάλλουσι τὸ ὄνομα πρὸς τὸ Σανσκριτ. Yavanas, ὅπερ σημαίνει καὶ πολεμιστὴς τῶν ὁρίων, ὁ οἰκῶν ἐν τοῖς ὁρίοις, καὶ εἶτα ἐν τοῖς ὁρίοις τοῖς δυτικοῖς (Ἰδ. Pictet. Les origines Indo-Europeennes. Τόμ. 1. σ. 76—88). Οἱ οὕτως ἐτυμολογοῦντες τὸ ὄνομα συνάπτουσι πρὸς τὴν εἰρημ. ῥίζ. ἰάυ. ἰάομαι καὶ τὸ Ἴασος, Ἰάσων, καὶ *Ἴασον Ἄργος*, ἅπερ καὶ ὁ Ε. Κούρτιος θεωρεῖ συγγενῆ πρὸς τὸ Ἰάων. Καθόλου δὲ τὸ περὶ ἀρχῆς τοῦ ὀνόμ. Ἴων καὶ Ἴωνες εἶναι λίαν σκοτεινά. Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη εἰς τοὺς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει Ἕλληνας ὑπὸ ξένων λαῶν, πιθανῶς ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν λαῶν τῆς Μ. Ἀσίας.

ς΄) Ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν *Ἰώνων* ἀποίκων, καθόλου δὲ προκειμένου περὶ ἀποικιῶν Ἰωνικῶν τε καὶ τῶν λεγομένων Αἰολικῶν, δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὅτι ἑκάστη αὐτῶν ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς μόνον ἰδιαιτέρας φυλῆς διακεκριμένης, ἀλλὰ καὶ αἱ Αἰολικαὶ ἀποικίαι ἐκλήθησαν οὕτω διότι συνέκειντο ἐκ πολυμιγοῦς πληθυσμοῦ, καὶ ἐν ταῖς Ἰωνικαῖς δὲ περιελαμβάνοντο πολλοὶ λαοὶ μὴ θεωρούμενοι ἢ μὴ καλούμενοι Ἰωνικοὶ («τοῖσι Ἰωνίης μέτα οὐδὲ τοῦ ὀνόματος οὐδὲν» Ἡροδ. Α. 146), ἐντεῦθεν δὲ νοεῖται πῶς αἱ παλαιαὶ παραδόσεις καὶ τῶν Αἰολικῶν ἀποικιῶν ἀρχηγούς τινας παριστῶσιν ὡς ἐξ Ἰώνων ἕλκοντας τὸ γένος.

ζ΄) Ὑπὸ καθόλου δὲ ἔποψιν πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ πολλαὶ ἀντιφάσεις καὶ συγχύσεις αἱ ὑπάρχουσαι ἐν ταῖς περὶ τῶν Ἰώνων καὶ καθό-

τῇ ἠπείρῳ ἵδρυται, Ἐρυθραί. Χῖοι μέν νυν καὶ Ἐρυθραῖοι κατὰ τωυτὸ διαλέγονται, Σάμιοι δὲ ἐπ' ἑωυτῶν μοῦνοι. Οὗτοι χαρακτῆρες γλώσ-

---

λου ἐν ταῖς περὶ τῶν φυλῶν παραδόσεσι, καὶ αἱ ἐντεῦθεν προκύπτουσαι δυσχέρειαι περὶ τὴν διευκρίνησιν τῶν κατὰ τοὺς Ἴωνας καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν, προῆλθον ἐκ τῆς πλημμελοῦς ἀρχῆς, ἐξ ἧς ὡρμήθησαν αἵ τε ἀρχαῖαι παραδόσεις καὶ αἱ νεώτεραι ἔρευναι, ἐκ τῆς ἀρχῆς δηλονότι ὅτι οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀποικήσεων καὶ καθόλου ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἦσαν διῃρημένοι εἰς τρεῖς ἀπ' ἀλλήλων φυσικὰς ἤτοι διὰ φυσικῶν γνωρισμάτων φυλετικῶν διακρίσεων διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων φυλάς. Καὶ ὅμως οὐχὶ τοιαύτη φαίνεται οὖσα ἡ ἀρχὴ τῆς γνωστῆς εἰς τρεῖς φυλὰς διαιρέσεως. Βεβαίως ἀνέκαθεν ἐκ παλαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐν αὐτοῖς ἔτι τούτοις τοῖς χρόνοις πολλαὶ ὑπῆρχον κατὰ τόπους φυλετικαὶ διακρίσεις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' αἱ διακρίσεις αὗται εἶχον χαρακτῆρα μᾶλλον γεωγραφικόν, ἱστορικὸν καὶ μάλιστα πολιτικόν, ὡς ἐκ τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου προερχόμεναι. Αἱ δὲ καθαρῶς φυσικαὶ φυλετικαὶ διαφοραὶ ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου ἤδη φαίνονται ὑποκύπτουσαι εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν ἰδέαν καὶ δύναμιν τῆς ἑνιαίας ἐθνότητος, καὶ τὰ καθολικὰ ὀνόματα *Ἀχαιοί*, *Δαναοὶ* καὶ *Ἀργεῖοι* περιλαμβάνουσι πάσας σχεδὸν τὰς φυλάς. Ἡ ποίησις, ἥ τε ἐπική, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῆς, ἐν ᾗ ἐλάλουν ὁ Μικρασιανὸς Ὅμηρος, καὶ ὁ Βοιωτὸς Ἡσίοδος, καὶ ἡ Πυθία τῶν Δελφῶν καὶ βραδύτερον ἡ ποίησις ἡ λυρική, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῆς, ἣν ἐφθέγγοντο ποιηταὶ πάσης χώρας καὶ παντὸς φύλου ἑλληνικοῦ, ἐξήλειψεν ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ ἐθνικῇ συνειδήσει τὴν ἐκ τῆς διαφορᾶς γλωσσῶν προερχομένην φυλετικὴν διαφοράν. Αἱ διαιρέσεις τοῦ ἑνιαίου ἑλληνικοῦ λαοῦ προήρχοντο ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐκ γενικωτέρων ἐν τῇ καθολικῇ ἑνότητι διαφορῶν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου. Τοιαύτη δὲ ἰδίως ἦτο ἡ μεγάλη διαίρεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν Ἰωνικὸν καὶ εἰς τὸ Πελοποννησιακὸν Δωρικόν. Συγκεφαλαιοῦντες λοιπὸν πάντα τὰ εἰρημένα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τὰ ἑξῆς ὁπωσδήποτε ἀσφαλῆ συμπεράσματα.

η') Ἡ ἐπὶ τὴν γένεσιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐπίδρασις τῶν Ἰώνων καὶ ἡ ἀνάμιξις τοῦ γηγενοῦς Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ μετὰ τοῦ ἐπήλυδος καὶ ξένου δῆθεν Ἰωνικοῦ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῶν ἐξ Ἀσίας ἀποικήσεων τῶν ὑποτιθεμένων αὐτοχθόνων τῆς Ἀσίας Ἰώνων, ἀλλὰ διὰ τῆς πρὸς τὸ Ἰωνικὸν ὕστερον κληθὲν ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ περὶ τὸ Αἰγαῖον οἰκοῦν ὁμότροπον καὶ ὁμοδίαιτον Ἑλληνικὸν φῦλον συγγενείας τῶν Ἀθηναίων. Οὔτε δὲ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Θ. 44) ὅτι «Ἴωνος τοῦ Ξούθου στρατάρχου γενομένου, οἱ Ἀθηναῖοι ἐκλήθησαν ἀπ' αὐτοῦ Ἴωνες», οὔτε τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ «Πολιτείᾳ Ἀθηναίων» (§ 3) λεγόμενον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι «τὸν Ἴωνα μετεπέμψαντο χρείας τυχούσης» δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν

σης τέσσερες γίγνονται.» Ἀνάλογοι δὲ βεβαίως διαλεκτικαὶ διαφοραὶ ὑπῆρχον καὶ παρὰ τοῖς Αἰολεῦσιν, ἀφοῦ, ὡς εἴδομεν, αἱ ἀποικίαι

ὡς ὑπαινισσόμενα ἐξιωνισμόν τινα τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκλήθησαν Ἴωνες πρὸ πάντων διότι, καθὰ ἐκ τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, τὸ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπικρατῆσαν ἑλληνικὸν φῦλον ἐκλήθη Δωρικόν. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενον (Α.143) ὅτι τὸ «Ἰωνικὸν ἦτο πολλῷ ἀσθενέστατον τῶν ἐθνέων καὶ λόγου ἐλαχίστου», καὶ ὅτι πλὴν τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲν ὑπῆρχε πόλισμα Ἰωνικὸν λόγου ἄξιον («λόγιον»), καὶ ὅτι ἄλλοι τε Ἴωνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι «ἔφυγον τὸ οὔνομα οὐ βουλόμενοι Ἴωνες κεκλῆσθαι καὶ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἔτι τοῦ Ἡροδότου «ἐπῃσχύνοντο τῷ οὐνόματι», πάντα ταῦτα ἐπικυροῦσιν ἁπλῶς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἐξενεχθεῖσαν γνώμην ὅτι φυλὴ Ἰωνικὴ κυρίως εἰπεῖν συντεταγμένη καὶ ἡνωμένη δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ὑπὸ ἔννοιαν πολιτικὴν καὶ ὅτι τοιαύτη τις φυλὴ ἐδημιουργήθη πολιτικῶς διὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ διὰ τῆς πολιτικῆς ἀντιθέσεως τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Πελοποννησίους.

θ'.) Συμφώνως πρὸς τὰ ἄνω εἰρημένα, ἐν τῇ συνειδήσει τῇ ἐθνικῇ, οὕτως εἰπεῖν, τῶν Ἀθηναίων ὑπῆρχεν ἀνταγωνισμός τις τῆς *Ἀθηναϊκῆς* ἐθνότητος πρὸς τὴν Ἰωνικήν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τῇ συνειδήσει τῆς Ἀθηναϊκῆς αὐτῶν ἐθνότητος καὶ ἱστορικοῦ βίου καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τῆς τούτων ἀντιθέσεως πρὸς τὸ *Ἰωνικὸν* καθόλου, περιεφρόνουν τοὺς λεγομένους Ἴωνας, ἐθεώρουν ἑαυτοὺς γηγενεῖς καὶ ᾐσχύνοντο νὰ λέγωνται Ἴωνες, (χαρακτηριστικώτατον ἐν τούτῳ ἡ ἐν τοῖς Ἀχαρν. τοῦ Ἀριστοφ. στιχ. 104 ἀποδιδομένη ὑβριστικὴ τῷ Ἀθηναίῳ ὡς *Ἴωνι* προσηγορία). Καὶ εὐλόγως ἀπορεῖ ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐπὶ τοῖς ἀντιφατικοῖς τοῦ Ἡροδότου λόγοις λέγοντος τοὺς Ἀθηναίους γνησίους Ἴωνας, ἅμα δὲ παριστῶντος αὐτοὺς ὡς «ἐπαισχυνομένους τῷ οὐνόματι τούτῳ». Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι οἱ ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ αὐτῶν ἐγωϊσμῷ οὕτω περιφρονοῦντες τοὺς Ἴωνας καὶ τὸ Ἰωνικόν, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς γεωγραφικῆς, πρὸ πάντων πολιτικῆς καὶ ἐντεῦθεν ἐθνικῆς καθισταμένης ἀντιθέσεως πρὸς τὴν *Δωρικὴν* Πελοπόννησον καὶ τὴν Δωρικὴν Σπάρτην ᾐσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ ὦσιν *Ἴωνες* καὶ νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὴν εὐρυτέραν ὁμοφυλίαν Ἰώνων· ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μόνον ταύτην, ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶναι *μητρόπολις* τῶν Ἰώνων, ὅτι εἶναι ἡ πρεσβυτάτη *γαῖα Ἰαονίας*» ὡς ὠνόμασεν αὐτὴν ὁ μέγας Σόλων (ἐν ἀποσπάσματι μνημονευομένῳ ἐν Ἀριστοτέλ. «Πολιτείᾳ Ἀθηναίων» § 5. ἴδ. κατωτέρω). Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν παρεστάθη καὶ τὸ *Πρυτανεῖον* Ἀθηνῶν ὡς ὁρμητήριον τῶν «γενναιοτάτων» τῶν Ἰωνικῶν ἀποικιῶν (Ἡρ. Α. 146) καὶ οἱ ἐκ Πελοποννήσου (Αἰγιαλοῦ) Ἴωνες δι' Ἀθηνῶν καὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἐξεπέμφθησαν εἰς Ἀσίαν. Ἴων δὲ ὁ ἐπώνυμος ἥρως τοῦ Ἰωνικοῦ φύλου ἐγένετο *στρατάρχης Ἀθηναίων*, κληθέντων ἀπὸ τούτων Ἰώνων (Ἡρ. Θ. 44), ἐγένετο δὲ καὶ πατὴρ τῶν 4 ἐπωνύμων ἡρώων τῶν 4 Ἀρχαίων Ἀττικῶν φυλῶν (Ἡρ. Ε. 66), αὐτὸς δὲ ἐξ Ἀττικῆς ὁρμώμενος ἐγένετο «*κτίτωρ* Ἀσιάτιδος χθονὸς» (Εὐριπιδ. Ἰων. 74). Ὑπὸ τοιαύτην δὲ ἔννοιαν καὶ ὁ μέγας ἐθνικός, οὕτως εἰπεῖν, ἥρως τῶν Ἀθηναίων ὁ Θησεὺς

αὐτῶν ἐκτίσθησαν ὑπὸ Ἀχαιῶν τῆς Λακωνίας καὶ Βοιωτῶν καὶ Λοκρῶν.

Ἐξ ὅλων τούτων συνάγεται ὅτι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἀνέκαθεν ὑπῆρχον Ἴωνες ἐν Ἑλλάδι, ἡ οἰκειότης αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἀσθενεστάτη. Ἡ οἰκειότης αὕτη δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ὁ Πεισίστρατος ἐκάθηρε τὴν Δῆλον καὶ ἐκοινώνησε τῆς αὐτόθι πανηγύρεως τῶν Ἰώνων (105). Ἅπαντα δὲ τὰ γεγονότα τῆς προηγουμένης τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας, εἰς ἃ ἤδη μεταβαίνομεν, μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠσπάσθησαν τὸν ἀποικιακόν, τὸν ἐμπορικόν, τὸν ναυτικὸν βίον εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐνῷ οἱ Ἀργεῖοι, καὶ Κορίνθιοι, καὶ Μεγαρεῖς, καὶ ἄλλοι Δωριεῖς αἰῶνας ὅλους πρὸ αὐτῶν μετήρχοντο τὸν βίον τοῦτον· πρότερον δὲ ὁ τῶν

παρέστη καὶ ὡς ἥρως τοῦ Ἰωνικοῦ φύλου καὶ αὐτὸς ἔστησε (Πλουτ. Β. Θησ. 25) τὴν «θρυλουμένην ἐν τῷ Ἰσθμῷ στήλην» ἐπιγράψας αὐτῇ τὸ διοριστικὸν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῆς *Ἰωνίας* ἐπίγραμμα τὸ λέγον πρὸς ἕν μὲν

Τάδ' οὐχὶ Πελοπόννησος, ἀλλ' Ἰωνία
πρὸς ἑσπέραν (δύσιν) δὲ
Τάδ' ἔστι Πελοπόννησος, οὐκ Ἰωνία.

Οὕτω δὲ καὶ ὁ Ἰωνικὸς Ἀπόλλων κατέστη πατρῷος θεὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ Δῆλος κέντρον ἐθνικῆς εἰς τοὺς Ἀθηναίους πανηγύρεως. Ἐννοεῖται ὅτι πάντα ταῦτα εἰσὶν ἀπηχήματα μᾶλλον χρόνων ἱστορικῶν καὶ τῆς ἡγεμονίας, ἣν ἠξίουν ἐπὶ τοὺς Ἴωνας οἱ Ἀθηναῖοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οὕτω δὲ πάλιν φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ μεταξὺ Ἰώνων καὶ Δωριέων ἀντίθεσις ἔχει χαρακτῆρα μᾶλλον ἱστορικόν, διὰ τῆς ἱστορίας, διὰ τῆς γεωγραφικῆς δηλονότι καὶ πολιτικῆς καὶ ἐντεῦθεν ἐθνικῆς καθισταμένης ἀντιθέσεως δημιουργηθέντα καὶ ἀναπτυχθέντα. Ἡ μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν, τῶν Πελοποννησίων τῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης ἀγομένων καὶ τῶν Ἀθηναίων, τῆς Πελοποννησιακῆς καὶ τῆς Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας ἀντίθεσις, κατέστησαν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς κυρίως χρόνοις ἐμφαντικωτέραν τὴν εἰς δύο κυρίως μεγάλα φῦλα διάκρισιν τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἡ γεωγραφικὴ αὕτη καὶ πολιτικὴ ἀντίθεσις διήκουσα τοῦ λοιποῦ δι' ὅλης τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κατέστη κατὰ μικρὸν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν δύο λαῶν ὡς *ἀντίθεσις* φυλετικὴ ἐξ ἀρχῆς ὑπάρχουσα καὶ διὰ τοῦ Ἕλληνος καὶ τῶν παίδων αὐτοῦ μέχρι τῆς γενέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀνατρέχουσα.

105) Ἀλλ' ἰδοὺ ὅτι ὁ ἱκανῶς πρεσβύτερος τοῦ Πεισιστράτου Σόλων καλεῖ τὰς Ἀθήνας «πρεσβυτάτην γαῖαν Ἰαονίας».

Ἀθηναίων βίος ὑπῆρχε παντελῶς ἀλλότριος τοῦ ἰωνικοῦ λεγομένου χαρακτῆρος ἤτοι γεωργικός, ἐνδημότατος, στάσιμος (106).

Ἡ ὁμηρικὴ βασιλεία κατηργήθη ἐν Ἀθήναις, ὡς πανταχοῦ σχεδὸν ἄλλου· μετὰ δὲ τὸν τελευταῖον βασιλέα Κόδρον, ἀναφέρεται ἐνταῦθα σειρὰ ἰσοβίων ἀρχόντων, τὸν ἀριθμὸν δεκατριῶν, ἀρχομένη ἀπὸ Μέδοντος τοῦ Κόδρου. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι ἦσαν ὄχι μόνον ἰσόβιοι, ἀλλὰ καὶ κληρονομικοί, διότι ὅλοι ἀνῆκον εἰς τὸ γένος τοῦ Κόδρου· ἀλλ' ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἡρωϊκῆς βασιλείας καὶ τῶν ἀρχόντων τούτων ἦτο, ὅτι οὗτοι ἦσαν ὑπεύθυνοι. Ἔσχατος ἰσόβιος ἄρχων ὑπῆρξεν ὁ Ἀλκμαίων, ἀπὸ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Χάροπος, 753 πρ. Χριστοῦ, ἡ διάρκεια τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος περιωρίσθη εἰς ἔτη δέκα, καὶ ἀναφέρονται τοιοῦτοι δεκαετεῖς ἄρχοντες ἑπτά, ὧν τελευταῖος ὁ Ἐρυξίας. Ἔπειτα, ἐν ἔτει 683, ἐπὶ Κρέοντος τοῦ διαδόχου τοῦ Ἐρυξίου, ὄχι μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος ἔγινεν ἐνιαύσιον, ἀλλὰ τὰ διάφορα αὐτοῦ καθήκοντα διενεμήθησαν εἰς ἐννέα ἄνδρας· ἔτι δὲ ἀπὸ τοῦ 714 ἔτους, ἐπὶ Ἱππομένους, τοῦ τετάρτου τῶν δεκαετῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο πλὴν τῶν Κοδριδῶν καὶ ἅπαντες οἱ εὐπατρίδαι· ὥστε εἰς τὰς Ἀθήνας φαίνεται πῶς ἀπὸ τῆς ὁμηρικῆς βασιλείας ἐσχηματίσθησαν βαθμηδὸν αἱ πολλάκις ἤδη μνημονευθεῖσαι ὀλιγαρχίαι (107).

---

106) Ἀλλ' ἀκριβῶς ὁ Ἀθηναϊκὸς χαρακτὴρ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (Α. 70) περιγράφεται ὅλως ἀντίθετος, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι λέγονται «*ἀποδημηταὶ*» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς «*ἐνδημοτάτους*» Σπαρτιάτας. Τοιαύτη δὲ τοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἀθηναίων ἰδέα παρὰ Θουκυδίδῃ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναφερομένη μόνον εἰς τὸν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 6 π.Χ. αἰῶνος ἀρξάμενον βίον.

107) Πάντα ταῦτα τὰ περὶ καταργήσεως τῆς βασιλείας ἐπὶ Κόδρου καὶ τῆς ἱδρύσεως ἰσοβίου ἄρχοντος παραδεδομένα ὑπέστησαν ῥιζικὴν μεταβολὴν καὶ ὅλη ἡ περὶ τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἀρχόντων ἱστορία μετερρυθμίσθη καὶ ἀνεκαινίσθη διὰ τῆς ἐν ἔτει 1890 ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου ἀνακαλυφθείσης πραγματείας τοῦ Ἀριστοτέλους τῆς ἐπιγραφομένης «Πολιτείας Ἀθηναίων». Τὰ περὶ τῆς καταργήσεως τῆς βασιλείας μετὰ τὸν Κόδρον καὶ ἄλλως ἦσαν μυθώδη καὶ ἀντιφατικὰ ἀφοῦ τὸ ἀξίωμα τοῦ *βασιλέως* ἀκριβῶς ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἤτοι ἠθικὴν αὐτοῦ ἰδιότητα οὐδέποτε κατηργήθη ἐν τῇ πολιτείᾳ Ἀθηναίων. Ἐκ δὲ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους πολιτείας (§. 3), ἐν ᾗ οὐδὲ μνεία γίνεται τοῦ Κόδρου καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ,

Ἦσαν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέκαθεν διῃρημένοι, ὡς συνήθως αἱ καλούμεναι ἰωνικαὶ πόλεις, εἰς 4 φυλάς, τοὺς Ὅπλητας ἢ Ὁπλίτας, τοὺς Ἐργάδεις ἢ τεχνίτας, τοὺς Τελέοντας ἢ Γελέοντας, δηλαδὴ τοὺς γεωργούς, καὶ τοὺς Αἰγικορεῖς ἤτοι αἰγοβοσκούς· καὶ πᾶσα φυλὴ ὑποδιῃρεῖτο, πολιτικῶς μὲν καὶ διοικητικῶς, εἰς 3 τριττύας καὶ 12 ναυκραρίας, θρησκευτικῶς δὲ καὶ κοινωνικῶς εἰς 3 φρατρίας καὶ

ἐκτίθενται τὰ περὶ τοῦ βαθμιαίου περιορισμοῦ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ ἐπιδόσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἀρχόντων ὡς ἑξῆς :

Ἡ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ νομοθέτου Δράκοντος τάξις τῆς ἀρχαίας πολιτείας τῶν Ἀθηναίων ἦτο τοιαύτη· ὁ ὅλος χαρακτὴρ τῆς πολιτείας ἦτο ἀριστοκρατικὸς καὶ πλουτοκρατικὸς («τὰς μὲν ἀρχὰς καθίστασαν ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην») ἡ δὲ πρώτη, ὡς *πάτριος* ἤτοι πατροπαράδοτος καθιερωμένη ἀρχή, ἦτο ἡ τοῦ *βασιλέως*. Ἀλλ' ἐπειδή τινες τῶν βασιλέων δὲν ἐπήρκουν εἰς τὰς πολεμικὰς ἀνάγκας τῆς πόλεως, ὄντες «τὰ πολέμια μαλακοί», μέρους τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἀποσπασθέντος ἀπὸ τοῦ βασιλέως, συνέστη νέα ἀρχή, ἡ τοῦ πολεμάρχου. Πότε ἐγένετο ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλ' ἐκ τῶν λεγομένων ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους περίπου τῆς μεταβολῆς ταύτης «καὶ τὸν Ἴωνα μετεπέμψαντο χρείας καταλαβούσης», νοεῖται ὅτι ἐγένετο ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις. Τοῦτο δὲ μαρτυροῦσι καὶ τὰ περὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἄρχοντος λεγόμενα. Χρόνον τινὰ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ἀξιώματος τοῦ πολεμάρχου καὶ ἄλλο μέρος τῆς ἐξουσίας τοῦ βασιλέως ἀφῃρέθη καὶ ἱδρύθη τρίτη ὑπερτάτη ἀρχή, ἡ τοῦ *ἄρχοντος* καλουμένου. Ἡ νέα αὕτη μεταβολὴ ἐλέγετο ὅτι ἐγένετο ἐπὶ *Μέδοντος* ἢ ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος Ἀκάστου κατά τινας. Ὁ Ἄκαστος ἐν τῷ παρὰ Γ. Συγκέλλῳ καταλόγῳ τῶν ἀρχόντων Ἀθηναίων μνημονεύεται ὡς ἄρξας περίπου τῷ 1020 π. Χ., ὁ δὲ Μέδων, ὡς γνωστόν, λέγεται ὅτι ἦρξε τῷ 1068 π. Χ. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν λέγει ἂν ὁ Μέδων ἦτο υἱὸς τοῦ Κόδρου καὶ ἂν ἦτο βασιλεὺς ἢ ἄρχων ἰσόβιος, κατὰ τὴν συνήθη παράδοσιν, καὶ πῶς ἐπὶ τούτου ἐγένετο ἡ μεταβολή· προστίθησι δ' ἁπλῶς ὅτι οἱ λέγοντες ὅτι ἐπὶ Ἀκάστου ἱδρύθη τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος τεκμήριον τοῦ λεγομένου ὑπ' αὐτῶν ἐπιφέρουσιν ὅτι «*οἱ ἐννέα ἄρχοντες ὀμνύουσιν ἧπερ ἐπὶ Ἀκάστου τὰ ὅρκια ποιοῦντες*» τελοῦσι δηλονότι τὴν ὁρκωμοσίαν, ὡς ἐγίνετο αὕτη ἐπὶ Ἀκάστου· ἐπιπροστίθησι δὲ «ὡς *ἐπὶ τούτου* (τοῦ Ἀκάστου) *τῆς βασιλείας παραχωρησάντων τῶν Κοδριδῶν ἀντὶ τῶν δοθεισῶν τῷ ἄρχοντι δωρεῶν*». Ἡ διδομένη εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἐξήγησις ὅτι οἱ Κοδρίδαι ἐπὶ Ἀκάστου παρῃτήσαντο τὰ ἐπὶ τὴν βασιλείαν δικαιώματα καὶ τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν γινόμενοι αὐτοὶ *ἄρχοντες* καὶ ἀμειβόμενοι ἤτοι ἀποζημιούμενοι διὰ τῶν δοθεισῶν τῷ ἄρχοντι δωρεῶν, προϋποτίθησι τὴν κατάργησιν τοῦ ἀξιώματος τοῦ βασιλέως, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές· ἡ ἑρμηνεία πάλιν, ὅτι οἱ Κοδρίδαι παρῃτήσαντο τὸ

90 γένη. Ναυκραρία ἦτο τοπικὴ περιφέρεια συγκειμένη ἐκ ναυκράρων, λέξεως τῆς ὁποίας ἡ ἐτυμολογία ἀμφισβητεῖται, ἥτις ὅμως, παραγομένη πιθανώτερον ἀπὸ τοῦ ναίω, κατοικῶ, ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς τοὺς κυριωτέρους οἰκοδεσπότας. (108) Οὗτοι συνέλεγον τὰς εἰσφοράς, ἐπέβλεπον τὰ ἀναλώματα καὶ συνετήρουν τὸ στρα-

---

δικαίωμα τοῦ εἶναι *μόνοι αὐτοὶ βασιλεῖς* ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ ἐκλέγωνται αὐτοὶ κατὰ προτίμησιν ἄρχοντες, ἔχει τι βεβιασμένον καὶ ἀσαφὲς καὶ ἀντιφατικόν. Οὕτω δὲ καθίσταται σκοτεινὸν τὸ περὶ τῆς θέσεως τῶν Κοδριδῶν ἀπέναντι τῆς βασιλείας καὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν ἰσοβίων *ἀρχόντων*, ἐννοεῖται δὲ καὶ τῶν πολεμάρχων· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τοῦτο μόνον ὡς σαφὲς παραδίδωσιν ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος ἦτο ἡ τελευταία, κατὰ τάξιν χρονολογικήν, τῶν ἀρχῶν· ὡς μαρτυρίαν δὲ τούτου φέρει ὅτι, ἐνῷ τὰ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πολεμάρχου ὑπουργήματα καὶ καθήκοντα («ἡ διοίκησις») ἦσαν *πάτρια* ἤτοι ἀρχαῖα καὶ πατροπαράδοτα, τὰ τοῦ ἄρχοντος ἦσαν *ἐπίθετα* ἤτοι ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν τῶν περιστάσεων δημιουργηθέντα, διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη κατέστη σπουδαιοτάτη πασῶν («διὸ καὶ νεωστὶ γέγονεν ἡ ἀρχὴ μεγάλη τοῖς ἐπιθέτοις αὐξηθεῖσα»). Πότε ἡ ἀρχὴ τῶν τριῶν τούτων ἀρχόντων, *βασιλέως, πολεμάρχου* καὶ *ἄρχοντος* ἀπὸ *ἰσοβίου*, ὡς ἦτο ἐν ἀρχῇ, (περὶ κληρονομικῆς ἀρχῆς δὲν ποιεῖται λόγον ὁ Ἀριστοτέλης, πλὴν τῶν ἐν παρόδῳ περὶ τῶν «*Κοδριδῶν* παραχωρησάντων τῆς βασιλείας» λεγομένων, ρητῶς δὲ λέγει «ἦρχον δὲ τὸ μὲν πρῶτον διὰ βίου, μετὰ δὲ ταῦτα δεκαέτειαν») κατέστη ἐνιαύσιος, δὲν ἀναφέρει, λέγει δὲ μόνον ὅτι «θεσμοθέται δὲ *πολλοῖς ὕστερον ἔτεσι* (πιθανῶς τὸ ἄλλοθεν μεμαρτυρημένον ἔτος 683 π. Χ.) ἡρέθησαν, ἤδη κατ' ἐνιαυτὸν αἱρουμένων (τῶν Ἀθηναίων) τὰς ἀρχάς». Ὁπωσδήποτε ὁ Ἀριστοτέλης, συμφωνῶν πρὸς τὰ καὶ ἄλλοθεν παραδεδομένα, θεωρεῖ τὸν εἰς ἐνιαυτὸν περιορισμὸν τῆς ἀρχῆς τῶν ἀρχόντων (καὶ τοῦ βασιλέως δηλονότι καὶ τοῦ πολεμάρχου καὶ τοῦ ἄρχοντος) ταὐτόχρονον πρὸς τὴν ἵδρυσιν τῆς ἀρχῆς τῶν ἓξ θεσμοθετῶν. Πλὴν ἡ ἐπικρατοῦσα τέως δόξα, ἣν ἀναφέρει καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὅτι προστεθέντων καὶ τῶν 6 θεσμοθετῶν, τὰ διάφορα καθήκοντα τοῦ ἄρχοντος διενεμήθησαν εἰς ἐννέα ἄνδρας, εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀνακριβής, καὶ πρὸς τὰ εἰρημένα ἀντιφάσκουσα καὶ σαφῶς ἀναιρουμένη, ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους λεγομένων ὅτι οἱ θεσμοθέται ἀναγράψαντες τὰ θέσμια φυλάττουσι πρὸς τὴν *τῶν παρανομούντων κρίσιν*. Τοιαύτη ἡ ἱστορία τῶν ἀρχόντων κατὰ τὴν Ἀριστοτέλους «Πολιτείαν Ἀθηναίων». Περὶ δὲ τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, ἥτις ὡσαύτως μεγίστην ἤσκει ἐν Ἀθήναις ἀρχὴν ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Δράκοντος χρόνοις, ἰδ. κατωτέρω ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

108) Ἡ ἄλλη ἑρμηνεία τοῦ ναύκραρος εἶναι ἐκ τοῦ *ναύκλαρος, ναύκληρος*, ὡς ἑκάστης ναυκραρίας ὀφειλούσης νὰ ναυπηγήσῃ καὶ νὰ ἐξοπλίσῃ μίαν ναῦν. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει (Ε. 71) καὶ *πρυτάνεις* τῶν ναυκράρων περὶ ὧν λέ-

τιωτικὸν ἀπόσπασμα τῆς περιφερείας, δηλαδὴ δύο ἱππεῖς, μίαν ναῦν καὶ ἄγνωστον ἀριθμὸν πεζῶν· ἀπὸ αὐτῶν πρὸς τούτοις ἐλαμβάνοντο οἱ ἀρχηγοὶ τῆς περιφερείας, οἱ πρυτάνεις τῶν ναυκράρων. Γένος δὲ ἦτο ὁμὰς οἴκων, συγγενῶν μὲν μέχρι τινός, ἀλλὰ πρὸ πάντων συνδεδεμένων διὰ κοινοῦ ἀρχηγέτου, θεοῦ ἢ ἥρωος, τοῦ ὁποίου ἔφερον τὸ ὄνομα καὶ εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐτέλουν κοινὰς θρησκευτικὰς τελετάς· οἷον Κοδρίδαι, ἀπὸ Κόδρου, Εὐμολπίδαι, ἀπὸ Εὐμόλπου, Βουτάδαι, ἀπὸ Βούτου, κλπ. Ἕκαστον γένος εἶχε πρὸς τούτοις κοινὸν κοιμητήριον· καὶ εἴς τινας περιστάσεις κοινὸν κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν γεννητῶν ἤτοι τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ γένος πολιτῶν· διότι μέχρι τοῦ Σόλωνος, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἄπαιδος ἀποθανόντος ἡ περιουσία ἀνῆκεν εἰς τοὺς γεννήτας· αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβαινε καὶ μετὰ τὸν Σόλωνα, ὁσάκις τις ἀπέθνησκεν ἀδιάθετος. Εἶχον ὁμοίως οἱ γεννῆται ἀμοιβαίαν ὑποχρέωσιν συνδρομῆς καὶ ἀμύνης· λ. χ. πραχθέντος φόνου, ὤφειλον πρῶτοι οἱ στενότεροι συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος, ἔπειτα οἱ γεννῆται ἢ οἱ φράτορες νὰ καταδιώξωσι δικαστικῶς τὸ κακούργημα. Εἶχον προσέτι ἀμοιβαῖον δικαίωμα καὶ καθῆκον ἐπιγαμίας, εἴς τινας περιστάσεις· λ. χ. κόρην ὀρφανὴν ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ αὐτοδικαίως πᾶς γεννήτης εἰς γάμον, προετιμῶντο ὅμως οἱ πλησιέστεροι ἐξ ἀρρενογονίας συγγενεῖς· ἐὰν δὲ ἦτο «θῆσσα» ὅ ἐστι δὲν εἶχε περιουσίαν, καὶ ὁ πλησιέστερος συγγενὴς δὲν ἤθελε νὰ λάβῃ αὐτὴν εἰς γάμον, ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος ὑποχρέου αὐτὸν νὰ τὴν προικίσῃ, ἀναλόγως τῆς ἰδίας περιουσίας. Ἐπὶ πᾶσιν ἕκαστον γένος εἶχε κοινὴν περιουσίαν, καὶ ἴδιον ἄρχοντα, καὶ ἴδιον ταμίαν. Πᾶσαι δὲ αἱ φρατρίαι μιᾶς φυλῆς εἶχον κοινὸν μὲν ἄρχοντα, τὸν λεγόμενον «Φυλοβασιλέα,» κοινὰς δὲ περιοδικὰς τελετάς. Ὁ Ζεὺς Γαλέων ἦτο λ. χ. ὁ θεὸς προστάτης τῆς φυλῆς τῶν Γελεόντων. Τελευταῖον τέσσαρες φυλαὶ ὁμοῦ συνεδέοντο διὰ

γει ὅτι «ἔνεμον» *ἐκυβέρνων* δηλονότι *τὰς Ἀθήνας* ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Κυλωνείου ἄγους ἤτοι ἐν τοῖς πρὸ τῆς τοῦ Δράκοντος καὶ Σόλωνος νομοθεσίας χρόνοις. Οἱ πρυτάνεις οὗτοι τῶν ναυκραριῶν εἶναι, φαίνεται, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἐν Πρυτανείῳ συνέδριον, λείψανον τῆς ἀρχαίας περὶ τὸν βασιλέα βουλῆς ἢ συμβουλίου τῶν εὐπατριδῶν. Ἴδ. περὶ τοῦ συμβουλίου τούτου τῶν πρυτάνεων κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Σόλωνος.

τῆς κοινῆς λατρείας τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος. Ἐπὶ τῆς ὑπὸ Κλεισθένους, ἐν τῷ τέλει τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, γενομένης μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος, κατηργήθησαν αἱ ναυκραρίαι, εἰσήχθησαν δὲ ἀντ' αὐτῶν, ὡς βάσις τῆς πολιτικῆς διαιρέσεως, οἱ δῆμοι, οἱ δὲ δήμαρχοι ἔλαβον ἔκτοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ τὴν θέσιν τῶν ἄλλοτε πρυτάνεων τῶν ναυκράρων· ἀλλ' οἱ δῆμοι ἦσαν περιφέρειαι πολὺ μικρότεραι, καὶ ἐνῷ αἱ ναυκραρίαι ἦσαν 48 μόνον, ὁ ἀριθμὸς τῶν δήμων συνεποσώθη, τοὐλάχιστον βραδύτερον, εἰς 174. Τὰ γένη ὅμως καὶ αἱ φρατρίαι διετηρήθησαν, ἀλλὰ ὡς θρησκευτικὰ σωματεῖα, μηδεμίαν ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Φαίνεται μάλιστα ὅτι οὔτε πρὸ τοῦ Κλεισθένους, οὔτε μετ' αὐτὸν περιελάμβανον ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς χώρας, καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ Κλεισθένους καὶ ἐφεξῆς ἠδύνανό τις νὰ ἦναι πολίτης μὴ ὢν κατατεταγμένος εἰς γένος τι. Ἄξιον ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι, ὅτι πλείστων μὲν γενῶν τῆς Ἀττικῆς γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα, φρατρίας δὲ μιᾶς καὶ μόνης περιεσώθη τὸ ὄνομα, τῆς τῶν Ἀχνιαδῶν.

Ἄδηλον δὲ πῶς συνεβιβάζετο ἡ τετραπλῆ αὕτη εἰς φυλὰς διαίρεσις πρὸς τὴν ἐπικρατήσασαν τὸ πάλαι εἰς τὴν Ἀττικὴν ὁμοσπονδικὴν κυβέρνησιν. Διότι, κατὰ τὸν Θουκυδίδην καὶ ἄλλους ἱστορικούς, μέχρι τοῦ βασιλέως Θησέως, αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις ἦσαν αὐτόνομοι, ἔχουσαι ἴδια βουλευτήρια, ἴδια πρυτανεῖα, καὶ μόνον ὅταν ὑπῆρχε κοινὸς κίνδυνος συνεβουλεύοντο καὶ συνέπραττον, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν ἐν Ἀθήναις βασιλέων· πρῶτος δὲ ὁ Θησεὺς κατήργησε τὰ ἰδιαιτέρας ἐκείνας ἀρχὰς καὶ βουλὰς τῶν πόλεων καὶ ὑπήγαγεν ἅπασαν τὴν χώραν εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις βουλευτήριον καὶ πρυτανεῖον. Τὰ γεγονὸς τοῦτο εἶναι βέβαιον, διότι, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οἱ Ἀθηναῖοι ἐτέλουν εἰς μνήμην αὐτοῦ ἑορτὴν δημοτελῆ· εἶναι δὲ καὶ σπουδαιότατον, διότι ὡς ἐξ αὐτοῦ τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν διεκρίθη οὐσιωδῶς ἀπό τε τοῦ σπαρτιατικοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, πᾶσα πόλις ἦτο κυρίαρχος· τὸ Ἄργος προήδρευε μόνον τῶν λοιπῶν· ἡ ἕνωσις ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς προαιρέσεως καὶ δυνάμεως τῶν διαφόρων πόλεων, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀργολικὸν κράτος τάχιστα διελύθη. Ἐν τῇ Λακωνικῇ πάλιν, κυρίαρχοι ἦσαν μόνης τῆς Σπάρτης οἱ πολῖται· αἱ ἄλλαι πόλεις ἦσαν ὑπήκοοι. Εἰς μόνην τὴν Ἀττικήν, κυ-

ρίαρχοι ἦσαν οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι ὅλης τῆς χώρας, εἴτε εἰς Ἀθήνας κατῴκουν, εἴτε εἰς ἄλλας πόλεις ἢ ἄλλους δήμους τῆς χώρας· ὥστε τὸ τῆς Ἀττικῆς πολίτευμα προσήγγιζε κατὰ τοῦτο ἤδη πλειότερον ὅλων τῶν ἄλλων, εἰς τὰ νεώτερα πολιτεύματα.

Πρὸς τούτοις οἱ ἱστοροῦντες τὴν πρᾶξιν ἐκείνην τοῦ Θησέως, ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρουσι πῶς ἡ προτέρα τῶν πραγμάτων κατάστασις συνεβιβάζετο μετὰ τῆς εἰς τέσσαρας φυλὰς διαιρέσεως, ἀλλὰ μνημονεύουσιν ἑτέρας τινὸς καὶ ὅλως διαφόρου διαιρέσεως τῶν κατοίκων, εἰς εὐπατρίδας, γεωμόρους καὶ δημιουργούς, ἥτις συνυπῆρχεν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, μετὰ τῶν φυλῶν. Καὶ εὐπατρίδαι μὲν ἦσαν οἱ πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἄνδρες, οἱ κατοικοῦντες κυρίως εἰς τὸ ἄστυ ἢ περὶ αὐτό· γεωμόροι δὲ καὶ δημιουργοί, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ λοιπὸν γεωργικὸν καὶ βιομήχανον πλῆθος. Οἱ εὐπατρίδαι ἦσαν μόνοι ἐκλογεῖς καὶ ἐκλέξιμοι εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν ἐννέα ἐνιαυσίων ἀρχόντων καὶ εἰς τὸ τῶν πρυτάνεων τῶν ναυκράρων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐνιαύσιοι ἄρχοντες, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους μετέβαινον αὐτοδικαίως εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ διέμενον ἐν αὐτῷ ἐφ' ὅρου ζωῆς, ἕπεται ὅτι καὶ τὸ συνέδριον τοῦτο συνεκροτεῖτο ἐκ μόνων τῶν εὐπατριδῶν. Ἦτο δὲ ὁ Ἄρειος Πάγος ὄχι μόνον δικαστήριον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀλλά, κατὰ τοὺς ἀρχαίους τούτους χρόνους, πρὸ πάντων συνέδριον βουλευτικόν, ἀνάλογον τῆς ὁμηρικῆς βουλῆς. (109) Ἀγορὰ τοῦ λαοῦ συνήρχετο ἐνίοτε, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν κατήντησεν ὁ πλεῖστος δῆμος τῆς Ἀττικῆς, ἡ πραγματικὴ ἰσχὺς τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἦτο βεβαίως ἐλαχίστη, πρὸ τοῦ Σόλωνος. Ἐκ δὲ τῶν ἐννέα ἀρχόντων, ὁ μὲν πρῶτος ὠνομάζετο ἰδίως ἄρχων ἢ ἄρχων ἐπώνυμος, (110) καθότι πᾶσαι αἱ πράξεις ἐν γένει

109) Περὶ τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς, τῆς ὁποίας τὴν σύστασιν ἐθεώρουν τινὲς ἐκ τῶν ἀρχαίων ἤδη ὡς ἔργον τοῦ Σόλωνος (Ἰδ. Πλουτ. Β. Σόλων. 19), ἀλλ' ἥτις κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὑπῆρχε καὶ πολὺ πρὸ τοῦ Δράκοντος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ «Πολιτείᾳ Ἀθηναίων» (κ. 3) ὡς πρὸς τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Δράκοντος χρόνοις «ἡ δὲ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλὴ τὴν μὲν τάξιν εἶχε τοῦ διατηρεῖν τοὺς νόμους, διῴκει δὲ τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῇ πόλει, καὶ κολάζουσα καὶ ζημιοῦσα πάντας τοὺς ἀκοσμοῦντας κυρίως· ἡ γὰρ αἵρεσις τῶν ἀρχόντων ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην ἦν, ἐξ ὧν οἱ Ἀρεοπαγῖται καθίσταντο· διὸ καὶ μόνη τῶν ἀρχῶν αὕτη μεμένηκε διὰ βίου καὶ νῦν».

110) Ἦτο δηλονότι *ἐπώνυμος*, ἀφοῦ καὶ τὸ ἔτος προσδιωρίζετο διὰ τοῦ ὀνό-

τῆς κυβερνήσεως ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐξεδίδοντο· ὥστε οὗτος ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὁ πρόεδρος τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας· ἔκρινε δὲ τὰς οἰκογενειακὰς διαφορὰς καὶ τὰς μεταξὺ γεννητῶν καὶ φρατόρων σχέσεις, ὢν πρὸς τούτοις νόμιμος προστάτης τῶν χηρῶν καὶ τῶν ὀρφανῶν. Ὁ δεύτερος, ὁ ἄρχων βασιλεὺς ἢ ἁπλῶς βασιλεύς, ἐδίκαζε πάντα τὰ κατὰ τῆς θρησκείας πλημμελήματα, ἀνέκρινε δὲ καὶ τὸν φόνον, ὅστις κατὰ τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν ἐκρίνετο ὑπὸ μόνου τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δικαστηρίου, σημαῖνον τὸν πάγον, ἤτοι τὸν λόφον ὅπου ἐδικάζοντο οἱ φόνοι· διότι Ἄρης ἐσήμαινε καὶ τὸν φόνον, ὅθεν ἔναροι ἐλέγοντο οἱ πεφονευμένοι. (111) Ὁ τρίτος ἄρχων, ὀνομαζόμενος πολέμαρχος, ἦτο τότε ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν ταὐτῷ δικαστὴς ὅλων τῶν μεταξὺ πολιτῶν καὶ μὴ πολιτῶν διαφορῶν. Οἱ τρεῖς πρῶτοι οὗτοι ἄρχοντες εἶχον πρὸς τούτοις τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν προεδρείαν θρησκευτικῶν τινων τελετῶν. Οἱ δὲ ἄλλοι ἕξ, καλούμενοι ἰδίως θεσμοθέται, ἂν καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπεδίδετο ἐνίοτε εἰς ὅλους τοὺς ἄρχοντας, (112) δὲν εἶχον, ὡς οἱ τρεῖς πρῶτοι, ἰδίαν ἕκαστος δικαιο-

---

ματος αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐκαλεῖτο *ἐπώνυμος*. Τὸ καλεῖσθαι οὕτω τοὺς ἄρχοντας (ἢ τὸ τὴν «ἐπώνυμον ἄρχειν») ἀνήκει εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Δὲν ἦτο δέ, ὡς εἴρηται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, καὶ τὴν τάξιν πρῶτος, διότι τοιοῦτος ἦτο ὁ *βασιλεύς*, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἦτο ἡ σπουδαιοτάτη καὶ κυριωτάτη τῶν ἀρχῶν.

111) Ὁ μῦθος, ὡς γνωστόν, ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ λόφου γενομένην δίκην τοῦ Ἄρεος ὑπὸ τῶν δώδεκα θεῶν ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ Ἀλιρροθίου βιάσαντος τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἀλκίππην. Ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου εἰς τὸ ὄνομα ἑρμηνεία φαίνεται οὐχὶ ἀσφαλής. *Ἄρης* σημαίνει ποιητικῶς καὶ πόλεμον καὶ μάχην καὶ τὴν ἐκ τούτων φθοράν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ φόνον· *ἔναρος* δὲ ἀναφέρεται ἁπλῶς παρ' Ἡσυχίῳ καὶ ἑρμηνεύεται *ἐπικατάρατος* (ἐκ τῆς ἐν καὶ ἀρά), ἔνοχος. Καὶ ὑπάρχουσι καὶ ῥήματα ἐναίρω = φονεύω, καὶ ἀναρίζω = φονεύω καὶ *ἐξεναρίζειν* = σκυλεύειν τὸν φονευμένον καὶ *ἔναρα βροτόεντα* = τὰ σκῦλα τοῦ φονευθέντος. Ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν τὸ εναιρ. εναρ. θεωρεῖται ἁπλῶς ὡς ῥ. (ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀορ. *ἤναρον*), κυριολεκτικῶς δὲ ἡ ῥ. αὕτη ἑρμηνεύεται *ἐργάζομαι* (ἐκ τῆς ῥ. αν. ἀνύω. Σανσκρ. san.), κατεργάζομαι, διεργάζομαι = φονεύω.

112) Περὶ τοῦ τόπου καὶ τρόπου τῆς ἐργασίας καὶ συνεργασίας τῶν ἀρχόντων ἰδ. Ἀριστοτελ. Πολιτ. Ἀθην § 3. «Ἦσαν δ' οὐχ ἅμα πάντες οἱ ἐννέα ἄρχοντες, ἀλλ' ὁ μὲν βασιλεὺς εἶχε τὸ νῦν καλούμενον βουκολεῖον, πλησίον τοῦ πρυτανείου. (σημεῖον δέ· ἔτι καὶ νῦν γὰρ τῆς τοῦ βασιλέως γυναικὸς ἡ

δοσίαν, ἀλλά, τὰ αὐτὰ ἔχοντες καθήκοντα, διεξῆγον ταῦτα εἴτε ὅλοι ὁμοῦ, ἐν πολυμελεῖ δικαστηρίῳ, εἴτε ἕκαστος ἰδίᾳ· ὑπήγοντο δὲ εἰς αὐτοὺς ὅλαι αἱ μεταξὺ πολιτῶν διαφοραί, ὅσαι δὲν ἦσαν ἀνατεθειμέναι εἰς τοὺς ἄλλους ἄρχοντας.

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἤρχισε νὰ πολεμῆται καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ ὀλιγαρχία τῶν εὐπατριδῶν. Ἐν ἔτει 624 πρὸ Χρ. εἰς τὸν θεσμοθέτην (113) Δράκοντα ἐπετράπη ἡ σύνταξις νόμων ἢ θεσμῶν γραπτῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορισθῇ ἡ αὐθαιρεσία τῆς ἰσχυούσης τάξεως τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Δράκων δὲν ἐτροπολόγησε τὸ πολίτευμα (114)· κατέστησε μόνον γνωστοὺς τοῖς πᾶσι τοὺς εἰς τοὺς πολλοὺς ἀγνώστους πρότερον ἀστικοὺς καὶ ποινικοὺς νόμους, καὶ ἐπέφερε μεταβολάς τινας εἰς αὐτούς. Τὸ δὲ φημιζόμενον ὅτι

σύμμιξις ἐνταῦθα γίγνεται τῷ Διονύσῳ καὶ ὁ γάμος), ὁ δὲ ἄρχων τὸ πρυτανεῖον, ὁ δὲ πολέμαρχος τὸ Ἐπιλύκειον (ὃ πρότερον μὲν ἐκαλεῖτο πολεμαρχεῖον, ἐπεὶ δὲ Ἐπίλυκος ἀνῳκοδόμησε καὶ κατεσκεύασεν αὐτὸ πολεμαρχήσας, Ἐπιλύκειον ἐκλήθη)· θεσμοθέται δ' εἶχον τὸ θεσμοθετεῖον· ἐπὶ δὲ Σόλωνος ἅπαντες εἰς τὸ θεσμοθετεῖον συνῆλθον. Κύριοι δ' ἦσαν καὶ τὰς δίκας *αὐτοτελεῖς κρίνειν* καὶ οὐχ ὥσπερ νῦν προανακρίνειν».

113) Ἐννοεῖ νομοθέτην δηλονότι γενόμενον, οὐχὶ *θεσμοθέτην* ἄρχοντα.

114) Ἀκριβῶς ἡ «Πολιτεία τῶν Ἀθηναίων» διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ὁ Δράκων ἤδη μετερρύθμισε σπουδαίως τὸ πολίτευμα, αὐτὸς εἰσαγαγὼν τινὰς τῶν οὐσιωδῶν μεταβολῶν, τὰς τιμοκρατικὰς ἰδίως μεταρρυθμίσεις, καὶ αὐτὸς συστήσας τὴν δευτέραν *βουλήν*, (401 καὶ εἶτα 400) ἅτινα πάντα ἐθεωροῦντο πρότερον ἔργα τοῦ Σόλωνος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς «Ἀθηναίων Πολιτείας» ὁ ἔγκριτος Ἄγγλος ἱστοριογράφος ἐπίσκοπος Theirlwall εἶχεν ἐξενέγκει ὀξυδερκέστατα τὴν εἰκασίαν, ὅτι πρὸ τοῦ Σόλωνος ὑπῆρχε καὶ δευτέρα βουλὴ «συγκειμένη ἐξ εὐπατριδῶν» καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς ἱστορίας ταύτης ἐν τῇ Γενικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ (Τομ. Α. σ.110) ἀνέφερε τοῦτο ἐν ὑποσημειώσει. Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλην (Πολιτ. Ἀθην. § 4), ὁ Δράκων ἐπὶ Ἀρισταίχμου ἄρχοντος τῷ 621[20 π. Χ. «ἔθηκε τοὺς θεσμοὺς» ἤτοι συνέταξε τὴν πολιτείαν. Κατὰ τοὺς θεσμοὺς τούτους ἡ πολιτεία ἦτο παραδεδομένη εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀμυνομένων ἐνόπλως πολιτῶν («ἀπεδέδοτο τοῖς ὅπλα παρεχομένοις») ἤτοι τὰ πολιτικὰ δικαιώματα συνεδέοντο στενῶς πρὸς καθήκοντα καὶ ὑπηρεσίας στρατιωτικάς. Καὶ οἱ μὲν ἐννέα ἄρχοντες καὶ τοὺς ταμίας ἐξελέγοντο ἐκ τῶν πολιτῶν τῶν ἐχόντων οὐσίαν δέκα μνῶν *ἐλευθέραν* ἤτοι ἀπηλλαγμένων χρεῶν· οἱ δὲ εἰς τὰς ὑποδεεστέρας ἀρχὰς ἐκλεγόμενοι ἔδει νὰ ὦσιν ἐκ τῶν

ἐπέβαλεν εἰς ὅλα τὰ τὰ ἀδικήματα μίαν ποινήν, τὸν θάνατον, δὲν εἶναι ἀληθές· διότι καὶ πρόστιμον ἔταξεν εἴς τινας περιστάσεις, τὸ λεγόμενον δεκάβοιον, ὅ ἐστι τὴν ἀξίαν δέκα βοῶν, καὶ ἀτιμίαν· καὶ αὗται δὲ αἱ περὶ φόνου διατάξεις αὐτοῦ ἦσαν ἐπιεικέστεραι τῶν προτέρων. Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ θεωρῶσι τὴν νομοθεσίαν ταύτην ὡς τραχυτάτην, λέγοντες, ὅτι δι' αἵματος, οὐ διὰ μέλανος, τοὺς νόμους ὁ Δράκων ἔγραψε· διότι ἡ νομοθεσία τῶν δύο ἑπομένων ἑκατονταετηρίδων ἦτο τῳόντι πολὺ ἐπιεικεστέρα.

«ὅπλα παρεχομένων» πολιτῶν· στρατηγοὶ δὲ καὶ ἵππαρχοι ἐξελέγοντο οἱ ἔχοντες οὐσίαν ἀποδεδειγμένην οὐχὶ ὀλιγωτέραν τῶν ἑκατὸν μνῶν (*) *ἐλευθέραν* καὶ παῖδας «γυναικὸς νομίμου γνησίους ὑπὲρ δέκα ἔτη γεγονότας» προδήλως ἵνα μή, φονευομένου τοῦ στρατηγοῦ, μείνῃ ἀπροστάτευτος ὁ οἶκος· ἔδει δὲ παρὰ τῶν οὕτω ἐκλεγομένων νὰ ζητήσωσιν ἐγγύησιν οἱ πρυτάνεις (τῶν ναυκραριῶν) καὶ οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἵππαρχοι τοῦ προηγουμένου ἔτους (οἱ «*ἕνοι*») μέχρι *εὐθυνῶν*, μεχρισοῦ δηλονότι οὗτοι μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν δώσωσιν εὐθύνας τῆς διαχειρίσεως· οἱ δ' ἐγγυηταὶ ἔπρεπε νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὸ αὐτὸ *τέλος*, εἰς τὴν αὐτὴν δηλονότι φορολογικὴν τάξιν, εἰς ἣν ἀνῆκον οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἵππαρχοι. Ὁ Δράκων ἵδρυσε καὶ τὴν βουλὴν τῶν τετρακοσίων καὶ ἑνός. Περὶ τῆς συστάσεως τῆς βουλῆς ταύτης καὶ τῶν ἄλλων ἔτι πολιτειακῶν διατάξεων τοῦ Δράκοντος λέγει ὁ Ἀριστοτέλης Πολ. Ἀθ. 4 «βουλεύειν δὲ τετρακοσίους καὶ ἕνα τοὺς λαχόντας ἐκ τῆς πολιτείας· κληροῦσθαι δὲ καὶ ταύτην καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς τοὺς ὑπὲρ τριάκοντ' ἔτη γεγονότας· τότε δὲ πάλιν ἐξ ὑπαρχῆς κληροῦν. Εἰ δέ τις τῶν βουλευτῶν, ὅταν ἕδρα (συνεδρία) βουλῆς ἢ ἐκκλησίας ᾖ, ἐκλείποι τὴν σύνοδον, ἀπέτινον ὁ μὲν *πεντακοσιομέδιμνος* τρεῖς δραχμάς, ὁ δὲ *ἱππεὺς* δύο, ὁ *ζευγίτης* δὲ μίαν». Εἰς τὴν ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴν φαίνεται ὅτι ἐδόθη τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπιτηρεῖν τὰς ἀρχάς, ὡς νοεῖται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους λεγομένων «ἡ δὲ βουλὴ ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου φύλαξ ἦν τῶν νόμων, καὶ διετήρει τὰς ἀρχάς, ὅπως κατὰ τοὺς νόμους ἄρχωσιν», ἐπετρέπετο δὲ εἰς πάντα ὑπὸ τῶν ἀρχῶν ἀδικούμενον νὰ ποιῆται κατηγορίαν (εἰσαγγελίαν) εἰς τὴν βουλὴν τῶν Ἀρειοπαγιτῶν «εἰσαγγέλλειν παρ' ὃν ἀδικεῖται νόμον». Ποίας μεταρρυθμίσεις ὁ Δράκων εἰσήγαγε καὶ ἂν εἰσήγαγε μεταρρυθμίσεις εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀνέκαθεν ὑφισταμένης *ἀγορᾶς* ἢ *ἐκκλησίας*,(ὡς καλεῖται κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐν Ἀθήναις), οὐδὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. (Προστίθησι δὲ

(*) Τοῦτο φαίνεταί πως παράδοξον ἀφοῦ ἄρχοντες ἐξελέγοντο ἐκ τῶν ἐχόντων οὐσίαν *δέκα* μόνον μνῶν· διὰ τοῦτο διορθοῦσί τινες εἰκότως τὸ *δέκα* εἰς *διακοσίων*.

Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Δράκοντος ἦτο αὐστηρότερον. Καὶ ὅμως ἐνῷ πρὸ αὐτοῦ, οὐδεμία ἐγίνετο διάκρισις τοῦ ἐκ προμελέτης φόνου ἀπὸ τοῦ ἐξ ἀμελείας ἢ τοῦ ἕνεκα ἀμύνης καὶ ὕβρεως πραχθέντος, ἀλλ' ἐπεβάλλετο εἰς πᾶσαν ἀνθρωποκτονίαν ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς ποινῆς, θάνατος ἢ ἀειφυγία καὶ δήμευσις, ὁ Δράκων διέκρινε τὰς διαφόρους περιστάσεις· καὶ ἡ μὲν προανάκρισις ἐγίνετο πάντοτε ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, ὁ Ἄρειος Πάγος ὅμως δὲν ἐδίκαζεν ἔκτοτε εἰμὴ μόνον τὸν ἐκ προμελέτης φόνον. Τῶν ἄλλων φόνων ἡ κρίσις ἀνετέθη εἰς τοὺς τότε συστηθέντας ἐφέτας, ἤτοι 51 γέροντας, οἵτινες, κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις, ἢ ἐπέβαλλον ἐλαφροτέρας ποινάς, ἢ καὶ ὅλως ἀπέλυον τὸν κατηγορούμενον.

Αἱ παραχωρήσεις ὅμως αὗται δὲν κατέπαυσαν τὰς ἀφορμὰς τῶν στάσεων. Μετ' ὀλίγον, ἐν ἔτει 612 (115), ἐπὶ ἄρχοντος ἐπωνύμου Μεγακλέους τοῦ Ἀλκμαιωνίδου, ὁ φιλόδοξος εὐπατρίδης Κύλων, ὅστις ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ τυράννου τῶν Μεγάρων Θεαγένους, καὶ εἶχεν

ἐπὶ πᾶσιν ὅτι οἱ *ἐπὶ σώμασι δανεισμοὶ* ἔμειναν ἐν ἰσχύϊ καὶ ὅτι ἡ χώρα, ἡ γῆ δηλονότι, ἦτο ἰδιοκτησία ὀλίγων οἴκων «καὶ ἡ χώρα δι' ὀλίγων ἦν»). Τοιαύτη ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν Δράκοντα ἀποδιδομένη σύνταξις πολιτείας. Σημειωτέον δὲ ὅτι τινὲς τῶν νεωτέρων, ἀσαφῆ καὶ πολυειδοῦς ἑρμηνείας ἐπιδεικτικὴν τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς πολιτείας ταύτης ἔκθεσιν κρίνοντες, θεωροῦσι ταύτην ἀπορρέουσαν ἐκ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἰδεῶν τοῦ 411 π.χ. καὶ μὴ παριστῶσαν ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ ὑπὸ Δράκοντος γενόμενα. Σημειωτέον προσέτι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτίθησιν ἁπλῶς τοὺς πολιτειακοὺς θεσμοὺς τοῦ Δράκοντος, οὐδὲν δὲ λέγει περὶ τῆς ποινικῆς αὐτοῦ νομοθεσίας.

115) Ἐπειδὴ ἐν τῇ «Πολιτείᾳ Ἀθηναίων» τὰ περὶ Δράκοντος ἐκτίθενται μετὰ τὰς ὀλίγας γραμμάς, δι' ὧν τελευτᾷ τὸ ἐλλιπὲς πρῶτον κεφάλαιον τῆς πραγματείας, ἐκ δὲ τῆς γραμμῆς ταύτης μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ καὶ ἀπὸ Πλουτάρχου (Β. Σολ. 12.) γνωστοῦ Μύρωνος τοῦ Φυλιέως τοῦ κατηγορήσαντος τῶν Μεγακλειδῶν ἐπὶ τῷ Κυλωνείῳ ἄγει (Ἀριστοτ. Πολ. σ. 1. «...Μύρωνος καθ' ἱερῶν ὀμόσαντες ἀριστίνδην») λέγεται «καταγνωσθέντος δὲ τοῦ ἄγους, αὐτοὶ μὲν ἐκ τῶν τάφων ἐξεβλήθησαν... Ἐπιμενίδης δ' ὁ Κρὴς ἐπὶ τούτοις ἐκάθηρε τὴν πόλιν», εἶτα δὲ γίνεται λόγος περὶ στάσεων, αἵτινες ἀπέληξαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Σόλωνος ὡς διαλλακτοῦ, ἀκολούθως δὲ πάλιν ἐκτίθεται συντόμως ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας Ἀθηναίων μέχρι Δράκοντος καὶ Σόλωνος, ἐνομίσθη γενικῶς ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὰ Κυλώνεια ἀνήκουσιν εἰς χρόνον προγενέστερον τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος καὶ ὡς τοιοῦτον χρόνον ἔθεσαν τὸ 636 ἢ 632 π. Χ. Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη φαίνεται ὅλως ἀνακριβής. Ἐκ τῶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ 2 τῆς Πολ. Ἀθην. ἐκτιθε-

ἀναδειχθῇ ὀλυμπιονίκης, ἐπεχείρησε νὰ σφετερισθῇ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν Ἀθήναις τῇ συνδρομῇ τοῦ πένθερού του. Ἡ δὲ συνωμοσία αὕτη ἀπέτυχε μέν, φυγόντος τοῦ Κύλωνος καὶ φονευθέντων πολλῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν, ἀλλ' ἐγένετο αἰτία διαρκοῦς ταραχῆς. Οἱ φίλοι τοῦ Κύλωνος κατηγόρησαν τὸν Μεγακλέα καὶ τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν εἰς ὃν οὗτος ἀνῆκεν, ὡς ἐναγεῖς, ὡς ἱεροσύλους, διότι ἐφόνευσαν πολλοὺς τῶν Κυλωνίων, οἵτινες, καταφυγόντες εἰς τὸν ἐν τῇ ἀκροπόλει βωμόν, ἔπρεπε νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἄσυλοι καὶ ἀπαραβίαστοι. Οἱ δὲ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν ἤθελον νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δίκην,

---

μένων γίνεται δῆλον, ὅτι αἱ μετὰ τὸ Κυλώνειον ἄγος καὶ τὴν ὑπὸ Ἐπιμενιδῶν γενομένην κάθαρσιν τῆς πόλεως γενόμεναι στάσεις ἐν τῇ πόλει ἀπέληξαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Σόλωνος ὡς διαλλακτοῦ· ἂν δὲ ὁ συγγραφεύς, μέλλων νὰ ἐκθέσῃ τὰ κατὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Σόλωνος, ἀνέδραμεν προεισαγωγικῶς εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους καὶ ἐξέθηκεν ἐν ὀλίγοις τὴν μέχρι Δράκοντος ἐν Ἀθήναις ἐπικρατοῦσαν τάξιν τῆς πολιτείας, ἐμνημόνευσε δ' ἔπειτα καὶ τῆς τοῦ Δράκοντος πολιτειακῆς νομοθεσίας, οὐδαμῶς ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι κατὰ Ἀριστοτέλην τὸ Κυλώνειον ἄγος προηγεῖται τῆς τοῦ Δράκοντος νομοθεσίας. Διότι ἂν τοῦ Κυλωνείου ἄγους γίνηται μνεία ἀσαφὴς κατ' ἀνάγκην εἰς ἡμᾶς, διότι ὀλίγιστον τὸ ἐκ τῆς 1 παραγράφου τῆς πραγματείας διασωθὲν μέρος, γίνεται ἐνταυτῷ μνεία καὶ τῆς καθάρσεως τοῦ Ἐπιμενίδου. Ὥστε κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν πρέπει καὶ ἡ κάθαρσις αὕτη νὰ θεωρηθῇ ὡς πρὸ τοῦ Δράκοντος γενομένη. Καὶ ὅμως, κατὰ σαφεστάτην παρὰ τῷ Διογένει τῷ Λαερτίῳ (Α.109) παράδοσιν, ὡς ἔτος τῆς εἰς Ἀθήνας ἐπιδημίας τοῦ Ἐπιμενίδου τῆς γενομένης χάριν τῆς καθάρσεως, ἐθεωρεῖτο ἡ 48 Ὀλυμπ. ἤτοι τὸ ἔτος 596 π. Χ. Οἱοσδήποτε δὲ χαρακτὴρ καὶ ἂν δοθῇ εἰς τὴν περὶ Ἐπιμενίδου παράδοσιν ταύτην, ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ θεωρεῖ τὸ πρᾶγμα ὡς γεγονὸς ἱστορικόν. Καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ Πλουτάρχου δὲ ἐν Βίῳ Σόλωνος (§ 12) περὶ τοῦ Κυλωνείου ἄγους λεγομένων, ἐξάγεται ὅτι τὸ γεγονὸς δὲν ἦτο πολὺ προγενέστερον τῶν τοῦ Σόλωνος χρόνων. Τοὐλάχιστον οὐδὲ παρ' αὐτῷ μεταξὺ τοῦ Κυλωνείου ἄγους καὶ τῆς τοῦ Σόλωνος ἐν Ἀθήναις ἐνεργείας παρεντίθεταί τι περὶ Δράκοντος νομοθεσίας. Τοὐναντίον ὅπως ἐν τῇ Ἀριστοτέλους «Πολιτείᾳ Ἀθηναίων» (1—2), οὕτω καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ, ἡ ἐν τῇ πολιτικῇ σκηνῇ ἐμφάνισις καὶ ἐνέργεια τοῦ Σόλωνος παρίσταται ὡς ἐπακολουθοῦσα ἀμέσως ταῖς ἐκ τοῦ Κυλωνείου ἄγους ταραχαῖς. Διὰ τοῦτο ἄπορον ἡμῖν φαίνεται ὅτι ὁ μὲν Ed. Meier (§ 399) τὸ περὶ Κύλωνα γεγονὸς τίθησιν ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὸ 636 ἢ 632, ὁ δὲ Poelman (σ. 64 σημ. 2) μετά τινων δισταγμῶν θεωρεῖ αὐτὸ *γενόμενον πιθανῶς* πρὸ τοῦ Δράκοντος «κατὰ τὰ ἐν τῇ *πολιτείᾳ* Ἀριστοτέλους δῆθεν λεγόμενα».

καί, κυμαινομένης τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ δεινοῦ τούτου σάλου, προκύπτει αἴφνης εἰς τὸ μέσον σωτὴρ τῆς πατρίδος, ὁ μέγας Σόλων.

Τὰ κατὰ τὸν Σόλωνα γνωρίζομεν ἰδίως ἐκ τοῦ βίου αὐτοῦ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου συγγραφέντος· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Πλούταρχος, ὅστις εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ ποιήματα τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρὸς καὶ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς νόμους, ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν βιογραφίαν αὐτοῦ πλειότερα γεγονότα καὶ εὐκρινεστέρας τῶν γεγονότων ἐξηγήσεις· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐκ τῆς βιογραφίας ταύτης, ὅπως ἔχῃ, καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων περισωθέντων εἰς ἡμᾶς ποιημάτων καὶ νόμων τοῦ Σόλωνος, δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν ὁλοσχερεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν ἢ περὶ παντὸς ἄλλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῶν πρώτων ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων.

Ὁ Σόλων ἐγεννήθη περὶ τὸ 639 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, καὶ κατήγετο ἐκ τοῦ ἐπιφανεστάτου οἴκου τῶν Ἀθηνῶν· διότι ἦτο Κοδρίδης καὶ Νηλείδης τὸ γένος, ὅ ἐστιν ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος ἐκεῖνο ἐξ οὗ πάλαι ποτὲ ἐλαμβάνοντο οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀττικῆς καὶ τὸ ὁποῖον ἀνῆγε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ μέχρι τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Ἀλλ' ὁ πατὴρ τοῦ Σόλωνος Ἐξηκεστίδης εἶχεν ἐλαττώσει τοσοῦτον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἀναλώσας αὐτὴν εἰς φιλανθρωπίας τινὰς καὶ χάριτας, ὥστε ὁ Σόλων ἠναγκάσθη, νέος ὤν, νὰ τραπῇ πρὸς ἐμπορίαν καὶ ἐπεσκέφθη ἐπὶ τούτῳ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας μέρη. Δὲν ηὐπόρησε δὲ μόνον χρημάτων ὡς ἐκ τούτου, ἀλλὰ προσέλαβε, μάλιστα ἐν Ἀσίᾳ, ποικίλας γνώσεις, τὰς ὁποίας εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἠδύνατο τότε νὰ διδαχθῇ. Τῳόντι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐν γένει, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, ἰδίως ὅμως εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ ἀνατροφὴ συνέκειτο ἐκ τῆς γυμναστικῆς καὶ ἐκ τῆς μουσικῆς. Γυμναστικὴ ἦτο ἡ δι' ἐπιτηδείας διαίτης καὶ ἀσκήσεως ἀνάπτυξις καὶ συντήρησις τῶν σωματικῶν τοῦ πολίτου δυνάμεων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ὅσον ἐνδέχεται καρτερικὸν καὶ δεξιὸν περὶ τοὺς ἀθλητικοὺς καὶ τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας. Τὴν δὲ μουσικὴν μὴ ἐκλάβωμεν εἰς τὴν περιωρισμένην σημασίαν τὴν σήμερον μὲν πάντοτε, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ πάλαι ἀποδιδομένην εἰς τὴν λέξιν ταύτην· ἐνταῦθα ἡ λέξις μουσικὴ περιελάμβανεν ὄχι μόνον τὴν διδασκαλίαν τῆς λύρας καὶ τοῦ χοροῦ, ἀλλὰ πάντα ὅσα ὑπήγοντο εἰς τὰς Μούσας, αἵτινες ἦσαν ἐννέα· Κλειώ, Εὐτέρπη, Θάλεια, Μελ-

πομένη, Τερψιχόρη, Ἐρατώ, Πολύμνια, Οὐρανία, Καλλιόπη, καὶ ἐλατρεύοντο ὡς θεαὶ καὶ ἔφοροι τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἁπλῶς δὲ εἰπεῖν, πάσης παιδείας. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἡ λέξις μουσικὴ περιελάμβανε πᾶσαν ἠθικήν, διανοητικὴν καὶ τεχνικὴν ἀνατροφήν. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι καὶ ἡ ἐκτενεστέρα αὕτη σημασία τῆς μουσικῆς ἦτο ἐλαστικωτάτη· συνεσταλμένη μὲν ἐνόσῳ ὁ κύκλος τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν γνώσεων ἦτο μικρός, εὐρυτέρα δὲ ὅταν ὁ κύκλος τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἰδεῶν ἀπέβη εὐρύτερος. Ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὑπῆρχον εἰς τὰς Ἀθήνας διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς σοφώτατοι περί τε τὴν διαλεκτικὴν τέχνην, καὶ περὶ πάσας τὰς περὶ ἀστρονομίας, γεωγραφίας, φυσικῆς εἰδήσεις ὅσαι ἦσαν γνωσταὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Τοιοῦτοι διετέλεσαν ὁ Λάμπρος, ὁ Ἀγαθοκλῆς, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Δάμων, ὧν οἱ δύο τελευταῖοι ὑπῆρξαν διδάσκαλοι τοῦ Περικλέους. Ἀλλ' ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ τῆς νεότητος τοῦ Σόλωνος, ἡ μουσική, πλὴν τῆς ἰδίως μουσικῆς ἀσκήσεως, δὲν περιελάμβανεν εἰμὴ τὴν ἀκρόασιν, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπανάληψιν ποιητικῶν ἔργων, ἔτι δὲ τὴν περὶ τὴν ἀκριβῆ καὶ γλαφυρὰν ἀπαγγελίαν αὐτῶν ἄσκησιν· ὥστε πρόδηλον εἶναι ὅτι διὰ τοιαύτης ἐκπαιδεύσεως, ὁ Σόλων δὲν ἠδύνατο νὰ προσπορισθῇ ἐν Ἀθήναις τὰς πολλὰς κοινωνικάς, πολιτικὰς καὶ οἰκονομικὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ συνταχθέντος ὑπ' αὐτοῦ πολιτεύματος. Προσέλαβε δὲ τὰς γνώσεις ταύτας, τοὐλάχιστον τὰς ἀφορμὰς τῶν γνώσεων τούτων, ἐκ τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, εἰς τὰς πλείστας τῶν ὁποίων αἱ βιομηχανικαὶ καὶ ἐμπορικαὶ ἰδέαι ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐπενήργησαν εἰς τὰ δημόσια πράγματα πρωϊμώτερον ἢ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι.

Ὁ Σόλων λοιπὸν ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἀποδημίας ἔμπειρος ὁπωσοῦν περὶ τὰ ζητήματα, ὅσα ἐκυοφοροῦντο τότε ἐν Ἀθήναις. Ἀλλ' ἐπανῆλθε συνεπαγόμενος πρὸς τούτοις καὶ ὅσα ἡ φύσις μόνη ἔδωκε καὶ ἠδύνατο νὰ δώσῃ αὐτῷ· πνεῦμα μὲν δαιμόνιον, δι' οὗ καὶ μόνου ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας ἐκείνης θαυμαστοὺς τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὸ κάλλος αὐτῶν καρπούς· παρεκτὸς δὲ τούτου, μετριοπάθειαν, καὶ συνείδησιν τοῦ δικαίου βαθεῖαν, καὶ εἰλικρινῆ

πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην, ὧν ἄνευ ἅπασα αὐτοῦ ἡ μεγαλοφυΐα δὲν ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει, ἵνα ἀναδείξῃ τὸν ἄνδρα τηλικοῦτον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων εὐεργέτην. Αἱ ἀρεταὶ αὗται ἐξαστράπτουσι κατὰ πάντα στίχον τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, τῶν ὁποίων τὰ ὀλίγα περισωθέντα τεμάχια, ὀφείλομεν τούτου ἕνεκα νὰ μελετῶμεν, ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὸν ἀληθῆ τοῦ νομοθέτου τούτου χαρακτῆρα· ἀπαραλλάκτως καθὼς μελετῶμεν τὰ ἀπομνημονεύματα, τὰς ἐπιστολάς, τὰς σημειώσεις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ἵνα γνωρίσωμεν τὰ κινήσαντα αὐτοὺς περὶ τὰς δημοσίας αὐτῶν πράξεις ἐλατήρια. Εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος οὐδὲν θέλομεν εὑρεῖ ἴχνος τῶν σφοδρῶν καὶ ἐνίοτε ἀγρίων παθῶν τὰ ὁποῖα ἀπηντήσαμεν εἰς τὸν Θέογνιν καὶ ἀπαντῶνται εἰς ἄλλους τινὰς πολιτικοὺς τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος ποιητάς· ἀλλ' ἀπεναντίας ἁπανταχοῦ βλέπομεν ἀπεικονιζομένην, ὡς ἐν καθρέπτῃ λείῳ καὶ καθαρῷ, τὴν πρακτικὴν σύνεσιν δι' ἣν ἐφημίσθη ὡς εἷς τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ πρὸ πάντων τὴν γαλήνην, τὴν ἡμερότητα, τὴν φιλανθρωπίαν τῆς ψυχῆς ἐκείνης, ἥτις, κρατήσασά ποτε εἰς χεῖρας αὐτῆς τὴν τύχην τῆς πατρίδος, ἠγωνίσθη νὰ διαμορφώσῃ τὸ πολίτευμα καθ' ὁμοίωσιν αὐτῆς· καὶ κατέθεσε τῳόντι ἐν αὐτῷ τὰ σπέρματα τῶν πλείστων ἀρετῶν δι' ἃς βραδύτερον διεκρίθη ἡ τῶν Ἀθηναίων δημοκρατία.

Ἀλλ' ὅμως μὴ νομίσῃ τις, ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος περιέχουσι σειράν τινα βιωτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δοξασιῶν ἀναλλοιώτων· ἂν τοιαῦτα ἦσαν, ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἐγχειρίδιον ἠθικῆς διδασκαλίας, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὸ νὰ παραστήσωσιν ἡμῖν τὸν γνήσιον χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Αἱ δοξασίαι τοῦ Σόλωνος εἶναι ἀπεναντίας ἀνώμαλοι καὶ πολλάκις σχεδὸν ἀντιφατικαί, ὅπως ἔχει ὁ πραγματικὸς βίος ὁ ἀνθρώπινος, ὅπως ἔχουσιν αἱ διαθέσεις καὶ προαιρέσεις παντὸς εὐαισθήτου καὶ εἰλικρινοῦς ἀνθρώπου, αἱ συχνάκις τροπολογούμεναι ὑπὸ τῶν περιστάσεων, ὑπὸ τῆς ἡλικίας, ὑπὸ τῆς πείρας· διότι ὁ Σόλων εἶναι ὁ εἰπών·

Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος.

Ὅθεν ἐνίοτε ἡ ἀθυμία αὐτοῦ προβαίνει μέχρι τοῦ νὰ πρεσβεύῃ ὅτι αὐτὴ ἡ σύνεσις οὐδὲν ὠφελεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ ὅτι ἀντ' αὐ-

τῆς ὁ Θεὸς βραβεύει τὴν ἀφροσύνην· ἐνίοτε δὲ πάλιν ἰσχυρίζεται ὅτι ἀδύνατον ἡ ἀδικία νὰ μὴ τιμωρηθῇ ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ Διός. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἡ ὀλιγάρκεια αὐτοῦ φαίνεται εὐχαριστουμένη εἰς τὸν εὐτελέστερον βίον, ἄλλοτε δὲ πάλιν γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ ποθεῖ τὸν πλοῦτον καὶ τὰ παρεπόμενα αὐτῷ ἀγαθὰ τοῦ βίου. Ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ἐκφράζῃ αἰσθήματα καὶ φρονήματα, ἐκφράζει αὐτὰ μετὰ ἴσης πάντοτε ἀταραξίας καὶ ἀγαθότητος ψυχῆς. Αὕτη δὲ μάλιστα ἡ ὁμαλότης τῆς διαθέσεως περὶ τὴν δήλωσιν τῶν ποικιλωτέρων προαιρέσεων, παρέχει ἡμῖν τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός.

Ἕκαστος, λέγει, τῶν θνητῶν, καὶ ἀγαθός, καὶ κακός, δεινὴν ἔχει περὶ ἑαυτοῦ δόξαν, πρίν τι πάθῃ· τότε δὲ ἀμέσως ὀδύρεται, ἐνῷ ἄχρι τούτου

χάσκοντες κούφαις ἐλπίσι τερπόμεθα.

Καὶ ἔπειτα, περιγράψας τοὺς ποικίλους ἀγῶνας οὓς καταβάλλει ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ πλουτήσῃ καὶ νὰ εὐτυχήσῃ, εἴτε ὡς θαλασσοπόρος, εἴτε ὡς γεωργός, εἴτε ὡς τεχνίτης, ἢ λόγιος, ἢ μάντις, ἢ ἰατρός, ἀνακράζει·

Μοῖρα δέ τοι θνητοῖσι κακὸν φέρει ἠδὲ καὶ ἐσθλόν·
δῶρα δ' ἄφυκτα θεῶν γίγνεται ἀθανάτων.
Πᾶσι δέ τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν,
ᾗ μέλλει σχήσειν χρήματος ἀρχομένου,
ἀλλ' ὁ μὲν εὖ ἔρδειν πειρώμενος οὐ προνοήσας
εἰς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν,
τῷ δὲ κακῶς ἔρδοντι θεὸς περὶ πάντα δίδωσιν
συντυχίην ἀγαθήν, ἔκλυσιν ἀφροσύνης.

Ἐντεῦθεν ἐπιφέρει ἀλλαχοῦ που·

Πολλοὶ γὰρ πλουτεῦσι κακοί, ἀγαθοὶ δὲ πένονται·
ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμειψόμεθα
τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον, ἐπεὶ τὸ μὲν ἔμπεδον αἰεί,
χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.

Τὸ δ' αὐτὸ τῆς αὐταρκείας αἴσθημα ἐκφράζει καὶ ἄλλως, ὡς ἑξῆς. Ἐξίσου πλουτοῦσι, λέγει που, καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει πολὺν ἄργυρον καὶ χρυσὸν καὶ γῆς σιτοφόρου πεδία, καὶ ἵππους, καὶ ἡμιόνους, καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει τόσα μόνον ὅσα ἀρκοῦσι νὰ θεραπεύσωσι τὴν

γαστέρα, καὶ τὸ σῶμα, καὶ τοὺς πόδας· ἔτι δὲ τὴν γυναῖκα καὶ τὸν παῖδα, ὅταν ἔλθῃ ὥρα νὰ ἀποκτήσῃ τοιαῦτα. Τοσαῦτα ἀρκοῦσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον· διότι τὰ περισσότερα, κανεὶς ποτὲ δὲν ἐπῆρε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον·

. . . . τὰ γὰρ περιώσια πάντα
χρήματ' ἔχων οὐδεὶς ἔρχεται εἰς Ἀΐδεω.

Δὲν ἠρκεῖτο ὅμως πάντοτε εἰς ταῦτα, ἀλλὰ μακαρίζει καὶ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἔχει μόνον παῖδας ἀγαπητούς, καὶ φίλους, ἀλλὰ καὶ ἵππους καλοὺς καὶ κύνας ἀγρευτάς. Ἀγαπᾷ δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Μουσῶν,

. . . ἃ τίθησ' ἀνδράσιν εὐφροσύνας.

Ἐπιθυμεῖ πρὸς τούτοις νὰ τὸν πενθήσωσι θανόντα καὶ νὰ τὸν κλαύσωσιν οἱ φίλοι·

μηδέ μοι ἄκλαυστος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισιν
ποιήσαιμι θανὼν ἄλγεα καὶ στοναχάς.

Εἰς στιγμὴν δὲ εὐγενοῦς ἐξάρσεως τοῦ φρονήματος καὶ βαθείας πρὸς τὸ θεῖον πεποιθήσεως, καθικετεύει τὰς Πιερίδας Μούσας, οὕτω καλουμένας διότι ἡ μακεδονικὴ χώρα Πιερία ἐλογίζετο ὡς ἡ τῶν Μουσῶν κατοικία, καὶ παρακαλεῖ τὰ ἀγλαὰ ταῦτα τέκνα τῆς Μνημοσύνης καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, νὰ δώσωσιν αὐτῷ δόξαν ἀγαθὴν παρ' ἅπασι τοῖς ἀνθρώποις· ὁμολογεῖ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ χρήματα, ἀλλὰ δὲν θέλει νὰ τὰ ἀποκτήσῃ ἀδίκως· διότι ὁ πλοῦτος ὃν δίδουσιν οἱ θεοὶ παραμένει ἀσφαλής, ἐνῷ εἰς τὸν πλοῦτον, ὃν οἱ ἄνθρωποι θηρεύουσιν, ὄχι κατὰ τάξιν, ἀλλὰ δι' ἔργων ἀσεβῶν καὶ ἀδίκων, ταχέως ἀναμιγνύεται ἡ συμφορά, ἥτις, ὡς τὸ πῦρ, ἄρχεται μὲν ἐξ ὀλίγου, τελευτᾷ δὲ εἰς ὄλεθρον.

Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἀγλαὰ τέκνα,
Μοῦσαι Πιερίδες, κλῦτέ μοι εὐχομένῳ.
Ὄλβον μοι πρὸς θεῶν μακάρων δότε καὶ πρὸς ἁπάντων
ἀνθρώπων αἰεὶ δόξαν ἔχειν ἀγαθήν·
εἶναι δὲ γλυκὺν ὧδε φίλοις, ἐχθροῖσι δὲ πικρόν,
τοῖσι μὲν αἰδοῖον, τοῖσι δὲ δεινὸν ἰδεῖν.
Χρήματα δ' ἱμείρω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι
οὐκ ἐθέλω· πάντως ὕστερον ἦλθε δίκη . . .

Διότι ἡ ἀδικία δὲν ἐπιτρέπεται ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τοὺς θνητούς, ἀλλ' ὁ Ζεὺς ὁρίζει πάντων τὸ τέλος, καὶ αἴφνης, ὅπως διασκεδάζει ἀμέσως τὰς νεφέλας ἄνεμος ἐαρινός, ὅστις, κινήσας μὲν τὸν πυθμένα τοῦ πολυκύμονος καὶ ἀτρυγέτου πόντου, καταστρέψας δὲ τὰ καλὰ ἔργα τῆς σιτοφόρου γῆς, ἀνυψοῦται μέχρι τοῦ τῶν θεῶν ἕδους, μέχρι τοῦ ὑψηλοῦ οὐρανοῦ καὶ καταδεικνύει αὐτὸν αὖθις αἴθριον, ὥστε λάμπουσιν αἱ καλαὶ τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες ἐπὶ τῆς εὐφόρου γῆς καὶ οὐδὲν ἀναφαίνεται νέφος, τοιαύτη ἐπέρχεται τοῦ Διὸς ἡ ἐκδίκησις, οὐδὲ ὀργίζεται οὗτος ἐφ' ἑκάστῃ πράξει, ὥσπερ θνητὸς ἀνήρ.

Οὐ γὰρ δὴν θνητοῖς ὕβριος ἔργα πέλει.
Ἀλλὰ Ζεὺς πάντων ἐφορᾷ τέλος, ἐξαπίνης δὲ
ὥστ' ἄνεμος νεφέλας αἶψα διεσκέδασεν
ἠρινός, ὃς πόντου πολυκύμονος ἀτρυγέτοιο
πυθμένα κινήσας, γῆν κατὰ πυροφόρον
δῃώσας καλὰ ἔργα, θεῶν ἕδος αἰπὺν ἱκάνει
οὐρανόν, αἰθρίην δ' αὖθις ἔθηκεν ἰδεῖν·
λάμπει δ' ἠελίοιο μένος κατὰ πίονα γαῖαν
καλόν, ἀτὰρ νεφέων οὐδὲν ἔτ' ἐστὶν ἰδεῖν·
Τοιαύτη Ζηνὸς πέλεται τίσις, οὐδ' ἐφ' ἑκάστῳ,
ὥσπερ θνητὸς ἀνήρ, γίγνεται ὀξύχολος . . . .

Ὁ εὐγλωττότατος φιλόλογος τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ὁ φιλέλλην Γάλλος Οὐϊλλεμαῖος, παραθέσας που τὴν περικοπὴν ταύτην τοῦ Σόλωνος, ἀνακράζει ὅλος ἔνθους. «Ἐν τῇ γαλήνῃ τῆς ποιήσεως ταύτης, οἷον ἰσχυρὸν δίδαγμα! Ἐν τῇ ἠθικῇ διδασκαλίᾳ, οἷον μέγεθος ποιήσεως! Ἡ παραβολὴ αὕτη τῆς ἀδίκου καὶ προσκαίρου εὐτυχίας μετὰ τῶν νεφῶν δι' ὧν σκιάζεται ὁ οὐρανός· ἡ ἐαρινὴ αὕτη καταιγὶς ἡ διαλύουσα τὰ νέφη, καὶ συνεπαγομένη μὲν συμφοράς τινας, ἀλλ' ἀποδίδουσα τὴν αἰθρίαν εἰς τὸν οὐρανόν, ἀποδίδουσα δὲ τὰς εὐφόρους τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας εἰς τὴν γῆν, ἰδοὺ εἰκόνες ἄξιαι βεβαίως νὰ κοσμήσωσι τὴν καλλίστην λυρικὴν εὕρεσιν.»

Ὁ Σόλων λοιπὸν ἦτο ὄχι μόνον μέγας νομοθέτης καὶ στρατιώτης γενναῖος, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ἀλλὰ καὶ ποιητὴς μέγας. Τὴν σήμερον, ὅτε διεμερίσθησαν ἐπ' ἄπειρον ἅπαντες οἱ κλάδοι τῆς ἀνθρωπίνης παιδείας, τῆς τε θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς, ὧν ἕκαστος σχεδὸν ἀπαιτεῖ εἰδικὴν

περὶ αὐτὸν ἐνασχόλησιν, ὁ συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι σπανιώτατος καὶ συνήθως μάλιστα ὑπολαμβάνεται ἀκατόρθωτος. Ὁ Κάρολος Μοντεγύης, ὁ πρῶτος μέγας ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἑβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, ὅτι οὐδεμίαν αὐτὸς ἐπενόησε τῶν ἐξαιρέτων οἰκονομικῶν διατάξεων ὅσας ὀφείλει ἡ Ἀγγλία εἰς αὐτόν, ἀλλὰ παρὰ θεωρητικῶν ἀνδρῶν ἐδιδάχθη τὰ πάντα· ὅθεν καὶ μυριάκις παρεστάθη ὡς κολοιὸς φέρων ξένα πτερά. Ἀλλ' ὁ Μακώλαιϋ ἀντιπαρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἔγκλημα τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθῶς εἰπεῖν ἔγκλημα· διότι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ τὰ προτερήματα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸ νὰ διαπράξῃ νέας ἐν τῇ πολιτικῇ οἰκονομίᾳ ἐπιστήμῃ ἀνακαλύψεις, καὶ τὰ προτερήματα τὰ ἐπιτήδεια εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ, διὰ τῆς συναινέσεως διῃρημένων καὶ θυελλωδῶν βουλευτικῶν συνεδρίων, μεγάλας πρακτικὰς μεταρρυθμίσεις· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀδύνατον ὑπάρχει νὰ ἦναί τις ἐνταὐτῷ Ἀδὰμ Σμίθ, ἤτοι μέγας θεωρητικὸς οἰκονομολόγος, καὶ Γουλιέλμος Πίττ, ἤτοι μέγας ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργός. Ἀλλ' εἰς ἐποχὰς ἀφελεστέρας, καθ' ἃς οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι ὀλιγώτερον διακεκριμένοι ἀπ' ἀλλήλων, εὐάριθμοι δὲ οἱ περὶ τὰ γράμματα ἀσχολούμενοι, ὁ συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι ὄχι μόνον δυνατός, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητος ἐνίοτε. Ἐπειδὴ οἱ μετέχοντες παιδείας εἶναι τότε ὀλίγοι, ἀπαιτεῖται δ' ἐπὶ τέλους παιδεία τις καὶ ἐν τῷ ἐνεργητικῷ βίῳ, ἐξ ἀνάγκης οἱ λόγιοι ἀποβαίνουσι πολλάκις καὶ πολιτικοὶ ἢ στρατιωτικοὶ ἄνδρες.(117) Τοῦτο συνέβη καὶ

117) Τὴν ἰδέαν ταύτην, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ νεωτέρου πρὸς τὸν ἀρχαιότερον βίον, θεωρητικώτερον καὶ φιλοσοφικώτερον ἐκφράζει ὁ Γερμανὸς ποιητὴς καὶ φιλόσοφος Schiller. Über die ästhetische Beziehung des Menschen. In einer Reihe von Briefen, Sechster Brief. § 4-6 «Δὲν παραγνωρίζω τὰ προτερήματα, τὰ ὁποῖα ἡ παροῦσα γενεὰ θεωρουμένη ὥς τι ὅλον ἡνωμένον καὶ μόνον διὰ τῆς στάθμης τῆς διανοητικῆς κινήσεως καὶ ἐνεργείας μετρουμένη, δύναται νὰ ἀξιοῖ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἀπέναντι καὶ τῆς ἀρίστης τοῦ ἀρχαίου κόσμου γενεᾶς. Ἀλλ' ὅταν ὁ ἀγὼν ἀπὸ τοῦ *ὅλου* μεταστῇ εἰς τὰ καθέκαστα μέλη, ἵνα οὕτω τὸ *ὅλον* ἀγωνισθῇ πρὸς τὸ ὅλον, τίς καθ' ἑαυτὸν ἀνὴρ (ἄτομον δηλονότι) τῶν νεωτέρων χρόνων, ἐν ἀγῶνι μονομαχίας δύναται νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν καθ' ἑαυτὸν

εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην κατὰ τὴν δεκάτην πέμπτην καὶ τὴν δεκάτην ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἀγγλίᾳ, μάλιστα δὲ ἐν Ἱσπανίᾳ· ἕκαστος σχεδὸν τῶν ἐπιφανῶν συγγραφέων τῆς Ἱσπανίας διετέλεσεν ἐνταὐτῷ καὶ στρατιώτης, ἢ πολιτικὸς ἀνὴρ ἐπιφανής. Ὁ Ἰωάννης Βοσκανός, ποιητὴς ἄριστος, διέπρεψε καὶ ἐν πολέμῳ λαμπρῶς. Ὁ Γαρσιλάζος Βέγας, ὁ τῶν νεωτέρων χρόνων Θεόκριτος, ἔπεσε, μετὰ βραχὺ ἀλλὰ περίδοξον στρατιωτικὸν στάδιον, ἄγων ξιφήρης τὰ ἐπὶ τὴν ἔφοδον ὁρμήσαντα τάγματα. Ὁ Ἀλόνζος Ἐρκίλλας ἠρίστευσεν ἐν τῷ ἀραυκανικῷ ἐκείνῳ πολέμῳ ὃν ἔπειτα ὕμνησε δι' ἑνὸς τῶν καλλίστων ἡρωϊκῶν ἐπῶν ὅσα παρήγαγεν ἡ Ἱσπανία. Ὁ Οὐρτάδος Μενδόζας, τοῦ ὁποίου τὰ ποιήματα παραβάλλονται πρὸς τὰ τοῦ Ῥωμαίου Ὁρατίου, χαριέστατα δὲ εἶναι καὶ τὰ διηγήματα, παρίσταται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς εἷς τῶν τραχυτάτων ἐκείνων καὶ σιδηροφυῶν ἀνθυπάτων, δι' ὧν ἡ Ἱσπανία ἐδέσμευσε τότε τὴν ἀσθενῆ Ἰταλίαν (118). Ὁ Λόπες Βέγας, εἷς τῶν μεγίστων δραματικῶν ποιητῶν τοῦ κόσμου, ὑπηρέτησεν ἐπὶ τῆς γιγαντώδους Ἀρμάδας, ἥτις ἐξεπέμφθη ἵνα κατακτήσῃ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς ἀπέτυχεν· ὁ Σερβάντης,

---

Ἀθηναῖον,(πρὸς Ἀθηναῖον ὡς ἄνδρα ἀτομικὸν) περὶ τοῦ ἐπάθλου τῆς *ἀνθρωπίνης ἀξίας*; Ἀλλὰ πόθεν προέρχεται ἡ μειονεξία αὕτη τῶν νῦν ἀνδρῶν ὡς ἀτόμων, ἐνῷ ἡ γενεὰ αὐτῶν πλεονεκτεῖ; Διὰ τί ὁ Ἕλλην ὡς ἀνὴρ ἀτομικὸς παρίσταται ὡς ἐκπροσώπησις τοῦ χρόνου αὐτοῦ καὶ διὰ τί δὲν τολμᾷ τὸ τοιοῦτον ὁ νῦν Εὐρωπαῖος; Διότι ὁ μὲν Ἕλλην λαμβάνει τὴν μορφὴν καὶ τὸ εἶδος ἐκ τῆς τὰ πάντα ἑνούσης φύσεως, ὁ δὲ νεώτερος Εὐρωπαῖος ἐκ τῆς τὰ πάντα διασπώσης θεωρίας. Αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς κατήνεγκε τὴν τοιαύτην πληγὴν κατὰ τῆς νεωτέρας ἀνθρωπότητος. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔνθεν μὲν ἡ αὔξησις τῆς πείρας καὶ τῶν ἐμπειρικῶν γνώσεων καὶ ἡ συστηματικὴ θεωρία ἐπήνεγκον ἀκριβέστερον χωρισμὸν τῶν ἐπιστημῶν, ἐξ ἄλλου δὲ τὸ πολυπλοκώτερον κατασταθὲν *ὡρολόγιον* τῶν πολιτειῶν κατέστησεν ἀναγκαῖον τὸν αὐστηρότερον ἀπ' ἀλλήλων χωρισμὸν τῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων, διεσπάσθη μὲν ὁ ἐσωτερικὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δεσμός, ὀλεθρία δὲ διένεξις διέστησεν πρὸς ἀλλήλας τὰς ἁρμονικὰς αὐτῆς δυνάμεις. Ἡ ἐποπτικὴ νῦν τῶν πραγμάτων θεωρία, ἡ ἀντιλαμβανομένη τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ὁλότητι καὶ ἑνότητι αὐτῶν, διέστη πολεμίως πρὸς τὴν τὰ καθήκοντα διασκοπουμένην ἐμπειρικὴν ἔρευναν.

118) Τοῦ ἱσπανοῦ δηλονότι διοικητοῦ τῆς τότε εἰς τὴν Ἱσπανίαν ὑποκειμένης Ἰταλικῆς ἐπαρχίας τῆς Σαίνης (Σιένης).

ὁ ἀείμνηστος τοῦ Δὸν Κισότου συγγραφεύς, ἐπληγώθη ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὴν κρίσιμον περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν, καθ' ἥν, τῷ 1571, ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη συνέτριψε τὸ πρῶτον τὴν ναυτικὴν τῶν Ὀθωμανῶν δύναμιν.

Ὁμοίως δ' ἐταυτίσθη ἡ θεωρία καὶ ἡ πρᾶξις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ὁ Σόλων, ὅστις διετέλεσε ποιητὴς ἐνταυτῷ καὶ πολεμιστής, καὶ νομοθέτης, ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς ἐμάχετο ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐν Μαραθῶνι, καὶ περὶ Ἀρτεμίσιον, καὶ ἐν Σαλαμῖνι, καὶ ἐν Πλαταιαῖς, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ἐδημιούργει τὴν δραματικὴν ποίησιν· ὁ πρόδρομος τοῦ Σοφοκλέους, ὅστις ἅμα μὲν μετεῖχε τῆς ἐπὶ τὴν Σάμον στρατείας τῶν Ἀθηναίων, ἅμα δὲ ἔγραφε τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ δράματα· ὁ πρόδρομος τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος οἵτινες ὑπῆρξαν οὐ μόνον στρατηγοὶ ἀλλὰ καὶ ἱστορικοὶ ἔξοχοι· ὁ πρόδρομος ἑνὶ λόγῳ πλείστων ἄλλων τοιούτων ἀνδρῶν, οἵτινες συνεπήγοντο τὰ ἔργα εἰς τοὺς λόγους, καὶ τοὺς λόγους εἰς τὰ ἔργα. Ναὶ μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διεκρίθη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ θεωρητικὸς ἀπὸ τοῦ πρακτικοῦ βίου· ἀλλ' ἡ παιδεία ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον σκοπὸν κύριον εἶχε τὴν μόρφωσιν ἀνδρῶν ἐπιτηδείων νὰ πράξωσι τὰ δημόσια, καὶ ἐξηκολούθει, τούτου ἕνεκα, παράγουσα πολίτας, οἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἐνταυτῷ πολιτικοὶ ἄνδρες, καὶ φιλόσοφοι, ἢ ποιηταί, ἢ ἱστορικοί, ἦσαν ὅμως κυβερνῆται τῶν πραγμάτων καὶ στρατηγοὶ ἐν πολέμοις δεξιώτατοι· οἷον ὁ Κλεισθένης, ὁ Μιλτιάδης, ὁ Κίμων, ὁ Ξάνθιππος, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Περικλῆς, ὁ Ἐφιάλτης, ὁ Τολμίδης, ὁ Μυρωνίδης, ὁ πρεσβύτερος Θουκυδίδης, ὁ Νικίας, ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Ἰφικράτης, ὁ Τιμόθεος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Κατὰ δυστυχίαν, ἐπὶ τέλους ὁ θεωρητικὸς βίος οὐ μόνον ἐχωρίσθη ἀπὸ τοῦ πρακτικοῦ, ἀλλὰ καὶ πολέμιος αὐτοῦ ἀπέβη, καὶ ἰδίαν τινὰ αὐτοτελῆ ἐπεδίωξεν ὕπαρξιν, ὥστε ἐνῷ ἡ ῥητορικὴ σκοπὸν εἶχε τὴν μόρφωσιν πρακτικῶν ἀνδρῶν λογίων, ἡ λεγομένη διαλεκτική, κατ' ἀντίθεσιν αὐτῆς, ἠγωνίζετο νὰ σχηματίσῃ ἄνδρας δεξιοὺς περὶ τὸν θεωρητικὸν ἁπλῶς λόγον καὶ κατώρθωσεν οὕτω νὰ πληρώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀνθρώπων κατατριβόντων τὸν χρόνον αὐτῶν περὶ ἀγόνους καὶ ἀτελευτήτους λογομαχίας· τοῦτο δὲ ὑπῆρξεν

ἓν τῶν κυριωτάτων συμπτωμάτων τῆς πρώτης τῆς πατρίδος ἡμῶν παρακμῆς. Διότι ἀπαραίτητον μὲν δὲν ὑπάρχει νὰ ἦναι οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ φιλόσοφοι, ἢ ποιηταὶ ἢ ἱστορικοί, ἀπαραίτητον ὅμως εἶναι ὁ μὲν ἐνεργητικὸς βίος νὰ ἀντλῇ ἀδιαλείπτως ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ, ὁ δὲ θεωρητικὸς νὰ πορίζηται ἀκαταπαύστως πρακτικὰς δυνάμεις ἐκ τοῦ ἐνεργητικοῦ· ἄλλως οἱ μὲν πολιτικοὶ ἄνδρες ἀποβαίνουσιν ἀμαθεῖς καὶ ἀνίκανοι, οἱ δὲ λόγιοι, σχολαστικοὶ καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ἄχρηστοι, ἂν ὄχι ἐπιζήμιοι. Ἐν τῇ ἑβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, τὰ δύο ταῦτα ῥεύματα, ὄχι μόνον δὲν ἦσαν ἀλλότρια πρὸς ἄλληλα, ἀλλά, καθὼς εἴδομεν, πολλάκις ἀνεμίγνυον ἐν τῇ αὐτῇ κοίτῃ τὰ ζωοφόρα αὐτῶν νάματα, πρωϊμώτατος δὲ καρπός, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, τοῦ ὑπ' αὐτῶν ποτισθέντος ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὑπῆρξεν ὁ Σόλων.

Ἦτο δὲ ἀνὴρ τεσσαρακοντούτης ὅτε τῷ 598 κατὰ πρῶτον βλέπομεν αὐτὸν παριστάμενον εἰς τὸ δημόσιον τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον. Τὰ Μέγαρα ἦσαν τότε τοσοῦτον ἰσχυρὰ ὥστε διεπολέμουν ἐπιτυχῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπί τινα χρόνον εἶχον ἀφαιρέσει ἀπὸ αὐτῶν τὴν ἀξιόλογον νῆσον Σαλαμῖνα. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέκαμον πολεμοῦντες τὸν μακρὸν καὶ δυσχερῆ ἐκεῖνον πόλεμον· ὅθεν καὶ ἀπηγόρευσαν διὰ νόμου πᾶσαν οἱανδήποτε περὶ ἀνακτήσεως τῆς Σαλαμῖνος πρότασιν. Ἀλλ' ὁ Σόλων, μὴ ὑποφέρων τὴν ἀδοξίαν ταύτην, πρὸ πάντων μὲν ἠσχολήθη νὰ συντάξῃ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἐπεγράφετο Σαλαμὶς καὶ συνέκειτο ἐκ στίχων ἑκατόν, χαριέντως πάνυ πεποιημένων, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἐξ ὧν ὅμως δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀκτὼ στίχοι ἐν ὅλοις. Ἔπειτα δὲ προσποιηθεὶς ἔκστασιν λογισμῶν, ἐξεπήδησεν αἴφνης εἰς τὴν ἀγοράν, φορῶν πιλίον δηλαδὴ σκουφίτσαν ἀπὸ κετσέν, καί, ἀναβὰς ἐπὶ τὸν λίθον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου συνήθως ἐκήρυττεν ὁ τῆς πόλεως κήρυξ, ἤρχισεν ᾄδων πρὸς τὸν συνδραμόντα πολὺν ὄχλον, τὰ ἐλεγεῖα αὐτοῦ.

Αὐτὸς ἦλθον κήρυξ ἀπὸ τῆς περιποθήτου Σαλαμῖνος· καὶ ἀντὶ τῶν λόγων τῆς ἀγορᾶς, ψάλλω πρὸς ὑμᾶς ἔπη·

Αὐτὸς κήρυξ ἦλθον ἀφ' ἱμερτῆς Σαλαμῖνος,
κόσμον ἐπέων, ᾠδὴν ἀντ' ἀγορῆς θέμενος.

Κατέδειξε δὲ τὸ αἶσχος τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν νῆσον εἰς τοὺς Μεγαρεῖς, καὶ ἀνεφώνησεν ὅτι ἂν οἱ συμπολῖται αὐτοῦ δὲν αἰσθά-

νωνται τὸ αἶσχος τοῦτο, αὐτὸς ἤθελε τότε προτιμήσει νὰ λέγηται Φολεγάνδριος ἢ Σικινήτης ἀντὶ Ἀθηναίου· διότι μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἤθελον ἀρχίσει νὰ λέγωσιν· ἰδοὺ Ἀττικὸς ἀνὴρ ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐγκατέλιπον τὴν Σαλαμῖνα.

Εἴην δὴ τότ' ἐγὼ Φολεγάνδριος ἢ Σικινήτης
ἀντί γ' Ἀθηναίου, πατρίδ' ἀμειψάμενος·
αἶψα γὰρ ἂν φάτις ἥδε μετ' ἀνθρώποισι γένοιτο·
Ἀττικὸς οὗτος ἀνὴρ τῶν Σαλαμιναφετῶν.

Καὶ ἐπὶ τέλους ἀνέκραξεν·

Ἴομεν εἰς Σαλαμῖνα, μαχησόμενοι περὶ νήσου
ἱμερτῆς, χαλεπόν τ' αἶσχος ἀπωσόμενοι.

Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον ἐπέφερον τὰ ἔπη ταῦτα τοῦ Σόλωνος, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένουν βραδύτερον μὲν οἱ λόγοι τοῦ Περικλέους ἢ τοῦ Ἀλκιβιάδου, πάλαι δέ ποτε ἀφ' ἑτέρου, ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, αἱ ποιητικαὶ ἀγορεύσεις τοῦ Νέστορος ἢ τοῦ Ὀδυσσέως. Διότι ἡ ἔμμετρος ἐκείνη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος δημηγορία ἀποτελεῖ μέσον τινὰ κρίκον τῆς ἁλύσεως δι' ἧς συνδέεται ἡ ὁμηρικὴ ἀγορὰ μετὰ τῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου καὶ διεξηγεῖ πῶς κατὰ μικρὸν οἱ ἀφελεῖς ἀγορηταὶ καὶ ἀκροαταὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς διεπλάσθησαν εἰς τοὺς τεχνικοὺς ῥήτορας καὶ ἐκκλησιαστὰς τῶν δημοσθενικῶν χρόνων. Τῳόντι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανέλαβον τὸν πόλεμον καὶ ἀνηγόρευσαν τὸν Σόλωνα στρατηγόν. Ὁ δέ, πρῶτον μὲν ἐξιλεώσας, ἐκ παραγγελίας τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, διὰ θυσιῶν τοὺς ἐνοίκους τῆς Σαλαμῖνος ἥρωας, ἔπειτα δὲ ἐπιτεθεὶς κατὰ τῆς νήσου μετὰ 500 ἐθελοντῶν, ἐγένετο κύριος αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ Μεγαρεῖς ἐξηκολούθησαν ἀγωνιζόμενοι ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν χώραν, μέχρις οὗ ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι συνεφώνησαν νὰ καταστήσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους διαλλακτὰς καὶ δικαστάς· καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπέτρεψαν τὴν νῆσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐδίκασαν δὲ τὴν δίκην ταύτην Σπαρτιατῶν πέντε ἄνδρες· Κριτολαΐδας, Ἀμομφάρετος, Ὑψηχίδας, Ἀναξίλας καὶ Κλεομένης.

Πλὴν τῆς ἀνακτήσεως ταύτης τῆς Σαλαμῖνος, ηὔξησε τὴν φήμην τοῦ Σόλωνος καὶ ἡ μετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον, περὶ οὗ ἄλλοτε (σελ. 201 καὶ ἑπ.) εἴπομεν πλειότερα· ὥστε

μέγα ἤδη ἦτο τὸ ὄνομα αὐτοῦ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπῆλθεν ἡ προαναφερθεῖσα μεταξὺ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν διχόνοια, ἥτις ἀπέβη ἔτι δεινοτέρα διὰ τὰς ἄλλας τῆς πολιτείας περιστάσεις.

Ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀναφαίνονται τότε τρεῖς πολιτικαὶ μερίδες· οἱ Πεδιεῖς, οὕτω καλούμενοι διότι κατῴκουν εἰς τὸ περὶ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἐλευσῖνα πεδίον, ἐνταῦθα ἔχοντες κυρίως τὰ κτήματα, καὶ περιλαμβάνοντες τὰς πλείστας τῶν πλουσιωτάτων τῆς χώρας οἰκογενειῶν· οἱ Πάραλοι, οἵτινες κατῴκουν κυρίως εἰς τὴν νοτιανατολικὴν παραλίαν τῆς χώρας καὶ εὐποροῦντες ἀπὸ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας, ἀπετέλουν μέσην τινὰ κοινωνικὴν τάξιν μεταξὺ τῶν Πεδιέων καὶ τῆς τρίτης πολιτικῆς μερίδος, ἤτοι τῶν Διακρίων, οἵτινες ἦσαν οἱ πενέστατοι πάντων, ὠνομάζοντο Διάκριοι ἀπὸ τῆς Διακρίας ὅπου κατῴκουν, ἐκαλοῦντο δὲ θῆτες, ὅπως ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς. Τίνες ἦσαν αἱ ποικίλαι ἀφορμαὶ τῆς ἀμοιβαίας τῶν μερίδων τούτων ἔριδος, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν· κυριωτάτη ὅμως ἦτο ἡ ἐλεεινὴ τῶν πενήτων κατάστασις. Τῳόντι κατὰ τοὺς βαρβάρους περὶ δανειστῶν καὶ ὀφειλετῶν νόμους, οἵτινες τότε ἴσχυον, ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὴν Ἀσίαν, ὁ δανειστὴς ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ὡς δοῦλον τὸν μὴ ἀξιόχρεων ὀφειλέτην, νὰ πωλήσῃ αὐτὸν ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, καὶ ὄχι μόνον αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνηλίκους αὐτοῦ υἱούς, καὶ τὰς ἀγάμους θυγατέρας, καὶ αὐτὰς τὰς ἀδελφάς. Πολλοὶ δὲ τῶν πενεστέρων εἶχον γίνει οὕτω δοῦλοι, πολλοὶ ἐπωλήθησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν καὶ ἄλλοι ἐδραπέτευσαν ἀπὸ τὴν πατρίδα διὰ νὰ ἀποφύγωσι τὴν σκληρὰν ταύτην τύχην. Ὅσοι δὲ διετήρουν ἔτι τὰ μικρὰ αὐτῶν κτήματα, ἠναγκάζοντο νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς δανειστὰς τὰ πέντε ἕκτα τῆς προσόδου αὐτῶν, διάγοντες αὐτοὶ βίον ἄθλιον, ἀθλιώτερον καὶ αὐτοῦ τοῦ βίου τῶν εἱλώτων τῆς Σπάρτης, οἵτινες ἔδιδον τὸ πολὺ τὸ ἥμισυ τοῦ καρποῦ. Οἱ Διάκριοι λοιπὸν ἢ θῆτες ἐστεροῦντο ὄχι μόνον πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ καὶ προσωπικῆς ἀσφαλείας. Μέγας δὲ ἐπεκράτει βρασμὸς διὰ τὰς ἀνωμάλους ταύτας σχέσεις, ὅτε ἐξερράγη ἡ μεταξὺ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ἔρις. Συνέβησαν συγχρόνως καὶ νοσήματα ἐπιδημικά· ἡ δὲ συνδρομὴ ὅλων τούτων τῶν κακῶν παρήγαγε,

κατὰ τὸ σύνηθες, πλὴν τῶν πραγματικῶν δεινῶν, πολλὰ ἄλλα φαντασιώδη, φόβους, δεισιδαιμονίας, καὶ ἐν γένει πολλὴν ἠθικὴν ταραχήν. Ὁ Σόλων ἐνόησεν ὅτι ἡ πολιτεία ἔχει χρείαν μεταρρυθμίσεως καὶ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις αὕτη, ἂν δὲν γείνῃ εἰρηνικῷ τῷ τρόπῳ, θέλει διεξαχθῇ διὰ τῆς βίας, συνεπιφέρουσα ἔτι μεγαλητέρας συμφοράς. Ὅθεν πρὸ πάντων κατέπεισε τοὺς Ἀλκμαιωνίδας, τῶν ὁποίων ἦτο φίλος, νὰ ἐνδώσωσι, καὶ συγκροτηθέντος δικαστηρίου ἐκτάκτου 300 εὐπατριδῶν, οἱ περὶ τὸν Μεγακλέα, ἀνακηρυχθέντες ἔνοχοι, ἀνεχώρησαν ἐκ τῆς πατρίδος, ἐπί τινα χρόνον, τῷ 597. (119) Ἐνταῦθα ὁ Σόλων ἐνήργησε, διὰ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, νὰ προσκληθῇ εἰς Ἀθήνας, ἐκ Κρήτης, Ἐπιμενίδης ὁ ἐκ Φαιστοῦ ἢ Κνωσοῦ, πόλεως τῆς νήσου ταύτης, ὅστις ἦτο εἷς τῶν ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ηὐλαβοῦντο πάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς σοφοὺς περὶ τὰ θεῖα καὶ περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐμπείρους· ὅθεν ἐλέγετο θεοφιλής, καὶ ἰατρόμαντις, καὶ καθαρτής. Ἐλθὼν δὲ εἰς Ἀθήνας, ὄχι μόνον διὰ πολλῶν τελετῶν καὶ ἁγνισμῶν παρηγόρησε τὰ πνεύματα, ἀλλὰ ἐξαιρέτως ηὐηργέτησε τὴν πόλιν συντελέσας, διὰ τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἐπιρροῆς (120)

119) Οἱ νεώτατοι συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὡς ὁ Ed. Meier καὶ ἄλλοι, καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ἐξορίας τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν θέτουσιν εἰς τὸ 636 ἢ 632 π. Χ. δι' ὃν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν λόγον (ἐν σημ. 115.)

120) Ἐν τούτοις τὰ περὶ Ἐπιμενίδου δὲν φέρουσι σαφῆ ἱστορικὸν χαρακτῆρα. Τὰ περὶ τῆς εἰς Ἀθήνας χάριν καθάρσεως τῆς πόλεως ἐπιδημίας αὐτοῦ ἐκτίθενται ἱστορικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολιτ. Ἀθην. 7.) καὶ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (Β. Σόλωνος § 12.) Ἀλλὰ κατὰ Πλάτωνα (Νομ. Α. σ. 642) «Ἐπιμενίδης γέγονεν ἀνὴρ θεῖος . . ἐλθὼν (εἰς Ἀθήνας) πρὸ τῶν *Περσικῶν* δέκα ἔτεσι πρότερον . . καὶ κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ μαντείαν θυσίας τε ἐθύσατο, ἃς ὁ θεὸς ἀνεῖλε . . καὶ δὴ καὶ φοβουμένων τὸν Περσικὸν Ἀθηναίων στόλον εἶπεν ὅτι δέκα μὲν ἐτῶν οὐχ ἥξουσιν, ὅταν δὲ ἔλθωσιν ἀπαλλαγήσονται πράξαντες οὐδὲν ὧν ἤλπιζον, παθόντες τε ἢ δράσαντες πλείονα κακά». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλάτων τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπιδημίαν τοῦ Ἐπιμενίδου δὲν συνδέει πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ Κυλωνείου ἄγους κάθαρσιν, καίτοι ποιεῖται λόγον περὶ θυσιῶν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς Περσικοὺς πολέμους. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ παράδοσις αὕτη συνδυαζομένη πρὸς τὴν ἑτέραν δίδωσι τῷ Ἐπιμενίδῃ χαρακτῆρα ὅλως μυθικόν, διότι μεταξὺ τῶν δύο ἐπισκέψεων μεσολαβοῦσιν 100 περίπου ἔτη. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἄλλως ὅτι ὁ Φοιβόληπτος, ὁ προφήτης Ἐπιμενίδης, κατὰ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον (ἐν εἰρ. τ.), ὡς μὲν ἔλεγεν ὁ Ξενοφάνης, ἔζησεν ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα καὶ ἑκατόν, ὡς δὲ Κρῆτες

νὰ ἐκλεχθῇ ὁ Σόλων, τῷ 594, ἄρχων ἐπώνυμος (121) μετὰ αὐτοκράτορος νομοθετικῆς ἐξουσίας. (122)

Ἂν ἤθελε τότε ὁ Σόλων, ἠδύνατο βεβαίως νὰ μοναρχήσῃ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, καθὼς ὁ Κλεισθένης ἐν Σικυῶνι, ὁ Περίανδρος ἐν Κορίνθῳ, ὁ Πολυκράτης ἐν Σάμῳ, καὶ τόσοι ἄλλοι τύραννοι τῶν χρόνων τούτων· καθὼς μετ' ὀλίγον ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ὁ Πεισίστρατος. Τὶς ἠδύνατο νὰ ἀντισταθῇ εἰς αὐτόν; Τὸ πλῆθος, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ, ἦτο πρόθυμον νὰ ὑποστηρίξῃ πάντα τὸν ἐπαγ-

---

λέγουσιν, ἑνὸς δέοντα τριακόσια. Γνωστὸν δὲ ἄλλως ὅτι ἐκοιμήθη ὑπὸ τὴν Ἴδην ἔτη ἑπτὰ καὶ πεντήκοντα. Αἱ περὶ Ἐπιμενίδου παραδόσεις συγχέουσιν ἄλλως, ὡς φαίνεται, τὸν Φοιβόληπτον Κρῆτα Ἐπιμενίδην πρὸς τὸν μυθικὸν Ἀττικὸν ἥρωα Ἐπιμενίδην τὸν Βουζύγην. Μεθ' ὅλα ταῦτα τὰ περὶ καθάρσεως Ἀθηνῶν ὑπὸ Ἐπιμενίδου ἐπὶ Σόλωνος φαίνονται ὅτι ἔχουσιν ἱστορικήν τινα ὑπόστασιν.

121) Ἀριστ. Πολιτ. Ἀθην. 5 «εἵλοντο κοινῇ *διαλλακτὴν καὶ ἄρχοντα* Σόλωνα καὶ τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν αὐτῷ, ποιήσαντι τὴν ἐλεγείαν, ἧς ἐστιν ἀρχή·

γιγνώσκω, καί μοι φρενὸς ἔνδοθεν ἄλγεα κεῖται,
πρεσβυτάτην ἐσορῶν γαῖαν Ἰαονίας
καινομένην.

122) Ἔκ τινος τοῦ Πλουτάρχου χωρίου (Β. Σόλ. § 16) δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἡ τοῦ Σόλωνος νομοθετικὴ ἐξουσία εἶχε δύο περιόδους, τὴν τῆς θεραπείας τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας τοῦ λαοῦ, καὶ τὴν τῆς συντάξεως τῆς πολιτείας, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο περιόδων ἐμεσολάβησέ τις μικρὸς χρόνος. Διότι ὁ Πλούταρχος ἐνῷ ἐν § 14 Β. Σόλων. λέγει ὅτι ὁ Σόλων «ᾑρέθη ἄρχων ὁμοῦ καὶ διαλλακτὴς καὶ νομοθέτης,» ἐν § 16, ἀφοῦ ἐξέθηκεν ἤδη τὰ περὶ σεισαχθείας καὶ τῆς καταργήσεως τοῦ ἐπὶ σώμασι δανεισμοῦ, προστιθεὶς ὅτι διὰ τῶν νομοθετημάτων τούτων «προσέκρουσε τοῖς πλείστοις ἕτερα προσδοκήσασι», ἐπιφέρει τάδε «Ταχὺ μέν τι τοῦ συμφέροντος αἰσθόμενοι καὶ τὰς ἰδίας αὐτῶν μέμψεις ἀφέντες ἔθυσάν τε κοινῇ, Σεισάχθειαν τὴν θυσίαν ὀνομάσαντες καὶ τὸν *Σόλωνα διορθωτὴν καὶ νομοθέτην* ἀπέδειξαν *οὐ τὰ μὲν τὰ δ' οὐχί, πάντα δ' ὁμαλῶς ἐπιτρέψαντες, ἀρχάς, ἐκκλησίας, δικαστήρια, βουλὰς καὶ τίμημα τούτων ἑκάστου καὶ ἀριθμὸν καὶ καιρὸν ὁρίσαι, λύοντα καὶ φυλάττοντα τῶν ὑπαρχόντων καὶ καθεστώτων ὅ,τι δοκοίη.*» Φαίνεται λοιπὸν ὅτι, ἐνῷ ἐν ἀρχῇ ὁ Σόλων εἶχεν ἐκλεγῇ ἁπλῶς ὡς *διαλλακτὴς* μετὰ περιωρισμένης νομοθετικῆς ἐξουσίας σκοπούσης τὴν οἰκονομικὴν ἁπλῶς θεραπείαν καὶ ἀνόρθωσιν, ἀκολούθως ηὐρύνθη μέγιστα ἡ ἐξουσία αὕτη καὶ κατ' εἶδος καὶ κατὰ μέγεθος ἀφοῦ ἀνετέθη αὐτῷ ἡ ριζικὴ μεταρρύθμισις τῆς πολιτείας. (Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲ Πολ. Ἀθην. 10 διακρίνει τὸ τῆς ἀποκοπῆς τῶν

γελλόμενον νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν ὀλίγων δυναστείας. Ἡ ἰδέα ἰσονόμου καὶ ἐλευθέρου πολιτεύματος ἦτο ἔτι τοσοῦτον ἀλλοτρία εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὥστε πολλοὶ καὶ τῶν μέσων πολιτῶν, θεωροῦντες δύσκολον καὶ σχεδὸν ἀκατόρθωτον τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ νόμου μεταβολήν, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς τὰ πράγματα ἕνα, τὸν δικαιότατον καὶ φρονιμώτατον. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἦσαν κατεπτοημένοι· ὑπῆρχε δέ, ὡς ἐλέγετο, καὶ μαντεία πυθικὴ λέγουσα πρὸς τὸν Σόλωνα·

Ἧσο μέσην κατὰ νῆα, κυβερνητήριον ἔργον
εὐθύνων· πολλοί τοι Ἀθηναίων ἐπίκουροι.

Τὸ κοινὸν φρόνημα τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει τότε ἐν Ἀθήναις κατέστησε γνωστὸν εἰς ἡμᾶς αὐτὸς ὁ Σόλων, ἀπομνημονεύσας τὰς ἀστείας κρίσεις αἵτινες ἐκυκλοφόρησαν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ περὶ αὐτοῦ, ἅμα οὗτος, νομοθετήσας, παρῃτήθη τῆς ἀρχῆς ἀντὶ νὰ σφετερισθῇ αὐτὴν διαρκῶς. Ὅθεν ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος κρίσεις, οὐχὶ κατὰ λέξιν μεταφράζοντες τὸ πρωτότυπον,ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ προσπαθοῦντες νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς πολλοὺς τῶν ἀναγνωστῶν ὅπως συνήθως πράττομεν ὁσάκις ἀναφερόμεθα εἰς ἀρχαῖα κείμενα. Ἔλεγον λοιπὸν τότε εἰς Ἀθήνας, ὅτι ὁ Σόλων δὲν εἶναι οὔτε βαθύφρων,οὔτε συνετὸς ἀνήρ· διότι ἐνῷ ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ τύχην λαμπράν,αὐτὸς δὲν ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς· δὲν ἀνεσήκωσε τὸ μέγα δίκτυον εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐμπέσει ἡ ἄγρα, ἀλλ' ἐφάνη ἐνδεὴς καὶ τόλμης καὶ νοῦ. Εἷς μάλιστα τῶν κατηγόρων ἐκείνων,μετὰ κωμικῆς τῇ ἀληθείᾳ ἀγανακτήσεως ἐξέφραζε τοὺς πόθους αὐτοῦ,ἂν ἐλάμβανε τὸ ἀξίωμα τοῦ Σόλωνος. Ἆ! ἀνέκραζεν,ἂς ἐτυράννευον μίαν μόνην τοὐλάχιστον ἡμέραν τῶν Ἀθηνῶν, διὰ νὰ συλλέξω ἄφθονον πλοῦτον, καὶ ἔπειτα ἂς ἔπασχον τὰ πάνδεινα καὶ ἂς ἠφανιζόμην κατὰ κράτος.

Οὐκ ἔφυ Σόλων βαθύφρων οὐδὲ βουλήεις ἀνήρ·
ἐσθλὰ γὰρ θεοῦ διδόντος, αὐτὸς οὐκ ἐδέξατο·

χρεῶν ἀπὸ τῆς κυρίως νομοθετικῆς ἐργασίας τοῦ Σόλωνος «πρὸ δὲ νομοθεσίας ποιήσας τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπήν»). Ἐκ τοῦ χωρίου δὲ τούτου τοῦ Πλουτάρχου μανθάνομεν καὶ τόδε ὅτι *βουλαὶ* καὶ *τιμήματα* δὲν ἦσαν ἐπίνοιαι τοῦ Σόλωνος, ἀλλ' ὑπῆρχον ἤδη κατὰ τὴν τοῦ Δράκοντος πολιτείαν, ὡς διδάσκει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, μετερρυθμίσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος.

περιβαλὼν δ' ἄγραν, ἀγασθεὶς οὐκ ἀνέσπασεν μέγα
δίκτυον, θυμοῦ θ' ἁμαρτῇ καὶ φρενῶν ἀποσφαλείς.
Ἤθελον γάρ κεν κρατήσας, πλοῦτον ἄφθονον λαβὼν
καὶ τυραννεύσας Ἀθηνῶν μοῦνον ἡμέραν μίαν,
ἀσκὸς ὕστερον δεδάρθαι κἀπιτετρῖφθαι γένος.

Οἱ δὲ σπουδαιότεροι τῶν φίλων, προσπαθοῦντες νὰ τὸν καταπείσωσι νὰ καταλάβῃ διαρκῶς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἔλεγον αὐτῷ τὸ ἐναντίον ἀκριβῶς τοῦ ὅ,τι ἐν Ἀγγλίᾳ, κατὰ τὴν ἑπτακαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, ἔλεγον πρὸς τὸν δικτάτορα Ὀλιβέριον Κρόμβελλ οἱ τούτου ἐπιστήθιοι καὶ ὀπαδοί. Οἱ τελευταῖοι ἠξίουν, ὅτι ἤθελον τὸν Κρόμβελλ μονάρχην, ἀλλ' ὄχι βασιλέα· οἱ δὲ τοῦ Σόλωνος φίλοι προέτρεπον αὐτὸν νὰ μὴ φοβῆται τὸ τῆς μοναρχίας ἤτοι τὸ τῆς τυραννίδος ὄνομα, διότι, ἕνεκα τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ, τάχιστα ἡ τυραννὶς αὕτη θέλει ἀποβῆ βασιλεία. Ὁ Σόλων ὅμως ἀπήντα εἰς αὐτούς, ὅτι καλὸν μὲν χωρίον εἶναι ἡ τυραννίς, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀπόβασιν, ὅ ἐστι δὲν ἔχει διέξοδον. Ἐκ πάντων δὲ τούτων καὶ ἐξ ὅσων προϊόντος τοῦ λόγου θέλομεν εἴπει, καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ Σόλων δὲν εἶχε τὴν μανιώδη ἐκείνην φιλαρχίαν, ἥτις δυστυχῶς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμπάρεδρος τῆς μεγαλοφυΐας. Ὁ Σόλων ἦτο ἐκ τῶν μετριοπαθεστέρων φύσεων, αἵτινες ἠξεύρουσιν ὅτι ὅσῳ μέγας, ὅσῳ εὐτυχὴς καὶ ἂν ἦναι ἄνθρωπος εἷς, δὲν δύναται νὰ ἀποβῇ πρόξενος εὐημερίας διαρκοῦς τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἐάν, διὰ νόμων ἀγαθῶν, δὲν καταστήσῃ αὐτὸ τὸ ἔθνος ἄξιον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀπολαμβάνον τὰς εὐεργεσίας τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἑνὸς ἐκείνου ἀνδρός· καὶ δὲν γινώσκουσι μόνον τὴν ἀλήθειαν ταύτην αἱ τοιαῦται φύσεις ἀλλ' ἔχουσι πρὸς τούτοις τὴν δύναμιν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸ κράτος αὐτῆς, ἀναδεικνυόμεναι οὕτω καθυπέρτεραι βεβαίως τῆς ἀκορέστου φιλοδοξίας ἥτις, τυφλουμένη ἀπὸ τὰ πάθη αὐτῆς, θυσιάζει εἰς αὐτὰ τὸ μόνιμον τῆς πατρίδος συμφέρον·

εἰ δὲ γῆς ἐφεισάμην
πατρίδος, τυραννίδος δὲ καὶ βίης ἀμειλίχου
οὐ καθηψάμην, μιάνας καὶ καταισχύνας κλέος,
οὐδὲν αἰδεῦμαι· πλέον γὰρ ὧδε νικήσειν δοκέω
πάντας ἀνθρώπους.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Οὐάσιγκτων, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἐν τῇ ἀρκτῴᾳ Ἀμερικῇ· τοιοῦτος ὁ

Γουλιέλμος ὁ Σιωπηρός, περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἕκτης ἐν Ὀλλανδίᾳ, ἀμφότεροι ἐπὶ τῆς ἀκραδάντου βάσεως τῆς εὐνομίας ἱδρύσαντες τήν τε ἰδίαν εὔκλειαν καὶ τὴν τῶν πατρίδων αὐτῶν εὐημερίαν. Τοιοῦτος καὶ ὁ Σόλων. Ἐὰν δὲν ἐβασίλευσεν ἐν Ἀθήναις τὴν βασιλείαν τῶν Περιάνδρων καὶ τῶν Πεισιστράτων, ἐὰν ἠρκέσθη εἰς τὸ πρόσκαιρον ἀξίωμα τοῦ πρώτου τῆς πολιτείας ἄρχοντος· ἐάν, ἀνασώσας τὴν πατρίδα ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ κρημνοῦ, καὶ θέσας τὰ θεμέλια τῆς ἀπαραμίλλου αὐτῆς δόξης, κατῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν τάξιν τοῦ ἁπλοῦ ἰδιώτου, ἀνεβιβάσθη ὅμως ὑπὸ τῆς ἱστορίας εἰς τὴν περιωπὴν τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ τὴν παγκόσμιον ἠθικὴν αὐτῶν ἐπιρροήν, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ βασιλεῖς τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ πρώτη κοινωνικὴ πληγὴ ἣν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ θεραπεύσῃ ὁ Σόλων ἦτο ἡ ἀθλία τῶν πενήτων κατάστασις, ὧν ἄλλοι μὲν εἶχον καταντήσει δοῦλοι, ἄλλοι δὲ ἐπωλήθησαν ἢ ἐδραπέτευσαν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, οἱ δὲ περιλιπόμενοι ἠπείλουν, διὰ τὴν ἀδιάκοπον καὶ ἀκόρεστον πλεονεξίαν τῶν πλουσίων, νὰ ἐπιφέρωσι δεινὴν ἐμφυλίαν ἔκρηξιν. Τὴν φοβερὰν εἰκόνα τοῦ σάλου εἰς τὸν ὁποῖον εὑρίσκετο ἐκ τούτου ἡ πόλις καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς διὰ νέων νόμων ἀποτροπῆς τῶν ἐπικρεμαμένων κινδύνων, παρέστησεν αὐτὸς ὁ Σόλων εἰς τὰς περισωθείσας ἐν μέρει «ὑποθήκας εἰς Ἀθηναίους.»

Ἡ πόλις ἡμῶν, λέγει, κατὰ μὲν τὴν ἀπόφασιν τοῦ Διός, καὶ τὴν βούλησιν τῶν μακάρων καὶ ἀθανάτων θεῶν, οὐδέποτε ἤθελε καταστραφῇ, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ μεγάθυμος αὐτῆς ἐπίσκοπος, ἡ θυγάτηρ τοῦ ἰσχυροῦ πατρὸς Παλλάς, κρατεῖ ὑπεράνω ἡμῶν τὰς χεῖρας αὐτῆς. Ἀλλ' αὐτοὶ οἱ πολῖται αὐτῆς θέλουσι, διὰ τῆς μωρίας καὶ πλεονεξίας αὐτῶν, νὰ φθείρωσι μεγάλην πόλιν. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ δήμου εἶναι ἄδικοι, καὶ κινδυνεύουσι νὰ πάθωσιν, ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν ἀδικίας, πολλὰ δεινά. Διότι δὲν ἠξεύρουν νὰ περιστείλωσι τὴν ἀπληστίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀπολαύσωσιν ἐν ἡσυχίᾳ τὰ παρόντα ἀγαθά, ἀλλ' ἀγωνίζονται ν' αὐξάνωσι τὸν πλοῦτον αὐτῶν δι' ἀνόμων ἔργων. Καὶ οὔτε τῶν ἱερῶν κτημάτων, οὔτε τῶν δημοσίων φειδόμενοι, κλέπτουσι καὶ ἁρπάζουσιν ἄλλοθεν ἄλλος οὐδὲ φυλάττουσι τοὺς σεβαστοὺς ὁρισμοὺς τῆς Δίκης, ἥτις, σιγῶσα μὲν θεωρεῖ τά τε γινόμενα καὶ τὰ πρότερον

συμβάντα, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου πάντοτε ἔρχεται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς παραβάτας. Ἐντεῦθεν ἔπαθεν ἤδη πᾶσα πόλις ἀναπόφευκτον ἕλκος καὶ ταχέως προέβη εἰς κακὴν δουλοσύνην, ἥτις ἐγείρει τὴν ἐμφύλιον στάσιν καὶ τὸν εὕδοντα πόλεμον, τὸν ἐπάγοντα τὴν καταστροφὴν πολλῶν νέων ἀνδρῶν· διότι ἀναγκαίως ἐπέρχονται συγκρούσεις, ἀγαπηταὶ μὲν εἰς τοὺς ἀδικοῦντας, ὀλέθριαι δὲ εἰς τὸ πολυπόθητον ἄστυ. Καὶ τοιαῦτα μὲν ἀπειλοῦνται εἰς τὸν δῆμον κακά·

. . . . .τῶν δὲ πενιχρῶν
ἱκνοῦνται πολλοὶ γαῖαν ἐς ἀλλοδαπὴν
πραθέντες δεσμοῖσί τ' ἀεικελίοισι δεθέντες
καὶ κακὰ δουλοσύνης στυγνὰ φέρουσι βίᾳ.

Οὕτως ἡ κοινὴ συμφορὰ εἰσβάλλει εἰς τὴν οἰκίαν ἑκάστου, καὶ οὐδ' αἱ αὔλειοι θύραι ἀναχαιτίζουσιν αὐτήν, ἥτις, ὑπὲρ τὸ ὑψηλὸν πηδήσασα τεῖχος, σὲ εὑρίσκει πάντως καὶ ἂν ἤθελες καταφύγει εἰς τὸν ἐνδότατον τοῦ κοιτῶνος μυχόν·

Ταῦτα διδάξαι θυμὸς Ἀθηναίους με κελεύει,
ὡς κακὰ πλεῖστα πόλει δυσνομία παρέχει,
εὐνομία δ' εὔκοσμα καὶ ἄρτια πάντ' ἀποφαίνει
καὶ θαμὰ τοῖς ἀδίκοις ἀμφιτίθησι πέδας·
τραχέα λειαίνει, παύει κόρον, ὕβριν ἀμαυροῖ,
αὐαίνει (ξηραίνει) δ' ἄτης ἄνθεα φυόμενα,
εὐθύνει δὲ δίκας σκολιὰς ὑπερήφανά τ' ἔργα
πραΰνει, παύει δ' ἔργα διχοστασίης,
παύει δ' ἀργαλέης ἔριδος χόλον, ἔστι δ' ὑπ' αὐτῆς
πάντα κατ' ἀνθρώπους ἄρτια καὶ πινυτὰ (συνετά).

Τὰ φοβερὰ λοιπὸν ἐκεῖνα κακὰ ἐπεχείρησε νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς πόλεως ὁ Σόλων, καὶ νὰ θέσῃ ἐν αὐτῇ τὸ θεμέλιον τῶν ἀγαθῶν τῆς εὐνομίας, διὰ τοῦ πρώτου αὐτοῦ νόμου, ὅστις ὠνομάσθη σεισάχθεια, δηλαδὴ ἀπόσεισις τοῦ ἄχθους, τοῦ βάρους. Περὶ τῶν διατάξεων τοῦ νόμου τούτου, ὄχι μόνον οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι δὲν συνεφώνουν πρὸς ἀλλήλους καίτοι ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ὁλόκληρα τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος· ὥστε φαίνεται ὅτι οὐδὲ τὰ ποιήματα ἐξεφράζοντο εὐκρινῶς περὶ τῶν ἐνεργηθέντων. Ἐκ τῶν σωζομένων σήμερον ἀποσπασμάτων αὐτῶν, ἐξάγεται 1) ὅτι κατηργήθησαν οἱ ὅροι τῆς γῆς, δηλαδὴ ὅλαι αἱ ἕνεκα προγεγενημένων δανείων κτηματικαὶ ὑποθῆκαι· 2) ὅτι ἀπηγορεύθη τὸ ἐπὶ τοῖς σώμασι δανείζειν, ὅ ἐστι τὸ νὰ δανείζῃ τις λαμβάνων, ὡς πρό-

τερον, ὑποθήκην τὸ σῶμα τοῦ ὀφειλέτου καὶ δυνάμενος νὰ καταστήσῃ αὐτὸν δοῦλον ἐὰν δὲν πληρώσῃ· 3) ὅτι ἀνεκηρύχθησαν ἐλεύθεροι πάντες οἱ ὀφειλέται ὅσοι εἶχον γίνει δοῦλοι, ἐξηγοράσθησαν δέ, διὰ δαπάνης δημοσίας, οἱ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πωληθέντες. Ἐκ τούτων ὁρμώμενοι πολλοί, καὶ ἰδίως ὁ Πλούταρχος, ἠξίωσαν, ὅτι διὰ τοῦ προκειμένου νόμου κατηργήθησαν ἐντελῶς ὅλα τὰ χρέη καὶ ὅτι ὁ Σόλων κατ' εὐφημισμὸν ὠνόμασε σεισάχθειαν τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπήν. Διότι ἐπιφέρει ὁ βιογράφος οὗτος, οἱ Ἀθηναῖοι συνείθιζον πολλάκις νὰ μετριάζωσι δι' εὐφώνου ὀνόματος, τὸ δύσφημον τῶν πραγμάτων, λέγοντες λ. χ. τὸ δεσμωτήριον, οἴκημα· τοὺς φόρους, συντάξεις· τὰς φρουρὰς τῶν πόλεων, φυλακάς, καὶ ἄλλα τοιαῦτά τινα ἀστείως ὑποκορίζοντες. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, καὶ εἶναι χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἤθους τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα λεπτότης ἐνθυμίζει ὁπωσοῦν τοὺς Ἄγγλους, τοὺς ἀποφεύγοντας, χάριν ὑπερβολικῆς εὐσχημοσύνης, νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν κυρίαν λέξιν ὡς πρός τινα ἐσώτατα ἱμάτια τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἀλλ' ἐφαρμόζεται ἆρά γε ἡ παρατήρησις τοῦ Πλουτάρχου ἰδίως ἐπὶ τοῦ προκειμένου; Παρεκτὸς τῶν προειρημένων διατάξεων, εἶναι βέβαιον, ὅτι διὰ τῆς σεισαχθείας ἠλαττώθη ἡ μεταλλικὴ ἀξία τῆς δραχμῆς κατὰ 27 %, διατηρηθείσης τῆς ὀνομαστικῆς αὐτῆς ἀξίας· εἰς τρόπον ὥστε ἔκτοτε 100 νέαι δραχμαὶ δὲν εἶχον εἰμὴ 73 ἀρχαίων δραχμῶν ἄργυρον. Τίς ἠδύνατο νὰ ἦναι ὁ σκοπὸς τῆς νομισματικῆς ταύτης μεταρρυθμίσεως; Ἂν ὅλα τὰ χρέη κατηργοῦντο, ἂν ὅλαι αἱ ληψοδοσίαι ἔμελλον τοῦ λοιποῦ ἐξυπαρχῆς νὰ ρυθμισθῶσιν, ἡ μεταβολὴ ἐκείνη τοῦ νομίσματος ἦτο ἄσκοπος· δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ ἔχῃ λόγον, εἰμὴ ἐὰν ὁ νομοθέτης ἤθελε νὰ εὐκολύνῃ τοὺς ὀφειλέτας περὶ τὴν ἀπόδοσιν προϋπαρχόντων χρεῶν. Τῳόντι ὁ πληρώνων 100 νέας δραχμὰς ἀντὶ τῶν 100 ἀρχαίων τὰς ὁποίας ὤφειλεν, ἠλάττονε πραγματικῶς τὸ χρέος αὐτοῦ κατὰ 27 %. Τοσοῦτον δὲ σπουδαία ἐθεωρήθη κατὰ τοῦτο ἡ διάταξις αὕτη, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀρχαίων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀνδροτίων, καταντήσαντες εἰς ἀντίθετον ὅλως δι' ὅλου γνώμην τῆς γνώμης τοῦ Πλουτάρχου, ἐπρέσβευσαν ὅτι ἡ σεισάχθεια οὐδὲν χρέος κατήργησεν, ἀλλὰ μόνον ἀνεκούφισεν ὅλους τοὺς ὀφειλέτας περὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ὀφειλῆς αὐτῶν κατὰ 27 %. Ἀλλὰ τοῦτο πάλιν πῶς συμβιβάζεται πρὸς τὸ ἐν τοῖς ποιήμασι διαρρήδην λεγόμενον, ὅτι κατηργήθησαν πᾶσαι αἱ διὰ προηγούμενα

χρέη ὑποθῆκαι καὶ ἀπηγορεύθη νὰ μεταχειρίζηται ὁ δανειστὴς τὸν ὀφειλέτην ὡς δοῦλον; Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὑπῆρχον πολλοὶ ὀφειλέται οἵτινες ἢ οὐδεμίαν περιουσίαν εἶχον, ἢ κτημάτια τοσοῦτον γλίσχρα, ὥστε μόλις ἠδύναντο νὰ ἀποζῶσιν ἀπὸ αὐτῶν. Ὅταν λοιπὸν ὁ νόμος ἐστέρησε τὸν δανειστὴν παντὸς μὲν δικαιώματος ἐπὶ τοῦ σώματος τῶν πρώτων, παντὸς δὲ δικαιώματος ἐπὶ τοῦ κτήματος τῶν δευτέρων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον περίσσευμα, πρόδηλον ὅτι ὁ νόμος ἐστέρησε τὸν δανειστὴν παντὸς τρόπου τοῦ νὰ πληρωθῇ ἀπὸ τοιοῦτον ὀφειλέτην, ἐν ἄλλαις λέξεσι κατήργησε τῶν τοιούτων ὀφειλετῶν τὰ χρέη. Ἐπειδὴ ὅμως ἀφ᾽ ἑτέρου ἐκ τοῦ μέτρου τῆς ἐλαττώσεως τῆς μεταλλικῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς, δηλοῦται ὅτι ὑπῆρχον βεβαίως καὶ χρέη προηγουμένα τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ πληρωθῶσιν, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἀλήθεια, ὡς πρὸς τὴν σεισάχθειαν, εἶναι ἐν τῷ μέσῳ. Τὰ μὲν χρέη τῶν πενεστέρων ὀφειλετῶν, ἂν δὲν κατηργήθησαν ῥητῶς, ὅμως, ὡς ἐκ τῶν διατάξεων τῆς σεισαχθείας, κατήντησαν νὰ μὴ εἰμπορῶσι κατ᾽ οὐδένα τρόπον νὰ εἰσπραχθῶσιν, ὅπερ ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν κατάργησιν. Ὑπῆρχον δὲ ἐν τούτοις καὶ ὀφειλέται εὔποροι. Οἱ δανεισταὶ τῶν τοιούτων εὐπορωτέρων ὀφειλετῶν δὲν ἠδύναντο ἐπίσης νὰ ἐπιβάλωσι πλέον χεῖρα εἰς τὰ σώματα αὐτῶν, δὲν ἠδύναντο οὐδὲ τὰ κτήματα αὐτῶν νὰ ἐκποιήσωσιν, ἀλλ᾽ οἱ τοιοῦτοι ὀφειλέται εἶχον περισσεύματα, εἶχον κινητὴν περιουσίαν, δι᾽ ὧν οἱ δανεισταὶ ἔσωζον τὸ δικαίωμα αὐτῶν· ὥστε τὰ τοιαῦτα χρέη ἦσαν καὶ ἤδη πληρωτέα, ἐκτὸς μόνον, ὅτι ὁ νομοθέτης ἐνόμισε δίκαιον νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ὀφειλέτας ἀνακούφισίν τινα, ἐλαττώσας πραγματικῶς τὰ παρ᾽ αὐτῶν πληρωτέα ποσὰ κατὰ 27 %· ἐνόμισε δὲ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον δικαιον, ὅσῳ πολλοὶ ἴσως τῶν ὀφειλετῶν τούτων ἦσαν ἀφ᾽ ἑτέρου δανεισταὶ ἄλλων ἐντελῶς ἀπόρων, παρ᾽ ὧν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ λάβωσιν. (123)

---

123). Τὸ ζήτημα ἐν τούτοις τοῦτο φαίνεται λυόμενον ὁριστικῶς συμφώνως τοῖς ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου παραδεδομένοις, ἀφοῦ ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ῥητῶς (Πολιτ. Ἀθην. ζ 6.) ὅτι ὁ Σόλων «καὶ χρεῶν ἀποκοπὰς ἐποίησε καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν δημοσίων, ἃς σεισάχθειαν καλοῦσιν, ὡς ἀποσεισάμενοι τὸ βάρος». Τὸ δὲ τῆς μεταβολῆς τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, ὅπερ εὐλόγως ἐμβάλλει εἰς ἀπορίαν τὸν Παπαρρηγόπουλον, ἦτο, ὡς διδάσκει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔργον οὐχὶ ἀπ᾽ εὐθείας συνδεόμενον πρὸς τὴν *Σεισάχθειαν*, ἀλλὰ μεταρρυθ-

Ὁπωσδήποτε ἡ σεισάχθεια δύναται μὲν μέχρι τινὸς νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἄδικος, καθὸ ἀκυρώσασα προηγουμένας συναλλαγάς· ἀλλ' ὅταν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν συναλλαγῶν τούτων ἐγένοντο πρὸς ἀνθρώπους μηδεμίαν ἔχοντας περιουσίαν καὶ ἐπὶ μόνῳ τῷ ὁμολογουμένῳ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς δούλους, αὐτούς τε καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, καὶ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ συναλλαγαὶ αὗται ἦσαν κακοήθεις καὶ ὡς τοιαῦται, ἀνάξιαι τῆς προστασίας τοῦ νόμου. Ἐὰν δὲ εἰς τοῦτο προσθέσωμεν, ὅτι δεινὴ ἐντεῦθεν ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς πολιτείας ἐμφυλία ῥῆξις, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θεωρήσωμεν τὸ μέτρον ὡς ἀναπόδραστον. Ὅτι δὲ ἦτο ἀπαραίτητον ἅμα καὶ ὄχι ἄτοπον, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδόλως διέσεισε τὴν τῶν συμβολαίων πίστιν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπαγίωσεν αὐτήν. Ὁρισθέντος ἤδη ὑπὸ τοῦ νόμου τρόπου δανείων δικαίων καὶ εὐλόγων, δανείων στηριζομένων ἐπὶ τῆς περιουσίας καὶ τῆς τιμῆς τοῦ δανειζομένου, αἱ συναλλαγαὶ καὶ αἱ ὑποθῆκαι οὐ μόνον ἐξηκολούθησαν ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ παραδόξως ἀνεπτύχθησαν, διὰ ῥητοῦ δὲ ὅρκου ὤμνυον ἑκάστοτε οἱ δικασταί, ὅτι δὲν θέλουσιν ἐπιχειρήσει οὐδὲ χρεῶν ἀποκοπάς, οὐδὲ γῆς ἀναδασμόν.

Ὑπῆρξε δὲ ἡ σεισάχθεια ἡ σπουδαιοτάτη ἴσως τῶν νομοθετικῶν διατάξεων τοῦ Σόλωνος· ὄχι μόνον λόγῳ ἐπιεικείας καὶ δημοσίας τάξεως, ἀλλὰ διότι, ὡς θέλομεν ἐξηγήσει μετ' οὐ πολύ, διὰ ταύτης μάλιστα τῆς διατάξεως ἐτέθησαν αἱ βάσεις ἁπάσης τῆς μελλούσης ἐλευθερίας καὶ δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν. Ὅθεν δικαίως ὁ μέγας ἀνὴρ ἐσεμνύνετο ἐπὶ τῇ πράξει ταύτῃ πλειότερον, ὡς φαίνεται, ἢ ἕνεκα παντὸς ἄλλου νομοθετήματός αὐτοῦ, καὶ εἰς τοὺς

μισις νομισματικὴ συνδεομένη καὶ πρὸς ἄλλας γενικωτέρας μέτρων καὶ σταθμῶν μεταρρυθμίσεις τοῦ τέως ἐπικρατοῦντος Φειδωνείου συστήματος. Ἰδοὺ τὶ περὶ τούτων λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. Ἀθην. § 10) «πρὸ δὲ τῆς νομοθεσίας ποιήσας τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπήν, καὶ μετὰ ταῦτα τήν τε τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ τὴν τοῦ νομίσματος αὔξησιν· *ἐπ' ἐκείνου γὰρ ἐγένετο καὶ τὰ μέτρα μείζω* τῶν Φειδωνείων καὶ ἡ μνᾶ πρότερον ἔχουσα σταθμὸν ἑβδομήκοντα δραχμάς, ἀνεπληρώθη ταῖς ἑκατόν· ἦν δ' ὁ ἀρχαῖος *χαρακτὴρ δίδραχμον*· ἐποίησε δὲ καὶ σταθμὰ πρὸς τὸ νόμισμα, τρεῖς καὶ ἑξήκοντα μνᾶς τὸ τάλαντον ἀγούσας, καὶ ἐπιδιενεμήθησαν αἱ τρεῖς μναῖ τῷ στατῆρι καὶ τοῖς ἄλλοις σταθμοῖς».

Ἰάμβους ἔλεγεν, ὅτι αὐτὸς κατέστησεν ἐλευθέραν τὴν γῆν τῆς Ἀττικῆς, πρότερον δουλεύουσαν, ὅτι αὐτὸς ἀνέδειξεν ἐλευθέρους πολλοὺς τῶν πολιτῶν, πρότερον, εἴτε ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, εἴτε ἐνταῦθα, εἰς ἄτιμον καταβληθέντας δουλείαν.

Συμμαρτυροίη ταῦτ' ἂν . . . .
. . . . Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγώ ποτε
ὅρους ἀνεῖλον πολλαχῇ πεπηγότας·
πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα.
Πολλοὺς δ' Ἀθήνας πατρίδ' εἰς θεόκτιτον
ἀνήγαγον πραθέντας, ἄλλον ἐκδίκως,
ἄλλον δικαίως· τοὺς δ' ἀναγκαίης ὕπο
χρησμὸν λέγοντας, γλῶσσαν οὐκέτ' Ἀττικὴν
ἱέντας, ὡς ἂν πολλαχῇ πλανωμένους,
τοὺς δ' ἐνθάδ' αὐτοῦ δουλίην ἀεικέα
ἔχοντας, ἤδη δεσπότας τρομευμένους,
ἐλευθέρους ἔθηκα . . . .

Ἀλλ' ἔπρεπεν ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς γῆς καὶ ἡ τῶν πολιτῶν ἐλευθερία νὰ ἐξασφαλισθῇ δι' ἀποχρώσης τινὸς ἐγγυήσεως· διότι οἱ εὐπατρίδαι, ἂν ἐξηκολούθουν διατηροῦντες ἅπαν τὸ προηγούμενον αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ κράτος, ἠδύναντο μετ' οὐ πολὺ ἀ ἀνορθ ώσωσι τὴν ἀρχαίαν καταθλιπτικὴν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Τούτου ἕνεκεν ὁ Σόλων ἀπεφάσισε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν εὐπατριδῶν τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχον, ὄχι μόνον τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς ὅλας τὰς ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκλέγειν εἰς αὐτάς, καὶ τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, δηλαδὴ ἐξελέγχειν τὴν διαγωγὴν αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ Σόλων δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν δῆμον ἅπαντα τὰ δικαιώματα ταῦτα. Ὁ μὲν Σόλων ἦτο ἐκ τῶν πολιτικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπολαμβάνουσι μὲν ἀπαραίτητον τὴν εἰς τὰ δημόσια πράγματα μετοχὴν τοῦ δήμου, ἀλλὰ δὲν νομίζουσιν αὐτὸν ἐπιτήδειον οὔτε νὰ κυβερνᾷ ἀμέσως τὴν πολιτείαν, οὔτε νὰ διακρίνῃ ἀπολύτως ἑκάστοτε τοὺς ἱκανωτέρους νὰ κυβερνῶσι τὴν πολιτείαν ἄνδρας. Ὅθεν ἀπεφάσισε μὲν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς πολλοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἐνόμισεν ἐνταὐτῷ καλὸν νὰ ὁρίσῃ καὶ τεκμήριόν τι ἱκανότητος τῶν δυναμένων νὰ ἐκλεχθῶσιν εἰς τὰς ἀρχὰς πολιτῶν. Ὡς τοιοῦτο δὲ τεκμήριον ὑπέλαβε τὴν πε-

ριουσίαν, ἐστοχάσθη δηλαδή, ὅτι ὅσῳ πλειοτέραν περιουσίαν κτᾶταί τις ἢ ὅσῳ κάλλιον διατηρεῖ τὴν περιουσίαν ἣν παρ' ἄλλων παρέλαβε, τόσῳ ἀσφαλέστερον ἀποδεικνύει τὴν φιλεργίαν, τὴν οἰκονομίαν, τὴν ἐπιτηδειότητα αὐτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις τόσῳ μεγαλήτερον ἔχει συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐνομίας· διὸ τόσῳ δικαιότερον εἶναι νὰ μετέχῃ τῆς κυβερνήσεως τῶν πραγμάτων. Ἔλαβε δὲ ὡς τεκμήριον οὐχὶ πᾶσαν περιουσίαν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀπὸ γῆς, διότι αἱ μὲν οἰκίαι οὐδεμίαν ἔδιδον τότε πρόσοδον, ἡ δὲ ἀπὸ τῶν χρηματικῶν κεφαλαίων, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμπορίας, ἢ δὲν ἦτο ἔτι πολλοῦ λόγου ἀξία, ἢ δὲν ἠδύνατο ἀποχρώντως νὰ πιστοποιηθῇ.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπεχείρησε τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος. Καὶ πρῶτον διήρεσεν ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς εἰς τέσσαρας τάξεις, ἀναλόγως τῆς ἐγγείου περιουσίας αὐτῶν. Εἰς τὴν πρώτην κατέλεξε τοὺς παράγοντας κατ' ἔτος 500 καὶ ἐπέκεινα μεδίμνους, ἤτοι κοιλά, σίτου, ἢ ἀνάλογον ποσὸν οἴνου ἢ ἐλαίου, δηλαδὴ πάντας τοὺς ἔχοντας ἀπὸ γῆς πρόσοδον 500 δραχμῶν τοὐλάχιστον, διότι ὁ μέδιμνος εἶχε τότε μιᾶς δραχμῆς ἀξίαν· εἰς τὴν δευτέραν, τοὺς ἔχοντας 300 μέχρι 499 δραχμῶν τοιαύτην πρόσοδον· εἰς τὴν τρίτην, τοὺς ἔχοντας 200 μέχρι 299 δραχμῶν τοιαύτην πρόσοδον, εἰς δὲ τὴν τετάρτην ὅλους τοὺς μηδεμίαν ἔχοντας πρόσοδον. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἔλαβον μόνοι τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰ ἀξιώματα τῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ ἄρειος πάγος ἐπίσης, καθὸ συγκείμενος ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων, συνεκροτεῖτο ἀπὸ μόνων τῶν τῆς πρώτης τάξεως ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκαλοῦντο πεντακοσιομέδιμνοι. Οἱ δὲ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δευτέραν καὶ εἰς τὴν τρίτην τάξιν, μετὰ τῶν τῆς πρώτης, ἦσαν ἐκλέξιμοι εἰς τὴν βουλὴν καὶ εἰς δευτερεύοντά τινα(124)ἀξιώματα. Οἱ δὲ τὴν τετάρτην ἀποτελοῦντες, μη-

124) Τοῦτο δὲν ἐξάγεται σαφῶς ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν Πολ. Ἀθην. § 7 εἰρημένων «διέταξε δὲ τὴν πολιτείαν τόνδε τὸν τρόπον: τιμήματι διεῖλεν αὐτὴν εἰς τέσσαρα τέλη, καθάπερ διῄρητο καὶ πρότερον, εἰς πεντακοσιομεδίμνων καὶ ἱππέων καὶ ζευγιτῶν, *τοὺς ἐννέα ἄρχοντας καὶ τοὺς ταμίας καὶ τοὺς πωλητὰς* (δέκα ἄνδρας ἐπιτετραμμένους τὴν ἐκμίσθωσιν τῶν τελῶν) καὶ τοὺς ἕνδεκα (τὴν ἀρχὴν τῶν ἕνδεκα) καὶ τοὺς *κωλακρέτας*, ἑκάστοις ἀνάλογον τῷ μεγέθει τοῦ τιμήματος ἀποδιδοὺς τὴν ἀρχήν». Ἀλλὰ τί-

δεμίαν λαμβάνοντες ἀρχήν, συνεκρότουν μεθ' ὅλων τῶν λοιπῶν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. (125) Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς βουλευτὰς καὶ τοῦ ζητεῖν λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν, ἐνῷ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀνῆκε πρότερον εἰς τὸν ἄρειον πάγον· (126) ἀλλ' ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου δὲν

νες ἀρχαὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ τιμήματος ἐξελέγοντο ὑφ' ἑκάστης τῶν τριῶν τάξεων, περὶ τούτου οὐδὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ φαίνεται μὲν ἐκ τῶν κατωτέρω ἐν § 8 λεγομένων «*κελεύει γὰρ κληροῦν τοὺς ταμίας ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων*» ὅτι θεωρεῖ τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ὡσαύτως ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων ἐκλεγομένους ἀφοῦ ἡ τούτων ὑποδεεστέρα ἀρχὴ τῶν ταμιῶν ἐξελέγετο ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη εἰκασία ἀντίκειται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοτέλους ἐν § 26 ῥητῶς λεγόμενα, ὅτι καὶ πρὶν ἢ εἰς τοὺς ζευγίτας παραχωρηθῇ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἄρχοντας (τῷ 455—454 π.Χ.) οὗτοι ἐξελέγοντο ἐκ τῶν *πεντακοσιομεδίμνων καὶ ἱππέων*· ἐν οὐδεμιᾷ τῶν μετὰ Σόλωνα γενομένων μεταρρυθμίσεων ἀναφέρεται ὅτι τὸ ὑπ' ἐκείνου εἰς τοὺς πεντακοσιομεδίμνους μόνον, ὡς ὑποτίθεται, δοθὲν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἐννέα ἄρχοντας, ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας τάξεις, ἡ δὲ εἰς τὸν Ἀριστείδην ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἀποδιδομένη πρᾶξις ἐλέγχεται οὐχὶ ἀκριβῶς παραδοθεῖσα, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πλούταρχος ἐν Β. Σόλωνος δὲν λέγει ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐδόθη ὑπὸ τοῦ νομοθέτου εἰς μόνους τοὺς πεντακοσιομεδίμνους, λέγει δ' ἁπλῶς καὶ γενικῶς (Πλουτ. Β. Σολ. 18) ὅτι ὁ Σόλων τὰς «ἀρχὰς ἁπάσας τοῖς εὐπόροις ἐβούλετο ἀπολιπεῖν» Διὰ ταῦτα πάντα ἐκ τοῦ μνημονευθέντος χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἀθ. Πολ. § 26) εἰκάζομεν σαφῶς ὅτι κατὰ τὸν τοῦ Σόλωνος νόμον ἤδη τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἐννέα ἄρχοντας εἶχον οὐ μόνον οἱ πεντακοσιομέδιμνοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἱππεῖς, καὶ μόνον αἱ δύο αὗται τάξεις μέχρι τοῦ 454.

125) Ἴδ. ἐν τούτοις Πλουτ. Β. Σόλ. 18 «Οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐκαλοῦντο θῆτες, οἷς οὐδεμίαν ἀρχὴν ἔδωκεν ἄρχειν, ἀλλὰ τῷ συνεκκλησιάζειν καὶ δικάζειν μόνον μετεῖχον τῆς πολιτείας.» Ἴδ. καὶ Ἀριστ. Πολ. Ἀθην. 7 «τοῖς δὲ τὸ θητικὸν τελοῦσιν ἐκκλησίας καὶ *δικαστηρίων* μετέδωκε μόνον.» Ὁ Πλούταρχος λέγει τὰ ἀνωτέρω περὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ συνεκκλησιάζειν καὶ δικάζειν τοῦ δοθέντος εἰς τοὺς θῆτας «Ὃ κατ' ἀρχὰς μὲν οὐδέν, ὕστερον δὲ παμμέγεθες ἐφάνη».

126) Ἴδ. ἀκριβέστερον περὶ τούτων παρ' Ἀριστοτέλει ἐν Ἀθην.Πολ. 8 «Τὰς δ' ἀρχὰς ἐποίησε κληρωτὰς ἐκ προκρίτων, οὓς ἑκάστη προκρίνειε τῶν φυλῶν· προύκρινε δ' εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ἑκάστη δέκα, καὶ ἐκ τούτων ἐκλήρουν· ὅθεν ἔτι διαμένει ταῖς φυλαῖς τὸ δέκα κληροῦν ἑκάστην, εἶτ' ἐκ τούτων κυαμεύειν· σημεῖον δ' ὅτι κληρωτὰς ἐποίησεν ἐκ τῶν τιμημάτων ὁ περὶ τῶν ταμιῶν νόμος, ᾧ χρώμενοι διατελοῦσιν ἔτι καὶ νῦν· κελεύει γὰρ κληροῦν τοὺς ταμίας ἐκ πεντακοσιομεδίμνων. Σόλων μὲν οὖν οὕτως ἐνομοθέτησε περὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων· τὸ δ' ἀρχαῖον ἡ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλή, ἀνακαλεσαμένη καὶ κρίνασα καθ' αὑτήν, τὸν ἐπιτήδειον ἐφ' ἑκάστῃ τῶν ἀρχῶν ἐπ' ἐνιαυτὸν ἄρξοντα ἀπέστελλεν».

Ὡς πρὸς τὰ λεγόμενα ἰδίως ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦ ζητεῖν λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν ἀφαιρεθὲν ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐδόθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, παρατηρητέον ὅτι εἰς τοῦτο φαίνονται ἀντιφάσκοντα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους λεγόμενα ἐν § 8 «τὴν δὲ τῶν Ἀρεοπα-

ἠδύνατο οὔτε νὰ συνέλθῃ, οὔτε νὰ βουλευθῇ, εἰμὴ ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς βουλῆς, ἥτις, συγκειμένη ἐκ 400 ἀνδρῶν, ἐκλεγομένων, ὡς καὶ οἱ ἄρχοντες, ἐπὶ ἓν ἔτος, ἀνὰ 100 ἀφ' ἑκάστης τῶν 4 φυλῶν, εἶχεν, ἐκτὸς τῆς προβουλευτικῆς ταύτης ἐξουσίας, καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τῶν ἀρχόντων τοῦ ἀρείου πάγου (127) καὶ τῶν ἐφετῶν διετηρήθη, διότι τὰ πολυάριθμα δικαστήρια τῶν λεγομένων ἡλιαστῶν εἶναι, ὡς φαίνεται, μεταγενέστερα· καὶ ἀφῃρέθη μὲν ἀπὸ τοῦ ἀρείου πάγου ὁ ἔλεγχος τῶν ἀρχόντων, ὡς προείπομεν, ἀνετέθη ὅμως εἰς αὐτὸν ἡ ἐπιτήρησις τῆς ἐκτελέσεως τῶν νόμων καὶ τοῦ κατ' ἰδίαν βίου τῶν πολιτῶν.

Πρὸς τούτοις ἡ τετραπλῆ κατὰ τὴν περιουσίαν διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς φορολογίας αὐτῶν. Ὁ συνήθης τῶν Ἀθηνῶν φόρος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦτο ὁ ἔμμεσος, ὁ τελωνιακός, δηλαδή, καθὼς ἔλεγον τότε, τὰ «ἀπ' ἐμπορίας καὶ ἀγορᾶς τέλη.» Ὁσάκις ὅμως, δι' ἔκτακτον τῆς πολιτείας χρείαν,

---

γιτῶν ἔταξεν ἐπὶ τὸ νομοφυλακεῖν, ὥσπερ ὑπῆρχεν καὶ πρότερον ἐπίσκοπος οὖσα τῆς πολιτείας ἥ τά τε ἄλλα τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν πολιτικῶν διετήρει, καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας ηὔθυνεν κυρία οὖσα καὶ ζημιοῦν καὶ κολάζειν, καὶ τὰς ἐκτίσεις ἀνέφερεν εἰς πόλιν, οὐκ ἐπιγράφουσα τὴν πρόφασιν τοῦ ἐκτίνεσθαι, καὶ τοὺς ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου συνισταμένους ἔκρινεν, Σόλωνος θέντος νόμον . . . περὶ αὐτῶν.»

127) Ἡ γνώμη, ἣν ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Β. Σολ. 19) ὅτι ὁ Σόλων συνέστησε τὴν βουλὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου, εἶναι, ὡς ἐκ τῶν ὑπὸ Ἀριστοτέλους ἐν τοῖς περὶ νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος καὶ τῆς πρότερον ἔτι ἐπικρατούσης τάξεως τῆς Πολιτείας εἰρημένων ἐξάγεται, εἶναι πλημμελὴς ἀναιρεῖται δὲ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλουτάρχου (ἐν εἰρ. χ.). Κατὰ Ἀριστ. Πολ. Ἀθ. 8 ὁ Σόλων «τὴν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλὴν ἔταξεν ἐπὶ τὸ νομοφυλακεῖν, ὥσπερ ὑπῆρχε καὶ πρότερον ἐπίσκοπος οὖσα τῆς πολιτείας, καὶ τά τε ἄλλα τὰ πλεῖστα καὶ μέγιστα τῶν πολιτικῶν διετήρει, καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας ηὔθυνε, κυρία οὖσα καὶ ζημιοῦν καὶ κολάζειν, καὶ τὰς ἐκτίσεις ἀνέφερεν εἰς πόλιν, οὐκ ἐπιγράφουσα τὴν πρόφασιν τοῦ ἐκτίνεσθαι, καὶ τοὺς *ἐπὶ καταλύσει* τοῦ δήμου συνισταμένους ἔκρινεν, Σόλωνος θέντος νόμον [εἰσαγγελτικὸν] περὶ αὐτῶν.» Πρβλ. Πλουτ. 19 «Τὴν δ' ἄνω βουλὴν (τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου) ἐπίσκοπον πάντων καὶ φύλακα τῶν νόμων ἐκάθισεν, οἰόμενος ἐπὶ δυσὶ βουλαῖς ὥσπερ ἀγκύραις ὁρμοῦσαν ἧττον ἐν σάλῳ τὴν πόλιν ἔσεσθαι καὶ μᾶλλον ἀτρεμοῦντα τὸν δῆμον παρέξειν».

καθίστατο ἀναγκαία ἡ ἐπιβολὴ ἀμέσου ἐπὶ τῆς περιουσίας φόρου, οὗτος ἐκανονίζετο ὡς ἑξῆς. Ἡ μὲν τετάρτη τάξις ἦτο παντάπασιν ἀπὸ αὐτοῦ ἀπηλλαγμένη· ἑκάστης δὲ τῶν τριῶν πρώτων τάξεων ὡρίσθη τὸ φορολογητέον κεφάλαιον, τὸ λεγόμενον τίμημα, κατά τινα ἀναλογίαν ὡς πρὸς τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα, ὄχι ὅμως ὁμοίαν κατὰ πᾶσαν τάξιν. Διότι τῆς μὲν πρώτης τάξεως τὸ φορολογητέον κεφάλαιον ὡρίσθη εἰς τὸ δωδεκαπλάσιον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος· δηλαδὴ ὁ ἔχων 500 δραχμῶν εἰσόδημα ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 6,000 δραχμῶν, ὁ ἔχων 1,000 δραχμῶν εἰσόδημα ἐπὶ τῇ βάσει 12,000 δραχμῶν καὶ οὕτω καθεξῆς. Τῆς δευτέρας τάξεως τὸ τίμημα ὡρίσθη εἰς τὸ δεκαπλάσιον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος, ὥστε ὁ ἔχων 300 δραχμῶν ἐτήσιον πρόσοδον, ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 3,000, ὁ ἔχων 400, ἐπὶ τῇ βάσει 4,000, κτλ· τῆς δὲ τρίτης, εἰς μόνον τὸ πενταπλάσιον, ἤτοι ἐπὶ 200 δραχμῶν εἰσοδήματος, ἐφορολογεῖτο κεφάλαιον 1,000, ἢ ἐπὶ 250 1250 καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὁρισθέντος λοιπὸν ὅτι θέλει εἰσπραχθῇ ἄμεσος φόρος 1 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, ὁ μὲν ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὅρον τοῦ εἰσοδήματος τῆς πρώτης τάξεως, κατέβαλεν, ἐπὶ 6,000 δραχμῶν, δραχμὰς 60, ἤτοι 12 °/₀ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 500 δραχμῶν· ὁ δὲ ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὅρον τῆς δευτέρας, ἐπὶ 3,000, 30 δραχμάς, ἤτοι 10 °/₀ μόνον ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 300 δραχμῶν· ὁ δὲ τὸν ἐλάχιστον τῆς τρίτης, ἐπὶ 1,000, 10 δραχμάς, ἤτοι μόνον 5 °/₀ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 200 δραχμῶν· ὥστε ὄχι μόνον ἕκαστος συνετέλει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ δημοσίου ἀναλόγως τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ ὅρος τοῦ φόρου ἦτο τόσῳ μεγαλήτερος, ὅσῳ μεγαλητέρα ἦτο ἡ περιουσία. (128) Παρεκτὸς τούτων, εἰς τὰς πρώτας τάξεις τῶν πολιτῶν ἦσαν ἀνατεθειμέναι καὶ αἱ λεγόμεναι λειτουργίαι, ἤτοι δαπανηραί τινες δημόσιαι ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας οὗτοι ὤφειλον νὰ ἐκπληρῶσιν ἐξ ἰδίων.

Ἐπὶ πᾶσιν, ἡ τετραπλῆ ἐκείνη κατὰ περιουσίας διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν· διότι

---

128) Ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο διέφερε τὸ τοῦ Σόλωνος τίμημα τοῦ τοῦ Δράκοντος, ὅτι τοῦτο μὲν εἶχε μέτρον τὴν περιουσίαν αὐτήν, ἐκεῖνο δὲ τὸ ἐκ τῆς περιουσίας εἰσόδημα.

οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις ὑπηρέτουν ὡς ὁπλῖται, ἤτοι ὡς τακτικοὶ στρατιῶται τῆς γραμμῆς, ἐξ ἰδίων ὁπλιζόμενοι, οἱ δὲ τῶν δύο πρώτων τάξεων ἔδιδον τοὺς ἀναγκαίους ἱππεῖς, διότι καὶ οἱ τῆς δευτέρας τάξεως ἐλογίζοντο ὡς δυνάμενοι νὰ συντηρήσωσιν ἵππον, τούτου δ' ἕνεκα ἐκαλοῦντο ἰδίως ἱππεῖς. Οἱ τῆς τρίτης τάξεως πάλιν ἀπετέλουν τὸ πλεῖστον τῶν ὁπλιτῶν καὶ ὠνομάζοντο ζευγῖται, διότι ἠδύναντο νὰ συντηρήσωσι ζεῦγος βοῶν. Τελευταῖον οἱ τῆς τετάρτης, οἵτινες ὠνομάζοντο θῆτες, διότι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν οὐδεμίαν εἶχον περιουσίαν, ὑπηρέτουν ὡς ψιλοί, καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ὁπλιζόμενοι δημοσίᾳ δαπάνῃ, παρετάσσοντο ὡς ὁπλῖται. Εἰς τὸν Σόλωνα δὲ ἀποδίδεται καὶ ἡ σύνταξις τοῦ καλοῦ ἐκείνου στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὅρκου, τὸν ὁποῖον ἔδιδον οἱ νέοι τῶν Ἀθηνῶν, ὅτε, μετὰ διετῆ, ἀπὸ τοῦ 16 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἐν τοῖς γυμνασίοις ἄσκησιν, κατετάσσοντο εἰς τοὺς ἐφήβους. Ναὶ μὲν ἡ τακτικὴ ὑπηρεσία τῶν Ἀθηναίων ὡς ὁπλιτῶν δὲν ἤρχιζεν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους, ὅτε ἐλάμβανον καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ μετέχειν τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας· ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τοῦ ὀκτωκαιδεκάτου ἔτους ἐφρόντιζεν ἡ πόλις νὰ μεταχειρίζηται τοὺς νέους εἴς τινας ὀλιγώτερον διαρκεῖς καὶ ἐπικινδύνους στρατείας, οἷον ἐπιδρομάς, συνοδίας, κτλ. Ὅθεν ἅμα φθάσαντες εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην, προσήρχοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἐλάμβανον τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ δόρυ· ἔπειτα δὲ ἀναβάντες εἰς τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει ναὸν τῆς Ἀγραύλου, τῆς λατρευομένης θυγατρὸς τοῦ Κέκροπος, ὤμνυον τάδε· «Οὐ καταισχυνῶ τὰ ὅπλα, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν προστάτην, ᾧ ἂν στοιχῶ, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων, καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν, καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὅσην ἂν παραδέξωμαι. Καὶ συνήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων, καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἱδρυμένοις πείσομαι, καὶ οὕς τινας ἄλλους ἱδρύσεται τὸ πλῆθος ἐμφρόνως· καὶ ἄν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πείθηται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων. Καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμήσω. Ἵστορες θεοὶ (δηλαδὴ μάρτυρες) Ἄγραυλος, Ἐνυάλιος, Ἄρης, Ζεύς, Θαλλώ, Αὐξώ, Ἡγεμόνη.» Ὁ Ἐνυάλιος ἦτο θεὸς τοῦ πολέμου, ὡς καὶ ὁ Ἄρης, ἡ δὲ Θαλλώ, καὶ Αὐξώ, καὶ Ἡγεμόνη, ἐπιχώριοι θεαὶ τῆς Ἀττικῆς, ὡς καὶ ἡ Ἄγραυλος.

Εἰς ταῦτα προσθετέον ὅτι ἡ ἀρχαία εἰς 4 φυλὰς διαίρεσις καὶ

αἱ ὑποδιαιρέσεις τῶν φυλῶν τούτων εἰς φρατρίας καὶ εἰς γένη, εἰς τριττύας καὶ εἰς ναυκραρίας διετηρήθησαν· καὶ ῥητῶς μὲν ὡρίσθη ὅτι οἱ 400 βουλευταὶ θέλουσι προχειρίζεσθαι ἀνὰ 100 ἀφ' ἑκάστης φυλῆς, ἐξ ἀναλογίας δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἡ ἐκλογὴ συνεδέθη ἐπίσης μὲ τὰς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις ταύτας.(129)Βέβαιον δὲ φαίνεται ὅτι μικρὸν μόνον ἐτροπολογήθησαν αἱ ἀρχαῖαι περὶ ναυτικοῦ διατάξεις. Εἴδομεν τῷόντι ὅτι πρὸ τοῦ Σόλωνος ἑκάστη τῶν 48 ναυκραριῶν συνετήρει ἀνὰ μίαν ναῦν. Εἰς τὴν κατασκευήν, τὴν συντήρησιν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πλοίου τούτου συνετέλουν τότε ἅπαντες οἱ ναύκραροι· εἰς μὲν τὴν κατασκευὴν καὶ συντήρησιν, ἕκαστος ἀναλόγως τῶν πόρων αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν ὑπηρεσίαν ἕκαστος ἀναλόγως τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ· δηλαδὴ οἱ μὲν ναυτικὸν βίον διάγοντες, ὑπηρέτουν ὡς ναῦται, οἱ δὲ γεωργικόν, ἢ ποιμενικόν, ὡς κωπηλάται, οἱ δ' εὐπατρίδαι, ὡς ναυτικοὶ στρατιῶται· ὁ δὲ τὴν πλείονα ἁπάντων καταβαλὼν δαπάνην, ἦρχε τοῦ πλοίου· ὅθεν καὶ ἰδίως ναύκραρος ἢ ναύκληρος, ἤτοι κύριος, διευθυντὴς τοῦ πλοίου ἐλέγετο. Ἀπὸ δὲ τοῦ Σόλωνος, αἱ διατάξεις αὗται κατὰ τοῦτο μόνον μετεβλήθησαν, ὅτι ἡ ὅλη τοῦ πλοίου δαπάνη ἐπεβλήθη εἰς τοὺς πεντακοσιομεδίμνους ἑκάστης ναυκραρίας, οἵτινες κατέβαλλον αὐτήν, εἴτε ἀπὸ κοινοῦ, εἴτε ἀλληλοδιαδόχως, καθ' ὡρισμένην τινὰ σειράν.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος μεταρρυθμίσεως, ὁ Σόλων ἐνομοθέτησε καὶ πολλὰ ἄλλα τὰ μάλιστα λόγου ἄξια. Διέταξε λ. χ. ὅτι πάντες οἱ προηγουμένως καταδικασθέντες εἰς ἀτιμίαν, δηλαδὴ στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, θέλουσιν ἀναλάβει τὰ δικαιώματα ταῦτα, πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρείου πάγου ἢ τῶν ἐφετῶν καταδικασθέντων ἕνεκα φόνου ἢ τυραννίδος. Διὰ τῆς

129) Ἴδ. σημ. 126. Ἴδ. καὶ Ἀριστοτ. Πολ. Ἀθην. 8 «Φυλαὶ δ' ἦσαν δ', καθάπερ πρότερον, καὶ φυλοβασιλεῖς τέτταρες. ἐκ δὲ τῆς φυλῆς ἑκάστης ἦσαν νενεμημέναι τριττύες μὲν τρεῖς, ναυκραρίαι δὲ δώδεκα καθ' ἑκάστην, ἦν δ' ἐπὶ τῶν ναυκραριῶν ἀρχὴ καθεστηκυῖα ναύκραροι, τεταγμένη πρός τε τὰς εἰσφορὰς καὶ τὰς δαπάνας τὰς γιγνομένας· διὸ καὶ ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Σόλωνος, οἷς οὐκέτι χρῶνται πολλαχοῦ γέγραπται «τοὺς ναυκράρους εἰσπράττειν» καὶ «ἀναλίσκειν ἐκ τοῦ ναυκραρικοῦ ἀργυρίου».

διατάξεως ταύτης ἠθέλησε νὰ ἐπανορθώσῃ τὰς ἀδίκους ἀποφάσεις τὰς γενομένας δυνάμει τῶν καθ' ὑπερβολὴν αὐστηρῶν ἀρχαιοτέρων νόμων, ἔτι δὲ νὰ ἐπιφέρῃ καὶ τὴν κάθοδον τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, οἵτινες τῳόντι φαίνεται ὅτι ἐπανῆλθον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον ἐστρατήγει τῶν Ἀθηνῶν ὁ τοῦ ἐναγοῦς Μεγακλέους υἱὸς Ἀλκμαίων. Ἕτερος νόμος τοῦ Σόλωνος ἀπηγόρευσε τὴν ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων τῆς Ἀττικῆς, πλὴν τοῦ ἐλαίου, διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὴν βιομηχανίαν μᾶλλον ἢ τὴν γεωργίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύναντο νὰ προέλθωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν μεγάλα ὠφελήματα. Καὶ ἄλλως δὲ ὁ Σόλων φαίνεται ἀγωνισθεὶς νὰ προαγάγῃ τὴν βιομηχανίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπέτρεψε μὲν τὰ δίκαια τοῦ πολίτου «τοῖς πενεστίοις Ἀθήναζε μετοικιζομένοις, ἐπὶ τέχνῃ,» ὥρισε δὲ ὅτι «υἱῷ τρέφειν τὸν πατέρα, μὴ διδαξάμενον τέχνην, ἐπάναγκες μὴ εἶναι.» Ὁ Πλούταρχος ἐχαρακτήρισε κάλλιστα, κατὰ τοῦτο, τὸ πνεῦμα τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, εἰπὼν ὅτι οὗτος «τῆς χώρας τὴν φύσιν ὁρῶν τοῖς γεωργοῦσι γλίσχρως διαρκοῦσαν, ἀργόν τε καὶ σχολαστὴν ὄχλον οὐ δυναμένην τρέφειν, *ταῖς τέχναις ἀξίωμα περιέθηκε.*» Τότε ὁμοίως κατὰ πρῶτον ἐπετράπη εἰς Ἀθήνας καὶ τὸ δικαίωμα τῆς διαθήκης εἰς τοὺς μὴ καταλιπόντας νόμιμα τέκνα, ἐνῷ πρότερον τῶν τοιούτων ἡ περιουσία ἀνῆκεν αὐτοδικαίως εἰς τὸ γένος, ὡς συνέβαινε καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἐν γένει δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ διαθέτειν τὴν ἰδίαν περιουσίαν εἶναι πάντοτε σημεῖον ἀνωτέρου τινὸς πολιτισμοῦ· διὰ τοῦτο ἦτο ἄγνωστον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Γερμανούς, καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἰνδούς, καὶ εἰς ἄλλα τοιαῦτα πλεῖστα ἔθνη. Ὁ Σόλων πρὸς τούτοις δὲν ἐπεκύρωσεν εἰμὴ τὸ περὶ φόνων μέρος τῆς Δρακοντείου νομοθεσίας, ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ ὥρισε ποινὰς μετριωτέρας, ὑπὲρ τὸ δέον μετρίας. Λ.χ. δὲν ἐπέβαλεν εἰς τὸν κλέπτην εἰμὴ διπλασίαν τοῦ κλαπέντος πράγματος ἀποζημίωσιν, καὶ εἰς τὸν ὑβριστὴν εἰμὴ πέντε δραχμῶν πρόστιμον· ὥστε βραδύτερον οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν πάλιν νὰ ἐπιτείνωσι πάσας ταύτας τὰς ποινάς. Τελευταῖον ὁ Σόλων ἔθεσε νόμον κελεύοντα «ἄτιμον εἶναι (ἤτοι ἀπεστερημένον τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων) τὸν ἐν στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον·» νόμον ὅστις ἐφάνη πολλάκις παράδοξος, ἀλλὰ ἐννοεῖται εὐκόλως ὅταν ἐνθυμηθῶμεν πῶς εἶχον τὰ

πράγματα εἰς τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας. (130) Εἰς τὰς μικρὰς ταύτας πολιτείας, καὶ αἱ κυβερνήσεις καὶ αἱ κατὰ τῶν κυβερνήσεων στάσεις συνέκειντο ἐξ ὀλίγων ἀνθρώπων. Ἐὰν οἱ πλειότεροι τῶν πολιτῶν, ἀδιαφοροῦντες εἰς τὰ γενόμενα, δὲν συνετάσσοντο οὔτε μετὰ τῆς κυβερνήσεως, οὔτε μετὰ τῆς στάσεως, ἡ ὀλεθρία αὕτη ταραχὴ ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ παραταθῇ ἐπ' ἄπειρον, ἐπὶ δὲ τέλους ἀνὴρ φίλαρχος ἠδύνατο δι' ὀλίγων μισθοφόρων νὰ μοναρχήσῃ ἀνατρέπων τὸ πολίτευμα. Ἀπὸ τῶν κινδύνων τούτων ἠθέλησε βεβαίως νὰ ἀπαλλάξῃ ὁ Σόλων τὰς Ἀθήνας, ἐπιβαλών, ἅμα ἐκραγείσης στάσεως, εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας τὸ καθῆκον νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῆς μιᾶς ἢ μετὰ τῆς ἑτέρας μερίδος· διότι, τούτου γενομένου, ἡ ἔχουσα ὑπὲρ ἑαυτῆς τοὺς πλειοτέρους πολίτας μερὶς ὑπερίσχυεν ἀμέσως, ἔπαυεν οὕτω τάχιστα ἡ ἔρις καὶ προελαμβάνετο ἡ ἄνομος ἀνατροπὴ τῶν καθεστώτων.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν ἐν συνόψει αἱ νομοθετικαὶ τοῦ Σόλωνος διατάξεις. Αἱ διατάξεις αὗται ἐμφαίνουσι τοσαύτην περὶ τὰ σπουδαιότατα τῶν κοινωνικῶν, τῶν πολιτικῶν, τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων ἐμπειρίαν, καὶ τὸ δι' αὐτῶν ἀπαρτισθὲν πολίτευμα τοσοῦτον μὲν εἶναι ἀνώτερον ὅλων τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτευμάτων, τοσοῦτον δὲ εἰς πολλὰ προσεγγίζει πρὸς τὰς ὑγιεστέρας τῶν νεωτέρων χρόνων ἀρχάς, ὥστε περίεργον εἶναι βεβαίως νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἀκριβέστερον ὁπωσοῦν μέχρι τίνος τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἦτο ἔργον αὐτοῦ τοῦ Σόλωνος, καὶ μέχρι τίνος ἐδανείσθη οὗτος, περὶ τὴν κα-

130) Ἀριστοτ. Πολ. Ἀθ. 8. «Ὁρῶν δὲ τὴν μὲν πόλιν πολλάκις στασιάζουσαν, τῶν δὲ πολιτῶν ἐνίους διὰ τὴν ῥαθυμίαν ἀγαπῶντας τὸ αὐτόματον, νόμον ἔθηκε πρὸς αὐτοὺς ἴδιον, ὃς ἂν στασιαζούσης τῆς πόλεως μὴ θῆται τὰ ὅπλα μηδὲ μεθ' ἑτέρων, ἄτιμον εἶναι καὶ τῆς πόλεως μὴ μετέχειν.» Ἰδ. καὶ Πλουτ. Β. Σόλ. 20 «τῶν δ' ἄλλων νόμων ἴδιος μὲν μάλιστα καὶ παράδοξος ὁ κελεύων ἄτιμον εἶναι τὸν ἐν στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον. Βούλεται δ', ὡς ἔοικε, μὴ ἀπαθῶς μηδ' ἀναισθήτως ἔχειν πρὸς τὸ κοινόν, ἐν ἀσφαλεῖ θέμενον τὰ οἰκεῖα τῷ μὴ συναλγεῖν μηδὲ συννοσεῖν τῇ πατρίδι καλλωπιζόμενον, ἀλλ' αὐτόθεν τοὺς τὰ βελτίω καὶ δικαιότερα πράττουσι προσθέμενον συγκινδυνεύειν καὶ βοηθεῖν μᾶλλον ἢ περιμένειν ἀκινδύνως τὰ τῶν κρατούντων.

τασκευὴν αὐτοῦ, προϋπαρχούσας ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ δοξασίας.

Θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ πολιτεύματος τούτου ἦτο, ὅτι, διὰ νὰ εἰμπορῇ τις νὰ ἐκλεχθῇ εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, δὲν ἀπῃτεῖτο μὲν νὰ ἦναι ἐκ γενετῆς εὐπατρίδης, δὲν ἤρκει ὅμως καὶ νὰ ἦναι ἁπλῶς πολίτης Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἔπρεπε πρὸς τούτοις νὰ ἔχῃ ὡρισμένην τινὰ περιουσίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνος κατήργησε μὲν τὴν προϋπάρχουσαν ἀριστοκρατίαν, δὲν καθιέρωσεν ὅμως διὰ μιᾶς τὴν βραδύτερον ἐπελθοῦσαν δημοκρατίαν, ἀλλὰ περιωρίσθη εἰς τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καλουμένην τιμοκρατίαν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ τοιούτου πολιτεύματος πολεμεῖται ὑπὸ πολλῶν, οἵτινες ἀξιοῦσιν, ὅτι εἶναι περιττὸν καὶ ἐπιζήμιον μάλιστα νὰ ὁρίζῃ τὸ πολίτευμα τεκμήριόν τι πολιτικῆς ἱκανότητος καὶ ὅτι ὁ λαὸς δύναται πάντοτε οἴκοθεν νὰ διακρίνῃ τοὺς ἱκανωτέρους τῶν πολιτῶν. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ κρίνωμεν τὶς εἶναι ἡ προτιμοτέρα τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων δοξασιῶν, ὧν ἑκατέρα προτείνει ὑπὲρ ἑαυτῆς πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς λόγους. Ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ, οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει τὸ ἀπολύτως ὀρθόν. Αὐτὸς δὲ ὁ Σόλων ἐρωτηθεὶς ποτὲ, ἐὰν νομίζῃ ὅτι ἔδωκε τοὺς ἀρίστους εἰς τοὺς Ἀθηναίους νόμους, ἀπεκρίθη· «τοὺς ἀρίστους ἐξ ἐκείνων οὓς ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσι.» Βέβαιον ὅμως εἶναι, ὅτι ἅμα τὸ πολίτευμα ὁρίζῃ τεκμήριον πολιτικῆς ἱκανότητος, ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη δὲν ἐπενόησεν ἄχρι τοῦδε τεκμήριον τοιοῦτον ἄλλο παρὰ τὸ ὑπὸ τῆς Σολωνείου νομοθεσίας καθιερωθέν, δηλαδὴ ἄλλο παρὰ τὴν περιουσίαν. Τὸ θαυμαστότερον τῶν νεωτέρων πολιτευμάτων, τὸ ἀγγλικὸν πολίτευμα, ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως στηρίζεται ἄχρι τοῦδε.(131) Ἀλλ' ἡ τιμοκρατία, καί τοι κατὰ πρῶτον ἴσως ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι εἰς Ἀθήνας καθιερωθεῖσα, δὲν ἦτο ἐπινόημα τοῦ Σόλωνος. Εἰς τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικὰς ἀποικίας, περὶ ὧν μετ' οὐ πολὺ θέλομεν πραγματευθῇ ἐκτενέστερον, οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν κατεξανέστησαν, ἔτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τῶν εὐπατριδῶν, καὶ ἔλαβον ἐνεργὸν εἰς τὴν πολιτείαν μέρος, ἰδίως εἰς Μίλητον, εἰς Ἔφεσον, εἰς Κολοφῶνα· ὁ δὲ Σόλων, ὅστις ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ

131) Ἡ ἀναλογία βεβαίως δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἐν πᾶσιν.

ἐπεσκέφθη, χάριν ἐμπορίας, τὰς χώρας ταύτας, παρέλαβεν ἐκεῖθεν πιθανώτατα τὰς τιμοκρατικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας βραδύτερον καθιέρωσεν ἐν Ἀθήναις διὰ τοῦ πολιτεύματος αὐτοῦ. Ὁ μιλήσιος Φωκυλίδης, ὅστις ἦτο σύγχρονος τοῦ Σόλωνος, ἐξέφρασεν εἰς τὰ ποιήματα αὐτοῦ ὧν ἐλάχιστα περιεσώθησαν ἀποσπάσματα, ἀρχὰς προσεγγιζούσας εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Σόλωνος. Τί σημαίνει, λέγει, νὰ κατάγηταί τις ἐξ εὐγενῶν, ὅταν δὲν ἔχῃ τοῦ λόγου τὸ δῶρον, οὔτε τῆς συνέσεως;

τί πλέον γένος εὐγενὲς εἶναι,
οἷς οὔτ' ἐν μύθοις ἕπεται χάρις οὔτ' ἐνὶ βουλῇ;

Ῥητῶς δ' ἐκήρυττεν ὅτι θέλει νὰ ἦναι μέσος πολίτης, δηλαδὴ οὔτε εὐπατρίδης οὔτε πάλιν ἐκ τοῦ ὄχλου.

Πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι. (132)

Ἐπίσης καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, περὶ ὧν ὁμοίως μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ὁμιλήσει, οἱ εὐπορώτεροι πολῖται κατέλαβον τὰ πράγματα ἀντὶ τῶν εὐπατριδῶν, ἔτι ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἄξιον δὲ ἰδίως σημειώσεως εἶναι, ὅτι, ὀλίγα μετὰ τὸν Σόλωνα ἔτη, ἐν πόλει τῆς Ἰταλίας μὴ ἑλληνικῇ, ἐν Ῥώμῃ, ἥτις ἐπέπρωτό ποτε νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ κόσμου, ἐρρυθμίσθη τὸ πολίτευμα ἐπὶ τὸ τιμοκρατικώτερον ὑπὸ τοῦ Σερουΐου Τυλλίου, τοῦ βασιλεύσαντος αὐτόθι ἀπὸ τοῦ 578 μέχρι τοῦ 535 ἔτους πρὸ Χριστοῦ· διότι οἱ πολῖται διῃρέθησαν εἰς διαφόρους τάξεις ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν κτημάτων αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακρίσεως ταύτης, ἀπεδόθησαν μὲν εἰς τοὺς εὐπορωτέρους μεγαλήτερα περὶ τὴν ψηφοφορίαν δικαιώματα, ἐπεβλήθησαν δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ μεγαλήτερα τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας βάρη.

Ἀλλ' ἂν καὶ περὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων τῆς μικρᾶς

---

132) Πρβλ. καὶ τὸ παρ' Ἀριστοτ. (Πολ. Ἀθ. 5) διασωθὲν τετράστιχον·

Ὑμεῖς δ' ἡσυχάσαντες ἐνὶ φρεσὶ καρτερὸν ἦτορ,
οἳ πολλῶν ἀγαθῶν εἰς κόρον ἠλάσατε,
ἐν μετρίοισι τίθεσθε μέγαν νόον· οὔτε γὰρ ἡμεῖς
πεισόμεθ' οὔθ' ὑμῖν ἄρτια πάντ' ἔσεται.

Ἀσίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, δὲν ἔχωμεν εἰμὴ ἀτελεστάτας εἰδήσεις, ἀπὸ τῶν ὀλίγων τούτων εἰδήσεων συνάγεται οὐδὲν ἧττον ὅτι τὸ Σολώνειον πολίτευμα ἐστηρίζετο μὲν ἐφ' ἧς καὶ ἐκεῖνα ἀρχῆς, δὲν εἶχεν ὅμως ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰς μερικωτέρας αὐτῶν διατάξεις τὸ δὲ γνωστότερον ῥωμαϊκὸν διέφερεν οὐσιωδέστατα ἀπὸ τοῦ Σολωνείου, διότι κατὰ μὲν τὸ τελευταῖον τοῦτο, τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἐπετρέπετο εἰς πάντας τοὺς πολίτας, καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, κατὰ δὲ τὸ πρῶτον, τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν δὲν παρεχωρεῖτο κυρίως εἰμὴ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγεσθαι διετήρουν μόνοι οἱ εὐπατρίδαι. Ὥστε ἐξ ὅλων τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὴν μὲν ἀρχὴν τῆς τιμοκρατίας εὗρεν ὁ Σόλων προϋπάρχουσαν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ, ἐφήρμοσε δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην κατ' ἰδιόν τινα τρόπον.

Ἐξαιρέτως δὲ εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Σόλωνος ὀφείλεται, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, τὸ σύστημα τῆς ἀναλογικῆς ἅμα καὶ βαθμολογικῆς φορολογίας, καθ' ἣν, ὡς εἴδομεν, ὁ φόρος ὄχι μόνον ἀνάλογος ἦτο τῆς περιουσίας, ἀλλὰ καὶ βαθμηδὸν ἐπετείνετο καθ' ὅσον ἡ περιουσία ἦτο μεγαλητέρα. Ἡ τοιαύτη φορολογικὴ ἀρχή, ἥτις καίτοι θεωρεῖται ἡ δικαιοτέρα πάσης ἄλλης οὐδ' εἰς τὰς μάλιστα εὐνομουμένας τῶν νεωτέρων πολιτειῶν δὲν ἐφηρμόσθη εἰμὴ ἐν μέρει μόνον, οὐδόλως ἀναφαίνεται ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ πολιτεύματι. Διότι, κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο, ὁρισθέντος τοῦ εἰσπρακτέου ποσοῦ, τὸ ποσὸν τοῦτο ἀνελογίζετο πρὸς τὸ σύνολον τῆς φορολογητέας περιουσίας καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην εἰσεπράττοντο ἓν ἢ πλείονα νομίσματα ἀφ' ἑκάστης χιλιάδος. Λ. χ. ὑποτεθείσθω ὅτι ἡ πολιτεία εἶχε χρείαν 100,000, τὸ δὲ φορολογητέον ποσὸν ἦτο 50,000,000· ἡ ἀναλογία τοῦ εἰσπρακτέου ποσοῦ ἦτο δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, ὥστε καὶ ὁ ἔχων 100,000 περιουσίαν, ἐπλήρωνε δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, καὶ ὁ ἔχων 75,000 δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, καὶ ὁ ἔχων 50,000 ἢ 25,000 ἢ 10,000, πάντες δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις ἐπλήρωνον ἐνῷ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐὰν ὁ ἔχων 500 δραχμῶν εἰσόδημα κατέβαλλε 12%, ὁ ἔχων 300 δραχμῶν εἰσόδημα δὲν κατέβαλλεν εἰμὴ 10%, ὁ δὲ 200, μόνον 5%·

Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διατάξεις, ὅσον εὐφυῶς καὶ ἂν ἦσαν ἐπινενοημέναι, δὲν ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὅσον ἡ σεισάχθεια καὶ τὰ πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς βιομηχανίας ὑπὸ τοῦ Σόλωνος νομοθετηθέντα. Τὸ τεκμήριον μάλιστα τῆς πολιτικῆς ἱκανότητος ὅλως ἐξέλιπε, μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηνῶν, διότι μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, ὅλοι αὐτῶν οἱ πολῖται ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα, ἄνευ διακρίσεως περιουσίας· ἐνῷ ἂν ὁ δῆμος δὲν ἀπηλλάττετο τῆς δουλείας εἰς ἣν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸ τοῦ Σόλωνος κατεφέρετο, ἡ δὲ βιομηχανία δὲν ἐλάμβανε τοσαύτην ὑπὸ τοῦ νομοθέτου τούτου ἐμψύχωσιν, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν βεβαίως δὲν ἤθελεν ἀκμάσει ὅσον ἤκμασεν.

Εἴδομεν ὅτι, κατὰ τοὺς προϋπάρχοντας νόμους, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ πληρώσῃ τὴν ὀφειλὴν αὐτοῦ Ἀθηναῖος ἐγίνετο δοῦλος τοῦ δανειστοῦ· καὶ ὄχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. Εἴδομεν ὅτι πολλοὶ τῶν πενήτων πολιτῶν εἶχον ἤδη τῷόντι ἀποβάλει τὴν ἐλευθερίαν καὶ περιέλθει εἰς τὴν τοῦ δούλου κατάστασιν ὅτι πολλοὶ καὶ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεποιήθησαν, ἀπολέσαντες μετὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῆς πατρίου αὐτῶν γλώσσης. Εἴδομεν ὅτι καὶ οἱ διατηροῦντες ἔτι μικρά τινα κτήματα, διετέλουν εἰς κατάστασιν τοσοῦτον γείτονα τῆς δουλείας, καθὸ ὑποβεβλημένοι εἰς ὑποχρεώσεις βαρυτέρας καὶ αὐτῶν τῶν ὑποχρεώσεων τῶν εἱλώτων, ὥστε ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ καταντήσωσιν ἐπίσης δοῦλοι, ἄλλοι δὲ ἐδραπέτευον εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. *Ἅπας γὰρ ὁ δῆμος*, λέγει ὁ Πλούταρχος, *ἦν ὑπόχρεως τῶν πλουσίων*. Ἐὰν λοιπὸν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἦσαν ἔτι μικρὰ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅτι ὁ κύριος πόρος ἦτο ἡ γῆ, ὅτι ἡ γῆ αὕτη ἦτο περιωρισμένη καὶ ἄκαρπος, καὶ προσέτι εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ὀλίγων ἀνθρώπων, εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ Ἀττική, ἐξακολουθούσης τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἤθελε καταντήσει νὰ κατοικῆται ὑπὸ εὐαρίθμων τινῶν γαιοκτητῶν καὶ ὑπὸ πολλῶν ὑποτελῶν, ὧν ἄλλοι μὲν ἤθελον ἐπὶ τέλους λάβει τύχην ἐντελῶς ὁμοίαν τῆς τύχης τῶν εἱλώτων τῆς Σπάρτης ἢ τῶν πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας, ἄλλοι δὲ ἤθελον περιέλθει εἰς τὴν ἀμφίβολον

ἐκείνην μεταξὺ τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἐλευθέρου κατάστασιν, εἰς ἣν εὑρίσκοντο οἱ κατωνακοφόροι καὶ οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος, οἱ κονίποδες τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἀκτήμονες ἢ ὀλιγοκτήμονες γεωργοὶ (σελ. 294 καὶ ἑπ.). Ἀπὸ τοιούτων δὲ στοιχείων ὁρμωμένη ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, οὐδέποτε ἤθελεν ἀποβῆ ἰσχυρά· διότι οἱ μὲν πολλοί, ἕνεκα τῆς δουλικῆς αὐτῶν καταστάσεως, ἤθελον διὰ παντὸς μένει ἀπεστερημένοι ἐλευθέρου καὶ γενναίου φρονήματος, οἱ δ' ὀλίγοι ἤθελον φροντίζει μόνον πῶς νὰ διατηρήσωσιν ἐν ἀσφαλείᾳ τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ ὡς πλεῖσται ἄλλαι ἑλληνικαὶ ὀλιγαρχίαι, ἤθελον προθύμως προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τῶν Περσῶν. Τίς ἀπήλλαξε τῶν δεσμῶν τούτων τὴν Ἀττικήν; Τίς ἐμόρφωσε τὸν πυρῆνα τοῦ πολυαρίθμου, τοῦ γενναίου, τοῦ φιλελευθέρου αὐτῶν δήμου; Τίς παρεσκεύασε τοὺς πολίτας οἵτινες ἀπέρριψαν μετὰ περιφρονήσεως τὰς περὶ ὑποταγῆς ἀξιώσεις τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου, οἵτινες ἠγωνίσθησαν ἐν Μαραθῶνι, ἐν Σαλαμῖνι, ἐν Πλαταιαῖς, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ πρωταίτιοι καὶ οἱ πρωτουργοὶ τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς Ἑλλάδος; Τίς, προλαμβάνων τοὺς αἰῶνας, καθιέρωσε περὶ τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας, ἀρχὰς ἀξίας τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης; Ὁ Σόλων διὰ τῆς σεισαχθείας αὐτοῦ, δι' ἧς ἐγένοντο μὲν αὖθις ἀπὸ δούλων ἐλεύθεροι, πλεῖστοι τῶν Ἀθηνῶν κάτοικοι, ἀπηγορεύθη δὲ τοῦ λοιποῦ νὰ περιβάλλωνται τὸν χιτῶνα τῆς δουλείας Ἀθηναῖοι πολῖται. Καὶ διὰ νὰ ἐννοήσωμεν οἷον ἦτο τὸ δαιμόνιον ἐκεῖνο τοῦ Σόλωνος πνεῦμα, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν, τίνες ἦσαν αἱ περὶ τοῦ κοινωνικοῦ τούτου ζητήματος διατάξεις τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις ὑπῆρξε βεβαίως τὸ τελειότατον τῶν ἀρχαίων πολιτευμάτων καὶ περί τινα λογίζεται ἔτι ἀπαράμιλλον. Ἐν Ῥώμῃ λοιπὸν μέχρι τοῦ 325 πρὸ Χριστοῦ ἔτους, ἤτοι εἰς χρόνους κατὰ 300 περίπου ἔτη μεταγενεστέρους τοῦ Σόλωνος, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ πληρώσῃ τὸ χρέος αὐτοῦ ὀφειλέτης περιήρχετο εἰς τὴν κυριότητα τοῦ δανειστοῦ, ὅστις ἐδικαιοῦτο ἢ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὸν ὡς δοῦλον, ἢ νὰ τὸν θανατώσῃ· καὶ οἱ πλεῖστοι τῷ ὄντι οἶκοι τῶν πατρικίων ἤτοι τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ῥώμης, ἔβριθον τοιούτων ὀφειλετῶν περιελθόντων εἰς δεινὴν δουλοσύνην. Περὶ τὸ 325 ἔτος, κατηργήθη τελευταῖον καὶ ἐν Ῥώμῃ τὸ θηριῶδες

ἐκεῖνο τοῦ δανειστοῦ δικαίωμα, ἀλλὰ ὄχι ὡς πρὸς πάντας τοὺς ὀφειλέτας. Ἔκτοτε, καθόσον μὲν προέκειτο περὶ ὀφειλῆς προερχομένης ἐξ ἀγοραπωλησίας καὶ ἄλλων τοιούτων συναλλαγῶν, ἢ περὶ ὀφειλῆς τόκων δανείου εἰς χρήματα δοθέντος, ὁ δανειστὴς δὲν εἶχε πλέον τὸ δικαίωμα νὰ μεταχειρισθῇ ὡς δοῦλον τὸν μὴ δυνάμενον νὰ πληρώσῃ ὀφειλέτην· ἀλλ' ὅμως διετήρησε τὴν προτέραν ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὸν ὀφειλέτην τὸν μὴ πληρώνοντα αὐτὸ τὸ κεφάλαιον τοῦ εἰς χρήματα δοθέντος δανείου, καὶ ἐξηκολούθησε σώζων καὶ μέχρι τινὸς ἐνασκῶν, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, τὴν ἐξουσίαν ταύτην μέχρι τῆς τρίτης, μέχρι τῆς τετάρτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν μέχρι τοῦ μεγάλου νομοθέτου Ἰουστινιανοῦ, τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντος κατὰ τὴν ἕκτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα. Ὁπόσον πρωϊμώτερον ὁ Σόλων ἀνεγνώρισε καὶ καθιέρωσεν ἐν Ἀθήναις, τὰς χριστιανικὰς περὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἀρχάς!

Ἀλλὰ μόνη ἡ σεισάχθεια δὲν ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα δώσῃ εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν μετ' πολὺ οὗτος ἐκτήσατο καὶ δι' ἧς τοσοῦτον θαυμασίως ἤκμασεν. Ἡ σεισάχθεια ἀνέδειξε μὲν ἐλευθέρους τοὺς δούλους, καθιέρωσε δὲ τὴν ἀρχήν, ὅτι πολίτης Ἀθηναῖος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ καtασταθῇ δοῦλος· ἀλλά, ἵνα ἀληθῶς ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐλευθερία αὕτη καὶ παραγάγῃ ἅπαντας τοὺς ἀγαθοὺς αὐτῆς καρπούς, ἔπρεπε νὰ δοθῇ καὶ πόρος ζωῆς ἀποχρῶν εἰς τοὺς ἐλευθέρους τούτους ἄνδρας. Ἡ γεωργία δὲν ἐπήρκει πρὸς τοῦτο· διότι ἡ χώρα τῆς Ἀττικῆς, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ θρέψῃ τοὺς πολλοὺς αὐτῆς κατοίκους· ὥστε ἂν ἐξηκολούθει καὶ κατὰ τοῦτο ἡ προτέρα κατάστασις, οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων, ἢ ἤθελον ἀποδημήσει ἵνα ζητήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πόρον ζωῆς, ἢ ἤθελον ὑποκύψει αὖθις εἰς τοὺς ὀλίγους πλουσίους· οὐδέποτε δὲ ἤθελον ἀναδείξει τὸ γενναῖον καὶ ἐλεύθερον φρόνημα, εἰς κτῆσιν, συντήρησιν καὶ ἐπίδοσιν τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑλικὴ ἀνεξαρτησία. Τούτου ἕνεκα ὁ Σόλων ἠγωνίσθη νὰ ἐμψυχώσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐμπορίαν· καὶ κατώρθωσε τῳόντι νὰ ἀνοίξῃ εἰς τὸν δῆμον νέα ἐργασίας καὶ πορισμοῦ στάδια καὶ νὰ φέρῃ εἰς τὸν τόπον νέα κεφάλαια, δι' ὧν ὁ λαὸς τῆς Ἀττικῆς ηὐπόρησεν, ἐξεπαιδεύθη, ἐμε-

γαλοφρόνησε καὶ ἐν γένει ὑλικῶς τε καὶ ἠθικῶς παραδόξως προέκοψεν. Ἀνεδείχθη δὲ ὁ Σόλων καὶ κατὰ τοῦτο ἄνθρωπος τῶν νεωτέρων χρόνων μᾶλλον ἢ τῆς ἀρχαιότητος· διότι ὄχι μόνον εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς πολιτείας ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ῥητῶς ἀπηγορεύοντο, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ γεωργία ἀνετίθετο εἰς δούλους, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ἐνδοξότατοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ξενοφῶν ἐθεώρουν ἀναξίαν τοῦ ἐλευθέρου πολίτου πᾶσαν ἐργασίαν ἄλλην ἢ τὴν γεωργίαν, τὴν ὁπλασκίαν, τὴν ἀθλητικὴν καὶ τὴν μουσικήν. Ὁ Μακώλαιϋ εἶπέ που, ὅτι τὰ μέγιστα τῶν πνευμάτων ὁμοιάζουσι τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλοτάτων ὀρέων· διότι καθὼς αἱ κορυφαὶ αὗται φωτίζονται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, ἐνῷ εἰς τὰς πεδιάδας ἐπικρατεῖ ἔτι βαθύτατον σκότος, οὕτω καὶ τὰ πνεύματα ἐκεῖνα πρῶτα περιαυγάζονται ὑπὸ τῆς αἴγλης τῆς ἀληθείας, ἐνῷ αἱ πυκναὶ σκιαὶ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀπάτης καλύπτουσιν ἔτι τὸν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὄχλον. Τοιοῦτον ἦτο τὸ τοῦ Σόλωνος πνεῦμα, ὅστις λογίζεται εὐλόγως ὡς ὁ πρακτικώτατος τῶν νομοθετῶν τῆς ἀρχαιότητος, διότι πρῶτος ἀνεγνώρισε καὶ καθιέρωσεν ἀληθείας κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικάς, αἵτινες δὲν ἔμελλον νὰ ἀποβῶσι κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος κτῆμα εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἑκατονταετηρίδων.

Ἀλλὰ τὸ μέγα ἔργον τοῦ Σόλωνος ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ διὰ πολλῶν δοκιμασιῶν, πρὶν ἢ παραγάγῃ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ἀγαθοὺς καρπούς. Ἡ νέα νομοθεσία οὐδετέραν τῶν ἀντιθέτων μερίδων ἐντελῶς ηὐχαρίστησε, διότι οὐδὲ προέθετο τοιοῦτό τι, τοὐλάχιστον ὅπως ἐννοοῦσι τοῦτο αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μερίδες, ὧν ἑκάστη ζητεῖ πάντοτε νὰ σφετερισθῇ μὲν ὅσον ἔνεστι πλειότερα πλεονεκτήματα, νὰ καταθλίψῃ δὲ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τοὺς ἀντιπάλους. Ὁ Σόλων ἐνόησεν ἄλλως τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ. Εἰς τὸν πολὺν δῆμον, πρότερον σχεδὸν δοῦλον ὄντα καὶ μὴ ἔχοντα πολιτικόν τι δικαίωμα, ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἐλευθερίαν, ἐπέτρεψε δὲ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ὄχι πλέον τι. Τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἀπέδωκεν εἰς μόνους τοὺς εὐπορωτέρους, μὴ θεωρήσας φρόνιμον νὰ ἐπιτρέψῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰς ἀρχὰς εἰς ἀνθρώπους μέχρι τῆς χθὲς δούλους ὄντας, διότι ὄχι μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὴν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίαν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ φυσι-

κώτατον ἦτο νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν νέαν αὐτῶν ἐξουσίαν εἰς τὸ νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς προτέρους δυνάστας, ἐξ οὗ τὰ πράγματα ἤθελον καταντήσει ἄνω κάτω. Κυρίως μάλιστα εἰπεῖν, τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ ἐκλέγεσθαι διετήρησαν οἱ εὐπορώτεροι τῶν εὐπατριδῶν· διότι ἡ γῆ, ἀπὸ τῶν προσόδων τῆς ὁποίας ἐξηρτᾶτο ἡ ἐνάσκησις τοῦ προκειμένου δικαιώματος, ἀνῆκεν ἀνέκαθεν εἰς τοὺς εὐπατρίδας· καὶ μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπέβαλον τὰ κτήματά των· ἀλλὰ τὰ κτήματα ταῦτα, τὰ πλεῖστα τοὐλάχιστον, περιῆλθον, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, πάλιν εἰς τὴν κυριότητα τῶν πλουσίων εὐπατριδῶν, διότι αὐτοὶ εἶχον τὰ πρὸς ἀγορὰν αὐτῶν κεφάλαια. Ἐκ τῶν τοῦ δήμου εἶχον μὲν εὐπορήσει τινές, ἀλλὰ τοιοῦτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἦναι πολλοὶ καὶ ἔτι ὀλιγώτεροι μετεχειρίσθησαν βεβαίως τὰ ἄλλως τε ὄχι μεγάλα κεφάλαια αὐτῶν εἰς ἀγορὰν κτημάτων· οἱ πλεῖστοι ἐξηκολούθησαν μᾶλλον μετερχόμενοι τὰ ἐπαγγέλματα δι' ὧν εἶχον βελτιώσει τὴν τύχην αὐτῶν αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, τὴν τέχνην, τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυτιλίαν. Καὶ ἔπειτα, διὰ νὰ ἔχῃ τις τὸ δικαίωμα οὐ μόνον τοῦ ἐκλέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκλέγειν ἁπλῶς, ἀπῃτεῖτο πρὸς τούτοις, μέχρι τοῦ Κλεισθένους, νὰ ἀνήκῃ εἰς γένος τι, πολλοὶ δὲ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦσαν εἰς γένος τι κατατεταγμένοι. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ εὐπατρίδαι, διὰ τὴν πατροπαράδοτον θρησκευτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπιρροὴν ἣν εἶχον εἰς τὰς φυλάς, τὰς φρατρίας, τὰ γένη, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ κατισχύωσι συνήθως εἰς τὰς ἐκλογάς. Τοῦτο μόνον εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν αὕτη δὲν ἦτο ἤδη ὅσον ἄλλοτε ἐπικίνδυνος, διότι ἐπὶ τέλους ἡ ἐκλογὴ ἀνῆκεν εἰς τὸν δῆμον, ὅστις ἠδύνατο νὰ προτιμήσῃ πάντοτε τοὺς μετριοπαθεστέρους καὶ κατωτέρους τῶν εὐπατριδῶν· πρὸς δὲ τούτοις διὰ τοῦ δικαιώματος τὸ ὁποῖον ἔλαβε νὰ ζητῇ λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν, περιέστελλε τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτῶν. Οὕτωπως ἔκρινε τὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνος ὁ Ἀριστοτέλης. «Ἐπεὶ Σόλων γε ἔοικε, λέγει, τὴν ἀναγκαιοτάτην ἀποδιδόναι τῷ δήμῳ δύναμιν, τὸ τὰς ἀρχὰς αἱρεῖσθαι καὶ εὐθύνειν· μηδὲ γὰρ τούτου κύριος ὢν ὁ δῆμος, δοῦλος ἂν εἴη καὶ πολέμιος. Τὰς δ' ἀρχὰς ἐκ τῶν γνωρίμων (τῶν ἐπισήμων, τῶν εὐπατριδῶν) καὶ τῶν εὐπόρων κατέστησε πάσας, ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων, καὶ ζευγιτῶν, καὶ τρίτου τέλους, τῆς καλουμένης ἱππάδος· τὸ δὲ τέταρτον θητικόν, οἷς οὐδεμιᾶς ἀρχῆς μετῆν.» Αὐτὸς ὁ Σόλων κηρύττει, ἐν ταῖς ὑποθήκαις εἰς Ἀθη-

ναίους, ὅτι προέθετο νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἀντιθέτους μερίδας, ὄχι νὰ ἐπιφέρῃ τὸν ἀποκλειστικὸν θρίαμβον τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης, διότι δὲν ἦτο ὀπαδὸς φατρίας, ἀλλὰ τῆς ὅλης πόλεως διαλλακτής, καὶ δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὸ πρὸ ποδῶν συμφέρον, ἀλλὰ εἰς ἅπασαν τὴν μέλλουσαν τῆς πατρίδος τύχην. Εἰς μὲν τὸν δῆμον, λέγει, ἔδωκα τόσον κράτος ὅσον ἐπαρκεῖ εἰς τὰς χρείας αὐτοῦ, οὔτε ὑπεραυξήσας, οὔτε ἐλαττώσας τὴν τιμὴν αὐτοῦ· ὥρισα δὲ καὶ εἰς ἐκείνους οἵτινες εἶχον δύναμιν καὶ ἦσαν ἐπίφθονοι διὰ τὰ χρήματα αὐτῶν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχωσί τι πέραν τοῦ πρέποντος. Στὰς δὲ ἐν τῷ μέσῳ ἀμφοτέρων, ὡπλισμένος διὰ τῆς κρατερᾶς τοῦ νόμου ἀσπίδος εἰς οὐδένα ἐπέτρεψα νὰ νικήσῃ ἀδίκως τὸν ἄλλον. (133)

Δήμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον κράτος, ὅσσον ἐπαρκεῖ,
  τιμῆς οὔτ' ἀφελών, οὔτ' ἐπορεξάμενος·
οἳ δ' εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀγητοί,
  καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν·
ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισιν,
  νικᾶν δ' οὐκ εἴασ' οὐδετέρους ἀδίκως.

Ἀλλ' ἤδη ἐκ τούτου δηλοῦται ὅτι αἱ ἀξιώσεις ἑκατέρας τῆς μερίδος ἦσαν ὑπέρογκοι. Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ Σόλων σαφέστερον λέγει, ὅτι ἂν ἤθελε πράξει ὅσα ἦσαν ἀρεστὰ εἰς τοὺς μὲν ἢ τοὺς δέ, ἡ πόλις ἤθελε στερηθῆ πολλῶν ἀνδρῶν.

. . . . . . Εἰ γὰρ ἤθελον
ἃ τοῖς ἐναντίοισιν ἥνδανεν τότε.
αὖθις δ' ἃ τοῖσιν ἀτέροις, δρᾶσαι . . . .
πολλῶν ἂν ἀνδρῶν ἥδ' ἐχηρώθη πόλις.

Τί ἐζήτουν οἱ μὲν καὶ τί ἐπόθουν οἱ δέ, ἀκριβῶς δὲν ἠξεύρομεν. Τὸ φυσικώτερον καὶ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τῶν εὐπατριδῶν οἱ μὲν πενέστεροι ἠγανάκτουν, διότι ἐστερήθησαν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι, οἱ δὲ πλουσιώτεροι, διότι ἀπέβαλον πολλὰ τῶν εἰς αὐ-

133) Ὁ οὕτως ἑρμηνευόμενος στίχος οὗτος «ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισιν» ἑρμηνευτέος ἀκριβέστερον «ἔστην δὲ περιβαλὼν ἀμφοτέρους διὰ κρατερᾶς ἀσπίδος», (ἵνα ἀμύνωνται αὐτοὶ ἐναντίον ἀλλήλων ἕκατερος ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ δικαιωμάτων).

τοὺς ὀφειλομένων καὶ ὑπεβλήθησαν, παρεκτὸς τούτου, εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ δήμου. Ἐκ τῶν τοῦ δήμου πάλιν, οἱ μὲν εὐπορώτεροι, ὄχι μόνον ἐστερήθησαν ὁμοίως πολλῶν τῶν εἰς αὐτοὺς ὀφειλομένων, ἀλλά, καθ' ὅσον δὲν εἶχον ἔγγειον περιουσίαν, οὔτε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι προσέλαβον, καὶ ἂν τυχὸν δὲν ἦσαν καταγεγραμμένοι εἰς γένος, δὲν εἶχον οὔτε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν. Οἱ δὲ ἀπορώτεροι, ἀπηλλάγησαν μὲν πολλῶν δεινῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ὅσοι δὲν ἦσαν γεννῆται, δὲν ἦσαν οὐδὲ ἐκλογεῖς, καὶ πάντων οἱ πλειότεροι ἔμειναν οὐδὲν ἧττον πένητες, διὸ ἐμεμψιμοίρουν ἴσως κατὰ τοῦ νομοθέτου, ὅστις δὲν εὗρε τὸ μυστήριον νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς πλουσίους. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἡ νέα νομοθεσία, εἰ καὶ ψηφισθεῖσα ἄνευ δυσκολίας καὶ συζητήσεως, οὐδένα ἐν τούτοις ηὐχαρίστησε, καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἵτινες μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐχαιρέτιζον τὸν Σόλωνα ὡς φίλον καὶ σωτῆρα, ἅμα ἀρξαμένων τῶν νέων νόμων νὰ ἐκτελῶνται, τὸν ἐθεώρησαν ὡς πολέμιον.

. . . . νῦν δέ μοι χολούμενοι
λοξὸν ὀφθαλμοῖς ὁρῶσι πάντες ὥστε δήϊον.

Ὁ Σόλων ὑπέστη τὴν πρώτην ταύτην ἀδικίαν τῶν συμπολιτῶν μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ ἡμερότητος καὶ μετριοπαθείας· διότι ἤξευρεν ὅτι εἰς τὰ μεγάλα ἔργα εἶναι δύσκολον νὰ εὐχαριστήσῃ τις πάντας·

ἔργμασιν ἐν μεγάλοις πᾶσιν ἁδεῖν χαλεπόν.

Οἱ δυσηρεστημένοι, καὶ εἴδομεν ὅτι τοιοῦτοι ἦσαν σχεδὸν πάντες, προσήρχοντο πρὸς αὐτόν, ἐρωτῶντες τί σημαίνει τοῦτο καὶ τί τὸ ἄλλο, καὶ πῶς ἔχει νὰ ἐκτελεσθῇ· δὲν ἠρκοῦντο δὲ εἰς τὸ νὰ δηλῶσιν ἀπορίας, ἀλλὰ καὶ παρατηρήσεις ἐπήνεγκον, καὶ συμβουλὰς περὶ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως, ὥστε ἡ θέσις του μετ' ὀλίγον κατήντησεν ἀφόρητος, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ποιήμασιν εἰκονίζει ἐμφαντικώτατα τὴν δεινὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέστη, λέγων ὅτι, πανταχόθεν διασπώμενος, ἐστρέφετο ὡς λύκος διωκόμενος ὑπὸ πολλῶν κυνῶν·

τῶν οὕνεχ' ἀρχὴν πάντοθεν κυκεύμενος
ὡς ἐν κυσὶν πολλαῖσιν ἐστράφην λύκος.

Ὅθεν μετ' οὐ πολύ, θεωρῶν ὅτι ἐὰν ἔμενεν εἰς Ἀθήνας, ἤθελεν ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ τροπολογίας ἀτελευτήτους, ἐζήτησε παρὰ τῶν συμπολιτῶν ἄδειαν δεκαετοῦς ἀπουσίας, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ θέλουσι παρὰ πάντων ἀναγνωρισθῇ καὶ ἐκτιμηθῇ τὰ πλεονεκτήματα τῆς νέας καταστάσεως τῶν πραγμάτων. (134) Ἀξία δὲ σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ βαθεῖα πεποίθησις ἣν εἶχεν ἀναχωρῶν, ὅτι οἱ νέοι νόμοι θέλουσι μείνει ἀμετάβλητοι μέχρι τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ. Διότι, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «οὐκ οἷοί τε ἦσαν αὐτὸ ποιῆσαι Ἀθηναῖοι· ὁρκίοισι γὰρ μεγάλοισι κατείχοντο, δέκα ἔτεα χρήσεσθαι νόμοισι τοὺς ἄν σφι Σόλων θῆται.» (135) Ἐκ τούτου γίνεται πρόδηλον ὁποίαν ἱερότητα οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς τὸν ἅπαξ γενόμενον ὅρκον. Ὁ Σόλων ἀποδημήσας, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπορεύθη εἰς Αἴγυπτον, ἔπειτα δὲ εἰς Κύπρον. Ἡ δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Κροίσου συνέντευξις, ἣν τοσοῦτον χαριέντως ἱστόρησεν ὁ Ἡρόδοτος, εἶναι, κατὰ δυστυχίαν, ἀπίθανος, διότι, πλὴν τῶν ἄλλων, φαίνεται γενομένη περὶ τὸ 553 ἔτος, ὀλίγον πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Κροίσου ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου, ἐνῷ ὁ Σόλων ὄχι μόνον εἶχεν ἐπανέλθει εἰς Ἀθήνας πολὺ πρότερον, ἤτοι περὶ τὸ 560, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἀποθάνει μικρὸν μετὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔτος. Ὁπωσδήποτε, ὁ Σόλων, ἐπιστρέψας εἰς τὰς Ἀθήνας, εὗρε μεγάλην πραγμάτων ἀλλοίωσιν καὶ θλιβερώτατα ψευσθείσας τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ. (136)

---

134) Ἀριστοτ. Πολ. Ἀθ. 11 «Διατάξας δὲ τὴν πολιτείαν ὅνπερ εἴρηται τρόπον, ἐπειδὴ προσιόντες αὐτῷ περὶ τῶν νόμων ἠνώχλουν, τὰ μὲν ἐπιτιμῶντες, τὰ δὲ ἀνακρίνοντες, βουλόμενος μήτε ταῦτα κινεῖν, μήτ' ἀπεχθάνεσθαι παρών, ἀποδημίαν ἐποιήσατο κατ' ἐμπορίαν ἅμα καὶ θεωρίαν εἰς Αἴγυπτον, λέγων ὡς οὐχ ἥξει δέκα ἐτῶν· οὐ γὰρ οἴεσθαι δίκαιον εἶναι τοὺς νόμους ἐξηγεῖσθαι παρών, ἀλλ' ἕκαστον τὰ γεγραμμένα ποιεῖν».

135) Περὶ τῶν ὅρκων τούτων λέγει ὁ Ἀριστοτέλης τάδε (Πολ. Ἀθην. 7): «ἀναγράψαντες δὲ τοὺς νόμους εἰς τοὺς κύρβεις, ἔστησαν ἐν τῇ στοᾷ τῇ βασιλείῳ, καὶ ὤμοσαν χρήσεσθαι πάντες. Οἱ δ' ἐννέα ἄρχοντες ὀμνύντες πρὸς τῷ λίθῳ κατεφάτιζον, ἀναθήσειν *ἀνδριάντα χρυσοῦν* ἐάν τινα παραβῶσι τῶν νόμων· ὅθεν ἔτι καὶ νῦν οὕτως ὀμνύουσιν».

136). Περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος (593 π.Χ.) μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου ἱδρύσεως τῆς τυραννίδος (560 π. Χ.) συμβάντων, σπουδαίας καὶ λεπτομερεῖς εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ἡ τοῦ Ἀριστοτέ-

Τῳόντι, οἱ μὲν νόμοι αὐτοῦ ἔμειναν ἀναλλοίωτοι, ἀλλ' αἱ τρεῖς μερίδες, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀγωνισθῆ, διὰ τοῦ νέου πολιτεύματος, νὰ συνδιαλλάξῃ, διεφέροντο πρὸς ἀλλήλας ὡς οὐδέποτε καὶ ἀντιπαρετάσσοντο ὑπὸ ἴδιον ἑκάστη ἀρχηγόν. Τῶν μὲν Πεδιέων προΐστατο εἷς ἐξ αὐτῶν, Λυκοῦργος ὁ Ἀριστολαΐδου· τῶν δὲ Παράλων, ὁ γαμβρὸς τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους Μεγακλῆς ὁ Ἀλκμαίωνος,

---

λους «Πολιτεία Ἀθηναίων» (§ 13). Κατὰ ταύτας ὁ Σόλων ἀποδημῶν κατέλιπε τὴν πόλιν ἐν μέσῳ ταραχῶν, ὡς εἴρηται, ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἡσύχασεν ἡ πόλις καὶ ἡ ἡσυχία αὕτη διήρκεσε τέσσαρα ἔτη. Τὸ δὲ πέμπτον ἔτος ἤτοι τὸ 589]8 π. Χ.ἕνεκα νέων ταραχῶν ἐγένετο *ἀναρχία* ἤτοι δὲν ἐξελέγη *ἄρχων* (ὁ κυρίως καλούμενος ἄρχων, ὁ ἐπώνυμος ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις κληθείς), διότι,ἕνεκα τῆς μεγίστης σπουδαιότητος, ἣν τὸ ἀξίωμα τοῦτο προσέλαβε, περὶ τοῦτο πρὸ πάντων διεξήγοντο οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ ἔριδες («ᾧ καὶ δῆλον ὅτι μεγίστην εἶχε δύναμιν ὁ *ἄρχων*·φαίνονται γὰρ αἰεὶ στασιάζοντες περὶ ταύτης τῆς ἀρχῆς»). Ἡ *ἀναρχία* αὕτη ἐπανελήφθη μετὰ 5 ἔτη, τῷ 584]3.Τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος ὁ Δαμασίας ἐκλεγεὶς ἄρχων *ἦρξεν ἔτη δύο καὶ δυο μῆνας*, ὅπερ ἦν οἱονεὶ ἀρχὴ καὶ ἀπόπειρα τυραννίδος. Ἐξελαθέντος δὲ βίᾳ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Δαμασίου τῷ 581 ἐγένετό τις συμβιβασμὸς μεταξὺ πασῶν τῶν μερίδων, καθ' ὅν, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. Ἀθην. 13), «ἔδοξεν αὐτοῖς διὰ τὸ στασιάζειν ἄρχοντας ἑλέσθαι *δέκα*, πέντε μὲν εὐπατριδῶν, τρεῖς δὲ ἀγροίκων, δύο δὲ δημιουργῶν,» καὶ οἱ δέκα οὗτοι ἄρχοντες ἦρξαν τὸν μετὰ Δαμασίαν ἐνιαυτόν. Ἐνταῦθα βεβαίως ἀναφύεται τὸ ζήτημα ἂν οἱ δέκα οὗτοι ἄρχοντες οἱ ἐκλεγέντες τῷ 581 ἐκ τῶν τριῶν τάξεων ἀντεπροσώπευον μόνον τὴν ἀρχὴν τοῦ κυρίως *ἄρχοντος*, ἀναβιβαζομένου οὕτω τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν ἀρχόντων, σὺν τῷ *βασιλεῖ* δηλονότι καὶ τῷ *πολεμάρχῳ* καὶ τοῖς ἓξ *θεσμοθέταις*, εἰς ὀκτωκαίδεκα, ἢ ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφερομένοις δέκα ἄρχουσι τοῦ 581 περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἐννέα γνωστοὶ ἄρχοντες, προστεθέντος ἑνὸς μόνου περιπλέον διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ. Ὡς πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς «Πολιτείας Ἀθηναίων» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀνακαλυφθείσης, ὡς εἴρηται, τῷ 1890 ἐν Λονδίνῳ, ἐξ ἧς καὶ μόνης εἶναι γνωσταὶ αἱ ἀναγραφόμεναι ἐνταῦθα περὶ τῶν 10 ἀρχόντων εἰδήσεις, ἦτο γνωστὸν ἀπόσπασμα τῆς πραγματείας ταύτης ἐκ χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου, ἐν τῷ ἀποσπάσματι δὲ τούτῳ περιείχετο ἀκριβῶς καὶ τὸ προκείμενον χωρίον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς μετὰ Δαμασίαν ἄρχοντας τοῦ 581. Ἀλλ' ἐν τῷ Βερολινείῳ χειρογράφῳ, ἀντὶ τοῦ «ἄρχοντας ἑλέσθαι δέκα, πέντε μὲν εὐπατριδῶν, τρεῖς δὲ ἀγροίκων, δύο δὲ δημιουργῶν»,λέγεται ἁπλῶς «ἄρχοντας ἑλέσθαι (τέτταρ)ας μὲν εὐπατριδῶν» κτλ. παραλειπομένης τῆς λ. δέκα, καὶ τοῦ πέντε τοῦΛονδινείου χειρογράφου τρεπομένου εἰς *τέτταρας*.Ἐννοεῖται ὅτι,

τοῦ στρατηγήσαντος τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ κατὰ Κιρραίων πολέμῳ καὶ φίλου διαβοήτου γενομένου τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου· τῶν δὲ Διακρίων, ὁ εὐπατρίδης Πεισίστρατος ὁ Ἱπποκράτους. Ἡ ἐπικινδυνωτέρα τῶν τριῶν τούτων μερίδων ἦτο ὁμολογουμένως ἡ τελευταία, ἥτις συνέκειτο ἐκ τῶν πενεστέρων γεωργῶν, μεθ' ὧν συνετάσσοντο οἱ ἀπορώτεροι κάτοικοι τῆς πόλεως. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ὄντες πολυπληθέστεροι καὶ ἀμαθέστεροι τῶν ἄλλων, πρὸς δὲ τούτοις, διὰ τὴν πενίαν, ἐπιρρεπέστεροι πρὸς πᾶσαν καινοτομίαν καὶ ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων, ἠδύναντο εὐκόλως νὰ παρασυρθῶ-

---

κατὰ τὸ Βερολίνειον χειρόγραφον, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχόντων τοῦ 581 τῶν διὰ συμβάσεως μεταξὺ τῶν τριῶν τάξεων ἐκλεγέντων ἐγένετο ἐννέα, οἷος ἦν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχόντων ὁ ἀπὸ τοῦ 683 ἐπικρατήσας (ἤτοι βασιλέως, πολεμάρχου ἄρχοντος καὶ τῶν 6 θεσμοθετῶν).

Ἐπὶ τούτου δὲ τοῦ ἀριθμοῦ στηριχθεὶς ὁ γνωστὸς ἱστοριογράφος Max Duncker, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Λονδινείου χειρογράφου, ἔδωκεν εἰς τὸ μνημονευθὲν τοῦ Βερολινείου χειρογράφου ἀπόσπασμα ἑρμηνείαν, καθ' ἣν, κατὰ τὰς διατάξεις ἤδη τοῦ Σόλωνος, ἦτο καθωρισμένον ἵνα ἐκ τῶν θέσεων τῶν ἐννέα ἀρχόντων τέσσαρες μὲν καταλαμβάνωνται πάντοτε ὑπὸ τῶν εὐπατριδῶν, τρεῖς ὑπὸ τῶν ἀγροτῶν, καὶ δύο ὑπὸ τῶν δημιουργῶν, χωρὶς νὰ διασαφηθῇ (ὅπερ ἦτο ἀδύνατον, μηδὲν ἀναφέροντος τοῦ ἀποσπάσματος περὶ τούτου) τίνες τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἔδει νὰ ἐκλέγωνται ἐκ τῶν εὐπατριδῶν καὶ τίνες ἐκ τῶν ἄλλων τάξεων. Παραδόξως δὲ καὶ ὁ Ed. Meier (σ. 664 ὑ. 412) καὶ ὁ Poelmann (σ. 68) ἀσπάζονται τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ προκριτοτέραν θεωροῦσι τὴν γραφὴν τοῦ Βερολινείου χειρογράφου τῆς τοῦ Λονδινείου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ τῆς Βερολινείου γραφῆς *μηχανικῶς* τὸ ζήτημα λύεται εὐκολώτερον διότι οὕτω προκύπτει ἀριθμὸς *ἐννέα* ἀρχόντων. Ἀλλὰ πρέπει διὰ τοῦτο καὶ νὰ θεωρηθῇ αὕτη ὡς ὀρθοτέρα, καὶ λύεται τὸ ζήτημα κατ' οὐσίαν ἀντικαθισταμένων τῶν δέκα ἀρχόντων τοῦ Λονδινείου χειρογράφου διὰ τῶν ἐννέα τοῦ Βερολινείου;—Νομίζομεν, οὐδαμῶς! Καὶ ἐκ τῶν προτέρων μὲν παρατηροῦμεν ὅτι ἀκριβῶς διότι ἡ Λονδίνειος γραφὴ φαίνεται μᾶλλον δυσερμήνευτος ἀλλὰ καὶ πληρεστέρα, διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ προτιμηθῇ, ἡ δὲ Βερολίνειος νὰ θεωρηθῇ ὡς τροποποίησις τῆς Λονδινείου πρὸς εὐχερεστέραν μηχανικὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἀκατανοήτου εἰς τὸν ἀντιγραφέα Ἀριστοτελικοῦ χωρίου. Ἀληθῶς δὲ ἡ Βερολίνειος γραφὴ λύουσα μηχανικῶς τὸ ζήτημα, περιπλέκει αὐτὸ λογικῶς καὶ κατ' οὐσίαν ἔτι μᾶλλον, διότι ἐκ τῆς τοιαύτης γραφῆς καὶ τῆς ἑρμηνείας τῆς διδομένης εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν εἰρημένων ἱστοριογράφων, προκύπτουσιν αἱ ἑξῆς ἀπορίαι: α'.) Τίνες ἐκ τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἦσαν οἱ τέσσαρες ἐκλεγόμενοι ἐκ τῶν εὐπατριδῶν; ἆρα ὁ βασιλεύς, ὁ πολέμαρχος, ὁ *ἄρχων* καὶ εἷς τῶν θεσμοθετῶν, διανεμομένων τῶν λοιπῶν πέντε

σιν ὑπὸ ἀρχηγοῦ ἐπιτηδείου καὶ φιλάρχου. Τοιοῦτος δὲ ἦτο ὁ Πεισίστρατος. Ὁ Πεισίστρατος ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὅπως καὶ ὁ Σόλων, ἀριστεύσας εἰς τὸν κατὰ Μεγαρέων πόλεμον. Εἶχε δὲ καὶ ἐπιφάνειάν τινα πολιτικῆς ἀρετῆς, δημοτικὸς μὲν ὢν περὶ τοὺς λόγους καὶ τοὺς τρόπους, ἐλευθέριος δὲ πρὸς τοὺς πένητας, ἐπιδεικτικὸς δὲ περὶ τὴν μετριοφροσύνην, διότι ἡ πονηρία, καὶ ἰδίως ἡ πολιτικὴ πονηρία, κατορθώνει νὰ συνδυάζῃ τὰς δύο ταύτας ἀσυμβιβάστους ἰδιότητας. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην τῶν ἀρετῶν περιωρίζετο ἡ πρὸς τὸν Σόλωνα ὁμοιότης τοῦ ἀνδρός· ὁ Σόλων ἠγωνίσθη νὰ ἀναδείξῃ τοὺς συμπολίτας ἀξίους νὰ ἄρχωσιν αὐτοὶ τῆς πό-

---

θεσμοθετῶν μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων τάξεων; ἢ ἐὰν μή, τίνι ἄλλῳ τρόπῳ ἐγένετο ἡ διανομὴ τῶν ἐννέα ἀρχῶν εἰς τὰς τρεῖς τάξεις; ἡ ἀπορία αὕτη δὲν λύεται ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἄλλως τοιαύτην τινὰ οὐσιώδη λεπτομέρειαν τοῦ ὅλου ζητήματος δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ παραλείψῃ. β'.) Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους λεγομένων νοεῖται ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη τῶν δέκα ἢ ἐννέα ἀρχόντων τῶν ἐκλεγέντων τῷ 581 διήρκεσεν ἓν ἔτος («καὶ οὗτοι *τὸν μετὰ Δαμασίαν* ἦρξαν ἐνιαυτὸν») καὶ ἦν ὅλως ἔκτακτος, ἐνῷ, ὡς ἑρμηνεύουσι τὸ Ἀριστοτέλους χωρίον (ἐκ τοῦ Βερολινείου χειρογράφου) ὁ Max Duncker, ὁ Ed. Meier, ὁ Poelmann, ἡ κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν ἀναλογίαν διανομὴ τῶν ἐννέα ἀρχόντων εἰς τὰς τρεῖς τάξεις φαίνεται θεσμὸς διαρκής. Ἡ ἁπλουστάτη, εὐχερεστάτη, λογικωτάτη καὶ μόνη πραγματικὴ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου εἶναι ἡ κατὰ τὸ Λονδίνειον χειρόγραφον. Δὲν προέκειτο περὶ διανομῆς τῶν *ἀρχῶν* τῶν ἐννέα ἀρχόντων εἰς τὰς τρεῖς τάξεις, ἀλλὰ περὶ ἀντικαταστάσεως, παροδικῆς καὶ ἐκτάκτου, «*διὰ τὸ στασιάζειν*», τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἄρχοντος, τοῦ *ἄρχοντος* δηλονότι τοῦ ἐπωνύμου γενομένου καὶ οὕτως ἐν ὑστέροις χρόνοις κληθέντος, διὰ δέκα ἀρχόντων ἀρξάντων τὸ 581. Τοσοῦτον νῦν ἀναγινώσκοντες ἱστορίας συχνῶς βλέπομεν μνημονευομένους τοὺς ἐννέα ἄρχοντας, ὥστε ἐκλαμβάνομεν αὐτοὺς ὡς ἀποτελοῦντας τρόπον τινὰ ἑνιαίαν ἀρχήν. Καὶ ὅμως ἑνιαίαν ἀρχὴν δὲν ἀπετέλουν ὁ βασιλεύς, ὁ πολέμαρχος, ὁ ἄρχων καὶ οἱ ἓξ θεσμοθέται, οὐδὲ πάντοτε καλοῦνται ἄρχοντες, ἀλλὰ τῷ προσήκοντι ἕκαστος ὀνόματι (βασιλεύς, πολέμαρχος, θεσμοθέτης) *ἄρχων* δὲ κυρίως εἶναι εἷς, τοὐλάχιστον παρ' Ἀριστοτέλει, καὶ οἱ δέκα ἄρχοντες τοῦ 581 εἶναι οἱ διαχειρισάμενοι τὴν ἀρχὴν τοῦ ἄρχοντος τούτου. Τοῦτο καθίσταται προφανέστατον ἐκ τῶν παρ' Ἀριστοτέλει ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ λεγομένων. Ὁ λόγος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους (ἐν τῇ 13 §) μόνον περὶ τοῦ *ἄρχοντος* (οὐχὶ περὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων). Ἐκ δὲ τῶν ἐπιφερομένων, «*καὶ οὗτοι* (οἱ δέκα) *τὸν μετὰ Δαμασίαν ἦρξαν ἐνιαυτόν· ᾧ καὶ δῆλον ὅτι μεγίστην εἶχε δύναμιν ὁ ἄρχων*», καθίσταται τοσοῦτον σαφὴς ἡ ὀρθότης τῆς ὑφ' ἡμῶν διδομένης ἑρμηνείας ὥστε ἄπορον ἀληθῶς καθίσταται πῶς ἄνδρες, οἷοι Ed.

λεως· ὁ δὲ Πεισίστρατος ἤθελε νὰ ἄρχῃ αὐτὸς διὰ τῶν συμπολιτῶν· καὶ ἐπιτηδείως μὲν διαπαιδαγωγήσας τοὺς πολλούς, οὐδὲν ἧττον δὲ ἐπιτηδείως ἐμπορευθεὶς τὰς ἀμοιβαίας ἀντιπαθείας τῶν δύο ἄλλων μερίδων, ἐπέτυχε μετ' ὀλίγον τοῦ σκοποῦ. Ὁ Σόλων ἐνόησε κάλλιστα ποῦ βαίνουσι τὰ πράγματα· καίτοι δὲ καταβεβλημένος ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρατος, ἐπεχείρησε νὰ προλάβῃ τὴν ἐπικειμένην συμφορὰν καὶ πρὸ πάντων νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν φιλαρχίαν τοῦ Πεισιστράτου· ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι, καθὼς πολλάκις συμβαίνει, τὰ ἐξημμένα πάθη καὶ τὰ τετυφλωμένα συμφέροντα δὲν ἤκουσαν τὴν φωνὴν τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριότητος.

Ὁ Πεισίστρατος ἐλέγετο μὲν καὶ ἦτο ἀρχηγὸς κυρίως τῶν Διακρίων, οἵτινες ἐπλειονοψήφουν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εἶχεν ὅμως βεβαίως ὀπαδοὺς καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων μερίδων, (137) διότι ἐν

Meier καὶ Poelman, παρεπλανήθησαν εἰς ἑτέρας ἑρμηνείας. Ἁπλούστατα ὁ Ἀριστοτέλης περιορίζει τὴν ἀρχὴν τῶν δέκα εἰς ἓν καὶ μόνον ἔτος, τὸ μετὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Δαμασίου, καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἑνὸς ἄρχοντος διὰ δέκα ἀποδίδει εἰς τὴν μεγίστην σπουδαιότητα τῆς ἀρχῆς ταύτης, τὴν καθιστῶσαν αὐτὴν διηνεκῶς ὑποκείμενον ἐρίδων καὶ ταραχῶν. Ὅπως ἡ ὑπατικὴ ἀρχὴ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν 5 π. Χ. αἰῶνα διενεμήθη παροδικῶς, καί τοι ἐπὶ πολλὰ ἔτη, εἰς ἓξ ἢ ὀκτὼ ὑπατικοὺς ἄρχοντας (τοὺς ὑπατικοὺς χιλιάρχους), ἵνα μετάσχωσιν τοῦ ἀξιώματος, ἐν περιωρισμένῳ μέτρῳ, καὶ οἱ περὶ τῆς μετοχῆς αὐτοῦ ἐρίζοντες Πληβεῖοι, οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις τῷ 581 π. Χ. ἡ ἐνιαία ἀρχὴ τοῦ *ἄρχοντος* διῃρέθη εἰς δέκα ἀρχάς, ἵνα μετάσχωσιν αὐτῶν καὶ αἱ τρεῖς περὶ αὐτῆς ἐρίζουσαι τάξεις. Ἂν ἡ διαίρεσις ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ὁρισθῇ μόνον ἐπὶ ἓν ἔτος, ἢ ἐάν, ἐπ' ἀόριστον οὕτω διαταχθεῖσα ἡ νέα ἀρχή, ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διήρκεσε, τοῦτο δὲν εἶναι γνωστόν· ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος ἐφηρμόσθη, καὶ μετὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἡ προτέρα ἐξηκολούθησε νοσηρὰ πολιτικὴ κατάστασις («ὅλως δὲ διετέλουν νοσοῦντες τὰ πρὸς ἑαυτοὺς» ὡς «λέγει ὁ Ἀριστοτέλης) παρασκευάσασα τὴν τυραννίδα· ἐνῷ ἄλλως, ἐὰν τῷ 581 ἐθεσμοθετεῖτο ἡ διανομὴ τῶν ἐννέα ἀρχῶν εἰς τὰς τρεῖς τάξεις, τὸ τοιοῦτον καθεστὼς ἔδει νὰ δημιουργήσῃ περίοδον ἐσωτερικῆς πολιτικῆς εἰρήνης. Τὰ πάντα δὲ μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ τῶν δέκα ἀρχόντων ἀρχὴ ἦτο πανάκεια ὅλως προσωρινή. Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων γίνεται καταφανὲς ὅτι ἡ μόνη πλήρης καὶ ὀρθὴ γραφὴ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἀριστοτελικοῦ χωρίου εἶναι ἡ τοῦ Λονδινείου χειρογράφου ἡ ἀναφέρουσα δέκα ἄρχοντας, ἡ δὲ τοῦ Βερολινείου εἶναι τροποποίησις καὶ διαστροφὴ μετ' ἀφαιρέσεως καὶ μεταβολῆς λέξεων, ἵνα ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων τοῦ 581 θεωρηθῇ συνάδουσα πρὸς τὸν θεσμὸν τῶν 9 ἀρχόντων.

137) Πρβλ. Ἀριστοτέλ. Πολ. Ἀθην. 13. «τρίτη δὲ ἡ τῶν διακρίων, ἐφ' ᾗ τεταγμένος ἦν Πεισίστρατος, δημοτικώτατος εἶναι δοκῶν· προσεκεκόσμηντο

ἔτει 560, ὅτε, καταβαλὼν τοὺς ἀντιπάλους, ἐσφετερίσθη τὴν ὅλην ἀρχήν, ἡ βουλὴ συνέκειτο ἐκ φίλων αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν βουλὴν οἱ πένητες δὲν ἦσαν ἐκλέξιμοι. Ἀφ' ὅλων λοιπὸν τούτων τῶν περιστάσεων ὠφελούμενος, ὁ Πεισίστρατος, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους ἐκείνου, τραυματίσας ἑαυτὸν καὶ προσελθὼν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ ὀχήματος φερόμενος, ἠπάτησε τὸ πλῆθος ὅτι κινδυνεύει δῆθεν νὰ δολοφονηθῇ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, παρέπεισε τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ νὰ ἔχῃ 50 ῥοπαλοφόρους σωματοφύλακας, καὶ διὰ τούτων ἐγένετο ἀμέσως κύριος τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῶν πραγμάτων. Καὶ τὸ πρῶτον τοῦτο ἔτος τῆς τυραννίας τοῦ Πεισιστράτου ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας ὁ Σόλων. Ὁ γενναῖος γέρων εἶχε προσπαθήσει παντὶ σθένει ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὸ περὶ ῥοπαλοφόρων ψήφισμα, προλέγων εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι δι' αὐτοῦ θέλουσιν ἀποβάλει τὴν ἐλευθερίαν· (138) καὶ ὅτε εἶδε πραγματωθέντα ὅσα προέβλεπε, κατελθὼν εἰς τὴν ἀγοράν, ἐπεχείρησε νὰ ῥίψῃ διὰ τῆς βίας τὸν παραβιαστὴν τῶν νόμων. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπρόσεξεν εἰς αὐτὸν καὶ πάλιν, διὰ τὸν φόβον. Τότε ἀπελπισθείς, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ἀναρτήσας τὰ ὅπλα αὐτοῦ πρὸ τῶν θυρῶν· «ἐμοὶ μέν, ἀνέκραξεν ἐν τῇ γαλήνῃ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, ἐμοὶ μὲν ὡς δυνατὸν ἦν, βεβοήθηται τῇ πατρίδι καὶ τοῖς νόμοις,» καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἔμεινεν ἡσυχάζων καὶ ζητῶν ἐν τῷ θεωρητικῷ βίῳ τὰς παραμυθίας, τὰς ὁποίας ἡ ἀτυχία, καὶ ἰδίως ἡ πολιτικὴ ἀτυχία, πάντοτε εὑρίσκει ἐν αὐτῷ. Τὸ γῆρας δὲν εἶχε μαράνει τὴν φαντασίαν αὐτοῦ· διότι τότε ἐποίησε τὴν λαμπρὰν ἐκείνην τῆς τυραννίδος εἰκόνα, ἥτις φαίνεται μᾶλλον προελθοῦσα ἀπὸ τῆς γραφίδος τοῦ μεγίστου τῶν ποιητῶν, ἢ τοῦ θετικωτάτου τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. Ἐκ νεφέλης, λέγει, προκύπτει ἡ ὁρμὴ τῆς χιόνος καὶ τῆς χαλάζης· ἐκ δὲ λαμπρᾶς ἀστραπῆς, γεννᾶται ἡ βροντή· οὕτως ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἀνδρῶν ἀπόλλυται ἡ πόλις, ὁ δὲ δῆμος, ἕνεκα τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ, ὑπέκυψεν εἰς τὸ κράτος τοῦ μονάρχου.

Ἐκ νεφέλης πέλεται χιόνος μένος ἠδὲ χαλάζης
βροντὴ δ' ἐκ λαμπρᾶς γίγνεται ἀστεροπῆς·

δὲ τούτοις (τοῖς διακρίοις) οἵ τε ἀφῃρημένοι τὰ χρέα διὰ τὴν ἀπορίαν, καὶ οἱ τῷ γένει μὴ καθαροὶ (οἱ *παρεγγραφέντες* δηλονότι εἰς τὸν κατάλογον τῶν πολιτῶν) διὰ τὸν *φόβον*».

138) Ἀριστ. Πολ. Ἀθην. 14 «Λέγεται δὲ Σόλωνα, Πεισιστράτου

ἀνδρῶν δ' ἐκ μεγάλων πόλις ὄλλυται· εἰς δὲ μονάρχου
δῆμος ἀϊδρίῃ δουλοσύνην ἔπεσεν.

Ἀκούων δὲ τοὺς Ἀθηναίους μεμψιμοιροῦντας δι' ὅσα ἔπαθον κακά, ἔλεγεν εἰς αὐτοὺς μετὰ πικρίας δικαίας τῇ ἀληθείᾳ, νὰ μὴ αἰτιῶνται τοὺς θεούς, διότι αὐτοὶ ἰδίαις χερσὶ κατεσκεύασαν τὴν δουλείαν των.

Εἰ δὲ πεπόνθατε λυγρὰ δι' ὑμετέρην κακότητα
Μή τι θεοῖς τούτων μοῖραν ἐπαμφέρετε,
Αὐτοὶ γὰρ τούτους ηὐξήσατε ῥύσια δόντες,
Καὶ διὰ ταῦτα κακὴν ἔσχετε δουλοσύνην.

Ὅταν δὲ πάλιν τὸν προέτρεπον πολλοὶ νὰ φύγῃ, ὡς τόσοι ἄλλοι, τὴν ἐνδεχομένην τοῦ τυράννου ἐκδίκησιν, καὶ τὸν ἠρώτων, τίνι πιστεύων μένει· «τῷ γήρᾳ», ἀπεκρίνατο. Καὶ ἀληθῶς ὁ Πεισίστρατος, ὅστις ἐν γένει ἀνεδείχθη ἐπιεικής, δὲν ἠνώχλησε τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς τοῦ δεινοῦ αὐτοῦ ἀναιπάλου, ὥστε ἀπέθανεν ὁ μέγας ἀνὴρ ἐν εἰρήνῃ, τεθλιμμένος μὲν διότι εἶδε τὴν ματαίωσιν τῶν ἀγώνων αὐτοῦ, ἀλλὰ ἔχων βεβαίως τὴν περὶ ἀγαθωτέρου μέλλοντος παρηγορίαν, τὴν ὁποίαν ὁ δίκαιος θεὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ δίδῃ εἰς τοὺς εὐεργέτας τούτους τῆς ἀνθρωπότητος, ὁσάκις βλέπωσι τὴν πρόσκαιρον ἀνατροπὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν· τὴν παρηγορίαν, ὅτι θέλει ἔλθει ποτὲ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, σωφρονήσαντες, θέλουσι δώσει νέαν ζωὴν εἰς τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο πολίτευμα, καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ κρηπῖδος, θέλουσιν ἐγείρει ἅπαν τὸ μέλλον τῆς πατρίδος αὐτῶν μεγαλεῖον.

Ὁ δὲ Πεισίστρατος δὲν διετήρησε κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἐξουσίαν τὴν ὁποίαν ἐσφετερίσθη· αἱ δύο ἄλλαι μερίδες, ἑνωθεῖσαι, ἐπέφερον τὴν ἔξωσιν αὐτοῦ ἐν ἔτει 559.(139) Πάλιν ὅμως,

---

τὴν φυλακὴν αἰτοῦντος, ἀντιλέξαι καὶ εἰπεῖν ὅτι τῶν μὲν εἴη σοφώτερος, τῶν δ' ἀνδρειότερος· ὅσοι μὲν γὰρ ἀγνοοῦσι Πεισίστρατον ἐπιτιθέμενον τυραννίδι, σοφώτερος εἶναι τούτων, ὅσοι δ' εἰδότες κατασιωπῶσιν, ἀνδρειότερος· ἐπεὶ δὲ λέγων οὐκ ἔπειθεν, ἐξαράμενος τὰ ὅπλα πρὸ τῶν θυρῶν, αὐτὸς μὲν ἔφη βεβοηθηκέναι τῇ πατρίδι, καθ' ὅσον ἦν δυνατὸς (ἤδη γὰρ σφόδρα πρεσβύτης ἦν), ἀξιοῦν δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ταὐτὸ τοῦτο ποιεῖν. Σόλων μὲν οὖν οὐδὲν ἤνυσε τότε παρακαλῶν».

139) Ἐν Ἀριστ. Πολ. Ἀθ. (§ 14) λέγεται ὅτι ἡ πρώτη ἐκ τῆς ἀρχῆς

μετὰ πέντε περίπου ἔτη, (140) κατώρθωσε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Μεγακλέους, τοῦ ἰσχυροῦ τῶν Παράλων ἀρχηγοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ γαμβρὸς ἔγινεν ἐπὶ θυγατρί, καὶ διὰ τῆς συμπράξεως αὐτοῦ, ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας, ἀνέκτησε τήν τε ἀκρόπολιν καὶ τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' οὐδὲ τότε διετήρησεν αὐτὴν πολύ· διότι, δυσαρεστηθέντος τοῦ Μεγακλέους καὶ συνταχθέντος αὖθις μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Πεδιέων Λυκούργου, ὁ Πεισίστρατος ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ τὸ δεύτερον ἐξ Ἀθηνῶν, (141) καὶ τότε ἀπεφάσισεν, ἀφίνων κατὰ μέρος πᾶσαν μετὰ τῶν ἄλλων μερίδων συμμαχίαν, νὰ ἁρπάσῃ δι' ἀπροκαλύπτου βίας τὴν ἐξουσίαν. Κατασταθεὶς δὲ εἰς τὴν ἐπὶ Εὐβοίας Ἐρέτριαν, (142) ὅπου εἶχεν, ὡς φαίνεται, πολλοὺς φίλους, καὶ ὅπου διατρίβων εὑρίσκετο πλησίον τῆς Διακρίας, δὲν ἔπαυσεν, ἐπὶ ἕνδεκα περίπου ἔτη, παρασκευαζόμενος. Ἡ ἐν τῇ Ἀττικῇ περιουσία του εἶχε δημευθῆ, ἀλλὰ δὲν ἐστερεῖτο πόρων, διότι εἶχεν ἐν Θράκῃ, παρὰ τὸν ποταμὸν Στρυμόνα, μεγάλα κτήματα· (143)

ἐξέλασις τοῦ Πεισιστράτου ἐγένετο «ἕκτῳ ἔτει μετὰ τὴν *πρώτην κατάστασιν*, ἐφ' Ἡγησίου ἄρχοντος» (ἤ τῷ 555). Καθόλου δὲ τὰ τῆς χρονολογίας τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν χρόνων τῶν Πεισιστρατιδῶν δὲν εἶναι ἀσφαλῆ.

140) Κατὰ Ἀριστοτέλην πάλιν (ἐν εἰρ. χ.) «ἔτει δὲ *δωδεκάτῳ* μετὰ ταῦτα περιελαυνόμενος ὁ Μεγακλῆς τῇ στάσει πάλιν . . . κατήγαγεν αὐτὸν» (ὥστε ἡ πρώτη κάθοδος κατὰ Ἀριστοτέλην ἐγένετο τῷ 544[3 π. Χ.).

141) Τινὲς τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν θεωροῦσιν οὐχὶ ἀκριβῆ τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν δὶς ἐξεβλήθη τῆς ἀρχῆς ὁ Πεισίστρατος. Ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος (Α. 61) καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (ἐν εἰρ. χ.) ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς δευτέρας φυγῆς τοῦ Πεισιστράτου. Ἀλλ' ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι, ἐνῷ περὶ τῆς πρώτης φυγῆς προκειμένου λέγουσιν ὅτι ἐξεβλήθη τῆς ἀρχῆς, περὶ τῆς δευτέρας λέγουσιν ἁπλῶς ὅτι ὁ Πεισίστρατος μαθὼν τὴν κατ' αὐτοῦ γενομένην σύστασιν τῶν δύο πολιτικῶν μερίδων ἔφυγεν οἴκοθεν ἐκ τῆς πόλεως. Ἡ φυγὴ ἐγένετο κατὰ Ἀριστοτέλην ἔτει μάλιστα ἑβδόμῳ, μετὰ τὴν κάθοδον (τῷ 537—536).

142) Ταῦτα κατὰ Ἡρόδοτον (ἐν εἰρ. χ.), κατὰ Ἀριστοτέλην δὲ (ἐν εἰρ. χ.) «πρῶτον μὲν συνῴκισε περὶ τὸν Θερμαῖον κόλπον χωρίον ὃ καλεῖται *Ραίκυλος*, ἐκεῖθεν δὲ παρῆλθεν εἰς τοὺς περὶ Πάγγαιον τόπους, ὅθεν χρηματισάμενος καὶ στρατιώτας μισθωσάμενος, ἐλθὼν εἰς Ἐρέτριαν ἑνδεκάτῳ πάλιν ἔτει, τότε πρῶτον ἀνασώσασθαι βίᾳ τὴν ἀρχὴν ἐπεχείρει».

143) Περὶ τῶν παρὰ τὸν Στρυμόνα κτημάτων τοῦ Πεισιστράτου οὐδὲν ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης, ἁπλῶς δέ, ὡς εἴρηται, λέγει ὅτι «ἐκ τοῦ Θερ-

πρὸς τούτοις ἔλαβε καὶ ἀπὸ ἄλλων πόλεων, ἰδίως ἀπὸ τῶν Θηβῶν, ἀπὸ τοῦ Ἄργους καὶ παρὰ τοῦ τυράννου τῶν Ναξίων Λυγδάμιος,(144) λόγου ἀξίαν συνδρομήν, ὥστε τῷ 541, ἀναχωρήσας ἐξ Ἐρετρίας μετὰ ἱκανῆς δυνάμεως, ἀπέβη εἰς τὸν λιμένα τῆς Διακρίας, τὸν Μαραθῶνα, ὅπου συνέλεξεν ἐν ἀσφαλείᾳ ἅπαντας τοὺς ὀπαδούς· καὶ ἔπειτα ὁρμήσας ἐπὶ τὸ ἄστυ διὰ ξηρᾶς, κατετρόπωσε τοὺς ἐξ Ἀθηνῶν ἀντεπεξελθόντας ἀντιπάλους, περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Παλληνίδος Ἀθηνᾶς, εἰς τὴν μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ κοιλάδα, καὶ εἰσήλασε τροπαιοῦχος εἰς τὴν πόλιν. Διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ δὲ τὸ μετὰ τοσούτου κόπου ἀνακτηθὲν κράτος, ἀντὶ μὲν τῶν ἐγχωρίων μισθοφόρων, προσέλαβεν ἤδη ξένους, συλλαβὼν δὲ τοὺς παῖδας τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ὅσοι δὲν προέλαβον νὰ φύγωσιν, ἐξαπέστειλεν ὡς ὁμήρους εἰς Νάξον, πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Λύγδαμιν. (145) Οἱ θεσμοὶ ὅμως τοῦ Σόλωνος διετηρήθησαν, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων δύο τυραννίδων, ἐκτὸς μόνον ὅτι πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ καὶ πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πεισιστράτου. Οἱ πένητες τῶν ὁποίων οὗτος ἐλέγετο ἀρχηγὸς δὲν ἔλαβον νέα πολιτικὰ δικαιώματα· ἀλλὰ μόνον ὑλικὰ εὐεργετήματα, διότι εἰς πολλοὺς μὲν ἔδωκε σπορὰν καὶ κτήνη, ἵνα ἀσχοληθῶσιν εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς πολλοὺς δὲ ἐπρομήθευσεν ἄλλην ἐργασίαν, διὰ τῶν πολυτελῶν ἅμα καὶ χρησίμων οἰκοδομημάτων δι' ὧν ἐκόσμησε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. (146) Τότε ἤρχισε

μαίου κόλπου παρῆλθεν εἰς τοὺς περὶ Πάγγαιον τόπους, ὅθεν *ἐχρηματίσατο,*» ὁ δὲ Ἡρόδοτος λέγει ἁπλῶς «ἐρρίζωσε τὴν τυραννίδα *ἐπικούροισί τε πολλοῖσι* καὶ χρημάτων συνόδοισι, τῶν μὲν αὐτόθεν τῶν δὲ ἀπὸ Στρυμόνος ποταμοῦ ἀνιόντων».

144) Ὁ Λύγδαμις τότε ἦτο ἁπλῶς ἰδιώτης Νάξιος ἀνήρ, τὸν ὁποῖον ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, ὁ Πεισίστρατος, κατὰ τὴν νῦν ἀνακτηθεῖσαν τρίτην αὐτοῦ ἀρχήν, καταλαβὼν τὴν Νάξον, κατέστησεν *ἄρχοντα* τῆς νήσου ταύτης (Ἡρ. 15. «Καὶ Νάξον ἑλὼν ἄρχοντα κατέστησε Λύγδαμιν» Ἡροδ. Α. 64. «Καὶ γὰρ ταύτην (τὴν Νάξον) ὁ Πεισίστρατος κατεστρέψατο πολέμῳ καὶ ἐπέτρεψε Λυγδάμι). Ὁ Λύγδαμις δὲ οὗτος ἦτο καθ' Ἡρόδοτον (Α. 61) «Νάξιος ἀνὴρ ἀπιγμένος ἐθελοντὴς τῷ οὔνομα ἦν Λύγδαμις, προθυμίην πλείστην παρεχόμενος, κομίσας καὶ χρήματα καὶ ἄνδρας».

145) Κατὰ τὴν τρίτην ταύτην τυραννίδα ἠσφάλισεν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν ὁ Πεισίστρατος ἀφαιρέσας δολίως τὰ ὅπλα τῶν πολιτῶν (Ἀρ. 15).

146) Θουκυδ. ς. 54. «Αὐτὴ ἡ πόλις τοῖς προκειμένοις νόμοις ἐχρῆτο πλὴν

νὰ κατασκευάζηται ὁ μέγας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ναός, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια θαυμάζομεν ἔτι σήμερον πρὸς νότον τῶν ἀνακτόρων, καὶ ὅστις ὢν πολὺ μεγαλήτερος τοῦ Παρθενῶνος, ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ τελειώσῃ ποτέ, ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· συνεπληρώθη δὲ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας 650 περίπου ἔτη μετὰ τὸν Πεισίστρατον, ὑπὸ τοῦ ῥωμαίου αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ· τότε ὁμοίως, ἐπὶ Πεισιστράτου, ἐκτίσθη ἡ δημοσία κρήνη Καλιρρόη καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐγένοντο ἔργα. Ἵνα δὲ ὑπάρχωσιν οἱ ἀναγκαῖοι πρὸς τοῦτο πόροι, ἐπεβλήθη τακτικὸς ἐπὶ τῆς γεωργίας φόρος, ἀφ' ἧς εἰσεπράττετο τὸ δέκατον τῶν προϊόντων. Ὁ Πεισίστρατος πρὸς τούτοις ἵδρυσε τὴν περιφανῆ τῶν Ἀθηνῶν πανήγυριν, ἥτις ἐτελεῖτο ἅπαξ κατὰ τετραετίαν, κατὰ πᾶν τρίτον ὀλυμπιακὸν ἔτος, καὶ ὠνομάζετο «μεγάλα παναθήναια», πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν μικρῶν, τῶν ἐτησίων, ἅτινα, ὑπάρχοντα πρότερον, ἐξηκολούθησαν οὐδὲν ἧττον καὶ εἰς τὸ ἑξῆς κατ' ἔτος πανηγυριζόμενα. Ἀνεδείχθη δὲ ὁ ἀνὴρ καὶ τῶν γραμμάτων φίλος γενναῖος. Ὡς ὑπερβολὴν μὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ λεγόμενον, ὅτι πρῶτος αὐτὸς συνεκρότησεν ἓν ὅλον ἀπὸ τῶν πρότερον διεσπαρμένων καὶ μεμονωμένων ῥαψῳδιῶν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας, πιθανώτατον ὅμως φαίνεται, ὅτι ἐφρόντισε νὰ γίνῃ συλλογὴ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν πληρεστέρα καὶ ἀκριβεστέρα τῶν προηγουμένων· πλὴν τούτου πρῶτος αὐτὸς ἐν Ἑλ-

---

καθ' ὅσον εἴ τινα ἐπεμελοῦντο σφῶν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς εἶναι». Ἀριστ. 16 «Διῴκει δ' ὁ Πεισίστρατος τὰ περὶ τὴν πόλιν μετρίως καὶ μᾶλλον *πολιτικῶς* ἢ *τυραννικῶς*· ἔν τε γὰρ τοῖς ἄλλοις φιλάνθρωπος ἦν καὶ πρᾶος καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσι συγγνωμονικός· καὶ δὴ καὶ τοῖς ἀπόροις *προεδάνειζε χρήματα* πρὸς τὰς ἐργασίας ὥστε διατρέφεσθαι γεωργοῦντας. Τοῦτο δ' ἐποίει δυοῖν χάριν, ἵνα μήτε ἐν τῷ ἄστει διατρίβωσιν, ἀλλὰ διεσπαρμένοι κατὰ τὴν χώραν, καὶ ὅπως εὐποροῦντες τῶν μετρίων καὶ πρὸς τοῖς ἰδίοις ὄντες, μήτ' ἐπιθυμῶσι μήτε σχολάζωσιν ἐπιμελεῖσθαι τῶν κοινῶν· ἅμα δὲ συνέβαινεν αὐτῷ καὶ τὰς προσόδους αὐτῷ γίγνεσθαι μείζους, ἐξεργαζομένης τῆς χώρας· ἐπράττοντο γὰρ ἀπὸ τῶν γιγνομένων δεκάτην· διὸ καὶ *τοὺς κατὰ δήμους κατεσκεύασε δικαστὰς* καὶ αὐτὸς ἐξῄει πολλάκις εἰς τὴν χώραν, ἐπισκοπῶν καὶ διαλύων τοὺς διαφερομένους, ὅπως μὴ καταβαίνοντες εἰς τὸ ἄστυ παραμελῶσι τῶν ἀγρῶν». Ὁ διορισμὸς *δικαστῶν* ἀγροτικῶν περιοδευόντων ἵνα διαλύσωσι τὰς μεταξὺ τῶν ἀγροτῶν ἔριδας καὶ ἐπιβλέπωσι τὰ ἔργα αὐτῶν φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἡ μόνη ὁπωσοῦν νομοθετικὸν χαρακτῆρα ἔχουσα πρᾶξις τοῦ Πεισιστράτου.

λάδι συνεκρότησε βιβλιοθήκην, τῆς ὁποίας ἐλευθερίως ἐπέτρεπεν εἰς τὸ κοινὸν τὴν χρῆσιν. Μεγάλαι ἐπὶ πᾶσιν ἀνεδείχθησαν αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ Πεισιστράτου καὶ ἐξωτερικῶς· διότι ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ἢ τῆς δευτέρας αὐτοῦ τυραννίδος, Μιλτιάδης ὁ Κυψέλου, ὁ θεῖος τοῦ μετέπειτα τοὺς Πέρσας ἐν Μαραθῶνι νικήσαντος Μιλτιάδου, κατέκτησε τὴν θρακικὴν χερσόνησον, (147) ὅ ἐστι τὴν χερσόνησον ἥτις σχηματίζει τὴν εὐρωπαϊκὴν πλευρὰν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης τυραννίδος, κατέκτησαν οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ τὴν ἀσιανὴν πλευρὰν τοῦ Ἑλλησπόντου, τὸ Σίγειον, πόλιν κειμένην ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Τρῳάδος, ἀνήκουσαν πρότερον εἰς τοὺς Μιτυληναίους, ἤδη δὲ ἐπιτραπεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου εἰς τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Ἡγησίστρατον. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Πεισίστρατος ἐκάθηρε τὴν Δῆλον, ἐν ᾗ ἐτελεῖτο ἡ τῶν Ἰώνων πανήγυρις περὶ ἧς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν μετ' οὐ πολύ· ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐτὸς παρεσκεύασε πρῶτος τὴν μετὰ τῶν Ἰώνων προσοικείωσιν τῶν Ἀθηνῶν. (148)

Ὁπόσον δὲ εἶχε παγιώσει τὸ κράτος αὐτοῦ δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν του συμβάντα ἐν ἔτει 527, (149) ἐκληρονό-

147) Ἀλλὰ ταύτης ἦρχεν ὁ οἶκος τοῦ Μιλτιάδου ὡς ἰδίας κτήσεως.

148) Ἀλλ' ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴδομεν, (ἰδ. σημ. 105) πολὺ πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου καθάρσεως τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Σόλων ἐκάλει τὰς Ἀθήνας «πρεσβυτάτην γαῖαν Ἰαονίας».

149) Καὶ αὕτη ἡ χρονολογία δὲν εἶναι ἀσφαλής. Κατὰ Ἀριστοτέλην, (Πολ. Ἀθ. § 17) ὁ Πεισίστρατος ἀπέθανε «βιώσας ἔτη τριάκοντα καὶ τρία ἀφ' οὗ κατέστη τὸ πρῶτον τύραννος ὥστε λαμβανομένου ὡς ἔτους τῆς ἱδρύσεως τῆς τυραννίδος τοῦ 560, τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ εἶναι τὸ 527. Ἀλλά, κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀριστοτέλη, τὰ ἔτη, καθ' ἃ διέμεινεν ἐν τῇ ἀρχῇ ὁ Πεισίστρατος ἦσαν ἔτη 19 («ἑνὸς δέοντα εἴκοσι»). Ἐπειδὴ τὰ ἔτη τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἀρχῆς ὁμοῦ λαμβανόμενα ἀνέρχονται μόνον εἰς ἕνδεκα, (Ἀριστ. § 14) ἕπεται ὅτι ἡ τρίτη περίοδος τῆς ἀρχῆς περιελάμβανεν ἔτη ὀκτώ. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς συνᾴδει πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοτέλους παραδιδόμενα (§ 14) ἔτη τοῦ ἐν ἐξορίᾳ βίου, ἅτινα ἀνέρχονται εἰς εἴκοσι καὶ ἕν, διότι οὕτω ἡ ὅλη ἀρχὴ τοῦ Πεισιστράτου περιλαμβάνει ἔτη τεσσαράκοντα ἀντὶ τριῶν καὶ τριάκοντα. Ὥστε ἐν τῇ χρονολογίᾳ τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ Πεισιστράτου ὑπάρχει, καθὰ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, πολὺ τὸ ἐπισφαλὲς καὶ ἀβέβαιον.

μησαν ἀκωλύτως τὸ ὅλον αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα οἱ τρεῖς νόμιμοι υἱοί του, Ἱππίας, Ἵππαρχος καὶ Θεσσαλός. (150) Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀδελφῶν, ὁ μὲν Ἱππίας ἦτο πολιτικώτερος τῶν ἄλλων, ὁ δὲ Ἵππαρχος φιλόμουσος μᾶλλον καὶ πρὸς τὰς ἕξεις καὶ ἡδονὰς τῆς νεότητος ἐπιρρεπής, ὁ δὲ Θεσσαλὸς διεκρίνετο ἰδίως ἐπὶ πολεμικῇ ἀνδρείᾳ. (151) Κατ' ἀρχὰς ἐμιμήθησαν οὗτοι μέχρι τινὸς τὸν πατέρα των· διότι, εἰ καὶ περιεστοιχισμένοι ὑπὸ ξένων πάντοτε μισθοφόρων, οἵτινες ἐκαλοῦντο Λυκόποδες, ἐτήρησαν ὅμως τοὺς τύπους τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, «πλὴν καθόσον ἀεί τινα ἐπεμέλοντο σφῶν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς εἶναι.» Διετέλεσαν δὲ καὶ προστάται τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων, ἀθροίσαντες ἰδίως περὶ αὐτοὺς τοὺς ὀνομαστοτάτους τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὸν χαριέστατον τῶν λυρικῶν τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν Ἀνακρέοντα τὸν Τήϊον, τὸν ἐπιτήδειον ἑρμηνευτὴν τῶν χρησμῶν Ὀνομάκριτον, τὸν διθυραμβοποιὸν Λᾶσον τὸν Ἑρμιονέα, τὸν Κεῖον Σιμωνίδην, γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς ὡς φίλον τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Σκοπαδῶν. Οἱ Πεισιστρατίδαι πρὸς τούτοις ἠλάττωσαν εἰς τὸ ἥμισυ καὶ τὸν ἐπὶ τῆς γεωργίας φόρον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρεξετράπησαν εἰς βιαίας τινὰς καὶ ἀτόπους πράξεις· ἐδολοφόνησαν τὸν Κίμωνα, ἀδελφὸν μὲν τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ κατακτήσαντος τὴν θρακικὴν χερσόνησον, πατέρα δὲ τοῦ

---

150) Ταῦτα κατὰ Θουκυδίδην (Α. 20). Ἀλλὰ κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθ. § 17.) «Ἦσαν δὲ (υἱοὶ τῷ Πεισιστράτῳ) δύο μὲν ἐκ τῆς γαμετῆς, Ἱππίας καὶ Ἵππαρχος, δύο δὲ ἐκ τινος Ἀργείας, Ἰοφῶν καὶ Ἡγησίστρατος, ᾧ παρωνύμιον ἦν Θέτταλος· ἐπέγημε γὰρ ὁ Πεισίστρατος ἐξ Ἄργους ἀνδρὸς Ἀργείου θυγατέρα, ᾧ ὄνομα ἦν Γοργίλος, Τιμώνασσαν, ἣν πρότερον ἔσχε γυναῖκα Ἀρχῖνος ὁ Ἀμπρακιώτης τῶν Κυψελιδῶν· ὅθεν καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἀργείους ἐνέστη φιλία καὶ συνεμαχέσαντο χίλιοι τὴν ἐπὶ Παλληνίδι μάχην, Ἡγησιστράτου κομίσαντος· γῆμαι δέ φασι τὴν Ἀργείαν οἱ μὲν ἐκπεσόντα τὸ πρῶτον, οἱ δὲ κατέχοντα τὴν ἀρχήν».

151). Ἀριστοτ. § 18 «πρεσβύτερος δὲ ὢν ὁ Ἱππίας καὶ τῇ φύσει πολιτικὸς καὶ ἔμφρων ἐπεστάτει τῆς ἀρχῆς· ὁ δὲ Ἵππαρχος παιδιώδης καὶ ἐρωτικὸς καὶ φιλόμουσος ἦν (καὶ τοὺς περὶ Ἀνακρέοντα καὶ Σιμωνίδην καὶ τοὺς ἄλλους ποιητὰς οὗτος ἦν ὁ μεταπεμπόμενος), *Θέτταλος* δὲ νεώτερος πολὺ καὶ τῷ βίῳ θρασὺς καὶ ὑβριστής, ἀφ' οὗ καὶ συνέβη τὴν ἀρχὴν αὐτοῖς γενέσθαι πάντων τῶν κακῶν». (Κατὰ Ἀριστοτέλην ὁ Θέτταλος (οὐχὶ ὁ Ἵππαρχος) ὡς συνήθως παραδίδεται, ἦτο ὁ ἐρασθεὶς τοῦ Ἁρμοδίου καὶ διαμαρτὼν τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας.

Μιλτιάδου, τοῦ ἐν Μαραθῶνι νικηφορήσαντος καὶ ἐπεχείρησαν, ὡς λέγεται, νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἐγγείου φόρου διὰ τῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος καὶ διὰ τῆς ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν λειτουργιῶν. Ἡ ἐκ τούτου προκύψασα εὔλογος κοινὴ δυσαρέσκεια ηὔξησε διὰ τὴν δεινὴν ὕβριν τὴν γενομένην τῷ 514, ὑπὸ τοῦ Ἱππάρχου κατὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἀθηναίου πολίτου Ἁρμοδίου, (152) ὅστις τότε ἀπεφάσισεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀριστογείτονος, νὰ δολοφονήσῃ τοὺς τυράννους. Καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν τὸ ἐπιχείρημα εἰμὴ κατὰ τοῦ Ἱππάρχου· ἀλλ' ὁ Ἱππίας, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, ἀπέβη ἐν γένει τραχύτερος περὶ τὸ πολίτευμα αὐτοῦ καὶ ἠγωνίσθη, διὰ πολλῆς βίας, νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτόν· ἐνταὐτῷ δὲ προβλέπων τὴν προσεχῆ πτῶσιν, ἐθησαύριζε διὰ πάσης καταθλίψεως καὶ παρεσκεύαζεν εἰς ἑαυτὸν ἄσυλον, ἐν ἀποτυχίᾳ, συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἀρχεδίκην μετὰ Αἰαντίδου, υἱοῦ τοῦ τυράννου τῆς Λαμψάκου, Ἱππόκλου, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Δαρείου.

Ἦτο τῳόντι φυσικώτατον νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ ἐξόριστοι, ὧν προΐσταντο οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, ἀπὸ τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως. Κατ' ἀρχὰς οὗτοι ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἐπιτύχωσιν οἴκοθεν τὴν ἔξωσιν τῶν τυράννων, καὶ κατέλαβον ἐπὶ τούτῳ τὸ ἐπὶ τῆς Πάρνηθος Λειψύδριον· ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἱππίου καὶ τότε ἐζήτησαν ἔξωθεν συμμάχους. Φυσικοὶ σύμμαχοί των ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, κατεπολέμησαν ἁπανταχοῦ τὴν τυραννίδα· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως, ἄδηλον διὰ τί, ἐφαίνοντο νωθροὶ καὶ μὴ διατεθειμένοι νὰ ἐνεργήσωσιν. Ἀλλ' οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, ὧν προΐστατο τότε Κλεισθένης ὁ τοῦ Μεγακλέους υἱός, ἔγγονος δὲ τοῦ πολυθρυλύτου Σικυωνίου Κλεισθένους, ἦσαν ἄνθρωποι πολυμήχανοι, τὸ δὲ περίεργον, καί τοι ἐξόριστοι, ἦσαν, ὡς ἄλλοτε ὁ Πει-

152) Ὁ Θέτταλος, οὐχὶ ὁ Ἵππαρχος, ἦτο κατ' Ἀριστοτέλην καὶ ὁ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἁρμοδίου ὑβρίσας· ἦν δὲ ἡ ὕβρις αὕτη τοιάδε: «μέλλουσαν αὐτοῦ τὴν ἀδελφὴν κανηφορεῖν Παναθηναίοις ἐκώλυσε, λοιδορήσας τι τὸν Ἁρμόδιον ὡς μαλακὸν ὄντα».

σίστρατος, καὶ πλούσιοι, ἴσως ἀπὸ τῆς μεγάλης προικὸς ἣν εἶχε λάβει ἡ Ἀγαρίστη· ὅθεν, πυρποληθέντος τῷ 548 τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, ἀνέλαβον αὐτοὶ τὴν ἐργολαβίαν τῆς ἀνοικοδομήσεως αὐτοῦ καὶ ἐξετέλεσαν τὸ ἔργον πολὺ μεγαλοπρεπέστερον ἢ ὅτι ἦσαν, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα, ὑπόχρεοι· (153) διὸ ηὐνοοῦντο ὑπὸ τῆς Πυθίας καὶ δι' ἐπανειλημμένων αὐτῆς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας παραγγελμάτων, κατέπεισαν τελευταῖον τούτους νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἔξωσιν τῶν Πεισιστρατιδῶν.(154) Ἡ πρώτη τῆς Σπάρτης στρατιά, ἡ ἀπὸ θαλάσσης εἰς Φάληρον ἀποβιβασθεῖσα, ἦτο εὐάριθμος καὶ ἀπεκρούσθη τόσῳ μᾶλλον εὐκόλως, ὅσῳ καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι εἶχον λάβει παρὰ Θεσσαλῶν χιλίων ἱππέων ἐπικουρίαν, ὑπὸ τὸν βασιλέα ἢ ταγὸν Κινέαν. Ἀλλὰ τότε ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα αὐτὸς ὁ τῆς Σπάρτης βασιλεὺς Κλεομένης, ὁ τῶν Ἀργείων νικητής, ὅστις, ἐπελθὼν διὰ ξηρᾶς, κατετρόπωσε τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ ἠνάγκασε τὸν Ἱππίαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀποδημήσωσιν εἰς Σίγειον τῷ 510, καταλύσας οὕτω τὴν περιβόητον ἐκείνην τυραννίδα, τὴν διαρκέσασαν 30 μὲν ἔτη ἀδιαλείπτως, 50 δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ Πεισιστράτου ἀποπείρας.

Ὑπεχώρησε δὲ τότε ἀμέσως καὶ ὁ Κλεομένης μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, πεποιθὼς ὅτι διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν, θέλει ἤδη ἰσχύσει εἰς Ἀθήνας ἡ ἀριστοκρατία. Ἠπατήθη ὅμως· διότι οἱ μὲν εὐπατρίδαι συνησπίσθησαν τῷόντι ὑπὸ Ἰσαγόραν τὸν Τισάνδρου, ἐκ περιφανῶν πατέρων καταγόμενον, ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς ἀντιπάλου μερίδος ὁ Ἀλκμαιωνίδης Κλεισθένης. Καὶ τοῦτο μάλιστα μαρτυρεῖ ὁπόσον

---

153) Τοὐναντίον, κατὰ Ἀριστοτέλην (§ 19) «ἀποτυγχάνοντες οὖν ἐν ἅπασι τοῖς ἄλλοις, ἐμισθώσαντο τὸν ἐν Δελφοῖς νεὼν οἰκοδομεῖν, *ὅθεν εὐπόρησαν χρημάτων πρὸς τὴν τῶν Λακώνων βοήθειαν*».

154) Καὶ ἐνταῦθα ἀκριβέστερον λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν εἰρ.χ. «Ἡ δὲ Πυθία προέφερεν αἰεὶ τοῖς Λακεδαιμονίοις χρηστηριαζομένοις, *ἐλευθεροῦν τὰς Ἀθήνας*, εἰς τοῦθ' ἕως προὔτρεψε τοὺς Σπαρτιάτας, καίπερ ὄντων ξένων αὐτοῖς τῶν Πεισιστρατιδῶν· συνεβάλλετο δὲ οὐκ ἔλαττω μοῖραν τῆς ὁρμῆς τοῖς Λάκωσιν ἡ πρὸς τοὺς Ἀργείους τοῖς Πεισιστρατίδαις ὑπάρχουσα φιλία».

ὥριμος ἦτο ὁ λαὸς οὗτος πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν πολιτεύματος ἐλευθέρου. Ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη εἶχε στερηθῇ τῆς ἀκωλύτου ἐνασκήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἅμα δ' ἀνακτήσας αὐτά, προέβη εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας διὰ τῶν τακτικῶν ἐκείνων τρόπων δι' ὧν καὶ μόνων ἡ ἐλευθερία ἀσφαλίζεται καὶ καρποφορεῖ· διὰ τῆς συγκροτήσεως δηλαδὴ πολιτικῶν ὁμάδων αἵτινες ἔχουσι τὰ φρονήματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν καὶ πειθαρχοῦσιν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τούτους. Ἀμφότεραι αἱ τότε προκύψασαι ἐν Ἀθήναις πολιτικαὶ μερίδες, ἤθελον νὰ ἀποφύγωσι τὴν ἐπάνοδον τῆς τυραννίας· (155) ἀλλ' οἱ μὲν περὶ τὸν Ἰσαγόραν ἐπρέσβευον ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀσφαλισθῶσι κατὰ τοῦ δεινοῦ τούτου, εἰμὴ ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ἀρχαῖον καθαρῶς ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα· οἱ δὲ περὶ τὸν Κλεισθένη ἐφρόνουν, ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ καὶ διὰ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος. Ἐνόμιζον μόνον ὅτι πρέπει νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀληθῶν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἀρχῶν. Ποῖαι ἦσαν αἱ ἀρχαὶ αὗται ; Ὅτι τὸ μὲν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἔχουσιν οἱ εὐπορώτεροι, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγειν πάντες οἱ πολῖται. Ἐν τούτοις εἴδομεν ὅτι πολλοὶ τῶν πολιτῶν, καί τινες τῶν εὐπορωτέρων, μὴ ὄντες γεννῆται, ἤτοι μὴ ἀνήκοντες εἰς γένος τι, ἀληθῶς ἀπεκλείοντο τῶν πραγμάτων, ὑπερίσχυον δὲ ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς ἐκλογὰς οἱ εὐπατρίδαι, καὶ ἕνεκα τῆς πατροπαραδότου αὐτῶν ἐπιρροῆς εἰς τὰς φυλάς. Οἱ περὶ τὸν Κλεισθένη λοιπὸν ἐπρέσβευον, ὅτι ἔπρεπε νὰ εὑρεθῇ τρόπος νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἀνατροπὴ αὕτη τῶν βάσεων τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος. Καὶ ἐφαίνετο μὲν κατ' ἀρχὰς ὑπερισχύων ὁ Ἰσαγόρας· διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ δυσπιστῶσιν ὁπωσοῦν πρὸς τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον ἐτυραννήθησαν, ἀλλ' ὁ Κλεισθένης, ἐξηγήσας εἰς τὸν δῆμον τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ συμφέροντα καὶ τὰ ἀληθῆ αἴτια τῆς ἀποτυχίας τοῦ πολιτεύματος, ἐνίκησεν εἰς τὰς ἐκλογάς, ἀναγορευθεὶς τῷ 510 ἐπώνυμος ἄρχων, (156) καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπεχείρησεν ἐπιτηδειοτάτην τινὰ μεταρρύθμισιν.

Πρὸ πάντων ὁ Κλεισθένης κατήργησε τὰς ἀρχαίας 4 φυλάς, καὶ

155) Ὁ Ἰσαγόρας καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (§ 20) «φίλος τῶν τυράννων».

156) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (§ 21), ὁ Κλεισθένης, οὐχὶ νικήσας κατὰ τὰς

ἐσύστησεν ἀντ' αὐτῶν νέας 10 φυλάς, εἰς τὰς ὁποίας κατετάχθησαν ἤδη ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι δηλαδή, οἵτινες, μὴ ὄντες κατατεταγμένοι εἰς τὰς προτέρας φυλάς, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐνασκήσωσι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα· ἔτι δὲ ὁ Κλεισθένης ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν, φυλετεύσας, ὅ ἐστι κατατάξας εἰς τὰς φυλὰς καὶ πολλοὺς μετοίκους, ἤτοι εὐπόρους ξένους, ὁριστικῶς εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐγκατεστημένους. Πρὸς τούτοις ὁ Κλεισθένης, καταργήσας τὰς 48 ναυκραρίας, ἐσύστησεν ὡς κατωτάτην διοικητικὴν μονάδα, τὸν δῆμον, συγκροτήσας δήμους πολὺ πλείονας τῶν ναυκραριῶν. (157) Ηὔξησε δὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλευτῶν εἰς 500,

---

ἐκλογάς, ἀλλὰ διὰ τῆς κατὰ τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος καὶ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων νίκης, ἣν ἤρατο ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων τῷ 5(7]6 π. Χ. (ἴδ. κατωτέρω) κατέστη «ἡγεμὼν καὶ τοῦ δήμου προστάτης» καὶ (§ 21) «προεστηκὼς τοῦ πλήθους»(δὲν λέγεται *ἄρχων*, φαίνεται δὲ μᾶλλον ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἦτο ὡς ἡ τοῦ Σόλωνος, ἀρχὴ νομοθετικὴ ἔκτακτος καὶ ἀπεριόριστος), ἔτει τετάρτῳ, μετὰ τὴν τῶν τυράννων κατάλυσιν ἐπὶ *Ἰσαγόρου ἄρχοντος* (ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἦτο *ἄρχων* ὁ Κλεισθένης) *τὴν πολιτείαν διέταξεν*,» ὥστε τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἐν σελ.397—400 ἱστορούμενα περὶ στρατείας Κλεομένους καὶ τῶν ταύτῃ παρεπομένων προηγήθησαν τῆς τοῦ Κλεισθένους μεταρρυθμίσεως, τῆς γενομένης,ὡς ῥητῶς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης,«ἔτει τετάρτῳ μετὰ τὴν τῶν τυράννων κατάλυσιν» ἤτοι τῷ 507[6. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παρ' Ἡροδότῳ (Ε. 69 κξ) τὰ πράγματα παρίστανται κατὰ τάξιν χρονολογικὴν ὅπως ἱστοροῦνται καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, οὕτω δὲ κατατάσσει αὐτὰ χρονολογικῶς καὶ ὁ Ed. Meier (§ 491—493), ἀλλὰ ὁ Ἡρόδοτος λίαν γενικῶς καὶ ἀορίστως καὶ ἐν παρόδῳ ποιεῖται λόγον περὶ τῶν γενομένων καὶ προσέχει μᾶλλον εἰς τὴν ἀφήγησιν τῆς στρατείας τοῦ Κλεομένους καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπιδρομῶν, δι' ὀλιγίστων δὲ ποιεῖται μνείαν τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Κλεισθένους· διὰ τοῦτο εἶναι ἀξιοπιστοτέρα ἡ παρ' Ἀριστοτέλῃ χρονολογικὴ κατάταξις τῶν πραγμάτων.

157) Ἀριστοτέλ. (§ 21) «Καὶ δημότας ἐποίησεν ἀλλήλων τοὺς οἰκοῦντας ἐν ἑκάστῳ τῶν δήμων, ἵνα μὴ πατρόθεν *προσαγορεύοντες ἐξελέγχωσι τοὺς νεοπολίτας*, ἀλλὰ τῶν δήμων ἀναγορεύωσιν· ὅθεν καὶ *καλοῦσιν Ἀθηναῖοι σφᾶς αὐτοὺς τῶν δήμων*· κατέστησε δὲ καὶ δημάρχους, τὴν αὐτὴν ἔχοντας ἐπιμέλειαν τοῖς πρότερον ναυκράροις· καὶ γὰρ τοὺς δήμους ἀντὶ τῶν ναυκραριῶν ἐποίησεν». Οἱ δῆμοι περιελαμβάνοντο ἐν τοῖς 30 τριττύσιν, εἰς ἃς νῦν διῃροῦντο αἱ 10 φυλαί, ἀλλ' οὐχὶ κατ' ἴσην ἀναλογίαν. Ἐν ἀρχῇ ἑκάστη φυλὴ εἶχε περίπου 10 δήμους (Ἡρ. Ε. 69 «δέκα δὲ καὶ τοὺς δήμους κατένεμε ἐς τὰς φυλάς»)ὥστε τὸ ὅλον τῶν δήμων ἀνήρχετο εἰς 100, ἀλλὰ βραδύτερον ὁ ἀριθμὸς οὗτος ηὐξήθη καὶ κατὰ τὸν 2 π.Χ. αἰῶνα ἀνήρχετο

λαμβανομένους ἀνὰ 50 ἐξ ἑκάστης φυλῆς, καὶ ὅλων τῶν ἀρχῶν εἰς δέκα, διότι ἔκτοτε 10 ἦσαν οἱ φύλαρχοι, 10 οἱ ταμίαι, 10 οἱ ἀποδέκται, 10 οἱ λογισταί, 10 οἱ ταξίαρχοι, 10 οἱ στρατηγοί, κλπ. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ Κλεισθένης ἐπέτρεψε καὶ τὴν δικαστικὴν ἐν μέρει ἐξουσίαν εἰς τὸν δῆμον συνερχόμενον ἐπὶ τούτῳ εἰς πολυάριθμα ὁρκωτικὰ δικαστήρια, περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν ὁμιλήσει πλειότερα. (158) Τὰ ἀποτελέσματα τῶν μεταβολῶν τούτων ἦσαν πρόδηλα. Ἀφ' ἑνὸς οἱ ἀρχαῖοι εὐπατρίδαι, διανεμηθέντες ἤδη εἰς πολλοὺς νέους δήμους καὶ πολλὰς νέας φυλάς, ἀπέβαλον τὴν πάτριον ἰσχὺν ἣν εἶχον ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν εἰς τὰς ἀρχαίας φυλὰς καὶ ναυκραρίας. Ἀφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ πάντες οἱ πολῖται κατετάχθησαν εἰς τὰς νέας φυλάς, (159) οὐδεὶς ἀπεκλείετο τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν, ἐὰν δὲ εἶχε τὴν νενομισμένην περιουσίαν, καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι· πρὸς τούτοις, ἐπειδὴ ηὔξησεν ὁ ἀριθμὸς ὅλων σχεδὸν τῶν ἀξιωμάτων, καὶ ὅλοι οἱ πολῖται μετέσχον, ὡς ὁρκωτοί, τῆς δικαστικῆς ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἐξουσίας, οἱ πολῖται ἐλάμβανον ἤδη πολὺ ἐνεργητικώτερον ἢ ἄλλοτε μέρος εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ διετηρήθησαν οἱ θεσμοὶ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, ἀλλὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο ὠχυρώθη παραδόξως, διότι πλεῖστοι ὅσοι πολῖται ἔλαβον μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ.

Δὲν φαίνεται δὲ πιθανὸν τὸ λεγόμενον, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τινὸς συναγόμενον, ὅτι ἔκτοτε, εἰς τὰς ἐκκλησίας

εἰς 174. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Κλεισθένης, σαφῶς προνοῶν περὶ τῆς συγχωνεύσεως τῶν τριῶν μερίδων τῶν κατοίκων (Πεδιαίων, Παράλων καὶ Διακρίων), ἑκάστην τῶν τριῶν τούτων μοιρῶν τῆς χώρας (μεσόγειον, παραλίαν, καὶ τὸ ἄστυ μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ) διῄρεσεν εἰς τριάκοντα διαμερίσματα δήμων «κατὰ δήμους τριάκοντα μέρη» ἤτοι ἑκάστην μοῖραν εἰς δέκα διαμερίσματα, ἅτινα ἐπωνόμασε *τριττύας* καὶ εἰς ἑκάστην φυλὴν διένειμε διὰ κλήρου τρεῖς ἐκ τῶν 30 τριττύων· ὥστε νῦν ἐν τῇ αὐτῇ φυλῇ ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι καὶ Πεδιαῖοι καὶ Πάραλοι καὶ Διάκριοι. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἄστυ διῃρέθη εἰς δήμους καὶ διενεμήθη μεταξὺ ὅλων τῶν δέκα φυλῶν, ἵνα μηδεμία ὑπάρχῃ διαφορὰ μεταξὺ πρωτευούσης καὶ χώρας.

158) Καθὰ εἴδομεν ἀνωτέρω, (σημ. 125) κατὰ Ἀριστοτέλην, ὁ Σόλων ἤδη «τοῖς τὸ θητικὸν τελοῦσιν ἐκκλησίας καὶ δικαστηρίων μετέδωκεν».

159) Καθὰ ἐκ τῶν ἐν τῇ σημ. 157 εἰρημένων νοεῖται, τὸ κύριον ἐν τῇ

τοῦ δήμου, αἱ ἐκλογαὶ τῶν ἀρχῶν ἐνηργοῦντο, ὄχι διὰ χειροτονίας, ὡς ἄλλοτε, ἀλλὰ διὰ κληρώσεως. Ἀναμφίβολον μὲν εἶναι, ὅτι, ἐν τῇ ἀκολούθῳ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους καὶ ἐφεξῆς, οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες καὶ πρὸς τούτοις διάφοροι ἄλλαι ἀρχαί, ἐξελέγοντο ἐν Ἀθήναις διὰ κλήρου. Ἀλλ' ὁ Γρότε φρονεῖ, καὶ εὐλόγως νομίζομεν, ὅτι ἡ κλήρωσις δὲν εἰσήχθη εἰμὴ ἀφοῦ ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀδιαφόρως ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον περιουσίαν, ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς ὅλας τὰς ἀρχάς, ὅπερ δὲν ἐγένετο εἰμὴ βραδύτερον τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, τῷ 479, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην (160). Ἐπὶ Κλεισθένους καὶ μέχρι τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ Ἀριστείδου, ἐκλέξιμοι δὲν ἦσαν ἔτι εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι, κατὰ τὰς προεκτεθείσας διακρίσεις τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος· τούτου δὲ βεβαίου ὄντος, ὅλως ἀπίθανον φαίνεται ὅτι εἰσήχθη ἔκτοτε ἡ κλήρωσις. Τῳόντι, κατὰ τὰς δημοκρατικὰς ἰδέας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ κύριον προτέρημα τοῦ κλήρου ἦτο, ὅτι δι' αὐτοῦ ἕκαστος πολίτης, εἴτε πλούσιος, εἴτε πένης, εἶχεν ἴσην πιθανότητα νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἀρχήν. Ἐνόσῳ ὅμως οἱ πενέστεροι δὲν ἦσαν ἐκλέξιμοι, ὁ κλῆρος δὲν συνέφερε προδήλως εἰς αὐτούς· διότι ὄχι μόνον δὲν ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς κανὲν δικαίωμα, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἀφῄρει τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον εἶχον νὰ προτιμῶσι, διὰ τῆς χειροτονίας, μεταξὺ τῶν πλουσιωτέρων ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἤθελον ὡς ἄρχοντας. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερον τεκμήριον, ὅτι ὁ κλῆρος εἰσήχθη εἰς Ἀθήνας, ὄχι ἀπὸ Κλεισθένους, ἀλλὰ βραδύτερον. Ὁ

μεταρρυθμίσει τῶν φυλῶν εἶναι ὅτι ὁ τοπικὸς χαρακτὴρ τῶν νέων φυλῶν ἀντικατέστησε τὸν γενεαλογικόν, οὕτως εἰπεῖν, [χαρακτῆρα τῶν τεσσάρων προτέρων, οὕτω δὲ ἡ νέα διαίρεσις διέλυε τὴν πρότερον ὑφισταμένην ἐν τῇ φυλῇ ἑνότητα τῶν γενῶν, ἐφ' ἧς ἠρείδετο πρὸ πάντων ἡ ἰσχὺς τῆς ἀριστοκρατίας. Ἀλλὰ τὰ γένη, καθ' ἑαυτὰ ἄσχετα ὄντα πρὸς τὴν φυλὴν ὡς καὶ τὰς φρατρίας καὶ τὰς ἱερωσύνας, ὁ Κλεισθένης «εἴασεν ἔχειν ἑκάστους κατὰ τὰ πάτρια, ταῖς δὲ φυλαῖς ἐποίησεν ἐπωνύμους ἐκ τῶν προκριθέντων ἑκατὸν ἀρχηγετῶν, οὓς ἀνεῖλεν ἡ Πυθία».

160) Κατὰ Ἀριστοτέλην (§ 8), ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, ὁ Σόλων ἤδη τὰς ἀρχὰς ἐποίησε *κληρωτὰς ἐκ προκρίτων*, οὓς ἑκάστη προκρίνειε τῶν φυλῶν· προὔκρινε δὲ εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ἑκάστη δέκα καὶ ἐκ τούτων ἐκλήρουν. Ὥστε τὸ σύστημα τοῦ Σόλωνος ἦτο μικτόν, ἐκλογῆς (προκρίνειν) καὶ κληρώσεως.

κλῆρος εἶχεν ἀτόπημά τι, τὸ ὁποῖον κάλλιστα ἐνόει ἡ δημοκρατία τῶν Ἀθηναίων· τὸ ἀτόπημα, ὅτι ὡς ἐξ αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ περιέλθωσι τὰ πράγματα εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μὴ ἐχόντων τὴν ἀπαιτουμένην ἐμπειρίαν καὶ ἐπιτηδειότητα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ κληρωθείς, πρὶν ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, ὑπεβάλλετο εἰς τὴν λεγομένην δοκιμασίαν, ὅ ἐστιν εἰς δικαστικήν τινα ἐξέτασιν, περὶ τοῦ ἂν ἦναι πολίτης καὶ ἂν δὲν παρεβίασεν ἀπαραιτήτους τινὰς ἠθικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς ὅρους· ὥστε διὰ τῆς δοκιμασίας, ὁ κακοήθης ἄνθρωπος, καὶ ἂν τυχὸν ἤθελε κληρωθῇ, ἀπεκλείετο τῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' ὁ κληρωθεὶς ἠδύνατο νὰ ἦναι χρηστὸς πολίτης, καὶ οὐδὲν ἧττον ἀνικανώτατος. Τούτου ἕνεκα, ἡ κλήρωσις οὐδέποτε ἐφηρμόσθη εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν στρατηγῶν, οἵτινες, δι' ὅλης τῆς δημοκρατικῆς τῶν Ἀθηνῶν ἐποχῆς, ἐξηκολούθησαν πάντοτε διὰ χειροτονίας ἐκλεγόμενοι. (161) Ἀλλὰ διατὶ ἡ ἐξαίρεσις αὕτη ὡς πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν στρατηγῶν; Βεβαίως διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἦτο τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας, καὶ ἀπῄτει πλείστην πεῖραν, δεξιότητα καὶ σύνεσιν· διὸ ἡ ἐνάσκησις αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν τυφλὴν τύχην. Ἐπὶ Κλεισθένους ὅμως τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα δὲν ἦτο ἔτι τὸ τῶν στρατηγῶν, τοὐλάχιστον δὲν ἦτο μόνον τὸ τῶν στρατηγῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες διετέλουν ἔτι ἐκπληροῦντες σπουδαιότατα καθήκοντα. Ὁ Κλεισθένης ἐπέτρεψε μέν, ὡς εἴπομεν, ἐν μέρει τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν δῆμον, ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὰ πολυάριθμα ταῦτα τοῦ δήμου δικαστήρια δὲν ἐδίκαζον ἔκτοτε εἰμὴ τὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα, αἱ δὲ ἰδιωτικαὶ δίκαι ἐξηκολούθησαν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον δικαζόμεναι ὑπὸ τῶν ἐννέα ἀρχόντων· καὶ αὐτὸς ὁ Ἄρειος Πάγος, ὁ ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων συγκεκροτημένος, διετήρησεν ἀξιόλογον μέρος τῆς

Ἀλλὰ καὶ ὁ Δράκων κατ' Ἀριστοτέλην (§ 4) ἔταξε «κληροῦσθαι καὶ ταύτην (τὴν βουλὴν) καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς τοὺς ὑπὲρ τριάκοντα ἔτη γεγονότας.» Ἐν τούτοις ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς περὶ Κλεισθένους λέγει (§ 22) ὅτι «τῷ τρίτῳ ἔτει μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἐκυάμευσαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἐννέα ἄρχοντας κατὰ φυλάς, ἐκ τῶν προκριθέντων ὑπὸ τῶν δημοτῶν πεντακοσίων *τότε μετὰ τὴν τυραννίδα πρῶτον· οἱ δὲ πρότεροι πάντες ἦσαν αἱρετοί.*»

161) Ἀριστοτέλ. § 22 «τοὺς στρατηγοὺς *ᾑροῦντο* κατὰ φυλάς, ἐξ ἑκάστης φυλῆς ἕνα».

ἀρχαίας αὐτοῦ δικαστικῆς δικαιοδοσίας.(162)Πλὴν τούτου, οἱ δέκα στρατηγοὶ ἀνέλαβον μὲν ἀπὸ Κλεισθένους τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ὁ τρίτος τῶν ἐνιαυσίων ἀρχόντων, ὁ πολέμαρχος,διετήρησε πολλὰ τῶν δικαιωμάτων τὰ ὁποῖα εἶχε πάλαι ποτὲ ὡς ἀρχιστράτηγος· (163) διότι ἦρχε καὶ ἤδη τῆς δεξιᾶς τοῦ στρατοῦ πτέρυγος καὶ προήδρευε τοῦ στρατιωτικοῦ συμβουλίου τῶν στρατηγῶν, ὥστε, ὁσάκις συνέβαινε διχοψηφία, ἀπὸ τῆς ψήφου τοῦ πολεμάρχου ἠδύνατο νὰ ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τοῦ κράτους, ὅπως θέλομεν ἰδεῖ ἐπὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης. Ἐπὶ Κλεισθένους λοιπὸν τὸ ἀξίωμα τῶν ἐννέα ἐνιαυσίων ἀρχόντων εἶχε μὲν κατά τι ἀποβάλει τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχαίαν δικαιοδοσίαν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἔτι τοσοῦτον ἐκμηδενισθῆ, ὥστε, ἂν ἔκτοτε εἰσήγετο ἡ κλήρωσις, νὰ ὑποληφθῇ μὲν ἀκίνδυνος ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, νὰ ἐπιφυλαχθῇ δὲ ἡ διὰ χειροτονίας ἐκλογὴ ὡς πρὸς τοὺς στρατηγούς, οἵτινες δὲν εἶχον ἔκτοτε καθήκοντα πολὺ σπουδαιότερα τῶν καθηκόντων, ἅτινα ἐξεπλήρουν ἔτι οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες. Βραδύτερον ὅμως τὰ δύο ταῦτα ἀξιώματα μετέβαλον ὅλως διόλου θέσιν. Ἀφ' ἑνὸς ἡ κρίσις ὅλων τῶν δικῶν, καὶ αὐτῶν τῶν ἰδιωτικῶν, ἀπεδόθη εἰς τὰ πολυάριθμα τοῦ δήμου δικαστήρια, οἱ δὲ ἄρχοντες ἔμειναν ἁπλῶς προϊστάμενοι τῶν δικαστηρίων τούτων καὶ προανακριταὶ τῶν δικῶν. Ἀφ' ἑτέρου οἱ στρατηγοὶ ἰδιοποιήθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οὐ μόνον τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν διεξαγωγὴν ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πολιτείας ὑποθέσεων, οἱ δὲ ἐννέα ἄρχοντες, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ πολεμάρχου, ἀποβαλόντες κατὰ μικρὸν τὴν ὁλοσχερῆ ἐκείνην ἐκτελεστικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐξουσίαν καὶ δικαστικὴν ἁρμοδιότητα ἣν πάλαι ποτὲ εἶχον, περιεστά-

162) Ὁ Ἀριστοτέλης οὐδένα ποιεῖται λόγον περὶ οἱασδήποτε μεταβολῆς διὰ τῆς Κλεισθενείου πολιτείας εἰς τὸ καθεστὼς τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐπενεχθείσης· ἐκ τούτου δὲ συμπεραίνομεν ὅτι οὐδεμία πιθανώτατα ἐγένετο τοιαύτη μεταβολή, καίτοι ὁ Ed. Meier (§ 494) φρονεῖ ὅτι ἡ *εἰσαγγελία* ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου μετέστη νῦν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ δήμου.

163) Ἰδ. Ἀριστοτέλ. 22 «τῆς δὲ ἁπάσης στρατιᾶς ἡγεμὼν ἦν ὁ πολέμαρχος».

λησαν εἰς ἁπλᾶ τινα ἀστυνομικὰ καὶ παρασκευαστικὰ τῆς δικαστικῆς διαχειρίσεως ἔργα. (164) Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπὶ τοσοῦτον

---

164) Ἀλλ' ἡ μείωσις τῆς δυνάμεως τῶν ἀρχόντων, ἰδίᾳ τοῦ κυρίως ἄρχοντος, συνδέεται κατὰ μέγα μέρος καὶ πρὸς τὴν διὰ τοῦ Κλεισθένους ἐπελθοῦσαν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τοῦ δήμου καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσης βουλῆς τῶν πεντακοσίων. Ἡ βουλὴ αὕτη μετὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου κατεστάθη νῦν ἡ ἀληθὴς δημοκρατικὴ κυβέρνησις τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἐκπροσωποῦσα ἀληθῶς ὅλον τὸν λαὸν ἀφοῦ εἰς τὴν συγκρότησιν αὐτοῦ ἐλάμβανε μέρος ὅλος ὁ λαός. Διότι ἑκάστη μὲν τῶν δέκα φυλῶν παρεῖχε πεντήκοντα βουλευτάς, ἕκαστος δὲ δῆμος τῆς φυλῆς εἶχε τὸ ἀναλογοῦν αὐτῷ μέρος ἐν ταῖς πεντήκοντα εἰς τὴν φυλὴν ἀνηκούσαις βουλευτικαῖς θέσεσι καὶ οὐδεὶς ἔμενε *δῆμος* ἤτοι τοπικὴ κοινότης ἀμέτοχος τῆς βουλῆς. Καὶ ὁ πολὺς δὲ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν, καὶ ὁ τρόπος τῆς διὰ τοῦ κλήρου ἐκλογῆς, ὁ ἐξουδετερῶν τὴν δύναμιν τῶν εὐπατριδῶν, ἔτι δὲ ὁ θεσμὸς τοῦ ἐν τῷ Πρυτανείῳ δωρεὰν σιτεῖσθαι τοὺς πρυτάνεις βουλευτάς, δι' οὗ θεσμοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ πένητες τῶν πολιτῶν ἠδύναντο ἄνευ περισσῆς δαπάνης νὰ μετέχωσι τῆς βουλῆς, πάντα ταῦτα κατέστησαν τὴν βουλὴν τῶν πεντακοσίων ἀληθῆ δύναμιν δημοκρατικὴν καὶ ἀληθῆ κυβέρνησιν τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας. Ἀλλ' εἶναι νῦν ἀκριβῶς καιρὸς νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν πρυτάνεων βουλευτῶν ἢ τῆς πρυτανευούσης βουλῆς καὶ περὶ τῶν πρυτάνεων καθόλου.

Ἡ λ. *πρύτανις* σημαίνουσα κυριολεκτικῶς τὸν *πρῶτον*, τὸν ἄρχοντα (πρβλ. Σανσκριτ. pratama=πρῶτος. Ἀρχ. Περ. pratam=ἄρχων, μεγιστὰν) ἦτο ἐν ἀρχῇ προσηγορία βασιλέων, παρέμεινε δὲ ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ ἔν τισιν ἑλληνικοῖς τόποις καὶ πόλεσιν, ἐν ταῖς Ἰωνικαῖς ἀποικίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐν Κορίνθῳ, μέχρι τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὸ ὄνομα εἶναι ἀρχαιότατον ἐν Ἀθήναις, διότι καὶ πρὸ τοῦ Θησέως ἔτι, καθ' ὃν ἔτι χρόνον ἡ Ἀττικὴ ᾠκεῖτο κατὰ πόλεις, ἑκάστη τούτων εἶχεν ἴδια πρυτανεῖα καὶ ἄρχοντας (Θουκ. Β. 15) καλουμένους πιθανώτατα πρυτάνεις. Μετὰ τὸν διὰ Θησέως συνοικισμόν, ὁπότε πᾶσα ἡ Ἀττικὴ διετέλει ὑπὸ ἕνα βασιλέα, πρυτάνεις ἐκαλοῦντο, ὡς φαίνεται, οἱ ἐκ τῶν εὐγενῶν ἀποτελοῦντες τὸ συμβούλιον, τὴν ἀρχαίαν Ὁμηρικὴν βουλήν, τοῦ βασιλέως, τὸ συμβούλιον, ὅπερ ἐκαλεῖτο *πρυτανεῖον*, συγκροτούμενον, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν τεσσάρων ἰδιαιτέρων *βασιλέων* τῶν φυλῶν (φυλοβασιλέων) καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς 12 *πρυτάνεων* ἑκάστης φυλῆς τῶν ἀντιπροσωπευόντων τὰς δώδεκα *ναυκραρίας*, ἃς περιελάμβανεν ἑκάστη φυλή. Καθὰ καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει (Ε. 71) ἐν Ἀθήναις «πρυτάνεις ναυκράρων», οἵτινες κατ' αὐτὸν *ἔνεμον* ἤτοι ἐκυβέρνων τὰς Ἀθήνας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κυλωνείου ἄγους (περὶ τὰ τέλη τοῦ 7 π. Χ. αἰῶνος). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Θουκυδίδης περὶ τῶν Κυλωνείων ἀκριβῶς ποιούμενος τὸν λόγον (Α. 126) λέγει ὅτι «τότε τὰ πολλὰ τῶν πολιτικῶν οἱ ἐννέα ἄρχοντες ἔπρασσον». Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς μαρτυρεῖ ὅτι μέ-

τότε ἐξηυτελίσθη, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν οἱ ἐπισημότατοι ἄνδρες ἐδέχοντο νὰ κληρωθῶσιν εἰς αὐτό. Τοὐλάχιστον ὁ Περικλῆς, ὅστις

χρι τῶν χρόνων ἐκείνων τοὐλάχιστον δύναμιν μεγάλην ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ μέγα μέρος τῆς κυβερνήσεως εἶχον οἱ πρυτάνεις, ἀποτελοῦντες ἰδίαν βουλήν, τὸ πρυτανεῖον, διάφορον τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς καὶ τῆς Δρακοντείου βουλῆς τῶν 401. Τὸ δὲ Πρυτανεῖον τοῦτο ἤτοι ἡ βουλὴ τῶν πρυτάνεων εἶχε καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν, ὅπως καὶ ἡ βουλὴ ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου καὶ τὸ ὑπὸ Δράκοντος ἱδρυθὲν συμβούλιον τῶν Ἐφετῶν. Τοῦτο μαρτυρεῖ σαφέστατα ὁ Πλούταρχος λέγων (Β. Σόλωνος 19) «Ὁ δὲ τρισκαιδέκατος ἄξων τοῦ Σόλωνος τὸν ὄγδοον ἔχει τῶν νόμων οὕτως αὐτοῖς ὀνόμασι γεγραμμένον «Ἀτίμων ὅσοι ἄτιμοι ἦσαν πρὶν ἢ Σόλωνα ἄρξαι, ἐπιτίμους εἶναι πλὴν ὅσοι ἐξ Ἀρείου Πάγου ἢ ὅσοι ἐκ τῶν Ἐφετῶν ἢ ἐκ *Πρυτανείου* καταδικασθέντες ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐπὶ φόνῳ ἢ σφαγαῖσιν ἢ ἐπὶ τυραννίδι ἔφυγον, ὅτε θεσμὸς ἐφάνη ὅδε». Ἐκ τοῦ χωρίου δὲ τούτου τοῦ Πλουτάρχου φαίνεται ὅτι καὶ ἐπὶ Σόλωνος δὲν κατηργήθη τὸ *πρυτανεῖον* ὡς βουλὴ πρυτάνεων. Διὰ δὲ τοῦ Κλεισθένους, ὁπότε καταργηθεισῶν τῶν ναυκραριῶν, ὧν προΐσταντο οἱ πρυτάνεις, ἐξ ἀνάγκης ἔδει νὰ μεταρρυθμισθῇ καὶ *τῶν πρυτάνεων ἡ ἀρχή*, βλέπομεν τὸν θεσμὸν τῶν πρυτάνεων καὶ τοὺς πρυτάνεις ὑπὸ νέαν μορφὴν ἐν τῇ *πρυτανευούσῃ* βουλῇ. Πρυτάνεις νῦν δὲν καλοῦνται πλέον οἱ ὀκτὼ καὶ τεσσαράκοντα ἀρχηγοὶ τῶν εἰς 48 ναυκραρίας διῃρημένων τεσσάρων φυλῶν, ἀλλὰ οἱ πεντήκοντα βουλευταὶ ἑκάστης τῶν δέκα φυλῶν οἱ ἀποτελοῦντες τὸ δέκατον τῶν πεντακοσίων βουλευτῶν τῶν ἐκπροσωπούντων τὰς δέκα φυλὰς ἐν τῇ βουλῇ τῶν πεντακοσίων. Ἡ βουλὴ δηλονότι τῶν πεντακοσίων διῃρεῖτο διὰ κλήρου εἰς δέκα τμήματα κατὰ τὰς δέκα φυλάς, ἕκαστον δὲ τούτων ἀνὰ 36 ἢ 35 ἡμέρας τοῦ ἔτους εἶχε τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας. Οἱ βουλευταὶ τοῦ τμήματος τοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ ἐκαλοῦντο πρυτάνεις καὶ ἡ φυλή, εἰς ἣν ἀνῆκον, φυλὴ πρυτανεύουσα, καὶ τὸ ὄνομα ταύτης ἀνεγράφετο ἐν ἐπισήμοις πράξεσι πρὸς τῷ τοῦ ἄρχοντος. Καὶ αἱ μὲν τέσσαρες πρῶται φυλαὶ ἀνὰ 36 ἡμέρας, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀνὰ 35 ἵνα οὕτω πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους (354 ἡμ.). Οἱ *πρυτάνεις* ἔργον εἶχον τὸ συγκαλεῖν τὴν Βουλὴν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ προεδρεύειν αὐτῶν καὶ συντάττειν τὸ πρόγραμμα τῶν συζητηθησομένων ἐν ἀμφοτέροις. Εἷς δὲ τῶν πρυτάνεων διὰ κλήρου προσδιοριζόμενος καθίστατο *Ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων* ἢ ἁπλῶς *ἐπιστάτης*. Ὁ ἐπιστάτης δὲ οὗτος ἀφῄρεσε τινὰ τῶν τῆς δικαιοδοσίας τοῦ *ἄρχοντος*, κρατῶν, ἀντὶ αὐτῶν, ὡς ἦτο πρότερον νόμιμον, τὰς κλεῖς τῶν ἱερῶν, ἐν οἷς κατετίθεντο τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς πόλεως, τὰς κλεῖς τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὴν σφραγῖδα τῆς πόλεως. Οὕτω δὲ ἐν τῇ βουλῇ τῶν πεντακοσίων περιελήφθη καὶ ἡ βουλὴ τῶν πρυτάνεων ἢ τὸ πρυτανεῖον καὶ ἡ δικαστικὴ δὲ ἐξουσία, ἣν μέχρι τινὸς ἤσκει ἡ βουλὴ τῶν πεντακοσίων, ἦτο, ὡς φαίνεται, κληροδότημα τοῦ *πρυτανείου*.

ἐπανειλημμένως ἐπὶ πολλὰ ἔτη προεχειρίσθη στρατηγός, οὐδέποτε διετέλεσεν ἄρχων. Τότε λοιπὸν εὐλογώτατον ἦτο νὰ λογισθῇ ἀκίνδυνος ἡ διὰ κληρώσεως ἐκλογὴ τῶν ἐννέα ἀρχόντων, νὰ ἐπιφυλαχθῇ δὲ ἡ χειροτονία ὡς πρός τινα ἄλλα σπουδαιότερα ἀξιώματα καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς στρατηγούς. 'Αλλ' ἡ τοιαύτη ἐξευτέλισις μὲν τοῦ πρώτου ἀξιώματος, ἐπίδοσις δὲ τοῦ δευτέρου, δὲν ἐπῆλθεν εἰμὴ πολὺ μετὰ τὸν Κλεισθένη, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν δευτέραν εἰκοσιπενταετηρίδα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ἐπειδὴ εἶναι βέβαιον ὅτι, ὅτε εἰσήχθη ἡ κλήρωσις, ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκλογῆς δὲν ἐφηρμόσθη εἰς τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα, τὸ τῶν στρατηγῶν· τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦτο δὲν ἀπέβη κυριώτατον, εἰμὴ πολὺ μετὰ τὸν Κλεισθένη, φαίνεται διὰ τοῦτο πιθανόν, ὅτι ἡ κλήρωσις δὲν εἰσήχθη εἰς τὸ τῶν 'Αθηναίων πολίτευμα εἰμὴ βραδύτερον καὶ ὄχι ἀπὸ Κλεισθένους.

Βεβαίως ὅμως ἐπὶ Κλεισθένους ἐψηφίσθη ἐν 'Αθήναις θεσμός, ὅστις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις καὶ πολλὰς κατὰ τῶν 'Αθηναίων κατηγορίας, ὁ λεγόμενος ὀστρακισμός. Διὰ τοῦ ὀστρακισμοῦ ἠδύνατο πολίτης τῶν 'Αθηνῶν ἐπίσημος νὰ ἐξορισθῇ, ἄνευ προηγουμένης κατηγορίας, ἀνακρίσεως ἢ ἀπολογίας ἐπὶ δέκα ἔτη, τὰ ὁποῖα βραδύτερον ἠλαττώθησαν εἰς πέντε. Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις περιεβάλλετο διὰ πλείστων ἐγγυήσεων. Πρὸ πάντων ἡ βουλὴ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐβουλεύοντο καὶ ἀπεφάσιζον, ἐὰν ἡ κατάστασις τῆς πολιτείας ἦτο τοσοῦτον ἐπισφαλής, ἐὰν δηλονότι τὰ καθεστῶτα ἐκινδύνευον τοσοῦτον ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῆς δυνάμεως ἑνὸς ἀνδρός, ὥστε νὰ ἀπαιτῆται τοιαύτη ἔκτακτος ἀπόφασις. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ προεισαγωγικῇ ταύτῃ πράξει οὐδενὸς τὸ ὄνομα ἀνεφέρετο· τὸ ζήτημα ἐτίθετο ἀνωνύμως. Ἐὰν δὲ ἐλύετο καταφατικῶς, τότε ὡρίζετο ἡμέρα καθ' ἣν ἅπαντες οἱ πολῖται ἐκκλοῦντο εἰς τὴν ἀγοράν, περίφρακτον οὖσαν καὶ ἔχουσαν δέκα μὲν εἰσόδους, διὰ τοὺς πολίτας ἑκάστης τῶν δέκα φυλῶν, δέκα δὲ δοχεῖα εἰς ἃ ἕκαστος πολίτης κατέθετε τὴν ψῆφόν του, δηλαδὴ ὄστρακον (ἐξ οὗ τὸ ὄνομα ὀστρακισμὸς) ἤτοι κεραμίνην πινακίδα, ἐφ' ἧς ἦτο γεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός, ὅστις, κατ' αὐτόν, ἔπρεπε νὰ ἐξορισθῇ· εἰς τὸ τέλος τῆς ἡμέρας, ἠριθμοῦντο αἱ ψῆφοι, καὶ ἂν εὑρίσκετο, ὅτι τοὐλάχιστον 6,000 πολῖται ἐψήφισαν καθ' ἑνός τινος ἀνδρός, ὁ τοιοῦτος ἐξωρίζετο, εἰδὲ μὴ ἡ συνέλευσις διελύετο ἄπρακτος. Δέκα

δὲ ἐπετρέποντο ἡμέραι εἰς τὸν ἐξόριστον, ἵνα τακτοποιήσῃ τὰς ὑποθέσεις του· μεθ' ὃ ἀπήρχετο ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Διετήρει ὅμως τὴν περιουσίαν του, καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἔπασχε ποινήν. (165)

Τίς ἦτο ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης, δυνάμει τῆς ὁποίας ἐξωρίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως πολλοὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, καὶ ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ πόλις αὕτη κατηγορήθη ὡς ἀγνώμων πρὸς τοὺς μεγίστους αὐτῆς εὐεργέτας; Εἴδομεν, ὅτι εἰς τὰς μικρὰς ἑλληνικὰς πολιτείας, καὶ αἱ κυβερνήσεις καὶ αἱ κατὰ τῶν κυβερνήσεων ἀντιπολιτεύσεις συνέκειντο ἐξ ὀλίγου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, ὥστε αὐτόθι αἱ στάσεις ἠδύναντο νὰ διαιωνίζωνται, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνὴρ φιλόδοξος καὶ ἰσχυρὸς ἠδύνατο, δι' εὐαρίθμων μισθοφόρων, νὰ ἀνατρέψῃ τὰ καθεστῶτα καὶ νὰ μοναρχήσῃ. Ὁ Σόλων ἐνόμισεν ὅτι θέλει προλάβει τὸ κακὸν τοῦτο, ἐπιβάλλων εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ καθῆκον, ἅμα προκύψῃ στάσις, νὰ συντάσσηται μετὰ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μερίδος· ὁ Σόλων ἤλπισεν ὅτι, τῶν πλειοτέρων πολιτῶν προστεθέντων εἰς τὴν ἀγαθωτέραν μερίδα, αὕτη θέλει ὑπερισχύσει, θέλει δὲ καταπαύσει οὕτω ἡ ἔρις. Ἀλλ' ἡ πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει, ὅτι ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος, καίτοι ἐπιβάλλων ποινὴν ἀτιμίας εἰς τὸν ἀδιαφοροῦντα πολίτην, δὲν ἴσχυσε νὰ νικήσῃ τὴν συνήθη τῶν ἀνθρώπων νωθρότητα, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ὡς φαίνεται, ἡ ποινὴ ἐκείνη ἦτο ἁπλῆ ἀπειλὴ καὶ οὐδέποτε σπουδαίως ἐφηρμόσθη· τούτου ἕνεκα ἡ μεταξὺ Λυκούργου, Μεγακλέους καὶ Πεισιστράτου ἔρις διήρκεσεν ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέφερε τὴν ὁριστικὴν παγίωσιν τῆς τοῦ Πεισιστρά-

---

165) Κατὰ Ἀριστοτέλην, (§ 22) ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ περὶ *ὀστρακισμοῦ* νόμου ἐγένετο τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 488 π. Χ., δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην καὶ πρῶτος ὀστρακισθεὶς ἦτο συγγενής τις τοῦ Πεισιστράτου Ἵππαρχος Χάρμου Κολλυτεὺς «δι' ὃν καὶ μάλιστα, κατὰ Ἀριστοτέλην, τὸν νόμον ἔθηκεν ὁ Κλεισθένης, ἐξελάσαι βουλόμενος αὐτόν,» καὶ ἔκτοτε ἐπὶ τρία ἔτη ὠστράκιζον τοὺς φίλους τῶν τυράννων, «ὧν χάριν ὁ νόμος ἐτέθη» ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου ἔτους ὠστρακίζοντο καὶ ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου (483 π. Χ.), ἀλλὰ τρία ἔτη μετὰ τὸν ὀστρακισμὸν τοῦτον (481]80) ἐπετράπη ἡ ἐπάνοδος εἰς πάντας τοὺς ὠστρακισμένους «διὰ τὴν Ξέρξου στρατείαν». Τότε δὲ ὡρίσθη ἵνα οἱ ὀστρακιζόμενοι κατοικῶσιν ἐντὸς *Γαιρεστοῦ* (ἀκρωτηρίου τῆς νοτίου Εὐβοίας) καὶ *Σκυλλαίου* (ἀκρωτηρίου τῆς Ἀργολίδος), ἵνα μή, ὡς φαίνεται, μεταβαίνωσιν εἰς ξένας χώρας καὶ παρασκευάζωσι κινδύνους τῇ πατρίδι.

του τυραννίδος. Ὁ Κλεισθένης λοιπὸν ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ εὑρεθῇ ἕτερός τις τρόπος θεραπείας· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐκανόνισε τὰ τοῦ ὀστρακισμοῦ, ὡς προείρηται, ὅστις τῳόντι, συνδυαζόμενος μετὰ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τοῦ δημοσίου πνεύματος, ἀπήλλαξε τελευταῖον τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ μεγάλου τῆς τυραννίδος δεινοῦ. Ἀλλ' ὁ ὀστρακισμὸς ἐφηρμόσθη ἐνίοτε ἀδίκως· δὲν τὸ ἀρνούμεθα, εἰ καὶ οἱ λέγοντες τοῦτο καὶ ἔχοντες συνήθως πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐξορίαν τοῦ δικαίου Ἀριστείδου, λησμονοῦσιν, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀριστείδης εἶπε ποτέ, ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀπερχόμενος, ὡς οὐκ ἔστι σωτηρία τοῖς Ἀθηναίων πράγμασιν, εἰ μὴ καὶ Θεμιστοκλέα καὶ αὐτὸν εἰς τὸ βάραθρον ἐμβάλοιεν· ἔστω ὅμως, ὅτι ἀδίκως ἐνίοτε ἐφηρμόσθη ὁ ὀστρακισμός. Ἀλλὰ τίνος ἀνθρωπίνης θεσμοθεσίας δὲν ἐγένετο κατάχρησις; Καὶ ὅταν συλλογισθῶμεν, ὅτι εἰς πολλὰς νεωτέρας ἐπικρατείας, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς κάλλιστα κυβερνωμένας, εἰς τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν αὐτήν, πολλάκις ἐπίσημοι ἄνδρες, εἴτε ἀνήκοντες εἰς πεπτωκότα βασιλικὰ γένη, εἴτε καὶ ἄλλοι, ἐξωρίσθησαν ἄνευ οὐδεμιᾶς προηγουμένης κοινῆς συζητήσεως καὶ ἀποφάσεως· ἐξωρίσθησαν διὰ βίου, αὐτοί τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, αἱ δὲ περιουσίαι αὐτῶν ἐδημεύθησαν· ἀντιπαραβάλωμεν δὲ ταῦτα πάντα πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ὀστρακισμοῦ, καθ' ἃς ἵνα ἐξορισθῇ τις ἀπῃτεῖτο προεισαγωγικὴ ἀπόφασις τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἔπειτα πάλιν ὁριστικὴ ἀπόφασις 6000 τοὐλάχιστον ψήφων· ἡ δ' ἐξορία δὲν διήρκει εἰμὴ ὀλίγα ἔτη, οὐδ' ἐπέφερε τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας, δὲν δυνάμεθα, τῇ ἀληθείᾳ, εἰμὴ νὰ θαυμάσωμεν τὴν μετριοπάθειαν τῶν προπατόρων ἡμῶν.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ διὰ τοῦ Κλεισθένους ἐνεργηθεῖσαι μεταρρυθμίσεις σκοπὸν κύριον εἶχον νὰ ἀποτρέψωσιν, ὅσῳ δυνατόν, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τυραννίδος· τοῦτο διὰ τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας περιεστέλλετο πολὺ ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἀριστοκρατικῶν. Ὅθεν ὁ Ἰσαγόρας καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ἀγανακτήσαντες ἐκάλεσαν εἰς βοήθειάν των τὸν Κλεομένην ὅστις, δυσηρεστημένος ὢν ἐπίσης διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἐπιστρέψας προθύμως εἰς Ἀθήνας, μετά τινος μοίρας τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν πόλιν, ἠνάγκασε τὸν Κλεισθένη καὶ 700 οἰκογενείας ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ ὀπαδῶν, νὰ φύγωσι· καὶ τότε ἐπεχείρησε νὰ διαλύσῃ

τὴν νέαν βουλὴν τῶν 500 (166) καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν ὅλην ἀρχὴν εἰς 300 φίλους τοῦ Ἰσαγόρου. Ἀλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν δὲν ἦτο πλέον ὁ δῆμος ἐκεῖνος ὃν ὁ Πεισίστρατος ἐξεφόβει διὰ 50 ῥοπαλοφόρων ἀνδρῶν. Ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντήκοντα ἐτῶν, ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ αὐτοῦ κατάστασις εἶχε παραδόξως βελτιωθῆ· ἡ τυραννὶς τῶν Πεισιστρατιδῶν εἶχε καταστήσει πᾶσαν τυραννίδα μισητήν· ὅθεν, ἀποποιηθείσης τῆς βουλῆς τοῦ Κλεισθένους νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν περὶ τῆς διαλύσεως αὐτῆς ἀπόφασιν, τοσοῦτοι καὶ μετὰ τοσούτου θάρρους συνέρρευσαν περὶ αὐτὴν πολῖται, ὥστε ὁ Κλεομένης καὶ ὁ Ἰσαγόρας ὑπεχώρησαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἐπετράπη εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπέλθωσι μεθ' ὅλων τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Σπάρτην. Οἱ ὀπαδοὶ ὅμως τοῦ Ἰσαγόρου συνελήφθησαν, κατεδικάσθησαν καὶ ἐθανατώθησαν, ὁ δὲ Κλεισθένης καὶ οἱ 700 ἐξόριστοι οἶκοι ἐν τῷ ἅμα ἀνεκλήθησαν, καὶ οὕτως ἐξησφαλίσθη ἡ τοῦ νέου πολιτεύματος ἐφαρμογή.

Τὰ αἰσθήματα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ὑπερηφανείας, τὰ ὁποῖα ἐπεκράτησαν τότε εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν τοιαύτην τῆς ἐλευθερίας ἀνάκτησιν, ζωγραφίζονται ζωηρότατα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. «Ἀθῆναι, λέγει, ἐοῦσαι καὶ πρὶν μεγάλαι, τότε ἀπαλλαχθεῖσαι τυράννων, ἐγίνοντο μέζονες.... δηλοῖ δὲ οὐ κατ' ἓν μοῦνον, ἀλλὰ πανταχῇ, ἡ ἰσηγορίη ὡς ἔστι χρῆμα σπουδαῖον, εἰ καὶ Ἀθηναῖοι τυραννευόμενοι μέν, οὐδαμοῦ τῶν σφέας περιοικεόντων ἔσαν τὰ πολέμια ἀμείνους, ἀπαλλαχθέντες δὲ τυράννων, μακρῷ πρῶτοι ἐγένοντο· δηλοῖ ὦν ταῦτα, ὅτι κατεχόμενοι μὲν ἐθελοκάκεον, ὡς δεσπότῃ ἐργαζόμενοι, ἐλευθερωθέντων δὲ αὐτὸς ἕκαστος ἑωϋτῷ προεθυμέετο κατεργάζεσθαι.» Καὶ ἴσως μὲν ὁ Ἡρόδοτος ἐφάνη ἐνταῦθα ὁπωσοῦν ἄδικος πρὸς τὸ παρελθόν· διότι τελευταῖον ἐπὶ Πεισιστράτου αἱ Ἀθῆναι ἀνεδείχθησαν πολλῶν ἐκ τῶν περιοικούντων, ἂν ὄχι ὅλων, ἰσχυρότεραι. Ἀλλ' ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, γράφων ταῦτα, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ μεγάλα τῆς ἰσηγορίας κατορθώματα, τὰ ἐπελθόντα κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα· τοὺς κατὰ Περσῶν θριάμβους, τὴν ἡγεμο-

166) Ὡς εἴπομεν, κατ' Ἀριστοτέλην, τὰ γεγονότα ταῦτα ἐγένοντο πρὸ τῆς συντάξεως τῆς Κλεισθενείου πολιτείας, ὥστε ἡ βουλὴ ἡ ἀντιστᾶσα φαίνεται μᾶλλον ὅτι ἦτο ἡ τῶν τετρακοσίων.

νίαν τῶν Ἀθηνῶν, τὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου, τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου. Καὶ ἔπειτα ἡ συνετῶς διεξαγομένη ἐλευθερία, εἶναι ἀγαθὸν τοσούτῳ μέγα, ὥστε ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ διατὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἠγάλλοντο καὶ ἐμεγαλαύχουν ἐπὶ τῷ κατορθώματι, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῷ ἅμα, ἐκτεθέντος τοῦ νέου πολιτεύματος εἰς δεινὴν δοκιμασίαν, ἐξῆλθον τροπαιοῦχοι ἀπὸ τοῦ πρώτου κινδύνου.

Τῳόντι, ὁ Κλεομένης δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἔκβασιν ἐκείνην τῆς τῶν τυράννων καταλύσεως. Ναὶ μὲν καὶ ἀλλαχοῦ μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν τυράννων δὲν ἐπανῆλθον αἱ ἀρχαῖαι ἀποκλειστικαὶ ἀριστοκρατίαι, ἀλλὰ τιμοκρατίαι, ὡς εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ τιμοκρατία ὅμως τῶν Ἀθηνῶν, μάλιστα μετὰ τὰς διὰ Κλεισθένους γενομένας μεταρρυθμίσεις, ἔρρεπε προδήλως πρὸς τὴν δημοκρατίαν, διά τε τὴν κατάργησιν τῶν ἀρχαίων φυλῶν, καὶ τὴν ἐκ τούτου κολόβωσιν τῆς ἀρχαίας τῶν εὐπατριδῶν δυνάμεως, καὶ τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ δήμου αὔξησιν, καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἰδόντες ὅτι ἡ ἀρχαία ἀριστοκρατία δὲν δύναται νὰ ὑπερισχύσῃ, κατήντησαν νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι καὶ αὐτῆς τῆς τυραννίδος ἡ ἀνόρθωσις συνέφερεν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ἡ νέα αὕτη τῶν πραγμάτων κατάστασις· «νόῳ λαβόντες, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, ὡς ἐλεύθερον μὲν ἐὸν τὸ γένος τὸ Ἀττικόν, ἰσόρροπον τῷ ἑωϋτῶν ἂν γένοιτο, κατεχόμενον δὲ ὑπό του τυραννίδι, ἀσθενὲς καὶ πειθαρχέεσθαι ἑτοῖμον.»

Ὅθεν ὁ Κλεομένης, ἅμα ἐπανελθὼν εἰς Σπάρτην, ἀπεφάσισε νὰ καταστήσῃ τύραννον Ἀθηνῶν τὸν φίλον αὐτοῦ Ἰσαγόραν· καὶ ἐπὶ τούτῳ, πρώτην ἤδη φοράν, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἡ Σπάρτη συνέλεξεν, ἐν ἔτει 506 πρὸ Χριστοῦ, τὸν στρατὸν τῶν Πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων. Ὁ Κλεομένης συγχρόνως συνεννοήθη καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου μετὰ τῶν Χαλκιδέων καὶ τῶν Βοιωτῶν, ὧν οἱ τελευταῖοι προθύμως ἐπελάβοντο τῆς εὐκαιρίας ταύτης ἵνα ἐκδικηθῶσι τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν προστασίαν τὴν ὁποίαν, ὡς εἴδομεν, οὗτοι εἶχον πρὸ μικροῦ ἀπονείμει εἰς τοὺς ἀποστάντας ἀπὸ τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας Πλαταιεῖς. Ὁ Κλεομένης ἤλπιζεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἁπανταχόθεν οὕτω προσβαλλόμενοι, θέλουσιν ὑποκύψει. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι εἶχε συγκαλέσει τοὺς ἐντὸς τοῦ ἰσθμοῦ συμμάχους, μὴ ἀνακοινώσας εἰς αὐτοὺς προηγουμένως ἐπὶ τίνι

σκοπῷ στρατεύονται· ὅτε λοιπὸν ὁ πελοποννησιακὸς στρατός, ἀγόμενος ὑπὸ ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοῦ τε Κλεομένους καὶ τοῦ Δημαράτου, προεχώρησε μέχρις Ἐλευσῖνος, καὶ ἐνόησε περὶ τίνος πρόκειται, δυσηρεστήθη πολὺ διὰ τὸ ἐπιχείρημα· καὶ πρῶτοι μὲν ἀπῆλθον οἱ Κορίνθιοι, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ Δημάρατος, εἴτε διότι συνεμερίζετο τὴν κοινὴν ἀποδοκιμασίαν, εἴτε διότι εἶχεν ἀφορμήν τινα ἄγνωστον διχονοίας πρὸ τὸν συμβασιλέα· ὥστε ἅπασα ἡ στρατιὰ αὕτη διελύθη μηδὲν πράξασα. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἀπαλλαγέντες ὡς ἐκ τούτου ἀπροσδοκήτως τοῦ ἐπικινδυνοτέρου ἐχθροῦ, ἐτράπησαν κατὰ τῶν ἄλλων· ἐνίκησαν κατὰ κράτος τούς τε Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς, (167) καί, ἐπειδὴ οἱ Δωριεῖς τῆς Αἰγίνης κάτοικοι ἠθέλησαν νὰ συμμαχήσωσιν ὡσαύτως μετὰ τῶν Βοιωτῶν, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεχείρησαν καὶ κατὰ τῆς ὀλιγαρχικῆς, τῆς πλουσίας, τῆς ἐμπορικῆς καὶ ναυτικῆς ταύτης νήσου ἀγῶνα μακρόν, ὅστις διήρκεσεν εἴκοσι περίπου ἔτη, διεκόπη ἐπανειλημμένως ἕνεκα τῶν μεσολαβησάντων ἐν τῷ μεταξὺ μηδικῶν πολέμων, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπέφερε τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγίνης καὶ τὴν ἔξωσιν τῶν κατοίκων αὐτῆς.

Ἐν τούτοις ὁ Κλεομένης καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, ἀγανακτοῦντες διὰ τὴν ἄδοξον ἀπὸ τῆς Ἐλευσῖνος ὑποχώρησιν, ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἀποκαταστήσωσιν αὐτὸν τὸν Ἱππίαν εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἐπὶ τούτῳ τὸν προσεκάλεσαν, ἐν ἔτει 505 εἰς Σπάρτην, ὅπου συνεκάλεσαν καὶ ἅπαντας τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος πρῶτον ὡς φαίνεται συγκροτηθεῖσα

---

167) Τῶν ζωγρηθέντων καὶ δεσμίων ἀχθέντων εἰς Ἀθήνας Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων αἱ πέδαι ἀνεκρέμαντο ἔτι ἐπὶ τοῦ Ἡροδότου εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Τῶν λύτρων δὲ τῶν αἰχμαλώτων τούτων τὴν δεκάτην ἀνέθεσαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, κατασκευάσαντες ἐκ ταύτης τέθριππον χαλκοῦν, ἑστηκὸς ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀριστερὰ εἰσιόντι εἰς τὰ προπύλαια καὶ φέρον τὸ ἐπίγραμμα τόδε (Ἡροδ. Ε. 77)

Ἔθνεα Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων δαμάσαντες
Παῖδες Ἀθηναίων ἔργμασιν ἐν πολέμῳ,
Δεσμῷ ἐν ἀχλυόεντι σιδηρέῳ ἔσβεσαν ὕβριν,
Τῶν ἵππους δεκάτην Παλλάδι τάσδ' ἔθεσαν.

πελοποννησιακὴ συμμαχία ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, ἔλαβεν ἤδη τακτικωτέραν μορφὴν κοινῆς συνόδου, συζητούσης τὰ συμφέροντα τῆς χερσονήσου, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἀλλ' ἡ ἔκβασις τῆς συζητήσεως ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ ἄλλαι πόλεις δὲν εἶχον εἰσέτι καταντήσει εὐπειθῆ τῶν Λακεδαιμονίων ὄργανα. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Κορινθίων Σωσικλῆς (168) ἀπέκρουσε μετὰ πλείστης ζωηρότητος τὸ βούλευμα τῆς ἀνορθώσεως τῶν τυράννων ἐν Ἀθήναις· οἱ λοιποὶ σύμμαχοι ἠσπάσθησαν προθύμως τὴν γνώμην ταύτην τῶν Κορινθίων, ὥστε ὁ Ἱππίας, ἀφοῦ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ μεταπείσῃ τὴν συνέλευσιν, ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς Σίγειον, καὶ ἐζήτησεν ἐκεῖθεν σύμμαχον ἕτερον, φοβερώτερον, τὸν τότε βασιλέα τῶν Περσῶν Δαρεῖον, γενόμενος οὕτω εἷς τῶν πρωταιτίων τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολούθου ἑκατονταετηρίδος ἐκραγέντων μεγάλων περσικῶν ἢ μηδικῶν πολέμων. (169). Ὁ δὲ βασιλεὺς Δαρεῖος ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τοῦ Ἱππίου τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ Ἀθηναῖοι μετ' ὀλίγον εἶχον ἐπιχειρήσει νὰ βοηθήσωσι τὴν κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας ἐπανάστασιν τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑλληνίδων πόλεων. Διότι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν περιωρίζετο, ὡς εἴπομεν ἤδη ἐν παρόδῳ, εἰς μόνην τὴν μεγάλην χερσόνησον ἥτις ἐκτείνεται πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Ἀκροκεραυνίων καὶ τῆς ὁποίας συνεπληρώσαμεν ἤδη τὴν εἰκόνα κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἀλλ' ἐξηπλώθη πρωϊμώτατα καὶ εἰς τὰς παρ' αὐτὴν κειμένας, καὶ εἰς ἄλλας ἀπωτάτας χώρας.

---

168) Συκλῆς (Συκλέης), οὐχὶ Σωσικλῆς, καλεῖται ὁ ἀνὴρ παρ' Ἡροδότῳ (Ε. 92).

169) Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καθ' ὃν χρόνον ὁ Κλεομένης ἐστράτευεν ἐπ' αὐτούς, ἔπεμψαν, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Κλεισθένους, πρέσβεις εἰς τὰς Σάρδεις πρὸς τὸν ἐνταῦθα ἑδρεύοντα σατράπην, ἀδελφὸν τοῦ Δαρείου, θέλοντες νὰ ποιήσωνται συμμαχίαν πρὸς Πέρσας ἐναντίον τῶν πολεμίων. Ὁ Ἀρταφέρνης, ὡς ὅρον τῆς συμμαχίας, ἔθηκε τὴν ἀναγνώρισιν τῆς κυριαρχίας τοῦ μεγάλου βασιλέως διὰ προσφορᾶς εἰς τὸν βασιλέα ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν γῆς καὶ ὕδατος. Οἱ πρέσβεις, χωρὶς νὰ ἔχωσι πρὸς τοῦτο ἐξουσίαν, ἐδέξαντο τὴν πρότασιν, ἀλλ' εἶτα ἀπεδοκιμάσθησαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ συμμαχία δὲν ἐγένετο, τὸ δὲ γεγονὸς φαίνεται ὅτι ἐμείωσεν ἐπί τινα χρόνον τὴν τοῦ Κλεισθένους δύναμιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

'Αποικίαι. 'Ηθικὴ ἑνότης τοῦ ἔθνους.

Κυριωτάτη τοῦ ἔθνους ἑστία καὶ μητρόπολις ἦτο βεβαίως ἡ μεταξὺ 'Ολύμπου καὶ Μαλέας χερσόνησος· ἐνταῦθα ἦτο ἡ κατοικία τῶν θεῶν αὐτοῦ· ἐνταῦθα ἦσαν τὰ κυριώτατα θρησκευτικά, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ αὐτοῦ καθιδρύματα· ἐνταῦθα ἔκειντο αἱ δύο πόλεις, Σπάρτη καὶ 'Αθῆναι, περὶ ἃς συγκεφαλαιοῦται κατὰ μέγα μέρος ὁ πρῶτος, ὁ ἀρχαιότερος, ὁ μέχρι τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἑλληνισμός. Καὶ ἡ κυρία αὕτη τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ οἴκου ἑστία εἶχεν ἔκτασιν καὶ εὐφορίαν ἱκανὴν νὰ διαθρέψῃ ὅλα αὐτοῦ τὰ τέκνα. 'Αλλὰ τὰ τέκνα ταῦτα οὔτε ὀλιγαρκῆ ἦσαν, οὔτε νωθρά· δὲν ηὐχαριστοῦντο εἰς τὴν ἀνήκουσαν αὐτοῖς μερίδα τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ἀλλ' ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κατασκευάσωσιν ἰδίαν περιουσίαν. Ὅθεν δὲν ἔπαυσαν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τῶν πρώτων τούτων ἱστορικῶν χρόνων, ἀναχωροῦντα ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου, διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, πρὸς ἀνατολάς, πρὸς μεσημβρίαν, πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς βορρᾶν, εἰς ἀναζήτησιν καλλιτέρας τύχης, καὶ κτίζοντα, ἁπανταχοῦ τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης, ἀναριθμήτους ἀποικίας, ὧν τινες ἀπέβησαν ἰσχυρόταται, ἅπασαι δὲ ἐπενήργησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς τὴν τύχην τῆς μητροπόλεως.

Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς μικρᾶς 'Ασίας, ἐκτείνεται τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, τὸ ὁποῖον ἔκπαλαι ἦτο τοσοῦτον ἑλληνικόν, ὥστε οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐκάλουν αὐτὸ ἡμετέραν θάλασσαν, καθ' ἡμᾶς θάλασσαν. Αἱ δύο αὐτοῦ ἀκταί, πλησιάσασαι ἀμοιβαίως πρὸς βορρᾶν, σχηματίζουσι τὸν στενὸν τοῦ Ἑλλησπόντου πορθμόν· ἔπειτα δέ, ἀποχωριζόμεναι αἰφνιδίως καὶ ἀναχωρήσασαι ἡ μὲν πρὸς δυσμάς, ἡ δὲ πρὸς ἀνατολάς, ἀνοίγουσι δεξαμενὴν μεγάλην, ἐν ᾗ τὸ πέλαγος τοῦτο ἁπλοῦται μέχρις οὗ, φθάσαν εἰς τὸν μεταξὺ τῆς πελοποννησιακῆς ἄκρας Μαλέας καὶ τῆς νήσου Κρήτης πορθμόν, ἐκρέει δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἔτι μεγαλητέραν δεξαμενὴν τῆς μεσογείου θαλάσσης. Αἱ πολυάριθμοι νῆσοι, αἵτινες, ὡς ἐπίγειόν τινα ἀστερωπὸν οὐρανόν, κοσμοῦσι τὸ Αἰγαῖον πέλα-

γας, δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρία κυριώτατα συστήματα· τὰς νήσους, τὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου· τὰς νήσους, τὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τῆς χερσονήσου τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ καὶ τὴν Κρήτην, ἥτις ἀποτελεῖ ἅμα μὲν τὸ μεσημβρινὸν μεταξὺ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Μεσογείου θαλάσσης σύνορον, ἅμα δὲ τὸ κυριώτατον τμῆμα τῆς γεφύρας ἥτις συνάπτει πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὴν Εὐρώπην μετὰ τῆς Ἀσίας καὶ συμπληροῦται ἀφ' ἑνὸς διὰ τῶν Κυθήρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς Καρπάθου καὶ τῆς Ῥόδου.

Ὁ μακρὸς καὶ στενὸς σκελετὸς τῆς Εὐβοίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συνέχεια τῶν ὀρεινῶν σειρῶν τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὄθρυος, αἵτινες, προβαίνουσαι πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, σχηματίζουσι προσέτι τὴν Ἄνδρον, τὴν Τῆνον, τὴν Μύκονον, τὴν Δῆλον, τὴν Νάξον, τὴν Ἀμοργόν· πάλιν δέ, ὡς συνέχεια τῆς τοῦ Σουνίου ἄκρας λογίζονται ἡ Κέως, ἡ Κύθνος, ἡ Σέριφος, ἡ Φολέγανδρος, ἡ Σίκινος, ἡ Γύαρος, ἡ Σῦρος, ἡ Πάρος καὶ ἡ Ἀντίπαρος· τελευταῖον ἡ Κίμωλος, ἡ Μῆλος καὶ ἡ Θήρα προέκυψαν μᾶλλον ἀπὸ τοῦ πυθμένος τῆς θαλάσσης, δι' ἡφαιστείων ἐκρήξεων. Αἱ νῆσοι αὗται, πλὴν τῆς Εὐβοίας, ὠνομάζοντο τὸ πάλαι Κυκλάδες καὶ Σποράδες· καὶ Κυκλάδες μὲν ἰδίως ἐλέγοντο αἱ ἀμέσως τὴν ἱερὰν τῆς Δήλου νῆσον περικυκλοῦσαι· Σποράδες δὲ αἱ μᾶλλον διεσπαρμέναι καὶ μεμονωμέναι. Ἀλλ' ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ἐπεκράτει πολλὴ ἀκρίβεια περὶ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν διάκρισιν τῶν ὀνομάτων τούτων· σήμερον δὲ ἅπασαι αἱ νῆσοι ἐκεῖναι ὀνομάζονται Κυκλάδες. Πρὸς τούτοις τὸ πάλαι αἱ νῆσοι αὗται, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐλέγοντο κατοικούμεναι, ὡς καὶ ἡ Εὔβοια, καὶ ἡ Ἀττική, ὑπὸ τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς· ἐξαιρέσει τῶν Στύρων καὶ τῆς Καρύστου τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς νήσου Κύθνου, ὧν οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο Δρύοπες, καὶ τῆς Μήλου καὶ τῆς Θήρας, αἵτινες ἦσαν ἀποικίαι τῆς Σπάρτης. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ἤτοι κατὰ τὴν ὀγδόην καὶ τὴν ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ, ἐπισημόταται τῆς Εὐβοίας πόλεις ἀναφαίνονται ἡ παρὰ τὸν στενότατον πορθμὸν τὸν χωρίζοντα τὴν νῆσον ἀπὸ τῆς Βοιωτίας Χαλκίς, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀνατολικονότειον τῆς Χαλκίδος, ἐπὶ τῆς αὐτῆς παραλίας κειμένη, Ἐρέτρια· ἡ Χαλκὶς καὶ ἡ Ἐρέτρια κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς νήσου, ἡ δ' Ἐρέτρια καί τινας τῶν Κυκλάδων, τὴν Ἄνδρον, τὴν Τῆνον, τὴν Κέω

καὶ ἄλλας. Ὁπόσον δὲ πλούσιαι καὶ ἐμπορικαὶ ἦσάν ποτε αἱ δύο αὗται πόλεις, πολὺ βεβαίως πλουσιώτεραι καὶ ἐμπορικώτεραι τότε τῶν Ἀθηνῶν, μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔκ τε τῶν πολυαρίθμων ἀποικιῶν τὰς ὁποίας ἵδρυσαν, καὶ ἐκ τούτου, ὅτι τὸ εὐβοϊκὸν λεγόμενον τάλαντον, περὶ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, ἦτο ἐν χρήσει εἰς μέγα τῆς Ἑλλάδος μέρος. Ἐπεκράτει δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Σόλωνος διενεργηθείσης ἐλαττώσεως, κατὰ 27 το ς ἑκατόν, ὡς προεξεθέσαμεν. Ἔκτοτε προέκυψε τρίτον τάλαντον, τὸ ἀττικόν, διάφορον τοῦ τε αἰγινητικοῦ καὶ τοῦ εὐβοϊκοῦ καὶ ἔχον ἀναλογίαν, πρὸς μὲν τὸ πρῶτον, ὡς 3 πρὸς 5, πρὸς δὲ τὸ δε τερον, ὡς 18 πρὸς 25. Ἐν γένει δὲ ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος μετεβλήθη ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς Ἑλλάδος· ὅσῳ ὑψοῦνται αἱ Ἀθῆναι, τόσῳ πίπτουσιν ἡ Χαλκὶς καὶ ἡ Ἐρέτρια. Εἴδομεν πρὸ ὀλίγου τοὺς Χαλκιδεῖς κατατροπωθέντας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ἅπασαν τὴν Εὔβοιαν καὶ ὅλας τὰς Κυκλάδας ὑποκυπτούσας εἰς τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ δὲ τῶν Κυκλάδων τούτων, ἰσχυροτάτη μέν, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ἱστορικοὺς χρόνους, ἦτο ἡ Νάξος, ἥτις, πλὴν τῆς ἀξιολόγου αὐτῆς ναυτικῆς δυνάμεως, συνεκρότει στρατὸν 8,000 ὁπλιτῶν καὶ ἐκυριάρχει τινῶν ἐκ τῶν ἄλλων νήσων· λαμπροτάτη δὲ πασῶν, ἡ σήμερον τοσοῦτον ἀφανὴς Δῆλος, διότι ἐνταῦθα ἐτελεῖτο μεγάλη περιοδική, εἰς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, πανήγυρις, ἧς μετεῖχον πᾶσαι αἱ ἰωνικαὶ πόλεις, αἵ τε νησιωτικαὶ καὶ ἠπειρωτικαί. Ἡ πανήγυρις αὕτη ἤκμαζεν ἰδίως ἐν τῇ ἑβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε καὶ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ σωζομένου ὁμηρικοῦ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνου. Τὸ πλῆθος τῶν συρρεόντων ἐκεῖ πλοίων, τὸ κάλλος τῶν γυναικῶν, ἡ πολυτέλεια τῶν κοσμημάτων αὐτῶν, οἱ ποικίλοι ἀθλητικοί, μουσικοί, ὀρχηστικοὶ ἀγῶνες, τὰ πάντα μαρτυροῦσι τὴν τότε εὐπορίαν καὶ εὐημερίαν τῶν ἰωνικῶν πόλεων· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ χάρις καὶ ἡ εὐφροσύνη τῆς ἑορτῆς, ὥστε ὁ ποιητὴς ἀνακράζει, ὅτι θεωρῶν τις τοὺς Ἴωνας ἐνταῦθα ἠθροισμένους ἔλεγεν ὅτι οἱ μάκαρες ἐκεῖνοι δὲν θέλουσιν οὔτε ἀποθάνει, οὔτε γηράσει ποτέ.

Φαίη κ' ἀθανάτους καὶ ἀγήρως ἔμμεναι αἰεί,
ὃς τότ' ἐπαντιάσει, ὅτ' Ἰάονες ἀθρόοι εἶεν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ τύχη ἔμελλε νὰ διαλύσῃ τὸ χρυσοῦν τοῦτο ὄνειρον τοῦ ποιητοῦ. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἰωνικαὶ πόλεις κατεκτήθησαν κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου· ἐντεῦθεν, ἡ ἐν Δήλῳ πανήγυρις ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, οὐδὲ ἀνέλαβε νέαν ζωὴν εἰμὴ διὰ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι.

Αἱ δὲ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι ἀποικίαι, ὧν τοσάκις ἤδη ἐμνήσθημεν, ἔκειντο ἐπί τε τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην νευούσης μεγάλης ταύτης ἀσιανῆς χερσονήσου, καὶ ἐπὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ὧν αἱ ἐπισημότεραι ἦσαν ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος καὶ ἡ Ῥόδος. Αἱ ἀποικίαι αὗται ἱδρύθησαν πρὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ συνδέονται ὑπὸ τῆς παραδόσεως μετὰ τῶν θρυλουμένων μεγάλων ἐντὸς τῆς κυρίας Ἑλλάδος ἐπιδρομῶν, τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν, μάλιστα δὲ μετὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Δωριέων. Τῳόντι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἕνεκα τῆς κατακτήσεως ταύτης, μία τῶν Ἀχαιῶν μοῖρα ἐξελθοῦσα τῆς Πελοποννήσου εἰς Βοιωτίαν καὶ παραλαβοῦσα ἐντεῦθεν πολλοὺς κοινωνοὺς τῆς ἐπιχειρήσεως, διὰ τὴν συμβαίνουσαν τότε καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀναστάτωσιν, ὡς ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ εἰσβολῆς τῶν Βοιωτῶν τῆς Θεσσαλίας, ἐπορεύθη διὰ τῆς τελευταίας ταύτης εἰς Θρᾴκην, καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσασα εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἔκτισεν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου βόρεια ταύτης παράλια τὰς αἰολικὰς ἀποικίας, οὕτως ὀνομασθείσας, διότι οἱ Ἀχαιοὶ ἀνεμίχθησαν καθ' ὁδὸν μετὰ πλείστων Βοιωτῶν καὶ Θεσσαλῶν, οἵτινες ἐθεωροῦντο ἀνήκοντες εἰς τὴν αἰολικὴν φυλήν. Ἑτέρα δὲ Ἀχαιῶν μοῖρα ἐξέβαλεν ἀπὸ τῆς Αἰγιαλείας τῆς Πελοποννήσου τοὺς Ἴωνας, μεταβάντας εἰς τὴν Ἀττικήν· καὶ οἱ ἐκ Μεσσηνίας ἐκχωρήσαντες Πύλιοι μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν Νηλειδῶν, κατέφυγον ὡσαύτως εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅπου οἱ Νηλεῖδαι λέγονται καταλαβόντες καὶ αὐτὴν τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, διὰ Μελάνθου. Ἐντεῦθεν δέ, διά τε τὴν συμφόρησιν τοσούτου πλήθους, καὶ ἕνεκα διενέξεων τῶν παίδων Κόδρου τοῦ Μελάνθου, ἐγένετο μετ' οὐ πολύ, εἰς τὰ πρὸς νότον τῶν αἰολικῶν ἀποικιῶν παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς περὶ ταῦτα νήσους, ἡ μεγάλη ἰωνικὴ ἀποικία, ἡ οὕτω κληθεῖσα, διότι ὥρμησεν

ἐξ Ἀθηνῶν, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἰωνικῆς πόλεως. Τελευταῖον ἀπὸ τῶν δωρικῶν πόλεων τῆς Πελοποννήσου λέγονται ἐκπεμφθεῖσαι αἱ ἀποικίαι τῆς τε νοτιωτέρας ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν περὶ ταύτην νήσων.

Ὁ ἱστορικὸς ἔλεγχος τῶν παραδόσεων τούτων ἐγένετο ἤδη ἐν τοῖς κεφαλαίοις Β' καὶ Δ'. Ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, εὑρίσκομεν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς περὶ τὰ παράλια ταῦτα νήσους, τρεῖς ἀποικιῶν ὁμάδας, αἵτινες ὀνομάζονται πρὸς βορρᾶν μὲν αἰολικαὶ ἀποικίαι, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἰωνικαί, πρὸς νότον δὲ δωρικαί. Αἱ ἀρχαιόταται αἰολικαὶ ἀποικίαι ἦσαν δώδεκα· Τῆμνος, Λήρισσαι, Νέον τεῖχος, Κύμη, Αἰγαῖαι, Μύρινα, Γρύνεια, Κίλλα, Νότιον, Αἰγιρόεσσα, Πιτάνη καὶ Σμύρνη. Αἱ ἕνδεκα πρῶται ἔκειντο πλησιέστατα πρὸς ἀλλήλας καὶ ἦσαν πᾶσαι συμπεπυκνωμέναι περὶ τὸν Ἐλαϊτικὸν κόλπον, τὸν σήμερον λεγόμενον κόλπον τοῦ Σανδερλῆ ἢ Τσανταρλῆ, ἐνῷ ἡ δωδεκάτη, ἡ Σμύρνη, ἔκειτο πρὸς νότον τοῦ ὄρους Σιπύλου, εἰς πολλὴν ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀπόστασιν, διὸ καὶ πρωϊμώτατα ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτῶν καὶ συνετάχθη μετὰ τῶν ἰωνικῶν. Παρεκτὸς τούτων αἰολικαὶ ἀποικίαι ἦσαν αἱ παρακείμεναι νῆσοι, Λέσβος, Τένεδος καὶ Ἑκατόννησοι, ἔτι δὲ πλεῖσται ἄλλαι πόλεις περὶ τὸ ὄρος Ἴδης, ἐν Τρῳάδι, καὶ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ εὐρωπαϊκῇ Θρᾴκῃ, κτισθεῖσαι ἅπασαι ὑπὸ τῆς Λέσβου, καὶ τῆς Κύμης καὶ τῆς Τενέδου. Καὶ ἐκ μὲν τῶν πρεσβυτέρων ἠπειρωτικῶν ἀποικιῶν, ἀρχαιοτάτη καὶ ἰσχυροτάτη ἦτο ἡ Κύμη, ἐκ δὲ τῶν νησιωτικῶν, μάλιστα λόγου ἀξία ἡ Λέσβος ἥτις εἶχε κατ' ἀρχὰς ἓξ πόλεις· Μιτυλήνην, Μήθυμναν, Ἄντισσαν, Ἐρεσσόν, Πύρραν καὶ Ἀρίσβαν, μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Μηθυμναίων, τὰς λοιπὰς πέντε, ἐξ ὧν ἐπιφανεστάτη ἦτο ἡ Μιτυλήνη. Περὶ ταύτης διεσώθησαν καὶ ἱστορικαί τινες εἰδήσεις ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἕκτης. Ἤκμαζον τότε ἐν Μιτυλήνῃ ὀνόματα περίφημα, Πιττακός, εἷς τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, ὁ λυρικὸς ποιητὴς Ἀλκαῖος, καὶ ἡ Σαπφώ, περὶ ἧς καὶ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν μέχρι τινὸς ὅ,τι ἔλεγον ἤδη οἱ ἀρχαῖοι· «θαυμαστόν τι χρῆμα· οὐ γὰρ ἴσμεν ἐν τῷ τοσούτῳ χρόνῳ τῷ μνημονευομένῳ φανεῖσάν τινα γυναῖκα ἐνάμιλλον ἐκείνῃ, οὐδὲ κατὰ

μικρόν, ποιήσεως χάριν.» Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πολλαὶ ἐπεκράτουν ἐν Μιτυλήνῃ ἔριδες καὶ πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεφάνησαν τύραννοι, μέχρις οὗ οἱ Μιτυληναῖοι ἐπέτρεψαν τὰ πράγματα εἰς τὸν Πιττακόν, ἀναγορεύσαντες αὐτὸν ἐπὶ δέκα ἔτη αἰσυμνήτην, ὅ ἐστιν ἀπόλυτον ἄρχοντα τῆς πόλεως. Ὁ Πιττακὸς εἶχεν ἤδη διαπρέψει εἴς τινα πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πόλεμον, περὶ τοῦ Σιγείου, προγενέστερον, ὡς φαίνεται, τοῦ προαναφερθέντος ἐπὶ Πεισιστράτου πολέμου. Ὁ Πιττακός, ἄγων τότε τὸν στρατὸν τῶν Μιτυληναίων, ηὐτύχησε νὰ θανατώσῃ ἐν μονομαχίᾳ, τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀθηναίων Φρύνωνα· ἀλλ' ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἀμφίρροπος, καί ποτε, τραπέντων τῶν Μιτυληναίων, ὁ Ἀλκαῖος, ὅστις συνηγωνίσθη μετ' αὐτῶν ὡς ὁπλίτης, ἔφυγε μετὰ τῶν ἄλλων, ρίψας τὰ ὅπλα, τὸ δὲ παραδοξότερον, εἶχε τὴν ἀφέλειαν νὰ ὁμολογήσῃ, ἐν μιᾷ τῶν ᾠδῶν αὐτοῦ, τὸ ἀτύχημα, ὅπως προγενέστερός τις Ἕλλην ποιητὴς ὁ Ἀρχίλοχος, καὶ ἄλλος μεταγενέστερος ξένος, ὁ Λατῖνος Ὁράτιος, ἐνῷ ἂν τοιαύτη συμφορὰ συνέβαινεν εἰς τὸν φιλοτιμότερον Τυρταῖον, δὲν ἤθελε βεβαίως οὗτος ἐπιζήσει. Ὁ δὲ Πιττακός, γενναῖος αναδειχθεὶς ἐν πολέμῳ, ἐφημίσθη καὶ ἐν εἰρήνῃ διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν χρηστότητα, ρυθμίσας μὲν ἐπιεικῶς τὰ πράγματα, ἀποθέσας δὲ μετὰ τὴν δεκαετίαν τὴν ἀρχήν, ἂν καὶ πικρότατα λοιδορῆται ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου Ἀλκαίου, εἰς τὰ στασιωτικὰ καλούμενα τούτου ποιήματα. Ἀλλ' ὁ Πιττακὸς δὲν ἐφρόντισεν, ὡς ὁ σύγχρονος, καί, καθὰ λέγεται, φίλος αὐτοῦ Σόλων, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μέλλουσαν τῆς πατρίδος του τύχην δι' ἐπιτηδείας τοῦ πολιτεύματος διορθώσεως· ἐξ οὗ συνάγεται πάλιν ἡ τοῦ Σόλωνος ὑπεροχή. Τί δ' ἀπέγιναν τὰ κατὰ τοὺς Μιτυληναίους μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πιττακοῦ, τὸν συμβάντα κατὰ τὴν 52 ὀλυμπιάδα, ἤτοι μεταξὺ τοῦ 572 καὶ 568 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἄδηλον.

Δώδεκα ἦσαν καὶ αἱ πρὸς νότον τῶν αἰολικῶν κείμεναι ἰωνικαὶ πόλεις· Φώκαια, Κλαζομεναί, Χίος, Ἐρυθραί, Τέως, Λέβεδος, Κολοφών, Ἔφεσος, Σάμος, Πριήνη, Μυοῦς, Μίλητος. Αἱ πόλεις αὗται συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας διὰ κοινοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς ἄκρας Μυκάλης, πλησίον τῆς Πριήνης, μεταξὺ Ἐφέσου καὶ Μιλήτου, καὶ ἦτο καθωσιωμένον εἰς τὸν Ποσειδῶνα· ἀλλ' ὁ δεσμὸς οὗτος ἦτο θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικός, ὥστε αἱ

ἰωνικαὶ πόλεις ἤκμασαν διὰ τῆς ἰδίας ἑκάστη ἐνεργείας, καὶ ὄχι καὶ διὰ κοινῆς συμπράξεως. Μεγίστη δὲ καὶ ἀξιολογωτάτη πασῶν ἀνεδείχθη ἡ Μίλητος, μάλιστα διὰ τὸ ἐμπόριον αὐτῆς. Τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐγίνετο ἰδίως εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ παράλια οἱ Μιλήσιοι ἔκτισαν περὶ τὰς ἑκατὸν νέας ἀποικίας. Ἀλλὰ καὶ διὰ ξηρᾶς, αἱ ἐμπορικαὶ τῆς Μιλήτου σχέσεις ἐξετείνοντο μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἡ πόλις αὕτη τέσσαρας λιμένας καὶ ἐξαίρετον δύναμιν, διατελέσασα ἐπί τινα χρόνον τὸ μέγιστον ἑλληνικὸν ἐμπορεῖον, μηδὲ παραχωροῦσα τὰ πρωτεῖα καθ' ὅλην τὴν μεσόγειον, εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Καρχηδόνα. Ἐνῷ δὲ οἱ Μιλήσιοι ἐμπορεύοντο πρὸς βορρᾶν ἰδίως καὶ πρὸς ἀνατολάς, οἱ Φωκαιεῖς ἐναυτίλλοντο μᾶλλον πρὸς δυσμάς, εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἱσπανίαν καὶ τὰς νήσους τῆς μεσογείου, ὅπου ἔκτισαν νέας ἄλλας ἀποικίας.

Πάλιν δέ, πρὸς νότον τῶν ἰωνικῶν ἀποικιῶν, ἔκειντο αἱ δωρικαί, ἀποτελοῦσαι κατ' ἀρχὰς ἑξάπολιν ὁμοσπονδίαν, περὶ τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ Τριοπίου Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον ὑψοῦτο ἐπὶ τοῦ Τριοπίου ἢ ἱεροῦ ἀκρωτηρίου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν νοτιοδυτικωτάτην ἄκραν ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Αἱ μετέχουσαι τοῦ ἱεροῦ πόλεις ἦσαν ἐπὶ μὲν τῆς στερεᾶς ἡ Ἁλικαρνασσὸς καὶ ἡ Κνίδος, ἐπὶ δὲ τῶν νήσων ἡ Κῶς καὶ αἱ τρεῖς τῆς Ῥόδου πόλεις, Λίνδος, Ἰαλυσὸς καὶ Κάμειρος, διότι ἡ πόλις Ρόδος δὲν ἐκτίσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, τῷ 408 πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλ' ἡ Ἁλικαρνασσὸς ἀπεκλείσθη ἔπειτα τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ, διά τινα πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ἀσέβειαν ἑνὸς τῶν πολιτῶν αὐτῆς· ὥστε ἡ ὁμοσπονδία ἔμεινε πεντάπολις. Ὑπῆρχον δὲ περὶ τὰς χώρας ταύτας καὶ ἄλλαι πολλαὶ δωρικαὶ πόλεις, καί τοι μὴ μετέχουσαι τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ· ἐπὶ μὲν τῆς στερεᾶς ἡ Μύνδος, ἡ Φάσηλις, ἐπὶ δὲ τῶν παρακειμένων νήσων, ἡ Ἀστυπαλαία, ἡ Κάλυμνα, ἡ Νίσυρος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σύμη, ἡ Τῆλος, ἡ Κάσος, ἡ Χαλκεία καὶ ἄλλαι.

Πᾶσαι αὗται αἱ ἀποικίαι, μάλιστα δὲ αἱ ἰωνικαί, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον αἱ αἰολικαί, ἐπέδωκαν ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν ναυτιλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ποίησιν, τὸν πεζὸν λόγον, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν τέχνην· περὶ τὰ πλεῖστα δὲ τούτων ἠσχολήθησαν καὶ ηὐδοκίμησαν πρωϊμώτερον τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως διότι

ἔλαβον πρωϊμωτέραν σχέσιν μετὰ τοῦ ἀρχαιοτέρου ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἀρχαιότατοι ἐπικοὶ καὶ λυρικοὶ ποιηταὶ ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀποικίας ταύτας, ἢ εἰς τὰς πρὸς ἐκείνας συγγενεστάτας νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους· Ὅμηρος, Στασῖνος, Ἄσιος, Λέσχης, Πείσανδρος, Ἀρχίλοχος, Ἀλκαῖος, Σαπφώ, πλεῖστοι ἄλλοι. Ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος, ὡς λέγεται, γράψας εἰς πεζὸν λόγον, ἐν τῇ ἕκτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, Φερεκύδης, ἐγεννήθη εἰς Σῦρον, Ἴων λογιζόμενος τό τε γένος καὶ τὴν παιδείαν· ἀρχαιότατος δὲ λογογράφος, ὡς ὠνομάζοντο μέχρι τοῦ Ἡροδότου οἱ ἱστορικοί, ἦτο Κάδμος ὁ Μιλήσιος· καὶ ὀνομαστότατοι ἐπίσης ὑπῆρξαν ὁ Μιλήσιος ὡσαύτως Ἑκαταῖος καὶ ὁ Λέσβιος Ἑλλάνικος, ἂν καὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Ἐνταῦθα πρὸς τούτοις ἐγένοντο, ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, τὰ πρῶτα τῆς ὑψηλοτέρας φιλοσοφίας δοκίμια, ἥτις ἀνηρεύνησε τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων καὶ παρεξετράπη μὲν εἰς πολλὰς πλάνας, ἀλλὰ διὰ τοῦ ζητητικοῦ αὐτῆς πνεύματος προπαρεσκεύασε τὴν ὁδὸν τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης ἀληθεστέρας ἐπιστήμης· διότι Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ὑπῆρξεν ὁ πατὴρ τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας, Σάμιος δὲ ἦτο ὁ Πυθαγόρας, ὁ πατὴρ τῆς ἰταλικῆς σχολῆς, καὶ Κολοφώνιος ὁ Ξενοκράτης, ὁ τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας ἀρχηγέτης. Ἐνταῦθα ἐπὶ τέλους παρήχθησαν τὰ πρῶτα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἔργα, αἵτινες ἔμελλον βραδύτερον τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ τελειοποιηθῶσιν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Ὁ Χῖος Γλαῦκος λέγεται ἐπινοήσας τὴν τέχνην τῆς τοῦ σιδήρου χωνεύσεως, (170) καὶ ὁ Σάμιος Ροῖκος ἢ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόδωρος, φημίζεται ὡς εὑρέτης τῆς χυτῆς διαμορφώσεως τοῦ χαλκοῦ· ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἀποδίδονται εἰς χρόνους ὀλίγον τοῦ 600 ἔτους προγενεστέρους. Καὶ οἱ δύο ἀρχαιότατοι ἑλληνικοὶ ναοὶ ἦσαν ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἐφέσῳ καὶ ὁ τῆς Ἥρας ἐν Σάμῳ, ὧν ὁ πρῶτος ἤρξατο κατασκευαζόμενος ὑπὸ τοῦ Σαμίου Θεοδώρου μικρὸν πρὸ τοῦ 600 ἔτους, ὁ δὲ δεύτερος ὑπὸ τοῦ Σαμίου Ῥοίκου, περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Ὥστε

---

170) Γλαῦκος ὁ Χῖος, κατὰ Ἡρόδοτον (Α. 25) σύγχρονος ὢν τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Ἀλυάττου (617—565 π. Χ.) ἐξεῦρε πρῶτος «κόλλησιν σιδήρου» οὐχὶ χώνευσιν. Ἴδ. καὶ Παυσαν. Ι. 16, «Γλαύκου τοῦ Χίου, σιδήρου *κόλλησιν* εὑρόντος ἀνδρός».

τὰ πρῶτα μεγάλα οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ Πεισιστράτου, εἶναι μεταγενέστερα.

Ἀλλ' αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ αὗται ἀποικίαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἱδρυθῶσι καὶ δὲν εἶχον ἀκμάσει ἐν ἀνέσει ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον εἰμὴ διότι οἱ ἰθαγενεῖς τῶν χωρῶν τούτων κάτοικοι συνέκειντο ἐκ πολλῶν μικρῶν ἐθναρίων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλληλομαχούντων. Ἅμα ὅμως προέκυψεν ἐνταῦθα μεγαλήτερόν τι καὶ ἰσχυρότερον κράτος, αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἔμελλον νὰ κινδυνεύσωσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι μὴ οὖσαι, ὡς εἴδομεν, συνδεδεμέναι δι' οὐδενὸς στενοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ, μὴ ἀποτελοῦσαι ἓν κράτος συμπαγές, ἔμελλον νὰ ἐκτεθῶσι, διῃρημέναι καὶ μεμονωμέναι, εἰς τὰς προσβολὰς ἀντιπάλου κραταιοτέρου. Τοῦτο συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐβασίλευεν, ἀπὸ τοῦ 559 μέχρι τοῦ 546, τῆς Λυδίας, χώρας παρακειμένης εἰς τὰς ἰωνικὰς ἀποικίας, ὁ φιλόδοξος καὶ πολυθρύλητος διὰ τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ Κροῖσος. Ἤδη τινὲς τῶν προκατόχων αὐτοῦ εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν ἀποικιῶν τούτων, ἀλλὰ περισπασθέντες ὑπὸ ἄλλων πολεμίων ἠναγκάσθησαν νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς αὐτάς. Ὁ δὲ Κροῖσος ἀπέβη εὐτυχέστερος. Εἰς μάτην ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, ὅστις δὲν ἠσχολεῖτο μόνον περὶ φιλοσοφικὰ θεωρήματα, ἀλλ' εἶχε πολλὴν πεῖραν καὶ τῶν πρακτικωτέρων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων, διὸ καὶ συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς μάτην προέτρεψεν οὗτος τοὺς ὁμογενεῖς νὰ συγκροτήσωσιν εἰς Τέων, ὡς κεντρικωτέραν πόλιν, κοινὸν τῶν Ἰώνων βουλευτήριον, εἰς ὃ αἱ λοιπαὶ πόλεις νὰ ὑποτάσσωνται ὡς ἁπλοῖ δῆμοι, ὅπως ἐγένετο ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπὶ Θησέως· ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ οἱ Ἴωνες προετίμησαν νὰ διατηρήσωσι τὴν χαλαρὰν αὐτῶν ὁμοσπονδίαν, ἥτις, ἀνάλογος οὖσα τῆς ἀργολικῆς, ἔμελλε νὰ πάθῃ ἀπὸ τῶν ἰσχυροτέρων γειτόνων, ὅ,τι καὶ ἐκείνη ἀπὸ τῆς Σπάρτης. Ὁ Κροῖσος, προσβαλὼν ἀλληλοδιαδόχως καὶ ἀνὰ μίαν ἁπάσας τὰς ἰωνικάς, αἰολικὰς καὶ δωρικὰς ἀποικίας, καθυπέταξεν αὐτὰς καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖς φόρου καὶ καθῄρεσε τὰ τείχη αὐτῶν· μόναι αἱ νῆσοι διέφυγον τὴν κυριαρχίαν του. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Κροίσου τὸ κράτος ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολύ. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἤρχιζε σχηματιζόμενον, ὑπὸ τὸν μεγαλεπήβολον Κῦρον, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς

Ἀσίας, κράτος ἕτερον, τὸ ὁποῖον προέκειτο οὐ μόνον τὸ βασίλειον τῆς Λυδίας νὰ καταβάλῃ, ἀλλὰ καὶ ἁπάσης τῆς μέσης καὶ δυτικῆς Ἀσίας νὰ κυριαρχήσῃ· ἐξετάθη δὲ μέχρι τῆς Λιβυκῆς μὲν ἐρήμου, ἐν τῇ Ἀφρικῇ, μέχρι τοῦ Ὀλύμπου δέ, ἐν τῇ Εὐρώπῃ, καὶ ἀπέβη τὸ ἰσχυρότατον πολιτικὸν οἰκοδόμημα τῶν ὅσα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Εἴδομεν ὅτι περὶ τὸ 547 ἔτος ὁ Κροῖσος, κινδυνεύων ἀπὸ τοῦ Κύρου, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ἡτοιμάσθησαν τρόντι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθον αἴφνης ὅτι ὁ Κῦρος, προλαβών, κατέβαλε τὸν ἀντίπαλον. Τότε αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐζήτησαν ὡσαύτως τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης κατὰ τοῦ νέου τούτου καὶ φοβεροῦ πολεμίου· ἀλλ' ἡ ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης ὡδηγεῖτο συνήθως εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς ὑπὸ λόγων πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ὑπὸ λόγων ἐθνικῆς φιλοτιμίας· ὅθεν ἐνῷ ἐδείχθη πρόθυμος νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Κροίσου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἤλπιζε μεγάλας ἀμοιβάς, ἀπεποιήθη νὰ δώσῃ ἐπικουρίαν τινὰ εἰς τοὺς κινδυνεύοντας ὁμογενεῖς· ὥστε αἱ ἀποικίαι, ἐγκαταλειφθεῖσαι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἀντέστησαν μὲν γενναίως, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποκύψωσι, πλὴν μεγάλης τῶν Τηΐων μοίρας, οἵτινες προετίμησαν τῆς ἐν τῇ πατρίδι δουλείας, τὴν ἀποδημίαν, καὶ ἀπῆλθον οἱ μὲν εἰς Θρᾴκην, ὅπου ἔκτισαν τὰ Ἄβδηρα, οἱ δὲ εἰς τὸν Κιμμέριον Βόσπορον, ὅπου ἵδρυσαν τὴν Φαναγόρειαν· ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν Φωκαιέων μετηνάστευσαν εἰς Κόρσικαν, ἔκτισαν ἐν Ἰταλίᾳ τὴν Ἐλέαν καὶ κατεστάθησαν τελευταῖον εἰς Μασσαλίαν. Ὑπετάχθησαν δὲ εἰς τὸν Κῦρον ὄχι μόνον οἱ ἐπὶ τῆς στερεᾶς τῆς Ἀσίας Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι, ἰδίως ἡ Λέσβος καὶ ἡ Χίος, πλὴν μόνης τῆς Σάμου, ἥτις μάλιστα βραδύτερον παραδόξως ἤκμασεν, ἐν τῇ ἑκατονταετηρίδι ταύτῃ, ὑπὸ τὸν τύραννον αὐτῆς Πολυκράτην. Ἐπὶ τέλους ὅμως κατέστη καὶ αὐτὴ ὑποτελὴς τῶν Περσῶν, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς μεγάλης τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως κατὰ Δαρείου, τοῦ τρίτου διαδόχου τοῦ Κύρου, ἐπαναστάσεως ἥτις ἐπέφερεν, ὡς προείπομεν, τοὺς μεγάλους μηδικοὺς πολέμους καὶ ἣν τούτου ἕνεκεν θέλομεν ἱστορήσει εἰς τὸ ἀκόλουθον βιβλίον.

Ἤδη δέ, ἐξακολουθοῦντες τὴν περιοδείαν ἡμῶν εἰς τὰς ἐπιλοίπους ἑλληνικὰς χώρας, κατὰ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρό-

νους, ἐρχόμεθα εἰς τὴν μεγάλην νῆσον τὴν διαχωρίζουσαν, πρὸς μεσημβρίαν, τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ἀπὸ τῆς μεσογείου θαλάσσης. Ὁ Ὅμηρος, ὅστις οὐδαμοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀναφέρει Δωριεῖς, μνημονεύει αὐτῶν ὅτε ὁμιλεῖ περὶ Κρήτης ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ καὶ παρεκτὸς τούτων λέγει κατοικοῦντας ἐνταῦθα Ἐτεόκρητας, Κύδωνας, Ἀχαιούς, Πελασγούς. Οἱ Δωριεῖς οὗτοι ἔπλευσαν εἰς Κρήτην ἐκ Πελοποννήσου, μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Οὐ μικρὰ δὲ ὑπῆρχεν ἀναλογία μεταξὺ τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν κρητικῶν θεσμῶν· διότι καὶ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις, ὧν ἐπιφανέσταται καὶ μέγισται ἦσαν ἡ Κνωσσός, ἡ Γόρτυν, ἡ Κυδωνία, τὰ τοῦ πολίτου δικαιώματα εἶχε μία τις ἐπικρατοῦσα φυλή, τὴν ὁποίαν ἀπετέλουν μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς εἰς αὐτὴν ἀνήκοντες· καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχε τάξις ἀνθρώπων καλουμένων ὑπηκόων, τοὺς ὁποίους τινὲς ἐξομοιοῦσι πρὸς τοὺς περιοίκους τῆς Σπάρτης, ἄν καὶ ἄλλοι φρονοῦσι μᾶλλον ὅτι περίοικοι ἐν Κρήτῃ δὲν ὑπῆρχον, οἱ δὲ λεγόμενοι ἐνταῦθα ὑπήκοοι ἦσαν τὸ γενικὸν ὄνομα ὑπὸ τὸ ὁποῖον περιελαμβάνοντο οἱ διάφοροι δοῦλοι· οἱ μνῶται ἤτοι οἱ κοινοὶ τῆς πολιτείας, καὶ οἱ κλαρῶται ἢ ἀφαμιῶται, ἤτοι οἱ ἰδιαίτεροι τῶν πολιτῶν δοῦλοι. Πρὸς τούτοις καὶ εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ πόλεις, αἱ ἐκκλησίαι ἀπεφάσιζον βοῇ καὶ οὐ ψήφῳ· ἡ ὁμηρικὴ βασιλεία κατηργήθη μέν, ἀλλὰ τὰ πράγματα διείποντο καθ' ἑκάστην πόλιν ὑπὸ δέκα ἐτησίων ἀρχόντων, καλουμένων Κόσμων, καὶ ἐχόντων ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοὺς ἐφόρους τῆς Σπάρτης. Ὑπῆρχον δὲ καὶ Γερουσίαι, συγκείμεναι ἐκ 30 ἀνδρῶν, ὡς ἐν Σπάρτῃ, προχειριζομένων μὲν διὰ βίου ἐκ τῶν προδιατελεσάντων Κόσμων, ἀνευθύνων δὲ ὄντων καὶ ἀποφασιζόντων ὄχι κατὰ νόμους γραπτούς, ἀλλὰ κατὰ τὰ εἰθισμένα. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, καὶ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις οἱ πολῖται διῃτῶντο εἰς συσσίτια, καλούμενα ἐνταῦθα ἀνδρεῖα, καὶ διῆγον τὸν βίον περὶ γυμναστικὰς ἀσκήσεις, περὶ πολεμικὰ ἔργα καὶ κυνηγέσια, καταλείποντες τὰς ἄλλας βιωτικὰς ἐργασίας εἰς τοὺς λοιποὺς τῆς χώρας κατοίκους. Κατὰ τὴν πάγκοινον δὲ ὁμολογίαν τῶν ἀρχαίων, οἱ θεσμοὶ τῆς Σπάρτης ἐκ Κρήτης εἶχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ στρατιωτικὴ τῆς Σπάρτης πειθαρχία, καὶ ἡ ἰδιάζουσα ἀνατροφὴ ἥτις παρεσκεύαζεν αὐτήν, ἢ δὲν ἐπεκράτησε ποτὲ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις, ἢ πρωϊμώτατα παρημελήθη· διὰ δὲ τοῦτο, καὶ ἴσως διότι ἡ κρητικὴ ὀλιγαρχία ἐστερεῖτο τῆς ἐξαιρέ-

του συνέσεως, δι' ἧς μάλιστα ἐχαρακτηρίζετο ἡ σπαρτιατική, οἱ θεσμοὶ τῆς Κρήτης οὐδέποτε παρήγαγον τὰ θαυμάσια ἀποτελέσματα τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης· αἱ κατὰ πόλεις ὀλιγαρχίαι περιῆλθον εἰς ἀμοιβαίας ἔριδας, ἐπολέμουν δὲ καὶ πρὸς ἀλλήλας αἱ διάφοροι πόλεις· οὐδεμία δὲ αὐτῶν ἔλαβεν ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ. Καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι κατ' οὐδὲν συνετέλουν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς γεωργίας, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, εὐκόλως ἐξηγεῖται πῶς ἡ μεγάλη καὶ εὔφορος αὕτη νῆσος, ἥτις ἐπὶ τῶν μυθικῶν χρόνων εἶχε πολυειδῶς φημισθῆ, καὶ βραδύτερον, κατά τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, πολλάκις διέπρεψεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, δὲν ἀνεδείχθη ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, καὶ ἐν γένει κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἱστορικὴν περίοδον, ὅσον ἠδύνατο νὰ ἀναδειχθῇ ἀξία λόγου. Ὀλίγον ἐπενήργησεν ὁμοίως εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους τύχην, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, καὶ ἄλλη μεγάλη ἑλληνικὴ νῆσος, ἡ Κύπρος, ἥτις κεῖται ἐκτὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς νότον αὐτοῦ, παράρτημα οὖσα τῆς μεσημβρινωτάτης ἐπὶ τῆς Μεσογείου ἀσιανῆς χώρας, τῆς Συρίας. Εἰς χρόνους παναρχαίους, ἡ Κύπρος εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Φοινίκων· βραδύτερον, ἂν καὶ ἄδηλον πότε, ἐκτίσθησαν ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἡ Πάφος, ἡ Σαλαμίς, τὸ Κίτιον καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις· ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ Κύπρος ὑπετάχθη εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης κατέστη ὑποτελὴς τῶν Περσῶν· ὥστε θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ τὴν ἀναφέρωμεν ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων. Πολὺ σπουδαιοτέρα, ὡς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον, ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν κτισθεῖσα ἀποικία Κυρήνη. Ἡ πόλις αὕτη, κειμένη 80 στάδια ἀπὸ τῆς θαλάσσης, εἰς τὸ σήμερον λεγόμενον ὀροπέδιον τῆς Βάρκης, ἐν Τριπόλει τῆς Ἀφρικῆς, ἐκτίσθη, ἐν τῇ ἑβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὑπὸ Θηραίων οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἐλογίζοντο ἄποικοι τῶν ἐν Σπάρτῃ Δωριέων. Ἡγεμὼν τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἐκείνης ἀποικίας, καὶ πρῶτος αὐτῆς βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Βάττος, μετὰ τὸν ὁποῖον ὅμως ἐπῆλθον ἐπανειλημμένως, μέχρι τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, πολυάριθμοι ἄλλοι ἄποικοι, ὥστε ἡ Κυρήνη, παραδόξως ἐνισχυθεῖσα, ἠδυνήθη καὶ τοὺς πέριξ ἐγχωρίους Λίβυας νὰ δαμάσῃ, καὶ τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου

Ἀπρίην νὰ κατατροπώσῃ. Ἀλλὰ ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀρκεσιλάου τοῦ Β', ἀπογόνου μὲν τοῦ Βάττου Α', βασιλεύσαντος δὲ μεταξὺ τοῦ 554 καὶ 544 πρὸ Χριστοῦ, ἐστασίασαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Κυρηναῖοι· καὶ οἱ ἐγχώριοι Λίβυες, ὠφελούμενοι ἐκ τούτου, κατέφερον πληγὴν δεινοτάτην εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀποικίαν, διότι εἰς μάχην τινὰ καθ' ἣν ἐνικήθη ὁ στρατὸς τῶν Κυρηναίων, ἔπεσον 7000 Ἕλληνες ὁπλῖται. Τοσαύτην ἀνδρῶν φθορὰν ἡ ἀρχαία πάτριος ἡμῶν ἱστορία σπανιώτατα ἀναφέρει περὶ ἄλλης τινὸς ἑλληνίδος πόλεως· καὶ ὅμως ἥ τε Κυρήνη, καὶ ἄλλη πρὸ μικροῦ τότε κτισθεῖσα πόλις, ἡ Βάρκη, ἐξηκολούθησαν ὑπάρχουσαι καὶ ἰσχυραὶ μάλιστα οὖσαι, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὁπόσον ἦσαν πολυάνθρωποι. Ἐπὶ τῶν ἐρίδων δὲ τούτων, ἐκλήθη ὑπὸ τῶν Κυρηναίων, κατὰ συμβουλὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, ὁ Μαντινεὺς νομοθέτης Δημῶναξ ὅστις ἐντελῶς περιέστειλε τὴν βασιλικὴν τῶν Βαττιαδῶν ἐξουσίαν καὶ παρέδωκε τὴν ὅλην ἐξουσίαν εἰς ἀρχὰς καὶ βουλάς, ἐκλεγομένας ὑφ' ὅλων τῶν πολιτῶν. Τὴν ταπείνωσιν ταύτην μὴ ἀνεχόμενος ὁ Ἀρκεσίλαος Γ', καὶ ὑπὸ τῆς φιλοδόξου μητρὸς Φερετίμης ὑποκινούμενος, συνέλεξεν ἐκ Σάμου καὶ τῶν ἄλλων ἰωνικῶν πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας δύναμιν ἰσχυράν, δι' ἧς ἀνεκτήσατο τήν τε Κυρήνην καὶ τὸ πάλαι ἀξίωμα· φονευθέντος δὲ αὐτοῦ μετ' ὀλίγον ἐν Βάρκῃ, ἡ Φερετίμη ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Περσῶν, πρὸ μικροῦ τότε κατασχόντων τὴν γείτονα Αἴγυπτον, καὶ ἐγένετο μὲν δι' αὐτῶν κυρία τῆς Βάρκης, ἐνταὐτῷ ὅμως ἀνεγνώρισεν ἑαυτὴν ὑποτελῆ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Ἀσίας. Τὸ βασιλικὸν τῶν Βαττιαδῶν γένος ἐξηκολούθησεν ὑπάρχον μέχρι τῶν μέσων τῆς ἀκολούθου πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, διότι ἀναφέρονται ἔτι εἷς Βάττος καὶ εἷς Ἀρκεσίλαος, ὧν ὁ τελευταῖος ἐδοξάσθη διὰ δύο αὐτοῦ ἐπὶ ἅρματος νικῶν ἐν Ἑλλάδι, καὶ μάλιστα διὰ δύο καλλίστων ᾠδῶν τοῦ Πινδάρου· ἀλλὰ μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον Ἀρκεσίλαον ὅλως ἐκλείπει, μεταξὺ τοῦ 460 καὶ 450, ὁ βασίλειος οὗτος οἶκος. Καί τοι δὲ τοσαύτας παθοῦσα ἐσωτερικὰς μεταβολάς, ἡ ἑλληνικὴ αὐτὴ ἀποικία ἤκμασε θαυμασίως καὶ κατήντησε νὰ σύγκηται ὄχι μόνον ἐκ τῆς Κυρήνης καὶ τῆς Βάρκης, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων πόλεων. Ἡ κυρία αἰτία τῆς ἐπιδόσεως αὐτῆς ἦτο τὸ μέγα ἐμπόριον τὸ ὁποῖον διεξῆγε πρὸς ἀνατολὰς μὲν μετὰ τῆς ἄνω Αἰγύπτου, τῆς Νουβίας καὶ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν τῆς ἐνδο-

τέρω Ἀφρικῆς, πρὸς βορρᾶν δὲ μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, πρὸς δυσμὰς δέ, διὰ τῆς Καρχηδόνος, μετὰ τῆς δυτικῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς δυτικομεσημβρινῆς Εὐρώπης. Διὰ δὲ τὸν σωρευθέντα ἐκ τούτου ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ πλοῦτον, καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν πολυτέλειαν τοῦ βίου, παρήχθη αὐτόθι βραδύτερον, διὰ τοῦ Κυρηναίου Ἀριστίππου, ἡ λεγομένη Κυρηναϊκὴ φιλοσοφία, ἥτις ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς μᾶλλον περιβοήτου ἐπικουρείου φιλοσοφίας, καὶ ὡς δόγμα αὐτῆς ἔλαβεν, ὄχι τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν χρηστότητα, ἀλλὰ τὴν τρυφὴν μᾶλλον καὶ τὴν ἀπόλαυσιν.

Πολὺ ὅμως σημαντικώτεραι, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἱστορίαν, ἦσαν αἱ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς κτισθεῖσαι ἀποικίαι, αἵτινες καὶ μόναι δύνανται ὡς πρὸς τοῦτο νὰ λογισθῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ αἰολικῶν, ἰωνικῶν, δωρικῶν ἀποικιῶν. Αἱ δυτικαὶ αὗται ἀποικίαι διέφερον ἐντούτοις τῶν ἀνατολικῶν κατὰ τοῦτο ὅτι ἐνῷ τῶν τελευταίων ἐπιφανέσταται ἐκαλοῦντο αἱ ἰωνικαί, μεταξὺ τῶν πρώτων ἐπεκράτουν μᾶλλον αἱ λεγόμεναι δωρικαί· καὶ προσέτι κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνῷ αἱ ἀνατολικαὶ ἐκτίσθησαν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῶν ἱστορικῶν, αἱ δυτικαὶ πλὴν μιᾶς, ἱδρύθησαν ὅλαι ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐκτίσθησαν δὲ αἱ δυτικαὶ ἀποικίαι εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὴν Ἑπτάνησον· εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους παράλια τῶν μεσημβρινῶν ἰλλυρικῶν χωρῶν, ἤτοι τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας· εἰς ὅλα τὰ παράλια τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἵτινες ἀπετέλουν μέχρις ἐσχάτων ἅπαν τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως· καὶ εἰς ἄλλας τινὰς δυτικωτέρας νήσους καὶ παραλίας τῆς μεσογείου θαλάσσης.

Οἱ Κορίνθιοι, οἱ πρωϊμώτερον ὅλων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων προκόψαντες κατὰ θάλασσαν, ὅτε περὶ τὸ 735 πρὸ Χριστοῦ ἀπετόλμησαν νὰ ἐπεκτείνωσι μέχρι Σικελίας, τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν, ἐνόμισαν προσφορώτατον νὰ καταλάβωσι, κατὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος, τὴν Κέρκυραν, ὄχι μόνον διὰ νὰ εὐκολύνωσι τὸν πλοῦν αὐτῶν μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἔχωσι πρόχειρόν τινα σταθμὸν εἰς τὰς ἐμ-

πορικὰς σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἰλλυρίας. Τὴν ἐκλογὴν ταύτην τῶν Κορινθίων ἐδικαίωσε πληρέστατα ἡ ἐξαίρετος μετ' οὐ πολὺ ἐπίδοσις τῆς Κερκύρας· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ πόλις αὕτη, καίτοι ἐκ διαλειμμάτων ἡνωμένη μετὰ τῆς μητροπόλεως, συχνότερον διετέλεσεν ἀλλοτρία καὶ πολεμία αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ἔριδες αὗται δὲν διεκώλυσαν τὴν ὑπὸ τῶν δύο πόλεων, ἀπὸ κοινοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, ἵδρυσιν πολλῶν ἄλλων ἀποικιῶν εἰς τὰς περὶ Κέρκυραν χώρας, τῶν ἑξῆς· τῆς Ἀμβρακίας, εἰς τὴν βόρειον παραλίαν τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου· τῆς Λευκάδος (ἥτις τότε ἡνοῦτο ἔτι μετὰ τῆς Ἀκαρνανίας, διὰ στενοῦ ἰσθμοῦ βραδύτερον ἀποκοπέντος) καὶ τοῦ Ἀνακτορίου, ἀμφοτέρων πρὸς νότον τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου· ἔτι δὲ τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τῆς Ἐπιδάμνου, πρὸς βορρᾶν τῶν ἀκροκεραυνίων ὀρέων, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἰλλυριῶν. Πᾶσαι αὗται αἱ πόλεις ἀπέβησαν πλούσιαι, καί τινες ἰσχυρόταται, κατ' ἐξοχὴν ἡ Κέρκυρα, ἥτις, εἰς τὰς παραμονὰς τῶν μηδικῶν πολέμων, ἦτο μία τῶν πρώτων ναυτικῶν πολιτειῶν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Περὶ τῆς Ζακύνθου ἐξεναντίας καὶ τῆς Κεφαλληνίας ἄλλο δὲν γνωρίζομεν, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, εἰμὴ ὅτι τῆς μὲν πρώτης οἱ κάτοικοι ἦσαν Ἀχαιοὶ ἐκ Πελοποννήσου, ἡ δὲ δευτέρα ἦτο τετράπολις· περὶ τῆς Ἰθάκης μάλιστα, ἥτις διετέλεσε τοσοῦτον πολυθρύλητος ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, οὐδεμίαν ἔχομεν ἱστορικὴν εἴδησιν.

Ἀρχαιοτάτη δὲ τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ἦτο ἡ Κύμη, τῆς ὁποίας καὶ μόνης ἡ ἀρχὴ ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἀγνώστους καὶ προηγουμένους τῶν ἱστορικῶν. Ἡ Κύμη ἔκειτο εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου, πλησίον τῆς πρωτευούσης τοῦ προτέρου βασιλείου τῆς Νεαπόλεως, καὶ ἐκτίσθη ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ ἀποίκων τῆς τε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ αἰολικῆς Κύμης καὶ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος, οἵτινες συνεφώνησαν ἡ μὲν πρώτη τῶν πόλεων τούτων νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὸ νέον κτίσμα, ἡ δὲ δευτέρα νὰ λογίζηται καὶ τιμᾶται ὡς μητρόπολις. Διετέλεσε δὲ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡ ἰταλικὴ Κύμη ἡ μόνη κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅτε αἴφνης, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ὀγδόης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν ἀθρόοι νὰ καταλαμβάνωσιν ὅλα τὰ παράλια τῆς

κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Καὶ ἡ μὲν Χαλκίς, ἡ μητρόπολις τῆς πρώτης ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἀποικίας, ἔκτισε τῷ 736 καὶ τὴν πρώτην ἐν Σικελίᾳ ἀποικίαν, τὴν Νάξον, ὑπὸ τῆς ὁποίας, κειμένης ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τῆς νήσου παραλίας, παρὰ τὴν μεσημβρινὴν εἴσοδον τοῦ πορθμοῦ τῆς Μεσσήνης, ἐκτίσθησαν μετ' ὀλίγον αἱ παρακείμεναι πόλεις Λεοντῖνοι καὶ Κατάνη. Οἱ δὲ Κορίνθιοι ἔκτισαν, τῷ 735, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς νήσου, ἀλλὰ πολὺ νοτιώτερον τῆς Νάξου, τὰς Συρακούσας, αἵτινες ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῶσι ποτὲ ἡ μεγίστη καὶ ἰσχυροτάτη τῶν δυτικῶν ἡμῶν ἀποικιῶν, καὶ πρωϊμώτατα ἵδρυσαν πρὸς νότον πολλὰς νέας πόλεις· τῷ 664, τὰς Ἄκρας· τῷ 644, τὰς Κασμένας· τῷ 599, τὴν Καμάριναν. Οἱ δὲ Μεγαρεῖς ἔκτισαν, περὶ τὸ 729, εἰς τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου μέρος, τὴν Ὕβλαν ἢ Μεγαρέας τοὺς Ὑβλαίους, ὑφ' ὧν βραδύτερον, τῷ 630, ἱδρύθη εἰς τὸ νοτιοδυτικώτερον τῆς νήσου, ἡ Σελινοῦς. Πάλιν δὲ οἱ Χαλκιδεῖς περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἂν καὶ ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε, κατέλαβον, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Κυμαίων καὶ ἄλλων Εὐβοέων, ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πορθμοῦ, τὴν Ζάγκλην, ἥτις ἔπειτα μετωνομάσθη Μεσσήνη καὶ ἵδρυσεν, ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τῆς νήσου, τὰς Μύλας καὶ τὴν Ἱμέραν. Τῷ 720 ἐκτίσθη ὑπὸ Τροιζηνίων, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς κάτω Ἰταλίας, ἡ Σύβαρις, ἡ ἔπειτα ἱδρύσασα, εἰς τὴν ἀντίθετον δυτικὴν παραλίαν, τὴν Ποσειδωνίαν. Ὡσαύτως περὶ τὸ 720 ἔτος, Χαλκιδεῖς καὶ Μεσσήνιοι ἔκτισαν τὸ Ῥήγιον, ἐπὶ τῆς ἰταλικῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ τῆς Μεσσήνης. Τῷ δὲ 710, οἱ Ἀχαιοὶ ἔκτισαν, κατωτέρω τῆς Συβάριδος, τὴν Κρότωνα, ἥτις ἔπειτα ἵδρυσεν ἄλλας πάλιν πόλεις καὶ ἰδίως τὴν νοτιώτερον αὐτῆς κειμένην Καυλωνίαν. Τῷ 707, οἱ Σπαρτιᾶται ἔκτισαν τὸν Τάραντα· περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, οἱ Ἀχαιοὶ ἔκτισαν, μεταξὺ Τάραντος καὶ Συβάριδος, τὸ Μεταπόντιον. Τῷ δὲ 690, Ῥόδιοι καὶ Κρῆτες ἔκτισαν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν παραλίαν τῆς Σικελίας τὴν Γέλαν, ἥτις βραδύτερον, τῷ 582, ἵδρυσεν ἔτι δυτικώτερον τὸν Ἀκράγαντα, πόλιν ἀναδειχθεῖσαν ἐπιφανεστάτην τῆς Σικελίας, μετὰ τὰς Συρακούσας· καὶ τῷ 683, οἱ ἐν Ἑλλάδι Λοκροὶ ἔκτισαν, νοτιώτερον τῆς Καυλωνίας, τοὺς Ἐπιζεφυρίους Λοκρούς, τὴν πατρίδα τοῦ νομοθέτου Ζαλεύκου, τοῦ ὁποίου οἱ γραπτοὶ νόμοι, συν-

ταχθέντες περὶ τὸ 664, εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἑλλάδος, ὄντες κατὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἀρχαιότεροι τῆς νομοθεσίας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Δράκοντος.

Ὁ ἐξ Ἑλλάδος λοιπὸν ἀποικισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας διενηργήθη αἴφνης καὶ διὰ μιᾶς οὕτως εἰπεῖν, ἐντὸς τῆς πεντηκονταετηρίδος, τῆς διελθούσης μεταξὺ τοῦ 736 καὶ τοῦ 683 ἔτους. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἀξιοσημείωτον τοῦτο ἱστορικὸν φαινόμενον, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεσκευάσθησαν, ὑπὸ τῶν Κορινθίων, ὡς προείπομεν, τὰ πρῶτα μεγάλα πλοῖα, τὰ καλούμενα τριήρεις· ὥστε τότε κατὰ πρῶτον οἱ Ἕλληνες ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσι μακρὰς ὁπωσοῦν θαλασσοπορίας· ὅτι, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἤρχισαν εἰς τὰς πλειοτέρας ἑλληνικὰς πόλεις αἱ πρῶται μεταξὺ ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν στάσεις, αἵτινες φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐπέφερον πολλὰς ἀποδημίας, διότι αἱ ἀποτυχοῦσαι μερίδες ἐζήτησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλλαχοῦ καλλιτέραν τύχην· ὅτι τότε ὁμοίως, καὶ ἰδίως τῷ 724, ἐτελείωσεν ὁ πρῶτος μεσσηνιακὸς πόλεμος, μετὰ τὸν ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν πολλοὶ Μεσσήνιοι ἐζήτησαν ἄλλας πατρίδας, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην αὐτήν, ἕνεκα τῆς προηγηθείσης μακρᾶς τῶν πλείστων πολιτῶν ἀπουσίας, συνέβησαν, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν, διενέξεις ἐπαγαγοῦσαι τὴν εἰς Τάραντα ἀναχώρησιν τῆς ἡττηθείσης μερίδος. Οἱ δ' ἐπελθόντες εἰς τὰς δυτικὰς ταύτας χώρας Ἕλληνες εὗρον τὴν μὲν Σικελίαν κατεχομένην ὑπὸ τῶν Σικελῶν, πλὴν τοῦ δυτικωτέρου καὶ μικροτέρου αὐτῆς μέρους, ὅπου κατῴκουν οἱ Σικανοί, ἰβηρικῆς ὄντες, ὡς λέγεται, καταγωγῆς· τὴν δὲ κάτω Ἰταλίαν, κατεχομένην τὸ πλεῖστον ὑπὸ Σικελῶν πάλιν, καὶ Ἰταλῶν, καὶ Μοργήτων, καὶ Χαόνων, φυλῶν αἵτινες περιελαμβάνοντο εἰς τὸ κοινότερον ὄνομα τῶν Οἰνωτρῶν, καὶ ἀνῆκον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν πελασγικὸν κλάδον τοῦ ἰνδογερμανικοῦ φύλου· ὥστε καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τοῦ πλείστου τῆς Σικελίας οἱ ἰθαγενεῖς ἦσαν ἔθνη συγγενῆ τῶν ἐπελθόντων ἐποίκων, ἐκ δὲ τούτου διηυκολύνθη πολὺ ἡ τῶν πρώτων πρὸς τοὺς δευτέρους ἀφομοίωσις. Διότι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ κτίσωσι πολυαρίθμους ἀποικίας, ἀλλὰ ἐπεχείρησαν ἁπανταχοῦ καὶ τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, δηλαδὴ τὴν εἰς αὐτοὺς μετάδοσιν τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκεύματος, τῶν ἠθῶν καὶ

τῶν πολιτευμάτων αὐτῶν· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν χαρακτηριστικόν, εἰς τὸ ὁποῖον θέλομεν ἐπιστήσει ἐπὶ μικρὸν ἐνταῦθα τὸν νοῦν.

Τὸ θρασύ, τὸ ἀεικίνητον, τὸ μεγαλεπήβολον ἅμα καὶ πρακτικὸν πνεῦμα δι' οὗ σήμερον διακρίνονται τὰ ἔθνη τῆς ἀγγλοσαξονικῆς φυλῆς, δηλαδὴ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ τῆς βορείου Ἀμερικῆς, δὲν τὰ εἶχον, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, εἰς ὅμοιον βαθμόν, εἰμὴ μόνοι οἱ Ἕλληνες. Ἔκτισαν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι πολλὰς ἀποικίας, ἀλλ' ὄχι ὅσας οἱ Ἕλληνες, καὶ πρὸς τούτοις τῶν μὲν Ἑλλήνων, ἰδίως τῶν πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἑλλήνων, καὶ τῶν Ἀγγλοσαξόνων αἱ ἀποικίαι ἦσαν ἐπιχειρήματα τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τῶν κυβερνήσεων, ἐνῷ τἀνάπαλιν τὰ ῥωμαϊκὰ κτίσματα ἦσαν ἔργα κυβερνητικὰ τῆς πολιτείας μᾶλλον ἢ ἀτομικὰ τῶν κατὰ μέρος πολιτῶν. Εἰς δύο δὲ διακεκριμένας καὶ χωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων περιόδους ἐπεχείρησαν οἱ Ἕλληνες νὰ κτίσωσιν ἀποικίας. Ἡ πρώτη εἶναι αὕτη, περὶ ἧς ἤδη πραγματευόμεθα, καὶ ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ χρόνων προηγουμένων τῶν ἱστορικῶν, παύει κατὰ τὴν ἕκτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα. Ἔκτοτε ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ἀρκούμενος εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον κύκλον τῆς ἐκτάσεως αὑτοῦ ἐπιδίδεται, ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατονταετηρίδας, εἰς τὴν ἐντὸς αὑτοῦ τελείωσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου πολιτικοῦ καὶ διανοητικοῦ αὑτοῦ βίου. Ἔπειτα δέ, συμπληρώσας τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας, ἐπιχειρεῖ περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διὰ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, δευτέραν ἐπέκτασιν καὶ κτίζει νέας πάλιν καὶ ἀπειραρίθμους ἀποικίας. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιόδους ταύτας, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπεχείρησε καὶ ἐν μέρει κατώρθωσε νὰ ἐξελληνίσῃ ὅλας τὰς χώρας, ὅσας κατέλαβεν· ἐπὶ μὲν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἔσπειρε τὸν ἑλληνισμὸν καθ' ὅλην τὴν νοτιοδυτικὴν Ἀσίαν, ἀπὸ τῆς μεσογείου θαλάσσης μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς Κασπίας μέχρι τῆς ἄνω Αἰγύπτου, κατὰ δὲ τοὺς πρώτους χρόνους, περὶ οὓς νῦν ἐνδιατρίβομεν, ἐξελλήνισεν ὡσαύτως ἅπαντα τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Εὐξείνου πόντου, τῆς Θρᾴκης, τῆς Μακεδονίας, καὶ ἔτι πληρέστερον ἅπασαν τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη ἀνώτερον καὶ αὐτῶν τῶν Ἀγγλοσαξόνων· διότι οἱ

Ἄγγλοι δὲν ἐξεπολίτισαν, ἀλλὰ ἐξώντωσαν τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς βορείου Ἀμερικῆς, τῶν δὲ Ἰνδῶν κυριαρχοῦσιν ἁπλῶς, ἐλάχιστα τοῦ ἰδίου πολιτισμοῦ εἰς αὐτοὺς μεταδόντες. Ὡς πρὸς τὴν μεταδοτικὴν ταύτην τοῦ ἰδίου πολιτισμοῦ δύναμιν, μόνοι οἱ Ρωμαῖοι ὑπῆρξαν ἐνάμιλλοι τῶν προπατόρων ἡμῶν, διότι τῷόντι καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐξελατίνισαν πολλὰς χώρας, ἂν καὶ ὄχι ὅσας ἐξελλήνισαν οἱ Ἕλληνες. Τῆς κάτω μάλιστα Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ὁ ἐξελληνισμὸς ὑπῆρξε τοσοῦτον ὁλοσχερὴς καὶ τοσοῦτον βαθείας ἔρριψε ῥίζας, ὥστε οὔτε οἱ Ρωμαῖοι οἱ μετέπειτα ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας αὐτόθι κυριαρχήσαντες, ἠδυνήθησαν νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ, οὔτε οἱ μετὰ τοὺς Ρωμαίους ἐπελθόντες Λομβαρδοί, Ἄραβες, Νορμαννοί· μέχρι δὲ τῆς 14 καὶ μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστόν, αὐτὰ τὰ δημόσια ἔγγραφα πολλάκις ἔτι ἑλληνιστὶ αὐτόθι συνετάσσοντο, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Καλαβρίᾳ, τὰ ἤθη, ἡ γλῶσσα καὶ τὰ τῶν χωρίων ὀνόματα εἰς πολλὰ ἔτι ἑλληνίζουσι. Λέγοντες ὅμως ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄποικοι ἐξελλήνιζον τὰς περὶ αὐτοὺς χώρας, δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τοῦτο, ὅτι μετέδιδον εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῶν καθ' ὁλοκληρίαν τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικήν, τὰ ἤθη τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὸν χαρακτῆρα τὸν ἑλληνικόν, αὐτοὶ μηδὲν παρὰ τῶν ἰθαγενῶν παραλαμβάνοντες. Ὅτι καὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἐπενήργουν μέχρι τινὸς εἰς τοὺς ἐπελθόντας ἀποίκους, εἶναι ἀναμφισβήτητον, καὶ ἐξηγεῖται πρὸ πάντων ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποίκων ἀπεδήμουν ἄνευ γυναικῶν, λαμβάνοντες γυναῖκας ἐγχωρίους. Διὰ δὲ τοῦτο οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποικιῶν ἐν γένει δὲν ἦσαν πλέον ἀπαράλλακτοι οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος Ἕλληνες· ἰδίως δὲ οἱ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἄποικοι παρέλαβον πολλὰς ἕξεις, λέξεις, δοξασίας, μυθικὰς παραδόσεις τῶν ἰθαγενῶν, ὥστε κατήντησαν νὰ διαφέρωσιν ὁπωσοῦν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων. Ὁ βίος αὐτῶν ἀπέβη ἀνετώτερος, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀκολαστότερος· τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα οὐδέποτε ἠδυνήθησαν παρ' αὐτοῖς νὰ διατηρηθῶσι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἱδρύθησαν ποτέ, ἀλλὰ τύραννοι ἀδιαλείπτως ἐδέσποζον τῶν πόλεων· αὐτὴ ἡ δωρικὴ διάλεκτος ἡ κοινῶς αὐτόθι ἐπικρατήσασα, ἠλλοιώθη κατά τι· καταφανέστερον δὲ δηλοῦται ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰθαγενῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀποίκους διὰ τῶν ἑξῆς δύο γεγονότων. Τὰ ἑλληνικὰ νομίσματα καὶ σταθμὰ ἦσαν, ὡς γνωστόν, τὸ τάλαντον, ἡ μνᾶ, ἡ δραχμὴ καὶ ὁ ὀβολός· οἱ δὲ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ Ἕλλη-

νες εἶχον μὲν τὸ τάλαντον, ὑποδιῄρουν ὅμως αὐτό, ὄχι εἰς μνᾶς ἀλλ' εἰς 120 λίτρας, καὶ ὅλα αὐτῶν τὰ ὑποπλάσια καὶ πολλαπλάσια ἐλαμβάνοντο ἀπὸ τῆς λίτρας καὶ τῆς οὐγκίας (ἡμιλίτριον, δεκάλιτρον, πεντούγκιον), ὀνόματα πρότερον ἄγνωστα εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ παραληφθέντα ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Πρὸς τούτοις οἱ ἄποικοι μετωνομάσθησαν παραλαβόντες αὐτὰ τὰ ἐθνικὰ τῶν ἰθαγενῶν ὀνόματα, καὶ μικρὸν μόνον περὶ τὴν κατάληξιν τροπολογήσαντες αὐτά· διότι οἱ μὲν ἰθαγενεῖς ἐκαλοῦντο Σικελοὶ καὶ Ἰταλοί, οἱ δὲ ἔποικοι Σικελιῶται καὶ Ἰταλιῶται. Ἐν γένει δὲ ἐνταῦθα συνέβη συγχώνευσίς τις μᾶλλον τῶν ἰθαγενῶν καὶ τῶν ἐποίκων, συγχώνευσις ὅμως καθ' ἣν ὁ ἑλληνισμὸς ὑπῆρξεν ἐπικρατέστατος.

Ἡ δ' εὐκολία μεθ' ἧς ἐγένετο ἡ συγχώνευσις αὕτη, διὰ τὴν ἀρχικὴν τῶν δύο στοιχείων συγγένειαν, προήγαγε μὲν τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἰταλικῶν καὶ σικελικῶν ἀποικιῶν· ὄχι ὀλίγον ὅμως συνετέλεσεν εἰς τὴν ταχεῖαν ταύτην ἐπίδοσιν καὶ τὸ εὔφορον τῆς χώρας, καὶ τὸ εὔθετον πρὸς πᾶσαν ἐμπορίαν μετά τε τῆς κυρίως Ἑλλάδος, πρὸς ἀνατολάς, καὶ τῆς ἐν Ἀφρικῇ Καρχηδόνος, πρὸς νότον, καὶ τῆς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ Ῥώμης, πρὸς βορρᾶν, καὶ τῶν δυτικωτέρων χωρῶν καὶ νήσων. Ὅθεν ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἕκτην, αἱ ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι πόλεις, διὰ τὴν ἔκτασιν αὐτῶν, τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων, καὶ τὴν πολυτέλειαν τοῦ βίου, ἀνεδείχθησαν πολὺ λαμπρότεραι καὶ ἰσχυρότεραι πάσης κατὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα πόλεως· διὸ καὶ κατὰ τὴν ἕκτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα δικαίως καυχώμεναι διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, ὠνόμασαν τὴν κάτω Ἰταλίαν, «μεγάλην Ἑλλάδα.» Ἐπιφανέσταται δὲ τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἡ Σύβαρις καὶ ἡ Κρότων, ἀμφότεραι κείμεναι εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου. Τὰ τείχη τῆς Συβάριδος εἶχον πεντήκοντα σταδίων περιοχήν, τῆς δὲ Κρότωνος ἡ περιοχή, πρᾶγμα σχεδὸν ἀπίστευτον, ἦτο σχεδὸν διπλασία· ἡ Σύβαρις, ὡς βεβαιοῦσιν, ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν 300,000 ἀνδρῶν, ἡ δὲ πολυτέλεια τοῦ βίου αὐτῆς κατήντησε τοσούτῳ παροιμιώδης ὥστε μέχρι τῆς σήμερον, εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, Συβαρίτης λέγεται ὁ τρυφηλός, ὁ ἀκόλαστος. Ἡ δὲ Κρότων ἀπέβη ἰδίως περίφημος διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐνδόξων ὀλυμπιονικῶν τοὺς ὁποίους ἀνέδειξε, καὶ διότι ἐνταῦθα ἐπεχείρησεν ὁ Πυθαγόρας νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν τὰ φιλοσοφικὰ αὐ-

του δόγματα. Ὁ Πυθαγόρας ἦτο, ὡς εἴδομεν, Σάμιος· ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενος ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ὅπου ἴσχυε τότε ὁ παντοδύναμος τύραννος Πολυκράτης, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἔτυχε παρὰ τοῖς Κροτωνιάταις εὐμενοῦς δεξιώσεως. Τὰ περὶ τῶν δογμάτων ὅμως αὐτοῦ, τῶν τε φιλοσοφικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν, εἶναι ἀσαφέστατα. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Πυθαγόρας δὲν ἀνεδείχθη ποτὲ κυβερνήτης τῆς Κρότωνος, ἀλλὰ ἐπενήργησεν εἰς αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλας ἰταλικὰς πόλεις, εἰς Τάραντα, εἰς Μεταπόντιον, εἰς Καυλωνίαν, δι' ἑταιρείας τινὸς τὴν ὁποίαν ἐσύστησε καὶ ἥτις ἐπρέσβευεν, ὡς φαίνεται, ὅτι τῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ προΐσταται ὁ ἄριστος, βοηθοὺς ἔχων τοὺς χρηστοτέρους καὶ σοφωτέρους, οἵτινες ὤφειλον νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τοῦτο δι' ἀδιαλείπτων τινῶν δοκιμασιῶν καὶ διδασκαλιῶν. Κατὰ δυστυχίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐνεργειῶν τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης σχολῆς, ἐγένετο στάσις μεγάλη εἰς Σύβαριν· πολλοὶ εὐπατρίδαι αὐτῆς ἐξωσθέντες, ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Κροτωνιατῶν· πολέμου δὲ ἐντεῦθεν ἐκραγέντος τῷ 510, οἱ Συβαρῖται ἐνικήθησαν κατὰ κράτος, καὶ ἡ πόλις αὕτη, ἡ ποτὲ μία τῶν πρώτων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καταστραφεῖσα τότε, ἠφανίσθη διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπανέστησαν καὶ ἐν Κρότωνι, κατὰ τῆς ἑταιρείας τῶν Πυθαγορείων, οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Κύλωνος· καὶ ἄλλους μὲν τῶν Πυθαγορείων ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ ἐξέβαλον τῷ 504. Ὁ Πυθαγόρας ἀπέθανε μικρὸν ἔπειτα εἰς Μεταπόντιον· ἡ δὲ πολιτικὴ αὐτοῦ ἑταιρεία ἔπεσε καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἰταλίας, οὐδὲ ἐξηκολούθησεν ὑπάρχον τὸ σύστημα αὐτοῦ εἰμὴ ἐν εἴδει ἠθικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ συλλόγου.

Ἡ πτῶσις τῆς Συβάριδος ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὅλην τύχην τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, διότι ἀφήρεσεν ἀπὸ αὐτῆς ἕνα τῶν κυριωτάτων αὐτῆς προμαχώνων. Συνέπεσε δὲ τότε ν' ἀρχίσωσι νὰ κατέρχωνται πρὸς νότον, ἀπὸ τῆς μέσης Ἰταλίας, ἰθαγενεῖς τινες φυλαί, ἄλλαι παρὰ τὰς οἰνωτρικάς, καλούμεναι ὀπικαὶ ἢ ὀσκικαί· αἱ φυλαὶ αὗται, συμμαχήσασαι μετὰ συγγενῶν τινων πρὸς αὐτὰς φυλῶν, αἵτινες κατεῖχον ἔκπαλαι τὸ μεσογαιότερον καὶ ὀρεινότερον τῆς κάτω Ἰταλίας, ἐκυρίευσαν τὴν Κύμην, τὴν Ποσειδωνίαν, ὅλην τὴν μεσόγειον κάτω Ἰταλίαν, τὴν ἄλλοτε εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀνήκουσαν, καὶ περιέστει-

λαν οὕτω πολὺ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Ὥστε ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐκλείπει ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀκμὴ τῶν ἑλληνίδων τούτων πόλεων, καὶ ἐν γένει ἐκλείπει ἡ ὑπεροχὴ ἣν εἶχον ἕως τότε αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ὡς πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τῷόντι, μέχρι τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος αἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἰωνικαὶ ἀποικίαι καὶ αἱ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἑλληνικαὶ πόλεις ἦσαν ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἰσχυρότεραι, πλουσιώτεραι, μεγαλήτεραι, ναυτικώτεραι τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, μηδ' αὐτῆς τῆς Σπάρτης, μηδ' αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐξαιρουμένων· τὰ ἄκρα τῆς Ἑλλάδος κατίσχυον τότε τοῦ κέντρου. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, μεταβάλλεται ἡ σχετικὴ αὕτη τῶν πραγμάτων κατάστασις· αἱ ἰωνικαὶ ἀποικίαι ὑποτάσσονται ὑπὸ ἀσιανῶν βασιλέων· αἱ ἰταλικαί, ἢ ὑποτάσσονται ἢ περιστέλλονται ὑπὸ τῶν ὀσκικῶν φυλῶν· ἐνταυτῷ δὲ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προάγονται, ὥστε τὸ κέντρον ἀναλαμβάνει τὴν βαρύτητα αὐτοῦ. Αἱ μόναι ἀποικίαι αἵτινες ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα ἦσαν αἱ σικελικαί. Ἡ κυριωτάτη μάλιστα αὐτῶν, αἱ Συράκουσαι, δὲν ἤρχισαν ὑπερέχουσαι εἰμὴ κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα ταύτην, διὰ τοῦ μεγαλοφυοῦς αὐτῶν τυράννου Γέλωνος, ὅστις δὲν κατέλαβε τὴν ἀρχὴν εἰμὴ ἐν ἔτει 484 πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἤδη τοσοῦτον ἰσχύσει, ὡς ἐκ τῆς κατατροπώσεως τοῦ μεγάλου τῆς Ἀσίας βασιλέως, ὥστε τὸ κράτος τῶν Συρακουσῶν, καί τοι πλείστου λόγου ἄξιον, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐνάμιλλον αὐτῶν.

Τελευταῖον, πλὴν ἄλλων τινῶν ἔτι δυτικωτέρων ἀποικιῶν, ἐξ ὧν ἡ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος ἦτο ἡ Μασσαλία, ἥτις ἐκτίσθη, εἰς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Γαλλίας παράλια, ὑπὸ τῶν Φωκαιέων, περὶ τὸ 597, οἱ Ἕλληνες κατέλαβον ἔκτοτε καὶ τὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος παράλια τῆς Μακεδονίας, τῆς Θρᾴκης καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἡ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας κειμένη Μακεδονία κατῳκεῖτο ὑπὸ φυλῶν, αἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἴσως καθαρῶς ἑλληνικαί, προσήγγιζον ὅμως πολὺ κατά τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ἦθος πρὸς τὰ ὀλιγώτερον πολιτισθέντα ἑλληνικὰ φῦλα, τά τε θεσσαλικὰ καὶ τὰ ἠπειρωτικά. Καὶ βραδύτερον μέν, κατὰ τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, τὰ μακεδονικὰ ταῦτα φῦλα, ἔμελλον νὰ πρωτα-

γωνιστήσωσι τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου· τὰ δὲ παράλια τῆς Μακεδονίας κατελήφθησαν πρωϊμώτατα ὑπὸ ἀποικιῶν αἵτινες ἐξεπέμφθησαν ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καὶ τῶν ὁποίων ἀρχαιοτάτη ἦτο ἡ Μεθώνη, κτισθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἐρετριέων εἰς Πιερίαν, περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ Κορίνθιοι κατεστάθησαν εἰς Κέρκυραν. Ἔκτοτε δὲ καὶ μέχρι τοῦ 600 ἔτους, οἱ Ἐρετριεῖς καὶ οἱ Χαλκιδεῖς ἐκάλυψαν, διὰ τῶν κτισμάτων αὐτῶν, τὰς τρεῖς γλώσσάς τὰς ἀποτελούσας τὴν χαλκιδικὴν χερσόνησον. Τὰ κτίσματα ταῦτα, τὰ τότε μᾶλλον πολυάριθμα ἢ λόγου ἄξια, ἦσαν· Μένδη, Ἄφυτις, Νεάπολις, Αἰγαί, Θεράμβω, καὶ Σάνη, Ἐρετριέων ἀποικίαι· Ἄσσα, Πίλωρος, Σίγγος, Σάρτη, Τορώνη, Γαληψός, Σερμύλη καὶ Μηκύβερνα, Χαλκιδέων ἀποικίαι. Ἐπὶ δὲ τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς οἱ Ἕλληνες τῆς χαλκιδικῆς κατέλαβον καὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ εὐρείας καὶ εὐφόρου πεδιάδος κειμένην Ὄλυνθον, ἐπικρατήσαντες οὕτω κατὰ μικρὸν ἁπάσης τῆς χερσονήσου. Ἀλλ' ὑπῆρχον ἐνταῦθα καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἀποικίαι. Αἴνεια καὶ Ποτίδαια, Κορινθίων κτίσματα· Σκιώνη, ἀδήλου καταγωγῆς· Ἄκανθος, Στάγειρα, Ἄργιλος, κτίσματα τῆς Ἄνδρου, ἥτις ὅμως καὶ αὐτὴ ἦτο Ἐρετριέων ἀποικία.

Εἰς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Θράκης, οἱ μὲν Τήϊοι ἔκτισαν, ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι, ὡς προείπομεν, τὰ Ἄβδηρα, ἄγνωστον δὲ πότε ἵδρυσαν οἱ μὲν Χῖοι, τὴν Μαρώνειαν, οἱ δὲ Λέσβιοι, τὴν Αἶνον, καὶ ἄδηλον τίνες, τὴν Δικαίαν. Ἐξελληνίσθησαν ὁμοίως καὶ αἱ νῆσοι Θάσος καὶ Σαμοθράκη, αἱ πάλαι ποτὲ ὑπὸ Φοινίκων καταληφθεῖσαι. Εἰς τὴν Θάσον μάλιστα, ὅπου ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν Πάριοι ἄποικοι, εἶχε μεταβῆ καὶ ὁ περίφημος Πάριος ποιητὴς Ἀρχίλοχος, ὅστις ἀστειότατα περιέγραψε τὴν νῆσον ἐκείνην. Τῳόντι ἡ Θάσος ἔκτοτε, ὡς καὶ τὴν σήμερον, δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν πολλὴν αὐτῆς εὐφορίαν, διότι σύγκειται καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀπὸ ὄρους τὸ μὲν γυμνοῦ, τὸ δὲ δασώδους, γῆν δὲ γεωργήσιμον ἔχει ὀλιγίστην μόνον περὶ τὴν παραλίαν. Ὁ Ἀρχίλοχος λοιπόν, ὅστις ἠγάπα νὰ ψέγῃ καὶ νὰ μυκτηρίζῃ τὰ πάντα, ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔχει πρὸς τὶ ἄλλο νὰ παραβάλῃ τὴν νῆσον ταύτην ἢ πρὸς ὄνον φέροντα εἰς τὴν ράχιν του σωρὸν ἀγρίας ξυλείας·

ἥδε δ' ὥστ' ὄνου ῥάχις
ἕστηκεν ὕλης ἀγρίης ἐπιστεφής.

Ἀλλ' ὁ ψογερὸς Ἀρχίλοχος, ὅστις διὰ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ τοῦτο δεινῶς ὑπὸ τοῦ μεγαλόφρονος Πινδάρου ἐστηλιτεύθη, εἰπόντος περὶ αὐτοῦ «ψογερὸν Ἀρχίλοχον βαρυλόγοις ἔχθεσιν πιαινόμενον,» ἔπαθεν ὅ,τι συνήθως συμβαίνει εἰς τοὺς τὰ πάντα ἐμπαίζοντας, ἔδωκε δηλαδὴ καὶ αὐτὸς ἀφορμὴν νὰ κατακριθῇ πικρότατα καὶ δικαιότατα· διότι τότε κατά τινα πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Θρᾴκης πόλεμον, ἀπέβαλε τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ. Καὶ ἠθέλησε μέν, κατὰ τὴν συνήθειάν του, νὰ παίξῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἰπὼν ὅτι ἀδιάφορον ἂν ἀπώλεσε τὴν ἀσπίδα, εἰμπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ἄλλην καλλιτέραν·

ἀσπὶς ἐκείνη
ἐρρέτω· ἐξαῦτις κτήσομαι οὐ κακίω.

ἀλλ' εἴδομεν ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες δὲν ἔπαιζον περὶ τὰ τοιαῦτα, ἐδίωξαν αὐτὸν ἐκ τῆς πόλεώς των διὰ τοῦτο. Ἡ δὲ Θάσος, ἂν δὲν ἦτο εὔφορος, εἶχεν ὅμως χρυσοῦ μεταλλεῖα καὶ κατεῖχεν εἰς τὴν παρακειμένην στερεὰν χώρας τινάς, τὴν Σκαπτὴν Ὕλην καὶ ἄλλας, αἵτινες περιεῖχον μεταλλεῖα ἔτι πλουσιώτερα τῶν τῆς νήσου· ἐντεῦθεν οἱ Θάσιοι, ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἀφοῦ ἐπήρκουν εἰς ὅλας τὰς δαπάνας τῆς κυβερνήσεως αὐτῶν, ὀβολὸν φόρου μὴ καταβάλλοντες, εἶχον κατ' ἔτος περίσσευμα 200 ἕως 300 ταλάντων, ἤτοι δραχμὰς 1,200,000 ἕως 1,800,000.

Ἐπὶ τῆς θρᾳκικῆς χερσονήσου, οἱ Μιλήσιοι ἔκτισαν τὴν Καρδίαν, οἱ δ' ἐν Ἀσίᾳ Αἰολεῖς τὴν Σηστόν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν ἐπικρατοῦντες ἐνταῦθα, ὡς εἴδομεν, ἐπὶ Πεισιστράτου. Εἰς τὴν Προποντίδα ὑπῆρχον ἡ τῶν Σαμίων ἀποικία Πέρινθος, ἡ τῶν Μιλησίων, Κύζικος, καὶ τρεῖς τῶν Μεγαρέων πόλεις· Χαλκηδών, Σηλυβρία, Βυζάντιον. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κτισθὲν περὶ τὸ 657 πρὸ Χριστοῦ, ἐπέπρωτο, μετὰ χίλια περίπου ἔτη, νὰ κατασταθῇ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἢ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, μετονομασθὲν τότε Κωνσταντινούπολις. Προέβησαν δὲ καὶ μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου οἱ Ἕλληνες ἔκτοτε, καὶ ἔκτισαν καθ' ὅλα αὐτοῦ τὰ παράλια πολλὰς ἀποικίας, ὧν ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν Σινώπην, Μιλησίων ἵδρυμα, τὴν Κερασοῦντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, ἀμφοτέρας ὑπὸ τῶν Σινωπέων κτισθείσας, τὴν Φᾶσιν, τὴν Διοσκουριάδα,

τὸ Παντικάπαιον, τὴν Φαναγόρειαν, τὴν Τάναϊν, τὴν Ὀδησσόν, τὴν Ὀλβίαν, ὧν αἱ πλεῖσται πάλιν Μιλησίων ἱδρύματα.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν συνόψει ἡ κατάστασις καὶ ἡ τύχη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἤτοι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ βίου αὐτοῦ ἡλικίαν, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤρχισε νὰ ἐκπαιδεύηται, νὰ ἐξαπλοῦται καὶ νὰ κρατύνῃ τοὺς συνάπτοντας αὐτὸ δεσμούς. Τὰ αὐτοφυῆ καὶ ἀόριστα πολιτεύματα τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἐρρυθμίσθησαν ἤδη διὰ νόμων γραπτῶν καὶ θεσμῶν ὡρισμένων. Αἱ φυσικαὶ καὶ ἄπλαστοι ἀρεταὶ τῶν προτέρων χρόνων ἐκανονίσθησαν ἤδη διὰ τῆς σκέψεως καὶ τοῦ λόγου. Καὶ ἐνῷ τὸ ἀνήσυχον καὶ μεγαλεπήβολον τοῦ ἔθνους πνεῦμα φέρει αὐτὸ ἀκαταπαύστως εἰς κατάληψιν νέων χωρῶν καὶ ἵδρυσιν νέων πόλεων ἁπανταχοῦ γῆς, οἱ συνάπτοντες αὐτὸ δεσμοί, ἀντὶ νὰ χαλαρωθῶσιν ἐκ τούτου, ἐξεναντίας κρατύνονται. Ναὶ μέν, καθὼς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, οὕτω καὶ ἤδη, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ὑπόκειται εἰς μίαν τινὰ κοινὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν· διεσπαρμένον ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι Κυρήνης, καὶ ἀπὸ Μασσαλίας καὶ κάτω Ἰταλίας, καὶ Σικελίας, μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ συμποσούμενον, ὡς εἰκάζεται, εἰς 20 περίπου ἑκατομμύρια, διατελεῖ διῃρημένον, ὄχι εἰς πολλὰς βασιλείας, ὡς ἄλλοτε, ἀλλ' εἰς ἀπειραρίθμους αὐτοτελεῖς πολιτείας, τροπολογουμένας ἀπὸ τῆς στενῆς ὀλιγαρχίας τῆς Σπάρτης μέχρι τῆς πρὸς τὴν ἄκραν δημοκρατίαν ῥεπούσης ἤδη πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν· οὐ μόνον δὲ αἱ πολιτεῖαι αὗται δὲν συνδέονται διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅπου, κατὰ χώρας, ὑπάρχουσι τοπικαὶ διαφόρων πόλεων ὁμοσπονδίαι, αἱ τοιαῦται ἑνώσεις εἶναι μᾶλλον θρησκευτικαὶ ἢ πολιτικαί. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποικιῶν ὀλίγισται ὑποτάσσονται εἰς τὰς μητροπόλεις· αἱ πλεῖσται εἶναι ὅλως ἀπὸ αὐτῶν ἀνεξάρτητοι, αἱ δὲ σωζόμεναι μεταξὺ τῶν μητροπόλεων καί τινων ἀποικιῶν σχέσεις συνίστανται εἰς τιμητικά τινα θρησκευτικὰ προνόμια, τὰ ὁποῖα αἱ πρῶται διατηροῦσιν εἰς τὰς τελετὰς καὶ πανηγύρεις τῶν δευτέρων. Ἑνὶ λόγῳ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτο διῃρημένον εἰς ἀπείρους πόλεις, ὧν ἑκάστη εἶχε τὸ ἴδιον πολίτευμα, τὴν ἰδίαν πολιτικήν. Ἀλλὰ αἱ πόλεις αὗται, εἰ καὶ πολιτικῶς ἀπ' ἀλλήλων διακεχωρισμέναι, συνεδέοντο ἅπασαι

διὰ ποικίλων καὶ οὐχὶ ἀνισχύρων ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν δεσμῶν.

Ὁ Ἡρόδοτος συγκεφαλαιοῖ τοὺς δεσμοὺς τούτους εἰς τέσσαρας· τὸ ὅμαιμον, τὸ ὁμόγλωσσον, τὰ κοινὰ θεῶν ἱδρύματα καὶ τὰς κοινὰς θυσίας, τὰ ὁμότροπα ἤθη· ὁ δὲ Ζεὺς ὁ ἑλλήνιος ἐπετήρει καὶ συνετήρει τὴν τοιουτοτρόπως ἀπαρτιζομένην ἑλληνικὴν ἀδελφότητα. Ἅπαντες οἱ ἠθικοὶ οὗτοι δεσμοὶ ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἡρωϊκῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ τινὲς ἐξ αὐτῶν, καὶ ἰδίως τὰ κοινὰ τῶν θεῶν ἱδρύματα καὶ αἱ κοιναὶ θυσίαι, ἀπέβησαν κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ ἔθνους ἡλικίαν πολὺ ἰσχυρότεροι καὶ ὄντως πανελλήνιοι. Ἡ γλῶσσα ἀναφαίνεται μὲν ἤδη διῃρημένη εἰς διαφόρους διαλέκτους, αἵτινες ὑπὸ μὲν τῶν μεταγενεστέρων γραμματικῶν συνεκεφαλαιώθησαν εἰς τέσσαρας, τὴν ἰωνικήν, τὴν δωρικήν, τὴν αἰολικὴν καὶ τὴν ἀττικήν, πράγματι δὲ ἦσαν ποικιλώτεραι καθ' ἑκάστην φυλὴν καὶ ἐνίοτε καθ' ἑκάστην πόλιν· ἀλλ' αἱ διαλεκτικαὶ αὗται διαφοραὶ δὲν ἦσαν τοιαῦται, ὥστε, πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων, πᾶς Ἕλλην νὰ μὴ ἐννοῇ πάντα ἄλλον Ἕλληνα καὶ νὰ μὴ γίνηται καταληπτὸς εἰς αὐτόν. Ἡ δὲ γλῶσσα αὕτη, ἥτις μόλις περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου ἤρχισε σχηματιζομένη εἰς πεζὸν λόγον, ἐξηκολούθει παράγουσα θαυμάσια ποιητικὰ ἔργα, ὄχι ὅμως μόνον εἰς τὸ ἐπικὸν εἶδος τῆς ποιήσεως. Ἡ ἐπικὴ ποίησις μαραίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατόπιν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ὧν ἐξύμνει τὰ κατορθώματα· νέον δὲ ἤδη παράγεται ποιήσεως εἶδος, δι' οὗ αὕτη ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὰ ἀτομικὰ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα, φρονήματα, δόγματα, καὶ ὑπὸ τὰ ποικίλα ὀνόματα τῆς ἰαμβικῆς, τῆς γνωμικῆς καὶ πρὸ πάντων τῆς λυρικῆς ποιήσεως, παρήγαγεν ἀμίμητα πολλάκις ἀριστουργήματα· ἀπαραλλάκτως καθὼς τὴν ἐπομένην, τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα, συμπληροῦσα τὸ στάδιον τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐξαιρέτου αὐτῆς ἀναπτύξεως, ἐπενόησε τὸ τελειότερον τῆς ποιητικῆς τέχνης εἶδος, τὸ δρᾶμα, τό τε σπουδαῖον καὶ τὸ ἀστεῖον, τήν τε τραγῳδίαν δηλαδὴ καὶ τὴν κωμῳδίαν. Καὶ οἱ μὲν ἄριστοι τῶν λυρικῶν ποιητῶν, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Σιμωνίδης, οἱ ἀγέρωχοι καὶ ὑψαύχενες, ὡς ἔλεγον αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες διὰ τ᾽ ὕψος τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τοῦ φρονήματος αὐτῶν, ἤκμασαν περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπομένης, διατελέσαντες σύγχρονοι τοῦ ἀρχαιοτέρου τῶν τραγικῶν, τοῦ Αἰσχύλου· ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν ἕκτην καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἑβδόμην πλεῖστοι ὅσοι ἀνεφάνησαν ἰαμβι-

κοί, γνωμικοί, λυρικοὶ ποιηταί, ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Καλλῖνος, ὁ Τυρταῖος, ὁ Ἀλκμάν, ὁ Ἀρίων, ὁ Στησίχορος, ὁ Ἀλκαῖος, ἡ Σαπφώ, ὁ Σόλων, ὁ Θέογνις, ὁ Ἀνακρέων, ὧν πολλῶν μὲν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα, τινῶν δὲ καὶ νὰ παραθέσωμεν τὰ ἔργα. Οἱ δὲ ποιηταὶ οὗτοι, εἰς οἱανδήποτε διάλεκτον γράφοντες, ἐθαυμάζοντο καὶ ἠγαπῶντο ἐξίσου εἴς τε τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, εἴς τε τοὺς Δελφοὺς καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, εἴς τε τὰς θεσσαλικὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς ἀργολικάς, εἴς τε τὴν Κρότωνα καὶ εἰς τὴν Μίλητον, εἴς τε τὴν Κυρήνην καὶ εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, χρησιμεύοντες τοιουτοτρόπως ὡς τεκμήριον ἅμα καὶ ὡς ὄργανον τῆς ἠθικῆς τοῦ ἔθνους ἑνότητος.

Πρὸς τούτοις ἡ γλῶσσα ἦτο καὶ τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν δι' οὗ τὸ ὅλον ἔθνος διεκρίνετο ἀπὸ τῶν περὶ αὐτὸ οἰκούντων ἀλλοδαπῶν φύλων, διότι οὐδὲ εἰς ταύτην τὴν περίοδον εἶχεν ἔτι παραχθῆ ἡ βαθεῖα ἐκείνη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πεποίθησις περὶ τῆς ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ὑπεροχῆς, ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἔθνη, τοὺς λεγομένους βαρβάρους· ἔτι δὲ ἡ μετὰ τῆς πεποιθήσεως ταύτης συνδεδεμένη περιφρόνησις πρὸς πᾶν τὸ βάρβαρον, ὅ ἐστι τὸ μὴ ἑλληνικόν, καὶ ἡ ἐξ ὅλων τούτων προκύψασα ἀπότομος ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη δὲν ἀπηρτίσθη εἰμὴ κατὰ τὴν ἑπομένην ἑκατονταετηρίδα, μετὰ τὰ κατὰ Περσῶν κατωρθώματα. Κατὰ δὲ τὴν παροῦσαν περίοδον, ἡ περὶ τοῦ βαρβάρου ἰδέα εἶναι πολὺ ἐπιεικεστέρα καὶ ἡ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ ἀλλοφύλων σχέσις πολὺ οἰκειοτέρα, καὶ ἐμφαίνουσα μάλιστα ἠθικήν τινα ἰσότητα βραδύτερον ἐκλιποῦσαν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἄμασις, καίπερ κυριεύσας τὴν Κύπρον, συντελεῖ γενναίως εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, λαμβάνει σύζυγον Κυρηναίαν, ἀνατίθησι πολλὰ ἀγάλματα εἰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις καὶ συνάπτει δεσμὸν ξενίας, ἤτοι φιλοξενίας, πρὸς τὸν Σάμιον τύραννον Πολυκράτην. Οἱ Μιλήσιοι συνομολογοῦσι διαλλαγὰς ξενίας καὶ συμμαχίας πρὸς Ἀλυάττην, τὸν προκάτοχον τοῦ Κροίσου, βασιλέα τῶν Λυδῶν, ὅστις ἤγειρε δύο ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ ἑνὸς τὸν ὁποῖον ἐνέπρησεν. Ἡ Κροίσου φιλόφρων ἀρετὰ ὑμνήθη ὑπὸ τοῦ Πινδάρου· ἡ δ' εὔνοια ἣν ὁ βασιλεὺς οὗτος τῶν Λυδῶν ἔδειξε πρὸς τὸν ἑλληνικὸν βίον καὶ τὴν τέχνην τὴν ἑλληνικήν, ἡ φιλόξενος αὐ-

τοῦ αὐλή, τὰ πλούσια δῶρα, συνεκάλεσαν περὶ αὐτὸν τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν Ἑλλήνων, τὸν Ἀλκμαίωνα, ὅστις ἐστρατήγησε τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, τὸν Μιλτιάδην τὸν Κυψέλου, ὅστις πρῶτος κατέλαβε τὴν θρᾳκικὴν χερσόνησον· καὶ ἂν δὲν ἦναι βέβαιον ὅτι ἐπεσκέφθη αὐτὸν ὁ Σόλων, τοὐλάχιστον τὰ περὶ τούτου θρυληθέντα μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Κροῖσος δὲν ἐνομίσθη ἀνάξιος τῆς πρὸς τὸν σοφώτατον τῶν Ἑλλήνων οἰκειότητος καὶ προσομιλίας. Οἱ Δελφοὶ «ἔδοσαν Κροίσῳ καὶ Λυδοῖσι προμαντηΐην (δηλαδὴ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ προτιμῶνται παντὸς ἄλλου κατὰ τὴν ἐπερώτησιν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου) καὶ ἀτελείην (ἀπαλλαγὴν φόρων) καὶ προεδρίην (ἤτοι προέχουσάν τινα θέσιν πρὸς θεωρίαν τῶν ἀγώνων), καὶ ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ αὐτῶν γενέσθαι Δελφὸν ἐς τὸν ἀεὶ χρόνον.» Μόνον τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, τῶν καλουμένων μυστηρίων, δὲν μετεῖχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ βάρβαροι, ἐνῷ μετ' ὀλίγον ἀπεκλείσθησαν ὅλων τῶν πανελληνίων ἀγώνων.

Οἱ τέσσαρες οὗτοι ἀγῶνες, ἤτοι τὰ Ὀλύμπια, τὰ Πύθια, τὰ Νέμεα, τὰ Ἴσθμια, καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, ἀπετέλεσαν, ὡς προείπομεν, τὸν ἰσχυρότερον ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν δεσμόν, ὅστις συνῆπτεν ἤδη τὸ ὅλον ἑλληνικὸν ἔθνος. Εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον δὲν ἔπαυον προσερχόμενοι ἀπὸ πάσης ἑλληνικῆς γῆς, καὶ ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἀπωτάτων ἀποικιῶν, ἄνθρωποι ἐπερωτῶντες περὶ πλείστων ὅσων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων· καὶ ἐπειδὴ οἱ χρησμοὶ τοῦ θεοῦ ἐλογίζοντο ἱεροὶ καὶ ἀπαράβατοι, πρόδηλον ὅτι τὸ μαντεῖον ἐπενήργει ἀδιακόπως εἰς τὸν ὅλον δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν τοῦ ἔθνους βίον. Ἀλλὰ καὶ αἱ πανηγύρεις ἦσαν τοιουτοτρόπως κεκανονισμέναι, ὥστε ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους σχέσις ὑπῆρχε σχεδὸν ἀδιάλειπτος. Πᾶσα τετραετία ἀπετέλει τὴν περίοδον ἢ τὸν κύκλον τῶν ἱερῶν τούτων ἀγώνων· καὶ κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος ἐτελοῦντο δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ ὀλυμπιακὸς καὶ ὁ ἰσθμικός· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον, ὁ νεμεακός· κατὰ δὲ τὸ τρίτον πάλιν δύο, ὁ ἰσθμικὸς καὶ ὁ πυθικός· κατὰ δὲ τὸ τέταρτον, ὁ νεμεακός καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ ἀξιωθέντες νὰ βραβευθῶσιν ἅπαξ τοὐλάχιστον καθ' ἕκαστον τῶν τεσσάρων τούτων πανελληνίων ἀγώνων, ἐτιμῶντο διὰ τοῦ ἐπιφθόνου ἐπωνύμου τοῦ περιοδονίκου. Καὶ οἱ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ ὀλίγιστοι· εὐάριθμοι δὲ σχετικῶς καὶ οἱ ἐν γένει νικηταὶ ἀναδεικνύμενοι· πολυάριθμοι ὅμως

ἦσαν οἱ συναγωνιζόμενοι, καὶ ἀπειράριθμοι οἱ συντρέχοντες ἐνταῦθα ὡς θεαταὶ καὶ ὡς ἔμποροι, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, διὰ τῆς λεγομένης ἐκεχειρίας, ἤτοι τῆς προσωρινῆς διακοπῆς πάσης ἐχθροπραξίας, ἐξησφαλίζετο ἡ ἐν εἰρήνῃ ἁπανταχόθεν διάβασις τῶν θεωριῶν, δηλαδὴ τῶν ἱερῶν πρεσβειῶν τῶν πόλεων, καὶ ἰδίως διετηρεῖτο ἡ εἰρήνη ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐτελοῦντο αἱ πανηγύρεις, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἱερομηνίας, ἤτοι τοῦ μηνὸς τῆς πανηγύρεως. Ἅπαντες οἱ προσερχόμενοι ἔθυον εἰς τὸν αὐτὸν θεὸν καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βωμοῦ, ἐθεώρουν τοὺς αὐτοὺς ἀγῶνας, καί, διὰ τῶν ἀναθημάτων αὐτῶν, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ πλουτίσωσι καὶ νὰ κοσμήσωσι τὸν αὐτὸν ἱερὸν χῶρον. Ἅπαντες, μεγάλοι καὶ μικροί, βασιλεῖς, στρατηγοὶ ἢ ἁπλοῖ πολῖται, ὑπεβάλλοντο εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀγωνιστικοὺς νόμους, ἐτιμωροῦντο ὁσάκις παρέβαινον τοὺς νόμους τούτους, διὰ τῶν αὐτῶν ποινῶν, καί, νικήσαντες, ἠξιοῦντο τῶν αὐτῶν τιμῶν. Δὲν συνέρρεον δὲ ἐνταῦθα τὰ πλήθη ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τῶν σωματικῶν ἀγώνων, ἀλλὰ καὶ ποιηταί, καὶ φιλόσοφοι, καὶ ἱστορικοὶ προσήρχοντο ἵνα ὑποβάλωσι τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Πάλιν δὲ αἱ ἐνταῦθα γινόμεναι ἀποφάσεις καὶ ἀπονεμόμεναι τιμαὶ ἀντήχουν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα· αἱ πόλεις ὑπεδέχοντο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει τοὺς στεφανωθέντας συμπολίτας· οἱ τεχνῖται κατεσκεύαζον τοὺς ἀνδριάντας αὐτῶν· οἱ ποιηταὶ ἔγραφον εἰς τιμὴν αὐτῶν ᾠδάς· οἱ ἱστορικοὶ ἐμνημόνευον τοῦ κατορθώματος ὡς γεγονότος πλείστου λόγου ἀξίου· νέοι δὲ ἀγωνισταὶ παρεσκευάζοντο ἵνα ἀξιωθῶσι τοῦ αὐτοῦ περιμαχήτου βραβείου· διό, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ τοιαύτη ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ κέντρα καὶ ἀπὸ τῶν κέντρων πρὸς τὰ ἄκρα κίνησις ἐγίνετο ἀδιακόπως, δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἢ τοὐλάχιστον ἅπαξ, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ἂν τότε ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μία τις κοινὴ πολιτικὴ κυβέρνησις, οἱ ἠθικοὶ ὅμως καὶ κοινωνικοὶ δεσμοὶ δι' ὧν συνεδέετο ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι, ὥστε, ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπικρατειῶν, μόνη ἡ Γαλλία ἴσως δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι ἔχει τὴν ἐθνικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἑνότητα.

Δὲν ἐστερεῖτο δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔκτοτε καὶ πολιτικῶν ἐρεισμάτων. Δύο αὐτοῦ πόλεις, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, μάλιστα ἡ Σπάρτη, εἶχον ἤδη ἀποβῆ πολὺ τῶν λοιπῶν ἰσχυρότεραι καὶ εἶχον συγκροτήσει κράτη ὁπωσοῦν λόγου ἄξια· περὶ ταῦτα δὲ συμπυ-

κνούμεναι αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ἀποκρούσωσι πάντα ἐξωτερικὸν πολέμιον. Καὶ ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἐκτεθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς φοβερὰν κατὰ τοῦτο δοκιμασίαν· διότι τὸ μέγα περσικὸν κράτος ἐπετέθη κατ' αὐτῆς ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τὸ περσικὸν τοῦτο κράτος, τὸ ὁποῖον, ἐν τῷ διαστήματι τῶν τελευταίων πεντήκοντα ἐνιαυτῶν, εἶχε κυριαρχήσει, ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς Κῦρον, Καμβύσην καὶ Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπους, ἁπάσης τῆς δυτικομεσημβρινῆς Ἀσίας, ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τῆς μεσογείου θαλάσσης, καὶ πρὸς τούτοις τῆς Αἰγύπτου, διέφερε τοῦ ἑλληνικοῦ τοσοῦτον, ὥστε, ἐνῷ συνώρευον πρὸς ἄλληλα, ἐνόμιζέ τις ὅτι κεῖνται εἰς τοὺς δύο ἀντιθέτους τῆς γῆς πόλους. Ἐν Ἀσίᾳ μέν, ἅπασα ἡ κυβερνητικὴ ἐξουσία ἦτο συμπεπυκνωμένη εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνός, ἀλλὰ τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ἐπικράτειαν διάφορα φῦλα καὶ τμήματα δὲν συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα δι' οὐδενὸς ἠθικοῦ δεσμοῦ· ἐν Ἑλλάδι ἐξεναντίας, οὐδεμία μὲν ὑπῆρχε κυβερνητικὴ ἑνότης, ἀλλ' αἱ ἀπαρτίζουσαι αὐτὴν φυλαὶ καὶ πόλεις διὰ πλείστων ὅσων συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας ἠθικῶν δεσμῶν. Ἐν Ἀσίᾳ, ἡ ἀνεξέλεγκτος τοῦ μονάρχου δεσποτεία παρήγαγε φυσικῷ τῷ λόγῳ τὴν τυφλὴν ὑπακοήν, ἡ τυφλὴ ὑπακοή, τὴν ταπείνωσιν τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος, ἡ δὲ ταπείνωσις τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος, φρονήματα εὐτελέστατα καὶ ἀγενέστατα· ἐν Ἑλλάδι ἐξ ἐναντίας, τὰ κοινοβουλευτικὰ πολιτεύματα παρήγαγον τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, τὸ δ' ἐθνικὸν αἴσθημα, τὴν φιλοπατρίαν, ἡ δὲ φιλοπατρία πάλιν, τὰ ὑψηλότατα καὶ εὐγενέστατα τῶν φρονημάτων. Ἐντεῦθεν ὁ ἐπελθὼν ἀγὼν ὑπῆρξεν ἀγὼν ὄχι δύο ἐπικρατειῶν, ἀλλὰ δύο ἀντιθέτων κόσμων· διὰ δὲ τοῦτο ἀπέβη μὲν τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ἀπέβη δὲ καὶ τὰ μάλιστα διαρκής. Τῳόντι, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπέκρουσε τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ καὶ ὅλως κατέλυσε τὸ πρῶτον τοῦτο περσικὸν κράτος· ἀλλὰ βραδύτερον, ἠγέρθη νέον ἐν Ἀσίᾳ περσικὸν βασίλειον καὶ νέα προέκυψε πάλη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἤδη τότε ἑλληνισμοῦ, μέχρις οὗ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι μετὰ Χριστόν, ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν ὁλοσχερῶς τὸ δεύτερον τοῦτο περσικὸν κράτος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἀλέξανδρος, τὸ πρῶτον· ἀλλ' αὖθις, μετ' οὐ πολύ, διεμορφώθη ἐν Ἀσίᾳ ἕτερον, διὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ κράτος, καὶ ἐπῆλθεν ἕτερος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀγών, ὅστις, ποικίλας λαβὼν

τύχας καὶ τροπάς, ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος. Ἔκτοτε μετέσχον αὐτοῦ καὶ ἕτερα τῆς Εὐρώπης ἔθνη· ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε μετ' αὐτῶν συναγωνιζόμενος ἐν τῷ μέτρῳ τῶν μειωθεισῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Ὁ πόλεμος ἄρα τοῦ ὁποίου θέλομεν ἀρχίσει τὴν ἐξιστόρησιν ἐν τῷ ἑπομένῳ τρίτῳ βιβλίῳ, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ προοίμιον πάλης μακρᾶς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, μεταξὺ τῆς ὑλικῆς βίας καὶ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως, πάλης ἥτις διαρκεῖ δισχίλια καὶ τετρακόσια ἤδη ἔτη καὶ ἀποτελεῖ ἕνα τῶν κυριωτάτων εἱρμῶν τῆς θαυμασίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητος.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΗΔΙΚΟΙ Η ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Εἰσαγωγή. Ἰώνων ἐπανάστασις.

Πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην σύγκρουσιν μεταξὺ τοῦ ἀσιανοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ὁπωσοῦν ἀκριβέστερον ὁποῖόν τι ἦτο τὸ περσικὸν κράτος, τὸ δεσπόσαν τότε τῆς Ἀσίας, καὶ διὰ τίνων περιπετειῶν τὸ κράτος τοῦτο περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα.

Ἡ Ἀσία διαφέρει τῆς Εὐρώπης, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν προάγονται καὶ πίπτουσι τὰ κράτη αὐτῆς. Εἰς τὴν Εὐρώπην, αἱ πολιτεῖαι διαμορφοῦνται καὶ ἀκμάζουσι κατὰ μικρόν· τὰ ἀσιανὰ κράτη ἐξεναντίας αὐξάνουσι τάχιστα, ἀλλὰ καὶ τάχιστα μαραίνονται. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ τύχη τῆς περσικῆς μοναρχίας, τὴν ὁποίαν ἵδρυσε περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὁ Κῦρος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς μικρᾶς χώρας τῆς καλουμένης Περσίδος. Ἐντὸς τριάκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς, ἡ μοναρχία αὕτη περιέλαβεν ἁπάσας τὰς μεταξὺ Ἰνδοῦ καὶ Μεσογείου ἀσιανὰς χώρας, προσέτι δὲ καὶ τὴν Αἴγυπτον· ἐντὸς ἑξήκοντα ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς, ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, καὶ ἐντὸς δύο ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς, κατελύθη.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχισεν ὁ Κῦρος τὸ κατακτητικὸν αὐτοῦ στάδιον, ἅπαν τὸ δυτικὸν μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἅλυος, ὑπετάσσετο εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Κροῖσον, ὅστις, βασιλεύσας τῷ 560 πρὸ Χριστοῦ, εἶχε κατακτήσει, ὡς εἴδομεν, ὑπο-

τελεῖς φόρου καὶ τὰς κατὰ τὰ παράλια ἑλληνικὰς ἀποικίας, καὶ ἦτο μὲν μονάρχης ἰσχυρός, ἐνόμιζε δὲ ἑαυτὸν ἁπάντων ἀνθρώπων ὀλβιώτατον, διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον. Ἐπέκεινα τοῦ Ἅλυος ἤρχιζεν ἡ Μηδικὴ μοναρχία, ἧς ἐβασίλευεν ὁ τοῦ Κροίσου κηδεστὴς Ἀστυάγης· αὕτη, ἄδηλον μὲν εἶναι μέχρι τίνος ἐξετείνετο πρὸς ἀνατολάς, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινοανατολικὸν περιελάμβανε τὴν χώραν, τὴν ἰδίως ὀνομαζομένην Περσίδα ἢ Φαρσιστάν, καὶ πρὸς δυσμὰς ἐχωρίζετο ἀπὸ τῶν Κισσίων καὶ τῶν Ἀσσυρίων, διὰ τῆς ὀρεινῆς σειρᾶς τοῦ Ζάγρου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ σημερινὸν μεταξὺ Περσίας καὶ Τουρκίας σύνορον. Τῆς εὐφόρου χώρας τῶν Ἀσσυρίων (171) ἢ Χαλδαίων, ἐν ᾗ ἤκμαζεν ἡ θαυμαστὴ πόλις Βαβυλών, ἦρχεν ὁ βασιλεὺς Λαβύνητος, (172) ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ κράτος τῶν Χαλδαίων ἐξετείνετο μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ἔχον ὑποτελεῖς τήν τε Ἰουδαίαν καὶ τὴν Φοινίκην. Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἐβασίλευεν ὁ Ἄμασις, ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος ὤν, συντηρῶν ἀξιόλογον στρατὸν Ἑλλήνων μισθοφόρων καὶ ἐν γένει προστατεύων τοὺς Ἕλληνας ὅσοι προσήρχοντο εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἴτε διὰ νὰ ἐμπορευθῶσιν, εἴτε διὰ νὰ κατασταθῶσιν εἰς αὐτήν. Ὁ Κροῖσος ἦτο ὄχι μόνον συγγενὴς τοῦ Ἀστυάγους, ἀλλὰ καὶ σύμμαχος τοῦ Λαβυνήτου καὶ τοῦ Ἀμάσιος, ὥστε οἱ τέσσαρες οὗτοι βασιλεῖς ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ἀδιάσειστοι. Καὶ ὅμως μετ' οὐ πολύ, οἱ Πέρσαι, πένητες ὄντες καὶ μάχιμοι, τυχόντες δὲ ἡγε-

---

171) Ἡ Βαβυλών, ὡς πόλις τῶν Ἀσσυρίων, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ κειμένη ἐν τῇ ἰδίως Ἀσσυρίᾳ καλουμένῃ χώρᾳ, ἧς πρωτεύουσα ἦτο ἡ Νινευΐ, ἀλλ' ἐν Βαβυλωνίᾳ, ἥτις καὶ αὐτὴ κατὰτοὺς Περσικοὺς χρόνους ἐθεωρεῖτο χώρα Ἀσσυρίων, διότι τὰ ὀνόματα Ἀσσύριος καὶ Ἀσσυρία (ἢ καθ' Ἕλληνας Σύροι καὶ Συρία) ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰς ἁπάσας τὰς χώρας, αἵτινες ὑπήγοντο πρότερον εἰς τὸ τῶν Ἀσσυρίων κράτος.

172) Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Α 74) Λαβύνητος καλούμενος βασιλεὺς τῆς Βαβυλωνίας δὲν εἶναι σύγχρονος τοῦ Κροίσου καὶ Ἀστυάγους καὶ Κύρου, δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν *Ναβόννηδον* καλούμενον βασιλέα, (ὡς πλημμελῶς ἐξελαμβάνετο μέχρι τινός), τὸν τέταρτον διάδοχον τοῦ Ναβουχοδονόσορος Β', ὅστις εἶναι ἀληθῶς σύγχρονος Ἀστυάγους καὶ Κροίσου, ἀλλ' ὁ τοῦ Ναβουχοδονόσορος Β' πατὴρ καὶ προκάτοχος Ναβοπαλάσσαρος, σύγχρονος, καθ' Ἡρόδοτον, τοῦ βασιλέως τῆς Μηδίας Κυαξάρους Α', πατρὸς καὶ προκατόχου τοῦ Ἀστυάγους, καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Ἀλυάττου, πατρὸς καὶ προκατόχου τοῦ Κροίσου. Ὥστε τὸ *Λαβύνητος* διορθωτέον ἐνταῦθα *Ναβόννηδος*.

μόνος γενναίου καὶ φιλοδόξου, κατέβαλον ἀλληλοδιαδόχως ὅλα ἐκεῖνα τὰ κράτη, τὰ ὁποῖα, προηγουμένως ἀκμάσαντα, εἶχον παραδοθῆ εἰς τὴν ῥαθυμίαν, τὴν νωθρότητα, τὴν κατάθλιψιν· ἀπαραλλάκτως καθὼς καὶ αὐτοί, μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, παραδοθέντες ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰς αὐτὰς κακίας, κατεβλήθησαν ὑπὸ ἑτέρων κατακτητῶν. Διότι τοῦτο ἔχει τὸ κύριον ἐλάττωμα ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμός· δὲν συντελεῖ, ὡς ὁ εὐρωπαϊκός, εἰς τὴν παίδευσιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν αὐτοφυῶν τοῦ ἔθνους ἀρετῶν, ἀλλ' ἐξεναντίας συνεπάγεται τὴν φθορὰν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ταχεῖα ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τῶν ἐπικρατειῶν· πᾶν νέον κατακτητικὸν ἔθνος εὑρίσκει τὰ προηγούμενα νωθρὰ καὶ ῥάθυμα, ὅθεν εὐκόλως δεσπόζει αὐτῶν καὶ ἀποβαίνει μέγα· ἀλλὰ μετ' οὐ πολύ, μαρανθὲν καὶ τοῦτο, οὐδὲν ἧττον εὐκόλως κυριεύεται ὑπὸ ἑτέρου κατακτητοῦ.

Ἡ Περσίς, μητρόπολις τοῦ ἀρχαίου περσικοῦ ἔθνους καὶ κράτους, κεῖται πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικὸν τοῦ περσικοῦ κόλπου. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἀνῆκον εἰς τὸν λεγόμενον ζενδικὸν ἢ ἰρανικὸν κλάδον τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς καυκασικῆς φυλῆς. Εἰς τὸν αὐτὸν κλάδον ἀνῆκον καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Μηδίας, ἥτις ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς Περσίδος, καὶ ἐν γένει οἱ κάτοικοι ὅλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιελαμβάνοντο μεταξὺ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, ἀπ' ἀνατολῶν, τοῦ ποταμοῦ Ὤξου καὶ τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἀπὸ ἄρκτου, τοῦ περσικοῦ καὶ τοῦ ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ, ἀπὸ μεσημβρίας, καὶ τοῦ ὄρους Ζάγρου ἀπὸ δυσμῶν. Ὅλα τὰ ἔθνη ταῦτα, ἢ τοὐλάχιστον τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, ἐπρέσβευον τὴν λεγομένην ζωροαστρικὴν θρησκείαν καὶ ἐλάλουν διαφόρους διαλέκτους τῆς ζενδικῆς γλώσσης. Αἱ δὲ δυτικώτεραι χῶραι, αἱ κείμεναι μεταξὺ τοῦ Ζάγρου, τοῦ Εὐξείνου πόντου, τοῦ ποταμοῦ Ἅλυος, τῆς μεσογείου θαλάσσης καὶ τοῦ περσικοῦ κόλπου, κατείχοντο ὑπὸ ἐθνῶν ὑπαγομένων εἰς ἕτερον τμῆμα τῆς καυκασικῆς φυλῆς, τὸ Σημιτικὸν ἢ Ἀραμαϊκόν,(173) εἰς ὃ ἀνῆκον οἱ Σύροι ἢ Ἀσσύριοι, οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Ἄραβες, οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ Φοίνικες· ἐνῷ αἱ ἔτι δυτικώτεραι χῶραι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἱ ἐντὸς τοῦ Ἅλυος, κατῳκοῦντο ὑπὸ τῶν θρακικῶν φυλῶν, αἵτινες ἦσαν

---

173) Τὸ *Ἀραμαϊκὸν* εἶναι τμῆμα τοῦ Σημιτικοῦ. Ἀρὰμ ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ λέγεται ἡ Συρία ἡ βόρειος.

συγγενεῖς τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χερσονήσῳ ὁμωνύμων ἐθνῶν.

Ἡ Περσὶς ἦτο χώρα ὀρεινὴ καὶ τραχεῖα, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς, ἀφελεῖς τὸν βίον καὶ ἰσχυροὶ τὰ σώματα, διῃροῦντο εἰς ἑπτὰ γεωργικὰς καὶ τέσσαρας νομαδικὰς φυλάς. Ἐκ τῶν φυλῶν τούτων ἐπισημοτάτη ἦτο ἡ τῶν Πασαργαδῶν, εἰς οὓς ἀνῆκεν ὁ Κῦρος, ὁ ἀναδείξας τὸ μικρὸν τοῦτο ἔθνος κυρίαρχον ἁπάσης τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

Πρὸ πάντων ὁ Κῦρος κατέστησε τοὺς Πέρσας δεσπότας τοῦ μηδικοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου πρὸ τούτου ἦσαν ὑποτελεῖς. Ὁ δ' ἀγὼν οὗτος λέγεται διατελέσας μακρὸς καὶ πεισματώδης. Ὁπωσδήποτε οἱ Πέρσαι καὶ ὁ Κῦρος κατίσχυσαν ἐπὶ τέλους τοῦ Ἀστυάγους καὶ τῶν Μήδων· ἀλλ' οἱ Μῆδοι παρέμειναν ἀείποτε τὸ δεύτερον ἐν τῷ περσικῷ κράτει ἔθνος, καὶ ἡ συγγένεια αὐτῶν πρὸς τοὺς νέους κυριάρχας ἦτο τοσοῦτον στενή, ὥστε οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς ὀνομάζουσι πολλάκις τὸν μέγαν ἐκεῖνον τῆς ἀνατολῆς πολέμιον, Μῆδον ἀντὶ Πέρσου, καὶ τοὺς πρὸς τοῦτον διεξαχθέντας ἀγῶνας, μηδικοὺς ἀντὶ περσικῶν. Πρὸς τούτοις, τὰ Ἐκβάτανα, ἡ τοῦ ἀρχαίου μηδικοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἐξηκολούθει διατελοῦσα μία τῶν πρωτευουσῶν τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, οἵτινες διέτριβον συνήθως ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ θέρος, ἐνῷ τὸν χειμῶνα κατῴκουν εἰς Σοῦσα, πόλιν κειμένην πολὺ νοτιώτερον, εἰς τὸ Κίσσιον πεδίον, ἐπὶ τῷ Χοάσπῃ ποταμῷ, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως.

Καταλυθέντος τοῦ Ἀστυάγους, ἐπῆλθε, πρὸς ἐκδίκησιν αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος· ὁ δὲ Κῦρος, ἀντεπελθὼν μετὰ στρατοῦ μεγαλητέρου, ἐζήτησε συγχρόνως νὰ κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τοὺς κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ἴωνας· ἀλλ' οὗτοι δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εἰσήγησιν, ὑπολαμβάνοντες τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν ἰσχυρότερον. Ἠπατήθησαν ὅμως· διότι συγκροτηθείσης μάχης αἱματηρᾶς, τῷ 546, περὶ Πτερίαν, πόλιν κειμένην ἐπέκεινα τοῦ Ἅλυος, ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ, ὁ ἀγὼν οὗτος ἔμεινε μὲν ἄκριτος· καὶ ὁ Κροῖσος, ὑποχωρήσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ, τὰς Σάρδεις, καὶ ζητήσας τὴν βοήθειαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ, τοῦ Λαβυνήτου, (174) τοῦ Ἀμάσιος, καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ἤλπισεν

(174) Λέγε τοῦ Ναβοννήδου· ἴδε σημ. 172.

ὅτι, ἐπελθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἔαρος, θέλει δυνηθῇ τότε νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον· ἀλλ' ὁ Κῦρος προέλαβε πάντα ταῦτα τὰ βουλεύματα, καί, ὁρμήσας ἀμέσως εἰς τὰς Σάρδεις, ἐγένετο κύριος τῆς τε βασιλευούσης ταύτης καὶ τοῦ Κροίσου αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Σάρδεων, οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς ἔσπευσαν νὰ πέμψωσι πρὸς τὸν νικητὴν ἀγγέλους, λέγοντες ἑαυτοὺς προθύμους νὰ διαμείνωσιν ὑπ' αὐτὸν ὑποτελεῖς φόρου, ὅπως διετέλεσαν ὑπὸ τὸν Κροῖσον· ἀλλ' ἔλαβον ἀπάντησιν πικρὰν καὶ δυσμενῆ, ἐξαιρέσει τῶν Μιλησίων, ὧν καὶ μόνων, ἄδηλον διατί, ἐγένοντο δεκταὶ αἱ προτάσεις. Οἱ δὲ λοιποὶ Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπολέμησαν γενναίως ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐδουλώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου κυριάρχου τῆς ἀνατολῆς, καθὼς καὶ οἱ αὐτόθι Δωριεῖς. Καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι Χίος καὶ Λέσβος ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν περσικὴν κυριαρχίαν. Αἱ νῆσοι αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ Κύρου, μὴ ἔχοντος τότε ἔτι ναυτικὴν δύναμιν, ἀλλ' ὑπετάχθησαν, διότι εἶχον ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπερασπίσωσι. Μόνη ἡ Σάμος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ ἀπέβη μάλιστα μετ' ὀλίγον ἰσχυροτάτη ὑπὸ τὸν τύραννον Πολυκράτην. Ὁ δὲ Κῦρος ἔπειτα κατέκτησε τὴν Βαβυλῶνα, καταλύσας οὕτω καὶ τὸ τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων μεγάλων βασιλείων ὅσα ὑπῆρχον πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνατολήν. Δεσπόσας δὲ τῆς Βαβυλῶνος, κατέστη κύριος καὶ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῇ χωρῶν, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Ἰουδαίας· καὶ τελευταῖον, περὶ τὸ 529 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ἀπέθανεν εἴς τινα κατὰ τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Καμβύσου, βασιλεύσαντος ἔτη ἑπτὰ καὶ μῆνας πέντε, καθυπετάχθησαν ἥ τε Αἴγυπτος, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμάσιος Ψαμμηνίτου, καὶ αἱ ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τῆς Ἀφρικῆς ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, Κυρήνη καὶ Βάρκη. Ἀλλ' ἀποθανόντος τοῦ Καμβύσου, ἐσφετερίσθη τὴν βασιλείαν ὁ Μῆδος Σμέρδις, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀρχαίαν τῶν Μήδων ἐν τῷ κράτει ὑπεροχήν. Δὲν ἐβασίλευσεν ὅμως εἰμὴ ὀλίγους μόνον μῆνας, διότι ἑπτὰ Πέρσαι ἐπιφανεῖς, ἀνήκοντες εἰς τὸ γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ἐδολοφόνησαν αὐτὸν καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα ἕνα ἐξ ἑαυτῶν, Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπους· ὥστε ἡ περσικὴ βασιλεία

ἀφηρέθη μὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Κύρου, παρέμεινεν ὅμως πάντοτε εἰς τὸ ἐπισημότατον γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

Ὁ Δαρεῖος ὅστις ἐβασίλευσε τριάκοντα καὶ ἓξ ἔτη, ἠναγκάσθη πρὸ πάντων νὰ δαμάσῃ τοὺς ἀφηνιάσαντας Μήδους, καὶ ἄλλας τινὰς στάσεις νὰ καταβάλῃ· οὕτω δὲ ἀσφαλίσας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐπεχείρησε νὰ διοργανώσῃ ὁπωσοῦν τὰς ὑπὸ τῶν προκατόχων κατακτηθείσας χώρας· διὸ ἔλεγον οἱ Πέρσαι, ὅτι ὁ μὲν Κῦρος ὑπῆρξε πατήρ ὁ δὲ Καμβύσης, δεσπότης, ὁ δὲ Δαρεῖος, κάπηλος τοῦ κράτους, δηλοῦντες διὰ τούτου, ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐπεχείρησε μεθοδικήν τινα ρύθμισιν τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ διαχειρίσεως. Τῳόντι ἐπὶ τῶν δύο πρώτων βασιλέων, οἱ φόροι δὲν ἦσαν ὡρισμένοι· αἱ ἐπαρχίαι κατέβαλλον τὰ λεγόμενα δῶρα, τὰ ὁποῖα ἄλλο ὅριον δὲν εἶχον εἰμὴ τὴν δυσκόλως δυναμένην νὰ κορεσθῇ πλεονεξίαν τῶν σατραπῶν ἤτοι διοικητῶν· ὁ δὲ Σμέρδις πάλιν, ἵνα προσοικειωθῇ τὴν εὔνοιαν τῶν ὑπηκόων, ἔπεσεν εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολήν, προκηρύξας τριετῆ ἀτέλειαν φόρου καὶ στρατιᾶς. Οὕτως ἀνώμαλα εὑρὼν τὰ πράγματα ὁ Δαρεῖος, διήρεσε τὸ ὅλον κράτος εἰς εἴκοσι σατραπείας ἢ μεγάλας διοικήσεις, καὶ ἐπέβαλεν ἑκάστῃ ὡρισμένον ἐτήσιον χρηματικὸν φόρον καὶ ὡρισμένην εἰσφορὰν φυσικῶν προϊόντων πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς. Ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιελαμβάνοντο ἐντὸς τῆς ἀχανοῦς ἐκείνης βασιλείας, μόνη ἡ Περσὶς οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον· καὶ ὄχι μόνον οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον, ἀλλ' εἰμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις ὅτι, κατὰ μέγα μέρος, ὁ ἀνυπολόγιστος τοῦ ὅλου κράτους φόρος διενέμετο μεταξὺ τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι αὐτοὶ ἐλάμβανον τὰς πλείστας καὶ πλουσιωτάτας λειτουργίας καὶ ὑπηρεσίας.

Ὁ διορισμὸς τοῦ φόρου ἐβελτίωσε βεβαίως τὴν τύχην τῶν ὑπηκόων· ἀλλὰ ὡς ἐκ τούτου οἱ σατράπαι τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐμποδίζοντο νὰ ὑπερβαίνωσι τὸν τεταγμένον αὐτοῦ ὅρον. Ἕκαστος σατράπης ἦτο βασιλίσκος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του, πολιτευόμενος σχεδὸν ὅπως ἤθελεν ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς διοίκησιν, ὑπόχρεως δὲ ὢν μόνον νὰ πέμπῃ τὸν βασιλικὸν φόρον, νὰ συνέχῃ τοὺς πολεμίους καὶ νὰ συντελῇ, δι' ἀναλόγου στρατιᾶς, εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ μεγάλου βασιλέως. Παρὰ τῷ σατράπῃ ὑπῆρχε μὲν βασιλικὸς γραμματεύς, ὅστις πιθανώτατα διεχειρίζετο τὰ οἰκονο-

μικὰ τῆς ἐπαρχίας καὶ ἠδύνατο ἴσως νὰ λογίζεται ὑπὸ τῆς ἐν Σούσοις αὐλῆς, ὡς ἐπιτηρητὴς καὶ ἐλεγκτής· ἀλλ' ὁ σατράπης εἶχε μυρίους τρόπους νὰ διαφεύγῃ τὸν ἔλεγχον τοῦ τοποτηρητοῦ τούτου, ἢ νὰ συμβιβάζηται μετ' αὐτοῦ. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλαι ἀφορμαὶ ἀταξίας καὶ καταχρήσεων. Οἱ Πέρσαι ὑπάλληλοι δὲν ἐπενέβαινον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὑφ' ἑκάστου ἀτόμου πληρωτέου φόρου. Ὁ γραμματεὺς διένεμεν ἁπλῶς τὸ ὑπὸ τῆς ὅλης σατραπείας πληρωτέον ποσόν, εἰς τὰς διαφόρους χώρας, πόλεις ἢ ἐπαρχίας, καὶ ἔπειτα ἄφινεν εἰς τὰς τοπικὰς ἀρχὰς νὰ προσδιορίσωσι τί θέλει πληρώνει ἕκαστος κάτοικος. Αἱ δὲ τοπικαὶ αὗται ἀρχαὶ δὲν συνέκειντο ἐξ ὑπαλλήλων διωρισμένων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀλλ' ἦσαν αἱ ἰθαγενεῖς ἀρχαὶ τὰς ὁποίας οἱ Πέρσαι εὗρον ὅτε κατέκτησαν τὰς χώρας ταύτας καὶ τὰς ὁποίας διετήρησαν τὸ μὲν πρῶτον, ἕνεκα τῆς ἰδίας αὐτῶν διοικητικῆς ἀνικανότητος, ἔπειτα δὲ ἕνεκα τῆς νωθρότητος αὐτῶν· ἀπαραλλάκτως καθὼς συνέβη ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἥτις ἐπέτρεψε πᾶσαν σχεδὸν τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν, εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητας. Αἱ ἐγχώριοι λοιπὸν αὗται ἀρχαὶ ἦσαν ὅλως ἀνεξέλεγκτοι, καὶ ἂν ἐκ διαλειμμάτων ὁ σατράπης ἤθελε νὰ περιστείλῃ αὐτάς, ἡ αὐθαίρετος ἐπέμβασις αὐτοῦ συνεπήγετο νέας καταπιέσεις. Πρὸς τούτοις εἰς τὰς ἀξιολογωτέρας πόλεις καὶ θέσεις ὑπῆρχον συνήθως περσικαὶ φρουραί, κατὰ τῶν καταχρήσεων τῶν ὁποίων οὐδένα συνήθως εἶχε προστάτην ὁ ὑπήκοος λαός. Τελευταῖον εἰς πολλὰς χώρας οἱ Πέρσαι κατέλιπον τοὺς ἔκπαλαι ὑπάρχοντας αὐτόθι βασιλίσκους, οἵτινες, διατηροῦντες τό τε ὄνομα αὐτῶν καὶ ἀξίωμα, ἦσαν ἁπλῶς ὑποτελεῖς φόρου εἰς τὴν ἐν Σούσοις αὐλήν.

Ἐκ τῶν εἴκοσι σατραπειῶν, μία καὶ μόνη, ἡ ἀνατολικωτάτη πασῶν, ἡ Ἰνδική, ἐπλήρωνε τὸν φόρον αὐτῆς εἰς χρυσὸν καὶ εἰς εὐβοϊκὰ τάλαντα· πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι ἐπλήρωνον εἰς ἄργυρον καὶ εἰς βαβυλώνια τάλαντα, μεγαλήτερα ὄντα τῶν εὐβοϊκῶν. Καὶ αἱ μὲν δεκαεννέα σατραπεῖαι αἱ εἰς ἄργυρον τελοῦσαι τὸν φόρον, ἔδιδον πᾶσαι ὁμοῦ 7740 βαβυλώνια τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 74,000,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ἡ δὲ εἰκοστή, ἡ εἰς χρυσὸν τελοῦσα, ἔδιδε 360 τάλαντα χρυσίου ἤτοι, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὁριζομένην ἀναλογίαν τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἄργυρον (ὡς 1 πρὸς 13) 4680 εὐβοϊκὰ τάλαντα.

ἀργυρίου, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 32,000,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ὥστε ἡ μία καὶ μόνη αὕτη σατραπεία ἔδιδεν ὑπὲρ τὰ δύο πέμπτα τοῦ ὅλου φόρου, ὅπερ ὁ Ἡρόδοτος ἐξηγεῖ διὰ τῶν πολλῶν κατοίκων τῆς Ἰνδικῆς, τῆς ἀπεράντου αὐτῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ ἀφθόνου χρυσοῦ τὸν ὁποῖον παρῆγεν. (175) Ἅπας δὲ οὗτος ὁ μεταλλικὸς φόρος ἀπεταμιεύετο συνήθως, διότι τὰ κατὰ σατραπείας διανενεμημένα στρατεύματα διετρέφοντο καὶ ἄλλως συνετηροῦντο ἰδίᾳ ὑφ' ἑκάστης σατραπείας· ἡ αὐλὴ διετρέφετο ὁμοίως διὰ τῶν φυσικῶν προϊόντων ὅσα πανταχόθεν ἐπὶ τούτῳ κατεβάλλοντο· καὶ παρεκτὸς τούτου, οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας εἶχον καὶ ἄλλα ἴδια εἰσοδήματα ἀπὸ κτημάτων τοῦ στέμματος, ἀπὸ δημεύσεων, ἀπὸ δώρων, κτλ. Ὅθεν ὁ τακτικὸς χρηματικὸς φόρος, μένων διαθέσιμος, ἐκομίζετο εἰς Σοῦσα καὶ ἀναλυθεὶς ἐκεῖ ἐχύνετο εἰς πίθους κεραμίνους, μέχρις οὗ, παγέντος τοῦ μετάλλου, ἐθραύετο ὁ κέραμος καὶ ἀπεθησαυρίζετο ὁ μετάλλινος ὄγκος, ἐκ τοῦ ὁποίου, ὁσάκις ἦτο ἔκτακτός τις ἀνάγκη, ἀπετέμνετο τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν, καὶ ἐνομισματοκοπεῖτο· διότι ὁ Δαρεῖος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, πρῶτος ἔκοψε περσικὸν νόμισμα χρυσοῦν τε καὶ ἀργυροῦν, τοὺς λεγομένους δαρεικούς. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Δαρεῖος, ὡς φαίνεται, εἰσήγαγε καὶ τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν ὁδῶν καὶ τῶν ταχυδρομικῶν σταθμῶν, δι' ὧν τά τε Σοῦσα καὶ τὰ Ἐκβάτανα συνεδέοντο μετὰ τῶν ἀπωτάτων τοῦ κράτους μερῶν.

Ἐπὶ Δαρείου ὡσαύτως ὑπετάχθη εἰς τοὺς Πέρσας ἡ Σάμος. Δέκα περίπου ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κύρου κατάκτησιν τῶν Σάρδεων, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς νήσου ταύτης, διὰ πάσης βίας καὶ πονηρίας, ὁ τύραννος Πολυκράτης, ὅστις κατέκτησε πολλὰς παρακειμένας νήσους καὶ πολλὰς ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἠπείρου πόλεις, κατεσκεύασε στόλον ἑκατὸν πεντηκοντόρων, ἤτοι πλοίων κινουμένων ὑπὸ πεντήκοντα κωπῶν, συνετήρει στρατὸν 1000 μισθοφόρων τοξοτῶν, ἐπεχείρησε νὰ κυριαρχήσῃ ἁπάσης τῆς Ἰωνίας καὶ τῶν νήσων τοῦ αἰγαίου πελάγους, καὶ ἐν γένει συνεκρότησε τὴν μεγαλητέραν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ναυτικὴν τῆς Ἑλλάδος δύναμιν. Περιῆλθε δὲ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Ἄμασιν εἰς σχέσεις φιλικὰς καὶ συμμαχι-

175) Ἴδ. ἀκριβέστερον περὶ τούτου παρ' Ἡροδότῳ Γ 89—96·

κάς, αἵτινες ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ἓν τῶν χαριεστάτων διηγημάτων τῆς ἀρχαιότητος. Τῳόντι ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται, ὅτι ὁ Ἄμασις, θεωρῶν τὰς μεγάλας ἐκείνας εὐτυχίας τοῦ Πολυκράτους, γινώσκων δὲ ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερὸν εἰς τοιαύτας περιστάσεις καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴ τὸν τιμωρήσῃ διὰ τὴν ἀδιάλειπτον ταύτην εὐδαιμονίαν, τὸν συνεβούλευσε νὰ διακόψῃ αὐτὸς αὐτήν, προξενῶν ὁ ἴδιος εἰς ἑαυτὸν βαρεῖάν τινα θλῖψιν, λ. χ. ἀποβάλλων ὅ,τι ἔχει πολυτιμότατον. Ὁ Πολυκράτης εὗρεν ὀρθὴν τὴν συμβουλήν, καί, ἀναχθεὶς ἐπὶ πεντηκοντόρου εἰς τὸ πέλαγος, ἔρριψεν εἰς αὐτὸ τὴν χρυσόδετον σφραγῖδα, τὴν ὁποίαν ἔφερε πάντοτε, οὖσαν μὲν ἐκ λίθου σμαράγδου, ἔργον δὲ τοῦ περιφήμου τεχνίτου Θεοδώρου τοῦ Τηλεκλέους. Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ δακτύλιος οὗτος εὑρέθη ἐντὸς τῆς κοιλίας μεγάλου ἰχθύος, τὸν ὁποῖον ἁλιεὺς προσέφερεν εἰς τὸν τύραννον. Ὁ δὲ Ἄμασις, μαθὼν τοῦτο, ἐνόησεν ὅτι ἀδύνατον εἶναι νὰ σώσῃ ἄνθρωπος ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι πράγματος, καὶ ὅτι βεβαίως ὁ Πολυκράτης θέλει τελευτήσει κακῶς, ἀφοῦ εὑρίσκει καὶ ὅσα θέλει νὰ ἀποβάλῃ· ὅθεν ἔπαυσε τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἄλλοι φρονοῦσιν ὅτι ὄχι ὁ Ἄμασις, ἀλλ' ὁ Πολυκράτης διέλυσε τὴν φιλίαν ταύτην, διὰ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν ἀπιστίαν· καὶ ἴσως ἅπαν ἐκεῖνο τὸ διήγημα εἶναι πλάσμα τοῦ ἱστορικοῦ, συνειθίζοντος πολλάκις νὰ ἐκδηλοῖ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις διὰ τοιούτων ἠθικῶν ἱστορημάτων· ἀλλ' ἀνεφέρομεν αὐτὸ ὡς ἓν τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τῆς δοξασίας τῶν προπατόρων ἡμῶν, ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερὸν πρὸς τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ ἀνθρώπου εὐτυχίαν. Ὁπωσδήποτε ἡ εὐτυχία τοῦ Πολυκράτους διήρκεσεν ἔτι πολύ. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς αὐτὸν Σάμιοι, ἐπιχειρήσαντες νὰ καθαιρέσωσι, διὰ τῆς βίας, τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀπέτυχον· οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἠθέλησαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Κορινθίων, νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς φυγάδας τούτους, ἀπεκρούσθησαν. Τότε οἱ φυγάδες, ζητοῦντες πόρον, ἀπεφάσισαν νὰ λεηλατήσωσι τὴν Σίφνον· διότι, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁποῖαι παράδοξοι μεταβολαὶ συμβαίνουσιν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, οἱ Σίφνιοι ἦσαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, διὰ τὰ χρυσωρυχεῖα καὶ τὰ ἀργυρωρυχεῖα αὐτῶν, ἐκ τῶν πλουσιωτάτων ἀνθρώπων τῆς γνωστῆς οἰκουμένης. Ἡ ἀπὸ τῶν μεταλλείων τούτων πρόσοδος, ἥτις διενέμετο κατ' ἔτος μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἀπὸ μόνης τῆς δεκάτης, τῆς

εἰς Δελφοὺς ἀνατιθεμένης, ἐσχηματίσθη αὐτόθι θησαυρὸς ἴσος τῶν μεγίστων ἀποταμιευμάτων τῶν ἁπανταχόθεν τῆς γῆς εἰς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο πεμπομένων. Οἱ Σάμιοι λοιπὸν ἀφοῦ ἥρπασαν ἐκ Σίφνου ἑκατὸν τάλαντα, ὅ ἐστιν 600,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἠγόρασαν ἀπὸ τῆς Ἑρμιόνης τὴν νῆσον Ὑδρέαν, δηλαδὴ τὴν σημερινὴν Ὕδραν, ἥτις, ἄλλη αὕτη ἀλλόκοτος ἀλλοίωσις, ἔπεπρωτό ποτε νὰ πέμψῃ ἐπανειλημμένως στόλους, ἵνα σώσῃ ἀπὸ κατακτητῶν ἀγρίων τοὺς ἀπογόνους ἐκείνων, ὧν τινὲς ἠγόραζον αὐτὴν τὸ πάλαι ὡς εὐτελὲς κτημάτιον· διότι οὐδ' ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τοῦ βράχου τούτου, ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Κρήτην καὶ κατέλαβον τὴν Κυδωνίαν, ὅπου ὅμως κατετροπώθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Κρητῶν καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν ἀντιπάλων τοῦ Πολυκράτους, ἐνῷ οὗτος ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἰσχυρότερος καὶ εὐτυχέστερος. Ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, ἡ Σάμος κατέστη «πολίων πασέων πρώτη ἑλληνίδων καὶ βαρβάρων.» Εἰς αὐτὸν ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος τὰ ἔργα ὅσα ὁ Ἡρόδοτος ἀπεθαύμασεν αὐτόθι κατὰ τὴν ἑπομένην ἑκατονταετηρίδα· τὸ διὰ μέσου ὄρους ὑψηλοῦ, ἐν διαστήματι σταδίων ἑπτά, ὀρυχθὲν ὑδραγωγεῖον· (176) τὸ ἐν θαλάσσῃ πρόχωμα τοῦ λιμένος, τὸ ὁποῖον εἶχε βάθος μὲν εἴκοσιν ὀργυιῶν, μῆκος δὲ πλειότερον τῶν δύο σταδίων· καὶ ὁ ἀχανὴς ναὸς τῆς Ἥρας. Ἀλλ' ἐνῷ τοσαῦτα διέπραττε καὶ ἐμελέτα ἔτι μείζονα, καὶ ἐκόσμει τὰς πρακτικὰς τοῦ βίου μερίμνας διὰ τῆς φιλίας αὐτοῦ πρὸς τὸν χαριέστατον ποιητὴν Ἀνακρέοντα, καὶ ἐφαίνετο ὁ μακαριώτατος τῶν ἀνθρώπων, αἴφνης ἐξεπληρώθη τὸ ἀπαίσιον τοῦ Ἀμάσιος προαίσθημα· διότι, ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Καμβύσου, ὁ Πολυκράτης ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ Ὀροίτου, πέρσου Σατράπου τῆς παρακειμένης στερεᾶς. Τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη τὸ πρῶτον ὁ γραμματεὺς Μαίανδρος· ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ Δαρείου, κατέβαλε τὸν Μαίανδρον ὁ τοῦ Πολυκράτους ἀδελφὸς Συλοσῶν, διὰ περσικοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἀπέσφαξεν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς νήσου, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ γυναῖκας καὶ παῖδας· ἂν καὶ δύσκολον φαίνεται νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ σφαγὴ ὑπῆρξε τοσοῦ-

---

176) Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο ἀνεκαλύφθη τῷ 1890 καὶ εὑρέθη τοιοῦτον, οἷον ἀκριβῶς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Γ. 60).

τον ὁλοσχερής, οὐδὲ λέγεται πόθεν ἦλθον οἱ νέοι τῆς νήσου κάτοικοι. Ὁ Μαίανδρος ἐζήτησε μὲν, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι φυγάδες, τὴν συνδρομὴν τῶν Λακεδαιμονίων, ἀλλ' οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἤδη τὴν αἴτησιν, ὥστε ὁ Συλοσῶν παρέμεινεν ἄρχων ἐν εἰρήνῃ τῆς Σάμου, ὑποτελὴς ὢν φόρου εἰς τοὺς Πέρσας, ὅπως καὶ αἱ ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἰωνικαὶ πόλεις· μετ' οὐ πολὺ δέ, ἐπὶ τῆς στρατείας τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, εὑρίσκομεν μεταξὺ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὅσοι παρηκολούθουν τὸν μέγαν βασιλέα καὶ τὸν δεσπότην τῆς Σάμου Αἰάκην, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Συλοσῶντος.

Ἡ ἐκστρατεία αὕτη τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, τῆς ὁποίας περιστάσεις τινὲς ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐγένετο περὶ τὸ 515 ἔτος πρὸ Χριστοῦ. Ὁ μέγας βασιλεὺς συνήθροισεν, ἵνα ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, 700,000 ἀνδρῶν, πεζῶν καὶ ἱππέων, καὶ 600 πλοῖα, διεπέρασεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ γεφύρας, ἣν ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ κατεσκεύασεν, ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ὁ Σάμιος ἀρχιτέκτων Μανδροκλῆς, ἔπεμψε τὸν στόλον, διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἐντὸς τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ, ἵνα παρασκευάσῃ αὐτῷ ἐκεῖ ἑτέραν γέφυραν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ ἄλλου στρατοῦ διῆλθε διὰ τῆς Θράκης, καθυπέταξε τὰς θρακικὰς φυλὰς ὅσας ἀπήντησε καθ' ὁδόν, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου, εὗρεν ἕτοιμον τὴν δευτέραν γέφυραν καὶ διέβη οὕτω τὸν μέγιστον ἐκεῖνον τῶν ἐπὶ γῆς ποταμῶν, διότι, ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, τοιοῦτος ἐνομίζετο ὁ Ἴστρος. Ὁ στόλος ὅστις προσέφερεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἄλλας, συνέκειτο, ὡς φαίνεται, καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ Ἑλλήνων, τῶν τε κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τῶν νησιωτῶν· διότι ὁ φοινικικὸς στόλος δὲν προσῆλθεν εἰς τὸ αἰγαῖον πέλαγος εἰμὴ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰώνων. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς πᾶσαι ἢ τοὐλάχιστον αἱ πλεῖσται κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδες πόλεις διετέλουν ὑπὸ δεσπότας, οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑποστηρίζουσαν αὐτοὺς περσικὴν κυβέρνησιν καὶ μετέσχον προθύμως τῆς σκυθικῆς στρατείας, ἕκαστος μετὰ τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτῷ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν δεσποτῶν τούτων ἀναφέρονται ὀνομαστὶ Στράττις ὁ Χίου, Αἰάκης ὁ Σάμου, Λαοδάμας ὁ Φωκαίας, Ἱστιαῖος ὁ Μιλήτου, Ἀρισταγόρας

ὁ Κύμης, Δάφνις ὁ Ἀβύδου, Ἵπποκλος ὁ Λαμψάκου, Ἡρόφαντος ὁ Παρίου, Μητρόδωρος ὁ Προκοννήσου, Ἀρισταγόρας ὁ Κυζίκου, καὶ Μιλτιάδης ὁ τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Ἦσαν δὲ πιθανώτατα καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ Δαρεῖος, περάσας τὸν Ἴστρον ἐπὶ τῆς γεφύρας ἣν οὗτοι ἔζευξαν, διέταξεν αὐτοὺς νὰ λύσωσιν αὐτὴν καὶ νὰ παρακολουθήσωσι τὸν στρατόν, μὴ καταλείποντες εἰς τὰ πλοῖα εἰμὴ τοὺς κωπηλάτας καὶ τοὺς πρὸς πλοῦν ἀπαραιτήτους ναύτας. Ἦσαν δὲ οἱ Ἕλληνες ἕτοιμοι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν παραγγελίαν ταύτην, ὅτε κατ' εὐτυχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, Κώης ὁ τῶν Μιτυληναίων στρατηγός, ζητήσας καὶ λαβὼν προηγουμένως τὴν ἄδειαν αὐτοῦ, παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἣν ἤδη ἐπιχειρεῖ εἰς τὰς σκυθικὰς ἐρήμους, δύναται νὰ ἀποβῇ σφόδρα ἐπικίνδυνος, ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἐπέλθῃ ἀνάγκη ὀπισθοχωρήσεως καὶ ὅτι, τούτου δοθέντος, ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ μὴ διαλυθῇ ἡ γέφυρα, ἀλλὰ νὰ διατηρηθῇ, φυλαττομένη παρ' ἐκείνων οἵτινες ἔζευξαν αὐτήν. Ὁ Δαρεῖος ὄχι μόνον δὲν ὠργίσθη διὰ τὴν χρηστὴν ταύτην συμβουλήν, ἀλλὰ καὶ γενναίως ἀντήμειψεν ἕνεκεν αὐτῆς τὸν Κώην· ἤδη δέ, μεταβαλὼν γνώμην καὶ δέσας εἰς σχοινίον ἑξήκοντα κόμβους· «λάβετε, εἶπε πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τὸ σχοινίον τοῦτο, καὶ ἅμα ἀπέλθω ἐπὶ τοὺς Σκύθας, λύετε καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἕνα κόμβον· ἐὰν δέ, λυθέντων οὕτω ὅλων τῶν κόμβων, δὲν ἐπανέλθω εἰσέτι, ἀποπλέετε τότε εἰς τὴν πατρίδα ὑμῶν.» Τὸ διήγημα τοῦτο εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὄχι μόνον διότι καταδεικνύει τὸν ἐπικρατοῦντα τότε ἀφελῆ τῆς καταμετρήσεως τοῦ χρόνου τρόπον, ἀλλὰ καὶ διότι μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Δαρείου δὲν ἦτο νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ τοῦ Ἴστρου εἰμὴ ἐὰν ἠναγκάζετο εἰς τοῦτο· ἐὰν ἐνίκα τοὺς Σκύθας, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο μᾶλλον, ὡς φαίνεται, νὰ βαδίσῃ περὶ τὴν Μαιώτιδα λίμνην, ἤτοι τὴν σήμερον λεγομένην Ἀζοφικὴν θάλασσαν, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Περσίαν, διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἤλπισε δὲ ὅτι ἐντὸς ἑξήκοντα ἡμερῶν θέλει ἀποφασισθῇ τίνα ἐκ τῶν δύο ὁδῶν πρόκειται ν' ἀκολουθήσῃ, καὶ τούτου ἕνεκα παρήγγειλε τοὺς Ἕλληνας νὰ μὴ τὸν περιμένωσιν εἰμὴ τόσον μόνον χρόνον.

Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ περὶ τῆς ἐπέκεινα τοῦ Ἴστρου πορείας τοῦ Δαρείου, διότι ταῦτα, στερούμενα ἄλλως τε πάσης γεωγραφικῆς πιθανότητος, οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν.

Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχε καὶ ὅτι ὁ Δαρεῖος, ὑποχωρήσας ἐν μέσῳ μυρίων κινδύνων, μικροῦ ἐδέησεν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἰδῇ πλέον ποτὲ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Τῳόντι, εἶχον ἤδη παρέλθει αἱ ὁρισθεῖσαι ἑξήκοντα ἡμέραι καὶ ὁ περσικὸς στρατὸς δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστρέψει, ὅτε αἴφνης Σκυθῶν μοῖρα ἐπῆλθε καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐπανέρχεται κακῶς ἔχων, προτρέπουσα τοὺς Ἕλληνας νὰ λύσωσι τὴν γέφυραν καὶ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ἐπιτυγχάνοντες οὕτω τήν τε καταστροφὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν. Κατ' ἀρχὰς ἡ πρότασις ἐφάνη ἀρεστὴ καὶ ὑπεστηρίχθη θερμῶς ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Μιλτιάδου, δεσπότου ἢ διοικητοῦ (177) τῆς θρακικῆς χερσονήσου· ἀλλ' ὁ τῆς Μιλήτου ἡγεμὼν Ἱστιαῖος, ἀντιπαρετήρησεν εἰς τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ δυνάστας, ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ Δαρείου δὲν συμφέρει εἰς αὐτοὺς κατ' οὐδένα λόγον· ὅτι ὁ λαὸς ἀποστρέφεται αὐτούς· ὅτι οὗτοι δὲν ἄρχουσιν εἰμὴ διὰ τῆς προστασίας τοῦ βασιλέως καὶ ὅτι ἡ ἀπώλεια αὐτοῦ εἶναι ἀπώλεια αὐτῶν, ἡ δὲ σωτηρία αὐτοῦ αὐτῶν σωτηρία. Ὅθεν ἀπεκρούσθη ἡ γνώμη τοῦ Μιλτιάδου, ὑπερίσχυσεν ὁ Ἱστιαῖος, καί, διατηρηθείσης τῆς γεφύρας, ἠδυνήθη οὕτω ὁ Δαρεῖος νὰ περάσῃ πάλιν ἐπ' αὐτῆς εἰς τὴν δεξιὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔμελλεν ὁ Μιλτιάδης ἐκεῖνος νὰ καταφέρῃ πληγὴν εὐγενεστέραν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὸ ἐν Μαραθῶνι πεδίον τῆς μάχης· καὶ τὸ παράδοξον, αὐτὸς ὁ Ἱστιαῖος κατέστη πρωταίτιος μεγάλης τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως.

Ἤδη δέ, ὁ Δαρεῖος, ἀπαλλαγεὶς τῶν κινδύνων τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, ἐπέστρεψε διὰ τῆς Θράκης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐκ Σηστοῦ διεπέρασεν εἰς Ἀσίαν. Ἀλλὰ στρατὸς ἀξιόλογος, ὑπὸ τὸν Μεγάβαζον, παρέμεινεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης· καὶ κατέστησεν, ὡς φαίνεται, ὑποτελεῖς φόρου ἁπάσας τὰς θρακικὰς φυλὰς καὶ ἁπάσας τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας ὅσαι ἔκειντο μεταξὺ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος.

177) Καθ' Ἡρόδοτον (ς.34—37), ὁ οἶκος τοῦ Μιλτιάδου, ἀπὸ τοῦ Μιλτιάδου τοῦ Κυψέλου τοῦ πρώτου κατακτησαμένου τὴν Θρακικὴν χερσόνησον μέχρι τοῦ Μιλτιάδου τοῦ Κίμωνος, ἐτυράννευε τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, ἥτις δὲν ἦτο κτῆσις Ἀθηναϊκή, ἀλλὰ κτῆσις τοῦ οἴκου τοῦ Μιλτιάδου.

Τότε ὁ Δαρεῖος ἀντήμειψε τὴν πίστιν τοῦ Ἱστιαίου, ἐπιτρέψας αὐτῷ, κατ' αἴτησίν του, τὴν Ἠδωνίδα Μύρκινον, πόλιν κειμένην πρὸς τὸν κάτω Στρυμόνα· δὲν ἐλησμόνησε δὲ οὐδὲ τὸν Κώην, ἀλλὰ κατέστησεν αὐτὸν δεσπότην Μιτυλήνης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Μιλτιάδης ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐπί τινα χρόνον τὴν θρακικὴν χερσόνησον. Αἱ δὲ κατακτήσεις τοῦ Μεγαβάζου δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὴν δυτικὴν τοῦ Στρυμόνος ὄχθην. Ὁ περσικὸς στρατὸς περάσας τὸν ποταμὸν τοῦτον, ἐνίκησε τοὺς Παίονας, καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖς φόρου τοὺς Μακεδόνας, βασιλευομένους τότε ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου. Πρὸς τούτοις ὁ στρατηγὸς Ὀτάνης, ὁ μετ' οὐ πολὺ διορισθεὶς ἡγεμὼν τῶν παραθαλασσίων δυνάμεων, ἀντὶ τοῦ Μεγαβάζου, ἐτιμώρησε πικρῶς πολλὰς περὶ τὴν Προποντίδα ἑλληνίδας πόλεις, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι δὲν ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, καὶ ἠνώχλησαν μάλιστα τὸν ἀπὸ αὐτῆς ἐπανερχόμενον στρατὸν τοῦ Δαρείου. Ὁ Ὀτάνης ἐκυρίευσε τὸ Βυζάντιον, τὴν Χαλκηδόνα, τὴν ἐν τῇ Τρῳάδι Ἄντανδρον, τὸ Λαμπώνιον, καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ στόλου τῶν Λεσβίων, κατέκτησε τὰς νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον, κατοικουμένας μὲν μέχρι τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ πελασγικῶν τινων φυλῶν, μετ' ὀλίγον δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐξελληνισθείσας ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος, ἐπιστρέψας εἰς Σάρδεις, κατέστησε σατράπην αὐτῶν τε καὶ ἁπάσης τῆς δυτικῆς μικρᾶς Ἀσίας τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀρταφέρνην καὶ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, συνεπαγόμενος τὸν Ἱστιαῖον· διότι ὁ Μεγάβαζος εἶχε παρατηρήσει, ὅτι οὗτος, μένων εἰς Μύρκινον, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὸ κράτος. Ὅθεν ὁ Δαρεῖος μετεκάλεσε τὸν ἄνδρα, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι εἶχε δῆθεν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ αὐτὸν παρ' ἑαυτῷ ὡς φίλον καὶ σύμβουλον. Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ δὲ τοῦ Ἱστιαίου, ἡ Μίλητος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Ἀρισταγόρου· καὶ ἦτο τότε ἡ Μίλητος ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς εὐημερίας, πρωτίστη ὁμολογουμένως τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα, ὅτε, περὶ τὸ 505 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ὁ πρώην τύραννος τῶν Ἀθηνῶν Ἱππίας ἀπελπισθεὶς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν διὰ συνδρομῆς τῶν Πελοποννησίων (σελ. 411—412), ἐπανῆλθεν εἰς Σίγειον καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Σάρδεις, ἐπικαλούμενος τὴν προστασίαν τοῦ Ἀρταφέρνους. Ὁ ἀδελ-

φὸς τοῦ Δαρείου ἐφάνη εὐδιάθετος νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην, ἀλλὰ περιστάσεις τινὲς παρεμπεσοῦσαι ἐπέφερον μὲν τὴν ἐπί τινα ἔτη ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος τούτου, κατέστησαν δὲ ἐνταυτῷ ἀναπόδραστον τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ.

Αἱ νῆσοι αἱ καλούμεναι Κυκλάδες ἦσαν τότε ἔτι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἐκ δὲ τῶν νήσων τούτων ἡ Νάξος ἦτο εὔπορος καὶ εὐτυχής, εἶχε πολλοὺς κατοίκους, ἐλευθέρους τε καὶ δούλους, καὶ συνετήρει ἀξιόλογον μὲν στόλον, ὀκτακισχιλίους δὲ ὁπλίτας. Ὁ σύγχρονος τοῦ Πεισιστράτου τύραννος αὐτῆς Λύγδαμις καθῃρέθη, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, παραδόντων τὰ πράγματα εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ οἱ ὀλιγαρχικοί· οἵτινες, ἐξορισθέντες, κατέφυγον πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Μιλήτου Ἀρισταγόραν, προθύμως ἀναλαβόντα νὰ συνδράμῃ αὐτούς, καταπείσαντα δὲ εἰς τοῦτο καὶ τὸν Ἀρταφέρνην, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ Νάξος εὐχερῶς δύναται νὰ ὑποταχθῇ, μετὰ δὲ τὴν Νάξον καὶ αἱ ἄλλαι Κυκλάδες, Πάρος, Ἄνδρος, Τῆνος καὶ λοιπαί, ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ αὐτὴ ἡ μάλιστα λόγου ἀξία Εὔβοια. Ὅθεν, συνευδοκήσαντος τοῦ Δαρείου, παρεσκευάσθη στρατιὰ ἰσχυρά, πεζική τε καὶ ναυτική, ὑπὸ τὸν Πέρσην Μεγαβάτην, ὅστις ἀπέπλευσεν ἐπὶ τὴν Νάξον, κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔαρ, συνεπαγόμενος τὸν Ἀρισταγόραν καὶ τοὺς φυγάδας. Ἀλλά, πρὶν εἰσέτι φθάσωσιν εἰς τὴν νῆσον ταύτην, διχονοοῦσιν ὁ Μεγαβάτης καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, ὁ δὲ πρῶτος, ἀγανακτήσας κατὰ τοῦ δευτέρου καὶ θέλων διὰ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος νὰ καταστρέψῃ αὐτόν, διαμηνύει εἰς τοὺς Ναξίους τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον· οἱ δὲ Νάξιοι, οἵτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδ' ὑπώπτευον τὶ ἀπειλεῖ αὐτοὺς καὶ ἠδύναντο νὰ εὑρεθῶσιν ἐντελῶς ἀμέριμνοι, ἔσπευσαν ἤδη νὰ παρασκευασθῶσιν, ὁ δὲ στόλος, μετὰ τετράμηνον ματαίαν πολιορκίαν, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἰωνίαν.

Ἡ τοιαύτη τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου ἔκβασις ἔφερεν εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν τὸν Ἀρισταγόραν, διότι εἶχεν οὗτος κινήσει τὴν ὀργὴν τοῦ ἰσχυροῦ Μεγαβάτου, εἶχεν ἀπατήσει τὸν Ἀρταφέρνην καὶ ἰδίως δὲν ἤξευρε πῶς θέλει ἐκπληρώσει τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποίαν

ἀνέλαβε νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτὸν διὰ τὰ ἔξοδα τοῦ στόλου. Ὁ Ἀρισταγόρας λοιπὸν δὲν εἶδεν ἄλλον τρόπον σωτηρίας δι' ἑαυτὸν εἰμὴ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀποστασίαν· συνέπεσε δὲ παραδόξως νὰ συλλάβῃ ταὐτοχρόνως τὴν αὐτὴν ἰδέαν καὶ ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἱστιαῖος, ἂν καὶ δι' ἄλλους λόγους. Ὁ Ἱστιαῖος ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἐν Σούσοις ἐντίμου μέν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὀχληρᾶς δι' αὐτὸν αἰχμαλωσίας· ἐσοφίσθη δὲ νὰ κινήσῃ εἰς τὴν παραλίαν ταραχήν τινα, πεποιθὼς ὅτι θέλει ἀποσταλῇ αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν τάξιν· ὅθεν διεμήνυσε τὰ δέοντα περὶ τούτου πρὸς τὸν γαμβρόν, ὅστις, ὢν καὶ οἴκοθεν εὐδιάθετος, συνεκάλεσεν ἀμέσως τοὺς κυριωτάτους τῶν ὀπαδῶν ἐν Μιλήτῳ καὶ καθυπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τὸ περὶ ἀποστασίας βούλευμα. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι πάντες ἀπεδέξαντο προθύμως τὴν πρότασιν, πλὴν ἑνὸς μόνου ἀνδρός, τοῦ μιλησίου ἱστοριογράφου ἢ λογοποιοῦ Ἑκαταίου, ὅστις συνετῶς προεῖπεν ὅτι διὰ τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ Δαρείου τὸ ἐπιχείρημα θέλει βεβαίως ἀποτύχει. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ Ἀρισταγόρας καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ ἀποστατήσωσι καὶ νὰ καθαιρέσωσι πρὸ πάντων ἁπανταχοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων τοὺς δεσπότας, καταλύοντες μὲν οὕτω τὰ κυριώτατα τῆς περσικῆς κυριαρχίας ὄργανα καὶ στηρίγματα, περιποιούμενοι δὲ τὴν εὔνοιαν τῶν δήμων. Ἡ εὐκαιρία ἦτο ἐπιτηδειοτάτη ἵνα διὰ μιᾶς ἐκτελεσθῇ τὸ τόλμημα τοῦτο. Ὁ ἀπὸ τῆς Νάξου ἐπανελθὼν στόλος δὲν εἶχεν ἔτι διαλυθῆ, ἀλλὰ διετέλει συνηγμένος εἰς Μυοῦντα, καὶ πολλοὶ τῶν δεσποτῶν διέτριβον αὐτόθι, ἄρχοντες τῶν πλοίων ὅσα παρέσχεν ἡ πόλις ἑκάστου. Ὅθεν ἐκπεμφθεὶς ἐκ Μιλήτου ὁ Ἰατραγόρας ἐκίνησεν εἰς στάσιν τοὺς ναύτας, συνέλαβε τοὺς πλείστους τῶν δεσποτῶν καὶ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν στόλον, ὥστε οἱ ἐπαναστάται εὑρέθησαν οὕτω θαλασσοκρατοῦντες. Ἐν ταὐτῷ δὲ καὶ ὁ Ἀρταγόρας, κηρύξας ἤδη ἐπισήμως τὴν κατὰ τοῦ Δαρείου ἐπανάστασιν, ἀπέθετο, τοὐλάχιστον κατ' ἐπιφάνειαν, τὴν ἰδίαν ἀρχὴν καὶ ἀφοῦ προέτρεψεν ἁπάσας τὰς πόλεις νὰ ἐκλέξωσι στρατηγοὺς καὶ νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς ἄμυναν, ἀπῆλθεν αὐτὸς εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἵνα ζητήσῃ ἰσχυράν τινα ἐπικουρίαν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἀπετάθη φυσικῷ τῷ λόγῳ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς προϊστάμενοι τῆς Ἑλλάδος. Ἐβασίλευον

κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τῆς Σπάρτης ὁ Δημάρατος καὶ ὁ Κλεομένης· ἀλλ' οὗτοι, ὡς καὶ οἱ ἔφοροι, ἀπεποιήθησαν πᾶσαν συνδρομήν, μιμούμενοι τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων αὐτῶν, οἵτινες πρὸ 40 περίπου ἐτῶν, οὐδεμίαν ὡσαύτως ἠθέλησαν νὰ δώσωσι βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἕλληνας ὑπὸ τοῦ Κύρου πολεμηθέντας. Ὁ Ἀρισταγόρας εἶχεν ἰδίως ἀγωνισθῇ νὰ καταπείσῃ τὸν Κλεομένην, ὡς ἰσχυρότερον τῶν δύο βασιλέων, ἐπὶ δὲ τούτῳ κατήντησε καὶ μέχρι τῆς δωροδοκίας, ἀπέτυχεν ὅμως· καὶ τότε ἐτράπη πρὸς τὰς Ἀθήνας, οὔσας ἤδη ὁμολογουμένως δευτέραν κατὰ τὴν δύναμιν πόλιν τῆς Ἑλλάδος. Ὑπῆρξε δὲ ἐνταῦθα εὐτυχέστερος, οὐ μόνον διότι αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ Πεισιστράτου ἤρχισαν νὰ προσοικειῶνται τοὺς Ἴωνας, ἀλλὰ καὶ διότι ἤξευρον ὅτι ὁ Ἱππίας ζητεῖ τὴν ἐπικουρίαν τῶν Περσῶν καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον μέγιστον συμφέρον νὰ ἀπασχολήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται εἰς τὰ ἴδια, διὸ καὶ ἐψηφίσαντο ἐν τῷ ἅμα νὰ πέμψωσιν εἰς βοήθειαν τῶν ἐπαναστάντων Ἰώνων εἴκοσι ναῦς, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Μελάνθιον. Ὁ Ἡρόδοτος, ἱστορῶν ταῦτα, λέγει ὅτι ὁ Ἀρισταγόρας ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ πλανήσῃ ἕνα μόνον Λακεδαιμόνιον, τὸν Κλεομένην, ἠπάτησε τρεῖς μυριάδας Ἀθηναίων· καὶ παρατηρεῖ ὅτι εὐκολώτερον εἶναι, ὡς φαίνεται, νὰ ἀπατήσῃ τις πολλοὺς ἢ ἕνα. Ἀλλὰ τοῦτο, ἀληθὲς ἐνίοτε, ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἔχεται ἀκριβείας. Ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων ὑπῆρξε βεβαίως πρᾶξις ἀσύνετος, ὅπως κάλλιστα ἐχαρακτήρισεν αὐτὴν ὁ Ἑκαταῖος· ἐκινήθη ὑπὸ τῆς ἰδιοτελείας δύο ἀνθρώπων, οἵτινες, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, οὐδὲ τὴν γενναιότητα ἔσχον νὰ συμμερισθῶσι μέχρι τέλους τὴν τύχην τῶν συμπολιτῶν· καὶ ἂν συγκρίνωμεν τὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως κατάστασιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων, ὄχι πρὸς τὸν ὄλεθρον ὃν ἔπαθον καταστροφωθεῖσαι μετ' οὐ πολύ, ἀλλὰ πρὸς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθον βραδύτερον, ὅτε, μετὰ τοὺς μεγάλους τοῦ ἑλληνισμοῦ θριάμβους, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἀνάγκη τῇ ἀληθείᾳ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν ὠφελήθησαν πολὺ ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κυριαρχίας. Ὅτι ὅμως, γενομένης ἅπαξ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ συμφέρον οὐ μόνον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς Σπάρτης, καὶ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἦτο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῆς, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἂν ἡ Ἑλλὰς τότε κατέβαλλεν, ὑπὲρ τῶν ἐν

Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, τὸ ἥμισυ τῶν ἀγώνων οὓς μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθη νὰ καταβάλῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, πολλῶν συμφορῶν ἤθελεν ἀπαλλάξει ὁλόκληρον τὸ ἔθνος· διότι ἀμφιβολία δὲν εἶναι ὅτι ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ εἰς πολὺ εὐτυχεστέρας περιστάσεις ὅ,τι κατώρθωσε μετὰ εἴκοσιν ἔτη εἰς περιστάσεις ὀλιγώτερον εὐτυχεῖς, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀσφαλίσῃ ἔκτοτε τὴν ἐλευθερίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων καὶ νὰ προλάβῃ οὕτω πᾶσαν μηδικὴν κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐκστρατείαν. Δὲν ἠπατήθησαν λοιπὸν οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν πρότασιν τοῦ Ἀρισταγόρου· ἠπατήθη ὁ Κλεομένης, ὁ μὴ ἀποδεξάμενος αὐτήν· ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης ἐρρυθμίσθη ἀείποτε κατὰ τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ὄχι κατὰ τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Σπάρτη δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως, ἄρα δὲν ἐθεώρησε πρέπον νὰ κοινωνήσῃ τοῦ ἀγῶνος· ἀδιάφορον ἂν προέκειτο περὶ τῆς τύχης ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν ἀφ' ἑτέρου, ὅτι τὸ πανελλήνιον αἴσθημα, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἰδεῖ μετά τινα ἔτη τοσοῦτον λαμπρῶς ἐν Ἀθήναις ἀναπτυσσόμενον περὶ τὸ 500 ἔτος, οὐδ' ἐν ταύτῃ τῇ πόλει εἶχεν ἔτι ἀνθήσει· καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοὶ ἐβοήθησαν ἤδη τοὺς Ἴωνας μᾶλλον ἕνεκα τοῦ ἰδίου κινδύνου ἢ ἕνεκα πανελληνίων συμφερόντων· διὸ οὔτε ἀποχρῶσαν δύναμιν ἐξέπεμψαν, οὔτε ἐπέμειναν μέχρι τέλους εἰς τὸν ἀγῶνα.

Παρεκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, μία ἔτι ἑλληνικὴ πόλις ἐκ τῶν ἐνταῦθα, ἤκουσε τὰς δεήσεις τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Ἐρέτρια, ἥτις ἀπέστειλε πρὸς τοὺς Μιλησίους πέντε πλοῖα, εὐγνωμονοῦσα δι' ἣν εἶχεν ἄλλοτε λάβει παρ' αὐτῶν συνδρομὴν εἰς τὸν πρὸς τοὺς Χαλκιδεῖς πόλεμον αὐτῆς. Ὅτε ἔφθασαν τὰ 25 ταῦτα πλοῖα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας, εὗρον, ὡς φαίνεται, τοὺς Πέρσας πολιορκοῦντας τὴν Μίλητον. Ὅθεν ὁ Ἀρισταγόρας ἐπεχείρησεν ἀντιπερισπασμόν, ἐκπέμψας ἐξ Ἐφέσου δύναμιν Ἰώνων, Ἀθηναίων καὶ Ἐρετριέων, ἵνα κυριεύσωσι τὰς Σάρδεις. Καὶ ἡ μὲν πόλις κατελήφθη, ἀλλ' ὁ Ἀρταφέρνης, ὀχυρωθεὶς εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἔσπευσε νὰ μετακαλέσῃ τόν τε πολιορκοῦντα τὴν Μίλητον στρατὸν καὶ ἄλλας δυνάμεις· συνέπεσε δὲ νὰ ἐμπρησθῇ καὶ ἡ πόλις, ἧς αἱ πλεῖσται οἰκίαι ἦσαν καλάμιναι, καὶ ὅσαι ἦσαν πλίνθιναι, εἶχον ἐκ καλάμου τὰς ὀροφάς· ὥστε οἱ Ἕλληνες ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ

ὑποχωρήσωσιν, ἐν δὲ τῇ ὑποχωρήσει ταύτῃ κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς, περὶ Ἔφεσον, ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ 'Αρταφέρνους, εἰς μάχην, καθ' ἣν ἔπεσον πολλοί τε ἄλλοι ὀνομαστοὶ καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν 'Ερετριέων Εὐαλκίδης, ὃν ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης ὡς στεφανωθέντα ἄλλοτε εἰς πολλοὺς δημοτελεῖς ἐν Ἑλλάδι ἀγῶνας.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην οἱ 'Αθηναῖοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια. Οὐδὲν ἧττον ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ 'Αρισταγόρου, ἀπὸ Βυζαντίου πρὸς βορρᾶν, μέχρι Κύπρου πρὸς μεσημβρίαν· μετέσχον δὲ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ἐγχωρίων οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Καύνιοι. 'Αλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι τότε συντονώτερον παρεσκευάσθησαν· προσήγαγον εἰς τὸ Αἰγαῖον τὸν φοινικικὸν στόλον, δι' οὗ ἀπεβίβασαν εἰς Κύπρον στρατιὰν Κιλίκων καὶ Αἰγυπτίων, ὑπὸ τὸν Πέρσην 'Αρτύβιον, ἐνίσχυσαν δὲ καὶ τὸν στρατὸν τοῦ 'Αρταφέρνους εἰς Σάρδεις τοσοῦτον, ὥστε οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἤδη διὰ μιᾶς καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς 'Ασίας ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τῆς ἄκρας Τριοπίου.

Ὁ στόλος τῶν 'Ιώνων, ἐπελθὼν εἰς βοήθειαν τῶν Κυπρίων, κατετρόπωσε τοὺς Φοίνικας· ἀλλὰ διὰ ξηρᾶς οἱ Κύπριοι, εἰ καὶ καλῶς ἀγωνισθέντες, ἡττήθησαν ὑπὸ τοῦ πεζικοῦ τῶν Περσῶν στρατοῦ· πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις τῆς νήσου, ἀφοῦ ἐπί τινα χρόνον γενναίως ἀντέστησαν, ἐπὶ τέλους καθυπετάχθησαν αὖθις εἰς τοὺς Πέρσας. 'Αφ' ἑτέρου ὁ κύριος τοῦ Δαρείου στρατός, ὁ εἰς Σάρδεις ἀθροισθείς, ὥρμησεν ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν παραλίαν, κατέστησεν ὑποχειρίους τοὺς παρὰ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον Ἕλληνας, ἐκυρίευσε πολλὰς ἰωνικὰς καὶ αἰολικὰς πόλεις, ἐνίκησε δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς Κᾶρας, καὶ αὐτοὺς τοὺς Μιλησίους. 'Αλλ' οἱ Κᾶρες ἐπέμειναν ἀμυνόμενοι· ἡ Μίλητος δὲν ἦτο εὔκολον νὰ καταβληθῇ· κατὰ θάλασσαν ὑπερίσχυον οἱ Ἴωνες· τὰ πράγματα λοιπὸν δὲν εἶχον περιέλθει ἔτι εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, ὅτε ὁ 'Αρισταγόρας, ὅστις ἔδειξεν ἐν γένει, καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν διαγωγήν, ἀπερίσκεπτον ἐλαφρότητα, ἀπελπισθείς, ἐγκατέλιπεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κινδύνου τοὺς συμπολίτας, οὓς αὐτὸς εἶχεν ὠθήσει εἰς ἐπανάστασιν, καὶ ἐζήτησε νὰ καταφύγῃ μετά τινων φίλων εἰς τὴν Θρᾴκην, ὅπου ὅμως μετ' ὀλίγον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σχεδὸν πάντες κακῶς ἀπώλοντο, ὑπό τινων Θρᾳκῶν. Ὁμοίαν καὶ ἔτι χείρονα τύχην ἔλαβεν ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἱστιαῖος, ὅστις δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς ἀπερί-

σκεπτος, ὅπως ὁ 'Αρισταγόρας, ἀλλ' ἀνεδείχθη, καθ' ὅλον τὸν βίον, μοχθηρὸς ἄνθρωπος. 'Ο Δαρεῖος, μαθὼν τὸ κίνημα τῶν 'Ιώνων, κατ' ἀρχὰς ὑπώπτευσε τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπέλαβεν αἴτιον τοῦ κακοῦ τὸν 'Ιστιαῖον. 'Αλλὰ μετ' ὀλίγον οὗτος κατώρθωσε, διὰ πολλῶν περικυτολογιῶν καὶ διαβεβαιώσεων, νὰ καταπείσῃ τὸν μέγαν βασιλέα, ὅτι ἂν ἦτό παρὼν εἰς Μίλητον, ποτὲ τοιαύτη συμφορὰ δὲν ἤθελεν ἐπέλθει, καὶ ὅτι ἂν ἤδη ἀποσταλῇ αὐτόθι, θέλει καταβάλει τὴν ἐπανάστασιν, παραδώσει τὸν προδότην 'Αρισταγόραν εἰς χεῖρας τῆς ἐξουσίας, καὶ ἄλλα τεράστια κατορθώσει. Οὕτως ἀνακτήσας τὴν ἐλευθερίαν, ἔφθασεν εἰς Σάρδεις. 'Ενταῦθα ὅμως ὁ 'Αρταφέρνης, κάλλιον ὢν πεπληροφορημένος περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων, ἐξήγησεν αὐτῷ σαφῶς ὅτι θεωρεῖ αὐτὸν καὶ ὄχι ἄλλον τινὰ πρωτουργὸν τοῦ ὅλου τούτου δράματος. «Ἄκουσέ με, 'Ιστιαῖε, τὸν εἶπε, πῶς νομίζω ὅτι συνέβησαν τὰ πράγματα ταῦτα· τὸ ὑπόδημα τοῦτο τὸ ἔρραψας μὲν σύ, τὸ ἐφόρεσε δὲ ὁ 'Αρισταγόρας.» Ὥστε ὁ 'Ιστιαῖος, βλέπων ἑαυτὸν κινδυνεύοντα, ἔφυγε διὰ νυκτὸς πρὸς τὴν παραλίαν, καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Χίον. 'Ενταῦθα κατ' ἀρχὰς συνελήφθη ὡς φίλος τοῦ Δαρείου, καὶ τῶν 'Ιώνων ἐχθρός· μετ' ὀλίγον δὲ ἀπελύθη, βεβαιώσας ὄχι μόνον ὅτι αὐτὸς ὑπεκίνησε τὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ ἦτο μέχρι τινὸς ἀληθές, ἀλλὰ εἰπὼν καὶ τὸ μέγα τοῦτο ψεῦμα, ὅτι ὑπεκίνησεν αὐτήν, διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐμελέτα νὰ ποιήσῃ ἀναστάστους τοὺς Ἴωνας, μεταφέρων αὐτοὺς εἰς Φοινίκην, μετακομίζων δὲ ἀντ' αὐτῶν τοὺς Φοίνικας εἰς 'Ιωνίαν. Οἱ Χῖοι, ἐκλαβόντες ἤδη τὸν ἄνδρα ὡς φίλον εἰλικρινῆ τῶν 'Ελλήνων, μετεβίβασαν αὐτὸν εἰς Μίλητον. 'Ο δέ, πρὶν ἀπέλθῃ, θέλων νὰ ἐκδικηθῇ τὸν 'Αρταφέρνην, (178) ἔπεμψεν εἰς Σάρδεις πρός τινας τῶν μεγιστάνων Περσῶν γράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάλει πρὸς

---

178) Οὐχὶ βεβαίως τὸν 'Αρταφέρνην, διότι οὗτος οὐδὲν εἶχε νὰ πάθῃ ἐκ τῆς πράξεως τοῦ 'Ιστιαίου, ἀλλὰ τοὺς Πέρσας μεγιστᾶνας. 'Αλλ' ὁ 'Ηρόδοτος (ς. 4) τὴν πρᾶξιν τοῦ 'Ιστιαίου παρίστησιν οὐχὶ ὡς προδοσίαν, ἀλλὰ ὡς ἐμπιστευτικὴν ἀλληλογραφίαν πρὸς τοὺς Πέρσας μεγιστᾶνας περὶ ἀποστασίας, περὶ ἧς ἤδη ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν συνεννόησις· καὶ ὁ Ἕρμιππος, οὐχὶ κατ' εἰσήγησιν τοῦ 'Ιστιαίου, ἀλλ' ἐξ οἰκείας βουλήσεως προσελθὼν εἰς τὸν 'Αρταφέρνην προδοτικῶς ἐνεχείρισεν εἰς αὐτὸν τὰς ἐπιστολὰς (τὰ «βιβλία»).

αὐτοὺς ὡς δῆθεν πρὸ καιροῦ ὄντας συνεννοημένους μετ' αὐτοῦ, ἵνα ἀποστατήσωσι κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαρείου καὶ ἐφρόντισεν ὥστε γράμματα ταῦτα νὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας τοῦ σατράπου, ὅστις ἐθανάτωσε τότε ἀδίκως πολλοὺς ἐκ τῶν ἀθῴων ἐκείνων ἀνθρώπων. Οἱ Μιλήσιοι ἐν τούτοις οὐδεμίαν εἶχον ὄρεξιν νὰ ὑποδεχθῶσι τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην· καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ διὰ νυκτὸς καὶ βίας εἰς τὴν πόλιν, ἀπέκρουσαν αὐτόν, πληγωθέντα μάλιστα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἰς τὸν μηρόν. Ὅθεν ὁ Ἱστιαῖος ἐπανῆλθεν εἰς Χίον· ἀλλ' οἱ Χῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ δώσωσιν αὐτῷ βοήθειαν τινά. Ἐπορεύθη λοιπὸν εἰς Λέσβον, καὶ ἐνταῦθα λαβὼν ὀκτὼ τριήρεις, ἤρχισε ληστεύων πολλὰς πόλεις καὶ νήσους καὶ πλοῖα, μὴ σεβόμενος οὐδὲ τὰ ἰωνικὰ πλοῖα, μέχρις οὗ, καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ· καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ ἀνεσταύρωσεν ὁ Ἀρταφέρνης εἰς Σάρδεις, τὴν δὲ κεφαλήν, ταριχεύσας, ἔπεμψε πρὸς τὸν Δαρεῖον εἰς Σοῦσα. Ὁ μέγας βασιλεύς, ὅστις ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ εἶχεν αἰσθήματα βεβαίως εὐγενέστερα τοῦ Ἱστιαίου, ἐλυπήθη διὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ· καὶ διέταξε νὰ λούσωσι καὶ νὰ θάψωσιν εὐπρεπῶς τὴν κεφαλήν του, μὴ λησμονήσας, οὐδὲ μετὰ τὰς τοσαύτας τοῦ ἀρχαίου δυνάστου τῆς Μιλήτου κακουργίας, τὴν περὶ τὸν ποταμὸν Ἴστρον εὐεργεσίαν.

Ἀλλὰ τί σημαίνει ἡ οἰκτρὰ αὕτη τύχη τῶν δύο πρωταιτίων τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὰς συμφορὰς ὅσας ἔμελλον νὰ πάθωσιν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἐξωθήσει εἰς τὸν ἀσύνετον ἐκεῖνον ἀγῶνα. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Κυπρίων, ὁ Ἀρταφέρνης συνεκέντρωσεν ἅπασαν τὴν πεζικὴν καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Περσῶν δύναμιν κατὰ τῆς Μιλήτου. Οἱ πρόβουλοι τῶν Ἰώνων, συνελθόντες εἰς τὸ κοινὸν συνέδριον τὸ καλούμενον Πανιώνιον, ἐνόμισαν μάταιον νὰ ἀντιταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν· ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἐπιτρέψωσι μὲν εἰς τοὺς Μιλησίους τὴν ἄμυναν τῶν ἰδίων αὐτῶν τειχῶν, νὰ προπολεμήσωσι δὲ αὐτοὶ κατὰ θάλασσαν ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης· ἐπὶ τούτῳ ὁ πανιώνιος στόλος, μεθ' οὗ συνετάσσετο καὶ ἡ αἰολικὴ Λέσβος, ἠθροίσθη εἰς Λάδην, τότε μὲν οὖσαν μικρὰν νῆσον, παρὰ τῇ πόλει τῶν Μιλησίων, σήμερον δέ, διὰ τῶν περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Μαιάνδρου προσχώσεων, ἑνωθεῖσαν μετὰ τῆς στερεᾶς. Τὰ

πρὸς ἀνατολὰς κέρας εἶχον αὐτοὶ οἱ Μιλήσιοι, μετὰ πλοίων 80· ἐν τῷ μέσῳ ἵσταντο 100 πλοῖα τῶν Χίων· εἰς δὲ τὸ πρὸς δυσμὰς κέρας ἐτάσσοντο 60 πλοῖα τῶν Σαμίων. Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν Μιλησίων καὶ τῶν Χίων διάστημα ἐπληροῦτο διὰ 12 πλοίων τῆς Πριήνης, 3 τοῦ Μυοῦντος καὶ 17 τῆς Τέω· τὸ δὲ μεταξὺ Χίων καὶ Σαμίων, διὰ 8 πλοίων τῶν Ἐρυθρῶν, 3 τῆς Φωκαίας καὶ 70 τῆς Λέσβου. Οὕτως ἡ ὅλη ναυτικὴ δύναμις συνεποσοῦτο εἰς πλοῖα 353, καὶ οὐδένα βεβαίως εἶχε λόγον νὰ φοβηθῇ τοὺς ἀντιπάλους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ φοινικικὸς στόλος συνέκειτο ἐκ πλοίων 600· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι πρὸ μικροῦ οἱ Ἴωνες εἶχον κατατροπώσει τοὺς Φοίνικας περὶ Κύπρον, αὐτοὶ μηδεμίαν ἔτι παθόντες ἧτταν, θέλομεν μετ' ὀλίγα ἔτη ἰδεῖ εἰς Σαλαμῖνα, στόλον ἑλληνικὸν ἰσοδύναμον σχεδὸν τοῦ παρόντος ἰωνικοῦ, καταβαλόντα στόλον περσικὸν ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυαριθμότερον τοῦ ἐνταῦθα παραταχθέντος φοινικικοῦ. Ἡ ἀνδρεία τῶν Ἰώνων δὲν ἦτο ὑποδεεστέρα τῆς ἀνδρείας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, τὴν δὲ φιλοπατρίαν αὐτῶν μαρτυρεῖ τοῦτο· κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀρταφέρνους πολλοὶ τῶν δεσποτῶν τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Ἀρισταγόρου καθαιρεθέντων καὶ νῦν ἐν τῷ περσικῷ στρατοπέδῳ εὑρισκομένων, συνεννοήθησαν ἤδη κρυφίως ἕκαστος μετὰ τῶν συμπολιτῶν, ὑποσχόμενοι πολλὰ μὲν ἐκ μέρους τῶν Περσῶν ἀγαθὰ ἐὰν αὐτομολήσωσι πρὸς τούτους, φοβερὰ δὲ ἀπειλοῦντες δεινὰ ἐὰν ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ ὅμως οὐδεὶς τότε ἀνεδείχθη ὁ προδότης, πάντες δὲ ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ὅ,τι ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ἰωνικοῦ στόλου ἦτο ἑνότης διευθύνσεως καὶ ἀποχρῶσα πειθαρχία. Ἡ ναυτικὴ μοῖρα ἑκάστης πόλεως εἶχε τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα, κοινὸς δὲ τοῦ στόλου ναύαρχος οὐδεὶς ἀναφέρεται. Μεταξὺ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων στρατηγῶν ὑπῆρχεν εἷς, ὁ Φωκαεὺς Διονύσιος, ὅστις ἐφαίνετο ὑπερέχων πάντων ἐπὶ τόλμῃ καὶ δραστηριότητι, ὥστε ἂν ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου, αὐτὸς ἀνελάμβανε τὴν τῶν ὅλων ἀρχηγίαν, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Σαλαμῖνι, οἱ Ἴωνες βεβαίως ἀνεδείκνυντο νικηταί. Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς συνέπεσε νὰ ἄρχῃ τῆς πολυαριθμοτέρας ναυτικῆς μοίρας· διό, καί τοι στρατηγοῦντος ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι τοῦ Σπαρτιάτου Εὐρυβιάδου, ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀθηναίου ἡγεμόνος, ἐρειδομένη καὶ ἐπὶ τῆς ὑλικῆς ὑπεροχῆς τῶν ὑπ' αὐτὸν

τεταγμένων πλοίων, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους ν' ἁρπάσῃ τὴν πραγματικὴν τοῦ ἀγῶνος διεύθυνσιν καὶ νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς αἴσιον πέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Διονύσιος δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἄρχων τῆς μικροτέρας τοῦ ἰωνικοῦ στόλου μοίρας, οὐδὲν ἐνέπνεε σέβας ὡς ἐκ τῆς δυνάμεως ἣν ἦγεν. Ἡ Φώκαια, ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος τοσοῦτον ἰσχυρὰ οὖσα ναυτικὴ πόλις, εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ, μετὰ τὴν περσικὴν κατάκτησιν, τοσοῦτον ἐκπέσει τῆς πάλαι ἀκμῆς, ὥστε ἤδη δὲν ἔπεμψεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης εἰμὴ 3 πλοῖα, οὐδὲ ἐπέζη τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ναυσίβιον πνεῦμα εἰμὴ ἐντὸς τοῦ στήθους τοῦ στρατηγοῦ αὐτῆς. Ὅτε ὁ Διονύσιος εἶδε τοὺς Ἴωνας εἰς Λάδην ἠθροισμένους, καὶ κατὰ μὲν τὴν προθυμίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἅμιλλαν οὐδενὸς ὑποδεεστέρους, ἀπεστερημένους δὲ ναυτικῆς πειθαρχίας καὶ ἀσκήσεως καὶ οὐδόλως ἀφορῶντας εἰς τὰ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς μάχης πρακτέα, ἐνόησε τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον, καὶ καθυπέβαλε περὶ τούτου εἰς αὐτοὺς ἐμβριθεστάτας παρατηρήσεις. «Τὰ πράγματα ἡμῶν, ἄνδρες Ἴωνες, εἶπεν, εὑρίσκονται ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, διότι πρόκειται νὰ γίνωμεν ἢ ἐλεύθεροι, ἢ δοῦλοι, καὶ δοῦλοι μάλιστα συλληφθέντες μετὰ τὴν δραπέτευσιν. Ἐὰν ἐκπληρώσητε τὸ καθῆκον ὑμῶν, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο θέλει ἀποβῇ ἐπίπονον ὁπωσοῦν εἰς ὑμᾶς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους θέλετε ἐπιτύχει βεβαίαν νίκην καὶ ἐλευθερίαν. Ἐὰν ὅμως ἐπιμείνητε εἰς τὴν παροῦσαν ῥαθυμίαν καὶ ἀταξίαν, οὐδεμίαν ἔχετε ἐλπίδα ν' ἀποφύγητε τὴν τιμωρίαν τοῦ βασιλέως ἕνεκα τῆς ἀποστασίας ὑμῶν. Πεισθῆτε λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὰς παραγγελίας μου· καὶ σᾶς ὑπόσχομαι, θεῶν τὰ ἴσα νεμόντων, ἢ παντάπασι νὰ μὴ ἀντιπαραταχθῶσιν οἱ πολέμιοι, ἤ, ἀντιπαραταχθέντες, νὰ νικηθῶσι κατὰ κράτος.»

Ἡ σύνεσις τῆς συμβουλῆς ταύτης ἦτο τοσούτῳ πρόδηλος, ὥστε οἱ Ἴωνες, ἐγκαταλιπόντες τὰς ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Λάδης ἀναπαυτικὰς αὐτῶν σκηνάς, καὶ ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα, καθυπεβλήθησαν εἰς ὅλας τὰς ναυτικὰς ἐργασίας καὶ ἀσκήσεις, ὅσας ἀπήτησε παρ' αὐτῶν ὁ Διονύσιος. Οἱ ἐρέται καὶ οἱ ὁπλῖται ἐγυμνάζοντο ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων· καὶ ὁσάκις δὲ ἔπαυον τὰ γυμνάσια αὐτῶν, πάλιν τὰ πλοῖα ἔμενον ἐπ' ἀγκυρῶν καὶ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῶν πλοίων, ἀντί, ὡς πρότερον, νὰ ἀνασύρωνται μὲν τὰ πλοῖα εἰς τὴν παραλίαν, νὰ διατρίβωσι δὲ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῆς στερεᾶς. Ἀλλὰ

μόλις ἑπτὰ ἡμέρας ἔπραξαν ταῦτα ὑπὸ θερμοῦ θερινοῦ ἡλίου ταλαιπωρούμενοι, καὶ ἤρχισαν νὰ γογγύζωσι κατὰ τοῦ ἀλαζόνος ἐκείνου Φωκαέως, ὅστις, τρία μόνον ἔχων πλοῖα, ἐσφετερίσθη τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν του εἰς ὁλόκληρον τὸν στόλον, ἐπαγαγὼν εἰς αὐτὸν ἀφόρητα δεινά· διότι, προσέθετον, πολλοὶ ἤδη νοσοῦσι, καὶ πολλοὶ θέλουσι προδήλως μετ' ὀλίγον πάθει τὸ αὐτό. «Τῇ ἀληθείᾳ, ἀνέκραξαν ἐπὶ τέλους, προτιμοτέρα τῶν παρόντων κακῶν ἡ περσικὴ δουλεία καὶ πᾶσα ἄλλη συμφορά· ὅθεν παύσωμεν πειθόμενοι εἰς αὐτὸν τοῦ λοιποῦ.» Καὶ τῳόντι ἔπαυσαν ἐκτελοῦντες τὰ παραγγέλματα τοῦ ἀνδρός, ἔστησαν πάλιν σκηνὰς ἐν τῇ νήσῳ καὶ διέτριβον ἐν αὐταῖς, ὡς πρότερον, ἀπολαμβάνοντες τὴν σκιάν, τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὰς ἀπράγμονας συνδιαλέξεις. Ἀλλ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ῥαθυμίαν ταύτην· καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι οὐδεὶς τῶν στρατηγῶν τῶν μεγαλητέρων μοιρῶν, τῶν μοιρῶν τῆς Μιλήτου, τῆς Σάμου, τῆς Χίου ἢ τῆς Λέσβου, ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν Φωκαέα Διονύσιον. Ἡ δυστυχὴς ἐκείνη ἰωνικὴ ἐπανάστασις παρίστησιν ἐντελῆ ἔλλειψιν ἀνδρῶν ἀξίων νὰ κυβερνήσωσιν αὐτήν.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οἱ Ἴωνες ἔπαυσαν πειθόμενοι εἰς τὸν Διονύσιον, τὸ στρατόπεδον αὐτῶν περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἀταξίαν καὶ δυσπιστίαν. Τινὲς κατανοοῦντες ὅτι οὕτως ἔχοντες, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς μάχην μεγάλην, ἤρχισαν νὰ μετανοῶσι διότι ἀπέρριψαν τὰς συμβιβαστικὰς προτάσεις τῶν δεσποτῶν· οἱ δὲ Σάμιοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς ἁπλῆν μετάνοιαν, συνεννοήθησαν κρυφίως μετὰ τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Αἰάκου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Συλοσῶντος, καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ νέας ὑποσχέσεις, ἀνθυπέσχοντο νὰ λειποτακτήσωσιν, ἅμα δοθείσης περιστάσεως. Τῳόντι, τὴν ἡμέραν τῆς μάχης, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ δύο στόλοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ συγκρουσθῶσιν, ἀπέπλευσαν διὰ μιᾶς ὅλοι οἱ Σάμιοι ἐκ τῆς τάξεως, πλὴν ἕνδεκα πλοίων, τῶν ὁποίων οἱ κυβερνῆται ἀπετροπιάσθησαν τὴν τοιαύτην προδοσίαν. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο τῶν Σαμίων ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι Ἴωνες, πρὸ πάντων οἱ Λέσβιοι· ἀλλὰ οἱ Χῖοι ὧν τὰ 100 πλοῖα ἵσταντο ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἔφερον ἕκαστον 40 ὁπλίτας, παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον αὐτῶν καὶ ἠγωνίσθησαν περιφανῶς, ἐπαγαγόντες καὶ παθόντες ζημίας δεινάς. Διέπρεψε δὲ καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Φωκαεύς, συλλαβὼν διὰ τῶν 3

αὐτοῦ πλοίων 3 φοινικικά. Ἐπὶ τέλους ὅμως, ἡ ἧττα τῶν Ἰώνων ἀπέβη ὁλοσχερὴς ἅμα καὶ ἀνεπανόρθωτος· τῶν γενναίων μάλιστα Χίων ἡ ζημία ὑπῆρξε φοβερά· ὀλίγιστα τῶν πλοίων αὐτῶν περιεσώθησαν. Ὁ Φωκαεὺς Διονύσιος, θεωρῶν ὅτι ἡ πατρὶς αὐτοῦ θέλει ὑποκύψει αὖθις εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Φώκαιαν· ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐλεηλάτησε τὰ Φοινικικὰ παράλια, τὰ ὁποῖα, διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στόλου τῶν Φοινίκων, ἦσαν πάσης προστασίας ἐστερημένα, ἔπειτα δὲ ἔπλευσεν εἰς Σικελίαν καὶ μετῆλθεν ἐκεῖ τὸ ἔργον τοῦ πειρατοῦ κατὰ τῶν Καρχηδονίων καὶ τῶν Τυρρηνῶν, ἀπέχων ὅμως τοῦ νὰ βλάψῃ Ἕλληνας· τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο τοῦ πειρατοῦ ἐξηκολούθει ἔτι λογιζόμενον θεμιτόν. Καὶ οἱ Σάμιοι δέ, ὅσοι δὲν εἶχον μιμηθῆ τὴν προδοσίαν τοῦ πλείστου τῆς μοίρας αὐτῶν, ἀπεδήμησαν μετὰ τὴν μάχην εἰς Σικελίαν καὶ κατεστάθησαν εἰς Ζάγκλην.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τοῦ πρώτου τούτου μεγάλου ναυτικοῦ ἀγῶνος, ὃν ἠγωνίσθησαν οἱ προπάτορες ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς βαρβάρους, κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὰ ὁποῖα μετ' οὐ πολὺ καὶ πολλάκις ἔκτοτε, κατά τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἔμελλον νὰ ἀντηχήσωσι θριαμβευτικοὶ ἑλληνικῶν στόλων παιᾶνες. Οἱ δὲ Πέρσαι, μετὰ τὴν εἰς Λάδην νίκην, ἔστρεψαν πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν, τήν τε πεζικὴν καὶ τὴν ναυτικήν, κατὰ τῆς Μιλήτου, ἧς μετ' ὀλίγον ἐγένοντο ἐξ ἐφόδου κύριοι. Καὶ τότε ἤρχισεν ἡ φοβερὰ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκδίκησις, ἥτις ἐνθυμίζει εἰς πολλά, τὰς τιμωρίας ὅσας ἔπαθον οἱ πατέρες ἡμῶν, ὁσάκις ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ἀπέτυχον. Τὰ ἱερὰ ἐσυλήθησαν καὶ ἐνεπρήσθησαν. Ἐκ τῶν κατοίκων οἱ μὲν ἄνδρες τὸ πλεῖστον ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες, καὶ αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες, ἀπήχθησαν εἰς Σοῦσα, ἵνα περιμείνωσι τὰς διαταγὰς τοῦ Δαρείου, ὅστις, ὡς πάντοτε, φιλανθρωπότερος ὢν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ, κακὸν οὐδὲν ἄλλο ποιήσας εἰς τὰ δυστυχῆ ἐκεῖνα θύματα, κατῴκισεν αὐτὰ ἐπὶ τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, εἰς τὴν πόλιν Ἄμπην, παρ' ἣν παραρρέει ὁ Τίγρις ποταμός. Ἡ Μίλητος λοιπόν, ὡς καὶ ἡ χώρα αὐτῆς, ἠρημώθη τῶν προτέρων κατοίκων· βραδύτερον ὅμως ἐδέχθη βεβαίως νέους Ἕλληνας κατοίκους, διότι ἀναφαίνεται αὖθις ἡ πόλις Ἑλληνίς, ἂν καὶ

ἔχουσα ὀλιγωτέραν δύναμιν καὶ ἀξίαν. Συνέβη δὲ ἡ ἅλωσις τῆς Μιλήτου ἐν ἔτει ἕκτῳ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ἤτοι, κατὰ τοὺς πιθανωτέρους χρονολογικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν νεωτέρων, ἐν ἔτει 496 ἢ 495 πρὸ Χριστοῦ.

Ὁ φοινικικὸς στόλος διεχείμασεν εἰς Μίλητον, κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον θέρος, ἡ ναυτικὴ καὶ ἡ πεζικὴ τῶν Περσῶν δύναμις συνεπλήρωσαν τὴν ὑποδούλωσιν ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τῶν τε νησιωτῶν καὶ τῶν ἠπειρωτῶν. Ὁ Μιλτιάδης ὅστις, καθάπερ εἴπομεν, ἐκυβέρνα τὴν θρακικὴν χερσόνησον, ἐν ὀνόματι τῶν Ἀθηνῶν, καὶ εἶχε φύγει ἐκεῖθεν μετὰ τὴν ἀπὸ Σκυθίας ἐπάνοδον τοῦ Δαρείου, ἐπέστρεψεν αὐτόθι, ἐν τῷ μεταξύ, ὠφελούμενος ἀπὸ τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν· καὶ ὑπέταξε μάλιστα τότε τὰς δύο νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον, ἐκβαλὼν μὲν τοὺς προτέρους Πελασγοὺς αὐτῶν οἰκήτορας, παραδοὺς δὲ αὐτὰς εἰς Ἀθηναίους ἐποίκους. Ἀλλ' ἤδη, θεωρῶν ἐπερχόμενον τὸν περσικὸν στρατόν, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ τὸν περιμένῃ καὶ ἔφυγεν αὖθις εἰς Ἀθήνας, μετὰ πλοίων πέντε· τὸ ἓν ὅμως τῶν πλοίων τούτων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν ὁ πρεσβύτερος υἱός του Μητίοχος συνελήφθη ὑπὸ τῶν Φοινίκων, οἵτινες ἔπεμψαν αὐτὸν εἰς Σοῦσα, πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα· ὁ δέ, ἐπιδεικνύων αὖθις τὴν ἀγαθότητα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, οὐδὲν κακὸν ἐποίησεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου ἐχθροῦ, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εὐμενέστατα προσηνέχθη, δοὺς αὐτῷ Περσίδα γυναῖκα καὶ κτήματα ἱκανά.

Πάντῃ ἄλλως ἐπολιτεύθησαν οἱ στρατηγοὶ τοῦ Δαρείου πρὸς τὰς ἀνακτηθείσας πόλεις, διότι, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, «οὐκ ἐψεύσαντο τὰς ἀπειλάς, τὰς ἐπηπείλησαν τοῖσι Ἴωσι στρατοπεδευομένοισι ἐναντία σφίσι.» Ὅθεν ἐκλέξαντες τοὺς εὐειδεστάτους παῖδας καὶ τὰς καλλίστας παρθένους, διένειμαν, ὡς εὐνούχους καὶ ἐρωμένας, εἰς τοὺς μεγιστᾶνας τῶν Περσῶν· αἱ πόλεις καὶ τὰ κτίρια αὐτῶν, τά τε ἱερὰ καὶ τἄλλα, κατεπυρπολήθησαν· οἱ δὲ λοιποὶ κάτοικοι ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν, ἐξαιρέτως εἰς τὰς νήσους, ὅπου, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, οὐδεὶς διέφυγε τὴν οἰκτρὰν ταύτην τύχην, διότι οἱ Πέρσαι, σχηματίσαντες γραμμὴν μίαν ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἐσάρωνον οὕτω πᾶσαν τὴν νῆσον σαγηνεύοντες, δηλαδὴ ὡς ἐν δικτύῳ συλλαμβάνοντες, ἅπαντας τοὺς κατοίκους, ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἠπείρου δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τὸ αὐτό. Ἐν

τούτοις ἐφείσθησαν τῆς Σάμου διὰ τὴν προϊστορηθεῖσαν προδοσίαν, ἐγκαταστήσαντες ἐν αὐτῇ πάλιν δεσπότην τὸν Αἰάκην· ὁμοίως καὶ πολλοὶ ἄλλοι δεσπόται ἀνέλαβον, πιθανώτατα, τὰς πόλεις αὐτῶν, καὶ ἐν γένει πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ὑπερβολήν τινα τὸ λεγόμενον ἐκεῖνο περὶ τῆς ἐντελοῦς τῶν προτέρων κατοίκων ἐξοντώσεως, διότι αἱ νῆσοι καὶ πόλεις αὗται ἀναφαίνονται πάντοτε βραδύτερον ὑπὸ Ἑλλήνων πάλιν οἰκούμεναι, καὶ μὴ ἔχουσαι μὲν βεβαίως τὴν προτέραν ἀκμήν, ἀλλὰ μετρίως ὁπωσοῦν πράττουσαι. Καὶ ἰδίως ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἱστορεῖ ὅτι, συμπληρωθείσης τῆς ἀνακτήσεως τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον ἀποστατήσει, ὁ Ἀρταφέρνης ἐπεχείρησε συνετῶς καὶ ἐπιεικῶς τὴν διοργάνωσιν τῆς μελλούσης αὐτῶν διοικήσεως· συνεκάλεσεν ἐπιτρόπους τῶν διαφόρων πόλεων καὶ ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς νὰ συνέρχωνται εἰς σύνοδον διαρκῆ, ἵνα διαλύωσιν εἰρηνικῶς καὶ οὐχὶ διὰ τῆς βίας, τὰς ἀμοιβαίας διενέξεις· ἔταξε τοὺς φόρους σχεδὸν ὅπως εἶχον καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ μάλιστα οἱ Πέρσαι ὅλως ἀπήλλαξαν τῶν προτέρων δεσποτῶν τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις, ἐπιτρέψαντες εἰς αὐτὰς τὴν ἰδίαν διοίκησιν· ὥστε ἔπαθον μὲν οἱ Ἕλληνες δεινὰ μεγάλα ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐν τῇ πρώτῃ τῆς νίκης παραφορᾷ, ἀλλ᾽ οἱ κατακτηταὶ δὲν ἐπέμειναν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην τῆς δυνάμεως αὐτῶν κατάχρησιν, νομίσαντες φρονιμώτερον περιποιηθῶσι τοὺς ἡττηθέντας, ἵνα προλάβωσι νέας περιπλοκάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος. Στρατηγία τῆς Σπάρτης.

Ἡ Ἰωνικὴ ἐπανάστασις κατέστησεν, ὡς προείπομεν, ἀναπόδραστον τὴν ἐπὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπιδρομὴν τῶν Περσῶν· οὐδεὶς ἐνόησε τοῦτο κάλλιον τῶν Ἀθηναίων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Μιλήτου ἀγγελία ἐπροξένησε θλῖψιν ἅμα καὶ ταραχὴν μεγάλην. Ἤκμαζε τότε ἐν Ἀθήναις ὁ τραγικὸς Φρύνιχος, εἷς ὢν τῶν ἀρχαιοτέρων δραματικῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος, σύγχρονος τοῦ Αἰσχύλου· καὶ ἐπεχείρησεν ὁ Φρύνιχος νὰ ἐκτραγῳδήσῃ τὴν

συμφορὰν διὰ δράματος ἐπιγεγραμμένου «Μιλήτου ἅλωσις.» Ἀλλ' ὅτε ἐδιδάχθη, ὡς ἔλεγον οἱ προπάτορες ἡμῶν, δηλαδὴ παρεστάθη ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸ δρᾶμα τοῦτο, τὸ θέατρον ἐξελύθη εἰς δάκρυα, καὶ τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ κοινὴ συγκίνησις, ὥστε ὑπεβλήθη εἰς τὸν ποιητὴν ζημία δραχμῶν χιλίων, «ὡς ἀναμνήσαντα οἰκήϊα κακά», καὶ ἀπηγορεύθη τοῦ λοιποῦ ἡ παράστασις, δι' ὃ ἴσως οὐδὲ περιεσώθη εἰς ἡμᾶς τὸ ἔργον. Ὡς ἰδίαν λοιπὸν συμφορὰν ὑπέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν πτῶσιν τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπολάβωσιν ἄλλως τὸ πρᾶγμα; Καθ' ὅλην τὴν Ἰωνίαν περιεφέρετο πρὸ ἓξ ἐτῶν λόγος, ὅτι ὅτε ὁ Δαρεῖος ἔμαθε τὴν ἐπὶ τὰς Σάρδεις γενομένην στρατείαν καὶ ἐπληροφορήθη ὅτι συνέπραξαν μετὰ τῶν Ἰώνων Ἀθηναῖοι, «τί εἶναι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοί;» ἠρώτησεν ἀγανακτῶν. Ἀκούσας δὲ τὴν ἀπάντησιν, ἐζήτησε τὸ τόξον αὐτοῦ καὶ ἐπιθέσας βέλος ἐπὶ τῆς νευρᾶς ἐτίναξεν αὐτὸ ὅσον ἠδυνήθη ὑψηλότερον πρὸς τὸν οὐρανόν, καὶ ἀνέκραξεν «ἀξίωσέ με, ὦ θεέ, νὰ ἐκδικηθῶ τοὺς Ἀθηναίους!» Ἐπρόσταξε δὲ ἕνα τῶν θεραπόντων, ὁσάκις παρετίθετο τὸ δεῖπνον, νὰ λέγῃ αὐτῷ τρὶς ἑκάστοτε, «Δέσποτα, μὴ λησμονῇς τοὺς Ἀθηναίους.» Πρὸς τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἤξευρον, ὅτι καὶ ἂν τυχὸν ὁ Δαρεῖος ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ αὐτούς, ὑπῆρχεν ἐν Ἀσίᾳ ἄνθρωπος, ὁ Ἱππίας, ἔχων μέγιστον συμφέρον νὰ ὑποτρέφῃ τὸ πάθος τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὥστε οὐδεμίαν εἶχον ἀμφιβολίαν ὅτι βαρὺς ἐπεκρέματο ἤδη ἐπὶ τῆς πόλεως αὐτῶν κίνδυνος.

Τῳόντι, ἅμα καταβαλὼν τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, ὁ Δαρεῖος ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἐπὶ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας, τὸν στρατηγὸν Μαρδόνιον μετὰ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς ἰσχυρᾶς. Ὁ Μαρδόνιος διεπέρασε, διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, εἰς Εὐρώπην, καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ἐπεχείρησε τὴν διὰ τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας κατάβασιν, πορευόμενος διὰ τῆς αὐτῆς σχεδὸν ὁδοῦ ἣν μετὰ δώδεκα ἢ δεκατρία ἔτη ἔμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ τοῦ Δαρείου διάδοχος Ξέρξης, ὁ δὲ στόλος συγκατέπλεε παρὰ τὴν παραλίαν. Ἀλλὰ περὶ τὸν Ἄθωνα ἐνέσκηψεν ἐπὶ τὸν στόλον τρικυμία φοβερά, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐναυάγησαν 300 μὲν πλοῖα, 20,000 δὲ ἀνδρῶν. Ἔπαθε δὲ καὶ ὁ Μαρδόνιος ζημίαν οὐ μικράν, ἐπιτεθείσης κατ' αὐτοῦ τῆς θρᾳκικῆς φυλῆς τῶν Βρύγων, ὥστε δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ

ἐπιχείρημα καὶ ἐπέστρεψεν ἄπρακτος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὑποκύψας εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Δαρείου, μηδὲ ἀναφαινόμενος πλέον εἰς τὰ πράγματα εἰμὴ ἐπὶ Ξέρξου.

Ἀλλ' ὁ Δαρεῖος ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ. Ἔδωκεν εἰς ὅλας τὰς παραλίας τοῦ κράτους πόλεις διαταγὰς ἵνα παρασκευάσωσι πλοῖα πολεμικὰ καὶ ἱππαγωγὰ πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἐκστρατείας, καὶ ἐνταὐτῷ ἐξέπεμψεν εἰς τὰς διαφόρους τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πόλεις κήρυκας ἵνα ἀπαιτήσωσιν ἀφ' ἑκάστης τὸ ἐπίσημον τῆς ὑποταγῆς σημεῖον, δηλαδὴ γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ βεβαιωθῇ οὕτω τίνες ἐξ αὐτῶν εἶναι αἱ σκοπεύουσαι ν' ἀντισταθῶσιν. Αἱ ἐσωτερικαὶ περιστάσεις ἦσαν δειναί, ὅτε ἔφθασαν οἱ κήρυκες. Ὁ πόλεμος τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Αἰγινήτας, ὁ πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ 506, ἀρξάμενος (σελ. 400), δὲν εἶχεν ἔτι καταπαύσει· ὥστε οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Αἰγινῆται, ὑπολαμβάνοντες πάντα πολέμιον τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἴδιον φίλον καὶ προστάτην, ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Δαρείου. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο, καὶ ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσης πολιτικῆς ἑνότητος, καὶ ἡ κατάπληξις ἣν εἶχε προξενήσει ἡ τῶν Ἰώνων καταστρόπωσις, ἔπεισαν καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ἠπειρώτας καὶ νησιώτας, νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἀλλὰ εὑρέθησαν καὶ Ἕλληνες ἀποκρούσαντες αὐτὴν μετ' ἀγανακτήσεως. Καὶ πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἔρριψαν τὸν πρὸς αὐτοὺς ἐλθόντα κήρυκα εἰς τὸ ὄπισθεν τῆς ἀκροπόλεως βάραθρον εἰς ὃ κατεκρήμνιζον ἐνίοτε τοὺς ἕνεκα πολιτικῶν κακουργημάτων εἰς θάνατον καταδικασθέντας. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, κατακυλίσαντες τὸν κήρυκα εἰς φρέαρ, παρήγγειλαν αὐτῷ, ἐκεῖθεν λαβὼν γῆν καὶ ὕδωρ νὰ φέρῃ πρὸς τὸν βασιλέα του. Ἡ διαγωγὴ αὕτη τῶν Σπαρτιατῶν εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιοσημείωτος. Ἡ ἀσυλία τῶν κηρύκων ἦτο ἀνέκαθεν, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, τοσούτῳ σεβαστὴ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὥστε ἡ παραβίασις αὐτῆς μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ἀπαίτησις τοῦ πέρσου κήρυκος ἐπροξένησεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην μανικὴν τρόπον τινὰ παραφοράν. Ποῖον ἦτο ἆρά γε τὸν σφοδρὸν αἴσθημα τὸ παραγαγὸν τὴν παραφορὰν ταύτην; Ἐὰν κρίνωμεν ἀφ' ὅλης τῆς μετέπειτα διαγωγῆς τῆς Σπάρτης, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν ἦτο ὀργὴ ἕνεκα τῆς προσβληθεί-

σης ἐθνικῆς, τῆς προσβληθείσης ἑλληνικῆς φιλοτιμίας, ἥτις προϋποτίθησι τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἣν μόνον τότε, ἀλλ' οὐδὲ βραδύτερον θέλομεν εὕρει ἱκανῶς ἰσχυρὰν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως εἶχον λάβει πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος τὴν βαθεῖαν συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς, ὥστε, καί τοι ἀδιαφορήσαντες πρὸς τὴν τύχην τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, καί τοι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, πολὺν ζῆλον μὴ ἀποδείξαντες οὐδὲ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἠγανάκτησαν ὅμως ὅτε ἤκουσαν ὅτι δυνάστης ξένος ἐτόλμησε νὰ ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν ἀμαχητὶ γῆν καὶ ὕδωρ. Τοῦτο λοιπὸν τὸ αἴσθημα τῆς τρωθείσης σπαρτιατικῆς καὶ ὄχι ἑλληνικῆς φιλοτιμίας, ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ καὶ κατέστησε τὴν πόλιν ταύτην ἔξω φρενῶν. Τὸ δὲ πανελλήνιον φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἦτο καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν ἀλλότριον, δὲν φαίνεται ἤδη ἀνατέλλον εἰμὴ εἰς τὰς Ἀθήνας. Διότι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης ἀπαιτήσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως βλέπομεν τὰς Ἀθήνας νὰ φέρωσιν εἰς μέσον λόγους τινὰς καὶ τρόπους μαρτυροῦντας, ὅτι ἤρχισε νὰ προκύπτῃ εἰς τὰ στήθη τῶν Ἀθηναίων ἡ πεποίθησις, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀποτελοῦσιν ἄθροισμα πόλεων, μηδεμίαν ἐχουσῶν πολιτικὴν ἑνότητα, μηδὲν κοινὸν πολιτικὸν συμφέρον, μηδένα κοινὸν πολιτικὸν σκοπόν, καὶ δυναμένων νὰ ἀδιαφορῶσιν εἰς τὴν καταστροφήν, ἢ δούλωσιν, ἢ προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν ἡ μὲν τῆς δέ· ἀλλ' ὅτε ἐπέστη ὁ καιρὸς νὰ συγκροτήσωσιν ἔθνος ἕν, ἔθνος ἓν συνδεδεμένον οὐχὶ μόνον δι' ἠθικῶν τινων καὶ κοινωνικῶν στοιχείων, ἀλλὰ πρὸς τούτοις διά τινος ἰσχυροτέρου πολιτικοῦ δεσμοῦ, οὗ ἄνευ οὐδὲν μέγα καὶ διαρκὲς δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν λάβει ὁμολογουμένην τινὰ ἐν Πελοποννήσῳ ὑπεροχήν· εἶχε θεωρηθῇ καὶ ὡς προϊσταμένη τῶν πλείστων πελοποννησιακῶν πόλεων· εἶχε προσαγορευθῇ μάλιστα ὑπό τε τοῦ Κροίσου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρισταγόρου προστάτις τῆς Ἑλλάδος· πράγματι ὅμως οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλὰς ἦτο ὅλως ἀλλοτρία εἰς αὐτήν· οὐ μόνον αἱ Ἀθῆναι εἰς πολεμίας πρὸς αὐτὴν διετέλουν σχέσεις· ἀλλὰ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἡγεμονία αὐτῆς ἦτο χαλαρωτάτη, διότι εἴδομεν τὸν Κλεομένην ἐγκαταλειπόμενον ἐν Ἐλευσῖνι, ἐν τῷ

μέσῳ τῆς κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐκστρατείας, ὑφ' ὅλων τῶν συμμάχων· καὶ εἴδομεν ἔπειτα τοὺς αὐτοὺς συμμάχους ἐπιβάλλοντας τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τὴν ὑποτιθεμένην ἐκείνην ἡγεμόνα (σελ. 400—401). Ἀληθῶς ἄρα εἰπεῖν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κοινὴ πολιτικὴ ἑνότης οὐδεμία ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὑπὸ τὴν ἁπλῆν προεδρείαν μᾶλλον ἢ κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης πελοποννησιακὴ συμμαχία, οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν καὶ στερεότητα. Ἀλλ' ἅμα ἐπελθόντος τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐξωτερικοῦ κινδύνου, οἱ Ἀθηναῖοι προσεγγίζουσι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, καί, σιωπηρῶς ἀναγνωρίσαντες τὸ ἡγεμονικὸν αὐτῶν ἀξίωμα, κατηγοροῦσιν ἐνώπιον αὐτῶν τοὺς Αἰγινήτας ὅτι προσέφερον εἰς τὸν Δαρεῖον γῆν καὶ ὕδωρ, ἵνα ἐμβάλωσιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Περσῶν, εἰς τὴν Ἀττικήν· ἐπιφέρουσι δὲ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἔπραξαν ταῦτα «προδόντες τὴν Ἑλλάδα»· καὶ προτρέπουσι τοὺς Σπαρτιάτας νὰ πέμψωσι τὸν βασιλέα αὐτῶν Κλεομένην εἰς Αἴγιναν, ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς αἰτίους τῆς προδοσίας ταύτης, «κοινὰ τῇ Ἑλλάδι ἀγαθὰ» διαπράττων. Ταῦτα πάντα ἦσαν πράξεις καὶ λόγοι ὅλως καινοφανεῖς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ· διότι πρώτην φορὰν ἀκούομεν πρεσβευόμενον, ὅτι πόλις ἑλληνὶς ὑποταχθεῖσα εἰς ξένον δυνάστην, πράττει προδοσίαν καθ' ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος· πρώτην φορὰν ἀκούομεν πρεσβευόμενον ὅτι τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον ἀπῄτει τὴν τιμωρίαν τῆς τοιαύτης διαγωγῆς, καὶ πρώτην φορὰν βλέπομεν πόλιν ἑλληνικὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ κειμένην, τὴν δευτέραν μάλιστα κατὰ τὴν δύναμιν ἑλληνικὴν πόλιν, ἀναγνωρίζουσαν τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Σπάρτης, καὶ θυσιάζουσαν οὕτω εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἑνότητος τὸ ἐν Ἑλλάδι ἰσχυρότατον αἴσθημα τῆς αὐτοτελοῦς πολιτικῆς ὑπάρξεως.

Εἰς τὴν τοιαύτην ἐνίσχυσιν τῆς ὑπεροχῆς τῆς Σπάρτης εἶχε συντελέσει ἡ πρὸ μικροῦ, ὀλίγα τινὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν περσικῶν κηρύκων, καταφερθεῖσα ὑπ' αὐτῆς τελευταία καὶ καιρία πληγὴ κατὰ τοῦ Ἄργους, ὅπερ ἦτο, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἡ μόνη πελοποννησιακὴ πόλις, ἥτις ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν παραδόσεων, ἠξίου ὅτι ἡ ἡγεμονία ἀνήκει εἰς αὐτὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν Σπάρτην. Τίς ὑπῆρξεν ἡ τοῦ πολέμου τούτου ἀφορμή, ἄδηλον· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Κλεομένης κατετρόπωσε τότε, περὶ Τίρυνθα, τοὺς Ἀργείους τοσοῦτον ὁλοσχερῶς, ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἑξακισχίλιοι, οἱ ἄριστοι καὶ κράτιστοι,

πολῖται τοῦ Ἄργους, ἡ δὲ πόλις αὕτη, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔκτοτε, δὲν ἐτόλμησε πλέον νὰ ἐρίσῃ περὶ πρωτείων πρὸς τὴν Λακεδαίμονα, τῆς ὁποίας τὸ κράτος κατέστη ὡς ἐκ τούτου ἀναμφισβήτητον. Ὁ Κλεομένης μάλιστα κατηγορήθη τότε, ἴσως κατ' εἰσήγησιν τοῦ συμβασιλέως Δημαράτου, ἀνέκαθεν, ὡς γνωρίζομεν, δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν ἔχοντος, ὅτι δυνάμενος νὰ γίνῃ κύριος καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἄργους, δὲν ἔπραξε τοῦτο δωροδοκηθείς. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη· ἤδη δὲ ἀπῆλθεν εἰς Αἴγιναν, καὶ ἐπιχειρήσας ἀνάκρισιν, ἐπεχείρησε νὰ συλλάβῃ τοὺς κυριωτέρους ἐνόχους. Ἀλλὰ τότε τινὲς τῶν ἐγκρίτων Αἰγινητῶν καὶ πρὸ πάντων Κριὸς ὁ Πολυκρίτου, ὑποκινούμενοι πάλιν ὑπὸ τοῦ Δημαράτου, ἀντέταξαν ὅτι ὁ Κλεομένης δὲν ἐνεργεῖ κατ' ἀπόφασιν τοῦ κοινοῦ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλὰ χαριζόμενος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, παρ' ὧν ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ χρήματα, καὶ ὅτι ἵνα ἔχωσι κῦρος τὰ πραττόμενα, ἀπαιτεῖται ἡ σύμπραξις ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄπρακτος ὁ Κλεομένης εἰς Σπάρτην, καὶ τότε ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ἀδιαλείπτως ἀντενεργοῦντος κατ' αὐτοῦ συμβασιλέως.

Πολλάκις ἤδη εἶχε προκύψει ὑπόνοια, ὅτι ὁ βασιλεὺς Δημάρατος δὲν ἦτο γνήσιος υἱὸς τοῦ νομιζομένου αὐτοῦ πατρός, τοῦ Ἀρίστωνος. Ὁ Ἀρίστων, συζευχθεὶς δύο γυναῖκας, δὲν εἶχε γεννήσει ἔτι υἱόν, ὅτε ἠγάπησε τὴν σύζυγον τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀγήτου, καλλίστην οὖσαν τῶν ἐν Σπάρτῃ γυναικῶν, καὶ ἠπάτησεν αὐτὸν διὰ συμφωνίας, καθ' ἣν ἕκαστος ὑπέσχετο νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἕτερον ὅ,τι ἐκ τῶν ἑαυτοῦ ἤθελεν οὗτος ἐπιθυμήσει. Προθύμως δὲ δοὺς εἰς τὸν φίλον του τὸ παρὰ τούτου ζητηθέν, ἀπήτησεν εἰς ἀντάλλαγμα τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀγήτου· ὁ δὲ ἐθλίβη μὲν διὰ τὴν ἀπάτην, ὑπείκων ὅμως εἰς τὸν ῥητὸν ὅρκον, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἀλλ' ὅταν ἐγεννήθη ὁ Δημάρατος, καί τις τῶν οἰκετῶν ἀνήγγειλε τὸ γεγονὸς εἰς τὸν Ἀρίστωνα, καθήμενον μετὰ τῶν ἐφόρων ἐπὶ βάθρου τινός, ὁ βασιλεύς, ἀριθμήσας ἐπὶ τῶν δακτύλων τοὺς μῆνας τοὺς διελθόντας ἀπὸ τοῦ γάμου, εἶπε μεθ' ὅρκου· «οὐκ ἂν ἐμὸς εἴη». Ἔπειτα ὅμως ἀνεκάλεσε τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἀνεγνώρισε τὸν παῖδα, ὅστις, μὴ ἀμφισβητηθείσης δημοσίᾳ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ, διεδέχθη ἐπὶ τέλους τὸν πατέρα. Ἀλλ' αἱ πρῶται ἐκεῖναι λέξεις

δὲν εἶχον λησμονηθῆ, καὶ ἐπεκράτει πάντοτε κατ' ἰδίαν ἡ ὑπόνοια, ὅτι ὁ Δημάρατος ἦτο υἱὸς τοῦ πρώτου συζύγου τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ὅτι δὲν ἦτο Ἡρακλείδης καὶ ὅτι παρανόμως ἐβασίλευεν. Ἀπὸ ταύτης λοιπὸν τῆς ὑπονοίας ὠφελούμενος ὁ Κλεομένης, ὑπεκίνησε τὸν Λεωτυχίδην, πλησιέστατον μὲν ὄντα κληρονόμον τῆς βασιλείας ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, ἔχοντα δὲ καὶ ἄλλας ἀφορμὰς δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Δημαράτου, ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν γνησιότητα αὐτοῦ· γενομένης δὲ δίκης περὶ τούτου, προέτεινεν ὁ Κλεομένης νὰ ἐρωτηθῇ τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον· καὶ ἔχων ἐν Δελφοῖς φίλον, τὸν ἰσχυρὸν Κόβωνα, κατώρθωσε δι' αὐτοῦ ν' ἀποκριθῇ ἡ Πυθία, ὅτι ὁ Δημάρατος δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος. Ὅθεν κατέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ Λεωτυχίδης, ὁ δὲ Δημάρατος κατέστη ἁπλοῦς ἰδιώτης καὶ μετ' οὐ πολύ, τελουμένων τῶν γυμνοπαιδιῶν, προεχειρίσθη εἷς τῶν ἀρχόντων τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τότε ὁ νέος βασιλεύς, μὴ δυνάμενος νὰ περιστείλῃ τὸ θριαμβευτικὸν αὐτοῦ μῖσος, ἔστειλεν ἕνα τῶν θεραπόντων, νὰ ἐρωτήσῃ, ἐν μέσῳ τοῦ θεάτρου, τὸν Δημάρατον, «πῶς τὸν φαίνεται τὸ ὑπηρετεῖν μετὰ τὸ βασιλεύειν». Ὁ δέ, ἀγέρωχος ὢν καὶ φιλότιμος, παρωξύνθη διὰ τὸ ἐρώτημα καὶ ἀπεκρίθη ὅτι «αὐτὸς μὲν ἐπειράθη ἀμφοτέρων, εἰμπορεῖ ὅμως νὰ ἔλθῃ καιρὸς νὰ δοκιμάσῃ καὶ ὁ Λεωτυχίδης ἀμφότερα·» προσέθηκε δέ, ὅτι ἡ ἐρώτησίς του αὕτη θέλει φέρει τοὺς καρποὺς αὐτῆς, δηλαδὴ ἢ μυρία κακά, ἢ ἀγαθὰ μυρία εἰς τὴν Σπάρτην. Ταῦτα εἰπών, ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον, ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου, ἀπεχαιρέτισε τὴν μητέρα του καὶ ἀπεδήμησε πρὸς τὸν Δαρεῖον, μελετῶν νὰ μεταχειρισθῇ αὐτόν, ὡς ὁ Ἱππίας, ὄργανον τῆς ἐκδικήσεώς του. Καὶ τῆς μὲν ὑπὸ τοῦ Δαρείου πεμφθείσης ἐκστρατείας δὲν μετέσχεν, ἴσως διότι δὲν ἐπρόφθασεν αὐτήν. Ἀλλὰ βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν συνοδεύοντα τὸν Ξέρξην καὶ δίδοντα αὐτῷ συμβουλάς, αἵτινες, ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἠκολούθει αὐτάς, ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσι τὸν ὄλεθρον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ δὲ Κλεομένης, ἔχων ἤδη συνεργὸν πρόθυμον τὸν Λεωτυχίδην, ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς Αἴγιναν, συνέλαβε δέκα Αἰγινήτας, τοὺς ἐπισημοτάτας ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει, ἐν οἷς καὶ Κριὸν τὸν Πολυκρίτου καὶ Κάσαμβον τὸν Ἀριστοκράτους, τοὺς πάντων ἰσχυροτάτους, καὶ ἀπαγαγὼν εἰς Ἀθήνας παρέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὡς ὁμήρους.

Κατὰ τὰ τελευταῖα λοιπὸν ἔτη τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐνῷ ὁ Δαρεῖος παρεσκεύαζε τὴν ἐκστρατείαν αὐτοῦ, συνέβησαν εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα γεγονότα λόγου ἄξια καὶ οὐσιωδῶς ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἐπερχομένου ἀγῶνος· ἡ Σπάρτη, ἥτις εἶχε κατατροπώσει ὁλοσχερῶς τὸ κράτος τοῦ Ἄργους, ἠσφάλισε τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς· αἱ Ἀθῆναι ἀνεγνώρισαν ἐπισήμως τὴν πανελλήνιον τῆς Σπάρτης ἡγεμονίαν· ἔπαυσεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῆς βασιλέων ἀδιάκοπος ἀντενέργεια, καὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι, ἀσκήσαντες ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς πόλεως αὐτῶν ἀξίωμα, ἠνάγκασαν τὴν Αἴγιναν νὰ δώσῃ ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπήλλαξαν οὕτω αὐτὰς τοῦ κινδύνου νὰ ἴδωσι τὴν γείτονα καὶ ἀντίζηλον ἐκείνην νῆσον, ἑνοῦσαν τὰς ναυτικὰς αὐτῆς δυνάμεις μετὰ τῶν Περσῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος παρεσκεύασεν 600 μὲν τριήρεις, πλεῖστα δὲ φορτηγὰ πλοῖα καὶ στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις, ἐπιβιβασθείς,(179) ἐν ἔαρι τοῦ 490 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τοῦ στόλου, συνεπυκνώθη εἰς Σάμον. Ἀξιόλογον μέρος τοῦ στόλου ἀπετέλουν οἱ πρὸ μικροῦ ἡττηθέντες Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς τῆς Ἀσίας, συνέπλεε δὲ καὶ ὁ Ἱππίας, ὡς ὁδηγὸς καὶ σύμμαχος τῶν Περσῶν. Ἀρχηγοὶ τῆς ἐκστρατείας ἦσαν ὁ Δᾶτις, Μῆδος τὸ γένος, καὶ ὁ Ἀρταφέρνης, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου σατράπου τῶν Σάρδεων, ἀνεψιὸς δὲ τοῦ Δαρείου. Αἱ δοθεῖσαι εἰς αὐτοὺς γενικαὶ ὁδηγίαι ἦσαν νὰ καθυποτάξωσι καὶ νὰ καταστήσωσι φόρου ὑποτελεῖς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ὅσοι δὲν εἶχον προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ· ἀλλ' ἰδίως εἶχον διαταχθῆ νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας, καί, ἀνδραποδίσαντες τοὺς κατοίκους αὐτῶν, νὰ φέρωσιν εἰς ὄψιν τοῦ βασιλέως τὰ ἀνδράποδα. Αἱ διαταγαὶ αὗται ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα, καὶ οὐδ' ἐδίσταζε πιθανώτατα ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατός, ὅτι θέλουσι κατὰ γράμμα ἐκτελεσθῆ, καὶ ὅτι πρὶν ἢ τελειώσῃ τὸ ἔτος τοῦτο, αἱ γυναῖκες, ἢ μᾶλλον αἱ χῆραι ἀνδρῶν, οἷος ὁ Μιλτιάδης, οἷος ὁ Ἀριστείδης, οἷος ὁ Καλλίμαχος, ὑπὸ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων παραπεμπόμεναι, θέλουσι πο-

179) Ὁ στρατὸς ὁ βαρβαρικὸς συνηθροίσθη ἐν Κιλικίᾳ, ἐν Ἀληΐῳ πεδίῳ, ἐνταῦθα δὲ ἐπεβιβάσθη τοῦ αὐτόθι ἀθροισθέντος ναυτικοῦ.

ρευθῇ, ἐν πενθίμῳ παρατάξει, τὴν ἀπὸ Σάρδεων εἰς Σοῦσα ἄγουσαν ὁδόν.

Ὁ στόλος, μετὰ τὸ πάθημα τοῦ Μαρδονίου, ἀποφεύγων τὸν περίπλουν τοῦ Ἄθωνος, ἔπλευσεν ἐκ Σάμου κατ' εὐθεῖαν, διὰ μέσου τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς τὴν Εὔβοιαν, καθυποτάσσων καθ' ὁδὸν τὰς ἐν τῷ μεταξὺ κειμένας νήσους· καὶ πρὸ πάντων ἐκυρίευσε τὴν Νάξον, ἧς οἱ κάτοικοι, ἐνῷ πρὸ δεκαετίας ἀπέκρουσαν γενναίως τὸν Πέρσην Μεγαβάτην καὶ τὸν Μιλήσιον Ἀρισταγόραν, ἐνῷ ἔκτοτε οὐδεμίαν ἔπαθον μείωσιν δυνάμεως, ἐνῷ ἠδύναντο πάντοτε νὰ παρατάξωσιν 8,000 ὁπλίτας, ἔφυγον ἤδη εἰς τὰ ὄρη τῆς νήσου καὶ ἐγκατέλιπον ἀμαχητὶ τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τοὺς Πέρσας, λογιζομένους ἀκαταγωνίστους μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως. Οἰωνὸς οὗτος ἀπαίσιος διὰ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας.

Οἱ Πέρσαι, ἐξανδραποδίσαντες τοὺς ὀλίγους Ναξίους ὅσοι δὲν εἶχον προλάβει νὰ φύγωσι καὶ ἐμπρήσαντες τὰ ἱερὰ καὶ τὴν πόλιν, ἐτράπησαν πρὸς τὰς ἄλλας νήσους, λαμβάνοντες παρ' ἑκάστης ὁμήρους πίστεως καὶ ἀνάλογον στρατιάν, πλὴν τῆς ἱερᾶς Δήλου, ἧς ὁ Δᾶτις, κατὰ ῥητὴν παραγγελίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐσεβάσθη τὴν χώραν, τοὺς κατοίκους, τοὺς βωμούς, προσενεγκὼν μάλιστα καὶ πολυτελῆ ἐνταῦθα θυσίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα, ἐξακολουθήσας τὸν ἀνὰ μέσον τοῦ Αἰγαίου πλοῦν, ἔφθασεν εἰς Εὔβοιαν, ἐκυρίευσε, μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν, τὴν Κάρυστον, καὶ τότε ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἐρέτριαν. Οἱ Ἐρετριεῖς ἐζήτησαν ἀμέσως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἔσπευσαν νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτε πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν κατετρόπωσαν τοὺς Χαλκιδεῖς (σελ. 400), εἶχον καταλάβει μέρος τῆς χώρας αὐτῶν καὶ διανείμει αὐτὴν εἰς 4,000 κλήρους, ἐπιτρέψαντες αὐτοὺς εἰς ἰσαρίθμους συμπολίτας αὐτῶν, ὀνομαζομένους τούτου ἕνεκα κληρούχους. Τούτους τοὺς κληρούχους διέταξαν ἤδη νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης πόλεως. Ἀλλὰ τοσαύτη μεταξὺ τῶν Ἐρετριέων ἐπεκράτει διχόνοια, ὥστε εἷς τῶν τὰ πρῶτα παρ' αὐτοῖς φερόντων, Αἰσχίνης ὁ Νόθωνος, εἶπεν εἰς τοὺς 4,000 ἐκείνους ἐπικούρους, ὅτι προπαρασκευάζεται ἡ διὰ προδοσίας παράδοσις τῆς πόλεως καὶ προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ προλάβωσι σωζόμενοι. Οἱ δέ, ἀκούσαντες τὴν συμβουλήν, ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἀττικήν.

Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἐρετριεῖς ἀντέστησαν ἐπί τινας ἡμέρας, ἐπαγαγόντες οὐ μικρὰν εἰς τοὺς πολεμίους φθοράν· ἀλλὰ τελευταῖον δύο τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν, Εὔφορβος ὁ Ἀλκιμάχου, καὶ Φίλαγρος ὁ Κυνέου, παρέδωκαν τῷόντι διὰ προδοσίας τὴν Ἐρέτριαν εἰς τοὺς Πέρσας, οἵτινες, κατὰ τὸ σύνηθες, ἐνέπρησαν τὰ ἱερὰ αὐτῆς καὶ ἠνδραποδίσαντο τοὺς κατοίκους. Μὴ ἐκλάβωμεν ὅμως καὶ ἐνταῦθα κατὰ γράμμα τὴν θρυλουμένην παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐντελῆ τῆς χώρας ἐρήμωσιν. Ὅτι πολλοὶ ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι, εἶναι ἀναμφίβολον. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι οἱ Πέρσαι ἐφείσθησαν τῶν προδοτῶν καὶ ἐβράβευσαν αὐτούς, μετὰ δέκα ἔτη οἱ Ἐρετριεῖς συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀντέστησαν εἰς τὸν Ξέρξην· ὥστε ἢ ἐπὶ τῆς καταστροφῆς διεσώθησαν τινὲς τῶν κατοίκων, ἢ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθον νέοι ἔποικοι.

Ὁ Δᾶτις λοιπὸν ἐξεπλήρωσε τοιουτοτρόπως τὴν μίαν τῶν δύο ῥητῶν ἐντολῶν, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει, ὁ δὲ στρατὸς αὐτοῦ, σεμνυνόμενος εὐλόγως ἐπὶ τῷ πρώτῳ κατορθώματι, εἶχε βεβαίως τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θέλει ἐκτελέσει καὶ τὸ ἕτερον. Μετά τινων ἡμερῶν ἀνάπαυσιν ἐν Ἐρετρίᾳ, καὶ ἀφοῦ οἱ νεωστὶ γενόμενοι αἰχμάλωτοι μετεκομίσθησαν καὶ ἠσφαλίσθησαν εἰς τὴν νῆσον Αἰγίλειαν, ὁ στρατὸς οὗτος ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν περίφημον λιμένα τοῦ Μαραθῶνος, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Ἱππίου, ὅστις, εἴκοσιν ὅλα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐξώσεως διατελέσας μακρὰν τῆς πατρίδος, ἐπάτησεν ἤδη αὖθις τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος, ὑπὸ ἀλλοφύλων, ὑπὸ πολεμίων, ὑπὸ βαρβάρων καταγόμενος. Τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ ἔτη εἶχον παρέλθει ἀφ' ἧς ἐποχῆς, νέος ἔτι ὤν, εἶχε μετὰ τοῦ πατρὸς Πεισιστράτου διαπεράσει, ὡς καὶ ἤδη, ἀπὸ τῆς Ἐρετρίας εἰς Μαραθῶνα (σελ. 381). Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον τότε ἦγεν ὁ Πεισίστρατος ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ μικρότερος τοῦ στρατοῦ, δι' οὗ ἤδη ὑπεστηρίζετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ· καὶ ὅμως εἶχεν ἀρκέσει, ἵνα κατατροπώσῃ τοὺς διαιρεθέντας καὶ ἀθυμήσαντας πολίτας, καὶ φέρῃ ἐν θριάμβῳ τὸν τύραννον εἰς Ἀθήνας. Πῶς ἦτο ἄρα δυνατὸν νὰ ἀμφιβάλλῃ ὁ Ἱππίας περὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ἀλλ' ἀμφέβαλλεν· ὄνειρον φρικτὸν εἶχε παραστήσει εἰς τὴν τεταραγμένην αὐτοῦ φαντασίαν, αὐτὸν ἀσεβοῦντα τὴν ἐσχάτην πρὸς τὴν ἰδίαν μητέρα ἀσέβειαν· καὶ ἠγωνίζετο μὲν νὰ ἑρμηνεύσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ ὄνειρον, σημεῖα ὅμως δεινὰ ἕτερα ἐβασάνιζον τὴν συνείδησιν τοῦ μητραλοίου,

ὅστις μετ' ὀλίγον ἔμελλε, διὰ πείρας πικρᾶς, νὰ διδαχθῇ, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς οὓς ἤρχετο νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτὸν διὰ ξένων, ἦτο λαὸς ὅλως διάφορος τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἦρξέ ποτε ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

Ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ μεταρρύθμισις τῆς ὁποίας ὁ Σόλων ἔθετο τὰ θεμέλια πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ἀπῄτει καιρόν τινα ἵνα παραγάγῃ ἅπαντας τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Ἡ μεταρρύθμισις αὕτη εἶχε σκοπὸν νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν μεγάλην τῶν Ἀθηναίων ὁμάδα τρία ἀγαθά, ὧν πρότερον ἐστεροῦντο· τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εἰς τὰ πράγματα μετοχήν,ἵνα, διὰ τῆς κοινῆς τῶν δυνάμεων τούτων ἐνεργείας, καταστήσῃ μὲν εἰς πάντας τοὺς πολίτας ἀγαπητὴν τὴν ἀνεξαρτησίαν, καταστήσῃ δὲ δυνατὴν τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν. Ἀλλ' ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁ Σόλων δὲν ἠδυνήθη νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πολίτας εἰμὴ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ εὐπορία δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ δι' ἐργασίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρᾶς. Ὁ νομοθέτης παρεσκεύασε καὶ διηυκόλυνεν αὐτήν, προστατεύσας τὴν τέχνην, ἐμψυχώσας τὴν ἐμπορίαν, ὁρίσας ὑγιεστέρας ἀρχὰς ἀστικοῦ δικαίου· ἀλλὰ πλειότερον δὲν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ αὐτὸν νὰ πράξῃ. Ἔργον τῶν πολιτῶν ἦτο νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν εὐεργετημάτων τούτων ἵνα βελτιώσωσι τὴν τύχην αὐτῶν· τὸ δ' ἔργον τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ μιᾶς· κατ' ἀρχὰς λοιπὸν οἱ πολλοὶ Ἀθηναῖοι ἐκτήσαντο μὲν τὸ ἀγαθὸν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ διετέλουν, ὡς πρότερον, πένητες· καὶ πένητες ὄντες, οὔτε ἐπιθυμίαν, οὔτε καιρὸν εἶχον νὰ ποιήσωνται χρῆσιν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς αὐτοὺς πολιτικῶν δικαιωμάτων· ὅθεν δὲν κατενόουν τὰ μεγάλα πλεονεκτήματα τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, καὶ διὰ τοῦτο δυσηρεστήθησαν κατ' αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦτο εὐχερέστατα διεπαιδαγωγήθησαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ παρῆλθον δύο καὶ τρεῖς γενεαί· πλεῖστοι πολῖται ηὐπόρησαν διὰ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας· πλεῖστοι ἐκτήσαντο κτήματα λαμπρὰ εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν Λῆμνον, εἰς τὴν Ἴμβρον, εἰς τὴν Εὔβοιαν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι προσηλώθησαν εἴπερ ποτὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸ πολίτευμα, ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἐπῆλθε τοσαύτη εἰς τὴν κατάστασιν αὐτῶν ἀλλοίωσις. Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Κλεισθένους δὲν παρέσχε μὲν εἰς αὐτοὺς πολλὰ νέα δικαιώματα, διηυκόλυνεν ὅμως τὴν τῶν προϋπαρχόντων δικαιωμάτων

ἐνάσκησιν, καὶ διὰ νέων συμφερόντων συνέδεσε τὴν πολιτείαν πρὸς τοὺς πολίτας. Ἐντεῦθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ μᾶλλον ἠγάπησαν τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς· καὶ περιφανῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἠγωνίσθησαν κατά τε Σπαρτιατῶν, καὶ Θηβαίων, καὶ Χαλκιδέων, καὶ Αἰγινητῶν· καὶ ὅσῳ πλειότερον ἠγωνίζοντο καὶ ἐθριάμβευον, τόσῳ πλειότερον ἐξήρετο τὸ φρόνημα αὐτῶν, ὥστε ἤδη ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν θυσίαν, καὶ πάντα ἀγῶνα νὰ ἀναλάβωσιν ἵνα ἀνασώσωσι τὰ ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ ἀγαθὰ ὅσα ἐνέμοντο, ἀπὸ παντὸς οἰκείου ἢ ἀλλοτρίου δεσπότου, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ βαρβάρου ἐκείνου δεσπότου, ὅστις πρὸ μικροῦ ἔτι τοσαύτας εἶχεν ἐπιφέρει συμφορὰς εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενεῖς.

Ἡ πολιτεία λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἤδη ὅ,τι ἄλλοτε, καὶ ὅ,τι ἦτο ἔτι ἡ πολιτεία πλείστων ἄλλων ἑλληνικῶν φυλῶν· δὲν συνέκειτο δηλαδὴ ἀπό τινων χιλιάδων προνομιούχων οἴκων καὶ πολλῶν χιλιάδων ἀνθρώπων, οἵτινες πολυειδῶς, ὑλικῶς, ἠθικῶς, πολικῶς καταπιεζόμενοι, οὐδένα εἶχον λόγον νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἐνῷ οἱ ὀλίγοι δυνάσται, φοβούμενοι ἀδιαλείπτως τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν δυναστευομένων, ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν ξενικὴν κυριαρχίαν, ἤρκει νὰ διατηρήσωσι τὰ προνόμια αὐτῶν· ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο νῦν ἐξεναντίας ἐκ πολυαρίθμων πολιτῶν, οἵτινες, ὄντες ὅλοι ἰσόνομοι καὶ ἰσοδίκαιοι καὶ εὐποροῦντες ὅλοι ἢ τοὐλάχιστον ἔχοντες μυρίους τρόπους νὰ εὐπορήσωσι, συνέδεον τὴν φιλοτιμίαν, τὴν περιουσίαν, τὴν ζωὴν αὐτῶν ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἦσαν ἔτι ἐν κρυπτῷ ὀπαδοὶ τοῦ Ἱππίου, ἀλλ' ἡ μεγάλη τῶν πολιτῶν ὁμὰς ἀπεστρέφετο μετὰ φρίκης τὴν ἐπάνοδον τοῦ τυράννου. Δὲν γνωρίζομεν, ὡς μὴ ὤφελλεν, ἀρκούντως τὰ καθέκαστα τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας, ἐπὶ τῶν ἀμέσως πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης χρόνων· ἀλλὰ δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τῆς πολιτείας ταύτης ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνδρῶν, αἵτινες φαίνονται τότε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πρωταγωνιστοῦντες εἰς Ἀθήνας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ὁ Μιλτιάδης καὶ ὁ Ξάνθιππος, ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς.

Ὁ Μιλτιάδης, τὸν ὁποῖον ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἀνα-

φέρωμεν ὡς δεσπότην τῆς θρακικῆς χερσονήσου, εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὰς Ἀθήνας, τρία ἢ τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Δάτιδος, μετὰ μακρὰν ὁπωσοῦν διατριβὴν εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην, ὅπου κατὰ πρῶτον εἶχε στείλει αὐτὸν ὁ Ἱππίας, περὶ τὸ 517 ἢ 516 πρὸ Χριστοῦ, ἵνα κληρονομήσῃ τήν τε περιουσίαν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ θείου αὐτοῦ, τοῦ οἰκιστοῦ Μιλτιάδου. Ὁ νεώτερος Μιλτιάδης διέπρεπεν ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ τόλμῃ· ἐγίνωσκε κάλλιστα τά τε προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον συνυπηρετήσει· καὶ πρὸς τούτοις, γινώσκων τὸν Δαρεῖον ἔχθιστα πρὸς αὐτὸν διακείμενον διὰ τὴν περὶ τὸν Ἴστρον ἐπιβουλήν, εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ. Ὅθεν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀποβῇ χρησιμώτατος εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ φύσει καὶ θέσει ἦτο ἀλλοτριώτατος εἰς τὴν νέαν ἐσωτερικὴν τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως κατάστασιν. Ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Κλεισθένους, καθ' οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἱππίου, ὁ Μιλτιάδης δὲν εἶχεν οἰκειωθῇ πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν θεσμῶν μεταβολήν. Διατελέσας δὲ ἐπίτροπος τοῦ τυράννου εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, κυβερνήσας αὐτὴν ὡς δεσπότης ἐπὶ πολλὰ ἔτη, καὶ διαγαγὼν τὸ πλεῖστον τοῦ βίου εἰς ἔργα πολεμικά, τὰ ὁποῖα περιποιοῦσι συνήθως εἰς τοὺς ἐν αὐτοῖς διαπρέποντας ἕξεις ἀποτόμους καὶ κυριαρχικάς, ὁ Μιλτιάδης δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τὰς ἐνεργείας καὶ εὐθύνας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν πάσης ἐλευθέρας πολιτείας. Τραχὺς ὡς στρατιώτης καὶ ἀρχικὸς ὡς στρατηγός, ἐθεώρει τὴν πόλιν ὡς στρατόπεδον, ὀφεῖλον πειθαρχίαν καὶ ὑποταγὴν τυφλὴν εἰς τὸν δυνάμενον νὰ σώσῃ αὐτὸ ἄνδρα, οὐχὶ ὡς σύλλογον ἀνδρῶν ἐλευθέρων, οἵτινες ἐπιτρέπουσι μὲν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἱκανώτερον, ἀλλὰ ἀπαιτοῦσι νὰ διεξάγῃ αὐτὴν κατὰ νόμους καὶ δίδῃ λόγον περὶ τῶν διεξαγομένων. Ὁ Μιλτιάδης ἑνὶ λόγῳ, καί τοι διαφέρων κατὰ τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα εἰς πολλὰ τοῦ Πεισιστράτου, ἀνῆκε μᾶλλον εἰς τὴν κυριαρχικὴν αὐτοῦ σχολήν, ἢ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἰσονόμων καὶ ἰσοδικαίων ἀνδρῶν, ὧν πρώτιστος ὑπῆρξεν ὁ ἀείμνηστος Σόλων. Τινὲς τῶν Ἀθηναίων, ἔχοντες κτήματα ἐν τῇ θρακικῇ χερσονήσῳ καὶ ὡς φαίνεται καταπιεσθέντες ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, εἶχον εἰσάξει αὐτὸν εἰς δίκην ἅμα ἐπανελθόντα εἰς Ἀθήνας· καὶ τότε μὲν ἀπε-

λύθη τῆς κατηγορίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ προεχειρίσθη εἷς τῶν δέκα στρατηγῶν τῆς πόλεως, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 490 καθ' ὃ ἐπήρχετο ὁ Δᾶτις κατ' αὐτῆς· διότι, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν ἐξαίρετον σύνεσιν καὶ φιλοπατρίαν τῆς δημοκρατίας ταύτης, οἱ Ἀθηναῖοι, καί τοι μὴ ἀγαπῶντες τὸν ἄνδρα, ἤξευρον ὅμως νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου. Ἀλλ' ἄνευ τοῦ κινδύνου τούτου, ὁ Μιλτιάδης ἴσως οὐδέποτε ἤθελε προστατήσει τῆς πόλεως· τοὐλάχιστον, ἅμα παρελθόντος τοῦ κινδύνου, περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς συμπολίτας· καὶ αὐτός, ὁ σωτὴρ τῆς πόλεως, τῆς Ἑλλάδος ὁ σωτὴρ ἐν Μαραθῶνι ἀναδειχθείς, ἐτελεύτησεν οἰκτρῶς, ὡς ὁ ἔσχατος τῶν καταδίκων.

Ἀλλοῖος ὅλως ἦτο Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος. Ὁ Ξάνθιππος ἦτο φίλος καὶ συγγενὴς τοῦ Κλεισθένους, τοῦ ὁποίου εἶχε συζευχθῇ τὴν ἀνεψιὰν Ἀγαρίστην, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κλεισθένους, Ἱπποκράτους. Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ τοῦ Ἱπποκράτους υἱὸς Μεγακλῆς, οὔτε Μεγακλῆς ὁ τοῦ Κλεισθένους υἱὸς ὑπῆρξαν λόγου ἄξιοι ἄνδρες· ἐπειδὴ πρὸς τούτοις ὁ Ξάνθιππος, καί τοι μὴ ἀνήκων εἰς τὸ γένος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, διὰ κηδεστίας δὲ ἁπλῶς ὢν μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένος, προῆλθεν ὅμως προδήλως εἰς τὰ πράγματα διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου οἴκου, ὁ Ξάνθιππος δύναται νὰ λογισθῇ ὡς κύριος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος. Ὁ δ' οἶκος οὗτος, τὸν ὁποῖον πολλάκις ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, εἷλκε τὸ γένος ἐκ τῶν πάλαι ποτὲ ἡγεμόνων τῆς χώρας, καὶ ἰδίως ἐξ Ἀλκμαίωνος, τοῦ τελευταίου τῶν ἰσοβίων ἀρχόντων (σελ. 322). Καθ' ὅλην τὴν ἑβδόμην καὶ καθ' ὅλην τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐπενήργησαν σπουδαιότατα εἰς τὴν τύχην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, οὐ μόνον διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα, ἀλλὰ καὶ διότι ἦσαν ἐκ τῶν συνετῶν ἐκείνων εὐπατριδῶν, οἵτινες, ὡς ὁ Σόλων, κατενόησαν τὰς νέας τῆς πολιτείας ἀνάγκας καὶ πρὸς ταύτας μεθήρμοσαν ἑκάστοτε τὴν διαγωγήν. Τοῦ πρώτου ἐκείνου Ἀλκμαίωνος ἀπόγονος ἦτο ὁ Μεγακλῆς, ὅστις τῷ 612 πρὸ Χριστοῦ κατέβαλε τὴν στάσιν τοῦ δημαγωγοῦ Κύλωνος. Ὁ τοῦ Μεγακλέους τούτου υἱὸς Ἀλκμαίων, ἐστρατήγησε τῶν συμπολιτῶν, εἰς τὸν κατὰ τῶν Κιρραίων πόλεμον, ἐνίκησε τεθρίππῳ εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὑπῆρξε φίλος τοῦ Σόλωνος καὶ φίλος τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ὅστις ἐπέτρεψεν εἰς αὐτόν, ἐλθόντα

εἰς Σάρδεις, νὰ λάβῃ ἐκ τοῦ θησαυροῦ του ὅσα χρήματα ἠδύνατο διὰ μιᾶς μεθ' ἑαυτοῦ νὰ ἐκφέρῃ. Τούτου πάλιν τοῦ 'Αλκμαίωνος υἱὸς ἦτο ὁ Μεγακλῆς, ὅστις συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ τυράννου τῶν Σικυωνίων Κλεισθένους 'Αγαρίστην, ηὔξησε τὸν πλοῦτον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ διὰ τῆς μεγάλης περιουσίας ἣν ἔλαβε καὶ ἀνεδείχθη ὁτὲ μὲν ἀντίπαλος, ὁτὲ δὲ συνεργὸς τοῦ Πεισιστράτου. Τελευταῖον ὁ Κλεισθένης, ὁ τοῦ Μεγακλέους υἱός, ὑπῆρξεν ἴσως ὁ ἐπιφανέστατος τῶν 'Αλκμαιωνιδῶν, διότι ἀπήλλαξε μὲν τὴν πόλιν τῶν τυράννων αὐτῆς, διέπραξε δὲ τὴν ἐπιτηδείαν ἐκείνην μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος δι' ἧς συνεπληρώθη ἅμα καὶ ἐνισχύθη τὸ ἔργον τοῦ Σόλωνος. 'Από τοῦ Κλεισθένους, παύει ὁ οἶκος οὗτος ἀναδεικνύων ἰδίους μεγάλους ἄνδρας· διότι οὔτε ὁ τοῦ Κλεισθένους υἱὸς Μεγακλῆς, οὔτε Μεγακλῆς ὁ τοῦ Ἱπποκράτους υἱός, οὔτε ὁ τοῦ τελευταίου τούτου Μεγακλέους υἱός, Εὐρυπτόλεμος, διαπρέπουσιν ἐν τῇ τῶν 'Αθηνῶν ἱστορίᾳ· ἀλλ' οἱ 'Αλκμαιωνίδαι ἐξηκολούθησαν πρωτεύοντες διὰ τῶν γυναικῶν, διότι εἴπομεν ἤδη ὅτι ὁ Ξάνθιππος ὁ 'Αρίφρονος ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Κλεισθένους 'Αγαρίστην, ἡ δὲ 'Αγαρίστη αὕτη, ἔγκυος οὖσα, εἶδε κατ' ὄναρ ὅτι ἔτεκε λέοντα, καὶ ἔτεκε μετ' ὀλίγας ἡμέρας Περικλέα τὸν 'Ολύμπιον. Ἔγγονος τοῦ ἀδελφοῦ τῆς 'Αγαρίστης ταύτης Μεγακλέους ἦτο ἡ χαριεστάτη ἐκείνη 'Ισοδίκη ἥτις κατώρθωσε νὰ δεσμεύσῃ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς τὸν τοσοῦτον περὶ τοὺς ἔρωτας ἄστατον Κίμωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Μιλτιάδου· καὶ ἔγγονος ὡσαύτως τοῦ Κλεισθένους ἦτο ἡ τοῦ Κλινίου σύζυγος Δεινομάχη, ἡ γεννήσασα τὸν 'Αλκιβιάδην, τὸν εὐφυέστατον ἅμα καὶ κακοτροπώτατον τῶν Ἑλλήνων. Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος οἱ 'Αλκμαιωνίδαι ἐπρώτευσαν διὰ τῶν κηδεστῶν αὐτῶν· καὶ ὁ πρῶτος τῶν περιωνύμων τούτων κηδεστῶν, ὁ Ξάνθιππος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἦναι ἔνθερμος ὀπαδὸς τῆς ὑπὸ τοῦ 'Αλκμαιωνίδου Κλεισθένους ρυθμισθείσης πολιτείας ἐν ᾗ ἀνετράφη καὶ προήχθη, οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διαφωνήσῃ πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ὅστις οὔτε ἤξευρεν, οὔτε ἤθελε νὰ ἠξεύρῃ τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Καὶ δὲν εἶχε μὲν ἴσως ὁ Ξάνθιππος τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀντιζήλου αὐτοῦ· ἀλλ' ὅμως ἐστρατήγησεν ἐντίμως τῶν 'Αθηναίων εἰς τὴν πολυθρύλητον ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν, ἐξέβαλε τῆς θρακικῆς χερσονήσου τοὺς Πέρσας, ἐκυρίευσε τὴν Σηστὸν καὶ θέσας οὕτω τὰ

θεμέλια τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ἀπέθανεν εἰς τὰς Ἀθήνας, τιμώμενος ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐτίμησε καὶ πιστῶς ὑπηρέτησεν.

Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἄνθρωποι νεώτεροι τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Ξανθίππου· νεώτεροι δηλαδὴ ὄχι τόσον καθ' ἡλικίαν, ὅσον νεώτεροι καρποὶ τοῦ ὁσημέραι προαγομένου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ πνεύματος. Οὔτε θεοὺς καὶ ἥρωας εἶχον γενάρχας, ὅπως ὁ Μιλτιάδης, «ἀπ' Αἰακοῦ τε καὶ Αἰγίνης γεγονώς», καθ' Ἡρόδοτον· οὔτε διὰ κηδεστίας εἶχον ταυτίσει τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τοῦ οὐδὲν ἧττον ἡρωϊκοῦ γένους τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, ὅπως ὁ Ξάνθιππος. Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου καὶ Θεμιστοκλῆς ὁ Νεοκλέους, ἦσαν ἀμφότεροι μέσοι κατά τε τὸ γένος καὶ τὴν περιουσίαν πολῖται, ὥστε ἐξεπροσώπουν ἀκριβέστερον τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Διὰ δὲ τοῦτο ἀμφότεροι δὲν ἐπεβλήθησαν, οὕτως εἰπεῖν, ὡς οἱ πρῶτοι, εἰς τὴν πολιτείαν, διὰ πλεονεκτημάτων ἀνεξαρτήτων τοῦ νέου πολιτεύματος, διὰ τοῦ γένους, διὰ τοῦ πλούτου, διὰ πολεμικῶν κατορθωμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον προέκυψαν ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς προσωπικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ χαρακτῆρες αὐτῶν οὐσιωδῶς ἀπ' ἀλλήλων διέφερον. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἦτο ἐκ τῶν σπανιωτάτων ἐκείνων ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ἡ φύσις αὐτὴ λαμβάνει τὸν κόπον νὰ γεννήσῃ ἑτοίμους εἰς τὸ νὰ μεγαλουργήσωσι· διότι οὐχὶ διὰ παιδείας τινὸς καὶ πείρας ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ δι' ἐμφύτου συνέσεως διέκρινεν ἀμέσως τάς τε παρούσας περιπλοκὰς καὶ τὰς μελλούσας δυσκολίας, καὶ ἤξευρε πάντοτε τί πρέπει νὰ γίνῃ εἰς ἑκάστην περίστασιν. «Ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ *φύσεως ἰσχὺν* δηλώσας, καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μᾶλλον ἑτέρου ἄξιος θαυμάσαι· *οἰκείᾳ γὰρ ξυνέσει καὶ οὔτε προμαθὼν ἐς αὐτὴν οὐδέν, οὔτ' ἐπιμαθών*, τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων, καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής... καὶ τὸ ξύμπαν εἰπεῖν, φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι, κράτιστος δὴ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο,» λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ ἀμιμήτῳ εἰκόνι, ἣν ἔγραψε τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός. Ἦτο πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς οὕτω παράφορος πρὸς δόξαν καὶ πράξεων μεγάλων ὑπὸ φιλοτιμίας ἐραστής, ὥστε

λέγεται, ὅτι τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα τοῦ Μιλτιάδου δὲν ἄφινεν αὐτὸν νὰ ἡσυχάσῃ, βέβαιον δὲ εἶναι, ὅτι ὄχι κύριον, ἀλλὰ μόνον σκοπὸν ὅλου τοῦ βίου ἔσχε πῶς νὰ δοξασθῇ καὶ νὰ μεγαλουργήσῃ, μηδενὸς πρὸς τοῦτο φειδόμενος τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ, εἴτε πονηροῦ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπιτηδειότατος ἀνεδείχθη εἰς ὅλα τὰ ποικίλα μηχανήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι καταδεδικασμένος νὰ μεταχειρίζηται ὁ δημόσιος ἄνθρωπος ἐν ταῖς κοινοβουλευτικαῖς πολιτείαις, ἠξεύρων πῶς νὰ σχηματίσῃ, πῶς νὰ συντηρήσῃ, πῶς νὰ αὐξήσῃ, πῶς νὰ κυβερνήσῃ πολιτικὴν μερίδα, πῶς νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἀντίπαλον, παρευρισκόμενος πάντοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ δικαστήριον, γνωρίζων κατ' ὄνομα ὅλους σχεδὸν τοὺς πολίτας, ἕτοιμος πάντοτε νὰ συμβουλεύσῃ τοὺς φίλους του καὶ ἕτοιμος νὰ ἐπιβουλεύσῃ τοὺς ἐχθρούς.

Ὁ Ἀριστείδης οὔτε τὴν ὀξύνοιαν, οὔτε τὴν ἐπίνοιαν, οὔτε τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχεν. Ὁ Ἀριστείδης ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἔμπειρος, φιλόπατρις, ὅστις ἔπραττεν ὅ,τι ἐνόμιζεν ἑκάστοτε καθῆκον αὐτοῦ, καὶ ἀνεζήτει ποῖον εἶναι τὸ καθῆκον τοῦτο, ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν πιθανῶν ὑπολογισμῶν τῆς ἀνθρωπίνης συνέσεως, οὐχὶ περιαυγαζόμενος ὑπὸ τῶν ἐκλάμψεων τοῦ ὑπερφυοῦς πνεύματος, δι' οὗ διακρίνονται οἱ καλούμενοι μεγάλοι ἄνδρες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ συνετὸς ἀνὴρ βαδίζει ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπλοκῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ὡς ἄνθρωπος πορευόμενος πεφυλαγμένως ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, δι' ὁδοῦ τὴν ὁποίαν ἢ οὐδόλως ἢ ὀλίγον γνωρίζει. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Ἀριστείδης. Ὁ μέγας ἀνὴρ βαδίζει διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἀδιστάκτως καὶ θαρρούντως, φωταγωγούμενος ὑπὸ ἀστέρος εἰς πάντα ἄλλον ἀφανοῦς· τοιοῦτος ἦτο ὁ Θεμιστοκλῆς. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἄμοιρος φιλοδοξίας ὁ Ἀριστείδης, διότι ἄνευ φιλοδοξίας τινός, οὐδὲν μέγα κατορθοῦται. Ἀλλ' ἡ φιλοδοξία αὐτοῦ ἦτο ἄλλη ἢ ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους φιλοδοξία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπεζήτει ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀρχήν, ἵνα δι' αὐτῆς μεγαλουργήσῃ· ἐπόθει τὴν ἀρχὴν καὶ ὁ Ἀριστείδης, καὶ ἐπιτραπεῖσαν, διεξῆγεν αὐτὴν φιλοτίμως· ἀλλὰ περιέμενε νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῆς οἰκείας τῶν συμπολιτῶν προαιρέσεως, μὴ ἀγωνιζόμενος ν' ἁρπάσῃ αὐτήν, μηδὲ διαιρῶν τὴν πόλιν εἰς δύο στρατόπεδα καὶ προσπαθῶν νὰ νικήσῃ διὰ τοῦ ἑτέρου. Καθ' ὅλα λοιπὸν ταῦτα, δύναμιν φύσεως,

δύναμιν φιλοδοξίας, δύναμιν ἐνεργείας, ἧτο ὁ Ἀριστείδης ὑποδεέστερος τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἀλλ' εἶχεν ὁ Ἀριστείδης ἀρετήν τινα, ἧς ὅλως ἐστερεῖτο ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἧς ἕνεκα ὁ πρῶτος κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους τοῦ τοσοῦτον μεγαλοφυοῦς ἐκείνου ἀντιπάλου. Εἴπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, μεταχειριζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀδιστάκτως καὶ βίαν καὶ ἀδικίαν. Τὸ δὲ δεινότερον, ὠφελεῖτο ἐκ τῆς ἐξουσίας ἣν ἔλαβεν, ἵνα δωροδοκῆται ἀναφανδόν. Τοῦ Ἀριστείδου ἐξεναντίας τὸ φιλοδίκαιον καὶ τὸ ἀκέραιον τοῦ χαρακτῆρος, κατέστη παροιμιῶδες ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Πολλάκις διετέλεσεν ἄρχων· πολλάκις διαιτητὴς ἰδιωτικῶν δικῶν· ἐπὶ τέλους ἀνεδείχθη ναύαρχος καὶ πρῶτος αὐτὸς ἔταξε τοὺς φόρους τῶν συμμάχων, ὥστε μυρίας ἔσχεν ἀφορμὰς νὰ πλουτήσῃ, ἀλλὰ ποτὲ δὲν εὑρέθη ἄνθρωπος νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Ἀριστείδης ἠδίκησεν, ἢ ἐβίασέ τινα, ἢ ἐμίανε τὰς χεῖρας σφετερισθεὶς χρήματα εἴτε δημόσια, εἴτε ἰδιωτικά. Ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ Ἡρόδοτος, μνημονεύων τοῦ ἀνδρὸς λέγει· «τὸν ἐγὼ νενόμικα, πυνθανόμενος αὐτοῦ τὸν τρόπον, ἄριστον ἄνδρα γενέσθαι ἐν Ἀθήναις καὶ δικαιότατον». Καὶ ἕτερος σύγχρονος αὐτοῦ, ὁ Ῥόδιος ποιητὴς Τιμοκρέων, ἐπαινεῖ τὸν ἀγαθώτατον, τὸν λῷστον Ἀριστείδην, καθαπτόμενος πικρότατα τοῦ Θεμιστοκλέους.

Ἀλλ' εἰ τύγε Παυσανίαν, ἢ καὶ τύγε Ξάνθιππον αἰνέεις,
ἢ τύγε Λευτυχίδαν, ἐγὼ δ' Ἀριστείδην ἐπαινέω
ἄνδρα ἱερᾶν ἀπ' Ἀθανᾶν
ἐλθεῖν ἕνα λῷστον, ἐπεὶ Θεμιστοκλῆ' ἤχθαρε Λατώ,
ψεύσταν, ἄδικον, προδόταν, ὃς Τιμοκρέοντα
ξεῖνον ἐόντ' ἀργυρίοισι κυβαλικοῖσι πεισθεὶς οὐ κατᾶγεν
ἐς πατρίδ' Ἰάλυσον, λαβὼν δὲ
τρί' ἀργύρου τάλαντ' ἔβα πλέων εἰς ὄλεθρον,
τοὺς μὲν κατάγων ἀδίκως, τοὺς δ' ἐκδιώκων, τοὺς δὲ καίνων,
ἀργυρίων ὑπόπλεως.

Καὶ ταῦτα μὲν πάντα οὔτε μοναδικά, οὔτε σπάνια ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι. Παντοῦ καὶ πάντοτε κατὰ δυστυχίαν, ἄνδρες κατὰ τἆλλα θαυμαστοί, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς δωροδοκίας· οἱ Σόλωνες καὶ οἱ Ἀριστεῖδαι ὑπῆρξαν ἀείποτε σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλ'

ὅ,τι θεωροῦμεν τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτον καὶ χαρακτηριστικόν, εἶναι ἡ κρίσις τὴν ὁποίαν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐξέφερεν ἐπὶ τέλους περὶ τῶν δύο ἐκείνων τοσούτῳ ἀντιθέτων χαρακτήρων. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὰς Ἀθήνας, ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Ὁ Ἀριστείδης ἐξεπλήρωσε μὲν ἀείποτε τὸ καθῆκον αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶχε βεβαίως ἴσον τοῦ Θεμιστοκλέους δικαίωμα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος. Καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τέλους ἐσεβάσθησαν, ἐτίμησαν καὶ ἠγάπησαν τὸν Ἀριστείδην ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πλειότερον τοῦ Θεμιστοκλέους· τοσούτῳ εὐγενὴς ἦτο ἡ φύσις τοῦ λαοῦ ἐκείνου, τοσαύτην εὐλάβειαν ᾐσθάνετο πρὸς τὴν χρηστότητα καὶ τὴν ἀκεραιότητα, τοσαύτην ἀκαταμάχητον ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν δωροδοκίαν. Ὡσαύτως ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι πολλοὶ ἦσαν, ὡς μὴ ὤφελλεν, ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ δωροδοκούμενοι πολιτικοὶ ἄνδρες· ἀλλ' ἅμα ἀνεφάνη ὁ ἀείμνηστος Γουλιέλμος Πὶττ ὁ πρεσβύτερος καὶ ἀνεδείχθη χρημάτων κρείσσων, οὔτε τὸ ἀπὸ τοῦ γένους ἀξίωμα, οὔτε ὁ ἀκαταμέτρητος πλοῦτος, οὔτε ἡ εὐγλωττία τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, οὔτε ἡ πρὸς τούτους βασιλικὴ εὔνοια ἴσχυσαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν ἀγγλικὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προτιμήσῃ, τῶν δωροδόκων ἐκείνων, τὸν χρηστὸν ἄνδρα καὶ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτὸν εἰς τὰ ὕπατα τῶν λειτουργημάτων καὶ μέχρι λατρείας νὰ σεβασθῇ. Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀληθῶς μεγάλων ἐθνῶν. Ὡς ἐξ ἀνθρώπων συγκείμενα, δὲν εἶναι βεβαίως καὶ ταῦτα ἀμέτοχα ἁμαρτημάτων· ἀλλ' ἔχουσιν ἔμφυτόν τινα ἀποστροφὴν πρὸς τὴν κακίαν καὶ ἀκαταγώνιστον πρὸς τὴν ἀρετὴν εὐλάβειαν.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ τέσσαρες ἐπισημότατοι ἄνδρες τῶν Ἀθηνῶν, καθ' ὃν χρόνον ὁ περσικὸς στρατὸς ἀπέβη εἰς Μαραθῶνα· ἄνδρες, διὰ ποικίλων μὲν προαχθέντες τρόπων, ποικίλους δὲ ἔχοντες τοὺς χαρακτῆρας, ἀλλ' ἅπαντες ἕνα καὶ μόνον σκοπόν, πῶς νὰ δοξασθῶσι σώζοντες τὴν πατρίδα. Δὲν φαίνονται δὲ ἐξίσου ἀπ' ἀρχῆς καὶ οἱ τέσσαρες πρωταγωνιστήσαντες. Εἴδομεν ὅτι ἀπὸ Κλεισθένους, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεγον κατ' ἔτος δέκα στρατηγούς, ἕνα ἐξ ἑκάστης φυλῆς. Ἕκαστος μὲν τῶν στρατηγῶν τούτων ἦτο μόνιμος ἡγεμὼν τῆς ἰδίας φυλῆς καθ' ὅλον τὸ ἔτος, σύμπαντες δὲ ὁμοῦ εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ὅλου στρατοῦ, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἀλληλοδιαδόχως

ἐνήργει μίαν ἡμέραν. Πλὴν δὲ τῶν δέκα τούτων στρατηγῶν, παρευρίσκετο ἔτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ὁ τρίτος τῶν ἰδίως λεγομένων ἀρχόντων, ὁ πολέμαρχος, ὅστις ὅμως ἄλλο δικαίωμα, ὡς φαίνεται, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἄγειν τὴν δεξιὰν πτέρυγα καὶ τὸ ψηφίζειν ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ. Αἱ ἐκλογαὶ ἐνηργοῦντο ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀττικοῦ ἔτους, μικρὸν μετὰ τὰς θερινὰς τοῦ ἡλίου τροπάς, περὶ τὰ μέσα τοῦ καθ' ἡμᾶς ἰουνίου μηνός, ὥστε αἱ ἀρχαιρεσίαι ἐγένοντο ἐνῷ ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἱππίας ἐπλησίαζον ἤδη. Καὶ ὁ μὲν Μιλτιάδης καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἀναμφισβητήτως δύο ἐκ τῶν 10 στρατηγῶν τῶν τότε ἐκλεχθέντων· ἄδηλον δὲ ἂν καὶ ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς· τὸν τελευταῖον τοῦτον λέγει μὲν ὁ Πλούταρχος στρατηγήσαντα ἐν Μαραθῶνι, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα λογίζεται ἀμφίβολον· βέβαιον δὲ εἶναι μόνον ὅτι ἀμφότεροι μετέσχον τοῦ ἀγῶνος. Τελεταῖον πολέμαρχος εἶχεν ἀναδειχθῆ ὁ Ἀφιδναῖος Καλλίμαχος, δηλαδὴ ὁ ἐξ Ἀφίδνης ἢ Ἀφιδνῶν, ἑνὸς τῶν δήμων τῆς Λεοντίδος φυλῆς.

Ἅμα ἀναγγελθέντος ὅτι οἱ Πέρσαι ἀπέβησαν εἰς Μαραθῶνα, ἀντεπεξῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατός. Καὶ δυνάμεθα μὲν νὰ συμπεράνωμεν εὐλόγως ὅτι ἡ κατάπληξις δὲν ὑπῆρξε μικρὰ ἐν Ἀθήναις, ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν ἐπιδραμόντων πολεμίων καὶ τὴν φήμην τῶν τε ἐν Ἀσίᾳ κατορθωμάτων αὐτῶν καὶ τῆς προσφάτου ἁλώσεως τῆς Νάξου καὶ τῆς Ἐρετρίας· λέγεται μάλιστα ῥητῶς ὅτι διαφωνίαι προῆλθον εἰς μέσον περὶ τοῦ πρακτέου, ἂν δηλαδὴ συμφέρῃ νὰ ἐξέλθωσιν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ ἢ νὰ περιμείνωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πόλει· καὶ ὅτι πρὸς τούτοις ὑπόνοιαί τινες ἐκυκλοφόρουν περὶ προδοσίας. Ἀλλ' ἡ ἀμέσως ἐνεργηθεῖσα ἔξοδος τοῦ στρατοῦ εἰς Μαραθῶνα καὶ ἡ καθ' ὅλα τὰ μετέπειτα πραχθέντα παρατηρουμένη δραστηριότης καὶ περὶ τὰ κυριώτατα ὁμοφροσύνη, μαρτυροῦσιν ὅτι ἐπεκράτει φρόνημα νὰ ἀναλάβωσι πάντα κίνδυνον καὶ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας καὶ σωτηρίας. Τῳόντι, ἔτι τῶν στρατηγῶν ὄντων ἐν τῷ ἄστει, ἀπεστάλη ὁ ταχυδρόμος Φειδιππίδης εἰς Σπάρτην, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν. Ὁ Φειδιππίδης, φθάσας πεζὸς ἐντὸς 48 ὡρῶν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐλάλησε πρὸς τοὺς ἐφόρους εἰς τρόπον καταδεικνύοντα τὸ ἐν Ἀθήναις ἀναπτυχθὲν τότε πανελλήνιον πνεῦμα· διότι, ἀφοῦ

ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἵνα μὴ δουλωθῶσιν ὑπ' ἀνδρῶν βαρβάρων αἱ Ἀθῆναι, πόλις ἀρχαιοτάτη ἐν τοῖς Ἕλλησι, προσέθηκε τοὺς ἀξιομνημονεύτους τούτους λόγους· «καὶ γὰρ Ἐρέτριά τε νῦν ἠνδραπόδισται, καὶ πόλι λογίμῳ ἡ Ἑλλὰς γέγονεν ἀσθενεστέρη·» παρέστησε δηλαδὴ τὸν ἀγῶνα ὡς γινόμενον ὄχι περὶ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πόλεως, ἀλλὰ περὶ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, ἥτις ἀπέβη ἤδη ἀσθενεστέρα, ἀπολέσασα πόλιν μίαν ἀξιόλογον. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ βοηθήσωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' εἶπον ὅτι δὲν δύνανται νὰ πράξωσι τοῦτο ἀμέσως· διότι ἦτο ἐνάτη ἡμέρα τῆς σελήνης, ὑπὸ ἀρχαίου δὲ νόμου καὶ ἔθους ὑπάρχει ἀπηγορευμένον εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκστρατεύωσι, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον, ἐντὸς τοῦ δευτέρου πρὸ τῆς πανσελήνου τετάρτου· ὑπέσχοντο ὅμως, ὅτι ἅμα μετὰ τὴν πανσέληνον θέλουσι δράμει εἰς τὴν Ἀττικήν. Πῶς θέλομεν ἐξηγήσει τὴν τοιαύτην τῆς ἐκστρατείας τῶν Σπαρτιατῶν, ἐπὶ πέντε ἡμέρας, ἀναβολήν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ, ἐν τῷ μεταξύ, ὁ ὄλεθρος τῆς δευτέρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πόλεως; Πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπεχείρησαν νὰ δικαιώσωσι τοὺς Σπαρτιάτας, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ὑπηγόρευσεν αἴσθημα θρησκευτικὸν ἀείποτε σεβαστόν. Σεβόμεθα, τὸ καθ' ἡμᾶς, τὰς θρησκευτικὰς παντὸς ἔθνους πεποιθήσεις, οἱονδήποτε καὶ ἂν ἦναι τὸ δόγμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔθους τὴν τήρησιν οἱ Σπαρτιᾶται πολλάκις παρέβησαν βραδύτερον· μάλιστα δὲ εὐλόγως ἠδύναντο νὰ παραβῶσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διότι ἂν διὰ τὴν μικρολόγον ταύτην τήρησίν του, κατεστρέφετο ἡ δευτέρα ἑλληνικὴ πόλις, μέγας ἦτο ὁ κίνδυνος μήπως ἀπολεσθῇ ἡ αὐτονομία ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, μετὰ δὲ τῆς αὐτονομίας πάθῃ καὶ τὸ θρήσκευμα πληγὰς πολὺ καιριωτέρας τῆς ἐλαχίστου λόγου παρεκτροπῆς ἣν ἐφοβήθησαν ἤδη νὰ πράξωσιν οἱ Σπαρτιᾶται. Δὲν λέγομεν βεβαίως ὅτι ὡς ἁπλῆν πρόφασιν προέτειναν τὸ ἔθος, ἵνα ἀποφύγωσι τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν· διότι μετὰ πέντε ἡμέρας ἔδραμον τῷόντι εἰς τὴν Ἀττικήν· ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι δὲν ἐξετίμησαν ἀποχρώντως τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ὃν ὑφίστατο ἡ αὐτονομία ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως ἡ ἰδία αὐτῶν πόλις, διότι, ἐν ἄλλαις λέξεσι, δὲν εἶχον τὸ πανελλήνιον ἐκεῖνο αἴσθημα, δι' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν μὲν ἐπικουρίαν καὶ εἰς Μίλη-

τον καὶ εἰς Ἐρέτριαν, μετὰ δέκα δὲ ἔτη, εὑρεθέντες πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι ἕνεκα τῆς ἀδιορθώτου νωθρότητος τῶν Σπαρτιατῶν καὶ δυνάμενοι, διὰ συνθήκης πρὸς τοὺς Πέρσας, οὐ μόνον τὴν αὐτονομίαν νὰ ἀνασώσωσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ νὰ πορισθῶσι πλεονεκτήματα, δὲν κατεδέχθησαν νὰ πράξωσι τοῦτο, θυσιάζοντες τὸ ἄλλο ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ὁπωσδήποτε, ἡ ἀπάντησις, ἣν ἐκόμισεν ὁ Φειδιππίδης τὴν πέμπτην ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἡμέραν, ἐτάραξε μὲν τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπέφερε σπουδαίαν μεταβολὴν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἀπόφασιν. Διεφώνησαν μόνον περὶ τούτου, ἂν πρέπῃ νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀμέσως εἰς τοὺς Πέρσας, ἢ νὰ περιμείνωσι τὴν ἄφιξιν τῶν Σπαρτιατῶν. Εἰς τὸ στρατιωτικὸν συμβούλιον τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη ἐν Μαραθῶνι, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Φειδιππίδου, ὁ Μιλτιάδης ὑπεστήριξε τὴν γνώμην, ὅτι συμφέρει νὰ πολεμήσωσιν ἄνευ πολλῆς ἀναβολῆς, καὶ μετὰ τῆς γνώμης ταύτης συνετάχθησαν τέσσαρες ἐκ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, ἐν οἷς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, καὶ ὁ Ἀριστείδης· ἀλλ' οἱ λοιποὶ πέντε δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ διακινδυνεύσωσιν ἐν μάχῃ μιᾷ τὴν ὅλην τῆς πόλεως τύχην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἤλπιζον πάντοτε εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῆς μεγάλης πελοποννησιακῆς πόλεως. Αἱ γνῶμαι λοιπὸν ἐδιχοτομήθησαν, ὥστε ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ πολεμάρχου, ὅστις, καθὰ πρὸ μικροῦ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, εἶχεν ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν στρατηγῶν. Τότε ὁ Μιλτιάδης, προσελθὼν πρὸς τὸν Καλλίμαχον, ἐξήγησεν αὐτῷ, ὅτι ἂν ἀναβάλωσι τὸν ἀγῶνα ὑπάρχει κίνδυνος, μήπως ἄνθρωποι δειλοὶ ἢ προδόται, λάβωσιν ἐκ τούτου καιρὸν νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Ἱππίου, καὶ ἐπέλθῃ τοιουτοτρόπως διαίρεσις ὀλεθρία μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων· ἐνῷ ἂν πολεμήσωσιν ἐνόσῳ εἶναι ἡνωμένοι, αὐτὸς ἐγγυᾶται περὶ τῆς νίκης. Καὶ ἐξάπτων ἐπὶ μᾶλλον τὴν φιλοτιμίαν τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ πολεμάρχου, ὁ Μιλτιάδης προσέθηκεν ἐπιτηδείως, ὅτι ἀπὸ αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ Καλλιμάχου δηλαδή, ἐξαρτᾶται σήμερον ἢ νὰ καταδουλώσῃ τὰς Ἀθήνας ἢ νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ἐλευθέρας, καὶ οὐ μόνον ἐλευθέρας, ἀλλὰ πρώτην νὰ ἀναδείξῃ πόλιν τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, καταλείπων ἀείμνηστον ὄνομα εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα. Ὁ χρηστὸς πολέμαρχος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰ ραγδαῖα ταῦτα ἐπιχειρή-

ματα ἀνδρὸς περιωνύμου ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἐμπειρίᾳ· καί, προστεθείσης τῆς γνώμης αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ τὸν Μιλτιάδην, ἀπεφασίσθη ὁ ἀγών. Ἀλλ' ὅμως καί τοι ἀπαφασισθέντος τούτου, καί τοι ἐπιτρεψάντων ὅλων τῶν ἄλλων στρατηγῶν τὸ ἴδιον τῆς στρατηγίας δικαίωμα εἰς τὸν Μιλτιάδην, ἵνα καταστήσωσιν αὐτὸν ὅσον ἔνεστι μόνον τοῦ ὅλου στρατοῦ ἡγεμόνα, ἡ μάχη οὐδὲν ἧττον δὲν συνεκροτήθη εἰμὴ καθ' ἣν ἡμέραν ἐπῆλθε κατὰ νόμον ἡ σειρὰ τῆς ἰδίας τοῦ Μιλτιάδου στρατηγίας, ἥτις ἦτο ἡ δεκάτη ἀπὸ τῆς ἐξόδου ἐξ Ἀθηνῶν ἡμέρα, ὥστε συνέβη πάντοτε ἀναβολή τις, τοῦτο δὲ ἴσως διότι ἐδέησε νὰ γίνωσιν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπαραίτητοί τινες παρασκευαὶ καὶ ἀσκήσεις.

Ἐπῆλθε δ' ἐν τούτοις γεγονός τι ἐπιτηδειότατον νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους· ἐν μιᾷ τῶν κρισίμων ἐκείνων ἡμερῶν, ἐνῷ, ἠθροισμένοι ὀλίγοι αὐτοὶ περὶ Μαραθῶνα καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης ἐγκαταλελειμμένοι, δὲν ἔβλεπον περὶ αὐτοὺς εἰμὴ τὰ ἄπειρα τῶν πολεμίων τάγματα καὶ πλοῖα, ἔμαθον αἴφνης ὅτι ἀπὸ Πάρνηθος καὶ Δεκελείας κατέρχονται, εὐθὺ πρὸς τὸν Μαραθῶνα βαδίζοντες, ὁπλῖται 1000· ἦσαν δὲ οἱ ἄνδρες οὗτοι ἅπασα τῶν Πλαταιέων ἡ δύναμις, οἵτινες ἦλθον, αὐτοὶ μόνοι Ἑλλήνων, αὐθόρμητοι, ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν Μαραθῶνι προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη οὐ μόνον τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ ἐν μέρει καὶ τῶν Πλαταιέων αὐτῶν, οἵτινες, πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἀπαλλαγέντες τῆς καταθλιπτικῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, τῇ τῶν Ἀθηναίων συνδρομῇ, ἂν οὗτοι ἐνικῶντο ἤδη, ἤθελον ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὴν φιλέκδικον τῶν πρώτων διάκρισιν· οὐδὲν ἧττον ἀνέλαβον ἀγῶνα παρόντα καὶ φοβερόν, ἐνῷ ὁ ἄλλος ἦτο μέλλων καὶ ἄδηλος· διὸ ἀξιοθαύμαστος εἶναι ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἔδραμον εἰς Μαραθῶνα, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀντήμειψαν αὐτὴν βραδύτερον διὰ πολλῶν τιμῶν καὶ προνομίων.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἄφιξιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης τῶν Πλαταιέων, ἡ ὅλη ἑλληνικὴ δύναμις συνεποσώθη εἰς 10 ἢ τὸ πολὺ 11 χιλιάδας ὁπλιτῶν, ἐνῷ ὁ περσικὸς στρατὸς ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πολυπληθέστερος. Συγγραφεῖς μεταγενέστεροι ἀνεβίβασαν τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οἱ μὲν εἰς 110,000, οἱ δὲ εἰς 300,000, οἱ δὲ εἰς 500, οἱ δὲ καὶ εἰς 600 χιλιάδας. Οἱ τελευταῖοι τρεῖς ἀριθμοὶ εἶναι προδήλως ὑπερβολικοί, δὲν ἔχομεν δὲ τρόπον νὰ βεβαιώσωμεν ἂν καὶ ὁ πρῶτος ἦναι ἀκριβής. Ὁ πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρει τὴν

δύναμιν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, λέγει μόνον αὐτὸν «πολλόν τε καὶ εὖ ἐσκευασμένον.» Λέγει δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ περσικὸς στόλος συνέκειτο ἐξ 600 τριήρων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, πλὴν τῶν ναυτῶν καὶ τῶν κωπηλατῶν, ἠδύναντο νὰ μετακομισθῶσι 30 ἕως 40,000 ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει καὶ φορτηγῶν, ἰδίως ἱππαγωγῶν πλοίων, τῶν ὁποίων δὲν ὁρίζει τὸν ἀριθμόν. Πλὴν τούτου, ὁ περσικὸς στρατός, προσέλαβεν ἐπικουρίας καὶ ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἴσως ἀπώλεσε τινὰ τῶν πλοίων, κατὰ τὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μακρὸν αὐτοῦ πλοῦν. Ὥστε οὐδεμίαν ἔχομεν ἀσφαλῆ ὑπολογισμῶν βάσιν, καὶ πᾶσαι αἱ ἄχρι τοῦδε γενόμεναι ἀπόπειραι τοῦ νὰ ὁρισθῇ ὁπωσοῦν ἀκριβῶς τὸ πλῆθος τῶν Περσῶν ἀπέβησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον αὐθαίρετοι. Εἰς πᾶσαν ὅμως περίστασιν, καὶ ἐκ μόνου τοῦ γνωστοῦ δεδομένου τῶν 600 τριήρων καθίσταται βέβαιον, ὅτι ἂν οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς περιέπεσον εἰς ὑπερβολάς, ἀφ' ἑτέρου οἱ Πέρσαι ἦσαν ὁμολογουμένως, ὡς προείπομεν, πολλαπλάσιοι τῶν Ἑλλήνων. Ὡς τεκμήριόν τι ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἀληθειῶν δύναται ἴσως, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, νὰ χρησιμεύσῃ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων, ὁ ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὁριζόμενος. Πέρσαι μὲν ἔπεσον κατ' αὐτὸν 6,400, ἐνῷ ὁ Ῥωμαῖος Ἰουστῖνος, ὁ ἀναβιβάσας εἰς 600,000 ἀνδρῶν τὸν περσικὸν στρατόν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιφέρῃ ὅτι ἔπεσον ἐξ αὐτῶν 200,000· Ἕλληνες δὲ δὲν ἔπεσον εἰμὴ 192 ἄνδρες. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἐνῷ, καθ' Ἡρόδοτον, ὁ Ἱππίας ἀπεβίβασε τοὺς Πέρσας εἰς Μαραθῶνα, ὄχι μόνον διότι τὸ πεδίον τοῦτο ἦτο πλησιέστατον εἰς τὴν Ἐρέτριαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἦτο ἐπιτηδειότατον εἰς τὰς κινήσεις τοῦ ἱππικοῦ, ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ ἱππικὸν οὐδόλως ἀναφέρεται.

Ἡ πεδιὰς τοῦ Μαραθῶνος, ἐν ᾗ προέκειτο ἤδη νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς Ἑλλάδος ἴσως ἡ τύχη, κεῖται ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Διακρίας (σελ. 307), εἰς τοὺς πρόποδας τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Βριλησσοῦ ἢ Πεντελικοῦ, καὶ ἰδίως ἐν τῇ γωνίᾳ ἣν σχηματίζει μὲ τὴν θάλασσαν ὁ εἰς ταύτην κατερχόμενος Βριλησσός. Κολποῦται δὲ ἐνταῦθα ἡ παραλία ἐν εἴδει ἡμισελήνου, ἧς τὸ βόρειον ἀποτελεῖ ἡ ἄκρα ἡ καλουμένη Κυνόσουρα, τὸ δὲ μεσημβρινόν, ἡ βορειανατολικωτέρα ἄκρα τοῦ Βριλησσοῦ. Ἐπίσης καὶ τὸ ὑ-

πεδίου τοῦ αἰγιαλοῦ τούτου ἁπλούμενον μαραθωνικὸν πεδίον κεῖται ἐν εἴδει ἡμισελήνου, ὡς ἐκ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸ ὀρέων· τὰ δὲ ὄρη ταῦτα, τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τοῦ Βριλησσοῦ καὶ τοῦ Πάρνηθος, καλοῦνται σήμερον, τὸ μὲν πρὸς μεσημβρίαν Ἀργαλίκι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα σχηματίζει τὸ μεσημβρινὸν κέρας τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος), τὸ δὲ πρὸς δυσμάς, Κοτρόνι, τὸ δὲ πρὸς βορρᾶν, Σταυροκοράκι, τὸ δὲ πρὸς τὸ βορειανατολικόν, Δρακονέρι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα, ἡ Κυνόσουρα, ἀποτελεῖ τὸ βορειότερον κέρας τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος). Τὸ τοιουτοτρόπως ὁριζόμενον πεδίον ἔχει πλάτος, ἀπὸ ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν, 6 ἀγγλικῶν μιλίων, ἤτοι 9 χιλιομέτρων, ἀλλὰ τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ δὲν ἔχει σήμερον ὅπως εἶχε τὸ πάλαι καὶ μέχρι πρό τινος χρόνου, ὅτε μέγα ἕλος ἐκάλυπτε τὸ πλεῖστον βορειανατολικὸν τοῦ πεδίου μέρος, μεταξὺ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι καὶ τῆς ἄκρας Κυνοσούρας· ἕλος τὸ ὁποῖον ἀπεξηράνθη σήμερον. Τὸ πάλαι λοιπόν, ὅτε, ὡς καὶ μέχρις ἐπ' ἐσχάτων, ὑπῆρχεν ἔτι τὸ ἕλος τοῦτο, τὸ προαναφερθὲν πλάτος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου ὑπῆρχεν, ὡς ἐξ αὐτοῦ, τοσούτῳ στενότερον, ὅσῳ καὶ περὶ τὸ μεσημβρινοδυτικώτερον τοῦ πεδίου κεῖται ἕλος ἕτερον, εἰ καὶ τοῦ πρώτου μικρότερον. Τὸ δ' ἡμικύκλιον ἐκεῖνο ὀρεινὸν τεῖχος, δι' οὗ περιφράσσεται τὸ μαραθωνικὸν πεδίον, ἔχει τέσσαρας πύλας, μίαν μεσημβρινήν, ἄλλην βόρειον καὶ δύο δυτικὰς παραλλήλους. Ἡ μεσημβρινή, ὅπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ κώμη ἢ πόλις Προβάλινθος, φέρει διὰ τῶν εἰς τὴν θάλασσαν κατερχομένων βορειανατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Βριλησσοῦ, καὶ ἰδίως μεταξὺ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ καλουμένου σήμερον Ἀργαλίκι καὶ τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν μεσόγαιαν, καὶ ἐκεῖθεν, διὰ τοῦ σήμερον λεγομένου Σταυροῦ, ἤτοι τῆς μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ κοιλάδος, εἰς Ἀθήνας. Μεταξὺ δὲ τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι καὶ τοῦ ὄρους Κοτρόνι ὑπάρχει κοιλὰς στενοτάτη, ἀπὸ τῆς ὁποίας, περιλαμβανούσης σήμερον τὸ μικρὸν χωρίον τοῦ Βρανᾶ, ὁδὸς δευτέρα, ἀπότομος, ἀναβαίνουσα εἰς τὸν μετὰ τοῦ Βριλησσοῦ ἐπίσης συνεχόμενον κρημνὸν τοῦ Ἀφορισμοῦ, ἄγει εἰς τὸ χωρίον Σταμάτα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κηφισιάν, εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πεδίου τῶν Ἀθηνῶν· ἐν τῇ πεπιεσμένῃ ταύτῃ κοιλάδι, μεταξὺ Ἀργαλίκι καὶ Κοτρόνι, ἔκειτο, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν ἤδη γνώμην, ἡ ἀρχαία πόλις τοῦ Μαραθῶνος, ἂν καὶ ὑπάρχωσί τινες οἱ διστάζοντες

περὶ τούτου. Τῳόντι, μεταξὺ τοῦ ὄρους Κοτρόνι καὶ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι σχηματίζεται κοιλὰς παράλληλος μὲν τῆς προηγουμένης, πολὺ δὲ ταύτης εὐρυτέρα καὶ εὐφορωτέρα, ἐν ᾗ κεῖται τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Εἰς τὸ ἄνω τῆς κοιλάδος ταύτης μέρος σώζονται ἐρείπια, φέροντα ἄχρι τοῦδε τὸ τῆς Οἰνόης ὄνομα, ὥστε ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ Οἰνόη, μία τῶν 4 πόλεων τῆς τοῦ Μαραθῶνος χώρας. Εἰσὶ δέ τινες οἱ φρονοῦντες, ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ κοιλάδι, ἀλλὰ κατωτέρω, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εὑρίσκεται τὸ χωρίον τοῦ Μαραθῶνος, ἔκειτο καὶ ἡ ἀρχαία τοῦ Μαραθῶνος πόλις, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Βρανᾶ, ἥτις εἶναι τοσούτῳ συνεσταλμένη, ὥστε δὲν ἐννοεῖ τις πῶς ἠδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ πόλιν, καὶ μάλιστα τὴν πασῶν ἀξιολογωτέραν. Τελευταῖον, μεταξὺ πάλιν τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι, καὶ τοῦ μεγάλου ἕλους, ὑπάρχει ἑτέρα πύλη στενὴ ὅπου εἶναι σήμερον τὸ λεγόμενον Κάτω Σοῦλι, καὶ ὅπου περίπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ Τρικόρυθος.

Κατὰ τὰς ἐννέα ἡμέρας, τὰς διελθούσας ἀπὸ τῆς ἐξόδου τῶν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ ἄστεος, οὗτοι ἐστρατοπέδευον περὶ τὴν πόλιν τοῦ Μαραθῶνος, ἐπὶ χώρου τινὸς καθωσιωμένου εἰς τὸν Ἡρακλέα, καὶ τούτου ἕνεκα ὀνομαζομένου Ἡράκλειον. Ἐν τῷ αὐτῷ τοῦ χρόνου διαστήματι, οἱ Πέρσαι διετέλεσαν ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τὸ βορειανατολικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, πλησίον τοῦ στόλου αὐτῶν. Ἂν μέχρι τινὸς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, διατὶ οἱ Ἕλληνες ἀνέβαλον ἐπὶ τοσαύτας ἡμέρας τὸν ἀγῶνα, εἶναι πολὺ δυσκολώτερον νὰ ἐξηγηθῇ, διατὶ καὶ οἱ Πέρσαι ἠπράκτησαν ἐπὶ τοσοῦτον, καὶ διατί, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἔπεμψαν τοὐλάχιστον μέρος τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ αὐτῶν εἰς Φάληρον, ἵνα ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν ἀμέσως τὸ ἄστυ καὶ ἀναγκάσωσιν οὕτω τοὺς Ἀθηναίους νὰ διαιρέσωσι τὴν καὶ ἄλλως μικρὰν αὐτῶν δύναμιν. Ὁπωσδήποτε, τὴν δεκάτην ἡμέραν, ἥτις ἦτο μία τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 490 ἔτους, οἱ μὲν Ἕλληνες παρετάχθησαν, ἀπὸ πρωΐας ὡς ἐπὶ μάχην, εἰς τὸ νοτιοδυτικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, καί, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι μέχρι τῆς βορείου ἄκρας τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι· οἱ δὲ Πέρσαι ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τὸ βορειανατολικώτερον τοῦ πεδίου, ἀπὸ τοῦ μικροῦ ἕλους μέχρι τῆς ἀνατολικωτέρας ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι, ἔχοντες μὲν τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐστηρίζοντο ἐπὶ

τοῦ πολυαρίθμου αὐτῶν στόλου, ἔχοντες ὅμως τὸ ἐλάττωμα, ὅτι ἐν μέρει ὄπισθεν αὐτῶν ἦτο τὸ μέγα ἕλος. Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν διάστημα ἦτο 5000 περίπου ποδῶν. Τὸ κράτιστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ἤτοι οἱ ἰθαγενεῖς Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, παρετάχθη ἐν τῷ κέντρῳ, ὅπερ ἐλογίζετο ὡς ἡ ἐντιμοτάτη θέσις, ἐν ᾗ ἵστατο καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ὁσάκις παρευρίσκετο εἰς τὴν μάχην. Κατὰ τοῦτο, ὁ περσικὸς στρατός, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, ἐνθυμίζει τὸν τουρκικόν, τὸν ἀρχαῖον δηλαδὴ τουρκικόν, ὅτε οἱ Σουλτάνοι ἐστράτευον αὐτοπροσώπως, ἄγοντες τὰ ἀκάθεκτα τῶν γενιτσάρων τάγματα· διότι τότε τὰ μὲν στίφη τῆς Ῥούμελης ἐπεῖχον τὸ ἀριστερὸν κέρας, τὰ δ' ἀσιανὰ τὸ δεξιόν, ἐν τῷ μέσῳ ἵσταντο οἱ γενίτσαροι, καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὅλου ὁ Σουλτάνος ἢ ὁ μέγας Βεζίρης περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν σπαχίδων. Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐξεναντίας ἐντιμοτάτη ἦτο ἡ δεξιὰ πτέρυξ, ἧς ἐπὶ τοῦ προκειμένου προΐστατο ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος· οἱ ὁπλῖται ἐτάσσοντο κατὰ φυλάς, αἱ δὲ φυλαί, ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, καθ' ὃν ἔλαβον τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀριθμόν· διότι κατὰ πᾶν ἔτος ὡρίζετο διὰ κλήρου ἡ σειρὰ ἑκάστης φυλῆς, καὶ κατὰ τὴν σειρὰν ταύτην ἐτάσσοντο εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις· τελευταῖοι πρὸς ἀριστερὰν ἵσταντο οἱ χίλιοι Πλαταιεῖς, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀείμνηστον. Ὁ Μιλτιάδης ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐξισώσῃ τὸ μέτωπον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸ περσικὸν μέτωπον, ἵνα μὴ κυκλωθῇ· ἐπὶ δὲ τούτῳ, μὴ ἔχων ἀποχρῶσαν δύναμιν, ἠναγκάσθη νὰ ἀραιώσῃ τὸ κέντρον αὐτοῦ ὅπου ἵσταντο ἰδίως αἱ δύο φυλαί, Λεοντὶς καὶ Ἀντιοχίς, καὶ ὧν τῆς τελευταίας ἐστρατήγει ὁ Ἀριστείδης, νὰ πυκνώσῃ δὲ ὅσον ἐνδέχεται τὰς δύο πτέρυγας, ἵνα δι' αὐτῶν μάλιστα κατισχύσῃ. Ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο κυρίως ἐξ ὁπλιτῶν· παρῆσαν δὲ καί τινες δοῦλοι εἴτε ψιλῶς ὡπλισμένοι, εἴτε καὶ ἄοπλοι ἁπλῶς ὑπηρέται, ἀλλ' οὔτε τοξότας εἶχεν, οὔτε ἱππικόν. Πολλοὺς ἱππεῖς δὲν ἠδυνήθησαν βεβαίως οὔτε οἱ Πέρσαι νὰ μεταφέρωσι, διὰ θαλάσσης, ἐξ Ἀσίας· ἀλλ' εἶχον πάντως ἴλας τινάς· καὶ ἀπὸ τῆς ταπεινοτέρας θέσεως εἰς ἣν ἵσταντο, κάλλιστα δυνάμενοι νὰ καταμετρήσωσι τὴν περὶ τὰ ἄνω τοῦ πεδίου μετεωριζομένην εὐάριθμον φάλαγγα τοῦ Μιλτιάδου, καὶ βλέποντες αὐτὴν μὴ ἔχουσαν παντάπασιν ἱππικόν, μετὰ πλείστης ἀναμφιβόλως πεποιθήσεως ἀπεξεδέχοντο τὴν ἔκβασιν

τοῦ ἀγῶνος, ἀναλογιζόμενοι μάλιστα τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν προτέρων θριάμβων.

Κατὰ τὸ θρησκευτικὸν τῶν ἑλλήνων ἔθος, ὁ πολέμαρχος προσήνεγκε πρὸ πάντων θυσίαν εὐλαβῆ εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ πολέμου· τὰ δὲ ἱερὰ ἀπέβησαν αἴσια. Τότε ὁ Μιλτιάδης ἠγόρευσε πρὸς τοὺς ὁπλίτας καὶ παρήγγειλεν εἰς αὐτοὺς τὸ πολλάκις βεβαίως καὶ πρότερον ἐξηγηθέν, ὅτι πρέπει νὰ ἐπέλθωσι δρομαῖοι ἐπὶ τὴν τῶν πολεμίων παράταξιν, au pas de c'arge, ὡς ἤθελεν εἰπεῖ ὁ Γάλλος στρατηγός, ἵνα ἀποφύγωσι τὴν ἀπὸ τῶν ἱππέων καὶ τῶν τοξοτῶν βλάβην· καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀντήχησεν ὁ παιάν, καὶ ἐσήμανον αἱ σάλπιγγες, καὶ προετάθησαν αἱ ἀσπίδες, καὶ ἐξώρμησεν ὡς καταρράκτης ἡ φάλαγξ. Οἱ Πέρσαι, οἵτινες καὶ πρότερον ὀλιγώρως εἶχον πρὸς τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον, ἠπόρησαν ἤδη ἔτι μᾶλλον, βλέποντες τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ἄνδρας ἐπελαύνοντας ἄνευ ἱππικοῦ καὶ τοξευμάτων, καὶ ὑπέλαβον αὐτοὺς ὑπὸ μανίας τινὸς ὀλεθρίας καταληφθέντας. Ἐξετόξευον δὲ ἐπ' αὐτοὺς βροχὴν βελῶν ἀναριθμήτων· ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἦτο ψιλή, τὰ δ' ἀμυντικὰ τῶν ἀνδρῶν ὅπλα, κράνη, θώρακες, κνημῖδες ἀσφαλῆ, ὥστε τὰ βέλη ἔπεσον ἢ κατὰ γῆς ἢ ἐπὶ χαλκοῦ ἀνενδότου· καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἔτι λεπτῶν, ἐπέσκηψαν οἱ ὁπλῖται ἐπὶ τὸ περσικὸν μέτωπον. Ἡ σύρραξις ὑπῆρξε φοβερά, διότι ἂν καὶ ὁ ὁπλισμὸς τῶν πολεμίων ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ ἑλληνικοῦ, τὸ πλῆθος καὶ τὸ θάρρος αὐτῶν ἦτο μέγα. Ἰδίως τὸ ἑλληνικὸν κέντρον ἦτο ἀραιότατον· καὶ μὲν ἐνταῦθα ἐστρατήγει ὁ καρτερικὸς Ἀριστείδης, ἐνταῦθα ἠγωνίζετο, ἂν μὴ ἐστρατήγει ὁ φιλότιμος Θεμιστοκλῆς· ἀλλ' ἐνταῦθα ἀφ' ἑτέρου ἐπετίθεντο οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, οἱ μαχιμώτατοι καὶ κάλλιον ὡπλισμένοι τῶν πολεμίων· ὥστε, ὅσῳ πεισματώδης καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀντίστασις τῶν φυλῶν Λεοντίδος καὶ Ἀντιοχίδος, ἠναγκάσθησαν αὗται μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐνδώσωσιν, οἱ δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νικηταὶ ἀναδειχθέντες Πέρσαι καὶ Σάκαι, κατεδίωξαν αὐτὰς πρὸς τὰ ἄνω τοῦ πεδίου. Αἱ δύο ἑλληνικαὶ πτέρυγες δὲν ἐπτοήθησαν ὡς ἐκ τοῦ ἀτυχήματος αὐτοῦ, καὶ πυκνότερον μὲν τοῦ κέντρου συγκεκροτημέναι, ὑποδεεστέρους δ' ἔχουσαι τοὺς ἀντιπάλους, ἐπέμενον πιέζουσαι καὶ κόπτουσαι αὐτούς, μέχρις οὗ ἔτρεψαν εἰς φυγήν. Ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐξηκολούθησε τὴν δίωξιν, ἀλλά, συναγαγὼν ἀμέσως ἀμφότερα τὰ κέρα, ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸ νικηφόρον περσικὸν κέντρον·

ἀνακουφισθέντες δ' ἐντεῦθεν καὶ οἱ ὁπλῖται τῆς Λεοντίδος καὶ τῆς Ἀντιοχίδος, συνέθεντο αὖθις τὰς διαρραγείσας αὐτῶν τάξεις, ὥστε οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, πανταχόθεν οὕτω προσβληθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσι καὶ ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς φυγήν. Τότε ὁ Μιλτιάδης διέταξε δίωξιν γενικήν· καὶ πολλοὶ μὲν τῶν πολεμίων ἀπωλέσθησαν περιπεσόντες εἰς τὸ μέγα ἕλος, οἱ δὲ πλειότεροι κατέφυγον εἰς τὰ πλοῖα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιδραμόντες ἐπεχείρησαν ἤδη νὰ κρατήσωσι καὶ νὰ πυρπολήσωσι τὰ πλοῖα· διὸ νέος καὶ δεινότατος συνέβη περὶ τὴν παραλίαν ἀγὼν καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπεσε μὲν ὁ γενναῖος πολέμαρχος Καλλίμαχος, ἔπεσε δὲ εἷς τῶν στρατηγῶν, Στησίλαος ὁ Θρασύλου. Ἐνταῦθα, Κυνέγειρος ὁ Εὐφορίωνος, ὁ τοῦ ποιητοῦ Αἰσχύλου ἀδελφός, ἁρπάσας ἓν τῶν πλοίων ἀπὸ τῆς πρύμνης, ἀπεκόπη τὴν χεῖρα διὰ πελέκεως· ἐνταῦθα ἀπέθανον καὶ ἄλλοι Ἀθηναῖοι, πολλοί τε καὶ ὀνομαστοί. Οἱ δὲ πολέμιοι, ἀπὸ τῶν νηῶν μαχόμενοι, ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκρούσωσι τὴν τελευταίαν ταύτην ἔφοδον καὶ νὰ ἀποπλεύσωσιν. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐκυρίευσαν εἰμὴ ἑπτὰ πλοῖα· ἀλλ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον καὶ ἅπασαι αἱ ἀποσκευαί, καὶ ἅπαντες οἱ ἵπποι περιέπεσον εἰς χεῖρας αὐτῶν· νεκροὶ δὲ τῶν ἐχθρῶν 6,400 ἐκάλυπτον τὸ πεδίον τῆς μάχης.

Καὶ ἦν ἤδη μεσημβρία τὰ δὲ πέριξ ὄρη ἀντήχουν ὑπὸ τῶν ἀλαλαγμῶν τῆς ἀγαλλιάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἐνθουσιῶν ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐθεώρει ἀπερχόμενον ἄπρακτον ἐκ τῆς ἱερᾶς πατρίδος τὸν πολυάριθμον ἐκεῖνον στόλον, ὅτε αἴφνης, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Πεντελικοῦ, σημεῖον ἐγένετο, ὅτι ὁ στόλος δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς παραλίας, ἀλλὰ πρὸς τὸ Σούνιον μᾶλλον φαίνεται κωπηλατῶν. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ κατέστη πρόδηλος, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ κάμψῃ τὴν ἄκραν ἐκείνην καί, προσελθὼν εἰς Φάληρον, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὸ ἀπεστερημένον πάσης ἀμύνης ἄστυ. Ὁ νικηφόρος ἑλληνικὸς στρατὸς ἐξεπλάγη ὑπὸ τῆς ἀγγελίας ταύτης· μόλις κατίσχυσε τοῦ ἑνὸς κινδύνου, καὶ ἰδοὺ προέκυπτεν ἕτερος. Ἀλλ' ὁ Μιλτιάδης ἀπεφάσισεν ἀμέσως περὶ τοῦ πρακτέου. Διατάξας τὸν Ἀριστείδην νὰ μείνῃ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μετὰ τῶν ὁπλιτῶν τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς, πρὸς φύλαξιν τῆς λείας, τῶν τροπαίων καὶ τῶν πληγωμένων, αὐτός, μετὰ τῶν λοιπῶν 9 φυλῶν καὶ μετὰ τῶν Πλαταιέων, ὥρμησε δρομαῖος διὰ τοῦ Ἀφορισμοῦ, τοῦ χωρίου Σταμάτα καὶ τῆς Κηφισιᾶς, πρὸς τὸ ἄστυ, ὅπου ἔφθασε, περὶ λύχνων ἁφάς,

καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς Κυνόσαργες, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ. Τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα ἦτο ἤδη γνωστὸν εἰς Ἀθήνας, διότι, ἅμα μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης, ὁπλίτης, φέρων ἔτι, ὡς λέγεται, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ, ἔδραμε πρὸς τὴν πόλιν καὶ δοὺς εἰς τοὺς ἄρχοντας τὴν χαροποιὸν ἀγγελίαν ἔπεσε νεκρὸς ἐκ τοῦ κόπου. Τὴν δ' ἀγγελίαν τοῦ νέου κινδύνου ἐκόμισεν αὐτὸς ὁλόκληρος ὁ στρατός· στρατὸς ἀείμνηστος καὶ θαυμαστὸς διὰ τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἄσκησιν καὶ τὰ ἀθλητικὰ αὐτοῦ σώματα. Ἀπὸ πρωΐας τῆς ἡμέρας ἐκείνης μέχρι μεσημβρίας, ἠγωνίσθη ἀγῶνα φοβερὸν πρὸς ἀντιπάλους πολλαπλασίους, καὶ μόλις κατισχύσας ἰδοὺ ἐπιχειρεῖ, ἐπὶ τῇ φωνῇ τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ὁδοιπορίαν μακρὰν καὶ δύσβατον, ὁδοιπορίαν ἑπτὰ τοὐλάχιστον ὡρῶν, ἵνα προκαταλάβῃ τὸ κινδυνεῦον ἄστυ. Ὁ περσικὸς στόλος δὲν ἔφθασεν εἰμὴ διὰ νυκτὸς εἰς Φάληρον. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν, ἰδὼν τοὺς Ἕλληνας κατέχοντας τὸ Κυνόσαργες, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλεύματος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶχεν ἤδη παντάπασιν ἱππικόν. Ὁ Δᾶτις λοιπὸν καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἀπεφάσισαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, μὴ φέροντες ἄλλα τρόπαια εἰμὴ τὴν ἀπὸ Νάξου λείαν καὶ τοὺς Ἐρετριεῖς αἰχμαλώτους οὓς παρέλαβον ἐξ Αἰγιλείας καὶ τοὺς ὁποίους, προσελθόντας εἰς Σοῦσα, δὲν ἐκακοποίησεν ὁ βασιλεὺς Δαρεῖος, ἀλλὰ κατέστησεν εἰς Ἀρδέρικκαν, θέσιν ἀπέχουσαν 220 στάδια ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ταύτης. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν δὲ ἐκείνην ἀπέθανεν ἐκ τῆς λύπης αὐτοῦ καὶ ὁ Ἱππίας, ἂν καὶ ἄλλοι λέγουσιν ὅτι ἔπεσεν ὁ προδότης ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ.

Τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀπέπλευσεν ἐκ Φαλήρου ὁ περσικὸς στόλος προσῆλθεν ἡ τῶν Σπαρτιατῶν ἐπικουρία· ἡ ἐπικουρία αὕτη δὲν ἦτο ἀξία τῆς πρώτης ἑλληνικῆς πόλεως, διότι συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 2000 μόνον, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς Ἐρέτριαν 4000· καὶ οὐδὲ ἤγετο ὑπό τινος τῶν βασιλέων, τοῦ Κλεομένους ἢ τοῦ Λεωτυχίδου. Ἀλλ' οἱ ἐκπεμφθέντες ἄνδρες ἔδειξαν τοὐλάχιστον θαυμαστὴν προθυμίαν ἵνα προφθάσωσιν εἰς τὴν μάχην· διότι ἀναχωρήσαντες ἐκ Σπάρτης τὴν ἐπιοῦσαν τῆς πανσελήνου, καὶ μετὰ παραδόξου βαδίσαντες ταχύτητος, ἔφθασαν τριταῖοι εἰς τὴν Ἀττικήν. Λυπηθέντες δὲ διότι ὑστέρησαν, δὲν ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, εἰμὴ ἀφοῦ ἐπεσκέφθησαν τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἐπῄνεσαν τὸ ἔργον τῶν Ἀθηναίων.

Τὸ ἔργον ἦτο τῷόντι μέγα· ἡ πατρὶς ἡμῶν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃ πολλὰς ἔτι ἐνδόξους ἡμέρας, ἀλλ' ἴσως οὐδεμία δύναται ν' ἀντιπαραβληθῇ πρὸς ταύτην τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες πρώτην φορὰν νικήσαντες ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς Πέρσας, τοσούτῳ μᾶλλον ἐνεθαρρύνθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα ἀγῶνας ὅσῳ μία μόνη πόλις εἶχεν ἀρκέσει ἵνα κατισχύσῃ τῆς πολυαρίθμου ἐκείνης στρατιᾶς. Καὶ ἂν σήμερον, μετὰ παρέλευσιν δισχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν, μετὰ θλίψεως μὲν ἀναλογιζόμεθα οἵου κλέους ἤθελε στερηθῇ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, οἵαν ζημίαν ἤθελε πάθει ἡ ἀνθρωπότης, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι ἡττηθεῖσαι καὶ ὑποταχθεῖσαι εἰς τοὺς Πέρσας, ἀπεστεροῦντο τοῦ μέλλοντος ἐκείνου, καθ' ὃ τοσαῦτα ἐμεγαλούργησαν εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, γνώσεως καὶ τέχνης, μετ' ἀγαλλιάσεως δὲ ἀσπαζόμεθα τὴν μνήμην τοῦ κατορθώματος δι' οὗ ὁ κόσμος ἀπηλλάγη τοιαύτης συμφορᾶς, εἰμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὁποία ἆρά γε ὑπῆρξε τότε ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐφροσύνη. Τὴν εὐφροσύνην ταύτην ἐπεδείξαντο πρὸ πάντων διὰ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνης. Ὁ Μιλτιάδης εἶχε τάξει εἰς Ἄρτεμιν τὴν ἀγροτέραν τοσαύτας αἶγας ὅσοι ἤθελον πέσει ἐχθροί. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς εὐχῆς ταύτης ἐτροπολογήθη μὲν ἤδη κατά τι διὰ ψηφίσματος τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, προσενεγκόντος εἰς τὴν θεὰν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς αὐτῆς θυσίαν αἰγῶν 500, ἀπεφασίσθη δὲ ὅτι ἡ αὐτὴ θυσία θέλει ἐπαναλαμβάνεται κατ' ἔτος τὴν ἑορτὴν ταύτην, εἰς αἰώνιον μνημόσυνον τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης. Ἀλλὰ καὶ ὁ θεὸς Πάν, ὁ ἔφορος τῶν ποιμένων, τῶν ποιμνίων καὶ τῶν εἰς βοσκὴν χρησίμων πεδίων, ἐμφανισθεὶς εἰς τὸν Φειδιππίδην, πρὸς τὴν Σπάρτην βαδίζοντα περὶ τὸ Παρθένιον ὄρος, εἶχε παραπονεθῆ, διότι οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν αὐτοῦ ποιοῦνται ἐπιμέλειαν, καὶ οὐδὲν ἧττον εἶχεν ὑποσχεθῆ τὴν συνδρομήν του ἐν τῷ ἐπικειμένῳ ἀγῶνι. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν ἤδη αὐτῷ τὸ ἐν τῷ βράχῳ τῆς ἀκροπόλεως σπήλαιον, τὸ κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικῇ αὐτοῦ γωνίᾳ, ἀντικρὺ τοῦ ἱεροῦ τῶν Εὐμενίδων, καὶ ἀπεφάσισαν ὅτι κατ' ἔτος θέλει τελεῖται πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτοῦ, θυσία καὶ λαμπαδηδρομία. Ἰδίως δὲ ὁ Μιλτιάδης ἐδήλωσε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν Πᾶνα, κατασκευάσας ἐν τῷ σπηλαίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ἧς τὸ ἐπίγραμμα, συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Κείου Σιμωνίδου, εἶχεν οὕτω·

Τὸν τραγόπουν ἐμὲ Πᾶνα, τὸν Ἀρκάδα, τὸν κατὰ Μήδων,
τὸν μετ' Ἀθηναίων, στήσατο Μιλτιάδης.

Πρὸς τούτοις ἡ δεκάτη τῆς λείας ἀφιερώθη εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Τοσούτῳ δὲ πολύτιμος ἦτο ἡ λεία ἐκείνη, ὥστε ἀπὸ μὲν τοῦ μεριδίου τῆς Ἀθηνᾶς, κατεσκεύασε βραδύτερον ὁ Φειδίας τὸ μέγα χαλκοῦν τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς ἄγαλμα, ὅπερ ἵστατο ἐν τῇ Ἀκροπόλει· ἀπὸ δὲ τοῦ μεριδίου τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐποιήθησαν εἰκόνες χαλκαῖ αὐτοῦ τε τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν δέκα ἐπωνύμων τῶν φυλῶν ἡρώων καὶ ἀνετέθησαν εἰς Δελφούς, ὅπου πρὸς τούτοις κατεσκευάσθη θησαυρός, διά τε ταῦτα καὶ πάντα τὰ μετέπειτα ἀναθήματα τῶν Ἀθηναίων· τελευταῖον ἀπὸ τοῦ μεριδίου τῆς Ἀρτέμιδος ᾠκοδομήθη ἐν Ἀθήναις ἱερὸν τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος. Μετὰ δὲ τοὺς θεοὺς ἐτίμησαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς συμπολίτας· μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ μεσημβρινὸν μέρος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, διακρίνεται ὁ τύμβος ὅστις ἐκάλυψε τοὺς 192 Ἀθηναίους, τοὺς ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ πεσόντας (180). Ἀλλὰ τὸ πάλαι ἐκόσμουν τὸν τύμβον δέκα λαμπροὶ κίονες, ἐφ' ὧν ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων, κατὰ φυλάς, καὶ μετὰ ἑξακοσίους ἀπὸ τῆς μάχης ἐνιαυτούς, ἠδυνήθη ἔτι ὁ Παυσανίας νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα. Οἱ πεσόντες Πλαταιεῖς ἐκηδεύθησαν εἰς ἴδιον τύμβον· οὐδέποτε δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐλησμόνησαν τὴν μεγαλόφρονα συνδρομὴν ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔλαβον παρὰ τῆς μικρᾶς ταύτης πόλεως· ὅθεν οὐ μόνον ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πλαταιεῖς πλουσίαν μερίδα τῆς λείας καὶ πάντα τὰ ἀστικὰ τοῦ Ἀθηναίου πολίτου δίκαια, ἀλλὰ εἰς τὰ μεγάλα παναθήναια, τὴν κυριωτάτην τῶν Ἀθηναίων πανήγυριν, ὁ κῆρυξ ὁ Ἀθηναῖος ἀείποτε ἔκτοτε κατηύχετο «ἅμα τε Ἀθηναίοισι λέγων γίνεσθαι ἀγαθὰ καὶ Πλαταιεῦσι». Καὶ οὐδ' οἱ δοῦλοι οἱ πεσόντες ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης ἐλησμονήθησαν, ἀλλὰ τρίτος τύμβος ἐδέχθη τοὺς νεκροὺς αὐτῶν. Οἱ Μαραθώνιοι ἐτίμησαν δι' ἐτησίων τελετῶν τὴν μνήμην τῶν ἀθανάτων ἡρώων, τῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτῶν ἀγωνισαμένων, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ὥρισαν βραβεῖον εἰς τὸν ὅστις ποιήσῃ τὸ κάλλιστον τοῦ προκειμένου ἄθλου ἐγκώμιον· καὶ συνηγωνίσθησαν περὶ τοῦ

---

180) Ὡς γνωστόν, τὰ ὀστᾶ τῶν ἀγωνιστῶν τούτων εὑρέθησαν, ἀνασκαφῆς γενομένης τῷ 1890, ἐν τύμβῳ τινι ἐν Μαραθῶνι, τῷ νομιζομένῳ ἕως τότε, ἤδη δὲ ἀποδειχθέντι ὡς ἀληθεῖ τύμβῳ τῶν ἐνταῦθα πεσόντων.

βραβείου, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σιμωνίδης· τοῦ δὲ Σιμωνίδου ἡ ἐλεγεία ἐπροοιμίαζεν ὡς ἑξῆς·

Εἰ δ' ἄρα τιμῆσαι, θύγατερ Διός, ὅστις ἄριστος,
δῆμος Ἀθηναίων ἐξετέλεσσα μόνος.

καὶ ὁ δῆμος Ἀθηναίων εὑρὼν φυσικῷ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε δίκαιον, αὐτῷ ἀπένειμε τὸ βραβεῖον. Ἀλλ' ὁ Αἰσχύλος, ἂν ἡττήθη εἰς τὸν περὶ τοὺς λόγους τοῦτον ἀγῶνα, ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν παραμυθίαν, ὅτι, εὐτυχέστερος τοῦ ἀντιπάλου, διέπρεψεν ἐν τῷ πρὸ μικροῦ τελεσθέντι πραγματικῷ ἀγῶνι, πλησίον τοῦ ἀειμνήστου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κυνεγείρου, τοσοῦτον περιφανῶς, ὥστε μετὰ 40 ἐνιαυτοὺς τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ χαραχθὲν ἐπίγραμμα ἐξύμνει ἔτι τὴν εὐδόκιμον ἀλκήν, ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καὶ τὰς πληγὰς ἃς κατέφερεν ὁ βραχίων αὐτοῦ εἰς τοὺς βαθυχαίτας Μήδους.

Καὶ οὐδὲ ταῦτα ἤρκεσαν. Πλησίον τῶν τύμβων, ἠγέρθη ἐκ λίθου λευκοῦ τρόπαιον, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπίγραμμα ἐποίησε πάλιν ὁ Σιμωνίδης, ὅστις δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ ποιητὴς τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅπως ὁ Μιλτιάδης ὑπῆρξεν ὁ στρατηγὸς αὐτῆς. Τὸ ἁπλοῦν καὶ ἐμφαντικώτατον σύναμα τοῦτο ἐπίγραμμα ἔλεγεν·

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν.

Πλησίον δὲ τοῦ τροπαίου, ἴδιον κατεσκευάσθη μνημεῖον τοῦ Μιλτιάδου, ἐκ λίθου ἐπίσης λευκοῦ, ἀποδοθείσης τῷ ἀνδρὶ τιμῆς ἧς οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτὸν ἠξιώθη. Πλὴν τούτου, ἀπεφασίσθη, ὅτι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ θέλει ἀνατεθῇ ἐν τῷ Πρυτανείῳ, πλησίον τῶν εἰκόνων τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, οἵτινες ἐτιμῶντο ὡς οἱ πρῶτοι σωτῆρες τῆς πόλεως· ἐπὶ πᾶσιν ὅτι ἀπὸ τῆς λείας τῆς μάχης, θέλει ποιηθῇ χαλκοῦς αὐτοῦ ἀνδριὰς καὶ ἀφιερωθῇ εἰς τοὺς Δελφούς. Τιμαὶ αὗται μεγάλαι καὶ ἱκαναὶ βεβαίως νὰ καταστήσωσιν εὐτυχῆ τὸν φιλοδοξότατον τῶν ἀνθρώπων· ὁπόσον ὅμως εὐτυχέστερος ἤθελεν εἶναι ὁ Μιλτιάδης, ἂν κατορθώσας ὅ,τι κατώρθωσε, δεν ἐπέζη, ἀλλ' ἔπιπτε πλησίον τῶν Καλλιμάχων, τῶν Κυνεγείρων καὶ τῶν Στησιλάων· διότι τραγικὸν τῇ ἀληθείᾳ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθε τὸ τέλος

αὐτοῦ, ἀντιπαραβαλλόμενον μάλιστα πρὸς τὰς ἐνδόξους ἐκείνας ἡμέρας.

Ὁ Μιλτιάδης, ἀνέκαθεν ὀλιγώρως ἔχων πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ πολίτευμα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον αὐτογνώμων, μετὰ τὴν νίκην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀνυψώθη εἰς περιωπήν, εἰς ἣν ποτὲ πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἔτι μετεωρισθῇ Ἀθηναῖος πολίτης. Ὅθεν προέτεινεν εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ 70 πλοῖα καὶ ἀνάλογον στρατιάν, μὴ λέγων πρὸς τίνα σκοπὸν θέλει μεταχειρισθῇ τὴν δύναμιν ταύτην, ἀλλ' ἁπλῶς ὑποσχόμενος ὅτι θέλει δι' αὐτῆς καταπλουτίσει τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ πρότασις ἦτο ὁπωσοῦν παράδοξος· διότι ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Μιλτιάδης ἐζήτησε νὰ τῷ ἐπιτραπῇ δικτατορική τις ἐξουσία. Οὐδὲν ἧττον, οἱ Ἀθηναῖοι, πράξαντες, χάριν τοῦ ἐν Μαραθῶνι νικητοῦ, ὅ,τι οὐδέποτε ἄλλοτε ἔπραξαν, ἔδωκαν αὐτῷ ἀνεξελέγκτως ὅσα ἀπήτησεν, ὁ δὲ ἔπλευσεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν νῆσον Πάρον, ἐπολιόρκησε τὴν πόλιν καὶ ἐζήτησε διὰ κήρυκος τάλαντα ἑκατὸν ἤτοι δρ. 600,000, ἀπειλῶν ὅτι ἂν δὲν δοθῶσι θέλει καταστρέψει τοὺς κατοίκους. Καὶ ἔπραττε ταῦτα, πρόφασιν μὲν ἔχων, ὅτι οἱ Πάριοι συνεξεστράτευσαν μετὰ τοῦ Πέρσου εἰς Μαραθῶνα διὰ μιᾶς τριήρους, ἀληθῶς δὲ ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν Πάριον Λυσαγόραν, ὅστις εἶχεν ἄλλοτε διαβάλει αὐτὸν εἰς τὸν Πέρσην στρατηγὸν Ὑδάρνην. Ὁμολογητέον ὅτι χειροτέρα χρῆσις τῆς ἐπιτραπείσης εἰς τὸν Μιλτιάδην ἐξουσίας δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ· διότι μετεχειρίσθη τὸν στόλον, τὸν στρατὸν καὶ τὰ χρήματα τῆς πόλεως ἵνα ἐκδικηθῇ προσωπικὸν αὐτοῦ ἐχθρόν. Μόλις ἡ ἐπιτυχία ἠδύνατο ἴσως νὰ καλύψῃ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος· ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ αὐθαιρεσία ἐπέπρωτο νὰ στερηθῇ καὶ ταύτης τῆς δικαιολογίας. Τῳόντι οἱ Πάριοι, διαπαιδαγωγήσαντες τὸν ἐπελθόντα πολέμιον δι' ὑποσχέσεων μέχρις οὗ ἐπεσκεύασαν τὸ τεῖχος αὐτῶν, ἀπέρριψαν τὸ ζήτημα. Ὅθεν ὁ Μιλτιάδης ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 26 ἡμέρας τὰς ἐχθροπραξίας, καὶ τὴν μὲν νῆσον ἐδῄωσεν, ἀλλὰ τῆς πόλεως δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστῇ κύριος· ἐπὶ τέλους δὲ πληγωθεὶς βαρέως εἰς τὸ σκέλος, ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἀθήνας.

Ὁ Μιλτιάδης εἶχε διὰ τὸ αὐτόγνωμον καὶ ἀπότομον αὐτοῦ ἦθος πολλοὺς ἐν Ἀθήναις ἐχθρούς. Ἰδίως δυσμενῶς διέκειντο πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, καὶ διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρὸς ἠλάττωσε τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, καὶ διότι ὑπώπτευον αὐτὸν ὡς δυνάμενον νὰ τυραννήσῃ τῆς πόλεως. Ὁ ἔσχατος τῆς πατρίδος κίνδυνος καὶ ἡ δόξα ἣν ἐκτήσατο ὁ Μιλτιάδης ἀπὸ τοῦ ἐν Μαραθῶνι κατορθώματος, ἠνάγκασαν κατ' ἀρχὰς τοὺς Ἀλκμαιωνίδας νὰ σιγήσωσι καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅτε οἱ Πέρσαι, ἐκπλεύσαντες ἀπὸ Μαραθῶνος, διευθύνθησαν πρὸς τὸ Φάληρον, εἶχε παρατηρηθῆ ὅτι προετράπησαν εἰς τοῦτο διὰ σημείου τινὸς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς γενομένου καὶ εἶχε διαδοθῆ φήμη ὅτι ἐγένετο τὸ σημεῖον ὑπὸ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν· φήμη ὅλως ἀνυπόστατος, διότι οἱ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιθυμῶσι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τυραννίδος τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἣν αὐτοὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπολέμησαν, φήμη ὅμως ἥτις, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διεδόθη ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, ἵνα ταπεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς ἀντιπάλους. Ὅθεν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν εἶχον τολμήσει νὰ ἀντείπωσιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀγνώστου ἐκστρατείας πρότασιν τοῦ Μιλτιάδου. Ἤδη ὅμως, ὅτε ὁ Μιλτιάδης ἐπέστρεψεν οὔτε χρήματα φέρων εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὔτε Πάρον προσκτησάμενος, ἀλλὰ μόνον ζημίας πρόξενος γενόμενος, ἐκ δὲ τούτου ἐπεκράτησε σφοδρὰ κατ' αὐτοῦ δυσαρέσκεια ἦτο φυσικώτατον νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κοινῆς γνώμης· καὶ τῳόντι ὁ τότε ἐκπροσωπῶν τὸν μέγαν ἐκεῖνον οἶκον Ξάνθιππος, κατηγόρησε τὸν Μιλτιάδην εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ δήμου, ὅτι ἠπάτησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὅτι, ἕνεκα προσωπικοῦ πάθους κατὰ ἑνὸς τῶν Παρίων, παρέσυρε τὴν πόλιν εἰς ἐπιχείρησιν ἄδικον, ἄδοξον καὶ ἐπιζήμιον. Ἡ ἐπελθοῦσα δίκη ὑπῆρξε δραματικωτάτη. Ὁ κατηγορούμενος, τοῦ ὁποίου τὸ τετραυματισμένον σκέλος εἶχεν ἀρχίσει ἤδη νὰ σήπηται, δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῇ ὀρθός, οὐδὲ νὰ εἴπῃ λέξιν πρὸς ἀπολογίαν του, ἀλλὰ κατέκειτο ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ, ἐνώπιον τῶν ἠθροισμένων δικαστῶν· ὁποία ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἥν, ἄγων ἀκμαῖος καὶ δρομαῖος τὴν τῶν συμπολιτῶν τούτων φάλαγγα, ἐπήγετο διὰ τῆς τόλμης καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ, τὴν τῶν ἀπειραρίθμων πολεμίων τροπήν. Οἱ φίλοι του ἔπραξαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξωσι· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ

ἀρνηθῶσιν, ὅτι οὐ μόνον οὐδὲν ἐξεπλήρωσε τῶν ὅσα ὑπέσχετο, ὅτε ἀπήτησε νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν διάκρισίν του ὁ στόλος καὶ ἡ στρατιὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ ὄνειδος προσέτριψε τῇ πόλει, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὰς προτέρας τοῦ ἀνδρὸς ὑπηρεσίας καὶ νὰ ὑπομνήσωσιν εἰς τὸν δῆμον τὸ ἡρωϊκὸν ἐν Μαραθῶνι ἔργον καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς Λήμνου. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οἱ ὁρκωτοὶ ἐκήρυξαν τὸν Μιλτιάδην ἔνοχον· καὶ τότε ἤρχισεν ἡ περὶ τῆς ποινῆς συζήτησις. Ἡ πρᾶξις τῆς ὁποίας ὁ Μιλτιάδης ἐκηρύχθη ἔνοχος ἦτο, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐκείνων, περὶ ὧν δὲν ὑπῆρχε ρητῶς ὡρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου τιμωρία. Εἰς τοιαύτας δὲ περιστάσεις, κατὰ τὴν ποινικὴν τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων δικονομίαν, πρῶτος προέτεινεν ὁ κατήγορος τὴν ἐπιβλητέαν ποινήν· μετὰ δὲ ταῦτα αὐτὸς ὁ κατηγορούμενος ἐδικαιοῦτο ν' ἀντιπροτείνῃ τὸν ὅρον τῆς ποινῆς αὐτοῦ, οἱ δ' ἔνορκοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωσιν ἀπαραιτήτως ἕνα τῶν δύο τούτων ὅρων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ κατήγορος προέτεινε πάντοτε τὸν βαρύτατον ὅρον, οἱ κατηγορούμενοι οἱ ἅπαξ κηρυχθέντες ἔνοχοι, ἐφρόντιζον συνήθως νὰ ἀντιπροτείνωσι ποινήν τινα εὔλογον καὶ ὄχι ὑπὲρ τὸ δέον μικράν· διότι ἂν ἔπραττον τὸ τελευταῖον τοῦτο ἤθελον ἀναγκάσει τοὺς ἐνόρκους νὰ προτιμήσωσι τὴν βαρυτέραν. Τοιαύτη λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαδικασία· ὁ ἀμείλιχος Ξάνθιππος ἀπήτησε νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, θάνατος· οἱ δὲ συνήγοροι τοῦ Μιλτιάδου ἀντιπροέτεινον χρηματικὴν ζημίαν ταλάντων πεντήκοντα, ἤτοι δρ. 300,000, ὡς ἱκανὴν ν' ἀποζημιώσῃ τὸν δῆμον διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἀποτυχούσης ἐκστρατείας. Καὶ τῳόντι οἱ ὁρκωτοί, ἀπορρίψαντες τὴν περὶ θανάτου πρότασιν, ἠρκέσθησαν εἰς μόνην τὴν χρηματικὴν ποινήν.

Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ Πλούταρχος καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς λέγουσιν ὅτι μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τῆς ποινῆς ταύτης ὁ Μιλτιάδης ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ὅτι ἐν τῇ φυλακῇ ἀπέθανεν. Ἀλλὰ τὸ ἱστόρημα τοῦτο δὲν φαίνεται ἀληθὲς καὶ ἐπενοήθη ἁπλῶς ἵνα ἀναδείξῃ οἰκτροτέραν τὴν τύχην τοῦ ἀνδρός. Ὁ πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος, διηγούμενος τὰ τῆς δίκης καὶ καταδίκης, ἐπιφέρει· «προσγενομένου δὲ τοῦ δήμου αὐτῷ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ θανάτου, ζημιώσαντος δὲ κατὰ τὴν ἀδικίην πεντήκοντα ταλάντοισι, Μιλτιάδης μὲν μετὰ ταῦτα, σφακελίσαντός τε τοῦ μηροῦ καὶ σαπέντος, τελευτᾷ· τὰ δὲ πεντήκοντα τά-

λαντα ἐξέτισεν ὁ παῖς αὐτοῦ Κίμων.» Εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ κλινήρης στρατηγός, ὅστις δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ ἐγερθῇ ἵνα ὑπερασπίσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐπὶ δικαστηρίου, ἀπήχθη ἐκεῖθεν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ εἰς τὴν φυλακὴν ἀπέθανεν, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἀπεσιώπησε γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξεγείρῃ συμπαθείας, ὧν ἡ μνήμη ἔπρεπε νὰ διατηρῆται ἔτι ἀκμαία καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας. Πλὴν τούτου, τὸ πρᾶγμα εἶναι ὅλως παράλογον. Εἰς τοὺς καταδικασθέντας εἰς χρηματικὴν ποινήν, συνήθως ἐπετρέπετο προθεσμία τις πρὸς πληρωμήν, πρὶν γίνῃ ἔναρξις τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως, ἐκτὸς μόνον ὅτι ἐν τῷ ἅμα ὁ καταδικασθεὶς ἐστερεῖτο ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων μέχρι τῆς ἐκτίσεως. Διατί λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ κανόνος τούτου ὡς πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ἐνῷ μάλιστα διὰ τὴν πληγὴν τοῦ ποδός του, οὐδεὶς ὑπῆρχε κίνδυνος δραπετεύσεως; Τεθέντος δὲ ὅτι δὲν ἐφυλακίσθη ἀμέσως, οὐδέποτε βεβαίως ἐφυλακίσθη, διότι ὀλίγας ἡμέρας ἀπὸ τῆς καταδίκης αὐτοῦ ἀπέθανεν ἐκ τῆς γαγγραίνης ἣν ὑπέστη. Ὁ θάνατος οὗτος ὑπῆρξε καθ' ἑαυτὸν τοσοῦτον οἰκτρός, ὥστε δὲν ἔχομεν βεβαίως χρείαν νὰ δεινώσωμεν αὐτὸν διὰ περιστάσεων ἀνυπάρκτων.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ αἰφνιδία ἐκείνη πτῶσις ἀπὸ τοῦ ὕψους τηλικούτου κλέους εἰς τὸ βάραθρον ἀπείρων συμφορῶν, ἤτοι τῆς ἀδόξου ἀποτυχίας, τοῦ καιρίου τραύματος καὶ τοῦ θανάτου μετὰ καταδίκην καὶ βαρεῖαν χρηματικὴν ποινήν, δὲν ἠμπορεῖ εἰμὴ νὰ κινήσῃ τὸν ἔλεον ἡμῶν καὶ τὴν συμπάθειαν, πρέπει ἆρά γε, ὡς ἔπραξαν πολλοὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, νὰ κατακρίνωμεν τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι ἀνεδείχθησαν πρὸς τὸν Μιλτιάδην ἄστατοι καὶ ἀγνώμονε; Ἄστατοι! διατί; Διότι τιμήσαντες, ὡς οὐδένα ἄλλον, τὸν ἄνδρα ἕνεκα τοῦ ἐν Μαραθῶνι ἔργου, ἐτιμώρησαν ἔπειτα αὐτὸν ἕνεκα τοῦ ἀδίκου καὶ ἐπονειδίστου κατὰ τῆς Πάρου ἐπιχειρήματος; Ἀλλ' ἄστατος πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ πολιτεία τοῦ Μιλτιάδου, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐτίμησαν μὲν τὸ τιμῆς ἄξιον, ἐτιμώρησαν δὲ τὸ ἄξιον τιμωρίας. Ἄτοπον δὲ εἶναι νὰ πρεσβεύωμεν ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς ἄνδρα προσενεγκόντα μεγάλας τῇ πατρίδι ὑπηρεσίας, νὰ προξενῇ ἔπειτα εἰς αὐτὴν ἀτιμωρητὶ ζημίας οὐδὲν ἧττον μεγάλας. Ἐννοοῦμεν ὅτι εἰς τοιαύτας ὀδυνηρὰς περιστάσεις, ἡ εὐγνωμοσύνη ἕνεκα τοῦ παρελθόντος εἰμπορεῖ νὰ μετριάσῃ τὴν ἐπιβλητέαν ποι-

νήν· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι. Δὲν κατεψήφισαν θάνατον, ἀλλὰ μόνον χρηματικὴν ζημίαν βαρυτάτην μέν, ὄχι ὅμως δυσανάλογον πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ καταδικασθέντος· διότι ἐπληρώθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κίμωνος. Ἂν δὲ ὁ Μιλτιάδης ἀπέθανεν ἐκ γαγγραίνης τῆς πληγῆς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο δὲν πταίουσιν οἱ Ἀθηναῖοι. Ὑποθέσατε ὅτι ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐπληγώνετο· ὁ Μιλτιάδης ἤθελεν ἐκτίσει τὴν χρηματικὴν ζημίαν, μηδὲν ἕτερον παθών, ἡ δὲ τραγικὴ ὄψις ἣν περιβάλλονται εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν τὰ κατὰ θάνατον αὐτοῦ, προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς πληγώσεως αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐκ τῆς πληγώσεως ταύτης τελευτῆς. Ὥστε ψυχρότερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν ὅ,τι ὤφειλον νὰ πράξωσι καὶ ὅτι, ἂν ἐντελῶς ἀπέλυον τὸν Μιλτιάδην, ἤθελον ἐνθαρρύνει τὴν αὐτογνώμονα διαγωγὴν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἀνδρῶν καὶ καθιερώσει προηγούμενον τόσῳ μᾶλλον ὀλέθριον ὅσῳ ἐντὸς ὀλίγου ἐπεκρεμάσθησαν νέοι καὶ δεινότεροι ἐπὶ τῆς πόλεως κίνδυνοι.

Τῳόντι ὁ Δαρεῖος οὐδόλως ηὐχαριστήθη διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείας. Ἡ μὲν Ἐρέτρια ἐκυριεύθη καὶ ἐξηνδραποδίσθη, ἀλλ' ὁ μέγας βασιλεὺς ᾐσθάνετο ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ πολέμιος ἐνταῦθα ἦτο ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀντὶ δὲ νὰ κορέσῃ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως τὸ ὁποῖον ἔτρεφε κατὰ τῆς πόλεως ταύτης, ἠναγκάσθη ἐξεναντίας νὰ ἀκούσῃ τὴν διήγησιν ἥττης ἐπονειδίστου. Ὅθεν, εἰς ἄκρον παροξυνθείς, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς κατὰ τῆς Ἑλλάδος, συνεπαγόμενος ἅπασαν τοῦ ἀχανοῦς αὐτοῦ κράτους τὴν δύναμιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεχείρησε παρασκευὰς τριετεῖς. Ἐνῷ ὅμως ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀπείρου ἐκείνου στρατοῦ, ἀπεβίωσεν αἴφνης μετὰ 36 ἐτῶν βασιλείαν, καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπὸ Ἀτόσσης υἱὸν αὐτοῦ Ξέρξην. Ὁ θάνατος τοῦ Δαρείου ὑπῆρξε γεγονὸς εὐτυχὲς διὰ τὴν Ἑλλάδα· διότι ὁ νέος βασιλεὺς ὄχι μόνον δὲν εἶχε κατ' αὐτῆς τὴν πεισματώδη τοῦ πατρὸς ἀπέχθειαν, ἀλλ' ἦτο καθ' ὅλα πολὺ τούτου ὑποδεέστερος. Ὁ Ξέρξης ἦτο μὲν ὁ κάλλιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν οὓς βραδύτερον ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ πλὴν τῆς κενοδοξίας, τῆς παιδαριώδους ὑπεροψίας καὶ τῆς περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων ἀμα-

θείας, ἃς εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς βασιλεῖς τῶν Περσῶν, ἦτο καὶ δειλὸς φύσει.

Ὁ Ξέρξης πρὸ πάντων ἠσχολήθη νὰ καταβάλῃ μεγάλην τινὰ στάσιν ἐν Αἰγύπτῳ ἐκραγεῖσαν περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Δαρείου. Τοῦτο δὲ κατορθώσας, καὶ ἐνιδρύσας ἐν Αἰγύπτῳ σατράπην τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ἀχαιμένην, δὲν ἔδειξε κατ' ἀρχάς, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, πολλὴν προθυμίαν εἰς τὸ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος βουλεύματα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀπέτρεπε δὲ αὐτὸν τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ ὁ ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ διακρινόμενος θεῖος αὐτοῦ Ἀρτάβανος, ὁ τοῦ Δαρείου ἀδελφός.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὑπεξέκαιε τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τοῦ βασιλέως ὁ Μαρδόνιος ἐκεῖνος, ὅστις πρὸ τοῦ Δάτιδος καὶ τοῦ Ἀρταφέρνους, εἶχε πεμφθῆ, διὰ τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχεν ἐπιστρέψει ἄπρακτος, ἕνεκα τῆς περὶ τὸν Ἄθωνα καταστροφῆς τοῦ στόλου· ὁ Μαρδόνιος ἐπόθει νὰ ἐπαναληφθῇ ὁ ἀγὼν τὸ μὲν ἵνα ἐκπλύνῃ τὸ ὄνειδος τῆς προτέρας ἰδίας ἀποτυχίας, τὸ δὲ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄρξει, ὡς σατράπης, τῶν κατακτηθησομένων χωρῶν. Συνηγόρουν δέ, ἐκ παντὸς τρόπου, ὑπὲρ τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ οἱ Ἀλευάδαι τῆς Λαρίσης καὶ οἱ ἐξόριστοι Πεισιστρατίδαι, ποθοῦντες, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Περσῶν, οἱ μὲν νὰ ἐπεκτείνωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας ἀρχὴν αὐτῶν, οἱ δὲ νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἐν Ἀθήναις ἀξίωμα. Ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Ξέρξης ἐπείσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον, καὶ μικρὸν μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Αἰγύπτου, διέταξε γενικὴν καθ' ὅλον τὸ κράτος στρατολογίαν καὶ παρασκευὴν ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ, πλοίων πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν, ζωοτροφιῶν καὶ πάσης ἄλλης προμηθείας. Ἡ προπαρασκευὴ αὕτη διήρκεσεν ἔτη τέσσαρα· ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι καὶ πρὸ μικροῦ εἶχον γίνει, ἐπὶ Δαρείου, τριετεῖς ὅμοιαι ἑτοιμασίαι, πειθόμεθα ὅτι τὸ περσικὸν κράτος συνέλεξε, κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν, τὴν μεγίστην στρατιωτικὴν δύναμιν ἐξ ὅσων ποτὲ συνεκρότησε, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ τότε εἶχε καὶ τὴν μεγίστην ἔκτασιν, διότι περιελάμβανε τὴν παραλίαν τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας καὶ σχεδὸν ὅλας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους πρὸς βορρᾶν τῆς Κρήτης καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Εὐβοίας, περιελάμβανε

δηλαδὴ πολλὰς χώρας, τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἀπώλεσε.

Κατὰ τὸ φθινόπωρον δὲ τοῦ 481 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἅπας ὁ ἀχανὴς ἐκεῖνος στρατὸς τοῦ Ξέρξου συνῆλθεν ἁπανταχόθεν τοῦ κράτους εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ κατὰ μέγα μέρος περὶ τὰς Σάρδεις, ὅπου διεχείμασεν ὁ μέγας βασιλεύς, προσελθὼν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Σούσων. Ὁ στόλος συγκείμενος ἐκ πλοίων πολεμικῶν 1207 καὶ πολυαρίθμων ἄλλων φορτηγῶν, ἠθροίσθη εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ περὶ τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἰωνίαν, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ Ξέρξου ἦτο νὰ ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, οὐχὶ διὰ θαλάσσης, τέμνων τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπως ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης, ἀλλὰ διὰ ξηρᾶς, δηλαδὴ νὰ περάσῃ πρῶτον τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἔπειτα νὰ καταβῇ διὰ τῆς Θράκης, καὶ τῆς Μακεδονίας, καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἔχων παραπλέοντα τὸν στόλον. Ἔδειξε δὲ ἀξιοσημείωτον πρόνοιαν καὶ πολὺ ἀνωτέραν τῆς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, διατάξας νὰ παρασκευασθῶσιν ἀποθῆκαι καθ' ὅλα τὰ ἐπίκαιρα μέρη τῆς παραλίας δι' ἧς ἔμελλε νὰ διέλθῃ, ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τοῦ στρυμονικοῦ κόλπου, καὶ νὰ σταλῶσιν αὐτόθι ἐξ Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου, μεγάλαι προμήθειαι ἀλεύρου καὶ ἄλλων παντὸς εἴδους τροφίμων.

Πλὴν τούτων δὲ πάντων ἐπεχείρησεν ὁ Ξέρξης καὶ δύο ἄλλα τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα ἔργα, τὴν ζεῦξιν τοῦ Ἑλλησπόντου δι' οὗ ἔμελλε νὰ περάσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἄθωνος, ἵνα ἀποφύγῃ ὁ στόλος τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ περιπλεύσῃ τὸ ὄρος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐλογίζετο ὀλέθριον μετὰ τὴν εἰς τὸν Μαρδόνιον ἐπελθοῦσαν συμφοράν. Οἱ Πέρσαι, ἢ μᾶλλον οἱ Ἕλληνες κατὰ διαταγὴν τῶν Περσῶν, εἶχον ἤδη γεφυρώσει τὸν Βόσπορον, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας· ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶχεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅσον ἡ προκειμένη ζεῦξις τοῦ Ἑλλησπόντου, ἧς δίδει ἀκριβῆ ὁπωσοῦν περιγραφήν. Ἡ γέφυρα μᾶλλον δὲ εἰπεῖν αἱ δύο χωρισταὶ μέν, οὐ μακρὰν δὲ ἀπ' ἀλλήλων κείμεναι γέφυραι αἱ τότε ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου κατασκευασθεῖσαι, ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς περὶ τὴν Ἄβυδον ἀσιανῆς ἀκτῆς μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς μεταξὺ Σηστοῦ καὶ Μαδύτου· τὸ πλάτος τοῦ πορθμοῦ εἶναι ἐνταῦθα, καθ' Ἡρόδοτον μέν, 7 σταδίων, κατὰ δὲ τὴν ἀκριβεστέραν τῶν πολλῶν καὶ ἀν-

τιφατικῶν καταμετρήσεων τῶν γενομένων, εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, 5280 ποδῶν. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη κατ' ἀρχὰς ὄχι εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ εἰς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον διαταχθῆ νὰ παρασκευάσωσιν ἐπὶ τούτῳ κάλους, δηλαδὴ παλαμάρια, παχυτάτους καὶ μεγίστους, ὧν οἱ μὲν τῶν Φοινίκων ἦσαν ἐκ λίνου, οἱ δὲ τῶν Αἰγυπτίων ἐκ βίβλου ἢ παπύρου. Εἶχε δὲ ἤδη κατασκευασθῆ τὸ ζεῦγμα καὶ εἶχεν ἀναγγελθῆ εἰς τὸν Ξέρξην ὅτι εἶναι ἕτοιμον νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ, ὅτε αἴφνης χειμὼν ἐπιγενόμενος μέγας διέλυσε τὴν γέφυραν. Ἡ ὀργὴ τοῦ μονάρχου ἕνεκα τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπερέβαλε πάντα ὅρον· καὶ ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτοῦ διέταξε μὲν νὰ κόψωσι τὰς κεφαλὰς τῶν μηχανικῶν, ὅσοι ἐπεστάτησαν εἰς τὴν ζεῦξιν, διέταξε δὲ νὰ μαστιγώσωσι τὸν Ἑλλήσποντον διὰ 300 πληγῶν, πολλὰ ὑβριστικὰ ἐπιλέγοντες κατὰ τοῦ πικροῦ ἐκείνου ὕδατος, ἅτινα ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει «βάρβαρα καὶ ἀτάσθαλα». Καὶ πρὸς τούτοις παρήγγειλε νὰ ῥίψωσιν εἰς τὸ πέλαγος ζεῦγος ἁλύσεων, ἵνα καταστήσῃ δεσμώτην δῆθεν αὐτόν· καὶ μηδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, ἔπεμψεν, ὡς ἤκουσεν ὁ ἱστορικός, ὅστις φαίνεται ὅμως μὴ πιστεύων εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο, καὶ στιγέας, ἵνα στίξωσι, δηλαδὴ καυτηριάσωσι, τὸν αὐθάδη πορθμόν. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων ὑπολαμβάνουσιν ἐν γένει ταῦτα, τὰ περὶ τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ποινῆς, ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἱστορούμενα, ὡς μύθους ἑλληνικούς· ἀλλ' ὁ Γρότε παρατηρεῖ ὅτι δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ ἤθη καὶ τὰς δοξασίας τῶν τότε χρόνων· ἰδίως δὲ ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ ἄξια τῆς παιδαριώδους τοῦ Ξέρξου ἀλαζονείας.

Ὁπωσδήποτε ἄλλοι μηχανικοί, πιθανώτατα Ἕλληνες, διετάχθησαν ἀμέσως νὰ ζεύξωσιν ἐκ νέου τὸν πορθμόν. Κατεσκευάσθησαν δὲ αὖθις δύο γέφυραι, αἵτινες ἔτεμον τὸν Ἑλλήσποντον ἐγκαρσίως, ἀπὸ τῆς περὶ Ἄβυδον μέχρι τῆς περὶ Σηστὸν παραλίας. Ἑκάστη τῶν δύο γεφυρῶν συνέκειτο πρὸ πάντων ἐκ τριήρεων καὶ πεντηκοντόρων ἀναμὶξ συνημμένων· τὰ πλοῖα ταῦτα εἶχον τὴν μὲν πρύμναν πρὸς τὸν Εὔξεινον πόντον, τὴν δὲ πρῷραν πρὸς τὸ Αἰγαῖον, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὸ ἀείποτε ῥαγδαίως ἀπὸ τοῦ πρώτου εἰς τὸ δεύτερον καταφερόμενον ῥεῦμα· ἦσαν δὲ πρὸς τούτοις ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν ἠσφαλισμένα δι' ἀγκυρῶν καὶ μακροτάτων κάλων· ἡ πρὸς τὸν Εὔξεινον γέφυρα συνέκειτο ἐκ 360 πλοίων, ἡ δὲ ἄλλη ἐκ 314, εἰς ἑ-

κατέραν δὲ τῶν δύο σειρῶν τῶν πλοίων ἀφέθησαν τρία ἀνοίγματα ἵνα δύναται ὁ βουλόμενος, διὰ πλοίων λεπτῶν ἤτοι μικρῶν ἐμπορικῶν πλοίων, καὶ νὰ ἀναπλέῃ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου πρὸς τὸν Εὔξεινον, καὶ νὰ καταπλέῃ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸ Αἰγαῖον. Ταῦτα δὲ πράξαντες, κατέτειναν ἐπὶ ἑκάστης τῶν δύο τούτων σειρῶν τῶν πλοίων, ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἓξ κολοσσιαίους κάλους, τοὺς ὁποίους ἔσφιγξαν διὰ ξυλίνων ὄνων, ἐπὶ ἑκατέρας τῆς παραλίας, τὸ μὲν ἵνα συνέχωσι τὰ πλοῖα, τὸ δὲ ἵνα ὑποστηρίζωσι τὴν ὁδὸν ἥτις ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ ἐπὶ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν ἓξ κάλων ἑκατέρας τῆς γεφύρας, δύο ἦσαν ἐκ λίνου καὶ τέσσαρες ἐκ παπύρου· καὶ ἀνέμιξαν οὕτω οἱ νέοι μηχανικοὶ τὰ δύο ταῦτα εἴδη τῶν κάλων ἵνα ἐπιτύχωσι πλείονα στερεότητα, διότι φαίνεται ὅτι ἐπὶ τῶν πρώτων γεφυρῶν, αἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἀνέμων, οἱ μὲν Φοίνικες εἶχον μεταχειρισθῆ διὰ τὴν μίαν κάλους μόνον ἐκ λίνου, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι διὰ τὴν ἄλλην κάλους μόνον ἐκ παπύρου. Ἐπὶ δὲ τῶν κάλων τούτων ἑκατέρας τῆς γεφύρας ἐπέθεσαν κορμοὺς ξύλων, καταπρίσαντες αὐτοὺς εἰς ἀνάλογόν τι καὶ ἴσον πλάτος· ἔπειτα κατέτειναν ἐπὶ τῶν κορμῶν αὐτῶν δευτέραν σειρὰν κάλων ἵνα ἀσφαλίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν βάσιν ταύτην τῆς κυρίας γεφύρας· καὶ τελευταῖον, ἐπὶ μὲν τοῦ θεμελίου τούτου ἐπεφόρησαν χῶμα καὶ ξύλα, κατασκευάσαντες οὕτω αὐτὸ τῆς γεφύρας τὸ ἔδαφος, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν ἤγειραν φραγμὸν ἱκανῶς ὑψηλὸν ὥστε τὰ μέλλοντα νὰ διαβῶσι ζῷα νὰ μὴ βλέπωσι τὴν θάλασσαν.

Τὸ ἕτερον μέγα ἔργον τοῦ ὁποίου ὁ Ξέρξης διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν, ἵνα διευκολύνῃ τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἦτο ἡ ὄρυξις τοῦ ἰσθμοῦ, τοῦ συνάπτοντος τὴν θυελλώδη τοῦ Ἄθωνος ἄκραν μετὰ τῆς ἠπείρου· ἂν καὶ ὁ Ἡρόδοτος βεβαιοῖ ὅτι ἡ ὄρυξις αὕτη ἐγένετο μεγαλοφροσύνης ἕνεκα, δὲν ἦτο δὲ ἀπαραίτητος, διότι τὰ πλοῖα ἠδύναντο ἀπόνως νὰ μετακομισθῶσι διὰ ξηρᾶς ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ. Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἔγραφεν ὁ Ἡρόδοτος, ἡ τοιαύτη ὑπερίσθμησις ἢ διίσθμησις τῶν πλοίων, ἦτο βεβαίως πρᾶγμα σύνηθες εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ ὑπῆρχεν ὁδός, καλουμένη ὁ Δίολκος, δι' ἧς ἐπὶ ὀχημάτων μετεφέροντο αἱ τριήρεις ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κόλπου εἰς τὸν ἕτερον. Ἀλλ'

ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο ἡ περσικὴ ἐκστρατεία, τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο γνωστὸν ἢ δὲν ἐνομίζετο εὔκολον, διότι, ὅσον κενόδοξος καὶ ἂν ἦτο ὁ Ξέρξης, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι δωρεὰν προσέθηκεν εἰς τὰς πλείστας ἄλλας δυσχερείας τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, τὴν μεγίστην ἴσως ταύτην πασῶν δυσχέρειαν, τῆς τοῦ προκειμένου ἰσθμοῦ ὀρύξεως. Τῳόντι ἐκεῖ ὅπου ἑνοῦται μετὰ τῆς στερεᾶς, ὁ ἰσθμὸς οὗτος ἔχει, ἀπὸ τοῦ στρυμονικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ τορωνικοῦ, μῆκος δώδεκα περίπου σταδίων, ἡ δὲ τμηθεῖσα ἐνταῦθα διῶρυξ εἶχε πλάτος καὶ βάθος ἱκανὸν ὥστε νὰ δύνανται δύο τριήρεις νὰ πλέωσιν ἐκ παραλλήλου ἐπ' αὐτῆς. Τὸ ἔργον λοιπὸν ἦτο σφόδρα δυσκατόρθωτον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ὅλων τῶν ἐθνῶν ὅσα εἰς τοῦτο εἰργάσθησαν, μόνοι οἱ Φοίνικες εἶχον ἐμπειρίαν τινὰ περὶ τὰ τοιαῦτα, διὸ καὶ μόνοι αὐτοὶ εἰς τὸ ἀπολαχὸν αὐτοῖς μέρος τοῦ ἰσθμοῦ ἤρχισαν ὀρύσσοντες εἰς πλάτος πολὺ μεγαλήτερον τοῦ πλάτους τὸ ὁποῖον ἐπὶ τέλους ὡρίσθη νὰ ἔχῃ ἡ διῶρυξ, καὶ ἐστένευον τὸ πλάτος τοῦτο καθ' ὅσον κατέβαινον, ὥστε τὰ πλευρὰ τοῦ παρ' αὐτῶν κατασκευαζομένου μέρους εἶχον τὴν δέουσαν κλίσιν· ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι, μὴ ἐξαιρουμένων τῶν Ἑλλήνων, ἔδωκαν τὴν αὐτὴν διάστασιν εἰς τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω στόμα, διὸ ἐκρημνίζοντο τὰ πλευρὰ αὐτῆς καὶ ἐδιπλασιάζετο οὕτω ὁ κόπος τῶν ἐργαζομένων. Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὅσοι τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων, μὴ πιστεύοντες εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς διώρυγος ταύτης, ἐνόμισαν τὰ περὶ αὐτῆς ἱστορούμενα ὡς μύθους, αὐτοὶ μᾶλλον ἐμυθολόγησαν· διότι ὄχι μόνον ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου καθίστησι τὸ ἔργον ἀναμφισβήτητον, ἀλλὰ καὶ ἴχνη αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον ὑποφαίνονται, ὡς βεβαιοῖ ὁ Ἄγγλος Λήκιος, ἀρχαιολόγος καὶ ἑλληνιστὴς ἔγκριτος, ἀκμάσας κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἅπαντα τὰ ἔργα ταῦτα, καὶ πρὸς τούτοις ἡ γεφύρωσις τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος, εἶχον ἀποπερατωθῆ ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος, 481—480, ἔφθασεν ὁ Ξέρξης εἰς Σάρδεις. Τότε ἐπέμφθησαν εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, κήρυκες ἵνα ἀπαιτήσωσι τὰ συνήθη τῆς ὑποτα-

γῆς σημεῖα, γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ ἅμα ἀρξαμένου τοῦ ἔαρος ὥρμησεν ἐκ Σάρδεων ἡ μεγάλη στρατιά. Τὸ ἀπειράριθμον ἐκεῖνο πλῆθος ἐβάδισε διῃρημένον εἰς δύο σχεδὸν ἴσα σώματα, ἐν τῷ μεταξὺ τῶν ὁποίων κατελείπετο διάστημα εὐρύχωρον διὰ τὸν βασιλέα αὐτόν, τοὺς σωματοφύλακας καὶ τοὺς λογάδας Πέρσας. Πρὸ πάντων ἐπορεύοντο τὰ σκεύη, φερόμενα ἐπὶ ὑποζυγίων, ἀμέσως δ' ἔπειτα τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου πεζικοῦ, συγκειμένου ἐκ παντοίων ἐθνῶν, βαδιζόντων ἀναμὶξ καὶ ὄχι διακεκριμένων. Κατόπιν ἤρχετο τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, καὶ πρῶτον 1000 μὲν Πέρσαι ἱππεῖς, 1000 δὲ πεζοὶ αἰχμοφόροι. Οἱ αἰχμοφόροι οὗτοι διεκρίνοντο κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔφερον τὰς λόγχας πρὸς τὰ κάτω στρέφοντες τὰς κορυφὰς αὐτῶν καὶ προσέτι διότι αἱ λόγχαι αὐτῶν, εἰς τὴν ἄκραν, ἀντὶ τοῦ συνήθους σαυρωτῆρος, ἤτοι τοῦ σιδηρίου δι' οὗ τὸ ὅπλον, ὁσάκις ὁ στρατιώτης δὲν ἦτο ἐν ὑπηρεσίᾳ, ἐνεπήγετο εἰς τὴν γῆν, εἶχον χρυσῆν ῥοιὰν ἤτοι χρυσοῦν ῥόδιον. Μετὰ τοὺς πολεμιστὰς τούτους εἵποντο δέκα ἱεροί, ἰσχυρότατοι καὶ κάλλιστα κεκοσμημένοι ἵπποι ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐτρέφοντο εἰς τὸ πεδίον τῆς Μηδικῆς τὸ καλούμενον Νίσαιον· καὶ μετὰ τοὺς δέκα τούτους ἵππους ἤρχετο τὸ εἰς τὸν Δία καθωσιωμένον ἅρμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἑλκομένου ὑπὸ 8 λευκῶν ἵππων, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ καθήσῃ, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἡνίοχος ὅστις ἐβάδιζε πεζὸς ὄπισθεν τῶν ἵππων, κρατῶν τοὺς χαλινούς· πλησιέστατα δὲ τοῦ ἱεροῦ ἅρματος, παρηκολούθει τὸ τοῦ Ξέρξου ἅρμα, ὑπὸ Νισαίων ἵππων ἑλκόμενον· ὁ ἡνίοχος αὐτοῦ Πέρσης εὐπατρίδης, ὀνόματι Πατιράμφης, παρεκάθητο πλησίον τοῦ μονάρχου ὅστις ἐσυνήθιζε πολλάκις, καταβαίνων ἀπὸ τοῦ ἅρματος, νὰ ἐξακολουθῇ τὸν δρόμον του ἐπὶ φορείου. Ἀμέσως περὶ αὐτὸν διετέλουν 1000 ἄριστοι καὶ γενναιότατοι Πέρσαι ἱππεῖς ὧν αἱ λόγχαι ἀντὶ σαυρωτῆρος, ἔφερον χρυσοῦν μῆλον, καὶ μετὰ τούτους ἕτερα ἀποσπάσματα 1000 ἱππέων, 10,000 πεζῶν καὶ 10,000 ἱππέων, ὅλων Περσῶν τὸ γένος. Ἐκ τῶν μυρίων ἐκείνων πεζῶν, οἵτινες ἐλέγοντο Ἀθάνατοι, διότι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν διετηρεῖτο ἀείποτε ἀκέραιος, 9000 μὲν εἶχον εἰς τὰς λόγχας αὐτῶν, ἀντὶ σαυρωτήρων, ἀργυρᾶς ῥοιάς, 1000 δὲ οἵτινες πανταχόθεν συνέκλειον τοὺς ἐπιλοίπους, διεκρίνοντο διὰ τῆς χρυσῆς ῥοιᾶς τῆς λόγχης αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἀπέληγεν ἡ βασιλικὴ φρουρά, μεθ' ἥν, εἰς ἀπόστασιν δύο

σταδίων, παρηκολούθει ἀναμὶξ τὸ ἕτερον ἥμισυ τοῦ κοινοῦ στρατοῦ. Ἐν τοιαύτῃ παρατάξει ἀναχωρήσας ἐκ Σάρδεων ὁ ὅμιλος οὗτος διῆλθε τὴν Μυσίαν καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ Ἴλιον, καὶ τὸν εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη περίφημον ποταμὸν Σκάμανδρον, τοῦ ὁποίου τὸ ὕδωρ κατεπόθη ὑπὸ τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου πλήθους ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν, οὐδ' ἐπήρκεσεν εἰς τὴν χρείαν αὐτῶν, μᾶλλον δὲ ἀνακατωθὲν κατέστη μὴ πότιμον. Ὁ δὲ Ξέρξης ἀνέβη εἰς τὸ ἱερὸν ὄρος τοῦ Ἰλίου, ἐθεώρησε τὸ Πέργαμον ὅπου ἔζησε ποτὲ καὶ ἐβασίλευσεν ὁ Πρίαμος, ἔθυσε τῇ Ἀθηνᾷ βοῦς χιλίας, καὶ πολυειδῶς τιμήσας τὸν ἀξιομνημόνευτον τοῦτον χῶρον, ἀπῆλθεν εἰς Ἄβυδον, ὅπου περιέμενον αὐτὸν αἱ δύο πρὸ μηνῶν κατασκευασθεῖσαι ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου γέφυραι. Ἐνταῦθα ὁ μέγας βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ ῥίψῃ ἐν βλέμμα ἐπὶ σύμπαντος τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἐκάθησε πρὸς τοῦτο εἰς θρόνον ἐκ λίθου λευκοῦ προηγουμένως ὑπὸ τῶν Ἀβυδηνῶν, ἐπὶ λόφου κατασκευασθέντος αὐτῷ. Ὅτε δὲ εἶδε τὸν Ἑλλήσποντον ὑπὸ τῶν πλοίων ἀποκεκρυμμένον, πάσας δὲ τὰς ἀκτὰς καὶ τὰ Ἀβυδηνῶν πεδία ἐπίπλεα ἀνθρώπων, ἐμακάρισεν ἑαυτόν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδάκρυσεν. Ἆρά γε διότι, ὡς εἶπεν, ἐσυλλογίσθη ὁπόσον βραχὺς εἶναι ὁ πᾶς ἀνθρώπινος βίος, ὥστε ἐξ ὅλων τῶν τοσούτων ἐκείνων ἀνθρώπων, ἐντὸς ἑκατὸν ἐνιαυτῶν. οὐδεὶς θέλει πλέον ὑπάρχει· ἢ διότι, ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ ὥρᾳ καθ' ἣν ἔμελλε νὰ περάσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἔλαμψεν αἴφνης, ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ, ἀκτὶς ἀπαισία τοῦ μέλλοντος, καὶ εἶδεν ἐν τούτῳ ἑαυτόν, μετά τινας μῆνας, νενικημένον καὶ φυγάδα, ἐπανερχόμενον ἀπὸ τῶν χωρῶν, ἐπὶ τὰς ὁποίας ἐπήρχετο ἤδη λαμπρὸς καὶ ἀκατάσχετος; Καθ' Ἡρόδοτον ὁ θεῖος τοῦ βασιλέως Ἀρτάβανος, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς καὶ ὅστις συνώδευσεν αὐτὸν μέχρις Ἀβύδου, ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τῆς συγκινήσεως ἵνα ἀποτρέψῃ αὐτὸν αὖθις τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη ἀπόπειρα, καὶ ἂν ἐγένετο, ἦτο προδήλως ἄκαιρος ἤδη, ὁ δὲ Ξέρξης διέταξε νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν ἐνεργηθῇ ἡ διὰ τῆς γεφύρας διάβασις.

Τὴν ἡμέραν ταύτην ἀπὸ πρωΐας καθηγιάσθησαν αἱ γέφυραι διὰ θυμιαμάτων, καὶ διὰ μυρσινῶν ἐστρώθησαν, ἅμα δὲ ἀνατείλαντος

τοῦ ἡλίου ὁ Ξέρξης αὐτός, ῥαντίζων τὴν θάλασσαν ἐκ χρυσῆς φιάλης, προσηυχήθη πρὸς τὸν ἥλιον ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα ἔρριψεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον τὴν φιάλην καὶ προσέτι χρυσοῦν κρατῆρα καὶ ξίφος περσικόν, καλούμενον ἀκινάκην, «ταῦτα οὐκ ἔχω ἀτρεκέως διακρῖναι, ἐπιφέρει ὁ ἱστορικός, οὔτε εἰ τῷ ἡλίῳ ἀνατιθεὶς κατῆκε ἐς τὸ πέλαγος, οὔτε εἰ μετεμέλησε οἱ τὸν Ἑλλήσποντον μαστιγώσαντι, καὶ ἀντὶ τούτων τὴν θάλασσαν ἐδωρέετο». Ἐκ τῶν δύο γεφυρῶν, ἡ ἄνω, ἡ πρὸς τὸν Εὔξεινον πλησιεστέρα, εἶχε προσδιορισθῆ διὰ τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ κάτω, ἡ πρὸς τὸ Αἰγαῖον, διὰ τὴν διάβασιν τῆς θεραπείας καὶ τῶν ὑποζυγίων. Πρῶτοι διῆλθον οἱ μύριοι Πέρσαι, οἱ ἀθάνατοι καλούμενοι, ἐστεφανωμένοι πάντες, μετὰ δὲ τούτους ὁ Ξέρξης αὐτὸς καὶ ἅπας ὁ ἐπίλοιπος στρατός, καθ' ἑτέραν τινὰ σειρὰν τῆς τηρηθείσης ἐπὶ τῆς ἀπὸ Σάρδεων ἐξόδου. Ὁ μονάρχης, φθάσας εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν παρέμεινε θεωρῶν τὸν στρατὸν «ὑπὸ μαστίγων» διαβαίνοντα· διότι οἱ Πέρσαι ἐσυνήθιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παροτρύνωσι τὸν ζῆλον τοῦ ἀγομένου ὑπ' αὐτῶν πλήθους, διὰ τοῦ βαρβάρου, τοῦ ὅλως ἀλλοτρίου εἰς τοὺς Ἕλληνας τούτου τρόπου. Οὐδὲν ἧττον, τοσοῦτον ὑπῆρχε τὸ πλῆθος τοῦ προκειμένου στρατοῦ, ὥστε, ἐνῷ ἀδιαλείπτως ὥδευεν, ἑπτὰ ἡμέραι καὶ ἑπτὰ νύκτες μόλις ἤρκεσαν εἰς τὴν ὁλοσχερῆ αὐτοῦ διάβασιν. Ἐντεῦθεν ὁ Ξέρξης ἐπορεύθη διὰ τῆς θρᾳκικῆς χερσονήσου μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος μὲν αὐτὴν μετὰ τῆς Θρᾴκης, ἔχοντος δὲ τὴν πόλιν Καρδίαν πρὸς ἀριστερὰν καὶ τὸν τάφον τῆς Ἕλλης πρὸς δεξιάν. Διαβὰς δὲ τὸν ἰσθμὸν ὁ στρατὸς ἐστράφη πρὸς δυσμάς, ὥδευσε πρὸς τὸν Μέλανα κόλπον, ἐξήντλησε πάλιν, καθ' Ἡρόδοτον, ὁλόκληρον τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ ἐξ οὗ ὠνομάσθη ὁ κόλπος οὗτος, καὶ ἔφθασεν εἰς Δορίσκον, αἰγιαλὸν καὶ πεδίον μέγα, ἀποτελοῦν, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἕβρου, τὸ εὔφορον τοῦ ποταμοῦ τούτου δέλτα· εἰς Δορίσκον εἶχε κτίσει ὁ Δαρεῖος φρούριον, ἐν ᾧ ἔκτοτε ἐστάθμευε περσικὴ φρουρά. Ἐνταῦθα δέ, καταπλεύσαντος καὶ τοῦ στόλου, ἀπεφάσισεν ὁ Ξέρξης νὰ ἐπιχειρήσῃ γενικὴν ἐπιθεώρησιν καὶ ἀρίθμησιν τῆς κατὰ θάλασσαν δυνάμεως αὐτοῦ.

Οὐδέποτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναφέρεται συγκροτηθεὶς ἐκ τοσούτῳ διαφόρων καὶ τοσούτῳ ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχουσῶν

χωρῶν, πρὸς ἕνα σκοπὸν καὶ ὑπὸ ἀρχηγὸν ἕνα, στρατὸς ὅμοιος τοῦ τότε ἐν τῇ Θρᾴκῃ, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἕβρου, ἀθροισθέντος. Τεσσαράκοντα ἓξ ἔθνη, ἕκαστον φέρον μὲν τὸν ἴδιον αὑτοῦ ἐθνικὸν ἱματισμὸν καὶ ὁπλισμόν, ἔχον δὲ τοὺς ἰδίους αὑτοῦ ἡγεμόνας, ἀπετέλουν τὴν ἀναρίθμητον κατὰ ξηρὰν δύναμιν· ὀκτὼ δὲ ἕτερα ἔθνη παρέσχον τὸν στόλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου Πέρσαι, Μῆδοι καὶ Σάκαι ὑπηρέτουν ὡς ἐπιβάται, δηλαδὴ ὡς ναυτικοὶ στρατιῶται. Οἱ δὲ πραγματικοὶ στρατηγοὶ τοῦ τε σύμπαντος στρατοῦ καὶ τῶν διαφόρων αὐτοῦ ὑποδιαιρέσεων, ἦσαν Πέρσαι εὐπατρίδαι, οἵτινες διένειμαν τὰ διάφορα ἐγχώρια σώματα εἰς τμήματα χιλίων, ἑκατὸν καὶ δέκα ἀνδρῶν. Τὰ 46 ἔθνη ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ κατὰ ξηρὰν δύναμις, ἦσαν· Πέρσαι, Μῆδοι, Κίσσιοι, Ὑρκάνιοι, Ἀσσύριοι, Βάκτριοι, Σάκαι, Ἰνδοί, Ἄριοι, Πάρθοι, Χοράσμιοι, Σόγδοι, Γανδάριοι, Δαδίκαι, Κάσπιοι, Σαράγγαι, Πάκτυες, Οὔτιοι, Μύκιοι, Παρικάνιοι, Ἀράβιοι, Αἰθίοπες οἱ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ Αἰθίοπες οἱ πρὸς νότον Αἰγύπτου, Λίβυες, Παφλαγόνες, Λίγυες, Ματιηνοί, Μαριανδυνοί, Σύροι (181), Φρύγες, Ἀρμένιοι, Λυδοί, Μυσοί, Θρᾷκες, Καβαλεῖς, Μιλύαι, Μόσχοι, Τιβαρηνοί, Μάκρωνες, Μοσύνοικοι, Μᾶρες, Κόλχοι, Ἀλαρόδιοι, Σάσπειρες, Σαγάρτιοι, καὶ ἓν ἔθνος τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ σωζομένου κειμένου τοῦ Ἡροδότου (182). Τὰ ὀκτὼ ἔθνη τὰ τὸν στόλον παρασχόντα ἦσαν Φοίνικες (300 πολεμικὰ πλοῖα), Αἰγύπτιοι (200), Κύπριοι (150), Κίλικες (100), Πάμφυλοι (30), Λύκιοι (50), Κᾶρες (70), Ἕλληνες Ἴωνες (100), Ἕλληνες Δωριεῖς (30), Ἕλληνες Αἰολεῖς (60), Ἕλληνες ἑλλησπόντιοι (100), Ἕλληνες αἰγαιοπελαγῖται (17). Ἐν ὅλοις ἦσαν 1207 τριήρεις. Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν ἐθνῶν, μόνοι οἱ Λυδοί, οἱ Πάμφυλοι, οἱ Κύπριοι, οἱ Κᾶρες, οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν μέρει οἱ Αἰγύπτιοι ἐπιβάται ἔφερον ὅπλα ἔχοντα μέχρι τινὸς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ὅπλων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἤτοι ὅπλα φοβερὰ μὲν κατὰ

---

181) Γραπτέον *Σύριοι* οὐχὶ Σύροι, διότι δὲν πρόκειται περὶ τῶν Σύρων, ἤτοι Ἀραμαίων τῆς Συρίας, τοὺς ὁποίους ὁ Ἡρόδοτος περιλαμβάνει ἐν τοῖς Ἀσσυρίοις, ἀλλὰ περὶ τῶν *Συρίων* τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν καλουμένων ὑπὸ Περσῶν Καππαδοκῶν.

182) Τὸ ἔθνος τοῦτο εἶναι τὸ τῶν *Χαλύβων*, τῶν οἰκούντων ἐν τῇ βορείῳ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, πλησίον τῶν Παφλαγόνων, ὡς γίνεται δῆλον ἀπὸ Ἡροδ. Α. 28.

τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα πρὸς ἐπίθεσίν τε καὶ πρὸς ἄμυναν, ἀνεπιτηδειότατα δὲ διὰ τὸ βάρος πρὸς δίωξιν καὶ φυγήν· ὅλων δὲ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ὁ ποικιλώτατος ὁπλισμὸς συνίστατο, ἐν κεφαλαίῳ, εἰς ἀκόντια καὶ βέλη παντὸς εἴδους, εἰς ἀσπίδας, ὁσάκις εἶχον τοιαύτας, μικρὰς καὶ ξυλίνας ἢ δερματίνας, ἀλλὰ πολλοὶ οὐδόλως ἔφερον ἀσπίδας· εἰς τιάρας ἢ κυρβασίας, δηλαδὴ σκρίκια, ἀντὶ τοῦ κράνους, καὶ εἰς πολυειδῆ ξίφη καὶ ῥόπαλα. Ὥστε δὲν ἦσαν παρεσκευασμένοι οὔτε νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς πυκνῆς παρατάξεως τῶν ἑλληνικῶν δοράτων καὶ ἀσπίδων, οὔτε νὰ προφυλαχθῶσιν, ὅσον οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ τῶν καταφερομένων πληγῶν. Μία μάλιστα μοναδικὴ Περσῶν φυλή, οἱ καλούμενοι Σαγάρτιοι, οἵτινες ὑπηρέτουν ἔφιπποι καὶ συνεποσοῦντο εἰς 8000 ἄνδρας, ἄλλο ὅπλον δὲν εἶχον εἰμὴ ἐν ἐγχειρίδιον καὶ βρόχους, οὓς βάλλοντες ἐν πολέμῳ, συνελάμβανον δι' αὐτῶν ἵππον ἢ ἄνθρωπον, ὁμοίους δὲ τοῦ λεγομένου lasso κατοίκων τινῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς. Πάλιν δὲ οἱ περὶ τὸν ἄνω Νεῖλον Αἰθίοπες εἶχον βεβαμμένον τὸ μὲν ἥμισυ τοῦ σώματος ἐρυθρόν, τὸ δὲ ἥμισυ λευκόν, ἦσαν περιβεβλημένοι λεοντᾶς καὶ παρδαλᾶς καὶ ἔφερον, πλὴν τῶν ἀκοντίων, τόξα μακρὰ μετὰ βελῶν καλαμίνων, τῶν ὁποίων τὴν ἄκραν, ἀντὶ σιδήρου ἀπετέλει λίθος ὀξὺς πεποιημένος.

Ἀλλ' ἐὰν περὶ τῆς παραδόξου ταύτης ποικιλίας τοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος τότε ἐπελθόντος στρατοῦ, οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφιβολίαν, περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν δυνάμεθα κατὰ δυστυχίαν νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ τινα ἔννοιαν. Ὁ στρατὸς ἠριθμήθη κατὰ πρῶτον ἐν Δορίσκῳ, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει ῥητῶς ὅτι οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἀριθμηθῆ κατ' ἰδίαν ὅσα ἕκαστον ἔθνος παρέσχε πλήθη, καὶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὁπόσα ἦσαν τὰ πλήθη ταῦτα. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἤδη ἐπεχείρησαν τὸν ἔλεγχον τοῦ ποσοῦ τῆς ὅλης στρατιᾶς. Συναγαγόντες εἰς ἓν δέκα χιλιάδας ἀκριβῶς ἀνθρώπους, καὶ ὅσον εἶναι δυνατὸν συμπυκνώσαντες αὐτούς, περιέγραψαν κύκλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατεσκεύασαν αἱμασιάν, δηλαδὴ περίφραγμα. Μετὰ δὲ ταῦτα, πληροῦντες ἀνδρῶν ἀλληλοδιαδόχως τὸ περίφραγμα τοῦτο, ἐσημείουν ποσάκις ἐπληρώθη· καὶ γενομένου τούτου ἑκατὸν καὶ ἑβδομηκοντάκις, ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ὅλον πεζικὸν συνεποσοῦτο εἰς 1,700,000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων ἦσαν

80,000 ἱππέων, καὶ προσέτι πλῆθος Λιβυκῶν ἁρμάτων καὶ Ἀραβίων καμήλων, ἀγομένων ὑπὸ 20,000 περίπου ἀνδρῶν. Αὕτη ἦτο ἡ ὑπέρογκος κατὰ ξηρὰν δύναμις τοῦ Πέρσου μονάρχου, ἀνάλογος δὲ καὶ ἡ ναυτικὴ παρασκευή, διότι περιελάμβανε πλὴν τῶν προμνημονευθεισῶν 1207 τριήρων, 3000 μικρότερα πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα. Τὸ πλήρωμα ἑκάστης τριήρους συνέκειτο ἐκ 200 ναυτῶν καὶ 30 μαχίμων ἀνδρῶν· ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων πλοίων ἔφερε, κατὰ μέσον ὅρον, λογιζόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὡς οὐχὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἀπέχοντα, ἄνδρας 80. Ὥστε, ἐὰν ἤδη συγκεφαλαιώσωμεν ὅλα ταῦτα τὰ διδόμενα, θέλομεν εὕρει ὅτι τὸ ὅλον πλῆθος ὅπερ ὁ Ξέρξης συναπήγαγεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὸ περὶ τὸν Δορίσκον πεδίον, καὶ εἰς τὸν αὐτόθι αἰγιαλόν, συνεποσοῦτο εἰς τὸν καταπληκτικὸν ἀριθμὸν τῶν 2,317,610 ἀνδρῶν. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη· διότι κατὰ τὴν περαιτέρω αὐτοῦ ἀπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν, ὁ Ξέρξης ἐστρατολόγησε πλοῖα καὶ ἄνδρας ἀφ' ὅλων τῶν ἐθνῶν, διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων διῆλθε, προσλαβὼν οὕτω 120 μὲν τριήρεις φερούσας 24,000 ἀνδρῶν, καὶ 300 χιλιάδας προσέτι πεζικοῦ στρατοῦ· ὅθεν ἡ ὅλη αὐτοῦ δύναμις, ὅτε ἐπῆλθεν εἰς Θερμοπύλας, ἀνεβιβάσθη εἰς 2,641,610 ἀνδρῶν. Εἰς τούτους δὲ πρέπει, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Ἡροδότου, νὰ προσθέσωμεν τοὐλάχιστον ἴσον ἀριθμὸν ὑπηρετῶν, δούλων, καπήλων κλπ. παρακολουθούντων τὸν κατὰ ξηράν τε καὶ κατὰ θάλασσαν στρατόν, ὥστε οἱ περὶ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν ἄνδρες καθ' ἣν στιγμὴν ἀπήντησε τὴν πρώτην ἑλληνικὴν ἀντίστασιν συνεποσοῦντο ἐν ὅλοις εἰς 5,283,220 ! Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀναφέρονται ῥητῶς καὶ εὐκρινῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, ὅστις προδήλως μάλιστα ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ὅλον ποσὸν ἦτο μεγαλήτερον τούτου, διότι φρονεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς θεραπείας δὲν ἐξισοῦτο πρὸς τὸ μάχιμον πλῆθος, ἀλλ' ἦτο μᾶλλον ἀνώτερος. Καὶ ἔπειτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἔτι τὰς οἰνοποιοὺς γυναῖκας, τὰς παλλακάς, τοὺς εὐνούχους, ὧν οὐδ' ὁ Ἡρόδοτος ἐπιχειρεῖ νὰ ὁρίσῃ τὸ πλῆθος· ἐπὶ πᾶσι δὲ τοὺς βόας, τὰ ὑποζύγια, τοὺς ἰνδικοὺς κύνας, ἅτινα πάντα ἄγνωστον πόσα ἦσαν, ηὔξανον δὲ τὴν καθημερινὴν κατανάλωσιν τοῦ στρατοῦ.

Ὁμολογοῦμεν ἐν τούτοις ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, ἢ ἄλλους τινὰς ὁπωσοῦν πρὸς αὐτοὺς προσεγγίζοντας· ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου νομίζομεν ἀδίκους τὰς ἕνεκεν αὐτῶν

γενομένας κατὰ τοῦ Ἡροδότου πολλὰς κατηγορίας. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας διακρίνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅσον ἔνεστι τὰς εἰδήσεις ὅσας παρ' ἄλλων ἔλαβεν, ἀπὸ τῶν ἰδίων εἰκασιῶν. Ὅσα λέγει περὶ τῆς ἐν Δορίσκῳ γενομένης ἐξαριθμήσεως, τὰ ἤκουσε βεβαίως παρ' ἀνθρώπων παρευρεθέντων αὐτόθι. Ὁ ἀναφερόμενος ὑπ' αὐτοῦ ἀριθμὸς τῶν τριήρων φαίνεται μάλιστα κατώτερος τῆς ἀληθείας, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς συγχρόνου μαρτυρίας τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις εἰς ἓν τῶν σωζομένων 7 αὐτοῦ δραμάτων τὸ ἐπιγραφόμενον «Πέρσαι,» λέγει ῥητῶς ὅτι τὰ ἐν Σαλαμῖνι πολεμήσαντα ἐχθρικὰ πλοῖα ἦσαν 1207, ἐνῷ μεταξὺ τῆς ἐν Δορίσκῳ ἐξαριθμήσεως καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, ἀπωλέσθησαν μὲν περὶ τὰ 647 πλοῖα, δὲν προσελήφθησαν δὲ εἰμὴ 125. Ὅθεν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὑπερβολικὸν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων πλήθους τῶν 277,610 ἀνδρῶν. Ἀλλ' οἱ ἀριθμοὶ τῶν μικροτέρων πλοίων, 3000, καὶ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ, 1,700,000 εἶναι ὀλιγωτέρας πίστεως ἄξιοι. Οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἀρίθμησιν ὄχι μόνον δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ ἦναι ἀκριβεῖς, ἀλλὰ μᾶλλον εἶχον πάντα λόγον νὰ παραστήσωσιν ὡς ὑπέρογκον τὸ πλῆθος, διότι τοιουτοτρόπως ηὐχαρίστουν τόν τε στρατὸν καὶ αὐτὸν τὸν μονάρχην. Καὶ ὁ ὑπολογισμὸς δὲ τῆς θεραπείας, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου γινόμενος, εἰς ἀριθμὸν ἴσον τοῦ μαχίμου στρατοῦ, εἶναι ἀπαράδεκτος. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῷόντι πᾶς ὁπλίτης, καθὸ πολίτης ἔγκριτος, συνήθως συνωδεύετο ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ ἢ ὑπηρέτου, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἐνίοτε παρηκολουθοῦντο καὶ ὑπὸ πλειόνων· εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην λ. χ. θέλομεν ἰδεῖ ὅτι οἱ εἵλωτες ἦσαν ἑπτάκις πλειότεροι τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς Πέρσαις, οἱ μὲν μεγιστᾶνες καὶ οἱ στρατηγοὶ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πολλοὺς καὶ ποικίλους τοὺς ἀκολούθους, οἱ ἐκ τοῦ ὄχλου ὅμως οὐδένα πιθανώτατα εἶχον τοιοῦτον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὁ ἀσιανὸς στρατιώτης εἶναι ὀλιγαρκέστατος καὶ ἀντέχει εἰς στερήσεις τὰς ὁποίας ὁ Εὐρωπαῖος νομίζει ἀφορήτους. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἡρόδοτος ἀπορεῖ εὐλόγως πῶς κατωρθώθη νὰ παρασκευασθῶσι προμήθειαι πρὸς διατροφὴν τοσούτου ἀνθρώπων πλήθους· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἂν οἱ ὑπολογισμοί του ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα, ἂν δηλαδὴ παρεδεχόμεθα ὅτι ἔπρεπε νὰ διατραφῶσιν ἐπὶ ἓξ μῆνας 6,000,000 περίπου ἄνθρωποι, τὸ πρᾶγμα

καταντᾷ ὄχι πλέον ἄπορον, ἀλλ' ἐντελῶς ἀκατάληπτον. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἡρόδοτος, ἀναφέρων τὰς ἐπικουρίας ὅσας ὁ στρατὸς προσέλαβε κατὰ τὴν ἀπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν αὐτοῦ, λησμονεῖ τὰς ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς οὗτος ἀναγκαίως ἔπαθε κατὰ τὴν αὐτὴν πορείαν, ἐκ λιποταξιῶν, νοσημάτων καὶ ἄλλων τοιούτων αἰτιῶν, ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ὑπολογίσωμεν, ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὑπερόγκους, ἅμα ἀναλογισθῶμεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ ὑπῆρξαν παραδείγματα στρατῶν πορευομένων, οἵτινες ἀπώλεσαν καθ' ὁδὸν τὸ ὄγδοον αὐτῶν μέρος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ὁ περσικὸς στρατός, διὰ τὸ ἄτακτον καὶ τὸ ἑτερογενὲς αὐτοῦ, ἦτο δεκτικὸς πολὺ πλείονος ἔτι τοιαύτης ζημίας. Ὅθεν συμπεραίνομεν ὅτι ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἦτο βεβαίως ἄπειρος, καὶ ἴσως ὁ μέγιστος τῶν ὅσων ποτὲ ἀναφέρει ἡ ἱστορία· τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς ἀχανοῦς τοῦ περσικοῦ κράτους ἐκτάσεως καὶ ἐκ τῶν πολυετῶν πρὸς τὴν ἄθροισιν καὶ συντήρησιν τοῦ στρατοῦ τούτου προπαρασκευῶν· τοιαύτη τις δὲ ἦτο καὶ ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, εἰς τὸν Αἰσχύλον, εἰς ὅλους τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας, ἐντύπωσις ἣν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας κάλλιστα ἐξεικόνισε, λέγων, ὅτι Ἑλλησπόντιός τις Ἕλλην, θεωρῶν τὰ πλήθη ταῦτα διαβαίνοντα τὸν πορθμὸν «Ὦ Ζεῦ, ἀνέκραξε, διατὶ λαβὼν σχῆμα ἀνδρὸς Πέρσου, καὶ ὄνομα Ξέρξου ἀντὶ Διός, ἐπεχείρησας νὰ καταστήσῃς ἀνάστατον τὴν Ἑλλάδα, ἄγων ἐπὶ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐνῷ καὶ ἄνευ τούτων ἠδύνασο εὐκόλως νὰ τὴν καταστρέψῃς :» Ἀλλ' ἐνταυτῷ οὐδένα ἔχομεν τρόπον νὰ ὁρίσωμεν ὁπωσοῦν ἀσφαλῶς τὸ ποσὸν τοῦ στρατοῦ τούτου. Ἱστορικοὶ μεταγενέστεροι ἀναφέρουσιν ἀριθμοὺς μικροτέρους τῶν τοῦ Ἡροδότου· ὁ Κτησίας ὁ Κνίδιος, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, 800,000 ἢ 1,000,000· ὁ Αἰλιανός, ὁ γράψας ἐν τῇ τρίτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, 700,000· ὁ δὲ Διόδωρος φαίνεται ἀκολουθῶν ἐν μέρει μὲν τὸν Ἡρόδοτον, ἐν μέρει δὲ ἄλλους μάρτυρας. Ἀλλὰ δυσπιστοῦντες περὶ τούτου πρὸς τὸν σύγχρονον Ἡρόδοτον, πολὺ ὀλιγωτέραν πίστιν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἐν γένει παρατηροῦμεν, ὅτι ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ἡ ἀκριβὴς ἐξαρίθμησις τῶν στρατῶν εἶναι πρᾶγμα δυσχερέστατον, τοσοῦτον ἀείποτε οἱ διαμαχόμενοι ἔχουσι συμφέρον ἢ νὰ κρύπτωσιν ἢ νὰ ἐξογ-

κῶσι τοὺς ἀληθεῖς ἀριθμούς. Καὶ διὰ νὰ φέρωμεν ἓν μόνον, οἰκεῖον παράδειγμα τῆς περὶ τοῦτο δυσκολίας, λέγομεν ὅτι ὁ Θουκυδίδης, αὐτόπτης ὢν μάρτυς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ γράψῃ ἀκριβῶς ὁπόσοι ἦσαν οἱ ἀντιπαραταχθέντες εἰς μίαν τῶν μαχῶν τοῦ πολέμου τούτου, τὴν ἐν Μαντινείᾳ· «τὸ μὲν γὰρ Λακεδαιμονίων πλῆθος, διὰ τῆς πολιτείας τὸ κρυπτόν, ἠγνοεῖτο, τῶν δ' αὖ, διὰ τὸ ἀνθρώπειον κομπῶδες ἐς τὰ οἰκεῖα πλήθη, ἠπιστεῖτο.» Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ μετά τινος πιθανότητος ὁ ἀριθμὸς τοῦ περσικοῦ στρατοῦ;

Ἐν Δορίσκῳ δέ, γενομένης τῆς τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξαριθμήσεως, παρετάχθησαν τὰ διάφορα σώματα, καὶ τότε ὁ Ξέρξης διεξήλασεν ἐπὶ ἅρματος ἐνώπιον ἑκάστου αὐτῶν, ἀπευθύνων ἐρωτήσεις καὶ ἀκούων τὰς ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας ἔγραφον οἱ παρ' αὐτῷ βασιλικοὶ γραμματεῖς· μετὰ δὲ ταῦτα ἐπέβη εἰς Σιδονίαν τριήρη, ἐφ' ἧς εἶχεν ἐπὶ τούτῳ προπαρασκευασθῇ σκηνὴ χρυσῆ, καὶ ἔπλευσε παρὰ τὰς πρῴρας τοῦ ἀναριθμήτου αὐτοῦ στόλου, ὅστις ἦτο ἠγκυροβολημένος, ἐν ἀποστάσει 400 ποδῶν ἀπὸ τῆς παραλίας, εἰς μακρὰν παρὰ τὴν παραλίαν ταύτην γραμμὴν καὶ ὡς ἐπὶ μάχην παρεσκευασμένος. Τὸ θέαμα τοῦτο ἦτο ἐπιτηδειότατον νὰ παροξύνῃ τὴν ἀλαζονείαν αὐτοῦ, ὥστε ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς πεποιθήσεως ταύτης μετεπέμψατο τὸν Δημάρατον, τὸν ἐξόριστον τῆς Σπάρτης βασιλέα, τὸν συνεκστρατεύοντα μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἐρωτήσῃ αὐτόν, ἂν φρονῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐνδεχόμενον ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην δύναμιν. Ὁ δέ, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ἐβεβαίωσε τὸν μέγαν βασιλέα, ὅτι οἱ μὲν Σπαρτιᾶται ἀναμφιβόλως, πιθανώτατα δὲ καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Πελοποννήσου Δωριεῖς, θέλουσι μέχρι θανάτου ἀνταγωνισθῇ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἦναι τὸ ἐπ' αὐτοὺς ἐπερχόμενον πλῆθος. Ὁ Ξέρξης ἐγέλασεν ἀκούσας τὴν ἀπόκρισιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν ὠργίσθη κατὰ τοῦ Δημαράτου, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀπόλυτος κυριαρχία δὲν εἶχεν ἔτι ἐξαχρειώσει τοὺς βασιλεῖς τῆς Περσίας ὅσον βραδύτερον· διότι μετὰ 150 περίπου ἐνιαυτοὺς ὁ ἔσχατος τῶν μοναρχῶν τούτων, Δαρεῖος ὁ Κοδομανός, ὁμοίαν τινὰ ποιήσας ἐρώτησιν πρὸς ἕτερον ἐξόριστον Ἕλληνα, τὸν Ἀθηναῖον Χαρίδημον, καὶ ἀνάλογον λαβὼν ἀπόκρισιν, ἀντὶ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν

εὐγενῆ τοῦ Ξέρξου ἀνοχήν, παρήγγειλεν ἀμέσως νὰ θανατωθῇ ὁ Χαρίδημος.

Μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν ταύτην, ὁ Ξέρξης ἐπανέλαβε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, διαιρέσας τὸν στρατὸν εἰς τρία μεγάλα τμήματα, καὶ κατῆλθε, διὰ τριῶν διαφόρων ὁδῶν, παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας, μέχρι τοῦ Ὀλύμπου, ἐνῷ ὁ στόλος παρέπλεε παρὰ τὴν αὐτὴν παραλίαν. Καθ' ὅλας ταύτας τὰς χώρας, αἵτινες τότε ἀπετέλουν μέρος τοῦ κράτους αὐτοῦ, καὶ ὅπου εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῇ μεγάλαι τροφῶν ἀποθῆκαι, οὐ μόνον οὐδεμίαν λόγου ἀξίαν δυσχέρειαν ἀπήντησεν, ἀλλὰ καὶ ἱκανάς, ὡς προείπομεν, ἐπικουρίας προσέλαβεν ἀπὸ τῶν καθ' ὁδὸν κειμένων ἐθνῶν καὶ ἑλληνίδων πόλεων. Τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὰς πόλεις ταύτας ἦτο, ὅτι ἑκάστη ἠναγκάσθη πρὸς τούτοις νὰ διαθρέψῃ ἐπὶ μίαν ἡμέραν ὁλόκληρον τὸν ἀχανῆ ἐκεῖνον στρατόν, καὶ τὸν βασιλέα μετὰ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ. Αἱ ζημίαι εἰς τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τούτου ὑπέκυψαν δὲν συνίσταντο μόνον εἰς τὴν ἀξίαν τῶν τροφίμων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκευῶν, τὰ ὁποῖα, παρατιθέμενα εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν, διηρπάζοντο ἅπαντα, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως, ὑπὸ τῶν ἀκολούθων αὐτοῦ. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι πολλαὶ τῶν πόλεων ἐκείνων ἐντελῶς σχεδὸν τότε κατεστράφησαν. Οἱ Θάσιοι ἐδαπάνησαν διὰ τὴν τοιαύτην φιλοξενίαν, τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῆς ἠπείρου κειμένων πόλεων αὐτῶν εἰς τὴν τοῦ Ξέρξου στρατιάν, τάλαντα 400, ὅ ἐστι 2,400,000 περίπου δραχμῶν. Ὁ δὲ Ἀβδηρίτης Μεγακλέων συνεβούλευσε τοὺς συμπολίτας νὰ προσέλθωσιν ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν καὶ νὰ εὐχαριστήσωσι τοὺς θεοὺς ὅτι ὁ Ξέρξης ἠρκεῖτο εἰς μίαν μόνον καθ' ἡμέραν τράπεζαν· διότι ἂν ἐπρογευμάτιζεν, ὅπως ἐγευμάτιζεν, οἱ Ἀβδηρῖται ἢ ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν αὐτῶν, ἢ ἤθελον περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην πενίαν.

Τί δ' ἔπραττον ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, ἐνῷ ἡ φοβερὰ ἐκείνη καταιγὶς προσήγγιζεν ἐπὶ μᾶλλον πρὸς τὸν ἱερὸν Ὄλυμπον καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἐκραγῇ ἀπὸ τοῦ ὄρους τούτου ἐπὶ τὰς ἰδίως καλουμένας ἑλληνικὰς χώρας; Αἱ εἰδήσεις αἱ περισωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων κατὰ τὰ μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην

ἔτη, εἶναι, ὡς μὴ ὤφελλεν, ὁπωσοῦν ἀτελεῖς. Ἐκ τῶν δύο βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοῦ Κλεομένους καὶ τοῦ Λεωτυχίδου, ὁ πρῶτος εἶχε τότε ἀποθάνει· οἱ δὲ Αἰγινῆται, τοὺς ὁποίους οὗτος ἠνάγκασε (σελ. 465) νὰ δώσωσιν ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ παύσωσιν οὕτω τῶν πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ἐχθροπραξιῶν, ὠφελούμενοι ἤδη ἐκ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, κατέπεισαν τὴν Σπάρτην νὰ προσκαλέσῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀποδώσωσι τοὺς ὁμήρους. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεποιήθησαν τὴν ἀπόδοσιν, ἐπανελήφθη ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Αἰγινητῶν πόλεμος, ὅστις, εἰ καὶ ἄτοπος κατὰ τὰ ἄλλα, ἔσχεν ὅμως τοὐλάχιστον τὸ καλόν, ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηνῶν δύναμιν. Ὁ Ἡρόδοτος μάλιστα λέγει ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα, ἀναγκάσας θαλασσίους γενέσθαι Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ ἀπόφανσις αὕτη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας φαίνεται ὑπερβολική· ὁ αἰγινητικὸς πόλεμος δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀδιάφορος εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ἀληθῶς ὅμως ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα ὁ ἀνὴρ ὅστις διέκρινε παρασκευαζόμενον κίνδυνον ἄλλον πολὺ φοβερώτερον· ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀναφαίνεται πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Τῳόντι ὁ μὲν Μιλτιάδης εἶχεν ἀποθάνει· ὁ δὲ κυριώτατος αὐτοῦ κατήγορος, ὁ Ξάνθιππος, δὲν προκύπτει αὖθις εἰς μέσον εἰμὴ μετά τινα ἔτη, ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν· ὥστε ἐν τῷ παρόντι δὲν βλέπομεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰμὴ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Θεμιστοκλέα. Ὁ Ἀριστείδης προεχειρίσθη ἄρχων ἐν ἔτει 489 καὶ ἐτιμήθη ἐξαιρέτως διὰ τὴν χρηστότητα αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ ἐκτήσατο καὶ οὐκ ὀλίγους ἐχθρούς, τοὺς πλείστους δηλαδὴ ἐξ ἐκείνων ὅσους ἠναγκάσθη νὰ καταδικάσῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι συνετάχθησαν φυσικῷ τῷ λόγῳ μετὰ τοῦ φιλάρχου Θεμιστοκλέους, ἐξ οὗ δεινὴ προῆλθε μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων ἔρις. Ἀλλ' ἡ ἔρις αὕτη, καθὼς συμβαίνει μεταξὺ τῶν ἀληθῶς μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν, δὲν ἐπήγασεν ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι ἕκαστος αὐτῶν ἤθελε νὰ προτιμηθῇ τοῦ ἄλλου περὶ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων· ἐπήγαζε πρὸς τούτοις καὶ κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι οἱ δύο ἀντίπαλοι εἶχον ὅλως ἀντιθέτους κυβερνητικὰς δοξασίας. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφρόνει ὅτι ἡ πόλις πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους

πρὸς συγκρότησιν ἀξιολόγου ναυτικῆς δυνάμεως, ὁ δ' Ἀριστείδης ἐξεναντίας ἐπείθετο ὅτι ὀφείλει νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐρειδομένη ὡς πρότερον, κυρίως ἐπὶ τοῦ ἠπειρωτικοῦ αὐτῆς στρατοῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπελάμβανε τὴν αὔξησιν τῆς ναυτικῆς παρασκευῆς ἀπαραίτητον ὄχι μόνον ἕνεκα τοῦ ἀνὰ χεῖρας αἰγινητικοῦ πολέμου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι κατ' ἀρχὰς προέβλεπε καὶ μετ' ὀλίγον ἐβεβαιώθη διὰ τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐρχομένων εἰδήσεων, ὅτι ὁ μονάρχης τῆς Ἀσίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἐν Μαραθῶνι ἧτταν καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρήσει νὰ ἐκδικηθῇ διὰ μεγαλητέρας τινὸς ἐπιδρομῆς. Ὁ δ' Ἀριστείδης δὲν ἠρνεῖτο βεβαίως τὸν ἐπικρεμάμενον νέον κίνδυνον, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι εἰς ἀποτροπὴν αὐτοῦ θέλουσιν ἀρκέσει οἱ ὁπλῖται τῶν Ἀθηνῶν, οἱ πρὸ μικροῦ ἀποκρούσαντες τὴν πρώτην ἐπιδρομήν. Κατὰ τοῦτο ὁ Ἀριστείδης ἠπατᾶτο, διότι πᾶσαι αἱ ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς ἐρχόμεναι ἀγγελίαι ἔλεγον τὸν παρασκευαζόμενον στρατὸν τοσοῦτον, ὥστε τὸ πιθανώτερον ἦτο ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, διῃρημένων μάλιστα καὶ μὴ προθύμων ὅλων νὰ ἀναλάβωσι τὸν ἀγῶνα, δὲν θέλουσιν εἰμπορέσει νὰ ἀνθέξωσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην τῶν πολεμίων ὑπεροχήν. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο ἐλπὶς νὰ ὑπερισχύσωσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν· διότι κατὰ θάλασσαν ἡ ὑπεροχὴ τῶν πολεμίων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦναι τοσούτῳ μεγάλη ὅσῳ κατὰ ξηράν· καὶ διότι ἡ πεῖρα τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀποδείξει ὅτι στόλος ἑλληνικός, καλῶς ὁδηγούμενος, ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ διπλασίου περσικοῦ στόλου· ἅπαξ δὲ τούτου κατατροπωθέντος, ἡ τύχη τοῦ πολέμου ἀπεφασίζετο, διότι ἤθελε κοπῆ ἡ βάσις τοῦ ἠπειρωτικοῦ τῶν πολεμίων στρατοῦ, ὅ ἐστιν οὗτος ἤθελεν ἀποκλεισθῆ ἀπὸ τῆς Ἀσίας. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεμιστοκλέους διέκρινεν ἁπάσας ταύτας τὰς περιπετείας τοῦ ἀδήλου μέλλοντος, ἐνῷ τὸ ὀλιγώτερον εὐρύ, καὶ ὀξύ, καὶ τολμηρὸν τοῦ Ἀριστείδου πνεῦμα δὲν ἀπεδέχετο προθύμως τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνους, τοὺς ἐρειδομένους ἐπὶ ἀσαφῶν διδομένων, καὶ ἐπέμενε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὴν πρόχειρον διδασκαλίαν ἥτις ἐξήγετο ἀπὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅσῳ ἔβλεπεν ὅτι ἡ εἰς τὸν ναυτικὸν βίον ὁλοσχερὴς τροπὴ τῆς πόλεως ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὰς διαθέσεις τῶν Ἀθηναίων μεταβολήν τινα ὅλως ἀλλοτρίαν τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου.

Κατὰ τοῦτο ὁ Ἀριστείδης εἶχεν ἴσως δίκαιον· ὁ ναυτικὸς βίος

ὑπὲρ πάντα ἄλλον καθίστησι τὸν ἄνθρωπον ὄχι μόνον τολμητίαν καὶ ῥιψοκίνδυνον, ἀλλὰ καὶ φίλον πάσης καινοτομίας, ἐνῷ ὁ ἔνδημος βίος, δηλαδὴ ὁ διαγόμενος ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ καὶ πατρίδι, εἶναι συντελεστικώτατος εἰς τὴν διατήρησιν τῶν πατρίων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῆς πατρίου διαίτης καὶ πολιτείας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐπιδίδωνται, ὡς ἔμποροι, εἰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις, διὸ ἔκτοτε εἶχεν ἀρχίσει νὰ τροπολογῆται μέχρι τινὸς ὁ προηγούμενος στάσιμος αὐτῶν χαρακτήρ. Ἀλλὰ μέχρι τῶν μηδικῶν χρόνων οἱ τὸν ναυτικὸν βίον ἐπαγγελλόμενοι ἦσαν πάντοτε ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλούς, οἵτινες, μένοντες ἐν τῇ χώρᾳ, διῆγον ὡς γεωργοὶ καὶ ἄλλα ἔμμονα ἔργα μετερχόμενοι. Ἤδη δέ, ἐπειδὴ ὁ λόγος ἦτο νὰ κατασκευασθῇ μεγάλη πολεμικὴ ναυτικὴ δ νκμις, προέκειτο ἅπασα οὕτως εἰπεῖν ἡ πόλις νὰ ἐπιβιβασθῇ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ αὐτοὶ οἱ ὁπλῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτοὶ δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι ὅσοι πρότερον ἐξηκολούθουν διατρίβοντες εἰς τὰ ἴδια, καὶ τηροῦντες ἀναλλοίωτον τὴν πατροπαράδοτον δίαιταν καὶ πολιτείαν. Προέκειτο, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἐπέλθῃ ῥιζικὴ κοινωνικὴ μεταβολή, τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ Ἀριστείδης, οὔτε ἄλλοι πολῖται συνετοὶ Ἀθηναῖοι ἀπεδέχοντο. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν φίλοι τοῦ Κλεισθενείου πολιτεύματος, ἤτοι τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ δὲν ἤθελον νὰ ἐπιφέρωσι συγχρόνως τὴν ἀνατροπὴν ἅπαντος τοῦ πατροπαραδότου τῆς πόλεως βίου. Καὶ ἂν αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις ἦσαν ὁμαλαί, ἂν δὲν ἐπεκρέματο ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς κίνδυνος, ἡ περὶ τὸν Ἀριστείδην μερὶς ἤθελεν ἔχει καθ' ὁλοκληρίαν δίκαιον· διότι οὐδὲν τῷόντι ὑπάρχει ἐπισφαλέστερον τῶν τοιούτων ῥιζικῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν. Ἀλλ' ὁ ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἦτο ἐπικείμενος· ἀλλ' ἡ πόλις δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ εἰμὴ κατὰ θάλασσαν· οἱ περὶ τὸν Θεμιστοκλέα λοιπὸν προέτειναν εἰς μέσον οὐ μόνον ὅ,τι ἔμελλε νὰ ἀναβιβάσῃ μετ' οὐ πολὺ τὰς Ἀθήνας εἰς ὕπατον βαθμὸν δόξης καὶ δυνάμεως, ἀλλ' ὅ,τι καὶ μόνον ἠδύνατο πρὸ πάντων νὰ σώσῃ αὐτάς τε καὶ τὴν Ἑλλάδα ὅλην ἀπὸ τῆς δουλείας. Ὅθεν ἡ γνώμη τοῦ Θεμιστοκλέους ἦτο μεγαλεπήβολος ἐν ταὐτῷ καὶ σωτήριος· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῆς μεγαλοφυΐας χαρακτηριστικόν, δι' οὗ αὕτη διακρίνεται ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τῆς ἀτόλμου συνέσεως, ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου τόλμης· μόνη ἡ μεγαλοφυΐα τολμᾷ

συνετῶς καὶ διὰ τοῦτο μόνη αὐτὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιτυγχάνει.

Ἡ ἔρις αὕτη μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου διήρκεσεν ἐπὶ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη, καὶ ἐπὶ τέλους τόσον παρωξύνθη ὥστε τότε λέγεται ὁ Ἀριστείδης εἰπών, ὅτι δὲν θέλει ἐπέλθει σωτηρία εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα εἰμὴ ἐὰν ἐμβάλωσιν αὐτόν τε καὶ τὸν Θεμιστοκλέα εἰς τὸ βάραθρον. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐγένετο· ἀλλὰ πρῶτον ἤδη, ὡς φαίνεται, ἐφηρμόσθη ἡ περίφημος περὶ ὀστρακισμοῦ θεσμοθεσία (183) (σελ. 385). Ἑκάτερος τῶν ἀντιπάλων ἐζήτησε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ ἑτέρου διὰ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ· ὑπερίσχυσε δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἐξωστρακίσθη ὁ Ἀριστείδης.

Ὁ Θεμιστοκλῆς, μείνας οὕτω μόνος κύριος τῶν πραγμάτων, ἐπεχείρησεν ἀκωλύτως καὶ δραστηρίως τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ καὶ κατώρθωσε μέχρι τινὸς νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον, ὠφεληθεὶς ἐπιτηδειότατα ἐκ δύο περιστάσεων. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀναβολὴ τῆς μεγάλης περσικῆς ἐκστρατείας, ἡ ἐπελθοῦσα ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Αἰγύπτου, τοῦ θανάτου τοῦ Δαρείου καὶ τῶν πρώτων δισταγμῶν τοῦ Ξέρξου. Ἂν ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη δὲν ἀνεβάλλετο ἕνεκα τῶν περιστατικῶν τούτων καὶ ἐγίνετο περὶ τὸ 487 ἢ 486 ἔτος, οἱ ἐχθροὶ ἤθελον εὕρει τὰς Ἀθήνας ἄνευ ἱκανοῦ στόλου καὶ πρὸς τούτοις στασιαζούσας διὰ τὴν μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου ἔριν, ὥστε πιθανώτατα ἤθελον νικήσει. Ἕνεκα δὲ τῆς ἀναβολῆς, ἔλαβεν ὁ νέος κυβερνήτης τῶν Ἀθηναίων πενταετῆ προθεσμίαν πρὸς ἀπαρτισμὸν τῶν παρασκευῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ καιρὸς μόνος δὲν ἤρκει εἰς κατασκευὴν πλοίων, ἐχρειάζοντο καὶ χρήματα. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ δημόσιον τῶν Ἀθηναίων ταμεῖον ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν, προερχόμενον ἀπὸ

---

183) Ἡ εἰκασία αὕτη ἀναιρεῖται νῦν καθ' ὁλοκληρίαν, ἀφοῦ, κατὰ τὰ ἐν τῇ σημ. 165 εἰρημένα, γινώσκομεν ἐκ τῆς σαφεστάτης τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολιτεία Ἀθην. 22) μαρτυρίας, ὅτι ἡ πρώτη τοῦ ὀστρακισμοῦ ἐφαρμογὴ ἐγένετο δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καὶ πρῶτος ὠστρακίσθη ὁ Ἵππαρχος Χάρμου Κολλυτεύς, μετὰ τοῦτον δὲ ὠστρακίσθη Μεγακλῆς ὁ Ἱπποκράτους· μετὰ τοῦτον τῷ τετάρτῳ ἔτει (486 π. χ.) ὠστρακίσθη Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος, τῷ τρίτῳ δὲ μετὰ τοῦτον ἔτει ὁ Ἀριστείδης (484—483 π. χ.)

τῶν ἀργυρῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρείου. Τὰ μεταλλεῖα ταῦτα τῶν ὁποίων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπανελήφθη ἡ κατεργασία, εἰ καὶ ὑπὸ ἄλλους ὅρους, κεῖνται οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τοῦ Σουνίου, καὶ ἰδίως εἰς τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην, ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, μεταξὺ τοῦ Θορικοῦ, τοῦ Σουνίου καὶ τοῦ Ἀναφλύστου, ἤτοι τῆς σήμερον λεγομένης Ἀναβύσου. Ἐπὶ Στράβωνος ἤδη, ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, εἶχον ἐξαντληθῇ ἢ τοὐλάχιστον ἐγκαταλειφθῇ· ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον οἱ μεταβαίνοντες εἰς Σούνιον διὰ ξηρᾶς ἵνα θαυμάσωσι τὰ αὐτόθι σωζόμενα λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, βλέπουσι, καθόσον πλησιάζουσι πρὸς τὴν πολυθρύλητον ἄκραν, ἐπὶ τῶν προκειμένων λόφων, τὰ μέλανα ἴχνη τῆς ἀρχαίας τῶν μεταλλουργῶν καμινείας. Πότε δὲ ἤρχισαν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἐργάζωνται τὰ μεταλλεῖα ταῦτα, ἄδηλον· βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν ἐσυνήθιζε νὰ ἐκποιῇ, ἢ νὰ ἐκμισθῇ πολυετῶς, διάφορα τμήματα τῆς προσοδοφόρου ἐκείνης χώρας εἰς κατ' ἰδίαν ἀνθρώπους ἢ εἰς ἑταιρείας, λαμβάνουσα παρ' αὐτῶν εἴτε χρηματικόν τι ποσὸν ἐφάπαξ πληρωνόμενον, εἴτε ἐτησίαν εἰσφορὰν ἴσην πρὸς τὸ εἰκοστὸν τέταρτον τῆς ἀκαθαρίστου προσόδου. Ἐντεῦθεν ἐσχηματίσθη τὸ ἀποταμίευμα περὶ οὗ πρὸ μικροῦ ἐγένετο λόγος καὶ τὸ ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ διανείμωσι μεταξύ των, λαμβάνοντες ἕκαστος ἀνὰ δέκα δραχμάς, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως (184)· ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ κατασκευάσωσι μὲν ὅσον ἔνεστι πλειότερα πολεμικὰ πλοῖα, νὰ μεταφέρωσι δὲ τὸν ναύσταθμον ἐκ Φαλήρου, λιμένος μὴ ἀσφαλοῦς, εἰς τὸν

---

184) Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἀποταμιεύματος τούτου, ἀκριβέστερον καὶ λεπτομερέστερον ἐκτίθησι τάδε ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. Ἀθ. § 22). «Ἔτει δὲ τρίτῳ μετὰ ταῦτα (484-3) Νικομήδους ἄρχοντος, ὡς ἐφάνη τὰ μέταλλα τὰ ἐν Μαρωνείᾳ (μέρει τινὶ τοῦ Λαυρίου) καὶ *περιεγένετο* τῇ πόλει τάλαντα ἑκατὸν ἐκ τῶν ἔργων, συμβουλευόντων τινῶν τῷ δήμῳ διανείμασθαι τὸ ἀργύριον, Θεμιστοκλῆς ἐκώλυσεν, οὐ λέγων ὅ,τι χρήσεται τοῖς χρήμασιν, ἀλλὰ δανεῖσαι κελεύων τοῖς πλουσιωτάτοις Ἀθηναίων ἑκατὸν ἑκάστῳ τάλαντον, εἶτ' ἐὰν μὲν ἀρέσκῃ τὸ ἀνάλωμα, τῆς πόλεως εἶναι τὴν δαπάνην, εἰ δὲ μὴ κομίσασθαι τὰ χρήματα παρὰ τῶν δανεισαμένων· λαβὼν δ' ἐπὶ τούτοις ἐναυπηγήσατο τριήρεις ἑκατόν, ἑκάστου ναυπηγουμένου τῶν ἑκατὸν μίαν, αἷς ἐναυμάχησαν ἐν Σαλαμῖνι πρὸς τοὺς βαρβάρους».

πολὺ ἀσφαλέστερον, εἰ καὶ πλειότερόν τι ἀπέχοντα τῆς πόλεως, Πειραιᾶ, ὅστις ἠδύνατο καὶ νὰ ὀχυρωθῇ εὐκολώτερον. Καὶ εἶχον τῳόντι κατασκευασθῆ 200 τριήρεις καὶ γυμνασθῆ εἰς τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν ἱκανοὶ Ἀθηναῖοι, εἶχε δὲ ἀρχίσει καὶ ἡ ὀχύρωσις τοῦ νέου ναυστάθμου, ὅτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 481 ἔτους, ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κήρυκες τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀπαιτοῦντες παρὰ τῶν διαφόρων πόλεων γῆν καὶ ὕδωρ. Εἴπομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι οὔτε εἰς τὰς Ἀθήνας, οὔτε εἰς τὴν Σπάρτην ἐπέμφθησαν κήρυκες· ὅθεν αἱ δύο αὗται πόλεις, πειθόμεναι εὐλόγως ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὰς κυρίως ἀπειλεῖ, ἔσπευσαν νὰ συμβουλευθῶσι μὲν τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, νὰ συνεννοηθῶσι δὲ ἵνα συγκαλέσωσιν εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμὸν πανελλήνιον σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι κοινὴν κατὰ τῆς ἐπικειμένης ἐπιδρομῆς ἀντίστασιν.

Ἡ κοινὴ αὕτη σύνοδος εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ ἀπόπειρα ὁλοσχεροῦς τοῦ ἔθνους ἑνώσεως. Εἰς τὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον δὲν συνῆλθον μὲν ὅλοι οἱ κληθέντες, ὁ δὲ σκοπὸς τῆς κοινῆς σωτηρίας δι' ὃν συνεκαλοῦντο ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους ὄχι διὰ τῆς συμπράξεως ὅλων τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς προσκαίρου ἑνώσεως τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγαλοφροσύνης τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως. Οὐδὲν ἧττον ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι παρὰ πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων, τῆς κυρίως Ἑλλάδος τοὐλάχιστον, ἐπεκράτησεν αἴσθημά τι πολιτικῆς ἑνότητος, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι συνεκάλεσαν τὴν κοινὴν ἐκείνην σύνοδον «φρονήσαντες εἴκως ἕν τε γένοιτο τὸ ἑλληνικόν, καὶ εἰ συγκύψαντες τωὐτὸ πρήσσοιεν πάντες, ὡς δεινῶν ἐπιόντων ὁμοίως πᾶσι Ἕλλησι».

Ὁπωσδήποτε ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ καταπαύσῃ τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων ὑφισταμένας ἔριδας καὶ ἐξαιρέτως τὸν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Αἰγίνης δεινὸν πόλεμον, ἡ δὲ Αἴγινα ἀνεδείχθη πρόθυμος εἰς τὴν συνδιαλλαγὴν ταύτην καὶ ἀπηλλάγη οὕτω πάσης περὶ μηδισμοῦ ὑπονοίας. Ἐνταὐτῷ ἡ σύνοδος ἐξαπέστειλεν ἀγγέλους πρὸς ὅλας τὰς

πόλεις ὅσαι ἐνομίζοντο ἢ διατεθειμέναι νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων ἢ ἀδιάφοροι πρὸς τὸν ἀγῶνα, ἰδίως εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνας, ἐξαπέστειλε δὲ καὶ κατασκόπους εἰς Σάρδεις ἵνα γνωρίσωσι τὰς παρασκευὰς καὶ τὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Οἱ κατάσκοποι οὗτοι, ἀνακαλυφθέντες, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον, ἀλλὰ κατὰ ῥητὴν διαταγὴν τοῦ Ξέρξου ἀπελύθησαν, ὀρθῶς ἀναλογισαμένου, ὅτι, ἂν ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια ἀνακηρύξωσι τὸ μέγεθος τοῦ στρατοῦ ὃν εἶδον ἠθροισμένον, θέλουσιν αὐξήσει τὸν ἤδη ἐπικρατοῦντα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τρόμον. Ὁ τρόμος οὗτος ἦτο τῳόντι μέγας, καὶ αὐτὸ τὸ ἀνώτατον τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνότητος ἱερὸν ἔδωκεν ἀπέλπιδα εἰς τοὺς 'Αθηναίους ἀπάντησιν, ὅτε οὗτοι ἐζήτησαν, ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, τὴν συμβουλὴν αὐτοῦ. Διότι μόλις οἱ θεοπρόποι αὐτῶν, ὡς ὠνομάζοντο οἱ εἰς τὰ χρηστήρια πεμπόμενοι πρεσβευταί, προσενεγκόντες τὴν εἰθισμένην θυσίαν καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸ ἄδυτον, παρεστάθησαν ἐνώπιον τῆς Πυθίας 'Αριστονίκης, καί, «τί κάθησθε,» ἀνέκραξεν αὕτη ἐν τῷ ἅμα, «τί κάθησθε, ταλαίπωροι; φύγετε εἰς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, καταλιπόντες τὰς οἰκίας ὑμῶν καὶ τὴν ἄκραν τῆς τροχοειδοῦς ὑμῶν πόλεως. Ὁ ἐξ 'Ασίας ἐπερχόμενος Ἄρης θέλει καταστρέψει τὰ πάντα· καὶ οὐ μόνον τὰ ὑμέτερα τείχη, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα θέλουσιν ἀπολεσθῆ, καὶ πολλοὶ ἀθανάτων ναοὶ θέλουσιν εἰς τὸ πῦρ παραδοθῆ. 'Απέλθετε λοιπὸν ἐκ τοῦ ἀδύτου, βυθίζοντες εἰς θλῖψιν τὰς ψυχὰς ὑμῶν.» 'Απάντησις αὕτη φοβερά, καὶ οἵα σπανίως ἐξήρχετο ἀπὸ τῶν χειλέων τῆς προφήτιδος. Οἱ δὲ θεοπρόποι ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ κομίσωσιν εἰς 'Αθήνας χρησμὸν τοιοῦτον, ὅτε Τίμων ὁ 'Ανδροβούλου, εἷς τῶν ἐν Δελφοῖς ἐγκρίτων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἴσχυον παρὰ τῇ ἱερείᾳ, συνεβούλευσε τοὺς θεοπρόπους, λαβόντες ἱκετηρίας, νὰ προσέλθωσι πάλιν εἰς τὸ χρηστήριον ὡς ἱκέται. Πείθονται εἰς τοῦτο οἱ 'Αθηναῖοι καὶ ἐμφανισθέντες τὸ δεύτερον λέγουσιν. «Ὦ ἄναξ, χρῆσον ἡμῖν ἄμεινόν τι περὶ τῆς πατρίδος, αἰδεσθεὶς τὰς ἱκετηρίας τάς δε τάς τοι ἥκομεν φέροντες· ἢ οὔ τοι ἄπιμεν ἐκ τοῦ ἀδύτου, ἀλλ' αὐτοῦ τῇδε μενέομεν, ἔστ' ἂν καὶ τελευτήσωμεν.» Εἰς ὃ ἡ πρόμαντις ἀπήντησε. «Δὲν δύναται ἡ 'Αθηνᾶ νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν 'Ολύμπιον Δία, εἰ καὶ καθικετεύουσα αὐτὸν διὰ πολλῶν λόγων καὶ πολλῆς συν-

έσεως. Τοῦτο δὲ μόνον δύναμαι νὰ σᾶς βεβαιώσω, ὅτι καὶ ἂν ἅπαντα ἤθελον ἁλωθῆ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Κέκροπος, ηὐδόκησεν ὅμως ὁ Ζεύς, χαριζόμενος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ὥστε τὸ ξύλινον τεῖχος νὰ μείνῃ μόνον ἀπόρθητον, ἵνα διασώσῃ ὑμᾶς τε καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν. Μὴ περιμένετε λοιπὸν τὰς προσβολὰς τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ, ἀλλ' ὑποχωρήσατε, στρέψαντες τὰ νῶτα· ἄλλοτέ ποτε θέλετε ἀντιπαραταχθῆ.» Καὶ ἐτελείωνεν ὁ χρησμὸς διὰ τῶν ἑξῆς δύο στίχων·

Ὦ θείη Σαλαμίς, ἀπολεῖς δὲ σὺ τέκνα γυναικῶν,
ἤπου σκιδναμένης Δημήτερος ἢ συνιούσης,

ἤ δηλαδὴ ἐν καιρῷ τοῦ σπορήτου, ἢ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπόκρισις ἦτο βεβαίως ὁπωσοῦν ἠπιωτέρα τῆς πρώτης, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀσαφής. Ὅθεν ὅτε ἀπηγγέλθη εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, προέκυψαν ποικίλαι ἑρμηνεῖαι. Καὶ ἐπεκράτησε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ γνώμη ὅτι διὰ τοῦ ξυλίνου τείχους ὁ θεὸς ἐννοεῖ τὸν στόλον τῆς πόλεως, ἀλλ' εἰς τοὺς πλειοτέρους καὶ ἐμπειροτέρους τῶν ἑρμηνευτῶν ἐφαίνοντο ἀπαίσιοι οἱ τελευταῖοι τοῦ χρησμοῦ λόγοι, καθ' οὓς ἡ Σαλαμὶς ἔμελλε νὰ καταστρέψῃ τέκνα γυναικῶν, ὥστε παρ' ὀλίγον νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ γνώμη, ὅτι ἐλπὶς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἐάν, διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν ἤθελον ἀποδημήσει εἰς οἱανδήποτε ξένην γῆν. Ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν, ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, ἥτις ἄνευ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ, ἐκ τριχὸς ἤδη ἐκρέματο, ὅτε ἀναστὰς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ μέγας τοῦ στόλου δημιουργός, ὁ ἀτρόμητος καὶ ἄπταιστος τοῦ μέλλοντος κριτής, ἰσχυρίσθη, ὅτι ἂν ὁ θεὸς ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἐν Σαλαμῖνι προέκειτο οἱ Ἕλληνες νὰ πάθωσι μεγάλην συμφοράν, ἤθελε βεβαίως προσθέσει εἰς τὸ ὄνομα τῆς νήσου ἐπίθετόν τι ἐμφαντικὸν τοῦ δυστυχήματος, λέγων ἐπὶ παραδείγματος «ὦ σχετλίη Σαλαμὶς» ἤτοι ὀλεθρία, ἀπαισία καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐνῷ λέγων «ὦ θείη Σαλαμὶς» καταδεικνύει ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ φθαρῶσιν αὐτόθι δὲν ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' οἱ πολέμιοι τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὑπερίσχυσεν ἡ ἑρμηνεία αὕτη, καὶ ἀπεφάσισαν τότε οἱ Ἀθηναῖοι νὰ θυσιάσωσι μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν

καὶ τὴν χώραν, νὰ ἐπιβῶσι δὲ εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ὄχι ὅμως ἵνα ἀποδημήσωσιν, ἀλλ' ἵνα ἐκθύμως κατὰ θάλασσαν ἀγωνισθῶσι, σωτῆρες οὕτω γινόμενοι τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης. Ἡ περὶ τούτου κοινὴ τῶν Ἑλλήνων πεποίθησις ἐκδηλοῦται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. «Ἐνταῦθα ἀναγκαίῃ ἐξέργομαι, λέγει ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, γνώμην ἀποδέξασθαι ἐπίφθονον μὲν πρὸς τῶν πλεόνων ἀνθρώπων, ὅμως δέ, τῇ γ' ἐμοὶ φαίνεται εἶναι ἀληθές, οὐκ ἐπισχήσω. Εἰ Ἀθηναῖοι, καταρρωδήσαντες τὸν ἐπιόντα κίνδυνον, ἐξέλιπον τὴν σφετέρην, ἢ καὶ μὴ ἐκλιπόντες ἀλλὰ μείναντες ἔδοσαν σφέας αὐτοὺς Ξέρξῃ, κατὰ τὴν θάλασσαν οὐδαμοὶ ἂν ἐπειρῶντο ἀντιεύμενοι βασιλέϊ. Εἰ τοίνυν κατὰ τὴν θάλασσαν μηδεὶς ἠντιοῦτο Ξέρξῃ, κατά γε ἂν τὴν ἤπειρον τοιάδε ἐγίνετο. Εἰ καὶ πολλοὶ τειχέων κιθῶνες (περίβολοι) ἦσαν ἐληλαμένοι διὰ τοῦ ἰσθμοῦ Πελοποννησίοισι, προδοθέντες ἂν Λακεδαιμόνιοι ὑπὸ τῶν συμμάχων, οὐκ ἑκόντων, ἀλλ' ὑπ' ἀναγκαίης, κατὰ πόλις ἁλισκομένων ὑπὸ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ τοῦ βαρβάρου, ἐμουνώθησαν, μουνωθέντες δὲ ἂν καὶ ἀποδεξάμενοι ἔργα μεγάλα ἀπέθανον γενναίως· ἢ ταῦτα ἂν ἔπαθον, ἢ πρὸ τοῦ ὁρέοντες ἂν καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μηδίζοντας, ὁμολογίῃ ἂν ἐχρήσαντο πρὸς Ξέρξεα. Καὶ οὕτω ἂν ἐπ' ἀμφότερα ἡ Ἑλλὰς ἐγίνετο ὑπὸ Πέρσῃσι. Τὴν γὰρ ὠφέλειαν τὴν τῶν τειχέων τῶν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐληλαμένων οὐ δύναμαι πυθέσθαι ἥτις ἂν ἦν βασιλέος ἐπικρατέοντος τῆς θαλάσσης. Νῦν δὲ Ἀθηναίους ἄν τις λέγων σωτῆρας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος, οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι τἀληθέος· οὗτοι γὰρ ἐπὶ ὁκότερα τῶν πρηγμάτων ἐτράποντο, ταῦτα ῥέψειν ἔμελλε. Ἑλόμενοι δὲ τὴν Ἑλλάδα περιεῖναι ἐλευθέρην, τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν πᾶν τὸ λοιπόν, ὅσον μὴ ἐμήδισε, αὐτοὶ οὗτοι ἦσαν οἱ ἐπεγείραντες καὶ βασιλέα μετά γε θεοὺς ἀνωσάμενοι. Οὐδὲ σφέας χρηστήρια φοβερὰ ἐλθόντα ἐκ Δελφῶν καὶ εἰς δεῖμα βαλόντα, ἔπεισε ἐκλιπεῖν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καταμείναντες ἀνέσχοντο τὸν ἐπιόντα ἐπὶ τὴν χώρην δέξασθαι».

Καὶ δὲν ἐθυσίασαν μόνον τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὴν χώραν οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν ἐρριψοκινδύνευσαν μόνον τὸν στόλον ὅστις ἦτο ἤδη ἡ μόνη περιουσία αὐτῶν καὶ ἡ μόνη ἐλπὶς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέραν θυσίαν χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας καθυπέβαλον ἑαυτούς.

Ἅμα συναχθέντων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμόν, ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ μία τις πόλις πρόεδρος καὶ ἡγεμὼν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος· καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν κατὰ ξηρὰν δύναμιν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Σπάρτην· δὲν ὑπερεῖχεν ὅμως αὕτη, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ κατὰ θάλασσαν, διότι δὲν παρέσχεν εἰμὴ 16 πλοῖα καὶ εἶχεν ὀλίγην, μᾶλλον δὲ οὐδεμίαν περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν δεξιότητα, ἐνῷ αἱ Ἀθῆναι ἔδωκαν τὰ δύο τρίτα τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως, ἐνταὐτῷ δὲ καὶ τοὺς ἀρίστους ναυβάτας. Τούτου ἕνεκεν ἐγένετο κατ' ἀρχὰς λόγος νὰ ἄρξωσιν αἱ μὲν Ἀθῆναι κατὰ θάλασσαν, ἡ δὲ Σπάρτη κατὰ ξηράν. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, παρατηρήσαντες ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν συμμάχων δυσαρέστως ἤκουσαν τὴν γνώμην ταύτην, μὴ πειθόμενοι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς Σπαρτιάτην ἄνδρα, παρῃτήθησαν ἀμέσως χάριν τῆς κοινῆς ὁμονοίας πάσης περὶ ἀρχηγίας ἀξιώσεως, ἡ δ' εὐγενὴς αὕτη παραίτησις δικαιώματος εὐλογωτάτου εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος ὅσῳ τὸ φιλόπρωτον ἦτο εἷς τῶν κυριωτάτων χαρακτήρων τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἅμα μὲν πολλῶν μεγαλουργημάτων, ἅμα δὲ συμφορῶν πολλῶν πρόξενον γενόμενον.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ θυσίαι καὶ αἱ προσπάθειαι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ νὰ σωθῇ τότε ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης, διότι κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων ὀλίγαι ὑπήκουσαν εἰς τὴν περὶ τῆς κοινῆς ἀμύνης πρόσκλησιν τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου. Αἱ πλεῖσται τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου πολιτειῶν ἐκ πρώτης μὲν ἀφετηρίας ἦσαν ἢ διατεθειμέναι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τοὺς πολεμίους, οἷον αἱ Θῆβαι καὶ οἱ πλειότεροι τῶν Βοιωτῶν, ἢ τοὐλάχιστον νωθρότατοι πρὸς τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, μετ' ὀλίγον δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἔδωκαν γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν βασιλέα.

Ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου, τὸ Ἄργος, ἂν δὲν ἐμήδιζεν, ἠπράκτει ὅμως, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ κοινωνήσῃ πανελληνίου τινὸς ἐπιχειρήσεως εἰμὴ ὡς τῶν ὅλων ἡγεμών. Οἱ Κρῆτες ἀπέσχον τοῦ ἀγῶνος, προτείνοντες ἀποτρεπτικόν τινα τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου χρησμόν. Οἱ Κερκυραῖοι ὑπέσχοντο συνδρομήν, ἀλλὰ δὲν ἐτήρησαν τὸν λόγον. Ὁ ἰσχυρὸς τῶν Συρακουσίων δεσπότης Γέλων, περὶ οὗ πλειότερά τινα θέλομεν εἰπεῖ κατωτέρω, οὐδεμίαν

ἔπεμψε κατὰ τοῦ Ξέρξου ἐπικουρίαν, καὶ οὐδ' ἂν ἤθελεν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἐν ᾧ καιρῷ ὁ τῶν Περσῶν μονάρχης κατέκλυζε τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα διὰ τῆς ἀπειραρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς, οἱ Καρχηδόνιοι ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς αὐτόν, ἐπεχείρησαν φοβερὰν κατὰ τῆς Σικελίας ἐπιδρομήν. Τελευταῖον, ἂν καὶ ὁ μέγας θεσσαλικὸς οἶκος τῶν Ἀλευαδῶν συνέπραττε μετὰ τοῦ Ξέρξου, οἱ πλεῖστοι τῶν Θεσσαλῶν ἀνεδείχθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς πρόθυμοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὸν ἐχθρόν· διὸ ἀπεστάλη εἰς αὐτοὺς ἐπικουρία 10000 ὁπλιτῶν ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Εὐαίνετον καὶ τὸν Ἀθηναῖον Θεμιστοκλέα, ἥτις, προσλαβοῦσα καὶ τὸ θεσσαλικὸν ἱππικόν, κατέλαβε τὰ Τέμπη, δι' ὧν καὶ μόνων ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο νὰ ἐμβάλῃ ἀπὸ τῆς κάτω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν αὐτόθι οἱ Ἕλληνες ἀφ' ἑνὸς μὲν παρετήρησαν, ὅτι ὁ ἰσχυρὸς τοῦ Ξέρξου στόλος ἠδύνατο ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν· ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλη δίοδος φέρουσα ἀπὸ τῆς ἄνω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν, διὰ τῶν δυτικώτερον τοῦ Ὀλύμπου ὀρεινῶν πυλῶν. Ὅθεν ἐνόμισαν ἐπισφαλὲς νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰ Τέμπη, καὶ ἐγκαταλιπόντες αὐτά, ἐπανῆλθον εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμόν, ὅτε περίπου ὁ περσικὸς στρατὸς διέβαινε τὸν Ἑλλήσποντον. Ἅμα δ' ὑπεχώρησεν ἡ ἐπικουρία αὕτη, ἅπασα ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς, παρεκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος, ἀναφανδὸν ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ξέρξου· ὥστε ὅτε οὗτος, μετὰ ἓξ ἑβδομάδας ἢ δύο μῆνας ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ὄλυμπον καὶ τὴν Ὄσσαν, οἱ κήρυκες οὓς εἶχεν ἐκπέμψει ἐκ Σούσων προσέφερον αὐτῷ τὰ σημεῖα τῆς ὑποταγῆς ὅλων σχεδὸν τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Κιθαιρῶνος Ἑλλήνων, ἤτοι τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Δολόπων, τῶν Αἰνιάνων, τῶν Περραιβῶν, τῶν Μαγνήτων, τῶν Λοκρῶν, τῶν Δωριέων, τῶν Μαλιέων, Ἀχαιῶν τῶν Φθιωτῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν, πλὴν Θεσπιέων καὶ Πλαταιέων. Ἰδίως δὲ οἱ Θεσσαλοὶ οὐ μόνον καθυπετάχθησαν, ἀλλὰ καὶ πρόθυμοι καὶ χρησιμώτατοι ἀνεδείχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως τῇ προτροπῇ τῶν Ἀλευαδῶν, τῶν ὁποίων ἡ μερὶς ἀπέβη ἤδη ἐπικρατεστάτη.

Οἱ δὲ Ἕλληνες, τῶν ὁποίων οἱ ἀντιπρόσωποι παρέμειναν συνηγμένοι εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμόν, καίτοι οὕτω παρὰ τῶν

λοιπῶν ἐγκαταλειφθέντες, δὲν ἀπέβαλον μὲν τὸ θάρρος αὐτῶν· καὶ εἶχον, ὡς φαίνεται, πεποίθησίν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας, διότι ἐψήφισαν, ὅτι «ὅσοι τῷ Πέρσῃ ἔδοσαν σφέας αὐτοὺς Ἕλληνες ἐόντες, μὴ ἀναγκασθέντες, καταστάντων σφι εὖ τῶν πραγμάτων, τούτους δεκατεῦσαι τῷ ἐν Δελφοῖσι θεῷ·» ἤτοι ἐψήφισαν, λαβόντες τὸ δέκατον τῶν κτημάτων τῶν τοιούτων Ἑλλήνων καὶ ἴσως τὸ δέκατον τῶν ἀνθρώπων, ν' ἀφιερώσωσιν αὐτὸ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐν ταὐτῷ δὲ ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσιν ἤδη τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, καὶ τὴν περὶ τὸ στενὸν τοῦτο θάλασσαν. Οὐδὲ οὗτοι ὅμως οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν ἅπαντες τὴν αὐτὴν προθυμίαν εἰς τὸν προκείμενον ἔσχατον κίνδυνον. Ἀλλὰ περιγράψωμεν πρὸ πάντων ὁπωσοῦν ἀκριβῶς τὸν χῶρον ἐν ᾧ κατὰ πρῶτον συνεπλάκησαν πρὸς τοὺς πολεμίους. Αἱ Θερμοπύλαι ἦσαν τῳόντι, μετὰ τὰ Τέμπη, τὸ ἐπιτηδειότερον πρὸς ἄμυναν χωρίον· ἔχουσαι μάλιστα ὡς πρὸς ἐκεῖνα τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐνταῦθα ἡ στερεὰ δὲν χωρίζεται ἀπὸ τῆς παρακειμένης νήσου Εὐβοίας εἰμὴ διὰ πορθμοῦ συνεσταλμένου, τοῦ ὁποίου τὸ στενότερον μέρος, τὸ μεταξὺ τοῦ ὄρους τῆς Κνημῖδος καὶ τῆς εὐβοϊκῆς ἄκρας τοῦ Κηναίου, μόλις ἔχει δύο καὶ ἡμίσεος ἀγγλικῶν μιλίων πλάτος. Εἰς τὸ βόρειον τῆς Εὐβοίας μέρος, ἀντικρὺ τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Ἀχαΐας τῆς Φθιώτιδος, ἔκειτο ἡ παραλία, ἥτις ἐκαλεῖτο Ἀρτεμίσιον ἀπὸ τοῦ αὐτόθι ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν πόλιν Ἱστίαιαν, τὸν μετέπειτα Ὠρεόν. Περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον λοιπὸν τοῦτο τῆς Εὐβοίας, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Ξηροχωρίου, ἀπεφασίσθη νὰ παραταχθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀντισταθῇ εἰς τὴν διάβασιν τῶν Περσῶν. Τὸ ἐνδότερον τοῦ πορθμοῦ ἦτο, ὡς προείρηται, στενότερον· εἰς τὸ μεταξὺ Χαλκίδος καὶ Βοιωτίας μάλιστα σημεῖον, ἡ νῆσος σχεδὸν ἑνοῦται μετὰ τῆς ἠπείρου, ὥστε οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ ἤθελον προτιμήσει ἐνταῦθα μᾶλλον νὰ ἀγωνισθῶσι, νομίζοντες ἐν γένει τότε συμφερωτάτας εἰς αὐτοὺς τὰς στενοπορίας, διότι τὰ πλοῖα αὐτῶν ἦσαν ἅμα μὲν ὀλιγώτερα, ἅμα δὲ δυσκινητότερα τῶν περσικῶν. Ἀλλ' ἡ κατάληψις τοῦ βορείου μέρους τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα διακωλυθῇ ὁ περσικὸς στόλος τοῦ ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα ὄπισθεν τῶν ἐν Θερμοπύλαις προμάχων. Τῶν δὲ Θερμοπυλῶν τούτων ἡ παροῦσα κατάστασις διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἀρχαίας· ὅθεν πρῶτον μὲν θέλομεν παραστήσει πῶς εἶ-

χον τὸ πάλαι, ἔπειτα δὲ τίνας, διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου, ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις. Τὸ δυτικώτατον τμῆμα τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἀποτελεῖ ὁ λεγόμενος μαλιακὸς κόλπος, εἰς ὃν ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς Σπερχειός, ὁ ῥέων ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἐντὸς κοιλάδος κειμένης μεταξὺ τῆς Ὄθρυος πρὸς βορρᾶν, καὶ τῆς Οἴτης, πρὸς μεσημβρίαν. Εἰς τὸ κάτω τῆς μικρᾶς καὶ εὐφόρου ταύτης κοιλάδος μέρος κατῴκουν αἱ διάφοροι φυλαὶ τῶν Μαλιέων, οἵτινες συνώρευον πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς πρὸς Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας· οἱ δὲ μεσημβρινώτατοι Μαλιεῖς κατεῖχον πεδίον, ἐν ᾧ ἔκειτο ἡ πόλις αὐτῶν Τραχὶς καὶ τὸ ὁποῖον, ποῦ μὲν εὐμέγεθες, ποῦ δὲ στενότατον, κατακλείεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς Οἴτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀπὸ τῆς Τραχῖνος, ἡ Οἴτη τρέπεται πρὸς τὸ νοτιανατολικόν, κατερχομένη παρ' αὐτὴν σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ μαλιακοῦ κόλπου· μεταξὺ δὲ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς Οἴτης καὶ τοῦ κόλπου κεῖται τὸ πολυθρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς τὴν ἀπὸ Τραχῖνος πρὸς τὰς Θερμοπύλας φέρουσαν ὁδὸν καὶ ἀμέσως πρὸ τῶν πυλῶν τούτων ἔκειτο, περὶ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμίων Φοίνικος καὶ Ἀσωποῦ, ἡ πόλις Ἀνθήλη, περίφημος διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἱερὸν τοῦ Ἀμφικτύονος καὶ τῆς Ἀμφικτυονίδος Δήμητρος, ἔτι δὲ διότι αὐτόθι ἐτελεῖτο ἡ μία τῶν συνόδων τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Πλησιέστατα εἰς τὴν Ἀνθήλην, ἡ ἀπόκρημνος Οἴτη τοσοῦτον προσήγγιζεν εἰς τὸν κόλπον, ἢ τοὐλάχιστον εἰς ἄβατόν τι ἕλος, ἀποτελοῦν τὸ κράσπεδον τοῦ κόλπου, ὥστε ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἠδύνατο νὰ διέλθῃ εἰμὴ μία μόνον ἅμαξα. Ἡ στενὴ αὕτη δίοδος ἀποτελεῖ τὴν ἀρκτικοδυτικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς μικρὰν δὲ ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν, περὶ τὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, προσήγγιζεν αὖθις τὸ ὄρος πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἀπετέλει τὴν νοτιανατολικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν, οὐ μακρὰν τοῦ Ἀλπηνοῦ, πρώτης τῶν Λοκρῶν πόλεως (σελ. 192). Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τούτων πυλῶν διάστημα ἦτο ὁπωσοῦν εὐρύτερον, ἐκαλύπτετο δέ, ὡς καὶ ἤδη, ὑπὸ θερμῶν ὑδάτων, ἁλατούχων καὶ θειούχων· ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῶν Θερμοπυλῶν. Οὕτως εἶχε τὸ πάλαι ὁ χῶρος· συνέκειτο δηλαδὴ ἐκ δύο στενοτάτων διόδων, μιᾶς ἀρκτικωτέρας, ἄλλης νοτιωτέρας, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ἐν διαστήματι δέκα λεπτῶν τῆς ὥρας, ἡ ὁδὸς εὐρύνετο ὁπωσοῦν. Εἰς ἕτερόν τι σημεῖον, καὶ τοῦτο πλησίον τῆς Τραχῖνος κείμενον, καὶ ἀ-

πέχον ἀρκτικοδυτικῶς τῶν Θερμοπυλῶν περὶ τὰ δύο ἀγγλικὰ μίλια, ἡ μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης ὁδὸς ἦτο σχεδὸν ὅσον καὶ ἐν Θερμοπύλαις στενή· ἀλλὰ τὸ στενὸν τοῦτο δὲν ἐχρησίμευεν· ἐπειδὴ τὰ παρακείμενα ὄρη ἦσαν ταπεινά, ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο, τραπεὶς πρὸς δυσμάς, νὰ διέλθῃ δι' αὐτῶν ἄνευ δυσκολίας, ἐνῷ εἰς Θερμοπύλας ὁ παρακείμενος τῆς Οἴτης κλάδος, ὡς τὰ μάλιστα ἀπόκρημνος, δασώδης καὶ ἑνὶ λόγῳ ἄβατος, οὐδεμίαν ἄλλην κατέλιπε δίοδον ἀπὸ Θεσσαλίας εἰς Λοκρίδα εἰμὴ τὴν διὰ τῶν προειρημένων πυλῶν. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλαι τινὲς ὀρειναὶ ἀτραποὶ περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει· ἀλλὰ τούτων τοσοῦτον ὀλίγη ἐγίνετο τὸ πάλαι χρῆσις, ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι, καὶ πρὸς τούτοις αἱ ἀτραποὶ αὗται ἠνάγκαζον τὸν ἐπερχόμενον εἰς ἱκανὴν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ παρατροπήν. Ἡ δὲ εὐθυτέρα καὶ ἡ τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρησιμεύουσα ὁδὸς ἦτο ἡ ἄγουσα διὰ τῶν δύο πυλῶν, ἃς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν. Τούτου ἕνεκεν οἱ Φωκεῖς εἶχον ἄλλοτε φράξει τὴν ἀρκτικωτέραν τῶν πυλῶν διὰ τείχους ἀσφαλίζοντος αὐτοὺς ἀποχρώντως ἀπὸ τῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δὲ τεῖχος τοῦτο, τὸ καταπεσὸν ἐν μέρει, ἠνώρθωσαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἀποφασίσαντες ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν ἐπερχόμενον πολέμιον ἐν τῷ στενῷ τούτῳ χώρῳ, ὅστις ἦτο τότε στενότερος καὶ αὐτῆς τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν. Ἡ περὶ τὴν παραλίαν θάλασσα εἶχεν ἔκτοτε μεταβληθῆ πολλαχοῦ εἰς ἕλος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐδύνατο νὰ διέλθῃ τις οὔτε πεζός, οὔτε πλέων· ὑπῆρχον ὅμως αὔλακες δι' ὧν διετηρεῖτο ἀδιάκοπος κοινωνία μεταξὺ τοῦ ἐν Θερμοπύλαις στρατοῦ καὶ τοῦ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Εὐβοίας εὑρισκομένου στόλου, ἡ δὲ ἀμέσως ὄπισθεν τῶν πυλῶν κειμένη Ἀλπηνὸς παρεῖχε τὰς ἀναγκαίας τροφάς.

Ἀλλά, καθὼς εἴπομεν, ἡ ὄψις τοῦ χώρου τούτου ὑπάρχει οὐσιωδῶς ἀλλοία τὴν σήμερον· καὶ ἂν δὲν εἴχομεν τὴν εὐκρινῆ τοπογραφικὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἡροδότου, οὐδέποτε ἠθέλομεν ἐννοήσει πῶς ὀλίγοι Ἕλληνες ἀντέστησαν αὐτόθι εἰς τὴν πολυάριθμον τῶν πολεμίων στρατιὰν τοσοῦτον ἔκτοτε μετεβλήθησαν καὶ τὸ σχῆμα τῆς παραλίας, καὶ ὁ ῥοῦς τῶν ποταμῶν, καὶ ἅπασα ἐν γένει ἡ μορφὴ τοῦ τόπου. Εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ κόλπου ἐσχηματίσθη, διὰ τῆς ἀδιακόπου σωρεύσεως τῶν ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ συρομένων χωμάτων, πεδίον στερεὸν ἔχον ἔκτασιν τριῶν ἢ τεσσάρων ἀγγλικῶν μιλίων, διὸ τοῦ μὲν κόλ-

που ἡ περίμετρος εἶναι ἤδη πολὺ μικροτέρα ἢ τὸ πάλαι, τὸ δὲ παρὰ τὰς Θερμοπύλας ὄρος δὲν κεῖται πλέον ἐγγὺς τῆς θαλάσσης. Καὶ ὁ ῥοῦς τοῦ Σπερχειοῦ μετεβλήθη ὡσαύτως πολύ· ἐπὶ Ἡροδότου, ὁ ποταμὸς οὗτος, ῥέων πρὸς ἀνατολάς, ἐξέβαλλεν εἰς τὴν θάλασσαν ἱκανῶς πρὸς ἄρκτον τῶν Θερμοπυλῶν, ἐνῷ σήμερον ἐκτρέπεται πρὸς νότον, ὥστε μετὰ πολλοὺς ἑλιγμούς, ὁ Σπερχειὸς φθάνει εἰς τὴν θάλασσαν πολὺ νοτιώτερον τῶν Θερμοπυλῶν. Τελευταῖον, οἱ ποταμοὶ Δύρας, Μέλας καὶ Ἀσωπός, οἵτινες ἐπὶ Ἡροδότου ἐξέβαλλον ἅπαντες εἰς τὴν θάλασσαν μεταξὺ Σπερχειοῦ καὶ Θερμοπυλῶν, ἤδη δὲν φθάνουσι μέχρι θαλάσσης, ἀλλ' ἐκβάλλουσιν εἰς τὸν Σπερχειόν.

Καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, οἱ Ἕλληνες ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς Θερμοπύλας καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἐπικουρίας ἣν εἶχον πέμψει εἰς τὰ Τέμπη· δὲν ἀπέστειλαν ὅμως αὐτόθι τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἔμαθον ὅτι ὁ Ξέρξης ἔφθασεν εἰς τὸν θερμαϊκὸν κόλπον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη, ὡς φαίνεται, τοῦ ἰουνίου μηνός. Ἥ τε κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμις διετέλει ὑπὸ Σπαρτιάτας ἡγεμόνας, ἡ μὲν κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην, ἡ δὲ κατὰ ξηρὰν ὑπὸ τὸν βασιλέα Λεωνίδαν, ὅστις ἦτο νεώτερος ἀδελφός, διάδοχος καὶ γαμβρὸς τοῦ Εὐρυσθενίδου Κλεομένους, τοῦ ὁποίου ἔγημε τὴν μόνην θυγατέρα Γοργώ. Ἀλλ' ὁ Λεωνίδας δὲν ἀπήγαγεν ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ ἐλαχίστην δύναμιν, ἤτοι 300 λογάδας Σπαρτιάτας, 500 ὁπλίτας τῆς Τεγέας, 500 Μαντινεῖς, 120 Ἀρκάδας Ὀρχομενίους, 1000 ἄλλους Ἀρκάδας, 400 Κορινθίους, 200 Φλιασίους, 80 Μυκηναίους, ἴσως δὲ καί τινας περιοίκους Λακεδαιμονίους, ἀλλ' ἄδηλον πόσους. Διερχόμενος δὲ διὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος καὶ τῆς Λοκρίδος, προσέλαβε πρὸς τούτοις 700 Θεσπιεῖς, 400 Θηβαίους, 1000 Φωκεῖς καὶ τὴν ὅλην στρατιὰν τῶν Ὀπουντίων Λοκρῶν, ὧν δὲν ἀναφέρεται, δὲν ἦτο ὅμως πολὺς ὁ ἀριθμός. Οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Λοκροὶ εἶχον μὲν προσφέρει εἰς τὸν μέγαν βασιλέα γῆν καὶ ὕδωρ, ἀλλ' ἤδη ἐξ ἀνάγκης παρηκολούθησαν τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Ὥστε ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ὁ καταλαβὼν τότε τὰς Θερμοπύλας συνεποσοῦτο τὸ πολὺ εἰς 6000 ὁπλιτῶν, ἐν ὅλοις δὲ δὲν ὑπερέβαινε τὸν ἀριθμὸν τῶν 13 ἢ 14 χιλ. ἀνδρῶν, ἐὰν ὑποθέσωμεν ἕκαστον μὲν ὁπλίτην ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ συνοδευόμενον, τοὺς δὲ Σπαρτιάτας ὑπὸ

πλειόνων, ὡς εἰκάζεται ἔκ τινος κατωτέρω ἐκτεθησομένου περιστατικοῦ. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἐν Μαραθῶνι αἱ Ἀθῆναι μόναι ἀντιπαρέταξαν 10,000 ὁπλιτῶν, ἓν δὲ ἔτος μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην, οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν Πλαταιαῖς ἀγωνισάμενοι ὑπερέβαινον τοὺς δεκακισμυρίους ἄνδρας, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν λύπην ἡμῶν διότι τοσούτῳ εὐάριθμοι ἐξεστράτευσαν κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν. Ἂν τὸ ἥμισυ τῆς ἐν Πλαταιαῖς παραταχθείσης δυνάμεως ἐξεπέμπετο εἰς Θερμοπύλας, οἱ ἐχθροὶ ἔκτοτε ἤθελον ἀποκρουσθῆ, ἡ δὲ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς καὶ ἰδίως ἡ Ἀττική, δὲν ἤθελε πάθει τὴν φθορὰν ἣν ἔπαθεν. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι Πελοποννήσιοι ἔμειναν εἰς τὰ ἴδια ἵνα τελέσωσι τὰ Ὀλύμπια καὶ τὰ Κάρνεια, τῶν ὁποίων συνέπεσε τότε ἡ πανήγυρις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ὡς ἡ πεῖρα ἀπέδειξε μετ' ὀλίγον, καὶ αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Λεωνίδαν εὐάριθμοι Ἕλληνες, οἱ τὰς Θερμοπύλας καταλαβόντες, ἦσαν, διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, ἱκανοὶ νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκεῖθεν δίοδον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἅμα φθάσαντες αὐτόθι ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε πρὸς τούτοις ἀτραπός, ἥτις, αναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περὶ Τραχῖνα χώρας καὶ ἀναβαίνουσα διὰ τῆς διασφάγος, ἤτοι τῆς φάραγγος τοῦ Ἀσωποῦ καὶ διὰ τοῦ ὄρους τῆς Ἀνοπαίας μέχρι τῶν κορυφῶν τῆς Οἴτης, κατήρχετο ἐκεῖθεν, κατωτέρω τῶν Θερμοπυλῶν, εἰς τὴν χώραν τῆς λοκρικῆς πόλεως Ἀλπηνοῦ. Ἀληθῶς μάλιστα εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς Φθιώτιδος ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος καὶ δι' ἄλλης ὀρεινῆς διόδου, ἔτι δυτικωτέρας· τὴν δὲ σήμερον δι' ἀμφοτέρων τούτων τῶν ὀρεινῶν παρόδων διέρχονται συνήθως οἱ ἀπὸ Λαμίας εἰς Ἄμφισσαν μεταβαίνοντες. Τὸ πάλαι ὅμως, καθὰ προείπομεν, τοσούτῳ ὀλίγη ἐγίνετο τῶν ὀρεινῶν τούτων διόδων χρῆσις, ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ καὶ ἰδίως ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρουσιν ἐπὶ τέλους ἐξ αὐτῶν εἰμὴ τὴν ἀνατολικωτέραν, τὴν διὰ τῆς φάραγγος τοῦ Ἀσωποῦ διερχομένην. Καὶ ἀνέλαβον μὲν οἱ Φωκεῖς νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ἀτραπὸν ταύτην. Ἀλλὰ ὁ κίνδυνος ὃν ἔτρεχον οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι πρόμαχοι τοῦ νὰ κυκλωθῶσι κατέστη ἤδη τοσούτῳ πρόδηλος, ὥστε οἱ Πελοποννήσιοι ἤθελον καὶ πάλιν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμόν· ὁ δὲ ἀτρόμητος Λεωνίδας δὲν συνήνεσε μὲν εἰς τοῦτο, ἔγραψεν ὅμως ζητῶν ἐπιμόνως ἐπικουρίας.

Ἡ ναυτικὴ δύναμις, ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην εἰς Ἀρτεμίσιον σταλεῖσα, ἦτο μᾶλλον λόγου ἀξία· διότι συνεκρότουν αὐτὴν 127 ἀττικαὶ τριήρεις, ἐφ' ὧν ἐπέβαινον πλὴν τῶν Ἀθηναίων οἱ τῶν Πλαταιῶν πολῖται, εἰ καὶ ἄπειροι ὄντες περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν· 40 τριήρεις Κορινθίων, 20 Μεγαρέων, 20 πάλιν Ἀθηναίων, ἃς ἐπλήρουν Χαλκιδεῖς, 18 Αἰγινητῶν, 12 Σικυωνίων, 10 Λακεδαιμονίων, 8 Ἐπιδαυρίων, 7 Ἐρετριέων, 5 Τροιζηνίων, 2 τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Στυρέων, καὶ 2 τῶν Κείων. Ἐν ὅλοις τριήρεις 271· καὶ πλὴν τούτων 9 πεντηκόντοροι ἃς παρέσχον ἐν μέρει Κεῖοι, ἐν μέρει οἱ Ὀπούντιοι Λοκροί. Ὁ στόλος οὗτος ἔφερε περὶ τοὺς 60,000 ἀνδρῶν ὧν τοὐλάχιστον 25,000 ἦσαν Ἀθηναῖοι. Προΐσταντο δὲ τούτων μὲν ἰδίᾳ ὁ Θεμιστοκλῆς, τῶν δὲ Κορινθίων ὁ Ἀδείμαντος· τῶν ἄλλων ὑποναυάρχων τὰ ὀνόματα εἶναι ἄγνωστα. Τρεῖς νῆες, μία Τροιζηνία, μία Αἰγιναία καὶ μία Ἀττική, εἶχον προαποσταλῆ πρὸς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, ἵνα παρατηρήσωσι τὰ κινήματα τοῦ ἀπὸ Θέρμης, τῆς μετέπειτα Θεσσαλονίκης, καταρχομένου περσικοῦ στόλου· καὶ ἐνταῦθα ἐχύθη τὸ πρῶτον αἷμα τοῦ ἀειμνήστου τούτου ἀγῶνος, διότι δέκα τῶν ἀρίστων περσικῶν πλοίων εἶχον προεκπεμφθῆ ὁμοίως πρὸς τὴν Σκίαθον, ἵνα ἐπιτηρήσωσι τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, ὥστε συνεπλάκησαν πρὸς τὰ τρία ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα, νομίζοντα ὅτι ἐπέρχεται ἀμέσως κατόπιν ὁλόκληρος ὁ περσικὸς στόλος, ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Καὶ ἡ μὲν ἀττικὴ τριήρης ἐξώκειλεν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πηνειοῦ, ἐγκαταλειφθεῖσα ἐκεῖ εἰς τοὺς πολεμίους ὑπὸ τοῦ πληρώματος αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἐπανῆλθε διὰ ξηρᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας. Αἱ δὲ δύο ἄλλαι συνελήφθησαν, μετὰ γενναίαν τῶν Αἰγινητῶν ἀντίστασιν, ὧν εἷς μάλιστα, Πύθης ὁ Ἰσχενόου, τοσούτῳ περιφανῶς ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ὥστε οἱ Πέρσαι, ἀποθαυμάσαντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα θεραπεύσωσι τὰς πολλὰς αὐτοῦ πληγάς. Ὁ ἀγὼν λοιπὸν ἤρχισεν ὑπὸ κακοὺς οἰωνοὺς διὰ τοὺς Ἕλληνας. Ναὶ μὲν τριῶν πλοίων ἡ ἀπώλεια δὲν ἦτο μεγάλη ζημία· ἀλλ' ὁλόκληρος ὁ περὶ Ἀρτεμίσιον στόλος καταληφθείς, ἕνεκα τῆς ἁλώσεως τῶν πλοίων τούτων, ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐχύθη διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ στενοῦ λαιμοῦ τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ καὶ δὲν ἐστάθη εἰμὴ εἰς Χαλκίδα, ὅπου ἐνόμιζεν ἀσφαλεστέραν τὴν ἄμυναν. Ἡ δοξασία αὕτη ἦτο ὀρθή· βέβαιον ὅμως ἐπίσης ἦτο ὅτι οἱ ἐν Θερμοπύλαις πρόμαχοι, τῶν ὁποίων

ἡ θέσις, διὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀτραπόν, εἶχεν ἤδη ἀποβῆ ἐπισφαλής, ἠδύναντο διὰ τὴν προσεπελθοῦσαν ἐγκατάλειψιν τοῦ Ἀρτεμισίου νὰ κυκλωθῶσι καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὥστε ὁλόκληρον τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο σχέδιον ἀνετρέπετο, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔμενεν εἰς Χαλκίδα. Κατ' εὐτυχίαν οἱ θεοὶ ἀνέλαβον νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων. Ἐνῷ ὁ Ξέρξης κατήρχετο βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀπὸ Θέρμης πρὸς τὴν τῶν Μαλιέων χώραν, καὶ διὰ τῆς Μακεδονίας, τῆς Περραιβίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἀχαΐας τῆς Φθιώτιδος προσήγγιζε πρὸς τὰς Θερμοπύλας, ὁ ἀρχιναύαρχος Μεγαβάτης, ἀναχωρήσας ἀπὸ Θέρμης ἕνδεκα περίπου ἡμέρας μετὰ τὸν βασιλέα, ἔφθασεν ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Μαγνησίας, οὐ μακρὰν τῆς νοτιωτάτης αὐτῆς ἄκρας. Τὸ μέγιστον τῆς παραλίας ταύτης μέρος, ἣν σχηματίζουσιν αἱ πλευραὶ τῆς Ὄσσης καὶ τοῦ Πηλίου, εἶναι ὅλως ἀπόκρημνον καὶ ἀλίμενον, μόνον δὲ πρὸς νότον τῆς πόλεως τῆς καλουμένης Κασθαναίας, ὑπάρχει ἀναπεπταμένος τις κολπίσκος, ὅπου ὁ στόλος ἠθέλησε νὰ διανυκτερεύσῃ, πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἀκτήν, τὴν καλουμένην μὲν Σηπιάδα, κειμένην δὲ κατάντικρυ τοῦ Ἀρτεμισίου. Ἀλλὰ κατελήφθη τὴν ἐπιοῦσαν τὸ πρωῒ ὑπὸ καταιγίδος φοβερᾶς, ἥτις, εὐθὺ ἀπὸ τοῦ πελάγους πνέουσα, διήρκεσε τρία ὅλα ἡμερονύκτια καὶ ἐπέφερε, κατὰ τοὺς μετριωτάτους ὑπολογισμούς, τὴν καταστροφὴν 400 μὲν τριήρων, πλείστων δὲ φορτηγῶν πλοίων, καὶ ἀνθρώπων, καὶ σκευῶν. Μόλις δὲ τὴν τετάρτην ἡμέραν, κοπάσαντος τοῦ ἀνέμου, ἠδυνήθησαν τὰ περισωθέντα πλοῖα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν αὐτῶν, καὶ κάμψαντα τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἄκραν ἔφθασαν εἰς Ἀφέτας, παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ παγασητικοῦ κόλπου, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Τρίκκερι· ὥστε τὸ μέγα ἔργον τῆς διορύξεως τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἄθωνος, ὀλίγον ὠφέλησε τὸν Ξέρξην, διότι ὁ στόλος αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ κακοπάθῃ περὶ τὴν ἄκραν ἐκείνην, ἐδεκατεύθη νοτιώτερον. Ἂν δὲ ὁ στόλος οὗτος ἔφθανεν εἰς Ἀφέτας, μὴ παθὼν τὸ δυστύχημα τοῦτο, ἤθελεν εὕρει τὸν πορθμὸν τῆς Εὐβοίας ἀφύλακτον, καὶ ἐλθὼν εἰς ἄμεσον κοινωνίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς, ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἀποβιβάσῃ ἀποσπάσματα αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ Λεωνίδου. Ἀλλ' ἡ τρικυμία μετέβαλεν αὖθις τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων· διότι οἱ ἐν Χαλκίδι ναυλοχοῦντες Ἕλληνες, μαθόντες παρὰ τῶν ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Εὐβοίας κατασκόπων αὐτῶν, τὸ μέγα τῶν πο-

λεμίων ναυάγιον καὶ ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τούτου, πρῶτον ηὔξαντο Ποσειδῶνι σωτῆρι καὶ σπονδὰς ἐποίησαν, ἔπειτα δ' ἀμέσως ἐπέστρεψαν ὀπίσω ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, νομίζοντες ὅτι πρὸς ὀλίγας ἤδη θέλουσιν ἔχει νὰ ἀγωνισθῶσι νῆας· τότε δὲ 15 ἐχθρικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα, διὰ τὴν πολλὴν βλάβην ἥν εἶχον ὑποστῆ, ἐπήρχοντο κατόπιν τῶν ἄλλων, ὑπολαβόντα τὰ ἑλληνικὰ ὡς οἰκεῖα, ἐνέπεσον μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἅπαντα συνελήφθησαν.

Ἐν τούτοις ὁ Ξέρξης, φθάσας μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν καὶ στρατοπεδεύσας αὐτόθι, διετέλεσεν ἀπρακτῶν ἐπὶ 4 ἡμέρας, κυρίως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διὰ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὃν ὑφίστατο τότε ὁ στόλος αὐτοῦ, περὶ οὗ ἐθρυλεῖτο ὅτι ἠδύνατο ὅλος νὰ καταστραφῇ. Ἅμα δὲ μαθὼν ὅτι τὸ πλεῖστον τούτου ἐσώθη καὶ ἀφίχθη εἰς Ἀφέτας, διέταξε τὴν κατὰ τῶν Θερμοπυλῶν ἔφοδον. Οἱ Μῆδοι οὓς πρὸ πάντων ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ἔπραξαν ἔργα θαυμαστῆς ἀνδρείας· ἀλλὰ ἡ θέσις ἦτο τοιαύτη ὥστε τόξα καὶ ἀκόντια ὀλίγον ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν, ἀναπόδραστος δὲ ἦτο ὁ ἐκ τοῦ συστάδην, ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, ἀγών· καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες λαμπρῶς ἐπλεονέκτουν τῶν πολεμίων, διά τε τὴν διοργάνωσιν αὐτῶν καὶ τὸν ὁπλισμόν. Τὰ βραχέα δόρατα, αἱ ἐλαφραὶ καὶ πλεκταὶ ἀσπίδες, καὶ οἱ χιτῶνες τῶν ἐπιτιθεμένων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσωσι τῶν μακρῶν δοράτων, τῶν μεγάλων καὶ ἀσφαλῶν ἀσπίδων, τῶν πυκνῶν τάξεων καὶ τῆς πολεμικῆς ἀσκήσεως τῶν ἀμυνομένων. Καὶ ἐπέκειντο μὲν ἀδιακόπως ὄπισθεν τὰ ἄριστα τῶν περσικῶν ταγμάτων, ἀλλὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔφερεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς αἱματοχυσίαν, ἐνῷ τῶν Ἑλλήνων ἡ ζημία ἦτο μικρά. Ἐπὶ δύο ἀλλεπαλλήλους ἡμέρας, οἱ πολέμιοι εἰ καὶ ἀδιαλείπτως ἀποκρουόμενοι, διετέλεσαν ἐπιμόνως ἐπαναλαμβάνοντες τὸν ἀγῶνα· οἱ Ἕλληνες, ἀπολύτως μὲν εὐάριθμοι ὄντες, διὰ τὸ στενὸν ὅμως τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ὀλίγοι διὰ μιᾶς ἠδύναντο ν' ἀγωνισθῶσιν, ἦσαν ἀρκετοὶ ὥστε οἱ ἅπαξ ὑπὸ τοῦ κόπου καταβληθέντες, νὰ ἀναπληρῶνται ὑπὸ ἄλλων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀθάνατοι, ἤτοι οἱ μύριοι τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς λογάδες, καὶ οἱ λοιποὶ κράτιστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες, διαταχθέντες κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν νὰ ὁρμήσωσιν ἐπὶ τὴν ἔφοδον, ἔπαθον τὴν αὐτὴν ἐπονείδιστον τροπὴν καὶ τὴν αὐτὴν ζημίαν, ἣν οἱ προηγουμένως ἀποκρουσθέντες. Ὁ Ξέρξης, ὅστις ἐθεώρει ἀπὸ ὑψώματος τὴν δεινὴν

ταύτην ἀποτυχίαν, λέγεται ὅτι ἀνεπήδησε τρὶς ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, φοβηθεὶς περὶ τῆς στρατιᾶς. Ἂν οἱ Ἕλληνες, πρὸ τοῦ ἀγῶνος, πολλὰ ἔπραξαν ἁμαρτήματα, ἐν αὐτῷ τῷ ἀγῶνι ἀνεδείχθησαν ἀπαράμιλλοι.

Παρῆλθε λοιπὸν καὶ ἡ δευτέρα ἡμέρα τοῦ πολέμου ἀτελέσφορος· ἡ δὲ δίοδος ἐφαίνετο ἀπόρθητος καὶ ἡ ἀμηχανία τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκορυφοῦτο, ὅτε Μαλιεύς τις, ὀνόματι Ἐφιάλτης, ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀτραποῦ ἥτις διὰ τοῦ ὄρους ἔφερεν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Τοὐλάχιστον ὁ Ἐφιάλτης οὗτος ἐλέγετο ἐν γένει ὡς ὁ κύριος προδότης τοῦ ὀλεθρίου τούτου μυστηρίου μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Περσῶν, οἱ ἀμφικτύονες ἐπεκήρυξαν ἐπ' αὐτῷ φυγόντι ἀργύριον, ὅ ἐστι, προσδιώρισαν χρηματικὴν ἀμοιβὴν εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἤθελε θανατώσει ἢ συλλάβει αὐτόν· καὶ ὅτε ἐπανελθὼν εἰς τὰ ἴδια ἔπειτα ἐφονεύθη ὑπὸ προσωπικοῦ τινος ἐχθροῦ, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐτίμησαν τὸν φονέα ὡς εὐεργέτην τῆς πατρίδος. Ἀλλ' ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀτραπὸς δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς πολλούς, ἰδίως εἰς τοὺς Θεσσαλούς, οἵτινες μετὰ τοιούτου ζήλου ὑπηρέτουν ἤδη τὸν Ξέρξην· διὸ πολλὰ διεδόθησαν προδοτῶν ὀνόματα, τὸ δὲ τοῦ Ἐφιάλτου δὲν ἐπεκράτησε τῶν ἄλλων εἰμὴ ἴσως διότι αὐτὸς ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδηγὸς τοῦ ἐκπεμφθέντος ἀμέσως διὰ τῆς ἀτραποῦ ἐκείνης στρατοῦ. Τῳόντι ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ στρατηγὸς Ὑδάρνης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν Περσῶν εἰσῆλθεν εἰς τὴν διασφάγα τοῦ Ἀσωποῦ καὶ ἀνελθὼν διὰ τῆς Ἀνοπαίας εὑρέθη περὶ τὰ ἐξημερώματα πλησίον τῆς κορυφῆς ἣν ἐφύλαττον, ὡς προείπομεν, οἱ 1000 Φωκεῖς. Βαθείας δὲ ἐπικρατούσης νηνεμίας, ὁ θροῦς τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ ἐξύπνισε καὶ ἐθορύβησε τοὺς φύλακας· ἀλλ' ἡ κατάπληξις ὑπῆρξεν ἀμοιβαία, διότι ὁ Ὑδάρνης ἠρώτησεν ἔντρομος τὸν ὁδηγὸν αὐτοῦ, ἂν καὶ αὐτοὶ εἶναι Λακεδαιμόνιοι· μόνον δὲ ἀφοῦ ἐβεβαιώθη ὅτι ὄχι, ἐπετέθη, καὶ διὰ πολλῶν καὶ πυκνῶν τοξευμάτων ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν δίοδον καὶ νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν εἰς τὰ ὑψηλότερα τοῦ ὄρους μέρη. Τότε ἀπεδείχθη οἷον λάθος ἔπραξαν οἱ Ἕλληνες μὴ ἐκπέμψαντες εἰς Θερμοπύλας ὁλόκληρον τὴν δύναμιν αὐτῶν, διότι ἂν ἡ ἀτραπὸς ἐφρουρεῖτο ὑπὸ πλειόνων ἀνδρῶν, βεβαίως οὐδὲ ταύτην ἤθελον ἐκπορθήσει ποτὲ οἱ

Πέρσαι. Ὁ δὲ Ὑδάρνης, μὴ χρονοτριβῶν περὶ τὴν καταδίωξιν τῶν Φωκέων, ἔσπευσε πρὸς τὰ πρόσω, ἐπὶ τῆς κατωφεροῦς τῆς ἀτραποῦ πλευρᾶς, συντομωτέρας οὔσης τῆς ἀνωφεροῦς, καὶ ἔφθασε μετὰ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Πολὺ πρὶν ὅμως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν κατάβασιν αὐτοῦ, ὁ Λεωνίδας εἶχε λάβει ἤδη τὴν δεινὴν ἀγγελίαν, ὅτι κινδυνεύει νὰ κυκλωθῇ. Ἐντεῦθεν κατέστη πρόδηλον ὅτι ἡ ἄμυνα τῶν Θερμοπυλῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ παραταθῇ, ὥστε οἱ πλεῖστοι τῶν αὐτόθι τεταγμένων Ἑλλήνων ὑπέλαβον μάταιον νὰ ἐπιμείνωσι, θυσιαζόμενοι ἀνωφελῶς, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐλπίδος ἐπιτυχίας· μηδὲ δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο, καθότι οἱ γενναιότατοι καὶ συνετώτατοι τῶν Εὐρωπαίων μαχητῶν ἤθελον σήμερον πράξει τὸ αὐτὸ ἀκατακρίτως. Ἀλλὰ τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαστὴ ὑπῆρξεν ἡ αὐταπάρνησις τοῦ Λεωνίδου, ὅστις ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ οὐδὲ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀμηχανίᾳ τὴν θέσιν τῆς ὁποίας ἐπετράπη αὐτῷ ἡ ἄμυνα. Ναὶ μὲν ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον πολλάκις ἐρρέθη, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως, διότι ὁ νόμος, ὁ δεσπότης τῆς πατρίδος αὐτοῦ νόμος, ἐπέβαλλεν αὐτῷ τὸ καθῆκον τοῦτο ἀπαραιτήτως, «οὐκ ἐῶν φεύγειν οὐδὲν πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ μάχης,» ἀλλ' ἐπιτάσσων «μένοντας ἐν τῇ τάξει ἐπικρατέειν ἢ ἀπόλλυσθαι.» Ὥστε ἂν ὑπεχώρει ἤθελεν ἐκθέσει ἑαυτὸν εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος ὄνειδος. Μὴ ἀπατώμεθα ὅμως καὶ ἐλαττῶμεν οὕτω δωρεὰν τὸ κάλλος τῆς ἀειμνήστου ἐκείνης θυσίας· ὅτι ὁ νόμος δὲν ἐφηρμόζετο πάντοτε κατὰ γράμμα, ἀλλ' ἦτο ἐπιδεκτικὸς ἑρμηνείας, μαρτυροῦσι καὶ ἄλλαι μὲν πολλαὶ τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας περιστάσεις, μάλιστα δὲ τὸ σύγχρονον παράδειγμα τοῦ Εὐρυβιάδου. Ὁ Σπαρτιάτης οὗτος στόλαρχος εἶχεν ἤδη ἅπαξ ἐγκαταλίπει τὴν ταχθεῖσαν αὐτῷ περὶ Ἀρτεμίσιον θέσιν καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν ἐγκατέλιπεν αὐτήν, τὴν δὲ πρώτην φορὰν ὅλως ἀμαχητί· καὶ ὅμως δὲν κατεδικάσθη, δὲν ἀπεδοκιμάσθη διότι, ὑπενδίδων εἰς βίαν ἀνωτέραν, διέσωσε τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατὸν ἵνα χρησιμεύσῃ τῇ πατρίδι εἰς εὐθετωτέραν περίστασιν. Καὶ ὄχι μόνον οὐδεμίαν ἔπαθεν ἀτιμίαν, ἀλλὰ ἐξεναντίας παρέμεινεν ἀρχηγὸς τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην. Δὲν ἠναγκάσθη λοιπὸν ὁ Λεωνίδας νὰ μείνῃ καὶ ἄκων ἐν Θερμοπύλαις, πειθόμενος εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Τοῦτο ἠδύναντο νὰ λέγωσιν οἱ Σπαρτιᾶται

βραδύτερον, ἵνα ὑπερυψῶσι τὴν ἀξίαν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Λεωνίδας ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς φιλοπατρίας πυρός, δι' οὗ μᾶλλον ἢ πρὸς ἐκπλήρωσιν οἱουδήποτε νόμου, μεγαλουργοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ καὶ νὰ πέσῃ, πεποιθὼς ὅτι ἡ θυσία αὕτη ἔμελλε νὰ περιποιήσῃ μὲν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ κλέος ἀΐδιον, νὰ συντελέσῃ δὲ πλειότερον καὶ αὐτῆς τῆς λαμπροτάτης νίκης εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς εὐγενοῦς ἁμίλλης ἣν ἤθελεν ἐξάψει ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς Ἕλληνος (185). Οἱ περὶ τὸν Λεωνίδαν Σπαρτιᾶται, τὰ αὐτὰ ἔχοντες φρονήματα, ἔμειναν προθύμως μετὰ τοῦ βασιλέως αὐτῶν· ἔμειναν ὁμοίως ὁ μάντις Μεγιστίας ὁ Ἀκαρνάν, ὅστις ἠρκέσθη ν' ἀποπέμψῃ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱόν· οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς καὶ οἱ Θηβαῖοι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ἐκράτησεν ὁ Λεωνίδας, ἐνῷ ἦτο σχεδὸν πρόδηλον ὅτι ἐπὶ τέλους θέλουσι προδώσει· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἔσπευσαν νὰ ὑποχωρήσωσι, πρὶν ἢ ἀποκλεισθῶσιν ὑπὸ τοῦ Ὑδάρνους. Ἀλλ' ἵνα γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀπεφάσισαν νὰ διακινδυνεύσωσι τὸν ἔσχατον τοῦτον κίνδυνον, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν, εὑρέθησαν νεκροὶ Ἕλληνες, καθ' Ἡρόδοτον, 4000. Ἐκ τούτων εἶχον μὲν πέσει τινὲς κατὰ τὰς δύο προηγουμένας ἡμέρας, ἀλλὰ βεβαίως ὄχι πολλοί· ἀφ' ἑτέρου οἱ πλειότεροι Θηβαῖοι παρεδόθησαν, ὥστε οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἀγωνισθέντες καὶ πεσόντες ἦσαν τοὐλάχιστον 2500 ἄνευ τῶν Θηβαίων, διὰ νὰ φθάσωμεν δὲ εἰς τὸν

---

185) Καθ' Ἡρόδοτον(Η. 220),ὁ Λεωνίδας παρωρμήθη εἰς τὴν ἡρωϊκὴν βουλὴν αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ τῆς Πυθίας, παριστῶντος ὡς ἀναγκαίαν τὴν θυσίαν ἑνὸς βασιλέως Σπάρτης πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος, κατὰ τὴν παρ' Ἕλλησι ἐπικρατοῦσαν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν δόξαν, ὅτι ἡ θυσία τοῦ βασιλέως σώζει τὸν λαόν. Ὁ χρησμὸς ἔλεγεν·

Ὑμῖν δ',ὦ Σπάρτης οἰκήτορες εὐρυχόροιο,
ἢ μέγα ἄστυ ἐρικυδὲς ὑπ' ἀνδράσι Περσεΐδησι
πέρθεται, ἢ τὸ μὲν οὐχὶ, ἀφ' Ἡρακλέος δὲ γενέθλης
πενθήσει βασιλῆ φθίμενον Λακεδαίμονος οὖρος.

Ὥστε ὁ χρησμὸς ἐτίθει τὸ δίλημμα περὶ καταστροφῆς ἢ Σπάρτης ἢ ἑνὸς βασιλέως.

ἀριθμὸν τοῦτον πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἂν οἱ 700 Θεσπιεῖς δὲν συνωδεύοντο ἕκαστος εἰμὴ ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ, τῶν 300 Σπαρτιατῶν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο, ὡς προϋπεδείξαμεν, ὑπὸ πολὺ πλειόνων εἱλώτων. Καὶ τῳόντι πολλοὶ ἀναφέρονται οἱ πεσόντες εἵλωτες, ἡ δὲ τοιαύτη πίστις τῶν ταλαιπώρων τούτων δούλων πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν, καθ' ἣν ἡμέραν πλεῖστοι μὲν ἐλεύθεροι Ἕλληνες ὑπεχώρουν ἀμαχητί, οἱ δὲ Θηβαῖοι παρεδίδοντο, ἀποτελεῖ ἓν τῶν παραδοξοτάτων γεγονότων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Κατὰ τὴν γενομένην προηγουμένως μετὰ τοῦ ὁδηγοῦ Ἐφιάλτου συμφωνίαν, ὁ Ξέρξης ἤθελε νὰ ἀναβάλῃ, κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἡμέραν, τὴν ἐπίθεσίν του μέχρι τῆς μεσημβρίας περίπου, ὅτε ἦτο πιθανόν, ὅτι ὁ ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην στρατὸς ἔμελλε νὰ συμπληρώσῃ τὴν κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων· ὁ Λεωνίδας ὅμως, ἅμα ἔμαθε τὸν ἀπὸ τῆς ἀτραποῦ ἐπερχόμενον κίνδυνον καὶ ἀπέπεμψε τοὺς θέλοντας νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐκ τῶν συμμάχων, βλέπων ὅτι δὲν μένει εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποθάνωσιν, ὅσον ἐνδέχεται πλείονας καταβάλλοντες ἐχθρούς, ἀπεφάσισε νὰ μὴ περιορισθῇ ἤδη, ὡς πρότερον, εἰς ἁπλῆν ἄμυναν· ὅθεν ἐξορμήσας πρῶτος εἰς τὸν ἐκτὸς τῶν πυλῶν εὐρύτερον χῶρον, προσέβαλεν ἐκθύμως τοὺς προτεταγμένους τῶν πολεμίων, ὧν πλεῖστοι ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐνταῦθα, οἱ μὲν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν δοράτων φονευθέντες, οἱ δὲ περιπεσόντες εἰς τὴν παρακειμένην θάλασσαν, οἱ δὲ ἕνεκα τοῦ ἰδίου αὐτῶν πλήθους καταπατηθέντες. Ἀλλὰ τὰ περσικὰ στίφη ἦσαν ἀνεξάντλητα· οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν παρώτρυνον αὐτὰ ἀκαταπαύστως, διὰ μαστίγων, εἰς τὰ πρόσω, τὰ πλεῖστα τῶν ἑλληνικῶν δοράτων ἐπὶ τέλους ἐθραύσθησαν· οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθησαν μὲν τὸν ἀπηλπισμένον τοῦτον ἀγῶνα διὰ τῶν ξιφῶν αὐτῶν· ἀλλὰ τότε πίπτει ὁ Λεωνίδας· καὶ κατώρθωσαν μὲν οἱ περὶ αὐτὸν ἥρωες νὰ ἀνασώσωσι τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, μετὰ φοβερὰν συμπλοκὴν πρὸς τοὺς πολεμίους, τοὺς καταβαλόντας πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα ἁρπάσωσι τὸ ἀνεκτίμητον ἐκεῖνο ἆθλον, πλείστους δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπολέσαντες τῶν ἡγεμόνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις δύο τοῦ Ξέρξου ἀδελφούς· ἀλλ' ἤδη οἱ Ἕλληνες, παντάπασιν ἀπειρηκότες, καὶ ἐλάχιστοι μείναντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι συμπαραλαμβάνοντες καὶ τὸν νεκρὸν τοῦ βασιλέως, ἐντὸς τῶν πυλῶν,

ὄπισθεν τοῦ τείχους ὅπου, συμπυκνωθέντες πάντες οἱ περιλιπόμενοι ἐπὶ μικροῦ τινος λόφου, ἔμειναν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ τε κατὰ μέτωπον στρατοῦ καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην μοίρας, ἥτις εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπέλθει εἰς τὰ νῶτα αὐτῶν. Οὕτω δὲ πανταχόθεν κυκλωθέντες, ἐθανατώθησαν ὅλοι, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, καὶ μηδὲ τότε ἀποβαλόντες τὸ θάρρος αὐτῶν, ἀλλὰ μέχρις ἐσχάτης ἀναπνοῆς διατελέσαντες ἀμυνόμενοι, «μαχαίρῃσι, τοῖσι αὐτῶν ἐτύγχανον ἔτι περιεοῦσαι, καὶ χερσὶ καὶ στόμασι,» λέγει Ἡρόδοτος, ὁ νέος τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἔπους Ὅμηρος.

Τοιουτοτρόπως ἔπεσον οἱ ἡρωϊκοὶ τῶν Θερμοπυλῶν πρόμαχοι, Σπαρτιᾶται καὶ Θεσπιεῖς, ἅπαντες αναδειχθέντες ἄνδρες καλοὶ κἀγαθοί· καὶ ὅμως ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει τινὰς ἐξαιρέτως διαπρέψαντας, ὡς τῶν ἀρίστων ἀρίστους, τοὺς Σπαρτιάτας Διηνέκην, Ἀλφεόν, Μάρωνα, καὶ τὸν Θεσπιέα Διθύραμβον. Τίς δὲν γινώσκει τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν πρῶτον ἀπάντησιν; «Τὸ πλῆθος τῶν βαρβάρων εἶναι τοσοῦτον,» εἶπον εἰς αὐτόν, «ὥστε βάλλοντες τὰ τοξεύματα ἀποκρύπτουσι τὸν ἥλιον διὰ τοῦ πλήθους τῶν βελῶν»· ὁ δέ, «τόσῳ καλλίτερον,» ἀπεκρίθη, «διότι θέλομεν πολεμήσει πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ σκιάν, καὶ οὐκ ἐν ἡλίῳ.» Ὁ Ἡρόδοτος ἐρωτήσας εἶχε μάθει τὰ ὀνόματα ἑνὸς ἑκάστου τῶν τριακοσίων Σπαρτιατῶν, καὶ μετὰ ἑξακοσίους ἐνιαυτούς, ὁ Παυσανίας ἀνέγνωσεν ἔτι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐπὶ κίονος, ἐν Σπάρτῃ, ἀναγεγραμμένα. Εἷς δὲ καὶ μόνος ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀριστόδημος, εἶχεν ἐπανέλθει οἴκοι, μὴ κοινωνήσας τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ἀριστόδημος, καὶ εἷς ἄλλος τῶν τριακοσίων, ὁ Εὔρυτος, ἦσαν ἀπόντες δι' ἀδείας ἐκ τοῦ στρατοπέδου καὶ κατέκειντο ὀφθαλμιῶντες ἐν Ἀλπηνῷ, ὅτε ἔμαθον ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτῶν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποθάνωσιν ἐν Θερμοπύλαις· τότε ὁ μὲν Εὔρυτος, ζητήσας τὰ ὅπλα καὶ ἐνδυθείς, διέταξε τὸν εἵλωτα αὐτοῦ νὰ τὸν φέρῃ εἰς τοὺς μαχομένους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔπεσε γενναίως πολεμήσας, ὁ δ' Ἀριστόδημος δὲν ἐμιμήθη τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην τοῦ νοσοῦντος συντρόφου, ἀλλὰ λειποψυχήσας ἕνεκα τῆς σωματικῆς ἀλγηδόνος, ἐπανῆλθεν εἰς Σπάρτην, ὅπου περιεφρονήθη δεινῶς διὰ τοῦτο, ὡς ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 277), μέχρις οὗ μετὰ ἓν ἔτος

ἐξέπλυνε τὸν ῥύπον τῆς ἀτιμίας ταύτης κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, καθ' ἣν ἔπεσεν ὑπερτερήσας ἅπαντας τοὺς συναγωνιστὰς ἐπ' ἀρετῇ καὶ ἀνδρείᾳ. Μὴ νομίσωμεν ἐν τούτοις ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τὸν Ἀριστόδημον ἦτο μοναδικὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὅλοι οἱ προπάτορες ἡμῶν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον αἴσθημά τι ἀποστροφῆς πρὸς τὸν ὁπωσδήποτε φυγομαχήσαντα στρατιώτην, ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. διηγεῖται ὅτι κατὰ τὸν πρὸς τὴν Αἴγιναν πόλεμον, μάχης γενομένης ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης, ἐθανατώθησαν ἅπαντες οἱ Ἀθηναῖοι, πλὴν ἑνός, ὅστις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας· ἀλλ' ἐνταῦθα, αἱ γυναῖκες τῶν ἀποθανόντων, περιστοιχίσασαι τὸν ἄνθρωπον, ἠρώτων ἑκάστη τί ἀπέγινεν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ ἐκέντων αὐτὸν ἀδιακόπως διὰ τῶν περονῶν τῶν ἱματίων αὐτῶν, μέχρις οὗ ἐθανάτωσαν τὸν δυστυχῆ. Καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν δὲ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπαντῶμεν ἀνάλογά τινα παραδείγματα. Κατὰ αὔγουστον τοῦ 1444 ἔτους μ. Χ., 1500 Ἑλουήτιοι, καί τοι ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ἀποτρεπόμενοι, ἐξώρμησαν, περὶ τὴν πόλιν Βασιλείαν, κατὰ 40,000 Γάλλων καὶ Γερμανῶν, καὶ φοβερὰν ἐπενεγκόντες εἰς αὐτοὺς ζημίαν, ἔπεσον ἅπαντες πλὴν 16, οἵτινες ἐξ ἀρχῆς ὑπολαβόντες ἀσύνετον τὸν ἀγῶνα δὲν μετέσχον αὐτοῦ· ὅτε ὅμως ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια οἱ ἑκκαίδεκα οὗτοι, ὄχι μόνον οἰκτρῶς περιεφρονήθησαν ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν, ἀλλὰ μόλις διέφυγον τὸν θάνατον.

Οἵα δὲ θλιβερὰ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς τελευτῆς τῶν γενναίων ἐκείνων Σπαρτιατῶν καὶ Θεσπιέων, καὶ τῆς τῶν Θηβαίων προδοσίας! Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐπολέμησαν κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἡμέραν εἰμὴ ἀέκοντες, ἅμα δὲ οἱ ἀπειρηκότες Σπαρτιᾶται καὶ Θεσπιεῖς ὑπεχώρησαν ἐντὸς τῶν πυλῶν, οἱ Θηβαῖοι χωρισθέντες ἀπὸ αὐτῶν, ἐπλησίασαν πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ προτείναντες τὰς χεῖρας, ἐζήτησαν συγχώρησιν, κραυγάζοντας ὅτι ἦσαν φίλοι καὶ ὑπήκοοι τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὅτι βιασθέντες προσῆλθον εἰς Θερμοπύλας, περὶ οὗ ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ Θεσσαλοί. Ὅθεν ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐφονεύθησαν, πρὶν ἢ οἱ Πέρσαι νοήσωσι περὶ τίνος πρόκειται, ἠξιώθησαν συγγνώμης· ἀλλ' ὅμως ἐστίχθησαν διὰ βασιλείων στιγμάτων, καὶ πρῶτος πάντων ὁ στρατηγὸς αὐτῶν Λεοντιάδης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλούταρχος, γράψας πραγματείαν τινὰ «περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας,» ἐν ᾗ ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξῃ τοῦτον

περιπεσόντα εἰς πολλὰ ψεύματα καὶ πλάσματα, ἀγανακτεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τὰ περὶ Θηβαίων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἱστορούμενα, ἐπαγόμενος πρὸς ἀναίρεσιν αὐτῶν, ὅτι ἡγεμὼν τῶν Θηβαίων ἐν Θερμοπύλαις δὲν ἦτο ὁ Λεοντιάδης, ἀλλ' ὁ Ἀνάξανδρος, καὶ ὅτι ὅλως παράλογον ἦτο νὰ ἐπιβάλῃ ὁ Ξέρξης τὸ ὄνειδος ἐκεῖνο τῆς στίξεως εἰς φίλους καὶ ὑπηκόους. Ἀλλ' ὁ Πλούταρχος ἤκμασε περὶ τὰ ἑξακόσια ἔτη μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην καὶ τὸν σύγχρονον αὐτῆς Ἡρόδοτον· πρὸς τούτοις ὁ Πλούταρχος, καθὸ Χαιρωνεύς, δηλαδὴ Βοιωτός, εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀπολογηθῇ ἐκ παντὸς τρόπου ὑπὲρ τῶν προπατόρων· ὥστε κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἀξιόπιστος, τὸ δὲ γεγονὸς τῆς ἀμφιβόλου διαγωγῆς καὶ τῆς ἐπὶ τέλους παραδόσεως τῶν Θηβαίων, φαίνεται ἀναμφισβήτητον. Ἴσως τὰ περὶ στίξεως διεθρυλήθησαν διὰ τὴν περιφρόνησιν ἥτις ἐπεκράτησε κατ' αὐτῶν μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἡ τιμωρία αὕτη δὲν εἶναι ὅλως ἀπίθανος, διότι ὁ μέγας βασιλεύς, τοῦ ὁποίου ἡ τυφλὴ ὀργὴ εἶχε πρό τινων μηνῶν μαστιγώσει τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀγανακτήσεώς του δι' ἣν ἀπήντησεν ἀντίστασιν, νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐνόχους καὶ αὐτοὺς ἐκείνους ὅσοι κατηναγκασμένοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Μήπως ὅτε μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἐπεσκέφθη τὸ πεδίον τῆς μάχης, ἐσεβάσθη τὸν νεκρὸν τοῦ Λεωνίδου ; μήπως δὲν διέταξεν, ἀποκοπείσης τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, νὰ ἀνασταυρωθῇ ; Καὶ ὅμως οἱ Πέρσαι ἐσέβοντο ἐξαιρέτως τοὺς ἀγαθοὺς περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἄνδρας. Ἀλλ' ἡ ὑπερβολικὴ δυσχέρεια τοῦ πρώτου τούτου ἀγῶνος καὶ ἡ δεινὴ φθορὰ ἣν ὑπέστη ὁ περσικὸς στρατός, εἶχον καταστήσει τὸν Ξέρξην ἔξω φρενῶν· ἡ δὲ ταραχὴ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ὁμιλίας ἣν ἔλαβε τότε πρὸς τὸν Δημάρατον. Διότι προσκαλέσας τὸν πρώην βασιλέα τῆς Σπάρτης, «Δημάρατε», τὸν εἶπεν, «εἶσαι ἀνὴρ ἀγαθός, καὶ πάντα ὅσα προεῖπας, ἀπέβησαν ἀληθῆ. Εἰπέ μοι λοιπὸν τώρα ὁπόσοι ὑπάρχουσιν ἀκόμη Λακεδαιμόνιοι, καὶ ἂν ὅλοι ἦναι πολεμισταὶ τοιοῦτοι οἷοι οἱ ἐνταῦθα πεσόντες». Ὁ δὲ «ὦ βασιλεῦ», ἀπεκρίθη, «τὸ πλῆθος ὅλων τῶν Λακεδαιμονίων εἶναι πολύ, καὶ πολλαὶ εἶναι αἱ πόλεις αὐτῶν· ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ ὑπάρχουσιν 8000 ἄνδρες ὅμοιοι καθ' ὅλα τῶν ἐνταῦθα ἀγωνισαμένων· οἱ δὲ ἄλλοι Λακεδαιμόνιοι εἰσὶ μὲν τούτων ὑποδεέστεροι, ἀλλ'

ὅμως καὶ οὗτοι ἄνδρες ἀγαθοί». «Ἐξήγησέ μου λοιπόν», ὑπέλαβεν ὁ Ξέρξης, «διὰ τίνος ὀλιγώτερον δυσχεροῦς τρόπου δυνάμεθα νὰ ἐπικρατήσωμεν τοιούτων ἀνδρῶν». Τότε ὁ Δημάρατος τὸν συνεβούλευσε, προεκπέμψας ἰσχυρὰν τοῦ στόλου αὐτοῦ μοῖραν νὰ καταλάβῃ τὰ Κύθηρα καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τῆς Λακωνικῆς, περισπῶν οὕτω τὴν προσοχὴν τῆς Σπάρτης καὶ διακωλύων αὐτὴν τοῦ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀγῶνα. Ἐνῷ ἂν ἅπασα τῶν Πελοποννησίων ἡ δύναμις καταλάβῃ τὸν στενὸν τῆς Κορίνθου ἰσθμόν, ὁ μέγας βασιλεὺς θέλει ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτόθι ἀγῶνας πολὺ δυσχερεστέρους τῶν ὅσους εἶδεν ἄχρι τοῦδε. Κατ' εὐτυχίαν, ἐπελθὼν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου Ἀχαιμένης ἐπολέμησε τὴν γνώμην τοῦ Δημαράτου, ἀξιώσας ὅτι ἡ περσικὴ δύναμις ἥ τε κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, συνηνωμένη, ἔμελλε διὰ τῆς ὁμολογουμένης αὐτῆς ὑπεροχῆς νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ πολὺ ἀσφαλέστερον· ὥστε ἐματαιώθη οὕτω ἡ συμβουλὴ ἐκείνη, ἥτις, ἂν ἐξετελεῖτο, ἤθελε πιθανώτατα ἐπιφέρει τὸν ὄλεθρον τῆς Ἑλλάδος.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν Θερμοπύλαις, δὲν ἔμειναν ἐν τῷ μεταξὺ ἄπρακτοι οὐδὲ οἱ τὸν παρακείμενον πορθμὸν κατέχοντες στόλοι. Εἴδομεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐπανέλθει ἐκ Χαλκίδος εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον, ἅμα πληροφορηθέντες τὴν μεγάλην φθορὰν ἣν ὑπέστη ὁ περσικὸς στόλος ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας· ἀλλ' ἡ φθορὰ αὕτη δὲν ἦτο ὅση κατ' ἀρχὰς ὑπελήφθη, ὅθεν ὅτε οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ εἶδον τὰ τῶν πολεμίων πλοῖα εἰς τὰς Ἀφέτας πολυάριθμα εἰσέτι ὄντα καὶ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ βεβαίως πλειότερα τῶν ἑλληνικῶν, ἀπεφάσισαν αὖθις νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀμαχητὶ εἰς τὰ ἔσω τῆς Ἑλλάδος. Οἱ κάτοικοι τῆς Εὐβοίας, μαθόντες τοῦτο, καθικέτευσαν τὸν Εὐρυβιάδην νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἀναχώρησίν του ἐπί τινας τοὐλάχιστον ἡμέρας, μέχρις οὗ λάβωσι καιρὸν νὰ ἀσφαλίσωσι τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀναβολὴ ὑπελήφθη ἐπικίνδυνος, ὥστε ὁ ναύαρχος ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐκδώσῃ τὰς περὶ ὑποχωρήσεως διαταγάς, ὅτε οἱ Εὐβοεῖς, οἵτινες, ὡς φαίνεται, ἐγίνωσκον τήν τε ἀξίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν διὰ Πελάγοντος 30 τάλαντα ἤτοι 180,000 δραχμῶν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ κατορθώσῃ νὰ μείνῃ ὁ στόλος καὶ νὰ ναυμαχήσῃ πρὸ τῆς Εὐβοίας. Ποτὲ πρότασις

δὲν ἐγένετο προσφορώτερον τῆς προτάσεως ταύτης τῶν Εὐβοέων, διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ὅλας τὰς ἀγαθάς, καὶ εἰς ὅλας τὰς πονηρὰς τοῦ Θεμιστοκλέους προαιρέσεις. Τῳόντι οὐδεὶς κάλλιον αὐτοῦ κατενόει ὅτι, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐγκατέλειπε τὸ Ἀρτεμίσιον, οἱ ἐν Θερμοπύλαις ἐκινδύνευον νὰ κυκλωθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης καὶ ἀνετρέπετο οὕτω ἅπαν τὸ ἀμυντικὸν τῶν Ἑλλήνων βούλευμα. Ἡ περὶ τούτου πεποίθησίς του ἦτο τοσαύτη ὥστε, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἶχεν ἀποφασίσει, καὶ ἂν ὅλοι ἀνεχώρουν, νὰ μείνῃ αὐτόθι μόνος μετὰ τῶν αττικῶν τριήρων, ἐπὶ δὲ τούτῳ εἶχε γράψει εἰς Ἀθήνας πρὸ ἡμερῶν νὰ τῷ σταλῶσι 50 περίπου ἔτι πλοῖα, τὰ ὁποῖα καὶ κατέφθασαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας. Καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἀρχῆς, ἐκ τῶν 271 πλοίων, τὰ 147 ἀνῆκον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐπελθόντων ἔτι 53, ὁ Θεμιστοκλῆς ἠδύνατο, ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, νὰ προκινδυνεύσῃ αὐτόθι μετὰ 200 τριήρων. Ἐννοεῖται λοιπὸν μετὰ πόσης προθυμίας ἐδέχθη τὰς τῶν Εὐβοέων προτάσεις, δι' ὧν ἅμα μὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ τὴν ὁλοσχερεστέραν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλεύματος, ἅμα δὲ παρείχετο αὐτῷ ἀφορμὴ ἀξιολόγου χρηματικῆς ὠφελείας· ὅθεν δοὺς ἐκ τῶν 30 ταλάντων 6 εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, 3 εἰς τὸν Κορίνθιον Ἀδείμαντον καὶ ὀλίγα τινὰ εἰς ἄλλους ἡγεμόνας, ὡς ἐξ ἰδίων δῆθεν καταβαλλόμενα, κρατήσας δὲ δι' ἑαυτὸν ὅλα τὰ λοιπά, κατέπεισεν ἅπαντας νὰ διατηρήσωσι τὴν σπουδαιοτάτην ἐκείνην στρατηγικὴν θέσιν, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτῳ τό τε κοινὸν καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον.

Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἕλληνες μετὰ τοσούτου κόπου ἐπείθοντο νὰ μείνωσιν εἰς Ἀρτεμίσιον, οἱ εἰς Ἀφέτας ναυλοχοῦντες πολέμιοι τοσούτῳ ἀπεναντίας ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς νίκης, ὥστε ἐξέπεμψαν 200 πλοῖα ἵνα περιπλεύσαντα τὴν Εὔβοιαν, εἰσέλθωσιν ἀπὸ μεσημβρίας εἰς τὸν μεταξὺ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς στερεᾶς πορθμὸν καὶ συλλάβωσιν οὕτω ἅπαντα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅσα, διαφυγόντα ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἤθελον ζητήσει τὴν σωτηρίαν αὐτῶν διὰ τοῦ πορθμοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον μὲν τὴν ἀποστολὴν τῶν πλοίων τούτων, ἀλλ' ἀποφασίσαντες ἤδη νὰ ναυμαχήσωσι καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, θεωροῦντες δὲ τοὺς πολεμίους στερηθέντας ἔτι οὐ μικρᾶς δυνάμεως, προῆλθον εἰς τὸ πέλαγος κατὰ τὸ δειλινόν,

παρέταξαν ἐν κύκλῳ τὰς τριήρεις, ἔχοντες πανταχόθεν τὰς μὲν πρύμνας πρὸς τὰ ἔσω, τὰς δὲ πρώρας πρὸς τὰ ἔξω, καὶ προεκάλεσαν οὕτω τοὺς βαρβάρους εἰς μάχην. Οἱ δὲ ἀντεπεξῆλθον θαρρούντως ἐκ τοῦ παραχρῆμα καί, διὰ μεγαλητέρου κύκλου περιέκλεισαν τοὺς ἡμετέρους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἴωνες καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες οἱ ἀέκοντες μετὰ τοῦ Πέρσου στρατευόμενοι, ἐλεεινολόγουν ἤδη ὡς ἀπολωλότας. Ἀλλὰ τότε, δευτέρου δοθέντος σημείου, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἐκωπηλάτησαν ἀπὸ τοῦ ἔσω κύκλου καὶ ἐπιπλεύσαντα ῥαγδαίως κατὰ τῶν πολεμίων ἐκυρίευσαν ἢ κατέστρεψαν τριάκοντα αὐτῶν νῆας. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη τόλμη ἐξέπληξε κατ' ἀρχὰς τοὺς Πέρσας· συνελθόντες ὅμως μετ' ὀλίγον ἐξηκολούθησαν οὗτοι τὸν ἀγῶνα καὶ ἐπήγαγον οὐ μικρὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας ζημίας, μέχρις οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, διελύθησαν οἱ διαμαχόμενοι, καὶ ἐπανῆλθον ἕκαστοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ μὲν Πέρσαι εἰς Ἀφέτας, οἱ δ' Ἕλληνες εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον.

Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης. Ἡ δ' ἐπελθοῦσα νὺξ ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ νέας ἀφορμὰς θάρρους εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι κατὰ τὴν νύκτα ταύτην φοβερὰ πάλιν ἐξερράγη καταιγίς· ὁ ἄνεμος ἔπνεεν εὐθὺ ἐπὶ τὰς Ἀφέτας, ὥστε ἐνῷ οἱ Ἕλληνες διετέλουν ἐν σκέπῃ αὐτοῦ, οἱ καταντικρὺ αὐτῶν ὁρμοῦντες πολέμιοι ἔπαθον φθορὰν δεινήν· τὸ δὲ χείριστον, τὰ παρὰ τὴν Εὔβοιαν παραπλέοντα 200 πλοῖα, καταληφθέντα ὑπὸ τῆς τρικυμίας ταύτης, κατεστράφησαν ἅπαντα εἰς τὰ λεγόμενα Κοῖλα τῆς Εὐβοίας, μεταξὺ Γεραιστοῦ καὶ Καφηρέως, τῆς ἄκρας ἥτις ἀείποτε ὑπῆρξεν ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς ναυτιλλομένους, διὸ ὠνομάζετο ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Ξυλοφάγος. Καὶ τὴν ἐπιοῦσαν προσῆλθον εἰς τοὺς Ἕλληνας αἱ 53 νέαι ἀττικαὶ τριήρεις, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· ὅθεν οὗτοι, πολυειδῶς ἤδη ἐνθαρρυνθέντες, ἀπέπλευσαν μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ταύτης, ἥτις ἦτο ἡ δευτέρα τοῦ ἐν Θερμοπύλαις ἀγῶνος, ἐπὶ τοὺς εἰς Ἀφέτας πολεμίους καὶ προσβαλόντες ἰδίως τὰ πρὸ τῶν ἄλλων ἠγκυροβολημένα Κιλίκια πλοῖα, πολλὰ ἐξ αὐτῶν κατέστρεψαν· ἀλλ' ὁ λοιπὸς περσικὸς στόλος, ὁ πολλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα παθών, δὲν ἀντεπεξῆλθε τότε εἰς μάχην.

Τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν, οἱ ναύαρχοι τῶν πολεμίων, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην ὕβριν, καὶ φοβούμενοι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως,

ἐξέπλευσαν, περὶ μεσημβρίαν, πανστρατιᾷ, ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, παραταχθέντες ἐν εἴδει ἡμισελήνου· οἱ Ἕλληνες ἐδέχθησαν τὴν μάχην, ἀλλὰ δὲν ἀπεμακρύνθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς παραλίας αὐτῶν, ἵνα μὴ κυκλωθῶσι, καὶ πρὸς τούτοις ἵνα μὴ δύνανται οἱ Πέρσαι, διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, νὰ μεταχειρισθῶσιν ὁλόκληρον αὐτῶν τὸν στόλον. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ ἐπήγαγε φθορὰν μεγάλην εἰς ἑκατέρους τοὺς ἀντιπάλους· ἐκ τῶν πολεμίων ἠρίστευσαν οἱ Αἰγύπτιοι, οἵτινες ἐκυρίευσαν πέντε ἑλληνίδας νῆας αὐτάνδρους, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων μάλιστα διέπρεψαν οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες, καθὸ προκινδυνεύσαντες, ἔπαθον καὶ τὴν πλείστην ζημίαν, διότι τὸ ἥμισυ τῶν πλοίων αὐτῶν ἦσαν δεινῶς βεβλαμμένα. Ὅθεν, διαλυθέντος τοῦ ἀγῶνος, ἤρχισαν πάλιν οἱ Ἕλληνες συλλογιζόμενοι ὅτι δὲν εἶναι πλέον ἀξιόμαχοι, ὅτε ὁ Ἀθηναῖος Ἀβρώνυχος, ὅστις μετὰ τοῦ πλοίου αὐτοῦ ἐστάθμευε περὶ Θερμοπύλας, ἵνα διατηρῇ τὴν μεταξὺ τοῦ στόλου καὶ τοῦ πορθμοῦ κοινωνίαν, ἐπανελθὼν ἔφερεν τὴν θλιβερὰν ἀγγελίαν, ὅτι ὁ Ξέρξης ἐγένετο ἤδη κύριος τῶν πυλῶν, ὥστε μὴ ὑπαρχούσης πλέον ἀνάγκης νὰ μένῃ ὁ στόλος εἰς Ἀρτεμίσιον, ἀπεφασίσθη ἀμέσως ἡ ὑποχώρησις· οἱ Εὐβοεῖς ἔσπευσαν νὰ συμπληρώσωσι τὴν διάσωσιν παντὸς ὅ,τι ἠδύνατο νὰ διασωθῇ· καὶ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἀναχωρήσαντα, διῆλθον διὰ τῆς Χαλκίδος καὶ δὲν ἐστάθησαν εἰμὴ εἰς Σαλαμῖνα· ἔπλεον δὲ Κορίνθιοι πρῶτοι, ὕστατοι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ ἡγεμὼν Θεμιστοκλῆς παρείπετο μετὰ τῶν ἄριστα πλεουσῶν νηῶν ἔσχατος αὐτός, φροντίζων νὰ ἐπιγράφῃ εἰς διαφόρους λίθους, ἐπὶ τῆς παραλίας κειμένους, προσκλήσεις πρὸς τοὺς μετὰ τοῦ Ξέρξου συστρατευομένους Ἴωνας, δι' ὧν ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ μὴ καταπολεμῶσι τοὺς πατέρας αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς Πέρσας, εἰδεμὴ τοὐλάχιστον νὰ ἀπέχωσιν ὅσον ἔνεστι τοῦ ἀγῶνος. Ἔγραψε δὲ ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι θέλει ἀποσπάσει τινὰς τῶν Ἰώνων ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἤ, ἂν ὄχι ἄλλο, παραγάγῃ δυσπιστίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐλαττώσῃ οὕτω τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν.

Οἱ εἰς Ἀφέτας Πέρσαι ἔλαβον ἀμέσως τὴν ἀγγελίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου· καὶ τὴν ἐπιοῦσαν, ἐπιπλεύσαντες εἰς τὴν Εὔβοιαν, ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἱστιαίας καὶ τῆς πέριξ χώρας· ἐντεῦθεν δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μετέβησαν, δι' ἀδείας τοῦ Ξέρξου, εἰς

Θερμοπύλας, ἵνα ἴδωσι τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ τοὺς πεσόντας. Ὁ μέγας βασιλεὺς ἐφρόντισε νὰ θάψῃ τὸ πλεῖστον τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, εἰς 20,000 συμποσουμένων, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ 1000 πτώματα, ἐνῷ ἐπιδεικτικῶς ἐσώρευσε τοὺς 4000 Ἕλληνας νεκρούς. Ὅτι τόσοι ἦσαν οἱ ἑκατέρωθεν πεσόντες, μαρτυρεῖ ῥητῶς ὁ Ἡρόδοτος, καὶ εἶναι πιθανώτατον· ὁ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀριθμὸς παρεδόθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καὶ διὰ τοῦ ἐπιγράμματος ὅπερ βραδύτερον ἐχαράχθη ἐν Θερμοπύλαις, ἐκ διαταγῆς τῶν Ἀμφικτυόνων.

Μυριάσιν ποτὲ τῇδε τριακοσίαις ἐμάχοντο
ἐκ Πελοποννάσου χιλιάδες τέτορες.

Ἀλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου ἠθέλομεν δυσπιστήσει ὁπωσοῦν πρὸς τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον, μὴ ἀναφέρον εἰμὴ Πελοποννησίους, προδήλως διαστρέφει τὴν ἀλήθειαν· ἐπὶ τέλους ἐκ Πελοποννήσου δὲν ἔμειναν εἰμὴ οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς εἵλωτες, τὸ δὲ πλεῖστον τῶν ὁπλιτῶν ἀπετέλεσαν οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι τὸ ἡρωϊκὸν τοῦτο ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν πειθαρχίαν τῶν παίδων ἐκείνων τῆς περὶ τὸν Εὐρώταν πόλεως καὶ εἰς τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λεωνίδου. Ὅθεν, ἂν ἄδικον ὑπῆρξε τὸ προαναφερθὲν ἐπίγραμμα, δικαίως ἐπεγράφη παρ' αὐτῷ ἰδίᾳ πρὸς τιμὴν τῶν Σπαρτιατῶν ἕτερον τόδε·

Ὦ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῇδε
κείμεθα, τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Καὶ δικαίως ὡσαύτως, ἐπὶ τοῦ ἐντὸς τῶν πυλῶν λόφου, ἐφ' οὗ συνεπληρώθη ἡ ἀείμνηστος αὕτη θυσία, ἠγέρθη, εἰς τιμὴν τοῦ Λεωνίδου, λέων λίθινος, φέρων ἐπίγραμμα, ποιηθὲν πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου. Τοὐλάχιστον ὁ δαιμόνιος οὗτος ποιητὴς ἔγραψεν ὑπὲρ τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων ἐγκώμιον, οὗ σώζεται ἔτι ἡ ἀκόλουθος λαμπρὰ περικοπή·

Τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων
εὐκλεὴς μὲν ἁ τύχα, καλὸς δ' ὁ πότμος,
βωμὸς δ' ὁ τάφος, πρὸ γόων δὲ μνάστις, ὁ δ' οἶκτος ἔπαινος·
ἐντάφιον δὲ τοιοῦτον οὔτ' εὐρὼς
οὔθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος.
Ἀνδρῶν δ' ἀγαθῶν ὅδε σηκὸς οἰκέταν εὐδοξίαν

Ἑλλάδος εἵλετο· μαρτυρεῖ δὲ καὶ Λεωνίδας
ὁ Σπάρτης βασιλεύς, ἀρετῆς μέγαν λελοιπὼς
κόσμον ἀέναόν τε κλέος.

Ὁ δ' αὐτὸς Σιμωνίδης, παρεκτὸς ἄλλων πολλῶν καὶ καλῶν ἐπιγραμμάτων, ἀπεμνημόνευσε καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ μάντεως Μεγιστίου, ὅστις, καί τοι κάλλιστα προειδὼς τὸν ἐπερχόμενον θάνατον, δὲν ἠθέλησε νὰ φύγῃ ἐγκαταλείπων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Σπάρτης.

Μνῆμα τόδε κλεινοῖο Μεγιστία, ὅν ποτε Μῆδοι
Σπερχειὸν ποταμὸν κτεῖναν ἀμειψάμενοι,
μάντιος, ὃς τότε Κῆρας ἐπερχομένας σαφὰ εἰδὼς
οὐκ ἔτλη Σπάρτης ἡγεμόνας προλιπεῖν.

Ἥρωες μακαριστοὶ οἱ ἀξιωθέντες τοιούτων ὑμνῳδῶν, καὶ ὑμνῳδοὶ μακαριστότεροι οἱ ἀξιωθέντες νὰ ἐγκωμιάσωσι τοιούτους ἥρωας! Ἀλλὰ τὰ θριαμβικὰ ἐκεῖνα ἐπιγράμματα δὲν ἐπετέθησαν, τὰ ἀγέρωχα ἐκεῖνα μνημεῖα δὲν ἠγέρθησαν εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἀπέβαλε τοὺς ἐπιδραμόντας βαρβάρους. Ἤδη δέ, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ὑποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἕτερα ἐπεκράτησαν αἰσθήματα, αἰσθήματα ἀθυμίας καὶ ἀπογνώσεως. Καὶ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ. Ὁ Ξέρξης, ὑπεραναπληρώσας τὴν ζημίαν ἣν ὑπέστη, διὰ τῶν συνταχθέντων μετ' αὐτοῦ Μαλιέων, Λοκρῶν, Δωριέων καὶ ἁπάντων τῶν Βοιωτῶν (πλὴν Θεσπιέων καὶ Πλαταιέων), προήλαυνε, μετὰ τῶν ἀναριθμήτων αὐτοῦ ὄχλων, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος· ὁ στόλος αὐτοῦ, προσλαβὼν ὁμοίως νέας τινὰς ἐπικουρίας, ἀπό τε τῆς Καρύστου καί τινων κυκλάδων, προσήγγιζεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς, ἂν ὄχι ὅσος ἦτο πρὸ τῶν τρικυμιῶν τὰς ὁποίας ἔπαθε καὶ πρὸ τῶν περὶ Ἀρτεμίσιον μαχῶν, ἀλλ' ὅμως πάντοτε ἀσυγκρίτῳ τοῦ ἑλληνικοῦ καθυπέρτερος. Οἱ ἀσύγγνωστοι διὰ τὴν νωθρότητα αὐτῶν Σπαρτιᾶται καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς τεταγμένοι Πελοποννήσιοι, ἐξέπεμψαν μὲν ἤδη, ἅμα μαθόντες τὸν θάνατον τοῦ Λεωνίδου, ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κλεόμβροτον, τὸν ἐπίτροπον τοῦ Πλειστάρχου, ἀνηλίκου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Λεωνίδου, ἀλλὰ καιρὸς δὲν ἦτο πλέον νὰ παραταχθῶσιν εἰς Βοιωτίαν, ἵνα πολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, ὅπως

εἶχον ὑποσχεθῆ εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ὅθεν περιωρίσθησαν εἰς τὴν ταχίστην καὶ ἀσφαλεστάτην ὀχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, παραδίδοντες οὕτω ἕρμαιον εἰς τοὺς βαρβάρους οὐ μόνον τὴν Ἀττικήν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ Μέγαρα· ὁ δὲ στόλος διετάχθη νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Τροιζῆνα, ἀφιεμένης οὕτω καὶ τῆς θαλάσσης ἁπάσης εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων, μέχρι τῆς Πελοποννήσου· μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας, ὁ Εὐρυβιάδης, παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπείσθη νὰ μείνῃ προσωρινῶς, ἐπί τινας ἡμέρας, εἰς Σαλαμῖνα, ἵνα δώσῃ εἰς τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς καιρὸν νὰ ἀνασώσωσι τοὐλάχιστον τὰς οἰκογενείας των.

Φοβερὰ τῳόντι ἦτο μάλιστα ἡ τῶν Ἀθηναίων τούτων τύχη· διότι ἐνῷ πλειοτέρας παντὸς ἄλλου εἶχον καταβάλει ἄχρι τοῦδε θυσίας ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος, ἐνῷ ἐπιβαίνοντες εἰς τὰ πλοῖα κατὰ συμβουλὴν τοῦ Θεμιστοκλέους, εἶχον λάβει ὑπόσχεσιν ῥητὴν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι θέλουσιν ὑπερμαχήσει διὰ ξηρᾶς ὑπὲρ τῆς χώρας αὐτῶν καὶ τῆς πόλεως, ἔβλεπον ἤδη ἁπάσας τὰς προσδοκίας ταύτας ψευσθείσας καὶ ἑαυτοὺς ἠναγκασμένους νὰ παραδώσωσι μὲν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὰς ἑστίας αὐτῶν καὶ περιουσίας, νὰ φέρωσι δὲ εἰς τὰ ξένα τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἡ μεγαλοφροσύνη, ὥστε κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον συναγωνισταὶ αὐτοῦ, ἀποβάντες εἰς Φάληρον, εἰσῆλθον κατηφεῖς καὶ τεθλιμμένοι εἰς Ἀθήνας, οὐδεμία κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας, οὐδεμία μετανοίας ἔνδειξις, οὐδεμία περὶ συνθηκολογήσεως πρὸς τὸν ἐχθρὸν πρότασις, ἀλλά, αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες καὶ ὁμονοοῦντες θαυμασίως, διετέλεσαν πράττοντες ὁμοθυμαδὸν πᾶν ὅ,τι ἀπῃτεῖτο, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ὥραν, πρός τε τὴν κοινὴν καὶ τὴν ἰδίαν σωτηρίαν. Οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐξέδωκαν ἐν τῷ ἅμα διακήρυξιν, δι' ἧς ἕκαστος Ἀθηναῖος προσεκλήθη νὰ φέρῃ ἐκτὸς τῆς χώρας, ὅπως ἀσφαλέστερον, τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Καὶ ἤρχισεν ἀμέσως ἡ τραγικὴ ἐκείνη ἀποδημία τῶν γυναικῶν, τῶν παίδων, τῶν γερόντων, ἥτις ἔμελλε τοσάκις νὰ ἐπαναληφθῇ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν· ἄλλων σωζομένων εἰς Τροιζῆνα, ἄλλων εἰς Αἴγιναν, ἄλλων μέχρι Σαλαμῖνος μόνον ἀπερχομένων, καὶ ἑνὶ λόγῳ ἁπάσης τῆς πόλεως

ἐκπλεούσης, ὡς λέγει ζωγραφικώτατα ὁ Πλούταρχος. Ἡ χώρα ἐκενώθη τοσοῦτον ὥστε ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ ἐπελθὼν μετά τινας ἡμέρας, δὲν εὗρε νὰ αἰχμαλωτεύσῃ ἐν ὅλοις εἰμὴ 500 ἀνθρώπους· οἱ δ' ἄνδρες ἅπαντες ἔσπευδον νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἐπειδὴ ὑπῆρχε χρεία χρημάτων, ἵνα δοθῇ βοήθειά τις εἰς τοὺς ἀπορωτέρους τῶν ἀποδημούντων καὶ πρὸ πάντων ἵνα καταρτισθῇ ὁ στόλος, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν εἶχεν ὀβολόν, ὁ ἄρειος πάγος, ὅστις τότε συνεκροτεῖτο ἔτι ἐκ τῶν πλουσιωτέρων πολιτῶν, κατώρθωσε διά τε δημοσίων διατάξεων καὶ δι' ἰδίων εἰσφορῶν, νὰ συλλέξῃ ποσότητα ἱκανὴν ὥστε νὰ δοθῶσιν ἑκάστῳ τῶν στρατευομένων ὀκτὼ δραχμαί. Μάλιστα δὲ ἀξιοζήλωτος ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη καὶ προθυμία μεθ' ἧς πάντες οἱ μάχιμοι ἄνδρες, φίλοι καὶ ἐχθροί, ἀντιπολιτευόμενοι καὶ συμπολιτευόμενοι, ὥρμησαν ἐπὶ τὰς τριήρεις. Ὁ δῆμος, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐξέδοτο ψήφισμα, δι' οὗ ἀνεκαλοῦντο πάντες οἱ δι' ὀστρακισμοῦ προσωρινῶς ἐξωρισμένοι πολῖται, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ῥητῶς περιελήφθη ὁ Ἀριστείδης. Καὶ ἐνῷ ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν οὕτω τὴν δεξιὰν εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ ἀντίπαλον, συγκατέβαινον εἰς τὸν Πειραιᾶ ὅ τε Ξάνθιππος, ὁ κατήγορος τοῦ Μιλτιάδου, ὅ τε Κίμων, ὁ υἱὸς τοῦ στρατηγοῦ τούτου τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης, ὅστις μηδὲν σώζων ἕνεκα τῆς καταδίκης τοῦ πατρὸς πάθος «πρῶτος ὤφθη διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ φαιδρὸς ἀνιὼν εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἑταίρων, ἵππου τινὰ χαλινὸν ἀναθεῖναι τῇ θεῷ διὰ χειρῶν κομίζων (διότι δὲν ἦτο ὁπλίτης, ἀλλὰ ἐν τοῖς ἱππεῦσι τῆς πόλεως κατατεταγμένος)· ὡς οὐδὲν ἱππικῆς ἀλκῆς, ἀλλὰ ναυμάχων ἀνδρῶν, ἐν τῷ παρόντι, τῆς πόλεως δεομένης. Ἀναθεὶς δὲ τὸν χαλινόν, καὶ λαβὼν ἐκ τῶν περὶ τὸν ναὸν κρεμαμένων ἀσπίδων, καὶ προσευξάμενος τῇ θεῷ, κατέβαινεν ἐπὶ θάλασσαν, οὐκ ὀλίγοις ἀρχὴ τοῦ θαρρεῖν γενόμενος.» Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπεσκευάσθησαν κατεσπευσμένως τὰ περὶ Ἀρτεμίσιον παθόντα πλοῖα, ὥστε, ἐπελθόντος τοῦ περσικοῦ στόλου, εὑρέθησαν εἰς κατάστασιν νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνα. Ὁ ἐν Σαλαμῖνι ἤδη ἀθροισθεὶς στόλος ἦτο, καθ' Ἡρόδοτον, πολυπληθέστερος τοῦ περὶ Ἀρτεμίσιον παραταχθέντος, διότι συνέκειτο ἐκ 378 τριήρων, ἂν καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ἀναφερομένων κατ' ἰδίαν ἑκάστης πόλεως τριήρων δὲν συμποσοῦται εἰμὴ εἰς 366. Ἐκ τού-

των παρέσχον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι μόνοι 200, (186) οἱ δὲ Κορίνθιοι 40, οἱ Αἰγινῆται 30, οἱ Μεγαρεῖς 20, οἱ Λακεδαιμόνιοι 16, οἱ Σικυώνιοι 15, οἱ Ἐπιδαύριοι 10, οἱ Ἀμβρακιῶται 7, 7 ὁμοίως οἱ Ἐρετριεῖς, 5 οἱ Τροιζήνιοι, 3 οἱ Ἑρμιονεῖς, 3 ὁμοίως οἱ Λευκάδιοι, 2 οἱ Κεῖοι, 2 οἱ Στυρεῖς, 1 οἱ Κύθνιοι καὶ 4 οἱ Νάξιοι, τὰς ὁποίας ἐκπεμφθείσας ἐκ Νάξου εἰς ἐπικουρίαν τοῦ περσικοῦ στόλου, οἴκοθεν οἱ ναῦται καὶ οἱ πλοίαρχοι αὐτῶν ἔφερον εἰς Σαλαμῖνα. Ἐκ τῶν μεγάλων ἑλληνίδων πόλεων τῶν ἐν Ἰταλίᾳ δὲν προσῆλθεν εἰμὴ μία Κροτωνιατῶν τριήρης, ἧς ἦρχε Φάϋλλος, ἀνὴρ τρὶς πυθιονίκης. (187) Παρεκτὸς δὲ τῶν τριήρων τούτων ὑπῆρχον καί τινες πεντηκόντοροι. Ταῦτα καθ' Ἡρόδοτον. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Αἰσχύλος, εἰς τὸ προαναφερθὲν αὐτοῦ δρᾶμα, τοὺς Πέρσας, λέγει ὅτι ὁ πᾶς ἀριθμὸς τῶν ἑλληνικῶν νηῶν δὲν ὑπερέβαινε τὰς 300. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Αἰσχύλος αὐτὸς ἠγωνίσθη ἐν Σαλαμῖνι, εἶναι βεβαίως καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου μᾶλλον ἀξιόπιστος.

Ἐν τούτοις ὁ Ξέρξης, μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης, ὥρμησεν, ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ὅσαι κατῴκουν μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς μόνοι οἱ Φωκεῖς ἀπεποιήθησαν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτόν, καὶ κατέφυγον οἱ μὲν εἰς τὸν Παρνασσόν, οἱ δὲ πλεῖστοι πρὸς Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας· ὅθεν πᾶσαι αἱ πόλεις αὐτῶν, καὶ πάντα τὰ ἱερὰ ἐλεηλατήθησαν καὶ κατεστράφησαν. Μία δὲ στρατοῦ μοῖρα ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου εἰς Δελφούς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συλήσῃ τοὺς μεγάλους αὐτῶν θησαυρούς· ἀλλ' ὁ προστάτης τοῦ πολυθρυλήτου τούτου ἱεροῦ, ὁ Ἀπόλλων, ἔσωσεν αὐτὸ

186) Οἱ Ἀθηναῖοι καθ' Ἡρόδοτον παρέσχον ναῦς 180, ἔδωσαν δὲ εἴκοσι πλοῖα εἰς τοὺς Χαλκιδεῖς, τῶν ὁποίων οὗτοι ἐπέβαινον ἔν τε τῷ Ἀρτεμισίῳ καὶ ἐν Σαλαμῖνι (ἴδ. Ἡρ. Θ. 1 καὶ 46).

187) Περὶ Κερκυραίων ἴδ. Ἡρ. Η. 168 «Κερκυραῖοι δὲ . . ὑπεκρίναντο μὲν οὕτω εὐπρόσωπα, ἐπεὶ δὲ ἔδεε βωθέειν, ἄλλα νοεῦντες ἐπλήρωσαν νέας ἑξήκοντα, μόγις δὲ ἀναχθέντες προσέμιξαν τῇ Πελοποννήσῳ, καὶ περὶ Πύλον καὶ Ταίναρον ἀνεκώχευον τὰς νέας, καραδοκέοντες τὸν πόλεμον τῇ πεσέεται . .». Περὶ τῶν αἰτίων τῆς τῶν Κρητῶν οὐδετερότητος, ἴδε Ἡρ. Η. 169.

διὰ θαυμάτων, τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως ἀμέτοχοι οἱ ἐπιτήδειοι τοῦ μαντείου ἐπιμεληταί. Διότι ἅμα οἱ Πέρσαι, ἀναβαίνοντες διὰ τῆς ἀτραποῦ τοῦ Παρνασσοῦ ἥτις ἔφερεν εἰς Δελφούς, ἔφθασαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Προνοίας Ἀθηνᾶς, ἠκούσθησαν αἴφνης φοβεραὶ βρονταί, ἀπὸ δὲ τοῦ ὄρους ἀπορραγεῖσαι δύο κορυφαὶ ἐπέσκηψαν, διὰ πολλοῦ πατάγου, ἐπὶ τοὺς ἐπερχομένους, συντρίψασαι πλείστους ὅσους αὐτῶν, ἐν δὲ τῷ ναῷ τῆς Προνοίας βοὴ καὶ ἀλαλαγμὸς ἐγίνετο, ὥστε οἱ πολέμιοι, καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐτράπησαν εἰς φυγήν· κατεδιώχθησαν δὲ οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Δελφῶν, ἀλλά, ὡς ἔλεγον, καὶ ὑπὸ δύο ὁπλιτῶν ἐχόντων φύσιν μείζονα τῆς ἀνθρωπίνης, οἵτινες, ὡς ἐβεβαίουν ἔπειτα οἱ Δελφοί, δὲν ἦσαν ἄλλοι, εἰμὴ οἱ δύο ἥρωες Φύλακος καὶ Αὐτόνοος, ὧν τὰ τεμένη προέκειντο παρὰ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερόν. Οὕτω λοιπὸν ἐσώθη τότε τὸ μαντεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ ἔμεινεν ἔκτοτε ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄσυλον, μέχρις οὗ μετὰ 130 περίπου ἔτη ἐλεηλάτησεν αὐτὸ κατὰ πρῶτον ἡ βέβηλος τοῦ Φωκέως Φιλομήλου χείρ.

Ὁ δὲ Ξέρξης, μετὰ τοῦ κυρίου στρατοῦ, ἐπορεύθη ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῆς Βοιωτίας πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔφθασεν ἀκωλύτως εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως. Οἱ κάτοικοι, ὡς προείπομεν, εἶχον ἐγκαταλείψει τήν τε χώραν καὶ τὸ ἄστυ· ἀλλ' ὀλίγοι τινὲς Ἀθηναῖοι, μὴ θέλοντες ἢ μὴ δυνάμενοι, διὰ τὸ γῆρας ἢ τὴν πενίαν, νὰ ἀποδημήσωσιν, εἶχον κλεισθῆ εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἐκ τοῦ προχείρου ὠχυρώθησαν ἐν αὐτῇ. Οἱ περὶ τὸν Ξέρξην Πεισιστρατίδαι, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν ἱερὸν τοῦτον χῶρον ἀπὸ τῆς βεβηλώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς, ἐπροσπάθησαν μὲν παντὶ σθένει νὰ καταπείσωσι τοὺς ὀλίγους τούτους ὑπερμάχους νὰ παραδοθῶσιν· ἀλλὰ μὴ πειθομένων αὐτῶν, ἐδέησε νὰ ἐκπολιορκηθῇ ἡ ἄκρα, μεθ' ὃ ἅπαντες μὲν οἱ ἐν αὐτῇ ἄνδρες ἐσφάγησαν, ἅπαντα δὲ τὰ οἰκοδομήματα, τά τε ἱερὰ καὶ τὰ ἄλλα, ἐλεηλατήθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν. Ὁ Ξέρξης ἐγένετο οὕτω κύριος καὶ τῆς ἀκροπόλεως, συγχρόνως δὲ περίπου ἔφθασεν εἰς Φάληρον ὁ πολυάριθμος αὐτοῦ στόλος.

Ὁ μέγας βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ ὑπολάβῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ὡς ἐκπεπληρωμένον σχεδόν. Τέσσαρες μῆνες εἶχον παρέλθει ἀφ' ἧς ἐξεκίνησεν ἀπὸ τῆς Ἀσίας, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οἱ Ἕλλη-

νες, οἵτινες, πρὸ εἰκοσαετίας, εἶχον πράξει τὸ λάθος νὰ μὴ ὑποστηρίξωσιν ἀποχρώντως τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἶχον ὑποχωρήσει ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἐξηκολούθησαν ὑποχωροῦντες ἀκαταπαύστως, ἐκ τῶν Τεμπῶν εἰς τὰς Θερμοπύλας καὶ ἐκ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὸν ἰσθμόν. Ὁ Ξέρξης ἦτο κύριος ἁπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τῆς Πελοποννήσου Ἑλλάδος, καὶ ἁπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τῆς Σαλαμῖνος θαλάσσης· ἦτο ἰδίως κύριος τῆς αὐθάδους πόλεως, ἥτις πρὸ δεκαετίας ἔτρεψε τὰ περσικὰ στίφη ἐν Μαραθῶνι· οἱ προστατευόμενοι αὐτοῦ Πεισιστρατίδαι καὶ οἱ μετὰ τούτων συντασσόμενοι ὀλίγοι Ἀθηναῖοι φυγάδες ἀναβάντες εἰς τὴν ἀκρόπολιν, προσήνεγκον αὐτόθι θυσίαν καὶ ἐνόμισαν ὅτι ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὃν ματαίως εἶχεν ἐπιδιώξει ὁ Ἱππίας, ὅτι ἀνέκτησαν τὴν πάτριον τυραννίδα, ὁ δὲ Ξέρξης ἔσπευσε νὰ πέμψῃ εἰς Σοῦσα ταχυδρόμον ἵνα ἀναγγείλῃ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ καὶ διαλύσῃ τοὺς φόβους τοῦ θείου του Ἀρταβάνου. Τὰ πράγματα εἶχον τῳόντι οὕτω, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ όριστικὸς τῶν Περσῶν θρίαμβος ἐφαίνετο ἀναμφισβήτητος. Ἀλλὰ ἀκριβεστέρα τῶν περιστάσεων ἐξέτασις ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ σπουδαίας περὶ τούτου ἀμφιβολίας. Κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι, οἵτινες μετὰ κόπου ἐξεπόρθησαν τὰς Θερμοπύλας, ἀγωνιζόμενοι πρὸς 4000 μόνον Ἕλληνας, προέκειτο ἤδη νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμὸν ὀχυρώματα ἀσφαλῆ ὑπὸ πολλῶν μυριάδων Πελοποννησίων ὑπερασπιζόμενα. Καὶ ἐν Θερμοπύλαις μὲν οἱ Ἕλληνες δὲν κατεβλήθησαν ἐπὶ τέλους εἰμὴ διότι ἐκυκλώθησαν διὰ πλαγίας τινὸς ὁδοῦ· ἐν δὲ τῷ ἰσθμῷ κύκλωσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰμὴ ἀπὸ θαλάσσης, διὰ νὰ γίνῃ δὲ ἡ ἀπὸ θαλάσσης κύκλωσις ἔπρεπε νὰ καταστροπωθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος· ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὄχι μόνον δὲν εἶχε νικηθῆ περὶ Ἀρτεμίσιον, ἀλλὰ καὶ ἀξιολόγους ἔκτοτε προσέλαβεν ἐπικουρίας· ὅθεν δὲν ἦτο παντάπασι βέβαιον ὅτι θέλει ἤδη ὑποκύψει εἰς τὸν περσικόν, ὅστις ἦτο μὲν πάντοτε ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυπληθέστερος, εἶχεν ὅμως πάθει πολλὰς ζημίας ἀπό τε τρικυμιῶν καὶ ἀπὸ τῶν ναυμαχιῶν. Πρὸς τούτοις, ἡ ἐν Δελφοῖς οἰκτρὰ ἀποτυχία τῶν Περσῶν ἐμαρτύρει ὁπόσον δυσχερὴς ἦτο, διὰ τὸ ὀρεινὸν τῆς χώρας, ἡ ἐκπόρθησις τῆς ἐνδοτέρας Ἑλλάδος. Τὸ δὲ δεινότερον, ὁ ἀπειράριθμος ἐκεῖνος ὄχλος ἐστερεῖτο ἤδη τροφῶν· αἱ ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἀποθῆκαι εἶχον ἐξαντληθῆ, ἡ δὲ ἀνατολικὴ στερεὰ Ἑλλάς, ἐρημω-

θεῖσα πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ λεηλατηθεῖσα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντηρήσῃ ἐπὶ πολὺ τοσούτους ἐπήλυδας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ μέσα τοῦ σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 480 ἔτους. Ὁ περσικὸς στρατὸς κατεῖχεν ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ κράτιστον αὐτοῦ μέρος ἦτο συμπεπυκνωμένον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ εἰς τὸ περὶ Ἐλευσῖνα πεδίον, ἕτοιμον νὰ ὁρμήσῃ διὰ τῶν Μεγάρων πρὸς τὸν ἰσθμόν. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, ἔχων τὸ στρατηγεῖον αὐτοῦ ἐν Φαλήρῳ. Ὁ πεζικὸς ἑλληνικὸς στρατὸς ἦτο παρατεταγμένος ὄπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ἰσθμοῦ, ὁ δὲ στόλος ὁ ἑλληνικὸς ἦτο συμπεπυκνωμένος περὶ τὴν πόλιν τῆς Σαλαμῖνος, δηλαδὴ ὄχι εἰς τὴν σημερινὴν κώμην τῆς Σαλαμῖνος, τὴν κοινῶς λεγομένην Κούλουρην, ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν, ὅπου, κατἀντικρὺ τῆς ἀττικῆς παραλίας, κεῖνται τὰ λεγόμενα Ἀμπελάκια. Ἡ ἐκκένωσις τῆς Ἀττικῆς εἶχεν ἤδη συμπληρωθῇ καὶ τὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων εἶχον προσέλθει εἰς Σαλαμῖνα καὶ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ λοιποῦ στόλου, ὥστε ὁ Εὐρυβιάδης συνεκάλεσε τοὺς ἡγεμόνας ἵνα βουλευθῇ περὶ τοῦ πρακτέου. Οἱ πλεῖστοι ἐφρόνουν ὅτι ὁ στόλος ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν ἰσθμόν, διότι, ἂν ἀγωνισθέντες ἐν τῷ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμῷ ἡττῶντο, ἤθελον ἀποκλεισθῇ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐνῷ περὶ τὸν ἰσθμόν, εἰς Κεγχρεάς, ὄχι μόνον δὲν ἔτρεχον τὸν κίνδυνον τοῦτον τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἀλλὰ εἶχον καὶ τὸ μέγα πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποβοηθῶνται ὑπὸ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς συζητήσεως ταύτης, εἶδον οἱ ἐν Σαλαμῖνι τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν πυρπολουμένην, καὶ ὑπὸ τοιούτου κατελήφθησαν φόβου, ὥστε τινὲς τῶν στρατηγῶν, ἐνῷ οὐδεμία ἔτι εἶχε γίνει ἀπόφασις, ἐξελθόντες κατεσπευσμένως ἐκ τοῦ συμβουλίου, παρήγγειλαν τὰ πλοῖα αὐτῶν νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἵνα διὰ νυκτὸς ἀποπλεύσωσι. Καὶ οἱ μείναντες δὲ ἐν τῷ συμβουλίῳ στρατηγοὶ ἀπεφάσισαν, κατὰ πλειονοψηφίαν, νὰ παρασκευάσωσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν τὸ πρωῒ ὑποχωρήσωσι. Μειονοψηφοῦντες ἦσαν οἱ ἡγεμόνες τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, πρὸ πάντων ὁ Θεμιστοκλῆς. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐνόμιζεν ὀλεθρίαν τὴν ὑποχώρησιν· ὅθεν ἐπανῆλθε τεθορυβημένος εἰς τὸ πλοῖον αὐτοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον, νυκτὸς ἤδη οὔσης, εἴτε οἴκοθεν, εἴτε, ὡς λέγει Ἡρόδοτος, κατὰ προτροπὴν

συνετοῦ τινος Ἀθηναίου, Μνησιφίλου καλουμένου, ἀπεφάσισε νὰ δοκιμάσῃ νὰ μεταπείσῃ τὸν Εὐρυβιάδην. Διέταξε λοιπὸν νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸν πρὸς τὴν ναυαρχίδα, καὶ πλησιάσας ἔκραξε πρὸς τὸν ναύαρχον ὅτι ἔχει νὰ τὸν ὁμιλήσῃ περὶ κοινοῦ πράγματος· ὁ δὲ παρήγγειλε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ πλοῖον· καὶ τότε ὁ Θεμιστοκλῆς παρετήρησεν εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, ὅτι ἂν ἀναχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, δὲν θέλουσι πλέον ναυμαχήσει περὶ τῆς ὅλης πατρίδος, περὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος· διότι αἱ μοῖραι ἑκάστης πόλεως θέλουσι τραπῆ εἰς τὰ ἴδια, οὐδὲ ὑπάρχει ἄνθρωπος ἱκανὸς νὰ ἐμποδίσῃ τὸν στόλον του νὰ διασκεδασθῇ, καὶ ἡ Ἑλλὰς θέλει οὕτω ἀπολεσθῆ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀβουλίαν. Προσέθηκε δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ δι' ὧν κατέπεισε τὸν Εὐρυβιάδην νὰ συγκαλέσῃ πάλιν τὸ συμβούλιον, ἔτι διὰ νυκτός. Συνελθόντων δὲ τῶν στρατηγῶν, καὶ πρὶν εἰσέτι ὁ Εὐρυβιάδης ἐκθέσῃ τὸν λόγον δι' ὃν συνήγαγεν αὐτούς, ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν τῇ ἀνυπομονησίᾳ του, ἤρχισεν ἐκδηλῶν εἰς ἕκαστον ἡγεμόνα ἰδίᾳ τοὺς φόβους αὐτοῦ καὶ τὰς ἀνησυχίας διὰ τὴν προκειμένην ἐγκατάλειψιν τῆς Σαλαμῖνος· διὸ ἐρεθισθεὶς ὁ Κορίνθιος στρατηγὸς Ἀδείμαντος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐπόθει τὴν εἰς Κόρινθον ὑποχώρησιν, «ὦ Θεμιστόκλεις, ἀνέκραξεν, εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας, οἱ ἐξανιστάμενοι προτοῦ δοθῇ τὸ σύνθημα, ῥαπίζονται·» ὁ δέ, ἠπίως ἐπὶ τοῦ παρόντος φέρων τὴν αὐθάδη ταύτην ἀποστροφήν, «ναί, ἀπήντησεν, ἀλλὰ οἱ μετὰ τὸ σύνθημα ὑστερίζοντες, δὲν στεφανοῦνται.» Ὁ Πλούταρχος, ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θεμιστοκλέους, λέγει τὸν διάλογον τοῦτον γενόμενον οὐχὶ μεταξὺ Ἀδειμάντου καὶ Θεμιστοκλέους, ἀλλὰ μεταξὺ Εὐρυβιάδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐπιφέρει ὅτι μετὰ τὴν ἀπόκρισιν τούτου, ἐπαραμένου τοῦ πρώτου τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέστειλεν αὐτὸν εἰπὼν «πάταξον μέν, ἄκουσον δέ.» Ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος εἶναι πάλιν ἀξιοπιστότερος τοῦ Πλουτάρχου, ὄχι μόνον διότι, ὡς πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ αὐτὰ ἀσφαλέστερον, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ὀλιγώτερον τραγικὴ ἔκθεσίς του, εἶναι καθ' ἑαυτὴν πιθανωτέρα. Τῳόντι ἀφ' ὅλων τῶν περιστάσεων τῆς συζητήσεως ταύτης ἐξάγεται, ὅτι ὁ Εὐρυβιάδης οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν προσωπικῆς δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐξεναντίας μάλιστα ἐφαίνετο μᾶλλον πάντοτε ἀποκλίνων πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ. Ὅθεν ἀναγκαζόμεθα, ἂν καὶ μὲ λύπην μας, νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο

«πάταξον μέν, ἄκουσον δέ,» δὲν ἐρρέθη πιθανώτατα ποτὲ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους· καὶ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν ἡμῶν, ἀκολουθοῦντες κατὰ γράμμα τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας.

Μετὰ τὴν προεισαγωγικὴν μεταξὺ Ἀδειμάντου καὶ Θεμιστοκλέους διένεξιν, ὁ Εὐρυβιάδης ὑπέβαλεν εἰς τὴν σύνοδον, ὅτι, ἐπειδὴ παρήχθησαν ἀμφιβολίαι ἂν ἔχῃ ὀρθῶς ἡ πρὸ ὀλίγου γενομένη ἀπόφασις, συνεκάλεσε τοὺς στρατηγούς, ἵνα σκεφθῶσι πάλιν περὶ τοῦ πρακτέου. Δοθέντος δὲ τοῦ λόγου εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, οὗτος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ναύαρχον, δὲν ἐπανέλαβε μὲν ὅσα εἶχεν ἰδίᾳ εἰπεῖ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς βεβαίας λειποταξίας τῶν διαφόρων μοιρῶν τοῦ στόλου, ἅμα ὑποχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, «παρεόντων γὰρ συμμάχων οὐκ ἔφερε οἱ κόσμον οὐδένα κατηγορέειν», ἀλλὰ παρετήρησεν ὅτι ἂν ἀναζεύξωσι πρὸς τὸν ἰσθμὸν τὰς νῆας, θέλουσι ναυμαχήσει ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ τὸ ὁποῖον δὲν συμφέρει παντάπασιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἔχοντας πλοῖα βαρύτερα καὶ ὀλιγώτερα τῶν πολεμίων, ἐνῷ ἀγωνιζόμενοι ἐν τῷ στενῷ πορθμῷ τῆς Σαλαμῖνος ἔχουσι πλείστας πιθανότητας νίκης· ὅτι νικήσαντες ἐν Σαλαμῖνι, σώζουσι τὴν Πελοπόννησον οὐδὲν ἧττον ἢ ἐὰν νικήσωσι περὶ τὸν ἰσθμόν, ἐνῷ ὑποχωροῦντες ἤδη δὲν θέλουσι κατορθώσει ἄλλο εἰμὴ νὰ σύρωσι κατόπιν αὐτῶν τοὺς Πέρσας εἰς τὴν χερσόνησον· ὅτι πρὸς τούτοις θέλουσι παραδώσει εἰς τοὺς πολεμίους τὴν Αἴγιναν, τὰ Μέγαρα καὶ αὐτὴν τὴν Σαλαμῖνα, ὅπου κατέφυγον πολλαὶ Ἀθηναίων οἰκογένειαι καὶ ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἀγωνισθῆ μετὰ πλείστου ζήλου διότι ὁ χρησμὸς προανήγγειλεν αὐτοῖς ἐνταῦθα νίκην. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέπτυσσε ταῦτα πάντα, καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ ἤρχιζον νὰ προξενῶσιν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς παρισταμένους, ὁ Ἀδείμαντος, παροξυνθεὶς πάλιν διὰ τοῦτο καὶ θέλων νὰ ἀνατρέψῃ τὴν συζήτησιν· «Σιώπα, Θεμιστόκλεις, ἀνέκραξε πάλιν, διότι δὲν ἐκπροσωπεῖς ἐνταῦθα ἐλευθέραν Ἑλληνίδα πόλιν· μὴ λησμονῇς ὅτι αἱ Ἀθῆναι κατέχονται ὑπὸ πολεμίων καὶ ὅτι ἄνθρωπος ἄπατρις δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἔχῃ δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ.» Ἡ ἀγενὴς αὕτη βλασφημία κατέστησε τὸν Θεμιστοκλέα ἔξω φρενῶν. Ὁ μέγας οὗτος στρατηγὸς ὅστις μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Αἰγινητῶν, εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὰ δύο τρίτα τῆς ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι κρατεῖ εἰς τὴν παλάμην αὐτοῦ

τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἠδυνήθη ἤδη νὰ κρατήσῃ τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τὸν ἀναιδῆ ἐκεῖνον ἄνθρωπον τὸν τολμήσαντα ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ δικαίωμα αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ ἀνηλεῶς ἐξύβρισεν αὐτόν τε καὶ τοὺς Κορινθίους, προσέθηκε τρέμων ὑπὸ ὀργῆς, ὅτι ἐνόσῳ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι διακοσίας ναῦς πεπληρωμένας, δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι πόλιν καὶ χώραν πολὺ μείζονας τῆς τῶν Κορινθίων. Δοὺς δὲ τὸ μάθημα τοῦτο εἰς τὸν Ἀδείμαντον, ἐστράφη αὖθις πρὸς τὸν πρόεδρον Εὐρυβιάδην καὶ εἶπεν αὐτῷ, βαθέως συγκεκινημένος· «Εὐρυβιάδη, ἐὰν μείνῃς ἐνταῦθα καὶ ἀγωνισθῇς ὡς ἀνὴρ ἀγαθός, σώζονται τὰ πάντα· εἰ δὲ μή, ἀνατρέψεις τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τύχη τοῦ παρόντος πολέμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τούτου τοῦ στόλου. Πείθου λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους μου, διότι ἄλλως, τὸ καθ' ἡμᾶς, παραλαβόντες τὰς οἰκογενείας ἡμῶν, θέλομεν ἀποπλεύσει εἰς Σῖριν τὴν ἐν Ἰταλίᾳ, ἥτις ἔκπαλαι ἀνῆκεν εἰς ἡμᾶς, καί, κατὰ χρησμόν τινα, πρέπει νὰ κτισθῇ ποτε ὑφ' ἡμῶν. Ὑμεῖς δέ, στερηθέντες συμμάχων τοιούτων, θέλετε ἐνθυμηθῆ τοὺς λόγους μου».

Τὸ συμβούλιον ἦτο ἐκπεπληγμένον· ὁ Εὐρυβιάδης ὅστις εἶχε καὶ προηγουμένως ἀρχίσει νὰ μεταπείθηται ὑπὸ τῶν ἐντόνων τοῦ Θεμιστοκλέους παραστάσεων, ἀκούσας τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπειλὴν ἐνόησεν ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐνδώσῃ· ἦτο πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῶν Ἀθηναίων ὁ ἑλληνικὸς στόλος οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ· αὐτοὶ οἱ Κορίνθιοι ἐσιώπησαν, ὁ δ' Εὐρυβιάδης, παύσας τὴν περαιτέρω συζήτησιν καὶ μηδὲ ψηφοφορίαν τινὰ προκαλέσας, ἀνέλαβεν οἴκοθεν νὰ ἀνατρέψῃ τὴν προηγουμένην ἀπόφασιν καὶ διέταξεν, ὅτι θέλουσι μείνει εἰς Σαλαμῖνα καὶ αὐτόθι θέλουσιν ἀγωνισθῆ. Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει, καὶ πάντες ἑκόντες ἢ ἀέκοντες ἤρχισαν παρασκευαζόμενοι ὡς ἐπὶ πόλεμον. Συγχρόνως δὲ ηὔξαντο πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐπεκαλέσαντο συμμάχους τοὺς Αἰακίδας, τούς τε ἥρωας τῆς Σαλαμῖνος, Τελαμῶνα καὶ Αἴαντα, καὶ τοὺς τῆς Αἰγίνης, Αἰακόν, Ἀχιλλέα, Τεῦκρον, ὧν μετεπέμψαντο τὰς εἰκόνας, ἀποστείλαντες ἐπὶ τοῦτο πλοῖον εἰς τὴν νῆσον ταύτην.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Πελοποννήσιοι ἤρχισαν πάλιν μεμψιμοιροῦντες καὶ δυσχεραίνοντες. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἂν ὁ Ἀδείμαντος, ἀντὶ νὰ προσβάλῃ ἀνοήτως τὸν Θεμιστοκλέα, ἐπεχείρει νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ πολλοὺς εἰς ἀ-

ναίρεσιν αὐτῶν λόγους. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἠξίου ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑποχωρήσαντες εἰς τὸν ἰσθμὸν ἔμελλον νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀνυπόστατον, διότι ὁ τῶν Κεγχρεῶν κολπίσκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὤφειλε νὰ ἀναζητήσῃ ὁ περσικὸς στόλος τὸν ἑλληνικόν, ἦτο μὲν εὐρύτερος τοῦ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμοῦ, δὲν ἠδύνατο ὅμως βεβαίως νὰ ὀνομασθῇ πέλαγος ἀναπεπταμένον, καὶ εἶχε πρὸς τούτοις ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ὄχι μόνον ἔμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐνταῦθα ἔχοντες παρακειμένην καὶ βοηθοῦσαν τὴν πεζικὴν αὐτῶν στρατιάν, ἀλλὰ καὶ ὅτι, ἅμα πνεύσαντος ἀπὸ πελάγους ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ περσικὸς στόλος ἤθελε περιέλθει εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν. Πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς ἔλεγεν, ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὸν ἰσθμόν, ἐγκατέλειπον εἰς τοὺς πολεμίους οὐ μόνον τὴν Σαλαμῖνα, ἀλλὰ καὶ τὴν Αἴγιναν καὶ τὰ Μέγαρα. Ἡ ἀλήθεια ὅμως ἦτο ὅτι τῆς μὲν Αἰγίνης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τῶν δὲ Μεγάρων, διὰ τῆς πεζικῆς, ἠδύναντο οἱ Πέρσαι νὰ γίνωσι κύριοι καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Τὰς δὲ ἐν Σαλαμῖνι οἰκογενείας αὐτῶν, ἠδύναντο κάλλιστα οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μεταφέρωσιν εἰς Πελοπόννησον, ἀπερχόμενοι εἰς Κόρινθον· ὅθεν ἀκριβῶς εἰπεῖν δὲν προέκειτο, διὰ τῆς ὑποχωρήσεως, νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰμὴ μόνον ἡ Σαλαμίς· ἀλλὰ ἀφοῦ ἐθυσιάσθησαν ἤδη τόσαι ἄλλαι πόλεις καὶ χῶραι, καὶ ἰδίως ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Σαλαμῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ γεγονὸς τοσούτῳ σπουδαῖον, ὥστε νὰ ἀντισταθμίσῃ πάντας τοὺς ἄλλους λόγους τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ τῆς περὶ τὸν ἰσθμὸν ναυμαχίας, ἂν τοιοῦτοι λόγοι ὑπῆρχον. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ περὶ τῆς βεβαίας διαλύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου λόγος ἐν περιπτώσει ἀναζεύξεως εἰς τὸν ἰσθμόν, ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἀμφισβητηθῇ· αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἦτο ἐνδεχόμενον τωόντι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· ἀλλὰ πότε; ἂν ὁ περσικὸς στόλος ἔπραττεν, ὅ,τι πρὸ ἡμερῶν εἶχε συμβουλεύσει ὁ Δημάρατος, ἂν ἐξέπεμπε δηλαδὴ ἱκανὰ αὐτοῦ πλοῖα εἰς τὰ διάφορα τῆς Πελοποννήσου παράλια· τοῦτο ὅμως, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχον πράξει οἱ Πέρσαι ἄχρι τοῦδε, καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν προετίθεντο νὰ ἐνεργήσωσι πρὶν ἢ κατατροπώσωσι τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ἠδύνατο εἰς πᾶσαν περίστασιν νὰ γίνῃ καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Ἂν δὲ αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἤθελον νὰ διαλυθῶσιν ὄχι

διότι αἱ πόλεις αὐτῶν ἠπειλοῦντο ὑπὸ περσικῶν πλοίων, ἀλλὰ διότι αἱ μοῖραι ἐκεῖναι δὲν προῃροῦντο νὰ ναυμαχήσωσι, δὲν ἠξεύρομεν διατὶ ἆρά γε νὰ μὴ ἀναχωρήσωσι καὶ ἀπὸ Σαλαμῖνος, ὅπως ἤθελον διασκεδασθῆ μετὰ τὴν ἀπὸ ταύτης ἀνάζευξιν. Καὶ ἐνῷ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Θεμιστοκλέους ἠδύναντο νὰ ἀντιταχθῶσιν οὕτω ἕτερα, οὐδὲν ἧττον σπουδαῖα ἐπιχειρήματα, οἱ Πελοποννήσιοι ᾐσθάνοντο ὅτι, ἀγωνιζόμενοι μὲν ἐν Σαλαμῖνι, ἂν ἐνικῶντο, ἤθελον ἀποκλεισθῆ εἰς τὴν νῆσον ταύτην καὶ ἅπαντες καταστραφῆ, ἀγωνιζόμενοι δὲ περὶ τὸν ἰσθμὸν καὶ ἡττηθέντες ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ νὰ προσθέσωσιν εἰς τὴν πεζικὴν αὐτῆς στρατιὰν πολλὰς μυριάδας μαχητῶν· πρὸς τούτοις δέ, ὑποχωροῦντες ἐκ Σαλαμῖνος ἀνέβαλλον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἡ δὲ ἀναβολὴ συνέφερε πολυειδῶς, ὡς προεξηγήσαμεν, εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐζήτουν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰμὴ διὰ νὰ διαλυθῶσιν· ἴσως εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀγωνισθῇ ἐπὶ χώρας ἀνηκούσης ἔτι εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ἴσως ἐφρόνει ὅτι ὁ χρησμὸς ὁ ἀναγγείλας ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτοῦ θέλουσι νικήσει ἐν Σαλαμῖνι, ἔμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτοὺς θάρρος ἀκαταγώνιστον καὶ νὰ ἀναδείξῃ τῷόντι αὐτοὺς νικηφόρους· ἴσως αὐτὴ ἐκείνη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ νικήσωσιν ἐξάπαντος, διότι νικώμενοι ἤθελον ἤδη ἀποκλεισθῆ, ἦτο εἷς τῶν κυριωτάτων λόγων δι' οὓς ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέμενε νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἐνίκησαν, ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφάνη ἐπὶ τέλους ὅτι εἶχε δίκαιον. Ἀλλὰ πρὸ τῆς μάχης, καὶ ἐνόσῳ ἡ νίκη δὲν ἦτο παντάπασιν βεβαία, οἱ Πελοποννήσιοι ἐδικαιοῦντο τῇ ἀληθείᾳ ν' ἀγανακτῶσι βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας νὰ ἀποκλεισθῶσιν, ὡς εἰς παγίδα τινά, ἐντὸς τῆς Σαλαμῖνος. Ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἡγεμόνων μετεδόθη εἰς τὰ πληρώματα· ἡ κοινὴ συζήτησις ηὔξησε τὴν κοινὴν ἔξαψιν· εἰς ἕκαστον πλοῖον ἠγέρθησαν κραυγαὶ μεγάλαι διὰ τὴν ἀβουλίαν τοῦ Εὐρυβιάδου, τοῦ πεισθέντος νὰ μεταβάλῃ γνώμην· ὥστε, κορυφωθέντος τοῦ θορύβου, ὁ ναύαρχος ἐδέησε νὰ συγκαλέσῃ καὶ αὖθις τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν.

Ἐν τῷ νέῳ τούτῳ συμβουλίῳ, ἐπανελήφθησαν ἑκατέρωθεν οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους προεξεθέσαμεν, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς, θεωρῶν ἤδη ὅτι ἡ πλειονοψηφία τῶν Πελοποννησίων θέλει ἐπὶ τέλους κατισχύσει, κατέφυγεν εἰς μηχάνημα παράδοξον. Ἐξελθὼν τοῦ συμβουλίου,

ἐπὶ προφάσει τινί, προσεκάλεσεν ἕνα τῶν δούλων αὐτοῦ, ὀνόματι Σίκιννον. Ὁ Σίκιννος οὗτος ἦτο Ἕλλην, ὡς φαίνεται, τὴν καταγωγήν, ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἐγίνωσκε τὴν περσικὴν γλῶσσαν καὶ εἶχε περιέλθει εἰς δουλείαν, πωληθείς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, μετὰ τὴν τελευταίαν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν· ἦτο δὲ ἄνθρωπος λόγιος· διότι ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε καταστήσει αὐτὸν παιδαγωγὸν τῶν τέκνων του· καὶ ὕστερον, ὅτε οἱ Θεσπιεῖς ἐζήτησαν διὰ νέων πολιτῶν νὰ αὐξήσωσι τὴν πόλιν των, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέδειξεν αὐτὸν πολίτην Θεσπιέα, δοὺς αὐτῷ πολλὰ χρήματα. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Σίκιννον παρήγγειλε νὰ μεταβῇ ἀμέσως καὶ κρυφίως εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον, καὶ προσελθὼν πρὸς τοὺς στρατηγοὺς τῶν βαρβάρων, νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, ἀφωσιωμένος ὢν τῷ βασιλεῖ καὶ ἐπιθυμῶν τὴν ὑπερίσχυσιν αὐτοῦ, ἀναγγέλλει ὅτι οἱ Ἕλληνες, φοβηθέντες, ἀπεφάσισαν νὰ φύγωσι, καὶ ὅτι καλλίστη παρουσιάζεται εἰς τοὺς Πέρσας περίστασις νὰ καταστρέψωσι διὰ μιᾶς τοὺς πολεμίους αὐτῶν, οἵτινες, διχονοοῦντες, δὲν θέλουσιν ἀντισταθῇ, ἀλλὰ μᾶλλον κατ' ἀλλήλων θέλουσι πολεμήσει οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν βασιλέα καὶ οἱ μή. Τοιαῦτα διεμήνυσεν ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τοὺς στρατηγοὺς τῶν Περσῶν, ἵνα, ἐπισπεύσας τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν, ἀναγκάσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι. Καὶ ὁμολογητέον ὅτι τὸ τέχνασμα ἦτο χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐπεδίωκε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπολιτεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τρόπον τοσοῦτον ἀκροσφαλῆ, ὥστε ἀπὸ λεπτοῦ νήματος ἐξηρτᾶτο νὰ ἀναδειχθῇ ἢ σωτὴρ τῆς πατρίδος ἢ προδότης αὐτῆς. Τῳόντι ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν, τὸ στρατήγημα αὐτοῦ ἐπῃνέθη καὶ ἐθαυμάσθη. Ἐὰν ὅμως ἐνικῶντο, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε λογισθῇ ὡς αἴσχιστος προδότης. Δὲν λέγομεν, ὡς ἄλλοι τινές, ὅτι ἐν τῇ ἀπελπιστικῇ ταύτῃ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων καταστάσει, ἠθέλησε πιθανώτατα, διὰ τῆς διφορουμένης ἐκείνης ἀποστολῆς, νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτὸν καθ' ἑκατέραν τῆς τύχης ῥοπήν. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅστις περὶ Ἀρτεμίσιον ἐδωροδοκήθη ἵνα ἐκπληρώσῃ τὸ καθῆκον, βραδύτερον κατηγορήθη πολλάκις, καὶ δικαίως, ὅτι ἐδωροδοκήθη ἵνα παραβῇ τὸ καθῆκον· καὶ πάλιν ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἐν Σαλαμῖνι ἐπροσποιήθη προδοσίαν ἵνα σώσῃ τὴν πατρίδα, βραδύ-

τερον κατηγορήθη, καὶ δικαίως, ὅτι πραγματικῶς ἐπρόδωκε τὴν Ἑλλάδα. Τοσοῦτον ὀλισθηρὰ εἶναι ὁ ὁδὸς ἣν βαδίζουσι πολλάκις οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔχοντες τὰς ἠθικὰς τοῦ Θεμιστοκλέους ἀρχάς.

Ὁ Σίκιννος εὗρε τὸν Ξέρξην ἐπανελθόντα ἐκ Φαλήρου, ὅπου εἶχε μεταβῆ μετὰ τοῦ Μαρδονίου ἀπὸ πρωΐας τῆς ἡμέρας ταύτης, ἥτις ἦτο ἡ ἐπιοῦσα τὴν τῶν Ἀθηνῶν ἁλώσεως, ἵνα ἀποφασίσῃ ἐν ναυτικῷ συμβουλίῳ, ἂν ὁ περσικὸς στόλος θέλει προσβάλει τὸν ἑλληνικὸν πρὶν ἢ ὁ πεζικὸς στρατὸς ὁρμήσῃ πρὸς τὸν ἰσθμόν· ὥστε τὴν ἡμέραν ταύτην συγχρόνως σχεδὸν ἐβουλεύοντο καὶ ἐν Φαλήρῳ καὶ ἐν Σαλαμῖνι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἑκάτερον δὲ τῶν συμβουλίων τούτων ἐξεικόνιζε πιστῶς τὰς δύο ἀντιπαρατεταγμένας δυνάμεις. Ἐν Σαλαμῖνι εἴδομεν πλείστην γνωμῶν ποικιλίαν, ἥτις ὅμως ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς μειονοψηφούσης μεγαλοφυΐας· ἐν Φαλήρῳ ἐξεναντίας ἐπεκράτει ἁπάντων ἡ δύναμις καὶ ἡ θέλησις τοῦ μονάρχου, ἥτις ὅμως δὲν κατώρθωσεν ἄλλο εἰμὴ νὰ πνίξῃ τὴν φωνὴν τῆς μειονοψηφούσης συνέσεως. Τῳόντι, ἐν τῷ ναυτικῷ τούτῳ συμβουλίῳ προσεκλήθησαν οὐ μόνον οἱ Πέρσαι τοῦ στόλου ἡγεμόνες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐγχώριοι τῶν διαφόρων μοιρῶν ἀρχηγοί. Προταθέντος δὲ τοῦ ζητήματος, ἂν θέλωσι ναυμαχήσει ἀμέσως ἢ ὄχι, πρῶτοι οἱ βασιλεῖς τῆς Σιδόνος καὶ τῆς Τύρου ἀπήντησαν ναί, καὶ κατόπιν πολλοὶ ἄλλοι, ὅθεν ἐσχηματίσθη πλειονοψηφία ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ναυμαχίας. Ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ μειονοψηφοῦντες, ὧν τὴν γνώμην ἐδήλωσε θαρρούντως ἡ βασιλὶς τῆς Ἁλικαρνασσοῦ Ἀρτεμισία, ἥτις ἄρχουσα τῆς πόλεως ἐκείνης ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, μετέσχε τῆς μεγάλης ταύτης στρατείας, συνεπαγομένη 5 τριήρεις ἄριστα ἐσκευασμένας. Ἡ Ἀρτεμισία ἥτις ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἐφοβεῖτο τὸν ἀγῶνα, εἶπεν ἐν τούτοις, ὅτι ἡ ἔκβασις τῆς ναυμαχίας ἦτο ἄδηλος καὶ ὅτι ἀφ' ἑτέρου μικρά τις τοὐλάχιστον ἀναβολὴ συνέφερε κατὰ πάντα λόγον, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσιν ἀρκετὰς τροφὰς ἐν Σαλαμῖνι, ὥστε διὰ τοῦτο ἤδη ἦτο πιθανώτατον νὰ διαλυθῶσι· τὴν δὲ διάλυσιν ταύτην ἠδύνατο νὰ ἐπισπεύσῃ ὁ πεζικὸς στρατός, ὁρμῶν ἀμέσως κατὰ τῶν Μεγάρων καὶ κατὰ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἦτο παντελῶς ἀδόκιμος· ἀλλ' ὁ Ξέρξης προετίμησε τὴν τῆς πλειονοψηφίας, διότι εἶχε πιθανώτατα ὑπαγορεύσει αὐτήν· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσι

τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν ὁ μὲν στόλος ναυμαχήσῃ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς προελάσῃ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον.

Ὁ Σίκιννος λοιπὸν εὗρε τὸν Ξέρξην ἕτοιμον νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐπεθύμει ὁ Θεμιστοκλῆς, καὶ ἐνίσχυσε μόνον τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς λιμένας τοῦ Φαλήρου, τῆς Μουνυχίας, τοῦ Πειραιῶς καὶ εἰς τὸν λεγόμενον Φωρῶν ἤτοι κλεπτῶν λιμένα, ὅστις κεῖται ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς εἰσόδου τοῦ μεταξὺ τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμοῦ. Ἅμα ἐνύκτωσεν, ἀπόσπασμα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατέλαβε τὴν Ψυττάλειαν, τὴν μικρὰν νῆσον τὴν κειμένην εἰς τὸ μεσημβρινὸν ἐκεῖνο στόμιον τοῦ πορθμοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Πειραιῶς, περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τὸ δεξιὸν κέρας τοῦ περσικοῦ στόλου, τὸ ἐκ φοινικικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν πλοίων συγκείμενον, εἰσῆλθε διὰ τοῦ στομίου τούτου εἰς τὸν πορθμόν, καὶ προελθόν, παρὰ τὴν ἀττικὴν παραλίαν, μέχρι τοῦ ἑτέρου στομίου ἤτοι τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα, ἔφραξε τὴν δίοδον ταύτην καὶ παρετάχθη ὡς ἐπὶ μάχην· κατόπιν τούτου εἰσῆλθον, διὰ τοῦ μεσημβρινοῦ ὁμοίως στομίου, αἱ μοῖραι τῶν Κυπρίων, τῶν Κιλίκων, τῶν Λυκίων καὶ τῶν Παμφύλων, καὶ ἐστάθησαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς περσικῆς παρατάξεως· τελευταῖοι δὲ εἰσέπλευσαν οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες, ἀποτελέσαντες τὸ ἀριστερὸν κέρας, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Ταῦτα δὲ πάντα διενηργοῦντο ἐν σιγῇ ἵνα μὴ ἐννοήσωσι σαφῶς οἱ Ἕλληνες τὰ γινόμενα.

Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις ἐξηκολούθησαν συζητοῦντες θορυβωδῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σικίννου, καὶ εἰς οὐδὲν ἤρχοντο ἀποτέλεσμα, καί τοι εἶχεν ἤδη νυκτώσει πρὸ καιροῦ, διότι ἂν ἡ μία γνώμη, ἡ τῶν Πελοποννησίων, εἶχε τὰς πλείονας ψήφους, ἡ ἄλλη, ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους, εἶχε τὰς πλείονας νῆας, καὶ αὐτὸς ὁ Εὐρυβιάδης ἐφαίνετο πρὸς ταύτην ἀποκλίνων, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς εἶχε συμφέρον νὰ ἀναβληθῇ ἡ ὁριστικὴ ἀπόφασις, ἐλπίζων πάντοτε εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ στρατηγήματός του. Ἐπλησίαζε δὲ ἤδη τὸ μεσονύκτιον, ὅτε εἶπον εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ὅτι ζητεῖ τις αὐτόν. Ἐξῆλθε λοιπὸν τοῦ συμβουλίου καὶ εἶδεν ἐμπρός του τὸν Ἀριστείδην. Ὁ Ἀριστείδης, ἀνακληθεὶς πρό τινων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐξορίας του, ἔδραμεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ μαθὼν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἔριν ἠθέλησεν ἀμέσως νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὸν Θεμι-

στοκλέα. Οἱ δύο ἀντίπαλοι ἔτειναν ἀμοιβαίως τὴν δεξιὰν καὶ ὑπέσχοντο λήθην μὲν τῶν παρελθόντων, εἰλικρινῆ δὲ ἐν τῇ παρούσῃ κρισίμῳ στιγμῇ σύμπραξιν. «Ἀλλ' ἡ συζήτησις, ἐπέφερεν ὁ Ἀριστείδης, εἶναι ματαία. Είμπορῶ νὰ σὲ βεβαιώσω ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι, καὶ ἂν θέλουν δὲν δύνανται πλέον νὰ φύγωσιν. Ἐγὼ ἔρχομαι ἐξ Αἰγίνης· καὶ εἶδον τὴν Ψυττάλειαν καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν Περσῶν· καὶ εἶδον τὸν στόλον αὐτῶν ὅλον εἰς κίνησιν, πλησιάζοντα εἰς τὸ στόμιον τοῦ πορθμοῦ, μετὰ κόπου δὲ ἠδυνήθην νὰ διαφύγω» «Ἀγαθὰς φέρεις ἀγγελίας, ἀπεκρίθη ὁ Θεμιστοκλῆς μανθάνων εὐχαρίστως ὅτι τὸ στρατήγημά του ἐπέτυχε. Τὰ κινήματα ταῦτα τῶν Μήδων, ἐγὼ τὰ προεκάλεσα. Ἐπειδὴ οἱ ἡμέτεροι δὲν ἤθελον νὰ πολεμήσωσιν, ἐχρειάσθη νὰ τοὺς ἀναγκάσω εἰς τοῦτο. Ἀλλ' ἂν ἐγὼ ἐπαναλάβω εἰς αὐτοὺς ὅσα λέγεις, δὲν θέλουσι μὲ πιστεύσει. Ἔλα λοιπὸν νὰ τὰ εἴπῃς ὁ ἴδιος.» Καὶ εἰσήγαγεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Θεμιστοκλῆς τὸν Ἀριστείδην εἰς τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν· οἱ πλεῖστοι ὅμως οὐδὲ τοῦτον ἤθελον νὰ πιστεύσωσι, καὶ ἐξηκολούθει ἔτι ἡ συζήτησις, ὅτε Παναίτιος ὁ Σωσιμένους, ὁ πλοίαρχος τριήρους Τηνίας, ἥτις ηὐτομόλησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπεκύρωσε τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων, μετ' οὐ πολὺ δέ, περὶ τὰ χαράγματα, διέκρινον καὶ οἴκοθεν πάντες τὸν περσικὸν στόλον καταλαβόντα πᾶσαν τὴν ἀντικρὺ ἀττικὴν παραλίαν καὶ φράξαντα ἀμφότερα τοῦ πορθμοῦ τὰ στόμια. Ὥστε λόγος περὶ ὑποχωρήσεως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσιν ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς ὡς ἐπὶ μάχην. Τὰ δύο τρίτα τοῦ στόλου, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Αἰγινῆται ἤκουσαν εὐχαρίστως τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἣν ἐπεζήτουν πρὸ δύο ἡμερῶν, καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ὅμως μόνοι οἱ Κορίνθιοι ἴσως ἐθλίβησαν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιέστησαν.

Ἀλλ' ὁπωσδήποτε καιρὸς μεμψιμοιριῶν δὲν ἦτο, καὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔσπευσε νὰ παραταχθῇ εἰς τὰ σημερινὰ Ἀμπελάκια, παρὰ τὴν νῆσον καὶ πρὸ τῆς πόλεως αὐτῆς Σαλαμῖνος. Τὴν ἐντιμοτάτην δεξιὰν πτέρυγα κατέλαβεν ὁ Εὐρυβιάδης μετὰ τῶν μοιρῶν τῆς Σπάρτης, τῆς Κορίνθου, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, ἦσαν δὲ αὗται αἱ ἄρισται τῶν δωρικῶν πόλεων μοῖραι καὶ εἶχον κατέναντι αὐτῶν τοὺς Ἴωνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοὺς Κᾶρας. Ἐν τῷ μέσῳ παρετάχθησαν αἱ τριήρεις τῶν μικροτέρων ἑλληνίδων πόλεων, ἔχουσαι

ἀντικρὺ αὐτῶν τοὺς Παμφύλους, τοὺς Λυκίους, τοὺς Κίλικας καὶ τοὺς Κυπρίους. Τὴν δ' ἀριστερὰν πτέρυγα ἀπετέλουν αἱ τριήρεις τῶν Ἀθηναίων, αἱ ἀποτελοῦσαι ὑπὲρ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου στόλου καὶ ἔχουσαι νὰ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους.

Ἕλλησιν μὲν ἦν
ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἐς τριακάδας δέκα
ναῶν, δεκὰς δ' ἦν τῶνδε χωρὶς ἔκκριτος·
Ξέρξῃ δέ, καὶ γὰρ οἶδα, χιλιὰς μὲν ἦν
ὧν ἦγε πλῆθος, αἱ δ' ὑπέρκομποι τάχει
ἑκατὸν δὶς ἦσαν ἑπτὰ θ'· ὧδ' ἔχει λόγος,

κατ' Αἰσχύλον εἰς τοὺς Πέρσας· ὅ ἐστι, κατὰ τὸν αὐτόπτην τοῦτον μάρτυρα, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἦσαν 310 ἤ, κατ' ἄλλην ἑρμηνείαν, μόνον 300, τὰ δὲ τῶν πολεμίων 1207 ἤ, κατ' ἄλλην ἑρμηνείαν, μόνον 1000.

Ἡ ὑπεροχὴ λοιπὸν τῆς περσικῆς δυνάμεως ἦτο ὑπέρογκος· 300 περίπου ἑλληνικὰ πλοῖα φέροντα 70 ἢ 80,000 τὸ πολὺ ἀνδρῶν προέκειτο ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς 1000 τὸ ὀλιγώτερον περσικὰ καὶ ἄνδρας 250 ἢ 300,000. Τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρικῶν τριήρων ἦτο τοσοῦτον, ὥστε, καί τοι τεταγμέναι εἰς τρεῖς σειράς, ὑπερεφαλάγγουν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, καί τοι εἰς μίαν μόνην γραμμὴν ὅσον ἔνεστι παρεκταθείσης· δηλαδὴ τὰ δύο ἄκρα τοῦ περσικοῦ στόλου, παρεκτεινόμενα πολὺ ὑπὲρ τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἑλληνικοῦ, ἦσαν ἕτοιμα νὰ περικυκλώσωσιν αὐτόν. Καὶ ἔπειτα ὄπισθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐπὶ τῆς ἀττικῆς παραλίας, παρετάσσετο ὁ ἀπειράριθμος πεζικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων, ἕτοιμος εἰς πᾶσαν βοήθειαν, ἐνῷ ὄπισθεν τοῦ ἑλληνικοῦ, ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος, δὲν ἵσταντο εἰμὴ εὐάριθμοί τινες, ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην, Ἀθηναῖοι ὁπλῖται, διότι ὁ μὲν μέγας πεζικὸς τῶν Ἑλλήνων στρατὸς ἦτο μακράν, ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ, οἱ δὲ πλεῖστοι Ἀθηναῖοι ἐδέησε νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἅτινα καὶ πάλιν ἦσαν πολὺ ἀραιότερον τῶν περσικῶν πεπληρωμένα, διότι, ἐνῷ τούτων ἕκαστον ἔφερε 30 λογάδας ἐπιβάτας, ἐπὶ ἑκάστης ἀττικῆς τριήρους δὲν ἐπέβαινον εἰμὴ 14 ὁπλῖται καὶ 4 τοξόται. Ἐπὶ πᾶσιν, ὄπισθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀρίστων περσικῶν ταγμάτων, εἰς θέσιν τινὰ ἐπιτηδειοτάτην πρὸς κατόπτευσιν τοῦ ὅλου πεδίου τῆς μάχης, περὶ τοὺς τελευταίους

πρόποδας τοῦ ἀντικρὺ τῆς Σαλαμῖνος ὄρους Αἰγάλεω, πρὸς δυσμὰς τοῦ Φωρῶν λιμένος, ἐκάθησεν ἐπὶ δίφρου ἀργυρόποδος, ὥς τις Ζεύς, τοῦ παντὸς ἔφορος, ὁ μέγας βασιλεύς, ἵνα, διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἀριστευόντων, διὰ τῆς τιμωρίας δὲ τῶν νωθρῶν ἢ ἀνάνδρων, καταστήσῃ ἀκαταμάχητον τὴν φοβερὰν ἐκείνην ναυτικὴν δύναμιν. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν πολυαρίθμων τούτων πλοίων, μόνα τὰ φοινικικὰ καὶ τὰ ἰωνικὰ ἦσαν ἐνάμιλλα τῶν ἑλληνικῶν κατὰ τὴν δεξιότητα. Τὰ περσικὰ πληρώματα, καθὸ ἀγρυπνήσαντα καὶ κοπιάσαντα καθ' ὅλην τὴν προηγουμένην νύκτα, ἦσαν ἐν γένει κεκμηκότα ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος. Αὐτὴ ἡ πληθὺς αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ κατὰ μέγα μέρος οὐ μόνον ἄχρηστος, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὴς διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου· διότι εἶχον μὲν οἱ Πέρσαι τὸ πλεονέκτημα τῆς ὑπερφαλαγγίσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἕκαστον περσικὸν πλοῖον ἔδει νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἑνὸς ἑλληνικοῦ, τὰ δ' ὑποχωροῦντα, ἐμπίπτοντα εἰς τὰς ὄπισθεν σειράς, ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ταράξωσι τὴν τάξιν αὐτῶν καὶ νὰ προξενήσωσι πολλάκις εἰς αὐτὰς ζημίας μεγάλας. Αὐτὴ ἡ πεποίθησις ἣν εἶχον οἱ Ἕλληνες ὅτι νικηθέντες ἢ καὶ ἁπλῶς μὴ νικήσαντες, ἤθελον καταστραφῆ, ἔμελλε νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἀκαταγωνίστους. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἶχεν ἀνὴρ μεγαλοφυής, ὅστις, ἄρχων τοῦ ἡμίσεος ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, συνεπύκνωσεν ἅπασαν ταύτην τὴν δύναμιν εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας, νοήσας ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ὅτι ἐνταῦθα ἔμελλε νὰ γίνῃ ἡ κρίσις τοῦ ὅλου ἀγῶνος, ὅτι δηλαδὴ ἅμα ἤθελε διακωλύσει τὴν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ὑπερφαλάγγισιν καὶ διασπάσει τὸ κέρας αὐτῶν, οἱ λοιποὶ θέλουσιν ἀπαραιτήτως ὑπενδώσει. Καὶ τούτου ἕνεκα μάλιστα εἴπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐν Σαλαμῖνι· ὄχι διότι ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐνταῦθα· τοῦτο τοῦ Θεμιστοκλέους τὸ πολίτευμα εἶναι δεκτικὸν συζητήσεως· τὸ δ' ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι αὐτὸς κατεσκεύασεν ἐγκαίρως τὰς πολλὰς τῶν Ἀθηναίων τριήρεις, καὶ αὐτός, διὰ τῶν τριήρων τούτων, ῥήξας τὴν πτέρυγα τῶν Φοινίκων, ἐγένετο πρωταίτιος τῆς νίκης. Τελευταῖον, μέγα ἐνέπνεεν εἰς τοὺς Ἕλληνας θάρρος ὁ γνωστὸς περὶ Σαλαμῖνος χρησμὸς τῆς Πυθίας· καθ' ἣν δὲ στιγμὴν συνεπληροῦτο ἡ ἑλληνικὴ παράταξις, κατέφθασεν ἐξ Αἰγίνης ἡ τριήρης ἡ σταλεῖσα ἵνα φέρῃ

τὰς εἰκόνας τῶν Αἰακιδῶν, καὶ ἡ αἰσία αὐτῆς ἄφιξις, ἀνὰ μέσον τοσούτων ἐχθρικῶν πλοίων, ἐξελήφθη ὁμοίως ὡς ἄριστος οἰωνός.

Καὶ εἶχεν ἤδη ἀνατείλει ὁ ἥλιος τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος· οἱ δύο στόλοι ἀντιπαρατεταγμένοι ὄντες, ἔμειναν ἐπί τινα χρόνον ἀκίνητοι, διότι ἑκάτερος εἶχε συμφέρον νὰ ἀρχίσῃ ὁ ἕτερος τὸν ἀγῶνα, οἱ μὲν Ἕλληνες, ἵνα οἱ Πέρσαι εἰσελάσωσιν ἐντὸς τοῦ στενοτέρου λιμένος τῆς Σαλαμῖνος, οἱ δὲ Πέρσαι, ἵνα οἱ Ἕλληνες προελάσωσιν εἰς τὸν ὁπωσοῦν εὐρύτερον μεταξὺ τῶν δύο στομίων τοῦ πορθμοῦ χῶρον. Αἴφνης ὅμως ἀντήχησε πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ὁ παιάν, καὶ ἐσήμανεν ἡ σάλπιγξ τοῦ Εὐρυβιάδου τὴν ἔφοδον, καὶ ἐπανέλαβον τὸ σημεῖον αἱ σάλπιγγες τῶν στρατηγῶν, καὶ ἀνεβόησαν τὰ πληρώματα «ἐμπρός, παῖδες Ἑλλήνων, σώζετε τὴν πατρίδα,» καὶ ὥρμησε πρὸς τὰ πρόσω πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ παράταξις. Ἀλλὰ ἀφοῦ προεχώρησεν ἐπὶ μικρόν, καὶ ἀντήχησε τῶν βαρβάρων ὁ ἀλαλαγμός, καὶ ἀντεπεξῆλθον θαρροῦντα τὰ περσικὰ πλοῖα, οἱ Ἕλληνες, ἵνα ἐπιτύχωσι τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν σκοπόν, ἵνα παρασύρωσι τοὺς πολεμίους ἐντὸς τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος λιμένος, ἤρχισαν ὑποχωροῦντες, ὄχι τρέψαντες τὰ νῶτα, ἀλλά, ὡς ἔλεγον τὸ πάλαι, ἀνακρουόμενοι τὰς πρύμνας, ἤτοι κωπηλατοῦντες πρὸς τὰ ὀπίσω, μέχρισοῦ φωνὴ ἰσχυρὰ ἠκούσθη καθ' ἅπαν τὸ τῶν ἑλλήνων στρατόπεδον «ὦ δαιμόνιοι, μέχρι τίνος πρύμνην ἀνακρούεσθε,» καὶ τότε, εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ὁ Ἀθηναῖος Ἀμεινίας ὁ Παλληνεύς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυνεγείρου, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰσχύλου, διέταξε πρῶτος τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ κωπηλατήσῃ αὖθις πρὸς τὰ ἐμπρός, καὶ μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς ἐνέπηξε τὸ ἔμβολον ἤτοι τὴν σιδηρᾶν αὐτῆς μύτην, εἰς τὰ πλευρὰ τῆς ἀντεπερχομένης φοινικικῆς τριήρους, ὥστε τὰ δύο πλοῖα δὲν ἠδυνήθησαν πλέον νὰ χωρισθῶσι. Συγχρόνως δὲ σχεδόν, εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἐνέβαλε κατὰ τῶν πολεμίων, ἡ φέρουσα τοὺς Αἰακίδας Αἰγιναία τριήρης, τρίτος δὲ συνεπλάκη ὁ Νάξιος Δημόκριτος, ὃν ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης εἰπών·

Δημόκριτος τρίτος ἦρξε μάχης, ὅτε παρ' Σαλαμῖνα
Ἕλληνες Μήδοις σύμβαλον ἐν πελάγει·
πέντε δὲ νῆας ἕλεν δηΐων, ἕκτην δ' ὑπὸ χεῖρα
ῥύσατο βαρβαρικὴν Δωρίδ' ἁλισκομένην.

Καὶ ἡ μάχη ἀπέβη οὕτω γενική. Ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον ὑπῆρξεν ἀμφίρροπος, διότι οἱ ἄνδρες τοῦ περσικοῦ στόλου ἠγωνίσθησαν γενναιότατα. Αὐτοὶ οἱ Ἴωνες ὀλίγον, φαίνεται, ἐπρόσεξαν εἰς τὰς προτροπὰς ἃς ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπερχόμενος ἐξ Ἀρτεμισίου, καὶ κατέφερον δεινὰς πληγὰς εἰς τὸ δεξιὸν τῶν Ἑλλήνων κέρας. Ἰδίως οἱ Σάμιοι Θεομήστωρ καὶ Φύλακος ἐκυρίευσαν πολλὰς πελοποννησιακὰς τριήρεις, οἱ δ' Αἰγινῆται μετὰ κόπου ἠδυνήθησαν κατ' ἀρχὰς ν' ἀνθέξωσιν εἰς αὐτούς. Πρῶτοι ἤρχισαν ὑπερισχύοντες οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας. Ἐνταῦθα ὁ Θεμιστοκλῆς, πυκνώσας τὰς ἀρίστας αὐτοῦ νῆας, διέσπασε τελευταῖον, δηλαδὴ ἔκοψεν εἰς δύο, τὸ ἡμικύκλιον τὸ ὁποῖον εἶχον σχηματίσει περὶ αὐτὸν οἱ Φοίνικες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν εὐρυχωρίαν τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς Ἐλευσῖνα, στομίου, καὶ ἠνάγκασε τὰ μὲν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων νὰ πέσωσιν ἔξω εἰς τὴν στερεάν, τὰ δὲ νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ὄπισθεν τοῦ κέντρου. Αἱ ἐνταῦθα τεταγμέναι περσικαὶ μοῖραι ἐταράχθησαν ἰδοῦσαι τὰς Φοινίσσας τριήρεις παραφερομένας εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν· καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ καταδιώξῃ τὰ ἐξοκείλαντα πλοῖα ἕνεκα τῶν ἐπὶ τῆς παραλίας ἱσταμένων περσικῶν ταγμάτων, ἐτράπη πρὸς δεξιὰν καὶ ἐπέπεσε κατὰ τοῦ κέντρου. Ἐπί τινα χρόνον οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Κίλικες οἵτινες ἠγωνίζοντο πρὸς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἱσταμένους Ἕλληνας, ἀντέσχον καρτερικῶς εἰς τὴν νέαν ταύτην ἐκ πλαγίου ἔφοδον· ἀλλὰ πίπτει ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ τῶν Κιλίκων ἡγεμὼν Συέννεσις, καὶ τότε ὑπενδίδει ὁμοίως τὸ ἐχθρικὸν κέντρον, συνωθούμενον ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀκτήν, ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ὥστε τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στόλου ἐσωρεύθη ἤδη εἰς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει μετὰ τῆς ἀττικῆς παραλίας τὸ μεσημβρινόν, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ, στόμιον τοῦ πορθμοῦ. Οἱ προτεταγμένοι ἐνταῦθα Ἴωνες καὶ Κᾶρες δὲν παρεσύρθησαν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ῥεύματος ἐκείνου τῶν φυγάδων, καὶ ἐνέμενον ἀντιπαλαίοντες πρὸς τοὺς Αἰγινήτας καὶ τοὺς ἄλλους Δωριεῖς. Ἀλλὰ ὄπισθεν αὐτῶν συνέβαινε θόρυβος καὶ ὠθισμὸς ὀλέθριος. Τὰ περσικὰ πλοῖα τῆς δεξιᾶς πτέρυγος καὶ τοῦ κέντρου ὅσα δὲν ἐξώκειλαν, ἐζήτουν, διωκόμενα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, νὰ διαφύγωσι πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ Φάληρον, διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος· ἀλλ' ἐμπεσόντα εἰς τὴν πτέρυγα ταύτην καὶ προσπαθοῦντα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διελάσωσιν, ἀνέτρεπον

ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν τάξιν τῶν τεταγμένων ἐκεῖ ἰωνικῶν καὶ καρικῶν τριήρων, καί, μὴ δυνάμενα νὰ κινηθῶσιν ἐλευθέρως, ἔθραυον ἀλλήλων τὰς κώπας καὶ ἀμοιβαίως ἐτιτρώσκοντο διὰ τῶν ἐμβόλων αὐτῶν. Πλησιάσαντες δὲ ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἑνωθέντες μετὰ τῶν Αἰγινητῶν, ἐπιχειροῦσι τελευταίαν κατὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἔφοδον. Ὁ Θεμιστοκλῆς παραγγέλλει τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ ἐπιπλεύσῃ κατὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος· ἦρχε δὲ τοῦ πλοίου τούτου Ἀριαβίγνης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ τῶν Ἰώνων καὶ Καρῶν στρατηγός. Ἡ τριήρης τοῦ Θεμιστοκλέους κατακλύζεται ὑπὸ βελῶν καὶ ἀκοντίων, ἀλλ' ὁ Ἀμεινίας ὁ Παλληνεὺς ἐμπήγει τὸ ἔμβολον αὐτοῦ εἰς τὰ πλευρὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος. Ὁ ἀτρόμητος Ἀριαβίγνης διατάσσει τότε ἔφοδον κατὰ τῆς πρώρας τοῦ Ἀμεινίου καὶ ὁρμᾷ πρῶτος νὰ εἰσπηδήσῃ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ κατακυλίεται εἰς τὸ πέλαγος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὁπλιτῶν, καὶ ἡ τριήρης αὐτοῦ βυθίζεται, τὸν δὲ νεκρὸν τοῦ υἱοῦ τοῦ Δαρείου σώζει ἡ ἐκεῖ που παραπλέουσα Ἀρτεμισία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐτράπη καθ' ἑτέρου ἀντιπάλου, κατὰ σιδονίας τριήρους, ἣν φεύγουσαν ἦτο ἕτοιμος νὰ κυριεύσῃ, ὅτε Αἰγιναία τριήρης, προλαβοῦσα, ἥρπασεν ἀπὸ αὐτὸν τὸ ἆθλον. Ἦν δὲ ἡ τριήρης αὕτη Πολυκρίτου τοῦ υἱοῦ τοῦ Κρίου ἐκείνου, ὅστις ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἶχε κρατηθῇ ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὡς μηδίζων· καὶ ἤδη ὁ νέος Αἰγινήτης, ὅστις δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν πρὸς τὸν πατέρα του γενομένην ὕβριν, φωνάξας ἐκ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ, πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, ὃν ἐγνώρισεν ἀπὸ τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ σημαίας, «τόρα βλέπεις πῶς μηδίζουσιν οἱ Αἰγινῆται,» ἐκυρίευσε τὴν σιδονίαν ναῦν πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ ναυάρχου. Ἀλλ' οἱ Ἴωνες καὶ οἱ νησιῶται Ἕλληνες ἐξηκολούθουν περιφανῶς ἀμυνόμενοι. Τριήρης ἀττική, προσβαλοῦσα σαμοθρακίαν ναῦν, καταδύεται ὑπ' αὐτῆς· καὶ ἐπελθοῦσα μὲν ἐν τῷ ἅμα αἰγιναία ναῦς καταβάλλει τὴν σαμοθρακίαν· ἀλλ' οἱ Σαμόθρακες, εἰσπηδήσαντες εἰς τὴν πρώραν τοῦ Αἰγινήτου καὶ κατατροπώσαντες τὸ πλήρωμα αὐτοῦ, ἐσώθησαν διὰ τοῦ πλοίου τοῦ καταδύσαντος τὴν ἰδίαν αὐτῶν τριήρη. Τελευταῖον ἐτράπησαν καὶ οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες πρὸς τὸ Φάληρον. Ἡ γενναία Ἀρτεμισία παρηκολούθει ὁπωσοῦν βραδέως τὸν ὄχλον ἐκεῖνον τῶν ναυαγίων καὶ φυγάδων, ὅτε εἶδεν αἴφνης ἐπιπλέοντα τὸν Ἀμεινίαν. Ὀργὴ μεγάλη ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τῆς βασιλίδος αὐτῆς, διότι ἰδιάζουσαν ὑπέλαβον ὕβριν τὸ νὰ στρατεύσῃ

γυνὴ ἐπὶ τὰς 'Αθήνας· ὅθεν διαταγαὶ ρηταὶ εἶχον δοθῆ εἰς ὅλους τοὺς τριηράρχους νὰ συλλάβωσιν αὐτὴν ζῶσαν, καὶ ἀμοιβὴ χρηματικὴ δραχμῶν 10,000 εἶχεν ἐπὶ τούτῳ ὁρισθῆ. Ἡ 'Αρτεμισία λοιπὸν ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον· κατ' εὐτυχίαν της ὁ 'Αμεινίας δὲν ἐγνώρισε τὸ πλοῖον αὐτῆς, ἡ δέ, συμπληροῦσα τὴν πλάνην αὐτοῦ, ὁρμᾷ κατὰ τῆς πρὸ αὐτῆς φευγούσης περσικῆς νηὸς τοῦ βασιλέως τῶν Καλυνδέων Δαμασιθύμου καὶ καταποντίζει αὐτὴν αὔτανδρον, ὥστε ὁ μὲν 'Αμεινίας, ὑποθέσας ἐκ τούτου τὴν ναῦν τῆς 'Αρτεμισίας ὡς ἑλληνίδα, ἐτράπη καθ' ἑτέρων, ἡ δὲ κατώρθωσεν οὕτω νὰ σωθῇ· καὶ τὸ παράδοξον, ὁ Ξέρξης, ὅστις ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ παρηκολούθει ἐναγωνίως πάντα τὰ γινόμενα, ἰδὼν τὸ ἔργον, καί, γνωρίσας μὲν τὴν 'Αρτεμισίαν, ὑπολαβὼν δὲ τὴν Καλυνδικὴν τριήρη ὡς πολεμίαν, ἀνέκραξε, καθὰ λέγεται, «οἱ μὲν ἄνδρες γεγόνασί μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες, ἄνδρες.» Τοσούτῳ δὲ βεβιασμένως ἔφευγον ἤδη πάντες πρὸς τὸ Φάληρον, ὥστε ἐλησμόνησαν νὰ παραλάβωσι τὸ περσικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον εἶχον τὴν προτεραίαν ἀποβιβάσει εἰς Ψυττάλειαν, καὶ ἐγκατέλιπον αὐτὸ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἑλλήνων. Ὅθεν, περὶ τὸ ἑσπέρας, ὁ 'Αριστείδης διεπέρασεν εἰς τὸ νησίδιον μετὰ τῶν 'Αθηναίων ὁπλιτῶν· καὶ οἱ μὲν Πέρσαι, ἄνδρες λογάδες, ἀντέστησαν γενναίως, ἐπὶ τέλους ὅμως πάντες ἐφονεύθησαν.

Εἶχε δὲ ἤδη ἐπέλθει νύξ, ἀλλὰ πανσέληνος λαμπρὰ ἐφώτισε τὸν θρίαμβον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν ἐφάνη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοσοῦτον ὁριστικὸς ὅσον τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα. Διότι καὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ δὲν ἀπέβαλον εἰμὴ 40 ναῦς, ἐνῷ περσικαὶ τριήρεις κατεστράφησαν 200 πλὴν τῶν ληφθεισῶν «σὺν αὐτοῖς ἀνδράσι·» ὁ περσικὸς ὅμως στόλος ἦτο ἔτι ὑπέρτερος τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς ἵστατο ἀκέραιος ἐπὶ τῆς 'Αττικῆς· ὥστε οἱ Ἕλληνες συλλέξαντες τὰ ναυάγια καὶ τοὺς νεκρούς, καὶ στήσαντες τρόπαιον ἐπὶ τῆς Ψυτταλείας, ἐδέησε νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς νέον ἀγῶνα. 'Αλλ' ἔμελλεν ἡ ἀνανδρεία τοῦ Ξέρξου νὰ συμπληρώσῃ ὅ,τι ἤρξατο ἡ τῶν Ἑλλήνων τόλμη καὶ δεξιότης· διότι τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως διὰ τὴν ἧτταν ἣν ὑπέστη διεδέχθη μετ' οὐ πολὺ φόβος ἀκα-

τάσχετος μήποτε οἱ Ἕλληνες, κατατροπώσαντες αὖθις τὸν στόλον αὐτοῦ, πλεύσωσιν ἀμέσως ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ λύσαντες τὰς γεφύρας, ἀποκλείσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὅθεν τὴν ἐπιοῦσαν ἐφάνη μὲν μελετῶν νὰ γεφυρώσῃ τὸν μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Σαλαμῖνος πόρον ἵνα διαπεράσῃ δῆθεν εἰς τὴν νῆσον τὸν στρατόν, ἀληθῶς ὅμως ἤρχισε σκεπτόμενος περὶ ἀναχωρήσεως. Ἐνίσχυσε δὲ αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ Μαρδόνιος, εἰπών, ὅτι αὐτὸς ἀναλαμβάνει νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ 300,000 λογάδων ἀνδρῶν. Τὸ ἑσπέρας λοιπὸν τῆς ἡμέρας ταύτης διετάχθη ὁ ἐν Φαλήρῳ στόλος νὰ ἀπέλθῃ διὰ νυκτὸς πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἵνα σώσῃ τὰς γεφύρας. Τὸ δὲ πρωῒ οἱ Ἕλληνες ἅμα ἔμαθον τὴν φυγὴν αὐτοῦ, καταλιπόντες ἐν Σαλαμῖνι τὸν Ἀριστείδην μετὰ τῶν ὁπλιτῶν φύλακα τῆς νήσου καὶ τῆς λείας, ἔδραμον περιχαρεῖς εἰς καταδίωξιν τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν μέχρις Ἄνδρου καὶ εἶδον ὅτι ὁ ἐχθρὸς προλαβὼν εἶχε προχωρήσει πολύ, ἐδιχονόησαν. Ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον νὰ προελάσωσι μέχρις Ἑλλησπόντου, ὁ δ' Εὐρυβιάδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἀντέστησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ φέρωσι τὸν μονάρχην τῶν Περσῶν εἰς ἀπελπισίαν, ἀναγκάζοντες αὐτόν τε καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ μείνωσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, βλέπων ὅτι πρέπει νὰ ἐνδώσῃ, ἔπραξε πάλιν μίαν ἐκ τῶν πράξεων ἐκείνων αἵτινες, διὰ τὸν διφορούμενον αὐτῶν χαρακτῆρα, ἐπισκιάζουσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀπαράμιλλον τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ λάμψιν. Ἔστειλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν τὸν πιστὸν αὐτοῦ Σίκιννον, παραγγείλας, προσελθὼν εἰς τὸν βασιλέα, νὰ εἴπῃ· «Ἔπεμψέ με Θεμιστοκλέης ὁ Νεοκλέος, στρατηγὸς μὲν τῶν Ἀθηναίων, ἀνὴρ δὲ τῶν συμμάχων πάντων ἄριστος καὶ σοφώτατος, φράσοντά τοι, ὅτι Θεμιστοκλέης ὁ Ἀθηναῖος, σοὶ βουλόμενος ὑπουργέειν, ἔσχε (ἐμπόδισε) τοὺς Ἕλληνας, τὰς νέας βουλομένους διώκειν καὶ τὰς ἐν Ἑλλησπόντῳ γεφύρας λύειν. Καὶ νῦν κατ' ἡσυχίαν πολλὴν κομίζεο.» Πρὸς τίνα σκοπὸν διεμήνυε ταῦτα εἰς τὸν Ξέρξην; Εἰ μὲν ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα ν' ἀπέλθῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο ματαία· εἰ δὲ ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα νὰ μείνῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο μᾶλλον ἐπιτηδεία νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἤδη παραδεχόμεθα τὴν γνώμην τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπολιτεύθη οὕτω εἰμὴ ἵνα λάβῃ ἀφορμὰς συστάσεως παρὰ τῷ βασιλεῖ,

εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην τῆς τύχης τροπήν· ὅπερ καὶ ἐγένετο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

Ἀλλ' ὁ Ξέρξης εἶχεν ἀποφασίσει, ὡς προείπομεν, ν' ἀναχωρήσῃ· καὶ ὀλίγας μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην ἡμέρας, ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ διὰ τῆς Βοιωτίας εἰς Θεσσαλίαν. Ὁ Ξέρξης ἠδύνατο νὰ παραμυθῆται ἀναλογιζόμενος ὅτι κατέστρεψε τὰς Ἀθήνας καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐν αὐταῖς· ἔφερε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ τὰς χαλκᾶς εἰκόνας τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, τὴν εἰκόνα τῆς ἐν τῇ Μεσογαίᾳ Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος καὶ ἄλλα τινὰ τρόπαια. Ἀλλὰ οἱ ἐπιστρέφοντες μετ' αὐτοῦ Πεισιστρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος ἐμαρτύρουν εὐγλωττότερον τῶν τροπαίων τούτων, ὅτι ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἐλεηλάτησε μέρος τῆς Ἑλλάδος, δὲν κατώρθωσεν ὅμως ἔτι νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν θέλησίν του. Ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ Μαρδόνιος ἐξελέξατο τοὺς ἄνδρας μεθ' ὧν προέκειτο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα, ἐν ὅλοις 300,000 πεζῶν τε καὶ ἱππέων· ἦσαν δὲ οὗτοι ἅπαντες οἱ Πέρσαι, οἱ Μῆδοι, οἱ Σάκαι, οἱ Βάκτριοι, οἱ Ἰνδοὶ καί τινες κράτισται τῶν ἄλλων ἐθνῶν μοῖραι. Ἐπειδὴ ὅμως ἐπλησίαζεν ἤδη τὸ τέλος τοῦ σεπτεμβρίου καὶ ὡρίσθη νὰ συνοδεύσωσι τὸ Ξέρξην μέχρις Ἑλλησπόντου 60,000 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ στρατοῦ τούτου, ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον, ὁ Μαρδόνιος ἀπεφάσισε νὰ διαχειμάσῃ εἰς Θεσσαλίαν καὶ νὰ ἀναβάλῃ εἰς τὸ ἐπιὸν ἔαρ τὰ περαιτέρω αὐτοῦ ἐπιχειρήματα. Παρ' αὐτῷ ἔμειναν καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος, ὁ δὲ Ξέρξης, συνεπαγόμενος τὸν ὑπόλοιπον στρατὸν καὶ τὴν ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον μοῖραν, ἀπῆλθε πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπου ἔφθασε μετὰ 45 ἡμέρας ἀφ' ἧς ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Τὰ περὶ αὐτὸν πλήθη ἔπαθον τὰ πάνδεινα κατὰ τὴν διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ταύτην πορείαν, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τροφῶν καὶ τῶν ἐκ τούτου ἐπελθόντων νοσημάτων. Αἱ ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου γέφυραι εἶχον διαλυθῇ ἐξ ἐπισυμβάσης τρικυμίας· ὥστε τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ ἐδέησε νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπὸ τοῦ στόλου. Ἐνταῦθα εὗρον μὲν οἱ ἐπιστρέφοντες ἄνεσιν καὶ ἀφθονίαν πάντων τῶν ἀναγκαίων, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη τῶν ἀγαθῶν ἡ δαψίλεια παρήγαγε πάλιν νέας ἀσθενείας· καὶ οὕτω τεταπεινωμένος, καὶ ὑπὸ ἐλεεινῶν τινων λειψάνων τοῦ στρατοῦ συνοδευόμενος, ἐπέστρεψε τελευταῖον ὁ μέγας βασιλεὺς

εἰς Σάρδεις ὀκτὼ μῆνας ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καθ' ἣν λαμπρὸς μὲν καὶ ἀγέρωχος, ὑπὸ ἀκμαίων δὲ καὶ ἀναριθμήτων ταγμάτων περιεστοιχισμένος, εἶχεν ὁρμήσει ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης.

Ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους ἀφήσαμεν εἰς Ἄνδρον, ἀποφασίσαντες νὰ μὴ ἐξακολουθήσωσι τὴν δίωξιν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐνόμισαν εὔλογον, πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι, νὰ φορολογήσωσι τὰς νήσους ὅσαι εἶχον συνταχθῆ μετὰ τῶν πολεμίων. Καὶ πρῶτον ἀπήτησαν χρήματα ἀπὸ τὴν Ἄνδρον, ὅπου εὑρίσκοντο· ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἄνδρος δὲν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ,ἐπεχείρησαν νὰ τὴν βιάσωσιν εἰς τοῦτο. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἔδωκε τότε πάλιν νέα δείγματα τῆς ἀδιορθώτου αὐτοῦ πλεονεξίας. Πολιορκουμένης τῆς Ἄνδρου, στέλλει οὗτος εἰς τὰς πέριξ νήσους καὶ πόλεις ἀνθρώπους ἀπειλοῦντας αὐτάς, ὅτι θέλουσιν ὁμοίως τιμωρηθῆ, ἂν μὴ προλάβωσι νὰ ἐξευμενίσωσιν αὐτόν· καὶ οὕτω συνέλεξεν ἐκ Πάρου, ἐκ Καρύστου καὶ ἀλλαχόθεν, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, χρήματα πολλά, ἐνῷ ὁ ἄλλος στόλος, μὴ δυνηθεὶς νὰ κυριεύσῃ τὴν Ἄνδρον καὶ βλέπων ἐπερχόμενον τὸν χειμῶνα, ἐπανῆλθε μετ' ὀλίγον, κεναῖς χερσίν, εἰς Σαλαμῖνα, δηώσας μόνον κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τὴν χώραν τῶν δυστυχῶν Καρυστίων, τοὺς ὁποίους δὲν ἔσωσεν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης ἡ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα γενομένη δωροδοκία.

Ἐν Σαλαμῖνι δὲ οἱ Ἕλληνες ἠσχολήθησαν εἰς ἔργα ἀξιώτερα τοῦ πρὸ μικροῦ διαπραχθέντος αὐτόθι κατορθώματος. Πρὸ πάντων προσέφερον εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν τὰ ἀκροθίνια, δηλαδὴ τὸ κάλλιστον τῆς λείας μέρος, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη ἀνδριὰς κολοσσιαῖος, ἔχων μέγεθος δώδεκα πηχῶν καὶ κρατῶν εἰς τὴν χεῖρα ἀκρωτήριον, ἤτοι ἔμβολον νηός. Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθηκαν τὰς τρεῖς Φοινίσσας τριήρεις ἃς κατὰ πρῶτον ἐκυρίευσαν, τὴν μὲν τῷ ἐν τῷ ἰσθμῷ Ποσειδῶνι, τὴν δὲ τῇ ἐν Σουνίῳ Ἀθηνᾷ, καὶ τὴν τρίτην τῷ ἐν Σαλαμῖνι Αἴαντι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐν Δελφοῖς θεός, ἐρωτηθεὶς ἂν ηὐχαριστήθη διὰ τὰ ἀφιερωθέντα αὐτῷ ἀκροθίνια, ἀπεκρίθη ὅτι παρὰ μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἱκανὰ ἔλαβεν, ὄχι ὅμως καὶ παρὰ τῶν Αἰγινητῶν παρ' ὧν ἀπήτησε τὰ ἀριστεῖα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, οἱ Αἰγινῆται ἀνέθεσαν αὐτῷ ἰδίᾳ ὁμοίως χαλκοῦν ἱστὸν

φέροντα τρεῖς χρυσοῦς ἀστέρας. Μετὰ δὲ τὴν διανομὴν τῆς λείας, ἅπας ὁ στόλος συνώδευσε τοὺς Ἀθηναίους ἕως τὸν Ἰσθμόν, ἀπελθόντας αὐτόθι ἵνα ἀποθέσωσιν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ τριήρη. Ἐκεῖ πρὸς τούτοις ἔμελλον νὰ βραβευθῶσιν οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀριστεύσαντες ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ ἐπὶ συνέσει καὶ δεξιότητι. Καὶ λόγῳ μὲν ἀνδρείας ἔλαβον τὸ πρῶτον ἀριστεῖον οἱ Αἰγινῆται, τὸ δεύτερον οἱ Ἀθηναῖοι· ἐκ δὲ τῶν κατ' ἰδίαν ἀνδρῶν ἀνεκηρύχθησαν ὡς διακριθέντες πρὸ πάντων ὁ Αἰγινήτης Πολύκριτος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι Εὐμένης καὶ Ἀμεινίας. Περὶ δὲ τοῦ βραβείου τῆς συνέσεως καὶ δεξιότητος, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσι· καὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσιν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας ὑπῆρξεν ὁπωσοῦν ἀλλόκοτον. Τῷόντι ἕκαστος τῶν στρατηγῶν ἐψήφισε πρῶτον ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὡς ἀρίστου γενομένου, δεύτερον δὲ ὄνομα ἔγραψαν οἱ πλεῖστοι τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἰμπόρεσε νὰ δοθῇ τὸ πρῶτον βραβεῖον, δὲν ἐδόθη οὐδὲ τὸ δεύτερον. Καὶ ἠθέλομεν ἐννοήσει ἔτι μέχρι τινὸς ν' ἀμφισβητήσωσι τὰ ἀριστεῖα πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ὁ Εὐρυβιάδης, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγαλητέρων μοιρῶν τῶν Αἰγινητῶν, τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων, ἂν καὶ ἦτο ἡλίου φαεινότερον ὅτι ἡ νίκη ὠφείλετο ἐξαιρέτως εἰς τὸν δαιμόνιον τῶν Ἀθηνῶν ἄνδρα· ἀλλά, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ἀπήτησαν τὰ πρωτεῖα καὶ αὐτοὶ οἱ στρατηγοὶ τῶν μικροτέρων πόλεων, ὥστε τὸ πρᾶγμα κατήντησε τῇ ἀληθείᾳ γελοῖον, καὶ ἐπιβεβαιοῖ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, μίαν τῶν κυριωτάτων ἀδυναμιῶν τῶν προπατόρων μας, περὶ ἧς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, ταύτην, ὅτι ἕκαστος μὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ὡς μόνον σωτῆρα τῆς Ἑλλάδος, δυσκόλως δὲ ἐπείθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ αὐτὴν τὴν πασίδηλον ὑπεροχὴν τῆς ἀξίας καὶ τῶν ἐκδουλεύσεων τοῦ ἄλλου. Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν ὡς ἐκ τούτου, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τιμήσωσι τοὺς εὐεργέτας τῆς πατρίδος· ἂν εἶχον τὸν ἀγενῆ τοῦτον φθόνον, δὲν ἤθελον εἶναι ἄξιοι τοῦ μεγαλείου εἰς ὃ προήχθησαν· τί λέγομεν δὲν ἤθελον εἶναι ἄξιοι; δὲν ἤθελον δυνηθῆ νὰ προαχθῶσι ποτὲ εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦτο, διότι ἔθνος μὴ σεβόμενον τὴν ἀξίαν καὶ μὴ πειθαρχοῦν εἰς αὐτήν, οὐδέποτε ἀνεδείχθη μέγα. Ἀλλ' αἱ παραφοραὶ τῆς παραλόγου φιλαυτίας ἦσαν ἀκαριαῖαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, τὸ δ' αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς συνέσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ

ὑπερισχύσῃ ἐπὶ τέλους ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου λαοῦ. Εἴδομεν τὰς ἐξαιρέτους τιμὰς ἃς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἐν Μαραθῶνι νικητήν· ὁ δ' Ἡρόδοτος, ἱστορήσας τὴν γενομένην, ἐν τῷ Ἰσθμῷ, πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ἀδικίαν, ἐπιφέρει, ὅτι οὐδὲν ἧττον ὁ ἀνὴρ διεβοήθη καὶ ἐδοξάσθη ὡς σοφώτατος Ἑλλήνων ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπεσκέφθη τὴν Λακεδαίμονα, ἠξιώθη ἐν τῇ ἀγερώχῳ ταύτῃ πόλει τιμῶν οἵων οὐδείς ποτε μὴ Σπαρτιάτης Ἕλλην· διότι οἱ Σπαρτιᾶται ἔδοσαν μὲν εἰς τὸν Εὐρυβιάδην ὡς βραβεῖον ἀνδρείας ἐλαίας στέφανον, ἔδοσαν δὲ εἰς τὸν Θεμιστοκλέα ὅμοιον στέφανον, ὡς βραβεῖον σοφίας καὶ δεξιότητος· πρὸς τούτοις ἐδωρήσαντο εἰς αὐτὸν τὸ κάλλιστον τῶν ὀχημάτων τῆς πόλεως καὶ ἀπερχόμενον προέπεμψαν μέχρι τῶν συνόρων τῆς Τεγέας, διὰ τῶν 300 λογάδων ἱππέων, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν φύλαξιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῆς χώρας.

Περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 480 ἔτους καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 479 ὀλίγας ἔχομεν εἰδήσεις. Ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ σταθμεύων Μαρδόνιος ἀνέβαλε μέχρι τοῦ ἰουλίου μηνὸς τὰς νέας ἐχθροπραξίας, ἄδηλον διατί. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀρτάβαζος, ἐπανερχόμενος ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἠναγκάσθη νὰ διατρίψῃ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον εἰς Μακεδονίαν, ἵνα καταστήσῃ αὖθις ὑποχειρίους τοὺς κατοίκους τῆς Παλλήνης, ἤτοι τῆς μεσημβρινοδυτικωτέρας τῶν τριῶν γλωσσῶν ἢ μικρῶν χερσονήσων εἰς ἃς ἀπολήγει ἡ μεγαλητέρα χερσόνησος, ἡ Χαλκιδικὴ καλουμένη, οἵτινες ἀπέπτυσαν τὴν περσικὴν κυριαρχίαν· καὶ τῆς μὲν Ὀλύνθου, πόλεως κειμένης ἔξω τῆς παλληνικῆς χερσονήσου, ἐγένετο εὐχερῶς κύριος, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Ποτιδαίας, ἥτις φράσσει τὸν ἰσθμὸν δι' οὗ ἡ Παλλήνη συνάπτεται μετὰ τῆς Χαλκιδικῆς· ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τρίμηνον ματαίαν ταύτης πολιορκίαν, ἐπανῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, μόνη ἡ περίστασις αὕτη δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ὑπερβολικὴν βραδύτητα τῆς τοῦ Μαρδονίου στρατείας. Ἀφ' ἑτέρου ἐν ἔαρι τοῦ 479 ἔτους ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 πλοῖα συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μὲν συνέλθει εἰς Αἴγιναν καὶ προχωρήσει μέχρι Δήλου· ἀλλὰ δὲν προέβη περαιτέρω μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τοῦ αὐγούστου μηνός, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος νὰ προβῇ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑπὸ τῶν Χίων,

τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων Ἰώνων, οἵτινες ἔλεγον ἑαυτοὺς ἑτοίμους νὰ ἀποστατήσωσι.

Καὶ περὶ τῶν Ἀθηναίων δέ, οἵτινες, ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πολλὰ παθοῦσαν πόλιν καὶ χώραν αὐτῶν, ἄλλο δὲν ἠξεύρομεν εἰμὴ ὅτι τῷ 479 δὲν ἀνέθεσαν πλέον τὰ πράγματα εἰς τὸν Θεμιστοκλέα· Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν οὓς τότε ἐξελέξαντο, μικρὸν πρὸ τῆς δευτέρας ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν, ἦσαν ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Ἀριστείδης. Πολλοὶ ἀπέδωκαν τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Θεμιστοκλέους κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας εἰς τὸν φθόνον τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ μεγάλου ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἐκτήσατο καὶ τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἃς ἔλαβεν ἐν Σπάρτῃ. Καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν Ἀθηναίων ἐφθόνησαν τὸν ἄνδρα· ὁ δὲ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι Τιμόδημός τις Ἀφιδναῖος, ἐκδηλῶν τὴν τοιαύτην διάθεσιν, ἐχλεύαζε τὸν Θεμιστοκλέα ἐπανελθόντα ἐκ Λακεδαίμονος, καὶ ἠξίου ὅτι διὰ τὰς Ἀθήνας ἔλαβεν ὅσα ἔλαβε γέρα παρὰ Λακεδαιμονίων, ὄχι δι' ἑαυτόν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔπαυεν ἐπαναλαμβάνων ταῦτα, ὁ Θεμιστοκλῆς, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ πλέον τὴν φλυαρίαν ἐκείνην «ἔχεις δίκαιον,» τὸν εἶπεν εὐφυέστατα· οὔτε ἐγὼ ἂν ἤμην Βελβινίτης (δηλαδὴ κάτοικος τοῦ μικροῦ νησιδίου, τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου Ἅγιος Γεώργιος) ἤθελον τιμηθῇ οὕτω παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν, οὔτε σύ, ὦ ἄνθρωπε, καί τοι Ἀθηναῖος ὤν.» Ἀλλ' οἱ πλειότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐκινοῦντο βεβαίως ὑπὸ τοιούτων εὐτελῶν αἰσθημάτων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον βλέπομεν πάλιν τὸν Θεμιστοκλέα πρωταγωνιστοῦντα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ· τῷ δὲ 479 οἱ Ἀθηναῖοι προετίμησαν ἄνδρας ἄλλους, διότι, μαθόντες τήν τε μεγάλην περὶ Ἀρτεμίσιον δωροδοκίαν καὶ τὴν οἰκτρὰν περὶ Ἄνδρον καταπίεσιν, ἠθέλησαν νὰ διδάξωσιν αὐτόν, ὅπως πρὸ δωδεκαετίας ἐδίδαξαν τὸν Μιλτιάδην, ὅτι οὐδ' αὐτὸς ὁ σωτὴρ τῆς πατρίδος δικαιοῦται νὰ ἀτιμάσῃ αὐτήν. Μάθημα ἀξιοσημείωτον καὶ μαρτυροῦν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς πολιτικῆς συνέσεως καὶ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως. Τῳόντι, ὑπάρχουσιν ἔθνη ἀνίκανα νὰ γεννήσωσι μεγάλους ἄνδρας· ὑπάρχουσιν ἔθνη ἱκανὰ μὲν

νὰ παραγάγωσιν ἄνδρας μεγάλους, ἀλλὰ παιδαγωγούμενα ὑπ' αὐτῶν, ἅπαξ ἀναδειχθέντων· τελευταῖον ὑπάρχουσιν ἔθνη τὰ ὁποῖα δὲν ἄγονται καὶ φέρονται ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν οὓς παράγουσιν, ὅσον μεγάλοι καὶ ἂν ἦναι, αὐτὰ δὲ τούτους μᾶλλον χειραγωγοῦσι, καὶ τοῦτο εἶναι τῆς ὑπάτης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀκμῆς ἀλάνθαστον τεκμήριον.

Ἀλλ' ἔμελλον ἤδη νὰ δώσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι δείγματα τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἔτι λαμπρότερα. Ὁ Μαρδόνιος, πρὶν ἢ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπεχείρησε νὰ ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν πόλιν ἐκείνην ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων Ἑλλήνων συμμαχίας. Ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, προτάσεις συμφερωτάτας, ὑποσχόμενος ἀποζημίωσιν δι' ὅλην τὴν προσγενομένην τῇ Ἀττικῇ ζημίαν, καὶ αὔξησιν, οἱανδήποτε θέλωσι, τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, ἀρκεῖ νὰ συμμαχήσωσιν, ἐπὶ ἴσοις δικαίοις, μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες τὰ τῆς πρεσβείας ταύτης κατελήφθησαν ὑπὸ φόβου δεινοῦ· ἤξευρον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν ἕνεκα τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας αὐτῶν· ἤξευρον ὅτι εἶχον ἀπολέσει ὅλον τὸν καρπὸν τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἴτε διαρπαγέντα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῶν ἀποθηκῶν, εἴτε ἀσυγκόμιστον καταστραφέντα ὑπ' αὐτοῦ, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ καλλιεργήσωσι τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος, δι' ἔλλειψιν σπορᾶς· ἤξευρον ὅτι ἠγανάκτουν κατὰ τῶν Πελοποννησίων, διότι οὗτοι δὲν εἶχον ἐκπληρώσει τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν περὶ τῆς ἐγκαίρου ἀποστολῆς ἁπάσης τῆς πεζικῆς αὐτῶν δυνάμεως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ὑπώπτευσαν λοιπὸν μήπως, ὑπὸ τοσούτων ἀναγκῶν πιεζόμενοι καὶ εὐλόγως δυσπιστοῦντες πρὸς τοὺς προτέρους συμμάχους, παραδεχθῶσι τὰς ἐπαγωγοὺς τοῦ Μαρδονίου προτάσεις. Διὸ ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις ἐπιτετραμμένους νὰ προλάβωσι τὴν συμφορὰν ταύτην, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ ἀναμφιβόλως τὴν ὑποδούλωσιν ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ὑποσχόμενοι ἰδίως ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ἀναλαμβάνουσι νὰ θρέψωσι τὰς οἰκογενείας τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ παρούσῃ αὐτῶν ἀμηχανίᾳ. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἢ μᾶλλον δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσι τὰ αἰσθήματα τῆς μεγαλοφροσύνης ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνε-

πνέετο ὁ περιούσιος ἐκεῖνος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος λαός. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπερίμεναν τὴν ἄφιξιν τῶν πρέσβεων τῆς Σπάρτης, ἵνα ἐνώπιον αὐτῶν ἀποκριθῶσιν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μαρδονίου· καὶ τότε, ἀκούσαντες ἀμφοτέρων τοὺς λόγους, ἀπεκρίθησαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, εἰς μὲν τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας, ὅτι «ἐνόσῳ ὁ ἥλιος δὲν μεταβάλῃ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, οὐδ' αὐτοὶ θέλουσιν ὁμολογήσει συνθήκας πρὸς τὸν Ξέρξην, ἀλλὰ πεποιθότες εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας ὧν ἐκεῖνος ἐνέπρησε τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, θέλουσιν ἐπιμείνει ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ἀγωνιζόμενοι·» πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας εἶπον, ὅτι εὐχαριστοῦσιν αὐτοὺς διὰ τὴν περὶ διατροφῆς πρότασίν των, ἀναλαμβάνοντες οἴκοθεν νὰ οἰκονομηθῶσιν ὅπως δύνανται, παρακαλοῦσι δὲ μόνον νὰ σπεύσωσι νὰ στείλωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον εἰς Βοιωτίαν τὸν πελοποννησιακὸν στρατόν, ἵνα, ἑνωθεὶς αὐτόθι μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, καθ' ἧς ὁ Μαρδόνιος θέλει βεβαίως ἐπέλθει, ἅμα λαβὼν τὴν προκειμένην ἀπάντησιν.

Πῶς ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τοὺς Ἀθηναίους εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς τοσαύτης τούτων ἀφοσιώσεως ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων σωτηρίας καὶ ἐλευθερίας; Ἀντὶ νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς Βοιωτίαν, ὡς ὑπέσχοντο, παντάπασι δὲν ἐξῆλθον τῆς Πελοποννήσου καὶ μὲ πολλὴν ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν ἠσχολοῦντο εἰς τὸ νὰ ἑορτάζωσι μίαν τῶν πανηγύρεων αὐτῶν, τὰ Ὑακίνθια, ἐνῷ ὁ Μαρδόνιος, ὁρμήσας ἤδη ἐκ Θεσσαλίας, προέβη ἀκωλύτως μέχρι τῆς Ἀττικῆς ἔχων σύμμαχα ὅλα τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, μηδ' αὐτῶν τῶν Φωκέων ἐξαιρουμένων, οἵτινες, ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου μὴ συνταχθέντες μετ' αὐτοῦ, ἠναγκάσθησαν νῦν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς πολεμίους, τοὐλάχιστον κατὰ μέγα μέρος· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ δυνάμενοι μόνοι νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν ἐδέησε πάλιν νὰ ἐγκαταλείψωσι μὲν τὴν χώραν αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν, νὰ διαπεράσωσι δέ, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, εἰς Σαλαμῖνα. Ἐνταῦθα δὲ ὄντων αὐτῶν, ὁ Μαρδόνιος πέμπει ἐξ Ἀθηνῶν ἑλλησπόντιόν τινα Ἕλληνα, τὸν Μουρυχίδην, ἐπαναλαμβάνων τὰς προτέρας προτάσεις. Ἡ νέα τῶν Σπαρτιατῶν ἀπιστία εἶχε παροξύνει, δι-

καίῳ τῷ λόγῳ, εἰς ὕπατον βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Ἀθηναίων· δυσκόλως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἤθελέ τις κατακρίνει αὐτοὺς ἂν ἤδη βλέποντες τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐντελῶς ἀδιαφοροῦντας, ἔδιδον ὦτα ἀκροάσεως εἰς τοὺς λόγους τοῦ Μαρδονίου. Καὶ ὅμως, διακοινώσαντος τοῦ Μουρυχίδου τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Βουλήν, οἱ βουλευταὶ ἅπαντες, πλὴν ἑνός, οὐδὲ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐδίστασαν νὰ ἀποκρούσωσι τὰς προτάσεις τοῦ στρατηγοῦ τῶν Περσῶν· τοσοῦτον δ' ἀπαίσιον ἐνόμισαν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι εὑρέθη καὶ εἷς βουλευτὴς ὁ γνωμοδοτήσας ὅτι συμφέρει ἴσως νὰ δεχθῶσι τὰς προτάσεις ταύτας, ὥστε ἐν τῇ τυφλώσει τῆς οἱονεὶ μαινομένης φιλοπατρίας αὐτῶν, ἐλιθοβόλησαν τὸν δυστυχῆ ἐκεῖνον, ὀνόματι Λυκίδην, καὶ οὐ μόνον αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Συγχρόνως ὅμως ἔπεμψαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Πλαταιέων, πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, ἐπιτετραμμένους νὰ ὑποβάλωσι παραστάσεις διὰ τὴν νέαν ταύτην προδοσίαν ἢ νωθρότητα, νὰ ἀπαιτήσωσιν ὁριστικῶς τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν τοῦ στρατοῦ, ἂν ὄχι εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἥτις κατείχετο ἤδη ὑπὸ τῶν Περσῶν, τοὐλάχιστον εἰς τὸ Θριάσιον πεδίον τῆς Ἀττικῆς. Οἱ δ' ἔφοροι ψυχρότατα πάλιν ἀκούσαντες τὴν πρεσβείαν, εἶπον ὅτι θέλουσι σκεφθῇ· καὶ ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας παρέπεμπον εἰς τὴν ὑστεραίαν τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν· καὶ ἐν τούτοις ἐπανηγύριζον τὰ Ὑακίνθια, καὶ ἐπέσπευδον τὴν ὀχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ· ὅθεν οἱ πρέσβεις δυσανασχετήσαντες ἐπὶ τέλους ἀπήτησαν διὰ τὴν ἐπιοῦσαν ὑστάτην ἔντευξιν, μεθ' ἣν ἔμελλον νὰ ἀναχωρήσωσι. Τότε τελευταῖον οἱ ἔφοροι ἤνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν· τότε ἐνόησαν ὅτι δὲν πρέπει νὰ φέρωσιν εἰς ἀπελπισίαν τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἂν οὗτοι ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ Μαρδονίου, τὰ ἐν τῷ ἰσθμῷ ὀχυρώματα εἰς οὐδὲν θέλουσι χρησιμεύσει εἰς τὴν Πελοπόννησον· καὶ τότε, ἀποφασίσαντες νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθῆκον αὐτῶν, διέταξαν τὰ πάντα μετὰ τοσούτῳ καταπληκτικῆς ταχύτητος, ὥστε αὐτὴ καὶ μόνη ἡ περίστασις ἤθελεν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀποδείξῃ οἷον θαυμάσιον πρᾶγμα ἦτο ὁ μηχανισμὸς τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης. Τῳόντι τὴν ἐπιοῦσαν, προσελθόντες οἱ πρέσβεις

πρὸς τοὺς ἐφόρους εἶπον· «Ὑμεῖς μέν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, μένετε ἐνταῦθα, Ὑακίνθιά τε ἄγοντες, καὶ παίζοντες, καὶ καταπροδίδοντες τοὺς συμμάχους Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἀδικούμενοι ὑφ' ὑμῶν καὶ συμμάχων ἔρημοι, θέλουσιν ἤδη συνθηκολογήσει ὅπως δύνανται πρὸς τὸν Πέρσην, συμπράττοντες μετ' αὐτοῦ εἰς πᾶσαν ἐκστρατείαν· καὶ τότε βλέπετε τὶ ἔχετε νὰ πάθητε ἐκ τούτου». Οἱ δ' ἔφοροι δὲν διέκοψαν αὐτούς· ἀλλά, ἀφοῦ ἔπαυσαν οἱ πρέσβεις λέγοντες, ἐγερθέντες ἐβεβαίωσαν μεθ' ὅρκου, ὅτι ὁ στρατὸς ἐξεκίνησεν ἤδη καὶ ὅτι πιθανῶς κατὰ τὴν ὥραν ταύτην εἶναι ἐκτὸς τῶν Σπαρτιατικῶν ὁρίων. Ἡ διαβεβαίωσις τῶν ἐφόρων ἦτο ἀληθής. 5000 Σπαρτιᾶται, ὧν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο ὑπὸ 7 εἱλώτων ψιλῶς ὡπλισμένων, εἶχον ἀπὸ τῆς προηγουμένης νυκτὸς διαταχθῇ νὰ ἀπέλθωσι καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἰσθμόν· 40000 λοιπὸν ἀνδρῶν παρεσκευάσθησαν νὰ στρατεύσωσι καὶ ἐξεστράτευσαν, ἐν σιγῇ τοιαύτῃ ὥστε οἱ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει διατρίβοντες πρέσβεις οὐδεμίαν τοῦ γεγονότος ἔλαβον εἴδησιν ἢ ὑπόνοιαν! Ἀμφιβάλλομεν ἂν σήμερον οἱ ἄριστοι τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοιοῦτό τι μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ προπάντων μετὰ τοσαύτης μυστικότητος. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν· ἀλλὰ ἕτεροι 5000 ὁπλῖται περίοικοι, ὧν ἕκαστος συνωδεύετο ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ εἵλωτος, ἀπῆλθον ὡσαύτως πρὸς τὸν ἰσθμόν. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλαι πελοποννησιακαὶ πόλεις, ὥστε ἐξῆλθεν ἤδη τῆς χερσονήσου στρατιὰ πολυάριθμος ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἡγεμονίαν Παυσανίου τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλείσταρχον, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ ἐν Θερμοπύλαις πεσόντος Λεωνίδου· ὁ Πλείσταρχος ἐπετροπεύθη κατ' ἀρχάς, ὡς εἴδομεν, ὑπὸ τοῦ θείου του Κλεομβρότου, ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Κλεομβρότου, ἀνέλαβε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς ὁ τούτου υἱὸς Παυσανίας.

Φαίνεται ὅτι οἱ Ἀργεῖοι, συνεννοημένοι ὄντες μετὰ τοῦ Μαρδονίου, εἶχον ὑποσχεθῇ νὰ διακωλύσωσι τὴν ἔξοδον τῶν Σπαρτιατῶν· βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἔσπευσαν νὰ ἀναγγείλωσι τὸ γεγονὸς εἰς αὐτόν, ὅστις τότε ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν· καὶ ἀπῆλθεν εἰς αὐτήν, οὐχὶ διὰ τῶν Ἐλευθερῶν, ἤτοι τῆς σημερινῆς Κάζας, οὐδὲ διὰ τῆς Φυλῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς Δεκελείας ἤτοι τοῦ Τατοΐου. Μέχρι τῆς ἀπὸ τῆς

Ἀττικῆς ἀναχωρήσεώς του, εἶχε φεισθῆ τῆς χώρας ταύτης, ἐλπίζων πάντοτε νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· πρὶν ὅμως ἀπέλθῃ, συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς τοῦ προηγουμένου ἔτους καταστροφῆς. Ἐν Βοιωτίᾳ δὲ ἀνῆλθεν ἀπὸ Τανάγρας εἰς Σκῶλον καὶ παρετάχθη εἰς τὸ πεδίον, παρὰ τὴν βόρειον τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην, ἔχων τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀντικρὺ τῶν Ἐρυθρῶν, τὸ κέντρον ἀντικρὺ τῶν Ὑσιῶν, τὴν δεξιὰν εἰς τὴν τῶν Πλαταιέων χώραν, καὶ ὀχυρωθεὶς διὰ στρατοπέδου τετραγώνου οὗ ἕκαστον μέτωπον εἶχε δέκα σταδίων ἔκτασιν. Ταῦτα πράξας ἐνόμισεν ἑαυτὸν ἀσφαλέστατον· τὸ πεδίον ἦτο ἐπιτήδειον εἰς τὸ ἐξαίρετον αὐτοῦ ἱππικόν· ὄπισθεν τοῦ ὀχυροῦ στρατοπέδου ἔκειτο ἡ τετειχισμένη πόλις τῶν Θηβῶν· αἱ τροφαὶ ἦσαν ἄφθονοι· οἱ Βοιωτοί, σύμμαχοι πρόθυμοι· ἀπὸ νώτων οὐδένα ἐφοβεῖτο ἐχθρόν, ὁ δὲ ἔμπροσθεν ἐπερχόμενος στρατὸς ἄνευ ἱππικοῦ ὢν καὶ μέλλων νὰ ἀγωνισθῇ ἐν χώρᾳ ἀναπεπταμένῃ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι δυσκαταγώνιστος, ὅπως ἀνεδείχθη μὲν ἐν Θερμοπύλαις, ἦτο δ' ἐνδεχόμενον ν' ἀναδειχθῇ ἐν τῷ ἰσθμῷ. Καὶ ὅμως οἱ περὶ αὐτὸν δὲν εἶχον πολλὴν πεποίθησιν εἰς τὴν αἰσίαν τοῦ ἀγῶνος ἔκβασιν. Εἷς τῶν ἐπισήμων Θηβαίων, Ἀτταγῖνος ὁ Φρύνωνος, ἐκάλεσε μίαν τῶν ἡμερῶν τούτων τὸν Μαρδόνιον καὶ πεντήκοντα μὲν ἐγκρίτους ἄλλους Πέρσας, πεντήκοντα δὲ ἐγκρίτους Θηβαίους ἢ Βοιωτούς, εἰς δεῖπνον πολυτελές. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἦτο καὶ ὁ Ὀρχομένιος Θέρσανδρος, ὅστις βραδύτερον διηγήθη εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὰ κατὰ τὸ δεῖπνον τοῦτο. Τὸ δεῖπνον ἐδόθη ἐν Θήβαις, καὶ οἱ προσκεκλημένοι παρεκάθησαν εἰς τρόπον ὥστε ἑκάστη κλίνη περιελάμβανεν ἀνὰ δύο ἄνδρας, Πέρσην καὶ Ἕλληνα. Μετὰ τὸ δεῖπνον λοιπόν, διαπινόντων τῶν συνδαιτυμόνων, ὁ ὁμόκλινος τοῦ Θερσάνδρου Πέρσης, ἀπὸ ὁμιλίας εἰς ὁμιλίαν, ἀνοίξας εἰς αὐτὸν τὴν καρδίαν του, ὅπως πολλάκις συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, «τοὺς βλέπεις, εἶπε πρὸς τὸν Θέρσανδρον, ὅλους αὐτοὺς τοὺς Πέρσας οἱ ὁποῖοι τρώγουν καὶ πίνουν ἐδῶ, καὶ τὸν στρατὸν ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἀφήσαμεν ἐπὶ τῷ ποταμῷ ἐστρατοπεδευμένον· δὲν θέλουσι παρέλθει ἡμέραι πολλαὶ καὶ ὀλίγους θέλεις ἴδει ἐξ αὐτῶν περισωθέντας.» Ὁ Θέρσανδρος, ἐκπλαγεὶς διὰ τὴν ἐξομολόγησιν ταύτην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπε τὸν Πέρσην συγκεκινημένον καὶ δακρύοντα, ἠρώτησεν αὐτόν, διατὶ δὲν ἐκφράζει τοὺς φόβους του εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ τοὺς πιστοτέ-

ρους αὐτοῦ συμβούλους, ὁ δέ, «Ἆ φίλε μου, ἀπεκρίθη, ὅ,τι μέλλει γενέσθαι ἐκ θεοῦ, ἀδύνατον νὰ τὸ ἀποτρέψῃ ἄνθρωπος· οὐδεὶς θέλει μὲ πιστεύσει, ὅσον ἀληθῆ κ'ἐὰν εἴπω. Πολλοὶ ἐξ ἡμῶν τῶν Περσῶν, γνωρίζομεν ταῦτα πάντα κάλλιστα, ἀλλὰ μένομεν ἐνταῦθα ἐξ ἀνάγκης. Τὸ μέγιστον τῶν τοῦ ἀνθρώπου δυστυχημάτων εἶναι βεβαίως τοῦτο, τὸ νὰ ἠξεύρῃ πολλά, καὶ ἐν τούτοις μηδενὸς νὰ ἦναι κύριος.» Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πολλοὶ τῶν Περσῶν εἶχον ἀπελπισθῆ ἅμα εἶδον τὸν μέγαν βασιλέα ἀναχωρήσαντα· πολλοί, καὶ ἰδίως ὁ μετὰ τὸν ἀρχιστράτηγον ἀμέσως ἐρχόμενος Ἀρτάβαζος, ἐφθόνουν τὸν Μαρδόνιον. Ἄλλοι ἐδυσπίστουν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμμάχους. Οἱ Φωκεῖς μάλιστα, ὧν 1000 ὁπλῖται ὑπὸ τὸν Ἁρμοκύδην, προσῆλθον εἰς τὸ ἐν Βοιωτίᾳ περσικὸν στρατόπεδον, ἐλογίζοντο τοσοῦτον ὕποπτοι ὥστε ὁ Μαρδόνιος ἐπεχείρησε νὰ ἐξοντώσῃ αὐτοὺς δολίως ἢ τοὐλάχιστον διὰ τοῦ τρόμου νὰ καταπλήξῃ. Ὅθεν μίαν τῶν ἡμερῶν διέταξε τοὺς Φωκεῖς νὰ παραταχθῶσιν ἰδίᾳ ἐν τῷ πεδίῳ καὶ ἔπειτα περιέζωσεν αὐτούς, διὰ πολυαρίθμου ἱππικοῦ. Ὁ Ἁρμοκύδης βλέπων τὴν ἐπιβουλὴν δὲν ἐπτοήθη· καὶ σχηματίσας τετράγωνον προέτρεψε τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας νὰ ἀποθάνωσι γενναίως, διδάσκοντες εἰς τοὺς ἀγενεῖς ἐκείνους ἀντιπάλους «ὅτι ἐόντες βάρβαροι ἐπ' Ἕλλησι ἀνδράσι φόνον ἔρραψαν.» Ἐν τούτοις οἱ κυκλώσαντες αὐτοὺς ἱππεῖς, ὥρμησαν ἐπὶ τὴν ἑλληνικὴν φάλαγγα, παρασκευάσαντες τὰ βέλη, τινὲς δὲ καὶ τοξεύσαντες· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, πυκνώσαντες τὰς τάξεις ὅσον ἔνεστιν, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὑποδεχθῶσιν αὐτοὺς ὅπως ἔδει, ὅτε αἴφνης οἱ Πέρσαι, εἴτε φοβηθέντες τὸ ἀτρόμητον ἐκεῖνο ὕφος, εἴτε διότι ἐξ ἀρχῆς ἤθελον μόνον νὰ δοκιμάσωσι τὴν ἀλκὴν τοῦ μικροῦ τούτου σώματος, ἀπήλασαν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὁ δὲ Μαρδόνιος, πέμψας κήρυκα «Θαρσέετε, ὦ Φωκέες, εἶπεν· ἄνδρες γὰρ ἐφάνητε ἐόντες ἀγαθοί, οὐκ ὡς ἐγὼ ἐπυνθανόμην. Καὶ νῦν προθύμως φέρετε τὸν πόλεμον τοῦτον· εὐεργεσίῃσι γὰρ οὐ νικήσετε οὔτε ὦν ἐμέ, οὔτε βασιλέα.» Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀπεδείκνυον καχεξίαν τινὰ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐπικρατοῦσαν καὶ ἡ πρώτη πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμπλοκὴ δὲν ὑπῆρξεν ἐπιτηδεία νὰ αὐξήσῃ τὸ θάρρος τῶν πολεμίων.

Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἔφθασεν εἰμὴ βραδέως ὁπωσοῦν εἰς Ἐλευσῖνα, διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν νὰ περιμείνωσιν εἰς

τὸν ἰσθμὸν τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους. Προσῆλθον δὲ 1500 Τεγεᾶται, 5000 Κορίνθιοι, καὶ παρεκτὸς τούτων 300 Ποτιδαιᾶται, Κορινθίων ἄποικοι· Ἀρκάδες Ὀρχομένιοι 600· Σικυώνιοι 3000· Ἐπιδαύριοι 800· Τροιζήνιοι 1000· Λεπρεᾶται 200· Μυκηναῖοι καὶ Τιρύνθιοι 400· Φλιάσιοι 1000· Ἑρμιονεῖς 300· Ἐρετριεῖς καὶ Στυρεῖς 600· Χαλκιδεῖς 400· Ἀμβρακιῶται 500· Λευκάδιοι καὶ Ἀνακτόριοι 800· Πaλεῖς ἐκ Κεφαλληνίας 200· Αἰγινῆται 500. Ὅλοι οὗτοι ἦσαν ὁπλῖται. Ὅτε ἔφθασεν ὁ στρατὸς εἰς τὰ Μέγαρα, ἡνώθησαν μετ' αὐτοῦ 3000 Μεγαρεῖς, καὶ ὅτε ἔφθασεν εἰς Ἐλευσῖνα παρέλαβεν ἔτι 8000 Ἀθηναίους ὁπλίτας καὶ 600 Πλαταιεῖς ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην τεταγμένους· ὅθεν τὸ σύνολον τῶν ὁπλιτῶν συνεποσώθη εἰς 38,700. Ἀλλὰ οἱ 5000 Σπαρτιᾶται παρηκολουθοῦντο, ὡς προείπομεν, ὑπὸ 35,000 ψιλῶν· ἕκαστος δὲ τῶν ἄλλων ὁπλιτῶν συνωδεύετο ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ· εἰς τὰς δυνάμεις ταύτας προσθετέον 1800 Θεσπιεῖς, ὁπλίτας μὲν ἀλλὰ κακῶς ὡπλισμένους, ὥστε ὅλος ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐξ 110,000 περίπου ἀνδρῶν. Ἀπὸ Ἐλευσῖνος ὁ Παυσανίας ἀνέβη εἰς Βοιωτίαν διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος, καὶ ἰδὼν τοὺς Πέρσας παρὰ τὸν Ἀσωπὸν τεταγμένους, ἐσκήνωσεν αὐτὸς κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, παρὰ τὰς Ἐρυθράς, μὴ τολμῶν νὰ καταβῇ εἰς τὸ πεδίον. Τότε ὁ Μαρδόνιος ἔπραξε τὸ λάθος νὰ προσβάλῃ ἐνταῦθα τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ ἱππικοῦ αὐτοῦ. Τὸ ἱππικὸν τοῦτο ἦτο πολυάριθμον καὶ ἄριστον, ἤγετο δὲ ὑπὸ ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τοῦ Μασιστίου· ἀλλὰ τὸ χωρίον, ἀνώμαλον ὄν, ἦτο ἀνεπιτήδειον εἰς ἱππικὴν ἔφοδον. Ὅθεν οἱ Μεγαρεῖς, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν, εὑρέθησαν μᾶλλον τῶν λοιπῶν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν ἔφοδον ταύτην, ἐπιέσθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς δεινῶς, ἔπειτα ὅμως λαβόντες ἐπικουρίαν 300 λογάδων Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ὀλυμπιόδωρον, ἀπέκρουσαν τοὺς πολεμίους· ἐν δὲ τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ γενναῖος Μεσίστιος. Ὁ θάνατος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐπροξένησε βαθυτάτην θλῖψιν εἰς τοὺς πολεμίους, ὁ δὲ νεκρός, μείνας εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, μετὰ πεισματώδη τελευταίαν περὶ αὐτοῦ συμπλοκήν, περιήχθη ἐπὶ ἁμάξης, φέρων ἔτι τὴν χρυσοστόλιστον αὐτοῦ πανοπλίαν, ὡς τρόπαιον λαμπρόν, καθ' ὅλον τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, τὸ ὁποῖον ἐνεπλήσθη, ὡς ἐκ τούτου, πλείστης προθυμίας.

Ἀπὸ τῆς προθυμίας ταύτης ὠφελούμενος ὁ Παυσανίας κατῆλθεν ἤδη ἐκ τῆς ὀρεινῆς αὐτοῦ θέσεως, ἂν ὄχι ὅλως διόλου εἰς τὸ πεδίον, εἰς χῶρον ὅμως ταπεινότερον ὁπωσοῦν καὶ ὑπὸ μικρῶν μόνον λόφων διακοπτόμενον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐκεῖ ὅπου ἵσταντο πρότερον οἱ Ἕλληνες, δὲν εἶχον ἀρκετὴν δαψίλειαν ὕδατος. Ἰδίως δὲ οὗτοι προελάσαντες ἐξ Ἐρυθρῶν, ἐπορεύθησαν πρὸς δυσμάς, διὰ τῆς ὑπωρείας τοῦ Κιθαιρῶνος παρὰ Ὑσιάς, καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν τῇ Πλαταιΐδι γῇ, εἰς τὴν μεσημβρινὴν τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην· ἐνταῦθα πρὸς δεξιὰν μέν, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον τὴν Γαργαφίην λεγομένην κρήνην, πρὸς ἀριστερὰν δέ, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Ἀθηναῖοι, τὸ τέμενος τοῦ Πλαταιέως ἥρωος Ἀνδροκράτους. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρδόνιος, ἅμα πληροφορηθεὶς τὴν μετακίνησιν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, ἐβάδισεν ὁμοίως μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ὀλίγον πρὸς δυσμάς, καὶ παρετάχθη ἀντικρὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἐχωρίζετο εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἀσωποῦ. Κατὰ συμβουλὴν δὲ τῶν Θηβαίων αὐτὸς μὲν μετὰ τῶν ἰδίως Περσῶν καὶ τῶν Μήδων, ἤτοι τοῦ κρατίστου μέρους τῆς στρατιᾶς, κατέλαβε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀντικρὺ τῶν Λακεδαιμονίων· οἱ δὲ σύμμαχοι αὐτοῦ Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες, εἰς 50,000 ἀνδρῶν περίπου συμποσούμενοι, ἀντετάχθησαν ἐν τῇ δεξιᾷ κατὰ τῶν Ἀθηναίων· οἱ δὲ Βάκτριοι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Σάκαι, οἱ ἄλλοι Ἀσιανοὶ καὶ Αἰγύπτιοι, ἵσταντο ἐν τῷ μέσῳ, κατέναντι τῶν λοιπῶν μοιρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ δύο στρατοί, οὕτω κεχωρισμένοι ὑπὸ στενοῦ μόνον διαστήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔρρεεν ὁ Ἀσωπός, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὁρμήσωσι κατ' ἀλλήλων, συνέβη παράδοξόν τι. Οἵ τε Ἕλληνες καὶ οἱ πολέμιοι, συμβουλευθέντες τοὺς παρ' αὐτοῖς προφήτας κατὰ τὸ ἔθος, ἔλαβον ἀμφότεροι ὁμοίαν ἀπάντησιν· δηλαδὴ τὰ ἱερὰ ἑκατέρωθεν ἀπέβησαν αἴσια, ἐὰν ἤθελον διατελέσει ἀμυνόμενοι, ἀπαίσια δέ, ἐάν, διαβαίνοντες τὸν Ἀσωπόν, ἤθελον ἀρχίσει τὴν μάχην. Ὅθεν ὁ ἀγὼν ἀνεβλήθη, διότι ἕκαστος τῶν ἀντιπαραταχθέντων στρατῶν περιέμενε νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, ἡ δ' ἀναβολὴ αὕτη παρ' ὀλίγον ν' ἀποβῇ ὀλεθρία εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τῳόντι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ θέσει μετὰ δυσκολίας ὑδρεύοντο, διότι ἀποκρουόμενοι ἀπὸ τοῦ Ἀσωποῦ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἀκοντίων καὶ τόξων τοῦ ἐχθροῦ, ἠναγκάζοντο νὰ προμηθεύωνται ἅπαντες τὸ ὕδωρ αὐτῶν ἀπὸ μόνης τῆς Γαργαφίης κρήνης, ἥτις ἔκειτο

εἰς τὴν δεξιὰν ἄκραν τοῦ στρατοπέδου. Πρὸς τούτοις, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Θηβαίου Τιμηγενίδου, ὁ Μαρδόνιος, μετὰ παρέλευσιν ὀκτὼ ἡμερῶν, κατέλαβε δι' ἱππικοῦ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κιθαιρῶνος, συνέλαβε πεντακόσια ὑποζύγια τὰ ὁποῖα ἔφερον ἐκεῖθεν τροφὰς εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον ἐκ τῆς Πελοποννήσου, καὶ οὕτως ἀπέκλεισε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν Βοιωτίαν· ὥστε τὰ κατ' αὐτοὺς εἶχον ἤδη δεινότατα, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἀθηναίων ὁπλιτῶν εἶχον ἀρχίσει νὰ μελετῶσι τὴν κατάργησιν τοῦ δήμου, καὶ τὴν ἵδρυσιν, ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ὀλιγαρχίας ὁμοίας τῆς ἐν Θήβαις τότε ἐπικρατούσης. Καὶ τοῦτον μὲν τὸν φοβερὸν κίνδυνον ἀπέτρεψεν ὁ ἰσχυρὸς ἅμα καὶ συνετὸς τοῦ Ἀριστείδου βραχίων· ἀλλ' ἐὰν ὁ Μαρδόνιος ἤκουε τὸν Ἀρτάβαζον καὶ τοὺς Θηβαίους, καί, ἀποφεύγων πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα, ὠφελούμενος δὲ ἀπὸ τὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέστησαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἐποίει ἐπιτηδείαν χρῆσιν δώρων καὶ ὑποσχέσεων, ἴσως ἐπὶ τέλους ἤθελεν ἐπιτύχει ὀλεθρίας διαιρέσεις. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Μαρδόνιος, δυσανασχετήσας τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ ἀπεφάσισεν ὅτι δὲν θέλει ἀναβάλει ἐπὶ πλέον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἐπέβαλε τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν Πέρσας καὶ Ἕλληνας ἀξιωματικοὺς διὰ βεβιασμένης τινὸς τῶν χρησμῶν ἑρμηνείας καὶ διέταξε νὰ παρασκευασθῇ ὁ στρατὸς ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν ἀπὸ πρωΐας ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον τὴν ἀπόφασιν ταύτην διὰ νυκτός, παρὰ Ἀλεξάνδρου, τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας· καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ Παυσανίας ἐνόμισε πρὸ παντὸς ἄλλου ἀναγκαῖον νὰ προτείνῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀνταλλάξωσιν ἀμοιβαίως θέσιν· δηλαδὴ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος νὰ μεταβῶσι εἰς τὴν ἀριστεράν, ἵνα ἔχωσι ν' ἀνταγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Θεσσαλούς, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς νὰ περάσωσιν εἰς τὴν δεξιάν, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Πέρσας· τοῦτο δὲ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι γινώσκουσι τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Μήδων καὶ τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ἐνῷ οἱ Σπαρτιᾶται, μηδέποτε πρὸς τούτους ἀγωνισθέντες, θέλουσι μᾶλλον εὐδοκιμήσει κατὰ Θεσσαλῶν καὶ Βοιωτῶν ἀντιτασσόμενοι. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν πρότασιν καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν τάξεων ἐγένετο περὶ τὰ

ἐξημερώματα. Ἀλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἅμα μαθὼν τὴν μεταβολὴν ταύτην, ἔσπευσε νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ αὐτὸς ὁμοίαν, ἀντιτάξας πάλιν τοὺς Πέρσας εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους· ὅθεν ὁ Παυσανίας, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ὠφέλησε τὸ στρατήγημα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, τότε δὲ ἐπέστρεψαν καὶ οἱ Πέρσαι εἰς τὴν προτέραν θέσιν, ὥστε τὰ δύο στρατόπεδα ἀνέλαβον τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν τάξιν καὶ παράταξιν. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον ὡς νέα ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Σπαρτιάτας νὰ καταλίπωσι τὴν τάξιν αὐτῶν ὁσάκις ὑπῆρχον πρὸς τοῦτο ἰσχυροὶ λόγοι, ἀλλὰ καὶ ὡς μαρτυροῦν τὴν μεγίστην ἀξίαν ἣν ἀπέδιδον εἰς τοὺς γενναίους Μήδους καὶ Πέρσας.

Ὁ δὲ Μαρδόνιος, καί τοι ἐνθαρρυνθεὶς ἐκ τούτου, δὲν ἐπεχείρησε κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τὴν προαποφασισθεῖσαν ἐκ παρατάξεως μάχην· περιωρίσθη μόνον εἰς τὸ νὰ πιέσῃ τοὺς Ἕλληνας διὰ τῶν ἱππέων αὐτοῦ, ἐπιτυχὼν ἐν τούτοις καὶ οὕτω σπουδαιότατον ἀποτέλεσμα, διότι οἱ ἱππεῖς οὗτοι, ἀκοντίζοντες καὶ τοξεύοντες, ἠνάγκασαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐγκαταλείψωσι καὶ αὐτὴν τὴν Γαργαφίην κρήνην, ἀφ' ἧς καὶ μόνης εἶχον καταντήσει, ὡς προείπομεν, ἅπαντες νὰ ὑδρεύωνται. Ὥστε ὁ Παυσανίας, βλέπων ἤδη τὸ στρατόπεδον παντάπασιν ἀπεστερημένον ὕδατος καὶ πρὸς τούτοις πάσχον ἔνδειαν τροφῶν διὰ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Κιθαιρῶνος, ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ περιμένων ἐνταῦθα τὴν γενικὴν μάχην. Ἐκάλεσε λοιπὸν ἀμέσως ὅλους τοὺς στρατηγοὺς εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ ἐνταῦθα, μετὰ σφοδρὰν συζήτησιν, ἀπεφασίσθη νὰ διαπραχθῶσι τὰ ἑξῆς κατὰ τὴν ἀκόλουθον νύκτα.

Ἐν διαστήματι δέκα περίπου σταδίων, πρὸς δυσμὰς τῆς παρὰ τὸν Ἀσωπὸν καὶ τὴν Γαργαφίην κρήνην θέσεως ὅπου ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι οἱ Ἕλληνες, πρὸς ἄρκτον δὲ τῆς τῶν Πλαταιέων πόλεως, ἥτις καὶ αὐτὴ ἀπεῖχε περὶ τὰ εἴκοσι στάδια ἀπὸ τῆς αὐτῆς θέσεως, ὑπῆρχε χῶρός τις καλούμενος νῆσος, διότι περιεκλείετο ὑπὸ δύο βραχιόνων τοῦ ποταμοῦ τῆς Ὠερόης, οἵτινες, ἀμφότεροι ἐκπηγάζοντες ἐκ τοῦ Κιθαιρῶνος, ῥέουσιν ἐπί τινα χρόνον χωριστά, ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὰ τρία στάδια καὶ ἔπειτα ἑνοῦνται εἰς

ἕνα ποταμόν, φερόμενον πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν καὶ ἐκβάλλοντα εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον· ἐνῷ ἐξεναντίας ὁ Ἀσωπός, ὅστις ἐκεῖ που πλησίον τῆς Ὠερόης ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος ὁμοίως ἀναβρύει, φέρεται πρὸς ἀνατολάς, καὶ ἐκρέει εἰς τὴν εὐβοϊκὴν θάλασσαν. Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν λεγομένην νῆσον ἀπεφασίσθη νὰ ὑποχωρήσωσι κατὰ τὴν ἐπερχομένην νύκτα, οἱ Ἕλληνες, διότι ἐνταῦθα οὐ μόνον ἔμελλον ἀσφαλῶς νὰ ὑδρεύωνται ἀπὸ τοῦ ὄπιθεν αὐτῶν βραχίονος τοῦ ποταμοῦ, ἀλλὰ ἤθελον ἔχει καὶ μέτωπον ὀλιγώτερον εὐρὺ καὶ τούτου ἕνεκα ὀλιγώτερον ἐκτεθειμένον εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ ἱππικοῦ. Πρὸς τούτοις δὲ ἀπεφασίσθη, ἅμα καταλαβόντος τοῦ στρατοῦ τὴν νῆσον, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κιθαιρῶνος ἵνα ἀνακτήσῃ αὐτάς, καὶ διανοίξῃ οὕτω τὴν ὁδόν, δι' ἧς τὸ στρατόπεδον ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ τὰς τροφὰς αὐτοῦ.

Καὶ ταῦτα μὲν καλῶς ἀπεφασίσθησαν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀταξίαι, αἵτινες παρ' ὀλίγον πάλιν νὰ φέρωσι τὸν ὄλεθρον τῶν Ἑλλήνων. Ἐπελθούσης τῆς νυκτός, ἐκίνησαν πρῶτοι, κατὰ τὰ διαταχθέντα, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ λοιποί, οἵτινες ὅμως, ἀντὶ νὰ βαδίσωσι πρὸς τὴν νῆσον, ὅπως παρηγγέλθησαν, ἐπορεύθησαν πρὸς αὐτὴν τῶν Πλαταιέων τὴν πόλιν, περὶ ἣν καὶ ἐστρατοπέδευσαν. Τοῦτο δὲ δὲν ἤρκεσεν. Ὅτε ὁ Παυσανίας, μαθὼν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κέντρου καὶ ὑποθέτων τοῦτο πρὸς τὴν νῆσον διευθυνόμενον, διέταξε τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἤτοι τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν τεταγμένους Τεγεάτας, νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον κατὰ τὰ συμφωνηθέντα, πάντες μὲν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ δ' Ἀμομφάρετος, ὁ Σπαρτιάτης λοχαγὸς τοῦ λεγομένου Πατινάτου λόχου, ὅστις δὲν εἶχε παρευρεθῇ εἰς τὴν συνέλευσιν ἐν ᾗ ἐγένετο ἡ περὶ ὑποχωρήσεως ἀπόφασις καὶ κατὰ πρῶτον ἤκουσε μὲ ἀπορίαν του περὶ τίνος πρόκειται, εἶπεν ὅτι δὲν ὑποχωρεῖ διότι δὲν θέλει νὰ καταισχύνῃ τὴν Σπάρτην, φεύγων τοὺς πολεμίους. Εἰς μάτην ὁ Παυσανίας καὶ ὁ μετ' αὐτὸν δεύτερος τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμὼν Εὐρυάναξ ἠγωνίσθησαν διὰ μυρίων λόγων νὰ μεταπείσωσι τὸν ἀπειθῆ λοχαγόν· εἰς μάτην ἠπείλησαν ὅτι θέλουσιν ἐγκαταλείψει αὐτὸν μόνον ἵνα ἀντιταχθῇ, ἐὰν ἐπιθυμῇ, εἰς τοὺς Πέρσας· ὁ Ἀμομφάρετος εἶπεν

ὅτι ἀδιαφορεῖ· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους παρετηρήθη αὐτῷ ὅτι ἡ ἀπόφασις ἣν παραβαίνει ἐγένετο διὰ κοινῆς ὅλων τῶν ἀξιωματικῶν ψήφου, αὐτὸς, ἁρπάσας δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, χειρῶν ἐναμίλλων τοῦ Αἴαντος ἢ τοῦ Ἕκτορος, λίθον μέγαν καὶ ῥίψας αὐτὸν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Παυσανίου, «διὰ ταύτης τῆς ψήφου,» ἀνέκραξε, «ψηφίζω ἐγὼ ὅτι δὲν πρέπει νὰ φύγωμεν τοὺς πολεμίους!» Ἡ ἄκαιρος αὕτη φιλοτιμία ἔφερε τὸν στρατηγὸν εἰς ἀμηχανίαν δεινήν· ἡ νὺξ προέβαινε· τὸ κέντρον τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἀπέλθει πρὸ καιροῦ· οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι Ἀθηναῖοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ περιέμενον μόνον νὰ μάθωσιν ὅτι ἐξεκίνησε καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ. Ἐνταῦθα δὲ ἐξηκολούθει ἡ ἔρις, μέχρις οὗ ὁ Παυσανίας, ἰδὼν ὅτι ἤρχισαν τὰ χαράγματα, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν δύστροπον λοχαγὸν εἰς τὴν τύχην του καὶ ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ὑποχωρήσεως· φθάσας δὲ διὰ τῶν λόφων οἵτινες ἐχώριζον αὐτὸν ἀπὸ τῆς νήσου, εἰς χῶρόν τινα καλούμενον Ἀργιόπιον, περὶ τὸν ποταμὸν Μολόεντα, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, ἐστάθη ἐκεῖ ἵνα δώσῃ καιρὸν μετανοίας εἰς τὸν Ἀμομφάρετον, ὅστις τῳόντι, ἰδὼν ἑαυτὸν ἐγκαταλειφθέντα, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ παρακολουθήσῃ τὸν ἄλλον στρατὸν καὶ κατέφθασεν αὐτὸν εἰς Ἀργιόπιον. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Παυσανίου ἀνεχώρησαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι βαδίσαντες ἐκ παραλλήλου πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ δι' ὁμαλωτέρου χώρου πρὸς τὴν νῆσον. Ἦτο ὅμως ἀμφίβολον ἂν οἵ τε Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι προφθάσωσιν ἤδη νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρὶν ἢ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν πολεμίων· καὶ ἔπειτα ὁλόκληρον τὸ κέντρον εἶχε πορευθῆ ἀλλαχοῦ, ὥστε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διετέλει εἰς ἐπισφαλεστάτην αταξίαν, καὶ ἂν οἱ Πέρσαι ἤξευρον ὀλίγον νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τούτου, ὁ κίνδυνος αὐτοῦ ἦτο μέγας.

Ἀλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἅμα μαθὼν τοὺς Ἕλληνας διὰ νυκτὸς ὑποχωρήσαντας, ἐκυριεύθη ὑπὸ παραλόγου θάρρους καὶ περιφρονήσεως πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους· καλέσας δὲ τοὺς ἀδελφοὺς Ἀλευάδας, Θώρακα, Εὐρύπυλον, Θρασυδαῖον, «αὐτοὶ λοιπὸν εἶναι,» ἀνέκραξεν, «οἱ περίφημοί σας Σπαρτιᾶται, οἵτινες κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντήλλαξαν τὰς τάξεις ἵνα μὴ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Πέρσας, ἔπειτα δὲ ὅλως εἰς φυγὴν ἐτράπησαν;» Καὶ ἐν τῷ ἅμα διέταξε

τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ περάσῃ τὸν Ἀσωπὸν καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν δίωξιν, νομίζων ὅτι ἔχει ἤδη βεβαίαν τὴν νίκην καὶ προελαύνων ἐν πολλῇ ἀταξίᾳ. Μόνοι οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ πτέρυγι Θηβαῖοι καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐβάδισαν ὁπωσοῦν εὐρυθμότερον συντεταγμένοι.

Ὁ Παυσανίας ἦτο ἔτι εἰς Ἀργιόπιον ὅτε προσβληθεὶς κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τῶν Περσῶν καὶ μετ' ὀλίγον ὑφ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐξαποστείλῃ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἱππέα ζητῶν βοήθειαν· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, καί τοι πρόθυμοι ὄντες εἰς τοῦτο, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν αἴτησιν, διότι μετ' οὐ πολὺ συνεπλάκησαν καὶ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐπερχομένους Θηβαίους, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται, ἐν ὅλοις 53000 ἀνδρῶν, ὁπλῖται καὶ ψιλοί, ἠναγκάσθησαν ν' ἀντιταχθῶσι μόνοι εἰς ὅλους τοὺς βαρβάρους, πολλαπλασίους ὄντας. Οἱ προπορευόμενοι τῶν ἄλλων Πέρσαι, Μῆδοι καὶ Σάκαι ἅμα φθάσαντες μέχρι βολῆς τόξου, ἐστάθησαν, ἔπηξαν εἰς τὴν γῆν τὰ ἔχοντα ὀξεῖαν τὴν ἄκραν γέρρα αὐτῶν, ἤτοι τὰς μακρὰς καὶ πλεκτὰς αὐτῶν ἀσπίδας, καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω συνεχὲς προτείχισμα ὄπισθεν τοῦ ὁποίου διατελοῦντες, ἤρχισαν νὰ ῥίπτωσι κατὰ τῶν ἡμετέρων ὄμβρον βελῶν· τὰ τόξα αὐτῶν ἦσαν μέγιστα καὶ μετὰ πολλῆς ἰσχύος καὶ δεξιότητος ἐντεταμένα. Ὁ δὲ Παυσανίας, καί τοι δεινὰ ἐκ τούτου πάσχοντος τοῦ στρατοῦ καὶ πολλὰ λαμβάνοντος τραύματα, ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν ἐκπλήρωσιν καθήκοντος ἀπαραιτήτου, ἐτέλεσε δηλαδὴ τὴν νενομισμένην θυσίαν, συμβουλευόμενος τὰ σφάγια περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος καὶ τὸ φοβερὸν ἦτο ὅτι ἐπί τινα χρόνον τὰ σφάγια δὲν ἦσαν αἴσια, διὸ δὲν ἐτόλμα νὰ διατάξῃ τὴν τοσούτῳ ποθητὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἔφοδον, οἵτινες, ἀπεστερημένοι τοξοτῶν, ἐξαιρέτως ηὐδοκίμουν εἰς τὴν ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα μάχην. Παρετείνετο λοιπὸν ἡ τῶν Ἑλλήνων ἀγωνία, καὶ πολλοὶ ἐνταῦθα ἐπληγώνοντο, πολλοὶ δὲ ἐφονεύοντο, ἐν οἷς ὁ γενναῖος Καλλικράτης, ὁ κάλλιστος καὶ ῥωμαλεώτατος τοῦ στρατοῦ ἀνήρ, ὅστις, ἱστάμενος ἐν τῇ τάξει καὶ καιρίως τραυματισθεὶς διὰ τοξεύματος εἰς τὰ πλευρά, ἔλεγε μετ' ὀλίγον ὁ δυστυχής, ἐνῷ ἔπνεε τὰ λοίσθια, εἰς τὸν Πλαταιέα Ἀρίμνηστον, ὅτι δὲν τὸν μέλει διότι ἀποθνήσκει ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, λυπεῖται μόνον ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ τὴν χεῖρά του ἵνα διαπράξῃ ἔργον τι ἄξιον τῆς προθυμίας αὐτοῦ. Τελευταῖον ὁ

Παυσανίας, ἀπειρηκὼς ὑπὸ τῆς ἀλγεινῆς ταύτης τοῦ ἀγῶνος ἀναβολῆς, ὕψωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ καταφανὲς ἐκεῖθεν Ἡραῖον τὸ Πλαταιέων, καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν θεὸν ν' ἀναδειχθῇ εὐμενεστέρα πρὸς τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς λαόν. Ἅμα δὲ γενομένης τῆς προσευχῆς, ὢ τοῦ θαύματος, ἀπέβησαν αἴσια τὰ σφάγια· οἱ Τεγεᾶται μάλιστα, μαντεύσαντες ὅτι ἡ θεὸς θέλει ἐπακούσει τῶν δεήσεων τοῦ στρατηγοῦ, ὥρμησαν, ἔτι αὐτοῦ εὐχομένου, κατὰ τῶν πολεμίων, διατάξαντος δὲ τοῦ Παυσανίου, προεξήλασαν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι. Τὸ περιτείχισμα τῶν γέρρων ἀνετράπη ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ· ἀλλ' οἱ Πέρσαι, καίτοι ἀποστερηθέντες οὕτω τοῦ προμαχῶνος αὐτῶν, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ἔχοντες ἀμυντικὴν παρασκευήν, ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον ἀνταγωνιζόμενοι δι' ἀνδρείας τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαστῆς ὅσῳ ἐμάχοντο ἀτάκτως καὶ διὰ βραχέων δοράτων ἢ ξιφῶν, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἐπετίθεντο ἐν παρατάξει εὐρύθμως βαίνοντες, καὶ ἀπὸ κεφαλῆς μὲν μέχρι ποδῶν κατάφρακτοι ὄντες, ὑπὸ μακρῶν δὲ δοράτων ὡπλισμένοι. Ἐν τῇ συρράξει ταύτῃ, πολλοὶ μὲν Πέρσαι συλλαμβάνοντες τὰ δόρατα τῶν Λακεδαιμονίων ἔθραυον αὐτά, πολλοὶ δέ, πυκνωθέντες εἰς σπείρας δέκα ἢ πλειοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ἀνδρῶν καὶ προσπαθοῦντες νὰ διασπάσωσι τὸ τεῖχος τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἐθυσιάζοντο ἐν τῷ ἀνίσῳ τούτῳ ἀγῶνι. Αὐτὸς ὁ Μαρδόνιος ἀπὸ ἵππου λευκοῦ μαχόμενος διέπρεπεν ἐν τοῖς πρώτοις ἐνταῦθα, χίλιοι δὲ λογάδες Πέρσαι, οἱ σωματοφύλακες αὐτοῦ, περιφανῶς ἠρίστευσαν καὶ ἐπίεσαν τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ πίπτει τελευταῖον ὁ Μαρδόνιος καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς στιβαρᾶς χειρὸς τοῦ Σπαρτιάτου Ἀειμνήστου, πίπτουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν χιλίων λογάδων, καὶ τότε οἱ λοιποὶ Πέρσαι, παντελῶς ἀθυμήσαντες, ἔτρεψαν τὰ νῶτα καὶ διαπεράσαντες τὸν Ἀσωπόν, κατέφυγον εἰς τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅπου προσέδραμον καὶ οἱ ἄλλοι Ἀσιανοί, οἵτινες καθόλου δὲν ἐπολέμησαν, ἀλλ' ἅμα ἰδόντες τοὺς Πέρσας νικηθέντας, ἐγκατέλιπον προτροπάδην τὸ πεδίον τῆς μάχης.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι Ἀθηναῖοι συνεπλάκησαν πεισματωδῶς πρὸς τοὺς Βοιωτούς, καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Θηβαίους ὁπλίτας· οὗτοι ἠγωνίσθησαν γενναιότατα, ἀλλ' ἀποβαλόντες 300 ἀρίστους ἄνδρας, ἔτρεψαν ὁμοίως τὰ νῶτα, πλὴν

τοῦ βοιωτικοῦ ἱππικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησε προκινδυνεῦον ὑπὲρ τῶν φυγάδων, δυνηθέντων οὕτω νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπαθῶς ὁπωσοῦν εἰς Θήβας, τόπον ἀσφαλέστερον τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι. Οἱ ἄλλοι μηδίσαντες Ἕλληνες οὐδόλως ἐβοήθησαν τοὺς Βοιωτούς, ἀλλ' ἅμα εἶδον τούτους τραπέντας, παρηκολούθησαν ἀμαχητὶ τὴν τροπὴν ταύτην. Ὥστε ἐξ ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ πολλοὶ παντάπασι δὲν μετέσχον ταύτης τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης. Ἐκ τῶν πολεμίων ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ ἰδίως Πέρσαι, οἱ Μῆδοι καὶ οἱ Σάκαι ἐν τῇ ἀριστερᾷ, μόνοι οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῇ δεξιᾷ. Ἰδίως δὲ ὁ Ἀρτάβαζος, ἀνέκαθεν πρὸς τὸν Μαρδόνιον ἀντιπολιτευόμενος διέταξε μὲν ἀπὸ πρωΐας τὴν ὑπ' αὐτὸν μοῖραν, ἐκ 40,000 ἀνδρῶν συγκειμένην, νὰ παρασκευασθῇ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ κατεσπευσμένον πρὸς τὰ πρόσω κίνημα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἀλλὰ πόρρωθεν ἐπερχόμενος, ἅμα εἶδε τοὺς περὶ τοῦτον τραπέντας, ἀντὶ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν, ἐστράφη ἀμέσως πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ οὔτε εἰς τὸ στρατόπεδον, οὔτε εἰς Θήβας ἀπελθών, ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν, διὰ Φωκίδος, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, πρὸς τὸ Βυζάντιον, ὅθεν διεπέρασεν εἰς Ἀσίαν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων πάλιν ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται ἐν τῇ δεξιᾷ καὶ μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἐν τῇ ἀριστερᾷ. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενοι εἶχον χωρισθῆ, ὡς προείπομεν, τὴν νύκτα ἀπὸ τοῦ Παυσανίου, ἀπελθόντες εἰς Πλαταιάς. Ἐνταῦθα δὲ ὄντες ἔμαθον συγχρόνως καὶ τὴν μάχην καὶ τὴν νίκην. Τότε ὥρμησαν πρὸς τὰ πρόσω, ἀλλ' ὁπωσοῦν ἀτάκτως· ἐξ οὗ συνέβη ὅτι οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Φλιάσιοι καὶ ἄλλοι τινές, ἀπαντήσαντες τὸ ἱππικὸν τῶν Θηβαίων, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸν Ἀσωπόδωρον ἐνεχαίτιζεν ἔτι τοὺς νικηφόρους Ἀθηναίους ὁπλίτας, προσεβλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀπεκρούσθησαν, ἀποβαλόντες 600 ἄνδρας.

Ἀλλ' ἡ μερικὴ αὕτη νίκη δὲν ἀνέβαλεν εἰμὴ ἐπὶ μικρὸν τὴν γενικὴν τῶν πολεμίων τροπήν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐξακολουθοῦντες τὴν δίωξιν ἔφθασαν εἰς τὸ ὠχυρωμένον στρατόπεδον, ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι, καὶ ἐφορμήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἐπελθόντων ἄλλων Ἑλλήνων, ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ, μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν. Πρῶτοι εἰσέβαλον εἰς τὸ τεῖχος οἱ ἀκατάσχετοι Τε-

γεᾶται, οἵτινες καὶ διήρπασαν τὴν πλουσίαν σκηνὴν τοῦ Μαρδονίου, λαβόντες τά τε ἄλλα ἐξ αὐτῆς καὶ τὴν χαλκῆν τῶν ἵππων αὐτοῦ φάτνην, ἣν ἐπὶ πολὺ μετέπειτα χρόνον ἀπεθαύμαζον οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἐνῷ ὁ ἀργυρόπους τοῦ στρατηγοῦ θρόνος, καὶ ὁ ἀκινάκης αὐτοῦ, καὶ ὁ τοῦ Μασιστίου θώραξ ἐφυλάττοντο εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἀκρόπολιν. Γενόμενοι δὲ κύριοι τοῦ τείχους, οἱ Ἕλληνες διέπραξαν τοιαύτην σφαγήν, ὥστε ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἐκ τῶν 300,000 τοῦ Μαρδονίου δὲν περιεσώθησαν, ἐξαιρέσει τῶν ὑπὸ Ἀρτάβαζον 40,000, οὐδὲ 3,000 ἄνδρες. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὁπωσοῦν ὑπερβολικόν, καθὼς ἐπίσης ἀπίθανον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενον, ὅτι Σπαρτιᾶται ἔπεσον 91, Τεγεᾶται 16, καὶ Ἀθηναῖοι 52. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι εἴτε ἀκριβεῖς, εἴτε μὴ ἀκριβεῖς εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς αὐτοὺς τοὺς 600 Μεγαρεῖς, Φλιασίους καὶ ἄλλους, τοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τῶν Θηβαίων, ἔτι δὲ ἄδηλον καὶ πόσους ψιλούς. Ὁ Πλούταρχος ὑπολογίζει εἰς 1360 τοὺς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ πεσόντας Ἕλληνας.

Ὁπωσδήποτε ἡ καταστροφὴ τῶν Περσῶν ὑπῆρξεν ὁλοσχερής. Ἡ καταστροφὴ αὕτη δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν σύνεσιν τοῦ Παυσανίου, ὅστις βεβαίως δὲν ἔδειξεν ἐνταῦθα οὔτε τοῦ Μιλτιάδου τὴν ἐν Μαραθῶνι, οὔτε τοῦ Θεμιστοκλέους τὴν ἐν Σαλαμῖνι στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν· ἡ νίκη δὲν ὠφείλετο, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, οὔτε εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν ἑλληνικῶν ταγμάτων. Ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ, οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἀνέδειξαν τῷόντι ἀνδρείαν λαμπράν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προκειμένου ἀγῶνος, ὅπερ πολλάκις ἐκινδύνευσε νὰ ἀποβῇ ὀλέθριον, κατέστησεν ἐπὶ τέλους αἴσιον κυρίως ἡ ἀσύνετος ὁρμὴ τοῦ Μαρδονίου, ἡ ἀγενὴς ὑποχώρησις τοῦ Ἀρταβάζου καὶ ὁ ὁμολογουμένως κατώτερος τοῦ ἑλληνικοῦ περσικὸς ὁπλισμός. Οὐδὲν ἧττον ὁ τελευταῖος στρατὸς τῆς μεγάλης τοῦ Ξέρξου παρασκευῆς εἶχεν ἤδη διαλυθῆ ὡς ἱστὸς ἀράχνης· νέαν τοιαύτην ἐκστρατείαν ἦτο ἀδύνατον νὰ παρασκευάσῃ προσεχῶς ὁ τῆς Ἀσίας βασιλεύς· ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ἠσφαλίσθη ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὥστε οἱ Ἕλ-

ληνες, λησμονήσαντες τὰ ἁμαρτήματα καὶ τοὺς κινδύνους τῶν προηγουμένων ἡμερῶν καὶ ἰδίως τῆς προλαβούσης νυκτός, παρεδόθησαν ἀπερισπάστως εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς χαρᾶς τὰ ὁποῖα ἦτο φυσικώτατον νὰ παραγάγῃ εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τοσούτῳ αἰφνιδία τῆς τύχης μεταβολή. Πρὸ πάντων δὲ ἠσχολήθησαν νὰ θάψωσι τοὺς νεκροὺς καὶ νὰ ἀθροίσωσι καὶ διανείμωσι τὴν λείαν, διατρίψαντες ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης δέκα ὅλας ἡμέρας. Οἱ πεσόντες ἐκηδεύθησαν παρὰ τὰς πύλας τῶν Πλαταιῶν, εἰς χωριστούς, καθ' ἑκάστην ἑλληνικὴν πόλιν, τάφους, κοσμηθέντας βραδύτερον διὰ μνημείων· μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐποίησαν τρεῖς διὰ τοὺς νεκροὺς αὐτῶν θήκας, μίαν διὰ τοὺς προμάχους, τοὺς ἀείποτε ἐξαιρέτως τιμηθέντας ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν οἷς ἦσαν οἱ μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ μάχῃ διαπρέψαντες ἄνδρες, ὁ Ποσειδώνιος, ὁ Φιλοκύων, ὁ Καλλικράτης καὶ ὁ δύστροπος ἐκεῖνος Ἀμομφάρετος, ὅστις γενναίως πεσὼν ἐξηγόρασε τὸ τῆς παρακοῆς ἁμάρτημα αὐτοῦ· μίαν διὰ τοὺς ἄλλους Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, μίαν διὰ τοὺς εἵλωτας. Καὶ πρὸς τὸν νεκρὸν τοῦ Μαρδονίου προσηνέχθη εὐλαβῶς ὁ Παυσανίας, μετ' ἀγανακτήσεως ἀποκρούσας τὴν ἀσεβῆ τοῦ Αἰγινήτου Λάμπωνος πρότασιν, νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν στρατηγὸν τῶν Περσῶν ἡ γενομένη πρὸς τὸν Λεωνίδαν ὕβρις, τοῦ ὁποίου ὁ νεκρός, ὡς εἴδομεν, ἀποκεφαλισθείς, ἀνεσταυρώθη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου. «Τὰ πρέπει μᾶλλον βαρβάροις ποιέειν ἤπερ Ἕλλησι,» εἶπεν ὁ Παυσανίας πρὸς τὸν Λάμπωνα· «Λεωνίδῃ δὲ τῷ με κελεύεις τιμωρῆσαι, φημὶ μεγάλως τετιμωρῆσθαι, ψυχῇσί τε τῇσι τῶνδε ἀναριθμήτοισι τετίμηται αὐτός τε καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἐν Θερμοπύλῃσι τελευτήσαντες.» Λόγοι εὐγενεῖς καὶ μαρτυροῦντες, ὅτι ἂν ὁ Παυσανίας δὲν ἦτο μέγας στρατηγός, ἂν βραδύτερον, διὰ τὴν κενοδοξίαν, ἐξωλίσθησεν εἰς τὸν κρημνὸν τῆς προδοσίας, κατὰ τὰς μακαρίας ὅμως ταύτας τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμέρας εἶχε τοὐλάχιστον αἰσθήματα ἄξια ἀνδρὸς εὐτυχήσαντος νὰ ὁδηγήσῃ κατὰ τῶν πολεμίων 100,000 Ἑλλήνων καὶ νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς νίκης ἥτις συνεπλήρωσε τὰ ἐν Μαραθῶνι, καὶ ἐν Θερμοπύλαις, καὶ ἐν Σαλαμῖνι κατορθώματα.

Ἡ λεία ὑπῆρξε πλουσιωτάτη καὶ ποικίλη· χρυσὸς καὶ ἀργυ-

ρος εἰς δαρεικούς, εἰς σκεύη, εἰς κοσμήματα· τάπητες πολυτελεῖς, ἱμάτια καὶ ὅπλα, ἵπποι, κάμηλοι, κλπ. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ εὑρέθη ἐνταῦθα καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς σκηνὴ τοῦ Ξέρξου, τὴν ὁποίαν ἀπερχόμενος εἶχε καταλίπει εἰς τὸν Μαρδόνιον. Ὁ Παυσανίας διέταξε τοὺς εἵλωτας νὰ συμφορήσωσι εἰς ἓν πάντα ταῦτα τὰ λάφυρα· καὶ πολλὰ μὲν ἀπέκρυψαν οἱ εἵλωτες οὗτοι, πωλήσαντες αὐτὰ λάθρα εἰς τοὺς Αἰγινήτας, οἵτινες ὑπερεπλούτησαν τότε ἀγοράζοντες ἀντὶ χαλκοῦ τὸν χρυσὸν παρὰ τῶν ἁπλῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· πολλὰ δὲ δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἀμέσως, καθὸ ταφέντα εἰς τὴν γῆν, καὶ βραδύτερον, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὑπὸ τῶν Πλαταιέων ἀνευρίσκοντο· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ συγκομισθεὶς πρὸς διανομὴν θησαυρὸς ἀπέβη ὑπέρογκος. Τοῦ θησαυροῦ τούτου, ἀφιέρωσαν πρὸ πάντων οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς ναόν, τὴν δεκάτην, ἐξ ἧς ἀνετέθη ἐκεῖ τρίπους χρυσοῦς ἐπὶ τρικεφάλου ὄφεως χαλκοῦ ἱστάμενος. Ὁ Παυσανίας, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ἔκτοτε νὰ ζαλίζῃ ἡ περιωπὴ τῆς δόξης εἰς ἣν ἐκ τύχης μᾶλλον ἢ διὰ τῆς ἰδίας ἀξίας προήχθη, ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ τρίποδος ἐλεγεῖον ποιηθὲν μὲν ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου, ἀποδίδον δὲ αὐτῷ τὴν ὅλην τοῦ κατορθώματος τιμήν·

Ἑλλάνων ἀρχαγός, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων
Παυσανίας, Φοίβῳ μνᾶμ' ἀνέθηκε τόδε.

Ἀλλ' οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωσιν, διέταξαν ἀμέσως νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ ἐπιγραφὴ ἐκείνη, ν' ἀναγραφῶσι δὲ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν πόλεων ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατατρόπωσιν τοῦ βαρβάρου, καὶ οὕτω ὁ τρίπους ἀνεδείχθη ἤδη, ὡς καὶ ἦτο, ἀνάθημα τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, καὶ οὐχὶ ἑνὸς ἀνδρός. Κατὰ παράδοξον δέ τινα τύχην τὸ ἀνάθημα τοῦτο περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ἐν μέρει τοὐλάχιστον, καὶ αἱ ποικίλαι αὐτοῦ περιπέτειαι ἀπεικονίζουσι τὰς περιπετείας αὐτοῦ τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου ἦτο προωρισμένον νὰ διαιωνίσῃ ἓν τῶν λαμπροτάτων κατορθωμάτων. Ὅτε ἐν τῇ 4 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔκτισε τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, μετέφερεν ἐκεῖ ἐξ Ἑλλάδος, πλὴν ἄλλων πολλῶν, καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μνημεῖον καὶ ἔστησεν αὐτὸ ἐν τῇ ἀχανεῖ τοῦ ἱπποδρομίου πλατείᾳ. Τὸ μνη-

μεῖον ἦτο ἔκτοτε κολοβόν, διότι οἱ Φωκεῖς εἶχον πρὸ καιροῦ συλήσει τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ὥστε δὲν μετεφέρθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ ἡ βάσις τοῦ τρίποδος, ἡ χαλκῆ ὀφιοειδὴς τρικάρηνος στήλη. Οὕτω δ' ἔχουσα ἐσώζετο ἡ στήλη μέχρι τῆς ἁλώσεως. Ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ὑπέστη νέους ἀκρωτηριασμούς, διότι ἐκ διαλειμμάτων ἀφῃρέθησαν αἱ τρεῖς τοῦ ὄφεως κεφαλαί. Πλὴν δὲ τούτου κατεχώσθη κατὰ τὸ πλεῖστον μέχρις οὗ τῷ 1856, δι' ἀνασκαφῆς φιλαρχαίων Ἄγγλων ἀξιωματικῶν, ἀνεφάνη ὁλόκληρος, ἔχουσα ἤδη 15 περίπου γεωγραφικῶν ποδῶν ὕψος. Ὅσῳ ὅμως καὶ ἂν ἐκολοβώθη, τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ἓν τῶν πολυτίμων κειμηλίων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, ἐπ' αἰσίοις ἱστάμενον ἐκεῖ ὅπου ἄχρι τοῦδε ἵσταται καὶ ὅπου αἱ παροῦσαι τῶν Ἑλλήνων γενεαὶ εὐλαβῶς προσερχόμεναι δύνανται εἰσέτι ν' ἀναγνώσωσιν ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ πολυσπείρου ὄφεος τὰ ὀνόματα τῶν προμάχων τοῦ πρώτου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἡμῶν ἀγῶνος. Τὰ γράμματα τῶν ὀνομάτων τούτων ἔχουσιν ἑνὸς δακτύλου ὕψος, ὅθεν δύο ἢ τρία ὀνόματα εὑρίσκονται ἐπὶ ἑκάστης σπείρας· καὶ πρῶτον μὲν εἶναι ἀναγεγραμμένοι οἱ Λακεδαιμόνιοι, κατόπιν δὲ ἔρχονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Αἰγινῆται, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Ἐπιδαύριοι, οἱ Τεγεᾶται καὶ οἱ ἄλλοι.

Πλὴν τῆς δεκάτης, τῆς ἀφιερωθείσης εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, ἀνετέθη μερὶς τῶν λαφύρων πλουσία καὶ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ θεῷ ἀφ' ἧς κατεσκευάσθη αὐτόθι δεκάπηχις χαλκοῦς Ζεύς, καὶ ἄλλη μερὶς τῷ ἐν Ἰσθμῷ θεῷ, ἀφ' ἧς ἐποιήθη ἐκεῖ ἑπτάπηχυς χαλκοῦς Ποσειδῶν. Ἔπειτα ἀπεδόθη καὶ τῷ Παυσανίᾳ, ὡς ἡγεμόνι τοῦ ὅλου στρατοῦ, δεκάτη τῶν λαφύρων, ἡ δὲ λοιπὴ λεία διενεμήθη μεταξὺ τῶν πόλεων, «κατὰ τὸν τῶν στρατιωτῶν ἀριθμόν,» ὡς βεβαιοῖ Διόδωρος, ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος λέγει ἁπλῶς «ἔλαβον ἕκαστοι τῶν ἄξιοι ἦσαν». Ὡς λάφυρα διενεμήθησαν καὶ αἱ παλλακαὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Πολλαὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν, καθὸ ἑλληνίδες, ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς οἰκείους· ἰδίως δὲ μία, συλληφθεῖσα, ἐνῷ πολυτελῶς κεκοσμημένη καὶ ἐν συνοδείᾳ πολλῶν ἀμφιπόλων ἔφευγεν ἐπὶ ἁρμαμάξης κατόπιν τῶν Περσῶν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Παυσανίου ζητοῦσα τὸν προστασίαν αὐτοῦ. Ὁ δέ, μαθὼν ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἡγητορίδου τοῦ Κῴου, ἣν εἶχεν ἀπαγάγει ὁ Πέρσης Φαρανδάτης, ἔσπευσε νὰ σώσῃ αὐτὴν καὶ ἔλαβε τὴν εὐ-

χαρίστησιν νὰ τὴν ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα της.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διέτριψαν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας, μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἡ δὲ θέα τῶν ἀπείρων ἐκείνων θησαυρῶν, ὧν οὐδεμίαν εἶχον πρότερον ἔννοιαν, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδειοτάτη νὰ καταδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν διαφορὰν τοῦ περσικοῦ βίου πρὸς τὴν τότε μάλιστα ἀφελεστάτην ἑλληνικὴν δίαιταν. Ἀλλ' ὁ Παυσανίας ἠθέλησε νὰ συγκεφαλαιώσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν τούτων, διέταξε τοὺς ὀψοποιοὺς τοῦ Μαρδονίου νὰ παρασκευάσωσιν αὐτῷ δεῖπνον οἷον ἦτο τὸ συνήθως διὰ τὸν στρατηγὸν τοῦτον ἑτοιμαζόμενον· οἱ δὲ ἔστρωσαν ἀμέσως τραπέζας χρυσᾶς καὶ ἀργυρᾶς, καὶ ἐκόμισαν πολλὰ καὶ ποικίλα φαγητά. Τούτων δὲ γενομένων, παρήγγειλεν ὁ Παυσανίας τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ νὰ παρασκευάσωσιν ἐκεῖ που πλησίον δεῖπνον Λακωνικόν· καὶ τότε, προσκαλέσας τοὺς Ἕλληνας στρατηγοὺς καὶ γελάσας ἐνῷ ἐπεδείκνυεν ἑκάτερον τῶν δείπνων «Πῶς σᾶς φαίνεται, φίλοι μου,» εἶπε, «δὲν ἦτο ἄφρων ὁ Μῆδος αὐτός, ὅστις ἔχων τοιαύτην δίαιταν ἐκίνησε νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου διὰ νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ τὸν μέλανα ζωμόν μας;»

Ἀλλὰ καιρὸς ἦτο ἤδη νὰ ἐπιστήσωσιν οἱ Ἕλληνες τὸν νοῦν εἰς τελευταῖόν τινα πολέμιον, ἔτι ἀκέραιον ὑφιστάμενον, τὴν παρακειμένην πόλιν τῶν Θηβῶν· ὅθεν τῇ ἑνδεκάτῃ ἡμέρᾳ προσελθόντες πρὸς τὴν πόλιν ταύτην, ἀπήτησαν τὴν παράδοσιν τῶν μηδισάντων αὐτῆς προὐχόντων, ἰδίως τοῦ Τιμηγενίδου καὶ τοῦ Ἀτταγίνου· ἐπειδὴ δὲ οἱ Θηβαῖοι ἀπεποιήθησαν τὴν παράδοσιν, οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρησαν τήν τε πολιορκίαν αὐτῶν καὶ τὴν τῆς χώρας δῄωσιν. Οἱ Θηβαῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ 20 ἡμέρας· τότε προέτειναν εἰς τὸν Παυσανίαν χρήματα ἀντὶ ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ Παυσανίας δὲν ἐδέχθη τὰ χρήματα, ὥστε ἐπὶ τέλους παρέδωκαν τοὺς ἄνδρας, πλὴν τοῦ Ἀτταγίνου, κατορθώσαντος νὰ διαφύγῃ. Καὶ ἠθέλησαν μὲν νὰ παραδώσωσιν ἀντὶ τούτου τοὺς παῖδας αὐτοῦ, ὁ Παυσανίας ὅμως ἀπέλυσεν αὐτούς, εἰπὼν εὐγενῶς, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ παῖδες διὰ τὸν μηδισμὸν τοῦ πατρός, ἀναδειχθεὶς δ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀνώτερος τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες πρό τινων μηνῶν εἶχον

θανατώσει οὐ μόνον τὸν Λυκίδην, ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ. Τὸν δὲ Τιμηγενίδην καὶ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους, ἀπήγαγεν ὁ Παυσανίας εἰς Κόρινθον, ὅπου ἀπέκτεινεν ἅπαντας ἄνευ δίκης, φοβηθεὶς μήπως,ἂν ὑποβάλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον, οἱ πλούσιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐπιτύχωσι διὰ δωροδοκίας τὴν ἀπόλυσίν των.

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει ἂν ἐγένετο ψηφηφορία τις περὶ τῶν ἀριστευσάντων κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἄδηλον δὲ μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἱστορούμενον, ὅτι, ἐριζόντων περὶ τούτου τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, τὸ βραβεῖον, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, θέλοντος νὰ παύσῃ ἡ ἔρις αὕτη, ἀπεδόθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς. Βέβαιον φαίνεται ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἀνεκήρυξεν ὡς ἐξαιρέτως ἐπ' ἀνδρείᾳ διαπρέψαντας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τὸν Παυσανίαν, καθὸ κατατροπώσαντας τοὺς ἀρίστους τῶν πολεμίων καὶ φονεύσαντας τὸν στρατηγόν· αὐτοὶ δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι διέκρινον, ὡς εἴδομεν, ἄνδρας τέσσαρας, τὸν Ποσειδώνιον, τὸν Ἀμομφάρετον, τὸν Φιλοκύωνα καὶ τὸν Καλλικράτην. Ὑπῆρξε μὲν αὐτόθι ἀνήρ τις ἅπαντας ὑπερβαλὼν διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ· καὶ ἦν ὁ ἀνὴρ οὗτος ὁ Ἀριστόδημος ἐκεῖνος, ὅστις, λειποτακτήσας ἐν Θερμοπύλαις, τοσοῦτον περιεφρονήθη, ὥστε ἠθέλησεν ἤδη διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν συμπολιτῶν. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως δὲν ἐθεώρησαν αὐτὸν ἀνώτερον τῶν λοιπῶν ἀριστέων, διότι, θέλων προφανῶς νὰ ἀποθάνῃ, καὶ λυσσῶν καὶ ἐκλιπὼν τὴν τάξιν, ἔπραξεν ἔργα μεγάλα, ἐνῷ οἱ ἄλλοι, ἐκπληροῦντες τὸ καθῆκον, ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἀγαθοί.

Ἀλλ' ἐὰν δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι διὰ κοινῆς ψηφηφορίας ἀπεδόθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς τὸ ἀριστεῖον τῆς κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἀνδρείας, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐτιμήθησαν καὶ εὐηργετήθησαν ἀφειδῶς ὡς κύριοι τῆς χώρας, ἐφ' ἧς ἀγωνισάμενοι οἱ Ἕλληνες διέσωσαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος. Παρεκτὸς τῆς ἀναλογούσης αὐτοῖς μερίδος τῶν λαφύρων, ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἔκτακτος ἀμοιβὴ 80 ταλάντων, ἤτοι 500,000 περίπου δραχμῶν. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως αὐτῶν ἐτελέσθη ἡ πανηγυρικὴ

εὐχαριστήριος θυσία ἣν ὁ Παυσανίας, μετὰ τὴν μάχην, προσήνεγκε τῷ ἐλευθερίῳ Διΐ, ἐπ' ὀνόματι καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν συμμάχων. Εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἐπετράπη νὰ τελῶσι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν θρησκευτικὸν μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν πεσόντων καὶ κειμένων αὐτόθι Ἑλλήνων, κατὰ τὸ ὁποῖον, ἐπὶ πολλὰς ἔκτοτε ἑκατονταετηρίδας τακτικῶς ἐπαναλαμβανόμενον, ὁ ἄρχων τῶν Πλαταιέων, ἐνδεδυμένος χιτῶνα φοινικοῦν, μετὰ διαφόρους ἱερουργίας καὶ εὐχάς, κεράσας κρατῆρα οἴνου καὶ χεάμενος, ἀνέκραζε· «Προπίνω τοῖς ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανοῦσι.» Εἰς Πλαταιὰς ἐνεκρίθη νὰ πανηγυρίζηται ἀγὼν πενταετηρικός, γυμνικός, στεφανίτης, προσαγορευόμενος Ἐλευθέρια. Ὁ Παυσανίας καὶ οἱ σύμμαχοι ὡρκίσθησαν ὅτι ἐγγυῶνται ἐσαεὶ τὴν αὐτονομίαν τῶν Πλαταιέων καὶ τὴν τῆς χώρας αὐτῶν ἀσυλίαν· καὶ ἐπειδὴ ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ κατὰ τῶν Περσῶν ἐκείνη συμμαχία θέλει ἐξακολουθήσει, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτῳ θέλει συντηρεῖται διαρκῶς κοινὴ ἑλληνικὴ δύναμις 10,000 ὁπλιτῶν, καὶ 1000 ἱππέων, καὶ 100 τριήρων, ὡρίσθη συγχρόνως ὅτι εἰς Πλαταιὰς θέλουσι συνέρχονται, καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν, οἱ πρόβουλοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐπιμέλειαν τῆς συμμαχίας.

Οὕτω πανηγυρικῶς ἑώρτασαν οἱ Ἕλληνες τὴν ὁλοσχερῆ αὐτῶν νίκην. Ἀλλ' ἡ χαρὰ αὐτῶν ἤθελεν εἶναι ἔτι μεγαλητέρα, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῶσιν ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἔπιπτε μὲν ἐν Πλαταιαῖς ὁ Μαρδόνιος, ἐτρέποντο δὲ εἰς φυγὴν οἱ Πέρσαι καὶ ἐκυρίευον οἱ περὶ τὸν Παυσανίαν τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων κατετρόπου κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Μυκάλῃ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἴπομεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 τριήρεις συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μείνει ἄπρακτος ἐν Δήλῳ ἕως εἰς τὰ τέλη τοῦ αὐγούστου μηνός, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος ὑπὸ πολλῶν Ἰώνων νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Μόλις δ' ἐν ἀρχῇ τοῦ σεπτεμβρίου, ὁ Λεωτυχίδης, ἐνδίδων εἰς τὰς αἰτήσεις ταύτας, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Σάμον, ὅπου ἤξευρε συγκεντρωμένον ὄντα τὸν περσικὸν στόλον. Ὁ στόλος οὗτος, ἀφοῦ διεπέρασε τὸν Ξέρξην καὶ τὸν περὶ αὐτὸν στρατὸν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς Ἀσίαν,

διεχείμασεν ἐν μέρει εἰς Κύμην καὶ ἐν μέρει εἰς Σάμον, ἔπειτα δὲ συνηνώθη ἅπας εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην νῆσον, συγκείμενος ἐκ 300 πλοίων, πλὴν τῶν Φοινίκων, τοὺς ὁποίους οἱ Πέρσαι στρατηγοὶ ἀπέπεμψαν εἰς τὰ ἴδια, διότι δὲν ἐπίστευον ὅτι οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ἔλθει νὰ ναυμαχήσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας· καὶ δὲν ἐναυλόχουν ἐν Σάμῳ εἰμὴ ἵνα ἐπιτηρῶσι τοὺς Ἴωνας καὶ προλάβωσι πᾶσαν αὐτῶν ἀποστασίαν. Ὅθεν ἅμα ἤκουσαν ἐπερχόμενον τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ὑπεχώρησαν ἀμέσως ἐκ Σάμου εἰς τὴν ἀντικρὺ στερεάν, πρὸς τὸ παρὰ τὴν Μίλητον ὄρος τῆς Μυκάλης, ὅπου ἐστρατοπέδευον 60,000 Περσῶν, ὑπὸ Τιγράνην, εἰς ὃν ὁ Ξέρξης ἀνέθηκε τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀνείλκυσαν καὶ τὰς νῆας, ὠχυρώθησαν διὰ περιτειχίσματος τὸ ὁποῖον προχείρως κατεσκεύασαν ἐκ λίθων καὶ ξύλων, καὶ ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἀποκρούσωσι πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν, ἐπειδὴ ἤρχισαν νὰ ὑποπτεύωσι τοὺς Ἴωνας, τοὺς μὲν ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρετοῦντας Σαμίους ἀφώπλισαν, τοὺς δὲ Μιλησίους ἔταξαν εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ στρατοῦ, ἵνα φυλάξωσι τὰς εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Μυκάλης φερούσας διόδους.

Οἱ δὲ Ἕλληνες, φθάσαντες εἰς Σάμον καὶ πληροφορηθέντες τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν, ἐπῆλθον κατόπιν αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Μυκάλης καὶ ἀπέβησαν εἰς τὴν στερεὰν ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἡνωμένης ἐκείνης πεζικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ὑπερέβαινον τὰς 25,000 ἀνδρῶν, ἐνῷ οἱ Πέρσαι συνεποσοῦντο τοὐλάχιστον εἰς 120,000, καὶ ἦσαν ὠχυρωμένοι. Πρὸς τούτοις, οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ ἀθυμῶσιν ὁπωσοῦν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι στρατὸς ἕτερος πολεμίων εἶχεν εἰσβάλει εἰς τὴν μακρὰν κειμένην Ἑλλάδα καὶ ἴσως εἶχεν ἀναδειχθῆ νικηφόρος. Ἀλλ᾽ ἦτο αὕτη ἡ μεγάλη τῆς ἐν Πλαταιαῖς νίκης ἡμέρα, καὶ αἴφνης, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, φήμη τις διεδόθη εἰς ἅπαν τὸ στρατόπεδον, ὅτι τὴν ὥραν ἐκείνην οἱ Ἕλληνες κατετρόπουν ἐν Βοιωτίᾳ τὸν Μαρδόνιον, οἱ δ᾽ ἐν Μυκάλῃ μαχηταί, θαρρήσαντες ἐκ τούτου, ἐξώρμησαν ἀκατάσχετοι ἐπὶ τοὺς ἀντιπάλους.

Οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ ἱστάμενοι Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ παρ᾽ αὐτοῖς ἀμέσως τεταγμένοι ἄνδρες εἶχον νὰ διέλθωσιν ὁδὸν δύσκολον, λόφους καὶ χαράδρας, διὰ δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν προΐστατο ὁ

Ξάνθιππος, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι καὶ οἱ λοιποὶ ἀριστερόθεν βαδίζοντες παρὰ τὴν ὁμαλωτέραν παραλίαν, συνεπλάκησαν πολὺ πρότερον πρὸς τοὺς πολεμίους. Οἱ Πέρσαι ἔπραξαν ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ ἐν Πλαταιαῖς· δηλαδὴ ἐξελθόντες τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου καὶ ἐμπήξαντες τὰ γέρρα εἰς τὴν γῆν, ἔβαλλον τὰ τόξα ὄπισθεν τοῦ δευτέρου τούτου προτειχίσματος· ἀλλ' ὁ προμαχὼν οὗτος, εἰ καὶ ἠγωνίσθησαν γενναίως καὶ ἐπιμόνως ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀνετράπη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐλαύνοντες ἤδη πρὸς τὰ πρόσω συνεισῆλθον συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῶν ὑποχωρούντων ἐχθρῶν εἰς τὸ ὠχυρωμένον τούτων στρατόπεδον. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως οἱ γνήσιοι Πέρσαι ἀντέστησαν καρτερικώτατα, οὐδ' ἐνέδωκαν εἰμὴ ὅτε κατέφθασαν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἄλλοι τῆς δεξιᾶς ἑλληνικῆς πτέρυγος ἄνδρες. Τὴν δὲ ἧτταν συνεπλήρωσεν ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων, ὧν πρῶτοι οἱ Σάμιοι, ἔπειτα ἄλλοι Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς, ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Μιλήσιοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κυριάρχων. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἔπεσον πλεῖστοι Πέρσαι, ἐν οἷς καὶ οἱ στρατηγοὶ Τιγράνης καὶ Μαρδόντης· οἱ ναύαρχοι Ἀρταΰντης καὶ Ἰθαμίτρης ἐσώθησαν μέν, ἀλλ' ὁ στρατὸς διελύθη, τὰ δὲ πλοῖα ἅπαντα ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ἔπαθον ὅμως καὶ οὗτοι ζημίαν οὐ μικράν, μάλιστα ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι, ὅπου ἐφονεύθησαν πολλοί, ἰδίως Σικυώνιοι καὶ ὁ τούτων στρατηγὸς Περίλαος. Τὸ κατόρθωμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀριστερὰν ταύτην πτέρυγα, καὶ ἠρίστευσαν ἐνταῦθα πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων ὁ περίφημος παγκρατιαστὴς Ἑρμόλυκος ὁ Εὐθύνου, ἔπειτα οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι· οἱ Λακεδαιμόνιοι συνετέλεσαν ὀλιγώτερον εἰς τὴν νίκην. Συνεκροτήθη δὲ ἡ μάχη εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Σάμου παραλίαν παρὰ τὸν πορθμὸν τὸν μεταξὺ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς Ἀσίας, εἰς τὸν ὁποῖον, κατὰ αὔγουστον τοῦ 1824, ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων στόλος, ὑπὸ Γεώργιον Σαχτούρην τεταγμένος, ἔμελλε διὰ τριῶν ναυμαχιῶν νὰ κατατροπώσῃ ἕτερον βαρβαρικὸν στόλον καὶ νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς Σάμον διάβασιν τοῦ πολυαρίθμου τῶν Τούρκων στρατοῦ, ὅστις ἵστατο ἐπὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ χώρου, ὅπου καὶ ὁ τοῦ Τιγράνους στρατός, ὃν ἔτρεψαν οἱ περὶ Ξάνθιππον καὶ Λεωτυχίδην προπάτορες ἡμῶν.

Τὰ λείψανα τοῦ περσικοῦ στόλου (188) κατέφυγον εἰς Σάρδεις, ὅπου διέτριβεν ἔτι, ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐπιστροφῆς αὐτοῦ, ὁ Ξέρξης, ὅστις ὅμως, παραμυθούμενος δι' ἀνόμων ἐρώτων ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας ἣν ἔπαθεν, ὄχι μόνον στόλον πλέον δὲν εἶχε πρόχειρον, ἀλλ' οὐδὲ στρατὸν ἐφρόντισε νὰ ἔχῃ ἕτοιμον ἄλλον πρὸς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐντεῦθεν οἱ νικηφόροι ἡγεμόνες τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, παρέλαβον ἀμέσως ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν καὶ ὡς συμμάχους ἀνεγνώρισαν τοὺς Χίους, τοὺς Σαμίους, τοὺς Λεσβίους καὶ τοὺς ἄλλους νησιώτας, τοὺς πρότερον ὑπηκόους ὄντας τῶν Περσῶν. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς πόλεις, ἐδιχονόησαν· οἱ Πελοποννήσιοι ἐδίσταζον νὰ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων τούτων, ὅπως ἔπραξαν ὡς πρὸς τὰς νήσους, διότι προέβλεπον ὅτι ἐπὶ τούτῳ ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ διατηρῶσιν ἀδιακόπως πεζικὴν δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἀποκρούῃ τοὺς Πέρσας· ὅθεν προέτειναν νὰ μεταφέρωσι τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων ἐκείνων εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐγκαταστήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὰς παραλίας πόλεις τῶν ἐνταῦθα μηδισάντων Ἑλλήνων ἀφαιροῦντες αὐτὰς ἀπὸ τούτων. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην, τῆς ὁποίας ἡ ἐκτέλεσις ἦτο τῷόντι ὅλως ἀλλοτρία εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἤθη. Δὲν ἐγένετο λοιπὸν δεκτὴ ἡ πρότασις τῶν Πελοποννησίων· συγχρόνως ὅμως ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄλυτον τὸ ζήτημα μέχρι τίνος οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες θέλουσιν ἀναλάβει τὴν προστασίαν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἠπείρου ὁμογενῶν.

Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔπλευσεν ἔπειτα, ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἰωνίας, πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, κυρίως ἵνα χαλάσῃ τὰς γεφύρας τοῦ Ξέρξου, διότι τόσον δύσκολος καὶ ἀτελὴς ἦτο τότε ἡ συγκοινωνία, ὥστε οἱ Ἕλληνες δὲν ἤξευρον ἔτι ὅτι αἱ γέφυραι αὗται εἶχον πρὸ καιροῦ, ἤτοι πρὸ 10 μηνῶν καὶ ἐπέκεινα, διαλυθῆ. Ἀφοῦ δὲ φθάσαντες εἰς Ἄβυδον ἐβεβαιώθησαν περὶ τούτου, ὁ μὲν Λεωτυχίδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπανῆλθον ἀμέσως οἴκαδε, ὁ δὲ Ξάνθιππος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μείνωσιν αὐτόθι ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς Πέρσας ἀπὸ τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Ἡ χερσόνησος αὕτη εἶχε καταληφθῆ ἡ πλείστη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ 40 περίπου ἔτη, ἤτοι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν αὐτῇ ἱδρύσεως τοῦ πρεσβυτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς

188) Τοῦ ἐν τῷ στόλῳ δηλονότι καὶ τοῦ ἄλλου πεζικοῦ στρατοῦ.

ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, εἰ καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐτέλει ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ φόρον εἰς τοὺς Πέρσας· ἀπὸ τῆς φυγῆς ὅμως τοῦ δευτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς ἐξώσεως τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 493 μέχρι τοῦ 480 πρὸ Χριστοῦ, οὐδεὶς Ἀθηναῖος πολίτης ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐνταῦθα. Ὅθεν οἱ νικηφόροι ἤδη Ἀθηναῖοι ἦτο φυσικώτατον νὰ ζητήσωσι νὰ ἀνορθώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰς ἐν αὐτῇ ἰδιοκτησίας, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ χερσόνησος οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν παρῆγεν ἱκανὰ σιτηρά, ἀλλὰ καὶ ἐξησφάλιζε τὸ μεταξὺ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐμπόριον. Τούτου ἕνεκα λοιπὸν οἱ περὶ τὸν Ξάνθιππον ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι, καὶ ἄνευ τῶν Πελοποννησίων, τὴν πολιορκίαν τῆς Σηστοῦ, ἥτις ἦτο τὸ ὀχυρώτατον τῆς χερσονήσου φρούριον, τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τοῦ πορθμοῦ καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἠθροίσθησαν πᾶσαι αἱ πέριξ περσικαὶ φρουραὶ ὑπὸ Οἰόβαζον καὶ Ἀρταΰκτην. Ἅπαντες οἱ Ἕλληνες τῆς χερσονήσου κάτοικοι, οἵτινες ἐμίσουν τοὺς Πέρσας διότι πολλὰς εἶχον πάθει παρ' αὐτῶν λεηλασίας καὶ ἱεροσυλίας, συνέπραξαν προθύμως μετὰ τῶν Ἀθηναίων· καὶ ἐπειδὴ οἱ Πέρσαι δὲν εἶχον προφθάσει νὰ μετακομίσωσιν εἰς τὸ φρούριον ἀρκετὰς τροφάς, τὸ φρούριον τοῦτο περιῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ. Οἱ δύο στρατηγοὶ μετά τινων περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν κατώρθωσαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαφύγωσιν, ἀλλὰ συνελήφθησαν μετ' ὀλίγον ἀμφότεροι καὶ ἐφονεύθησαν, ὁ μὲν Οἰόβαζος ἐν Θρᾴκῃ ὑπὸ τῶν Θρᾳκῶν, ὁ δὲ Ἀρταΰκτης ἐν αὐτῇ τῇ χερσονήσῳ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Σηστοῦ ἐπανῆλθον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὰ ἴδια, περὶ τὰ τέλη τοῦ 479 ἔτους, μὴ λησμονήσαντες νὰ παραλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς κολοσσιαίους κάλους οἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοῦ Ξέρξου γεφυρῶν καὶ τοὺς ὁποίους ἀνέθηκαν, ὡς τρόπαιον, εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ὁ Πλούταρχος, εἴς τε τὸν βίον τοῦ Ἀριστείδου καὶ εἰς τὸν τοῦ Θεμιστοκλέους βεβαιοῖ ὅτι, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, διαχειμάζοντος τοῦ στόλου τῶν Ἑλλήνων εἰς Παγασὰς τῆς Θεσσαλίας, ὁ Θεμιστοκλῆς εἶπεν εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ἔχει νὰ προτείνῃ τι ὠφέλιμον καὶ σωτήριον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν συμφέρει νὰ ἐκτεθῇ δημοσίᾳ· ὁ δὲ δῆμος προσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ τὸ διακοινώσῃ εἰς τὸν Ἀριστείδην, καὶ ἂν ὁ Ἀριστείδης τὸ ἐγκρίνῃ, νὰ ἐκτε-

λεσθῇ. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν εἰς τὸν Ἀριστείδην νὰ ἐμπρήσωσι τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ πλοῖα, ἵνα τοῦ λοιποῦ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μόνη θαλασσοκρατῇ. Καὶ ὁ Ἀριστείδης προσελθὼν εἰς μέσον εἶπεν, ὅτι «τῆς πράξεως ἣν διανοεῖται πράττειν ὁ Θεμιστοκλῆς, μηδεμίαν εἶναι μήτε λυσιτελεστέραν, μήτε ἀδικωτέραν·» μεθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν. Ἀλλὰ τὸ διήγημα τοῦτο, καί τοι πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενον, δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἱστορικὴν ὑπόστασιν, καὶ θεωρεῖται ἤδη μᾶλλον ὡς βραδύτερον ἐπινοηθέν, ὅπως πολλὰ ἄλλα. Τῳόντι ὁ Ἡρόδοτος ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρει τοιοῦτό τι, ἀλλ' οὔτε λέγει ἢ ὑποδεικνύει ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἴτε κατὰ τὸ 480 εἴτε κατὰ τὸ 479, συνῆλθέ ποτε εἰς Παγασάς. Καὶ ἔπειτα ὅπως εἶχον ἔτι τότε τὰ πράγματα, ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἦτο τηλικοῦτος, ὥστε ὁ ἐμπρησμὸς τοῦ στόλου τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὠφέλιμος, οὐδὲ ἤθελεν ὁ Ἀριστείδης ἀποκαλέσει τὴν πρότασιν λυσιτελεστάτην, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπέβαλεν αὐτῷ τοιαύτην πρότασιν.

Ἐνῷ δὲ οἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι Ἕλληνες ἀπέκρουον οὕτω τὴν μεγάλην τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομήν, οἱ ἐν Σικελίᾳ ὁμογενεῖς περιεπλάκησαν πρὸς πολέμιον ἕτερον, οὐδὲν ἧττον σχεδὸν ἰσχυρόν, καὶ ἴσως ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πέρσας (189) ἐμβαλόντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην χώραν.

Εἴδομεν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ (σελ. 415 καὶ ἑπομ.) ὑπὸ τίνων καὶ πότε ἐκτίσθησαν αἱ πολυάριθμοι ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι. Οἱ Ἕλληνες κατεῖχον ὅλην τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν, τὸ πλεῖστον τῆς μεσημβρινῆς καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς βορείου,

189) Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (ΙΑ. 1, 4—5) σαφῶς παραδίδωσιν ὅτι συνωμολογήθη συμμαχία μεταξὺ Ξέρξου καὶ Καρχηδονίων. «Ὁ δὲ Ξέρξης . . . διεπρεσβεύσατο πρὸς Καρχηδονίους περὶ κοινοπραγίας καὶ συνέθετο πρὸς αὐτούς, ὥστε αὐτὸν μὲν ἐπὶ τοὺς τὴν Ἑλλάδα κατοικοῦντας Ἕλληνας στρατεύειν, Καρχηδονίους δὲ τοῖς αὐτοῖς χρόνοις μεγάλας παρασκευάσασθαι δυνάμεις, καὶ καταπολεμῆσαι τῶν Ἑλλήνων τοὺς περὶ τὴν Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν οἰκοῦντας». Ἐκ πολλῶν δὲ εἰκάζεται, ὅτι οἱ Καρχηδόνιοι ἐν τῷ κατὰ Σικελιωτῶν καὶ Ἰταλιωτῶν Ἑλλήνων πολέμῳ αὐτῶν, εἶχον συμμάχους τοὺς Τυρρηνοὺς ἤτοι Ἐτρούσκους τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς ἐν ἔτει 468 παρὰ τὴν Κύμην ἥττης αὐτῶν.

δαμάσαντες εὐχερῶς τοὺς ἐγχωρίους Σικελοὺς καὶ Σικανοὺς καὶ ἀναγκάσαντες αὐτοὺς νὰ περισταλῶσιν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας· εἰς τὸ δυτικώτατον τῆς Σικελίας κατῴκουν οἱ Ἔλυμοι, φυλὴ πιθανώτατα μὲν προκύψασα ἐκ τῆς κράσεως τῶν δύο ἄλλων ἰθαγενῶν φυλῶν, (190) ἔχουσα δὲ τὰς πόλεις Ἔρυκα καὶ Ἔγεσταν· καὶ ἐκεῖ, εἰς τὴν δυτικωτάτην καὶ τὴν δυτικοβόρειον παραλίαν ἔκειτο ἡ Μοτύη, ὁ Πάνορμος καὶ ὁ Σολόεις· ἐμπορεῖα κτισθέντα ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων, οἵτινες, ἄποικοι ὄντες τῶν Φοινίκων κατὰ τὴν βόρειον Ἀφρικήν, εἶχον πολλὰς μετὰ τῆς Σικελίας σχέσεις.

Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἀξιολογώταται μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ἦσαν ἡ Γέλα καὶ ὁ Ἀκράγας· αἱ Συρακοῦσαι ἤ, ὡς ἄλλοι γράφουσι, Συράκουσαι δὲν ἀπέβησαν ὅλων ἰσχυρόταται εἰμὴ ἀφ' οὗ, περὶ τὸ 484 πρ. Χρ., κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Γέλωνος. Εἰς ὅλας δὲ τὰς πόλεις ταύτας κατ' ἀρχὰς ἐπεκράτησαν, ὡς φαίνεται, ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος προέκυψαν καὶ αὐτόθι, ὅπως ἐνταῦθα, τύραννοι ἢ δεσπόται, δι' ὧν μάλιστα ἤκμασαν αἱ ἐν Σικελίᾳ πόλεις, ἐνῷ αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἔφθασαν εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εἰμὴ δι' ἀριστοκρατικῶν, ἢ δημοκρατικῶν πολιτευμάτων. Ἀρχαιότατος τῆς Σικελίας τύραννος ἀναφέρεται ὁ διαβόητος ἐπὶ τῇ ἀγριότητι αὐτοῦ δεσπότης Ἀκράγαντος Φάλαρις, ὅστις κατέλαβε τὴν ἀρχὴν περὶ τὸ 570 ἔτος πρ. Χρ. καὶ διετήρησεν αὐτὴν ἐπὶ 16 ἔτη. Ἀλλὰ περὶ τὸ 500 ἔτος εὑρίσκομεν πλείστους ἐν τῇ νήσῳ τυράννους, ἐν Ῥηγίῳ τὸν Ἀναξίλαον, ἐν Ζάγκλῃ τὸν Σκύθην, ἐν Ἱμέρᾳ τὸν Τήριλλον, ἐν Σελινοῦντι τὸν Πειθαγόραν, ἐν Γέλᾳ τὸν Κλέανδρον καὶ ἐν Λεοντίνοις τὸν Παναίτιον. Ἐκ τῶν τυράννων τούτων ὁ Κλέανδρος συγκροτήσας μέγαν μισθοφορικὸν στρατὸν ἐν μέρει ἐξ ἐγχωρίων Σικελῶν συγκείμενον, εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατισχύῃ τῶν ἄλλων ἑλληνίδων τῆς νήσου πόλεων, αἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης διετέλεσαν ἂν ὄχι ὅλως ἴσαι, τοὐλάχιστον ὅλως ἀνεξάρτητοι. Καὶ ἐφονεύθη μὲν μετ' οὐ πολὺ ὁ Κλέανδρος ὑπό τινος τῶν συμπολιτῶν, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέξατο ὁ ἀδελφός του Ἱπποκράτης, ὅστις ἐκυριάρχησε τοῦ ἡμίσεος σχεδὸν τῆς Σικελίας.

190) Ἴδ. Θουκ. ς 2 «Ἰλίου δὲ ἁλισκομένου, τῶν Τρώων τινὲς διαφυγόντες Ἀχαιοὺς πλοίοις ἀφικνοῦνται πρὸς τὴν Σικελίαν καὶ ὅμοροι τοῖς *Σικανεῖς* οἰκήσαντες ξύμπαντες μὲν *Ἔλυμοι* ἐκλήθησαν».

Ἐπιφανέστατος δὲ τοῦ μισθοφορικοῦ ἐκείνου στρατοῦ ἀξιωματικός, ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει, ἦτο ὁ Γέλων, ὅστις, ἀποθανόντος ἢ δολοφονηθέντος περὶ τὸ 491 ἔτος τοῦ Ἱπποκράτους, κατέλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχήν, ἣν ἔτι μείζονα ἀνέδειξε. Διότι περὶ τὸ 484, ὠφελούμενος ἀπὸ τῶν διενέξεων αἵτινες ἐπεκράτουν μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου εἰς Συρακούσας, ἐγένετο κύριος αὐτῶν, μετέφερεν ἐκεῖ τὴν ἕδραν τοῦ κράτους, του, ἐπεξέτεινε καὶ ὠχύρωσε τὴν πόλιν ταύτην, καὶ μετοικίσας εἰς αὐτὴν ἅπαντας μὲν τοὺς κατοίκους τῆς Καμαρίνης, ἣν κατηδάφισε, καὶ τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων τῆς Γέλας, ἥτις ἔκτοτε ἀπέβη πολὺ ὀλιγωτέρου λόγου ἀξία, κατέστησεν οὕτω τὰς Συρακούσας πρώτην ἁπάσης τῆς Σικελίας πόλιν. Τότε ὁ Γέλων ἐπεχείρησε νὰ ἐκβάλῃ ἀπὸ τῆς νήσου τοὺς Καρχηδονίους καὶ τοὺς Ἐγεσταίους, καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἐπιτιθέμενος κατ' αὐτῶν, ὅτε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 481 ἔτους οἱ ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου συνηγμένοι Ἕλληνες ἔστειλαν πρὸς αὐτὸν πρέσβεις, αἰτοῦντες τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος Ξέρξου. Ὁ Γέλων ὑπέσχετο τὴν συνδρομήν, καί, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, εἶπεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐκπέμψῃ εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων ὁμογενῶν δύναμιν ὑπέρογκον, ἤτοι 200 τριήρεις, 20,000 ὁπλίτας, 2,000 ἱππεῖς, 2,000 τοξότας, 2,000 σφενδονήτας καὶ 2,000 ἱπποδρόμους ψιλούς· πρὸς δὲ τούτοις, νὰ ἀναλάβῃ τὴν διατροφὴν ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὑπὸ ἕνα ὅρον, ὅτι θέλει ἀναγορευθῆ στρατηγὸς καὶ ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε οἱ Λακεδαιμόνιοι, οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐνέδωκαν εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ὁ Γέλων ἀπέπεμψεν ἀπράκτους τοὺς πρέσβεις.

Ἀλλὰ καὶ ἂν προῃρεῖτο νὰ στείλῃ ἐπικουρίαν τινά, δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔαρ τοῦ 480 ἔτους, καθ' ὃ ὁ Ξέρξης ἐνέβαλλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, οἱ Καρχηδόνιοι, ἐκ συνεννοήσεως πρός τινας δυσηρεστημένους Ἕλληνας τῆς Σικελίας καὶ ἰδίως πρὸς Ἀναξίλαον τὸν δυνάστην τῆς Μεσσήνης, πρὸς Τήριλλον τὸν δυνάστην τῆς Ἱμέρας τὸν ἐκβληθέντα ἐξ αὐτῆς πρὸ μικροῦ, καὶ πρὸς τοὺς Σελινουντίους, ἀφ' ἑτέρου δὲ πιθανώτατα καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας αὐτούς, ἐξέπεμψαν

φοβερὰν κατὰ τοῦ Γέλωνος στρατιὰν ὑπὸ τὸν Ἀμίλκαν. 3000 πολεμικὰ πλοῖα, συνοδευόμενα ὑπὸ πολὺ πλειοτέρων φορτηγῶν ἔφθασαν εἰς Πάνορμον καὶ ἀπεβίβασαν αὐτόθι 300,000 ἀνδρῶν, οἵτινες βαδίσαντες ἀμέσως ἐπὶ τὴν Ἱμέραν ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν αὐτῆς. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατέφθασεν αὐτόθι ὁ Γέλων ἄγων 50,000 πεζῶν καὶ 5000 ἱππέων· καὶ γενομένης μάχης ἐκ παρατάξεως, ἥτις διήρκεσεν ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας, ἔπεσε μὲν ὁ Ἀμίλκας, ἔπαθον δὲ οἱ Καρχηδόνιοι ἧτταν ὁλοσχερῆ. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τὸν Γέλωνα Ἕλληνες τῆς Σικελίας ἠναγκάσθησαν ἤδη νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἡ δευτέρα κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν πόλις τῆς Σικελίας, ὁ Ἀκράγας, συνέπραττε πρὸ καιροῦ μετὰ τοῦ Γέλωνος, διότι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συγγενοῦς αὐτοῦ Θήρωνος. Αὐτοὶ οἱ Καρχηδόνιοι ἔπεμψαν πρέσβεις ἐξαιτούμενοι εἰρήνην, ἥτις ἐπετράπη αὐτοῖς ἰδίως κατ' αἴτησιν τῆς συζύγου τοῦ Γέλωνος Δαμαρέτης, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ καταβάλωσι τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου, ἤτοι τάλαντα δισχίλια καὶ νὰ οἰκοδομήσωσι δύο ναοὺς εἰς οὓς ἔμελλον νὰ τηρῶνται ἐσαεὶ αἱ ὁμολογηθεῖσαι συνθῆκαι. Οἱ δ' ἐν Σικελίᾳ Ἕλληνες οὐ μόνον τοῦ ἔξωθεν ἐκείνου κινδύνου ἀπηλλάγησαν οὕτω, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα προσεκτήσαντο λάφυρα· ὅθεν πολυτελῆ ἀναθήματα ἀφιερωθέντα εἰς τὰ ἐν Ἱμέρᾳ, καὶ ἐν Συρακούσαις, καὶ ἐν Δελφοῖς ἱερά, ἐδήλωσαν τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνην αὐτῶν, καὶ ἐπίγραμμα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ποιηθὲν καὶ ἀναγραφὲν ἐπὶ τοῦ τρίποδος τοῦ πεμφθέντος εἰς Δελφούς, ἀνεκύρυττε τὸν Γέλωνα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ Ἱέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον, ὡς κατατροπώσαντας τοὺς βαρβάρους καὶ συντελέσαντας τὰ μέγιστα εἰς τὴν κοινὴν τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερίαν·

> Φημὶ Γέλων', Ἱέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον,
> παῖδας Δεινομένευς, τὸν τρίποδ' ἀνθέμεναι,
> ἐξ ἑκατὸν λιτρῶν καὶ πεντήκοντα ταλάντων
> Δαμαρετίου χρυσοῦ, τὰς δεκάτας δεκάταν,
> βάρβαρα νικήσαντες ἔθνη· πολλὴν δὲ παρασχεῖν
> σύμμαχον Ἕλλησιν χεῖρ' ἐς ἐλευθερίην.

Ὁ Δαμαρέτιος χρυσὸς περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ, εἶναι νόμισμα χρυσοῦν, κοπὲν μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρχηδονίων, καὶ ὀνομασθὲν ἀπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ Γέλωνος. Εἶχε δὲ ἀττικὰς δραχμὰς δέκα.

Ἐνταῦθα ἀπολήγει ἡ διήγησις ἡμῶν περὶ τῶν μεγάλων ἀγώ-

νων, τοὺς ὁποίους ἠγωνίσθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἔν τε τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Σικελίᾳ. Ἐκ τῶν πολέμων τούτων, ὁ μᾶλλον λόγου ἄξιος ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ τε ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ὑπῆρξε βεβαίως ὁ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι διεξαχθείς· διότι ἂν ὁ ἑλληνισμὸς κατεβάλλετο μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατίσχυε δὲ ἐν τῇ μητροπόλει, ἤθελον ἀποκοπῆ καὶ μαρανθῆ κλάδοι μόνον τινὲς τοῦ ἑλληνικοῦ δένδρου, ἀλλὰ ὁ περισωθεὶς κορμὸς ἤθελε παράγάγει ἅπαντας τοὺς περικαλλεῖς αὐτοῦ καρπούς· ἐνῷ ἂν ἐξεναντίας ὁ ἑλληνισμὸς κατίσχυε μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατεβάλλετο δὲ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἤθελε κεραυνωθῆ καὶ νεκρωθῆ αὐτὸς αὐτοῦ ὁ κορμός. Τούτου ἕνεκεν εἰς τοὺς ἐνταῦθα γενομένους ἀγῶνας ἐπεστήσαμεν ἰδίως ἄχρι τοῦδε καὶ θέλομεν ἔτι ἐπιστήσει ἐπ' ὀλίγον τὸν νοῦν.

Ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἀναρίθμητον κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ὁ Ξέρξης ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἑνότητα τῆς θελήσεως ἥτις ἐκίνει τὴν μεγάλην ταύτην στρατιάν· τὴν ἐξαίρετον γενναιότητα ἣν ἔδειξαν οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ τούτου, καὶ μάλιστα οἱ ἰδίως Πέρσαι· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας τοὺς μετὰ τῶν πολεμίων συνταχθέντας καὶ ἐξ ὧν τινες εἶχον ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ἔμειναν ὅλως ἀμέτοχοι τοῦ ἀγῶνος· τελευταῖον, τὴν ἐπανειλημμένην ἀλλόκοτον ἀδράνειαν καὶ διχόνοιαν τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων ὅσοι συνωμολόγησαν τὴν περὶ τὸν ἰσθμὸν συμμαχίαν ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς βαρβάρους, δικαιούμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ θέσωμεν ἐνταῦθα αὖθις τὸ ζήτημα· πῶς ἐπὶ τέλους ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες; καὶ αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας τοῦ ἀποτελέσματος τούτου αἰτίας, ἃς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀφαιρέσωμεν ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου ἡμῶν. Πρωτίστη καὶ κυριωτάτη αἰτία τῆς ἥττης τῶν Περσῶν ἦτο ἡ εὐήθεια, ἡ δειλία καὶ καθόλου εἰπεῖν ἡ οἰκτρὰ ἀνικανότης τοῦ Ξέρξου, ἥτις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ὀλεθρία ὅσῳ ἡ θέλησις αὐτοῦ ἦτο παντοδύναμος· ἂν ἐπεχείρει τὸ ἔργον ἀνὴρ οἷος ὁ Κῦρος, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἔκβασις αὐτοῦ ἤθελεν ἀποβῆ ὁμοία. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν ἔτει 479, ἡ ἐπιχείρησις ἐπετράπη εἰς τὸν Μαρδόνιον. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι καὶ ὁ Μαρδόνιος αὐτὸς ἔπραξεν, ὡς

εἴδομεν, πολλὰ σφάλματα, εἶχε πρὸς τούτοις τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ὑπεστηρίζετο πλέον ὑπὸ ναυτικῆς τινος δυνάμεως. Καὶ ἐνῷ ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ κυρίας αὐτῶν ἐκστρατείας, τῆς ἐν ἔτει 480 γενομένης, οἱ Πέρσαι εἶχον τὸ δυστύχημα νὰ ἄγωνται ὑπὸ ἡγεμόνος ἀσθενεστάτου, οἱ Ἕλληνες ἀνέδειξαν ἐξεναντίας τότε ἕνα τῶν μᾶλλον μεγαλεπηβόλων καὶ πολυμηχάνων ἀνδρῶν ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία, ὅστις κατώρθωσε κατὰ τὴν κρίσιμον τοῦ ἀγῶνος στιγμήν, νὰ καταναγκάσῃ εἰς ἕνωσιν ὅλας τὰς διαφωνούσας θελήσεις καὶ νὰ ὑπαγάγῃ αὐτὰς ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἑαυτοῦ ἀρχήν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀθλίας τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἡγεμονίας, τοσαύτη ἦτο ἐν γένει ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀδυναμία, ὥστε μετὰ τὸ ἐν Σαλαμῖνι ἀτύχημα ἀκεραίου ἔτι ὄντος τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ, ὅλοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑποστηρίζωσι τὴν περὶ ὑποχωρήσεως διάθεσιν τοῦ Ξέρξου, ἐν Πλαταιαῖς δὲ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἔφυγεν ἀμαχητί, ἅμα ἔπεσεν ὁ Μαρδόνιος· ἐνῷ τοσαύτη ἦτο ἡ δύναμις τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα τῶν Ἀθηναίων, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις συμφοράν, καὶ μετὰ τὴν ἐπανειλημμένην ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ μετὰ τὰς λαμπρὰς προτάσεις τοῦ Μαρδονίου περὶ συμμαχίας, ἔδειξαν ἐθελοθυσίαν καὶ καρτερίαν, ἥτις καὶ μόνη ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει ἵνα ὑπερισχύσωσιν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ ὁπλισμὸς καὶ ὁ τρόπος τοῦ πολεμεῖν τῶν Περσῶν, κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, μάλιστα δὲ κατὰ γῆν, ἦτο ἀσυγκρίτῳ ὑποδεέστερος τοῦ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρωϊμώτατα ἐνόησαν, ὅτι ὅπλα τελειότερα, σύντονος ἄσκησις, εὔρυθμος παράταξις καὶ κίνησις, εἶναι πλεονεκτήματα τὰ τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ οὐδ' ἡ μεγίστη ἀνδρεία. Ἑνὶ λόγῳ οἱ Ἕλληνες, καί τοι ἀπεστερημένοι κοινῆς τινος ἀρχῆς καὶ διευθύνσεως, καί τοι εὐάριθμοι μείναντες, ὑπερίσχυσαν διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἧς ἕνεκα παρήγαγον ἡγεμόνα ἔξοχον, ἐθυσίασαν προθύμως ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τὴν ἑστίαν αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν καὶ διωργάνωσαν τὴν πρώτην τακτικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, ἧς μνημονεύει ἡ ἱστορία· ἐνῷ οἱ Πέρσαι ἐρειδόμενοι εἰς μόνην τὴν ὑλικήν, τὴν κτηνώδη δύναμιν, ἐφάνησαν ὅπως λέγει ὁ Ἡρόδοτος «ἀνεπιστήμονες καὶ οὐκ ὁμοῖοι τοῖσι ἐναντίοισι σοφίην·» καὶ ἅμα βλέποντες τὴν ὑλικὴν ἐκείνην δύναμιν παθοῦσαν ἧττάν τινα, ὑπελάμβανον ἀμέσως ὡς βεβαίαν τὴν ὅλην αὐτῶν ἀπώλειαν· καὶ οὐ

μόνον δὲν ἔφερον εἰς μέσον ἄνδρας μεγαλοφυεῖς, ἀλλ' οὐδ' ὑπῆρξαν τοὐλάχιστον ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν σύνεσιν τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αὐτοῖς οἱ παρ' αὐτοῖς Ἕλληνες, ὁ Δημάρατος καὶ ἡ Ἀρτεμισία.

Ἀλλ' ἵνα κατανοήσωμεν ἔτι εὐκρινέστερον καὶ σταθμίσωμεν ἔτι δικαιότερον τὰ μεγάλα γεγονότα περὶ ἃ διατρίβομεν, ἀνάγκη νὰ προσεπιφέρωμεν δύο τινά· πρῶτον, ὅτι τὰ κυριώτατα τῶν προτερημάτων δι' ὧν ὑπερίσχυσαν οἱ Ἕλληνες, τὴν μεγαλοφυΐαν, τὴν ἐθελοθυσίαν, τὴν καρτερίαν, τὰ ἀνέδειξαν ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ἄνευ, ὡς ὀρθότατα παρετήρησεν ὁ Ἡρόδοτος, οἱ Ἕλληνες δὲν ἤθελον ἴσως διαφύγει τὴν μηδικὴν κυριαρχίαν· δεύτερον, ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι, καίτοι λαβόντες οἵαν ἔλαβον σωτήριον ἔκβασιν, δὲν ἤθελον ἀποβῆ τοσούτῳ λόγου ἄξιοι ὡς πρὸς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδὲ περιποιήσει τηλικοῦτον ἀξίωμα εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν, ἀντὶ νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, στομώσαντες ἐξ ἐναντίας αὐτὰς καὶ ἀναπτύξαντες, δὲν ἐπεχείρουν ἀμέσως ἔπειτα τὴν ἵδρυσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου κράτους τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀθηναίων ἡγεμονίας, καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρήχθησαν κυρίως τὰ πολιτικά, τὰ διανοητικά, τὰ τεχνικὰ ἀριστουργήματα, ἐν οἷς ἀποκορυφοῦται ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμός. Δὲν ἀρκεῖ τῳόντι ἓν ἔθνος νὰ ἀνακτήσῃ ἢ νὰ διασώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα φημισθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅσον οἱ προπάτορες ἡμῶν. Πολλὰ καὶ ἄλλα ἔθνη ἠγωνίσθησαν περιφανῶς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, διὰ τοῦτο ὅμως ἅπαντα δὲν ἠξιώθησαν τοιαύτης τιμῆς. Μία λ. χ. μοῖρα τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμοῦ ἀνέκτησε τὴν αὐτονομίαν διὰ τῶν κατορθωμάτων, ὧν πολλὰ ὑπῆρξαν ἐνάμιλλα τῶν πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντων· ἀλλ' ἐὰν ἡ αὐτονομία τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ περιορισθῇ εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε ἀπελευθερωθεῖσαν μικρὰν τῆς γῆς γωνίαν, ἐὰν ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν συμπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν ἣν προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ ὁ κόσμος, ἐὰν δὲν ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀναμορφώσεως τῆς ἀνατολῆς, ὁ ἀγὼν αὐτοῦ δὲν θέλει βεβαίως τιμηθῇ ὅσον ὁ ἀρχαῖος, οὐδ' ὅσον ὁ ἀγὼν τῶν ὁμοσπόνδων πολιτειῶν τῆς ἀρκτῴας Ἀμερικῆς. Ἡ νεωτέρα Ἑλλάς, ἐὰν δὲν συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἤρχισε πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν, θέλει μᾶλλον ἐξομοιωθῇ πρὸς τὰς πολιτείας τῆς νοτίου Ἀμερικῆς, αἵτινες ἀπέβαλον μὲν τὴν ἱσπανικὴν κυριαρχίαν, ἀλλ'

οὐδεμίαν, ἄχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, ἐποιήσαντο γενναίαν τῆς ἐλευθερίας χρῆσιν. Ὑποθέσατε λοιπὸν ὅτι τοιοῦτό τι συνέβαινε καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὑποθέσατε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐμιμοῦντο τοὺς κατὰ τῶν Περσῶν ἐξαιρέτως ἀριστεύσαντας ἄλλους Ἕλληνας, τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς Αἰγινήτας, τοὺς Τεγεάτας, καὶ μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν πολεμίων περιωρίζοντο εἰς τὰ μικρὰ συμφέροντα καὶ πράγματα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος· ὑποθέσατε ἑνὶ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξώρμων ἐπὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ὅλης ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ δὲν ἐδημιούργουν τὸ μέγα αὐτῶν κράτος· εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἤθελον τιμηθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅσον ἐτιμήθησαν. Διότι μὴ ἀπατώμεθα· οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἐθαυμάσθησαν καὶ δὲν ἐθρυλήθησαν τοσούτῳ εἰμὴ ὡς δόντες ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξαισίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπίδοσιν, τὴν ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν γενομένην. Ἀλλ' ἡ ἐπίδοσις αὕτη ἦτο ἆρά γε δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς μικρᾶς Ἀττικῆς; Ἄνευ τῶν λαφύρων τοῦ Κίμωνος καὶ τῶν φόρων τῶν συμμαχίδων πόλεων, ἤθελον ἆρά γε ποτὲ ἐγερθῆ τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου; Ἄνευ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων ὧν πρωτεύουσα ἐγένοντο αἱ Ἀθῆναι, ἤθελε ποτὲ λάβει στάδιον ἀνάλογον ἐνεργείας ὁ ὀλύμπιος τοῦ Περικλέους νοῦς; Τὰ ἀκροθίνια ταῦτα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἵνα εἰς ταῦτα μόνα περιορισθῶμεν, δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ παραχθῶσιν ἄνευ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ἧς πρόκειται ἤδη νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἐπιθετικὸς πόλεμος. Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

Κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς, δὲν θέλομεν ἔχει πλέον ὁδηγὸν τὸν ἀφελῆ Ἡρόδοτον, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν ὡς σύγχρονος τῶν μεγάλων πολέμων τοὺς ὁποίους κυρίως προέθετο νὰ ἱστορήσῃ. Διότι ὁ Ἡρόδοτος ἐγεννήθη εἰς Ἁλικαρνασσόν, μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου περσικοῦ πολέμου, ἤτοι μετ-

ταξὺ τοῦ 490 καὶ τοῦ 480 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Ἀναχωρήσας νέος ἐκ τῆς πατρίδος περιηγήθη ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν Ἑλλάδα, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θρᾴκην, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας, προελθὼν ἀφ' ἑνὸς μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Βορυσθένους, ἀφ' ἑτέρου ἕως πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βαβυλῶνος. Ἀφοῦ ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῶν περιοδειῶν τούτων, κατεστάθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σάμον, καὶ ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἐν ᾗ κυρίως μέν, ὡς εἴπομεν, προέθετο νὰ διηγηθῇ τοὺς πολέμους τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀσιανῶν, καὶ ἰδίως τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνα, ἐν παρόδῳ δὲ περιέλαβε πολλὰς καὶ ποικίλας χωρῶν καὶ ἐθνῶν τῆς ἀνατολῆς περιγραφάς. Τῷ 444, ὁ Ἡρόδοτος συναπῆλθεν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, οἵτινες ἀνῳκοδόμησαν τότε ἐκεῖ ἀντὶ τῆς καταστραφείσης Συβάριδος, νέαν πόλιν, τοὺς Θουρίους, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἱστορικὸς φαίνεται διαγαγὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου μέχρι τοῦ τέλους περίπου τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Ἡρόδοτος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ἀληθοῦς ἱστορικῆς τέχνης, διότι οἱ καλούμενοι λογογράφοι, οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀπομνημονεύσωσι τὰ παρελθόντα γεγονότα, περιωρίσθησαν ἢ εἰς μυθικὰ διηγήματα, ἢ εἰς ξηρὰς χρονολογικὰς καὶ γενεαλογικὰς εἰδήσεις, ὁ δὲ Ἡρόδοτος πρῶτος ἐνόησεν ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἁπλοῦς πραγμάτων κατάλογος, ἀλλὰ καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν πραγμάτων τούτων συναρμολογία καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν· διὸ δικαίως ἐπεκλήθη πατὴρ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἰδέα τῆς τοῦ Ἡροδότου συγγραφῆς εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ βίου πρὸς τὸν ἀνατολικόν· καὶ περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης ἐπέτυχε θαυμασίως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἔχει οὔτε τὴν φιλοσοφικὴν κρίσιν, οὔτε τὴν πρακτικὴν ἐμπειρίαν, οὔτε τὴν πολιτικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ Θουκυδίδου. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἡρόδοτος ἔγραψε περὶ τὰ μέσα τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὁ δὲ Θουκυδίδης περὶ τὰ τέλη αὐτῆς, ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ, ὅσον βραχὺ καὶ ἂν ἦτο, τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν γένει παραδόξως ὡρίμασε· πλὴν τούτου, ὁ Θουκυδίδης ὑπῆρξεν ἀνώτερος καὶ αὐτῶν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη, ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος πιστῶς ἀπεικόνισε τοὺς καθ' ἑαυτὸν χρόνους. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἴσως πολυτιμότερον τοῦ Θουκυδιδείου ἔργου, διότι, ἐν τῷ τελευταίῳ

θαυμάζομεν ἰδίως τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἱστορικοῦ, ἐνῷ ἐν τῷ πρώτῳ θαυμάζομεν πρὸ πάντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἱστορουμένου ἔθνους. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. περιέλαβεν εἰς τὴν ἱστορίαν του πολλοὺς μύθους· ἀλλὰ τοῦτο διότι οἱ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευον ἔτι τότε εἰς τοὺς μύθους αὐτούς· περιέλαβε πολλὰς ἀνεξελέγκτους παραδόσεις· ἀλλὰ τοῦτο διότι ἡ ἐξέλεγξις αὐτῶν ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀδύνατος· οὐδέποτε ὅμως ψεύδεται ἐκ προαιρέσεως, καὶ πολλάκις ὑποδεικνύει τοὺς δισταγμοὺς αὐτοῦ, ἐπιφέρων, ὡς λέγεται, ὡς ἤκουσα, κ.τ.τ. Ὁσάκις δὲ ὁμιλεῖ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἀπεδείχθη ἀείποτε ἀληθεύων, καὶ ὁσάκις κρίνει περὶ τῶν συγχρόνων, περὶ τῶν θετικῶν πραγμάτων, ἡ κρίσις του εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσφαλὴς καὶ ἀπαθής. Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς, καὶ ἰδίως ὁ Πλούταρχος, ἢ ὅστις δήποτε εἶναι ὁ γράψας τὴν περὶ κακοηθείας Ἡροδότου πραγματείαν ἣν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (ὑπάρχουσι τῳόντι οἱ πρεσβεύοντες ὅτι δὲν συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου), κατηγόρησαν τὸν Ἡρόδοτον διότι δὲν ἐθεοποίησε τοὺς Μαραθωνομάχους καὶ τοὺς Σαλαμινομάχους, ἀλλὰ κατέδειξε μὲν τὰς ἀρετὰς αὐτῶν, κατέδειξε δὲ καὶ τὰ ἁμαρτήματα. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τούτου ἕνεκα μάλιστα τιμῶμεν τὸν Ἡρόδοτον καὶ λυπούμεθα διότι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἀποχαιρετίσωμεν τὸν ἄνδρα, καταπαύοντα τὸν λόγον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀνάκτησιν τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Ἡ δὲ στέρησις τοῦ ὁδηγοῦ τούτου εἶναι τόσῳ μᾶλλον λυπηρὰ ὅσῳ περὶ τῆς ἐπερχομένης λαμπροτάτης ἐποχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐδένα ἔχομεν ἄλλον σύγχρονον συγγραφέα. Ἡ λεπτομερὴς ἀφήγησις τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἄρχεται εἰμὴ ἀπὸ τῶν παραμονῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, περὶ δὲ τῶν χρόνων καθ' οὓς συνεκροτήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονία δὲν ἔχομεν εἰμὴ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βραχεῖαν δυστυχῶς εἰσαγωγικὴν αὐτοῦ ἔκθεσιν καὶ τὰ ἱστορήματα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, καὶ τῶν ἄλλων βραδύτερον περὶ ταῦτα ἐνδιατριψάντων συγγραφέων, οἵτινες, ὡς εἴδομεν πρὸ μικροῦ, δὲν εἶχον ὑγιεῖς περὶ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς τέχνης ἰδέας. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε, ἔχοντες κυρίως πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς φανούς, οὓς ἔστησεν ἐν τῷ δυσπλεύστῳ τούτῳ πελάγει τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὁ δαιμόνιος τοῦ

πελοποννησιακοῦ πολέμου δραματουργός, καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῶν μεταγενεστέρων εἰδήσεων, καὶ προστρέχοντες εἰς τὰς περὶ τῶν εἰδήσεων τούτων κριτικὰς μελέτας τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ἐπιχειροῦμεν ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν.

Μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια, εὗρον τὴν μὲν χώραν αὐτῶν πολλὰ παθοῦσαν, τὴν δὲ πόλιν ἐντελῶς σχεδὸν καταστραφεῖσαν. Ἅμα δὲ ἐπήρκεσαν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τὰς πρώτας χρείας τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἐπεχείρησαν ἀμέσως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἔμελλον ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἀπαντήσωσιν ἀπροσδοκήτους τινὰς δυσκολίας. Οἱ σύμμαχοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ γνωρίσωσιν ἐπὶ τῶν τελευταίων πολέμων τὴν τόλμην αὐτῶν, ὑπέλαβον εὐλόγως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως ὡς ἀρχὴν ἄλλων μεγαλητέρων βουλευμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν τοὺς συνέφερον παντάπασιν. Ἐζήτησαν λοιπὸν νὰ ἐμποδίσωσι τὸ ἔργον διὰ πρεσβείας, ἥτις δὲν ἐδήλωσε τὰς ἀληθεῖς αὐτῶν ἀνησυχίας, ἀλλ' εἶπεν ὅτι, ἐν περιπτώσει νέας Περσῶν ἐπιδρομῆς, δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ὑπάρχωσιν, ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ὀχυραὶ πόλεις, αἵτινες, κυριευόμεναι ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπικίνδυνα αὐτῶν ὁρμητήρια, ὅπως ἐσχάτως αἱ Θῆβαι· προσέθηκαν δὲ ὅτι τὰ ὀχυρώματα ταῦτα εἶναι καὶ περιττά, διότι ὅλοι οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ εὕρωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀσφαλὲς καταφύγιον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόησαν τὶ σημαίνουσι τὰ διπλωματικὰ ταῦτα ἐπιχειρήματα, δὲν ἐνόμισαν ὅμως φρόνιμον νὰ ἀποκρούσωσιν ἀμέσως τὴν ἀπαίτησιν, φοβούμενοι μήπως οἱ σύμμαχοι, ἐπελθόντες, ἐπιβάλωσι διὰ τῆς βίας τὴν θέλησίν των. Ὅθεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς πρέσβεις, ὅτι θέλουσιν ἀνταποστείλει πρέσβεις ἰδίους εἰς Λακεδαίμονα, ἵνα συζητηθῇ ἐκεῖ ἡ ὑπόθεσις. Καὶ τῳόντι διώρισαν ἀμέσως τρεῖς ἄνδρας, τὸν Θεμιστοκλέα, τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Ἁβρώνυχον· ἀλλά, πάντοτε κατὰ συμβουλὴν τοῦ πονηροῦ Θεμιστοκλέους, δὲν ἔστειλαν κατ' ἀρχὰς εἰμὴ μόνον αὐτόν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐτείχιζον πανδημεὶ τὴν πόλιν, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖ-

δες. Ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐλθὼν εἰς Σπάρτην, δὲν παρουσιάσθη εἰς τοὺς ἐφόρους, προφασιζόμενος ὅτι περιμένει τοὺς συμπρέσβεις, οἵτινες ἔμειναν ὀπίσω ἕνεκεν ἀσχολίας τινός· ἐβεβαίου ὅμως ὅτι θέλουσι φθάσει ἐν τάχει, καὶ ὅτι θαυμάζει μάλιστα πῶς δὲν ἔφθασαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐπείθοντο εἰς τοὺς λόγους του, διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν· ἀλλ' ἐν τούτοις ἤρχοντο εἰδήσεις ὅτι ἡ πόλις ὀχυροῦται καὶ τὸ τεῖχος λαμβάνει ὕψος. Εἰς ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπεκρίθη, ὅτι ἂν δὲν τὸν πιστεύωσιν, ἂς στείλωσι πιστούς τινας ἀνθρώπους ἵνα μάθωσι τὴν ἀλήθειαν· καὶ συγχρόνως διεμήνυσε κρυφίως εἰς τοὺς 'Αθηναίους νὰ κρατήσωσι τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅσον εἰμποροῦν πλειότερον. Τελευταῖον ἔφθασαν ὁ 'Αριστείδης καὶ ὁ 'Αβρώνυχος καὶ ἀνήγγειλαν ὅτι τὸ ἔργον προέβη τοσοῦτον, ὥστε εἶναι ἱκανὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην προσβολήν. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀποβαλὼν τὸ προσωπεῖον, προσῆλθε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Σπάρτης καὶ εἶπεν, ὅτι ἡ πόλις τῶν 'Αθηνῶν τετείχισται ἤδη, ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἔχουσι νὰ συμβουλευθῶσι κανένα περὶ τοῦ τὶ συμφέρει εἰς αὐτοὺς καὶ τὶ δὲν συμφέρει, καὶ ὅτι ὅτε πρὸ ὀλίγου ἀπεφάσισαν νὰ θυσιάσωσι τὴν πατρίδα των καὶ νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰς ναῦς, δὲν ἔλαβον περὶ τούτου προηγουμένως τὴν γνώμην τῶν Λακεδαιμονίων. Οἱ δέ, βλέποντες ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἀντιπράξωσιν, ἐσιώπησαν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐσυγχώρησαν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα τὸν τρόπον καθ' ὃν διεπαιδαγωγήθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ εἶχον δίκαιον τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀγανακτῶσι, διότι αὕτη τῶν 'Αθηνῶν ἡ ὀχύρωσις ὑπῆρξεν ὁ θεμέλιος λίθος ἅπαντος τοῦ μετέπειτα αὐτῶν μεγαλείου· ὁποίαν δὲ προαίσθησιν εἶχον ἔκτοτε οἱ 'Αθηναῖοι τοῦ μεγαλείου τούτου, μαρτυρεῖ ἡ περίμετρος τοῦ νέου τείχους, ἥτις ἦτο πολὺ ἐκτενεστέρα τῆς τοῦ προτέρου, τοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντος. Ἡ περίμετρος αὕτη ἦτο 60 σταδίων, εἶχεν ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἀκρόπολιν καὶ περιέλαβε τοὺς τρεῖς λόφους τοῦ 'Αρείου πάγου, τῆς Πνυκὸς καὶ τοῦ Μουσείου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κρήνην τῆς Καλλιρρόης. Ὁ εὐρὺς οὗτος χῶρος οὐδέποτε, ὡς φαίνεται ἐπληρώθη ὁλόκληρος οἰκοδομημάτων, ἀλλὰ τὰ μείναντα ἐν αὐτῷ κενὰ διαστήματα ἦσαν χρησιμώτατα, διότι ὁσάκις ἠπειλεῖτο ἡ ἔξω χώρα, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ζητοῦντες ἄσυλον ἐντὸς τῆς

πόλεως μετὰ τῆς ἀκινήτου αὐτῶν περιουσίας, εὕρισκον τόπον ἱκανὸν πρὸς κατασκήνωσιν.

Δεύτερον δὲ μέγα ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἀμέσως τότε, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου, ἐπεχείρησαν, ἦτο ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς Μουνυχίας. Εἴδομεν ὅτι καὶ πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων (σελ. 516) εἶχον, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Θεμιστοκλέους ἀποφασίσει νὰ μεταφέρωσιν εἰς τοὺς ἀσφαλεστέρους τούτους λιμένας τὸν πρότερον ἐν Φαλήρῳ ὄντα ναύσταθμον, καὶ εἶχον ἀρχίσει μάλιστα νὰ ὀχυρῶσι τὸν Πειραιᾶ. Τὰ προκαταρκτικὰ ὅμως ταῦτα ὀχυρώματα εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Περσῶν, καὶ ἤδη ὁ Θεμιστοκλῆς ἐβουλεύθη νὰ καταστήσῃ τοὺς λιμένας ἐκείνους καθ' ὅλα ἀξίους τῆς μεγάλης τύχης ἣν εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι θέλει λάβει ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ τεῖχος τὸ ὁποῖον περιέλαβε τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Μουνυχίαν εἶχε περίμετρον 60 σταδίων καί, κατὰ τὸ σχέδιόν του, ἔμελλε νὰ ἔχῃ τοσοῦτον ὕψος καὶ πάχος ὥστε, ἀνεφίκτου οὔσης πάσης κατ' αὐτοῦ προσβολῆς, ὅλοι οἱ ἄνδρες νὰ δύνανται νὰ ἐπιβαίνωσιν εἰς τὰ πλοῖα, νὰ μὴ μένωσι δὲ ὡς φρουρὰ εἰμὴ γέροντες καὶ παῖδες. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕψος μὲν οὐδέποτε ἐξετελέσθη τὸ σχέδιον τοῦτο, διότι πραγματικῶς τὸ ἥμισυ μόνον τοῦ ὕψους ἐκείνου ἐνομίσθη ἀρκετόν. Τὸ πάχος ὅμως τοῦ τείχους ἐγένετο οἷον ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησεν αὐτὸ ὁ Θεμιστοκλῆς. «Δύο γὰρ ἅμαξαι, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἐναντίαι ἀλλήλαις, τοὺς λίθους ἐπῆγον·» διὸ τὸ πλάτος τοῦ τείχους ἦτο ὅσον ἀπῃτεῖτο ἵνα διέλθωσιν ἐν ἀνέσει δύο ἅμαξαι, ἤτοι πιθανῶς ὄχι ὀλιγώτερον τῶν 14 ἢ 15 ποδῶν. «Ἐντὸς δέ, ἐξακολουθεῖ ὁ ἱστορικός, οὔτε χάλιξ, οὔτε πηλὸς ἦν, ἀλλὰ ξυνῳκοδομημένοι μεγάλοι λίθοι, καὶ ἐν τομῇ ἐγγώνιοι, σιδήρῳ πρὸς ἀλλήλους τὰ ἔξωθεν καὶ μολύβδῳ δεδεμένοι.» Τὸ κολοσσιαῖον τοῦτο τεῖχος κατέστη λοιπὸν τῷόντι ἀπόρθητον, ὁ δὲ Πειραιεὺς ἀπέβη ἕνεκα αὐτοῦ οὐ μόνον ναύσταθμος πολεμικὸς ἰσχυρώτατος, ἀλλὰ καὶ ἐμπορεῖον ἀσφαλέστατον, εἰς ὃ ἦλθον νὰ ἀποκατασταθῶσιν ἄπειροι ξένοι, οἱ καλούμενοι μέτοικοι, οἵτινες διὰ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας αὐτῶν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν θαυμάσιον τῆς ὅλης χώρας πλουτισμόν.

Ἐνῷ δὲ ἔπραττον τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα, οἱ Ἀθηναῖοι μετεῖ-

χον συγχρόνως τῆς ἐκστρατείας ἣν ἐπεχείρησαν κατὰ τῶν Περσῶν οἱ Ἕλληνες τῷ 478, ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Παυσανίαν· καὶ ἐνῷ ὅλη ἡ Πελοπόννησος δὲν ἔδωκε τότε εἰμὴ 20 τριήρεις, οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι ἔστειλαν 30 ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Κίμωνα. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγίνετο ἓν μόλις ἔτος μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ μετὰ διετῆ ἐρήμωσιν τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν ἀνεξάντλητον τῆς φυλῆς ἐκείνης δραστηριότητα καὶ νὰ μὴ θεωρήσωμεν αὐτὴν ἀξίαν τῆς τύχης ἥτις τὴν περιέμενεν; Ὁ ὑπὸ τὸν Παυσανίαν στόλος, μεθ' οὗ συνετάχθησαν καὶ ἄλλαι τινὲς νησιωτικαὶ καὶ ἰωνικαὶ τριήρεις, πρῶτον μὲν ἔπλευσεν εἰς Κύπρον καὶ ἀπήλλαξε τὰς πλείστας αὐτῆς ἑλληνικὰς πόλεις ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας, ἔπειτα δὲ ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον ἐπέχει ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου ἣν θέσιν ἡ Σηστὸς ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου· ὥστε ἤδη ἡ ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ κοινωνία μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπηλλάγη παντὸς ἐν τῷ μέσῳ κωλύματος.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου ἐπῆλθε γεγονὸς σπουδαιότατον, κατὰ τοῦτο μάλιστα ὅτι ἀπέβη ἡ ἄμεσος ἀφορμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Παυσανίας ὅστις, ἅμα μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἔδειξεν ὁπόσον ἦτο κενόδοξος, κατήντησεν ἔκτοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀλλότριος τοῦ σπαρτιατικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, διὰ τὸν πλοῦτον τὸν ὁποῖον ἀπὸ τῶν λαφύρων ἐκτήσατο· ὥστε ἐπὶ τέλους, μὴ ἀνεχόμενος νὰ ὑποτάσσηται εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἄρξῃ αὐτῆς ὡς δεσπότης, τῇ συνδρομῇ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Μετὰ τὴν ἅλωσιν λοιπὸν τοῦ Βυζαντίου, πέμπει πρὸς τὸν Ξέρξην τινὰς τῶν ἐπισήμων αἰχμαλώτων, τῶν αὐτόθι ληφθέντων, καὶ ἐπιστολήν, ἥτις διασωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διελάμβανε τὰ ἑξῆς· «Παυσανίας ὁ ἡγεμὼν τῆς Σπάρτης, τούς δε τέ σοι χαρίζεσθαι βουλόμενος ἀποπέμπει, δορὶ ἑλών· καὶ γνώμην ποιοῦμαι, εἰ καὶ σοὶ δοκεῖ, θυγατέρα τε τὴν σὴν γῆμαι, καί σοι Σπάρτην τε καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ὑποχείριον ποιῆσαι· δυνατὸς δὲ δοκῶ εἶναι ταῦτα πρᾶξαι μετὰ σοῦ βουλευόμενος. Εἰ οὖν τί σε τούτων ἀρέσκει, πέμ-

πε ἄνδρα πιστὸν ἐπὶ θάλασσαν, δι' οὗ τὸ λοιπὸν τοὺς λόγους ποιησόμεθα.» Ὁ Ξέρξης εὐχαριστηθεὶς διὰ τὴν πρότασιν, καὶ πέμψας διοικητὴν τῆς ἀντικρὺ τοῦ Βυζαντίου ἀσιανῆς παραλίας τὸν Ἀρτάβαζον, τὸν γνωστὸν τοῦ Μαρδονίου ὑποστράτηγον, ἀπέστειλε δι' αὐτοῦ εἰς τὸν Παυσανίαν τὰ ἀκόλουθα, ὁμοίως ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περισωθέντα εἰς ἡμᾶς. «Ὧδε λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Παυσανίᾳ. Καὶ τῶν ἀνδρῶν οὕς μοι πέραν θαλάσσης ἐκ Βυζαντίου διέσωσας, κείσεταί σοι εὐεργεσία ἐν τῷ ἡμετέρῳ οἴκῳ ἐσαεὶ ἀνάγραπτος, καὶ τοῖς λόγοις τοῖς ἀπὸ σοῦ ἀρέσκομαι. Καί σε μήτε νὺξ μήθ' ἡμέρα ἐπισχέτω, ὥστε ἀνεῖναι πράσσειν τι ὧν ἐμοὶ ὑπισχνῇ· μηδὲ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου δαπάνῃ κεκωλύσθω, μηδὲ στρατιᾶς πλήθει, εἴποι δεῖ παραγίγνεσθαι· ἀλλὰ μετ' Ἀρταβάζου, ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, ὅν σοι ἔπεμψα, πρᾶσσε θαρσῶν καὶ τὰ ἐμὰ καὶ τὰ σά, ὅπῃ κάλλιστα καὶ ἄριστα ἕξει ἀμφοτέροις.»

Κατ' εὐτυχίαν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Παυσανίας δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα ὑπέσχετο· καὶ ἀντὶ νὰ φροντίσῃ πρὸ πάντων νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχήν του, αὐτὸς φανταζόμενος ὅτι ἐπέτυχεν ἤδη τοῦ σκοποῦ, ἤρχισεν ἀμέσως νὰ διαιτᾶται ὡς πέρσης σατράπης, νὰ διάγῃ βίον ἄσωτον καὶ ἀκόλαστον καὶ νὰ καταπιέζῃ καὶ ὑβρίζῃ τοὺς συμμάχους, ὥστε, ἂν καὶ ἡ προπαρατεθεῖσα ἀλληλογραφία ἦτο ἔτι τότε ἄγνωστος, οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες πῶς ἐπολιτεύετο καὶ ὑποπτεύσαντες τὶ ἐβουλεύετο, ἐνόμισαν πρέπον νὰ τὸν ἀνακαλέσωσι. Καὶ τότε μὲν ἀπέλυσαν αὐτὸν τῆς περὶ προδοσίας κατηγορίας, ἐξαπέστειλαν ὅμως ἀντ' αὐτοῦ ἕτερον στρατηγόν, τὸν Δόρκιν. Ἀλλ' οἱ σύμμαχοι, καὶ μάλιστα οἱ Ἴωνες, δὲν ἠθέλησαν ἤδη νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν νέον τοῦτον στρατηγόν· διότι ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Παυσανίου εἶχον ἀναγνωρίσει ὡς ἡγεμόνας τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων, Ἀριστείδην καὶ Κίμωνα, ὧν ἡ σύνεσις καὶ ἡ μετριοπάθεια ἦτο ἔτι μᾶλλον ἐπιτηδεία νὰ καταστήσῃ ἀφόρητον τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν τυραννίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σπάρτης. Ὅθεν ὁ Δόρκις, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχε καὶ ὀλίγιστα σπαρτιατικὰ πλοῖα, μὴ βλέπων πῶς ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἄπρακτος εἰς τὰ ἴδια.

Τοιουτοτρόπως περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἡ ἡγεμονία τῆς

ναυτικῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, καίτοι προσεβλήθη ἡ φιλοτιμία αὐτῶν, δὲν ἐπεχείρησαν νὰ ἀναλάβωσι διὰ τῆς βίας τὸ πάλαι ἀξίωμα, ἕνεκα πολλῶν λόγων. Ἐν πρώτοις δὲν εἶχον πρὸς τοῦτο ἀποχρῶσαν ναυτικὴν δύναμιν· καὶ ἔπειτα οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν νὰ ἐπιχειρήσωσι μακρὸν ἐξωτερικὸν πόλεμον, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπον ὅτι οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν, πλουτήσαντες ἐν τῷ τοιούτῳ πολέμῳ, ἠδύναντο νὰ ἐπιβουλεύσωσι τὸ πάτριον πολίτευμα. Ποῦ ἔτεινεν ὁ Παυσανίας ἦτο πρόδηλον· καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ Λεωτυχίδας, περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, στρατεύσας εἰς Θεσσαλίαν ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς Ἀλευάδας καὶ τοὺς ἄλλους Θεσσαλοὺς τοὺς μετὰ τοῦ Ξέρξου καὶ Μαρδονίου συνταχθέντας, ἐδωροδοκήθη καὶ ἐξελεγχθεὶς ἐξωρίσθη. Ἀλλ' ἦτο βέβαιον ὅτι οἱ ἔφοροι θέλουσι πάντοτε προλάβει τοὺς τοιούτους κινδύνους; Ἡ Σπάρτη λοιπόν, ἂν ὄχι εὐχαρίστως, τοὐλάχιστον ὄχι καὶ ἄνευ λόγων τινῶν δυναμένων νὰ παραμυθῶσιν αὐτήν, περιωρίσθη ἔκτοτε εἰς τὰ ἴδια· μετ' αὐτῆς δὲ συνυπεχώρησαν καὶ οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι, ἐξηκολούθησαν δὲ τὸν πόλεμον μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν νησιωτῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ ἀσιανῆς παραλίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅσοι ἤθελον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν.

Περὶ τὸν διοργανισμὸν νέας ταύτης συμμαχίας, ἔδειξαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν συνήθη αὐτῶν ἐπιτηδειότητα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμων τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Θεμιστοκλέους· ἀλλ' ἤξευρον ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχεν ἐλαττώματά τινα, βίαν, φιλοχρηματίαν, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ψυχράνωσι τοὺς συμμάχους. Ὅθεν ἀνέθηκαν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου ὄχι εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ἀλλ' εἰς τὸν ἐπιεικέστερον καὶ ἀκέραιον Ἀριστείδην· ὁ δὲ συνεκρότησεν ἀμέσως κοινὴν τῶν πόλεων σύνοδον, ἥτις, συνερχομένη ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἱερᾷ διὰ τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Ἴωνας νήσῳ Δήλῳ, ἔμελλε νὰ διέπῃ, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν Ἀθηναίων, τὰ τῆς συμμαχίας. Τότε δὲ κυρίως εἰπεῖν οἱ Ἀθηναῖοι παρέστησαν κατὰ πρῶτον ὡς πρωτοστάται τοῦ λεγομένου Ἰωνικοῦ φύλου. Ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος ἔταξεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, τὰς εἰσφορὰς ὅσας ὤφειλε νὰ παρέχῃ ἑκάστη πόλις τοσούτῳ δικαίως, ὥστε οὐδεμία κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἠκού-

σθη μεμψιμοιρία. Δὲν γνωρίζομεν ὅλας τὰς πόλεις ὅσαι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, τῷ 477 καὶ 476, μετέσχον τῆς συμμαχίας, ὀνομαστὶ δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ αἱ νῆσοι Σάμος, Χίος, Λέσβος, Τένεδος, Ῥόδος, Κῶς, ἡ Μίλητος, τὸ Βυζάντιον καὶ αἱ ἐπὶ τῆς χαλκιδικῆς χερσονήσου ἢ περὶ αὐτὴν πόλεις Ἄργιλος, Ἄκανθος, Σκῶλος, Στάρτωλος. Ἦσαν ὅμως βεβαίως πολὺ πλειότεραι. Τοῦτο συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἀξιολόγου ἐτησίας εἰσφορᾶς, ἧς τὸ ποσὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἦτο κατ' ἔτος 460 τάλαντα, ἤτοι δραχ. ἀττικαὶ 2,760,000 ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων συμφερόντων τὰ ὁποῖα εἶχον ὅλαι αἱ ναυτικαὶ πόλεις νὰ κοινωνήσωσι τῆς συμμαχίας. Τῷόντι σκοπὸς αὐτῆς ἦτο ἡ καταδίωξις τῆς πειρατείας, ἡ διατήρησις τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ μεταξὺ Εὐξείνου καὶ Αἰγαίου, καὶ ἰδίως ἡ ἀπαλλαγὴ ὅλων τῶν νήσων καὶ ὅλων τῶν παραλίων ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας. Οἱ Πέρσαι, καίτοι τοσαύτας παθόντες ἥττας, ἦσαν πάντοτε ἐπιφοβώτατοι· διότι οὐ μόνον κατεῖχον ἔτι τὸν γνωστὸν Δορίσκον, καὶ τὴν ἐπὶ Στρυμόνι Ἠϊόνα καὶ ἄλλα πολλὰ τῆς Θράκης ὀχυρὰ χωρία, ἀλλά, τὸ δεινότερον πάντων, ἦσαν συνεννοημένοι μετὰ Ἑλλήνων ἐπιφανεστάτων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Παυσανίας, ἅμα ἀπολυθεὶς τῆς πρώτης κατ' αὐτοῦ κατηγορίας ἕνεκα μηδισμοῦ ἤτοι ἕνεκα συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πέρσας ἐπὶ προδοσίᾳ, ἐπανῆλθεν ὡς ἰδιώτης εἰς Βυζάντιον, καὶ ἐπανέλαβε τὰς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον διαπραγματεύσεις. Διωχθεὶς ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, κατεστάθη εἰς Κολωνὰς τῆς Τρῳάδος καὶ ἐνταῦθα ἐπεχείρησεν ἐπιτηδειότερον ὁπωσοῦν ἢ πρότερον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων του, πέμπων ἰδίως ἄφθονα περσικὰ χρήματα εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' οἱ ἔφοροι, μαθόντες ταῦτα, ἀνεκάλεσαν αὐτὸν αὖθις εἰς Σπάρτην, ἀπειλοῦντες, ὅτι, ἐὰν μὴ ἔλθῃ, θέλουσι τὸν θεωρήσει ὡς πολέμιον. Ὁ Παυσανίας, βλέπων ὅτι ἂν παρακούσῃ δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐνεργείας του, ὑπήκουσε· καὶ ἅμα φθάσας εἰς Σπάρτην ἐφυλακίσθη. Διὰ τῆς μεσολαβήσεως ὅμως τῶν φίλων καὶ ὀπαδῶν του, ἀπελύθη πάλιν· καὶ τότε ἤρχισε συνεννοούμενος μετὰ τῶν εἱλώτων καὶ κινῶν αὐτοὺς εἰς στάσιν, καὶ ὑποσχόμενος ἐλευθερίαν καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἄρξῃ δι' αὐτῶν τῆς Σπάρτης καὶ ἔπειτα, τῇ

συνδρομῇ τῶν Περσῶν, νὰ δεσπόσῃ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης. Οἱ ἔφοροι ἔμαθον τὴν συνωμοσίαν διά τινων εἱλώτων· μετ' οὐ πολὺ δὲ κατέσχον καὶ τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον. Τοσοῦτον ὅμως ἦτο τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος τοῦ ἀνδρὸς ὥστε οἱ ἔφοροι ἠθέλησαν νὰ λάβωσιν ἔτι σαφεστέρας ἀποδείξεις, καὶ μόνον ἀφοῦ ἐπέτυχον νὰ ἀκούσωσι αὐτὸν τοῦτον τὸν Παυσανίαν συνδιαλεγόμενον πρός τινα τῶν δούλων του περὶ τῆς προδοσίας ἀπεφάσισαν νὰ τὸν συλλάβωσιν. Ὁ δέ, προλαβών, κατέφυγε μὲν ὡς ἱκέτης εἰς τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπέθανε διὰ λιμοῦ, ἐνοικοδομηθείσης τῆς εἰσόδου καὶ λέγεται ὅτι ἡ ἰδία αὐτοῦ μήτηρ πρώτη προσελθοῦσα ἤρχισε νὰ φράττῃ τὴν πύλην τοῦ ἱεροῦ.

Τοιοῦτον οἰκτρὸν τέλος ἔλαβε, περὶ τὸ 465 ἔτος, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅστις εἶχε προαχθῆ εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης, ὄχι διὰ τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ διότι συνέπεσε νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Σπάρτης γένος· τὸ δὲ θλιβερώτερον εἶναι, ὅτι συμπαρέσυρεν εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἕτερον, ὅστις ἦτο ἄξιος βεβαίως καλητέρας τύχης.

Ἐπί τινα χρόνον μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν τιμῶντες τὸν Θεμιστοκλέα, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἔπαυσε συντελῶν εἰς τὸ προαγόμενον μεγαλεῖον τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Εἰς αὐτὸν κυρίως ὀφείλεται ἡ ὀχύρωσις τῆς πόλεως, ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ κλίνῃ πρὸς τὴν δύσιν ὁ ἀστὴρ αὐτοῦ. Εἴδομεν ὅτι ἔμεινεν ὅλως ἀμέτοχος τοῦ τελευταίου μεγάλου ἔργου τῶν Ἀθηναίων, ἤτοι τῆς ἱδρυθείσης ὑπ' αὐτῶν νέας συμμαχίας· καὶ τοῦτο διότι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐνόμισαν συμφέρον νὰ ἀναθέσωσιν εἰς αὐτόν, ἀπότομον ὄντα καὶ πλεονέκτην, τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἥτις ἀπῄτει πλείστην ὅσην εὐλάβειαν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πόλεων. Καὶ ἐνῷ τοιουτοτρόπως ἠλαττοῦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ Θεμιστοκλέους, ηὔξανεν ἐξεναντίας ἡ πρὸς τὸν Ἀριστείδην κοινὴ εὔνοια, οὐ μόνον διὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν χρηστότητα ἣν ἔδειξε περὶ τὸν ὀργανισμὸν τῆς συμμαχίας, ἀλλὰ καὶ διότι, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, τὸ πολίτευμα τοῦ Κλεισθένους ὑπέστη τροπολογίαν οὐσιώδη καὶ ἐπιτηδειοτάτην νὰ ἀρέσῃ εἰς τοὺς πολλούς. Κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ἐκλέξιμοι εἰς τὰς

ἀρχὰς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· οἱ δὲ λεγόμενοι θῆτες, οἱ ἔχοντες δηλαδὴ ἐτήσιον ἔγγειον εἰσόδημα κατώτερον τῶν200 δραχμῶν ἢ καὶ παντάπασι μὴ ἔχοντες ἔγγειόν τι εἰσόδημα, οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσι, μετέχοντες μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Καὶ ἐνόσῳ μὲν ἡ πόλις ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ὁ ἀποκλεισμὸς οὗτος τῶν θητῶν ἀπὸ τῶν ἀξιωμάτων τῆς πολιτείας ἠδύνατο μέχρι τινὸς νὰ ἦναι εὔλογος. Τὸ κράτιστον τῆς πεζικῆς ταύτης δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὁπλῖται, ὅ ἐστιν οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· αὐτοὶ ἠγωνίζοντο πρὸ πάντων ὑπὲρ τῆς πατρίδος, καὶ αὐτοὶ ἔσωζον αὐτήν· οἱ ἀπορώτεροι, οἱ ψιλοί, ὀλίγον συνετέλουν εἰς τοῦτο· ὅθεν οἱ ἔχοντες τὰ πλειότερα βάρη, ἠδύναντο νὰ ἀπαιτῶσι καὶ τὰ πλειότερα δίκαια. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ πόλις ἀπέβη ναυτική, οἱ θῆτες ἤρχισαν παρέχοντες εἰς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίας ἀνωτέρας τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν εὐπορωτέρων τάξεων· διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἐρέται, αὐτοὶ οἱ ναῦται, αὐτοὶ οἱ τοξόται τῶν τριήρων, αἵτινες περὶ μὲν τὸ Ἀρτεμίσιον ἀνεχαίτισαν, ἐν Σαλαμῖνι κατετρόπωσαν τὸν ἀπειράριθμον τῶν πολεμίων στόλον· οἱ ὁπλῖται ἤδη ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ἐν τίνι λόγῳ λοιπὸν ἤθελον ἐξακολουθεῖ διατηροῦντες τὴν προέχουσαν αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ θέσιν, καὶ ἐν τίνι λόγῳ οἱ ἐν Σαλαμῖνι νικηταὶ ἤθελον ἐξακολουθεῖ ἀποκλειόμενοι τῆς κυβερνήσεως τοῦ κράτους, ὅπερ αὐτοὶ πρὸ πάντων ἔσωσαν; Καὶ ἔπειτα τὸ δικαίωμα τῶν προνομιούχων τάξεων ἐστηρίζετο ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς ἐγγείου προσόδου, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἔτη 480 καὶ 479, διὰ τὴν ἐπανειλημμένην τῆς Ἀττικῆς δῄωσιν, πᾶσα ἔγγειος πρόσοδος ἐξέλιπεν· οἱ ἀπορώτεροι ἐξωμοιώθησαν καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς εὐπορωτέρους· ὥστε ἐξίσωσις τῶν ὑπηρεσιῶν συνδυαζομένη μὲ τὴν ἔστω καὶ στιγμιαίαν ἐξίσωσιν τῶν περιουσιῶν, ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπαγάγῃ κατὰ τὰ κρίσιμα ταῦτα ἔτη τὴν ἐξίσωσιν τῶν δικαιωμάτων. Ὁ Ἀριστείδης ἐνόησε τὴν ἀνάγκην ταύτην, διότι τοῦ ἀνδρὸς τούτου τὸ πνεῦμα ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων τὴν ἰδιότητα δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὴν μυωπικὴν τῶν ὀφθαλμῶν δύναμιν· μακρὰν πολὺ δὲν ἔβλεπεν, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὅμως διέκρινεν ἀκριβέστατα τὰ πράγματα. Ὁ Ἀριστείδης δὲν προεῖδε πόρρωθεν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ γίνῃ ναυτικὴ πόλις, καὶ ὄχι μόνον δὲν προεῖδε τὴν ἀνάγκην ταύτην, ἀλλὰ κραυγάζοντος τοῦ Θεμιστοκλέους περὶ αὐτῆς, αὐτὸς ἐπολέ-

μησε πάσῃ δυνάμει τὴν σοφὴν τοῦ ἀντιπάλου του πρόνοιαν· ἅπαξ ὅμως γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐξετίμησεν ἀποχρώντως τὰ πρὸ ποδῶν ἀποτελέσματα αὐτῆς, πρὸς τὰ ὁποῖα τότε ὁ Θεμιστοκλῆς φαίνεται ἐντελῶς ἀδιαφορήσας. Διότι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε πρὸ πάντων νὰ νικήσῃ τοὺς Πέρσας, καὶ ἐζήτησε τὴν αὔξησιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, πεποιθὼς ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνης ἦτο πιθανὸν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ ἐκείνου. Τοῦ δὲ σκοποῦ ἐπιτυχόντος, ὀλίγον ἐφρόντισε περὶ τοῦ ἀπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως παραχθέντος δικαιώματος τῶν πολλῶν, καθὸ ἐν γένει πολὺ ὀλίγον σεβόμενος τὰ τῶν ἄλλων δικαιώματα. Μηδεὶς δὲ ἀπορήσῃ πῶς ὁ Ἀριστείδης, ὅστις ἀντέστη ἄλλοτε εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ναυτικοῦ, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο τὴν ριζικὴν μεταβολὴν, ἣν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον τῶν Ἀθηναίων βίον, ἔπειτα ἦλθε πρῶτος νὰ κυρώσῃ διὰ νόμου τὴν τοιαύτην ριζικὴν μεταβολήν. Εἰς τὰς κοινοβουλευτικὰς πολιτείας, πολλάκις οἱ συντηρητικώτατοι τῶν ἀνδρῶν ἀποβαίνουσι νεωτεριστικώτατοι, ὅταν πεισθῶσιν ὅτι ὁ νεωτερισμὸς δὲν δύναται νὰ ἀναβληθῇ ἄνευ κινδύνου τῆς πολιτείας. Οὐδείς ποτε ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπολέμησε τὴν ἰσοπολιτείαν τῶν καθολικῶν ἐντονώτερον τοῦ Σὶρ Ῥόβερτ Πήλ, καὶ ὅμως αὐτὸς πάλιν πρῶτος προέτεινεν αὐτήν, ὅτε ἐπείσθη ὅτι εἶναι ἀναπόδραστος. Ὁμοίως ἐπολιτεύθη καὶ ὁ Ἀριστείδης. Ἅμα εἶδεν ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία τῶν πενεστέρων ἀπέβη ἄφευκτος, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου, ἀμέσως ἐγκριθέντος, ἐπετράπη εἰς πάντας τοὺς Ἀθηναίους πολίτας ἀδιακρίτως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς. Τὸ δὲ πολίτευμα αὐτοῦ τοῦτο καὶ ἡ παρὰ τοῖς συμμάχοις εὐδοκίμησις κατέστησαν τὸν ἄνδρα τοσοῦτον ἀγαπητὸν ἐν Ἀθήναις, ὥστε ἤρχισεν ἐντεῦθεν νὰ ἐπισκιάζηται ὁπωσοῦν τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ὄνομα. Προήγοντο δὲ ἤδη εἰς τὰ πράγματα καὶ νέοι ἄνδρες, πρὸ πάντων ὁ Κίμων ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ θαμβώσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Θεμιστοκλῆς παρημελεῖτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, καὶ τοῦτο τόσῳ πλειότερον, ὅσῳ κύριον τῆς ἐνεργείας στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἡ στρατηγία τῶν συμμάχων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέφευγον νὰ ἐπιτρέπωσιν αὐτῷ τὴν στρατηγίαν ταύτην.

Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀνεχθῇ ἐν σιωπῇ τὴν τοσαύτην ἀπραξίαν καὶ ταπείνωσιν· ἐμεμψιμοίρει λοιπὸν καὶ πολλάκις ἐμνημόνευεν ἐν τῷ δήμῳ τῶν προτέρων ὑπηρεσιῶν, καὶ ἤλεγχεν ἐπὶ ἀγνωμοσύνῃ, καὶ ἐμυκτήριζεν ἐπὶ ἀπειρίᾳ τοὺς νεωστὶ ἀναφανέντας ἄνδρας· οὐδὲ περιωρίζετο εἰς λόγους, ἀλλὰ κατεσκεύασε παρὰ τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ ἴδιον ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ἣν προσηγόρευσεν Ἀριστοβούλην, ὡς τῇ πόλει καὶ τοῖς Ἕλλησιν ἄριστα βουλευσάμενος, ἵνα ὑπάρχῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ μνημεῖον ἀνακηρῦττον διαρκῶς ὅτι αὐτὸς ὁ νῦν περιφρονούμενος καὶ λησμονούμενος, αὐτὸς πρὸ πάντων ἔσωσε τὴν πατρίδα διὰ τῆς συνέσεως αὐτοῦ. Ἄραγε συνεννοήθη ἔκτοτε μετὰ τοῦ Παυσανίου; Περὶ τούτου, τότε τοὐλάχιστον, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἔτι ἀπόδειξις, ἀλλ' ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἠγάπα τὰ χρήματα, ὅτι εὐχερῶς ἐδωροδοκεῖτο καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἔσπειραν διὰ τοῦ Παυσανίου πολλὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα· οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἐμίσουν ἤδη τὸν Θεμιστοκλέα καὶ ἀφ' ἧς ὑπώπτευον τὸν Παυσανίαν ἐφοβοῦντο μήπως οὗτοι συμπράξωσιν, ὑπεστήριζον τὰς ἐν Ἀθήναις διαδοθείσας περὶ τούτου ὑπονοίας, οἱ δὲ νέοι τῆς πόλεως ἄνδρες, ὁ Κίμων, ὁ Ἀλκμαίων καὶ ἄλλοι, ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους διότι κατεφρόνει αὐτούς, ἀκαταπαύστως περιαυτολογῶν. Ὅθεν προχείρως ὠφελήθησαν ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων, εἰ καὶ ἀσθενῶν, ἵνα κατηγορήσωσι τὸν ἄνδρα, περὶ τῷ 471, ἐπὶ μηδισμῷ. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη, διά τε τὴν ἔλλειψιν ἀποδείξεων, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην τοῦ δήμου, καὶ τὴν μεγαλόφρονα μετριοπάθειαν τοῦ Ἀριστείδου· ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη καὶ ἡ ἀθώωσις παρώξυναν εἰς ὑπερβολὴν τὴν μεταξὺ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τῶν νέων πολιτικῶν ἀνδρῶν ἔριν, ἡ δὲ πόλις περιέστη ἐκ τούτου εἰς τοσαύτην ταραχήν, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐφαρμοσθῇ πάλιν ἡ περὶ ὀστρακισμοῦ θεσμοθεσία, καὶ γενομένης ψηφηφορίας, ἐξωρίσθη ὁ Θεμιστοκλῆς, διὰ τὸν λόγον ὅτι, προκειμένου νὰ ἀφαιρεθῇ ἐκ μέσου εἷς τῶν πραττόντων τὰ δημόσια, ὁ δῆμος προετίμησε νὰ ἀποπέμψῃ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον δὲν μετεχειρίζετο πλέον εἰς τὰ πράγματα αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἐξορίαν του, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπῆλθεν εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου συναπήγαγε μὲν ἀξιόλογον τῆς περιουσίας αὐτοῦ μέρος, διέ-

τριψε δὲ περὶ τὰ ἓξ ἔτη, ἐπισκεπτόμενος ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἄλλας τῆς Πελοποννήσου πόλεις. Εἶναι εὔκολον νὰ εἰκάσωμεν ὁποῖα ἦσαν τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἰσθήματα αὐτοῦ. Ἐνεργὸς καὶ φίλαρχος, ἦτο ἀδύνατον νὰ λησμονήσῃ ὅτι αὐτὸς ὁ ἤδη ἐξόριστος, ἐκράτησέ ποτε εἰς τὴν παλάμην του τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· ἀείποτε δὲ ἐπιδιώξας τὴν ἐξουσίαν διὰ παντὸς τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ, δὲν ἐδίστασεν ἤδη νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Παυσανίου μετὰ τοῦ ὁποίου ἴσως καὶ πρότερον ἦτο συνεννοημένος. Καὶ ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον ἔμεινε μυστικὴ ἡ συνωμοσία· ὅτε ὅμως ἐθανατώθη ὁ Παυσανίας καὶ ἀνεκαλύφθησαν ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔγγραφα, κατέστη ἀρίδηλος ἡ ἐνοχὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, οἱ δὲ ἀμείλιχοι Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν νὰ κατηγορήσωσιν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς, μαθὼν ὅτι ἐστάλησαν ἄνδρες ἵνα τὸν συλλάβωσιν, ἔφυγεν ἀμέσως ἐξ Ἄργους εἰς Κέρκυραν· ζητηθεὶς δὲ καὶ ἐκεῖθεν, ἀπῆλθε πρὸς Ἄδμητον τὸν Μολοσσῶν βασιλέα, ἐν Ἠπείρῳ· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐνταῦθα κατεδιώχθη, ἀνεχώρησεν εἰς Πύδναν, τὴν παρὰ τὸν θερμαϊκὸν κόλπον, ὅθεν διεπέρασε, μετὰ πολλοὺς κινδύνους, εἰς Ἔφεσον τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τότε κατεδικάσθη ἐν Ἀθήναις ἐρήμην ὡς προδότης καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία του· ἀλλ' οἱ φίλοι του κατώρθωσαν νὰ κρύψωσι καὶ νὰ διαβιβάσωσιν εἰς αὐτὸν οὐ μικρὸν μέρος τῆς περιουσίας ταύτης. Ὅσον δὲ αὐτῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπεξαιρεθῇ καὶ πραγματικῶς ἐδημεύθη, συνεποσοῦτο ἔτι εἰς 100 περίπου τάλαντα, ἤτοι 600,000 δραχμῶν· ἐξ οὗ εἰμπορεῖ τις νὰ εἰκάσῃ τὸ μέγεθος τῶν χρηματικῶν αὐτοῦ καταχρήσεων, διότι ἤρχισε τὸ στάδιόν του μὴ ἔχων εἰμὴ 3 τάλαντα.

Ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀνέβη ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν συνοδίᾳ Περσῶν τινων, εἰς Σοῦσα πρὸς Ἀρταξέρξην τὸν ἐπιλεγόμενον μακρόχειρα, ὅστις υἱὸς ὢν τοῦ Ξέρξου, εἶχε διαδεχθῆ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, πρὸ μικροῦ τότε ἀποθανόντος. Εἰς Σοῦσα δὲ φθάσας, ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην ἐπιστολὴν ἀγέρωχον, οἵαν οὐδεὶς βεβαίως τῶν σημερινῶν τῆς Εὐρώπης βασιλέων ἤθελε δεχθῆ καὶ ἧς ἡ μνήμη ἐπέπρωτο νὰ ἀνανεωθῇ ἐν τῇ παρούσῃ ἑκατονταετηρίδι, κατά τινα ἀξιομνημόνευτον περίστασιν· διότι τῷ 1815, ὁ Ναπολέων ὁ Α', ἀναγκασθεὶς νὰ ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ τῷ φοβερωτάτῳ τῶν πολεμίων του, ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἣν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῷ κυβερνήτῃ

τῆς Ἀγγλίας, παρωμοίασεν ἑαυτὸν πρὸς τὸν περιώνυμον τῶν Ἀθηνῶν φυγάδα. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, διασωθεῖσα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, εἶχεν ὡς ἑξῆς· «Θεμιστοκλῆς ἥκω παρὰ σέ, ὅς, κακὰ μὲν πλεῖστα Ἑλλήνων εἴργασμαι τὸν ὑμέτερον οἶκον, ὅσον χρόνον τὸν σὸν πατέρα ἐπιόντα ἐμοὶ ἀνάγκη ἠμυνόμην· πολὺ δ' ἔτι πλείω ἀγαθά, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ μὲν ἐμοί, ἐκείνῳ δὲ ἐν ἐπικινδύνῳ πάλιν ἡ ἀποκομιδὴ ἐγίγνετο. Καί μοι εὐεργεσία ὀφείλεται, καὶ νῦν ἔχων σε μεγάλα ἀγαθὰ δρᾶσαι, πάρειμι, διωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν σὴν φιλίαν. Βούλομαι δ' ἐνιαυτὸν ἐπισχών, αὐτός σοι περὶ ὧν ἥκω δηλῶσαι.» Ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐθαύμασεν, ὡς λέγεται, τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ζητηθεῖσαν ἐνιαύσιον προθεσμίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ Θεμιστοκλῆς ἐξέμαθε τήν τε περσικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη τὰ περσικὰ ἱκανῶς ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βασιλέα. Καὶ ἴσχυσε παρ' αὐτῷ ὡς οὐδεὶς ἄλλος Ἕλλην, ἰδίως διὰ τῶν περὶ ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος σχεδίων του, τὰ ὁποῖα ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς αὐτὸς οὐδέποτε ὑπέλαβεν ὡς σπουδαῖα. Ὁπωσδήποτε ὁ Ἀρταξέρξης τοσοῦτον ἐδελεάσθη ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας ἐκείνης, ὥστε ἔδωκεν αὐτῷ περσίδα γυναῖκα, καὶ δῶρα πολλά, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς περὶ Μαγνησίαν τὴν ἀσιανὴν χώρας. Ἐνταῦθα διὰ μὲν τὸν ἄρτον αὐτοῦ, κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως, τῷ ἐπετράπη ἡ Μαγνησία· διὰ δὲ τὸν οἶνον, ἡ Λάμψακος, διὰ δὲ τὰ προσφάγια, ὁ Μυοῦς. Καὶ τῶν μὲν δύο τελευταίων πόλεων ἡ πρόσοδος δὲν ἀναφέρεται εἰς χρήματα, ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θουκυδίδης ὁρίζει τὸ ἐτήσιον μόνης τῆς πρώτης εἰσόδημα εἰς τάλαντα πεντήκοντα ἤτοι 300,000 δραχμῶν, εἰμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἂν ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπόθει εἰμὴ χρήματα, δὲν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δυσαρεστηθῇ διὰ τὴν εἰς Περσίαν φυγήν του.

Εἰς Μαγνησίαν ἔφερεν ἐξ Ἀθηνῶν τὴν οἰκογένειάν του, καὶ διέτριψεν ἐκεῖ ἄδηλον πόσον, ἱκανὸν ὅμως, ὡς φαίνεται, χρόνον. Νοσήσας δὲ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 64, μηδὲν μηδέποτε διαπράξας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολυθρυλήτων περὶ κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος σχεδίων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν Ἀρταξέρξην. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Μαγνησίας ἠγέρθη αὐτῷ μνημεῖον πολυτελές, ὁ δὲ ἔσχατος γνωστὸς ἀπόγονος αὐτοῦ ἦτο ὁ Ἀθηναῖος Θεμιστοκλῆς,

ὅστις μετὰ πεντακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη διετέλεσε συμφοιτητὴς καὶ φίλος τοῦ Πλουτάρχου παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Ἀμμωνίῳ ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐξηκολούθει ἔτι ἀπολαμβάνων ὠφελήματά τινα ἐν Μαγνησίᾳ. Ἀλλ' ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη γενναιοφρόνως λησμονήσασα τὰ τελευταῖα τοῦ ἀνδρὸς ἁμαρτήματα, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑποφέρῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἰδέαν ὅτι ἠθέλησέ ποτε οὗτος νὰ προδώσῃ σπουδαίως τὴν πατρίδα, τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ ὀστᾶ τοῦ σωτῆρος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας κεῖνται μακρὰν τῆς γενεθλίου ἑστίας ἐπὶ χώρας ἀνηκούσης εἰς δεσπότας ἀσιανούς· ὅθεν ἐπὶ Θουκυδίδου ἤδη ἐπίστευσε τὴν διαδοθεῖσαν φήμην, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπέθανε, φαρμακεύσας ἑαυτόν, διότι δὲν ἀνείχετο νὰ ἐκτελέσῃ τὰς πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην ὑποσχέσεις, ὅτι τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ ἀνεκομίσθησαν κρυφίως κατὰ παραγγελίαν του, εἰς Ἀθήνας καὶ ὅτι ἐτάφησαν εἰς τὸν Πειραιᾶ ἐκεῖνον οὗ αὐτὸς ἐδημιούργησε τὰ τείχη καὶ τὰ νεώρια. Ἐκεῖ λοιπόν, δεξιᾷ εἰσπλέοντι τὸν λιμένα, λέγεται ἀναπαυόμενος ὁ ἀνήρ, δυνάμει τῆς ἐθνικῆς καὶ μακραίωνος ἀμνηστίας ἣν ἀπένειμεν αὐτῷ ἡ εὐγνώμων πεποίθησις τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν γενεῶν· ἐκεῖ ὅπου μετὰ δισχιλίων καὶ τριακοσίων ἐτῶν παρέλευσιν, ἦλθε, τῷ 1835, νὰ εὕρῃ τὴν σκιὰν αὐτοῦ ναυμάχος περιβόητος ἕτερος, ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης, ὅστις ἂν δὲν εἶχε τὴν ποικίλην μεγαλοφυΐαν τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου, ἐπὶ ἓξ ὅμως ἔτη περιαγαγὼν νικηφόρον τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, ἀπὸ Τενέδου μέχρι Μεθώνης, καὶ ἀπὸ Μεσολογγίου μέχρι Σάμου, δὲν ἦτο βεβαίως ἀνάξιος ν' ἀναπαυθῇ πλησίον τοῦ μεγάλου τῆς Σαλαμῖνος νικητοῦ.

Ὁ Ἀριστείδης ἀπέθανε τρία ἢ τέσσαρα ἔτη μετὰ τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Θεμιστοκλέους, ἤτοι περὶ τὸ 468 ἔτος, κατ' ἄλλους ἐν Ἀθήναις, κατ' ἄλλους ἐνῷ ἐξετέλει ἐξωτερικήν τινα εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον ὑπηρεσίαν. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἀπέθανε πενέστατος, μηδὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ταφὴν αὐτοῦ ἔξοδα καταλιπών. Ἡ εὐγνώμων πόλις ἤγειρεν αὐτῷ δημοσίᾳ δαπάνῃ μνημεῖον ἐν Φαλήρῳ, ἐπροίκισε τὰς δύο θυγατέρας του καὶ ἀπένειμε καλὸν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Λυσιμάχῳ δῶρον. Ἀλλ' ὅλοι αὐτοῦ οἱ ἀπόγονοι ὡς πένητες ἀναφέρονται, ἡ δὲ πόλις ἐπὶ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου ἔτη ἐφρόντιζεν ἀκόμη, εἴτε περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως, εἴτε περὶ τῆς συντηρήσεως αὐτῶν.

Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ 471 καὶ τοῦ 468 ἔτους, ἐξέλιπον καὶ οἱ δύο τελευταῖοι τῶν ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων τεσσάρων πρωταγωνιστῶν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἦσαν ὁ Μιλτιάδης, ὁ Ξάνθιππος, ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι εἶχόν φθάσει τότε εἰς τὴν εὐτυχῆ ἐκείνην πολιτικήν, ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀκμήν, καθ' ἣν τὰ ἔθνη δὲν χηρεύουσι ποτὲ ἀνδρῶν ἐξόχων, καθ' ἣν τοὺς ἐκλείποντας τῶν δημοσίων πραγμάτων ἀθλητὰς διαδέχονται ἀμέσως ἄλλοι νέοι· καὶ οὐ μόνον διαδέχονται ἀμέσως ἄλλοι νέοι, ἀλλ' οἱ νέοι οὗτοι ἄνδρες εἶναι τελειότεροι τῶν προκατόχων καὶ ἐπιτηδειότεροι πρὸς τὰς νέας τῆς πολιτείας χρείας. Τοιοῦτό τι συνέβη τότε εἰς Ἀθήνας. Ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου, προῆλθον εἰς μέσον οἱ κληρονόμοι τῶν προτερημάτων αὐτῶν, ἐν οἷς ἐπρώτευον ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς.

Ὁ Κίμων ἦτο υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις, ἀνάγων εἰς τοὺς Αἰακίδας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ ἐπὶ Πεισιστράτου κατακτήσαντος τὴν θρᾳκικὴν χερσόνησον· καὶ αὐτὸς δὲ βραδύτερον ἠσφάλισε τὴν κατάκτησιν ταύτην, καθυπέταξεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον καὶ ἐπέστεψε τὸ στάδιον αὐτοῦ διὰ τοῦ περιφανοῦς ἐν Μαραθῶνι κατορθώματος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κίμων, συζευχθεὶς Ἰσοδίκην τὴν δισέγγονον Ἱπποκράτους τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κλεισθένους, συνεδέθη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἔτι περιφανεστέρου οἴκου τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν. Ὁ δὲ Περικλῆς ἦτο υἱὸς τοῦ Ξανθίππου, τοῦ ἐν Μυκάλῃ στρατηγήσαντος τῶν Ἀθηναίων, καὶ Ἀγαρίστης, τῆς θυγατρὸς μὲν τοῦ προειρημένου Ἱπποκράτους, ἀδελφῆς δὲ τοῦ Μεγακλέους, τοῦ πάππου τῆς Ἰσοδίκης. Ὥστε ἀμφότεροι οἱ ἄνδρες ἀνῆκον εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη, ὄντες μάλιστα καὶ συγγενεῖς ἐκ κηδεστίας. Ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον εἶχον πρὸς ἀλλήλους κοινόν. Καθὼς οἱ δύο τῆς Βοιωτίας ποταμοί, ἡ Ὠερόη καὶ ὁ Ἀσωπός, ἀμφότεροι ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος οὐ μακρὰν ὁ εἷς τοῦ ἄλλου πηγάζοντες, ἔπειτα τρέπονται ὁ μὲν πρὸς δυσμάς, ἐκβάλλων εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον, ὁ δὲ πρὸς ἀνατολάς, ἐκρέων εἰς τὴν Εὐβοϊκὴν θάλασσαν· οὕτω καὶ ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς, ἀμφότεροι ἐκ περιφανῶν γονέων ἕλκοντες τὸ γένος καὶ μέχρι τινὸς συγγενεῖς ὄντες, ἔπειτα ἐστράφησαν εἰς ὅλως ἀντίθετα στάδια, ὁ μὲν ἐν πολέμοις ἰδίως διαπρέψας, ὁ δὲ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς πολι-

τείας πράγματα, καὶ ὁ μὲν συντηρητικὸς ἀναδειχθείς, ὁ δὲ νεωτεριστικώτατος.

Ὁ Κίμων ἐστερήθη μειράκιον ἔτι ὢν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ἔχων δὲ φύσιν ὀξεῖαν, καὶ ὄνομα μέγα, καὶ εὐπορίαν ἱκανήν, παρεδόθη κατὰ τὰ δέκα ἔτη τῆς πρώτης αὐτοῦ νεότητος, τὰ διελθόντα μεταξὺ τῆς ἐν Μαραθῶνι καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μάχης, εἰς πλείστην ὅσην ἀκολασίαν· καὶ κατηγορεῖτο τότε ὡς ἄτακτος, καὶ πολυπότης, καὶ φιλόγυνος, καὶ θαυμαστὸς μὲν ἱππεύς, ἀθλητὴς δὲ ἄριστος, ἀλλ' οὔτε μουσικήν, οὔτε ῥητορικήν, οὔτε ἄλλο τι ἐλευθέριον μάθημα ἐκδιδαχθείς. Ἐντὸς ὅμως τῆς ψυχῆς ταύτης ἐκοιμῶντο τρία προτερήματα, τόλμη, νοῦς, φιλοτιμία, τὰ ὁποῖα δὲν ἐζήτουν εἰμὴ ἰσχυράν τινα ἀφορμὴν ἵνα ἐξεγερθῶσι καὶ ἐξευγενίσωσι τὸν ἄσκοπον καὶ ἀγενῆ ἐκεῖνον βίον. Ὅθεν ἅμα ἐπελθόντων τῶν κινδύνων τοῦ 480 ἔτους ὁ Κίμων κατῆλθεν ἐκ τῶν πρώτων ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ἠγωνίσθη περιφανῶς ἐν Σαλαμῖνι· χειραγωγούμενος δὲ ἤδη ὑπὸ τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Ἀριστείδου, ὅστις ἐνόησε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νέου, προήχθη τάχιστα εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων καὶ μετ' οὐ πολὺ διεδέχθη τὸν ἄνδρα τοῦτον εἰς τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς στρατηγίας τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Ἀλλ' ἡ φύσις τροπολογεῖται μὲν πολλάκις, ὁλοσχερῶς ὅμως δὲν μεταβάλλεται σχεδὸν ποτέ. Ὁ Κίμων καὶ ἀφοῦ ἐνίκησε τὰς λαμπροτάτας αὐτοῦ νίκας, καὶ ἀφοῦ ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῆς ποιήσεως ἀνὴρ θεῖος καὶ τῶν Πανελλήνων ὁ ἄριστος, διέσωζεν ἔτι τὰς ὁρμὰς τῆς νεότητος, καὶ πολλάκις ἐλησμόνησε τὴν δόξαν αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας τῆς καλλονῆς καὶ τῆς χάριτος· τὸ δὲ μέγα αὐτοῦ ἀνάστημα, καὶ τὸ εὐειδὲς πρόσωπον, καὶ ἡ οὔλη καὶ πυκνὴ κόμη ἥτις ἐστόλιζε τὴν δαφνηφόρον ἐκείνην κεφαλήν, ἦσαν προτερήματα εἰς τὰ ὁποῖα δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσι καὶ αὐταὶ αἱ μεγαλοφρονέστεραι τῆς Ἑλλάδος κόραι. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου λεγόμενον, ὅτι ἐπροοιμίασεν ἀγαπήσας τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν Ἐλπινίκην, τὴν μετέπειτα κομψὴν φίλην τοῦ περιωνύμου Πολυγνώτου, ὅστις ζωγραφήσας ἐν τῇ ποικίλῃ στοᾷ τὰς Τρῳάδας, ἐποίησε τὸ τῆς Λαοδίκης πρόσωπον ἐν εἰκόνι τῆς Ἐλπινίκης. Ἀλλ' ὁ σύγχρονος τοῦ Κίμωνος ποιητὴς Μελάνθιος διέσωσεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὰ ὀνόματα δύο ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐρωμένων, τῆς Σαλαμινίας Ἀστερίας καὶ ἄλλης τινὸς νέας, Μνήστρας καλουμένης· πρὸς δὲ τὴν νόμιμον σύζυγον

Ἰσοδίκην τοσοῦτον ἐμπαθῶς διετέθη ὁ Κίμων, καὶ ἀποθανούσης αὐτῆς τοσοῦτον ἐδυσφόρησεν ὥστε ποιητὴς ἕτερος, ὁ Ἀρχέλαος, ὡς εἰκάζεται, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐλεγείας ἐπὶ παρηγορίᾳ τοῦ πένθους. Ἠγάπα δὲ καὶ τὰ δεῖπνα τὰ πολυτελῆ καὶ ηὐφραίνετο, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πότου καὶ τῶν ᾀσμάτων, νὰ διηγῆται τὰς ποικίλας περιστάσεις τοῦ ἐνδόξου αὐτοῦ πολεμικοῦ σταδίου, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἴων, ὁ χῖος ποιητής, ὅστις ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας καὶ ἀξιωθεὶς τῆς φιλίας τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ηὐτύχησε πολλάκις νὰ συνδειπνήσῃ μετ' αὐτοῦ. Καὶ ἐνῷ δι' ἅπαντος τοῦ βίου διετέλεσεν ἀδέκαστος καὶ ἀδωροδόκητος, ἦτο ἀφειδὴς περὶ τὰς ἀμοιβὰς τῶν συναγωνιστῶν καὶ σχεδὸν ἄσωτος περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς ἰδίας περιουσίας, ἣν ὑπεραυξήσας διὰ τῶν νομίμων λαφύρων, κατέστησεν, ἐν τῇ ὄντως ἡγεμονικῇ αὐτοῦ μεγαλοφροσύνῃ, κοινὴν οὕτως εἰπεῖν ἁπάντων τῶν πολιτῶν κτῆσιν. Διότι διέταξε νὰ ἀφαιρεθῶσιν οἱ φραγμοὶ τῶν ἀγρῶν του, ἵνα πάντες ὠφελῶνται ἐλευθέρως ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν· καὶ κατ' οἶκον παρήγγειλε νὰ παρασκευάζηται καθ' ἑκάστην δεῖπνον λιτὸν μέν, ἀρκοῦν ὅμως εἰς τοὺς πολλούς, ἵνα ὁ βουλόμενος τῶν πενήτων εἰσέρχηται καὶ ἔχῃ πρόχειρον τὴν διατροφήν. Ἐξερχόμενος δὲ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, παρηκολουθεῖτο ὑπὸ δούλων νεανίσκων πολλῶν, οἵτινες, φέροντες ἱμάτια καλὰ καὶ ἀργύρια ἄφθονα, διένεμον αὐτὰ εἰς τοὺς ἐνδεῶς ἠμφιεσμένους γέροντας ὅσους συνέπιπτε νὰ ἀπαντήσωσι καθ' ὁδόν. Καὶ ἐν γένει ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὁ ἀπόγονος τῶν Αἰακιδῶν, ὡμοίαζεν εἰς πολλὰ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς καὶ εὐεργετικούς, τοὺς φιλέρωτας καὶ ἀρειμανίους Γάλλους μεγιστᾶνας τῆς παρελθούσης καὶ τῆς προπαρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, οἵτινες ἠγείροντο ἀπὸ πολυτελῶν συμποσίων ἵνα ριφθῶσι φαιδροὶ εἰς φοβεροὺς πολεμικοὺς κινδύνους· καὶ ἐπανήρχοντο ἀπὸ φονικῶν μαχῶν, ἵνα παραδοθῶσιν οὐδὲν ἧττον φαιδροὶ εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ τρυφηλοτάτου τῶν βίων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας μεγάλους τῶν Ἀθηνῶν ἄνδρας ἀντιπαραβαλλόμενος, φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Ξανθίππου μᾶλλον ἢ τῆς τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου· ἀλλ' ἦτο φιλονομώτερος μὲν τοῦ πατρός, στρατηγικώτερος δὲ τοῦ ἐν Μυκάλῃ νικητοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ πολὺ μετὰ τὸν Κίμωνα, περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐξωρίσθη μὲν ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀπεβίωσε δὲ ὁ Ἀριστείδης· καὶ διετέλεσε πράττων τὰ δημόσια, ἐπὶ μακρό-

τατον, περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπὸ τοῦ 467 περίπου μέχρι τοῦ 428 π. Χ. Ἐπλάσθη δὲ ὑπὸ τῆς φύσεως παντελῶς ἀλλοῖος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ συναγωνιστοῦ· μέτριος τὰ πάθη, σοβαρὸς τὸ φρόνημα, εὐλαβὴς περὶ τοὺς λόγους, φειδωλὸς περὶ τὰ ἴδια χρήματα, καὶ γενναῖος μὲν ἀλλὰ ἥκιστα φιλοπόλεμος. Οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ οἵτινες μετήρχοντο τότε εἰς τὰς Ἀθήνας μέχρι τινὸς τὸ ἔργον τῆς σημερινῆς δημοσιογραφίας, ψέγοντες μὲν τὰ ψόγου ἄξια, πολλάκις ὅμως καθαπτόμενοι ἀδίκως καὶ τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν, ἐσυκοφάντησαν τὸν Περικλέα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ὡς ἀσελγῆ περὶ τοὺς ἔρωτας. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διετέλεσε σωφρονέστατος, καὶ ὅτι δὲν ἠγάπησε περιπαθῶς εἰμὴ τὴν ἐκ Μιλήτου Ἀσπασίαν, τὴν πολυθρύλητον διά τε τὸ κάλλος καὶ τὰς περὶ τοὺς λόγους χάριτας, μεθ' ἧς καὶ συνέζησεν ἀφοῦ διεζεύχθη, ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, ἀπὸ τῆς νομίμου γυναικός. Ἀπέφευγε δὲ τὰ συμπόσια, καὶ τὰς φιλοφροσύνας, καὶ πᾶσαν πρὸς πάντα οἰκειότητα, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε λέγεται πρὸς μηδένα τῶν φίλων του ἐπὶ δεῖπνον ἐλθεῖν. Ἅπαξ δὲ μόνον, τελοῦντος τοὺς γάμους αὐτοῦ τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ Εὐρυπτολέμου, τοῦ πατρὸς τῆς Ἰσοδίκης, προσῆλθε μὲν ὁ Περικλῆς, καὶ παρέμεινε μέχρι τῶν σπονδῶν, ἀλλὰ τότε εὐθὺς ἐξανέστη καὶ ἀπῆλθε. Δεινότατος ἀναδειχθεὶς τῶν καθ' αὐτὸν ῥητόρων, διά τε τὴν εὔροιαν τοῦ λόγου καὶ τῶν διανοημάτων τὴν ἐμβρίθειαν, σπανίως ἠγόρευεν ἐπ' ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ μόνον εἰς τὰς κυριωτάτας περιστάσεις, ἔπραττε δὲ συνήθως διὰ τῶν φίλων καὶ ὀπαδῶν. Χρημάτων ἀδωρότατος διατελέσας ἀείποτε, διεχειρίζετο μετ' αὐστηροτάτης οἰκονομίας τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, διὰ τοῦ ἐπιστάτου του Εὐαγγέλου, πωλῶν ὅλους τοὺς καρποὺς τῶν κτημάτων του καὶ προμηθευόμενος ἐκ τῆς ἀγορᾶς πᾶν ὅ,τι ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς συντήρησιν τῆς οἰκίας του. Τοιοῦτος δὲ ὢν φύσει ὁ ἀνήρ, ἐγκρατής, φειδωλός, περιεσκεμμένος, καὶ περὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ ψυχρὸς καὶ ἀγέρωχος, ἔλαβεν ἐκ πρώτης νεότητος τὴν τελειοτάτην ἀνατροφὴν ἣν ἠδύνατό τις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου νὰ λάβῃ ἐν Ἀθήναις. Ἐδιδάχθη τὰ μουσικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ ῥητορικὰ μαθήματα, παρὰ τοῖς μάλιστα ὀνομαστοῖς τῶν τότε διδασκάλων, παρὰ τῷ Πυθοκλείδῃ καὶ τῷ Δάμωνι. Ὑπῆρξε φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ περιφήμου Κλαζομενίου φιλοσόφου Ἀναξαγόρου, ὃν οἱ τότε ἄνθρωποι Νοῦν προσηγόρευον, διά τε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν περὶ τὴν φυσιολογίαν ἐμπειρίαν, καὶ διότι

ὑπερτάτην τοῦ κόσμου τούτου δύναμιν καὶ ἀρχὴν ἐπρέσβευεν οὖσαν ὄχι τὴν τύχην, οὐδὲ τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ τὸν ἄκρατον καὶ καθαρὸν νοῦν. Διὰ τῆς πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν προσομιλίας ἀπηλλάγη ὁ Περικλῆς οὐκ ὀλίγων προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν, αἵτινες ἐπεκράτουν παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, πρὸς οὓς καὶ διὰ τοῦτο ἤδη δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ συνεχῆ οἰκειότητα· ὥστε ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς, διῆγεν τὸ κατ' ἰδίαν βίον ἐν μέσῳ εὐαρίθμων τινῶν διακεκριμένων φίλων, τοῦ Πρωταγόρου, τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν προαναφερθέντων διδασκάλων, ὧν ἁπάντων προήδρευεν ἡ ἐπαφρόδιτος καὶ μεμουσωμένη Ἀσπασία. Καὶ ἐν γένει ὁ Περικλῆς, λόγῳ παιδείας, χαρακτῆρος καὶ βίου ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ τοὺς πολιτικοὺς ἐκείνους τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγγλίας ἄνδρας, οἵτινες μεταβαίνουσιν ἀπὸ τῶν περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων μεριμνῶν εἰς τὰς νηφαλίους ἡδονὰς τῆς θεωρητικῆς μελέτης καὶ ἀπὸ τῆς μελέτης ταύτης ἀντλοῦσι νέας δυνάμεις πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν πρακτικωτέρων βουλευμάτων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως πρωταγωνιστὰς ἀντιπαραβαλλόμενος, φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως οὐχὶ τοῦ Μιλτιάδου, ἢ τοῦ Ξανθίππου, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ὧν ὅμως ἀσυγκρίτως μεγαλοφυέστερος τοῦ πρώτου, καὶ ἀσυγκρίτως χρηστότερος τοῦ δευτέρου.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως ἤθελεν ὑποθέσει τις, ὅτι ὁ Κίμων ἦτο ἀνὴρ δημαγωγικός, ὁ δὲ Περικλῆς συντηρητικὸς μᾶλλον καὶ ἀριστοκρατικός. Καὶ ὅμως ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα. Ὁ Πλούταρχος ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐξωτερικῆς τοῦ Περικλέους μορφῆς, λέγει, ὅτι κατὰ μὲν τὰ ἄλλα τὸ σῶμα αὐτοῦ ἦτο ἄμεμπτον, ἀλλ' ἡ κεφαλὴ ἦτο προμήκης καὶ ἀσύμμετρος· διὰ δὲ τοῦτο οἱ τεχνῖται ἐφρόντιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παριστῶσιν αὐτὸν φέροντα περικεφαλαίαν, ἵνα καλύπτωσι τὸ ἀληθὲς τοῦ κρανίου σχῆμα. Ἡ εἰκὼν αὕτη παρέχει ἡμῖν ἔννοιάν τινα τῆς ὅλης τοῦ Περικλέους πολιτείας. Ἡ ἐμβρίθεια καὶ ἡ περίσκεψις τοῦ ἀνδρός, ἐκάλυπτον, ὡς ἡ περικεφαλαία ἐκείνη, τὰ ἀληθῆ τῆς διανοίας αὐτοῦ βουλεύματα, τὰ ὁποῖα κατ' ὀλίγον ὀλίγον ἀναπτυσσόμενα καὶ ἐφαρμοζόμενα, ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προσελκύσωσιν εἰς αὐτὸν ἐξ ἀνάγκης τὴν εὔνοιαν τοῦ δήμου, πολὺ μᾶλλον ἢ ἅπασα ἡ θορυβώδης ἐλευθεριότης τοῦ Κίμωνος. Τῳόντι, διὰ τοῦ ψηφίσματος τοῦ ὁποίου εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστείδης, ἅπαντες οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέ-

γεσθαι εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα, ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, οἱ πενέστεροι ἀπησχολημένοι ὄντες εἰς τὰ ἴδια ἔργα ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνασκήσωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς δικαίωμα. (191) Αὐτὴ ἡ κλήρωσις τῶν ἀρχῶν ἥτις φαίνεται εἰσαχθεῖσα περὶ τοὺς χρόνους τούτους, (σελ. 389 καὶ ἐπ.) δὲν ὠφέλησε πολὺ τοὺς πένητας· διότι πλεῖστοι ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐκληροῦντο, καθὸ ἀπόντες εἰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις· καὶ διότι τὰ κυριώτατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα, ἰδίως τὸ στρατηγικόν, ἐδίδοντο καὶ ἤδη, ὡς ἄλλοτε, διὰ χειροτονίας εἰς τοὺς ἱκανωτέρους, οἷοι δὲν ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ συνήθως οἱ ἀπορώτεροι. Οὐδὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν παρευρίσκοντο οὗτοι τακτικῶς· καὶ οὐ μόνον οἱ ἀπόντες ἐκ τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ παρόντες, καθὸ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐγκα-

---

191) Περὶ τοιούτου ψηφίσματος τοῦ Ἀριστείδου οὐδὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Πολ. Ἀθην., μόνον δὲ ὁ Πλούταρχος ἐν Β. Ἀριστείδου § 22 λέγει ὅτι ὁ Ἀριστείδης μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην «ἐπεὶ τοὺς Ἀθηναίους ζητοῦντας ἑώρα τὴν δημοκρατίαν ἀπολαβεῖν, ἅμα μὲν ἄξιον ἡγούμενος διὰ τὴν ἀνδραγαθίαν ἐπιμελείας τὸν δῆμον, ἅμα δ' οὐκ ἔτι ῥᾴδιον, ἰσχύοντα τοῖς ὅπλοις καὶ μέγα φρονοῦντα ταῖς νίκαις, ἐκβιασθῆναι, γράφει ψήφισμα *κοινὴν εἶναι* τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἄρχοντας ἐξ Ἀθηναίων πάντων αἱρεῖσθαι». Ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐνταῦθα εἶναι λίαν γενικά, καὶ διὰ τοῦτο ἀόριστα καὶ ἀσαφῆ, ὁ δὲ περὶ *ἀρχόντων λόγος* φαίνεται ὅτι τὸ ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τοὺς *ἐννέα ἄρχοντας*, ἀλλ' εἰς πάσας τὰς ἀρχάς. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι τὸ δῆθεν ψήφισμα τοῦ Ἀριστείδου, δι' οὗ ἐδίδετο τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἄρχοντας εἰς τὰς τάξεις τῶν ἱππέων καὶ τῶν ζευγιτῶν καὶ τῶν θητῶν, ἀντίκειται πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολ. Ἀθην. 26) ῥητῶς καὶ σαφῶς λεγόμενα ὅτι «*ἕκτῳ* ἔτει μετὰ τὸν Ἐφιάλτου θάνατον (ἤτοι τῷ 452—451 π. Χ.) ἔγνωσαν (οἱ Ἀθηναῖοι) καὶ ἐκ ζευγιτῶν προκρίνεσθαι τοὺς κληρωσομένους τῶν ἐννέα ἀρχόντων, καὶ *πρῶτος ἦρξεν αὐτῶν* Μνησιθείδης· οἱ δὲ πρὸ τούτου πάντες ἐξ ἱππέων καὶ πεντακοσιομεδίμνων ἦσαν, οἱ δὲ ζευγῖται τὰς *ἐγκυκλίους* (τὰς κατωτέρας δηλονότι ἀρχὰς) ἦρχον. Ὥστε, κατὰ Ἀριστοτέλην, μόλις τῷ 452—451 ἐπεξετάθη τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἄρχοντας καὶ τότε μόνον εἰς τοὺς *ζευγίτας* (οἱ ἱππεῖς ἐκέκτηντο, ὡς φαίνεται, τὸ δικαίωμα ἀπὸ τοῦ Σόλωνος ἤδη). Πλὴν τούτου ὁ αὐτὸς Ἀριστοτέλης (§ 25) λέγει ῥητῶς ὅτι ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη μετὰ τὰ Μηδικὰ (ἤτοι μέχρι τοῦ 462 π. Χ.) διέμεινεν συντηρητικὴ προεστώτων τῶν Ἀρεοπαγειτῶν, *καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μικρόν*».

ταλείπωσιν ἐπὶ τοῦτο τὰς βιοποριστικὰς αὐτῶν ἐργασίας. Ὥστε καὶ εἰς τὰ συνέδρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο κτῆμα ἀναπαλλοτρίωτον τῶν πολλῶν, ἐξηκολούθουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπικρατοῦντες οἱ ὀλίγοι. Ὁ Περικλῆς δὲν ἐθεώρει καλῶς ἔχουσαν τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὁ Περικλῆς ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πόλις τότε μάλιστα θέλει φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον τῆς ἠθικῆς, διανοητικῆς καὶ ὑλικῆς αὐτῆς δυνάμεως, ὅτε ἅπαντες αὐτῆς οἱ πολῖται, πλούσιοι καὶ πένητες, κύριον μέλημα καὶ ἐνασχόλημα θέλουσιν ἔχει τὴν τῶν δημοσίων πραγμάτων διεξαγωγήν· καὶ ἐπεχείρησε λοιπόν, διὰ μεγαλοπρεπῶν καὶ πολυτελῶν δημοσίων ἔργων καὶ διὰ τακτικῶν ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου μισθοδοσιῶν, νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς πένητας πόρους τοσούτους ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐξασκῶσιν ἀδιαλείπτως τὰ δικαιώματα αὐτῶν. Ὁ Κίμων εἶχεν ἄλλην γνώμην. Ὁ Κίμων ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πολιτεία, ἐπιτρέψασα εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας ἴσα δικαιώματα, ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον ὅριον τῶν ὅσα ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὑπὲρ αὐτῶν· ὅτι δὲν ὤφειλε νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω, καὶ ὅτι ἔργον ἤδη ἑκάστου πολίτου ἦτο νὰ εὐπορήσῃ διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ, διὰ νὰ δύναται νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν νομίμων δικαιωμάτων του. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε σφοδρὰ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ἔρις, καθ' ἣν ἀναγκαίως τὸ πλῆθος συνετάχθη μετὰ τοῦ Περικλέους μᾶλλον ἢ μετὰ τοῦ Κίμωνος. Τὶς ἐν τούτοις ἐκ τῶν δύο ἐβουλεύετο συνετώτερον καὶ ὀρθότερον; Ὅσον μέγα καὶ ἂν ἦναι τὸ ὄνομα τοῦ Περικλέους, ὅσον στενῶς καὶ ἂν συνδέηται μετὰ τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν, τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Κίμων ἦτο προνοητικώτερος αὐτοῦ. Τοῦ δημοσίου ταμείου ἔργον δὲν εἶναι ποτὲ νὰ τρέφῃ τοὺς πολίτας· ὁσάκις δὲ καθ' ἕνα ἢ κατ' ἄλλον τρόπον τὰ κοινὰ χρήματα ἐδαπανήθησαν ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ, τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπέθρεψε τὴν ἀργίαν καὶ τὴν πενίαν, κατέστρεψεν ἁπάσας τὰς ἀρετὰς ὅσας παράγει ἡ φιλοπονία καὶ ἡ συνείδησις ὅτι ἡ τύχη ἑκάστου ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας, καὶ παρέδωκεν ἐπὶ τέλους τὸ κράτος εἰς τὴν διάκρισιν δημαγωγῶν ἢ τυράννων. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῶν δικαστικῶν, τῶν στρατιωτικῶν μισθῶν καὶ ἄλλων χορηγιῶν, (192) οἰστρηλατούμενος ὑπὸ τοῦ ἀγενοῦς τῆς

192) Ἴδ. Ἀριστοτέλ. Πολ. Ἀθ. 24 «κατέστησαν δὲ καὶ τοῖς πολλοῖς

δημαγωγίας πάθους· ἄπαγε! Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἐξεταζόμενον τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα, εἶχεν ἐξεναντίας γενναῖόν τι καὶ μεγαλόφρον, διότι ἡ προαίρεσις αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐνισχύσῃ ὅσον ἔνεστι τὴν πόλιν διὰ τῆς περὶ αὐτὴν συμπυκνώσεως ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων· καὶ ἂν ὁ Περικλῆς ἐπεδίωκε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου διὰ τῆς ὅσον ἔνεστι μεγαλητέρας ἀναπτύξεως τῆς ὑλικῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς προκοπῆς, τὸ βούλευμα αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι σωτήριον. Δὲν ἀπέβη δὲ ὀλέθριον εἰμὴ διότι ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἐργασίας ἑνὸς ἑκάστου προκύπτουσαν εὐπορίαν καὶ χρηστότητα, διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου χορηγιῶν. Τοῦτο ἔφθειρε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων. Βεβαίως ἐνόσῳ ὁ Περικλῆς διεῖπε τὰ πράγματα, ἡ πόλις ἔφθασε εἰς τὸ ἔπακρον τῆς δόξης αὐτῆς καὶ τῆς ἰσχύος. Ἀλλὰ τὰ πλημμελῆ ἀποτελέσματα τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθέντος νέου πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνεφάνησαν ἅμα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, διότι ἔκτοτε ἡ τύχη τῆς πόλεως περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλ-

---

εὐπορίαν τροφῆς, ὥσπερ *Ἀριστείδης εἰσηγήσατο*· συνέβαινε γὰρ ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν καὶ τῶν συμμάχων πλείους ἢ δισμυρίους ἄνδρας τρέφεσθαι· *δικασταὶ μὲν* γὰρ ἦσαν ἑξακισχίλιοι, τοξόται δ' ἑξακόσιοι καὶ χίλιοι, καὶ πρὸς τούτοις ἱππεῖς χίλιοι καὶ διακόσιοι, βουλὴ δὲ πεντακόσιοι, καὶ φρουροὶ νεωρίων πεντακόσιοι, καὶ πρὸς τούτοις ἐν τῇ πόλει φρουροὶ ν', ἀρχαὶ δὲ ἔνδημοι μὲν εἰς ἑπτακοσίους ἄνδρας, ὑπερόριοι δὲ εἰς ἑπτακοσίους· πρὸς δὲ τούτοις ἐπεὶ συνεστήσαντο τὸν πόλεμον ὕστερον, ὁπλῖται μὲν δισχίλιοι καὶ πεντακόσιοι, νῆες δὲ φρουρίδες εἴκοσιν, ἄλλαι δὲ νῆες αἱ τοὺς φρουροὺς ἄγουσαι (φέρουσαι) τοὺς ἀπὸ τοῦ κυάμου δισχιλίους ἄνδρας· ἔτι δὲ πρυτανεῖον καὶ ὀρφανοὶ καὶ δεσμωτῶν φύλακες· ἅπασι γὰρ τούτοις ἀπὸ τῶν κοινῶν ἡ διοίκησις ἦν». Ἐκ τῶν γενικῶς ἐνταῦθα λεγομένων περὶ Ἀριστείδου («ὥσπερ Ἀριστείδης εἰσηγήσατο») δὲν πρέπει βεβαίως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ μισθὸς τῶν δικαστῶν καὶ τῶν πεντακοσίων καὶ πάντων τῶν ἄλλων πολιτικῶν ἀρχόντων ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Ἀριστείδου· διότι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐνταῦθα εἰκονιζομένη τῶν πραγμάτων κατάστασις εἶναι ἡ ὅλη κατὰ μικρὸν εὐθὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ ἀρξαμένη καὶ διηνεκῶς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀναπτυχθεῖσα, ρητῶς δὲ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης κατωτέρω (§ 27) ὅτι, Περικλῆς πρῶτος ἀντιδημαγωγῶν πρὸς τὴν Κίμωνος εὐπορίαν ἐποίησε «μισθοφόρα τὰ δικαστήρια.» Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ περιγραφεῖσα εἰκὼν παρέστησε τὴν βαθμιαίαν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστείδου ἀρξαμένην μισθοφορίαν καὶ ἀπὸ τοῦ στρατοῦ εἰς πᾶσαν τὴν πολιτείαν βαθμηδὸν ἐπεκταθεῖσαν.

λον ἀβούλους καὶ κακοήθεις. Καὶ ζῶντος δὲ αὐτοῦ ἔτι, ἤρχισε νὰ ὑποφαίνηται ἡ ἠθικὴ ἀλλοίωσις ἣν ἔπαθεν ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος. Διότι τί λέγει περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἐν τῷ θαυμαστῷ ἐγκωμίῳ ὃ ἔπλεξεν εἰς αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης; «Κατεῖχε, λέγει, τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ, ἢ αὐτὸς ἦγε... Ἐγίγνετό τε λόγῳ μέν, δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.» Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πολίτευμα, ἀντὶ νὰ ἦναι δημοκρατικόν, ἀπέβη μοναρχικόν, ὁ δῆμος, ἀντὶ νὰ χειραγωγῇ τὸν προϊστάμενον ἄνδρα, ὅπως ἔπραττεν ὡς πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ὡς πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, ἐχειραγωγεῖτο ὑπ' αὐτοῦ. Καλὸν τοῦτο, ἐνόσῳ ὁ προϊστάμενος εἶναι Περικλῆς· ἀλλ' ὅταν προκύψωσιν εἰς μέσον οἱ Κλέωνες, οἱ Ὑπέρβολοι, οἱ Θηραμέναι, οἱ Κριτίαι; Τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ἄλλοτε ὅτι ἡ πολιτεία τότε μάλιστα ἀκμάζει ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς ὅτε δὲν ἄγεται καὶ φέρεται τυφλῶς ὑπὸ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπιβλέπουσα καὶ κρίνουσα τὴν διαγωγὴν αὐτῶν, εἶναι πάντοτε ἑτοίμη νὰ ἀναστείλῃ πᾶσαν παρεκτροπήν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ ἀκμῇ ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰ πρῶτα πεντήκοντα ἔτη τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἴσως ἤθελον ἐξακολουθήσει ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον σωφρονοῦντες, ἂν εἰσηκούετο ἡ φωνὴ τοῦ Κίμωνος, ἂν δὲν ἐπήρχοντο οἱ νεωτερισμοὶ τοῦ Περικλέους. Ἀλλὰ τοὺς μὲν νεωτερισμοὺς τούτους ἠσπάζετο προθυμότατα τὸ πλῆθος, ὁ δὲ Κίμων, στρατηγῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἔμενεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μακρὰν τῆς πόλεως, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠδυνήθη, ἄνευ σπουδαίων κωλυμάτων, νὰ ἐκτελέσῃ τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. Πρὶν ὅμως ἐκθέσωμεν ἐν κεφαλαίῳ τὰς ἐντεῦθεν ἐπιγενομένας ἐν Ἀθήναις μεταβολάς, θέλομεν διαγράψει τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἱστορίαν, τῆς ὁποίας πρωταγωνιστὴς ὑπῆρξεν ὁ Κιμων, ἀπαραλλάκτως καθὼς τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων πρωταγωνιστὴς ἀνεδείχθη ὁ Περικλῆς.

Εἴδομεν ἀνωτέρω (σελ.611) πῶς ἐν ἔτει 477 πρὸ Χριστοῦ ἡ ἡγεμονία τοῦ συμμαχικοῦ τῶν Ἑλλήνων στόλου μετεβιβάσθη ἀπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ πῶς ἡ Σπάρτη καὶ ἐν γένει οἱ Πελοποννήσιοι παρῃτήθησαν ἐντελῶς τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶναι κρισιμωτάτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Μέχρι τῶν μηδικῶν, τὸ ἔθνος ἦτο διῃρημένον εἰς

πολυαρίθμους αὐτοτελεῖς πολιτείας, μὴ συνδεομένας διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ. Ἡ Σπάρτη ἀναφαίνεται μὲν στρατηγοῦσα τῶν πλείστων Πελοποννησίων, ἀλλ' ἡ πρώτη πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς στρατηγίας ταύτης δὲν γίνεται εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος (σελ. 399—402), καὶ πρὸς τούτοις ἡ στρατηγία αὕτη ἀποδείκνυται χαλαρωτάτη. Ἐπὶ τῶν μηδικῶν τελευταῖον οἱ Ἕλληνες ἅπαντες, ἢ μᾶλλον αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι αἱ ἀναλαβοῦσαι τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, τάσσονται ὑπὸ τὴν κοινὴν τῆς Σπάρτης στρατηγίαν. Ἀλλ' ἡ ἕνωσις αὕτη δὲν διαρκεῖ εἰμὴ τρία ἔτη, ἀπὸ τοῦ 480 μέχρι τοῦ 477. Τότε ὁ κοινὸς οὗτος δεσμὸς διαλύεται· τότε ὅμως τὸ ἔθνος δὲν ἐπανέρχεται πλέον εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν, καθ' ἣν διετέλει μεμερισμένον εἰς πλείστας ὅσας ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους πολιτείας. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διχοτομεῖται ἤδη εἰς δύο μεγάλα τμήματα, ὧν τοῦ ἑνὸς προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τοῦ δὲ ἑτέρου προΐσταται ἡ Σπάρτη, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως. Ἐκ τῶν δύο τούτων τμημάτων ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐπὶ 30 περίπου ἔτη δὲν ἀναφαίνεται ἐνεργοῦν, προαγόμενον καὶ ἀκμάζον εἰμὴ τὸ ἓν ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Σπάρτη ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἢ ἀπρακτεῖ ἢ τὸ πολὺ προσπαθεῖ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ἔμμεσά τινα κωλύματα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἰσχύουσι νὰ ἀναχαιτήσωσι τὴν θριαμβευτικὴν τῆς πόλεως ταύτης πορείαν. Αἱ χεῖρες τῆς Σπάρτης εἶναι δεδεμέναι, οὕτως εἰπεῖν, κατ' ἀρχὰς ἕνεκα τῶν προδοτικῶν βουλευμάτων τοῦ Παυσανίου, καὶ ἔπειτα ἕνεκα μεγάλης τινὸς στάσεως τῶν εἱλώτων· οὐδ' ἤρχισεν ἡ πρωτεύουσα τῆς Πελοποννήσου νὰ ἐνεργῇ ἐντόνως εἰμὴ ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῶν ἐσωτερικῶν τούτων περισπασμῶν. Τότε ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς ἀντιζηλίας ἣν παρήγαγεν εἰς πολλὰς πόλεις ἡ ἡ μεγάλη τῶν Ἀθηνῶν ἐπίδοσις, ἐκ τῆς ἰσχύος ἣν πάντοτε εἶχεν ὡς προστάτις τῶν ἀριστοκρατικῶν μερίδων, τῶν ἁπανταχοῦ ἀντιφερομένων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν, ὧν τὴν προστασίαν ἀνέλαβεν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, παρεσκεύασε τὰ ποικίλα στοιχεῖα ῥήξεως φοβερᾶς, ἥτις γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα πελοποννησιακοῦ πολέμου, προσέλαβεν ἤδη καὶ τὸ πρόσχημα τῆς ἀντιθέσεως δύο φύλων, τοῦ Δωρικοῦ καὶ τοῦ Ἰωνικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα συνέβησαν βραδύτερον. Κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὑρισκόμεθα, ἡ Σπάρτη, ὡς προείπομεν,

εἶναι ὅλως σχεδὸν ἀφανής, πρωτεύουσι δ' ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ αἱ Ἀθῆναι, ἐπιτυχοῦσαι τότε πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς αὐτῶν ἡγεμονίας τὴν πολιτικὴν ἐκείνην, καὶ στρατιωτικήν, καὶ διανοητικήν, καὶ τεχνικὴν ἀκμήν, δι' ἣν κυρίως ἐτιμήθη καὶ ἐκλεΐσθη τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα.

Δὲν γνωρίζομεν κατὰ δυστυχίαν ἀκριβῶς πῶς ὠργανώθη κατὰ πρῶτον ἡ συμμαχία τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου· (193) ἂν ἐξ ἀρχῆς ὅλαι αἱ πόλεις ἔδιδον καὶ χρήματα καὶ πλοῖα· τίς ἐγίνετο τότε χρῆσις τοῦ κατ' ἔτος εἰσπραττομένου φόρου, οὐδὲ τίνες ἦσαν αἱ συζητήσεις, αἱ ἀποφάσεις καὶ ἐνέργειαι τῶν ἐν Δήλῳ συνερχομένων ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων. Ἠξεύρομεν μόνον ἐν γένει ὅτι ὁ ἐτήσιος φόρος, ὅστις τῷ 447 ἔτει ὡρίσθη εἰς 460 τάλαντα, συνεποσώθη βραδύτερον, μικρὸν πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἰς τάλαντα 600, ὅτι ἐπί τινα ἔτη ἅπαντα τὰ μέλη τῆς συμμαχίας διετήρησαν τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὰ μὲν πράγματα τῆς συμμαχίας διεξήγοντο ὑπὸ τῆς ἐν Δήλῳ συνερχομένης κοινῆς συνόδου, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἁπλῶς τὴν προεδρείαν, τὴν στρατηγίαν τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως κατὰ μικρὸν ἡ προεδρεία αὕτη, ἡ στρατηγία, μετεβλήθη εἰς δεσποτείαν ἢ κυριαρχίαν, αἱ πλεῖσται τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπέβαλον τὴν αὐτονομίαν, ἡ κοινὴ σύνοδος ἔπαυσε τοῦ νὰ συνέρχηται, τὸ ταμεῖον ἀπὸ τῆς Δήλου μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας, ἡ δὲ πόλις αὕτη ἀπέβη ἀπόλυτος δέσποινα τῶν πλείστων ἐκ τῶν πόλεων ἐκείνων, ὧν κατ' ἀρχὰς ἁπλῶς προΐστατο. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπέλθῃ. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς ἑκάστην πόλιν ὑποχρεώσεων, ἔπρεπε νὰ ἐπιτραπῇ εἴς τινα, καὶ ἐπετράπη εὐλόγως εἰς τοὺς προεδρεύοντας καὶ στρατηγοῦντας Ἀθηναίους. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀνέλαβον τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου ἑκάστης πόλεως, ἀναθέντες τὸ ἔργον τοῦτο εἰς

193) Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (ἐν Πολ. Ἀθ. 23) λέγει μόνον «καὶ τοὺς φόρους οὗτος ἦν ὁ τάξας (ὁ Ἀριστείδης) ταῖς πόλεσι τοὺς πρώτους, ἔτει τρίτῳ μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ἐπὶ Τιμοσθένους ἄρχοντος, καὶ τοὺς ὅρκους ὤμοσε τοῖς Ἴωσιν, ὥστε τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν εἶναι καὶ φίλον, ἐφ' οἷς καὶ τοὺς μύδρους ἐν τῷ πελάγει καθεῖσαν».

ὑπαλλήλους, ὀνομασθέντας ἑλληνοταμίας, καὶ προσέτι ἐφρόντιζον ὥστε ἑκάστη πόλις νὰ παρέχῃ τακτικῶς τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτῇ μερίδα πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατα οὔτε τὰ χρήματα, οὔτε τὰ πλοῖα καὶ οἱ ἄνδρες ἐγκαίρως παρείχοντο, οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκβιάζωσι τὴν παροχήν· πρώτη αὕτη ἀφορμὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν καθυστερουσῶν πόλεων πράγματα. Μετ' ὀλίγον πολλαὶ πόλεις, διὰ τὸ ἐπίπονον καὶ βαρὺ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ μὴ δίδωσι πλοῖα καὶ πληρώματα, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν νὰ καταβάλλωσιν ἀνάλογον χρηματικὸν ποσόν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν ἀνταλλαγὴν καὶ ἀνεπλήρωσαν δι' ἰδίων πλοίων καὶ πληρωμάτων τὰ ἐλλείποντα· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ὡς ἐκ τούτου ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν ἐν τῇ συμμαχίᾳ ὑπεροχή, ἰδίως δὲ αἱ πόλεις αἱ μὴ παρέχουσαι εἰμὴ χρήματα δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἔχωσιν ἴσα δίκαια καὶ ἴσην ψῆφον πρὸς αὐτούς. Ἴσως ἔπεμπον ἔτι ἀντιπροσώπους εἰς Δῆλον· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ψηφηφορίας οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηνῶν ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν εἰς αὐτοὺς ὅ,τι εἶπέ ποτε ὁ Ἀμομφάρετος εἰς τὸν Παυσανίαν (σελ. 582), ὅτι ὑπάρχει ψῆφος καὶ ψῆφος καὶ ὅτι ὁ βράχος ὃν αἱ ἀθλητικαὶ αὐτοῦ χεῖρες ἐκύλισαν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ στρατηγοῦ εἶχε βάρος πλειότερον ὅλων τῶν πετραδίων δι' ὧν ἐψήφισαν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοί. Τελευταῖον πολλαὶ πόλεις, εἴτε οἴκοθεν, εἴτε ὑπὸ τῆς Σπάρτης ὑποκινούμεναι, ἠθέλησαν ἐντελῶς νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῆς συμμαχίας, ἀπαλλαττόμεναι πάσης εἰς αὐτὴν συνεισφορᾶς εἴτε χρημάτων, εἴτε πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἀθηναῖοι, πάντοτε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Δήλῳ συνόδου, ἐπεχείρησαν νὰ δαμάσωσι τοὺς ἀποστάτας τούτους, καὶ καθυπέταξαν αὐτούς, καὶ ἐφώπλισαν, καὶ ἀντὶ συμμάχων κατέστησαν ὑπηκόους· ὥστε αἱ τοιαῦται πόλεις ἔπαυσαν νὰ ἔχωσι ψῆφον εἰς τὸ ἐν Δήλῳ συνέδριον. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐκείνων τῶν πόλεων ὅσαι δὲν ἔδιδον εἰμὴ χρήματα, ἡ ψῆφος ἀπέβη ὅλως ἀσήμαντος, ἡ σύνοδος κατήντησε βαθμηδὸν νὰ διαλυθῇ, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μετεχειρίσθη ὅλους σχεδὸν τοὺς προτέρους συμμάχους ὡς ὑπηκόους, καὶ τὰς εἰσφορὰς αὐτῶν ὡς ἴδια αὐτῆς εἰσοδήματα.

Τὴν προεισαγωγικὴν ταύτην ἔκθεσιν ἐνομίσαμεν ἀπαραίτητον,

ἵνα ὁ ἀναγνώστης δυνηθῇ νὰ ἐννοήσῃ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν. Ὁ πρώτιστος τῆς συμμαχίας σκοπὸς ἦτο, ὡς γνωστόν, ἡ ἔξωσις τῶν Περσῶν ἀφ' ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, ἅμα ἀναλαβόντες τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου, ἐπεχείρησαν, στρατηγοῦντος τοῦ Κίμωνος, καὶ κατώρθωσαν τὴν ἅλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἠϊόνος, μετὰ τὴν γενναίαν ἀντίστασιν τοῦ αὐτόθι στρατηγοῦ τῶν Περσῶν Βόγου. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα τοῦ Κίμωνος, ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἀνέθηκεν αὐτῷ τοὺς λιθίνους Ἑρμᾶς, ἤτοι τὰς τετραγώνους στήλας, αἵτινες ἀπολήγουσαι εἰς κεφαλὴν ἵσταντο εἰς τὰς διαφόρους δημοσίας πλατείας καὶ πρὸ τῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως. Ἐπέγραψε δὲ ἐπ' αὐτῶν ποικίλα ἐπιγράμματα, ἅπαντα δηλωτικὰ τῆς πρὸς τὸν ἄνδρα εὐγνωμοσύνης, ὧν ἐν ἐπροοιμίαζεν ὡς ἑξῆς·

Ἡγεμόνεσσι δὲ μισθὸν Ἀθηναῖοι τάδ' ἔδωκαν
Ἀντ' εὐεργεσίης καὶ μεγάλων ἀγαθῶν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Κίμων ἔμελλε νὰ λάβῃ νέα δικαιώματα εἰς τὴν εὔνοιαν τῶν συμπολιτῶν. Ὁ στρατηγὸς οὗτος ἤρχισεν ἔκτοτε ὠφελούμενος ἐκ πάσης περιστάσεως ἵνα αὐξήσῃ τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος κράτος. Ἐπειδὴ λοιπὸν Σκύριοί τινες ἐλῄστευσαν Θεσσαλοὺς ἐμπόρους, καὶ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον κατεδίκασε τὴν νῆσον εἰς ἀποζημίωσιν, οἱ μὲν κάτοικοι τῆς νήσου ἀπέρριψαν τὸ βάρος τῆς ἀποζημιώσεως, ὡς εἰκός, εἰς τοὺς ἐνόχους, οἱ δ' ἔνοχοι κατέφυγον πρὸς τὸν Κίμωνα, ὁ δὲ Κίμων, ἐπιλαβόμενος τῆς προφάσεως, ἐκυρίευσε περὶ τὸ 470 τὴν Σκῦρον, ἐξηνδραπόδισεν ἅπαντας τοὺς προτέρους κατοίκους, Δόλοπας ὄντας, καὶ κατῴκισε δι' Ἀθηναίων ἐποίκων τὴν νῆσον, ἄγονον μὲν οὖσαν, ἀλλ' ἔχουσαν λιμένα καλὸν καὶ συνδέουσαν, διὰ τῆς ἐπιτηδείας αὐτῆς θέσεως, τὴν πόλιν μετὰ ἑτέρου αὐτῆς κτήματος, τῆς νήσου Λήμνου. Ἀπὸ ταύτης τῆς ἐκστρατείας ἐπανερχόμενος ὁ Κίμων ἠξιώθη ἐν Ἀθήναις ἐξαιρέτου τινὸς τιμῆς καὶ ὅλως προσηκούσης τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἥτις τοσοῦτον θαυμασίως τότε συνεδύαζε τὸν πνευματικὸν βίον μετὰ τοῦ πολιτικοῦ. Διότι συνέπεσε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου νὰ τελῆται δραματικὸς ἀγὼν μεταξὺ τοῦ γηραιοῦ ἤδη Αἰσχύλου καὶ τοῦ νέου Σοφοκλέους, ὅστις γεννηθεὶς τῷ 495, δὲν ἦτο ἔτι οὐδὲ τριακοντούτης·

φιλονεικούντων δὲ τῶν θεατῶν καὶ διῃρημένων ὄντων, ὁ ἄρχων Ἀφεψίων δὲν ἐκλήρωσε κριτάς, ἀλλ' ἰδὼν εἰσελθόντα τὸν Κίμωνα μετὰ τῶν συστρατήγων εἰς τὸ θέατρον καὶ ποιήσαντα τῷ θεῷ τὰς νενομισμένας σπονδάς, δὲν ἀφῆκεν αὐτοὺς ν' ἀπέλθωσιν, ὁρκώσας δὲ ὑπεχρέωσε νὰ κρίνωσι τὸν ἀγῶνα, ὅστις ἀπέβη ἀξιομνημόνευτος διά τε τὸ τῶν κριτῶν ἀξίωμα, καὶ διότι, νικήσαντος τοῦ Σοφοκλέους, ὁ Αἰσχύλος, περιπαθὴς γενόμενος καὶ βαρέως φέρων τὴν ἧτταν ἀπεδήμησεν εἰς Σικελίαν, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε τῷ 456 εἰς Γέλαν.

Καθ' οὓς χρόνους ἐκυριεύθη καὶ δι' ἀποίκων κατελήφθη ἡ Σκῦρος, ἤτοι περὶ τὸ 470, οἱ Ἀθηναῖοι πολεμήσαντες καὶ πρὸς τοὺς Καρυστίους, ἄδηλον διατί, συνεβιβάσθησαν ἐπὶ τέλους πρὸς αὐτοὺς διὰ συνθηκῶν. Δύο δὲ περίπου μετὰ τὰ γεγονότα ἔτη, συνέβη ἡ πρώτη ἐν τῇ συμμαχίᾳ ῥῆξις, διότι ἀπέστησαν τότε οἱ Νάξιοι· ἀλλὰ πολιορκηθέντες ἀμέσως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι καὶ νὰ καταβιβασθῶσιν εἰς τὴν τάξιν ἁπλῶν ὑπηκόων. Ἐν τούτοις ἡ συμμαχία δὲν παρημέλει τὸν κύριον αὐτῆς σκοπόν· ἂν καὶ ἄχρι τοῦδε δὲν ἀνεφέρομεν εἰμὴ τὴν τῆς Ἠϊόνος ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀνάκτησιν, διότι ταύτης μόνον μνημονεύουσιν οἱ σωζόμενοι ἱστορικοί, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἐγένοντο καὶ ἄλλαι κατὰ τῶν πολεμίων τούτων ἐπιχειρήσεις. Κατὰ δὲ τὰ ἔτη 466 καὶ 465 ἐπεχείρησαν οἱ σύμμαχοι μεγάλην εἰς τὰ δυτικομεσημβρινὰ καὶ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκστρατείαν. Ὁ Κίμων, ἄγων 200 τριήρεις Ἀθηναίων καὶ 100 συμμαχικάς, ἐξέβαλε τὰς φρουρὰς τῶν πολεμίων ἀπὸ διαφόρων ἑλληνικῶν ἐν Καρίᾳ καὶ ἐν Λυκίᾳ ἱδρυμάτων καὶ ἐκυρίευσε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀξιόλογον ἐμπορικὴν πόλιν τῶν Φασηλιτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται ἐνησχόλησαν αὐτὸν ἐπὶ μακρόν, ἔλαβον ἐκ τούτου καιρὸν οἱ Πέρσαι νὰ συλλέξωσι, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ἐν Παμφυλίᾳ ποταμοῦ Εὐρυμέδοντος, δύναμιν ἰσχυράν, πεζικήν τε καὶ ναυτικήν, ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Τιθραύστην καὶ Φερενδάτην, ἀμφοτέρους συγγενεῖς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Ὁ στόλος, τὸ πλεῖστον ἐκ Φοινίκων συγκείμενος, συνεποσοῦτο, ὡς φαίνεται, εἰς 200 τριήρεις· ἀλλὰ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν περιεμένοντο ἕτερα 80 φοινικικὰ πλοῖα, πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν ὁποίων οἱ στρατηγοὶ δὲν ἤθελον νὰ συνάψωσι μάχην. Ὁ δὲ Κίμων, ἔχων τὸ ἀντίθετον συμφέρον, ἔσπευσε νὰ ἐπιτεθῇ, ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς φυγὴν καὶ τοὺς ἔρριψεν

εἰς τὴν ξηράν, τοσοῦτον ταχέως καὶ τόσον ὀλίγην παθὼν αὐτὸς ζημίαν, ὥστε ἠδυνήθη νὰ ἀποβιβάσῃ ἀμέσως ἔπειτα τοὺς ἄνδρας αὐτοῦ καὶ νὰ ἐφορμήσῃ, ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς, κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ἥτις ἦτο παρατεταγμένη ἐπὶ τῆς παραλίας, ὡς ἐπίκουρος τοῦ στόλου. Ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς μάχη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀμφίρροπος. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὁ Κίμων κατετρόπωσε τοὺς πολεμίους, διέλυσε τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἔλαβε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἐκυρίευσεν ἢ κατέστρεψεν ὅλον τὸν στόλον. Ἅμα δὲ ἀσφαλίσας τὴν νίκην καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, ἔπλευσε πρὸς τὴν Κύπρον, ἵνα προκαταλάβῃ καθ' ὁδὸν ἐπερχομένην τὴν τῶν 80 πλοίων φοινικικὴν ἐπικουρίαν, καὶ εὐτυχήσας τωόντι νὰ ἀπαντήσῃ τὰ πλοῖα ταῦτα, ἐνῷ οὐδεμίαν εἶχον ἔτι εἴδησιν τῆς περὶ τὸν Εὐρυμέδοντα ποταμὸν συμφορᾶς, προσέβαλεν αὐτὰ καὶ κατέστρεψεν ἅπαντα, ἂν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πληρωμάτων κατώρθωσαν, ὡς φαίνεται, νὰ διασωθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Κύπρου. Ἡ τριπλῆ αὕτη τοῦ Κίμωνος νίκη, μία κατὰ θάλασσαν, μία κατὰ ξηράν, μία πάλιν κατὰ θάλασσαν, τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ στόλου γενομένη, ἐθεωρήθη εὐλόγως ὡς τὸ λαμπρότατον τῶν ἡρωϊκῶν τῆς Ἑλλάδος ἔργων κατὰ τῶν Περσῶν, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ ἡ πληθὺς τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἡ λεία ἦσαν ὑπέρογκοι. Ὅθεν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τοῦ ἀναθήματος ὅπερ κατεσκεύασεν ἐκ τῆς δεκάτης τῶν λαφύρων τῷ Ἀπόλλωνι, ἐπέγραψε τὸ ἀκόλουθον θριαμβικὸν ἐπίγραμμα ποιηθέν, ὡς λέγεται, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου.

Ἐξ οὗ τ' Εὐρώπην Ἀσίας δίχα πόντος ἔνειμεν,
καὶ πόλιας θνητῶν θοῦρος Ἄρης ἐφέπει,
οὐδενί πω κάλλιον ἐπιχθονίων γένετ' ἀνδρῶν
ἔργον ἐν ἠπείρῳ καὶ κατὰ πόντον ὁμοῦ.
Οἵδε γὰρ ἐν γαίῃ Μήδων πολλοὺς ὀλέσαντες
Φοινίκων ἑκατὸν ναῦς ἕλον ἐν πελάγει
ἀνδρῶν πληθούσας, μέγα δ' ἔστενεν Ἀσὶς ὑπ' αὐτῶν
πληγεῖσ' ἀμφοτέραις χερσί, κράτει πολέμου.

Ἡ δὲ ὁσημέραι οὕτω προαγομένη δόξα καὶ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ κορέσῃ, ἠρέθιζεν ἐξ ἐναντίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἐπιχειρηματικὴν αὐτῶν ὁρμήν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἠϊόνος, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβωσι τὰ περὶ

τὴν χώραν ταύτην πλούσια μεταλλεῖα χρυσοῦ, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραξαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Ἀμερικανοὶ εἰς τὴν Καλλιφορνίαν· ἀλλὰ περιῆλθον ὡς ἐκ τούτου εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς Θασίους, οἵτινες κατεῖχον πρὸ καιροῦ ἀξιόλογον τῆς χώρας ταύτης μέρος καὶ πολλὰς εἶχον ὑποτελεῖς ἐπὶ τῆς θρακικῆς ἠπείρου πόλεις. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι πολιορκοῦσιν ἀμέσως τὴν Θάσον καὶ μετὰ διετῆ αὐτῆς ἀποκλεισμόν, 464 καὶ 463, ἀναγκάζουσιν αὐτὴν νὰ καθαιρέσῃ τὸ τεῖχος αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ τὰ πολεμικὰ πλοῖα, 33 τὸν ἀριθμόν, νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰ ἐπὶ τῆς ἠπείρου κτήματα καὶ μεταλλεῖα, νὰ καταβάλῃ ἀμέσως μεγάλην ἀποζημίωσιν καὶ νὰ πληρώνῃ τακτικῶς τοῦ λοιποῦ ἐτήσιον φόρον. Ὥστε καὶ αὕτη ἡ νῆσος, ἡ πρότερον ἐπὶ ἴσοις δικαίοις μετέχουσα τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας, κατέστη ὑπήκοος τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ δὲ ἅλωσις αὕτη τῆς Θάσου συνδέεται καὶ μετὰ ἑτέρου τινὸς γεγονότος, κατὰ τοῦτο λόγου ἀξίου, ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προανάκρουσμα σπουδαίων πραγμάτων, βραδύτερον ἐπελθόντων. Οἱ Θάσιοι, πολιορκούμενοι εἶχον ζητήσει κρυφίως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ὑπέσχοντο τῳόντι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἵνα περισπάσωσι τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων. Καὶ δὲν ἠδυνήθησαν μὲν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλὰ ἡ συνεννόησις αὐτῶν αὕτη ὑποδεικνύει ὅτι δὲν ἠδιαφόρουν πρὸς τὴν προαγομένην ἐπίδοσιν τῆς πόλεως ἐκείνης. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντων γεγονότων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἱστορία τῆς Σπάρτης καὶ τῆς ἄλλης ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ πρὸ δεκαπενταετίας ὅλης σχεδὸν ἄσχετος διατελέσασα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, συνυφαίνεται αὖθις μετ' αὐτῆς.

Τί συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν 15 τούτων ἐτῶν, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης καὶ ἐφεξῆς, δὲν τὸ γνωρίζομεν εἰμὴ ἀτελέστατα. Τὸ ψήφισμα δι' οὗ ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος εἶχεν ἀπειλήσει ὅτι θέλει δεκατεύσει τοὺς Ἕλληνας ὅσοι, μὴ ἀναγκασθέντες, συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Πέρσου (σελ. 523), δὲν ἐξετελέσθη, ὡς φαίνεται. Ἀλλ' αἱ ταπεινωθεῖσαι Θῆβαι ἀπέβαλον ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον τὴν ἐπὶ τῆς ἄλλης Βοιωτίας ἡγεμονίαν αὐτῶν· αἱ Πλαταιαί, ἀνοικοδομηθεῖσαι, ἐξηκολούθησαν συμμαχοῦσαι μετὰ τῶν Ἀθηναίων· τῇ συνεργείᾳ τῶν Ἀθηναίων ὁμοίως ἀνῳκίσθησαν

καὶ αἱ Θεσπιαί. Ἡ δὲ Σπάρτη περιωρίζετο εἰς μικρά τινα πράγματα, πρὸς τοὺς γείτονας Ἀρκάδας, καὶ Τριφυλίους, καὶ Ἀχαιούς, ὅτε αἴφνης, τῷ 464, ἔπαθε σεισμὸν φοβερόν, ἐξ οὗ κατεστράφη μέγα τῆς πόλεως μέρος καὶ ἐθανατώθησαν πλεῖστοι ἄνθρωποι, ἐν οἷς οὐκ ὀλίγοι Σπαρτιᾶται πολῖται. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ εἵλωτες, οἱ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ῥᾳδιουργηθέντες, ὥρμησαν ἐπὶ τὰ ὅπλα προσλαβόντες δὲ συμμάχους καί τινας περιοίκους καὶ στρατεύσαντες ἐπὶ τὴν Σπάρτην, μικροῦ ἐδέησε νὰ γίνωσι κύριοι αὐτῆς. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ νέου καὶ ἀνδρείου βασιλέως Ἀρχιδάμου, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν καθυπετάχθησαν. Ἐπί τινα χρόνον ἐπέμενον ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν ἀνταγωνιζόμενοι· τελευταῖον ἐνικήθησαν, ἀλλὰ τότε καταλαβόντες τὴν Ἰθώμην, τὸ ἀρχαῖον τῶν Μεσσηνίων αὐτῶν προπατόρων φρούριον, ὠχύρωσαν αὐτὴν καὶ ἐξηκολούθησαν αὐτόθι ἀμυνόμενοι τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετὰ παρέλευσιν 2 ἢ 3 ἐτῶν, ἀπελπισθέντες νὰ δαμάσωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν συμμάχων αὐτῶν, καὶ ἰδίως τῶν Αἰγινητῶν, τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Πλαταιέων, διότι, ἂν καὶ ἡ Σπάρτη παρῃτήθη τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου, ἂν καὶ αἱ Ἀθῆναι συνεκρότησαν ἰδίαν ἐπὶ τούτῳ συμμαχίαν, ἡ ἀρχαία συμμαχία ἡ ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξου συνομολογηθεῖσα, δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλελυμένη.

Ὅτε ὑπεβλήθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου Ἀθηναίων αὕτη ἡ περὶ ἐπικουρίας αἴτησις τῶν Λακεδαιμονίων, ἤκμαζεν ἐνταῦθα ἡ μεταξὺ Κίμωνος καὶ Περικλέους ἔρις, ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω. Καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἐξώρκισε τοὺς συμπολίτας νὰ μὴ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ φοβερωτάτου αὐτῶν ἀντιπάλου, ὁ δὲ Κίμων ἐξεναντίας ὑπεστήριζε παντὶ σθένει τὴν αἴτησιν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἄτοπον νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτῆς ἡ πόλις ἐκείνη ἥτις τὸ πλεῖστον μετὰ τὰς Ἀθήνας συνετέλεσεν εἰς τὴν διάσωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους. Ὁ Κίμων δὲν ἦτο ῥήτωρ μέγας, ὢν κατὰ τοῦτο πολὺ τοῦ Περικλέους ὑποδεέστερος· ἀλλὰ ὡς πᾶς ἄνθρωπος ἔχων σφοδρὰ πάθη καὶ ἰσχυρὰς πεποιθήσεις, ἠδύνατο εἴς τινας στιγμὰς νὰ μετεωρισθῇ μέχρι τῆς ἀληθοῦς εὐγλωττίας· καὶ μάρτυρες σύγχρονοι βεβαιοῦσιν ὅτι ἐπὶ τῆς

προκειμένης συζητήσεως ἀνεδείχθη λαμπρός, προσκαλέσας τοὺς Ἀθηναίους, «μήτε τὴν Ἑλλάδα χωλήν, μήτε τὴν πόλιν ἑτερόζυγα περιϊδεῖν γεγενημένην.» Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἂν τὸ φρόνημα τοῦ Κίμωνος ἦτο γενναιότερον, ἡ γνώμη τοῦ Περικλέους ἦτο πολιτικωτέρα· διότι ἂν ἐπὶ τέλους αἱ Ἀθῆναι ἤθελον νὰ αὐξήσωσι καὶ νὰ παγιώσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἑνώσωσι ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν εἰς ἓν κράτος, τὸ συμφέρον αὐτῶν ἦτο νὰ μὴ τείνωσι χεῖρα βοηθείας πρὸς τὴν μόνην πόλιν, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἀντιπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου βουλεύματος. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ζήτημα περιεπλέκετο ὑπὸ συμφερόντων τινῶν, τὰ ὁποῖα ἀφανῶς συνετέλουν εἰς τὸ νὰ μὴ δύνανται νὰ συμφωνήσωσιν ἐνταῦθα οἱ δύο ἐκεῖνοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Εἴδομεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἐπεδίωκε τὴν ὅσον ἔνεστι πραγματικωτέραν ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, ὁ δὲ Κίμων ἤθελε τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων, καθ' ἃ εἶχον μὲν πάντες ἴσα δικαιώματα, ἀλλὰ πραγματικῶς ἡ ἐξουσία ἦτο εἰς χεῖρας τῶν εὐπορωτέρων, τῶν ἀρίστων πολιτῶν· διὸ ὁ μὲν Περικλῆς ἐλέγετο δημοκρατικός, ὁ δὲ Κίμων ἀριστοκρατικός, καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἀπεστρέφετο τὴν Σπάρτην, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὡς πολεμιωτάτην πάσης δημοκρατικῆς ἀναπτύξεως, ὁ δὲ Κίμων εἶχε φιλικῶς πρὸς αὐτήν, ὡς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τῆς τῶν ἀρίστων πολιτείας. Ὄχι ὅτι ὁ Κίμων ἐπόθησε ποτέ, ὡς πολλάκις κατηγορήθη, νὰ ἐνισχύσῃ τὴν μερίδα του διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Σπάρτης. Μετ' ὀλίγον ἐδόθη περίστασις καθ' ἣν τρανῶς ἀπέδειξεν ὅ,τι ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην φιλία του, οὐδέποτε ἐθυσίασεν εἰς αὐτὴν τὰ πολιτικὰ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντα. Ἀλλ' ὁ Κίμων δὲν ἦτο μόνος· εἶχεν ὀπαδούς, ὧν τινές, ὡς πολλάκις συμβαίνει, προχωροῦντες πολὺ περισσότερον τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, καὶ ὄντες ἰδιοτελέστεροι περὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν διαγωγήν, ἤλπιζον διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς Σπάρτης νὰ πολεμήσωσι τὰ νεωτεριστικὰ βουλεύματα τοῦ Περικλέους· διὰ δὲ τοῦτο ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι παντὶ σθένει τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τὴν παροῦσαν αὐτῆς ἀμηχανίαν. Δι' ἄλλους λοιπὸν λόγους ἦτο φιλολάκων ὁ Κίμων, καὶ δι' ἄλλους τινὲς τῶν τῆς μερίδος αὐτοῦ, ἀλλά, ὡς πολλάκις ἐπίσης συμβαίνει, αἱ προαιρέσεις τῶν ὀπαδῶν ἐταυτίζοντο μὲ τὰς τοῦ ἀρχηγοῦ προαιρέσεις, ἡ δὲ ἀντίθετος μερὶς διὰ τοῦτο μάλιστα δὲν ἤθελε νὰ δο-

θῆ ἐπικουρία εἰς τὴν Σπάρτην. Οὐδὲν ἧττον, ὁ Κίμων, εἰς ὃν πολλὰ καὶ λαμπρὰ πολεμικὰ κατορθώματα περιεποίουν πλείστην ἔτι ἐν Ἀθήναις δύναμιν, ὑπερίσχυσε, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς οὗτος μετὰ 4000 ἀνδρῶν εἰς βοήθειαν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο τότε ἡ ἀτέλεια τῆς πολιορκητικῆς τῶν Ἑλλήνων τέχνης, ὥστε οὐδὲ ἡ συνδρομὴ αὕτη τῶν Ἀθηναίων ἐπήγαγεν ἀμέσως τὴν ἅλωσιν τῆς Ἰθώμης. Καὶ ἐν τούτοις ἤρχισαν νὰ παράγωνται ἔριδες μεταξὺ τῶν ἐπικούρων τούτων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσι τὴν πρὸς ἐκείνους ἀντιπάθειαν αὐτῶν καὶ κατήντησαν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποπτεύσωσιν αὐτοὺς ὡς δυναμένους νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν ἀποστατῶν· διό, μετ' οὐ πολὺ ἀπέπεμψαν τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὰ ἴδια, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἔχουσι χρείαν αὐτῶν, ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι σύμμαχοι παρέμειναν, ἡ δὲ πολιορκία ἐξηκολούθησεν ὡς πρότερον.

Ἡ τοιαύτη ἔκβασις τῆς ἀποσταλείσης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικουρίας ἐξελήφθη ἐν Ἀθήναις, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὡς δεινὴ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ὕβρις, καὶ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξασθενίσῃ μὲν τοὺς περὶ Κίμωνα, τοὺς προκαλέσαντας τὸ ἐπιχείρημα, νὰ ἐνισχύσῃ δὲ τοὺς περὶ Περικλέα, οἵτινες εἶχον ἀντισταθῆ εἰς αὐτό. Ὅθεν ὁ Περικλῆς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἄνδρες, ὧν ἐπιφανέστατος ἦτο τότε ὁ Ἐφιάλτης, ὠφελούμενοι ἐπιτηδείως ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης μεταβολῆς εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀντίπαλον μερίδα διαθέσεις τῶν πολλῶν, ἐπεχείρησαν, ἐν τῷ ἅμα, περί τε τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα καὶ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς πολιτείας σχέσεις, διαφόρους νεωτερισμούς, δι' ὧν κατεφέρετο πληγὴ καιρία συγχρόνως κατά τε τῆς μερίδος ἐκείνης καὶ κατὰ τῆς Σπάρτης αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων, δὲν θέλομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναφέρει εἰμὴ τὸν ὀστρακισμὸν τοῦ Κίμωνος. Ἕνεκα τῆς κορυφωθείσης τότε μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων ἔριδος, κατέστη ἀναγκαία αὖθις ἡ ἐφαρμογὴ τῆς πολυθρυλήτου ταύτης θεσμοθεσίας· καὶ ἐπειδὴ τὸ πλῆθος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσηλοῦτο εἰς τοὺς περὶ τὸν Περικλέα, κατώρθωσεν οὗτος νὰ ἀπαρτήσῃ τὰς 6000 ψήφους ὅσαι ἦσαν ἀπαραίτητοι ἵνα ἀπομακρυνθῇ τῆς πόλεως ὁ μέγας αὐτοῦ ἀνταγωνιστής. Ἐνταὐτῷ δέ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, οἱ Ἀθηναῖοι, διέλυσαν μὲν ἤδη ἐπισήμως τὴν ἀρχαίαν συμμαχίαν ἣν εἶχον συνομολογήσει πρὸς

τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπὶ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς, συνωμολόγησαν δὲ συμμαχίας νέας, ὅλως πολεμίας πρὸς τὴν Σπάρτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ′

Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων. Μοναρχία Περικλέους.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ Ἄργος εἶχεν ἀνκλάβει ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἣν ὑπέστη ἄλλοτε, ὅτε κατετροπώθη ὁλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ Κλεομένους (σελ. 463 καὶ 292)· καί, ὡς ἔκτοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, καθυπέταξεν ἤδη τοὺς περὶ αὐτὸ Τιρυνθίους, Μυκηναίους, Κλεωναίους· ἔσωζε δὲ πάντοτε τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης φθόνον· ὅθεν προθυμότατα ἐδέχθη τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Θεσσαλοὶ πάλιν ἐμνησικάκουν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἕνεκα τῆς εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ἐπιδρομῆς τοῦ Λεωτυχίδου (σελ. 611). Ἔσπευσαν λοιπὸν καὶ οὗτοι νὰ ταχθῶσιν εἰς τὴν νέαν ταύτην συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων. Τελευταῖον τὰ Μέγαρα ἦσαν εἰς συνεχεῖς διενέξεις περὶ γῆς ὅρων πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῶν Κορινθίους, καὶ μὴ ἐλπίζοντα παρὰ Λακεδαιμονίων προστασίαν τινά, διέλυσαν τὰς πρὸς τούτους ὁμολογίας καὶ ἡνώθησαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων· ὥστε ἡ ἡγεμονία τούτων, ἡ πρὸ καιροῦ ἰσχυροτάτη κατὰ θάλασσαν, ἐξηπλώθη ἤδη καὶ εἰς μέγα μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξηκολούθουν πολιορκοῦντες τὴν Ἰθώμην, μηδὲν δυνάμενοι νὰ πράξωσιν ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴν τῶν ἀντιζήλων αὐτῶν.

Ἀλλ' ἐὰν οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον δεδεμένας τὰς χεῖρας, οἱ Κορίνθιοι δὲν ἠπράκτησαν· καὶ περὶ τὸ 460 ἔτος ἀπεφάσισαν νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῇ συνδρομῇ τῶν Ἐπιδαυρίων καὶ τῶν Αἰγινητῶν. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι ἔβλεπον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ ἐπιθετικῶν καὶ ἰσχυρῶν πολεμίων, πρὸς μεσημβρίαν ὑπὸ τῶν Ἀργείων, πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Ἀθηναίων. Οἱ δὲ Αἰγινῆται, πρὸ καιροῦ ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν ὑπερπλεονάσασαν ναυτικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων, ἀφορμὴν μόνον ἐζήτουν νὰ προλάβωσι

τὸν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον. Μήπως ὁ Περικλῆς δὲν συνείθιζε νὰ λέγῃ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὴν Αἴγιναν ὡς λήμην τοῦ Πειραιῶς; καὶ μήπως οἱ Αἰγινῆται, οἱ ἄλλοτε θαλασσοκράτορες Αἰγινῆται, δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρῶσι πολὺ δικαιότερον τὸν νεωστὶ ἀκμάσαντα Πειραιᾶ ὡς λήμην τῆς Αἰγίνης; Οἱονδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἔτρεφον κατὰ τῶν Ἀθηναίων πάθος αἱ πόλεις αὗται, δὲν ἤθελον ἴσως τολμήσει νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν παντοδυνάμων ἐκείνων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν δὲν ἔβλεπον αὐτοὺς ἀπασχολήσαντας τὸ πλεῖστον τῶν δυνάμεων εἰς ποικίλας καὶ ἀπωτάτας ἐκστρατείας. Τῳόντι, τῷ 460 ἔτει, οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιδιώκοντες δραστηρίως τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον, εἶχον ἐκπέμψει διακοσίας τριήρεις εἰς Κύπρον, εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης καὶ μέχρι αὐτῆς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Μέμφιδος, εἰς βοήθειαν τοῦ Λίβυος Ἰνάρω, τοῦ ἀποστάντος αὐτόθι κατὰ τοῦ Ἀρταξέρξου. Ὁ τρόμος τοῦ μεγάλου βασιλέως ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε ἔστειλεν εἰς Σπάρτην τὸν Πέρσην Μεγάβαζον μετὰ χρημάτων πολλῶν, ἵνα καταπείσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους, νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν. Καὶ ὁ μὲν Μεγάβαζος βλέπων τοὺς Λακεδαιμονίους μηδὲν δυναμένους νὰ πράξωσιν, ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς τὴν Ἀσίαν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, οἱ Αἰγινῆται καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι ἤλπισαν οὐδὲν ἧττον ὅτι θέλουσι καὶ μόνοι ἐπιτύχει, εὑρίσκοντες τὰς Ἀθήνας ἐρήμους προμάχων. Ἀλλ' ἠπατήθησαν, διότι μετά τινας μικροτέρου λόγου ἀξίας καὶ ἀμφιρρόπους συμπλοκάς, κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, συγκροτηθείσης περὶ Αἴγιναν ναυμαχίας μεγάλης, τὸ ναυτικὸν τῆς νήσου ταύτης ἔπαθε καταστροφὴν ἀνεπανόρθωτον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκυρίευσαν 70 τριήρεις καὶ ἀποβιβάσαντες ἐπὶ τῆς νήσου ἰσχυρὰν πεζικὴν δύναμιν, ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως, στρατηγοῦντος Λεωκράτους τοῦ Στροίβου. Ἐνταυτῷ δέ, ἐπειδὴ οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι, πέμψαντες ἀφ' ἑνὸς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Αἰγινήτας ἐπικουρίαν 300 ὁπλιτῶν, ἐπεχείρησαν ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Μεγάρων, οἱ Ἀθηναῖοι συγκροτήσαντες ἐκ τοῦ προχείρου στρατιὰν ἀπὸ τῶν πρεσβυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων πολιτῶν συγκειμένην, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμενον τότε ἐν τῇ πόλει, κατέφερον, στρατηγοῦντος τοῦ Μυρωνίδου, καὶ κατὰ ξηρὰν πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὧν

οἱ περισωθέντες ἐπανῆλθον κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια.

Καὶ οὐδ' εἰς ταῦτα ἠρκέσθη ἡ θαυμαστὴ ἐκείνη διὰ τὴν ἀνεξάντλητον δραστηριότητά της πόλις· ἀλλ' ἐπεχείρησε συγχρόνως, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Περικλέους, ἔργον κολοσσιαῖον, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὴν πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα γενομένην μεγάλην ὀχύρωσιν τῶν Παρισίων. Ἡ σωτηρία τῆς πρωτευούσης παντὸς κράτους πρέπει νὰ ἦναι ἐκ τῶν πρωτίστων αὐτοῦ μελημάτων, διότι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι συμπεπυκνωμέναι αἱ κύριαι ἠθικαὶ καὶ ὑλικαὶ δυνάμεις αἱ διέπουσαι τὴν τύχην τοῦ ἔθνους· τοῦτο δὲ ἦτο μάλιστα ἀληθὲς ὡς πρὸς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ὅπως ἔχουσι τὰ σημερινὰ κράτη. Τὴν σήμερον οἱ κάτοικοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ῥωσίας εἶναι πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας, ἧς ἡ πρωτεύουσα εἶναι μὲν μέρος σπουδαιότατον, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ ὁλόκληρον τὴν πολιτείαν· ὥστε ἡ ἅλωσις τῆς πρωτευούσης εἶναι μὲν πάντοτε συμφορὰ βαρεῖα, ἀλλὰ δὲν συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὴν καταστροφὴν τοῦ ὅλου ἔθνους, τὸ ὁποῖον δύναται, ἀλλαχοῦ συγκεντρούμενον, νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας ἄμυναν. Ἀλλὰ τὰ διάφορα τμήματα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν ἀπετέλουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πολιτείαν. Αἱ πόλεις ὧν προΐσταντο αἱ Ἀθῆναι ἔσωζον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, περιωρισμένην μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἡγεμόνες τῶν πόλεων ἐκείνων. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ μιᾶς πολιτείας ἐπιβεβλημένης εἰς πολλὰς ἄλλας· ὅθεν ἅμα αἱ Ἀθῆναι ἤθελον περιπέσει εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἅμα δηλαδὴ ἡ ἐπιβεβλημένη πολιτεία ἤθελε λείψει ἐκ μέσου, αἱ λοιπαὶ ἤθελον ἀναλάβει ἀμέσως ὁλόκληρον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, ὅ ἐστι τὸ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατασκευασθὲν οἰκοδόμημα ἔμελλε διὰ μιᾶς νὰ καταρρεύσῃ. Ὁ Περικλῆς ἐνόησε τὴν σπουδαιοτάτην ταύτην ἀλήθειαν. Ναὶ μὲν ἡ πόλις εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔτι ἐπὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ὁ Πειραιεὺς ὡσαύτως. Ἀλλὰ τὸ μεσόγειον τῶν Ἀθηνῶν φρούριον ἠδύνατο νὰ κυκλωθῇ διὰ μεγάλης πεζικῆς τῶν Πελοποννησίων στρατιᾶς, καί, ἐπὶ μακρὸν ἀποκλεισθέν, νὰ περιέλθῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραδοθῇ· ἡ κατὰ ξηρὰν δύναμις τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἐνάμιλλος ὁλοκλήρου τῆς πελοποννησιακῆς δυνάμεως. Ὁ Πειραιεὺς ἦτο βεβαίως ἀπόρθητος,

διότι, θαλασσοκρατούντων τῶν Ἀθηναίων, οἱ πολέμιοι δὲν εἶχον πῶς νὰ τὸν ἀποκλείσωσιν, ἐξ ἐφόδου δὲ ἢ διὰ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἡ ἅλωσίς του ἦτο ὅλως ἀπίθανος, ἀφοῦ οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν κατώρθουν νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἰθώμην. Ἀλλὰ καὶ μόνου τοῦ ἄστεος ἡ ἀπώλεια ἤθελεν ἐπιφέρει ζημίαν ἀνεπανόρθωτον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἐν αὐτῷ κατῴκουν τὰ ἐπισημότερα αὐτῶν γένη, ἐν αὐτῷ εὑρίσκοντο τὰ σεβαστότερα ἱερά, ἐν αὐτῷ ἠγείροντο τὰ λαμπρότερα μνημεῖα. Τούτου ἕνεκα ὁ Περικλῆς ἐξέφρασε πολλάκις τὴν λύπην του, διότι ἡ Ἀττικὴ δὲν ἦτο νῆσος, ὡς ἂν προαισθανόμενος τὸ σημερινὸν Ἀγγλικὸν κράτος· καὶ ἐν τῷ περιφήμῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησεν εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θουκυδίδης, ἀφοῦ ἀντιπαρέθεσε τὰς δυνάμεις τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ παρέστησε τούτους ἰσχυροτέρους, καθὸ θαλασσοκράτορας, «μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος,» ἀνέκραζε· «Σκέψασθε δέ, εἰ γὰρ ἦμεν νησιῶται, τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν;» Ἐπειδὴ ὅμως ἐπὶ τέλους δὲν ἦσαν νησιῶται, ὁ Περικλῆς ἐσκέφθη πῶς ἠδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ μέχρι τινὸς τὴν φυσικὴν ταύτην ἔλλειψιν καὶ ἐπενόησε νὰ ἀπονησώσῃ τοὐλάχιστον τὴν πρωτεύουσαν, δηλαδὴ νὰ ἑνώσῃ τὰς Ἀθήνας μὲ τὴν θάλασσαν τοιουτοτρόπως ὥστε ὅσῳ ἀπίθανος ἦτο τῶν λιμένων ἡ ἅλωσις, τόσῳ ἀπίθανος νὰ ἦναι καὶ ἡ ἅλωσις τοῦ ἄστεος. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατεσκεύασε τὰ λεγόμενα μακρὰ τείχη, ὅ ἐστιν ἓν τεῖχος ἔχον μῆκος 40 σταδίων, συνδέον δὲ τὸ φρούριον τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὸ τοῦ Πειραιῶς φρούριον καὶ ἓν ἕτερον τεῖχος, ἔχον μὲν μῆκος 35 σταδίων, συνδέον δὲ τὰς Ἀθήνας μὲ τὸ Φάληρον. Τὰ μακρὰ ταῦτα τείχη εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐξασφαλίζωσιν εὐρύτατον μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάσσης χῶρον, εἰς ὃν οἱ κάτοικοι τῆς ἄλλης Ἀττικῆς, ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς τῶν πολεμίων, ἠδύναντο νὰ εὑρίσκωσιν ἀνέτως ἄσυλον, οὐ μόνον δι' ἑαυτούς, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλην τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν. Τὸ γιγάντειον τοῦτο ἐπινόημα τοῦ Περικλέους, ἀντιπαραβαλλόμενον πρὸς τὰ μεγάλα πολεμικὰ τοῦ Κίμωνος κατορθώματα, συντελεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ τὴν διαφορὰν τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν. Ὁ Κίμων ἠθέλησε νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐπιθέσεως, ὁ δὲ Περικλῆς πρὸ πάντων διὰ τῆς ἀμύνης.

Ὅτε οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔμαθον τὸ νέον τοῦτο ἐπιχείρημα τῶν Ἀθηναίων, ἐξύπνησαν τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ληθάργου αὐτῶν. Ἂν καὶ δὲν εἶχον ἔτι καθυποτάξει τοὺς ἐν Ἰθώμῃ εἵλωτας, ἐνόμισαν ὅμως ἀπαραίτητον νὰ δώσωσιν ἤδη σημεῖον ζωῆς· καὶ συγκροτήσαντες στρατὸν 1500 ἰδίων ὁπλιτῶν καὶ μυρίων συμμάχων, ἐξῆλθον, περὶ τὸ 456 ἔτος, τῆς Πελοποννήσου, ἡγουμένου τοῦ Νικομήδους, τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλειστοάνακτα. Πρόφασις τῆς ἐξόδου ἦτο νὰ βοηθήσωσι τοὺς κατοίκους τῆς μικρᾶς χώρας Δωρίδος, καθ' ὧν εἶχον ἐπιτεθῆ πρὸ μικροῦ οἱ Φωκεῖς· ὑποχωρησάντων δὲ ἀμέσως τῶν Φωκέων, ὁ στρατὸς τῶν Πελοποννησίων ἐτράπη εἰς ἔργον ἕτερον, ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ κατασκευάσῃ ἰσχυρόν τινα ἀντίπαλον τῶν Ἀθηναίων, ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ γειτονίᾳ. Εἴδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι, ἕνεκα τοῦ μηδισμοῦ αὐτῶν, εἶχον σφόδρα ταπεινωθῆ καὶ ἀποβάλει τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν. Ἀλλ' ἤδη ὁ στρατὸς τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων, ἀφεὶς κατὰ μέρος τὰς δυσαρέστους ταύτας ἀναμνήσεις, ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν, καὶ εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ εἰς αὐτὰς τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις, παραδίδων τὰς κυβερνήσεις τῶν πόλεων τούτων εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς, καὶ ἴσως ἐξορίζων τοὺς ἀντιπολιτευομένους. Αἱ Θῆβαι, ἀναλαβοῦσαι οὕτω τὴν ἀρχαίαν δύναμιν, ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς προμαχὼν κατὰ πάσης περαιτέρω πρὸς τὴν ἤπειρον ἐξαπλώσεως τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἤλπισαν καὶ ἄλλο τι. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τινὲς τῶν ἐν Ἀθήναις ἀριστοκρατικῶν, δηλαδὴ τῶν δυσανασχετούντων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν νεωτερισμῶν τοῦ Περικλέους, ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης, πρὸς περιστολὴν τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Ὅθεν οἱ τοιοῦτοι ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι κρυφίως μετὰ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Πελοποννησίων, προσκαλοῦντες αὐτοὺς νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν, ἵνα καθαιρέσωσι τὸν δῆμον καὶ τὰ οἰκοδομούμενα μακρὰ τείχη. Ὁ ἐντεῦθεν προκύψας κίνδυνος ὑπῆρξε τόσῳ δεινότερος, ὅσῳ ὑπόνοια ἐπεκράτει μήπως ὁ ἐξωστρακισμένος Κίμων συμπράξῃ μετὰ τῶν συνωμοτῶν καὶ τῶν Πελοποννησίων. Ὅθεν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, θέλοντες νὰ προσβάλωσι τὸ πρᾶγμα, παραλαμβάνουσι τὴν στρατιὰν τὴν ὑπὸ τὸν Μυρωνίδην ἐν Μεγάροις κατὰ τῶν Κορινθίων πολεμήσασαν, ἔτι δέ τινας συμμάχους, Ἀρ-

γείους, Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους, καὶ ἐξέρχονται εἰς Βοιωτίαν, πρὸς τὰ περὶ Τάναγραν μέρη. Ἅμα δὲ ἐξῆλθον τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς, συνέβη γεγονὸς τὸ ὁποῖον λαμπρῶς ἀπέδειξε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων τοῦ Κίμωνος. Ὁ ἐξόριστος ἐκεῖνος, ὁ τοσάκις στρατηγήσας καὶ νικηφορήσας, προσελθὼν ἐζήτησεν ὡς χάριν νὰ τῷ ἐπιτραπῇ νὰ ἀγωνισθῇ ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης εἰς τὰς τάξεις τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς Οἰνηΐδος. Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ μὴ εἰσακουσθῇ ἡ δέησίς του. Τότε οὗτος ἀπερχόμενος προέτρεψε τοὺς φίλους του, Εὔθιππον τὸν Ἀναφλύστιον καὶ τοὺς ἄλλους ὅπως δι' ἔργων ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι ἀποδείξωσιν ὁπόσον ἀνυπόστατος ἦτο ἡ περὶ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ ἐπικρατήσασα ὑπόνοια. Τῳόντι, συγκροτηθείσης περὶ Τάναγραν μάχης φονικῆς, οἱ φίλοι τοῦ Κίμωνος, οἵτινες ἐκράτησαν τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ καὶ ἔθεσαν αὐτὴν ἐν τῇ τάξει ἣν ἔμελλεν ἐκεῖνος νὰ καταλαβῇ, τοσοῦτον ἐκθύμως ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν πολεμίων, ὥστε ἔπεσον ἐξ αὐτῶν ἑκατόν. Ἀφειδῶς δ' ἐξέθηκεν ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων καὶ ὁ Περικλῆς μετὰ τῶν ὁπλιτῶν τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς Ἀκαμαντίδος. Καὶ ἐνικήθησαν μὲν οἱ Ἀθηναῖοι, ἰδίως διὰ τὴν ἀπιστίαν τῶν Θεσσαλῶν ἱππέων, οἵτινες ἀκμάζοντος τοῦ ἀγῶνος, ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους· οὐδὲν ἧττον, οὗτοι πεισθέντες ἤδη ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μεθ' ὧν εἶχον συνεννοηθῆ οὔτε πολλοὶ ἦσαν, οὔτε ἰσχυροί, δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀλλ' ἐξεναντίας ὑπεχώρησαν διὰ τῆς Μεγαρίδος εἰς τὰ ἴδια. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέδειξαν ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐταπεινώθησαν ὑπὸ τῆς ἥττης, ἀλλ' ἤντλησαν ἐν αὐτῇ νέας ἀφορμὰς δυνάμεων. Πρὸ πάντων ἔκλινον ἤδη τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τῆς ἀπαραμίλλου ἀρετῆς τοῦ Κίμωνος καὶ ἔσπευσαν νὰ καταργήσωσι τὸ περὶ ὀστρακισμοῦ αὐτοῦ ψήφισμα τοῦ Περικλέους ὑποβαλόντος τὴν περὶ τούτου πρότασιν. «Οὕτω τότε πολιτικαὶ μὲν ἦσαν αἱ διαφοραί, μέτριοι δ' οἱ θυμοί, καὶ πρὸς τὸ κοινὸν εὐανάκλητοι συμφέρον· ἡ δὲ φιλοτιμία πάντων ἐπικρατοῦσα τῶν παθῶν, τοῖς τῆς πατρίδος ὑπεχώρει καιροῖς,» λέγει κάλλιστα ὁ Πλούταρχος, διηγούμενος ἐν βίῳ Κίμωνος τὰ περὶ τῆς ἀνακλήσεως αὐτοῦ ταύτης ἐκ τῆς ἐξορίας. Διὰ δὲ τῆς τοιαύτης διαλλαγῆς τῶν δύο ἐπιφανεστάτων αὐτῶν ἀνδρῶν, παραδόξως ἐπιρρωσθέντες οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνέβαλον αὖθις εἰς Βοιωτίαν, Μυρωνίδου στρατηγοῦντος, ἑξήκοντα καὶ δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Τανάγρᾳ μάχην. Οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον

ἤδη ἀπέλθει, ἡ δ' ἀντεπεξελθοῦσα δύναμις τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Βοιωτῶν ἐνικήθη κατὰ κράτος ἐν Οἰνοφύτοις· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι κατέστησαν κύριοι τῶν τε Θηβῶν καὶ τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων, ἀνέτρεψαν τὰ προενεργηθέντα ὑπὸ τῆς Σπάρτης, ἐσύστησαν ἁπανταχοῦ δημοκρατικὰ πολιτεύματα καὶ ἐξώρισαν τοὺς φίλους τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἀριστοκρατικούς. Καὶ δὲν προσεκτήσαντο τότε τὴν Βοιωτίαν μόνην, ἀλλὰ καὶ ἡ Φωκὶς καὶ ἡ Λοκρὶς ἀλληλοδιαδόχως κατετάχθησαν εἰς τὸν κατάλογον τῶν συμμάχων αὐτῶν.

Τὰς κατακτήσεις ταύτας ἐπέστεψε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 455 ἥ τε συμπλήρωσις τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ ἡ τῆς Αἰγίνης καταστρόπωσις. Ἡ νῆσος αὕτη ἠναγκάσθη νὰ καταλύσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς ναῦς καὶ νὰ συνομολογήσῃ τὴν εἰς αὐτοὺς πληρωμὴν τακτικοῦ ἐτησίου φόρου. Μετ' οὐ πολὺ δ' ὁ ναύαρχος αὐτῶν Τολμίδης ὁ Τολμαίου, περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον, ἐνέπρησε τοὺς λιμένας τῶν Λακεδαιμονίων Μεθώνην καὶ Γύθειον, ἐκυρίευσε τὴν Χαλκίδα, Κορινθίων πόλιν, ἐκυρίευσε τὴν Ναύπακτον, τὴν εἰς Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας ἀνήκουσαν, καὶ προσέλαβεν εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν, οὐ μόνον τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κεφαλληνίαν, ἀλλὰ καί τινας ἀχαϊκὰς πόλεις. Τὴν ἀδιάκοπον ταύτην τῶν θριάμβων σειράν, διέκοπτον ἐνίοτε ἀτυχήματα τινά. Κατὰ τὸ 454 ἔτος ὁ Περικλῆς, ὅστις σπανίως ηὐδοκίμει περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα, οὔτε τὴν Ἀκαρνανίαν ἠδυνήθη νὰ καθυποτάξῃ, οὔτε τοὺς ἀποστάντας Θεσσαλοὺς νὰ ἀνακτήσῃ· καὶ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ ἑξαετεῖς ἐν Αἰγύπτῳ ἀγῶνας κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τοῦ 460—455, ὑπέστησαν αὐτόθι φθορὰν ὁλοσχερῆ, ἀπέβαλον ἕνα τῶν μεγίστων στόλων ἐξ ὅσων συνεκρότησαν ποτὲ καὶ εἶδον τὴν χώραν ἐκείνην περιπεσοῦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον αὖθις ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Κίμων ἐξεδίκησε τὴν συμφορὰν ταύτην. Ἄγων τριήρεις διακοσίας Ἀθηναίων καὶ συμμάχων, ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ φίλτατον τῆς νίκης τέκνον, ἔπλευσεν ἐπὶ Κύπρον καὶ πολιορκήσας τὸ Κίτιον, ἐξέπεμψεν 60 τριήρεις πάλιν εἰς Αἴγυπτον, ὅπου ἐξηκολούθει, ἔτι ἀνθιστάμενος, ἐν τοῖς ἕλεσιν, εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπιχώριός τις ἡγεμών, ὀνόματι Ἀμυρταῖος. Ναὶ μὲν ἐπὶ τῆς πολιορκίας ταύτης τοῦ

Κιτίου ἀπεβίωσεν ὁ Κίμων, περὶ τὸ 449 ἔτος· ἀλλὰ τοιοῦτον ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς φιλοτιμίας, τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς μεγαλοφροσύνης τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατόν, ὥστε καὶ ἀποθανόντος αὐτοῦ ὁ στόλος ἐκεῖνος, ἐκπλεύσας ἀπὸ Κιτίου καὶ ἀπαντήσας περὶ Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ τὸν στόλον τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Κιλίκων, πρῶτον μὲν κατεναυμάχησεν αὐτούς, ἔπειτα δὲ καταδιώξας τοὺς εἰς τὴν νῆσον καταφυγόντας, καὶ πεζομαχήσας, ἐνίκησε πάλιν περιφανῶς. Μεθ' ὃ οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, ἀνακαλέσαντες τὰς εἰς Αἴγυπτον ἐκπεμφθείσας 60 τριήρεις, ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν κατέπαυσαν πᾶσαν κατὰ τῶν Περσῶν ἐχθροπραξίαν. Φαίνεται μάλιστα ὅτι καὶ συνθήκη εἰρήνης συνωμολογήθη μεταξὺ τῶν διαμαχομένων εἰς Σοῦσα, διὰ πρέσβεων Ἀθηναίων, ἐπὶ τούτῳ μεταβάντων εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὧν ἡγεῖτο Καλλίας ὁ Ἱππονίκου, ἀνὴρ ἐπιφανέστατος. Κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην, ὁ μὲν Ἀρταξέρξης ὑπέσχετο δύο τινά· πρῶτον, νὰ ἀφήσῃ αὐτονόμους, ἀνενοχλήτους καὶ ἀφορολογήτους τοὺς κατὰ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκοῦντας Ἕλληνας, μὴ ἐκπέμπων ποτὲ στρατεύματα ἐπὶ τὴν παραλίαν ταύτην ἐντὸς ὡρισμένης ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀποστάσεως· δεύτερον νὰ μὴ ἐκπέμπῃ νῆας μακρὰς ἤτοι πολεμικὰ πλοῖα, οὔτε πρὸς δυσμὰς τῆς ἐν τῷ παμφυλιακῷ κόλπῳ Φασήλιδος ἤ, κατ' ἄλλους, τῶν δυτικώτερόν τι ταύτης, ἐκεῖ που παρακειμένων, τριῶν νησιδίων, τῶν καλουμένων Χελιδονίων, οὔτε ἐντὸς τῶν Κυανέων πετρῶν ἢ νήσων, τῶν καὶ Συμπληγάδων (σελ. 46) καλουμένων, κειμένων δὲ εἰς τὰς πρὸς τὸν Εὔξεινον πόντον ἐκβολὰς τοῦ θρακικοῦ βοσπόρου. Ἀντὶ δὲ τούτων, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ἀρταξέρξην τὴν ἀδιακώλυτον κατοχὴν τῆς Κύπρου καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἐκεῖ κατήντησεν ὁ μέγας βασιλεύς, ὁ πρὸ τριάκοντα ἐνιαυτῶν ἐξαποστείλας κήρυκας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἀπαιτήσῃ γῆν καὶ ὕδωρ, παρ' ὅλων αὐτῆς τῶν πόλεων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, μάλιστα δὲ νεώτεροι πολλοὶ ἠμφισβήτησαν τὴν ὕπαρξιν τῆς συνθήκης ταύτης. Τὸ ἰσχυρότερον καὶ τὸ μᾶλλον ἀναμφισβήτητον τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν εἶναι, ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει αὐτήν, μνημονευομένην μόνον ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγρα-

φέων· καὶ τούτων εἰς πολλὰ περὶ αὐτῆς ἀντιφασκόντων. Ἀλλ' ἕτεροι παρατηροῦσιν ὀρθῶς, ὅτι ἂν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρῃ τὴν συνθήκην, δὲν λέγει ὅμως καί τι τὸ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναιροῦν τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς. Ἐξεναντίας ἐκ τοῦ Θουκυδίδου συνάγεται α΄. ὅτι μετὰ τὰς προμνημονευθείσας περὶ Κύπρον νίκας ἔπαυσαν πᾶσαι αἱ ἄμεσοι ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἀθηναίων, οἵτινες οὔτε τὴν νῆσον ἐκείνην φαίνονται ἀπαιτοῦντες οὔτε πρὸς τὸν ἐν Αἰγύπτῳ Ἀμυρταῖον πέμποντες ἐπικουρίαν τινὰ β΄. ὅτι μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἥν, ἡττηθέντων τῶν Ἀθηναίων ἐν Συρακούσαις, ἀνεμίχθησαν πάλιν οἱ Πέρσαι εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἤτοι μέχρι τοῦ 412 π. Χ., οἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Πέρσαι σατράπαι οὐδένα φόρον εἰσέπραττον παρὰ τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ ἑλληνίδων πόλεων, οὐδὲ φαίνονται περσικὰ πλοῖα ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου. Ὥστε εἰμπορεῖ μὲν νὰ ἀμφισβητῆται ἂν ἐγένετο ἢ δὲν ἐγένετο ῥητὴ συνθήκη, ὅτι ὅπως τὰ πράγματα εἶχον ὅπως λέγονται διὰ τῆς συνθήκης διατυπωθέντα, εἶναι ἀναμφίβολον (194).Καὶ ἀναμφίβολον ὁμοίως εἶναι ὅτι τὸ θριαμβικὸν τοῦτο ἀποτέλεσμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων τοῦ Κίμωνος. Διό, καί τοι ἀποθανόντος αὐτοῦ πρὸ τῆς τελευταίας περὶ Κύπρον νίκης, μεθ' ἣν ἐπῆλθεν ἡ εἰρήνη, ἡ ἱστορία προσηγόρευσεν αὐτὴν ἀνέκαθεν Κιμώνειον, ὡς ἂν διεπράχθη ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ μεγάλου ἀνδρός.

194) Ὅτι πράγματι δὲν συνωμολογήθη Κιμώνειος εἰρήνη οὔτε ὁ μέγας βασιλεὺς συνωμολόγησεν εἰρήνην οἱανδήποτε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι οὐ μόνον ὁ Θουκυδίδης οὐδὲν περὶ τοιαύτης συνθήκης λέγει, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς οἱ ἐγγύτερον εἰς τοὺς χρόνους τούτους ὄντες καὶ ἐκ μεγαλαυχίας ἐξυμνοῦντες τὰ τῶν Ἀθηναίων κατορθώματα Λυσίας, Ἰσοκράτης, Πλάτων, (ἐν Μενεξένῳ), ἀλλὰ περιορίζονται ἁπλῶς νὰ ἐξάρωσι τὴν ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐπιβληθεῖσαν τῷ βασιλεῖ ἀπραξίαν περὶ τὴν ἐπίθεσιν. Οὕτω ὁ Λυσίας λέγει ἐν'Επιταφ. (§ 11) «καὶ τὴν αὐτῶν δύναμιν τοσαύτην ἐπιδείξαντες, ὥσθ' ὁ μέγας βασιλεὺς οὐκ ἔτι τῶν ἀλλοτρίων ἐπεθύμει, ἀλλ' ἐδίδου τῶν ἑαυτοῦ, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐφοβεῖτο· καὶ οὔτε τριήρεις ἐν *ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐκ τῆς Ἀσίας ἔπλευσαν*, οὔτε τυραννὶς ἐν τοῖς Ἕλλησι κατέστη». Λέγει δὲ καὶ ὁ Ἰσοκράτης (Πανηγυρ. § 37) «οὓς ἡμεῖς διαβῆναι τολμήσαντες εἰς τὴν Εὐρώπην . . οὕτω διέθεμεν, ὥστε μὴ μόνον παύσασθαι στρατείας ἐφ' ἡμᾶς ποιουμένους, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτῶν χώραν ἀνέχεσθαι πορθουμένην,καὶ διακοσίαις καὶ χιλίαις ναυσὶ περιπλέοντες εἰς τοσαύτην ταπεινότητα κατεστήσαμεν, ὥστε *μακρὸν πλοῖον* ἐντὸς Φασήλιδος μὴ *καθέλκειν, ἀλλ' ἡσυχίαν ἄγειν καὶ τοὺς καιροὺς περιμένειν, ἀλλὰ μὴ τῇ παρούσῃ δυνάμει πιστεύειν*».

Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν κατηνάγκασαν μόνον τοὺς Πέρσας νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· ἐπέτυχον τότε καὶ ἕτερόν τι, θαυμαστότερόν τι ἴσως, ἀπήρτισαν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κράτος μέγα, κινούμενον καὶ καθοδηγούμενον ὑπὸ θελήσεως μιᾶς, ἐκ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐκπορευομένης, κράτος τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ἔννοιαν παρέσχεν ἡμῖν ἡ προηγουμένη ἑλληνικὴ ἱστορία, καθ' ἣν ἐβλέπομεν τὸ ἔθνος διαμεμερισμένον εἰς ἀπειραρίθμους αὐτοκεφάλους πολιτείας. Τότε τῳόντι πᾶσαι αἱ χῶραι, αἵτινες πρὸ τριάκοντα ἐτῶν εἶχον σχηματίσει τὴν ἐν Δήλῳ ναυτικὴν συμμαχίαν, ὑπέκυψαν, διὰ τῶν βαθμιαίων τῆς τύχης αὐτῶν μεταβολῶν, ἃς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ προεκθέσωμεν, εἰς τὴν ἐντελῆ κυριαρχίαν τῶν Ἀθηναίων· μόναι αἱ νῆσοι Χίος, Λέσβος καὶ Σάμος παρέμειναν σύμμαχοι αὐτῶν οἷαι ἦσαν ἐξ ἀρχῆς· ἀλλὰ τὸ ταμεῖον μετετέθη εἰς Ἀθήνας, καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀπεφάσιζε μόνη τοῦ λοιποῦ περὶ τῆς χρήσεως τῶν συμμαχικῶν χρημάτων καὶ δυνάμεων. Πρὸς τούτοις, τὸ ναυτικὸν ἐκεῖνο κράτος ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ μέγα μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, περιλαβὸν ἐσχάτως τὰ Μέγαρα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Λοκρίδα. Αὐτὴ ἡ Σπάρτη καίτοι τελευταῖον καταβαλοῦσα περὶ τὸ 455 τοὺς ἐν Ἰθώμῃ εἵλωτας ἢ Μεσσηνίους, οὐδὲν ἐπεχείρει κατὰ τῆς παντοδυνάμου καὶ εὐτυχοῦς αὐτῆς ἀντιζήλου· καὶ περὶ τὸ 450 ἔτος συνωμολόγησε μάλιστα πρὸς αὐτὴν ἐπίσημον συνθήκην εἰρήνης. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονία ἔφθασεν εἰς τὸ μεσουράνημα αὐτῆς.

Ἀλλὰ τῆς ἀκμῆς ταύτης ἠθέλομεν λάβει ἀτελῆ ἔννοιαν, ἐάν, περιορισθέντες εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε διαγραφεῖσαν ἐξωτερικὴν τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων διαμόρφωσιν, δὲν ἐρρίπτομεν ἓν βλέμμα καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα θέλομεν εὕρει πρωταγωνιστοῦντα τὸν Περικλέα, ὅπως εἴδομεν διέποντα τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τὸν Κίμωνα. Ὄχι ὅτι ὁ Περικλῆς ἔπραττε τὰ πάντα μόνος· ἐξεναντίας εἶχε συνεργοὺς πολλούς, ὧν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου, ὅστις, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ σταδίου τοῦ Περικλέους, ἤτοι μέχρι τοῦ 557 ἔτους, φαίνεται ἰσχύσας, ὡς ἀρχηγὸς τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, καὶ αὐτοῦ

τοῦ Περικλέους πλειότερον. (195) Τότε δολοφονηθέντος τοῦ Ἐφιάλτου ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἔμεινεν ὁ Περικλῆς πρωτεύων σύμβουλος τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἤ, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, πρωθυπουργός. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν, δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πάντα ὅσα ἐγένοντο πρὸς τὴν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον ρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων, ἐγένοντο ἐπὶ τῇ προτάσει ἢ καὶ ἁπλῶς τῇ συναινέσει τοῦ Περικλέους· ἴσως περί τινα οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ προέβαινον περαιτέρω τοῦ σημείου εἰς ὃ ἤθελε νὰ σταθῇ ὁ ἀρχηγός των, ἀπεδόθησαν δὲ τὰ πάντα εἰς αὐτὸν ὡς εἰς πρωτεύοντα τῆς πόλεως ἄνδρα. Καὶ ἤδη ἐκθέτομεν ἐν κεφαλαίῳ τοὺς γενομένους περὶ τοὺς χρόνους τούτους νεωτερισμούς.

Τότε πρῶτον, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἰσήχθη ἡ διὰ κληρώσεως ἐκλογή, ἀντὶ τῆς πρότερον ἐπικρατούσης χειροτονίας τῶν ἀρχόντων καὶ ἄλλων δημοσίων λειτουργῶν, πλὴν τῶν στρατηγῶν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν πάντοτε διὰ χειροτονίας προχειριζόμενοι. Σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν (σελ. 390 καὶ ἑπ.) ἦτο νὰ ἔχῃ πᾶς πολίτης ἐπιζητῶν τὴν ἀρχὴν ἴσην πιθανότητα ἐπιτυχίας, εἴτε πλού-

---

195) Περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Ἐφιάλτης προήγαγε τὴν δημοκρατίαν, καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει (Πολ. Ἀθην. 25) τὰς ἑξῆς ἀξιομνημονεύτους λεπτομερείας. «Ἔτη δ' ἑπτακαίδεκα μάλιστα μετὰ τὰ Μηδικὰ διέμεινεν ἡ πολιτεία προεστώτων τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μικρόν· αὐξανομένου δὲ τοῦ πλήθους, γενόμενος τοῦ δήμου προστάτης Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου, δοκῶν καὶ ἀδωροδόκητος εἶναι καὶ δίκαιος πρὸς τὴν πολιτείαν, ἐπέθετο τῇ βουλῇ· καὶ πρῶτον μὲν ἀνεῖλεν πολλοὺς τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ἀγῶνας ἐπιφέρων περὶ τῶν διωκημένων· ἔπειτα τῆς βουλῆς ἐπὶ Κόνωνος ἄρχοντος ἅπαντα περιεῖλε τὰ ἐπίθετα, δι' ὧν ἦν ἡ τῆς πολιτείας φυλακή, καὶ τὰ μὲν τοῖς πεντακοσίοις, τὰ δὲ τῷ δήμῳ καὶ τοῖς δικαστηρίοις ἀπέδωκεν· ἔπραξε δὲ ταῦτα συναιτίου γενομένου Θεμιστοκλέους, ὃς ἦν μὲν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ἔμελλε δὲ κρίνεσθαι μηδισμοῦ· βουλόμενος δὲ καταλυθῆναι τὴν βουλὴν ὁ Θεμιστοκλῆς, πρὸς μὲν τὸν Ἐφιάλτην ἔλεγεν ὅτι συναρπάζειν αὐτὸν ἡ βουλὴ μέλλει, πρὸς δὲ τοὺς Ἀρεοπαγίτας, ὅτι δείξει τινὰς συνισταμένους ἐπὶ καταλύσει τῆς πολιτείας· ἀγαγὼν δὲ τοὺς αἱρεθέντας τῆς βουλῆς οὗ διέτριβεν ὁ Ἐφιάλτης, ἵνα δείξῃ τοὺς ἀθροιζομένους, διελέγετο μετὰ σπουδῆς αὐτοῖς· ὁ δ' Ἐφιάλτης ὡς εἶδεν καταπλαγείς, καθίζει μονοχίτων ἐπὶ τὸν βωμόν· θαυμασάντων δὲ πάντων τὸ γεγονὸς καὶ μετὰ ταῦτα συναθροισθείσης τῆς βουλῆς τῶν πεντακοσίων, κατηγόρουν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ὅ τ' Ἐφιάλτης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ πάλιν ἐν τῷ δήμῳ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἕως παρείλοντο αὐτῶν τὴν δύναμιν . . καὶ (ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς) . . . , ἀνῃρέθη δὲ καὶ ὁ Ἐφιάλτης δολοφονηθεὶς μετ' οὐ πολὺν χρόνον δι' Ἀριστοδίκου τοῦ Ταναγραίου. Ἡ μὲν οὖν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλὴ τοῦτον τὸν τρόπον ἀπεστερήθη τῆς ἐπιμελείας».

σιος ἦτο, εἴτε πένης. Τότε βεβαίως ἀφῃρέθη ἀπό τε τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀπὸ τὸν ἄρειον πάγον, πᾶσα ἡ δικαστικὴ ἁρμοδιότης ἣν πρότερον εἶχον, πλὴν τῆς ἐξουσίας τοῦ νὰ ἐπιβάλωσι μικράς τινας χρηματικὰς ποινάς· ἀπεδόθη δὲ ἡ διαδικασία ἐκείνη, ἥ τε ἀστικὴ καὶ ἡ ποινική, εἰς τὰ πολυάριθμα δικαστήρια τῶν ἐνόρκων τῶν καλουμένων ἡλιαστῶν, ἀπὸ τοῦ ἁλία, ἁλίζομαι, συνάθροισις, ἀγορά, συναθροίζομαι· ὁ δικαστικὸς οὗτος σύλλογος ἐλέγετο ἡλιαία καὶ συνεκροτεῖτο ὡς ἑξῆς. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν ἐκληροῦντο κατ' ἔτος 6000 ἀνδρῶν, οἵτινες, ὁρκισθέντες, διῃροῦντο εἰς 10 δικαστήρια, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ 500 δικαστῶν· οἱ δὲ λοιποὶ 1000 ἐχρησίμευον πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν χηρευουσῶν θέσεων. Ἔκτοτε λοιπὸν ὁ ἄρχων ἀντὶ νὰ ἀποφασίζῃ αὐτὸς ὡς ἄλλοτε περὶ τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ποινῆς, ἦτο ὑπόχρεως νὰ συγκαλῇ τὸ ὁρκωτικὸν δικαστήριον, ὅ ἐστι νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν προαναφερθέντων πολυαρίθμων δικαστηρίων, πᾶσαν κατηγορίαν συνεπαγομένην ποινὴν μεγαλητέραν τοῦ μικροῦ προστίμου, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἠδύνατο οἴκοθεν νὰ ἐπιψηφίζῃ. Εἰς ποῖον ἐκ τῶν 10 δικαστηρίων ἔμελλε νὰ ὑποβληθῇ ἡ κατηγορία, ἀπεφασίζετο διὰ κλήρου, ὥστε οὐδεὶς ἤξευρεν ἐκ προοιμίου ποῖον δικαστήριον ἔμελλε νὰ δικάσῃ τὴν δίκην. Ὁ ἄρχων προέδρευε τοῦ δικαστηρίου καὶ ὑπέβαλλεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ προανακρίσεως, ἔτι δὲ τὸ ζήτημα περὶ οὗ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ· μεθ' ὃ ἠκούοντο ὁ κατήγορος καὶ ὁ κατηγορούμενος καὶ προσήγοντο οἱ μάρτυρες. Ὁμοίως καὶ αἱ ἀστικαί, αἱ περὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων διενέξεις, αἵτινες πρότερον ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ἀφῃρέθησαν ἤδη ἀπὸ αὐτῶν καὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν, τὰ ἁπλῶς προεδρευόμενα ὑπὸ ἑνὸς τῶν ἀρχόντων.

Τελευταῖον τὰ δικαστήρια ταῦτα ἔλαβον καὶ ἄλλην τινὰ σπουδαιοτάτην ἁρμοδιότητα. Πᾶσαι αἱ μεταξὺ τῶν ὑπηκόων πόλεων διενέξεις, πᾶσαι αἱ διενέξεις ὅσας πολῖται μιᾶς τῶν πόλεων τούτων εἶχον καθ' ἑτέρας πόλεως, καὶ αἱ κυριώταται δίκαι αἱ μεταξὺ τῶν πολιτῶν τοιούτων πόλεων, ἰδίως δὲ πᾶσαι αἱ συνεπαγόμεναι ποινὴν θανάτου, ἐκρίνοντο ἤδη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυμελῶν δικαστηρίων. Τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην ἐνήργει κατ' ἀρχὰς ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος· ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς, κατηργήθη μὲν ἡ σύνοδος ἐκείνη, ἅπασα δὲ ἡ κυριαρχικὴ αὐτῆς ἐξουσία μετεβιβάσθη εἰς τὰς Ἀθήνας, καθυ-

πεβλήθησαν καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος δίκαι εἰς τὴν ἡλιαίαν· ὥστε ἡ ἡλιαία, ὅ ἐστιν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀπεφάσιζε ἔκτοτε ἀπολύτως ὄχι περὶ τῶν κοινῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων τῶν ὑπηκόων.

Ἡ ἡλιαία ὑπῆρχε μὲν καὶ πρὸ τοῦ Περικλέους, δικάζουσα τοὺς ὑπευθύνους ἄρχοντας καὶ ἄλλας δημοσίας κατηγορίας· ἴσως δὲ ἐκληροῦντο καὶ πρότερον ἐξ αὐτῆς εἰδικὰ τμήματα ἐπιτετραμμένα ἰδίας τινὰς κρίσεις. Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ εἰς τμήματα διαίρεσις καὶ ἡ διαρκὴς ἐνέργεια τῶν πολυαρίθμων τούτων δικαστηρίων, δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, ὅτε ὡρίσθη καὶ ὁ λεγόμενος δικαστικὸς μισθός, ὅ ἐστιν ὡρίσθη ὅτι ἕκαστος πολίτης, δι' ἑκάστην ἡμέραν καθ' ἣν ἐξεπλήρου τὰ δικαστικὰ αὐτοῦ καθήκοντα ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ ἀντιμισθίαν τριῶν ὀβολῶν ἤτοι ἡμισείας δραχμῆς. Τινὲς εἶπον ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ ἀντιμισθία αὕτη ἦτο ἑνὸς ὀβολοῦ καὶ ὅτι βραδύτερον ἐτριπλασιάσθη· ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἐτάχθη εἰς τρεῖς ὀβολούς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰσήχθη καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς μισθός, ἤτοι ὁ ἡμερήσιος μισθὸς ὃν ἐλάμβανεν ἕκαστος πολίτης ἅμα εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου· ὁ μισθὸς οὗτος, ὃν ἠδύναντο νὰ λαμβάνωσι καθ' ἑκάστην συνεδρίασιν τῆς ἐκκλησίας 6 ἕως 8000 ἐκκλησιασταί, ἦτο τῳόντι κατ' ἀρχὰς ἑνὸς ὀβολοῦ καὶ δὲν ἐτριπλασιάσθη εἰμὴ μετέπειτα. Τότε ὁμοίως ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ διατρέφῃ τοὺς στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντας πολίτας, οἵτινες πρότερον ἐξεπλήρουν ἀμισθὶ τὸ καθῆκον τοῦτο. Ὁ ὁπλίτης ἐλάμβανε μισθὸν ἡμερήσιον δύο ὀβολῶν, καὶ ἄλλα τόσα διὰ τὴν διατροφὴν αὐτοῦ· ὁ ἀξιωματικὸς διπλάσια τούτων, καὶ ὁ ἱππεύς, τριπλάσια. Τελευταῖον ἀναφέρεται καὶ βουλευτικὸς μισθός, ὅ ἐστιν ὁ εἰς τοὺς βουλευτὰς διδόμενος, ὅστις συνεποσοῦτο εἰς δραχμὴν μίαν καθ' ἑκάστην ἡμέραν.

Ἡ πολιτεία ἠδύνατο ἤδη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ὅλας ταύτας τὰς μισθοδοσίας, διότι ἂν καὶ τὸ σύνολον τῶν ἐτησίων εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν εἶναι γνωστόν, ἠξεύρομεν ὅμως ὅτι μόνος ὁ συμμαχικὸς φόρος ὅστις συνεποσοῦτο κατ' ἀρχὰς εἰς 460 τάλαντα κατ' ἔτος, ἀνεβιβάσθη βραδύτερον εἰς 600 καὶ ἐπὶ τέλους ἀπετέλεσε, ὡς λέγεται, 1000 τάλαντα, ἂν ὄχι πλειότερα. Ἐκ πρώτης ὄψεως τὰ 1000 τάλαντα, ἤτοι δραχμαὶ 6,000,000, δὲν

φαίνονται πολλά· ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ ποσοῦ τούτου πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ ποσὸν τοῦ κυκλοφοροῦντος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον ἢ σήμερον, ἡ σχετικὴ τοῦ νομίσματος ἀξία ἦτο πολὺ μεγαλειτέρα καὶ ὁρίζεται εἰς τὸ ἑξαπλάσιον ἢ καὶ ὀκταπλάσιον τῆς σημερινῆς· ὅ ἐστι τότε ἠδύνατό τις νὰ ἀγοράσῃ διὰ μιᾶς δραχμῆς, ὅ,τι σήμερον ἀγοράζει διὰ 6 ἢ 8· ὥστε τὰ 6 ἐκεῖνα ἑκατομμύρια δραχμῶν ἰσοδυνάμουν πρὸς 36 ἢ καὶ 48,000,000 περίπου σημερινῶν. Καὶ ἀπόδειξις τρανωτάτη τοῦ πόσον μέγα ἦτο τὸ ποσὸν τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηνῶν κράτους, εἶναι, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἐπήρκεσαν εἰς ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς πολιτείας, καί, τὸ σπουδαιότερον, εἰς τὴν κατασκευὴν πολλῶν λαμπρῶν οἰκοδομημάτων, δι' ὧν ἐκόσμησαν τὴν πόλιν αὐτῶν, ἠδυνήθησαν ν' ἀποταμιεύσωσιν ἐπὶ Περικλέους, ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν, 8,000 τάλαντα, ἤτοι 48,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν εἰμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σήμερον κατωτέρα τῶν 300,000,000.

Ἐψηφίσθησαν δὲ αἱ προαναφερθεῖσαι διατάξεις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δύνανται, καθ' ἃ προείπομεν, ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ πενέστεροι, νὰ μετέχωσι τῆς πολιτείας. Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον, μᾶλλον ἀπαραίτητον ἢ ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀρχαίαν ἢ σημερινὴν πολιτείαν. Αἱ μὲν ἄλλαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἦσαν τόσον μικραί, ὥστε καὶ δι' εὐαρίθμων πολιτῶν ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ διοικηθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσιν· αἱ δὲ νεώτεραι πάλιν εἰσὶ συνήθως τόσον μεγάλαι, ὥστε καὶ ἂν πολλοὶ τῶν πολιτῶν αὐτῶν μείνωσιν ἀμέτοχοι τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ λοιποὶ ἐξαρκοῦσιν εἰς πλήρωσιν τῶν δημοσίων ἀναγκῶν. Τὸ δὲ κράτος τῶν Ἀθηναίων περιελάμβανε μὲν τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἤτοι, ὡς εἰκάζεται, ὀκτὼ ἕως δέκα ἑκατομμύρια ψυχῶν, ἀλλ' ἅπαν τὸ πλῆθος τοῦτο δὲν συνετέλει ἐξίσου εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν. Ἐν πρώτοις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐν γένει τὸ ἥμισυ περίπου τῶν κατοίκων ἦσαν δοῦλοι, δηλαδὴ ἄνθρωποι ἐστερημένοι παντὸς δικαιώματος καὶ πάσης εἰς τὰ κοινὰ μετοχῆς. Ὑπῆρχον μάλιστα χῶραί τινες εἰς τὰς ὁποίας οἱ δοῦλοι ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν ἐλευθέρων, καθὼς λ. χ. ἐν τῇ κυρίως Ἀττικῇ, ὅπου ἐπὶ πεντακοσίων χιλιάδων ψυχῶν, λέγεται

ὅτι τετρακόσιαι χιλιάδες ἦσαν δοῦλοι. Ἐν γένει ὅμως κατὰ μέσον ὅρον ὑπολογίζεται ὅτι οἱ δοῦλοι ἀπετέλουν τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων. Τοῦτο λοιπὸν συνέβαινε καὶ εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ περιλιπόμενοι ἐλεύθεροι δὲν ἦσαν ἅπαντες πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας. Οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῶν πολυαρίθμων ὑπηκόων καὶ συμμάχων πόλεων ἦσαν πολῖται ἕκαστος τῆς ἰδίας πόλεως, ὄχι πολῖται τοῦ ὅλου κράτους τῶν Ἀθηναίων καὶ οὐ μόνον οὐδὲν εἶχον συμφέρον εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κράτους τούτου, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι κατήντησαν καὶ δυσμενῶς πρὸς αὐτὸ νὰ διάκηνται. Ἡ ὕπαρξις λοιπὸν τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους ἐξηρτᾶτο κυρίως ἀπὸ μόνων τῶν Ἀθηναίων, ἤτοι ἀπὸ 120 ἢ 130,000 ψυχῶν, ἀνδρῶν δὲ τὸ πολὺ 30,000 διὸ ἂν καὶ ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων ἀνδρῶν πολλοὶ ἀπασχολούμενοι εἰς ἴδια ἔργα, παρημέλουν τὰ κοινά, ἡ συντήρησις τοῦ κράτους ἥτις μετὰ κόπου κατωρθοῦτο καὶ δι' αὐτῆς τῆς κοινῆς καὶ ἀδιαλείπτου ἐνεργείας ἁπάντων τῶν πολιτῶν, ἤθελεν ἀποβῆ ἀδύνατος. Ἐν Σπάρτῃ, ἥτις ἦτο μετὰ τὰς Ἀθήνας τὸ μεγαλήτερον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κράτος, ἡ κοινὴ ἐνέργεια ἐπετυγχάνετο διὰ τούτου ὅτι, ὡς ἐκ τῶν νόμων καὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, οἱ Σπαρτιᾶται μετήρχοντο ἴδιον ἐπάγγελμα, ἀρκούμενοι δὲ εἰς λιτοτάτην δίαιταν, διῆγον ἅπαντα τὸν βίον ὡς τακτικοὶ τῆς πολιτείας στρατιῶται. Ἀλλ' εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἀνατροφὴ καὶ οἱ νόμοι δὲν ἀπηγόρευον τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυτιλίαν, τὴν βιομηχανίαν, τὴν τέχνην, τὴν παιδείαν· ἐξεναντίας παρώτρυνον τοὺς πολίτας πάσῃ δυνάμει πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι μεγαλητέραν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οὗτοι, μάλιστα οἱ πενέστεροι αὐτῶν, ἀπετρέποντο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπὸ τῶν κοινῶν πραγμάτων. Ἔπρεπεν ἄρα νὰ εὑρεθῇ τρόπος ἐπιτήδειος νὰ συμπυκνώσῃ τὰς δυνάμεις αὐτῶν περὶ τὴν πολιτείαν· καὶ τοῦτο ἦτο τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ ὁ Περικλῆς. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ ἴσως ἐντελῶς ἀδύνατος. Ὁπωσδήποτε τινὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐνεργηθέντων ἦσαν μέν, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἴδει, σοφώτατα ἐπινενοημένα, ἀλλὰ αἱ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίαι περὶ ὧν ἰδίως ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἐπήγαγον ἀποτελέσματα ὀλέθρια.

Τῳόντι αἱ μισθοδοσίαι αὗται ἦσαν μὲν μικραί, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπήρκουν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς τὴν διατροφὴν τοῦ μισθο-

δοτουμένου. Εἰς τὰς Ἀθήνας τότε λέγεται ὅτι μία οἰκογένεια ἠδύνατο νὰ οἰκονομηθῇ διὰ 500—600 δραχμῶν κατ' ἔτος· ὥστε ὁ ἱππεύς, ὁ μισθοδοτούμενος δύο δραχμὰς τὴν ἡμέραν, ἐλάμβανε μόνος αὐτὸς πλειότερα παρ' ὅσα ἀπητοῦντο εἰς ὁλόκληρον οἰκογένειαν. Οἱ ἄλλοι μισθοὶ ἦσαν μικρότεροι, ἀλλὰ πάντοτε ὁπωσοῦν ἱκανοί· καὶ ἔπειτα πολλοὶ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ἠδύναντο νὰ ἦναι ἄλλος βουλευτής, ἄλλος ἡλιαστής, ἄλλος στρατιωτικός, λαμβάνοντες οὕτω διαφόρους μισθούς. Ἐντεῦθεν ἅπαντες οἱ πένητες ὥρμησαν ἐπὶ τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὁ δὲ σκοπὸς τοῦ Περικλέους ἐφάνη ἐπιτυγχανόμενος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ, διὰ τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ ἄλλην τινὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἀνάγκην.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤκμασε θαυμασίως ἐν Ἀθήναις ἡ δραματικὴ ποίησις, ἥ τε τραγικὴ καὶ κωμική, μάλιστα δὲ ἡ πρώτη, διότι ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἀρχαίων κωμικῶν, ὁ Ἀριστοφάνης, ἀνήκει εἰς τὴν ἀκόλουθον περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας· τὸ δὲ τραγικὸν δρᾶμα ἤρξατο παράγον τὰ κάλλιστα ἀριστοτεχνήματα ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἔξωσιν τοῦ Ξέρξου, διαδεξάμενον τὰ ἄνθη τῆς λυρικῆς ποιήσεως, δι' ὧν ἰδίως εἶχε κοσμηθῆ ἡ προηγουμένη περίοδος, καθὼς πάλιν ἡ λυρικὴ ποίησις διεδέξατο τὴν ἐπικήν, τὴν ἀπαθανατίσασαν τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους. Ὁ Αἰσχύλος, ὁ δημιουργὸς τοῦ τραγικοῦ δράματος, ἢ τοὐλάχιστον ὁ πρῶτος ποιητὴς δι' οὗ τὸ δρᾶμα τοῦτο ἀπέβη ἔνδοξον, ἠγωνίσθη, ὡς εἴδομεν, καὶ ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Σαλαμῖνι· ἐκ δὲ τῶν δύο ἀειμνήστων αὐτοῦ διαδόχων, ὁ μὲν Σοφοκλῆς ἐνίκησε κατὰ πρῶτον τὸν Αἰσχύλον περὶ τὸ 470 π. Χ., ὁ δὲ Εὐριπίδης παρέστησε τὸ πρῶτον αὐτοῦ δρᾶμα ἐν ἔτει 455. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἔργων τῶν ποιητῶν τούτων δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀλίγα, ἀρκοῦντα ὅμως ἵνα δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιαν ἀποχρῶσαν τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δράματος. Οἱ δὲ δραματουργοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι τότε διαπρέψαντες· πολλοὺς καὶ ἄλλους ἔσχον συναγωνιστάς, ὧν τὰ ὀνόματα, κατὰ δυστυχίαν τὰ ὀνόματα μόνα, διεσώθησαν, καὶ οἵτινες ἐνίοτε ἀνεδείχθησαν ἀνώτεροι ἐκείνων. Ὁ Φιλοκλῆς λ. χ. ἀνταγωνισθεὶς πρὸς τὸν «Οἰδίπουν τύραννον» τοῦ Σοφοκλέους, ἔλαβεν αὐτὸς τὸ ἀριστεῖον· καὶ τὸν Εὐριπίδην δ' ἐνίκησαν Εὐφορίων, ὁ υἱὸς τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ὁ Ξενοκλῆς,

καὶ ὁ Νικόμαχος· ἔτι δὲ ἀναφέρονται ὁ Νεόφρων, ὁ Ἀχαιός, ὁ Ἴων, ὁ Ἀγάθων, πλεῖστοι ἄλλοι. Ἐκ τούτου καθίσταται πρόδηλον ὄχι μόνον εἰς ποίαν ἀκμὴν εἶχε φθάσει τὸ ἑλληνικὸν δρᾶμα, ἀλλὰ καὶ πόσον ζωηρὰν ἀνάγκην τοῦ κοινοῦ ἐθεράπευσε· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητος ἡ τοσαύτη συναγωνιστῶν συρροή. Κατ' ἀρχὰς ἡ εἴσοδος εἰς τὸ θέατρον ἐπετρέπετο δωρεάν· ἀφ' ἧς ὅμως ἡ ὑπερβολικὴ εἰς αὐτὸ ἀνθρώπων ἐπισώρευσις ἐπέφερε πολλὴν στενοχωρίαν καὶ ἀταξίαν ἀπῃτήθη πληρωμή, ἐπειδὴ δὲ οἱ πενέστεροι, μὴ δυνάμενοι νὰ πληρώσωσι τὴν τιμὴν ταύτην, ἐστεροῦντο τῆς ἀπαραιτήτου ἐκείνης εἰς πάντα Ἀθηναῖον εὐχαριστήσεως, ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν νόμου περὶ τῶν λεγομένων θεωρικῶν χρημάτων· δηλαδὴ νόμου δυνάμει τοῦ ὁποίου τὸ δημόσιον ἐπλήρωνεν εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ εἰσιτήριον αὐτοῦ. Τὰ χρήματα ταῦτα ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν ἐργολάβων εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ τῶν θεάτρων συντήρησις, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου αὕτη χορηγία δὲν περιωρίσθη εἰς μόνα τὰ θέατρα· ἐξετάθη καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας πανηγύρεις, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐχορηγοῦντο εἰς τοὺς πένητας χρήματα ἵνα μετέχωσιν ὅλων τῶν ἑορτῶν, καὶ παρείχετο οὕτω εἰς αὐτοὺς ὁ τρόπος τοῦ ἄγειν τὸν βίον εὐδαιμόνως.

Ταῦτα ὅμως πάντα δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἐπιφέρωσι, τοῦ καιροῦ προϊόντος, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ ὑποθάλψωσι τὴν ἀργίαν τοῦ πλήθους, καὶ νὰ συνηθίσωσιν αὐτὸ νὰ ζῇ, οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων κόπων, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν κατεστράφησαν κατὰ μικρὸν πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ αἱ παραγόμεναι ὑπὸ τῆς φιλοπονίας, καὶ ὑπὸ τῆς φιλοτιμίας ἣν ἔχει ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος νὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην αὐτοῦ· ἐπῆλθον δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἕτερα οὐδὲν ἧττον δεινὰ ἐπακόλουθα. Καὶ μὲν αἱ μισθοδοσίαι τοῦ δημοσίου ταμείου ἐπήρκουν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς τὴν διατροφὴν τῶν πενήτων· ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἔμενον πάντοτε πένητες, ἐνῷ οἱ εὐπορώτεροι τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ηὔξησαν πολὺ τὰς περιουσίας αὐτῶν, διὰ τῆς θαυμασίως προαχθείσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας τῆς πόλεως. Ἐπὶ Σόλωνος περιουσία ἑπτὰ ταλάντων, ἤτοι 42,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σημερινὴ ἀξία ἤθελεν ἰσοδυναμεῖ πρὸς 250,000 τοὐλάχιστον, ἐθεωρεῖτο ὡς μία τῶν μεγίστων ἐν Ἀθήναις, ἐνῷ ἤδη ὑπῆρχον ἐνταῦθα ἄνθρωποι, οἷοι ὁ Νικίας, ὁ Καλλίας, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ἄλλοι, οἵτινες

ἐκτήσαντο ἢ ἐκληρονόμησαν 100 καὶ πλειότερα τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς τέσσαρα περίπου ἑκατομμύρια σημερινῶν δραχμῶν· διὸ μεγίστη προέκυψεν ἀνισότης περιουσιῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ πενέστεροι ἀπέβαινον πολλάκις ὄργανα τυφλὰ τῶν πλουσιωτέρων. Ἀφ' ἑτέρου ἅμα τὸ τῶν Ἀθηνῶν κράτος ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καταλυόμενον, ἅμα ἔπαυσαν νὰ συῤῥέωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ συμμαχικοὶ φόροι, ἅμα ἑνὶ λόγῳ ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου, ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐπαρκῇ πρὸ πάντων εἰς τὴν συντήρησιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐφρόντιζε πρὸ πάντων νὰ πληρόνηται τὰς μισθοδοσίας αὐτοῦ καὶ τὰ θεωρικὰ χρήματα. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἀχρειωθείς, καὶ ἐν τούτοις ὢν παντοδύναμος, ἐξετράπη εἰς πᾶσαν ἀφροσύνην, ἀγόμενος καὶ φερόμενος ὑπὸ δημαγωγῶν πλουσίων ἢ μὴ πλουσίων. Ἐκ δὲ τῆς συῤῥοῆς ὅλων τούτων τῶν ἀτοπημάτων ἀναγκαίως ἐπεταχύνθη ἡ τοῦ κράτους καταστροφή.

Τούτου ἕνεκα εἴπομεν ὅτι αἱ μισθοδοτικαὶ τοῦ Περικλέους διατάξεις ὑπῆρξαν μία τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν τῆς παρακμῆς τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιστῇ ἡ παρακμὴ αὕτη, ὁ δὲ Περικλῆς ἐνήργησε, πλὴν τῶν προειρημένων, καὶ ἕτερα τινὰ συνετώτερα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν προέθετο ἐπιτηδειότερα, τὰ ὁποῖα οὐ μόνον συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διασώσωσιν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον τὴν δύναμιν τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἀπαράμιλλον περιεποίησαν αὐτῇ κλέος.

Ἔτι πρὸ τοῦ Περικλέους, Ἀθηναῖοι πολῖται εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐγκαθίστανται εἰς χώρας κατακτηθείσας ὑπὸ τῆς πόλεως, λαμβάνοντες κλήρους ἐκ τῶν κτημάτων ὅσα ἀφηρέθησαν ἀπὸ τῶν προτέρων τῶν χωρῶν τούτων κατοίκων. Οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς Ἀθηναῖοι κτηματίαι ὠνομάζοντο κληροῦχοι καὶ διέφερον οὐσιωδῶς τῶν ἀποίκων· διότι αἱ ἀποικίαι, καθὼς εἴδομεν (σελ. 427), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπέβαινον πόλεις αὐτοτελεῖς καὶ αὐτόνομοι, αἱ δὲ κληρουχίαι ἐξεναντίας ἐλογίζοντο ἀποτελοῦσαι μέρος ἀναπόσπαστον τῆς Ἀττικῆς· οἱ κληροῦχοι ἐξηκολούθουν ὄντες πολῖται Ἀθηνῶν, ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐν Ἀθήναις δικαστηρίων, καὶ δυνάμενοι νὰ ἐνασκήσωσιν αὐτόθι ἅπαντα τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα. Τοιαῦται κληρουχίαι ἱδρύθησαν

οὐκ ὀλίγαι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Χαλκίδα, καὶ εἰς τὰς νήσους Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον, αἵτινες καθ' ὁλοκληρίαν κατελήφθησαν ὑπὸ Ἀθηναίων κληρούχων. Ἀλλ' ὁ Περικλῆς ἐπολλαπλασίασε συστηματικῶς τὰς ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς ταύτας ἀποκαταστάσεις· ἔπεμψε 500 πολίτας εἰς Νάξον, 250 εἰς Ἄνδρον, 1000 εἰς τὴν ἐν τῇ Θρᾴκῃ χώραν τῶν Βισαλτῶν, 1000 εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, 2000 εἰς κατάληψιν τῆς χώρας τῶν ὅλως ἐξωσθέντων Ἱστιαίων τῆς Εὐβοίας, 600 εἰς Σινώπην· βραδύτερον δὲ καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας χώρας καὶ νήσους. Ὁ σκοπὸς τῆς τοιαύτης τῶν κληρουχιῶν ἀναπτύξεως ἦτο διπλοῦς· πρῶτον παρείχετο δι' αὐτῶν πόρος ζωῆς εἰς τοὺς πενεστέρους τῶν πολιτῶν, καὶ δεύτερον οἱ κληροῦχοι ἐχρησίμευον ὡς φρουραὶ ἕτοιμαι νὰ περιστείλωσι τοὺς στασιάζοντας τυχὸν ὑπηκόους καὶ συμμάχους ὥστε αἱ κληρουχίαι συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τοὺς πένητας χρησίμους εἰς συντήρησιν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας μηδὲν ἔχουσαι τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας αὐτῶν.

Τὸ δὲ ἕτερον τοῦ Περικλέους ἔργον, τὸ εἰς αὐτὸν καὶ μόνον κυρίως ὀφειλόμενον, εἶναι ὅτι ἐπεχείρησε νὰ συμπληρώσῃ τοὺς πόρους τῶν πενήτων διὰ τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῶν εἰς πολλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ δημόσια κατασκευάσματα· διότι τότε, διὰ τῆς ὑπερτάτης τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐπιμελείας, καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐφορείαν τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ φίλου, τοῦ Φειδίου, ᾠκοδομήθησαν, ἐν Ἀθήναις, ὑπὸ τοῦ Ἰκτίνου, τοῦ Καλλικράτους, τοῦ Κοροίβου, τοῦ Μνησικλέους καὶ ἄλλων, τὰ πλεῖστα τῶν λαμπρῶν ἀριστοτεχνημάτων, ὧν τὰ περισωθέντα λείψανα κινοῦσιν ἔτι τὸν θαυμασμὸν ἅπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ναοί, στοαί, ἀγοραί, θέατρα, γυμνάσια, κρῆναι, λουτρά. Ναὶ μὲν τὰ πλειότερα τῶν κτιρίων τούτων δὲν ἀπετελέσθησαν εἰμὴ κατὰ τοὺς πρώτους ἐνιαυτοὺς τῆς ἀκολούθου ἱστορικῆς περιόδου, ἀλλ' ἅπαντα ὑπῆρξαν ἄμεσον προϊὸν τῆς ἀκμῆς τῶν χρόνων εἰς οὓς ἤδη εὑρισκόμεθα· καὶ τούτου ἕνεκα ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτῶν. Τὸ νέον θέατρον τὸ καλούμενον μὲν Ὠδεῖον, προωρισμένον δὲ εἰς τὰς μουσικὰς καὶ θυμελικὰς θέας τῆς μεγάλης τῶν Παναθηναίων πανηγύρεως· καὶ ὁ ἀμίμητος ναὸς

τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ καλούμενος Παρθενών, ὃν ἐκάλλυνον τὰ γλαφυρώτατα τῶν καλλιτεχνημάτων τῆς ἀγαλματοποιΐας καὶ τῆς γλυπτικῆς, ἠγέρθησαν μεταξὺ τοῦ 445 καὶ 437 πρὸ Χριστοῦ· τὰ δὲ μεγαλοπρεπῆ τῆς ἀκροπόλεως προπύλαια, μεταξὺ τοῦ 437 καὶ 431 πρὸ Χριστοῦ. Τότε ἐξηκολούθησεν ἡ ἀνόρθωσις τοῦ Ἐρεχθείου, τὸ ὁποῖον εἶχε πυρποληθῆ ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου. Τότε ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσῖνι πρὸς τέλεσιν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ, τοῦ ναοῦ τῆς Νεμέσεως ἐν Ῥαμνοῦντι. Τρία δὲ ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τὰ τρία ἔργα τῆς ὄντως θεοπνεύστου χειρὸς τοῦ Φειδίου, ἐκόσμησαν τὴν ἀκρόπολιν· ἓν μέγα ἐξ ἐλέφαντος ἐν τῷ Παρθενῶνι· ἓν ἕτερον ἐκ χαλκοῦ, τῆς Λημνίας Ἀθηνᾶς προσαγορευόμενον, καθὸ ὑπὸ τῶν λημνίων Ἀθηναίων ἀνατεθέν, τὸ ὁποῖον ὁ Παυσανίας λέγει «τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου θέας μάλιστα ἄξιον»· καὶ τρίτον, τὸ πάντων μέγιστον, τὸ ὁποῖον ἐκ χαλκοῦ ἐπίσης κατεσκευασμένον καὶ ὀνομαζόμενον τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς, ἵστατο μεταξὺ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενῶνος· ἦτο δὲ τοσοῦτον κολοσσιαῖον ὥστε βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ τοῦ δόρατος αἰχμὴ καὶ ὁ λόφος τοῦ κράνους τῆς Ἀθηνᾶς αὐτῆς ἦσαν ὁρατὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ναυτίλους τοὺς ἀπὸ τοῦ πελάγους πρὸς τὸν Πειραιᾶ πλησιάζοντας. Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως νὰ σφετερισθῶμεν ὑπὲρ τοῦ Περικλέους ἅπασαν τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς ἀειμνήστους ἐκείνους τεχνίτας δόξαν· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῆς προστασίας καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ, δυσκόλως οὗτοι ἤθελον δυνηθῆ νὰ παραγάγωσι τὰ ἔργα αὐτῶν. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀπήτησαν, κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμούς, δαπάνην τοὐλάχιστον 3,000 ταλάντων, ἤτοι 18,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν. Ὁ Περικλῆς δὲ εἶναι ὁ διενεργήσας τὴν ἐπιψήφισιν τῆς δαπάνης ταύτης. Τὸ δημόσιον ταμεῖον ηὐπόρει, ἕνεκα τῶν συμμαχικῶν φόρων· ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος εἶχε καταπαύσει, ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισε πολυειδῶς ὠφέλιμον εἰς τὴν πόλιν νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς διακόσμησιν αὐτῆς τινὰ τοὐλάχιστον τῶν περισσευμάτων ἐκείνων. Καὶ ἀπόδειξις ὅτι ὁ Περικλῆς ἐλογίζετο ὡς κύριος τῶν κατασκευασμάτων τούτων δημιουργός, εἶναι ἡ γενομένη κατ' αὐτοῦ κατηγορία ὡς καταχρυσοῦντος καὶ καλλωπίζοντος τὰς Ἀθήνας διὰ τῶν χρημάτων τὰ ὁποῖα οἱ σύμμαχοι κατέβαλλον πρὸς τὸν πόλεμον. Ἡ δὲ ἀπάντησις ἣν ἔδωκε, κατὰ

Πλούταρχον, εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, ἐξηγεῖ θαυμασίως ἅπαντα τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ὁποίων ἐπεχείρησεν ὁ μέγας ἀνὴρ τὴν κατασκευὴν τῶν ποικίλων τούτων δημοσίων κτιρίων. «Ἐδίδασκεν οὖν ὁ Περικλῆς τὸν δῆμον, λέγει ὁ Πλούταρχος, ὅτι χρημάτων μὲν οὐκ ὀφείλουσι τοῖς συμμάχοις λόγον, προπολεμοῦντες αὐτῶν, καὶ τοὺς βαρβάρους ἀνείργοντες, οὐχ ἵππον, οὐ ναῦν, οὐχ ὁπλίτην, ἀλλὰ χρήματα μόνον τελούντων· ἃ τῶν διδόντων οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ τῶν λαμβανόντων, ἂν παρέχωσιν, καθ' ὧν λαμβάνουσι. Δεῖ δέ, τῆς πόλεως κατεσκευασμένης ἱκανῶς τοῖς ἀναγκαίοις πρὸς τὸν πόλεμον, εἰς ταῦτα τὴν εὐπορίαν τρέπειν αὐτῆς, ἀφ' ὧν δόξα μὲν γενομένων ἀΐδιος, εὐπορία δὲ γινομένων ἑτοίμη παρέσται, παντοδαπῆς ἐργασίας φανείσης, καὶ ποικίλων χρειῶν, αἳ πᾶσαν μὲν τέχνην ἐγείρουσαι, πᾶσαν δὲ χεῖρα κινοῦσαι σχεδὸν ὅλην ποιοῦσιν ἔμμισθον τὴν πόλιν, ἐξ αὐτῆς ἅμα κοσμουμένην καὶ τρεφομένην. Τοῖς μὲν γὰρ ἡλικίαν ἔχουσι καὶ ῥώμην αἱ στρατεῖαι τῆς ἀπὸ τῶν κοινῶν εὐπορίας παρεῖχον· τὸν δ' ἀσύντακτον καὶ βάναυσον ὄχλον, οὔτ' ἄμοιρον εἶναι λημμάτων βουλόμενος, οὔτε λαμβάνειν ἀργὸν καὶ σχολάζοντα μεγάλας κατασκευασμάτων ἐπιβολάς, καὶ πολυτέχνους ὑποθέσεις ἔργων διατριβὴν ἐχόντων, ἐνέβαλε φέρων εἰς τὸν δῆμον, ἵνα μηδὲν ἧττον τῶν πλεόντων, καὶ φρουρούντων, καὶ στρατευομένων, τὸ οἰκουροῦν ἔχῃ πρόφασιν ἀπὸ τῶν δημοσίων ὠφελεῖσθαι καὶ μεταλαμβάνειν. Ὅπου γὰρ ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκός, ἐλέφας, χρυσός, ἔβενος, κυπάρισσος, αἱ δὲ ταύτην ἐκπονοῦσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχναι, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθουργοί, βαφεῖς, χρυσοῦ μαλακτῆρες, ἐλέφαντος ζωγράφοι, ποικιλταί, τορευταί· πομποὶ δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες, ἔμποροι, καὶ ναῦται, καὶ κυβερνῆται κατὰ θάλατταν· οἱ δὲ κατὰ γῆν, ἁμαξοπηγοί, καὶ ζευγοτρόφοι, καὶ ἡνίοχοι, καὶ καλωστρόφοι, καὶ λινουργοί, καὶ σκυτοτόμοι, καὶ ὁδοποιοί, καὶ μεταλλεῖς· ἑκάστη δὲ τέχνη καθάπερ στρατηγός, ἴδιον στράτευμα τὸν θητικὸν ὄχλον καὶ ἰδιώτην συντεταγμένον εἶχεν, ὄργανον καὶ σῶμα τῆς ὑπηρεσίας γινόμενον· εἰς πᾶσαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡλικίαν καὶ φύσιν αἱ χρεῖαι διένεμον καὶ διέσπειρον τὴν εὐπορίαν.»

Ὁ Περικλῆς λοιπὸν ῥητῶς ἔλεγεν, ὅτι ἐπεχείρησε τὰ δημόσια

ταῦτα ἔργα κυρίως ἵνα ἀσχολήσῃ τὸν ἀργὸν ὄχλον καὶ δώσῃ εἰς αὐτὸν πόρον ζωῆς· καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ βούλευμα αὐτοῦ τοῦτο ἦτο ἄριστα νενοημένον, διότι ἐνῷ συνετέλει εἰς τὸν πολυτελῆ τῆς πόλεως καλλωπισμόν, ἐνῷ ἐνεψύχου πᾶσαν τέχνην καὶ πᾶσαν βιομηχανίαν, ἐνῷ ἔτρεφε τὸ πλῆθος καὶ ἐκράτει αὐτὸ συμπεπυκνωμένον περὶ τὴν πόλιν, οὐδὲν εἶχε τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας. Ὥστε τοῦτο τοῦ Περικλέους τὸ ἐπινόημα ἦτο ἴσως τὸ κάλλιστον τῶν ὅσα διεπράξατο, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ ἐπινόημα δὲν ἐξετελέσθη εἰ μὴ διὰ τὴν εὐπορίαν τοῦ δημοσίου ταμείου, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν ηὐπόρει, εἰμὴ ἕνεκα τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, τῆς δὲ ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων ἄλλοι ὑπῆρξαν οἱ δημιουργοί. Διό, ἵνα ἀπονείμωμεν δικαίως τὴν προσήκουσαν ἑκάστῳ τιμήν, ἐπιφέρομεν ἐν κεφαλαίῳ, ὅτι εἰς τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἀκμήν, εἰς ἣν προήχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετ ρίδος, συνέπραξαν ἐξ ἴσου σχεδὸν τέσσαρες ἀλληλοδιαδόχως ἄνδρες· ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατασκευάσας τὸν πρῶτον στόλον, προητοίμασε τὴν ὕλην τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας· ὁ Ἀριστείδης, ὅστις ὀργανώσας τὴν πρώτην ναυτικὴν συμμαχίαν, ἔβαλε τὸν ἀκρογωνιαῖον τοῦ οἰκοδομήματος τούτου λίθον· ὁ Κίμων, ὅστις διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ κατά τε τῶν Περσῶν καὶ τῶν ἀποστατῶν κατορθωμάτων, συνεπλήρωσε τὸ οἰκοδόμημα, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Περικλῆς, ὅστις διὰ τῶν ποικίλων ἐκείνων ἐσωτερικῶν διατάξεων, ἐρρύθμισεν αὐτὸ καὶ κατεκόσμησε.

Δὲν ἐρρύθμισε δὲ μόνον, δὲν κατεκόσμησε μόνον τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων ὁ Περικλῆς, ἀλλὰ καὶ λαμπρὰν αὐτοῦ εἰκόνα κατέλιπεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἰκόνα τῆς ὁποίας τοσοῦτον εἶναι τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος, τοσαύτη δὲ ἡ ζωηρότης ὥστε δικαίως ὁ ἀνὴρ δύναται νὰ ἐπικληθῇ Φειδίας τοῦ λόγου, ἀπαραλλάκτως καθὼς ὁ Φειδίας πάλιν ἐπαξίως ἠδύνατο νὰ προσαγορευθῇ Περικλῆς τῆς τέχνης. Ἰδοὺ τῳόντι πῶς περιέγραψε τὴν ἠθικήν, τὴν πολιτικήν, τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῷ περιβοήτῳ ἐπιταφίῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησε εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θου-

κυδίδης. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν παραθέτομεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἀσθενέστατον ἀντίγραφον τοῦ ἀριστουργήματος ἐκείνου.

Τὸ πολίτευμα ἡμῶν, ἔλεγεν, εἶναι τοιοῦτον, ὥστε δὲν ἔχομεν νὰ ζηλεύσωμεν τοὺς γείτονας ἡμῶν ἕνεκα τῶν νόμων αὐτῶν· οὐδὲ μιμούμεθα αὐτούς, ἀλλ' αὐτοὶ μᾶλλον εἴμεθα παράδειγμα τῶν ἄλλων. Ὀνομάζεται δημοκρατία, διότι διαρκῶς ἀφορᾷ εἰς τὴν τῶν πολλῶν εὐδαιμονίαν, ὄχι εἰς τὴν τῶν ὀλίγων· καὶ εἰς μὲν τὰς κατ' ἰδίαν διαφορὰς τῶν πολιτῶν, οἱ νόμοι εἶναι ἴσοι δι' ὅλους, εἰς δὲ τὰ δημόσια ἀξιώματα προάγεται ἕκαστος, οὐχὶ διὰ τῆς εὐνοίας τῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκει, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἱκανότητος· καὶ οὐδὲ πενίας ἕνεκα ἢ εὐτελοῦς καταγωγῆς κωλύεταί τις παρ' ἡμῖν τοῦ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν, ἐὰν ἦναι πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειος. Πολιτευόμεθα δὲ εἰλικρινῶς περί τε τὴν διαχείρησιν τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς ἡμῶν σχέσεις· δὲν ὀργιζόμεθα κατὰ τοῦ γείτονος τοῦ πράττοντός τι πρὸς ἰδίαν ἡδονήν, οὐδ' ἔχομεν ἐν γένει τὴν πικρίαν ἐκείνην, ἥτις, ἂν καὶ δὲν προξενῇ πραγματικὴν ζημίαν, εἶναι ὅμως πάντοτε λυπηρά. Ἐνῷ δὲ οὕτω ἐπιεικῶς φερόμεθα εἰς τὸν κατ' ἰδίαν βίον, δὲν παρανομοῦμεν, διὰ τὸν φόβον τὸν ἀπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν νόμων, μάλιστα τῶν νόμων ὅσοι κεῖνται ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀδικουμένων, καὶ ὅσοι μὲν εἶναι ἄγραφοι, κυροῦνται ὅμως διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνείδους εἰς ὃ ὑποπίπτουσιν οἱ παραβαίνοντες αὐτούς. Πλὴν τούτου, ἐφροντίσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν πλείστας τῶν κόπων ἀναψυχάς, διά τε τῶν καθ' ὅλον τὸ ἔτος τελουμένων παρ' ἡμῖν ἑορτῶν καὶ ἀγώνων καὶ διὰ τῆς εὐπρεπείας τῶν ἰδιωτικῶν ἡμῶν κατοικιῶν, ὧν ἡ καθημερινὴ τέρψις διασκεδάζει τὴν ἀθυμίαν. Συρρέουσι δὲ εἰς ἡμᾶς, διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως, ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα, ὥστε καρπούμεθα τὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἀγαθὰ οὐδὲν ἧττον ἢ τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι παραγόμενα. Ὡς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις διαφέρομεν τῶν Λακεδαιμονίων ἐξαιρέτως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχομεν τὴν πόλιν ἡμῶν ἀνοικτὴν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, οὐδένα διὰ τῆς ξενηλασίας ἀποκλείοντες ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ἐπὶ τῷ φόβῳ ὅτι δύναται ἀνὴρ πολέμιος νὰ ἴδῃ τοῦτο, μὴ κρυφθέν, καὶ νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτοῦ· διότι ἐν πολέμῳ πεποίθαμεν οὐχὶ εἰς παρασκευάς τινας καὶ ἀπάτας, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ἔμφυτον ἡμῶν εὐψυχίαν. Καὶ ἡ ἀνατροφὴ ἡμῶν εἶναι τοιαύτη ὥστε, ἂν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθὺς ἐκ πρώτης

νεότητος ἀγωνίζωνται, δι' ἐπιπόνου ἀσκήσεως, ν' ἀποκτήσωσιν ἀνδρείαν, ἡμεῖς, καί τοι ἀνειμένως διαιτώμενοι, οὐδὲν ἧττον εἴμεθα πάντοτε ἕτοιμοι νὰ ὁρμήσωμεν ἐπὶ τοὺς κινδύνους.

Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις ἡ πόλις ἡμῶν εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ ὅσον καὶ ἐν τούτοις. Διότι φιλοκαλοῦμεν μετ' ἀφελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλθακότητος· ἐπαρκοῦμεν δὲ εἰς ἑκάστην χρείαν δι' ἔργων μᾶλλον ἢ διὰ κόμπου λόγων, καὶ δὲν θεωροῦμεν αἰσχρὸν τὸ ὁμολογεῖν τὴν πενίαν, ἀλλὰ τὸ μὴ διαφεύγειν αὐτὴν διὰ τῆς ἐργασίας. Παρ' ἡμῖν οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι ἐπιμελοῦνται καὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ δὲ πρὸς τὰ ἴδια ἔργα τετραμμένοι γινώσκουσιν ἀποχρώντως καὶ τὰ πολιτικά· διότι μόνοι ἡμεῖς νομίζομεν τὸν μηδόλως τῶν κοινῶν μετέχοντα, οὐχὶ ὡς ἀπράγμονα, ἀλλ' ὡς ἄχρηστον ἄνθρωπον.

Ὀρθῶς δὲ καὶ κρίνομεν τὰ ὑποβαλλόμενα ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἡμῶν πράγματα καὶ οἴκοθεν περὶ αὐτῶν σκεπτόμεθα, μὴ νομίζοντες τὸν λόγον ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ ἔργα, ἀλλὰ μᾶλλον ἄτοπον ὑπολαμβάνοντες τὸ νὰ μὴ προεξηγηθῇ ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου τὸ πρακτέον, πρὶν ἢ ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ ἔργον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμασίως συνδυάζομεν τὰς δύο ταύτας ἰδιότητας, τὸ μεγάλως τολμᾶν καὶ τὸ ὡρίμως σκέπτεσθαι, πρὶν ἐπιχειρήσωμέν τι· ἐνῷ εἰς ἄλλα ἔθνη μόνη ἡ ἀμάθεια παράγει τὸ θάρρος, ὁ δὲ λογισμὸς ἐπιφέρει τὸν δισταγμόν. Δικαίως δὲ κρίνονται κράτιστοι τὴν ψυχὴν ἐκεῖνοι οἵτινες γινώσκοντες σαφέστατα τά τε δεινὰ τοῦ πολέμου καὶ τὰς ἡδονὰς τῆς εἰρήνης, οὐδὲν ἧττον προθύμως ἐπὶ τοὺς κινδύνους ὁρμῶσι.

Συγκεφαλαιῶν λοιπὸν λέγω, ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλος· διότι ἕκαστος ἡμῶν ἰδίᾳ δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ποικίλα ὅσα πράγματα μετὰ πλείστης χάριτος καὶ δεξιότητος. Καὶ ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι κόμπος λόγων, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, μαρτυρεῖ ἡ δύναμις αὕτη τῆς πόλεως ἣν διὰ τῶν τρόπων τούτων ἐκτησάμεθα. Ἐξ ὅλων τῶν πόλεων μόνη αὕτη ἀποδείκνυται διὰ τῶν ἔργων καθυπερτέρα τῆς φήμης αὐτῆς· οὔτε ὁ ἐπελθὼν πολέμιος ἀγανακτεῖ ὑπ' αὐτῆς κακοπαθῶν, οὔτε τὸ ὑπήκοον μέμφεται αὐτῇ, ὅτι οὐχὶ ὑπὸ ἀξίων ἄρχεται. Τοιαύτην δ' ἔχοντες τὴν δύναμιν, οὐχὶ βεβαίως ἀμάρτυρον, ἀλλὰ διὰ μεγάλων σημείων ἐπιβεβαιουμένην, θέλομεν θαυμασθῇ ὑπό τε τῶν νῦν καὶ τῶν μετέπειτα. Καὶ οὐδὲ ἔχομεν χρείαν οὔτε Ὁμήρου ἐπαινέτου οὔτε ἄλλου τινὸς

τέρποντος μὲν πρὸς στιγμὴν διὰ τῶν ἐπῶν αὐτοῦ, ἀνκιρουμένου δὲ ἅμα γνωσθῇ ἡ ἀλήθεια· διότι πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν κατηναγκάσαμεν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἡμετέραν τόλμην, πανταχοῦ δὲ ἱδρύσαμεν μνημεῖα ἀΐδια τῶν τε εὐεργεσιῶν ἡμῶν καὶ τῶν τιμωριῶν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τοιαύτη δὲ οὖσα ἡ πόλις αὕτη, εἶχε κατορθώσει τότε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὴν μέγα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μέρος. Ὁποία ἦτο ἡ ἔκτασις τοῦ κράτους τούτου, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς μίαν τῶν ἕνδεκα σωζομένων αὐτοῦ κωμῳδιῶν, τὴν ἐπιγεγραμμένην *Σφῆκες*, λέγει ἀορίστως·

Εἰσίν γε πόλεις χίλιαι, αἳ νῦν τὸν φόρον ἡμῖν ἀπάγουσιν.

Ἀλλὰ φόρον δὲν ἐπλήρωνον εἰμὴ αἱ πόλεις, αἵτινες συνηνώθησαν, διὰ τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου· τὸ δὲ κράτος τῶν Ἀθηναίων ἐξηπλώθη βραδύτερον, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς πολλὰς ἠπειρωτικὰς χώρας, αἵτινες δὲν ἐπλήρωνον φόρον, καὶ ἁπλῶς ὑπέκειντο εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως. Ὅπως δήποτε κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὑρισκόμεθα, τὸ κράτος τοῦτο περιελάμβανεν ἐν γένει τὴν Μεγαρίδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, τὴν Εὔβοιαν, τὴν Αἴγιναν, τὰς Κυκλάδας ὅλας, ἐξαιρέσει τῆς Μήλου καὶ τῆς Θήρας, τὰς παρὰ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Θρᾴκης νήσους καὶ πόλεις, τὰς παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, παρὰ τὴν Προποντίδα, παρὰ τὸν θρᾳκικὸν βόσπορον πόλεις, πολλὰς πόλεις τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τὰς νήσους καὶ σχεδὸν πάσας τὰς πόλεις τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἱκανὰς πόλεις τῆς Λυκίας, καὶ ἐν τῷ κρισσαίῳ κόλπῳ, τὴν Ναύπακτον, καὶ ἐν τῷ ἰονίῳ πελάγει τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον. Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἑνωθῇ ὑπὸ τὸ τῶν Ἀθηναίων κράτος. Ὁ δὲ Περικλῆς διενοεῖτο ἤδη νὰ συγκαλέσῃ εἰς Ἀθήνας κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον, προπαρασκευάζων οὕτω τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἔθνους ἑνώσεως, εἰς ἣν αἱ λοιπαὶ πόλεις, αἵτινες ἦσαν διῃρημέναι ὡς ἄλλοτε, καὶ ἐξ ὧν οὐδεμία, οὐδ' αὐτὴ ἡ Σπάρτη, εἶχε τὴν δύναμιν τῶν Ἀθη-

νῶν δὲν ἐφαίνοντο ἱκανοὶ ν' ἀντισταθῶσιν. Ὥστε κατὰ τὴν ἀείμνηστον ταύτην στιγμὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἐνόμιζέ τις ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἔμελλον νὰ ἐκπληρώσωσι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ταύτην τὴν ἀπαραίτητον παντὸς μεγάλου ἔθνους ἀνάγκην, τὴν ὑπὸ μίαν ἀρχὴν ἕνωσιν. Οὐ μόνον δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπρώτευε τὸ τῶν Ἀθηνῶν κράτος, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Πρὸς ἀνατολὰς οἱ Πέρσαι ἦσαν τεταπεινωμένοι, πρὸς δυσμὰς οἱ Καρχηδόνιοι εἶχον κατατροπωθῆ, ἡ δὲ ἀκατονόμαστος ἔτι Ῥώμη περιωρίζετο εἰς τὴν μέσην Ἰταλίαν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπρώτευε τῆς οἰκουμένης, καί, ἐν τῇ εὐλόγῳ συνειδήσει τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, ὑπελάμβανε καὶ ἀπεκάλει πάντα τὰ λοιπὰ ἔθνη βάρβαρα. Βεβαίως ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀκμὴ δὲν διετηρήθη πολύ· ἀλλ' ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν διετηρήθη, ἤρκεσεν ἵνα παραγάγῃ μνημεῖα λόγου καὶ τέχνης, τὰ ὁποῖα κατέστησαν αἰώνιον τὸ ἠθικὸν κράτος του Ἑλληνικοῦ ὀνόματος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Προοίμια τοῦ ἐμφυλίου ἀγῶνος.

Τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς εἰς αὐτὸ ἑνώσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐξ ἐναντίας μετ' ὀλίγον ἀπέβαλε τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος χώρας, ὅσας ἐσχάτως εἶχε προσλάβει, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐντελῶς κατελύθη. Δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ συμπληρωθῇ, διότι δὲν ἠθέλησεν ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι κράτος μέγα ἄνευ ἰσοπολιτείας δυσκόλως δύναται νὰ συντηρηθῇ· ὅτι 130,000 ψυχαὶ δὲν δύνανται νὰ κυριαρχήσωσιν ἐπὶ μακρὸν πολλῶν ἑκατομμυρίων, καὶ ὅτι μία πόλις δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ διὰ παντὸς τὴν θέλησιν αὐτῆς εἰς πολλὰς πόλεων ἑκατοντάδας. Ἐκ τούτου δὲν ἕπεται, ὡς πολλάκις ἐρρέθη ἐσφαλμένως, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτο φύσει ἀνεπιτήδειον εἰς συγκρότησιν κράτους μεγάλου· ἕπεται μόνον ὅτι δὲν ἐκτήσατο ποτὲ τὴν πρὸς συγκρότησιν τοιούτου κράτους ἀπαιτουμένην πολιτικὴν ἐμπειρίαν. Ἀλλ' ἡ τῶν κατὰ μέρος γεγονότων ἐξιστόρησις θέλει ἐξηγήσει τὰς ἀληθείας ταύτας πολὺ εὐκρινέστερον ἢ αἱ γενικαὶ αὗται θεωρίαι καὶ παρατηρήσεις.

Εἴδομεν, ὅτι ἐν ἔτει 456 τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, παρεκτὸς τῶν ναυτικῶν πόλεων τῶν ὁποίων ἐκυριάρχει, προσέλαβε καὶ ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα· κατὰ δὲ τὸ 451, αὐτὴ ἡ Σπάρτη ἀνεγνώρισε διὰ πεν-

τακετῶν σπονδῶν, τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ἀλλ' ὅτι ἔπραξε τοῦτο ἀκουσίως, ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον, διότι, ἐπὶ τῶν πενταετῶν τούτων σπονδῶν, ἐπεχείρησε τὸν δεύτερον ἱερὸν καλούμενον πόλεμον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ ἐμμέσως τὴν ὁσημέραι προαγομένην ἰσχὺν τῶν Ἀθηναίων. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν (σελ. 202), ὅτι μετὰ τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, τὸν ἐπὶ Σόλωνος γενόμενον, οἱ κάτοικοι τῶν Δελφῶν διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου, ἀλλ' ὅτι οἱ Φωκεῖς ἠμφισβήτουν τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐσφετερίζοντο τὴν διοίκησιν τοῦ ἱεροῦ. Ἤδη δὲ ἡ τοιαύτη τῶν Φωκέων ἀξίωσις κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην, διότι, κυριαρχούντων τῶν Ἀθηναίων ἐν Φωκίδι, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὗτοι, διὰ τῶν Φωκέων, θέλουσιν ἄρχει καὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, τοῦ ὁποίου τὸ ἠθικὸν κράτος ἦτο μέγα καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ὅθεν οἱ Σπαρτιᾶται ἔπεμψαν εἰς Δελφοὺς στρατόν, ἐξέβαλον ἐκεῖθεν τοὺς σφετερισθέντας τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ Φωκεῖς καὶ ἀπέδωκαν τὴν διοίκησιν ταύτην εἰς τοὺς ἐγχωρίους τῶν Δελφῶν κατοίκους. Ἅμα ὅμως ὑπεχώρησαν οἱ Σπαρτιᾶται, ἐστράτευσαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ παρέδωκαν πάλιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸ ἱερόν.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ἐφαίνετο ἀδιαλείπτως προαγομένη· ἀλλ' ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ταύτῃ, ἠκρωτηριάσθη αἴφνης κατὰ πρῶτον τῷ 447. Τὰς ναυτικὰς πόλεις συνεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι κυρίως διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν, τοῦ ὁποίου μοῖραί τινες δὲν ἔπαυον περιπλέουσαι τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν· πρὸς δὲ καὶ διότι αἱ πόλεις αὗται, τὸ πλεῖστον νῆσοι, ἢ παραλίαι ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι, οὔτε νὰ συνασπισθῶσιν εὐκόλως ἠδύναντο κατὰ τῆς κυριάρχου πόλεως, οὔτε νὰ ἐλπίσωσι πρόχειρον ἀπὸ τῆς Σπάρτης βοήθειαν. Ἄλλως εἶχεν ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος πόλεις. Τούτων, πλὴν τῶν Μεγάρων, ὅπου εἶχον μόνιμον φρουράν, ἦρχον οὐχὶ διὰ μονίμου κατοχῆς, ἀλλὰ παραδόντες αὐτὰς εἰς χεῖρας τῶν ἐγχωρίων ὅσοι ἦσαν ἢ ἐλέγοντο δημοκρατικοὶ καὶ διετέλουν ἀφοσιωμένοι εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διότι διὰ τῆς προστασίας αὐτῶν ὑπερίσχυον καὶ κατέστρεφον τοὺς ἀντιπάλους, ἐξορίζοντες τοὺς κυριωτέρους ἐξ αὐτῶν, ὄντας ἢ λεγομένους ὀλιγαρχικούς. Οἱ ἐξόριστοι οὗ-

τοι ἠγωνίζοντο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀδιακόπως νὰ ἀνακτήσωσι τὰς πατρίδας, καὶ ἤδη πολλοὶ φυγάδες Βοιωτοί, ὠφελούμενοι, ὡς λέγεται, ἐκ τῆς κακῆς τῶν δημοκρατικῶν διοικήσεως, ἐλπίζοντες δὲ εὐλόγως εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης καὶ προσλαβόντες ἐπικούρους πολλοὺς φυγάδας Φωκεῖς, Λοκρούς, Εὐβοεῖς, Αἰγινήτας καὶ ἄλλους, κατέλαβον αἴφνης τὸν Ὀρχομενόν, τὴν Χαιρώνειαν καί τινας μικροτέρας τῆς Βοιωτίας πόλεις. Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Τολμίδης ἐστράτευσε μὲν ἀμέσως ἐπ' αὐτούς, ἔχων 1000 Ἀθηναίους ὁπλίτας καὶ ἱκανούς τινας συμμάχους· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἐγένετο, ὡς φαίνεται, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Περικλέους, ὄχι μετ' ἀποχρώσης δυνάμεως καὶ περισκέψεως· ὥστε ὁ Τολμίδης προσβληθεὶς περὶ Κορώνειαν, ἔπαθεν ἧτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ἔπεσον μὲν αὐτός τε ὁ στρατηγὸς καὶ πολλοὶ ὁπλῖται, πολλοὶ δὲ καὶ ἠχμαλωτεύθησαν. Τούτους δέ, ἀνήκοντας εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη θέλοντες οἱ Ἀθηναῖοι νὰ λυτρώσωσιν, ἠναγκάσθησαν, διὰ συνομολογίας, νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ τῆς Βοιωτίας, τῆς ὁποίας ἅπασαι αἱ πόλεις κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ κατέστησαν ἀπὸ συμμάχων, ἔχθισται τῶν Ἀθηναίων, πλὴν τῶν Πλαταιέων, οἵτινες παρέμειναν στενῶς, ὡς ἄλλοτε, μετὰ τούτων συνδεδεμένοι. Οἱ δ' ἐν Βοιωτίᾳ οὕτω θριαμβεύσαντες φυγάδες, ἐπέτυχον παρομοίως καὶ ἐν Φωκίδι καὶ ἐν Λοκρίδι· καὶ μήτε εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι, ἐπεξέτειναν τὴν ἐπανάστασιν μέχρι τῆς Εὐβοίας. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέπεμψαν αὐτὸν τὸν Περικλέα μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς· πρὶν ὅμως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν χείρωσιν τῶν εὐβοϊκῶν πόλεων, μανθάνει ὅτι ἀπέστησαν καὶ οἱ Μεγαρεῖς, καὶ ὅτι ἀποβαλόντες τοὺς Ἀθηναίους ἐκ τῆς πόλεως, περιώρισαν αὐτοὺς εἰς τοὺς δύο λιμένας, τὴν Νίσαιαν καὶ τὰς Πηγάς· ὅθεν ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀττικήν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ' ὀλίγον ἐνέβαλεν εἰς αὐτήν, διὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Πλειστοάναξ, εἴτε παρελθούσης τῆς πενταετοῦς ἐκεχειρίας, εἴτε περὶ τὰ τέλη ἁπλῶς οὔσης. Κατ' εὐτυχίαν, οἱ Σπαρτιᾶται καὶ σύμμαχοι αὐτῶν Πελοποννήσιοι δὲν προεχώρησαν ἐπέκεινα τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τοῦ Θριασίου πεδίου, δωροδοκηθέντες, ὡς βεβαιοῦται, ὑπὸ τοῦ Περικλέους, καὶ διότι πιθανῶς δὲν εἶχον ἱκανὴν δύναμιν. Ἅμα δ' ὑπεχώρησαν, ὁ Περικλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ καθυπέταξεν αὐτὴν ὁλοσχερῶς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐνόμισεν ὅτι εἶναι μάταιον νὰ ἐξακολουθήσωσιν οἱ Ἀ-

θηναῖοι τὸν ἀγῶνα ἵνα ἀναλάβωσι τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις καὶ ὅτι ἡ φρόνησις ἀπῄτει νὰ παραχωρήσωσι καὶ ὅσας τοιαύτας ἔσωζον ἔτι ἐν Πελοποννήσῳ τε καὶ περὶ αὐτήν, ἀρκούμενοι εἰς τὰς νήσους καὶ τὰς μακρὰν τῆς ἰδίως Ἑλλάδος παραλίας. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 445 ἔτους, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, συνωμολόγησαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς συμμάχους τούτων τριακονταετεῖς σπονδάς, δυνάμει τῶν ὁποίων ἀπέδωκαν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγάς, τὴν Τροιζῆνα, τὴν Ἀχαΐαν, καὶ συνήνεσαν ὥστε οἱ Μεγαρεῖς νὰ συνταχθῶσι μεταξὺ τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης.

Ὁ Περικλῆς ἤλπισεν, ὅτι διὰ τῆς θυσίας ταύτης τῶν ἠπειρωτικῶν κτήσεων θέλει ἐξασφαλισθῇ τὸ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν κτήσεων κράτος τῶν Ἀθηναίων, διότι οὗτοι, θαλασσοκρατοῦντες, εὐχερῶς συνεῖχον τὰς τελευταίας, ἐνῷ τὰς πρώτας δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσωσι, διατηρήσωσιν ἢ ἀνακτήσωσι, μὴ ὄντες κατὰ ξηρὰν ἐνάμιλλοι τῶν Πελοποννησίων. Καὶ εἶχε δίκαιον ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ δίκαιον, διὰ τὴν πλημμελῆ βάσιν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέτρεπον, ὡς γνωστόν, εἰς τοὺς πολίτας τῶν πόλεων ὅσαι ἐτάσσοντο ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν τὰ κυριαρχικὰ τοῦ πολίτου τοῦ ὅλου κράτους δικαιώματα· οἱ πολῖται οὗτοι ἐξηκολούθουν μὲν ὄντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐλεύθεροι τῶν ἰδίων πόλεων πολῖται, ἀλλὰ τὸ κράτος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ μόνων τῶν τρισμυρίων Ἀθηναίων ἀνδρῶν· ἐντεῦθεν οὐδεμία ὑπῆρχε ταὐτότης, ἑνότης, ἰσότης δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων μεταξὺ τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐξεναντίας αἱ τελευταῖαι αὗται ἐθεώρουν ἑαυτὰς ὡς δεδουλωμένας εἰς τὴν πρώτην, ἀφ' οὗ μάλιστα χρόνου, παύσαντος τοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου, ἐξέλιπεν ὅλως ἡ εὐγενὴς ἀφορμὴ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ἑνώσεως· ὥστε πιθανὸν ἦτο ὅτι καὶ τὸ ἄλλο ἑλληνικὸν ἔθνος θέλει ἀποφασίσει νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν τύχην τῶν πόλεων τούτων. Ζήτημα δὲ ὑπῆρχεν ἂν καὶ αὐταὶ θέλουσιν ἐπὶ μακρὸν ἀνεχθῇ τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην δεσποτείαν τῶν ὀλίγων Ἀθηναίων. Βέβαιον ὅμως ἦτο ὅτι ἡ δεσποτεία αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ χρόνον τινά, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὃν προέτεινεν ὁ Περικλῆς, ἐπὶ τῷ ὅρῳ δηλαδὴ τοῦ νὰ παραιτηθῇ πάσης ἠπειρωτικῆς κτήσεως. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπείσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν ὀρθὴν ταύτην κρίσιν, ὅσῳ προσβλητικὴ καὶ ἂν ἦτο τῆς φιλοτιμίας των, διὰ τοῦτο τὰ πράγματα

αὐτῶν καλῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐβάδισαν, ἡ δὲ περίοδος αὕτη, ἡ μεταξὺ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἡ διαρκέσασα 15 περίπου ἔτη, δὲν ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον τῆς προτέρας λαμπρά, καί τοι παθούσης τότε τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν τὸν προεκτεθέντα ἀκρωτηριασμόν.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἴσχυσεν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε ὁ Περικλῆς ἐν Ἀθήναις, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐμονάρχησε τῆς πόλεως. Μέχρι τοῦ 457 ἔτους, ἤτοι μέχρι τῆς δολοφονίας τοῦ Ἐφιάλτου, ὁ Περικλῆς οὐδὲ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πολιτικῆς μερίδος ἐπρώτευε, διότι ὁ Ἐφιάλτης φαίνεται διατελέσας ἰσχυρότερος αὐτοῦ. Ἔπειτα ἐνόσῳ ἔζη ὁ Κίμων, δηλαδὴ μέχρι τοῦ 449 ἔτους, ἡ ἀπαράμιλλος αὐτοῦ στρατιωτικὴ δόξα ἐπεσκίαζεν ὁπωσοῦν τὸ πολιτικὸν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ ἀξίωμα. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ Κίμωνος, ἡ ἀριστοκρατικὴ μερὶς ἐπέτυχεν ἀρχηγὸν ὅστις δὲν ἦτο μὲν λαμπρὸς ὅσον ὁ ἐπ' Εὐρυμέδοντι ποταμῷ νικητής, ἔχων ὅμως προτερήματα καὶ χαρακτῆρα ἀναλογώτερα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν προτερημάτων τοῦ Περικλέους, κατέστη ἐπί τινα χρόνον ἐπικινδυνότερος τούτου ἀνταγωνιστής. Ὁ νέος ἀρχηγὸς τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος ἦτο συγγενὴς στενὸς τοῦ Κίμωνος καὶ ὠνομάζετο Θουκυδίδης Μελησίου, ἐκ τοῦ δήμου τῆς Ἀλωπεκῆς· ἄλλος παρὰ τὸν ἱστορικὸν Θουκυδίδην Ὀλόρου τὸν Ἁλιμούσιον. Ἦτο δὲ πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ ῥήτωρ μᾶλλον ἢ στρατηγός, εἰ καὶ πρὸς ἑκατέραν τὴν ὑπηρεσίαν ἱκανός, ὅπως ἅπαντες οἱ τότε προϊστάμενοι τῶν πραγμάτων ἄνδρες. Ὁ Θουκυδίδης διωργάνωσε τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ μερίδα ἐπιτηδειότατα πρὸς τὴν κατὰ τῶν πολλῶν πάλην, πείσας τοὺς ὀπαδούς του νὰ φοιτῶσι τακτικῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, νὰ κατέχωσιν ἐνταῦθα ἰδίαν τινὰ θέσιν, νὰ ὁρίζωσιν ἐκ προοιμίου τοὺς μέλλοντας ἑκάστοτε νὰ ἀγορεύσωσιν ἄνδρας, νὰ ὑποστηρίζωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἐπιδοκιμασιῶν, καὶ ἑνὶ λόγῳ καθυπέβαλε τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς πειθαρχίαν καὶ τάξιν τοσαύτην, ὥστε εἰ καὶ εὐαριθμότεροι τῶν ὑπεναντίων, ἀπέβησαν ὅμως πολὺ πρὸς τούτους ἐπιφοβώτεροι ἢ ἄλλοτε. Ἦτο δὲ ὁ Θουκυδίδης καὶ ῥήτωρ ἐξαίρετος, μόνου τοῦ Περικλέους κατὰ τοῦτο ὑποδεέστερος, καὶ ἴσως ἐνάμιλλος μέχρι τινὸς αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Θουκυδίδης κατέλιπεν ἡμῖν εἰκόνα θαυμαστὴν τῶν περὶ τοὺς λόγους ἀγώνων αὐτοῦ πρὸς Περικλέα· διότι λέγεται, ὅτι ἐρωτηθεὶς ποτε ὑπὸ Ἀρχιδάμου τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως, ἐὰν αὐτὸς ἢ ὁ

Περικλῆς παλαίῃ βέλτιον, «ὅταν, ἀπεκρίθη, ἐγὼ καταβαλῶ παλαίων, ἐκεῖνος ἀντιλέγων ὡς οὐ πέπτωκε, νικᾷ, καὶ μεταπείθει τοὺς ὁρῶντας.»

Ἡ πάλη αὕτη δὲν περιεστρέφετο, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀλίγων σωζομένων εἰδήσεων, περὶ τοὺς ποικίλους πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς νεωτερισμοὺς ὅσοι ἐγίνοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Ἀθήναις. Βεβαίως οἱ περὶ τὸν Θουκυδίδην δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως τοὺς νεωτερισμοὺς τούτους· ἀλλ' ὁ συνετὸς αὐτῶν ἀρχηγὸς ἐνόει ὅτι πᾶσα ἀντίπραξις εἰς τὰ πολυειδῆ πλεονεκτήματα τὰ ἐπιδαψιλευθέντα τότε εἰς τοὺς πολλοὺς ἤθελεν εἶναι ματαία. Ὅθεν ἐξελέξατο ἄλλο συζητήσεως στάδιον. Ὁ Περικλῆς, καθὼς εἴδομεν, ἤθελε, διὰ κοινῆς εἰρήνης πρός τε τοὺς Ἕλληνας καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας νὰ παγιώσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς φόρους τοὺς ὁποίους δὲν ἔπαυον καταβάλλοντες οἱ ὑποτελεῖς σύμμαχοι, τοὐλάχιστον τοὺς πλείστους τῶν φόρων τούτων, εἰς διακόσμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ πόλις αὕτη ἐξασφαλίζει τοὺς συμμάχους ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ δαπανήσῃ τὰ παρ' αὐτῶν τελούμενα χρήματα κατὰ τὸ αὐτῇ δοκοῦν. Κατὰ τοῦ τοιούτου πολιτεύματος ἐξανίστατο ὁ Θουκυδίδης, κραυγάζων, ὅτι ὁ δῆμος ἀδοξεῖ καὶ κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, μεταχειριζόμενος τὰ κοινὰ αὐτῶν χρήματα εἰς ἰδίαν χρείαν, καὶ ὄχι πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ βαρβάρων πολέμου. Περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν δύο τούτων δοξασιῶν, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωσεν τὴν πλημμελῆ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων βάσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀμφότεροι περιεστρέφοντο εἰς πλημμελῆ τινα κύκλον. Τῳόντι ἡ συμμαχία συνέστη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπὶ τούτῳ κατεβάλλοντο οἱ φόροι τῶν πόλεων· ἀλλ' ἀφ' ἧς οἱ Πέρσαι, εἴτε διὰ ρητῆς συνθήκης, εἴτε καὶ ἄνευ συνθήκης, ὑπεχώρησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ἐξακολούθησις τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου ἀπέβη ἄσκοπος· πάλιν δέ, ἐπειδὴ οὕτω ἔπαυσεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συμμαχίας, ἡ ἐξακολούθησις τῆς φορολογίας τῶν πόλεων, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ αὐθαίρετος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων χρῆσις τῶν φόρων τούτων ἦτο ἄδικος. Ἡ μόνη σκόπιμος καὶ δικαία λύσις τοῦ ζητήματος τούτου ἤθελεν εἶναι νὰ ὁμολογήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι,

ὅτι μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν ἔπαυσεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συστάσεως τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπήτει ὄχι μόνον νὰ μὴ διαλυθῇ τὸ ἐντεῦθεν παραχθὲν κράτος, ἀλλά, εἰ δυνατόν, νὰ περιλάβῃ ἁπάσας τὰς ἑλληνίδας πόλεις· νὰ ἀνακηρύξωσι δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι οὐχὶ αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ συγκαλοῦντες κοινὴν τῶν συμμάχων σύνοδον, ἥτις νὰ ὁρίσῃ τὸν νέον τοῦ κράτους τούτου σκοπὸν καὶ νὰ θεσπίσῃ τὴν τακτικὴν συγκρότησιν βουλῆς ἀντιπροσωπευούσης μὲν ἁπάσας τὰς πόλεις, κανονιζούσης δὲ ἑκάστοτε τοὺς πληρωτέους φόρους, τὴν χρῆσιν αὐτῶν, τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν πόλεων κ.τ.τ. ἑνὶ λόγῳ νὰ ἀπαρτίσῃ, ἀντὶ τοῦ προτέρου ἀττικοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου ἐδέσποζον ἀπολύτως καὶ αὐτογνωμόνως οἱ Ἀθηναῖοι, κράτος ἑλληνικόν, τοῦ ὁποίου νὰ μετέχωσι πάντες οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ἴσοις δικαίοις καὶ ἐπὶ ἴσαις ὑποχρεώσεσι. Κατὰ δυστυχίαν μέχρι τῆς περιωπῆς τοιαύτης ἰσοπολιτείας δὲν φαίνονται ἀνυψωθέντες οὔτε ὁ Θουκυδίδης οὔτε ὁ Περικλῆς, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σωζομένων περὶ αὐτῶν ἀτελῶν εἰδήσεων· ἀμφότεροι μᾶλλον ἐπεδίωκον τὴν διατήρησνν τῆς κυριαρχίας τῆς πόλεως αὐτῶν καὶ διεφώνουν μόνον περὶ τὰς προφάσεις δι' ὧν ἐζήτουν νὰ δικαιολογήσωσι τὴν κυριαρχίαν ταύτην. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ προφάσεις τοῦ Περικλέους ἦσαν τοὐλάχιστον πρακτικώτεραι τῶν τοῦ Θουκυδίδου προφάσεων. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀπαιτῶν τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, πολέμου οὐχὶ πλέον ἀμυντικοῦ ἀλλὰ ἐπιθετικοῦ, ἀπήτει τὴν ἔναρξιν ἀγῶνος τοῦ ὁποίου τέλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι εἰμὴ ἡ κατάλυσις τοῦ περσικοῦ κράτους, ἡ δὲ διεξαγωγὴ ὑπερέβαινε τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς πόρους τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων· ἐνῷ ὁ Περικλῆς ἀπήτει ἁπλῶς τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων. Καὶ ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ Περικλέους τὸ σύστημα ἦτο ὀλιγώτερον ἐπισφαλὲς καὶ μᾶλλον εὐπρόσδεκτον, διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους, καὶ μετὰ ἑξαετεῖς ἀγῶνας ἐπέτυχε, περὶ τὸ 443—442 ἔτος, τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ μερίδος, ἤ, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἑταιρείας, κυβερνήσας ἔκτοτε μόνος τὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν πράγματα, μέχρι σχεδὸν τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἐπεχείρησεν ἤδη τὴν ἀδιακώλυτον συμπλήρωσιν

τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος· καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀπηρτίσθησάν τινες τῶν μισθοδοτικῶν καὶ αἱ πλεῖσται τῶν κληρουχικῶν καὶ τῶν οἰκοδομικῶν διατάξεων, ὅσαι συνδέονται μετὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Περὶ τῶν διατάξεων τούτων ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν (σελ. 650—651)· ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπιφέρει ὀλίγα τινὰ ἔτι εἰμὴ περὶ τῶν τότε γενομένων οἰκοδομῶν οὐ μόνον διότι αὐτὸς ὁ πανδαμάτωρ χρόνος, σεβασθεὶς ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν τὰ λείψανα τῶν ἔργων τούτων, ἐμαρτύρησεν οὕτως εἰπεῖν τὸ μεγαλεπήβολον τοῦ διαπράξαντος αὐτὰ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ διότι διὰ τῶν οἰκοδομῶν ἐκείνων ἐπέτυχεν ὁ Περικλῆς τὴν λυσιτελεστέραν καὶ ὁλοσχερεστέραν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος ἐφαρμογήν. Βεβαίως αἱ μισθοδοσίαι ἔτρεφον πολλοὺς τῶν πολιτῶν καὶ ἐνίσχυον τὴν πολιτείαν, διατηροῦσαι αὐτοὺς οὕτω συμπεπυκνωμένους περὶ αὐτήν. Ἐπίσης καὶ αἱ κληρουχίαι παρεῖχον πόρον ζωῆς εἰς τοὺς πενεστέρους, ἐνταὐτῷ δὲ ἀπέβαινον πολλαχοῦ τοῦ κράτους φρουραὶ ἕτοιμαι νὰ καταβάλωσι τοὺς στασιάζοντας ὑποτελεῖς· ὥστε ἀμφότεραι αἱ διατάξεις αὗται συνετέλουν εἰς τὴν συντήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας. Ἀλλὰ τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα κατασκευάσματα, τὰ τότε γενόμενα, δὲν συνετέλουν μόνον εἰς τὴν συντήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας· διὰ τῶν ἔργων τούτων ἔλαβον πρὸς τούτοις πλείστην ὅσην ἐπίδοσιν ἡ τέχνη, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν προσεκτήσατο ἠθικήν τινα ὑπεροχήν, ἐπιτηδειοτάτην νὰ δικαιώσῃ τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις. Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ περικοπῇ τοῦ βίου τοῦ Περικλέους, ἣν παρεθέσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον (σελ. 660), ἐξήγησεν ἄριστα πῶς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔργα ἅμα μὲν ἔτρεφον τὸν ἀργὸν καὶ ἀσύντακτον ὄχλον, ἅμα δὲ συνέτρεχον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας· ἀλλ' ὁ μέγας ἀνὴρ προέθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν ἔργων τούτων καὶ ἑτέρους σκοπούς, δηλαδή, ἀφ' ἑνὸς τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, ἵνα κρατύνῃ οὕτω τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου τὴν διακόσμησιν τῆς πόλεως, ἵνα καταστήσῃ οὕτω αὐτὴν ἀντάξιαν τῆς ἀρχῆς. Ἔτι ζῶντος τοῦ Κίμωνος, τὸ ἄστυ εἶχε συνδεθῆ διὰ δύο μακρῶν τειχῶν μετὰ τοῦ Φαλήρου καὶ μετὰ τοῦ Πειραιῶς (σελ. 642—643)· ἤδη δὲ ἐκτίσθη τρίτον, διάμεσον τεῖχος, παράλληλον τοῦ πρὸς τὸν Πειραιᾶ φέροντος καὶ μὴ

ἀπέχον ἀπὸ τούτου εἰμὴ κατὰ 550 περίπου πόδας, ὥστε ὁ σύνδεσμος τοῦ ἄστεος μετὰ τοῦ Πειραιῶς ἀπέβη ἀσφαλέστερος, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ διακοπῇ καὶ ἂν τυχὸν ὁ ἐχθρὸς ἤθελεν ἐμβάλει ἐντὸς τοῦ φαληρικοῦ τείχους. Καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους κατεσκευάσθησαν τὰ λαμπρὰ τοῦ Πειραιῶς νεώρια, εἰς ἅ, κατὰ τὸν Ἰσοκράτην, Ἀθηναῖον ῥήτορα ἀκμάσαντα ἐν τῇ ἀκολούθῳ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐδαπανήθησαν ὄχι ὀλιγώτερα τῶν 1000 ταλάντων. Ἐνῷ δὲ διὰ τῶν τοιούτων ἔργων ἐκρατειοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ πόλις, ὁ ἑκατόμπεδος Παρθενών, τὰ Προπύλαια, τὸ Ὠδεῖον, τὸ ἐν Ἐλευσῖνι τελεστήριον καὶ τὰ ἀναρίθμητα ἄλλα καλλιτεχνήματα ὅσα ἐκόσμησαν τὴν Ἀκρόπολιν, τὴν πόλιν καὶ ἅπασαν τὴν Ἀττικήν, περιεποίουν αὐτῇ λαμπρότητα καθυπερτέραν πάσης ἑλληνικῆς χώρας, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι μετὰ τῆς ὑλικῆς ταύτης ἀκμῆς συνεδυάζετο ἐξαίρετός τις ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ ἀνάπτυξις. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης ὁ Σοφοκλῆς, καὶ ἤρχιζε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Εὐριπίδης, καὶ ἀντήχει ἡ πολιτικὴ εὐγλωττία τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου, καὶ ὑπελόγιζεν ὁ ἀστρονόμος Μέτων τὴν ἀκριβεστέραν τοῦ χρόνου καταμέτρησιν διὰ τοῦ φερωνύμου αὐτοῦ κύκλου τοῦ ἔτους· καὶ παρεσκευάζοντο νὰ γράψωσι τὰ ἀριστουργήματα αὐτῶν ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Θουκυδίδης ἱστορικός, καὶ ἐμελέτα τὰ κατὰ τῶν σοφιστῶν ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ὁ Σωκράτης. Οὐδὲ ἀρκοῦσι ταῦτα πάντα ἵνα δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, τοῦ τί ἦσαν αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Οἱ ἄνδρες οὓς ἄχρι τοῦδε ἀνεφέρομεν ἦσαν ὅλοι Ἀθηναῖοι τὸ γένος· ἀλλ' οἱ θαυμαστοὶ οὗτοι θησαυροὶ οὓς παρῆγεν ἡ πόλις αὕτη, καθάπερ ἀκαταμάχητός τις μαγνήτης, εἵλκυον ἐνταῦθα, ἁπανταχόθεν τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, πάντα τεχνίτην, πάντα φιλόσοφον, πάντα ἱστορικόν, πάντα λόγιον, ὡς εἰς ἱεράν τινα τῶν Μουσῶν ἑστίαν, ἐν ᾗ καὶ μόνῃ ἠδύναντο νὰ τελειωθῶσι, νὰ ἐκτιμηθῶσι, νὰ βραβευθῶσι προσηκόντως τὰ ἔργα αὐτῶν. Διότι τότε ἔδραμεν ἐκ Σάμου εἰς Ἀθήνας ὁ Ἀλικαρνασσεὺς Ἡρόδοτος, καὶ διέτριψεν ἐνταῦθα ἐπί τινα ἔτη, καὶ ἀπεθαύμασε τὸν Περικλέα, περὶ οὗ λέγει που ἐν ταῖς ἱστορίαις, ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἀγαρίστη «ἔγκυος ἐοῦσα, εἶδε ὄψιν ἐν τῷ ὕπνῳ· ἐδόκεε δὲ λέοντα τεκεῖν· καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας τίκτει Περικλέα Ξανθίππῳ». Ἐνώπιον δὲ τοῦ δήμου ἐκείνου ὃν τοσοῦτον ἠγάπησε

καὶ περιφανῶς ἐχαρακτήρισεν, ἀπαγγείλας ὁ Ἡρόδοτος τινὰς τῶν ἱστοριῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ πανηγύρει τῶν Παναθηναίων τοῦ 446 ἔτους, ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς πόλεως, ὅπως σπανίως οἱ μεγαλοπρεπέστεροι τῶν μοναρχῶν ἐβράβευσαν τοὺς ἀριστέας τῶν λόγων, λαβὼν 10 τάλαντα, ἤτοι 60,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἰσοδυναμούσας πρὸς 400,000 καὶ ἐπέκεινα σημερινῶν. Τότε συνέρρευσαν ἐπίσης εἰς Ἀθήνας ὁ Κλαζομένιος Ἀναξαγόρας, ὁ Ἐλεάτης Ζήνων, ὁ Ἀβδηρίτης Πρωταγόρας, ἅπαντες φίλοι τοῦ Περικλέους διατελέσαντες, ἅπαντες πολλάκις περὶ αὐτὸν συζητήσαντες περὶ τῶν ὑψηλῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς περὶ τοὺς λόγους τέχνης ζητημάτων. Τότε προσελθὼν ὁ Μιλήσιος Ἱππόδαμος, φυσικὸς ὀνομαστὸς καὶ ἀρχιτέκτων ἔτι ὀνομαστότερος, ἐπεστάτησε τὴν κατασκευὴν τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς καὶ ἐσχεδίασεν ὀρθογωνίους τὰς ὁδοὺς αὐτῆς, ἐνῷ πρότερον πᾶσαι αἱ πόλεις, καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, ἦσαν κατασκευασμέναι ἄνευ συμμετρίας πλάτους ἢ μήκους τῶν ὁδῶν, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Πειραιῶς, καλέσαντες αὐτὴν Ἱπποδάμειον ἀγοράν. Τότε ὁ Θάσιος Πολύγνωτος, ὁ πρὸ καιροῦ εἰς Ἀθήνας μετοικήσας, καὶ φίλος διατελέσας τοῦ Κίμωνος καὶ τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα ἐνταῦθα λαβών, καὶ εἰς ἀνταμοιβὴν τοῦ ἀξιώματος τούτου δωρεὰν ζωγραφήσας τὸ Θησεῖον καὶ τὴν Πινακοθήκην καὶ πλεῖστα ἄλλα λαμπρὰ τῆς πόλεως ἔργα, ἐσύστησε σχολὴν ζωγραφικῆς, ἥτις ἀνεδείχθη πρωτίστη τῆς Ἑλλάδος καὶ παρήγαγε μαθητὰς περιωνύμους, τοὺς Ἀθηναίους Μίκωνα καὶ Πάναινον, τὸν Κολοφώνιον Διονύσιον καὶ ἄλλους. Ὥστε ἂν αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐκυριάρχουν τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἂν καὶ τοῦ μέρους αὐτῆς οὗ προΐσταντο, δὲν ἐδέσποζον διὰ κοινῆς τῶν πόλεων συνομολογίας, ἀναμφισβητήτως ὅμως εἶχον ἀποβῆ ἡ πνευματικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐκ δὲ τούτου ὠφελούμενος ὁ Περικλῆς, ἔφερεν εἰς μέσον, ὀλίγον μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, βούλευμά τι, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο μέλλον ἐπὶ τέλους νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρον τὸ τοσάκις ἐπὶ ματαίῳ ἐπιδιωχθὲν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τὴν πρώτην τῆς ἱστορίας αὐτοῦ περίοδον, τὸ ὄνειρον τῆς ὁλοσχεροῦς αὐτοῦ ἑνώσεως. Διότι, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐγράφη τότε ψήφισμα δι' οὗ πάντες οἱ Ἕλληνες οἱ ὁπουδήποτε

κατοικοῦντες Εὐρώπης ἢ τῆς Ἀσίας, παρεκαλοῦντο νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας ἀντιπροσώπους, ἐπιτετραμμένους νὰ βουλευθῶσι· 1ον περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἱερῶν ἃ κατέπρησαν οἱ βάρβαροι· 2ον περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν εὐχῶν, (196) αἵτινες, ἐπὶ τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς, ἐγένοντο πρὸς τοὺς Θεούς, καὶ 3ον ὅπως πάντες ἀδεῶς πλέωσι τὴν θάλασσαν καὶ τὴν εἰρήνην ἄγωσιν. «Ἐπὶ ταῦτα, λέγει ὁ ἱστορῶν τοῦτο Πλούταρχος, ἐπὶ ταῦτα δ' ἄνδρες εἴκοσι τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων ἐπέμφθησαν, ὧν πέντε μέν, Ἴωνας καὶ Δωριεῖς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ νησιώτας ἄχρι Λέσβου καὶ Ῥόδου παρεκάλουν· πέντε δὲ τοὺς ἐν Ἑλλησπόντῳ καὶ Θρᾴκῃ μέχρι Βυζαντίου τόπους ἐπῄεσαν, καὶ πέντε ἐπὶ τούτοις εἰς Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα καὶ Πελοπόννησον, ἐκ δὲ ταύτης, διὰ Λοκρῶν ἐπὶ τὴν πρόσοικον Ἤπειρον ἕως Ἀκαρνανίας καὶ Ἀμβρακίας ἀπεστάλησαν· οἱ δὲ λοιποὶ δι' Εὐβοίας ἐπ' Οἰταίους, καὶ τὸν Μαλιέα κόλπον, καὶ Φθιώτας, καὶ Ἀχαιούς, καὶ Θεσσαλοὺς ἐπορεύοντο, συμπείθοντες ἰέναι καὶ μετέχειν τῶν βουλευμάτων, ἐπ' εἰρήνῃ καὶ κοινοπραγίᾳ τῆς Ἑλλάδος.»

Τί προετίθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τοῦ ψηφίσματος τούτου, ὁ Περικλῆς; Προῃρεῖτο ἆρά γε, διὰ τῆς κοινῆς ταύτης συνόδου, νὰ ἑνώσῃ σύμπαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοπολιτείας ἥτις καὶ μόνη ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν παγίωσιν τοῦ τοιούτου κράτους; Ἐπειδὴ τὸ τελευταῖον τῶν τριῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν ἔμελλε νὰ βουλευθῇ ἡ σύνοδος αὕτη, ἤτοι ἡ ὑπὲρ πάντων ἐξασφάλισις τῆς θαλασσοπορίας, ἦτο εἷς τῶν κυρίων σκοπῶν δι' οὓς εἶχε, πρὸ 45 περίπου ἐτῶν, συγκροτηθῇ ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος, ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ Περικλῆς, θυσιάζων τὴν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθοῦσαν κυριαρχικὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς μίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μοῖραν, ἤθελε νὰ ἐπανέλθῃ ὡς πρὸς τὸ ὅλον ἔθνος εἰς τὸ σημεῖον ἀφ' οὗ ὡρμήθη ἡ πρώτη ἐκείνη σύνοδος. Τούτου ὅμως τεθέντος, διατὶ θεωρῶν μετ' ὀλίγον ἀποτυχοῦσαν τὴν πρότασιν αὐτοῦ ἕνεκα τῆς δυσπιστίας τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠξίουν ὅτι ἡ νέα συνέλευσις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ μηχάνημα, δι' οὗ προέκειτο νὰ δουλωθῇ σύμπαν τὸ

196) Ἴδ. Πλουτ. Β. Περικλ. 17 «καὶ τῶν *θυσιῶν*, ἃς ὀφείλουσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος εὐξάμενοι τοῖς θεοῖς ὅτε πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐμάχοντο».

Ἑλληνικόν, (197) καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔστειλαν παντάπασιν ἀντιπροσώπους εἰς Ἀθήνας, διατὶ ὁ Περικλῆς δὲν ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον τὴν εἰλικρίνειαν τῶν Ἀθηναίων, συγκαλῶν μερικὴν συνέλευσιν μόνον τῶν ὑποτελῶν πόλεων καὶ ἐπιτρέπων αὐτῇ τὴν ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσοπολιτείας μεταρρύθμισιν τοῦ κράτους; Ἂν οὕτως ἐπολιτεύετο, ἤθελεν ἐμπράκτως ἀποδείξει τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτικοῦ τῶν Ἀθηναίων συστήματος, ἤθελεν ἀφαιρέσει ἐκ μέσου τὰ παράπονα τῶν ὑποτελῶν πόλεων, ἤθελεν ἀποστομώσει τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἰδίως τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἤθελε πιθανῶς ἐπιτύχει τὴν ἕνωσιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν τοιοῦτον ἔπραξεν, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν, ἢ ὅτι οὐδέποτε ἔβαλε κατὰ νοῦν τὴν ἐπάνοδον εἰς ἀρχὰς ἰσοδικαίους, ἢ ὅτι καὶ ἐὰν ἐμελέτησε τοιοῦτό τι, δὲν ἐτόλμησε νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, διότι ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπείθετο νὰ παραιτηθῇ τοῦ κυριαρχικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος.

Ὁπωσδήποτε τὸ σχέδιον τοῦ Περικλέους δὲν ἐξετελέσθη· ὅσῳ λαμπρὰ καὶ ἂν ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν· ὅσῳ ὁμολογουμένη καὶ ἂν καθίστατο ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ ὑπεροχή, ἡ ὑπεροχὴ αὕτη, ἐπιβαλλομένη διὰ τῆς βίας εἰς μέγα μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς βίας πάλιν ἀξιοῦσα νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸ ἐπίλοιπον Ἑλληνικόν, συνεπήγετο ἀναγκαίως τοῦτο, ὅτι αἱ μὲν ὑποτελεῖς ἤδη γενόμεναι πόλεις ἠγανάκτουν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας, αἱ δὲ ἔτι ἐλεύθεραι ἐφοβοῦντο μήπως πάθωσι τὰ αὐτά. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐστήριζον τὸ κράτος αὐτῶν ἐπὶ μόνης τῆς βίας· ἂν δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς ὑποτελεῖς τὴν ἰσοπολιτείαν, ἐπιχείρησαν νὰ παγιδεύσωσιν αὐτοὺς δι' ἑτέρου ἠθικοῦ δελεάσματος, τούτου, ὅτι ὑπεστήριζον, ἂν ὄχι παντοῦ καὶ πάντοτε, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, τοὺς δημοκρατικούς· διὸ συνήθως αἱ ἀποστασίαι διενηργοῦντο ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὁ δὲ δῆμος, ὁ διὰ τῶν Ἀθηναίων ἔχων τὰ πράγματα, ἦτο πολλάκις εὔνους καὶ πιστὸς εἰς αὐτούς. Ἀλλ' εἶναι ὁμοίως ἀληθές, ὅτι δημοκρατικοὶ καὶ ὀλιγαρχικοὶ κατεπιέζοντο ἐξίσου 1ον διὰ τῆς

197) Ὁ Πλούταρχος λέγει ἁπλῶς (ἐν εἰρ. τ.) «ἐπράχθη δὲ οὐδέν, οὐδὲ συνῆλθον αἱ πόλεις, Λακεδαιμονίων ὑπεναντιωθέντων, ὡς λέγεται, καὶ τὸ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ τῆς πείρας ἐλεγχθείσης».

πληρωμῆς τοῦ ἐπιβεβλημένου φόρου· 2ον διὰ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις δικαστήρια τὰς πλείστας τῶν δικῶν αὐτῶν καὶ 3ον διὰ τῶν ἀπείρων καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ Ἀθηναῖοι κληροῦχοι, στρατηγοί, τριήραρχοι, ναῦται ἐπιστάται, φρουροὶ ἢ καὶ ἁπλῶς ἰδιῶται οἵτινες ἅπαντες ὠφελούμενοι ἀπὸ τῆς κυριαρχικῆς αὐτῶν θέσεως, κατέθλιβον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς ὑπηκόους. Ἐντεῦθεν ἐνῷ μία μερίς, ἡ ὀλιγαρχική, ἦτο ἀείποτε πολεμία εἰς τὴν δεσποτείαν ταύτην, ἡ ἑτέρα, ἡ δημοκρατική, ἐξηγόραζε τὴν κατοχὴν τῶν πραγμάτων διὰ τοσούτων θυσιῶν, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ αἴσθημα τῆς αὐτονομίας ἀπέβαινεν ἐπικρατέστατον, καὶ καθὼς λέγει που ὁ Θουκυδίδης, αἱ πόλεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτιμήσωσι τὴν δουλείαν τῆς ἐλευθερίας, ὑφ' ὁποιονδήποτε πολίτευμα, εἴτε δηλαδὴ δημοκρατούμεναι, εἴτε ὀλιγαρχούμεναι· «οὐ γὰρ βουλήσεσθαι αὐτοὺς μετ' ὀλιγαρχίας ἢ δημοκρατίας δουλεύειν μᾶλλον, ἢ μετ' ὁποτέρου ἂν τύχωσι τούτων, ἐλευθέρους εἶναι.» Τὸ μέγα λοιπὸν καὶ λαμπρὸν ἐκεῖνο κράτος τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς ἄμμου ἐρείδετο· τὰ ὡραῖα ἐκεῖνα καὶ ποικίλα ἄνθη τῆς ποιήσεως, τῆς καλλιτεχνίας, τῆς ῥητορικῆς, τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ κρατῆρος ἐφύοντο ὁ δὲ κρατὴρ οὗτος, ὃν εἴδομεν ἤδη πολλάκις ἐκραγέντα διὰ τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Νάξου, τῆς Θάσου, τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, τῆς Εὐβοίας, τῶν Μεγάρων, ἔμελλε καὶ μετὰ τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων παραχώρησιν πάσης ἠπειρωτικῆς κτήσεως, νὰ σείσῃ ἐκ θεμελίων τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀποδείξῃ αὖθις ὅτι οὐδ' αὐτὴ αὐτῶν ἡ θαλασσοκρατία ἦτο ἀσφαλής.

Ἡ Σάμος, ἡ Χίος καὶ ἡ Λέσβος ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ μόναι τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων πόλεις, αἱ διασώσασαι τὰ ἀρχικὰ δικαιώματα τῆς ἐν Δήλῳ γενομένης ὁμοσπονδίας· διότι παρέμενον αὐτόνομοι, εἶχον τὰ ὀχυρώματα, τὰ πλοῖα καὶ τὴν ἔνοπλον αὐτῶν δύναμιν, καὶ ὤφειλον μὲν νὰ παρέχωσι, ζητούμεναι, ἐπικουρίαν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἀλλ' οὐδένα φόρον ἐπλήρωνον. Τῶν τριῶν τούτων νήσων ἰσχυροτάτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ Σάμος, ἥτις ἐν ἔτει ἕκτῳ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, 440-439 πρὸ Χριστοῦ, προελθοῦσα εἰς διενέξεις πρὸς τοὺς Μιλησίους, κατετρόπω-

σεν αὐτούς· οἱ δὲ ὄντες σύμμαχοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων, ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τούτων, τὴν δ' αἴτησιν ταύτην ὑπεστήριξαν καὶ αὐτῶν τῶν Σαμίων τινές, ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τοὺς ἔχοντας τὰ πράγματα ὀλιγαρχικούς· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλεσαν ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν ἔριν καὶ νὰ περιμείνωσι τὴν ἀπόφασίν των. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Σάμιοι δὲν ὑπήκουσαν, ἀπεστάλησαν ἀμέσως ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν νῆσον 40 πλοῖα, τὰ ὁποῖα κατέστησαν αὐτόθι δημοκρατίαν, κατέλιπον φρουρὰν καὶ ἔλαβον ὁμήρους 50 μὲν παῖδας, ἴσους δὲ ἄνδρας, ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων ὀλιγαρχικῶν οἰκογενειῶν, τοὺς ὁποίους κατέθεντο εἰς Λῆμνον. Ἀλλὰ τινὲς τῶν ὀλιγαρχικῶν τούτων ἔφυγον τότε εἰς τὴν ἀσιανὴν ἤπειρον, καὶ συνεννοηθέντες πρὸς τὸν σατράπην τῶν Σάρδεων Πισσούθνην, καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ 700 ἐπικούρους, ἐπέρασαν διὰ νυκτὸς εἰς τὴν νῆσον, κατίσχυσαν τῶν Ἀθηναίων φρουρῶν οὓς ἔπεμψαν πρὸς τὸν Πισσούθνην, ὡς αἰχμαλώτους, καθήρεσαν τὴν δημοκρατίαν, ἐπέτυχον νὰ ἐκκλέψωσιν ἐκ Λήμνου τοὺς ὁμήρους καὶ ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδὸν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· συναπέστησαν δὲ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ Βυζάντιοι.

Οἱ Ἀθηναῖοι, ἅμα λαβόντες τὴν δεινὴν ταύτην ἀγγελίαν, ἔπλευσαν ἀμέσως ἐπὶ Σάμον μετὰ πλοίων ἑξήκοντα, ὑπὸ τοὺς δέκα τοῦ ἔτους στρατηγούς, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Περικλῆς αὐτὸς καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Ἐκ τῶν πλοίων τούτων, ἑπτακαίδεκα ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ ἐξεπέμφθησαν τὰ μὲν εἰς Χίον, καὶ εἰς Λέσβον, ἵνα προσλάβωσι τὰς παρὰ τούτων δοτέας ἐπικουρίας, τὰ δὲ ἐπὶ Καρίαν ὡς πρόσκοποι τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ὅστις ἐπήρχετο, ὡς ἐλέγετο, εἰς βοήθειαν τῶν Σαμίων. Μεταξὺ δὲ τῶν εἰς Χίον καὶ εἰς Λέσβον ἀπελθόντων ἦτο καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὢν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ δήμου, διὰ τὴν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος λαμπρὰν ἐπιτυχίαν τῆς Ἀντιγόνης, μιᾶς τῶν ἑπτὰ τραγῳδιῶν, τῶν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς ἡμᾶς περισωθεισῶν, ἐκ τῶν 100 καὶ ἐπέκεινα ὅσαι, ὡς βεβαιοῦται, ἐποιήθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι, κατὰ τὸν Χίον ποιητὴν Ἴωνα, ὅστις ἀπήντησε καὶ συνεστράφη τὸν Σοφοκλέα, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὁ περιφανὴς τραγικὸς ἦτο μὲν χαριέστατος φίλος καὶ ὁμιλητής, οὐχὶ ὅμως καὶ πρακτικὸς ἀνὴρ διακεκριμένος. Ὁ δὲ Περικλῆς, καί τοι μὴ ἔχων ἤδη εἰμὴ 44 πλοῖα, δὲν ἐδίστασε νὰ ναυμαχήσῃ περὶ τὴν νῆσον

Τραγίαν, πρὸς τὸν ἐκ Μιλήτου ἐπανερχόμενον στόλον τῶν Σαμίων, τὸν ἐξ ἑβδομήκοντα πλοίων συγκείμενον, καὶ κατετρόπωσεν αὐτόν. Ἔπειτα δὲ προσλαβών, ἐκ μὲν τῶν Ἀθηνῶν ναῦς 40, Χίων δὲ καὶ Λεσβίων 25, ἀπέβη εἰς τὴν νῆσον, περιέφραξε τὴν πόλιν αὐτῆς διὰ τριῶν τειχῶν καὶ συνάμα ἐπολιόρκησεν ἀπὸ θαλάσσης. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σάμιοι ἐξέπεμψαν τὸν Στησαγόραν μετὰ πλοίων πέντε ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἄφιξιν τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ἡ δὲ φήμη ὅτι ὁ στόλος οὗτος πλησιάζει τοσοῦτον ἐπεκράτησεν, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠναγκάσθη, παραλαβὼν ἐκ τῶν 125 αὐτοῦ τριήρων, 60, νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς τὴν ἐπὶ Καρίας Καῦνον. Καὶ ὁ μὲν φοινικικὸς στόλος οὐδαμοῦ ἐφάνη διότι οἱ Πέρσαι δὲν ἐτόλμησαν, ὡς φαίνεται, νὰ προσβάλωσι τοσοῦτον ἀναφανδὸν τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰρήνην· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Περικλέους, ἡ παραμείνασα εἰς τὴν νῆσον μοῖρα τοῦ ἀττικοῦ στόλου ἐξησθένησε πολύ· ὅθεν οἱ Σάμιοι ἐξώρμησαν αἴφνης τοῦ λιμένος, κατέστρεψαν τὰς προφυλακίδας ναῦς, ἐνίκησαν τὰς ἐπιλοίπους, καὶ διαλύσαντες οὕτω τὸν ἀποκλεισμὸν ἐκράτησαν τῆς θαλάσσης ἐπὶ 14 ἡμέρας εἰσάγοντες καὶ ἐξάγοντες ὅ,τι ἤθελον. Τὸ μάλιστα ἀξιοσημείωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι, κατὰ τὴν θριαμβικὴν ταύτην ἔξοδον τῶν Σαμίων ἐστρατήγει αὐτῶν Μέλισσος ὁ Ἰθαγένους, ὅστις, ὢν ὀπαδὸς ἔγκριτος τῆς ἐλεατικῆς αἱρέσεως, ἔγραψε «περὶ φύσεως καὶ τοῦ ὄντος·» ὥστε, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς προΐστατο τῶν Ἀθηναίων ὁ μέγιστος τοῦ αἰῶνος δραματουργός, ἀφ' ἑτέρου ὡδήγει τοὺς Σαμίους ἐπὶ τὴν νίκην εἷς τῶν ὀνομαστοτάτων φιλοσόφων· γεγονὸς τοῦτο, πρὸς ἄλλοις πολλοῖς, χαρακτηριστικώτατον τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς τοσοῦτον θαυμασίως συνεδυάζετο ὁ θεωρητικὸς μετὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου. Τελευταῖον, ἐπανελθόντος τοῦ Περικλέους ἐκ τῆς ἀσιανῆς παραλίας, συνεκλείσθησαν πάλιν οἱ Σάμιοι· καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι προσέλαβον πολλὰς νέας ἐπικουρίας, ἐξ Ἀθηνῶν μὲν ναῦς 60, ἐκ Χίου δὲ καὶ ἐκ Λέσβου ναῦς 30, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ὅλη αὐτῶν δύναμις συνεποσώθη εἰς 200 περίπου τριήρεις, οἱ Σάμιοι καὶ ὁ Μέλισσος ἀντέσχον μὲν ἔτι ἐπὶ μῆνας ἐννέα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξεπολιορκήθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καθαιρέσωσι τὸ τεῖχος, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ παραδώσωσι τὰ πολεμικὰ αὐτῶν πλοῖα καὶ νὰ ἀποδώσωσιν, εἰς ὡρισμένας προθεσμίας, τὴν δαπάνην τοῦ πολέμου τούτου συμποσωθεῖσαν, ὡς λέγεται, εἰς

τάλαντα 100. Συγχρόνως δὲ συνεφώνησαν καὶ οἱ Βυζάντιοι «ὥσπερ καὶ πρότερον ὑπήκοοι εἶναι.»

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Σάμου ἀπέδειξεν ἐκ νέου πόσον ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ βάσις τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων· διότι ἐδαμάσθη μὲν τὸ κίνημα τοῦτο, οὐδεμία δὲ ἄλλη πόλις μετέσχεν αὐτοῦ πλὴν τοῦ Βυζαντίου, ὅπερ καὶ τοῦτο ὑπετάχθη, ὡς φαίνεται, ἄνευ πολέμου, ἅμα καταπροπωθέντων τῶν Σαμίων· διὰ νὰ κατατροπωθῶσιν ὅμως οὗτοι, ἐδέησεν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μεταχειρισθῶσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, τριήρεις 200, οὐχὶ δηλαδὴ ὀλιγωτέρας τῶν ὅσας πρὸ δεκαετίας ἔλαβεν ὁ Κίμων ἵνα καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Καὶ ἴσως οὐδ' αὗται ἤθελον ἀρκέσει, ἐὰν οἱ Πελοποννήσιοι, ὧν οἱ Σάμιοι ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν, ἐπείθοντο νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Πελοποννήσιοι, εἴτε μὴ νομίσαντες ἔτι ἐπιτήδειον τὸν καιρόν, εἴτε ὅλως μὴ σκοποῦντες νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐν ὅσῳ οὗτοι δὲν ἤθελον ὑπερβάλει ὅριά τινα, ὄχι μόνον ἀπεποιήθησαν νὰ δώσωσι τὴν ζητηθεῖσαν συνδρομήν, ἀλλά, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν Κορινθίων, καὶ ῥητῶς ἀνεκήρυξαν, ὅτι πᾶσα ὁμοσπονδία εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κολάζῃ τοὺς ἀφηνιάζοντας συμμάχους· ὥστε ἄφησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς ἐνεργείας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὁ δὲ Περικλῆς ἐπανελθὼν εἰς τὴν πόλιν, ἠδυνήθη νὰ πανηγυρίσῃ πομπωδῶς τὸ νέον αὐτοῦ κατόρθωμα διὰ λαμπροῦ ἐπιταφίου λόγου.

Τὸ ἔθος τῶν ἐπιταφίων λόγων εἰσήχθη, ὡς φαίνεται, μικρὸν μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, καὶ ἦτο τῳόντι συντελεστικὸν εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν φιλοπατρίαν τῶν πολιτῶν, μάλιστα ὅταν ὁ ῥήτωρ εἶχε τὸ προσωπικὸν ἀξίωμα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους. Δὶς δέ, αἱρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου, ἠγόρευσεν ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐπὶ δημοσίων ταφῶν· τὸ πρῶτον, κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν, τὸ δεύτερον, ἐν ἔτει πρώτῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σάμου ἐκφωνηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ λόγος δὲν περιεσώθη εἰς ἡμᾶς· τὸν δεύτερον, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ κύριον μέρος, ἀπεμνημόνευσε κατ' εὐτυχίαν ὁ Θουκυδίδης, ὅστις περιέγραψε διὰ βραχέων καὶ τὴν ἐπικήδειον τελετήν. Ἐπειδὴ ἡ τελετὴ αὕτη ἦτο πιθανώτατα πάντοτε ἡ αὐτή, ὑποθέτομεν αὐτὴν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τηρηθεῖσαν. Τρεῖς λοιπὸν ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκφορᾶς προετέθησαν ἐν σκηνῇ τὰ

ὀστᾶ τῶν πεσόντων μαχητῶν, ἵνα ἕκαστος ἐπιφέρῃ οἱονδήποτε ἤθελεν ἀνάθημα εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ νεκρόν. Ἔπειτα ἐτέθησαν εἰς λάρνακας κυπαρισσίνας καὶ ἐκομίσθησαν ἐπὶ ἁμαξῶν εἰς τὸν ὡρισμένον πρὸς τὴν δημοσίαν ταφὴν τόπον, ὅστις ἦν ἐν τῷ καλλίστῳ προαστείῳ τῆς πόλεως, τῷ καλουμένῳ Κεραμεικός· μία δὲ ὑπῆρχε λάρναξ διὰ τοὺς νεκροὺς ἑκάστης φυλῆς, καὶ πρὸς τούτοις μία κλίνη κενὴ τῶν ἀφανῶν, δηλαδὴ ἐκείνων τῶν ὁποίων δὲν ἀνευρέθησαν τὰ ὀστᾶ. Αἱ γυναῖκες αἱ συγγενεῖς τῶν πεσόντων παρηκολούθουν τὰς ἁμάξας ὀλοφυρόμεναι καὶ κατόπιν ἐπήρχετο πολυάριθμος σειρὰ πολιτῶν καὶ ξένων. Ἀφοῦ δὲ ἀπετέθησαν αἱ λάρνακες εἰς τὸ δημόσιον σῆμα καὶ ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῆς γῆς, ὁ ᾑρημένος ὑπὸ τῆς πόλεως Περικλῆς, προελθὼν εἰς βῆμα ὑψηλόν, ἀπήγγειλεν ἐπ' αὐτοῖς ἔπαινον τὸν πρέποντα. Ὁ λόγος αὐτοῦ ὑπῆρξεν, ὡς βεβαιοῦται, θαυμαστός· καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ Περικλῆς μεγαλοφρονήσας ἐπὶ τῷ κατορθώματι ἐλησμόνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς στιγμὴν τὴν συνήθη αὐτοῦ μετριοπάθειαν, διότι ἂν πιστεύσωμεν τὸν Χῖον ποιητὴν Ἴωνα ἐξετράπη μέχρι τοῦ νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ μὲν Ἀγαμέμνων ἐχρειάσθη δέκα ἔτη ἵνα κυριεύσῃ πόλιν βάρβαρον, αὐτὸς δὲ εἰς μῆνας ἐννέα κατέβαλε τοὺς πρώτους καὶ δυνατωτάτους τῶν Ἰώνων· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἐν τῇ πόλει κράτος αὐτοῦ, ἢ τοσαύτη ἡ ἐπιτηδειότης μεθ' ἧς ἀπέδωκεν εἰς τοὺς συμπολίτας μᾶλλον ἢ εἰς ἑαυτὸν τὴν τιμὴν τοῦ ἔργου, ὥστε οὐδ' αὐτὴ ἡ ἄκαιρος ἐκείνη παραβολὴ ἀπεδοκιμάσθη· ἀπεναντίας, καταβαίνοντα ἀπὸ τοῦ βήματος, ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἱ σύζυγοι, αἱ μητέρες, αἱ θυγατέρες τῶν πεσόντων, ἐδεξιώθησαν τὸν ἄνδρα, καὶ στεφάνοις καὶ ταινίαις περιέβαλον, ὥσπερ ἀθλητὴν νικηφόρον. Μία μόνη ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας, ἡ τῆς Ἐλπινίκης, ἥτις πλησιάσασα τὸν ῥήτορα, εἶπεν εἰρωνευομένη· «Θαυμαστὰ τῳόντι ταῦτα, Περίκλεις, καὶ ἄξια στεφάνων, ὅσα διέπραξας σύ, ὅστις πολλοὺς ἡμῖν καὶ ἀγαθοὺς ἀπώλεσας πολίτας, πολεμῶν ὄχι πρὸς Φοίνικας, οὐδὲ πρὸς Μήδους ὅπως ὁ ἐμὸς ἀδελφὸς Κίμων, ἀλλὰ σύμμαχον καὶ συγγενῆ πόλιν καταστρεφόμενος.» Καὶ κατὰ μὲν τὸν Πλούταρχον ὁ Περικλῆς, εἰς ἀπάντησιν, ἐξύβρισε τὴν γυναῖκα ἐκείνην, εἰπὼν τὸ τοῦ Ἀρχιλόχου·

Οὐκ ἂν μύροισι γραῦς ἐοῦσ' ἠλείφεο.

Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ φωνὴ τῆς Ἐλπινίκης ἦτο ἡ τῆς ἀληθείας

φωνή· διότι τῇ ἀληθείᾳ πικρότατον ἦτο νὰ ἀναλίσκωνται αἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἰς ἀγῶνας ἐμφυλίους, πικρότατον νὰ μὴ εὑρεθῇ τρόπος ἄλλος πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἑνώσεως εἰμὴ ὁ τῆς βίας καὶ τῆς καταθλίψεως, καὶ πικρότατον πᾶς νέος τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν θρίαμβος νὰ μὴ συντελῇ εἰς ἄλλο εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ἐξάπτῃ κοινὴν κατ' αὐτῆς ἀγανάκτησιν.

Τῳόντι ἡ κατατρόπωσις τῶν Σαμίων δὲν εἶχεν οὐδ' αὐτὸ τοὐλάχιστον τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦ νὰ πτοήσῃ τὰς ἄλλας πόλεις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ὑποκύψωσιν, ἔστω καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰς τὴν τύχην αὐτῶν. Ὀλίγον ἔπειτα οἱ Λέσβιοι ἐζήτησαν κρυφίως τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης ἵνα ἀποστατήσωσι. Κατ' εὐτυχίαν τῶν Ἀθηναίων ἡ τῶν Λεσβίων αἴτησις δὲν εἰσηκούσθη· οἱ Πελοποννήσιοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται, δὲν ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ παραβιάσωσι τὰς τριακονταετεῖς σπονδάς· ὥστε ἂν αἱ πόλεις ἐστασίαζον, αἱ στάσεις ὅμως αὗται δὲν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ ἐξωτερικοῦ πολεμίου. Καὶ εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶχον μέγιστον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν ὅσον ἔνεστι τὴν τοιαύτην τῶν Πελοποννησίων διάθεσιν. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους συνέβη σπουδαία περὶ τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηναίων μεταβολή. Ἐνῷ ἐπὶ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ἐξηγόρασαν, καλῶς ποιοῦντες, διὰ πολλῆς θυσίας τὴν εἰρήνην, ἐνῷ ἡ φρόνησις ἀπήτει καὶ ἤδη νὰ ἀποφύγωσι πᾶσαν ἀφορμὴν ῥήξεως, αἴφνης βλέπομεν αὐτοὺς προκαλοῦντας οἴκοθεν τὸν πόλεμον. Πρὶν ἢ ἀναφέρωμεν τὰς πιθανωτέρας τῆς τοιαύτης μεταβολῆς αἰτίας, ἐκθέτομεν τὰ πιστοποιοῦντα αὐτὴν γεγονότα.

Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς Σάμου, ἂν καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε, ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις, κατὰ πρότασιν τοῦ Περικλέους, ψήφισμα, δι' οὗ οἱ Μεγαρεῖς ἀπεκλείοντο, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀφ' ὅλων τῶν λιμένων τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀττικῆς. Τὸ ψήφισμα τοῦτο κατέστρεφε τοὺς Μεγαρεῖς, διότι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀγοράσωσι καὶ νὰ πωλήσωσιν οὔτε ἐν Ἀθήναις, οὔτε εἰς λιμένα τινὰ τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους, κατεδικάζοντο τοιουτοτρόπως εἰς ἐντελῆ σχεδὸν ἐμπορικὴν ἀπραξίαν. Πρόφασις τῆς καταδίκης ταύτης ἦτο ὅτι οἱ Μεγαρεῖς ὑπεδέχοντο δῆθεν φυγάδας ἐξ Ἀθηνῶν δούλους καὶ ὅτι ἐκαλλιέργουν γῆν τινα ἐν μέρει ἱεράν, ἐν μέρει ἀμφισβητουμένην μεταξὺ τῶν δύο πολιτειῶν. Πράγματι ὅμως

οἱ Ἀθηναῖοι ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσι τὰ Μέγαρα, διότι οὐδεμία ἄλλη ἀποστασία ἔβλαψεν αὐτοὺς ὅσον ἡ τῆς γείτονος ἐκείνης πόλεως· ἐνόσῳ ἦσαν κύριοι τῆς Μεγαρίδος, ἦσαν ἀσφαλεῖς ἀπὸ πάσης κατὰ ξηρὰν ἐπιδρομῆς τῶν Πελοποννησίων, ἐνῷ ἤδη οἱ Πελοποννήσιοι ἐκράτουν τὰς κλεῖς τῶν μεγάλων τούτων τῆς Ἀττικῆς πυλῶν. Τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἅπαξ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὰ Μέγαρα διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδικῶνται τὴν πόλιν ταύτην βάλλοντες τὴν μάχαιραν εἰς τὸν λαιμόν της. Ὁ Περικλῆς ἰσχυρίζετο ὅτι ἐν ταῖς σπονδαῖς οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ κωλῦον τὴν ἔκδοσιν τοιούτου ψηφίσματος· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημά του ἦτο σοφιστικόν. Συνήθως αἱ σπονδαὶ δὲν ρυθμίζουσιν εἰμὴ τὰ καθ' ὡρισμένην τινὰ περίστασιν ἀμφισβητούμενα μεταξὺ δύο πολιτειῶν ἀντικείμενα· ἐὰν δὲ ἑκάστη τῶν πολιτειῶν ἐπεχείρει ὡς πρὸς τὴν ἑτέραν πᾶν ὅ,τι ρητῶς ἐν τῇ συνθήκῃ δὲν ἀπαγορεύεται, πρόδηλον ὅτι εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤθελον ἀρχίζει αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἐχθροπραξίαι. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν Σπάρτῃ δὲν ἐπετρέπετο συνήθως ἡ εἰς ξένους διατριβή· διὸ ὁ Περικλῆς ἔλεγεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ καταργήσῃ τὸ κατὰ Μεγάρων ψήφισμα, ἅμα καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καταργήσωσι τὸν περὶ ξενηλασίας θεσμόν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ σύγκρισις ἦτο βεβιασμένη. Ὁ θεσμὸς οὗτος ἐπεκράτει ἐν Σπάρτῃ ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ ἦτο ἀπ' αἰῶνος ἀνεγνωρισμένος σιωπηρῶς ὑπὸ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τούτου ὁ θεσμὸς οὗτος καθιερώθη ἵνα προλάβῃ πᾶσαν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς ἀλλότρια ἤθη ἐκτροπήν, ὡς ἐκ τῆς μετὰ ξένων ἐπιμιξίας, ὄχι ἵνα βλάψῃ τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδενὸς τὰ συμφέροντα ἔβλαπτε, διότι οὐδεὶς ἐζημιοῦτο μὴ ἔχων σχέσιν πρὸς πόλιν ἀπεστερημένην πάσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' οὐδένα λοιπὸν τρόπον φαίνεται δικαιολογούμενον τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα καὶ ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν δύναται ἀναμφιβόλως νὰ θεωρηθῇ ὡς πρᾶξις πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐπιμελῶς ἀποφεύγοντος πᾶσαν αἰτίαν ἔριδος πρὸς τοὺς Πελοποννησίους συμμάχους.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἴσως πρὸ τοῦ Μεγαρικοῦ ψηφίσματος, συνέβησαν ἕτεραι ἀφορμαὶ διενέξεων. Τῷ 435 π. Χ. ἐξερράγη μεταξὺ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν ἀποίκων αὐτῶν Κερκυραίων πόλεμος, διότι παραχθείσης ἔριδος μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν

καὶ τοῦ δήμου τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀποικίας (198) Ἐπιδάμνου, τοῦ μετέπειτα Δυρραχίου (σελ. 416), οἱ μὲν ὀλιγαρχικοὶ ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν συνδρομὴν τῶν Κερκυραίων, ὁ δὲ δῆμος ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Κορινθίων (199). Οἱ Κορίνθιοι δὲν ὑπέβαλον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἰς τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἀλλ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, ἔχοντες βοηθοὺς τοὺς ἀποίκους αὐτῶν, Λευκαδίους καὶ Ἀμβρακιώτας, πρὸς δὲ καὶ οὐκ ὀλίγας πελοποννησιακὰς καὶ ἄλλας πόλεις, αὐθορμήτως παρασχούσας τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν, ἤτοι τοὺς Ἑρμιονεῖς, τοὺς Τροιζηνίους, τοὺς Φλιασίους, τοὺς Ἠλείους, τοὺς Μεγαρεῖς, τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς ἐν Κεφαλληνίᾳ Παλεῖς. Οὐδὲν ἧττον οἱ Κορίνθιοι ἡττήθησαν, διότι ἡ Κέρκυρα ἦτο τότε μετὰ τὰς Ἀθήνας, ἡ ἰσχυροτάτη ναυτικὴ τῆς Ἑλλάδος πόλις, ἔχουσα δύναμιν 120 τριήρων. Ἀλλ' οἱ Κορίνθιοι δὲν ἠνέσχοντο τὴν ἧτταν, καὶ ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη παρασκευασθέντες, συνεκρότησαν μετὰ τῶν συμμάχων στόλον 150 πλοίων, ὥστε οἱ Κερκυραῖοι, φοβούμενοι ἤδη ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῆ ν' ἀνθέξωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτοὶ συμμάχους, καὶ ἔπεμψαν ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας.

Κατὰ τὰς σήμερον ἰσχυούσας κυβερνητικὰς δοξασίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συνταγματικῶς πολιτευόμενα κράτη, τὸ ἔργον τοῦ κηρύττειν πόλεμον, τοῦ ποιεῖν εἰρήνην καὶ τοῦ συνομολογεῖν συμμαχίας, ὑπάγεται εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· κατὰ τὰς ἰδέας ὅμως τῶν ἀρχαίων, ταῦτα ἦσαν μάλιστα τὰ κυριώτατα ἀντικείμενα τὰ ὑποβαλλόμενα εἰς τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν

198) Δὲν ἦτο ἡ Ἐπίδαμνος κοινὴ ἀποικία Κερκυραίων καὶ Κορινθίων, ἀλλ' ἀποικία ἁπλῶς Κερκυραίων, οἵτινες πάλιν ἦσαν ἄποικοι Κορίνθου.

199) Ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα ἔχει ὡς ἑξῆς, κατὰ Θουκυδίδην. Ἐν Ἐπιδάμνῳ, στάσεως γενομένης μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν, ἡττήθησαν οἱ πρῶτοι καὶ ἐκδιωχθέντες ἐκ τῆς πόλεως ἡνώθησαν μετὰ τῶν πέριξ οἰκούντων βαρβάρων καὶ ἐληΐζοντο τὴν χώραν τῆς Ἐπιδάμνου. Τότε δὲ οἱ *δημοκρατικοί*, οἱ ἄρχοντες ἐν τῇ πόλει, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῆς Κερκύρας ὡς μητροπόλεως, ἀποπεμφθέντες δ' ἄπρακτοι ὑπὸ τούτων, ἐστράφησαν, κατὰ συμβουλὴν τοῦ μαντείου, πρὸς τοὺς Κορινθίους, οἵτινες ἐδέξαντο τὰς αἰτήσεις αὐτῶν, ἡ ἐπέμβασις δ' αὕτη τῶν Κορινθίων ἐπενεγκοῦσα τὴν ἀντίπραξιν τῆς Κερκύρας, μὴ ἀνεχομένης τὴν ἐν Ἐπιδάμνῳ παρουσίαν τῶν Κορινθίων, ἐπήνεγκε τὴν μεταξὺ Κορινθίων καὶ Κερκυραίων διένεξιν καὶ ῥῆξιν. Τότε δὲ μόνον οἱ Κερκυραῖοι παρέστησαν ὡς προστάται τῶν ἐξωσθέντων ἀριστοκρατικῶν.

τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μὴ ὁλοσχερῶς δημοκρατουμένας πόλεις, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ πρέσβεις λοιπὸν τῶν Κερκυραίων, ἅμα φθάσαντες ἐνταῦθα διεκοίνωσαν μὲν εἰς τοὺς στρατηγοὺς (200) τὰ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ μηδὲν οἴκοθεν ἀποφασίσαντες, ὥρισαν ἀμέσως ἡμέραν καθ' ἣν αὐτὴ τοῦ δήμου ἡ ἐκκλησία ἔμελλε νὰ ἀκροασθῇ τῶν πρέσβεων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐντολή των ἦτο πρὸ καιροῦ γνωστή, παρέστησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ καὶ τῶν Κορινθίων πρέσβεις, ἵνα ἀντείπωσιν εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς αἰτήσεως. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίῳ, τοὺς λόγους ἑκατέρων τῶν ἀπεσταλμένων, λόγους δηλαδὴ τοὺς ὁποίους αὐτὸς συνέταξε, περιέχοντας ὅμως καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τὰ κυριώτατα τῶν ὅσα ἐῤῥέθησαν καὶ ὅσα ἴσως αὐτὸς οὗτος ἤκουσε λεγόμενα. Καί τοι δὲ φέρουσι τὸν ἰδιάζοντα τοῦ ὕφους χαρακτῆρα καὶ τὴν συνήθη τραχύτητα τῆς γραμματικῆς κατασκευῆς τοῦ ἱστορικοῦ, οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ὅμως ἐκ τῶν ἁπλουστάτων καὶ πρακτικωτάτων τῆς ὅλης συγγραφῆς, καὶ παριστῶσιν ἀκριβῶς τὴν τότε τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Εἰς τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς διελαμβάνετο ῥητῶς· «τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἥτις μηδαμοῦ ξυμμαχεῖ, ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους ἂν ἀρέσκηται ἐλθεῖν·» καὶ ἐπειδὴ οἱ Κερκυραῖοι οὔτε τῶν Ἀθηναίων, οὔτε τῶν Πελοποννησίων ἦσαν πρότερον σύμμαχοι, ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο δικαιούμενοι νὰ καταταχθῶσιν, ἂν ἤθελον, εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις περιεπλέκετο ἕνεκεν ἄλλων περιστάσεων. Ἡ Κέρκυρα ἦτο ἀποικία τῶν Κορινθίων· καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πράγματι αἱ πλεῖσται τῶν ἀποικιῶν οὐδεμίαν διετήρουν σχέσιν πολιτικῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς μητροπόλεις καὶ ὅτι μάλιστα πολλαὶ πελοποννησιακαὶ ἀποικίαι ἦσαν πρὸ καιροῦ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων· δικαίως ὅμως, αἱ μητροπόλεις ἠξίουν ὅτι ἔκτιζον τὰς ἀποικίας «ἐπὶ τῷ ἡγεμόνες εἶναι» αὐτῶν. Τοῦτο δὲν ἐλέγετο ὑπὸ μόνον τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς οἴκοθεν ὁμιλῶν, ὑποδεικνύει μέχρι τινὸς τὰ τοιαῦτα ἡγεμονικὰ δίκαια, διότι βεβαιοῖ ὅτι οἱ Κερκυραῖοι, ἄποικοι ὄντες Κορινθίων, «παρημέλουν αὐτῶν· οὔτε γὰρ ἐν πανηγύρεσι ταῖς κοιναῖς διδόντες γέρα τὰ νομιζόμενα, οὔτε Κορινθίῳ ἀνδρὶ προκαταρχόμενοι τῶν ἱερῶν, ὥσπερ αἱ

200) Ὁ Θουκυδίδης οὐδένα λόγον ποιεῖται περὶ τῆς εἰς τοὺς στρατηγοὺς ἀνακοινώσεως.

ἄλλαι ἀποικίαι.» Ὥστε καὶ μὲν οἱ Κερκυραῖοι δὲν ἦσαν κατατεταγμένοι εἰς τὸν κατάλογον τῶν Πελοποννησίων συμμάχων, ἀλλ' ὅμως συνεδέοντο μεθ' ἑνὸς τῶν συμμάχων τούτων διὰ θεσμῶν τινων, τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν τῳόντι ἀπέφευγον πᾶσαν ἀφορμὴν διενέξεως πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ὤφειλον νὰ σεβασθῶσι τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ προέκειτο περὶ τῶν Κορινθίων, οἵτινες κυρίως ἀπέτρεψαν τοὺς Πελοποννησίους νὰ δώσωσι προσφάτως βοήθειαν εἰς τὴν στασιάσασαν Σάμον καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Πλὴν τούτου, μεταξὺ Κερκυραίων καὶ Κορινθίων ὑφίστατο ἤδη πόλεμος· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, παραδεχόμενοι τὴν περὶ συνδρομῆς αἴτησιν τῶν Κερκυραίων, ἐξ ἀνάγκης περιήρχοντο ἀμέσως εἰς πόλεμον οὐ μόνον πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἀλλὰ πιθανῶς καὶ πρὸς ὅλην τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἐν ᾗ οἱ Κορίνθιοι ἐπεῖχον προέχουσαν τάξιν· διὸ καὶ ὀρθῶς ἔλεγον οὗτοι «οὐ γὰρ τοῖσδε μόνον ἐπίκουροι ἂν γένοισθε, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν, ἀντὶ ἐνσπόνδων πολέμιοι».

Τοιαῦτα ἦσαν ἐν κεφαλαίῳ τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ἐκτεθέντα ὑπὸ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Κερκυραίων, κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀπεμνημόνευσε τοὺς λόγους τῶν Ἀθηναίων ῥητόρων· ἐπιφέρει μόνον, ὅτι, εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης συνεδριάσεως, ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέχετο μᾶλλον τὰ τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν μετέβαλε γνώμην· καὶ δὲν ἠσπάσθη μὲν καθ' ὁλοκληρίαν τὴν τῶν Κερκυραίων αἴτησιν, δὲν ἐποίησε δηλαδὴ συμμαχίαν πρὸς αὐτούς, ὥστε νὰ ἔχωσι τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους, ἐπιμαχίαν δὲ μόνον, ἵνα βοηθῶσιν ἀλλήλους, ἐάν τις προσβάλῃ τὴν Κέρκυραν, ἢ τὰς Ἀθήνας, ἢ τοὺς τούτων συμμάχους· ἐν ἄλλαις λέξεσι, συνωμολόγησαν συμμαχίαν ὄχι ἐπιθετικὴν ἅμα καὶ ἀμυντικήν, ἀλλὰ μόνον ἀμυντικήν. Ὁ ἱστορικὸς ἐξηγεῖ κάλλιστα καὶ πόθεν προέκυψεν ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς γνώμης τῆς πλειονοψηφίας. Οἱ Ἀθηναῖοι, λέγει, ἐνόμιζον ἄφευκτον τὸν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους πόλεμον, καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἤθελον νὰ ἐγκαταλίπωσιν εἰς τοὺς Κορινθίους τὴν Κέρκυραν, ναυτικὸν ἔχουσαν τοσοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπεθύμουν νὰ ὑποτρέφωσι ταύτην τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐκείνων σύγκρουσιν, ἵνα εὕρωσιν αὐτοὺς ἀσθενεστέρους βραδύτερον. Ὁ κύριος λοιπὸν λόγος δι' ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι ἔπραξαν, ἦτο ὅτι ὑπελάμβανον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον· ἀλλὰ ἐνῷ οἱ Πελοποννήσιοι πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀπέφυγον δύο

ἐπιτηδειοτάτας περιστάσεις τοῦ νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, τὸ νὰ νομίζωσιν οὗτοι οὐδὲν ἧττον, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόδραστος καὶ τούτου ἕνεκα νὰ πολιτεύωνται παρὰ τὸ δίκαιον πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ἦτο τὸ αὐτὸ καὶ νὰ προκαλῶσι τὸν πόλεμον. Ὅτι δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος, παρὰ τὸ δίκαιον ἐπολιτεύθησαν, πρόδηλον. Ποῖον ἦτο τὸ κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα; Αἱ τριακονταετεῖς σπονδαί, ἐν αἷς ἐλέγετο, ὡς εἴδομεν, «ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους τις τῶν ἀγράφων πόλεων βούλεται ἐλθεῖν.» Ἂν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίστευον εἰλικρινῶς ὅτι ἐδικαιοῦντο, κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν τοὺς Κερκυραίους, διατὶ δὲν τοὺς ἐδέχθησαν; Ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπίστευον· ὁ Θουκυδίδης τὸ λέγει ῥητῶς. Παραδεχόμενοι, λέγει, αὐτοὺς εἰς τὴν συμμαχίαν των, ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ συμπλεύσωσι μετὰ τούτων ἐπὶ Κόρινθον. Ἐὰν δὲ συνέπλεον μετὰ τῶν Κερκυραίων ἐπὶ Κόρινθον, «ἐλύοντ' ἂν αὐτοῖς αἱ πρὸς Πελοποννησίους σπονδαί.» Οἱ Ἀθηναῖοι ἄρα ὡμολόγουν ὅτι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν των τοὺς Κερκυραίους, εἰμὴ παραβαίνοντες τὰς σπονδάς. Μήπως ὅμως περιοριζόμενοι εἰς ἁπλῆν ἐπιμαχίαν, δὲν ἤθελον καταντήσει εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα; Ἵνα πιστεύσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἢ ὅτι ἠδύναντο ἔτι νὰ μὴ ἔλθωσιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἢ ὅτι ἡ σύγκρουσις αὕτη, καὶ ἄνευ τοῦ ἐπὶ Κόρινθον πλοῦ, δὲν ἰσοδυνάμει μὲ τὴν λύσιν τῶν σπονδῶν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἦσαν οἱ ὀλιγώτερον προνοητικοὶ καὶ πρακτικοὶ τῶν ἀνθρώπων.

Τῳόντι, συνομολογηθείσης τῆς ἐπιμαχίας, 433—432, οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν εἰς βοήθειαν τῶν Κερκυραίων μικράν τινα ναυτικὴν μοῖραν δέκα τριήρων, ὑπὸ Λακεδαιμόνιον τὸν τοῦ Κίμωνος υἱόν, παραγγείλαντες αὐτῷ «μὴ ναυμαχεῖν Κορινθίοις, ἢν μὴ ἐπὶ Κέρκυραν πλέωσι, καὶ μέλλωσιν ἀποβαίνειν, ἢ ἐς τῶν ἐκείνων τι χωρίον· οὕτω δέ, κωλύειν κατὰ δύναμιν». Ἀλλὰ συγκροτεῖται ἤδη ναυμαχία μεγάλη Κορινθίων καὶ Κερκυραίων ἐν τῷ μεταξὺ Κερκύρας καὶ Ἠπείρου πελάγει, «ἐν ᾗ αἱ ἀττικαὶ νῆες, παραγιγνόμεναι τοῖς Κερκυραίοις, εἴπῃ πιέζοιντο, φόβον μὲν παρεῖχον τοῖς ἐναντίοις, μάχης δὲ οὐκ ἦρχον, δεδιότες οἱ στρατηγοὶ τὴν πρόρρησιν τῶν Ἀθηναίων.»

Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡττᾶται κατὰ κράτος τὸ δεξιὸν κέρας τῶν Κερκυραίων, καὶ τότε οἱ Ἀθηναῖοι «ὁρῶντες τοὺς Κερκυραίους πιεζομένους μᾶλλον ἤδη ἀπροφασίστως ἐπεκούρουν, τὸ μὲν πρῶτον ἀπεχόμενοι, ὥστε μὴ ἐμβάλλειν τινί· ἐπειδὴ δὲ ἡ τροπὴ ἐγίγνετο λαμπρῶς, καὶ ἐνέκειντο οἱ Κορίνθιοι, τότε δὴ ἔργου πᾶς εἴχετο ἤδη, καὶ διεκρίνετο οὐδὲν ἔτι, ἀλλὰ ξυνέπεσον εἰς τοῦτο ἀνάγκης, ὥστε ἐπιχειρῆσαι ἀλλήλοις τοὺς Κορινθίους καὶ Ἀθηναίους.» Τὸ τέχνασμα λοιπὸν ἐκεῖνο τῆς ἐπιμαχίας δὲν προέλαβε τὴν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Κορινθίων σύγκρουσιν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, ἀναγκασθέντες ὡς ἐκ τούτου νὰ παύσωσι τὸν πρὸς Κερκυραίους πόλεμον, μετέβαλον φυσικῷ τῷ λόγῳ διάθεσιν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ ἐνῷ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀποτρέψαντες ἐσχάτως τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ ἀνακηρύξαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως, ἤδη ἐζήτησαν ἀναφανδὸν νὰ περιπλέξωσι τὰ μεταξὺ τῶν δύο συμμαχιῶν πράγματα καὶ νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν ὁλοσχερῆ ῥῆξιν. Οὐδ' ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ ἡ πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεία περίστασις.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκείνου ὃν πολλάκις ἀνεφέρομεν ἐπὶ τῶν μηδικῶν, διετέλει πρότερον φίλος καὶ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι ἐποιήσαντο συμμαχίαν καὶ πρὸς δύο ἑτέρους ἡγεμόνας τῆς Μακεδονίας, ἐναντιουμένους εἰς τὸν Περδίκκαν, ἤτοι πρὸς τὸν τούτου ἀδελφὸν Φίλιππον καὶ πρὸς τὸν Δέρδαν, ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ ὑποκινῇ εἰς στάσιν τὰς κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια συμμάχους τῶν Ἀθηναίων πόλεις. Μεταξὺ δὲ τῶν πόλεων τούτων ἦτο καὶ ἡ Ποτίδαια, ἥτις, ἀποικία οὖσα τῶν Κορινθίων, διετήρει, καί περ ὑποτελὴς τῶν Ἀθηναίων, σχέσεις τινὰς πρὸς τὴν μητρόπολιν, δεχομένη ἰδίως παρ' αὐτῆς κατ' ἔτος τοὺς καλουμένους ἐπιδημιουργούς, ἐτησίους ἄρχοντας ἐπιτελοῦντας μὲν αὐτόθι ἐπισήμους τινὰς θυσίας ἔχοντας δὲ καὶ ἐπιρροήν τινα εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Περδίκκας, γινώσκων τὴν νέαν ἐχθρικὴν διάθεσιν τῶν Κορινθίων κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἔπεμψε πρέσβεις οὐ μόνον εἰς Κόρινθον, ἵνα διὰ τῆς πόλεως ταύτης κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τὴν Ποτίδαιαν, ἀλλὰ καὶ εἰς Σπάρτην, ἵνα προκαλέσῃ κήρυγμα πολέμου τῆς ὅλης πελοποννησιακῆς ὁμοσπονδίας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, μαθόντες τὰ

ἐνεργούμενα, διέταξαν τοὺς Ποτιδαιάτας νὰ καθαιρέσωσι τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος τοῦ τείχους αὐτῶν, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ ἀποπέμψωσι τοὺς ἐπιδημιουργοὺς καὶ νὰ μὴ δέχωνται τοῦ λοιποῦ αὐτούς. Τότε οἱ Ποτιδαιᾶται ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπροσπάθησαν νὰ ἐπιτύχωσι παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ἀνάκλησιν τῶν διαταγῶν τούτων, ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Λακεδαίμονα μετὰ Κορινθίων· καὶ ἐπειδὴ τὰ τέλη, δηλαδὴ οἱ ἄρχοντες τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπέσχοντο ὅτι ἂν οἱ Ἀθηναῖοι στρατεύσωσι εἰς Ποτίδαιαν, οἱ Λακεδαιμόνιοι θέλουσιν εἰσβάλει εἰς τὴν Ἀττικήν, οἱ Ποτιδαιᾶται ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδόν. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, πέμψαντες ἐν τῷ μεταξὺ στρατὸν εἰς τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἔτρεψαν τούς τε Ποτιδαιάτας καὶ τοὺς εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐλθόντας Κορινθίους καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Ποτίδαιαν.

Ταῦτα ἐγίνοντο κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 432 ἔτους. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων ἐπολλαπλασιάζοντο, καὶ τὰ πάθη παρωξύνοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Οἱ Μεγαρεῖς δὲν ἔπαυον κραυγάζοντες κατὰ τοῦ ψηφίσματος. Οἱ Κορίνθιοι ἠξίουν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδάς, πολεμήσαντες πρὸς αὐτοὺς περὶ Κέρκυραν, καί, ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι οἱ Ποτιδαιᾶται μελετοῦν νὰ στασιάσωσιν, ἀνατρέψαντες τὰ πρὸς τούτους δίκαια καὶ προνόμια τῆς μητροπόλεως. Καὶ ἄλλοι δέ, ὡς φαίνεται σύμμαχοι τῶν Πελοποννησίων, ἔλεγον ὅτι ἀδικοῦνται· καὶ πολλοὶ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως οἱ Αἰγινῆται, παρεπονοῦντο κρυφίως εἰς τὴν Σπάρτην ἕνεκα τῶν καταπιέσεων τὰς ὁποίας ἔπασχον· τὸ δὲ σπουδαιότερον, κοινὸς ἐπεκράτει φόβος ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πράττοντες ταῦτα πάντα διανοοῦνται νὰ δουλώσωσι καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, καίτοι ὡς πάντοτε νωθροὶ ὄντες, καίτοι ὡς πάντοτε διστάζοντες νὰ ἀναλάβωσιν ἀγῶνα μέγαν, καίτοι ὡς πάντοτε εὐκολώτερον ὑποσχόμενοι ἐπικουρίας ἢ παρέχοντες αὐτάς, καταναγκαζόμενοι ὅμως ἤδη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ ἀποφασίσωσιν ὁριστικόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἡ Σπάρτη συνείθιζε νὰ κρίνῃ πρὸ πάντων κατ' ἰδίαν χωρὶς τῶν συμμάχων, ἂν ὑπάρχῃ ἀφορμὴ πολέμου ἢ ὄχι· καὶ ἂν ἔκρινεν ὅτι ὄχι, τὸ πρᾶγμα παντάπασι δὲν ὑπεβάλλετο πλέον εἰς τοὺς συμμάχους· οὗτοι δὲν προσεκαλοῦντο νὰ ψηφοφορήσωσιν εἰμὴ ἐὰν ἡ ἀπόφασις τῆς Σπάρτης ἦτο ὅτι ὑπάρχει ἀφορμὴ πολέμου. Τότε εἰ μὲν ἡ

πλειονοψηφία συνετάσσετο μετὰ τῆς γνώμης τῆς Σπάρτης, ἅπασα ἡ ὁμοσπονδία ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἐκτελέσῃ τὰ δόξαντα· εἰ δὲ ἡ πλειονοψηφία διεφώνει, ἡ Σπάρτη ἐξετέλει οὐδὲν ἧττον τὰ αὐτῇ δόξαντα μόνη ἢ μετὰ τῶν τυχὸν συμφωνούντων συμμάχων. Καὶ εἶχε μὲν ἑκάστη πόλις, μικρὰ ἢ μεγάλη, ἴσον δικαίωμα ψήφου, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, ἡ Σπάρτη προεῖχεν οὐσιωδῶς ὅλως τῶν συμμάχων, αὐτὴ κυρίως ἀποφασίζουσα περὶ τοῦ πρακτέου, τῶν δὲ λοιπῶν καλουμένων μόνον νὰ ψηφηφορήσωσιν ἂν θέλωσι νὰ συμπράξωσιν ἢ οὔ. Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ἐπολιτεύθη καὶ ἐνταῦθα. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι ὅσοι ἠξίουν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδάς, ἢ ἄλλως ἠδίκησαν τὴν Πελοπόννησον, ὑπέβαλον τὰ παράπονα αὐτῶν εἰς τὸν σύλλογον τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης· διότι, καίτοι ὀλιγαρχουμένης τῆς πόλεως ταύτης, τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο τόσῳ σπουδαῖον, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποφασισθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς ὁλομελείας τῶν Σπαρτιατῶν, ὅ ἐστι τῶν πολιτῶν, οἵτινες ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας, τῆς τακτικῆς εἰς τὰ συσσίτια εἰσφορᾶς καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν περὶ πειθαρχίας νόμων εἶχον δικαίωμα ψήφου. Ἐκτεθείσης δὲ ἐνώπιον αὐτῶν τῆς κατηγορίας, ἀπεπέμφθησαν ὅλοι οἱ ξένοι, καὶ ὁ σύλλογος ἐσυζήτησε καὶ ἀπεφάσισε κατ' ἰδίαν.

Ὁ μέγας τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἱστορικὸς ἐξέθηκεν ἡμῖν ἐν ἐκτάσει τὰ κατὰ τὴν συνεδρίαν ταύτην, ἐν ᾗ πρόκειται νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἀπεμνημόνευσε μὲν ὅλους τῶν κατηγόρων τοὺς λόγους ἀλλὰ παρέθεσε τὸν λόγον τῶν Κορινθίων, τῶν τελευταίων ἀγορευσάντων, ὅστις ἦτο ἀναγκαίως ὁ πάντων σπουδαιότερος· ἔπειτα τὸν λόγον Ἀθηναίων τινῶν πρέσβεων, οἵτινες παρευρεθέντες κατὰ τύχην ἐν Σπάρτῃ ἕνεκα ἑτέρων ὑποθέσεων, ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀπαντήσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τοὺς κατηγόρους· μετὰ ταῦτα, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν ξένων, ὁ Θουκυδίδης παρατίθησι τὸν λόγον τοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου, καὶ τελευταῖον τὴν βραχεῖαν ἀλλὰ χαρακτηριστικωτάτην προσφώνησιν τοῦ Ἐφόρου Σθενελαΐδου, δι' ἧς ἐκρίθη ὁ ἀνὰ χεῖρας ἀγών. Οἱ λόγοι οὗτοι, ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου αὐτοῦ· ἀπεικονίζουσιν ὅμως πιστῶς τὰ αἰσθήματα τῶν πολιτικῶν μερίδων εἰς ἃς ἀποδίδονται· ἀπόδειξις τούτου ἔστω πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἀπόκρισις εἰς τὸν

προρρηθέντα, ἀλλ' ἕκαστος παρίστησι τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τὴν ἰδίαν τοῦ ἀγορεύοντος ἔποψιν.

Ὁ ῥήτωρ τῶν Κορινθίων δὲν διέτριψε περὶ τὰς κατὰ μέρος ἀδικίας τῶν Ἀθηναίων, περὶ ὧν ὡμίλησαν οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ ἄλλοι προαγορεύσαντες σύμμαχοι· ἐν παρόδῳ δὲ ἤγγισε καὶ αὐτὴν τὴν περὶ Κερκύρας καὶ Ποτιδαίας ὑπόθεσιν, εἰς ἣν ἰδίως ἐνείχοντο οἱ ἐντολεῖς αὐτοῦ· καὶ ἀμέσως ἀνήγαγε τὸ ζήτημα εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ περιωπήν, ἰσχυρισθεὶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ἔχοντες ἤδη δεδουλωμένους πλείστους τῶν Ἑλλήνων, ἐπιβουλεύουσι καὶ ὅλους τοὺς λοιπούς, ἐπὶ τούτῳ πρὸ καιροῦ παρασκευαζόμενοι. Ἵνα ἐλέγξῃ δὲ τὴν ἀδράνειαν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἐν τῷ ἅμα παροξύνῃ τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν, περιέπλεξε μὲν τὸν ἔλεγχον δι' ἐγκωμίων ὄχι ὀλίγων, ἀλλὰ σαφῶς ἀνεκήρυξεν αὐτοὺς αἰτίους τοῦ κακοῦ, ὡς ἐπιτρέψαντας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πρῶτον, νὰ ὀχυρώσωσι τὴν πόλιν μετὰ τὰ Μηδικά, ὕστερον νὰ στήσωσι τὰ μακρὰ τείχη, καὶ τελευταῖον, ἀφοῦ ἀπεστέρησαν τῆς ἐλευθερίας τοσούτους Ἕλληνας, νὰ ἀπειλῶσι καὶ αὐτοὺς τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς συμμάχους. Καὶ ἐνταῦθα ἐπέφερεν ἀμίμητόν τινα εἰκόνα τοῦ ἀντιθέτου χαρακτῆρος τῶν δύο φυλῶν, εἰκόνα τῆς ὁποίας ὁ τελικὸς σκοπὸς ἦτο νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ὅσα ἔχουσι καὶ ἀδύνατον νὰ ἀφήσωσι ποτὲ ἥσυχον τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. «Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, εἶπεν, εἶναι φύσει νεωτεροποιοί, καὶ ὀξεῖς εἰς τὸ νὰ ἐπινοῶσι νὰ ἐκτελῶσιν ὅ,τι ἂν ἀποφασίσωσιν, ἐνῷ ὑμεῖς δὲν φροντίζετε εἰμὴ πῶς νὰ διατηρήσητε τὰ ὑπάρχοντα, καὶ οὐ μόνον μηδὲν πλέον τούτου ἐπινοεῖτε, ἀλλ' ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδὲ τἀναγκαῖα πρὸς τοῦτο πράττετε. Αὖθις δὲ αὐτοὶ μὲν εἶναι καὶ παρὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τολμηταί, καὶ ὑπὲρ ὅ,τι νομίζουσι κατορθωτὸν κινδυνευταί, καὶ ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντοτε εὐέλπιδες· ὑμέτερον δὲ ἰδίωμα εἶναι τὸ πράττειν ὀλιγώτερον τοῦ ὅ,τι δύνασθε, τὸ μὴ πιστεύειν μηδὲ εἰς τὰ βεβαιότερα πράγματα καὶ τὸ νομίζειν ὅτι μηδέποτε θέλετε ἀπαλλαγῆ τῶν συμφορῶν. Αὐτοὶ μὲν εἶναι ἄοκνοι, ὑμεῖς δὲ περὶ τὰ πάντα βραδεῖς· αὐτοὶ πρόθυμοι ν' ἀποδημήσωσιν, ὑμεῖς δὲ προσηλωμένοι εἰς τὰς ἑστίας σας, διότι οἱ μέν, κινούμενοι νομίζουσιν ὅτι δύνανται νὰ ἀποκτήσωσί τι, ὑμεῖς δὲ φρονεῖτε ὅτι οὕτω δύνασθε ἐξεναντίας νὰ βλάψητε καὶ ὅ,τι ἔχετε. Οἱ Ἀθηναῖοι, νικῶντες τοὺς ἐχθρούς, ὠφελοῦνται ὅσον ἔνεστι πλειότερον ἐκ τῆς

νίκης, καὶ νικώμενοι ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ὑπενδίδουσιν. Ἔτι δέ, τὰ μὲν σώματα μεταχειρίζονται ὑπὲρ τῆς πόλεως, παντάπασι πρὸς ταῦτα ἀδιαφοροῦντες, ὡς ἂν ἦσαν ἄλλων σώματα, τοῦ δὲ πνεύματος διατελοῦσιν ἐντελῶς κύριοι, ἀγωνιζόμενοι νὰ πράξωσί τι ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ εἰ μὲν δὲν δυνηθῶσι νὰ ἐκτελέσωσιν ὅ,τι ἐπενόησαν, νομίζουσιν ὅτι ἐστερήθησαν πράγματος ἀνήκοντος εἰς αὐτούς· τὰ δὲ κτηθέντα ἅπαξ, θεωροῦσιν ὀλίγα πρὸς ὅσα μέλλουσι νὰ κατορθώσωσι διὰ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἐὰν δὲ καὶ πραγματικῶς ἀποτύχωσί που, ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ἀντελπίσαντες ἀμέσως ἄλλα· διότι μόνοι αὐτοὶ ἔχουσι σχεδὸν συγχρόνως καὶ ἐλπίζουσιν ὅ,τι ἂν ἐπινοήσωσι, ταχεῖαν ποιοῦντες τὴν ἐπιχείρησιν τῶν ἀποφασισθέντων. Καὶ ταῦτα πάντα ἀγωνίζονται δι' ὅλου τοῦ αἰῶνος μετὰ πόνων καὶ κινδύνων, ἀπολαύοντες ἐλάχιστα τῶν ὑπαρχόντων, διὰ τὸν πόθον τοῦ νὰ προσαποκτῶσιν ἀείποτε ἕτερα, καὶ ἑορτὴν νομίζοντες οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν, συμφορὰν δὲ τὴν ἀπράγμονα ἡσυχίαν μᾶλλον ἢ τὴν ἐπίπονον ἀσχολίαν. Ὥστε ἐν ὀλίγοις ὀρθῶς δύναται νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἐγεννήθησαν ἵνα μήτε αὐτοὶ ἔχωσιν ἡσυχίαν, μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀφήσωσι νὰ ἡσυχάσωσι ποτέ.» Τὸ συμπέρασμα τῶν προτάσεων τούτων ἦτο πρόδηλον. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι, τοιοῦτοι ὄντες, ἠπείλουν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, καιρὸς ἦτο ἤδη οἱ Λακεδαιμόνιοι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὴν βραδύτητα αὐτῶν, νὰ εἰσακούσωσι τὰς δεήσεις τῶν συμμάχων καὶ τῶν Ποτιδαιατῶν καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτούς, εἰσβάλλοντες κατὰ τάχος εἰς τὴν Ἀττικήν.

Οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, ὡς προείπομεν, κατὰ τύχην παρευρίσκοντο ἐν Σπάρτῃ ἕνεκεν ἑτέρων ὑποθέσεων, ἤδη δ' ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀπολογηθῶσιν ὑπὲρ τῆς πόλεως αὐτῶν, κυρίως εἰπεῖν δὲν ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς προαγορεύσαντας, διότι οὔτε περὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτοὺς ἀδικημάτων ὡμίλησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἦτο κριτὴς ἁρμόδιος τῶν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἐρίδων, οὔτε περὶ τὸ γενικὸν ζήτημα, ὅπως ὑπὸ τῶν Κορινθίων ἐτέθη, ἤτοι περὶ τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς Ἀθηναίους βουλεύματα, διέτριψαν ἀλλ' ἠγωνίσθησαν μόνον νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅθεν, ἀφοῦ ὑπέμνησαν ὅσα οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τῶν μηδικῶν, ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἐμεγαλούργησαν· ἀφοῦ προσέθηκαν, ὅτι δὲν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν

αὐτῶν βιασάμενοί τινα, ἀλλὰ διότι οἱ μὲν Σπαρτιᾶται δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πρὸς τὸν βάρβαρον πόλεμον, οἱ δὲ σύμμαχοι παρεκάλεσαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν· ἀφοῦ ἐξήγησαν πῶς διὰ τὴν μετέπειτα δυστροπίαν τινῶν ἐκ τῶν συμμάχων τούτων, ἠναγκάσθησαν νὰ καθυποτάξωσιν αὐτούς· ἀφοῦ ἰσχυρίσθησαν ὅτι οὐδεμίαν κατάχρησιν ἐποίησαν τῆς ἀρχῆς, ἐπήνεγκον τελευταῖον, ὅτι τὰ παράπονα τῶν ὑπηκόων εἶναι ἄτοπα, ὅτι ὑπὸ τοῦ Μήδου δεινότερα πάσχοντες, ἐσιώπων· ὅτι ἂν ἡ ἀρχὴ τῶν Ἀθηναίων φαίνεται χαλεπή, φαίνεται τοιαύτη διότι τὸ παρὸν ἀεὶ βαρὺ τοῖς ὑπηκόοις· ὅτι ἂν οἱ Σπαρτιᾶται, καθαιρέσαντες τοὺς Ἀθηναίους, ἄρξωσιν αὐτοί, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς ὁμοίας αἰτιάσεις· καὶ ὅτι ἑπομένως, ἡ εὐβουλία ἀπαιτεῖ νὰ μὴ λύσωσι κατεσπευσμένως τὰς σπονδάς, μηδὲ νὰ παραβῶσι τοὺς ὅρκους, ἀλλὰ νὰ διαλύσωσι, κατὰ τὴν συνθήκην, διὰ δίκης τὰς τυχὸν ὑφισταμένας διαφοράς. Τοιαῦτα εἶπον οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἠγόρευσαν ἔξω τοῦ προκειμένου. Τὸ ζήτημα δὲν ἦτο κυρίως πῶς οὗτοι ἐπολιτεύοντο πρὸς τοὺς ὑπηκόους· οἱ Πελοποννήσιοι δι' ἐπανειλημμένων συνθηκῶν ἀνεγνώρισαν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, ὁποία εἶχεν ἀποβῆ ἐσχάτως, καὶ προσκληθέντες νὰ βοηθήσωσι τοὺς Σαμίους καὶ τοὺς Λεσβίους, ἀπεποιήθησαν, καθιερώσαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Τὸ ζήτημα ἦτο λοιπόν, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ πρὸς τοὺς Μεγαρεῖς, πρὸς τοὺς Κορινθίους καὶ πρὸς ἄλλους συμμάχους τῆς Πελοποννήσου πολιτεύματος, δὲν ἀπεδείκνυον, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἔδιδον εὐλογοφανῆ ἀφορμὴν νὰ λέγηται, ὅτι μελετῶσι νὰ παραβιάσωσι τὰ ἀναγνωρισθέντα αὐτοῖς ὅρια, ἐπιβουλεύοντες τὴν αὐτονομίαν καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Περὶ τούτου οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν εἶπον.

Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἀφοῦ ἤκουσαν τὰς ἐγκλήσεις τῶν συμμάχων, καὶ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἀπολογίαν, παρακαλέσαντες πάντας νὰ ἀποχωρήσωσιν, ἐβουλεύθησαν κατ' ἰδίαν περὶ τοῦ πρακτέου. «Καὶ τῶν μὲν πλειόνων ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἱ γνῶμαι ἔφερον, ἀδικεῖν τε τοὺς Ἀθηναίους ἤδη, καὶ πολεμητέα εἶναι ἐν τάχει.» Ἀλλὰ ἠγέρθη καὶ μία φωνὴ ἐναντία τῆς γνώμης ταύτης, ἡ φωνὴ τοῦ γηραιοῦ καὶ συνετοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου. Ὁ Ἀρχίδαμος δὲν ἐξήτασεν οὔτε τὰς μερικὰς κατὰ τῶν Ἀθηναίων αἰτιάσεις, οὔτε τὴν γενικὴν κατηγορίαν, ὅτι ἐπιβουλεύουσι τὴν ὅλην ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, οὔτε

τὸν τρόπον καθ' ὃν πρὸς τοὺς ἰδίους ὑποτελεῖς πολιτεύονται. Ὁ βασιλεύς, θεωρῶν ἁπλῶς ὅτι πρόκειται περὶ κηρύξεως πολέμου, ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ μακρῶν μὲν ὁπωσοῦν, ἀλλὰ ὑπὸ μόνην τὴν ἔποψιν τοῦ στρατιωτικοῦ συμφέροντος τῆς Σπάρτης. Τὸ συμπέρασμά του ἦτο, ὅτι δὲν συμφέρει νὰ κηρύξωσιν ἀμέσως πόλεμον κατὰ τῶν Ἀθηναίων, διότι δὲν ἔχουσι τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα, ναῦς, χρήματα, ἵππους, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι πάντα ταῦτα πρὸ καιροῦ ἐν ἀφθονίᾳ, ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν συμφέρει νὰ πολεμήσωσιν ἀπαράσκευοι πρὸς παρεσκευασμένους. Δὲν ἀξιῶ, προσέθηκεν, ὅτι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ μείνωμεν ἀναίσθητοι πρὸς τὰ παθήματα τῶν συμμάχων ἡμῶν· ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ ἐπιχειρήσωμεν διαπραγματεύσεις μετριοπαθεῖς ἅμα καὶ ἀξιοπρεπεῖς, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν ἀδικημάτων, συγχρόνως δὲ νὰ ἑτοιμασθῶμεν διὰ προσαγωγῆς μὲν συμμάχων, καὶ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, διὰ συλλογῆς δὲ ναυτικοῦ καὶ χρημάτων. Καὶ εἰ μὲν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπακούσωσιν ἡμῶν πρεσβευομένων, τόσῳ καλήτερον· εἰ δὲ μή, διελθόντων ἐτῶν δύο καὶ τριῶν, θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐπέλθωμεν ἐπ' αὐτοὺς μετὰ πλείστης ἐλπίδος ἐπιτυχίας.

Τοιαῦτα ἐν κεφαλαίῳ εἶπεν ὁ Ἀρχίδαμος. Τελευταῖος δὲ ἠγόρευσεν ὁ Σθενελαΐδας, εἷς τῶν ἐφόρων τότε ὤν· διότι ἔθος, ὡς φαίνεται, ἦτο, περαιωθείσης τῆς συζητήσεως, εἷς τῶν ἐφόρων νὰ συγκεφαλαιοῖ αὐτὴν καὶ νὰ ὑποβάλῃ τὸ ζήτημα εἰς ἀπόφασιν. Ὁ λόγος τοῦ ἐφόρου διέφερεν οὐσιωδῶς τοῦ βασιλικοῦ λόγου. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀντεῖπον εἰς τὰ ἀποδοθέντα αὐτοῖς ἀδικήματα, ὁ Σθενελαΐδας ὑπέλαβε τὰ ἀδικήματα ταῦτα ὡς ὁμολογούμενα· τεθέντος δὲ ὅτι ἦσαν ὁμολογούμενα, ἐπέφερεν ὅτι ἡ Σπάρτη ὤφειλεν ἀμέσως, ἄνευ σκέψεων καὶ ἀναβολῶν, νὰ προπολεμήσῃ ὑπὲρ τῶν συμμάχων καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς νὰ γείνωσιν ἔτι ἰσχυρότεροι παρ' ὅ,τι ἤδη ἐγένοντο. Ἐξέθεσε δὲ ταῦτα δι' ὀλίγων λέξεων, ἐπιτηδείων νὰ προξενήσωσιν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀφελῆ ὅμιλον πρὸς ὃν ἀπευθύνετο. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν ἀξιώσεων, δὲν ἠγάπων τὰς μακρὰς ἀγορεύσεις, καὶ δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι πόλις ἱκανὴ ν' ἀντισταθῇ εἰς αὐτούς· ἐνῷ παρὰ τῷ Ἀρχιδάμῳ, ὁ τοιοῦτος σπαρτιατικὸς χαρακτὴρ ἐτροπολογεῖτο ὑπό τε τῆς ἀκριβεστέρας γνώσεως ἣν εἶχε τῶν ποικίλων ἀναγ-

κῶν τοῦ προκειμένου πολέμου, καὶ ὑπὸ τῆς εὐθύνης ἣν συνησθάνετο ὡς ἡμεμών.

«Τοὺς μὲν λόγους τοὺς πολλοὺς τῶν Ἀθηναίων, εἶπεν ὁ Σθενελαΐδας, δὲν καταλαμβάνω. Διότι ἐπαινέσαντες πολλὰ ἑαυτούς, οὐδαμοῦ ἀντεῖπον ὅτι δὲν ἀδικοῦσι τοὺς συμμάχους ἡμῶν καὶ τὴν Πελοπόννησον. Ἐν τούτοις, ἐὰν ἀνεδείχθησαν ἄλλοτε ἀγαθοὶ πρὸς τοὺς Μήδους, νῦν δὲ κακοὶ πρὸς ἡμᾶς, εἶναι ἄξιοι διπλασίας ζημίας, διότι ἀντὶ ἀγαθῶν ἐγένοντο κακοί. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἄλλοτε καὶ νῦν εἴμεθα ὅμοιοι, καὶ ἂν σωφρονῶμεν, δὲν θέλομεν παραβλέψει τοὺς συμμάχους ἀδικουμένους, οὐδὲ θέλομεν ἀναβάλει νὰ βοηθήσωμεν αὐτούς, ἐνῷ τὰ παθήματα αὐτῶν δὲν ἀναβάλλονται. Ἂς ἔχωσιν ἄλλοι χρήματα πολλά, καὶ ναῦς, καὶ ἵππους· ἡμεῖς ἔχομεν συμμάχους ἀγαθούς, τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νὰ παραδώσωμεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὐδὲ πρέπει νὰ ἐπιτρέψωμεν τὴν προκειμένην διαφορὰν εἰς δίκας καὶ λόγους, διότι οἱ σύμμαχοι ἡμῶν δὲν βλάπτονται διὰ λόγων· ὥστε ἀνάγκη νὰ βοηθήσωμεν αὐτοὺς ἐν τάχει, καὶ παντὶ σθένει. Καὶ μηδεὶς διδάσκῃ ἡμᾶς ὅτι ἀδικούμενοι πρέπει νὰ βουλευώμεθα· πολὺν χρόνον πρέπει νὰ βουλεύωνται μᾶλλον οἱ μέλλοντες ἀδικεῖν. Ψηφίσατε λοιπόν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, ἀξίως τῆς Σπάρτης, τὸν πόλεμον, καὶ μήτε τοὺς Ἀθηναίους ἀφήσατε νὰ γίνωσιν ἰσχυρότεροι, μήτε τοὺς συμμάχους καταπροδώσωμεν, ἀλλὰ ἐπέλθωμεν σὺν τοῖς θεοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμίους.» Ταῦτα δὲ εἰπὼν ὁ ἔφορος, ὑπέβαλε τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας. Παρὰ Λακεδαιμονίοις, ἡ ἐκκλησία ἀπεφάσιζεν ὄχι διὰ ψήφων, ἀλλὰ διὰ κραυγῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ὑπὲρ τοῦ πολέμου κραυγὴ αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ἰσχυροτέρα. Οὐδὲν ἧττον, ὁ Σθενελαΐδας, θέλων νὰ ἀναδείξῃ τὴν γνώμην φανερωτέραν, ἵνα παρορμήσῃ αὐτοὺς ἔτι μᾶλλον πρὸς τὸν πόλεμον, ἐπροσποιήθη ὅτι δὲν διακρίνει σαφῶς τὴν βοήν. Εἰς τοιαύτην δὲ περίστασιν ἐγίνετο διάστασις, δηλαδὴ διαχωρισμὸς τῆς ἐκκλησίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς συμβαίνει ἐν τῇ ἀγγλικῇ βουλῇ ὁσάκις εἷς τῶν βουλευτῶν ἐκφράσῃ ἀμφιβολίαν ἂν ἔχῃ ὀρθῶς ἡ διάγνωσις τοῦ προέδρου περὶ τῶν Ναὶ καὶ τῶν Ὄχι. Ὅθεν ὁ Σθενελαΐδας ἀνέκραξεν «Ὅτῳ μὲν ὑμῶν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, δοκοῦσι λελύσθαι αἱ σπονδαί, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀδικεῖν, ἀναστήτω ἐς ἐκεῖνο τὸ χωρίον (δείξας τι χωρίον αὐτοῖς)· ὅτῳ δὲ μὴ δοκοῦσιν, εἰς τὰ ἐπὶ θάτερα». Ἀναστάντες δὲ διέστησαν· καὶ οἱ φρονοῦντες ὅτι αἱ σπονδαὶ ἐλύ-

θησαν, ἐγένοντο πολλῷ τῶν ἄλλων πλείονες. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι, προσκαλέσαντες πάλιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοὺς πρότερον ὑποχωρήσαντας συμμάχους, εἶπον, ὅτι αὐτοὶ μὲν νομίζουσι τοὺς Ἀθηναίους ἀδικήσαντας, ὅτι δὲ θέλουσιν ἤδη παρακαλέσει τοὺς πάντας συμμάχους νὰ συνέλθωσι καὶ ψηφοφορήσωσιν, ὅπως διὰ κοινῆς βουλῆς ἐπιχειρήσωσι τὸν πόλεμον, ἐὰν ἐγκριθῇ. Καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἤδη ἠρώτησαν πρὸ πάντων τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν «εἰ πολεμοῦσιν ἄμεινον ἔσται.» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ὡς λέγεται, κατὰ Θουκυδίδην, «ὅτι κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσεσθαι, πρὸς δὲ ὅτι θέλει βοηθήσει αὐτοὺς καὶ παρακαλούμενος καὶ ἄκλητος.» Μετ' οὐ πολὺ δέ, συνελθούσης ἐν Σπάρτῃ τῆς κοινῆς τῶν συμμάχων συνόδου, οἱ Κορίνθιοι, ὧν μόνων ὁ ἱστορικὸς διέσωσεν ἡμῖν τὸν λόγον, τελευταῖοι, ὡς πρότερον, ἀγορεύσαντες, παρώτρυνον ἐκ παντὸς τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πόλεμον, παρέστησαν τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ ὡς δίκαιον, καὶ ὡς συμφέροντα, καὶ συμπεραίνοντες ἀνέκραξαν· «Πεισθῆτε λοιπὸν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐπὶ πάντας ὁμοίως κατέστησεν ἑαυτὴν ἐν Ἑλλάδι τύραννον, τῶν μὲν ἤδη ἄρχουσα, τῶν δὲ διανοουμένη νὰ ἄρξῃ· ὥστε ἀνάγκη, ἐπελθόντες, νὰ καταβάλωμεν αὐτήν, ἵνα καὶ αὐτοί τε ἀκινδύνως τὸ λοιπὸν οἰκῶμεν, καὶ τοὺς νῦν δεδουλωμένους Ἕλληνας ἐλευθερώσωμεν.» Μεθ' ὃ οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπέβαλον τὸ ζήτημα εἰς ψηφοφορίαν, καὶ οἱ πλείονες σύμμαχοι ἐψηφίσαντο πολεμεῖν. Τὸ ψήφισμα τοῦτο ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ 432 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 431 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, δύο περίπου μῆνας μετὰ τὴν προηγουμένην ἰδίαν τῶν Σπαρτιατῶν ἐκκλησίαν, τὴν συγκροτηθεῖσαν, ὡς εἰκάζεται, κατὰ ὀκτώβριον ἢ νοέμβριον τοῦ 432 ἔτους.

Τοιουτοτρόπως ἀπεφασίσθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὅστις ἔμελλεν, ἐπὶ μίαν σχεδὸν ἀνθρώπων γενεάν, νὰ διαιρέσῃ ὅλην τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, νὰ σείσῃ ἐκ θεμελίων ὅλην τὴν Ἑλλάδα, νὰ παροξύνῃ ὅλα τὰ πάθη, τὰ εὐγενέστατα καὶ τὰ ἀγριώτατα, νὰ ἀντιπαρατάξῃ ὅλας τὰς ἀρχάς, τὰς χρηστοτάτας καὶ πονηροτάτας, νὰ ἀναδείξῃ μεγάλας ἀρετὰς καὶ ἔτι μείζονας κακίας, καὶ ἐπὶ τέλους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἔθνους πόρων, νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν παρακμὴν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Στιγμὴ φοβερὰ καὶ κρίσιμος τῆς

πατρίου ἡμῶν ἱστορίας ! Στιγμὴ καθ' ἥν, εἰ καὶ ὑπεδείξαμεν ἤδη προλαβόντως τίς, καθ' ἡμᾶς, προεκάλεσε τὴν ῥῆξιν, αἰσθανόμεθα ὅμως τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπανέλθωμεν αὖθις καὶ ὁριστικώτερον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι ἀπὸ τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ λύσεως ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τοῦ κυριωτάτου ἐκείνου γεγονότος. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον νομίζομεν καλὸν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα ταῦτο, ὅσῳ εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ἀμφισβητηθέντων, πολλοὶ δὲ καὶ ἐπισημότατοι τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἠγωνίσθησαν νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν Περικλέα καὶ τοὺς Ἀθηναίους πάσης ὡς πρὸς τὸν πόλεμον τοῦτον εὐθύνης. Οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι στηρίζονται πρὸ πάντων εἰς τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος καὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, δὲν προσέβαλον τὰς ῥητὰς διατάξεις τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν. Ἔστω· ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον δὲν ἦτο μέχρι τίνος οἱ Ἀθηναῖοι παρεβίασαν τὸ ῥητὸν τῶν συνθηκῶν γράμμα ἢ ὄχι· τὸ σπουδαῖον ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τῶν πράξεων ἐκείνων, δὲν ἔβλαψαν καιρίως τοὺς Μεγαρεῖς, δὲν περιῆλθον εἰς κατάστασιν πολέμου πρὸς τοὺς Κορινθίους, δὲν ἀνέτρεψαν ἐν γένει τὰς εἰρηνικὰς πρὸς τοὺς συμμάχους τῶν Πελοποννησίων σχέσεις καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲν ἐδικαιολόγησαν τὴν διαδοθεῖσαν φήμην ὅτι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ ἐπιτραπέντα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὅρια, μελετῶσι νὰ καταστήσωσιν ὑποχείριον καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ἵνα ἀπαντήσωμεν δὲ εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα, δὲν θέλομεν ἀκούσει τοὺς κωμικοὺς ποιητάς, οἵτινες κατηγόρησαν τὸν Περικλέα, ὅτι διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν περὶ τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεώς του λογοδοσίαν,

ἐμβαλὼν σπινθῆρα μικρὸν Μεγαρικοῦ ψηφίσματος
ἐξεφύσησε τοσοῦτον πόλεμον ὥστε τῷ καπνῷ
πάντας Ἕλληνας δακρῦσαι . . . . .

Δὲν θέλομεν ἀσπασθῆ οὐδὲ τὴν ἠπιωτέραν κρίσιν ἣν ἐκφέρει ὁ ἱστορικὸς Ἔφορος παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς· «Ὁ δὲ Περικλῆς, εἰδὼς τὸν δῆμον ἐν μὲν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις θαυμάζοντα τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας διὰ τὰς κατεπειγούσας χρείας, κατὰ δὲ τὴν εἰρήνην τοὺς αὐτοὺς συκοφαντοῦντα διὰ τὴν σχολὴν καὶ φθόνον, ἔκρινε συμφέρειν αὐτῷ, τὴν πόλιν ἐμβαλεῖν εἰς μέγαν πόλεμον, ὅπως χρείαν ἔχουσα τῆς Περικλέους ἀρετῆς καὶ στρατηγίας,

μὴ προσδέχηται τὰς κατ' αὐτοῦ διαβολάς...» Αἱ κρίσεις αὗται δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν τινὰ ἐνώπιον τῆς κρίσεως τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τοῦτον λοιπὸν ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ συμβουλευθῶμεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀποφαίνεται τοὺς Ἀθηναίους πρωταιτίους τοῦ κακοῦ· τὴν γνώμην ταύτην κατ' ἀρχὰς μὲν ὑποδεικνύει ἀορίστως, ἔπειτα ἐκφέρει ρητότερον, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνακηρύττει ὡς φρόνημα, ὄχι μόνον ἴδιον, ἀλλὰ ὡς φρόνημα τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης· τῳόντι ἐν παραγράφῳ κγ' τοῦ πρώτου βιβλίου λέγει· «Τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι, μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις, ἀναγκάσαι εἰς τὸ πολεμεῖν.» Καὶ ἐν παραγράφῳ πη' «Ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι, καὶ πολεμητέα εἶναι, οὐ τοσοῦτον τῶν ξυμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις, ὅσον φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους, μὴ ἐπὶ μεῖζον δυνηθῶσιν, ὁρῶντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχείρια ἤδη ὄντα.» Μέχρι τούτου ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι καὶ μὲν ὁ Θουκυδίδης λέγει τοὺς Λακεδαιμονίους κηρύξαντας τὸν πόλεμον, πρὸ πάντων διότι ἐφοβοῦντο μήπως οἱ Ἀθηναῖοι γίνωσιν ἰσχυρότεροι· ἀλλὰ δὲν ἐπιφέρει καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωκαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους εὔλογόν τινα πολέμου ἀφορμήν· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἐπανειλημμένως ἀνεγνώρισαν τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἔρχωνται ἤδη νὰ κηρύττωσι τὸν πόλεμον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ ὅτι φοβοῦνται μήπως γίνωσιν οὗτοι ἔτι ἰσχυρότεροι. Ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης, ὅστις φαίνεται ὡς ἂν διστάζων νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς τὴν πάτριον πόλιν τὴν ὅλην εὐθύνην τοῦ κακοῦ, ἀποκαλύπτει οὐδὲν ἧττον κατὰ μικρὸν τὴν ἀλήθειαν καθ' ὅσον προχωρεῖ εἰς τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ. Οὕτως, ἐν παραγράφῳ ριη' τοῦ αὐτοῦ βιβλίου, ἐξηγῶν τὴν ἀπραξίαν τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ξέρξου μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς εὑρισκόμεθα, ἐν τῷ διαστήματι δηλαδὴ καθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἵδρυσαν καὶ ἠσφάλισαν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ ἐπὶ μέγα προέβησαν δυνάμεως, λέγει· «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι αἰσθόμενοι, οὔτε ἐκώλυον, εἰ μὴ ἐπὶ βραχύ, ἡσύχαζόν τε τὸ πλέον τοῦ χρόνου, ὄντες μὲν καὶ προτοῦ μὴ ταχεῖς ἰέναι εἰς τοὺς πολέμους, εἰ μὴ ἀναγκάζοιντο, τὸ δέ τι καὶ πολέμοις οἰκείοις ἐξειργόμενοι· πρὶν δὴ ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων σαφῶς ἤρετο, *καὶ τῆς ξυμμαχίας αὐτῶν* ἥπτοντο. Τότε δὲ οὐκέτι ἀνασχετὸν

ἐποιοῦντο, ἀλλ' ἐπιχειρητέα ἐδόκει εἶναι πάσῃ προθυμίᾳ, καὶ καθαιρετέα ἡ ἰσχύς, ἣν δύνωνται, ἀραμένοις τόν δε τὸν πόλεμον.» Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ Θουκυδίδης ῥητῶς ἤδη ὁμολογεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι προσέβαλον τοὺς συμμάχους τῶν Λακεδαιμονίων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκούμενος, ἐπιφέρει ἐπὶ τέλους ἐν παραγράφῳ η' τοῦ δευτέρου βιβλίου· «ἡ δὲ εὔνοια παραπολὺ ἐπήει τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄλλως τε καὶ προειπόντων ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεροῦσιν. Ἔρρωτό τε πᾶς καὶ ἰδιώτης καὶ πόλις, εἴτι δύναιτο καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ξυνεπιλαμβάνειν αὐτοῖς . . . Οὕτως ὀργῇ εἶχον οἱ πλείους τοὺς Ἀθηναίους, οἱ μέν, τῆς ἀρχῆς ἀπολυθῆναι βουλόμενοι, οἱ δέ, μὴ ἀρχθῶσι φοβούμενοι.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Θουκυδίδης μαρτυρεῖ, ὅτι οὐ μόνον οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀλλὰ ἅπαντες σχεδὸν οἱ Ἕλληνες ἐνόμιζον τοὺς Ἀθηναίους ἐπιβουλεύοντας τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους.

Ἐνῷ λοιπὸν ταῦτα ἰσχυρίζεται αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, καὶ μάρτυς οἷος ὁ Θουκυδίδης, ἄτοπον τῇ ἀληθείᾳ φρονοῦμεν νὰ ἐρχώμεθα σήμερον ἡμεῖς νὰ ἀξιῶμεν ὅτι ὄχι, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν προσέβαλον τὴν συμμαχίαν τῶν Πελοποννησίων· οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν ἔπραξαν ἵνα προκαλέσωσι τὸν πόλεμον· ἡ Ἑλλὰς ὅλη ἠπατᾶτο νομίζουσα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιβουλεύουσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς. Καὶ ν' ἀξιῶμεν τοῦτο, στηριζόμενοι οὐχὶ εἰς μάρτυράς τινας ἑτέρους, ἱκανοὺς ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν Θουκυδίδην, ἀλλὰ εἰς μόνην τὴν οἰκείαν ἡμῶν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν. Δὲν θέλομεν ἀποσιωπήσει ὅτι ὑψώθη ἐν τῇ ἀρχαιότητι φωνή τις ἀδέσποτος ἀνθρώπου ἀγνώστου, ὅστις, ὁμιλήσας περὶ τῆς ἐν ἔτει ὀγδόῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐξορίας τοῦ ἱστορικοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ἐπιφέρει· «Καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ πολλὰ χαρίζεσθαι μὲν Λακεδαιμονίοις, κατηγορεῖν δὲ Ἀθηναίων τὴν τυραννίδα καὶ πλεονεξίαν. Οὐ γὰρ καιρὸς αὐτῷ κατειπεῖν Ἀθηναίων ἐγένετο, Κορινθίων κατηγορούντων, ἢ Λακεδαιμονίων μεμφομένων, ἢ Μιτυληναίων αἰτιωμένων, πολὺς ἐν τοῖς ἐγκλήμασι τοῖς Ἀττικοῖς ἐρρύη· καὶ τὰς μὲν νίκας τὰς λακωνικὰς ἐξῆρε τῷ λόγῳ, τὰς δὲ ξυμφορὰς ηὔξησε τὰς ἀττικάς, ὅπου καὶ τὰς ἐν Σικελίᾳ.» Ἀλλ' ἀντὶ τῆς μιᾶς ταύτης ἀκατονομάστου συκοφαντίας ἢ καὶ εἴ τινος ἄλλης ὁμοίας, ὁπόσοι καὶ ὁποῖοι ἕτεροι μάρτυρες τῆς ἀκριβείας καὶ ἀπαθείας τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ! «Μαρτυρεῖται δὲ τῷ ἀνδρὶ τάχα μὲν ὑπὸ πάντων φιλοσόφων τε καὶ ῥητόρων, εἰ δὲ

μή, τῶν γε πλείστων, ὅτι καὶ τῆς ἀληθείας, ἣς ἱερὰν εἶναι τὴν ἱστορίαν βουλόμεθα, πλείστην ἐποιήσατο πρόνοιαν,» ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ περὶ τοῦ Θουκυδίδου ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασσεύς, ἀκμάσας μὲν περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διατελέσας δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν πικρότατος τοῦ Θουκυδίδου ἐλεγκτής. Καὶ ὁ Μαρκελλῖνος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἀνδρός, ἥτις προτάσσεται συνήθως εἰς ὅλας τὰς ἐκδόσεις τοῦ ἱστορικοῦ, λέγει· «Ἔγραφε δὲ οὐδ' οὕτω μνησικακῶν τοῖς Ἀθηναίοις, ἀλλὰ φιλαλήθης ὢν καὶ τὰ ἤθη μέτριος· εἴγε οὔτε Κλέων παρ' αὐτῷ, οὔτε Βρασίδας, ὁ τῆς συμφορᾶς αἴτιος, ἀπέλαυσε λοιδορίας, ὡς ἂν τοῦ συγγραφέως ὀργιζομένου. Καί τοι οἱ πολλοὶ τοῖς ἰδίοις πάθεσι συνέθεσαν τὰς ἱστορίας ἥκιστα μελῆσαν αὐτοῖς τῆς ἀληθείας . . . ὁ δέ, μέτριος καὶ ἐπιεικής, τῆς ἀληθείας ἥττων.» Ὅ ἐστι τῆς ἀληθείας δοῦλος. Ἀλλὰ τίνα χρείαν ἔχομεν μαρτύρων ἄλλων; Μήπως δὲν πρόκηται ἡμῖν αὐτὸ τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀριστούργημα; Μήπως ἂν ἐμέμφθη τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὰ μομφῆς ἄξια, δὲν ὑπερεγκωμίασε πολλάκις αὐτοὺς καὶ δὲν ὕψωσε τὴν πόλιν αὐτῶν ὑπεράνω πάσης ἄλλης, ἰδίως διὰ τοῦ ἐπιταφίου λόγου ὃν παρεθέσαμεν ἐν τῷ τέλει τοῦ δευτέρου ἡμῶν βιβλίου; Μήπως ἂν ὑπέδειξεν ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους προεκάλεσε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, δὲν μετεχειρίσθη τὰ λαμπρότερα τῆς γραφίδος αὐτοῦ χρώματα ἵνα παραστήσῃ τὸν υἱὸν τοῦ Ξανθίππου ὡς τὸν δαιμονιώτατον τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν οὓς παρήγαγεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς; Μήπως ἂν περιέγραψε τοσοῦτον εὐσυνειδήτως τὴν ἐν Σικελίᾳ συμφορὰν τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἐζωγράφησεν ἐπίσης ἀκριβῶς τὸ περὶ Σφακτηρίαν τραῦμα τῶν Λακεδαιμονίων; Καὶ τίνα ἄρα γνώμην ἐκφέρουσι περὶ αὐτοῦ οἱ δύο ἀντιδοξοῦντες νεώτατοι ἱστορικοί; «Ἀλλ' ἐνῷ, λέγει ὁ εἷς, δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπράξῃ ὁ Θουκυδίδης ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Περικλέους, διετέλεσεν ὅμως *πιστὸς μάρτυς* τῆς ἐνεργείας τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς συγχρόνους τελειότερον κατενόησε καὶ παρέστησε τὰ βαθύτατα αὐτοῦ διανοήματα.» Ὁ δέ, ἀντὶ νὰ ὑπαινιχθῇ ὅτι ἡ ἐξορία κατέστησε τὸν Θουκυδίδην ὀλιγώτερον ἀξιόπιστον, ἐξεναντίας βεβαιοῖ ὅτι «αἱ ἀφορμαὶ τὰς ὁποίας οὗτος, ὡς ἐξόριστος, ἔλαβε νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ νὰ συμβουλευθῇ οὐδετέρους τε καὶ πολεμίους, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσωσι τὸ ἀμερόληπτον, καὶ περι-

ληπτικόν, καὶ πανελλήνιον ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ ἐν γένει καθ' ὅλον τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ ἔργον.» Ἀλλὰ τεθέντος ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶναι ὁ ἀψευδέστατος μάρτυς τῶν βαθυτέρων τοῦ Περικλέους διανοημάτων, καὶ ἐνταὐτῷ τὸ μᾶλλον πανελλήνιον τῶν χρόνων ἐκείνων πνεῦμα, πῶς εἶναι δυνατὸν ν' ἀμφισβητῶμεν τὴν θεμελιώδη καὶ κεφαλαιώδη τῆς ἱστορίας αὐτοῦ κρίσιν; Ὁ Θουκυδίδης κατὰ τοῦτο μόνον διαφωνεῖ πρὸς τοὺς κωμικοὺς καὶ πρὸς τὸν Ἔφορον, ὅτι δὲν κατηγορεῖ τὸν Περικλέα, ὡς προκαλέσαντα τὸν πόλεμον ἕνεκα ἰδίου συμφέροντος. Ἐξεναντίας ὁμιλῶν περὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, λέγει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολιτεύθησαν τότε οὕτω, διότι ὁπωσδήποτε ἐνόμιζον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον. «Ἐδόκει γὰρ ὁ πρὸς Πελοποννησίους πόλεμος, καὶ ὡς ἔσεσθαι αὐτοῖς.» Ἴσως ὁ πόλεμος ἦτο τῷόντι ἀναπόφευκτος· καὶ εἶναι μάλιστα πιθανώτατον ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, καίτοι ἀποποιηθέντες ἐσχάτως νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐπειδὴ ὅμως ἀνέκαθεν ἐφθόνησαν τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν, ἤθελον ὠφεληθῆ ἐπὶ τέλους ἀπὸ εὐκαιρίας τινὸς ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἀντιζήλου ἐκείνης πόλεως. Ἀλλὰ καὶ τούτου ὑποτιθεμένου, πάλιν ἡ φρόνησις καὶ τὸ ἀληθὲς τῶν Ἀθηναίων συμφέρον ἀπῄτει νὰ μὴ δώσωσιν οὗτοι τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν πρὸς τὴν σύγκρουσιν, ἵνα αὕτη, ἂν ὄχι ἄλλο, τοὐλάχιστον ὅσον ἐνδέχεται ἀναβληθῇ.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐντούτοις, εἰ καὶ «ἐψηφίσαντο πολεμεῖν,» δὲν ἐπεχείρησαν ἀμέσως τὰς ἐχθροπραξίας. Τὸ μὲν ἵνα δώσωσι καιρόν τινα προπαρασκευῆς εἰς τοὺς συμμάχους, τὸ δὲ ἵνα ὅσον ἐνδέχεται δικαιολογήσωσι τὸν πόλεμον, ὑπέβαλον πρὸ πάντων, δι' ἐπανειλημμένων τριῶν πρεσβειῶν, εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπαιτήσεις τινάς, ἐκ τῆς παραδοχῆς τῶν ὁποίων ἔλεγον ὅτι ἐξαρτᾶται ἡ διατήρησις τῆς εἰρήνης. Καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης πρεσβείας «ἐκέλευον τοὺς Ἀθηναίους, τὸ ἄγος ἐλαύνειν τῆς θεοῦ,» ὅ ἐστιν ἀπῄτησαν τὴν ἐξορίαν τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, οἵτινες, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κύλωνος (σελ. 332), ἐλογίζοντο ὡς ἱερόσυλοι. Ἀπῄτησαν δὲ τοῦτο κυρίως ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἀπομακρύνωσιν ἐξ Ἀθηνῶν τὸν Περικλέα, Ἀλκμαιωνίδην ὄντα ἐκ μητρός, διότι ἐνόσῳ οὗτος διεῖπε τὰ πράγματα, δὲν ἤλπιζον ποτὲ νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους· «ὢν γὰρ δυνατώτατος τῶν καθ' ἑαυτόν, καὶ ἄγων τὴν πολιτείαν, ἠναντιοῦτο πάντα τοῖς Λακεδαιμονίοις, καὶ οὐκ εἴα ὑπείκειν, ἀλλ'

ἐς τὸν πόλεμον ὥρμα τοὺς Ἀθηναίους.» Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μάλιστα ἡ τῶν Λακεδαιμονίων ἀπαίτησις, καταδεικνύουσιν ὁπόσον μέγα εἶχεν ἀποβῆ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν τὸ ἀξίωμα τοῦ Περικλέους, κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σταδίου. Ἀλλ' ὅμως μὴ νομίσωμεν πάλιν ὅτι ἐκοιμᾶτο ἐπὶ ῥόδων. Καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου, καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τούτου ἑταιρείας, πολλοὺς εἶχε τοὺς ἀντιπράττοντας καὶ πολεμίους. Ὅλοι οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς ἀντεπολιτεύοντο, διότι προέβλεπον ὅτι, ἐπελθόντος τοῦ πολέμου, ἡ πόλις δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ κτήματα αὐτῶν κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Πελοποννησίων. Καὶ μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ πλήθους, τοῦ ἰδίως ἀφωσιωμένου εἰς τὸν μέγαν ἄνδρα, ὑπῆρχόν τινες οἱ μὴ ἀνεχόμενοι τὸ ὑπέρογκον αὐτοῦ κράτος. Τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα καὶ τὰ πάθη, ἂν δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀντιταχθῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εὕρισκον ὅμως τὸν τρόπον τοῦ νὰ κεντῶσι καὶ νὰ πληγώνωσιν αὐτὸν διὰ τῆς κατ' ἰδίαν συκοφαντίας, διὰ σατυρικῶν ᾀσμάτων καὶ μάλιστα διὰ τῆς δημοσιογραφίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἤτοι διὰ τῆς κωμικῆς ποιήσεως. Ὥστε ἐνῷ ἡ πολιτεία ἀπένεμε τῷ ἀνδρὶ τιμὰς ἐξαιρέτους, κοσμοῦσα τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ στεφάνου ἐλαίας, οἱ ἐχθροὶ δὲν ἔπαυον μυκτηρίζοντες αὐτὸν καὶ λοιδοροῦντες. Οἱ φίλοι του τὸν προσηγόρευσαν Ὀλύμπιον, διὰ τὸ μέγεθος τῶν πολιτικῶν καὶ στρατηγικῶν πράξεων, οἱ δὲ κωμῳδοί, χλευάζοντες καὶ αὐτὴν τὴν ἀμίμητον αὐτοῦ εὐγλωττίαν καὶ γελοίαν τινὰ δίδοντες τῆς προσωνυμίας ἐξήγησιν, ἐβεβαίουν ὅτι τῳόντι βροντᾷ μὲν καὶ ἀστράπτει, ὅταν δημηγορῇ, δεινὸν δὲ φέρει ἐν γλώσσῃ κεραυνόν. Ὅλαι αὐτοῦ αἱ πράξεις, καὶ αὐταὶ αἱ ἀθωότεραι, παρεξηγοῦντο καὶ εἰς ἐγκλήματα μετεβάλλοντο. Εἴδομεν ὅτι, ἀποφασισθείσης τῆς πρὸς τοὺς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, ὁ Περικλῆς ἔπεμψεν εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν 10 τριήρεις ὑπὸ Λακεδαιμόνιον τὸν Κίμωνος· ἡ ἐπικουρία αὕτη ἦτο μικρά, ἵνα καταστῇ πρόδηλον ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ προσβάλῃ τοὺς Πελοποννησίους, ἀλλὰ μόνον νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Κέρκυραν· καὶ ἡ στρατηγία ἀνετέθη εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος, ἵνα ἔτι πλειοτέρα δοθῇ ἐγγύησις εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἔχοντας πολλὴν τὴν εὔνοιαν καὶ φιλίαν πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Κίμωνος. Ἀλλ' ἡ συκοφαντία εὗρε τρόπον νὰ διαστρέψῃ τὰ πάντα· καὶ ἔλεγε λοιπὸν ὅτι ὁ Περικλῆς, θέλων νὰ ἐξυβρίσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπέτρεψεν εἰς

φίλον αὐτῶν τὴν τοσούτῳ δυσάρεστον εἰς αὐτοὺς ταύτην ἀποστολήν· καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξεπίτηδες δὲν ἔδωκεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος εἰμὴ δέκα πλοῖα ἵνα μὴ δυνηθῇ νὰ πράξῃ μέγα τι καὶ ἵνα, ἀποτυχών, διαβληθῇ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ λακωνισμῷ. Ἰδίως δὲ ἐνεπαίζετο ἕνεκα τῶν φίλων ὅσους μετεχειρίζετο εἰς τὰ δημόσια ὑπουργήματα. Εἷς τούτων ἦτο ὁ ῥήτωρ καὶ ἀρχιτέκτων Μητίοχος, ὅστις, διατελέσας συστράτηγος τοῦ Περικλέους, ἐπετράπη ὑπ' αὐτοῦ συγχρόνως καὶ πλείστας ἄλλας μικροτέρας, ἀλλὰ ἐπικερδεῖς ὑπηρεσίας. Ὅθεν εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν ἀντήχει ᾆσμα σκωπτικόν, διαλαμβάνον ὅτι «Μητίοχος μὲν στρατηγεῖ, Μητίοχος δὲ τὰς ὁδούς, Μητίοχος δὲ ἄρτους ἐποπτᾷ, Μητίοχος δὲ τὰ ἄλφιτα, Μητίοχος δὲ πάντα ποιεῖται, Μητίοχος δ' οἰμώζεται.» Ἄλλος τοῦ Περικλέους φίλος καὶ συστράτηγος ὑπῆρξεν ὁ Μένιππος· ὅθεν ἐθρυλεῖτο ὅτι ὤφειλε τὴν προαγωγὴν εἰς τὴν πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ εὔνοιαν τοῦ προστάτου. Ἄλλος πάλιν φίλος ἦτο ὁ διαβόητος διὰ τὰς ὀρνιθοτροφίας του Πυριλάμπης, περὶ οὗ ἐφημίζετο ὅτι ἐπρομήθευεν εἰς τὸν Περικλέα τοὺς τότε σπανιωτάτους ἔτι ἐν Ἑλλάδι ταῶνας οὓς οὗτος ἔδιδεν εἰς τὰς φίλας αὐτοῦ. Ἅπαντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν «σάτυροι» ἐπελέγοντο, ὅ ἐστιν ἄνθρωποι κατατρίβοντες τὸν βίον εἰς κτηνώδη ἀκολασίαν, καὶ αὐτὸς δὲ «Βασιλεὺς Σατύρων» ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Ἑρμίππου προσηγορεύθη. Καὶ προσέτι «νέους Πεισιστρατίδας» ἐκάλεσαν τοὺς περὶ αὐτόν, ὡς βουλευομένους δῆθεν νὰ ἐνιδρύσωσι νέαν ἐν τῇ πόλει τυραννίδα. Ἀλλ' ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἀνεφέρομεν τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐκ τῶν πολλῶν βελῶν ὅσα ὁ φθόνος καὶ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα κατετόξευον κατὰ τοῦ ἀνδρός. Οὐδὲ ἠρκοῦντο εἰς τὰς πόρρωθεν ταύτας προσβολάς· καὶ μὴ τολμῶντες ἔτι νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ τοῦ Περικλέους, ἐπεχείρησαν ἐν ἔτει 433 ἢ 432, δικαστικήν τινα καταδίωξιν κατὰ δύο ἀνδρῶν οὓς μάλιστα οὗτος ἠγάπα καὶ ἐτίμα, κατὰ τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Φειδίου, καὶ παρεκτὸς τούτων κατὰ τῆς περιποθήτου αὐτῷ Ἀσπασίας.

Ἀσπασία, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀξιόχου, ἐγεννήθη εἰς Μίλητον καὶ διέπρεπεν ἐπὶ κάλλει, παιδείᾳ καὶ ὑψηλοφροσύνῃ. Ἵνα ἐκτιμήσωμεν δεόντως τὸν χαρακτῆρα τῆς γυναικὸς ταύτης, ἥτις ἀποκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἧς τὸ ὄνομα δὲν ἀνακαλεῖ μὲν συνήθως ἰδέας σωφροσύνης καὶ ἀρετῆς, ἀντανακλᾷ ὅμως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τινὰς

τῶν ἀκτίνων τῆς ἀπαραμίλλου δόξης τοῦ Περικλέους, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι παρὲκτὸς τῆς Σπάρτης, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, αἱ γυναῖκες τῶν ἐντίμων οἰκογενειῶν, αἵ τε ἔγγαμοι καὶ αἱ ἄγαμοι, διῆγον τὸν βίον κεκλεισμέναι ἐν τῇ οἰκίᾳ ἢ μᾶλλον ἐν τῷ γυναικωνίτῃ, ἀπαραλλάκτως σχεδὸν καθὼς ἄχρι τοῦδε αἱ γυναῖκες τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν. Πάντα τὰ συμφέροντα αὐτῶν καὶ τὰ δίκαια ὡρίζοντο καὶ διῳκοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρρένων συγγενῶν, αὐταὶ δὲ οὐδεμίαν, ὡς φαίνεται, ἐλάμβανον πνευματικὴν μόρφωσιν, οὐδ' εἶχε θέλγητρόν τι ἡ συναναστροφὴ αὐτῶν. Ἐν τούτοις οἱ προπάτορες ἡμῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ εὐγενέστατοι τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ στερηθῶσι διὰ παντὸς τῆς εὐλογίας ἣν μόνη δύναται νὰ ἐπιχύσῃ εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ἡ χάρις, ἡ κομψότης, ἡ εὐαισθησία τῆς γυναικός· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἐμορφώθη ἰδία τις γυναικῶν τάξις, αἵτινες καλούμεναι «ἑταῖραι,» διῆγον βίον ἐλεύθερον, ἀνετρέφοντο πολλάκις λαμπρῶς καὶ διὰ τοῦ ἐπαγωγοῦ αὐτῶν ἤθους, παραδόξως ἐνίοτε ἴσχυσαν εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Βεβαίως αἱ πλεῖσται τῶν γυναικῶν τούτων ἐξώκειλαν, καὶ ἴσως οὐδ' ἠδύναντο νὰ μὴ ἐξοκείλωσιν εἰς ἀκολασίαν· διὸ καὶ τὸ ὄνομα «ἑταίρα,» τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε τὴν σύντροφον,, τὴν φίλην, τάχιστα ἐξετράπη εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐρωμένης, κατ' ἀντίθεσιν τῆς νομίμου συζύγου, καὶ μετ' ὀλίγον εἰς ἄλλας ἔτι πονηροτέρας καὶ ἐξωλεστέρας ἐννοίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι πᾶσαι αἱ ἑταῖραι ἀπέβησαν τοιαῦται, καὶ ὅτι οὐδεμία ἠδυνήθη νὰ συμβιβάσῃ τὸν ἐλεύθερον αὐτῆς βίον μετὰ τῆς σεμνότητος καὶ τῆς χρηστότητος. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς μόνην τὴν Ἀσπασίαν, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀνέκαθεν διεδόθησαν περὶ αὐτ ὰ αἴσχιστα· ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσωμεν τὰ τοιαῦτα περὶ γυναικός, τῆς ὁποίας, κατὰ μαρτυρίας ἀναμφισβητήτους, τοιαύτη ἦτο ὄχι μόνον ἡ φυσικὴ καλλονὴ καὶ ἡ χαριτωμένη ὁμιλία, ἀλλὰ καὶ ἡ ῥητορικὴ καὶ κριτικὴ δεινότης, ὥστε οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηναίων πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης, ἐπεσκέπτοντο αὐτήν, συνεπαγόμενοι καὶ τὰς συζύγους ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτῆς; Ἢ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ μέγιστος καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα εὐγενέστατος πολιτικὸς ἀνὴρ τῆς τότε Ἑλλάδος, παρέδωκε τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ζωὴν ὁλόκληρον εἰς γυναῖκα ἀποβαλοῦσαν πᾶν αἴσθημα αἰδοῦς καὶ κατακυλιομένην

εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσέλγειαν; Καὶ δὲν εἶναι πιθανώτερον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ Ἀσπασία ἐγένετο θῦμα πρῶτον μὲν τῆς κακῆς ὑπολήψεως ἣν ἀπελάμβανεν ἐν γένει ἡ τάξις τῶν γυναικῶν εἰς ἣν ἀνῆκεν, ἔπειτα δέ, καὶ κυριώτερον, τῆς φοβερᾶς συκοφαντίας, ἥτις ἀνηλεῶς καταδιώκουσα τὸν Περικλέα, δὲν ἐσέβετο οὐδ' αὐτὰ τὰ ἱερώτερα τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ;

Ὁ Περικλῆς εἶχε κατ' ἀρχὰς συζευχθῆ, κατὰ τὸ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπικρατοῦν ἔθος, μίαν τῶν στενοτάτων αὐτοῦ συγγενῶν, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο υἱούς, τὸν Ξάνθιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχής, καὶ διελύθη βραδύτερον ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, διότι ὁ ἀττικὸς νόμος ἐπέτρεπε πολλὴν ὡς πρὸς τὰ διαζύγια ἐλευθερίαν· ὁ Περικλῆς, ἀφοῦ ἐξέδωκε τὴν πρώτην ἐκείνην γυναῖκα εἰς ἕτερον σύζυγον, τῇ συνευδοκίᾳ τῶν ἀρρένων συγγενῶν της, οἵτινες ἦσαν οἱ νόμιμοι αὐτῆς κηδεμόνες, συνῴκησεν ἔπειτα μετὰ τῆς Ἀσπασίας, ἀφ' ἧς ἐγέννησεν υἱὸν ὁμώνυμον, καὶ πρὸς ἣν διετέλεσε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς τρυφερώτατα προσηλωμένος, εὑρίσκων παρ' αὐτῇ ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς παραμυθίας, σπανιωτάτας ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα, παρὰ τῇ Ἀσπασίᾳ, καὶ οὕτως εἰπεῖν προεδρευούσης αὐτῆς, συνήρχοντο περὶ τὸν Περικλέα οἱ ἐπισημότατοι ἕνεκα τῆς παιδείας αὐτῶν καὶ τῆς μεγαλοφυΐας ἄνδρες τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Φειδίας, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Δάμων, ὁ Πρωταγόρας, ὁ Ζήνων· καί, ἀφέντες κατὰ μέρος τὰ παράλογα μυθολογήματα τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκεύματος, ἀνεζήτουν τολμηρότατα τὴν ἀρχὴν τοῦ παντὸς καὶ τοὺς φυσικοὺς καὶ ἠθικοὺς νόμους τοὺς ρυθμίζοντας καὶ συνέχοντας τὸ μέγα τοῦ κόσμου δημιούργημα. Κατὰ δυστυχίαν οὐ μόνον πλεῖστοι ἄλλοι πολέμιοι κατεμυκτήριζον τὰς φιλοσοφικὰς καὶ φιλολογικὰς ταύτας διαλέξεις, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μοχθηρὸς υἱὸς τοῦ Περικλέους Ξάνθιππος, μισῶν τὸν πατέρα διότι δὲν παρεῖχεν αὐτῷ τοὺς τρόπους τοῦ νὰ εὐχαριστῇ τὴν κακοήθειάν του, συνετέλει εἰς τὴν καταφορὰν ἐκείνην, τερατολογῶν περὶ τῶν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ λεγομένων καὶ γινομένων· οἱ δὲ κωμικοὶ ποιηταί, ἐξογκοῦντες τὰς φήμας ταύτας, διέσυρον ἀναφανδὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ ὀνόματα τοῦ Περικλέους καὶ τῆς Ἀσπασίας, νῦν μὲν ἀποκαλοῦντες αὐτὴν Ἥραν τοῦ νέου τούτου τῶν Ἀθηνῶν Διός, νῦν δὲ Δηϊάνειραν καὶ Ὀμφάλην τοῦ νέου τούτου Ἡρακλέους· καὶ ἐπὶ τέλους, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ

θεατρικὰ ταῦτα κωμῳδήματα, εἰσήγαγον εἰς δίκην τήν τε Ἀσπασίαν καὶ τὸν Ἀναξαγόραν, ἐπὶ ἀσεβείᾳ.

Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐν γένει οἱ προπάτορες ἡμῶν ἦσαν τὰ μάλιστα ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ θρήσκευμα αὐτῶν· οὐδὲ τολμῶμεν νὰ κατακρίνωμεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι τὸ θρήσκευμα ἐκεῖνο ἦτο πολυειδῶς ἄτοπον, καὶ ὅτι οἱ σπουδαιότερον ὁπωσοῦν μελετῶντες τὰ περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος καὶ τῶν νόμων τοῦ παντός, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ μετὰ περιφρονήσεως νὰ προσβλέψωσιν εἰς τὰ οἰκτρὰ τῆς πολυθεΐας μυθεύματα καὶ μετὰ ζήλου εὐλόγου ν' ἀνερευνήσωσι, δι' ἑτέρων θεωρημάτων, τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐκ τούτου προέκυψε δεινὴ μεταξὺ τοῦ θετικοῦ θρησκεύματος καὶ τῆς φιλοσοφίας σύγκρουσις, ἐπαγαγοῦσα τὴν ἠθικὴν ἀναρχίαν, δι' ἧς κατεστράφη ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἐν δὲ τῇ συγκρούσει ταύτῃ, τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν πάντοτε ἀπολύτως δίκαιον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι ἓν τῶν συντηρητικωτάτων στοιχείων τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας καὶ μεγαλουργίας ὑπῆρξαν ἀείποτε αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἔστω τὸ θρήσκευμα οἱονδήποτε· τὰ δύο ἐπὶ πλεῖστον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀκμάσαντα κράτη, τὸ Ῥωμαϊκὸν καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς Ἀγγλικόν, εἶναι μάρτυρες τῆς ἀληθείας ταύτης ἀψευδέστατοι. Ἀφ' ἑτέρου ἀναμφισβήτητον ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία πολλὰ μὲν κατέλυσε θρησκεύματα, οὐδὲν ὅμως ἠδυνήθη ποτὲ νὰ δημιουργήσῃ· ἰδίως δὲ ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ὑπέσκαψε μὲν τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκεύματος, δὲν ἔφερεν ὅμως εἰς μέσον ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ. Τὸ μέγα τοῦτο εὐεργέτημα ἐπεφύλαττεν ἡ θεία Πρόνοια εἰς ἑαυτήν, διὰ τῆς μετά τινας αἰῶνας ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὥστε ἐν τῇ πάλῃ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα, ἐπιτρέπεται μὲν νὰ συμπαθῶμεν πρὸς τὰ γενναῖα καὶ τολμηρὰ πνεύματα, ἅτινα ἀποβαλόντα τὰ δεσμὰ τῶν θετικῶν δογμάτων, ἀνεζήτουν ἐλευθέρως τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ συγχρόνως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι εἰς τὰ ὕψη ἐκεῖνα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἐγκαταλιμπανόμενος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀσθένειαν, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ πλανηθῇ, ἐπιτρέπεται νὰ μὴ κατακρίνωμεν τοὺς πρακτικωτέρους ἀνθρώπους, οἵτινες ἔμενον πιστοὶ εἰς τὰς πατρίους παραδόσεις. Ἐξαιρέτως δὲ δὲν θεωροῦμεν δίκαιον νὰ καταδικάσωμεν τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἕνεκα τῆς ἀποδοκιμασίας ἣν πάντοτε ἔδειξε πρὸς πᾶσαν περὶ τὰ θεῖα

καινοτομίαν. Μεμφόμεθα ἀναμφιβόλως τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν τοῦ λαοῦ αἴσθημα, μετεχειρίζοντο αὐτὸ ὡς ὄργανον πολιτικῶν διωγμῶν καὶ ἐκδικήσεων, ἀλλὰ τὸ αἴσθημα τοῦ λαοῦ δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ τὸ σεβασθῶμεν, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς προκειμενης ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίας ἐννοοῦμεν κάλλιστα τὸν θόρυβον τὸν ἐν Ἀθήναις προκύψαντα καὶ τὸν κίνδυνον ὃν ἔτρεξαν ἡ Ἀσπασία καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. Ὁ κίνδυνος ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν, ὡς λέγεται, φρόνιμον νὰ συμβουλεύσῃ τὸν Ἀναξαγόραν νὰ ἀποφύγῃ τὴν δίκην, ἀναχωρῶν ἐγκαίρως ἐξ Ἀθηνῶν· τὴν δὲ Ἀσπασίαν, καθ' ἧς, πλὴν τῆς ἀσεβείας, ἐγένετο καὶ ἡ αἰσχρὰ κατηγορία, ὅτι δῆθεν ὑπεδέχετο γυναῖκας ἐλευθέρας ἵνα εὐκολύνῃ τοὺς ἔρωτας τοῦ Περικλέους, δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ σώσῃ, εἰμὴ αὐτὸς ἐπὶ δικαστηρίου ἀγορεύσας· καὶ βεβαιοῦσιν, ὅτι ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος ἀνήρ, ὁ ἀγέρωχος καὶ ἀτάραχος, ὅστις οὐδέποτε, οὐδ' αὐτὸς κατηγορούμενος, ἐταπεινώθη ἐνώπιον τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἀείποτε ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν εὐπρεπῶς, καὶ ὑπερηφάνως, καὶ σχεδὸν ἀλαζονικῶς, ἐνταῦθα εἰς τοσοῦτον συνεκινήθη, ὥστε κατήντησε καὶ εἰς δεήσεις πρὸς τοὺς ἐνόρκους, καὶ εἰς δάκρυα, ἵνα ἐπιτύχῃ ἀθωωτικὴν ὑπὲρ τῆς φίλης αὐτοῦ ἐτυμηγορίαν.

Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ ὡς φαίνεται χρόνον, κατηγορήθη καὶ ὁ Φειδίας ὅτι δῆθεν ὑπεξήρεσε μέρος τοῦ χρυσίου τὸ ὁποῖον εἶχε δοθῇ εἰς αὐτὸν πρὸς κατασκευὴν τῆς περιβολῆς τοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐλεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς. Ὁ Φειδίας εἶχε τελειώσει τὸ ἀριστούργημα τοῦτο ἐν ἔτει 437· τότε μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν ὅπου κατεσκεύασε τὸ τελευταῖον τῆς τέχνης αὐτοῦ θαῦμα, τὸ κολοσσιαῖον τοῦ Διὸς ἄγαλμα (σελ. 257). Συμπληρώσας δὲ καὶ τοῦτο τὸ ἔργον, ἐπανῆλθε περὶ τὸ 433 ἢ 432 εἰς τὴν πάτριον πόλιν, εὔελπις ὅτι θέλει διανύσει ἐν ἀνέσει καὶ τιμῇ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου, ὅτε αἴφνης ἤκουσεν ἑαυτὸν διαβαλλόμενον ὡς καταχραστήν. Ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη ἦτο ἁπλῆ διαβολή, ἀπεδείχθη εὐκόλως, διότι ἡ χρυσῆ τῆς Ἀθηνᾶς περιβολὴ ἦτο ἐξεπίτηδες τοιουτοτρόπως κατεσκευασμένη ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ· καὶ ἀφαιρεθεῖσα λοιπὸν καὶ ζυγισθεῖσα, ἀπεδείχθη ἔχουσα τὸ ἐξ ἀρχῆς ὁρισθὲν βάρος. Ἀλλ' ἀμέσως ἐπενοήθη ἄλλο ἔγκλημα· εἰς τὴν πρὸς Ἀμαζόνας μάχην, ἣν ἐποίησεν ὁ Φειδίας ἐν τῇ ἀσπίδι τῆς Ἀθηνᾶς, ἀνεκαλύφθησαν δύο

μορφαί, φέρουσαι προδήλως τοὺς χαρακτῆρας ἡ μὲν τοῦ τεχνίτου αὐτοῦ, πρεσβύτου φαλακροῦ, πέτρον ἐπηρμένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, ἡ δὲ τοῦ Περικλέους, ἀνδρὸς παγκάλου πρὸς Ἀμαζόνα μαχομένου. Ὅθεν κατηγορήθη ἤδη ὁ Φειδίας ἐπὶ ἀσεβείᾳ, καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν ὡς κακοῦργος, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ ὑπὸ γήρατος καὶ θλίψεως, πρὶν ἔτι συμπληρωθῇ ἡ ἀνάκρισις· τὸ δὲ φοβερώτερον, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Περικλέους, μὴ σεβόμενοι οὐδὲ τὴν θλῖψιν αὐτοῦ διὰ τὸν θάνατον τοῦ φίλου του, δὲν ᾐσχύνθησαν νὰ διαδώσωσιν ὅτι αὐτὸς ἔβαλε νὰ φαρμακεύσωσι τὸν Φειδίαν, ἵνα προλάβῃ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀνακρίσεως καὶ τὰς δεινὰς ὁμολογίας τὰς ὁποίας ἔμελλε δῆθεν νὰ φέρῃ εἰς μέσον ὁ κατηγορούμενος. Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων πολιτικῶν ἁμαρτημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα θέλομεν ἴδει αὐτὸν μετ' ὀλίγον παρεκτρεπόμενον· διότι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αἱ δύο μορφαὶ τῆς ἀσπίδος εἰκόνιζον τὸν τεχνίτην καὶ τὸν φίλον αὐτοῦ, τὸ γεγονὸς τοῦτο κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς προσβολὴ κατὰ τῶν δογμάτων τοῦ θετικοῦ θρησκεύματος, ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ σπουδαίαν ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίαν. Ἀλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, δὲν ἦτο πλέον ὁ δῆμος ἐκεῖνος, ὅστις ἄλλοτε ὄχι μόνον ὑπὸ ἀφανῶν δημοκόπων δὲν ἤγετο καὶ ἐφέρετο, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιφανεστάτους πολιτικοὺς ἄνδρας, καὶ αὐτοὺς τοὺς σωτῆρας τῆς πόλεως συνετῶς ἐχειραγώγει· ἐπὶ Μιλτιάδου καὶ Ξανθίππου, ἐπὶ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου, ἐπὶ Κίμωνος αὐτοῦ μέχρι τινός, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου συνέκειτο κυρίως ἐκ τῶν οἰκοκυραίων τῆς πόλεως, παρ' οἷς εἰσηκούοντο ἂν δὲν ἐπλειονοψήφουν οἱ ἄριστοι, οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς μισθοδοσίας τοῦ Περικλέους, συνέρρευσεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ ὄχλος· οἱ ἄριστοι οὐ μόνον ἐμειονοψήφησαν, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς παρηγκωνίσθησαν, διὰ τῆς ἐξορίας τοῦ Θουκυδίδου καὶ τῆς διαλύσεως τῆς ἑταιρείας αὐτοῦ· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔλαβε τὴν τάξιν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀρίστων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὁ Περικλῆς· ἅμα ὅλως προέκυψαν δημοκόποι χαριζόμενοι πλειότερον αὐτοῦ εἰς τὸ πλῆθος, οἱ δημοκόποι οὗτοι κατίσχυσαν τοῦ Περικλέους καὶ κατὰ μικρὸν ἐγένοντο κύριοι τῶν πραγμάτων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἕνεκα τοῦ ἐπικειμένου πολέμου καὶ τῶν ἐπικρεμαμένων δεινῶν ζημιῶν εἰς ὅλους τοὺς

ἰδιοκτήτας τῆς Ἀττικῆς, καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκοκυραῖοι ἠναγκάζοντο νὰ συμμαχῶσιν ἤδη μετὰ τῶν δημοκόπων.

Βεβαιοῦσι μάλιστα ὅτι οἱ ἀντίπαλοι οὗτοι τοῦ μεγάλου ἀνδρός, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς προαναφερθείσας πλαγίας προσβολάς, ἐπετέθησαν ἔκτοτε ἀμέσως κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπέτυχον, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Δρακοντίδου, τὴν ἔκδοσιν ψηφίσματος, δι' οὗ ὁ Περικλῆς ὑπεχρεοῦτο νὰ δώσῃ λόγον τῶν χρημάτων ὅσα διεχειρίσθη. Ἄλλοι ὅμως διστάζουσιν ἂν ἐγένετό ποτε τοιαύτη κατηγορία. Ὁπωσδήποτε ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ Περικλῆς, ἂν καὶ δυνατώτατος ἔτι ἐν Ἀθήναις, εἶχεν ὅμως πολλοὺς καὶ ὄχι ἀνισχύρους ἤδη τοὺς ἀντιπράττοντας, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι οἱ διὰ τῆς πρώτης πρεσβείας ἀπαιτήσαντες πλαγίως τὴν ἐξορίαν του, ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσιν, ὅτι ἡ ἀπαίτησίς των θέλει ὑποστηριχθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὑπὸ τῶν πολεμίων τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἴσως ἦσαν συνεννοημένοι μετ' αὐτῶν. Ἀπέτυχον ὅμως· ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀποποιηθεὶς νὰ ἐνδώσῃ, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶχεν ἔτι ἀποβάλει καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ἀρχαίαν σύνεσιν καὶ ἀξιοπρέπειαν, διότι τῳόντι ἡ ἀπαίτησις ἐκείνη ἦτο ἄμεσος ἐπέμβασις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους πράγματα, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐξευτελισθῇ ἂν παρεδέχετο αὐτήν.

Ὕστερον δὲ προσῆλθεν εἰς Ἀθήνας ἡ δευτέρα πρεσβεία δι' ἧς οἱ Λακεδαιμόνιοι «Ποτιδαίας τε ἀπανίστασθαι ἐκέλευον, καὶ Αἴγιναν αὐτόνομον ἀφιέναι· καὶ μάλιστά γε πάντων καὶ ἐνδηλότατα προὔλεγον, τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα καθελοῦσι, μὴ ἂν γενέσθαι πόλεμον.» Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν καὶ ταύτας τὰς προτάσεις· ἐνταῦθα δὲ διακριτέον. Βεβαίως οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύναντο ἐπὶ τῇ ἀπαιτήτει ξένων, οὔτε ἀπὸ τῆς Ποτιδαίας νὰ ὑποχωρήσωσιν, οὔτε τὴν Αἴγιναν νὰ ἀφήσωσιν ἐλευθέραν. Ἀμφότεραι αἱ πόλεις αὗται ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν καὶ ὡς τοιαῦται εἶχον ἀναγνωρισθῇ διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἐγγίσωσι τὸ ὅλως ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων τοῦτο ζήτημα. Ἀλλ' οἱ Πελοποννήσιοι ἔλεγον ὅτι ἤρκει νὰ καταργηθῇ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα, ἵνα παραιτηθῶσι πάσης ἄλλης ἀπαιτήσεως καὶ διατηρήσωσι τὴν εἰρήνην. Τὸ δὲ ψήφισμα τοῦτο δὲν ἦτο πρᾶξις τῆς ἐσωτερικῆς κυβερνήσεως· τὸ ψήφι-

σμα τοῦτο, καθὰ προσβάλλον ἕνα τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης, προσέβαλλε σχέσεις διεθνεῖς, καὶ ἠδύνατο, ὤφειλε μάλιστα νὰ γείνῃ ἀντικείμενον συνθήκης, καὶ διὰ συνθήκης νὰ κανονισθῇ. Τούτου ἕνεκα νομίζομεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔσφαλον ἀπορρίψαντες καθ' ὁλοκληρίαν καὶ τῆς δευτέρας ταύτης πρεσβείας τὰς ἀπαιτήσεις.

Τότε ἐπῆλθε τρίτη καὶ τελευταία πρεσβεία ἀνδρῶν τριῶν, Ραμφίου τε καὶ Μελησίππου καὶ Ἀγησάνδρου, οἵτινες εἶπον «ἄλλο μὲν οὐδὲν ὧν πρότερον εἰώθεσαν, αὐτά τε τάδε, ὅτι Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἴη δ' ἄν, εἰ τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους ἀφεῖτε.» Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπὸν οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἠρκοῦντο εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Περικλέους, οἵτινες ἔπειτα, καί τοι ἐπιτείναντες τὴν ἀπαίτησιν, περιωρίζοντο οὐδὲν ἧττον ἔτι κυρίως εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ περὶ Μεγαρέων ψηφίσματος, ἤδη, προελθόντες εἰς τὸ ἔπακρον τῶν ἀξιώσεων, ἐζήτουν τὴν ἀνατροπὴν ὅλων τῶν σχέσεων τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰς ὑποτελεῖς πόλεις. Ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ τελευταία αὕτη ἀπαίτησις ἐφαίνετο ἀνεπίδεκτος σπουδαίας συζητήσεως, ἀφοῦ μάλιστα αἱ προηγούμεναι, καί τοι πολὺ ἐπιεικέστεραι, εἶχον προχείρως ἀπορριφθῇ. Ἀλλὰ συγκροτηθείσης ἐκκλησίας, συνέβη πάλη ἐναγώνιος· καὶ πολλοὶ μὲν ἔλεγον ὅτι ἀνάγκη νὰ πολεμήσωσι, πολλοὶ ὅμως ἀντέλεγον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαλύσωσι τὴν εἰρήνην, πεπεισμένοι δὲ ὅτι καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν εἰς ἣν ἔφθασαν τὰ πράγματα, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠδύναντο ἔτι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἤρκει νὰ καταργηθῇ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα, ἐπέμενον εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ ψηφίσματος. Ἐκ τούτων συνάγεται ὄχι μόνον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις ἰσχυρὰ μερὶς μὴ θέλουσα τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ μερὶς αὕτη δὲν ἐπίστευεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔχουσιν ἀμετάθετον ἀπόφασιν νὰ πολεμήσωσι, μᾶλλον δὲ ἐπίστευεν ὅτι ἦσαν εὐδιάθετοι πάντοτε νὰ τηρήσωσι τὴν εἰρήνην, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ καταργήσει τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος. Δὲν ἦτο ἄρα ἀδύνατον ἔτι νὰ συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα· ἀλλ' ὁ Περικλῆς, ὅστις ἢ ἤθελε τὴν ῥῆξιν, ἢ ἐθεώρει αὐτὴν ἀναπόδραστον, ἔρριψεν ὅλον τὸ βάρος τῆς ἀκαταγωνίστου αὐτοῦ γνώμης εἰς τὴν τοῦ πολέμου πλάστιγγα, διὰ λόγου, τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς θεωρεῖ ἕνα τῶν ἀρίστων τῆς ὅλης τοῦ Θουκυδίδου ἱστορίας.

«Ἡ γνώμη μου, εἶπεν, ὦ Ἀθηναῖοι, εἶναι πάντοτε, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνδώσωμεν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, ἂν καὶ ἠξεύρω ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἄλλως διατίθενται ὅτε πρόκειται νὰ ἀποφασίσωσι τὸν πόλεμον, καὶ ἄλλως ἐν πολέμῳ διατελοῦσι, διότι τότε αἱ γνῶμαι αὐτῶν τρέπονται κατὰ τὰ συμβεβηκότα. Ὅθεν θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ σᾶς συμβουλεύσω καὶ νῦν, ὅπως καὶ ἄλλοτε, ὅτι δέον νὰ ἐπιμείνητε εἰς τὰ κοινῇ δόξαντα, καὶ ἂν ἤθελεν ἡ ἔκβασις κατά τι ἀποτύχῃ, νὰ μὴ καυχηθῆτε δὲ ἐπὶ συνέσει ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας· διότι αἱ περιπέτειαι τῶν πραγμάτων εἶναι οὐδὲν ἧττον παράλογοι ἢ αἱ διάνοιαι τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο συνειθίζομεν νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν τύχην ὅ,τι συμβῇ ἀπροσδόκητον. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι καὶ πρότερον προδήλως ἐπεβουλεύοντο ἡμᾶς, καὶ νῦν ὄχι ὀλιγώτερον. Διότι ἐνῷ ὑπάρχει εἰρημένον ἐν ταῖς σπονδαῖς, ὅτι ὀφείλομεν διὰ δικῶν νὰ διαλύωμεν τὰς ἀμοιβαίας διαφοράς, καὶ νὰ διατηρῶμεν ἑκάτεροι ὅσα κατέχομεν, οὔτε αὐτοὶ δίκας προέτειναν, οὔτε ἡμῶν προτεινόντων δέχονται· θέλουσι δὲ νὰ διαλύσωσι τὰς διενέξεις διὰ πολέμου μᾶλλον ἢ διὰ λόγου, καὶ παρίστανται διατάσσοντες ἤδη καὶ οὐχὶ πλέον αἰτιώμενοι· διότι ἀπαιτοῦσι καὶ ἀπὸ τῆς Ποτιδαίας νὰ ὑποχωρήσωμεν, καὶ τὴν Αἴγιναν ν' ἀφήσωμεν αὐτόνομον, καὶ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα νὰ καθαιρέσωμεν, οἱ δὲ τελευταῖοι ἐνταῦθα ἐλθόντες ἐκήρυξαν ἡμῖν, ὅτι ὀφείλομεν καὶ τοὺς Ἕλληνας ν' ἀφήσωμεν αὐτονόμους. Ἐν τούτοις μηδεὶς ὑμῶν νομίσῃ, ὅτι ἕνεκα εὐτελοῦς πράγματος θέλομεν ἐπιχειρήσει τὸν πόλεμον, μὴ καταργοῦντες τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα, ὅπερ μάλιστα προφασίζονται οἱ Λακεδαιμόνιοι, προτείνοντες ὅτι ἐὰν τοῦτο καθαιρεθῇ, δὲν θέλει γίνει ὁ πόλεμος· μηδ' ἐν ὑμῖν αὐτοῖς ὑπολειφθῇ ὁ ἔλεγχος, ὅτι διὰ μικρὸν ἐπολεμήσατε. Διότι τὸ μικρὸν τοῦτο περιέχει πᾶσαν τὴν βεβαίωσιν καὶ πεῖραν τῆς καρτερίας ὑμῶν. Ἐὰν ἐνδώσητε εἰς τοῦτο, θέλει εὐθὺς ἐπιταχθῇ εἰς ὑμᾶς καὶ ἄλλο τι μεγαλήτερον, ὡς ὑπακούσοντας καὶ εἰς τοῦτο διὰ τὸν φόβον, ἐνῷ ἀποποιούμενοι ἐπιμόνως, θέλετε καταστήσει σαφὲς εἰς αὐτοὺς ὅτι ὀφείλουσιν ἀπὸ τοῦ ἴσου μᾶλλον νὰ προσφέρωνται πρὸς ὑμᾶς.»

Καὶ ἐνταῦθα ὁ Περικλῆς ἐξετίμησε τὴν ἀμοιβαίαν δύναμιν τῶν ἀντιπάλων καὶ τὴν πιθανὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου. Οἱ Πελοποννήσιοι, εἶπεν, ἔχοντες ὀλίγους δούλους, ἀναγκάζονται νὰ ἐργάζωνται αὐτοὶ καὶ οὔτε ἰδία, οὔτε κοινὴ παρ' αὐτοῖς ὑπάρχει περιουσία. Ἔπειτα

εἶναι ἄπειροι μακροχρονίων καὶ διαποντίων πολέμων· καὶ ἕτοιμοι μὲν νὰ προκινδυνεύσωσι τὰ σώματα αὐτῶν, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ καταβάλωσι τὰ ὀλίγα αὐτῶν χρήματα· ἐντεῦθεν πολεμοῦντες πρὸς γείτονας ἢ ἐντὸς ὡρισμένης χώρας, ἤθελον εἶναι ἀνίκητοι, πρὸς διεξαγὴν ὅμως συστηματικοῦ πολέμου κατὰ δυνάμεως οἵα ἡ τῶν Ἀθηναίων, οὔτε τοὺς ἐπιτηδείους ἡγεμόνας ἔχουσιν, οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην ἑνότητα τῆς διευθύνσεως καὶ ἀκρίβειαν τῆς ἐκτελέσεως, πρὸ πάντων δὲ δὲν ἔχουσι πρόχειρα τὰ ἀναγκαῖα χρήματα, ἵνα,δοθείσης εὐκαιρίας, ὠφεληθῶσιν ἀμέσως ἀπὸ αὐτῆς, αἱ δὲ εὐκαιρίαι τοῦ πολέμου δὲν ἐπιδέχονται ἀναβολήν. Οἱ Πελοποννήσιοι εἰμποροῦν ἴσως νὰ καταλάβωσι ὀχυράν τινα ἐν τῇ Ἀττικῇ θέσιν, ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν ζημία δὲν θέλει εἶναι μεγάλη, ἐνῷ κατὰ θάλασσαν εἶναι παντάπασιν ὑποδεέστεροι καὶ ἀσθενεῖς, ὁ δὲ ἀκαταγώνιστος ἀττικὸς στόλος δὲν θέλει ἐπιτρέψει εἰς αὐτοὺς ποτὲ νὰ βελτιωθῶσι κατὰ τοῦτο ἀσκούμενοι. Καὶ οὐδὲ δύνανται νὰ ἐλπίσωσιν, ὅτι σφετερισθέντες τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ ἐν Δελφοῖς χρήματα, θέλουσι, διὰ μισθῶν μεγαλητέρων, προσελκύσει τοὺς ξένους τῶν ἡμετέρων πλοίων ναύτας· διότι, παρεκτὸς ὅτι οἱ ναῦται τῶν ὑποτελῶν νήσων θέλουσι φοβηθῇ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἐκδίκησιν, αἱ Ἀθῆναι δύνανται, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ ἐξοπλίσωσι τὸν στόλον αὐτῶν καὶ διὰ μόνων τῶν ἰδίων πολιτῶν καὶ μετοίκων· καί, ὅπερ κράτιστον, κυβερνήτας ἔχομεν πολίτας καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν, πλείους καὶ ἀμείνους ἢ ἅπασα ἡ ἄλλη Ἑλλάς. Καθ' ἓν μόνον αἱ Ἀθῆναι εἶναι τρωταί· ὅτι ἡ Ἀττικὴ δυστυχῶς δὲν εἶναι νῆσος, ὅτι εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς ἐπιδρομὴν καὶ δῄωσιν. Εἰς τοῦτο ἀνάγκη οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ὑποκύψωσι, μὴ περιπίπτοντες εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ πολεμήσωσι κατὰ ξηρὰν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους. Διότι ἔχουσιν, ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, γῆν πολλὴν καὶ ἐν νήσοις, καὶ κατ' ἤπειρον, ἱκανὴν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ἁπάσας αὐτῶν τὰς χρείας, καὶ ἀφ' ἑτέρου δύνανται νὰ λεηλατήσωσι,διὰ τοῦ στόλου των, τὴν χώραν τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες δὲν ἔχουσι ποῦ νὰ καταφύγωσι.

«Μὴ ὀλοφύρεσθε λοιπόν, ἐξηκολούθησεν ὁ ῥήτωρ, διὰ τὴν ἐπικειμένην τῶν κτημάτων ὑμῶν στέρησιν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τῆς σωτηρίας τῶν σωμάτων ὑμῶν φροντίσατε· διότι οὐχὶ ταῦτα τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' οἱ ἄνδρες ταῦτα κτῶνται. Καὶ ἂν ἐνόμιζον ὅτι θέλω σᾶς πείσει, ἤθελον σᾶς προτρέψει, ὑμεῖς αὐτοὶ ἐξελθόντες, νὰ δῃώσητε αὐτὰ καὶ νὰ δείξητε εἰς τοὺς Πελοποννησίους, ὅτι τούτων

ἕνεκα δὲν θέλετε ὑπακούσει. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔχω δι' ἃ ἐλπίζω ὅτι θέλετε ὑπερισχύσει, ἐὰν ἀποφασίσητε νὰ μὴ ἐπιζητήσητε αὔξησιν ἀρχῆς ἐνῷ πολεμεῖτε, καὶ νὰ μὴ προσθέσητε εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον αὐθαιρέτους κινδύνους· διότι μᾶλλον φοβοῦμαι τὰς οἰκείας ἡμῶν ἁμαρτίας ἢ τὰς τῶν ἐναντίων διανοίας. Ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν καὶ εἰς ἄλλον λόγον δύνανται νὰ δηλωθῶσιν, ἅμα ἔλθωμεν ἐπὶ τὰ ἔργα· νῦν δὲ ἀποπέμψωμεν τοὺς πρέσβεις τούτους ἀποκρινόμενοι, ὅτι εἰς μὲν τοὺς Μεγαρεῖς θέλομεν ἐπιτρέψει τὴν χρῆσιν τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν λιμένων ἡμῶν, ἐὰν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι παύσωσι παρεμποδίζοντες, διὰ ξενηλασίας, τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν διατριβὴν ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμετέρων συμμάχων, διότι οὔτε ἐκεῖνο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῶν σπονδῶν, οὔτε τοῦτο· ὅτι θέλομεν ἀφήσει τὰς πόλεις αὐτονόμους, ἐὰν καὶ αὐτονόμους εἴχομεν, ὅτε συνωμολογήσαμεν τὰς σπονδάς, καὶ πρὸς τούτοις ὅταν καὶ ἐκεῖνοι ἐπιτρέψωσιν εἰς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις νὰ αὐτονομῶνται ὄχι ὅπως συμφέρει εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλ' ὅπως ἑκάστη αὐτῶν θέλει· ὅτι εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποβάλωμεν τὰς διαφορὰς ἡμῶν εἰς δίκην, κατὰ τὰς συνθήκας, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὅτι δὲν θέλομεν ἀρχίσει τὸν πόλεμον, ἀρχίσαντας δὲ αὐτούς, θέλομεν τοὺς ἀποκρούσει. Ταῦτα εἶναι τὰ δίκαια καὶ πρέποντα ἅμα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅσα ἔχομεν νὰ ἀποκριθῶμεν. Μάθετε ὅμως ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόφευκτος· ὅσῳ δὲ θαρραλεώτερον ἀναδεχθῶμεν αὐτόν, τόσῳ ὀλιγώτερον ὀξέως ἐπιτιθεμένους θέλομεν ἔχει τοὺς ἐναντίους· καὶ ὅσῳ μεγαλήτεροι εἶναι οἱ κίνδυνοι, τόσῳ μεγαλήτεραι εἶναι αἱ τιμαὶ αἱ περιγινόμεναι καὶ εἰς πόλιν καὶ εἰς ἰδιώτην. Μὴ λησμονῆτε ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν, ὅτε ἀνέλαβον τὸν κατὰ Μήδων ἀγῶνα, καί τοι μὴ ἔχοντες τοὺς σημερινοὺς ἡμῶν πόρους, ἀναγκασθέντες δὲ καὶ ὅσα εἶχον νὰ ἐγκαταλείψωσιν, οὐδὲν ἧττον τόν τε βάρβαρον ἀπέκρουσαν καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἀκμὴν προήγαγον τὰ πράγματα, διὰ συνέσεως πλείονος ἢ τύχης, καὶ διὰ τόλμης μείζονος ἢ δυνάμεως. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ μὴ φανῶμεν ἐκείνων ὑποδεέστεροι, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθροὺς παντὶ τρόπῳ ν' ἀποκρούσωμεν, καὶ τὴν ἀρχὴν ἡμῶν μὴ ἐλάσσονα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους παραδώσωμεν.»

Ὁ μὲν Περικλῆς τοιαῦτα εἶπεν· οἱ δ' Ἀθηναῖοι νομίσαντες, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ὅτι παραινεῖ αὐτοὺς ἄριστα, ἀπεφάσισαν νὰ ἀποκριθῶσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους κατὰ τὰ παρ' αὐτοῦ προτα-

θέντα, καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ εἴπωσιν, ὅτι οὐδὲν θέλουσι πράξει προσταττόμενοι, εἶναι ὅμως ἕτοιμοι νὰ διαλύσωσι διὰ δίκης, κατὰ τὰς συνθήκας, τὰς ὑφισταμένας διενέξεις· ὥστε οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἀπῆλθον ἄπρακτοι, καὶ οὐδεμία ἄλλη ἐξεπέμφθη πλέον εἰς Ἀθήνας πρεσβεία. Ἀλλ' ὅσον λαμπρός, ὅσον ἐπιτήδειος καὶ ἂν ἦτο ὁ λόγος τοῦ Περικλέους, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόμισαν αὐτὸν ἄριστα παραινοῦντα καὶ ἀπεδέχθησαν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ συμπεράσματα· πῶς οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς οἱ διὰ τῶν κεφαλαίων καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν μεταβαλόντες εἰς κῆπον τὴν χώραν ταύτην, ἐπείσθησαν ὅτι συμφέρει μᾶλλον νὰ ἴδωσι πάντα ταῦτα τὰ ἀγαθὰ καταστρεφόμενα ἢ νὰ καταργήσωσι τὸ παράλογον κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα· πῶς οἱ συνετώτεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν κατεῖδον ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ὅπλον ἰσχυρότερον τοῦ στόλου, ἰσχυρότερον τῶν χρημάτων, ἰσχυρότερον τῶν μακρῶν τειχῶν, τὸ ὅπλον τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὅτι, προκαλοῦντες εἰς ἐπανάστασιν τὰς ὑποτελεῖς πόλεις, ἠδύναντο νὰ καταφέρωσι πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν ἀγέρωχον αὐτῶν δέσποιναν· πῶς οἱ νοημονέστεροι τῶν Ἀθηναίων, ἐνθυμούμενοι ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος πόλεμον ἐπέφερε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχία, ἤδη δὲ ἀκούοντες τὸν Περικλέα συμβουλεύοντα νὰ μὴ ἐπιζητήσωσιν αὔξησιν τῆς ἀρχῆς, ἀναλαμβάνοντες τὸν προκείμενον ἀγῶνα, δὲν παρετήρησαν, ὅτι τὸ ἁπλούστερον ἴσως ἦτο νὰ μὴ ἀναλάβωσι τὸν προκείμενον ἀγῶνα, ἐπιζητοῦντες αὔξησιν τῆς ἀρχῆς· πῶς οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀθηναίων, ἀκούοντες τὸν Περικλέα ἀγανακτοῦντα διὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν Λακεδαιμονίων καὶ προτείνοντα τὴν διὰ δίκης διάλυσιν τῶν διαφορῶν, δὲν ἀντεῖπον ὅτι ἡ διὰ δίκης διάλυσις τῶν διαφορῶν προϋποτίθησιν εἰρηνικὴν κατάστασιν πραγμάτων, ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη εἶχεν ἤδη παύσει, καὶ εἶχε παύσει, διότι οἱ Ἀθηναῖοι πρῶτοι ἠδίκησαν τοὺς Μεγαρεῖς καὶ προσέβαλον τοὺς Κορινθίους περὶ Κέρκυραν· ὥστε εἶναι ἄδικον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι δι' ἔργων νὰ προσβάλωσι, τοὺς δὲ προσβληθέντας νὰ παραπέμπωσιν εἰς λόγους καὶ δίκας. Ἀλλὰ καθὼς καὶ προηγουμένως ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς καὶ οἱ συνετώτεροι, οἱ νοημονέστεροι, οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ὑπερίσχυον πλέον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου· ἀπὸ τῶν μισθοδοτικῶν τοῦ Περικλέους διατάξεων, ἐπλειονοψήφησεν ἐν

αὐτῇ ὁ πολυαριθμότερος καὶ ἄπορος ναυτικὸς ὄχλος, ὅστις ὄχι μόνον ἠδιαφόρει πρὸς τὴν ἐπικειμένην καταστροφὴν τῶν κτημάτων, ἀλλ' ἴσως καὶ ἐπόθει αὐτήν, διὰ τὸν φυσικὸν φθόνον τοῦ πένητος πρὸς τὸν πλούσιον· κατὰ δὲ τὰ ἄλλα τοσούτῳ προθυμότερον ὑπήκουεν εἰς τὸν Περικλέα, ὅσῳ, διὰ τὰς προαγγελλομένας τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου δῃώσεις, ἤλπιζε μεγάλα ἀπὸ τοῦ πολέμου ὠφελήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ὁ ἐμφύλιος μέχρι τῆς Νικιείου εἰρήνης ἀγών.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ ἀπόπειραι αἱ γενόμεναι ἵνα συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων, ἀπέβησαν μάταιαι, ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρέσβεων ἤρχισαν ἀμέσως αἱ ἐχθροπραξίαι. Ὁ προκείμενος πόλεμος ἐθεωρεῖτο ἐκ προοιμίου τοσούτῳ φοβερός, ὥστε οὐδέτερος τῶν ἀντιπάλων ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀκμὴν ὅμως εἰς ἣν εἶχον φθάσει τὰ πάθη, ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἤρκει ἵνα ἀνάψῃ τὴν πυρκαϊάν, καὶ τὸν σπινθῆρα τοῦτον ἔρριψαν οἱ Θηβαῖοι. Οἱ Θηβαῖοι, βλέποντες ὅτι ὁ πόλεμος ἐπίκειται καὶ θέλοντες ἐγκαίρως νὰ προκαταλάβωσι τὰς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων Πλαταιάς, συνεννοήθησαν μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὀλιγαρχικῶν καὶ ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου τοῦ 431 ἔτους, εἰσαγαγόντες διὰ νυκτὸς εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 300 ἄνδρας, προσεκάλεσαν διὰ κήρυκος τοὺς Πλαταιεῖς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν τῶν Βοιωτῶν συμμαχίαν. Ἀλλ' οἱ Πλαταιεῖς, νοήσαντες ὅτι οἱ εἰσελθόντες ἦσαν ὀλίγοι, ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν, καὶ τοὺς μὲν ἐξέβαλον, τοὺς δέ, εἰς 180 συμποσουμένους, συνέλαβον ζῶντας, ἀλλ' ἐθανάτωσαν καὶ τούτους μετ' ὀλίγον, ἂν καὶ ὁ ἐπελθὼν εἰς τὴν πλαταιΐδα γῆν ὁλόκληρος στρατὸς τῶν Θηβαίων δὲν ὑπεχώρησεν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὡς ἔλεγον οὗτοι, ὅτι θέλουσιν ἀποδοθῇ αὐτοῖς οἱ αἰχμάλωτοι. Οἱ Πλαταιεῖς ἠρνοῦντο ὅτι ὑπεσχέθησαν τοιοῦτό τι· ὁπωσδήποτε ὅμως, φονεύσαντες τοὺς ἄνδρας, ἔπραξαν ἔργον ἀπάνθρωπον ἅμα καὶ ἀσύνετον· διότι διὰ τῶν αἰχμαλώτων τούτων, ἠδύναντο νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς Θηβαίους εἰς πολλὰς θυσίας. Ἀλλ' ἐπέπρωτο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ προαγγελθῇ ἡ ἀγριότης τῶν παθῶν δι' ἣν μάλιστα διεκρίθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ἐπειδὴ δὲ γενομένου τούτου τοῦ ἐν Πλαταιαῖς ἔργου,

ἐλύθησαν λαμπρῶς αἱ σπονδαί, ἐπεχείρησαν ἤδη καὶ Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι, καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν τὰς πρὸς ἄμεσον ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν παρασκευάς.

Τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ τῶν ἐλευθέρων συμμάχων, καὶ ἐκ τῶν ὑποτελῶν φόρου πόλεων. Ἐλεύθεροι σύμμαχοι, ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, ἦσαν οἱ Χῖοι, οἱ Λέσβιοι, οἱ Κερκυραῖοι, οἱ Ζακύνθιοι, οἱ Κεφαλλῆνες, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι, ἤτοι οἱ Μεσσήνιοι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐπὶ μακρὸν κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐν Ἰθώμῃ ἀντιστάντες (σελ. 637 καὶ σελ. 649), εἶχον ἀναγκασθῇ ἐπὶ τέλους, περὶ τὸ 455, νὰ παραδοθῶσιν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσιν ἐκχωρήσει τῆς Πελοποννήσου· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες προσφάτως τότε εἶχον γίνει κύριοι τῆς Ναυπάκτου, παρεχώρησαν αὐτὴν εἰς τοὺς φυγάδας τούτους, μείναντας ἔκτοτε πιστοὺς αὐτῶν συμμάχους. Οἱ δ' Ἀκαρνᾶνες πρὸ μικροῦ κατετάχθησαν εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων, διότι οὗτοι ἐβοήθησαν αὐτοὺς νὰ γίνωσιν αὖθις κύριοι τοῦ ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους, τὸ ὁποῖον εἶχον σφετερισθῇ οἱ Ἀμβρακιῶται. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἔσπευσαν νὰ βεβαιώσωσι τὴν πρὸς πάντας τοὺς συμμάχους τούτους φιλίαν καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς περὶ τὴν Πελοπόννησον κειμένους, Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἀκαρνᾶνας, Ζάκυνθον, δι' ὧν μάλιστα ἤλπιζον νὰ καταπολεμήσωσι τὴν χερσόνησον.

Αἱ δ' ὑποτελεῖς φόρου πόλεις ἦσαν ὅσαι ἄλλοτε ἐδηλώθησαν (σελ. 664 καὶ 649), τῇ προσθήκῃ τῆς ἐσχάτως εἰς τὴν τάξιν ταύτην καταβληθείσης Σάμου. Αἱ πόλεις αὗται ἐτέλουν τοὺς φόρους καὶ τοὺς ναύτας, τοὺς ὁποίους εὐλόγως οἱ Ἀθηναῖοι ὑπελάμβανον ὡς ἓν τῶν κυρίων τῆς δυνάμεως αὐτῶν κεφαλαίων· ὅθεν ἐπετήρησαν ἤδη αὐτοὺς ἐπιμελέστερον τοῦ συνήθους. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον τοῦ κράτους προπύργιον ἦτο αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις, ὄχι μόνον διότι ἐνταῦθα συνεπυκνοῦντο οἱ φόροι ἐκεῖνοι καὶ οἱ ναῦται, ἀλλὰ καὶ διότι οἴκοθεν ἡ πρωτεύουσα περιεῖχε μεγάλας ἐν ἑαυτῇ δυνάμεις. Κατὰ τὴν γενομένην τότε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἔκθεσιν, ἡ πόλις ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τριήρεις πλωΐμους 300, ἱππεῖς δὲ καὶ ἱπποτοξότας 1200, πεζοὺς δὲ τοξότας 1600, καὶ ὁπλίτας 29,000, τὸ πλεῖστον πολίτας, ἀλλὰ καὶ μετοίκους ἐν μέρει. Ἐκ τοῦ πολλοῦ τούτου πλήθους τῶν ὁπλιτῶν, λογάδες μὲν ἄνδρες, ἤτοι πρὸς τοὺς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας ἐπιτήδειοι, διά

τε τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας καὶ τὴν ἐντέλειαν τῆς παρασκευῆς, ἦσαν 13,000· οἱ δὲ λοιποὶ 16,000 οἱ συγκείμενοι ἐκ τῶν νεωτάτων καὶ τῶν πρεσβυτάτων πολιτῶν τε καὶ μετοίκων, ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ φυλάττωσι τὸ τεῖχος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, τὰ μακρὰ τείχη, τὰ ὁποῖα συνέδεον τὴν πόλιν μετὰ τῶν λιμένων, καὶ τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς φρούρια. Εἰς τὴν ἰσχυρὰν ταύτην ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν, προσθετέον τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀποθεματικὸν ταμεῖον, τὸ ὁποῖον περιεῖχεν εἰς νόμισμα ἀργυρίου, τάλαντα 6000, ἤτοι 36,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν δύναται σήμερον νὰ λογισθῇ κατωτέρα τῶν 250,000,000 περίπου. Τὸ ἀποταμίευμα τοῦτο ἀπηρτίσθη ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν τε φόρων οὓς κατέβαλλον αἱ ὑποτελεῖς πόλεις καὶ τῶν ἄλλων εἰσοδημάτων· εἶχε δὲ συμποσωθῇ εἰς τάλαντα 9700 ἤτοι 58,200,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν δαπάνην ἣν ἀπήτησαν τὰ κοσμήσαντα τὴν πόλιν οἰκοδομήματα, ἔτι δὲ καὶ ἡ τῆς Ποτιδαίας πολιορκία, ἠλαττώθη εἰς 6000. Παρεκτὸς τούτων, εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῆς πόλεως ὑπῆρχον ἀναθήματα ἴδια καὶ δημόσια, καὶ ἱερὰ σκεύη χρήσιμα περί τε τὰς πομπὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας, καὶ λάφυρα Μηδικά, καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα ἀξίας ὄχι μικροτέρας 500 ταλάντων ἤτοι 3,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν· ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ κατασκευασθεῖσα Ἀθηνᾶ, ἡ ἐν τῷ Παρθενῶνι, περιεῖχε χρυσοῦ τάλαντα 40 (ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 400 ἀργυρᾶ), ὅστις ἦτο τοιουτοτρόπως προσηρτημένος εἰς τὸ ἄγαλμα, ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Περικλῆς δὲν ὑπεδείκνυεν ὡς ἐνδεχομένην τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν τούτων πραγμάτων, εἰμὴ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ καὶ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς μετέπειτα ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἀπαραλλάκτως καθὼς καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐλάλουν περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρημάτων. Ἐπὶ πᾶσιν, οἱ Ἀθηναῖοι, πλὴν τῶν θησαυρῶν τούτων, τοὺς ὁποίους εἶχον ἤδη εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἐλάμβανον κατ' ἔτος μεγάλα εἰσοδήματα, ἀπό τε τῶν ὑποτελῶν πόλεων, εἰς 600 τάλαντα λογιζόμενα, καὶ ἀπὸ ἄλλων εἰσπράξεων, δι' ὧν τὸ σύνολον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος συνεποσοῦτο εἰς 1000 τοὐλάχιστον τάλαντα.

Ἀπέναντι τοῦ μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ τούτου κράτους τῶν Ἀθηναίων ἀντεπεξήρχετο ἡ οὐδὲν ἧττον ἰσχυρὰ καὶ μεγάλη συμμαχία τῶν Πελοποννησίων, εἰ καὶ συγκειμένη ἐκ διαφορετικῶν στοιχείων.

Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε πόλεις ὑποτελεῖς φόρου, ἀλλὰ μόνον συμμάχους ἐλευθέρους. Καὶ πρῶτον περιελάμβανεν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, πλὴν τῶν Ἀργείων καὶ τῶν Ἀχαιῶν, οἵτινες ἀμφότεροι κατ' ἀρχὰς μετὰ οὐδετέρων συνετάσσοντο· ἐκ τῶν ἀχαϊκῶν ὅμως πόλεων ἡ Πελλήνη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας συνέπραξε μετὰ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων, ὕστερον δὲ καὶ αἱ λοιπαί. Ἀλλ' ἡ συμμαχία τῶν Πελοποννησίων εἶχε καὶ ἐκτὸς τῆς χερσονήσου πολλοὺς τοὺς συμπράκτορας· Μεγαρεῖς, Βοιωτούς, Φωκεῖς, Ὀπουντίους Λοκρούς, Ἀμβρακιώτας, Λευκαδίους καὶ Ἀνακτορίους. Ἐκ τούτων ναυτικὸν παρείχοντο Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Σικυώνιοι, Πελληνεῖς, Ἠλεῖοι, Ἀμβρακιῶται, Λευκάδιοι· ἱππεῖς δὲ Βοιωτοί, Φωκεῖς, Λοκροί· πολλαὶ τῶν πόλεων ὅσαι ἔδιδον ἱππικὸν καὶ ναυτικόν, ἔδιδον ἐνταὐτῷ καὶ ὁπλίτας· ἀλλ' οἱ λοιποὶ σύμμαχοι δὲν παρείχοντο εἰμὴ μόνον ὁπλίτας. Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε κοινὸν ταμεῖον καὶ ἔτι ὀλιγώτερον χρηματικὸν ἀποταμίευμα· δὲν εἶχε τὴν κυβερνητικὴν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ἑνότητα, ἥτις ἐν πολέμῳ μάλιστα ἦτο ἀνεκτίμητος· δὲν εἶχε δύναμιν ναυτικὴν ἱκανὴν ν' ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ὥστε καθ' ὅλα ταῦτα ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὑποδεεστέρα τῶν ἀντιπάλων αὐτῆς. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου κατὰ ξηρὰν ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητος. Μετ' ὀλίγον ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων Ἀρχίδαμος εἰσήλασεν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἄγων 60,000, κατ' ἄλλους 100,000 ὁπλιτῶν, καὶ οὗτοι δὲ δὲν ἀπετέλουν εἰμὴ τὰ 2)3 τῆς ὅλης τῶν συμμάχων πεζικῆς δυνάμεως, εἰς ἣν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 13,000 ὁπλιτῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πελοποννήσιοι ἠδύναντο ἀκωλύτως νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν, δὲν ἐπίστευον ποτὲ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἀνθέξει πλειότερον τοῦ ἑνός, ἢ δύο ἢ τὸ πολὺ τριῶν ἐτῶν, βλέποντες τὴν χώραν αὐτῶν δῃουμένην καὶ τὰ λαμπρὰ κτήματα καταστρεφόμενα. Οὐδὲν ἧττον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ αὐξήσωσι καὶ τὴν ναυτικὴν τῆς συμμαχίας αὐτῶν δύναμιν εἰς 500 τριήρεις ἐν ὅλοις, ἐλπίζοντες ἰδίως ὡς πρὸς τοῦτο εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένων δωρικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, μεθ' ὧν καὶ ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, οἱ Πελοποννήσιοι ἐκήρυττον ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας, καὶ ἔμελλον διὰ τοῦτο νὰ ἔχωσι φυσικοὺς συμμάχους ὅλας τὰς ὑποτελεῖς φόρου πόλεις,

ὅσαι ἀπετέλουν τὸ κύριον σῶμα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Ὥστε ἕνεκα τῶν πλεονεκτημάτων τούτων, ἂν οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἦσαν ἰσχυρότεροι τῶν Ἀθηναίων, ἀπέβαινον ὅμως ἰσόρροποι αὐτῶν.

Οὕτω δὲ ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐπιτηδειοτέρας χρήσεως, ἣν ἕκαστος τῶν διαμαχομένων ἤθελε κάμει τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῷ προτερήματος. Ἂν οἱ Πελοποννήσιοι κατώρθουν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὰς ὑποτελεῖς πόλεις καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτάς, οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα. Οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν δὲν ἠδύναντο μὲν νὰ ἐπιχειρήσωσι τοιοῦτό τι, δὲν ἠδύναντο δὲ οὐδ' ἐκ παρατάξεως νὰ ἐπιφέρωσι κρίσιν τινά, διότι κατὰ ξηρὰν μὲν ἀπέφευγον αὐτοὶ ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, κατὰ θάλασσαν δὲ ἀπέφευγον οἱ Πελοποννήσιοι ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς αὐτούς. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ πράξωσιν ὅ,τι ὁ Δημάρατος εἶχε ποτὲ συμβουλεύσει εἰς τὸν Ξέρξην (σελ. 538)· ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ καταλάβωσιν ἐπίκαιρόν τι παράλιον χωρίον τῆς Λακωνικῆς ἢ τῆς Μεσσηνίας, καὶ ἐκεῖθεν δῃοῦντες τὴν χώραν, κινοῦντες εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Εἵλωτας καὶ τοὺς Μεσσηνίους καὶ ἀπειλοῦντες ἀδιακόπως αὐτὴν τὴν Σπάρτην, νὰ οὐδετερώσωσιν οὕτω πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ἡγεμόνος τῶν ἀντιπάλων πόλεως. Τὸ ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι, ὅτι, ἐπὶ πολὺν χρόνον, οὐδέτερος τῶν διαμαχομένων μετεχειρίσθη ἐπιτηδείως τὸ προτέρημα αὐτοῦ. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τοὺς Πελοποννησίους, ἐξηγεῖται τὸ πρᾶγμα, ἐν μέρει διότι δὲν ἠδύναντο νὰ βοηθήσωσι τὰς πλείστας ὑποτελεῖς πόλεις εἰμὴ διὰ θαλάσσης, κατὰ θάλασσαν δὲ ἡττῶντο ἢ διεκωλύοντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· ἐν μέρει διότι καταστρέφοντες ἀνηλεῶς τὴν Ἀττικὴν ἤλπιζον ὁπωσοῦν εὐλόγως καὶ διὰ τούτου μόνου νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολεμίους εἰς εἰρήνην. Ἀλλὰ διατὶ ὁ Περικλῆς δὲν ἐπεχείρησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅ,τι μετά τινα ἔτη κατώρθωσεν ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Τὸ καθαρῶς ἀμυντικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα ἀπεδείχθη ὑπὸ τῆς πείρας ὄχι πρόσφορον· τὸ σύστημα τοῦτο ἐπήγετο τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου, ὅσῳ δὲ παρετείνετο ὁ πόλεμος, τόσῳ πιθανώτερον ἦτο ὅτι θέλουσι στασιάσει οἱ ὑποτελεῖς· καὶ αἱ δῃώσεις τῶν λαμπρῶν καὶ πλουσίων κτημάτων τῆς Ἀττικῆς δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἐπαισθηταὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους παρ'

ὅ,τι ἦσαν ἐπαισθηταὶ εἰς τὸ σύνολον τῆς πελοποννησιακῆς συμμαχίας αἱ δῃώσεις παραλίων τινῶν τῆς χερσονήσου, ἐνῷ, ἅμα βραδύτερον κατελήφθη ἡ Πύλος ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους, ἠναγκάσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται νὰ ὑποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης.

Ἐπὶ πολλὰ λοιπὸν ἔτη, 500 περίπου τριήρεις καὶ 500 χιλιάδες τοὐλάχιστον ὁπλιτῶν, ψιλῶν, ἱππέων, ναυτῶν, κατέτριψαν τὰς ἐν ἀκμῇ τότε εὑρισκομένας ἑλληνικὰς δυνάμεις, εἰς λεηλασίας καὶ καταστροφάς. Οὕτως ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, περὶ οὗ ὁ μέγας ἱστορικὸς εἶπε· κίνησις γὰρ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο. Προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ ἀγὼν ἀπέβη σπουδαιότερος. Ἀλλ' ὁποία πάντοτε διαφορὰ πρὸς τὴν πρὸ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν γενομένην κίνησιν τοῦ Μηδικοῦ πολέμου! Τότε ὁ ἱερὸς σκοπὸς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ηὐλόγησε τοὺς ἀγῶνας τῶν προπατόρων ἡμῶν, οἵτινες, ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπαλλαγέντες παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, συνέλεξαν ἀφθόνους τοὺς καρποὺς τῆς ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς εὐημερίας, οὓς ἀείποτε φέρει τὸ ἀγλαὸν τῆς ἐθνικῆς ὁμοφροσύνης δένδρον· νῦν δὲ τὸ δηλητήριον τῆς διχοστασίας ἔμελλε νὰ μαράνῃ ἅπαντα ταῦτα τἀγαθὰ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας. Τὸ εὐγενέστατον ὅμως τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, καὶ ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ὀλεθρίαις ἁμαρτίαις καὶ παραφοραῖς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβάλῃ διὰ μιᾶς ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐφυΐαν· διότι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, οὐδ' αἱ σκοτεινότεραι τοῦ χειμῶνος ἡμέραι παρέρχονται ποτὲ χωρὶς νὰ διασχίσῃ ὁ ἥλιος τὰ καλύπτοντα αὐτὸν νέφη καὶ νὰ χρυσώσῃ διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ, ἔστω ἐπ' ὀλίγον, τὰς πεδιάδας ἡμῶν καὶ τὰ ὄρη. Ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν, ἐμάχοντο ὅμως καὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος· ἂν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ τέλους ἀνεδείχθησαν δεσπόται πικρότεροι τῶν ἀντιπάλων, διὰ μακροῦ ὅμως χρόνου ἀνεδείχθησαν πρότερον κήρυκες καὶ πρόμαχοι τῆς κοινῆς ἐλευθερίας. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο μίγμα τῶν πονηρῶν καὶ ἀγαθῶν ἀρχῶν, παθῶν, πράξεων, οὗ ἕνεκα ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ τὸ φοβερώτατον τῶν θεαμάτων, καὶ τῶν μαθημάτων τὸ διδακτικώτατον ὅλων τῶν αἰώνων καὶ ὅλων τῶν ἐθνῶν.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἰουνίου μηνὸς τοῦ 431 ἔτους π. Χρ. ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, συγκροτήσας ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τὸν μέγιστον τῶν πεζικῶν

στρατῶν ὅσους συνεκρότησέ ποτε ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἐξεκίνησε, διὰ τῆς Μεγαρίδος, πρὸς τὴν Ἀττικήν, βραδέως ὁπωσοῦν πορευόμενος· διότι ἤλπιζεν ἔτι ὁ καλὸς κἀγαθὸς ἀνὴρ εἰς τὴν συνδιαλλαγήν, ὅθεν καὶ προέπεμψεν εἰς Ἀθήνας τὸν Σπαρτιάτην Μελήσιππον τὸν Διακρίτου, κομίζοντα τελευταίας τινὰς προτάσεις. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως, κατ' ἐπίμονον τοῦ Περικλέους γνώμην, οὐδὲ προσεδέξαντο τὸν ἀπεσταλμένον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἀπέπεμψαν αὐτὸν πρὶν τὸν ἀκούσωσι καὶ διέταξαν νὰ ἀπέλθῃ αὐθημερὸν ἐκτὸς τῶν ὁρίων, ἀποστείλαντες ἄνδρας ἐπιτετραμμένους νὰ τὸν συνοδεύσωσι καὶ νὰ διακωλύσωσι πᾶσαν αὐτοῦ μετ' ἄλλων κοινωνίαν· ὁ δέ, ἐνῷ φθάσας εἰς τὰ σύνορα ἔμελλε νὰ ἀποχωρισθῇ τῶν συνοδοιπόρων, ἐστράφη πρὸς αὐτούς, εἰπὼν τόσον μόνον «ὅτι ἥ δε ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει,» καὶ ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὸ στρατόπεδον πορείαν. Τότε ὁ Ἀρχίδαμος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀττικήν, βαδίσας πρὸς τὴν Οἰνόην (τὸ σημερινὸν Γυφτόκαστρον), φρούριον κείμενον περὶ τὸν Κιθαιρῶνα, ἐν μεθορίοις τῆς Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας· καὶ ἐνταῦθα ἐχρονοτρίβησε πάλιν ἡμέρας τινάς, λόγῳ μὲν παρασκευαζόμενος εἰς ἐκπολιόρκησιν τοῦ χωρίου, ἀληθῶς δὲ διότι ἤθελε πάντοτε νὰ δώσῃ καιρὸν μετανοίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς γαιοκτήτας Ἀθηναίους, οἵτινες, βλέποντες ἤδη τὰς πρὸ καιροῦ ἐπικρεμαμένας ἀπειλὰς ἑτοίμους νὰ ἐκραγῶσιν ἐπ' αὐτούς, ἠδύναντο ἴσως νὰ ἐπιφέρωσι μεταβολήν τινα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς πολιτείας. Ἀλλ' οἷα δήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ αἰσθήματα τῶν γαιοκτητῶν τούτων, οὗτοι, ὑπακούοντες εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, εἶχον πρὸ ἡμερῶν ἀρχίσει νὰ ἀσφαλίζωνται ὅσον ἦτο δυνατόν, πέμποντες μὲν εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς παρακειμένους νήσους, τὰ πρόβατα καὶ τὰ ὑποζύγια, αὐτοὶ δέ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Περικλέους, ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀντιταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, εἰσερχόμενοι μετὰ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς ἄλλης κινητῆς περιουσίας, ἐντὸς τῆς πόλεως, τοῦ Πειραιῶς καὶ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ μακροῦ τείχους. Ὅθεν ὁ Ἀρχίδαμος, μετὰ ἑπταήμερον περὶ Οἰνόην διατριβήν, μανθάνων ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἁπλῶς ἐξακολουθοῦσι τὴν τῆς χώρας ἐκκένωσιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀκούων τοὺς περὶ αὐτὸν ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ἀναβολήν, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα καὶ τὸ Θριάσιον πεδίον, ἐλεηλάτησε τὴν ἐνταῦθα χώραν, ἔτρεψεν ἱππεῖς τινας ἀντεπεξελθόντας περὶ τοὺς καλουμένους Ῥείτους, τὰς γνωστὰς ἐπὶ τῆς πρὸς Ἐλευ-

σῖνα ὁδοῦ λίμνας, καὶ ἔπειτα, ἀντὶ νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθεῖαν διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἐστράφη πρὸς ἀνατολάς, ἔχων δεξιᾷ τὸ Αἰγάλεων ὄρος, καὶ διὰ Κεκροπίας, ἀνὰ μέσον τοῦ ὄρους, ἔφθασεν εἰς Ἀχαρνάς, τὸν μέγιστον τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς δῆμον, κείμενον περὶ τὸ σημερινὸν Μενίδι, ἔχοντα τότε 12,000 ἐλευθέρων ψυχῶν, παρέχοντα εἰς τὸν ἐθνικὸν στρατὸν 3,000 ὁπλίτας καὶ πολλὴν νεμόμενον εὐπορίαν ἀπὸ σίτου, ἀμπέλων, ἐλαιώνων καὶ τῆς ἀνθρακείας αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὲ στρατοπεδεύσας ὁ βασιλεὺς ἤρχισε τὴν δῄωσιν.

Ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπεκράτησε τότε θόρυβος μέγας. Καθὼς ὁ Ἀρχίδαμος μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς διέσωζεν ἀμυδράν τινα ἐλπίδα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἐνδώσει, οὕτω καὶ οἱ Ἀθηναῖοι διέσωζον μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἀμυδράν τινα ἐλπίδα ὅτι ὁ Ἀρχίδαμος δὲν θέλει ἐμβάλει εἰς τὴν κυρίως Ἀττικήν, καὶ ὅτι, ὅπως πρό τινων ἐτῶν ὁ Πλειστοάναξ, θέλει ὑποχωρήσει ἀπὸ τοῦ Θριασίου. Ὅτε ὅμως εἶδον ἀπὸ τοῦ τείχους ὅτι οἱ πολέμιοι δὲν ἔπαιζον, ἀλλ' ἐπεχείρησαν τῳόντι τὴν καταστροφὴν τῶν κτιρίων, τῶν καρποφόρων δένδρων, τῶν συγκομιδῶν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτήσωσι τὴν θλῖψιν αὐτῶν καὶ τὴν ὀργήν· μάλιστα δὲ οἱ γαιοκτῆται καὶ ἰδίως οἱ Ἀχαρνεῖς ἐνόμιζον ἀφόρητον νὰ βλέπωσι μακρόθεν τὰ κτήματα αὐτῶν τεμνόμενα καὶ πυρπολούμενα, μηδὲν πρὸς ἄμυναν πράττοντες, κατεκραύγαζον κατὰ τοῦ συμβουλεύσαντος τὸ τοιοῦτο Περικλέους. Τὴν δ' εὔλογον ταύτην ἔκρηξιν τῆς δυσαρεσκείας ὑπέθαλπον οἱ πολυάριθμοι τούτου πολιτικοὶ ἐχθροί, καὶ ἐξαιρέτως ὁ ἀπό τινος χρόνου προκύψας εἰς μέσον δημαγωγὸς Κλέων. Ἀλλ' ἂν καὶ φρονοῦμεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἔσφαλε προκαλέσας τὸν πόλεμον, ἔσφαλε καὶ περὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν διεξήγαγεν αὐτόν, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν καρτερίαν καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν μεθ' ὧν ἐνέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὅσα ἐνόμισεν ἅπαξ ἀπαραίτητα πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως. Ὁ ἀφηνιάσας δῆμος ἐπλήρου τὴν πόλιν κραυγῶν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ συνέλθῃ ἐκκλησία ἵνα ἀποφασίσῃ τὴν ἔξοδον· ἀλλά, κατὰ τὸ πολίτευμα, ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῇ εἰμὴ τῇ ἀδείᾳ τῶν δέκα στρατηγῶν· ὁ δὲ Περικλῆς, εἷς ὢν τῶν στρατηγῶν τούτων, οὓς κατὰ τὸ δοκοῦν ἦγε καὶ ἔφερε, καὶ θεωρῶν ὅτι, ἐν τῇ ἀκμῇ ἐκείνῃ τῶν παθῶν, συγκροτουμένης ἐκκλησίας, ἠδύνατο τὸ πλῆθος νὰ παρεκτραπῇ εἰς

ὀλέθρια βουλεύματα, δὲν ἐνέδωκε· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἣν ἔσωζεν ἔτι ὁ δῆμος οὗτος πρὸς τοὺς νόμους, ὥστε, εἰ καὶ ὑπὸ οὐδενὸς στρατοῦ συνεχόμενος, εἰ καὶ αὐτὸς μόνος ἔχων τὰ ὅπλα, αὐτὸς μόνος τὴν ὅλην δύναμιν, εἰ καὶ μεθύων ὑπὸ τῆς ὀργῆς καὶ τῆς θλίψεως, δὲν κατέφυγεν ὅμως εἰς βίαν τινά, ἀλλ' ἐσεβάσθη ἐπὶ τέλους τὴν φωνὴν τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ καὶ ὑπέκυψεν. Ὁ Περικλῆς περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ἐκπέμψῃ τινὰς ἱππεῖς, ἵνα περιστείλωσι τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ ἐλαφροῦ τῶν πολεμίων στρατοῦ καὶ προφυλάξωσι τὰ περὶ τὴν πόλιν κείμενα κτήματα· ἐνταυτῷ δὲ παρεσκεύασε στόλον ἰσχυρόν, τὸν ὁποῖον, ἔτι ὄντων τῶν Πελοποννησίων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐξέπεμψεν ἐπὶ δηώσει τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου.

Καὶ ὁ μὲν Ἀρχίδαμος, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε τὴν περὶ Ἀχαρνὰς χώραν, καὶ ἔπειτα τοὺς μεταξὺ Πάρνηθος καὶ Βριλησσοῦ δήμους, ἀπῆλθε, περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου, διὰ τοῦ Ὠρωποῦ, εἰς Βοιωτίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον, διατρίψας εἰς Ἀττικὴν ἐν ὅλοις 30 ἢ 40 ἡμέρας. Ὁ δὲ στόλος τῶν Ἀθηναίων, ἐξ ἑκατὸν πλοίων συγκείμενος, μεθ' ὧν ἡνώθησαν 50 νῆες Κερκυραίων καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν περὶ τὴν χερσόνησον συμμάχων, περιέπλευσε τὴν χερσόνησον ταύτην, προσεγγίζων ἐκ διαλειμμάτων εἰς διάφορα χωρία καὶ πράττων ὅ,τι οἱ Πελοποννήσιοι ἔπραξαν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἰδίως κατὰ τὰ εὔφορα τῆς Ἤλιδος παράλια· τρεῖς δὲ περίπου μῆνας περὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτα διατρίψας, ἐπανῆλθε κατὰ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου εἰς Ἀθήνας. Ἑτέρα δὲ ναυτικὴ μοῖρα πλοίων 30 ἐλεηλάτησε τὸ κατέναντι τῆς Εὐβοίας λοκρικὸν παράλιον. Πρὸς τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι, ἠξεύροντες τοὺς Αἰγινήτας ἔχθιστα διακειμένους καὶ μὴ νομίζοντες φρόνιμον νὰ τοὺς ἀφήσωσι κατέχοντας τὴν νῆσον ταύτην, τὴν τοσοῦτον πλησίον τῆς Πελοποννήσου κειμένην, ἐξέβαλον αὐτοὺς ἐκεῖθεν καὶ μετεκόμισαν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς Πελοπόννησον. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀτυχῶν τούτων ἀνθρώπων κατῴκησαν εἰς Θυρέαν, παραχωρηθεῖσαν αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, οἱ δὲ ἐσπάρησαν κατὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα· τὴν δὲ Αἴγιναν κατέλαβον Ἀθηναῖοι κληροῦχοι. Ἐπὶ πᾶσι, περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου, ὁ Περικλῆς αὐτός, ἄγων ἅπασαν τὴν πεζικὴν δυναμιν, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Μεγαρίδα· ἐνταῦθα προσῆλθον μετ' οὐ πολὺ καὶ τὰ ἐκ τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου ἐπιστρέψαντα τότε πλοῖα, ἅπαντες δ' ὁμοῦ ἐπεχείρησαν ἐφ' ἱκανὸν δεινὴν

τῆς χώρας λεηλασίαν. Καὶ οὕτως ἐτελείωσε τὸ πρῶτον τοῦ πολέμου ἔτος.

Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους τούτου, ὁ Περικλῆς, ἀγορεύσας ἐπὶ τῆς δημοσίας ταφῆς τῶν ἐν τῷ πολέμῳ πρῶτον ἀποθανόντων, περιέλαβεν ἐν τῷ ἐπιταφίῳ αὐτοῦ λόγῳ τὴν ἀμίμητον ἐκείνην εἰκόνα τῆς πολιτικῆς, καὶ κοινωνικῆς, καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἣν ἀντεγράψαμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ τρίτου βιβλίου (σελ. 661—663). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν ἐλάλει ὁ Περικλῆς, ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων οὐδεμίαν ἔτι εἶχε πάθει μείωσιν, ἀλλ' ὅμως ἴσως τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο θέαμα τῆς ἀνέτως φιλοσοφούσης καὶ φιλοκαλούσης ἰσχύος καὶ τῶν μετὰ τῶν ἡδονῶν τῆς εἰρήνης συνδυαζομένων πολεμικῶν κατορθωμάτων, ἥρμοζε μᾶλλον εἰς τὴν πρὸ εἰκοσαετίας ἐποχήν, ὅτε οἱ στρατοὶ τῆς πόλεως ἀνεδεικνύοντο τροπαιοῦχοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ, ἢ εἰς τὸ ἔτος τοῦτο κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι εἶδον τὴν Ἀττικὴν αὐτὴν ὑπὸ τῶν πολεμίων καταπατηθεῖσαν. Τούτου ἕνεκα ἐνομίσαμεν προσφορώτερον νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν περὶ τοὺς χρόνους τῆς Κιμωνείου συνθήκης. Καὶ ἔπειτα ὁμολογητέον ὅτι αὕτη τῆς ἀκμῆς ἡ εἰκὼν εἶχέ τι ἀπαίσιον περιλαμβανομένη ἐντὸς νεκρωσίμου τελετῆς, καὶ ἐπέπρωτο τῳόντι ὁ ἐπιτάφιος οὗτος νὰ ἀποβῇ αὐτῆς τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηναίων ὁ ἐπιτάφιος, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἔπαθον τὴν πρώτην καιρίαν αὐτῶν πληγήν.

Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου ἢ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου τοῦ 430 ἔτους, ἅπασα τῶν Πελοποννησίων ἡ πεζικὴ δύναμις ἐνέβαλε πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπεχείρησεν ἤδη, ἐν διαστήματι ἡμερῶν 40, τὴν ὁλοσχερεστέραν δήωσιν, ὄχι μόνον τοῦ Θριασίου καὶ τοῦ περὶ τὴν πόλιν πεδίου, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν μεσημβρινωτέρων δήμων, μέχρι τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου. Ἡ χώρα ἦτο ἔρημος· οἱ κάτοικοι εἶχον καταφύγει, ὡς πρότερον, εἰς τὴν πόλιν καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἀγανακτοῦντες τὴν ἐπανάληψιν καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ κακοῦ, ὅτε αἴφνης κατέπληξεν αὐτοὺς κακὸν ἕτερον φοβερώτερον.

Πρὸ καιροῦ ἐφημίζετο ὅτι νόσος ἐπιδημική, ἀπὸ Αἰθιοπίας ἀρξαμένη, ἐμάστιζε τὴν Αἴγυπτον, τὴν Λιβύην καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ

χώρας τοῦ μεγάλου βασιλέως. Πρὸ 16 ἐτῶν ὁμοίαν τινὰ συμφορὰν εἶχον πάθει ἥ τε Ρώμη καὶ πολλὰ τῆς Ἰταλίας μέρη, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τὸ νόσημα ἀνεφάνη εἰς Λῆμνον καὶ εἰς ἄλλας τινὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους, ἀλλ' ὄχι μετὰ τοσαύτης ὀξύτητος ὥστε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Τελευταῖον, ἐν ἔαρι τοῦ 430, ἐνέσκηψεν εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου εὗρε τὰ πάντα προπαρεσκευασμένα εἰς δεινοτάτην αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ὅλοι τῆς χώρας οἱ κάτοικοι εἶχον καταφύγει πρὸ μικροῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ἢ συνεσωρεύθη εἰς φίλων οἰκίας, ἢ κατῴκει εἰς καλύβας πνιγηράς, ἀπεστερημένον πάσης βίου ἀνέσεως· διετέλει δὲ καὶ ἠθικῶς καταβεβλημένον, ὥστε ἦτο καθ' ὅλα δεκτικώτατον νὰ προσβληθῇ. Καὶ τῳόντι ἡ ἐπιδημία διεδόθη ἐν ἀκαρεῖ πρῶτον εἰς τὸν Πειραιᾶ, μετ' ὀλίγον εἰς τὴν ἄνω πόλιν, καὶ ἔπαθον πάντες ὑπ' αὐτῆς, ἄνευ διακρίσεως τάξεως, φύλου ἢ ἡλικίας. Ὁ Θουκυδίδης, αὐτός τε νοσήσας καὶ αὐτὸς ἰδὼν ἄλλους πάσχοντας, περιέγραψε τὸ νόσημα μετ' ἀκριβείας ἣν ἐθαύμασεν ἡ νεωτέρα ἰατρικὴ ἐπιστήμη. Ἦτο δέ, ὡς φαίνεται, τυφώδης πυρετός, ὁμοιότατος τῶν πυρετῶν οὓς συνήθως παράγουσιν εἰς τὰ στρατόπεδα καὶ εἰς τὰς πόλεις αἱ τοῦ πολέμου ταλαιπωρίαι. Ἡ νόσος κατελάμβανε τὸν ἄνθρωπον ἐξαίφνης, ὑγιᾶ ὄντα καὶ πρῶτα μὲν αὐτῆς σημεῖα ἦσαν θέρμαι τῆς κεφαλῆς ἰσχυραί, καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐρυθήματα καὶ φλόγωσις. Ἔπειτα προσεβάλλοντο τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα· ἡ φάρυγξ καὶ ἡ γλῶσσα ἐγίνοντο αἱματώδεις, ἐπήρχετο δὲ βὴξ δυνατός, καὶ ἀποκαθάρσεις χολῆς, ἢ καὶ ἁπλῶς λὺγξ κενή, προξενοῦσα σπασμὸν ἰσχυρόν. Τὸ δέρμα ἀπέβαινεν ὑπέρυθρον, πελιδνὸν καὶ ἐκαλύπτετο ἀπὸ φλυκταίνας μικρὰς καὶ ἕλκη. Καὶ ἐξωτερικῶς μὲν τὸ σῶμα δὲν ἦτο πολὺ θερμόν· ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ καῦσις ἦτο τοσαύτη, ὥστε οἱ πάσχοντες δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τὸ ἐλαφρότερον ἱμάτιον, καὶ πολλοί, ὡς μαινόμενοι, ἔρριπτον ἑαυτοὺς εἰς ὕδωρ ψυχρόν. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ καύματος κατεβάλλοντο οἱ πλεῖστοι τὴν 7 ἢ τὴν 9 ἡμέραν, ἄνευ ἐξωτερικῆς τινος τοῦ σώματος ἀλλοιώσεως. Ἄλλοι, δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο τῆς νόσου στάδιον, ἀπέθνησκον ἔπειτα ἐκ διαρροίας καὶ ἀτονίας. Ἄλλοι τέλος ἐπέζων μέν, ἀλλ' ἢ ἀποβαλόντες τὴν χρῆσιν μελῶν τινων τοῦ σώματος, ὀφθαλμῶν, χειρῶν,

ποδῶν, ἢ περιπεσόντες εἰς ἀλλόκοτόν τινα πάντων λήθην, ὥστε δὲν ἐγνώριζον πλέον οὔτε ἑαυτούς, οὔτε τοὺς φίλους αὐτῶν. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἄνοσον ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἀσθενείας, εἰ δέ τις ἔπασχε τυχὸν ἀπὸ ἄλλο τι, τὸ πάθημα αὐτοῦ κατέληγεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν νόσημα. Καὶ τὸ μίασμα μετεδόθη μὲν ἐντεῦθεν εἴς τινας τῶν πολυανθρωποτέρων νήσων, ἀλλὰ παντάπασι δὲν προσέβαλε τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη δὲν ἔμεινεν ἀργή· ὁ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμάσας Ἱπποκράτης ὁ Κῷος, ὁ τῆς ἐπιστήμης ταύτης δημιουργός, ἐμελέτησεν αὐτὸς τὸ νόσημα, καί, τοὐλάχιστον βραδύτερον, ἐβοήθησε τοὺς Ἀθηναίους, συμβουλεύσας τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῆς ἀτμοσφαίρας, εἰς ὃ προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι οἱ σιδηρουργοὶ σπανιώτατα ἐκρούοντο. Ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς πάντα τὰ θεραπευτικὰ μέσα ὅσα οἱ ἄνθρωποι ἐζήτησαν παρὰ ἱερέων καὶ ἰατρῶν ἀπέβησαν μάταια, ὅθεν ἐπεκράτησεν ἀκαταμάχητος καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἀπελπισία. Φίλοι καὶ συγγενεῖς κατήντησαν νὰ ἐγκαταλείπωσι τοὺς ἀσθενεῖς αὐτῶν ἐρήμους πάσης ἐπιμελείας καὶ παραμυθίας· οἱ περὶ τὰς ταφὰς νόμοι δὲν ἐτηροῦντο· καὶ οὐ μόνον ἔθαπτον ὅπως ἕκαστος ἠδύνατο, ἀλλὰ καὶ ἀτάφων νεκρῶν σωροὶ ἔκειντο τῇδε κἀκεῖσε· ἡμιθνῆτες ἐκυλίοντο εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ περὶ τὰς κρήνας ἁπάσας διὰ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπιθυμίαν· καὶ αὐτὰ τὰ ἱερὰ ἐν οἷς διετέλουν ἐσκηνωμένοι πολλοὶ ἄνθρωποι, ἦσαν νεκρῶν πλήρη. Εἰς δὲ τὸ τραγικὸν τοῦτο θέαμα τῶν φυσικῶν παθημάτων, προσετέθη καὶ τὸ ἔτι φοβερώτερον ἴσως δεινὸν τῆς ἠθικῆς παραλυσίας. Ἐπειδὴ οὐδεὶς ἦτο βέβαιος ἂν ζήσῃ αὔριον, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔβλεπον τοὺς μὲν πλουσίους αἰφνιδίως ἀποθνήσκοντας, τοὺς δ' οὐδὲν πρότερον κεκτημένους, εὐθὺς τὰ ἐκείνων ἔχοντας, ἐπειδὴ ἑνὶ λόγῳ ἐφήμερα ἤδη ἐλογίζοντο τά τε σώματα καὶ τὰ χρήματα, πάντες ἔσπευδον νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ὀρέξεις αὐτῶν καὶ ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσωτίαν καὶ ἀκολασίαν. Οὐδεὶς ἦτο πρόθυμος νὰ ἐργασθῇ, διότι δὲν ἤξευρεν ἂν προφθάσῃ, πρὶν ἀποθάνῃ, νὰ δρέψῃ τὸν καρπὸν τῆς ἐργασίας του· ὅθεν μόνον τὸ ἡδὺ καὶ μόνον τὸ ἀμέσως κερδαλέον, κατέστη καλὸν καὶ χρήσιμον. Θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπέτρεπεν ἀπὸ τῆς ἀνομίας· τὸ μὲν διότι ἴσον ἔκρινον καὶ εὐσέβειαν καὶ ἀσέβειαν, ἐξ ἴσου βλέποντες πάντας ἀπολλυμένους, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς τῶν παρανο-

μούντων ἤλπιζε νὰ ζήσῃ μέχρι τῆς δίκης, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ τιμωρηθῇ· καὶ ἔπειτα πολὺ μείζονα θεωροῦντες τὴν τιμωρίαν, τὴν ἤδη κατεψηφισμένην καὶ ἐπικρεμαμένην, εὔλογον ἐνόμιζον, πρὶν αὕτη ἐπιπέσῃ, ν' ἀπολαύσωσί τι τοῦ βίου.

Μηδεὶς δὲ δυσπιστήσῃ πρὸς ταύτην τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διαγραφομένην εἰκόνα, μηδὲ ἀπορήσῃ πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐξώκειλαν, ἕνεκα τῆς ἐπιδημίας, εἰς τοιαύτην ἠθικὴν παραλυσίαν, ἐνῷ, ἐν τοῖς καθ ἡμᾶς χρόνοις, ἐπιδημία οὐδὲν ἧττον φοβερά, ἡ ἀσιανὴ χολέρα, ἐνσκήψασα εἰς τὴν Εὐρώπην, οὔτε εἰς τὴν Ἀγγλίαν, οὔτε εἰς τὴν Γαλλίαν ἢ τὴν Γερμανίαν ἢ τὴν Ἑλλάδα, οὔτε εἰς τὴν Ῥωσίαν αὐτὴν ἐπήνεγκε τοσοῦτον ἀπαίσια ἀποτελέσματα. Ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς περὶ τοῦτο διαφορᾶς, ὡς καὶ περὶ πολλὰ ἄλλα, μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἡμῶν πολιτεῖαι συνεκροτοῦντο ἐκ μιᾶς πόλεως, ἐνῷ αἱ νεώτεραι συγκροτοῦνται ἐξ ὁλοκλήρων ἐθνῶν. Ἐντεῦθεν ὁσάκις σήμερον ἐπιδημία ἐνσκήψῃ εἰς μίαν ἢ καὶ πλείονας πόλεις ἐπικρατείας τινός, δὲν νοσεῖ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ὁλόκληρος ἡ ἐπικράτεια, ἀλλὰ μέρος τι αὐτῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐλάχιστον, τὸ δὲ λοιπὸν οὐ μόνον καθ' ἑαυτὸ ὑγειαίνει, ἀλλὰ καὶ ἐπερχόμενον εἰς βοήθειαν καὶ παραμυθίαν τῆς πασχούσης μοίρας, προλαμβάνει ἢ περιστέλλει τὴν ἠθικὴν ἔκλυσιν. Ἐνῷ, ἐπειδὴ αἱ Ἀθῆναι ἀπετέλουν, κυρίως εἰπεῖν, τὸ ὅλον τῶν Ἀθηναίων κράτος, ἡ ἐπιδημία, εἰσβαλοῦσα εἰς αὐτάς, δὲν ἐμάστιξεν ἁπλῶς μίαν μόνον πόλιν, ἀλλὰ ὁλόκληρον τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων· ἐνόσησε λοιπὸν ὁλόκληρον τὸ κράτος τοῦτο, φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς, καὶ περιέπεσεν εἰς δεινοτάτην ἀμηχανίαν καὶ παραλυσίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐδαμόθεν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν ἢ νὰ φοβηθῇ περιστολήν. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν ἔτι καλλίτερον τὴν κατὰ τοῦτο διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου ἐξ ἀναλογίας τινός, ἀντιπαραβάλωμεν τὰ ὑλικὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκεν ἡ ἐπιδημία εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰ ὑλικὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκεν ἡ ἀσιανὴ χολέρα εἰς οἱανδήποτε νεωτέραν Εὐρωπαϊκὴν ἐπικράτειαν. Ἡ νόσος παρέμεινεν ἐν Ἀθήναις καθ' ὅλον τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ πολέμου· ἔπειτα, ἐν διαστήματι ἑνὸς καὶ ἡμίσεως ἔτους, συνέβη ἐλάττωσις αὐτῆς, μεθ' ὃ ἐπῆλθε δεύτερος παροξυσμός, διαρκέσας ἐπὶ ἓν πάλιν ἔτος,

μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς τὸ πρῶτον ὁρμῆς. Ἀπέθανον δὲ ἐν ὅλοις ἱππεῖς 300, ὁπλῖται 4400, καὶ τῶν πενεστέρων πολιτῶν τοσοῦτον πλῆθος ὥστε ἡ ἐξαρίθμησις αὐτῶν ἀπέβη ἀδύνατος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος ἔπαθεν ἐκ τῆς νόσου πληγὴν καιριωτάτην, διότι ἀπέβαλε τὸ πέμπτον, ἂν ὄχι τὸ τέταρτον τῆς ὅλης στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐνῷ ἡ χολέρα, ἐν Γαλλίᾳ λ. χ. ἐπροξένησε τὸν θάνατον πολλῶν χιλιάδων ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἠδύνατο, ὃ μὴ γένοιτο, νὰ ἁρπάσῃ καὶ πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἐπέλθῃ ἐπαισθητὴ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους ἐλάττωσις. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου.

Ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων φοβηθεὶς μήπως προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ νοσήματος, δὲν ἔμεινεν ἐν τῇ Ἀττικῇ ὅσον κατ' ἀρχὰς ἐμελέτα. Ἔτι δὲ ὄντος αὐτοῦ ἐνταῦθα, καὶ πρὶν ἢ λάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ὁλόκληρον τὴν πεῖραν τῆς φοβερᾶς ἐπιδημίας, ὁ Περικλῆς ἀπῆλθε μετὰ 150 τριήρων ἀττικῶν καὶ συμμαχικῶν, καὶ ἱκανῶν ὁπλιτῶν καὶ ἱππέων, ἐπὶ τὴν δῄωσιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφ' ἧς ἐπιστρέψας ἐξαπέστειλε τὴν δύναμιν ταύτην, ὑπὸ ἑτέρους στρατηγούς, εἰς Μακεδονίαν, ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἅλωσιν τῆς Ποτιδαίας. Ὁ στόλος ὅμως οὗτος οὐ μόνον οὐδὲν κατώρθωσεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον μετέδωκε τὴν νόσον, καὶ αὐτὸς ἔπαθε φθορὰν μεγάλην ἐξ αὐτῆς, ὥστε ἐπανῆλθεν ἄπρακτος καὶ ἀθλίως ἔχων εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἰκτρά. Εἰς τὰς ἐκ τῆς νόσου συμφορὰς προσετέθη θλῖψις βαρυτάτη διὰ τὰς ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων πρὸ μικροῦ προξενηθείσας πολὺ μείζονας ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ζημίας· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι παντάπασιν ἤδη ἀθυμήσαντες, ἔπεμψαν εἰς Σπάρτην πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ἀλλ' οἱ Σπαρτιᾶται ἐκώφευσαν εἰς τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ τότε γενικὴ ἠγέρθη ἐν Ἀθήναις κραυγή, καὶ πλουσίων καὶ πενήτων (διότι πάντες ἔπασχον), κατὰ τοῦ Περικλέους, ὡς πρωταιτίου τῶν ποικίλων ἐκείνων κακῶν. Ἀλλὰ τότε μάλιστα ἀνεδείχθη λαμπρότατος ὁ ἀδιάσειστος ἐκεῖνος καὶ ὄντως ὀλύμπιος χαρακτὴρ τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Συγκαλέσας ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν ὡς ἡγεμὼν μᾶλλον ἢ ὡς πολίτης καὶ ὡς πατὴρ μᾶλλον τῆς πατρίδος ἢ ὡς λειτουργὸς αὐτῆς.

«Τὴν κατ' ἐμοῦ ὀργὴν ὑμῶν, εἶπε, τὴν περιέμενον· ἀλλὰ θέλω

σᾶς ἀποδείξει ὅτι οὐχὶ ὀρθῶς ἀγανακτεῖτε κατ' ἐμοῦ καὶ ὑποκύπτετε εἰς τὰς συμφοράς. Τὸ κατ' ἐμὲ πέπεισμαι, ὅτι τῆς πολιτείας καλῶς ἐχούσης, αἱ ἰδιωτικαὶ ἀτυχίαι εἶναι τοὐλάχιστον ἀνεκταί· ἐνῷ οὐδεμία οἱαδήποτε ἰδιωτικὴ εὐπραγία δύναται νὰ ἦναι ὠφέλιμος ὁσάκις ἀθρόα ἡ πόλις ἔχει κακῶς. Ἐκπεπληγμένοι ἤδη διὰ τὰς κατ' οἶκον κακοπραγίας ἐλέγχετε ἐμέ τε τὸν παραινέσαντα πολεμεῖν, καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς τοὺς εἰς τοῦτο συγκατανεύσαντας. Ἐντούτοις ὑμεῖς μὲν ἠκούσατε τότε τὴν συμβουλήν μου, διότι μ'ἐνομίσατε μᾶλλον ἑτέρων ἐπιτήδειον καὶ εἰς τὸ νὰ κρίνω τὰ δέοντα καὶ εἰς τὸ νὰ ἑρμηνεύσω ταῦτα, ἅμα δὲ φιλόπολιν καὶ χρημάτων κρείσσονα· ἐγὼ δὲ οὐδὲ νῦν δίκαιον εἶναι νὰ θεωρηθῶ ἀξιοκατάκριτος, ὡς δοὺς ἡμῖν τὴν συμβουλὴν ἐκείνην, διότι ὁ πόλεμος ἦτο ἀναγκαῖος, καὶ ἠθέλομεν μᾶλλον κινδυνεύσει ἀποφεύγοντες αὐτὸν ἢ ἐπιχειροῦντες. Ὥστε ἐγὼ μὲν ὁ αὐτός εἰμι καὶ δὲν μεταβάλλομαι· ὑμεῖς δέ, κακοπαθήσαντες ἤδη, δὲν ἐμμένετε εἰς ὅ,τι, ἀκέραιοι ὄντες, εἴχετε ἀποφασίσει ὡς ὀρθόν. Μέγα καὶ ἀπροσδόκητον εἶναι βεβαίως τὸ ἐπισυμβὰν ἡμῖν δεινόν· ὅμως δὲ πόλιν μεγάλην οἰκοῦντες, καὶ ὅπως προσήκει αὐτῇ τεθραμμένοι, ἀνάγκη καὶ εἰς τὰς μεγίστας συμφορὰς ν' ἀντιταχθῶμεν καὶ τὸ ἀξίωμα ἡμῶν νὰ μὴ ἀφανίσωμεν. Πολλάκις ἀπέδειξα, ὅτι παραλόγως διστάζετε περὶ τῆς πιθανῆς τοῦ πολέμου ἐπιτυχίας, ἀλλ' ἤδη θέλω δηλώσει σαφέστερον, καί, ἐπειδὴ μάλιστα θεωρῶ ὑμᾶς παρὰ τὸ εἰκὸς καταπεπληγμένους, κομπωδέστερον οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ἕνεκα τῆς ναυτικῆς ὑμῶν δυνάμεως οὐ μόνον τῷ συμμάχῳ ἄρχετε, ἀλλ' ἁπάσης τῆς θαλάσσης, ὅ ἐστιν, ὅτι ἐκ τῶν δύο τοῦ κόσμου τούτου στοιχείων, γῆς καὶ θαλάσσης, τοῦ ἑτέρου εἶσθε ἀπόλυτοι κύριοι. Πρὸς τὴν ἀχανῆ ταύτην δύναμιν ἀντιπαραβαλλομένη ἡ πρόσκαιρος χρῆσις τῶν οἰκιῶν ὑμῶν καὶ τῆς γῆς, εἶναι πρᾶγμα ἐλάχιστον, καὶ τοῦ πλούτου ὑμῶν ἁπλοῦν ἐγκαλλώπισμα, τοσούτῳ ὀλιγώτερον μνείας ἄξιον, ὅσῳ, ἅμα διασώσαντες τὴν ἐλευθερίαν, εὐκόλως θέλομεν καὶ τοῦτο ἀναλάβει. Οἱ πατέρες ἡμῶν ἵδρυσαν τὴν ἀρχὴν ταύτην μηδὲν ἔχοντες τῶν πλεονεκτημάτων ὅσα ὑμεῖς νῦν νέμεσθε· μὴ ἀτιμασθῆτε λοιπὸν ἀποβάλλοντες ὅσα ἐκεῖνοι ἐκτήσαντο, ἀλλ' ὁρμήσατ' ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς οὐ μόνον διὰ φρονήματος πολλοῦ, ἀλλὰ καὶ καταφρονήματος. Ἐπειδὴ ἅπαντες ἀγάλλεσθε διὰ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως, μὴ φεύγετε τοὺς πόνους δι' ὧν καὶ μόνων δύ-

ναται νὰ διατηρηθῇ ἡ τιμὴ αὕτη· μηδὲ νομίσητε ὅτι περὶ ἑνὸς μόνου, δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας, ἀγωνίζεσθε, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀρχῆς στερήσεως καὶ περὶ ὅλων τῶν κινδύνων οὓς παρήγαγεν ὁ κατὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης φθόνος. Δὲν εἶναι τῳόντι εὔκολον μηδὲ θέλοντες νὰ παραιτήσητε τὴν ἀρχὴν ὑμῶν, διότι ὡς τυραννίδα ἤδη ἔχετε αὐτήν, ἣν λαβεῖν ἴσως ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἄδικον, ἀφεῖναι δὲ σήμερον, εἶναι βεβαίως ἐπικίνδυνον. Ὅθεν μὴ ὀργίζεσθε κατ' ἐμοῦ τοῦ συμβουλεύσαντος τὸν πόλεμον, διότι ἐπελθόντες οἱ ἐναντίοι ἔπραξαν ὅ,τι ἦτο φυσικὸν νὰ πράξωσι, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον διότι προσεπῆλθεν ἡ ἀπρόοπτος αὕτη νόσος. Ἠξεύρω ὅτι δι' αὐτὴν ἰδίως μισοῦμαι σήμερον, ἀλλ' ὅμως ὄχι δικαίως, ἐκτὸς ἐάν, ἐπισυμβάντος ἀπροσδοκήτου τινὸς εὐτυχήματος, θελήσητε καὶ τοῦτο εἰς ἐμὲ νὰ ἀποδώσητε. Ἡ πόλις ἡμῶν, διὰ τοῦτο μάλιστα ἔχει μέγιστον ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι παραμένει ἀκατάπληκτος ἐν ταῖς συμφοραῖς· ἡ δύναμις αὐτῆς καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς, καὶ ἡ εὐπορία αὐτῆς εἶναι τοσαύτη οἵα ἄλλη οὐδέποτε ἄλλοτε ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι· καὶ ἂν θέλωμεν νὰ σώσωμεν τὸ ἐπίφθονον ἡμῶν μεγαλεῖον, ἀνάγκη νὰ ὑπομείνωμεν τὸ πρόσκαιρον τοῦτο μῖσος, ὅπερ εἶναι τὸ ἀπαραίτητον παρακολούθημα πάσης ἀειμνήστου δόξης. Πολιτευθῆτε λοιπὸν εἰς τρόπον ἀντάξιον τῆς δόξης ταύτης, καὶ δείξατε τὸ θάρρος ἐκεῖνο δι' οὗ καὶ μόνου δύνασθε νὰ ἀποφύγητε μὲν ἐν τῷ παρόντι τὸ ὄνειδος, νὰ ἀσφαλίσητε δὲ ἐν τῷ μέλλοντι τὴν τιμὴν ὑμῶν· καὶ μήτε πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικηρυκεύεσθε, μήτε ἄλλως πως δηλώσατε ὅτι ὑπὸ τῶν παρόντων πόνων κατεβλήθητε».

Ὁ Θουκυδίδης διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὰ ἐπιτήδεια ἐπιχειρήματα καὶ τὸ ἀγέρωχον καὶ πάντολμον ὕφος τοῦ λόγου τούτου, τοῦ ὁποίου δὲν παρεθέσαμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἄχρουν ἰχνογράφημα· ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ τὴν φωνήν, τὴν πεποίθησιν, τὸ σχῆμα τοῦ ῥήτορος καὶ τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἡ συνδρομὴ τοσούτων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν προτερημάτων ἐπροξένησεν εἰς τὸ ἀείποτε εὐαίσθητον, τότε δέ, ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ τραυμάτων, ἐξαιρέτως εὐπαθὲς ἐκεῖνο ἀκροατήριον. Ἡ ἐντύπωσις ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, ἀκαταμάχητος, διότι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, καίτοι ὑπὸ τῆς νόσου ἀνηλεῶς δεκατευόμενοι, ἐπείσθησαν οὐδὲν ἧττον αὖθις εἰς τοὺς λόγους τοῦ Περικλέους καὶ ἀπεφάσισαν, μὴ πέμποντες τοῦ λοιποῦ προτά-

σεις εἰρήνης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, νὰ ἐξακολουθήσωσι δραστηρίως τὸν πόλεμον. Οὐδεμία ὅμως δύναμις τοῦ λόγου εἰμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ ἐπὶ πολὺ τῆς τῶν πραγμάτων δυνάμεως· καὶ μετ' ὀλίγον οἱ Ἀθηναῖοι, πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ταλαιπωριῶν αὐτῶν, ἐπέπεσον αὖθις κατὰ τοῦ Περικλέους· «ὁ μὲν δῆμος, ὅτι ἀπ' ἐλασσόνων ὁρμώμενος, ἐστέρητο καὶ τούτων· οἱ δὲ δυνατοί, καλὰ κτήματα κατὰ τὴν χώραν οἰκοδομίαις τε καὶ πολυτελέσι κατασκευαῖς ἀπολωλεκότες· τὸ δὲ μέγιστον, πόλεμον ἀντ' εἰρήνης ἔχοντες». Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐχθροί, ὁ Κλέων, ὁ Σιμμίας, ὁ Λακρατίδας εἰσήγαγον κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν ἐπὶ καταχρήσει τῶν δημοσίων, καὶ ἐπέτυχον τὴν καταδίκην του εἰς χρηματικὴν ποινὴν κατ' ἄλλους 15, κατ' ἄλλους 50, καὶ κατ' ἄλλους 80 ταλάντων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἤλπισαν ὅτι θέλουσιν ἀποκλείσει αὐτὸν τοῦ λοιποῦ πάσης ἀρχῆς. Καὶ ἐνῷ ὡς πολίτης καὶ ὡς δημόσιος λειτουργὸς ὑφίστατο τὴν δεινὴν ταύτην προσβολήν, ὑπέκυπτε συγχρόνως καὶ ὡς ἄνθρωπος εἰς τὰ οἰκτρότατα τῶν παθημάτων. Ἡ ἀμείλιχος νόσος, ἥτις οὐδενὸς ἐφείδετο, οὔτε μικρῶν, οὔτε μεγάλων, εἶχεν ἁρπάσει τοὺς ἀρίστους τῶν φίλων του, πολλοὺς συγγενεῖς, αὐτὴν τὴν ἀδελφήν του, αὐτοὺς τοὺς δύο υἱούς του, τὸν Ξάνθιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ὁ δέ, τοσάκις παρὰ τῶν συμπολιτῶν ἀπαιτήσας καρτερίαν καὶ μεγαλοψυχίαν, δὲν ἐφάνη τῳόντι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀνάξιος τῶν λόγων καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀντέσχε γενναίως εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους ἰδίας συμφοράς· ἀλλ' ὅτε εἶδεν ἐπὶ τέλους τὸν ἀγαπητὸν Πάραλον νεκρὸν καὶ ἐπλησίασεν ἵνα ἐπιθέσῃ εἰς τὴν προσφιλῆ ἐκείνην κεφαλὴν στέφανον, δὲν ἠδυνήθη ὁ δυστυχὴς νὰ κρατηθῇ καί, καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς θλίψεως, ἔκλαυσε πικρῶς.

Ὁ δῆμος ὅστις εἶδεν ὁπόσον οἱ διάδοχοί του ἦσαν κατώτεροι αὐτοῦ, δὲν ἐβράδυνε μὲν νὰ τὸν ἱκανοποιήσῃ διὰ τὴν γενομένην καταδίκην· καὶ κατὰ τὸν αὔγουστον ἢ σεπτέμβριον τοῦ 430 ἔτους ἐχειροτόνησεν αὐτὸν στ ατηγόν, ἐπιτρέψας αὐτῷ αὖθις πάντα τὰ πράγματα. Ἀλλ' ὁ μακρὸς καὶ ἔνδοξος ἐκεῖνος βίος, ὅστις εἶχε τότε ὑπερβάλει πολὺ τὸ 60 τῆς ἡλικίας ἔτος, δαπανηθεὶς ὁλόκληρος εἰς τὴν τῆς πατρίδος ὑπηρεσίαν, ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Ὁ Περικλῆς ἐπέζησεν ἔτι ἐνιαυτόν, δὲν φαίνεται ὅμως πράξας τι λόγου ἄξιον εἰς τὸ διάστημα τοῦτο· τὸ δὲ φθινόπωρον τοῦ 429 ἀπέθανεν οὐχὶ ὑπὸ ὀξέος κρούσματος τῆς ἐπιδημικῆς

νόσου,(201) ἀλλὰ ὑπὸ πυρετοῦ κρυφοῦ, ὅστις κατὰ μικρὸν ἠνάλωσεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις. Ἡ ἀσθένεια αὕτη καὶ τὰ πολλὰ ἠθικὰ παθήματα ὅσα ἀπό τινος ὑπέστη, παντάπασιν, ὡς φαίνεται, κατέβαλον καὶ τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρός· οἱ δὲ φίλοι του, προσερχόμενοι νὰ ἐρωτήσωσι πῶς ἔχει, ἀποροῦντες ἔβλεπον αὐτόν, τὸν ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνώτερον πάσης προλήψεως, δεικνύοντα περίαπτον ὑπὸ τῶν γυναικῶν εἰς τὸν τράχηλόν του περιηρτημένον. Οὐδὲ τότε ὅμως ὁ ἀστὴρ ἐκεῖνος εἶχε σβύσει ἐντελῶς, ἀλλ' ἠκτινοβόλει ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἡ ψυχικὴ τοῦ ἀνδρὸς δύναμις· διότι λέγεται ὅτι, κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμάς, ἐνῷ οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν καὶ οἱ σωζόμενοι τῶν φίλων, περικαθήμενοι περὶ τὴν κλίνην του, ἐλάλουν περὶ τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν πράξεων, καὶ τῶν τροπαίων, νομίζοντες ὅτι δὲν ἀκούει πλέον, οὐδ' αἰσθάνεται, αὐτὸς ἐγερθεὶς αἴφνης καὶ στραφεὶς πρὸς αὐτούς· «Θαυμάζω, εἶπεν, ὅτι ἐπαινεῖτε καὶ μνημονεύετε πράγματα, τὰ ὁποῖα, ὄντα ἐν μέρει τύχης ἔργα, κατωρθώθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων πολλῶν στρατηγῶν· τὸ δὲ μέγιστον καὶ κάλλιστον λησμονεῖτε, τοῦτο, ὅτι ἐξ αἰτίας μου οὐδείς ποτε τῶν Ἀθηναίων μέλαν ἱμάτιον περιεβάλετο».

Τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους στάδιον συμπίπτει μὲ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, καὶ μὲ τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς παρακμῆς αὐτοῦ. Διὰ δὲ τοῦτο, καὶ διότι ὁ Θουκυδίδης ὀλίγον διέτριψε περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν Ἀθηνῶν πολιτεύματος, εἶναι δυσκολώτατον νὰ προσδιορισθῇ, ἂν καὶ μέχρι τίνος ὁ Περικλῆς συνετέλεσεν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν συμπλήρωσιν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Κίμωνος. Ἐντεῦθεν δὲ πάλιν, ποικίλαι καὶ ἀντιφατικώταται ἐπεκράτησαν ἀνέκαθεν γνῶμαι περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνδρός. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπροσπαθήσαμεν νὰ ἐκθέσωμεν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς τὰ πράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἑλλὰς σύμπασα ὀφείλουσι πλεῖστα ὅσα εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ, ἐξάγεται ὅμως ἐν ταὐτῷ,

---

201) Πρβλ. Πλουτ. Β. Περικλ. 38. «Τότε δὲ τοῦ Περικλέους ἔοικεν ὁ λοιμὸς λαβέσθαι λαβὴν οὐκ ὀξεῖαν, ὥσπερ ἄλλων, οὐδὲ σύντονον, ἀλλὰ βληχρᾷ τινι νόσῳ καὶ μῆκος ἐν ποικίλαις ἐχούσῃ μεταβολαῖς διαχρωμένην τὸ σῶμα σχολαίως καὶ ὑπερείπουσαν τὸ φρόνημα τῆς ψυχῆς».

ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι οὗτος δὲν ὑπῆρξεν ἀναίτιος τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθουσῶν συμφορῶν. Ἡ ἐξαχρείωσις τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὰς μισθοδοτικὰς τοῦ Περικλέους διατάξεις, τὴν δὲ κατάλυσιν τῆς ἡγεμονίας ἐπέφερεν ὁ ὑπὸ τοῦ Περικλέους πάλιν προκληθεὶς πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ὅ,τι μόνον δύναται νὰ εἴπῃ τις εἶναι, ὅτι ἴσως καὶ αἱ μισθοδοσίαι, καθάπερ ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν (σελ. 653—657), ἦσαν ἀπαραίτητοι, καὶ ὁ πόλεμος, καθάπερ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ὁπωσδήποτε ἀναπόφευκτος. Ζήτημα ὅμως θέλει πάντοτε μένει ἂν ἡ μὲν συμπύκνωσις τοῦ δήμου περὶ τὴν πολιτείαν, δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ καὶ ἄνευ τῶν μισθοδοσιῶν, ἤτοι διὰ μόνων τῶν κληρουχιῶν καὶ τῶν δημοσίων ἔργων· ὁ δὲ πόλεμος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτραπῇ, ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ μακρόν, μάλιστα ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, παρεχώρησαν εἰς τὴν Σπάρτην πᾶσαν τὴν ἠπειρωτικὴν ἡγεμονίαν. Ἀλλ' ἐὰν κατ' ἀμφότερα ταῦτα, τὸ πολίτευμα τοῦ Περικλέους ἦναι ἐπιδεκτικὸν κατακρίσεως, οὐδὲν ἧττον τὸ ὄνομα αὐτοῦ θέλει ἀείποτε ἀναμιμνήσκει τὴν ἐνδοξοτάτην ἐποχὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ Περικλῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ τελείου δημοσίου ἀνδρὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ Θεμιστοκλῆς διετέλεσεν ἴσως μεγαλήτερος πολιτικός· ὁ Κίμων βεβαίως μεγαλήτερος στρατηγός· ὁ Δημοσθένης μεγαλήτερος ῥήτωρ· ἀλλὰ μόνος ὁ Περικλῆς ὑπῆρξεν ἐν ταὐτῷ καὶ πολιτικὸς καὶ στρατηγὸς καὶ ῥήτωρ μέγας. Καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἅπαντα σύναμα ταῦτα τὰ προτερήματα, διὰ τοῦτο κατώρθωσε νὰ ἀθλήσῃ εἰς τὸ δημόσιον τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον ἐπὶ 40 ὅλα ἔτη, καὶ ἐκ τούτων ἐπὶ 15 νὰ μοναρχήσῃ τῆς πόλεως ἐνῷ ἀπὸ Μιλτιάδου μέχρι Φωκίωνος, ὅλων τῶν ἄλλων ἐν Ἀθήναις πρωταγωνιστῶν τὸ στάδιον διεκόπη οὕτως ἢ ἄλλως καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βιαίως. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Περικλῆς δὲν διετηρήθη οὕτω χαριζόμενος εἰς τοὺς πολλούς, καὶ κολακεύων, καὶ δημοκοπῶν· διετηρήθη καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς πειθαρχίαν, τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαστὴν ὅσῳ ἐνταῦθα συνεδυάζετο ἔτι μετὰ τῆς ἀληθεστάτης ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τί ἔπραξε τοιοῦτος ὢν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἄρξας; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πολιτείαν νέαν, ὡς ὁ Σόλων· ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πόλιν νέαν, ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς· ὅτι δὲν ἐδημιούργησεν ἡγεμονίαν νέαν, ὡς ὁ Κίμων. Ἔπραξέ τι ὅμως οὐδὲν ἧττον τῆς δη-

μιουργίας μέγα καὶ ἀξιάγαστον· ἐρρύθμισε πολυειδῶς καὶ ἐπὶ μακρὸν συνετήρησε τὴν ὑφισταμένην πολιτείαν καὶ ἡγεμονίαν, ὅσον ἦτο δυνατὸν ἴσως νὰ ρυθμισθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσι, τὴν δὲ πόλιν κατεκόσμησε διὰ τῶν ἀριστοτεχνημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα καὶ μόνα ἤθελον ἀρκέσει ἵνα καταστήσωσιν ἀθάνατον τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἀπὸ τοῦ τρίτου ἔτους τοῦ πολέμου μέχρι τοῦ ἑβδόμου, παρεκτὸς τῶν ἀμοιβαίων δῃώσεων, συνέβησαν καί τινα γεγονότα μᾶλλον λόγου ἄξια, ἀλλ' ὄχι ἐπιτήδεια νὰ φέρωσι τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ ἰανουάριον τοῦ 429, οἱ Ἀθηναῖοι ἐγένοντο κύριοι τῆς Ποτιδαίας· ἀφ' ἑτέρου, οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες ἀπὸ τοῦ μαρτίου τοῦ 429, εἶχον πολιορκήσει τὰς Πλαταιάς, ἠνάγκασαν αὐτὰς νὰ παραδοθῶσι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 427. Ἐν τῷ μεταξύ, ἤτοι τῷ 428, ἀπέστη ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ νῆσος Λέσβος, ἥτις ὅμως, καίτοι ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν αὐτῆς στόλος πελοποννησιακός, ὑπετάχθη κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, ἀλλὰ πρὶν ἢ παραδοθῶσιν οἱ Πλαταιεῖς, καὶ πρὶν ἢ ὑποταχθῇ ἡ Λέσβος, οἱ ἀριστοκρατικοὶ τῆς Κερκύρας ἤλπισαν, τῇ συνδρομῇ τῶν Πελοποννησίων, νὰ καταβάλωσι τοὺς ἀντιπάλους δημοκρατικούς· καὶ ἐπεκράτησαν μὲν ἐπὶ μικρόν, καὶ ἀφοῦ δέ, προσελθόντος ἰσχυροῦ ἀττικοῦ στόλου εἰς Κέρκυραν, ἐνικήθησαν, ἀντέστησαν οὐδὲν ἧττον ἔτι ἐπὶ δύο ἐνιαυτοὺς καταλαβόντες ἰσχυρὸν τῆς νήσου χωρίον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν τῷ 425. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως, οἱ Ἀθηναῖοι ἐφαίνοντο θριαμβεύοντες, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν εἶχον ὅσον ἤλπισεν ὁ Περικλῆς καλῶς. Ἡ μὲν ἅλωσις τῶν Πλαταιῶν ἀντεστάθμιζε βεβαίως τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ποτιδαίας, αἱ δ' ἐπανειλημμέναι στάσεις τῆς Λέσβου καὶ τῆς Κερκύρας κατεδείκνυον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ ἐπισφαλὲς τῆς ἀττικῆς ἡγεμονίας. Ναὶ μὲν αἱ στάσεις αὗται κατεβλήθησαν, ἀλλ' ἐὰν ἤθελον πολλαπλασιασθῇ, ἦτο ἆρά γε πιθανὸν ὅτι θέλουσι πάντοτε καταβάλλονται; Καὶ ἔπειτα ἤδη ἐν ἔτει τετάρτῳ τοῦ πολέμου, ἐκ τοῦ ἀποθεματικοῦ τῶν 6000 ταλάντων, εἶχον ἀναλωθῇ 5000, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Μιτυλήνης, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς ἑαυτοὺς ἔκτακτον εἰσφορὰν ταλάντων 200, καί, τὸ χειρότερον, ἔπεμψαν μοί-

ραν στόλου αὐτῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας ἵνα δι' ἁρπαγῆς πορισθῶσι χρήματα. Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, οἱ Πελοποννήσιοι, τῶν ὁποίων ἡ κατὰ ξηρὰν ὑπεροχὴ ἦτο ἀναμφισβήτητος, οὐδὲ κατὰ θάλασσαν ἔμενον ἀργοί, οὐ μόνον πέμψαντες ἐπικουρίας καὶ εἰς Λέσβον καὶ εἰς Κέρκυραν, ἀλλὰ καὶ ἐκ παρατάξεως τολμήσαντες νὰ ναυμαχήσωσι, περὶ Ναύπακτον, ἐν ἔτει τρίτῳ τοῦ πολέμου, πρὸς Φορμίωνα, τὸν ἐπιτηδειότατον τῶν τότε ναυάρχων τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιστάσεις, οἱ Πελοποννήσιοι οὐδὲν κατώρθωσαν· ἀλλὰ νικώμενοι ἐγυμνάζοντο, γυμναζόμενοι δὲ ἠδύναντο ἐπὶ τέλους νὰ ἀποβῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐθεώρουν ἀποκλειστικὸν αὐτῶν κτῆμα.

Τὸ μέγιστον ὅμως τῶν δυστυχημάτων ἦτο ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔλαβεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοσούτῳ ἄγριον καὶ καταστρεπτικὸν χαρακτῆρα, ὥστε Ἀθηναῖοί τε καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἀναλώσωσιν ἐν αὐτῷ ἁπάσας τὰς ὑλικὰς ἅμα καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Εἴδομεν ὅτι οἱ Πλαταιεῖς ἐθανάτωσαν τοὺς ὑπ' αὐτῶν ζωγρηθέντας 180 Θηβαίους. Οἱ Πελοποννήσιοι πάλιν, γενόμενοι κύριοι τῆς πόλεως ταύτης, ἐθανάτωσαν μὲν ὅλους τοὺς παραδοθέντας ὑπερμάχους αὐτῆς, 200 Πλαταιεῖς καὶ 25 Ἀθηναίους, ἠνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκας, τὴν δὲ πόλιν παρέδωκαν εἰς τοὺς ἀμειλίχους Θηβαίους, οἵτινες αὐτὴν μὲν κατέβαλον εἰς ἔδαφος, τὴν δὲ γῆν ἀπεμίσθωσαν. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἀθηναῖοι, καταστροπώσαντες τοὺς Μιτυληναίους, ἀπεφάσισαν νὰ θανατώσωσι μὲν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς ἀνακτηθείσης πόλεως, νὰ ἀνδραποδίσωσι δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας. Καὶ ἐτροπολόγησαν μὲν τὴν ἐπιοῦσαν κατά τι τὴν φοβερὰν ταύτην ἀπόφασιν, περιορίσαντες τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς μόνους τοὺς πρωταιτίους, ἀλλ' οἱ φονευθέντες ὡς πρωταίτιοι συνεποσώθησαν εἰς 1000 περίπου ἄνδρας. Ὁμοίως εἰς τὰς ἐν Κερκύρᾳ στάσεις, οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ δημοκρατικοὶ ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἀνηλεεῖς καὶ ἀναριθμήτους ἀμοιβαίας σφαγάς· ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν ἔξωσιν τῶν Αἰγινητῶν ἀπὸ τῆς πατρίδος, ἀπεβιβάσθησαν τῷ 424 εἰς Θυρέαν, καὶ ἐκπορθήσαντες καὶ καταλύσαντες τὸ νέον τοῦτο ἄσυλον τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, ἀπήγαγον ἔπειτα εἰς Ἀθήνας τοὺς περισωθέντας Αἰγινήτας, καὶ ἅπαντας ἐνταῦθα ἀπέκτειναν.

Ὁ πόλεμος λοιπὸν οὗτος ἀπέβαινεν ὁσημέραι φονικώτερος, ἐπαγόμενος τὸν θάνατον ὄχι μόνον τῶν εἰς μάχας καὶ πολιορκίας πιπτόντων, ἀλλὰ συνήθως, καὶ ὅλων σχεδὸν τῶν νικωμένων. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ὀλίγων τινῶν χιλιάδων πολιτῶν, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὁπόσην ὑλικὴν ζημίαν ἔπασχον ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου διεξαγωγῆς· ἤδη ἐπὶ τῶν πρώτων τούτων ἐνιαυτῶν, οἱ ἀρχαῖοι Πλαταιεῖς καὶ Αἰγινῆται, οἱ κατὰ Περσῶν περιφανῶς ἀγωνισθέντες, σχεδὸν ἐξωντώθησαν· οἱ δὲ Κερκυραῖοι καὶ οἱ Μιτυληναῖοι κατὰ τὸ ἥμισυ ἴσως ἀπωλέσθησαν.

Ἀλλ' ἡ ὑλικὴ αὕτη ζημία, ὅσῳ μεγάλη καὶ ἂν θεωρηθῇ, ἦτο μικρὰ παραβαλλομένη πρὸς τὴν φοβερὰν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθε τότε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἐπειδὴ εἰς πᾶσαν πόλιν ὑπῆρχον ἀνέκαθεν δύο πολιτικαὶ μερίδες, οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ οἱ δημοκρατικοί, ἤδη δὲ τοὺς μὲν ἀριστοκρατικοὺς ὑπεστήριξαν δι' ὅπλων οἱ Λακεδαιμόνιοι, τοὺς δὲ δημοκρατικοὺς δι' ὅπλων ὁμοίως οἱ Ἀθηναῖοι, αἱ δύο αὗται μερίδες, ἕνεκα τῆς ἀδιαλείπτου ἐπικειμένης ἐνόπλου ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἀπέβαλον ἐντελῶς τὸν χαρακτῆρα ἐσωτερικῶν πολιτικῶν διενέξεων, διεξαγομένων διὰ τῶν νομίμων συνταγματικῶν τρόπων, καὶ κατήντησαν ἀληθῆ στρατόπεδα διὰ πάσης βίας καὶ παρανομίας ἀνταγωνιζόμενα. Ἐντεῦθεν δύο εἰδῶν ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐπεκράτησαν τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα· εἷς γενικός, μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου, καὶ εἷς μερικός, ἢ μᾶλλον ἄπειροι μερικοί, καθ' ἑκάστην σχεδὸν Ἑλληνίδα πόλιν, μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν αὐτῆς· ἐντεῦθεν ἡ πολιτική, ἡ ἔννομος κοινωνία, ἡ διὰ τοσούτων αἰώνων καὶ ἀγώνων μορφωθεῖσα, παρ' ὀλίγον ἐξέλιπεν, ἡ δ' Ἑλλὰς ἐκινδύνευε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς κατάστασιν χείρονα τῆς ἀρρύθμου καὶ ἀθέσμου ἐκείνης κοινωνίας, ἣν εἴδομεν ἐπικρατήσασαν ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Διότι νόμος δὲν ἴσχυε πλέον, νόμος κατέστη τὸ κράτος τοῦ δυνατωτέρου καὶ τοῦ πονηροτέρου· αὗται αἱ ἰδιωτικαὶ συναλλαγαὶ ἀναφανδὸν παρεβιάζοντο, αὐτοὶ οἱ φιλικοὶ καὶ συγγενικοὶ δεσμοὶ ἐξελύθησαν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνοσιουργία προέβη μέχρι καὶ τοῦ νὰ θέλῃ νὰ αἰτιολογῇ τὴν τοιαύτην ἀνατροπὴν ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρω-

πίνων νόμων, αὗται αἱ λέξεις μετέβαλον τὰς συνήθεις αὐτῶν σημασίας, καὶ ἡ ῥητορικὴ τέχνη ἠγωνίσθη ἤδη, διὰ πάσης σοφιστείας, νὰ παραστήσῃ τὸ δίκαιον ὡς ἄδικον, καὶ τὸ ἄδικον ὡς δίκαιον· τὰ δ' ὀνόματα τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἀπέβησαν ἐπὶ τέλους ἁπλαῖ προφάσεις ἀμοιβαίας ἐχθροπραξίας καὶ ἁρπαγῆς, ὥστε ὁ ἀνίερος ἐκεῖνος πόλεμος, οὐ μόνον ἐνόθευσε τὸν χαρακτῆρα τῶν πολιτικῶν μερίδων, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατέστρεψε τὰ ὄργανα ταῦτα, διὰ τῆς ἐννόμου ἐνεργείας τῶν ὁποίων διατηρεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ζωὴ πάσης ἐλευθέρας πολιτείας. Ὁ Θουκυδίδης περιέγραψε τὰ συμπτώματα τῆς ἠθικῆς ταύτης νόσου, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, μεθ' ὅσης ἀκριβείας εἶχε περιγράψει τὴν λοιμικὴν νόσον τὴν μαστίξασαν πρὸ ὀλίγου τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἂν καὶ ἡ περὶ τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἀναρχίας ἔκθεσίς του εἶναι, κατὰ δυστυχίαν, ἓν τῶν ἀσαφεστάτων μερῶν τῆς ἐπὶ σαφηνείᾳ ἐν γένει μὴ διακρινομένης συγγραφῆς του. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀναρχία αὕτη δὲν ἐμίανεν ἐξίσου ἁπάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις· ποῦ ἀπέβη ὀλεθριωτέρα, ποῦ ὀλιγώτερον ὀλεθρία· ποῦ ἀνεφάνη πρωϊμώτερον, ποῦ βραδύτερον· ἀλλὰ τὸ γενικὸν τοῦ ἱστορικοῦ σκιαγράφημα προδήλως προέθετο νὰ παραστήσῃ ἐν κεφαλαίῳ τὴν ὅλην τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατάστασιν. Μὴ νομίσωμεν δὲ πάλιν ὅτι τοιαῦτά τινα δὲν συνέβησαν καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη. Αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορικὴ καὶ προφητικὴ μεγαλοφυΐα ᾔξευρε τά τε παρόντα νὰ κρίνῃ ἀκριβῶς καὶ τὰ μέλλοντα ἀσφαλῶς νὰ διακρίνῃ, λέγει, ἐν προοιμίῳ τῆς ἀπαισίας αὐτοῦ εἰκόνος, ταῦτα πάντα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον «γιγνόμενα, καὶ ἀεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾖ.» Καὶ τῳόντι πανταχοῦ σχεδὸν καὶ πάντοτε αἱ ἐμφύλιοι διενέξεις ἐπήγαγον ὅμοια ἢ ἀνάλογα ἀποτελέσματα· ἀπόδειξις, ἵνα μὴ ἀνατρέξωμεν μέχρι τοῦ μέσου αἰῶνος, αἱ τραγικαὶ σκηναὶ αἵτινες συνέβησαν, κατὰ τὴν 16 καὶ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα μ. Χρ., ἕνεκα θρησκευτικῶν διενέξεων, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Ὁλλανδίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἱσπανίαν· ἀπόδειξις αἱ ἔτι τραγικώτεραι ἴσως σκηναὶ τῆς Γαλλικῆς μεταπολιτεύσεως, περὶ αὐτὰ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ἄν, διὰ τῆς εὐεργετικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνεργείας, ἡ νεωτέρα εὐρωπαϊκὴ κοινωνία φαίνεται μετριάζουσα τὰ πάθη αὐτῆς καὶ λαμβάνουσα ἕξεις φιλανθρωποτέρας καὶ ἠπιωτέρας,

ἔθνη ὅμως σύγχρονα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ, καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὀνομαστότατα, ἀνεδείχθησαν, εἰς παραπλησίας περιστάσεις, πολὺ ἀγριώτερα τῶν προπατόρων ἡμῶν· διότι οἱ Καρχηδόνιοι λ. χ. καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῶν παραφοραῖς, δὲν ἠρκοῦντο εἰς δῃώσεις, δημεύσεις καὶ σφαγάς, ἀλλὰ ἐπετηδεύοντο νὰ αὐξήσωσι τὰς συμφορὰς τῶν θυμάτων δι' ἀκρωτηριασμῶν, διὰ σταυρώσεων καὶ ἄλλων τοιούτων βασανιστηρίων.

Τελευταῖον ἐν ἔτει 425 ἐπῆλθε γεγονὸς τὸ ὁποῖον προπαρεσκεύασε τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐνέβαλον, κατὰ τὸ σύνηθες, εἰς τὴν Ἀττικήν, ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἆγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Λέγομεν κατὰ τὸ σύνηθες, διότι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου σχεδὸν κατ' ἔτος ἐπανελάμβανον τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην· μόνον κατὰ τὸ τρίτον καὶ τὸ ἕκτον ἔτος παρέλιπον αὐτήν· κατὰ μὲν τὸ τρίτον, διότι ἐφοβήθησαν τὸν λοιμὸν καὶ διότι ἔσπευδον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Πλαταιῶν· κατὰ δὲ τὸ ἕκτον, διότι, ὄντος ἤδη τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ ἰσθμῷ, ἐγένοντο πολλοὶ σεισμοί, οἵτινες ὑπελήφθησαν ὡς κακὸς οἰωνὸς καὶ ἀπέτρεψαν τοὺς Πελοποννησίους τότε ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἕβδομον τοῦτο ἔτος ἡ ἐπιδρομὴ δὲν διήρκεσε πολύ, μόλις δεκαπέντε ἡμέρας, ἐν μέρει διότι ἐγένετο πρωϊμώτατα, ὥστε, τοῦ σίτου ἔτι χλωροῦ ὄντος, ἐστερήθη τὸ στράτευμα τροφῶν, καὶ πρὸς τούτοις ἐπίεσεν αὐτὸ χειμὼν ἐπισυμβὰς ἔκτακτος· ἐν μέρει διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ Ἆγις ὁ βασιλεὺς ἔλαβον ἐν τῷ μεταξὺ εἴδησιν σπουδαιοτάτην ἐμβαλοῦσαν αὐτοὺς εἰς πολλὴν ἀνησυχίαν, καὶ ἀναγκάσασαν νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπάνοδον.

Τῳόντι συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν Λακεδαιμονίων εἶχον ἐκπλεύσει ἐκ Πειραιῶς τεσσαράκοντα νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα καὶ Σοφοκλέα, εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐν Σικελίᾳ ὀπαδῶν τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα εἶχε διαταχθῆ πρὸς τούτοις, διερχομένη διὰ Κερκύρας, νὰ βοηθήσῃ τοὺς αὐτόθι δημοκρατικούς, οἵτινες τότε δὲν εἶχον εἰσέτι καταβάλει ὁλοσχερῶς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν ἀριστοκρατικούς. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ δύο κύριοι σκοποί, δι' οὓς ἐξέπλευσεν ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα, ἔλαβεν ὅμως καὶ τρίτην τινὰ πα-

ραγγελίαν ἐν παρόδῳ μὲν δοθεῖσαν, ἀλλὰ ἀναδειχθεῖσαν σπουδαιοτάτην.

Ὑπῆρχε τότε ἐν Ἀθήναις στρατιωτικὸς ἀνήρ, ὁ Δημοσθένης, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὁ ἐπιτηδειότατος καὶ μεγαλεπηβολώτατος τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως, ὅπως ὁ Φορμίων ἦτο ὁ τῶν ναυάρχων αὐτῆς ἐπιφανέστατος. Ὁ Δημοσθένης εἶχε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀριστεύσει λαμπρῶς εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν, ὡς προείπομεν, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἀκαρ ᾶνες· ἀντίπαλοι δὲ τῶν Ἀθηναίων οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ Δημοσθένης, τολμηρότερον τοῦ δέοντος ἐμβαλὼν εἰς τὴν δυσπρόσοδον τῶν Αἰτωλῶν χώραν, ἔπαθεν ἧτταν δεινήν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον θαυμασίως ἠνώρθωσε τὸ πρῶτον ἁμάρτημα οὐ μόνον διασώσας τὴν Ναύπακτον ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐπιθέσεως τῶν Αἰτωλῶν καὶ τῶν Πελοποννησίων, ἀλλὰ δραμὼν μετὰ τῶν Ἀκαρνάνων καὶ εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους, καθ' οὗ ὥρμησαν ἤδη οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται· ἐκεῖ δέ, περὶ Ὄλπας, αἵτινες ἀπεῖχον τοῦ Ἄργους πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους, τοσοῦτον ὁλοσχερῶς κατετρόπωσε τοὺς ἀντιπάλους, ὥστε οἱ μὲν Πελοποννήσιοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανέλθωσι τεταπεινωμένοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ δὲ Ἀμβρακιῶται νὰ συνομολογήσωσι συνθήκας ἐπωφελεστάτας εἰς τοὺς Ἀκαρνᾶνας. Ἐντεῦθεν μέγα ἀπέβη τοῦ Δημοσθένους τὸ ἀξίωμα ἐν Ἀθήναις· ἐντεῦθεν δὲ καὶ μέγα τι βούλευμα συνέλαβεν ὁ στρατηγὸς οὗτος ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς τοὺς ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίους. Τὸ δὲ βούλευμα ἦτο νὰ καταλάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίκαιρόν τι κατὰ τὴν Μεσσηνίαν χωρίον, ἵνα ἐκεῖθεν, τῇ συμπράξει τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίων καὶ τῶν Μεσσηνίων ὅσοι, ὡς δοῦλοι τῆς Σπάρτης μένοντες ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, ἐπεζήτουν πᾶσαν ἀφορμὴν στάσεως, πιέσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ καὶ παραλύσωσιν οὕτω πᾶσαν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ τοσοῦτῳ σπουδαῖα ἀποτελέσματα καὶ τὸ ὁποῖον ἄπορον εἶναι, ὡς πολλάκις παρετηρήσαμεν, πῶς οὔτε εἰς τὸν νοῦν τοῦ Περικλέους εἶχεν ἐπέλθει, οὔτε ὑπὸ ἄλλου τινὸς μέχρι τοῦ ἑβδόμου τούτου ἔτους ἐμελετήθη ἐν Ἀθήναις, οὐδὲ τότε φαίνεται τυχὸν ἐξαιρέτου τινὸς ἐπιδοκιμασίας καὶ προσ-

οχῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ· διότι δὲν ἀπεστάλη εἰδική τις ἐπὶ τούτῳ στρατεία, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπετράπη εἰς τὸν Δημοσθένην, ἐπιβάντα ὡς ἰδιώτην εἰς τὴν ναυτικὴν μοῖραν ἥτις κυρίως ἐξεπέμπετο εἰς Κέρκυραν καὶ Σικελίαν, νὰ μεταχειρισθῇ, ἐὰν θέλῃ, τὰ πλοῖα ταῦτα καθ' ὁδόν, εἴς τινα περὶ τὴν Πελοπόννησον ἐπιχείρησιν.

Ὅτε λοιπὸν ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ τὸν Σοφοκλέα μοῖρα ἔφθασεν εἰς τὴν δυτικομεσημβρινωτέραν παραλίαν τῆς Λακωνικῆς κατέναντι τῆς Πύλου, ὁ Δημοσθένης προέτεινε νὰ ἀποβῶσιν αὐτόθι, νὰ ὀχυρωθῶσι καὶ ἔπειτα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν· ἀλλ' οἱ δύο στρατηγοὶ ἀπεποιήθησαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεως ταύτης καὶ ἠθέλησαν νὰ προχωρήσωσιν, ὅτε, κατ' εὐτυχίαν, τρικυμία ἐπισυμβᾶσα ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Πύλον. Τὶς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων δὲν γνωρίζει τὴν θέσιν τοῦ εὐρυχώρου ἐκείνου λιμένος, ἐν ᾧ, τῇ 8ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1827 ἔτους, οἱ στόλοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας κατατροπώσαντες τὴν ἡνωμένην Τουρκο-αιγυπτιακὴν ναυτικὴν δύναμιν, καθηγίασαν, διὰ τοῦ αἵματος τῶν κρατίστων τῆς γῆς ἐθνῶν, τὴν αὐτονομίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος; Τὸν ἐν εἴδει ἡμισελήνου σχηματιζόμενον τοῦτον λιμένα ἀσφαλίζει ἀπὸ τῆς δυτικῆς θαλάσσης ἡ ἐκ τοῦ ἑνὸς αὐτοῦ κέρατος μέχρι τοῦ ἄλλου ἁπλουμένη ἐπιμήκης νῆσος Σφακτηρία, ἥτις καὶ αὐτὴ ἀπέβη ὀνομαστὴ εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν ἱστορίαν· διότι ἐκεῖ, κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1825 ἔτους, ἔδραμον πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἄνδρες, Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες, ἠπειρῶται καὶ ναυτικοί, στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοί, ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰς πρώτας τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἐφόδους· καὶ ἐκεῖ τότε ἔπεσον ἐνδόξως ὁ Ἀναγνωσταρᾶς καὶ ὁ Σταῦρος Σαχίνης· ἐκεῖ ὁ ΣανταΡόζας· ἐκεῖ ὁ Τσαμαδός· ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθη ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ἐπὶ τοῦ πλοίου «ἡ Ἀθηνᾶ,» τοῦ διασχίσαντος ἔπειτα ἐν θριάμβῳ ὁλόκληρον τὸν ὀθωμανικὸν στόλον. Ἕνεκα τῆς προκειμένης Σφακτηρίας, ὁ λιμὴν τῆς Πύλου ἔχει δύο στόμια, τὸ μὲν βόρειον, τὸ δὲ μεσημβρινόν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀμφότερα ἔπαθον, ὡς φαίνεται, διὰ τοῦ χρόνου οὐσιώδη τινὰ ἀλλοίωσιν. Διότι σήμερον ἡ μεσημβρινὴ εἴσοδος ἔχει πλάτος 1,200 περίπου μέτρων καὶ βάθος ὕδατος παραλλάττον μεταξὺ 5, 7, 28 καὶ 33 ὀργυιῶν, ἐνῷ, κατὰ

Θουκυδίδην, τὸ πλάτος αὐτῆς ἦτο τοσοῦτον μόνον ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσι δι' αὐτῆς ἐκ παραλλήλου εἰμὴ 8 ἢ 9 τριήρεις· τὸ δὲ τῆς βορείου εἰσόδου πλάτος εἶναι σήμερον 130 περίπου μέτρων, καὶ τὸ βάθος τοῦ ὕδατος δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 48 δακτύλους· διότι ἡ εἴσοδος αὕτη φράσσεται ἤδη ὑπὸ σύρτεως, ἐνῷ τὸ πάλαι, κατὰ Θουκυδίδην, ἠδύναντο νὰ διέλθωσιν ἐντεῦθεν δύο τριήρεις, ὅπερ προϋποτίθησι πολὺ μεγαλήτερον βάθος ὕδατος. Ἡ δὲ ἐπὶ τῆς κατέναντι Πελοποννήσου παραλία, ἡ ἐπὶ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων τοσοῦτον λαμπρὰ διὰ τὴν ἀκμάζουσαν τότε αὐτόθι Πύλον, ἦτο ἤδη ἔρημος καὶ ἀκαλλιέργητος, ἕνεκα τῆς τυραννίας τῶν Λακεδαιμονίων ἥτις εἶχε φυγαδεύσει τοὺς κατοίκους καὶ ἐξαφανίσει πᾶν ἴχνος βιομηχανίας καὶ γεωργίας.

Οὕτως εἶχε τὸ χωρίον τοῦτο ὅτε κατέφυγον εἰς αὐτό, διὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν τρικυμίαν, αἱ ἀττικαὶ νῆες. Τότε ὁ Δημοσθένης ἐπανέλαβε τὴν περὶ ἀποβάσεως πρότασίν του· ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ καὶ πάλιν ἀπέκρουσαν αὐτήν, λέγοντες, ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἔχει πολλὰς ἐρήμους ἄκρας, τὰς ὁποίας δύναται οὗτος νὰ καταλάβῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ καταδαπανᾷ τῆς πόλεως τὰ χρήματα. Κατ' εὐτυχίαν ὅμως πάλιν ἐπειδὴ ἐπέμενεν ἡ τρικυμία καὶ παρετείνετο οὕτως ἡ ἐν τῷ λιμένι διατριβὴ τῶν πλοίων, αὐτοὶ οἱ στρατιῶται τελευταῖον βαρυνθέντες τὴν ἀργίαν, ἐπεχείρησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὸ βούλευμα τοῦ Δημοσθένους· καὶ οὕτως ἀνηγέρθη ἐκ τοῦ προχείρου μικρὸν ὀχύρωμα ἐπὶ τῆς πελοποννησιακῆς παραλίας, παρὰ τὸ βόρειον ἤτοι τὸ στενότερον τοῦ λιμένος στόμιον, εἰς θέσιν καλουμένην ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων Κορυφάσιον, θεωρηθεῖσαν δὲ ἐπιτηδειοτάτην ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους διά τε τὸ φύσει ὀχυρὸν αὐτῆς καὶ διότι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα κρήνη καλοῦ ὕδατος. Ἀπετελέσθη δὲ τὸ ἔργον ἐν ἡμέραις ἕξ, καὶ τότε ὁ Εὐρυμέδων, καταλιπὼν αὐτόθι τὸν Δημοσθένην μετὰ πέντε πλοίων, ἀπέπλευσε μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπὶ Κέρκυραν.

Τὸ δ' ὀχύρωμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις μετὰ τοσαύτης μὲν ὀλιγωρίας ἀπεφασίσθη ἐν Ἀθήναις, μετὰ τοσαύτης δὲ δυστροπίας διεξήχθη ἐν Πύλῳ ὑπὸ τῶν στρατηγῶν, ἔμελλεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ προκαλέσῃ σωτήρια διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀποτελέσματα. Εἴδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἄγις, ὅστις εἶχεν ἐμβάλει εἰς τὴν Ἀττικήν, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ μεθ' ἅπαντος τοῦ πελοποννησια-

κοῦ στρατοῦ εἰς τὰ ἴδια, ἅμα πληροφορηθεὶς τὸ τολμηρὸν τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου ἔργον· ἐνταὐτῷ δὲ καὶ ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων ὅστις εἶχε σταλῆ εἰς Κέρκυραν, ἵνα ὑποστηρίξῃ τοὺς ἀνθισταμένους ἔτι αὐτόθι ἀριστοκρατικούς, διετάχθη νὰ ἀνακάμψῃ ὅ,τι τάχιστα εἰς Πύλον, ὥστε οἵ τε Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἐν τῷ ἅμα ἀνεκουφίσθησαν ἐκ τῶν τοῦ πολέμου δεινῶν. Ἀλλ' ἐνταὐτῷ τὰ κατὰ τὸν Δημοσθένην ἀπέβησαν δεινότατα· διότι μὴ ἔχων εἰμὴ πέντε τριήρεις καί τινας προσελθόντας Μεσσηνίους ἐθελοντάς, εἶδεν ἀπὸ τῆς ἐρήμου αὐτοῦ ἄκρας 43 τριήρεις τῶν πολεμίων εἰσερχομένας εἰς τὸν λιμένα, ἅπασαν δὲ τὴν παραλίαν καλυφθεῖσαν ὑπὸ μαχητῶν, τοὺς ὁποίους ἡ κατὰ πρῶτον ἐκπλαγεῖσα διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ ἀκούσματος Σπάρτη, ἔσπευσε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ καταπατήσωσι τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος. Δὲν ἀπέβαλεν ὅμως τὸ θάρρος ὁ Δημοσθένης, ἀλλὰ ἐκθύμως καὶ συνετῶς παρεσκεύασε τὰ πάντα πρὸς ἄμυναν. Ἀφοῦ ἐξέπεμψε δύο τῶν πλοίων αὐτοῦ πρὸς τὸν Εὐρυμέδοντα, ἐπικαλούμενος τὴν ταχίστην ἐπικουρίαν τῆς ἀττικῆς μοίρας, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ πελάγους ἐπικειμένην ἔφοδον τῶν πολεμίων· διότι, ὡς φαίνεται, εἶχεν ὀχυρώσει τὸ πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ πρὸς τὸν λιμένα μέρος ἀσφαλέστερον. Τῳόντι οἱ Πελοποννήσιοι, καταλαβόντες πρῶτον τὴν Σφακτηρίαν διὰ 420 Σπαρτιατῶν, ἵνα τοιουτοτρόπως ὦσι πανταχόθεν κύριοι τοῦ λιμένος, ὥρμησαν διὰ πλείστου θάρρους ἐπὶ τὴν πρὸς τὸ πέλαγος νεύουσαν παραλίαν, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ὑψοῦτο τὸ ὀχύρωμα καὶ παρ' ἣν εἶδον τεταγμένους 60 ὁπλίτας Ἀθηναίους καὶ ὀλίγους τοξότας, ἐλπίσαντες τούτους μὲν τάχιστα νὰ καταβάλωσι,ἔπειτα δὲ νὰ εἰσπηδήσωσιν ἀμέσως εἰς τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος μηδόλως ἢ ἀσθενῶς ἀσφαλισθὲν ὀχύρωμα. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπήντησαν δυσχερείας ἄλλας ἀπροσδοκήτους· ὁ αἰγιαλὸς ἐκαλύπτετο ὑπὸ βράχων ἀπροσίτων, οὐδὲ ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἓν καὶ μόνον μέρος, καὶ τοῦτο στενότατον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδύναντο νὰ πλησιάσωσιν αἱ νῆες. Ἐπειδὴ δὲ τούτου ἕνεκα ὀλίγαι διὰ μιᾶς ἐπετίθεντο, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Δημοσθένης εἰς τοῦτο δὴ τὸ σημεῖον συνεκέντρωσεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν μικρὰν δύναμιν, ἡ πάλη ἀπέβη ὀλιγώτερον ἄνισος ἢ ὅ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο. Αἱ πελοποννησιακαὶ τριήρεις διὰ πάσης μὲν προθυμίας ἀμοιβαίου παρακελευσμοῦ ἠγωνίζοντο νὰ ἐπι-

τύχωσι τὴν ἀπόβασιν, ἀλλ' ἀπεκρούοντο ἐπιμόνως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Εἰς μάτην ἐπανέλαβον πολλάκις τὴν ἔφοδον· εἰς μάτην ὁ Βρασίδας αὐτός, ὃν μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει διαπρέποντα εἰς μεγαλήτερον στάδιον, εἰς μάτην ὁ φιλότιμος οὗτος ἀνήρ, τριηραρχῶν ἐνταῦθα, ἀνέκραξεν, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς ἄλλους κυβερνήτας καὶ τριηράρχους, ὅτι εἶναι αἰσχρὸν φειδόμενοι ξύλων νὰ περιΐδωσι τοὺς πολεμίους πεποιημένους τείχη ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, καὶ διέταξεν αὐτοὺς νὰ συντρίψωσιν, ἐὰν ἦναι ἀνάγκη, τὰς ναῦς αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόβασιν· τοὺς δὲ λόγους δι' ἔργων ἐπικυρῶν καὶ ἀναγκάσας τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ νὰ ἐξωθήσῃ τὴν ναῦν πρὸς τὰ ἐμπρός, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἀποβάθραν· εἰς μάτην διότι, καθ' ἣν στιγμὴν ἡτοιμάζετο ν' ἀποβῇ, ἐτραυματίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, καὶ λειποθυμήσας ἔπεσεν ἐπὶ τοῦ πλοίου· ἡ δ' ἀσπὶς αὐτοῦ ἐξολισθήσασα εἰς τὴν θάλασσαν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἐθεώρησαν αὐτὴν ὕστερον, δικαίως, ὡς ἓν τῶν καλλίστων τοῦ ἔργου τούτου τροπαίων. Οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι ἠθέλησαν νὰ ἐκδικηθῶσι τὴν πτῶσιν τοῦ Βρασίδα, ἀλλά, διὰ τὸ ἀπόκρημνον τοῦ χωρίου καὶ τὴν ἀκαταγώνιστον τῶν Ἀθηναίων ἄμυναν, οὐδὲν κατώρθουν· καὶ ὁ περιγράφων τὸν ἀγῶνα τοῦτον μέγας ἱστορικός, δὲν λησμονεῖ νὰ παρατηρήσῃ ὁπόσον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ἀγὼν οὗτος ἦτο ἀλλόκοτος. «Ἐς τοῦτό τε περιέστη ἡ τύχη, λέγει, ὥ τε Ἀθη»ναίους μὲν ἐκ γῆς τε, καὶ ταύτης Λακωνικῆς, ἀμύνεσθαι ἐκείνους »ἐπιπλέοντας, Λακεδαιμονίους δὲ ἐκ νεῶν τε καὶ ἐς τὴν ἑαυτῶν, »πολεμίαν οὖσαν, ἐπ' Ἀθηναίους ἀποβαίνειν. Ἐπὶ πολὺ γὰρ ἐποίει »τῆς δόξης ἐν τῷ τότε, τοῖς μέν, ἠπειρώταις μάλιστα εἶναι καὶ »τὰ πεζὰ κρατίστοις, τοῖς δέ, θαλασσίοις τε καὶ ναυσὶ πλεῖστον »προέχειν.»

Μετὰ δύο ἡμερῶν ἀτελεσφόρους ἐφόδους, οἱ Πελοποννήσιοι κατέπαυσαν τὸν πόλεμον, καὶ ἐζήτησαν τὴν τρίτην ἡμέραν, ἐκ τῆς Ἀσίνης ξύλα πρὸς κατασκευὴν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσωσιν ἤδη ἀπόβασιν ἀπὸ τοῦ λιμένος, ὅπου εὐκολώτερον μὲν ἠδύναντο νὰ πλησιάσωσιν, ὅπου ὅμως τὸ τεῖχος τοῦ ὀχυρώματος, ἔχον ὕψος ἱκανόν, ἀπήτει τακτικὴν πολιορκίαν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ καταφθάνουσιν ἐκ Ζακύνθου αἱ τῶν Ἀθηναίων νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα, συμποσούμεναι εἰς πεντήκοντα, διότι ἀπὸ τῆς ἐκ Πύλου ἀναχωρήσεώς των προσέλαβον τέσσαρας ἔτι Χίας καί τινας

τῶν πρὸ καιροῦ εἰς Ναύπακτον φρουρουσῶν τριήρων. Οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἀρχὰς προέτεινον εἰς τοὺς ἀντιπάλους τὸν ἀγῶνα ἐν ἀναπεπταμένῳ τῷ πελάγει· ἰδόντες δ' ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐξέρχονται ἐπὶ τούτῳ, εἰσήλασαν εἰς τὸν λιμένα δι' ἀμφοτέρων τῶν στομίων, καὶ ὁρμήσαντες ἐπὶ τοὺς πολεμίους, ἐξώθησαν αὐτοὺς εἰς τὴν παραλίαν. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ ἐν Σφακτηρίᾳ συμπολῖται αὐτῶν μένουσιν οὕτω εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἀθηναίων, ἐπεχείρησαν αὖθις ν' ἀντεπεξέλθωσι· καὶ φοβερὸς ἐξερράγη ἐντὸς τοῦ λιμένος ἀγών, καθ' ὃν ὅμως ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσαν οἱ Ἀθηναῖοι κύριοι γενόμενοι τοῦ λιμένος καὶ πανταχόθεν ἀποκλείσαντες τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας.

Ὅτε ἀνηγγέλθησαν εἰς Σπάρτην τὰ πράγματα ταῦτα, τοσούτῳ πλειότερος ἐπεκράτησεν αὐτόθι θόρυβος, ὅσῳ πολλοὶ τῶν ἀποκλεισθέντων ἐν Σφακτηρίᾳ ὁπλιτῶν ἀνῆκον εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη· ὅθεν ἀπεφασίσθη ἀμέσως νὰ καταβῶσιν εἰς τὸ στρατόπεδον τὰ τέλη ἤτοι αἱ ἀρχαὶ αὐταί, ἵνα ἰδοῦσαι ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ συμβαίνοντα, ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ πρακτέου· καὶ γενομένου τούτου, ἐπειδὴ τὰ τέλη ἐπείσθησαν ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχε τρόπος τοῦ νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἀποκλεισθέντας, ἐζήτησαν παρὰ τῶν στρατηγῶν τῶν Ἀθηναίων διὰ κήρυκος ἀνακωχήν, ἵνα πέμψωσιν ἐν τῷ μεταξὺ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας καὶ διαπραγματευθῶσι περὶ εἰρήνης.

Ὁ Εὐρυμέδων καὶ ὁ Δημοσθένης ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν καὶ συνωμολόγησαν ἀνακωχήν, ἀλλὰ ἐπὶ ὅροις ἐπαχθεστάτοις διὰ τοὺς Πελοποννησίους. Πᾶσαι αἱ τριήρεις, οὐ μόνον αἱ εἰς τὸν λιμένα τῆς Πύλου εὑρισκόμεναι, ἀλλὰ καὶ αἱ εἰς ὅλους τοὺς λοιποὺς λιμένας τῆς Λακωνικῆς, συμποσούμεναι δὲ εἰς 60, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἵνα ἔχωσιν αὐτὰς μέχρις οὗ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πρέσβεις· οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἀντὶ τούτου ὑπέσχοντο νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὴν εἰς τὴν νῆσον εἰσαγωγὴν ὡρισμένου τινὸς ποσοῦ τροφίμων καθ' ἑκάστην.

Εἰμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὁποία κίνησις ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις, ὅτε ἔφθασεν αἴφνης εἰς Πειραιᾶ τὸ πλοῖον τὸ κομίσαν ἅμα μὲν τὴν ἀγγελίαν τῶν ἐν Πύλῳ συμβάντων, ἅμα δὲ τοὺς πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς ἐλθόντας ἵνα καθυποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ τύχη ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ δὲν εἶχε συνει-

θίσει τοὺς Ἀθηναίους εἰς τοιαῦτα εὐνοίας δείγματα. Ἡ δήωσις τῶν λαμπρῶν κτημάτων τῆς Ἀττικῆς, ὁ λοιμὸς ὁ δεκατεύσας τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἡ ταπείνωσις εἰς ἣν περιῆλθον καθυποβαλόντες ἱκεσίας περὶ εἰρήνης, εἰς ἃς οἱ Σπαρτιᾶται οὐδεμίαν εἶχον δώσει ἀκρόασιν, ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀρχαιοτάτου καὶ πιστοτάτου αὐτῶν συμμάχου ἤτοι τῆς πόλεως τῶν Πλαταιῶν, ἡ ἀνάλωσις τοῦ ἀποθεματικοῦ ταμείου, ἡ ἐπανάστασις τῆς Λέσβου, ἑνὸς τῶν ἰσχυροτάτων συμμάχων αὐτῶν, ὅλα ταῦτα ἦσαν συμφοραὶ αἵτινες οὐ μόνον τοὺς συνετούς, ἀλλὰ καὶ ἅπαντας ἐν γένει τοὺς πολίτας ἠδύναντο νὰ ἐμβάλωσιν εἰς δικαίας ἀνησυχίας περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ ὀλεθρίου τούτου ἀγῶνος, ὅτε διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ θαύματος, ἢ μᾶλλον διὰ τῆς συνέσεως καὶ τῆς τόλμης ἀνδρὸς ἑνός, εἶδον τὰ πράγματα μεταβαλόντα ὄψιν, καὶ τοὺς ἀγερώχους Λακεδαιμονίους προσπίπτοντας εἰς τοὺς πόδας αὐτῶν. Ἐπιτηδειοτέρα περίστασις ἵνα οὐ μόνον ἐντίμως ἀπαλλαγῶσι τοσούτων δεινῶν, ἀλλὰ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πλείονος θυσίας ἀνακτήσωσι τὴν προτέραν εἰρήνην, εὐημερίαν καὶ ἰσχύν, δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ δοθῇ· καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἀπελάκτισαν τὴν περίστασιν ταύτην, καὶ δὲν ἐπείσθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῆς, εἰμὴ ἀφοῦ ὑπέκυψαν εἰς νέας μεγάλας συμφοράς. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὴν ἀφροσύνην τὴν ὑπαγορεύσασαν τὴν τοιαύτην τῶν Ἀθηναίων διαγωγήν, ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν βαθμηδὸν ἐπελθοῦσαν ἀλλοίωσιν περὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἐσωτερικῶν τῆς πόλεως πραγμάτων.

Εἴδομεν ὅτι, ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Περικλέους, ἡ ἰσχὺς τῶν εὐπορωτέρων καὶ συνετωτέρων πολιτῶν ἠλαττώθη πολύ, ἐπεκράτησε δ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὁ ὄχλος. Ὁ ὄχλος οὗτος, ἐνόσῳ μὲν ἔζη ὁ Περικλῆς, ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός, ἂν ὄχι πάντοτε, τοὐλάχιστον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἤρχισε νὰ ἄγηται καὶ νὰ φέρηται ὑπὸ ἀνδρῶν, οἵτινες οὐ μόνον οὐδεμίαν εἶχον τῶν ἐξαιρέτων αὐτοῦ ἀρετῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλως διάφορον κοινωνικὴν τάξιν ἀνῆκον. Διότι εὐθὺς ἔκτοτε ἐπῆλθε καὶ ἑτέρα τις μεταβολὴ περὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν κυβερνητῶν τῆς πόλεως. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων, διεύθυνον τὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου οἱ στρατηγοί, αὐτοὶ καθυποβάλλοντες καὶ συζητοῦντες τὰς κυριωτάτας μάλιστα ἐξωτερικὰς

ὑποθέσεις, καὶ αὐτοὶ μετέπειτα ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπὶ τῇ προτάσει των ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, ἡ τοιαύτη τῶν σπουδαιοτέρων πραγμάτων τῆς πολιτείας διεξαγωγὴ ἐτροποποιήθη κατὰ μικρόν. Τὸ μὲν διότι ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξις τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀπήτησε εἴδικήν τινα περὶ ταῦτα ἐνασχόλησιν καὶ γύμνασιν, ἣν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πάντοτε οἱ ἕνεκα πολεμικῶν ἰδίως προτερημάτων προχειριζόμενοι εἰς τὸ στρατηγικὸν ἀξίωμα· τὸ δέ, διότι αἱ ποικίλαι τοῦ πολέμου χρεῖαι προεκάλουν τὴν συνεχῆ σχεδὸν τῶν στρατηγῶν ἀποδημίαν· τὸ δέ, διότι οἱ στρατηγοί, ἄνδρες ἔγκριτοι καὶ εἰς τὰ πρῶτα τῆς πολιτείας γένη συνήθως ἀνήκοντες, ἀηδίασαν ἐπὶ τέλους τὸ συνέδριον ἐκεῖνο τῶν ὀχλικῶν καὶ βαναύσων ἀνδρῶν, ἡ διεξαγωγὴ τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας περιῆλθε, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, εἰς χεῖρας τῶν λεγομένων δημαγωγῶν, ἤτοι ἀνθρώπων εὐτελοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταγωγῆς, παρασκευαζομένων δ' ἐπὶ τούτῳ διά τινος ἀσκήσεως περὶ τὸν λόγον καὶ πρὸ πάντων διὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ προθυμίας περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ποικίλων μηχανημάτων δι' ὧν κολακεύεται καὶ ἐξαπατᾶται τὸ πλῆθος· οἱ δὲ στρατηγοὶ περιωρίσθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ἁπλῆν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων. Ἐντεῦθεν ὑπερηύξησαν τὰ ἀτοπήματα τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων. Ἀφ' ἑνὸς οἱ δημαγωγοί, ὁμιλοῦντες περὶ πραγμάτων ἀλλοτρίων αὐτοῖς, παρέσυρον πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν εἰς ψηφίσματα ἀσύνετα· ἀφ' ἑτέρου οἱ στρατηγοὶ ἦσαν πολλάκις ἠναγκασμένοι νὰ ὑπακούωσιν εἰς ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἀπεδοκίμαζον. Ἐκ τούτου οὐ μόνον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας ἀπέβησαν ἐπισφαλέστερα, καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν πλημμελεστέρα, ἀλλὰ καὶ διαφωνίαι προέκυψαν μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν τῆς πολιτείας, διαφωνίαι ὑποτρεφόμεναι ὑπὸ ἀμοιβαίων παθῶν καὶ προσωπικῶν συμφερόντων, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τοῦ φθόνου τῶν δημαγωγῶν πρὸς τὴν πολεμικὴν τῶν στρατηγῶν δόξαν καὶ ὑπὸ τῆς περιφρονήσεως τῶν στρατηγῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες, μακρὰν παντὸς κινδύνου καὶ πάσης σπουδαίας εὐθύνης, ἠξίουν νὰ διέπωσι, διὰ λόγων καὶ ῥᾳδιουργιῶν, τὴν τύχην τῆς πολιτείας. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ χωρισμὸς καὶ ἀνταγωνισμὸς οὗτος τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκτελέσεως, τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας, ὑπῆρξεν ἔκτοτε ὁριστικὸς καὶ διαρκὴς ἐν Ἀθήναις. Τινὲς

τῶν στρατηγῶν παρίσταντο ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου. Ἐὰν ὁ περιφανὴς Φορμίων, ἐὰν ὁ μεγαλεπήβολος Δημοσθένης, ἐὰν καὶ ἄλλοι πολλοὶ πολεμικοὶ ἄνδρες δὲν ἀναφέρωνται πλέον ἀγορεύοντες ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ὁ καλὸς κἀγαθὸς Νικίας ἐξηκολούθει συνδυάζων ἔτι ἀμφότερα τὰ καθήκοντα, καὶ νῦν μὲν βουλευόμενος ἐν τῇ πόλει, νῦν δὲ προκινδυνεύων ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης. Ἀλλ' ὁπόσον ὀλίγη ἦτο ἤδη ἡ ἐπιρροὴ τῶν στρατηγῶν ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ, μαρτυρεῖ αὐτὸ τοῦτο τοῦ Νικίου τὸ παράδειγμα. Νικίας ὁ Νικηράτου ἦτο τότε ὁ πλουσιώτατος τῶν Ἀθηνῶν ἄνθρωπος, ἔχων μεγάλας κτήσεις ἐν τοῖς ἀργυρείοις τοῦ Λαυρίου καὶ 1000 δούλους ἐργαζομένους αὐτόθι διὰ λογαριασμὸν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ καὶ περὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην ἔμπειρος, καὶ στρατηγὸς γενναῖος, καὶ πολίτης χρηστότατος, ὥστε ἐφαίνετο καθ' ὅλα προωρισμένος νὰ ἄρξῃ τῆς πόλεως ἐπ' ἀγαθῷ αὐτῆς· καὶ ὅμως μικρὸν ἐν αὐτῇ ἴσχυσε. Βεβαίως αἴτιον τούτου ὑπῆρξεν ἐν μέρει καὶ ὁ προσωπικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀνδρός· διότι δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ὑποστηρίζῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν γνώμην αὐτοῦ, δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἀντιπάλους, δὲν εἶχε τὴν φιλοδοξίαν τοῦ νὰ αὐξήσῃ, τοῦ νὰ ἐμψυχώσῃ, τοῦ νὰ ἀποδείξῃ ἐπὶ τέλους νικηφόρον τὴν μερίδα τῶν συνετῶν πολιτῶν, τῆς ὁποίας ἦτο ὁ φυσικὸς προστάτης, καὶ ἥτις μόνη ἠδύνατο τότε νὰ σώσῃ τὰς Ἀθήνας. Ἀλλ' εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι εἰς τὴν οὐδετέρωσιν τῆς ἐνεργείας του συνετέλεσε πολὺ καὶ ἡ κακὴ τῶν ἐκκλησιῶν σύνθεσις καὶ ἡ ἔτι χείρων αὐτῶν διεύθυνσις. Ὅθεν ἔλεγε μὲν οὗτος πάντοτε ὅ,τι ἐνόμιζεν ὀρθόν, ἀλλὰ σπανίως ὑπερίσχυον οἱ λόγοι αὐτοῦ· ἐξεπλήρου μὲν πάντοτε πιστῶς τὸ πρὸς τὴν πατρίδα χρέος, προσενεγκὼν ἐπὶ τέλους εἰς αὐτὴν θυσίαν πρόθυμον καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν του, ἀλλ' ἐξεπλήρου τὸ χρέος του παθητικῶς μᾶλλον ἢ ἐνεργητικῶς, οὐχὶ ἐπιτελῶν ὅσα αὐτὸς ἐνόμιζε συμφέροντα καὶ πρέποντα, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως ὁ Κίμων, ὅπως ὁ Περικλῆς, ἀλλ' ὅσα ἄλλοι ἐπέβαλλον αὐτῷ, ὧν πολλὰ πολλάκις ὑπελάμβανεν ὀλεθριώτατα· διότι ἀληθῶς εἰπεῖν οἱ δημαγωγοὶ ἀπέβησαν ἔκτοτε ἀπόλυτοι τῶν πραγμάτων τῆς πολιτείας κύριοι.

Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν δημαγωγῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξαν ὁ νευρορράφος Εὐκράτης, ὁ προβατοπώλης Λυσικλῆς, ὁ λυχνοπώλης Ὑπέρβολος, καὶ ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους μᾶλλον

διαβόητος γενόμενος βυρσοπώλης Κλέων. Ὁ Θουκυδίδης λέγει αὐτὸν «βιαιότατον τῶν πολιτῶν·» λέγει αὐτὸν προτιμῶντα ἀείποτε τὸν πόλεμον τῆς εἰρήνης, διότι, γενομένης ἡσυχίας, ἤθελεν εἶναι «καταφανέστερος κακουργῶν καὶ ἀπιστότερος διαβάλλων·» συγχρόνως ὅμως ὁ ἱστορικὸς ἐπιφέρει, κατὰ δυστυχίαν ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος, τοιοῦτος ὤν, ἦτο τότε «πιθανώτατος ἐν τῷ δήμῳ, πιθανώτατος ἐν τῷ πλήθει,» ὅ ἐστι τὰ μάλιστα παρ' αὐτῷ εἰσηκούετο. Ὁ δὲ τότε ἀκμάσας Ἀριστοφάνης, ὅστις μετ' ἀμιμήτου εὐφυΐας καὶ μετὰ γενναιότητος ἔτι μᾶλλον ἀξιοθαυμάστου, ἐνέπαιξεν, ἐστιγμάτισε καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐμάστιξε τοὺς ὀλετῆρας τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας, κατὰ τοῦ ἀγενοῦς Κλέωνος ἰδίως ἐξεκένωσεν ἅπασαν τὴν φαρέτραν τῶν πικροτέρων αὐτοῦ βελῶν· διότι ὀνομάσας αὐτὸν κεκράκτην, δηλαδὴ φωνακλᾶν, ἐπιφέρει ὅτι ἐξεφόβιζε τοὺς ἀντιπάλους διὰ τῆς ὀξύτητος τῶν κατηγοριῶν αὐτοῦ, διὰ τῆς τραχύτητος τῆς φωνῆς, διὰ τῆς ἀναιδείας τῶν σχημάτων, καὶ ὅτι ἀναισχύντως ἐμπορεύετο τὴν ἰσχὺν ἣν ἐκτήσατο, ἀπειλῶν συκοφαντίας ἵνα λάβῃ χρήματα, ληστεύων τὸ δημόσιον ταμεῖον, καταδιώκων πᾶσαν ἀρετὴν καὶ πᾶσαν ἀξίαν, καὶ διὰ τῶν ἐξωλεστέρων καὶ ἀναιδεστέρων κολακειῶν προσεταιριζόμενος τὴν εὔνοιαν τοῦ πλήθους. Καὶ ἴσως μὲν ἔχεται ὑπερβολῆς τινος ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ μεγάλου κωμικοῦ· ἀλλ' ὅμως, ἀναλογιζόμενοι τὸν ἔντιμον τοῦ Ἀριστοφάνους χαρακτῆρα, τὸ εὐγενὲς τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα τὸ διαλάμπον καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἔργα, καὶ πρὸ πάντων ἀντιπαραθέτοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ πρὸς τὰς γνωστοτέρας τοῦ Κλέωνος πράξεις, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ κυριώτατοι τοὐλάχιστον τῶν χαρακτήρων ἐκείνων ἦσαν ἀκριβεῖς, καὶ ὅτι τοιοῦτος ἐν γένει ἦτο ὁ ἀνὴρ ὅστις διεῖπε τὰ τῶν Ἀθηνῶν πράγματα, ὅτε ἔφθασαν ἐνταῦθα ἐκ Πύλου οἱ τῶν Λακεδαιμονίων πρέσβεις.

Αἱ προτάσεις τὰς ὁποίας οἱ πρέσβεις οὗτοι καθυπέβαλον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἦσαν ἁπλούσταται καὶ δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις· «ἀπόδοτε ἡμῖν τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας καὶ ἀντὶ τῆς χάριτος ταύτης δέχθητε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συμμαχίαν τῆς Σπάρτης» Αἱ προτάσεις αὗται ἠδύναντο νὰ μὴ ἦναι πολὺ ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες,

ἵνα σώσωσιν ὀλίγους τινὰς τῶν συμπολιτῶν, ἐθυσίαζον προχείρως τὸν κύριον σκοπὸν δι' ὃν ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα, καὶ ἰδίως ἐλησμόνουν ὅτι ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα τοῦτον μετὰ συμμάχων πολλῶν, τοὺς ὁποίους ἐγκατέλειπον ἤδη εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, μηδὲν περὶ αὐτῶν προτείνοντες ἢ συνθηκολογοῦντες. Ἀλλ' ὅσῳ ὀλιγώτερον ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, τόσῳ μᾶλλον συνέφερον εἰς τοὺς Ἀθηναίους· διότι, παραιτηθείσης τῆς Σπάρτης ὅλων τῶν ἀξιώσεων ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐκινήθη ὁ πόλεμος, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξήρχοντο ἀπὸ αὐτοῦ παρὰ προσδοκίαν νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι· ἐγκαταλειπούσης δὲ αὐτῆς ὅλους τοὺς συμμάχους, ἢ ἤθελον καὶ οὗτοι ἀναγκασθῇ νὰ εἰρηνεύσωσιν, ἤ, καὶ ἂν ἐπέμενον τινές, εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ καταβληθῶσιν· ὅ,τι λοιπὸν εὐλογώτερον καὶ συνετώτερον εἶχον νὰ πράξωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἦτο νὰ παραδεχθῶσιν ἀμέσως τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων. Ἀλλά, γενομένης συζητήσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Λακεδαιμονίων, ὁ Κλέων ἰσχυρίσθη, ὅτι, ἔχοντες τοὺς ἄνδρας ἐν τῇ νήσῳ, εἶναι κύριοι νὰ συνομολογήσωσιν ὁπόταν θέλωσι τὰ προτεινομένας σπονδάς, καὶ ὅτι ἐν τούτοις εἶναι καλὸν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα ἐπιτύχωσι πλειότερά τινα πλεονεκτήματα· καὶ ἔπεισε τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀποκριθῶσιν, ὅτι πρέπει πρὸ πάντων οἱ ἐν τῇ νήσῳ, παραδόντες τὰ ὅπλα καὶ ἑαυτούς, νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὰς Ἀθήνας· ἀφοῦ δὲ ἔλθωσιν οὗτοι, καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποδώσωσιν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγάς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν Ἀχαΐαν, τότε θέλουσιν ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς οἱ ἄνδρες καὶ θέλουσι συνομολογηθῇ σπονδαί, ἐφ' ὅσον δήποτε ἤθελε κριθῇ εὔλογον χρόνον.

Ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἦτο προδήλως ἀσύνετος. Οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται πότε καὶ διὰ τίνας λόγους, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγάς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν Ἀχαΐαν (σελ. 669). Ἡ παράδοσις αὕτη ἐγένετο πολὺ πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν· καὶ ἐγένετο διότι, κατὰ τὴν ὀρθὴν τοῦ Περικλέους γνώμην, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι τὰς ἠπειρωτικὰς αὐτῶν κτήσεις, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Πῶς λοιπὸν ἤδη, μετὰ τοσαύτας τοῦ πολέμου συμφοράς,

ἀπήτουν χώρας τὰς ὁποίας πρὸ εἰκοσαετίας, ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως ὄντες, εἶχον πεισθῆ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι; Πῶς ἤδη, διότι ἐπέλαμψεν ἐπ' αὐτοὺς μία εὐτυχίας ἀκτίς, ἔφερον διὰ μιᾶς εἰς μέσον ἀξιώσεις αἵτινες ἐδικαιολόγουν ὅλας τὰς περὶ τῆς μελετωμένης ἐπεκτάσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν κατηγορίας, ὧν ἕνεκα ἐκινήθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος; Καὶ ἔπειτα οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτουν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν πράγματα ἀδύνατα· διότι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος πόλεις δὲν ἀνῆκον εἰς τούτους, ἀλλὰ εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν· ὥστε ἡ ἀπόκρισις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἰσοδυνάμει πρὸς ἐντελῆ ἀπόρριψιν τῶν περὶ εἰρήνης προτάσεων. Ἐντεῦθεν οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων, θεωροῦντες ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσωσιν αἱ διαπραγματεύσεις, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐλπίζοντες ὅτι εἰμποροῦν ἴσως νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ ποθουμένου ἐὰν συζητήσωσιν οὐχὶ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κλέωνος παρασυρόμενον ὄχλον, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἐγκρίτους πολίτας, προέτειναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ διορίσῃ συνέδρους ἤ, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, ἐπιτρόπους μεθ' ὧν νὰ ἔλθωσι καθ' ἡσυχίαν εἰς λόγους περὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν. Τότε ὅμως ὁ Κλέων ἤρχισε νὰ κραυγάζῃ, μετὰ πολλῆς ἀγριότητος, ὅτι ἐγίνωσκε μὲν καὶ πρότερον τοὺς πρέσβεις οὐδὲν ἔχοντας ἐν νῷ δίκαιον, νῦν δὲ οὗτοι ἀπεκάλυψαν οἴκοθεν τὴν ἐπίβουλον αὐτῶν προαίρεσιν, μὴ θέλοντες νὰ ὁμιλήσωσι πρὸς τὸ πλῆθος, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἄνδρας· καὶ προσεκάλεσεν αὐτούς, ἐὰν διανοῶνταί τι ὑγιές, νὰ τὸ ἐκθέσωσι παρρησίᾳ ἐνώπιον πάντων. Ὅθεν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἄπρακτοι.

Τότε, μετὰ εἰκοσαήμερον ἀνακωχήν, ἤρχισαν πάλιν περὶ Πύλον αἱ ἐχθροπραξίαι, οἱ δὲ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων ἀπεποιήθησαν πρὸ πάντων τὴν κατὰ τὰ συμφωνηθέντα ἀπόδοσιν τῶν πλοίων εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτοι εἶχον παραβῆ ἐν τῷ μεταξὺ τὰς σπονδάς. Ἀλλὰ καί τοι διὰ τοῦ βιαιοπραγήματος τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐστερήθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος πάσης ναυτικῆς δυνάμεως, ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἀθηναίων δὲν ἀπέβη τόσῳ εὔκολος ὅσῳ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς φανῆ. Ἡ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν προσδοκωμένη παράδοσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀποκεκλεισμένων Σπαρτιατῶν, δὲν ἐγίνετο. Ὁ ἄνθρωποι οὗτοι εἶχον φαίνεται οἰκονομήσει τὰς ἐπὶ

τῶν σπονδῶν εἰσαχθείσας τροφάς, τολμηροὶ δὲ εἵλωτες, ὑπὸ γενναίων ἀμοιβῶν ἐνθαρρυνόμενοι, κατώρθουν καὶ ἤδη ἐκ διαλειμμάτων νὰ φέρωσι εἰς τὴν νῆσον τροφὰς νέας. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἀθηναῖοι ἔπασχον ἀπορίαν σίτου καὶ ὕδατος· καὶ ἡ φυλακὴ τῆς νήσου ἀπέβη ἐπίπονος· ἐφοβοῦντο δὲ πρὸς τούτοις μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς ὁ χειμών, ὥστε διετέλουν ἀθυμοῦντες, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας, ἀντὶ τῶν ἐλπιζομένων τροπαίων καὶ λαφύρων, ἔφθασαν αἱ περὶ τῶν ἀνωτέρω δυσχερειῶν ἀγγελίαι καὶ αἰτήσεις περὶ ἀποστολῆς ἐπικουριῶν. Ἐκ τούτου πολὺς προέκυψεν ἐν τῇ πόλει θόρυβος καὶ μεταμέλεια διότι δὲν εἶχον δεχθῇ τὰς σπονδάς. Ὁ δὲ Κλέων, ἀκούων ἤδη ἅπαντας ἀγανακτοῦντας κατ' αὐτοῦ καθὸ διακωλύσαντος τὴν σύμβασιν, πρῶτον μὲν ἰσχυρίσθη, ὅτι οἱ ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἀπεσταλμένοι παρέστησαν ψευδῶς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων· οὗτοι ὅμως εἶπον ὅτι ἂν δὲν τοὺς πιστεύωσι, δὲν ἔχουσιν εἰμὴ νὰ πέμψωσιν ἐπὶ τοῦ τόπου πληρεξουσίους ἐφόρους ἵνα βεβαιώσωσι τὰ γεγονότα· καὶ ἡ ἐκκλησία ἀμέσως ἐξελέξατο ὡς τοιούτους αὐτόν τε τὸν Κλέωνα καὶ τὸν Θεογένη. Ἀλλ' ἡ ἀποστολὴ αὕτη δὲν συνέφερε παντάπασιν εἰς τὸν Κλέωνα, ὅστις ἤξευρε κάλλιστα ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσιν ὅπως ἐλέγοντο· διό, μεταβαλὼν ἀμέσως τρόπον, «ἐὰν πιστεύητε, εἶπεν, εἰς τὰς δοθείσας ὑμῖν πληροφορίας, μὴ χάνετε καιρὸν πέμποντες ἐφόρους, ἀλλὰ πλεύσατε ἀμέσως ἐπὶ Πύλον, ἵνα γίνητε κύριοι τῆς Σφακτηρίας.» Καὶ ἐνταῦθα, ἐπιχειρῶν μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἀναιδείας ἀπὸ ἐνόχου νὰ γίνῃ κατήγορος καὶ ἀναφανδὸν μεμφόμενος τὸν Νικίαν, στρατηγὸν ὄντα, προσέθηκεν, ὅτι «ἐὰν οἱ στρατηγοὶ ἡμῶν ἦσαν ἄνδρες, εὐχερέστατον ἦτο, πλεύσαντες μετὰ μικρᾶς τινος δυνάμεως, νὰ αἰχμαλωτεύσωσι τοὺς ἐν τῇ νήσῳ. Τοὐλάχιστον τοῦτο ἤθελον πράξει ἐγώ, ἐὰν ἤμην στρατηγός.» Οἱ λόγοι οὗτοι προεκάλεσαν πολλὴν τὴν κατὰ τοῦ Κλέωνος δυσαρέσκειαν· «καὶ διατί λοιπόν, ἀνέκραξαν πανταχόθεν, δὲν ἐκπλέεις ἀμέσως, ἐὰν ὑπολαμβάνῃς τὸ πρᾶγμα τοσούτῳ εὔκολον;» Ὁ δὲ Νικίας, ὠφελούμενος ἐκ τούτου ἵνα ἔτι μᾶλλον ταπεινώσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐβεβαίωσεν ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ στρατηγοὶ εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐπιτρέψωσι εἰς τὸν ῥήτορα οἵαν δήποτε θέλῃ δύναμιν ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον. Ὁ Κλέων, κατ' ἀρχὰς νομίζων ὅτι ἡ πρότασις αὕτη γίνεται ὄχι σπουδαίως, ἀλλ' ὡς ἁπλοῦν περὶ τὰς συζητήσεις στρατήγημα, εἶπεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος· ἅμα

ὅμως εἶδεν ὅτι τὰ λεγόμενα ἐρρέθησαν ἵνα τῷ ὄντι ἐκτελεσθῶσιν, ἤρχισε νὰ ὀπισθοδρομῇ καὶ νὰ λέγῃ πρὸς τὸν Νικίαν· «σὸν ἔργον εἶναι νὰ πλεύσῃς, ὄχι ἐμόν· διότι σὺ εἶσαι ὁ στρατηγός, ὄχι ἐγώ.» Ἀλλ' ὁ Νικίας ἀπεκρίθη ἐπιμένων εἰς τὴν πρότασίν του, καὶ ἀποποιούμενος ῥητῶς τὴν ἐπὶ Πύλον στρατηγίαν, καὶ προσκαλῶν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐνθυμηθῶσι τί εἶπεν ὁ Κλέων καὶ νὰ ἐπιβάλωσιν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν λόγων του. Ὅσῳ δὲ ὁ Κλέων ἀπέφευγε τὸν πλοῦν καὶ ἀνεκάλει τὰ εἰρημένα, τόσῳ ὁ ὄχλος τὸν μὲν Νικίαν προέτρεπε νὰ παραδώσῃ ἀληθῶς τὴν ἀρχήν, πρὸς δὲ τὸν Κλέωνα ἐπεβόα, ὅτι ὀφείλει νὰ πλεύσῃ· ὥστε οὗτος βλέπων ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, ἀνέλαβε τὸ ἐπιχείρημα, καὶ παρελθών, καὶ τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος, «μὴ νομίσητε, ἀνέκραξεν, ὅτι φοβοῦμαι τοὺς Λακεδαιμονίους· ἰδοὺ ἀναχωρῶ προθύμως, οὐδένα λαμβάνων μετ' ἐμοῦ τῶν τακτικῶν τῆς πόλεως ὁπλιτῶν, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἐκ ὧν κληρούχων τῆς Λήμνου καὶ Ἴμβρου ὁπλίτας, ὅσοι εἶναι παρόντες καί τινας ἐκ τῆς Αἴνου πελταστάς, καὶ τοξότας 400. Τούτους δ' ἔχων καὶ τοὺς ἐν Πύλῳ εὑρισκομένους ἤδη στρατιώτας, ἀναλαμβάνω ἐνώπιον ὑμῶν τὴν ὑποχρέωσιν, ἐντὸς εἴκοσιν ἡμερῶν, ἢ νὰ φέρω ἐνταῦθα αἰχμαλώτους τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ Λακεδαιμονίους, ἢ ἐκεῖ, ἐπὶ τῆς νήσου, νὰ φονεύσω αὐτούς.» Ἡ ἐκκλησία ἐγέλασεν ἀκούσασα τὴν κουφολογίαν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου ἀλλ' οἱ σωφρονέστεροι τῶν πολιτῶν ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι τοιουτοτρόπως ἐκ τῶν δύο ἀγαθῶν θέλουσιν ἐπιτύχει τοῦ ἑτέρου· ἢ ἀπαλλαττόμενοι τοῦ Κλέωνος, ὅπερ ἐφαίνετο πιθανώτερον, ἢ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει γινόμενοι κύριοι τῶν Λακεδαιμονίων. Ὅθεν ἐψηφίσθη ἀμέσως ἡ ἀναχώρησις τοῦ Κλέωνος, προεχειρίσθη δὲ συστράτηγος αὐτοῦ καὶ ὁ Δημοσθένης, καὶ ἐξεπέμφθη ἐν τῷ ἅμα εἰς Πύλον ἡ ἀγγελία ὅτι ἐπέρχονται αἱ ζητηθεῖσαι ἐπικουρίαι.

Ἀνάγκη ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἅλωσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀνδρῶν δὲν ἦτο τοσούτῳ δυσκατόρθωτος ὅσῳ ἐσχάτως ὑπελήφθη. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν κατ' ἀρχὰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ὑπολάβωσι τὸ πρᾶγμα ὡς τετελεσμένον, ἔπειτα δὲ ἐπῆλθον δυσχέρειαί τινες καὶ ἀναβολαί, διὰ τοῦτο κατήντησαν ἀμέσως εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολήν, καὶ ἤρχισαν νὰ ἀπελπίζωνται περὶ τῆς ἐπι-

τυχίας. Ἀληθῶς ὅμως ἡ ἐπιτυχία ἦτο ἀσφαλής, μάλιστα μετὰ τὰς νεωστὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἐλθούσας ἐπικουρίας. Τῆς θαλάσσης οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι· οἱ ἄνδρες τοὺς ὁποίους ἠδύναντο ν' ἀποβιβάσωσιν εἰς τὴν Σφακτηρίαν, ἦσαν, καὶ πρὶν καταφθάσωσι τὰ νέα βοηθήματα, ἀσυγκρίτῳ πολυπληθέστεροι τῶν ἐν τῇ νήσῳ Σπαρτιατῶν· ὁ χειμὼν εἰσέτι ἀπεῖχε πολύ· οἱ δὲ θαλασσοκρατοῦντες Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ πορίζωνται καὶ τροφὰς καὶ ὕδωρ ἀπό τε τῶν ἄλλων παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῶν παρακειμένων νήσων. Καὶ ἔπειτα ὁ Δημοσθένης εἶχε πρὸ ἡμερῶν παρασκευάσει πάντα τὰ πρὸς τὴν ἔφοδον ἀπαιτούμενα· ἅμα δὲ λαβὼν τὰς διὰ τοῦ Κλέωνος σταλείσας ἐπικουρίας, ἐπεχείρησε τὸ ἔργον τόσῳ προθυμότερον, ὅσῳ συνέβη κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας νὰ καῇ τὸ δάσος τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὴν νῆσον, καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ὑπέρμαχοι αὐτῆς ἀπέβαλον ἓν τῶν κυρίων αὐτῶν πλεονεκτημάτων· διότι τῳόντι ἐνόσῳ ἡ Σφακτηρία ἦτο κατάφυτος, οἱ ἐν αὐτῇ ἠδύναντο ν' ἀντισταθῶσι πολὺ ἀσφαλέστερον. Ἤδη δέ, ἐπελθόντων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Μεσσηνίων, ἀντέστησαν μὲν οἱ Λακεδαιμόνιοι γενναίως καὶ πεισματωδῶς δι' ὅλης σχεδὸν μιᾶς ἡμέρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἀφ' οὗ ἔπεσον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, οἱ περιλιπόμενοι κυκλωθέντες πανταχόθεν, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι καὶ ἀπήχθησαν εἰς Ἀθήνας, ἐντὸς τῶν 20 ἡμερῶν τὰς ὁποίας εἶχεν ὁρίσει ὁ Κλέων. Ἦσαν δὲ οἱ παραδοθέντες τὸν ἀριθμὸν 292 ἐξ ὧν 120 Σπαρτιᾶται, καὶ εἶχον μείνει ἀποκεκλεισμένοι ἐν τῇ νήσῳ ἡμέρας 72.

Ὁ Κλέων, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, μικρόν, μᾶλλον δὲ κατ' οὐδὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος τούτου, τοῦ ὁποίου ἡ σοφὴ ἐπίνοια καὶ ἡ ἐπιτηδεία ἐκτέλεσις ὠφείλοντο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς μόνον τὸν Δημοσθένην. Καὶ ὅμως ἐπειδὴ ὁ Δημοσθένης ἐσιώπα, ὁ δὲ Κλέων ἐφώναζε, διὰ τοῦτο ἡ τιμὴ τοῦ κατορθώματος ἀπεδόθη εἰς τὸν δημαγωγὸν αὐτόν, ὅστις κατήντησεν ἐντεῦθεν παντοδύναμος, ἤρχισε νὰ φαντάζηται ὅτι εἶναι καὶ στρατηγὸς μέγας, καὶ δὲν ἔπαυε προτρέπων τὸν δῆμον εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Εἰς μάτην οἱ Λακεδαιμόνιοι, δεινῶς ἀπὸ Πύλου καὶ Σφακτηρίας παρενοχλούμενοι, καὶ πρὸς τούτοις θέλοντες ν' ἀνακτήσωσι τοὺς ἄνδρας αὐτῶν, καθυπέβαλον ἐπανειλημμένας περὶ εἰρήνης προτάσεις· ὁ Κλέων κατώρθωσε ν' ἀπορριφθῶσιν αἱ προτάσεις αὗται. Καὶ ἐπί τινα μὲν χρόνον ὑπῆρξαν οἱ Ἀθηναῖοι

εὐτυχεῖς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν· κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὴν χερσόνησον τῆς Μεθώνης, μεταξὺ Ἐπιδαύρου καὶ Τροιζῆνος, ἀφήρεσαν ἀπὸ τῶν Μεγαρέων τὸν λιμένα αὐτῶν, τὴν Νίσαιαν, καί, τὸ πάντων σπουδαιότερον, γενόμενοι κύριοι τῶν πρὸ τῆς Λακωνικῆς Κυθήρων, περιέζωσαν οὕτω τὴν παραλίαν τῶν Λακεδαιμονίων δι' ὁρμητηρίων, ἀφ' ὧν, ἔχοντες συνεργοὺς καὶ τοὺς Μεσσηνίους, δὲν ἔπαυον δῃοῦντες τὴν χώραν, ἀπάγοντες τοὺς εἵλωτας, καὶ νέον τινὰ ἀπειλοῦντες Μεσσηνιακὸν πόλεμον. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ μεταβάλωσιν ὄψιν.

Ἐπὶ τῶν περὶ τὴν Πύλον ἐχθροπραξιῶν ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα τοῦ Βρασίδου. Ὁ νέος οὗτος Σπαρτιάτης εἶχε πολλάκις ἀριστεύσει ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Καὶ τὴν μὲν ἀνδρείαν καὶ τὴν περὶ τὰ ὅπλα καὶ τὴν τακτικὴν ἐπιστήμην ἄσκησιν εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς συμπολίτας, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον καὶ τοῦ βίου ὃν διῆγον, ἐξηκολούθουν ἔτι διαπρέποντες ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ ταῖς πολεμικαῖς ἐκείναις ἀρεταῖς. Ἀλλ' ἤδη ὁ Βρασίδας ἀπεκάλυψεν αἴφνης προτερήματά τινα, τὰ ὁποῖα δὲν παρῆγε συνήθως καὶ οὐδὲ προωρισμένη ἦτο νὰ παράγῃ ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφὴ καὶ πολιτική. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη μεγαλεπήβολος, ἐνῷ ἡ Σπάρτη οὔτε ἀνεδείκνυεν οὔτε ἤθελε ν' ἀναδείξῃ μεγαλεπηβόλους ἄνδρας. Τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο ὑπὸ ὁμάδος ὀλιγαρχικῆς, ἥτις ἐν κοινῷ ἠδύνατο ἐνίοτε νὰ βουλευθῇ καὶ νὰ πράξῃ τι μέγα, ἀλλ' εἰς οὐδένα τῶν συμπολιτῶν ἐπέτρεπεν ἰδίᾳ τοιοῦτό τι, διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἑνὸς ἤθελεν ἀποβῆ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν τῶν ὀλίγων ἀρχήν. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη χρηστὸς καὶ εἰλικρινὴς πρὸς τοὺς συμμάχους, κηδόμενος περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν οὐδὲν ἧττον ἢ περὶ τοῦ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντος, καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ συνδυάσῃ ὅσον ἔνεστι τὰ δύο ταῦτα τῆς πολιτικῆς στοιχεῖα, ἐνῷ ἡ Σπάρτη δὲν ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ἐγκαταλείπουσα καὶ θυσιάζουσα ἐν πάσῃ περιπτώσει τοὺς συμμάχους, ἄνευ τῆς παραμικρᾶς τύψεως συνειδότος. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη ἐπὶ πᾶσιν ἀνὴρ πανελλήνιος, ἐνῷ ἡ ἰδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅ ἐστι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ. Ἑνὶ λόγῳ ὁ Βρασί-

δας ἐφαίνετο μᾶλλον προϊὸν τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἢ τῆς πόλεως ἧς ὑπῆρξε γέννημα καὶ θρέμμα· καὶ ἂν ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι πόλις εἰς ἣν, διὰ τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν εὐγλωττίαν του, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀνήκων, ἡ πόλις αὕτη ἦτο αἱ Ἀθῆναι, ὄχι ἡ Σπάρτη. Πῶς δὲ ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς ἣν καθιέρου τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο, καὶ ἥτις ἐκ συστήματος περιέστελλε καὶ ἐταπείνωσε πᾶν μέγα φρόνημα καὶ διανόημα, παρήχθη ὁ μεγαλεπηβολώτερος τῶν Ἑλλήνων τῆς περιόδου ταύτης; Ὅπως ἐν Ἀθήναις, αἵτινες ἐγέννησαν τὸν Ἀριστείδην, τὸν Κίμωνα, τὸν Περικλέα, παρήχθη ἤδη ὁ Κλέων, ὁ ἐξωλέστατος τῶν τότε Ἑλλήνων. Διότι ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξευγενίζουσαι τὰ μᾶλλον ἀχρεῖα τῶν πολιτευμάτων, καθὼς ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξαχρειοῦσαι τὰ τῶν πολιτευμάτων εὐγενέστατα. Αἱ Ἀθῆναι, ἕνεκα τῆς πλημμελοῦς αὐτῶν ἡγεμονίας, κατήντησαν νὰ θεωρηθῶσι καὶ νὰ γίνωσι μέχρι τινὸς τύραννοι τῆς Ἑλλάδος· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγον καὶ τὸν πιστότερον τῆς τυραννίδος ταύτης λειτουργόν, τὸν αἱμοβόρον καὶ ἄφρονα Κλέωνα. Ἡ Σπάρτη πάλιν, ἕνεκα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, κατήντησε νὰ θεωρηθῇ καὶ νὰ γίνῃ μέχρι τινὸς πρόμαχος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγε τὸν ἐξοχώτερον τῆς ἐλευθερίας ταύτης προασπιστήν. Ἀλλ' ἡ Σπάρτη προσηνέχθη οὐδὲν ἧττον ἀείποτε ὡς μητρυιὰ πρὸς τὸ ἀλλοτριοφυὲς ἐκεῖνο αὐτῆς τέκνον· καὶ ἂν δὲν περιήρχετο εἰς τὴν προεκτεθεῖσαν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, οὐδέποτε ἴσως ἤθελεν ἐπιτρέψει αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων αὐτοῦ διανοημάτων.

Τῷόντι ὁ Βρασίδας ἔπραξε, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 424 ἔτους, ὑπὲρ τῆς Σπάρτης, ὅ,τι, ἐν ἀρχῇ τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἶχε πράξει ὁ Δημοσθένης ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων. Καθὼς ὁ Δημοσθένης εἶχε νοήσει ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἣν ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ κατὰ τῆς Σπάρτης ἦτο νὰ καταλάβῃ τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς, οὕτως ὁ Βρασίδας ἐνόησεν ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἣν ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο νὰ ὑποκινήσῃ εἰς στάσιν τοὺς συμμάχους αὐτῶν, καὶ νὰ βοηθήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν στάσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδή, δι' ἔλλειψιν ἀποχρώσης ναυτικῆς δυνάμεως, δὲν εἰμπόρει νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὰς νήσους, ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τολμηρότατα διὰ ξηρᾶς τὸ στάδιον τοῦ πολέμου εἰς τὰς περὶ τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας συμμαχίδας τῶν Ἀθηναίων πόλεις.

τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ συνέβη τότε ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ αὐτῶν τῶν αὐτόθι ὑποτεταγμένων εἰς τὰς Ἀθήνας πόλεων τινές, νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἅπαντες δὲ οὗτοι προέτειναν ἰδίως τὸν Βρασίδαν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ἀρκούντως ὅτι ὑπῆρχε προηγουμένη συνεννόησις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ αὐτῶν. Ὁπωσδήποτε ἡ Σπάρτη ἐπέτρεψεν ἤδη τὴν ἀποστολὴν τοῦ Βρασίδου, ἀλλὰ τόσον ὀλίγον προῃρέθη νὰ τὸν ὑποστηρίξῃ σπουδαίως, ὥστε δὲν παρέσχεν αὐτῷ εἰμὴ 700 εἵλωτας ὁπλίτας, καὶ ὅσους ἄλλους ἠδύνατο οὗτος νὰ στρατολογήσῃ κατὰ τὴν ἄλλην Πελοπόννησον διὰ τῶν ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς σταλέντων χρημάτων, οἵτινες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς χιλίους.

Ταύτην λοιπὸν ἔχων τὴν μικρὰν δύναμιν τῶν 1700 ὁπλιτῶν ὁ Βρασίδας ἀνεχώρησεν, ἐν θέρει τοῦ 424 ἔτους, ἵνα μεταβῇ, διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Θεσσαλίας, εἰς Μακεδονίαν κατώρθωσε δὲ τὴν διάβασιν αὐτοῦ διὰ πλείστης τόλμης καὶ συνέσεως, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἔσωσε καὶ τὰ Μέγαρα, κινδυνεύσαντα τότε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων κίνδυνον. Εἰς τὴν Μακεδονίαν φθάσας ὁ Βρασίδας καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ βασιλέως Περδίκκου, ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων πλείστας πόλεις, ἐπαγγελλόμενος μὲν τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τῆς τυραννίας ἣν ἔπασχον, καὶ τὴν ἐν τῇ συμμαχίᾳ τῶν Πελοποννησίων ἐπὶ ἴσοις δικαίοις κατάταξιν, κυρῶν δὲ τὰς ἐπαγγελίας διὰ πολεμικῆς ἐμπειρίας ἐξαιρέτου, διὰ μειλιχίων τρόπων, διὰ πολιτεύματος χρηστοτάτου. Ἰδίως, ἐν ἀρχῇ Δεκεμβρίου τοῦ 424, ἐγένετο κύριος τῆς κυριωτάτης τῶν αὐτόθι κτήσεων τῶν Ἀθηναίων, τῆς Ἀμφιπόλεως· καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ ἱστορικὸς Θουκυδίδης, ὅστις, στρατηγῶν τότε περὶ Θάσον, ἔδραμε μὲν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Ἀμφιπόλεως, δὲν προέλαβε δὲ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς, κατηγορήθη ἐν Ἀθήναις ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος καὶ ἐξωρίσθη, διαμείνας μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη, ἐν τῷ διαστήματι τῶν ὁποίων συνέταξε τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ ἔργον. Ἐλάβομεν δὲ ἀνωτέρω ἤδη (σελ. 699 καὶ ἐπ.) ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἐξορίας ταύτης, ὁ ἱστορικὸς δὲν ἐμνη-

σικάκησε κατὰ τῆς πατρίδος καὶ ὅτι ἐξ ἐναντίας, κατὰ τὸν Γρότε, ἡ ἐξορία συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀναδείξῃ ἔτι μᾶλλον πανελλήνιον καὶ ἀμερόληπτον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνδρός. Ἐντούτοις ὀφείλομεν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Γρότε θεωρεῖ τὸν Θουκυδίδην παρεκτραπέντα τῆς συνήθους αὐτοῦ εὐθύτητος, ὡς πρὸς τὰς περὶ Κλέωνος καὶ Νικίου κρίσεις. Τοῦτο δὲ διότι ὁ Ἄγγλος συνέλαβε τὴν αὐτογνώμενα ὁπωσοῦν ἰδέαν νὰ ἀνορθώσῃ μὲν τὴν ὑπόληψιν τοῦ Κλέωνος, νὰ ἐξευτελίσῃ δέ, πρὸς χάριν αὐτοῦ, ὅσον ἔνεστι τὸν Νικίαν. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ὅλαι αἱ γνωσταὶ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν πράξεις ἀποδεικνύουσιν ὁπόσον δίκαιον εἶχε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Θουκυδίδης· καὶ ἔπειτα, μήπως πολὺ πρὸ τοῦ Θουκυδίδου, τὴν αὐτὴν γνώμην δὲν ἐξέφερε πανδήμως ὁ Ἀριστοφάνης, γνώμην κυρωθεῖσαν ὑπὸ ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν αἰώνων;

Ἡ πρόθυμος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχίδων πόλεων ἐπανάστασις, ὡς ἀρχὴ μάλιστα κακοῦ δυναμένου ν' ἀποβῇ ἔτι δεινοτέρου, κατέπληξε τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες συγχρόνως σχεδὸν ὑπέστησαν καὶ ἑτέρας συμφοράς. Διότι ὑπενδίδοντες ἀκαταπαύστως εἰς τὰ βουλεύματα τοῦ Κλέωνος, ἀντὶ νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν Χαλκιδικήν, ἀπεφάσισαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 424 ἔτους, ν' ἀνακτήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν Βοιωτίαν, στηριζόμενοι, κατὰ τὸ σύνηθες, εἴς τινας δυσηρεστημένους τῶν Βοιωτικῶν πόλεων, οἵτινες ἤλπισαν διὰ συνδρομῆς τῶν Ἀθηναίων νὰ καταβάλωσι τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα καὶ νὰ ἄρξωσιν αὐτοὶ ἐπ' ὀνόματι τῆς δημοκρατίας. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Στρατὸς Ἀθηναίων πολυάριθμος, συγκείμενος ἐξ 7000 ὁπλιτῶν, καὶ πολλῶν ἑκατοντάδων ἱππέων, καὶ 25000 ψιλῶν καὶ σκευοφόρων κατέλαβεν, ὑπὸ τὸν Ἱπποκράτην, τὸ Δήλιον, λιμένα τῆς Ταναγρικῆς, πλησιέστατα εἰς τὰ Ἀττικὰ σύνορα κείμενον. Πρὶν ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος προφθάσῃ νὰ ὀχυρωθῇ ἀποχρώντως ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, καὶ πρὶν οἱ δημοκρατικοὶ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν εἰς τὰς βοιωτικὰς πόλεις κίνημα, οἱ ἄρχοντες τῶν πόλεων τούτων ὀλιγαρχικοί, ἄγοντες 7000 ὁπλιτῶν, καὶ 1000 ἱππεῖς, 500 πελταστὰς καὶ 10000 ψιλούς, ἐξώρμησαν κατὰ τῶν Ἀθηναίων καί, συγκροτη-

θείσης περὶ Δήλιον μάχης πεισματωδεστάτης καὶ φονικῆς, οἱ Ἀθηναῖοι ἡττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον πολλὰς χιλιάδας ἀνδρῶν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 424 ἐπελθοῦσα τροπὴ τῶν πραγμάτων. Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀναδειχθῆ ἁπανταχοῦ νικηφόροι καὶ ἠδύναντο νὰ τελειώσωσι τὸν πόλεμον εἰς τρόπον συμφορώτατον δι' αὐτούς. Δὲν τὸ ἔπραξαν, καὶ ἤδη διετέλουν ἁπανταχοῦ νικημένοι, τὸ δὲ χείριστον ἔβλεπον τὸ πῦρ τῆς ἐπαναστάσεως διαδιδόμενον εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις. Ἐντεῦθεν ἡ μερὶς τῶν συνετωτέρων ἀνδρῶν, ἧς προΐστατο ὁ Νικίας, ἔπεισεν ἐπὶ τέλους τὸν δῆμον, ὅτι ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ εἰρήνης ἐνόσῳ τὰ πράγματα ἦσαν εἰσέτι ἀμφίρροπα. Τῳόντι, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πάθει τὴν δεινὴν περὶ Δήλιον ἧτταν, ἂν ἀπέβαλον τὴν Ἀμφίπολιν καὶ ἄλλας ἐν Μακεδονίᾳ πόλεις, ἦσαν ὅμως ἔτι ἀφ' ἑτέρου κύριοι τῆς Πύλου, τῶν Κυθήρων, τῆς Μεθώνης, τῆς Νισαίας, καὶ πρὸ πάντων ἦσαν κύριοι τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντων Σπαρτιατῶν, ὥστε ὑπῆρχεν ἔτι ἰσότης πλεονεκτημάτων καὶ ζημιῶν· καὶ πρὸς τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν πάντοτε πρόθυμοι νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα ἵνα ἀνακτήσωσι τοὺς ἄνδρας αὐτῶν, ἡ δ' ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης, φθονοῦσα τὸν Βρασίδαν, δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ κατορθώματα, καὶ ἐσχάτως ἀπεποιήθη νὰ πέμψῃ αὐτῷ οἱανδήποτε ἐπικουρίαν. Ἡ περίστασις λοιπὸν ἦτο ἔτι ἐπιτηδεία πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης· ἐνῷ ἂν ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει, ἂν ἡ Σπάρτη ἀπελπισθεῖσα ἔτεινε τελευταῖον χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Βρασίδου, ἂν ἡ ἐπανάστασις τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης μετεδίδετο εἰς τὰς παρακειμένας νήσους, ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ, ἡ δὲ πόλις αὕτη ν' ἀναγκασθῇ νὰ ὑποκύψῃ εἰς συνθήκας ἐπιζημιωτάτας. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ λόγοι, δι' οὓς ὁ Νικίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατίσχυσαν τελευταῖον τοῦ Κλέωνος, καὶ συνωμολόγησαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 423, ἀνακωχὴν ἑνὸς ἔτους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤλπισαν ὅτι θέλουσι δυνηθῇ νὰ καταλύσωσι τὸν ὀλέθριον τοῦτον πόλεμον, δι' εἰρήνης ὁριστικῆς.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ ἀνακωχὴ αὕτη δὲν εἰμπόρεσε παντάπασι

νὰ ἐκτελεσθῇ εἰς τὴν Χαλκιδικήν· αἱ πόλεις ἐξηκολούθουν αὐτόθι ἀφιστάμεναι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· ὁ Βρασίδας δὲ ἐπείθετο νὰ καταλίπῃ αὐτὰς ἀπροστατεύτους ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, ὃν ἀνέλαβον ἐπὶ ταῖς προηγουμέναις αὐτοῦ ἐπαγγελίαις· ἡ δ' ἐν Ἀθήναις φιλοπόλεμος μερίς, ὠφελουμένη ἐκ τούτου, ἐπέτυχε νὰ μὴ γίνωσι σπουδαῖαι περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Λακεδαιμόνιοι, θεωροῦντες, ὅτι ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐν τῷ κυριωτάτῳ ἐκείνῳ σταδίῳ, ἀπεφάσισαν τελευταῖον νὰ πέμψωσιν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν εἰς τὸν Βρασίδαν. Καὶ ἡ μὲν ἐπικουρία αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς Μακεδονίαν, διότι ὁ βασιλεὺς Περδίκκας, διχονοήσας ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὸν Βρασίδαν καὶ ἀσπασθεὶς τὴν τῶν Ἀθηναίων μερίδα, ἐνήργησεν ὥστε οἱ Θεσσαλοὶ νὰ παρεμποδίσωσι τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλ' ὅμως τὸ ἔτος τῆς ἀνακωχῆς παρῆλθεν οὐδὲν ἧττον ἄπρακτον· καὶ τότε ὁ Κλέων ἤρχισεν εἴπερ ποτὲ ἐντονώτερον κραυγάζων κατὰ τῆς ἀνικανότητος τῶν στρατηγῶν, τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπιτραπέντων τὰ τῆς Χαλκιδικῆς πράγματα, καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σταλῇ αὐτόθι στρατηγὸς ἕτερος μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσης, ἵνα καταβάλῃ ὁριστικῶς τὸν Βρασίδαν. Στρατηγὸν δὲ ἕτερον ἐνόει ἑαυτόν· διότι ἀπὸ τοῦ ἐν Πύλῳ παραλόγου εὐτυχήματος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀφροσύνην νὰ φαντάζηται ὅτι κατέστη καὶ πολεμικὸς ἀνὴρ ἐμπειρότατος. Τὸ δὲ χείριστον, οἱ Ἀθηναῖοι, ἀποφασίσαντες τὴν ἀποστολὴν νέας δυνάμεως, εἰς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Κλέωνα ἐπέτρεψαν ὁμοθυμαδὸν τὴν στρατηγίαν· ἴσως δι' οὓς λόγους καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Σφακτηρίας ἐκστρατείας, ὅ ἐστιν οἱ μὲν συνετώτεροι ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ ἀνδρός, ὁ δὲ πολὺς ὄχλος ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι θέλει ἀληθῶς θριαμβεύσει δι' αὐτοῦ.

Κατὰ μῆνα λοιπὸν αὔγουστον τοῦ 422 ἔτους, ἐξέπλευσεν ὁ Κλέων ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν, ἄγων 1200 Ἀθηναίους, Λημνίους καὶ Ἰμβρίους ὁπλίτας καὶ 300 ἱππεῖς, ἅπαντας λογάδας ἄνδρας, ἔτι δὲ συμμάχους ἱκανοὺς καὶ τριάκοντα τριήρεις. Ἀλλ' οὐ πολὺ μετὰ τὴν εἰς Χαλκιδικὴν ἄφιξίν του, ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς Βρασίδαν περὶ Ἀμφίπολιν, ἔπαθεν ἧτταν ἐπονείδιστον, καθ' ἣν καὶ αὐτὸς ἐφονεύθη ἐνῷ ἔφευγεν αἰσχρῶς. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ μάχῃ, ἐτελείωσε καὶ ὁ Βρασίδας τὸ βραχὺ καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ στάδιον. Ἀλλ' ὁ Βρασίδας

ἀπέθανε θάνατον ἡρωϊκόν, ἐνῷ προκινδυνεύων ἀπεφάσιζε τὴν νίκην· ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν ἐτιμήθη ἡ μνήμη αὐτοῦ, μαρτυρεῖ παντὸς ἐγκωμίου βέλτιον, ὁπόσον βαθεῖαν ἐντύπωσιν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον αἱ δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαί, αἱ πολιτικαὶ καὶ ἀστικαὶ αὐτοῦ ἀρεταί. Οἱ σύμμαχοι πάντες σὺν ὅπλοις παραπέμποντες τὸν νεκρὸν αὐτοῦ ἔθαψαν δημοσίᾳ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ἀμφιπόλεως, οἱ δ' Ἀμφιπολῖται περιφράξαντες τὸ μνημεῖον, ἐτίμησαν αὐτὸν ἔκτοτε ὡς ἥρωα, δι' ἀγώνων καὶ θυσιῶν ἐτησίων, καὶ σωτῆρα καὶ οἰκιστὴν τῆς πόλεως ἀνηγόρευσαν, ἀφανίσαντες πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἀναμιμνήσκῃ τὸν Ἀθηναῖον τῆς ἀποικίας ταύτης κτίτορα.

Οὕτως ἐξέλιπον ἐκ μέσου οἱ δύο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πρωταγωνισταὶ τοῦ πολέμου, ὅ τε ἀγαθὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Βρασίδας, καὶ ὁ πονηρὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Κλέων· καὶ τότε τελευταῖον ὑπερίσχυσεν ὁριστικῶς ἐν Ἀθήναις ἡ περὶ τὴν Νικίαν μερίς, ὁ δ' ἀνὴρ οὗτος ἐπεχείρησεν, ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀμφίπολιν μάχην, πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Πλειστοάνακτα, φίλον ἐπίσης τῆς εἰρήνης ὄντα, διαπραγματεύσεις, αἵτινες ἐξηκολούθησαν δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος, καὶ ἐπήγαγον, ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους 421, τὴν συνομολόγησιν σπονδῶν πεντηκονταετῶν. Αἱ κυριώτεραι διατάξεις τῶν σπονδῶν τούτων, αἵτινες φέρουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῆς «Νικιείου εἰρήνης» ἦσαν, 1) ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι θέλουσιν ἀποδώσει εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν Ἀμφίπολιν, καὶ πρὸς τούτοις θέλουσι παραδώσει εἰς αὐτοὺς τὰς πόλεις Ἄργιλον, Στάγειρον, Ἄκανθον, Σκῶλον, Ὄλυνθον καὶ Σπάρτωλον. Ἀλλ' αἱ ἓξ τελευταῖαι αὗται πόλεις θέλουσι μένει αὐτόνομοι, ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον τοῦ νὰ πληρώνωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἐπ' Ἀριστείδου ταχθέντα φόρον· εἰς τὸν βουλόμενον τῶν πολιτῶν αὐτῶν ἐπετρέπετο νὰ ἐγκαταλίπῃ αὐτάς, συνεπαγόμενος καὶ τὴν περιουσίαν του· τοῦ λοιποῦ δὲ αἱ πόλεις αὗται μήτε Λακεδαιμονίων μήτε Ἀθηναίων ἔμελλον νὰ ἦναι σύμμαχοι, παρεκτὸς ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον πείσει αὐτὰς μετ' αὐτῶν οἰκειοθελῶς νὰ συνταχθῶσιν. Οἱ δὲ Μηκυβερναῖοι, καὶ Σαναῖοι, καὶ Σιγγαῖοι, ἔμελλον νὰ οἰκῶσι τὰς πόλεις αὐτῶν ὡς αὐτόνομοι καὶ ὑπὸ τῶν γειτόνων Ὀλυνθίων καὶ Ἀκανθίων μὴ παρενοχλούμενοι. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ὤφειλον νὰ ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ Πάνακτον, κείμενον εἰς τὰ μεθόρια

τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, βορειοανατολικῶς τῶν Ἐλευθερῶν, καὶ προσέτι ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. Ἀφ' ἑτέρου 2) οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ Κορυφάσιον, τὰ Κύθηρα, τὴν Μεθώνην, τὸ Πτελεὸν καὶ τὴν Ἀταλάντην, ἔτι δὲ ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. 3) Οἱ Ἀθηναῖοι ἔμενον ἐλεύθεροι νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ἄλλας ὑποτεταγμένας αὐτοῖς πόλεις. — Ὅτε αἱ διατάξεις τῆς εἰρήνης ταύτης ὑπεβλήθησαν, ἐν Σπάρτῃ, εἰς τὴν σύνοδον τῶν συμμάχων αὐτῆς πόλεων, ἡ πλειονοψηφία τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρεδέχθη αὐτὰς καὶ ὤμοσε τὴν τήρησίν των, ἀλλὰ μόνον ἡ πλειονοψηφία. Οἱ Βοιωτοί, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἠλεῖοι ἀπεποιήθησαν ῥητῶς τὴν συναίνεσιν αὐτῶν· οἱ μὲν Κορίνθιοι, διότι δὲν ἀνελάμβανον τὸ Σόλλιον καὶ τὸ Ἀνακτόριον, οἱ δὲ Μεγαρεῖς διότι δὲν ἀπεδίδετο εἰς αὐτοὺς ἡ Νίκαια, οἱ δὲ Βοιωτοί, διότι ὑπεχρεοῦντο ν' ἀποδώσωσι τὸ Πάνακτον, οἱ δὲ Ἠλεῖοι, ἄδηλον διατί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων.

Τοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἢ μᾶλλον ἐφάνη ὅτι ἐτελείωσεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἀκριβῶς δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι ἐξῆλθον ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου δεινῶς τετραυματισμένοι. Ἡ μὲν Σπάρτη ὄχι μόνον δὲν ἐπέτυχε τὸν σκοπὸν ὃν ἐξ ἀρχῆς προεκήρυξεν, ὅ ἐστι τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς τῶν Ἀθηναίων τυραννίδος, ἀλλὰ καὶ ἐπισήμως ἀνεγνώρισε τὴν τυραννίδα ταύτην, συνομολογήσασα ὅτι αἱ Ἀθῆναι δικαιοῦνται νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ὑποτεταγμένας πόλεις. Πρὸς τούτοις ἡ Σπάρτη δεινῶς ἐδυσφημίσθη καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ διότι ἐγκατέλιπε τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Ἕλληνας, τοὺς κατὰ προτροπὴν αὐτῆς ἀποστάντας· καὶ διότι ἐταπεινώθη ἐπὶ τοσοῦτον μόνον ἵνα λυτρώσῃ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας, ἀποβαλοῦσα οὕτω τὴν ὑπόληψιν ἣν ἔσωζε τότε ἔτι ὅτι παρ' αὐτῇ οὐδέποτε ἡ πόλις καθυποτάσσεται εἰς τὸ συμφέρον τῶν κατ'

ἰδίαν πολιτῶν, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ κατ' ἰδίαν πολῖται καθυποτάσσονται εἰς τὸ τῆς πόλεως συμφέρον. Αἱ δ' Ἀθῆναι πάλιν διετήρησαν μὲν ἀκεραίαν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἧς ἕνεκεν ἀνέλαβον τὸν ἀνὰ χεῖρας ἀγῶνα, ἀλλ' ἐξηγόρασαν τὸ πλεονέκτημα τοῦτο διὰ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἀττικῆς, διὰ τῆς ἀπωλείας πολλοῦ πολιτῶν πλήθους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ πρὸς αὐτοὺς κοινοῦ μίσους, ἕνεκα τῶν ἀγρίων σφαγῶν εἰς τὰς ὁποίας πολλάκις ἐξετραχηλίσθησαν.

Καὶ ἔπειτα, μήπως ἡ εἰρήνη αὕτη ἐστηρίχθη ἐπὶ βάσεων ὁπωσοῦν ἀσφαλῶν; Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν μὲν ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πείσωσι τὰς πόλεις ὅσαι ἀπέστησαν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, καὶ ἰδίως τὴν Ἀμφίπολιν, νὰ ὑποκύψωσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, οὐδ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα νὰ καταναγκάσωσιν αὐτὰς εἰς τοῦτο, περιορισθέντες ν' ἀνακαλέσωσι τὰ ἐκεῖ στρατεύματά των, ὥστε εἰς ἓν τῶν κυριωτάτων τοῦ πολέμου σταδίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπείθοντο οὔτε τὴν Πύλον ν' ἀποδώσωσιν, οὔτε τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας. Ἀφ' ἑτέρου εἴδομεν ὅτι οἱ ἰσχυρότατοι τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις οἱ Βοιωτοί, δὲν ἀνεγνώρισαν τὴν εἰρήνην· ἐπειδὴ δὲ οἱ Βοιωτοὶ ἦσαν κύριοι τοῦ Πανάκτου τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελον ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἔμεινε καὶ οὗτος ὁ τῶν σπονδῶν ὅρος ἀνεκτέλεστος. Τότε οἱ Σπαρτιᾶται, θεωροῦντες ὅτι διὰ τῆς καταπαύσεως τοῦ πολέμου, οὐδὲν ἄλλο ἐπέτυχον εἰμὴ τὴν κατακραυγὴν τῶν συμμάχων, ἠθέλησαν διὰ νέας τινὸς θυσίας ν' ἀνακτήσωσι τοὐλάχιστον τοὺς ἄνδρας αὐτῶν καὶ συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἰδίαν συνθήκην συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἐπιτυχόντες τὸ νέον τοῦτο πλεονέκτημα, ἀπέδωκαν τελευταῖον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τοὺς ἄνδρας. Αλλὰ οἱ Λακεδαιμόνιοι καί τοι καθ' ἑκάστην ὑποσχόμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν νέαν ταύτην συνθήκην, ἀναγκάζοντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Ἀθηναίων τοὺς συμμάχους εἰς ἐκτέλεσιν τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν, δὲν ἐξεπλήρουν τὴν ὑπόσχεσιν, διὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξεπλήρουν τὰς ἄλλας ὑποχρεώσεις ἃς ἀνέλαβον διὰ τῶν σπονδῶν, καὶ ἰδίως δὲν ἀπέδιδον τὴν Πύλον. Ἐν τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅ,τι μᾶλλον ἐπεθύμουν μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἀνδρῶν

ἦτο ἡ ἀπὸ τῆς Πύλου ἀναχώρησις τῶν Ἀθηναίων· καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο ἐπροσπάθησαν νὰ καταπείσωσι τοὺς Βοιωτοὺς ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους, προσέτι δὲ καὶ τὸ Πάνακτον· οἱ δὲ Βοιωτοὶ ἐπροσποιήθησαν ὅτι δέχονται τὴν πρότασιν, ἀλλὰ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ συνομολογηθῇ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Σπάρτης συνθήκη συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, συνθήκη δι' ἧς ἤθελον νὰ οὐδετερώσωσι τὴν προσφάτως γενομένην στενὴν συμμαχίαν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων. Οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἠδύναντο νὰ δεχθῶσι τὴν πρότασιν ταύτην τῶν Βοιωτῶν εἰμὴ παραβιάζοντες τὰ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνομολογηθέντα· ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο ἡ ἐπιθυμία αὐτῶν ν' ἀνακτήσωσι τὴν Πύλον ὥστε ἐνέδωκαν εἰς τὴν πρότασιν τῶν Βοιωτῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ πρὸς τούτους συνθήκη, μυστικῶς γινομένη, δὲν θέλει γνωσθῇ ἐν Ἀθήναις. Συνωμολογήθη λοιπὸν ἡ πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς συνθήκη, οἵτινες ὅμως, μὴ θέλοντες πάλιν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ Πάνακτον, ὡς φρούριον, ἔσπευσαν νὰ καταβάλωσιν αὐτὸ εἰς ἔδαφος· καὶ ὅτε ἦλθον εἰς Βοιωτίαν πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἵνα παραλάβωσι τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους καὶ τὸ Πάνακτον, εὗρον τὸ φρούριον τοῦτο κατεστραμμένον. Οὐδὲν ἧττον οἱ πρέσβεις μετέβησαν εἰς Ἀθήνας καὶ εἶπον, ὅτι ἰδοὺ οἱ παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς εὑρισκόμενοι αἰχμάλωτοι Ἀθηναῖοι, ἰδοὺ καὶ ὁ χῶρος τοῦ Πανάκτου· οὕτω δὲ ἐκτελουμένου καὶ τοῦ ὅρου τούτου τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν, ζητοῦσι καὶ αὐτοὶ τελευταῖον τὴν ἀπόδοσιν τῆς Πύλου. Ἀλλὰ εὗρον ἐν Ἀθήναις μεγάλην πνευμάτων ἀλλοίωσιν.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἔμαθον τότε κατὰ πρῶτον πιθανώτατα τὴν χωριστὴν συμμαχίαν, ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Βοιωτούς· ἔμαθον ὅτι δὲν πρόκειται ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς τὸ φρούριον τοῦ Πανάκτου, ἀλλὰ μόνον ὁ ψιλὸς τοῦ Πανάκτου χῶρος· ὑπέλαβον τοῦτο εὐλόγως ὡς ἐμπαιγμόν, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶχον τὴν συνείδησιν, ὅτι αὐτοὶ μὲν τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἐθεράπευσαν ἓν τῶν κυρίων συμφερόντων τῆς Σπάρτης, ἀποδόντες αὐτῇ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι οὐδένα τῶν κυριωτάτων ὅρων τῆς εἰρήνης ἐξεπλήρωσαν. Ὅθεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἦτο ἐλάχιστα διατεθειμένη νὰ παραδεχθῇ τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων· τὴν δὲ τοιαύτην αὐτῆς διάθεσιν ἐνίσχυσεν ἐκ παντὸς

τρόπου ἀνὴρ ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀναφαίνεται εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον, καὶ ἔμελλε μὲν μετ' ὀλίγον νὰ ἐπενεργήσῃ πολυειδῶς εἰς τὴν τύχην αὐτῆς, ἔμελλε δὲ νὰ ἀναδειχθῇ ὁ μᾶλλον ποικιλότροπος βεβαίως τῶν τοσούτῳ ποικιλοτρόπων χαρακτήρων, οὓς παρίστησιν ἡ ἀρχαία πάτριος ἡμῶν ἱστορία. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο ὁ 'Αλκιβιάδης.

Ὁ 'Αλκιβιάδης εἷλκε τὸ γένος ἀπὸ τῶν Αἰακιδῶν· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικωτέρων χρόνων ἀνῆκε, πατρόθεν τε καὶ μητρόθεν, εἰς τοὺς πρώτους τῶν 'Αθηνῶν οἴκους. Ὁ μὲν πάππος αὐτοῦ 'Αλκιβιάδης, φίλος διατελέσας τοῦ Κλεισθένους, εἶχε συμπράξει οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, περὶ τὰ τέλη τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, διενεργηθεῖσαν πολιτικὴν μεταβολήν· ὁ δὲ πατήρ, ὁ Κλεινίας, ἀφοῦ ἰδιοστόλῳ τριήρει περὶ 'Αρτεμίσιον ἐνδόξως ἐναυμάχησεν, ἔπεσεν ὕστερον εἰς τὴν ὀλεθρίαν περὶ Κορώνειαν πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς μάχην (σελ. 668). 'Απὸ δὲ τῆς μητρὸς Δεινομάχης τῆς Μεγακλέους, ἦτο ὁ 'Αλκιβιάδης ἀπόγονος τῶν 'Αλκμαιωνιδῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συγγενὴς τοῦ Περικλέους· ἔπειτα δὲ συζευχθεὶς Ἱππαρέτην τὴν θυγατέρα τοῦ ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει οὐδὲν ἧττον ὀνομαστοῦ Ἱππονίκου, ὅστις ἔπεσε μαχόμενος περὶ Δήλιον, ὁ 'Αλκιβιάδης προσέθηκεν εἰς τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ περιουσίαν καὶ τὴν οὐ μικρὰν προῖκα δέκα ταλάντων. Ἡ φύσις, ὡσεὶ ἀντιφιλοτιμουμένη πρὸς τὴν τύχην, ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν τὰ κάλλιστα τῶν σωματικῶν καὶ ἠθικῶν προτερημάτων. Τὸ κάλλος αὐτοῦ ὑπῆρξε πολυθρύλητον καὶ ἂν πιστεύσωμεν μάρτυρα σύγχρονον καὶ σπουδαῖον, τὸν Ξενοφῶντα, αὐταὶ αἱ σεμνότεραι τῶν γυναικῶν δὲν ἠδύναντο ν' ἀνθέξωσιν εἰς αὐτό. Τὸ ἀθλητικὸν αὐτοῦ σῶμα ἦτο ἐνταυτῷ παραδόξως εὐτράπελον· διὸ καὶ παρεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πρὸς τὸν χαμαιλέοντα, παρεκτὸς μόνον, ὅτι ἐκεῖνος μὲν πρὸς ἓν τοὐλάχιστον, ὡς ἐλέγετο, χρῶμα, τὸ λευκόν, ἐξηδυνάτει νὰ ἀφομοιώσῃ ἑαυτόν, οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἐν τῷ κόσμῳ δίαιτα, ἣν ὁ 'Αλκιβιάδης δὲν ἐφάνη ἐπιτήδειος νὰ μιμηθῇ καὶ νὰ μετέλθῃ. Διότι ἐν Σπάρτῃ μὲν ἀνεδείχθη γυμναστικός, εὐτελής, σκυθρωπός, ἐν Ἰωνίᾳ δὲ ἀκόλαστος, φιλήδονος, ῥᾴθυμος, ἐν Θρᾴκῃ μεθυστικός, ἐν Θεσσαλίᾳ ἱππαστικός, συζήσας δὲ καὶ μετὰ τοῦ σατράπου Τισσαφέρνους, ὑπερέβαλεν ὄγκῳ καὶ πολυτελείᾳ τὴν περσικὴν μεγαλο-

πρέπειαν. Ἐντὸς δὲ τοῦ καλλίστου τούτου σκεύους, κατετέθησαν τὰ σπέρματα σπανίων διανοητικῶν καὶ ψυχικῶν ἀρετῶν. Τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ ἔδωκεν ἐκ πρώτης νεότητος λαμπρὰ δείγματα· ἐν ἔτει 432, μόλις ὢν εἰκοσαέτης, προεκινδύνευσεν ὡς οὐδεὶς ἄλλος περὶ Ποτίδαιαν, καὶ βαρεῖαν ἔλαβε πληγήν, οὐδὲ διέσωσε τὴν ζωὴν εἰμὴ χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ φιλοσόφου Σωκράτους, ὅστις καὶ αὐτὸς ὡς ὁπλίτης μετ' ἐκείνου συνυπηρέτει· ὀκτὼ δὲ ἔτη μετέπειτα διέπρεψεν ὡς ἱππεὺς ἐν τῇ περὶ Δήλιον πανωλεθρίᾳ, καὶ ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμὴν ν' ἀνταποδώσῃ εἰς τὸν Σωκράτην τὴν ὀφειλήν, ὑπερασπίσας αὐτὸν κατὰ τῶν βαρέως ἐπικειμένων Βοιωτῶν. Τὸ πολυμήχανον αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἡ περὶ τοὺς λόγους εὐφυΐα ἀνεκάλει εἰς πολλὰ τὸν μέγαν Θεμιστοκλέα. Περὶ δὲ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ διεφώνουν μὲν οἱ ἀρχαῖοι· διότι ὁ Θεόφραστος, ὅστις ὅμως δὲν ἤκουσεν αὐτοῦ, καθὸ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος, βεβαιοῖ ὅτι «εὑρεῖν μὲν τὰ δέοντα καὶ νοῆσαι πάντων ἱκανώτατος» ὑπῆρξεν ὁ 'Αλκιβιάδης, περὶ δὲ τὴν ἔκθεσιν τῶν διανοημάτων πολλάκις, μεταξὺ λέγων, ἀπεσιώπα, διαφυγούσης αὐτὸν τῆς λέξεως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ σύγχρονος τοῦ 'Αλκιβιάδου κωμικὸς Εὔπολις, ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ εἶπε·

Λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν,

ἐννοῶν διὰ τούτου, ὅτι ἦτο ἐπιτηδειότερος περὶ τὰς κατ' ἰδίαν ἐντεύξεις ἢ κατὰ τοὺς ἐνώπιον τοῦ δήμου ἀγῶνας. 'Αλλὰ ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ 'Αλκιβιάδου τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου παρατεθειμένων δὲν θέλομεν ἴσως ἔτι παραδεχθῆ την γνώμην τοῦ Δημοσθένους, ὅστις εἶπεν αὐτὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις δεινότατον περὶ τὸ λέγειν, ἀνάγκη ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ 'Αλκιβιάδης, ἂν ὄχι ἄλλο, ἠδύνατο τοὐλάχιστον καὶ ἐνώπιον τοῦ δήμου νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπιτυχῶς τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ηὐτύχησε νὰ λάβῃ διδασκάλους καὶ ὁδηγοὺς οἵους οὐδεὶς ἄλλος τῶν προακμασάντων ἐν τῇ πόλει ἀνδρῶν· διότι, ἵνα εἰς τοὺς κυριωτάτους περιορισθῶμεν, ὁ μὲν Πρόδικος, τοῦ ὁποίου φέρεται εἰς τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος ὁ θαυμάσιος περὶ Ἡρακλέους μῦθος, ἀνέλαβε νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτὸν τὰς ὑγιεστέρας περὶ ἀρετῆς ἀρχάς· ὁ δὲ Σωκράτης, ὁ σοφώτατος, ὁ χρηστότατος, ὁ θετικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, μετὰ πατρικῆς στοργῆς ἐνησχολήθη νὰ μεταδώσῃ εἰς

αὐτὸν τὰ ἀσφαλέστατα διδάγματα τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ συνέσεως καὶ ἐμπειρίας· ὁ δὲ Περικλῆς αὐτός, ὁ Ὀλύμπιος Περικλῆς, ἐπεχείρησε νὰ διακοσμήσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ὑψίστων πολιτικῶν καὶ θεωρητικῶν μελετημάτων.

Ἀλλ' ἅπασαι αὐταὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς τύχης αἱ εὐλογίαι εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέληξαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσωσιν ἄνδρα αὐθαδέστατον μὲν τῶν νόμων βιαστήν, ἀσεβέστατον δὲ τῆς πατρίδος προδότην. Καθὼς οἱ πολλοὶ καὶ μεγάλοι ποταμοὶ οἱ ἀκαταπαύστως εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον καταρρέοντες δὲν ἰσχύουσι νὰ γλυκάνωσι τὰ ὕδατα τῆς θαλασσίας ἐκείνης λεκάνης, οὕτω πολλοὶ καὶ χρηστοὶ διδάσκαλοι δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξημερώσωσι τὸ ἦθος καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ὁ Θουκυδίδης ἐπανειλημμένως στηλιτεύει τὸ «μέγεθος τῆς εἰς τὴν δίαιταν παρανομίας αὐτοῦ», καὶ «τὴν ἄλλην αὐτοῦ ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν». Οὐδέποτε τῳόντι Ἀθηναῖος κατεπάτησε τοσοῦτον ἀναιδῶς τοὺς κειμένους τῆς πατρίδος νόμους. Εἰσελθών ποτε εἰς γραμματοδιδάσκαλόν τινα ραπίζει αὐτόν, διότι συνέπεσε νὰ μὴ ἔχῃ οὗτος παρ' ἑαυτῷ τὸν Ὅμηρον· ραπίζει δὲ δημοσίᾳ, εἰς τὸ θέατρον, καὶ τὸν χορηγὸν Ταυρέαν, μόνον καὶ μόνον διότι ἦτο ἀντίζηλος αὐτοῦ· ραπίζει ὁμοίως τὸν Ἱππόνικον, τὸν μετέπειτα πενθερὸν αὐτοῦ γενόμενον, ὄχι ὑπ' ὀργῆς ἢ ἕνεκα διενέξεώς τινος, ἀλλ' ἐπὶ γέλωτι, συμφωνήσας τοῦτο πρὸς τοὺς φίλους· ἀναλαμβάνει τὴν προστασίαν τοῦ Θασίου ποιητοῦ Ἡγεμόνος καὶ ἐξοβελίζει ἰδίᾳ χειρὶ ἀπὸ τοῦ μητρῴου τὴν κατὰ τοῦ ποιητοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος εἰσαχθεῖσαν ἐπίσημον κατηγορίαν, προκαλῶν τὴν δικαιοσύνην νὰ ἐξακολουθήσῃ, ἂν τολμᾷ, τὴν ἀνάκρισιν τῆς ὑποθέσεως καὶ ὅτε ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἱππαρέτη, μὴ ἀνεχομένη ἐπὶ πλέον τὴν ἀκολασίαν αὐτοῦ καὶ ἀπιστίαν, ἐζήτησε τὴν κατὰ τὸν νόμον διάζευξιν, παρελθὼν ὁ Ἀλκιβιάδης, διεκώλυσεν αὐτὴν αὐτογνωμόνως νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ εὐεργετήματος τοῦ νόμου καὶ ἁρπάσας αὐτὴν διὰ τῆς βίας, ἐνώπιον ὅλων τῶν ἀρχόντων, ἀπήγαγεν, ἀνὰ μέσον τῆς πληθούσης ἀγορᾶς εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἀλλ' αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων βιαιοπραγίαι αὐτοῦ κατὰ πλείστων ἰδίᾳ πολιτῶν, εἶναι δυσαρίθμητοι. Τίς δὲ δὲν γνωρίζει πῶς ἐπολιτεύθη καὶ πρὸς τὴν ὅλην πατρίδα ; Ἀφοῦ ἐξώθησεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου, ἀφοῦ προεκάλεσε τὴν ἀσύνετον ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατείαν, ἔπειτα, ἐπειδὴ προεκλήθη νὰ δώσῃ

τελευταῖον ἅπαξ λόγον ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης, ἀντὶ νὰ ὑπακούσῃ, λειποτακτεῖ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ καθοδηγεῖ αὐτοὺς πῶς νὰ καταφέρωσι κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πληγὰς καιριωτάτας.

Πόθεν προῆλθεν ἡ τοιαύτη ἐξαχρείωσις, τῆς φύσεως ἐκείνης ἥτις οἴκοθεν ἐφαίνετο ἔχουσα, καὶ εἶχε τῳόντι, ἀγαθωτάτας ἀφορμάς; Τὰ πάθη αὐτοῦ, εἶπον, ὑπῆρξαν πολλὰ καὶ μεγάλα, μάλιστα δὲ ἰσχυρότατον τὸ φιλόνεικον καὶ τὸ φιλόπρωτον· ἀλλὰ τὰ πάθη ταῦτα εἶχε κοινὰ πρὸς πλείστους τῶν Ἑλλήνων, καὶ εἰμποροῦμεν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἡ φιλαρχία καὶ ἡ φιλοδοξία εἶναι συνήθως ἐκ τῶν κρατίστων τῆς μεγαλουργίας ἐλατηρίων. Ἡ πρώτη αὐτοῦ ἀνατροφή, εἶπον, παρημελήθη, διότι, πενταετὴς ὤν, ἔμεινεν ὀρφανὸς πατρός· ἀλλὰ μήπως ἡ πρώτη ἀνατροφὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, μήπως ἡ πρώτη τοῦ Κίμωνος ἀνατροφὴ ὑπῆρξαν μᾶλλον ἐπιμεμελημέναι; Ὁ Ἀλκιβιάδης, εἶπον, νεώτερος τοῦ δέοντος προσῆλθεν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Αὕτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ γνώμη τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐπιφέρει, ὅτι ὁ νέος ἐκεῖνος ἤθελεν ἀποβῆ ἄλλος Περικλῆς ἐὰν ὡριμώτερος περιήρχετο εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Ἀλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἤδη 31 ἢ 32 ἐτῶν, ἐνῷ εἰς τὴν Ἀγγλίαν εἴδομεν βουλευτὰς διαπρέψαντας μὲν περὶ τὸ 20 ἔτος τῆς ἡλικίας, κυβερνήσαντας δὲ τὸ κράτος πρὶν ἢ συμπληρώσωσι τὸ 25. Καὶ ὅμως εἰς τὰ βόρεια κλίματα ὁ ἄνθρωπος ὡριμάζει βραδύτερον ἢ εἰς τὰ μεσημβρινά. Ἡ ἀλήθεια, νομίζομεν, εἶναι ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέβη οἷος ἀπέβη, ἕνεκα τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαίρας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔζησε καὶ ἐπολιτεύθη. Ἡ ἠθικὴ παραλυσία, ἣν παρήγαγεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἔφερεν εἰς μέσον τοσαύτην ἰδεῶν σύγχυσιν, ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ φιλαρχία ἐθεώρησε, πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς, πάντα τρόπον θεμιτόν, μηδ' αὐτῆς τῆς προδοσίας ἐξαιρουμένης. Τίς δὲ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἤθελεν ἀναχαιτίσει, σωφρονίσει, χειραγωγήσει τὸν Ἀλκιβιάδην; Τὸ ἀκόλαστον πλῆθος ὅπερ ἐπεκράτει ἤδη τοῦ πολιτεύματος, καὶ πρὸ μικροῦ εἶχε καταντήσει νὰ παραδώσῃ ἑαυτὸ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κλέωνα, παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου νεανίου τοσούτῳ εὐκολώτερον ὅσῳ ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀμφισβήτητά τινα προτερήματα, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἥτις ἐφαίνετο ἐν Ἀθήναις τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν καλῶν κἀγαθῶν οἴκων εἰς οὓς οὗτος ἀνῆγε τὸ γένος. Ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ

τοῦτο ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνώτερος ὅλων τῶν ἄλλων ὀχλικῶν δημαγωγῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ὁ δῆμος κατήντησε τυφλὸς αὐτοῦ λάτρις καὶ δοῦλος, συγχωρῶν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἐλαττώματα, ἀποθαυμάζων ἅπαντα τὰ τολμήματα καὶ ἐμψυχῶν οὕτω μᾶλλον ἢ περιστέλλων ἅπασαν αὐτοῦ τὴν παρανομίαν. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἀδυναμία τῆς πόλεως, ὥστε καὶ ἀφοῦ οὗτος ἀναφανδὸν αὐτὴν ἐπρόδωκε, καὶ ἀφοῦ ἐγένετο παραίτιος τῶν μεγαλητέρων αὐτῆς συμφορῶν, πάλιν, ἅμα ἠθέλησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτήν, ἠνέῳξεν εἰς αὐτὸν τὰς ἀγκάλας της. Τὸ δὲ τοιοῦτο τοῦ δήμου πρὸς αὐτὸν πάθος, κάλλιστα ἐξήγησεν ὁ Ἀριστοφάνης, εἰπών,

Ποθεῖ μέν, ἐχθαίρει δέ, βούλεται δ' ἔχειν.

Ὅ,τι δὲ ἐξαιρέτως εἰκονίζει τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ πολίτευμα ἀλλοίωσιν εἶναι τὸ παρὰ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀλκιβιάδου αἰνιττόμενον τοῦτο·

Μάλιστα μὲν λεόντα μὴ ἐν πόλει τρέφειν·
Ἢν δ' ἐκτρέφῃ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν.

Ἀλλὰ λέοντας τοιούτους ἄλλοτε ἡ πόλις ἐξέθρεψε πολλούς, μὴ ὑπηρετήσασα τοῖς τρόποις αὐτῶν, ἀλλ' ἀναγκάσασα αὐτοὺς τοῖς τρόποις αὐτῆς νὰ ὑπηρετήσωσι. Τότε ὅμως ἦρχον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τῶν πολιτῶν οἱ ἄριστοι, ἤδη δὲ ἐπλειονοψήφει ὁ ὄχλος· ὁ ὄχλος ὅστις ἀκούων τὸν Ἀλκιβιάδην ἀναγκάσαντα τὸν ζωγράφον Ἀγάθαρχον, διὰ τῆς βίας, νὰ ζωγραφήσῃ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ἐχειροκρότει τὸ κατόρθωμα· ὁ ὄχλος ὅστις μαθὼν ὅτι ὁ Ἀριστοφῶν εἰκόνισε Νεμέαν ἔχουσαν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς καθήμενον Ἀλκιβιάδην, συνέτρεχεν ἐπιχαίρων ἵνα θεωρήσῃ τὸ ἀριστοτέχνημα· ὁ ὄχλος ὅστις ὅτε ὁ Τίμων ἰδὼν προπεμπόμενον ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τὸν νέον ἐπιφανῶς, «εὖ, ἔφη, ποιεῖς αὐξόμενος, ὦ παῖ· μέγα γὰρ αὔξῃ κακὸν ἅπασι τούτοις», ἐγέλα, παίζων μὲ τὰ πολυτιμότερα τῆς πατρίδος συμφέροντα. Τίς λοιπόν, τῆς πόλεως σχεδὸν ἁπάσης ἐπινευούσης εἰς τὰς παραφορὰς ἐκείνας, ἠδύνατο νὰ χαλινώσῃ τὸν ἀτίθασσον νεανίαν; Ὁ Περικλῆς οὔτε καιρὸν εἶχε βε-

βαίως νὰ ἐπιτηρῇ αὐτὸν ἀδιακόπως, οὔτε ἠδύνατο, εἷς ὤν, ἁπάντων νὰ κατισχύσῃ· ὅθεν πρωϊμώτατα ἔλαβεν ἀπόδειξιν τῆς διαστροφῆς τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ, ὅστις προσελθών ποτε πρὸς τὸν κηδεμόνα καὶ ἀκούσας ὅτι δὲν εὐκαιρεῖ νὰ τὸν δεχθῇ διότι σκέπτεται πῶς νὰ ἀποδώσῃ λόγον εἰς τοὺς Ἀθηναίους· «καὶ δὲν εἶναι καλήτερον, ἀπήντησεν ἀπερχόμενος, νὰ σκεφθῇ ὁ Περικλῆς πῶς νὰ μὴ ἀποδώσῃ λόγον;» Μόνος ὁ Σωκράτης φαίνεται ἰσχύσας μέχρι τινὸς εἰς τὴν τρικυμιώδη ἐκείνην ψυχήν, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πλάτωνα, ὁ Ἀλκιβιάδης εἶπέ ποτε· «Πέπονθα δὲ πρὸς τοῦτον μόνον ἀνθρώπων, ὃ οὐκ ἄν τις οἴοιτο ἐν ἐμοὶ ἐνεῖναι, τὸ αἰσχύνεσθαι ὁντινοῦν». Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξωλίσθησε καὶ ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Σωκράτους ὁ ἀληθὴς οὗτος Πρωτεύς, ἀπὸ δὲ τῆς προσομιλίας αὐτοῦ καὶ οἰκειότητος πρὸς τὸν χρηστότατον καὶ σοφώτατον τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν ἄλλο παρέμεινε ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἀποχρῶσά τις περὶ τὰ μυστήρια τῆς διαλεκτικῆς τέχνης ἐνάσκησις.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ κατὰ πρῶτον παρελθὼν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον, ὅτε, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἦλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἵνα ζητήσωσι τὴν ἀνταλλαγὴν τῆς Πύλου πρὸς τὸν χῶρον τοῦ Πανάκτου καὶ τοὺς παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς Ἀθηναίους αἰχμαλώτους. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχε κατ' ἀρχὰς πολιτευθῇ φιλικῶς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι, περιφρονήσαντες τὴν νεότητα αὐτοῦ, εἶχον περιποιηθῇ πολὺ μᾶλλον τὸν Νικίαν καὶ τοὺς περὶ τὸν Νικίαν, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο, ἔλαβε καὶ προσωπικὴν ἀφορμὴν ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ ἀπάτῃ καὶ παραβάσει τῶν συντεθειμένων. Δὲν ἠρκεῖτο δὲ ἤδη εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῆς Σπάρτης, ἀλλ' ἐμελέτησε καὶ τὴν συγκρότησιν μεγάλης τινὸς κατ' αὐτῶν συμμαχίας· ὅθεν ἐνῷ ἀπέκρουε παντὶ σθένει πάντα πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους συμβιβασμόν, διεμήνυσε συγχρόνως κρύφα πρὸς τοὺς Ἀργείους, νὰ πέμψωσι πρέσβεις εἰς Ἀθήνας ἐπιτετραμμένους τὴν συνομολόγησιν συνθήκης. Τὸ Ἄργος εἶχε μείνει οὐδέτερον κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου περίοδον, καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ἀναλάβει τὰς ἄλλοτε ἐξαντληθείσας δυνάμεις, ἔσπευδε νῦν, ὠφελούμενον ἐκ τῆς ἐπικρατούσης κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀνωμαλίας, νὰ ἀνακτήσῃ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, καὶ

εἶχεν ἐσχάτως ἐπιχειρήσει ἐπὶ τούτῳ διαφόρους διαπραγματεύσεις, καὶ συνομολογήσει διαφόρους συνθήκας, ὧν ἡ ἀσφαλεστέρα ἦτο ἡ πρὸς τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Ἠλείους· ὅθεν ἤκουσεν εὐχαρίστως τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ἐξαπέστειλεν ἀμέσως τὴν ζητηθεῖσαν πρεσβείαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, μαθόντες τὰ ἐνεργούμενα, ἔπεμψαν ὁμοίως κατὰ τάχος νέους εἰς Ἀθήνας πρέσβεις ἔχοντας πληρεξουσιότητα νὰ διαλύσωσιν ἁπάσας τὰς ἀμφισβητήσεις. Ἐνταῦθα ἡ κοινὴ γνώμη διέκειτο, ὡς εἴπομεν, δυσμενῶς πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους· τοῦτο ὅμως ὄχι διότι ἤθελεν ἐξάπαντος τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ διότι ἔβλεπε τοὺς Λακεδαιμονίους μὴ πειθομένους νὰ πράξωσι τὰ δέοντα πρὸς τὴν ὁριστικὴν αὐτοῦ κατάπαυσιν. Ὅτε λοιπὸν οἱ νέοι πρέσβεις εἶπον ἐνώπιον τῆς βουλῆς, εἰς ἣν κατὰ πρῶτον παρουσιάσθησαν, διότι κατὰ τὸ πολίτευμα, ἡ βουλὴ προπαρεσκεύαζε τὰ περὶ τῆς ἀκροάσεως τῶν πρέσβεων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου· ὅτε, λέγομεν, εἶπον οὗτοι εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσι πᾶσαν πληρεξουσιότητα πρὸς διάλυσιν τῶν διενέξεων, ἢ καθὼς λέγει ὁ Θουκυδίδης, «αὐτοκράτορες ἥκουσι περὶ πάντων ξυμβῆναι τῶν διαφόρων», ἡ ἀγγελία αὕτη ἔτυχεν ἀρίστης δεξιώσεως· ὁ δ' Ἀλκιβιάδης ἤρχισε νὰ φοβῆται μήπως τῳόντι οἱ Σπαρτιᾶται, δι' εὐλόγων παραχωρήσεων, ἀσφαλίσωσι τὴν εἰρήνην, ὅπερ παντάπασι δὲν συνέφερεν εἰς αὐτόν, ὅστις διὰ τοῦ πολέμου μόνον ἤλπιζε νὰ κορέσῃ τὴν φιλοδοξίαν του. Ὅθεν ἰδοὺ τί ἐμηχανεύθη ἵνα ἀνατρέψῃ τὴν ἐνέργειαν τῶν πρέσβεων. Προσελθὼν πρὸς αὐτοὺς ἰδίᾳ εἶπεν, ὅτι, ἐὰν ἐπαναλάβωσιν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τὴν διαβεβαίωσιν ἣν ἔδωκαν εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσιν ἀπεριόριστον πληρεξουσιότητα, ὁ δῆμος θέλει ἀπαιτήσει παρ' αὐτῶν τὰ ἀδύνατα· ἐνῷ ἂν εἴπωσιν ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι πληρεξουσιότητα πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἀλλ' ἁπλῶς ἦλθον νὰ καθυποβάλωσι τὰς προτάσεις, νὰ συζητήσωσι αὐτάς, καὶ ν' ἀναφέρωσι, θέλουσιν ἐπιτύχει πολὺ μετριωτέρους ὅρους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὸς θέλει ὑποστηρίξει αὐτοὺς παντὶ σθένει. Οἱ πρέσβεις ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην, καὶ παρελθόντες τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὸν δῆμον, ἀπεφήναντο, ὅτι δὲν ἦλθον ἔχοντες ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα· ἀλλὰ τότε ἐγερθεὶς ὁ Ἀλκιβιάδης «βλέπετε, ἀνέκραξε, τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν παλιμβουλίαν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν; χθὲς εἶπον ἄλλα εἰς τὴν βουλήν, καὶ σήμερον ἄλλα λέγουσιν εἰς τὸν δῆμον· πῶς λοι-

πὸν εἶναι δυνατὸν νὰ συνθηκολογήσωμεν πρὸς κυβέρνησιν ἔχουσαν τοιούτους ἀντιπροσώπους;» Οἱ πρέσβεις ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι, ὁ δὲ δῆμος ἐνισχυθείς, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἐκ τούτου εἰς τὰς προτέρας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους διαθέσεις, ἀπέπεμψε τοὺς πρέσβεις τούτων ἀπράκτους, καὶ ἐποίησεν, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ μὲν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἐναντίον δὲ τῶν ἐπιμόνων προσπαθειῶν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, σπονδὰς καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Ἀργείους καὶ τοὺς τούτων συμμάχους, κατὰ μῆνα μάϊον τοῦ 420 ἔτους.

Διὰ τοιαύτης αἰσχρᾶς ἀπάτης ἐπροοιμίασεν ὁ Ἀλκιβιάδης εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Τῆς συμμαχίας ταύτης μεταξὺ Ἄργους καὶ Ἀθηνῶν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξαν πολυετεῖς μὲν μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀργείων ἐχθροπραξίαι, ὧν μετέσχον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὡς σύμμαχοι τῶν τελευταίων, (202) ποικίλαι δὲ ἐμφύλιοι ἐν Ἄργει διενέξεις καὶ πολιτικαὶ μεταβολαί, ἀπολήξασαι εἰς τοῦτο, τῷ 416, ὅτι τριακόσιοι Ἀργεῖοι ἀπήχθησαν διὰ τῆς βίας ἐπὶ 20 ἀττικῶν πλοίων εἰς διαφόρους νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, τὸ 416, συνέβη καὶ ἕτερον πολὺ τραγικώτερον γεγονός. Οἱ Μήλιοι, οἵτινες μέχρι τῶν χρόνων τούτων εἶχον μείνει οὐδέτεροι, προσεκλήθησαν ἤδη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτούς· ἀποποιηθέντες δέ, ἀντέστησαν μὲν γενναίως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀμειλίχων αὐτῶν ἀντιπάλων, οἵτινες τοὺς μὲν ἄνδρας ἅπαντας κατέσφαξαν, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας ἠνδραπόδι-

---

202) Ἡ σπουδαιοτάτη τῶν περιπετειῶν τῆς συμμαχίας ταύτης εἶναι ἡ ἐν Μαντινείᾳ μάχη τοῦ 418, ἐν ᾗ ἐπολέμησαν κατ' ἀλλήλων Λακεδαιμόνιοι, Τεγεᾶται καὶ ὅσοι ἄλλοι τῶν Ἀρκάδων ἦσαν σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων ἐξ ἑνός, καὶ Ἀργεῖοι, Ἠλεῖοι, Μαντινεῖς καί τινες ἄλλοι τῶν Ἀρκάδων καὶ Ἀθηναῖοι ἐξ ἑτέρου. Ἡ μάχη ὑπῆρξε κρατερά, καί, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης (Ε. 74), «πλείστου δὴ χρόνου μεγίστη δὴ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ ὑπὸ ἀξιολογωτάτων πόλεων ξυνελθοῦσα». Περὶ ταύτης δὲ τῆς μάχης παρίστησιν ὁ ἱστορικὸς (ς 16) λέγοντα τὸν Ἀλκιβιάδην «Πελοποννήσου γὰρ τὰ δυνατώτατα ξυστήσας Λακεδαιμονίους ἐς μίαν ἡμέραν κατέστησα ἐν *Μαντινείᾳ* περὶ τῶν ἁπάντων ἀγωνίσασθαι».

σαν, τὰ δὲ κτήματα τῆς νήσου ἐπέτρεψαν εἰς 500 Ἀθηναίους κληρούχους. Πρὸ πενταετίας ὅμοια εἶχον πράξει πρὸς τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Σκιωναίους, τοὺς ἐν ἔτει 423, διὰ προτροπῶν τοῦ Βρασίδου, ἀποστατήσαντας· διότι ὀλίγον μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην, οἱ Ἀθηναῖοι, μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἀνακτήσαντες τὴν πόλιν ἐκείνην, τοὺς μὲν ἡβῶντας ἀπέκτειναν, ἠνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας, τὴν δὲ χώραν παρέδωκαν εἰς τοὺς περιλιπομένους Πλαταιεῖς. Καὶ ἐνῷ ἐξωτερικῶς ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει ἀναδεικνυομένη τοσοῦτον ἀγρία πρὸς ὁμογενεῖς, ὁμογλώσσους, ὁμοθρήσκους, ἐσωτερικῶς τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξηχρειοῦτο.

Ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν, ὁπόσον σπουδαῖος καὶ σωτήριος διὰ τὴν πολιτείαν ὑπῆρξεν ὁ τοῦ ὀστρακισμοῦ θεσμὸς (σελ. 395 καὶ ἑπόμ.) καὶ ὁπόσον συνετὴ αὐτοῦ χρῆσις ἐγένετο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὑρισκόμεθα, μεταξὺ τοῦ 420 καὶ 416, ἐνεπαίχθη οἰκτρῶς πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ κατὰ τοῦτο τὸ πολίτευμα, διότι, ἕνεκα τῆς μεταξὺ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου ἀκμαζούσης τότε ἔριδος, ἐνομίσθη εὔλογον ν' ἀποφασίσῃ ὁ δῆμος τὶς ἐκ τῶν δύο πρέπει ν' απομακρυνθῇ τῆς πόλεως· ἀλλ' αἴφνης οἱ ἀρχηγοὶ ἑκατέρων τῶν μερίδων μεταβάλλουσι γνώμην, καὶ ἀντὶ νὰ ψηφηφορήσωσι περὶ ἑνὸς τῶν δύο σπουδαίων ἀντιπάλων, ἑνώνονται καὶ ἐξοστρακίζουσι, διὰ τὸν τύπον μόνον, τὸν δημαγωγὸν Ὑπέρβολον, ἄνθρωπον περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Θουκυδίδης, λαβὼν βραδύτερον ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσῃ λέγει «Ὑπέρβολόν τέ τινα τῶν Ἀθηναίων, μοχθηρὸν ἄνθρωπον, ὠστρακισμένον οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον, ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως.» Ἐκ τούτου δὲ ὁ θεσμὸς οὗτος τοσούτῳ ἐξηυτελίσθη καὶ τοσούτῳ ἀπέβη καταγέλαστος, ὥστε τοῦ λοιποῦ οὐδέποτε πλέον ἐγένετο αὐτοῦ χρῆσις.

Ἡ δὲ μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων εἰρήνη, καίτοι γενομένων ἐν τῷ μεταξύ, ὡς προείρηται, πολλῶν ἐμμέσων ἐχθροπραξιῶν, δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλυθεῖσα μέχρι τοῦ 416, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ὁριστικὴ αὐτῆς ῥῆξις ἕνεκα τῶν ἐν Σικελίᾳ πραγμάτων. Ἐν Σικελίᾳ, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρχηδονίων (σελ.

599—600), ἐξηκολούθησαν μὲν πρωτεύουσαι τῶν ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων αἱ Συρακοῦσαι, ἐξηκολούθησε δὲ ἄρχουσα τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως ἡ τοῦ Γέλωνος δυναστεία, μέχρις οὗ, περὶ τὸ 466, ἐξώσθη ὁ τελευταῖος τοῦ Γέλωνος ἀδελφός, ὁ Θρασύβουλος, οἱ δὲ Συρακούσιοι κατέστησαν ἤδη παρ' αὐτοῖς δημοκρατίαν, καὶ ἐπεχείρησαν νὰ εἰσαγάγωσι τὸ πολίτευμα τοῦτο εἰς ὅλας τὰς σικελικὰς πόλεις. Δὲν ἔπαυσαν δὲ καὶ ὑπὸ τὸ νέον τοῦτο πολίτευμα προαγόμενοι καί, περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐθαλασσοκράτησαν μὲν περὶ Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν, κατέβαλον δὲ γενικήν τινα τῶν ἐγχωρίων Σικελῶν ἐπανάστασιν, ἐταπείνωσαν δὲ τὴν δευτέραν τῆς νήσου πόλιν, τὸν Ἀκράγαντα, καὶ τότε συνέλαβον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἅπασαν τὴν Σικελίαν. Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Λεοντίνων, προϊστάμενοι ἤδη τῆς δωρικῆς κατὰ τὴν Σικελίαν συμμαχίας, ἔχοντες δὲ σχέσεις καὶ πρὸς τὴν πελοποννησιακὴν ὁμοσπονδίαν· οἱ δὲ Λεοντῖνοι, ἄποικοι ὄντες τῆς ἐν Σικελίᾳ Νάξου, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Θεοκλέους πάλαι ποτὲ ἱδρυθείσης, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων τῷ 427, ὥστε ἔκτοτε οὗτοι ἤρχισαν περιπλεκόμενοι εἰς τὰ σικελικὰ πράγματα. Ἀλλά, ἐν ἔτει 424, ἔπεισεν ἁπάσας τὰς ἐν Σικελίᾳ Ἑλληνίδας πόλεις νὰ εἰρηνεύσωσι πρὸς ἀλλήλας, ὁ Συρακούσιος Ἑρμοκράτης ὁ Ἕρμωνος, ἀνὴρ ἐνάμιλλος τῶν ἐπιφανεστάτων Ἀθηναίων διά τε τὴν πολιτικὴν ἐμπειρίαν, καὶ τὴν περὶ τὸν λόγον δεινότητα, καὶ τὴν χρηστότητα τῶν προαιρέσεων. Μετὰ ὀκτὼ ὅμως ἔτη ἐξερράγησαν πάλιν ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Ἐγεσταίων καὶ Σελινουντίων, καὶ οἱ μὲν τελευταῖοι ἔλαβον τὴν τῶν Συρακουσίων συνδρομήν, οἱ δὲ πρῶτοι ἐζήτησαν τὴν τῶν Ἀθηναίων βοήθειαν ἐν ἔτει 415.

Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς Σικελίαν καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου ναυτικάς τινας μοίρας. Ἀλλ' ἤδη ὅτε ἦλθεν αὕτη ἡ περὶ βοηθείας αἴτησις, δὲν ἐγένετο λόγος περὶ μικρᾶς ἐκστρατείας. Ὁ Ἀλκιβιάδης, ἁρπάσας τὸν καιρόν, προέτεινε ν' ἀποσταλῇ δύναμις ἱκανὴ νὰ κυριεύσῃ τὰς Συρακούσας, νὰ κυριαρχήσῃ ἁπάσης τῆς Σικελίας, νὰ ἄρξῃ ἁπάσης τῆς δύσεως. Οἱ συνετώτατοι τῶν Ἀθηναίων, καὶ πρὸ πάντων ὁ Νικίας, ἐνόμιζον ἀτοπώτατον νὰ γυμνωθῇ ἡ πόλις τῆς κρατίστης μοίρας τῶν πο-

λιτῶν αὐτῆς καὶ τῶν πλοίων, ἐνῷ, ὡς ἐκ τῶν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους σχέσεων, ἐπικειμένη ἐφαίνετο ἡ τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν διάλυσις. Ἀλλὰ τὶς ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην ὅστις ἔβλεπεν ἐν τῷ ἐπιχειρήματι τούτῳ τὴν πλήρωσιν τῶν θερμοτέρων αὐτοῦ εὐχῶν; «βουλόμενος, λέγει ὁ ἱστορικός, τῷ τε Νικίᾳ ἐναντιοῦσθαι... καὶ μάλιστα στρατηγῆσαί τε ἐπιθυμῶν, καὶ ἐλπίζων Σικελίαν τε δι' αὐτοῦ καὶ Καρχηδόνα λήψεσθαι, καὶ τὰ ἴδια ἅμα εὐτυχήσας χρήμασί τε καὶ δόξῃ ὠφελήσειν. Ὢν γὰρ ἐν ἀξιώματι ὑπὸ τῶν ἀστῶν, ταῖς ἐπιθυμίαις μείζοσιν ἢ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν ἐχρῆτο ἔς τε τὰς ἱπποτροφίας καὶ τὰς ἄλλας δαπάνας· ὅπερ καὶ καθεῖλεν ὕστερον τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν οὐχ ἥκιστα.» Ὁ Νικίας, ὅστις ὡς εἰ ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῆς περιστάσεως πλειότερον τοῦ συνήθους συνεκινήθη, παρέστησε δι' ἐπανειλημμένων καὶ σπουδαιοτάτων λόγων, τάς τε δυσχερείας τοῦ ἔργου καὶ ἰδίως τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἡ ἀποτυχία ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ, διότι, εἶπε, «σφαλέντων δέ που (ἡμῶν) ἀξιοχρέῳ δυνάμει, ταχεῖαν τὴν ἐπιχείρησιν ἡμῖν οἱ ἐχθροὶ ποιήσονται, οἷς πρῶτον μὲν διὰ ξυμφορῶν ἡ ξύμβασις, καὶ ἐκ τοῦ αἰσχίονος ἢ ἡμῖν, κατ' ἀνάγκην ἐγένετο· ἔπειτα ἐν αὐτῇ ταύτῃ πολλὰ τὰ ἀμφισβητούμενα ἔχομεν.» Ἀλλ' εἰς μάτην ὡς προφήτης ἐλάλησεν· εἰς μάτην τὴν αὐτὴν ἐξέφερον γνώμην οἱ σοφώτεροι τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἰδίως ὁ φιλόσοφος Σωκράτης καὶ ὁ ἀστρονόμος Μέτων· ὁ Ἀλκιβιάδης, διὰ τοσούτῳ ζωηρῶν χρωμάτων εἰκόνισε τὴν λαμπρότητα τοῦ μελετωμένου ἔργου, διὰ τοσούτῳ εὐπροσώπων ψευδολογιῶν ἐκάλυψεν ἅπαντα τὰ κωλύματα, ὥστε παρέσυρε τοὺς πολλούς, οἵτινες, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, οὔτε τὸ μέγεθος τῆς νήσου ἐγνώριζον, οὔτε τὸ πλῆθος τῶν ἐνοικούντων Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Καὶ ὅμως τοσοῦτον ὄντες ἀμαθεῖς τῶν πραγμάτων, αὐτοὶ ἀπεφάσιζον ἤδη περὶ τῆς τύχης τῆς πόλεως! Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ρίψωσιν αὐτὴν εἰς τὸ βάραθρον ὅπου μετ' ὀλίγον τὴν ἔρριψαν. Ἡ ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατεία, λόγῳ τῆς ἀφροσύνης αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ εἰ μὴ πρὸς τὴν ρωσικὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ναπολέοντος, τὴν γενομένην ἐνῷ οὗτος εἶχεν εἰς τὰ πλευρά του τὴν βαρυτάτην πληγὴν τοῦ ἀγγλοϊσπανικοῦ πολέμου, ἐχωρίζετο δὲ ἀπὸ τῆς

χώρας καθ' ἧς ἐστράτευσε, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσμενῶς διακειμένης Γερμανίας. Τὸ βούλευμα μάλιστα τῶν Ἀθηναίων δύναται νὰ λογισθῇ ἔτι ἀσυνετώτερον· διότι πρόκειτο περὶ διαποντίου ἐπιχειρήσεως, εἰς χώραν ἥτις, διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῆς ναυτικῆς τέχνης, ἀπεῖχεν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν τοὐλάχιστον ὅσον ἡ Ἀμερικὴ ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀτμοῦ.

Ἀποφασισθείσης δὲ τῆς ἐκστρατείας κατὰ μῆνα ἀπρίλιον τοῦ 415, ἐγένοντο παρασκευαὶ μεγάλαι, καί, τοῦ θέρους μεσοῦντος ἤδη, ἐξέπλευσε τοῦ Πειραιῶς ἡ λαμπροτάτη καὶ τελειοτάτη δύναμις, ἣν πόλις Ἑλληνὶς ποτὲ παρεσκεύασεν. Ὁ στόλος, ἀφοῦ συνεπληρώθη καθ' ὁδὸν εἰς Κέρκυραν, συνέκειτο ἐκ τριήρων 134, ἔφερεν ὁπλίτας μὲν 5100, ἐν οἷς 1500 γνησίους Ἀθηναίους πολίτας, ψιλοὺς δὲ 1300, καὶ διετέλει ὑπὸ στρατηγοὺς τρεῖς, τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Λάμαχον καὶ τὸν Νικίαν αὐτόν, ὅστις ἔδωκε νέον θαυμαστῆς ἐθελοθυσίας δεῖγμα, ἀναλαβών, ἵνα μὴ παρακούσῃ εἰς τὸν νόμον, τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τὸ ὁποῖον τοσούτῳ ἀπεδοκίμαζεν. Ἡ ἔξοδος τοῦ στόλου ἐγένετο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει, ἣν ἐφιλοτιμήθη νὰ περιγράψῃ πανηγυρικώτατα ὁ μέγας ἱστορικός, καὶ ἣν δὲν βλέπομεν ἀναφερομένην ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι ἀπήρχοντο ἵνα στήσωσι τὰ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ περὶ Κύπρον τρόπαια· ὡς ἂν ἡ πόλις, ἔχουσα τὴν προαίσθησιν ὅτι δὲν θέλει ἴδει πλέον τοσούτῳ ἀκεραίας τὰς δυνάμεις αὐτῆς, ἠθέλησεν ἐπισημότερον τοῦ συνήθους νὰ χαιρετίσῃ αὐτὰς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ὁ στόλος διελθὼν διὰ Κερκύρας, ἐπεραιώθη ἐκεῖθεν εἰς τὸ Ῥήγιον τῆς Ἰταλίας, καὶ ἔπειτα κατῆλθεν εἰς Κατάνην τῆς Σικελίας, ὅτε αἴφνης κατέφθασεν ἐξ Ἀθηνῶν διαταγὴ προσκαλοῦσα τὸν Ἀλκιβιάδην νὰ ἐπιστρέψῃ ἐνταῦθα ἵνα ἀπολογηθῇ περὶ σπουδαίας κατηγορίας.

Ὁ Ἀλκιβιάδης κατίσχυε μὲν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν συνετῶν ἀνδρῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι ἦτο παντοδύναμος. Ἐξ ἐναντίας εἶχε πολλοὺς τοὺς ἀντιπράττοντας δημαγωγούς, οἵτινες ἐφθόνουν τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν, καὶ ἦσαν τοσούτῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνοι, ὅσῳ μετ' αὐτῶν συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ ἄνδρες, ὅσοι ἐθεώρουν ὀλεθρίαν τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν δίαιταν τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ἔτι δὲ πρὶν ἢ ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος, εὑρέθησαν αἴφνης, πρωΐαν τινὰ τοῦ

μαίου μηνός, ἔχοντες περικεκομμένα τὰ πρόσωπα, οἱ πλεῖστοι Ἑρμαῖ τῆς πόλεως, ἤτοι οἱ μικροὶ τετράγωνοι κίονες οἱ φέροντες μὲν ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐγκεκολαμμένην κεφαλήν, ἱστάμενοι δὲ εἰς τὰς δημοσίας πλατείας, πρὸ τῶν ναῶν καὶ τῶν οἰκιῶν, ὡς κοσμήματα ἅμα ἱερὰ καὶ προφυλακτήριοι λίθοι. Ἆρά γε παρεσκεύασαν τοῦτο οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου; Τὸ πρᾶγμα ἔμεινεν ἄδηλον· ἀλλ' οὗτοι ὠφελήθησαν ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου, ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτὸν τὸ ἀσέβημα, ἀναφέροντες καὶ ἄλλας αὐτοῦ εἰς τὸ θρήσκευμα ὕβρεις, καὶ πρὸς τούτοις κατηγοροῦντες αὐτοῦ ὅτι μελετᾷ τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἐπιμείνει νὰ δικασθῇ πρὸ τῆς ἐξόδου τοῦ στόλου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς ἀντιπάλους του, διότι οἱ μέλλοντες νὰ ἐκπλεύσωσι πολῖται ὄντες εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένοι, ἤθελον ἐπιτύχει τὴν ἀθώωσίν του. Ὅθεν οἱ κατήγοροι διενήργησαν ν' ἀποφασισθῇ ὅτι ὁ μὲν στόλος θέλει ἐκπλεύσει, ἡ δὲ κατηγορία ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναβληθῇ. Ἅμα ὅμως ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἀλκιβιάδου, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ὧν προΐστατο ὁ δημαγωγὸς Ἀνδροκλῆς, καὶ Θεσσαλὸς ὁ υἱὸς τοῦ Κίμωνος, ἐξηκολούθησαν τὴν ἀνάκρισιν, προεκάλεσαν ποικίλας κατ' αὐτοῦ κατηγορίας καὶ ἐπέτυχον νὰ προσκληθῇ εἰς Ἀθήνας ἵνα δώσῃ λόγον. Ἀλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ὑπήκουσε, καταφυγὼν πρῶτον μὲν εἰς Ἄργος, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην αὐτήν, ὅπου, μετὰ πλείστης ὅσης ἀναιδείας ὁ αἴσχιστος οὗτος προδότης ἐπέμεινε ν' ἀποσταλῇ μὲν εἰς τοὺς Συρακουσίους βοήθεια, νὰ ἐπαναληφθῇ δὲ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὁ πόλεμος διὰ τρόπων ὀλεθριωτάτων εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐπειδὴ ὁ Λάμαχος εἶχε φονευθῆ, ἐξηκολούθησεν ὁ Νικίας μόνος τὸν ἐν Σικελίᾳ πόλεμον μετά τινος μὲν νωθρότητος καὶ ὑπερβολικῆς περισκέψεως, οἵαν ἐκ φύσεως εἶχεν ὁ ἀνήρ, ἀλλ' ὅμως ἐπιτυχῶς ὁπωσοῦν κατ' ἀρχάς, διότι, πολιορκήσας τὰς Συρακούσας, ἔφερεν αὐτὰς εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ὅμως ἔτος, ἐπελθόντων εἰς βοήθειαν τῶν Συρακουσίων 3000 (203) μαχητῶν ὑπὸ τὸ Σπαρτιάτην Γύλιππον, ἄνδρα οὐδὲν ἧττον τοῦ Νικίου ἔμπειρον, πολὺ δὲ μᾶλλον αὐτοῦ δραστήριον καὶ πο-

203) Οἱ πλεῖστοι τῶν μαχητῶν τούτων ἦσαν Σικελιῶται, ἐκ Σικελίας προσαχθέντες ὑπὸ Γυλίππου, ἐλθόντος αὐτοῦ ἐκ Πελοποννήσου μετὰ ἑπτακοσίων μόνον Λακεδαιμονίων καὶ Κορινθίων ὡπλισμένων ἀνδρῶν.

λυμήχανον, τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν μὲν εἰς τὸν Νικίαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 413, ἐπικουρίαν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ἑβδομήκοντα τριήρων καὶ πεντακισχιλίων ὁπλιτῶν, ἐν οἷς ἦσαν 1200 γνήσιοι Ἀθηναῖοι ἐκ τῶν ἀρίστων πολιτῶν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ κατὰ τῶν Συρακουσῶν ἐπίθεσις ἀπέτυχεν· ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων κατεστράφη εἰς τέσσαρας ἀτυχεῖς ναυμαχίας, ὁ δὲ κατὰ ξηρὰν στρατὸς ἐβιάσθη νὰ ὀπισθοδρομήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου καὶ ἐνταῦθα ἐν μέρει μὲν ἐξωλοθρεύθη, ἐν μέρει δὲ ἠχμαλωτεύθη κατὰ μῆνα σεπτέμβριον τοῦ 413 ἔτους. Μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων ἦσαν καὶ οἱ δύο στρατηγοί, τοὺς ὁποίους ὁ μὲν Γύλιππος ἐπροσπάθησε παντὶ σθένει νὰ διασώσῃ ἵνα κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὴν θριαμβικὴν εἰς τὴν Σπάρτην ἐπάνοδόν του, ἀλλ' οἱ ἀμείλιχοι Συρακούσιοι κατεδίκασαν εἰς θάνατον. Ὁ καλὸς κἀγαθὸς Ἑρμοκράτης ἀντέστη ὁμοίως ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν, καὶ ὅτε ἐπείσθη ὅτι ματαίως ἀγωνίζεται, παρέσχε τοὐλάχιστον εἰς τοὺς δύο ἀτυχεῖς ἐκείνους ἡγεμόνας τὸν τρόπον τοῦ νὰ θανατώσωσιν αὐτοὶ ἑαυτούς. Τῶν δὲ ἄλλων αἰχμαλώτων, εἰς 7000 συμποσουμένων, ἡ τύχη ἀπέβη ἔτι οἰκτροτέρα· διότι ἐμανδρεύθησαν εἰς τὰ λατομεῖα ὅπου μόνον κακοῦργοι συνήθως εἰργάζοντο, καὶ ἐνταῦθα πάσχοντες τὰ πάνδεινα, ἀπὸ τοῦ καύσωνος τῆς ἡμέρας, ἀπὸ τοῦ ψύχους τῆς νυκτός, ἀπὸ δίψης, ἀπὸ πείνης καὶ ἀπὸ μυρίων ἄλλων ἀνεκδιηγήτων κακουχιῶν, ἀπέθνησκον οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι σωρηδόν, μέχρις οὗ μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν ἑβδομήκοντα, οἱ ἐπιζήσαντες, πλὴν τῶν ἰδίως Ἀθηναίων καὶ τῶν ὀλίγων ἐκ Σικελίας καὶ ἐξ Ἰταλίας Ἑλλήνων, ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα. Τί δ' ἀπέγιναν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἰταλιῶται καὶ οἱ Σικελιῶται, δὲν λέγεται· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι τινὲς τῶν πρώτων, ἀλλ' εὐαριθμότατοι, κατώρθωσαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα των.

Ἡ πόλις αὕτη ἀπώλεσεν οὕτω τοὺς δύο ἀρίστους αὐτῆς στρατηγούς, πολλὰς χιλιάδας ὁπλιτῶν, ἐν οἷς γνήσιοι Ἀθηναῖοι ἦσαν περὶ τοὺς τρισχιλίους, ὑπὲρ τὰς 200 τριήρεις, ἅπαν τὸ μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην ἀπαρτισθὲν ἐκ νέου ἀποταμίευμα τὸ συμποσωθὲν εἰς 3000 τάλαντα, ἤτοι 18,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, καί, τὸ πάντων ἴσως κυριώτατον, ἀπέβαλε τὴν δόξαν ἣν πρότερον εἶχεν ὅτι εἶναι κατὰ θάλασσαν ἀκαταγώνιστος· διότι, ὡς εἴπομεν, οἱ Ἀθηναῖοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Συρακουσίων κατεναυμαχήθησαν. Ναὶ μὲν

κατεναυμαχήθησαν διότι ἠναγκάσθησαν ν' ἀνταγωνισθῶσιν ἐντὸς τοῦ λιμένος, ὅπου δὲν ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν περὶ τὰς ναυτικὰς κινήσεις δεξιότητα αὐτῶν· οὐδὲν ἧττον ὅμως κατετροπώθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς καιριώτατα· «κατὰ πάντα γὰρ πάντως νικηθέντες, καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες, πανωλεθρία δή, τὸ λεγόμενον, καὶ πεζὸς καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο,» λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ τέλει τῆς ἀμιμήτου εἰκόνος, ἣν ἔγραψε τῆς συμφορᾶς ταύτης εἰς τὸ ἕκτον καὶ τὸ ἕβδομον τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίον. Οὐδέποτε τῳόντι ἐποιήθη τι δραματικώτερον, κατανυκτικώτερον καὶ φοβερώτερον τῶν σελίδων αὐτῶν τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου. Ἡ ἐν Ρωσίᾳ τῷ 1812 πανωλεθρία τῶν Γάλλων προεκάλεσεν ἀφηγήσεις βεβαίως καταπληκτικάς, ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐνάμιλλος τῆς τοῦ Ἕλληνος τεχνίτου περιγραφῆς· καὶ ὅστις ἀναγνώσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἱστορικῶν τῆς τῶν νεωτέρων χρόνων συμφορᾶς, τὸν Γάλλον Θιέρσιον, θέλει ἀναγκασθῇ νὰ ὁμολογήσῃ τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου τὴν ὑπεροχήν.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 413 ἔτους, ὁ πόλεμος ἀπέβη γενικός, διότι αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι· ἰδίως δὲ ἐνέβαλε πάλιν εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅπως κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πολέμου περίοδον, ὁ πελοποννησιακὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν βασιλέα Ἆγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Ἀλλ' ἡ εἰσβολὴ αὕτη δὲν ὡμοίαζε τὰς προηγουμένας, αἵτινες περιωρίζοντο εἰς ὀλιγοήμερον κατάληψιν καὶ δῄωσιν τῆς χώρας. Ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Ἀλκιβιάδου οἱ Πελοποννήσιοι, ὀχυρώσαντες νῦν τὴν Δεκέλειαν, κατέλιπον ἐν αὐτῇ φρουρὰν διαρκῆ, ἥτις παρέμεινεν ἐνταῦθα ἐπὶ ἐννέα ὅλα ἔτη, δηλαδὴ μέχρι τῆς ἐντελοῦς τοῦ πολέμου καταλύσεως, λεηλατοῦσα ἀδιαλείπτως τὴν Ἀττικήν, ἀπάγουσα μυριάδας δούλων, διακόπτουσα τὴν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίαν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῆς Εὐβοίας καὶ ἀποκλείσασα διαρκῶς οὕτως εἰπεῖν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ ἐν τούτοις, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἔβλεπον τὴν Δεκέλειαν ὀχυρουμένην καὶ καταλαμβανομένην, ἐνῷ ἤκουον τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν συγκινουμένην ἵνα ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῶν, ἀντὶ ν' ἀνακαλέσωσι τὸν Νικίαν, ἐξέπεμπον ἐξ ἐναντίας εἰς Σικελίαν, πρὸς κοινὴν τοῦ κόσμου ἔκπληξιν, τὸν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην

ναυτικὸν καὶ πεζικὸν στρατόν, στεροῦντες οὕτω ἑαυτοὺς τῶν ὑφισταμένων ἔτι προχειροτέρων τῆς ἀμύνης πόρων. 'Αλλ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀφροσύνην. 'Απὸ τοῦ ὀκτωβρίου μηνός, ἤρχισαν νὰ διαδίδωνται ἐν 'Αθήναις αἱ περὶ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας ἀγγελίαι· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὸ ἀπαίσιον ἄκουσμα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ πεισθῶσι· τὸ μὲν διότι φυγάδες τινές, διασωθέντες εἰς τὴν πατρίδα, ἐπεβεβαίωσαν τὰ γεγονότα, τὸ δὲ διότι ἀπὸ Σπάρτης καὶ τῶν συμμάχων αὐτῆς ἐπήρχοντο καθ' ἑκάστην ἐπικυρωτικαὶ τοῦ πράγματος εἰδήσεις, τὸ δὲ ἐπὶ τέλους διότι ἤκουον πανταχόθεν πάντας τοὺς Ἕλληνας, τούς τε συμμάχους τῆς Σπάρτης καὶ τοὺς ἰδίους αὐτῶν ὑποτελεῖς, ἑτοιμαζομένους νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως. Τῳόντι, ἡ μὲν πελοποννησιακὴ ὁμοσπονδία μὴ ἀρκουμένη εἰς τὴν ἀπὸ Δεκελείας δεινοτάτην πίεσιν τῶν 'Αθηναίων, παρεσκεύαζε στόλον 100 τριήρων, μηδένα ἤδη ἔχουσα δισταγμόν, μετὰ τὰ ἐν Σικελίᾳ γενόμενα, ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν 'Αθηναίων καὶ ἐπὶ τοῦ στοιχείου ἐκείνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἄλλοτε οὗτοι ἐνομίζοντο ἀκαταγώνιστοι. 'Αφ' ἑτέρου πολλοὶ τῶν κυριωτάτων συμμάχων τῆς τῶν 'Αθηνῶν πόλεως, ἡ Εὔβοια, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, αἱ 'Ερυθραί, ἐπεχείρησαν διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, λέγοντες ἑαυτοὺς ἑτοίμους ν' ἀποστατήσωσιν, ἅμα ἐμφανισθῇ εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ πελοποννησιακὸς στόλος. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον, ὁ βασιλεύων τῆς Περσίας, ἀπὸ τοῦ 423, Δαρεῖος Β' ὁ τοῦ 'Αρταξέρξου Α' υἱός, θεωρήσας ἐπιτηδειοτάτην τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ καθυποβάλῃ αὖθις ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ 'Ασίᾳ Ἕλληνας, ἔπεμψεν εἰς Σπάρτην πρέσβεις ἵνα ἀναμιχθῇ εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου, οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν εἶχον διστάσει νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συμμαχίαν τοῦ 'Αρταξέρξου. 'Αλλ' αἱ διαπραγματεύσεις αὗται δὲν ἐτελεσφόρησαν, διὰ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου καὶ τὴν μετ' οὐ πολὺ γενομένην Νικίειον εἰρήνην. Ἤδη δὲ ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς προτάσεις τοῦ Δαρείου, καὶ συνωμολόγησαν, ἐν ἔτει 412, πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ, τὸν σατράπην 'Ιωνίας καὶ Καρίας Τισσαφέρ-

νην, δύο ἐπανειλημμένας συνθήκας, δι' ὧν αὐτοὶ μὲν ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδων πόλεων περσικὴν κυριαρχίαν, ὁ δὲ Τισσαφέρνης ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ τὸν μισθὸν τῶν πληρωμάτων τοῦ πελοποννησιακοῦ στόλου. Αἱ συνθῆκαι αὗται, προοιώνισμα ἀπαίσιον τοῦ πῶς ἐνόει τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος ἡ Σπάρτη, ἥτις ἐκήρυττεν ὅτι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ταύτης δῆθεν ἀγωνίζεται, αἱ συνθῆκαι αὗται οὐ μόνον λαμπρῶς ἐπικυροῦσιν ὅσα πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ἰδιοτελοῦς καὶ ἀνθελληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτικῆς, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ ἀποδεικνύουσι καὶ τὴν ὀλίγην τῆς πολιτικῆς ταύτης ἐπιτηδειότητα· διότι ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἵνα καταπροπώσωσιν αὐτήν, οὐδεμίαν εἶχον ἀνάγκην διὰ τοσαύτης θυσίας νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἐπικουρίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὅ,τι μόνον ἠδύναντο νὰ φοβηθῶσιν ἦτο, μήπως ὁ βασιλεύς, ἀποτυχὼν ἐν Σπάρτῃ, προσφέρῃ τὰ χρήματα αὐτοῦ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις· ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι ἦτο σφόδρα ἀπίθανον νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι τοιαύτας συνθήκας, τὴν προδοσίαν οὐδέποτε δύναται νὰ δικαιώσῃ ἡ τοῦ ἀντιπάλου ἐνδεχομένη προδοσία. Αἱ συνθῆκαι ἄρα ἐκεῖναι ἦσαν ὁπωσδήποτε αἰσχραί, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον προσέθετον νέας πληγὰς εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῶν ὁποίων αἱ δυσχέρειαι ηὔξανον προσέτι καὶ διὰ τὴν ἀπὸ Σικελίας προσδοκωμένην ναυτικὴν ἐπικουρίαν, καὶ διὰ τὴν ἀκοίμητον κακίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, μεταβὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, προεκάλεσε τὰς πρώτας κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπαναστάσεις τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ἦσαν δὲ οἱ πρῶτοι ἀποστάντες, οἱ Χῖοι καὶ οἱ Ἐρυθραῖοι· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐμιμήθησαν αὐτοὺς καὶ οἱ Κλαζομένιοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡνώθησαν μετὰ τῶν Πελοποννησίων καὶ οἱ Τήϊοι, καὶ οἱ Μιλήσιοι, καὶ οἱ Ῥόδιοι.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 412 ἔτους π. Χ. ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἀποβαλοῦσα τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως, στερηθεῖσα ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἰδίαν αὐτῆς χώραν καὶ βλέπουσα, τοὺς μὲν ὑποτελεῖς στασιάζοντας ἢ ἑτοίμους νὰ στασιάσωσι, τὴν δὲ λοιπὴν Ἑλλάδα παρασκευαζομένην νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῆς, τῇ συμπράξει τοῦ μεγάλου βασιλέως, οὐδεμίαν ἐφαίνετο ἔχουσα ἐλπίδα σωτηρίας. Καὶ ὅμως ἀντέστη ἔτι ἐπὶ ὀκτὼ ὅλους ἐνιαυτούς, καὶ ἐν τῷ διαστήματι

τούτῳ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος. Πῶς ἀπέτρεψεν ἐπὶ τοσοῦτον τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ πῶς, μετὰ τοσαύτας συμφοράς, κατώρθωσεν, ὅ,τι πρὸ τῶν συμφορῶν δὲν εἶχεν ἐπιτύχει; Πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος οὐδεμίαν ἔχει ἐπιρροὴν εἰς τὴν τύχην τῆς πολιτείας· καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι, κατὰ τὰς διαφόρους ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς τῶν ἐθνῶν περιστάσεις, ὑπῆρξαν ἔθνη ἀκμάσαντα καὶ ὑπὸ ἀπόλυτον μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ συνταγματικὴν μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ δημοκρατίαν. Ἀλλ' ἕκαστον εἶδος τῶν πολιτευμάτων τούτων εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐξαχρειώσεως ἀποκλειούσης πᾶσαν ἐπίδοσιν καὶ ἐπιτυχίαν· τοῦτο δὲ ἰδίως συνέβη εἰς τὸ δημοκρατικὸν τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς εὑρισκόμεθα. Ἀφ' ἧς ἐπεκράτησε τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ὁ ὄχλος, ἡ πολιτεία, ἐπειδὴ παρεδόθη εἰς τὴν ἀβουλίαν καὶ εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν πολλῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ καταντήσῃ ἐκεῖ ὅπου κατήντησεν· ἀποφασίσασα ἄνευ λόγου τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, οὗ ἕνεκα κατεστράφη ἡ Ἀττικὴ καὶ ἐδεκατεύθησαν οἱ πολῖται αὐτῆς· ἀπορρίψασα ἄνευ λόγου τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων μετὰ τὸ ἐν Σφακτηρίᾳ πάθημα αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο παθοῦσα τά τε περὶ Δήλιον καὶ τὰ ἐν Χαλκιδικῇ δυστυχήματα· τελευταῖον ἀποφασίσασα οὐδὲν ἧττον παραλόγως τὴν ὀλέθριον ἐκστρατείαν τῆς Σικελίας ἐν ᾗ, «οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο.» Ἀλλὰ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων εἶχε μὲν ἀποπλανηθῇ, δὲν εἶχεν ὅμως ἔτι ἐξαχρειωθῇ τοσοῦτον ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ λάβῃ τὴν συνείδησιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ, καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πρὸς ἐπανόρθωσιν αὐτῶν ἀπαιτούμενα. Ἡ ἀκμὴ τῆς συμφορᾶς ἠνέῳξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶδε τοὺς σκοπέλους εἰς οὓς ἐφέρετο, καὶ ἐνόησε τί πρέπει νὰ πράξῃ ἵνα σωθῇ· ὅθεν, συνελθὼν ὁπωσοῦν ἀπὸ τῆς ταραχῆς εἰς ἣν φυσικώτατα ἐνέπεσεν ἕνεκα τῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν δεινῶν, ὕψωσε πρῶτον φραγμόν τινα εἰς τὴν ἀπό τινος χρόνου ὅλως ἀνεξέλεγκτον οὖσαν ἀφροσύνην αὐτοῦ καὶ ἀνεπιτηδειότητα. Συνεκρότησε δηλαδὴ ἐπιτροπὴν ἀνδρῶν δώδεκα ἐγκρίτων ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ, οἵτινες, καλούμενοι πρόβουλοι, (204) ἔλαβον μόνοι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ δο-

204) Ὁ ἀριθμὸς τῶν προβούλων δὲν καθορίζεται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἀναφέροντος ἁπλῶς (Η. 1) «ἀρχήν τινα πρεσβυτέρων ἀνδρῶν», οἵτινες περὶ

κιμάζωσι προηγουμένως πᾶσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑποβλητέαν πρότασιν, ὥστε ἡ ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο ἤδη νὰ συζητήσῃ εἰμὴ μόνον ὅ,τι προηγουμένως ἤθελεν ὑπὸ τῶν προβούλων ἐγκριθῆ· ἐξαιρέτως δὲ εἰς τοὺς προβούλους ἐπετράπη νὰ προτείνωσι πάντα τὰ πρὸς κοινὴν σωτηρίαν ἀπαιτούμενα. Ὅθεν, τῇ ἐπιμελείᾳ αὐτῶν, περιεστάλησαν ἀμέσως πάντα τὰ διὰ τὰς τελετάς, τὰς θυσίας, τοὺς ἀγῶνας ἔξοδα· ἐνηργήθησαν τὰ δέοντα πρὸς τὴν ἄμεσον κατασκευὴν νέου στόλου· ὠχυρώθη τὸ Σούνιον ἵνα ἐξασφαλισθῇ τοὐλάχιστον ἡ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς Εὐβοίας κοινωνία, ἥτις εἶχε διακοπῆ, ὡς εἴδομεν, διὰ ξηρᾶς· ἀνεκλήθησαν πᾶσαι αἱ ἐξωτερικαὶ φρουραί, πλὴν τῆς ἐν Πύλῳ, διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθησαν κατέχοντες τὸ ἀξιόλογον τοῦτο χωρίον· ἐξεδόθη ἀμνηστεία τοῦ ἐγκλήματος τῶν ἑρμοκοπιδῶν, καὶ ἀποκατεστάθησαν εἰς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα αὐτῶν πάντες οἱ ἕνεκα τούτου ἐξορισθέντες, ὅσοι δὲν συνετάχθησαν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν πολεμίων· ἐπὶ πᾶσι δέ, ἐπειδὴ διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κατάληψιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴν γενομένην ἢ ἐπικειμένην ἐπανάστασιν πολλῶν συμμάχων, οἱ δημόσιοι πόροι ἠλαττώθησαν καὶ δυσχερῶς εἰσεπράττοντο, ἐλήφθη τὸ ἀκόλουθον ἔκτακτον οἰκονομικὸν μέτρον. Ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἶχεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, ἀποφασισθῆ, ὅτι ἐκ τοῦ τότε ὑπάρχοντος ἀποταμιεύματος τῶν 6,000 ταλάντων, 1000 τάλαντα θέλουσι χωρισθῆ καὶ μείνει ἄθικτα, παρεκτὸς τῆς μόνης περιστάσεως, καθ' ἣν στόλος πολεμίων ἤθελεν ἀπειλήσει τὸν Πειραιᾶ· ποινὴ δὲ θανάτου εἶχε ψηφισθῆ κατὰ παντὸς τοῦ τυχὸν προτείναντος νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπόν· καὶ τῳόντι, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέβαλον χεῖρα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο καθ' ὅλα τὰ ἔκτοτε διελθόντα εἴκοσιν ἔτη. Ἤδη ὅμως, εἰ καὶ δὲν ἠπειλεῖτο ἔτι ὁ Πειραιεύς, τὰ πράγματα εἶχον οὐδὲν ἧττον τοσοῦτον δεινωθῆ ὥστε ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ὁμοθυ-

---

τῶν παρόντων ὡς ἂν καιρὸς ᾖ *προβουλεύσουσιν*». Ἐκ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους μανθάνομεν (Πολ. Ἀθ. 29), ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πρώτων αἱρεθέντων προβούλων (τῷ 413—412 π. Χ. πιθανώτατα) ἦτο δέκα, εἰς τοὺς ὁποίους ὕστερον (πιθανώτατα τῷ 412—411 π. Χ.), προσετέθησαν καὶ ἄλλοι εἴκοσι («τὸν δῆμον ἑλέσθαι μετὰ τῶν *προϋπαρχόντων* δέκα προβούλων ἄλλους εἴκοσιν ἐκ τῶν ὑπὲρ τεσσαράκοντα ἔτη γεγονότων»)· ἴδ. τὴν κατωτέρω σημ.

μαδὸν κατήργησε μὲν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου, τὴν ὑφισταμένην κατὰ πάσης περὶ χρήσεως τῶν χρημάτων τούτων προτάσεως, ἐψήφισε δὲ νὰ δαπανηθῶσι τὰ χρήματα εἰς τὴν προκειμένην κατεπείγουσαν χρείαν.

Αἱ συνεταὶ αὗται διατάξεις παρήγαγον ἀποτελέσματα σωτήρια, καταπλήξαντα τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἥτις ἐνόμιζεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν θέλει ἀνακύψει ἀπὸ τοῦ βαράθρου εἰς ὃ ἐνέπεσεν. Ἐντὸς τοῦ 412 ἔτους 128 τριήρεις ἐξαπεστάλησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἡ ἐπιχειρήσασα ν' ἀποστατήσῃ Λέσβος, ἀνεκτήθη· ἡττήθησαν δὲ περὶ Μίλητον οἱ πολέμιοι. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν προβούλων, ἡ συσταθεῖσα περὶ τὰ τέλη τοῦ 413, δὲν φαίνεται ἀνανεωθεῖσα ἐν ἔτει 412, οὐ μόνον διότι ἦτο φύσει ἔκτακτος καὶ πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πολίτευμα δυσυμβίβαστος, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ πολλοί, οἵτινες ἐν ἀκμῇ τῆς ἀμηχανίας, ἕτοιμοι ἦσαν εὐτακτεῖν, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἅμα εἶδον τὰ πράγματα διορθωθέντα ὁπωσοῦν δὲν ἠθέλησαν φαίνεται νὰ ἐξακολουθήσωσι φέροντες τὸν χαλινὸν τῶν προβούλων.(205) Ἐν τούτοις ἡ πόλις ἠδυνήθη μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος ν' ἀνθέξῃ, ἀλλὰ δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθέξει ἐπὶ μακρόν, μάλιστα διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Τὸ τελευταῖον ἀποταμίευμα τῶν χιλίων ταλάντων εἶχε ἐξαντληθῇ, οἱ δὲ νέοι φόροι δυσχερῶς εἰσεπράττοντο, ἐνῷ οἱ Πελοποννήσιοι, κατὰ τὰς πρὸς Τισσαφέρνην συνθήκας, εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των τὸ ἀνεξάντλητον ταμεῖον τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὅθεν οἱ ἐπισημότατοι καὶ οἱ εὐπορώτατοι τῶν Ἀθηναίων, ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται σπουδαίως περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ δοθῇ τέλος τι εἰς τὸν πόλεμον, καὶ πρὸ πάντων περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπέλθῃ ὁριστική τις τοῦ πολιτεύματος τροπολογία, ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἐνόσῳ ἐπεκράτουν οἱ δημαγωγοὶ καὶ ὁ ὄχλος, τὰ μὲν δημόσια χρήματα κατεδαπανῶντο εἰς δικαστικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς μισθούς, εὔλογοι δὲ διαπραγματεύσεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι πρὸς τοὺς πολεμίους, οὐδὲ ὁ πόλεμος νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐν ἀνάγκῃ συνετῶς διεξαγόμενος. Ταῦτα δὲ ἰδίως διενοοῦντο οἵ τε τριήραρχοι καὶ οἱ ἄλλοι ἀνώτε-

205) Τοὐναντίον, κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθην. 29), τότε ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι εἰς τοὺς δέκα προβούλους τοῦ προηγουμένου ἔτους προσετέθησαν ἄλλοι εἴκοσι

ροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στόλου, ὅστις κύριον ὁρμητήριον εἶχε κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα τὴν νῆσον Σάμον· διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι οὐ μόνον προεκινδύνευον, ἀλλά, διὰ τὴν ἔνδειαν καὶ τὴν κακὴν διαχείρισιν τῶν χρηματικῶν πόρων, κατέβαλλον ἐξ ἰδίων καὶ τὴν πλείστην δαπάνην, ὥστε ἔφερον ὅλον σχεδὸν τὸ βάρος τοῦ πολέμου. Ἀλλ' ἴσως τὰ βουλεύματα ταῦτα δὲν ἤθελον ἐκτελεσθῆ ἢ ἤθελον ἀναβληθῆ ἐὰν δὲν συνέπιπτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 412, ν' ἀναγκασθῇ ὁ Ἀλκιβιάδης νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδόν του.

Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ πρακτικὴ μεγαλοφυΐα ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἐπέπρωτο, ἕνεκα τῆς ποικίλης κακοηθείας τοῦ χαρακτῆρός του, ν' ἀποβάλῃ τὴν πίστιν ὅλων τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τὰ ὁποῖα ἀλληλοδιαδόχως ὑπηρέτησεν. Ὁ βασιλεὺς Ἆγις εἶχε μισήσει αὐτὸν διότι ἀπεπλάνησε τὴν γυναῖκά του Τιμαίαν· ὠφελούμενος δὲ ἐκ τῆς εὐλόγου ὑπονοίας τὴν ὁποίαν καὶ οἱ ἄλλοι Σπαρτιᾶται εἶχον πρὸς τὴν προδοτικὴν φύσιν τοῦ ἀνδρός, ὑπονοίας ἥτις ηὔξησε μετὰ τὴν περὶ Μίλητον ἧτταν, κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ διαταγὴ πρὸς τὸν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ναύαρχον τῶν Λακεδαιμονίων Ἀστύοχον νὰ θανατώσῃ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ὁ δέ, εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως, κατέφυγε πρὸς τὸν Τισσαφέρνην· καὶ τοῦτον μὲν κατέστησε ψυχρότερον πρὸς τὴν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν, ἐξηγήσας ὅτι ἡ ἐντελὴς τῶν Ἀθηνῶν ταπείνωσις, καὶ ἡ ἀπόλυτος τῆς Σπάρτης ὑπεροχή, δὲν συνέφερον εἰς τὸ περσικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ὤφειλε μᾶλλον νὰ διατηρῇ εἰς ἰσορροπίαν καὶ διηνεκῆ ἔριν τὰς δύο ἐκείνας πρωτευούσας τῆς Ἑλλάδος πολιτείας· εἰς δὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων ὑπεσχέθη ὅτι δύναται ὅλως νὰ ἀποσπάσῃ τὸν Τισσαφέρνην ἀπὸ τῆς τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίας, ἐὰν ἐγκριθῇ ἡ κάθοδος αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ προσέθετεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας εἰμὴ ἐὰν μεταρρυθμισθῇ τὸ πολίτευμα εἰς τρόπον ὥστε νὰ οὐδετερωθῇ ἡ ἐνέργεια τῶν δημαγωγῶν οἵτινες εἶχον προκαλέσει τὴν φυγὴν αὐτοῦ. Αἱ προτάσεις αὗται εὗρον, ὡς προείπομεν, τοὺς ἐν Σάμῳ τριηράρχους καὶ ἀξιωματικοὺς πρὸ καιροῦ καὶ οἴκοθεν εἰς τὴν παραδοχὴν αὐτῶν διατεθειμένους· διότι οὗτοι ἐπόθουν μὲν τὴν κατάρ-

γησιν τῆς ἀκολάστου δημοκρατίας ἐνόμιζον δὲ ἰδίως ἀπαραίτητον νὰ στερηθῇ ἡ Σπάρτη τῆς τοῦ Τισσαφέρνους συμμαχίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν φυγὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου εἶχον συντελέσει οὐ μόνον οἱ κοινοὶ δημαγωγοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν ἀρίστων πολιτῶν· παρεκτὸς ὅμως ὅτι ἐν τῇ παρούσῃ τῶν πραγμάτων ἀμηχανίᾳ ἡ ἡ πολεμικὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐπιτηδειότης ἠδύνατο ν' ἀποβῇ χρήσιμος, οἱ προνοητικώτεροι τῶν ἀξιωματικῶν ἔλεγον καθ' ἑαυτοὺς ὅτι οὗτος ἠδύνατο καὶ αὖθις ν' ἀπομακρυνθῇ, ἅμα ἐκπληρωθέντων τῶν ἄλλων σπουδαίων τῆς πόλεως συμφερόντων. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 411, ἔπεμψαν εἰς Ἀθήνας τὸν Πείσανδρον καὶ ἄλλους πρέσβεις, ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν μελετηθεῖσαν μεταβολήν· καὶ ὁ δῆμος θεωρῶν ὅτι ἐλπὶς ἄλλη σωτηρίας δὲν ὑπάρχει, ἐνέδωκε, ψηφίσας ὅτι ὁ Πείσανδρος, μετὰ δέκα ἄλλων πολιτῶν, θέλουσιν ἐκπλεύσει ἵνα πράξωσι τὰ δέοντα μετὰ Ἀλκιβιάδου καὶ Τισσαφέρνους. Ὅτε ὅμως ὁ Πείσανδρος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν στόλον, δὲν εὗρε τὰ πράγματα ἔχοντα, ὅπως ἐνόμιζεν αὐτὰ ὅτε ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας. Ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἦγε καὶ ἔφερε ὅπως ἤθελεν τὸν Τισσαφέρνην, ὅστις, ὑπολαβὼν προτιμότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους συνδρομήν, εἰς μὲν τοὺς πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων προέτεινεν ἀξιώσεις τὰς ὁποίας οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσι, πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας συνωμολόγησε τρίτην συνθήκην, δι' ἧς ἐπεκύρωσε τὰς προηγουμένας. Τότε ὁ Πείσανδρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπεφάσισαν μὴ φροντίζοντες ἤδη περὶ Ἀλκιβιάδου, νὰ φέρωσιν οὐδὲν ἧττον εἰς πέρας τὸ περὶ μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος βούλευμα· ἐπὶ δὲ τῷ σκοπῷ τούτῳ, ὁ μὲν Πείσανδρος καὶ πέντε ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου προχειρισθέντων πρέσβεων, ἀπῆλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ πέντε ἄλλοι ἀνέλαβον τὴν ἐντὸς τῶν συμμαχίδων πόλεων εἰσαγωγὴν τοῦ νέου πολιτικοῦ συστήματος. Ἡ μεταβολὴ τοῦ πολιτεύματος ἐπέτυχεν ἐν Ἀθήναις ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πεισάνδρου, ὅ ἐστι κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 411· διότι οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ παρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ἡ δὲ ὀχλοκρατία ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀτυχεστέρα· ὁ μὲν Σπαρτιάτης Δερκυλλίδας εἶχεν ἀποσπάσει μικρὸν πρότερον ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὴν Ἄβυδον καὶ τὴν Λάμψακον· τὸ δὲ δεινότερον, ἀπέστησαν καὶ αἱ κατὰ τὴν Εὔβοιαν πόλεις.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ δὲν ἐγένετο συνετῶς

καὶ μετριοπαθῶς, ὅπως ἐνόουν αὐτὴν οἱ ἔγκριτοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στόλου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπεθύμουν ἁπλῶς νὰ ἐπανέλθωσιν τὰ πράγματα εἰς ἣν ἦσαν κατάστασιν πρὸ τῶν μισθοδοτικῶν διατάξεων τοῦ Περικλέους· δηλαδὴ νὰ διατηρηθῇ ὁ δημοκρατικὸς χαρακτὴρ τοῦ πολιτεύματος, μὴ ἀφαιρουμένου ἀπὸ οὐδένα Ἀθηναῖον τοῦ δικαιώματος τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀλλὰ νὰ καταργηθῶσιν αἱ μισθοδοτικαὶ διατάξεις, ὥστε ἡ πραγματικὴ τοῦ δικαιώματος χρῆσις νὰ μὴ γίνηται εἰμὴ ὑπ' ἐκείνων οἵτινες ἐκ τῆς οἰκείας περιουσίας εἶχον τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρόν, ἠδύναντο δὲ νὰ θεωρηθῶσι διὰ τοῦτο καὶ ὡς παρεσκευασμένοι ὁπωσοῦν πρὸς τὴν λυσιτελῆ ἐκπλήρωσιν τοῦ σπουδαίου αὐτῶν λειτουργήματος. Ἀλλά, καθὼς συμβαίνει συνήθως, ἡ προηγουμένη τῆς ὀχλοκρατίας κατάχρησις προεκάλεσεν ἄλλην ἀντίθετον κατάχρησιν τῆς ἀντιπάλου μερίδος, τῆς τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὅθεν ἥ τε βουλὴ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου κατελύθησαν· καὶ ἀντικατεστάθη μέν, ἀντὶ τῆς πρώτης, βουλὴ νέα ἀνδρῶν 400, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ αὐτῆς ἐκανονίσθη εἰς τρόπον μηδεμίαν παρέχοντα εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον ἐγγύησιν. (206) Ὁ δῆμος προεχειρίσατο πέντε μόνον ἄνδρας, κληθέντας προ-

206) Ἡ ὅλη τῆς πολιτειακῆς ταύτης μεταβολῆς ἱστορία, ὡς ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν Πολιτ. Ἀθην. (§ 29—32), διαφωνεῖ ἐν πλείστοις πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (Η. 73) ἐκτιθέμενα. Ἀλλ' ἡ διαφωνία περιστρέφεται περὶ τὰ καθέκαστα. Καὶ ἐν πρώτοις, ἐνῷ, κατὰ Ἀριστοτέλην, ἡ ὅλη μεταρρυθμιστικὴ κίνησις, ἡ ἀρξαμένη τῷ 412—411, ἄρχεται καὶ λήγει ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν προτάσει τοῦ Πυθοδώρου τοῦ Ἀναφλυστίου ἐξελέγησαν οἱ εἴκοσι νέοι πρόβουλοι, μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς βουλῆς τῶν τετρακοσίων, κατὰ Θουκυδίδην (Η. 48), τὸ ζήτημα τοῦτο «ἐκινήθη πρότερον ἐν τῷ στρατοπέδῳ (τῷ ἐν Σάμῳ), καὶ ἐς τὴν πόλιν ἐντεῦθεν ὕστερον ἦλθε». Τὸ οὐσιῶδες σημεῖον ἐν τῇ ὅλῃ ἱστορίᾳ, ἐν ᾧ ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἀφήγησις συμφωνεῖ πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶναι ὅτι τὸ κίνημα ἀπέβλεπε α΄. εἰς τὴν κατάργησιν τῶν εἰς τὰς ἀρχὰς διδομένων μισθῶν, β΄. εἰς τὸ ἐπιτρέψαι τὴν πολιτείαν πᾶσαν, ἐνόσῳ διήρκει ὁ πόλεμος, εἰς τοὺς δυναμένους ἐκ τῶν πολιτῶν καὶ τοῖς σώμασι καὶ τοῖς χρήμασι λειτουργεῖν, οὐχὶ ἐλάσσονας τῶν πεντακισχιλίων, καὶ γ΄. εἰς τὸ καταστῆσαι εὐμενέστερον τὸν μέγαν βασιλέα διὰ τῆς ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον μεταβολῆς τῆς πολιτείας καὶ ἐπιτυχεῖν τῆς συμμαχίας αὐτοῦ. Ἐν ταῖς λεπτομερείαις τὰ πράγματα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς ἑξῆς: Ἀφοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐλάλησεν ὁ Μηλόβιος περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταβολῆς τῆς πολιτείας, Πυθόδωρος ὁ Ἀναφλύστιος, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ

ἔδρους, οἵτινες ἔπειτα ἐξελέξαντο αὐτογνωμόνως ἑτέρους 95· (207)· ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν ἑκατόν· ἐκ δὲ τῶν ἑκατὸν τούτων, ἑκα-

πολλῶν, προέτεινε ψήφισμα ἵνα εἰς τοὺς ὑπάρχοντας ἤδη (ἀπὸ τοῦ 213) δέκα προβούλους προστεθῶσιν ἄλλοι εἴκοσι «ἐκ τῶν ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη γεγονότων», οἵτινες, ἀφοῦ δώσωσιν ὅρκον, ὅτι θὰ προτείνωσιν εἰς τὸν δῆμον «ἃ ἂν ἡγῶνται βέλτιστα εἶναι τῇ πόλει», θὰ προβῶσιν εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως ἀποβλεπουσῶν προτάσεων («συγγράψουσι περὶ σωτηρίας»). Κατὰ τὸ ὑπὸ Πυθοδώρου προτεινόμενον ψήφισμα ἐπετρέπετο καὶ εἰς ἄλλους πολίτας νὰ προτείνωσιν ὅ,τι ἂν κρίνωσι καλόν, ἵνα οἱ πρόβουλοι «αἱρῶνται τὰ ἄριστα». Ὁ δὲ Κλητοφῶν, ἀποδεχόμενος τὴν πρότασιν τοῦ Πυθοδώρου, ἐποιεῖτο εἰς ταύτην τὴν ἀξιοσημείωτον προσθήκην ἵνα οἱ ἐκλεγόμενοι πρόβουλοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐξετάσωσι καὶ τοὺς νόμους «οὓς ἔθηκεν ὁ Κλεισθένης, ὅτε καθίστη τὴν δημοκρατίαν, ὅπως ἀκούσαντες καὶ τούτων βουλεύσωνται τὸ ἄριστον, ὡς *οὐ δημοτικήν, ἀλλὰ παραπλησίαν οὖσαν τὴν Κλεισθένους Πολιτείαν τῇ Σόλωνος*». Οἱ ἐκλεχθέντες πρόβουλοι προέτειναν ἐν πρώτοις ἵνα οἱ *πρυτάνεις ἐπιψηφίζωσιν*, ἤτοι νὰ θέσωσιν εἰς ψήφισιν τῆς βουλῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας πᾶσαν οἱανδήποτε πρότασιν παντὸς πολίτου ἀποβλέπουσαν εἰς σωτηρίαν τῆς πόλεως, πρὸς τοῦτο δὲ προέτεινον ἵνα μηδεμία γίνηται καταγγελία καὶ δικαστικὴ καταδίωξις κατὰ τοιούτων πολιτῶν, ἐὰν τὰ προτεινόμενα ὑπ' αὐτῶν θεωρηθῶσιν ἀντικείμενα εἰς τὸ τῆς πολιτείας καθεστώς, τοὐναντίον δὲ πάντες οἱ τιμωροῦντες ἢ ἀπάγοντες τοὺς πολίτας τούτους εἰς δικαστήριον, καταγγελλόμενοι ὑπ' αὐτῶν εἰς τοὺς στρατηγούς, παραδίδωνται ὑπὸ τούτων εἰς τοὺς ἕνδεκα καὶ φονεύωνται. Ὡς πρὸς δὲ τὴν κυρίαν αὐτῶν ἀποστολήν, οἱ πρόβουλοι προέτειναν τὰς ἑξῆς δύο προτάσεις: 1) *Τὰ χρήματα τὰ προσιόντα* (*τὰ εἰσοδήματα δηλονότι τῆς πόλεως*) *μὴ ἐξεῖναι ἄλλοσε δαπανῆσαι ἢ εἰς τὸν πόλεμον, τὰς δ' ἀρχὰς ἀμίσθους ἄρχειν ἁπάσας ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾖ*, πλὴν τῶν ἐννέα ἀρχόντων καὶ τῶν Πρυτάνεων, οἳ ἂν ὦσι· τούτους δὲ φέρειν τρεῖς ὀβολοὺς ἕκαστον τῆς ἡμέρας· 2) «τὴν πολιτείαν ἐπιτρέψαι πᾶσαν Ἀθηναίων τοῖς δυνατωτάτοις καὶ τοῖς σώμασι καὶ τοῖς χρήμασι λειτουργεῖν μὴ ἔλαττον πεντακισχιλίων, ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾖ· κυρίους δ' εἶναι τούτους καὶ συνθήκας συντίθεσθαι πρὸς οὓς ἂν ἐθέλωσιν, ἑλέσθαι δ' ἐκ τῆς φυλῆς ἑκάστης δέκα ἄνδρας ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη γεγονότας, οἵτινες καταλέξουσι τοὺς πεντακισχιλίους ὀμόσαντας καθ' ἱερῶν τελείων». Αἱ προτάσεις αὗται τῶν 30 προβούλων ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ ἐπιτραπείσης τῆς πολιτείας εἰς πεντακισχιλίους πολίτας, οὗτοι ἐξέλεξαν ἐξ ἑαυτῶν ἄνδρας ἑκατόν, εἰς οὓς ἀνέθεσαν τὴν σύνταξιν τοῦ

207) Ἡ τοιαύτη ἑρμηνεία τοῦ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου λεγομένου «τούτους δὲ (τοὺς πέντε) ἑλέσθαι ἑκατὸν ἄνδρας» δὲν φαίνεται ἀκριβής· ἀκριβεστέρα ἡ ἑρμηνεία, καθ' ἣν οἱ πέντε ἐξελέξαντο *ἑκατὸν ἄνδρας* μὴ περιλαμβανομένοι αὐτοὶ ἐν τοῖς ἐκλεγομένοις.

στος ἐξελέξατο πάλιν τρεῖς, ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν οἱ τετρακόσιοι ἄνδρες. Ἡ δὲ νέα αὕτη βουλή, περιστοιχισθεῖσα ὑπὸ δορυφόρων,

---

νέου, οὕτως εἰπεῖν, συντάγματος, τῆς πολιτείας (τοὺς ἀναγράψοντας τὴν πολιτείαν). Οἱ ἐκλεχθέντες συνέταξαν καὶ προσήγαγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν δύο σχέδια πολιτειακῆς μεταρρυθμίσεως, τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἔδει νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ (καὶ ἐφηρμόσθη οὐδέποτε. Ἴδ. τὸ σχέδιον ἐν Ἀριστ. Πολ. Ἀθην. §. 30), τὸ δὲ ἔμελλε νὰ ἐφαρμοσθῇ εὐθύς. Ἀμφότερα τὰ σχέδια ἐγένοντο δεκτὰ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας (τῶν πεντακισχιλίων ἐννοεῖται), τὸ δὲ δεύτερον, τὸ τεθὲν εἰς ἐνέργειαν, εἶχεν ὡς ἑξῆς περίπου (τὸ μέρος τῆς Πολ. Ἀθηναίων, τὸ πραγματευόμενον περὶ τούτου, εἶναι πολὺ διεφθαρμένον). Νὰ ἐκλεχθῶσι βουλευταὶ 400 κατὰ τὰ πάτρια (κατὰ τὰς ἀρχαίας δηλονότι πολιτείας τοῦ Δράκοντος καὶ τοῦ Σόλωνος), ἀνὰ 40 ἐξ ἑκάστης τῶν 10 φυλῶν ὑπὸ ἐκλογέων ἐχόντων ἡλικίαν ἄνω τῶν 30 ἐτῶν, καὶ ἡ βουλὴ αὕτη νὰ διορίζῃ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ νὰ πράττῃ ὅ,τι ἂν ἡγῆται συμφέρον τῇ πόλει, ἔχουσα παρ' ἑαυτῇ καὶ μίαν ἐπιτροπείαν ἐκτελεστικὴν δέκα ἀνδρῶν καὶ ἑνὸς γραμματέως ὑπ' αὐτῆς ἐκλεγομένην, ἀρχόντων ἀρχὴν αὐτοκράτορα, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς βουλῆς. Ἔδει νὰ ἄρχωσιν οἱ 400 βουλευταὶ κατὰ τέσσαρας ἀλληλοδιαδόχως ἀρχούσας *λήξεις* (ἐκ τοῦ λαγχάνω), ἤτοι κατὰ τμήματα διὰ κλήρου προσδιοριζόμενα, ἑκάστης λήξεως περιλαμβανούσης 100 ἄνδρας. Ταῦτα κατ' Ἀριστοτέλην, ὅστις δὲν παραλείπει νὰ προσθέσῃ ἐν τέλει, ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην μεταβολὴν τῆς πολιτείας, συνέπραξαν τὰ μέγιστα «ἄνδρες καὶ γεγενημένοι εὖ καὶ συνέσει καὶ γνώμῃ δοκοῦντες διαφέρειν». Τοιούτους δ' ἀναφέρει τὸν Ἀντιφῶντα τὸν σοφιστήν, τὸν γνωστὸν Θηραμένην τὸν Ἅγνωνος καὶ τὸν Πείσανδρον ἐκεῖνον, ὅστις παρὰ Θουκυδίδῃ εἶναι ὁ κυριώτατος τῶν δρώντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολιτειακῆς ταύτης μεταρρυθμίσεως.

Κατὰ Θουκυδίδην, ἡ πρώτη κίνησις ἐν τῷ ζητήματι προῆλθεν ἀπὸ τοῦ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν πρό τινος φυγόντος καὶ παρὰ Τισσαφέρνῃ διατρίβοντος Ἀλκιβιάδου, παραστήσαντος εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ ἐν Σάμῳ Ἀθηναϊκοῦ στόλου ὅτι ἦτο δυνατὸν ὁ μέγας βασιλεὺς νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Λακεδαιμονίων καὶ νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν Ἀθηναίων· ἀλλ ἔδει πρὸς τοῦτο νὰ μεταβληθῇ ἡ πολιτεία ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον, ἵνα καταστῇ εὐμενέστερος ὁ βασιλεύς. Οἱ ἐν Σάμῳ ἀρχηγοὶ τοῦ στόλου τοσούτῳ μᾶλλον ἐπεδοκίμασαν τὴν γνώμην ταύτην, ὅσῳ καὶ διὰ λόγους ἐσωτερικῆς πολιτικῆς ἠξίουν μεταβολήν τινα τῆς καθεστώσης πολιτείας. Καὶ εἶχε σχηματισθῆ κοινή τις γνώμη ἐν αὐτοῖς περὶ τῶν δύο ἐπενεκτέων εἰς τὸ καθεστὼς μεταβολῶν 1) «ὡς οὔτε μισθοφορητέον εἴη ἄλλους ἢ τοὺς στρατευομένους, 2) οὔτε μεθεκτέον τῶν πραγμάτων πλείουσιν ἢ πεντακισχιλίοις, καὶ τούτοις, οἳ ἂν μάλιστα τοῖς τε χρήμασι καὶ τοῖς σώμασιν ὠφελεῖν οἷοί τε ὦσιν». Ἡ ψυχὴ ὅλου αὐτοῦ τοῦ κινήματος, τοῦ ἐν τῷ στόλῳ ἀρξαμένου καὶ εἰς Ἀθήνας, κατὰ Θουκυδίδην, μεταδοθέντος, ἦτο ὁ Πείσανδρος. Μετὰ πολ-

ἀνέλαβεν ἅπασαν τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας· καὶ ὤφειλε μὲν νὰ συμβουλεύηται ἐνίοτε τοὐλάχιστον ἐκκλησίαν τινά, συγκειμένην ἐκ

λὰς δὲ ἐνεργείας, οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον «τὸν δῆμον συλλέξαντες, εἶπον γνώμην δέκα ἄνδρας ἑλέσθαι *ξυγγραφέας αὐτοκράτορας*, τούτους δὲ ξυγγράψαντας γνώμην ἐπενεγκεῖν εἰς τὸν δῆμον ἐς ἡμέραν ῥητήν, καθ' ὅτι ἄριστα ἡ πόλις οἰκήσεται». Ὥστε, κατὰ Θουκυδίδην, ἀντὶ 30 προβούλων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔχομεν δέκα αὐτοκράτορας συγγραφέας (πολιτείας). Παραδόξως δὲ οὗτοι οἱ δέκα, οἱ ἐκλεχθέντες ἵνα συγγράψωσι πολιτείαν, ἐκπονήσωσι δηλονότι σχέδιον συντάγματος νέου, ὁπότε ἦλθεν ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ ἐκθέσωσι τὸ ἔργον αὐτῶν εἰς τὸν δῆμον, εἰς ἐκκλησίαν συνελθοῦσαν ἐν Κολωνῷ, οὐδὲν ἄλλο προτείνουσιν, αὐτὸ δὲ τοῦτο, «ἐξεῖναι μὲν Ἀθηναίων ἀνειπεῖν γνώμην ἣν ἄν τις βούληται· ἢν δέ τις τὸν εἰπόντα ἢ γράψηται παρανόμων ἢ ἄλλῳ τῳ τρόπῳ βλάψῃ, μεγάλας ζημίας ἐπέθεσαν». Τοιαύτην πρότασιν ἐποίησαν, ὡς εἴδομεν, κατὰ Ἀριστοτέλην, οἱ 30 πρόβουλοι. Ἀλλ' ἐνῷ, κατὰ Ἀριστοτέλην, οἱ αὐτοὶ πρόβουλοι ἐποιήσαντο μετὰ ταῦτα καὶ δύο ἄλλας οὐσιώδεις προτάσεις, ἡ ἑτέρα τῶν ὁποίων ἦτο ὁ περιορισμὸς τῆς πολιτείας εἰς πεντακισχιλίους ἄνδρας, καὶ γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεως ταύτης, οἱ πεντακισχίλιοι συνελθόντες ἐξελέξαντο ἑκατὸν ἄνδρας πρὸς συγγραφὴν νέας πολιτείας, κατὰ Θουκυδίδην, ἀφοῦ οἱ δέκα αὐτοκράτορες συγγραφεῖς (οἱ ἀνταποκρινόμενοι εἰς τοὺς 30 προβούλους) μίαν μόνην, τὴν ῥηθεῖσαν, ἐποιήσαντο πρότασιν, ὁ Πείσανδρος προέτεινεν ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ νὰ μὴ ἄρχῃ τοῦ λοιποῦ μηδεμία ἀρχὴ κατὰ τὸ τέως καθεστώς, μήτε νὰ μισθοδοτῆται (ἴδ. τὰ ἐν σημ. 6 περὶ τούτων εἰρημένα), νὰ ἐκλεχθῶσι δὲ πέντε ἄνδρες *πρόεδροι*, οὗτοι δὲ νὰ ἐκλέξωσιν ἄνδρας ἑκατόν, καὶ ἕκαστος τῶν ἑκατὸν ἄλλους τρεῖς πρὸς ἑαυτόν, οὕτω δὲ γενόμενοι πάντες τετρακόσιοι, νὰ καταλάβωσι τὸ βουλευτήριον ὡς βουλευταί, νὰ ἄρχωσιν ἀρχὴν αὐτοκράτορα «ὅπῃ ἂν ἄριστα γινώσκωσι», καὶ τοὺς πεντακισχιλίους δὲ νὰ συγκαλῶσιν μόνον ὁσάκις ἐγκρίνουσι. Τῆς προτάσεως γενομένης δεκτῆς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, οἱ τετρακόσιοι, διὰ τολμήματος ἐκτιθεμένου ὑπὸ Θουκυδίδου (Η. 69), καταλαβόντες τὸ βουλευτήριον ἐκλήρωσαν ἐξ ἑαυτῶν πρυτάνεις καὶ ἀνέλαβον πᾶσαν τῆς πόλεως κυβέρνησιν, ἄρχοντες ἀπολύτως, βιαίως καὶ τρομοκρατικῶς.

Κατὰ Θουκυδίδην (Η. 70), οἱ τετρακόσιοι καταλαβόντες οὕτω τὴν ἀρχήν, «τά τε ἄλλα ἔνεμον κατὰ κράτος τὴν πόλιν καὶ ἄνδρας τέ τινας ἀπέκτειναν οὐ πολλούς, καὶ ἄλλους ἔδησαν, τοὺς δὲ καὶ μετεστήσαντο». Παρίστησι δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (§. 32) τοὺς τετρακοσίους ὡς ἄρχοντας ἀπολύτως καὶ αὐθαιρέτως, χωρὶς νὰ συμβουλεύωνται μετὰ τῆς βουλῆς τῶν πεντακισχιλίων, λέγων «οἱ μὲν *πεντακισχίλιοι λόγῳ μόνον* ᾑρέθησαν, οἱ δὲ τετρακόσιοι μετὰ τῶν δέκα τῶν αὐτοκρατόρων εἰσελθόντες εἰς τὸ βουλευτήριον *ἦρχον* τῆς πόλεως». Καὶ τὴν ἐξωτερικὴν δὲ πολιτικὴν διεξῆγον αὐθαιρέτως, πρεσβευόμενοι πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄνευ ἐπιτυχίας, περὶ καταλύσεως πολέμου. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη διήρκεσε τέσσαρας μόνον μῆνας, καταλυθεῖσα καθ' ὃν τρόπον ἐκτίθεται ἐν τῷ κειμένῳ.

πεντακισχιλίων πολιτῶν, τῶν εὐπορωτέρων, δὲν συνεκάλεσεν ὅμως αὐτὴν οὐδ' ἅπαξ, ἔπεμψε πρέσβεις περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ὅτε ἔφθασαν κατὰ μῆνα ἀπρίλιον εἰς τὸν ἐν Σάμῳ στόλον αἱ περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος μεταβολῆς ἀγγελίαι, τὰ γενόμενα ἀπεδοκιμάσθησαν ὡς ἄτοπα καὶ ἀσύνετα, οἱ δ' ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ, ὁδηγούμενοι ἤδη ὑπὸ δύο ἀνδρῶν χρηστῶν, γενναίων καὶ φιλοτίμων, τοῦ Θρασυβούλου καὶ τοῦ Θρασύλλου, ἀπεποιήθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὰ διενεργηθέντα, μετεκαλέσαντο τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ διεμήνυσαν εἰς τοὺς ἐν τῇ πρωτευούσῃ ὅτι ἀπαιτοῦσι τὴν παραίτησιν τῶν τετρακοσίων, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἀρχαίας τῶν πεντακοσίων βουλῆς καὶ τὴν κατάργησι μὲν πάσης πολιτικῆς μισθοδοσίας, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τὴν συγκρότησιν πραγματικῆς ἐκκλησίας συγκειμένης ἀφ' ὅλων τῶν πολιτῶν, ὅσοι ἠδύναντο ἐξ ἰδίων νὰ παράσχωσι τὴν πανοπλίαν αὐτῶν, καὶ οἵτινες ὑπελογίζοντο, κατὰ προσεγγισμὸν ἐννοεῖται, οὐχὶ δὲ ἀκριβῶς εἰς πεντακισχιλίους· ἐπὶ πᾶσι δὲ παρήγγειλαν νὰ παύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσαι αἱ πρὸς τοὺς Πελοποννησίους διαπραγματεύσεις. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ διαιρεθῇ πρὸς ἀλλήλους καὶ περιέλθει εἰς ἐμφύλιον πόλεμον· οἱ δὲ ἐχθροὶ ὠφελούμενοι ἐκ τούτου, ἐγένοντο κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Εὐβοίας, ἀφ' ἧς οἱ Ἀθηναῖοι κυρίως ἐπορίζοντο τὰ πρὸς διατροφὴν ἐπιτήδεια· προσέτι πολλαὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν κυβερνήσεων, ἃς οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον ἐπεχείρησαν νὰ εἰσαγάγωσιν, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις, ἔσπευσαν νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐφαίνετο ἀσφαλεστέρα ἢ ὑπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἡ διατήρησις τῆς ὀλιγαρχίας· ὥστε, διὰ τὴν συνδρομὴν τοσούτων συμφορῶν, καὶ τὴν συνείδησιν ἣν εἶχον ὅτι ἐστερήθησαν ἀδίκως τῶν πολυτιμωτέρων δικαιωμάτων, οἱ πολῖται ἀγανακτήσαντες, κατέβαλον προθύμως, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουνίου τοῦ 411 (208), τὸ τερατῶδες οἰκοδόμημα τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἐρρύθμισαν τὸ πολίτευμα κατὰ τὰς φρονίμους τοῦ στρατοῦ ἀπαιτήσεις, καὶ ἐψήφισαν τὴν κάθοδον τοῦ Ἀλκιβιάδου.

208) Θηραμένης ὁ Ἅγνωνος, εἷς τῶν πρωτουργῶν τῆς καταλύσεως τοῦ δήμου, ἦτο καὶ νῦν εἷς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἀνορθώσεως, διότι ἀπεδοκίμαζε τὴν πορείαν τῶν τετρακοσίων.

Ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος ῥυθμίσεως, βεβαιοῖ, ὅτι τότε μάλιστα, καὶ ἰδίως κατ' ἀρχάς, ἅμα γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐπολιτεύθησαν ἄριστα οἱ Ἀθηναῖοι· «μετρία γὰρ ἥ τε ἐς τοὺς ὀλίγους καὶ τοὺς πολλοὺς ξύγκρασις ἐγένετο· καὶ ἐκ πονηρῶν τῶν πραγμάτων γενομένων, τοῦτο πρῶτον ἀνήνεγκε τὴν πόλιν.» Πρὸ πάντων ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι οὐδεμία ἔκτακτος ἐπῆλθε κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἀντίδρασις· τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν κατεδικάσθησαν· καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ καταδικασθῶσιν ὁ Πείσανδρος, ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ Ὀνομακλῆς καὶ ἄλλοι ἀφοῦ ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς πολεμίους; Ὁ μόνος θλιβερὸς θάνατος ὁ τότε καταψηφισθεὶς ὑπῆρξεν ὁ τοῦ γηραιοῦ καὶ ἐπιφανοῦς Ἀντιφῶντος, ὅστις, μὴ καταδεχθεὶς νὰ σώσῃ διὰ φυγῆς τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἀπελογήθη μὲν λαμπρῶς, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ διαφύγῃ τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν Ἀλλὰ τί εἶναι αἱ ὀλίγαι αὗται δικαστικαὶ καταδίκαι ἀντιπαραβαλλόμεναι πρὸς τὰς φοβερὰς σφαγάς, εἰς ἃς ἐξετραχηλίσθησαν πολλάκις, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, αἱ θριαμβεύουσαι πολιτικαὶ μερίδες εἰς διαφόρους ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις καὶ μάλιστα εἰς Κέρκυραν; Οὐ μόνον δὲ ἐσωτερικῶς τὸ νέον πολίτευμα ἀνεδείχθη μετριοπαθές, ἀλλὰ καὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα θαυμασίως ἠνώρθωσε. Διὰ τῆς ἀποκατασταθείσης μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στρατοῦ ὁμοφροσύνης, διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Ἀλκιβιάδου, καὶ ἰδίως διὰ τῆς δικαίας ἐμπιστοσύνης ἣν ἡ πολιτεία ἐπεδείξατο πρὸς τοὺς δύο νέους ἡγεμόνας, τὸν Θράσυλλον καὶ τὸν Θρασύβουλον, ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος· καὶ κατὰ μὲν ἰούλιον μῆνα τοῦ 411 κατεναυμάχησε τοὺς Πελοποννησίους περὶ Κυνὸς σῆμα, πλησίον τῆς Σηστοῦ, κατὰ δὲ σεπτέμβριον κατετρόπωσεν αὐτοὺς περὶ Ἄβυδον.

Ἐκ τῶν δύο τούτων μαχῶν, ἡ μὲν πρώτη εἶναι τὸ τελευταῖον λόγου ἄξιον γεγονὸς τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου ἀναφερόμενον, ἡ δὲ τελευταία, τὸ πρῶτον λόγου ἄξιον γεγονός, τὸ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν τοῦ Ξενοφῶντος ἱστορούμενον. Ὁ Θουκυδίδης, μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀπὸ τῆς πατρίδος ἐξορίαν αὐτοῦ, ἠσχολήθη, διατρίβων κυρίως ἐν Θράκῃ, περὶ τὰ 20 ἔτη εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀθανάτου αὐτοῦ ἔργου. Καὶ ἐπέστρεψε μὲν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ πολέμου, ἀλλ' εἶναι ἄδηλον πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν. Ὁ

δ' Ἀθηναῖος Ξενοφῶν, ὁ γεννηθεὶς τῷ 445 π. Χ. καὶ διατελέσας εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, εἶναι ὁ Ἕλλην, ὅστις, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὸν Σόλωνα, ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἴσως πλειότερον συνεδύασε τὸν πρακτικὸν μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ βίου· διότι ἀνεδείχθη σύναμα καὶ στρατηγὸς μέγας, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ συγγραφεὺς ποικιλώτατος. Βεβαίως ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοῦ ἱστορία, τὰ λεγόμενα «Ξενοφῶντος Ἑλληνικὰ» τὰ περιέχοντα ἐν βιβλίοις ἑπτὰ τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ Θουκυδιδείου ἔργου μέχρι τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης, δὲν δύναται οὔτε ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν οὗτος προέθετο, οὔτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἐξετέλεσε τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ, νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ Ἡρόδοτος ἐπεχείρησε νὰ ἐξιστορήσῃ τὴν μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς πάλην, τὴν ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τὴν ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων· ἐξεπλήρωσε δὲ τὴν προαίρεσιν, μετὰ ἐξαιρέτου εἰλικρινείας καὶ εὐθυδικίας. Ὁ Θουκυδίδης ἱστόρησε τὴν πάλην τὴν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας, μεταξὺ ἰωνικοῦ καὶ δωρικοῦ φύλου· καὶ ἐξεικόνισε τὰ ποικίλα πολιτικά, κοινωνικὰ καὶ ἀτομικὰ πάθη τὰ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ προκύψαντα καὶ ἀκμάσαντα μετὰ τέχνης ἀξίας τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Σεξπήρου, ἅμα δὲ μετὰ θαυμαστῆς πρακτικῆς ἐμπειρίας καὶ ἀμεροληψίας ὑπερβαινούσης τῇ ἀληθείᾳ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν. Ὁ δὲ Ξενοφῶν προέθετο νὰ ἱστορήσῃ μὲν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, νὰ καταδείξῃ δὲ τὴν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ὑπεροχήν, διότι ἡ ἀκολασία εἰς ἣν εἶχεν ἐκτραπῆ ὁ ὄχλος ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἀποτελέσματα παρέσυρον τὸν ἄνδρα, ὡς καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἀθηναίους καὶ Ἕλληνας τῶν χρόνων τούτων, εἰς τὸ νὰ προτιμήσωσι τὸ σπαρτιατικὸν πολίτευμα, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ τότε ἡ Σπάρτη περιῆλθεν εἰς τὴν ὕπατον αὐτῆς ἀκμήν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐν τούτοις ἦτο ἐσφαλμένη, ὄχι ὡς πρὸς τὴν κατὰ τῆς ὀχλοκρατίας δίκαιαν καταφοράν, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἐξαίρετον προτίμησιν τῆς σπαρτιατικῆς ὀλιγαρχίας. Ὅ,τι ἄριστον παρήγαγε λόγῳ πολιτεύματος ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἦτο ἡ τῶν Ἀθηναίων δημοκρατία μέχρι τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος· εἰς αὐτὴν κυρίως ὀφείλονται ἅπαν τὸ μεγαλεῖον καὶ ἅπασα ἡ χάρις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ἐνῷ ἡ σπαρτιατικὴ ὀλιγαρχία οὐ μόνον πολιτικὰς ἀρετὰς

ἀνέδειξε πολὺ μετριωτέρας, οὐ μόνον περὶ τὸν λόγον, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐφάνη παντελῶς στεῖρα, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς, ἀνεδείχθη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολὺ τῶν Ἀθηναίων ὑποδεεστέρα. Ἡ ἐπικρατοῦσα λοιπὸν ἐν τῷ ἱστορικῷ τοῦ Ξενοφῶντος ἔργῳ ἰδέα εἶναι ἡμαρτημένη, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν πλημμελές· εἶναι δὲ πρὸς τούτοις καὶ περὶ τὴν ἔκθεσιν αὐτῶν τῶν δραματικωτέρων, αὐτῶν τῶν περιεργοτέρων γεγονότων, ξηρὸν ὁπωσοῦν καὶ βραχύ, ὥστε ἐνίοτε νομίζει τις ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ μιμηθῇ τὴν περὶ τὸν λόγον ἐγκράτειαν, ἣν ἐδίδασκεν ἡ ἀνατροφὴ τῆς θαυμασθείσης ὑπ' αὐτοῦ πολιτείας. Καὶ ὅμως εὐτύχημα μέγα εἶναι ὅτι περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς τὰ Ἑλληνικά, διά τε τὴν ἔλλειψιν ἄλλων συγχρόνων ἱστοριῶν καὶ διὰ τὴν πρακτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀτομικὴν τοῦ συγγραφέως χρηστότητα. Ἀλλ' ἀκολουθήσωμεν ἤδη τὸν νέον τοῦτον ἡμῶν ὁδηγόν.

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν ἐπί τινα ἔτι χρόνον εὐτυχοῦντες· ἰδίως δέ, κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 410, ἐνίκησαν, περὶ Κύζικον, νίκην λαμπροτάτην καθ' ἣν ἀπεδείχθη εἴπερ ποτὲ ἡ στρατηγικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλκιβιάδου, κατεστράφησαν δὲ ἢ ᾐχμαλωτεύθησαν ἅπαντα τῶν Πελοποννησίων τὰ πλοῖα καὶ ἔπεσε γενναίως μαχόμενος αὐτὸς ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος Μίνδαρος. Τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς ἐμαρτύρησεν ἡ περὶ τούτου ἐπιστολὴ τοῦ γραμματέως τοῦ Μινδάρου, τοῦ Ἱπποκράτους, πρὸς τὰς ἐν Λακεδαίμονι ἀρχάς, ἣν συνέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι καθ' ὁδὸν πεμπομένην, καὶ ἥτις εἶχεν ὡς ἑξῆς. «Ἔρρει τὰ καλά· Μίνδαρος ἀπεσσύα· πεινῶντι τὤνδρες· ἀπορίομες τί χρὴ δρᾶν·» ὅ ἐστιν «ἀπεβάλομεν ἅπαντα ἡμῶν τὰ πλεονεκτήματα· (209) ὁ Μίνδαρος ἐφονεύθη· οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ πεινῶσιν· ἀποροῦμεν δὲ τί ἔχομεν νὰ πράξωμεν.» Ἡ δ' ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἐπροξένησε τὸ δυστύχημα τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε οἱ ἔφοροι δὲν ἐδίστασαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους προτάσεις περὶ εἰρήνης. Τῶν προτάσεων τούτων δὲν μνημονεύει ὁ Ξενοφῶν· ἀναφέρει ὅμως αὐτὰς ὁ Διόδωρος, ὅστις, παρὰ Θεοπόμπου πιθανώτατα παραλαβὼν τὸ γεγονός, νομίζεται ἀξιόπι-

209) Γραπτέον ὀρθότερον ἀνωτέρω ἀντὶ καλὰ *κᾶλα*=ξύλα, πλοῖα, καὶ ἐνταῦθα μεταφραστέον *πλοῖα*.

στος. Ἦσαν δὲ αἱ προτάσεις τοιαῦται· ἑκάτεροι θέλουσιν ἔχει ὅσα κρατοῦσιν· οἱ ἀμοιβαῖαι φρουραὶ θέλουσιν ἀνακληθῆ, ἥ τε δηλαδὴ ἐν Δεκελείᾳ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἡ ἐν Πύλῳ τῶν Ἀθηναίων· θέλει δὲ γίνει καὶ τῶν αἰχμαλώτων λύτρωσις, ἀποδιδομένου ἑνὸς Ἀθηναίου ἀνθ' ἑνὸς Λάκωνος. Ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις συνομολογουμένη εἰρήνη ἤθελε βεβαίως κολοβώσει πολὺ τὸ ἀρχαῖον τῶν Ἀθηναίων κράτος, οἵτινες ἔχοντες ἤδη μόνον ὅσα ἐκράτουν, ἤθελον ἀποβάλει πάντας τοὺς οὐκ ὀλίγους ἀποστατήσαντας συμμάχους. Ἀλλ' ὅμως ἡ φρόνησις ἀπῄτει τὴν ἀποδοχὴν τῶν προτάσεων· διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐκόλως ἠδύναντο νὰ κατασκευάσωσι νέον στόλον, διὰ τῶν χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν τυχὸν ἐνικῶντο, δὲν εἶχον πῶς νὰ πορισθῶσι νέα πλοῖα. Ἡ ἐλπὶς τοῦ ν' ἀνορθώσωσιν ὁλόκληρον τὸ ἀρχαῖον κράτος αὐτῶν, ἦτο παντάπασιν ἀπίθανος· ὅ,τι μόνον ἠδύναντο εὐλόγως τότε νὰ ἐπιθυμήσωσιν ἦτο νὰ κολοβωθῇ ὅσον ἔνεστιν ὀλιγώτερον τὸ κράτος τοῦτο· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀποτέλεσμα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν εἰμὴ μετὰ νίκην, καὶ ὄχι βεβαίως μετὰ συμφοράν. Τούτου ἕνεκεν ὁ Διόδωρος λέγει, ὅτι οἱ ἐπιεικέστατοι τῶν Ἀθηναίων ἔρρεπον ταῖς γνώμαις πρὸς τὴν εἰρήνην. Ἀλλ' οἱ ἐπιεικέστατοι τῶν Ἀθηναίων δὲν ἴσχυον πλέον ἐν Ἀθήναις. Τὸ κατὰ μῆνα ἰούνιον τοῦ 411 ψηφισθὲν πολίτευμα, ἐτροπολογήθη ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ διὰ τῆς ἐκ νέου εἰσβολῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἁπάντων τῶν Ἀθηναίων, καὶ αὐτῶν τῶν πενεστάτων, οἵτινες ἐνισχύθησαν περὶ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀξιώσεως αὐτῶν ταύτης, διὰ τῶν νέων κατορθωμάτων τῆς πόλεως, διὰ τῶν ἐκδουλεύσεων τὰς ὁποίας προσήνεγκον ὑπηρετοῦντες ὡς ἐρέται και ναῦται ἐπὶ τοῦ στόλου, καὶ πρὸ πάντων ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος ὅπερ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον εἶχον λάβει τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Ἐντεῦθεν ἐπλειονοψήφησε πάλιν ὁ ὄχλος ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ· ἐντεῦθεν δὲ ἐφύτρωσαν πάλιν ἐν αὐτῷ οἱ δημαγωγοί, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ οὐδὲν ἧττον τοῦ Κλέωνος διαβόητος Κλεοφῶν, ὅστις, ὑπὸ τῶν αὐτῶν τοῦ προκατόχου ἐκείνου ἀρχῶν οἰστρηλατούμενος, κατέπεισε τὸ πλῆθος ν' ἀπορρίψῃ τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις.

Ἐξηκολούθησε λοιπὸν ὁ πόλεμος· καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη δὲν ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 410 ὁ Ἀλκιβιάδης καταλαβὼν τὴν Χρυσούπολιν, τὸ σημερινὸν ἀπέναντι τοῦ Βυ-

ζαντίου Σκούταρι, ἐγένετο κύριος τοῦ Βοσπόρου, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐξώσθησαν καὶ ἐκ Θάσου. Ναὶ μὲν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέβαλον τήν τε Πύλον καὶ τὴν Νίσαιαν. Κατὰ τὸ ἔτος ὅμως 408 ὁ Ἀλκιβιάδης ἀνέκτησε τὴν Χαλκηδόνα καὶ τὸ Βυζάντιον, ὥστε ἐνθαρρυνθεὶς ἤδη ὑπὸ τῶν ἐπανειλημμένων τούτων εὐτυχημάτων, ἀπεφάσισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 407 νὰ ἐμφανισθῇ τελευταῖον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου δὲν εἶχεν ἔτι ἐπανέλθει, καί τοι πρὸ ἐτῶν ἀνακληθείσης τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, καὶ ὅπου ἠξιώθη λαμπρᾶς δεξιώσεως, ἀναγορευθεὶς ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ ἁπάντων, καὶ λαβὼν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος ναῦς μὲν 100, ὁπλίτας δὲ 1500.

Ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο οὔτε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἄλλοτε ἐπρόδωκεν αὐτήν, οὔτε τὰ ὑπὲρ πατρίδος κατορθώματα τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅσον μεγάλα καὶ ἂν ἦσαν, νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν εἱμαρμένην, ἥτις δὲν ἀφίνει ἐπὶ τέλους ἀτιμώρητον οὕτως ἢ ἄλλως τὴν πολιτικὴν κακοήθειαν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ πολέμου, ἡ Σπάρτη οὐδένα ἔτι εἶχεν ἀναδείξει ἐξαίρετον ἡγεμόνα παρεκτὸς τοῦ Γυλίππου, τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν βλέπομεν ἐκπεμφθέντα εἰς τοὺς περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας διεξαχθέντας ἀγῶνας· ἴσως διότι ἂν ὁ Γύλιππος κατώρθου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι εἶχε κατορθώσει ἐν Σικελίᾳ, τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἤθελεν ἀποβῇ μεγαλήτερον παρ' ὅ,τι συνέφερεν εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του.

Κατὰ δεκέμβριον ὅμως τοῦ 408 ἢ ἰανουάριον τοῦ 407 ἔφθασεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νέος τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Λύσανδρος. Ὁ Λύσανδρος ἐγεννήθη ἐκ γονέων πενήτων καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων μοθάκων ἢ μοθόνων, ἤτοι τῶν νέων ἐκείνων οἵτινες, διὰ μόνης τῆς συνδρομῆς πλουσίων ἀνθρώπων, ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ νὰ μετέχωσι τῆς κοινῆς στρατιωτικῆς ἀνατροφῆς. Ἀλλ' ὅμως ὁ οἶκος αὐτοῦ, καί τοι πένης, ἦτο ἐκ τῶν ἐντιμοτάτων τῆς Σπάρτης· βεβαιοῦσι μάλιστα ὅτι ἀνῆγε τὸ γένος εἰς τοὺς Ἡρακλείδας, εἰ καὶ μὴ ὢν στενὸς τῶν βασιλέων συγγενής. Πρὸ πάντων ὅμως ἔλαβεν ὁ ἀνὴρ ἐξαίρετα παρὰ τῆς φύσεως προτερήματα, ἀναδειχθεὶς οὐ μόνον στρατηγὸς ἔμπειρος, ἀλλὰ καὶ ἐπιτηδειότατος περὶ πᾶσαν πολιτικὴν μηχανὴν καὶ

ἰδίως περὶ τὴν συγκρότησιν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολιτικῶν μερίδων. Πρὸς δὲ τούτοις ἦτο χρημάτων καὶ πάσης ὑλικῆς ἡδονῆς κρείττων, ἀρκούμενος εἰς τὴν πενίαν ἐν ᾗ ἐγεννήθη, ὅπερ εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον ὅσῳ ἔλαβε πλειοτέρας ἴσως παντὸς ἄλλου Ἕλληνος εὐκαιρίας τοῦ νὰ πλουτήσῃ. Δυστυχῶς δὲν ἦτο κατὰ τοῦτο μόνον γνήσιος Σπαρτιάτης, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδένα τρόπον ἐθεώρει ἄτοπον πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων, ὅσα ἠδύναντο νὰ ὑπηρετήσωσιν εἴτε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλοτιμίαν εἴτε τὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἰδιοτέλειαν· ἀφειδῶς καὶ ἀδυσωπήτως ἐπὶ τούτῳ μεταχειριζόμενος παντὸς εἴδους κακουργήματα, τά τε ἀγριώτερα καὶ τὰ πονηρότερα, τήν τε σφαγὴν καὶ τὸν φόνον, τήν τε ἀπάτην καὶ τὴν ἐπιορκίαν. Ἡ δὲ περὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἕξις αὐτοῦ ἦτο τοιαύτη, ὥστε βεβαιοῦσιν, ὅτι καὶ εἰς ἀξίωμα αὐτὴν ἀνήγαγεν, εἰπὼν ὅτι δέον τοὺς μὲν παῖδας ἀστραγάλοις, τοὺς δὲ ἄνδρας ὅρκοις ἐξαπατᾷν· οὐδὲ θέλομεν σφάλει περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ἐπιφέροντες ὅτι καθ' ὅλα σχεδὸν ἦτο τὸ ἀντίθετον τοῦ Βρασίδα. Ὁ Βρασίδας μετεχειρίζετο τὴν ἰδίαν μεγαλοφυΐαν εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Σπάρτης, καὶ τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ κοινοῦ ἑλληνικοῦ συμφέροντος· τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ὅτι ὁ Βρασίδας ἦτο ἀνὴρ πανελλήνιος. Ὁ Λύσανδρος ἐξεναντίας μετεχειρίζετο τὴν δύναμιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ ἰδιοτελοῦς συμφέροντος τῆς Σπάρτης· τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ὅτι ὁ Λύσανδρος ἦτο γνήσιον τῆς Σπάρτης τέκνον, παρεκτὸς ὅτι ἔπειτα ἤθελε νὰ ὑποβάλῃ τὴν δύναμιν ταύτην τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τῆς ἰδίας μεγαλοφυΐας. Καὶ ἡ φιλοδοξία αὕτη ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον φοβερά, ὅσῳ συνεδυάζετο μετὰ παραδόξου περὶ τὴν δίαιταν ὀλιγαρκείας. Οὐδὲν τῳόντι ὑπάρχει ἐπικινδυνότερον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς φιλάρχου σωφροσύνης. Ὁ φιλοχρήματος καὶ φιλήδονος ἄνθρωπος, ὅσῳ μέγας καὶ ἂν αναδειχθῇ, ἔχει πάντοτέ τι κοινὸν πρὸς τὸν πολὺν ὄχλον, ταύτην τὴν τοσούτῳ συνήθη εἰς πάντα ἄνθρωπον ῥοπὴν πρὸς ἀπόλαυσιν· διὸ οὐσιωδῶς πολλάκις ἐλαττοῦται ἡ δύναμις τῆς ἐνεργείας του· ἐνῷ αἱ ἄτρωτοι φύσεις, οἵα ἦτο ἡ τοῦ Λυσάνδρου, καθὸ περιβάλλουσαι τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτῶν δι' ὑπερανθρώπου τινὸς ἰδιότητος, ἀποβαίνουσι πολὺ ἐκείνων καταπληκτικώτεραι. Διὰ τοῦτο ὁ Λύσανδρος, καί τοι μὴ ὢν μεγαλοφυέστερος τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἴσχυσεν

ὅμως πολὺ τούτου πλειότερον καὶ παρ' Ἀσιανοῖς καὶ παρ' Ἕλλησιν· ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ δὲν ὑπεχώρησεν εἰμὴ εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του, ἥτις ἀφοῦ ὠφελήθη ἀπὸ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρὸς εἰς τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη, εὗρεν ἐπὶ τέλους τὸν τρόπον νὰ οὐδετερώσῃ τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ πρὸς ὃν εἶχον ἤδη ν' ἀνταγωνισθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ἀνὴρ ὅλως διάφορος τοῦ Ἀστυόχου, καὶ τοῦ Μινδάρου, καὶ τοῦ Πασιππίδου, καὶ τοῦ Κρατησιππίδου, καὶ τῶν ἄλλων μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης προχειρισθέντων ναυάρχων. Προέκυψε δ' ἐνταῦθα τότε καὶ ἕτερος δεινὸς ἀντίπαλος, διότι περὶ τοὺς χρόνους τούτους Πέρσης ἡγεμὼν τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν προεχειρίσθη ὁ νεώτερος τοῦ Δαρείου υἱὸς Κῦρος, ὅστις, μελετῶν ν' ἁρπάσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τὴν βασιλείαν ἀπὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ Ἀρταξέρξου καὶ ἔχων πρὸς τοῦτο χρείαν Ἑλλήνων μισθοφόρων, δὲν ἐμιμήθη τὴν ἐκ διαλειμμάτων παλίμβουλον πολιτικὴν τοῦ Τισσαφέρνους, ἀλλ' ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ὑποστηρίξῃ πάσῃ δυνάμει τοὺς Σπαρτιάτας· ὁ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἅμα διορισθεὶς ἦλθεν εἰς Ἔφεσον καὶ ἐκεῖθεν ἀνέβη εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν νέον ἡγεμόνα, ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἐκείνην διὰ πολιτεύματος ἐπιτηδειοτάτου· διότι, παρακαθήσας εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Κύρου, ὅτε οὗτος μετὰ τὸ δεῖπνον προπίνων αὐτῷ ἠρώτησε, τί ἀρεστότερον δύναται νὰ πράξῃ δι' αὐτόν, ὁ Λύσανδρος ἀπεκρίθη, νὰ αὐξήσῃ τὸν ἡμερήσιον μισθὸν τῶν ναυτῶν τοῦ στόλου τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ 3 ὀβολῶν εἰς 4· ὥστε ὁ Κῦρος, ὅστις κρίνων τὸν ἄνδρα ἀπὸ τοὺς προηγηθέντας ναυάρχους, τοὺς πολλάκις δωροδοκηθέντας, περιέμενεν ὅτι θέλει καὶ οὗτος ζητήσει ἀτομικήν τινα χάριν, ἐθαύμασε τὴν ἀφιλοκέρδειαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ ἐπέτρεψε τὴν αἴτησιν, διὸ ἀμέσως πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων ναῦται, οἵτινες δὲν ἐλάμβανον εἰμὴ 3 ὀβολούς, ἐλειποτάκτησαν πρὸς τοὺς πλειοδοτοῦντας πολεμίους. Ὁ Ἀλκιβιάδης περιῆλθεν ἐκ τούτου εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν. Ὁ μὲν στόλος αὐτοῦ εἶχε πλειότερα τοῦ σπαρτιατικοῦ πλοῖα, ἀλλ' ὁ Λύσανδρος, ὅστις ἤξευρε καλῶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι καταβληθῇ ὑπὸ τοῦ περσικοῦ χρυσίου, ἀπέφευγεν ἐπιμελῶς πᾶσαν ναυμαχίαν. Τοῦτο βλέπων ὁ Ἀλκιβιάδης, ἔχων δὲ χρείαν χρημάτων καὶ θέλων νὰ ἀργυρολογήσῃ ἐπὶ τῆς ἐχθρι-

κῆς παραλίας, ἅμα δὲ καὶ νὰ συμβουλευθῇ μετὰ τοῦ Θρασυβούλου, ὅστις εἶχεν ἀπέλθει ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς Φώκαιαν, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ καταλίπῃ ἐπὶ μικρὸν τὸν στόλον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν προσωρινὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν κυβερνήτην Ἀντίοχον, ἀφοῦ ὅμως παρήγγειλεν εἰς αὐτὸν νὰ μὴ ἐπιπλεύσῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Ἀντίοχος παρακούσας ἐναυμάχησε περὶ τὴν Ἔφεσον πρὸς τὸν Λύσανδρον, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 407, ἐνικήθη, ἀπέβαλε πεντεκαίδεκα πλοῖα καὶ ἔπεσεν αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ.

Ἡ ἧττα αὕτη, καίτοι καθ' ἑαυτὴν μικρά, ἐγένετο παραίτιος πολλῶν καὶ μεγάλων πραγμάτων. Ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ὅλη τοῦ Ἀλκιβιάδου διαγωγὴ παρεῖχον τοσούτῳ εὔλογον εἰς πάντας δυσπιστίαν, ὥστε καὶ αἱ μᾶλλον δεδικαιολογημέναι αὐτοῦ πράξεις, ἅμα ἐπέφερον τὴν ἐλαχίστην ἀποτυχίαν, ἦτο φυσικώτατον νὰ παρεξηγηθῶσι· τοιαύτη εἶναι τοῦ προδότου ἡ τύχη καὶ ἡ καταδίκη. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνόσῳ ἔβλεπον αὐτὸν εὐδοκιμοῦντα, εἶχον παραδώσει εἰς αὐτὸν ἅπασαν τῆς πόλεως τὴν δυναμιν· ἅμα ὅμως ἤκουσαν τὴν περὶ Ἔφεσον ἧτταν καὶ ἔμαθον μάλιστα ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὸν στόλον, ἐνεθυμήθησαν ἀμέσως τὰ πάντα, ὑπώπτευσαν ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης προδίδει πάλιν, καὶ ἀποχειροτονήσαντες αὐτὸν ἐξελέξαντο στρατηγοὺς δέκα, ἐν οἷς καὶ τὸν Κόνωνα καὶ τὸν Θράσυλλον. Ὁ δ' Ἀλκιβιάδης δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἐν τῇ Θρακικῇ χερσονήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ὅπου ἐσχάτως εἶχε κατασκευάσει ὀχύρωμά τι πρὸς ἰδίαν ἀσφάλειαν.

Ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ τέλη τοῦ 407, ἤτοι περὶ τὸν αὐτὸν σχεδὸν χρόνον καθ' ὅν, λήξαντος τοῦ ἔτους τῆς ναυαρχίας τοῦ Λυσάνδρου, ἕτερος ἐξαπεστάλη ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Καλλικρατίδας. Ὁ Καλλικρατίδας τοσούτῳ διέφερε τοῦ Λυσάνδρου κατὰ τὸν χαρακτῆρα, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἡ εἱμαρμένη ἔπαιζε μὲ τὴν τύχην τοῦ μεγάλου τούτου πολέμου, μὲ τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, παραδίδουσα ἀλληλοδιαδόχως αὐτὴν εἰς διαθέσεις ὅλως ἀντιθέτους. Ἐνῷ ὁ Λύσανδρος ἐνίσχυεν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν τῶν Περσῶν ἵνα δι' αὐτῆς

ἐξοντώσῃ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ταύτης ἀνεγείρῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν τῆς Σπάρτης δεσποτείαν, ὁ Καλλικρατίδας ἐξεναντίας ἀπετροπιάζετο πᾶσαν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους σχέσιν, καὶ ἠγανάκτει διὰ τὸν παρατεινόμενον ἐμφύλιον τοῦ ἔθνους ἀγῶνα, καὶ ἐπόθει τὴν ἀνόρθωσιν τῆς κοινῆς ἐν Ἑλλάδι εἰρήνης ἐπὶ ἴσοις δικαίοις. Ὁ Καλλικρατίδας, ὡς καὶ ὁ Βρασίδας, ἄνδρες πανελλήνιοι, ἐπεδίωκον τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀρχικῶν ἐπαγγελιῶν τὰς ὁποίας προκηρύξασα ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀνὰ χεῖρας πόλεμον, ἐπεδίωκον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἰσονομίας καὶ ἐλευθερίας τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ὁ Λύσανδρος καὶ τὰ ἄλλα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος τέκνα, ἠξίουν, ὅτι ἡ πόλις αὕτη πρέπει ν' ἀνταμειφθῇ ἕνεκα τῶν ἀγώνων τοὺς ὁποίους ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἤδη κατέβαλλε, κληρονομοῦσα τὴν κυριαρχικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ὅθεν αἱ δύο αὗται διαθέσεις παρῆγον ἀλληλοδιαδόχως τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν, ἐξ ὧν, ὡς μὴ ὤφελλεν, ἐπέπρωτο μετ' οὐ πολὺ οἱ τελευταῖοι νὰ θριαμβεύσωσιν ὁριστικῶς.

Ὁ Καλλικρατίδας ηὐδοκίμησε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ στρατηγίᾳ, εἰ καὶ πολυειδῶς καταρραδιουργηθεὶς ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ στόλου, ὑπενδίδοντες εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πονηροῦ τούτου ἀνδρός, ἀντέπραξαν μὲν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ τὸ πρῶτον, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν μετ' ὀλίγον νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ ἀρετὴν καὶ φιλοτιμίαν. Ἔπειτα δὲ ὁ Καλλικρατίδας, ἐλθὼν ἐξ ἀνάγκης εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κῦρον,, ἵνα ζητήσῃ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ναυτῶν, μὴ γενόμενος ἀμέσως δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Πέρσου ἡγεμόνος, ὑπείκοντος καὶ τούτου εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Λυσάνδρου, ἀπῆλθεν «ὀργισθεὶς καὶ εἰπὼν ἀθλιωτάτους εἶναι τοὺς Ἕλληνας ὅτι βαρβάρους κολακεύουσιν ἕνεκα ἀργυρίου, φάσκων τε ἢν σωθῇ οἴκαδε, κατά γε τῷ αὐτῷ δυνατόν, διαλλάξειν Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους.» Καὶ γράψας μὲν εἰς Σπάρτην ἵνα ζητήσῃ χρήματα, πορισθεὶς δ' ἐκ τοῦ προχείρου παρὰ Μιλησίων καὶ Χίων ἱκανάς τινας εἰσφοράς, πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς ἐπὶ τῆς Λέσβου Μηθύμνης τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατεχομένης. Ἐνταῦθα δ' ἔδωκεν ἀμέσως λαμπρὰν ἀπόδειξιν τῶν πανελληνίων αὐτοῦ αἰσθημάτων, διότι ἀπαιτούντων τῶν συμμάχων νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς ἀνδράποδα οἱ αὐτόθι αἰχμαλωτευθέντες Μηθυμναῖοι, δὲν ἐπέτρεψε τὸ πρᾶγμα,

ἀλλ' ἀφήσας αὐτοὺς ἐλουθέρους, «οὐκ, ἔφη, ἑαυτοῦ γε ἄρχοντος οὐδένα Ἑλλήνων εἰς τὸ ἐκείνου δυνατὸν ἀνδραποδισθῆναι.» Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὰς ἀγρίας σφαγὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίσθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ πολέμου ἑκάτεροι τῶν διαμαχομένων! Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Μηθύμνης ὁ Καλλικρατίδας, καταδιώξας τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτῆς Ἀθηναῖον Κόνωνα μέχρι Μιτυλήνης, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ναυμαχήσῃ ἐντὸς τοῦ λιμένος τούτου, ἐκυρίευσε τριάκοντα ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα αὐτοῦ τριήρων καὶ ἀπέκλεισεν αὐτὸν ἐν τῷ λιμένι· ὅτε δὲ ἕτερος ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, ὁ Διομέδων, προσῆλθε μετὰ πλοίων δώδεκα εἰς βοήθειαν τοῦ Κόνωνος, ὁ Καλλικρατίδας κατετρόπωσε καὶ τοῦτον ὁλοσχερῶς, κυριεύσας δέκα πλοῖα αὐτοῦ.

Οἱ Ἀθηναῖοι, μαθόντες τὴν δεινὴν τοῦ Κόνωνος ἀμηχανίαν, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα σώσωσιν αὐτόν· καὶ μετ' ἐκπλήξεως μανθάνομεν ὅτι, ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν, στόλος νέος ἑκατὸν καὶ τριάκοντα τριήρων παρεσκευάσθη, ἐξωπλίσθη καὶ ἐξαπεστάλη εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας· τοσούτῳ ἀνεξάντλητοι ἦσαν τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης πόλεως οἱ πόροι. Ὁ νέος οὗτος στόλος, ἑνωθεὶς μετὰ τῶν πλοίων τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων, συνεποσώθη εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα τριήρεις, καὶ ἀντιπαρετάχθη, κατὰ Ἰούλιον τοῦ 406, πρὸς τοὺς πολεμίους, περὶ τὰς λεγομένας Ἀργινούσας νήσους, μεταξὺ Λέσβου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ δὲ Καλλικρατίδας ἀπεδέξατο τὸν ἀγῶνα. Ὁ κυβερνήτης τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ τριήρους, Ἕρμων ὁ Μεγαρεύς, προέτρεπεν αὐτὸν νὰ ὑποχωρήσῃ, διότι αἱ τριήρεις τῶν Ἀθηναίων ἦσαν πολὺ πλειότεραι, ἀλλ' αὐτὸς ἔδωκε τὸ σημεῖον τοῦ ἀγῶνος εἰπών, «ὅτι ἡ Σπάρτη οὐδὲν μὴ κάκιον οἰκιεῖται αὐτοῦ ἀποθανόντος, φεύγειν δὲ αἰσχρὸν εἶναι ἔφη.» Ὅθεν συνεκροτήθη ναυμαχία μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔχοντες ὀκτὼ ἐκ τῶν δέκα αὐτῶν στατηγῶν παρόντας, καὶ ἐπιτηδείως διευθυνόμενοι, ἐνίκησαν νίκην λαμπροτάτην· «ἀπώλοντο δὲ τῶν μὲν Ἀθηναίων νῆες πέντε καὶ εἴκοσιν αὐτοῖς ἀνδράσιν, ἐκτὸς ὀλίγων τῶν πρὸς τὴν γῆν προσενεχθέντων, τῶν δὲ Πελοποννησίων Λακωνικαὶ μὲν ἐννέα, πασῶν οὐσῶν δέκα, τῶν δὲ ἄλλων ξυμμάχων πλείους ἢ ἑξήκοντα.» Καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ἡρωϊκῶς μαχόμενος ὁ Καλλικρα-

τίδας αὐτός, ἐκπληρῶν τὴν πρὸν τὸν κυβερνήτην πρόρρησιν.

Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπόν, διὰ τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς δεξιότητος αὐτῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ἐξευμενίσωσιν αὖθις τὴν τύχην. Ἀλλ' εἶχον ἆρά γε τὴν σύνεσιν καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ νέου τούτου εὐτυχήματος; Λέγεται ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, ὑπέβαλον προτάσεις περὶ εἰρήνης καὶ ὅτι αἱ προτάσεις αὗται ἀπερρίφθησαν, ὡς πρό τινων ἐτῶν, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ δημαγωγοῦ Κλεοφῶντος. Τοῦτο ὅμως, στηριζόμενον εἰς μόνην τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (211) καὶ ταύτην ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους παρατιθεμένην, φαίνεται ὅλως ἀπίθανον· διότι ὄχι μόνον ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος δὲν ἀναφέρεται, ἀλλ' οὔτε ὑπὸ τοῦ Διοδώρου· διὸ ὁ Γρότε νομίζει, εὐλόγως καθ' ἡμᾶς, ὅτι ὁ σχολιαστὴς ἐσύγχυσε, περὶ τὴν παράθεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ πράγματα, μεταθέσας εἰς τὴν περὶ Ἀργινούσας νίκην, τὰς προτάσεις τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη ἀποβαίνει τόσῳ πιθανωτέρα ὅσῳ αἱ ἤδη ἀναφερόμεναι προτάσεις εἶναι ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον μάχην. Ὥστε τὰ πάντα συντρέχουσι νὰ μᾶς πείσωσιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ πράξωσι πάλιν τὸ λάθος τοῦ ν' ἀπολακτίσωσι τὴν εἰρήνην. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως ἔπραξαν ἁμάρτημα ἕτερον, πολὺ ἴσως τούτου δεινότερον.

Οἱ νικηφόροι αὐτῶν στρατηγοὶ εἶχον βουλευθῇ μετὰ τὴν μάχην, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς νίκης ἵνα δράμωσιν εἰς ἀπολύτρωσιν τοῦ Κόνωνος, τοῦ ἔτι πολιορκουμένου ὑπὸ 50 τριήρων ὧν ἦρχεν ὁ Ἐτεόνικος, ἢ μᾶλλον νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν διάσωσιν τῶν ἐν τῷ πελάγει ἐπιπλεόντων νεκρῶν αὐτῶν καὶ ναυα-

---

210) Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐν τῇ Πολ. Ἀθην. (§ 34), ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὁ Παπαρρηγόπουλος ὅτε ἔγραφεν, ἐπικυροῖ τὴν εἴδησιν ταύτην λέγων «ἔπειτα βουλομένων Λακεδαιμονίων ἐκ Δεκελείας ἀπιέναι ἐφ' οἷς ἔχουσιν ἑκάτεροι καὶ εἰρήνην ἄγειν, ἔνιοι μὲν ἐσπούδαζον, τὸ δὲ πλῆθος οὐχ ὑπήκουσεν, ἐξαπατηθέντες ὑπὸ Κλεοφῶντος, ὃς ἐκώλυσε γενέσθαι τὴν εἰρήνην, ἐλθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν μεθύων καὶ θώρακα ἐνδεδυκώς, οὐ φάσκων ἐπιτρέψειν, ἐὰν μὴ πάσας ἀφῶσι Λακεδαιμόνιοι τὰς πόλεις. Οὐ χρησάμενοι δὲ καλῶς τότε τοῖς πράγμασι, μετ' οὐ πολὺν χρόνον ἔγνωσαν τὴν ἁμαρτίαν.»

γῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ συνεφώνησαν νὰ πράξωσι τὸ πρῶτον, καταλείποντες ὅμως ἐνταυτῷ 46 τριήρεις ὑπὸ τοὺς τριηράρχους Θρασύβουλον καὶ Θηραμένην, ἵνα συλλέξωσιν οὗτοι τοὺς νεκροὺς καὶ σώσωσι τοὺς ναυαγούς. Ἐπελθόντος ὅμως ἀνέμου καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ, οὐδέτερον τῶν ἀποφασισθέντων ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι. Καὶ ἐπειδὴ οἱ οὕτω ἀπολεσθέντες ναυαγοὶ καὶ οἱ νεκροὶ οἱ μὴ κηδευθέντες προσηκόντως, ἦσαν οὐκ ὀλίγοι, οἱ δημαγωγοὶ Ἀρχέδαμος, Κλεοφῶν, Κλειγένης καὶ ἄλλοι, διὰ τὸν συνήθη αὐτῶν κατὰ τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν φθόνον, ὑπεκίνησαν πολὺν παρὰ τοῖς πολίταις θόρυβον, προεκάλεσαν ἀμέσως τὴν καθαίρεσιν τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν, καθὸ παραμελησάντων καθῆκον ἱερόν, καὶ διεμήνυσαν εἰς αὐτοὺς νὰ ἔλθωσι νὰ ἀπολογηθῶσιν. Ἐκ τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν, ὁ μὲν Πρωτόμαχος καὶ ὁ Ἀριστογένης, προβλέποντες τὴν τύχην ἥτις περιέμενεν αὐτούς, δὲν προσῆλθον· οἱ δὲ ἓξ ἄλλοι, ὁ Περικλῆς, ἤτοι ὁ ἀπὸ τῆς Ἀσπασίας υἱὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρός, καὶ ὁ Διομέδων, καὶ ὁ Λυσίας, καὶ ὁ Ἀριστοκράτης καὶ ὁ Θράσυλλος, καὶ ὁ Ἐρασινίδης, ἔσπευσαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἅμα δὲ καταπλεύσαντες κατηγορήθησαν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν προειρημένων δημαγωγῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ τριηράρχου Θηραμένους, ἀνδρὸς ὅστις δὲν ἐστερεῖτο μὲν πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς ἀξίας, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐθεώρει θεμιτὰ ἵνα κορέσῃ τὴν ἄπληστον αὐτοῦ φιλαρχίαν. Ὁ Θηραμένης εἶχε συμπράξει ὡς οὐδεὶς ἄλλος μετὰ τῶν τετρακοσίων· ἅμα ὅμως εἶδε τὴν ἀντίθετον μερίδα μέλλουσαν νὰ ὑπερισχύσῃ, ἐγκατέλιπεν αὐτοὺς καὶ συνετάχθη μετὰ τοῦ ἑτέρου πολιτικοῦ συστήματος. Νῦν δέ, ἂν ὑπῆρχέ τις ὑπεύθυνος, ἦτο αὐτὸς ὁ ἐπιτραπεὶς τὴν τῶν ναυαγῶν διάσωσι· ἅμα ὅμως εἶδε κινδυνεύοντας τοὺς στρατηγούς, προθύμως συνετέλεσεν εἰς τὸν ὄλεθρον αὐτῶν, ἵνα αὐτός, ὡς ἄλλος τις ναυαγός, ἐπιπλεύσῃ. Οἱ στρατηγοὶ ἐξέθηκαν διὰ βραχέων τὰ πράγματα καὶ ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ὅτι εἶχον ἐπιτρέψει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν εἰς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Θηραμένην, ὁ ὁποῖος ἤδη παρίσταται κατήγορος αὐτῶν, ὅτι ὅμως δὲν θέλουσιν ἀντεκδικούμενοι νὰ ἐπιρρίψωσιν αὐτῷ εὐθύνην τινὰ ἀμελείας, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἐπελθόντος χειμῶνος ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀπέβη

ἀδύνατος. Ταῦτα δὲ λέγοντες ἔπειθον τὸν δῆμον· ἀλλ' οἱ δημαγωγοί, εἰς οὓς τοῦτο δὲν συνέφερεν, ἐπέτυχον τὴν ἀναβολὴν τῆς ὑποθέσεως εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἤδη ἐξώρας καὶ ἡ χειροτονία δὲν ἠδύνατο νὰ διακριθῇ· προσέθηκαν δὲ δολίως, καὶ ἡ ἐκκλησία παρεδέχθη, ὅτι ἡ βουλὴ θέλει ὑποβάλει προβούλευμα περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θέλουσι κριθῇ οἱ ἄνδρες.

Ἀφοῦ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἠρέθισαν πολυειδῶς τὰ πνεύματα, καὶ τοὺς συγγενεῖς τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν, ἐπέτυχον ἔπειτα ὥστε ἡ πλειονοψηφία τῆς βουλῆς νὰ παραδεχθῇ τὸ ἀκόλουθον σχέδιον προβουλεύματος, τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλιξένου, ἑνὸς τῶν φίλων αὐτῶν προταθέν. «Ἐπειδὴ τῶν τε κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἀκηκόασι, διαψηφίσασθαι Ἀθηναίους πάντας κατὰ φυλάς· θεῖναι δὲ εἰς τὴν φυλὴν ἑκάστην δύο ὑδρίας· ἐφ' ἑκάστῃ δὲ τῇ φυλῇ κήρυκα κηρύττειν, ὅτῳ δοκοῦσιν ἀδικεῖν οἱ στρατηγοὶ οὐκ ἀνελόμενοι τοὺς νικήσαντας ἐν τῇ ναυμαχίᾳ, εἰς τὴν προτέραν ψηφίσασθαι, ὅτῳ δὲ μή, εἰς τὴν ὑστέραν· ἂν δὲ δόξωσιν ἀδικεῖν, θανάτῳ ζημιῶσαι καὶ τοῖς ἕνδεκα παραδοῦναι καὶ τὰ χρήματα δημεῦσαι, τὸ δ' ἐπιδέκατον τῆς θεοῦ εἶναι.»

Τὸ προβούλευμα τοῦτο παρεβίαζε σκανδαλωδῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅλους τοὺς κειμένους νόμους. Τὸ προβούλευμα ἠξίου ὅτι ἡ διαδικασία ὅλη συνεπληρώθη ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, καὶ ὅτι δὲν ὑπελείπετο νὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ ἡ ἀπόφασις, ἐνῷ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ ἐγένετο ἁπλῆ προεισαγωγική τις συζήτησις, οὐδεμία δέ, οὔτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη, οὔτε προθεσμία εὔλογος ἐπετράπη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἵνα παρασκευάσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Πρὸς τούτοις, τὸ προβούλευμα ἤθελε ν' ἀποσπάσῃ τοὺς κατηγορουμένους ἀπὸ τῶν φυσικῶν αὐτῶν δικαστῶν ἤτοι τῶν ἐνόρκων, καὶ νὰ παραπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ μηδεμίαν παρέχοντος ἐγγύησιν τάξεως καὶ ἀπαθείας ὄχλου. Ἐπὶ πᾶσι, τὸ προβούλευμα παρεβίαζε τὸ λεγόμενον «ψήφισμα τοῦ Καννώνου,» οὕτω μὲν ὀνομασθὲν ἀπὸ τοῦ προτείναντος αὐτὸ ποτέ, ἄδηλον πότε, πολίτου, κανονίζον δὲ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει περὶ ἑκάστου κατηγορουμένου ἰδίᾳ πρέπει νὰ γίνῃ ψηφοφορία, ἐνῷ κατὰ τὸ προβούλευμα διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας

ἔμελλε ν' ἀποφασισθῇ ἡ ἐνοχὴ ἢ ἡ ἀθωότης τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν σύναμα. Ὁπόσον δὲ σπουδαία ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Καννώνου ἐπιβαλλομένη διαίρεσις τῆς κατηγορίας καὶ ὁπόσον ὀλεθρία ἡ ἤδη προταθεῖσα σύγχυσις, ἀνεφάνη ἐν τῷ ἅμα ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καθότι ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι, ἐν τῷ στρατιωτικῷ συμβουλίῳ τῷ γενομένῳ μετὰ τὴν νίκην, εἷς τῶν στρατηγῶν, ὁ Διομέδων, εἶχεν ἐπιμείνει, ἀφέντες πάντα τἆλλα κατὰ μέρος, ν' ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγίων καὶ τῶν ναυαγῶν, ὥστε καὶ ὑποτιθεμένου ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἔνοχοι, αὐτὸς τοὐλάχιστον ἦτο ἀθῶος. Πρὸς τούτοις, ἐπίσης ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι ἕτερος τῶν στρατηγῶν, ὁ Λυσίας, μετὰ πολλοῦ κόπου ἐσώθη αὐτὸς ἐπὶ καταδύσης νεώς. Καὶ ὅμως κατὰ τὸ προβούλευμα, ἡ ἐκκλησία ἔμελλε διὰ μιᾶς ψηφηφορίας ν' ἀποφασίσῃ περὶ αὐτῶν τε καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

Ἐν τούτοις ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τινὲς μὲν τῶν χρηστοτέρων πολιτῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταπολεμήσωσιν αὐτό, ἀλλὰ τὸ πλῆθος, ὑπὸ τῶν δημοκόπων παραφερόμενον, ἐβόα «δεινὸν εἶναι εἰ μή τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν, ὃ ἂν βούληται·» καὶ εἷς τῶν δημοκόπων, ὁ Λυκίσκος, προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠπείλησε τοὺς ἀντιλέγοντας, ὅτι ἂν δὲν σιωπήσωσι θέλουσι συμπεριληφθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Εἰς μάτην τότε οἱ Πρυτάνεις, δηλαδὴ οἱ ἐπίτροποι τῆς βουλῆς οἱ κατὰ νόμον προεδρεύοντες τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀπεποιήθησαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτὴν τὸ παράνομον καὶ ἀντισυνταγματικὸν ἐκεῖνο ζήτημα. Ἀπειληθέντες καὶ οὗτοι τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἀπειλήν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου πρυτάνεως, ὅστις μέχρι τέλους ἐπέμεινεν ἐντίμως διαμαρτυρόμενος· ὁ δὲ εἷς καὶ μόνος γενναῖος οὗτος τοῦ νόμου ὑπέρμαχος ἦτο ὁ γέρων φιλόσοφος Σωκράτης. Ὑπεβλήθη λοιπὸν τὸ ζήτημα καὶ κατεδικάσθησαν ἅπαντες εἰς θάνατον, μὴ ἐξαιρουμένου μηδ' αὐτοῦ τοῦ Διομέδοντος, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ναυαγοῦ Λυσίου· καὶ ἀπέθανον οἱ ἓξ παρόντες διὰ τοῦ συνήθους τρόπου τοῦ θανάτου, ἤτοι πιόντες τὸ κώνειον· καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία αὐτῶν.

Εἶναι περιττὸν βεβαίως ν' ἀναπτύξωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὴν ἀφροσύνην καὶ τὴν ἀδικίαν τῆς ἀποφάσεως ταύτης. Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐκφράσῃ χάριτας πρὸς τοὺς θεοὺς πρῶτον

καὶ ἔπειτα πρὸς τοὺς νικηφόρους στρατηγοὺς διὰ τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο κατόρθωμα, ἀπεναντίας, ὡς ὑπὸ μανίας τινὸς καταληφθείς, καταδικάζει αὐτοὺς εἰς θάνατον καὶ στερεῖται οὕτω, ἐν τῷ μέσῳ δεινοτάτων κινδύνων, τῶν ἱκανωτέρων αὐτοῦ ἡγεμόνων. Τίνος δ' ἕνεκα πράττει ταῦτα πάντα; Καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ στρατηγοὶ εἶχον ἀμελήσει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν, ὁ πόλεμος κατὰ δυστυχίαν συνεπιφέρει πολλάκις τοιαῦτα ἐπακόλουθα, τῶν ὁποίων τὸ ἀτόπημα ἐξαφανίζεται ἐνώπιον τοῦ μεγάλου συμφέροντος τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν παρημέλησαν οὐδὲ τοῦτο τὸ καθῆκον οἱ στρατηγοί, ἡ δὲ ἐκτέλεσις αὐτοῦ δὲν διεκωλύθη εἰμὴ ἕνεκα τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος· τοῦτο ἦτο ἀναμφισβήτητον, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀποδεδειγμένον, ὥστε αὐτὸς ὁ δῆμος κατ' ἀρχὰς ἐπείσθη καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀθωώσῃ τοὺς κατηγορουμένους, ὅτε ἡ τῶν δημοκόπων κακοήθεια ἐπέτυχε δι' ἀνηκούστου διαστροφῆς τῶν πραγμάτων, τὴν καταδίκην τὴν ὁποίαν ἐπεδίωκε καὶ τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ χαρακτηρίσωμεν εἰμὴ ὡς ἀληθῆ τῆς πόλεως αὐτοκτονίαν. Εἰς μάτην μετ' ὀλίγον ὁ δῆμος μετανοήσας παρέπεμψεν εἰς δίκην ἐκείνους οἵτινες ἐξηπάτησαν αὐτὸν κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην περίστασιν, καὶ ἰδίως τὸν Καλλίξενον. Τὸ κακὸν εἶχε γίνει καὶ ἐπήγαγεν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἀπαραίτητα αὐτοῦ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Οὐδέποτε τῳόντι ἁμάρτημα πολιτικὸν ἐτιμωρήθη μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ αὐστηρότητος ὅσον τὸ ἁμάρτημα τοῦτο τῶν Ἀθηναίων. Ἡ πρόνοια ἡ τοσάκις κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη, διασώσασα τὴν πολιτείαν ταύτην ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἤδη, ὡσεὶ ἀπελπισθεῖσα μετὰ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο ἀνοσιούργημα τοῦ νὰ ἴδῃ αὐτὴν σωφρονοῦσαν, ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν πεπρωμένην αὐτῶν καταστροφήν.

Οἱ Χῖοι καὶ ἄλλοι τῆς Σπάρτης σύμμαχοι συνῆλθον ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀργινούσας συμφοράν, ἐν συμβουλίῳ, εἰς Ἔφεσον καὶ ἀπεφάσισαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Κύρου νὰ ζητήσωσι παρὰ τῶν ἐφόρων τὸν διορισμὸν καὶ πάλιν τοῦ Λυσάνδρου ὡς ναυάρχου. Τοῦτο ἀντέβαινεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν ἔθος, κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐπετρέπετο δὶς τὸν αὐτὸν ναυαρχεῖν. Οὐδὲν ἧττον οἱ ἔφοροι ἀπεδέχθησαν κατ' οὐσίαν τὴν αἴτησιν, διορίσαντες ναύαρχον μὲν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Ἄρακόν τινα, τὸν δὲ Λύσανδρον

ἐπιστολέα αὐτοῦ ἤτοι ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, πράγματι δὲ κύριον ἁπάντων. Ὁ Λύσανδρος φθάσας εἰς Ἔφεσον ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 405, ἀνεζωπύρησεν ἀμέσως ἁπανταχοῦ τὸ θάρρος τῶν ὀπαδῶν τῆς Σπάρτης, τοὺς ὁποίους ἔτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ναυαρχίας εἶχεν ὀργανώσει εἰς ἑταιρείας πειθαρχούσας εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ· ἔπειτα· ἔσπευσεν εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κῦρον, δόντα αὐτῷ προθυμότατα ἄφθονα χρήματα, καὶ οὕτω, κατασκευάσας καὶ καλῶς ὁπλίσας νέας τριήρεις, ὠφελούμενος δὲ ἀπὸ τὴν ἀδράνειαν τῶν νέων στρατηγῶν τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον διορίσει ἀντὶ τῶν θανατωθέντων, ἐθαλασσοκράτησεν οὐ μόνον κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τοῦ Πειραιῶς· ἐπὶ τέλους δὲ εἰσελθὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμψάκου, ἥτις κεῖται ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ. Τότε μόλις ἐξύπνησαν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, καὶ εἰσῆλθον ὁμοίως εἰς τὸν πορθμὸν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτῶν στόλου, τοῦ ἐξ 180 τριήρων συγκειμένου· ἀλλ' ἔμαθον ὅτι ὁ Λύσανδρος εἶχεν ἤδη γίνει κύριος τῆς Λαμψάκου. Ὅθεν, παραπλέοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν τοῦ Ἑλλησπόντου παραλίαν, ἀνῆλθον μέχρι χωρίου τινὸς καλουμένου Αἰγὸς ποταμοί, ἵνα προσκαλέσωσι τὸν Λύσανδρον εἰς μάχην. Τῳόντι οἱ Αἰγὸς ποταμοὶ ἔκειντο καταντικρὺ τῆς Λαμψάκου, ἀπέχοντες ἀπὸ αὐτῆς ἕως 1 ἀγγλικὸν μίλιον καὶ 3/4. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο τὸ μόνον τῆς θέσεως ταύτης προτέρημα, ἥτις οὔτε λιμένα ἀσφαλῆ εἶχεν, οὔτε οἰκίας ἢ κατοίκους ἢ τρόφιμα, ὥστε ὁ μέγας ἐκεῖνος στρατὸς ἠναγκάζετο νὰ προμηθεύηται τὰ πάντα ἀπὸ τῆς 3/4 τῆς ὥρας ἀπεχούσης Σηστοῦ· ἐπειδὴ δὲ τὸ πάλαι οὐδεμία ὑπῆρχεν εἰς τοὺς στρατοὺς εἰδικὴ οἰκονομικὴ ὑπηρεσία ἐπιτετραμμένη τὴν προμήθειαν τῶν τροφίμων, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ναῦται περὶ τούτου ἐφρόντιζον, ἕπεται ὅτι τὰ πλοῖα ἐγκατελείποντο ἐπὶ πολὺ ἀφύλακτα, καὶ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκλογὴ τῆς θέσεως ἐκείνης ἦτο ἁμάρτημα ἀσύγγνωστον. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων ὅστις ἦτο ἠγκυροβολημένος εἰς Λάμψακον ἐν λιμένι καλῷ, καὶ εἶχεν ὄπισθεν αὐτοῦ πόλιν βρίθουσαν ἁπάντων τῶν ἀναγκαίων καὶ στρατὸν πεζικὸν ἕτοιμον νὰ τὸν ὑποστηρίξῃ, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἁμαρτήματος ἐκείνου. Καὶ ὠφελήθη παραδόξως. Τὴν ἐπιοῦσαν πρωΐ, οἱ Ἀθηναῖοι, διαπλεύσαντες τὸν πορθμόν, ἐπλησίασαν εἰς τὴν Λάμψακον καὶ εὗρον μὲν

αὐτὸν κατὰ πάντα παρεσκευασμένον εἰς μάχην, ἀλλὰ περιμένοντα τὴν προσβολήν· μὴ νομίσαντες δὲ φρόνιμον νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ οὕτως ἀσφαλῶς ἔχοντος, καὶ μὴ κατορθώσαντες δι' ὅλης τῆς ἡμέρας νὰ παρασύρωσιν αὐτὸν ἐκτὸς τοῦ λιμένος, ἠναγκάσθησαν τὸ ἑσπέρας νὰ ἐπανέλθωσιν ἄπρακτοι εἰς Αἰγὸς ποταμούς. Τοῦτο ἐπανελήφθη τέσσαρας ἡμέρας κατὰ συνέχειαν, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλείστην εἰς τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν πεποίθησιν καὶ ὀλεθρίαν πρὸς τὸν ἀδρανῆ φαινόμενον ἀντίπαλον περιφρόνησιν. Εἰς μάτην ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅστις, ὡς εἴπομεν, κατῴκει ἐκεῖ που πλησίον καὶ ἔβλεπε τὰ γινόμενα, προσελθών, παρετήρησεν εἰς τοὺς στρατηγούς, ὅτι κακῶς ἔχουσιν, ὅτι τὰ πλοῖα μένουσιν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἔρημα ἀνδρῶν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν οὗτοι εὑρίσκονται νὰ προμηθεύωνται μακρόθεν τὰ ἐπιτήδεια, καὶ ὅτι δέον νὰ μεθορμισθῶσιν εἰςΣηστόν, ὅπου ὄντες, θέλουσιν εἶναι ἐπίσης ἀσφαλεῖς, ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν Λαμψάκῳ, καὶ δύνανται νὰ ναυμαχήσωσιν ὅταν βούλωνται. Οἱ στρατηγοὶ τὸν ἀπήντησαν νὰ ὑπάγῃ ἀπ' ὅπου ἦλθε, διότι αὐτοὶ νῦν στρατηγοῦσι καὶ ὄχι ἐκεῖνος· καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ προκαλῶσι καθ' ἑκάστην τὸν Λύσανδρον, ἔπειτα δέ, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφήν των εἰς Αἰγὸς ποταμούς, νὰ βλέπωσιν ἀδιαφόρως τὰ πληρώματα αὐτῶν ἀνὰ τὴν παραλίαν τῇδε κακεῖσε διασκεδαζόμενα. Τελευταῖον τὴν πέμπτην ἡμέραν ὁ Λύσανδρος, ὅστις καὶ προηγουμένως ἔπεμπε κατόπιν τῶν ὑποχωρούντων Ἀθηναίων ταχείας τινὰς ναῦς ἐπιτετραμμένας τὴν ἐπιτήρησιν τῶν γινομένων, διέταξεν ἤδη τὰς ναῦς ταύτας, ἅμα ἴδωσι τοὺς Ἀθηναίους ἀποβάντας, νὰ δηλώσωσι τὸ γεγονός, αἴρουσαι ἀσπίδα λαμπράν. Ἰδὼν δὲ τὸ σημεῖον, ἐξώρμησεν ἀμέσως ἀπὸ Λαμψάκου, καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν αττικῶν τριήρων εὗρεν ἄλλας μὲν κενάς, ἄλλας δὲ ἐχούσας μίαν μόνον ἢ τὸ πολὺ δύο ἐκ τῶν τριῶν σειρῶν τῶν ἐρετῶν αὐτῶν· ὅθεν ἐγένετο ἀκόπως καὶ ἀκινδύνως κύριος 170 τριήρων καὶ τοῦ πλείστου τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ διεσκεδασμένων πληρωμάτων. Μόνη ἡ μοῖρα τοῦ Κόνωνος, ἐκ δώδεκα τριήρων συγκειμένη, ἐπέτυχε νὰ διαφύγῃ εἰς Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ. Ὁ δὲ Λύσανδρος, ἀπαγαγὼν εἰς Λάμψακον τάς τε ἐπιλοίπους ναῦς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τἄλλα πάντα, ἀπέσφαξεν ἀμέσως ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους ὅσοι ἦσαν Ἀθη-

ναῖοι, συμποσουμένους δὲ εἰς 3 ἢ 4 χιλιάδας, ἀποδείξας καὶ κατὰ τοῦτο ὁπόσον διέφερε τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Καλλικρατίδου.

Διὰ τὴν ὁλοσχερῆ ταύτην καταστροφὴν τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων, ἡ πόλις ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ· ἀλλ' ὁ Λύσανδρος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν κατάλυσιν τῶν ἔτι σωζομένων τοῦ ἀττικοῦ κράτους μερῶν, ἰδίως ἵνα ἀναγκάσῃ πλείστους ὅσους ἀνθρώπους νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ καταστήσῃ οὕτω εὐχερεστέραν τὴν ἅλωσιν αὐτῆς, δι' ἔλλειψιν τροφῶν· τούτου ἕνεκα εἰς τὰς συνθηκολογούσας φρουρὰς ἐπέτρεπε νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ἀθήνας, οὐχὶ δὲ ἀλλαχοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς Χαλκηδόνος καὶ τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐγκατέστησε φρουρὰν καὶ ἁρμοστήν, τὸν Λακεδαιμόνιον Σθενέλαον. Ἔπειτα δὲ ἐπελθὼν εἰς Λέσβον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ἵδρυσεν ἁπανταχοῦ ὀλιγαρχίας, αἵτινες συγκείμεναι ἐκ δέκα τῶν θρασυτάτων καὶ κακοηθεστάτων αὐτοῦ ὀπαδῶν καὶ ὀνομαζόμεναι δεκαρχίαι ἢ δεκαδαρχίαι ἀνέλαβον τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ Λακεδαιμονίου ἁρμοστοῦ. Ὁ Ἐτεόνικος ἐξαπεστάλη εἰς τὰς ἔτι ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἐξηρτημένας θρᾳκικὰς πόλεις, ἵνα πράξῃ ἐκεῖ τὰ αὐτά· πολλαχοῦ δὲ οἱ ἀττικίζοντες ἢ ἐσφάζοντο ἢ ἐφυγαδεύοντο καὶ οὐδαμοῦ σπουδαίως ἀντέστησαν εἰς τοὺς νέους κυριάρχας, παρεκτὸς τῆς Σάμου, ἧς τούτου ἕνεκεν ἀνέβαλεν ὁ Λύσανδρος ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν δούλωσιν. Ἐξαιρέσει λοιπὸν ταύτης μόνης τῆς νήσου, ὅλον τὸ ἐπίλοιπον τῶν Ἀθηναίων κράτος, τὸ ἄλλοτε τοσούτῳ μέγα καὶ λαμπρόν, εἶχεν ἤδη καταπέσει εἰς ἔδαφος, ὅτε, κατὰ νοέμβριον τοῦ 405, ὁ Λύσανδρος προσῆλθε τελευταῖον εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ διακοσίων τριήρων, καὶ ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν βασιλέων Ἄγιδος καὶ Παυσανίου, οἵτινες ἦγον ἅπασαν τὴν πεζικὴν τῆς σπαρτιατικῆς συμμαχίας δύναμιν. Ἡ πανταχόθεν οὕτω ἀποκλεισθεῖσα πόλις οὐδεμίαν ἤλπιζεν ἔξωθεν οὔτε πολεμικὴν ἐπικουρίαν, οὔτε τροφῶν ἀποστολήν, καὶ ἐν τούτοις οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπερηύξησαν, διότι ὁ Λύσανδρος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα ὅλους τοὺς κληρούχους καὶ ὅλους τοὺς ἀττικιστὰς ὅσους εὗρεν εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις· ὥστε πᾶσα ἀναβολὴ τῆς παραδόσεως ἐφαίνετο ἀδύνατος.

Οὐδὲ ἧττον οἱ Ἀθηναῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ ἱκανοὺς μῆνας, ἀνα-

δείξαντες κατὰ τὴν φοβερὰν ταύτην περίστασιν καρτερίαν ἀξίαν τοῦ πάλαι ποτὲ μεγαλείου καὶ τῶν παρελθόντων εὐτυχημάτων. Ναὶ μὲν ἀφοῦ ἤρχισαν ἤδη πολῖταί τινες ν' ἀποθνήσκωσιν ἐκ πείνης, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπέβαλον προτάσεις περὶ διαλλαγῆς, ἀλλὰ προτάσεις ἐντίμους, «βουλόμενοι ξύμμαχοι εἶναι Λακεδαιμονίοις, ἔχοντες τὰ τείχη καὶ τὸν Πειραιᾶ.» Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως ἀπέρριψαν τοὺς ὅρους τούτους ἀπαιτήσαντες πρὸ πάντων τὴν κατάλυσιν τῶν μακρῶν τειχῶν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι, καίτοι τὰ πάνδεινα πάσχοντες, ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ λιμὸς ηὔξανε, καὶ ἔπειτα πολλοὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐπόθουν τὸν θρίαμβον τῶν Λακεδαιμονίων, ἐλπίζοντες νὰ ἄρξωσι δι' αὐτῶν. Ὅθεν εἷς τούτων, ὁ Θηραμένης, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις ἐγένετο παραίτιος τοῦ θανάτου τῶν ἐν Ἀργινούσαις στρατηγῶν, προέτεινε ν' ἀποσταλῇ πρὸς τὸν Λύσανδρον, ἵνα, ὡς ἔλεγε, πληροφορηθῇ τί κυρίως ζητοῦσιν οἱ Σπαρτιᾶται, ἀληθῶς δὲ ἵνα παρατείνῃ τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ γίνῃ ἡ παράδοσις ἄνευ ὅρου. Καὶ δεξαμένης τῆς ἀμηχανούσης πόλεως τὴν πρότασιν, ἀπῆλθεν ὁ Θηραμένης πρὸς τὸν Λύσανδρον, διέτριψε παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τοὺς τρεῖς μῆνας, καὶ εἶπεν ἐπανελθών, ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀφοῦ ἐκράτησεν αὐτὸν τοσοῦτον χρόνον, ἀπεφήνατο ὅτι ἡ διαπραγμάτευσις πρέπει νὰ γίνῃ μετὰ τῶν ἐφόρων. Ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τὰ ἀφόρητα δεινὰ τῆς πόλεως, ἡ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης γνώμη ὑπερίσχυσεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ὅλοι οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀντιστάσεως κατεδιώκοντο καὶ κατεδικάζοντο εἰς θάνατον. Τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐθανατώθη καὶ ὁ Κλεοφῶν, ὅστις καίτοι ῥητορεύων, ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραδοθῶσιν, οὐδὲν ἐξεπλήρου τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ἡ πρότασις λοιπὸν τοῦ Θηραμένους ἐγένετο προθύμως δεκτὴ καὶ ἐξελέχθη πρεσβεία, ἥτις ἔχουσα προϊστάμενον αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν προδότην καὶ πᾶσαν πληρεξουσιότητα, ἀπῆλθεν εἰς Σπάρτην. Ἐκεῖ συνελθούσης συνόδου τῶν Πελοποννησίων, οὐκ ὀλίγοι τῶν συμμάχων καὶ ἰδίως οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι ἀπῄτουν νὰ μὴ ἐπιτραπῇ οὐδεμία συνθήκη εἰς τὸν μισητὸν ἐκεῖνον πολέμιον· ἀλλὰ τὸ μὲν ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἐξαφανισθῇ, οἱ δὲ κάτοικοι νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς δοῦλοι. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅμως «οὐκ ἔφασαν πόλιν Ἑλληνίδα ἀνδραποδιεῖν μέγα ἀγαθὸν εἰργασμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις γενομένοις τῇ Ἑλλάδι.» Καὶ ἐπειδὴ ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέξατο τὴν γνώμην ταύτην, συνωμολογήθη τελευταῖον συνθήκη, ἥτις εἰ καὶ

βαρυτάτη, ἐν τῷ ἅμα ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῶν παντάπασιν ἀπηλπισμένων Ἀθηναίων. Ἡ πόλις παρεδόθη περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη τοῦ μαρτίου μηνὸς τοῦ 404, ἤτοι 27 ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς οἱ Θηβαῖοι ἐπεχείρησαν τὴν πρώτην κατὰ τῶν Πλαταιῶν ἔφοδον δι' ἧς ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλωσι τὰ μακρὰ τείχη καὶ τὰ τοῦ Πειραιῶς, νὰ παραδώσωσι τὰς ναῦς, πλὴν δώδεκα, ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς φυγάδας, νὰ ἔχωσι τοὺς αὐτοὺς καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ νὰ ἕπωνται αὐτοῖς κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ὁπουδήποτε οὗτοι καὶ ἂν πολεμῶσι· τὸ δὲ πάντων ἴσως δεινότερον, κατελύθη τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ κατεστάθη ἀντ' αὐτοῦ ὀλιγαρχία ἀνδρῶν τριάκοντα. Τὰ τείχη κατεσκάφησαν πανηγυρικῶς, ἐργαζομένων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν αὐλόν· ἰδίως οἱ σύμμαχοι πολλὴν πρὸς τοῦτο ἔδειξαν προθυμίαν «νομίζοντες ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας.» Ὁ δὲ Λύσανδρος, ἀφοῦ ἐπεμελήθη ἐπί τινα χρόνον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων, ἀπῆλθεν εἰς Σάμον, τὴν ὁποίαν καθυπέταξεν ὡσαύτως ἐντὸς ὀλίγου.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ἦτο ἆρά γε δυνατὸν νὰ μὴ συμβῇ; Ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἐστήριζον τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας, οἵαν πολλάκις προεξηγήσαμεν αὐτὴν (σελ. 666, 671, 677), εἶναι τῳόντι πιθανὸν ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἤθελε συμβῆ, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἤθελε λάβει τοσούτῳ γενικὸν καὶ ὀλέθριον χαρακτῆρα· διότι ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι ἐπεχείρουν ἐπὶ τέλους αὐτόν, δὲν ἤθελον ἔχει τὸ κυριώτατον ὅπλον δι' οὗ κατέστησαν τὸν πόλεμον ἐθνικόν, καὶ δι' οὗ κυρίως ἐνίκησαν, τοῦτο, ὅτι ἐφαίνοντο μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κυριαρχία, ἡ δεσποτεία τῶν Ἀθηναίων εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν ὁ πόλεμος οὗτος κατήντησεν ἀναπόδραστος, ὅπως ἐθεώρησεν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης. Ἀλλ' ὅ,τι ἔτι μᾶλλον κατέστησεν αὐτὸν ἄφευκτον, εἶναι ἡ ἀλλοίωσις ἡ ἐπελθοῦσα εἰς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ὁσονδήποτε πλημμελὴς καὶ ἂν ἦτο ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἴσως δὲν ἐγίνετο ὁ πόλεμος ἢ τοὐλάχιστον ἴσως κατέπαυεν ἐγκαίρως, ἐὰν ὁ ὄχλος ὁ ἐπικρατήσας τότε ἐν Ἀθήναις δὲν προεκάλει, δὲν ὑπέτρεφε, δὲν ἀνενέωνεν αὐτὸν ἀκαταπαύστως. Οἱ

συνετοὶ πολῖται, οἵτινες ἄλλοτε ἐκυβέρνων τὰ πράγματα τῆς πόλεως, ὅτε ἡ πόλις ἐθριάμβευε κατὰ Περσῶν καὶ ἵδρυε τὸ πρῶτον μέγα Ἑλληνικὸν κράτος, ἐὰν ἐξηκολούθουν ἔτι πλειονοψηφοῦντες, ἤθελον προτιμήσει βεβαίως ν' ἀνακαλέσωσι τὸ ἄδικον περὶ Μεγαρέων ψήφισμα μᾶλλον ἢ νὰ ἀναλάβωσι τὸν φοβερὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα· καὶ ἂν δὲ τυχὸν ἀνελάμβανον αὐτόν, ἤθελον σπεύσει νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν Σφακτηρίᾳ ἀτυχήματος τῶν ἀντιπάλων, ἵνα ἀνορθώσωσι τὴν εἰρήνην· ἤθελον ἀποφύγει τὸ ὀλέθριον ἐπὶ τὴν Σικελίαν ἐπιχείρημα· ἤθελον παραδεχθῇ τὰς εὐλόγους συμβάσεις τὰς προταθείσας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον νίκην, καὶ ἤθελον ἑνὶ λόγῳ διασώσει ἐν μέρει ἂν ὄχι ὁλόκληρον τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅ,τι λοιπὸν προεκάλεσεν καὶ ἐπὶ 27 ἔτη ἀνερρίπισεν ἀδιακόπως τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὑπῆρξε κυρίως τὸ πλημμελὲς ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα· ἐν ἄλλαις λέξεσι τοῦτο, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν δὲν εἶχον γνωρίσει τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ στηριχθῇ ἀσφαλῶς ἡ ἑνότης τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τῶν πραγμάτων αὐτοῦ ῥύθμισις· ἕνεκα δὲ τούτου ἐματαιώθη ἤδη ἡ πρώτη σπουδαία ἀπόπειρα τῆς συγκροτήσεως μεγάλου Ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον, οὐχὶ τὸ μόνον ἀποτέλεσμα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μακρὸς καὶ πεισματώδης οὗτος ἀγὼν κατέφερεν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν πληγὰς οὐδέποτε ἔκτοτε θεραπευθείσας. Πολλῶν Ἑλληνίδων πόλεων οἱ κάτοικοι ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἐντελῶς ἐξωντώθησαν, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἀληθὴς ἐκείνη τοῦ ἔθνους πρωτεύουσα, οὐ μόνον τὴν ἡγεμονίαν ἀπέβαλεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς πλείστους καὶ ἀρίστους τῶν πολιτῶν, καὶ τὰ τείχη, καὶ τὰ νεώρια, καὶ τὸν στόλον, καὶ τὰ χρηματικὰ ἀποταμιεύματα, καὶ τὰ λαμπρὰ τῆς ὑπαιθρίου χώρας κτήματα. Τὸ δὲ πάντων χείριστον, ἡ μακρὰ τοῦ ὄχλου ἀκολασία προεκάλεσεν ἤδη δεινὴν ἀκολασίαν τῶν ὀλίγων, οἵτινες, στηριζόμενοι εἰς φρουρὰν σπαρτιατικήν, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἔτι φοβερώτερα ἀνοσιουργήματα, διὰ δὲ τὴν ἀλληλουχίαν ταύτην τῆς νίκης καὶ τῆς ἥττης τῶν πολιτικῶν μερίδων καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἀμοιβαίων ἐκδικήσεων, ἐπεκράτησεν ἡ ἠθικὴ ἐκείνη ἀστασία καὶ ἀναρχία, ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀστασίας καὶ ἀναρχίας ἐκπηγάζουσα καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα δεινὰ μαραίνουσα καὶ φθείρουσα τὰς πολιτείας.

Ἐὰν δὲ τοιαῦτα ἔπαθον οἱ νικηθέντες, μήπως τῶν νικητῶν ἡ τύχη ἀπέβη καλητέρα; Αἱ πόλεις ὅσαι, πιστεύσασαι εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς Σπάρτης καὶ ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων, συνετέλεσαν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῆς, ὑπέκυψαν εἰς τυραννίαν πολὺ τῆς προηγουμένης βαρυτέραν. Αἱ Συρακοῦσαι εἰς τοιαύτην περιῆλθον ἔκλυσιν, ὥστε ἀφ' ἑνὸς εἶδον ἀπὸ τοῦ 410 ἕως τοῦ 405 τοὺς Καρχηδονίους ἐπανειλημμένως ἐμβαλόντας εἰς Σικελίαν καὶ λεηλατήσαντας τὴν Ἱμέραν, τὴν Σελινοῦντα, τὸν Ἀκράγαντα, τὴν Γέλαν, καὶ τὴν Καμάριναν, ἀφ' ἑτέρου παρέδωκαν τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυράννου Διονυσίου. Οἱ δ' ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀφοῦ τοσαύτας κατέβαλον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος θυσίας, οὐδὲν ἐπὶ τέλους ἐπορίσαντο ἐξ αὐτῶν πλεονέκτημα, οὐδὲ αὐτὸ τὸ ἠθικὸν πλεονέκτημα τοῦ νὰ ἴδωσιν ἀσφαλισθεῖσαν τὴν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν, ὑπὲρ ἧς ἐπολέμησαν. Μόνη ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καὶ ἡγεμὼν ἤδη ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀνηγορεύθη· ἀλλ' καὶ αὕτη ἐπιφάνειαν μόνον ἰσχύος προσέλαβε καὶ βραχυχρόνιον μόνον ἐκτήσατο ἡγεμονίαν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α′

Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης.

Ὁ Λύσανδρος, ἀφοῦ διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Σάμου κατέλυσεν ὁλοσχερῶς τὸν πόλεμον, ἐπανῆλθεν ἐν θριάμβῳ εἰς Σπάρτην, συνεπαγόμενος ἁπάσας τὰς τριήρεις ὅσας εὗρεν ἔτι ἐν Πειραιεῖ, πλὴν τῶν 12 τὰς ὁποίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους κατέλιπε, ἅπαντα τὰ ἀκρωτήρια τῶν νεῶν τὰ ὁποῖα ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς καὶ ἀλλαχοῦ ἐκυρίευσε, καὶ ἀργυρίου τετρακόσια καὶ ἑβδομήκοντα τάλαντα, ὅσα ὑπελείποντο ἐκ τῶν θησαυρῶν τῶν δοθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Κύρου πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Οὐδέποτε Ἕλλην ἀνήρ, οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτόν, ἠξιώθη τοσούτῳ λαμπρᾶς ἐν τῇ πατρίδι δεξιώσεως καὶ τηλικούτων παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης τιμῶν. Διότι οὐ μόνον χρυσοῦς στεφάνους ἐψήφισαν αὐτῷ αἱ πόλεις, ἀλλὰ καὶ βωμοὺς ἵδρυσαν, καὶ παιᾶνας καὶ ὕμνους εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐποίησαν. Ἰδίως δὲ οἱ μὲν Ἐφέσιοι ἔστησαν τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῷ ναῷ τῆς θεᾶς αὐτῶν Ἀρτέμιδος, οἱ δὲ Σάμιοι οὐ μόνον ἀνδριάντα ἤγειραν αὐτῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἡραῖα, τὴν κυριωτάτην αὐτῶν πανήγυριν, Λυσάνδρεια μετωνόμασαν· πλεῖστοι δὲ σύγχρονοι ποιηταί, ὁ Ἀντίλοχος, ὁ Χοιρίλος, ὁ Νικήρατος, ὁ Ἀντίμαχος, ἐξύμνησαν τὸ κλέος αὐτοῦ, πολυτελῶς παρ' αὐτοῦ βραβευθέντες.

Ἀλλ' ἐὰν οὐδεὶς ἄλλος Ἕλλην ἴσχυσε τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν ἔτει 404, οὐδεμία ὁμοίως πόλις ἑλληνὶς ἐκτήσατο τηλικοῦτον ἐν Ἑλλάδι ἀξίωμα ὅσον ἡ Σπάρτη τότε διὰ τῶν τοῦ Λυσάνδρου κατορθωμάτων. Αἱ περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἐπαγγελίαι, δι' ὧν ἤρχισε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι τὰς ὁποίας εἴδομεν ἐκ διαλειμμάτων ἐπανα-

λαμβανομένας διὰ τοῦ Βρασίδου, διὰ τοῦ Καλλικρατίδου καὶ τὰς ὁποίας οἱ σύμμαχοι, ὅτε κατέστρεφον τὰ μακρὰ τῶν Ἀθηνῶν τείχη καὶ τὰ νεώρια, ἐνόμιζον ἔτι ὡς βεβαίας καὶ ἀσφαλεῖς, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι διελύθησαν ὡς ὄνειρον, ἡ δὲ Σπάρτη ἀνέλαβεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἡγεμονίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἀρχὴν πολὺ μεγαλητέραν τῆς τῶν Ἀθηναίων, καὶ συγχρόνως πολὺ βαρυτέραν, καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰ μάλιστα ἐπονείδιστον. Ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων εἶχε συγκροτηθῆ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου ἀναγκάσασα τοὺς βαρβάρους ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν αὐτονομίαν οὐ μόνον τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων. Ἡ δ' ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἐπροοιμίασε διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πρὸς τὸν Τισσαφέρνην συνθηκῶν, ὅλων σχεδὸν τῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας τῆς Αἰολίδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ἑλληνίδων πόλεων· οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν διετήρησαν ἐνταῦθα, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τὴν ἐπίκαιρον τῆς Ἀβύδου θέσιν. Καὶ αἱ οὕτω κολοβωθεῖσαι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας, ἤτοι αἱ νῆσοι καὶ παραλίαι τοῦ Αἰγαίου, ὑπέκυψαν εἰς τὰς ὀλιγαρχικὰς δεκαρχίας (ἐξαιρέσει τῶν Ἀθηνῶν ὅπου τριάκοντα ἱδρύθησαν τύραννοι), τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην πόλιν συνεκρότησεν ὁ Λύσανδρος ἐκ τῶν ἀγριωτέρων αὐτοῦ ὀπαδῶν· εἰς ἑκάστην τῶν πόλεων τούτων διωρίσθη πρὸς τούτοις Λακεδαιμόνιος διοικητής, καλούμενος ἁρμοστής· εἰς πολλὰς ἐγκατεστάθη φρουρὰ λακωνική· καὶ πᾶσαι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Σπάρτην φόρον πολὺ μεγαλήτερον τοῦ ἄλλοτε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους στελλομένου, συμποσωθέντα ἀμέσως εἰς τάλαντα 1000 κατ' ἔτος. Ἐὰν δὲ εἰς τὴν ναυτικὴν ταύτην ἡγεμονίαν ἣν διὰ τοῦ πολέμου προσέλαβεν ἡ Σπάρτη, προσθέσωμεν τὴν ἠπειρωτικὴν ἡγεμονίαν ἣν ἀνέκαθεν εἶχεν, ἐπὶ δὲ τοῦ πολέμου τούτου ἀνέπτυξε καὶ ἠσφάλισε, θέλομεν ἐννοήσει ὁπόσον τὸ ἤδη ἱδρυθὲν σπαρτιατικὸν κράτος ἀπέβη εὐρύτερον τοῦ ἀττικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν ἠπειρωτικῶν πόλεων ἡγεμονία τῆς Σπάρτης δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας, ἣν ἐξήσκει εἰς ἁπάσας τὰς νήσους καὶ παραλίας, ὅσαι ἄλλοτε ἀπετέλουν τὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ἐνταῦθα, κατὰ τὴν ἐπανειλημμένην τοῦ Ξενοφῶντος μαρτυρίαν, οὐ μόνον ἡ κυβέρνησις τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ καὶ εἷς ἕκαστος Λακεδαιμόνιος κατ' ἰδίαν ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ

ὅ,τι ἤθελε, πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις ἐπείθοντο εἰς ὅ,τι καὶ ἂν ἐπέταττε Λακεδαιμόνιος ἀνήρ. Εἰς τὰς ἠπειρωτικὰς πόλεις ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἔσωζε μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς σχῆμα· αἱ πόλεις αὗται οὔτε φόρον ἐτέλουν, οὔτε ἁρμοστὰς ἢ φρουροὺς ἐδέχοντο, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, καὶ κυρίως δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι εἰμὴ νὰ στρατεύωσιν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ὁσάκις ἡ κοινὴ τῶν συμμάχων σύνοδος ἤθελεν ἀποφασίσει τοιοῦτό τι. Ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον συνήθως τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ κοινῇ συνόδῳ· καὶ πλὴν τούτου, διὰ τὴν μακράν, ἐπὶ τοῦ τελευταίου πολέμου, ἐνάσκησιν τῆς στρατηγίας, καὶ τὸν κυριαρχικὸν τοῦ Λυσάνδρου χαρακτῆρα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται καὶ αὐτοὺς τοὺς ἠπειρωτικοὺς συμμάχους πολὺ μᾶλλον ἀποτόμως ἢ ἄλλοτε, ἐκδίδοντες αὐτογνωμόνως ψηφίσματα, ὧν ἀπήτουν τὴν ἐκτέλεσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· ἀπόδειξις τὸ ψήφισμα δι' οὗ μετ' ὀλίγον ἀπεφήναντο «τοὺς Ἀθηναίων φυγάδας ἐξ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀγωγίμους τοῖς τριάκοντα εἶναι, τὸν δὲ κωλύσαντα, πέντε ταλάντοις ἔνοχον εἶναι.» Ὥστε, ἐν γένει εἰπεῖν, ἡ Σπάρτη, μετὰ τὴν καταστρόπωσιν τῶν Ἀθηνῶν, ἐπέβαλε τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφάνη ἐκπληρώσασα τὸ ὄνειρον τὸ ὑπὸ τῶν προπατόρων ἡμῶν πολλάκις ἐπιδιωχθὲν τῆς συγκροτήσεως ἑνὸς μόνου ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἀλλ' ἦτο ὄνειρον τῇ ἀληθείᾳ τὸ κατασκεύασμα ἐκεῖνο· ἡ δὲ πολύκροτος αὕτη ἡγεμονία οὔτε δεκαετίαν ὅλην διήρκεσε. Καὶ διατὶ ἤθελε διαρκέσει, ἐνῷ εἶχεν ὅλα τὰ ἀτοπήματα τῆς προηγουμένης ἀττικῆς, καὶ προσέτι ἦτο πολὺ ταύτης ἐπαχθεστέρα· ἐνῷ δηλαδὴ οὐδ' αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἐστηρίζετο, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐνταυτῷ ἐνήσκει τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις διὰ πολὺ πλειοτέρας βίας καὶ καταθλίψεως ; Ναὶ μὲν ἡ Σπάρτη εἶχε τὸ πλεονέκτημα ὅτι κατέναντι αὐτῆς δὲν ὑπῆρχεν, ὅπως συνέβη εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρά, προϊσταμένη ὁμοσπονδίας κραταιᾶς καὶ ἑτοίμη νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τῶν δεσποζομένων. Ἀλλ' ἡ Σπάρτη περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ, πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ Ἀθῆναι, τὰ σπέρματα τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους αὐτῆς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς ἐπιτηδείως ὠφελήθησαν οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἠπειρωτικῶν αὐτῆς συμμάχων.

Οἱ σύμμαχοι οὗτοι, καὶ ἐξαιρέτως οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι,

ἠγανάκτησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας διότι ἀπαιτήσαντες εὐλόγως μερίδα τῶν διὰ κοινῶν ἀγώνων κτηθέντων λαφύρων, εἶδον τὴν ἀπαίτησιν αὐτῶν ὑβριστικῶς ἀποκρουσθεῖσαν. Ἀφ' ἑτέρου αὐτὴ τῆς Σπάρτης ἡ ὀλιγαρχία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ ὑπέρογκον ἀξίωμα καὶ κράτος τὸ ὁποῖον προσεκτήσατο κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ὁ Λύσανδρος. Ἡ ὀλιγαρχία ἐκείνη ἥτις ἐφθόνησε τὸν καλὸν κἀγαθὸν Βρασίδαν, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποφέρῃ μέχρι τέλους τὸν πολὺ ἰσχυρότερον καὶ πονηρότερον ἄνδρα, ὅστις, καταλύσας τὸν πόλεμον καὶ ρυθμίσας κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ πράγματα ὅλης σχεδὸν τῆς ναυτικῆς Ἑλλάδος, κατήντησε ν' ἀξιωθῇ ἐν αὐτῇ τιμῶν ὑπερανθρώπων ; Ὅθεν ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ προέκυψε μετ' οὐ πολὺ διχόνοια, ἥτις ἀφορμὴν μόνον ἐζήτει ἵνα ἐκραγῇ· ἀφορμαὶ δὲ ἦτο φυσικώτατον νὰ δοθῶσι πολλαί, ἐνῷ ἄλλαι μὲν τῶν πόλεων ἐτυραννοῦντο ἀπηνῶς, ἄλλαι δὲ εἶχον ἑτέρας δυσαρεσκειῶν αἰτίας.

Εἴδομεν ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Λύσανδρος παρέδωκε τὴν πόλιν ταύτην εἰς τὴν διάκρισιν τριάκοντα ἀνδρῶν. Οἱ τριάκοντα ἱδρύθησαν κυρίως ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ συντάξωσι νέους νόμους καὶ νέον πολίτευμα· ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἀνέλαβον τὴν αὐτογνώμονα κυβέρνησιν τοῦ κράτους, διορίσαντες ὅσας καὶ οἵας ἤθελον ἀρχὰς καὶ προσέτι βουλήν, ἥτις ὅμως, συγκειμένη ἐκ τῶν ἐπανελθόντων φυγάδων καὶ ἐν γένει ἐκ τῶν ἐμπαθεστέρων ὀλιγαρχικῶν, ἀπέβη τυφλὸν ὄργανον τῶν νέων κυβερνητῶν· ἐννοεῖται ὅτι πᾶν ἴχνος ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ ἡλιαστικῶν δικαστηρίων ἐξέλιπεν. Οἱ τριάκοντα, γενόμενοι οὕτω κύριοι τῆς πόλεως, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβεράν, ἥτις δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τί συνέβαινε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς ὅλας τὰς πόλεις, ὅσων τὰ πράγματα παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς. Προέβησαν δὲ εἰς τὴν τυραννίαν μετὰ περιέργου τινὸς βαθμολογίας, ἣν κατὰ δυστυχίαν ἀπαντῶμεν εἰς ὅλας τὰς στάσεις τῶν πολιτειῶν, καὶ εἴδομεν ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ἐπαναληφθεῖσαν ἐπὶ τῆς διαβοήτου τρομοκρατίας τῆς μεγάλης Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Κατ' ἀρχὰς οἱ τριάκοντα ἐπεχείρησαν τὴν τιμωρίαν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες, διὰ τὴν ἐπὶ τῆς προηγουμένης δημοκρατίας αἰσχρὰν αὐτῶν διαγωγήν, ἦσαν τῷόντι ἄξιοι καταδίκης· «πρῶτον μέν, λέγει ὁ Ξενο-

φῶν, οὓς πάντες ᾔδεσαν ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ἀπὸ συκοφαντίας ζῶντας καὶ τοῖς καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς βαρεῖς ὄντας, συλλαμβάνοντες, ὑπῆγον θανάτου.» Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπεφάσισαν νὰ θανατώσωσιν ἅπαντας τοὺς ἐπισημοτέρους ἄνδρας τῆς δημοκρατικῆς μερίδος· καὶ ἐπειδὴ προέβλεπον ὅτι τοῦτο δύναται νὰ προκαλέσῃ δεινὴν ἐν τῇ πόλει ἀντίστασιν, ἔστειλαν εἰς Σπάρτην καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Λυσάνδρου φρουράν, ὑπὸ ἁρμοστὴν Λακεδαιμόνιον, ὑποσχόμενοι νὰ ἀναλάβωσιν αὐτοὶ τὴν συντήρησιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης. Ἐλθόντος δὲ τοῦ ἁρμοστοῦ Καλλιβίου μετὰ τῆς φρουρᾶς καὶ καταλαβόντος τὴν ἀκρόπολιν, ἐπεχείρησαν ἤδη σφαγὴν τῶν δημοκρατικῶν ἀνηλεῆ, δημεύοντες τὴν περιουσίαν ὅλων ὅσοι διὰ τῆς φυγῆς ἐπετύγχανον νὰ σώσωσι τὴν ζωήν, ὅπως ἔπραξεν ὁ Θρασύβουλος καὶ ἄλλοι· καὶ πρὸς τούτοις καταδικάζοντες τοὺς τοιούτους εἰς ἐξορίαν, ὅτε καὶ κατὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐξέδωκαν ἐξορίας ψήφισμα. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν εἰς μόνους τοὺς ἐπιφανεῖς δημοκρατικούς, ἀλλὰ ἐπέβαλον ἤδη χεῖρα ἐπὶ πάντας τοὺς ἐπὶ φρονήματι, καὶ πλούτῳ, καὶ ἀξιώματι διακεκριμένους ἄνδρας πάσης πολιτικῆς μερίδος, μὴ ἐξαιρουμένων μηδὲ πολλῶν ὀλιγαρχικῶν· διότι κατήντησαν νὰ θανατώσωσι καὶ αὐτὸν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Νικίου Εὐκράτην, καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Νικίου Νικήρατον, ὅστις οὐ μόνον τὴν μεγάλην τοῦ πατρὸς περιουσίαν εἶχε κληρονομήσει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγνωσμένην πρὸς τὴν δημοκρατικὴν πολιτείαν δυσμένειαν.

Ἐν τούτοις ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς τούτους φόνους δὲν ἦσαν σύμφωνοι ὅλοι οἱ τριάκοντα. Ὁ Θηραμένης, εἷς ὢν τῶν τριάκοντα, ἐνόμιζεν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἤρκει ἡ καταδίκη τῶν πονηροτέρων δημοκρατικῶν, ὅτι δι' αὐτῆς ἐξασφαλίσθη ἡ ὀλιγαρχικὴ κυβέρνησις καὶ ὅτι πλειοτέρα αἵματος χύσις ἀπέβαινε μᾶλλον ἐπικίνδυνος, καθὸ ταράττουσα τὰ πνεύματα, αὐξάνουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν πολεμίων, καὶ ἀποξενοῦσα φίλους καὶ οὐδετέρους. Ταῦτα δὲ ἐπρέσβευον καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν τριάκοντα, καὶ τῶν νέων βουλευτῶν οἱ μετριοπαθέστεροι. Ἄλλα ὅμως ἐφρόνει ὁ βιαιότερος Κριτίας, ὅστις εἷς ὢν ὁμοίως τῶν τριάκοντα, παρέσυρεν, ὡς συνήθως συμβαίνει, διὰ τοῦ θράσους αὐτοῦ, τοὺς δειλοτέρους τῶν νέων κυβερνητῶν. Ὁ Κριτίας ἀνῆκεν εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη, ἦτο πλουσιώτατος, καὶ εἶχεν ἐξαίρετον παιδείαν καὶ εὐφυΐαν· ἀλλ' οἰστρηλατούμενος ὑπὸ ἀχαλινώ-

του φιλαρχίας, περιῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ φόνος καὶ ληστεία καὶ πᾶν ἄλλο ἀνοσιούργημα εἶναι θεμιτὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου ὄργανα. Ὅτε ὁ Θηραμένης, βλέπων πολλοὺς θανατουμένους, ὄχι διότι ἐκακοποίησαν κατά τι τοὺς καλοὺς κἀγαθούς, ἀλλὰ μόνον διότι ἐτιμήθησαν ποτὲ ὑπὸ τοῦ δήμου, παρετήρει πρὸς τὸν Κριτίαν, ὅτι τὸ τοιοῦτο δὲν ἦτο εὔλογον, «ἐπεὶ καὶ ἐγώ,» προσθέτων «καὶ σὺ πολλὰ δὴ τοῦ ἀρέσκειν ἕνεκα τῇ πόλει καὶ εἴπομεν καὶ ἐπράξαμεν»· ὁ Κριτίας ἀντέλεγε, μετὰ τῆς ἀναιδοῦς εἰλικρινείας ἣν ἔχει πολλάκις ἡ φιλαρχία, «ὅτι ὁ θέλων νὰ ἄρξῃ ὀφείλει νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν πάντα ὅστις εἶναι ἱκανὸς νὰ παρεμβάλῃ κωλύματα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ποθουμένου· ὁ δὲ φρονῶν ὅτι, ἐπειδὴ εἴμεθα τριάκοντα καὶ ὄχι εἷς, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἐπιμελώμεθα τῆς ἀρχῆς ἡμῶν ὡς τυραννίδος, εἶναι εὐήθης». Καὶ ἐξηκολούθησε λοιπὸν ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δήμευσις. Τότε ὁ Θηραμένης, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον φοβούμενος τὴν αὔξουσαν ἀγανάκτησιν τοῦ κοινοῦ, προέτεινε νὰ κληθῶσι μέτοχοι τῆς ἀρχῆς πάντες οἱ ἐξ ἰδίων δυνάμενοι νὰ ὑπηρετήσωσι στρατιωτικῶς τὴν πολιτείαν· ὁ δὲ Κριτίας τοῦτο μὲν δὲν ἐδέχθη, συνήνεσε δὲ ἁπλῶς νὰ συνταχθῇ κατάλογος 3,000 ἀνδρῶν, καὶ νὰ ἐπιτραπῶσιν εἰς τούτους τὰ πολιτικὰ δίκαια· (211) φροντίσας ὅμως συγχρόνως νὰ μὴ περιλάβῃ εἰς αὐτὸν εἰμὴ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ ὀπαδούς, καὶ εἰς ἐκείνους πάλιν νὰ δώσῃ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἓν μόνον δικαίωμα, τοῦτο, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ θανατωθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ψήφου τῆς βουλῆς, ἐνῷ ὅλων τῶν ἄλλων Ἀθηναίων ἡ ζωὴ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ μόνης τῆς θελήσεως τῶν τριάκοντα. Ἐν τῷ πολιτικῷ ἐκείνῳ παροξυσμῷ, καθ' ὃν δὲν προέκειτο εἰμὴ περὶ ζωῆς ἢ θανάτου, μόνον πολύτιμον δικαίωμα ἐθεωρεῖτο, ὡς φαίνεται, πῶς νὰ σώσῃ τις τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἢ τοὐλάχιστον πῶς νὰ ἀποτρέψῃ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τὸν θάνατον.

Συγκροτηθέντοος τοῦ καταλόγου τῶν τρισχιλίων, ὁ Κριτίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀφώπλισαν πρὸ πάντων, διὰ τῶν ὀπαδῶν ἐκείνων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων φρουρῶν, ἅπαντας τοὺς ἄλλους Ἀθηναίους

---

211) Ἴδ. (Ἀριστ. Πολ. Ἀθην. 36 «τὸν δὲ κατάλογον τῶν τρισχιλίων πολὺν μὲν χρόνον ὑπερεβάλλοντο καὶ παρ' αὐτοῖς ἐφύλαττον τοὺς ἐγνωσμένους, ὅτε δὲ καὶ δόξειεν αὐτοῖς ἐκφέρειν, τοὺς μὲν ἐξήλειφον τῶν ἐγγεγραμμένων, τοὺς δὲ ἀντενέγραφον τῶν ἔξωθεν.»

ὁπλίτας καὶ ἔπειτα θεωρήσαντες ὅτι ἤδη δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι θέλωσι «πολλοὺς μὲν ἔχθρας ἕνεκα ἀπέκτεινον, πολλοὺς δὲ χρημάτων. Ἔδοξε δ' αὐτοῖς ὅπως ἔχοιεν καὶ τοῖς φρουροῖς χρήματα διδόναι, καὶ τῶν μετοίκων ἕνα ἕκαστον λαβεῖν, καὶ αὐτοὺς μὲν ἀποκτεῖναι, τὰ δὲ χρήματα αὐτῶν ἀποσημήνασθαι». Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Κριτίας, βλέπων ὅτι ὁ Θηραμένης δὲν ἔπαυεν ἀντιλέγων εἰς τὰ γινόμενα, ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ τούτου. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θηραμένης, εἷς ὢν τῶν τρισχιλίων, δὲν ἠδύνατο νὰ καταδικασθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς βουλῆς, ἡ δὲ βουλή, ἀκούσασα αὐτὸν ἀπολογούμενον, ἐφάνη εὐμενῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένη, ὁ Κριτίας ἐξήλειψεν αὐτὸν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν 3,000 καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον διὰ τῶν τριάκοντα. (212) Ὁ Θηραμένης, ἀπέθανε γενναίως, καὶ λέγουσιν, ὅτι, ἀφοῦ ἔπιε τὸ κώνειον, ἔχυσε κατὰ γῆς τὰς τελευταίας αὐτοῦ σταγόνας εἰπών, «Κριτίᾳ τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ», ὑποδεικνύων οὕτω τὴν τύχην ἧς ἦτο ἄξιος ὁ βίαιος αὐτοῦ ἀντίπαλος. (213) Ἀλλ'

---

212) Πρὸς τοῦτο, κατ' Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθ. 37), οἱ 30 «νόμους εἰσήνεγκαν εἰς τὴν βουλὴν δύο, ὧν ὁ μὲν εἷς αὐτοκράτορας ἐποίει τοὺς τριάκοντα τῶν πολιτῶν ἀποκτεῖναι τοὺς μὴ τοῦ καταλόγου μετέχοντας τῶν τρισχιλίων, ὁ δὲ ἕτερος ἐκώλυε κοινωνεῖν τῆς παρούσης πολιτείας ὅσοι τυγχάνουσι τοῖς τετρακοσίοις ἐναντίον τι πράξαντες ἢ τοῖς κατασκευάσασι τὴν προτέραν ὀλιγαρχίαν». Ὥστε μόνον διὰ τοῦ δευτέρου τῶν δύο τούτων νόμων, κατ' Ἀριστοτέλην, ἐπειδή, ὡς ἠξεύρομεν (σημ. 207), ὁ Θηραμένης ἦτο ἐκ τῶν ἀντιπραξάντων εἰς τοὺς τετρακοσίους, κατώρθωσαν νὰ ποιήσωσιν ἐκ τοδῶν τὸν Θηραμένην. Ταῦτα κατὰ Ἀριστοτέλην· ὑπὸ δὲ Ξενοφῶντος ἐκτίθενται τὰ πράγματα ὡς ἐν τῷ κειμένῳ.

213) Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. Ἀθην. 37) τὸν φόνον τοῦ Θηραμένους καὶ τὴν ψήφισιν τῶν χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου ψηφισθέντων ἀνωτέρω ῥηθέντων δύο νόμων θεωρεῖ γενόμενα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου κατάληψιν τῆς Φυλῆς. Τότε λέγει «οἱ τριάκοντα κακῶς ἀποχωρήσαντες ἔγνωσαν τῶν μὲν ἄλλων τὰ ὅπλα παρελέσθαι, Θηραμένην δὲ διαφθεῖραι». Ὁ αὐτὸς δὲ (αὐτόθι) καὶ τὴν εἰς Ἀθήνας ἀποστολὴν Σπαρτιατικῆς φρουρᾶς ὑπὸ Καλλίβιον ἁρμοστὴν παρίστησιν ὡς γενομένην ἐπίσης μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Φυλῆς ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου. Ὥστε, κατὰ τὰ ὑπὸ Ἀριστοτέλους παραδιδόμενα, φαίνεται ὅτι ὅ τε φόνος τοῦ Θηραμένους καὶ ἡ τούτου ἀντιπολίτευσις πρὸς τοὺς τριάκοντα καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῶν ὅπλων ἀπὸ τῶν πολιτῶν τῶν μὴ ὄντων ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν τρισχιλίων καὶ ἡ τοῦ Καλλιβίου ἀποστολὴ ἦσαν πάντα ἀποτελέσματα τῆς καταλήψεως τῆς Φυλῆς· τοῦτο δὲ φαίνεται καὶ πιθανώτατον.

οὐδὲν ἧττον ἀξιοκατάκριτος ὑπῆρξεν ἡ ὅλη τοῦ ἀνδρὸς παλίμβουλος καὶ ἰδιοτελὴς πολιτεία· ὅθεν καὶ ἀπεκαλεῖτο «κόθορνος», διότι τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ὑποδήματος, φορούμενον ὑπὸ γυναικῶν τε καὶ ἀνδρῶν, καὶ εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πόδας ἁρμόζον, ἐθεωρεῖτο ὅτι ἐξεικονίζει ἀποχρώντως τὸν ἄστατον καὶ κατὰ τὰς πνοὰς τοῦ ἀνέμου ἑκάστοτε στρεφόμενον ἄνθρωπον. (214)

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τυραννία τῶν τριάκοντα ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου 404, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἔπεσον ἐν Ἀθήναις, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς μεταγενεστέρους ῥήτορας, θύματα αὐτῆς περὶ τὰ 1500. (215) Ἀλλ' ἤδη ἤρχισαν νὰ ἐπισωρεύωνται εἰς τὸν ὁρίζοντα νέφη τινά, τὰ ὁποῖα ἐκραγέντα μετ' οὐ πολὺ ἔμελλον νὰ ἀπαλλάξωσι τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς ἐσχάτης ταύτης συμφορᾶς. Εἴδομεν ὅτι πολλοὶ ἐπίσημοι Ἀθηναῖοι εἶχον σώσει τὴν ζωὴν αὐτῶν διὰ τῆς φυγῆς. Οἱ φυγάδες οὗτοι, ὧν ἐπισημότατος ἦτο ὁ πολλάκις ἤδη παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς Θρασύβουλος, εὗρον ἄσυλον καὶ εἰς Θήβας καὶ εἰς Μέγαρα· διότι αἱ πόλεις αὗται, δυσαρεστηθεῖσαι διὰ τὴν ἀγέρωχον καὶ ἄδικον καὶ τυραννικὴν πολιτείαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ τῆς Σπάρτης, παρήκουσαν εἰς τὸ ψήφισμα κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ φυγάδες ἔπρεπε νὰ παραδίδωνται ἀμέσως

214) Πάντη ἄλλως κρίνει περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Πολ. Ἀθην. 28 «Περὶ δὲ Θηραμένους διὰ τὸ συμβῆναι κατ' αὐτὸν ταραχώδεις τὰς πολιτείας ἀμφισβήτησις τῆς κρίσεώς ἐστι· δοκεῖ μέν τοι μὴ παρέργως ἀποφαινομένοις, οὐχ ὥσπερ αὐτὸν διαβάλλουσι πάσας τὰς πολιτείας καταλύειν, ἀλλὰ πάσας προάγειν ἕως μηδὲν παρανομοῖεν, ὡς δυνάμενος πολιτεύεσθαι κατὰ πάσας, ὅπερ ἐστὶν ἀγαθοῦ πολίτου ἔργον, παρανομούσαις δὲ οὐ συγχωρῶν, ἀλλ' ἀπεχθανόμενος». Ὁ Θουκυδίδης (Η. 68) θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ἄνδρα «οὔτε εἰπεῖν οὔτε γνῶναι ἀδύνατον». Ἀλλ' ἥ τε τοῦ Θουκυδίδου καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους κρίσις εἶναι μονομερεῖς, ἡ δὲ ὅλη πολιτεία τοῦ Θηραμένους θεωρεῖται φαύλη καὶ στιγματίζεται δεινῶς ὑπὸ τοῦ Λυσίου (Λόγος κατ' Ἐρατοσθένους 13—14).

215) Ὁ μόνος γενναίως καὶ ἀφόβως ἀντιστὰς κατὰ τῆς βιαίας πολιτικῆς τῶν τριάκοντα ἦτο ὁ Σωκράτης ὁ φιλόσοφος, ὅστις, βουλευτὴς ὢν καὶ πρύτανις τῆς φυλῆς αὐτοῦ, διαταχθεὶς τότε ὑπὸ τῶν 30 νὰ ἀγάγῃ ἐκ Σαλαμῖνος Λέοντα τὸν Σαλαμίνιον ἵνα φονευθῇ, ἠπείθησεν εἰς τὴν διαταγήν, μεθ' ὅλας τὰς ἀπειλὰς τῶν τυράννων, μετὰ γενναιότητος ὁμοίας πρὸς ἐκείνην, ἣν ἔδειξε καὶ ἐν τῇ δίκῃ τῶν δέκα στρατηγῶν (Ἴδ. Πλάτ Ἀπολογία Σωκράτ. § 15).

εἰς τοὺς τριάκοντα, ὁ δὲ κωλύσας ἐτιμωρεῖτο διὰ χρηματικῆς ποινῆς πέντε ταλάντων. Ὁ Θρασύβουλος λοιπὸν καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς προστασίας ἧς ἔτυχον εἰς τὰς γείτονας ἐκείνας πόλεις καὶ μάλιστα ἐν Θήβαις, καταλαμβάνουσιν αἴφνης τὴν Φυλήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς εἰμὴ ἑβδομήκοντα, οἱ τύραννοι, ὀλιγωρήσαντες τὸ πρῶτον, δὲν ἔσπευσαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτοὺς δραστηρίως. Ὅθεν ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύεται, τρέπει τὸν ὕστερον σταλέντα στρατὸν καὶ γίνεται μετ' οὐ πολὺ κύριος τοῦ Πειραιῶς. Τότε συγκροτηθείσης μάχης μεταξὺ τῶν δύο μερῶν πίπτει ὁ Κριτίας, καὶ οἱ τριάκοντα ἀποβάλλουσιν ἤδη ἅπαν τὸ θάρρος αὐτῶν. Τῇ ὑστεραίᾳ ἦλθον ταπεινοὶ καὶ ἔρημοι εἰς τὸ συνέδριον, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ οἱ τρισχίλιοι ἦσαν διῃρημένοι πρὸς ἀλλήλους. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, μὴ μετασχόντες τῶν γενομένων ἀδικημάτων, ἐπεθύμουν τὴν ἔξωσιν τῶν τυράννων καὶ τὴν τῶν φυγάδων κάθοδον, καὶ ἐπὶ τέλους, περὶ μέσου τινὸς ὅρου συμφωνήσαντες, ἔπαυσαν μὲν τοὺς τριάκοντα, ἀπελθόντας εἰς Ἐλευσῖνα, διώρισαν δὲ ἀντ' αὐτῶν δέκα ἄλλους, ἕνα ἀφ' ἑκάστης φυλῆς. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔαρι τοῦ 403. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν δέκα ἐξηκολούθησαν αἱ πρὸς τοὺς ἐν Πειραιεῖ ἐχθροπραξίαι· δὲν ἔπαυσαν δὲ οὐδ' οἱ ἐν Ἐλευσῖνι τριάκοντα ἐλπίζοντες τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀρχῆς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύετο ὁσημέραι ἐν Πειραιεῖ, οἵ τε δέκα καὶ οἱ τριάκοντα ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Σπάρτην, ζητοῦντες βοήθειαν· οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἐδάνεισαν μὲν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὀλιγαρχικοὺς ἑκατὸν τάλαντα, ἀπεφάσισαν δὲ συγχρόνως νὰ πολιορκήσωσι τὸν Πειραιᾶ κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, καὶ ἔστειλαν ἐπὶ τούτῳ τὸν μὲν Λύσανδρον ὡς ἁρμοστὴν μετὰ στρατοῦ, τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ Λύβιν, ὡς ναύαρχον τοῦ στόλου. Ἐντεῦθεν ἡ καταστροφὴ τῶν ἐν Πειραιεῖ Ἀθηναίων ἐφαίνετο ἀναπόδραστος· τότε ὅμως ἀνεφάνη ἀριδήλως ἡ ἀνεπιτηδειότης τῆς Σπάρτης, περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἡγεμονίας. Οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Κορίνθιοι εἶχον ἤδη ἀποποιηθῇ ν' ἀκολουθήσωσι τὸν Λύσανδρον ἐπερχόμενον μετὰ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κατ' οὐδὲν παρεβίασαν τὰς συνθήκας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ παρήχθη διχόνοια· ἡ ὀλιγαρχία τῆς πόλεως ταύτης, φοβουμένη πρὸ καιροῦ τὴν προαγομένην δύναμιν τοῦ Λυσάνδρου καὶ μὴ θέλουσα νὰ προσλάβῃ οὗτος νέαν τιμὴν καὶ δόξαν διὰ δευτέρας τῶν Ἀθηνῶν

καταχτήσεως, ἔπεμψε κατόπιν αὐτοῦ καὶ ἕνα τῶν βασιλέων, τὸν Παυσανίαν, μετὰ στρατοῦ εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὁ δέ, ἔσπευσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς μερίδος, (216) ἣν ὑπεστήριζεν ὁ Λύσανδρος, καὶ ἐπήγαγε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 403. Ἐκχωρησάντων δὲ ἔπειτα τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἠνωρθώθη ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν τὸ ἀρχαῖον δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἀνεκτήθη ἡ Ἐλευσὶς (217) καὶ ἐψηφίσθη ἀμνηστεία, τῆς ὁποίας δὲν ἐξῃρέθησαν εἰμὴ οἱ τριάκοντα ἄνδρες καὶ ὅσοι ἐγένοντο τυφλὰ αὐτῶν ὄργανα. (218)

---

216) Φαίνεται ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Σπάρτῃ διετέθησαν διαλλακτικώτερον καὶ ἔπεμψαν, κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθ. 38), εἰσηγήσει τοῦ Παυσανίου, *δέκα διαλλακτάς*, μόνον δὲ μετὰ τὴν τούτων ἄφιξιν ὁ Παυσανίας ἐμεσολάβησεν ὁριστικῶς ὑπὲρ τῆς διαλλαγῆς τῶν μερίδων. Σημειωτέον δέ, κατ' Ἀριστοτέλην πάντοτε (38), καὶ ἐν Ἀθήναις τοὺς δέκα τοὺς διαδεξαμένους τοὺς 30 καὶ ἀκολουθοῦντας τὴν τούτων πολιτικήν, καταλυθέντας ἀντικατέστησαν ἄλλοι δέκα «οἱ βέλτιστοι εἶναι δοκοῦντες», «ἐφ' ὧν συνέβη καὶ τὰς διαλύσεις γενέσθαι καὶ κατελθεῖν τὸν δῆμον, συναγωνιζομένων καὶ προθυμουμένων τούτων (τῶν νέων δέκα)· προειστήκεσαν δ' αὐτῶν μάλιστα Ρίνων τε ὁ Παιανιεὺς καὶ ὁ Φάϋλλος ὁ Ἀχερδούσιος».

217) Κατὰ Ἀριστοτέλην (§. 39), ἡ Ἐλευσὶς ἔμεινε καὶ μετὰ τὴν εἰρήνην ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν διὰ τῆς μεταξὺ τῶν δύο μερίδων συναφθείσης συνθήκης εἰρήνης, μόνον δὲ μετὰ δύο ἔτη ἀνεκτήθη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις.

218) Τῆς ἀμνηστείας ἐξῃροῦντο οὐ μόνον οἱ τριάκοντα, κατὰ Ἀριστοτέλην (37), ἀλλὰ καὶ οἱ δέκα οἱ πρῶτοι καὶ οἱ ἕνδεκα (;) καὶ οἱ ἀρχηγοὶ αὐτοὶ τῶν ἐν Πειραιεῖ (οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον δηλονότι), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐξαίρεσις οὐδεμίαν πρακτικὴν εἶχε σημασίαν, γενομένη ἁπλῶς χάριν τάξεως ἐσωτερικῆς, διότι ἡ ἐξαίρεσις περιωρίζετο ἁπλῶς εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τὴν ἐπιβαλλομένην εἰς αὐτοὺς νὰ δῶσιν εὐθύνας τῶν πράξεων αὐτῶν, ὁπότε ἐτύγχανον καὶ οὗτοι ἀμνηστείας. Ἀλλ' ἡ εὐθύνη αὕτη ὑπὸ μὲν τῶν ἐν Πειραιεῖ ἔδει νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἐν Πειραιεῖ, ὑπὸ δὲ τῶν ἐν τῷ ἄστει εἰς τοὺς τὰ τιμήματα παρεχομένους, οὐχὶ εἰς τὸν πολὺν ὄχλον, ὥστε οἱ ὁμόφρονες τοῖς ὁμόφροσιν.

Περὶ τῆς συναφθείσης μεταξὺ τῶν δύο μερίδων συνθήκης εἰρήνης ὁ Ἀριστοτέλης (§ 39) δίδωσι περιέργους λεπτομερείας, ἐν αἷς ἡ ἱκανῶς ἀξία λόγου εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Πειραιεῖ ὑπεχρεώθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὸ νόμιμον τοῦ ὑπὸ τῶν τριάκοντα ληφθέντος παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων δανείου, καὶ μάλιστα ὑπεχρεώθησαν ἀμφότεραι αἱ μερίδες, ἑκατέρα κατ' ἰδίαν, νὰ

Τοιουτοτρόπως κατελύθη ἡ διαβόητος ἐκείνη τυραννία. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ τυραννία αὕτη δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ καταδιώξῃ τοὺς πολιτικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους, ἀλλὰ ἀνεδείχθη δυσμενεστάτη καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς λογίους, διὰ ῥητῶν διατάξεων ἀπαγορεύσασα πᾶσαν ἀνωτέραν παίδευσιν ἐν Ἀθήναις. Ὁ μόνος κατὰ τοῦτο ἐπίσημος ἄνθρωπος, ὁ διαφυγὼν τοὺς ὄνυχας αὐτῆς, ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, ὅστις, καί τοι μὴ ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πόλεως, καί τοι μὴ παύσας ἀναφανδὸν καταδικάζων τὰς πράξεις τῶν κρατούντων, καί τοι ἀπειληθεὶς ὑπ' αὐτῶν, οὐδὲν ὅμως ἔπαθεν. Ἆρά γε διότι ὁ Κριτίας, τοῦ ὁποίου διετέλεσε διδάσκαλος, ἔσωζε συμπάθειάν τινα πρὸς τὸν ἄνδρα; Ἆρά γε διότι ἀνεβλήθη ἁπλῶς ἡ τιμωρία του; Βέβαιον εἶναι ὅτι διεσώθη καὶ ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτον, ὅτι, ἐνῷ διέφυγε τὸν κίνδυνον ἐπὶ τῶν τριάκοντα, ἐθανατώθη ὑπὸ τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας.

Ὁ Σωκράτης, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρακτικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐγεννήθη ἐν ἔτει 469. Δὲν ἠσχολήθη δέ, ὡς οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περὶ τὰ μεταφυσικὰ ζητήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός· ἐξεναντίας ἐπρέσβευεν ὅτι οἱ θεοὶ δὲν

τελέσωσι τὸ ἐπιβάλλον αὐτῇ μέρος. Μάλιστα δὲ ἀξία λόγου λεπτομέρεια εἶναι ὅτι οἱ ἐν Ἀθήναις ἀνεγνώρισαν εἰς τοὺς εἰς Ἐλευσῖνα φυγόντας πλήρη κυριαρχίαν τοῦ τόπου τούτου, ἐπέτρεψαν δὲ καὶ εἰς τοὺς βουλομένους ἐξ Ἀθηνῶν νὰ μεταβῶσιν εἰς Ἐλευσῖνα (ἐξοικῆσαι) πρὸς τοὺς ὁμόφρονας πλήρη πρὸς τοῦτο ἐλευθερίαν· οὕτω δὲ παρήχθησαν δύο πολιτεῖαι, ἡ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ τῆς Ἐλευσῖνος, ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, χρώμεναι ἀπὸ κοινοῦ τοῖς ἱεροῖς τῆς Ἐλευσῖνος. Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη δὲν διήρκεσε πολύ. Μετά τινας μετὰ τὴν σύναψιν τῆς εἰρήνης μεταξὺ τῶν δύο μερίδων διενέξεις ἐπῆλθε πλήρης ὁμόνοια, καὶ τὰ χρήματα τὰ ὀφειλόμενα εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπεδόθησαν νῦν *κοινῇ* ὑπὸ τῶν διαλλαγεισῶν μερίδων,καὶ τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον ἔργον τῆς ἐπελθούσης ὁμονοίας, κατὰ Ἀριστοτέλην· «διελύθησαν δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἐν Ἐλευσῖνι κατοικήσαντας,ἔτει τρίτῳ μετὰ τὴν ἐξοίκησιν» (Ἀριστ. 40). Ἡ διὰ τῆς ἐπελθούσης οὕτω διαλλαγῆς ἱδρυθεῖσα νῦν νέα πολιτεία ἦτο οὐσιωδῶς δημοκρατική, ὁποία ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ πολιτεία πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν τριάκοντα καταλύσεως τοῦ δήμου, ἦτο δὲ αὕτη ἡ ἑνδεκάτη τῶν πολιτειακῶν μεταρρυθμίσεων,ὅσαι ἐγένοντο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἴωνος, καὶ δεκάτη τῶν ἀπὸ Θησέως, παρέμεινε δὲ κατ' οὐσίαν ἀναλλοίωτος μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους «ἀεὶ προσεπιλαμβάνουσα τῷ πλήθει τὴν ἐξουσίαν· ἁπάντων γὰρ αὐτὸς αὑτὸν πεποίηκεν ὁ δῆμος κύριον, καὶ πάντα διοικεῖται ψηφίσμασι καὶ δικαστηρίοις, ἐν οἷς ὁ δῆμός ἐστιν ὁ κρατῶν».

ἐπέτρεψαν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν περὶ τοῦτο εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι ἡ μόνη λόγου ἀξία φιλοσοφία συνίσταται εἰς τὴν ἔρευναν, τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων καὶ δικαίων. Ὅθεν δὲν ἔπαυεν, ὡς λέγει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ εἷς τῶν χρηστοτέρων μαθητῶν του, ὁ Ξενοφῶν, διαλεγόμενος περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ἐξετάζων τί ἐστιν εὐσεβές, τί ἀσεβές· τί καλόν, τί αἰσχρόν· τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία· τί ἀνδρεία, τί δειλία· τί πόλις, τίς ὁ τῷ πολίτῃ προσήκων χαρακτήρ· τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τίς ὁ πρὸς ἐξάσκησιν τοιαύτης ἀρχῆς ἀπαιτούμενος χαρακτήρ, καὶ ἄλλα παρόμοια ζητήματα. Περιήρχετο δέ, διὰ τῆς θαυμαστῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ τέχνης, εἰς τὰ σωφρονέστατα καὶ χρηστότατα περὶ πάντα ταῦτα συμπεράσματα, καὶ διετέλεσε, δι' ἅπαντος τοῦ βίου, τηρῶν ἀπαρασαλεύτως τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἔθετο, ἀναδειχθεὶς ἐγκρατέστατος, ὑπηρετήσας πολλάκις ὡς ὁπλίτης, γενναίως κινδυνεύσας ὑπὲρ τοῦ νόμου ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ἐν Ἀργινούσαις στρατηγῶν, καὶ κινδυνεύσας πάλιν διὰ τῆς κατὰ τῶν τριάκοντα ἀντιπολιτεύσεως. Τί λοιπὸν ἐκίνησε τὴν κατ' αὐτοῦ ὀργὴν τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας; Κατηγορήθη ὅτι δὲν σέβεται τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξεπλήρου ἀκριβέστερον παντὸς ἄλλου τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Κατηγορήθη ὅτι παρεισάγει νέους θεούς· καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔλεγεν ἑαυτὸν παροτρυνόμενον καὶ χειραγωγούμενον ὑπὸ θείας τινὸς φωνῆς, ἣν ἐκάλει δαιμόνιον αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ θεία αὕτη φωνή, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ ἡ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ ἔμπνευσις, δὲν ἠδύνατο σπουδαίως νὰ ὑποληφθῇ ὡς καινή τις θεότης. Κατηγορήθη ὅτι φθείρει τοὺς νέους, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἀνεφέροντο οἱ δύο κακοτροπώτεροι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ Κριτίας· ἀλλ' οὐδείς ποτε διδάσκαλος κατεδικάσθη διότι δὲν ἀνέδειξε χρηστοὺς καὶ ἐναρέτους ἅπαντας τοὺς μαθητάς. Ὁ φθόνος τῶν ἄλλων σοφιστῶν, οἵτινες ἐκολάκευον, ἀντὶ νὰ πολεμῶσιν ὡς ὁ Σωκράτης, τὰ πάθη τῶν ἀκροατῶν· ἡ κοινὴ πεποίθησις ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο φίλος τῆς ἀπολύτου δημοκρατίας, συνετέλεσαν βεβαίως εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ κυριωτάτη αὐτῆς αἰτία ὑπῆρξεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι τὸ διαλεκτικὸν καὶ ἐρευνητικὸν τοῦ Σωκράτους σύστημα, καί τοι πε-

ριοριζόμενον ὑπ' αὐτοῦ εἰς μόνα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ ὑπὸ τῶν ἀκροωμένων εἰς τὰ ὑψηλότατα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ παντὸς ζητήματα, καὶ νὰ μὴ ὑποσκάψῃ τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκεύματος. Τὸ δὲ δυστύχημα τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, καὶ ἰδίως τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἦτο, ὅτι τὸ θρήσκευμα αὐτῶν ἦτο ἀνεπίδεκτον πάσης φιλοσοφικῆς καὶ ἁπλῶς ἠθικῆς ζητήσεως, ὥστε εὑρίσκοντο μεταξὺ τῶν δύο ἐπίσης ὀλεθρίων σκοπέλων· ἢ ν' ἀφήσωσι τὴν φιλοσοφίαν νὰ καταστρέψῃ τὸ θρήσκευμα, ἤ, ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ θρησκεύματος, νὰ περιορίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ἀδιακώλυτον φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Ἐκ τούτου βλέπομεν τὴν εὐφυεστέραν καὶ τὴν μᾶλλον φιλελεύθερον τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ἐπανειλημμένως καταδιώξασαν, λόγῳ θρησκευτικῷ, τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν φιλοσόφων· καὶ ἐκ τούτου ἰδίως ἐπῆλθεν ἡ καταδίκη τοῦ Σωκράτους. Ἡ καταδίκη αὕτη ἐγένετο ἐν ἔτει 399· ὁ γέρων φιλόσοφος ἀπέθανε γενναίως καὶ ἀτάραχος, μηδεμίαν ἀπαρνηθεὶς τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ θεωρηθεὶς εὐλόγως ὑπὸ ὅλων τῶν αἰώνων ὡς εἷς τῶν μεγίστων τῆς ἀληθείας μαρτύρων· διότι ἐπὶ τέλους ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος, ἄνευ δὲ τῶν φιλοσοφικῶν ἀγώνων αὐτοῦ τε καί τινων τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τὰ πνεύματα δὲν ἤθελον παρασκευασθῇ εἰς τὴν κατάληψιν καὶ παραδοχὴν τῶν ἀληθειῶν τὰς ὁποίας αὐτὴ ἡ θεία πρόνοια μετά τινας ἑκατονταετηρίδας ηὐδόκησε ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ οὕτως ἠδύναντο νὰ σκέπτωνται οἱ μεταγενέστεροι, ὄχι ὅμως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τοιοῦτο μέλλον τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὤφειλον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ πολίτευμα καὶ τὴν κοινωνίαν αὐτῶν. Ὥστε ἡ ἱστορία δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κατακρίνῃ αὐτοὺς ἀπολύτως διὰ τὴν αὐστηρότητα μεθ' ἧς ἐπολέμησαν πᾶσαν, ἔστω καὶ πλαγίαν, κατὰ τοῦ θρησκεύματος αὐτῶν προσβολήν. Καὶ ἤδη ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πολιτικὰ γεγονότα.

Δεκαοκτὼ λοιπὸν μῆνες μόλις εἶχον παρέλθει (ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 404 μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 403) ἀφ' ἧς ἡ Σπάρτη ἐπέβαλε θριαμβικῶς τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἤδη ἡ ἡγεμονία αὕτη ἔπαθε δύο δεινὰ τραύματα· οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἀρχαίων συμμάχων, εἶχον ἀπο-

ποιηθῇ νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὸν Λύσανδρον, ἡ δὲ μεγίστη τῶν προσκτηθεισῶν νέων πόλεων, ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀπηλλάγη, ἕνεκα τῶν διχονοιῶν τῆς Σπάρτης αὐτῆς, τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ὁ Λύσανδρος εἶχε νομίσει ἀπαραίτητον ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ τῶν Ἀθηναίων ὑποταγή. Ναὶ μὲν καὶ μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς δημοκρατίας αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔπαυσαν διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης· ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ πίστις αὐτῶν ἀπέβη ἤδη ἀμφίβολος καὶ ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν Λακεδαιμονίων δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον μετὰ τῆς παραχθείσης ἐνταῦθα νέας πραγμάτων καταστάσεως.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ὑπέστη καὶ τρίτον τραῦμα, ἔτι καιριώτερον. Εἴπομεν ὅτι ἓν τῶν οὐσιωδεστέρων αὐτῆς πλεονεκτημάτων ἦτο ὅτι δὲν εἶχε κατέναντι αὐτῆς ἀντίπαλον ἐπιτήδειον νὰ συμπυκνώσῃ περὶ ἑαυτὸν τοὺς δυσηρεστημένους. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἡ πόλις αὕτη περιῆλθεν εἰς πολεμίας πρὸς τοὺς Πέρσας σχέσεις, οἱ δὲ Πέρσαι, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν αὐξάνουσαν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ἀγανάκτησιν κατὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων κυριαρχίας, ἐπήγαγον ἐπὶ τέλους τὴν κατάλυσιν αὐτῆς.

Ἐν ἔτει 404 ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Δαρεῖος Β.′ Ἡ σύζυγος αὐτοῦ Παρύσατις, γυνὴ τὰ μάλιστα ἐπιτηδεία καὶ ῥαδιοῦργος, ἠγάπα οὐχὶ τὸν πρωτότοκον υἱὸν Ἀρταξέρξην, ἀλλὰ τὸν νεώτερον Κῦρον, ὃν εἴδομεν διορισθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἡγεμόνα τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας παραλίων, καὶ διὰ τῆς πιστῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας συμμαχίας, συντελέσαντα οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ὁριστικὸν αὐτῶν θρίαμβον. Εἰς τοῦτον τὸν Κῦρον ἤθελεν ἡ Παρύσατις νὰ μεταβιβάσῃ τὴν βασιλείαν· ἀλλ' ὁ Δαρεῖος Β.′ ἀπέθανε πρὶν ἢ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον, ὥστε κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Ἀρταξέρξης Β′. ὁ ἐπικληθεὶς Μνήμων. Διὰ τοῦτο ὅμως ὁ Κῦρος δὲν παρῄτησε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐνίοτε παρὰ τοῖς Πέρσαις ἰσχυσάσης ἀρχῆς, ἐφ' ἧς ἰδίως εἶχε στηριχθῇ καὶ ὁ Ξέρξης ἄλλοτε, ὅτι ὁ γεννηθεὶς βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς προτιμᾶται τοῦ προηγουμένως γεννηθέντος. Ἔπειτα εἶχε βοηθὸν τὴν μητέρα Παρύσατιν, καὶ ἐπὶ

πᾶσιν ἤλπιζεν εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συμμάχων, τῶν Λακεδαιμονίων. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δὲ ἀσφαλέστερον, δὲν ἀπεκάλυψε τὰς ἀξιώσεις εἰμὴ ἀφοῦ συνεκρότησεν ἐν τῇ σατραπείᾳ αὐτοῦ ἀποχρῶσαν δύναμιν. Ἀλλὰ τὰ βουλεύματα αὐτοῦ δὲν διέφυγον ἐξ ἀρχῆς τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς νίκης, μὴ ὢν ἀσφαλὴς ἐν τῇ θρᾳκικῇ χερσονήσῳ, εἶχε καταφύγει εἰς Φρυγίαν, παρὰ τῷ Φαρναβάζῳ, καί, ἐκεῖθεν παρατηρῶν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ γινόμενα καὶ ἐννοήσας ἄριστα τί βουλεύεται ὁ Κῦρος, διεκοίνωσε τὰς ὑπονοίας του εἰς τὸν Φαρνάβαζον καὶ ἠθέλησε μάλιστα νὰ μεταβῇ εἰς Σοῦσα παρὰ τῷ Ἀρταξέρξῃ ἵνα ἀναμιχθῇ πάλιν εἰς τὰ πράγματα. Ἀλλὰ δὲν προέφθασε νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἡ Σπάρτη, πληροφορηθεῖσα τοὺς νέους αὐτοῦ σκοπούς, ἀπήτησε παρὰ τοῦ Φαρναβάζου τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός, ὁ δέ, καίτοι διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς φιλοξενίας πρὸς τοῦτον συνδεόμενος, ἀλλὰ φοβηθεὶς νὰ παρακούσῃ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, παντοδυνάμους τότε ὄντας, ἔπεμψε δολοφόνους οἵτινες, περικυκλώσαντες τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἐφόνευσαν αὐτόν· ὥστε ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέθανεν ἐπαξίως τῆς ζωῆς ἣν ἔζησε, διότι τοσαύτας πράξας ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ προδοσίας, κατέλυσε τὸν βίον διὰ προδοσίας τοῦ τελευταίου αὐτοῦ προστάτου. Ὁ Κῦρος ἐν τούτοις συνεπλήρωσε τὰς προπαρασκευάς. Ἰδίως προσελθὼν εἰς αὐτὸν Κλέαρχος, ὁ ἁρμοστὴς τοῦ Βυζαντίου, συνέδραμε περὶ τὴν ὅσον οἷόν τε ἄδηλον συλλογὴν τοῦ στρατοῦ, οὖσαν εὐχερεστάτην, διότι ἡ μὲν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀποκατάστασις τῆς εἰρήνης ἀφῆκεν ἀργοὺς πολλοὺς φιλοκινδύνους ἄνδρας, ὁ δὲ Κῦρος ηὐπόρει χρημάτων, αἱ δὲ πολλαὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων ἀνωμαλίαι παρεῖχον εὐλογοφανεῖς αἰτίας τοῦ ἀθροίζειν πανταχοῦ στρατεύματα. Ὅθεν προφασιζόμενος ὅτι στρατεύει ἐπὶ τοὺς ληστρικοὺς Πεισίδας, συνέλεξεν ἅπαντα ταῦτα τὰ στρατεύματα εἰς Σάρδεις, καί, ὁρμήσας ἐκεῖθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 401, προήλασεν εἰς Ἰκόνιον, εἰς Ταρσὸν καὶ εἰς Ἰσσόν, ὅπου εὗρε τὸν ναύαρχον Πυθαγόραν σταλέντα ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἀπεφάσισαν τῷόντι νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κύρου, ἐλπίζοντες, ὅτι ἂν ὑπερισχύσῃ θέλει περιποιήσει εἰς αὐτοὺς ὠφελήματα ἔτι πλείονα τῶν προτέρων. Ὁ Ἑλληνικὸς οὗτος στόλος καὶ ἕτερος αἰγυπτιακός, ὡσαύτως εἰς βοήθειαν τοῦ Κύρου ἐλθών, παρεμπόδισαν, ὁ μὲν τὸν σατράπην τῆς Κιλικίας, ὁ δὲ τὸν τῆς Συρίας σατρά-

πὴν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν ἐκστρατείαν, 700 δὲ Λακεδαιμόνιοι ὁπλῖται ὑπὸ τὸν Χειρίσοφον προσετέθησαν εἰς τὸν πεζικὸν στρατὸν τοῦ Κύρου, ὅστις ἔφθασεν ἀκωλύτως μέχρι τοῦ Εὐφράτου, διέβη εἰς τὴν ἀριστερὰν τούτου ὄχθην καὶ ἦλθεν εἰς πεδίον καλούμενον Κούναξα, ὅπου ἐπερίμενεν αὐτὸν ὁ Ἀρταξέρξης. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μαθὼν ἐγκαίρως τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, εἶχε παρασκευάσει στρατόν, ὅστις, ἐὰν δὲν ἔχωσιν ὑπερβολήν τινα τὰ λεγόμενα, ὑπερέβαινε τὰς ἑκατὸν μυριάδας ἀνδρῶν. Ὁ Κῦρος δὲν εἶχε ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὸ μέγα τοῦτο πλῆθος εἰμὴ 10,400 ὁπλίτας καὶ 2500 πελταστάς, ἐν ὅλοις 12,900 Ἕλληνας παντοδαπούς, Λάκωνας, Ἀρκάδας, Ἀθηναίους, Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους, Ἀσιανοὺς δὲ 100,000· καὶ συγκροτηθείσης, κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 401, περὶ Κούναξα μάχης, ἔπεσε μὲν ὁ Κῦρος, ἐτράπησαν δὲ εἰς φυγὴν τὰ ἀσιανὰ αὐτοῦ στρατεύματα. Μόνοι οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν ἐν ᾗ ἐτάχθησαν θέσει· καὶ ἔπειτα, ἀποκρούσαντες τὴν περὶ παραδόσεως τῶν ὅπλων ἀπαίτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, συντεταγμένοι ὅπως εἶχον καὶ σώζοντες τὰ ὅπλα καὶ τὴν τιμήν. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀείμνηστος κάθοδος τῶν μυρίων, τὴν ὁποίαν περιέγραψεν ὁ στρατηγήσας αὐτῆς Ξενοφῶν ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγεγραμμένῃ «Κύρου ἀνάβασις.»

Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ἐπανῆλθον διὰ τῆς ὁδοῦ ἣν ἠκολούθησαν ἀναβαίνοντες μετὰ τοῦ Κύρου, ἀλλ' ἐπορεύθησαν διὰ τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Μηδίας, τῆς Ἀρμενίας, πρὸς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἵνα ἐκεῖθεν μεταβῶσιν εἰς τὴν Θράκην. Οἱ Πέρσαι, μὴ τολμῶντες νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, προσεποιήθησαν κατ' ἀρχάς, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ διευκολύνωσι τὴν ἐπιστροφήν των, μέχρις οὗ προσελκύσαντες δι' ἀπάτης τόν τε Κλέαρχον καὶ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν, συνέλαβον καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐθανάτωσαν. Ἤλπισαν δὲ ὅτι ὁ στρατός, στερηθεὶς τοιουτοτρόπως τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ἤθελεν ἀπελπισθῇ καὶ παραδώσει τὰ ὅπλα ἢ τοὐλάχιστον διαλυθῇ. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἐκ τίνων εὐγενῶν στοιχείων συνέκειντο συνήθως τὰ ἑλληνικὰ τάγματα καὶ ὑπὸ τίνος θαυμαστῆς πειθαρχίας διείποντο. Οἱ μύριοι, πρὸς στιγμὴν μόνον ἐκπλαγέντες, μετ' οὐ πολὺ δὲ συνελθόντες, ἐξελέξαντο νέους στρατηγούς, ὧν εἷς ἦτο καὶ ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἕως τότε παρακολουθήσας τὸν στρατὸν ὡς ἁπλοῦς ἐθελοντής, ἀνέλαβεν

ἤδη τὴν πραγματικὴν τῆς καθόδου ἡγεμονίαν, ἧς τὸ ὄνομα μόνον ἔφερεν ὁ Σπαρτιάτης Χειρίσοφος. Καὶ κατώρθωσε τῳόντι, δι' ἐξαιρέτου καρτερίας καὶ διὰ τακτικῆς ἐπιτηδειότατα μεθηρμοσμένης πρὸς τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις καὶ χώρας, νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, εἰς Τραπεζοῦντα ἐν τῷ μέσῳ δριμυτάτου χειμῶνος, ἐν τῷ μέσῳ τόπων ἀγρίων, ἀγνώστων καὶ χιονοσκεπάστων, ἐν τῷ μέσῳ λαῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμίων, ἐν τῷ μέσῳ ἀδιακόπων ἐπιβουλῶν καὶ προδοσιῶν τῶν ἐπιτρόπων τῆς περσικῆς κυβερνήσεως, ἄνευ χάρτου γεωγραφικοῦ, ἄνευ μηχανικῶν πρὸς κατασκευὴν γεφυρῶν, ἄνευ οὐδενὸς ἑνὶ λόγῳ βοηθήματος, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἔχουσιν οἱ νεώτεροι στρατοί. Ἄξιον ἰδίως σημειώσεως εἶναι τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐνεπνέοντο τὰ ἑλληνικὰ ταῦτα τάγματα· τὸ αἴσθημα τοῦτο, εὐλαβῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἐκδηλούμενον, ὑπῆρξεν ἓν τῶν κυριωτάτων στηριγμάτων τοῦ στρατοῦ ἐκείνου ἐν ταῖς ποικίλαις καὶ μακραῖς δοκιμασίαις δι' ὧν διῆλθε. Διότι ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα ἐδέησε νὰ πορευθῇ πάλιν, διὰ τῆς Βιθυνίας, (219) εἰς Θρᾴκην, ὅπου δὲν ἔφθασεν, εἰμὴ ἐντὸς ἑτέρων τεσσάρων μηνῶν. Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότερον, καθ' ὅλην τὴν δωδεκάμηνον ταύτην πορείαν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς Κούναξα, καὶ ἀπὸ Κούναξα εἰς Τραπεζοῦντα, καὶ ἀπὸ Τραπεζοῦντα εἰς Θρᾴκην, ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἀπέβαλεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ τῆς ἀρχικῆς δυνάμεως.

Ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ παρηκολούθησε μετά τινα ἔτη τὸν φίλον αὐτοῦ βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαον εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ἣν οὗτος ἐπεχείρησε κατὰ τῶν Περσῶν, ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, φίλων τότε γενομένων τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὅθεν ἀποκατεστάθη μετέπειτα εἰς κτῆμά τι οὐ μακρὰν τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ὁποῖον εἴτε ἠγόρασεν, εἴτε παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ὡς δῶρον ἔλαβε· καὶ ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Κορίνθῳ ὅπου βραδύτερον ἔζησε καὶ ὅπου ἀπέθανεν ἐννενηκοντούτης τῷ 355,

---

219) Ἀφοῦ δηλονότι ἀπὸ Τραπεζοῦντος διὰ ξηρᾶς προῆλθον μέχρι Κοτυώρων τῆς Παφλαγωνίας, ἐνταῦθα δὲ ἐπὶ πλοίων ἀναχθέντες, ἔφθασαν εἰς Ἡράκλειαν τῆς Βιθυνίας, ὁπόθεν διαιρεθέντες, οἱ μὲν διὰ ξηρᾶς, οἱ δὲ διὰ θαλάσσης, ἀφίκοντο εἰς Χρυσούπολιν καὶ Βυζάντιον.

συνέταξε τὰς πλείστας τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅ,τι ἐξαιρέτως κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός, εἶναι ἡ ἡγεμονία ἐκείνη τῆς τῶν μυρίων καθόδου· καθόδου ἑνιαίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολεμικῆς τέχνης. Εὐάριθμος ἀνθρώπων ὅμιλος, εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας ὑπὸ ἑκατὸν μυριάδων βαρβάρων περιεστοιχισμένος, καὶ μηδεμίαν ἔχων παρ' οὐδενὸς νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν, καὶ εὑρεθεὶς αἴφνης ἄνευ ἡγεμόνων, καὶ οὐδὲν ἧττον κατορθώσας, ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας ἀδιακόπως σχεδὸν πορευόμενος καὶ μαχόμενος, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας· ὁποῖον καταπληκτικὸν θέαμα! Τί δὲ εἶναι πρὸς τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἀντιπαραβαλλομένη, ἡ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τοσοῦτον θρυληθεῖσα κάθοδος τοῦ Μορὼ ἀνὰ μέσον τῆς Γερμανίας; ἢ τί καὶ αὐτὴ ἡ ἀπὸ τῆς Ῥωσίας ἐπιστροφὴ τῶν Γάλλων, ἡ ἐπὶ τέλους εἰς παραλυσίαν καὶ πανωλεθρίαν καταντήσασα; Καὶ τί λοιπὸν ἔλειπεν ἀπὸ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχε τοιούτους στρατιώτας, τοιούτους στρατηγούς, τοιαύτην πειθαρχίαν, τοιαύτην ἠθικὴν ὑπεροχήν, ἵνα κυριαρχήσῃ καὶ ὑλικῶς τοῦ κόσμου τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον ἠθικῶς ἐκυριάρχησεν; Ἆ! τί ἔλειπεν; Ἔλειπεν ὅ,τι οὕτω πως ἐξέφρασεν ὁ Ἀριστοτέλης· «τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος .... ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον, καὶ *δυνάμενον ἄρχειν πάντων μιᾶς τυγχάνον πολιτείας.*» Ἔλειπεν ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ πολιτικὴ ἑνότης, ἧς ἄνευ, ἐν τῷ πολιτικῷ τῶν ἐθνῶν βίῳ, ματαιοῦνται τὰ θαυμαστότερα τῶν προτερημάτων· ἡ πολιτικὴ ἑνότης ἣν δὲν ἔπαυσαν ἐπιδιώκοντες οἱ προπάτορες ἡμῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο ποτὲ νὰ ἐπιτύχωσι κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τῆς ἱστορίας αὐτῶν περίοδον, οὔτε διὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης, οὔτε διὰ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας.

Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης. Ἡ ἡγεμονία αὕτη ὀλίγον μετὰ τὴν ἵδρυσιν αὐτῆς ἤρχισεν, ὡς προείπομεν, νὰ ἀκρωτηριάζεται διὰ τῆς παρακοῆς τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Θηβαίων, καὶ διὰ τῆς καταλύσεως τῆς ἐν Ἀθήναις ὀλιγαρχίας· μετ' οὐ πολὺ δέ, ἕνεκα τῆς συνδρομῆς ἣν παρέσχεν εἰς τὸν Κῦρον καὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, προεκάλεσε καθ' ἑαυτῆς ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνον πολέμιον. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν αἱ μόναι ἀφορμαὶ τῆς προσεχοῦς αὐτῆς ἀνατροπῆς. Ναὶ μὲν περὶ τὸ 400 ἔτος ἡ ἡγεμονία αὕτη ἐφαίνετο σώζουσα ἔτι σχεδὸν ἀκεραίαν τὴν δύναμιν αὐτῆς. Ἅπασαι αἱ νῆσοι καὶ πλεῖσται

παραλίαι τοῦ Αἰγαίου, ἐτέλουν φόρον εἰς αὐτὴν καὶ κατείχοντο ὑπὸ φρουρῶν καὶ ἁρμοστῶν. Ἁρμοστὴς Λακεδαιμόνιος κατεῖχεν ὁμοίως τὴν περὶ Τραχῖνα παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον Ἡράκλειαν, κρατῶν εἰς εὐπείθειαν, διὰ τῆς περὶ αὐτὸν φρουρᾶς, ἅπαντα τὰ μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας ἔθνη. Καὶ ἔτι βορειότερον, ἐν Φαρσάλοις, ἕδρευεν ἁρμοστής, συνέχων τοὺς Θεσσαλούς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐπολιτεύετο κυριαρχικώτερον παρά ποτε, διότι ἐνταῦθα, ἐξαιρέσει μόνον τοῦ Ἄργους, τὸ ὁποῖον διετέλει, ὡς ἄλλοτε, οὐδέτερον, πᾶσαι αἱ ἄλλαι πόλεις ὑπήκουον ἀπροφασίστως εἰς αὐτήν. Ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπέβαλε τὴν θέλησίν της, ὡς ἀπόλυτός τις δέσποινα, εἰς τοὺς Ἠλείους. Οἱ Ἠλεῖοι ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχον πολλάκις ἀντιπολιτευθῆ εἰς τὴν Σπάρτην· ἤδη δὲ αὕτη, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτούς, ἀπήτησεν ἅμα μὲν νὰ πληρώσωσι τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῖς μερίδα τῆς δαπάνης τοῦ κατὰ τῶν Ἀθηναίων πολέμου, ἧς καθυστέρουν τὴν καταβολήν, ἅμα δὲ νὰ ἀφήσωσιν αὐτονόμους τὰς περιοίκους αὐτῶν πόλεις. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἠλεῖοι ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ βασιλεὺς Ἆγις, ἐμβαλὼν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν καὶ ἀνηλεῶς αὐτὴν δῃώσας ἐπὶ μακρόν, κατηνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καθαιρέσωσι τὰ τείχη, νὰ παραδώσωσι τὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ νὰ παραιτηθῶσι πάσης κυριαρχικῆς ἀξιώσεως ἐπὶ τῶν τριφυλιακῶν πόλεων (σελ. 283). Ὠφελουμένη δὲ ἐκ τοῦ θριαμβικοῦ τούτου ἀξιώματος, ὅπερ ἐκτήσατο κατὰ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐβίασε τότε καὶ τοὺς περιλιπομένους τῶν ἀρχαίων αὐτῆς πολεμίων, τῶν Μεσσηνίων, οἵτινες διὰ τῆς τῶν Ἀθηναίων προστασίας εἶχον ἄλλοτε εὕρει ἄσυλον εἰς Ναύπακτον καὶ εἰς Κεφαλληνίαν, νὰ ἀπέλθωσιν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων τῆς χερσονήσου χωρῶν καὶ νὰ καταφύγωσιν οἱ μὲν εἰς Σικελίαν, οἱ δὲ εἰς Κυρήνην.

Ἀλλ' ἐνῷ ἐξωτερικῶς ἐφαίνετο παντοδύναμος, ἡ Σπάρτη κατεβιβρώσκετο ἐσωτερικῶς ὑπὸ σκώληκος, ὅστις ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ μαράνῃ καὶ νὰ φθείρῃ τὸ ἄλλοτε τοσούσῳ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο σῶμα. Ἡ μεγάλη ἡγεμονία ἣν κατεσκεύασεν ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς πολίτευμα. Ἵνα κατανοήσωμεν τοῦτο ἀρκεῖ ν' ἀντιπαραβάλωμεν τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως ταύτης ἐν ἀρχῇ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, πρὸς τὴν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου

τούτου κατάστασιν. Κατὰ τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων ἐποχῶν, ἡ Σπάρτη οὐδένα εἶχεν ὑποτελῆ φόρου ὑπήκοον καὶ οὔτε τακτικοὺς ὑπὸ τῶν πολιτῶν αὐτῆς πληρωτέρους φόρους, ἐνῷ κατὰ τὴν δευτέραν ὄχι μόνον ὁ Λύσανδρος παρέδωκεν εἰς αὐτὴν μέγα χρηματικὸν ποσὸν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ὅσον εἶχε περισσεύσει ἀπὸ τῶν δοθέντων ὑπὸ τοῦ Κύρου κεφαλαίων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ἡ Σπάρτη μεγάλα εἰσοδήματα ἀπὸ τῶν φόρων τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐν ἔτει 432 ἦτο βραδεῖα, νωθρὰ μάλιστα, περὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς, καὶ ἰδίως ἀπετροπιάζετο πᾶσαν μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπιχείρησιν· ἐν ἔτει δὲ 404 καὶ ἐφεξῆς ἀπέβη ἐπιθετικὴ καὶ πρόθυμος οὐ μόνον τοὺς γείτονας νὰ καταβάλῃ, ἀλλὰ καὶ πρὸς πολεμίους πορρωτάτω κειμένους ν' ἀναλαμβάνῃ κατακτητικοὺς ἀγῶνας. Ἐν ἔτει 432 ἔσωζε τὰ πάτρια ἤθη, ἀποφεύγουσα ἐπιμελῶς πᾶσαν οὐ μόνον πρὸς ἀλλοδαπούς, ἀλλὰ καὶ πρὸς Ἕλληνας ἐπιμιξίαν· ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ πολέμου, αἱ ἐξωτερικαὶ αὐτῆς σχέσεις ἔλαβον τοιαύτην ἀνάπτυξιν, ὥστε ἀπέβησαν τὸ κύριον ἐνασχόλημα τῶν διεπόντων τὰ πράγματα αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἐντεῦθεν ἡ συρροὴ ξένων εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἡ ἀποδημία Σπαρτιατῶν εἰς ἄλλας χώρας, κατέστη διαρκὴς καὶ ἀναπόφευκτος· ἐντεῦθεν ὅμως παρημελήθη ἡ αὐστηρὰ τήρησις τῆς Λυκουργείου πειθαρχίας, καὶ ἐξέλιπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ ἀρχαία ὁμαλότης τῶν περιουσιῶν (διότι ἡ φημιζομένη ἰσότης οὐδέποτε, ὡς εἴπομεν ἄλλοτε, ὑπῆρξεν). Οἱ μὲν ἐπιφανέστατοι τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ στρατηγοί, οἱ ναύαρχοι, οἱ ἁρμοσταί, ἐκτήσαντο διὰ καταπιέσεων, δι' ἁρπαγῶν, διὰ δωροδοκιῶν, θυσαυροὺς μεγάλους, καὶ προσέλαβον διὰ τῶν πολεμικῶν αὐτῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πολιτικῶν ἀξιωμάτων ἰσχὺν καὶ φιλαρχίαν ὑπέρογκον· οἱ δὲ μικρότεροι πολῖται κατήντησαν νὰ μὴ δύνανται νὰ καταβάλωσιν οὐδὲ τὴν ὡρισμένην εἰς τὰ συσσίτια εἰσφοράν, καὶ οὕτω ἀπέβαλον τὴν ἀπὸ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης ἐξηρτημένην ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Αὕτη δὲ ἡ ριζικὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις παρήγαγεν ἐξ ἀνάγκης ποικίλα ἀτοπήματα· ἔφερεν εἰς μέσον ἄνδρας τῶν ὁποίων ἡ φιλαρχία καὶ ἡ δύναμις ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ πάτριον ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα· περιώρισεν εἰς ὀλιγίστους τὴν χρῆσιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ ἐγέννησεν οὕτω παρὰ τοῖς πολλοῖς

δυσαρεσκείας, τόσῳ μᾶλλον δεινοτέρας, ὅσῳ ἐπιφθονωτέρα ἦτο ἤδη ἡ ἐνάσκησις τῶν ἀρχῶν· ἐπὶ τέλους δὲ ἔφθειρε τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς σπαρτιατικῆς ἰσχύος, τὴν Λυκούργειον πειθαρχίαν. Τὸ τελευταῖον τῶν ἀτοπημάτων τούτων δὲν παρήγαγε, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τοὺς ὀλεθρίους αὐτοῦ καρποὺς εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀλλὰ τὰ δύο πρῶτα ἀνεφάνησαν ἀμέσως.

Ὁ ἐπιτηδειότερος καὶ ἰσχυρότερος ἀνὴρ ὃν ἀνέδειξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης, ὁ Λύσανδρος, εἶχε μὲν περισταλῆ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τῶν ἐφόρων καὶ τῶν βασιλέων περὶ τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις, ἀλλὰ δὲν ἀπέβαλε διὰ τοῦτο τὰς ἀξιώσεις ταύτας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἁπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἠκούοντο φωναὶ παροτρύνουσαι αὐτὸν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὑπερέχουσαν ἐν τῇ πατρίδι τάξιν. Ἐνῷ ἐν Σάμῳ ἐψάλλοντο παιᾶνες εἰς τιμὴν τοῦ ἀνδρός· ἐνῷ ὁ Χοιρίλος καὶ ὁ Ἀντίλοχος, ἐποίουν ἐγκώμια αὐτοῦ· ἐνῷ ποιητὴς ἕτερος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐξαιρέτως τιμηθείς, ὁ Ἀντίγονος, συνέτασσε τὰ Λυσάνδρεια, ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς Κλέων ὁ Ἁλικαρνασεὺς ἔγραφε λόγον δι' οὗ ἀπεδείκνυεν, ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀπέβη ἄξιος τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα πρέπει νὰ προτιμᾶται τῆς νομίμου καταγωγῆς καὶ ὅτι τὸ στέμμα ἔδει νὰ προσενεχθῇ εἰς τὸν ἱκανώτατον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ὅθεν ὁ Λύσανδρος ἐμελέτησε τῷόντι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ καταλάβῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὄχι διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶχεν ἐν Σπάρτῃ ἀπόλυτόν τινα ἐξουσίαν· τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο κυρίως ὑπὸ τῶν ἐφόρων, ἤτοι ὑπὸ τῶν ἐνιαυσιαίων ἐπιτρόπων τοῦ πράγματι κυριαρχοῦντος ὀλιγαρχικοῦ συλλόγου. Ἀλλ' ὁ Λύσανδρος ἤλπισεν εὐλόγως ὅτι, ἔχων ὡς βασιλεὺς αὐτοδικαίως τὸ τῆς στρατηγίας δικαίωμα, ἠδύνατο ν' αὐξήσῃ, νὰ ὀχυρώσῃ καὶ ἀπρόσβλητον νὰ καταστήσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα ἠγωνίσθη νὰ φέρῃ ἐκ Δελφῶν, ἐκ Δωδώνης καὶ ἐκ τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου τοῦ Διὸς Ἄμμωνος, χρησμοὺς ἐπιτηδείους νὰ ἐνισχύσωσι τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. Οὐδὲν ὅμως τῶν μαντείων τούτων ἐπείσθη νὰ ἐκδώσῃ ἀπόφασιν καταργοῦσαν τοὺς ὑφισταμένους ἐν Σπάρτῃ περὶ τῆς βασιλικῆς διαδοχῆς νόμους· καὶ τότε ὁ Λύσανδρος, ἐμηχανεύθη νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ δι' ἑτέρου τινὸς πλαγίου τρόπου.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ δύο τῆς Σπάρτης βασιλεῖς ἦσαν, Ἆγις ὁ Ἀρχιδάμου, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 426 μέχρι τοῦ 399, καὶ Παυσανίας ὁ Πλειστοάνακτος, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 408 μέχρι τοῦ 394. Ἐκ τούτων ὁ Ἆγις ἀπέθανεν ἓν περίπου ἔτος μετὰ τὴν κατὰ τῆς Ἤλιδος ἐκστρατείαν του, καταλιπὼν ἀπὸ Τιμαίας υἱόν, τὸν Λεωτυχίδην, περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ὁποίου πολλαὶ ὑπῆρχον ἀμφιβολίαι. Ὅθεν ὁ Λύσανδρος συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ διαβιβάσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Ἄγιδος ἀδελφὸν Ἀγησίλαον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄγει καὶ φέρει αὐτὸν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ὁ Ἀγησίλαος ἦτο τότε τεσσαρακοντούτης περίπου· καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἀνατραφῆ μηδεμίαν ἔχων προσδοκίαν τοῦ νὰ βασιλεύσῃ ποτέ, ἐνησκήθη ἀκριβέστατα περὶ τὴν σπαρτιατικὴν δίαιταν καὶ πειθαρχίαν. Ἦτο δὲ ἀφελὴς τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἤθη, προσηνὴς πρὸς τοὺς συμπολίτας, εὐπειθὴς εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ πρὸς τούτοις οὐ μόνον μικρὸς τὸ ἀνάστημα, ἀλλὰ καὶ ἰσχνός, καὶ χωλὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν. Πάντα ταῦτα ἔφερον τὸν Λύσανδρον νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι, ἂν ἐπιτύχῃ νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν βασιλείαν, θέλει κυβερνήσει αὐτὸς ἀντ' αὐτοῦ καὶ δυνηθῇ οὕτω νὰ κορέσῃ τελευταῖον τὴν ἀνεξάντλητον φιλαρχίαν του. Ἀλλ' ἠπατήθη παραδόξως· διότι ὁ Ἀγησίλαος, ἅμα, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Λυσάνδρου, ἀναγορευθεὶς βασιλεύς, ἀνεδείχθη εἷς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· στρατηγὸς ἔξοχος, χρημάτων κρείσσων, φιλότιμος καὶ φιλόδοξος ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Ὁ Ἀγησίλαος εἶχε βεβαίως τὰ ἐλαττώματά του, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἐλαττώματα ἦσαν εὐγενῆ. Εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους πολίτας σχέσεις λ. χ. διετέλεσεν ἐχθρὸς ἀμεμπτότερος ἢ φίλος· διότι τοὺς μὲν ἐχθροὺς ἀδίκως δὲν ἔβλαπτε, χάριν δὲ τῶν φίλων ἔπραττε καὶ τὰ μὴ δίκαια· καὶ τοὺς μὲν ἐχθροὺς ᾐσχύνετο, μὴ τιμῶν κατορθοῦντας, τοὺς δὲ φίλους δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ψέξῃ ἁμαρτάνοντας, ἀλλὰ καὶ συνεξημάρτανε μετ' αὐτῶν, ἐνῷ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο χρηστότατος. Ὅ,τι ὅμως ἐξαιρέτως θαυμάζομεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον εἶναι τὸ πανελλήνιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀνέδειξε κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτοῦ μέρος· καὶ θαυμάζομεν αὐτὸ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, καθάπερ πολλάκις εἴπομεν, ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφὴ ἦτο ἐλάχιστα ἐπιτηδεία νὰ παραγάγῃ καὶ νὰ ὑποθρέψῃ τοιοῦτο πνεῦμα.

Ἵνα δὲ ἐν ὀλίγοις χαρακτηρίσωμεν τὸν ἄνδρα ἐπιφέρομεν, ὅτι εἶχεν ἅπαντα τὰ προτερήματα τοῦ Λυσάνδρου, μηδεμίαν δὲ τῶν κακιῶν αὐτοῦ, καὶ ἅπαντα τὰ προτερήματα τοῦ Καλλικρατίδου, ὧν πολὺ τούτου μεγαλοφυέστερος. Ὁ πόλεμος εἰς ὃν ἡ Σπάρτη εἶχεν ἤδη περιπλακῆ πρὸς τοὺς Πέρσας, ἠνέῳξεν αὐτῷ στάδιον ἐνεργείας λαμπρόν· καὶ ἐνταῦθα ἰδίως ἤλπισεν ὁ Λύσανδρος νὰ ἀποβῇ παντοδύναμος, ἀλλὰ ἐνταῦθα μάλιστα ἀπέτυχε. Πρὸ τούτων ὅμως ὁμιλήσωμεν περὶ ἐσωτερικῆς τινος στάσεως ἀφ' ἧς ἐκινδύνευσε τότε ἡ Σπάρτη.

Δὲν εἶχεν εἰσέτι παρέλθει ἐνιαυτὸς ἀφ' ἧς ἐβασίλευεν ὁ Ἀγησίλαος, ὅτε προσελθών τις πρὸς τοὺς ἐφόρους κατήγγειλεν ἐπιβουλὴν φοβερὰν κατὰ τοῦ πολιτεύματος τεκταινομένην, καὶ ἀρχηγὸν τοῦ πράγματος τὸν Κινάδωνα. Ὁ Σπαρτιάτης Κινάδων ἦτο νεανίσκος εὔρωστος τὴν ψυχήν, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ τῶν ὁμοίων (σελ. 269)· καὶ ἐνήσκει μὲν τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα χάρις εἰς τὴν συνδρομὴν πλουσίου τινὸς ἀνδρός, ἦτο μάλιστα, ἕνεκα τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ στρατιωτικῆς γυμνάσεως, κατατεταγμένος ὑπὸ τῶν ἐφόρων εἰς τοὺς λογάδας ἐκείνους νέους, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐσωτερικὴν ἐν τῇ Λακωνικῇ ἀστυνομίαν, ἀλλὰ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωμάτων καὶ τιμῶν ἦτο ἀποκεκλεισμένος, διότι, ὡς προείπομεν, τὰς μεγάλας καὶ εὐπροσόδους ταύτας ὑπηρεσίας ἐλάμβανον ἀποκλειστικῶς ἐν Σπάρτῃ οἱ εὐάριθμοι ἄνδρες, οἵτινες συνεκρότουν τὴν στενὴν αὐτῆς ὀλιγαρχίαν. Ὁ Κινάδων λοιπόν, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι Σπαρτιᾶται ὅσοι ἐστεροῦντο τῶν προνομίων τούτων, δυσανασχετοῦντες ἀπεφάσισαν διὰ συνωμοσίας νὰ μεταβάλωσι τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. «Ὁ Κινάδων, εἶπεν ὁ καταμηνυτὴς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐφόρους, ὁ Κινάδων, μὲ ἔφερεν εἰς τὸ ἔσχατον ἄκρον τῆς ἀγορᾶς, εἰπὼν νὰ ἀριθμήσω, πόσοι εἶναι οἱ αὐτόθι εὑρισκόμενοι Σπαρτιᾶται· καὶ ἐγὼ ἀριθμήσας βασιλέα τε καὶ ἐφόρους καὶ γέροντας καὶ ἄλλους ὡς τεσσαράκοντα, ἠρώτησα διατὶ μὲ εἶπες, ὦ Κινάδων, ν' ἀριθμήσω αὐτούς; Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, διότι τούτους πρέπει νὰ νομίζῃς ὡς πολεμίους· οἱ δὲ ἄλλοι πάντες οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ, πλείονες ἢ τετρακισχίλιοι εἶναι φίλοι καὶ σύμμαχοι. Καὶ καθ' ὁδὸν διερχομένων ἡμῶν, μὲ ἐπεδείκνυε ποῦ ἕνα ποῦ δύο γέροντας ἢ καί τινας ἰδιοκτήτας

τῶν κτημάτων τῆς χώρας, ὡς μόνους ἡμῶν πολεμίους, τοὺς δὲ ἄλλους ἔλεγε συμμάχους.» Τότε οἱ ἔφοροι ἠρώτησαν, πόσους νομίζεις τοὺς γινώσκοντας τὴν μελετωμένην πρᾶξιν. «Ὀλίγους, ἀπήντησεν ὁ καταμηνυτής, ἀλλ' ἀρκοῦντας, διότι ἔλεγον ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι, καὶ εἵλωτες, καὶ νεοδαμώδεις, καὶ ὑπομείονες, καὶ περίοικοι, θέλουσι συμπράξει, καθὸ μὴ δυνάμενοι νὰ κρύψωσι τὸ μῖσος αὐτῶν, ἅμα γινομένου λόγου περὶ Σπαρτιατῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐβεβαίουν ὅτι καὶ ὠμοὺς ἤθελον φάγει αὐτούς.»

«Ἀλλὰ πόθεν, ἐξηκολούθησαν οἱ ἔφοροι, ἤλπιζεν ὁ Κινάδων ὅτι θέλει προμηθευθῇ ὅπλα.» «Ὁ Κινάδων ἔλεγεν, ἀπεκρίθη ὁ καταμηνυτής, ὅτι οἱ μὲν ἐξ ἡμῶν ἐν τῇ ἐνεργητικῇ ὑπηρεσίᾳ ὄντες, ἔχομεν ὅπλα· πολλὰ δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ ὑπάρχουσι ξίφη, μάχαιραι, ὀβελίσκοι, πελέκεις, ἀξίναι, δρέπανα, χρησιμώτατα εἰς τὸν ἐπαναστάντα ὄχλον. Παρεκτὸς τούτου, πᾶς ὁ ἐργαζόμενος γῆν καὶ ξύλα καὶ λίθους ἔχει παρ' ἑαυτῷ ἐργαλεῖα δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὅπλα, μάλιστα πρὸς πολεμίους ἀόπλους.» Ἐρωτηθεὶς ὁ μάρτυς, πότε ὡρίσθη ἡ ἐκτέλεσις τῶν βουλευομένων, ἀπεκρίθη ὅτι δὲν γνωρίζει καὶ ὅτι παρηγγέλθη μόνον νὰ ἦναι παρὼν καὶ ἕτοιμος.

Ὁ καταμηνυτὴς δὲν ἀνέφερεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλα συνωμοτῶν ὀνόματα. Οἱ δὲ ἔφοροι ἐνήργησαν μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῖς δραστηριότητος καὶ ἀμειλίχου αὐστηρότητος· συνέλαβον ἀμέσως τὸν Κινάδωνα, καί, βασανίσαντες, ἔμαθον ἀπὸ τοῦ στόματός του τὰ ὀνόματα τῶν συνενόχων, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ μάντις Τισαμενός· φυλακίσαντες δὲ παραυτὰ καὶ τούτους, ἐβεβαίωσαν ἔτι μᾶλλον τὰ μελετώμενα δι' ἀντιπαραστάσεως πρὸς τὸν Κινάδωνα. Ἠρώτησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦτον, τὶ βουλόμενος ταῦτα ἐμελέτα, ὁ δὲ ἀπεκρίνατο «μηδενὸς ἥττων εἶναι ἐν Λακεδαίμονι.» Τότε δέσαντες τὰς δύο αὐτοῦ χεῖρας καὶ τὸν τράχηλον ἐν κλοιῷ, περιήγαγον οὕτως εἰς τὴν πόλιν, μαστιγούμενον καὶ κεντούμενον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπραξαν καὶ ὡς πρὸς τοὺς συνενόχους, καὶ ἔπειτα ἀπέκτειναν ἅπαντας.

Τοιουτοτρόπως ἀπηλλάγη ἡ Σπάρτη καὶ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου τούτου κινδύνου. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ὀλιγαρχία αὐτῆς ἐπετύγχανεν οὕτω τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἀντιπάλων, ὅσοι εἴτε ἄνωθεν εἴτε κάτωθεν

ἠπείλουν αὐτήν, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ τὰς συνεπείας τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων καὶ ἰδίως τῆς παραμελήσεως τῶν Λυκουργείων θεσμῶν καὶ τῆς περιπλοκῆς εἰς τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον, τοῦ ὁποίου ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν ἐν περιλήψει τὰς περιπετείας.

Μετὰ τὴν περὶ Κούναξα νίκην καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὁ Ἀρταξέρξης, βραβεύων τὸν πιστὸν ἀναδειχθέντα Τισσαφέρνην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὰς χώρας τῶν ὁποίων ἦρχε πρότερον ὁ Κῦρος, ὁ δὲ σατράπης οὗτος παρεσκευάσθη ἤδη νὰ τιμωρήσῃ τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Ἑλληνίδας πόλεις, δι' ἣν εἶχον προαποδείξει πρὸς τὸν Κῦρον εὔνοιαν. Τότε αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, οἱ δ' ἔφοροι ἐξαπέστειλαν ἀμέσως, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 400 ἔτους, εἰς βοήθειαν αὐτῶν τὸν Θίμβρωνα, ἄγοντα ὁπλίτας 2000 νεαδαμώδεις (ἤτοι εἵλωτας ἀπελευθερωθέντας) καὶ 4000 ἄλλους Πελοποννησίους, ἔτι δὲ 300 ἱππεῖς Ἀθηναίους. Ἡ Σπάρτη ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὄχι τόσον κηδομένη περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, ὅσον, διότι, ἐπειδὴ ἔρρηξε τὴν πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα εἰρήνην, διὰ τῆς πρὸς τὸν Κῦρον συνδρομῆς, ἐφοβεῖτο μήπως ὁ Τισσαφέρνης δὲν ἀρκεσθῇ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κατὰ τὴν ἤπειρον τῆς μικρᾶς Ἀσίας κράτος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπιτεθῇ ἔπειτα καὶ κατὰ τῶν νήσων καὶ τῶν ἄλλων παραλίων τῶν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ὑπαγομένων. Καὶ ἔπειτα ἡ πολυθρύλητος τῶν μυρίων κάθοδος παρήγαγε καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πολλὴν πρὸς τὴν περσικὴν δύναμιν περιφρόνησιν καὶ ἔπειθε πάντας ἤδη ὅτι δὲν εἶναι δύσκολος ἡ κατάλυσις αὐτῆς. Εἶχε δὲ τότε ἐπανέλθει εἰς Θρᾴκην καὶ ὁ τῶν Κυρείων στρατὸς (ὅπως ἐλέγοντο οἱ μετὰ τοῦ Κύρου ἀναβάντες Ἕλληνες) καὶ ἡνώθη μετὰ τοῦ Θίμβρωνος, ὅστις εὑρέθη οὕτως ἄρχων δυνάμεως ἀξιολόγου. Οὐδὲν ὅμως ἔπραξεν ἀντάξιον τῶν κοινῶν προσδοκιῶν· οὐ μόνον τῆς Λαρίσης δὲν ἠδυνήθη νὰ γίνῃ κύριος, ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν πειθαρχίαν ἐτήρησεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀδιακρίτως ἐλήστευον καὶ φίλους καὶ ἐχθρούς. Διὰ τοῦτο ἀνεκλήθη ὁ Θίμβρων καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 399 ἐξεπεστάλη ἕτερος ἀντ' αὐτοῦ στρατηγός, ὁ Δερκυλλίδας. Ὁ Δερκυλλίδας ἦτο ἄνθρωπος τοσούτῳ πολυμήχανος καὶ πα-

νοῦργος, ὥστε ἐπεκαλεῖτο Σίσυφος, ἀπὸ τοῦ μυθολογουμένου ἐκείνου βασιλέως τῆς Κορίνθου περὶ οὗ ὁ Ὅμηρος λέγει ἐν Ἰλιάδι

. . . . ὁ κέρδιστος γένετ' ἀνδρῶν.

Ὁ Δερκυλλίδας εἶχε διατελέσει ἁρμοστὴς ἐν Ἀβύδῳ ἐπὶ Λυσάνδρου ναυαρχοῦντος, καὶ διαβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου κατεδικάσθη τότε ὑπὸ τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν πειθαρχικὴν ποινὴν τοῦ νὰ σταθῇ δημοσίως «τὴν ἀσπίδα ἔχων, ὃ δοκεῖ κηλὶς εἶναι τοῖς σπουδαίοις Λακεδαιμονίων· ἀταξίας γὰρ ζημίωμα ἐστίν.» Ὅθεν ἔχων τὴν ἀρχαίαν ταύτην προσωπικὴν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Φαρναβάζου, ὠφελήθη ἤδη ἐκ διενέξεώς τινος μεταξὺ τοῦ σατράπου τούτου καὶ τοῦ Τισσαφέρνους, συνωμολόγησε πρὸς τὸν τελευταῖον ἀνακωχὴν καὶ ἐπέπεσε μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, εἰς 8,000 ἄνδρας συμποσουμένου, εἰς τὴν χώραν τοῦ πρώτου, ἤτοι τὴν καλουμένην Αἰολίδα. Ἐνταῦθα δέ, ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 398, ἐγένετο κύριος τῆς τε Λαρίσης καὶ ὀκτὼ ἄλλων πόλεων, ἐπιτρέψας εἰς αὐτὰς πᾶσαν αὐτονομίαν, καὶ περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου ἐξασφάλισιν αὐτῶν. Οἱ ἔφοροι εὐχαριστηθέντες διὰ τὰ κατορθώματα ταῦτα, παρέτειναν ἐπὶ ἓν ἕτερον ἔτος τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ· καὶ ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ ἔληξεν ἡ πρὸς τὸν Τισσαφέρνην ἀνακωχή, αἱ δὲ ὑπ' αὐτῶν τελοῦσαι Ἑλληνίδες πόλεις δὲν ἔπαυον ἐπικαλούμεναι τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης, ὁ Δερκυλλίδας διετάχθη ἤδη νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἑτέρου ἐκείνου τῶν σατραπῶν, ἐπὶ τὴν Καρίαν. Τότε ὁ Φαρνάβαζος ἑνοῦται μετὰ τοῦ Τισσαφέρνους καὶ ἐλθόντες ἀμφότεροι μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς τὸ Μαιάνδρου πεδίον, εὑρίσκουσι τὸν Δερκυλλίδαν τοσούτῳ ἀπαράσκευον πρὸς μάχην ὥστε ἂν ἐπέπιπτον κατ' αὐτοῦ ἤθελον πιθανώτατα νικήσει. Ἀλλ' ὁ Τισσαφέρνης πτοηθεὶς πρὸ πάντων τοὺς Κυρείους, τῶν ὁποίων ἐνεθυμεῖτο τὸ μεγαλούργημα, καὶ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπιτηδειότητος μεθ' ἧς ὁ Δερκυλλίδας κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐκάλυψε τὴν ἀταξίαν τοῦ ἰδίου στρατοῦ, ἀπέφυγε μὲν τὸν ἀγῶνα, συνήνεσε δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ σπονδῶν. Καὶ εἰρήνη μὲν δὲν συνωμολογήθη, διότι ἐνῷ ὁ Δερκυλλίδας ἀπῄτει τὴν ἐντελῆ αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλληνίδων πόλεων, ὁ Τισσαφέρνης καὶ ὁ Φαρνάβαζος ἐπέμενον τἀνάπαλιν εἰς τὴν ἐξ Ἀσίας ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων ἁρμοστῶν ἀφ' ὅλων τῶν κατὰ τὴν

Ἀσίαν Ἑλληνίδων πόλεων. Συνεφωνήθη ὅμως ἀνακωχὴ ἵνα δοθῇ καιρὸς νὰ ἀναφερθῶσι ταῦτα πάντα εἰς Σπάρτην· καὶ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον περὶ τὰ τέλη τοῦ 394, ἤτοι τριετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ.

Τότε βουλευομένων τῶν Σπαρτιατῶν περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τὰς τελευταίας εἰδήσεις, εἶπεν ὁ Ἀγησίλαος ἑαυτὸν πρόθυμον, ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Λυσάνδρου, ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Περσῶν ἀγῶνος, μὴ ζητήσας νὰ δοθῶσιν αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ εἰμὴ μόνον τριάκοντα Σπαρτιᾶται ἐκ τῶν ὁμοίων, ὡς σύμβουλοι, 2000 νεοδαμώδεις καὶ 6000 ὁπλῖται ἐκ τῶν συμμάχων. Ὥστε ἀπεφασίσθη τὸ ἐπιχείρημα, ὁ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἦτο εἷς τῶν τριάκοντα ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ πρόεδρος αὐτῶν, ἤλπισεν ἤδη ὅτι, ὡς τοιοῦτος καὶ ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν ἐφαντάζετο ὅτι ἔχει ἐπὶ τοῦ Ἀγησιλάου, θέλει ἄρξει αὐτὸς τοῦ ὅλου ἀγῶνος, καὶ ἀσφαλίσει τελευταῖον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ κατορθωμάτων τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλάρχων σκοπῶν οὓς πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεδίωκεν.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀγησιλάου, καί τοι οὖσα κατὰ τὸ φαινόμενον οὐδὲ ἄλλο ἢ συνέχεια τῶν δύο πρώτων ἐκστρατειῶν, τοῦ Θίμβρωνος καὶ τοῦ Δερκυλλίδου, ἔλαβεν ὅμως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀλλοῖον ὅλως χαρακτῆρα, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀνδρὸς ὅστις ἐπετράπη ἤδη τὴν ἡγεμονίαν, καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀγῶνα ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' ἀπαλλάξῃ τῆς περσικῆς κυριαρχίας τὰς κατὰ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἑλληνίδας πόλεις· ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐμελέτησεν ἤδη βούλευμα πολὺ μεγαλήτερον, ἐμελέτησε τὴν ὁλοσχερῆ τοῦ περσικοῦ κράτους κατάλυσιν, δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ κατὰ τοῦτο ὡς ὁ ἀληθὴς πρόδρομος τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὰ πάντα δὲ ἐφαίνοντο συντρέχοντα εἰς τὸ νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτῷ τὴν μεγαλεπήβουλον ταύτην προαίρεσιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης, ὁσάκις ἐξεπλήρουν τὸ ἔργον τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος, ἠξίουν ὅτι εἶναι κληρονόμοι τῶν σκήπτρων τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Ὀρέστου, ὥστε ὁ Ἀγησίλαος εὐλόγως ἐξωμοίωσε τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ πρὸς νέον τινὰ Τρωϊκὸν πόλεμον, καὶ παρέστησεν αὐτὸ ὡς κοινὸν τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἀγῶνα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διηνεκεῖς ἐκείνους ἀσιανοὺς πολεμίους τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος.

Διὰ τοῦτο ἐφιλοτιμήθη καὶ ἀπὸ τῆς Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπως πάλαι ποτὲ οἱ ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατεύσαντες ἥρωες (σελ. 55). Συνετέλει δὲ εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ πράγματος ἔποψιν καὶ ἡ ἐξαίρετος αὐτοῦ φιλοτιμία, καὶ τοῦ Λυσάνδρου ἡ ἀκοίμητος φιλαρχία, καὶ ἡ κοινὴ πεποίθησις, ἡ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν μυρίων παραχθεῖσα, ὅτι τὸ περσικὸν κράτος ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ εἰς ἑλληνικά τινα τάγματα, ἔστω καὶ εὐάριθμα, ἀρκεῖ νὰ στρατηγῶνται ὑπὸ ἀνδρὸς ἐπιτηδείου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ καταθλιπτικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα δὲν ἦτο ἐπιτήδειον νὰ παραγάγῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν ὁμόνοιαν ἐκείνην, ἥτις ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἐπιτύχῃ τοσοῦτο μέγα ἔργον καὶ ὅτι ἡ διχοστασία ἀπεκαλύφθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀποποιηθέντων τῶν Ἀθηναίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Θηβαίων νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι καὶ δι' ἐνόπλου δυνάμεως διέκοψαν τὴν θυσίαν, ἣν ὁ Ἀγησίλαος ἐτέλει, πρὶν ἐκπλεύσῃ, ἐν τῇ κατὰ τὴν χώραν αὐτῶν κειμένῃ Αὐλίδι. Ἡ δὲ Σπάρτη ἔλαβε μικρὸν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως, καὶ ἑτέραν τινὰ δεινὴν ἀγγελίαν. Ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος Κόνων, ὃν εἴδομεν διασωθέντα ἐκ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας εἰς Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ, δὲν ἔπαυε τρέφων τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ φανῇ καὶ ἐντεῦθεν χρήσιμος τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Τῳόντι δέ, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Σαλαμῖνος Εὐαγόρου, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ περσικῇ αὐλῇ μέγα ἰσχύοντος Ἕλληνος ἰατροῦ Κτησίου, εἶχεν ἐπιτύχει περὶ τὸ 397 νὰ δοθῶσιν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως διαταγαὶ καὶ χρήματα πρὸς κατασκευὴν πολυαρίθμου στόλου ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐκ Κιλικίᾳ, στόλου τοῦ ὁποίου ἡ διεύθυνσις ἔμελλε ν' ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν τὸν Κόνωνα. Καὶ ἐν τῷ μεταξύ, παραλαβὼν ὅσας εὗρεν ἑτοίμους τριήρεις, τεσσαράκοντα περίπου, ἔπλευσε παρὰ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Καύνου, παρασκευάζων αὐτόθι τὰ πρὸς πόλεμον. Ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐλπίζων ἴσως διὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ κατορθωμάτων νὰ προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολεμίων τούτων στοιχείων τὰ ὁποῖα ὄπισθεν αὐτοῦ κατέλειπε, δὲν ἀνέστειλεν ὡς ἐξ αὐτῶν τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Ἔφεσον κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 396. Φθάσας δὲ αὐτόθι ἐνῷ διήρκουν ἔτι αἱ μεταξὺ Τισσαφέρνους καὶ Δερκυλλίδου σπονδαὶ καὶ ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ σατράπου, τίνος ἕνεκα ἦλθεν, ἐπανέλαβε τὴν προηγουμένην τοῦ Δερκυλ-

λίδου ἀπαίτησιν περὶ τῆς αὐτονομίας τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Εἰς ταῦτα ὁ Τισσαφέρνης ἀπήντησε προτείνων νὰ παραταθῇ ἡ ἀνακωχὴ μέχρις οὗ δυνηθῇ νὰ ὑποβάλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν περσικὴν αὐλήν, προσθεὶς ὅτι ἐλπίζει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αἰσίαν αὐτῆς ἔκβασιν. Ὅθεν συνωμολογήθη νέα τρίμηνος ἀνακωχή.

Ἐνῷ δὲ ὁ στρατὸς διετέλει οὕτως ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπρακτῶν ἐν Ἐφέσῳ, ἤρχισεν ὁ Λύσανδρος τὰς ῥᾳδιουργίας αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ πολλὴ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἥν, ἀπὸ τῶν προηγουμένων στρατειῶν, εἶχον πρὸς αὐτὸν ἅπαντες οἱ ἀσιανοὶ Ἕλληνες, πολλὴ δὲ ἡ πεποίθησις ὅτι, αὐτὸς περιποιήσας τὴν βασιλείαν εἰς τὸν Ἀγησίλαον, τοῦ ὁποίου οὐδεὶς ἔτι ἐγνώριζε τὸν χαρακτῆρα, ἐξ ἀνάγκης ἔμελλε νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ τὸν ἄνδρα, ἅπαντες κατήντησαν νὰ θεωρῶσι τὸν ἐν Αἰγὸς ποταμο ς ἐκεῖνον νικητὴν ὡς τὸν πραγματικὸν ἀρχηγὸν καὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἐπιχειρήματος. Ὅθεν πολυάριθμοι ἀρχαῖοι αὐτοῦ ὀπαδοὶ συνέρρευσαν εἰς Ἔφεσον ἵνα χαιρετίσωσι τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ καὶ ὑποβάλωσι ποικίλας αἰτήσεις· ἀδιακόπως δὲ παμπληθὴς ὄχλος ἠκολούθει αὐτὸν θεραπεύων, «ὥστε ὁ μὲν Ἀγησίλαος ἰδιώτης ἐφαίνετο, ὁ δὲ Λύσανδρος βασιλεύς». Τοῦτο παρώργισε τοὺς τριάκοντα συμβούλους, τοὺς ὁποίους ὁ προϊστάμενος αὐτῶν αὐτογνώμων Λύσανδρος, οὐδέποτε συνεβουλεύετο· παρώργισε δὲ καὶ τὸν Ἀγησίλαον αὐτόν, ὅστις ἀπεκάλυψεν αἴφνης δύναμιν βουλήσεως κυριαρχικήν, ἣν οὐδεὶς πώποτε ὑπώπτευε πρότερον παρ' αὐτῷ, καὶ ἤρχισε συστηματικῶς ν' ἀπορρίπτῃ πάσας τὰς διὰ τοῦ Λυσάνδρου ὑποβαλλομένας αἰτήσεις. Ἐντεῦθεν ὁ τελευταῖος οὗτος, ἰδὼν ψευσθείσας ἁπάσας αὐτοῦ τὰς προσδοκίας, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τοὺς φίλους του, ὅτι πρέπει ν' ἀποτείνωνται κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν βασιλέα Ἀγησίλαον καὶ ὅτι ἡ μεσολάβησίς του μᾶλλον βλάπτει αὐτοὺς ἢ ὠφελεῖ. Τὸ δὲ καθ' ἑαυτὸν περιωρίσθη εἰς παράπονα καὶ προσελθὼν πρὸς τὸν βασιλέα «ὦ Ἀγησίλαε, εἶπε, μειοῦν μὲν ἄρα σύγε τοὺς φίλους ἠπίστω». «Ναὶ μὰ Δία, ἀπεκρίθη ὁ Ἀγησίλαος, τούς γε βουλομένους ἐμοῦ μείζους φαίνεσθαι· τοὺς δέ γε αὔξοντας εἰ μὴ ἐπισταίμην ἀντιτιμᾶν, αἰσχυνοίμην ἄν.» Καὶ ὁ Λύσανδρος, ὁμολογήσας τὴν ὀρθότητα τῆς ἀποκρίσεως καὶ ἐπιθυμῶν ἐνταυτῷ ν' ἀποφύγῃ τὴν ταπείνωσιν εἰς ἣν περιῆλθε, παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἀλλαχοῦ ἀποστολήν τινα. Ὁ δὲ Ἀγησίλαος ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπου ὁ Λύσαν-

δρος προσήνεγκεν ἀξιόλογον ὑπηρεσίαν, ἀποσπάσας ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου Πέρσην τινὰ μεγιστᾶνα, ὀνόματι Σπιθριδάτην, ἀναδειχθέντα χρησιμώτατον εἰς τὸν Ἀγησίλαον, ἰδίως ἕνεκα τοῦ ἱππικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον προσέφερεν εἰς αὐτόν.

Ἐν τούτοις ὁ Τισσαφέρνης, λαβὼν πολλὰς ἐπικουρίας, ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἀγησιλάου καὶ πρὸ τῆς παρελεύσεως τῶν τριμηνιαίων σπονδῶν νὰ ἐκχωρήσῃ ἀμέσως ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐπὶ πολέμῳ. Ὁ δὲ βασιλεὺς εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκεν ἀμέσως παραγγελίας ἵνα κινηθῇ ἅπας ὁ στρατὸς πρὸς μεσημβρίαν, καὶ ἄλλα πολλὰ διέταξε τὰ ἐκδηλοῦντα ὅτι ἐμελέτα νὰ διαβῇ τὸν Μαίανδρον καὶ νὰ προσβάλῃ τὸν Τισσαφέρνην ἐν Καρίᾳ ὅπου συνήθως ἕδρευεν. Ἐνῷ ὅμως ὁ Τισσαφέρνης, ἐκλαμβάνων κατὰ γράμμα τὰς ἀγγελίας ταύτας, ἔσπευδε νὰ συγκεντρώσῃ ἅπαν τὸ πολυάριθμον αὐτοῦ ἱππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαίανδρον πεδία, ὁ Ἀγησίλαος τρέπεται αἴφνης πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ Φαρναβάζου, καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Φρυγίαν, κυριεύει πολλὰς ἐνταῦθα πόλεις καὶ κώμας, καὶ ἀθροίζει ἀφθόνους τροφὰς καὶ πολλοὺς δούλους καὶ πλείστην ἄλλην λείαν. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον ἔδειξε καὶ τὴν ὑπερβολικὴν πρὸς τοὺς φίλους ἐπιείκειαν· διότι, ἐνῷ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο ὅλως πρὸς κτῆσιν χρημάτων ἀδιάφορος, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ θησαυρίσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου, ἐνίοτε καὶ διὰ πάσης ἀδικίας. Πολλάκις ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐπιδείξῃ καὶ τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν· ἰδίως παραγγείλας τοὺς στρατιώτας νὰ μὴ μεταχειρίζωνται τοὺς αἰχμαλώτους ὡς κακούργους, «ἀλλ' ὡς ἀνθρώπους ὄντας φυλάσσειν».

Διαχειμάσας δὲ μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο ἐπιχείρημα εἰς Ἔφεσον, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 396 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 395, ἐνησχολήθη μετὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ στρατοῦ, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν συγκρότησιν ἱππικοῦ σώματος ἀξιολόγου, τοῦ ὁποίου ἔβλεπε τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς τὸ ἄριστον ἱππικὸν τῶν Περσῶν. Ἡ μετὰ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον πολεμικὴ ἐν Ἐφέσῳ κίνησις περιγράφεται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, ὅστις καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἦτο αὐτόπτης τῶν γεγονότων μάρτυς καὶ τοῦ Ἀγησιλάου συνεργός. «Ἐκ τούτου δὲ παρῆν ὁρᾶν τὰ μὲν γυμνάσια πάντα μεστὰ ἀνδρῶν τῶν γυμναζομένων, τὸν δ' ἱππόδρομον τῶν ἱππαζομένων, τοὺς δ' ἀκοντιστὰς

καὶ τοὺς τοξότας μελετῶντας. Ἀξίαν δὲ καὶ ὅλην τὴν πόλιν ἐν ᾗ ἦν θέας ἐποίησεν· ἥ τε γὰρ ἀγορὰ ἦν μεστὴ παντοδαπῶν καὶ ἵππων καὶ ὅπλων ὠνίων, οἵ τε χαλκοτύποι καὶ οἱ τέκτονες καὶ οἱ χαλκεῖς καὶ οἱ σκυτοτόμοι καὶ οἱ ζωγράφοι πάντες πολεμικὰ ὅπλα κατεσκεύαζον, ὥστε τὴν πόλιν οἴεσθαι πολέμου ἐργαστήριον εἶναι. Επερρώσθη δ' ἄν τις καὶ ἐκεῖνο ἰδών, Ἀγησίλαον μὲν πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς ἄλλους στρατιώτας ἐστεφανωμένους ἀπὸ τῶν γυμνασίων ἀπιόντας καὶ ἀνατεθέντας τοὺς στεφάνους τῇ Ἀρτέμιδι. Ὅπου γὰρ ἄνδρες θεοὺς μὲν σέβοιντο, τὰ δὲ πολεμικὰ ἀσκοῖεν, πειθαρχεῖν δὲ μελετῷεν, πῶς οὐκ εἰκὸς ἐνταῦθα πάντα μεστὰ ἐλπίδων ἀγαθῶν εἶναι; »

Ἐν τούτοις πρὶν ἢ ὁ Ἀγησίλαος δυνηθῇ νὰ ἀρχίσῃ ἐν ἔαρι τῷ 395, τὰ κινήματα αὐτοῦ, εἶχε παρέλθει τὸ πρῶτον τῆς στρατηγίας αὐτοῦ ἔτος, καὶ ἔφθασαν εἰς Ἔφεσον τριάκοντα νέοι σύμβουλοι, οἱ περὶ Ἡριππίδαν, οἱ δὲ παλαιοὶ περὶ Λύσανδρον ἐπέστρεψαν ἀμέσως εἰς Σπάρτην. Ὁ στρατὸς ἦτο ἤδη οὐ μόνον πολυαριθμότερος, ἀλλὰ καὶ βέλτιον γεγυμνασμένος καὶ συντεταγμένος ἢ ἐν τῇ προηγουμένῃ στρατείᾳ. Ὁ δ' Ἀγησίλαος ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν διαφόρων αὐτοῦ μοιρῶν εἰς τοὺς ἐμπειροτάτους ἐκ τῶν νέων τριάκοντα, καὶ ἰδίως ἔταξε τὸν μὲν Ξενοκλέα ἐπὶ τοὺς ἱππεῖς, τὸν δὲ Σκύθην ἐπὶ τοὺς νεοδαμώδεις ὁπλίτας, τὸν δὲ Ἡριππίδαν ἐπὶ τοὺς Κυρείους, τὸν δὲ Μίγδωνα ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἀσιανῶν πόλεων στρατιώτας. Καὶ γενομένων τούτων, προανήγγειλεν ὅτι μελετᾷ νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ Σάρδεις. Ὁ Τισσαφέρνης, ὅστις ἐν τῇ προτέρᾳ στρατείᾳ ἠπατήθη, πιστεύσας τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀπαγγελθέντα, ἐνόμισεν ὅτι δὲν πρέπει καὶ νῦν νὰ πιστεύσῃ τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο, ὅτι, ὡς ἄλλοτε, ὁ βασιλεὺς ἄλλα βουλεύεται καὶ ἄλλα λέγει καὶ ὅτι ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ προαίρεσις εἶναι νὰ ὁρμήσῃ ἐπὶ τὴν Καρίαν· ὅθεν ὁ σατράπης ἔπεμψε μὲν ἅπαν αὐτοῦ τὸ ἱππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαίανδρον πεδία, συνεκέντρωσε δὲ τὸ πεζικὸν ἔτι μεσημβρινώτερον ἐντὸς τῆς Καρίας αὐτῆς. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον, καὶ πιστεύων καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀγησιλάου, πάντοτε ν' ἀπατᾶται· διότι ταύτην τὴν φορὰν ὁ βασιλεὺς ὥρμησε τῳόντι ὅπως προεῖπε κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ Σάρδεις, καὶ εὑρὼν τὴν χώραν ἔρημον προμάχων ἐπὶ τρεῖς μὲν ἡμέρας ἐλεηλάτησεν αὐτὴν ἀκωλύτως, τὴν δὲ τετάρτην, ἐπελθόντος τελευταῖον τοῦ ἱππικοῦ τῶν Περσῶν,

συγκροτεῖται μάχη, καθ' ἣν ὁ βασιλεύς, δι' ἐπιτηδείου συνδυασμοῦ τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ ἀκαταμαχήτου πεζικοῦ, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους, ὧν πολλοὶ ἐπνίγησαν εἰς τὸν Πακτωλὸν ποταμόν. Ἐλήφθη δὲ καὶ ἅπαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν καὶ λεία πλουσιωτάτη ἐν αὐτῷ. Τότε ὁ μέγας βασιλεὺς μαθὼν ὅτι ὁ Τισσαφέρνης ἀνεδείχθη τοσούτῳ ἀδέξιος περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἐπιτραπείσης αὐτῷ δυνάμεως, ἐξέπεμψε διαταγὴν καθαιρέσεως καὶ θανάτου κατ' αὐτοῦ, ὁ δὲ κομιστὴς τῆς διαταγῆς Τιθραύστης, ἐκτελέσας αὐτήν, ἀνέλαβεν ἤδη τὴν κατὰ τὰς χώρας ταύτας περσικὴν ἡγεμονίαν.

Ὁ Τιθραύστης ἐπολιτεύθη πολὺ ἐπιτηδειότερον τοῦ προκατόχου του· διότι ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐπεχείρησε νὰ ὑποθρέψῃ διὰ χρημάτων τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνουσαν δυσμένειαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων κατὰ τῆς Σπάρτης, ἀφ' ἑτέρου διεμήνυσεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον ὅτι παραίτιος τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ὁ ἄπιστος Τισσαφέρνης ὅστις διὰ τοῦτο καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ κυριάρχου, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς εἶναι πρόθυμος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων ἐπὶ μόνῃ τῇ πληρωμῇ τοῦ δασμοῦ τὸν ὁποῖον ἀνέκαθεν ἐπλήρωνον καὶ ὅτι ἑπομένως προσκαλεῖ τὸν Ἀγησίλαον νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἀσίας. Ὁ δὲ ἀπήντησεν, ὅτι μὴ δυνάμενος ν' ἀποφασίσῃ περὶ τούτου οἴκοθεν, θέλει ἐρωτήσει τὰς ἐν Σπάρτῃ ἀρχάς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ ὁ Τιθραύστης ἑξαμηνιαίας ἀνακωχάς, καὶ κατέπεισεν αὐτόν, ἐκχωρήσας ἀπὸ τῆς σατραπείας του, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὴν τοῦ Φαρναβάζου, προσεπιδοὺς καὶ 30 τάλαντα ἵνα χρησιμεύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ. Ἐκ τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις γίνεται καταδηλος ἡ ἐσχάτη παραλυσία εἰς ἣν εὑρίσκετο τὸ περσικὸν κράτος, τοῦ ὁποίου οἱ γενικοὶ διοικηταὶ ἐπολιτεύοντο συνήθως ὡς ἂν ἦσαν πολέμιοι πρὸς ἀλλήλους καὶ οὐχὶ λειτουργοὶ τοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ αὐτοῦ κυριάρχου.

Ὁ Ἀγησίλαος λοιπὸν ἐξελθὼν ἀπὸ τὰς χώρας τοῦ Τιθραύστου ἐνέβαλε κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 395, εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Φαρνάβαζον τελοῦσαν Φρυγίαν, καὶ ἐνταῦθα ἐπόρθησε μὲν τὴν χώραν, κατέλαβε δὲ πόλεις πολλάς, τὰς μὲν βίᾳ, τὰς δὲ ἑκούσας. Ἔπειτα, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Σπιθριδάτου, ἐπορεύθη καὶ εἰς Παφλαγονίαν, προσέλαβε σύμμαχον τὸν βασιλέα τῶν Παφλαγόνων Ὅτυν, καὶ ἐνισχυθεὶς ὑπὸ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, ἐξηκολούθησε τὸν κατὰ

τῆς σατραπείας τοῦ Φαρναβάζου πόλεμον, γενόμενος ἰδίως κύριος τῆς περὶ Δασκύλειον πλουσιωτάτης χώρας, ὅπου ἦσαν καὶ τὰ τοῦ Φαρναβάζου βασίλεια καὶ ὅπου μετ' ὀλίγον συνέλαβεν ἅπαν τοῦ σατράπου τούτου τὸ στρατόπεδον, μετὰ πλουσιωτάτης λείας.

Τότε ἐν ἀρχῇ τοῦ 394, παρακαλούμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου ὁ Ἀγησίλαος ἐγκατέλιπε τὴν σατραπείαν αὐτοῦ, καί, στρατοπεδεύσας περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ἀστυρηνῆς Ἀρτέμιδος, ἐν τῇ λεγομένῃ Αἰολίδι, ἠσχολήθη ἐνταῦθα περὶ τὴν αὔξησιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν ῥύθμισιν τῶν κατὰ τὰς ἑλληνίδας πόλεις πραγμάτων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐμβάλῃ κατὰ τὸ προσεχὲς θέρος εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἤδη προπαρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ὅτε αἴφνης προσεκλήθη ὑπὸ τῆς Σπάρτης ν' ἀνακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια, διότι μεγάλη καὶ ἐπικίνδυνος εἶχεν ἐκραγῇ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις κατὰ τῆς κυριάρχου ἐκείνης πόλεως.

Ὁ Τιθραύστης, ἅμα ὡς συνωμολόγησε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον τὰς ἑξαμηνιαίας ἀνακωχάς, ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Ῥόδιον Τιμοκράτην, ἵνα ὑποθρέψῃ τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης ὑφισταμένην δυσμένειαν καὶ προκαλέσῃ ῥῆξίν τινα κατ' αὐτῆς, δοὺς αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ καὶ πεντήκοντα τάλαντα ἀργυρίου. Ὁ Τιμοκράτης δὲν ἀπήντησε πολλὰς δυσκολίας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, διότι, ὡς πολλάκις εἴπομεν, ἡ ἀγέρωχος καὶ καταθλιπτικὴ διαγωγὴ τῆς πόλεως ἐκείνης εἶχε πρὸ καιροῦ προκαλέσει πολλὴν πολλαχοῦ ἀγανάκτησιν. Ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Θῆβαι δὲν εἶχον ἀγωνισθῆ κατὰ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα ἐπὶ τέλους ὑποκύψωσιν εἰς τὴν σπαρτιατικὴν κυριαρχίαν. Τὸ Ἄργος δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν οὐδετερότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐδυσφόρει πάντοτε κατὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος τῆς Σπάρτης. Αἱ Ἀθῆναι, καταβληθεῖσαι κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀνακτήσασαι τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα, ἤρχισαν νὰ μὴ ὑποτάσσωνται τυφλῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας καὶ νὰ ἐλπίζωσι μάλιστα βελτίωσίν τινα τῆς τύχης αὐτῶν ἀπὸ τῶν φημιζομένων παρασκευῶν τοῦ Κόνωνος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποστασίαν τῶν Ῥοδίων ἀπὸ τῆς Σπάρτης. Πρὸ πάντων ὅμως οἱ Θηβαῖοι παρέσχον ἑαυτοὺς προθύμους εἰς τὴν κατ' αὐτῆς συμμαχίαν καὶ ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν ῥῆξιν, πείσαντες τοὺς Ὀπουντίους Λοκροὺς νὰ ἐπιστρατεύσωσι

κατά τινος χώρας κατεχομένης μὲν ὑπὸ τῶν Φωκέων, ἀμφισβητουμένης δὲ ὑπὸ τῶν Λοκρῶν διότι ἀντεμβαλλόντων τῶν Φωκέων εἰς τὴν Λοκρίδα, οἱ μὲν Βοιωτοὶ βοηθοῦσιν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λοκρούς, οἱ δὲ Φωκεῖς ζητοῦσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἄρχεται οὕτω ἔτι ἀπὸ τοῦ 395 νέος ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος πόλεμος ὅστις μέχρι τινὸς καλεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ «Βοιωτικὸς πόλεμος.»

Οἱ Σπαρτιᾶται, εὐχαρίστως ἐπιλαβόμενοι τῆς ἀφορμῆς ταύτης, ἵνα ταπεινώσωσιν ἐντελῶς τοὺς Θηβαίους, ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸν Λύσανδρον. Οἱ δὲ Θηβαῖοι ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων· καὶ οἱ Ἀθηναῖοι λησμονήσαντες τὴν ἀρχαίαν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ἀντιπάθειαν, καὶ ἐνθυμούμενοι μόνον τὴν εὐεργεσίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ Θρασυβούλου, παμψηφεὶ ἀπεφάσισαν νὰ δώσωσι τὴν ζητουμένην βοήθειαν. Ἡ βοήθεια αὕτη καὶ ἡ ὑπερβολικὴ τοῦ Λυσάνδρου εἰς ἑαυτὸν πεποίθησις, ἔσωσαν τότε τοὺς Θηβαίους. Τῳόντι ὁ Λύσανδρος συναγαγὼν τάχιστα στρατὸν ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν στερεὰν Ἑλλάδα φίλων τῆς Σπάρτης ἐθνῶν, ἔπραξε τὸ λάθος νὰ μὴ ἀναμείνῃ τὴν ἄφιξιν τοῦ ἐπερχομένου εἰς Ἀλίαρτον μετὰ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ βασιλέως Παυσανίου, ἀλλ' ἐπετέθη μόνος εἰς τὸ τεῖχος τῶν Ἀλιαρτίων· οὐ μόνον δὲ ἀπεκρούσθη, ἀλλὰ τὸ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην, καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ· μεθ' ὃ διεσκεδάσθη ὁ στρατὸς αὐτοῦ, πρὶν ἢ φθάσῃ ὁ Παυσανίας, ὅστις ἤδη δὲν ἐτόλμησε νὰ προσβάλῃ τοὺς Θηβαίους μετὰ τῶν ὁποίων εἶχον ἑνωθῇ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ συνωμολόγησεν ἁπλῶς ἀνακωχὴν διὰ νὰ κηδεύσῃ τοὺς νεκρούς, καὶ ἔπειτα, ἀναχωρήσας ἀμέσως ἐκ τῆς Βοιωτίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἐνταῦθα κατηγορήθη διὰ τὴν ἄνανδρον αὐτοῦ διαγωγήν, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, καὶ ἔφυγεν εἰς Τεγέαν τῆς Ἀρκαδίας, διεδέξατο δὲ αὐτὸν ὁ υἱὸς Ἀγησίπολις, ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τοῦ θείου του Ἀριστοδήμου.

Αἱ πρῶται αὗται τῆς Σπάρτης ἀποτυχίαι ἐνεθάρρυνον παραδόξως ἅπαντας τοὺς πολεμίους αὐτῆς· καὶ ἤδη αἱ Θῆβαι, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Κόρινθος καὶ τὸ Ἄργος συνομολογοῦσιν ἐπίσημον κατὰ τῶν

Λακεδαιμονίων συμμαχίαν, καὶ ἀποφασίζουσι τὴν συγκρότησιν ἐν Κορίνθῳ κοινῆς συνόδου· ὥστε ὁ πόλεμος ὅστις ἤρχισε καλούμενος «Βοιωτικὸς» ἔλαβε τοὐντεῦθεν τὸ μεγαλείτερον ἐπώνυμον τοῦ «Κορινθιακοῦ πολέμου» μέχρι τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Τῆς δὲ συμμαχίας συμμετέσχον ἀμέσως οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Ἀκαρνᾶνες, οἱ Ὀζόλαι Λοκροί, οἱ Ἀμβρακιῶται, οἱ Λευκάδιοι, καὶ οἱ τῆς Θράκης Χαλκιδεῖς. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν καὶ διετέλεσαν οἱ πρωτουργοὶ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἡγεμόνες τῆς μεγάλης ταύτης κατὰ τῆς Σπάρτης διαμαρτυρήσεως, τότε κατὰ πρῶτον προκύψαντες ἀπὸ τῆς δευτερευούσης τάξεως ἣν πρότερον ἐπεῖχον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀρχίσαντες νὰ προπαρασκευάζωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἡγεμονίαν ἣν θέλομεν μετ' ὀλίγον ἴδει διαπραχθεῖσαν δι' Ἐπαμεινώνδου καὶ Πελοπίδου. Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως τούτους δὲν ἀναφέρονται ἔτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ψυχὴ δὲ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ὅλου ἀντισπαρτιατικοῦ φρονήματος ἀναφαίνεται ὁ Ἰσμηνίας, Θηβαῖος πλούσιος ὅστις πρὸ ὀκταετίας μὲν εἶχε συμπράξει μετὰ Θρασυβούλου, ὠνομάσθη δὲ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων, ὅτε οὗτοι ἐθανάτωσαν αὐτὸν μετὰ 14 ἔτη «μεγαλοπράγμων καὶ κακοπράγμων,» τιμηθεὶς οὕτω διὰ δύο ἐπιθέτων, τὰ ὁποῖα φαίνονται μὲν δυσσυμβίβαστα, πολλάκις ὅμως εἰς δεινοὺς ἀντιπάλους ἀπεδόθησαν καὶ ἰδίως ἐξεσφενδονήθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὴν δεκάτην ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα, ὑπὸ τοῦ μοναρχικοῦ Κλάρενδων κατὰ τοῦ δαιμονίου Ὀλιβιέρου Κρόμβελ. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰσμηνίας εἶναι, ὅστις, συνεπαγόμενος Βοιωτούς τινας καὶ Ἀργείους, κατέβαλε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Βοιωτίας χώρας, ἐκβαλὼν τοὺς Λακεδαιμονίους ἁρμοστὰς ἐκ Φαρσάλου, ἐξ Ἡρακλείας, ἐκ Φωκίδος καὶ προσαγαγὼν εἰς τὴν νέαν συμμαχίαν πλείστους μὲν Θεσσαλούς, ἅπαντας δὲ τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς Αἰνιᾶνας, καὶ τοὺς Ἀθαμᾶνας.

Τούτων δὲ γενομένων κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 395 πρὸς τὸ 394, συνῆλθον οἱ σύμμαχοι κατὰ τὸ ἔαρ εἰς Κόρινθον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συγκροτήσωσι στρατὸν μέγαν, ἵνα καθαιρέσωσιν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Καὶ τότε ἡ Σπάρτη, θεωροῦσα ἑαυτὴν δεινῶς κινδυνεύουσαν, ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον διαταγὴν νὰ δράμῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς βοήθειαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἀσίας. Πρὶν ὅμως οὗτος ἔτι ἐπανέλθῃ, συνεκροτήθη περὶ Κό-

ρινθον, κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 394, μάχη μεγάλη, καθ' ἣν ὁ Ἀριστόδημος ἄγων 13,500 ὁπλίτας Λακεδαιμονίους καὶ ἄλλους Πελοποννησίους 600 ἱππεῖς καὶ 700 τοξότας καὶ σφενδονήτας, καὶ ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς 24,000 ὁπλίτας Ἀθηναίους, Ἀργείους, Βοιωτούς, Κορινθίους καὶ Εὐβοεῖς καὶ 1550 ἱππεῖς, ἀνεδείχθη μὲν ἐπὶ τέλους νικηφόρος, καὶ ἐξησφάλισεν οὕτω τὴν κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀρχὴν τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε νίκην τοσούτῳ κρίσιμον, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀμέσως γενναῖόν τι καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ περὶ τὴν Κόρινθον αὕτη μάχη ἐγένετο καθ' ὃν περίπου χρόνον ὁ Ἀγησίλαος, λαβὼν τὴν διαταγὴν τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐνῷ ἦτο ἤδη ἕτοιμος νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα αὐτῆς, ἠναγκάζετο νὰ ὑπακούσῃ καὶ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ λαμπρὸν τῆς καταλύσεως τοῦ περσικοῦ βασιλείου ὄνειρον.

Ἡ περιπέτεια αὕτη τῆς τοῦ Ἀγησιλάου ζωῆς εἶναι βεβαίως μία τῶν θλιβερωτέρων στιγμῶν τῆς ἱστορίας τῶν προπατόρων ἡμῶν· θλιβερὰ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν εἴκοσιν αἰώνων, εἶναι ἀδύνατον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ μὴ συμμερισθῶμεν τὴν ὀργὴν ἣν ᾐσθάνθη ὁ μέγας ἐκεῖνος βασιλεύς, ἰδὼν οὕτως ἀνατρεπόμενον ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ βούλευμα. Ἀλλ' ἀπαθέστερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα, δυσκόλως θέλομεν ἀποδώσει τὴν εὐθύνην τοῦ κακοῦ εἰς τοὺς κατὰ τῆς Σπάρτης στασιάσαντας Ἕλληνας· ἀληθὴς αὐτοῦ παραίτιος ὑπῆρξε μᾶλλον ἡ πλημμελὴς βάσις τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἡ πλημμελὴς βάσις τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ὑπῆρξεν ἡ ἀληθὴς αἰτία τοῦ τε πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῶν ὀλεθρίων αὐτοῦ ἀποτελεσμάτων. Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ νέας κατακτήσεις, ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἤθελε νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπιδιώκων τὴν αὐτονομίαν τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων, ἀνέτρεπε πᾶσαν περὶ ἑνώσεως αὐτῶν ἀπόπειραν. Τοῦτο ὅμως ὄχι διότι τὰ δύο ταῦτα ἦσαν ἀσυμβίβαστα, ἀλλὰ διότι, ὡς πολλάκις προείπομεν, οἱ προπάτορες ἡμῶν δὲν εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, ὅτι ἡ ἕνωσις τοῦ ὅλου καὶ ἡ τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων αὐτονομία, δὲν εἶναι δυνατὸν

νὰ συμβιβασθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἰσοπολιτείας. Ὥστε ἀξιοκατάκριτοι δὲν ἦσαν οὔτε ὅσοι ἐπεζήτουν τὴν ἕνωσιν, ἤτοι αἱ Ἀθῆναι, ἡ Σπάρτη, αἱ Θῆβαι, οὔτε ὅσοι ἐπεζήτουν τὴν αὐτονομίαν, ἤτοι ἅπασαι ἀλληλοδιαδόχως αἱ ἑλληνίδες πόλεις· ἀλλὰ πάντες εἶχον ἄδικον κατὰ τοῦτο ὅτι δὲν ἐγνώρισαν τὸν τρόπον δι' οὗ καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ συνδυασθῶσιν ἀμφότερα τ' ἀγαθὰ ταῦτα.

Ὁ Ἀγησίλαος, ἅμα λαβὼν τὴν περὶ ἀνακλήσεως διαταγὴν καὶ πληροφορηθεὶς τοὺς σπουδαίους λόγους τοὺς προκαλέσαντας αὐτήν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον, εἰ καὶ μὲ λύπην του, νὰ ὑπακούσῃ. Ὅθεν ἀφοῦ παρεμύθησε τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεις διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι θέλει ἐπανέλθει μετὰ τὴν ῥύθμισιν τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, καὶ ἀφοῦ κατέλιπε, πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν, μοῖραν τοῦ στρατοῦ συγκειμένην ἐκ τεσσάρων χιλιάδων ἀνδρῶν, παραλαβὼν αὐτὸς τοὺς ἐκ τῶν ἀσιανῶν πόλεων ὁπλίτας, καὶ τοὺς νεοδαμώδεις, καὶ τοὺς Κυρείους, καὶ τοὺς πελταστάς, καὶ τοὺς ἱππεῖς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, βαδίσας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, ἣν πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀκολουθήσει ὁ Ξέρξης ἐπερχόμενος κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν ὁδὸν ταύτην δὲν ἀπήντησε δυσκολίας εἰμὴ ἐν Θεσσαλίᾳ· ἀλλὰ εὐχερῶς ἐνταῦθα διαλύσας τοὺς θελήσαντας ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν πορείαν αὐτοῦ Θεσσαλοὺς διῆλθε διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, παρέλαβεν ἐπικούρους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Ὀρχομενίους, οἵτινες διὰ τὸν ἀρχαῖον κατὰ τῶν Θηβῶν φθόνον εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὴν Σπάρτην, καὶ ἐπλησίασεν εἰς Κορώνειαν.

Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, γινώσκοντες αὐτὸν ἐπερχόμενον, ἀφοῦ κατέλιπον δύναμίν τινα ἀποχρῶσαν πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ περὶ Κόρινθον στρατοπέδου, εἶχον ἐξέλθει ἐγκαίρως εἰς τὴν στερεὰν μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ καὶ καταλάβει τὰ περὶ τὸν Ἑλικῶνα ὑψώματα. Ἐνταῦθα δὲ εἰς τὰ περὶ Κορώνειαν πεδία, τοῦ μὲν Ἀγησιλάου ἐπεξελθόντος ἀπὸ Κηφισσοῦ, τῶν δὲ Θηβαίων, Ἀργείων, Ἀθηναίων καὶ ἄλλων συμμάχων καταβάντων ἀπὸ τοῦ Ἑλικῶνος, ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αὐγούστου μηνὸς τοῦ 394 μάχη «οἵα οὐκ ἄλλη τῶν γ' ἐφ' ἡμῶν,» λέγει ὁ αὐτόπτης καὶ εἰδήμων περὶ

τὰ τοιαῦτα ἰδίως Ξενοφῶν. Ὁ Ἀγησίλαος καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι κατεῖχον τὴν δεξιὰν πτέρυγα, οἱ Ὀρχομένιοι τὴν ἀριστεράν, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἵσταντο οἱ Κύρειοι καὶ οἱ ἀσιανοὶ ὁπλῖται. Ἀντικρὺ τῶν Ὀρχομενίων, εἰς τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον, ἐτάσσοντο οἱ Θηβαῖοι, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν οἱ Ἀργεῖοι, ἐν τῷ μέσῳ δὲ οἱ σύμμαχοι. Οἱ δύο στρατοὶ ἐπλησίασαν τηρήσαντες βαθυτάτην σιγήν, ὅτε δὲ ἔφθασαν εἰς σταδίου ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, πρῶτοι οἱ Θηβαῖοι ἀλαλάξαντες ἐξώρμησαν δρομαῖοι· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀντεξέδραμον καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀγησίλαον, καὶ οἱ Κύρειοι, καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κέντρου αὐτοῦ. Οἱ Ἀργεῖοι δὲν ἀντέστησαν παντάπασι καὶ ἔφυγον ἀμέσως πρὸς τὸν Ἑλικῶνα· ὑπενέδωκαν δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ κέντρῳ ἱστάμενοι σύμμαχοι, ὥστε οἱ περὶ τὸν Ἀγησίλαον ἐστεφάνουν ἤδη αὐτὸν ὡς νικητήν, ὅτε ἀνηγγέλθη ὅτι οἱ Θηβαῖοι, διακόψαντες τοὺς Ὀρχομενίους, ἔφθασαν μέχρι τῶν σκευῶν, εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ στρατοῦ. Τότε ὁ βασιλεύς, ἐξελίξας τὴν φάλαγγα, προήλασεν ἐπ' αὐτούς, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτοι, ἰδόντες τοὺς συμμάχους αὐτῶν φυγόντας πρὸς τὸν Ἑλικῶνα καὶ συσπειραθέντες, ἐξώρμησαν ἵνα συνενωθῶσι μετ' αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἐγένετο σύρραξις φοβερὰ μεταξὺ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν περὶ τὸν Ἀγησίλαον ὁπλιτῶν. «Καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας ἐωθοῦντο, ἐμάχοντο, ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον. Καὶ κραυγὴ μὲν οὐδεμία παρῆν, οὐ μὴν οὐδὲ σιγή· φωνὴ δέ τις ἦν τοιαύτη, οἵαν ὀργή τε καὶ μάχη παράσχοι δ' ἄν.» Αὐτὸς ὁ Ἀγησίλαος, καίτοι ἀσθενὴς τὸ σῶμα καὶ χωλὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν, ἀλλ' ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἠθικὴν δύναμιν, ἥτις εἶναι καθυπερτέρα πάσης ὑλικῆς ῥώμης, ἠγωνίζετο ἐν τοῖς πρώτοις λαμπρότατα· καὶ λαβὼν πολλὰ διὰ παντοίων ὅπλων τραύματα καὶ καταπατηθείς, δὲν ἐσώθη εἰμὴ χάρις εἰς τὴν αὐταπάρνησιν μεθ' ἧς προεκινδύνευσαν ὑπὲρ αὐτοῦ οἱ πεντήκοντα λογάδες περὶ αὐτὸν Σπαρτιᾶται δορυφόροι. Τελευταῖον οἱ Θηβαῖοι κατώρθωσαν νὰ διελάσωσιν, εἰ καὶ μετὰ ἱκανῆς ζημίας, καὶ νὰ προσέλθωσι πρὸς τοὺς περὶ τὸν Ἑλικῶνα Ἀργείους καὶ λοιπούς, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης.

Ὁ βασιλεύς, ἀφοῦ ἐδέθησαν αἱ πληγαὶ αὐτοῦ, ἀνεκομίσθη ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν στρατιωτῶν πρὸς τὴν φάλαγγα, ἵνα δώσῃ τὰς τελευταίας ἑσπερινὰς διαταγάς, διότι ἐπλησίασεν ἤδη ἡ νύξ. Τὴν στιγμὴν ταύτην, προσελάσαντές τινες τῶν ἱππέων, ἀνήγγειλον ὅτι

ὡς ὀγδοήκοντα Θηβαῖοι σὺν ὅπλοις, ἀποσπασθέντες ἀπὸ τῶν ἄλλων συναγωνιστῶν, εἶχον καταφύγει εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς· καὶ ἀναγγείλαντες τὸ γεγονὸς τοῦτο, οἱ ἱππεῖς ἠρώτησαν, τί προστάσσει ὁ βασιλεὺς περὶ τῶν προσφύγων τούτων· ὁ δέ, καί τοι βασανιζόμενος ὑπὸ τραυμάτων πολλῶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν συνήθη μεγαλοφροσύνην, ἀλλὰ εἶπε νὰ σεβασθῶσιν οἱ στρατιῶται τὸ θεῖον, ἀφίνοντες τοὺς φυγάδας νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλωσι· καὶ ἔπειτα διέταξε νὰ τὸν περιαγάγωσι καθ' ὅλον τοῦ ἀγῶνος τὸ θέατρον, καὶ παρήγγειλε τὰ περὶ τοῦ δείπνου καὶ περὶ νυκτερινῶν φυλακῶν. Ἡ ὄψις τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἦτο φοβερά. «Ἐπεί γε μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, λέγει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πραγματείαν, τὴν ἐπιγεγραμμένην «Λόγος εἰς Ἀγησίλαον» (ἧς ὅμως ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται), ἐπεί γε μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, παρῆν δὴ θεάσασθαι ἔνθα συνέπεσον ἀλλήλοις, τὴν μὲν γῆν αἵματι πεφυρμένην, νεκροὺς δὲ κειμένους φιλίους καὶ πολεμίους μετ' ἀλλήλων, ἀσπίδας δὲ διατεθρυμμένας, δόρατα συντεθραυσμένα, ἐγχειρίδια γυμνὰ κουλεῶν, τὰ μὲν χαμαί, τὰ δ' ἐν σώματι, τὰ δ' ἔτι μετὰ χειρός.» Καὶ ἂν εἰς τὸ θέαμα τοῦτο προσθέσωμεν τὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ ἀνακομιζόμενον βασιλέα, ὅστις, καί τοι βαρέως τετραυματισμένος, ἐπρονόει ἔτι περὶ τῆς τάξεως, περὶ τῆς ἀσφαλείας, περὶ τῆς ἀναπαύσεως τοῦ στρατοῦ, ἔχομεν εἰκόνα πλήρη δραματικωτάτην ἑνὸς τῶν πεισματωδεστάτων ἀγώνων, τῶν τελειοτάτων στρατῶν καὶ τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας ἡμῶν ἱστορίας. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἀγησίλαος, ἕνεκα τῶν πληγῶν αὐτοῦ, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τοῦ κατορθώματος. Τὴν ἐπιοῦσαν πρωΐ, διέταξε τὸν πολέμαρχον Γῦλιν «παρατάξαι τε τὸ στράτευμα καὶ τρόπαιον ἵστασθαι, καὶ στεφανοῦσθαι πάντας τῷ θεῷ, καὶ τοὺς αὐλητὰς πάντας αὐλεῖν.» Μεθ' ὃ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Θηβαίους, κατ' αἴτησίν των, σπονδάς, ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, αὐτὸς δὲ ἀνεκομίσθη εἰς Δελφούς, ὅπου ἐτελοῦντο τότε τὰ Πύθια. Ἐνταῦθα ἀφιέρωσε εἰς τὸν Ἀπόλλωνα τὴν δεκάτην, ἤτοι τάλαντα ἑκατόν, τῆς λείας τὴν ὁποίαν ἐκτήσατο ἐπὶ τῆς διετοῦς κατὰ τὴν Ἀσίαν στρατείας, καὶ ἔπειτα, ἀπολύσας τοὺς ἄλλους συμμάχους, ἐπανῆλθε μετὰ τῶν Πελοποννησίων, διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, εἰς τὰ ἴδια, τυχὼν ἐν Σπάρτῃ εὐγνώμονος καὶ ἐντίμου δεξιώσεως.

Δύο λοιπὸν μεγάλαι μάχαι συνεκροτήθησαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 394 ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἡ μὲν περὶ Κόρινθον, ἡ δὲ περὶ Κορώνειαν· καὶ κατ' ἀμφοτέρας μὲν ἐνίκησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, δι' οὐδετέρας δὲ ἐπέτυχον τὸν κύριον αὐτῶν σκοπόν, ἤτοι τὴν ὁλοσχερῆ τὸν ἀντιπάλων κατατρόπωσιν καὶ τὴν τῆς ὅλης ἡγεμονίας ἀνάκτησιν. Ἐνίκησαν ἐν Κορίνθῳ ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς Πελοποννήσου, καὶ τὸ πολὺ ἐξησφάλισαν τότε τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἀρχήν· ἐνίκησαν πάλιν ἐν Κορωνείᾳ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμπληρώσωσιν οὐδ' ἐνταῦθα τὸ ἔργον αὐτῶν, ἐμβάλλοντες εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικήν ἐξεναντίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἐγκαταλείποντες τὴν στερεὰν Ἑλλάδα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀντιπάλων. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχῶν, περὶ τὰς ἀρχὰς αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τρίτος συνεκροτήθη ἀγών, περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀγὼν ναυτικὸς καθ' ὃν ἐντελῶς κατεστράφη ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος.

Εἴδομεν τὰς ναυτικὰς παρασκευὰς τὰς ὁποίας ἐπεχείρησεν ὁ Κόνων διὰ χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ ἀνεφέρομεν τὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ 395 διαπραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ἐκείνου ἀποστασίαν τῶν Ροδίων ἀπὸ τῆς Σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας. Ὁ Κόνων ἀπήντησεν ἔκτοτε πολλὰς δυσκολίας, διὰ τὴν ἀντιζηλίαν, τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν σατραπῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τῆς συμπράξεως τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀγησίλαος, ὢν ἔτι ἐν Ἀσίᾳ, ἐφρόντισε περὶ τῆς κατασκευῆς πολλῶν νέων τριήρων, ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους εὑρέθη ἔχων στόλον ἰσχυρὸν ἑκατὸν εἴκοσι πλοίων, τοῦ ὁποίου ναύαρχον κατέστησε τὸν ἀδελφὸν τῆς γυναικός του Πείσανδρον. Τελευταῖον ὅμως ὁ Κόνων, προσελθὼν αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα, ἐξωμάλυνεν ἅπαντα τὰ κωλύματα, καὶ ἐπέτυχε νὰ διορισθῇ ὡς συνάρχων αὐτοῦ ὁ Φαρνάβαζος, ὅστις ἦτο προθυμότατος νὰ συμπράξῃ· οὕτω δὲ γενόμενος κύριος τοῦ στόλου, ἀπῆλθεν ὁ Κόνων μετὰ ἐννενήκοντα τριήρων εἰς Κνίδον, ὅπου ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος ὑπὸ Πείσανδρον. Ὁ Ξενοφῶν, ὁμιλῶν περὶ τοῦ νέου τούτου, λέγει αὐτὸν «φιλότιμον μὲν καὶ ἐρρωμένον τὴν ψυχήν, ἀπειρότερον δὲ τοῦ παρασκευάζεσθαι ὡς δεῖ·» πλὴν τούτου, ἡ δύ-

ναμις ἧς ἐστρατήγει ἦτο φαίνεται πολὺ μικροτέρα τῆς ἀντιπάλου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν, εὐθὺς ἀρχομένης τῆς μάχης, ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ ἀσιανοὶ σύμμαχοι. Ὥστε ἐπολέμησε μὲν γενναίως ὁ Πείσανδρος, ἀλλ' ἐνικήθη κατὰ κράτος, μὴ δυνηθεὶς νὰ πράξῃ ἄλλο τι εἰ μὴ νὰ τιμήσῃ τὴν ἧτταν, πίπτων ἐν τῷ ἀγῶνι ἡρωϊκῶς, ὅπως προσῆκεν εἰς ἄνδρα Σπαρτιάτην καὶ μάλιστα εἰς Σπαρτιάτην ἡγεμόνα.

Ἡ ἀξιομνημόνευτος αὕτη περὶ Κνίδον νίκη ἡ κατορθωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κόνωνος ἐκείνου, ὃν εἴδομεν πρὸ ἕνδεκα ἐτῶν μετὰ κόπου διασωθέντα εἰς Κύπρον ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας, ἐπήγαγε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα καὶ ἰδίως τὴν παντελῆ κατάλυσιν τῆς ναυτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίας. Ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἔπλευσαν ἀμέσως, μετὰ τοῦ νικηφόρου στόλου, ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον, καὶ πρὸς τὰς ἐπιθαλασσιδίους πόλεις, ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς λακωνικοὺς ἁρμοστὰς καὶ καταλύσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς Σπάρτης. Διὰ δὲ τὸ κοινὸν κατὰ τῆς πόλεως ταύτης μῖσος, τὸ ἔργον αὐτῶν ἀπέβη εὐχερές, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῳ ἀπαιτήσει τοῦ Κόνωνος ὁ Φαρνάβαζος ἐπείσθη νὰ ἐπιτρέψωσιν οὗτοι καὶ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων, μήτε στρατὸν ξένον, μήτε ξένον διοικητὴν εἰς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπιβάλλοντες. Ἐντεῦθεν πᾶσαι ἐν τῷ ἅμα ἀπέστησαν ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, πλὴν μόνης τῆς Ἀβύδου, ἣν ἐπέτυχε νὰ διατηρήσῃ ὁ γνωστὸς ἡμῖν Δερκυλλίδας, ὅστις συνέπεσε νὰ ἦναι τότε ἁρμοστὴς αὐτῆς καὶ εἰς ἣν κατέφυγον ἅπαντες οἱ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀσιανῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν πόλεων ἐξωσθέντες ἁρμοσταί.

Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ, ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἐπῆλθον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὰς διαφόρους Κυκλάδας νήσους, κατέλαβον καὶ αὐτὰ τὰ Κύθηρα, ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας καὶ μετὰ ταῦτα ἔπλευσαν, διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, πρὸς τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἐνταῦθα εὗρον τοὺς συμμάχους, Κορινθίους, Βοιωτούς, Ἀθηναίους καὶ ἄλλους, ἐξακολουθοῦντας τὸν λεγόμενον Κορινθιακὸν πόλεμον, καθ' ὃν αὐτοὶ μὲν ὁρμητήριον εἶχον τὴν Κόρινθον, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τὴν Σικυῶνα. Ἡ ἐντὸς τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου παρουσία Πέρσου σατράπου καὶ στόλου περσικοῦ δεσπόζοντος τῆς περὶ Πελοπόννησον θαλάσσης, ἦτο βεβαίως γεγονὸς θλιβερώτατον καὶ παντάπασιν ἀπροσδόκητον μετὰ τὴν ἐν Σα-

λαμῖνι νίκην, μετὰ τὰ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ περὶ Κύπρον κατορθώματα, μετὰ τὴν Κιμώνειον εἰρήνην. Ἀλλ' ἡ δυστυχὴς ἀμηχανία εἰς ἣν περιέστη ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, μὴ δυνάμενος νὰ συμβιβάσῃ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἕνωσιν, ἔμελλε νὰ ἐξωθήσῃ αὐτὸν εἰς πολὺ μεγαλητέρας ἔτι ταπεινώσεις καὶ συμφοράς.

Ὁ Φαρνάβαζος ἦλθεν εἰς φιλικοὺς λόγους πρὸς τοὺς συμμάχους, ὑπέσχετο πᾶσαν παρὰ βασιλέως συνδρομὴν καὶ κατέλιπεν εἰς αὐτοὺς ἱκανὰ χρήματα· μεθ' ὃ ἀπεφάσισε νὰ ἀποπλεύσῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ τότε ὁ Κόνων παρέστησεν αὐτῷ ὅτι, ἐὰν θέλῃ νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, δέον νὰ ἐπιτρέψῃ ἤδη τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηναίων· ὁ δέ, ὅστις πρὸ πάντων ἐμίσει τοὺς Λακεδαιμονίους δι' ὅσας εἶχε πάθει παρὰ Ἀγησιλάου συμφοράς, συνήνεσε προθύμως καὶ εἰς τοῦτο, καὶ ἀναχωρήσας οὐ μόνον τὸν στόλον κατέλιπεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κόνωνος, ἀλλὰ καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν αὐτῷ παρέσχε, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων. Ὅθεν ἐν ἔτει 393 κατέπλευσεν ὁ Κόνων εἰς Πειραιᾶ καὶ ηὐτύχησε ν' ἀνορθώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους, καὶ νὰ ἴδῃ ἀνυψούμενα αὖθις τὰ τείχη ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐν ἔτει 404 τοσούτῳ πανηγυρικῶς εἶχον κατεδαφισθῇ ὑπὸ τῶν ἀμειλίχων τῆς πόλεως πολεμίων. Τὸ δὲ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι γείτονες οἱ τότε ἐν χοροῖς καὶ αὐλοῖς συμμετασχόντες τῆς καταλύσεως τῶν τειχῶν, ἤδη μετὰ τῆς αὐτῆς ἀγαλλιάσεως συνεπελάβοντο τῆς τῶν αὐτῶν τειχῶν ἀνοικοδομήσεως· τοσοῦτον ὁλοσχερὴς αἰσθημάτων ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν. Καὶ δὲν ἠνωρθώθησαν μὲν τότε εἰμὴ τὰ δύο μακρὰ σκέλη τὰ ὁποῖα κατ' εὐθεῖαν συνέδεον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ Πειραιῶς, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ τρίτον τεῖχος τὸ λεγόμενον Φαληρικόν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἀπαραίτητον εἰς ἀσφάλειαν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, ὥστε ὁ Κόνων εὐλόγως ὑπέλαβε τὸ συντελεσθὲν τοῦ ἔργου μέρος ὡς ἀποχρῶν καὶ εὐλόγως ἐπανηγύρισε τὸ κατόρθωμα διὰ πολυτελοῦς θυσίας καὶ ἑορτῆς. Ἀνέθηκε δὲ εἰς μνήμην τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ Κνίδον νίκης, ἐν τῇ ἀκροπόλει, στέφανον χρυσοῦν, καὶ κατεσκεύασεν ἐν Πειραιεῖ ναὸν τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης, ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων οὐ μόνον ἐπὶ στήλης ἀνέγραψε ψήφισμα διαιωνίζον τὰ με-

γαλουργήματα τοῦ Κόνωνος, ἀλλὰ καὶ ἀνδριάντα εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἤγειρε.

Τούτων γενομένων, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐφαίνετο ἀναλαβοῦσα τὴν ἀρχαίαν ὄψιν· ἐν ἔτει μὲν 403, ἀνεκτήσατο, διὰ Θρασυβούλου, τὸ πάτριον πολίτευμα, ἤδη δέ, διὰ Κόνωνος, ἀνῳκοδόμησε τὰ μακρὰ τείχη. Ἀλλὰ τὴν ἰσχὺν τῶν πολιτειῶν δὲν ἀποτελοῦσι τύποι τῶν πολιτευμάτων, ἢ ὀχυρώματα. Αἱ πολιτεῖαι ἀκμάζουσι πρὸ πάντων διὰ τῆς ἠθικῆς τῶν πολιτῶν δυνάμεως, ἡ δὲ ἠθικὴ δύναμις τῶν Ἀθηναίων, ἐξασθενήσασα ἀφ' ἧς τὸ πολίτευμα ἠχρειώθη, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε μαραινομένη, διά τε τῆς μακρᾶς ἀπολαύσεως τῶν κοινωνικῶν ἀγαθῶν, καὶ διὰ τῶν ἀδιαλείπτων στάσεων, καὶ διὰ τῶν ἀδιακόπων πολέμων. Ἀπόδειξις τῆς παρακμῆς ταύτης καταφανὴς εἶναι ὅτι εἰς τὰς δύο περὶ Κόρινθον καὶ περὶ Κορώνειαν μάχας, οἱ ὁπλῖται τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπεδείξαντο τὴν προτέραν δεξιότητα καὶ καρτερίαν, ἡ δὲ τιμὴ τῶν συμμάχων, κατ' ἀμφοτέρους τοὺς ἀγῶνας τούτους, διεσώθη κυρίως ὑπὸ τῶν Θηβαίων ὁπλιτῶν. Ὥστε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἠδυνήθη μὲν ν' ἀνορθώσῃ τὸ πολίτευμα, ν' ἀνορθώσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εἶχε πλέον τὰ ἠθικὰ προσόντα δι' ὧν ἤκμασέ ποτε, δὲν ἦτο πεπρωμένον ν' ἀνακτήσῃ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀξίαν καὶ ἡγεμονίαν. Καὶ ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ ὁ ἀναγνώστης, διατί νεώτεραι πολιτεῖαι, παθοῦσαι ἠθικὰς ἀλλοιώσεις καὶ ὑλικὰς συμφορὰς ἀναλόγους τῶν ὅσας ἔπαθεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακύψωσι καὶ ἐνίοτε ἔτι μείζονες ἢ πρότερον ν' ἀναδειχθῶσιν, αἱ δ' Ἀθῆναι τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Κίμωνος οὐδέποτε πλέον ἀνεβίωσαν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν ἀπαντᾶται εἰς μόνας τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ εἰς ὅλας τὰς ἀρχαίας πολιτείας ἕνεκα τῆς δουλείας ἥτις ἐπεκράτει εἰς αὐτάς. Τῳόντι, αἱ ἀρχαῖαι πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ἐλευθέρων καὶ δούλων. Οἱ ἐλεύθεροι ἀπετέλουν τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν μερίδα καὶ ἀντεστοίχουν πρὸς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τοῦ νεωτέρου κόσμου τάξεις, οἱ δὲ δοῦλοι, οἱ παντὸς πολιτικοῦ δικαιώματος ἐσαεὶ ἀπεστερημένοι, ἐπεῖχον τὸν τόπον τοῦ σημερινοῦ μεγάλου τῶν ἐθνῶν πλήθους. Ἀλλ' αἱ νεώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, παντοῦ καὶ πάντοτε, διὰ τῆς μακροχρονίου ἀπολαύσεως ὅλων τῶν προσηρτημένων εἰς αὐτὰς ἀγαθῶν,

φύσει ρέπουσι πρὸς τὴν ἀπώλειαν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν δι' ὧν ποτε προήχθησαν ὑπὲρ τὸν κοινὸν ὅμιλον. Καὶ ὁσάκις τοῦτο συμβῇ, ἡ πολιτεία μαραίνεται. Ἀλλὰ εἰς τὸν νεώτερον κόσμον ὁ μαρασμὸς δύναται νὰ μὴ ἦναι διηνεκής, διότι αἱ κατώτεραι τάξεις, οὖσαι ἐλεύθεραι, ἔρχονται εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς ἠθικῆς ἐκλύσεως τῶν ἀνωτέρων, καὶ πολλάκις δίδουσι νέαν καὶ πλείονα ζωὴν εἰς τὴν πολιτείαν· ὅπως συνέβη ἰδίως εἰς τὴν Γαλλίαν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὸν ἀρχαῖον ὅμως κόσμον, τὸ ἀναπληρωτικὸν τοῦτο κεφάλαιον δὲν ὑπῆρχε, διότι, ὡς προείπομεν, οἱ δοῦλοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντικαταστήσωσι ποτὲ τοὺς ἐλευθέρους. Ἅμα λοιπὸν οἱ ἐλεύθεροι ἀπέβαλλον τὰς ἀρετὰς δι' ὧν ἤκμασαν, ἡ πολιτεία διὰ παντὸς ἐφθείρετο· καὶ τοῦτο τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ, ἐπειδὴ αἱ πολιτεῖαι ἦσαν μικραὶ καὶ συνέκειντο ἐξ εὐαρίθμων πολιτῶν, οἱ δὲ πόλεμοι διηνεκεῖς, οἱ εὐάριθμοι ἐκεῖνοι πολῖται καὶ ὑλικῶς ἐμειοῦντο ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων. Μήπως ἡ Σπάρτη ἥτις, ἐν ἀρχῇ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, εἶχεν 8,000 πολιτῶν, δὲν κατήντησε περὶ τὰ τέλη τῆς 4, νὰ μὴ ἔχῃ εἰμὴ 1000, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ, εἰμὴ 700, ἐξ ὧν 100 μόνον ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ πολιτεία συγκειμένη ἐξ 100 ἢ καὶ 700 πολιτῶν; Ἂν δὲ τῶν Ἀθηναίων τὸ πλῆθος οὐδέποτε τοσοῦτον ἠλαττώθη, τοῦτο συνέβη διότι, ἕνεκα τῆς εὐκολίας ἥτις ἐπεκράτει ἐνταῦθα περὶ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τοῦ μετοίκου καταστάσεως εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ ἰσοτελοῦς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἐπανειλημμένως ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ ξένων, ὑπὸ μιγάδων, οἵτινες ὅμως πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ Ἀθηναῖοι.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀνυψωθῇ αὖθις μέχρι τοῦ σημείου τῆς δόξης καὶ δυνάμεως εἰς ὃ ἄλλοτε εἶχε προαχθῇ, ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν τειχῶν αὐτῆς, συνδυαζομένη μάλιστα με' ὅλων τῶν ἄλλων περιστάσεων τοῦ ἀνὰ χεῖρας πολέμου, ἦτο γεγονὸς ἐπιτήδειον νὰ καταπλήξῃ τὴν Σπάρτην. Ἡ ναυτικὴ αὐτῆς ἡγεμονία εἶχε καταλυθῇ διὰ τῆς περὶ Κνίδον πανωλεθρίας· διὰ δὲ τῆς συμμαχίας τοῦ Κόνωνος μετὰ τῶν Περσῶν, ὁ πρῶτος ἠδύνατο νὰ διατηρῇ στόλον ὅστις οὐ μόνον ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Αἰγαίου ἐξέβαλε τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον ἐκυριάρχει. Ναὶ μὲν κατὰ ξηρὰν οἱ Σπαρτιᾶται ἀνεδείχθησαν νικηφόροι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Κορωνείᾳ· οὐ μόνον

ὅμως αἱ δύο αὗται νῖκαι ἀπέβησαν ἀτελεσφόρητοι, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σπαρτιᾶται ἔπαθον καὶ κατὰ ξηρὰν ἧτταν ἀξιομνημόνευτον.

Εἴδομεν ὅτι ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει περὶ Κόρινθον καὶ Σικυῶνα διεξαγόμενος. Ἐνταῦθα ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Ἀθηναῖος Ἰφικράτης, ὅστις ἔμελλε ν' ἀναδειχθῇ εἷς τῶν ὀνομαστῶν στρατηγῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἂν καὶ κατὰ δυστυχίαν, ὄχι ἄρχων τῶν ἰδίων συμπολιτῶν. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὸ κράτιστον τῆς τῶν Ἀθηναίων δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὁπλῖται τῆς πόλεως, ἤτοι οἱ ἔγκριτοι αὐτῆς πολῖται, οἱ δι' ἀποχρώσης ἀσκήσεως ἐπὶ τούτῳ ἐκ νεότητος παρασκευαζόμενοι καὶ διὰ πολλῆς προθυμίας ἐν τῇ ὡρίμῳ ἡλικίᾳ ἐπιτελοῦντες τὰ στρατιωτικὰ αὐτῶν καθήκοντα· ἀλλ' ἤδη, διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸν βίον, εἰς τὰς ἕξεις, εἰς τὰ φρονήματα ἠθικὴν ἀλλοίωσιν, ἤρχισε νὰ παραμελῆται ἡ ἐκπλήρωσις τῶν σπουδαίων ἐκείνων καθηκόντων. Οἱ μὲν νέοι διέτριβον μετὰ αὐλητρίδων καὶ ἑταιρῶν, οἱ δὲ μικρὸν ἐκείνων πρεσβύτεροι διημέρευον εἰς κύβους καὶ ἄλλας τοιαύτας ἀσωτείας, ἐν γένει δὲ ὁ δῆμος πλειότερον ἐνησχολεῖτο εἰς τὰς κοινὰς ἑστιάσεις καὶ κρεανομίας ἢ περὶ τὴν διάσωσιν τῆς τιμῆς καὶ τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως. Καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐκ τούτου ἅπαντες οἱ ὁπλῖται ἢ ἀπέφευγον τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἢ καὶ ἂν ὑπηρέτουν, δὲν εἶχον ὅμως πλέον τὰ ἀρχαῖα προτερήματα τῆς ἀσκήσεως, τῆς πειθαρχίας, τῆς ἀνδρείας, τῆς φιλοτιμίας, ἠναγκάσθη ἡ πόλις νὰ συντηρῇ, παρεκτὸς τῶν ὁπλιτῶν, καὶ πολλοὺς μισθοφόρους, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐνεστῶτος πολέμου οἱ μισθοφόροι ἀπετέλεσαν τὸ ἄριστον τῆς δυνάμεως αὐτῆς μέρος, μάλιστα ἀφ' ἧς ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἰφικράτους καθυπέβαλεν αὐτοὺς εἰς αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ ἐτελειοποίησεν ἐπιτηδείως τόν τε ὁπλισμὸν καὶ τὸν ἱματισμόν, καὶ τὰς κινήσεις αὐτῶν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς πελταστάς. Ἡ πέλτη ἦτο ἀσπὶς μικρὰ καὶ ἐλαφρὰ τὴν ὁποίαν ἔφερον κατ' ἀρχὰς οἱ Θρᾷκες, παρέλαβον δὲ παρ' αὐτῶν μετέπειτα καὶ οἱ Ἕλληνες, ὀνομάσαντες πελταστὰς τοὺς φέροντας τὸ ὅπλον τοῦτο στρατιώτας. Οἱ πελτασταὶ οὗτοι, καί τοι ἦσαν ὡπλισμένοι πλειότερον τῶν ψιλῶν μαχητῶν, δὲν εἶχον ὅμως ἀποβῆ πολὺ χρήσιμοι εἰς τὴν πολεμικὴν ὑπηρεσίαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ πέλτη δυσκόλως ἠδύνατο ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν βαρεῖαν ἑλληνικὴν ἀσπίδα. Ἀλλ' ἐὰν ἡ πέλτη ἦτο πέρα τοῦ δέοντος ἐλαφρά, ἡ

ἑλληνικὴ ἀσπὶς ἦτο τοσοῦτον ὀγκώδης ὥστε ἡ δι' αὐτῆς ὡπλισμένη φάλαγξ ἀπέβαινεν ἀναγκαίως σφόδρα δυσκίνητος. Τοῦτο παρατηρήσας ὁ Ἰφικράτης ἀπεφάσισε νὰ ὁπλίσῃ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ διὰ τῆς θρᾳκικῆς πέλτης, ἀλλὰ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς δι' ἑτέρων τινῶν πλεονεκτημάτων. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατέστησε κατὰ τὸ ἥμισυ μακρότερα τά τε ἐλαφρὰ δόρατα καὶ τὰ βραχέα ξίφη τὰ ὁποῖα ἔφερον οἱ πελτασταί· καὶ ἐν ταὐτῷ ἐπενόησεν ὑποδήματά τινα τῶν στρατιωτῶν εὔλυτα καὶ κοῦφα, τὰ ἀπ' ἐκείνου «Ἰφικρατίδας ὑποδέσεις» ὀνομασθέντα· καταστήσας οὕτω τοὺς πελταστὰς αὐτοῦ ἐπιτηδειοτέρους ἢ ἄλλοτε καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, διὰ τῶν νέων ἀκοντίων καὶ τῶν ξιφῶν· ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἦσαν τὰ μάλιστα εὐκίνητοι, καὶ ἤδη ηὔξησε τὸ προτέρημα αὐτῶν τοῦτο διὰ τῶν νέων ὑποδέσεων, προδήλως ἀπέβησαν πολὺ τῶν ὁπλιτῶν δεξιώτεροι εἴς τινας εἰδικὰς περιστάσεις. Διότι ἂν οἱ ὁπλῖται διετήρησαν τὴν ὑπεροχὴν εἰς τοὺς ἐν πεδίοις ὁμαλοῖς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας, οἱ πελτασταὶ τοῦ Ἰφικράτους κατίσχυον αὐτῶν ὁσάκις προέκειτο νὰ ἐπιπέσωσιν αἰφνιδίως κατὰ τοῦ πολεμίου, ἢ νὰ κυκλώσωσιν αὐτὸν ἢ νὰ συμπληρώσωσι τὴν ἧτταν, ἰδίως ἐν χωρίοις ἀνωμάλοις. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰφικράτης πολλάκις ἤδη ἔτρεψε περὶ Σικυῶνα τοὺς τῶν Λακεδαιμονίων συμμάχους καὶ ηὐδοκίμησεν εἰς διαφόρους κατὰ τὴν Ἀρκαδίαν ἐπιδρομάς· δὲν εἶχεν ὅμως ἔτι ἀγωνισθῆ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους αὐτούς, οἵτινες τούτου ἕνεκα γαυριῶντες ἐνέπαιζον τοὺς συμμάχους, λέγοντες ὅτι φοβοῦνται τοὺς πελταστὰς «ὥσπερ μορμῶνας παιδάρια.» Ἀλλ' ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὸν σαρκασμὸν τοῦτον.

Τὴν ἡγεμονίαν τοῦ περὶ Κόρινθον ἀγῶνος εἶχεν ἀναλάβει αὖθις ὁ Ἀγησίλαος, ὅστις, ὢν κύριος τοῦ Λεχαίου, τοῦ Κρομμυῶνος καὶ τοῦ Σιδοῦντος, ἐπέτυχε, κατὰ μῆνα ἀπρίλιον ἢ μάϊον τοῦ 392, νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ Πείραιον καὶ τὴν Οἰνόην, οὐ μόνον πλείστην πορισθεὶς λείαν καὶ πλείστους λαβὼν αἰχμαλώτους ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ πανταχόθεν ἤδη ἀποκλείσας τὴν Κόρινθον καὶ διακόψας τὴν μετὰ τῆς Βοιωτίας συγκοινωνίαν της. Τοσοῦτον δὲ ἐκ τούτου ἐξεπλάγησαν οἱ σύμμαχοι, ὥστε ἔπεμψαν ἅπαντες, καὶ ἰδίως οἱ Θηβαῖοι, πρέσβεις πρὸς αὐτὸν περὶ εἰρήνης. Ὁ δέ, πνέων ὑπέρμετρον μῖσος ἐξαιρέτως κατὰ τῶν Θηβαίων, ἐφι-

λοτιμήθη νὰ ταπεινώσῃ αὐτούς, καί, προσελθόντας, ἐπροσποιήθη ὅτι δὲν τοὺς βλέπει, ἐνῷ εἶχον ἤδη πλησιάσει πολύ. Οὕτω δὲ μεγαλοφρονῶν καὶ εὐχαριστούμενος περὶ τὴν ταπείνωσιν τῶν νενικημένων ἀντιπάλων, ἐκάθητο ὁ Ἀγησίλαος ἐντός τινος περὶ τὸν λιμένα κυκλοτεροῦς οἰκοδομήματος ἔχων ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν αἰχμαλώτων τοὺς ὁποίους, ἐν συνοδίᾳ τῶν Λακεδαιμονίων ὁπλιτῶν διερχομένους, ἐθεώρει μετ' ἀπορίας καὶ τὸ ἐνταῦθα συρρεῦσαν πλῆθος, ὅτε αἴφνης προσήλασεν ἱππεύς, τοῦ ὁποίου ὁ ἵππος ἦτο ἱδρῶτι περίρρυτος. Ὑπὸ πολλῶν ἐρωτώμενος τίνα φέρει ἀγγελίαν, οὐδενὶ ἀπεκρίνατο, ἀλλὰ σπεύσας πρὸς τὸν Ἀγησίλαον καὶ ρίψας ἑαυτὸν κάτω ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ προσδραμὼν ἐλάλησε σκυθρωπός. Ὁ βασιλεὺς ἅμα ἀκούσας, ἀνεπήδησεν εὐθὺς ἐκ τῆς ἕδρας, καὶ ἔλαβε τὸ δόρυ, καὶ διέταξε τὸν κήρυκα νὰ καλέσῃ τοὺς πολεμάρχους, τοὺς πεντηκοντῆρας καὶ τοὺς ξεναγούς. Συνδραμόντας δέ, διέταξεν αὐτοὺς νὰ τὸν παρακολουθήσωσιν ἄνευ ἀναβολῆς, μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς φρουρῶν, καὶ παρήγγειλεν ὅλα τὰ λοιπὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα ἔτι δὲν εἶχον γευματίσει, νὰ φάγωσι τάχιστα ὅ,τι ἠδύναντο καὶ νὰ τρέξωσιν ὁμοίως κατόπιν αὐτοῦ. Μεθ' ὃ ἀνεχώρησεν ὡς ἀστραπή. Ἀλλὰ μόλις εἶχε προχωρήσει ὀλίγον καὶ τρεῖς ἕτεροι πάλιν ἱππεῖς προσελάσαντες ἀνήγγειλαν ὅτι τὰ πάντα εἶχον τελειώσει. Τότε διέταξε νὰ θέσωσι τὰ ὅπλα, καὶ ἀναπαύσας ὀλίγον χρόνον τὸν στρατόν, ἀπήγαγεν αὐτὸν ὀπίσω τεθλιμμένος.

Θλιβερὰ τῳόντι ἦτο ἡ εἴδησις, ἥτις ὡς ἀμείλιχός τις νέμεσις διέκοψε τοὺς θριαμβικοὺς διαλογισμοὺς τοῦ Ἀγησιλάου· οἱ πελτασταὶ τοῦ Ἰφικράτους εἶχον νικήσει καὶ ἐξολοθρεύσει ὁλόκληρον Λακεδαιμονίων μόραν. Οἱ ἀμυκλαῖοι ὁπλῖται εἶχον ἀναχωρήσει ἐκ Λεχαίου ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ τελέσωσι τὴν μεγάλην αὐτῶν πανήγυριν, τὰ Ὑακίνθια. Ἡ ὁδὸς ἣν ἔμελλον ν' ἀκολουθήσωσι, βαδίζοντες ἀπὸ Λεχαίου εἰς Σικυῶνα, διήρχετο ἀμέσως ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Κορίνθου, ὥστε ὁ ἐν Λεχαίῳ πολέμαρχος ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ συνοδεύσῃ αὐτοὺς μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν τεταγμένης μόρας ἑξακοσίων ὁπλιτῶν, ἔτι δὲ καὶ μετὰ μόρας ἱππικοῦ ἄδηλον ἐκ πόσων ἀνδρῶν συγκειμένης. Ἀφοῦ δὲ διῆλθον ἔμπροσθεν τῆς Κορίνθου καὶ ἔφθασαν εἰς χῶρόν τινα ἀπέχοντα εἴκοσιν ἢ τριάκοντα στάδια ἀπὸ Σικυῶνος, ὁ πολέμαρχος ἐνόμισεν ὅτι παρῆλθε πᾶς κίνδυνος καὶ ἀφήσας αὐτούς, ἤρχισε νὰ ἐπιστρέφῃ μετὰ τῆς

μόρας τῶν ὁπλιτῶν εἰς Λέχαιον, διατάξας ὅμως τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἱππικοῦ ἤ, καθὼς ἔλεγον οἱ Λακεδαιμόνιοι, τὸν ἱππαρμοστήν, νὰ ἐξακολουθήσῃ προπέμπων τοὺς Ἀμυκλαίους ἕως ὅτου οὗτοι ἤθελον ἐπιθυμήσει τοῦτο, καὶ ἔπειτα, στρέψας πρὸς τὰ ὀπίσω, νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτόν.

Ὁ πολέμαρχος ὅστις ἐφοβήθη μήπως οἱ Ἀμυκλαῖοι προσβληθῶσιν κατὰ τὴν πλησίον τῆς Κορίνθου διάβασιν αὐτῶν, καὶ τούτου ἕνεκα εἶχε συνοδεύσει αὐτούς, δὲν ἐφαντάζετο ποτὲ ὅτι ἠδύνατο νὰ τρέξῃ τοιοῦτόν τινα κίνδυνον ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀγομένη μόρα 600 ὁπλιτῶν. Ἐντούτοις ὁ Ἰφικράτης ἀφῆκε μὲν ὁλόκληρον τὸ σῶμα νὰ περάσῃ ἀπρόσβλητον, ἀλλ' ἤδη θεωρῶν ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Κορίνθου τοὺς 600 ὁπλίτας ἐπιστρέφοντας ἄνευ ἱππικοῦ καὶ ψιλῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτῶν. Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον καὶ ὁπλῖται Ἀθηναῖοι, ὧν ἐστρατήγει Καλλίας ὁ Ἱππονίκου, καὶ τὸ φυσικώτερον ἦτο ὁπλῖται κατὰ ὁπλιτῶν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν· ἀλλ' ὁ Ἰφικράτης προετίμησε νὰ διαπράξῃ τὸ τόλμημα διὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ μὲν Καλλίας παρέταξε τοὺς ὁπλίτας οὐ μακρὰν τῆς πόλεως, ὁ δὲ Ἰφικράτης, λαβὼν τοὺς πελταστάς, ἐπετέθη κατὰ τῆς μόρας ἐκ πλαγίου καὶ ὄπισθεν. Πλησιάσας μέχρι βολῆς ἀκοντίου, ἔρριψεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴν ἀκοντίων καὶ βελῶν, δι' ὧν ἐπληγώθησαν καὶ ἐφονεύθησαν πολλοί, μάλιστα ἀπὸ τοῦ μέρους τὸ ὁποῖον δὲν προεφυλάττετο ὑπὸ τῶν ἀσπίδων, ἤτοι ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ μέρους. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ σταθῶσι, καὶ ἀποπέμψας εἰς Λέχαιον τοὺς τραυματίας, παρήγγειλε «τὰ δέκα ἀφ' ἥβης» νὰ ἀποδιώξωσι τοὺς ἐπιτιθεμένους. Τὰ «δέκα ἀφ' ἥβης» ἦσαν οἱ νεώτεροι ὁπλῖται, οἱ ἀπὸ 18 μέχρις 28 ἐτῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι οὗτοι ὁπλῖται φορτωμένοι βαρείας ἀσπίδας, δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσωσι τοὺς ἐλαφροτέρους πολεμίους, ἐπιτηδειοτάτους ὄντας πρὸς ὑποχώρησιν. Ἅμα δὲ μετὰ τὴν ματαίαν ἐκείνην δίωξιν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν, στρέψαντες καὶ οἱ πελτασταὶ ἐπανέλαβον τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἐφόνευσαν 9 ἕως 10 ὁπλίτας. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός· ἀλλὰ τότε ἐπανέλαβον οἱ πελτασταὶ τὴν προσβολὴν καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ σταθῇ καὶ πάλιν· παρήγγειλε δὲ ἤδη οὗτος «τὰ πεντεκαίδεκα ἀφ' ἥβης,» ὅ ἐστι τοὺς ἀπὸ 18 μέχρι 33 ἐτῶν ὁπλίτας, νὰ ἐξορμήσωσιν, ἵνα ἀποκρούσωσι τοὺς πελταστάς. Τὸ ἀποτέλεσμα

ὅμως ὑπῆρξεν ὅμοιον τοῦ προτέρου· διώκοντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσι τοὺς διωκομένους, καὶ ἅμα ἠθέλησαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς τάξεις, ἀπέβαλον τοὺς γενναιοτέρους τῶν ὁπλιτῶν. Τοιουτοτρόπως ἐξηκολούθησεν ἡ παράδοξος αὕτη μάχη, καθ' ἣν οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔπιπτον καὶ ἠθύμουν, οἱ δὲ πελτασταὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνθαρρυνόμενοι ὀξύτερον ἐπετίθεντο. Τὸ ἤδη καταφθάσαν ἱππικὸν παρέσχεν ἀναψυχήν τινα εἰς τὴν κακῶς πάσχουσαν μόραν. Ἀλλὰ τὸ Λακωνικὸν ἱππικὸν δὲν εἶχε ποτὲ πολλὴν ἀξίαν, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ πλειότερον τῶν νεωτέρων ὁπλιτῶν, ὥστε δὲν ἀνεχαίτισε τὴν δίωξιν. Τελευταῖον, ἀφοῦ ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί, οἱ δὲ περιλιπόμενοι περιῆλθον εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, κατώρθωσεν ὁ πολέμαρχος νὰ φθάσῃ εἰς ὕψωμά τι ἀπέχον τῆς μὲν θαλάσσης ὡς δύο στάδια, τοῦ δὲ Λεχαίου ὡς δεκαὲξ ἢ δεκαεπτά. Ἐνταῦθα ὅμως οἱ Λακεδαιμόνιοι οὐ μόνον ἐξηκολούθησαν ὑπὸ τῶν πελταστῶν προσβαλλόμενοι, ἀλλὰ εἶδον καὶ τοὺς ὁπλίτας τοῦ Καλλίου ἐπερχομένους· ὅθεν ἀπελπισθέντες ἤδη ἐτράπησαν τῇδε κἀκεῖσε εἰς φυγήν, οἱ μὲν πρὸς τὸ Λέχαιον, ὅπου ἔφθασαν ὀλίγοι τινὲς μετὰ τῶν ἱππέων, οἱ δὲ πρὸς τὴν πλησιεστέραν παραλίαν, ὅπου προσῆλθον ἐκ Λεχαίου ἀκάτιά τινα εἰς διάσωσιν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ ἀκαταπόνητοι πελτασταὶ δὲν ἔπαυσαν διώκοντες τοὺς ἐσπαρμένους ὁπλίτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτον συνεπλήρωσαν τὴν καταστροφὴν τῆς δυστυχοῦς μόρας, ὥστε ἐκ τῶν ἑξακοσίων αὐτῆς ἀνδρῶν εὐάριθμοι ἐπέζησαν.

Αὕτη ἦτο ἡ συμφορά, τῆς ὁποίας τὰς διαφόρους περιπετείας ἐκόμισαν οἱ ἀλληλοδιαδόχως ἐκπεμφθέντες πρὸς τὸν βασιλέα ἱππεῖς, καὶ ἥτις ἐπήγαγε τοσοῦτον παράδοξον ἀλλοίωσιν εἰς τὸ κατὰ τὴν πρωΐαν ἐκείνην θριαμβικὸν ἔτι τοῦ Ἀγησιλάου ἀξίωμα. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ σύμμαχοι οὐδένα ἐποίησαν πλέον περὶ εἰρήνης λόγον· καὶ ἔδειξαν μὲν ἔτι οἱ Σπαρτιᾶται κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν φρόνημα, διότι, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, οἱ υἱοί, οἱ πατέρες, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τῶν πεσόντων, «ὥσπερ νικηφόροι, λαμπροὶ καὶ ἀγαλλόμενοι τῷ οἰκείῳ πάθει περιήεσαν·» ἀλλ' ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἔκτοτε οὐ μόνον οὐδὲν γενναῖον περὶ Κόρινθον διέπραξαν, ἀλλ' ὁ μὲν Ἀγησίλαος ἐπανῆλθεν οἴκοι, ὁ δ' Ἰφικράτης ἀνέλαβε τὰ πλεῖστα τῶν περὶ Κόρινθον ἐπικαίρων χωρίων.

Ἡ Σπάρτη λοιπόν, ἥτις εἶχεν ἀποβάλει τὴν κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίαν, ἥτις εἶχεν ἐξωσθῇ καὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος, κατήντησεν ἤδη νὰ φοβῆται μήπως ἐπὶ τέλους δὲν δυνηθῇ νὰ διατηρήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Τοὐλάχιστον ἐπείσθη ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνακτήσῃ, δι' οἰκείων δυνάμεων, τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν, μάλιστα ἐνόσῳ οἱ ἀντίπαλοι εἶχον σύμμαχον τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Καὶ ἔπειτα ἡ παράτασις τοῦ πολέμου τούτου, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου πολέμου, δὲν συνέφερεν κατ' οὐδένα λόγον εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς Σπάρτης, «ὡς τὸν Ἀγησίλαον αὔξοντος καὶ ποιοῦντος ἐνδοξότατον καὶ μέγιστον», λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Ὅθεν ἐν ἔτει 392, ἤτοι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ἡ περὶ Κόρινθον συμφορά, ἀπεφάσισε ν' ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τῶν βασιλέα τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας μετὰ τῶν Ἀθηναίων, Θηβαίων καὶ τῶν ἄλλων πολεμίων, καὶ παρεκτὸς τούτου νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἴδιον αὐτῆς σύμμαχον. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν Σπαρτιάτην Ἀνταλκίδαν, ἄνδρα φημιζόμενον μὲν ἐπὶ πανουργίᾳ, ὅστις ὅμως δὲν εἶχε τῇ ἀληθείᾳ ἀνάγκην πολλῆς τέχνης ἵνα ἐπιτύχῃ ὅ,τι ἐπέτυχεν, εἰς ἀνταλλαγὴν τῶν θυσιῶν τὰς ὁποίας ἡ Σπάρτη ἐφάνη πρόθυμος νὰ κάμῃ. Πρὸ πάντων ὁ Ἀνταλκίδας προέτεινεν, ἐννοεῖται, τὴν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας παράδοσιν ὅλων τῶν κατὰ τὴν ἀσια ὴν ἤπειρον Ἑλλήνων. Ἡ Σπάρτη εἶχε πράξει τοῦτο καὶ ἄλλοτε, εἰς πολὺ εὐτυχεστέρας περιστάσεις, ὥστε οὐδεμίαν εἶχε τύψιν συνειδότος, νῦν, ὅτε ἐκινδύνευεν αὐτή, νὰ θυσιάσῃ πάλιν τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους Ἕλληνας. Ἀλλ' ἡ θυσία αὕτη ἤρκει ἵνα ἀποσπάσῃ τὸν μέγαν βασιλέα ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν ἀντιπάλων, δὲν ἤρκει ὅμως καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν σύμμαχον αὐτῆς, ἐνόσῳ ἡ Σπάρτη ἐπεζήτει τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἡγεμονίας· διότι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐνθυμεῖτο ὅτι ἡ πρώτη τῆς ἡγεμονίας ταύτης πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία, καὶ δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπάνοδον καταστάσεως πραγμάτων, δυναμένης νὰ ἐπιφέρῃ νέους ὁμοίους κατὰ τοῦ κράτους αὐτοῦ κινδύνους. Τοῦτο ἐνόησαν ἐκ προοιμίου οἱ Σπαρτιᾶται, καὶ διὰ τοῦτο παρήγγειλαν τὸν Ἀνταλκίδαν νὰ προτείνῃ, δεύτερον, ὄχι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς, ἀλλὰ ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνίδες πόλεις, καὶ μικραὶ καὶ μεγάλαι, θέλουσιν ἀφεθῇ αὐτόνομοι.

Ἡ τοιαύτη τῆς παρούσης κρίσεως λύσις συνέφερε τὰ μέγιστα καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην. Συνέφερεν εἰς τὸν βασιλέα διότι ἡ ἀπόλυτος αὐτονομία ἑκάστης ἑλληνίδος πόλεως ἐσήμαινε τὴν ἔλλειψιν πάσης πολιτικῆς ἑνότητος, ὅ ἐστι τὴν ἐξασθένισιν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Συνέφερε δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, διότι ἐπανερχομένης οὕτω τῆς Ἑλλάδος εἰς ἣν ἦτο πρὸ τῶν Μηδικῶν κατάστασιν, δηλαδὴ περιοριζομένων τῶν Ἀθηναίων εἰς μόνην τὴν Ἀττικήν, τῶν Θηβαίων εἰς μόνας τὰς Θήβας καὶ οὕτω καθεξῆς, οἱ Λακεδαιμόνιοι, καθὸ ἄρχοντες τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας, χωρῶν τὰς ὁποίας ἔμελλον νὰ διατηρήσωσι διότι ἀνέκαθεν εἶχον, καθὸ ἄρχοντες ἐν ἄλλαις λέξεσι τῶν δύο πέμπτων τῆς Πελοποννήσου, ἔμελλον νὰ ἦναι τὸ ἰσχυρότερον τῆς Ἑλλάδος κράτος. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ δευτέρα αὐτὴ πρότασις τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς τοὺς Πέρσας συνεπήγετο ἀπαραιτήτως καὶ τρίτην, τὴν πρότασιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν συμμαχίας, ἵνα ἐκτελεσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς δευτέρας προτάσεως· διότι δὲν ἦτο φυσικὸν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ Κορίνθιοι καὶ ἄλλαι μεγάλαι τῆς Ἑλλάδος πόλεις, νὰ ὑποκύψωσιν οἰκειοθελῶς εἰς τοὺς ὅρους αὐτούς· οἱ Ἀθηναῖοι λ. χ. ἤλπιζον ἤδη τὴν ἀνάκτησιν ἂν ὄχι τῆς προτέρας αὐτῶν ἡγεμονίας, τοὐλάχιστον μέρους αὐτῆς· οἱ Θηβαῖοι ἠξίουν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βοιωτίας, καὶ ἄλλοι ἄλλα. Ἔπρεπεν ἄρα νὰ καταναγκασθῶσιν εἰς τὸ νὰ παραιτήσωσι τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις· καὶ ἐπειδὴ ἡ πεῖρα τῶν τριῶν τελευταίων ἐτῶν, 394, 393, 392, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ ἁπάντων, ἐδέησε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν βασιλέα νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτῆς ἐπὶ τούτῳ.

Αὗται ἦσαν αἱ περιβόητοι τοῦ Ἀνταλκίδου προτάσεις, προτάσεις ὅσον ἐνδέχεται συμφέρουσαι εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν· δι' αὐτῶν οὗτος ἀνελάμβανε διὰ μιᾶς τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἔβλεπε τὴν Ἑλλάδα καθιεροῦσαν τὴν ὀλεθρίαν ἀρχήν, ὅτι δὲν θέλει ποτὲ πλέον νὰ ἑνωθῇ εἰς ἓν κράτος, καί, τὸ πάντων λαμπρότερον, ἀπεδίδετο εἰς αὐτὸν ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὅ ἐστιν ἀνεγνωρίζετο οὗτος διαιτητής, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν ἀπόλυτος κύριος τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο ἡ ἀποστροφὴ τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, ὥστε ἐδέησε νὰ παρέλθωσι πέντε περίπου ἔτη πρὶν ἢ πεισθῇ νὰ

παραδεχθῇ τοὺς ὅρους ἐκείνους. Ὁ Ἀνταλκίδας, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀσίαν, εὗρε σατράπην τῆς Ἰωνίας οὐχὶ πλέον τὸν Τιθραύστην, ἀλλὰ τὸν Τιρίβαζον, ὅστις τὸ καθ' ἑαυτὸν οὔτε πάθος τι εἶχε κατὰ τῆς Σπάρτης, οὔτε ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς, ὅπως ὁ προκάτοχος. Ἐξηκολούθει ὅμως ἄρχων τῆς γείτονος σατραπείας Δασκυλείου, ὁ Φαρνάβαζος ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ὅσα παρὰ Σπαρτιατῶν ἔπαθε· κατέφθασαν δὲ καὶ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, τῶν Θηβαίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Ἀργείων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀθηναῖος Κόνων, οἵτινες ἐνίσχυσαν τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης διάθεσιν τοῦ Φαρναβάζου· καὶ αὐτὸς ὁ Ἀρταξέρξης ἀπετροπιάζετο, ὡς προείπομεν, πᾶσαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους σχέσιν· ὅθεν ὁ Τιρίβαζος, καί τοι ἦτο προθυμότατος νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς προτάσεις τοῦ Ἀνταλκίδου, δὲν ἠδυνήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν παραδοχὴν αὐτῶν. Τὰ δὲ ἐπελθόντα γεγονότα μαρτυροῦσιν αὖθις τὴν ἀλλόκοτον παραλυσίαν ἥτις ἐπεκράτει εἰς τὸ περσικὸν βασίλειον. Ἐνῷ ἡ αὐλὴ ἀπέκρουε τὸν Ἀνταλκίδαν, ὁ Τιρίβαζος ὑπεστήριζεν αὐτὸν κρυφίως διὰ χρημάτων καὶ ἔβλαψε καιρίως τοὺς Ἀθηναίους φυλακίσας τὸν Κόνωνα, ὅστις περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀπέθανεν εἴτε ἐν τῇ φυλακῇ, εἴτε κατ' ἄλλους, ἐν Κύπρῳ, ὅπου ἠδυνήθη νὰ διασωθῇ. Ἀφ' ἑτέρου ἀναχωρήσαντος καὶ τοῦ Τιριβάζου πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ προσωρινὸς αὐτοῦ ἀναπληρωτὴς Στρούθας, φίλος ὢν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, ἐξηκολούθησε δραστηρίως τὰς κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐχθροπραξίας καὶ κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς τὸν στρατὸν αὐτῶν τὸν ἐξ Ἐφέσου κατ' αὐτοῦ ὁρμήσαντα, καθ' ἣν περίπτωσιν ἔπεσε καὶ ὁ ἡγεμὼν τοῦ στρατοῦ τούτου Θίμβρων. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν θαλασσοκρατοῦντες διὰ Θρασυβούλου· καὶ ἐδολοφονήθη μὲν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 389 ὁ καλὸς κἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ ἐνῷ εἰσέπραττεν εἰσφοράς τινας εἰς τὰ παράλια τῆς Παμφυλίας, ἀλλ' ὁ σταλεὶς ἀντ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων Ἰφικράτης, διὰ λαμπρῶν κατορθωμάτων, ἠσφάλισε τὴν περὶ τὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον κυριαρχίαν αὐτῶν.

Τελευταῖον ἐκπέμπεται ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἐν ἔτει 388 καὶ πάλιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἀνταλκίδας ὀνόματι μὲν ὡς ναύαρχος, πράγματι δὲ ἵνα ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τοὺς

Πέρσας διαπραγματεύσεις· καὶ μεταβὰς μετὰ τοῦ Τιριβάζου εἰς Σοῦσα παρὰ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατέπεισεν ἤδη αὐτόν, διὰ τῆς συντόνου τοῦ σατράπου ἐκείνου ἐνεργείας νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν τῆς Ἑλλάδος ταπείνωσιν καὶ δούλωσιν. Ἵνα δὲ ἀσφαλισθῇ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀνεκάλεσεν οὗτος εἰς τὴν αὐλὴν τὸν Φαρνάβαζον, δοὺς μὲν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα, δορίσας δὲ σατράπην Δασκυλείου τὸν Ἀριοβαρζάνην, φίλον ὄντα καὶ ξένον τοῦ Ἀνταλκίδου. Ἐν ἔαρι λοιπὸν τοῦ 387 ἐπανῆλθον ὁ Ἀνταλκίδας καὶ ὁ Τιρίβαζος ἀπὸ Σούσων εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας φέροντες μεθ' ἑαυτῶν οὐ μόνον τὸ ἐπίσημον τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα περὶ τῆς εἰρήνης, διὰ τῆς σφραγῖδος αὐτοῦ κεκυρωμένον, ἀλλὰ καὶ ἄφθονα χρήματα, δι' ὧν ἀμέσως ὁ Ἀνταλκίδας συνεκρότησε στόλον ἰσχυρότατον, πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀντιταχθῶσι, πρὸ πάντων διὰ τὴ ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἀνταλκίδας, ἐννοῶν ὅτι ἅμα ἐνδώσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, οὐδεὶς θέλει ἠμπορέσει νὰ ἐπιμείνῃ, ἐφρόντισε νὰ δελεάσῃ αὐτούς, ποιήσας ἐξαίρεσίν τινα, πρὸς χάριν αὐτῶν καὶ μόνων, τῆς γενικῆς περὶ τῆς αὐτονομίας ὅλων τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἀρχῆς καὶ ἐπιτρέψας εἰς αὐτοὺς τὰς νήσους Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον. Ἐπόθουν καὶ οἱ Ἀργεῖοι τὴν εἰρήνην, διότι πολλὰ ἔπαθον δεινὰ ἀπὸ τῶν ἐπανειλημμένων εἰσβολῶν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Ὥστε τὰ πάντα ἦσαν ἤδη ὥριμα πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων τῆς Σπάρτης, ὅτε ὁ Τιρίβαζος ἐκάλεσεν εἰς Σάρδεις τοὺς πρέσβεις ὅλων τῶν πόλεων ἵνα ἀκούσωσι τοὺς ὅρους τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας πρὸ μικροῦ ἐκόμισεν ἐκ Σούσων.

Ὁ Τιρίβαζος προσήγαγε τὸ πρωτότυπον τοῦ βασιλικοῦ δόγματος καὶ ἐπιδείξας τὰ βασιλέως σημεῖα, ἀνέγνωσε γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ τὰ γεγραμμένα, ἔχοντα ὡς ἑξῆς· «Ἀρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον, τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι, καὶ τῶν νήσων Κλαζομενὰς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις, καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας, αὐτονόμους ἀφεῖναι, πλὴν Λήμνου, καὶ Ἴμβρου, καὶ Σκύρου· ταύτας δέ, ὥσπερ τὸ ἀρχαῖον, εἶναι Ἀθηναίων. Ὁπότεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτους πολεμήσω μετὰ τῶν ταῦτα βουλομένων, καὶ πεζῇ καὶ κατὰ θάλατταν, καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασι.» Γενομένης δὲ τῆς

ἀναγνώσεως, προσεκλήθησαν οἱ πρέσβεις νὰ φέρωσιν εἰς γνῶσιν τῶν πόλεων αὐτῶν τὸ δόγμα καὶ νὰ συνέλθωσιν ἔπειτα εἰς Σπάρτην, ὅπου ἔμελλε ν' ἀποφασισθῇ ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόρριψις αὐτοῦ. Καὶ συνῆλθον τῳόντι βραδύτερον εἰς Σπάρτην, ὅπου πολλαὶ μὲν πόλεις ἠγανάκτησαν διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων διαπραχθέντα, ἀλλὰ πᾶσαι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν, ἐνδίδουσαι εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν. Μόνοι οἱ Θηβαῖοι ἠθέλησαν ν' ἀποφύγωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ὅρων τοῦ δόγματος· ἰδόντες ὅμως ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ μεγάλου, πρὸς ὃν δὲν ἦσαν ἀξιόμαχοι, ἔσπευσαν καὶ οὗτοι νὰ κυρώσωσιν ἐνόρκως τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων.

Εἰς ταύτην τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην εἰς ταύτας τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας, διότι καὶ οὕτω καὶ οὕτως ὀνομάζουσιν οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τὸ προαναφερθὲν τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα, ἀπέληξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οὔτε εἰρήνη συνωμολογήθη, οὔτε συνθῆκαι ἐγένοντο, ἁπλῶς δὲ πρόσταγμα ἐξεδόθη παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὡς ἀποκαλεῖ τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ μετ' ὀλίγον ἀκμάσας Ἀθηναῖος ῥήτωρ Ἰσοκράτης, ἐν τῷ «πανηγυρικῷ» αὐτοῦ λόγῳ· πρόσταγμα τοῦ ὁποίου τὴν ἐκτέλεσιν ἀνέλαβον οἱ Σπαρτιᾶται, τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἀρταξέρξου. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἦναι ἀληθές, ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ἀκούσας τινὰ λέγοντα εἰς τὴν περίστασιν ταύτην· «φεῦ! τῆς Ἑλλάδος, ὅπου μηδίζουσιν ἡμῖν οἱ Λάκωνες·» «μᾶλλον, ἀπεκρίθη, οἱ Μῆδοι λακωνίζουσιν.» Ἀλλὰ βέβαιον εἶναι, ὅτι τὸ λόγιον τοῦτο απεικονίζει ἀκριβῶς ἀμφοτέρας τὰς ἐπόψεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐθεώρησεν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τὰ γενόμενα. Κατὰ τὸ ῥητὸν τοῦ δόγματος γράμμα καὶ τὸν αὐθάδη τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐπικυρωθῇ ἄνευ συζητήσεως, εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ προκαλέσαντες αὐτὸ Λάκωνες ἐμήδισαν. Ναὶ μέν, διὰ τὴν ἀθλίαν τοῦ περσικοῦ κράτους κατάστασιν, ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης δὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ὅσον ἤθελον ὠφεληθῆ ὁ Κῦρος, ἢ ὁ Δαρεῖος, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Ξέρξης, ἐπὶ τῶν ὁποίων τοιαύτη πρᾶξις ἤθελε συνεπαγάγει ὁμολογουμένως τὴν δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ

Ἀρταξέρξης περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀσφαλίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, ἀφήσας τοὺς Λακεδαιμονίους ἐλευθέρους νὰ ἐκτελῶσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸ δοκοῦν, τὰ ἀποφασισθέντα· οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἕνεκα τῆς μονώσεως τῶν πόλεων καὶ τῆς ἀδιαλείπτως ἐπαπειλουμένης συνδρομῆς τῶν Περσῶν, ἐπέτυχον ἐπί τινα ἔτη, ἂν ὄχι τὴν ἀνάκτησιν τῆς προτέρας ἡγεμονίας, τυραννικὴν ὅμως τινὰ ὑπεροχήν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύναντο ἐπὶ τέλους νὰ λέγωσιν, ὅτι, ὅπως ἔστρεψαν τὰ πράγματα, οἱ Μῆδοι ἐλακώνισαν. Ἀλλ' ὁ ἐπίλοιπος ἑλληνικὸς κόσμος οὐδέποτε ἠπατήθη εἰς τὴν τῆς πράξεως ταύτης κρίσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου μία μεγάλη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μερὶς παρεδόθη εἰς τοὺς βαρβάρους· διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου ἡ Ἑλλὰς ὑπέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν πολιτικὴν αὑτῆς καταδίκην, λέγουσα ὅτι οὐδέποτε θέλει πλέον ἑνωθῇ εἰς κράτος ἕν· τελευταῖον διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγράψωσιν ἐπὶ λιθίνων στηλῶν ἐν τοῖς κοινοῖς αὐτῶν ἱεροῖς, ἀνεκηρύχθη πανδήμως ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀτίμωσις καὶ δούλωσις, ὥστε ἂν οἱ Λάκωνες δὲν ἐμήδισαν, βεβαίως ὅμως οὔτε ἐλλήνισαν κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην τῆς ἱστορίας ἡμῶν περίοδον.

Οἰκτροτάτη πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν προδοθέντων κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Οἱ σατράπαι ἔσπευσαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν· εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν πόλεων ἔκτισαν ἀκροπόλεις καὶ ἐνέβαλον φρουράς, τινὰς δὲ καὶ ὅλως κατέσκαψαν, μεταχειρισθέντες τοὺς κατοίκους ὡς δούλους, καὶ εὐνουχίζοντες μὲν τοὺς καλλίστους τῶν παίδων, εἰσάγοντες δὲ εἰς τοὺς γυναικωνίτας αὐτῶν τὰς καλλίστας παρθένους. Αὐταὶ αἱ περὶ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νῆσοι, Χίος, Σάμος, Ῥόδος καὶ ἄλλαι, ἐξετέθησαν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν γειτόνων, διότι καθ' ἑαυτὰς μὲν δὲν ἦσαν πρὸς ἐκείνους ἐνάμιλλοι, ἐν δὲ τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι οὐδεὶς ὑπῆρχε στόλος ἱκανὸς νὰ προστατεύσῃ αὐτάς. Μόνος ὁ γενναῖος Εὐαγόρας ὁ Κύπριος, τοῦ ὁποίου τὴν χρηστότητα δικαίως ἐπήνεσεν ὁ προαναφερθεὶς Ἰσοκράτης, διὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐπιγεγραμμένου «Εὐαγόρου ἐγκώμιον,» μόνος αὐτὸς ἠγωνίσθη τότε περιφανῶς κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας·

ἀλλ' ἠναγκάσθη καὶ οὗτος νὰ καταστῇ ὑποτελὴς τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ μετ' ὀλίγον, περὶ τὸ 380 ἢ 379, ἐδολοφονήθη ὑπὸ εὐνούχου τινός, αὐτός τε καὶ ὁ ἄριστος τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Πνυταγόρας· τὴν δ' ἐν Σαλαμῖνι τῆς Κύπρου ἀρχὴν διεδέξατο, πάντοτε ὡς ὑποτελὴς τῶν Περσῶν, ἕτερος τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Νικοκλῆς, πρὸς ὃν ὁ αὐτὸς Ἰσοκράτης ἔγραψε τήν τε γνωστὴν αὐτοῦ ἐπιστολὴν «περὶ τοῦ βασιλεύειν ἢ περὶ βασιλείας» καὶ ἕτερον λόγον «συμβουλευτικόν.»

Ἐνῷ δὲ οἱ ἐν Ἀσίᾳ καὶ οἱ περὶ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν οὕτω ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὴν αὐτογνώμονα δεσποτείαν τῶν σατραπῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, αἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πόλεις ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν καθιερωθεῖσαν νέαν ἀρχὴν τῆς αὐτονομίας τῶν πόλεων τούτων, οὗτοι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβεράν. Πρὸ πάντων διέσπασαν τὸν σύνδεσμον τὸν ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ πολέμου γενόμενον μεταξὺ Κορίνθου καὶ Ἄργους, καὶ τὴν μὲν Κόρινθον προσέλαβον αὖθις σύμμαχον, τοὺς δὲ Ἀργείους αὖθις ἀπεμόνωσαν. Ἔπειτα ἐπεχείρησαν νὰ προλάβωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀνανέωσιν τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἐν Βοιωτίᾳ· καὶ ἐπὶ τούτῳ διωργάνωσαν, εἰς ὅλας τὰς βοιωτικὰς πόλεις, ὀλιγαρχίας πολεμίας εἰς τοὺς Θηβαίους, καὶ εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἐγκατέστησαν φρουρὰς καὶ ἁρμοστὰς Λακεδαιμονίους, ἰδίως δὲ εἰς Ὀρχομενὸν καὶ εἰς Θεσπιάς, διότι αἱ δύο αὗται πόλεις, καθὸ τὰ μάλιστα εἰς αὐτοὺς προσηλωμέναι, ἀπετέλεσαν τὸ κύριον ἔρεισμα τῆς κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἐνεργείας των. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀνῳκοδόμησαν τὴν ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τοσοῦτον οἰκτρῶς κατεδαφισθεῖσαν πόλιν τῶν Πλαταιέων καὶ συνῴκισαν ἐνταῦθα τοὺς σῳζομένους ἀπογόνους τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· τοῦτο ὅμως ὄχι ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν αὐτονομίαν, ἀλλ' ἵνα μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς ὡς ὄργανα τῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων· διότι ἐμβαλόντες εἰς τὴν νέαν πόλιν φρουρὰν καὶ ἁρμοστὴν Λακεδαιμόνιον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐχώρισαν οὕτω τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν Θηβῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ηὔξησαν τοὺς προμαχῶνας δι' ὧν περιέζωσαν τὴν τῶν Θηβῶν πόλιν.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἀπομόνωσιν τῶν πόλεων, ἤθελον, εἰ δυνατόν, καὶ αὐτὴν τὴν διάλυσιν αὐτῶν· καὶ διέπραξαν τοῦτο ὡς πρὸς τὴν Μαντίνειαν. Ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ἄλλοτε συνοικισθῆ ἀπὸ πέντε κωμῶν· καὶ ἐπειδὴ εἶχε συμπαθείας πρὸς τοὺς Ἀργείους (σελ. 291), οἱ Σπαρτιᾶται, ἐπιλαβόμενοι ἤδη προφάσεώς τινος, ἐπολιόρκησαν αὐτήν, τὴν ἠνάγκασαν νὰ παραδοθῇ καὶ τὴν διῴκισαν, ὡς ἔλεγον οἱ Ἕλληνες, δηλαδὴ ἠνάγκασαν τοὺς κατοίκους ὅσοι ἄλλοτε συνῆλθον εἰς Μαντίνειαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς κώμας αὐτῶν, ὥστε ἔμεινε ἔκτοτε καὶ ἡ Μαντίνεια αὐτὴ ἁπλῆ κώμη. Περὶ τοιαῦτα δὲ κατορθώματα διατρίψαντες κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης, ἐπεχείρησαν μετά τινα χρόνον ἔργον πολὺ μεγαλήτερον καὶ ὀλεθριώτερον.

Ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας Β', ἵνα ἀπομακρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς χώρας αὐτοῦ, εἶχε συνδράμει τοὺς κατὰ τῶν κυριάρχων ἐκείνων ἀγῶνας τῶν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ εἶχε προτρέψει αὐτὰς νὰ ὀχυρώσωσι τὴν Ὄλυνθον καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν κοινὸν ὁρμητήριον. Ἡ Χαλκιδική, ὡς γνωστόν, ἀπολήγει εἰς τρεῖς γλώσσας, ὧν ἡ μὲν μεσημβρινοδυτικὴ ὀνομάζεται Παλλήνη (Κασσάνδρα), ἡ δὲ ἀνατολικοβόρειος, Ἀκτὴ (Ἅγιον ὄρος), ἡ δὲ ἐν τῷ μέσῳ, Σιθωνία (Λόγγος). Ἡ Ὄλυνθος δὲν ἔκειτο ἐντὸς τῶν γλωσσῶν τούτων, ἀλλὰ πλησιέστατα εἰς αὐτάς, μεταξὺ Παλλήνης καὶ Σιθωνίας, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ διαχωρίζοντος τὰς γλώσσας ταύτας Τορωνικοῦ κόλπου (σελ 424, 569)· ἡ δὲ προτροπὴ τοῦ βασιλέως Περδίκκου Β' ἐκαρποφόρησε λαμπρῶς. Ἡ Ὄλυνθος, ὠφελουμένη τὸ μὲν ἀπὸ τὰς ἔριδας ὅσαι συνέβησαν ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου, τὸ δὲ ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς εἰς οὓς εὑρίσκετο ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, εἶχε κατορθώσει νὰ συγκροτήσῃ ὁμοσπονδίαν ἰσχυράν, τῆς ὁποίας ἐκοινώνησαν οὐ μόνον πολλαὶ τῶν κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα ἑλληνίδων πόλεων, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ μακεδονικαὶ πόλεις καὶ χῶραι. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους καθ' οὓς εὑρισκόμεθα, καὶ ὅτε ἐβασίλευε τῆς Μακεδονίας ὁ Ἀμύντας

Β', αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ Πέλλα εἶχε συνταχθῆ μετὰ τῶν Ὀλυνθίων.

Ἡ ὀλυνθιακὴ αὕτη ὁμοσπονδία, περὶ ἧς ὅμως δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις εἶναι γεγονὸς ἀξιοσημείωτον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, κατὰ τοῦτο ὅτι ἐνταῦθα βλέπομεν τὸ πρῶτον ἐφαρμοζομένην μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσοπολιτείας. Τῳόντι ἡ Ὄλυνθος ἦτο μὲν πρωτεύουσα τοῦ κράτους τούτου πόλις, ὄχι ὅμως πρωτεύουσα κυρίαρχος ὅπως διετέλεσαν αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη εἰς τὰ παρ' αὐτῶν κατασκευασθέντα κράτη. Οἱ πολῖται αὐτῆς δηλαδή, δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἐνεργοὶ πολῖται τῆς πολιτείας, ἔχοντες ἁπλοῦς ὑπηκόους τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων πόλεων· ἀλλ' οἱ πολῖται ἑκάστης τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἐνταὐτῷ πολῖται τῆς ὅλης πολιτείας, ὅπως καὶ οἱ Ὀλύνθιοι εἶχον καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ συνάπτωσι γάμους, νὰ μετέρχωνται τὴν ἐμπορίαν, νὰ κτῶνται κτήματα· οἱ αὐτοὶ δὲ νόμοι ἐπεκράτουν καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν, εἰ καὶ ἄδηλον ἂν αἱ κοιναὶ τῆς συμπολιτείας ὑποθέσεις διεξήγοντο διὰ κοινοῦ συνεδρίου, καὶ πῶς τοῦτο συνεκροτεῖτο. Ὁπωσδήποτε αἱ προεκτεθεῖσαι ἀρχαὶ ἐξηγοῦσι τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς πλεῖσται πόλεις συνετάχθησαν μετὰ τῶν Ὀλυνθίων καὶ ὑποδεικνύουσιν ὁποίαν ἔκτασιν καὶ δύναμιν ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ τὸ νέον ἐκεῖνο κράτος, ἐὰν κακὸς δαίμων δὲν προεκάλει τὴν ἐπέμβασιν τῶν Σπαρτιατῶν, πρὶν ἢ τοῦτο προφθάσῃ νὰ παγιωθῇ ἀποχρώντως.

Εἴπομεν ὅτι πλεῖσται τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις συνετάχθησαν προθύμως μετὰ τῶν Ὀλυνθίων· ἀλλὰ ὑπῆρχον καί τινες αἱ προτιμῶσαι τὴν τοπικὴν αὐτονομίαν, τῆς κοινῆς αὐτονομίας, καὶ λέγουσαι «βουλόμεθα τοῖς πατρίοις χρῆσθαι καὶ αὐτοπολῖται εἶναι.» Τοιαῦται δὲ ἦσαν ἰδίως, ἡ Ἄκανθος καὶ ἡ Ἀπολλωνία, αἵτινες, κατ' οὐδένα λόγον μὴ πειθόμεναι νὰ θυσιάσωσι μέρος τῶν πατρίων νόμων χάριν τῶν κοινῶν νόμων τῆς πολιτείας, καὶ ὑπολαμβάνουσαι τὸ στενὸν δικαίωμα τοῦ πολίτου τῆς ἰδίας πόλεως, πολυτιμότερον τοῦ γενικωτέρου δικαιώματος τῆς συμπολιτεύσεως, ἀντέστησαν εἰς τοὺς Ὀλυνθίους καὶ ἐζήτησαν ἐν ἔτει 382 τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἐζήτησεν ὡσαύτως τὴν ἐπικουρίαν ταύτην καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀμύντας Β', ὅστις ἔβλεπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κολοβούμενον τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ κινδυνεῦον ὅλως νὰ καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν Ὀλυνθίων. Ἡ δὲ Σπάρτη ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ στείλῃ εἰς Χαλκιδικὴν τὸν Εὐ-

δαμίδαν μετὰ δισχιλίων ἀνδρῶν, καὶ διέταξε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Εὐδαμίδου, Φοιβίδαν, νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν δεύτερον καὶ νὰ στρατεύσῃ κατόπιν τοῦ πρώτου ἐπὶ Μακεδονίαν, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν διάλυσιν τῆς ὀλυνθιακῆς ὁμοσπονδίας.

Ἐπέπρωτο δὲ ἡ ἐκστρατεία αὕτη, ἡ καθ' ἑαυτὴν τοσούτῳ ἀσύνετος, νὰ συνεπιφέρῃ καὶ ἄλλας σπουδαιοτέρας περιπλοκάς. Ὁ Φοιβίδας, διερχόμενος διὰ τῆς Βοιωτίας ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Χαλκιδικήν, προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Λεοντιάδου, ἑνὸς τῶν πολεμάρχων τῶν Θηβῶν, φίλου ὄντος τῶν Σπαρτιατῶν, νὰ καταλάβῃ τὴν ἀκρόπολιν, τὴν λεγομένην Καδμείαν, ἵνα οὕτως ἀσφαλισθῇ τὸ ἐν Βοιωτίᾳ κράτος τῆς Σπάρτης, ἀσφαλισθῇ δὲ καὶ ἡ ἐν Θήβαις ἀρχὴ τοῦ Λεοντιάδου, διὰ τῆς κατατροπώσεως τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ πολεμάρχου Ἰσμηνίου, αὐτοῦ ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἴδομεν πρωταγωνιστήσαντα εἰς τὸ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας κίνημα.

Ὁ Φοιβίδας λοιπόν, καί τοι μὴ ἔχων τοιαύτας διαταγάς, ἀλλὰ πειθόμενος ὅτι πράττει ἔργον μέγα καὶ ὠφέλιμον τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, καταλαμβάνει τὴν Καδμείαν, τῇ συμπράξει τοῦ Λεοντιάδου, ἀναγγέλλει τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν Σπάρτην, δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνδρός, ἐπὶ τούτῳ ἐκεῖ μεταβάντος. Ἡ δέ, κατ' ἀρχὰς ἐφάνη δυσαρεστηθεῖσα διὰ τὸ παρασπόνδημα τοῦτο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Ἀγησιλάου, ἐπεκύρωσε τὴν πρᾶξιν τοῦ Φοιβίδου καὶ διέταξε τὴν καταδίκην τοῦ Ἰσμηνίου, ὅστις ἐθανατώθη τότε· καὶ δὲν ἤθελε θανατωθῇ βεβαίως μόνος, ἂν οἱ περὶ αὐτὸν τριακόσιοι περίπου ὁμόφρονές δὲν προελάμβανον νὰ φύγωσιν εἰς Ἀθήνας ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καδμείας. Τοιουτοτρόπως ἡ Σπάρτη ἐγένετο κυρία τῶν Θηβῶν ἐν ἔτει 382, δοῦσα νέον δεῖγμα τῆς ὀλίγης αὐτῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων πόλεων· διότι λέγεται μὲν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, ὅτι ἐπέβαλεν εἰς τὸν Φοιβίδαν δέκα μυριάδων δραχμῶν ζημίαν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος τοῦτο δὲν ἀναφέρεται· καὶ ἂν ὑποτεθῇ δὲ ἀληθές, κατ' οὐδὲν μετριάζει τὴν ἀτοπίαν τοῦ πράγματος, αὐξάνει μάλιστα αὐτήν, καθ' ὅσον τὸν μὲν πράξαντα ἐκόλασαν, τὴν δὲ πρᾶξιν ἐπεδοκίμασαν.

Ἐν τούτοις ἡ Σπάρτη ἔσπευσε νὰ ἀποστείλῃ εἰς Μακεδονίαν ἕτερον στρατὸν ἀνδρῶν μυρίων ὑπὸ Τελευτίαν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγησιλάου. Καὶ ἀντέστησαν μὲν οἱ Ὀλύνθιοι μετὰ πλείστης γενναιό-

τητος καὶ δεξιότητος· κατετρόπωσαν μάλιστα ὁλοσχερῶς τοὺς Λακεδαιμονίους εἰς μάχην κρίσιμον, καθ' ἣν ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ Τελευτίας. Ἀλλὰ οἱ Λακεδαιμόνιοι, παντοδύναμοι τότε ὄντες, ἐξέπεμψαν ἄλλον πάλιν στρατὸν ὑπὸ αὐτὸν τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων Ἀγησίπολιν, ἡ δὲ δύναμις αὕτη, πολυαριθμοτέρα οὖσα τῆς προτέρας, ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, εἰ καὶ ἀπέβαλε μετ' οὐ πολὺ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Ἀγησίπολιν, ἀποθανόντα ἐκ νόσου. Ὁ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν Πολυβιάδης κατηνάγκασε τελευταῖον, ἐν ἔτει 379, τοὺς Ὀλυνθίους νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην, νὰ διαλύσωσι τὴν ὁμοσπονδίαν καὶ νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς τὴν τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν. Ὁμοίως εἰς τὴν τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίαν κατελέχθησαν καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις ὅσαι εἶχον ἀποτελέσει μέρος τῆς ὀλυνθιακῆς συμπολιτείας, αἱ δὲ πόλεις αἱ ἄλλοτε εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀνήκουσαι ἐπανῆλθον αὖθις εἰς τὸ τοῦ Ἀμύντου κράτος. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἡ Σπάρτη κατηνάγκαζε, δι' Ἀγησιλάου, τοὺς Φλιασίους νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῆς, καὶ κατελάμβανε τὴν πόλιν αὐτῶν δι' ἰδίων φρουρῶν, καὶ ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν οὓς ἤθελε κυβερνήτας.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 379 ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο κατορθώσασα διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡρμήνευσε καὶ ἐξετέλεσε τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας ὅ, τι δὲν εἶχεν ἐπιτύχει διὰ τῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου μεγαλουργημάτων. Ἀληθῶς ὅμως διὰ τῶν συνθηκῶν ἐκείνων δὲν ἀνέκτησε τὴν ἡγεμονίαν, ἣν εἶχε κατασκευάσει διὰ τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ συμπληρώσει διὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ θριάμβων τοῦ Ἀγησιλάου· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐν ἔτει 379 ἅπαντες οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν δεσποζόμενοι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως· αἱ περὶ τὴν Ἀσίαν μεγάλαι ἑλληνικαὶ νῆσοι ἦσαν μὲν αὐτόνομοι, ἀλλ' ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ αὐτοῦ τῆς ἀνατολῆς δυνάστου. Ἐκ τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἅμα δὲ μικροτέρων νήσων, πολλαὶ οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Τῆνος, ἡ Σίφνος, ἡ Σέριφος, καὶ ἄλλαι, εἶχον συνταχθῆ εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν ἀμφικτυονίαν, ἣν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε νὰ σχηματίζῃ ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ὠφελουμένη ἀπὸ τὴν ἐμπορίαν αὐτῆς, τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν της καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ναυτικὴν δεξιότητα τῶν κατοίκων της, δι' ἧς δὲν ἔφθασε μὲν πλέον ποτὲ εἰς τὴν προτέραν θαλασσοκρατίαν, ὑπερεῖχεν ὅμως πάντοτε

τῆς Σπάρτης, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὑπήκουον εἰμὴ ὀλίγαι τινὲς νῆσοι. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐδέσποζε κυρίως εἰμὴ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ Ἄργος, ἡ Ἀττική, αἱ ἰσχυρότεραι τῆς Θεσσαλίας πόλεις διέφευγον τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς, τοσοῦτον δὲ φοβερὰ ἀγανάκτησις ἐπεκράτει κατ' αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς λεγομένοις συμμάχοις, ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἤρκει νὰ καταπυρπολήσῃ τὸ τερατῶδες ἐκεῖνο κατασκεύασμα. Καὶ ἐνῷ μία μὲν μεγάλη τοῦ ἑλληνισμοῦ μοῖρα διετέλει παραδεδομένη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν βαρβάρων, ἄλλη δὲ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Μακεδόνων, ἄλλη δὲ ἔσπαιρεν ὑπὸ τὴν τυραννικὴν κυριαρχίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἐνῷ ἑνὶ λόγῳ ὁ ἐνταῦθα ἑλληνικὸς κόσμος διετέλει δεδουλωμένος, διεσπασμένος, τεταπεινωμένος, ὁ δυτικὸς ἑλληνισμός, ὁ ἄλλοτε τοσοῦτον ἰσχύσας διὰ τῆς λαμπρᾶς τῶν Συρακουσίων ἐπιδόσεως, ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοῦ τυράννου τῆς πόλεως ταύτης Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου (σελ. 813). Ὁ τύραννος οὗτος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐδούλωσε καὶ κατέστρεψε πλείστας ἑλληνικὰς ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πόλεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιον τῶν Καρχηδονίων, εἰς οὓς παρεχώρησεν ἀξιόλογον τῆς Σικελίας μέρος, καὶ ἐνταὐτῷ ἐφημίζετο ὅτι διαπραγματεύεται μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἀπὸ κοινοῦ προσβάλωσι τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ διανείμωσιν αὐτὴν μεταξύ των. Τοιοῦτος δὲ ὢν διετέλει σύμμαχος τῆς Σπάρτης, ἥτις ἐλογίζετο οὕτω πανταχόθεν προδίδουσα τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅμως τὰ τῆς Σπάρτης πράγματα ἐκυβερνῶντο τότε ὑπὸ τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως οὐ μόνον εἷς τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν μᾶλλον πανελληνίων αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἀλλοίμονον εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας τοὺς καταδεδικασμένους νὰ ὑπηρετῶσι πολιτικὸν σύστημα ἀπὸ ρίζης νοσηρὸν καὶ πλημμελές! Ὅσῳ μεγαλοφυεῖς, ὅσῳ χρηστοὶ καὶ ἂν ὦσιν, ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀτμοσφαίρας ἣν ἀναπνέουσι, καὶ νὰ μὴ ἴδωσι διαστρεφόμενα τὰ βουλεύματα αὐτῶν. Ὁ Ἀγησίλαος ἐνόμισεν, ἐν ἔτει 396, ὅτι δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Σπάρτης ἑνώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἵνα οὐ μόνον ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐν

Ἀσίᾳ ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς καταλύσῃ τοὺς προαιωνίους ἀσιανοὺς τοῦ ἑλληνισμοῦ πολεμίους. Κατὰ δυστυχίαν ἡ πολιτικὴ ἐκείνη ἑνότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας καὶ ἰσονομίας, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς τυραννικῆς μιᾶς πόλεως κυριαρχίας. Ἐντεῦθεν ἡ διαμαρτύρησις τῶν τυραννουμένων, ὁ βοιωτικὸς πόλεμος καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἀσίας ἀνάκλησις τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ἠναγκάσθη ἔκτοτε τὰ κατατρίψῃ τὸν βίον ἀγωνιζόμενος, οὐχὶ ὡς κληρονόμος τῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀρχῆς κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καθ' ὁμοφύλων καὶ ὁμογενῶν, ὡς μικρὸς τῆς Σπάρτης κυβερνήτης, ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς ἀξιώματος καὶ ἐπὶ τέλους, ὡς θέλομεν ἴδει, ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ἀτοπήματα ἔχουσιν, ὡς πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν λογικὴν αὐτῶν, ὁ Ἀγησίλαος, περιπλακεὶς ἅπαξ εἰς τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶνα, ἠναγκάσθη, ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ παρασυρόμενος, νὰ συναινέσῃ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν μετὰ τῶν βαρβάρων συμμαχίαν, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θυσίαν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἄλλοτε τοσοῦτον γενναιοφρόνως εἶχεν ἐλευθερώσει ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ ἀσιανοῦ δεσπότου. Μήπως ἀνάλογά τινα δὲν ἔπαθον οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος; Μήπως τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἐπαμεινώνδου, τοῦ Δημοσθένους καὶ τοσούτων ἄλλων ὁ βίος δὲν κατηναλώθη ἐπὶ ματαίῳ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἑλληνικῆς ἑνότητος, ἥτις ἦτο τότε ἀκατόρθωτος, διότι ἡ ἐθνικὴ συνείδησις δὲν εἶχεν ἔτι κατανοήσει τὴν μόνην ἀσφαλῆ ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἑδραιωθῇ καὶ νὰ ἀνεγερθῇ τὸ ἔργον; Μήπως ὅλοι αὐτοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, ἀφοῦ κατεδαπάνησαν θησαυροὺς πολιτικῆς δεξιότητος καὶ στρατηγικῆς ἐμπειρίας, καὶ περὶ τὸν λόγον δεινότητος, ἐπιδιώκοντες τὰ μᾶλλον πανελλήνια τῶν βουλευμάτων, ἐπὶ τέλους, ἕνεκα τῆς ἡμαρτημένης ἀρχῆς ἀφ' ἧς ἅπαντες ὡρμῶντο, δὲν κατήντησαν ἅπαντες νὰ ἀναδειχθῶσιν ἁπλᾶ ὄργανα ἐμφυλίων διενέξεων καὶ σπαραγμῶν; Τοιοῦτό τι ἔπαθε καὶ ὁ Ἀγησίλαος, ὅστις, ἀρχίσας τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς πανελλήνιος βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς εἰς τὰ πεδία τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐπιλοίπου βίου ὡς βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς τῆς Σπάρτης, πρὸς Ἕλληνας ἀνταγωνιζόμενος καὶ προκαλῶν τὰς ἀρὰς καὶ τὰς βλασφη-

μίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

Οὐδέποτε τῳόντι ἡ κατὰ τῆς Σπάρτης ἀγανάκτησις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξεῤῥάγη τοσοῦτον ἐπισήμως ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους περὶ οὓς ἤδη εὑρισκόμεθα· διεδηλώθη δὲ τὸ αἴσθημα τοῦτο ὑπὸ δύο κατοίκων τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις, καὶ ἀφοῦ ἔπαυσε πρωταγωνιστοῦσα πολιτικῶς τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον ἐξηκολούθησε προεδρεύουσα τοῦ λόγου αὐτῆς, ὑπὸ δύο κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ἐκ τῶν δύο τούτων ῥητόρων ὁ πρῶτος συνέταξε λόγον ἀπαγγελθέντα δημοσίᾳ εἰς Ὀλυμπίαν κατὰ τὴν 99 Ὀλυμπιάδα ἤτοι ἐν ἔτει 384 π. Χ., 3 ἔτη μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ (τοῦ ὁποίου δυστυχῶς ἀπόσπασμα μόνον διεσώθη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασέως), ὁ Λυσίας κατέδειξεν ἐντόνως τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους ἔτρεχεν ἡ Ἑλλὰς ἀπό τε τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, ἀπό τε τοῦ τῶν Συρακουσίων τυράννου Διονυσίου. Ἀναγνωρίζων δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους ὡς ἡγεμόνας τῶν Ἑλλήνων, θαυμάζει ἰδίως «τίνι ποτὲ γνώμῃ χρώμενοι, τὴν Ἑλλάδα καιομένην περιορῶσι» καὶ προτρέπει αὐτοὺς ν' ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων πρὶν ἢ οὗτοι ἑνώσαντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, καὶ εἰς αὐτὴν τῆς Σπάρτης τὴν αὐτονομίαν.

Ἵνα νοήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν ὁ Ὀλυμπιακὸς οὗτος τοῦ Λυσίου λόγος, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἡ πανήγυρις τοῦ 384 ἔτους, ἐν ᾗ ἐξεφωνήθη, ἦτο ἡ πρώτη πανήγυρις ἡ συγκροτηθεῖσα μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην· ὅτι ἑπομένως εἶχον συῤῥεύσει εἰς αὐτὴν ἄπειροι Ἕλληνες, οἵτινες, ἕνεκα τοῦ βοιωτικοῦ καὶ τοῦ κορινθιακοῦ πολέμου, δὲν εἶχον δυνηθῆ παντάπασι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰς δύο προηγουμένας πανηγύρεις, τοῦ 388 καὶ 392, Ἀθηναῖοι, Βοιωτοί, Κορίνθιοι καὶ Ἀργεῖοι· ὅτι παρῆσαν ἐνταῦθα αἱ θεωρίαι ἤτοι πρεσβεῖαι τῶν ἀσιανῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἶχον παραδοθῆ ὑπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τοὺς Πέρσας· ὅτι παρόντες ἦσαν πρὸς τούτοις πολυάριθμοι Ἰταλιῶται καὶ Σικελιῶται Ἕλληνες, οἵτινες ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ Διονυσίου, ὅτι ἑνὶ λόγῳ οὐ μόνον ἡ πανήγυρις ἦτο πολυαριθμοτέρα ἢ ἄλλοτε, ἀλλὰ καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἐν αὐτῇ συνελθόντων ἀν-

θρώπων ἦσαν σφόδρα ἐξημμένα, τῶν μὲν διὰ τὴν δουλείαν εἰς ἣν ὑπέκυψαν, τῶν δὲ διὰ τὴν ἀτιμίαν ἣν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν αὐτόνομον ἔτι περιλιπομένην μερίδα τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ τὸ πάντων δεινότερον ἦτο, ὅτι παρευρίσκετο εἰς Ὀλυμπίαν θεωρία λαμπροτάτη καὶ αὐτοῦ τοῦ Διονυσίου, τῆς ὁποίας ἐπιμελητὴς συνεξεπέμφθη ὑπὸ τοῦ τυράννου ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεαρίδης. Ἡ θεωρία αὕτη ἦτο ἡ μεγαλοπρεπεστέρα ἴσως τῶν ὅσαι ποτὲ εἰς Ὀλυμπίαν παρευρέθησαν, ἔχουσα μὲν σκηνὰς διαχρύσους καὶ ὑπὸ πολυτελῶν καὶ ποικίλων ἱματίων κεκοσμημένας, πολλὰ δὲ τέθριππα διακρινόμενα τῶν ἄλλων διὰ τὸ τάχος αὐτῶν. Ἔπεμψε δὲ ὁ Διονύσιος καὶ ῥαψωδοὺς τοὺς ἀρίστους, ἵνα ἀπαγγείλωσιν ἐν τῇ πανηγύρει τὰ ποιήματα αὐτοῦ· διότι ὁ τύραννος ἐκεῖνος εἶχεν ὄρεξιν καὶ εὕρισκε καιρὸν νὰ συντάσσῃ καὶ ποιήματα, πολλὴν ἀποδίδων ἀξίαν εἰς τὴν δυναμένην νὰ προσγίνῃ αὐτῷ ἀπὸ τούτων δόξαν. Ἀλλ' ὅσον πολυτελής, ὅσον ἐπιδεικτικὴ ἦτο ἡ θεωρία αὕτη, τόσον φυσικώτερον ἦτο νὰ παροξύνῃ τὰ πνεύματα τῶν θεατῶν, ἀναλογιζομένων ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ θησαυροὶ ἦσαν προϊὸν καταπιέσεως καὶ λεηλασίας πόλεων ἑλληνίδων. Ηὔξησε δὲ τὴν ὀργὴν καὶ ὁ τοῦ Λυσίου λόγος, ὥστε πρῶτον μὲν ἤρχισαν νὰ ἐμπαίζωσι τὰ ποιήματα τοῦ τυράννου, μετ' οὐ πολὺ δέ τινες ἐτράπησαν καὶ ἐπὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν σκηνῶν, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ Λυσίας, ὡς φαίνεται «προετρέπετο τὰ πλήθη μὴ προσδέχεσθαι τοῖς ἱεροῖς ἀγῶσι τοὺς ἐξ ἀσεβεστάτης τυραννίδος ἀπεσταλμένους θεωρούς.»

Ἀλλὰ τὸ μάθημα τοῦτο, εἰ καὶ διδακτικώτατον, οὐδεμίαν ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες μικρὸν μετέπειτα, ὡς εἴδομεν, ἐπεχείρησαν καὶ τὸν παράλογον κατ' Ὀλυνθίων πόλεμον καὶ τὸ ἄδικον κατὰ τῶν Θηβῶν τόλμημα. Ὅθεν ἐξηκολούθησεν ἡ κοινὴ κατ' αὐτῶν ἀγανάκτησις, ἥτις ἐξεδηλώθη αὖθις κατὰ τὴν ἀμέσως ἑπομένην Ὀλυμπιακὴν πανήγυριν τοῦ 380, διὰ τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ ἀπαγγείλαντος ἐν αὐτῇ τὸν περίφημον αὐτοῦ «πανηγυρικὸν» λόγον. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, ὁ Ἰσοκράτης κατηγόρησεν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λακεδαιμονίους, ὡς προδότας τῆς ἀσφαλείας καὶ ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀνθρώπους ὑποστηρίζοντας ξένους βασιλεῖς καὶ Ἕλληνας δεσπότας, περὶ τὴν καταπάτησιν αὐτονόμων ἑλληνίδων πόλεων, καὶ ταῦτα πάντα πράττοντας ἵνα εὐ-

χαριστήσωσι τὴν ἀκόρεστον αὐτῶν ἰδιοτέλειαν. Ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον, ἀνέκραξεν, ὅτι ὁ ἐλεύθερος καὶ αὐτόνομος ἑλληνικὸς κόσμος περιεστέλλετο ὁσημέραι εἰς στενότερα ὅρια, ἀφοῦ ἡ Σπάρτη, ἡ προϊσταμένη αὐτοῦ, νῦν μὲν βοηθεῖ τὸν Ἀρταξέρξην, τὸν Ἀμύνταν καὶ τὸν Διονύσιον ν' ἀκρωτηριάζωσιν αὐτόν, νῦν δὲ ἐπιτίθεται ἡ ἰδία ἀδίκως κατὰ Θηβῶν, κατὰ Ὀλύνθου, κατὰ Φλιοῦντος, κατὰ Μαντινείας.

Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τῆς κοινῆς ἀποδοκιμασίας ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ προκαλέσωσι κατὰ τῆς Σπάρτης πληγὴν καιρίαν. Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ὀλυνθίων, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Φλιασίων, ἡ δύναμις αὐτῆς ἐφαίνετο ἀκαταμάχητος καὶ ὅμως μετ' ὀλίγους μῆνας ἔπαθεν ἐν Θήβαις προσβολὴν ἣν ἔμελλον νὰ ἐπακολουθήσωσι πολλαὶ καὶ ἀλλεπάλληλοι συμφοραί, κρημνίσασαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἐκείνου ὕψους εἰς τὴν ἐσχάτην ταπείνωσιν. Ὁ Ξενοφῶν εἰκονίζει κάλλιστα τὴν αἰφνιδίαν ταύτην τῆς τύχης μεταβολήν, ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν θείαν δίκην. «Πολλὰ μὲν οὖν ἄν »τις ἔχοι καὶ ἄλλα λέγειν, καὶ ἑλληνικὰ καὶ βαρβαρικά, ὡς θεοὶ »οὔτε τῶν ἀσεβούντων οὔτε τῶν ἀνόσια ποιούντων ἀμελοῦσι· νῦν γε »μὴν λέξω τὰ προκείμενα. Λακεδαιμόνιοί τε γὰρ οἱ ὀμόσαντες αὐ»τονόμους ἐάσειν τὰς πόλεις, τὴν ἐν Θήβαις ἀκρόπολιν κατασχόντες, »ὑπ' αὐτῶν μόνον τῶν ἀδικηθέντων ἐκολάσθησαν, πρῶτον οὐδ' ὑφ' »ἑνὸς τῶν πώποτε ἀνθρώπων κρατηθέντες· τούς τε τῶν πολιτῶν »εἰσαγαγόντας εἰς τὴν ἀκρόπολιν αὐτούς, καὶ βουληθέντας Λακε»δαιμονίοις τὴν πόλιν δουλεύειν, ὥστε αὐτοὶ τυραννεῖν, τὴν τούτων »ἀρχὴν ἑπτὰ μόνον τῶν φυγόντων ἤρκεσαν καταλῦσαι.» Ὁπόσον ἰσχυρὸν ἦτο τὸ μ. σος τὸ ὁποῖον προεκάλεσε παρ' ἅπασι τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἄδικος τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τοὺς Θηβαίους διαγωγή, ἀποδείκνυται πρὸ πάντων ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Ξενοφῶν αὐτός, ὅστις τοσαύτας εἶχε πρὸς τοὺς πρώτους συμπαθείας, καὶ τοσαύτην πρὸς τοὺς δευτέρους ἀποστροφήν, ἠναγκάσθη νὰ στηλιτεύσῃ ἐντόνως τὸ ἀδίκημα. Ἀλλ' ἤδη ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς τιμωρίας.

Ἐπὶ τριετίαν ὅλην αἱ Θῆβαι ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἐκ τῆς τυραννίας τοῦ Λεοντιάδου καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν, ὑπηρετουμένης προθύμως ὑπὸ τῆς ἐν Καδμείᾳ σπαρτιατικῆς φρουρᾶς. Οἱ τύραννοι, μὴ ἀρκούμενοι νὰ καταπιέζωσι τοὺς ἐν Θήβαις συμπο-

λίτας, ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένως νὰ καταστρέψωσι καὶ τοὺς ἐν Ἀθήναις καταφυγόντας ἀντιπάλους αὐτῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπεπειράθησαν νὰ δολοφονήσωσι τοὺς ἐπιφανεστάτους ἐξ αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀπέτυχε, διότι εἷς καὶ μόνος ἐφονεύθη, ὁ Ἀνδροκλείδας, ἀπήτησαν ἔπειτα παρὰ τῶν Ἀθηναίων τὴν ἔξωσιν τῶν φυγάδων. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, οἱ δὲ φυγάδες οἵτινες ἀνέκαθεν ἐμελέτων τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐκτεθειμένους εἰς ἀδιαλείπτους κινδύνους, ἐπέσπευσαν τὸ ἐπιχείρημα. Εἶχον δὲ πολλοὺς ἐν Θήβαις φίλους καὶ διετήρουν μυστικὰς πρὸς τούτους σχέσεις. Εἷς τῶν φίλων τούτων ἦτο καὶ ὁ Φυλλίδας, ὅστις τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἔκρυψεν ἀπὸ τῶν τυράννων τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ αἴσθημα, ὥστε ὄχι μόνον ἠξιώθη τῆς πίστεως τῶν πολεμάρχων, ἀλλὰ καὶ εἰς Ἀθήνας ἀπεστάλη ἕνεκα δημοσίων πραγμάτων. Συνδιαλεχθέντος δὲ αὐτοῦ ἰδίως μετὰ τοῦ φυγάδος Μέλλωνος, ἀπεφασίσθησαν ὅσα ἔμελλον νὰ ἐνεργηθῶσι πρὸς κατάλυσιν τῆς τυραννίας. Ὅθεν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 379, οἱ μᾶλλον ἐπιφανεῖς τῶν φυγάδων, κατ' ἄλλους ἑπτά, κατ' ἄλλους δώδεκα, ὧν ἐπισημότατοι ἦσαν ὁ Πελοπίδας καὶ ὁ Μέλλων, εἰσέρχονται, ἀρχομένης τῆς νυκτός, εἰς Θήβας καί, ἐνεδρεύσαντες ἐπὶ μικρόν, σφάζουσι, διὰ συνδρομῆς τῶν ἐν τῇ πόλει ὁμοφρόνων, τοὺς δύο πολεμάρχους, Ἀρχίαν καὶ Φίλιππον, ἐν συμποσίῳ διατελοῦντας, φονεύουσι καὶ τὸν Λεοντιάδην ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ἀπολύουσι τοὺς φυλακισμένους καὶ ἀνακηρύττουσι τὴν ἐλευθερίαν. Ἐν Θήβαις συνέπραξε τότε εἰς τὸ ἐπιχείρημα καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀναφέρεται τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατέφθασαν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ οἱ ἄλλοι πολυάριθμοι φυγάδες, ἔτι δὲ οὐκ ὀλίγοι Ἀθηναῖοι ἐθελονταί, μετὰ δύο ἐκ τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως, ὥστε πολυειδῶς ἐνισχύθησαν οἱ περὶ τὸν Πελοπίδαν· καὶ προεχειρίσθησαν μὲν ἀμελλητὶ Βοιωτάρχαι αὐτὸς οὗτος ὁ Πελοπίδας, καὶ ὁ Μέλλων, καὶ ὁ Χάρων, ἀπεκλείσθη δὲ ἡ ἀκρόπολις, ἥτις, μὴ ἔχουσα ἱκανὴν τροφῶν προμήθειαν, παρεδόθη κατὰ ἰανουάριον τοῦ 378.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ συνεκίνησεν ἐκ βάθρων ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Τὴν σήμερον ἡ δολοφονία τῶν περὶ Λεοντιάδην, ἡ ἐνεργηθεῖσα ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, ἢ ἐν συμποσίῳ διατριβόντων, προξενεῖ ἡμῖν ἀηδίαν τινὰ καὶ ἀποστροφήν, μάλιστα ὅταν ἀναλο-

γισθῶμεν, ὅτι ὁ φόνος διεπράχθη ἰδίαις χερσὶν ὑπὸ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἀνωτάτας τῆς κοινωνίας τάξεις, ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος, καὶ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τὸ πάλαι, τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἤθη τῶν προπατόρων ἡμῶν, καὶ τοιαῦται αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι, ὥστε πάντες ἐπεδοκίμασαν τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἐκδίκησιν τὴν ἐπιγενομένην διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὸν τοῦ Ἰσμηνίου θάνατον, πάντες δ' ἀπεθαύμασαν τὴν προσωπικὴν τόλμην τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν οἵτινες κατέβαλον διὰ μιᾶς εἰς ἔδαφος κυβέρνησιν πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀδιάσειστον λογιζομένην. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν πῶς ἄνδρες ἐπιφανέστατοι καὶ πλουσιώτατοι δὲν ἐδίστασαν νὰ ρίψωσιν ἑαυτοὺς εἰς τηλικοῦτον κίνδυνον, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ ὁμηρικοῦ Ὀδυσσέως καὶ Ἀχιλλέως μέχρι τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Φιλοποίμενος, ὁ πλούσιος Ἕλλην δὲν ἔπαυσεν ἀποδυόμενος ἐπὶ τὴν παλαίστραν, καὶ ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης μαχόμενος καὶ φιλοτιμούμενος νὰ ὑπερέχῃ τῶν πενεστέρων, ὅπως κατὰ τὴν περιουσίαν οὕτω καὶ κατὰ τὴν σωματικὴν ρώμην.

Ἡ Σπάρτη, εἰ καὶ ἐπικρατοῦντος χειμῶνος, ἔσπευσε νὰ στείλῃ στρατὸν κατὰ τῶν Θηβαίων. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἀπεποιήθη τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ τούτου, ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν ὅτι ὑπερέβη τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα δὲν εἶναι πλέον ὑπόχρεως εἰς τὴν ἐν ἀλλοδαπῇ ὑπηρεσίαν, ἀληθῶς δέ, καθ' ἃ λέγει ὁ Ξενοφῶν, διότι καλῶς ἤξευρεν, ὅτι ἂν στρατηγήσῃ, οἱ πολῖται ἤθελον πάλιν εἰπεῖ· «ἰδοὺ ὁ Ἀγησίλαος, ὅπως βοηθήσῃ τοὺς τυράννους, παρέχει πράγματα τῇ πόλει.» Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ βαρύνηται τὸν μάταιον καὶ ἀδιάλειπτον ἐκεῖνον ἀγῶνα, εἰς ὃν ὑπὸ τῆς τύχης κατεδικάσθη. Ὅθεν ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ ἕτερος τῶν βασιλέων, ὁ Κλεόμβροτος, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε διαδεχθῆ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀγησίπολιν. Ὁ Κλεόμβροτος ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν, παρέμεινεν ἐνταῦθα ἡμέρας τινὰς καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πελοπόννησον μηδὲν πράξας. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία του ἐπέφερε σπουδαῖά τινα ἀποτελέσματα. Ὅτε διήρχετο πλησίον τῶν συνόρων τῆς Ἀττικῆς, ἔστειλεν εἰς Ἀθήνας τρεῖς πρέσβεις ἵνα ζητήσωσιν ἱκανοποίησιν διὰ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν δύο στρατηγοὶ Ἀθηναῖοι καὶ πολλοὶ ἐθελονταὶ τῆς πόλεως ταύτης ἔδωκαν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἔτι ἀπέφευγον τοῦ νὰ περιέλθωσιν εἰς ρῆξιν

πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ὥστε ἀμέσως τὸν μὲν ἕνα τῶν στρατηγῶν, παρόντα ἀπέκτειναν, τὸν δὲ ἄλλον, δραπετεύσαντα, κατεδίκασαν εἰς ἐξορίαν. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι οὕτω πως πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπολιτεύοντο, καὶ ἐνῷ οἱ ἐπὶ τούτῳ σταλέντες πρέσβεις τῆς Σπάρτης εὑρίσκοντο ἔτι ἐν Ἀθήναις, ὁ ἁρμοστὴς Σφοδρίας, ὁ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κλεομβρότου ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου, ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας, ὅ,τι ὁ Φοιβίδας εἶχε πράξει ὡς πρὸς τὰς Θήβας· ἐπεχείρησε δηλαδή, ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰρήνης, νὰ καταλάβῃ αἰφνιδίως τὸν Πειραιᾶ. Καὶ τὸ μὲν παρασπόνδημα τοῦτο ἀπέτυχεν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἐτιμώρησαν τὸν Σφοδρίαν, οἱ Ἀθηναῖοι ἀγανακτήσαντες συνομολογοῦσιν ἤδη συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους, καὶ παρασκευάζονται διὰ παντὸς τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης πόλεμον.

Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν τότε, διὰ τῶν στρατηγῶν Χαβρίου, Τιμοθέου τοῦ Κόνωνος καὶ Καλλιστράτου, νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν νέαν ναυτικὴν συμμαχίαν ἣν πρό τινων ἐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ συγκροτήσωσιν. Ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν φόβος τῶν περὶ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τὸ κατὰ τῆς Σπάρτης μῖσος τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα νήσων, ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Τιμοθέου καὶ τοῦ Καλλιστράτου, ἡ σύνεσις μὲ τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὰς ἐκανονίσθη μὲν ἡ ἰσοψηφία ὅλων τῶν πόλεων ἐν τῷ κοινῷ συνεδρίῳ, ἀπηγορεύθησαν δὲ πᾶσαι αἱ κληρουχίαι Ἀθηναίων ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, ὅλα ταῦτα συνετέλεσαν ὥστε ἡ νέα αὕτη συμμαχία νὰ λάβῃ ἐπί τινα χρόνον ἱκανὴν ὑπόστασιν καὶ ἀνάπτυξιν. Ὑπέβαλον δὲ ἑαυτοὺς οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ εἰς ἄμεσον (ἂν καὶ ἄδηλον ὁπόσην) εἰσφοράν, τροπολογήσαντες ἐπὶ τούτῳ κατά τι, ἐπὶ ἄρχοντος Ναυσινίκου (378—377 π. Χ.), τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνος μέχρι τοῦ ἄρχοντος τούτου ἀναλλοίωτον, ὡς φαίνεται, τοὐλάχιστον κατὰ τὰ πλεῖστα, παραμείνασαν οἰκονομικὴν τῶν πολιτῶν διαίρεσιν εἰς τέσσαρας τάξεις (σελ. 354 καὶ ἐπ.). Ἀλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ προθυμία ἣν ἔδειξαν ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐπέχουσι πλέον εἰμὴ δευτερεύουσαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τάξιν. Ἡ νέα αὐτῶν ἡγεμονία, ἥτις ἄλλως τε πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ φθάσῃ κατὰ τὸ μέγεθος τὴν προτέραν, τάχιστα ὡς ἐκείνη εἰς τυραννίδα μεταβληθεῖσα, προεκάλεσε μετ' οὐ πολὺ στάσεις, ἐπαγαγούσας τὴν

διάλυσιν αὐτῆς. Σφόδρα δὲ ἄστατος καὶ παλίμβουλος ἀνεδείχθη ἡ πολιτικὴ αὐτῆς, νῦν μὲν συμμαχοῦσα μετὰ τῶν Θηβαίων, νῦν δὲ ἐγκαταλείπουσα αὐτούς, νῦν δὲ καὶ ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν συντασσομένη, ὥστε ἡ ἀπὸ τῆς σπαρτιατικῆς δεσποτείας ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος, ὀφείλεται εἰς τὰς Θήβας, καὶ εἰς μόνας τὰς Θήβας, εἰς ταύτην δὲ τὴν πόλιν ἐξήστραψαν αἱ τελευταῖαι ἀρεταί, αἱ χρυσώσασαι τὰ νέφη τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ σωρεύωνται εἰς τὴν δύσιν τῆς πρώτης τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡμέρας· ὅθεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην θέλομεν ἰδίως ἐπιστήσει τὴν προσοχήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β′

Ἡγεμονία Θηβαίων.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ βίου τῶν Βοιωτῶν, καὶ ἐξαιρέτως τῶν Θηβαίων, ἐλάβομον ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 211 καὶ ἑπόμ.). Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν βεβαίως ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος φυλῶν· δὲν εἶχον οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὁποῖα οἱ Ἀθηναῖοι ἤντλουν ἀπὸ τῆς δαιμονίου αὐτῶν εὐφυΐας, οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὁποῖα οἱ Σπαρτιᾶται προσεκτήσαντο ἀπὸ τῆς θαυμαστῆς αὐτῶν πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ἀσθενὲς παρὰ τοῖς Θηβαίοις ὑπῆρξεν ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ αὐτὸ τὸ αἴσθημα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας· διότι εἴδομεν αὐτοὺς οἰκτρῶς πολιτευθέντας ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν Περσῶν εἰσβολῆς καὶ ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Ξέρξου καὶ τοῦ Μαρδονίου συναγωνισθέντας. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι εἶχον πλεονέκτημά τι, τὸ ὁποῖον, τυχὸν περιστάσεων καὶ ἡγεμόνων ἐπιτηδείων, πολλὰ δύναται ν' ἀναπληρώσῃ ἐλαττώματα καὶ λαμπρὸν δύναται ν' ἀποβῇ ὄργανον μεγαλουργίας. Οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν ἀείποτε στρατιῶται ἀγαθοί, πεζοί τε καὶ ἱππεῖς· ψυχαὶ ἂν ὄχι πάντοτε εὐγενεῖς, ἀλλὰ πάντοτε εὔρωστοι, σώματα ἂν ὄχι κομψά, ἀλλ' ἀθλητικά, καὶ καλῶς μὲν ἐκ πρώτης νεότητος διὰ τῆς γυμναστικῆς παρασκευαζόμενα, καλῶς δ' ἔπειτα περὶ πᾶσαν πολεμικὴν τέχνην ἀσκούμενα. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, οἱ Θηβαῖοι ἠξιώθησαν ἐπανειλημμένως τῆς τιμῆς τοῦ νὰ τρέψωσι τοὺς τότε ἀκμάζοντας ἔτι Ἀθηναίους ὁπλίτας, κατατροπώσαντες αὐτοὺς καὶ περὶ Κορώνειαν (σελ. 668) καὶ περὶ Δήλιον (σελ. 759)· πρὸ μικροῦ δὲ καὶ εἰς αὐ-

τοὺς τοὺς Σπαρτιάτας ἀπέδειξαν, περὶ Κορώνειαν πάλιν (σελ. 851 καὶ ἑπόμ.), ὅτι δὲν εἶναι ἀνάξιοι αὐτῶν ἀνταγωνισταί. Τὸ προτέρημα τοῦτο τῆς πολεμικῆς ἀνδρείας καὶ δεξιότητος δὲν εἶχε χρείαν εἰμὴ ἰσχυροῦ τινος ἠθικοῦ ἐλατηρίου ἵνα μεγαλουργήσῃ· τὸ δ' ἠθικὸν τοῦτο ἐλατήριον παρεσκεύασε μὲν ἡ ἐπιβουλὴ καὶ ἡ χαιρεκακία μὲ τὴν ὁποίαν ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ τὰς Θήβας διὰ τῶν ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθηκῶν, ἐκορύφωσε δὲ τὸ παρασπόνδημα τοῦ Φοιβίδου καὶ ἡ τυραννία τῶν περὶ τὸν Λεοντιάδην. Ἡ ἀγανάκτησις ἣν παρήγαγεν ἐν Θήβαις ἡ ὀλεθρία ἐκείνη τῆς Σπάρτης πολιτική, ἐξεπροσωπήθη κυρίως ὑπ' ὀλίγων τινῶν ἀνδρῶν· κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Ἰσμηνίου καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος, τοῦ Χάρωνος, τοῦ Γοργίδου, τοῦ Παμμένους, τοῦ Δαμοκλείδου, τοῦ Θεοπόμπου, τοῦ Φερενίκου καὶ ἄλλων, ἀλλὰ διεχύθη εἰς τὰς φλέβας ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν Θηβαίων καὶ ὡς ἱερόν τι πῦρ ἀνέφλεξεν αὐτοὺς καὶ ἐπιπαρώξυνεν εἰς τὸ ν' ἀναλάβωσι πάντα ἀγῶνα καὶ πᾶσαν θυσίαν πρὸς διατήρησιν τῆς ἀνακτηθείσης αὐτονομίας.

Τοιουτοτρόπως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μέχρι τινὸς τὸ αἰφνίδιον ἐκεῖνο ἀκτινοβόλημα τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ἐνθυμίζουσι τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἡ θεία πρόνοια ἀναδείκνυσι φύσει καρποφόρους, διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ποταμῶν. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Σπαρτιατῶν ἐνθυμίζει ἐξ ἐναντίας τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἡ τέχνη καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ ἀνθρώπου, δι' ἐπιτηδείας χρήσεως τῶν διαρρεόντων αὐτὰς ὀλίγων ὑδάτων καὶ διὰ ποικίλης διωρύγων κατασκευῆς, κατορθοῖ νὰ ἀναδείξῃ γόνιμα καὶ αὐτὰ τῶν πεδίων τὰ ξηρότερα. Τῶν δὲ Θηβαίων ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον σχεδὸν ἄγονοι καὶ ἄκαρποι, μέχρις οὗ, διὰ τοῦ ἰσχυροῦ αἰσθήματος τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς φιλοτιμίας τοῦ κεντήσαντος τὰ βαθύτατα σπλάγχνα τῆς κατ' ἐπιφάνειαν ἀναισθήτου ἐκείνης χώρας, ἀνέβλυσεν αἴφνης ἀπὸ τῶν στέρνων αὐτῆς, ὡς ἀρτησιανόν τι φρέαρ, ποταμὸς μεταβαλὼν αὐτὴν εἰς ἕνα τῶν ὡραιοτάτων παραδείσων, ἐξ ὅσων μνημονεύει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἆρά γε τῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἐξάρσεως προϊὸν ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ μεγαλοφυΐας, τῆς πολιτικῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον δεινότητος, ἀθάνατον καταστήσας

τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας; Κατὰ δυστυχίαν ἐὰν δυνάμεθα, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, νὰ ἀνεύρωμεν τὰς αἰτίας τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν πολιτειῶν, τὸ μυστήριον τῆς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἐμφανίσεως ὑπῆρξεν ἄχρι τοῦδε ἀνεξερεύνητον. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου λ. χ. δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀπολύτως ὅτι τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνέπλασεν ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκείνη προαγωγὴ τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως· διότι, ἂν τοῦτο ἦτο καθ' ὅλα ἀληθές, διὰ τί ἡ πόλις αὕτη οὐ μόνον οὐδένα ἕτερον ἐνάμιλλον ἐκείνου ἀνέδειξεν ἄνδρα, ἀλλά, αὐτοῦ θανόντος, καὶ κατέπεσε διὰ μιᾶς ἀπὸ τῆς ἀκμῆς εἰς ἣν εἶχε προαχθῆ; Ἀφ' ἑτέρου πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀκμὴ αὕτη ὑπῆρξε καθ' ὁλοκληρίαν ἔργον τοῦ Ἐπαμεινώνδου· διότι αἱ Θῆβαι ἀπηλλάγησαν τῆς σπαρτιατικῆς τυραννίας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ἐνίκησαν τὸ πρῶτον τοὺς Σπαρτιάτας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ ἀνέκτησαν τὴν βοιωτικὴν ἡγεμονίαν ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἀναφαίνεται πρωταγωνιστῶν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371, ἤτοι ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς αὐτονομίας· καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς ἀνακτήσεως τῆς αὐτονομίας, εἰς ἣν δὲν φαίνεται συντελέσας πλειότερον πολλῶν ἄλλων πολιτῶν καὶ βεβαίως συνετέλεσε πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος καὶ τῶν λοιπῶν πρωτουργῶν τοῦ κινήματος, ἦτο τεσσαρακοντούτης ἤδη, ὅ ἐστιν ἐν ἀκμῇ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων· ὥστε ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀπολύτως εἰπεῖν, οὔτε ἡ ἐπίδοσις τῆς πόλεως παρήγαγε τὸν μέγαν ἄνδρα, οὔτε ὁ μέγας ἀνὴρ παρήγαγε τὴν ἐπίδοσιν τῆς πόλεως. Ἑκατέρα τῶν δυνάμεων τούτων φαίνεται μᾶλλον ἀνεξαρτήτως τῆς ἑτέρας προκύψασα εἰς μέσον· ἂν καί, διὰ μυστηριώδους τινὸς βουλήσεως τῆς προνοίας, συνῆλθον ἐπὶ τὸ ἓν καὶ ὁμολογουμένως ἐπενήργησαν ἀμοιβαίως ἡ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης· διότι ἄνευ τῆς προαγωγῆς τῶν Θηβῶν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἐπαμεινώνδου δὲν ἤθελε λάβει πιθανώτατα ἀφορμὴν καὶ ὄργανα ἐνεργείας, ἄνευ δὲ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἡ προαγωγὴ τῶν Θηβῶν δὲν ἤθελεν ἀνυψωθῆ μέχρι τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἤθελε περιορισθῆ εἰς τὴν μικρὰν τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν.

Ἐπαμεινώνδου τοῦ Πολύμνιδος ὁ οἶκος ἀνῆγε μὲν τὴν ἀρχὴν εἰς ἥρωα προπάτορα, ἀλλ' ἦτο ἤδη πένης, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀση-

μος ὥστε τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἠσκήθη ἐκ νεότητος περὶ πάντα τὰ γυμναστικὰ καὶ πολεμικὰ καθήκοντα, ὅσα ἐπεβάλλοντο εἰς ἕκαστον Θηβαῖον πολίτην· καὶ κατὰ τοῦτο δὲν εἶχε χρείαν σχολείου καλητέρου τῆς πατρίδος αὐτοῦ, διότι αἱ σωματικαὶ αὗται ἀσκήσεις ἦσαν ἀνέκαθεν ἄρισται ἐν Θήβαις. Ἀλλὰ διεκρίθη ἀπὸ τῶν συμπολιτῶν, καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Καφισίου καὶ ἀπὸ τοῦ ἀειμνήστου φίλου Πελοπίδου, ἐπιμεληθεὶς συγχρόνως τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ παίδευσιν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ μετὰ πόθου ἐπεζήτησε τὴν πρὸς πολλοὺς φιλοσόφους οἰκειότητα, ἐν οἷς ἀναφέρονται ὅ τε Θηβαῖος Σιμμίας καὶ ὁ Ταραντῖνος Σπίνθαρος, ἀμφότεροι διατελέσαντές ποτε ὁμιληταὶ τοῦ Σωκράτους· διὸ ὁ Ἐπαμεινώνδας δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐμμέσως ὡς μαθητὴς τοῦ δαιμονίου ἐκείνου Ἀθηναίου. Ἐπειδὴ δ' αἱ μεταξὺ Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν σχέσεις ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου φιλικώτεραι, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὠφελήθη ἀπὸ τῶν διδασκάλων ἀμφοτέρων τῶν πόλεων. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν ἐξαιρέτως ἀφωσιώθη καὶ τοῦ ὁποίου οὐ μόνον ὡς μαθητὴς ἠκροάσατο ἀλλὰ καὶ ὡς υἱὸς ἐπεμελήθη, ὑπῆρξεν ἐξόριστός τις Ταραντῖνος ὀνόματι Λύσις, Πυθαγορικὸς φιλόσοφος, ἄδηλον τίνος ἕνεκα καταφυγὼν εἰς Θήβας καὶ ἐκεῖ μέχρι τοῦ θανάτου ζήσας. Πρὸς τοῦτον καὶ πρὸς τοιούτους ἄλλους διετέλεσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη συνδιαλεγόμενος περὶ πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς μελέτης καὶ ἐρεύνης ὅσα ἐνησχόλουν τότε τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν, οὐ μόνον προσκτησάμενος οὕτω γνώσεις πολλὰς θετικὰς ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγείς, ὅπως ὁ Περικλῆς, τῶν προλήψεων ἐκείνων, τὰς ὁποίας εἶχον πολλοὶ τῶν ἐπισήμων προπατόρων ἡμῶν, θεωροῦντες τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ὡς σημεῖά τινα ἔχοντα ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν καὶ τὰς πράξεις. Ἡ ἀνοχὴ αὐτοῦ ὡς ἀκροατοῦ καὶ ἡ ἀδιαφορία πρὸς πάντα ἐπιδεικτικὸν λόγον, ἦσαν τοσοῦτον παράδοξοι, ὥστε ὁ Ταραντῖνος Σπίνθαρος, οὐκ ὀλίγον αὐτῷ συνδιατρίψας, συνείθιζε νὰ λέγῃ «μηδενί που τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀνθρώπων ἐντετευχέναι, μήτε πλείονα γιγνώσκοντι, μήτε ἐλάττονα φθεγγομένῳ.» Μὴ νομίσῃ τις ἐν τούτοις ὅτι ἐλάλει ὀλίγα διότι δὲν ἤξευρε νὰ λαλῇ. Ἐξεναντίας ἡ περὶ τὸ λέγειν δεινότης τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀνεδείχθη οὐ μόνον παρὰ τοῖς Θηβαίοις ἐξαίρετος, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐγλωττίας τῶν ἀρίστων Ἀθηναίων

ῥητόρων ἐνάμιλλος. Τὸ θαυμάσιον ὅμως τοῦ ἀνδρὸς ἦτο, ὅτι, μεγαλοφυὴς ὢν καὶ φιλομαθής, διετέλει ἐνταὐτῷ μετριόφρων καὶ ὅλως ἀκενόδοξος· θαυμάσιον τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ προπάτορες ἡμῶν πολλάκις παρεσύροντο ὑπὸ παραλόγου φιλοτιμίας καὶ εἰς ἑαυτοὺς πεποιθήσεως. Ἦτο δὲ πρὸς τὰ χρήματα ἀπαθής, διατελέσας δι' ὅλου τοῦ βίου πένης καὶ μηδὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ταφὴν αὐτοῦ ἔξοδα καταλιπών, ἐνῷ πολλάκις μὲν ξένοι ὑπέβαλον αὐτῷ προτάσεις δωροδοκίας, πολλάκις δὲ φίλοι ἀνεδείχθησαν πρόθυμοι ν' ἀνακουφίσωσιν, ἐξ ἰδίων, τὴν ἔντιμον αὐτοῦ ἀνέχειαν. Ἐπὶ πᾶσι δέ, καὶ τοῦτο σπάνιον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, διεκρίθη διὰ τὴν πραότητα τῶν πολιτικῶν παθῶν, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν κατὰ νενικημένων πολεμίων τραχύτητα, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν ἐμφυλίαν αἵματος χύσιν. Ἐὰν ὑπῆρξάν ποτε ἄνθρωποι τῶν ὁποίων ἡ διαγωγὴ ἐφαίνετο δικαιολογοῦσα τὴν ἐσχάτην τῶν τιμωριῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν βεβαίως ὁ Λεοντιάδης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν προδόται. Αὐτοὶ ἤνοιξαν τὰς πύλας τῆς Καδμείας εἰς τὸν Σπαρτιάτην Φοιβίδαν, αὐτοὶ ἐθανάτωσαν τὸν φιλόπατριν Ἰσμηνίαν. Καὶ ὅμως ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεδοκίμασε τὸ περὶ τοῦ φόνου αὐτῶν βούλευμα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν ἄλλων ἐξορίστων, ἐν μέρει λόγῳ συνέσεως καὶ ἐν μέρει συνειδήσεως λόγῳ· οἱ δὲ μεταγενέστεροι Ἕλληνες, οἱ θαυμάσαντες τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀγωνισθέντες, εἰ καὶ πόρρωθεν, νὰ πατήσωσι τὰ ἴχνη αὐτοῦ, ὡμολόγουν ὅτι τοῦτο μάλιστα τὸ πρᾶον καὶ φιλάνθρωπον περὶ τὰς πολιτικὰς διαφορὰς ἦτο δυσκολώτατον νὰ μιμηθῶσι.

Τοιοῦτος δὲ ὢν ὁ ἀνήρ, δὲν ἐπρωταγωνίστησεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὸ ἤδη ἀνοιχθὲν αὐτῷ στάδιον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἠπράκτησε καθ' ὅλον τὸ ἐν τῷ μεταξὺ διάστημα, καὶ θετικῶς γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν φυγάδων εἰσβολῆς, ἅμα μετενεχθέντες τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ τῶν οἰκιῶν τοῦ Ἀρχίου καὶ τοῦ Λεοντιάδου, εἰς τὴν ἀγοράν, συνέπραξε γενναίως εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ τολμήματος καὶ συνετέλεσεν εἰς πάντα τὰ πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνεργηθέντα. Πρὸ πάντων συνειργάσθη εἰς τὴν ἀποτάφρευσιν καὶ ἀποσταύρωσιν τοῦ πρὸς βορρᾶν τῶν Θηβῶν εὐφόρου πεδίου, ἀφ' οὗ οἱ πολῖται συνεκόμιζον τὰ κυριώτατα πρὸς τροφὴν ἀναγκαῖα. Συγχρόνως δὲ συνέπραξε μετὰ τοῦ Πελοπίδου εἰς τὴν τότε κατὰ

πρῶτον συγκρότησιν τοῦ περιφήμου «ἱεροῦ λόχου,» ὅστις συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ἐπιλέκτων τριακοσίων, συνδεομένων ἀνὰ δύο διὰ τῶν στενοτάτων τῆς φιλίας δεσμῶν καὶ τούτου ἕνεκα μέχρι θανάτου πρὸς ἀλλήλους ἀφωσιωμένων· δημοσίᾳ δὲ δαπάνῃ ἀδιαλείπτως συντηρούμενος καὶ ἀσκούμενος καὶ ὑπὸ τῶν εὐγενεστάτων αἰσθημάτων ἐμπνεόμενος, διετέλεσεν ἓν τῶν κυριωτάτων ὀργάνων τοῦ μεγαλείου τῶν Θηβῶν καὶ ἐπλήρωσε τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς φήμης τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐδὲ ἔπεσεν εἰμὴ κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσε τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀνεξαρτησία.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας λοιπὸν ἤρχισεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ὑπηρετῇ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ ἀπὸ τῆς ἐλευθερώσεως,ἔτη, ὁ Πελοπίδας φαίνεται πολὺ μᾶλλον ἐκείνου πρωταγωνιστῶν ἐν Θήβαις. Ὁ Πελοπίδας κατέλυσε τὴν τυραννίδα τοῦ Λεοντιάδου· ὁ Πελοπίδας ἐνίκησε πρῶτος τοὺς Σπαρτιάτας· ὁ Πελοπίδας ἠνώρθωσε τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβαίων. Πελοπίδας ὁ Ἱπποκλοῦ πολλὰς εἶχε τὰς πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνομοιότητας, περὶ τὰς περιστάσεις καὶ ἕξεις τοῦ βίου Ἦτο νεώτερος τοῦ Ἐπαμεινώνδου· ἦτο πλούσιος· ὑπῆρξεν εὐτυχὴς πατὴρ οἰκογενείας, ἐνῷ ὁ Ἐπαμεινώνδας διετέλεσεν ἄγαμος· ἠγάπα τὴν σωματικὴν μᾶλλον γύμνασιν, διατρίβων ὁσάκις ηὐκαίρει περὶ παλαίστρας καὶ κυνηγέσια, ἐνῷ ὁ Ἐπαμεινώνδας προετίμα μᾶλλον τὴν πνευματικὴν ἄσκησιν, τὴν ὁμιλίαν, τὴν ἀκρόασιν. Καὶ ὅμως οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες συνεδέθησαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς ζωῆς διὰ φιλίας στενοτάτης καὶ σπανίας μεταξὺ τῶν συναρχόντων καὶ συναγωνιστῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. «Εἰ γάρ τις ἀποβλέψας εἰς τὴν Ἀριστείδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ Κίμωνος καὶ Περικλέους, καὶ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου πολιτείαν, ὅσων γέγονε μεστὴ διαφορῶν καὶ φθόνων καὶ ζηλοτυπιῶν πρὸς ἀλλήλους, σκέψαιτο πάλιν τὴν Πελοπίδου πρὸς Ἐπαμεινώνδαν εὐμένειαν καὶ τιμήν, τούτους ἂν ὀρθῶς προσαγορεύσειε συνάρχοντας, καὶ συστρατήγους, ἢ ἐκείνους, οἳ μᾶλλον ἀλλήλων, ἢ τῶν πολεμίων, ἀγωνιζόμενοι περιεῖναι διετέλεσαν. Αἰτία δ' ἀληθινὴ μὲν ἦν ἡ ἀρετή, δι' ἣν οὐ δόξαν, οὐ πλοῦτον ἀπὸ τῶν πράξεων μετιόντες, οἷς ὁ χαλεπὸς καὶ δύσερις ἐμφύεται φθόνος, ἀλλ' ἔρωτα θεῖον ἀπ' ἀρχῆς ἐρασθέντες ἀμφότεροι τοῦ τὴν πατρίδα λαμπροτάτην καὶ μεγίστην ἐφ' ἑαυτῶν ἰδεῖν γε-

νομένην, ὥσπερ ἰδίοις ἐπὶ τοῦτο τοῖς αὐτῶν ἐχρῶντο κατορθώμασι». Ταῦτα λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Πελοπίδου. Καὶ ἐν γένει τὰ ὀνόματα τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἐκ παραλλήλου συνήθως ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφέρονται· εἷς δὲ τῶν ἀρίστων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Πελοποννήσιος Πολύβιος, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, κατήντησεν ἐπὶ τοσοῦτον νὰ ταυτίσῃ καὶ νὰ συνεξισώσῃ αὐτούς, ὥστε εἶπε· «καὶ γὰρ συνηυξήθη καὶ συνήκμασε καὶ συγκατελύθη τὰ Θηβαίων ἔργα τῷ τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ τοῦ Πελοπίδου βίῳ προφανῶς». Ἀλλ' ἡ ἐξίσωσις αὕτη καὶ ἐξομοίωσις τῶν ἀρετῶν καὶ κατορθωμάτων τοῦ Πελοπίδου καὶ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθής. Ὁ Πελοπίδας ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος τῶν Θηβαίων· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, τῶν Ἑλλήνων ἴσως ὁ ἄριστος. Ὁ Πελοπίδας ἤρχισε τὸ ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, ἀλλ' εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ὀφείλεται ἡ ἐξασφάλισις τοῦ ἔργου τούτου καὶ τὸ πανελλήνιον ἀξίωμα, ὅπερ ἐκτήσατο περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ πόλις τῶν Θηβῶν. Ἀποθανόντος τοῦ Πελοπίδου, ἐξηκολούθησεν ἡ πόλις ἀκμάζουσα καὶ προαγομένη δι' Ἐπαμεινώνδου· ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, συγκατέπεσε τῳόντι διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ μηχανῆς, καὶ ἅπαν τῆς πόλεως τὸ μεγαλεῖον. Ἑνὶ λόγῳ ἂν ἡ εἰς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις καὶ ἡ τόλμη τοῦ Πελοπίδου ἦσαν καθ' ὅλα ἐνάμιλλοι τῶν περὶ ταῦτα ἀρετῶν τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ δαιμόνιος στρατηγὸς ὁ ἐν Λεύκτροις καὶ ἐν Μαντινείᾳ νικηφορήσας, ὁ ἐν τοῖς συνεδρίοις τοῦ ἔθνους λαμπρῶς ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος συνηγορήσας, ὁ ἀνορθωτὴς τῆς Μεσσηνίας, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Μεγάλης πόλεως ἵνα εἰς ταῦτα μόνα τὰ μεγαλουργήματα τοῦ ἀνδρὸς περιορισθῶμεν, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως ἀνώτερος τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ αὐτοῦ φίλου καὶ ὡς πολεμικὸς ἀνήρ, καὶ ὡς πολιτικός, καὶ ὡς ῥήτωρ.

Μετὰ τὴν ἄπρακτον ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἐπάνοδον τοῦ Κλεομβρότου (σελ. 880), οἱ Σπαρτιᾶται κατέπεισαν τὸν Ἀγησίλαον αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου· ἐπανειλημμένως δὲ ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐν ἔτει 378 καὶ ἐν ἔτει 377, ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς, ἀλλὰ οὐδὲν κρίσιμον διέπραξεν. Οἱ Θηβαῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ Χαβρίου, ἀντέστησαν ἐπιμόνως εἰς πάσας τὰς ἐπιθέσεις καὶ ἤρχισαν μάλιστα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ εἰς ἄλ-

λας βοιωτικὰς πόλεις. Ἐπειδὴ δὲ ἐπανερχομένου ἐκ Βοιωτίας τοῦ Ἀγησιλάου τῷ 377, ἐρράγη καθ' ὁδὸν μία τις αὐτοῦ φλέψ, ἐκ δὲ τούτου ἐβλάβη καὶ τὸ ὑγιὲς σκέλος, ὥστε κατέστη ὁ ἀνὴρ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνεπιτήδειος εἰς ὑπηρεσίαν, περιῆλθεν αὖθις ἡ στρατηγία εἰς τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων, τὸν Κλεόμβροτον. Καὶ ἐστράτευσε μὲν οὗτος τῷ 376 ἔτει ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, ἀλλὰ μηδὲ τὸν Κιθαιρῶνα δυνηθεὶς νὰ διαβῇ, κατεχόμενον ἤδη ὑπὸ δυνάμεως ἱκανῆς Ἀθηναίων καὶ Θηβαίων, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος.

Τότε οἱ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀδοξοῦντες καὶ ταπεινούμενοι Σπαρτιᾶται ἀπεφάσισαν νὰ δοκιμάσωσι τὴν τύχην αὐτῶν κατὰ θάλασσαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ πιέσωσιν ἐντεῦθεν τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀποσπάσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς τῶν Θηβαίων συμμαχίας. Ἀλλ' ὁ ναύαρχος αὐτῶν Πόλλις, ἄγων τριήρεις ἑξήκοντα, ἐντελῶς κατετροπώθη περὶ Νάξον, κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 376, ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Χαβρίου, ναυαρχοῦντος τριήρων ὀγδοήκοντα· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ὠφελούμενοι ἀπὸ τοῦ κατορθώματος τούτου, τότε μάλιστα ἤρχισαν νὰ αὐξάνωσι τὴν νέαν αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, καὶ ἐπεξέτειναν τὰς ἐπὶ τούτῳ ἐνεργείας αὐτῶν μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους.

Ὁμοίως ἐξηκολούθησαν καὶ οἱ Θηβαῖοι εὐδοκιμοῦντες τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ κατὰ τὰ ἔτη 376 καὶ 375 οὐδεμία ἐγένετο νέα Λακεδαιμονίων ἐπιδρομὴ εἰς τὴν Βοιωτίαν· ἐν ἔτει μὲν 376 διότι, ὡς εἴδομεν, ὁ Κλεόμβροτος δὲν κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὸν Κιθαιρῶνα, ἐν ἔτει δὲ 375, διότι ἡ προσοχὴ τῆς Σπάρτης ἀπησχολήθη εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Τιμοθέου κατὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἐνεργούμενα. Ἐντεῦθεν οἱ Θηβαῖοι προσελάμβανον ὁσημέραι νέαν ἐν Βοιωτίᾳ δύναμιν, μὴ ἔχοντες νὰ πολεμήσωσιν εἰμὴ πρὸς τοὺς αὐτόθι καταλειφθέντας Λακεδαιμονίους φρουροὺς καὶ ἁρμοστάς, τοὺς ὁποίους πολλάκις ἠδυνήθησαν νὰ κατατροπώσωσιν. Ἡ δὲ μᾶλλον λόγου ἀξία τῶν νικῶν τούτων ἦτο ἡ εἰς Τεγύρας ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου διαπραχθεῖσα.

Ὁ στρατηγὸς οὗτος, μαθὼν ὅτι ὁ Λακεδαιμόνιος ἁρμοστὴς μετὰ τῶν δύο μορῶν αἵτινες ὑπ' αὐτὸν ἐφρούρουν ἐν Ὀρχομενῷ, ἐπεχείρησεν ἐκδρομὴν εἰς τὴν Λοκρικὴν χώραν, ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πολεμίων ἵνα καταλάβῃ αἴφνης τὴν δευτερεύουσαν ἐκείνην τῆς Βοιωτίας πόλιν. Ὅθεν ἐξῆλθεν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Θηβῶν, μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ ὀλίγου ἱππικοῦ· ἀλλ' ὅτε ἐπλησία-

σεν εἰς τὸν Ὀρχομενόν, ἐβεβαιώθη ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ φρουρά, εἴτε μέρος οὖσα τῆς εἰς Λοκρίδα ἀπελθούσης, εἴτε ἄλλοθεν προσελθοῦσα· ὅθεν λόγος περὶ αἰφνιδίας καταλήψεως τῆς πόλεως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ, ὁ δὲ Πελοπίδας ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Φθάσας ὅμως εἰς Τεγύρας, ἀπήντησεν ἀπροσδοκήτως τοὺς δύο Λακεδαιμονίους πολεμάρχους, Γοργολέοντα καὶ Θεόπομπον, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆς εἰς Λοκρίδα στρατείας. Καὶ ἐπειδὴ αἱ μόραι τὰς ὁποίας οὗτοι ἦγον ἦσαν διπλάσιαι τὸ πλῆθος τῶν ὑπὸ τὸν Πελοπίδαν μαχητῶν, οἱ μὲν πλοίαρχοι ἐχάρησαν διὰ τὴν σύμπτωσιν ταύτην, οἱ δὲ Θηβαῖοι κατ' ἀρχὰς ἠθύμησαν, οὐδ' ἀνέλαβον θάρρος εἰμὴ μετὰ ἐπανειλημμένας καὶ ἐντόνους τοῦ ἡγεμόνος προτροπάς. Γενομένης δὲ συμπλοκῆς πεισματώδους, ἐν χώρῳ στενῷ, ἀπεδείχθη ἤδη ὁπόσον ἀκαταγώνιστος ἦτο ἡ ῥώμη, ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ συμπεπηγμένος ὠθισμὸς τοῦ ἱεροῦ λόχου. Ἀμφότεροι τῶν Λακεδαιμονίων οἱ πολέμαρχοι ἔπεσον ἅμα σχεδὸν ἀρξαμένης τῆς συῤῥάξεως· αἱ μόραι ἤνοιξαν τότε τὰς τάξεις αὐτῶν ἵνα ἀφήσωσι τοὺς Θηβαίους νὰ περάσωσιν ἀκωλύτως· ἀλλ' ὁ Πελοπίδας περιφρονήσας τὴν τοιαύτην τῆς σωτηρίας εὐκαιρίαν, ἐνέμεινεν ἀγωνιζόμενος μέχρις οὗ διέλυσε καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν ἅπαντας τοὺς πολεμίους. Μὴ δυνηθεὶς δὲ νὰ καταδιώξῃ αὐτοὺς διότι ἐγίνωσκεν ἐγγὺς οὖσαν τὴν ἐν Ὀρχομενῷ δύναμιν, ἔστησεν ὅμως τρόπαιον καὶ ἐσκύλευσε τοὺς νεκροὺς πρὶν ἐπανέλθῃ εἰς Θήβας.

Ἡ μάχη αὕτη καθ' ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὸ πρῶτον ἡττήθησαν ἐν πεδίῳ ὑπαίθρῳ, ὑπὸ δυνάμεως πολὺ μικροτέρας, ἐπροξένησε βαθυτάτην καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐντύπωσιν, καὶ ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας καὶ ἐνίσχυσε τὰς ἐνεργείας τῶν Θηβαίων, οἵτινες, περὶ τὸ 374, ἐκυριάρχησαν ἤδη ἁπασῶν τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν πόλεων, ἐξαιρέσει τοῦ Ὀρχομενοῦ καὶ τῆς ἀπὸ τούτου ἐξηρτημένης Χαιρωνείας· ἐπεχείρησαν δὲ νὰ πιέσωσι καὶ τοὺς γείτονας Φωκεῖς, αὐτῶν μὲν πολεμίους ὄντας, συμμάχους δὲ τῆς Σπάρτης. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐπαγαγόντος τοῦ βασιλέως Κλεομβρότου εἰς βοήθειαν τῶν Φωκέων τέσσαρας μόρας καὶ συμμάχους οὐκ ὀλίγους· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τοιοῦτον ἀπέβη ἤδη τὸ τῶν Θηβαίων ἀξίωμα ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν νὰ φθονῶσι τὴν νεωστὶ προαγομένην ταύτην δύναμιν καὶ ἔσπευσαν, ἐγκαταλείποντες αὐτὴν

εἰς τὴν τύχην της, νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν Σπάρτην ἰδίας προτάσεις περὶ εἰρήνης, προτάσεις τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὅρους, τὰς ὁποίας ὅμως ἡ Σπάρτη παρεδέχθη ἀμέσως.

Κατ' εὐτυχίαν τῶν Θηβαίων, ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ Τιμόθεος, ὅστις εἶχεν ἀποσταλῆ μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἵνα συλλέξῃ αὐτόθι συμμάχους εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν καὶ εἶχε τῳόντι καταπείσει εἰς τοῦτο τήν τε Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Κέρκυραν, διετάχθη ἤδη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' ἐπιστρέφων ἀπεβίβασεν εἰς Ζάκυνθον, ἥτις εἶχε μείνει πιστὴ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, πρόσφυγάς τινας Ζακυνθίους, συμπράξαντας μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπιστρατείαν ταύτην. Ἐπειδὴ δὲ τῶν Ζακυνθίων ἡ κυβέρνησις παρεπονέθη διὰ τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην, ἡ δὲ Σπάρτη, ζητήσασα παρὰ τῶν Ἀθηνῶν τὴν διόρθωσιν τοῦ πράγματος, δὲν εἰσηκούσθη, ἐξερράγησαν αὖθις αἱ ἐχθροπραξίαι. Στόλος Λακεδαιμονίων ἐπολιόρκησε τῷ 373 τὴν Κέρκυραν· ἀλλ' οἱ Κερκυραῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἀντέστησαν γενναίως καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ ἀποπλεύσωσιν ἐγκαταλείποντες τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὰς προμηθείας αὐτῶν. Ἔπειτα οἱ Ἀθηναῖοι ἐξαποστείλαντες καὶ ἕτερον ἰσχυρὸν στόλον εἰς Κέρκυραν ὑπὸ τὸν Ἰφικράτην, ἐθαλασσοκράτησαν ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει· ὥστε οἱ Σπαρτιᾶται ἐν ἔτει 372 διετέλουν πανταχόθεν τεταπεινωμένοι. Τὴν δ' ἀθυμίαν αὐτῶν ηὔξησαν οἱ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο γενόμενοι ἐν Πελοποννήσῳ φοβεροὶ σεισμοὶ καὶ κατακλυσμοί, τοὺς ὁποίους ὑπέλαβον ὡς σημεῖα τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Τῳόντι αἱ φυσικαὶ αὗται συμφοραὶ ὑπῆρξαν, ὡς φαίνεται, δεινότεραι πάσης ἄλλης γνωστῆς προηγουμένης τε καὶ ἑπομένης· διότι τότε δύο πόλεις τῆς Ἀχαΐας, ἡ Ἑλίκη (ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ Αἰγίου 40 στάδια) καὶ ἡ Βοῦρα (ἡ ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ὁμοίως, ἀλλὰ 40 στάδια μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἐπὶ λόφου κειμένη) ἐντελῶς ἠφανίσθησαν μετὰ τῶν πλείστων κατοίκων· δέκα δὲ Λακεδαιμονίων τριήρεις, κατὰ τύχην εὑρεθεῖσαι διὰ νυκτὸς ἠγκυροβολημέναι εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην, αὔτανδροι κατεποντίσθησαν, μετεωρισθείσης τῆς θαλάσσης ἐπὶ πολύ.

Ὑπὸ τῶν ποικίλων τούτων ἀτυχημάτων πιεσθέντες οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἔπεμψαν πάλιν, ὡς καὶ πρὸ 15 ἐτῶν, τὸν Ἀνταλκίδαν

εἰς τὴν Περσίαν ζητοῦντες χρήματα καὶ νέαν τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς περιωρίσθη ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέσβεις, συστήσαντας εἰς πάντας τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Ὅθεν ἡ Σπάρτη ὀλίγον ὠφελήθη ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τούτου συμμάχου καὶ ἤθελε περιέλθει ἔκτοτε εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι δὲν ἀπεφάσιζον πάλιν νὰ εἰρηνεύσωσιν. Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐγκατέλιπον πρὸς στιγμὴν τὴν συμμαχίαν τῶν Θηβαίων, εἶχον ἀποβῆ ἔκτοτε ἰσχυρότεροι. Ὁ ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων φόβος δι' ὃν τῷ 378 ἀνέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι νὰ συμπολεμήσωσι κατ' αὐτῶν μετὰ τῶν Θηβαίων, εἶχε παντελῶς ἐκλείψει. Οἱ Ἀθηναῖοι, συγκροτήσαντες τὴν νέαν αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, οὐδένα πλέον εἶχον λόγον νὰ καταδαπανῶνται πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, διότι ἡ ἡγεμονία αὕτη οὐδένα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἔτρεχε κίνδυνον. Ἡ παράτασις τῶν ἐχθροπραξιῶν δὲν ἐγίνετο εἰμὴ χάριν τῶν Θηβαίων, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόμισαν εὐλόγως περιττὸν νὰ θυσιάζωσι τοὺς πόρους αὐτῶν, χάριν ὄχι πλέον τῆς αὐτονομίας τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ χάριν τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν καθ' ὅλην τὴν Βοιωτίαν, ἡγεμονίας τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν ἐθεώρησαν ἐπιζήμιον εἰς ἑαυτούς. Ὅθεν ἐψηφίσθη πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἐν Ἀθήναις συνηγμένων ναυτικῶν αὐτῶν συμμάχων, νὰ γίνωσι προτάσεις εἰρήνης εἰς τὴν Σπάρτην εὐδιάθετον οὖσαν νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα· προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ πέμψωσιν, ἐὰν ἤθελον, αὐτόθι πρέσβεις. Καὶ ἐν ἔαρι τοῦ 371, ἐν ᾧ συνέδρευον ἐν Σπάρτῃ οἱ σύμμαχοι αὐτῆς, προσῆλθον ἐκεῖ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν καὶ τῶν διαφόρων πόλεων ὅσαι ἀπετέλουν τὴν νέαν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηναίων πρέσβεων ἦσαν ὁ Καλλίας καὶ ὁ Αὐτοκλῆς, ἀμφότεροι ἀνήκοντες εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη· συναπεστάλη δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ δημηγόρος Καλλίστρατος. Ἐκ τῶν Θηβαίων ὁ μόνος λόγου ἄξιος ἀνὴρ ἦτο ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὢν εἷς τῶν Βοιωταρχῶν.

Κατὰ δυστυχίαν περὶ τῶν συζητήσεων τῶν γενομένων εἰς τὴν ἀξιομνημόνευτον ταύτην σύνοδον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔχομεν ἀτε-

λεστάτας εἰδήσεις, περὶ δὲ τῶν ἰδιαιτέρων διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων αἵτινες καὶ τῶν συζητήσεων πλειότερον ἐπενήργησαν βεβαίως εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου, τίποτε δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ξενοφῶν περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀναφέρῃ τοὺς λόγους τῶν τριῶν Ἀθηναίων πρέσβεων καὶ πλέον οὔ. Ἐκ τούτων ὁ Καλλίας ἐλάλησεν ὡς φίλος ἀπροκάλυπτος τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Αὐτοκλῆς ἐξ ἐναντίας κατέκρινε πικρῶς τὸ προηγούμενον τῆς Σπάρτης πολίτευμα. Ὁ δὲ τελευταῖος ἀγορεύσας Καλλίστρατος ἐτήρησε μέσον τινὰ ὅρον, ὡμολόγησεν ἀμφοτέρων τῶν πόλεων τ' ἁμαρτήματα καὶ ἐσυμπέρανεν, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἤδη εἰς ἀμφοτέρας ἐπιβλαβής,καὶ ὅτι τὰ καλῶς ἐννοούμενα αὐτῶν συμφέροντα ὑπαγορεύουσιν εἰρήνην. Ἡ Σπάρτη, εἶπεν, ἄρχει ἤδη κατὰ γῆν, αἱ δ' Ἀθῆναι ἄρχουσι κατὰ θάλασσαν, ὥστε πρέπει νὰ εὐχαριστηθῶσιν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς δυνάμεως διανομὴν καὶ νὰ μὴ ἐπιμένωσι φιλονεικοῦσαι καὶ ὁμοιάζουσαι τοὺς ἄφρονας ἐκείνους κυβευτάς, οἵτινες, ἐὰν ἕν τι ἐπιτύχωσι, περὶ διπλασίων κυβεύουσιν. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ῥήτορος, ἂν ὄχι ἄλλο ἦσαν τοὐλάχιστον εἰλικρινεῖς, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις, αἵτινες ἔβλεπον οὕτω ἑαυτὰς παραδεδομένας εἰς τὴν διάκρισιν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν Ὅθεν ἐδέησεν ὁ ῥήτωρ νὰ προσθέσῃ, ὅτι ἡ εἰρήνη θέλει συνομολογηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτονομίας τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη τῆς αὐτονομίας δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἄλλην ἀρχὴν τὴν ἐκ παραλλήλου τεθεῖσαν, τῆς κυριαρχίας τῶν μὲν Σπαρτιατῶν κατὰ ξηράν, τῶν δὲ Ἀθηναίων κατὰ θάλασσαν· διὸ πρόδηλον ἦτο ὅτι συνομολογουμένης τῆς εἰρήνης ἐπὶ ταύταις ταῖς βάσεσιν, ἡ εἰρήνη ἤθελε χωλαίνει καὶ ἤθελε παραγάγει ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νέας διενέξεις.

Τοῦτο τῳόντι καὶ συνέβη. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐδέχθησαν τὰς προτάσεις τῶν Ἀθηναίων «ἐφ' ᾧ τούς τε ἁρμοστὰς ἐκ τῶν πόλεων »ἐξάγειν, τά τε στρατόπεδα διαλύειν, καὶ τὰ ναυτικὰ καὶ τὰ πε»ζικά, τάς τε πόλεις αὐτονόμους ἐᾷν. Εἰ δέ τις παρὰ ταῦτα ποι»οίη, τὸν μὲν βουλόμενον, βοηθεῖν ταῖς ἀδικουμέναις πόλεσι, τῷ »δὲ μὴ βουλομένῳ, μὴ εἶναι ἔνορκον συμμαχεῖν τοῖς ἀδικουμένοις.» Ἀλλ' ἅμα ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ γίνωσιν οἱ νενομισμένοι ὅρκοι, τὸ ἄτοπον τῶν συνθηκῶν τούτων προέκυψε παραυτα εἰς φῶς. Οἱ μὲν Ἀθηναῖοι περιωρίσθησαν νὰ ὀμόσωσι δι' ἑαυτούς, καὶ ἑκάστη τῶν

συμμάχων αὐτῶν πόλεων ὤμοσεν ἐπίσης δι' ἑαυτήν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ὤμοσαν ὑπὲρ ἑαυτῶν τε καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων· διὰ τί τοῦτο; Κατὰ τὰς συνθήκας ὤφειλον ν' ἀφήσωσι τὰς πόλεις ὅλας αὐτονόμους, τῆς δὲ πλήρους, τῆς κυριάρχου αὐτονομίας πρώστιμον προσὸν εἶναι τὸ δικαίωμα τοῦ κηρύττειν πόλεμον καὶ συνομολογεῖν εἰρήνην· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὀμόσαντες οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων, προσέβαλον προφανῶς τὸ πολυτιμότατον δικαίωμα τῆς ἐντελοῦς αὐτονομίας. Ὅτε λοιπὸν ἦλθεν ἡ σειρὰ τῶν Θηβαίων νὰ ὀμόσωσιν, ὁ πρέσβυς αὐτῶν Ἐπαμεινώνδας ἠξίωσεν, ὅτι αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὀμόσει οὐχὶ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἀλλὰ καθὸ προεδρεύουσαι τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας, καὶ ὑπὲρ ὅλων τῶν βοιωτικῶν πόλεων. Τότε αἱ ἀρχαὶ τῆς Σπάρτης καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀγησίλαος ἀντέστησαν εἰς τοῦτο ἐντόνως καὶ ἀπήτησαν νὰ ὁρκισθῇ ὁ Ἐπαμεινώνδας ὑπὲρ μόνων τῶν Θηβῶν, ἑκάστη δὲ βοιωτικὴ πόλις ἰδίᾳ ὑπὲρ ἑαυτῆς.

Τὰ πράγματα ἐντεῦθεν περιεπλάκησαν δεινῶς. Ἤδη ἐπὶ τῶν προηγουμένων συζητήσεων, ὁ Ἐπαμεινώνδας εἶχεν ἀντιταχθῆ τολμηρότατα εἰς τὴν κυριαρχικὴν διαγωγὴν τῆς Σπάρτης· ἐνῷ οἱ πλεῖστοι τῶν ἄλλων πρέσβεων διετέλουν κατεπτοημένοι ὑπὸ τῆς ὑπεροχῆς αὐτῆς καὶ ἔκυπτον ἰδίως τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοῦ ἀγερώχου Ἀγησιλάου, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεφήνατο σαφῶς, ὅτι τὸν πόλεμον δὲν ὑπέτρεφον εἰμὴ αἱ ἄδικοι τῶν Λακεδαιμονίων ἀξιώσεις καὶ ὅτι εἰρήνη διαρκὴς δὲν εἰμπορεῖ νὰ συνομολογηθῇ εἰμὴ ὅταν οὗτοι εἰλικρινῶς ἀποφασίσωσι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὰς ἀξιώσεις ταύτας. «Οὗτος, ὁρῶν τοὺς ἄλλους ἅπαντας ὑποκατακλινομένους τῷ Ἀγησιλάῳ, μόνος ἐχρήσατο φρονήματι παρρησίαν ἔχοντι, καὶ διεξῆλθε λόγον, οὐχ ὑπὲρ Θηβαίων, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὁμοῦ κοινόν· τὸν μὲν πόλεμον ἀποδεικνύων αὔξοντα τὴν Σπάρτην, ἐξ ὧν ἅπαντες οἱ λοιποὶ κακῶς πάσχουσι, τὴν δ' εἰρήνην ἰσότητι καὶ τῷ δικαίῳ κτᾶσθαι κελεύων· οὕτω γὰρ ἂν αὐτὴν διαμένειν, ἴσων ἁπάντων γενομένων». Τοιουτοτρόπως συγκεφαλαιοῖ ὁ Πλούταρχος, ἐν βίῳ τοῦ Ἀγησιλάου, τὸν πρῶτον τοῦ Ἐπαμεινώνδου λόγον, περὶ οὗ ὁ Ξενοφῶν οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει εἰς τὰ Ἑλληνικά. Ἤδη δέ, συνομολογηθείσης τῆς εἰρήνης, ἡ ἰσότης καὶ αὐτονομία τῶν πόλεων περὶ ἧς ἐλάλησεν ἐνταῦθα ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἐφαίνετο καθιερουμένη ὑπὸ

τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας προέκειτο νὰ ὁμόσωσιν. Ἀλλὰ τούτου τεθέντος, διατί, ἠρώτησεν ὁ τῶν Θηβαίων πρέσβυς, οἱ Λακεδαιμόνιοι προσέβαλλον ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὀμνύοντες καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῶν; Ἐνόσῳ οὗτοι ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ἐδικαιοῦντο προδήλως καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὸ νὰ ὁμόσωσιν οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῆς Σπάρτης, αὐτοὶ μὴ ὀμόσαντες εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἀπεδέχθησαν αὐτὴν οἱ Ἀθηναῖοι, καί τοι ἄντικρυς ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸ ῥητὸν τῶν συνθηκῶν γράμμα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας μάλιστα προέβη ἔτι πλέον καὶ ἐξωμοίωσε τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ Θηβαῖοι, ὡς πρὸς τὴν ἄλλην Βοιωτίαν, οὐχὶ πρὸς τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἠξίουν οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὅτι ἔχουσιν ὡς πρὸς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἶπεν, ὅτι αἱ Θῆβαι εἶναι πρόθυμοι νὰ μὴ ὀμόσωσιν εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ μόνον, ἀφίνουσαι τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις νὰ ὁρκισθῶσιν ἑκάστη ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀλλὰ τοῦτο τότε μόνον ὅτε καὶ ἡ Σπάρτη δὲν ὁρκισθῇ εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀφίνουσα οὐχὶ πλέον τὰς συμμάχους, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τῆς Λακωνικῆς τὰς πόλεις νὰ ὁμόσωσι τὴν εἰρήνην ἑκάστη ἐν ἰδίῳ ὀνόματι.

Ἡ σύνοδος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους διετέλει καταπεπληγμένη ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς ταύτης προτάσεως τοῦ πρέσβεως τῶν Θηβῶν αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως· ἀλλὰ τῆς συνόδου ἐδέσποζεν ἡ Σπάρτη, τῆς δὲ Σπάρτης ὁ Ἀγησίλαος, τὸν ὁποῖον ἡ ἰδέα μόνον τῆς ἐξομοιώσεως ἐκείνης τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος πόλιν, κατέστησεν ἔξω φρενῶν. Ὅθεν ἀναπηδήσας μετ' ὀργῆς καὶ διακόψας τὴν περαιτέρω ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συζήτησιν, ἣν ἐθεώρει ὑβριστικὴν διὰ τὴν Σπάρτην, ἠρώτησε τοῦτο μόνον τὸν Ἐπαμεινώνδαν.—«Εἰπέ με σαφῶς· θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Βοιωτίαν;» — Εἰς ὃ ἐκεῖνος ἀπήντησεν· «εἰπέ με καὶ σὺ σαφῶς· θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Λακωνικήν;» Μετὰ δὲ τὸν βραχὺν τοῦτον διάλογον οὔτε λέξις πλέον ἀντηλλάγη, ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐξήλειψε τὸ

ὄνομα τῶν Θηβαίων ἀπὸ τοῦ καταλόγου καὶ ἀπεφήνατο αὐτοὺς ἀποκεκλεισμένους τῆς εἰρήνης.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης συνόδου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς συγκροτηθείσης κατὰ ἰούνιον τοῦ 371. Ἡ Σπάρτη ἐνόμισεν, ὅτι, ὡς ἄλλοτε, αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὑποκύψει ἀμαχητὶ εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἢ ὅτι, καὶ ἂν ἀντισταθῶσιν, εὐχερῶς θέλουσι συντριβῆ· ἀλλὰ πρὶν ἔτι παρέλθῃ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν πρὶν ἢ συμπληρωθῇ μὴν ὁλόκληρος ἀπὸ τῆς διαλύσεως τῆς συνόδου, ἐπέπρωτο ἡ ἀγέρωχος πόλις νὰ ἴδῃ πικρότατα ψευσθείσας τὰς προσδοκίας αὐτῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς εἰρήνης, ν' ἀνακαλέσωσιν ἀπὸ τοῦ Ἰονίου πελάγους τὸν Ἰφικράτην, δὲν ἀνεμίχθησαν ὅμως ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν μεταξὺ Λακεδαιμονίων καὶ Θηβαίων ἔριν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν ὁμοίως πρόθυμοι ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς ἁρμοστὰς καὶ τὰς φρουρὰς αὐτῶν ἀφ' ὅλων τῶν πόλεων τὰς ὁποίας ἔτι κατεῖχον, ἀλλ' ἰδίως ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν εἰς ταχίστην κατατρόπωσιν τῶν Θηβαίων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος εὑρίσκετο κατὰ σύμπτωσιν μετὰ στρατοῦ Λακεδαιμονίων καὶ συμμάχων ἐν Φωκίδι, εἰς τὰ βορειοδυτικὰ σύνορα τῆς Βοιωτίας, ὁ βασιλεὺς οὗτος διετάχθη νὰ στρατεύσῃ ἀμέσως ἐπὶ τοὺς Θηβαίους ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ παραιτήσωσι τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων ἡγεμονίαν.

Ἐν τούτοις οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐφαίνοντο παντάπασι διατεθειμένοι νὰ ἐνδώσωσιν· ἐξεναντίας ἐπήνεσαν τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ἐπιστρέψαντα, διὰ τὴν σταθερότητα μεθ' ἧς ὑπερήσπισε τὴν βοιωτικὴν ὁμοσπονδίαν, καὶ συνῃσθάνοντο μὲν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, ἀλλ' ὅμως ἤλπιζον ἔτι ὅτι οἱ πολέμιοι θέλουσι διακωλυθῆ τοῦ νὰ ἐμβάλωσιν ἀπὸ Φωκίδος εἰς Βοιωτίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβον δι' ἰσχυροῦ σώματος, ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδαν, τὴν περὶ τὴν Κορώνειαν στενὴν πύλην, ἤτοι τὸ μεταξὺ Κωπαΐδος λίμνης καὶ Τιλφωσσίου ὄρους (σελ. 206) στενόν, τὸ σήμερον λεγόμενον στενὸν τῆς Πέτρας, ὅπου οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνες, ἐν ἔτει 1829, συνεκρότησαν τὸν τελευταῖον τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀγῶνα, νικήσαντες τοὺς πολεμίους ὑπὸ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος ἔδειξε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀξιοσημείω-

τον ἐπιτηδειότητα· διότι, ἀντὶ νὰ ζητήσῃ νὰ ἐκβιάσῃ τὸ στενὸν τοῦτο, ὅπως συνήθως ἔπραττον οἱ ἀπὸ Φωκίδος εἰς Βοιωτίαν ἐμβάλλοντες, ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἐπορεύθη δι' ὁδοῦ ὀρεινῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐνόμιζον πιθανὸν νὰ προσβληθῇ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐφύλαττον εἰμὴ διὰ μικροῦ ἀποσπάσματος ὑπὸ τὸν Χαιρέαν. Ὁ Κλεόμβροτος, εὐχερῶς καταβαλὼν τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ἔφθασε διὰ τοῦ Ἑλικῶνος εἰς Κρεῦσιν, βοιωτικὸν παρὰ τὸν Κρισσαῖον κόλπον λιμένα, κατέλαβεν ἐνταῦθα ἀπροσδοκήτως δώδεκα τριήρεις τῶν Θηβαίων, καί, καταλιπὼν φρουρὰν πρὸς φύλαξιν τοῦ λιμένος, ἐξηκολούθησε τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἐνέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν Θεσπιῶν, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Ἑλικῶνος πλευράν, καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐπὶ ὑψώματός τινος, παρὰ τὸ ἀείμνηστον ἔκτοτε γενόμενον χωρίον τῶν Λεύκτρων. Ἡ ἐπιτηδεία αὕτη καὶ τολμηρὰ ἅμα εἰς τὴν Βοιωτίαν εἰσβολή, τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους ἐπλήρωσε χαρᾶς καὶ θάρρους, τοὺς δὲ Θηβαίους κατέπληξεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδυνήθησαν ν' ἀναζωπυρήσωσι τὴν προθυμίαν αὐτῶν. Εἰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις οἱ προπάτορες ἡμῶν συνείθιζον πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ δίδωσι κακὰς ἐξηγήσεις εἰς πᾶν οἱονδήποτε φυσικὸν ἢ τυχαῖον σημεῖον· καὶ ταῦτα μάλιστα τὰ προαισθήματα ἠναγκάσθη νὰ πολεμήσῃ ὁ Ἐπαμεινώνδας, τότε, ὡς βεβαιοῦσιν, ἀνακράξας τὸ περίφημον ἐκεῖνο ὁμηρικόν·

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης (σελ. 195).

Τελευταῖον κατώρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς Θηβαίους νὰ βαδίσωσιν ἀπὸ Θηβῶν πρὸς τὰ Λεῦκτρα, ὅπου ἐστρατοπέδευσε, ἐπὶ λόφου, καταντικρὺ τοῦ σπαρτιατικοῦ κειμένου. Ἐνταῦθα νέοι καὶ ποικίλοι προέκυψαν δισταγμοί, ἂν πρέπῃ ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ παρατάξεως ἢ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Θήβας καὶ νὰ περιμείνωσιν ὄπισθεν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως τοὺς πολεμίους, ἀποπέμποντες τὰς οἰκογενείας εἰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ κατίσχυσε πάλιν ἡ τοῦ Ἐπαμεινώνδου γνώμη ὑπὲρ τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπῆλθον καὶ αἰσιώτεροί τινες οἰωνοί, οἵτινες ἐνεθάρρυναν ὁπωσοῦν τὸ πλῆθος τῶν Θηβαίων.

Ἐνῷ ὅμως ἄλλοι ἤλπιζον εἰς ὑπεράνθρωπα προμηνύματα καὶ βοηθήματα, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέπτετο πῶς δύναται νὰ διατάξῃ

τὰ τοῦ ἀνατεθέντος αὐτῷ κρισίμου ἀγῶνος μεθ' ὅσης πλείστης ἀνθρωπίνης συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔργον ἦτο δυσχερές, διότι καὶ ἂν δὲν παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ μεταγενεστέρων τινῶν λεγόμενον, ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Κλεομβρότου ἦτο διπλάσιος σχεδὸν τοῦ τῶν Θηβαίων στρατοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ἀντιπάλων καὶ ὅτι τινὲς τῶν μετ' αὐτῶν συντασσομένων Βοιωτῶν δὲν ἦσαν πιστοί· ἄλλοι δὲ ἦσαν μετριώτατοι στρατιῶται. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνεφάνη ἡ στρατηγικὴ τοῦ Ἐπαμεινώνδου μεγαλοφυΐα. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ἑλληνικοὶ στρατοὶ ἀντιπαρετάσσοντο ἐκ παραλλήλου ὁ εἷς πρὸς τὸν ἕτερον. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ πολυαριθμότεροι καὶ οἱ κάλλιον ὡπλισμένοι καὶ ἐξησκημένοι, ἀναγκαίως πάντοτε ὑπερίσχυον. Ἂν λοιπὸν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ Θηβαῖοι ἤθελον ἀντιπαραταχθῇ οὕτω πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπειδὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι καὶ τοὐλάχιστον ἐπίσης καλῶς ὡπλισμένοι καὶ ἠσκημένοι ἔσον οἱ ἀντίπαλοι, τὸ πιθανώτερον ἦτο, ὅτι οἱ Θηβαῖοι, ὅσον γενναίως καὶ ἂν ἀντηγωνίζοντο, ἤθελον ἐπὶ τέλους κατατροπωθῇ· ἠδύναντο ν' ἀποθάνωσιν, ἀλλὰ νὰ νικήσωσι δὲν ἐφαίνετο δυνατόν. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέφθη ὅτι διὰ νὰ νικήσῃ τις τὸν ἀντίπαλον, δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ νικήσῃ αὐτὴν συγχρόνως καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν παράταξιν, ἀπὸ τῆς μιᾶς πτέρυγος μέχρι τῆς ἄλλης. Ἐάν, συμπυκνώσας εἰς τὸ κέντρον δύναμιν μεγάλην καὶ καθυπερτέραν τῆς τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, διασπάσῃ τοῦτο, φυσικὸν εἶναι αἱ δύο τῶν πολεμίων πτέρυγες, χωρισθεῖσαι ἀπ' ἀλλήλων καὶ καταπτοηθεῖσαι, εὐχερῶς ἤδη νὰ καταβληθῶσιν. Ὁμοίως ἐὰν συμπυκνώσῃ εἰς μίαν τῶν πτερύγων δύναμιν καθυπερτέραν τῆς ἀντιπάλου πτέρυγος καί, τρέψας ταύτην, ἐπέλθῃ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἑτέρας πτέρυγος, φυσικὸν εἶναι τὸ μέρος τοῦτο τῶν πολεμίων νὰ κατατροπωθῇ. Ταύτην τὴν ἐπίνοιαν ἥτις, καθὼς πᾶσαι αἱ μεγάλαι ἐπίνοιαι, φαίνεται ἁπλουστάτη, συνέλαβε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἡμέραν ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ καί τοι εὐαριθμοτέρου ὄντος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, εἶχε πάντοτε δύναμιν ἀρκετήν, ὥστε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς ἓν τῆς παρατάξεως σημεῖον δύναμιν πολὺ μεγαλητέραν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀντιπάλου σημείου, ἐὰν οἱ ἀντίπαλοι, ὡς συνέβη καὶ ἦτο φυσικώτατον νὰ συμβῇ, μὴ νοήσαντες τί σημαίνει ἡ καινοφανὴς αὕτη τοῦ Ἐπαμει-

νώνδου παράταξις, ἤθελον ἀκολουθήσει τὴν πεπατημένην ὁδὸν τῆς κατ' ἴσην ὡς πρὸς τὸ βάθος δύναμιν παρατάξεως. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεφάσισε νὰ συμπυκνώσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, τὸ δὲ κέντρον καὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ πτέρυγα νὰ διαθέσῃ κλιμακηδὸν πρὸς ἐκείνην, ἵνα τὰ δύο ταῦτα μέρη τοῦ στρατοῦ ἀποβῶσιν ἀμυνόμενα μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμενα, μέχρι οὗ ἐπέλθῃ ἡ κρίσις ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι, ἡ παράταξις αὐτοῦ κατέστη ἐντεῦθεν λοξή· καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς «λοξῆς παρατάξεως» (ordre oblique, κατὰ τοὺς Γάλλους), φέρει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πολεμικῆς τέχνης· ἂν καὶ ὁσάκις τὸ ἐπινόημα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐφηρμόσθη βραδύτερον ὑπ' ἄλλων ὄχι πλέον κατὰ μιᾶς τῶν πτερύγων, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, τὸ σχῆμα τῆς παρατάξεως ἀπέβη ἤδη οὐχὶ λοξόν, ἀλλὰ τριγωνοειδὲς μᾶλλον, ἢ ἄλλο τι διάφορον. Ὁπωσδήποτε, τοῦτο τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀνδρὸς τὸ εὕρημα ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία θαυμαστῆς τινος τῆς πολεμικῆς τέχνης μεταρρυθμίσεως, καὶ δι' ἐπιτηδείας αὐτοῦ ἐφαρμογῆς ἐνίκησαν πλεῖστοι ὅσοι στρατηγοὶ τὰς λαμπροτέρας αὐτῶν νίκας, ἰδίως δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φρειδερῖκος ὁ μέγας καὶ ὁ Ναπολέων ὁ Αος.

Καθ' ἃ προείπομεν, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐνίσχυσε τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ πτέρυγα, τοῦτο δὲ διότι ἤξευρεν, ὅτι εἰς τὴν ἀντίθετον δεξιὰν τῶν πολεμίων θέλουσι ταχθῆ ὁ Κλεόμβροτος αὐτὸς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ὁποίων τραπέντων, ἐπήρχετο ἀπαραιτήτως ἡ κρίσις τοῦ ἀγῶνος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐσχημάτισεν ὁ Θηβαῖος στρατηγὸς ἐνταῦθα ἐκ τῶν ἀρίστων ὁπλιτῶν, φάλαγγα ὀγκωδεστάτην, ἔχουσαν βάθος πεντήκοντα ἀνδρῶν, καὶ προέταξεν αὐτῆς τὸν ἱερὸν λόχον ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου αὐτοῦ ἀγόμενον. Τὸ κέντρον καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ παρετάχθησαν οὐχὶ εἰς ἴσην πρὸς τὴν ἀριστερὰν γραμμήν, ἀλλὰ κλιμακηδὸν πρὸς ταύτην, διότι, καθ' ἃ προεξηγήσαμεν, ἔμελλον κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ στρατηγοῦ νὰ διατελέσωσιν ἀμυνόμεναι μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμεναι. Ἵνα δὲ ἀσφαλίσῃ ἔτι πλέον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ, προέταξε τῆς ὅλης στρατιᾶς τὸ ἄριστον τῶν Θηβαίων ἱππικόν. Ἡ τοιαύτη τοῦ ἱππικοῦ χρῆσις ἦτο μὲν ἐναντία τῶν κανόνων τῆς τακτικῆς τέχνης, διότι, τραπέντος τυχὸν αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ διαταραχθῇ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ ἡ τάξις· δὲν ἐλογίσθη ὅμως ὡς σφάλμα τοῦ Ἐπαμεινώνδου κατὰ τοῦτο, ὅτι οὗτος, γινώσκων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἰδίου ἱππικοῦ καὶ βέβαιος ὢν περὶ τῆς

τροπῆς τοῦ τῶν Λακεδαιμονίων, ἡτοίμασε τοιουτοτρόπως τὴν ἐκ προοιμίου διατάραξιν τῆς τῶν πολεμίων παρατάξεως.

Ὁ Κλεόμβροτος ἰδὼν τοὺς πολεμίους παρασκευασθέντας ὡς ἐπὶ μάχην καὶ ἐπὶ τούτῳ καταβάντας ἀπὸ τοῦ λόφου εἰς τὸ ἐν τῷ μεταξὺ ὁμαλώτερον πεδίον, δὲν ἐνόησε παντάπασι, καὶ φυσικὸν ἦτο νὰ μὴ νοήσῃ τὸν σκοπὸν τῆς καινοφανοῦς παρατάξεως· ἀλλὰ θαρρῶν εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν προθυμίαν τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, ἔσπευσεν ὁμοίως νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀντιθέτου λόφου στρατοπέδου αὐτοῦ καὶ ν' ἀντιπαρατάξῃ τὸν στρατὸν εἰς τὸ ὁμαλώτερον πεδίον, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα, διαθέσας δηλαδὴ τὸ κέντρον καὶ τὰς δύο πτέρυγας εἰς ἴσην γραμμὴν καὶ κατ' ἴσην δύναμιν, ἥτις εἶχε βάθος δώδεκα ἀσπίδων. Προέταξε δὲ καὶ αὐτὸς τῆς ὅλης παρατάξεως τὸ ἱππικὸν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἅμα ἀρξαμένης τῆς μάχης διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν δύο ἱππικῶν, συνέβη ὅ,τι προεῖδεν ὁ Ἐπαμεινώνδας· οἱ Θηβαῖοι, κατατροπώσαντες τὰς πολὺ ὀλιγώτερον ἐπιτηδείας λακωνικὰς ἴλας καὶ συνωθήσαντες τοὺς ἱππεῖς τῶν πολεμίων ἐπὶ τοὺς πεζούς, ἐπήγαγον οὐ μικρὰν σύγχυσιν εἰς τὸ κύριον τοῦ ἀντιπάλου στρατοῦ σῶμα. Ὁ Κλεόμβροτος, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν μάχην, διέταξεν ἀμέσως τὸ πεζικὸν νὰ βαδίζῃ ἐμπρός, ἄγων αὐτὸς τὴν δεξιὰν πτέρυγα. Τότε ἐνῷ τὸ νικηφόρον ἱππικὸν τῶν Θηβαίων ἀνεχαίτιζε τὸ κέντρον καὶ τὴν ἀριστερὰν τῶν πολεμίων πτέρυγα, ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας ἐπέπεσον μετὰ τῆς κολοσσιαίας αὐτῶν φάλαγγος κατὰ τοῦ Κλεομβρότου καὶ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ πτέρυγος. Ἡ σύρραξις ἐνταῦθα ὑπῆρξε φοβερά· ἀλλ' ὅσῳ γενναίως, ὅσῳ ἐπιτηδείως καὶ ἂν ἐπολέμησαν οἱ μαχηταὶ τῆς Σπάρτης, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀντιταχθῶσιν ἐπὶ πολὺ εἰς τὸν κεραυνώσαντα αὐτοὺς τετραπλάσιον ὄγκον. Καὶ ἀφοῦ ἔπεσεν ἐν τῷ πεισματώδει τούτῳ ἀγῶνι ὁ Κλεόμβροτος αὐτός, καὶ ὁ πολέμαρχος Δείνων, καὶ ὁ Σφοδρίας καὶ ὁ υἱός αὐτοῦ Κλεώνυμος, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἔγκριτοι ἀξιωματικοί, ἐκ δὲ τῶν ὁπλιτῶν πλεῖστοι ὅσοι, ἡ κατατροπωθεῖσα δεξιὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἔστρεψε τὰ νῶτα καὶ κατέφυγεν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ δὲν ἐτόλμησαν ν' ἀνθέξωσι μετὰ τὴν τροπὴν ταύτην καὶ ἔσπευσαν νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν ὡσαύτως εἰς τὰ χαρακώματα αὐτῶν, ὅπου οἱ νικηφόροι Θηβαῖοι δὲν ἐπεχείρησαν νὰ τοὺς προσβάλωσιν. Ἐκ τῶν ἑπτακοσίων Σπαρτιατῶν, οἵ-

τινες πρὸ μιᾶς ἢ δύο ὡρῶν εἶχον ἐξέλθει τοῦ στρατοπέδου, δὲν ἐπανῆλθον εἰς αὐτὸ εἰμὴ τριακόσιοι· πρὸς τούτοις χίλιοι καὶ ἐπέκεινα Λακεδαιμόνιοι κατέκειντο νεκροὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τὸ δὲ δεινότερον ἔπεσεν, ὡς προείπομεν, καὶ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου, οἱ σύμμαχοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄκοντες στρατευόμενοι, ἢ εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν ἢ ἔχαιρον ἀναφανδὸν διὰ τὴν συμφοράν· ὥστε εἰ καὶ γενομένου κατ' ἀρχὰς λόγου τινὸς περὶ ἀνανεώσεως τῆς μάχης, κατέστη μετ' ὀλίγον πρόδηλον ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον. Ὅθεν οἱ ἐπιζήσαντες πολέμαρχοι ἐζήτησαν ἀνακωχὴν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκρούς, ὅπερ ἐπέτρεψαν οἱ Θηβαῖοι, ἀφοῦ ἔστησαν ἴδιον τρόπαιον καὶ ἐκράτησαν τὰ ὅπλα των πεσόντων, ὧν τὰ πολυτιμότερα εἶδεν ἔτι ὁ Παυσανίας, μετὰ 500 ἐνιαυτούς, εἰς Θήβας σωζόμενα. Πόσοι ἔπεσον Θηβαῖοι, δὲν λέγει ὁ Ξενοφῶν. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἄλλοι ἀναφέρουσι 47, ἄλλοι 300· ὁ πρῶτος ἀριθμὸς εἶναι γελοῖος· καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ τελευταῖος φαίνεται μικρός, ἅμα ἐνθυμηθῶμεν τὴν πεισματώδη καρτερίαν μεθ' ἧς ἠγωνίσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται.

Ταύτης τῆς νίκης τῶν Θηβαίων καὶ τῆς τῶν Σπαρτιατῶν καταστροπώσεως ἡ ἀγγελία, ὡς κεραυνὸς ἐξέπληξε τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν. Ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν ἀπολέσει πρὸ μικροῦ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν, ἀλλ' ἦτο πάντοτε ἡ ἰσχυροτέρα τῶν ἠπειρωτικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων· κατὰ ξηρὰν ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο πάντοτε ἐκ παρατάξεως ἀήττητος· οἱ ἁρμοσταὶ καὶ αἱ φρουραὶ αὐτῆς κατεῖχον πάντοτε πολλὰς τῆς Ἑλλάδος πόλεις· πρὸ μικροῦ ἔτι προέδρευεν ἀγερώχως τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· ὁ βασιλεὺς αὐτῆς αὐτογνωμόνως ἀπέκλειε τοὺς Θηβαίους τῆς κοινῆς εἰρήνης· καὶ πολλοὶ μὲν ἔχαιρον διὰ τὴν γενναίαν ἐκείνην τῶν Θηβαίων ἀντίστασιν, ἀλλὰ πάντες ἐφοβοῦντο ἢ προσεδόκων ὅτι ἡ παντοδύναμος Σπάρτη θέλει σωφρονίσει τοὺς αὐθάδεις αὐτῆς ἀντιπάλους. Εἴκοσι δὲ ἡμέραι εἶχον μόλις παρέλθει ἀπὸ τῶν γεγονότων, ἀπὸ τῶν φόβων, ἀπὸ τῶν προσδοκιῶν τούτων, ὅτε αἴφνης ἀνηγγέλθη ὅτι ἐν Λεύκτροις οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Θηβαίους ἀγωνισθέντες καὶ ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι αὐτῶν ὄντες, κατὰ κράτος οὐδὲν ἧττον ἐνικήθησαν. Καὶ δὲν ἐνικήθησαν μόνον ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης· ἐν αὐτῇ αὐτῶν

τῇ πόλει ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται σημεῖά τινα μαρτυροῦντα τὴν χαλάρωσιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἠθικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε ἡ πόλις ἐκείνη, καὶ αὐταὶ αὐτῆς αἱ μητέρες, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, μεθ' ὑπερανθρώπου τῇ ἀληθείᾳ καρτερίας ἤκουον τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου τῶν τέκνων καὶ τῶν συζύγων αὐτῶν. Κατὰ τοῦτο τότε τὰ πράγματα εἶχον ἐν Σπάρτῃ πάντη ἄλλως ἢ ἐν Ἀθήναις, ὅπου ὅτε ἀνηγγέλθη διὰ νυκτὸς ἡ περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς συμφορὰ «ἡ οἰμωγὴ ἐκ τοῦ Πειραιῶς διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν εἰς ἄστυ διῆκεν, ὁ ἕτερος τῷ ἑτέρῳ παραγγέλλων· ὥστ' ἐκείνης τῆς νυκτὸς οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἔτι αὐτοὶ ἑαυτούς.» Πρὸ ὀλίγου ἀκόμη μετὰ τὴν περὶ Κόρινθον καταστροφὴν τῆς Λακωνικῆς μόρας, οἱ συγγενεῖς τῶν πεσόντων, μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἤκουσαν τὸν θάνατον υἱῶν, πατέρων, ἀδελφῶν. Ἀλλ' ἤδη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφῶντος, αἱ μὲν ἀρχαὶ ἠγωνίσθησαν νὰ ἐπιδείξωσι τὴν πάτριον καρτερίαν ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ δυστυχήματος, «προεῖπον δὲ ταῖς γυναιξὶ μὴ ποιεῖν κραυγήν, ἀλλὰ σιγῇ τὸ πάθος φέρειν·» ὅ ἐστιν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλωσι δι' ἐπιτάγματος εἰς τὴν πόλιν τὴν γενναίαν ἐπὶ τῷ παθήματι ὑπομονήν, τὴν ὁποίαν ἤξευρον, ὡς φαίνεται, ὅτι οἴκοθεν δὲν ἔχει πλέον. Καὶ ἕτερα δὲ ἐδόθησαν σημεῖα, μετ' ὀλίγον ἐκτεθησόμενα, τῆς τῶν ἀρχαίων ἠθῶν ἀλλοιώσεως.

Οἱ ἔφοροι ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν ἀμέσως ὑπὸ Ἀρχίδαμον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀγησιλάου, ἅπασαν τὴν περιλιπομένην τῆς Σπάρτης δύναμιν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Λεύκτροις ἀποκεκλεισμένου αὐτῶν στρατοῦ. Οἱ δὲ Θηβαῖοι, καίτοι νικήσαντες ἐκ παρατάξεως, δὲν ἐπεχείρησαν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ τὸν προσβάλωσιν ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων αὐτοῦ, ἵνα μὴ διακινδυνεύσωσι τὸ κτηθὲν ἅπαξ πλεονέκτημα. Ἐζήτησαν μὲν ἔξωθεν ἐπὶ τούτῳ ἐπικουρίαν, καὶ πρῶτον παρ' Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως δὲν εἶδον εὐχαρίστως τὸ νέον τοῦτο τῶν γειτόνων αὐτῶν κατόρθωμα καὶ σχεδὸν ἐχθρικῶς ἀπέπεμψαν τὸν προσελθόντα κήρυκα. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἀπετάθησαν πρὸς τὸν δυνάστην τῶν Φερῶν Ἰάσονα, ὅστις πρὸ μικροῦ κατισχύσας ὅλων τῶν ἄλλων τῆς Θεσσαλίας πόλεων καὶ εὐπατριδῶν καὶ ἰδίως τοῦ ἐν Φαρσάλοις καλοῦ κἀγαθοῦ Πολυδάμαντος, εἶχεν ἀναγορευθῆ ταγὸς ἁπά-

σης τῆς χώρας (σελ. 188) καὶ συγκροτήσει μίαν τῶν μεγίστων δυνάμεων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία. Ὁ Ἰάσων ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν Θηβαίων, ἀλλ' εἶπεν ὅτι δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ προσβάλωσι τὰ χαρακώματα τῶν πολεμίων, συμβουλεύσας μᾶλλον νὰ ἐπιτρέψωσι αὐτοῖς διὰ συνθηκῶν τὴν ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἀναχώρησιν. Γενομένων δὲ τωόντι σπονδῶν, ἀπῆλθεν ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Κρεῦσιν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Αἰγόσθενα τῆς Μεγαρικῆς. Ἐνταῦθα ἀπήντησε τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ Ἀρχίδαμον, ὅστις, ἐπειδὴ ἐξεπληρώθη οὕτω ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του, δὲν προεχώρησε περαιτέρω· διαλύσας δὲ τὸν στρατόν, ἀπέπεμψε τοὺς συμμάχους εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸς μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν Σπάρτην.

Ἡ εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδος τῶν ἐν Λεύκτροις διασωθέντων Σπαρτιατῶν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πρᾶξίν τινα μαρτυροῦσαν αὖθις ὁπόσον παρήκμασε τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως ἦθος. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ ἐπιζήσας εἰς ἧτταν τῶν συναγωνιστῶν Σπαρτιάτης, ἀπέβαλλε πάντα τὰ τοῦ πολίτου δίκαια καὶ διετέλει διὰ παντὸς ὑπὸ πάντων περιφρονούμενος (σελ. 277 καὶ ἐπ.). Ἤδη ὅμως ὡς πρὸς τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας Σπαρτιάτας, ἐποίησεν ἡ πόλις ἐξαίρεσιν τοῦ νόμου ἐκείνου, προσωρινὴν μόνον καὶ ὄχι ἀΐδιον ἐπιβαλοῦσα αὐτοῖς ἀτιμίαν, ἤτοι στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Νῦν δὲ χειρότερόν τι ἔπραξεν, ὡς πρὸς τοὺς ἀπὸ Λεύκτρων ἐπιστρέψαντας· διότι, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀγησιλάου ἐψήφισεν ὅτι· «τοὺς νόμους δεῖ σήμερον ἐᾶν καθεύδειν·» ὅ ἐστι παντάπασιν ἀπήλλαξε πάσης ἐπιτιμήσεως τοὺς μαχητὰς ἐκείνους· τοῦτο δὲ διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ὑπὸ τῆς ἰδίας πόλεως νέα αὐτῶν ἐλάττωσις, ἐλογίσθη σφόδρα ἐπικίνδυνος καὶ μάλιστα εἰς τὰς παρούσας κρισίμους περιστάσεις. Ὅθεν ὀρθότατα εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῆς Σπάρτης ὁμιλῶν «μίαν γὰρ πληγὴν οὐχ ὑπήνεγκεν ἡ πόλις, ἀλλ' ἀπώλετο διὰ τὴν ὀλιγανθρωπίαν.»

Καὶ τωόντι ἀπώλετο ἡ Σπάρτη μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις συμφοράν. Ὁ Ἐπαμεινώνδας πρὸ πάντων ἐφρόντισε ν' ἀσφαλίσῃ τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν, ἀναγκάσας τοὺς Ὀρχομενίους νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὴν ὁριστικῶς, ἐξώσας δὲ ἀπὸ τῆς

Βοιωτίας τοὺς Θεσπιεῖς καὶ τὴν χώραν αὐτῶν προσαρτήσας εἰς τὴν τῶν Θηβαίων χώραν, διότι οἱ Θεσπιεῖς, μικρὸν πρὸ τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης, ἐγκατέλιπον τὸ τῶν Θηβαίων στρατόπεδον. Ἐνταῦθα δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐφρόντισε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἰς τὰ πέριξ ἔθνη, καταστήσας ὑπηκόους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Εὐβοεῖς, καὶ ἀμφοτέρους τοὺς Λοκροὺς (τούς τε ὀπουντίους καὶ τοὺς ἐπικνημιδίους) καὶ Ἀκαρνᾶνας, καὶ Ἡρακλεώτας, καὶ Μαλιεῖς. Ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ γενόμενα, εἰμὴ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 370.

Εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην μεγάλη ἐξερράγη κατὰ τῆς Σπάρτης ἐπανάστασις ἅμα μετὰ τὴν ἐν Λεύκροις ἧτταν· οἱ ἁρμοσταὶ αὐτῆς ἔγιναν ἁπανταχοῦ ἄφαντοι καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια· αἱ δ' ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς κυβερνήσασαι ὀλιγαρχίαι ἢ δεκαρχίαι ἐν Φιγαλίᾳ, ἐν Φλιοῦντι, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Σικυῶνι, ἐν Μεγάροις καὶ ἀλλαχοῦ, κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλ' οὐδαμοῦ τὸ κίνημα τοῦτο ὑπῆρξε σφοδρότερον ἢ ἐν Ἀρκαδίᾳ, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι, ἰδόντες ἅπαξ κατατροπωθέντας τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν ἡγεμόνας, ἔσπευσαν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς κυριαρχίας αὐτῶν. Καὶ πρῶτοι οἱ Μαντινεῖς ἠνώρθωσαν αὖθις τὴν πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης τυραννικῶς καταλυθεῖσαν αὐτῶν πόλιν, ὀχυρώσαντες αὐτὴν δι' ἀσφαλεστάτων τειχῶν καὶ πύργων. Μετ' ὀλίγον δέ, διὰ ἐνεργείας ἰδίως τῶν Μαντινέων, ἀπεφασίσθη ἡ συγκρότησις κοινοῦ ἀρκαδικοῦ συνεδρίου, διέποντος τὰ τῆς ὅλης χώρας πράγματα, τοῦ ὁποίου μετέσχον προθύμως ἅπαντα τὰ ἀρκαδικὰ φῦλα καὶ ἅπασαι σχεδὸν αἱ πόλεις· αὐτὴ ἡ Τεγέα ἡ ἀείποτε πιστὴ τῶν Λακεδαιμονίων σύμμαχος ἡνώθη ἤδη μετὰ τῆς Μαντινείας καὶ συνετάχθη μετὰ τῆς ὁμοσπονδίας ταύτης, τῆς ὁποίας δὲν ἔμειναν ἐκτὸς εἰμὴ μόνον ὁ Ὀρχομενὸς καὶ ἡ Ἡραία. Συγχρόνως οἱ Ἀρκάδες ἐζήτησαν καὶ ἐξωτερικοὺς συμμάχους· ἐπειδὴ δὲ αἱ Ἀθῆναι ἀπέκρουσαν τὴν περὶ τούτου αἴτησιν αὐτῶν, ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ὁ δέ, ὅστις εἶχεν ἤδη ρυθμίσει τὰ ἔξω τῆς Πελοποννήσου πράγματα, εἰσήλασε προθύμως εἰς τὴν χερσόνησον μετὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν εἰς οὓς ἐν τῷ ἅμα προσετέθησαν καὶ οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Ἀρκάδες καὶ οἱ Ἠλεῖοι, ὥστε συνεποσώθη ὁ στρατὸς αὐτοῦ εἰς τετρακισμυρίους ὁπλίτας· στρατὸς λαμπρότατος, μάλιστα ἕνεκα

τῶν Θηβαίων, οἵτινες ἐκίνουν τὸν κοινὸν θαυμασμὸν διὰ τὸ ἀρειμάνειον αὐτῶν ἦθος, διὰ τὸ πρόσφατον ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα, διὰ τὴν καταφανῆ πεποίθησιν ἣν εἶχον ὅτι ἔτι μείζονα θέλουσι διαπράξει

Ἀλλὰ τὸ μέγιστον τοῦ στρατοῦ τούτου πλεονέκτημα ἦτο ὁ προϊστάμενος αὐτοῦ ἡγεμών, ὅστις, ἀφοῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ῥήτωρ δεινὸς καὶ στρατηγὸς ἔξοχος,ἔμελλεν ἤδη νὰ δώσῃ δείγματα καὶ πολιτικῆς συνέσεως ἐξαιρέτου. Διότι ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ ὡς ἁπλοῦς ἐπίκουρος τῶν Ἀρκάδων, ἦλθε διανοούμενος τὴν ἐκτέλεσιν πραγμάτων πολὺ σπουδαιοτέρων. Δὲν ἐμελέτα μὲν νὰ καταστρέψῃ οὔτε ἁπλῶς νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν τῆς Σπάρτης, ὢν ἥκιστα ἐκδικητικὸς ἀνήρ, ἀλλ' ἤθελε νὰ καθαιρέσῃ διὰ παντὸς τὸ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κράτος αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ περιορίσῃ μὲν αὐτὴν εἰς μόνην τὴν Λακωνικήν, νὰ ἀνορθώσῃ δὲ τὴν αὐτονομίαν τῶν Μεσσηνίων, νὰ διοργανώσῃ δὲ τούς τε Μεσσηνίους καὶ τοὺς Ἀρκάδας εἰς τρόπον ὥστε νὰ περιζώσωσι τὴν πόλιν ἐκείνην ὡς δύο ἀπόρθητοι προμαχῶνες. Ἵνα κατορθώσῃ ταῦτα πάντα, δὲν ἐθεώρει ἀναγκαῖον νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Λακωνικήν, ἠναγκάσθη ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο ἐνδίδων εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τῶν Πελοποννησίων αὐτοῦ συμμάχων, οἵτινες ἅπαντες, Ἀρκάδες, Ἠλεῖοι, Ἀργεῖοι, πνέοντες ἐκδίκησιν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ ταύτην τὴν ἀτίμωσιν. Ὅθεν, καί τοι χειμῶνος ὄντος, ἀπεφάσισε τὸ ἐπιχείρημα, καὶ διέπραξεν αὐτὸ μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δεξιότητος. Ὁ στρατὸς διῃρέθη εἰς τέσσαρας μοίρας, ὧν ἑκάστη δι' ἄλλης εἰσήλασε διόδου· οἱ μὲν Ἠλεῖοι ἀπὸ δυσμῶν, οἱ δὲ Ἀργεῖοι ἀπὸ ἀνατολῶν, οἱ δὲ Θηβαῖοι αὐτοὶ καὶ οἱ Ἀρκάδες ἐν τῷ μέσῳ. Μόνοι δὲ οἱ Ἀρκάδες ἀπήντησαν σπουδαίαν τινὰ ἀντίστασιν, ἐν τῇ Σκιρίτιδι λεγομένῃ χώρᾳ, ἧς ὅμως εὐχερῶς κατίσχυσαν· μεθ' ὃ αἱ τέσσαρες τοῦ στρατοῦ μοῖραι ἡνώθησαν εἰς Σελασίαν. Τὴν ἐπιοῦσαν ἐξηκολούθησαν τὴν πορείαν αὐτῶν καὶ ἔφθασαν εἰς τὰς γεφύρας τοῦ Εὐρώτα, τὰς ὁποίας, φυλαττομένας ὑπὸ ὁπλιτῶν, δὲν ἐπεχείρησεν ὁ Ἐπαμεινώνδας νὰ διαβῇ· ἀλλὰ ἔκαμψε τὴν δυσχέρειαν παρακολουθήσας τὴν ἀριστερὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην μέχρις Ἀμυκλῶν,ὅπου εὗρε πόρον καὶ διεπεραιώθη ἐπὶ τῆς αὐτῆς τοῦ ποταμοῦ πλευρᾶς ἐφ' ἧς εὑρίσκετο ἡ Σπάρτη. Ἀπὸ δὲ Ἀμυκλῶν ἐπλη-

σίασεν ἤδη ἀκωλύτως εἰς τὴν πόλιν, βαδίζων ὅμως βραδέως καὶ προσέχων νὰ κρατῇ τοὺς Θηβαίους αὐτοῦ πάντοτε ἑτοίμους πρὸς μάχην, ἐνῷ οἱ σύμμαχοι Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι ἠσχολοῦντο περὶ τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν δῄωσιν τῆς χώρας

Εἰς Σπάρτην ἐν τούτοις μεγάλη ἐπεκράτησε ταραχή. Ἐπὶ ἓξ ὅλας ἑκατονταετηρίδας, ἀφ' ἧς ἐποχῆς γινώσκομεν ὁπωσοῦν τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως ταύτης, οὐδέποτε πολέμιος οὐ μόνον δὲν ἠπείλησεν αὐτήν, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῆς ἐπάτησεν. Οἱ στρατοὶ τῆς Σπάρτης εἰσέβαλον πολλάκις εἰς τὴν Ἀττικήν, εἰς τὴν Βοιωτίαν, εἰς τὴν Ἀργείαν, ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδεὶς οὐδέποτε ἀνταπέδωκεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὰς πολλὰς ἐκείνας ἐπισκέψεις· ὥστε καὶ λόγια πολλὰ περιεφέροντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καταδεικνύοντα τὸ ἕνεκα τούτου φρόνημα αὐτῶν. Διότι ἐλέγετο ὅτι Ἀθηναίου τινὸς ἀμφισβητοῦντός ποτε ὑπὲρ ἀνδρείας πρὸς τὸν Ἀνταλκίδαν, καὶ εἰπόντος· «ἡμεῖς μέν τοι πολλάκις ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Κηφισσοῦ ἐδιώξαμεν,» ὁ Ἀνταλκίδας ἀπεκρίθη ἀμέσως· «ἀλλ' ἡμεῖς γ' οὐδέποτε ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Εὐρώτα.» Παραπλησίως δὲ καὶ πρὸς Ἀργεῖον ἀπεκρίνατο τῶν ἀσημοτέρων τις Σπαρτιατῶν. Διότι ὁ μὲν εἶπε «πολλοὶ ὑμῶν ἐν τῇ Ἀργολίδι κεῖνται·» ὁ δὲ ἀπήντησεν «ὑμῶν δὲ γ' οὐδεὶς ἐν τῇ Λακωνικῇ.»Καὶ ὅμως ἤδη στρατὸς πολυάριθμος πολεμίων ἀσπόνδων ἐπεφάνη αἴφνης εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἀνατρέπων τηλικαύτας προαιωνίους ἀξιώσεις καὶ καθαιρῶν τὸ φρόνημα τοῦ φρονηματίου ἐκείνου λαοῦ. Δὲν ἐπίεζε δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ αἴσθημα μόνον τῆς ταπεινώσεως· ἦτο καὶ ὁ κίνδυνος μέγας. Εἶχον μὲν σπεύσει νὰ ζητήσωσιν ἐπικουρίας ἀπό τε τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ διαφόρων πελοποννησιακῶν πόλεων εἰς ὧν ἤλπιζον ἔτι τὴν ἀφοσίωσιν ἢ ὅπου εἶχον ἔτι ὀπαδούς· ἀλλὰ μόνον Ὀρχομένιοί τινες καὶ Φλιάσιοι προέφθασαν ἐγκαίρως εἰς Σπάρτην, ἥτις διετέλει οὕτω μόνη σχεδὸν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν προσβολὴν τοσούτων πολεμίων. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει. Ἐνῷ οἱ Σπαρτιᾶται ἠγωνίζοντο ν' ἀσφαλίσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου τὴν ἀτείχιστον αὐτῶν πόλιν, πολλοὶ περίοικοι καὶ εἵλωτες συνετάσσοντο ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Θηβαίων· καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν Σπαρτιατῶν οὐκ ὀλίγοι, οἱ λεγόμενοι ὑπομείονες, οἱ ἀπεστερημένοι τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, καὶ τούτου ἕνεκα ἀγανακτοῦντες κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ὀλιγαρ-

χίας, ὅπως ὁ Κινάδων καὶ οἱ περὶ τὸν Κινάδωνα πρό τινων ἐνιαυτῶν συνομόσαντες κατὰ τῶν καθεστώτων, ὑπόπτως ἤδη ἐπολιτεύοντο, ὥστε ἠνάγκασαν τὰς ἀρχάς, ἐν τῷ μέσῳ τῶν κρισίμων ἐκείνων περιστάσεων, νὰ συλλάβωσι πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ ἀκρίτως νὰ θανατώσωσιν. Ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰ αἰσθήματα τῆς προσβεβλημένης τιμῆς, τῆς θλίψεως, τῆς ἀμηχανίας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀνεσείετο ἡ πόλις ἐκείνη θεωροῦσα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζοντα τὸν στρατὸν τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς Σπάρτης ἄνθρωπος, ὅστις ἰσχυρότερον παντὸς ἄλλου συνησθάνετο τὴν παράδοξον ταύτην τῆς τύχης ἀλλοίωσιν, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο παντὸς ἄλλου δυστυχέστερος. Εἶναι ἆρά γε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦτο ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ὅστις πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἦγε περὶ Σάρδεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ ἑλληνικὰ τάγματα ἐπὶ τὴν κατάργησιν τοῦ περσικοῦ κράτους, καὶ τώρα ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας πόλεως ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου τῶν κινδύνων; Λέγεται δὲ ὅτι διατάξας τὰ περὶ τούτου, ἐστάθη εἰς χῶρον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐφαίνοντο οἱ προσερχόμενοι Θηβαῖοι καὶ ἐπειδὴ τότε τινὲς τῶν περὶ αὐτὸν εἶπον· «ἰδοὺ ὁ Ἐπαμεινώνδας προπορευόμενος τῆς φάλαγγος,» ὁ βασιλεὺς πολὺν χρόνον ἐμβλέψας αὐτῷ καὶ ἐν σιωπῇ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν παρακολουθήσας, δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ κρατηθῇ, ἀλλ' ἀνέκραξεν «ὦ τοῦ μεγαλοπράγμονος ἀνθρώπου!» Ὁποῖαι ἆρα μεμψιμοιρίαι καὶ συγκινήσεις προεκάλεσαν τὸν θαυμαστικὸν ἐκεῖνον ὀλολυγμὸν ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ Ἀγησιλάου! Ἀλλὰ καὶ ὁπόσον εὐγενὴς ἦτο ἡ καρδία ἐκείνη, ἥτις, ἐν μέσῳ τοσούτων δεινῶν περιπετειῶν καὶ ἀφορμῶν ἀγανακτήσεως, ἀπέδιδεν ἔτι δικαιοσύνην εἰς τὸν ἀντίπαλον καὶ ἀπεθαύμαζε τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν τύχην τοῦ ἀνδρός!

Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐν τούτοις δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν πόλιν· ἀρκεσθεὶς νὰ ἐκφοβίσῃ αὐτήν, ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν, προήλασε μέχρις Ἕλους καὶ Γυθείου, ἐλεηλάτησε τὴν πέριξ χώραν καὶ ἐπανῆλθεν ἔπειτα πρὸς τὰ σύνορα τῆς Ἀρκαδίας. Ἐντεῦθεν δ' ἐπεχείρησε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δύο κυρίων αὐτοῦ βουλευμάτων· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπαγίωσε τὸν Ἀρκαδικὸν δεσμόν, ἱδρύσας τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ διὰ τειχῶν αὐτὴν

ὀχυρώσας καὶ μητρόπολιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀρκάδων καταστήσας· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνεκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν ὅλων τῶν εἱλώτων καὶ περιοίκων τῆς Μεσσηνίας, προσεκάλεσεν αὐτόθι ὅλους τοὺς φυγάδας Μεσσηνίους ὅσοι ἀπ' αἰῶνος διετέλουν πλανώμενοι τῇδε κἀκεῖσε τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἠσφάλισε τὴν νέαν ταύτην τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης χώρας αὐτονομίαν διὰ τῆς κατασκευῆς ἑτέρας νέας πόλεως, τῆς Μεσσήνης, ἧς ἡ μὲν ἄκρα ἱδρύθη ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς Ἰθώμης, τὸ δὲ ἄστυ κτισθὲν πολὺ κατωτέρω εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, συνεδέθη ὅμως μετὰ τῆς ἀκροπόλεως διὰ στερεωτάτων μακρῶν τειχῶν. Οὕτω δὲ ἀφαιρέσας ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἅπασαν τὴν πλουσιωτάτην δυτικὴν αὐτῆς χώραν καὶ τὰς πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν δυσπροσίτους ὀρεινὰς διόδους, καὶ ἁπανταχόθεν ἀκρωτηριάσας, καὶ ἐξευτελίσας, καὶ πολιορκήσας οὕτως εἰπεῖν τὴν Λακωνικήν, ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀρκαδίας ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι, παρακληθέντες ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ οἴκοθεν ὀργῶντες νὰ περιστείλωσιν ὁπωσοῦν τὴν ὁσημέραι προαγομένην δύναμιν τῶν Θηβαίων, εἶχον πέμψει εἰς Κόρινθον, συμπράττουσαν καὶ αὐτὴν ἕνεκα φθόνου πρὸς τοὺς Θηβαίους, τὸν Ἰφικράτην μετὰ πολυαρίθμων ὁπλιτῶν, ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς τὴν δίοδον τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἀλλ' ὁ Ἰφικράτης, ὅστις ἄλλοτε μετὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ τοσαῦτα ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐτελεσιούργησεν, οὐδὲν ἤδη ἠδυνήθη μετὰ τῶν Ἀθηναίων ὁπλιτῶν νὰ διαπράξῃ γενναῖον, ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, διελθὼν ἀμαχητὶ σχεδὸν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ἐπανῆλθε λαμπρὸς καὶ νικηφόρος εἰς Θήβας.

Τοιαύτη ὁλοσχερὴς πραγμάτων μεταβολὴ συνέβη εἰς Πελοπόννησον ἐν τῷ διαστήματι τῶν 18 μηνῶν τῶν διελθόντων ἀπὸ τοῦ ἰουνίου 371, ὅτε οἱ Θηβαῖοι ὑβριστικῶς ἀπεπέμφθησαν τῆς ἐν Σπάρτῃ κοινῆς συνόδου, ἕως εἰς τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἔτους 369 ὅτε οἱ αὐτοὶ Θηβαῖοι, μέχρι Σπάρτης καὶ μέχρι Γυθείου νικηφόροι προελάσαντες, θριαμβευτικῶς ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου σπουδαιότατοι συνέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ μεταβολαί. Εἴδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι καὶ πρὶν ἔτι ὁ Ἐπαμεινώδας εἰσβάλῃ εἰς Πελοπόννησον εἶχον κυριαρχήσει τῶν πλείστων μέχρι Θεσσαλίας χωρῶν. Τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ κράτος τοῦ Ἰάσονος τὸ ὁποῖον ἠδύνατο ν'

ἀποβῇ ἐπικίνδυνον εἰς τοὺς Θηβαίους διὰ τὴν φιλοδοξίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν μεγάλην τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου δύναμιν, δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐδολοφονήθη τῷ 370 ὑπὸ τῶν δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας αὐτοῦ εὐπατριδῶν· καὶ διεδέχθησαν μὲν οἱ ἀδελφοί του Πολύδωρος καὶ Πολύφρων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Ὁ Πολύφρων ἀφοῦ ἐδολοφόνησε τὸν Πολύδωρον ἵνα ἄρξῃ μόνος, ἐδολοφονήθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τρίτου ἀδελφοῦ, τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἐπεχείρησε πολλὰς σφαγὰς καὶ ἐξορίας κατὰ τῶν ἐπισημοτάτων πολιτῶν τῆς Λαρίσης καὶ τῆς Φαρσάλου. Τότε οἱ Λαρισαῖοι ἐξόριστοι, ὧν πολλοὶ ἀνῆκον εἰς τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀλευαδῶν, κατέφυγον εἰς Μακεδονίαν, ὅπου εἶχε διαδεχθῆ τὸν βασιλέα Ἀμύνταν, ἀποθανόντα ἐν ἔτει 370, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος. Ὁ δὲ νέος οὗτος βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, ἐπελθὼν τῳόντι εἰς Θεσσαλίαν ἐπὶ τῇ προτροπῇ τῶν φυγάδων, κατέλαβε τὴν Λάρισαν καὶ τὴν Κρανῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις ἐζήτησαν συγχρόνως καὶ τῶν Θηβαίων τὴν ἐπικουρίαν, ἐνέβαλεν ἐν ἔτει 369, μικρὸν μετὰ τὴν ἐκ Πελοποννήσου ἐπάνοδον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ Πελοπίδας εἰς Θεσσαλίαν καὶ καθυπέβαλεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ τὸ πλεῖστον τῆς χώρας, περιορίσας εἰς ὀλίγας πόλεις τὴν τυραννίδα τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ὅλως δ' ἐκβαλὼν τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρον, ὅστις ἔχων πολλοὺς καὶ ποικίλους περὶ ἑαυτὸν πολεμίους δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ ὅσα ἐν Θεσσαλίᾳ ἐκτήσατο. Ἐδολοφονήθη μάλιστα ἐν ἔτει 368, καὶ τότε προέκυψαν ἐν Μακεδονίᾳ νέοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ δὲ χήρα τοῦ βασιλέως Ἀμύντου Εὐρυδίκη, ἡ ἐπιτροπεύουσα τοὺς δύο νεωτέρους υἱοὺς αὐτῆς, Περδίκκαν καὶ Φίλιππον, ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἰφικράτους, τοῦ ἀποσταλέντος μετὰ τὴν ἀπὸ Κορίνθου ἐπάνοδον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης, ἵνα ὑποστηρίξῃ αὐτόθι καὶ ἀναπτύξῃ τὰ ναυτικὰ αὐτῶν συμφέροντα. Ἡ Εὐρυδίκη ἐνθύμισεν εἰς τὸν Ἰφικράτην ὅτι ὁ Ἀμύντας οὐ μόνον δι' ἅπαντος τοῦ βίου διετέλεσε πιστὸς τῶν Ἀθηναίων σύμμαχος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἰφικράτην ὡς υἱὸν ἀπεδέξατο καὶ ἀδελφὸν οὕτως εἰπεῖν ἀνέδειξε τῶν δύο καταδιωκομένων ἤδη ἡγεμόνων. Παραδοῦσα δὲ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὸν πρεσβύτερον Περδίκκαν, ἐνῷ ὁ Φίλιππος, ὅστις ἦτο τότε μόλις 13 ἢ 14 ἐτῶν, προσέπεσεν ἱκετικῶς εἰς τὰ

γόνατα αὐτοῦ, κατέπεισε τελευταῖον ἡ μήτηρ τὸν Ἀθηναῖον στρατηγὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν αὐτῶν, νὰ καταβάλῃ τὸν κύριον ἀντίπαλον, τὸν Παυσανίαν, καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀμύντου, ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην ὡς ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς. Τίς ἠδύνατο τότε νὰ προείπῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἰδίαις χερσὶ προπαρεσκεύαζον τὴν βασιλείαν τοῦ ἀνδρός, ὅστις μετὰ τριάκοντα ἔτη ἔμελλε νὰ νικήσῃ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ νίκην;

Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Ἀθηναῖοι φυσικῷ τῷ λόγῳ οὐδ' ὑπώπτευον κίνδυνόν τινα ἀπὸ Μακεδονίας, νομίζοντες πάντοτε, ὅτι ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ πρὸς τὰς Θήβας. Καὶ ἐπειδή, ἀφ' ἧς ἐνισχύθησαν πέραν τοῦ μετρίου οἱ γείτονες Θηβαῖοι, οἱ Ἀθηναῖοι προετίμων τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην συμμαχίαν, συνωμολόγησαν ἤδη πρὸς ταύτην συνθήκας ὁριστικάς, ἐν αἷς ὡρίσθη, ὅτι θέλουσιν ἀπὸ κοινοῦ πολεμήσει πρὸς τὰς Θήβας, ἡγούμενοι ἑκάτεροι τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ κα ὰ πενθήμερον. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῆς συνθήκης ταύτης κατέλαβον τὴν Κόρινθον καὶ τὸ Ὄνειον ὄρος. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν διεκωλύθη ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ νὰ ἐμβάλῃ αὖθις καὶ ἐπανειλημμένως, διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν ἔτει 368 καὶ ἐν ἔτει 367. Ἀπέδειξε δὲ καὶ πάλιν οὐ μόνον τὰς πολεμικάς, ἀλλὰ καὶ τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ ἀρετάς. Οἱ Θηβαῖοι συνείθιζον νὰ φονεύωσιν ἅπαντας τοὺς Βοιωτοὺς ἐξορίστους, ὅσους τυχὸν συνελάμβανον αἰχμαλώτους. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, καταλαβὼν τῷ 368 χωρίον τι τῆς Σικυωνίας καὶ αἰχμαλωτεύσας ἐνταῦθα οὐκ ὀλίγους Βοιωτοὺς ἐξορίστους, ἔσπευσε ν' ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἐπὶ λύτροις. Ἔπειτα, κατὰ τὴν ἐν ἔτει 367 ἐκστρατείαν, κατέστησε μὲν ὑπηκόους τῶν Θηβαίων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς Ἀχαιούς, ἀλλὰ δὲν ἀπήτησε τὴν ἵδρυσιν νέων δημοκρατικῶν κυβερνήσεων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν ἐξορίαν τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀπετέλουν τὰς ὑφισταμένας ὀλιγαρχικὰς κυβερνήσεις, ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῶν ὅτι θέλουσιν ἐκπληρώσει πιστῶς τὰς νέας αὐτῶν πρὸς τοὺς Θηβαίους ὑποχρεώσεις. Ηὐδοκίμουν δ' ἐνταῦτῷ οἱ Θηβαῖοι καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος· διότι τῷ 368 ὁ Πελοπίδας ἐμβαλὼν αὖθις εἰς Θεσσαλίαν, περιέστειλεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου. καὶ

ἔπειτα, προελάσας μέχρι Μακεδονίας, ὑπεχρέωσε τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πρὸς Ἀθηναίους συμμαχίαν, μετὰ τῶν Θηβαίων συντασσόμενος· ἵνα δὲ ἀσφαλίσῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ, παρέλαβε τριάκοντα ὁμήρους ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων τῆς Μακεδονίας οἴκων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν νέον Φίλιππον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμύντου, ὅστις διέτριψε τότε ἐπί τινα ἔτη εἰς Θήβας ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Παμμένους.

Περὶ τοὺς χρόνους λοιπὸν τούτους, οἱ Θηβαῖοι ἐφαίνοντο ἄρχοντες ἁπάσης σχεδὸν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, διότι ὑπήκουον εἰς αὐτοὺς ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία, αἱ πλεῖσται μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ ἰσθμοῦ χῶραι καὶ ἡ πλείστη Πελοπόννησος. Ἀλλ' αὕτη τῶν Θηβαίων ἡ ἡγεμονία δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ εὐτυχεστέρα τῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἡγεμονίας· ἤδη ἀπὸ τοῦ 368, οἱ Ἀρκάδες τοσοῦτον θάρρος ἔλαβον ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς τύχης αὐτῶν ὥστε, λησμονήσαντες ὅτι ὤφειλον κατὰ μέγα μέρος τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰς τοὺς Θηβαίους, ἔφερον εἰς μέσον τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ συμμερισθῶσι πρὸς τούτους τὴν ἀρχήν, ὅπως ὡρίσθη μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν. Ναὶ μὲν ἐτιμωρήθησαν πικρῶς διὰ τὴν οἴησιν ταύτην· διότι περὶ τὰ τέλη τοῦ 368 ὁ Ἀρχίδαμος, ὠφελούμενος ἀπὸ τῆς ἐκ Πελοποννήσου ἀπουσίας τοῦ Ἐπαμεινώνδου, καὶ ἔχων ἐπικούρους μισθοφόρους τινὰς πεμφθέντας εἰς τὴν Σπάρτην ὑπὸ τοῦ τυράννου Διονυσίου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὁλοσχερῶς, περὶ Μιδέας, κατετρόπωσε τοὺς αὐθάδεις ἐκείνους ἀντιπάλους, ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ δεκακισχίλιοι Ἀρκάδες καὶ Ἀργεῖοι, Λακεδαιμόνιος δὲ οὐδὲ εἷς· διὸ ἐπανηγυρίσθη ὁ πόλεμος οὗτος ἐν Σπάρτῃ ὡς «ἄδακρυς πόλεμος.» Ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐσωφρονίσθησαν οἱ Ἀρκάδες· δὲν ἔπαυσαν μὲν ὄντες σύμμαχοι τῶν Θηβαίων, δὲν συνέπραττον ὅμως ἔκτοτε μετὰ τῆς προτέρας προθυμίας καὶ εὐπειθείας. Ἀφ' ἑτέρου καὶ ἐν Θήβαις αὐταῖς ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, μερίς τις ἀντιπολιτευομένη εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ἐπὶ τῆς πρώτης ἔτι αὐτοῦ ἐκ Πελοποννήσου ἐπανόδου, ἐπειδὴ εἶχεν ἐξ ἀνάγκης παρατείνει ἐπὶ τέσσαρας μῆνας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὡς βοιωτάρχου, εἰσήχθη τούτου ἕνεκα εἰς δίκην. Καὶ τότε μὲν λαμπρῶς ἀπολογηθεὶς ἀπηλλάγη πάσης τιμωρίας, ἀλλ' ἐν ἔτει 367 κατηγορήθη πάλιν,

τῇ εἰσηγήσει καὶ τῶν Ἀρκάδων, διὰ τὸ ἐπιεικὲς πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς πολίτευμα· καὶ ἤδη ὑπερίσχυσεν ἡ ἀντίπαλος μερίς, ὥστε ἀνετράπη πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐν Ἀχαΐᾳ ἐνεργηθέν, ὅ ἐστι κατελύθησαν αἱ ἀχαϊκαὶ ὀλιγαρχίαι, καὶ ἱδρύθησαν ἀντ' αὐτῶν δημοκρατικὰ πολιτεύματα καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἀχαΐας Θηβαῖοι ἁρμοσταί, ἀπεκλείσθη δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ βοιωταρχικοῦ ἀξιώματος κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε μετ' οὐ πολύ, ὅτι οἱ ἐξορισθέντες ὀλιγαρχικοὶ ἐπέστρεψαν εἴπερ ποτὲ ἰσχυροὶ εἰς τὰς ἰδίας πόλεις, ἐξέβαλον τοὺς Θηβαίους ἁρμοστάς, κατέλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ συνεμάχησαν πάλιν μετὰ τῆς Σπάρτης.

Πλὴν τούτων, οἱ Θηβαῖοι ἔμαθον, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανέλαβον πρὸς τὴν περσικὴν αὐλὴν διαπραγματεύσεις, ἵνα ἐπιτύχωσιν, ἂν ὄχι στρατιωτικήν, τοὐλάχιστον χρηματικὴν παρ' αὐτῆς συνδρομήν. Ὅθεν ἐθεώρησαν ἀπαραίτητον ν' ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, τῷ 366, ὁ Πελοπίδας αὐτός. Καὶ ἐπέτυχε μὲν ὁ ἀνὴρ οὗτος παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπίταγμα, δι' οὗ ἀνεγνωρίζετο ἡ αὐτονομία τῆς Μεσσήνης καὶ ἡ ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἀνεξαρτησία αὐτῆς, παρηγγέλλοντο δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ν' ἀνακαλέσωσιν εἰς Πειραιᾶ καὶ ν' ἀφοπλίσωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀνεκηρύττοντο δὲ οἱ Θηβαῖοι ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος, καὶ πᾶσα πόλις ἥτις ἤθελεν ἀποποιηθῇ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἡγεμονίαν ταύτην ἠπειλεῖτο ὅτι θέλει καταναγκασθῇ εἰς τοῦτο διὰ περσικῶν στρατευμάτων· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπανελήφθη τὸ ἐπ' Ἀνταλκίδου δόγμα, παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐγένετο ἤδη ὑπὲρ τῶν Θηβῶν, καὶ ὄχι ὑπὲρ τῆς Σπάρτης. Ἀλλ' ἀναγνωσθέντος ἐπισήμως αὐτοῦ εἰς Θήβας, ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν συμμάχων, οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἅπαντες τὴν παραδοχήν, ἰδίως δὲ οἱ Ἀρκάδες ῥητῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἐνόμισαν, ὅτι, πέμποντες τὸ δόγμα εἰς ἑκάστην πόλιν κατ' ἰδίαν θέλουσιν ἐπιτύχει εὐκολώτερον τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπέτυχον· ὁ δ' ἐπὶ τούτῳ σταλεὶς εἰς Θεσσαλίαν Πελοπίδας, συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐκρατήθη παρ' αὐτῷ αἰχμάλωτος. Οἱ Θηβαῖοι ἔπεμψαν ἤδη στρατὸν ἵνα ἀπελευθερώσωσι τὸν ἀγαπητὸν αὐτῶν ἡγεμόνα. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως, τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν ἦρχεν ὁ Ἐπαμεινώνδας· ὁ πικρῶς ἀδικηθείς, ἀλλ' ἀείποτε μετριό-

φρων οὗτος ἀνὴρ ὑπηρέτει ἐν αὐτῷ ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης. Οἱ δ' ἀνάξιοι αὐτοῦ διάδοχοι τοσοῦτον κακῶς ἐκυβέρνησαν τὰ πράγματα, ὥστε ὁ στρατὸς περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν· καὶ τότε ἀγανακτήσας καθῄρεσε τοὺς ἀθλίους ἐκείνους βοιωτάρχας καὶ μιᾷ ψήφῳ παρέδωκε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ὅστις, ὑποχωρήσας μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δεξιότητος, ἀπήλλαξε τοὺς συναγωνιστὰς παντὸς κινδύνου καὶ ἔφερεν αὐτοὺς σώους εἰς Θήβας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐγένετο νέα ἐπὶ Θεσσαλίαν στρατεία ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδαν αὐτόν, ἀναγκάσαντα τελευταῖον τὸν τύραννον ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν Πελοπίδαν καὶ νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους. Ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἐντεῦθεν ἠλαττώθη τὸ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀξίωμα τῶν Θηβαίων καὶ ὅτι ἀληθὴς αὐτῆς ἡγεμὼν ἀπέβη αὖθις ὁ Φεραῖος Ἀλέξανδρος.

Ἡ ἡγεμονία λοιπὸν τῶν Θηβαίων, μόλις ἱδρυθεῖσα ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ· ἰδίως διότι καὶ αὕτη, ὅπως αἱ προηγούμεναι, ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἀλλ' ἐπὶ τῆς κυριαρχίας καθ' ἧς κατεξανίστατο ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Ἔμελλον ὅμως ἔτι οἱ Θηβαῖοι νὰ ἴδωσι λαμπράς τινας ἡμέρας. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 366, ὅτε ᾐχμαλωτεύθη καὶ ἠλευθερώθη ὁ Πελοπίδας, πολλοὶ Πελοποννήσιοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Φλιάσιοι, οἱ Ἐπιδαύριοι καὶ ἄλλοι, μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης πιστῶς ἀκολουθήσαντες τὴν Σπάρτην, ἀλλ' ἐπὶ τέλους βαρυνθέντες τὸν πόλεμον, ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ αὐτῆς, συνωμολόγησαν εἰρήνην πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Μεσσήνης· ὥστε ἐν Πελοποννήσῳ ἐφαίνετο ὁπωσοῦν ἀσφαλισθεῖσα ἡ ἀρχὴ καὶ πολιτικὴ τῶν Θηβαίων. Ναὶ μὲν παρεκτὸς ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὡς εἴδομεν, ὁ Φεραῖος Ἀλέξανδρος ἀπέβη ἰσχυρότερος αὐτῶν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεξέτειναν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, 365 καὶ 364, παραδόξως τὴν ναυτικὴν αὐτῶν ἡγεμονίαν, ἀνέκτησαν μέρος τῆς θρᾳκικῆς χερσονήσου καὶ τὴν Σάμον, καὶ ἐκυρίευσαν πολλὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, τῇ συνδρομῇ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκου, ὅστις, δολοφονήσας τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην, εἶχεν ἀναλάβει αὐτὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, καί, ἀποχωρισθεὶς ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Θηβαίων, περιῆλθεν εἰς φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους σχέσεις. Ἀλλ' εἰς ταῦτα τὰ δύο ἀντικείμενα,

τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν, ἐπέστησαν ἤδη οἱ Θηβαῖοι τὴν προσοχὴν κατὰ τὰ ἔτη 363 καὶ 362· καὶ ὁ μὲν Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιρροὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, νὰ καθαιρέσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηνῶν δύναμιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐφάνη ὁπωσοῦν παράδοξον, διότι οἱ Θηβαῖοι οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ναυτικοί, καὶ διὰ τοῦτο προέκυψεν ἐν Θήβαις ἰσχυρὰ κατὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ἀντιπολίτευσις. Ἀλλὰ κατίσχυσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας ἰσχυρισθείς, ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτοῦ, ἀγαθοὶ ὄντες ἀνέκαθεν πεζοὶ στρατιῶται, εὐχερῶς θέλουσιν ἀναδειχθῆ καὶ κατὰ θάλασσαν ἐξίσου πλεονεκτοῦντες. Καὶ ἔπειτα, τίς ἠδύνατο ν' ἀνθέξῃ εἰς τὴν δικαίαν μεγαλοφροσύνην τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις, διὰ τῶν φλογερῶν αὐτοῦ λόγων, ἐφαίνετο μεταδίδων εἰς ἅπασαν τὴν πόλιν τὸ πῦρ ἀκατασχέτου φιλοτιμίας. «Ἀνάγκη, ἀνέκραξε, νὰ καθαιρέσωμεν τὸ ἀξίωμα τῶν ὑπερηφάνων ἐκείνων ἀντιπάλων· ἀνάγκη νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν ἡμετέραν Καδμείαν τὰ περιφανῆ προπύλαια τὰ κοσμοῦντα τὴν εἴσοδον τῆς τῶν Ἀθηναίων ἀκροπόλεως». Καὶ ὅταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὁ Μενεκλείδας, κατηγόρησεν αὐτόν, ὅτι περιπλέκει ἀσυνέτως τὴν πατρίδα εἰς ἐπικινδύνους ἐπιχειρήσεις, διὰ νὰ λάβῃ τὴν δόξαν τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἀποπλέων ἐξ Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς μετὰ στόλου ἰσχυροῦ ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον· «τῇ συμπράξει τῶν Θηβαίων, ἀπήντησεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, κατώρθωσα ἤδη μείζονα τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἄγων τοὺς στρατοὺς τῆς Σπάρτης καὶ παρεκτὸς τούτων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, κατηνάλωσε δέκα ἔτη ἵνα γίνῃ κύριος μιᾶς μόνης πόλεως· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦ στρατοῦ μόνου τῶν Θηβαίων καὶ ἐν ἡμέρᾳ μόνον μιᾷ κατέβαλα, ἐν Λεύκτροις, εἰς ἔδαφος τὴν δύναμιν τῆς Ἀγαμεμνονείου Σπάρτης.» Οἱ λόγοι οὗτοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ Ἐπαμεινώνδας, εἰ καὶ μετριόφρων, ἤξευρεν ὅμως νὰ ἐνθυμίζῃ ἐν ἀνάγκῃ εἰς τοὺς συμπολίτας τὰ παρ' αὐτοῦ διαπραχθέντα μεγάλα ἔργα, ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς εἰς ἔτι μεγαλήτερα. Καὶ τῳόντι οἱ Θηβαῖοι, ἠλεκτρισθέντες ὑπὸ τῶν λόγων ἐκείνων, ἐπεψήφισαν τὴν κατασκευὴν 100 τριήρων. Ἅμα δὲ παρασκευασθέντος τοῦ στόλου, ἐξέπλευσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, τῷ 363, ἐπὶ τὸ Βυζάντιον καὶ τὰς περὶ τοῦτο ἑτέρας ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων πόλεις· καὶ νίκην μὲν οὐδεμίαν φαίνεται νικήσας, ἀλλ'

ὅμως διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν, οὐσιωδῶς προσέβαλε τὸ κατὰ θάλασσαν ἀξίωμα τῶν ᾽Αθηναίων. Μεθ᾽ ὃ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια, μελετῶν νὰ ἐπαναλάβῃ, κατὰ τὸ ἀκόλουθον 362 ἔτος, τὸ ἐπιχείρημα, ὅτε περιστάσεις ἕτεραι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἰς ἕτερον πεδίον τῆς μάχης ἐκάλεσαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ.

᾽Ενῷ ὁ ᾽Επαμεινώνδας ἀπέπλεεν ἐπὶ τὸν ῾Ελλήσποντον καὶ τὸν Βόσπορον, ὁ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ καθαιρέσῃ τὸν δεσπότην ᾽Αλέξανδρον, ὅστις ἦτο ἤδη ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, καθυποτάξας τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας, καὶ τοὺς ᾽Αχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, καὶ τοὺς Μάγνητας, συμμάχους δὲ ἔχων τοὺς ᾽Αθηναίους. Καὶ κατετρόπωσε μὲν ὁ Πελοπίδας περὶ Κυνὸς κεφαλὰς τὸν στρατὸν τοῦ ᾽Αλεξάνδρου, ἀλλὰ προκινδυνεύσας παραλόγως ἔπεσεν αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ. ῾Ο θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε βεβαίως τὰ μάλιστα εἰς τὰς Θήβας ἐπιζήμιος· ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως οἱ Θηβαῖοι, ὡσεὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ μεγάλου τούτου πολίτου εἰσέτι ἐμπνεόμενοι καὶ ὑφ᾽ὅλων σχεδὸν τῶν θεσσαλικῶν πόλεων βοηθούμενοι, ἐπέτυχον τὸν ἀρχικὸν τοῦ ἐπιχειρήματος σκοπόν· διότι ὁ ᾽Αλέξανδρος ἐπανειλημμένως ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ ἁπάσας τὰς παρ᾽ αὐτοῦ πρότερον ἐξηρτημένας πόλεις, νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς Φερὰς καὶ τὴν περὶ τὸν παγασητικὸν κόλπον μικρὰν αὐτῶν χώραν, καὶ ν᾽ ἀναγνωρίσῃ ὡς ἡγεμόνας τοὺς Θηβαίους, οἵτινες, καταστήσαντες ὑπηκόους καὶ τοὺς ᾽Αχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, καὶ τοὺς Μάγνητας, εἴπερ ποτὲ ἴσχυσαν τότε εἰς τὰς ἀρκτικὰς ταύτας τῆς ῾Ελλάδος χώρας.

᾽Αλλ᾽ ἐν τῷ μεταξὺ περιεπλάκησαν δεινῶς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ πράγματα. ᾽Ενταῦθα οὐ μόνον οἱ ᾽Αχαιοί, ὡς προείπομεν, ἀλλὰ καὶ οἱ ᾽Ηλεῖοι,ὑπὸ τῶν ᾽Αρκάδων πιεζόμενοι, εἶχον ἤδη συνταχθῆ μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Τὸ δὲ χείριστον διῃρέθησαν οἱ ᾽Αρκάδες πρὸς ἀλλήλους· καὶ μία μὲν αὐτῶν μερίς, ἀγομένη ὑπὸ τῶν Μαντινέων, εἰρήνευσε πρὸς τοὺς ᾽Ηλείους καὶ συνεμάχησε μετὰ τῆς Σπάρτης, μία δ᾽ ἑτέρα μερίς, ἡ περὶ τοὺς Τεγεάτας, ἐνέμενεν εἰς τὴν πρὸς τοὺς Θηβαίους συμμαχίαν. ῞Οθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 392, ὁ ᾽Επαμεινώνδας ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρατεύσῃ αὖθις εἰς τὴν Πελοπόννησον ἵνα ἐνισχύσῃ μὲν τοὺς περιλιπομένους ὀπαδοὺς τῶν

Θηβῶν, καθαιρέσῃ δὲ τοὺς πολλαπλασιασθέντας ἀντιπάλους. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία καὶ λαμπροτάτη τῶν στρατειῶν αὐτοῦ.

Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον ἤγαγε τότε εἰς τὴν χερσόνησον ἦτο πολυάριθμος καὶ φοβερός· διότι περιελάμβανεν ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἕλληνας, Βοιωτούς, Εὐβοεῖς, Θεσσαλούς, Λοκρούς, Αἰνειᾶνας καὶ ἄλλους, μετὰ δὲ τὴν εἰς τὴν χερσόνησον εἴσοδον, προσέλαβε καὶ τοὺς Σικυωνίους, καὶ φθάσας εἰς Τεγέαν ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν περὶ τὴν πόλιν ταύτην Ἀρκάδων, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Ἀργείων. Εἰς τὴν Μαντίνειαν ἀφ' ἑτέρου συνεκεντρώθησαν οἱ ἀντίπαλοι ἤτοι οἱ περὶ τοὺς Μαντινεῖς Ἀρκάδες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Ἠλεῖοι· περιεμένοντο δὲ ἐνταῦθα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, ὑπὸ αὐτὸν τὸν ὀγδοηκοντούτην ἤδη Ἀγησίλαον.

Ἀλλὰ παραστήσωμεν πρὸ πάντων ὅσον ἔνεστιν εὐκρινῶς εἰς τὸν ἀναγνώστην τὸ θέατρον τῶν τελευταίων δαιμονίων συνδυασμῶν ἑνὸς τῶν μεγίστων βεβαίως στρατηγικῶν πνευμάτων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ σημερινὸν ὀροπέδιον τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅπου τὸ πάλαι ἔκειντο ἡ Μαντίνεια καὶ ἡ Τεγέα, ὑψοῦται περὶ τοὺς 2000 πόδας ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ εἶναι ἡ μεγίστη τῶν πολλῶν τῆς μέσης Πελοποννήσου κοιλάδων, ὧν ἑκάστη τοσοῦτον ἐντελῶς φράσσεται ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὴν ὀρέων ὥστε τὰ ὕδατα αὐτῆς οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσι διέξοδον εἰμὴ τὴν διὰ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν ἐκείνων τῶν ὀρέων (σελ. 222—223). Εἶναι δὲ τὸ ὀροπέδιον ἐπίμηκες, ἐκτείνεται ἀπὸ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὁρίζεται ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Παρθενίου ὄρους, τοῦ καὶ σήμερον Παρθένι λεγομένου, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ὄρους, τὸ ὁποῖον σήμερον ὀνομάζεται Τουρνίκη· ἀπὸ δυσμῶν δὲ ὁρίζεται τὸ ὀροπέδιον ὑπὸ τοῦ Μαινάλου ὄρους, ἐφ' οὗ σήμερον κεῖνται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἡ ἐπάνω Χρέπα καὶ τὰ Τρίκορφα, θέσεις ὀνομασταὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἱστορίαν, διότι ἐκεῖ τὴν 24 ἰουνίου 1825 μύριοι Πελοποννήσιοι ὑπὸ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἀγόμενοι, ἠγωνίσθησαν ν' ἀναχαιτίσωσι τὰ τακτικὰ τοῦ αἰγυπτίου Ἰβραΐμη τάγματα. Τὸ εὐρύτερον τοῦ ὀροπεδίου μέρος ἔχει πλάτος 3 ἀγγλικῶν μιλίων, τὸ δὲ στενότερον, 1 μιλίου. Εἰς τὸ βορειότερον αὐτοῦ ἄκρον ἔκειτο ἡ Μαντίνεια, περὶ τὰ σημερινὰ Τσι-

πικνά· εἰς τὸ μεσημβρινώτερον, ἡ Τεγέα, τῆς ὁποίας ἡ θέσις λέγεται μεταξὺ ἁγίου Σώστη καὶ παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ ὀροπεδίου, ἀλλὰ πλησιέστερον εἰς τὴν Τεγέαν ἢ εἰς τὴν Μαντίνειαν, ἐγείρεται ἡ σημερινὴ Τριπολιτσᾶ. Ἡ ὅλη κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν μεταξὺ Μαντινείας καὶ Τεγέας ἀπόστασις ὑπολογίζεται εἰς 10 περίπου ἀγγλικὰ μίλια, ὧν τὰ 6 βορειότερα ἀνῆκον εἰς τὴν Μαντίνειαν, τὰ δὲ 4 μεσημβρινώτερα εἰς τὴν Τεγέαν, ὥστε τὸ σύνορον τῶν δύο ἐκείνων πολιτειῶν ἔκειτο οὐ μακρὰν τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἡ Τεγέα ἔκειτο ἱκανῶς πλησιέστερον εἰς τὴν Σπάρτην ἢ ἡ Μαντίνεια· διότι ἡ εὐθεῖα μεταξὺ Μαντινείας καὶ Σπάρτης ὁδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας. Ἠδύνατό τις νὰ μεταβῇ ἐκ Σπάρτης εἰς Μαντίνειαν καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ τραπῇ πρὸς δυσμὰς καὶ νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Μαινάλου ὄρους, πιθανῶς διὰ τῆς Ἀσέας, ἤτοι τοῦ σημερινοῦ πεδίου τῆς Φραγκόβρυσης, καὶ διὰ τοῦ Παλλαντίου, περὶ τὸ σημερινὸν Βαλτέτσι, τὸ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοσοῦτον περίπυστον γενόμενον ἕνεκα τῆς πρώτης μεγάλης νίκης ἣν ἐνίκησαν αὐτόθι οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Ἰωάννην Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ ἐν Σπάρτῃ εὑρισκόμενος καὶ μὴ δυνάμενος νὰ κοινωνήσῃ μετὰ τῆς Μαντινείας διὰ τῆς Τεγέας, ἠναγκάζετο εἰς ἱκανὴν κυκλοτερῆ περιστροφήν, ἐνῷ ὁ κύριος τῆς Τεγέας κατεῖχε τὴν νευράν, τὴν χορδὴν τοῦ τόξου τούτου.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας εὑρισκόμενος, ὡς προείπομεν, εἰς Τεγέαν ἀπεφάσισε τὸ πρῶτον νὰ προκαλέσῃ τοὺς ἐν Μαντινείᾳ εἰς μάχην, πρὶν ἢ φθάσωσιν αὐτόθι οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐπὶ τούτῳ προήλασε μέχρι τῆς πόλεως ἐκείνης· ἀλλ' οἱ ἐν Μαντινείᾳ ἀπέφυγον τὸν ἀγῶνα. Τότε ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἐπανελθὼν εἰς Τεγέαν, διενοήθη ἕτερόν τι. Ἐπειδὴ ἤξευρεν ὅτι ὁ Ἀγησίλαος εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ Σπάρτης, ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Μαντίνειαν, καὶ ἐπορεύετο διὰ πλαγίας πρὸς δυσμὰς ὁδοῦ, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἅμα δειπνήσαντος τοῦ στρατοῦ ἐν Τεγέᾳ, ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς μετὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ τὴν Σπάρτην, ἐλπίζων νὰ εὕρῃ αὐτὴν ἔρημον προμάχων. Καὶ ἤθελε βεβαίως καταστῇ ἀμαχητὶ κύριος τῆς πόλεως ταύτης καὶ καταφέρει οὕτω ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους πληγήν, ἐάν, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν,

ἀνὴρ Κρής, ἰδὼν τὸ κίνημα, δὲν ἔσπευδε νὰ ἀναγγείλῃ αὐτὸ εἰς τὸν καθ' ὁδὸν ἤδη εὑρισκόμενον Ἀγησίλαον, ὅστις, ἐπιστρέψας ἀμέσως μετὰ τοῦ περὶ αὐτὸν στρατοῦ προέλαβε τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Τοῦτο λοιπὸν αὐτοῦ τὸ βούλευμα ἐματαιώθη διὰ τῆς ἐγκαίρου ἐπανόδου τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Σπάρτην· ἀλλ' ὁ Θηβαῖος στρατηγὸς εἶχε πολλὰ ἐν τῇ θήκῃ αὐτοῦ βέλη. Ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἀψιμαχίας τινὰς περὶ τὴν πόλιν, ἐθεώρησε περιττὸν νὰ χρονοτριβήσῃ πλειότερον ἐνταῦθα, καὶ ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἑτέρου στρατηγήματος. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἤξευρεν, ὅτι οἱ ἐν Μαντινείᾳ Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι αὐτῶν σύμμαχοι, ἅμα μαθόντες τὸν κίνδυνον τῆς Σπάρτης, ἔμελλον νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῆς· ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Μαντινείας, ἐρήμου ἤδη προμάχων οὔσης· καὶ ἦτο βέβαιος ὅτι θέλει προλάβει τὴν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδον τῶν ἀντιπάλων, διότι καὶ αὐτὸς μὲν καὶ αὐτοὶ ἐκ Σπάρτης προέκειτο νῦν νὰ κινήσωσι πρὸς τὴν Μαντίνειαν, ἀλλ' αὐτὸς εἶχε νὰ βαδίσῃ διὰ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἠναγκάζοντο, ὡς προείπομεν, εἰς μεγάλην πρὸς δυσμὰς περιστροφήν. Ἀνεχώρησε λοιπὸν ἐκ Σπάρτης μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ· ὅτε ὅμως ἔφθασεν εἰς Τεγέαν, ἐπείσθη ὅτι τὸ πεζικὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ πορευόμενον. Τῳόντι ἡ φάλαγξ ἐκείνη ἐπὶ 40 περίπου ὥρας ἦτο εἰς ἀκατάπαυστον κίνησιν. Τὴν προπαρελθοῦσαν ἡμέραν εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μαντίνειαν, ἵνα προκαλέσῃ τοὺς πολεμίους εἰς μάχην· τῆς μάχης μὴ γενομένης, ἐπέστρεψεν εἰς Τεγέαν καὶ ἐκεῖθεν, πόλις δειπνήσασα, ἐβάδισε διὰ νυκτὸς ἐπὶ τὴν Σπάρτην· ἐκεῖ διέτριψε τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν περὶ ἀψιμαχίας καὶ τὸ ἑσπέρας, βαδίσασα πάλιν, ἔφθασεν εἰς Τεγέαν· ὥστε ἦτο ἀπαραίτητον ν' ἀναπαυθῇ ἐπί τινας ὥρας. Ἐξαπεστάλη δ' ἐν τούτοις τὸ ἱππικὸν ἐπὶ τὴν Μαντίνειαν, ὡς ἱκανὸν καὶ μόνον νὰ διαπράξῃ τὸ μελετώμενον βούλευμα. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον νὰ ματαιωθῶσιν ὑπὸ τῆς τύχης τὰ ἄριστα τῶν ἐπινοημάτων τοῦ Θηβαίου στρατηγοῦ, κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην αὐτοῦ ἐκστρατείαν. Οἱ Ἀρκάδες, οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ ἄλλοι αὐτῶν σύμμαχοι ἦσαν μὲν μακρὰν τῆς Μαντινείας· εἶχεν ὅμως φθάσει εἰς τὴν πόλιν ταύτην πρὸ μιᾶς περίπου ὥρας τὸ ἐξ Ἀθηνῶν περιμενόμενον ἱππικόν· καὶ γενομένης συμπλοκῆς, ἐπειδὴ οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Θεσσαλοὶ ἱππεῖς ἦσαν ἐκλελυμένοι ὑπὸ δύο ἡμερονυκτίων ἀκαταπαύστου σχεδὸν πορείας καὶ ὑπὸ πολυώρου ἀσιτίας, οἱ Ἀθηναῖοι ἱππεῖς, οἵτινες δὲν

εἶχον προηγουμένως βαδίσει μετὰ τοσαύτης βίας καὶ προσέτι εἶχον λάβει καιρὸν ν' ἀναπαυθῶσιν ὀλίγον, ἠνάγκασαν τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους νὰ ὀπισθοχωρήσωσιν εἰς Τεγέαν. Ἐν ταύτῃ τῇ ἱππομαχίᾳ ἔπεσεν ὅ τε ἵππαρχος τῶν Ἀθηναίων Κηφισόδωρος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ξενοφῶντος Γρύλλος· ὁ δὲ τότε ἀκμάζων Ἀθηναῖος ζωγράφος Εὐφράνωρ παρέστησεν ἐν εἰκόνι λαμπρᾷ, ἥτις ἐκόσμησε τὴν τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, τόν τε ἀγῶνα τοῦτον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διαπρέψασαν ἀνδρείαν τοῦ Γρύλλου, τοῦ ὁποίου τὴν μνήμην καὶ οἱ Μαντινεῖς πολυειδῶς ἐτίμησαν.

Δύο λοιπὸν ἐπιτηδειότατα νενοημένα βουλεύματα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀπέτυχον διὰ παραδόξου συνδρομῆς τυχαίων περιστάσεων· καὶ τότε ὁ στρατηγὸς ἀπεφάσισε ν' ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ, οἵτινες συγκεντρωθέντες ἤδη ἅπαντες εἰς Μαντίνειαν, ἐξῆλθον τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἦλθον καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ στενότερον τοῦ ὀροπεδίου μέρος. Μετὰ τὰς ἀναγκαίας προπαρασκευάς, ἐξῆλθε καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπὸ τῆς βορείου τῆς Τεγέας πύλης, ἄγων τὸν στρατόν, ὡς ἐπὶ μάχην συντεταγμένον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τὴν Μαντίνειαν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτράπη πρὸς ἀριστεράν, ἤτοι πρὸς τὸ ὄρος τοῦ Μαινάλου τὸ ὁποῖον ὥριζεν ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὀροπέδιον, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους περὶ τὸ σημεῖον ὅπου σήμερον κεῖται ἡ Τριπολιτσᾶ, ἐστράφη ἐκεῖθεν πάλιν πρὸς βορρᾶν, παρακολουθῶν τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, μέχρις οὗ ἐπλησίασεν εἰς τὴν δεξιὰν τῶν πολεμίων πτέρυγα. Ἐνταῦθα διέταξε τὴν φάλαγγα νὰ θέσῃ τὰ ὅπλα, ὡς ἂν ἐμελέτα νὰ στρατοπεδεύσῃ. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν νὰ τὸν παρατηρῶσιν ἀφ' ἧς προήλασεν ἐκ Τεγέας, ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι ἐπέρχεται κατ' εὐθεῖαν ἐπ' αὐτούς, καὶ παρεσκευάσθησαν ν' ἀγωνισθῶσιν. Ὅτε ὅμως εἶδον αὐτὸν τραπέντα πρὸς τὸ ὄρος καὶ μεταβαλόντα οὕτω διεύθυνσιν, ὑπέθεσαν ὅτι ὁ σκοπός του δὲν ἦτο νὰ πολεμήσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐνισχύθησαν εἰς τὴν γνώμην ταύτην,ὅτε παύσας τὴν πορείαν, ἔθετο τὰ ὅπλα· διότι συνεπέραναν ἐκ τούτου, ὅτι σκοπεύει ἀληθῶς νὰ στρατοπεδεύσῃ ἐκεῖ. Ἐντεῦθεν οἱ πολέμιοι ἔλυσαν τὰς τάξεις καὶ ἔπαυσαν πᾶσαν πρὸς πόλεμον παρασκευήν. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὅστις καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῆς ἀναπαύσεως διετήρει τὴν φά-

λαγγα αὐτοῦ συντεταγμένην, ἀφοῦ ἄφησε τοὺς ἀντιπάλους του νὰ πλανηθῶσι καὶ νὰ περιέλθωσιν εἰς ἱκανὴν σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν, αἴφνης παρήγγειλεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀναλάβωσι τὰ ὅπλα καὶ νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός.

Οἱ πολέμιοι, ἐννοήσαντες τότε τὸν ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον, ἔσπευσαν ν' ἀναλάβωσι τὰς τάξεις, ἀλλ' ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ βεβιασμένη αὐτη παρασκευὴ δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἦναι πλημμελής· καὶ παρεκτὸς τούτου, διὰ τὸ ἀπροσδόκητον, προσέβαλεν οὐσιωδῶς τὴν ἠθικὴν τοῦ στρατοῦ πεποίθησιν. Κατέλαβον δὲ τὴν μὲν δεξιὰν οἱ Μαντινεῖς (διότι ἡ μάχη προέκειτο νὰ συγκροτηθῇ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν) καὶ οἱ ἄλλοι Ἀρκάδες· ἀμέσως μετὰ τούτους ἵσταντο οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐν τῷ μέσῳ οἱ Ἠλεῖοι καὶ οἱ Ἀχαιοί, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰ πτέρυγα, οἱ Ἀθηναῖοι. Τὸ ἱππικὸν παρετάχθη ὄχι ὅπως ἐν Λεύκτροις, ἔμπροσθεν τοῦ πεζικοῦ, ἀλλὰ παρ' ἑκατέραν τὴν πτέρυγα, τὸ μὲν τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὴν ἀριστεράν, τὸ δὲ τῶν Ἠλείων, παρὰ τὴν δεξιάν. Ἂν ὁ Ἀγησίλαος ἢ ἄλλος τῆς Σπάρτης βασιλεὺς ἦτο παρών, εἶναι ἄδηλον. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐπανέλαβεν ἐνταῦθα τὴν λοξὴν παράταξιν τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης· συνεκρότησε δηλαδὴ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀφ' ὅλων τῶν Βοιωτῶν, κολοσσιαίαν φάλαγγα ἔχουσαν βάθος, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πεντήκοντα ἀσπίδων, ἵνα δι' αὐτῶν πρὸ πάντων καταβάλῃ τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους· οἱ Ἀρκάδες, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Εὐβοεῖς καὶ οἱ Σικυώνιοι κατεῖχον τὸ μέσον, οἱ δὲ Ἀργεῖοι τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἱστάμενοι ἀπέναντι τῶν Ἀθηναίων· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ κέντρῳ καὶ οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ διετάχθησαν νὰ μὴ προσβάλωσιν ἀμέσως, περιμένοντες τὴν ἔκβασιν τῆς μεγάλης καὶ κυρίας ἐπιθέσεως τοῦ Ἐπαμεινώνδου αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ἡ φάλαγξ τῶν πολεμίων εἶχε βάθος, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα, δώδεκα ὁπλιτῶν· ἡ δὲ ὅλη δύναμις ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ προσδιορίζεται μὲν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου εἰς 20,000 πεζοὺς καὶ 2000 ἱππεῖς, ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Μαντινεῖς, εἰς 30,000 δὲ πεζοὺς καὶ 3000 ἱππεῖς, ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Θηβαίους, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ξενοφῶν δὲν ἀναφέρει οὔτε τούτους οὔτε ἄλλον τινὰ ἀριθμόν, εἶναι ἐπιτετραμμένον ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ Διοδώρου· διότι ἂν τῳόντι τοιαύτη ἦτο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ στρατοῦ τὸν

ὁποῖον ἦγεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Ξενοφῶν, τοῦ ὁποίου γνωστὴ εἶναι ἡ ὀλίγη πρὸς τὸν Θηβαῖον στρατηγὸν εὔνοια, δὲν ἤθελε λείψει βεβαίως ν' ἀναφέρῃ τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλαττοῦται κατά τι ἡ ἀξία τοῦ ἐπελθόντος κατορθώματος.

Καὶ ἤρξατο λοιπὸν ἡ μάχη διὰ τῆς ἀπ' ἀριστερῶν ἐπιθέσεως τοῦ τε ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Τὸ κράτιστον αὐτοῦ ἱππικὸν ἔτρεψε μετ' οὐ πολὺ τὰς ἴλας τῶν Ἠλείων, καὶ ἔπειτα, μὴ ἐξακολουθῆσαν τὴν δίωξιν, ἐτράπη δεξιᾷ ἐπὶ τὴν πεζικὴν φάλαγγα. Ἐνταῦθα ὁ Ἐπαμεινώνδας εἶχεν ἤδη ἐπιπέσει μεθ' ὅλου τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ ὄγκου ἐπὶ τὴν πολὺ λεπτοτέραν παράταξιν τῶν Μαντινέων καὶ Λακεδαιμονίων ὁπλιτῶν· καὶ μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα ἀσπίδος πρὸς ἀσπίδα, καὶ ἀκοντίου πρὸς ἀκόντιον, καὶ ξίφους πρὸς ξίφος, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσι. Τότε ἐπλησίασαν καὶ οἱ Ἀρκάδες, καὶ οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι τοῦ κέντρου καὶ τῆς δεξιᾶς καὶ εὐχερῶς κατέβαλον τοὺς ἐκπλαγέντας ἤδη διὰ τὴν τροπὴν τῶν Μαντινέων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, Ἀχαιούς, Ἠλείους καὶ ἄλλους ἀντιπάλους. Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος γενομένη περιγραφὴ τῆς μάχης ταύτης, εἰ καὶ βραχεῖα, εἶναι τοσοῦτον ζωγραφική, καὶ μάλιστα ἡ εἰκὼν δι' ἧς παρίστησι τὸν μὲν ὅλον στρατὸν τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὥσπερ τριήρη ἐπερχόμενον, τὴν δὲ πεντηκοντάσπιδα τὸ βάθος κεφαλὴν τοῦ στρατοῦ τούτου, ὡς ἔμβολον τῆς τριήρους, ὥστε ἠθέλομεν ἀδικήσει τὸν ἀναγνώστην, ἐὰν δὲν παρεθέτομεν ἐνταῦθα αὐτὰς τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου καὶ στρατηγοῦ ἐξόχου τὰς λέξεις. «Ὁ δὲ (Ἐπαμεινώνδας) τὸ στράτευμα ἀντίπρωρον ὥσπερ τριήρη προσῆγε, νομίζων, ὅπῃ ἐμβαλὼν διακόψειε, διαφθερεῖν ὅλον τὸ τῶν ἐναντίων στράτευμα· καὶ γὰρ δὴ τῷ μὲν ἰσχυροτάτῳ παρεσκευάζετο ἀγωνίζεσθαι, τὸ δὲ ἀσθενέστατον πόρρω ἀπέστησεν, εἰδὼς ὅτι ἡττηθὲν ἀθυμίαν ἂν παράσχοι τοῖς μεθ' ἑαυτοῦ, ῥώμην δὲ τοῖς πολεμίοις. Καὶ μὴν τοὺς ἱππέας οἱ μὲν πολέμιοι ἀντιπαρετάξαντο ὥσπερ ὁπλιτῶν φάλαγγα βάθος ἐφεξῆς, (ἤτοι ἐπὶ δώδεκα τὸ πολὺ) καὶ ἔρημον πεζῶν ἁμίππων, (ἤτοι ψιλῶς ὡπλισμένων καὶ πεζῶν μετὰ τῶν ἱππέων συναγωνιζομένων)· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας αὖ καὶ τοῦ ἱππικοῦ ἔμβολον ἰσχυρὸν ἐποιήσατο καὶ ἁμίππους πεζοὺς συνέταξεν αὐτοῖς, νομίζων τὸ ἱππικόν, ἐπεὶ διακόψειεν, ὅλον τὸ ἀντίπαλον νενικηκὼς ἔσεσθαι· μάλα γὰρ χαλεπὸν εὑρεῖν τοὺς ἐθελήσοντας μένειν, ἐπειδάν

τινας φεύγοντας τῶν ἑαυτῶν ὁρῶσι· καὶ ὅπως μὴ ἐπιβοηθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τοῦ εὐωνύμου κέρατος ἐπὶ τὸ ἐχόμενον, κατέστησεν ἐπὶ γηλόφων τινῶν ἐναντίους αὐτοῖς καὶ ἱππέας καὶ ὁπλίτας, φόβον βουλόμενος καὶ τούτοις παρέχειν ὡς εἰ βοηθήσοιεν, ὄπισθεν οὗτοι ἐπικείσοιντο αὐτοῖς. Τὴν μὲν δὴ συμβολὴν οὕτως ἐποιήσατο, καὶ οὐκ ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος· κρατήσας γὰρ ᾗ προσέβαλεν, ὅλον ἐποίησε φεύγειν τὸ τῶν ἐναντίων».

Εἶχε λοιπὸν ἤδη τραπῆ εἰς φυγὴν ὁλόκληρος τῶν ἐναντίων ὁ στρατός, καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, νικήσας κατὰ κράτος τοὺς ἀντιπάλους ἐν τῷ κρισίμῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἐφαίνετο προωρισμένος νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὅτε αἴφνης καιρίαν ἔλαβε πληγὴν εἰς τὸν θώρακα. Οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ διηύθυνον τὰ τῆς μάχης μαχόμενοι πεζοὶ καὶ φέροντες ὅπλα οἷα καὶ οἱ κοινοὶ τῶν στρατιωτῶν· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐμάχετο ἀείποτε μεταξὺ τῶν προμάχων, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠγωνίσθη ἐκθυμότερον τοῦ συνήθους, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ συμπληρώσῃ τὴν νίκην πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἀφ' οὗ ἐξηρτᾶτο ἡ τοῦ ὅλου ἀγῶνος κρίσις. Ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον, ὅτι ἐτραυματίσθη ἐνῷ ἤδη εἶχον τραπῆ οἱ πολέμιοι. Ἀλλὰ τὸ ἄπορον τὸ μοναδικὸν ἴσως ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν νικηφόρον στρατὸν τὸ τραῦμα τοῦ στρατηγοῦ· διότι ἅμα πεσόντος αὐτοῦ, ἔπεσον οὕτως εἰπεῖν καὶ τὰ ὅπλα τῶν περὶ αὐτὸν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν, οἵτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀνεδείχθησαν ἀκαταγώνιστοι. «Ἠπεί γε μὴν ἐκεῖνος ἔπεσε, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οἱ λοιποὶ οὐδὲ τῇ νίκῃ ὀρθῶς ἔτι ἐδυνάσθησαν χρήσασθαι, ἀλλὰ φυγούσης μὲν αὐτοῖς τῆς ἐναντίας φάλαγγος, οὐδένα ἀπέκτειναν οἱ ὁπλῖται οὐδὲ προῆλθον ἐκ τοῦ χωρίου ἔνθα ἡ συμβολὴ ἐγένετο· φυγόντων δ' αὐτοῖς καὶ τῶν ἱππέων, ἀπέκτειναν μέν, οὐδ' οἱ ἱππεῖς διώκοντες, οὔτε ἱππέας οὔθ' ὁπλίτας, ὥσπερ δὲ ἡττώμενοι πεφοβημένως διὰ τῶν φευγόντων πολεμίων διέπεσον.» Δὲν λέγομεν τοῦτο βεβαίως ἵνα ἐπαινέσωμεν τοὺς Θηβαίους· ἀξιοζήλωτα δὲν εἶναι τὰ ἔθνη τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἢ ὁ θάνατος ἀπὸ τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου ἀνθρώπου ἑνὸς ἤρτηται. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς μεγαλοφυΐας ἀνδρῶν οἷος ὁ Ἐπαμεινώνδας, οἵτινες ἐπὶ τοσοῦτον συγκεντροῦσιν εἰς ἑαυτοὺς ἅπασαν τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους

δύναμιν, ὥστε τοῦτο δι' αὐτῶν οὕτως εἰπεῖν καὶ ὑπάρχει καὶ παύει τοῦ νὰ ὑπάρχῃ!

Ἓν τούτοις ἀναμφισβήτητον μὲν ἦτο ὅτι ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ οἱ Θηβαῖοι ἐνίκησαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἔπαυσεν ἡ καταδίωξις, οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἶχον ἀνθέξει ὁπωσοῦν εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, καταβαλόντες μάλιστα περὶ τὰ τέλη οὐκ ὀλίγους τῶν ἀντιπάλων ἱππέων· καὶ ἐπὶ πᾶσι, προσεχοῦς οὔσης τῆς Μαντινείας, οἱ φυγάδες ἠδυνήθησαν νὰ συμπυκνωθῶσι πάλιν περὶ αὐτήν, ἰσχυρίσθησαν καὶ οὗτοι ὅτι ἐνίκησαν καὶ ἔστησαν ὡσαύτως τρόπαιον. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἦτο ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετά τινας δισταγμοὺς ἐζήτησαν ἀνακωχὴν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, ὁμολογήσαντες οὕτω τὴν ἧτταν.

Ὁ δὲ Ἐπαμεινώνδας μετηνέχθη ζῶν ἔτι εἰς τὸ στρατόπεδον, καὶ οἱ συνελθόντες ἰατροὶ ἀπεφήναντο, ὅτι ἅμα ἐξαιρεθῇ τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ θώρακος θέλει ἀπαραιτήτως ἐπέλθει ὁ θάνατος. Ὁ στρατηγὸς ἤκουσεν ἀτάραχος τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς ἐπιστήμης· καὶ πρῶτον μὲν ἠρώτησεν, ἐὰν διεσώθη ἡ ἀσπὶς αὐτοῦ, τοῦ δὲ ὑπασπιστοῦ ἀποκριθέντος, ὅτι ναί, καὶ θέντος αὐτὴν πρὸ τῆς ὁράσεως, ἠρώτησε πάλιν ὁ στρατηγός, τίς ἀπέβη τῆς μάχης ἡ ἔκβασις· ἀκούσας δὲ ὅτι ἐνίκησαν οἱ Βοιωτοί, ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν Ἰολαΐδαν καὶ τὸν Δαΐφαντον, εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ ἀναθέσῃ τὴν στρατηγίαν. Ἔλαβεν ὅμως τὴν θλιβερὰν ἀπάντησιν, ὅτι ἀμφότεροι εἶχον θανατωθῆ· τότε, εἶπε, δὲν σᾶς μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ εἰρηνεύσητε πρὸς τοὺς πολεμίους. Καὶ διατάξας νὰ ἐκσπάσωσι τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ στήθους, ἐξέπνευσε μετ' οὐ πολὺ διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἀκατάσχετον αἱμορραγίαν. Λέγεται δὲ ὅτι οὐδὲ τὴν συνείδησιν τῶν μεγάλων ἔργων ὅσα διεπράξατο, ἀπέβαλε κατὰ τὰς ὑστάτας ταύτας τῆς ζωῆς στιγμάς· διότι, τινὸς τῶν περὶ αὐτὸν φίλων μετὰ δακρύων εἰπόντος «τελευτᾷς ἄτεκνος, Ἐπαμεινώνδα,» — «Μὰ Δία μέν, ἀπεκρίθη, ἀλλὰ καταλείπω δύο θυγατέρας, τήν τε ἐν Λεύκτροις νίκην καὶ τὴν ἐν Μαντινείᾳ».

Οὕτως ἀπέθανεν ὁ Ἐπαμεινώνδας κατὰ ἰούνιον ἢ ἰούλιον τοῦ 362, εἰς ἡλικίαν 56 ἢ 57 ἐτῶν. Ἡ σχετικὴ ἐκτίμησις τῶν διαφόρων μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ἡ βαθμολόγησις οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀξίας αὐτῶν, εἶναι βεβαίως ἔργον δυσχερέστατον καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον

μάταιον· διότι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ σταθμίσῃ ἀκριβῶς τὰ ποικίλα προσωπικὰ τῆς μεγαλοφυΐας προτερήματα, τοιαύτη εἶναι συνήθως ἡ διαφορὰ τῶν περιστάσεων ἐν αἷς, καὶ τῶν ὀργάνων δι' ὧν ἐνήργησεν ἕκαστος τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας, ὥστε κινδυνεύει τις πάντοτε νὰ φανῇ ἄδικος περὶ τὰς τοιαύτας συγκρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τοῦτο εἶναι τὸ ἀξιοσημείωτον, ὅτι, ἐνῷ περὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐξόχων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνδρῶν, ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον, καὶ ἔπαινοι ἠκούσθησαν καὶ ψόγοι, περὶ μόνου τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι μίαν ἐξέφερον ψῆφον, τὴν ψῆφον τοῦ ἐγκωμίου καὶ τοῦ θαυμασμοῦ. Δὲν λέγομεν τί ἐφρόνει περὶ αὐτοῦ ἡ πόλις, ἧς κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐτάφη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλ' ἐν Θήβαις ἠγέρθη αὐτῷ ἀνδριὰς ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεγράφησαν ἐλεγεῖα διαρρήδην ἀνακηρύσσοντα ἅπαντα αὐτοῦ τὰ μεγαλουργήματα.

Ἡμετέραις βουλαῖς Σπάρτη μὲν ἐκείρατο δόξαν.
Μεσσήνη δ' ἱερὴ τέκνα χρόνῳ δέχεται.
Θήβης δ' ὅπλοισιν Μεγάλη πόλις ἐστεφάνωται,
αὐτόνομος δ' Ἑλλὰς πᾶσ' ἐν ἐλευθερίῃ.

Καὶ τοῦτο μὲν τὸ φρόνημα τῶν συμπολιτῶν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς φυσικόν, ἀλλ' ὑπερβολικὸν ἴσως ἐγκώμιον. Ἔρχονται ὅμως ἔπειτα ἕτεροι μάρτυρες ἢ μᾶλλον πάντες ὅσοι ἔλαβον οὕτως ἢ οὕτως ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τοῦ ἀνδρός, οἱ ἐπιμαρτυροῦντες τὴν λαμπρὰν ἐκείνην κρίσιν. Ὁ Ρωμαῖος Κικέρων ἀπεφήνατο αὐτὸν «μέγιστον τῆς Ἑλλάδος ἄνδρα.» Παρεθέσαμεν ἤδη τὴν γνώμην τοῦ Πολυβίου· ὁ δὲ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἀπαριθμήσας ἅπαντας τοὺς πρωταγωνιστὰς τῶν διαφόρων ἑλληνίδων πόλεων, Θεμιστοκλῆν, Κίμωνα, Περικλῆν, Ἀγησίλαον, Πελοπίδαν καὶ ἄλλους, ἐπιφέρει· «Ἀλλ' ὅμως εἴ τις συγκρίνειε τὰς τούτων ἀρετὰς τῇ Ἐπαμεινώνδου στρατηγίᾳ τε καὶ δόξῃ, πολὺ ἂν προέχουσαν εὕροι τὴν περὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀρετήν. Παρὰ μὲν γὰρ ἑκάστῳ τῶν ἄλλων, ἓν ἂν εὕροι προτέρημα τῆς δόξης, παρὰ δὲ τούτῳ πάσας τὰς ἀρετὰς ἠθροισμένας. Καὶ γὰρ ῥώμῃ σώματος καὶ λόγου δεινότητι, πρὸς δὲ τούτοις, ψυχῆς λαμπρότητι καὶ μισαργυρίᾳ καὶ ἐπιεικείᾳ,

καὶ τὸ μέγιστον ἀνδρείᾳ καὶ στρατηγικῇ συνέσει, πολὺ διήνεγκε πάντων.» Ἀλλ' ἠθέλομεν μηκύνει ἐπὶ πολὺ τὸν λόγον ἐὰν παρεθέτομεν ἅπαντα τοῦ ἀνδρὸς τὰ ἐγκώμια· μίαν δὲ μόνον δέον νὰ μὴ παραλείψωμεν γνώμην. Ὁ Ξενοφῶν οὔτε τοὺς Θηβαίους ἠγάπα οὔτε τὸν Ἐπαμεινώνδαν· διότι οἱ Θηβαῖοι καὶ μάλιστα ὁ Ἐπαμεινώνδας καθήρεσαν τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως ἐκείνης πρὸς ἥν, ὡς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, εἶχεν ὁ ἱστορικὸς πλείστας συμπαθείας. Ὅθεν πολλάκις ἠδίκησε τὸν ἄνδρα, ὄχι διὰ κατακρίσεως, ἀλλὰ μᾶλλον δι' ἀποσιωπήσεως. Δὲν ἀνέφερε λ. χ. τὴν πρὸς τὸν Ἀγησίλαον πάλην αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 371 ἔτους· ἱστορῶν ἔπειτα τὸ ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα τῶν Θηβαίων, ἐντελῶς ἀπεσιώπησε τὸ ὄνομα τοῦ πρωτουργοῦ τῆς μεγάλης ταύτης νίκης· καὶ διηγούμενος τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατείαν, δὲν κατέδειξεν ἀποχρώντως τὴν σπουδαιότητα τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν ὅσας ἐπήνεγκεν αὐτόθι ὁ Ἐπαμεινώνδας. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὰς τελευταίας αὐτοῦ κατὰ τὴν χερσόνησον πράξεις, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν θαυμασμὸν τὸν ὁποῖον ᾐσθάνθη, καὶ ἀφοῦ ἐπανειλημμένως ἐπῄνεσε τὸν ἄνδρα, ἀνέκραξεν, ὡς εἰ συγκεφαλαιῶν τὸν ἔπαινον· «ὅσα μέν τοι προνοίας ἔργα καὶ τόλμης ἐστὶν οὐδέν μοι δοκεῖ ἀνὴρ ἐλλιπεῖν.» Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ τελευταῖος μέγας πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς ἀνὴρ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους περιόδου· ὁ τελευταῖος τῶν πολλῶν καὶ ἐνδόξων ἐκείνων ἡρώων, οἵτινες ἐξεπροσώπουν ἅμα καὶ ὡδήγουν καὶ συνεῖχον τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Αὐτοῦ πεσόντος, ἐπῆλθε μακρὰ εἰκοσιπενταετὴς περίπου, πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναρχία, ἥτις δὲν ἔπαυσεν εἰμὴ διὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ἀφ' ἧς ἄρχεται ἑτέρα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου φάσις. Κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν ἐνταῦθα ἀπολήγει καὶ τὸ τελευταῖον σωζόμενον μέγα ἱστορικὸν ἔργον τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ περιόδου, τὰ Ἑλληνικὰ τοῦ Ξενοφῶντος· ὥστε ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐφεξῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον, δὲν γνωρίζομεν τὰ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰμὴ ἀπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, τοῦ Διοδώρου, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Παυσανίου, καὶ ἀπὸ τῶν ἀσυναρτήτων καὶ πολλάκις μὴ ἀκριβῶν εἰδήσεων ὅσας εὑρίσκομεν εἰς τοὺς ῥήτορας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Κατάλυσις τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ.

Οἱ Θηβαῖοι ἔσπευσαν νὰ ἀκολουθήσωσι τὴν συμβουλὴν ἣν ἀποθνήσκων ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ἐπαμεινώνδας, συνομολογήσαντες εἰρήνην δι' ἧς καθιερώθη ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχε πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου. Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης ταύτης, ἡ Μαντίνεια καὶ οἱ περὶ αὐτὴν Ἀρκάδες ἔμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀρκαδίας ἥτις μετὰ τῆς Τεγέας καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως ἐξηκολούθησεν ἀπαρτίζουσα τὸν διὰ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὀργανωθέντα ἀρκαδικὸν δεσμὸν καὶ περιστέλλουσα ἀπὸ βορρᾶ τὴν Σπάρτην· τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην ἀνεγνωρίσθη καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Μεσσήνης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠθέλησε κατ' οὐδένα λόγον νὰ παραδεχθῇ τὸν ὅρον τοῦτον καὶ δὲν ὑπέγραψε τὴν εἰρήνην, ἀλλ' ἅπαντες αὐτῆς οἱ σύμμαχοι, καὶ ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἠλεῖοι καὶ οἱ περὶ τὴν Μαντίνειαν Ἀρκάδες, ἐκύρωσαν τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως αἱ Θῆβαι δὲν ἐκυριάρχησαν μὲν τῆς Πελοποννήσου διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης, ὅπως ἤθελε συμβῇ ἐὰν ἐπέζη ὁ Ἐπαμεινώνδας, διετήρησαν ὅμως πλεονεκτήματα ἀξιόλογα, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσι λογιζόμεναι ὡς ἡ ἰσχυροτάτη τῆς Ἑλλάδος πόλις. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶχον εἰσέτι συμμάχους τὸ Ἄργος, τὴν Τεγέαν, τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ τὴν Μεσσήνην, ἐκτὸς δὲ τῆς Πελοποννήσου, τοὺς Φωκεῖς, τοὺς Λοκρούς, τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς Ἡρακλεώτας, τοὺς πλείστους Θεσσαλούς, τοὺς πλείστους Εὐβοεῖς, τοὺς Ἀκαρνᾶνας, καὶ ἰδίως ἐδέσποζον ὁλοκλήρου τῆς Βοιωτίας. Ἀλλὰ οἱ Φωκεῖς ἀμέσως σχεδὸν ἀπέστησαν· μετ' ὀλίγον δὲ οἱ Εὐβοεῖς, καὶ ἐν γένει τὸ σῶμα τοῦτο, ὅσον ὀγκῶδες καὶ ἂν ἐφαίνετο, ἐστερεῖτο ἤδη ψυχῆς, ὥστε ἅμα πνεύσαντος τοῦ ἐλαχίστου

ἀνέμου, ἔμελλεν ὁλόκληρον νὰ διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη.

Οὐδὲν ἧττον ἀσθενὴς ἀπέβη ἡ κατάστασις τῆς Σπάρτης ἥτις ἐστερήθη τότε οὐ μόνον τῶν Πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων, ἀλλὰ καὶ τοῦ πλείστου καὶ εὐδαιμονεστάτου τῆς ἰδίας χώρας μέρους· διὸ ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων καὶ ὅμως μὴ δυνάμενος νὰ ἡσυχάσῃ, καίτοι ὑπερβὰς ἤδη τὴν ἡλικίαν τῶν ὀγδοήκοντα ἐτῶν, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τύχην ἀλλαχοῦ. Ἡ παραλυσία τοῦ περσικοῦ κράτους εἶχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κορυφωθῆ· αἱ πλεῖσται τῶν δυτικῶν σατραπειῶν εἶχον ἐπαναστατήσει κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὁ δὲ ἐπιχώριος τῆς Αἰγύπτου βασιλεύς, ὁ Ταχώς, ὑπεστήριζε παντὶ σθένει τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ὅθεν ὁ Ἀγησίλαος ἐνόμισεν ὅτι ἀπερχόμενος μετὰ 1000 Λακεδαιμονίων καὶ ἄλλων Πελοποννησίων ὁπλιτῶν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Ταχώ, ὅστις καὶ ἄλλους πολλοὺς εἶχεν Ἕλληνας μισθοφόρους, θέλει καταφέρει καιρίαν τινὰ κατὰ τοῦ περσικοῦ κράτους πληγὴν καὶ ἀνανεώσει οὕτω τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ. Ἀλλὰ φθάσας εἰς Αἴγυπτον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα· καὶ μετ' οὐ πολὺ στασιάσαντος τοῦ τούτου ἀνεψιοῦ Νεκτεναβῶ, ὁ Ἀγησίλαος ἠσπάσθη τοῦ Νεκτεναβῶ τὴν μερίδα. Ἀφοῦ δὲ ἀνέδειξεν αὐτὸν νικηφόρον, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἀνεχώρησεν ἐπὶ τούτῳ διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ Νείλου εἰς Κυρήνην, ὅθεν ἐμελέτα νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς τὴν Λακωνικήν. Ἀλλ' ἀπεβίωσε καθ' ὁδὸν πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν Κυρήνην, εἰς ἡλικίαν 84 ἐτῶν, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν Σπαρτιᾶται ἀνεκόμισαν τὸν νεκρὸν αὐτοῦ εἰς Σπάρτην. Αἱ τελευταῖαι τῆς ζωῆς τοῦ Ἀγησιλάου περιπέτειαι καὶ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ὄνειρα, προσηκόντως ἐπεσφράγισαν τὸν βίον ἐκεῖνον, ὅστις, ἀείποτε ἐπιδιώξας τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων, κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς τύχης ν' ἀναλωθῇ περὶ μικρὰ καὶ ἀφανῆ.

Ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Μαντίνειαν μάχην, ἰσχυροτέρα τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐφαίνετο ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις. Ἡ πόλις αὕτη οὐ μόνον διέσωζε τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν ἧς εἶχεν ἀρχίσει τὴν

συγκρότησιν μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν αὐτῆς, ἀλλὰ ἐν ἔτει 358 καὶ τὴν Εὔβοιαν ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Θηβαίων, καὶ τῆς θρακικῆς χερσονήσου συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν· ὥστε ἤδη προσέθηκε τὰς δύο ταύτας ἀξιολόγους χώρας εἰς τὰς πολλὰς καὶ ἰσχυρὰς νήσους καὶ παραλίας ὧν προηγουμένως προΐστατο, καὶ ἐξ ὧν περιοριζόμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τὴν Λέσβον, τὴν Χίον, τὴν Σάμον, τὴν Κῶ καὶ τὴν Ρόδον, τὰς περὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην πόλεις, καὶ ἰδίως τὴν πασῶν τούτων ἰσχυροτέραν, τὸ Βυζάντιον. Ἀλλ' ἡ δευτέρα αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ναυτικὴ ἡγεμονία, μόλις λαβοῦσα τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἐπίδοσιν, κατέπεσεν, ὡς οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου αἱ ἀσθενεῖς βάσεις δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ὑποφέρωσι προσθήκην ἀσυνέτως εἰς αὐτὰς ἐπισωρευθεῖσαν. Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον προσπαθήσει νὰ περιποιηθῶσιν ὅσον ἔνεστι τοὺς συμμάχους, καὶ πρὸ πάντων εἶχον καθιερώσει τὴν ἀρχήν, ὅτι δὲν θέλουσι πέμπει εἰς τὸ ἑξῆς Ἀθηναίους κληρούχους ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς· ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη παρεβίασαν τὴν ἀρχὴν ταύτην, καταλαβόντες πολλὰ κτήματα εἰς Σάμον καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Παρεκτὸς τούτου, οἱ ἐκ μισθοφόρων ἤδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκείμενοι στρατοὶ τῶν Ἀθηνῶν, εἰς πολλὰς παρεξετράπησαν καταπιέσεις ὡς πρὸς τοὺς συμμάχους. Ὅθεν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 358 ἔτος, καθ' ὃ νέαν ἔλαβεν αὔξησιν ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἀπέστησαν ἀπὸ αὐτῆς οἱ Κῶοι, οἱ Χῖοι, οἱ Ρόδιοι καὶ οἱ Βυζάντιοι. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι τοὺς ἀποστάτας, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὴν Χίον, ὅπου ἔπεσεν ὁ Χαβρίας, ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, καὶ μετ' οὐ πολύ, ἐν ἔτει 355, ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ὁλοσχερῆ αὐτονομίαν τῶν ἀποστατῶν καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας. Ἡ δὲ ἄδοξος ἔκβασις τοῦ τριετοῦς τούτου πολέμου, ὅστις ὀνομάζεται «συμμαχικὸς πόλεμος,» ἐμαρτύρησεν ἐκ νέου τὴν ὀλεθρίαν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν παρακμὴν εἰς ἣν κατήντησεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν ἔτει 412 π. Χ., ἀφοῦ ὑπέστη τοσοῦτον φοβερὰς ἐν Σικελίᾳ καταστροφάς, ἡ πόλις αὕτη ἠδυνήθη ἔτι ν' ἀνθέξῃ, ἀγωνιζομένη κατὰ συμπάσης σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Περσίας αὐτῆς, καὶ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος· ἤδη δέ, ἐνῷ δὲν εἶχε πολεμήσει εἰμὴ πρὸς τέσσαρας πόλεις, ἐνῷ ὄχι μό-

νον οὐδεμίαν εἶχε προηγουμένως πάθει ζημίαν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εἶχε προσλάβει τὴν Εὔβοιαν καὶ τὴν θρακικὴν χερσόνησον, κατέθεσε τὰ ὅπλα μετὰ τριετῆ ἀσθενέστατον ἀγῶνα. Καὶ διετήρησε μὲν ἱκανούς τινας συμμάχους, ἀλλὰ οὐδὲν πλέον ἐνέπνεεν εἰς αὐτοὺς σέβας, καὶ περιῆλθε πρὸς τούτοις εἰς τὴν ἐσχάτην χρηματικὴν ἀμηχανίαν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῆς Ἑλλάδος. Ὅλοι οἱ ἀγῶνες ὅσοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐγένοντο ἵνα ἀπαρτίσῃ αὕτη κράτος ἕν, ἀπέβησαν μάταιοι. Αἱ τρεῖς μεγάλαι πόλεις, αἱ ἐπιχειρήσασαι ἀλληλοδιαδόχως τὸ ἔργον τοῦτο, ἐξ ἴσου ἀλληλοδιαδόχως ἀπέτυχον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξήντλησαν τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ εὐδοκιμήσωσιν. Ἄλλη πόλις Ἑλληνὶς ἐκ τῶν ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχεν ἱκανὴ νὰ διαδεχθῇ τὸ ἀξίωμα αὐτῶν καὶ νὰ ἀποβῇ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Φεραῖος Ἀλέξανδρος εἶχε μὲν ἀναλάβει πολλήν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, δύναμιν· ἀλλ' ἐδολοφονήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 359 ὑπὸ τῶν τῆς ἰδίας συζύγου Θήβης ἀδελφῶν Τισιφόνου, Πυθολάου καὶ Λυκόφρονος, οἵτινες διεδέξαντο κατ' ἐπιφάνειαν τὸ τοῦ ταγοῦ ἀξίωμα, πράγματι ὅμως ὀλίγον ἴσχυσαν, ἡ δὲ Θεσσαλία περιῆλθεν εἰς τὴν συνήθη αὐτῆς διαίρεσιν καὶ ἀσθένειαν. Ἔτι ὀλιγωτέραν ἐπιρροὴν ἠδύνατο νὰ λάβῃ εἰς τὴν τύχην τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ μεγάλη τῶν Συρακουσῶν πόλις. Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη δὲν ὑπῆρξε πολλοῦ λόγου ἀξία οὐδ' ἐπὶ τοῦ δραστηρίου δυνάστου Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ 367, προέκυψεν, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου του, Διονυσίου τοῦ νεωτέρου, μακρὸς μεταξὺ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἑλληνίδων πόλεων, ἐμφύλιος πόλεμος, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου εἰς τοσαύτην περιῆλθον αἱ Συράκουσαι ἔκλυσιν, ὥστε τῷ 345 ἐζήτησαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν Κορίνθου, διαιτητήν τινα καὶ ἀνορθωτὴν τῶν πραγμάτων. Καὶ τότε ἀπῆλθεν εἰς Συρακούσας ἀνὴρ ἔγκριτος ἐπὶ χρηστότητι καὶ ἀρετῇ, ὁ Τιμολέων, ὅστις, κατισχύσας τῶν ἀντιπάλων, καὶ πείσας τὸν Διονύσιον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Κόρινθον (ὅπου διέζησεν οὗτος τὸ ὑπόλοι-

που τοῦ βίου ἰδιωτεύων) ἠνώρθωσε τὸ ἀρχαῖον ἐλεύθερον τῆς πόλεως πολίτευμα, κατέλυσε καὶ τοὺς ἄλλους ἐν Σικελίᾳ τυράννους καὶ περιέστειλε τοὺς Καρχηδονίους. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον αἱ Συράκουσαι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ βαρύνωσιν εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν πραγμάτων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ δὲ ἱστορία καὶ ἡ τύχη αὐτῶν συνδέεται μᾶλλον τοῦ λοιποῦ μετὰ τῆς τῶν Ρωμαίων τύχης καὶ ἱστορίας.

Ἡ κυρίως Ἑλλὰς λοιπόν, ἡ μητρόπολις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, διετέλει ἤδη ἄνευ ἡγεμόνος, καὶ οὐδὲ ὑπῆρχε πιθανότης ὅτι δύναται ν' ἀπαρτίσῃ πλέον κράτος ἕν. Ὁ σκοπὸς οὗτος, ὃν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας ἀδιακόπως ἐπεδίωξεν, ἀπεδείχθη διὰ πείρας μακρᾶς ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῇ, ἐντὸς τῶν ὅρων τοῦ πολιτικοῦ βίου οἷος εἶχε διαμορφωθῇ ἐπὶ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς αὐτῆς περιόδου· ὥστε ἦτο πρόδηλον, ὅτι ὁ διῃρημένος καὶ ἐκλελυμένος ἐκεῖνος κόσμος ἤθελεν ἀφεύκτως νεκρωθῇ, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο νέον τι στοιχεῖον ἐπιτήδειον νὰ συναρμολογήσῃ αὐτὸν αὖθις καὶ νὰ ζωογονήσῃ. Καὶ τῷόντι, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς χώραν κατοικουμένην ὑπὸ φύλων ἀνέκαθεν συγγενῶν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς (σελ. 95 καὶ 423), διὰ δὲ τοῦ χρόνου καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξηλληνισθέντων, ἐν Μακεδονίᾳ, προέκυψε περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνὴρ μεγαλοφυής, ὅστις, συγκροτήσας μοναρχίαν ἰσχυράν, συμπαρέλαβεν ἐν αὐτῇ καὶ τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας καὶ ἤνοιξεν αὐτοῖς νέον ἐνεργείας στάδιον. Πρὶν ἢ ὅμως ἡ πατρὶς ἡμῶν περιέλθῃ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου φάσιν, ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ δι' ὑλικῆς τινος καὶ ἠθικῆς ἀναρχίας, ἥτις κατέδειξε τό τε μέγεθος τῆς ἐπελθούσης εἰς τὰ πνεύματα καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα ἀλλοιώσεως, καὶ τὸ ποῦ ἤθελε καταντήσει ἡ Ἑλλάς, ἐὰν ἐγκαίρως ἐπιφαινομένη ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, δὲν συνῆπτεν αὐτὴν πάλιν εἰς ἓν ὅλον καὶ δὲν παρεῖχεν εἰς τὸ ἔθνος ἀφορμὴν καὶ τρόπον τοῦ νὰ ἐπιδιώξῃ γενναιότερόν τινα σκοπόν. Ἡ δ' ἀναρχία αὕτη φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῶν «ἱερῶν πολέμων.»

Οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται ἴσως (σελ. 189 καὶ ἑπομ.) τὰ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν ἱστορηθέντα περὶ τοῦ ἐν Φωκίδι μεγάλου Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Τὸ συνέδριον τοῦτο εἶχε μὲν ἀνέκαθεν

οὐ μόνον θρησκευτικὸν ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ πολιτικόν τινα χαρακτῆρα, ἐπὶ δύο ὅμως περίπου ἑκατονταετηρίδας εἶχεν ἀποβῆ ὅλως ἀμέτοχον τῶν κοινῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων, διὰ διαφόρους λόγους. Καὶ πρῶτον διότι ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ, γενόμενος εἰς χρόνους ἀδήλους, ἀλλὰ παναρχαίους, δὲν συνεβιβάζετο παντάπασι πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῷ μεταξὺ μεταβολὴν εἰς τὴν τύχην τῶν πόλεων. Εἴδομεν ὅτι ἐνῷ οἱ Μαλιεῖς, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, καὶ ἄλλα μικρὰ φῦλα εἶχον ἕκαστον δύο ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ ψήφους, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ἰδίαν ψῆφον οὐδεμίαν κυρίως εἰπεῖν εἶχον ἐν αὐτῷ· ὅλοι οἱ Ἴωνες ὁμοῦ καὶ ὅλοι οἱ Δωριεῖς ὁμοῦ εἶχον ἀνὰ δύο ψήφους, ἡ δὲ Σπάρτη ἐλογίζετο ὡς μία τῶν διαφόρων δωρικῶν πόλεων, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ εἶχον δύο ψήφους, καὶ αἱ Ἀθῆναι πάλιν ἐλογίζοντο, ὡς μία τῶν ἀπείρων ἰωνικῶν πόλεων αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ δὲν εἶχον εἰμὴ δύο ψήφους. Ἐκ τούτου ἐννοεῖται ἐν μέρει διὰ τί ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον δὲν μετέσχε τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων· οὔτε ἡ Σπάρτη, οὔτε αἱ Ἀθῆναι ἠδύναντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς ἀποφάσεις συνόδου καθ' ἣν ἐπλειονοψήφουν μικρά τινα ἐθνάρια, ἐνῷ αὗταί, αἱ ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος πόλεις, δὲν εἶχον εἰμὴ τὸ πολλοστημόριον μιᾶς ψήφου. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου, τὸ κύριον τῆς συνόδου ἔργον ἦτο, ὡς γινώσκομεν, ἡ ἐφορία τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ καὶ ἡ προεδρεία τῶν Πυθίων, δηλαδὴ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐτελοῦντο παρὰ τὸν ναὸν τοῦτον· ἡ δὲ εὐλάβεια ἣν ἐπὶ μακρὸν χρόνον οἱ προπάτορες ἡμῶν εἶχον πρὸς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο κατάστημα καὶ ἀγώνισμα, ἀπέτρεπεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς σκοποὺς πολιτικοὺς τὴν ἐφορεύουσαν τὰ θρησκευτικὰ ταῦτα ἱδρύματα ἀρχήν. Τρανοτάτη δὲ ἀπόδειξις τοῦ πόσον διὰ ταῦτα ἀπέβη ἄσημον πολιτικῶς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον καθ' ὅλην τὴν πέμπτην καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὅτι οὐδὲ ἅπαξ ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου ἢ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς τοῦ Ξενοφῶντος. Ἀλλ' ἀφ' ἧς οἱ Θηβαῖοι ἐκυριάρχησαν τῆς Βοιωτίας καὶ ἐπομένως ἐγένοντο κύριοι τῶν δύο ψήφων τὰς ὁποίας εἶχον οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ, πρὸς δὲ τούτοις ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Φωκίδος, καὶ ἐπομένως ἐγένοντο κύριοι αὐ-

τοῦ τοῦ χώρου ἐν ᾧ συνήρχετο τὸ συνέδριον, οἱ Θηβαῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ συνέδριον τοῦτο ὡς ὄργανον τῶν ἰδίων αὐτῶν συμφερόντων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, κατὰ δυστυχίαν, περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε νὰ μαραίνηται πολὺ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ νὰ ἐκλείπῃ ἡ πρὸς τοὺς ἱερωτάτους τῶν θεσμῶν εὐλάβεια. Ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην, οἱ Θηβαῖοι κατέπεισαν τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον νὰ καταδικάσῃ τὴν Σπάρτην εἰς χρηματικὴν ποινὴν 500 ταλάντων, διὰ τὴν ἐν μέσῃ εἰρήνῃ κατάληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὰς δῃώσεις ὅσας οἱ Λακεδαιμόνιοι διέπραξαν ἐν Βοιωτίᾳ. Ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη μὲν ποτέ, ἀλλ' ἡ προκαλέσασα αὐτὴν ἐπέμβασις τοῦ συνεδρίου εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ὑπῆρξεν ἀρχὴ κακοῦ τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ πολυειδῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἐν ἔτει 357, οἱ Θηβαῖοι ἐκδικούμενοι τοὺς Φωκεῖς διότι ἀπέστησαν ἤδη ἀπὸ τῆς συμμαχίας αὐτῶν, καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς κατὰ τῶν Φωκέων ἀρχαίας ἀντιπαθείας τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν, κατέπεισαν πάλιν τὸ Συνέδριον νὰ καταδικάσῃ καὶ τοὺς Φωκεῖς εἰς χρηματικὴν ποινὴν βαρεῖαν, ἂν καὶ ἄδηλον πόσην· ἄδηλος ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς καταδίκης· ὡς πιθανώτερον δὲ λογίζεται ὅτι οἱ Φωκεῖς κατεδικάσθησαν, κατηγορηθέντες ἐπὶ σφετερισμῷ γῆς ἀνηκούσης εἰς τὰ κτήματα τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Φωκεῖς οὔτε ἤθελον οὔτε ἠδύναντο νὰ πληρώσωσι τὴν ζημίαν, οἱ Ἀμφικτύονες, ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει πάντοτε τῶν Θηβαίων, ἐξέδωκαν κατὰ τὴν τοῦ ἐπομένου ἔτους σύνοδον νέον δόγμα δι' οὗ ἀπεφασίσθη νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ Φωκεῖς, ὡς πάλαι ποτὲ οἱ Κιρραῖοι (σελ. 201—202), ὅ ἐστι ν' ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτῶν ἡ χώρα καὶ νὰ καθοσιωθῇ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐνταὐτῷ δὲ ἠπειλήθησαν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καθὸ μὴ ἐκτελέσαντες τὴν προηγουμένως κατ' αὐτῶν ἐπιψηφισθεῖσαν ποινήν, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀφωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου.

Τότε οἱ Φωκεῖς θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀπειλουμένους τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἐζήτησαν συμμάχους. Καὶ ἔλαβον τῳόντι ὑποσχέσεις ἐπικουρίας παρὰ τῶν Ἀθηναίων, τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιῶν καὶ ἄλλων πελοποννησιακῶν πόλεων· ἀλλ'

οἱ Θηβαῖοι, οἱ Θεσσαλοί, οἱ Δωριεῖς οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Ἀχαιοὶ οἱ Φθιῶται, οἱ Μάγνητες, οἱ Περραιβοί, οἱ Ἀθαμᾶνες καὶ οἱ Δόλοπες, ἀνέλαβον τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ συνεδρίου· ὥστε οἱ Φωκεῖς εἶδον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ πολεμίων πολλῶν καὶ πλησιέστατα κειμένων, ἐνῷ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἦσαν μακράν, καὶ παρεκτὸς τούτου, διὰ τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν, ὀλίγον ἠδύναντο νὰ τοὺς βοηθήσωσιν. Ὅθεν οἱ Φωκεῖς ἐνόησαν ὅτι ἀνάγκη ἐπὶ τῶν ἰδίων κυρίως δυνάμεων νὰ στηριχθῶσι· καὶ ἐπὶ τούτῳ, κατὰ πρότασιν τοῦ στρατηγοῦ αὐτῶν Φιλομήλου, ἀπεφάσισαν πρὸ πάντων νὰ γίνωσι κύριοι τῶν Δελφῶν.

Εἶναι βέβαιον ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ Δελφοὶ δὲν ἦσαν πόλις αὐτοτελής, ἀλλ' ὑπήγοντο εἰς τοὺς Κιρραίους (σελ. 201 καὶ ἑπομ.)· βραδύτερον μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κίρρας, οἱ Δελφοὶ ἀπέβησαν πόλις αὐτοτελής· καὶ μετεῖχε μὲν ἡ πόλις αὕτη τοῦ κοινοῦ τῶν Φωκέων συνεδρίου, ἀλλ' ὅμως οἱ κάτοικοι αὐτῆς διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου. Τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῶν Δελφῶν ἠμφισβήτησαν πολλάκις οἱ Φωκεῖς, μάλιστα περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο, ἕνεκα τῆς ἀμφισβητήσεως ταύτης, ὁ λεγόμενος δεύτερος ἱερὸς πόλεμος (σελ. 666 καὶ 667), καθ' ὃν τὸ μὲν πρῶτον ὑπερίσχυσαν οἱ Δελφοὶ διὰ τῆς Σπάρτης, ἔπειτα δὲ οἱ Φωκεῖς διὰ τῶν Ἀθηναίων· τελευταῖον ὅμως οἱ Φωκεῖς, ἀφοῦ ἀποστάντες ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, ἐδέησε νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τοὺς Δελφούς, ἀναγνωρίζοντες ἔκτοτε τὴν ἀξίωσιν τούτων περὶ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ κυριαρχικῆς διευθύνσεως τοῦ ἱεροῦ. Ταύτην λοιπὸν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων προέτεινεν ἤδη ὁ Φιλόμηλος νὰ μεταβάλωσι, γινόμενοι κυρίαρχοι τῶν Δελφῶν, τὸ μὲν ἵνα ἔχωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν Πυθίαν, τῆς ὁποίας οἱ χρησμοὶ εἶχον τοσοῦτον κῦρος καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ ἵνα καταλάβωσι τοὺς ἐν Δελφοῖς ἀποτεταμιευμένους ἀπείρους θησαυρούς.

Λαβὼν δὲ τὴν συναίνεσιν τῶν συμπολιτῶν, ὁ Φιλόμηλος κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τοὺς Δελφούς· καὶ τότε ἤρξατο σειρὰ πράξεων ἀσεβῶν, δι' ὧν παρεβιάσθη καὶ ἐλῃστεύθη τὸ μέγιστον καὶ σεβαστότατον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱερόν, εἰς ἀπόδειξιν τρανοτάτην, ὅτι τὸ

ἔθνος τοῦτο ἔπαυσε τοῦ νὰ ἔχῃ θρησκείαν καὶ ἦτο ἑπομένως ἀνάξιον νὰ διατηρήσῃ πλέον τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις ὁ Φιλόμηλος ἐθανάτωσε τοὺς καλουμένους «θρακίδας» ἤτοι τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα γένη τὰ ὁποῖα ἀπ' αἰῶνος ἐκυβέρνων τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ τῶν Δελφῶν πράγματα· δὲν ἔλειψε δέ, ἐννοεῖται, νὰ δημεύσῃ καὶ τὴν περιουσίαν τῶν θρακιδῶν. Μετὰ τοῦτο ἠθέλησε ν' ἀναγκάσῃ τὴν Πυθίαν νὰ κυρώσῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ· ἀλλ' αὕτη ἀπεποιεῖτο ν'ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ τρίποδος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Φιλόμηλος προσέταξεν αὐτὴν δι'ἀπειλῶν πολλῶν νὰ χρησμοδοτήσῃ κατὰ τὰ πάτρια, ἡ Πυθία, ἀπήντησεν, ὅτι αὐτὰ δὴ τὰ πάτρια παρεβίασεν ἐκεῖνος καὶ ἀνέτρεψε. Τότε ὁ Φιλόμηλος διέταξε νὰ τὴν συλλάβωσι καὶ νὰ τὴν καθίσωσι διὰ τῆς βίας ἐπὶ τοῦ τρίποδος, ὥστε ἡ Πυθία, καταπτοηθεῖσα, ἀπεφήνατο ὅτι «ἔξεστιν αὐτῷ πράττειν ὃ βούλεται.» Καὶ ὁ Φιλόμηλος, καταγράψας ἀμέσως τὸν χρησμὸν τοῦτον καὶ παραστήσας αὐτὸν ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ δοθέντα, ἐθεώρησεν ἑαυτὸν δικαιούμενον νὰ πράξῃ ἀληθῶς πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο. Ἡ σκανδαλώδης αὕτη πρᾶξις μαρτυρεῖ τὸν βαθμὸν τῆς ἀσεβείας εἰς τὸν ὁποῖον κατήντησεν ἤδη ἡ Ἑλλάς. Δὲν λέγομεν ὅτι καὶ πρότερον πολιτικοί τινες ἄνδρες, καὶ ἰδίως Σπαρτιᾶται, δὲν μετεχειρίσθησαν ἐνίοτε τὴν Πυθίαν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν σκοπῶν· ἀλλ' ἔπραττον τοῦτο διὰ πλαγίων καὶ ἀφανῶν μέσων, διὰ πειθοῦς, διὰ δωροδοκίας, ἐνῷ ἤδη ἡ βία ὑπῆρξεν ἀπροκάλυπτος καὶ ἡ ἀναίδεια καταφανής. Τὰς δὲ πρώτας ταύτας βιαιοπραγίας ἔμελλε ν' ἀκολουθήσῃ ἄλλη νέα, ἥτις οὐ μόνον τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους διέσεισεν, ἀλλὰ καὶ τὰς σεβαστοτάτας τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, καὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς δημοσίας πίστεως βάσεις ἀνέτρεψε, καὶ τὰ μέγιστα τῶν ὑλικῶν συμφερόντων ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου προσέβαλεν.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν (σελ. 198) ὅτι εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ὑπῆρχον κατατεθειμένοι μεγάλοι θησαυροί· ἀναθήματα πολύτιμα ἰδιωτῶν καὶ πόλεων, δεκάται λαφύρων καὶ ἰδίως τῶν λαφύρων, ὅσα οἱ Ἕλληνες συνέλεξαν κατὰ τοὺς πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμους, δεκάται εὑρημάτων, ἀποταμιεύματα ἰδιωτῶν καὶ πόλεων, ἀφιερώματα ξένων βασιλέων καὶ πολιτειῶν, ὥστε πολλαὶ ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ἀλλόφυλοι πολλοὶ κατεσκεύασαν αὐτόθι διὰ τ' ἀναθήματα καὶ ἀποταμιεύματά των ἐξ ἐπίτηδες οἰκοδομήματα,

τοὺς λεγομένους θησαυρούς. Ἡ δὲ ἀξία τῶν οὕτω σωρευθέντων ἐν Δελφοῖς χρημάτων, πολυτίμων πραγμάτων καὶ ἀναθημάτων, ὑπελογίζετο εἰς μύρια τοὐλάχιστον τάλαντα, ἤτοι 60 ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ σημερινὴ ἀξία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λογισθῇ μικροτέρα τῶν 100 ἑκατομμυρίων. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ μέγα κεφάλαιον ἀπεφάσισε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα ὁ Φιλόμηλος ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτὸ πρὸς συντήρησιν πολλῶν μισθοφόρων καὶ δωροδοκίαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ. Ἡ πρᾶξις ἦτο σκανδαλώδης καὶ πρωτοφανής. Ναὶ μὲν εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ ἀντίπαλοι τῶν Ἀθηναίων, μηδὲν ἔχοντες ἀποταμίευμα, εἶχον σκεφθῆ ὅτι δύνανται νὰ λάβωσι λόγῳ δανείου χρήματα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐξ Ὀλυμπίας· ὁμοίως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι μετεχειρίσθησαν, μετὰ τὰς ἐν Συρακούσαις συμφοράς, διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου, τινὰ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀναθημάτων· καὶ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Ἀρκάδων καὶ Ἠλείων πολέμου, τοῦ προκαλέσαντος τὴν τετάρτην εἰς τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα ἐπέμβασιν τοῦ Ἐπαμεινώνδου, οἱ Ἀρκάδες εἶχον λάβει ἀπὸ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἱερὸν χρήματα πρὸς συντήρησιν τῶν στρατευμάτων αὐτῶν. Ἀλλά, παρεκτὸς τοῦ ὅτι δὲν εἶναι βέβαιον ἂν οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον μεταχειρισθῇ τῳόντι χρήματα ἱερὰ εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμον, ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι τὰ χρήματα ταῦτα, καὶ ἂν τὰ μετεχειρίσθησαν, δὲν ἦσαν πολλά, ὅπως καὶ τὰ ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων δαπανηθέντα, καὶ ὅτι ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἅπαντα ταῦτα ἀποκατεστάθησαν. Τούτου ἕνεκα τὰ γεγονότα ἐκεῖνα δὲν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τὴν ὀλεθρίαν ἐντύπωσιν τῆς προκειμένης μεγάλης ἱεροσυλίας, δι' ἧς ἐλῃστεύθη καθ' ὁλοκληρίαν τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν, καὶ οὐ μόνον τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ αὐτοῦ χρήματα διηρπάγησαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀναθήματα ὅσα συνεδέοντο μὲ τὰς ἱερωτάτας τοῦ ἔθνους παραδόσεις καὶ ἰδίως ὅσα ἐμαρτύρουν τὰ κατὰ Περσῶν ἀείμνηστα κατορθώματα, ἐγένοντο ἄφαντα· ὥστε ἠδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι ὁ πρῶτος ἑλληνισμὸς πρὶν ἢ καταπέσῃ εἰς ἔδαφος, ἠθέλησεν ἰδίαις χερσὶ νὰ καταστρέψῃ τὰ μαρτύρια ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας, τῆς δόξης καὶ τῆς εὐπορίας αὐτοῦ.

Καὶ ἡ γενομένη δὲ τῶν χρημάτων τούτων χρῆσις ἔτι μᾶλλον προσέβαλε τὴν κοινὴν συνείδησιν. Ἐπειδὴ οὐδεὶς τίμιος ἄνθρωπος ἐπείθετο νὰ μισθοδοτηθῇ διὰ χρημάτων ἐξ ἱεροσυλίας προερχομένων, οἱ

στρατοὶ τοὺς ὁποίους συνεκρότησαν ὅ τε Φιλόμηλος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ στρατηγοὶ τῶν Φωκέων ἀπηρτίσθησαν ἐξ ἀνθρώπων πονηροτάτων καὶ ἐκ τῶν φοβερωτάτων κακούργων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τούτου, διὰ τῶν χρημάτων ἐκείνων ἐδωροδοκήθησαν οἱ ἄρχοντες πλείστων τῆς Ἑλλάδος πόλεων ἵνα ἐμμείνωσι πιστοὶ εἰς τὴν τῶν Φωκέων συμμαχίαν· Ἀθηναῖοι, πολλοὶ Θεσσαλοὶ καὶ μάλιστα Σπαρτιᾶται, διότι ἐν Σπάρτῃ ὅ τε βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ, καὶ οἱ ἔφοροι, καὶ οἱ γέροντες ἅπαντες δὲν ᾐσχύνθησαν νὰ λάβωσι δῶρα παρὰ τῶν Φωκέων. Δὲν ἐληστεύθη δὲ διὰ μιᾶς ὅλος ὁ θησαυρός. Ὁ Φιλόμηλος, ὡς φαίνεται, δὲν ἔλαβεν εἰμὴ χρήματα· ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ὀνόμαρχος ἐπέβαλε χεῖρα καὶ εἰς τὰ ἀναθήματα, νομισματοκοπῶν μὲν τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων, μεταβάλλων δὲ εἰς ὅπλα τὰ ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Ἀλλὰ συνεπληρώθη ἡ λεηλασία ἐπὶ τοῦ τρίτου στρατηγοῦ, τοῦ Φαΰλλου· τότε κατεκόπησαν ἰδίως εἰς νόμισμα 120 διτάλαντοι χρυσαῖ πλίνθοι καὶ 360 διμναῖαι χρυσαῖ φιάλαι, καὶ λέων χρυσοῦς, καὶ ἄγαλμα χρυσοῦν γυναικός, ἅπαντα ἀναθήματα ὄντα τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ὧν μόνον ἡ ἀξία ὑπελογίζετο εἰς τετρακισχίλια τάλαντα. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατὸν δεινότερον, οἱ θησαυροὶ οὗτοι δὲν ἐδαπανῶντο ἅπαντες εἰς τὰς πολεμικὰς καὶ πολιτικὰς τῶν Φωκέων χρείας· πλεῖστοι κατησωτεύοντο εἰς τὰς ἐρωμένας τοῦ Ὀνομάρχου, τοῦ Φαΰλλου καὶ τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν ἀνδρῶν τῆς Φωκίδος, ὧν πολλαὶ ἀναισχύντως περιεφέροντο δημοσίᾳ κεκοσμημέναι διὰ τῶν πολυτίμων καὶ ἱερῶν ἀναθημάτων ὅσα ἡ εὐλάβεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερώσει εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν.

Ἀπὸ τοιούτων ἀφορμῶν ἤρχισε καὶ διὰ τοιούτων πόρων καὶ τρόπων διεξήχθη, ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην, 355—346, ὁ πόλεμος οὗτος, καθ' ὃν οἱ μὲν Θηβαῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἀφοῦ πρῶτοι παρεβίασαν τὴν ἱερότητα τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, μεταχειρισθέντες αὐτὸ πρὸς ἐπιτυχίαν ἰδίων πολιτικῶν συμφερόντων, ἔπειτα παρέστησαν ὡς πρόμαχοι τοῦ ληστευομένου ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, οἱ δὲ Φωκεῖς καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς Φωκίδος, δὲν ἔπαυον ληστεύοντες τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο. Καὶ κατ' ἀρχὰς ὁ Φιλόμηλος ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος, ἀλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον τοῦ πολέμου ἔτος, 354, καταλη-

φθεὶς αἰφνιδίως ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐν χωρίῳ ὀρεινῷ καὶ στενῷ, παρὰ τὴν πόλιν Νέωνα, ἡττήθη, ἀπεκλείσθη εἴς τινα κρημνώδη τόπον, καὶ ἐντεῦθεν, διέξοδον μὲν μὴ ἔχων, μὴ θέλων δὲ νὰ παραδοθῇ, ἔρριψεν ἑαυτὸν κατὰ ὑψηλοῦ καὶ ἀποτόμου κρημνοῦ. Ἀντ' αὐτοῦ δ' ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ Ὀνόμαρχος, ἀνὴρ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὀξύτερος καὶ ἱκανώτερος τοῦ προκατόχου· καὶ ἐπὶ τούτου ἀνεμίχθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος.

Ὁ Φίλιππος, ὅστις εἶχε προσαχθῇ εἰς Θήβας, ὡς προανεφέρομεν, (σελ. 911), δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν πότε ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης· ὡς ἀναμφισβήτητον ὑπολαμβάνεται ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Περδίκκου ἦτο ἤδη ἐν Μακεδονίᾳ, ὥστε ὅτε ὁ Περδίκκας ἔπεσεν εἰς μάχην τινὰ πρὸς τοὺς Ἰλλυριούς, καταλιπὼν υἱὸν ἀνήλικον, ὁ Φίλιππος κατέλαβεν ἀμέσως τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' εὗρε τὴν Μακεδονίαν πανταχόθεν ἀπειλουμένην. Οἱ Ἰλλυριοὶ παρεσκευάζοντο ἤδη ἐπὶ τὴν ὅλην αὐτῆς κατάκτησιν· οἱ Παίονες ἐπόρθουν τὴν χώρας ληστρικῶς· οἱ Θρᾷκες ἤθελον ν' ἀναδείξωσι βασιλέα ἕτερόν τινα μνηστῆρα τῆς ἀρχῆς, τὸν Παυσανίαν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἕτερον, τὸν Ἀργαῖον. Ὁ Φίλιππος πρῶτον συνέθετο διὰ χρημάτων πρὸς τοὺς Παίονας, τοὺς ὁποίους μετὰ ταῦτα καθυπέταξε, καὶ αὐξήσας οὕτω τὴν δύναμιν αὐτοῦ, κατετρόπωσεν ὡσαύτως τοὺς Ἰλλυριούς· εἶχε δὲ ἤδη νικήσει καὶ μισθοφόρους τινὰς τῶν Ἀθηνῶν, καταπλεύσαντας διὰ νὰ καταστήσωσι βασιλέα τὸν Ἀργαῖον, καθ' ἣν περίπτωσιν περιποιηθεὶς μὲν φιλικώτατα τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους ὑποσχεθεὶς δὲ ὅτι δὲν θέλει ὑποστηρίξει τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγωνιζομένην πρὸς τὰς Ἀθήνας Ἀμφίπολιν,προσῳκειώθη καθ'ὁλοκληρίαν τὸν δῆμον τῆς πόλεως ταύτης. Ἀπέκρουσε δ' ἐπίσης τοὺς ὑποστηρίζοντας τὸν Παυσανίαν Θρᾷκας, ὥστε, ὅτε ἐξερράγη ὁ συμμαχικὸς κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμος, εἶχεν ἀσφαλίσει τὴν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἀρχὴν αὐτοῦ. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Φιλίππου, καὶ περὶ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ, καὶ περὶ τῶν πράξεων ὡς ἀναμορφωτοῦ μὲν τῆς Μακεδονικῆς βασιλείας, δημιουργοῦ δὲ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆςδυνάμεως ἐφ' ἧς ἐπερειδόμενος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ

ἕκτῳ βιβλίῳ, ἐν ᾧ θέλομεν ἰδίως πραγματευθῇ τὰ περὶ τῆς φάσεως ἣν διὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἔλαβεν ὁ ἑλληνισμός, ἤτοι τὰ περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐνταῦθα κύριον τοῦ λόγου ἡμῶν θέμα εἶναι, αἱ τελευταῖαι τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ περιπέτειαι, διὸ δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ Φιλίππου εἰμὴ ἐν παρόδῳ, καὶ μόνον καθόσον ἐπενήργησεν εἰς τὴν λύσιν τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν δράματος πράξεως. Ὁ Φίλιππος λοιπόν, ἐκβαλὼν ἅπαξ ἐκ τῆς Μακεδονίας τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Θρᾷκας καὶ καθυποτάξας τοὺς Παίονας, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐτράπη ἤδη ἐπὶ τὴν κατάληψιν τῶν παραλίων τῆς χώρας ταύτης, καὶ ἐπολιτεύθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἐξαιρέτου ἐπιτηδειότητος· διότι ἅμα ἰδὼν τοὺς Ἀθηναίους περιπλακέντας εἰς τὸν συμμαχικὸν πόλεμον, ἐκυρίευσεν τὴν Ἀμφίπολιν· διὰ νὰ καταπραΰνῃ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς Ὀλυνθίους, οἵτινες καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συμπολιτείας αὐτῶν (σελ. 870—871) εἶχον ἀποβῇ αὖθις ἱκανῶς ἰσχυροί, παρέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν Ποτίδαιαν καὶ ἄλλας χώρας, τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ κατέκτησε. Προσεκτήσατο δὲ ἐνταυτῷ καὶ τὴν μεταξὺ Νέστου καὶ Στρυμόνος Θρᾴκην, ἐν ᾗ εὑρίσκοντο πλούσια χρυσοῦ μεταλλεῖα δι' ὧν ηὐπόρησε καὶ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ὀργάνου πάσης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας. Οὕτω δ' εἶχον τὰ κατ' αὐτὸν πράγματα, ὅτε, περὶ τὸ 353, οἱ εὐπατρίδαι τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἰδίως οἱ Ἀλευάδαι, πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Φιλίππου, ἐνῷ ὁ Λυκόφρων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐζήτησαν ἀφ' ἑτέρου τὴν βοήθειαν τῶν Φωκέων.

Πρῶτος ἐνέβαλεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὁ Φίλιππος, ὅστις κυριεύσας πρὸ μικροῦ τὴν παρὰ τὸν θερμαϊκὸν κόλπον Μεθώνην, τὸ τελευταῖον τῶν Ἀθηναίων κτῆμα κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἦτο πλησιέστατος εἰς τὸ νέον τοῦ πολέμου θέατρον. Ὁ ἀντεπελθὼν κατ' αὐτοῦ Λυκόφρων, καί τοι προσλαβὼν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Φωκέων ὑπὸ τὸν Φάϋλλον, ἐνικήθη καὶ ἐξεβλήθη τῆς χώρας. Ἀλλ' ἔπειτα στρατεύσας αὐτὸς ὁ Ὀνόμαρχος ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος, καὶ τρέψας δὶς τὸν Φίλιππον ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μακεδονίαν. Μεθ' ὃ ἀπῆλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ νικήσας ὡσαύτως τοὺς Θηβαίους, ἐφαίνετο ἤδη ἀκαταγώνιστος. Μετ' οὐ πολὺ

ὅμως, 352, ἐνέβαλεν αὖθις ὁ Φίλιππος εἰς Θεσσαλίαν, καὶ ἀντεμβαλόντος τοῦ Ὀνομάρχου συνεκροτήθη μάχη μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Φωκεῖς ἡττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον 6000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν Ὀνόμαρχον. Ὁ Πυθόλαος καὶ ὁ Λυκόφρων ἐτράπησαν εἰς φυγήν· καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐπανῆλθεν αὖθις ἐπὶ μικρόν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ. Ὁ Φίλιππος ἔκτοτε κατέστη βαθμηδὸν κύριος τῆς Θεσσαλίας· ἐκτήσατο δὲ καὶ ἕτερον πλεονέκτημα, ἀνεδείχθη ἐκδικητὴς τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ καὶ πρόμαχος τοῦ περιυβρισθέντος ἑλληνικοῦ θρησκεύματος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι θελήσας τότε νὰ εἰσέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, δείξαντες εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δραστηριότητα σπανίαν εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, ἔσπευσαν νὰ καταλάβωσιν ἐγκαίρως τὰς Θερμοπύλας καὶ νὰ ματαιώσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν συμπλήρωσιν τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος βουλευμάτων τοῦ Φιλίππου· ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα ἀναβολὴ τοῦ πεπρωμένου τέλους, μικρὸν ὠφέλησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐν γένει. Οὐ μόνον περὶ ἑνώσεώς τινος οὐδεὶς ἐγένετο λόγος, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθει μὲν ὁ ὀλέθριος Φωκικὸς πόλεμος ὁσημέραι λῃστρικώτερος γενόμενος, περιεπλάκη δὲ δι' ἑτέρων ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξιῶν. Τὸ Ὀνόμαρχον διεδέχθη, ὡς στρατηγὸς τῶν Φωκέων, ὁ Φάϋλλος (κατά τινας ἀδελφὸς τοῦ Ὀνομάρχου) ὅστις καίτοι συμπληρώσας τὴν ἱεροσυλίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ θριαμβεύσῃ ὁριστικῶς. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Φαΰλλου ἐν ἔτει 351, ἀνεδείχθη στρατηγὸς ὁ τοῦ Ὀνομάρχου υἱὸς Φάλαικος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἐπειδὴ εἶχον κατασωτευθῆ ὅλοι οἱ ἐν τῷ ἱερῷ εὑρεθέντες θησαυροί, ἐπεχείρησαν οἱ Φωκεῖς καὶ τὸν ναὸν νὰ ὀρύξωσι καὶ τὰ περὶ τὴν ἑστίαν καὶ τὸν τρίποδα ν' ἀναστατώσωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσι κεκρυμμένον χρυσίον καὶ ἀργύριον. Ἀλλὰ ματαίως διέπραξαν τὴν τελευταίαν ταύτην κακουργίαν, καὶ πρὸς τούτοις ἐπανειλημμένως ἡττήθησαν. Συγχρόνως δὲ οἱ Σπαρτιᾶται ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι μὲν πάλιν τοὺς Μεσσηνίους, νὰ καταστρέψωσι δὲ τὴν Μεγάλην πόλιν· καίτοι ὅμως ἔλαβον ἐπικουρίαν ἀξιόλογον παρὰ Φωκέων, ἐπειδὴ καὶ οἱ Θηβαῖοι ἔπεμψαν βοήθειαν οὐ μικρὰν εἰς τοὺς κινδυνεύοντας ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, ὁ πόλεμος ἀπέβη ἀμφίρροπος, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ συνομολογήσωσιν ἀνοχάς, δι' ὧν ἀνεγνώρισαν τὴν αὐτονομίαν ἂν ὄχι

ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν μισητῶν πολιτειῶν, τοὐλάχιστον τῆς Μεγάλης πόλεως.

Ἐνῷ δὲ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς κατηνάλισκεν οὕτω ἐπὶ ματαίῳ τὰς τελευταίας αὐτῆς δυνάμεις, ὁ Φίλιππος, ἐκτείνων ὁσημέραι τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ συμπληρῶν τὸν στρατόν, ἡτοιμάζετο ἀδιακόπως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀποτυχίαν ἣν ἔπαθεν ἐν Θερμοπύλαις καὶ νὰ κατορθώσῃ βούλευμα μέγα, τὸ βούλευμα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἔμελλον νὰ παρέλθωσιν αἱ τελευταῖαι αὗται ἡμέραι τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ παντελῶς ἄδοξοι, οὐδὲ ν' ἀναδείξωσι κακούργους μόνον τινὰς ἀνθρώπους οἷοι ἦσαν οἱ τὸν Φωκικὸν πόλεμον διεξάγοντες, ἢ μικράς τινας καὶ εὐτελεῖς φιλοτιμίας οἵα ἦτο ἡ ὑπαγορεύσασα τὸ κατὰ Μεσσηνίων καὶ Μεγαλοπολιτῶν ἐπιχείρημα τῆς Σπάρτης. Ἔμελλε ν' ἀντηχήσῃ ἐν Ἑλλάδι φωνὴ εὐγενεστέρα, φωνὴ ὑπερασπίσασα τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, διὰ τοῦ τελειοτάτου τῶν λόγων ὅστις ἐξῆλθέ ποτε ἀπὸ ἀνθρωπίνων χειλέων, φωνὴ ἥτις δὲν ἔσωσε μὲν τὸν πρῶτον Ἑλληνισμόν, διότι οὐδεμία δύναμις ἠδύνατο πλέον νὰ σώσῃ αὐτόν, περιέβαλεν ὅμως τοὐλάχιστον τὴν πτῶσιν αὐτοῦ διὰ τιμῆς τινος, καὶ κόσμου, καὶ λαμπρότητος.

Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Δημοσθένους δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, ἀλλ' ἡ πιθανωτέρα γνώμη εἶναι, ὅτι οὗτος ἐγεννήθη τῷ 382—381 π. Χ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Δησμοσθένης ὁμοίως καλούμενος, ἦτο ἐκ τῶν εὐπόρων πολιτῶν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον καλὸς κἀγαθὸς ἀνήρ, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης εὗρέ τι νὰ εἴπῃ κατ' αὐτοῦ, καίτοι πικρὸς διετέλεσε τοῦ υἱοῦ Δημοσθένους ἀντίπαλος· ἡ δὲ μήτηρ τούτου Κλεοβούλη ἦτο μία τῶν δύο θυγατέρων καὶ συγκληρονόμων τοῦ Ἀθηναίου πολίτου Γύλωνος, ὅστις, ἐξόριστος γενόμενος καὶ πλουτήσας περὶ τὸν Πόντον διὰ κτημάτων καὶ ἐμπορίας τῶν σιτηρῶν, ἔπεμψε τὰς δύο αὐτοῦ θυγατέρας εἰς Ἀθήνας, ὅπου, διὰ τὴν ἀξιόλογον αὐτῶν προῖκα, ἀμφότεραι συνεζεύχθησαν Ἀθηναίους πολίτας, ὑπανδρευθεῖσαι ἡ μὲν τὸν Δημοσθένην, ἡ δὲ τὸν Δημοχάρην. Ὁ Δημοσθένης οὗτος εἶχε δύο διάφορα ἐργαστήρια, ἓν μαχαιροποιεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰργάζοντο 32 δοῦλοι τεχνῖται, καὶ ἓν κλινοποιεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἠσχολοῦντο 20 δοῦλοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀποθανών, περὶ τὸ 375 ἔτος, κατέλιπε τὸν υἱὸν

ἑπταέτη, οἱ ἐπίτροποι τοῦ παιδὸς μετὰ τοσαύτης ἀπιστίας διεχειρίσθησαν τὴν ἐκ 14ταλάντων(84,000 ἀρχαίων δραχμῶν=πρὸς500, 000 τοὐλάχιστον σημερινῶν) πατρικὴν αὐτοῦ κληρονομίαν, ὥστε ὅτε ὁ νέος Δημοσθένης, φθάσας εἰς ἡλικίαν δεκαὲξ ἐτῶν, ἐδικαιώθη κατὰ τοὺς ἀρχαίους τῶν Ἀθηναίων νόμους ν' ἀναλάβῃ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας του, ἡ πληρωθεῖσα εἰς αὐτὸν ποσότης οὐδὲ εἰς δύο συνεποσώθη τάλαντα· διὸ ἠναγκάσθη νὰ ἐνάξῃ τοὺς ἐπιτρόπους εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ σώζονται ἔτι πέντε αὐτοῦ κατὰ τούτων λόγοι, τρεῖς μὲν κατὰ Ἀφόβου, δύο δὲ κατὰ Ὀνήτορος. Ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας εἰς μάτην ἐδικάσθη, καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ τὸ πλεῖστον τῶν ἀξιώσεων.

Ὁ Δημοσθένης ἔλαβεν ἐν τῇ νεότητι τὴν γραμματικὴν καὶ ρητορικὴν παίδευσιν, ἣν ἐλάμβανον συνήθως οἱ εὔποροι Ἀθηναῖοι, καὶ ἐκ παίδων ἔδειξεν ἐξαίρετον πρὸς τὰς ρητορικὰς ἀσκήσεις ῥοπήν. Ἀλλ' ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀσθενοῦς κράσεως, κάτισχνος καὶ νοσώδης· διὰ δὲ τοῦτο, καὶ διότι ἡ μήτηρ του ἐφοβεῖτο νὰ τὸν ἐκθέσῃ εἰς πολλοὺς κόπους, ὀλίγον ἠσκήθη περὶ τὰ ἐν παλαίστρᾳ γυμνάσματα. Τοσοῦτον δὲ μαλακὰ ἦσαν τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ καὶ θηλυπρεπεῖς αἱ ἕξεις, ὥστε οἱ ὁμήλικοι παῖδες προσεκόλλησαν εἰς αὐτὸν τὸ τοῦ Βατάλου, ἤτοι θηλυδρίου, ἐπώνυμον, τὸ ὁποῖον παρέμεινεν αὐτῷ δι' ὅλου σχεδὸν τοῦ βίου, καὶ πολλάκις ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του παρεξηγήθη ὡς λαμβάνον αἰσχροτέρας σημασίας. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ὁ Δημοσθένης οὐδέποτε συνῆψεν ἐν ἑαυτῷ τὰς δύο ἰδιότητας τοῦ τελείου πολίτου κατὰ Πλάτωνα, κατὰ Ἰσοκράτην, κατὰ Ἀριστοτέλην, τὰς ἰδιότητας τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς σωματικῆς ῥώμης καὶ καρτερίας, τὰς ὁποίας ἐπὶ Περικλέους μὲν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἅπαντες οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται, ἤδη δὲ κατὰ δυστυχίαν σπανιώτατα θέλομεν ἀπαντήσει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Καὶ ταύτην τὴν δυσαναλογίαν μεταξὺ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ Δημοσθένους ῥώμης ἔμελλε νὰ διαιωνίσῃ βραδύτερον ἐπίγραμμα περιώνυμον,ἐπιγραφὲν τῇ βάσει τοῦ ἀνδριάντος αὐτοῦ.

Εἴπερ ἴσην ῥώμην γνώμῃ, Δημόσθενες, εἶχες,
Οὔποτ' ἂν Ἑλλήνων ἦρξεν Ἄρης Μακεδών.

Ἀλλ' ἴσως ἀφ' ἑτέρου ἡ σωματικὴ αὕτη καχεξία συνετέλεσεν

εἰς τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην πνευματικὴν καὶ ῥητορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀνάπτυξιν, αἰσθανομένου ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνης ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τὴν δόξαν ἧς ὠρέγετο ἡ εὐγενὴς αὐτοῦ φιλοτιμία. Ὡς ἐκ τῆς κοινωνικῆς δὲ αὐτοῦ τάξεως καὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων ἔλαβε προχείρους τὰς ἀφορμὰς τοῦ ν' ἀναδειχθῇ ἐν τῇ πολιτείᾳ ὡς δικολόγος καὶ ὡς ῥήτωρ πολιτικός. Ἤκμαζον τότε ἐν Ἀθήναις ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἰσοκράτης, καὶ μαθηταὶ πολυάριθμοι συνέρρεον περὶ αὐτοὺς ἁπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος· πολλὴ δὲ ἦτο καὶ τοῦ Ἰσαίου ἡ φήμη, ὅστις, ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ Ἰσοκράτην, διέπρεπεν ὡς συντάκτης λόγων δικανικῶν. Ὁ Δημοσθένης ἔλαβε διδάσκαλον ἰδίως τὸν Ἰσαῖον (ὅστις λέγεται βοηθήσας αὐτὸν περὶ τὴν σύνταξιν τῶν κατὰ τῶν ἐπιτρόπων του λόγων), ἀλλ' ὠφελήθη οὐ μικρὸν καὶ ἀπὸ τῶν μετὰ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἰσοκράτους καὶ ἄλλων συνδιαλέξεων. Δὲν ἠρκέσθη ὅμως εἰς τοὺς ζῶντας τούτους διδασκάλους· μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐσπούδασε καὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους, ἰδίως ἐπιστήσας τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Θουκυδίδην, τοῦ ὁποίου βεβαιοῦσιν ὅτι ἀντέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ ὀκτάκις ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν, κατ' ἄλλους δὲ ἠδυνήθη νὰ γράψῃ ποτὲ αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐκ μνήμης. Καὶ πρόδηλος εἶναι τῷόντι ἡ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰ τοῦ μεγάλου ῥήτορος ἔργα, διότι βλέπομεν ἐν αὐτοῖς τὴν τολμηράν, τὴν μεγαλοπρεπῆ, τὴν πειστικὴν τοῦ Θουκυδίδου φράσιν, ἀλλ' ἀπηλλαγμένην τῆς ὑπερβολικῆς ἐκείνου βραχυλογίας καὶ στρυφνότητος, περιβεβλημένην δὲ μᾶλλον διὰ σαφηνείας καὶ χάριτος κατ' οὐδὲν ὑποδεεστέρας τῆς τοῦ Λυσίου, τοῦ ἀφελεστέρου καὶ μαλακωτέρου τῶν ῥητόρων.

Ἀλλ' ἡ τέχνη τοῦ λόγου δὲν ἀποτελεῖ μόνη τὸν ῥήτορα· ἵνα τὸ πλεονέκτημα τοῦτο ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πλῆθος, προσαπαιτοῦνται καί τινα ἄλλα προτερήματα, σωματικά τε καὶ ἠθικά, ὧν ὁ Δημοσθένης, ὡς φαίνεται, παντάπασιν ἐστερεῖτο. Διότι δὲν εἶχεν οὔτε τὴν λαμπρὰν φωνὴν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ Αἰσχίνου, οὔτε τὴν ἀκένωτον ἑτοιμότητα καὶ εὔροιαν λόγου τοῦ ἑτέρου ἀντιπάλου Δημάδου. Πρὶν ὁμιλήσῃ δημοσίᾳ, ἠναγκάζετο νὰ προπαρασκευάζηται διὰ μακρῶν· ἡ φωνή του ἦτο ἀσθενής, ἡ γλῶσσα ἀσαφής, τὸ πνεῦμα (δηλαδὴ ἡ ἀναπνοὴ) κολοβὸν καὶ αἱ χειρονομίαι ἄκομψοι· εὐχερῶς δὲ συνεκινεῖτο καὶ ἐταράσσετο ὑπὸ τῶν διαδηλώσεων τοῦ πλήθους. Τοιαῦτα ἢ παραπλήσια φυσικὰ ἐλαττώματα ἀπέτρεψαν τὸν Ἰσοκράτην τοῦ

νὰ ἐμφανισθῇ ποτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ μικρὸν ἀκροατήριον ὀλίγων τινῶν φίλων καὶ μαθητῶν. Ἀλλ' ὁ Δημοσθένης δὲν ἐπτοήθη ὑπὸ τῆς πρώτης ἀποτυχίας καὶ ὑπὸ τοῦ γέλωτος ὃν κατ' ἀρχὰς ἐπροξένησεν ἡ ἀήθεια τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ὁ Δημοσθένης ἀπεφάσισε νὰ δαμάσῃ τὴν φύσιν, καὶ κατίσχυσε τῳόντι αὐτῆς, καὶ ἀπέβη τὸ κλέος καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης, ἥτις εἶχε συνειθίσει νὰ ἀκούῃ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ῥητόρων τοῦ κόσμου· ἡ δὲ ἐξαίρετος αὕτη τῆς θελήσεως δύναμις καὶ ὁ λαμπρὸς οὗτος αὐτῆς θρίαμβος, εἶναι ὅ,τι μάλιστα θαυμάζομεν παρὰ τῷ ἀνδρί. Τὴν μὲν ἀσάφειαν καὶ τραυλότητα τῆς γλώσσης, διώρθωσεν ὁμιλῶν ἐνῷ ἐκράτει εἰς τὸ στόμα χαλίκια· ἵνα συνηθίσῃ δὲ εἰς τοὺς θορύβους τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, κατήρχετο εἰς τὴν φαληρικὴν παραλίαν καθ' ἡμέρας θυελλώδεις καὶ ἐκεῖ ἠγόρευεν ἀπέναντι τοῦ καταιγίζοντος πελάγους· ἵνα γυμνάσῃ δὲ τὴν φωνὴν καὶ ἐπιτείνῃ τὸ πνεῦμα προέφερε λόγους τινὰς ἢ στίχους ἀναβαίνων ὑψώματα· καὶ πολλάκις κατεκλείετο ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς συνεχεῖς μῆνας εἰς κατώγειον μελετητήριον, πλάττων ἐνταῦθα ἀδιακόπως τὴν ὑπόκρισιν καὶ διαπονῶν τὴν φωνήν, ξυρούμενος δὲ τῆς κεφαλῆς τὸ ἕτερον μέρος ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ἔξοδον. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀτυχήσας περὶ τὰς ἀγορεύσεις, παντάπασιν εἶχεν ἀθυμήσει ὅτε ἐνεψύχωσεν αὐτὸν ὁ Εὔνομος καὶ ἄλλοι τινὲς πρεσβύτεροι τῶν πολιτῶν, εἰπόντες ὅτι ἔχει τὸν λόγον ὁμοιότατον τῷ Περικλέους, καὶ προτρέψαντες αὐτὸν νὰ ἐπιμείνῃ ἔτι μικρὸν περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐλλείψεων. Ἐνίσχυσε δ' αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ περίφημος ὑποκριτὴς Σάτυρος. Ὁ τεχνίτης οὗτος, ἀκούσας αὐτὸν ὀδυρόμενον διότι πάντων ἐπιμελέστατος ὢν τῶν λεγόντων, χάριν δὲν ἔχει πρὸς τὸν δῆμον, ἀλλὰ κραιπαλῶντες ἄνθρωποι, καὶ ναῦται ἀμαθεῖς κατέχουσι τὸ βῆμα, αὐτὸς δὲ περιφρονεῖται· «ἀληθῆ λέγεις, ὦ Δημόσθενες, εἶπεν, ἀλλ' ἐγὼ θέλω ταχέως σοὶ ἐξηγήσει τὸ αἴτιον, ἐὰν μὲ εἴπῃς ἀπὸ στόματος τῶν Εὐριπίδου τινὰ ῥήσεων ἢ Σοφοκλέους.» Εἰπόντος δὲ τοῦ Δημοσθένους, ἐπανέλαβεν ἔπειτα ὁ Σάτυρος τὴν αὐτὴν ῥῆσιν μετὰ τοσαύτης ὑποκρίσεως καὶ χάριτος, ὥστε ὁ Δημοσθένης, θαυμάσας τὴν διαφοράν, ἐπεδόθη αὖθις εἰς τὴν ἄσκησιν, ἰδίως ἐπιμεληθεὶς τὴν πλάσιν καὶ τὸν σχηματισμόν, ὁμιλῶν ἐπὶ τούτῳ ἐνώπιον μεγάλου καθρέπτου καὶ ἐπιτηρῶν ἀδιαλείπτως καὶ διορθῶν τὰ κινήματα αὐτοῦ. Τε-

λευταῖον, μετὰ πολυετεῖς καὶ ἐπιμόνους τοιούτους ἀγῶνας καὶ μόχθους, ἠξιώθη ἐπιτυχίας λαμπρᾶς. Ἡ ἀπαγγελία αὐτοῦ, προσλαβοῦσα τόλμην καὶ θάρσος, ἀπέβη θαυμαστῶς ἀρεστὴ εἰς τοὺς πολλούς, ἂν καὶ ὀλίγοι τινὲς κατέκρινον ἔτι τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὡς ἐπιτετηδευμένην μᾶλλον καὶ θεατρικήν, ἐνῷ ἄλλοι πάλιν κατεδίκαζον τοὺς λόγους αὐτοῦ, ὡς ὑπερβολικῶς κατειργασμένους καὶ ἐλλυχνίων ὄζοντας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Δημοσθένης τοσαύτην ἀπέδιδεν ἀξίαν εἰς τὴν ὑπόκρισιν καὶ τὴν σχηματοποίησιν, ὥστε ἐθεώρει αὐτὴν ὡς πρῶτον, καὶ δεύτερον καὶ τρίτον τοῦ ῥήτορος προσόν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν παρημέλησε βεβαίως τὴν ἐσωτερικὴν τῶν λόγων ἀξίαν, διότι αἱ δημηγορίαι αὐτοῦ ἀναμφισβητήτως εἶναι «κτῆμα ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν,» οὐδὲν ἧττον ἢ τὸ τοῦ Θουκυδίδου ἔργον. Ὅσοι ηὐτύχησαν ν' ἀκούσωσι τὸν ἄνδρα, ὡμολόγουν, ὅτι οἱ λόγοι αὐτοῦ καὶ ἀναγινωσκόμενοι βαθυτάτην ἐπροξένουν ἐντύπωσιν· τινὲς μάλιστα ἐπρέσβευον ὅτι ἀναγινωσκόμενοι εἶχον πλείονα ἀξίαν ἢ ἀκουόμενοι· ὁ δὲ μεταγενέστερος κόσμος, καὶ αὐταὶ αἱ τελευταῖαι τρεῖς ἢ τέσσαρες γενεαὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Εὐρώπης, αἱ ἀξιωθεῖσαι ν' ἀκούσωσι τὸν μέγαν Φώξ, καὶ τοὺς δύο Πίττ, καὶ τὸν Σέριδαν, καὶ τὸν Κάννιγγα, καὶ τὸν Μιραβώ, καὶ τοὺς Γιρονδινούς, καὶ τὸν Φοᾶν, καὶ τὸν Βερρυέρον καὶ τὴν ἄλλην ἐκείνην χορείαν τῶν περιφανεστάτων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ῥητόρων, δὲν ἔπαυσαν οὐδὲν ἧττον ἀνακηρύττουσαι μιᾷ φωνῇ τὸν ἡμέτερον Δημοσθένην, ὡς τὸν ἀμίμητον τοῦ λόγου βασιλέα καὶ ἀποδεχόμεναι τὴν ἐνθουσιώδη κρίσιν ἣν ἐξέφερε περὶ αὐτοῦ ὁ τοσοῦτον δύσκολος νὰ εὐχαριστηθῇ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς, ὅστις τοιαῦτά τινα λέγει περὶ τοῦ ῥήτορος ἐν τῇ «περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος» πραγματείᾳ. «Ὅταν μέν τινα τῶν Ἰσοκράτους ἀναγινώσκω λόγων, εἴτε τῶν πρὸς τὰ δικαστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας γεγραμμένων, ἢ τῶν ἐν ἔθει, σπουδαῖος γίνομαι, καὶ πολὺ τὸ εὐσταθὲς ἔχω τῆς γνώμης, ὥσπερ οἱ τῶν σπονδείων αὐλημάτων, ἢ τῶν δωρίων τε καὶ ἁρμονίων μερῶν, ἀκροώμενοι. Ὅταν δὲ Δημοσθένους τινὰ λάβω λόγων, ἐνθουσιῶ τε, καὶ δεῦρο κἀκεῖσε ἄγομαι, πάθος ἕτερον ἐξ ἑτέρου μεταλαμβάνων, ἀπιστῶν, ἀγωνιῶν, δεδιώς, καταφρονῶν, μισῶν, ἐλεῶν, εὐνοῶν, ὀργιζόμενος, φθονῶν, ἅπαντα τὰ πάθη μεταλαμβάνων, ὅσα κρατεῖν ἀνθρωπίνης γνώμης· διαφέρειν τ' οὐδὲν ἐμαυτῷ δοκῶ τῶν τὰ μητρῷα καὶ τὰ κορυβαντικά, καὶ ὅσα τούτοις

παραπλήσιά ἐστι, τελουμένων· εἴτ' ὀσμαῖς ἐκεῖνοί γε, εἴτ' ἤχοις, εἴτε τῶν δαιμόνων πνεύματι αὐτῷ κινούμενοι, τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ἐκεῖνοι λαμβάνουσι φαντασίας. Καὶ δή ποτε καὶ ἐνεθυμήθην, τί ποτε τοὺς τότ' ἀνθρώπους ἀκούοντας αὐτοῦ λέγοντος ταῦτα, πάσχειν εἰκὸς ἦν. Ὅπου γὰρ ἡμεῖς, οἱ τοσοῦτον ἀπηρτημένοι τοῖς χρόνοις, καὶ οὐδὲν πρὸς τὰ πράγματα πεπονθότες, οὕτως ὑπαγόμεθα καὶ κρατούμεθα, καὶ ὅποι ποτ' ἂν ἡμᾶς ὁ λόγος ἄγῃ, πορευόμεθα· πῶς τότε Ἀθηναῖοί τε καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἤγοντο ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῶν ἀληθινῶν τε καὶ ἰδίων ἀγώνων, αὐτοῦ λέγοντος ἐκείνου τὰ ἑαυτοῦ μετὰ τῆς ἀξιώσεως, ἧς εἶχε τὴν αὐτοπάθειαν, καὶ τὸ παράστημα τῆς ψυχῆς ἀποδεικνυμένου, κοσμοῦντος ἅπαντα καὶ χρηματίζοντος τῇ πρεπούσῃ ὑποκρίσει, ἧς δεινότατος ἀσκητὴς ἐγένετο, ὡς ἅπαντές τε ὁμολογοῦσι καὶ ἐξ αὐτῶν ἰδεῖν ἐστι τῶν λόγων, ὧν ἄρτι προηνεγκάμην, οὓς οὐκ ἔνι τῷ βουλομένῳ ἐν ἡδονῇ ὡς ἀνάγνωσμα διελθεῖν, ἀλλ' αὐτοὶ διδάσκουσι, πῶς αὐτοὺς ὑποκρίνεσθαι δεῖ, νῦν μὲν εἰρωνευόμενον, νῦν δ' ἀγανακτοῦντα, νῦν δὲ νεμεσῶντα, δεδιττόμενον αὖ καὶ θεραπεύοντα, καὶ νουθετοῦντα, καὶ παρορμῶντα, καὶ πάνθ', ἃ βούλεται ποιεῖν ἡ λέξις ἀποδεικνύμενον ἐπὶ τῆς προφορᾶς. Εἰ δὴ τὸ διὰ τοσούτων ἐγκαταμιγνύμενον τοῖς βιβλίοις πνεῦμα τοσαύτην ἰσχὺν ἔχει, καὶ οὕτως ἄγων ἐπὶ τῶν αὐτῶν, ἦ που τό τε ὑπερφυές τι καὶ δεινὸν χρῆμα ἦν ἐπὶ τῶν ἐκείνου λόγων.»

Ὡς πολιτικὸς τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων σύμβουλος ἐπεφάνη τὸ πρῶτον ὁ Δημοσθένης εἰς ἡλικίαν 27 ἐτῶν, ἐν ἔτει 354—353 π.Χ. ὅτε, φήμης διαδοθείσης ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν παρασκευάζεται νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας, ὁ Δημοσθένης ἐξεφώνησε τὴν «περὶ τῶν συμμοριῶν» δημηγορίαν αὐτοῦ. Δεύτερον δὲ λόγον ἐξεφώνησε τὸν «ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν» ἐν ἔτει 353—352, ὅτε ἐζήτησαν οἱ Σπαρτιᾶται τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ Μεγαλοπολιτῶν καὶ Μεσσηνίων. Ἀλλὰ τὸ κύριον αὐτοῦ πολιτικὸν καὶ ῥητορικὸν στάδιον ἤρχισε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 352—351, ὅτε ἐξεφώνησε τὸν πρῶτον τῶν πολυθρυλήτων ἐκείνων λόγων οἵτινες ἐπεκλήθησαν «Φιλιππικοί.» Ὁ Φίλιππος μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις ἀποτυχίαν δὲν διετέλεσεν ἀπρακτῶν, ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν συνεκρότησε, πρὸς τῇ ἰσχυρᾷ πεζικῇ δυνάμει, καὶ ναυτικὴν ἀξιόλογον δύναμιν,

δι' ἧς ἐλεηλάτει τοὺς συμμάχους καὶ τὰς κτήσεις τῶν Ἀθηναίων, καὶ αὐτὰ τῆς Ἀττικῆς τὰ παράλια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεχείρησε τὴν ἐπέκτασιν καὶ παγίωσιν τῆς ἐν Θρᾴκῃ κυριαρχίας αὐτοῦ· κατὰ δὲ νοέμβριον τοῦ 352 ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας ἡ ἀγγελία ὅτι πολιορκεῖ τὸ Ἡραῖον τεῖχος, ὅπερ τοσοῦτον πλησίον ἔκειτο τῆς θρᾳκικῆς χερσονήσου, ὥστε οἱ ἐν αὐτῇ κληροῦχοι Ἀθηναῖοι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας τὸν ἔσχατον κίνδυνον, πολλὴ δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις αὐταῖς ἐπεκράτησε ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Τότε λοιπὸν ἀπήγγειλεν ὁ Δημοσθένης τὸν πρῶτον Φιλιππικόν, καί, καθὰ προείπομεν, ἤρχισε τὸ κύριον αὐτοῦ στάδιον, διότι τότε ἐκήρυξε τὸ πρῶτον κατὰ Φιλίππου καὶ κατὰ Μακεδονίας τὸν ἄσπονδον ἐκεῖνον πόλεμον, ὃν δὲν ἔπαυσε διεξάγων δι' ἅπαντος τοῦ βίου.

Καὶ ἐνταῦθα, προκειμένου νὰ κρίνωμεν τὸ πολιτικὸν τοῦ Δημοσθένους σύστημα, ὁμολογοῦμεν τὴν ἀμηχανίαν ἡμῶν· διότι τοσοῦτον ἐπεκράτησεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῆς σήμερον ἡ δοξασία, ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχος, ὥστε πάντες ὅσοι ἐπρέσβευσαν ὅτι ἥμαρτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς πολιτικῆς πορείας, φαίνονται ἀσεβοῦντες πρὸς τὰ ἱερώτατα τῶν αἰσθημάτων· τὸν δὲ ἕνεκα τούτου ἐνδοιασμὸν αἰσθανόμεθα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἀκαταγωνίστου ἐκείνης εὐγλωττίας διατελοῦμεν καταπεπληγμένοι, ἀλλὰ καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος θαυμάζομεν τὴν φιλοπατρίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἀφιλοκέρδειαν. Οὐδὲν ἧττον ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Δημοσθένης δὲν διέκρινε τὴν λαμπρὰν καὶ μεγάλην τύχην ἣν παρεσκεύαζεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, οὐδὲ τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν ἤθελε περιέλθει τὸ ἔθνος τοῦτο ἐὰν ἡ ἡγεμονία ἐκείνη δὲν παρεῖχεν αὐτῷ νέον τρόπον ἑνώσεως καὶ νέον στάδιον ἐνεργείας. Ὑποθέσωμεν ἢ ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἐγεννᾶτο ἢ ὅτι πρὸ τῆς ἀκμῆς κατεστρέφετο· ὁποία ἄραγε ἤθελεν ἀποβῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος; Διακοσίων ἐτῶν πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι ὅπως εἶχον ἐνταῦθα τὰ πράγματα, ἑνότης ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ. Ὅ,τι δὲ ἡ Σπάρτη, αἱ Ἀθῆναι καὶ αἱ Θῆβαι δὲν εἶχον ἐπιτύχει ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὐδ' αὐταὶ οὔτε ἄλλη τις πόλις ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν ἐν τῇ παρούσῃ κοινῇ ἀτονίᾳ καὶ ἐκλύσει. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην οὐδ' ὁ Δημοσθένης αὐτὸς παρεγνώρισεν, ὀνειρευθείς ποτε ἡγεμονικὸν ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν ἀξίωμα, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον

ὑπὲρ τῶν Θηβῶν ἢ ὑπὲρ τῆς Σπάρτης, περιωρίσθη δὲ πρεσβεύων τὴν γενικὴν τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἰσορροπίαν. Ἀλλ' ἡ ἰσορροπία ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ τὸν κατακερματισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς πολλὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μικρὰς πολιτείας, δι' οὐδενὸς μὲν συνδεομένας ἰσχυροῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ, ἀδιαλείπτως δὲ ἀλληλομαχούσας περὶ εὐτελῶν καὶ ἐνίοτε ἀπαισίων συμφερόντων, ἀναλισκούσας δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα τὰς τελευταίας ὑλικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Τοιαύτη ἀνεξαρτησία ἠδύνατο τῳόντι νὰ διατηρηθῇ, ἂν δὲν παρήγετο ἢ ἂν κατεβάλλετο ὁ Φίλιππος. Ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἤθελε διαπράξει τὸ μέγα ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας ἐξ οὗ ἀπέρρευσεν ἅπασα ἡ μετέπειτα αὐτοῦ τύχη· ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, κατὰ μικρὸν αὐτοχειριζόμενον ἐντὸς τῶν στενῶν ὅρων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, οὐ μόνον ἤθελεν ἀποβῆ θᾶσσον ἢ βράδιον ἕρμαιον τοῦ πρώτου ἐπελθόντος ξένου κατακτητοῦ, ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἐξαντλῆσαν τὰς δυνάμεις, ἤθελε καὶ ἀφανισθῆ ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς.

Ταῦτα, ὑποτιθεμένου, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ Φίλιππος ἢ δὲν προέκυπτεν εἰς μέσον ἢ πρὸ ὥρας κατεστρέφετο. Ἐπειδὴ ὅμως ἅπαξ ἐπεφάνη, ἐρωτῶμεν ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ καταβληθῇ, ἐὰν ἦτο δυνατὸν ἡ Ἑλλὰς καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ, ὡς ἠξίου ὁ Δημοσθένης καὶ ἐπρέσβευσάν τινες τῶν ἱστορικῶν. Λέγομεν, ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, εἰ καὶ συμβουλεύων τὴν κατὰ τοῦ Μακεδόνος ἕνωσιν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ συντόνου ἀγῶνος τῆς ἰδίας πατρίδος ἤλπιζε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Καὶ τῳόντι· ἡ μὲν Σπάρτη περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν εἰμὴ πῶς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Μεσσηνίους καὶ τοὺς Μεγαλοπολίτας, ἡ δὲ μέση Ἑλλὰς διετέλει ἱεροσυλοῦσα καὶ ἀλληλομαχοῦσα, ὥστε δὲν ὑπελείποντο εἰμὴ αἱ Ἀθῆναι. Παρεκτὸς ὅμως ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι μετεῖχον τοῦ ἀνιέρου ἐκείνου ἀγῶνος, μήπως ὁ Δημοσθένης πρῶτος δὲν ὡμολόγει, ὅτι αἱ Ἀθῆναι αὗται δὲν ἦσαν πλέον αἱ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Περικλέους Ἀθῆναι; Μήπως διὰ λόγων φλογερῶν καὶ διὰ χρωμάτων ζοφερωτάτων δὲν ἐστιγμάτισε τὴν νωθρότητα, τὴν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφορίαν, τὴν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας παντελῆ παραμέλησιν καὶ τὴν ἀδιάλειπτον τῶν μισθοφόρων χρῆσιν εἰς ἣν κατήντησαν οἱ

συμπολῖται αὐτοῦ; Μήπως ὅσα λέγει περὶ τῶν Ἀθηνῶν ὁ ῥήτωρ, δὲν προσεπικυροῦσιν ὅ,τι εἶπέ ποτε περὶ αὐτῶν ὁ Δημάδης, ὅστις, θέλων νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ἰδιωτικὴν καὶ δημοσίαν αὐτοῦ διαγωγὴν «ἔλεγε συγγνώμης ἄξιος εἶναι, πολιτευόμενος τὰ ναυάγια τῆς πόλεως;» Μήπως ἡ φωνὴ ἀνθρώπου ἑνὸς ἠδύνατο νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην παρακμήν; Μήπως ἡ ἐπανόρθωσις αὕτη ἦτο δυνατὴ ἐν τῷ πλημμελεῖ κοινωνικῷ ὀργανισμῷ, ὅστις ἐπεκράτει εἰς Ἀθήνας ὅπως καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας τῆς ἀρχαιότητος πολιτείας (σελ. 856—858) Μήπως αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, ὁ τοσοῦτον διάφορος τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους, τοῦ Νικίου, τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὁ τοσοῦτον ἐν λόγοις λαμπρός, πρὸς δὲ τὰ ἔργα ἀπρόσφορος, δὲν ἦτο ἡ πιστὴ εἰκὼν τῆς φοβερᾶς ἀλλοιώσεως, ἣν ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου ἡ πόλις, ἧς οἱ πρωταγωνισταὶ ἄλλοτε δὲν ἀπέβαινον πρωταγωνισταὶ εἰμὴ διότι ἤξευρον νὰ ἐπιτελῶσι δι' ἔργων ὅσα διὰ λόγων συνεβούλευον;

Ἀλλά, λέγουσί τινες, διότι ἡ Ἑλλάς, διότι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἀσθενεῖς, ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ κύψωσιν ἀμαχητὶ τὸν αὐχένα εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν; Καὶ ἀληθῶς ὁ Δημοσθένης ἔφερεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς μέσον τὴν ἀξίωσιν, ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο βάρβαρος, ὅ ἐστι μὴ Ἕλλην, ἵνα παραστήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, οὐχὶ ὡς ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ ὡς ξενικὴν κατάκτησιν. Τὴν ἑλληνικὴν ὅμως τοῦ Φιλίππου καταγωγὴν μαρτυροῦσιν οὐ μόνον οἱ σύγχρονοι, καὶ ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος, προσεπικυροῦσι δὲ τὰ πράγματα, διότι ἀνέκαθεν οἱ πρόγονοι τοῦ Φιλίππου ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὧν δὲν μετεῖχον εἰμὴ Ἕλληνες. Ὁ Ἡρόδοτος ἐβεβαίου ὅτι οἱ Δωριεῖς, ἤτοι τὸ ἥμισυ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ἦσαν ἔθνος μακεδονικόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Ἡροδότου ἐὰν ἀμφισβητηθῇ, καὶ ἂν ἐξετάσωμεν τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ἐκείνης ὅπως εἶχον ἐπὶ Φιλίππου, οἱ Μακεδόνες προσήγγιζον πολὺ κατά τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη πρός τινας ὑποδεεστέρας ἑλληνικὰς φυλάς, καὶ ἰδίως τὰς θεσσαλικάς, διὰ δὲ τῆς ἐνεργείας τῶν κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην πολλῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς προσπαθείας τινῶν βασιλέων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Φιλίππου αὐτοῦ, τοσοῦτον βαθμηδὸν ἐξελληνίσθησαν, ὥστε, τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν Μακεδονίαν ὡς βάρβαρον, διότι δὲν εἶχε τὴν λεπτότητα τοῦ

ἀττικοῦ ἑλληνισμοῦ, τότε δὲν ἠξεύρομεν διὰ τί νὰ μὴ ὀνομάσωμεν βαρβάρους καὶ πλείστας τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καί τινας δὲ τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν χωρῶν, ἰδίως τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἄλλας. Καὶ ἔπειτα ἡ ταὐτότης τοῦ μακεδονισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀνεφάνη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ τὴν ἑλληνικὴν διέδωκαν γλῶσσαν, τοὺς ἑλληνικοὺς θεσμούς, τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, τὸν ἑλληνικὸν ἐν ἑνὶ λόγῳ πολιτισμόν.

Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο Ἕλλην, ἐπιχειρήσας νὰ συνάψῃ εἰς ἓν τὸ Ἑλληνικόν, ἵνα στρατεύσῃ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὴν Ἀσίαν· ὅτι ἡ ἡγεμονία αὐτοῦ αὕτη εἶχε πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, καὶ ὅτι ὁ Δημοσθένης, καταπολεμῶν αὐτήν κατεπολέμει τὸν μόνον τρόπον, δι' οὗ τὸ ἔθνος ἠδύνατο εἰσέτι νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ πρὸς τούτοις ἀνέλαβεν ἀγῶνα προδήλως ἀκατόρθωτον.

Δὲν θέλομεν νὰ δικαιολογήσωμεν ὅλους τοὺς τρόπους τοὺς ὁποίους μετεχειρίσθη ὁ Φίλιππος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἂν καὶ οἱ τρόποι οὗτοι ὑπῆρξαν μὲν ἴσως ἐπιτηδειότεροι, ἢ ἂν θέλετε πονηρότεροι, ὄχι ὅμως κακουργότεροι πολλῶν πράξεων τῆς σπαρτιατικῆς καὶ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας. Μήτε πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅλα ὅσα ὁ Δημοσθένης εἶπε περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δωροδοκίας ἀπείρων καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πολιτῶν. Ὁ μέγας ἐκεῖνος ῥήτωρ περιέπεσε κατὰ τοῦτο εἰς ὑπερβολάς, εἰς τὰς ὁποίας φυσικὸν ἦτο νὰ ἐξοκείλῃ ἐν τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου καὶ τοῦ πάθους ἄνθρωπος ἀγωνιζόμενος τοσοῦτον πεισματώδη ἀγῶνα, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον σήμερον νὰ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα. Ὁ Πολύβιος, τοῦ ὁποίου ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἀμεροληψία εἰσὶν ἀναμφισβήτητοι, ἰδοὺ τίνα κρίσιν ἐπιφέρει περὶ τούτου τοῦ μέρους τῆς τοῦ Δημοσθένους διαγωγῆς. «Ἦ καὶ Δημοσθένην κατὰ πολλά τις ἂν ἐπαινέσας, ἐν τούτῳ μέμψαιτο, διότι πικρότατον ὄνειδος τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν Ἑλλήνων εἰκῇ καὶ ἀκρίτως προσέρριψε· φήσας ἐν μὲν Ἀρκαδίᾳ τοὺς περὶ Κερκιδᾶν καὶ Ἱερώνυμον καὶ Εὐκαμπίδαν προδότας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος, ὅτι Φιλίππῳ συνεμάχουν· ἐν δὲ Μεσσήνῃ τοὺς Φιλιάδου παῖδας Νέωνα καὶ Θρασύλοχον· ἐν Ἄργει δὲ τοὺς περὶ Μύρτιν καὶ Τελέδαμον καὶ Μνασίαν· παραπλησίως ἐν Θετταλίᾳ μὲν τοὺς περὶ Δάοχον καὶ Κινέαν· παρὰ

δὲ Βοιωτοῖς τοὺς περὶ Θεογείτονα καὶ Τιμόλαν. Σὺν δὲ τούτοις καὶ πλείους ἑτέρους ἐξηρίθμηται, κατὰ πόλιν ὀνομάζων· καίτοι γε πάντων μὲν τῶν προειρημένων ἀνδρῶν πολὺν ἐχόντων λόγον καὶ φαινόμενον ὑπὲρ τῶν καθ' αὐτοὺς δικαίων, πλεῖστον δὲ τῶν ἐξ Ἀρκαδίας καὶ Μεσσήνης. Οὗτοι γάρ, ἐπισπασάμενοι Φίλιππον εἰς Πελοπόννησον καὶ ταπεινώσαντες Λακεδαιμονίους, πρῶτον μὲν ἐποίησαν ἀναπνεῦσαι καὶ λαβεῖν ἐλευθερίας ἔννοιαν πάντας τοὺς τὴν Πελοπόννησον κατοικοῦντας· ἔπειτα δέ, τὴν χώραν ἀνακομισάμενοι καὶ τὰς πόλεις, ἃς παρῄρηντο Λακεδαιμόνιοι κατὰ τὴν εὐκαιρίαν Μεσσηνίων, Μεγαλοπολιτῶν, Τεγεατῶν, Ἀργείων, ηὔξησαν τὰς ἑαυτῶν πατρίδας ὁμολογουμένως· ἀνθ' ὧν οὐ πολεμεῖν ὤφειλον Φιλίππῳ καὶ Μακεδόσιν, ἀλλὰ πάντα κατὰ δύναμιν ἐνεργεῖν, ὅσα πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν ἀνῆκεν. Εἰ μὲν οὖν ταῦτ' ἔπραττον, ἢ φρουρὰν παρὰ Φιλίππου δεχόμενοι ταῖς πατρίσιν, ἢ καταλύοντες τοὺς νόμους ἀφῃροῦντο τὴν ἐλευθερίαν καὶ παρρησίαν τῶν πολιτῶν χάριν τῆς ἰδίας πλεονεξίας ἢ δυναστείας, ἄξιοι τῆς προσηγορίας ἦσαν ταύτης. Εἰ δέ, τηροῦντες τὰ πρὸς τὰς πατρίδας δίκαια, κρίσει πραγμάτων διεφέροντο, νομίζοντες οὐ ταὐτὸ συμφέρον Ἀθηναίους εἶναι καὶ ταῖς ἑαυτῶν πόλεσιν, οὐ δήπου διὰ τοῦτο καλεῖσθαι προδότας ἐχρῆν αὐτοὺς ὑπὸ Δημοσθένους. Ὁ δὲ πάντα μετρῶν πρὸς τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέρον, καὶ πάντας ἡγούμενος δεῖν τοὺς Ἕλληνας ἀποβλέπειν πρὸς Ἀθηναίους, εἰ δὲ μή, προδότας ἀποκαλεῖν, ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ καὶ πολὺ παραπαίειν τῆς ἀληθείας. Ὃ πεποίηκε Δημοσθένης, ἄλλως τε δή, καὶ τῶν συμβάντων τότε τοῖς Ἕλλησιν οὐ Δημοσθένει μεμαρτυρηκότων, ὅτι καλῶς προὐνοήθη τοῦ μέλλοντος, ἀλλ' Εὐκαμπίδᾳ, καὶ Ἱερωνύμῳ, καὶ Κερκιδᾷ, καὶ τοῖς Φιλιάδου παισίν. Ἀθηναίοις μὲν γὰρ τῆς πρὸς Φίλιππον ἀντιπαραγωγῆς τὸ τέλος ἀπέβη, τὸ πεῖραν λαβεῖν τῶν μεγίστων συμπτωμάτων, πταίσασι τῇ μάχῃ περὶ Χαιρώνειαν· εἰ δὲ μὴ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως μεγαλοψυχίαν καὶ φιλοδοξίαν, καὶ πορρωτέρω τὰ τῆς ἀτυχίας ἂν αὐτῆς προὔβη διὰ τὴν Δημοσθένους πολιτείαν. Διὰ δὲ τοὺς προειρημένους ἄνδρας, κοινῇ μὲν Ἀρκάσι καὶ Μεσσηνίοις ἀπὸ Λακεδαιμονίων ἀσφάλεια καὶ ῥᾳστώνη παρεσκευάσθη· κατ' ἰδίαν δὲ ταῖς αὐτῶν πατρίσι πολλὰ καὶ λυσιτελῆ συνεξηκολούθησεν.»

Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Πολυβίου δὲν θέλομεν βεβαίως ἐξαγάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι πάντες οἱ τότε μετὰ τοῦ Φιλίππου συμ-

πράξαντες Ἕλληνες ἐπολιτεύθησαν οὕτω ἐξ ἀφιλοκερδοῦς ἐπιγνώσεως τῶν ἀληθῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος. Κατὰ δυστυχίαν ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι πολλοὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐδωροδοκήθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπῆρχον καὶ ἄνδρες εἰλικρινῶς θεωροῦντες ὀλέθριον τὸν πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμον καὶ ἐν καθαρᾷ συνειδήσει καὶ ἕνεκα ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀληθῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων, συνιστῶντες τὴν τήρησιν τῆς εἰρήνης. Τοιοῦτος ἦτο πρὸ πάντων ὁ Φωκίων. Ὁ Φωκίων ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν μετρίων πολιτῶν, υἱὸς ὢν δοιδυκοποιοῦ ἤτοι κατασκευαστοῦ ἰγδοκοπάνων· καὶ ἐπειδὴ ἐγεννήθη περὶ τὸ 402 π. Χ. ἔτος, ἦτο 20 περίπου ἔτη πρεσβύτερος τοῦ Δημοσθένους. Πότε ἀκριβῶς ἀνεδείχθη κατὰ πρῶτον ἐπίσημος πολιτικὸς ἀνήρ, εἶναι ἄδηλον· βέβαιον εἶναι ὅτι διέπρεψεν ἤδη ὡς ὑποστράτηγος τοῦ Χαβρίου κατὰ τὴν ἐν ἔτει 376 συγκροτηθεῖσαν περὶ Νάξον ναυμαχίαν, καὶ ὅτι, ζήσας 84 ἔτη ἐξελέχθη πέντε καὶ τεσσαρακοντάκις εἰς τὸ ἐπιφανέστατον τοῦ στρατηγοῦ ἀξίωμα. Ἀνεδείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἄξιος τῆς ἐπανειλημμένης ταύτης τιμῆς, διὰ τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ καὶ τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν τοῦ χαρακτῆρος ἀκεραιότητα καὶ σωφροσύνην, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβη πολυθρύλητος, ὥστε ἐπεκλήθη ὁ ἀνὴρ «Φωκίων ὁ χρηστός.» Ἐνῷ δὲ καθ' ὅλα ταῦτα τὰ πρακτικὰ προτερήματα καθυπερτέρει λαμπρῶς τοῦ Δημοσθένους, δὲν ἦτο ἐν τούτοις ἄμοιρος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον τέχνης, ἐπιμεληθεὶς τὰ περὶ αὐτὴν οὐ μόνον διὰ τῆς καλῆς ἀνατροφῆς ἣν ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοκράτην συνδιαλέξεων. Ἀλλὰ περιφρονῶν τὴν τοῦ δήμου κολακείαν καὶ θεωρῶν ματαίας τὰς πρὸς αὐτὸν πολυλογίας, ἠγωνίζετο πάντοτε νὰ συντέμνῃ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δημηγορίαν, τοσοῦτον οὐδὲν ἧττον περὶ ταύτην εὐδοκιμῶν ὥστε ἀπέβαινε φοβερὸς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Δημοσθένην, ὅστις βλέπων αὐτὸν ἀνιστάμενον ἵνα ὁμιλήσῃ, συνήθιζε νὰ λέγῃ «ἡ τῶν ἐμῶν λόγων κοπὶς πάρεστι.» Καὶ ἕτερος δὲ ῥήτωρ, φίλος μάλιστα τοῦ Δημοσθένους, ὁ Πολύευκτος, ἐντιμότατα διέκρινε τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν περὶ τοὺς λόγους ἀξίαν, εἰπὼν «ὅτι ῥήτωρ μὲν ἄριστος εἴη Δημοσθένης, εἰπεῖν δὲ δεινότατος ὁ Φωκίων.» Τοιοῦτος δὲ ὢν ὁ ἀνήρ, στρατηγὸς ἔξοχος καὶ ῥήτωρ ἀξιόλογος καὶ ὁμολογουμένως ἀμέτοχος πάσης πονηρᾶς πρὸς τὸν Φίλιππον σχέσεως, προΐ-

στατο ἐντούτοις τῆς ἀντιπάλου τοῦ Δημοσθένους μερίδος, πρεσβεύων ὅτι δὲν συμφέρει ὁ πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμος. Ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι δὲν ἦσαν ὅλοι ἀργυρώνητοι ὅσοι κατενόουν τὴν ματαιότητα τῶν ὀνείρων τοῦ μεγάλου ῥήτορος καὶ τὸν ὄλεθρον ὃν ἐκινδύνευε νὰ πάθῃ ἡ πόλις ἀναλαμβάνουσα τὸν κατὰ τῆς Μακεδονίας ἀγῶνα. Ὑπῆρχον δὲ ἐν Ἀθήναις καὶ ἄνθρωποι ὑψηλότερον μετεωριζόμενοι καὶ ἀναφανδὸν πρεσβεύοντες τὴν ἀνάγκην τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Φιλίππου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς καταλύσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαχύσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ὅστις ἐπανειλημμένως ἐκήρυξε τὸ πανελλήνιον τοῦτο δόγμα, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τὸν πρὸς Φίλιππον λόγον αὐτοῦ.

Τὸ πολιτικὸν ἄρα σύστημα τοῦ Δημοσθένους οὐ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη πλημμελές, ἀλλὰ κατεδικάζετο καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἀνδρῶν χρηστοτάτων καὶ πρακτικωτάτων. Καὶ ὅμως τοσαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀμιμήτου ἐκείνου λόγου ἀρετή, ὥστε ὁ κόσμος δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε θαυμάζων τὴν πάλην, ἣν ἄνθρωπος εἷς ἀνέλαβε κατὰ τῆς εἱμαρμένης καὶ τῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταφανεστέρων αὐτῆς δογμάτων· τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μαγεία, ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὰ πνεύματα ὁ πρῶτος ἑλληνισμός, ὥστε, ὅσον μέγα καὶ ἂν ἀπέβη τὸ νέον στάδιον ὅπερ ἤνοιξεν εἰς τὸ ἔθνος ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, πολλοί, πολλοὶ μέχρι τῆς σήμερον δὲν πείθονται ὅτι ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς ὑπῆρξε τροπολογία τις τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ βίου, καὶ ἐπιμένουσι θεωροῦντες τὸν ἑλληνισμόν, τὸν γνήσιον ἑλληνισμὸν ἐκπνεύσαντα εἰς τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ πεδίον τῆς μάχης, καὶ ἐπιμένουσιν ἀνακηρύττοντες τὸν Δημοσθένην οὐ μόνον ὡς τὸν μέγιστον τῶν ῥητόρων, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν τελευταῖον τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχον. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τὰ ἐννοοῦσι βεβαίως καὶ αἱ παροῦσαι ἑλληνικαὶ γενεαί· ἀλλὰ ὡς γενεαὶ ἑλληνικαί, ὡς ἔχουσαι βαθυτάτην τὴν συνείδησιν ὅτι διὰ τοῦ ἐπελθόντος ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας παρεσκευάσθη ὁ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξελληνισμός, καὶ ὅτι διὰ τοῦ χριστιανικοῦ ἰδίως ἑλληνισμοῦ διεσώθη πρὸ πάντων τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο ἔθνος, τοῦ ὁποίου αἱ γενεαὶ αὗται φέρουσι τὸ αἷμα εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν, καὶ τὰς πεποιθήσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, καὶ τὰς τύχας εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀντιτάξωσιν εἰς τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα, ὅσον εὐγενῆ

καὶ ἂν ἦναι, τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐπὶ δισχίλια ἔτη ἀνακηρυττομένην ἀλήθειαν, ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία δὲν ἐθανάτωσε τὸν ἑλληνισμόν, ἁπλῶς δὲ μεταπλάσασα αὐτόν, εἰς νέον ἐκάλεσε βίον. Ἀλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὰ πράγματα.

Ὁ πρῶτος τοῦ Δημοσθένους Φιλιππικός, ὅσον λαμπρὰ καὶ ἂν ἦτο ἡ τέχνη αὐτοῦ, ὅσον δυσκαταγώνιστα τὰ ἐπιχειρήματα, δὲν ἴσχυσε νὰ πείσῃ τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀναλάβωσι τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς περιστολὴν τοῦ Φιλίππου ἀγῶνας. Μόλις μετὰ παρέλευσιν ἱκανῶν μηνῶν ἐξέπεμψαν εἰς τὴν Χερσόνησον τὸν μισθοφορικὸν ἡγεμόνα Χαρίδημον μετὰ δέκα κακῶς ὡπλισμένων τριήρων καὶ πέντε μόνον ταλάντων εἰς χρήματα· ὁποία διαφορὰ πρὸς τοὺς μεγάλους στόλους οὓς πρὸ ἑπτὰ μόλις δεκαετηρίδων ἐξέπεμπεν ἡ πόλις ἀφ' ἑνὸς Σικελίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας παράλια! Τῆς δὲ παρούσης αὐτῆς ἀδρανείας καὶ ἀσθενείας ἔμελλε καθ' ἑκάστην ἤδη νὰ παρέχῃ νέα δείγματα. Οἱ Ὀλύνθιοι, λαβόντες ἄλλοτε παρὰ Φιλίππου τὴν Ποτίδαιαν καὶ ἄλλας τινὰς κτήσεις, διετέλεσαν ἐφ' ἱκανὸν φίλοι αὐτοῦ καὶ σύμμαχοι· ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, θεωροῦντες ὅτι δυσκόλως θέλουσι διαφύγει τὴν τύχην ὅλων τῶν πέριξ χωρῶν, ἀπεφάσισαν νὰ προλάβωσι τὸν κίνδυνον καὶ περιῆλθον εἰς ἐχθροπραξίας πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας. Ἐὰν αἱ Ἀθῆναι ἐγκαίρως καὶ δεόντως ἤρχοντο εἰς ἐπικουρίαν τῆς πόλεως ἐκείνης, ἴσως διέσωζε τὴν αὐτονομίαν. Ἀλλ' εἰς μάτην ἐλάλησεν αὖθις ὁ Δημοσθένης· εἰς μάτην ἐξεφώνησε τοὺς τρεῖς λαμπροὺς ἐκείνους λόγους, τοὺς ἰδίως «Ὀλυνθιακοὺς» ὀνομαζομένους. Ὁ Φίλιππος ἐπεχείρησε τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ὀλυνθίων ἐν ἔτει 350· μόλις δὲ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος καὶ τὸ 348 ἐξεπέμφθησαν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ναυτικαί τινες καὶ πεζικαὶ δυνάμεις, αἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν τριήρων καὶ τῶν στρατιωτῶν παντελῶς λόγου ἀνάξιαι, ἀλλ' εἴτε διότι βραδέως ἐπῆλθον, εἴτε διότι ἦσαν κακῶς συγκεκροτημέναι, οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσι πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως, ἥτις ἐν ἀρχῇ τοῦ 347 ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Φιλίππου, τοῦ κυριεύσαντος τότε καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις, 32 τὸν ἀριθμόν.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ κατώρθωσε τελευταῖον νὰ ἐμβάλῃ καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Εἴδομεν ὅτι τέταρτος τῶν Φωκέων στρατηγὸς

ἀνηγορεύθη ὁ Φάλαικος· κατηγορηθεὶς ὅτι ἔκλεψε πολλὰ τῶν ἱερῶν χρημάτων, ἔγινεν οὗτος ἔκπτωτος τῆς ἀρχῆς καὶ προεχειρίσθησαν ἀντ' αὐτοῦ τρεῖς στρατηγοί, ὁ Δεινοκράτης, ὁ Καλλίας, καὶ ὁ Σωφάνης, οἵτινες εἰσβαλόντες ἐκ νέου εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ πολιορκήσαντες τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὴν Κορώνειαν, ἐβίασαν τοὺς ἀμηχανήσαντας Θηβαίους νὰ ζητήσωσι τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Ὅθεν ἐπέρχεται ἤδη ὁ Φίλιππος μετὰ τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὴν Φωκίδα, διότι, κατὰ τὴν συνήθειαν, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐφρόντισαν νὰ δράμωσιν ἐγκαίρως εἰς ἐπικουρίαν τῶν Φωκέων. Τούτων ἐστρατήγει πάλιν ὁ Φάλαικος, ἀνακληθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἀρχήν· ἀλλ' οὗτος, θεωρῶν ἑαυτὸν μὴ ἀξιόμαχον, ἀνεχώρησεν ὑπόσπονδος εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐγκαταλιπὼν τὴν πατρίδα εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Καὶ τότε ὁ Φίλιππος, καταλαβὼν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, συνεκάλεσεν ἀμέσως τὸ τῶν ἀμφικτυόνων συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐξέδοτο δύο σπουδαιοτάτας ἀποφάσεις. Πρῶτον, ὅτι ὅλαι αἱ φωκικαὶ πόλεις, πλὴν τῶν Ἀβῶν αἵτινες δὲν μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, θέλουσι κατασκαφῆ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῶν ὑποχρεωθῆ νὰ μετοικήσωσιν εἰς κώμας μὴ ἐχούσας πλείονας τῶν πεντήκοντα οἰκιῶν, καί, ἐργαζόμενοι τὴν χώραν, θέλουσι φέρει κατ' ἐνιαυτὸν τῷ θεῷ φόρον τάλαντα ἑξήκοντα, μέχρις οὗ ἐκτίσωσιν ἅπαν τὸ ποσὸν τῶν ληστευθέντων χρημάτων· οἱ δὲ φυγάδες θέλουσι θεωρηθῆ ἁπανταχοῦ ὡς ἐναγεῖς. Δεύτερον, ὅτι αἱ δύο ψῆφοι τὰς ὁποίας οἱ Φωκεῖς εἶχον ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀποδίδονται εἰς τὸν Φίλιππον, καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, οἵτινες θέλουσι τοῦ λοιποῦ ἡγεῖσθαι καὶ τῶν Πυθίων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν.

Τοιουτοτρόπως ἐν ἔτει 346 ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἐτιμώρησε μὲν τὴν ἱεροσυλίαν τῶν Φωκέων, ἐγένετο δὲ κύριος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ δεχθῶσι τὰ γενόμενα· ὁ δὲ Φίλιππος, μηδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, δὲν ἔπαυσεν ἐπιδιώκων τὴν ὁλοσχερῆ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος ἐκτέλεσιν. Καὶ ἐξαπλῶν τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ βραχίονας πρὸς μεσημβρίαν ἅμα καὶ πρὸς βορρᾶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐνισχύετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, προστατεύσας ἐν ἔτει 344 τοὺς Μεσσηνίους, τοὺς Ἀρκάδας καὶ τοὺς Ἀργείους κατὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἐπιθέσεων τῶν Σπαρτιατῶν, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἵνα συμ-

πληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης, ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 341 τὴν πολιορκίαν τῆς Περίνθου καὶ τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν πάλιν νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν τῶν δύο τούτων πιεζομένων πόλεων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ συνεμάχησαν ἐπὶ τούτῳ καὶ οἱ Χῖοι, καὶ οἱ Κῶοι, καὶ οἱ Ρόδιοι. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ πράττωσι μηδὲν ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ προσηκόντως· διότι ἀπέστειλαν εἰς τοὺς συμμάχους τὸν Χάρητα στρατηγόν, ὅστις ἦτο ἀπὸ τῶν προτέρων ἐκστρατειῶν τοσοῦτον ἐπὶ κακοηθείᾳ διαβεβοημένος, ὥστε δὲν ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῶν πόλεων καὶ ἐπλανᾶτο τῇδε κἀκεῖσε καταφρονούμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων· ὁ δὲ δῆμος μετενόει ἤδη διότι ἔπεμψε βοήθειαν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Πέρινθον καὶ τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, ὅτε παρελθὼν εἰς μέσον ὁ Φωκίων ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἀτιμίας ταύτης. Ὁ Φωκίων ἀπέτρεπε μέν, ὡς προείπομεν, συνήθως τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ πολέμου, οὐδέποτε ὅμως ἠρνήθη νὰ προκινδυνεύσῃ τῆς πόλεως ἅπαξ τοῦ πολέμου ψηφισθέντος, ὁμοιάζων κατὰ τοῦτο, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, τὸν καλὸν κἀγαθὸν Νικίαν· ὅθεν ἀναστὰς ἤδη εἶπεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὀργίζωνται κατὰ τῶν ἀπιστούντων συμμάχων, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἀπιστουμένων στρατηγῶν· «διότι οὗτοι κατήντησαν ὑμᾶς μισητοὺς καὶ εἰς αὐτοὺς ἐκείνους οἵτινες δὲν δύνανται νὰ σωθῶσιν ἄνευ ὑμῶν.» Καὶ ὁ δῆμος μεταπεισθεὶς ὑπὸ τῶν λόγων τούτων, ἐξαπέστειλεν αὖ ὸν τὸν Φωκίωνα εἰς βοήθειαν τῶν Βυζαντίων, ὅστις γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τούτων, ἠνάγκασε τὸν Φίλιππον νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῆς Περίνθου. Ἐπειδὴ δὲ παρεκτὸς τῶν Ροδίων, τῶν Κώων καὶ τῶν Χίων, συνέδραμεν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὁ τῆς Περσίας βασιλεύς, ὁ Φίλιππος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ παραιτήσῃ ἐπί τινα χρόνον τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, καὶ συνωμολόγησε τῷ 339 πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας εἰρήνην, εἰδὼς κάλλιστα ὅτι ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Ἑλλάδι, μετ' οὐ πολὺ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὴν ἐπιτηδειοτέραν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ.

Συνεργὸν πρόθυμον εἰς τοῦτο παρέσχε τῷόντι μετ' ὀλίγον ἑαυτὸν ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης, ὅστις ἐνθυμηθεὶς αἴφνης ὅτι οἱ Λοκροὶ τῆς Ἀμφίσσης ἐγεώργησαν ἱεράν τινα γῆν τῶν Δελφῶν, προεκάλεσε τὴν

ἕνεκα τούτου καταδίκην αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινε πολλὴ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως βραδύτης, ἀναλαμβάνει αὐτήν, κατ' ἐντολὴν τῶν Ἀμφικτυόνων, ὁ Φίλιππος· καὶ ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ 30,000 πεζῶν καὶ 2,000 ἱππέων. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς κινήσεις ταχύτης τοῦ ἀνδρὸς ὥστε εἶχεν ἤδη κυριεύσει τὴν Ἄμφισσαν καὶ καταλάβει τὴν ἐν Φωκίδι Ἐλάτειαν, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Δημοσθένους, ἐπεχείρησαν νὰ συγκροτήσωσι κοινὴν συμμαχίαν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς μάτην ὁ Φωκίων ἐπροσπάθησε παντὶ σθένει ν' ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου· οἱ Ἀθηναῖοι ἡτοιμάσθησαν τάχιστα πρὸς πόλεμον, ὁ δὲ Δημοσθένης, δραμὼν αὐτὸς εἰς Θήβας, ἔπεισε καὶ ταύτην τὴν πόλιν νὰ συμπράξῃ. Εἰς τὰς δύο ταύτας πολιτείας προσετέθησαν ἄλλαι τινὲς μικρότεραι, ἀθροισθείσης δὲ τῆς ὅλης δυνάμεως, ἀντιπαρετάχθησαν οἱ δύο στρατοὶ εἰς Χαιρώνειαν τῆς Βοιωτίας, τῇ 3 αὐγούστου 338. Οἱ περὶ τοὺς Ἀθηναίους ἦσαν πλειότεροι τῶν περὶ τὸν Φίλιππον· ἀλλ' ὁ μακεδονικὸς στρατὸς εἶχε λάβει τοσαύτην ὑπεροχὴν διὰ τὴν ἐξαίρετον τακτικὴν τοῦ Φιλίππου τέχνην καὶ τὰς ἀδιαλείπτους αὐτοῦ στρατείας, ὥστε οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες, καί περ γενναίως ἀγωνισθέντες, ἡττήθησαν ὑπ' ἐλαττόνων. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ ἱερὸς τῶν Θηβαίων λόχος στοιχηδόν, ὅπως ὄρθιος ὢν ἠγωνίσθη, μηδενὸς τῶν τριακοσίων ἐκείνων μηδ' ὁπωσοῦν ὑποχωρήσαντος. Κύριος τῆς νίκης αἴτιος ἐγένετο ὁ τοῦ Φιλίππου υἱὸς Ἀλέξανδρος, ὅστις, κατατροπώσας τοὺς Θηβαίους κατὰ τῶν ὁποίων παρετάχθη, ἐβίασεν οὕτω καὶ τοὺς κατ' ἀρχὰς πλεονεκτήσαντας στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων Χάρητα καὶ Λυσικλέα, νὰ τραπῶσι μετὰ τῶν ἄλλων εἰς φυγήν· εἷς δὲ τῶν οὕτω ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης διασωθέντων ἦτο καὶ ὁ Δημοσθένης.

Διὰ τῆς μεγάλης ταύτης ἐν Χαιρωνείᾳ νίκης ὁ Φίλιππος κατέστη κύριος ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος· καὶ τὰς μὲν Θήβας, αἵτινες, πρότερον σύμμαχοι αὐτοῦ διατελέσασαι, ἔστρεψαν αἴφνης τὰ ὅπλα κατ' αὐτοῦ, ἐτιμώρησεν αὐστηρῶς, θανατώσας μὲν ἢ ἐξορίσας τοὺς πρωταιτίους τοῦ τοιούτου πολιτεύματος, διοργανώσας δὲ κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως καὶ ἐμβαλὼν ἰδίαν φρουρὰν εἰς τὴν Καδμείαν. Πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὅμως συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπιεικῆ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὗτοι δὲν ἐδίστασαν ἤδη πρὸς τοῖς ἄλλοις ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος. Ἐν γένει

δὲ ὁ Φίλιππος προσηνέχθη πράως πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀπολύσας ἄνευ λύτρων τοὺς ἐν Χαιρωνείᾳ αἰχμαλώτους καὶ ἐπιτρέψας τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων, αἵτινες ἅπασαι ἐφάνησαν πρόθυμοι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ. Ἐν Πελοποννήσῳ μόνη ἡ Σπάρτη δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποταχθῇ· καὶ ἐνέβαλε μὲν ὁ Φίλιππος μέχρι τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐταπείνωσεν αὖθις πολυειδῶς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλὰ δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐντελῆ αὐτῶν χείρωσιν, σπεύδων πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλεύματος. Τῳόντι ὁ Φίλιππος δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν κατὰ πόλεις γενομένην ἀναγνώρισιν τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ· ἤθελε νὰ κυρώσῃ αὐτὴν καὶ διὰ πανηγυρικῆς ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους πράξεως. Ὅθεν συνεκάλεσε κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον εἰς Κόρινθον· καὶ παραστὰς ἐνταῦθα καὶ κηρύξας, ὅτι μελετᾷ νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἵνα ἐλευθερώσῃ μὲν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφούς, ἐκδικήσῃ δὲ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ξέρξου, ἀνηγορεύθη ἐπὶ τούτῳ παμψηφεὶ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος. Μία μόνη ψῆφος ἔλειπεν ἀπὸ τῆς πράξεως ταύτης, ἡ ψῆφος τῆς πεισματώδους Σπάρτης· ἀλλὰ ἡ πόλις αὕτη εἶχε καταντήσει τοσοῦτον σμικρὰ καὶ ἀσθενής, ὥστε ὁ Φίλιππος ἠδυνήθη ἀκινδύνως νὰ περιφρονήσῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῆς. Καὶ οὕτως ἐκυρώθη ἡ ἕνωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, δι' ἧς ἔμελλε νὰ πράξῃ τὰ θαυμαστότατα τῶν μεγαλουργημάτων.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟΥ Α'. ΤΟΜΟΥ

ΑΙ ΜΑΛΛΟΝ ΑΞΙΟΛΟΓΟΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ

ΠΕΡΙ

ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α′.

Κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Ἔποικοι ἐξ Ἀνατολῆς.

Ἐν μέσῃ Ἀσίᾳ, ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ, ᾤκουν ποτὲ αἱ ἄρισται τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φυλαί, αἵτινες, ἐξορμήσασαι ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τούτων, ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου.

Αἱ φυλαὶ αὗται εἶχον μὲν τὰς αὐτὰς θεμελιώδεις θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰς αὐτὰς παραδόσεις, ἀλλὰ ὡμίλουν δύο γλώσσας διαφόρους κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὀργάνωσιν. Τὰ δὲ μετὰ τὴν μετοικεσίαν παραχθέντα πολυάριθμα ἰδιώματα ἀνάγουσιν ἅπαντα ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν τὴν ἀρχὴν ἢ εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην τῶν δύο πρωτοπλάστων γλωσσῶν. Ἐντεῦθεν τὰ παντοῖα ἔθνη τὰ λαλήσαντα τὰ διάφορα ταῦτα ἰδιώματα, διεκρίθησαν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, εἰς δύο κεφαλαιώδεις φυλάς· τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους. (1) Οἱ Σημῖται ὠνομάσθησαν οὕτω ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ Γραφῇ Σήμ, λογισθέντος κατὰ συνθήκην ἀρχηγέτου αὐτῶν. Τῶν δὲ Ἀρίων τὸ ὄνομα ἔχει ἱστορικωτέρας ῥίζας. Καθ' Ἡρόδοτον, εἷς τῶν κυριωτάτων αὐτῶν κλάδων, οἱ Μῆδοι, ἐκαλοῦντο ὑπὸ πάντων ἔκπαλαι Ἄριοι(2), καὶ ἓν τῶν Βακτρίων ἐθνῶν, αὐτὸ τοῦτο τῶν Ἀρίων ἔφερε τὸ ὄνομα. Αὕτη

---

1) Ὅτι τῶν Σημιτικῶν λαῶν κοιτὶς ὑπῆρξεν ἡ Μέση Ἀσία, εἶναι γνώμη συνδεομένη μετὰ τῶν ἐκ τῶν παραδόσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐξαγομένων περὶ τῆς κατοικίας τοῦ *πρώτου ἀνθρώπου* παραδόσεων. Δὲν εἶναι δὲ σήμερον κοινῶς παραδεδεγμένη παρὰ πάντων γνώμη, ὅτι οἱ Σημιτικοὶ λαοὶ ὡρμήθησαν ἀπὸ τῆς Μέσης Ἀσίας, ἐν δὲ τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οὐδ' ἴχνος ἀναφαίνεται Σημιτῶν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ.

2) Ἀκριβῶς περὶ Μήδων ἐπικρατεῖ σήμερον γνώμη, ἀπορρέουσα ἐκ τῶν μελετῶν τῆς σφηνοειδοῦς φιλολογίας, ὅτι ἦσαν ἐν ἀρχῇ λαὸς Τουρανικός, βραδύτερον ἀφομοιωθεὶς πρὸς τοὺς Ἀρίους.

δὲ ἡ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας μαρτυρία συνᾴδει τῇ προσηγορίᾳ Airyanem-Vâedjô, ἤτοι κατοικία τῶν Ἀρίων, ἣν αὐτοὶ οἱ Μῆδοι ἀπέδιδον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκήσεις, καὶ πρὸς τὸ ἕτερον ὄνομα Aryâvarta, συνεντευκτήριον τῶν Ἀρίων, δι' οὗ οἱ Ἰνδοὶ ἐδήλουν τὴν ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσαν Ἰνδικήν. Τὰ σημιτικὰ ἰδιώματα, πρὸ καιροῦ ὄντα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον γνωστά, συνεπληρώθησαν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἱερογλυφικῆς καὶ τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, ὥστε νῦν ὑπάρχει ἀποδεδειγμένη ἡ οἰκειότης τῶν Χαλδαίων, τῶν Σύρων, τῶν Ἀράβων, τῶν Φοινίκων, τῶν Ἑβραίων, τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Αἰθιόπων, (3) ὧν αἱ γλῶσσαι φαίνονται χυθεῖσαι εἰς τὴν αὐτὴν μήτραν. Ἡ δὲ συγγένεια τῶν ἰδιωμάτων τῶν Ἀρίων δὲν ἀπεκαλύφθη εἰμὴ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὅτε ἐγνώσθη κατὰ πρῶτον ἡ ἀρχαία τῆς Ἰνδικῆς γλῶσσα, ἡ σανσκριτική. Ἔκτοτε, διὰ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ἐβεβαιώθη ὅτι αἱ γλῶσσαι τῶν Βραχμάνων, τῶν Περσῶν, τῶν Ἑλλήνων, τῶν Λατίνων, τῶν Κελτῶν, τῶν Τευτόνων καὶ τῶν Σλαύων, εἶναι γλῶσσαι ἀδελφαί, αἵτινες καί τοι ἀπ' αἰῶνος διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς γῆς, σώζουσι τὰ αὐτὰ ριζικὰ γράμματα καί, εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τὴν αὐτὴν γραμματικήν.

Αἱ φυλαὶ λοιπὸν αὗται, Σημῖται καὶ Ἄριοι, ἀπὸ ἑνὸς σημείου ὁρμώμεναι, ἐτράπησαν πρὸς δυσμάς· πρῶτοι οἱ Σημῖται, οἱ πρὸ τῶν Ἀρίων πολιτισθέντες, καὶ μετὰ τούτους οἱ πρὸς δυσμὰς χωρήσαντες Ἄριοι, διότι τελευταῖοι Ἀρίων ἀποδημήσαντες λογίζονται οἱ πρὸς μεσημβρίαν τραπέντες Ἰράνιοι καὶ Ἰνδοί. Ἀλλὰ πῶς, ἐνῷ εἶχον τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, παραδόσεις καὶ οἰκήσεις, δύο ἑτε-

---

3) *Αἰθιόπων* λαὸς ἰδιαίτερος Σημιτικὸς δὲν ὑπάρχει· οὕτω δὲ καλοῦσιν ἐνίοτε τοὺς λεγομένους πρωτοσημίτας ἢ Χουσίτας. Ὡς δὲ γνωστόν, Αἰθίοπες ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις καὶ μέχρι νῦν καλοῦνται οἱ ἀνθρωπολογικῶς μαῦροι τὴν ὄψιν λαοί, οἱ μηδεμίαν σχέσιν ἔχοντες πρὸς τοὺς Σημίτας, οἵτινες ἀνήκουσιν εἰς τὴν Καυκασίαν φυλήν. *Αἰθιοπικὴ* γλῶσσα καλεῖται σήμερον μόνον ἡ Σημιτικὴ ἱερὰ γλῶσσα τῶν Ἀβησσηνῶν, ὧν ἡ ἀνθρωπολογικὴ καταγωγὴ εἶναι μικτὴ ἐκ μαύρων τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐκ τῶν ἐκ τῆς νοτίου Ἀραβίας μεταναστευσάντων Σημιτῶν, ὧν ἡ γλῶσσα ἐπεκράτησεν ἐν τῷ ἀνθρωπολογικῶς ἀναμίκτῳ καὶ μᾶλλον πρὸς τὸ μαῦρον κλίνοντι λαῷ τῆς Ἀβησσηνίας.

ρονόμους ἐλάλησαν γλώσσας, πότε ἤρξατο ἡ μετοικεσία αὐτῶν, διὰ τίνων διῆλθε περιπετειῶν, διατί οἱ Σημῖται οὐδόλως πανδημεὶ ἐν Εὐρώπῃ κατεστάθησαν, οὐδ' οἱ Ἄριοι ἐν Ἀφρικῇ, περὶ πάντων τούτων οὐδὲν γνωρίζομεν. Μετὰ παρέλευσιν αἰώνων μὴ δυναμένων νὰ ἀριθμηθῶσιν, αἱ δύο φυλαὶ ἀναφαίνονται κατέχουσαι νέας χώρας, διῃρημέναι εἰς πολλὰ καὶ πολυώνυμα ἔθνη, λαλοῦσαι ποικιλώτατα ἰδιώματα καὶ ἀγωνιζόμεναι ἀπὸ κοινοῦ, κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τρόπους, τὸν ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως ἀγῶνα. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον εὑρίσκομεν ἐγκαθιδρυμένας εἰς τὴν βορειοδυτικὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Εὐρώπης χερσόνησον καὶ εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς αὐτῆς κειμένην Ἰταλικήν, τὰς φυλὰς αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν Ἑλληνολατινικὸν κλάδον τῶν Ἀρίων.

Οἱ Κελτοί, οἱ Τεύτονες καὶ οἱ Σλαῦοι ἀπελθόντες εἰς τὰς ἀρκτικάς, μέσας καὶ δυτικωτέρας τῆς Εὐρώπης χώρας, εὗρον αὐτὰς προκατεχομένας ὑπὸ Τουρανίων ὧν ἀρχικὴ κοιτὶς ὑπῆρξε, κατά τινα παράδοσιν, μία τῶν κοιλάδων τοῦ ὄρους Ἀλτάϊ. Ἡ τουρανικὴ φυλὴ εἶναι κρᾶμα τῆς λευκῆς καὶ τῆς κιτρίνης φυλῆς, ἐπ' ἄπειρον τροπολογούμενον μέχρι τοῦ τελειοτάτου τύπου τοῦ Εὐρωπαίου καὶ τοῦ τελειοτάτου τύπου τῶν Σινῶν. (4) Τὰ δὲ ἰδιώματα ὅσα λαλοῦσι τὰ διάφορα τῆς φυλῆς ταύτης ἔθνη, ἔχουσι μὲν πρὸς ἄλληλα συγγένειαν, ὅλως δὲ διαφέρουσι τῶν ἰδιωμάτων τῶν Ἀρίων καὶ τῶν Σημιτῶν. Τῶν παναρχαίων Τουρανίων λείψανα σώζονται μέχρι τῆς σήμερον ἐν Εὐρώπῃ, οἱ Λάπωνες, οἱ Φίννοι καὶ οἱ Βάσκοι. Ὡσαύτως οἱ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν κατασταθέντες Ἄριοι, εὗρον αὐτόθι οἰκοῦντα τουρανικὰ καὶ σημιτικὰ ἔθνη. Ἀλλ' ἴχνη τοιούτων ἐθνῶν, γλωσσικὰ ἢ ἄλλα, δὲν ἐπιστώθησαν ἔτι ἀποχρώντως οὔτε ἐν Ἰταλίᾳ,

4) Ἡ τουρανικὴ δηλονότι λεγομένη γλωσσικὴ οἰκογένεια λαῶν σύγκειται ἀπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων ἐθνῶν, ἀπὸ τῆς βορείου Εὐρώπης μέχρι τῆς Ἀνατολικῆς Σιβηρίας καὶ Κίνας ἐκτεινομένων, ἡνωμένων μὲν τὴν γλῶσσαν ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ἀνθρωπολογικὴν καταγωγήν. Διότι τῶν τουρανικὰς λαλούντων γλώσσας λαῶν ἄλλοι μὲν εἶναι λευκοί, τὸν τελειότατον τύπον τῆς ἀνθρωπολογικῆς λευκῆς φυλῆς ἐκπροσωποῦντες (ὡς οἱ Οὖγγροι καὶ οἱ Φίννοι τῆς Εὐρώπης), ἄλλοι δὲ κίτρινοι, τὸν τελειότατον τύπον τῆς ἀνθρωπολογικῆς ταύτης διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐκπροσωποῦντες (ὡς οἱ Σῖναι), ὑπάρχουσι δὲ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων, τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ κιτρίνου καὶ μεσάζοντές πως τύποι (ὡς ὁ τῶν Ταρτάρων καὶ τῶν ἀνατολικῶν Τούρκων).

οὔτε ἐν Ἑλλάδι· οἱ Ἄριοι λοιπὸν ἐγένοντο ἂν ὄχι οἱ πρῶτοι ἀπολύτως, τοὐλάχιστον οἱ πρῶτοι ἀμφοτέρων τῶν χερσονήσων κάτοικοι ὧν εἶναι γνωστὴ ἡ καταγωγή.

Εἴπομεν ἤδη (σελ. 90 καὶ ἑπ.) ὅτι ὡς ἐκ τῆς γλώσσης ἣν ἐλάλουν, τὰ ἔθνη ὅσα κατῴκουν πρὸς μεσημβρίαν τῶν Κεραυνίων ὀρέων καὶ τοῦ Ὀλύμπου, εἷλκον ἀναμφισβητήτως τὸ γένος ἐξ Ἀρίων. Ἐὰν δὲ τῆς λαλιᾶς τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὰς πρὸς βορρᾶν τῶν ὀρέων ἐκείνων χώρας δὲν περιεσώθησαν λείψανα ἱκανά, ἕτερα γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ ἔθνη ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς τοὺς Ἀρίους. Αἱ παλαιόταται ἀφορμαὶ τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ μουσικῆς, ἀδιαλείπτως καὶ ἀναποσπάστως μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν Θρᾳκῶν συνδέονται. Θηβαῖοι, Κορίνθιοι, Ἀργεῖοι, πολλὴν ἀναφέρονται ἔχοντες ἀνέκαθεν οἰκειότητα πρὸς Ἰλλυριούς τε καὶ Μακεδόνας. Ὁ Κάδμος, Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς Ἐγχέλεας παραγίνεται· καὶ βασιλεύει Ἰλλυριῶν καὶ παῖς αὐτῷ Ἰλλύριος γίνεται. Καὶ βραδύτερον ἐπὶ Λαοδάμαντος τοῦ Ἐτεοκλέους, οἱ Καδμεῖοι ἐξαναστάντες ὑπ' Ἀργείων, ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς τοὺς Ἐγχέλεας. Παρομοίως οἱ τρεῖς Τημενίδαι, οἱ ἐξ Ἄργους φυγόντες, ἀπῆλθον κατ' ἀρχὰς εἰς Ἰλλυριούς· ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν εἰς Μακεδονίαν, ὅπου ἵδρυσαν τὸν βασίλειον ἐκεῖνον οἶκον τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλὰς πᾶσα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀνεκήρυττεν ἐν Ὀλυμπίᾳ γνήσιον ἑλληνικόν. Καὶ οἱ Λυγκησταὶ δὲ ὑπ' Ἀρραβαίῳ ἐγένοντο, τοῦ Βακχιαδῶν γένους ὄντι κατὰ τὸν Στράβωνα. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον, ἡ φυλὴ ἥτις, μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ἀπετέλεσε τὸ ἥμισυ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἡ δωρικὴ φυλή, καλεῖται ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἔθνος Μακεδονικόν. Πλὴν τούτου τὰ πρὸς δυσμάς τε καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου ἔθνη ἦσαν τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα, ἡ δὲ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχέγονος πρὸς τοὺς Ἀρίους συγγένεια εἶναι ἀποδεδειγμένη ἔκ τε τῆς γλώσσης καὶ ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων μνημείων τοῦ βίου αὐτῶν. Ἐπὶ πᾶσι τὴν οἰκειότητα τῶν φυλῶν, ὅσαι ᾤκουν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου μαρτυρεῖ ἡ εὐκολία μεθ' ἧς αἱ πρῶται ἐξελληνίζοντο ἅμα ἐρχόμεναι εἰς συνεχῆ τινα πρὸς τοὺς νεωτέρους συνάφειαν.

Τὰ ἔθνη ὅσα ᾤκουν εἰς τὰς ἀπὸ Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὀρέων μέχρι Ταινάρου χώρας καὶ εἰς τὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν κειμένας νήσους, ἐκλήθησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος Ἕλληνες. Εἰς δὲ τὰ ἀρχαιότατα περισωθέντα μνημεῖα τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἤτοι τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν, ὀνομάζονται, περὶ τὸ χιλιοστὸν πρὸ Χριστοῦ, Ἀργεῖοι, Δαναοί, Ἀχαιοί, καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα ὀνόματα φέρουσιν, ὡς φαίνεται, ἐπὶ αἰγυπτιακῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα ἀνατρέχουσιν εἰς χρόνους πολὺ παλαιοτέρους. Ὑπάρχουσιν ὅμως δύο ἕτεραι προσηγορίαι, Γραικοὶ καὶ Πελασγοί, ἐξ ὧν τῆς μὲν πρώτης οὐδὲν ἴχνος ὑποφαίνεται ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι, τῆς δὲ δευτέρας ὀλίγαι τινὲς περιεσώθησαν ἐν αὐτοῖς ἀπηχήσεις. Οἱ Γραικοὶ δὲν μνημονεύονται εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ἀλκμᾶνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἡσίοδος εἶπε τὸν Γραῖκον υἱὸν Πανδώρας τῆς Δευκαλίωνος καὶ Διός· ὁ δὲ Ἀλκμάν, ὅτι αἱ τῶν Ἑλλήνων μητέρες ἐκαλοῦντο Γραῖκες· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὅτι περὶ Δωδώνην ᾤκουν ποτὲ οἱ βραδύτερον ὀνομασθέντες Ἕλληνες, τότε δὲ καλούμενοι Γραικοί. Τοῦτο δὲ λέγει καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος· «Αὐτὸς μὲν οὖν ἀφ' αὑτοῦ (ὁ Ἕλλην) τοὺς καλουμένους Γραικοὺς προσηγόρευσεν Ἕλληνας.» Αἱ παραδόσεις αὗται κυροῦνται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἐκάλουν συνήθως τοὺς Ἕλληνας Γραικούς· ἐξ οὗ ἀναγκαίως συνάγεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο μετεδόθη ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ παναρχαίους τινὰς χρόνους, καθ' οὓς ἐπεκράτει ἐπὶ τάδε τοῦ Ἀδρίου, εἴς τινας τοὐλάχιστον χώρας καὶ πιθανώτερον εἰς τὰς δυτικωτέρας.

Γενικώτερον δὲ οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καλοῦνται παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Πελασγοί. Ἀπὸ τῶν Πελασγῶν τούτων ἀπεσχίσθη, ὡς λέγεται, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἤ, κατ' ἄλλην ῥῆσιν, οἱ πρώην ὀνομαζόμενοι Πελασγοὶ ὠνομάσθησαν βραδύτερον Δαναοί. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος, ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς ἐλέγετο ἔτι Πελασγικός, τὸ δὲ ἐν Θεσσαλίᾳ Ἄργος ἐπωνομάζετο ὡσαύτως Πελασγικόν. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ὑπῆρχέ ποτε ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀπεδίδετο εἰς ἔθνος οὐχὶ ἀλλότριον τοῦ ἑλληνικοῦ, ἀφοῦ συνηρμόζετο πρὸς τὸν ὕπατον τούτου θεόν, καθ' οὓς χρόνους πάντα τὰ ξενικὰ στοιχεῖα εἶχον ἤδη ἐντελῶς ἐξελληνισθῆ. Ναὶ μὲν οἱ Πελασγοὶ οὓς ἐγνώρισεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας περὶ τὴν Προποντίδα καὶ περὶ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον «ἔσαν βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες.» Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ἀπαραιτήτως ὅτι οὐδέποτε ἐλάλησαν

γλῶσσαν κοινὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Σύμπασα ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ὅτι φῦλα μὴ παρακολουθήσαντα τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐπίδοσιν τῶν ἀρχῆθεν ὁμογλώσσων, ἢ καὶ ὅλως διὰ χρόνου μακροῦ ἀποξενωθέντα πρὸς τὸν βίον αὐτῶν καὶ τὴν πολιτείαν, ἀποβαίνουσι πρὸς τοὺς πάλαι ὁμοήθεις καὶ ὁμογλώσσους ἀλλότρια καὶ ἀκατάληπτα. Παράδειγμα τούτου ἐμφανέστατον εἶναι οἱ Αἰτωλοί. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων οἱ Αἰτωλοὶ ἀναφαίνονται Ἕλληνες, οὐδενὸς ἄλλου τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων ἥττονες, ἐν τῇ πέμπτῃ δ' ἑκατονταετηρίδι ὁ Θουκυδίδης ἔλεγε περὶ τοῦ μεγίστου αὐτῶν μέρους ὅτι ἦσαν «ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν.» Ἄρα τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ λαλιὰ τῶν ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι σωζομένων Πελασγῶν, ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὴν ἐντύπωσιν γλώσσης ξένης, δὲν δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ὁμόφωνον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πεποίθησιν περὶ τῆς ἀρχεγόνου οἰκειότητος τῶν δύο ἐθνῶν, πεποίθησιν ἣν εἶχεν ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις λέγων ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀπεσχίσθη ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ, οὐδὲν ἄλλο λέγει εἰμὴ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἀπετέλει ἀνέκαθεν μοῖραν τοῦ Πελασγικοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Θουκυδίδης, καθ' ὃν τὸ Πελασγικὸν ὄνομα ἐπεκράτησέ ποτε ἐν Ἑλλάδι, ὡς ὄνομα οὐχὶ ἑτέρου τινὸς ἔθνους ἀλλ' αὐτοῦ δὴ τούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Οἱ Ἄριοι καθ' οὓς χρόνους ἐπεδήμησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, μετεῖχον ἤδη τῶν ἀγαθῶν στοιχειώδους τινὸς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως. Ἐν τῇ γλώσσῃ ἣν μεθ' ἑαυτῶν συνεπήγαγον ὑπῆρχον λέξεις μέχρι τῆς σήμερον ἀνευρισκόμεναι ἐν τῇ σανσκριτικῇ ὁπωσοῦν σῶαι κατά τε τὸν τύπον καὶ τὴν σημασίαν. Ἐκ δὲ τῶν λέξεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἐπὶ τῆς μετανάστάσεως οἱ Ἄριοι ἐνέμοντο ἀγέλας κατοικιδίων ζῴων καὶ ἤξευρον νὰ ζευγνύωσι βόας καὶ ἵππους εἰς ἅμαξαν, ᾤκουν ἐν οἰκίαις, μετεχειρίζοντο ἅλας καὶ εἶχον πλοιάρια κωπήρη. Τὸ ἔτος αὐτῶν διῃρεῖτο κατὰ τὰς περιόδους τῆς σελήνης καὶ ἠρίθμουν μέχρι τινός. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον, εἶχον τήν τε ἔννοιαν τῆς οἰκογενείας καὶ τὴν τοῦ ἀθροίσματος τῶν οἰκογενειῶν, τοῦ γένους.

Πλὴν τούτων οἱ Ἄριοι ἐθέριζον καὶ ἔτρωγον αὐτοφυεῖς τινας καρποὺς τῆς γῆς· ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας μόνον ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς τὰς νέας αὐτῶν οἰκήσεις ἔμαθον, παρὰ ἐθνῶν ἀσιανῶν

προδιαπλασθέντων, ν' ἀροτριῶσι καὶ νὰ φυτεύωσι κλήματα καὶ νὰ πιέζωσι τὴν ἐλαίαν πρὸς ἐξαγωγὴν ἐλαίου. Αἱ λέξεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν γεωργικὸν βίον δὲν ἀνευρίσκονται ἐν ταύτῃ αὐτῶν τῇ σημασίᾳ εἰς τὴν σανσκριτικήν, ὑπάρχουσιν ὅμως ταὐτόσημοι ἐν τῇ κοινῇ ἑλληνολατινικῇ, ἥτις ἔχουσα τὰς ῥίζας αὐτῆς ἐν τῇ πρωτοπλάστῳ γλώσσῃ, ἤρχισεν ἰδίᾳ ἀναπτυσσομένη καὶ διαπλαττομένη μετὰ τὴν ἐξ Ἀσίας ἀποδημίαν τῶν δύο ἐκείνων φυλῶν. Τινὲς τῶν λέξεων τοῦ γεωργικοῦ βίου εἶναι ἐν τούτοις κοιναὶ οὐ μόνον ἐν τοῖς Ἑλληνολατίνοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις Ἀρίοις ὅσοι ἐξ Ἀσίας ἐπῴκησαν, ἐκ δὲ τούτου συνήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ φῦλα ταῦτα, πρὶν διασπαρῶσιν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην, συνέζησάν που, ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, καὶ ἔκτοτε, ἐν κοινῷ βιοῦντα, ἐκαλλιέργησαν τὴν γῆν. Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀληθές, διατὶ ἐν Ἑλλάδι τε καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφετηρία καὶ βάσις πάσης κυριότητος ὑπῆρξεν ἡ κτῆσις τῶν ποιμνίων, οὐχὶ τῆς γῆς: διατὶ ὅλαι αἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος παραδόσεις παριστῶσι τοὺς πρώτους αὐτῆς κατοίκους διάγοντας βίον καθεστηκότα μέν, δηλαδὴ οὐχὶ νομαδικόν, οὐχὶ ὅμως καὶ γεωργικὸν ἀλλὰ ποιμενικὸν καὶ κυνηγετικόν· κρεοφαγοῦντας δὲ καὶ βαλανηφαγοῦντας, καὶ ἐν γένει τρεφομένους ὑπὸ καρπῶν οὓς ἀφθόνους καὶ πολλοὺς ἔφερεν αὐτόματος ἡ ζείδωρος ἄρουρα: Αἱ μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν καὶ τῶν ἀρκτικῶν Ἀρίων τῆς Εὐρώπης σχέσεις ὑπῆρξαν τοσοῦτον πρώϊμοι ὥστε εὐλογώτερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ κοιναὶ αὐτοῖς λέξεις, καὶ μάλιστα ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον, διὰ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης κατέστησαν τὸ πρῶτον γνωσταὶ εἰς τοὺς βορείους.

Οἱ Ἄριοι λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦσαν μὲν λαὸς πεπολιτισμένος, ὡς λέγομεν τὴν σήμερον, πολὺ ὅμως ἐνταυτῷ ἀπεῖχον τῆς κτηνώδους βαρβαρότητος ἐν ᾗ κυλίονται ἄχρι τοῦδε οἱ ἄγριοι οἱ οἰκοῦντες εἰς διάφορα τῆς γῆς μέρη. Τὸν δὲ τοιοῦτον τοῦ λαοῦ τούτου βίον, ἀφελῆ μέν, ἀλλ' οὐχὶ ὅλως ἄπλαστον, ἐπιμαρτυροῦσι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις. Τὰς ἀντιλήψεις ταύτας συναπεκόμισε μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τῶν ἀρχαίων οἰκήσεων ὅπως τὰ πρῶτα τῆς γλώσσης συστατικά, ὅπως τὰ πρῶτα τοῦ κοινωνικοῦ βίου στοιχεῖα. Ἡ συγκριτικὴ θεολογία ἀπέδειξεν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων, ἐν ἀρχῇ ἀπεκορυφοῦντο εἰς θεὸν ἕνα. Ὁ θεὸς οὗτος ἦτο εἷς κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ αἱ πολλαπλαῖ αὐτοῦ ἐνέρ-

γεια, ἀντὶ νὰ ὑποτάσσωνται ἀείποτε εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ βούλησιν, ἔλαβον βαθμηδὸν τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα ἰδίας βουλήσεως. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ θεὸς ἐκεῖνος ἤρχισεν ἀφανιζόμενος δι' αὐτῶν αὐτοῦ τῶν ἐκδηλώσεων. Ἑκάστη αὐτοῦ δύναμις καὶ ἕκαστον προσὸν ἔλαβε κατὰ μικρὸν ἰδίαν ὑπόστασιν. Ἓν μόνον τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, σαφέστερον ἀντιληφθὲν τῆς τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος ἐννοίας, διέσωσε τὴν ἑνότητα τῆς θείας δυνάμεως. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, δημιουργήσας τὸ πᾶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν ἐπὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως κυριαρχίαν, οἵτινες παρέμειναν ἐσαεὶ τὰ βεβουλευμένα ἀποτελέσματα τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ.

Εἰς ποῖον στάδιον τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εὑρίσκοντο οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ὅτε ἐπεδήμησαν εἰς τὴν νέαν αὐτῶν πατρίδα, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ. Μεταξὺ τῶν χρόνων τούτων καὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνατρέχουσιν αἱ ἀρχαιόταται σωζόμεναι περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος ὁμηρικαὶ εἰδήσεις, ἐμεσολάβησαν αἰῶνες πολλοί· ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ, παντοῖαι ἐγένοντο διασκευαὶ τῶν πρωτοφύτων δοξασιῶν· καὶ περὶ τὸ 1000 ἔτος, ὀλίγιστα εἶναι τὰ τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος ὀνόματα, τὰ ἀσφαλῶς ἔχοντα τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν τῇ σανσκριτικῇ γλώσσῃ. Ἀλλ' ὅμως ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἀπέβη ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἀλλοίωσις, ὑποφαίνεται ἐν ταῖς μεταγενεστέραις ἐκείναις παραστάσεσιν, ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἐνταῦθα τήν τε ἔννοιαν τοῦ ἑνὸς θεοῦ καὶ τὰς πρώτας ἰδίας ὑποστάσεις, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς πλημμελοῦς περὶ τοῦ θεοῦ τούτου ἀντιλήψεως τῶν τε ὁμοφύλων αὐτῶν καὶ τῶν Σημιτῶν. Τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον ἔφερε παρὰ τοῖς Ἑλληνολατίνοις ὁ ὑπέρτατος θεός, Ζεὺς πατήρ, Diespiter, Jupiter, εἶναι καθαρῶς σανσκριτικὸν καὶ ἀνευρίσκεται ἀπαράλλακτον ἐν κεφαλίδι τοῦ γηραιοῦ ἰνδικοῦ Πανθέου. Ὁ Ζεὺς οὗτος ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ ὕπατος Θεὸς τῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων. Ἐνῷ ὅμως βραδύτερον αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἔβριθον ναῶν καὶ ἀγαλμάτων αὐτοῦ, πολλὰ εἶναι τὰ τεκμήρια ὅτι κατὰ χρόνους παναρχαίους οὗτος ἐλατρεύετο ὡς θεὸς ἀνείδεος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὀρέων, ὅπως καὶ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. Καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ ὕψιστα αὐτῆς ὄρη ἔφερον, μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς βίου, τὰ ἴχνη τῆς ἀρχετύπου ἐκείνης τοῦ Διὸς θεραπείας. Ἡ Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας ἦτο,

κατὰ Παυσανίαν, ἡ πρεσβυτάτη τῶν πόλεων «ὁπόσας ἐπὶ τῇ ἠπείρῳ ἔδειξε γῆ καὶ ἐν νήσοις, καὶ ταύτην εἶδεν ὁ ἥλιος πρώτην, ἀπὸ ταύτης δὲ ποιεῖσθαι πόλεις μεμαθήκασιν ἄνθρωποι.» Ἐκεῖ λοιπὸν ἐπὶ τῇ ἄκρᾳ τοῦ Λυκαίου ὄρους, ἀφ' ἧς σύνοπτός ἐστιν ἡ πλείστη Πελοπόννησος, ὑπῆρχεν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἔτι μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι «γῆς χῶμα, Διὸς βωμός,» τοῦ Διὸς ὅστις μέχρι τέλους ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς *Ὕψιστος* ὡς θεὸς *Ὕπατος* καὶ ἐν Λακωνικῇ, καὶ ἐν Κορινθίᾳ, καὶ ἐν Ἤλιδι, καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ἐν Ἀττικῇ. Ἐνῷ βραδύτερον ἐλέγετο υἱὸς τοῦ Κρόνου, καθ' Ὅμηρον, κατὰ δὲ τὸν Ἡσίοδον ἔγγονος τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς δισέγγονος τοῦ Φάνητος, τὸ πάλαι ὁ θεὸς οὗτος ὑμνολογεῖτο ὡς ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος, αἱ δὲ ἀπηχήσεις τοῦ δόγματος τούτου ἀναφαίνονται εἰς τὰ ἔπη τὰ ὁποῖα ἔψαλλον αἱ Πελειάδες ἐν Δωδώνῃ· «Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστί, Ζεὺς ἔσεται· ὦ μεγάλε Ζεῦ.» Μετὰ χιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν παρέλευσιν ἡ ἑνότης τοῦ θεοῦ ὑποφώσκει ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς τύρβης τῶν ἀναρίθμων θεῶν οὓς εἰκονίζει ὁ ποιητής, οὐ μόνον πάντοτε παρίστησι τὸν Δία ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεόν, ἀλλὰ πολλάκις διακρίνει αὐτὸν δι' ἁπλῆς τῆς λέξεως θεός. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀπολογούμενος διὰ τὴν πρᾶξιν ἐκείνην ἥτις ἐπήγαγε τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως, λέγει ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς αἴτιος τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ Ἐρινύς, οἱ ἐμβαλόντες εἰς τὰς φρένας αὐτοῦ ἄγριον ἄτην καὶ ἐπιφέρει· «Ἀλλὰ τί κεν ῥέξαιμι; θεὸς διὰ πάντα τελευτᾷ·» καὶ ἡ Ἑλένη βεβαιοῖ· «Ἀτὰρ θεὸς ἄλλοτε ἄλλῳ Ζεὺς ἀγαθόν τε κακόν τε διδοῖ· δύναται γὰρ ἅπαντα.» Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ ποιητής, περὶ Διὸς ὁμιλῶν, λέγει· «Θεὸς δὲ τὸ μὲν δώσει, τὸ δ' ἐάσει, ὅττι κεν ᾧ θυμῷ ἐθέλῃ· δύναται γὰρ ἅπαντα.»

Παρὰ τῷ Διὶ τούτῳ ἀναφέρονται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη θεοὶ πολυάριθμοι, οὐχὶ δὲ ὁμοειδεῖς. Τινὲς ἐτιμῶντο ὡς φυσικὰ στοιχεῖα, ἀπρόσωπα, οἷα ἡ Γῆ καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄλλοι ἐθεραπεύοντο ὡς φυσικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἤδη προσωποποιηθέντα, οἷον ὁ Ἥλιος, ἡ Σελήνη, ἡ Ἄτη, ἡ Λιτὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλοι τελευταῖον δὲν ἐλατρεύοντο εἰμὴ ὡς πρόσωπα λαλοῦντα, δρῶντα καὶ πολυτρόπως ἀναμιγνυόμενα εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, οἷον ὁ

Ἑρμῆς, ἡ Ἥρα, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἄρης καὶ οἱ τοιοῦτοι, ἐν οἷς κατελέγοντο οἱ κράτιστοι τῶν θεῶν. Ἐκ τῶν διδομένων τούτων ὑποφαίνεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολυθεΐα διεπλάσθη, ὅπως καὶ ἡ τῶν ἄλλων Ἀρίων καὶ Σημιτῶν, πρῶτον ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εἰς ἰδίας ὑποστάσεις, καὶ δεύτερον, ἐκ τῆς βαθμιαίας προσωποποιήσεώς τῶν ὑποστάσεων τούτων.

Τὰ κατὰ πρῶτον θεοποιηθέντα φυσικὰ στοιχεῖα, ἐνῷ ἔτι οἱ Ἄριοι διέτριβον εἰς τὰς ἀρχαίας οἰκήσεις, ὑπῆρξαν πιθανώτατα ἡ Γῆ, ἥτις διὰ τῶν αὐτοφυῶν αὐτῆς καρπῶν ἔτρεφεν αὐτούς τε καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν· ὁ Οὐρανός, ὅστις διὰ τῶν ὑετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀκτίνων ἐζωοποίει καὶ ἔθαλπε τὴν γονοποιὸν τῆς Γῆς δύναμιν. Ὅπως ἐν τῇ Ἰνδικῇ Dyâus καὶ Prithivi, ἤτοι Ζεὺς καὶ Γῆ, ὑπῆρξαν αἱ ἀρχαιότατα θεότητες ἃς ὕμνησαν πολλάκις τὰ βεδικὰ ἔπη, οὕτω καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ ὕμνος τῶν Πελειάδων τῆς Δωδώνης, ἅμα δοξολογήσας τὸν Δία ὡς ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἐπέλεγε· «Γᾶ καρποὺς ἀνίει, διὸ κλῄζετε ματέρα Γαῖαν.» Ὁ δὲ Οὐρανός, ὁ ἐκδηλούμενος διὰ λέξεως ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ σανσκριτικὴ Varuna, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν Γῆν, ἐπὶ ὅρκου ὅστις ἐλογίζετο δεινότατος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεοῖς. «Ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν, καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅς τε μέγιστος ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν.» Βαθμηδὸν ὅμως καὶ κατ' ὀλίγον ὁ Οὐρανὸς ἤρχισεν ἀφανιζόμενος καὶ ἐπανερχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Διὸς ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατ' ἀρχὰς ἀπεχωρίσθη, διότι ὁ Ζεὺς ἀνέλαβε τότε πολλὰ τῶν πάλαι προσόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν κυριότητα αὐτοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν. Ἀλλ' ἡ Γῆ ἐξηκολούθησε λατρευομένη ὡς Γῆ, καὶ ἀφοῦ ἐπροσωποποιήθη ὡς Δημήτηρ=Γῆ μήτηρ. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁ Ἀγαμέμνων ὀμνύει· «Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτον θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος, Γῆ τε καὶ Ἥλιος καὶ Ἐρινύες.» Ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχεν ἱερὸν Διὸς καὶ Γῆς. Οἱ Σμυρναῖοι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Μαγνησίας ὤμνυον πρὸ πάντων Δία καὶ Γῆν. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας περιστάσεις βλέπομεν τὸν Δία ἀναλαμβάνοντα τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχε παραχωρήσει πρὸς καιρὸν τῷ Οὐρανῷ. Ἴδια δὲ Γῆς ἱερὰ ὑπῆρχον μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς ἀναφέρονται χρηστήρια αὐτῆς ἀρχαιότατα· ἐν Σπάρτῃ, Γῆς ἱερὸν ὀνομαζόμενον Γάσηπτον· ἐν τῇ περὶ τὸν Κρᾶθιν χώρᾳ,

Γῆς εὐρυστέρνου ἱερὸν καλούμενον Γαῖον· ἐν Ὀλυμπίᾳ Γῆς βωμὸς ἐκ τέφρας.

Παρεκτὸς τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ, οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐλάτρευσαν πιθανῶς πρωϊμώτατα καὶ ἄλλα φυσικὰ στοιχεῖα. Ἀλλὰ περὶ τούτων εἰκασίαν μόνον εὔλογον δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν, οὐχὶ δὲ καὶ ἱστορικήν τινα νύξιν. Οἱ Ἰνδολόγοι ἐπεχείρησαν μὲν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι πλεῖσται τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων εἷλκον τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐν Ἀσίᾳ οἰκήσεων, διὰ τῆς συγγενείας τῶν ὀνομάτων αὐτῶν πρὸς τὴν σανσκριτικήν. Ἡ οἰκειότης ὅμως τῶν λέξεων, καὶ ὅταν ἦναι ἀσφαλής, δὲν συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ λέξεις αὗται ἀρχῆθεν συνεδέοντο μετὰ τῆς ἐννοίας θείων ὄντων. Τὸ ὄνομα τοῦ Ποσειδῶνος ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ σανσκριτικοῦ ἰδασπάτι· δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἄριοι εἶχον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκήσεις τὴν ἔννοιαν τῆς θαλάσσης. Ὅταν δὲ βραδύτερον προέκυψεν αὕτη εἰς μέσον, εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ἐκδηλωθῇ δι' ὀνόματος τῆς ἀρχεγόνου γλώσσης, περισωθέντος εἰς ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς παραφυάδας. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει ὡς πρὸς τὸν Προμηθέα τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ὄνομα ταυτίζεται μετὰ τοῦ σανσκριτικοῦ pramantha, ὁ δὲ μῦθος εἶναι πολὺ μεταγενέστερος, ἀφοῦ οὔτε ἐν τῇ Ἰλιάδι, οὔτε ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ὅλως μνημονεύεται. Ὡσαύτως ἡ Ἑστία λέγεται φυτρώσασα ἐκ τῆς σανσκριτικῆς ῥίζης vas, ἥτις ἔχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἰνδικῇ δύο σημασίας, ὁτὲ μὲν δηλοῦσα τὸ οἰκεῖν, ὁτὲ δὲ τὸ λάμπειν, ἅτινα ἀμφότερα εἰμποροῦν νὰ συναρμολογηθῶσι πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἑστίας. Ἡ θεὰ ὅμως Ἑστία δὲν φαίνεται ἐλθοῦσα ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ, ἀφοῦ εἶναι μεταγενεστέρα καὶ αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν χρόνων.

Καὶ ταῦτα ὅταν αἱ ἐτυμολογίαι ἦναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀσφαλεῖς. Ἀλλ' οἱ Ἰνδολόγοι ἐξετράπησαν εἰς πολλὰς ἑρμηνείας, καθ' ἃς οὔτε πρὸς ἀλλήλους συμφωνοῦσιν, οὔτε πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων. Κατὰ τὸν Μὰξ Μύλλερ λ.χ. ἡ ἑλληνικὴ Ἀθηνᾶ εἶναι τύπος μικρὸν τροπολογηθεὶς τῆς σανσκριτικῆς λέξεως Ahanâ, ἥτις, σημαίνουσα τὴν καυστηράν, εἶναι ἓν τῶν ἐπιθέτων τῆς Ἠοῦς· κατὰ δὲ τὸν Schwartz ἡ Ἀθηνᾶ δὲν σημαίνει τὴν καυστηράν, ἀλλὰ τὴν ἀστραπήν. Ἐζητήθη δὲ ἂν ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν ἡ γέννησις τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῆς σεμνῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, τὸ σέβας ὅπερ ἐνέ-

πνευσε τὸ θέαμα εἰς πάντας τοὺς ἀθανάτους, καὶ ἡ συγκίνησις ἁπάσης τῆς φύσεως, δύνανται νὰ ἑρμηνευθῶσι μᾶλλον διὰ τῆς ἠοῦς ἢ τῆς ἀστραπῆς. Καὶ ταῦτα πάντα ἐνῷ ἡ ἔννοια τῆς Ahanâ ἀποβαίνει ἔτι μᾶλλον ἀμφίβολος ἐκ τούτου ὅτι ἅπαξ μόνον μνημονεύεται ἡ λέξις εἰς τὰς Βέδας. Τὸ ὄνομα Ἑρμῆς, Ἑρμείας, παρεβλήθη πρὸς τὴν βεδικὴν λέξιν Sârameya, τὴν παραγομένην ἐκ τῆς Saramâ. Ἀλλ' ὁ Ἄδαλβερτ Κοὺν δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Μὰξ Μύλλερ ὡς πρὸς τὴν ἀποδοτέαν τῇ λέξει ταύτῃ ἔννοιαν. Ὁ μὲν λέγει αὐτὴν σημαίνουσαν τὴν ὁρμὴν τῆς καταιγίδος (ἑρμῆς, ὁρμή, σανσκριτιστὶ σάρ, ἐξ οὗ ἡ βεδικὴ Saramâ, ἡ ἀκατάσχετος καταιγίς), ὁ δὲ βεβαιοῖ ἁπλῶς ὅτι εἶναι ἓν τῶν ἀναρίθμων ὀνομάτων τῆς Ἠοῦς. Κατ' ἄλλον δέ, τὸν Welcker, ὁ Ἑρμῆς εἶναι μὲν συγγενὴς τῆς ὁρμῆς, σημαίνει ὅμως τὴν ζωοποιὸν κίνησιν, τὰς μεταβολὰς τοῦ οὐρανοῦ, τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, τὴν ἀγρυπνίαν καὶ τὸν ὕπνον, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον. Προσέτι ἡ ἑλληνικὴ λέξις Ἐρινὺς ἐταυτίσθη ὑπὸ τῶν Ἰνδολόγων μετὰ τῆς σανσκριτικῆς Saranyû. Ἐνῷ ὅμως κατὰ τὸν Ἄδαλβερτ Κοὺν καὶ τὸν Σόννε, ἡ Saranyû σημαίνει τὴν θυελλώδη νεφέλην, κατὰ τὸν Μὰξ Μύλλερ σημαίνει πάλιν τὴν Ἠῶ.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὁπόσον ἤθελεν εἶναι ἐπισφαλὲς νὰ περιπλακῶμεν εἰς τὸν λαβύρινθον ἐκεῖνον. Ὅθεν ἀφοῦ ἱστορήσωμεν ὅσα εὕρομεν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μεμαρτυρημένα περὶ τοῦ βίου τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος καθ' οὓς χρόνους οὗτοι ἔζησαν ἐνταῦθα μεμονωμένοι ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κόσμου, ἐρχόμεθα νὰ παραστήσωμεν ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ ἔθνη, πρὸς ἃ κατὰ πρῶτον ἐκοινώνησαν.

Ἀντικρὺ τῆς νοτιανατολικῆς Εὐρώπης ἁπλοῦται ἡ εὐρεῖα χερσόνησος, ἥτις φέρουσα ἐν τῇ ἀρχαιότητι διάφορα κατὰ μέρος ὀνόματα, δὲν περιελήφθη ἅπασα ὑπὸ μίαν κοινὴν προσηγορίαν εἰμὴ ἀπὸ τῆς 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, κληθεῖσα τότε μικρὰ Ἀσία, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ λοιποῦ κολοσσικοῦ ὄγκου τοῦ μέρους τούτου τῆς γῆς, Ἀσίας τῆς μεγάλης. Εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς νεύοντα μέρη τῆς μικρᾶς Ἀσίας ᾤκουν ἀνέκαθεν λαοὶ συγγενεῖς τῶν λαῶν τῆς γείτονος εὐρωπαϊκῆς χερσονήσου. Πιθανώτατα δὲ πλεῖστοι τῶν τελευταίων τούτων ἐκ τῆς ἀσιανῆς ἐκείνης χερσονήσου διεπεραιώθησαν εἰς τὴν κατέναντι αὐτῆς πρὸς τὴν μεσόγειον θάλασσαν κατιοῦσαν εὐρωπαϊ-

κήν· διότι ἂν αἱ δύο αὗται χῶραι ἀφίστανται ἀπ' ἀλλήλων πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς μεσημβρίαν, διὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐν τῷ μεταξὺ ἑνοῦνται σχεδὸν διὰ τῶν πορθμῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ ἔθνη ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα· Θρᾷκες, Μυσοὶ ἢ Μοισοί, Φρύγες ἢ Βρίγες, Μύγδονες, Βέβρυκες, Θῦνοι, Βιθυνοί, Δαρδάνιοι, Πελασγοί. Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ ὁδοῦ κατῆλθον ἴσως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπηχοῦντα ἀπὸ ὄρους εἰς ὄρος, τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως, ὧν αἱ ἀφορμαὶ ἀνέρχονται, κατὰ τὰς παραδόσεις, εἰς Θράκην καὶ Ἀσίαν.

Ἀλλὰ τὰ κυριώτερα καὶ πρακτικώτερα πορίσματα τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προγεγενημένης κοινωνικῆς διαπλάσεως, προσεκομίσθησαν, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κατεσπαρμένων νησιωτικῶν σταθμῶν. Ὅθεν εἰς τὰς διαποντίους ταύτας σχέσεις θέλομεν ἐπιστήσει ἰδίως τὴν προσοχήν, ἐξακριβοῦντες πρῶτον τὴν καταγωγὴν τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα τότε προσεπέλασαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας.

Περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ὀνομάζουσιν εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας Τυρσηνούς, Σαρδανούς, Λυκίους, Τεύκρους, Σακαλάσς, Δαρδανίους, Μυσούς, Ἰλιεῖς, Πηδασεῖς. (5) Περὶ δὲ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἡ Ἰλιὰς ἀναφέρουσα τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων τούτων προστίθησι καὶ Κᾶρας, Λέλεγας, Καύκωνας, Πελασγούς, Φρύγας, Μαίονας, Παφλαγόνας, Θρᾷκας. Ἅπαντα τὰ ἔθνη ταῦτα ἦσαν Ἀρίων γόνοι, εἰ καὶ τινὰ ἔλαβον μετὰ χρόνον σημιτικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπίχρωσιν.

Οἱ Ἄριοι οὗτοι ἀφικόμενοί ποτε εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν εὗρον αὐτὴν προκατειλημμένην ὑπὸ Τουρανίων καί τινων Σημιτῶν, καλουμένων ἰδίως Κουσσιτῶν. (6) Οἱ Τουράνιοι εἶχον ἱδρυθῇ εἰς τὰ πα-

5) Τῶν ὀνομάτων τῶν Τυρσηνῶν, Λυκίων, Τεύκρων, Δαρδανίων, Μυσῶν, Ἰλιέων, Πηδασίων ἡ ταυτότης πρὸς τὰ ἐν ταῖς Αἰγυπτιακαῖς ἐπιγραφαῖς ἀναγνωσθέντα ὅμοια φαινόμενα ὀνόματα, σφόδρα νῦν ἀμφιβάλλεται καὶ ὑπὸ τῶν σπουδαιοτέρων Αἰγυπτιολόγων αὐτῶν.

6) *Χαμῖται* (ἐκ τοῦ ἐν τῇ Π. Δ. *Χάν*, υἱοῦ Χὰμ) καλοῦνται νῦν ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ καὶ γλωσσολογίᾳ, οἱ ἄλλως λεγόμενοι *πρωτοσημῖται*, ἤτοι οἱ πρω-

ράλια τοῦ Πόντου καὶ ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ ὀροπεδίου τῆς χερσονήσου, εἰς χώρας ὀρεινὰς καὶ μεταλλοφόρους, οἱ δὲ Κουσσῖται ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον νευούσης κλιτύος, ἐπιτηδειοτέρας οὔσης πρὸς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ναυτικὴν ἐμπορίαν. Οἱ κατόπιν ἐπιδημήσαντες Ἄριοι, δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε νὰ συζήσωσι μετὰ τῶν Τουρανίων, οὔτε νὰ κατισχύσωσιν αὐτῶν. Ὅθεν διελθόντες ἀνὰ μέσον τῶν χωρῶν ἃς οὗτοι κατεῖχον, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐξ ὧν ἐπέτυχον νὰ ἀποβάλωσι τοὺς Κουσσίτας. Ὅτε δ' ἐπέτειλεν ἐπὶ τὰς χώρας ταύτας ἡ ἠὼς τῆς ἱστορίας εὑρίσκομεν αὐτόθι διατελοῦντα ἤδη, ἢ μετ' ὀλίγον περιελθόντα εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος τὰ ἑξῆς κυριώτερα ἔθνη· Κᾶρας, Λέλεγας, Λυκίους, Φρύγας, Λυδούς, Τρῶας.

Οἱ περὶ τὴν συγκριτικὴν γλωσσολογίαν ἀκριβολογήσαντες περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Φρύγες ἀποτελοῦσι μέσον τινὰ κρίκον μεταξὺ τῶν ἀρχαιοειδῶν Ἀρίων καὶ τῶν Ἑλλήνων. (7) Οἱ Φρύγες ἐκάλουν τὸν Δία αὐτῶν Βαγαῖον, διὰ λέξεως ἥτις σανσκριτιστὶ μὲν σημαίνει τὴν μακαριότητα, ζενδιστὶ δὲ καὶ σλαυϊστὶ τὸν θεὸν (bogh). Ἀλλ' ὠνόμαζον αὐτὸν καὶ Σαβάζιον, διὰ προσηγορήματος ὅπερ ἑλληνιστί τε καὶ ἰνδιστὶ ἐκδηλοῖ τὸ σέβειν. Εἶχον δὲ προσέτι αὐτὰ τὰ τῶν Ἑλλήνων φωνήεντα καὶ νόμους φωνητικοὺς ἀντιστοίχους.

τοι Σημιτικοὶ λαοί. οἱ δημιουργήσαντες τὸν ὑλικὸν πολιτισμόν, τὰς τέχνας, καὶ τὴν βιομηχανίαν, ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου, ἐν Ἐλὰμ ἢ Σουσιανῇ, ἐν ταῖς παραλίαις τῆς Συρίας (ἐν Φοινίκῃ) καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, οἱ Σημῖται τῶν μονίμων οἰκήσεων, οἱ ὑπαγόμενοι ἐν τῇ Π. Δ. εἰς τὸν οἶκον Χὰμ (Φοίνικες ἢ Χαναάν, Αἰγύπτιοι, Ἐλαμῖται ἢ Σουσιανοί, καὶ Κοσσαῖοι καὶ Αἰθίοπες ἐνίοτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλούμενοι), διακρινόμενοι ἀπὸ τῶν κυρίως Σημιτικῶν λαῶν, τῶν νομάδων Σημιτῶν, τῶν ὑπαγομένων ἐν τῇ Π. Δ. εἰς τὸν οἶκον Σὴμ (Ἑβραίων, Ἀραμαίων, Ἀσσυρίων, Ἀράβων). Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διαίρεσις ὑπὸ γλωσσικὴν ἔποψιν δὲν εἶναι ἀσφαλής, διότι ἡ Φοινικικὴ καὶ ἡ Ἑβραϊκὴ εἶναι πολλῷ συγγενέστεραι πρὸς ἀλλήλας ἢ ἡ Φοινικικὴ καὶ Αἰγυπτιακή. Καθόλου δὲ γλωσσικῶς ἡ Αἰγυπτιακὴ δὲν εἶναι ἀπ' εὐθείας συγγενὴς πρὸς τὰς Σημιτικὰς γλώσσας· διὰ τοῦτο ἄλλοι παραδέχονται καὶ ἰδίαν οἰκογένειαν γλωσσῶν, πόρρω συγγενῆ πρὸς τὴν Σημιτικήν, ἣν καλοῦσι Χαμιτικήν, περιλαμβάνοντες ἐν αὐτῇ καί τινας γλώσσας Ἀφρικανὰς τῆς βορείου Ἀφρικῆς.

7) Ἡ θεωρία αὕτη κατέπεσε νῦν, καθὰ εἴρηται ἐν σημ. 70.

Ἐν τῇ μεταξὺ Προποντίδος, Ἑλλησπόντου καὶ Αἰγαίου χερσονήσῳ, ἣν ἔμελλον νὰ ἀποθανατίσωσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ᾤκουν οἱ τῶν Μυσῶν συγγενεῖς Δαρδάνιοι καὶ Τρῶες, οἵτινες παρίστανται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἔχοντες οἰκειότητα στενὴν καὶ πρὸς τοὺς Φρύγας. Ἡ Ἑκάβη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Φρυγὸς Δύμαντος· ὁ Πρίαμος ἐγένετο ἐπίκουρος τῶν Φρυγῶν κατὰ τῶν Ἀμαζόνων· πολλὰ δὲ Τρώων ὀνόματα οἷον Κάπυς, Ἀσκάνιος, Κασσάνδρα, ἦσαν φρυγικά. Αἱ δύο φυλαὶ δὲν ὡμίλουν, ὡς φαίνεται, τὴν αὐτὴν ἀπαραλλάκτως γλῶσσαν, διότι ἐν τῷ ὁμηρικῷ εἰς Ἀφροδίτην ὕμνῳ ἡ θεά, βεβαιοῦσα τὸν Ἀγχίσην ὅτι εἶναι θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Φρυγίας Ὀτρέως, ἐπιλέγει· γλῶσσαν δ' ὑμετέρην τε καὶ ἡμετέρην σάφα οἶδα. Ὑπάρχουσι δέ τινες ἐνδείξεις τῆς σχέσεως τῶν Τρώων πρὸς τοὺς Ἀσσυρίους. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀσσαράκου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἴλου, ἀνευρέθη ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Νινευΐ, καὶ ἐκ τῶν τρωϊκῶν ἡρώων, διωνύμων ὄντων, ὁ Ἕκτωρ προσωνομάζετο Δαρεῖος.(8) Ἀλλὰ πάντα ταῦτα οὐδόλως ἀνατρέπουσι τὰ ἄλλα περὶ τῆς οἰκειότητος τῶν Τρώων καὶ τῶν Δαρδανίων πρὸς τοὺς Ἀρίους τεκμήρια. Οἱ Ἀσσύριοι δὲν ἐνέβαλον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰμὴ ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι, ὥστε ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν εἶναι μεταγενεστέρα· καὶ μετὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους οἱ Τρῶες δὲν εἰκονίζονται ἐν τῇ Ἰλιάδι ὡς βάρβαροι, ἀλλὰ ὡς ἐν πᾶσι σχεδὸν ὅμοιοι τοῖς Ἀχαιοῖς. Πλὴν τούτου, αἱ πρό τινων ἐνιαυτῶν γενόμεναι ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Τροίας ἀνασκαφαί, ἀπέδειξαν τὸν ἰδιοφυῆ βίον τῶν ἀρχαιοτάτων αὐτῆς κατοίκων.

Οἱ Λύκιοι, καίτοι ἦσαν ἐν τῇ παραλίᾳ ἄμεσοι γείτονες τῶν

---

8) Ἐντεῦθεν δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ τις, ὅτι παρ' Ὁμήρῳ ἢ παρ' οἱῳδήποτε ἀρχαίῳ ποιητῇ ἢ συγγραφεῖ ὁ *Ἕκτωρ* ὀνομάζεται καὶ Δαρεῖος. Ἀλλ' ὑποτίθεται ὅτι *Ἕκτωρ* παρ' Ὁμήρῳ εἶναι ἑλληνικὴ μετάφρασις τρωϊκοῦ τινος ὀνόματος, παρεμφεροῦς πρὸς τὸ Δαρεῖος. Διότι ἡ ρ. *Δαρ* ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ τῇ Περσικῇ σημαίνει *φέρων*, *κρατῶν*, ἔχων, *ἕκτωρ*· λέγει δὲ ὁ Ἡσύχιος «Δαρεῖος παρὰ Φρυξὶν *ἕκτωρ*,» ὅπερ σημαίνει ὅτι καὶ ἐν τῇ Φρυγικῇ, ὡς ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ Περσικῇ, ὑπῆρχε ρ. δαρ σημαίνουσα φέρω καὶ ὄνομα παρεμφερὲς πρὸς τὸ περσικὸν *Δαρεῖος*, (ὅπερ, καθ' Ἡρόδοτον, = ἐρξείης = ἕκτωρ). Γινώσκομεν δὲ ἐκ τοῦ Ὁμήρου καὶ ὄνομα Τρωὸς ἥρωος ἄλλου *Δάρητος*, ἀναφέρεται δὲ καὶ Φρὺξ μυθικὸς παιδαγωγὸς τοῦ Ἕκτωρος *Δάρης*. Ταῦτα πάντα μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ Ὁμηρικὸν *Ἕκτωρ* ἦτο μετάφρασις Τρωϊκοῦ τινος ἢ Φρυγικοῦ ὀνόματος, παρεμφεροῦς πρὸς τὸ Δαρεῖος, πιθανώτατα τοῦ *Δάρης*.

Σολύμων, σημιτῶν ὄντων, ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ ἡπλοῦντο μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἅλυος καὶ τοῦ Εὐφράτου, ὅπου μνημονεύουσιν αὐτῶν τὰ ἀσσυριακὰ μνημεῖα, διέσωσαν ὅπως οἱ Δαρδάνιοι, ὅπως οἱ Τρῶες, ἀκεραίους τοὺς χαρακτῆρας τῆς τῶν Ἀρίων φυλῆς. Ἐλογίσθησαν ἀείποτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἔθνος συγγενές· εἶχον τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν γυναῖκα, τὸ αὐτὸ σέβας πρὸς τοὺς νεκρούς. Οἱ δὲ βραδύτερον εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημήσαντες Ἕλληνες δὲν ἐδίστασαν νὰ προχειρίσωσι βασιλεῖς αὐτῶν Λυκίους. Ὁ τῶν Λυκίων ἀλφάβητος δὲν συμφωνεῖ μὲν τοσοῦτον ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἑλληνικόν, ὅσον ὁ φρυγικός· ἀλλὰ τοῦτο διότι τὸ φωνητικὸν αὐτῶν σύστημα ἦτο λεπτότερον καὶ πολυπλοκώτερον. Ὅθεν ἐδέησε νὰ αὐξήσωσι τὰ σημεῖα τῶν φωνηέντων, ὧν τινα ἔχουσι σχήματα ἴδια καὶ πρὸς οὐδένα συνᾴδοντα τῶν γνωστῶν τύπων τοῦ Καδμείου ἀλφαβήτου.

Εἰς τοὺς Λυδοὺς συνέβη, ὅ,τι εἰς τοὺς Τρῶας. Βραδύτερον προσέλαβον ἐξ Ἀσσυρίας ἔθιμα πολλά· οἷον, πρὸς κύρωσιν τῶν συμβάσεων, πληγώσαντες ἑκάτεροι οἱ συμβαλλόμενοι τοὺς βραχίονας, ἀνέλειχον ἀλλήλων τὸ αἷμα· καὶ προσέτι κατεπόρνευον τὰ τέκνα. Ἀλλ' ὁ ταῦτα διηγούμενος Ἡρόδοτος προστίθησιν ὅτι κατὰ λοιπὰ «ὅρκια ποιέεται ταῦτα τὰ ἔθνεα τά περ τε Ἕλληνες»· ἐν γένει δὲ ὅτι «Λυδοὶ νόμοισι παραπλησίοισι χρέονται καὶ Ἕλληνες».

Γλωσσικαὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων δὲν ὑπάρχουσι. Πολλοὶ ἠξίωσαν ὅτι οἱ Κᾶρες ἦσαν Σημῖται, ἀλλ' ὁ δεινὸς σημιτολόγος Ρενὰν ἐβεβαίωσεν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὲρ τῆς δόξης ταύτης προταθέντων ἐπιχειρημάτων εἶναι ἀνυπόστατα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι λέγονται μὲν βαρβαρόφωνοι· ὁ Φίλιππος ὅμως ὁ τὰ Καρικὰ γράψας εἶπεν ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν δὲν ἦτο τραχεῖα, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἑλληνικὰ ὀνόματα ἔχει καταμεμιγμένα. Ἐκ τοῦ Ἡροδότου δὲ μανθάνομεν ὅτι ὁ Ἀπόλλων τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Πτώου ἐλάλησε ποτὲ Καριστί, καὶ ὅτι οἱ συγγενεῖς τοῦ ἐπιφανοῦς Ἀθηναίου Ἰσαγόρου τοῦ Τισάνδρου ἔθυον Διῒ Καρίῳ. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι οἱ Κᾶρες, ἐξ Ἀρίων ὁρμώμενοι, ἀνεμίχθησαν μετὰ Σημιτῶν ἢ καὶ ἄλλων φυλῶν. Τοιοῦτό τι δὲ ὑπολανθάνει ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ αὐτῶν. Αἱ διὰ τοῦ ἀλφαβήτου τούτου χαραχθεῖσαι ἐπιγραφαὶ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀναγνωσθῶσιν, ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων αὐτοῦ εἶναι μικτόν, ἔνια φαίνονται συνδεόμενα μετὰ

τῶν Καδμείων καὶ τῶν Φοινικικῶν, ἄλλα δὲ πάλιν, ὅλως ἰδιότυπα.

Μικτὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα εἶχον καὶ οἱ Λέλεγες, οὕς, κατὰ Στράβωνα, τινὲς μὲν τοὺς αὐτοὺς Καρσὶν εἰκάζουσι, τινὲς δὲ συνοίκους μόνον καὶ συστρατιώτας· διόπερ ἐν τῇ Μιλησίᾳ Λελέγων κατοικίας λέγεσθαί τινας, πολλαχοῦ δὲ τῆς Καρίας τάφους Λελέγων καὶ ἐρύματα ἔρημα, Λελέγια καλούμενα. Μία τῶν συζύγων τοῦ Πριάμου ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ἄλτεω, βασιλέως τῶν φιλοπολέμων Λελέγων, ἄρχοντος τῆς Πηδάσου· Λέλεγες καὶ Κᾶρες ὑπῆρξαν, ὅπως πάντες οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἄριοι, σύμμαχοι τῶν Τρώων ἐπὶ τοῦ πολέμου ὃν ὕμνησεν ὁ Ὅμηρος· πλεῖστοι δὲ καὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος κάτοικοι, ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐλέγοντο Λελέγων ἀπόγονοι.

Οἱ Σημῖται διεπλάσθησαν πολὺ πρὸ τῶν Ἀρίων. Ἡ τῆς Αἰγύπτου ἱστορία ἀνατρέχει μέχρι τοῦ τετρακισχιλιοστοῦ πρὸ Χριστοῦ ἔτους καὶ ἐπέκεινα, ἐνῷ αἱ ἀμυδρόταται περὶ Ἑλλάδος εἰδήσεις δὲν ὑπερβαίνουσι τὸ δισχιλιοστόν. Ἐκ δὲ τῶν Ἀρίων πάλιν, οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, χερσαῖοι ὄντες γείτονες τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως, ἐδέχθησαν τὰ πρῶτα αὐτῆς σπέρματα πρὸ τῶν τῆς Ἑλλάδος ὁμοφύλων, οἵτινες ἐχωρίζοντο ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τῆς ἀρχεγόνου τοῦ πολιτισμοῦ ἑστίας.

Οἱ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκήσαντες ἐγένοντο ναυτικοί, καὶ οἱ τολμηρότεροι ἐξ αὐτῶν, Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι, ὥρμησαν πρὸς δυσμὰς τοσοῦτον πρωΐμως ὥστε αἱ ἀρχαιόταται περὶ αὐτῶν εἰδήσεις συμπλέκονται μετὰ τῆς πρωτογόνου ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων. Βραδύτερον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, τὰς ἀρχὰς τῆς 14, καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 13, Ἰλιεῖς, Πηδασεῖς, Δαρδάνιοι, Μυσοί, Λύκιοι, Τυρσηνοί, Σαρδανοί, Σσακαλάσς, Τεῦκροι ἐπιπλέουσιν ἐπανειλημμένως κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ἔχοντες συμμάχους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Δαναούς. Ἔτι δὲ βραδύτερον, ἤτοι ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι, κατὰ τοὺς Ἕλληνας χρονολόγους, οἱ Δαναοὶ καὶ Ἀχαιοί, ἀντὶ συμμάχων, γίνονται πολέμιοι τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμοφύλων καὶ ἐπιχειροῦσι τὴν πολυθρύλητον ἐπὶ Ἴλιον στρατείαν.

Ἕτεροι τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἄριοι, οἱ Φρύγες καὶ οἱ Λυδοί, ἐτράπησαν μᾶλλον πρὸς τὰ ἐνδότερα καὶ ἀπήρτισαν μεγάλας ἐγχωρίους μοναρχίας. Ἐκ δὲ τῶν παρὰ τούτων παραδόσεων, ὑποφαίνεται τό τε μέγα πολιτικὸν ἀξίωμα τῶν πρώτων καὶ τὸ ἐξαίρετον ἐμπορικὸν τῶν δευτέρων πνεῦμα. Ὁ Γορδίας καὶ ὁ ἐκ τῆς θεᾶς Κυβέλης γεννηθεὶς υἱὸς αὐτοῦ Μίδας, ἐφημίζοντο ὡς ἱδρυταὶ τοῦ φρυγικοῦ κράτους, ὧν τὰ ὀνόματα ἔφερον πολλοὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν πασίγνωστοι δὲ εἶναι ἥ τε ἅμαξα ἣν ὁ πρῶτος Γορδίας ἀνέθηκε εἰς τὴν ἄκραν τῆς ἀπ᾽ αὐτοῦ ὀνομασθείσης πόλεως καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ ζυγοῦ αὐτῆς ὃν ἔκοψεν ὁ μέγας Ἀλέξανδρος. Ὁ δεσμὸς οὗτος παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς σύμβολον τῆς πάλαι τῶν Φρυγῶν ἀρχῆς, καὶ ἐκ τούτου τὸ λόγιον ὅτι ὁ λύσας αὐτὸν θέλει ἄρξει τῆς Ἀσίας. Ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν, ἡ Ἰλιὰς λέγει τὸ πλῆθος τῶν μαχητῶν τῆς Φρυγίας ἐνάμιλλον σχεδὸν τῆς ὅλης τῶν Ἀχαιῶν στρατιᾶς· καὶ εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους τὰ φῦλα τὰ καταλαβόντα τὴν Ἀρμενίαν καὶ δόντα αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα, ἦσαν φρυγικῆς καταγωγῆς. Ἀλλὰ ὀλίγαι τινὲς ἐπιγραφαί, καὶ αὗται οὐχὶ πάνυ ἀρχαῖαι, ὀλίγοι τάφοι καί τινα ἐρείπια ἐρυμάτων καὶ ἀνάγλυφα ἀνεξήγητα, εἶναι ο μόνοι περισωθέντες μάρτυρες τοῦ τοσοῦτον τὸ πάλαι περιλαληθέντος ἐκείνου κράτους.

Τὸ δὲ τῶν Λυδῶν βασίλειον ἦν περὶ τὸ Σίπυλον ὄρος ἱδρυμένον, μεταξὺ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἕρμου καὶ τοῦ κόλπου τῆς Σμύρνης. Οἱ Λυδοὶ πρῶτοι ἀνθρώπων, καθ᾽ Ἡρόδοτον, ἔκοψαν καὶ μετεχειρίσθησαν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου· πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο· καὶ πρῶτοι ἐξεῦρον τὰ παίγνια τῶν κύβων, τῶν ἀστραγάλων, τῆς σφαίρας, πάντα τὰ παίγνια, πλὴν πεσσῶν. Ἐπενόησαν δὲ ταῦτα ἐπιζητοῦντες ἀνακούφισίν τινα ἐν τῇ ἰσχυρᾷ σιτοδείᾳ ἥτις ἐμάστιζε πᾶσαν Λυδίαν ἐπὶ Ἄτυος τοῦ Μάνεω βασιλέως· καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ μίαν μὲν ἡμέραν τρώγοντες, τὴν δὲ ἑτέραν παίζοντες ἵνα μὴ ζητῶσι σιτία. Οὕτω ἔζησαν ὀκτωκαίδεκα ἔτη, ἀλλὰ τὸ κακὸν δὲν ἔπαυεν· ὅθεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἐλαττώσῃ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Λυδίας καὶ ἐπὶ τοῦτο διῄρεσεν αὐτοὺς εἰς μοίρας δύο, ὧν ἡ μία ἔμεινεν ἐν τῇ χώρᾳ σὺν τῷ βασιλεῖ, ἡ δὲ ὑπὸ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τυρσηνὸν ἀπεδήμησεν εἰς ζήτησιν βίου καὶ γῆς. Οἱ ἀπόδημοι οὗτοι κατελθόντες

εἰς Σμύρνην καὶ ἐκεῖ κατασκευάσαντες πλοῖα, ἀπέπλευσαν καὶ πολλὰ παραμειψάμενοι ἔθνη, καὶ μετονομασθέντες ἀντὶ Λυδῶν Τυρσηνοὶ ἀπὸ τοῦ ἡγέτου, ἀπέβησαν τελευταῖον εἰς τὴν δυτικὴν Ἰταλίαν καὶ κατασταθέντες αὐτόθι ἔδωκαν αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα.

Ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὑποδηλοῦται ὅτι ἀπεδήμησαν τότε Τυρσηνοί, οὐχὶ Λυδοί. Οἱ Τυρσηνοὶ οὗτοι, προσεπονομασθέντες καὶ Πελασγοί, ἀναφαίνονται εἰς πλείστας νήσους καὶ παραλίας τῆς Ἑλλάδος, λέγονται δὲ πλεύσαντες καὶ εἰς Ἀφρικήν. Πότε καὶ πῶς συνεδυάσθησαν τὰ δύο ὀνόματα, ἄδηλον, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὑποδεικνύει ὅτι τὰ φῦλα ἦσαν συγγενῆ. Οἱ δὲ Λυδοὶ οὐδέποτε ἐγένοντο ναυτικοί. Δὲν συγκαταλέγονται ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῆς θαλάσσης τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ὁρμώμενα ἐστράτευσαν περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος κατὰ τῆς Αἰγύπτου· ἀπησχολημένοι δὲ εἰς τὰ ἐνδότερα, οὐδὲ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου μετέσχον.

Ἐν τούτοις Φρύγες καὶ Λυδοὶ δὲν ἔμειναν ἄσχετοι πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος. Πολλὰ ἀναγόμενα εἰς τὸ θρήσκευμα καὶ τὴν ποίησιν ἐθρυλοῦντο ὡς ἐκεῖθεν ἐνταῦθα ἐπελθόντα. Ὁ δὲ Πέλοψ, ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου καὶ ἀδελφὸς τῆς Νιόβης, ὅστις ἐγένετο ἐπώνυμος τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀρχηγέτης τῶν Ἀτρειδῶν, ἐκ τῆς περὶ τὸ Σίπυλον χώρας ἐλέγετο ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν Γύγης ἔπεμψεν εἰς Δελφοὺς τὰ πλούσια ἐκεῖνα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀναθήματα, ἅτινα ἐθαύμασεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας· ἔτι δὲ πρὸ τοῦ Γύγου, εἷς τῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Φρυγίας, Μίδας καλούμενος, ὅπως ὁ τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν υἱός, ἀνέθηκεν εἰς τὸ αὐτὸ ἱερὸν τὸν θρόνον αὐτοῦ «ἐς τὸν προκατίζων ἐδίκαζε, ἐόντα ἀξιοθέητον».

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν Ἀρίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκοινώνησαν πρόπαλαι πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος καὶ Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι.

Οἱ Φοίνικες εἷλκον τὸ γένος ἐκ τῶν Κουσσιτῶν, τῶν ἀποτελούντων ἕνα τῶν κλάδων τοῦ μεγάλου τῶν Σημιτῶν οἴκου. Ἀναχωρήσαντες ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Παμὶρ πρὸ τῶν ἄλλων ὁμοφύλων, οἱ

Κουσσῖται πρωϊμώτερον κατέλιπον τὸν νομαδικὸν βίον καὶ ἔδρεψαν τοὺς καρποὺς τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἧς πρώτιστος ὅρος εἶναι ἡ καθεστηκυῖα δίαιτα. Τρία τῶν κυριωτέρων Κουσσιτικῶν ἐθνῶν κατεστάθησαν περὶ τὸν Περσικὸν κόλπον. Οἱ Κίσσιοι τοῦ Ἡροδότου, οἱ Κοσσαῖοι τοῦ Ἀρριανοῦ ἱδρύθησαν εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως ὀρεινὴν χώραν. Παρὰ τὸν κάτω Τίγριν καὶ Εὐφράτην κατεστάθησαν οἱ Κουσσῖται ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ ἐπικρατέστερον στοιχεῖον τοῦ Χαλδαϊκοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ δὲ πρόγονοι τῶν Φοινίκων καταλαβόντες κατ' ἀρχὰς τὰ παράλια τοῦ Περσικοῦ κόλπου, ἀπεδήμησαν ἐκεῖθεν κατόπιν καὶ κατῴκησαν ἐπὶ τέλους παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν. Οἱ Φοίνικες εἶναι τὸ πρῶτον γνωστὸν μέγα ἐμπορικὸν καὶ ναυτικὸν τοῦ κόσμου ἔθνος. Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ ὅσαι ἔφερον πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τῶν ἐμπορείων τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Βακτριανῆς, τῆς Χαλδαίας, τῆς Ἀραβίας καὶ τῶν περὶ τὸν Καύκασον χωρῶν, ἀπέληγον εἰς τὰς δύο αὐτῶν πόλεις Σιδῶνα καὶ Τύρον, αἵτινες δὲν ἐβράδυναν νὰ κατισχύσωσιν ὅλων τῶν λοιπῶν. Ἐνῷ δὲ κατέλαβον τοὺς κυριωτάτους πόρους τῶν ποταμῶν καὶ τοὺς εὐβατωτάτους αὐλῶνας τῶν ὀρέων τῆς ἀνατολῆς, ἐρρίφθησαν συγχρόνως εἰς τὴν θάλασσαν, πελαγοδρομήσαντες ὅσον οὐδὲν ἄλλο ἔθνος μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, καὶ παρέκαμψαν τὴν Εὔελπιν ἄκραν πλέον ἢ δισχίλια ἔτη πρὸ τοῦ Βάσκου Δεγάμα.

Οἱ δὲ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐλογίζοντο Ἀφρικανοὶ τὸ γένος. Ἀλλὰ τὴν σήμερον ἐκ τῶν ἱεροφλυφικῶν μνημείων ἐπιστώθη ὅτι ἦσαν ἄποικοι τῶν λευκῶν φυλῶν τῆς νοτιοδυτικῆς Ἀσίας καὶ ἐλάλουν γλῶσσαν συγγενῆ τῶν σημιτικῶν. Ἦσαν δέ, καθ' ὅσον ἄχρι τοῦδε γνωρίζομεν, αὐτοὶ καὶ οἱ Χαλδαῖοι, τὰ πρώτιστα πολιτισθέντα τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς καὶ τὰ πρώτιστα κατακτητικὰ γενόμενα. Ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Χαλδαίας προῆλθον αἱ πρῶται ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ ἀστρονομίας, ἰατρικῆς, γεωμετρίας, φυσικῆς καὶ ἐν γένει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Οἱ δὲ αἰγυπτιακοὶ στρατοὶ ἐξώρμησαν πρωϊμώτατα μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ ἄνω Νείλου ἀφ' ἑτέρου. (9)

9) Κατὰ τὰ ἀσφαλῆ πορίσματα τῆς Αἰγυπτιολογίας καὶ τῶν ἄλλων περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου μελετῶν, αἱ Αἰγυπτιακαὶ εἰς τὴν Ἀσίαν στρατεῖαι δὲν ὑπερέβησαν τὰ ὅρια τῆς Συρίας.

Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἔθνη τὰ πλεύσαντα πρὸς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας, εἰς χρόνους οἵτινες δὲν δύνανται μὲν νὰ ὁρισθῶσιν ἀκριβῶς, προσεγγίζουσιν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πρὸς τὸ δισχιλιοστὸν πρὸ Χριστοῦ ἔτος.

Ὁ Θουκυδίδης λέγει ὅτι τὰς πλείστας τῶν νήσων ᾤκισαν Κᾶρές τε καὶ Φοίνικες· καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς δοξασίας αὐτοῦ φέρει μαρτυρίαν ἰσχυράν, ὅτι «Δήλου καθαιρουμένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ (τῷ Πελοποννησιακῷ) καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν, ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἥμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τε σκευῇ τῶν ὅπλων ξυντεθαμμένῃ καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσι». Τὰ αὐτὰ δὲ ἔθνη λέγει ὅτι κατῴκησαν εἰς τὰς νήσους καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, ῥητῶς ἀναφέρων ὡς ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἀνέκαθεν καταληφθείσας τὴν Κύπρον, τὰ Κύθηρα, τὴν Θάσον, καὶ ὡς πρὸς τὴν Θάσον προσάγων μαρτυρίαν οὐδὲν ἧττον ἰσχυρὰν τῆς τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῶν ἐν Δήλῳ Καρῶν. «Εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς τὰ μέταλλα ταῦτα (τὰ ἐν Θάσῳ), καὶ μακρῷ ἦν αὐτῶν θαυμασιώτατα τὰ οἱ Φοίνικες ἀνεῦρον, οἱ μετὰ Θάσου κτίσαντες τὴν νῆσον ταύτην». Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Ἑλλάδος παραλίαν ἀπέβησαν οἱ Κᾶρες. Τοῦ Καρὸς τὸ ὄνομα ἀνεφαίνετο ἐν ταῖς μεγαρικαῖς γενεαλογίαις, ἡ δὲ τῶν Μεγάρων ἀκρόπολις ὠνομάζετο Καρία μέχρι τῶν ὑστάτων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας χρόνων. Ἐνῷ δὲ οἱ Κᾶρες συνωνυμοῦντο μὲ τοὺς Λέλεγας ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, οἱ τελευταῖοι οὗτοι παρεισέδυσαν ὑπὸ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις τῆς τε Μεγαρίδος καὶ τῆς Λακωνικῆς. Οἱ δὲ Λύκιοι ἀναφέρονται ὡς ἀρχαῖοι τῆς Κρήτης κάτοικοι καὶ συναρμολογοῦνται μετὰ τῶν ἀττικῶν, τῶν βοιωτικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Περὶ τῶν τριῶν τούτων ἐθνῶν, Καρῶν, Λελέγων, Λυκίων, παρετηρήθη λίαν πιθανῶς ὅτι τοσοῦτον ἦσαν ἐν ἀρχῇ μεμιγμένα, ὥστε βέβαιος δὲν ἠμπορεῖ τις νὰ ἦναι ἂν τὰ περὶ ἑνὸς λεγόμενα δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰ ἕτερα. Ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ἐξ Ἀσίας ἐπιδραμόντα ἔθνη ἤρχισαν, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ συγχωνεύωνται ἐντός τινων ἐπικρατεστέρων γενομένων, καὶ πρῶτον τῶν Καρῶν, ἔπειτα τῶν ναυσικλυτῶν Φοινίκων.

Οἱ Φοίνικες εὗρον τὰς νήσους κατῳκημένας. Ἀλλ' ἐὰν κατόπιν

τῶν ἄλλων ἐξέπλευσαν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων, αὐτοὶ κυρίως ἔδωκαν εἰς τὰς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος νήσους ζωὴν ἐμπορικήν, βιομηχανικήν, ἱστορικήν. Πρὸ πάντων κατέλαβον τὴν γείτονα αὐτῶν Κύπρον, οὕτως ὀνομασθεῖσαν ἐκ τοῦ αὐτοφύτου ἐν αὐτῇ θάμνου, ὅστις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἑβραίων *κόφερ* καὶ μετεποιήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν *κύπρον* τοῦ Διοσκορίδου. Οἱ προηγηθέντες κάτοικοι, οἱ ὁποῖοι ἄγνωστον τίνες ἦσαν, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἐπὶ γενεὰς πολλὰς τὰ μεσημβρινὰ καὶ τὰ βόρεια τῆς νήσου αὐτῶν παράλια καλυπτόμενα ὑπὸ πόλεων ὧν ἡ λαμπρότης ἔμελλε νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν. Ἦσαν δὲ αἱ πόλεις αὗται· Ἀμαθοῦς (ὁμώνυμος τῇ ἀρχαίᾳ συριακῇ πόλει Χαμὰθ) καὶ Πάφος, περίφημοι διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ἱερὰ τῆς γονοποιοῦ θεότητος τῶν Σύρων, ἥτις βραδύτερον ἔλαβε τὸν τύπον καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἑλληνίδος ἐκείνης θεᾶς, περὶ ἧς ἤδη ὁ Ὅμηρος ἔλεγεν «ἡ δ' ἄρα Κύπρον ἵκανε φιλομμειδὴς Ἀφροδίτη, ἐς Πάφον»· Γόλγοι, περὶ οὓς πρὸ πεντεκαίδεκα ἐτῶν ἀπεκαλύφθη ναός, ἐν ᾧ εὑρέθησαν 300 περίπου ἀγάλματα καὶ ἀγαλμάτια τῆς φοινίσσης Ἀστάρτης καὶ τοῦ φοίνικος Μελκάρθ· Κούριον ὅπου τῷ 1874 εὑρέθη ὁ πολυθρύλητος θησαυρὸς ὁ ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὀνομασθεὶς *θησαυρὸς τοῦ Κουρίου*, συγκείμενος δὲ ἐκ ψελλίων, δακτυλίων, ἐνωτίων, φυλακτηρίων, ληκύθων, πυξίδων, καρφίδων τῆς κεφαλῆς, περιδεραίων, ὅλων τούτων χρυσῶν. Καὶ ἀργυρᾶ δὲ ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ πολλὰ κοσμήματα καὶ σκεύη· καὶ ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ἐξ ἠλέκτρου· καὶ λίθοι ἀνάγλυφοι πολυάριθμοι καὶ πολύτιμοι· ταῦτα δὲ πάντα τέχνης παντοειδοῦς, αἰγυπτιακῆς, ἀσσυριακῆς, χαλδαϊκῆς, φοινικικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς. Ἐν Κύπρῳ ἔκτισαν τελευταῖον οἱ Φοίνικες τὰς πόλεις Κίτιον, Λάπηθον, Καρπασίαν, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς νήσου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ἀώου, τοῦ σήμερον καλουμένου Μαχαιρᾶ, τὴν χαλκοῦχον Ταμασόν.

Οἱ Φοίνικες, δικαίως κληθέντες πρόδρομοι τῶν Ὁλλανδῶν καὶ τῶν Ἄγγλων ἤγειρον τὰς πόλεις αὐτῶν ἰδίως ὡς ἀποθήκας βιομηχανίας ἢ ἐμπορευμάτων ὁρμητήρια. Πρὶν κατασταθῶσιν ἐν τῇ νήσῳ, εἶχον βεβαίως γνωρίσει τὰ ὑλομανοῦντα, κατ' Ἐρατοσθένην, πεδία αὐτῆς καὶ ὑπελόγισαν τὰ ὠφελήματα τὰ ὁποῖα ἤθελον ἔχει ἐκ τῆς δενδροτομίας πρὸς τὴν ναυπηγίαν τῶν πλοίων ἐκείνων τὰ

ὁποῖα ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ καλύψωσι πᾶσαν τὴν Μεσόγειον καὶ ν' ἀντιπαραταχθῶσιν εἰς τὰ κύματα τῆς ἀτλαντικῆς καὶ τῆς βορείου θαλάσσης. Ἐκχερσοῦντες δὲ καὶ καλλιεργοῦντες τὴν χώραν, ἀνεκάλυψαν ἄφθονα χαλκοῦ μέταλλα καὶ ἐπεχείρησαν πρὸς ὄρυξιν αὐτοῦ ἔργα, τῶν ὁποίων πρὸ ὀλίγου ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἴχνη. Ὁ κύπριος χαλκὸς ἐτιμᾶτο τὸ πάλαι ὡς ὁ πάντων ἄριστος, οἱ δὲ Λατῖνοι ἀπέδωκαν εἰς τὸ μέταλλον τοῦτο αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς νήσου, cyprium, ἐξ οὗ ἡ λέξις μετεβιβάσθη εἰς ἁπάσας τὰς τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης γλώσσας. Ἐν Κύπρῳ δὲ ἐγένετο ἡ πρώτη ἴσως ἀνάμιξις τοῦ χαλκοῦ μετὰ τοῦ κασσιτέρου ὃν οἱ Φοίνικες ἐπορίζοντο ἀπό τε τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῶν πορρωτάτων ἑσπερίων νήσων, καὶ ὃν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας οἱ ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο σχεδὸν μόνον εἰς ἁπάσας τοῦ βίου τὰς χρείας, ἀντὶ τοῦ βραδύτερον κατεργασθέντος σιδήρου.

Μετὰ τὴν Κύπρον κατέλαβον τὴν Ῥόδον· ὁπόσον ἐπεκράτησαν τῶν προτέρων αὐτῆς κατοίκων Καρῶν, μαρτυρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ νῆσος ὠνομάσθη ἐνίοτε Φοινίκη. Ἐκεῖθεν δὲ ὥρμησαν πρὸς τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Σποράδας ὅσαι εἴτε ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν, εἴτε ὡς ἐκ τῶν φυσικῶν προϊόντων, ἦσαν ἐπιτήδειαι νὰ ἐπιστήσωσι τὴν ἰδιάζουσαν τοῦ τυχοδιωκτικοῦ ἐκείνου ἔθνους προσοχήν. Ὅθεν κατέσχον Δῆλον, Ῥήνειαν, Πάρον, Ὠλίαρον, Θήραν, Σίφνον, Μῆλον. Ἡ τελευταία αὕτη, πλὴν τοῦ καλλίστου αὐτῆς λιμένος, περιεῖχεν ἐν ἀφθονίᾳ θεῖον, στυπτηρίαν, κιμωλίαν καὶ πλούσια μέταλλα. Εἰς Νίσυρον καὶ εἰς Γύαρα ἵδρυσαν ἀγρευτήρια πορφύρας, ἤτοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ὑγρὸν ἐρυθρὸν δι' οὗ ἐβάφοντο τὸ πάλαι τὰ ὑφάσματα. Ἡ χρῆσις τῶν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ὡς φαίνεται κατὰ πρῶτον οὕτω βαφέντων ὑφασμάτων, διεδόθη καθ' ἅπασαν τὴν ἑσπέριον Ἀσίαν, καὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ τὴν Εὐρώπην. Ἐντεῦθεν ἡ ἁλιεία τοῦ κογχυλίου τούτου ἀπέβη ἓν τῶν κυριωτάτων ἀντικειμένων τῆς τῶν Φοινίκων βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας· πλεῖστα δὲ ἵδρυσαν ἁπανταχοῦ τοιαῦτα ἀγρευτήρια ἐπονομάζοντες ἀπὸ τοῦ κογχυλίου τὰς νήσους ὅπου εὕρισκον δαψιλῆ τὴν ἄγραν καὶ φροντίζοντες νὰ τοποθετῶσιν οὐ μακρὰν τῆς πηγῆς τοῦ χρώματος τὰ χρησιμοποιοῦντα αὐτὸ ἐργοστάσια. Τὴν μὲν Νίσυρον ἀπεκάλεσαν Πορ-

φυρίδα, εἰς Μῆλον δὲ καὶ Ἀμοργὸν καὶ Κῶν ἔκτισαν ὑφαντουργεῖα καὶ βαφεῖα.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τὰς μικρὰς ταύτας νήσους. Ἐνῷ μία αὐτῶν μοῖρα ἐθαλασσοπόρει πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Εὐξείνου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ κατελάμβανε Σαμοθράκην, Λῆμνον, Θάσον, καὶ ἀπεβίβαζεν ἀποίκους εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης, ἐπιχειρήσαντας τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν χρυσωρυχείων τοῦ Παγαίου ὄρους, ἑτέρα ἔπλεε πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ Ὀδύσσεια, ὁμιλοῦσα περὶ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης ὀνομάζει αὐτόθι Ἀχαιούς, Ἐτεόκρητας, Κύδωνας, Δωριεῖς, Πελασγούς, ποικίλας λαλοῦντας γλώσσας. Ἀλλ' αἱ εἰδήσεις αὗται μόλις ἀνατρέχουσιν εἰς τὴν ἐνάτην ἢ δεκάτην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ, οἱ δὲ Φοίνικες προσεπέλασαν εἰς τὴν νῆσον περὶ τὰ χίλια ἔτη πρότερον, ὅτε οὔτε περὶ Δωριέων, οὔτε περὶ Ἀχαιῶν ἠδύνατο νὰ γείνῃ ἔτι λόγος. Πελασγοὶ ἔμειναν ἐν Κρήτῃ πιθανώτατα ἐκ τῶν Τυρρηνῶν Πελασγῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὧν ἐμνημονεύσαμεν τὰς πολλὰς περιπλανήσεις. Οἱ δ' Ἐτεόκρητες, ἤτοι οἱ γνήσιοι Κρῆτες, καὶ οἱ Κύδωνες, φυλαὶ αἵτινες ἀμφότεραι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔτι χρόνων διεκρίνοντο ἀπό τε τῶν Πελασγῶν καὶ ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν, καὶ τῶν Δωριέων, ἦσαν Λύκιοι καὶ Κᾶρες, φέροντες ἤδη τὸ κοινὸν τῶν Καρῶν ὄνομα. Οἱ Κᾶρες οὗτοι, οἱ ὑπήκοοι τοῦ Μίνωος καὶ κυριώτατοι ναυβάται, ὑπῆρξαν τότε μισθοφόροι ὀνομαστοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διατελέσαντες τοιοῦτοι ἴσως καὶ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Ἰούδα, διότι οἱ ἐν τῇ Γραφῇ Καρί, ἑρμηνεύονται οὐχὶ ἀπιθάνως Κᾶρες, οἱ δὲ Κερετί, Κρῆτες. Ὁπωσδήποτε οἱ Φοίνικες ἔπραξαν ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ὅ,τι ὡς πρὸς τὰς ἄλλας νήσους. Ἔκτισαν πόλεις, ἐξ ὧν αἱ μεσόγειοι συνεδέοντο μετὰ ἰδίου ἑκάστη λιμένος. Τὴν Λάππαν, εἰς τὰς ἀνατολικὰς κλιτύας τῶν Λευκῶν ὀρέων μετὰ τοῦ λιμένος Φοινίκης ἢ Ἀράδου, ὀνομάτων ὧν τὸ μὲν ἀνεπόλει τὴν πατρίδα τῶν ἐποίκων, τὸ δὲ μίαν τῶν κυριωτάτων αὐτῆς πόλεων· τὴν Γόρτυνα, εἰς τὰς νοτιανατολικὰς κλιτύας τῆς Ἴδης, μετὰ τοῦ Λιμένος αὐτῆς Λεβῆνος· τὴν Καίρατον, πλησίον τοῦ Ἡρακλείου, μετονομασθεῖσαν ἔπειτα Κνωσσόν. Πρὸς δὲ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἄγραν τῆς πορφύρας, περὶ Ἴτανον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν. Ἐπὶ τέλους ἐκ Κρήτης ἔπλευσαν εἰς Κύθηρα, εἰς τὰ παράλια τῆς ὁποίας ἄφθονος ἦτο ἡ πορφύρα, «ἡ ἐκ τῶν νήσων πορφύρα», ὡς λέγει ὁ Ἰεζεκιήλ, δι' ὃ ἡ νῆσος ὠνο-

μάσθη Πορφυρὶς ἢ Πορφυροῦσα· ὁ δὲ λιμὴν αὐτῆς Φοινικοῦς ἐμαρτύρει ἐπὶ μακρότατον χρόνον τίνες ἦσαν οἱ πρῶτοι ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνελκύσαντές τὸν θησαυρὸν τοῦτον. Μία δὲ τῶν νήσων, εἰς ἣν ὡσαύτως εἰσέπλευσαν ἦτο καὶ ἡ Σαλαμίς, ὑπ' αὐτῶν οὕτως ὀνομασθεῖσα ἐκ τοῦ Baal Salam «τοῦ θεοῦ τῆς εἰρήνης». (Salama, Salamis).

Περὶ τῆς τύχης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καθ' οὓς χρόνους ἐπέπλευσαν εἰς αὐτὰς οἱ Φοίνικες, ἄλλο δὲν γινώσκομεν, εἰμὴ ὅτι ᾠκοῦντο ὑπὸ Καρῶν, Λυκίων καὶ Λελέγων. Ἀλλὰ πρό τινων ἐνιαυτῶν ἀπεκαλύφθησαν ἐν Θήρᾳ λείψανά τινα ὑπεμφαίνοντα τὸν βίον τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους. Τὰ λείψανα ταῦτα ἐκρύπτοντο ὑπὸ στρῶμα κισσήριδος, ὅπερ ἔχον ἐνιαχοῦ πάχος 30 περίπου μέτρων, σκεπάζει τὸ ἔδαφος τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ὅρμου παραλίας, ἐν Θηρασίᾳ δὲ ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τῆς τε ἀνατολικῆς καὶ μεσημβρινῆς ῥηγμῖνος. Οὐδεμία τῶν γνωστῶν ἐκρήξεων τοῦ θηραϊκοῦ κρατῆρος ὑπῆρξε τοιαύτη ὥστε νὰ ἐπισωρεύσῃ ἐπὶ τὰς ἑκατέρωθεν τοῦ ὅρμου πλευρὰς τοσοῦτον ὄγκον ἡφαιστείου ὕλης. Ὅθεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμη περιέστη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κάτοικοι εἰς οὓς ἀνήκουσι τὰ εὑρεθέντα (ἀγγεῖα, προϊόντα τῆς γῆς, σκελετοὶ ζῴων, κτίσματα καὶ τὰ τοιαῦτα), ἐγένοντο μάρτυρες ἅμα καὶ θύματα τῆς καταστροφῆς, ἥτις ἐσπάραξέ ποτε τὴν νῆσον καὶ κατακρημνίσασα εἰς τὴν ἄβυσον τὸν μεσόγειον αὐτῆς χῶρον, ἐπήγαγε τὸν σχηματισμὸν τοῦ σημερινοῦ ὅρμου. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐπέσκηψεν ἡ συμφορὰ αὐτή, ἐξηνέχθησαν εἰκασίαι. Μετὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἔκρηξιν ἐπῆλθεν, εἶπον, βεβαίως μακρὰ τοῦ ἡφαιστείου νάρκωσις, μεθ' ἣν τῷ 196 πρὸ Χριστοῦ «ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας, ὡς λέγει Στράβων, ἐκπεσοῦσαι φλόγες ἐκ τοῦ πελάγους ἐφ' ἡμέρας τέσσαρας, ὥστε πᾶσαν ζεῖν καὶ φλέγεσθαι τὴν θάλατταν, ἀνεφύσησεν κατ' ὀλίγον ἐξαιρομένην, ὡς ἂν ὀργανικῶς συντεθειμένην ἐκ μύδρων νῆσον.» Καὶ ἡ μὲν νῆσος αὕτη εἶναι ἡ παλαιὰ Καμένη, ἡ δὲ ἀναφυσήσασα αὐτὴν ἔκρηξις, ἡ πρώτη ἧς ἐμνημόνευσεν ἡ ἱστορία. Ἔκτοτε ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ αἰώνων ἐκρήξεις δι' ὧν ηὔξησε τὸ νησίδιον ἐκεῖνο. Ἡ μεγίστη τούτων συνέβη ἐν ἔτει 717 μ. Χ. ὅτε, κατὰ Θεοφάνην «ἀτμὶς ὡς ἐκ καμίνου πυρὸς ἀνέβρασεν ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἡμέρας τινάς,

καὶ κατὰ βραχὺ παχυνομένης καὶ ἀπολιθουμένης τῇ ἐξάψει τῆς πυρετώδους ἐκκαύσεως, ὅλος ὁ καπνὸς πυροφανὴς ἐδείκνυτο. Τῇ δὲ παχύτητι τῆς γεώδους οὐσίας, πετροκισσήρους μεγάλους ὡς λίθους τινὰς ἀναπέμψαι καθ' ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ Λέσβου καὶ Ἀβύδου καὶ τῆς πρὸς θάλασσαν Μακεδονίας, ὡς ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς θαλάσσης ταύτης Κισσήρων ἐπιπολαζόντων γέμειν. Μέσον διὰ τοῦ τηλικούτου πυρὸς νῆσος ἀπογεωθεῖσα τῇ Ἱερᾷ λεγομένῃ νήσῳ συνήφθη, μήπω τὸ πρὶν οὖσα.» Τότε ἐπῆλθεν αὖθις παῦλά τις καθ' ὅλον τὸν λοιπὸν μέσον αἰῶνα, καὶ μόνον ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, αἱ ἀναφυσήσεις γενόμεναι πάλιν συχνότεραι καὶ βιαιότεραι παρήγαγον νέα νησίδια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δευτέρα τῆς παύλας περίοδος διήρκεσεν ἑπτὰ περίπου αἰῶνας, συνεπέρανον οἱ φυσιοδῖφαι ὅτι ἡ διάρκεια τῆς πρώτης, ἅτε ἐπελθούσης μετὰ πολὺ δεινοτέραν ἔκρηξιν, ὑπῆρξε διπλασία καὶ παρεδέχθησαν ὅτι ἡ μεγάλη καταστροφὴ συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος.

Ἀσφαλέστεραι ὁπωσοῦν εἶναι αἱ κρίσεις αἱ ἐξενεχθεῖσαι περὶ τοῦ βίου τῶν παλαιτάτων Θηραίων, ἐκ τῶν ἀποκαλύψεων ὅσαι ἐγένοντο ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν οἱ γεωργοὶ καὶ ἁλιεῖς. Εἶχον ποίμνια αἰγῶν καὶ προβάτων, ἐκαλλιέργουν σιτηρά, ἤληθον, ἐξῆγον ἐλαιόλαδον· ἔπλεκον ὑφάσματα, ἡλίευον διὰ δικτύων, εἶχον κατοικίας ἐκ λίθων πελεκητῶν, καὶ ἐντὸς τῶν τοίχων τούτων παρενέθετον τεμάχια ξύλων ἵνα προλαμβάνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὰ ὀλέθρια τῶν σεισμῶν ἀποτελέσματα. Κατεσκεύαζον διὰ τόρνου ἀγγεῖα ἔχοντα παράδοξα κοσμήματα καὶ σχήματα ἰδιότυπα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐργαλείων αὐτῶν ἦσαν λίθινα, τὰ κοινότερα ἐκ λάβας, τὰ δὲ ἄλλα ἐξ ἀκιδωτοῦ χάλικος ἢ ὀψιδιανοῦ. Ἐγίνωσκον τὸν χρυσὸν καὶ πιθανῶς τὸν χαλκόν, ἂν καὶ τὰ δύο ταῦτα μέταλλα ἦσαν σπάνια παρ' αὐτοῖς· ἐπὶ πᾶσιν ἡ ξυλεία ἦτο ἄφθονος τότε ἐν τῇ νήσῳ. Ἐκοινώνει δὲ ἡ Θήρα πρὸς τὰς γείτονας νήσους, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ σχήματος τινῶν ἐκ τῶν ἀγγείων αὐτῆς, ὧν ὅμοια ἢ σχεδὸν ὅμοια, ἀνευρέθησαν ἐν Μήλῳ, ἐν Ρόδῳ, καὶ ἐν Κύπρῳ. Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων, ἀνατρέχει ἆρά γε μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀπεδόθη; Περὶ τούτου δὲν δικαιούμεθα νὰ ἐκφέρωμεν ἰδίαν γνώμην. Καί τοι ὅμως μὴ τολμῶντες νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς Θήρας συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ

Χριστοῦ χιλιετηρίδος, ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἀνευρεθέντα λείψανα εἶναι τὰ ἀρχαιότατα γνωστὰ μνημεῖα τοῦ βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἴσως δὲ καὶ τῶν ἄλλων περὶ αὐτὴν νήσων.

Οἱ ναυτίλοι τῆς Ἀνατολῆς, προσεγγίσαντες βαθμηδὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἀποβῶσι καὶ εἰς τὴν ἤπειρον αὐτῆς. Ἴχνη αὐτῶν ἀναφαίνονται πολλαχοῦ τῆς χώρας ταύτης· ἀλλὰ τὰ κυριώτατα καὶ τὰ μᾶλλον πολύκροτα τῶν ἐπηλύδων ἱδρύματα ἐγένοντο εἰς τὰ ἀνατολικὰ αὐτῆς παράλια. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι, συνδέονται μετὰ τῶν βιωτικῶν, τῶν ἀττικῶν, τῶν μεγαρικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Τοιοῦτό τι καταφαίνεται καὶ εἰς τὰς σημιτικὰς ἐποικήσεις. Οἱ Φοίνικες κατέλιπον πυκνότατα καὶ μεγαλώνυμα μνημεῖα τῆς διαμονῆς αὐτῶν ἐν Βοιωτίᾳ μὲν τὸ Φοινίκιον ὄρος, τὴν πόλιν Φοινικίδα, τὸ ὄρος καὶ τὴν πόλιν Τευμησόν, ἀνακαλοῦσαν τὴν ἐν Κύπρῳ φοινικικὴν πόλιν Ταμασόν, τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν καὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτῆς Καδμείαν· ὀλιγώτερα δὲ καὶ μικροτέρου λόγου ἄξια ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Χαονίᾳ, εἰς μὲν τὴν πρώτην τὸν λιμένα Φοινικοῦντα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὴν πόλιν Φοινίκην. Εἰς Γύθειον, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, σώζονται ἄχρι τοῦδε σωροὶ μεγάλοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξήγετο τὸ πορφυροῦν χρῶμα. Ἀλλὰ τὰ λείψανα ταῦτα δὲν ἀνατρέχουσιν ἀπαραιτήτως μέχρι τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καθ' οὓς οἱ Φοίνικες ἐπέπλευσαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. τὸ πορφυροῦχον κογχύλιον ἡλιεύετο ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ *κογχυλευταὶ* κατελέγοντο μεταξὺ τῶν προνομιούχων κατοίκων τῆς Χερσονήσου.

Περὶ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ ἐποικήσεως τῶν Φοινίκων ἔχομεν, πλὴν τῶν τοπικῶν ὀνομάτων, καὶ τὴν περὶ Κάδμου παράδοσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ὀδύσσεια, μνημονεύουσα τοῦ Κάδμου, δὲν λέγει αὐτὸν ἐκ Φοινίκης ἐλθόντα, καὶ ὅτι ἐν ταῖς σωζομέναις εἰδήσεσι, πρῶτον ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Εὐριπίδου μανθάνομεν τὴν τοιαύτην αὐτοῦ καταγωγήν. Ἀνακαλέσωμεν ὅμως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸν περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῶν Θηβῶν μῦθον. Ὁ Ἀγήνωρ ἐλθὼν ἐξ Αἰγύπτου εἰς Φοινίκην, ἐβασίλευσεν αὐτόθι. Τοῦ Ἀγήνορος τέκνα ἦσαν, Κάδμος,

Φοίνιξ, Κίλιξ καὶ Εὐρώπη. Ὁ Ζεύς, ἐρασθεὶς τῆς τελευταίας, ἀπήγαγε τὴν καλὴν κόρην ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρήτην, ὅπου ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς Μίνωα, Ραδάμανθυν καὶ Σαρπηδόνα. Δύο δὲ τοῦ Ἀγήνορος υἱοί, σταλέντες εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ἀδελφῆς αὐτῶν καὶ μάτην ἐπὶ μακρὸν πλανηθέντες, ἀπεφάσισαν ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε, νὰ κατασταθῶσιν ὁ Κίλιξ εἰς Κιλικίαν, ὁ Κάδμος εἰς Θρᾴκην. Ὁ ἀδελφὸς ἢ ἀνεψιὸς τοῦ Κάδμου Θάσος, ὅστις εἶχε συνοδεύσει αὐτοὺς ἐν τῇ ἀναζητήσει ἐκείνῃ, ᾤκησεν εἰς τὴν νῆσον Θάσον. Ὁ δὲ Κάδμος ὅστις κατῆλθεν ἐκ Θρᾴκης εἰς Δελφούς, ἐρωτήσων τὸν θεόν, ἤκουσε παρ' αὐτοῦ «περὶ μὲν Εὐρώπης μὴ πολυπραγμονεῖν, χρῆσθαι δὲ καθοδηγῷ βοΐ, καὶ πόλιν ἐκεῖ κτίζειν ἔνθα αὕτη εἰς τὰ δεξιὰ πέσῃ καμοῦσα.» Οὕτως ἔκτισεν ὁ Κάδμος τὰς Θήβας.

Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἀναφέρονται ὀνόματα πολλά· Κάδμος, Φοίνιξ, Εὐρώπη, Κρήτη, Μίνως, Ραδάμανθυς, Σαρπηδών, Θρᾴκη, Θάσος, Θῆβαι. Ἀλληγοροῦνται δηλαδὴ ἐν αὐτῷ οὐ μόνον ἡ τῶν Θηβῶν ὑπὸ Κάδμου κτίσις, ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα εἰκονίζοντα ἐν κεφαλαίῳ τάς τε προηγηθείσας θαλασσοπορίας τῶν ναυσιβίων κατοίκων τῆς συριακῆς παραλίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν· ἡ ὑπὸ τῶν Φοινίκων ζήτησις τῆς Εὐρώπης, ἡ ἐν τῷ μεταξὺ κατάληψις ὑπ' αὐτῶν πρὸς ἄρκτον μὲν τῆς Θάσου καὶ τῆς Θρᾴκης, πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Κρήτης, ἥν, διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν θέσιν, φυσικὸν ἦτο νὰ ἐκλάβωσιν ὡς ἀρχὴν τῆς Εὐρώπης· τελευταῖον ἡ μετὰ τῆς φοινικικῆς ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἰδίως ἐν τῇ Κρήτῃ κυριαρχίας συνδεομένη θαλασσοκρατία τοῦ Μίνωος. Περὶ τῶν γεγονότων τούτων εἶναι σήμερον δύσκολον νὰ ἀμφιβάλλωμεν. Καὶ σημειωτέον ὅτι ἂν ἡ Ὀδύσσεια ἀποσιωπᾷ τὴν καταγωγὴν τοῦ Κάδμου, ἡ Ἰλιὰς λέγει ρητῶς τὴν Εὐρώπην θυγατέρα τοῦ Φοίνικος· ὥστε ἡ ὅλη παράδοσις ἔχει ρίζας προομηρικάς.

Ἀλλ' ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀναμίγνυνται μετὰ τῶν Φοινίκων Αἰγύπτιοι. Ὁ Ἀγήνωρ λέγεται ἐξ Αἰγύπτου μεταβὰς εἰς Φοινίκην· ὁ Ζεὺς ἐξ Αἰγύπτου ἀπήγαγε τὴν Εὐρώπην εἰς Κρήτην· ἡ πόλις ἣν ὁ Κάδμος ἔκτισεν ἐν Βοιωτίᾳ, ἔλαβε τὸ ὄνομα τῆς μεγάλης αἰγυπτιακῆς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ἡ σύμπραξις αὕτη τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας αὐτῶν σχέσεις, τὰς δὲ τῶν πρώτων ἀποικήσεις καθιστῶσι πιθανὰς αἱ

συμφοραὶ ἃς ὑπέστη ἡ χώρα αὐτῶν ἀπὸ τῆς 23 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν ἀρχῇ τῆς περιόδου ταύτης εἰσέβαλον εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ κατέκτησαν αὐτὴν αἱ νομαδικαὶ τῆς Συρίας φυλαί, αἱ κληθεῖσαι ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων Ὑκσώς. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἡγουμένων τῶν ἐν Θήβαις βασιλέων, ἠγωνίσθησαν περὶ τὰ 200 ἔτη ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἡ μὲν κάτω Αἴγυπτος ὑπέκυψεν ὁλοσχερῶς, ἡ δὲ ἄνω, προϊσταμένης τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν δορυκτητόρων. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσεν ἕτερα διακόσια περίπου ἔτη, μεθ' ὃ οἱ ἐν Θήβαις βασιλεῖς ἀνέλαβον νέον μέγαν κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ἀγῶνα, ὅστις, διεξαχθεὶς πεισματωδέστατα ἐπὶ ἡμιόλιον ἑκατονταετηρίδα, ἐπήγαγε τὴν κατατρόπωσιν τῶν ξένων καὶ τὴν εἰς Συρίαν ἐπάνοδον τῶν λειψάνων αὐτῶν. Ὁ συντελέσας τὸ κατόρθωμα τοῦτο Ἀχμὲς Α′ ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς 18 δυναστείας, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἀναλαβούσης δὲ τῆς Αἰγύπτου τὴν προτέραν ἰσχύν, διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀμενχοτὲπ Α′ (Ἀμενόφεως), ὁ τούτου διάδοχος καὶ υἱὸς Τούθμωσις Α′ κατέκτησε τὴν Συρίαν. Αἱ κυριώταται τῶν Φοινίκων πόλεις ἀνεγνώρισαν τοσούτῳ προθυμότερον τὴν αἰγυπτιακὴν κυριαρχίαν ὅσω πρὸ καιροῦ ἐγίνωσκον τὰ ὠφελήματα ἅπερ ἠδύναντο νὰ καρπωθῶσιν ἐκ τῆς γείτονος ἐκείνης χώρας. Καὶ τῳόντι ὡς οὐδέποτε τότε ηὐδαιμόνησαν οἱ Φοίνικες, λαβόντες τὸ προνόμιον τοῦ ἐμπορεύεσθαι ἐν Αἰγύπτῳ διὰ λογαριασμὸν τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διὰ λογαριασμὸν τῆς Αἰγύπτου.

Αὗται εἶναι αἱ ποικίλαι μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Φοινίκων σχέσεις αἵτινες ὑποφαίνονται ἐν ταῖς παραδόσεσιν. Οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου δὲν ἦσαν φύσει τυχοδιῶκται. Αἱ περιστάσεις ὅμως τῆς πατρίδος αὐτῶν ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς προσημειωθέντας χρόνους σφόδρα ἀνώμαλοι, μάλιστα δὲ ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἡ κάτω Αἴγυπτος κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα. Ὅθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἐγένοντο εἴτε κοινὰ Αἰγυπτίων καὶ Φοινίκων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιχειρήματα, οἷον τὸ περὶ Κάδμου φημιζόμενον, εἴτε καὶ ἴδιά τινα τῶν Αἰγυπτίων, οἷα τὰ περὶ Δαναοῦ καὶ Κέκροπος θρυλούμενα. Ἐκ τούτων ὁ Κέκροψ δὲν λέγεται Αἰγύπτιος εἰμὴ ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὃν ἀντέγραψαν ὁ Σουΐδας καὶ ἄλλοι. Ἀλλ' ἡ περὶ Δαναοῦ παράδοσις καίτοι δὲν συναρμολογεῖται μετὰ προηγουμένων ἀσφαλῶν γε-

γονότων, ὅπως ἡ περὶ Κάδμου, εἶναι ἐν τούτοις μία τῶν ἀρχαιοτέρων. Παρ' Ὁμήρῳ μὲν οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κέκροπος ὑπάρχει, ὁ δὲ Δαναὸς καὶ ὁ Κάδμος, δὲν λέγονται ρητῶς ὡς ἔξωθεν ἐποικήσαντες. Ἀλλ' ἤδη ἐν τοῖς Κυκλικοῖς, ὁ τὴν Δαναΐδα πεποιηκὼς προσονομάζει τὸν Δαναὸν «πρόσθεν εὐρρεῖος ποταμοῦ Νείλοιο» ἄνακτα· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἰσχὺς τῆς παραδόσεως ταύτης, ὥστε ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σύνταξιν ποιήματος 5500 στίχων.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων, ἐὰν μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐγένοντο αἰγυπτιακαὶ ἐν Ἑλλάδι ἐποικήσεις, πῶς θέλει ἐξηγηθῇ ἡ ὁμωνυμία τῆς ἐν Βοιωτίᾳ πόλεως τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους πρωτεύουσαν;(10) Ὅτι τὸ ὄνομα τῆς βοιωτικῆς πόλεως δὲν ἦτο ἑλληνικόν, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῆς ἐν Μυσίᾳ Θήβης ἥτις ἦτο κτίσμα Κιλίκων· οἱ δὲ Κίλικες ἦσαν Σημῖται καὶ διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις πρός τε τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ἦτο σημιτικόν, πρὸς οὐδὲν δὲ ἄλλο ἀντιστοιχεῖ ἢ πρὸς τὸ τῆς πρωτευούσης τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους. Ἡ τελευταία αὕτη, ὅπως πλεῖσται ἄλλαι τῆς Αἰγύπτου πόλεις, ἔφερε διάφορα ὀνόματα. Συνηθέστερον ὅμως ἐκαλεῖτο Ta-apiu. T-a!e, ἡ πόλις τῶν θρόνων, ἐξ οὗ οἱ Ἕλληνες μετεποίησαν τὸ ὄνομα Θήβη. Ἀλλ' ἡ προσηγορία αὕτη μήπως μετεδόθη εἰς τὴν ἐν Βοιωτίᾳ πόλιν τῶν Φοινίκων; Ἅπαντα τὰ γνωστὰ τούτων κτίσματα ἐκλήθησαν, ὡς εἴδομεν, ἢ ἀπὸ τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος, ἢ ἀπὸ πόλεων συριακῶν· Ἀραδήν, Καίρατος, Ἀμαθοῦς, Σαλαμίς, Ταμασὸς καὶ πρὸ πάντων Φοινίκη, Φοινικίς, Φοινικοῦς (λιμὴν) καὶ τὰ τοιαῦτα. Συνδυάζοντες δὲ τὰ γεγονότα ταῦτα πρὸς τὸν μικτὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ Κάδμου παραδόσεως, ἀναγκαίως περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐὰν οἱ Φοίνικες ἔφερον εἰς τὴν πόλιν τοῦ Κάδμου, τὰ γράμματα αὐτῶν, καὶ ἐπωνόμασαν Καδμείαν τὴν ἀκρόπολιν, Αἰγύπτιοι ἐγένοντο οἱ τῆς κάτω πόλεως ἀνάδοχοι, ἀποδόντες αὐτῇ τὸ τῆς πρωτευούσης αὐτῶν ὄνομα, ὅπερ ἐξελληνισθὲν

10) Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ Μικρασιανὴ Ἀρία, Φρυγοκαρικὴ λ. *Τάβας*=πέτρα, βράχος, ἐξ ἧς ἔλαβον τὸ ὄνομα πόλεις Μικρασιαναὶ *Ταβαὶ* καὶ Θήβη καλούμεναι· καὶ μᾶλλον πρὸς τὸ Μικρασιανὸν τοῦτο ὄνομα συγγενὲς πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ Βοιωτικὸν *Θῆβαι*, παρὰ πρὸς τὸ Αἰγυπτιακὸν Ta-apiu.

ἀνταπεδόθη ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν μητρόπολιν ὅτε οὗτοι ἐγνώρισαν αὐτήν.

Ἐγνώρισαν δὲ τὰς Αἰγυπτίας Θήβας πρωϊμώτατα. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται πῶς ὡμίλησε περὶ αὐτῶν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνώπιον τοῦ Φοίνικος, τοῦ Ὀδυσσέως, τοῦ Αἴαντος τοῦ Ὀδίου καὶ τοῦ Εὐρυβάτου;

. . . . Ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται·
αἵθ' ἑκατόμπυλοί εἰσι, διηκόσιοι δ' ἀν ἑκάστην
ἀνέρες ἐξοιχνεῦσι σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν.

Ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν ἦτο πλάσμα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας· οἱ γράφοντες σήμερον τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων αὐτῆς καὶ τῶν ἐγγράφων, παραθέτουσι σὺν τούτοις ἀδιστάκτως καὶ τὴν ὁμηρικὴν μαρτυρίαν. Οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ περιγραφὴ δὲν ἦτο ἀκριβὴς καθ' οὓς χρόνους ἐποιήθη ἡ Ἰλιάς. Ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν Ραμεσσιδῶν ἤτοι ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, ἡ πόλις τῶν Θηβῶν, μὴ οὖσα βασιλεύουσα, ἀπέβαλε τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων, καὶ τοῦ πλούτου, καὶ τῆς ἐμπορίας αὐτῆς. Ὅσα λοιπὸν ἔλεγεν ὁ ποιητὴς διὰ στόματος τοῦ μεγίστου τῶν ἡρώων αὐτοῦ, ἦσαν ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος, ἐκ τούτου δὲ καθίσταται πιθανὸν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον πῶς εἶχεν ἡ πόλις τῶν Θηβῶν ἔτι πρὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσαγωγὴ τῆς λέξεως *Αἴγυπτος* ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἔτι παλαιοτέρους. Πρῶτος ὁ Brugsch παρετήρησεν ὅτι ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ αἰγυπτιακὴ Hâ-ka-Phtah, ἥτις ἦτο ἓν τῶν ὀνομάτων τῆς ἀρχαιοτέρας τῶν Φαραώνων πρωτευούσης, τῆς Μέμφεως, ἐσήμαινε «κατοικία τοῦ Φθᾶ» καὶ διαπεράσασα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετεπλάσθη ἐνταῦθα *Αἴγυπτος*. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἀπεδέξαντο πάντες σχεδὸν οἱ αἰγυπτιολόγοι. Οὐδὲν τῷόντι φυσικώτερον τῆς τοιαύτης ἀποδόσεως τοῦ ὀνόματος τῆς πρωτευούσης εἰς πᾶσαν τὴν χώραν. Τοιοῦτό τι ἔπραξαν βραδύτερον οἱ Ἄραβες καλέσαντες τὴν Αἴγυπτον Masr, ἤ, καθὼς ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι, Μισίρι, ἀφ' ἑνὸς τῶν ὀνομάτων τῆς πρωτευούσης Καΐρον (11).

11) Σημειωτέον ὅμως ὅτι τὸ ὄνομα Μισὶρ εἶναι ἀρχαιότατον, ἀναφερόμενον ἤδη ἐν τῇ Γενέσει (Μισραΐμ) ὡς ὄνομα γενάρχου τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ἡ Αἴγυπτος δὲ καλεῖται ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ τῆς Π. Δ. Μισραΐμ (πληθ. τύπος τοῦ Μισρά). Τὸ Καΐρον, ὅπερ ἐκτίσθη τῷ δεκάτῳ μ. Χ. αἰῶνι, κατέστη ἐν τῇ συνήθει χρήσει τῶν Ἀράβων καὶ Τούρκων ὄνομα τῆς ὅλης Αἰγύπτου.

Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοιοῦτό τι ἀληθῶς δὲν συνέβη. Ἡ Μέμφις δὲν ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους εἰμὴ τὸ πολὺ μέχρι τοῦ τρισχιλιοστοῦ περίπου ἔτους, ὅτε τὸ ἀξίωμα τοῦτο μετεβιβάσθη εἰς τὰς Θήβας. Ἡ δὲ χρονία ἐκείνη ἀρχαιότης ἀδύνατον νὰ περιέλθῃ εἰς οἱανδήποτε σχέσιν πρὸς τὰς τηλεσκοπικωτέρας εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ Ἑλλάδος, εἰδήσεις αἵτινες μόλις ἀφικνοῦνται μέχρι τῆς 20 ἑκατονταετηρίδος. Ἡ λέξις λοιπὸν Hâ-ka-Phtah δὲν ἐγένετο γνωστὴ εἰς τοὺς προπάτορας τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν εἰμὴ μετὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους. Εἴδομεν δὲ ὅτι κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα μάλιστα αἱ περιστάσεις τῆς κάτω Αἰγύπτου ἦσαν ἐπιτηδειόταται νὰ προκαλέσωσιν ἀποικισμούς. Τότε Αἰγύπτιοι καὶ Ὑκσῶς ἀντηγωνίσθησαν πεισματωδέστατα, ἰδίως περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Μέμφεως· καὶ τότε, ὡς φαίνεται, κάτοικοί τινες αὐτῆς, ἀποδημήσαντες καὶ ἀποβάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατέστησαν αὐτῇ γνωστὸν τὸ τῆς πόλεως αὐτῶν ὄνομα. Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ἱστορικὰς ἁπάσας τὰς περιπετείας τῆς περὶ Δαναοῦ παραδόσεως. Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη, ἐνισχυομένη διὰ τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνωμαλιῶν τῆς κάτω Αἰγύπτου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῇ ὡς ὅλως μυθική· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ ὄνομα *Αἴγυπτος*, ὑπὸ τοῦτον αὐτοῦ τὸν τύπον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γείνῃ γνωστὸν τῇ Ἑλλάδι εἰμὴ δι' ἐποίκων Μεμφιτῶν. Τὸ ἐθνικὸν τῆς χώρας ταύτης ὄνομα ἦτο ***Κεμὶτ***· οἱ Ἕλληνες λοιπόν, ἐὰν ἐμάνθανον τὸ πρῶτον τὰ κατ' αὐτὴν ὁπωσδήποτε ἄλλως, ἤθελον γνωρίσει τὸ ἀληθὲς τοῦτο τῆς Αἰγύπτου ὄνομα καὶ δὲν ἤθελον ἀποδώσει αὐτῇ τὴν προσηγορίαν μιᾶς πόλεως, καὶ ταύτης ἐπεχούσης ἤδη δευτερεύουσαν τάξιν.

Ἀλλὰ καιρὸς νὰ μελετήσωμεν ὁποία τις ἀπέβη ἡ τύχη τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς ἐπιδράσεως παντοίων τούτων ἐπηλύδων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐπίδρασις τῶν ἐποίκων. Ἀχαιοί.

Ἀδύνατον νὰ ὑπολογισθῇ ἐπὶ πόσον χρόνον οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος, ἀποκεκλεισμένοι ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κό-

σμου, διῆγον τὸν πατριαρχικὸν αὐτῶν βίον, ὅτε εἶδον προσεγγιζούσας τὰς ναῦς τῶν νήσων. Εὔκολον ὅμως εἶναι νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἔκπληξιν ἣν ἐπροξένησαν εἰς αὐτοὺς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐμβάτου τῶν πολλῶν τῆς γῆς αὐτῶν κόλπων πτερυγίζοντα ἐκεῖνα σκάφη, οἱ ἀφελεῖς θεαταὶ εἶχον μὲν καὶ πρότερον ἀκάτια ἀλλὰ κωπήρη, οὐχὶ ἱστιοφόρα. Ἔτι δὲ θαυμαστότερα ἦσαν ὅσα ἐκόμιζον τὰ καινοφανῆ ταῦτα πτηνὰ τῆς θαλάσσης. Ὁρμώμενα ἀπὸ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ προσπελάσαντα κυρίως εἰς τὰ ἀνατολικὰ παράλια, συνεπήγαγον αὐτόθι τὰ παντοειδῆ προϊόντα πολιτισμοῦ ἀπ' αἰῶνος διαπλασθέντος· εἰκόνας θεῶν, καρποὺς τῆς κεκαλλιεργημένης γῆς, ὑφάσματα ἐντέχνως κατεσκευασμένα, ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα ὀρειχάλκινα, νέα ὀνόματα νέων πραγμάτων· καὶ πλὴν τούτου, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ποικίλας διδασκαλίας περὶ θρησκευτικῶν δοξασιῶν, γεωργικῆς τέχνης, ὀρύξεως φρεάτων, ῥυθμίσεως τοῦ ῥοῦ τῶν ὑδάτων, ζεύξεως γεφυρῶν, οἰκοδομικῆς, ἄγρας καὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ πορφυρούχου κογχυλίου, τελειοτέρας ναυτιλίας, γραφῆς. Αἱ παραδόσεις διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν μνήμην τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα εἰσήγαγον τὰς νέας ταύτας τοῦ πολιτισμοῦ ἀφορμάς· Λυκίων, Καρῶν, Αἰγυπτίων, Μινυῶν, Αἰολιδῶν, καὶ πρὸ πάντων τῶν Φοινίκων. Φοῖνιξ ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ ὑπάτου τῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος· Φοῖνιξ τὸ γένος, ὁ Φινεύς, υἱὸς τοῦ Φοίνικος, ἢ Ἀγήνορος τοῦ Φοίνικος, ἐγένετο ὁ σύμβουλος καὶ ὁδηγὸς τῶν ἀργοναυτῶν· Φοίνικες ἦσαν οἱ «μυρί' ἄγοντες ἀθύρματα νηΐ μελαίνῃ·» Φοίνισσαι, αἱ κατεργαζόμεναι τὰ κάλλιστα χειροτεχνήματα.

Οἱ θεοὶ τῶν ἐπηλύδων οὔτε ταὐτώνυμοι ἦσαν, οὔτε ταὐτοειδεῖς· οἱ θεοὶ τῶν Καρῶν, τῶν Λελέγων, τῶν Λυκίων, ἐν γένει τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἶχον ὀνομασίας, παραστάσεις, ἰδιότητας διαφόρους μέχρι τινὸς τῶν τῆς Φοινίκης θεῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς κοινόν τι σύστημα θρησκευτικὸν παραχθὲν ἐν Βαβυλωνίᾳ. Περὶ τῆς τοιαύτης καταγωγῆς τῶν θρησκευμάτων τῆς δυτικῆς Ἀσίας, ὑπῆρχον ἔκπαλαι νύξεις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον σαφεῖς παρ' Ὁμήρῳ, παρ' Ἡσιόδῳ, παρ' Ἡροδότῳ· ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτῶν ἀπεδείχθη ἀκριβέστερον καὶ πληρέστερον

διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Νινευΐ, τῆς μελέτης τῶν ἀσσυριακῶν ἀναγλύφων, τῆς ἀναγνώσεως τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς.

Ἡ βαβυλωνιακὴ θρησκεία ὡρμᾶτο, ὅπως πᾶσαι αἱ ἄλλαι θρησκεῖαι τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων, ἀπὸ θεοῦ ἑνὸς ἅμα καὶ πολλαπλοῦ· ἑνὸς μὲν διότι ἡ ὕλη ἐξ αὐτοῦ πηγάζει καὶ οὗτος συγχέεται μετ' αὐτῆς, πολλαπλοῦ δὲ διότι ἑκάστη τῶν πράξεων ὅσας ἐν ἑαυτῷ ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ὕλης, λογίζεται ὡς παραχθεῖσα ὑπὸ ὄντος διακεκριμένου καὶ ἴδιον φέροντος ὄνομα. Τοιαῦτά τινα ἐπρέσβευον καὶ οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἀνενέωσαν διὰ θαλάσσης τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς. Τότε ἔμαθον τὴν ἀνάπτυξιν ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πρώτη ἐκείνη ἔννοια τῆς θεότητος. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην δόξαν, τὰ θεῖα ὄντα προκύψαντα ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, εἶχον μὲν ἕκαστον ἑνιαίαν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἡ ἑνιαία αὕτη ὑπόστασις ἦτο διφυής, περιελάμβανε δηλαδὴ ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ τὰ δύο ἀπαραίτητα στοιχεῖα πάσης γονιμοποιήσεως, τὸ στοιχεῖον ἄρρεν καὶ τὸ στοιχεῖον θῆλυ. Βαθμηδὸν τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων, ἕκαστον δὲ τῶν ἀρχῆθεν θείων ὄντων ἐδιχάσθη εἰς θεὸν καὶ εἰς ἀντίστοιχον θέαιναν. Οὕτω προέκυψεν ἡ προσωποποίησις παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις καὶ παρ' αὐτῶν μετεδόθη εἰς τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

Αἱ θρησκευτικαὶ αὗται δοξασίαι τῶν Βαβυλωνίων, πρὶν φθάσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἐτροπολογήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἔτι δὲ πλείονας ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις, ἀφοῦ διεδόθησαν εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος χώρας. Οὐδὲν ἧττον, ἡ τοιαύτη καταγωγὴ πολλῶν θεοτήτων, δύναται σήμερον ν' ἀποδειχθῇ ἀποχρώντως. Καθ' Ἡρόδοτον, τὸ ἀρχαιότατον τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης ἱερὸν ὑπῆρχεν ἐν Ἀσκάλωνι τῆς Συρίας,(12) καὶ ἐκ Συρίας ἐπελθόντες οἱ Φοίνικες, ἵδρυσαν ἱερὰ αὐτῆς ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κυθήροις· εἷλκε δὲ τὸ γένος ἡ θεὰ ἐκ Βαβυλῶνος. Ἀλλὰ πολὺ πρὸ τοῦ Ἡροδότου, ἐπὶ τῶν Ἡσιοδικῶν χρό-

12) Πάντα ταῦτα εἶναι εἰκασίαι λίαν ἐπισφαλεῖς, καθ' ἃ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται.

νων, ἐλέγετο ὅτι ἡ ἀφρογένεια Ἀφροδίτη ἀνέδυ ἐκ τῆς θαλάσσης «πολυκλύστῳ ἐνὶ Κύπρῳ». Καὶ ἔτι ἀρχαιότερον ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι ὀνομάζεται πολλάκις *Κύπρις*, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσείᾳ *Κυθέρεια*· καὶ ἐνῷ ὁ Ἄρης ἐπιστρέφει εἰς Θρᾴκην, ἡ φιλομειδὴς Ἀφροδίτη ἐπανέρχεται εἰς Πάφον τῆς Κύπρου, «ἔνθα δέ οἱ τέμενος βωμός τε θυήεις.» Ταῦτα δὲ πάντα προσεπεκύρωσαν τὰ ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἀποκαλυφθέντα μνημεῖα.

Ἡ Ἀνάτ, ἡ Βελὶτ καὶ ἡ Ἰστὰρ ἐξεπροσώπουν παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις τὸ θῆλυ στοιχεῖον τῆς γονοποιοῦ δυνάμεως· μετωνομάσθησαν δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἀναΐτις, Μύλιττα, Ἀστάρτη. Ἐκ τούτων ἡ Ἀστάρτη ἐπεκαλεῖτο ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ Ζαρπανὶτ ἤτοι «παραγωγὸς τῶν ὄντων» καὶ εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον, ὁλόγυμνος, πιέζουσα διὰ τῶν χειρῶν τὸ στῆθος. Ταύτης τῆς Ἀστάρτης ἀνευρέθησαν ἐν Γόλγοις τῆς Κύπρου πολυάριθμα ἀγαλμάτια, ὧν ἡ παράστασις εἶναι σχεδὸν ἀπαράλλακτος ἡ τῆς βαβυλωνιακῆς Ἰστάρ. Εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον καὶ γυμνή. Πολύτιμον καὶ πολυέλικτον περιδέραιον ἁπλοῦται ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτῆς· οἱ μηροὶ προέχουσιν· αἱ λαγόνες εἶναι εὔσαρκοι καὶ εὐρεῖαι. Συνήθως αἱ δύο χεῖρες πιέζουσι τοὺς μαστούς, ἐνίοτε δὲ ἡ μὲν ἐπιτίθεται ἐπὶ τοῦ στήθους, ἡ δ' ἄλλη ἐπὶ τὴν γαστέρα. Αὕτη λοιπὸν ἦτο ἡ Ἀστάρτη ἣν οἱ Φοίνικες περιήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἀπὸ Κύπρου μέχρι Κυθήρων καὶ ἀπεβίβασαν ἐπὶ τέλους εἰς τὰ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος παράλια καὶ ἰδίως εἰς Κόρινθον, εἰς Ἄργος, εἰς Ἀθήνας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ αἴσθημα ἡμῶν κατεξεγείρεται κατὰ τῆς ἰδέας ὅτι τὸ δύσμορφον τοῦτο εἴδωλον ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῆς φιλομειδοῦς Ἀφροδίτης. Ἀλλ' ἡ ἔμφυτος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φιλοκαλία ἔπραξε διὰ τοῦ χρόνου πολλὰ τοιαῦτα θαύματα. Καὶ ἔπειτα ὅσῳ καὶ ἂν ἐκαλλύνθη ἡ θεὰ ἐκείνη ἐν Ἑλλάδι, πολλὰ ἔτι ἔσωζεν ἐνταῦθα σύμβολα καὶ προσόντα τῆς γενετηρίου γονιμότητος, ἥτις ἀπετέλει τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς Ἰστὰρ καὶ τῆς Ζαρπανίτ. Αὐτὸ τὸ χαριέστατον ἐπίθετον *φιλομμειδὴς* ἐτυμολογεῖται παρ' Ἡσιόδῳ εἰς τρόπον ἥκιστα αἰσχυντηλόν, ἐκφερόμενον διὰ τοῦ η ἀντὶ ει. Αὕτη δὲ ἡ πορνεία ἥτις ἦτο ἀχώριστος ἀπὸ τῆς λατρείας αὐτῆς εἰς τὴν Βαβυλῶνα, εἰς Βύβλον καὶ Κύπρον, καὶ περὶ ἧς μετὰ τοσαύτης ἀγανακτήσεως ὁμιλεῖ ὁ Ἡρόδοτος, διετήρησεν ὡσαύτως τὸν ἱερὸν τοῦτον χαρακτῆρα ἐν Κορίνθῳ,

ὅπου ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως ταύτης, ἑταῖραι περὶ τὰς χιλίας περιεῖπον τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς.

Ἀλλ' ἡ γονοποιός, ἡ παραγωγὸς τῶν ὄντων δύναμις εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλοθεν, δι' ἄλλων τύπων καὶ ὀνομάτων. Ἡ ἀντίληψις ἐκείνη, ὅπως κατῆλθε διὰ τῶν κιρβανίων ἐκ Βαβυλῶνος εἰς τὰ τῆς Συρίας παράλια, οὕτως ἀνῆλθεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἡπλώθη ἐπὶ ἅπασαν ταύτην τὴν χερσόνησον. Ἡ *Μᾶ* τῆς Καππαδοκίας, ἡ σημαίνουσα φρυγιστὶ τὴν μητέρα, ἡ *Ἀναΐτις* τῆς ἐν Πόντῳ Ζήλας καὶ τῆς Ἀρμενίας, ἡ *Κυβέλη* τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας, ἡ μεγάλη Ἐφεσία θεὰ ἥτις ἔκπαλαι ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἐν ἀρχῇ ἢ ἑτεροιώσεις τῆς βαβυλωνιακῆς θεότητος. Ἐν Ζήλᾳ, ἐν Ἀρμενίᾳ, ἐν Λυδίᾳ ἡ λατρεία αὐτῆς συνωδεύετο ὑπὸ τῆς πορνείας τῶν ἱεροδούλων, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐν Βαβυλῶνι, ἐν Βύβλῳ, ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κορίνθῳ. Ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου ὅπερ μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἐσώζετο εἰς τὸν ἐν Ἐφέσῳ ναὸν αὐτῆς, τὸ μὲν στῆθος ἐκαλύπτετο ὑπὸ πολυαρίθμων μαστῶν, ἀπὸ δὲ τῆς μέσης καὶ κάτω εἰκονίζοντο κεφαλαὶ ἐλάφων, λεόντων ταύρων καὶ ἄλλων ζῴων. Ἐκ τῶν πολυωνύμων ἅμα καὶ ταὐτοσήμων τούτων θεοτήτων, δύο εὑρίσκομεν πολιτογραφηθείσας ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν καὶ τῶν ἡσιοδικῶν χρόνων ὑπὸ ἕτερα ὀνόματα. Ἡ Ῥέα ἐταὐτίζετο ἀφ' ἑνὸς μετὰ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Μᾶ, ἀφ' ἑτέρου μετὰ τῆς Κυβέλης, τῆς θεᾶς τῶν ἄντρων καὶ τῆς ἀγρίας φύσεως· ἡ δ' Ἄρτεμις μετὰ τῆς ἐφεσίας θεᾶς.

Οὐ μόνον δὲ τὰ ὀνόματα μετεβλήθησαν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις ἠλλοιώθησαν. Ἡ Ῥέα ἀπέβη ἐν Ἑλλάδι σύζυγος τοῦ Κρόνου καὶ μήτηρ ὅλων αὐτοῦ τῶν τέκνων, ἰδίως τοῦ Διός, ὃν ἔτεκεν εἰς Λύκτον τῆς Κρήτης καὶ ἔκρυψεν ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τοῦ πατρὸς ἐν ἄντρῳ ἠλιβάτῳ τῆς Ἴδης. Διότι πᾶσαι αὗται αἱ νέαι ἀντιλήψεις τῆς Ῥέας καὶ τοῦ Διὸς ἢ διεπλάσθησαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κρήτῃ, ἢ ἐν Ἑλλάδι διασκευασθεῖσαι ἀπεδόθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐν ᾗ συνηντήθησαν αἱ φοινικικαὶ καὶ καρικαὶ θρησκευτικαὶ δοξασίαι. Ὅπως δὲ πολλὰς εἴδομεν ἐν αὐτῇ κτισθείσας φοινικικὰς πόλεις, οὕτω πολλαὶ ὡσαύτως ὑπῆρχον ὁμωνυμίαι τόπων πρὸς τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. «Ἴδη γὰρ τὸ

ὄρος τό τε Τρωϊκὸν καὶ τὸ Κρητικόν, καὶ Δίκτη τόπος ἐν τῇ Σκηψίᾳ καὶ ὄρος ἐν τῇ Κρήτῃ, ἔλεγεν ὁ Στράβων. Τῆς δὲ Ἴδης λόφος Πύτνα, ἀφ' οὗ Ἱεράπυτνα ἡ πόλις· Ἱπποκόρωνά τε τῆς Ἀδραμυτηνῆς καὶ Ἱπποκορώνιον ἐν Κρήτῃ Ταμώνιόν τε τὸ ἑωθινὸν ἀκρωτήριον τῆς νήσου καὶ πεδίον ἐν τῇ Νεανδρίδι.»

Ἐκ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου τῆς ἐφεσίας θεᾶς δηλοῦται ὅτι ἡ βαβυλωνιακὴ Ἰστὰρ εἶχεν ἤδη πολυειδῶς προπολογηθῇ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀντὶ διμάστου γενομένη πολύμαστος πρὸς τὰ ἄνω, ἔκρυπτε πρὸς τὰ κάτω τὴν γονοποιὸν ἑστίαν διὰ πολυαρίθμων κεφαλῶν ζῴων. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον μετεποιήθη ἀφ' ἧς διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μία τῶν ἐννοιῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου εἰκονιζομένων, διετηρήθη ἀπαραλλάκτως. Παρ' Ὁμήρῳ ἐπικαλεῖται ἡ Ἄρτεμις *πότνια θηρῶν, ἀγροτέρη*· ὁ δὲ ὁμηρικὸς ὕμνος λέγει αὐτὴν ἐλαφηβόλον, ἰοχέαιραν, ἣ κατ' ὄρη σκιόεντα ἄγρῃ τερπομένη παγχρύσεα τόξα τιταίνει. Καὶ ὅταν βραδύτερον παρέστησεν αὐτὴν ἡ τέχνη, ἀφήρεσε μὲν ἀπὸ τοῦ σώματος τὰς κεφαλὰς τῶν ζῴων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰκόνισε φέρουσαν τόξον καὶ συνοδευομένην ὑπὸ κυνὸς ἢ ἐλάφου. Ἀλλὰ τὸ ἕτερον μέρος τῆς ἐννοίας τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου, δι' οὗ τοσοῦτον ἐμφαντικῶς ἠλληγορεῖτο ἡ γενετήριος δύναμις, παντελῶς ἐξέλιπεν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ *πότνια θηρῶν* τοῦ Ὁμήρου ἦτο ἐνταὐτῷ ἁγνή, καὶ πιθανώτατα τὰς δύο ταύτας ἰδιότητας ἐξεδήλου τὸ ἀποδοθὲν αὐτῇ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος (ἀρτεμίας). Ὑπεφαίνετο ἐν τούτοις μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων ἡ ἀσιανὴ αὐτῆς καταγωγή· διότι περὶ τὴν σεμνὴν ἐκείνην θεὰν διεκρίνοντο ἐνιαχοῦ ἴχνη τῶν αἰσχρῶν τελετῶν αἵτινες παρηκολούθησαν τὴν βαβυλωνίαν Ἰστὰρ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν Ἤλιδι λ. χ. καὶ παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν ἐτελεῖτο εἰς τιμὴν αὐτῆς ὁ διαβόητος χορὸς *κόρδαξ* ἐξ οὗ καὶ *Κορδάκα* ἐπελέγετο ἐνίοτε ἡ Ἄρτεμις.

Ἕτερος θρησκευτικὸς τύπος ὅστις ἐξ ἀνατολῶν εἰσεκομίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ὁ Ἡρακλῆς. Ὁ Ἡρόδοτος διδάσκει τοῦτο ἡμᾶς σαφῶς. Ἀφικόμενος, λέγει, εἰς Θάσον, εὗρον ἐν αὐτῇ ἱερὸν Ἡρακλέους ὑπὸ Φοινίκων ἱδρυμένον, ὅτε οὗτοι ἐκπλεύσαντες πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Εὐρώπης, ἔκτισαν τὴν Θάσον· τοῦτο δὲ συνέβη, ἐπιφέρει, πέντε γενεὰς πρὶν ἢ «τὸν Ἀμφιτρύωνος Ἡρακλέα ἐν τῇ Ἑλ-

λάδι γενέσθαι» ὅ ἐστι, πρὶν ἐμφανισθῇ ἐν τῇ φοινικικῇ ὡσαύτως πόλει τῶν Θηβῶν ὁ Ἡρακλῆς ἐκεῖνος ὅστις ἐξελληνισθείς, παρεστάθη ὡς υἱὸς τοῦ Ἀμφιτρύωνος ἢ μᾶλλον τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ἄθλων ὅσοι ἀπεδόθησαν τῷ ἥρωϊ, ὧν πολλοὶ εἶναι ξενικῆς καταγωγῆς. Ἡ κατατρόπωσις τοῦ λέοντος ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἀσσυριακοῦ Ἡρακλέους (Ἀδὰρ ἢ Σαμδάν), ὅστις εἰκονίζεται πνίγων διὰ τῶν βραχιόνων αὐτοῦ τὸ θηρίον· τὸ κατόρθωμα τοῦτο, ἐκεῖθεν κληρονομήσας ὁ Τύριος Ἡρακλῆς, μετεβίβασεν εἰς τὸν Ἑλληνικόν. Ὁ δὲ περὶ Γηρυόνου μῦθος εἶναι φοινικικῆς καταγωγῆς. Ἡ τοῦ Γηρυόνου παρουσία εἰς Γάδειρα, εἰς Ταρτησσόν, εἰς Ἰβηρίαν καθίστησι τοῦτο πρόδηλον, διότι καὶ αἱ τρεῖς αὗται πόλεις ἦσαν ἀποικίαι Φοινίκων. Οἱ ναυτίλοι τῆς Τύρου συναπῆγον μεθ' ἑαυτῶν πελαγοδρομοῦντες τὸ εἴδωλον τοῦ θεοῦ ἐκείνου ὃν ἐκάλουν Βάαλ-Μελκάρθ, ἤτοι *κύριον τῆς πόλεως*, πολιοῦχον, ἐντεῦθεν δὲ αἱ θαλασσοπορίαι αὐτῶν ἐταυτίσθησαν πρὸς τὰς περιπλανήσεις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Πλὴν τούτων ὁ Τύριος Ἡρακλῆς ἀναφαίνεται ἐν Ἑλλάδι ὑπ' αὐτὸ τὸ φοινικικὸν αὐτοῦ ὄνομα Μελκάρθ, μικρὸν τροπολογηθὲν εἰς Μελικέρτην. Ὁ Μελικέρτης ἐτιμᾶτο πολυειδῶς ἐν Κορινθίᾳ, καὶ εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐλέγοντο ἱδρυθέντα τὰ Ἴσθμια. Ἀλλὰ καὶ ἕτερον σημιτικὸν ὄνομα ἔφερεν ὁ Ἡρακλῆς· ἐκαλεῖτο Μάκαρ καὶ Μάκηρις, κατ' ἀμφοτέρους δὲ τοὺς τύπους τούτους εὑρίσκομεν αὐτὸν κατονομαζόμενον καὶ μετὰ ἐγχωρίων μύθων μεμιγμένον ἐν Κρήτῃ, ἐν Λέσβῳ, ἐν Ῥόδῳ, ἐν Εὐβοίᾳ. Ὁ σημιτικὸς τύπος *μάκαρ* εὑρίσκεται εἰς φοινικικὰς ἐπιγραφάς. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Σωλσὺ γενομένη κατὰ πρῶτον παρατήρησις, ὅτι τὸ ὄνομα Ἡρακλῆς εἶναι αὐτὸ τοῦ Μελκάρθ τὸ ὄνομα, γραφόμενον μὲν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀναγνωσθὲν δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά· ΜΕΛΚΑΡΘ, ΗΡΑΚΛΕΣ, τοῦ μὲν Μ ἐκφερομένου ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ γραφῇ ὡς Σ, τοῦ δὲ Θ ὄντος πνευματισμοῦ ἀναλόγου τοῦ Η. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Τύρου ὁ ἥρως δὲν ἔφερεν εἰμὴ τὸ σύμβολον τῆς ἀσσυριακῆς αὐτοῦ καταγωγῆς, τὸν λέοντα, διότι παρίσταται κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς ῥόπαλον ὑπὲρ τὴν κεφαλήν, τόξον δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς, περὶ ἣν συσπειροῦται λεοντῆ. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐν Κύπρῳ εὑρημάτων ὅσα ἀνάγονται εἰς τὴν τοῦ Ἡρακλέους λατρείαν, βλέπομεν προστεθειμένον καὶ τὸ κατὰ Γηρυόνου

κατόρθωμα. Ἐν τῷ ἀληθεῖ θερισμῷ ἀγαλμάτων ὃν ὁ Ἰταλὸς Cesnola ἐποιήσατο ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ περὶ Γόλγους ναοῦ τῆς Ἀστάρτης, ὑπάρχει ἀνδριὰς ὄρθιος περιβεβλημένος λεοντῆν καὶ ὡπλισμένος διὰ τόξου καὶ ροπάλου· ἐπὶ δὲ τοῦ βάθρου παρίσταται ἡ ἀπαγωγὴ τῶν Γηρυόνου βοῶν. Ἡ πάλη τοῦ ἥρωος κατὰ τοῦ τέρατος ἐκείνου ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ, διότι εὑρέθησαν ἐν αὐτῷ ἱκανὰ λείψανα ἀγαλμάτων εἰκονιζόντων τὸν τρικάρηνον Γηρυονῆα.

Οὐδὲν τεκμήριον ἔχομεν ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐκαλλιέργουν, ἐπὶ τοῦ προτέρου πατριαρχικοῦ βίου, τὰ σιτηρά, τὴν ἄμπελον καὶ τὴν ἐλαίαν· πολλαὶ δ' ἀπεναντίας ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ὅτι ἔγνωσαν ταῦτα πάντα, παρὰ τῶν ἐξ ἀνατολῆς ἐπιπλευσάντων ἐθνῶν. Μήπως ἐν τῷ Ὁμηρικῷ ὕμνῳ, ἡ Δημήτηρ δὲν λέγει ὅτι ἦλθεν ἐκ Κρήτης ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης; Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι, ὅτι πᾶσαι αἱ περὶ τῶν εὐεργετημάτων ἐκείνων θρησκευτικαὶ παραστάσεις συνδέονται μετὰ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ἑλλάδος παραλίων, ἤτοι μετὰ τῶν παραλίων ἐκείνων εἰς ἃ ἐγένοντο αἱ κυριώταται τῶν ἐπηλύδων ἐποικήσεις. Ἡ Δημήτηρ, ἡ Περσεφόνη, ὁ Βουζύγης, ὁ Τριπτόλεμος, εἶχον τὴν ἑστίαν τῆς λατρείας αὐτῶν ἐν Ἐλευσῖνι· ἡ Ἀθηνᾶ ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἐφύτευσε τὴν ἱερὰν ἐλαίαν· ὁ Διόνυσος παρέστη κατὰ πρῶτον ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀργολίδι. Ἐὰν ἡ καλλιέργεια ἰδίως τῶν σιτηρῶν ἦτο ἰθαγενής, βεβαίως δὲν ἤθελεν ἐκλέξει ὡς μητρόπολιν αὐτῆς τὴν λυπρὰν τῆς Ἀττικῆς γῆν.

Εἰς τὰ ἀνατολικὰ δὲ παράλια ἐγένοντο καὶ αἱ πρῶται ἔντεχνοι τειχοποιΐαι καὶ διοχετεῖαι. Ὁποία ἦτο ἡ προτέρα τῶν Ἀρίων τειχοδομία, δηλοῦται ἐκ τοῦ περιβόλου τῆς Λυκοσούρας. Τοῦ περιβόλου τούτου σώζεται ἔτι τειχίον πεφυρμένον ἐκ λατομημάτων μικρῶν καὶ ἀλαξεύτων. Τὰ δὲ ἐν Τίρυνθι, ἐν Μυκήναις καὶ ἐν Ὀρχομενῷ μέχρι τῆς σήμερον καταπλήσσοντα τὸν θεατὴν ἐρείπια παριστῶσι στερεότητα καὶ τέχνην ἣν οὐδεὶς τῶν μετέπειτα αἰώνων ὑπερέβαλε ποτέ. Πλὴν τούτων δὲ ἐν τῷ περὶ τὸν Ὀρχομενὸν πεδίῳ φαίνονται λείψανα ὑπερμεγέθων ἀρδευτικῶν καὶ ἀποξηραντικῶν κατασκευασμάτων. Ἐπὶ ὅλης τῆς μεγάλης καταβόθρας ἀνεφάχθησαν ἐν τῷ βράχῳ φρέατα κάθετα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξετάζεται ποῦ τυχὸν

ἐφράχθη ὁ φυσικὸς ὑπόνομος καὶ νὰ καθαρίζεται. Ἀλλὰ καὶ προχώματα ἠγέρθησαν γιγαντώδη· πάντα ταῦτα ἔργα ἀνθρώπων οἵτινες ἐγνώριζαν τὰς τέχνας δι' ὧν ἐχαλιναγωγήθησαν ὁ Νεῖλος, ὁ Εὐφράτης καὶ ὁ Τίγρις. Μήπως εἰς Βοιωτίαν δὲν ἦλθον κατὰ πρῶτον οἱ λεγόμενοι Γεφυραῖοι, οἵτινες βραδύτερον κατεστάθησαν ἐν Ἀθήναις, καὶ ὧν ἀπόγονοι ἐγένοντο ὁ Ἁρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων; Οὐδ' εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ γράμματα εἰσήχθησαν ὑπὸ τῶν Φοινίκων εἰς Θήβας καὶ ὅτι αἱ πρῶται περὶ θαλασσοπορίας παραδόσεις συνδέονται μετὰ τῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, ἐξ ἧς ἐθρυλοῦντο ἐκπλεύσαντες ἐπὶ Κολχίδα, πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρατος, οἱ Ἀργοναῦται. Καθ' ἑτέρας ῥήσεις, ἡ Ἀργὼ ἐξέπλευσεν ἐξ ἑτέρου τῆς Ἑλλάδος λιμένος, ἀλλὰ πάντοτε ἐκ τῶν ἀνατολικῶν αὐτῆς παραλίων· ἢ ἐκ τῆς Ἀνθηδόνος, ἢ ἐκ τῶν Σιφῶν.

Τὸ μᾶλλον ὅμως διδακτικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι αἱ ὀνομαστότεραι τῶν ἀρχαιοτάτων πολιτειῶν προέκυψαν εἰς μέσον ἐν αὐταῖς δὴ ταύταις ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις, ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ καρικαί, αἱ λυκιακαί, αἱ αἰγυπτιακαὶ καὶ φοινικικαὶ ἐποικήσεις.

Οὐδεμία τῶν πολιτειῶν ἐκείνων δύναται νὰ παραβληθῇ κατὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν λαμπρότητα πρὸς τὸ Ἄργος. Τὸ Ἄργος ὑπῆρχε, κατὰ τὰς παραδόσεις, πρὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδεται ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Δαναοῦ ἐποίκησις· καὶ εἶχε δώσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔκτοτε εἰς πᾶσαν τὴν χερσόνησον, τὴν βραδύτερον Πελοπόννησον κληθεῖσαν. Τὴν δὲ χρονίαν ταύτην ὕπαρξιν τῆς πόλεως, καὶ αὐτὴν ἴσως τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ὑπεμφαίνουσιν ἀξιοπιστότεραι μαρτυρίαι. Κατὰ Στράβωνα, Ἄργος λέγεται τὸ πεδίον, μάλιστα δὲ οἴονται Μακεδονικὸν καὶ Θετταλικὸν εἶναι τοὔνομα. Πλὴν τούτου, τὸ ὄνομα ἦτο ἐσπαρμένον κατὰ πᾶσαν τὴν χώραν· Ἄργος Θεσσαλικόν, Πελασγικόν, Ἀμφιλοχικόν, Ὀρεστικόν· ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ λέξις, διατηρήσασα ἰδίως τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἦτο πελασγική, καὶ ὅτι ὡς τοιαύτη ἐπεκράτησεν ἔκπαλαι ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλ' ἐπελθόντος τοῦ Δαναοῦ, μεγάλη συνέβη ἐν Ἀργολίδι πραγμάτων ἀλλοίωσις. Οἱ Πελασγοί, κατασταθέντες ἐν χώρᾳ εὐϋ-

δρούσῃ εἶχον κτίσει ἐν τούτοις τὴν πόλιν αὐτῶν ἐν χωρίῳ ἀνύδρῳ. Ταύτην τῶν ὑδάτων τὴν ἀπορίαν ἐθεράπευσαν οἱ ἔποικοι, ἄφθονα ὀρύξαντες ἐν αὐτῇ φρέατα. Καὶ ἐν γένει ὁ Δαναός, καταλαβὼν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀργείων τοσοῦτον λέγεται ὑπερβαλὼν τοὺς πρὸ αὐτοῦ δυναστεύσαντας ὥστε, κατ' Εὐριπίδην·

Πελασγιώτας ὠνομασμένους τὸ πρίν,
Δαναοὺς καλεῖσθαι νόμον ἔθηκ' ἀν' Ἑλλάδα.

Ἡ νέα ὅμως αὕτη ἐπωνυμία δὲν ἐξηφάνισε παντελῶς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὀνόματος τῆς παλαιᾶς πελασγικῆς πόλεως· διότι, ἐπὶ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων, ὅτε καὶ ἕτερον ὄνομα, τὸ τῶν Ἀχαιῶν, ἴσχυσε, βλέπομεν τὰς τρεῖς προσηγορίας, τῶν Ἀργείων, τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν, ἐξ ὑπαμοιβῆς ἀναφερομένας ἵνα δηλώσωσιν ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ Μυκῆναι ὑπέκειντο κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ Ἄργος· μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀπετέλεσαν ἰδίαν πολιτείαν, ἥτις περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης ταύτης περιόδου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπέβη ἡ ἐπιφανεστάτη τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου βασιλειῶν. Τότε αἱ Μυκῆναι ἐθρυλήθησαν ὡς εὐκτήμονες, ὡς πολύχρυσοι καὶ κατέστησαν πρωτεύουσα τοῦ θρυλουμένου ἐπικυριάρχου συμπάσης τῆς Ἑλλάδος Ἀγαμέμνονος.

Τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔλαβε τὸ Ἄργος πρωϊμώτατα ἐν Πελοποννήσῳ, ἐκτήσαντο οὐδὲν ἧττον πρωΐμως αἱ Θῆβαι ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἡ πόλις αὕτη, ἐξ ἧς ἔμελλον ποτὲ νὰ ἀνατείλωσι τῶν δύο φαεινοτάτων ἀστέρων τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Ἑλλάδος στερεώματος, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, οὐ μόνον τῆς Βοιωτίας ἁπάσης ἐκυριάρχησεν, ἀλλ' ἐπεξέτεινε τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς ἐπὶ τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Φλεγύας. Ἦρξε δὲ τῆς Βοιωτίας, καταβαλοῦσα τὸν Μινύειον Ὀρχομενόν. Οἱ Μινύαι οὗτοι ἴσχυσαν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τὸν δὲ πλοῦτον αὐτῶν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ αὐτῶν τῶν Αἰγυπτίων Θηβῶν. Καταστροπωθέντες κατὰ ξηράν, ἐξηκολούθησαν εὐδαιμονοῦντες ἐν τῇ ναυτικῇ ἐμπορίᾳ, διότι κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν χρόνους, βλέπομεν αὐτοὺς κοινωνοῦντας μιᾶς τῶν ἀρχαιοτάτων ἀμφικτυονιῶν ἧς μετεῖχον, παρεκτὸς αὐτῶν, ἓξ παράλιαι πόλεις· Ἑρμιόνη, Ἐπίδαυρος, Αἴγινα, Ἀθῆναι, Πρασιαί, Ναυπλία.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν Μινύου φαίνεται συγγενὲς πρὸς

τὸ τοῦ πολυθρυλήτου ἡγεμόνος τῶν Καρῶν Μίνωος καὶ ἀμφοτέρων ὑποφαίνεται ἡ οἰκειότης πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Μάνην. Οἱ Μινύαι ἦσαν πιθανῶς, μοῖρά τις τῶν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐπιπλευσάντων ἐθνῶν, καὶ ἰδίως τῶν Καρῶν. Καὶ οἱ μὲν Κᾶρες κατέλαβον τὰς νήσους καὶ ἄλλας τινὰς παραλίας, μάλιστα δὲ τὴν Κρήτην καὶ τὰ Μέγαρα. Οἱ δὲ Μινύαι, κατασταθέντες ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ περὶ Ἰωλκόν, ἡπλώθησαν ἐκεῖθεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μέχρι Βοιωτίας. Ἡ τοιαύτη διαπόντιος τῶν Μινυῶν προέλευσις προσεπικυροῦται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ταὐτίζονται μετὰ τῶν Αἰολιδῶν. Ὁ Μινύας ἐλέγετο ἔγγονος τοῦ Σισύφου. Ὁ Φερεκύδης παρίστησι τὸν βασιλέα τῆς Πύλου Νηλέα ὡς βασιλεύοντα «οὐ μόνον τῶν Πυλίων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Ὀρχομενῷ.» Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει περὶ τὴν Ἦλιν ποταμὸν Μινυήϊον καὶ ὑποδεικνύει ἰδιάζουσαν σχέσιν μεταξὺ Ὀρχομενοῦ καὶ Πύλου. Οἱ δ' Αἰολίδαι ἐπῆλθον ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἅτε γόνοι ὄντες καθ' Ὅμηρον, οὐχὶ τοῦ Ἕλληνος, ἀλλὰ τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας. Ἄλλως τε καὶ πᾶσαι αἱ περὶ τὰς γενεὰς ταύτας παραδόσεις περιπλέκονται ἰδιαίτατα μετὰ τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος.

Ἅπαντα λοιπὸν τὰ σπέρματα τοῦ νέου πολιτισμοῦ καὶ ἅπασα ἡ πρώτη αὐτῶν βλάστησις ἀναφαίνονται εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος παράλια. Ὡς ἁπλῆν δὲ συγκυρίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι καὶ βραδύτερον, εἰς τὰς αὐτὰς ἀνατολικὰς χώρας, ἤκμασαν κατὰ διαφόρους λόγους καὶ βαθμούς, αἱ λαμπρότεραι τῆς Ἑλλάδος πόλεις· Ἀθῆναι, Θῆβαι, Αἴγινα, Κόρινθος, Σικυών, Ἄργος. Αὐτὴ ἡ Σπάρτη, ἐπὶ μὲν τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων ὤφειλε τὴν φήμην αὐτῆς εἰς τὸν μετὰ τῶν Μυκηνῶν σύνδεσμον, δωρικὴ δὲ γενομένη, ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων ἐδανείσθη ποίησιν, τέχνην, μουσικήν. Ἡ δὲ μεσογαία καὶ ἡ δυτικὴ παραλία, Ἀρκάδες, Ἠλεῖοι, Αἰτωλοί, Ἀκαρνᾶνες, καὶ πρῶτον καὶ ὕστατον δευτερεύουσαν ἐπέσχον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ τοῦ ἔθνους τάξιν.

Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἐπεχείρησαν νὰ χρονολογήσωσι τὰ πρῶτα τῆς ἱστορίας αὐτῶν γεγονότα. Ἀλλὰ δὲν ἠρύσθησαν τὰς χρονολογίας αὐτῶν, ὅπως ὁ Μανέθων τὰς αἰγυπτιακάς, ἐξ ἀρχείων συγχρόνων. Ἕνεκα τῆς ἀσφαλοῦς αὐτῶν ἀφετηρίας, οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Αἰγυπτίου ἱερέως, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλλοιώθησαν βραδύτερον, ὑπολαμβάνονται πάντοτε εὐλόγως ὡς προσεγγίζοντες κατὰ τὸ μᾶλ-

λον καὶ ἧττον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Οἱ δὲ ὑπολογισμοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐρείδονται ἢ ἐπὶ προσωπικῶν ἐκτιμήσεων, ἢ ἐπὶ μνημείων, ἐπιγραφῶν καὶ γενεαλογιῶν ὑστεροχρόνων. Ἐντεῦθεν ἀλλοκότως διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους. Ἐντεῦθεν πολλαὶ χρονολογίαι οὐδαμῶς συνᾴδουσι πρὸς τὰ γεγονότα. Ὁ Καλλίμαχος λ. χ. ἀποδίδει τὸν Ἀργοναυτικὸν πλοῦν εἰς ἔτος (1169 π. Χ.) μεταγενέστερον τοῦ ἔτους (1183) καθ' ὃ ὁ Ἐρατοσθένης λέγει γενόμενον τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ἐνῷ αἱ περὶ Ἄργους παραδόσεις παριστῶσι τὴν ναυτιλίαν πολὺ νηπιωδεστέραν τοῦ ναυτικοῦ στόλου ὃν περιγράφει ὁ Ὅμηρος. Τὸ δὲ κυριώτατον, αἱ γενεαλογίαι ἀπολήγουσι μὲν εἰς πρόσωπα ἱστορικά, ἀρχηγέτας ὅμως ἔχουσι θεῶν γόνους, ὅ ἐστι μυθικὰ πρόσωπα, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ συνεχείᾳ αὐτῶν περιλαμβάνουσι γόνους θεῶν. Ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν εἶναι σειραὶ αἵτινες, ἀρχὴν μὴ ἔχουσαι καὶ ἐν τῷ μεταξὺ διακοπτόμεναι, πλανῶνται εἰς τὸ χάος, καὶ ἐπὶ τέλους πίπτουσιν ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας ὡς οἱ ἀερόλιθοι ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ ὧν οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ τίνος πλανήτου εἰσὶν ἀπορρῶγες.

Ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων ἀνεκαλύφθη αἰγυπτιακὸν μνημεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου, ἀνατρέχοντος μέχρι τῆς 17 ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, δυνάμεθα ἴσως νὰ λάβωμεν ἔννοιάν τινα τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας γεγονότα. Οἱ Αἰγύπτιοι, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, κατατροπώσαντες τελευταῖον τοὺς Ὑκσὼς καὶ ἐμβαλόντες εἰς Συρίαν, ἐπεχείρησαν αὐτόθι κατακτήσεις μεγάλας. Τότε καὶ ἰδίως ἐπὶ Τουθμώσιος Γ' τοῦ ἕκτου βασιλέως τῆς 18 δυναστείας, ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν οἱ Φοίνικες. Τὸ δὲ παράδειγμα τῆς χέρσου Φοινίκης ἐμιμήθησαν αἵ τε ὑπὸ τῶν ἀποίκων αὐτῆς κατεχόμεναι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ παραλίαι τῆς Ἑλλάδος, καὶ οἱ τῆς Πελοποννήσου Δαναοί. Τοῦτο συνάγεται ἔκ τινος ὕμνου, ὅστις, ποιηθεὶς ὑπὸ ἀνδρὸς συγχρόνου τοῦ βασιλέως ἐκείνου, ἀνεγράφη ἐπὶ στήλης ἀνευρεθείσης πρὸ ἐτῶν εἴκοσι καὶ ἑπτά, τῷ 1859, ἐν ταῖς αἰγυπτιακαῖς Θήβαις. Τὸ ποίημα σύγκειται ἐξ ἐννέα στροφῶν, ἐν ἀρχῇ ἑκάστης τῶν ὁποίων ὁ θεὸς Ἄμμων λέγει πρὸς τὸν ὅτι, βασιλέα, προσελθών, ἐπιτρέπει αὐτῷ νὰ συντρίψῃ τὸ δεῖνα ἢ τὸ δεῖνα ἔθνος. Ἡ πέμπτη, ἕκτη καὶ ἑβδόμη τῶν στροφῶν τούτων διαλαμβάνουσι, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν

αἰγυπτιολόγων, ἐν κεφαλαίῳ τάδε: «Ἦλθον καὶ σὲ ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τοὺς βιοῦντας ἐν τῷ μέσῳ τῆς θαλάσσης, οἵτινες ὑπέκυψαν εἰς τὸν βρυχηθμόν σου. Οἱ Δαναοὶ διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πνεύματός σου. Ἦλθον καὶ σὲ ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τὰς παραλίους χώρας· ἡ περιφέρεια τῆς μεγάλης θαλασσίας λεκάνης συνελήφθη ὑπὸ τῆς πυγμῆς σου».

Τὸ ὄνομα λοιπὸν τῶν Δαναῶν, ἐὰν ἡ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου τούτου ἦναι ἀσφαλής, εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει ἐν Πελοποννήσῳ· ἐκ τούτου δὲ ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ μετὰ τῆς ἐπικρατήσεως ἐκείνης συνδεόμενα γεγονότα τῶν προτέρων χρόνων προσεγγίζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς τὸ δισχιλιοστὸν ἔτος.

Αἱ ποικίλαι καὶ μεγάλαι μεταβολαὶ ἃς ἐπήγαγον εἰς τὸν βίον τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐξ ἀνατολῆς ἐπελθόντες ἔποικοι, δὲν διεξήχθησαν ἐν εἰρήνῃ. Οἱ νέοι θεοί, δορυφορούμενοι ὑπὸ τοσούτων εὐεργεσιῶν τοῦ πολιτισμοῦ, ἦτο φυσικώτατον νὰ τύχωσιν εὐμενοῦς παρὰ πολλῶν δεξιώσεως καὶ νὰ προκαλέσωσιν ὀλιγωρίαν τινὰ πρὸς τὰς προτέρας δοξασίας, ὡς λέγει Ἡσίοδος· «οὐδ' ἀθανάτους θεραπεύειν ἤθελον οὐδ' ἔρδειν μακάρων ἱεροῖς ἐπὶ βωμοῖς, ἣ θέμις ἀνθρώποισι κατ' ἤθεα». Ὅτι ὅμως πολλοὶ ἕτεροι, ἐμμένοντες πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια, ἀπετροπιάσθησαν τὰς καινοτομίας, σαφῶς ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς περὶ Διονύσου καὶ Ἥρας μύθοις. Πρῶτος ὑβρίσας ἐξέβαλε τὸν Διόνυσον Λυκοῦργος, ὁ Ἠδωνῶν βασιλεύων περὶ Στρυμόνα ποταμόν· παθὼν δὲ τὰ πάνδεινα, τούτου ἕνεκα, ἐπὶ τέλους κατὰ Διονύσου βούλησιν ὑπὸ ἵππων διαφθαρεὶς ἀπέθανεν. Οὐκ ὀλίγων συμφορῶν πρόξενος ἐγένετο ὡσαύτως ὁ νέος ἐκεῖνος θεὸς ἐν Θήβαις ὅπου παρέστη κατὰ πρῶτον ἐπὶ Πενθέως, τοῦ υἱοῦ τῆς Ἀγαύης, ὅστις διεδέξατο ἐν τῇ βασιλείᾳ τὸν γηράσαντα πάππον. Ὁ Πενθεὺς ἀντέστη εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ ξένου, ἀλλ' ἡ μήτηρ αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων Θηβαίων γυναικῶν, καταλιποῦσαι τὰς οἰκίας ἐβάκχευον ἐν Κιθαιρῶνι. Τότε παραγενόμενος ὁ Πενθεὺς εἰς Κιθαιρῶνα ὡς κατάσκοπος τῶν βακχῶν, φονεύεται ὑπὸ τῆς μητρὸς Ἀγαύης, ὁ δὲ γεγηρακὼς Κάδμος ἀποδημεῖ μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ἁρμονίας πρὸς τοὺς Ἰλλυριούς. Ἀλλὰ καὶ εἰς Ἄργος παραπλήσιά τινα συνέβησαν· διότι οἱ ἰθαγενεῖς τῆς χώρας ταύτης, κατὰ μὲν τὸν Ἡσίοδον, τὰς Διονύσου τελετὰς οὐ κατεδέχοντο, κατὰ δὲ

τὸν Ἀκουσίλαον, τὸ τῆς Ἥρας ξόανον ἐξηυτέλισαν. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τοσαύτη ἐγένετο ἐνιαχοῦ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν θεῶν τῆς Βαβυλωνίας, ὥστε προεκάλεσεν ἀγῶνας ἐκ παρατάξεως κατ' αὐτῶν. «Ἐνδύντες τὰ ὅπλα ἅπαντες Καύνιοι ἡβηδόν, ἔφασαν ἐκβάλλειν τοὺς ξενικοὺς θεούς,» καθ' Ἡρόδοτον.

Οὐδὲ τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως μετεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος ἄμικτα ποικίλων συμφορῶν. Οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Φοίνικες, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ κυριώτατα τῶν ἐπιδραμόντων ἐθνῶν, δὲν ἦσαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἀπόστολοι εἰρήνης καὶ εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος ὀλιγωροῦντες περὶ τοῦ ἑαυτῶν συμφέροντος. Ἀντὶ τῶν πολλῶν νέων λυσιτελῶν τῷ βίῳ πραγμάτων, ὅσα ἐκόμιζον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἀπήτουν ὠφελήματα ἀντάξια· τὰ δὲ μόνα ἀνταλλάγματα ὅσα ἠδύναντο κατ' ἀρχὰς νὰ λάβωσι, μαλλία, δέρματα, ξυλεία, δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ κορέσωσι τὴν πλεονεξίαν αὐτῶν. Ὅθεν ἐτράπησαν εἰς ληστείας καὶ ἁρπαγάς, ἁρπαγὰς μάλιστα ἀνθρώπων, οὓς ἐπὶ τιμαῖς ἁδραῖς ἀπημπόλουν εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Κατὰ Φιλόχορον λ. χ. γράψαντα ἐν τῇ τρίτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἡ Ἀττικὴ ἐπορθεῖτο ἐκ θαλάσσης μὲν ὑπὸ Καρῶν, ἐκ γῆς δὲ ὑπὸ Βοιωτῶν οὓς ἐκάλουν Ἄονας· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Κέκροψ συνῴκισε τὸ πλῆθος εἰς δυοκαίδεκα πόλεις ἵνα, μὴ ὄντες μεμονωμένοι ὡς πρότερον, δύνανται νὰ ἀντέχωσι εἰς τὰς ἐπιδρομάς. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ λέγει, ὅτι ἐπὶ Ἰνάχου βασιλεύοντος ἐν Ἄργει, ὅπερ προεῖχε τότε ἁπασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων, προσεπέλασαν αὐτόθι Φοίνικες μετὰ ποικίλου φορτίου. Τὴν δὲ πέμπτην ἢ ἕκτην ἡμέραν ἀφ' ἧς ἀφίκοντο, εἶχον ἤδη πωλήσει σχεδὸν πάντα, ὅτε κατελθοῦσαι εἰς τὴν θάλασσαν γυναῖκες ἄλλαι τε πολλαὶ καὶ ἡ τοῦ βασιλέως θυγάτηρ Ἰώ, ἠγόραζον ὅσα ἤρεσκον ἐκ τοῦ ὑπολειπομένου φορτίου. Αἴφνης ὅμως οἱ Φοίνικες ὁρμήσαντες ἐπεχείρησαν νὰ συλλάβωσι τὰς γυναῖκας, ὧν αἱ μὲν πλείους διέφυγον τὸν κίνδυνον, ἡ δὲ Ἰὼ καὶ ἄλλαι τινὲς συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἁρπάγων, οἵτινες, ἐπιβιβάσαντες αὐτὰς εἰς τὴν ναῦν, ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, οἱ ἔποικοι διεπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους

ἔν τε τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἐν τῇ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδι. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων εἶναι εὐεξήγητοι. Οἱ ἔποικοι ἀνῆκον εἰς δύο διαφόρους φυλάς· αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι ἀνέβλυσαν μὲν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἀλλὰ τροπολογηθεῖσαι παρ' ἑκατέρᾳ ἀπέβησαν ἐν πολλοῖς ἐντελῶς ἀνόμοιαι· διακεκριμένος δὲ ἦτο ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα ἀντίθετα. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι κοινὴ ὑπῆρχε πεποίθησις, ὅτι ἡγεμὼν τῆς Κρήτης, ὑπὸ τῶν παραδόσεων Μίνως καλούμενος «παλαίτατος ὧν ἀκοῇ ἴσμεν, ναυτικὸν ἐκτήσατο καὶ τῆς νῦν ἑλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλεῖστον ἐκράτησε, καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ἦρξέ τε καὶ οἰκιστὴς πρῶτος τῶν πλείστων ἐγένετο». Ὁ δὲ Θουκυδίδης ἰδίως ὑποδεικνύει ὅτι τὴν κρητικὴν ταύτην θαλασσοκρατίαν ἀπαραίτητον κατέστησεν ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ περισταλῇ ἡ δεινὴ πειρατεία, ἡ τότε καταλυμαινομένη ἅπαντα τὰ παράλια καὶ ἁπάσας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Περὶ τῶν γεγονότων τούτων οὐδεμίαν μὲν ἔχομεν σύγχρονον μαρτυρίαν, οὐδ' εἰς αὐτὰς δὲ τὰς παρ' Ὁμήρῳ σχετικῶς πολὺ ἀρχαιοτέρας παραδόσεις εὑρίσκομεν νύξιν τινα· διότι αἱ ὁμηρικαὶ ῥήσεις, εἰ καὶ λέγουσι τὸν Μίνωα βασιλέα τῆς μεγάλης πόλεως Κνωσοῦ, οὐδόλως ὑποδεικνύουσιν αὐτὸν θαλασσοκρατήσαντα. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς κρητικῆς ἐκείνης θαλασσοκρατίας δύναται νὰ κυρωθῶσιν ἐξ ὅσων γνωρίζομεν περὶ τῶν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περιπετειῶν τῶν Φοινίκων. Εἴδομεν αὐτοὺς καταλαβόντας τὰς πλείστας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, ἀποβάντας δὲ καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τῆς 18 αἰγυπτιακῆς δυναστείας, ἤτοι περὶ τὸ 1500, οἱ Φοίνικες περιορίζονται εἰς εὐάριθμά τινα σημεῖα τῆς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος θαλάσσης· εἰς Θάσον πρὸς βορρᾶν, εἰς Ῥόδον καὶ εἰς Κύθηρα πρὸς μεσημβρίαν· καὶ ἐκ τῶν πολλῶν Κυκλάδων δὲν διατηροῦσιν εἰμὴ τὴν Μῆλον καὶ τὴν Θήραν. Τὴν τοιαύτην περιστολὴν τοῦ φοινικικοῦ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους κράτους, τίνα ἄλλον δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν κατορθώσαντα ἢ τοὺς ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐποίκους; Οἱ ἔποικοι οὗτοι ὑπενέδωκαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν τῶν Φοινίκων ὑπεροχήν, διότι οὗτοι μὲν ἐπερείδοντο εἰς μητροπόλεις ἰσχυρὰς καὶ πλουσίας, ἐκεῖνοι δὲ διεσκορπισμένοι ὄντες εἰς πολλὰς νήσους, οὐδεμίαν ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἐπικουρίαν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου οὐδέποτε ἵδρυσαν

κράτη μεγάλα. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου εὗρον ἐν αὐτῷ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ὁρμητήριον μέγα, εὔπορον καὶ ἀσφαλές, τὴν Κρήτην, τῆς ὁποίας οἱ μὲν Φοίνικες κατέλαβον ἀνατολικά τινα μεσόγεια καὶ παράλια σημεῖα, οἱ δὲ Κᾶρες κατεῖχον τὰ δυτικὰ παράλια καὶ τὸ πλεῖστον τῆς μεσογαίας. Οἱ Κᾶρες οὗτοι ἦσαν, καθ' Ἡρόδοτον, τότε ἔθνος πλείστου λόγου ἄξιον, καὶ πρὸ πάντων περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἐπιτήδειον· «Καί σφι τριξὰ ἐξευρήματα ἐγένετο τοῖσι οἱ Ἕλληνες ἐχρήσαντο· καὶ γὰρ ἐπὶ τὰ κράνεα λόφους ἐπιδέεσθαι Κᾶρές εἰσι οἱ καταδέξαντες, καὶ ἐπὶ τὰς ἀσπίδας τὰ σημήϊα ποιέεσθαι, καὶ ὄχανα ἀσπίσι οὗτοί εἰσι οἱ ποιησάμενοι πρῶτοι». Οὐδὲν λοιπὸν ἀπίθανον ὅτι τυχόντες ἡγεμόνος δεξιοῦ καὶ ὑποβληθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἔννομόν τινα τάξιν, πρῶτον μὲν ἐξέβαλον τοὺς ἀντιπάλους ἐκ Κρήτης, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων νήσων.

Ὁπωσδήποτε ἡ κρητικὴ θαλασσοκρατία δὲν ὑπῆρξεν ἔργον ἑλληνικόν. Ἡ Κρήτη δὲν ἐταυτίσθη μετὰ τῆς Ἑλλάδος εἰμὴ βραδύτερον καὶ κατ' ὀλίγον. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἤτοι μετὰ 500 περίπου ἔτη, ἀναφέρονται μὲν ἐν αὐτῇ Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς, εἶχεν ἤδη μετονομασθῆ Κνωσὸς ἡ φοινικικὴ Καίρατος, καὶ λέγονται οἱ Κρῆτες στρατεύσαντες ἐπὶ Τροίαν μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἰδίως ὅμως ἔτι ἐξυμνοῦνται ὡς μεγαλήτορες οἱ Ἐτεόκρητες, τὸ δὲ σπουδαιότερον πολλαὶ ἔτι ὡμιλοῦντο ἐν τῇ νήσῳ γλῶσσαι. Καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, μετὰ ἕτερα πεντακόσια ἔτη, ἐσῴζοντο ἀκόμη Ἐτεόκρητες, οἱ Πολιχνῖται καὶ οἱ Πραίσιοι. Ὅθεν πολὺς ἐδέησε νὰ παρέλθῃ χρόνος πρὶν ἢ ἡ νῆσος ἐξελληνισθῇ καθ' ὁλοκληρίαν. Ἐπὶ τέλους ὅμως περιελήφθη, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι νῆσοι, ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ λοιπαὶ νῆσοι, διότι οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον ἐπολιτογράφησαν τὸν ἥρωα τῆς Κρήτης Μίνωα εἰς τοὺς ἑαυτῶν ἥρωας, ἀλλὰ ἀπεδέχθησαν ὡς ἰδίας πολλὰς αὐτῆς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις καὶ μετεβίβασαν εἰς αὐτὴν τοὺς περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Διὸς μύθους, ἀνακηρύξαντες τὴν νῆσον ἐπισήμως οὕτως εἰπεῖν μητρόπολιν τῆς ἑλληνικῆς θεογονίας.

Ἡ μεταξὺ Ἀρίων καὶ Σημιτῶν πάλη δὲν περιωρίσθη εἰς μόνον Αἰγαῖον πέλαγος. Πολλὰ αὐτῆς ἴχνη ὑποφαίνονται καὶ ἐπὶ τῶν

ἀνατολικῶν παραλίων τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Οἱ δίδυμοι τοῦ Δαναοῦ δισέγγονοι Ἀκρίσιος καὶ Προῖτος, «κατὰ γαστρὸς μὲν ἔτι ἐστασίαζον πρὸς ἀλλήλους. Ὡς δὲ ἀνετράφησαν, περὶ βασιλείας ἐπολέμουν. Καὶ κρατήσας Ἀκρίσιος, Προῖτον Ἄργους ἐξελαύνει». Ὁ δὲ ἀπῆλθεν εἰς Λυκίαν πρὸς Ἰοβάτην, καὶ νυμφεύεται τὴν τούτου θυγατέρα· «Κατάγει δὲ αὐτὸν ὁ κηδεστὴς μετὰ στρατοῦ Λυκίων, καὶ καταλαμβάνει Τίρυνθα, ταύτην αὐτῷ Κυκλώπων τειχισάντων. Μερισάμενοι δὲ τὴν Ἀργείαν ἅπασαν κατῴκουν. Καὶ Ἀκρίσιος μὲν Ἄργους βασιλεύει, Προῖτος δὲ Τίρυνθος». Ἔπειτα ὁ τοῦ Ἀκρισίου υἱὸς Περσεὺς ἐφόνευσεν ἐκ τύχης τὸν πατέρα· «αἰσχυνόμενος δὲ εἰς Ἄργος ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὸν κλῆρον τοῦ δι' αὐτοῦ τετελευτηκότος, παραγενόμενος πρὸς τὸν τοῦ Προίτου παῖδα Μεγαπένθην ἠλλάξατο, τούτῳ τε τὸ Ἄργος ἐνεχείρισε. Καὶ Μεγαπένθης μὲν ἐβασίλευσεν Ἀργείων, Περσεὺς δὲ Τίρυνθος, προστειχίσας Μίδειαν καὶ Μυκήνας.» Ἐντεῦθεν μανθάνομεν ὅτι οἱ Λύκιοι, ἀντιτάξαντες εἰς τοὺς Δαναοὺς τοῦ Ἄργους τὴν Τίρυνθα, ὀχυροῦσιν αὐτήν, καὶ πλὴν τούτου κτίζουσι καὶ τειχίζουσι νέας πόλεις, ἰδίως τὰς πολυθρυλήτους Μυκήνας, αἵτινες κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐγένοντο τὸ κύριον ὁρμητήριον τῶν ἀπογόνων τοῦ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὡσαύτως ἐπελθόντος Πέλοπος. Ταῦτα δὲ τὰ κολοσσικὰ τείχη, ὑπέλαβεν ἡ δημώδης φαντασία οὐχὶ ἀνθρώπων ἔργα, ἀλλὰ Κυκλώπεια.

Ἔτι εὐκρινέστερον ὑποφαίνεται ὁ ἐν Βοιωτίᾳ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο φυλῶν. Εἴδομεν οἷον οἱ Μινύαι τοῦ Ὀρχομενοῦ εἶχον συλλέξει πλοῦτον διὰ ναυτιλίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' ἀρχὰς τὸ πολιτικὸν αὐτῶν ἀξίωμα ἀπέβη ἐνάμιλλον τῆς ἄλλης λαμπρᾶς τύχης· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐμειώθη. «Στρατευσάμενος δὲ Ἐργῖνος (ὁ Μινυῶν βασιλεὺς) ἐπὶ Θήβας, κτείνας οὐκ ὀλίγους, ἐσπείσατο μεθ' ὅρκων, ὅπως πέμπωσιν αὐτῷ Θηβαῖοι δασμόν, ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, κατ' ἔτος ἑκατὸν βόας. Ἐπὶ τοῦτον τὸν δασμὸν τοὺς κήρυκας εἰς Θήβας ἀπιόντας, συντυχὼν Ἡρακλῆς ἐλωβήσατο· ἀποταμὼν γὰρ αὐτῶν τὰ ὦτα καὶ τὰς ῥῖνας, καὶ διὰ σχοινίων τὰς χεῖρας δήσας ἐκ τῶν τραχήλων, ἔφη τοῦτον Ἐργίνῳ καὶ Μινύαις δασμὸν κομίζειν. Ἐφ' οἷς ἀγανακτῶν (ὁ Ἐργῖνος) ἐστράτευσεν ἐπὶ Θήβας. Ἡρακλῆς δέ, λαβὼν ὅπλα παρ' Ἀθηνᾶς καὶ πολεμαρχῶν, Ἐργῖνον μὲν ἔκτεινε, τοὺς δὲ Μινύας ἐτρέψατο καὶ τὸν δασμὸν διπλοῦν ἠνάγκασε

Θηβαίοις φέρειν». Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθησαν οἱ Θηβαῖοι, ἀλλὰ κατέστρεψαν προσέτι ἅπαντα τὰ θαυμάσια περὶ τὴν Κωπαΐδα διοχετευτικὰ τῶν ὑδάτων ἔργα τῶν Μινυῶν, διότι ἐλέγετο παρὰ τῶν Θηβαίων ὅτι ὁ Ἡρακλῆς τότε «ἐμφράξας τὸ περὶ τὸν Μινύειον Ὀρχομενὸν ρεῖθρον, ἐποίησε λιμνάζειν τὴν χώραν καὶ φθαρῆναι τὰ κατ' αὐτὴν ἅπαντα.» Ὁ Ἡρακλῆς ὅστις εἶχεν ἐπέλθει διὰ Κάδμου εἰς Θήβας, ἐπολιτογραφήθη αὐτόθι βραδύτερον ὡς υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης· ἀλλ' ἡ ποικίλη ἀγριότης ἣν ἀνέδειξεν ἐν τῷ κατὰ τῶν Μινυῶν τούτῳ ἀγῶνι καταδεικνύει τὸ μέγεθος τῆς ἀντιζηλίας ἥτις ἐπεκράτει κατ' ἀρχὰς μεταξὺ τῶν ἐποίκων ἐκείνων, ὧν οἱ μὲν εἶχον ἐπιπλεύσει ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἱ δὲ ἐκ Συρίας καὶ Αἰγύπτου.

Ἀλλ' ἐὰν οἱ Μινύαι ἡττήθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν ἐν Βοιωτίᾳ ὑπὸ τῶν Καδμείων, οἱ συγγενεῖς αὐτῶν Αἰολίδαι κατέλαβον καλλίστας τινὰς τῆς Πελοποννήσου χώρας· διὰ μὲν τοῦ Σαλμωνέως τὴν Ἦλιν, διὰ δὲ τοῦ Σισύφου τὴν Κόρινθον, διὰ δὲ τοῦ Νηλέως, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Σαλμωνέως, τὴν Πύλον. Οἱ Αἰολίδαι ὑπῆρξαν, πρὸ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐμφανίσεως, ἡ ἐπικρατεστάτη ἐν Ἑλλάδι γενεά, ἅμα δὲ καὶ ἡ μᾶλλον διαβόητος ἐπί τε ἀσεβείᾳ πρὸς τοὺς θεούς, ἐπί τε ἀδικίᾳ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Ἡσίοδος λέγει τὸν μὲν Σαλμωνέα ἄδικον, αἰολομήτην δὲ τὸν Σίσυφον, καὶ ὑπέρθυμον τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν Περιήρην. Μετριοπαθῶς δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἔκρινε περὶ αὐτῶν ὁ Ἀσκραῖος ποιητής, ἐὰν ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τινὰ τῶν ἀποδιδομένων εἰς πᾶσαν ταύτην τὴν γενεὰν ἀνοσιουργημάτων. «Σαλμωνεὺς τὸ μὲν πρῶτον περὶ Θεσσαλίαν κατῴκει, παραγενόμενος δὲ αὖθις εἰς Ἦλιν, ἐκεῖ πόλιν ἔκτισεν. Ὑβριστὴς δὲ ὢν καὶ τῷ Διῒ ἐξισοῦσθαι θέλων . . . . ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Δία καὶ τὰς ἐκείνου ἀφελόμενος θυσίας ἑαυτῷ προσέτασσε θύειν. Καὶ βύρσας μὲν ἐξηρα(μ)μένας ἐξ ἅρματος μετὰ λεβήτων χαλκῶν σύρων, ἔλεγε βροντᾷν· βάλλων δὲ εἰς οὐρανὸν αἰθομένας λαμπάδας, ἔλεγεν ἀστράπτειν.» Ὁ δὲ Πελίας, ὁ Τηροῦς τῆς Σαλμωνέως καὶ Ποσειδῶνος υἱός, ἐπὶ αὐτῶν τῶν βωμῶν τῆς Ἥρας κατέσφαξε τὴν μητρυιὰν Σιδηρώ, «καὶ καθόλου διετέλει τὴν Ἥραν ἀτιμάζων·» μυρίους δὲ ἄλλους διέπραξε φόνους, ὁ δὲ Σίσυφος διέφραξε τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ ἐφόνευε πάντας τοὺς διαβαίνοντας, ἐπιρρίπτων λίθους μεγάλους ἐκ τῶν ὀρέων.

Εἰς μάτην οἱ θεοὶ ἐτιμώρουν τὰς στυγερὰς ταύτας κακουργίας. Εἰς μάτην ὁ μὲν Ζεὺς κεραυνώσας τὸν Σαλμωνέα, τὴν κτισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ πόλιν καὶ τοὺς οἰκήτορας ἠφάνισε πάντας· ὁ δὲ Σίσυφος ἐκολάσθη ἐν ᾅδου, πέτρον ταῖς χερσὶ καὶ τῇ κεφαλῇ κυλίων, καὶ τοῦτον ὑπερβάλλειν θέλων· οὗτος δὲ ὠθούμενος ὑπ' αὐτοῦ, ὠθεῖτο πάλιν εἰς τοὐπίσω· ὁ δὲ Πελίας κατεκρεουργήθη ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ θυγατέρων Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κατώρθουν ἐνίοτε καὶ ἀπὸ τοῦ ᾅδου νὰ ἐπιστρέφωσιν εἰς τὴν γῆν. Μήπως περὶ Σισύφου δὲν ἐθρυλεῖτο ὅτι «καὶ ἐξ ἀΐδεω πολυϊδρίῃσιν ἀνῆλθε, πείσας Περσεφόνην αἱμυλίουσι λόγοις ;» Τοιαῦται ἦσαν αἱ περὶ Αἰολιδῶν παραδόσεις. Ἐξ αὐτῶν δὲ δηλοῦται ὅτι ἤκμαζον εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς αἱ ἐξ ἀνατολῆς εἰσρεύσασαι θρησκευτικαὶ δοξασίαι δὲν εἶχον ἔτι λάβει ἐπίσημον κῦρος, αἱ δὲ προηγούμεναι ἀπέβαλλον τὸ κράτος αὐτῶν. Ἡ ἀσέβεια κατέλαβε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ἁπλοϊκῶν Ἀρκάδων. Ὁ Ζεύς, θελήσας νὰ δοκιμάσῃ τὴν πίστιν αὐτῶν, «εἰκασθεὶς ἀνδρὶ χερνήτῃ παραγίνεται, οἱ δὲ αὐτὸν ἐπὶ ξενίᾳ καλέσαντες, σφάξαντες ἕνα τῶν ἐπιχωρίων παῖδα, τοῖς ἱεροῖς τὰ τούτου σπλάγχνα συναναμίξαντες, παρέθεσαν. Ζεὺς δὲ τὴν μὲν τράπεζαν ἀνέτρεψεν, ἔνθα νῦν Τραπεζοῦς καλεῖται τόπος, Λυκάονα δὲ καὶ τούτου παῖδας ἐκεραύνωσεν.» Ἐν γένει οἱ πολυάριθμοι καὶ ἀλλόκοτοι μῦθοι οὓς παρήγαγεν ἡ προσωποποίησις καὶ ἡ ἐξανθρώπισις τῶν θεῶν, ὑπὸ μὲν τῶν πολλῶν ἐπιστεύοντο, ὑπὸ δὲ τῶν ὀλίγων ἐχλευάζοντο καὶ ἐμυκτηρίζοντο. Ὅ,τι ὅμως ἀφ' ἑτέρου ὑποδεικνύει ὅτι αἱ νέαι δοξασίαι ἐκρατύνοντο ὁσημέραι ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι κατ' ἀρχὰς δυσπίστως πρὸς ταύτας ἔχοντες, ἐπὶ τέλους ἐνίοτε ὑπ' αὐτῶν κατεπλήσσοντο. Τὰ τεχνάσματα δι' ὧν ἡ Μήδεια παρέστησεν ἑαυτὴν εἰς Ἰωλκὸν ὡς θεὰν ἐξ ὑπερβορέων «ἐπ' ἀγαθῷ δαίμονι τῇ τε πόλει πάσῃ καὶ τῷ βασιλεῖ» ἐπελθοῦσαν, καὶ ὑπὸ πάντων ἐπροσκυνήθη καὶ θυσίαις ἐτιμήθη καὶ εἰσελθοῦσα εἰς τὰ βασίλεια, αὐτὸν τὸν Πελίαν εἰς δεισιδαίμονα ἐνέβαλε διάθεσιν, τὸν Πελίαν τὸν πρότερον τὴν Ἥραν τοσοῦτον ἀτιμάσαντα, παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιαν τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης ἐποχῆς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος ὅτε ἐπεφάνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς νέον ἐθνικὸν ὄνομα καὶ νέα μετὰ τοῦ ὀνόματος

τούτου συνδεομένη κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκπροσωποῦσι τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου. Ἐνῷ ὁ ἀρχηγέτης τῶν Δαναῶν ἐλέγετο ἔγγονος Λιβύης καὶ Ποσειδῶνος καὶ ρητῶς ἐβεβαιοῦτο ὅτι ἐπῆλθεν ἐξ Αἰγύπτου, ἐνῷ οἱ Αἰολίδαι παρίστανται ὡς ἀπόγονοι Αἰόλου τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας, ὁ Ἀχαιὸς ἐφημίζετο ὡς ἀδελφὸς τοῦ Πελασγοῦ, ὅ ἐστι μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν πολυθρυλήτων ἐκείνων γεναρχῶν φαίνεται ἀμέσως ἐκ τῶν ἰθαγενῶν παραγόμενος. Ἡ Ἰλιὰς ὀνομάζει μὲν συνήθως Ἀχαιοὺς σύμπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος· καλεῖ ὅμως καὶ ἰδίως Ἀχαιούς τινὰς τῶν ἐκ Φθίης ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων μαχητῶν. Καθ' ὅλας δὲ τὰς παραδόσεις, τὴν μεγάλην μεταβολὴν τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν διέπραξαν οἱ Φθιῶται ἐκεῖνοι Ἀχαιοί. Αὐτοὶ δηλαδὴ ὑπῆρξαν οἱ σημαιοφόροι τῆς νέας τῶν πραγμάτων διαρρυθμίσεως, ἀλλ' εὗρον βεβαίως συνεργάτας προθύμους τοὺς λογάδας ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ὁμογενεῖς, οἵτινες, πλεῖστα ὅσα λαβόντες ἐκ τῆς μετὰ τῶν ἐποίκων ἐπικοινωνίας διδάγματα κατεξηγέρθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τῆς παντοίας ἀναρχίας ἣν συνεπήγοντο αἱ τυχοδιωκτικαὶ τῶν ἐποίκων ἐκείνων ἕξεις. Περὶ τῶν προτέρων τούτων δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος λέγει ὁ Ἡσίοδος ὅτι ἦσαν γένος δεινὸν καὶ ὄβριμον, στιγματίζων τὴν ὕβριν αὐτῶν καὶ τὴν βίαν. Οἱ δ' Ἀχαιοὶ καθ' ὅσον ἴσχυον, ἐπεχείρουν τὴν εἰσαγωγὴν ἐνθέσμου τινὸς τάξεως ἐν τῇ χώρᾳ. Ὅθεν ὁ ποιητὴς ὀνομάζει αὐτοὺς γένος δικαιότερον καὶ ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτῶν· «ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται ἡμίθεοι.» Τότε ἐξέλαμψε τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ὅπερ ἐκάθευδεν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἰθαγενῶν ἐνόσῳ ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς διετέλουν ἄπλαστοι καὶ ἀδαεῖς. Πλείστην δὲ ἀναδείξαντες ὑπεροχὴν οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς Σημίτας, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς Ἀρίους ἐπήλυδας, ἐπεκράτησαν μὲν βαθμηδὸν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων ἁπασῶν, ἐτιθάσσευσαν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀπογόνους τῶν Σαλμωνέων, τῶν Σισύφων καὶ τῶν Πελιῶν, οὓς ἐπὶ τέλους βλέπομεν ἐν τῇ Ἰλιάδι, εὐλαβῶς περιέποντας τὸν ὕπατον τῶν Ἀχαιῶν βασιλέα.

Οἱαιδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἦσαν αἱ τῶν Ἀχαιῶν ἀρεταί, τὸ ἔργον αὐτῶν δὲν ἀπηρτίσθη εἰμὴ δι' ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ἐν μὲν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν ὁ Πέλοψ οὐδαμοῦ λέγεται υἱὸς τοῦ Ταντάλου.

Ἀλλ' ὁ τὰ Κύπρια γράψας καλεῖ Τανταλίδην τὸν Πέλοπα· ἐκ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τὰ ἔπη ταῦτα οὐκ Ὁμήρου ἐστίν, ἀλλ' ἄλλου τινός, ὑποδηλοῦται ὅτι ὑπῆρχον οἱ ἀποδίδοντες αὐτῷ τῷ Ὁμήρῳ τὰ Κύπρια. Ἔκτοτε πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις λέγουσι τὸν ἐπώνυμον τῆς Πελοποννήσου ἐξ Ἀσίας καταγόμενον. Ἡ φιλοτιμία τῶν ἐθνικῶν τούτων ἀοιδῶν καὶ λογογράφων, ἤθελεν ἆρά γε ἀποδώσει εἰς ξένον τηλικαύτην τιμὴν ἐὰν μὴ κατηναγκάζετο ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως ; Πλὴν τούτου αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμοφύλων σχέσεις ὑπῆρξαν πρὸ αἰώνων ἀδιάκοποι. Τὰ περὶ Πέλοπος ἄρα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ὡς ὅλως ἀνυπόστατα. Καὶ ὁ μὲν Στράβων συγκεφαλαιῶν τὴν σύμπραξιν ταύτην τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἡγεμόνος λέγει, ὅτι οἱ Ἀχαιοί, οἱ Φθιῶται, οἱ συγκατελθόντες μετὰ τοῦ Πέλοπος εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοσαύτην ἀνέδειξαν ἀρετὴν ὥστε τὴν χερσόνησον ἐκείνην ἐκ πολλῶν ἤδη χρόνων Ἄργος λεγομένην, τότε Ἀχαϊκὸν Ἄργος λεχθῆναι. Εἰδικώτερον δὲ ὁ μὲν Θουκυδίδης ἱστορεῖ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Πέλοπος Ἀτρεὺς κατέστη ἡγεμὼν τῶν Μυκηνῶν ὡς ἐκ μητρὸς θεῖος τοῦ Εὐρυσθέως· καὶ δυνατὸς ὢν καὶ ἐπιτήδειος, κατέστησε τοὺς Πελοπίδας μείζους τῶν Περσειδῶν· ὁ δὲ Ἑλλάνικος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πέλοπος, ὁ Ἀτρεὺς ἐπελθὼν εἰς Πῖσαν σὺν στρατῷ πολλῷ ἐκράτησε τῶν τόπων.

Πάντα ταῦτα συνᾴδουσι πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἣν εἰκονίζουσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Δυστυχῶς οὐδεμία περιεσώθη λεπτομερὴς εἴδησις περὶ τῶν περιπετειῶν δι' ὧν κατωρθώθη ἡ ἐπικράτησις ἐκείνη τῶν Ἀχαιῶν· ὅτε δὲ περὶ τὴν 15 ἑκατονταετηρίδα αἰγυπτιακόν τι κείμενον ὀνομάζει κατὰ πρῶτον τοὺς Ἀχαιούς, ἡ προσηγορία αὕτη φαίνεται ἐξάρχουσα ἐν Ἑλλάδι. Κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, ἐπὶ βασιλέως Μενεφθᾶ, ἐγνώσθη αἴφνης εἰς τὰς αἰγυπτιακὰς Θήβας ὅτι τὰ πλοῖα τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπεβίβασαν εἰς Λιβύην Τυρσηνούς, Σσαρδανοὺς καὶ Λυκίους ἔχοντας ἐπικούρους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Σσακαλάς. Τὰ ἔθνη ταῦτα, συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λιβύης Μερμαγιοῦ, κατέλαβον τὰ ἐν Πααρισσὲψ πεδία (ἐν τῇ Προσωπίτιδι τοῦ Ἡροδότου), ἀλλ' ἡττήθησαν κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Μενεφθᾶ.

Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι περὶ τὴν 13 ἑκατονταετηρίδα, νέας γενομένης στρατείας ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, καθ' ἕτερον ἱερογλυφικὸν κείμενον, ἀπὸ κοινοῦ πάλιν ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι καλοῦνται τότε, ὅπως ἐπὶ Τουθμώσιος Γ, Δαναοί. Ἐπεκράτει λοιπὸν ἔκτοτε ὁ συμβιβασμὸς ἐκεῖνος, ὃν βλέπομεν ἐξακολουθοῦντα ἔτι ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὅτε οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος νῦν μὲν καλοῦνται Ἀχαιοί, νῦν δὲ Δαναοί. Διαλαμβάνει δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενον ὅτι ἐπὶ Ραμεσσῆ Γ', τοῦ δευτέρου βασιλέως τῆς δυναστείας, Δαναοί, Τυρσηνοί, Τεῦκροι, Λύκιοι καὶ Φιλισταῖοι συνησπίσθησαν πρὸς ἀλλήλους ἀποφασίσαντες οἱ μὲν νὰ προσβάλωσι τοὺς Αἰγυπτίους ἀπὸ θαλάσσης, οἱ δὲ διερχόμενοι τὴν Συρίαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν φρουρίων τοῦ ἰσθμοῦ. Τόπος συνεντεύξεως τοῦ στόλου καὶ πεζικοῦ στρατοῦ ὡρίσθη ἡ ἀνατολικὴ ἄκρα τοῦ Δέλτα, οὐ μακρὰν τοῦ χώρου ὅπου βραδύτερον ἠγέρθη τὸ Πηλούσιον. Ὁ Ραμεσσῆς Γ' ὠχύρωσε τὰ στόμια τοῦ Νείλου, παρεσκεύασεν εἰς ἄμυναν τὰ φρούρια τῶν περικειμένων νομῶν καὶ ἐστράτευσεν ἐπὶ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Οἱ δύο στρατοὶ καὶ στόλοι συνηντήθησαν μεταξὺ Ραφίας καὶ Πηλουσίου. «Ἐγὼ ὁ βασιλεὺς Ραμεσσῆς, λέγουσι τὰ κείμενα, ἔπραξα ὡς ἥρως συνειδὼς τὴν ἰδίαν ἀξίαν καὶ ἁπλῶν τὸν βραχίονα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ συμπλοκῆς. Οἱ καταπατήσαντες τὰ σύνορά μου δὲν θέλουσι πλέον θερίσει ἐπὶ τῆς γῆς· τοὺς ἐπὶ τῆς παραλίας κατέρριψα εἰς τὴν θάλασσαν, ἀνέτρεψα τὰ πλοῖα αὐτῶν· τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ἔπεσαν εἰς τὸ ὕδωρ.»

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν τῶν προπαρατεθέντων κειμένων, τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Γάλλων αἰγυπτιολόγων καὶ τοῦ Γερμανοῦ Lauth, ἠμφισβήτησεν ἕτερος Γερμανός, ὁ Brugsch, ἐν μέρει μὲν ὡς πρὸς τὴν τῶν ὀνομάτων μεταγλώττισιν, κυρίως δὲ ὡς πρὸς τὰς χώρας ἐξ ὧν ὥρμησαν τὰ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον πλεύσαντα ἔθνη.

Ὁ Brugsch δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ μεταγλώττισις τοῦ κυριωτάτου ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ὀνόματος ἐγένετο ἀκριβῶς· οἱ Agaiwasch τῶν αἰγυπτιακῶν κειμένων εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν *Ἀχαιοί*, Ἀχαιοὶ ὅμως τοῦ Καυκάσου καὶ ὄχι τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἅμα τεθῇ ὡς βέβαιον ὅτι τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ἀναφέρουσιν *Ἀχαιούς*, ἀσυγ-

κρίτως πιθανώτερον φαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ οὗτοι εἶναι οἱ τῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ δὲ τὰ πορρωτάτω οἰκοῦντα ἔθνη τοῦ Καυκάσου. Καὶ ἔπειτα τὰς παναρχαίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέσεις κυροῦσιν ἐν γένει, ἂν ὄχι περὶ τὰ καθέκαστα, καὶ αἱ ἰθαγενεῖς εἰδήσεις. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν συμπεραίνονται μόνον ἐξ ὅσων εἴπομεν περὶ τοῦ ὀνόματος Ha-Ka-Phtah, καὶ τοῦ ὀνόματος Ta-apiu, Tape καὶ τοῦ περὶ τῶν αἰγυπτίων Θηβῶν χωρίου τῆς Ἰλιάδος· καταφαίνονται προσέτι σαφῶς ἔν τισιν ἄλλοις χωρίοις τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ ὑπὸ τῆς Ὀδυσσείας λεγόμενα περὶ Αἰγύπτου·

τῇ πλεῖστα φέρει ζείδωρος ἄρουρα
φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά.
ἰητρὸς δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων
ἀνθρώπων,

μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον ἔκτοτε ὅσα μετὰ πεντακόσια ἔτη εἶδεν αὐτόθι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι πάντα δ' ἰητρῶν ἐστι πλέα· καὶ ὅσα διαλαμβάνουσιν αἰγυπτιακαὶ συγγραφαί, ὧν τὰ χειρόγραφα ἀνατρέχουσι μέχρι τῶν μέσων τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, καὶ οἵτινες κατονομάζουσι ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα εἴδη φυτῶν, ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο φάρμακα.

Πλὴν τούτου αἱ ἐπὶ τοῦ σάκους τοῦ Ἀχιλλέως παραστάσεις ἐνθυμίζουσι, περί τε τὴν ὅλην ἀντίληψιν καὶ καθ' ἕκαστα, τὰς τοιχογραφίας τῶν τάφων τῆς Σακκάρας καὶ τοῦ Beni-Hassan, τινὲς μάλιστα σχεδὸν ἀντιγράφουσι τὰς τοιχογραφίας ταύτας.

Ἐν δ' ἐτίθη τέμενος βαθυλήϊον· ἔνθα δ' ἔριθοι
ἤμων, ὀξείας δρεπάνας ἐν χερσὶν ἔχοντες.
Δράγματα δ' ἄλλα μετ' ὄγμον ἐπήτριμα πῖπτον ἔραζε,
ἄλλα δ' ἀμαλλοδετῆρες ἐν ἐλλεδανοῖσι δέοντο.
. . . . .βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
σκῆπτρον ἔχων ἑστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ.

. . . .

Παρθενικαὶ δὲ καὶ ἠΐθεοι, ἀταλὰ φρονέοντες
πλεκτοῖς ἐν ταλάροισι φέρον μελιηδέα καρπόν.
Τοῖσιν δ' ἐν μέσσοισι πάϊς φόρμιγγι λιγείῃ

ἱμερόεν κιθάριζε· λίνον δ' ὑπὸ καλὸν ἄειδεν
λεπταλέῃ φωνῇ· τοὶ δὲ ῥήσσοντες ἁμαρτῇ
μολπῇ τ' ἰυγμῷ τε ποσὶ σκαίροντες ἕποντο.
. . . . δοιὼ δὲ κυβιστητῆρε . . . .
. . . . ἐδίνευον κατὰ μέσσους.

Αἱ γεωργικαὶ αὗται σκηναὶ σώζονται ἄχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐν Σακκάρᾳ τάφον τοῦ Τί, καὶ εἰς Beni-Hassan. Ὁ δεσπότης παρίσταται σκῆπτρον ἔχων, παρθένοι χορεύουσι, παῖδες κιθαρίζουσιν, οἱ ἐργάται ᾄδουσι χρονομετροῦντες· κυβιστητῆρες δὲ δινεύουσιν ἐν τῷ μέσῳ. Τοιαύτη εἰκόνων ὁμοιότης εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἁπλῆν συγκυρίαν· καὶ δέον ἄρα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον τὰς περὶ Μέμφιν καὶ Θήβας νεκροπόλεις.

Ἐπὶ πᾶσι τὰ ἐν Ὀδυσσείᾳ ἐπανειλημμένως ἱστορούμενα περὶ ἑλληνικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον, περὶ πορθήσεως περικάλλων ἀγρῶν, περὶ ἀπαγωγῆς γυναικῶν καὶ νηπίων, περὶ φόνων ἀνδρῶν, ἀντιπαρατάξεως τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων διὰ πολλῶν πεζῶν καὶ ἱππέων, καὶ περὶ τῆς κατατροπώσεως τῶν ἐπιδραμόντων, δὲν εἶναι ἆρά γε πρόδηλοι δημώδεις ἀπηχήσεις τῶν ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων ἀναφερομένων γεγονότων;

Αἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἐξακολουθοῦσαι ἀνασκαφαὶ θέλουσιν ἴσως ἀποκαλύψει καὶ ἄλλας περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος εἰδήσεις. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἐπιτρέπεται νὰ θεωρήσωμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἡ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου ἐπικοινωνία ἀνατρέχει εἰς χρόνους οἵτινες μέχρις ἐσχάτων ἐλογίζοντο ἀνεπίδεκτοι ἱστορικῆς ἐξεργασίας, καὶ ὅτι ἰδίως ὑπὲρ τὰ 200 ἔτη πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δαναοὶ ἀπετέλουν ἔθνη πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς συντεταγμένα, κεκτημένα ναυτικὴν δύναμιν ἀξιόλογον, καὶ ἔχοντα ποικίλας σχέσεις πρός τε τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ πρὸς τὴν Λιβύην. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ προτέρου τούτου ἱστορικοῦ αὐτῶν βίου ἐξηγεῖ πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἰδίως τὴν περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἐμφάνισιν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ ἔπη ταῦτα δὲν κατέπεσαν βεβαίως ἐξ οὐρανοῦ οὕτω τέλεια καὶ ἀπηκριβωμένα. Ἡ γλῶσσα εἰς ἣν ἐγράφησαν, ἡ κοινωνία ἣν ἀπεικονίζουσιν, ἡ τέχνη δι' ἧς ἐδημιουργήθησαν, προϋποθέτουσι μακρὰν προηγουμένην πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐργασίαν, ἥτις παντελῶς οὖσα ἄχρι τοῦδε ἄγνωστος, προῆλθε νῦν εἰς φῶς, ἐν μέρει τοὐλάχιστον. Μίαν ἔτι θέλομεν ἐπιφέρει πα-

ρατήρησιν. 'Από τινος πολὺς γίνεται λόγος περὶ τῆς παντοίας ἐπιδράσεως ἣν ἤσκησεν ἡ 'Ασσυρία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν παλαιοτάτων ἐκείνων χρόνων. 'Αλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἥτις ἀπεδείχθη ἀποχρώντως, ὑπῆρξεν ἔμμεσος, οὐχὶ ἄμεσος. 'Εν τῇ 'Ιλιάδι καὶ ἐν τῇ 'Οδυσσείᾳ πολὺς μὲν γίνεται λόγος περὶ Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου, τὰ δὲ ὀνόματα τῶν Βαβυλωνίων, τῶν 'Ασσυρίων, τῆς Βαβυλῶνος, τῆς Νινευΐ, οὐδόλως μνημονεύονται. Ἡ ἀσσυριακὴ λοιπὸν ἐπίδρασις ἠσκήθη διὰ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου, πρὸς ἃς καὶ μόνας περιῆλθεν ἡ τότε Ἑλλὰς εἰς ἀμέσους σχέσεις.

Τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς 'Ασίας καὶ οἱ 'Αχαιοὶ ἔπαυσαν τὰς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐπιδρομὰς μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐκείνας ἀποτυχίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ οἱ παλαιοὶ σύμμαχοι ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους, καὶ οἱ 'Αχαιοὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν, ἀφοῦ προηγουμένως κατετρόπωσαν τοὺς Θηβαίους.

Οἱ Ἕλληνες χρονολόγοι ἀξιοῦσιν ὅτι καὶ ἕτερον γεγονὸς συνέβη ὀλίγον πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὁ λεγόμενος ἀργοναυτικὸς πλοῦς. Ὁ 'Ερατοσθένης ἀποδίδει τὸν πλοῦν τοῦτον εἰς τὸ 1225 ἔτος, καὶ τὸν κατὰ τῆς Τροίας πόλεμον εἰς τὸ 1192· ὁ δὲ Καλλίμαχος τὸν πρῶτον εἰς τὸ 1169 καὶ τὸν δεύτερον εἰς τὸ 1136. 'Ενταῦθα ὑπάρχει διαφωνία ἅμα καὶ συμφωνία· ἡ χρονολογία διαφέρει παρ' ἑκατέρῳ, τὸ δὲ μεταξὺ τῶν γεγονότων διάστημα εἶναι τὸ αὐτό, ἔτη 33. 'Αλλὰ ἥ τε διαφωνία, ἥ τε συμφωνία μαρτυροῦσιν ἐξίσου ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ ἐκεῖνοι ἐπὶ οὐδενὸς ἐστηρίζοντο ἀσφαλοῦς δεδομένου.

Αἱ περὶ τῆς 'Αργοῦς παραδόσεις εἰκονίζουσι τοὺς ναυπηγοὺς αὐτῆς καὶ τοὺς ναυτίλους παντελῶς περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην νηπιάζοντας. 'Εν τούτοις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἴδομεν ἐξ εἰκότων καὶ σημείων τοὺς 'Αχαιοὺς ἐπιπλέοντας εἰς Αἴγυπτον, καὶ μετ' ὀλίγον βλέπομεν στόλον μέγαν αὐτῶν ἐκπλέοντα ἐπὶ τὴν μικρὰν 'Ασίαν. Τὰ μυθεύματα λοιπὸν ἐκεῖνα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, ἀλλ' ἀνεπλάσθησαν ὅτε οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος ἔλαβον τὰ πρῶτα περὶ ναυτιλίας διδάγματα παρὰ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν τῆς μικρᾶς 'Ασίας ὁμοφύλων, καὶ ὑπ' αὐτῶν παρασυρόμενοι εἰς πελαγοδρομίας ἀνέπλαττον ἐπὶ τὸ τερατωδέστερον τὰ περὶ αὐτῶν ἀφηγήματα. Ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀφηγημάτων τούτων ἔλεγχος καθίστησι πρόδηλον τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀρχὴν καὶ διάπλασιν. Κατ' ἀρχὰς οὐδὲ λόγος ἐγίνετο περὶ Κολχίδος. 'Επὶ τῶν

ὁμηρικῶν ἔτι χρόνων ὁ Αἰήτης καὶ ἡ Κίρκη ἐλέγοντο οἰκοῦντες εἰς τὴν νῆσον Αἰαίην «ὅθι τ' Ἠοῦς ἠριγενείας οἰκία καὶ χοροί εἰσι καὶ ἀνατολαὶ Ἠελίοιο·» ἡ δὲ Κολχὶς κατωνομάσθη ὡρισμένως βραδύτερον. Ποικίλα ὡσαύτως ἐφημίζοντο περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀργοναυτῶν. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτοὺς παλινοστήσαντας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ δι' ἧς εἶχον ἀναπλεύσει εἰς Κολχίδα, οἱ δὲ ὃν τρόπον ἐξεθέσαμεν ἐν σελ. 48. Καθ' ἑτέραν δὲ πάλιν παράδοσιν ἀπάραντες ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου εἰσήλασαν εἰς τὸν Ἴστρον ποταμὸν καὶ ἀναπλεύσαντες αὐτὸν μέχρι σημείου τινὸς ὅπου σχίζεται εἰς δύο, κατέπλευσαν τὸν βραχίονα τὸν εἰς Ἀδρίαν ἐκβάλλοντα καὶ εἰσῆλθον οὕτω εἰς τὴν δυτικὴν ταύτην θάλασσαν. Ὁ μῦθος ἄρα ἦτο σύγκραμα πολλῶν ἀσαφῶν ἀρχαιοτάτων εἰδήσεων, διὰ τοῦ χρόνου ἐκ νέου διασκευαζόμενον.

Καὶ ἐσωτερικῶς δὲ ἐξεταζόμενος ἀδύνατον ν' ἀποδοθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῶν περὶ τὰς Θήβας πολέμων καὶ τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Βεβαίως αἱ περὶ τῶν δύο τελευταίων τούτων γεγονότων παραδόσεις εἶναι μυθικῶς πεπλεγμέναι. Ἀλλ' οἱ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν μῦθοι ἔχουσι σκαιότητά τινα καὶ ἀγριότητα αἵτινες, παντελῶς ἀλλότριαι οὖσαι τῆς χάριτος καὶ τῆς ἡμερότητος τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, οἴκοθεν μαρτυροῦσιν ὅτι διεπλάσθησαν ἐν μέσῳ κοινωνίας παντελῶς ἔτι ἀγροίκου καὶ ἀξέστου. Τὰ ἡσιοδικὰ ποιήματα καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαιότερα ἔπη, τὰ ὑμνήσαντα τὴν Ἀργώ, ἀπωλέσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσείᾳ καὶ τῇ Ἰλιάδι ὀλίγαι τινὲς μόνον ὑπάρχουσι περὶ αὐτῆς νύξεις· ἀλλ' αἱ μεταγενέστεραι ἀφηγήσεις διέσωσαν τὸν χαρακτῆρα τῶν παλαιοτέρων μύθων. Τὰ πάντα δ' ἐν αὐτοῖς εἶναι τερατώδη. Τὸ πλοῖον ὁμιλεῖ καὶ προφητεύει· σκοπὸς τοῦ ἐπιχειρήματος εἶναι ἡ ἀνάκτησις χρυσομάλλου δέρατος· τὸ κύριον κατόρθωμα ἦτο νὰ δαμασθῶσι ταῦροι χαλκόποδες καὶ πυρίπνοοι. Ἡ Μήδεια φονεύουσα μελίζει τὸν ἀδελφόν της καὶ βραδύτερον φονεύει τὰ ἑαυτῆς τέκνα· αἱ θυγατέρες τοῦ Πελίου κατακερματίζουσι τὸν πατέρα αὐτῶν. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὰς γλαφυρὰς περὶ Θηβῶν καὶ Ἰλίου παραδόσεις. Ἰδίως ὅμως τὸ πρακτικώτερον αὐτῶν μέρος, ὁ σκοπὸς τῶν ἀγώνων, εἶναι οἷος ἐπὶ τῶν ἱστορικωτάτων γεγονότων, ἡ ἅλωσις δύο πόλεων· αἱ παρασκευαὶ καὶ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὡσαύτως· ὁ στρατός, τὰ πλοῖα, ὁ πλοῦς, ἡ ἀπόβασις, οἱ ἀγῶνες, οἱ ἔκβασις εἶναι ἔργα προσήκοντα

εἰς ἀνθρώπους ἔχοντας μὲν ἐνίοτέ τι τὸ ὑπερφυὲς περὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸν βίον, μὴ ἀποβάλλοντας ὅμως περὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ὅ,τι μόνον ἔχουσι κοινὸν τὰ περὶ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν πρὸς τοὺς τελευταίους μυθικοὺς τῆς Ἑλλάδος χρόνους, εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ἀναλαβόντων τὸ ἔργον ἡρώων. Ἀλλ' οἱ κατάλογοι τῶν ὀνομάτων τούτων μετεβάλλοντο διὰ τοῦ χρόνου ὅσον καὶ τὰ περὶ τῶν περιπλανήσεων τῆς Ἀργοῦς, οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι οἱ περισωθέντες μυθογράφοι προετίμησαν τοὺς μεγαλωνύμους ἐκείνους ἀθλητὰς ἀντὶ τῶν ἀνωνύμων τολμητικῶν, ὧν αἱ πρῶται κατὰ παλαιτάτους χρόνους θαλασσοπορίαι ἀπετέλεσαν τὸ ἔμβρυον ἐξ οὗ διεμορφώθη βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον τὸ ἴνδαλμα τοῦ ἀργοναυτικοῦ πλοῦ. Ἐπὶ πᾶσι μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ Ἡσίοδος ὁμιλῶν περὶ τοῦ θείου τῶν ἡρώων γένους, ἀποδίδει μὲν αὐτοῖς τὸν περὶ Θήβας πόλεμον καὶ τὸν περὶ Τροίαν, ὅλως δ' ἀποσιωπᾷ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν.

Τῶν ἀρχαίων περὶ Θηβῶν ποιημάτων, Οἰδιποδείας, Ἀλκμαιονίδος καὶ Θηβαΐδος, ἣν πολλοὶ ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὅμηρον, δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἐλάχιστά τινα ἀποσπάσματα. Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι λογογράφοι εἶχον τὰ ποιήματα ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐν αὐτῇ τῇ Ἰλιάδι γίνεται πολλάκις μνεία τῶν περὶ Θήβας πολέμων, καὶ ἔστιν ὅτε λεπτομερῶς. Ὁ δ' ἀντιπαραβάλλων τὰς εἰδήσεις πρός τε τὰ προηγούμενα καὶ πρὸς τὰ ἑπόμενα τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ ἔθνους, δύσκολον νὰ μὴ πεισθῇ ὅτι εὑρίσκεται ἐνώπιον γεγονότος πραγματικοῦ.

Πρὸ τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων ἵστατο ἔτι ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ ἰσχυρὰ ἡ πόλις ἐκείνη ἥτις, μετὰ τὴν ταπείνωσιν τοῦ Ὀρχομενοῦ, οὐ μόνον ἦρχε τῆς Βοιωτίας ἁπάσης, ἀλλ' ἐπηρείδετο καὶ ἐπὶ τῶν Φωκέων καὶ τῶν Φλεγυῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῶν Θηβῶν, οἱ ἡγεμόνες τῶν Βοιωτῶν εἵποντο τῷ Ἀγαμέμνονι, ὅπως πάντες τῆς ἄλλης Ἑλλάδος οἱ βασιλεῖς. Ἀφ' ἑτέρου, ἐὰν οἱ Ἀχαιοὶ δὲν προΐσταντο πρὸ τοῦ γεγονότος ἐκείνου εἰμὴ μόνης τῆς Πελοποννήσου, ἦσαν ὅμως ἤδη τοσοῦτον ἰσχυροί, ὥστε ὁ Θηβαῖος Πολυνείκης, ἐρίσας περὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν ἀδελφὸν Ἐτεοκλέα, ἐπικαλεῖται τὴν προστασίαν τοῦ ἀργείου βασιλέως Ἀδράστου.

Ὁ Ἄδραστος δὲν ἦτο Πελοπίδης καὶ οὔτε ἀπόγονος τοῦ ἀρ-

χαίου οἴκου τοῦ Δαναοῦ, ἀλλὰ Αἰολίδης, ὡς ἔγγονος τοῦ Βίαντος, ἐγγόνου τοῦ Κριθέως, τοῦ Αἰόλου. Οἱ δὲ Πελοπίδαι ἦρχον μὲν τότε τῶν Μυκηνῶν, ἀλλ οὐδόλως μετέσχον τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων. Οὐδὲν ἧττον ἡ Ἰλιὰς λέγει πάντοτε τοὺς πολέμους τούτους διεξαχθέντας ὑπὸ Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ Διομήδης δὲ ὀνομάζει τοὺς ὑπηκόους τοῦ Ἀδράστου Ἀχαιούς, βεβαιῶν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Τυδεὺς «κέκαστο πάντας Ἀχαιοὺς ἐγχείῃ.» Ἐκ τούτων πάντων ὑποφαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἴσχυσαν μὲν κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐπικουρίας, ἐπεκράτησαν δὲ ἔπειτα καθ' ἑαυτούς, οἱ δὲ Πελοπίδαι, ἐξασθενήσαντες ἐν τῷ μεταξύ, δὲν ἀνέκτησαν αὖθις τὴν ἡγεμονίαν εἰμὴ ἐπὶ τοῦ θρυλουμένου Ἀγαμέμνονος.

Ἡγέτης λοιπὸν τῶν Ἀχαιῶν ὑπῆρχε, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐπὶ Θήβαις πολέμων, ὁ Ἄδραστος ὅστις ἀποφασίσας νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν Πολυνείκην εἰς Θήβας, προτείνει τὸ ἐπιχείρημα, ὅπως ἔπραττε βραδύτερον ὁ Ἀγαμέμνων, εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἡγήτορας, καὶ λαβὼν τούτων τὴν συναίνεσιν καλεῖ συμπράκτορας καὶ ἄλλους Πελοποννησίους καὶ στρατεύει ἔχων περὶ αὐτὸν οὐ μόνον τοὺς Ἀργείους ἀλλὰ καὶ Ἀρκάδας καὶ Μεσσηνίους. Τοῦτο ἐλέγετο ἐν τῇ Θηβαΐδι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀναγνόντος αὐτὴν Παυσανίου. Πάντα δὲ ταῦτα εἰκονίζουσι κατάστασιν πραγμάτων ἀναγκαίως προηγηθεῖσαν τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἀπέτυχε μὲν ὁ Ἄδραστος εἰς τὸ κατὰ Θηβῶν ἐπιχείρημα, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Αἰγιαλεὺς καὶ οἱ τῶν ἄλλων ἡγητόρων παῖδες, οἱ κληθέντες Ἐπίγονοι, ἐπαναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, κατίσχυσαν τῆς ἀντιπάλου πόλεως καὶ κατέστησαν βασιλέα αὐτῆς τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνείκους Θέρσανδρον. Πάλιν δὲ βλέπομεν παρακολουθοῦντας τὸν Αἰγιαλέα Μεσσηνίους, Ἀρκάδας, Κορινθίους καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Μεγαρεῖς. Τὰ κατὰ τοὺς πολέμους λοιπὸν τούτους συμπληροῦσι τὸ πρότερον ἡμιτελὲς ἀξίωμα τῶν Ἀχαιῶν καὶ παρασκευάζουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ θέαμα τῶν δύο γεγονότων τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὸν στήμονα περὶ ὃν ἐπτερύγισεν ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα εἶναι· ἡ ἑνότης ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἀγαμέμνονος· ἡ στρατεία ἣν ἐπεχείρησεν ἡ οὕτω συνταχθεῖσα Ἑλλὰς κατὰ τοῦ Ἰλίου.

Καὶ ἤδη ἀφικόμεθα εἰς τὸ τελευταῖον τῶν χρόνων τούτων δρᾶ-

μα ἐν ᾧ ἀπεκαλύφθη ἅπαν τὸ μέτρον τῆς προκοπῆς ἣν ἐποιήσαντο οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι μετὰ τοσούτων αἰώνων ἀγῶνας. Δυστυχῶς ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, αἱ διασώσασαι εἰς ἡμᾶς τὰς ἀρχαιοτάτας περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου εἰδήσεις, δὲν εἶναι ἱστορία· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἱστορία εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον. Αἱ ἀφορμαὶ καὶ αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ἀποχρώντως μεμαρτυρημέναι· ὁ κόσμος ὅμως ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπετυπώθη ἡ ποίησις ἐκείνη εἶναι προδήλως πραγματικός.

Ὑπάρχουσι μὲν διαφωνίαι τινὲς μεταξὺ τῆς ὁμηρικῆς θεογονίας καὶ τῶν μεταγενεστέρων δοξασιῶν. Ὡς πρὸς τὰ κεφαλαιωδέστατα δὲ καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου ὧν προΐσταται ὁ παντοδύναμος Ζεύς, τὸ θρήσκευμα τοῦ Ὁμήρου εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον θρήσκευμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Παρὰ τοῦ Διὸς δὲ ἐκείνου λέγει ὁ ποιητὴς λαβόντα τὸν Ἀγαμέμνονα τὸ σκῆπτρον τῆς ἀρχῆς, ἵνα μὴ ὑπάρχῃ πολυκοιρανίη, ἀλλὰ εἷς κοίρανος, ἐκεῖνος

. . . . ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω.

Τοιαύτη βασιλεία δὲν ἀνεφάνη πλέον ἔκτοτε ἐν Ἑλλάδι· ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε πλάσμα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας, διότι τὸ πολίτευμα τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἐκείνη ἀπετέλει τὸ ἀέτωμα, περιεῖχεν ἐν τοῖς λοιποῖς αὐτοῦ θεσμοῖς τὰ σπέρματα ἁπάντων τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν πολιτευμάτων. Καὶ εἶναι ἄξιον ἰδίως σημειώσεως ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἀνεπτύχθησαν οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ οὐχὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδονται τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, ἀλλὰ χρόνων κατὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μεταγενεστέρων· ὥστε ὁ ποιητὴς δὲν μετεβίβασεν εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ ὑμνηθεῖσαν ἀρχαιοτέραν περίοδον ὅσα ζῶν ἔβλεπε καὶ ἤκουεν. Ἐπὶ πολλὰς μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ἑκατονταετηρίδας ἡ ἀγορὰ τοῦ δήμου ἐξέλιπε σχεδὸν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ ἥτις μόνη διετήρησε μέχρι τινὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς ὁμηρικῆς πολιτείας, βασιλείαν, βουλὴν γερόντων, ἀγοράν, ἡ ὀλιγαρχία κατώρθωσε ν' ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτῶν πᾶσαν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἐνασκοῦσα αὐτὴν ἀμέσως διὰ πέντε ἐνιαυσίων αὐτῆς ἐπιτρόπων, τῶν καλουμένων Ἐφόρων. Ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, τῶν ὁποίων ὁ δῆμος ἀπέβη

προϊόντος τοῦ χρόνου παντοδύναμος, ἡ ἀγορὰ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν οὗτος περιῆλθε πρὸ τοῦ Σόλωνος, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι συνήρχετο ἐνίοτε, οὐδεμίαν εἶχε ψῆφον καὶ ἰσχύν. Περιττὸν δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι οὔτε οἱ πενέσται τῆς Θεσσαλίας, οὔτε οἱ γυμνῆται τοῦ Ἄργους, οὔτε οἱ κονίποδες τῆς Ἐπιδαύρου, οὔτε οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος εἶχον τὸ θάρρος ν' ἀποδοκιμάζωσι διὰ τῶν κραυγῶν αὐτῶν τὰ διαβούλια τῶν ἀρίστων καὶ ν' ἀναγκάζωσι τοὺς ἄρχοντας νὰ δικαιολογῶσι τὸ πρακτέον διὰ ποικίλων καὶ τεχνικῶν ἐπιχειρημάτων, ὅπως τοσάκις συνέβαινεν ἐν τῇ ὁμηρικῇ ἀγορᾷ. Ἡ Ἰλιὰς λοιπὸν δὲν ἀντικατοπτρίζει μεταγενεστέραν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἀλλὰ πολίτευμα ὑπάρχον κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους· πολίτευμα ἰδιοφυὲς μέν, ἐγκυμονοῦν δὲ ἁπάσας τὰς ἀφορμὰς τῶν θεσμῶν, οἵτινες ἤκμασαν ἐπὶ τῶν καλλίστων χρόνων τῆς Ἑλλάδος.

Παρεμφερῆ τινα λέγομεν καὶ περὶ τῶν κατ' ἀλλήλων πολεμησάντων ἐθνῶν. Ἐὰν δὲν ἦναι δυνατὸν νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος τὰ ὀνόματα, οἱ χαρακτῆρες καὶ αἱ περιπέτειαι τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους ἔχουσι πραγματικὴν ὑπόστασιν, τὰ ἔθνη ὅμως τὰ ὁποῖα λέγονται στρατεύσαντα ἐπὶ τὴν Ἀσίαν εἶναι αὐτὰ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων οἱ ἀπόγονοι ἀναφέρονται βραδύτερον καθ' ἅπαντα τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς βίον· Βοιωτοί, Ὀρχομένιοι, Φωκεῖς, Λοκροί, Ἄβαντες Εὐβοίας, Ἀθηναῖοι, Σαλαμίνιοι, Ἀχαιοί· κάτοικοι Λακεδαίμονος, Πύλου καὶ Κυπαρισσίας· Ἀρκάδες· οἱ κατὰ τὴν Ἤλιδα· οἱ ἐκ Δουλιχίου καὶ Ἐχινάδων νήσων· Κεφαλλῆνες· Αἰτωλοί· Κρῆτες· Ῥόδιοι· Αἰνιᾶνες· Περραιβοί· Μάγνητες. Μεταξὺ τοῦ καταλόγου τούτου καὶ τῶν ὀνομάτων ὅσα ἀπαντῶμεν καθ' ἑκάστην οὕτως εἰπεῖν σελίδα τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, οὐδεμία ὑπάρχει διαφορά. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς Ἀσίας καθ' ὧν ἐπολέμησαν οἱ περὶ τὸν Ἀγαμέμνονα. Τρῶες, Δαρδάνιοι, Πελασγοί, Θρᾷκες, Παφλαγόνες, Μυσοί, Φρύγες, Μαίονες, Κᾶρες, Λύκιοι, Λέλεγες, εἶχον ἅπαντες μακρὸν προηγούμενον ἱστορικὸν βίον. Πλὴν τούτου τὰ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν τούτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας διετέλουν πρὸ αἰώνων εἰς ποικίλας πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος σχέσεις αἵτινες, κατὰ τὰ αἰγυπτιακὰ κείμενα, ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου φιλικαί, συμμαχικαὶ μάλιστα. Τίνος ἕνεκα οἱ παλαιοὶ σύμ-

μαχοι ἀπέβησαν πολέμιοι, δὲν γνωρίζομεν· διότι ἡ ἁρπαγὴ τῆς Ἑλένης, καὶ ἂν ὑποτεθῇ τὸ γεγονὸς ὡς ἱστορικόν, δὲν ἦτο βεβαίως ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ τοσοῦτον μέγα κίνημα τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης κατὰ τῆς Ἀσίας. Ἐὰν ὅμως οἱ Τρῶες, οἱ Μυσοί, οἱ Λύκιοι δὲν ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς διὰ στόλου, τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι ὀλίγον πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, οἱ ναυτικώτεροι τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας Τυρσηνοί, Σαρδανοί, Σσακαλάσς, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἥττας ἃς ὑπέστησαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, εἶχον ἀποδημήσει εἰς Ἑλλάδα, Λιβύην καὶ Ἰταλίαν.

Πολλὰ λοιπὸν ἐν ταῖς ἀφηγήσεσι τοῦ ποιητοῦ συνᾴδουσι πρὸς τὰ πράγματα· τὸ θρήσκευμα, τὸ πολίτευμα, ἡ ἐθνολογία τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος τοῦ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὑμνηθέντος, καὶ περὶ αὐτῶν τῶν συμφορῶν ὅσας οὗτος ὡς παρεπόμενα τοῦ ὑπερθαλασσίου ἐκείνου ἀγῶνος ἐδεινολόγησε, δὲν στερούμεθα ἐμμέσων ἀποδείξεων. Οὐ πολὺ μετὰ τὰς περὶ Τρωϊκῶν παραδόσεις, ἡ Ἑλλὰς πᾶσα, ἥ τε ἐντὸς καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐγένετο ἀνάστατος, καὶ ἰδίως Δωριεῖς εὐάριθμοι κατέστησαν κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν πολλαχοῦ αὐτῆς ἐμφυλίων ἐρίδων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ κατορθωθῇ ὁ θρίαμβος τῶν Δωριέων, ὁ τοσοῦτον μάλιστα εὐχερὴς θρίαμβος, ἄνευ τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἐντελῶς παρέλυσε τὸ προηγούμενον κράτος τῶν Ἀχαιῶν· καθὼς ὡσαύτως ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀπαρτισθῇ τὸ προηγούμενον κράτος Ἀχαιῶν ἄνευ τῆς τῶν Θηβαίων κατατροπώσεως.

Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν καὶ ἐπὶ τὰς Θήβας πολέμων ὅπως περὶ τῶν Μηδικῶν. Ὑπάρχουσι γεγονότα ἀναμφισβήτητα τῶν ὁποίων αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι ἀποχρώντως ἀποδεδειγμέναι· τοιαῦτα μεταξὺ ἄλλων εἶναι οἱ ἐπὶ Θήβας πόλεμοι καὶ ὁ Τρωϊκός. Οὐδεὶς θέλει ἀπονείμει τὰς τιμὰς τῆς ἱστορίας εἰς τὴν Σφίγγα ἣν ὑπὸ τῶν Μουσῶν διδαχθεῖσαν ἀπέστειλεν ἡ Ἥρα πρὸς τιμωρίαν τῶν Θηβαίων· ἢ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ἀθηνᾶς δι' ἧς ὁ Τυδεὺς προκαλέσας τοὺς ἡγεμόνας τῶν Καδμείων, κατέβαλεν αὐτοὺς ἅπαντας· ἢ εἰς τὸ θαῦμα τοῦ Διὸς δι' οὗ ἐσώθη ὁ Ἀμφιάραος· ἢ εἰς τὸν

ἵππον τοῦ Ἀδράστου Ἀρίωνα ὃς ἐκ θεόφιν γένος ἦεν· εἰς τοὺς παραπλησίους μύθους δι' ὧν ὁ ποιητὴς ἐκόσμησε τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς νόστους. Οὔτε ἔπραξέ τις τοιοῦτό τι. Πολλοὶ ὅμως ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι ἀπεδέξαντο ὡς ἱστορικὰ γεγονότα ἁπάσας τὰς τῶν δύο ἐπῶν ἀφηγήσεις· αὗται οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἀπίθανον, ἀλλὰ δὲν πιστοῦνται ὑπὸ συγχρόνων ἢ μνημείων, ἢ μαρτυριῶν. Τὴν ὕπαρξιν δύο πολέμων ἐπιβεβαιοῖ ἡ ἀπαραίτητος ἀλληλουχία τῶν γεγονότων· ἀλλ' ἐὰν ἡ δωρικὴ κατάκτησις κυροῖ τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν, ἡ δ' ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατεία τοὺς πολέμους τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, αἱ γενικαὶ αὗται μαρτυρίαι οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰς λεπτομερείας τῶν δύο ἀγώνων.

Ἐν συνόλῳ λοιπὸν οὗτοι λαμβανόμενοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητηθῶσιν, οὐδετέρου ὅμως γινώσκομεν ἀσφαλῶς τὰς μερικὰς περιπετείας, ὥστε οὐδετέρου δυνάμεθα νὰ συναρμολογήσωμεν ἱστορικὴν ἀφήγησιν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὐδὲ τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος δύναται νὰ ὁρισθῇ. Τὸ μόνον ὅπερ εὐπορεῖ νὰ εἴπῃ τις εἶναι ὅτι πλειοτέρας τῶν ἄλλων πιθανότητας ἔχουσιν οἱ ὑπολογισμοὶ οἱ ἀποδίδοντες τὸ γεγονὸς εἰς τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Κατὰ Θουκυδίδην «ἔτη γάρ ἐστι μάλιστα τετρακόσια καὶ ὀλίγῳ πλείω ἐς τὴν τελευτὴν τοῦδε τοῦ πολέμου (τοῦ Πελοποννησιακοῦ), ἀφ' οὗ Λακεδαιμόνιοι τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ χρῶνται». Οὕτω φθάνομεν, ὡς πρὸς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου, εἰς τὴν 9 ἑκατονταετηρίδα. Τὸ δὲ μεταξὺ τῆς 9 καὶ τῆς 12 διάλειμμα φαίνεται ἀρκοῦν νὰ περιλάβῃ τὰ μεσολαβήσαντα δύο ἕτερα μεγάλα γεγονότα, τὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημίας, καὶ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν, τὴν ἄλλως καλουμένην κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, περὶ ἧς ὁ αὐτὸς Θουκυδίδης λέγει ὅτι «Δωριῆς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει (μετὰ Ἰλίου ἅλωσιν) ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον.»

Τοιαῦται εἶναι αἱ ὁπωσοῦν ἰσχναὶ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς περίπου ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς ἑνδεκάτης. Κορυφαί τινες γεγονότων καταποντισθέντων ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ σκιαί τινες συμβεβηκότων ἀλλοιωθέντων ὑπὸ τοῦ μύθου, μόλις ἐπιτρέπουσι νὰ σχεδιασθῇ ἰχνογραφία ἀτελὴς καὶ ἀμυδρὰ τῆς περιόδου ταύτης, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ζωγραφηθῇ εἰκὼν αὐτῆς πλήρης καὶ ἀκριβής. Μόνον περὶ τὰ τέλη, ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια περιποιοῦσιν εἰς τὸν σκελετὸν ἐκεῖνον σάρκας, ψυχὴν καὶ λόγον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἔθνος. Γλῶσσα. Γραφή. Τέχνη. Ὁμηρικὰ ἔπη.

Ὁ Ὅμηρος δὲν συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος Κᾶρας, Λέλεγας, Λυκίους, Αἰγυπτίους, Φοίνικας, Μινύας, οὓς ἅπαντας εἴδομεν ἐποικήσαντας καὶ κατασταθέντας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Τοῦτο οὐδὲν ἔχει τὸ δυσεξήγητον. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὕμνησαν χρόνους καθ' οὓς οἱ ἀλλοδαποὶ ἐκεῖνοι εἶχον ἤδη συγχωνευθῆ ἐντὸς τῶν ἰθαγενῶν· ὅθεν ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος τὰ ὀνόματα τὰ ὁποῖα τότε ἔφερον καὶ τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐπικρατοῦντα δι' ὅλης τῆς μετέπειτα ἱστορίας τοῦ ἔθνους τούτου. Οὐδεμίαν δὲ ἀναφέρει ὁ ποιητὴς διαίρεσιν αὐτῶν εἰς φυλάς, καὶ δὴ εἰς τέσσαρας φυλάς· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἴωνας καὶ Ἀχαιούς. Ἀχαιοὺς λέγει ἢ μοῖράν τινα τῶν κατοίκων τῆς Φθίας, ἢ σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν· Αἰολέων οὐδόλως μνημονεύει, Ἰώνων δὲ ἅπαξ μόνον, καὶ ἐν αὐτῷ ὅμως τούτῳ τῷ χωρίῳ οἱ Ἰάονες δὲν παρίστανται ὡς φυλή, ἀλλὰ ὡς ἕτερόν τι τῶν Ἀθηναίων ὄνομα, οὗ χρῆσις γίνεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων διαφόρων ἄλλων χωρῶν, καὶ ἰδίως τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φθίων, τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Ἐπειῶν. Τελευταῖον Δωριεῖς ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι δὲν ὀνομάζονται, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσείᾳ ἅπαξ καὶ τοῦτο ἐν Κρήτῃ, οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἐντός, εἴτε ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ.

Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ μὲν τοιαύτη φυλετικὴ διάκρισις τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἔκτοτε ὑφίστατο, ὁ δὲ ποιητής, ὁ τοσοῦτον ἀκριβολογήσας περὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων τούτων, μόνον τὸ σπουδαιότατον ἐκεῖνο γεγονὸς ἀπεσιώπησεν; Ἀλλ' οἱ Ἀχαιοὶ δὲν περιεστάλησαν εἰς τὰς βορειοδυτικὰς τῆς Πελοποννήσου παραλίας εἰμὴ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς πανελληνίου αὐτῶν ἡγεμονίας. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς δὲν ἐπεφάνησαν εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ἱστορίας εἰμὴ οἱ μὲν πρῶτοι ἐπὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, οἱ δὲ ἕτεροι ἐπὶ τῶν μεγάλων εἰς Ἀσίαν ἀποικήσεων.

Ὁ κατακερματισμὸς λοιπὸν τοῦ ἔθνους εἰς φυλὰς ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ἀχαϊκοῦ κράτους. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς οὔτε ἐφάνησαν, οὔτε ἠκούσθησαν ἐπὶ τοῦ μακραίωνος χρόνου καθ' ὃν διεπλάσθη ὁ θρησκευτικός, ὁ κοινωνικός, ὁ ἠθικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος βίος ὅστις, φέρων το ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν, ἀπετέλεσε τὰς θεμελιώδεις ἀφορμὰς ἅπαντος τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐδημιούργησε τὰ ἀθάνατα ἔπη, πρὸς ἃ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσιν αἱ ἄλλαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φυλαί· ὥστε ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἄρχεται ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν, καὶ οὐχὶ ἀπὸ Δωριέων, Ἰώνων, Αἰολέων, ὡς πολλάκις παρεστάθη ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Καθὼς δὲ τὸ ἔθνος δὲν διῃρεῖτο ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων φυλάς, οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ δὲν ἐσχίζετο εἰς ὡρισμένας διαλέκτους. Τῆς γλώσσης ταύτης τὰς ἀφορμὰς συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν οἱ Ἄριοι ὅτε κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας. Ἀνέπτυξαν δὲ αὐτὰς ἐνταῦθα προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τὰς ἑκάστοτε παραγομένας ἀνάγκας τῆς βαθμιαίας αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ προκοπῆς. Καὶ ἐγένετο μὲν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη κατὰ νόμους ὀργανικοὺς καὶ αἰσθητικοὺς ὅλως αὐτοῖς ἰδιάζοντας· ἀλλὰ εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους ἐπίδοσιν συνετέλεσαν ἰδίως αἱ σχέσεις πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς δυτικομεσημβρινῆς Ἀσίας καὶ τῆς βορειανατολικῆς Λιβύης. Ὅθεν φυσικῷ τῷ λόγῳ οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος παρέλαβον παρὰ τῶν ξένων τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐκ ὀλίγα τῆς γλώσσης στοιχεῖα. Τινὰ καὶ αὐτῶν τῶν ὀνομάτων τῶν μετὰ τοῦ θρησκεύματος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον συνδεομένων, ἦσαν ὀθνεῖα. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν Μελικέρτην, τὸν Μάκαρα, τὸν Μάκηριν. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἠπόρησεν ἀκούσας ἐν Κύπρῳ, ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ᾀδόμενον τὸ ᾆσμα τοῦ Λίνου, τοῦ ὁποίου μνεία ἤδη γίνεται ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ παρὰ μὲν τοῖς Αἰγυπτίοις ὁ Λίνος ἐκαλεῖτο Μανέρως, παρεισαχθεὶς δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκλήθη Αἴλινος ἢ Λίνος ἐκ τοῦ ἐπῳδοῦ ai lanu ἢ ai lenu, ὅ ἐστιν οὐαὶ ἡμῖν. Πᾶσα ἡ μετὰ τῆς θρηνῳδίας ταύτης συνδυαζομένη περὶ Ἀδώνιδος ἀντίληψις (διόπερ ἡ Σαπφὼ Ἄδωνιν ὁμοῦ ἦσε καὶ Οἰτόλινον, ἤτοι ᾆσμα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Λίνου)

ἐκ Φοινίκης ἢ Αἰγύπτου μετεβιβάσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδώνιδος ἐκ τῆς φοινικικῆς ἐλήφθη γλώσσης ἐν ᾗ ἡ λέξις Adon σημαίνει τὸν κύριον, τὸν δεσπότην, ὡς ἐπίθετον πολλῶν αὐτόθι θεῶν. (13) Αἱ Μοῦσαι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν πιθανῶς ἢ τροπολογία τῆς λυδικῆς λέξεως *μῶυ*, *μωύς*, ἥτις ἐσήμαινεν ὕδωρ ἢ πηγήν, κατὰ δὲ Νικόλαον τὸν Δαμασκηνὸν τὰς Νύμφας οἱ Λυδοὶ Μούσας ἐκάλουν. (14) Καὶ αὐτὸ τοῦ ἱεροῦ Ὀλύμπου ὄνομα, τὸ κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐπιχώριον ἐν Βιθυνίᾳ, Μυσίᾳ, Λυκίᾳ, Φρυγίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διεβιβάσθη. Ἡ λέξις *μάγος* ἦτο μηδική. Ὁ δὲ Στράβων λέγει· «καὶ τῶν ὀργάνων ἔνια βαρβάρως ὠνόμασται, νάβλας καὶ σαμβύκη, καὶ βάρβιτος, καὶ μάγαδις, καὶ ἄλλα πλείω.» Μέτρα, ὅπλα, ἱμάτια, ἀρώματα, ὑφάσματα, καὶ ἐν γένει τὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπορίας ἀντικείμενα ἐφιλοξενήθησαν ἐν τῇ γλώσσῃ· οἷον μνᾶ, ἐλέφας, (15) κάνναβις, ἅρμα, ἔλεγος, φοῖνιξ, κύπρος, πάπυρος, γίγγρας, ἕρπις, φώσσων, κύπασσις. Τινὲς τῶν λέξεων τούτων εἰσέφρησαν ἴσως βραδύτερον· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, οὗτος παρεδέχετο ἔτι ξενικὰς λέξεις, μαρτυρεῖ ὅτι δαψιλέστερος ἐγένετο ὁ δανεισμὸς

---

13) Ὁ θεὸς ὁ Φοινικικός, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν Ἄδωιν, ἐλέγετο *Θαμμούζ*, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο διετηρήθη μέχρι σήμερον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ μηνὸς Τεμμούζ, ὡς καλεῖται παρὰ τοῖς Σύροις καὶ Ἄραψι, Τούρκοις, καὶ πολλοῖς ἐκ τῶν Ἀράβων λαβοῦσι τὸ ὄνομα λαοῖς, ἰδίως μωαμεθανικοῖς, ὁ μὴν Ἰούλιος, ὁ μὴν τοῦ κυνικοῦ καύσωνος, πρὸς ὃν ἰδίως ἔχει ἀναφορὰν ὁ περὶ ἐξαφανίσεως τοῦ Ἀδώνιδος μῦθος. Ἄδωνις=κύριος ἦτο τὸ ἐπίθετον τοῦ Θαμμούζ.

14) Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Ἡ ἐν τῇ Λυδικῇ γλώσσῃ λ. *μωῦς* ἐσήμαινε γῆ (Ἡσυχ. ἐν λ.), *μῶυ* δὲ ἐν Σημιτικαῖς μόνον γλώσσαις σημαίνει *ὕδωρ*. Εἶναι δὲ λίαν ἐπισφαλὴς ἡ ἄνω ἐτυμολογία τοῦ *Μοῦσα*, λέξεως ἀκραιφνῶς Ἑλληνικῆς.

15) *Ἐλέφας* δὲν εἶναι σημιτικὴ λέξις. Ὑποτίθεται δὲ ὅτι εἶναι λ. Ἰνδικὴ Ibhas, ebhas (Λατ. e b u s) σημαίνουσα τὸ ἐλεφάντινον ὀστοῦν προσλαβοῦσα τὸ Σημιτ. ἄρθρον *ελ*, διότι διὰ τῶν Σημιτῶν ἐγένετο ἡ λ. γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας (πρβλ. ἀλ-χημία, ἀλ-γέβρα· ἀλ-μαγίστη, ἀλ-μαννάχ, ἀλ-τιβαράν, αλ-κοράν). Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι παρ' Ὁμήρῳ ἡ λ. *ἐλέφας* σημαίνει οὐχὶ τὸ θηρίον, ἀλλὰ τὸ ὀστοῦν, καὶ ὅτι πολὺ βραδέως τὸ ὄνομα μετεβιβάσθη εἰς τὸ θηρίον· λέξις δὲ ῥίζης οἱασδήποτε *ελφ* σημαινούσης τὸ θηρίον (τὸν ἐλέφαντα) δὲν ὑπάρχει ἐν οὐδεμιᾷ, οὔτε Ἀρίᾳ, οὔτε Σημιτικῇ γλώσσῃ· ἐκ τούτου δὲ καθίσταται λίαν πιθανὴ ἡ ἀνωτέρω ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος, ἡ προταθεῖσα εὐφυῶς ὑπὸ τοῦ Th. Benfey.

ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις. Περιττὸν εἶναι νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ ὀθνεῖα ταῦτα τῆς γλώσσης στοιχεῖα μετεπλάσθησαν καὶ ἐξελληνίσθησαν ὅπως πάντα ὅσα ἐκ τῆς ἀνατολῆς παρέλαβον οἱ τῆς Ἑλλάδος Ἄριοι.

Ἡ πρώτη τῆς γλώσσης ὕλη δὲν ἐγκατελείφθη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ λαοῦ. Ὅπως συνέβη ἁπανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἄνδρες ἔχοντες ἀκριβεστέραν τὴν συνείδησιν τοῦ καλοῦ, τοῦ λογικοῦ, τοῦ πρέποντος, ἐπεχείρησαν νὰ ρυθμίσωσι τὸ στοιχειῶδες ἐκεῖνο κεφάλαιον κατὰ τύπους, ὧν ἄνευ τὸ ὁρμεμφύτως καὶ ἀδιαλείπτως τροπολογούμενον ἔργον τοῦ πλήθους δύναται μὲν ν' ἀποτελέσῃ γλῶσσαν μικρᾶς τινος ὁμάδος, γλῶσσαν ὅμως ἔθνους μεγάλου καὶ μεγαλουργοῦ οὐχί. Ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ τελείου λόγου ἡ ἀχαλίνωτος ὀχλοκρατία ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἀπόλυτον ἰσχύν. Ἡ ἀγορὰ προτείνει, οἱ δὲ ἄριστοι κρίνουσι καὶ ὁρίζουσιν, οὐχὶ αὐτογνωμόνως ἐννοεῖται, ἀλλὰ συνῳδὰ πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς διανοίας, τῆς φαντασίας καὶ τῆς καρδίας τοῦ ἔθνους. Τοῦ ἔθνους βεβαίως δημιούργημα ἐγένοντο ἡ πολυτέλεια, ἡ ρώμη, ἡ εὐφωνία καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσυνείδητοι καὶ τούτου ἕνεκα χαλαροὶ ὀργανικοὶ τῆς γλώσσης νόμοι. Ἔργον ὅμως ἀνδρῶν ἐγκρίτων ὑπῆρξαν οἱ ὡρισμένοι τύποι εἰς οὓς καθυπεβλήθησαν τὰ πρῶτα ἐκεῖνα συστατικὰ καὶ δι' ὧν, κυρωθέντων ὑπὸ τῆς κοινῆς ὁμολογίας, ἐκαλλιτεχνήθησαν τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Πλάτωνος.

Πρῶτος γνωστὸς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης νομοθέτης εἶναι ὁ Ὅμηρος· ἀλλ' ἀναμφιβόλως προηγήθησαν αὐτοῦ πολλοὶ ἄλλοι κατὰ τὰ προδιελθόντα χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Οὐδεμία γλῶσσα προῆλθε πάνοπλος ἐκ τῆς κεφαλῆς θνητοῦ ἀνδρός, ὅσον δ' ἀναπόδεικτοι, ὅσον προδήλως ἐνίοτε μυθικαὶ καὶ ἂν ἦναι αἱ περὶ Ὀρφέως, Μουσαίου, Εὐμόλπου, Λίνου, Ὠλῆνος, Πάμφω, Θαμύριδος, φῆμαι, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποληφθῶσιν ὅλως ἀνυπόστατοι. Αὐτὸς ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ἑτέρους ραψῳδούς, Θάμυριν, Δημόδοκον, Φήμιον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει πιθανὸν ὅτι πολλοὶ ὑπῆρξαν πρὸ Ὁμήρου ποιηταί, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ὁμιλῶν περὶ τοῦ ποταμοῦ ὠκεανοῦ λέγει διαρρήδην· «Ὅμηρον δὲ ἤ τινα τῶν πρότερον γενομένων ποιητέων δοκέω τὸ οὔνομα εὑρόντα ἐς τὴν ποίησιν ἐσενείκασθαι.»

Μακραίων λοιπὸν ἐγένετο ἐργασία πρὶν ἢ ἡ πρώτη ἐκείνη ὕλη

καὶ μορφὴ λάβῃ τὸν κεκαλλιστευμένον τύπον τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης. Ἀναμφίβολον δὲ δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι τῇ γλώσσῃ ταύτῃ ἐχρῶντο περὶ τὰ τέλη τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων καθ' ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον οἱ ἄριστοι αὐτῆς λειτουργοί, οἵτινες ἦσαν οἱ ποιηταί. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐποιήθησαν μὲν ἐν τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωνίᾳ, ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς Ἰωνίας, ἀποδημήσαντες πρὸ οὐ πολλοῦ χρόνου ἐκ τῆς μητροπόλεως, συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν τὴν *κοινὴν τῆς Ἑλλάδος* γλῶσσαν, ὅπως ὀνομάζει τὴν ὁμηρικὴν ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος. Ἡ γλῶσσα αὕτη δὲν εἶχε πλήρη καὶ ἀπηκριβωμένην ἑνότητα. Ἐνῷ τὴν θεμελιώδη αὐτῆς βάσιν ἀποτελεῖ ὁ χαρακτὴρ ὁ ἀποδοθεὶς βραδύτερον τῇ Ἰωνικῇ διαλέκτῳ, πολλοὶ εἶναι ἐν αὐτῇ οἱ ἰδιωτισμοὶ δι' ὧν διεκρίθη κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ Αἰολική· καὶ πολλάκις γίνεται χρῆσις παρ' Ὁμήρῳ διπλῶν τοιούτων διαλεκτικῶν τύπων. Αὐτὴ δ' αὕτη ἡ σύγχυσις προσεπιμαρτυρεῖ ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι προκύψει εἰς μέσον ἡ ὡρισμένη κατὰ διαλέκτους διαστολή, καί τοι τὰ σπέρματα αὐτῶν ἐνυπῆρχον ἀνέκαθεν ἐν τῇ γλώσσῃ. Οὐδὲ ἐπέπρωτό ποτε νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἑνότης αὐτῆς. Ἑνότης γλώσσης δὲν κατορθοῦται εἰμὴ ὁσάκις τὸ ἔθνος ἔχει ἓν κέντρον ἐνεργείας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς. Ἐπὶ τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀπαρτίζηται κοινὸς τοιοῦτος δεσμὸς καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἀρχίσει νὰ σχηματίζηται κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γλῶσσα. Ἀλλ' ὁ δεσμὸς ἦτο ὁπωσοῦν χαλαρός· ἰσχυρὸς δὲν ἀπέβαινεν εἰμὴ ἐν κοινοῖς πολέμοις, συνήθως δὲ οἱ βασιλεῖς ἑκάστης χώρας ἦσαν ἀνεξάρτητοι τῶν βασιλέων τοῦ Ἄργους, καὶ καθ' ἑκάστην πάλιν χώραν οἱ ἄριστοι τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων ἐνέμοντο ἐνίοτε πλήρη σχεδὸν αὐτονομίαν. Ἐντεῦθεν οἱ ραψῳδοὶ ἑκάστης χώρας καὶ ἑκάστου αὐτῆς τμήματος ἠσπάζοντο τοὺς ἰδιωτισμοὺς τῶν ἀκροατῶν αὐτῶν, συντελοῦντες οὕτω εἰς τὸν κατακερματισμὸν καὶ αὐτῆς τῆς λογίας γλώσσης.

Οὐδὲν ἧττον ἐὰν ἐπήγνυτό ποτε ἡ τότε ἀρξαμένη πολιτικὴ ἑνότης, ἀναγκαίως ἤθελε συμπληρωθῇ καὶ ἡ γλωσσική. Ἀλλὰ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ἡ Ἑλλὰς ἐτμήθη εἰς πλείστας ὅλως αὐτοτελεῖς πολιτείας· ἡ γενομένη ἀπόπειρα κοινοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ ἐξέλιπε καὶ μετ' αὐτοῦ ἐματαιώθη ἡ ἀπόπειρα τῆς κοινῆς γλώσσης, ἧς δεῖγμα παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Πολλαὶ τῶν νέων πολιτειῶν ἀπέβησαν ἴδιαι ἑστίαι πνευματικῆς ἐνεργείας, ἡ Ἰωνία, ἡ Λέ-

σδος, ἡ Βοιωτία, ἡ Σπάρτη, καὶ ἐν ἑκάστῃ ἐξ αὐτῶν διεπλάσθη ὁριστικῶς ἰδία διάλεκτος ἥτις ἐκτήσατο μείζονα ἢ ἐλάσσονα ὑπεροχήν, καθ' ὅσον μείζων ἢ ἐλάσσων ἀπέβη ἡ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἑστίας ἐξ ἧς ἠκτινοβόλησε. Τοιουτοτρόπως προέκυψαν εἰς μέσον μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν αἱ διάφοροι ἰδιόπλαστοι διάλεκτοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οὐχὶ δὲ διότι ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔθνος ἦτο διῃρημένον εἰς τέσσαρας φυλάς. Φυλαὶ προέκυψαν τῳόντι προϊόντος τοῦ χρόνου τέσσαρες· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἀχαιοί, Ἴωνες, καὶ τέσσαρες διεπλάσθησαν αἱ διάλεκτοι. Αἱ διάλεκτοι ὅμως αὗται δὲν ἀντεστοίχουν ἀκριβῶς πρὸς τὰς τέσσαρας φυλάς. Ὑπῆρξε μὲν ἀχαϊκὴ φυλή, οὐχὶ δὲ καὶ διάλεκτος ἀχαϊκή· καὶ ἐνῷ ἡ Ἀττικὴ οὐδέποτε ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὴν ἰδίαν φυλήν, διεμορφώθη ἐν τούτοις ἀττικὴ διάλεκτος. Ἡ σημασία τῶν γεγονότων τούτων εἶναι εὐκρινής. Οἱ ἄλλοτε μεγαλώνυμοι Ἀχαιοί, ταπεινωθέντες κατόπιν καὶ οὐδὲν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος κτησάμενοι νέον πολιτικὸν ἀξίωμα, οὐδὲ ἑστίαν πνευματικὴν ἐν τῇ νέᾳ διαρρυθμίσει τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἀπετέλεσάν ποτε καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐδὲ ἰδίαν διάλεκτον ἐδημιούργησαν. Τἀνάπαλιν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς ἀνέκαθεν Ἴωνες, καὶ βεβαίως ἐλάλουν κατ' ἀρχὰς τὴν κοινὴν ἐκείνην τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων γλῶσσαν ἧς ἐπικρατέστατον στοιχεῖον ἦτο ὁ ἰωνισμός, ἔπειτα, καθ' ὅσον ἐγίνοντο ἑστία ἰδίας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας, ἐτροπολόγουν ἐνταυτῷ τὸ ἰδίωμα αὐτῶν, ὅπερ καίτοι ἀφωρμᾶτο ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ἰωνισμοῦ, ἠλλοιώθη ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀπετέλεσεν ἰδίαν ὅλως διάλεκτον.

Ἀλλ' ἐνῷ περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἀμυδρά τινα μόνον ὑπελείποντο ἴχνη τῆς πάλαι γενομένης ἐξωτερικῆς ἐπὶ τοῦ θρησκεύματος, τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης ἐπιδράσεως, ἕτερα συστατικὰ τοῦ ἀχαϊκοῦ βίου ἔφερον τεκμήρια καταφανῆ ξενικῆς καταγωγῆς. Καὶ πρῶτον ὁ ἀλφάβητος. Ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀλφάβητος διεπλάσθη ἐκ τοῦ φοινικοῦ, μαρτυρεῖται ὑπό τε τῆς γενικῆς πεποιθήσεως τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ σχήματος, τῆς ὀνομασίας, τῆς κατατάξεως καὶ τῶν φθόγγων τῶν πλείστων γραμμάτων αὐτοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος βεβαιοῖ ὅτι ἡ γραφὴ ἐκομίσθη εἰς Θήβας ὑπὸ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνεπελθόντων ὁμογενῶν οἵτινες «χρόνου προβαί-

νοντος, ἅμα τῇ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν ρυθμὸν τῶν γραμμάτων.»
Ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροι τοῦ Ἡροδότου Μιλήσιοι ἱστορικοὶ Ἑκαταῖος καὶ Διονύσιος, τὸν Κάδμον λέγουσιν εὑρέτην τῶν γραμμάτων, τὴν δὲ δοξασίαν ταύτην ἀσπάζονται ἄλλοι τε καὶ Ἔφορος καὶ Ἀναξίμανδρος. Ἀρκεῖ δὲ νὰ ρίψῃ τις ἓν βλέμμα εἰς τὰς ἀρχαϊκὰς τῆς Θήρας ἐπιγραφὰς καὶ ν' ἀντιπαραθέσῃ τὸν ἀλφάβητον αὐτῶν πρὸς τὸν φοινικικὸν ἵνα πεισθῇ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους οἰκειότητος αὐτῶν.

Τὸ κύριον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζήτημα, περὶ οὗ ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἰδίως ἑκατονταετηρίδος πλεῖσται προέκυψαν διαφωνίαι, εἶναι πότε ἐγένετο κατὰ πρῶτον χρῆσις τῆς γραφῆς καὶ ἰδίως ἐὰν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς ἢ διεσώθησαν ἐπὶ μακρὸν διὰ προφορικῆς ἀπομνημονεύσεως. Τὴν σήμερον εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι οἱ Φοίνικες καθ' οὓς χρόνους ἐδέσποζον τῆς Αἰγύπτου οἱ Ὑκσώς, ἐξελέξαντο ἐκ τῶν σημείων τῆς ἱερατικῆς γραφῆς ὅσα συνεφώνουν πρὸς τοὺς θεμελιώδεις φθόγγους τῆς ἑαυτῶν γνώσσης καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω τὸν ἀλφάβητον αὐτῶν ἐξ εἴκοσι καὶ δύο στοιχείων. Πρῶτος ὁ Champollion εἶπεν ὅτι ὁ φοινικικὸς ἀλφάβητος παρήχθη ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ἀκριβέστερον ἀπέδειξε τὸ πρᾶγμα ὁ Rougé, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη δεκτὴ γενομένη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν αἰγυπτιολόγων Lauth, Brugsch καὶ Ebers, δύναται, λέγει ὁ Μασπερώ, νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁριστικῶς ἐπικρατήσασα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μὲν κυριαρχία τῶν Ὑκσὼς ἀνατρέχει μέχρι τῆς εἰκοστῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ πρῶται τῶν Φοινίκων προσπελάσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν φαίνονται προγενέστεραι τῆς δεκάτης ὀγδόης ἢ τῆς δεκάτης ἐνάτης, καθίσταται πιθανώτατον ὅτι οἱ ἔποικοι οὗτοι, χρώμενοι τῇ γραφῇ ἔκτοτε, συνεπήγαγον αὐτὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἅμα κατασταθέντες ἐνταῦθα.

Πρὶν ἡ γραφὴ ἐξελληνισθῇ παρῆλθε χρόνος μακρός, διότι πολλοὶ τῶν φθόγγων τοῦ σημιτικοῦ ἀλφαβήτου δὲν μεθηρμόζοντο ἀκριβῶς πρὸς τοὺς φθόγγους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οἱ μαλακοὶ λαρυγγισμοὶ καὶ τὰ ἡμίφωνα τῶν Σημιτῶν ὄντα ὅλως ἀλλότρια τῶν ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων, ἐδέησε νὰ μεταποιηθῶσιν εἰς ἀληθῆ φωνήεντα· α, ε, υ, ο, ι. Ὁ πνευματισμὸς μετεβλήθη κατὰ τὰς περιστάσεις ἢ εἰς μακρὸν φωνῆεν η, ἢ εἰς πνεῦμα δασύ. Τὰ τέσσαρα τῶν Σημιτῶν συριστικά, περιωρίσθησαν εἰς δύο, τὸ σ καὶ τὸ ζ. Τὰ δασέα χ καὶ φ

καὶ τὰ διπλᾶ ξ καὶ ψ, πρότερον διὰ δύο γραμμάτων ἐκφερόμενα, ἀπετέλεσαν ἴδια στοιχεῖα. Παρεκτὸς τοῦ ο προσετέθη καὶ τὸ ω. Ἐπὶ τέλους ἀφῃρέθη ἐκ μέσου ὡς περιττὸν τὸ δίγαμμα.

Ὁπόσον ὅμως πρωΐμως ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου οἱ Ἕλληνες ὑποδεικνύεται ἐκ τῶν ποικίλων παραδόσεων ὅσαι περιεφέροντο παρ' αὐτοῖς περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς γραφῆς, τῶν μὲν ἀποδιδόντων τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τὸν Κάδμον, τῶν δὲ εἰς τὸν Ὀρφέα, ἢ τὸν Λίνον, ἢ τὸν Μουσαῖον ἢ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Παλαμήδην, νεώτατον πάντων ὄντα, διότι ἐθρυλεῖτο ὅτι μετέσχε τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Καὶ δὲν μνημονεύεται μὲν ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, ἀναφέρεται ὅμως εἰς τὰ Κύπρια ἔπη. Ἅπαντες οὗτοι ἐφημίζοντο ὡς εὑρέται τῶν γραμμάτων· ἀλλ' ἐὰν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἔχωσι σημασίαν τινὰ καὶ ἀξίαν, δὲν δηλοῦσι βεβαίως εἰμὴ τοὺς ἀλλεπαλλήλους τῶν γραμμάτων διασκευαστὰς μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ δὲ διασκευὴ ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ὅτε, ὡς ἀσφαλῶς ἤδη γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπιγραφῶν, διεξήχθη μετὰ πλείστης ποικιλίας διὰ τὸν ἐπελθόντα πολιτικὸν διαμελισμὸν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν διάκρισιν τῆς γλώσσης εἰς ὡρισμένας διαλέκτους. Ἐνῷ ὁ Ἰωνικὸς ἀλφάβητος πρῶτος κατηρτίσθη ἐκ τῶν εἰκοσιτεσσάρων γραμμάτων δι' ὧν μέχρι τῆς σήμερον γράφεται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁ δὲ αἰολοδωρικὸς κατήντησε νὰ περιλάβῃ εἴκοσι καὶ ὀκτώ, ὁ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ὑπετίθεντο ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν Ἴωνες, δὲν ἠρίθμει εἰμὴ δεκαὲξ ἢ δεκαοκτώ. Τελευταῖον μόλις ἐν ἔτει τετρακοσιοστῷ τρίτῳ πρὸ Χριστοῦ, δευτέρῳ τῆς ἐνενηκοστῆς τετάρτης Ὀλυμπιάδος, ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου, παρεδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπισήμως τὸν ἰωνικὸν ἀλφάβητον τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων γραμμάτων, ὅστις βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μεταδοθεὶς εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, κατίσχυσεν ὅλων τῶν προηγουμένων ἑτεροιώσεων.

Ἡ γλῶσσα ἐν τούτοις ἤρχισε πιθανώτατα νὰ γράφεται πολὺ πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης διασκευῆς τοῦ ἀλφαβήτου. Ἂν καὶ αἱ σωζόμεναι ἐπιγραφαὶ δὲν ἀνατρέχουσιν εἰμὴ μέχρι τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, σπουδαῖοι λόγοι πείθουσιν ὅτι ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαίως προγενεστέρα. Ἄνευ αὐτῆς ἀδύνατον εἶναι νὰ κατανοήσωμεν πῶς διεπλάσθη καὶ διετηρήθη ἡ κεκανονισμένη καὶ ἀπηκριβωμένη γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ἐὰν αὕτη παρεδίδετο

ἄνευ τοῦ χαλινοῦ τῆς γραφῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοτροπίας, αὐθαιρεσίας καὶ ἀφιλοκαλίας, ἤθελεν ἐκτραπῆ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ ἣν συνεπλήρωσεν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ὁμήρου, ἢ μᾶλλον οὐδέποτε ἤθελεν ὑποβληθῆ εἰς τὸν θεσπέσιον τῆς μεγαλοφυΐας ταύτης νόμον. Οἱ δοξάζοντες ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἤρχισε νὰ γράφεται εἰμὴ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, ἀξιοῦσιν ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ διακόσια ἢ τριακόσια ἔτη διὰ μόνης τῆς ἀπομνημονεύσεως τῶν ραψῳδῶν, ἤτοι ἀνδρῶν διακεκριμένων ἐπὶ τῇ παιδεύσει αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐξησφαλίζετο ἀπὸ πάσης ἀλλοιώσεως ἡ γλῶσσα τῶν ἐπῶν. Τὰ ἔπη ταῦτα ὅμως δὲν ἦσαν τὰ μόνα ὅσα ἔδει νὰ περισωθῶσι τοιουτοτρόπως ἐπὶ πολλὰς γενεάς. Ἐὰν ἡ προομηρικὴ ποίησις ἐξηφανίσθη, γινώσκομεν ὅτι συγχρόνως μετὰ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ ἀμέσως κατόπιν ἐδημιουργήθη κόσμος ὁλόκληρος ποικιλωτάτης ποιήσεως· οἱ ὁμηρικοὶ ὕμνοι, καὶ τὰ ἄλλα εἰς αὐτὸν τὸν Ὅμηρον ἀποδιδόμενα ποιήματα, ὁ ἐπικὸς κύκλος, τὰ τοῦ Ἡσιόδου ἢ εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενα ποιήματα. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων τούτων ἔργων τινὰ εἶναι μεταγενέστερα τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ πλεῖστα ὅμως εἶναι προγενέστερα καὶ καὶ οὐκ ὀλίγα ἀνέτρεχον κατὰ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν μέχρι τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Ἐὰν πολλὰ δὲν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἀκέραια, ἦσαν οὐδὲν ἧττον γνωστὰ εἰς μεταγενεστέρους Ἕλληνας διότι τὰ σωζόμενα αὐτῶν ἀποσπάσματα ἀνευρίσκονται εἰς νεωτέρους συγγραφεῖς οἵτινες ἀναφέρουσιν αὐτὰ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως. Ὅθεν δυσαρίθμητα ἦσαν τὰ ποιητικὰ ἔργα ὅσα πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπέπλευσαν ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας διὰ μόνου τοῦ προφορικοῦ λόγου. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ ἦσαν, ἀλλὰ καί τινα ἐξ αὐτῶν μακρά. Ἡ *Αἰθιοπὶς* τοῦ Ἀρκτίνου συνέκειτο ἐκ στίχων 9,100, ἡ δὲ *Δαναῒς* ἐκ στίχων 5,500· ὥστε μόνα τὰ δύο ταῦτα ἔπη ἡνωμένα ὑπερέβαινον κατὰ τὴν ἔκτασιν τὴν Ὀδύσσειαν. Ὅπως δὲ ἡ *Αἰθιοπὶς* ἀπετελεῖτο ἐκ βιβλίων 4, οὕτω καὶ ἡ *μικρὰ Ἰλιάς*· τὰ δὲ *Κύπρια* ἐφέροντο ἐν βιβλίοις ἕνδεκα. Πῶς λοιπὸν νὰ πείσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὅτι κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους ἡ Ἑλλὰς ἐκέκτητο τὸ μέγα πλῆθος τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ὅσοι ἤθελον ἀπαιτηθῆ ἵνα διασωθῶσιν ἐν ὅλῃ τῇ καθαρότητι καὶ τῇ τεχνικῇ διασκευῇ τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἐπὶ τοσαύτας γενεὰς τοσαῦτα καὶ τοσοῦτον μακρὰ ποιήματα. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι εἶδεν αὐτὸς «Καδμήϊα

γράμματα ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἰσμηνίου ἐν Θήβῃσι τῇσι Βοιωτῶν, ἐπὶ τρίποσι τρισὶ ἐγκεκολαμμένα, τὰ πολλὰ ὁμοῖα ἐόντα τοῖσι ἰωνικοῖσι.» Καὶ προστίθησιν ὅτι οἱ τρίποδες οὗτοι ἦσαν ἀναθήματα ὁ μὲν Λαομέδοντος τοῦ Ἐτεοκλέους, ὁ δὲ Σκαίου τοῦ Ἱπποκόωντος, «ἡλικίην κατ' Οἰδίπουν τὸν Λαΐου·» ὁ δὲ «ἡλικίην ἂν εἴη κατὰ Λάϊον τὸν Λαβδάκου.» Δὲν παραθέτομεν τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἵνα βεβαιώσωμεν ὅτι τῆς γραφῆς ἐγίνετο χρῆσις ἔτι ἐπὶ Λαομέδοντος, καὶ Ἐτεοκλέους, καὶ Λαΐου· ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ πεποίθησις τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅτι ἡ γλῶσσα ἐγράφετο ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων χρόνων. Καὶ διατὶ τῳόντι ἡ πρωϊμώτατα γενομένη γνωστὴ τοῖς Ἕλλησι γραφή, ἤθελε μείνει ἀργὴ ἐπὶ δέκα ὅλους αἰῶνας; Ἡ ἀνάγκη αὐτῆς ἀπέβη ἀπόλυτος, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐδημιουργήθησαν τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔπη· τὰ δὲ ἀπαιτούμενα πρὸς λειτουργίαν τοῦ ἀπαραιτήτου τούτου δορυφόρου πάσης τοιαύτης πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἦσαν πρόχειρα διὰ τὰς μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἐν ᾗ ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ἦτο κοινοτάτη ἀπὸ τῆς τετάρτης τοὐλάχιστον π. Χ. χιλιετηρίδος, ἐπὶ τοσοῦτον κοινὴ ὥστε τῆς *Βίβλου τῶν τεθνεώτων* πᾶσα μομία ἔφερεν ἀντίγραφον. Αὐτὸς ὁ Γρότε συνδέει τὴν ἀρχὴν τῆς γραφῆς μετὰ τῆς ἀρχῆς τῶν πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐμπορικῶν σχέσεων, ἀξιῶν ὅμως ὅτι αἱ σχέσεις αὗται δὲν ἤρχισαν, εἰμὴ περὶ τὴν 7 ἑκατονταετηρίδα· ἀλλ' ἐπιτρέπεται τὴν σήμερον νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡ μετὰ τῆς Αἰγύπτου κοινωνία ἦτο πολὺ ἀρχαιοτέρα; Καὶ ἂν ὑπάρχωσιν ἔτι οἱ διστάζοντες περὶ τῆς προεκτεθείσης ἑρμηνείας τῶν ἱερογλυφικῶν κειμένων, αὐτὰ τὰ ἐν Μυκήναις ἀποκαλυφθέντα, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον ποιούμεθα λόγον, αὐτὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέσεις ἀνατρέχουσι τοὐλάχιστον μέχρι τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὰς σωζομένας ἀρχαιοτάτας ἐπιγραφὰς (Ὀλυμπ. 40, 460 π. Χ.) τὰ γράμματα εἶναι μὲν σκαιὰ καὶ ἄτεχνα· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ περίφημος τοῦ Σόλωνος διάταξις περὶ τῶν ἐν τοῖς Παναθηναίοις ῥαψῳδῶν, ἀποδεικνύει ἀριδήλως ὅτι ὑπῆρχον ἤδη τότε ὁμηρικὰ χειρόγραφα.

Παρεκτὸς τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου ὅστις πολυειδῶς ἐτροπολο-

γήθη πρὶν χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὑπῆρχεν ἐν Κύπρῳ εἶδός τι γραφῆς, μηδεμίαν ἔχον πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἀνευρέθησαν ἐπιγραφαὶ περὶ τὰς 90, ὧν τὰ γράμματα εἶναι ὅλως ἰδιότυπα καὶ ὧν ἄδηλος ἦτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ σημασία. Τελευταῖον πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν ἀνεκαλύφθη περὶ τὸ Ἰδάλιον ἐπιγραφὴ διὰ τοιούτων γεγραμμένη γραμμάτων καὶ παρ' αὐτῇ ἡ φοινικικὴ αὐτῆς μετάφρασις. Τότε μόνον δι' ἀγχινουστάτης ἀντιπαραθέσεως τῶν δύο κειμένων ἐγνώσθη ὅτι διὰ τῶν προκειμένων σημείων, ἑλληνικὴ ἐγράφετο γλῶσσα. Τὰ κυπριακὰ γράμματα εἶναι 50 περίπου, ὧν ἑπτὰ φωνήεντα α, ε, η, ι, ο, ω, υ, τὰ λοιπὰ πάντα συλλαβικὰ καὶ ἐκ τούτων πάλιν οὐκ ὀλίγα πολύφωνα, ὅ ἐστι δεκτικὰ πολλῶν φθόγγων. Ἐκ δὲ τῶν ἄχρι τοῦδε ἑρμηνευθέντων κειμένων καταφαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον πρὸς εἰδικούς τινας σκοπούς, οἷον ἐπιγραφὰς ἀναθηματικάς, ἐπικηδείους, νομισματικάς, συμβόλαια· ὅ ἐστιν ὅτι ἀπεδίδετο εἰς αὐτὰ ἱερός τις καὶ ἐπίσημος χαρακτήρ.

Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην δὲν ἐξηκριβώθησαν ἔτι ἀποχρώντως· ἐκ τῶν προαναφερθέντων συνάγεται μόνον ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς αὐτῆς ὀργανισμὸς ἔχει οἰκειότητά τινα πρὸς τὴν αἰγυπτιακήν. Τῳόντι ἐν τῇ γραφῇ, οἱ Ἀσσύριοι περιωρίσθησαν εἰς τὸν συλλαβισμόν· οἱ Αἰγύπτιοι εὗρον μὲν τὸν ἀλφαβήτικὸν χαρακτῆρα, δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ἰδεογραφημάτων, τῶν ὁμοφώνων καὶ τῶν πολυφώνων· τέλος οἱ πάντων πρακτικώτεροι Φοίνικες ἐπενόησαν τὸν κυρίως λεγόμενον ἀλφάβητον. Ἡ δὲ κυπριακὴ γραφὴ οὔτε καθαρῶς συλλαβικὴ εἶναι, οὔτε καθαρῶς ἀλφαβητική, ἀλλὰ ἀνάμικτος, ὅπως ἡ αἰγυπτιακή. Οἱ Κύπριοι τῶν ὁποίων ἀρχαιόταται ὑπῆρξαν αἱ μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἠδύναντο νὰ δανεισθῶσιν ἐκ τῆς χώρας ταύτης μέχρι τινὸς τὸν φωνητικὸν αὐτῆς μηχανισμόν. Ἀλλὰ μὴ παραδεξάμενοι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ αὐτοῦ σύμβολα καὶ σημεῖα, ἔπλασαν ἆρά γε ἴδια ἢ ἐδέχθησαν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα παρ' ἄλλων καὶ παρὰ τίνων; Διατί δέ, γινώσκοντες πρωϊμώτατα τὴν τῶν πλησιεστάτων γειτόνων γραφήν, προετίμησαν αὐτῆς ἄλλην εἴς τινας τοῦ βίου περιστάσεις; Ταῦτα πάντα εἶναι ζητήματα τὰ ὁποῖα δὲν ἐλύθησαν ἔτι.

Ἐκ τῶν ἔξωθεν εἰσαχθέντων κεφαλαίων τοῦ ἀχαϊκοῦ βίου, τὸ

ὁποῖον οὐ μόνον ὁλοσχερῶς δὲν ἐξελληνίσθη μέχρι τοῦ τέλους τῆς περιόδου ταύτης, ἀλλ' ἀτελῆ παρίστησι δοκίμια ἰθαγενοῦς ἐργασίας, εἶναι ἡ τέχνη. Μετὰ τὴν νηπιώδη οἰκοδομικὴν τῆς μεσογείου Λυκοσούρας, εἴδομεν ἐγειρομένας εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος παράλια ἀκροπόλεις τεχνηέντως τειχοδομηθείσας ἐν Τίρυνθι μὲν καὶ ἐν Μυκήναις ὑπὸ τῶν Λυκίων, οἵτινες ἔγλυψαν καὶ τὸ κολοσσικὸν ἀνάγλυφον τὸ ὑποκείμενον τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἐν Ὀρχομενῷ δὲ ὑπὸ τῶν Μινυῶν, οἵτινες καὶ ἀρδευτικὰ καὶ ἀποξηραντικὰ ἔργα ὑπερμεγέθη κατεσκεύασαν περὶ τὴν Κωπαΐδα λίμνην. Ἅπαντα τὰ τελειότερα ταῦτα βιοπονήματα, ὧν τὰ λείψανα σώζονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μέχρι σήμερον, ἐγένοντο ἐπὶ τῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων τῆς πρὸς τοὺς ἐπήλυδας ἐπικοινωνίας, καθ' οὓς χρόνους αἱ παραδόσεις λέγουσιν ἐπικρατήσαντας ἐν Ἑλλάδι Περσείδας, Προιτίδας, Αἰολίδας. Ἀπὸ δὲ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης ὅτε ἐφημίζοντο ἀκμάσαντες οἱ Πελοπίδαι, ἄλλο μνημεῖον τέχνης δὲν εἴχομεν μέχρι πρὸ ὀλίγου εἰμὴ τὰς περιγραφὰς τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν.

Ἐκ τῶν περιγραφῶν τούτων δηλοῦται ὅτι τὰ γιγάντεια ἐκεῖνα κατασκευάσματα ἤρχισαν ἤδη ἐκλείποντα· οἱ θησαυροὶ δὲν κρύπτονται ὡς ἄλλοτε, εἰς θολωτὰ καὶ τὸ πλεῖστον ὑπόγεια κτίρια, ἀλλὰ κατακοσμοῦσιν ἀφειδῶς τὰ μέγαρα τῶν βασιλέων. Αἱ αἴθουσαι τοῦ Ἀλκινόου καὶ τοῦ Μενελάου ἐξήστραπτον μετάλλοις πολυτίμοις. Οἱ τοῖχοι ἦσαν χάλκεοι, αἱ θύραι χρύσειαι, τὰ σκεύη καὶ τὰ ἔπιπλα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, οἱ θρόνοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ καλλίστων λεπτῶν πέπλων. Περιεστοιχίζοντο δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα ὑπὸ αὐλῶν μεγάλων, καὶ παραδείσων, καὶ πρασιῶν, καὶ κρηνῶν. Εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὅπλων δι' ὧν περιεβάλλοντο οἱ ἄνακτες δὲν συνετέλουν μόνον χαλκός, κασσίτερος, χρυσὸς καὶ ἄργυρος· τὰ ὅπλα ταῦτα ἐκαλλωπίζοντο διὰ δαιδάλων πολλῶν καὶ τεχνικωτάτων. Τὸ σάκος τοῦ Ἀχιλλέως εἶχε πέντε πτυχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζοντο ἀλληλοδιαδόχως πολλὰ καὶ θαυμάσια· γῆ, οὐρανός, θάλασσα, Ἥλιος, Σελήνη, Πλειάδες, Ὑάδες, Ὠρίων, Ἄρκτος. Ἔπειτα δύο πόλεις, καλαί, ἐξ ὧν εἰς τὴν μίαν ἐτελοῦντο γάμοι καὶ συμπόσια, καὶ διεξήγετο ἐν τῇ ἀγορᾷ δίκη περὶ φόνου, ἡ δὲ ἄλλη ἐπολιορκεῖτο καὶ ἔλαμπον περὶ αὐτὴν τὰ ὅπλα δύο στρατῶν. Μάχης γενομένης, ἔβλεπες ἐκεῖ ἐν τῷ ὁμίλῳ τὴν Ἔριν, τὸν Κυδοι-

μὸν καὶ τὴν ὀλοὴν Κῆρα ἥτις ἄλλον ἐκράτει ζωὸν τραυματίαν, ἄλλον ἄτρωτον, καὶ ἄλλον τεθνεῶτα εἷλκε διὰ τῶν ποδῶν κατὰ τοῦ πεδίου· ἔφερε δὲ περὶ τοὺς ὤμους ἱμάτιον κατέρυθρον ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἀνθρώπων. Ἐνόμιζες ὅτι ζῶντες βροτοὶ ἐμάχοντο καὶ ἀπέσυρον ἑκάτεροι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Ἀλλαχοῦ διεγράφετο ἄρουρα εὐρεῖα, τρίπολος· πολλοὶ δ' ἐν αὐτῇ ἀροτῆρες περιῆγον τὰ ζεύγη ἔνθα καὶ ἔνθα. Ἡ ἄρουρα, χρυσῆ οὖσα, ἐγίνετο ὄπισθεν αὐτῶν μέλαινα διὰ θαύματος τῆς τέχνης, ὅπως ἡ ἀρηρομένη γῆ. Ἤρχετο ἔπειτα ἀγρὸς περίφρακτος φέρων δαψιλεῖς τοὺς καρποὺς τῆς γῆς· ἐκεῖ εἰργάζοντο θερισταὶ ἔχοντες ἐν χερσὶν ὀξείας δρεπάνας καὶ ρίπτοντες παρὰ τὰς αὔλακας δράγματα σταχύων τὰ ὁποῖα παρελάμβανον ὄπισθεν αὐτῶν παῖδες, καὶ φέροντες εἰς τὰς ἀγκάλας ἔσπευδον νὰ παραδώσωσιν εἰς τρεῖς ἀμαλλοδετῆρας σχηματίζοντας ἐξ αὐτῶν δέματα· ὁ δὲ βασιλεὺς σκῆπτρον ἔχων, ἵστατο ἐν σιωπῇ θεωρῶν γηθοσύνως τὰ γινόμενα· καὶ παρακάτω κήρυκες ἡτοίμαζον δεῖπνον ὑπὸ δρυΐ, θυσιάσαντες καὶ παρασκευάζοντες βοῦν μέγαν· αἱ δὲ γυναῖκες ἐβοήθουν αὐτοὺς λευκὰ ἐπιρρίπτουσαι ἄλφιτα.

Διετυποῦντο προσέτι ἄμπελος χρυσῆ βρίθουσα σταφυλῶν· οἱ βότρυες ἦσαν μέλανες, ἐστηρίζετο δὲ ἅπασα ἐπὶ καμάκων ἀργυρῶν καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ τάφρου βαθείας καὶ ἕρκους κασσιτέρου· μία ἦγεν εἰς αὐτὴν ἀτραπὸς δι' ἧς διήρχοντο οἱ φορεῖς. Παρθένοι καὶ νεανίσκοι συνέλεγον ἐν πλεκτοῖς καλάθοις τὸν μελιηδῆ καρπόν. Ἐν μέσῳ ἐκιθάριζε παῖς καὶ ᾖδε τὸ τοῦ Λίνου ᾆσμα, οἱ δὲ τρυγηταὶ εἵποντο ἐν χορῷ ᾄδοντες καὶ ἐν ρυθμῷ ποδοκτυποῦντες.

Πλὴν τούτων εἰκονίζετο ἀγέλη βοῶν ὀρθοκεράτων, κατεσκευασμένων ἐκ χρυσοῦ καὶ κασσιτέρου· ἐξώρμων δὲ ἀπὸ τοῦ βουστασίου ἐν μυκηθμῷ ἐπὶ νομήν, παρὰ ποταμὸν κελάδοντα, παρὰ τὸν εὔκαμπτον τελαμῶνα. Παρείποντο τέσσαρες χρυσοῖ νομεῖς καὶ ἠκολούθουν ἐννέα ταχύποδες κύνες. Δύο τότε φοβεροὶ λέοντες ἁρπάζουσιν ἐκ τῶν προπορευομένων βοῶν ταῦρον δεινῶς μυκώμενον· κύνες καὶ βουκόλοι τρέχουσι κατόπιν· ἀλλ' οἱ λέοντες σπαράξαντες τὸν βοῦν καταβιβρώσκουσι τὰ ἔγκατα καὶ τὸ μέλαν αἷμα. Μάτην διώκουσιν αὐτοὺς οἱ νομεῖς παροτρύνοντες καὶ τοὺς κύνας· οἱ κύνες δὲν ἐτόλμων νὰ δαγκάσωσι τοὺς λέοντας· ἐπλησίαζον μὲν ὑλακτοῦντες, ἀλλ' ἀπέφευγον αὐτούς.

Προσέτι ἀπεικάζετο ἐν καλῇ δασώδει κοιλάδι μεγάλη νομὴ προβάτων καὶ σταθμοὶ καὶ κλισίαι κατηρεφεῖς καὶ σηκοί. Μετὰ δὲ ταῦτα χορὸς ποικίλος, οἷόν ποτε ἐν Κνωσῷ Δαίδαλος ἤσκησε καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ. Νεανίσκοι καὶ παρθένοι ὠρχοῦντο κρατοῦντες ἀλλήλων τὰς χεῖρας· αἱ μὲν ἔφερον λεπτὰς ὀθόνας, οἱ δὲ χιτῶνας ἐϋνήτους καὶ μαλακῶς ἐλαίῳ στίλβοντας· αἱ μὲν εἶχον στεφάνας καλάς, οἱ δὲ χρυσᾶς μαχαίρας, ἠρτημένας ἐξ ἀργυρῶν τελαμώνων· οἱ δὲ χορευταὶ ὁτὲ μὲν περιδινοῦνται ὡς ὁ τροχὸς τοῦ κεραμέως, ὁτὲ δὲ διαιρούμενοι εἰς στίχους τρέχουσι πρὸς ἀλλήλους. Πολὺς περιίσταται ἀνθρώπων ὅμιλος τερπομένων ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ χοροῦ· θεῖος δὲ ἀοιδὸς ἐμέλπετο φορμίζων· καὶ ἐξάρχοντος αὐτοῦ τῆς μολπῆς, δύο κυβιστητῆρες ἐδίνευον ἐν τῷ μέσῳ. Ἐπὶ πᾶσιν, ἐπὶ τῆς ἄντυγος τοῦ σάκους διετυποῦτο ὁ μέγας ὠκεανός.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ περιστάσεις αὗται ἐνθυμίζουσι τὰς τοιχογραφίας τὰς ἀνευρεθείσας ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς τάφοις ὅπου βλέπομεν παρεμφερεῖς εἰκόνας τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ γεωργικοῦ βίου, ἔστιν ὅτε δὲ ἀπαραλλάκτους. Ἀλλὰ μέχρι τίνος δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν δαψίλειαν τῶν πολυτίμων μετάλλων, τὴν ἐπιφαινομένην εἰς ἁπάσας τὰς ὁμηρικὰς περιγραφάς, τήν τε τοῦ σάκους τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὰς τῶν δόμων τῶν ἀνάκτων; Ὁ Ὅμηρος ἐμεγαληγόρησεν ἴσως περὶ τῆς πολυτελείας τῶν ὅπλων, τῶν σκευῶν, τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν ἀνακτορικῶν μεγάρων· τὰ κειμήλια ὅμως τὰ ἀνευρεθέντα ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῇ τῆς Ἑλλάδος γῇ, τῷ πλουσιωτάτῳ τούτῳ τῶν μουσείων τοῦ κόσμου, ἐμαρτύρησαν ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν εἶπεν ὑπερβολὴν ὀνομάζων ἐπανειλημμένως τὰς Μυκήνας πολυχρύσους. Εἷς ἐκ τῶν κλειδούχων τοῦ ὑποχθονίου ἐκείνου θησαυροῦ, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις πρότερον ἐγαιωρύχησε τὸ τρωϊκὸν πεδίον, ὁ Ἑρρῖκος Σλίμαν, ἀνασκάψας ἔπειτα τὴν τῶν Μυκηνῶν ἀκρόπολιν, ἔφερεν εἰς φῶς ἓξ τάφους πλήρεις πολυτίμων ἱματίων, κοσμημάτων, διαδημάτων, προσωπίδων, σκευῶν, ὅπλων. Περὶ τοῦ ζητήματος, τίνες ἦσαν οἱ νεκροὶ οἱ οὕτω βασιλικῶς ταφέντες, παρήχθησαν ποικιλώταται γνῶμαι. Οἱ μὲν ἠξίωσαν ὅτι ἀνήκουσιν εἰς φυλὰς ὅλως ἀλλοτρίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ εἰς χρόνους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μεταγενεστέρους, οἱ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταύτισαν τοὺς τάφους τούτους μετὰ τῶν Πελοπιδῶν ὥστε ἐβεβαίωσαν ὅτι ἀνευρέθη ἐν αὐτοῖς καὶ αὐτὸς ὁ νεκρὸς τοῦ ὑπάτου τῶν βα-

σιλέων Ἀγαμέμνονος. Ἀλλ' οἱ πλειότεροι τῶν ἀρχαιογνωστῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἔφορος τοῦ βρετανικοῦ μουσείου, ὁ πολὺς Νιούτων, ἀπεφήναντο ὅτι ἀδύνατον μὲν εἶναι ν' ἀποδειχθῇ ἐὰν ἐκηδεύθη ἐνταῦθα ὁ Ἀγαμέμνων, βέβαιον ὅμως φαίνεται, ἐξ ὅλων τῶν ἐνδείξεων, ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν τάφοι βασιλικοὶ χρόνων προγενεστέρων τῆς δωρικῆς ἐπιδρομῆς, ἤτοι τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς αἱ πολύχρυσοι Μυκῆναι ἦσαν πρωτεύουσα τοῦ ἰσχυροῦ κράτους εἰς ὃ ἡ παράδοσις ἀπέδωκε τὸ τῶν Πελοπιδῶν ὄνομα.

Λόγῳ τῆς τέχνης αὐτῶν τὰ ἐν Μυκήναις ἀνακαλυφθέντα δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο τάξεις. Ἄλλων μὲν ἡ ἐργασία εἶναι σκαιά, καίτοι ὑπεμφαίνει ὁρμάς τινας καὶ προαιρέσεις φύσεως φιλοκάλου, ἀλλὰ διατριβούσας ἔτι περὶ τὰ πρῶτα αὐτῆς ψελλίσματα· ἄλλων δὲ ἡ τέχνη εἶναι δοκιμωτέρα, ὁ χαρακτὴρ διαπεπλασμένος καὶ οὐχὶ πρωτόπειρος. Καὶ τὰ μὲν τελευταῖα εἶναι παρεμφερῆ τῶν ἔργων τῆς ἀνατολικῆς τέχνης καὶ βιομηχανίας, παρὰ δὲ τοῖς πρώτοις βλέπομεν τὴν μίμησιν τῶν ξενικῶν τούτων ἔργων ἀναμεμιγμένην μετὰ τύπων ἀναμφισβητήτου ἰδιοφυΐας. Ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα τὰ προϊόντα τῆς τέχνης δύο διακεκριμένων καὶ ἀνίσων πολιτισμῶν· ἡ μὲν εἶναι ἔτι στοιχειώδης καὶ ἀδεξία, ἀλλ' ἐγκυμονεῖ τὰ σπέρματα ἐξαισίου μέλλοντος, ἡ δὲ προήχθη ἤδη εἰς προκοπὴν καὶ ἐπιτήδευσιν ἀναγκαίως προϋποθέτουσαν μακρὰν προηγουμένην ἄσκησιν.

Εἰς κύρωσιν τῆς διακρίσεως ταύτης φέρομεν ὀλίγα τινὰ παραδείγματα. Μεταξὺ τῶν χρυσῶν ἀγγείων ὑπάρχει κομψὸν καρχήσιον δίωτον, τοῦ ὁποίου αἱ δύο μεγάλαι λαβαὶ καταβαίνουσι μέχρι τῆς βάσεως. Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας καὶ ὁριζοντίου γραμμῆς τῶν λαβῶν τούτων κάθηνται ἐπιχαρίτως δύο περιστεραὶ ὡσεὶ προσελθοῦσαι ἵνα πίωσιν ἐκ τοῦ ἀγγείου. Τὸ καρχήσιον τοῦτο εἶναι ἰδίως ἀξιοσημείωτον διότι ἔχει ἀναλογίαν οὐ μικρὰν πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἀναφερόμενον δέπας τοῦ Νέστορος·

πὰρ δὲ δέπας περικαλλές, ὃ οἴκοθεν ἦγ' ὁ γεραιός
χρυσείοις ἥλοισι πεπαρμένον· οὔατα δ' αὐτοῦ
τέσσαρ' ἔσαν, δοιαὶ δὲ πελειάδες ἀμφὶς ἕκαστον
χρύσειαι νεμέθοντο·

ὥστε, ὅπως ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, βλέπομεν καὶ ἐνταῦθα τὸν ποιητὴν δανειζόμενον τὰς περιγραφὰς αὐτοῦ ἐξ ἔργων τέχνης

ἀνατολικῆς. Πολλάκις τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι μικρότερα καὶ μονούατα, διακρινόμενα διὰ τὸ εὔμορφον αὐτῶν σχῆμα καὶ τὴν σώφρονα ἐπικόσμησιν, ἑνὸς δὲ τῶν κυπέλλων τὸ ἐξωτερικὸν ποίκιλμα μιμεῖται εὐκρινέστατα κάλαθον λεπτῆς οἰσυουργίας. Ἀλλ' ἅπαντα ἐνθυμίζουσι διά τε τῶν σχημάτων αὐτῶν καὶ τῶν ποικιλμάτων τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἡλοπαγῆ ἀγγεῖα ἅτινα, κατὰ τὰς περιφήμους ζωγραφίας τοῦ ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου τάφου τοῦ Ῥεκμαρᾶ, διάφορα ἀσιανὰ ἔθνη ἐκόμιζον ὡς φόρον εἰς τὸν βασιλέα Τούθμωσιν Γ', τῆς δεκάτης ὀγδόης δυναστείας. Ἰδίως δὲ ὁ βλέπων ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ τῶν Ἀθηνῶν τὴν ὡραίαν ἀργυρᾶν καὶ χρυσόκερων κεφαλὴν βοός, ἥτις εἶναι ἓν τῶν τελειοτάτων ἔργων τέχνης ὅσα ἀπέδωκαν εἰς ἡμᾶς αἱ ἐν Μυκήναις ἀνασκαφαί, νομίζει ὅτι βλέπει τὴν ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Ῥεκμαρᾶ εἰκονιζομένην ὁμοίαν κεφαλήν· τοσοῦτον τὰ δύο ταῦτα ἀντικείμενα εἶναι ἀπαράλλακτα. Αἰγυπτιακῆς ὡσαύτως καὶ φοινικικῆς καταγωγῆς εἶναι προδήλως αἱ λεπτόταται ἐπὶ χρυσοῦ γλυφαὶ αἱ ποικίλλουσαι οὐκ ὀλίγας σφενδόνας δακτυλίων. Τἀνάπαλιν ὅμως ἅπαντα σχεδὸν τὰ χρυσᾶ ἐλάσματα, ταινίαι, πέταλα καὶ ἄλλα ποικίλματα δι' ὧν ἐκοσμοῦντο αἱ ζῶναι, αἱ ἐπωμίδες, οἱ τελαμῶνες, τὰ ἐπίσημα ἱμάτια· πλὴν τούτων δὲ καὶ αἱ χρυσαῖ προσωπίδες καὶ τὰ πλεῖστα ἔργα τῆς κεραμικῆς κατεσκευάσθησαν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ χειρῶν ἐγχωρίων. Ἐν πᾶσι τούτοις παρατηρεῖται ἐργασία ὅλως διάφορος τῆς τῶν ἀγγείων καὶ κειμηλίων, ὧν αἱ ἔντεχνοι γλυφαὶ ἀπῄτουν χεῖρας ἀσυγκρίτως δεξιωτέρας.

Τοιαῦτα τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα εὑρήματα, τὰ ὁποῖα ἦλθον νὰ πιστώσωσι πολλὰς περιγραφὰς τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ ἔπη ταῦτα ἐθαυμάζοντο, ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν, ὡς ἀριστοτεχνήματα ἀνδρὸς φέροντος τὸ τοῦ Ὁμήρου ὄνομα. Ὑπῆρξαν μὲν ἔκπαλαι οἱ λεγόμενοι *χωρίζοντες*, οἵτινες ἀπέδωκαν αὐτὰ εἰς διαφόρους ποιητάς· ἀλλὰ τότε ἡ γνώμη αὕτη ἐλογίζετο ὡς παραδοξολογία περιωρισμένη ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν φιλολόγων. Καὶ ἀπὸ τῆς 17 δὲ ἑκατονταετηρίδος διάφοροι λόγιοι τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἠμφισβήτησαν τὴν ἑνότητα τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν ἀπέβη πολύκροτον εἰμὴ ἀφ' ἧς ὁ Γερμανὸς Οὐόλφιος ὁριστικώτερον καὶ μεθοδικώτερον ἐπρέσβευσεν, ὅτι τὰ μέρη ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ὁμηρικὴ ποίησις ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἐπικὰ ᾄσματα

αὐτοτελῆ, οὔτε ὑπὸ ἑνὸς ποιητοῦ δημιουργηθέντα, οὔτε δεσμόν τινα πρὸς ἄλληλα ἔχοντα· καὶ ὅτι ἡ εἰς ἓν ὅλον συναρμολόγησις αὐτῶν δὲν διεσκευάσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ Πεισιστράτου. Πολλοὺς δὲ καὶ γενναίους ἔσχεν ὀπαδοὺς ἐν Γερμανίᾳ ἡ καινουργηθεῖσα αὕτη δόξα ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου οὐδὲν ἧττον γενναῖοι καὶ πολλοὶ ἀντεπεξῆλθον οἱ πρόμαχοι τῆς παλαιφάτου τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἑνότητος.

Τὸ ζήτημα εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θέλουσι λυθῇ ὁριστικῶς· καὶ ἀπόδειξις τούτου τρανοτάτη εἶναι αὐτὴ ἡ πεποίθησις εἰς τὸ ἀναμάρτητον αὐτῶν ἣν ἔχουσιν οἱ πρωταγωνισταὶ ἐν ἑκατέρῳ τῶν στρατοπέδων. Ὁ Λάχμαν, ἀφοῦ κατέκοψε τὴν Ἰλιάδα εἰς 16 τεμάχια, ἐχρησμοδότησεν ὅτι ὅστις πιστεύει ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἔπος ἓν τεχνηέντως πεποιημένον, θέλει πράξει καλῶς νὰ μὴ ὁμιλῇ περὶ ἐπικῆς ποιήσεως, διότι εἶναι ἀνίκανος νὰ τὴν ἐννοήσῃ. Τἀνάπαλιν δὲ ὁ Ulrici, ὁ πρεσβεύων ὅτι ἡ ὁμηρικὴ ποίησις πληροῖ ἅπαντας τοὺς τεχνολογικοὺς τοῦ ἔπους ὅρους, βεβαιοῖ ὅτι ὁ μὴ πειθόμενος περὶ τούτου, στερεῖται τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐντέχνου συμμετρίας· καὶ προτρέπει τὸν τοιοῦτον νὰ μὴ ἀρνῆται ὅ,τι ἀμβλυωπῶν δὲν ἠμπορεῖ νὰ διακρίνῃ, διότι ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις καταληπτὸν εἰς παῖδας πάντα ὅσα ὥριμος ἀνὴρ διακριβῶς κατανοεῖ. Δυστυχῶς διὰ τοὺς νεωτέρους χωρίζοντας, ὁ πατριάρχης τῆς δοξασίας αὐτῶν Οὐόλφιος ἀνωμολόγησεν ὅτι πρὸ πάντων ἔδει νὰ ὑποβληθῇ αὕτη εἰς τὴν δοκιμασίαν καὶ τὴν κρίσιν τῶν ποιητῶν ὅσοι ἦσαν ἐν ταὐτῷ γνῶσται τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, οἷον ὁ Κλόπστοκ, ὁ Βίλανδ καὶ ὁ Φόσς. Ὅλοι δὲ οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐψήφισαν ὑπὲρ τῆς ἑνότητος τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Καὶ οὐ μόνον οὗτοι ἀλλὰ καὶ οἱ δύο μέγιστοι τῶν ποιητῶν τῆς Γερμανίας, ὁ Schiller καὶ ὁ δαιμόνιος δημιουργὸς τοῦ Φάουστ.

Κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, εἶπεν ὁ Goethe, αἱ ἀντίθετοι περὶ τῶν πραγμάτων δοξασίαι ἦσαν ἀπότομοι καὶ ἀσυμβίβαστοι· ἀπό τινος ὅμως χρόνου τὰ ἀντίξοα ῥεύματα ἀποβάλλουσι τὴν προτέραν ὀξύτητα, ὥστε δὲν φαίνεται ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ ἡ συμβίωσις αὐτῶν καὶ ἰσορροπία. Μεθ' ὅ, ἐπιλαμβανόμενος ἰδίᾳ τῆς περὶ τὸν Ὅμηρον διενέξεως, ἐπιλέγει μετά τινος λεπτῆς εἰρωνείας. «Οὕτως ἐξεργαζόμενοι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, μόλις ἀφικόμεθα εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τέχνης τοῦ χωρίζειν, κλαδεύειν, ἀναλύειν,

καὶ παρευθὺς νέα γενεὰ κατέρχεται εἰς τὸ στάδιον, ἐπαγγελλομένη τὸ ἐπιτερπὲς καθῆκον τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς. Ἀφοῦ δὲ ἐπί τινα χρόνον ὑπελάβομεν, ἑκόντες ἄκοντες ἴσως, τὸν Ὅμηρον ὡς σύνθετόν τι φαινόμενον, ὡς ἄθροισμα διαφόρων ἐπῶν, ἀναγκαζόμεθα ἤδη ἠρέμα νὰ πιστεύσωμεν τ' ἀνάπαλιν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἑνότητος αὐτοῦ καὶ νὰ δοξάσωμεν ὅτι τὰ φέροντα τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ἔπη, εἶναι δημιουργήματα θεῖα ἀναβλύσαντα ἐκ μιᾶς μεγάλης ποιητοῦ ψυχῆς.»

Τοιαύτην ἀπεφήνατο ἐτυμηγορίαν ἡ ἀδελφὴ ἐκείνη τοῦ Ὁμήρου μεγαλοφυΐα. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀπεικόνισαν, ἐν ἐξαισίᾳ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ ἑνότητι, τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκυρώθησαν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ὡς ἔργα ποιητοῦ ἑνός, καὶ ἀνωμολογήθησαν ὑπὸ τοῦ κόσμου παντός, ὡς ἀφελεστάτη ἅμα καὶ τεχνικωτάτη παράστασις τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ποικιλίᾳ· οἱ δὲ δογματίζοντες ὅτι ὑπῆρξάν ποτε ἔργα ἀσύνδετα διαφόρων ῥαψῳδῶν, οὐδὲν ἄλλο προσάγουσιν εἰς πίστωσιν τῆς ἑαυτῶν γνώμης εἰμὴ τὴν ἰδίαν πεποίθησιν καὶ κρίσιν, καὶ ταύτας τροπολογουμένας κατὰ τὸ ἑκάστῳ δοκοῦν. Ἀλλά· πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τεχνῖται πολλοὶ ἐζωγράφησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν εἰκόνα ἐκείνην μετὰ τοσαύτης περὶ τὴν εὕρεσιν, τὴν τέχνην καὶ τὸν χρωματισμὸν ἁρμονίας; Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιώσασα νὰ ὁρίσῃ ἀκριβέστατα ποῖα καὶ πόσα ἦσαν τὰ χωριστὰ ποιήματα ἐξ ὧν συνέκειτο κατ' ἀρχὰς τὸ ὁμηρικὸν ἔπος, καὶ πόθεν ἤρχιζεν ἕκαστον καὶ ποῦ ἐτελείωνεν, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπεχείρησε μονονοὺ νὰ ὑποκαταστήσῃ μὲν ἑαυτὴν ἀντὶ τῶν ποιητῶν ὧν ἐφαντάσθη τὴν ὕπαρξιν, νὰ ἀναπλάσῃ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Α΄. ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Προϊστορικοὶ χρόνοι. Μῦθοι. Ἑρμηνεῖαι. Ἱστορικὴ τοῦ ἔθνους καταγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Κοινωνική, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις τοῦ ἔθνους.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΩΤΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Γεωγραφία καὶ ἱστορία τῶν δευτερευουσῶν τῆς Ἑλλάδος πολιτειῶν.

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'

Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν.

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'

Σπάρτη.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΗΔΙΚΟΙ Η ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.'

Εἰσαγωγή. Ἰώνων ἐπανάστασις.

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος. Στρατηγία τῆς Σπάρτης.

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐπιθετικὸς πόλεμος. Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων. Μοναρχία Περικλέους.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Προοίμια τοῦ ἐμφυλίου ἀγῶνος.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης.

—

σελ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἡγεμονία Θηβαίων.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἔθνος. Γλῶσσα. Γραφή. Τέχνη. Ὁμηρικὰ ἔπη.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἐν σελ. 315, 7 στίχῳ τῶν σχολίων, ἐξοβελιστέον τὸ «τὸ ὁποῖον».

Ἐν σελ. 319 ἀπὸ τῶν 25—27 στίχων τῶν σχολίων ἐξοβελιστέον τὸ «Συγκεφαλαιοῦντες πάντα τὰ εἰρημένα, δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωγεν τὰ ἑξῆς ὁπωσδήποτε ἀσφαλῆ συμπεράσματα.

